

Наукові перспективи
Видавнича група

ISSN 2786-5274 (Print)
DOI:10.52058/2786-5274-2024-6(34)

*Ми їстимось за те, чому
немає чини в усьому світі —
за Батьківщину.*
О. Довженко

Наукові інновації та передові технології

СЕРІЯ "УПРАВЛІННЯ ТА АДМІНІСТРУВАННЯ"

СЕРІЯ "ПРАВО"

СЕРІЯ "ЕКОНОМІКА"

СЕРІЯ "ПСИХОЛОГІЯ"

СЕРІЯ "ПЕДАГОГІКА"

№ 6(34) 2024

Всеукраїнська Асамблея докторів наук із державного управління

у рамках роботи Видавничої групи «Наукові перспективи»

«Наукові інновації та передові технології»

*(Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка»,
Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*

Випуск № 6(34) 2024

Київ – 2024

Ukrainian Assembly of Doctors of Sciences in Public Administration

within the work of the Publishing Group «Scientific Perspectives»

«Scientific innovations and advanced technologies»

(Series «Management and administration», Series «Law», Series «Economics», Series «Psychology», Series «Pedagogy»)

Issue № 6(34) 2024

Kyiv – 2024

ISSN 2786-5274 Print
УДК 001.32:1 /3/(477)(02)

DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34))

**«Наукові інновації та передові технології» (Серія «Управління та адміністрування»,
Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»):
журнал. 2024. № 6(34) 2024. С. 1674.**

*Рекомендовано до друку Президією Всеукраїнської Асамблеї докторів наук з державного управління
(Рішення від 06.06.2024, № 2/6-24)*

*Свідectво про державну реєстрацію друкованого засобу масової інформації:
серія KB № 24962-14902P від 13.09.2021 р.*

*Журнал видається за наукової підтримки: Інституту філософії та соціології Національної Академії Наук
Азербайджану (Баку, Азербайджан), громадської організації «Асоціація науковців України», громадської організації
«Християнська академія педагогічних наук України» та громадської організації «Всеукраїнська асоціація педагогів і
психологів з духовно-морального виховання».*

*Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 30.11.2021 № 1290
журналу присвоєно категорію "Б" із права*

*Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 01.02.2022 № 89
журналу присвоєно категорію "Б" із педагогіки*

*Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 07.04.2022 № 320 журналу
присвоєно категорію "Б" із економіки та державного управління*

*Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 20.06.2023 № 768 журналу
присвоєно категорію "Б" зі спеціальностей 073 - менеджмент, 076 - підприємництво
та торгівля, 015 - професійна освіта*

*Згідно наказу Міністерства освіти і науки України від 23.08.2023 № 1035 журналу
присвоєно категорію "Б" зі спеціальності 053 - психологія*

*Наукове видання включено до міжнародної наукометричної
бази Index Copernicus, міжнародної пошукової системи Google
Scholar та до міжнародної наукометричної бази даних Research Bible.*

*Журнал заснований з метою розвитку вітчизняного наукового потенціалу у галузях державного управління,
права, економіки, психології, педагогіки та його інтеграції у світовий науковий простір, шляхом оприлюднення
результатів наукових досліджень.*

**Головний
редактор**

Романенко Євген Олександрович - доктор наук з державного управління, професор, Заслужений юрист України, полковник Генерального штабу Збройних Сил України, Президент громадської наукової організації «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління» (Київ, Україна)

Редакційна колегія:

- Абуселідзе Георгій - завідувач кафедри фінансів, банківської справи та страхування Батумського державного університету імені Шота Руставелі (Батумі, Грузія)
- Бахов Іван Степанович — доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри іноземної філології та перекладу Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)

- Беньковська Наталя Борисівна, кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри мовної підготовки Інституту Військово-Морських Сил Національного університету "Одеська морська академія" (Одеса, Україна)
- Бельська Тетяна Валентинівна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри менеджменту Інституту підготовки кадрів державної служби зайнятості (м. Київ, Україна)
- Бондар-Підгурська Оксана Василівна - доктор економічних наук, доцент, професор кафедри менеджменту ВНЗ Укоопспілки «Полтавський університет економіки і торгівлі», (Полтава, Україна)
- Будник Вікторія Анатоліївна - кандидат економічних наук, професор, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій Державного університету інфраструктури та технологій (Київ, Україна)
- Гбур Зоряна Володимирівна - доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри управління охороною здоров'я та публічного адміністрування Національного університету охорони здоров'я України імені П.Л.Шупика (Київ, Україна)
- Дачій Олександр Іванович — доктор економічних наук, професор, Заслужений працівник освіти України, завідувач кафедри фінансів, банківської та страхової справи Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Дегтяр Олег Андрійович — доктор наук з державного управління, доцент, доцент кафедри менеджменту і адміністрування Харківського національного університету міського господарства ім. О. М. Бекетова (Харків, Україна)
- Демідова Юлія Євгенівна - кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки і психології управління соціальними системами Національного Технічного Університету «Харківський Політехнічний Інститут» (Харків, Україна)
- Дем'янишина Олеся Андріївна – кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки Уманського державного педагогічного університету імені Павла Тичини (Умань, Україна)
- Дранус Любов Сергіївна кандидат економічних наук, доцент, оцент кафедри менеджменту Чорноморського національного університету імені Петра Могили
- Журавльова Лариса Петрівна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри психології Поліського національного університету (Житомир, Україна)
- Заячківська Оксана Василівна - кандидат економічних наук, доцент кафедри фінансів та економічної безпеки Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Ільїн Валерій Юрійович - доктор економічних наук, професор (Київ, Україна)
- Ільїна Анастасія Олександрівна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри публічного управління і адміністрування Національного торговельно-економічного університету (Київ, Україна)
- Ічанська Олена Михайлівна - кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Кайдашев Роман Петрович — доктор юридичних наук, професор, професор кафедри адміністративного, фінансового та банківського права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Каламаж Руслана Володимирівна - доктор психологічних наук, професор, проректор з навчально-виховної роботи Національного університету «Острозька академія» (Рівне, Україна)
- Кардаш Оксана Любомирівна, кандидат економічних наук, доцент кафедри комп'ютерних технологій та економічної кібернетики Навчально-наукового інституту автоматизації, кібернетики та обчислювальної техніки Національного університету водного господарства та природокористування (м. Рівне, Україна)
- Калашнік Наталя Василівна, кандидат педагогічних наук, доцент кафедри українознавства Вінницького національного медичного університету ім. М.І.Пирогова, (Вінниця, Україна) kalashnuknatalia@gmail.com
- Кобець Дмитро Леонтіївич - кандидат економічних наук (доктор філософії), доцент Хмельницького національного університету, доцент кафедри обліку, аудиту та оподаткування (м. Хмельницький, Україна)
- Коваленко Олена Михайлівна - кандидат педагогічних наук, провідний науковий співробітник відділу профільного навчання Інституту педагогіки НАПН України (Київ, Україна)
- Корильчук Неоніла Іванівна – кандидат медичних наук, доцент кафедри терапії та сімейної медицини Тернопільського національного медичного університету імені І.Я.Горбачевського МОЗ України (Тернопіль, Україна)
- Корнієнко Петро Сергійович - доктор юридичних наук, доцент, адвокат, заступник першого проректора по роботі з коледжами, професор кафедри філософії та соціально-гуманітарних дисциплін Національної академії статистики, обліку та аудиту (Київ, Україна)
- Кошова Світлана Петрівна — кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління охороною здоров'я Національної медичної академії післядипломної освіти імені П. Л. Шупика (Київ, Україна)
- Кравчук Володимир Миколайович, доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри конституційного, адміністративного та міжнародного права Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Кравчук Людмила Степанівна - кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університету «Україна», завідувач кафедрою фізичної терапії, ерготерапії, фізичної культури і спорту Хмельницького інституту соціальних технологій Університету "Україна" (Хмельницький, Україна)
- Литвиненко Віктор Іванович — доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства Навчального наукового інституту права Міжрегіональної академії управління персоналом (Київ, Україна)
- Лич (Назарук) Оксана Миколаївна - доктор психологічних наук, доцент, член-кореспондент української академії акмеології, член громадської спілки «Національна психологічна асоціація», доцент кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Марушева Олександра Анатоліївна - доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та інформаційного менеджменту ПВНЗ Університет Новітніх Технологій (м. Київ, Україна)
- Міхальський Томаш — доктор наук, доцент кафедри географії регіонального розвитку Гданського університету (Польща)
- Мізюк Вікторія Анатоліївна – кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету управління, адміністрування та інформаційної діяльності Ізмайльського державного гуманітарного університету (Ізмаїл, Україна)
- Миргород-Карпова Валерія Валеріївна - кандидат юридичних наук, заступник директора з наукової роботи, старший викладач кафедри адміністративного, господарського права та фінансово-економічної безпеки Сумського державного університету (Суми, Україна)
- Новак-Калієва Лариса Миколаївна — доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри державного управління Львівського регіонального інституту державного управління Національної академії державного управління при Президентові України (Львів, Україна)
- Огієнко Альона Володимирівна - доктор економічних наук, доцент кафедри організації авіаційних робіт та послуг Національного авіаційного університету (Київ, Україна)

- Орлова Наталія Сергіївна - доктор наук з державного управління, професор кафедри державного управління, публічного адміністрування та регіональної економіки, Харківський національний економічний університет імені Семена Кузнеця (Харків, Україна)
- Павлов Костянтин Володимирович — доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри підприємництва і маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Павлова Олена Миколаївна - доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, підприємництва та маркетингу Волинського національного університету імені Лесі Українки (Луцьк, Україна)
- Пагута Тамара Іванівна - кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, директор Інституту педагогічної освіти Приватного вищого навчального закладу «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка Степана Дем'янчука» (Рівне, Україна)
- Помиткін Едуард Олександрович — доктор психологічних наук, професор, провідний науковий співробітник Інституту педагогічної освіти і освіти дорослих імені Івана Язюна НАПН України (Київ, Україна)
- Помиткіна Любов Віталіївна — доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Приходькіна Наталія Олексіївна - доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, адміністрування і спеціальної освіти Навчально-наукового інституту менеджменту та психології ДЗВО «Університет менеджменту освіти» НАПН України (Київ, Україна)
- Савенко Олена Анатоліївна - кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і права Дніпровського державного аграрно-економічного університету, членкиня громадської наукової організації "Фінансово-економічна наукова рада" (Київ, Україна)
- Сапожников Станіслав Володимирович - доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри педагогіки та психології Університету імені Альфреда Нобеля (Дніпро, Україна)
- Сопілко Ірина Миколаївна - доктор юридичних наук, професор, Відмінник освіти України, Заслужений юрист України, декан юридичного факультету Національного Авіаційного Університету (Київ, Україна)
- Титко Анна Василівна — кандидат юридичних наук, провідний науковий співробітник Національної академії внутрішніх справ (Київ, Україна)
- Трушкіна Наталія Валеріївна - кандидат економічних наук, член-кореспондент Академії економічних наук України, дійсний член Центру українсько-європейського наукового співробітництва, старший науковий співробітник відділу проблем регуляторної політики та розвитку підприємництва, Інститут економіки промисловості НАН України (Київ, Україна)
- Турчинова Ганна Володимирівна — кандидат педагогічних наук, доцент, декан факультету природничо-географічної освіти та екології Національного педагогічного університету імені М.П. Драгоманова (Київ, Україна)
- Хохліна Олена Петрівна — доктор психологічних наук, професор, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Чернуха Надія Миколаївна — доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри соціальної реабілітації та соціальної педагогіки Київського національного університету імені Тараса Шевченка (Київ, Україна)
- Якимчук Аліна Юріївна — доктор економічних наук, професор, професор кафедри державного управління, документознавства та інформаційної діяльності Національного університету водного господарства та природокористування (Рівне, Україна)
- Яковичка Лада Савелівна — доктор психологічних наук, доцент, професор кафедри авіаційної психології Національного авіаційного університету (Київ, Україна)
- Якушева Оксана Вікторівна кандидат економічних наук, доцент кафедри економіки та підприємництва Черкаського державного технологічного університету (Черкаси, Україна)

Статті розміщені в авторській редакції. Відповідальність за зміст та орфографію поданих матеріалів несуть автори.

© автори статей, 2024

© Всеукраїнська Асамблея докторів наук із державного управління, 2024

© Видавнича група «Наукові перспективи», 2024

ЗМІСТ

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

Zadneprovskа H.I., Ukhova A.O. <i>RELATIONSHIP OF CONFLICT OF INTERESTS AND ETHICS OF A CIVIL SERVANT</i>	21
Антипенко І.В. <i>ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕФЕКТИВНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ</i>	33
Богданенко А.І. <i>СОЦІАЛЬНА ДУМКА ПАТРІАРХА ФІЛАРЕТА ДЕНИСЕНКА В КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ДІАЛОГ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ХРИСТІЯНСЬКОЇ ТЕОЛОГІЇ</i>	44
Бурбела А.Л. <i>РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ БОРОТЬБИ З ТУБЕРКУЛЬОЗОМ</i>	54
Бурик М.М. <i>МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕСУРСНОЇ БЕЗПЕКИ ТЕРИТОРІЙ</i>	64
Бурковська І.А. <i>ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ ТА ЕФЕКТИВНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: СТРАТЕГІЇ ПІДВИЩЕННЯ ПРИВАБЛИВОСТІ КРАЇНИ</i>	73
Василенко Н.В. <i>МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ПОВНОЇ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТОЮ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ</i>	84
Весоловська М.К., Карковська В.Я. <i>ВПЛИВ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА РОЗВИТОК ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ В ПЕРІОД ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ</i>	91
Дзяна Г.О., Дзяний Р.Б. <i>ІНФОРМАЦІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК КОМУНІКАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ</i>	102
Довгань В.В. <i>ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ</i>	114

Євтушенко І.В. <i>ІННОВАЦІЙНІ СКЛАДОВІ ДЕРЖАВНИХ МЕХАНІЗМІВ РЕАГУВАННЯ НА КРИЗОВІ СИТУАЦІЇ, ЩО ЗАГРОЖУЮТЬ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ</i>	122
Лола В.В., Нестеренко К.В. <i>ПІДХОДИ ДО ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД</i>	135
Лях Ю.І., Сас А.І. <i>ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ</i>	150
Макарова О.О. <i>ІННОВАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ МИТНОЮ СПРАВОЮ: НАБЛИЖЕННЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ</i>	159
Маленко Б. <i>БОРІТЬБА З КОРУПЦІЄЮ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ СУЧАСНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ</i>	172
Марченко Р.В. <i>ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ І ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ</i>	184
Матвєєнко І.В. <i>ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ЩОДО РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ «ВПЛИВИ» В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ</i>	196
Махнюк В.В. <i>ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПЛАНУВАННЯ ТА ЗАБУДОВИ ПРОМИСЛОВИХ МІСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ УКРАЇНИ: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ВИМОГ ДИРЕКТИВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО</i>	207
Мельник М.І. <i>ДИДЖИТАЛІЗАЦІЯ ПРОЕКТНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У ДЕРЖАВНОМУ ТА МУНІЦИПАЛЬНОМУ УПРАВЛІННІ</i>	221
Мосьондз О.В. <i>ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ НАТО НА ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЮ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ: СТРАТЕГІЧНІ ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ КРАЇН-ЧЛЕНІВ</i>	231
Петькун С.М., Стороженко Л.Г., Стороженко В.І. <i>КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМІВ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ</i>	242
Рудюк Я.А., Русин-Гриник Р.Р., Федорчак О.Є. <i>ВИДИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ</i>	253

Хряпинський А.П. <i>ДЕТЕРМІНАНТИ ВПЛИВУ НА СУЧАСНУ ДЕРЖАВНУ ІНФОРМАЦІЙНУ ПОЛІТИКУ</i>	270
Чумакова Г.В., Бондаренко В.А. <i>ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ В ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ</i>	279
Штанцель С.Е. <i>ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ: СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ</i>	292
Lutkovska S.M., Pidvalna O.H., Kolesnyk T.V. <i>METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF TOURISM DEVELOPMENT IN TERRITORIAL COMMUNITIES</i>	305
Боняр С.М., Питайло В.Л. <i>ЗАКОНОПРОЕКТИ ТА ЗМІНИ В НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТАХ В СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ЩОДО ЗРОСТАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ</i>	340
Боняр С.М., Грабітченко К.М. <i>ДИСТРИБУЦІЯ ТОВАРІВ ЯК КЛЮЧОВА ГАЛУЗЬ РИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ: ФАКТОРИ, ФУНКЦІЇ ТА ЕТАПИ ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЇ</i>	352
Боняр С.М., Коврига О.М. <i>ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАТИВНОГО РІВНЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ПЛАНУВАННЯ ЛОГІСТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ НА ПІДПРИЄМСТВІ</i>	361
Громяк С.І. <i>НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО ЯК ОБ'ЄКТ УПРАВЛІННЯ</i>	369
Гуменюк А.В. <i>ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА</i>	383
Данилейчук Р.Б., Топольницька Т.Б. <i>ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОЇ БАЗИ ВІДПОЧИНКОВОГО РЕКРЕАЦІЙНОГО ТУРИЗМУ ІВАНО-ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ</i>	393
Дьогтєва І.О., Шиян А.А., Платонов О.Д., Жарінов С.С. <i>МОДЕЛЬ СИСТЕМИ РЕЄСТРІВ У СФЕРІ НАУКОВОЇ І НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ</i>	406
Калінін А.М., Колісніченко Р.М. <i>ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ВИСОКОЕФЕКТИВНИХ КОМАНД В УМОВАХ ВАНІ-СВІТУ</i>	421

Науменко М.А. 435
СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Тарасюк М.Б., Комарницька Н.Т., Клименюк В.П., Паламар І.В., Байдюк І.А. 450
СОЦІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТОРІВ МОТИВАЦІЇ І ДЕМОТИВАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

СЕРІЯ «Право»

Берездецький Ю.М., Капля О.М. 465
ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР У СУЧАСНОМУ СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ

Бучинський О.Й. 477
ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Войтовський В.С. 486
АНАЛІЗ ПРАВОВИХ НОРМ ТА ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Гапонов О.О. 493
ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ МОРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

Градецька Н.М. 501
МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В ПРОТИДІЇ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Гусак Т.П., Гусак О.П. 512
ОСОБЛИВОСТІ РЕЖИМУ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ФОТОГРАФІЧНОГО ТВОРУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Житний О.О. 523
ЩОДО КВАЛІФІКУЮЧИХ ОЗНАК КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 270 КК УКРАЇНИ «ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ АБО ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ»

Зеленський С.М., Ярошенко С.В., Колісніченко Р.М. 534
ОЦІНКА СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА В АСПЕКТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Кирилюк Д.В. 545
СПЕЦИФІКА АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОКАРАНЬ ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ

Кідалов С.О., Гуцалюк О.В. 552
ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ

Кострич М.П. <i>ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ ОЗНАК НЕДІЙСНИХ ПРАВОЧИНІВ</i>	561
Костюк У.І. <i>РЕАЛІЗАЦІЯ СУДОВИМИ ОРГАНАМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА ГРОМАДЯН НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ</i>	574
Левченко Ю.О. <i>ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ЗА ВИПАДКИ ЗІВАЛТУВАННЯ, ВЧИНЕНІ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ</i>	581
Маліневський О.М. <i>ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ АДВОКАТОМ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ</i>	589
Москвін Б.Ю. <i>ЦИФРОВІ АКТИВИ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ</i>	606
Носкова М.В., Полець М.-В.Я. <i>ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМ МОДЕЛЮВАННЯ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ДИСТАНЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ</i>	615
Опацький Р.М. <i>ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ПРАЦЮ ПРЕДСТАВНИКІВ ЛГБТ + В УКРАЇНІ</i>	621
Панфьоров П.І. <i>СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ БОРОТЬБУ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ</i>	633
Половченя А.Б., Олійник О.О., Буханченко О.А. <i>ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ</i>	644
Предместніков О.Г., Господаренко В.М., Гулевич С.Ю. <i>КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ</i>	654
Самойленко О.А., Щербак І.А. <i>ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИНАМ, ВЧИНЕНИМ З МОТИВІВ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЇХ РОЗСЛІДУВАННЯ</i>	664
Чехівський Я.О. <i>ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ОБ'ЄКТ НЕЗАВЕРШЕНОГО БУДІВНИЦТВА</i>	676

Чорний В.А.

*РЕПАРАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ МОЖЛИВИХ МЕХАНІЗМІВ ВІДШКОДУВАННЯ
ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ*

687

СЕРІЯ «Економіка»

Dovzhyk O.O.

IMPROVING ACCOUNTING IN THE DIGITAL ECONOMY

698

Prokhorov M.M., Rudych L.V., Stepanova L.V.

*DEVELOPMENT OF THE ONBOARDING AND PERSONNEL ADAPTATION
CONCEPTS*

706

Арзянцева Д.А., Захаркевич Н.П., Іжевський П.Г., Крушинська А.В.

*ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПРОЦЕСІ УХВАЛЕННЯ
УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ НА ПІДПРИЄМСТВІ*

713

Бобровський О.В.

*ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В
СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ*

726

Герман Н.В.

*ЕТНОЕКОЛОГІЯ І ТРАДИЦІЙНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЗАХІДНОГО
ПОЛІССЯ УКРАЇНИ*

735

Горейко Д.Я., Ільчук П.Г.

*ТЕОРЕТИЧНІ ОБГРУНТУВАННЯ СУТНОСТІ ВІДДАЛЕНИХ КОМАНД ТА
УПРАВЛІННЯ ЇХНЬОЮ РОБОТОЮ*

745

Демченко Т.А.

*ФАНДРЕЙЗИНГ ЯК ЗАСІБ ЗАЛУЧЕННЯ ГРОШОВИХ КОШТІВ В
ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ ЇХ В ОБЛІКУ*

757

Дорош Б.Й.

*ПОВЕДІНКОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ ПОВОЄННОГО
ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ*

770

Журба О.М.

*ВВП УКРАЇНИ ЗА ПАРИТЕТОМ КУПІВЕЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ: ОЦІНКА
ПОТОЧНОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ*

780

Івахненко І.С., Демидюк О.О.

*ДІДЖИТАЛ ІНСТРУМЕНТИ ВПОРЯДКУВАННЯ РОБОТИ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ
ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТУ В УПРАВЛІНСЬКІ ПРОЦЕСИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ*

791

Кашевський В.О.

*ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА Й ЇЇ ВПЛИВ НА ВІДКРИТІ СОЦІАЛЬНО-
ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ: СТАНОВЛЕННЯ ТА ДИНАМІЧНІСТЬ РОЗВИТКУ*

806

Кіш Г.В. <i>МЕНЕДЖМЕНТ В СФЕРІ ГОСТИННОСТІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ</i>	815
Котлубай В.О., Редіна Є.В., Блатін С.Д. <i>НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СТАРТАП-ЕКОСИСТЕМИ В УКРАЇНІ</i>	825
Куцай Н.С. <i>ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИЦІЙ У ХАРЧОВИЙ ПРОМИСЛОВOSTІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ</i>	837
Кушнеренко С.М. <i>ІННОВАЦІЙНІ ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ПІДТРИМКИ ІНВЕСТИЦІЙ У ЦИФРОВУ ІНДУСТРІЮ</i>	847
Лещук Г.В., Савків У.С., Кузьмін Т.Л. <i>НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ ЗАКЛАДІВ ХАРЧУВАННЯ</i>	859
Логоша Р.В. <i>РОЗРОБКА МОДЕЛІ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ НА ОСНОВІ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ</i>	872
Марушак С.М. <i>МЕХАНІЗМИ ЗАЛУЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ІНВЕСТИЦІЙ У РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД</i>	888
Мединська Н.В., Іванченко В.А., Подлегаєв В.П. <i>РОЛЬ ЛІСОВІДНОВЛЕННЯ У ЗБЕРЕЖЕННІ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ: ПІДХОДИ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ</i>	903
Миськів Г.В., Кіях Ю.М. <i>ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ</i>	916
Новаковська І.О., Близнюк В.В., Береза О.В. <i>СТАЛЕ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ</i>	928
Новаковська І.О., Мединська Н.В., Іщенко Н.Ф., Казюк Т.Ю. <i>ЗМІНА КЛІМАТУ Й ВІЙСЬКОВІ КОНФЛІКТИ: ЗАГРОЗИ ДЛЯ СТАЛОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТА ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ</i>	942
Охрименко І.Б., Крутий А.П. <i>ДО ПИТАННЯ ЩОДО РОЛІ КОМПЛАСНС У МОДЕРНІЗАЦІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ</i>	955
Пугачов М.І., Шевченко О.О. <i>ТУРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ВИКЛИКИ</i>	968

- Столяренко О.М., Хитрова О.А., Орел Ю.Л.** 979
ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ КРАЇН ІЗ РИНКОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ
- Ткаченко О.О.** 991
РОЛЬ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ ПІДПРИЄМНИЦТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ
- Чапельський Я.Р., Струнгар А.В., Гловацький Д.В.** 1002
ФІНАНСОВА РОЗВІДКА У КІБЕРПРОСТОРІ: ВИКЛИКИ ТА ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ
- Шубалий О.М., Косінський П.М.** 1016
ПОВЕДІНКОВА ЕКОНОМІКА ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

СЕРІЯ «Педагогіка»

- Nazarenko I.M.** 1028
UNDERSTANDING THE CLIP THINKING FOR THE BENEFIT OF THE EDUCATIONAL PROCESS
- Semak L.A.** 1036
THE DEVELOPMENT OF THE STUDENTS' LANGUAGE COMPETENCE AT BUSINESS UKRAINIAN LANGUAGE CLASSES
- Біда О.А., Чичук А.П., Кучай Т.П.** 1047
ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ В СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ: КІНЕЦЬ ХХ ПОЧАТОК ХХІ СТОЛІТТЯ
- Білинська Х.В.** 1057
ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ ПРИ ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ЗВО
- Білокопитов В.І.** 1063
ПРОСУВАННЯ ЯКОСТІ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ВИЩІЙ ОСВІТІ: ДВАДЦЯТЬ РОКІВ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ АСОЦІАЦІЇ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ
- Бурка О.М.** 1073
ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ФІЗИЧНИХ ТЕРАПЕВТІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ КЛІНІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ОЦІНКИ
- Бурчак Л.В., Бурчак С.О.** 1081
ОЦІНКА СФОРМОВАНOSTІ КОМПОНЕНТІВ ІННОВАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ
- Виннишин О.Я.** 1094
РОЛЬ ТЕОРІЇ ІГОР У МАШИННОМУ НАВЧАННІ: ВЕЙВЛЕТ-ПЕРЕТВОРЕННЯ

- Георгієвська З.А.** 1105
ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОГО СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ДО БІЗНЕС-КОМУНІКАЦІЇ
- Дзюбенко І.А., Сиротенко М.І.** 1117
ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ МАТЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ
- Заболотній О.А.** 1129
ВЗАЄМОДІЯ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ
- Запорожцева Ю.С.** 1140
УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА: ОСНОВНІ ЧИННИКИ
- Каневська О.Б., Устінова В.О.** 1150
ГРАМАТИКО-СЛОВОВІРНІ ВПРАВИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА УРОКАХ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ
- Карнаух О.Б., Карнаух Л.П.** 1162
ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗДОБУВАЧІВ СУЧАСНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ЗАСАДАХ СТУДЕНТОЦЕНТРОВАНОГО ПІДХОДУ
- Карплюк С.О., Федорчук О.С.** 1173
АНАЛІЗ ВПЛИВУ ІНТЕРНЕТУ НА ОСВІТУ: РОЛЬ ОНЛАЙН-КУРСІВ, ВІДДАЛЕНОГО НАВЧАННЯ ТА МОБІЛЬНИХ ДОДАТКІВ У СУЧАСНІЙ ОСВІТНІЙ СИСТЕМІ
- Ковальов Ю.Г., Ковальова О.С., Ковальов С.Г.** 1186
ВИВЧЕННЯ БЕЗПЛОТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЗВО, ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ОСВІТНІХ ТЕНДЕНЦІЙ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО ЧЕТВЕРТОЇ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ
- Ковальова О.С., Кашлаков О.Є., Ковальов Ю.Г.** 1199
ПРОГРАМА UPSHIFT, ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ПІДЛІТКІВ ТА МОЛОДІ В УКРАЇНІ
- Корягін В.М.** 1212
МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ПІДГОТОВКОЮ СПОРТСМЕНІВ
- Кочмар Д.А., Будз І.Ф.** 1223
ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ФОНЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ПІД ЧАС ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ
- Кошіль О.П.** 1231
ІННОВАЦІЙНІ ПРАКТИКИ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Курок В.П., Коротич А.В. <i>ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ІННОВАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ</i>	1243
Кучай Т.П., Чичук А.П. <i>РОЛЬ ПЕДАГОГІВ-ПИСЬМЕННИКІВ ЗАКАРПАТТЯ У ПРОСВІТНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА У РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ НА МЕЖІ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ</i>	1255
Лівак П.Є. <i>МЕТОДИЧНА СИСТЕМА НАВЧАННЯ МЕДИКО-БІОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ</i>	1265
Лушпай Т.І. <i>ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ</i>	1279
Марчук О.О., Ілюк Л.В., Мельничук Л.Б., Пагута Т.І. <i>РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА</i>	1286
Митяй В.А. <i>ПРОЄКТНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ</i>	1296
Насилевський В.П., Халявка А.О. <i>АДАПТАЦІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ДО СУЧАСНИХ УМОВ</i>	1306
Паска Т.В., Терлецька Л.М., Громик А.П. <i>ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ІНТЕГРАЦІЇ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИЩУ ОСВІТУ</i>	1312
Плеханов А.В., Казєв О.В. <i>МОНІТОРИНГ ЯКОСТІ ЗАГАЛЬНОВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ</i>	1326
Плеханов А.В., Чайка В.В. <i>ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН</i>	1335
Поліщук С.В., Горбатюк О.В. <i>ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЗАСОБИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ</i>	1344
Прокопенко А.О. <i>ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЧНОЇ МОЛОДІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ</i>	1358

- Рибалко Л.С., Овсюк Д.Р., Ярмоленко А.О.** 1368
*ПРОФЕСІЙНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ
СТУДЕНТСЬКОЇ ПРАКТИКИ*
- Савенко І.В.** 1384
*ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ
ТЕХНОЛОГІЙ ЗАСОБАМИ ДИЗАЙНУ*
- Савчук Н.В., Акопян Г.М., Малій А.С.** 1394
*ОЦІНКА ЯКОСТІ НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ:
ІНСТРУМЕНТИ, МЕТОДИ ТА ПІДХОДИ ДО ПОКРАЩЕННЯ СИСТЕМИ
КОНТРОЛЮ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ*
- Сібаров С.Д.** 1407
*ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "АВТОРСЬКА ШКОЛА" НА ОСНОВІ ВИВЧЕННЯ
ВІТЧИЗНЯНОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ
РЕТРОСПЕКТИВИ*
- Спасібухов Н.** 1416
*ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ
ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ЮРИСТІВ*
- Терешенко Н.В., Яма В.М.** 1423
*СОЦІАЛЬНІ МЕДІА (INSTAGRAM, ТІКТОК) ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДТРИМКИ ТА
РОЗВИТКУ НАВИЧОК У ДИСТАНЦІЙНОМУ НАВЧАННІ БАЛЬНОГО ТАНЦЮ*
- Харківська А.А.** 1437
*РОЛЬ ПІДРУЧНИКА З ІНФОРМАТИКИ У КОНТЕКСТІ ПРАКТИЧНОГО
АСПЕКТУ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ*
- Хроленко М.В.** 1445
*ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ
ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ЗАСТОСУВАННЯ АУДИТОРНИХ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ
ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ*
- Янков М.Л., Горбачов О.** 1456
*ЗМІСТ ТА СКЛАДОВІ ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ У СИСТЕМІ
ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ДЕРЖАВНОЇ
ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ*

СЕРІЯ «Психологія»

- Андрусів Л.З., Шастко І.М.** 1464
*ЗАДОВОЛЕНІСТЬ ШЛЮБОМ ЯК ІНДИКАТОР ЕМОЦІЙНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У
СТОСУНКАХ*
- Архипова Т.М.** 1474
*СИСТЕМА ПСИХОСОЦІАЛЬНИХ ЧИННИКІВ НЕГАТИВНИХ ПСИХОЕМО-
ЦІЙНИХ СТАНІВ ПІДЛІТКІВ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ЇХ ГОТОВНІСТЬ ДО
АГРЕСИВНИХ ПРОЯВІВ*

- Бондаревич С.М., Бельченко К.С., Дзюба В.В.** 1489
ВПЛИВ ФАКТОРІВ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА АДАПТАЦІЮ ТА ДЕЗАДАПТАЦІЮ ЛЮДИНИ
- Волженцева І.В., Клак В.О.** 1502
РЕГУЛЯЦІЯ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ СТУДЕНТІВ В РАМКАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ
- Гарист І.Ю.** 1513
РОЗРОБКА ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОГО МЕТОДУ «МЕДИТАТИВНА МЕТАФОРИЧНО-ОБРАЗНА ТЕРАПІЯ»
- Гельбак А.М., Молчанова О.М.** 1524
ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ
- Грицук О.В., Гришко О.Д., Чернякова О.В., Согоян В.Н.** 1535
ЕМОЦІЙНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ
- Засєкін А.А.** 1548
ДИНАМІКА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ: ВІД СУПЕРЕЧОК ДО СУЧАСНИХ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ
- Іванова О.С., Сідун О.Ю., Спиридонова О.О.** 1556
КРЕАТИВНІСТЬ ЯК ФАКТОР ПОДОЛАННЯ СТРЕСІВ У ФАХІВЦІВ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ
- Казанжи Ф.Ф.** 1570
КОМАНДОУТВОРЕННЯ З ТОЧКИ ЗОРУ ПСИХОЛОГІЇ: ОГЛЯД ПРАКТИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ
- Клевака Л.П., Клімушев В.В., Чугаєва Н.Ю.** 1578
ПСИХОЛОГІЧНА ОСВІТА І ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ УСПІШНИХ ЖИТТЄВИХ СТРАТЕГІЙ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ
- Кузнецова А.В., Губарєва Д.В., Чумаченко О.Ю., Паламарчук М.О., Шепелла В.Ю.** 1590
МЕДИТАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ОСОБИСТОСТІ
- Милославська О.В., Полтавська К.** 1603
ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СХИЛЬНОСТІ ДО РИЗИКУ ТА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ
- Нікулін Д.І.** 1615
ПОНЯТТЯ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ В ПЕРІОД РАННЬОЇ ДОРОСЛОСТІ
- Сірко Р.І., Слободяник В.І.** 1623
ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМОЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ФАХІВЦІВ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

- Сороченко О.В.** 1632
*ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОНИКЛИВОСТІ:
РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНИХ ПОШУКУВАНЬ*
- Теміргалієв Е.А.** 1640
*КОПІНГ- ПОВЕДІНКА ЯК ПРЕДИКТОР ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЗАДОВОЛЕНОСТІ
МОЛОДІ*
- Цумарєва Н.В.** 1650
*ПРОЯВИ ЕМОЦІЙНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ В ПОВЕДІНКОВІЙ ТА РЕГУЛЯТИВНІЙ
СФЕРАХ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ*
- Чижма Д.М.** 1663
СПЕЦИФІКА ПОДОЛАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ КРИЗИ ДОРОСЛОЇ ОСОБИСТОСТІ

Шановні колеги!

Вітаю колектив редакції, авторів та читачів фахового журналу широкої державно-управлінської, правової, економічної, психологічної та педагогічної спрямованостей “Наукові інновації та передові технології” із виходом чергового номера!

Журнал відомий своїми дослідженнями сучасних процесів у суспільстві на основі філософських, правових, соціологічних, економічних методів та ін.

Характерним для журналу є традиційно полемічний стиль статей, що публікуються в ньому. При цьому, вдається уникати однобічності суджень при аналізі складних теоретичних і практичних питань, знаходити їх розумне вирішення.

Зараз берегти єдність, працювати разом на перемогу – це найважливіше національне завдання, яке всі ми обов’язково виконаємо.

Запрошую до співробітництва.

З повагою,
директор Видавничої групи «Наукові перспективи»,
кандидат наук з державного управління, доцент,
Лауреат премії Президента України для молодих вчених,
Лауреат премії Верховної Ради України
молодим ученим

Ірина Жукова

Дорогі колеги!

Поздоровляю вас із виходом у світ фахового журналу "Наукові інновації та передові технології".

Величезний обсяг актуальних наукових робіт знаходить дбайливе відображення на сторінках цього журналу, що є вагомим внеском у скарбницю науки України, розвитку міжнародного співробітництва.

Приємно висловити надію, що наша співпраця буде зміцнюватися та сприятиме розвитку науки України. У цьому є велика заслуга колективу Видавничої групи "Наукові перспективи" та громадської наукової організації "Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління", в основі якого закладено високий науковий потенціал та достатню матеріальну базу.

Бажаю вам добра і наснаги, міцного здоров'я й благополуччя в сім'ях, невтомності та оптимізму.

Нехай справа, яку ми сумлінно виконуємо відкриває нові перспективи, надаючи нового імпульсу науковій роботі.

Тримаємо наш переможний освітянський стрій!

З повагою,

*головний редактор,
полковник Генерального штабу Збройних Сил України,
доктор наук з державного управління,
професор,
Заслужений юрист України*

Романенко Є.О.

СЕРІЯ «Управління та адміністрування»

UDC 354

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-21-32](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-21-32)

Zadneprovska Hanna Igorivna candidate of economic sciences, (PhD), Associate Professor, V. N. Karazin Kharkiv National University, Maidan Svoboda, 4, Kharkiv, 61000, <https://orcid.org/0000-0001-5355-868X>

Ukhova Anastasia Olehivna graduate of the first level of higher education (bachelor), V. N. Karazin Kharkiv National University, Maidan Svoboda, 4, Kharkiv, 61000

RELATIONSHIP OF CONFLICT OF INTERESTS AND ETHICS OF A CIVIL SERVANT

Abstract. Institute state services plays huge role in life society, and on how much organized his work, depends efficiency state management Changes in existing public relationships entailed necessity rethinking legal and moral norms governing public service. From effective interaction these regulators, depends state legality, law and order, level legal culture, legal consciousness society and its citizens It is clear that, as in any another sphere public consciousness, in the state service as regulators of relationships and behavior law and morality stand out, and their influence carried out in relationships. Studying ethics state employees necessary in order to understand what ethical norms and rules of official behavior exist and how their application serves for worthy performance them his professional activities. Ethical norms play fundamental role in the implementation any species professional activities, however There is professions where the role of ethical standards especially great. One from such professions is public service. In the article revealed peculiarities ethics state employees, the Ethical Code of state servicemen and township officials of municipal self-government, regulating behavior given professional groups. Therefore, the article describes how it is formed professional ethics state employee in Ukraine. Also are being considered separate Problems conflict interests in the state service are analyzed separate difficulties in his application in practice, as well as are offered possible ways improvements his legislative regulation. Currently time the term "conflict" interests" is enshrined in the anti-corruption legislation within which Also the circle of persons on whom is determined entrusted duty on his prevention, as well as a list of measures has been fixed, implementation which is aimed at his prevention.

Keywords: Ethics, Public Service, Public Employee, Personnel Management, Professional Competence, Corruption, Conflict Interests, Opposition Corruption.

Заднєпровська Ганна Ігорівна кандидат економічних наук, доцент, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61000, <https://orcid.org/0000-0001-5355-868X>

Ухова Анастасія Олегівна здобувач першого рівня вищої освіти (бакалаврського), Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61000

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК КОНФЛІКТУ ІНТЕРЕСІВ ТА ЕТИКИ ДЕРЖАВНОГО СЛУЖБОВЦЯ

Анотація. Інститут державної служби грає величезну роль в житті суспільства, і від того, наскільки організована його робота, залежить ефективність державного управління. Зміни у сформованих суспільних відносинах спричинили необхідність переосмислення правових та моральних норм, які регулюють державну службу. Від ефективної взаємодії цих регуляторів залежить стан законності, правопорядку, рівень юридичної культури, правосвідомості суспільства та його громадян. Зрозуміло, що, як і в будь-якій іншій сфері суспільної свідомості, у державній службі регуляторами взаємовідносин та поведінки виступають право та мораль, причому їхній вплив здійснюється у взаємозв'язку. Вивчення етики державних службовців необхідно для того, щоб зрозуміти, які етичні норми та правила службової поведінки існують та як їх застосування служить для гідного виконання ними своєї професійної діяльності. Етичні норми відіграють фундаментальну роль при здійсненні будь-яких видів професійної діяльності, проте є професії, де роль етичних стандартів є особливо велико. Однією з таких професій є державна служба. У статті розкрито особливості етики державних службовців, проаналізовано Етичний кодекс державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування, що регламентує поведінку цієї професійної групи. Тож у статті описано, яким чином формується професійна етика державного службовця в Україні. Також розглядаються окремі проблеми конфлікту інтересів на державній службі, аналізуються окремі труднощі в його застосуванні на практиці, а також пропонуються можливі шляхи удосконалення його законодавчого регулювання. В даний час термін «конфлікт інтересів» закріплений в антикорупційному законодавстві, в рамках якого також визначається коло осіб, на яких покладено обов'язок щодо його недопущення, а також закріплено перелік заходів, реалізація яких спрямована на його запобігання.

Ключові слова: етика, державна служба, державний службовець, управління персоналом, професійна компетентність, корупція, конфлікт інтересів, протидія корупції.

Statement of the problem. Moral norms and principles work state employee lead to increased attention to the issue their professional ethics State sphere services formed certain peculiarities professional ethics state employee Let's consider these peculiarities more details Firstly, the personal characteristics of the employee provide influence on the level his professional ethics Process become leniation and development social and professional competencies state employees occurs in conditions overcoming crisis in society. So, in case dissatisfaction citizens work in government structure, assessment activities understated as consequence and level ethics state employee

Ukrainian legislation in detail regulates question organizations state services exist certain characteristics and principles in the organization systems state services Also legislatively state status determined employee who endured some changes [1]. For the last decade in Ukraine were produced significant changes in the field regulatory expansion state services Was formed special regulatory framework governing labor relationship state civilian employees [2].

Today in the country there is a problem of lack of legal formalization of professional standards morality state employee Besides this society required highly qualified state employees who own theory and practice management and development, working in conditions tough competition, respecting ethical and moral principles in business relations.

Social and professional group state employees has single mental basis, some bureaucratic consciousness. Many modern state employees may not have profile education, therefore among them there are engineers, economists, lawyers. Exactly That's why young specialists pass not only adapt to a new profession place, but also in parallel pass secondary professional cash socialization [3].

Behavior state employee plays important role in his activities, because his actions and deeds not only are his business card card, but also affect relationships with employees and citizens. From how will behave employee with colleagues and citizens, will depend image the state as a whole.

State employees called upon contribute his official behavior establishment in the team business relationships and constructive cooperation with each other. They must be polite, friendly, correct, attentive and tolerant in communicating with citizens and colleagues.

In modern Ukraine at state and local basically legal mechanisms have been developed regulation administrative ethics At the same time, the state organizational mechanisms given regulations do not comply world standards. There is no system of coordinating bodies management administrative ethics, undeveloped institute parliamentary control over ethical side activities civil servants.

Analysis of recent research and publications. Many domestic researchers, such as M. Vasylevska, V. Honcharuk, T. Voronko, I. Gaevsky, V. Koltun, O. Knyazev, V. Kozlovsky, N. Lipovska, M. Nyzhnyk, O. Nynyuk, V. Oleshko, V. Oluyko, O. Piren, M. Polekhina, V. Rebkalo, T. Rudakevich, L. Salamatov, V. Senyushkina, B. Tsvetkov and others made a significant contribution to the study of various aspects of professional ethics and etiquette in public service. Despite these significant scientific achievements, a deep understanding of the basic concepts of professional ethics and public service etiquette still requires additional analysis and study.

Target articles – research professional ethics state employee in Ukraine.

Contribution to the main material. Story development professional ethics dates back to the ancient times, however special became widespread in the 20th century. This resulted in the creation numerous codes professional morality, in reorientation public attention from questions development of fundamental ethical knowledge to questions applied ethics [4].

State employees must act politically neutral and supportive control official competence State employees must avoid actions that can undermine confidence the public and their service center to their capabilities impartially fulfill their official responsibilities.

Basic directions improvement mechanisms regulation administrative ethics in conditions modern Ukraine are shown in Fig. 1.

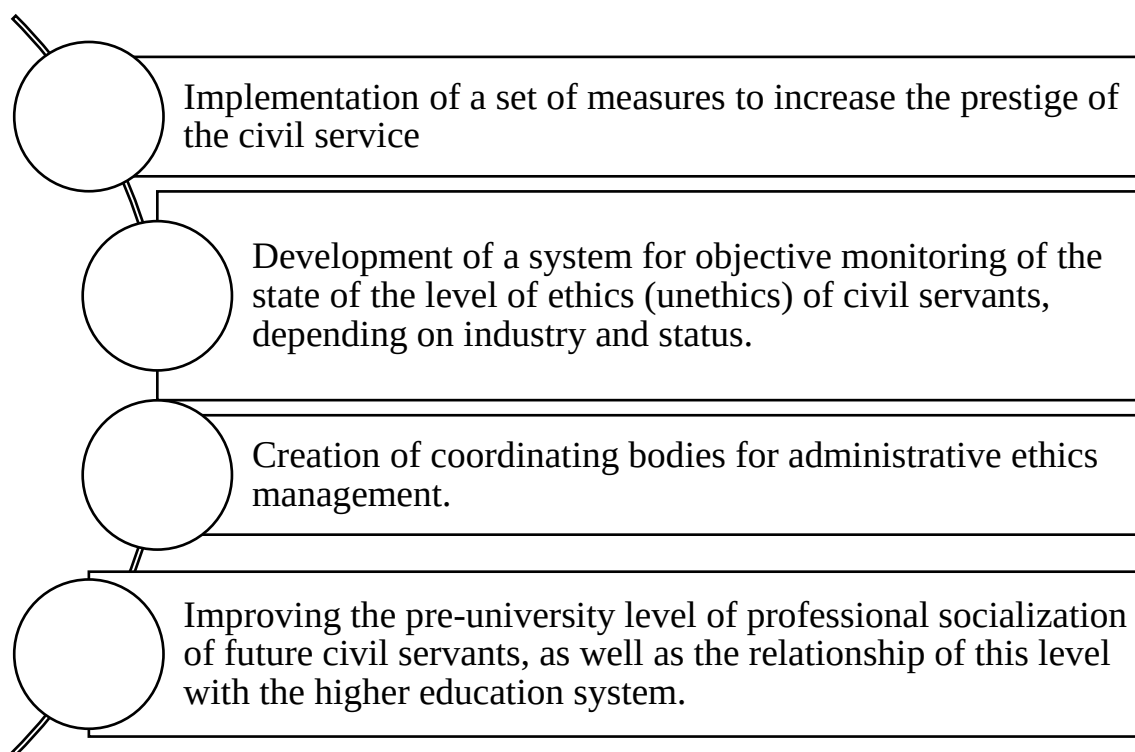

Fig.1. Basic directions improvement mechanisms regulation administrative ethics. Source : author's development

The first principle of a civil servant is implementation officials powers within the limits of what is permitted. The second principle is exception influence personal and other interests preventing conscientious execution officials responsibilities. Further I wanted would identify compliance justice, which excludes opportunity influence on them official activity. Implementation problem ethical codes in Ukraine lies in the features domestic legal systems, possibility legally formalize the norms and their principles is enough limited. First, bear the punishment can only those who violates legal norms. Norms ethics leave opportunity arbitrary communication. Secondly, corporate responsibility, that is, ethical behavior organizations in relation to society, easily turns into arbitrariness of the authorities. Thirdly, with weak development civilian institutions moral liability “does not work”, but to bring to legal responsibility for unethical actions is not allowed principles of law.

And finally, if legislation provided measures legal responsibility for corruption offenses then duplicate similar provisions in the code ethics is simply meaningless. Failure to comply there are no ethical standards the basis for the application of liability measures under labor legislation. So the punishment civil servants for violation provisions codes ethics contrary to labor laws. Violation state employees provisions of the code of ethics subject to only moral condemnation.

Thus, one of main regulatory documents containing basic job requirements behavior employees, is the Ethical Code of State Servicemen and Township Personnel of Municipal Self-Reliance. He imagines yourself vault general principles proprofessional official ethics and basic rules of official behavior that must guided by state employees regardless of the replacement them positions [5].

In Etichny code it is also indicated that in the official behavior state employee must abstain from any kind statements and actions discriminatory character based on gender, age, race, nationality, language, citizenship, social, property or family situation, political or religious preferences; rudeness, displays of disdain tone, arrogance, biased comments, presentations wrongful, undeserved accusations; threats, insulting expressions or remarks, actions that interfere with normal communication or provoking illegal behavior; smoking in time official meetings, conversations, other official communication with citizens [5].

The Ethical Code thus represents yourself vault principles professional official ethics and contains basic rules of service behavior regulating behavior state employee, regardless of position them positions. Purpose creation of the Model Code is establishment ethical norms and rules of state employee providing worthy performance civil servants his professional activities. The Model Code strengthens the authority of government employees, provides confidential attitude towards government authorities, providing united norms behavior civil servants.

Also, it's not worth it forget about corruption component in activities state employee. The problem of corruption has recently acquired enormous and well-founded relevance. Today, corruption in Ukraine is the main negative characteristic of public administration institutions, hindering the effective socio-economic and public development of the country.

Among the anti-corruption mechanisms in the civil service system, first of all, it is necessary to highlight the administrative procedures that determine the

procedure for its completion, including the holding of competitions for vacant positions, certifications, qualification exams, etc. In addition to the above, an important mechanism is the institution of overcoming conflicts of interest.

The legal establishment of the institution of resolving conflicts of interest in the civil service, among other things, was aimed at increasing public confidence in state institutions, providing conditions for the conscientious and effective performance of their official duties by civil servants, as well as eliminating possible abuses in the service.

The development of this institution is associated with the adoption of the Law of Ukraine “On the Prevention of Corruption” dated 14.10.2014 No. 49 [6], the norms of which partially repeat provisions, contained in previously adopted normative legal acts on the civil service, and partly represent novelties that clarify the concept of conflict of interest in the civil service and propose new methods for resolving it.

The main reasons for conflicts of interest in the public service include the following (Fig. 2).

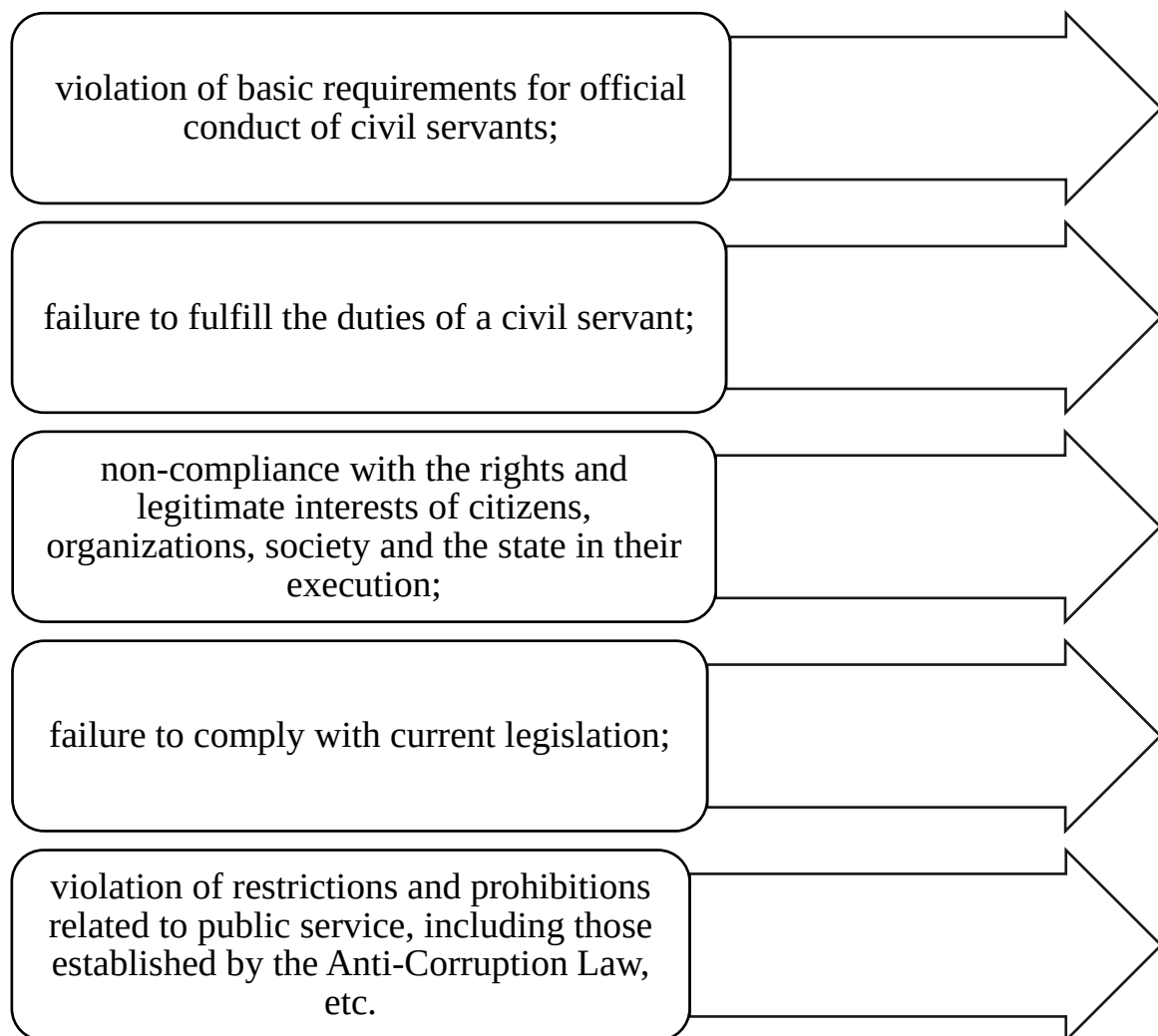

Fig.2. Basic causes conflicts interests in the state service Source : author's development

Conditions conducive to emergence conflict interests in the state service, you can name such (Fig. 3).

Conflict interests can define how situation contradictions between personal, private, group (departmental, corporate) interests and interests communities, total society, state (organization, party). Into the situation conflict interests Maybe get in every. It is important to note that in the system state services contradictions between interests concern public resources (funds budget, elected and appointed positions and related opportunities). It is possible that the situation conflict interests hits an entire government body: for example, a local authority self-government simultaneously is both an authority and an economic entity subject (has in its property municipal enterprises and institutions) – conflict between corporate and public interests. Here we can talk about institutional conflict interests.

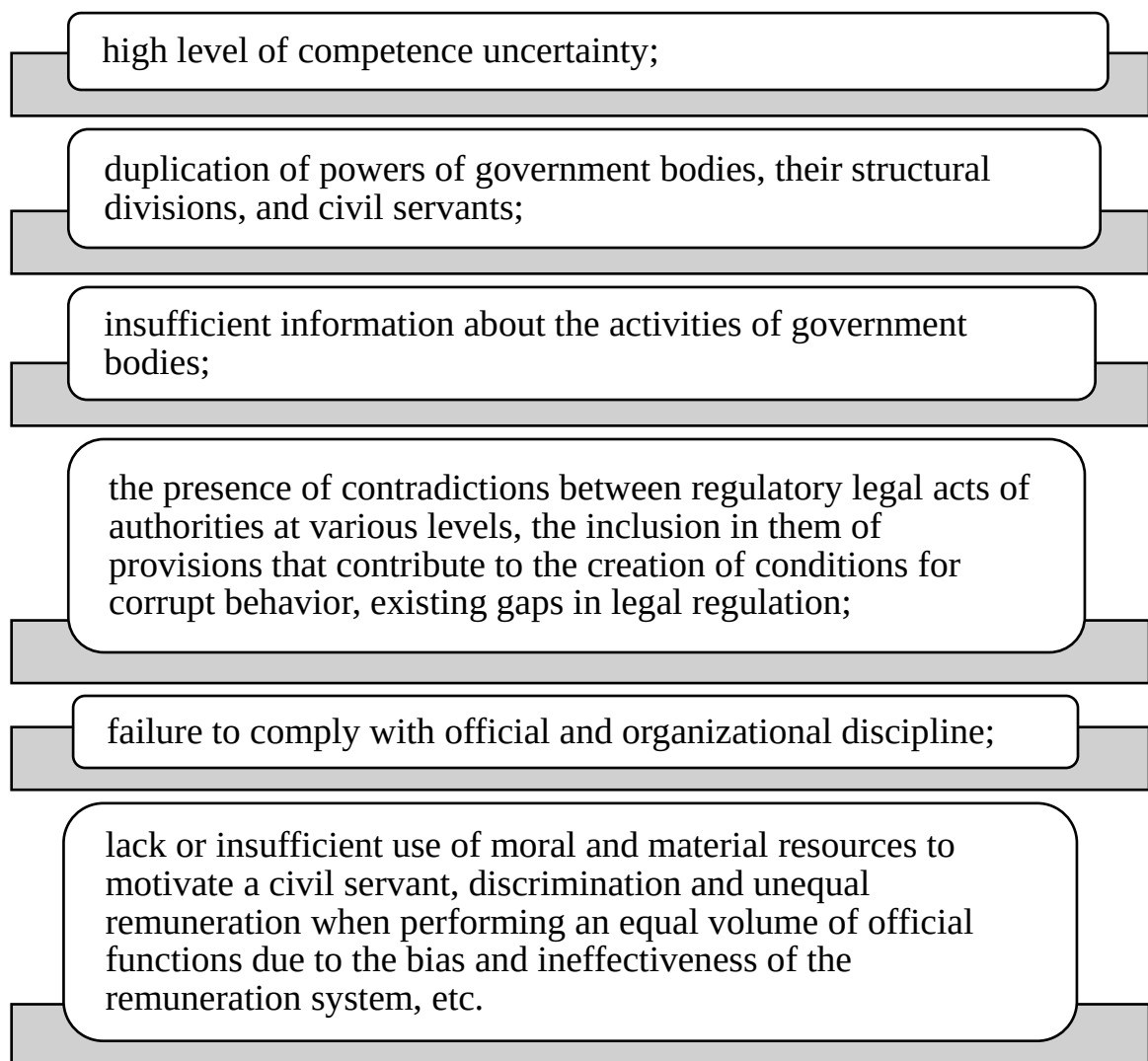

Fig. 3. Main conditions that contribute to the emergence of a conflict of interest in the public service. Source : author's development

Conflicts of interest are associated with such negative phenomena as corruption, abuse of administrative resources, official position, lack of transparency of government, etc. At the same time, it is incorrect to reduce a conflict of interest to either corruption or abuse of administrative resources. It is dangerous to treat this phenomenon as something that needs to be “eradicated.” The conflict of interest itself is an objective phenomenon, and one must learn to live with it.

Thus, unlike corruption and abuse of administration and – nistrative resource, a conflict of interest is a common situation; it is only necessary to prevent negative consequences (Fig. 4) by preventing or resolving it.

Negative consequences of conflict of interest			
violation of constitutional rights of citizens	causing property damage to third parties, including as a result of creating unilateral advantages, violating equal conditions of competition or access to public services	causing property damage to the state (including in the form of lost profits)	causing damage to the prestige of the state, public service

Fig. 4. Consequences of conflict of interest. Source : author's development

A conflict of interest may exist in the economic (budget, government procurement, competitions, privatization, etc.), political (elections, party membership, etc.) and official (admission, promotion, dismissal) spheres. In each of these areas, conflicts of interest have specific sources, methods, manifestations, possible negative consequences and possible resolutions.

The process of resolving a conflict of interest is implemented in stages, in accordance with the methods of conflictology: identifying a (potential) conflict of interest, preventing the occurrence of a conflict of interest, preventing the negative consequences of a conflict of interest.

The Anti-Corruption Law provides for several ways to resolve conflicts of interest in the public service:

— changing the official or official position of a civil servant who is a party to a conflict of interests, up to and including his removal from official duties;

- refusal of such an employee to benefit, which was the reason for the no conflict of interest;
- recusal (self-recusal) of a civil servant in cases and procedures established by law.

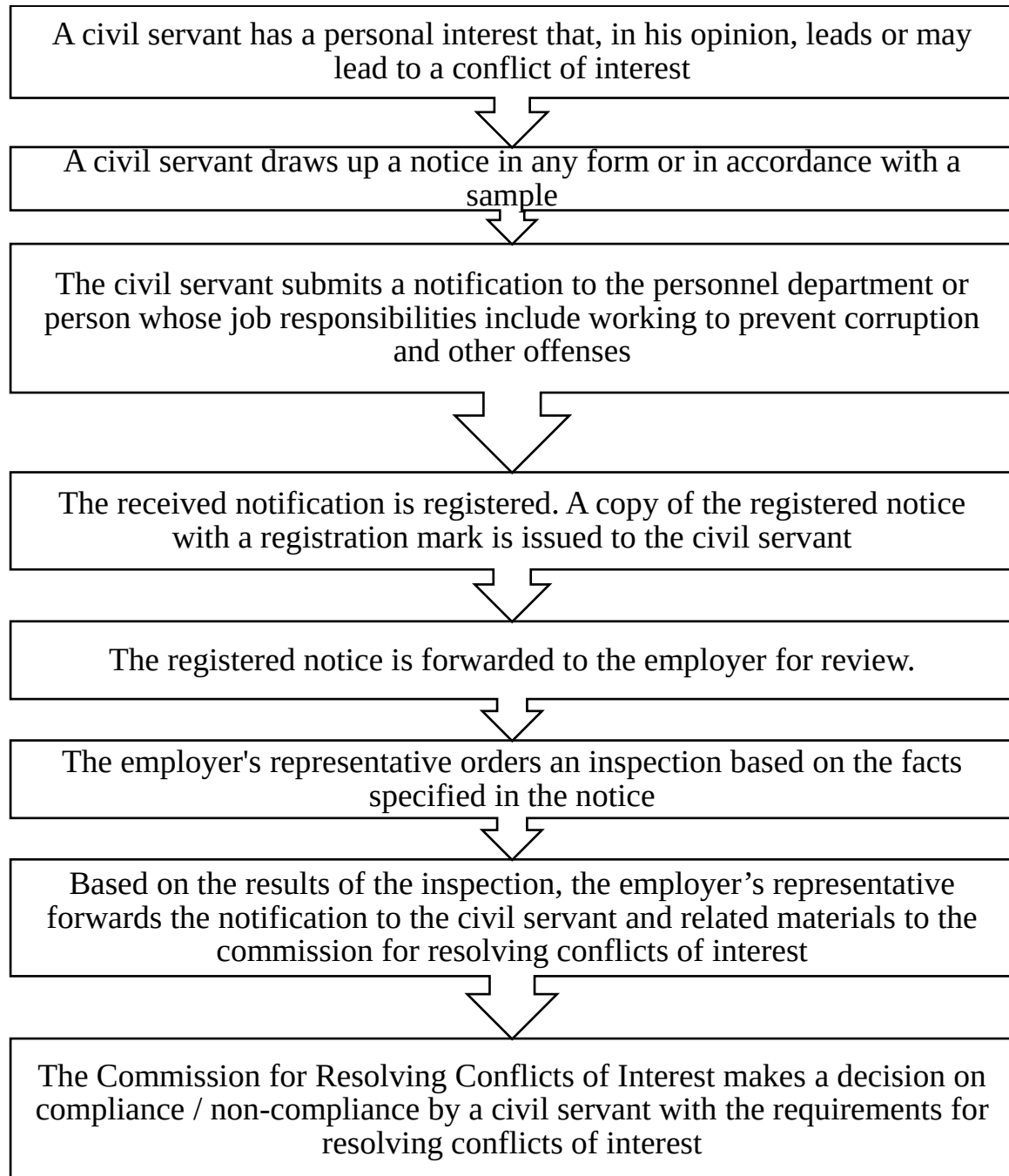

Fig.5. Flowchart for notifying a conflict of interest or potential conflict of interest. Source: author's development

Failure to take measures to resolve conflicts of interest may lead to the emergence and development of corruption. Therefore, every civil servant must:

— refrain from behavior that could cast doubt on the objective performance of official duties by civil servants, including behavior that may be perceived by others as an agreement to accept a bribe or as a request for a bribe, and also avoid conflict situations that could damage their reputation or the authority of a government agency;

— take measures provided for by current legislation to prevent the emergence of conflicts of interest and resolve conflicts of interest that arise;

— not to use one's official position to influence the activities of state bodies and local self-government bodies, organizations, officials, civil servants, municipal employees and citizens when resolving issues of a personal nature.

Failure by a civil servant who is a party to a conflict of interest to take measures to prevent or resolve a conflict of interest is an offense leading to the official's dismissal from public service.

The employer's representative must also take measures to prevent or resolve conflicts of interest. For this purpose, a mechanism can be used to check the accuracy and completeness of information provided by citizens applying for civil service positions. In addition, an anti-corruption structure is created in each government body, for example, a commission to comply with requirements for official conduct and resolve conflicts of interest. This commission develops measures to prevent conflicts of interest. It is she who evaluates the actions of a civil servant, establishes the presence or absence of benefits received by him, and also carries out preventive action.

If the representative of the employer, who became aware of the If a civil servant subordinate to him has a personal interest that leads or may lead to a conflict of interest, he does not take any measures to prevent or resolve the conflict of interest, then this is also an offense. Such an offense may result in the dismissal of a civil servant who is a representative of the employer from public service.

Anti-corruption legislation is constantly being improved. Recently, a number of changes have been adopted. The deadline for paying fines for corruption offenses has been reduced. Now legal entities that are held accountable for corruption must pay a fine within a week (previously it was 60 days). Taking into account the fact that legal entities are not subject to criminal liability, but take part in corruption schemes, a new penalty for bribery or bribery has been introduced - seizure of property. If a legal entity does not have property, then bank accounts will be seized.

Not only current civil servants, but also those who have left office will be subject to anti-corruption checks. The prosecutor's office will monitor the income and expenses of officials for the next six months after removal from office or dismissal.

Anti-corruption units of government agencies received additional powers. To monitor the activities of officials, such services will be able to receive information from banks about transactions, accounts and deposits.

Conclusions. Thus, in conclusion of the article, we can add that the ethical component is one of the central ones in creating a new model of civil service. Regulation of official behavior of officials at the moral and value level and strict control over their compliance with high ethical standards are necessary conditions for a real increase in the quality of public administration, the social efficiency of the state as a whole and, ultimately, increasing the level of public trust in relation to it. A significant increase in attention to the issues of administrative ethics is one of the leading vectors of reform.

References:

1. Vasilevs'ka, T. (2020) Etichni kompetentnosti publichnikh sluzhbovciv u konteksti reformuvannya publichnogo upravlinnja [Ethical competences of public servants in the context of reforming public administration]. *Teorija ta praktika derzhavnogo upravlinnja - Theory and practice of public administration*, 1(60), 155-162 [in Ukrainian].
2. Shovkun, Ju.I. (2023) Zabezpechennja dotrimannja obmezhen' pid chas prohodzhennja publichnoï sluzhbi v rozbudovi institutu publichnoï sluzhbi Ukraïni [Ensuring compliance with restrictions during public service in the development of the public service institute of Ukraine]. *Pravo i suspil'stvo - Law and society*, 4. Retrieved from http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/4_2023/36.pdf [in Ukrainian].
3. Kurakova, T.V. Profesijna etika publichnogo sluzhbovcja ta zapobigannja konfliktu interesiv [Professional ethics of a public servant and prevention of conflict of interests]. *kds.org.ua* Retrieved from <http://kds.org.ua/article/kurakova-tv-publichnijvistup-profesijnaetika-publichnogo-sluzhbovtsya-ta-zapobigannya-konf>. [in Ukrainian].
4. Rishennja Nacional'nogo agentstva z pitan' zapobigannja korupcii "Pro zatverdzhennja Metodichnih rekomendacij shhodo zapobigannja ta vreguljuvannja konfliktu interesiv" [The Decision of the National Agency for the Prevention of Corruption "On the approval of Methodological recommendations for the prevention and settlement of conflicts of interest"]. (n.d). *zakon.rada.gov. ua* Retrieved from <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0839884-17>. [in Ukrainian].
5. Nakaz Nacional'nogo agentstva Ukraïni z pitan' derzhavnoï sluzhbi «Pro zatverdzhennja Zagal'nih pravil etichnoï povedinki derzhavnikh sluzhbovciv ta posadovih osib misceвого samovrjaduvannja» [Order of the National Agency of Ukraine on Civil Service Issues "On Approval of the General Rules of Ethical Behavior of Civil Servants and Local Self-Government Officials."]. (n.d). *zakon.rada.gov. ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text> [in Ukrainian].
6. Zakon Ukraïni "Pro zapobigannja korupcii" [The Law of Ukraine "On prevention of corruption"]. (2014, October 14). *Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy – Bulletin of Verkhovna Rada of Ukraine*. Kyiv: Parlam. vyd-vo [in Ukrainian].

Література:

1. Василевська Т. (2020) Етичні компетентності публічних службовців у контексті реформування публічного управління. Теорія та практика державного управління. Вип. 1(60). С. 155-162.
2. Шовкун Ю.І. (2023) Забезпечення дотримання обмежень під час проходження публічної служби в розбудові інституту публічної служби України. Право і суспільство. (4) URL: http://pravoisuspilstvo.org.ua/archive/2023/4_2023/36.pdf
3. Куракова Т.В. Професійна етика публічного службовця та запобігання конфлікту інтересів. URL: <http://kds.org.ua/article/kurakova-tv-publichnijvistup-profesijnaetika-publichnogo-sluzhbovtsya-ta-zapobigannya-konf>.

4. Про затвердження Методичних рекомендацій щодо запобігання та врегулювання конфлікту інтересів: Рішення Національного агентства з питань запобігання корупції від 29.09.2017 № 839. URL: <http://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0839884-17>.

5. Наказ Національного агентства України з питань державної служби №158 від 05.08.2016 «Про затвердження Загальних правил етичної поведінки державних службовців та посадових осіб місцевого самоврядування». URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1203-16#Text>

6. Про запобігання корупції: Закон України від 14.10.2014 № 1700-VII. Відомості Верховної Ради України. 2014. № 49. Ст. 2056.

УДК 351:321

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-33-43](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-33-43)

Антипенко Ірина Вікторівна доктор наук з державного управління, професор кафедри публічного управління та адміністрування, Навчально-науковий інститут захисту інформації Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом'янська, 7, м. Київ, Україна, 03110, тел.: (044) 2492591, <https://orcid.org/0000-0001-9520-4353>

ПЕРСПЕКТИВИ РОЗВИТКУ ЕФЕКТИВНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ В УМОВАХ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ

Анотація. У статті здійснено спробу окреслити та проаналізувати перспективи формування та розвитку ефективного державного управління в умовах світових глобалізаційних процесів.

Акцентовано, що сучасні глобалізаційні процеси, з одного боку, відображають інтеграцію національних держав у єдину світову систему, а з іншого, зумовлюють до формування та розвитку ефективного державного управління з метою повноцінного функціонування національної держави.

Визначено, перспективними напрямками формування, розвитку та реалізації ефективного державного управління в умовах глобалізаційних трансформацій є: запровадження та удосконалення цифровізаційних процесів та формування якісного електронного урядування; розвиток державних інституцій; запровадження децентралізації та розвиток місцевого самоврядування; забезпечення відкритості та прозорості у діяльності державних структур; підвищення рівня підзвітності державних органів; підвищення кваліфікації державних службовців; удосконалення законодавства щодо боротьби з корупцією та забезпечення вільного доступу до публічної інформації; формування сильного громадянського суспільства; подолання транскордонних проблем та налагодження міжнародного співробітництва; стандартизація національних та міжнародних управлінських практик відповідно до міжнародних стандартів та норм; застосування оцінки та моніторингу ефективності державних програм та політик; підтримка громадських ініціатив; формування ефективного управління кризовими ситуаціями; регулювання соціокультурними змінами; збереження та популяризація національної культурної спадщини; реформування сфери освіти та охорони здоров'я; підтримка наукових досліджень; забезпечення інклюзивності та рівності тощо.

Зазначено, що перелік окреслених аспектів перспектив розвитку ефективного державного управління є не повним, а питання потребує подальшого вивчення.

Ключові слова: глобалізація, глобалізаційні процеси, цифровізація, ефективне державне управління, напрями державного управління.

Antipenko Iryna Viktorivna Doctor of Public Administration, Professor of the Department of Public Management and Administration of the Educational and Scientific Institute of Information Protection of the State University of Information and Communication Technologies, 7, Solomyanska St., Kyiv, 03110, tel.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0000-0001-9520-4353>

DEVELOPMENT PROSPECTS EFFICIENT STATE ADMINISTRATION IN THE CONDITIONS OF GLOBALIZATION

Abstract. The article attempts to outline and analyze the prospects for the formation and development of effective public administration in the conditions of world globalization processes.

It is emphasized that modern globalization processes, on the one hand, reflect the integration of national states into a single world system, and on the other hand, lead to the formation and development of effective state administration for the purpose of the full functioning of the national state.

It has been determined that the promising directions for the formation, development and implementation of effective state administration in the conditions of globalization transformations are: the introduction and improvement of digitalization processes and the formation of high-quality electronic governance; development of state institutions; introduction of decentralization and development of local self-government; ensuring openness and transparency in the activities of state structures; increasing the level of accountability of state bodies; professional development of civil servants; improving legislation on fighting corruption and ensuring free access to public information; formation of a strong civil society; overcoming cross-border problems and establishing international cooperation; standardization of national and international management practices in accordance with international standards and norms; application of evaluation and monitoring of the effectiveness of state programs and policies; support of public initiatives; formation of effective management of crisis situations; regulation by sociocultural changes; preservation and popularization of the national cultural heritage; reforming the sphere of education and health care; support for scientific research; ensuring inclusiveness and equality, etc.

It is noted that the list of outlined aspects of the prospects for the development of effective public administration is not complete, and the issue requires further study.

Keywords: globalization, globalization processes, digitalization, effective public administration, directions of public administration.

Постановка проблеми. Сучасні глобалізаційні процеси та стрімкий розвиток інформаційно-комунікаційних технологій відкривають нові можливості для соціального, політичного, економічного і культурного розвитку суспільства. Між процесами глобалізації та показниками розвитку існує складний взаємозв'язок. Усі складові глобалізації (розвиток науково-технічного прогресу; підвищення якості, доступності вироблених товарів і послуг та рівня життя людей; поява можливостей працевлаштування для людей у країнах з дефіцитом капіталу та робочих місць; застосування у національній економіці передових технологій світу; використання інноваційних досягнень інших країн; зміцнення ділових відносин між країнами; розвиток світового фінансового ринку та ІТ-секторів; забезпечення вільного доступу до інформації тощо) зумовлюють наслідки та впливають на розробку та здійснення політики на глобальному, національному та регіональному рівнях. Серед таких наслідків важливе значення має обмеження самостійності держави у питаннях розробки політики та зумовлена цим необхідність формування національної доктрини на основі міжнародних обов'язків, зобов'язань та імперативів.

Враховуючи вище окреслене, важливим є з'ясування питання перспектив розвитку ефективного державного управління в умовах активних глобалізаційних трансформацій, адже саме якісна управлінська діяльність забезпечує повноцінне функціонування національної політики та суспільства в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема глобалізації на сьогодні знаходиться у полі зору уваги низки вітчизняних та зарубіжних дослідників різних галузей. Питанням сучасних глобалізаційних процесів приділяють увагу ряд вчених і практиків, серед яких С. Бреслін, І. Валлерстайн, Х. Вовчук, Р. Войтович, Д. Гелд, Р. Дарендорф, А. Дугина, Дж. Зенг, Т. Левітт, Дж. Маклін, К. Оме, Р. Робертсон, Ю. Яковець та ін.

Проблеми формування та реалізації ефективної державної політики висвітлено у працях О. Бабич, К. Коваленко, О. Пилипенко, Г. Погріщук, Т. Савіної, О. Ткачової та ін.

Проте попри ґрунтовні студії, питання перспектив розвитку ефективного державного управління в умовах глобалізаційних викликів залишається не достатньо дослідженим. З огляду на це, окреслений аспект вимагає змістовного студіювання та висвітлення, що й зумовлює актуальність нашої статті.

Мета статті. Окреслити та проаналізувати перспективи розвитку ефективного державного управління в умовах глобалізаційних трансформацій.

Виклад основного матеріалу. Глобалізація – це процес всесвітньої соціальної, політичної, економічної, культурної інтеграції та уніфікації; процес «втягування» національних країн у глобальний світовий ринок та тісне «переплетення» усіх сфер життя на основі транснаціоналізації. Відтак відбувається формування єдиного світового мережевого геосупільства.

Іншими словами, це коли по всьому світу не тільки споживають продукцію McDonalds чи Coca-Cola, одягаються у речі, виготовлені Adidas чи Gucci, користуються Windows і iPhone, дивляться фільми Universal Pictures, а й коли однакові, схвалені міжнародними інституціями, способи виробництва, реалізації товарів та послуг; однакові правові основи торгівлі та управління активами; підпорядковані міжнародним правовим актам національні закони; глобальна дифузія цінностей, релігій, культур, світоглядів тощо.

Зовні це виглядає невинно і навіть позитивно, на кшталт узагальнення та впровадження корисного світового досвіду, однак сутність «глобалізації» полягає не тільки в тотальній стандартизації та уніфікації життя суспільства, а й у тому, що це можлива підміна влади національних держав «владою світового порядку».

Саме тому надважливим сьогодні видається завдання формування та реалізації оптимальних напрямів розвитку національного державного управління, спрямованого на повноцінне функціонування національних суспільств в глобалізованому світі.

Розвиток ефективного державного управління в умовах глобалізації є складним і багатограним процесом, що потребує врахування багатьох факторів та викликів. Зміни, що відбуваються в сучасному світі, дедалі з більшою очевидністю ілюструють взаємозв'язок та взаємозалежність глобалізації та формування нових управлінських принципів і структур, функціонування яких зумовлене активним розвитком інформаційно-комунікаційних технологій. Цифрові інновації, поряд з технічними та управлінськими, значно розширюють не тільки можливості розвитку інформаційного обміну, управління державою, надання якісних державних послуг, а й загалом сприяють процесам формування ефективного державного управління [1 с. 169].

Тож, головним перспективним напрямом розвитку ефективного державного управління можемо визначити саме цифровізаційні процеси та формування якісного електронного урядування, яке розглядається з двох позицій: в контексті теорії поширення інновацій і як власне технологічна інновація для зміни адміністративної політики, що не стосується тільки впровадження веб-сайтів або електронних послуг уряду [4]. У межах державного управління це означає перехід до електронного (цифрового) уряду (e-government), цифровізації державних послуг, використання цифрових даних для прийняття управлінських рішень, забезпечення кібербезпеки державних систем, що безумовно, має значні переваги для формування сталого інформаційного (мережевого) суспільства та його повноцінного розвитку і функціонування [5].

Управління в умовах глобалізації дедалі частіше базується на мережевих структурах (інтернет-структурах, цифрових платформах, віртуальному середовищі тощо), які об'єднують різні організації та зацікавлені сторони. У

свою чергу, це дозволяє ефективніше координувати дії та розподіляти ресурси, особливо у відповідь на глобальні виклики. Відтак мережеве управління сприяє оптимальній комунікації та координації між урядовими агенціями, міжнародними організаціями, бізнесом та громадянським суспільством.

Як бачимо, глобалізація сприяє пришвидшенню становлення електронної демократії, швидкому масовому поширенню інформаційно-комунікаційних технологій та застосуванню інноваційних технологій для комунікації з громадськістю у сфері управління. Нові інформаційні технології, процеси інформатизації, цифровізації, автоматизації управлінських процесів змінюють способи організації та управління державними структурами, роблячи їх більш ефективними та відкритими. Крім того, глобалізація сприяє не тільки поширенню інформаційних технологій, а й доступності інформації. Завдяки глобалізаційним процесам громадяни мають більше можливостей брати участь у процесах прийняття рішень, висловлювати свої думки та контролювати діяльність органів публічної влади. Це вимагає від управлінських структур більшої відкритості, готовності до діалогу із суспільством та врахування думки громадян при розробці та реалізації державних програм та політик. Тож, активне застосування цифрових технологій створює нові можливості для підвищення ефективності державного управління.

Успішний розвиток ефективного державного управління в умовах глобалізації вимагає системного підходу, орієнтованого на інновації, співпрацю та адаптивність до змінних умов. Ще одним ключовим фактором формування управлінської ефективності, крім інтеграції інноваційних технологій є підвищення кваліфікації кадрів. Адже здійснювати управління не можливо без якісної кадрової складової, тож якість і мобільність кадрів та обмін досвідом відіграють важливу роль у формуванні ефективного державного управління, сприяють поширенню передових управлінських практик та підвищенню професіоналізму в управлінській сфері. Необхідно забезпечити безперервне навчання та професійний розвиток кадрів, враховуючи нові виклики та вимоги сучасного світу. Програми підвищення кваліфікації мають включати курси з управління проєктами, стратегічного планування, міжнародного права, інших актуальних напрямів. У свою чергу, цифрова трансформація державного управління обумовлює необхідність реформування й модернізації державної служби, пошук і теоретичне обґрунтування шляхів та напрямів розвитку цього важливого соціального інституту [3, с. 11].

Глобалізаційні процеси вимагають від органів державного управління різних рівнів вміння адаптуватися до нових умов, бути більш гнучкими та відкритими й ефективно співпрацювати як на національному, так і на міжнародному рівнях. Глобалізація створює виклики для державного управління у зв'язку зі швидкими змінами в економічному та соціальному житті. Державні органи повинні бути гнучкими та здатними адаптуватися до нових умов, щоб ефективно реагувати на виклики та можливості, зумовлені

глобалізацією. Прозорість у діяльності державних структур є важливою складовою глобалізаційних впливів на формування ефективного державного управління. Прозорість у державному управлінні сприяє зменшенню корупції та підвищенню довіри громадян до уряду. Використання сучасних технологій для забезпечення відкритого доступу до інформації, а також механізмів зворотного зв'язку з громадянами, допомагає урядам бути більш підзвітними і реагувати на потреби населення. Відкритість діяльності органів публічної влади є необхідною передумовою забезпечення суспільного сенсу їх функціонування та позитивного сприйняття цієї діяльності громадянськістю. Забезпечення належної відкритості обмежується специфікою державного управління як особливого виду суспільної праці, що потребує відповідних знань, вмінь і навичок, внаслідок чого відкритість не може досягатися необмеженим зовнішнім втручанням в практичне функціонування органів влади [2]. Саме глобалізація посилює вимоги до прозорості та відкритості в державному управлінні. В умовах інтеграції та взаємозалежності країн рівень корупції та неефективного управління стає неприйнятним, що призводить до посилення заходів щодо підвищення відкритості та відповідальності у діяльності державних структур.

Децентралізація та розвиток місцевого самоврядування є ще одним ключовим аспектом формування ефективного державного управління. Це включає передачу повноважень та ресурсів на місцевий рівень, що дозволяє більш оперативно реагувати на потреби громад. Сьогодні надзвичайно важливо розвивати місцеві інститути управління, підвищувати їхню компетентність та забезпечувати фінансову стійкість. З метою конкретизації змісту державного управління на регіональному рівні за умов розвитку ринкових відносин важливо визначити формування та реалізацію сучасного державне управління на регіональному рівні та принципи, на основі яких відбувається взаємодія органів державної влади, місцевого самоврядування та громадськості. Крім того, слід визначити, наскільки доцільним на сьогодні є виокремлення субрегіональних рівнів та яка їх роль у формуванні ефективного державного управління.

Державна влада та її апарат покликані виконувати на підставі законів, перш за все, суспільно-регулятивні функції – саме в цьому полягає їх головна місія, яка має забезпечувати стабільне існування держави і суспільства. Тому в динаміці свого розвитку державні інституції повинні стати запорукою входження українського суспільства у світове співтовариство, побудови своєї ідентичності як повноправної європейської і світової держави. Саме на це має бути зорієнтована діяльність усього управлінського апарату країни, її кадрова політика, спрямована на збереження в умовах глобалізаційних та інтеграційних світових тенденцій власної державності, створення умов стабільності і розвитку власного суспільства [3, с. 19].

Сучасні глобалізаційні трансформації також вимагають підвищення рівня підзвітності державних органів, що передбачає впровадження механізмів контролю, які дозволяють громадянам та неурядовим організаціям здійснювати моніторинг діяльності органів державного управління. Важливим аспектом є також удосконалення законодавства щодо боротьби з корупцією та забезпечення вільного доступу до публічної інформації тощо.

Безпека та правопорядок також належать до ключових умов формування розвитку ефективного державного управління, що включає модернізацію правоохоронних органів, розробку ефективних стратегій боротьби з тероризмом та організованою злочинністю, а також забезпечення захисту прав людини. Тож, важливо впроваджувати нові технології у сфері безпеки та підтримувати міжнародну співпрацю у боротьбі з глобальними загрозами.

Сильне громадянське суспільство є ще однією важливою складовою у процесі формування й розвитку сучасного ефективного державного управління, оскільки неурядові організації, громадські рухи та пересічні активні громадяни можуть суттєво сприяти прозорості та підзвітності урядових структур, брати активну участь у розробці та реалізації державних політик. Саме тому, важливо створити належні умови для активної участі громадянського суспільства та підтримувати його розвиток.

Іншим перспективною складовою впливу є вирішення транскордонних проблем та налагодження міжнародного співробітництва. Завдяки глобалізаційним процесам відбувається посилення взаємозалежності між країнами та виникає необхідність у співпраці щодо вирішення глобалізованих проблем, таких як зміна клімату, міжнародний тероризм, міграція та ін. Це, у свою чергу, вимагає розробки ефективних механізмів державної політики, міжнародного співробітництва та координації дій у галузі державного управління.

Так, повинні активно втілюватися в життя процеси зближення та стандартизації національних та міжнародних управлінських практик, що сприяє залученню передових методів управління в усьому світі та підвищенню ефективності органів державної влади завдяки міжнародній комунікації. У розрізі цього питання доречним буде відзначення важливості глобалізації, яка посилює роль міжнародних організацій у сфері державного управління. Зміни, спричинені глобалізацією, вимагають від органів публічної влади постійного розвитку та вдосконалення, щоб адаптуватися до нових умов та ефективно вирішувати нагальні управлінські завдання.

Сьогодні значно впливає на аспекти становлення ефективної державної політики застосування міжнародних стандартів та норм у сфері управління, які завдяки глобалізаційним процесам зазнають значного поширення. Так, організації, які прагнуть міжнародної акредитації або беруть участь у міжнародних проектах, змушені приводити свої управлінські системи у відповідність до міжнародних норм та стандартів.

Необхідним аспектом формування та розвитку ефективного державного управління є і впровадження систем оцінки та моніторингу ефективності державних програм та політик, що дозволяє органам державної влади та громадськості забезпечити зворотний зв'язок, виявляти проблемні зони та коригувати стратегії на основі реальних даних, що сприяє функціонуванню ефективного державного управління.

Враховуючи останнє, розвиток державного управління повинен передбачати активне залучення громадськості до процесу прийняття управлінських рішень. Саме соціальні інновації (партисипативне бюджетування, громадські консультації, ініціативи громадянського суспільства тощо) сприяють більш демократичному та ефективному управлінню. При цьому, важливою частиною процесу є розвиток платформ для громадської участі та підтримка громадських ініціатив.

Крім цього, ще одним вектором формування ефективної державної політики є власне глобальні виклики та стійкість. Адже управління в умовах глобалізації вимагає готовності до швидких змін та глобальних викликів, таких як кліматичні зміни, економічні кризи та пандемії, що передбачає розробку стратегій стійкості, які дозволяють ефективно реагувати на ці виклики, зберігаючи стабільність та функціональність державних інститутів.

Саме завдяки глобалізаційним процесам підвищується значення ефективного управління кризовими ситуаціями, що вимагає наявності чітких планів дій у випадку надзвичайних ситуацій, таких як природні катастрофи, епідемії чи економічні кризи. Розробка стратегій кризового менеджменту, створення резервних фондів та проведення регулярних тренувань допомагають забезпечити готовність до будь-яких непередбачуваних подій. Наприклад, кліматичні зміни, як кризова ситуація, становлять серйозний виклик для державного управління. Необхідно розробляти та впроваджувати політики, спрямовані на зменшення впливу кліматичних змін та адаптацію до нових умов. Це включає розвиток «зелених» технологій, впровадження екологічних стандартів, створення інфраструктури для зменшення викидів парникових газів та підвищення енергоефективності тощо.

Соціокультурні зміни – ще один глобалізаційний вектор впливу, що посилює суспільну різноманітність. Структури державного управління зобов'язані враховувати культурні відмінності та особливості різних країн при розробці політик та стратегій зовнішніх відносин з метою збалансованого розвитку та поваги до ідентичності. Важливими є й питання етики та моралі, які повинні підтримуватися органами державного управління, при розробці та реалізації державної політики, мають бути забезпечені принципи справедливості та поваги до прав і свобод громадян.

У контексті глобалізації важливо зберігати та популяризувати і національну культурну спадщину, що передбачає підтримку культурних інститутів, охорону історичних пам'яток, сприяння культурному обміну тощо.

Культурна політика має бути спрямована на збереження національної ідентичності та культурного розмаїття.

Ще одним важливим фактором для розвитку ефективності державного управління є реформування сфери освіти та охорони здоров'я. Використання сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (дистанційне навчання, електронна реєстрація, штучний інтелект та ін.), як основного інструменту глобалізаційних трансформацій, може суттєво покращити якість та доступність зазначених соціальних послуг. Державні програми мають підтримувати впровадження інновацій та технологій у цих сферах.

Державна підтримка наукових досліджень, як основи для інновацій та розвитку, створення наукових парків, стимулювання співпраці між науковими установами та бізнесом сприяють створенню нових технологій та вирішенню глобальних проблем. Важливо інвестувати в науку та створювати умови для розвитку наукового потенціалу країни.

Глобалізація підкреслює важливість забезпечення інклюзивності та рівності в державному управлінні. Це означає розробку політик, які враховують інтереси всіх соціальних груп, зокрема жінок, меншин, людей з інвалідністю та інших вразливих категорій. Важливо забезпечити рівний доступ до державних послуг, можливостей для участі у прийнятті рішень та соціального захисту.

Як бачимо, ці ці аспекти демонструють, що формування та розвиток ефективного державного управління в умовах глобалізаційних трансформацій є комплексним процесом, що вимагає системного підходу, який охоплює різні сфери суспільного життя, гнучкості та готовності до постійних змін. Важливо інтегрувати інноваційні технології, підтримувати міжнародне співробітництво, забезпечувати прозорість та підзвітність, забезпечувати економічну стійкість, реформувати національні державні інституції, сприяти інклюзивності та рівності тощо. Тільки таким чином можна забезпечити ефективне державне управління у глобалізованому суспільстві.

Висновки. Підбиваючи підсумки, підкреслимо, що сучасні глобалізаційні процеси, з одного боку, відображають інтеграцію національних держав у єдину світову систему (через обмін товарами, послугами, інформацією, технологіями тощо), а з іншого, зумовлюють до формування та розвитку ефективного державного управління з метою повноцінного функціонування національної держави. Ефективне державне управління є основою для стабільного розвитку країни, підвищення рівня життя громадян і зміцнення довіри до державних інститутів.

Ефективне державне управління передбачає процес керування державними справами, який забезпечує досягнення поставлених цілей з максимальною користю для суспільства, використовуючи наявні ресурси найкращим чином.

Враховуючи глобалізаційний вимір управлінських процесів, перспективними напрямками формування та реалізації ефективних управлінських

практик можна визначити: запровадження та удосконалення цифровізаційних процесів та формування якісного електронного урядування; розвиток державних інституцій; запровадження децентралізації та розвиток місцевого самоврядування; забезпечення відкритості та прозорості у діяльності державних структур; підвищення рівня підзвітності державних органів; підвищення кваліфікації державних службовців; удосконалення законодавства щодо боротьби з корупцією та забезпечення вільного доступу до публічної інформації; формування сильного громадянського суспільства; подолання транскордонних проблем та налагодження міжнародного співробітництва; стандартизація національних та міжнародних управлінських практик відповідно до міжнародних стандартів та норм; застосування оцінки та моніторингу ефективності державних програм та політик; підтримка громадських ініціатив; формування ефективного управління кризовими ситуаціями (природні катастрофи, епідемії, економічні кризи тощо); регулювання соціокультурними змінами; збереження та популяризація національної культурної спадщини; реформування сфери освіти та охорони здоров'я; підтримка наукових досліджень; забезпечення інклюзивності та рівності тощо.

Звичайно, це далеко не повний перелік перспективних напрямів формування та розвитку ефективного державного управління в умовах глобалізаційних трансформацій. Питання потребує серйозного доопрацювання та вивчення.

Література:

1. Антипенко І.В. Вплив глобалізаційних процесів на формування сучасного публічного управління. *Успіхи і досягнення у науці*. 2024. № 3(3). Т. 1. С. 168–177.
2. Мельниченко В.І. Законодавче регулювання прозорості і відкритості публічного управління: необхідність, стан, проблеми перспективи. *Український соціум*. 2007. № 3, С. 139–149].
3. Сєрьогін С. Публічна служба в умовах цифрової трансформації: завдання, функції та вектори розвитку. *Аспекти публічного управління*. 2022. Том 10. № 3. С. 1–20. DOI: <https://doi.org/10.15421/152215>.
4. Attour A., Chaupain-Guillot S. Digital Innovations in Public Administrations: Technological or Policy Innovation Diffusion? *Journal of Innovation Economics & Management*. 2020. № 1(31). P. 195–219.
5. Storozhenko L., Ignatenko O., Yaroshovets T., Antypenko I., Vlasenko V. E-democracy in the context of the information society: prospects, challenges and opportunities. *Amazonia Investiga*. 2023. Vol. 12. № 70. P. 63–77. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.70.10.6>

References:

1. Antipenko, I.V. (2024). Vplyv hlobalizatsiynykh protsesiv na formuvannya suchasnoho publichnoho upravlinnya [The influence of globalization processes on the formation of modern public administration]. *Uspikhy i dosyahnennya u nautsi – Successes and achievements in science*, 3(3), 1, 168–177 [in Ukrainian].
2. Mel'nychenko, V.I. (2007). Zakonodavche rehuliuвання prozorosti i vidkrytosti publichnoho upravlinnya: neobkhidnist', stan, problemy, perspektyvy [Legislatively regulating prozorost i v_dkrytosti publichnoho upravlenninnya: neobhidnist, camp, problems, prospects]. *Ukrains'kyj sotsium – Ukrainian Social*, 3, 139–149 [in Ukrainian].

3. Seryogin, S. (2022). Publichna sluzhba v umovakh tsyfrovoyi transformatsiyi: zavdannya, funktsiyi ta vektory rozvytku [Public service in conditions of digital transformation: tasks, functions and vectors of development]. *Aspekty publichnoho upravlinny – Aspects of public administration*, 10, 3, 11–20. DOI: <https://doi.org/10.15421/152215> [in Ukrainian].

4. Attour, A. and Chaupain-Guillot, S. (2020). Digital Innovations in Public Administrations: Technological or Policy Innovation Diffusion? *Journal of Innovation Economics & Management*, 1(31), 195–219.

5. Storozhenko, L., Ignatenko, O., Yaroshovets, T., Antypenko, I., Vlasenko, V. (2023). E-democracy in the context of the information society: prospects, challenges and opportunities. *Amazonia Investiga*, 12(70), 63–77. DOI: <https://doi.org/10.34069/AI/2023.70.10.6>.

УДК 351.82

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-44-53](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-44-53)

Богданенко Анатолій Іванович кандидат наук з державного управління, доктор економічних наук, голова, Український фонд міжнародного молодіжного співробітництва «Лідер», вул. Велика Васильківська 44, м. Київ, 01024, тел.: (044) 467-62-53, <https://orcid.org/0000-0003-0758-5809>

СОЦІАЛЬНА ДУМКА ПАТРІАРХА ФІЛАРЕТА ДЕНИСЕНКА В КОНТЕКСТІ ДЕМОКРАТИЧНОГО ДЕРЖАВОТВОРЕННЯ: ДІАЛОГ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ ТА ХРИСТІЯНСЬКОЇ ТЕОЛОГІЇ

Анотація. Розкрито сутність духовних цінностей соціального вчення українського православ'я у соціальній думці патріарха Філарета Денисенка, а також їх місце і роль у системі державного управління, адже світ філософії державного управління як світ духовно-релігійного, ідейно-політичного неможливо уявити без духовних цінностей і релігійних загальних положень. Проаналізовано загальну теорію соціальної думки українського православ'я, рушійною силою якої є біблійні духовні принципи, цінності християнської моралі та аскетичні установки духовного життя православного християнина.

Встановлено, що природа людського спілкування вимагає розвитку комунікативних та духовних ресурсів християнської церкви, держави і громадянського суспільства. Християнські цінності розглядаються трьома ієрархічними аксіологічними рівнями: релігійно-філософські основи людського буття, державний і суспільний рівень розвитку, а також соціально-психологічний і індивідуальний рівень становлення і розвитку людської особистості.

Зроблено висновок щодо вирішального духовного впливу соціального вчення православної церкви на становлення, розвиток та трансформацію духовно-релігійних і державно-політичних ідей України. Обґрунтовано, що втілення духовних цінностей християнства в суспільно-політичне життя українського народу зміцнює державотворчі процеси, які водночас характеризують сутність розвитку демократичної політичної системи України, національної і політичної свідомості й активної участі людей у вирішенні державних і важливих суспільно-політичних справ. Доведено, що духовна культура людства в соціальному контексті є більш стійкою, ніж політичні ідеї, які постійно змінюються. Релігія, мораль, духовні цінності в суспільстві мають глибоке коріння. Тому, попри значний рівень зростань секулярних ідей, атеїзму, прагматизму і утилітаризму, саме релігія і духовні цінності християнства є важливим вектором функціонування і розвитку соціальної системи сучасного глобального світу.

Висвітлено важливе значення провідного соціального механізму становлення духовної культури православної церкви є християнська комунікація, що допомагає християнину увійти в політику, культуру, науку, освіту, соціальний простір України, сприяє його залученню у всебічні процеси державотворення. Розкрито місце духовних цінностей у християнській комунікації церкви, держави, суспільства і окремого громадянина. Визначено, що християнська комунікація як процес передавання духовних цінностей є «кровоносною системою» духовної культури самої православної церкви і українського суспільства.

Встановлено, що соціальне вчення українського православ'я сприяє засвоєнню духовних цінностей християнства, аскетичних норм упорядкування життя, утвердженню культурних орієнтирів суспільства та реальних зразків соціально-політичної поведінки православного християнина. Водночас більш розгалужена система соціальної доктрини християнства і християнської комунікації дозволяє встановити конструктивний діалог між церквою, державою і громадянами. Доведено безпосередню залежність стану духовно-релігійної культури суспільства від рівня духовного впливу християнської церкви та інших релігійних об'єднань (фрагментовано-частковий та ціннісно-орієнтований вплив) на комунікацію, соціалізацію і духовний розвиток громадян.

Ключові слова: теологія, держава, духовність, релігія, філософія, християнська комунікація, державне управління, українське православ'я, історія, державотворення, духовні цінності.

Bogdanenko Anatoliy Ivanovych Ph.D. in public administration, Doctor of Science in Economics, Chairman, Ukrainian Foundation for International Youth Cooperation "Leader", 44, Velyka Vasylkivska St., 01024, Kyiv, tel.: (044) 467-62-53, <https://orcid.org/0000-0003-0758-5809>

SOCIAL OPINION OF PATRIARCH FILARET DENYSENKO IN THE CONTEXT OF DEMOCRATIC STATE-FORMATION: DIALOGUE OF STATE ADMINISTRATION AND CHRISTIAN THEOLOGY

Abstract: The essence of the spiritual values of the social teachings of Ukrainian Orthodoxy in the social thought of Patriarch Filaret Denysenko, as well as their place and role in the state administration system, is revealed because the world of the philosophy of state administration as a spiritual-religious, ideological-political world cannot be imagined without spiritual values and religious general provisions. The general theory of social thought of Ukrainian Orthodoxy is analyzed, the driving force of which is biblical spiritual principles, values of Christian morality and ascetic attitudes of the spiritual life of an Orthodox Christian.

It has been established that the nature of human communication requires the development of communicative and spiritual resources of the Christian church, the state and civil society. Christian values are considered at three hierarchical axiological levels: the religious and philosophical foundations of human existence, the state and social level of development, and the social-psychological and individual level of formation and development of the human personality.

A conclusion is made regarding the decisive spiritual influence of the social teaching of the Orthodox Church on the formation, development and transformation of Ukraine's spiritual-religious and state-political ideas. It is substantiated that the implementation of the spiritual values of Christianity in the socio-political life of the Ukrainian people strengthens the state-building processes, which at the same time characterize the essence of the development of the democratic political system of Ukraine, national and political consciousness and active participation of people in solving state and important socio-political affairs. It has been proven that the spiritual culture of humanity in a social context is more stable than political ideas, which are constantly changing. Religion, morality, and spiritual values in society have deep roots. Therefore, despite the significant growth of secular ideas, atheism, pragmatism, and utilitarianism, the religion and spiritual values of Christianity are an essential vector for the functioning and development of the social system of the modern global world.

The importance of the leading social mechanism for the formation of the spiritual culture of the Orthodox Church is highlighted, which is Christian communication, which helps a Christian to enter the politics, culture, science, education, and social space of Ukraine and promotes his involvement in the comprehensive processes of state formation. The place of spiritual values in the Christian communication of the church, state, society and individual citizen is revealed. It was determined that Christian communication as a process of transmission of spiritual values is the “blood-bearing system” of the spiritual culture of the Orthodox Church itself and Ukrainian society.

It has been established that the social teaching of Ukrainian Orthodoxy contributes to the assimilation of Christian spiritual values, ascetic norms of ordering life, the establishment of cultural guidelines of society, and actual models of socio-political behavior of Orthodox Christians. At the same time, a more extensive system of the social doctrine of Christianity and Christian communication allows establishing a constructive dialogue between the church, the state and citizens. The direct dependence of the state of the spiritual and religious culture of society on the level of spiritual influence of the Christian church and other religious associations (fragmented-partial and value-oriented influence) on communication, socialization and spiritual development of citizens has been proven.

Keywords: theology, state, spirituality, religion, philosophy, Christian communication, state administration, Ukrainian Orthodoxy, history, state formation, spiritual values.

Постановка проблеми. У сучасному світі християнська комунікація є необмеженим у часі соціальним і духовним рухом до розв'язання реальних проблем сучасної людини і суспільства. Справжня європейська демократія, якої прагне український народ, вимагає від держави формування нової системи духовних цінностей гуманізму, демократії і всебічного розвитку громадянського суспільства. Нова філософія державного управління потребує наближення науковців до вивчення християнської теології, релігійної філософії і соціального вчення християнства, партнерської взаємодії держави, інституцій громадянського суспільства і церкви.

Практичними питаннями соціальної думки православ'я є формування процесів нової демократичної політичної культури, яка замість нав'язування пропагандистських «патріотичних» кліше буде визначати нові духовні вектори розвитку суспільства. Причому зміна духовних векторів впливу має стосуватися, насамперед подолання тотальної корупції органів державної влади. Саме від змін у християнській комунікації і державній соціально-політичній стратегії залежить як розвиток політичної культури кожного громадянина, так і майбутнє ціннісних трансформацій українського суспільства. Крізь призму церковного служіння святийшого патріарха Філарета Богові, рідній церкві, українській державі та рідному народові, у читача з'являється унікальна можливість надихнутися життям українського патріота, інтелектуала, якого справедливо можна назвати будівничим української держави, ідейним натхненником формування гуманітарного поля України. Споглядання історії християнської церкви, різних інтелектуальних контекстів християнської теології у галузі державного управління допомагають сформуувати цілісну картину складних трансформацій українського суспільства, які пройшов і проходить православний християнин упродовж багатьох років боротьби за українську церкву, історію і культуру.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження наукових проблем взаємозв'язку релігії, держави і народу у світовій науковій теологічній і філософській думці здійснюються майже тисячоліття, починаючи від класичних напрацювань античних філософів, духовних творів святих отців Церкви і закінчуючи М. Вебером, В. Липинським і С. Гантінгтоном. Сучасна українська теологічна, політико-філософська і державно-управлінська проблематика містить імена В. Бондаренка, В. Вороніна, К. Говоруна, Ю. Дорошенка, А. Денисенка, В. Єленського, Ю. Кальниша, І. Козловського, А. Колодного, Г. Коваленка, М. Мариновича, Д. Мартишина, В. Пасічника, О. Радченка, Є. Романенка, О. Сагана, Л. Филипович, Г. Христокіна, Ю. Чорноморця, Г. Щокіна.

Мета статті — проаналізувати соціальну думку патріарха Філарета Денисенка в контексті демократичного державотворення, а також у науковій парадигмі діалогу державного управління та християнської теології [1-4].

Виклад основного матеріалу. Сучасні українські державотворчі процеси характеризуються широким поступом теологічної думки українського православ'я — динамічного, складного та багатовимірного соціального вчення Української православної церкви київського патріархату (Православної церкви України). З огляду на історично дуже короткий час відродження і розвитку українського православ'я після розвалу атеїстичної системи СРСР, ці процеси ще недостатньо вивчені й проаналізовані у світлі державно-управлінської проблематики і соціальної думки християнства. Водночас інтенсивні й різнопланові процеси українського церковного життя стимулюють наукове дослідження сутності державотворчих ідей видатного церковного діяча сьогодення, Героя України, святийшого патріарха Київського і всієї Руси-України Філарета Денисенка, який в цьому році відзначає своє 95-річчя. Філософ А. Дністровий пише: «У такому контексті роль гуманітарної інтелігенції (письменників, істориків, культурологів, фольклористів, інтелектуалів-священників) загалом трактується вирішальною для важливого відрізка розвитку суспільства» [5, с. 61].

Дослідження цього комплексу суперечностей, поза сумнівом, викликає як наукову, так і певну практичну зацікавленість, і має певну мету — зниження гостроти українських політичних процесів і їх спрямування на розбудову дійсно демократичної моделі взаємозв'язку державно-політичного режиму й суспільства. Актуальність дослідження історії українського православ'я ХХІ століття аксіологічних чинників державних ідей церковних керманичів пов'язана з тим, що жодна політична система, жодне суспільство не можуть нормально розвиватися без цілісної релігійно-моральної і духовної системи суспільно-політичних цінностей. У філософії державного управління домінуюча роль належить ідеям філософських і теологічних концептів, есхатологічним підходам, політичним і моральним цінностям, що складають основу духовного і соціального розвитку держави й суспільства.

Метою соціальної думки патріарха Філарета Денисенка стало поглиблення демократичних перетворень, всебічна оптимізація і демократизація політичної організації суспільства, вивчення української історії, культурних традицій, релігії, формування інститутів розвинутого громадянського суспільства, безумовне забезпечення конституційних прав та свобод кожної людини, дотримання духовних біблійних ідеалів соціальної справедливості, забезпечення більш активної участі православних християн у державному управлінні. Це є загальними обрисами християнської ціннісної системи соціального вчення Української православної церкви київського патріархату, яка здатна забезпечити успішність реформування державно-політичних засад демократичної України. На думку патріарха, демократія як основа державного управління набуває сили лише там, де існує примат духовних вічних цінностей, спільних духовних інтересів і фундаментальних цінностей християнства. В. Пасічник наголошує: «Ігнорування визначальної ролі

духовності та моральності зводять нанівець зусилля у сфері національної безпеки. Цьому часто сприяють ті уявлення і стереотипи людської свідомості, які формуються під впливом матеріалістичної парадигми, що була сформована у Новий час і потребує сьогодні свого перегляду» [8, с. 29].

Соціальна доктрина церкви як науковий напрям християнської теології, що вивчає ціннісні засади функціонування суспільства, виникла відносно не так давно, лише у другій половині XX століття в католицькому і протестантському світі. Проте християнська церква постійно зверталася до розгляду та визначення фундаментальних духовних цінностей розвитку політики, державного управління, становлення культури людства, осмислюючи такі поняття як «Бог», «любов», «добро», абсолют», «краса», «вічність», «життя», «істина», «справедливість», «свобода», «духовність» тощо [7, с. 82]. Що ж стосується системного розгляду духовних цінностей християнства та сучасного суспільства, їх взаємозв'язку з політологією, державним управлінням, культурою і відкритою політикою, то ця проблема залишається досі недостатньо розробленою в українській державно-управлінській думці.

Відомо, що світ духовних цінностей, релігії, теології, міфології виникає і формується у процесі духовної і творчої діяльності людини і суспільства як один з найважливіших елементів світової культури. Людина не лише творить духовні цінності залежно від релігії, науки, політичної ідеології, свого власного духовного індивідуального внутрішнього світу, вона постійно змінює та реалізує ціннісні концепти у ході культурно-релігійного, політичного, економічного, соціального та історичного розвитку. Отже, наукові дослідження християнської теології з питань політики і державного управління стають предметом соціальної доктрини християнства, політичної і публічної теології як частини сучасної науки.

Війна, політичні реформи, економічні трансформації українського суспільства призвели до духовного спустошення, тотальної зневіри, депресії, соціальної стагнації і розгубленості більшості населення. Саме тому державні управлінці, політологи і теологи визначають першочерговим завданням заповнення ціннісного і духовного вакууму у суспільстві, що передбачає системне дослідження філософії державного управління, історії християнської теології, духовних основ політичного процесу, привернення уваги науковців до ціннісних проблем розвитку української держави, науки, освіти і глобального людства в цілому. Планомірне, комплексне дослідження проблем державного управління передбачає розвиток конструктивного діалогу політології, філософії, соціології і християнської теології. Без вирішення ціннісних проблем розвитку українського суспільства неможливе попередження і подолання кризових явищ в житті України.

На думку патріарха Філарета Денисенка, стабільність розвитку політичної системи демократичної України, згуртованість українського

народу, міцність обороноздатності, воля і свобода передбачають розробку та створення стійкої системи духовних цінностей християнства і соціального вчення українського православ'я [5]. А це у свою чергу передбачає визначення певних кордонів філософії державного управління, історіософії, базових духовних цінностей, духовних ідей, філософських смислів, довкола яких об'єднується українська нація. Якою б не була розроблена і досконалою соціальна доктрина християнства католицького і протестантського світу, вона має враховувати історичні, культурні, містичні, національні і ментальні особливості українського суспільства.

Нинішня ситуація що склалась в Україні, навколо актуальних питань армії, мобілізації, соціальної справедливості, майбутнього держави, політики, культури та економіки зокрема, засвідчує: розчарування людей, втрату віри, надії, страх перед майбутнім, соціальну апатію, інфантилізм та небажання брати участь у соціально-політичному житті суспільства. Діяльність української держави, на думку патріарха, має більшою мірою пов'язувати саме з діяльністю православної церкви, яка активно розвиває свою священну місію вже в нових умовах політики, економіки, культури і війни. Патріарх Філарет розмірковує: «Від того, як ставиться держава до вирішення питань духовності, залежить і вирішення всіх інших питань. Навіть атеїсти, і ті вважали, що держава без ідеології не може... Іншої основи, ніж релігія, бути не може. Історія людства свідчить, що в основі існування держав, цивілізацій завжди була релігія. Держави без релігії не існувало» [9, с. 523]. «Церква потребує допомоги держави, а держава потребує допомоги церкви. Але церква може існувати в будь-яких політичних умовах, тому що вона — божественний організм, який не залежить від влади, а залежить від Бога. А держава не може існувати без духовності. Духовність же іде від церкви. Тому держава потребує допомоги від церкви у відродженні духовності» [9, с. 667].

Все це й зумовлює необхідність вивчення філософії державного управління в контексті християнського віровчення. Складні умови нашого сьогодення, військові виклики, економічне зубожіння потребують розробки в Україні державної соціальної і культурної політики з метою активного залучення релігійних організацій до формування гуманітарної і національної політики, а також стратегії розвитку країни. Ціннісна політика держави не може і не повинна формуватися без опертя на науково обґрунтовану, апробовану суспільною практикою систему духовних цінностей християнства і соціального вчення українського православ'я.

У державному управлінні й соціальній думці православної церкви лише розпочалися дослідження синергії християнської теології і філософії державного управління, релігійної етики й політології, соціальної доктрини християнства і соціології релігії. Відтак розкриття духовно-релігійних, державо-творчих і національних ідей святійшого патріарха Філарета передбачає спробу пройти теологічними стежками сучасного українського

православ'я і багатогранного наукового розуміння есхатологічного християнського майбуття України, процесів вільного мислення християнського світу, свободи слова, самореалізації особистості, демократії та ціннісних ідей сучасного державотворення.

Маємо зауважити, що на периферії уваги державних керманців, політологів, управлінців тривалий час залишалися філософські й релігійні проблеми буття, національної ідеї України як ціннісного і світоглядного обрію бажаного майбутнього українського народу. Отже, своїм життям і архіпастирським служінням патріарх Філарет Денисенко засвідчив важливість втілення духовних і ціннісних ідей розвитку української держави у трикутнику взаємовідносин та взаємодії церкви, держави і суспільства.

Саме в історії України ціннісна система православної церкви формує характер, духовні ідеї, прагнення державної політики і саму філософію державного управління. Українська православна церква київського патріархату, зміцнюючи релігійний плюралізм православних громад, зрікаючись релігійного радикалізму, фанатизму, ненависті, певного психологічного хуторянства, ксенофобії, свідчить усьому глобальному світові про істинну свободу християнської думки, православну соборність і неупереджене теологічне дослідження суспільних геополітичних процесів. Відтак, на нашу думку, проблема розвитку в Україні демократії найбільшою мірою залежить від укорінення в суспільній свідомості духовних цінностей християнства.

Сучасні наукові дослідження вимагають наукового аналізу і синтезу сучасного теологічного, державно-управлінського, соціологічного, філософського, політологічного та психологічного знання. Наголосимо, що святійший патріарх Філарет з незмінною чіткою громадянською патріотичною позицією переймається питаннями українського національного державотворення, вдаючись до фахового предметного аналізу світової історії християнства, державно-управлінської практики формування державності, аналізуючи сучасний стан розбудови демократичної України як самостійної, правової і суверенної держави. Безперечним є те, що православна теологія одухотворяла все історичне і культурне життя України.

Християнство визначало розуміння системи Всесвіту, створеного Богом, загальні філософські погляди на світобудову, сенс життя, морально-етичні норми, політику і культуру. Українська православна церква стала важливим чинником державотворчих, національно-консолідуючих процесів. І саме тому вивчаючи цю тему, необхідно звернути увагу на загальні закономірності та особливості становлення і розвиток політичних ідей у світлі християнської соціальної думки.

Існування певної умовної самобутньої філософії державного управління ще у добу Київської Русі обґрунтовується тим, що ця релігійна філософія князів, церковних ієрархів, літописців Київської Русі просякнута богословськими ідеями християнства. І те, що було створено в Київській Русі у сфері

державотворення, філософської та соціологічної думки, заслуговує на увагу як показник високого розвитку давньоруської християнської культури.

Висновки. Соціальне вчення українського православ'я допомагає не лише теоретично обґрунтувати прийняття ефективних і соціально прийнятних державно-управлінських рішень, але і скоригувати цілі і місію церкви у діалозі з державою. Культурно-історична, релігійно-моральна, духовно-філософська і суспільно-політична місія православної церкви полягає в подоланні кризового, стихійного, нерационального і негуманного характеру сучасного етапу суспільного розвитку України.

Гуманістична, вивірена самоусвідомлена, гармонійна та керована гуманітарна і соціальна політика держави багато в чому залежить від соціальної думки церкви і її моральних імперативів. Займаючись внутрішніми і зовнішніми способами організації наукових досліджень у галузі науки «Державне управління», науковцям варто сконцентрувати увагу на сенсовій архітектоніці й духовному ядрі публічного управління.

Державотворчі ідеї християнства можуть бути успішними лише в тому випадку, якщо вони ґрунтуватимуться на ідеях соборності України, суспільної довіри, солідарності, релігійного плюралізму й розвитку соціальної місії українських християнських церков, що, у свою чергу, передбачає подолання катастрофічного для України розриву між теорією філософії державного управління й реальною практикою політичного життя.

Існування зв'язку релігійного, культурного й історичного надбання українських релігійних мислителів минулого з науковими та практичними завданнями, які сьогодні постали перед політичною, управлінською та науковою елітою України, засвідчує кореляцією порушених проблем із духовними завданнями, окресленими у проповідях, духовних бесідах, зверненнях, посланнях, доповідях святійшого патріарха Філарета Денисенка.

Література:

1. Богданенко А. І. Державотворчі процеси крізь призму християнської комунікації. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. 96 с.
2. Богданенко А. І. Роль Православної Церкви у збереженні української самосвідомості / А. І. Богданенко. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. 80 с.
3. Богданенко А. І. Українське православ'я у філософії державного управління / А. І. Богданенко, Д. С. Мартишин. Київ: Видавництво Ліра-К, 2023. 80 с.
4. Богданенко А. І. Християнська теологія як церковна комунікація / А. І. Богданенко, Д. С. Мартишин. Київ: Видавництво Ліра-К, 2024. 80 с.
5. Дністровий Анатолій. Паноптикум. Політика: статті та есеї / Анатолій Дністровий. Київ: Видавництво Якабу, 2024. 256 с.
6. Дорошенко Юрій. Без догмату: релігійні магістралі / Юрій Дорошенко; худ. оформл. Ігоря Женченка. Київ: Ярославів Вал, 2012. 733 с.
7. Козловський Ігор. Людина на перехресті. Роздуми про екзистенційний інтелект / Ігор Козловський. Київ: «Колесо Життя», 2023. 120 с.

8. Пасічник В. М. Формування державної політики національної безпеки України на засадах української національної ідеї : монографія / Василь Миколайович Пасічник. Київ: Видавництво ВАДНДУ, 2016. 300 с.

9. Філарет (Денисенко), патріарх. Проповіді, промови, послання, доповіді, інтерв'ю. Т. 7. Київ: Видавничий відділ УПЦ Київського Патріархату, 2007. 800 с.

References:

1. Bogdanenko A. I. (2024). Derzhavotvorchi protsesy kriz pryzmu khrystyianskoi komunikatsii [State-building processes through the prism of Christian communication]. *Vydavnytstvo Lira-K – Lira-K Publishing House*, 96 p. [in Ukrainian].

2. Bogdanenko A. I. (2024). Rol Pravoslavnoi Tserkvy u zberezheni ukrainskoi samosvidomosti [The role of the Orthodox Church in the preservation of Ukrainian identity]. *Vydavnytstvo Lira-K – Lira-K Publishing House*, 80 p. [in Ukrainian].

3. Bogdanenko A. I., Martyshyn D. S. (2023). Ukrainske pravoslavia u filosofii derzhavnoho upravlinnia [Ukrainian Orthodoxy in the philosophy of state administration]. *Vydavnytstvo Lira-K – Lira-K Publishing House*, 80 p. [in Ukrainian].

4. Bogdanenko A. I., Martyshyn D. S. (2024). Khrystyianska teolohiia yak tserkovna komunikatsiia [Christian theology as church communication]. *Vydavnytstvo Lira-K – Lira-K Publishing House*, 80 p. [in Ukrainian].

5. Dnistrovyi Anatolii. (2024). Panoptikum. Polityka: staty ta esei [Waxworks. Politics: articles and essays]. *Vydavnytstvo Yakaboo – Yakaboo Publishing*, 256 p. [in Ukrainian].

6. Doroshenko Yurii (2012). Bez dohmatu: relihiini mahistrali [Without dogma: religious highways]. *Kyiv: Yaroslaviv Val*, 733 p. [in Ukrainian].

7. Kozlovskiy Ihor (2023). Liudyna na perekhresti. Rozdumy pro ekzystentsiinyi intelekt [A man at the crossroads. Reflections on existential intelligence]. “Koleso Zhyttia” – “Wheel of Life”, 120 p. [in Ukrainian].

8. Pasichnyk V. M. (2016). Formuvannia derzhavnoi polityky natsionalnoi bezpeky Ukrainy na zasadakh ukrainskoi natsionalnoi idei: monohrafiia [Formation of the state policy of national security of Ukraine on the basis of the Ukrainian national idea: monograph]. *Vydavnytstvo VADNDU – All-Ukrainian Assembly of Doctors of Science in Public Administration Publishing House*, 300 p. [in Ukrainian].

9. Filaret (Denysenko), patriarch. (2007). Propovidi, promovy, poslannia, dopovidi, interviu [Sermons, speeches, messages, reports, interviews]. Vol. 7. *Vydavnychiy viddil UPTs Kyivskoho Patriarkhatu – Publishing Department of the UOC of the Kyiv Patriarchate*, 800 p. [in Ukrainian].

УДК 338.2:351.77

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-54-63](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-54-63)

Бурбела Алла Леонідівна викладач, Хмельницький університет управління і права імені Леоніда Юзькова, вул. Героїв Майдану, 8, м. Хмельницький, 29000, тел.: (0382) 71-80-00, <https://orcid.org/0009-0003-6463-0458>

РОЛЬ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ У ФОРМУВАННІ ТА РЕАЛІЗАЦІЇ СТРАТЕГІЇ БОРотьБИ З ТУБЕРКУЛЬОЗОМ

Анотація. Туберкульоз залишається однією з найсерйозніших загроз для громадського здоров'я в Україні та світі. Незважаючи на зусилля, спрямовані на боротьбу з цим захворюванням, показники захворюваності та смертності від туберкульозу в Україні залишаються високими порівняно з іншими європейськими країнами. Ефективна боротьба з туберкульозом вимагає комплексного підходу та злагодженої роботи різних гілок влади й секторів суспільства. Саме тому державне управління відіграє ключову роль у формуванні та реалізації стратегії боротьби з туберкульозом.

Наявні проблеми, такі як недостатнє фінансування протитуберкульозних заходів, низький рівень обізнаності населення про захворювання, стигматизація хворих на туберкульоз, а також недосконалість системи раннього виявлення та діагностики, вимагають ефективного втручання з боку публічного управління. Формування дієвої стратегії боротьби з туберкульозом має базуватися на принципах доказової медицини, міжвідомчої співпраці та залучення громадянського суспільства.

Актуальність дослідження ролі державного управління у формуванні та реалізації стратегії боротьби з туберкульозом обумовлена необхідністю пошуку шляхів удосконалення державної політики у цій сфері. Аналіз ефективності існуючих механізмів державного управління, вивчення зарубіжного досвіду та розробка рекомендацій щодо оптимізації стратегії боротьби з туберкульозом сприятимуть зниженню тягаря цього захворювання на суспільство та покращенню стану громадського здоров'я в Україні.

Таким чином, дослідження ролі публічного управління у формуванні та подолання цієї проблеми та забезпечення ефективної охорони здоров'я населення.

Ключові слова: цільова програма, державна політика, чинники, ефективність, протидія туберкульозу.

Burbela Alla Leonidivna lecturer, Khmelnytskyi University of Management and Law named after Leonid Yuzkov, str. Heroiv Maidan, 8, Khmelnytskyi, 29000, phone: (0382) 71-80-00, <https://orcid.org/0009-0003-6463-0458>

THE ROLE OF STATE ADMINISTRATION IN THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF THE STRATEGY TO FIGHT TUBERCULOSIS

Abstract. Tuberculosis remains one of the most serious threats to public health in Ukraine and the world. Despite efforts aimed at combating this disease, morbidity and mortality rates from tuberculosis in Ukraine remain high compared to other European countries. Effective fight against tuberculosis requires a comprehensive approach and coordinated work of various branches of government and sectors of society. That is why the public administration plays a key role in the formation and implementation of the strategy for the fight against tuberculosis.

Existing problems, such as insufficient financing of anti-tuberculosis measures, low level of public awareness of the disease, stigmatization of tuberculosis patients, as well as the imperfection of the early detection and diagnosis system, require effective intervention by public administration. The formation of an effective strategy for the fight against tuberculosis should be based on the principles of evidence-based medicine, interdepartmental cooperation and the involvement of civil society.

The relevance of the study of the role of state administration in the formation and implementation of the strategy to fight tuberculosis is due to the need to find ways to improve state policy in this area. Analyzing the effectiveness of existing mechanisms of public administration, studying foreign experience and developing recommendations for optimizing the strategy to fight tuberculosis will contribute to reducing the burden of this disease on society and improving the state of public health in Ukraine.

Thus, the study of the role of public administration in the formation and overcoming of this problem and the provision of effective public health care.

Keywords: target program, state policy, factors, effectiveness, tuberculosis prevention.

Постановка проблеми: Туберкульоз залишається однією з найбільш серйозних загроз для громадського здоров'я в Україні. Незважаючи на зусилля, спрямовані на боротьбу з цим захворюванням, епідеміологічна ситуація в країні продовжує погіршуватися. За даними ДУ «Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України» у 2023 році кількість уперше зареєстрованих в Україні захворювань на туберкульоз (ТБ), включно з його рецидивами, становила 19 851, або 48,4 на 100 000 населення, що на 7,3% більше аналогічного показника 2022 року (18 510, або 45,1 на 100 000 населення). Ця тенденція до зростання захворюваності на туберкульоз в Україні є тривожним сигналом і свідчить про необхідність посилення заходів з протидії поширенню цього захворювання [1].

Враховуючи досвід боротьби з туберкульозом в Україні та за її межами останні десятиріччя, можна зробити висновок, що результати цієї боротьби не є задовільними і потребують невідкладних та рішучих втручань органів влади. Ефективна протидія туберкульозу вимагає комплексного підходу та злагодженої роботи різних гілок влади й секторів суспільства.

Актуальність дослідження ролі державного управління у формуванні та реалізації стратегії боротьби з туберкульозом обумовлена необхідністю пошуку шляхів удосконалення державної політики у цій сфері з урахуванням негативних епідеміологічних тенденцій. Аналіз ефективності існуючих механізмів державного управління, вивчення зарубіжного досвіду та розробка рекомендацій щодо оптимізації стратегії боротьби з туберкульозом сприятимуть зниженню тягаря цього захворювання на суспільство та покращенню стану громадського здоров'я в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх публікацій В. І. Петренко, М. Г. Долинська, В. В. Петренко, А. В. Александрін, Ю. І. Фещенко, В. М. Мельник, Л. В. Турченко, Я. С. Терлеєва, демонструє, що дослідники приділяють значну увагу проблемі державної політики протидії туберкульозу в Україні, вивчаючи її сучасний стан, ефективність, правове забезпечення та стратегічні напрями.

Мета статті. Дослідити роль державного управління у формуванні та реалізації стратегії боротьби з туберкульозом, виявити основні проблеми та недоліки.

Виклад основного матеріалу. Туберкульоз – особливо небезпечна інфекційна соціальна хвороба, тобто її чинники мають політичне, соціальне, економічне та культурне підґрунтя, а наслідки негативно впливають на стан здоров'я і якість життя населення, несуть в собі загрозу економіці і національній безпеці нашої держави. Державна політика у сфері протидії захворюванню на туберкульоз в Україні реалізовується шляхом вирішення низки вузькогалузевих медичних завдань.

Аналізуючи події останніх десяти років, ситуація в Україні щодо протидії туберкульозу залишається напруженою. Міністерство охорони здоров'я України є центральним органом виконавчої влади, відповідальним за реалізацію державної політики у сфері боротьби з туберкульозом. Однак, через стрімке зростання темпів поширення туберкульозу серед населення України, ця проблема вийшла за межі суто медичної галузі та набула статусу загальнодержавної проблеми.

Галузевий підхід до управління складним соціальним явищем, таким як туберкульоз, що ґрунтується виключно на епідеміологічних показниках не дозволяє своєчасно прогнозувати перспективи розвитку епідемії та розробляти відповідні міжвідомчі плани протидії на національному рівні. Як наслідок, епідемія туберкульозу залишається надзвичайно серйозною загрозою не лише для життя та здоров'я громадян України, але й для

національної безпеки держави в цілому, що також перешкоджає європейській інтеграції України.

Ефективність державної політики у сфері протидії туберкульозу значною мірою залежить від комплексного підходу, який має опиратись не лише на медичні аспекти, а й складні соціально-економічні детермінанти захворювання, оскільки туберкульоз є багатофакторною проблемою, що виходить за рамки суто медичної парадигми.

Такі чинники як бідність, безробіття, незадовільні житлові умови та недостатнє харчування, сприяють поширенню туберкульозу, і без їх вирішення навіть найсучасніші медичні заходи будуть малоефективними. Крім того, недостатня обізнаність населення про туберкульоз, його симптоми та шляхи передачі може призвести до пізнього виявлення захворювання та його подальшого поширення, що підкреслює важливість просвітницької роботи як складової комплексного підходу. Вразливі групи населення, такі як безпритульні, ув'язнені та ВІЛ-інфіковані особи, мають підвищений ризик захворювання на туберкульоз і потребують особливої уваги та адресних заходів, які виходять за рамки суто медичних інтервенцій. Таким чином, ефективна державна політика протидії туберкульозу повинна базуватися на міжсекторальному співробітництві та комплексному підході, що включає не лише медичні, а й соціально-економічні та профілактичні заходи, спрямовані на усунення корінних причин та наслідків епідемії туберкульозу в Україні.

Для забезпечення ефективної протидії епідеміям необхідно впровадити розподіл сфери відповідальності держави за дотримання епідемічного благополуччя населення між центральними та відповідними місцевими органами виконавчої влади, які не обмежуються лише галуззю охорони здоров'я, а підпорядковуються й іншим відомствам. Такий підхід дозволить реалізувати комплексну стратегію боротьби з епідеміями та налагодити ефективну міжвідомчу співпрацю у цій сфері.

Прийняття Закону України «Про подолання туберкульозу в Україні» свідчить про визнання на державному рівні необхідності комплексного підходу до боротьби з туберкульозом, який виходить за межі суто медичної галузі. Впровадження багатогалузевого і багатосекторального підходу дозволяє залучити ширше коло державних органів та установ до вирішення проблеми туберкульозу, що може підвищити ефективність заходів з профілактики, діагностики та лікування захворювання. Розподіл відповідальності між різними відомствами може сприяти більш цілісному розумінню соціально-економічних детермінант туберкульозу та розробці комплексних стратегій протидії захворюванню. Україна зобов'язується слідувати міжнародним рекомендаціям у сфері боротьби з туберкульозом, зокрема Глобальній стратегії протидії туберкульозу після 2015 року, що може позитивно вплинути на ефективність національної політики у цій сфері. Проте, прийняття закону через 9 років після затвердження Глобальної стратегії вказує

на певний часовий розрив в імплементації міжнародних рекомендацій на національному рівні, що могло негативно позначитися на динаміці епідемії туберкульозу в Україні у цей період [2].

Історично усталеним механізмом імплементації державної політики України у сфері боротьби з туберкульозом слугували медичні, соціальні, загальнодержавні та місцеві цільові програми, орієнтовані переважно на забезпечення надання протитуберкульозних послуг населенню, що свідчить про домінування медико-центричного підходу до вирішення проблеми туберкульозу в країні.

Традиційні програми боротьби з туберкульозом в Україні зосереджувалися переважно на подоланні наслідків епідемії, а не на усуненні її причин, що зумовлює необхідність системного перегляду підходів до розробки та впровадження цих програм, а також до державної політики протидії захворюванню на туберкульоз загалом. Незважаючи на відмову держави від таких програм, ефективної альтернативи запропоновано не було. Враховуючи комплекс актуальних політичних, економічних, соціальних, медичних, культурних та інших чинників епідемії туберкульозу в Україні, успішна загальнодержавна та регіональна політика протидії захворюванню вимагає комплексного підходу, спрямованого на усунення глибинних соціально-економічних причин та наслідків поширення епідемії, а не лише на медичні інтервенції.

Для ефективної боротьби з туберкульозом в Україні необхідно забезпечити дотримання принципу комплексності проведення профілактичних, протиепідемічних, соціальних і освітніх заходів та обов'язковості їх фінансування, закріпленого у ст. 10 Закону України «Про захист населення від інфекційних хвороб» [3]. Однак, домінуючий галузевий підхід до управління епідемією туберкульозу, зокрема, виключно медичний аналіз епідеміологічних показників, перешкоджає своєчасному прогнозуванню розвитку епідемії та розробці адекватного плану міжвідомчої протидії на національному та регіональному рівнях. Як наслідок, епідемія туберкульозу залишається критичною загрозою не лише для здоров'я та життя громадян України, але й для національної безпеки держави в цілому.

Чинним законодавством України не регламентується координація зусиль на міжгалузевому рівні з метою комплексного впливу на подолання медичних, медико-соціальних, економічних, соціальних, культурних та інших чинників епідемії туберкульозу та їх усунення.

Україна потребує розвитку системи первинної профілактики туберкульозу, яка виходить за рамки суто медичних заходів і передбачає реалізацію комплексу соціально-економічних інтервенцій з боку держави, спрямованих на покращення умов та способу життя, праці, навколишнього середовища, виховання тощо. Профілактика туберкульозу як соціально небезпечної хвороби є специфічним випадком загальнопрофілактичної

діяльності суспільства, метою якої є створення умов, що унеможливлюють появу нових випадків інфікування туберкульозом, а також мінімізація негативного впливу цієї інфекційної хвороби на функціонування суспільства як цілісної соціальної системи.

При комплексному підході профілактика туберкульозу здійснюється шляхом виявлення, усунення або нейтралізації причин та умов, які сприяють збереженню та циркуляції збудника туберкульозу серед населення.

Для створення сприятливої суспільно-політичної атмосфери щодо боротьби з туберкульозом в Україні необхідно забезпечити комплексний підхід, який включає підвищення обізнаності населення про захворювання через освітні кампанії та інформаційні програми, зменшення стигматизації та дискримінації людей, які живуть з туберкульозом, шляхом просвітницької роботи та формування толерантного ставлення в суспільстві, забезпечення політичної підтримки та пріоритетності заходів з протидії туберкульозу на національному та регіональному рівнях, залучення громадянського суспільства, неурядових організацій та місцевих громад до розробки та реалізації програм боротьби з туберкульозом, а також сприяння міжвідомчій співпраці та координації зусиль різних секторів, таких як охорона здоров'я, соціальний захист, освіта та інші.

Закон України «Про державні цільові програми» у статті 2 визначає ключові засади розробки та реалізації державних цільових програм, спрямованих на розв'язання найважливіших проблем розвитку держави, окремих галузей економіки або адміністративно-територіальних одиниць.

Відповідно до цього закону, державна політика протидії туберкульозу повинна бути орієнтована на забезпечення ефективного використання та координації наявних ресурсів і потенціалу країни для вирішення проблеми туберкульозу на загальнодержавному рівні. Це передбачає концентрацію фінансових, матеріально-технічних та інших ресурсів, а також мобілізацію виробничого та науково-технічного потенціалу для розробки та реалізації комплексних заходів боротьби з туберкульозом. Крім того, необхідно забезпечити координацію діяльності центральних і місцевих органів виконавчої влади, підприємств, установ та організацій для досягнення синергетичного ефекту у протидії цьому захворюванню на всій території України.

Глобальна стратегія та цілі в галузі профілактики, лікування і боротьби із туберкульозом, затверджені 67-ою сесією Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я у травні 2014 року, є ключовим документом, який визначає міжнародні стандарти та рекомендації для ефективної протидії туберкульозу. Стратегія базується на принципах пацієнторієнтованого підходу, міжсекторальної співпраці, захисту та дотримання прав людини, забезпечення загального доступу до високоякісної діагностики та лікування туберкульозу. Вона передбачає амбітні цілі щодо зниження захворюваності, смертності та

економічних втрат, пов'язаних з туберкульозом, а також наголошує на необхідності розробки нових інструментів та інноваційних підходів для прискорення прогресу у боротьбі з цим захворюванням. Глобальна стратегія закликає країни адаптувати її положення до національних умов та забезпечити політичну підтримку і належне фінансування для її ефективної реалізації [4].

Державна стратегія протидії ВІЛ-інфекції/СНІД, туберкульозу та вірусним гепатитам до 2030 року, затверджена розпорядженнями Кабінету Міністрів України 27 листопада 2019 року, є важливим кроком у боротьбі з цими захворюваннями в Україні. Стратегія визначає ключові напрямки та заходи для зниження захворюваності, смертності та покращення якості життя людей, які живуть з ВІЛ, туберкульозом та вірусними гепатитами. Вона передбачає розширення доступу до діагностики, лікування та профілактики цих захворювань, а також зміцнення системи охорони здоров'я та міжсекторальної співпраці. Однак, стратегія має певні недоліки, такі як недостатньо чіткі механізми фінансування та координації між різними гілками влади та секторами, а також відсутність конкретних цільових показників для оцінки прогресу. Крім того, реалізація стратегії може бути ускладнена через обмежені ресурси та потенціал системи охорони здоров'я України, а також через соціально-економічні виклики, які впливають на доступ до медичних послуг та дотримання лікування пацієнтами.

З моменту оголошення епідемії туберкульозу в Україні у 1995 році, ситуація залишається критичною, становлячи серйозну загрозу для життя і здоров'я громадян, а також для економіки та національної безпеки держави. Загальновизнано, що в умовах надзвичайних ситуацій, включаючи воєнні дії, ризик неконтрольованого поширення туберкульозу значно зростає.

Погіршення умов життя, харчування та праці, обмеження доступу до належних медичних послуг, перебування військових у несприятливих польових умовах та наявність значної кількості внутрішньо переміщених осіб (ВПО), особливо з регіонів з високою захворюваністю на туберкульоз, є факторами, які можуть сприяти неконтрольованому поширенню туберкульозу в умовах воєнних дій. Історичні дані свідчать про те, що війна є потужним чинником ризику розвитку туберкульозу, тому, враховуючи складну довоєнну ситуацію з цим захворюванням в Україні, особливо у регіонах з традиційно високим рівнем захворюваності, можна очікувати подальшого зростання рівня захворюваності та поширення епідемії туберкульозу. Ця проблема ускладнюється високим рівнем міграції населення з цих регіонів та виявленням занедбаних форм туберкульозу у ВПО при зверненні за медичною допомогою. Зважаючи на ці факти, обов'язкові профілактичні рентгенологічні огляди для осіб, які претендують на статус ВПО, стають ще більш актуальними для забезпечення інфекційного контролю за туберкульозом та реалізації конституційного права громадян на захист від цієї хвороби. Однак, на даний момент відсутнє нормативне регулювання медичного обстеження

кандидатів на отримання статусу ВПО з метою запобігання неконтрольованому поширенню туберкульозної інфекції в регіонах переселення громадян [1].

Історія свідчить, що війни та військові конфлікти завжди мали негативний вплив на поширення туберкульозу. Наприклад, під час Першої світової війни спостерігалось значне зростання захворюваності на туберкульоз в країнах Європи, що було обумовлено погіршенням умов життя, недостатнім харчуванням та скупченням великої кількості людей в окопах та бараках. Подібна ситуація спостерігалася і під час Другої світової війни, захворюваність на туберкульоз зросла в кілька разів.

У більш сучасній історії, під час війни в Афганістані в 1980-х роках, захворюваність на туберкульоз серед афганських біженців у Пакистані була в 4 рази вищою, ніж серед місцевого населення. Під час громадянської війни в Сирії, яка почалася у 2011 році, зруйнована система охорони здоров'я та переміщення великих груп населення призвели до значного зростання захворюваності на туберкульоз, особливо серед внутрішньо переміщених осіб та біженців.

Ставлення законодавства України до проблеми туберкульозу не повною мірою відповідає рівню небезпеки, яку становить це захворювання. Туберкульоз є особливо небезпечною інфекційною соціальною хворобою, що підтверджується його визначенням у Законі України «Про протидію захворюванню на туберкульоз» від 5 липня 2001 року. Чинники, що сприяють поширенню туберкульозу, мають політичне, соціальне, економічне та культурне підґрунтя, а наслідки негативно впливають на стан здоров'я і якість життя населення, несучи загрозу економіці та національній безпеці держави [2].

Експертні оцінки ВООЗ свідчать, що визначальну роль у формуванні системи здоров'я відіграє спосіб життя (понад 50%), тоді як медичним факторам належить менше 10%. Це підкреслює важливість комплексного підходу до боротьби з туберкульозом, який має включати не лише медичні заходи, а й соціально-економічні та культурні перетворення.

Лише через 3 роки після закінчення терміну Загальнодержавної цільової соціальної програми протидії захворюванню на туберкульоз на 2012-2016 роки було затверджено «Державну стратегію у сфері протидії ВІЛ-інфекції/СНІД, туберкульозу та вірусним гепатитам на період до 2030 року», яка, однак, є недосконалою копією попередньої програми. Це свідчить про недостатню увагу з боку держави до проблеми туберкульозу та відсутність ефективних механізмів її вирішення на законодавчому рівні.

Затвердження «Державної стратегії у сфері протидії ВІЛ-інфекції/СНІД, туберкульозу та вірусним гепатитам на період до 2030 року» розпорядженням Кабінету Міністрів України, а не Законом України або постановою уряду, свідчить про недостатньо високий рівень правового регулювання цього питання. В ієрархії нормативно-правових актів органів державної влади розпорядження має одну з найнижчих юридичних сил, поступаючись за значимістю та сферою застосування постановам уряду [5].

Постанови Кабінету Міністрів України є нормативними правовими актами, що приймаються в межах компетенції виконавчої влади, мають юридичну силу на всій території України та широку сферу застосування. Вони, як правило, не обмежені часовими рамками і стосуються істотних правовідносин, таких як порядок нарахування пільг, пенсій, виплата заробітних плат тощо.

На відміну від постанов, розпорядження уряду не мають нормативного характеру і покликані вирішувати оперативні та поточні проблеми, такі як боротьба зі стихійними лихами, разове виділення матеріальної допомоги або організація масових заходів. Розпорядження мають вузьку сферу застосування, зачіпають окремі сегменти людської діяльності, обмежені часовими рамками та підлягають негайному виконанню особами, на яких поширюється їх дія.

Отже, затвердження «Державної стратегії у сфері протидії ВІЛ-інфекції/СНІД, туберкульозу та вірусним гепатитам на період до 2030 року» розпорядженням уряду, а не постановою або законом, може свідчити про недостатньо серйозне ставлення до проблеми туберкульозу на державному рівні та обмежувати ефективність реалізації цієї стратегії.

Висновки. Ефективна державна політика протидії туберкульозу в Україні повинна базуватися на комплексному підході, який враховує положення національного законодавства, міжнародні стандарти та рекомендації, а також специфічні виклики, обумовлені військовим конфліктом на сході країни. Для успішної реалізації державної політики необхідно забезпечити достатнє фінансування, міжсекторальну співпрацю, зміцнення системи охорони здоров'я, а також розробку та впровадження інноваційних підходів до профілактики, діагностики та лікування туберкульозу. Особливу увагу слід приділити заходам з протидії туберкульозу серед вразливих груп населення, зокрема, внутрішньо переміщених осіб та мешканців територій, постраждалих від військового конфлікту. Подальші дослідження повинні бути спрямовані на оцінку ефективності реалізації державної політики протидії туберкульозу та розробку науково обґрунтованих рекомендацій щодо її вдосконалення.

Література:

1. Центр громадського здоров'я Міністерства охорони здоров'я України. URL: <https://phc.org.ua/> (дата звернення 23.05.2024).
2. Про подолання туберкульозу в Україні : Закон України від 05.07.2001 р. № 2586-III: станом на 14 лип. 2023 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2586-14> (дата звернення: 23.05.2024).
3. Про захист населення від інфекційних хвороб : Закон України від 06.04.2000 р. № 1645-III : станом на 01 січ. 2024 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14> (дата звернення : 23.05.2024).
4. Глобальна стратегія та цілі в області профілактики, лікування і боротьби з туберкульозом на період після 2015 р. : доповідь Секретаріату : шістдесят сьома сесія Всесвітньої асамблеї охорони здоров'я, пункт 12.1 попереднього порядку денного, A67/11, 14 березня 2014 р. URL: https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA67/A67_11-ru.pdf (дата звернення: 21.05.2024).

5. Про схвалення Державної стратегії у сфері протидії ВІЛ-інфекції/СНІДу, туберкульозу та вірусним гепатитам на період до 2030 року : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 27.11.2019 р. № 1415-р : станом на 27 листопада 2019 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1415-2019-%D1%80> (дата звернення: 25.05.2023).

6. Всесвітня організація охорони здоров'я : URL: <https://www.who.int/> (дата звернення: 21.05.2024).

References:

1. Centr gromads'kogo zdorov'ja Ministerstva ohoroni zdorov'ja Ukraïni [Public Health Center of the Ministry of Health of Ukraine]. *phc.org.ua* Retrieved from <https://phc.org.ua/> [in Ukrainian].

2. Zakon Ukraïni “Pro podolannja tuberkul'ozu v Ukraïni” [The Law of Ukraine “On overcoming tuberculosis in Ukraine”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2586-14> [in Ukrainian].

3. Zakon Ukraïni “Pro zahist naselennja vid infekcijnih hvorob” [The Law of Ukraine “On the protection of the population from infectious diseases”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1645-14> [in Ukrainian].

4. Global'na strategija ta cili v oblasti profilaktiki, likuvannja i borot'bi z tuberkul'ozom na period pislja 2015 r. [Global strategy and targets for the prevention, treatment and control of tuberculosis beyond 2015]. *apps.who.int* Retrieved from https://apps.who.int/gb/ebwha/pdf_files/WHA67/A67_11-ru.pdf [in Ukrainian].

5. Rozporjadzhennja Kabinetu Ministriv Ukraïni “Pro shvalennja Derzhavnoï strategii u sferi protidii VIL-infekcii/SNIDu, tuberkul'ozu ta virusnim gepatitam na period do 2030 roku” [The Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine “On the approval of the State Strategy in the field of combating HIV infection/AIDS, tuberculosis and viral hepatitis for the period until 2030”]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1415-2019-%D1%80> [in Ukrainian].

6. Vsesvitnja organizacija ohoroni zdorov'ja [World Health Organization]. *www.who.int* Retrieved from <https://www.who.int/> [in Ukrainian].

УДК: 351

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-64-72](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-64-72)

Бурик Мирослав Мирославович кандидат наук з державного управління, доцент кафедри менеджменту та бізнес-адміністрування факультету управління, Прикарпатський національний університет ім. В.Стефаника, <https://orcid.org/0000-0001-8939-1324>

МЕХАНІЗМИ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ РЕСУРСНОЇ БЕЗПЕКИ ТЕРИТОРІЙ

Анотація. Активізація процесів глобалізації та інтеграції зумовлюють виникнення нових викликів сучасності, що вимагають відповідних динамічних адаптаційних змін зі сторони як національних структур, так і місцевих органів влади. З-поміж пріоритетних трендів сучасних суспільних трансформацій важливе місце відводиться процесам інтенсифікації аспекту публічності в управлінні, у тому числі, в сфері ресурсної безпеки. Метою дослідження є комплексна аналітика механізмів публічного управління в забезпеченні ресурсної безпеки та варіації шляхів щодо оптимізації ситуації в умовах нестабільності та кризових суспільних явищ. Дослідження проводилось із залученням загальних методів наукового пізнання, у тому числі, аналізу, дедукції та індукції, порівняння, абстрагування. У статті вивчено аспекти управлінської політики як підвалини реалізації функціоналу державного управління ресурсним потенціалом. Розглянуто основні проблеми, виклики та здобутки процесу трансформації управлінської парадигми у векторі публічності. Вивчено досвід розвинених країн з питань публічного управління процесами забезпечення ресурсної безпеки, його державно-управлінський, правовий та організаційний аспекти забезпечення. Визначено основні напрямки стратегічного планування розвитку системи публічного менеджменту безпекових процесів споживання та відновлення ресурсів в контексті глобалізації. Проаналізовано доцільність та перспективи застосування інноваційних електронних систем, можливостей сучасних засобів та технологій для оптимізації системи публічного управління в галузі забезпечення ресурсної безпеки. Загальні зусилля запропонованої стратегії повинні, першочергово, забезпечувати контроль та прогнозування з метою попередження кризових проявів. Результати дослідження мають певну практичну цінність для процесу трансформації сучасної системи управління на засадах публічності та збалансованого розвитку з метою оптимізації національної галузі ресурсозабезпеченості, а також при формуванні державних галузевих програм розвитку стійкого використання ресурсів.

Ключові слова: ресурсозабезпеченість, публічний менеджмент, глобалізація, адміністрування, оптимізація, цифровізація.

Buryk Myroslav Myroslavovych candidate of science in public administration, associate professor of the department of management and business administration of the Faculty of Management, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, <https://orcid.org/0000-0001-8939-1324>

MECHANISMS OF PUBLIC ADMINISTRATION TO ENSURE RESOURCE SECURITY OF TERRITORIES

Abstract. The intensification of globalization and integration processes is giving rise to new challenges that require dynamic adaptive changes on the part of both national structures and local authorities. Among the global trends of modern social transformations, an important place is given to the processes of intensification of the publicity aspect in governance, including in the field of resource security. The purpose of the study is a comprehensive analysis of public administration mechanisms in ensuring resource security and variations of ways to optimize the situation in the context of instability and crisis social phenomena. The research was conducted using general methods of scientific knowledge, including analysis, deduction and induction, comparison, and abstraction. The article examines the aspects of management policy as the basis for the implementation of the public administration function of resource potential. The main problems, challenges and achievements of the process of transformation of the management paradigm in the vector of publicity are considered. The experience of developed countries in public administration of resource security processes, its public administration, legal and organizational aspects are studied. The main directions of strategic planning for the development of the system of public management of the security processes of consumption and renewal of resources in the context of globalization are determined. The feasibility and prospects of using innovative electronic systems, the capabilities of modern tools and technologies to optimize the public administration system in the field of resource security are analyzed. The overall efforts of the proposed strategy should, first and foremost, ensure control and forecasting in order to prevent crisis manifestations. The results of the study have a certain practical value for the process of transformation of the modern management system on the basis of publicity and balanced development in order to optimize the national resource security industry, as well as in the formation of state sectoral programs for the development of sustainable resource use.

Keywords: resource availability, public management, globalization, administration, optimization, digitalization.

Постановка проблеми. Концепція ресурсної безпеки, у яку максимально імплементовані елементи публічного управління, на сьогодні позиціонується найефективнішою перспективою трансформації управлінської

національної безпекової парадигми. Окреслена концепція має бути націлена на гарантування належного рівня ресурсозабезпеченості. Її реалізація передбачає оптимізацію організаційних основ, імплементацію дієвих засобів моніторингу та контролінгу, що в синергії дають можливість оптимального використання ресурсів та своєчасної їх регенерації. У концепті сучасних глобальних викликів у форматі кризових явищ та нестабільності соціально-економічного середовища постає необхідністю адаптація стратегії ресурсної безпеки до актуальних умов та підвищення ефективності організаційно-правового забезпечення галузі.

Науково-методологічний фундамент досліджуваної проблематики закладено дослідниками, чії наукові пошуки зосереджені на впровадженні принципів публічного управління в контексті забезпечення національної безпеки. Зокрема, українськими вченими Н. Даміров [1], Л. Попова, А. Хромов [2], О. Пархоменко-Куцевіл [3] ґрунтовно проаналізовано засади публічного управління в безпековій сфері державної діяльності, висвітлено концептуальні засади стратегії ресурсної безпеки з залученням елементів публічного менеджменту, встановлено функціонал інформаційних засобів в системі державного управління безпековими процесами.

Не нівелюючи наукових досягнень у міждисциплінарній концепції, чимало питань у межах досліджуваної проблематики залишаються невирішеними. Питання, пов'язана з розробкою алгоритму успішного впровадження сучасних можливостей публічного управління щодо забезпечення ресурсної безпеки в умовах глобальних викликів та криз сучасності, а також використання можливостей цифровізації, на сьогодні залишається недостатньо дослідженою, потребуючи подальшого наукового розгляду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематика публічного управління в контексті ресурсної безпеки активно досліджується українськими та зарубіжними науковцями. Окремі праці сучасних вчених присвячені дослідженню специфіки функціонування інноваційних механізмів публічного управління В. Загурська-Антонюк [4], а також суб'єктивізації безпекової політики та процесів її регулювання в межах парадигми державного управління О. Ключко, І. Семенець-Орлова [5]. Українські вчені, здебільшого, досліджують концепцію публічного управління в галузі ресурсної безпекової політики з позиції комплексності та складності проблематики І. Шопіна [6]. Деякі автори, зокрема, V. Bonavolontà, M. D'Angelo [7], розглядаючи сутність публічного управління, розкладають його на певні функціональні напрямки.

Дослідники Р. Putera, I. Widianingsih, S. Ningrum, Y. Rianto [8] наголошують, що потенціал публічного управління в аспекті забезпечення ресурсної безпеки вповні розкривається лише на основі гармонізації основних соціально-економічних та політичних факторів. Найбільш ґрунтовними працями останнього періоду є роботи Е. Klijn, J. Korpenjan [9], А. El-Muhammady [10], в яких представлена концепція інноваційних підходів до управління ресурсною безпекою із залученням технологічних можливостей та діджиталізації.

Окремі питання оптимізації організаційно-правових та інституціональних засад публічного управління розглядали ряд науковців, зокрема, S. Degli Esposti, K. Ball, S. Dibb [11], котрі здійснили значний внесок у загальну методологію формування інноваційної концепції ресурсної безпеки.

Метою статті стала аналітика ролі публічного управління в забезпеченні ресурсної безпеки територій та динаміки концептуальних пріоритетів управлінської парадигми в кризових умовах сучасності.

Виклад основного матеріалу. Ресурсна безпека як частина територіальної безпеки спрямована на мінімізацію та запобігання загрозам нормальному розвитку ресурсного потенціалу територій відповідно до встановлених цілей. Рівень ресурсної безпеки територій визначається станом таких основних її індикаторів, як стабільність, збалансованість, характер поведінки з ресурсами.

Процес управління ресурсною безпекою реалізовується, переважно, за рахунок регулювання її окремих компонентів. При цьому, наявність відхилень показників від їх оптимальних значень призводить до диспропорційності зон безпеки за функціональними підсистемами, а різноспрямованість тенденцій в динаміці інтегральних індексів, які описують характер поведінки з ресурсами у територіальному концепті, наочно демонструє відсутність стабільності стратегічного розвитку в довгостроковій перспективі.

Обґрунтування основних напрямів регулювання рівня ресурсної безпеки територій доцільно реалізовувати у контексті визначених її характерних складових на основі результатів інтегрального оцінювання та нейромережевого моделювання. Загальну характеристику запропонованого підходу до визначення напрямів регулювання рівня ресурсної безпеки територій приведено у табл.1. Основною метою, при цьому, позиціонують забезпечення ефективного функціонування територій у вимірі ресурсної безпеки, для чого необхідним етапом є ідентифікація загроз ресурсній безпеці шляхом аналізу стану її основних компонентів.

Таблиця 1

Напрями регулювання рівня ресурсної безпеки територій

Напрямок	Сутність компонентів ресурсної безпеки	Методи та інструменти	Результати моделювання
Характер поведінки з ресурсами	Опис стану, достатності та ефективності різних видів ресурсів	Інтегральний індекс, кластерний та дискримінантний аналіз, нейромережеве моделювання	Ідентифікація зон безпеки територій у розрізі функціональних підсистем
Стабільність	Індикація наявності коливань зон ресурсної безпеки у динаміці	Трендовий аналіз	Ідентифікація тенденції динаміки інтегрального індексу поведінки з ресурсами
Збалансованість	Характеристика наявності відхилень інтегральних індексів та індикаторів від оптимуму	Аналіз чутливості, графоаналітичний метод, якісний та кількісний аналіз збалансованості	Ідентифікація загроз та дисбалансу, їх ранжування за силою впливу

Джерело: складено автором на основі [1,6]

Згідно з принципами динамічної рівноваги, територіальні формації повинні прагнути досягнути оптимуму за всіма аналізованими напрямками, що реалізовується за допомогою знаходження інтегральних індексів у межах верхнього та нижнього оптимальних значень. Оптимальний стан усіх підсистем дозволить досягнути оптимальної зони ресурсної безпеки, в цілому, що позиціонується запорукою успішного функціонування територій у довгостроковій перспективі.

Для забезпечення ефективного розвитку територій доцільно зводити наявні відхилення у ресурсному аспекті до нуля. Так як ресурси володіють характером обмеженості, то на практиці одночасне швидке усунення всіх виявлених відхилень вбачається практично неможливим. У зв'язку з цим, при формуванні регуляторних заходів, спрямованих на мінімізацію наявних відхилень, необхідно враховувати вагомість впливу виявлених загроз на підсумкову характеристику безпекового стану території чи її окремої підсистеми.

Зважаючи на стрімку динаміку зовнішніх та внутрішніх процесів, ресурсну безпеку територій характеризують стабільністю, що передбачає виявлення та аналіз тенденцій в рядах динаміки відносно зміни зон безпеки за кожною окремою функціональною підсистемою та територією взагалі. За результатами аналізу поведінки лінії тренду (зростання, скорочення або сталість), а також на основі отриманих результатів щодо характеру поведінки із ресурсами та збалансованості зон безпеки функціональних підсистем стає можливим здійснення керованого впливу на рівень ресурсної безпеки території, а тому можуть формуватися стратегічні напрямки щодо її регулювання, спрямовані на зміцнення загального безпекового стану суб'єкта господарювання.

Комплексність описаного підходу до обґрунтування напрямів регулювання рівня ресурсної безпеки територій дає змогу охарактеризувати ресурсну безпеку з позиції синергії стабільності та збалансованості. Окремо варто зацентрувати на необхідності врахування інформаційної компоненти розвитку територій. Зокрема, залучення можливостей інноваційних технологій вбачається доцільним в процесі моніторингових процесів та контролінгу. З їх допомогою можливо досягнути значного підвищення відкритості та прозорості управлінської діяльності органів влади. Зокрема, мобільні додатки, чати, спеціальні платформи забезпечують безперешкодний доступ суспільства до інформації щодо діяльності уряду та державних установ, стимулюючи процеси громадського контролю та ідентифікуючи актуальні проблеми. Водночас, необхідно передбачати потенційні ризики, дотичні до діджиталізації, такі як порушення конфіденційності та кібератаки.

Серед основних напрямів публічного управління в контексті ресурсної безпеки територій (рис.1) особливої ваги набувають моніторинг та оперативна нейтралізація як зовнішніх, так і внутрішніх загроз та небезпек. Основними принципами побудови системної моделі публічного управління в сфері ресурсної безпеки мають бути відкритість, невизначеність, адаптивність, сумісність з регіональними та глобальними системами управління, а також можливість фільтрації заходів в межах розробленого алгоритму управлін-

ського процесу. Недостатній доступ до сучасних технологій та неготовність до їх практичної реалізації – найсуттєвіші чинники обмеження потенціалу цифрової трансформації системи публічного управління ресурсною безпекою. Оптимізації потребує, також, взаємодія між органами різних рівнів управління, суспільством та бізнесом на принципах демократичного збалансованого зростання ресурсного потенціалу територій.

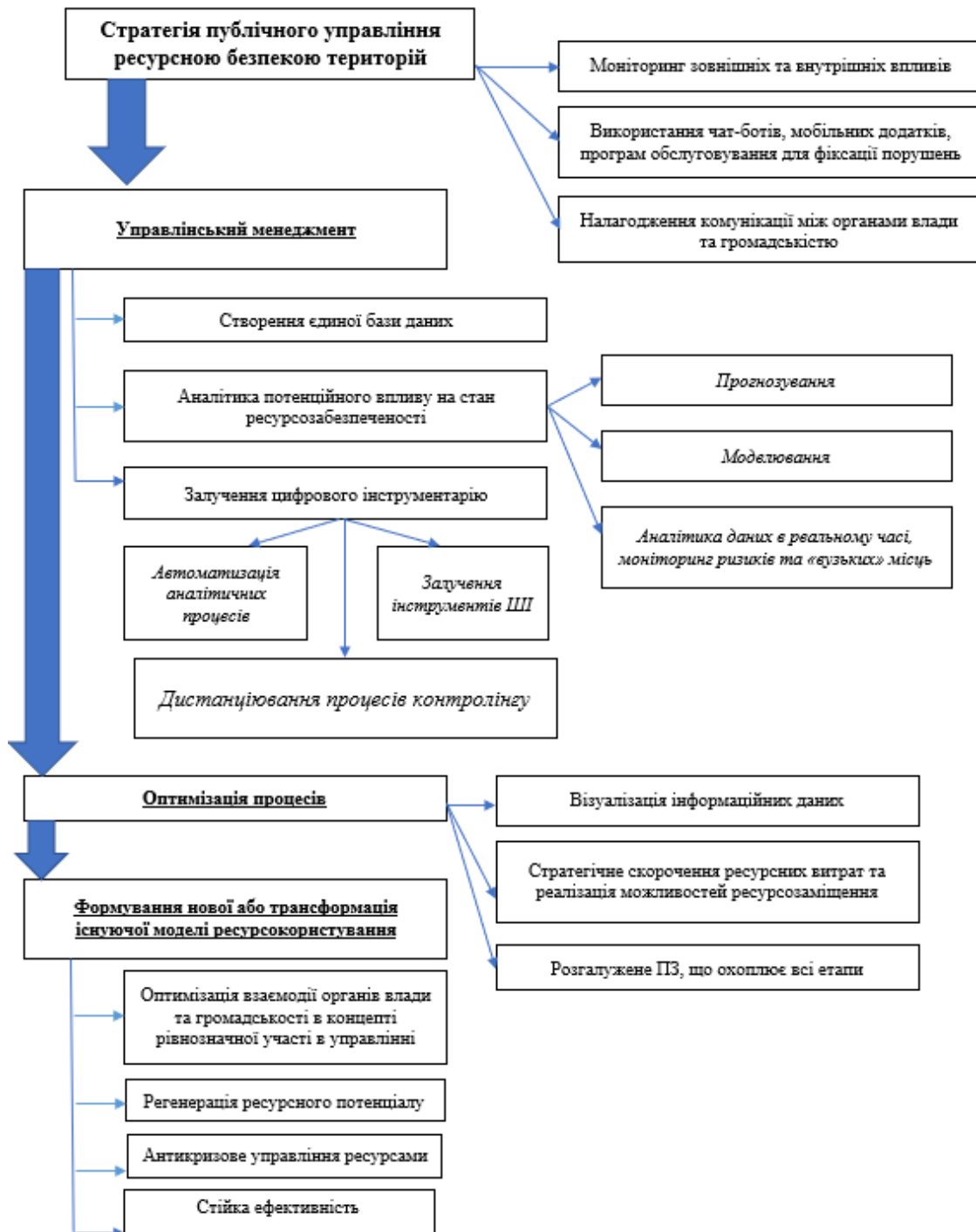

Рис. 1. Комплексний механізм публічного управління забезпечення ресурсної безпеки територій
Джерело: розробка автора

Очевидно, що ріст ефективності публічного управління в середовищі ресурсної безпеки територій вимагає наявності низки базових передумов імплементації інноваційних технологій та інструментів управління, систем оперативного реагування на загрозові деструктивні чинники, регулярної експертизи ефективності стратегічного курсу.

Висновки. Феномен публічного управління віддзеркалює ефективність синергії зусиль суспільства та державних органів влади, стійкої позиції та стабільних принципів формування стратегічних пріоритетів трансформації системи ресурсної безпеки. Із огляду на глобальну цифровізацію, механізми управління територіальними ресурсами повинні передбачати потенційні дотичні ризики та виклики, шляхом залучення сучасного інструментарію діджиталізації.

Обґрунтування напрямів публічного управління ресурсною безпекою територій передбачає декомпозицію досліджуваного явища за його основними компонентами, серед яких – характер поводження з ресурсами, стабільність та збалансованість. Запропонований підхід характеризується системністю та комплексністю, що дає змогу охопити різні аспекти феномену ресурсної безпеки та сприяє підвищенню ступеня обґрунтованості управлінських рішень.

Система публічного управління в забезпеченні ресурсної безпеки на сьогодні не обмежується функціоналом оптимізації нормативно-правових засад та спостереження. Інноваційний підхід до публічного безпекового менеджменту стимулює зацікавлену співпрацю суспільства і держави, залучає максимальні можливості цифровізації та технологічних рішень, синергізуючи зусилля щодо гарантування ресурсної безпеки територій.

Література:

1. Даміров Н. Дослідження питання реформування системи публічного управління в умовах військових конфліктів. *Наукові перспективи*. 2022. №10(28).
2. Попова Л.М., Хромов А.В. Інформатизація суспільства: основні тенденції та загрози національній безпеці. *Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави*. 2021. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/eeefd0b3-6100-4d79-87b2-5aba66bf2775/content#page=77> (дата звернення: 20.05.2024).
3. Пархоменко-Куцевіл О.І. Інформаційна відкритість системи публічного управління як основа забезпечення національної безпеки. *Науковий вісник: Державне управління*. 2020. № 3(5). С. 195–203. DOI: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-3\(5\)-195-203](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-3(5)-195-203).
4. Загурська-Антонюк В. Національна безпека та публічне управління. *Галицький економічний вісник*. 2020. №66(5). С. 187–193. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.05.187.
5. Ключко О., Семенець-Орлова І. Національна безпека: український вимір. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2022. № 2(62). С. 66–75. DOI: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-2\(62\)-10](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-2(62)-10).
6. Шопіна І.М. Поняття та цілі публічного адміністрування в секторі безпеки і оборони. *Аналітично-порівняльне правознавство*. 2021. № 3. С. 133–136. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.25>.

7. Bonavolontà V., D'Angelo M. Digital transition and public administration in Italy: the experience of the Italian National Social Security Institution – INPS. *Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i praktyka*. 2021. №4. P. 87–101. URL: https://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_5604_01_3001_0015_5236 (дата звернення: 20.05.2024).
8. Putera P.B., Widianingsih I., Ningrum S., Rianto Y. Policy Dynamics in Contemporary Public Administration Studies: A Conceptual Analysis. *Public Policy and Administration*. 2023. № 22(1). URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1108937> (дата звернення: 20.05.2024).
9. Klijn E.H., Koppenjan J.F. Public management and policy networks: foundations of a network approach to governance. In *Making Policy Happen*. New York : Routledge, 2020. P. 28–40. URL: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003060697-5/public-management-policy-networks-foundations-network-approach-governance-erik-hans-klijn-joop-koppenjan> (дата звернення: 20.05.2024).
10. El-Muhammady A. Balancing national development, national security, and cybersecurity policy. *Routledge Companion to Global Cyber-Security Strategy*. New York : Routledge, 2021. 12 p. URL: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=1uYLEAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT383&dq=national+security+and+public+management&ots=MnK44pWo5T&sig=t9r3199boMD15o9Kmhk0ohr9MVo&redir_esc=y#v=onepage&q=national%20security%20and%20public%20management&f=false (дата звернення: 20.05.2024).
11. Degli Esposti S., Ball K., Dibb S. What's in it for us? Benevolence, national security, and digital surveillance. *Public Administration Review*. 2021. №81(5). P. 862–873. DOI: <https://doi.org/10.1111/puar.13362>.

References:

1. Damirov, N. (2022). Doslidzhennia pytannia reformuvannia systemy publichnoho upravlinnia v umovakh viiskovykh konfliktiv [Research on the issue of reforming the public administration system in the context of military conflicts]. *Naukovi perspektyvy – Scientific perspectives*, 10(28). [in Ukrainian].
2. Popova, L.M., & Khromov, A.V. (2021). Informatyzatsiia suspilstva: osnovni tendentsii ta zahrozy natsionalnoi bezpetsi. [Informatization of society: the main trends and threats to national security]. *Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy – Modern problems of legal, economic and social development of the state*. Retrieved from: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/eeefd0b3-6100-4d79-87b2-5aba66bf2775/content#page=77> [in Ukrainian].
3. Parkhomenko-Kutsevil, O. I. (2020). Informatsiina vidkrytist systemy publichnoho upravlinnia yak osnova zabezpechennia natsionalnoi bezpeky [Information Openness of the Public Administration System as a Basis for Ensuring National Security]. *Naukovyi visnyk: Derzhavne upravlinnia – Scientific Bulletin: Public Administration*, 3(5), 195–203. DOI: [https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-3\(5\)-195-203](https://doi.org/10.32689/2618-0065-2020-3(5)-195-203).
4. Zahurska-Antoniuk, V. (2020). Natsionalna bezpeka ta publichne upravlinnia [National security and public administration]. *Halytskyi ekonomichnyi visnyk – Galician Economic Herald*, 66(5). 187–193. DOI: https://doi.org/10.33108/galicianvisnyk_tntu2020.05.187.
5. Klochko, O., & Semenets-Orlova, I. (2022). Natsionalna bezpeka: ukraïnskyi vymir [National security: Ukrainian dimension]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia – Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Political sciences and public administration*, 2(62), 66–75. DOI: [https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-2\(62\)-10](https://doi.org/10.32689/2523-4625-2022-2(62)-10).
6. Shopina, I. M. (2021). Poniattia ta tsili publichnoho administruvannia v sektori bezpeky i oborony [The concept and objectives of public administration in the security and defense sector]. *Analychno-porivnialne pravoznavstvo – Analytical and comparative jurisprudence*, 3, 133–136. DOI: <https://doi.org/10.24144/2788-6018.2021.03.25>.

7. Bonavolontà, V., & D'Angelo, M. (2021). Digital transition and public administration in Italy: the experience of the Italian National Social Security Institution – INPS. *Ubezpieczenia Społeczne. Teoria i praktyka*, 4, 87–101. Retrieved from: https://yadda.icm.edu.pl/yadda/element/bwmeta1.element.ojs-doi-10_5604_01_3001_0015_5236 [in English].

8. Putera, P.B., Widianingsih, I., Ningrum, S., & Rianto, Y. (2023). Policy Dynamics in Contemporary Public Administration Studies: A Conceptual Analysis. *Public Policy and Administration*, 22(1). Retrieved from: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1108937> [in English].

9. Klijn, E.H., & Koppenjan, J.F. (2020). Public management and policy networks: foundations of a network approach to governance. In *Making Policy Happen*. New York: Routledge, 28–40. Retrieved from: <https://www.taylorfrancis.com/chapters/edit/10.4324/9781003060697-5/public-management-policy-networks-foundations-network-approach-governance-erik-hans-klijn-joop-koppenjan> [in English].

10. El-Muhammady, A. (2021). Balancing national development, national security, and cybersecurity policy. *Routledge Companion to Global Cyber-Security Strategy*. New York: Routledge, 12. Retrieved from: https://books.google.com.ua/books?hl=uk&lr=&id=1uYLEAAAQBAJ&oi=fnd&pg=PT383&dq=national+security+and+public+management&ots=MnK44pWo5T&sig=t9r3199boMD15o9Kmhk0ohr9MVo&redir_esc=y#v=onepage&q=national%20security%20and%20public%20management&f=false [in English].

11. Degli Esposti, S., Ball, K., & Dibb, S. (2021). What's in it for us? Benevolence, national security, and digital surveillance. *Public Administration Review*, 81(5), 862–873. DOI: <https://doi.org/10.1111/puar.13362>.

УДК 327.82

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-73-83](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-73-83)

Бурковська Ірина Анатоліївна аспірантка кафедри державного управління, ННІ ПУДС Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Академіка Ромоданова, 12/2, м. Київ, 04050, тел.: (044) 481-44-03, <https://orcid.org/0009-0009-9911-8263>

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК ІМІДЖУ ДЕРЖАВИ ТА ЕФЕКТИВНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: СТРАТЕГІЇ ПІДВИЩЕННЯ ПРИВАБЛИВОСТІ КРАЇНИ

Анотація. У сучасному глобалізованому світі імідж держави є важливим фактором, що впливає на її міжнародний статус, економічні можливості та привабливість для інвесторів і туристів. Ефективне державне управління відіграє ключову роль у формуванні позитивного іміджу країни. Розглядається взаємозв'язок між іміджем держави та ефективністю державного управління, а також стратегії підвищення привабливості країни. Імідж держави формується на основі різних факторів, серед яких важливе місце займає ефективність державного управління. Чітка та прозора державна політика, висока якість надання публічних послуг, дотримання законодавства і боротьба з корупцією сприяють створенню позитивного сприйняття країни на міжнародній арені. Навпаки, неефективне управління та високий рівень корупції негативно впливають на імідж держави.

Позитивний імідж держави безпосередньо впливає на її економічні показники. Країни з добрим іміджем приваблюють більше іноземних інвестицій, що сприяє економічному розвитку. Крім того, туристи також частіше обирають країни з хорошим іміджем для подорожей, що збільшує доходи від туристичної галузі. Ефективне державне управління забезпечує стабільність і передбачуваність, що є привабливими для інвесторів.

Ефективне управління державою сприяє соціальній стабільності та підвищує рівень довіри громадян до уряду й це, своєю чергою, зміцнює внутрішній імідж держави та сприяє консолідації суспільства. Високий рівень соціального забезпечення, доступ до якісних освітніх та медичних послуг також є важливими чинниками, що впливають на сприйняття країни як сприятливого місця для проживання та роботи.

Для підвищення привабливості країни необхідно розробити та впровадити стратегії, спрямовані на покращення якості державного управління. Це включає боротьбу з корупцією, підвищення прозорості державних процесів, інвестування в інфраструктуру та розвиток людського капіталу. Також важливо проводити активну міжнародну політику, спрямовану на зміцнення дипломатичних відносин та популяризацію країни на світовій арені.

Таким чином, імідж держави тісно пов'язаний з ефективністю державного управління. Здійснюючи кроки з покращення управління, держава може підвищити свою привабливість для інвесторів, туристів та громадян й це, своєю чергою, сприяє економічному зростанню, соціальній стабільності та зміцненню міжнародного статусу країни. Ефективні стратегії та політики можуть забезпечити позитивний імідж держави, який стане фундаментом для її довгострокового розвитку.

Ключові слова: імідж держави, державне управління, корупція, соціальне забезпечення, ефективне управління, позитивний імідж.

Burkovska Iryna Anatolyivna Ph.D. candidate at the Department of Public Administration, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 12/2 Akademika Romodanova St., Kyiv, 04050, tel.: (044) 481-44-03, <https://orcid.org/0009-0009-9911-8263>.

THE RELATIONSHIP BETWEEN THE IMAGE OF THE STATE AND EFFECTIVE PUBLIC ADMINISTRATION: STRATEGIES FOR INCREASING THE ATTRACTIVENESS OF THE COUNTRY

Abstract. In today's globalized world, the image of the state is an important factor affecting its international status, economic opportunities and attractiveness for investors and tourists. Effective public administration plays a key role in forming a positive image of the country. This abstract considers the relationship between the image of the state and the effectiveness of public administration, as well as strategies for increasing the country's attractiveness.

The image of the state is formed on the basis of various factors, among which the efficiency of public administration occupies an important place. A clear and transparent state policy, high quality of public services, compliance with legislation and the fight against corruption contribute to the creation of a positive perception of the country in the international arena. On the contrary, inefficient management and a high level of corruption negatively affect the image of the state.

The positive image of the state directly affects its economic indicators. Countries with a good image attract more foreign investment, which contributes to economic development. In addition, tourists are also more likely to choose countries with a good image for travel, which increases the income of the tourism industry. Effective public administration provides stability and predictability that are attractive to investors.

Effective state management contributes to social stability and increases the level of trust of citizens in the government. This, in turn, strengthens the internal image of the state and contributes to the consolidation of society. A high level of social security, access to quality educational and medical services are also important factors affecting the perception of the country as a favorable place to live and work.

To increase the country's attractiveness, it is necessary to develop and implement strategies aimed at improving the quality of public administration. This includes fighting corruption, increasing the transparency of government processes, investing in infrastructure and developing human capital. It is also important to conduct an active international policy aimed at strengthening diplomatic relations and popularizing the country on the world stage.

Thus, the image of the state is closely related to the effectiveness of public administration. By taking steps to improve governance, a state can increase its attractiveness to investors, tourists and citizens. This, in turn, contributes to economic growth, social stability and strengthening of the country's international status. Effective strategies and policies can ensure a positive image of the state, which will become the foundation for its long-term development.

Keywords: State image, public administration, corruption, social security, effective management, positive image.

Постановка проблеми. У сучасному світі імідж держави набуває все більшого значення, оскільки він впливає на економічну, політичну та соціальну сфери й імідж країни формується на основі численних факторів, серед яких важливе місце займає ефективність державного управління. Ефективне управління сприяє створенню позитивного сприйняття держави на міжнародній арені, що, своєю чергою, підвищує її привабливість для інвесторів, туристів і громадян [1, с. 43]. Водночас негативний імідж держави може стати перешкодою для її розвитку, незалежно від потенціалу та ресурсів країни.

Однією з основних проблем, яка впливає на імідж держави, є рівень корупції та неефективність державного апарату, а корупційні практики підривають довіру громадян до уряду, знижують ефективність державних програм і перешкоджають економічному розвитку. Неефективне управління ресурсами призводить до нераціонального використання державних коштів, що погіршує якість надання публічних послуг й це створює негативний імідж країни як всередині, так і за її межами.

Відповідно, негативний імідж держави має значні економічні наслідки. Країни з поганим іміджем натрапляють на труднощі у залученні іноземних інвестицій, оскільки інвестори шукають стабільні та передбачувані ринки. Невпевненість у політичній та економічній стабільності країни зменшує її привабливість для бізнесу [2, с. 11]. Соціально-політичні наслідки негативного іміджу держави також є значними, адже високий рівень корупції та неефективне управління знижують рівень довіри громадян до уряду, що може призвести до соціальної нестабільності та протестних рухів. Низька якість надання публічних послуг, таких як освіта, охорона здоров'я та соціальне забезпечення, впливає на рівень життя громадян і створює додаткові виклики для держави.

Для подолання цих проблем необхідно розробити та реалізувати ефективні стратегії підвищення привабливості країни. Важливим елементом таких стратегій є боротьба з корупцією та підвищення прозорості державних процесів, інвестування в інфраструктуру, розвиток людського капіталу та покращення якості надання публічних послуг [3, с. 87]. Крім того, активна міжнародна політика, спрямована на зміцнення дипломатичних відносин та популяризацію країни на світовій арені, може сприяти поліпшенню її іміджу.

Тому, взаємозв'язок між іміджем держави та ефективним державним управлінням є надзвичайно важливим для успішного розвитку країни. Негативний імідж перешкоджає економічному зростанню, знижує довіру громадян та створює соціально-політичні проблеми. Впровадження стратегій, спрямованих на покращення державного управління та підвищення привабливості країни, є ключовим завданням для державної політики. Лише через ефективне управління та комплексний підхід до розв'язання проблем можна досягти стійкого розвитку та позитивного іміджу держави на міжнародній арені.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації науковців активно досліджують питання взаємозв'язку між іміджем держави та ефективністю державного управління. Зокрема, у дослідженнях, Бернацького А., Величко З., Вусика Х., Карасаєва С., Ленди Р., Лікарчук Н., Лікарчук Д., було виявлено, що країни з високим рівнем довіри з боку міжнародної спільноти, такі як Швеція, Швейцарія та Норвегія, мають значні економічні та соціальні переваги. Згідно з цими даними, позитивний імідж країни сприяє залученню іноземних інвестицій, підвищенню туристичного потоку та зміцненню дипломатичних відносин й це підтверджує важливість ефективного державного управління як основи для формування позитивного сприйняття країни на міжнародній арені.

Васильєва О., Ковалів М., Рачинський А., Сімонс Г., Слухай С., Хаджирадієва С. підкреслюють важливість ефективного державного управління для покращення іміджу держави. Приміром, у звіті Світового банку за 2022 рік зазначено, що країни з високими показниками управління, такі як Німеччина, Японія та Канада, мають більший успіх у залученні прямих іноземних інвестицій. Наприклад, Німеччина у 2023 році залучила близько 220 мільярдів доларів США прямих іноземних інвестицій, значною мірою завдяки своїй репутації надійного економічного партнера та інноваційного лідера. Відповідно це свідчить про те, що прозорість, стабільність та передбачуваність управління є ключовими чинниками для формування позитивного іміджу держави. Наукові дослідження також акцентують на важливості інновацій у формуванні іміджу держави. Згідно зі звітом World Economic Forum за 2023 рік, країни, що активно впроваджують інноваційні технології та підтримують науково-дослідні розробки, такі як Південна Корея

та Сінгапур, демонструють значний прогрес у покращенні свого міжнародного іміджу.

Науковці також досліджують соціально-політичні аспекти взаємозв'язку іміджу держави та ефективного управління. Васильєва Н., Кундеус О., Красножон Н., Кучик О., Латинін М. відзначають, що висока якість соціальних послуг, дотримання прав людини та рівень громадської участі у прийнятті рішень є важливими факторами, що впливають на міжнародне сприйняття держави. Згідно з дослідженням, опублікованим в *Journal of Public Administration Research and Theory* у 2022 році, країни з високим рівнем соціальної стабільності та правової державності, такі як Швеція та Данія, мають позитивний імідж серед міжнародної спільноти.

Мета статті. Метою статті є дослідження взаємозв'язку між іміджем держави та ефективним державним управлінням і розробка стратегій підвищення привабливості країни.

Виклад основного матеріалу. У сучасному глобалізованому світі формування позитивного іміджу держави стає критично важливим завданням для урядів різних країн. Позитивний імідж сприяє залученню іноземних інвестицій, підвищенню туристичного потоку та зміцненню міжнародних відносин. За даними дослідження Reputation Institute, у 2023 році країни з найкращим іміджем, такі як Швеція, Швейцарія та Норвегія, змогли залучити більше інвестицій і туристів, ніж їхні конкуренти [4, с. 778]. Високий рівень довіри до цих країн пояснюється ефективною державною політикою та успішними стратегіями підвищення міжнародної привабливості.

Ефективне державне управління та чітко сформульовані стратегії іміджу відіграють ключову роль у досягненні цих результатів. Наприклад, згідно зі звітом World Economic Forum, країни з високим рейтингом за показниками якості управління та інновацій, такі як Німеччина та Японія, стабільно демонструють високі темпи економічного зростання. У 2023 році Німеччина залучила близько 220 мільярдів доларів США прямих іноземних інвестицій, що стало можливим завдяки її репутації лідера у сфері технологій та промисловості [5]. Для забезпечення довгострокової привабливості країни важливо застосовувати комплексні стратегії, які враховують національні особливості та сильні сторони. У розробленій таблиці наведено приклади країн, які успішно реалізували різноманітні стратегії підвищення свого іміджу й ці країни демонструють, як різні підходи, від культурної дипломатії до інновацій у технологіях, можуть сприяти створенню позитивного міжнародного сприйняття та стимулювати розвиток економіки та суспільства.

Країна	Стратегії підвищення іміджу	Опис стратегій
Німеччина	Інновації та технічний прогрес	Акцент на розвиток передових технологій, промислового виробництва та експорту. Підтримка високих стандартів якості в різних галузях економіки.
Франція	Культурна дипломатія та туризм	Промоція французької культури, мистецтва, кухні та моди на міжнародному рівні. Організація культурних заходів та фестивалів.
Японія	Технології та традиції	Поєднання інновацій у сфері технологій з збереженням та популяризацією національних традицій та культурної спадщини.
Канада	Мультикультуралізм та екологічна політика	Підкреслення багатокультурного суспільства та екологічно стійкої політики. Активне просування природних красот та екотуризму.
Швеція	Соціальна політика та сталий розвиток	Просування моделі соціального забезпечення та екологічно стійкого розвитку. Зосередження на питаннях прав людини та гендерної рівності.
Сінгапур	Бізнес та технології	Створення привабливого середовища для бізнесу та інновацій. Розвиток високотехнологічних галузей та фінансового сектору.
Нова Зеландія	Екотуризм та природні ресурси	Акцент на природних красотах та унікальному екотуризмі. Просування екологічно чистих продуктів та сталого розвитку.
Італія	Культура та історична спадщина	Популяризація культурної та історичної спадщини, гастрономії та мистецтва. Організація міжнародних виставок та фестивалів.
Південна Корея	Культура (К-поп) та технології	Активна промоція корейської поп-культури (К-поп) разом з розвитком технологічних інновацій. Залучення туристів через культурні продукти.
Австралія	Спорт та туризм	Промоція спортивних подій та активного способу життя. Підтримка іміджу країни як привабливого місця для туризму та пригод.

Табл.1 Стратегії підвищення іміджу
Джерело власна розробка автора на основі [4;5]

Відповідно, імідж держави та ефективне державне управління тісно взаємопов'язані, адже сильний позитивний імідж може сприяти залученню інвестицій, туризму та підвищенню міжнародного престижу, тоді як

ефективне управління забезпечує стабільність та процвітання [6, с.157]. У цьому контексті важливо розглянути основні напрями та стратегії, які можуть сприяти формуванню та підвищенню привабливості країни.

Одним із ключових напрямів є публічна дипломатія та комунікація, адже розвиток міжнародних відносин шляхом активної участі у міжнародних організаціях та форумах є важливим компонентом формування позитивного іміджу [7, с.]. Тому, приміром, культурна дипломатія, що включає підтримку культурних заходів та обмінів, відіграє значну роль у цьому процесі [7, с. 1007]. Використання сучасних комунікаційних технологій, зокрема соціальних мереж, для поширення позитивної інформації про країну та створення привабливих і інформативних державних вебсайтів, є невіддільною частиною стратегії підвищення привабливості.

Залучення іноземних інвестицій через організацію міжнародних економічних форумів та виставок, а також запровадження податкових та інших пільг для іноземних інвесторів, сприяють економічному зростанню країни [8, с. 311]. Підтримка національного бізнесу, зокрема стимулювання малого та середнього підприємництва та експортна стратегія, яка передбачає просування національних виробників на міжнародних ринках, є важливими складовими економічної політики. А реформи державного управління, які включають впровадження електронного урядування та системи відкритих даних, сприяють підвищенню прозорості та підзвітності влади [8, с. 316]. Антикорупційні заходи, зокрема активна боротьба з корупцією на всіх рівнях влади, є критично важливими для забезпечення ефективного управління. Підвищення професійної компетентності державних службовців через регулярні тренінги та підвищення кваліфікації, а також запозичення найкращих практик з інших країн, сприяють підвищенню якості управління.

Соціальний захист, забезпечення доступу до якісної освіти, охорони здоров'я та соціальних послуг, а також розвиток інфраструктури, включаючи поліпшення транспортної та комунальної інфраструктури, сприяють створенню сприятливих умов для життя громадян [9, с.1440]. Підтримка культурних ініціатив, зокрема збереження культурної спадщини та фінансування проектів збереження історичних пам'яток та традицій, а також підтримка сучасних мистецьких проектів та фестивалів, сприяють культурному розвитку країни.

На нашу думку, комплексний підхід до формування позитивного іміджу держави через ефективне державне управління включає численні напрями. Публічна дипломатія, економічні стратегії, покращення якості управління, соціальні програми та розвиток туризму — все це в сукупності сприяє підвищенню привабливості країни на міжнародній арені.

Імідж держави є важливим елементом міжнародного визнання та впливу, і він має тісний взаємозв'язок з ефективним державним управлінням.

Позитивний імідж допомагає залученню інвестицій, розвитку туризму, а також зміцненню міжнародних відносин.

Варто зауважити, що одним з ключових підходів є стратегічне планування і створення національного бренду, своєю чергою це містить розробку і просування унікального образу країни, який відображає її історичні, культурні та економічні особливості. Ефективний національний бренд допомагає виділити країну на міжнародній арені, роблячи її впізнаваною та привабливою для інвесторів і туристів. Наприклад, Франція активно просуває свій імідж країни моди, культури, що робить її однією з найбільш привабливих туристичних destinations [9, с. 1445]. Науковці наголошують, що культурна дипломатія є важливим інструментом у створенні позитивного іміджу держави. Наприклад, японські культурні інституції активно працюють над популяризацією японської культури через чайні церемонії, каліграфію і мистецтво бою мечем, що допомагає зміцнити імідж Японії як країни з багатою культурною спадщиною.

Сучасний світ вимагає активного використання інформаційних технологій для просування національного іміджу. Цифрова дипломатія охоплює використання соціальних медіа, офіційних вебсайтів і онлайн-платформ для комунікації з міжнародною аудиторією й важливою складовою є також оперативне реагування на міжнародні кризи та інформаційні виклики [10, с. 916]. Наприклад, Естонія відома своїм успішним досвідом у розвитку цифрового суспільства та активно просуває свій імідж як інноваційної та технологічно розвиненої країни.

Проведення міжнародних спортивних подій, як-от Олімпійські ігри чи Чемпіонати світу, також є ефективним інструментом підвищення привабливості країни. Такі заходи не тільки привертають увагу мільйонів людей по всьому світу, але й сприяють розвитку інфраструктури та збільшенню туристичних потоків. Наприклад, проведення Олімпійських ігор в Лондоні 2012 року позитивно вплинуло на імідж Великобританії як організатора масштабних міжнародних заходів.

Тому створення позитивного іміджу держави є комплексним процесом, що включає різноманітні стратегії та інструменти. Взаємозв'язок між ефективним державним управлінням і привабливістю країни очевидний: прозорість, інновації, культурна дипломатія та інформативна політика є ключовими компонентами успіху. Інтеграція цих підходів допомагає не тільки покращити міжнародний імідж, але й сприяє загальному розвитку і процвітанню держави.

Висновки. Імідж держави безпосередньо залежить від ефективності державного управління, адже країни, де державні інституції функціонують прозоро та ефективно, мають більший потенціал для створення позитивного міжнародного іміджу й це, своєю чергою, сприяє підвищенню привабливості країни для інвесторів, туристів та інших зацікавлених сторін. Ефективне

управління включає не лише здатність приймати та реалізовувати рішення, але й забезпечувати високу якість надання публічних послуг, дотримання законодавства та боротьбу з корупцією.

Позитивний імідж держави створює сприятливі умови для економічного розвитку. Зокрема, він допомагає залученню іноземних інвестицій, оскільки інвестори шукають стабільні та передбачувані ринки з низькими ризиками. Також позитивний імідж збільшує потоки туристів, що призводить до зростання доходів від туристичної галузі. Ефективне державне управління, яке забезпечує стабільність та передбачуваність, є ключовим фактором для досягнення цих економічних переваг.

Якісне управління державою сприяє соціальній стабільності та підвищенню рівня довіри громадян до уряду й це важливо для зміцнення внутрішньої згуртованості та запобігання соціальним конфліктам. Високий рівень соціального забезпечення, доступ до якісної освіти та медичних послуг покращують рівень життя громадян і сприяють формуванню позитивного внутрішнього іміджу держави. Відповідно це, своєю чергою, позитивно впливає на міжнародне сприйняття країни.

Для підвищення привабливості країни необхідно впроваджувати комплексні стратегії, спрямовані на покращення якості державного управління. Серед таких стратегій — боротьба з корупцією, підвищення прозорості державних процесів та вдосконалення правової бази. Інвестування в інфраструктуру та розвиток людського капіталу також є важливими елементами цих стратегій. Крім того, активна міжнародна політика, що включає зміцнення дипломатичних відносин і просування країни на світовій арені, сприяє поліпшенню її іміджу.

Міжнародна співпраця відіграє важливу роль у підвищенні привабливості країни. Участь у міжнародних організаціях, спільні проєкти з іншими державами та запозичення найкращих практик управління сприяють розвитку та покращенню іміджу держави. Крім того, міжнародна допомога та підтримка можуть стати важливими ресурсами для реалізації антикризових заходів та покращення управління.

Таким чином, взаємозв'язок між іміджем держави та ефективним державним управлінням є ключовим для стійкого розвитку та підвищення привабливості країни. Ефективне управління забезпечує економічну стабільність, соціальну згуртованість та позитивне міжнародне сприйняття. Впровадження комплексних стратегій, спрямованих на покращення управління та активну міжнародну співпрацю, є необхідними кроками для зміцнення іміджу держави й це дозволить країні успішно розвиватися та конкурувати на світовій арені, залучаючи інвестиції, туристів та інші ресурси, що сприятимуть її прогресу.

Література:

1. Simons G. Swedish government and country image during the international media coverage of the coronavirus pandemic strategy: From bold to pariah. *Journalism and Media*. 2020. № 1.1. P. 41-58.
2. Likarchuk N., Andrieieva O., Likarchuk D., Bernatskyi A. Impression marketing as a tool for building emotional connections in the public administration sphere. *Studies in Media and Communication*. 2022. № 10 (1). P. 9-16.
3. Khadzhyradieva S., Slukhai S., Rachynskyi A. Public administration in Ukraine: Adjusting to European standards. *NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*. 2020. № 13.1. P. 81-108.
4. Likarchuk N., Velychko Z., Andrieieva O., Lenda R., & Vusyk H. Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*. 2023. № 41(76). P. 769-779.
5. Latynin M., et al. Public administration in the economic sphere of Ukraine: strategic approach. *Studies of Applied Economics*. 2021. № 39.5 URL: <https://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/4967>
6. Карасаєв С. У., Лікарчук Н. В. Міжнародні аспекти використання інформаційних технологій у державному управлінні. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2023. № 12. С. 151–163.
7. Kovaliv M., et al. Strategic Planning as a Factor of Public Administration in Ukraine. *Path of Science*. 2022. № 8.4. P. 1001-1009.
8. Vasyliieva N., et al. Approaches to the formation of Public Administration in the Context of Decentralization Reform in Ukraine. *Cuestiones Políticas*. 2020. № 38.66. P. 301-320.
9. Vasyliieva O., et al. Ukrainian civil service: implementation of the public administration reform strategy in Ukraine. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. 2020. № 11.4 (50). P. 1439-1445.
10. Likarchuk D., Krasnozhon N., Kuchyk O., Kundeus O., Andrieieva O. Theoretical and practical views of political integration in Central and Eastern Europe. *Cuestiones Políticas*. 2022. № 40 (72). P. 912–926.

References:

1. Simons, G. (2020) Swedish government and country image during the international media coverage of the coronavirus pandemic strategy: From bold to pariah. *Journalism and Media*, № 1.1. P. 41-58. [in English].
2. Likarchuk, N., Andrieieva, O., Likarchuk, D., Bernatskyi, A. (2022). Impression marketing as a tool for building emotional connections in the public administration sphere. *Studies in Media and Communication*. № 10 (1). P. 9-16 [in English].
3. Khadzhyradieva, S., Slukhai, S., Rachynskyi, A. (2020). Public administration in Ukraine: Adjusting to European standards. *NISPAcee Journal of Public Administration and Policy*. № 13.1. P. 81-108 [in English].
4. Likarchuk, N., Velychko, Z., Andrieieva, O., Lenda, R., & Vusyk, H. (2023). Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*. № 41(76). P. 769-779 [in English].
5. Latynin, M., et al. (2021). Public administration in the economic sphere of Ukraine: strategic approach. *Studies of Applied Economics*. № 39.5 URL: <https://ojs.ual.es/ojs/index.php/eea/article/view/4967> [in English].
6. Karasaiev, S. U., Likarchuk, N. V. (2023). Mizhnarodni aspekty vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u derzhavnomu upravlinni [International aspects of the use of information technologies in public administration]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty*. № 12. P. 151–163 [in Ukrainian].

7. Kovaliv, M., et al. (2022). Strategic Planning as a Factor of Public Administration in Ukraine. *Path of Science*. № 8.4. P. 1001-1009 [in English].
8. Vasylieva, N., et al. (2020). Approaches to the formation of Public Administration in the Context of Decentralization Reform in Ukraine. *Cuestiones Politicas*. № 38.66. P. 301-320 [in English].
9. Vasylieva, O., et al. (2020). Ukrainian civil service: implementation of the public administration reform strategy in Ukraine. *Journal of Advanced Research in Law and Economics*. № 11.4 (50). P. 1439-1445 [in English].
10. Likarchuk, D., Krasnozhon, N., Kuchyk, O., Kundeus, O., Andrieieva, O. (2022). Theoretical and practical views of political integration in Central and Eastern Europe. *Cuestiones Politicas*. № 40 (72). P. 912–926 [in English].

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-84-90](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-84-90)

Василенко Надія Володимирівна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри управління та адміністрування, КЗВО «Вінницька академія безперервної освіти», м. Вінниця, тел.: (067) 431-89-80, <https://orcid.org/0000-0002-1087-4591>

МЕХАНІЗМИ ДЕРЖАВНОЇ ПОЛІТИКИ УПРАВЛІННЯ СИСТЕМОЮ ПОВНОЇ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТОЮ: СУЧАСНІ ПІДХОДИ

Анотація. У статті розглядається проблема вивчення механізмів державної політики в освіті, яка в сучасній Україні актуальна, але в науковій літературі з державного управління є незначна кількість праць, присвячених цій проблемі. З'ясували окремі аспекти економічного, інформаційного чи інноваційного механізмів у загальній середній освіті в рамках педагогічних досліджень. Встановили, що сучасний етап вивчення цієї проблематики характеризується розглядом особливостей становлення і державного реформування системи середньої освіти в умовах НУШ; досліділи наукові джерела та визначили, що в основному увага приділяється увазі якості освітнього процесу. Для з'ясування стану дослідження проблеми розвитку сучасної системи освіти в Україні проаналізували документи, які є результатом узагальнення широкого спектру здобутків науковців і, зокрема, фахівців у галузі державного управління освітою. Ми відзначили, що державне управління освітою – система органів державної влади, державних установ, організацій, керівництва, що взаємодіють між собою в процесі виконання покладених на них функцій. Здійснення процесу державного управління освіти в Україні відбувається за допомогою розроблення та реалізації відповідних механізмів управління, що забезпечують своєчасне й ефективне розв'язання наявних у цій сфері суперечностей. Механізми державного управління – це практичні заходи, засоби, важелі, стимули, за допомогою яких органи державної влади впливають на суспільство, виробництво, будь-яку соціальну систему з метою досягнення поставлених цілей. Ми прийшли до думки, що саме це ускладнює розроблення та реалізацію ефективних механізмів державного управління в освіті. Управління системою загальної середньої освіти здійснюється спеціально уповноваженим центральним органом виконавчої влади у галузі освіти і науки України, яким підпорядковані відповідні навчально-виховні заклади.

Ключові слова: автономія закладу освіти, державне управління освіти, загальна середня освіта, заклади освіти, механізми державного управління,

модернізація, освітнє середовище, регіональна влада, регіональна система освіти, регіон, регіональний рівень, раціоналізація, трансформація змісту .

Vasylenko Nadiya Volodymyrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Management and Administration, KZVO "Vinnytsia Academy of Continuing Education", Vinnytsia, tel.: (067) 431-89-80, <https://orcid.org/0000-0002-1087-4591>

MECHANISMS OF STATE POLICY MANAGEMENT OF THE COMPREHENSIVE GENERAL SECONDARY EDUCATION SYSTEM: MODERN APPROACHES

Abstract. The article deals with the problem of studying the mechanisms of state policy in education, which is relevant in modern Ukraine, but there is a small number of works devoted to this problem in the scientific literature on public administration. Certain aspects of economic, informational, or innovative mechanisms in general secondary education were clarified within the framework of pedagogical research. It was established that the current stage of the study of this problem is characterized by consideration of the peculiarities of the formation and state reform of the secondary education system in the conditions of the National Academy of Sciences; researched scientific sources and determined that mainly attention is paid to the quality of the educational process. In order to clarify the state of research on the development of the modern education system in Ukraine, documents were analyzed, which are the result of the generalization of a wide range of achievements of scientists and, in particular, specialists in the field of state education management. We noted that the state management of education is a system of state authorities, state institutions, organizations, and management that interact with each other in the process of performing the functions assigned to them. Implementation of the process of state management of education in Ukraine is carried out with the help of the development and implementation of appropriate management mechanisms that ensure timely and effective resolution of existing contradictions in this sphere. Mechanisms of state administration are practical measures, means, levers, incentives, with the help of which state authorities influence society, production, any social system in order to achieve the set goals. We came to the opinion that this is what complicates the development and implementation of effective mechanisms of state management in education. The management of the general secondary education system is carried out by a specially authorized central executive body in the field of education and science of Ukraine, to which the relevant educational institutions are subordinate.

Keywords: autonomy of the educational institution, state management of education, general secondary education, educational institutions, state management mechanisms, modernization, educational environment, regional government, regional education system, region, regional level, rationalization, content transformation.

Постановка проблеми. Вивчення наукових джерел показало, що одним із головних завдань для територіальних громад у ході цього процесу є створення функції управління освітою. До створення спроможних громад управлінням освітою в селах і селищах займались відділи освіти районних державних адміністрацій, які є елементами вертикалі державної виконавчої влади. Функції виконавчих органів сільських та селищних рад у сфері освіти були мінімальними та полягали в реалізації другорядних завдань для забезпечення шкіл (як наприклад організація підвозу учнів).

На відміну від райдержадміністрацій, органи місцевого самоврядування територіальних громад є автономними та мають всі повноваження, у тому числі у сфері управління освітою. Але серйозним викликом є їхня інституційна слабкість.

Органам місцевого самоврядування усіх громад разом з отриманням бюджетних преференцій та управлінських повноважень необхідно буде взяти на себе складне завдання та відповідальність за створення ефективного управління системою освіти. З огляду на викладене, ми вважаємо дослідити сучасні підходи, які допоможуть у вирішенні цього питання.

Отже, стає очевидною необхідність цілісного наукового дослідження щодо визначення змісту, форм і методів ефективного управління системою середньої освіти в умовах НУШ.

Аналіз сучасних досліджень і публікацій. Проблеми розвитку освіти розглядають вітчизняними науковцями широким колом українських дослідників: В. Биковим, І. Вакарчуком, Л. Ващенко, Р. Гуревич, Л. Даниленко, І. Зязюном, В. Кременем, В. Луговим, В. Олійником, Н. Протасовою та багатьма іншими. Проте до цього часу бракує концептуальної побудови механізму державного управління НУШ на регіональному рівні починаючи з наукового визначення поняття, з'ясування тенденцій стратегій розвитку освіти.

Мета статті – дослідити та проаналізувати механізми державного управління загальної середньої освіти

Виклад основного матеріалу. Наукове обґрунтування особливостей функціонування системи загальної середньої освіти в територіальному аспекті потрібне для адекватного відтворення різноманітності соціо-економічних, природних, національно-культурних умов регіонів України. Розгляд регіональних особливостей механізму в системі загальної середньої освіти, протиріч, що виникають, процесів, які відбуваються, потребує визначення змісту поняття «регіон», оскільки можна виділяти регіональні особливості роботи закладів освіти на різних рівнях залежно від того, що вкладається в поняття «регіон». Регіон розглядається як суб'єкт господарювання, якій виконує на території економічних, соціальних і суспільно-політичних завдань, можливість ефективного управління територією [3, с. 2].

Розуміючи під регіонами великі територіальні комплекси, що характеризується через економічну цілісність території як господарського комплексу, країни, можна обговорювати міждержавні відмінності загальноосвітніх закладів освіти. Це дає можливість виділити особливості української системи загальної середньої освіти загалом, як функціонування регіональних систем освіти, включаючи всі рівні освіти. Регіональна система освіти є складовою частиною української системи освіти, її зрізом у рамках регіону.

Практика показала, що традиційний розгляд за рівнями управління (державне, регіональне) не забезпечує комплексного бачення проблем регіоналізації внаслідок втрати міжрівневої взаємодії.

Тому ми прийшли до думки, що під регіональною системою освіти маємо розглядати сукупність розташованих у регіоні закладів освіти усіх рівнів освіти, впорядкованих на основі субординації відповідних органів управління освітою. Якісне сутнісне розуміння регіональної освітньої системи з базуванням на інституційно-функціональному підході вимагає конкретизації структури. Ядром такої системи за ідеальних умов повинен бути регіональний ринок праці як осередок економічної активності та продукування регіонального суспільного продукту, що становить основу забезпечення якості життя населення. Власне, саме структурні трансформації регіонального ринку праці повинні зумовлювати функціональну напрямленість регіональної освітньої системи, особливо стосовно виконання нею кваліфікаційно-професійної функції [10, с. 28].

Регіональна система освіти, у свою чергу, має вигляд сукупності місцевих освітніх систем, що включають заклади освіти, а також розташовані на цій території заклади освіти державного і регіонального підпорядкування. Найчастіше на цих територіях можливе розміщення філій закладів вищих освіти. У цьому разі в місцеву систему освіти входить саме філія, тоді як сам заклад освіти має розглядатися як елемент відповідної регіональної системи загальної середньої освіти. Управління регіональною системою освіти здійснюється на основі субординації всіх рівнів управління (державного, регіонального) [1, с. 54-60].

Під регіональною системою загальної середньої освіти ми розуміємо ту частину регіональної системи загальної середньої освіти, яка реалізує загальноосвітні програми НУШ (початкової, базовий середній, профільної). До неї входять як загальноосвітні заклади, так і їх структурні підрозділи, що беруть участь у їхній реалізації, наприклад, під час організації профільної освіти учнів або довузовської підготовки, а також органи управління освітою.

Для детальнішого дослідження різних аспектів діяльності системи загальної середньої освіти України в умовах НУШ її необхідно розглядати також як багаторегіональну систему, що функціонує на основі вертикальних і горизонтальних взаємодій.

Як вертикальні взаємодії ми розглядаємо співвідношення між рівнями системи загальної середньої освіти (зкладами освіти відповідних рівнів) і між рівнями управління зкладами освіти (державними, регіональними, місцевими установами освіти).

Горизонтальні взаємодії можливі як у вигляді взаємодій між регіональними системами освіти, так і у вигляді взаємодій між зкладами освіти [2, с. 98].

Регіональний рівень здійснює вироблення стратегії розвитку регіональної системи загальної середньої освіти з урахуванням напрямів розвитку системи загальної середньої освіти України, координацію стратегій розвитку місцевих освітніх систем, ухвалення рішень про створення і закриття закладів освіти регіонального рівня та координацію їхньої роботи, сприяння функціонуванню освітніх установ державного рівня [4, с. 125].

Підвищенню ефективності управління загальною середньою освітою регіону сприяє раціональна організація суб'єктів управління, насамперед підсистеми державних органів, тобто міських, районних відділів та управлінь освіти і власних загальноосвітніх навчальних закладів, функціонування яких мають забезпечувати інтересам суспільства і є обов'язковою ознакою соціального ефекту і засобом подальшого розвитку. З огляду на це управління загальною середньою освітою регіону має бути стратегічним і лише тоді розглядатися як соціально ефективне й досягнуте завдяки витрачанням ресурсів, адекватних результату.

Регіональна освітня політика, що також є частиною державної освітньої політики, проводиться місцевими органами державної влади. Вона має бути спрямована як на реалізацію загальнодержавних завдань в освіті на регіональному рівні, так і на створення умов для всебічного обліку в освітній сфері нестандартних, унікальних особливостей регіонів, на перетворення сфери освіти на чинник регіонального соціокультурного розвитку. Місцева, освітня політика повинна нині стати ключовим елементом комплексної державної освітньої політики на рівні загальної середньої освіти [3, с.2].

Дослідження показали, що саме на рівні загальної середньої освіти освітня політика у сфері загальної середньої освіти стає гранично конкретною, оскільки до неї належать практично всі загальноосвітні заклади освіти. Саме на місцевому рівні в період переходу до адекватного сучасним ринковим умовам державного економічного механізму в системі загальної середньої освіти повинні формуватися нові економічні відносини, забезпечуватися підтримка державою інноваційних програм і проектів, їх розвиток.

За цих умов кардинально зростає роль регіональних органів управління освітою та регіональної освітньої політики, що проводиться ними. Одночасно ми маємо передбачити, що виникає загроза ліквідації єдиного освітнього простору і зростання освітньої нерівності в різних регіонах. Тому потрібне поєднання компетенції та відповідальності державного, регіонального й

місцевого рівнів влади в управлінні системою загальної середньої освіти. Одночасно необхідно забезпечити підвищення ступеня державного управління системою загальної середньої освіти, передавши частину обов'язків з фінансування на регіональний рівень [3, с. 11].

Тому до завдань регіональних органів управління освітою ми віднесли: забезпечення фінансового наповнення державного стандарту освіти НУШ; обґрунтування одержавленням загальної середньої освіти; забезпечення близькості до споживача й територіальна відповідність освітніх послуг, що надаються; зумовлюння необхідності спільного управління загальною середньою освітою регіональних і місцевих органів влади

Все вищевикладене вказує на необхідність здійснення в рамках чинного законодавства заходів щодо оптимізації розподілу повноважень за рівнями управління. Йдеться насамперед про посилення відповідальності менеджменту на інституціональному рівні за виконання своїх обов'язків і про одночасне створення механізму захисту цих рівнів від неправомірного втручання згори, від підміни їх діяльності (навіть за умови субсидування частини витрат) суб'єктами управління вищих рівнів.

Висновки. Отже, проблеми управління освітою на регіональному рівні є актуальними й активно вивчаються та досліджуються науковцями й упроваджуються у практику сучасними керівниками.

Враховуючи викладене вище, розвиток управління освітою на регіональному рівні може здійснюватися за умов узгодженого розподілу управлінських функцій для досягнення стратегічної управлінської мети за участю суб'єктів різних структур та ефективного використання можливостей ресурсів зовнішнього та внутрішнього середовища.

Наші подальші дослідження зазначеної проблеми будуть присвячені теоретичному обґрунтуванню та розробленню моделі організації управління у сфері освіти на регіональному рівні в умовах децентралізації, визначенню критеріїв оцінки її ефективності та розроблення концепції управління закладом освіти за участю суб'єктів зовнішнього та внутрішнього середовища об'єднаної територіальної громади, що перевірятимуть на практиці заклади освіти в різних регіонах України.

Література:

1. Андрощук А.Г. Освіта у країнах європейської спільноти: структура і управління. Проблеми науки. 2017. № 8. С. 54–60
2. Бесчастний В.М. Розвиток інформаційного суспільства як позитивний чинник впливу на якість управління вітчизняною освітою. Державне управління: удосконалення та розвиток. 2014. № 4. С. 10–146.
3. Вакарчук І.О. Пріоритетні питання державної політики : тези виступу міністра освіти і науки України І.О. Вакарчука на засіданні Кабінету Міністрів України 23 квітня 2008 р. Освіта. 2008. 23–30 квітня (№ 17). С. 2.
4. Кремень В.Г. Освіта і наука в Україні – інноваційні аспекти. Стратегія. Реалізації. Результати. Київ : Грамота, 2011. 448 с.

5. Михайлик І.М. Організаційно-правові засади функціонування системи загальної середньої освіти на регіональному рівні. URL: <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2010-2/doc/4/06.pdf>.

6. Протасова Н.Г. Державне управління у сфері освіти : глосарій з дисциплін магістерської програми за спеціальністю «Державне управління в сфері освіти». Київ : НАДУ, 2013. 48 с.

7. Про місцеве самоврядування в Україні : Закон України від 21 травня 1997 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>.

8. Про освіту : Закон України від 5 вересня 2017 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/print>.

9. Степанов О.П. Пріоритети структурної перебудови на основі інноваційної моделі. Стратегія розвитку України. 2010. № 3–4. С. 3–17.

10. Шевчук А.В. Регіональні освітні системи: теорія, методологія, практика інноваційного розвитку. Львів : Інститут регіональних досліджень НАН України, 2014_

References:

1. Androshhuk, A.G. (2017). Osvita u kraïnah evropejs'koï spil'noti: struktura i upravlinnja [Education in the countries of the European Community: structure and management]. *Problemi nauki - Problems of science*, 8, 54–60 [in Ukrainian].

2. Beschastnij, V.M. (2014). Rozvitok informacijnogo suspil'stva jak pozitivnij chinnik vplivu na jakist' upravlinnja vitchiznjanoju osvitoju [The development of the information society as a positive factor influencing the quality of the management of national education]. *Derzhavne upravlinnja: udoskonalennja ta rozvitok - Public administration: improvement and development*, 4, 10–146 [in Ukrainian].

3. Vakarchuk, I.O. (2008). *Prioritetni pitannja derzhavnoï politiki [Priority issues of state policy]*. Osvita - Education, 17, 2 [in Ukrainian].

4. Kremen', V.G. (2011). Osvita i nauka v Ukraïni – innovacijni aspekti. Strategija. Realizacij. Rezul'tati [Education and science in Ukraine - innovative aspects. Strategy. Implementations. The results]. Kïiv : Gramota [in Ukrainian].

5. Mihajlik, I.M. (2010). Organizacijno-pravovi zasadi funkcionuvannja sistemi zagal'noï seredn'oï osviti na regional'nomu rivni [Organizational and legal principles of functioning of the general secondary education system at the regional level]. [www.kbuapa.kharkov.ua](http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2010-2/doc/4/06.pdf) Retrieved from <http://www.kbuapa.kharkov.ua/e-book/db/2010-2/doc/4/06.pdf>. [in Ukrainian].

6. Protasova, N.G. (2013). *Derzhavne upravlinnja u sferi osviti : glosarij z disciplinmagisters'koi programi za special'nistju «Derzhavne upravlinnja v sferi osviti» [State administration in the field of education: glossary of the master's degree program in the specialty "State administration in the field of education"]*. Kïiv : NADU [in Ukrainian].

7. Zakon Ukraïni “Pro misceve samovrjaduvannja v Ukraïni” [The Law of Ukraine “On local self-government in Ukraine”]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/280/97-%D0%B2%D1%80>. [in Ukrainian].

8. Zakon Ukraïni “Pro osvitu” [The Law of Ukraine “On education”]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/print) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19/print>. [in Ukrainian].

9. Stepanov, O.P. (2010). Prioriteti strukturnoi perebudovi na osnovi innovacijnoi modeli [Priorities of structural restructuring based on the innovative model]. *Strategija rozvitku Ukraïni - Development strategy of Ukraine*, 3–4. , 3–17 [in Ukrainian].

10. Shevchuk, A.V. (2014). *Regional'ni osvitni sistemi: teorija, metodologija, praktika innovacijnogo rozvitku [Regional educational systems: theory, methodology, practice of innovative development]*. L'viv : Institut regional'nih doslidzhen' NAN Ukraïni [in Ukrainian].

УДК 658.3.07

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-91-101](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-91-101)

Весоловська Марія Кімсанівна PhD, доцент кафедри менеджменту організацій, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Митрополита Андрея, 5, 4 -й н.к., кім. 407, 79013, тел.: (063) 3569527, <https://orcid.org/0000-0002-3151-6435>

Карковська Вероніка Ярославівна доктор наук з державного управління, професор, професор кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери 28а/2б, м. Львів, тел.: (032)258-26-30, <https://orcid.org/0000-0003-0178-4137>

ВПЛИВ РОЗВИТКУ ЕМОЦІЙНОГО ІНТЕЛЕКТУ НА РОЗВИТОК ЛЮДСЬКИХ РЕСУРСІВ В ПЕРІОД ВПРОВАДЖЕННЯ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ

Анотація. У статті досліджено вплив розвитку емоційного інтелекту на розвиток людських ресурсів у період впровадження технологій штучного інтелекту (ШІ). Звернено увагу на актуальність цієї теми у сучасних умовах, коли автоматизація та аналітика даних змінюють робочі процеси, вимагаючи нових навичок, включаючи емоційний інтелект. Проаналізовано значення емоційного інтелекту у сучасному робочому середовищі, яке швидко змінюється через автоматизацію та інновації. Охарактеризовано роль емоційного інтелекту у покращенні комунікаційних навичок, підвищенні ефективності командної роботи та розвитку лідерських якостей. Висвітлено важливість міжособистісних навичок у цифрову епоху, особливо у контексті зростання віддалених форм роботи, де успішна взаємодія та співпраця у віртуальному середовищі є критично важливими. Розглянуто перспективи розвитку емоційного інтелекту як одного з ключових факторів успішної адаптації людських ресурсів до нових викликів, пов'язаних з впровадженням технологій ШІ.

Запропоновано модель, яка відображає взаємозв'язок між розвитком емоційного інтелекту та ефективністю роботи у контексті впровадження технологій ШІ. Модель підкреслює важливість розвитку емоційного інтелекту для підвищення загальної продуктивності та успішної адаптації працівників до нових умов.

Автори проаналізували вплив емоційного інтелекту на психологічну стійкість та управління стресом, що допомагає працівникам краще справлятися зі швидкими змінами, супроводжуваними впровадженням нових технологій. Це сприяє покращенню загального емоційного благополуччя та підвищенню психологічної стійкості.

У статті також акцентовано увагу на важливості людського капіталу для збереження конкурентоспроможності компаній в умовах зростаючої непередбачуваності та коливань на ринку. Визначено необхідність подальших досліджень у сфері емоційного інтелекту та його впливу на розвиток людських ресурсів.

Ключові слова: технології штучного інтелекту, розвитку нових навичок, емоційний інтелект, комунікаційні навички, ефективність комунікації, лідерство, розвиток людських ресурсів, людський капітал.

Vesolovska Mariia Kimsanivna PhD, Associate professor of the Department of Management of Organizations, Lviv Polytechnic National University, Metropolyta Andreia St., 5, Building 4, Room 407, Lviv, 79013, tel.: (063) 356-95-27, <https://orcid.org/0000-0002-3151-6435>

Karkovska Veronika Yaroslavivna Doctor of science in public administration, associate professor, professor of the department of administrative and financial management, Lviv Polytechnic National University, Lviv, St. Bandera St., 28a/2b, tel.: (032) 258-26-30, <https://orcid.org/0000-0003-0178-4137>

INFLUENCE OF THE DEVELOPMENT OF EMOTIONAL INTELLIGENCE ON THE DEVELOPMENT OF HUMAN RESOURCES DURING THE IMPLEMENTATION OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES

Anotation. The article examines the impact of emotional intelligence development on human resource development during the implementation of artificial intelligence (AI) technologies. Attention is drawn to the relevance of this topic in contemporary conditions, where automation and data analytics are transforming work processes, requiring new skills, including emotional intelligence. The importance of emotional intelligence in the modern work environment, rapidly changing due to automation and innovations, is analyzed.

The role of emotional intelligence in improving communication skills, enhancing team efficiency, and developing leadership qualities is characterized. The importance of interpersonal skills in the digital age, especially in the context of the growth of remote work, where successful interaction and collaboration in a virtual environment are critically important, is highlighted. The prospects for the development of emotional intelligence as one of the key factors for the successful adaptation of human resources to new challenges associated with the implementation of AI technologies are considered.

A model reflecting the relationship between the development of emotional intelligence and work efficiency in the context of AI implementation is proposed. The model emphasizes the importance of developing emotional intelligence to increase overall productivity and successfully adapt employees to new conditions.

The authors analyze the impact of emotional intelligence on psychological resilience and stress management, helping employees better cope with the rapid changes accompanying the introduction of new technologies. This contributes to improving overall emotional well-being and enhancing psychological resilience.

The article also emphasizes the importance of human capital for maintaining the competitiveness of companies in conditions of increasing unpredictability and market fluctuations. The necessity of further research in the field of emotional intelligence and its impact on human resource development is identified.

Keywords: artificial intelligence technologies, development of new skills, emotional intelligence, communication skills, communication effectiveness, leadership, human resources development, human capital.

Постановка проблеми. Розвиток емоційного інтелекту (ЕІ) у контексті впровадження технологій ШІ є надзвичайно актуальною темою, особливо з огляду на зростання важливості міжособистісних навичок у цифровій епосі. По-перше, впровадження технологій штучного інтелекту, автоматизації та аналізу даних перетворює робочі процеси і вимагає розвитку нових навичок, включаючи емоційний інтелект. По-друге, зростання віддалених форм роботи підкреслює важливість міжособистісних навичок для успішного спілкування та співпраці в віртуальному середовищі. По-третє, в умовах глобалізації міжкультурна комунікація стає все важливішою, а розвиток емоційного інтелекту допомагає краще розуміти та пристосовуватися до культурних відмінностей. Нарешті, важливість емоційного благополуччя та психологічної стійкості стає все більш визнаною, особливо в умовах стресу та невизначеності, які можуть супроводжувати швидкі зміни у технологічному середовищі. Отже, розвиток емоційного інтелекту в контексті технологій штучного інтелекту є актуальною темою, оскільки вона відповідає потребам сучасного ринку праці та розвитку організацій у цифрову епоху.

Розвиток ЕІ сприяє поліпшенню комунікаційних навичок, встановленню відносин та співпраці між колегами. Високий рівень ЕІ також сприяє розвитку кращого лідерства, зокрема здатності до сприйняття та керування емоціями колективу. Розуміння та управління власними емоціями і емоціями інших сприяє створенню сприятливого та продуктивного робочого середовища. Також ЕІ сприяє розвитку творчих навичок та здатності до інновацій, що може бути ключовим фактором у розвитку нових продуктів та послуг у сфері ШІ. Нарешті, розвиток ЕІ допомагає людям краще управляти стресом та адаптуватися до швидких змін, які часто супроводжують впровадження нових технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В умовах, коли непередбачуваність та коливання на ринку зростають, важливість людського капіталу для збереження конкурентоспроможності компаній стає все більш актуальною для будь-якої країни [1 – 7]. Це викликає потребу глибокого дослідження факторів, які впливають на його створення та еволюцію.

У контексті актуалізації впровадження технології штучного інтелекту в різних сферах діяльності організацій, оцінювання співробітників тепер охоплює не тільки аналіз їхніх інтелектуальних здібностей, але й міру емоційного інтелекту. Існуючі дослідження [8, 9] зосереджені на вивченні емоційного інтелекту, проте зв'язок між емоційним інтелектом працівників та розвиток людських ресурсів потребує подальшого аналізу. Дослідники, такі як Cetin H., Ezilmez B., Folkman S., Hacıoglu G., Kiray A., Knopp K.A., Lazarus R., Öztürk, S., Sonme, R., Soylemezoglu E., TenHouten W. D., Yelkikalan N., [10-15], наголошують на значенні емоційного інтелекту в рамках людського капіталу, особливо в контексті його застосування.

Мета статті полягає в розгляді впливу розвитку емоційного інтелекту на розвиток людських ресурсів у період впровадження технологій штучного інтелекту. Ця стаття спрямована на висвітлення значення розвитку міжособистісних навичок у сучасному бізнес-середовищі, де ШІ відіграють все більшу роль. Її мета - підкреслити необхідність уваги до емоційного інтелекту та показати, як це впливає на ефективність комунікації, лідерство та загальний розвиток людських ресурсів у цифрову епоху.

Виклад основног матеріалу. У сучасному світі, де технології штучного інтелекту (ШІ) набувають все більшого значення, розвиток людських ресурсів стає ключовим фактором для успіху підприємств та організацій. Поряд зі зростанням значення технологічних компетенцій, виникає необхідність вдосконалення міжособистісних навичок, зокрема емоційного інтелекту (EI).

Впровадження ШІ впливає на всі аспекти сучасного бізнесу, від робочих процесів до культури організації. Зростаюча автоматизація та інтеграція штучного інтелекту в різні сфери діяльності підвищують вимоги до співробітників, які повинні не лише володіти технічними знаннями, але й мати сильні міжособистісні вміння.

Одним з можливих способів зобразити залежність між готовності уряду до штучного інтелекту та розвиток людських ресурсів є застосування графіку або діаграми розсіювання. У цій діаграмі кожній точці відповідає певне значення готовності уряду до штучного інтелекту та індексу людського розвитку, і можна візуально оцінити, чи існує кореляція між цими двома змінними.

У цій діаграмі "готовності уряду до штучного інтелекту" відображений на горизонтальній осі, а "розвиток людських ресурсів" на вертикальній осі. Кожна точка представляє собою конкретне співвідношення між цими двома змінними для окремого об'єкта, наприклад, країни або організації. Чим ближче точка до верхнього правого кута, тим вище готовності уряду до штучного інтелекту та індексу людського розвитку.

Ця діаграма може допомогти візуалізувати залежність між емоційним інтелектом та індексом людського розвитку і виявити, чи існує кореляція між ними.

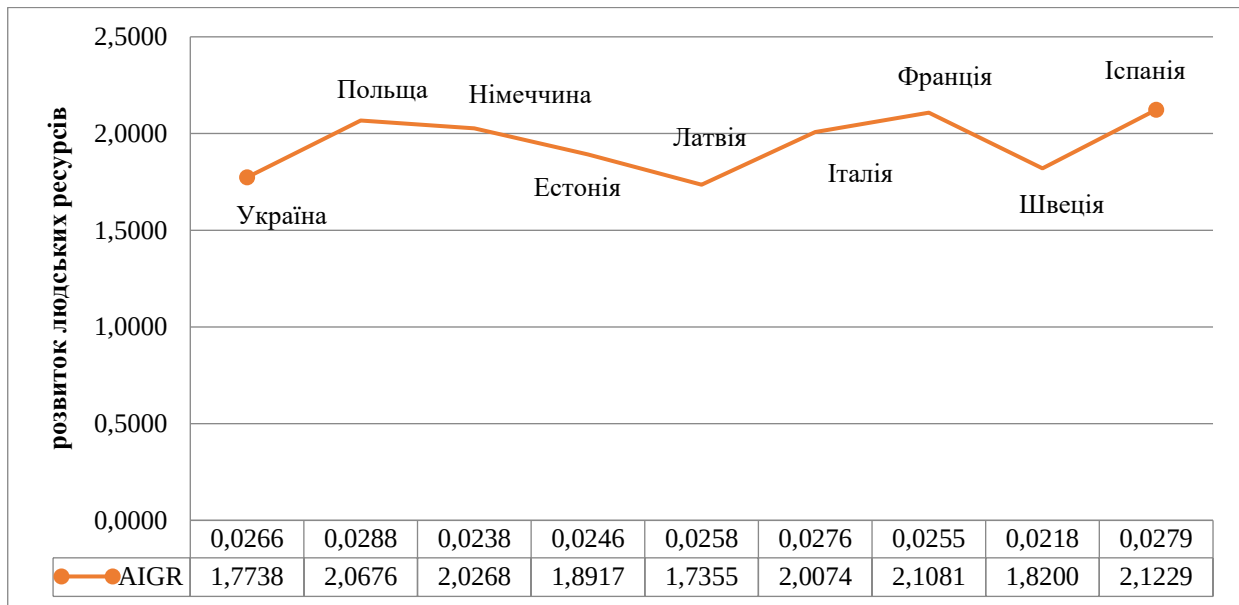

Рис. 1. Взаємозалежність індексів розвитку людських ресурсів та готовності уряду до штучного інтелекту країн у 2023 році

Індекс готовності уряду до штучного інтелекту (AIGR). Це показник, розроблений Центром досліджень міжнародного розвитку (International Development Research Centre (IDRC)), що відображає готовність уряду до впровадження та управління технологіями штучного інтелекту. У контексті емоційного інтелекту, AIGR може вказувати на здатність урядових структур до емпатії, співпраці та адаптації до впливу штучного інтелекту на суспільство. Емоційний інтелект та індекс людського розвитку можуть впливати на індекс готовності уряду до штучного інтелекту (AIGR) через свій вплив на якість управління, рівень освіти та розвиток технологій.

1. Емоційний інтелект може покращити співпрацю та комунікацію між державними службовцями та іншими зацікавленими сторонами в процесі впровадження та управління технологіями штучного інтелекту. Здатність до емпатії та ефективного міжособистісного спілкування може сприяти покращенню сприйняття та прийняттю інновацій.

2. Індекс людського розвитку відображає рівень доступу до знань та розвиток освіти, що є важливим для підготовки кадрів, які впроваджуватимуть та керуватимуть технологіями штучного інтелекту.

Отже, покращення емоційного інтелекту та індексу людського розвитку може сприяти підвищенню готовності уряду до штучного інтелекту шляхом забезпечення якісного управління, розвитку освіти та підготовки кваліфікованих кадрів. Це в свою чергу може позитивно вплинути на показники індексу готовності уряду до штучного інтелекту.

Індекс людського розвитку (HDI). Це підсумковий показник, розроблений ООН, що оцінює довгостроковий прогрес людського розвитку, враховуючи

такі аспекти, як тривалість життя, доступ до освіти та рівень життя. У контексті емоційного інтелекту, HDI може відображати рівень соціального та психологічного благополуччя населення. Емоційний інтелект може впливати на ці аспекти через своє відображення в якості міжособистісних відносин, професійних навичках та загальному самопочутті громадян.

Наприклад, високий рівень емоційного інтелекту може сприяти покращенню міжособистісних відносин на робочому місці, що сприяє підвищенню ефективності роботи та збільшенню продуктивності. Крім того, здатність керувати емоціями може зменшити ризики конфліктів та стресу, що сприяє підвищенню загального рівня благополуччя та здоров'я населення.

Таким чином, існує прямий зв'язок між розвитком емоційного інтелекту та загальним рівнем розвитку суспільства, який може відобразитися у показнику Індексу людського розвитку.

Розвиток людських ресурсів включає в себе навчання, підвищення кваліфікації, розвиток навичок та здібностей працівників. Це важливий аспект для будь-якої країни, оскільки від навчання та розвитку персоналу залежить ефективність роботи організацій та економічний розвиток.

З іншого боку, готовність уряду до штучного інтелекту визначається його здатністю впроваджувати технології штучного інтелекту в різні сфери діяльності. Це включає розробку відповідного законодавства, створення інфраструктури для розвитку інновацій, підтримку досліджень та розвиток технічних знань.

Емоційний інтелект також відіграє важливу роль у цьому контексті. Емоційний інтелект визначається як здатність розпізнавати, розуміти та керувати власними емоціями, а також впливати на емоції інших людей. Лідери з розвиненим емоційним інтелектом частіше досягають успіху, оскільки вони вміють будувати стосунки, розв'язувати конфлікти та мотивувати команду на досягнення мети. Компанія Google, наприклад, виявила, що найкращими керівниками є ті, хто вміє розуміти та контролювати емоції.

Таким чином, розвиток людських ресурсів та готовність уряду до штучного інтелекту взаємопов'язані: розвинені навички емоційного інтелекту сприяють покращенню взаємодії в колективі, а це, в свою чергу, сприяє ефективному впровадженню технологій штучного інтелекту та розвитку країни в цілому. Також успіх залежить не лише від технічних знань, але й від здатності будувати відносини та розуміти емоції інших людей.

Окрім емоційного інтелекту, існує кілька інших аспектів, які впливають на готовність уряду до штучного інтелекту:

Технічна інфраструктура: Уряд повинен мати відповідну технічну базу для впровадження штучного інтелекту. Це включає в себе наявність потужних обчислювальних ресурсів, високошвидкісного Інтернет-з'єднання та інфраструктури для зберігання та обробки даних.

Законодавство та регулювання: Уряд повинен розробити відповідне законодавство, яке визначає правила використання штучного інтелекту. Це включає в себе питання конфіденційності, безпеки, відповідальності та етики.

Фінансування та інвестиції: Готовність до штучного інтелекту вимагає фінансових ресурсів. Уряд повинен виділити кошти на дослідження, розвиток та впровадження штучного інтелекту.

Навчання та освіта: Розвиток штучного інтелекту вимагає кваліфікованих фахівців. Уряд повинен сприяти навчанню та підвищенню кваліфікації працівників в цій сфері.

Сприйняття суспільства: Готовність до штучного інтелекту також залежить від того, наскільки суспільство готове приймати ці технології. Уряд повинен проводити інформаційну роботу та забезпечувати розуміння громадськості.

Ці аспекти взаємодіють між собою і визначають готовність уряду до впровадження штучного інтелекту.

Емоційний інтелект визначається здатністю розуміти та керувати власними емоціями, а також емоціями інших людей. У контексті впровадження ШІ, ця здатність стає ключовою для успішної комунікації, співпраці та лідерства в організаціях.

Модель "Розвиток Людських Ресурсів – Емоційний Інтелект" визначає взаємозв'язок між процесами розвитку персоналу та розвитком емоційного інтелекту в організації. Вона відображає те, як зростання рівня емоційного інтелекту впливає на ефективність навчання, мотивації, комунікації та загальної продуктивності працівників.

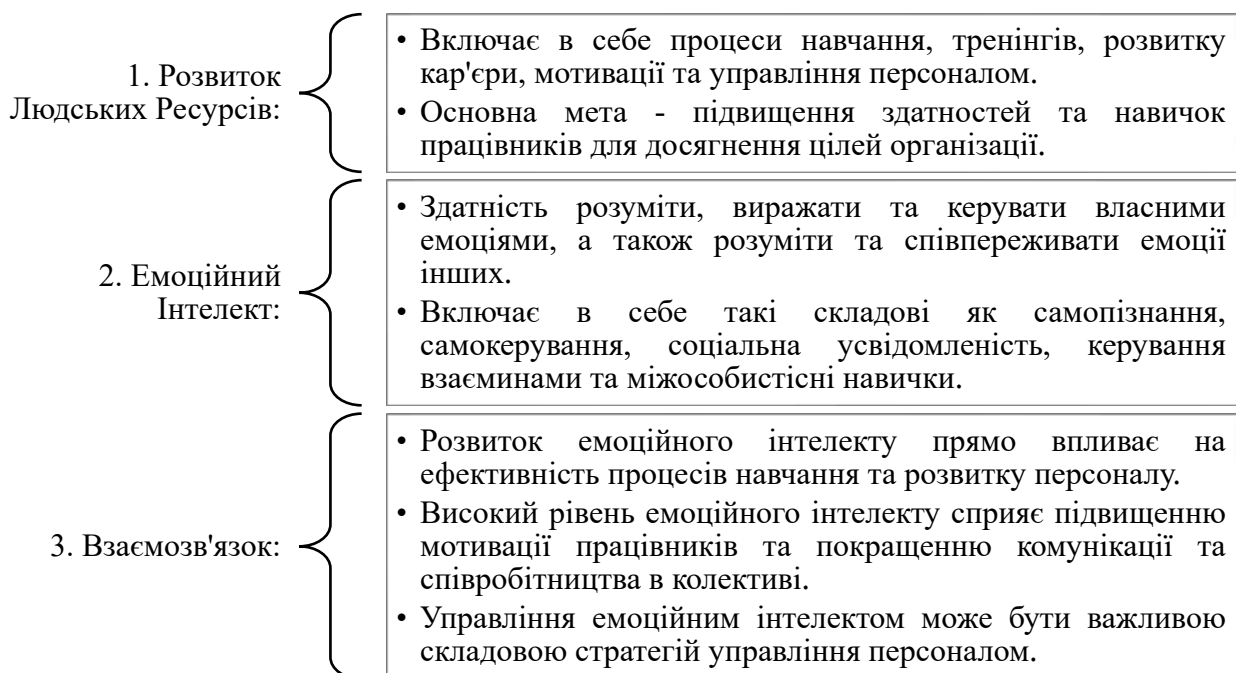

Рис.2. Модель "Розвиток Людських Ресурсів - Емоційний Інтелект"

Мета цієї моделі полягає в тому, щоб показати, як розвиток емоційного інтелекту впливає на процеси розвитку людських ресурсів в організації. Вона спрямована на підвищення усвідомленості про важливість розвитку міжособистісних навичок для підвищення продуктивності та ефективності у роботі.

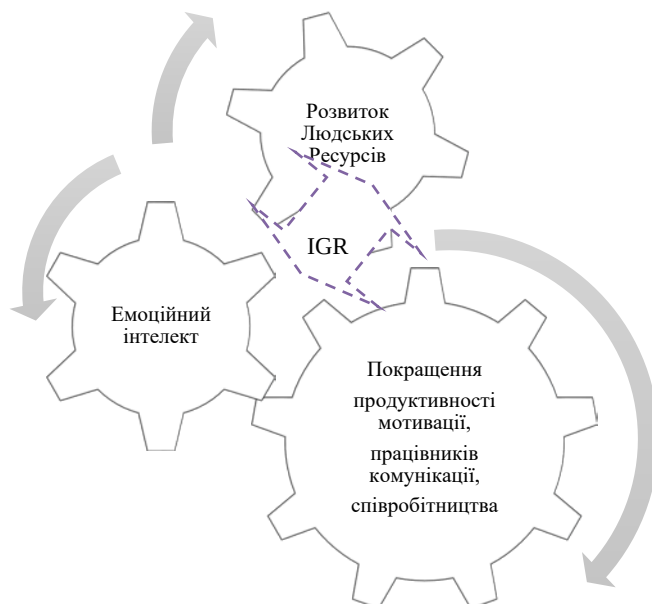

Рис.3.Вплив складових Моделі "Розвиток Людських Ресурсів - Емоційний Інтелект"

Ця модель показує, як розвиток емоційного інтелекту впливає на розвиток людських ресурсів та підкреслює важливість уваги до міжособистісних навичок у сучасному бізнес-середовищі.

Висновки. Емоційний інтелект є важливим аспектом розвитку людських ресурсів та може мати значний вплив на успіх організацій та суспільства в цілому. Перспективи реалізації моделі “Розвиток Людських Ресурсів – Емоційний Інтелект”:

Покращення взаємодії в колективі: Люди з розвиненим EQ частіше досягають успіху в командній роботі. Вони вміють будувати стосунки, розв’язувати конфлікти та мотивувати інших на досягнення спільної мети.

Ефективне керівництво: Лідери з високим рівнем емоційного інтелекту можуть краще розуміти та контролювати свої та емоції підлеглих. Це сприяє покращенню комунікації, зниженню стресу та підвищенню продуктивності.

Збільшення задоволеності працівників: Організації, які активно розвивають EQ свого персоналу, можуть сприяти покращенню задоволеності працівників, зниженню текучості кадрів та підвищенню робочої ефективності.

Підвищення якості прийняття рішень: Здатність розпізнавати та розуміти емоції допомагає приймати обґрунтовані рішення, особливо в ситуаціях, де важливий міжособистісний аспект.

Збільшення емпатії та розуміння клієнтів: Організації, які навчають свій персонал розуміти та відчувати потреби та емоції клієнтів, можуть покращити якість обслуговування та збільшити лояльність клієнтів⁴.

Таким чином, розвиток емоційного інтелекту може сприяти покращенню роботи організацій, збільшенню продуктивності та підвищенню якості життя працівників. Взаємозв'язок емоційного інтелекту з розвитком людських ресурсів можна розглядати з погляду психосоціальних аспектів, які впливають на якість життя та загальний розвиток суспільства. Емоційний інтелект, вміння розуміти, виражати та керувати своїми емоціями, є важливим фактором для психологічного благополуччя та соціальної адаптації.

Ця стаття написана в рамках проекту Національного фонду досліджень України "Оцінка впливу пандемії Covid-19 на людські ресурси України та визначення шляхів його подолання". Реєстраційний номер проекту 2021.01/0433.

Література:

1. Мігус, І. (2023). Стратегічне управління людськими ресурсами підприємств на основі цифрових компетенцій. *Вчені записки Університету «КРОК»*, (2 (70)), 131-138. DOI: 10.31732/2663-2209-2022-70-131-138
2. Мудрик, А. Б. (2015). Професійна компетентність державних службовців: теоретико-емпіричний аналіз феномену. *Актуальні проблеми державного управління на сучасному етапі державотворення*, 124-126.
3. Науменко, Р. А., & Тимцуник, В. І. (2015). Професійна компетентність державних службовців у контексті реформ в Україні. *Теорія та практика державного управління і місцевого самоврядування*, (2). URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2015_2_7
4. Зубко, С., & Карковська, В. (2023). Трансформація організаційної культури органів публічної влади: виклики та можливості. *Наукові інновації та передові технології*, (5 (19)). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-58-65](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-58-65).
5. Цигилик, Н., & Дзюрах, Ю. (2023). HR-менеджмент як інструмент розвитку корпоративної культури органів публічної влади: порівняльний аналіз світових практик. *Наукові інновації та передові технології*, (5 (19)). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-142-150](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-142-150)
6. Якимець, М., & Карковська, В. (2023). Фактори впливу на ефективність управління змінами в публічному адмініструванні. *Актуальні питання у сучасній науці*, (3 (9)). [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-266-280](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-266-280)
7. Прохоровська, С. (2019). Компетентнісний підхід в управлінні персоналом. *Регіональні аспекти розвитку продуктивних сил України*, (23), 86-90. DOI: <https://doi.org/10.35774/rarpsu2018.23.086>
8. Подольчак, Н. Ю., & Цигилик, Н. В. (2021). Порівняння фундаментальних засад діяльності державних служб Німеччини, Великобританії Та України. *Вчені записки Університету «КРОК»*, (3 (63)), 88-93. DOI: 10.31732/2663-2209-2021-63-88-93
9. Podolchak, N., Tsygylk, N., Martyniuk, V., & Sokil, O. (2021, September). Predicting Human Resource Losses due to the COVID-19 Pandemic in the Context of Personnel Security of Organizations. In 2021 11th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT) (pp. 333-336). IEEE.

10. Цалко, Т. Р., & Невмержицька, С. М. (2021). Проблеми сучасної підготовки та кадрового забезпечення державної служби в Україні. *Електронне наукове видання "Публічне адміністрування та національна безпека"*. DOI: 10.25313/2617-572X-2021-1- 6973
11. Yelkikalan, N., Hacıoglu, G., Kiray, A., Ezilmez, B., Soylemezoglu, E., Cetin, H., Sonme, R., Öztürk, S., (2012). Emotional intelligence characteristics of students studying at various faculties and colleges of universities. *European Scientific Journal*, 8(8), 33–50. <https://doi.org/10.19044/esj.2012.v8n8p%25p>.
12. TenHouten, W. D. (2006). *A General Theory of Emotions and Social Life*. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203013441>.
13. Knopp, K.A. (2007). Inteligencja emocjonalna a temperament studentów oraz postawy rodzicielskie ich matek i ojców. *Roczniki psychologiczne*, 10(2), 113–133. URL: https://dlibra.kul.pl/Content/20941/Roczniki_Psychologiczne_t_10_2007_nr_2_113-133_KNOPP.pdf
14. Lazarus, R. S. (1991). *Emotion and adaptation*. Oxford: Oxford University Press. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1991-98760-000>.
15. Lazarus, R., Folkman, S. (1987). Transactional theory and research on emotions and coping. *European Journal of Personality*, 1, 141–169. <http://doi.org/10.1002/per.2410010304>.

References:

1. Mihus, I. (2023). Stratehichne upravlinnia liudskymy resursamy pidpriemstv na osnovitsy froyvykh kompetentsii [Strategic human resource management of enterprises based on digital competencies]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, (2 (70)), 131-138. DOI: 10.31732/2663-2209-2022-70-131-138 [in Ukrainian]
2. Mudryk, A. B. (2015). Profesiina kompetentnist derzhavnykh sluzhbovtiv: teoretyko-empirychnyi analiz fenomenu [Professional competence of civil servants: theoretical and empirical analysis of the phenomenon]. *Aktualni problemy derzhavnoho upravlinnia na suchasnomu etapiderzhavotvorennia*, 124-126. [in Ukrainian]
3. Naumenko, R. A., & Tymtsunyk, V. I. (2015). Profesiina kompetentnist derzhavnykh sluzhbovtiv u konteksti reform v Ukraini [Professional competence of civil servants in the context of reforms in Ukraine]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia i mistsevoho samovriaduvannia*, (2). Retrieved from http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ttpdu_2015_2_7 [in Ukrainian]
4. Zubko, S., & Karkovska, V. (2023). Transformatsiia orhanizatsiinoi kultury orhaniv publichnoi vlady: vyklyky ta mozhlyvosti [Transformation of the organisational culture of public authorities: challenges and opportunities]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, (5 (19)). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-58-65](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-58-65) [in Ukrainian]
5. Tsyhylyk, N., & Dziurakh, Yu. (2023). HR-menedzhment yak instrument rozvytku korporatyvnoi kultury orhaniv publichnoi vlady: porivnialnyi analiz svitovykh praktyk [HR management as a tool for developing the corporate culture of public authorities: a comparative analysis of international practices]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnolohii*, (5 (19)). DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5\(19\)-142-150](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-5(19)-142-150) [in Ukrainian]
6. Yakymets, M., & Karkovska, V. (2023). Faktory vplyvu na efektyvnist upravlinnia zminyamy v publichnomu administruvanni [Factors influencing the effectiveness of change management in public administration]. *Aktualni pytannia u suchasni nautsi*, (3 (9)). [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3\(9\)-266-280](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-3(9)-266-280) [in Ukrainian]
7. Prokhorovska, S. (2019). Kompetentnisnyi pidkhid v upravlinni personalom [Competence-based approach to HR management]. *Rehionalni aspekty rozvytku produktyvnykh syl Ukrainy*, (23), 86-90. DOI: <https://doi.org/10.35774/rarrpsu2018.23.086> [in Ukrainian]
8. Podolchak, N. Yu., & Tsyhylyk, N. V. (2021). Porivniannia fundamentalnykh zasad diialnosti derzhavnykh sluzhb Nimechchyny, Velykobrytanii Ta Ukrainy [Comparison of the fundamental principles of public services in Germany, the UK and Ukraine]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*, (3(63)), 88-93. DOI: 10.31732/2663-2209-2021-63-88-93 [in Ukrainian]

9. Podolchak, N., Tsygylyk, N., Martyniuk, V., & Sokil, O. (2021, September). Predicting Human Resource Losses due to the COVID-19 Pandemic in the Context of Personnel Security of Organizations. In 2021 11th International Conference on Advanced Computer Information Technologies (ACIT) (pp. 333-336). IEEE.

10. Tsalko, T. R., & Nevmerzhytska, S. M. (2021). Problemy suchasnoi pidhotovky ta kadrovoho zabezpechennia derzhavnoi sluzhby v Ukraini [Problems of modern training and staffing of the civil service in Ukraine]. Elektronne naukovye vydannia "Publichne administruvannia ta natsionalna bezpeka". DOI: 10.25313/2617-572X-2021-1-6973[in Ukrainian]

11. Yelkikalan, N., Hacıoglu, G., Kiray, A., Ezilmez, B., Soylemezoglu, E., Cetin, H., Sonme, R., Öztürk, S., (2012). Emotional intelligence characteristics of students studying at various faculties and colleges of universities. European Scientific Journal, 8(8), 33–50. <https://doi.org/10.19044/esj.2012.v8n8p%25p>. [in English]

12. TenHouten, W. D. (2006). A General Theory of Emotions and Social Life. London: Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780203013441>. [in English]

13. Knopp, K.A. (2007). Inteligencja emocjonalna a temperament studentów oraz postawy rodzicielskie ich matek i ojców [Emotional intelligence and the temperament of students and the parental attitudes of their mothers and fathers]. Roczniki psychologiczne, 10(2), 113–133. URL: https://dlibra.kul.pl/Content/20941/Roczniki_Psychologiczne_t._10_2007_nr_2_113-133_KNOPP.pdf [in Polish]

14. Lazarus, R. S. (1991). Emotion and adaptation. Oxford: Oxford University Press. URL: <https://psycnet.apa.org/record/1991-98760-000>. [in English]

15. Lazarus, R., Folkman, S. (1987). Transactional theory and research on emotions and coping. *European Journal of Personality*, 1, 141–169. <http://doi.org/10.1002/per.2410010304>. [in English]

УДК 35.071.2:004.057.5:316.77(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-102-113](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-102-113)

Дзяна Галина Олексіївна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри публічного врядування, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (097-711-65-84); <https://orcid.org/0000-0002-9133-3307>

Дзяний Ростислав Борисович кандидат хімічних наук, доцент, доцент кафедри адміністративного та фінансового менеджменту, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79013, <https://orcid.org/0000-0002-9133-3307>

ІНФОРМАЦІЙНА МОБІЛЬНІСТЬ ЯК КОМУНІКАЦІЙНИЙ ПОТЕНЦІАЛ ДЕМОКРАТИЧНОГО РОЗВИТКУ УКРАЇНИ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню інформаційної мобільності як комунікаційного потенціалу демократичного розвитку України. Розкрито взаємозв'язок ефективних комунікацій та інформаційної мобільності, які тісно переплетені та взаємодоповнюють одна одну і є невід'ємними компонентами демократичного розвитку. Акцентовано увагу на розкритті комунікаційного потенціалу, як важливого кроку на шляху до демократичного розвитку України, що дозволить зробити владу більш прозорою та підзвітною, підвищити рівень довіри до влади, приймати більш ефективні політичні рішення, розвивати громадянське суспільство. Виділено та охарактеризовано особливості використання комунікаційного потенціалу в умовах війни, зокрема: зміну пріоритетів, протидію дезінформації та пропаганді, підтримку єдності та згуртованості суспільства, звернення до міжнародної спільноти, використання нових інструментів та платформ.

З огляду на стрімкий розвиток інформаційних технологій та необмежений доступ людей до потоків різного роду новин, запропоновано ввести у науковий обіг поняття «інформаційна мобільність», як багатогранний термін, який описує здатність доступу до інформації, обробки інформації, створення інформаційного контенту, генерування нових знань та обміну інформацією. Інформаційна мобільність стає дедалі важливішою в сучасному світі, де інформація є ключовим ресурсом для розвитку та успіху осіб, організацій, суспільств. Встановлено, що ключовими компонентами інформаційної мобільності є: доступ до інформації, цифрова грамотність, цифрові навички, критичне мислення, цифрова участь, відкритість даних, інформаційна інфраструктура, цифрові платформи та захист даних. У статті наголошено, що інформаційна мобільність, як з точки зору владних структур,

так і громадськості, це здатність вільно та ефективно отримувати, використовувати та поширювати інформацію, та є ключовим фактором для демократичного розвитку України. Вона відіграє важливу роль у забезпеченні прозорості та підзвітності влади, сприянні громадянській участі, а також у захисті прав та свобод людини. Для реалізації потенціалу інформаційної мобільності важливо подолати існуючі виклики, такі як недостатній доступ до інформації, дезінформація та цифрова нерівність.

Ключові слова: комунікації, комунікаційний потенціал, публічне управління, інформаційна мобільність, медіаграмотність, інформаційна гігієна, демократичний розвиток.

Dzyana Halyna Oleksiivna Candidate of Public Administration, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Public Administration, Lviv Polytechnic National University, 12 Bandera St., Lviv, 79013, tel.: (097) 711-65-84, <https://orcid.org/0000-0003-1530-8633>

Dzyanyy Rostyslav Borysovych Candidate of Chemistry, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Administrative and Financial Management, Lviv Polytechnic National University, 12 Bandera street, Lviv, 79013, tel.: (097) 711-65-83, <https://orcid.org/0000-0002-9133-3307>

INFORMATION MOBILITY AS A COMMUNICATION POTENTIAL FOR THE DEMOCRATIC DEVELOPMENT OF UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the study of information mobility as a communication potential of the democratic development of Ukraine. The relationship between effective communications and information mobility is revealed, which are closely intertwined and complement each other and are integral components of democratic development. Attention is focused on revealing the communication potential, as an important step on the way to the democratic development of Ukraine, which will make the government more transparent and accountable, increase the level of trust in the government, make more effective political decisions, and develop civil society. Features of the use of communication potential in war conditions are highlighted and characterized, in particular: changing priorities, countering disinformation and propaganda, supporting the unity and cohesion of society, addressing the international community, using new tools and platforms.

In view of the rapid development of information technologies and the unlimited access of people to streams of various types of news, it is proposed to introduce the concept of "information mobility" into scientific circulation as a multifaceted term that describes the ability to access information, process information, create information content, generate new knowledge and exchange of

information. Information mobility is becoming increasingly important in today's world, where information is a key resource for the development and success of individuals, organizations, and societies. It has been established that the key components of information mobility are: access to information, digital literacy, digital skills, critical thinking, digital participation, data openness, information infrastructure, digital platforms and data protection. The article emphasizes that information mobility, both from the point of view of the authorities and the public, is the ability to freely and effectively receive, use and disseminate information, and is a key factor for the democratic development of Ukraine. It plays an important role in ensuring transparency and accountability of government, promoting citizen participation, and protecting human rights and freedoms. To realize the potential of information mobility, it is important to overcome existing challenges such as insufficient access to information, misinformation and digital inequality.

Keywords: communications, communication potential, public administration, information mobility, media literacy, information hygiene, democratic development.

Постановка проблеми. Ефективна комунікація між владою та громадськістю, а також між самими громадянами, є основою для взаємодовіри та співпраці, консенсусу щодо вирішення важливих питань та політичної стабільності.

Ефективний комунікаційний діалог є життєво важливим для демократичного розвитку країни. Комунікації дають змогу громадянам отримувати доступ до інформації про діяльність влади, політичні події; висловлювати свою думку та брати участь у прийнятті рішень; контролювати владу та співпрацювати для вирішення спільних проблем. Владним структурам ефективні комунікації допомагають краще розуміти потреби та думки громадян; інформувати громадян про свою діяльність та рішення; залучати їх до прийняття рішень та будувати довіру і підтримку з боку громадян.

Незаперечним є той факт, що якість демократії безпосередньо залежить від того, наскільки добре налагоджені комунікації між владою та громадянами. Це двосторонній процес, який ґрунтується на взаємній повазі та прагненні до спільного блага.

Комунікація є важливою з таких причин. По-перше, громадяни повинні мати доступ до достовірної та зрозумілої інформації про роботу владних структур. Це допомагає їм приймати обґрунтовані рішення та брати активну участь у політичному житті. По-друге - влада повинна консультуватися з громадянами щодо важливих питань, які стосуються їхнього життя. Це сприяє більшій залученості людей та легітимності прийнятих рішень. По-третє - влада повинна звітувати перед громадянами про свою діяльність, що забезпечує її прозорість та відповідальність.

З іншого боку, надзвичайно важливою є інформаційна мобільність, тобто здатність людей отримувати, використовувати, створювати та

поширювати інформацію. Важливо підкреслити, що ефективні комунікації та інформаційна мобільність тісно переплетені та взаємодоповнюють одна одну і є невід'ємними компонентами демократичного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні багато праць науковців присвячені вивченню комунікативної взаємодії у сфері публічного управління. Так, Є. Архипова та Є. Романенко досліджують комунікативні процеси між органами державної влади та громадськістю як умову розвитку демократичного суспільства, а публічні комунікації – як засіб транспарентності державного управління [1; 2].

Заслужовують на увагу також наукові дослідження партнерської взаємодії суб'єктів державного управління таких науковців, як О. Крутій, О. Соснін, А. Михненко, Л. Литвинова [3; 4]. У своїх працях вчені зазначають, що взаємодія між владою та населенням є надзвичайно динамічною сферою і в жодній країні немає однозначного виміру. Забезпечення можливостей ефективної участі громадських організацій у поточних політичних, соціальних, економічних, екологічних та культурно-освітніх процесах вимагає від влади вирішення проблем цивілізованої взаємодії та співпраці з громадянським суспільством, а також створення сприятливих умов для його розвитку [4, с. 121].

Науковці О. Кучабський, О. Бажинова, В. Юрченко [5; 6] у своїх працях досліджують механізми комунікації влади та громадськості в умовах глобалізації та моделі впровадження комунікативних механізмів у державному управлінні України.

У своїй праці автори Стрюк М., Семеріков С., Стрюк А. теоретично обґрунтували співвідношення видів мобільності у соціально-педагогічних і технічних системах та запропонували інтегративну модель мобільності в інформаційному суспільстві [7].

Незважаючи на значний доробок вітчизняних учених щодо комунікаційної взаємодії між владою і суспільством, питання інформаційної мобільності як комунікаційного потенціалу демократичного розвитку України залишається недостатньо дослідженим, що вимагає подальшого вивчення та наукового аналізу.

Мета статті полягає у дослідженні інформаційної мобільності як комунікаційного потенціалу демократичного розвитку України.

Виклад основного матеріалу. Комунікація відіграє надзвичайно важливу роль у демократичному розвитку України, зокрема:

1. Забезпечує вільний обмін думками та ідеями. Зрозуміло, що демократія не може існувати без вільного та відкритого обміну думками та ідеями. Саме комунікація дає людям можливість висловлювати свою думку, ділитися своїми знаннями та досвідом, а також отримувати інформацію з різних джерел. Це особливо важливо для прийняття обґрунтованих рішень, формування громадської думки та розвитку суспільства.

2. Сприяє участі громадян у політичному житті. Демократія передбачає активну участь громадян у політичному житті країни, а налагодження ефективних комунікацій дає людям можливість дізнаватися про політичні процеси, про свої права та обов'язки, а також брати участь у прийнятті рішень. Це важливо для розвитку демократичної культури та підзвітності влади.

3. Зміцнює довіру до влади. Як відомо, довіра до влади є основою будь-якої демократії. Відкрита та прозора комунікація з боку влади дає людям можливість розуміти її дії та мотиви, а також вірити в те, що вона діє в їхніх інтересах. Це важливо для забезпечення політичної стабільності та розвитку країни.

4. Бороться з дезінформацією та пропагандою. Серйозною загрозою для демократії є дезінформація та пропаганда. Комунікація дає можливість людям отримувати достовірну та неупереджену інформацію, а також критично її оцінювати, що є важливим для захисту демократичних цінностей та свободи слова.

5. Сприяє єднанню суспільства. Демократія потребує єднання та згуртованості суспільства. Саме комунікація дає можливість людям з різними поглядами та думками спілкуватися, знаходити спільну мову та вирішувати спільні проблеми. Це сприяє розвитку толерантності, взаєморозуміння та національної єдності.

Як зазначалося вище, демократія передбачає активну участь громадян у політичному житті країни. Доречно підкреслити, що існує 4 основних рівні залучення громадськості до процесів прийняття політичних рішень:

1. Інформування - на цьому рівні громадськість просто отримує інформацію про вже прийняті або розроблені політичні рішення. Це може здійснюватися через офіційні вебсайти, ЗМІ, соціальні мережі, публічні звіти тощо. Інформування є базовим рівнем залучення, який не дає можливості людям впливати на процес прийняття рішень.

2. Консультування - на цьому рівні громадськість має можливість висловити свою думку щодо проектів політичних рішень. Це може здійснюватись шляхом опитування, громадських слухань, фокус-груп, онлайн-платформ тощо. Влада може враховувати або не враховувати думку громадян.

3. Діалог - це рівень, на якому відбувається двосторонній обмін думками між владою та громадськістю через публічні дискусії, круглі столи, спільні робочі групи тощо. На цьому рівні влада зобов'язана враховувати думку людей, але вона не зобов'язана їй слідувати.

4. Партнерство – рівень, на якому громадськість бере активну участь у процесі прийняття політичних рішень через спільне розроблення політики, членство в радах та комісіях, співреалізацію проектів тощо. В процесі партнерства влада зобов'язана враховувати думку громадян і співпрацювати з ними.

Важливо зазначити, що немає єдиного "правильного" рівня залучення громадськості. Рівень залучення може варіюватися залежно від типу політичного рішення, часових обмежень, наявності ресурсів та політичної культури. Важливо, щоб залучення громадськості було прозорим, інклюзивним та конструктивним.

Сьогодні в Україні роль комунікації у демократичному розвитку стає все більш важливою. Це пов'язано з низкою чинників:

- зростанням ролі інформаційних технологій у житті суспільства;
- збільшенням кількості та різноманітності ЗМІ;
- підвищенням рівня освіти та активності громадян;
- забезпеченням безпеки громадськості;
- підтримкою стійкості та інформаційного суверенітету держави.

Важливо, щоб всі актори суспільства – влада, ЗМІ, громадські організації та громадяни – розуміли важливість комунікації для демократичного розвитку України. Необхідно докласти спільних зусиль, щоб забезпечити вільний та відкритий обмін думками та ідеями, сприяти участі громадян у політичному житті, зміцнювати довіру до влади, боротися з дезінформацією та пропагандою, сприяти єднанню суспільства. Це допоможе Україні стати менш вразливою та більш демократичною країною сталого розвитку.

У контексті стійкого демократичного розвитку України суттєвого значення набуває розвиток комунікаційного потенціалу. Комунікаційний потенціал – це сукупність ресурсів, можливостей та інструментів, які використовуються для налагодження ефективної комунікації між різними акторами суспільства. Розвиток комунікаційного потенціалу має значний вплив на різні сфери.

Забезпечення прозорості та підзвітності влади передбачає вільний доступ до інформації про діяльність влади та прийняті рішення, про плани та стратегії розвитку, про бюджетні витрати та використання ресурсів.

Забезпечується можливість для громадян брати участь у прийнятті рішень, висловлювати свою думку та зауваження, контролювати роботу влади.

Підвищується рівень довіри до влади через відкриту та чесну комунікацію, створення каналів зворотного зв'язку, залучення громадян до процесу прийняття політичних рішень.

Комунікаційний потенціал сприяє розвитку громадянського суспільства шляхом створення платформ для громадського діалогу, підвищення рівня обізнаності про важливі соціальні та політичні питання, цінності та норми суспільства.

Забезпечення чіткої та послідовної комунікації згуртовує суспільство, формує спільне бачення майбутнього, підвищує рівень патріотизму:

Реалізація комунікаційного потенціалу демократичного розвитку України потребує:

- вдосконалення законодавства, забезпечення вільного доступу до інформації, захисту свободи слова, підтримки незалежних ЗМІ.

- підвищення медіаграмотності населення, вміння критично оцінювати інформацію, відрізняти правду від фейків, використовувати медіа для самоосвіти та саморозвитку.

- розвитку інфраструктури комунікацій, забезпечення доступу до інтернету та інших каналів комунікації, фінансування та підтримка розвитку нових медіа, таких як онлайн-ЗМІ та соціальні мережі, створення платформ для онлайн-діалогу та співпраці, де люди можуть обговорювати важливі для суспільства питання, ділитися своїми думками та ідеями.

- підтримки громадянського суспільства, фінансування та підтримка громадських організацій, надання грантів та інших форм допомоги громадським організаціям, які працюють над розвитком демократії, проведення інформаційних кампаній.

Отже, розкриття комунікаційного потенціалу, як важливого кроку на шляху до демократичного розвитку України, дозволить зробити владу більш прозорою та підзвітною, підвищити рівень довіри до влади, приймати більш ефективні політичні рішення, розвивати громадянське суспільство.

Необхідно акцентувати увагу на особливостях використання комунікаційного потенціалу демократичного розвитку України в умовах війни. Війна росії проти України суттєво вплинула на всі сфери життя, включаючи і комунікаційний простір. Комунікація в умовах війни доволі специфічна, адже цільова аудиторія є завідомо великою різномірною групою людей і не можна змусити всіх ставитися до різних феноменів однаково. Натомість необхідно створити різні моделі аргументації та контенту для різних типів людей.

Серед особливостей використання комунікаційного потенціалу в умовах війни варто виділити:

1. Зміну пріоритетів, оскільки першочерговим завданням стає інформування населення про воєнні дії, принципи і правила поведінки, гуманітарну ситуацію, державні програми підтримки. В таких умовах важливо оперативно та достовірно доносити інформацію до людей.

2. Протидію дезінформації та пропаганді. Російська пропаганда використовує різні канали для поширення фейків. Це соціальні мережі, ЗМІ та Інтернет-сайти. На цьому етапі важливо вміти критично оцінювати інформацію та відрізняти правду від фейків.

3. Підтримку єдності та згуртованості суспільства. Комунікації мають об'єднувати людей, підтримувати бойовий дух та надихати на віру в перемогу. Для досягнення цієї мети важливо використовувати різні канали комунікації.

4. Звернення до міжнародної спільноти. Важливо доносити до світу правду про війну в Україні, про злочини росії, потреби України. Це можна робити через дипломатичні канали, ЗМІ, соціальні мережі.

5. Використання нових інструментів та платформ. В умовах війни важливо використовувати всі доступні канали для комунікації, що дозволить охопити ширшу аудиторію та зробити інформацію більш доступною.

Показово, що з розвитком інформаційних технологій і необмеженим доступом людей до потоків різного роду новин, став використовуватися термін «інформаційна гігієна». Саме за таких умов потрібно фільтрувати інформацію, щоб не загрузнути в інформаційному смітті. Тому метою інформаційної гігієни є зниження негативного впливу інформації на психічне, фізичне і соціальне благополуччя суспільства та забезпечення здійснення владними структурами свідомих управлінських дій.

У цьому контексті заслуговують на увагу результати дослідження Громадської організації «Детектор Медіа» з визначення Індексу медіаграмотності українців у 2023 році, згідно якого українці значно покращили власну самооцінку щодо чутливості до дезінформації.

Зазначимо, що Громадська організація «Детектор медіа» провела власне кількісне дослідження «Індекс медіаграмотності українців», яке визначає рівень свідомого сприйняття й критичного ставлення українців до інформації, а також їхнє вміння користуватися медіа. Результати четвертої хвилі дослідження, яка охопила 2023 рік, дають уявлення про те, як на медіаграмотність українців вплинув другий рік повномасштабної війни. Перша та друга хвилі дослідження були проведені у 2020 та 2021 роках відповідно, третя - у 2022 - на початку 2023 року. Четверта хвиля дослідження «Індексу медіаграмотності українців» проводилася в період 15 - 29.01.2024 року.

Згідно даних досліджень, у 2023 році 52% аудиторії вітчизняних медіа оцінили свій рівень чутливості до дезінформації як вищий за середній або високий. Під час аналогічного дослідження у 2022 році таку оцінку своїм медіакомпетенціям дали 43%, а у 2021 році - 37%. Частка тих, хто вважає себе повністю некомпетентними у виявленні фейків, у 2023 році склала 11%. 66% споживачів медіаконтенту шукають підтвердження правдивості новин в інших ЗМІ. 29% оцінюють надійність джерела, на яке є посилання. 25% - шукають першоджерело, на яке є посилання. 18% респондентів заявили, що, перевіряючи інформацію на достовірність, вони беруть до уваги репутацію медіа, яке її поширило, а 13% перевіряють, хто є його власником. Кількість українців, які перевіряють більш ніж 15% інформації на достовірність, зросла до 33% (у 2022 році їх було 24%). А частка тих, хто ніколи не перевіряє медіаконтент, знизилася за рік із 31% до 26% [8].

«Наше суспільство перебуває в стані стресу, недовіри, низької ефективності щодо фільтрування складних інфоприводів. Можна десять раз закликати кожного громадянина до інформаційної стійкості, і все ж треба спілкуватися з людьми, які є зараз стресованими, роздратованими, стомленими. Затягування війни означає дуже проблемний для держави комунікаційний виклик: ми більше не можемо опиратися на постійні гострі відчуття та

переживання. Передусім тому що емоційне вигорання й бажання закритися від пережитих емоцій буде призводити до втечі українця в рутину» [9].

З огляду на зазначене, пропонуємо ввести у науковий обіг поняття «інформаційна мобільність», як багатогранний термін, який описує здатність доступу до інформації, обробки інформації, створення інформаційного контенту, генерування нових знань та обміну інформацією.

Інформаційна мобільність стає дедалі важливішою в сучасному світі, де інформація є ключовим ресурсом для розвитку та успіху осіб, організацій, суспільств. Інформаційна мобільність підвищує обізнаність та покращує доступ громадян до освіти, знань та можливостей, сприяє їх особистому та професійному розвитку. З іншого боку, інформаційна мобільність сприяє прозорості та підзвітності влади, що є важливими компонентами демократії. Це дозволяє громадянам контролювати дії своїх представників та вимагати від них відповідальності. В організаціях інформаційна мобільність підвищує ефективність роботи, стимулює інновації та покращує прийняття рішень, а в суспільстві - сприяє демократії, залученості громадян та соціальній справедливості.

Варто виділити низку чинників, які впливають на інформаційну мобільність, зокрема:

- **доступ до технологій** - наявність комп'ютерів, Інтернету та інших пристроїв для доступу до інформації.

- **навички** - володіння цифровою грамотністю, вміння використовувати інформаційні технології та критично оцінювати інформацію.

- **інфраструктура** - наявність надійного та доступного Інтернет-з'єднання, а також бібліотек, шкіл та інших установ, які надають доступ до інформації.

- **політика та право** - законодавство та регулювання, які сприяють вільному потоку інформації та захищають права людей на доступ до інформації.

Зазначимо, що зростання інформаційної мобільності має як позитивні, так і негативні наслідки. З одного боку, вона може призвести до розширення можливостей та покращення якості життя людей. З іншого боку, вона може поглибити цифрову нерівність, адже не всі українці мають однакові можливості для доступу до інтернету, інформаційних та комунікаційних технологій. Інформаційна мобільність може сприяти поширенню дезінформації, фейків та створювати нові ризики для конфіденційності та безпеки. Важливо розуміти та вирішувати ці виклики, щоб максимізувати переваги інформаційної мобільності та створити більш справедливе та демократичне суспільство.

Тут варто акцентувати увагу на інформаційному протистоянні українського суспільства ворожій дезінформації, маніпуляціям та фейкам. Пряме повномасштабне вторгнення Росії на територію України – це акт

відкритої невинуваченої агресії російської федерації проти України, що ведеться на всіх напрямках та на усіх фронтах. Важливу роль у спротиві ворогу відіграє інформаційний фронт. Своєчасне, достовірне та незаангажоване інформування громадян про перебіг війни, підвищення рівня медіаграмотності суспільства, вміння свідомо, грамотно та виважено споживати і поширювати інформацію – це ті найважливіші напрямки, над якими потрібно плідно працювати, щоб уникнути маніпулювання інформацією та людьми, розпізнавати фейкові новини, пост-правду та дезінформацію [10].

Розділяємо думку, що «Боротьби з дезінформацією мало - треба формувати уявлення про тенденції. Справа не тільки в боротьбі з брехнею. Треба створювати альтернативу, достойну довіри правду. Росія користується не просто нашою інформаційною слабкістю, а певним наративним вакуумом: ми всі вдаємо винятково об'єктивних людей і дистилюємо більшість публічних виходів у медіа. Натомість росія постійно грала з підсовуванням різних суто оціночних дезінформаційних фреймів сприйняття. Що більш поширеною і гострою є проблема, то більше зусиль має вкладатися у формування в інфопросторі відповідного наративу, який дає можливість подолати її негативні наслідки. Наша мета зовсім не спотворити реальність - наша мета дати таку оцінку реальності, яка буде залишати нас готовими до постійних зусиль у довгій війні» [9].

Варто акцентувати увагу також і на здатності державних органів та інституцій вільно та ефективно отримувати, використовувати та поширювати інформацію, а також забезпечувати доступ громадян до цієї інформації.

Інформаційна мобільність владних структур включає:

- відкритість та прозорість - державні органи повинні публікувати інформацію про свою роботу, а також надавати громадянам доступ до такої інформації.

- ефективну комунікацію - державні органи повинні ефективно комунікувати з громадянами, використовувати зрозумілу мову та канали комунікації, а також відповідати на запити громадян у встановлені терміни.

- застосування ІКТ - державні органи повинні використовувати інформаційно-комунікаційні технології для покращення доступу до інформації та послуг, створювати веб-сайти, мобільні додатки та інші онлайн-платформи.

- захист даних - державні органи повинні захищати персональні дані громадян, вживати заходів для запобігання несанкціонованому доступу до даних та їх розголошенню.

Інформаційна мобільність має важливе значення для публічного управління з кількох причин. Зокрема, інформаційна мобільність сприяє підвищенню довіри до влади, підвищенню ефективності їх діяльності та надання послуг, а також підвищенню участі громадян у прийнятті рішень.

У підсумку можна зазначити, що інформаційна мобільність, як з точки зору владних структур, так і громадськості, це здатність вільно та ефективно отримувати, використовувати та поширювати інформацію, та є ключовим фактором для демократичного розвитку України. Вона відіграє важливу роль у забезпеченні прозорості та підзвітності влади, сприянні громадянській участі, а також у захисті прав та свобод людини. Для реалізації потенціалу інформаційної мобільності важливо подолати існуючі виклики, такі як недостатній доступ до інформації, дезінформація та цифрова нерівність.

Висновки. В результаті дослідження встановлено, що інформаційна мобільність та комунікації тісно переплетені та взаємодоповнюють одна одну. Інформаційна мобільність - це здатність суб'єктів отримувати, використовувати, створювати та поширювати інформацію. Ключовими компонентами інформаційної мобільності є: доступ до інформації, цифрова грамотність, цифрові навички, критичне мислення, цифрова участь, відкритість даних, інформаційна інфраструктура, цифрові платформи та захист даних.

З одного боку, інформаційна мобільність робить комунікації більш ефективними, з іншого - комунікації сприяють інформаційній мобільності. ТанDEM інформаційної мобільності та ефективних комунікацій сприяють демократичному розвитку суспільства.

Інформаційна мобільність є ключовим фактором для демократичного розвитку України. Вона дає громадськості можливість бути поінформованими, брати участь у прийнятті рішень та захищати свої права. Для реалізації потенціалу інформаційної мобільності важливо подолати існуючі виклики, такі як недостатній доступ до інформації, дезінформація та цифрова нерівність.

Таким чином, підвищення інформаційної мобільності та використання комунікаційного потенціалу, особливо в умовах війни, – це складне завдання, яке потребує постійного вдосконалення та адаптації до нових викликів. Важливо, щоб усі актори суспільства – влада, медіа, громадські організації, громадяни – об'єднали свої зусилля для того, щоб підтримувати єдність та згуртованість суспільства. Це допоможе Україні здолати ворога та побудувати демократичну країну.

Література:

1. Архипова Є. О., Дмитренко Н. О. Ефективна комунікація між органами державної влади та громадськістю як умова розвитку демократичного суспільства. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. № 1. С. 92 – 96.
2. Романенко Є. О. Публічна комунікація як засіб транспарентності державного управління. *Зб. наук. пр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України*. 2014. Вип. 1. С. 15 – 26.
3. Крутій О. М. Комплексний механізм діалогової взаємодії органів влади і громадськості. URL: <http://ifs.kbuapa.kharkov.ua>.
4. Соснін О. В., Михненко А. М., Литвинова Л. В. Комунікативна парадигма суспільного розвитку: навч. посіб. Київ: НАДУ, 2011. 220 с.
5. Кучабський А. Г., Бажинова О. А. Механізми комунікації влади та громадськості в умовах глобалізації. *Публічне управління: теорія та практика*. 2012. № 4 (12). С. 196 – 201.

6. Юрченко В. Е. Моделі впровадження комунікативних механізмів у державному управлінні України. Теорія та практика державного управління. 2014. Вип. 4. С. 157 – 164.
7. Стрюк М., Семеріков С., Стрюк А. Мобільність – системний підхід. Інформаційні технології і засоби навчання, 2015, Том 49, №5. С. 37-70.
8. Чорна О. Індекс медіаграмотності. Чи має українське суспільство імунітет від інформаційних загроз. 25.04.2024. Режим доступу: <https://ms.detector.media/trendi/post/34768/2024-04-25-indeks-mediagramotnosti-chy-maie-ukrainske-suspilstvo-imunitet-vid-informatsiynykh-zagroz/>
9. Божко Я. Комунікації довгої війни: час змінюватись. 05.11.2023. Режим доступу: <https://deepstateua.com/komunikatsiyi-v-dovghii-viini-chas-zminitisia/>
10. Дзяна Г.О. Управління комунікаціями в умовах криз / Дзяна Г.О., Дзяний Р.Б. // Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права: фаховий науковий журнал. Випуск № 2. 2022. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2022. С. 13-21.

References:

1. Arkhypova Ye. O., Dmytrenko N. O. (2016). Efektyvna komunikatsiia mizh orhanamy derzhavnoi vlady ta hromadskistiu yak umova rozvytku demokratychnoho suspilstva. [Effective communication between state authorities and the public as a condition for the development of a democratic society]. *Investysii: praktyka ta dosvid. - Investments: practice and experience.* 1, 92-96. [in Ukrainian].
2. Romanenko Ye. O. (2014). Publichna komunikatsiia yak zasib transparentnosti derzhavnoho upravlinnia. [Public communication as a means of public administration transparency]. *Zb. nauk. pr. Nats. akad. derzh. upr. pry Prezydentovi Ukrainy / za zah. red. Yu. V. Kovbasiuka. - Coll. of science Ave. Nats. Acad. state example under the President of Ukraine / for general ed. Yu. V. Kovbasyuk.* Kyiv: NADU. 1, 15-26. [in Ukrainian].
3. Krutii O. M. Kompleksnyi mekhanizm dialohovoi vzaiemodii orhaniv vlady i hromadskosti. [Complex mechanism of dialogue interaction between authorities and the public]. *ifs.kbuapa.kharkov.ua.* URL: <http://ifs.kbuapa.kharkov.ua> [in Ukrainian].
4. Sosnin O. V., Mykhnenko A. M., Lytvynova L. V. (2011). Komunikatyvna paradyhma suspilnoho rozvytku: navch. posib. [Communicative paradigm of social development: education]. Kyiv: NADU, 220. [in Ukrainian].
5. Kuchabskyi A. H., Bazhynova O. A. (2012). Mekhanizmy komunikatsii vlady ta hromadskosti v umovakh hlobalizatsii. [Mechanisms of communication between the authorities and the public in the conditions of globalization]. *Publichne upravlinnia: teoriia ta praktyka. - Public administration: theory and practic.* 4 (12), 196-201. [in Ukrainian].
6. Yurchenko V. E. (2014). Modeli vprovadzhennia komunikatyvnykh mekhanizmiv u derzhavnomu upravlinni Ukrainy. [Models of implementation of communication mechanisms in the state administration of Ukraine]. *Teoriia ta praktyka derzhavnoho upravlinnia. - Theory and practice of public administration.* 4. 157-164. [in Ukrainian].
7. Stryuk M., Semerikov S., Stryuk A. (2015). Mobil'nist' – systemnyy pidkhid. [Mobility – a systematic approach]. *Informatsiyni tekhnolohiyi i zasoby navchannya. - Information technologies and teaching aids.* 49(5), 37-70. [in Ukrainian].
8. Chorna O. Indeks mediahramotnosti. Chy maye ukrayins'ke suspil'stvo imunitet vid informatsiynykh zahroz. [Index of media literacy. Is Ukrainian society immune from informational threats?]. 25.04.2024. Retrieved from <https://ms.detector.media/trendi/post/34768/2024-04-25-indeks-mediagramotnosti-chy-maie-ukrainske-suspilstvo-imunitet-vid-informatsiynykh-zagroz/>
9. Bozhko Ya. Komunikatsiyi dovhoyi viyny: chas zminyuvatys'. [Communications of the long war: time to change]. 05.11.2023. Retrieved from <https://deepstateua.com/komunikatsiyi-v-dovghii-viini-chas-zminitisia/> [in Ukrainian].
10. Dzyana H.O., Dzyanyy R.B. (2022). Upravlinnya komunikatsiyamy v umovakh kryz. [Management of communications in crisis conditions]. *Dniprovskyy naukovyy chasopys publichnoho upravlinnya, psykholohiyi, prava: fakhovyy naukovyy zhurnal. - Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law: professional scientific journal.* 2, 13-21. Odessa: Vydavnychy dim «Hel'vetyka». [in Ukrainian].

УДК 37.013.43:78

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-114-121](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-114-121)

Довгань Владислав Валерійович аспірант, Вінницький державний педагогічний університет імені Михайла Коцюбинського, вул. Острозького, 32, м. Вінниця, 21000, тел.: (093)-024-25-69, <https://orcid.org/0009-0000-9934-9824>

ОСОБЛИВОСТІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ МУЗИЧНОЇ ОСВІТИ

Анотація. Державне управління в Україні потребує глибокого дослідження та кардинальних трансформацій, оскільки сформована вона на засадах старих абсурдних радянських традицій. Необхідно враховувати, що системи державного управління формувались згідно із адміністративним устроєм, рівнем політичної культури, станом суспільного життя, рівнем економіки. Україна проживає швидкоплинні події різноманітного характеру, створюючи свої особливості управлінської культури.

Розвиток музичної сфери характеризується відкритістю до інновацій, течій, концепцій, а детермінантами її розвитку можна вважати методологічні підходи. Зважаючи на це, музикантам необхідно визначати стратегію, змістовну характеристику професійної діяльності та шляхи її оновлення та розвитку.

Дискурс у суспільстві щодо управління розвитком музичною освітою в Україні пов'язаний із винятковим значенням зазначеної освіти, яке актуалізоване навіть під час війни росії проти українців. Саме музична освіта як частина мистецької, формує творчого, освіченого та розвиненого громадянина України.

В аналізі сутності державного управління розвитком музичної освіти в Україні першочергово необхідно зазначити, що ця освіта є безпосередньо пов'язаною із особистістю. А особистість – створіння біологічне, соціально-політичне та культурне. Наступним важливим фактором є той, що музична освіта дотична до мистецтва, що є метасистемою та критерієм цивілізаційного розвитку. Державне управління музичною освітою повинно бути раціональним. Для забезпечення такої раціональності (критичності) необхідно проаналізувати тренди музичної освіти, адже вони прямопропорційно визначатимуть сутність державного управління розвитком музичної освіти в Україні, а саме: потреба у створенні чітких методологічних орієнтирів музичної освіти, а також наукових підходів та позицій, що визначають її стратегічні напрями; узгодження обсягів культури із просторово-часовим досвідом суспільства; поширення музичної освіти у просторі українського суспільства; оптимізація музичної освіти в часовому контенті; інтенсифікація

передачі життєвої культурно-музичної інформації для наступних поколінь, не лише українського суспільства.

Ключові слова: розвиток, музична освіта, державне управління, мистецтво, управління.

Dovhan Vladyslav Valeriyovych graduate student, Mykhailo Kotsiubynskyi State Pedagogical University of Vinnytsia, St. Ostrozhkogo, 32, Vinnytsia, 21000, tel.: (093)-024-25-69, <https://orcid.org/0009-0000-9934-9824>

THE PECULIARITIES OF PUBLIC ADMINISTRATION OF THE DEVELOPMENT OF MUSICAL EDUCATION

Abstract. Public administration in Ukraine needs deep research and radical transformations, since it is formed on the basis of old absurd Soviet traditions. It is necessary to take into account that the systems of public administration were formed in accordance with the administrative system, the level of political culture, the state of public life, the level of the economy. Ukraine lives fleeting events of diverse nature, creating their own peculiarities of managerial culture.

The development of the musical sphere is characterized by openness to innovations, trends, concepts, and the determinants of its development can be considered methodological approaches. In view of this, musicians need to determine the strategy, meaningful characteristics of professional activity and ways of its renewal and development.

The discourse in society on the management of the development of music education in Ukraine is associated with the exceptional importance of this education, which is actualized even during the war of Russia against Ukrainians. It is music education as part of the artistic, forms a creative, educated and developed citizen of Ukraine.

In the analysis of the essence of public administration in the development of music education in Ukraine, it should be noted that this education is directly related to the individual. And personality is a biological, socio-political and cultural creature. Another important factor is that musical education is related to art, which is a metasystem and criterion of civilizational development. Public administration of music education should be rational. To ensure such rationality (criticality), it is necessary to analyze the trends in music education, because they will directly disproportionately determine the essence of state management of the development of music education in Ukraine, namely: the need to create clear methodological guidelines for music education, as well as scientific approaches and positions that determine its strategic directions; harmonization of cultural volumes with the space-time experience of society; dissemination of musical education in the space of Ukrainian society; optimization of music education in time content; intensification

of the transfer of vital cultural and musical information for future generations, not only Ukrainian society.

Keywords: development, music education, public administration, art, management.

Постановка проблеми. Мистецька галузь України пройшла свій унікальний шлях формування і стала фундаментальним інститутом суспільства. У згаданій галузі, музика посіла місце невід'ємної складової загальної системи. Наша увага зосереджена у площині музичної освіти, і зокрема управлінського аспекту і її розвитку. За результатами узагальненого аналізу наукових джерел різних видів, встановлено, що у змісті музичної освіти України відображено основи професійного навчання, концептуальна єдність якого передбачена в освітньому процесі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дотриманні послідовності реалізації наукового дослідження, необхідно вивчати усі можливі різновиди інформативних джерел: тез конференцій, наукових статей, монографій та посібників. У контексті запропонованої проблеми варті уваги праці М. Білухи – про методологію та основи наукових досліджень [1]; О. Грисюк [3] – автора, який вивчав проблеми формування музичної культури особистості; Л. Кияновської – дослідниці української музичної культури [4]; Ю. Лошкова – трансформації в музичній сфері України [6]; О. Олексюка – про методологію наукових досліджень у мистецтвознавстві [8]; В. Рубцова – про сутність державного управління в державних інституціях [9]; О. Самойленка – здійснено аналіз наукових засад українського музикознавства [10]; Г. Цехмістрової – авторка праць про сутність наукових досліджень [11]; В. Черкасова – вивчення наукових досліджень у музично-освітній сфері [12].

Мета статті. За результатами узагальненого аналізу визначити сутність державного управління розвитком музичної освіти в Україні.

Виклад основного матеріалу. Наукове середовище генерує чималу кількість праць, створених на межі декількох галузей. Музично-освітня проблематика належить саме до такої сфери: музична освіта, управлінська діяльність, мистецька галузь суспільства.

Розвиток музичної сфери характеризується відкритістю до інновацій, течій, концепцій, а детермінантами її розвитку можна вважати методологічні підходи. Зважаючи на це, музикантам необхідно визначати стратегію, змістовну характеристику професійної діяльності та шляхи її оновлення та розвитку.

Дискурс у суспільстві щодо управління розвитком музичною освітою в Україні пов'язаний із винятковим значенням зазначеної освіти, яке актуалізоване навіть під час війни росії проти українців. Саме музична освіта як частина мистецької, формує творчого, освіченого та розвиненого громадянина України. Створення можливостей для використання інструментів з

метою самовираження через музичні форми різного виду. Українська музика в музичній освіті компонент етно-культурної спадщини. Варто наголосити на збереженні та розумінні традицій, розвитку критичного та креативного мислення, а також мистецької уяви. Не є банальними міркування щодо виховання через музичну освіту патріотизму в українців, сприяння закладенню цінностей етичного характеру, виховання поваги в особистості до інших культур, а також – толерантності та здатності до аналізу, усвідомлення сутності явищ та процесів через призму музики.

Представлений перелік переваг або, значущості музики та відповідної музичної освіти є свідченням її (освіти) важливого фактору у житті громадянського суспільства. Водночас, існує низка проблем, через які ускладнено розвиток музичної освіти в Україні. І ці проблеми, своєю чергою, дотичні до сфери державного управління [2].

Державне управління в Україні потребує глибокого дослідження та кардинальних трансформацій, оскільки сформована вона на засадах старих абсурдних радянських традицій. Необхідно враховувати, що системи державного управління формувались згідно із адміністративним устроєм, рівнем політичної культури, станом суспільного життя, рівнем економіки. Україна проживає швидкоплинні події різноманітного характеру, створюючи свої особливості управлінської культури.

Варто звернутись до ретроспективного аналізу. Музична освіта України часів існування Радянського Союзу, як і всі решта мистецькі галузі, використовувалась політичною системою цієї країни, в першу чергу, для служіння тоталітарному режиму. Адже освіта і музика сприймалися як інструменти, що мають вагомий вплив на свідомість громадян, а для забезпечення стабільності режиму – необхідна влада над свідомістю особистості. Іншими словами, музична освіта України повинна була виконувати замовлення радянської влади. До прикладу, під час Другої Світової війни – мотивувати на боротьбу з ворогом, після закінчення війни – популяризувати роботу аграріїв, промисловців тощо, у період «холодної війни» – підтримувати негативний образ умовного Заходу тощо. Це мало невідворотні наслідки на систему української музичної освіти, а також управління нею. Слід також наголосити на тому, що рівень управлінської культури в радянській системі був надзвичайно низький. У системі державного управління музичною освітою України (як і усіх радянських республік) часі радянської доби заклади музичної освіти були позбавлені ініціативи, але дотримувались єдиних державних стандартів та вимог щодо якості забезпечення такої освіти. Існувала система єдиних навчальних планів та освітніх програм, щоб студенти могли переходити з одного закладу освіти в інший [5].

Щодо стану сучасної музичної освіти в Україні, то їй також притаманна низка недоліків. Проте за часів незалежної української держави було чітко усвідомлено, що музична освіта є об'єктом державного управління. Музична

освіта в Україні потребує якісних змін у системі державного управління, а також її підсистем. Якщо мова йде про державне управління, то це не означає стандартний опис специфіки такого управління музичною освітою, а в першу чергу, пропозиції щодо його удосконалення, трансформацій. Враховуючи такий погляд на проблему, деталізуємо бачення інновацій в державному управлінні якістю музичної освіти в Україні.

В аналізі сутності державного управління розвитком музичної освіти в Україні першочергово необхідно зазначити, що ця освіта є безпосередньо пов'язаною із особистістю. А особистість – створіння біологічне, соціально-політичне та культурне. Наступним важливим фактором є той, що музична освіта дотична до мистецтва, що є метасистемою та критерієм цивілізаційного розвитку. Державне управління музичною освітою повинно бути раціональним [7]. Для забезпечення такої раціональності (критичності) необхідно проаналізувати тренди музичної освіти, адже вони прямопропорційно визначатимуть сутність державного управління розвитком музичної освіти в Україні, а саме:

потреба у створенні чітких методологічних орієнтирів музичної освіти, а також наукових підходів та позицій, що визначають її стратегічні напрями; узгодження обсягів культури із просторово-часовим досвідом суспільства;

поширення музичної освіти у просторі українського суспільства;

оптимізація музичної освіти в часовому контенті;

інтенсифікація передачі життєвої культурно-музичної інформації для наступних поколінь, не лише українського суспільства.

З усіх цих далеко невичерпних тенденцій сучасної музичної освіти України впливає висновок про те, що повинна існувати соціально-культурна відповідність між освітою та сутністю і рівнем державного управління. Це є свідченням того, що українське суспільство потребує упорядкованих ієрархічних системних змін в управлінській галузі.

Враховуючи подані тенденції розвитку музичної освіти України можна змоделювати реалії цього розвитку. У визначенні сутності державного управління розвитком українською музичною освітою необхідно розуміти, що вона може забезпечувати саморегуляцію, самоорганізацію, самовдосконалення, а також піддаватись зовнішнім впливам таких утворень як економіка, політика, ідеологія, релігія та техніка.

Отже, можна констатувати, що сутність державного управління розвитком української музичної освіти полягає у динамічному співвідношенні внутрішніх та зовнішніх чинників, що дозволить визначити форми та засоби державного управління, його ідеологію, догматизм або відкритість/закритість та інше.

За умови не врахування поданого вище положення, музична освіта може бути деформована, а її розвиток не можна вважати закономірним та природним.

Завданнями щодо здійснення державного управління музичною освітою полягають у наступному: створення та подальше функціонування музичних освітніх установ; вирішення економічних та господарських питань у сфері музичної освіти; удосконалення системи кадрового менеджменту; розвиток системи стратегічних комунікацій; удосконалення форм музичної освіти. Ці завдання мають істотний вплив на якість музичної освіти, тому у системі державного управління інновації вносять у комплекс відносин між окремими елементами системи, у формування управлінських підсистем (структурних елементів) на різних рівнях музичної освіти.

Державне управління розвитком української музичної освіти потребує врахування принципів відповідності природи та людиноцентричності.

Проблема державного управління розвитком української музичної освіти лежить у площині позбуття від зовнішнього адміністративного тиску, який може придушувати ендогенну самостійну регуляцію музичної освітньої системи та сформувати систему громадського самоврядування.

Сутність державного управління розвитком української музичної освіти вимагає розв'язання питань:

- формування самоурядових органів;
- фінансових проблем;
- компетентності та готовності наукових та педагогічних кадрів;
- забезпеченості матеріальними ресурсами;
- наявності технологій та техніки в освітній системі.

З поданого вище випливає, що музична освіта України потребує і фінансового забезпечення, і технічних засобів, і нового концепту існування.

Отже, державне управління розвитком української музичної освіти здійснюється у діалектичній взаємодії функціонування, існування та розвитку суспільства, музики як складової мистецтва, освітньої галузі. Завданнями щодо удосконалення державного управління музичною освітою є такі: створення та подальше функціонування музичних освітніх установ; вирішення економічних та господарських питань у сфері музичної освіти; удосконалення системи кадрового менеджменту; розвиток системи стратегічних комунікацій; удосконалення форм музичної освіти.

Зазначені завдання мають суттєвий вплив на розвиток музичної освіти, тому у системі державного управління подібні інновації вносять у комплекс відносин між окремими елементами системи, у формування управлінських підсистем (структурних елементів) на різних рівнях музичної освіти.

Важливим фактором державного управління розвитком української музичної освіти є питання децентралізації у системі Міністерства освіти, а також уникнення роздрібненості системи управлінських органів, щоб досягти зближення та інтеграції програм. Такого підходу в державному управлінні потребують, щоб модернізувати професійну підготовку майбутніх митців, а також позбутись монополій міністерства.

Сутність державного управління розвитком музичною освітою полягає у здійсненні функцій системою органів виконавчої гілки влади, у якій всі складові реалізують свій професіоналізм за окремими напрямками музичної освіти.

За різними аспектами ключова проблема належить саме представникам науково-педагогічного складу. Саме їм належить пріоритетна роль у забезпеченні якості музичної освіти.

Розвиток музичної освіти полягає у створенні якісно нових підходів у професійному зростанні майбутніх фахівців музичної сфери. Представник музичної сфери поєднує функції музиканта, культуролога та мистецтвознавця. Музична освіта покликана наповнювати життя образами музики, формувати свідомість та самосвідомість, особистісне духовне становлення. Тому у вирішенні питання розвитку музичної освіти слід враховувати ті актуальні вимоги, що йому скеровує соціум, теорія та практика освітньої діяльності, і управлінська система.

Висновки. У проблемі державного управління розвитком українською музичною освітою було проаналізовано ті аспекти, що передбачають забезпечення її ефективності. Подані результати аналізу дозволяють сформулювати висновок щодо сутності державного управління розвитком музичної освіти в Україні.

Можна стверджувати, що було визначено та обґрунтовано актуальність представленої проблеми, досліджено наукові джерела щодо проблеми державного управління розвитком музичної освіти. Подано аналіз сутності та змісту музичної освіти в Україні. А також її завдання та функції. Одночасно із цим виокремлено аспекти державного управління розвитком музичною освітою.

Сформульовано висновки та пропозиції щодо подальших наукових пошуків: проаналізувати та обґрунтувати ті управлінські технології та інновацій, що можна використати в управлінні розвитком музичної освіти.

Література:

1. Білуха М. Т. Основи наукових досліджень: Підручник. К.: АБУ, 1998. 396 с. 11.
2. Білуха М. Т. Методологія наукових досліджень: Підручник. К.: АБУ, 2002. 480 с.: іл.
3. Грисюк О. Структурно-функціональний аналіз процесу формування музичної культури особистості. *Наукові записки Ніжинського державного педагогічного інституту ім. М. В. Гоголя*. 1997. С. 33-37
4. Кияновська Л. Українська музична культура : навч. посіб. Львів, 2003. 387 с.
5. Ковальчук В. В., Моїсєєв Л. М. Основи наукових досліджень: Навчальний посібник. – 5-е вид. –К.: «Видавничий дім «Професіонал», 2008. 240 с.
6. Лошков Ю. Трансформаційні процеси в сучасній музичній освіті України. Харків: ХНПУ імені Г. С. Сковороди, 2017. С. 131–151.
7. Науково-технічна діяльність: системи і механізми державного управління, показники міжнародних порівнянь, результативність досліджень і розробок / За ред. Т.В.Писаренко. – К.: УкрІНТЕІ, 2015. 238 с.

8. Олексюк О. М., Тушева В. В. Методологія наукових досліджень у галузі мистецтвознавства та музичної педагогіки : навч. посіб. / О.М. Олексюк, В.В. Тушева. Київ : Київ. ун-т ім. Б. Грінченка, 2020. 176 с.

9. Рубцов В. П. Державне управління та державні установи: Навч. посіб. для дистанційного навчання / В.П.Рубцов, Н.І.Перинська; За ред. дра соціол. наук, проф. Ю.П.Сурміна. К.: Університет «Україна», 2008. 440 с.

10. Самойленко О. Наукові обрії сучасного українського музикознавства. URL: www.mari.kiev.ua/2010/Mystectvoznnavstvo_Ukrainy_11/038-045.pdf

11. Цехмістрова Г. С. Основи наукових досліджень. Навчальний посібник. К.: Видавничий дім «Слово», 2006. – 240 с.

12. Черкасов В. Ф. Основи наукових досліджень у музично-освітній галузі : [підручник] / Володимир Черкасов – Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, Харків : ФОП Озеров, 2017. 316 с.

References:

1. Belukha M. T. (1998) Osnovy naukovykh doslidzhen [Fundamentals of scientific research]: a textbook. K.: Abu. 396 p. [in Ukrainian]

2. Belukh M. T. (2002) Metodolohiya naukovykh doslidzhen' [Methodology of scientific research]: a textbook. K.: Abu. 480 p.: Ill. [in Ukrainian]

3. Hrysyuk O. (1997) Strukturno-funktsional'nyy analiz protsesu formuvannya muzychnoy kul'tury osobystosti [Structural and functional analysis of the process of forming the musical culture of an individual]. *Scientific notes of the Nizhyn State Pedagogical Institute named after M. V. Gogol*. P. 33-37. [in Ukrainian]

4. Kiyanovskaya L. (2003) Ukrayins'ka muzychna kul'tura [Ukrainian Musical Culture]: Educ. a manual. Lviv. 387 p. [in Ukrainian]

5. Kovalchuk V. V, Moiseev L. M. (2008) Osnovy naukovykh doslidzhen' [Fundamentals of scientific research: a textbook]. -5th type. –K.: “Professional Publishing House”. 240 p. [in Ukrainian]

6. Lashkov Y. (2017) Transformatsiyni protsesy v suchasniy muzychniy osviti Ukrayiny [Transformation processes in modern music education of Ukraine]. Kharkiv: GS Skovoroda KhNPU,. P. 131–151. [in Ukrainian]

7. Naukovo-tekhnichna diyal'nist': systemy i mekhanizmy derzhavnoho upravlinnya, pokaznyky mizhnarodnykh porivnyan', rezul'tatyvnist' doslidzhen' i rozrobok [Scientific and technical activity: systems and mechanisms of public administration, indicators of international comparisons, efficiency of research and development] / Ed. T. V. Pisarenko. - K.: Ukrintei, 2015. 238 p. [in Ukrainian]

8. Oleksiuk O. M., Tucheve V. V. (2020) Metodolohiya naukovykh doslidzhen' u haluzi mystetstvoznnavstva ta muzychnoyi pedahohiky [Methodology of research in the field of art and musical pedagogy: textbook. a manual]. Kyiv: Kyiv. Univ. B. Grinchenko. 176 p. [in Ukrainian]

9. Rubtsov V. P., Perorynska N. I. (2008) Derzhavne upravlinnya ta derzhavni ustanovy [Public Administration and State Institutions: Educ. a manual. for distance learning]; Ed. Dra Social. Sciences, prof. Y. P. Surmin. K.: University of Ukraine. 440 p. [in Ukrainian]

10. Samoilenko O. (2010) Naukovi obriyi suchasnoho ukrayins'koho muzykoznavstva [Scientific horizons of contemporary Ukrainian musicology]. URL: www.mari.kiev.ua/2010/Mystectvoznnavstvo_ukrainy_11/038-045.pdf [in Ukrainian]

11. Tshmistrov G. S. (2006) Osnovy naukovykh doslidzhen'. [Basics of the scientific research. Tutorial]. K.: Word Publishing House. 240 p. [in Ukrainian]

12. Cherkasov V. F. (2017) Osnovy naukovykh doslidzhen' u muzychno-osvitniy haluzi [Fundamentals of scientific research in the musical and educational field: [textbook]]. Kirovograd: RVV KSPU them. V. Vinnychenko, Kharkiv: FOP Ozerov,. 316 p. [in Ukrainian]

УДК 351.75

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-122-134](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-122-134)

Євтушенко Ігор Володимирович кандидат юридичних наук, завідувач спеціальної кафедри, Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого, вул. Пушкінська, 77, м. Харків, 61024, тел.: (063) 189-00-09, <https://orcid.org/0000-0003-4299-6398>

ІННОВАЦІЙНІ СКЛАДОВІ ДЕРЖАВНИХ МЕХАНІЗМІВ РЕАГУВАННЯ НА КРИЗОВІ СИТУАЦІЇ, ЩО ЗАГРОЖУЮТЬ НАЦІОНАЛЬНІЙ БЕЗПЕЦІ УКРАЇНИ

Анотація. Інноваційні складові різноманітних сфер життєдіяльності наразі складають основу розвитку суспільства. Не винятком є й сфера забезпечення національної безпеки, а тому державні механізми реагування на кризові ситуації потребують запровадження інноваційні складових. Метою статті є дослідження інноваційних складових державних механізмів реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України та обґрунтування відповідних рекомендації їхнього розвитку.

В статті встановлено, що організаційна складова у інновації державних механізмів реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України особливо актуальна у сфері реформування сектора безпеки і оборони. Основним змістом цього реформування є інноваційне стратегічне управління процесом послідовного виконання завдань реформи. Демократичний цивільний контроль із боку громадянського суспільства також є важливим механізмом. Визначено, що в умовах сьогодення в першу чергу об'єкти критичної інфраструктури стають особливою мішенню для кіберзлочинців та кіберзагроз. А отже лише інноваційне постійне вдосконалення технологій та взаємодія складових сектору безпеки і оборони можуть забезпечити ефективний та стійкий захист об'єктів критичної інфраструктури в умовах сучасних кіберзагроз. Доведено, що розробка і впровадження інновацій в системі економічної безпеки держави є складним видом діяльності, позитивні результати якої залежать від великої кількості факторів. Інноваційні українські рішення сфери розвитку оборонно-промислового комплексу, мають значущий вплив на глобальному ринку військово-технічних рішень, а також міжнародну підтримку. Обґрунтовано, що на часі є запровадження інноваційних підходів у заклади освіти, що здійснюють підготовку кадрів для складових сектору безпеки та оборони, які ґрунтуються на бойовому досвіді безпосередньої участі у відсічі збройної агресії, впровадження стандартів НАТО у підготовку персоналу сил сектора безпеки і оборони України, а також доопрацювання освітніх програм до реалій

функціонування українського суспільства в умовах дії воєнного стану.

Ключові слова: інновації, кризові ситуації, національна безпека, державна безпека, сектор безпеки і оборони, механізми реагування, державне управління

Yevtushenko Ihor Volodymyrovych PhD of legal sciences, head of the special department, Yaroslav Mudryi National Law University, Pushkinska St.,77, Kharkiv, 61024, tel.: (063) 189-00-09, <https://orcid.org/0000-0003-4299-6398>

INNOVATIVE COMPONENTS OF STATE MECHANISMS FOR RESPONSE TO CRISIS SITUATIONS THE NATIONAL SECURITY OF UKRAINE

Abstract. Innovative components of various spheres of life currently form the basis of society's development. The sphere of ensuring national security is no exception, and therefore state mechanisms for responding to crisis situations require the introduction of innovative components. The purpose of the article is to research the innovative components of state mechanisms for responding to crisis situations that threaten the national security of Ukraine and to substantiate the relevant recommendations for their development.

The article establishes that the organizational component in the innovation of state mechanisms for responding to crisis situations that threaten the national security of Ukraine is especially relevant in the field of reforming the security and defense sector. The main content of this reform is innovative strategic management of the process of consistent implementation of reform tasks. Democratic civil control by civil society is also an important mechanism. It was determined that in today's conditions, first of all, critical infrastructure objects become a special target for cyber criminals and cyber threats. Therefore, only the innovative, continuous improvement of technologies and the interaction of the components of the security and defense sectors can ensure the effective and sustainable operation of critical infrastructure facilities in the conditions of modern cyber threats. It has been proven that the development and implementation of innovations in the system of economic security of the state is a complex type of activity, the positive results of which depend on a number of factors. Innovative Ukrainian solutions in the field of development of the defense-industrial complex have a significant impact on the global market of military-technical solutions, as well as international support. It is substantiated that it is time to introduce innovative approaches in educational institutions that train personnel for the components of the security and defense sector, which are based on the combat experience of direct participation in repelling armed aggression, the introduction of NATO standards in the training of personnel of the security and defense sector of Ukraine, and as well as finalization of educational programs to the realities of the functioning of Ukrainian society in the conditions of martial law.

Keywords: innovations, crisis situations, national security, state security, security and defense sector, response mechanisms, public administration

Постановка проблеми. На сьогоднішньому етапі розвитку Української держави в умовах відсічі широкомасштабної збройної агресії росії питання безпеки займають особливе першочергове місце. Одну з головних ролей у системі забезпечення національної безпеки держави посідають механізми реагування на кризові ситуації. Належний рівень забезпечення держави та населення від загроз виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці є запорукою сталого розвитку держави.

У сучасному суспільстві механізми управління відіграють основну роль в державній політиці щодо реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці. Механізми державного управління є знаряддям управління в устрої держави. З метою врегулювання кризових ситуацій, що загрожують державній безпеці, переважно застосовують організаційні (на основі яких реалізується головна складова менеджменту), інформаційні (на основі яких здійснюється інформаційне забезпечення функціонування складових сектора безпеки і оборони), фінансово-економічні (на основі яких реалізується матеріальне забезпечення функціонування складових сектора безпеки і оборони), освітні (на основі яких організовується підготовка кадрів) комплексні (що складає сукупність різних механізмів) та ін.

Інноваційні складові різноманітних сфер життєдіяльності наразі складають основу розвитку суспільства. До них можливо віднести конкурентоздатні технології, продукцію або послуги, а також організаційно-технічні рішення виробничого, адміністративного, комерційного або іншого характеру, що істотно поліпшують структуру та якість виробництва і соціальної сфери. Не винятком є й сфера забезпечення національної безпеки держави, а тому державні механізми реагування на кризові ситуації потребують наразі запровадження ефективних інноваційні складових.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових джерелах питанню запровадження інноваційної політики в сфері сталого розвитку суспільства приділено значну кількість досліджень та напрацювань. Сливенко В.А., Сливенко О.В. вивчали інновації у стратегічному управлінні в правоохоронній сфері у період реформування [1]. Верещак О.О. аналізував західну наукова думка про сутність та зміст цивільного контролю над сектором безпеки і оборони [2]. Поліщук А.С. виокремлював інновації як стратегічний імператив перемоги у російсько-українській війні скрізь призму викликів і можливостей для оборонно-промислового комплексу України [3]. Круглов В.В., Скіданов М.Р., Гаврилова В.О. приділяли увагу реалізації інформаційної безпеки у процесі інноваційної діяльності [4]. Машталяр Я.Р., Козачок В.А., Бржезьська З.М., Богданов О.М. вивчали розвиток та інновації кіберзахисту на об'єктах критичної інфраструктури [5]. Захаров О.І. досліджував інновації в системі

економічної безпеки підприємств [6]. Сиротенко А.М., Богунов С.О, Богунов С.О. розглядали поняття, сутність та спрямованість інновації в системі підготовки військових фахівців з вищою освітою [7].

Отже, вченими зроблено значний внесок у дослідження проблем запровадження інноваційної політики в різних сферах розвитку суспільства, однак вони досліджували окремі питання інноваційної діяльності. Тому комплексного дослідження щодо опрацювання інноваційних складових державних механізмів реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України не проводилося, що зумовило вибір теми та її актуальність. Вказані питання потребують проведення окремого дослідження та розробки відповідних теоретичних і практичних рекомендацій.

Метою статті є дослідження інноваційних складових державних механізмів реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України та обґрунтування відповідних рекомендації їхнього розвитку.

Виклад основного матеріалу. Основоположним нормативно-правовим актом у сфері інноваційної діяльності є Закон України «Про інноваційну діяльність» [8]. Згідно із цим Законом державну підтримку одержують суб'єкти господарювання всіх форм власності, що реалізують в Україні інноваційні проекти, і підприємства всіх форм власності, які мають статус інноваційних. Інноваційною діяльністю є діяльність, що спрямована на використання і комерціалізацію результатів наукових досліджень та розробок і зумовлює випуск на ринок нових конкурентоздатних товарів і послуг. Головною метою державної інноваційної політики є створення соціально-економічних, організаційних і правових умов для ефективного відтворення, розвитку й використання науково-технічного потенціалу країни, забезпечення впровадження сучасних екологічно чистих, безпечних, енерго- та ресурсозберігаючих технологій, виробництва та реалізації нових видів конкурентоздатної продукції [8].

Основними шляхами державного регулювання інноваційної діяльності встановлено: визначення і підтримки пріоритетних напрямів інноваційної діяльності; формування і реалізації державних, галузевих, регіональних і місцевих інноваційних програм; створення нормативно-правової бази та економічних механізмів для підтримки і стимулювання інноваційної діяльності; захисту прав та інтересів суб'єктів інноваційної діяльності; фінансової підтримки виконання інноваційних проектів; стимулювання комерційних банків та інших фінансово-кредитних установ, що кредитують виконання інноваційних проектів; встановлення пільгового оподаткування суб'єктів інноваційної діяльності; підтримки функціонування і розвитку сучасної інноваційної інфраструктури [8].

Отже можна зробити висновок, що законодавець окреслив чіткі правові, економічні та організаційні засади державного регулювання інноваційної діяльності в Україні, а також встановив форми стимулювання державою

інноваційних процесів та запровадив підтримку розвитку економіки України інноваційним шляхом. Надалі в розрізі даного дослідження, розглянемо напрями розвитку інноваційної діяльності в Україні, на які було звернено увагу у аналізі наукових досліджень.

Організаційна складова у інновації державних механізмів реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України потребує особливої уваги. Умови сьогодення вимагають реформ організаційних структур складових сил сектору безпеки і оборони. Сливенко В.А, Сливенко О.В. визначають, що основним змістом реформування правоохоронної системи України на сучасному етапі є інноваційне стратегічне управління процесом послідовного виконання завдань реформи. Інноваційне стратегічне управління є основою для ефективної повноцінної реформи правоохоронної системи України. Застосування інноваційної стратегії реформування правоохоронної системи обов'язково повинно передбачати такі заходи: створення системи органів, які мають чітку і зрозумілу структуру та повноваження; відсутність політичного впливу на діяльність правоохоронців; запровадження конкурсного і прозорого механізму відбору кандидатів на вакантні посади, включаючи керівні; введення об'єктивного і незалежного механізму розгляду справ про притягнення співробітників до дисциплінарної відповідальності, у тому числі їх звільнення; позбавлення функцій, невластивих правоохоронній системі в демократичному суспільстві; підвищення рівня заробітної плати; захист співробітників від незаконних дій із боку керівництва; детальна регламентація порядку застосування заходів примусу і зброї. Новацією функції контролю реформування автори визначають широке залучення громадськості [1].

Відповідно до Закону України «Про національну безпеку» предметом цивільного контролю у секторі безпеки і оборони є: дотримання вимог Конституції і законів України у діяльності органів сектору безпеки і оборони, недопущення їх використання для узурпації влади, порушення прав і свобод людини і громадянина; зміст і стан реалізації стратегій, доктрин, концепцій, державних програм та планів у сферах національної безпеки і оборони; стан правопорядку в органах сектору безпеки і оборони, їх укомплектованість, оснащеність сучасним озброєнням, військовою і спеціальною технікою, забезпеченість необхідними запасами матеріальних засобів та готовність до виконання завдань за призначенням у мирний час та в особливий період; ефективність використання ресурсів, зокрема бюджетних коштів, органами сектору безпеки і оборони [9].

Верещак О.О. теж зауважує на актуальність цивільного контролю над сектором безпеки і оборони. Автор зазначає, що контроль із боку громадянського суспільства є важливим механізмом, що сприяє реалізації демократичних цінностей, він дає можливість формулювати потреби та інтереси населення, а також надавати експертну допомогу службам державної

безпеки та здійснювати моніторинг їх діяльності. Як аргумент в захист застосування цивільного контролю доведено, що слабо контрольовані або непідзвітні сили безпеки можуть спричинити зниження рівня безпеки країни, нераціональне використання ресурсів та зниження ефективності заходів щодо забезпечення належного рівня державного управління. Контроль за політичними процесами у сфері реформування сектору безпеки і оборони є дієвим заходом, який дозволяє забезпечити права людини та принцип верховенства закону. Обґрунтовано, що Західна концепція цивільного контролю бере початок у застосуванні комплексу засобів щодо унеможливлення силами безпеки і оборони узурпувати владу та порушити баланс прав і свобод громадян [2].

Отже, можна зауважити, що організаційна складова у інновації державних механізмів реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України особливо актуальна у сфері реформування сектору безпеки і оборони. Основним змістом цього реформування є інноваційне стратегічне управління процесом послідовного виконання завдань реформи. Демократичний цивільний контроль із боку громадянського суспільства є важливим механізмом, що сприяє реалізації демократичних цінностей, який дозволяє забезпечити права людини та принцип верховенства закону та унеможливорює силами безпеки і оборони узурпувати владу, порушити баланс прав і свобод громадян.

В умовах відсічі широкомасштабної російської агресії інновації здобувають особливий стратегічний вимір у сфері розвитку оборонно-промислового комплексу України. Сьогодні оборонно-промисловий комплекс України працює за екстремальних умов. Поліщук А.С. доводить, що оборонно-технологічні інновації стають необхідною ланкою для сучасної національної безпеки та стратегічного розвитку. Україні вдалося ефективно впровадити високотехнологічну зброю, як приклад: розроблено успішні методи модернізації застарілих безпілотників (проект «Армія дронів» є відмінним втіленням цього стратегічного напрямку); успішно використовується штучний інтелект від початку повномасштабного вторгнення (система під назвою Griselda використовує штучний інтелект для аналізу, фільтрації та моніторингу інформації про противника, а також для автоматичного збору даних про його позиції та рухи); активно розробляються технології, які вже успішно використовуються на фронті (безпілотник PD-1, що створений українською приватною компанією та ін.) [3].

Таким чином, доречно підкреслити, що інноваційні українські рішення сфери розвитку оборонно-промислового комплексу, мають значущий вплив на глобальному ринку військово-технічних рішень, а також міжнародну підтримку. Однак існує ряд ризиків, що стримують подальший розвиток оборонно-промислового комплексу України. До останніх можливо віднести подолання фінансових викликів, продовження інвестування в інновації та

розширення кола міжнародного партнерства.

Надалі дослідимо питання, пов'язані з забезпеченням інформаційної безпеки, як інноваційної складової державних механізмів реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України. Круглов В.В., Скіданов М.Р., Гаврилова В.О. у дослідженні обґрунтовують найбільш актуальні проблемні теми інформаційної безпеки на найближчі роки, якими є: складність виявлення цілеспрямованих шкідливих атак; безпека державної інформації в мережі Інтернет; зростання вимог щодо захищеності таємниці приватного життя; проблема великих даних; доступність інструментарію хакерів; високий рівень вразливості прикладних систем. Крім того автори зазначають, що питання забезпечення інформаційної безпеки у процесі інноваційної діяльності є вкрай важливим, враховуючи ту роль, яку сьогодні відіграють ноу-хау у зростанні конкурентоспроможності держави. Спираючись на останні дані щодо проблематики кіберзлочинів, доведено, що державна політика безпеки має враховувати потреби у створенні надійного захисту конфіденційної інформації, важливих науково-технічних розробок. Зазначене має спиратися на державну підтримку науки та освіти, створенні відповідної інфраструктури, підготовки фахівців у сфері кіберзахисту [4].

На думку Машталєра Я.Р., Козачока В.А., Бржезької З.М., Богданова О.М. кібербезпека вимагає постійного еволюційного підходу для ефективного протидії сучасним та майбутнім кіберзагрозам. Отримані ними результати наголошують на кількох ключових аспектах: сучасна кіберзагроза постійно зростає за своєю складністю та обсягом, виявлення та протидія таким загрозам вимагає не тільки технічних інновацій, але й стратегічного перегляду підходів до кіберзахисту; впровадження інновацій, таких як штучний інтелект, блокчейн та машинне навчання, має великий потенціал для підвищення ефективності заходів кіберзахисту, розвиток та удосконалення таких технологій є важливим завданням для майбутнього; справжній успіх у кіберзахисті досягається лише через комплексний підхід, який враховує технічні, організаційні та людські аспекти; співпраця між усіма сторонами, включаючи урядові органи, приватний сектор та громадянське суспільство, визначається як ключовий елемент успішної стратегії; освіта та навчання мають вирішальне значення, збільшення рівня свідомості та навичок у сфері кіберзахисту серед всіх працівників, від технічних експертів до керівного персоналу, сприятиме загальному підвищенню рівня кібербезпеки [5].

Отже можна зауважити, що забезпечення інформаційної безпеки відіграє важливу роль у інноваційній складовій державних механізмів реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України. Крім того, важливо додати, що в умовах сьогодення об'єкти критичної інфраструктури стають особливою мішенню для кіберзлочинців та кіберзагроз. Це пов'язано з тим, що у зв'язку з постійним розвитком технологій та зростанням кількості кіберзагроз, захист критичної

інфраструктури має пріоритетне значення. А отже, лише інноваційне постійне вдосконалення технологій та взаємодія складових сектору безпеки і оборони можуть забезпечити ефективний та стійкий захист об'єктів критичної інфраструктури в умовах сучасних кіберзагроз.

Надалі звернемо увагу на дослідження інноваційних засад забезпечення фінансової безпеки – а отже, на фінансово-економічні механізми. Захаров О.І. визначає, що інноваційні рішення можуть стосуватися вдосконалення практично всіх компонентів системи економічної безпеки: організаційної структури штатних підрозділів економічної безпеки; механізму управління діяльністю системи економічної безпеки; механізму взаємодії внутрішніх і зовнішніх суб'єктів системи економічної безпеки; підвищення кваліфікації кадрів підрозділів економічної безпеки; організації планування діяльності системи економічної безпеки; правого забезпечення діяльності щодо забезпечення економічної безпеки; технологій, методів і методик протидії різним видам загроз економічній безпеці [6]. Основними завданнями з забезпечення економічної безпеки держави, що потребують інновацій можна вважати: виявлення зон ризиків у сфері економіки шляхом аналізу структурованих і неструктурованих даних; оцінювання ризиків і загроз економічній безпеці держави, напрацювання способів їх мінімізації та усунення; забезпечення економічної безпеки держави шляхом запобігання, виявлення, припинення, розслідування кримінальних правопорушень, що посягають на функціонування економіки держави; збирання та аналіз інформації про правопорушення, що впливають на економічну безпеку держави, та визначення способів запобігання їх виникненню в майбутньому та ін.

Таким чином можна зауважити, що механізми забезпечення економічної безпеки відіграють важливу роль серед інноваційній сфери державних механізмів реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України. Також додамо, що одним з найбільш цінних ресурсів будь якої організації є рівень підготовки персоналу.

Не менш цінною складовою інноваційного розвитку державних механізмів реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України є запровадження інновацій у заклади освіти, що здійснюють підготовку кадрів для складових сектору безпеки та оборони [10]. Сиротенко А.М., Богунов С.О, Богунов С.О. до найважливіших напрямів продукування інновацій у сфері військової освіти на сучасному етапі відносять: концептуальні засади військової освіти (місія, мета, закономірності, принципи, основні напрями та шляхи реалізації); організаційне та інформаційне забезпечення відбору кандидатів на навчання; підготовка наукових, науково-педагогічних працівників; оптимізація інтеграційних процесів військової освіти із цивільною освітою; дидактичні основи підготовки військових фахівців; оновлення змісту навчання, підвищення

якості стандартів вищої військової освіти; військово-професійна спрямованість підготовки фахівців; інтеграція освітнього процесу із бойовою та повсякденною діяльністю; підвищення якості військово-освітньої діяльності та підготовки фахівців, особистісна орієнтованість навчання; запровадження нових педагогічних технологій; формування ефективної системи мотивації та стимулювання діяльності наукових, науково-педагогічних працівників, курсантів (слухачів); удосконалення нормативно-правової бази військової освіти, що забезпечувала б її ефективне функціонування, реалізацію основних прав та обов'язків суб'єктів освітнього процесу; формування позитивного морально-психологічного стану в навчальних колективах і підрозділах; удосконалення системи управління військовою освітою; дієвість контрольних та моніторингових процедур; створення та використання новітніх засобів навчання [7].

Погоджуємось з позицією авторів та додамо, що запровадження інноваційних підходів у заклади освіти, що здійснюють підготовку кадрів для складових сектору безпеки та оборони, які ґрунтуються на бойовому досвіді безпосередньої участі у відсічі збройної агресії, впровадження стандартів НАТО у підготовку персоналу сил сектора безпеки і оборони України, а також доопрацювання освітніх програм до реалій функціонування українського суспільства в умовах дії воєнного стану посилить синергію у розробці та реалізації взаємовигідних освітніх програм для закладів вищої освіти та дозволить примножити кращі освітні практики.

За результатом проведеного аналізу можливо навести наступну структурну схему функціонування та розвитку інноваційних складових державних механізмів реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України (рис.1).

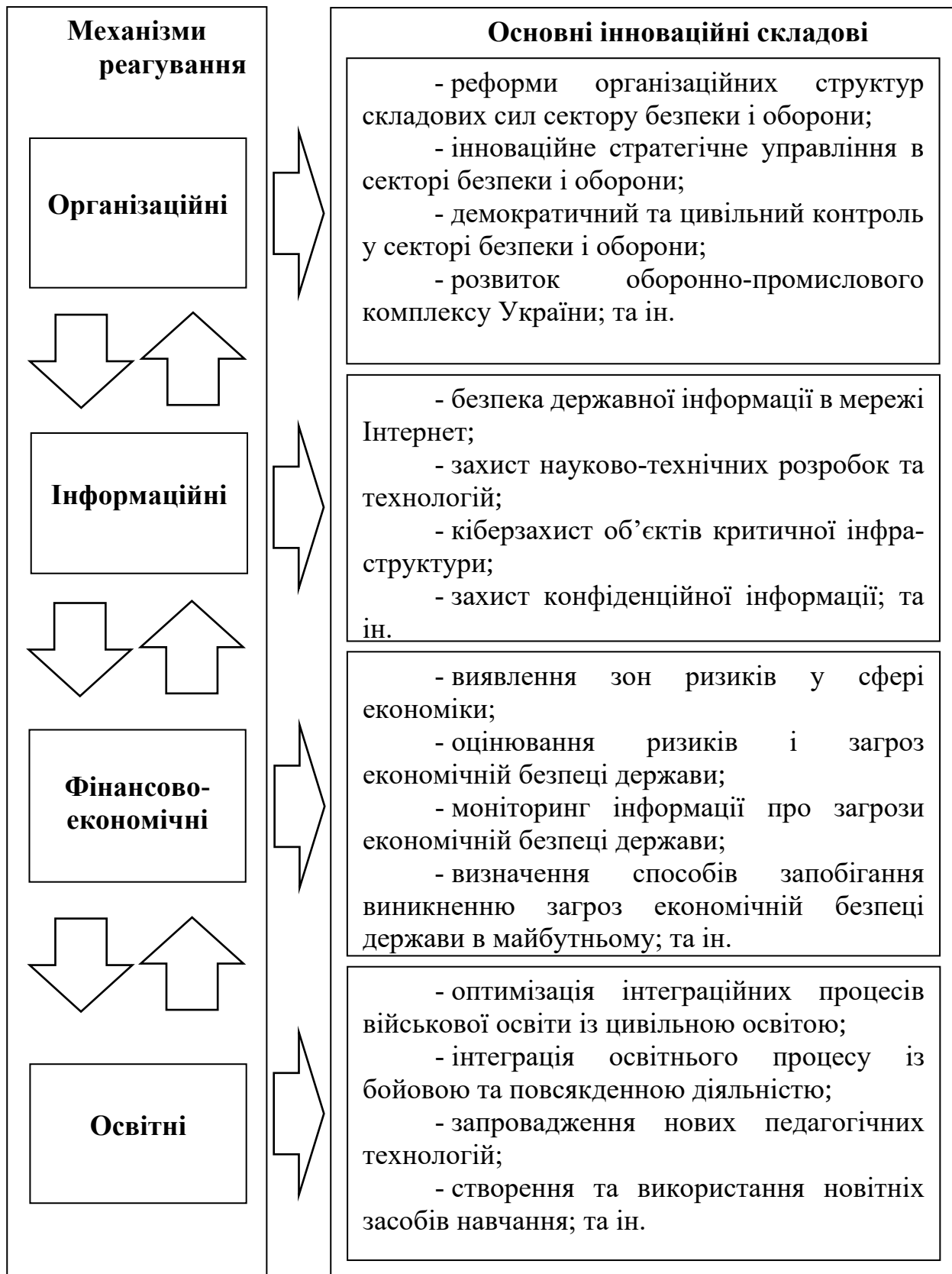

Рис. 1. Структурна схема функціонування та розвитку інноваційних складових державних механізмів реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України

Серед організаційних механізмів реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України основними інноваційними складовими можна вважати: реформи організаційних структур складових сил сектору безпеки і оборони; інноваційне стратегічне управління в секторі безпеки і оборони; демократичний та цивільний контроль у секторі безпеки і оборони; розвиток оборонно-промислового комплексу України; та ін. Серед інформаційних механізмів – безпека державної інформації в мережі Інтернет; захист науково-технічних розробок та технологій; кіберзахист об'єктів критичної інфраструктури; захист конфіденційної інформації; та ін. Серед фінансово-економічних механізмів – виявлення зон ризиків у сфері економіки; оцінювання ризиків і загроз економічній безпеці держави; моніторинг інформації про загрози економічній безпеці держави; визначення способів запобігання виникненню загроз економічній безпеці держави в майбутньому; та ін. Серед освітніх механізмів – оптимізація інтеграційних процесів військової освіти із цивільною освітою; інтеграція освітнього процесу із бойовою та повсякденною діяльністю; запровадження нових педагогічних технологій; створення та використання новітніх засобів навчання; та ін.

Слід зазначити, що наведені організаційні, інформаційні, фінансово-економічні та освітні механізми реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України знаходять у взаємозв'язку один з одним та впливають на їх функціонування та розвиток.

Висновки. Здійснивши дослідження інноваційних складових державних механізмів реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України можливо дійти наступного.

1. Одну з головних ролей у системі забезпечення національної безпеки держави посідають механізми реагування на кризові ситуації. Належний рівень забезпечення держави та населення від загроз виникнення кризових ситуацій, що загрожують національній безпеці є запорукою розвитку суспільства. Інноваційні складові різноманітних сфер життєдіяльності наразі складають основу сталого розвитку територіальних громад. Не винятком є й сфера забезпечення національної безпеки держави, а тому державні механізми реагування на кризові ситуації потребують наразі запровадження ефективних інноваційні складових.

2. Організаційна складова у інновації державних механізмів реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України особливо актуальна у сфері реформування сектора безпеки і оборони. Основним змістом цього реформування є інноваційне стратегічне управління процесом послідовного виконання завдань реформи. Демократичний цивільний контроль із боку громадянського суспільства є важливим механізмом, що сприяє реалізації демократичних цінностей, який дозволяє забезпечити права людини та принцип верховенства закону та унеможливує силами безпеки і оборони узурпувати владу, порушити баланс прав і свобод громадян держави.

3. В умовах сьогодення в першу чергу об'єкти критичної інфраструктури стають особливою мішенню для кіберзлочинців та кіберзагроз. Це пов'язано з тим, що у зв'язку з постійним розвитком технологій та зростанням кількості кіберзагроз, захист критичної інфраструктури має пріоритетне значення. А отже лише інноваційне постійне вдосконалення технологій та взаємодія складових сектору безпеки і оборони можуть забезпечити ефективний та стійкий захист об'єктів критичної інфраструктури в умовах сучасних кіберзагроз.

4. Розробка і впровадження інновацій в системі економічної безпеки держави є складним видом діяльності, позитивні результати якої залежать від ряду факторів. Інноваційні українські рішення сфери розвитку оборонно-промислового комплексу, мають значущий вплив на глобальному ринку військово-технічних рішень, а також міжнародну підтримку. Однак існує ряд ризиків, що стримують подальший розвиток оборонно-промислового комплексу України. До останніх можливо віднести подолання фінансових викликів та продовження інвестування в інновації.

5. На часі є запровадження інноваційних підходів у заклади освіти, що здійснюють підготовку кадрів для складових сектору безпеки та оборони, які ґрунтуються на бойовому досвіді безпосередньої участі у відсічі збройної агресії, впровадження стандартів НАТО у підготовку персоналу сил сектора безпеки і оборони України, а також доопрацювання освітніх програм до реалій функціонування українського суспільства в умовах дії воєнного стану. Ці заходи посилять синергію у розробці та реалізації взаємовигідних освітніх програм для закладів вищої освіти та дозволять примножити кращі освітні практики.

Напрямки подальших наукових досліджень будуть спрямовані на розроблення стратегії розвитку державних механізмів реагування на кризові ситуації, що загрожують національній безпеці України.

Література:

1. Сливенко В.А., Сливенко О.В. Інновації у стратегічному управлінні в правоохоронній сфері у період реформування. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «МЕНЕДЖМЕНТ ІННОВАЦІЙ»*. 2015. Випуск 4. С. 85-92.
2. Верещак О.О. Західна наукова думка про сутність та зміст цивільного контролю над сектором безпеки і оборони. *Наукові інновації та передові технології*. 2022. № 11(13). С. 43-54.
3. Поліщук А.С. Інновації як стратегічний імператив перемоги у російсько-українській війні: виклики і можливості для оборонно-промислового комплексу України. *Трансформаційна економіка*. 2023. № 5 (05). С. 103-108.
4. Круглов В.В., Скіданов М.Р., Гаврилова В.О. Реалізація інформаційної безпеки у процесі інноваційної діяльності. *Збірник наукових праць Харківського національного університету будівництва та архітектури*. 2021р. С.122-131. URL : https://www.researchgate.net/publication/356536053_REALIZACIA_INFORMACIJOI_BEZPEKI_U_PROCESI_INNOVACIJOI_DIALNOSTI (дата звернення: 27.05.2024).
5. Машталяр Я.Р., Козачок В.А., Бржезьська З.М., Богданов О.М. Дослідження розвитку та інновації кіберзахисту на об'єктах критичної інфраструктури. *Кібербезпека: освіта, наука, техніка*. 2023. № 2(22). С. 156-167.

6. Захаров О.І. Інновації в системі економічної безпеки підприємств. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2018. №3 (51). С.168-174.

7. Сиротенко А.М., Богунов С.О., Богунов С.О. Інновації в системі підготовки військових фахівців з вищою освітою: поняття, сутність, спрямованість. *Наука і оборона*. 2018. № 3. С. 38-46.

8. Про інноваційну діяльність : Закон України від 4 липня 2002 року № 40-IV. URL : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (дата звернення: 27.05.2024).

9. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 р. № 2469-VIII. URL: <http://surl.li/tcsi> (дата звернення: 27.05.2024).

10. Про трансформацію системи військової освіти : постанова Кабінет міністрів України від 15 грудня 1997 р. № 1410. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-%D0%BF#Text> (дата звернення 26.05.2024).

References:

1. Slyvenko V.A, Slyvenko O.V. (2015). *Innovatsii u stratehichnomu upravlinni v pravookhoronni sferi u period reformuvannia*. [Innovations in strategic management in law enforcement during the reform period]. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriiia «MENEDZHMENT INNOVATSII»*. Vol. 4, pp. 85–92 [in Ukrainian].

2. Vereshchak O.O. (2022). *Zakhidna naukova dumka pro sutnist ta zmist tsyvilnoho kontroliu nad sektorom bezpeky i oborony*. [Western scientific thought on the essence and content of civilian control over the security and defence sector]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii*. Vol. 11 (13), pp. 43–54 [in Ukrainian].

3. Polishchuk A.S. (2023). *Innovatsii yak stratehichni imperatyv peremohy u rosiisko-ukrainskii viini: vyklyky i mozhlyvosti dlia oboronno-promyslovoho kompleksu Ukrainy*. [Innovations as a strategic imperative for victory in the Russian-Ukrainian war: challenges and opportunities for the defence industry of Ukraine]. *Transformatsiina ekonomika*. Vol. 5 (05), pp. 103–108 [in Ukrainian].

4. Kruhlov V.V., Skidanov M R., Havrylova V.O. (2021). *Realizatsiia informatsiinoi bezpeky u protsesi innovatsiinoi diialnosti*. [Implementation of information security in the process of innovation]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho natsionalnoho universytetu budivnytstva ta arkhitektury*. Pp. 122–131 [in Ukrainian].

5. Mashtaliar Ya.R., Kozachok V.A., Brzhevska Z.M., Bohdanov O.M. (2023). *Doslidzhennia rozvytku ta innovatsii kiberzakhystu na ob'ekтах krytychnoi infrastruktury*. [Research on the Development and Innovation of Cyber Defence at Critical Infrastructure Facilities]. *Kiberbezpeka: osvita, nauka, tekhnika*. Vol. 2 (22), pp. 156–167 [in Ukrainian].

6. Zakharov O.I (2018). *Innovatsii v systemi ekonomichnoi bezpeky pidpriemstv*. [Innovations in the system of economic security of enterprises]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK»*. Vol. 3 (51), pp. 168–174 [in Ukrainian].

7. Sirotenko A.M., Bohunov S.O., Bohunov S.O. (2018). *Innovatsii v systemi pidhotovky viiskovykh fakhivtsiv z vyshchoiu osvitoiu: poniattia, sutnist, spriamovanist*. [Innovations in the system of training military specialists with higher education: concept, essence, orientation]. *Nauka i oborona*. Vol. 3, pp. 38–46 [in Ukrainian].

8. *Zakon Ukrainy “Pro innovatsiinu diialnist” № 40-IV* [The Law of innovation activity activity no. 40-IV]. (2018, June 21). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/40-15#Text> (accessed 27 May 2024) [in Ukrainian].

9. *Zakon Ukrainy “Pro natsionalnu bezpeku Ukrainy” № 2469-VIII* [The Law of the National Security of Ukraine activity no. 2469-VIII]. (2002, July 4). Retrieved from: <http://surl.li/tcsi> (accessed 27 May 2024) [in Ukrainian].

10. *Postanova Kabinet ministriv Ukrainy “Pro transformatsiiu systemy viiskovoi osvity” № 1410* [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine about Transformation of the Military Education System activity no. 1410]. (1997, December 15). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1410-97-%D0%BF#Text> (accessed 26 May 2024) [in Ukrainian].

УДК 351:330.3(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-135-149](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-135-149)

Лола Вікторія Василівна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри прикладної економіки, підприємництва та публічного управління, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», пр. Дмитра Яворницького, 19, м. Дніпро, 49005, тел. (099)257-45-52, <https://orcid.org/0000-0001-5166-9925>

Нестеренко Катерина Вадимівна студентка гр.281-20-1, факультет менеджменту, Національний технічний університет «Дніпровська політехніка», пр. Дмитра Яворницького, 19, м. Дніпро, 49005, тел. (056)744-73-39

ПІДХОДИ ДО ПОВОЄННОЇ ВІДБУДОВИ УКРАЇНИ: ЗАГАЛЬНИЙ ОГЛЯД

Анотація. У статті проаналізовано загальні підходи до післявоєнної відбудови України та визначено перспективні напрями її реалізації з урахуванням як існуючих науково-методологічних напрацювань, так і практичного досвіду.

Проблеми повоєнного відновлення України є достатньо новими для наукової спільноти України. На теперішній момент розроблено низку підходів до розуміння основних векторів повоєнного майбутнього нашої держави. Серед них, зокрема, стратегічний, регіональний/територіальний, параметричний, секторальний, проєктний, кластерний підхід. У статті проведено їх ґрунтовний аналіз.

Важливим фактором повоєнної відбудови України визначено належне забезпечення необхідними фінансовими ресурсами. Розглянуто перспективи два шляхи отримання необхідних коштів: ззовні та генерувати всередині країни. Зроблено висновок, що створення капіталу в Україні можна забезпечити за рахунок високої доданої вартості та реалізації концепції «швидкої держави». Зовнішніми джерелами визначено: репарації від росії, фінансова допомога Україні від партнерів після отримання повноправного членства в НАТО та ЄС, партнерство з G7, а також трансфер технологій та створення сприятливого інвестиційного клімату в Україні.

У висновках наголошено, що при відбудові України, потрібно звертати увагу на безліч аспектів та факторів, які здатні забезпечити максимальний позитивний ефекти у стислі терміни. При цьому важливим є застосування переваг та можливостей різних підходів до відбудови, як тих, які вже задекларовані в урядовому Плані відновлення – регіонально-сфокусованого та параметричного, так й інших, альтернативних підходів.

Ключові слова: економіка України, повоєнна відбудова, план відновлення, стратегічний підхід, територіальний підхід, проєктно-орієнтований підхід, кластерний підхід

Lola Viktoriia Vasylivna Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of Department of Applied Economics, Entrepreneurship and Public Administration, Dnipro University of Technology, Ave. Dmytra Yavornytskoho, 19, Dnipro, 49005, tel.: (099)257-45-52, <https://orcid.org/0000-0001-5166-9925>

Nesterenko Kateryna Vadymivna student of the group 281-20-1, Faculty of Management, Dnipro University of Technology, Ave. Dmytra Yavornytskoho, 19, Dnipro, 49005, tel. (056)744-73-39

APPROACHES TO POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE: AN OVERVIEW

Abstract. The article analyzes general approaches to the post-war reconstruction of Ukraine and identifies promising areas for its implementation, taking into account both existing scientific and methodological developments and practical experience.

The problems of post-war reconstruction of Ukraine are quite new for the scientific community of Ukraine. To date, a number of approaches have been developed to understanding the main vectors of the postwar future of our country. These include, in particular, strategic, regional/territorial, parametric, sectoral, project, and cluster approaches. The article provides a thorough analysis of them.

An important factor in the post-war reconstruction of Ukraine is the proper provision of the necessary financial resources. The prospects of two ways of obtaining the necessary funds are considered: from the outside and generated within the country. It is concluded that capital creation in Ukraine can be ensured through high added value and the implementation of the “fast state” concept. The external sources are identified as: reparations from Russia, financial assistance to Ukraine from partners after gaining full membership in NATO and the EU, partnership with the G7, as well as technology transfer and creation of a favorable investment climate in Ukraine.

The conclusions emphasize that in rebuilding Ukraine, attention should be paid to many aspects and factors that can maximize positive effects in a short time. At the same time, it is important to use the advantages and opportunities of different approaches to reconstruction, both those already declared in the government's Recovery Plan - regionally focused and parametric, and other alternative approaches.

Keywords: economy of Ukraine, post-war reconstruction, recovery plan, strategic approach, territorial approach, project-oriented approach, cluster approach

Постановка проблеми. Усвідомленим та визнаним є факт, що військова агресія РФ, як і будь-який збройний конфлікт, має значний негативний вплив на загальний економічний потенціал розвитку України. У той же час, ще у період до повномасштабного вторгнення наша країна мала низку негативних тенденцій економічного розвитку, серед яких викривлена структура виробництва та експорту з переважанням низько технологічних, сировинних галузей; ресурсо- та енергозатратні моделі виробництва й споживання; концентрація власності та слабкість конкурентного середовища; відсутність дієвих механізмів капіталоутворення та інвестицій; масова еміграція населення, особливо, перспективної молоді; територіальний дисбаланс соціально-економічного розвитку, зокрема, занепад сільських територій, тощо [1]. Таким чином, повоєнне відновлення стало для українців унікальним шансом виправити помилки минулого та перетворити колись пострадянський геополітичний простір на європейську державу з високими стандартами життя та відповідним рівнем соціально-економічного розвитку. Разом з тим, це ще й можливість створення економічного потенціалу для подальшого сталого розвитку економіки країни на перспективний період. У зв'язку з цим, шлях, яким Україна прямуватиме до економічного добробуту та достатку, має бути максимально системним і прозорим.

Практично з початку повномасштабного вторгнення, вже навесні 2022 року, було задекларовано необхідність розробки єдиного плану повоєнного відновлення України. Так, 21 квітня 2022 року Президент України підписав наказ про утворення Національної ради з відновлення України від наслідків війни [2]. Відповідний План відновлення України було представлено на конференції у Лугано 4 липня 2022 року, комплексний аналіз якого свідчить про наявність певних протиріч і хибних орієнтирів, доопрацювання яких продовжується протягом останніх років. У цій публікації буде проаналізовано загальні підходи до післявоєнної відбудови України та визначено перспективні напрями її реалізації з урахуванням як існуючих науково-методологічних напрацювань, так і практичного досвіду.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми повоєнного відновлення України є достатньо новими для наукової спільноти України. Варто заважити, що ще з перших днів повномасштабного вторгнення у 2022 році науковцями і дослідниками почалися пошуки власної національної моделі відбудови України. За цей час, було розроблено низку підходів до розуміння основних векторів повоєнного майбутнього нашої держави. У зв'язку з цим, слід відзначити напрацювання наступних авторів, на роботах яких ґрунтується це дослідження.

Загальні проблеми та перспективи відновлення України під час та після завершення російсько-української війни аналізують Н. Паньків та А. Чернишова [3], М. Мельник, І. Лещух, В. Чайковський, В. Ємець [4], О. Бородіна [5]. На застосуванні стратегічного підходу до повоєнної відбудови

України гуртуються дослідження О. Охрімienko та Р. Попова [6], А. Магомедова [7], та ін.. Територіальні підходи розкрито та проаналізовано у дослідженні колективу авторів НІСД [8]. Переваги застосування проєктного підходу до повоєнного відновлення територіальних громад аналізують І. Семенюк, Г. Іванченко, Я. Веслова [9]. Роль кластерів у відновленні економіки країни розкривається у роботах Л. Соболевської [10], Д. Бондаренка [11] та ін. [12].

Мета статті (постановка завдання). Мета статті – проаналізувати існуючі підходи до повоєнного відновлення України, дати їм загальну характеристику, визначити проблеми та перспективи їх застосування, а також на основі проведеного дослідження розробити рекомендації щодо удосконалення їх застосування.

Виклад основного матеріалу. Аналізуючи існуючі підходи до повоєнного відновлення України слід виокремити декілька з них, які використовуються на практиці і у, переважній більшості, дають позитивні наслідки. Серед них, зокрема, стратегічний, регіональний/територіальний, параметричний, секторальний, проєктний, кластерний підхід. Розглянемо їх більш детально.

Застосування стратегічного підходу у публічному управлінні передбачає чітке уявлення кінцевого соціально-визначеного результату, максимально ефективну організацію дій для досягнення цілей і, головне, реальну відповідальність за отриманий результат, який у підсумку контролюється громадськістю. Переваги його ґрунтуються на тому, що стратегічне управління спрямоване як на забезпечення конкретних результатів і стабілізаційних механізмів повоєнного відновлення України загалом, так і на збалансованість стратегічних завдань і тактичних установок щодо виконання його окремих завдань. Разом з тим, стратегічне управління в публічній сфері дозволяє розробляти механізми реагування та адаптації до зовнішнього середовища господарювання, сприяє зниженню його невизначеності й формує основу для послідовної політики, спрямованої на вирішення не тільки поточних проблем, але й питань довготермінового розвитку [13]. Саме тому, першими кроками на шляху формування стратегічних орієнтирів подолання наслідків військової агресії росії стала низка стратегічних документів та заходів відновлення України та формування гарантій її безпеки. Першим, у зв'язку з цим, став вже названий «План відновлення України», який є базовим стратегічним документом такого порядку. Ключові ініціативи та планові рішення, розроблені в його рамках, стосуються, не тільки формування економічної стратегії відновлення країни, стратегії міжнародного партнерства та взаємодії [7], а й низки секторальних політик. Загальне стратегічне бачення повоєнного відновлення України базується на наступних стратегічних принципах відбудови: негайний початок та поступовий розвиток, нарощування справедливого добробуту, інтеграція в ЄС, відбудова кращого ніж було (Build

back better), стимулювання приватних інвестицій та підприємництва. А основними підходами до його впровадження визначено: регіонально-сфокусований - проекти відновлення будуть локалізовані по регіонах і підтримані окремими міжнародними партнерами, та параметричний - національний План Відновлення надає загальну рамку для регіональних планів та проектів відновлення [14].

Поєднання стратегічного та регіонального підходів до повоєнного оновлення України втілюється у модернізованому баченні Державної стратегії регіонального розвитку на період до 2027р. Остання є основоположним документом у сфері державної регіональної політики, прийнятим ще влітку 2020 року, що визначає пріоритетні напрями її реалізації на поточні 7 років (2021 – 2027 pp) [15], і відображає регіонально-територіальний підхід до здійснення планування та забезпечення розвитку країни в цілому. У нових умовах саме ДСРР має бути дорожньою картою відбудови України та її регіонів, забезпечивши комплексне бачення стабілізації та стимуляції їх розвитку в стратегічній перспективі. У зв'язку з цим, 9 липня 2022 р. Верховна Рада України прийняла Закон України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій» [16], яким було впорядковано систему документів державної регіональної політики, до яких віднесено Державну стратегію регіонального розвитку - регіональні стратегії розвитку - стратегії розвитку територіальних громад. Державна стратегія регіонального розвитку України визначає: тенденції та основні проблеми соціально-економічного розвитку регіонів; пріоритети державної регіональної політики на відповідний період; функціональні типи територій; стратегічні цілі і напрями регіонального розвитку та міжрегіонального співробітництва; оперативні цілі, що забезпечать досягнення стратегічних цілей; основні завдання, етапи та механізми їх реалізації; систему моніторингу та оцінки результативності реалізації Державної стратегії регіонального розвитку України. У свою чергу, регіональні стратегії розвитку розробляються на період дії ДСРР і мають узгоджуватися із її стратегічними цілями і пріоритетами, а також визначати: тенденції та основні проблеми соціально-економічного розвитку Автономної Республіки Крим, областей, міст Києва та Севастополя; стратегічні цілі, пріоритети розвитку регіону на відповідний період; оперативні цілі, що забезпечать досягнення стратегічних цілей; основні завдання, етапи, механізми їх реалізації та джерела фінансування; систему моніторингу та оцінювання реалізації регіональної стратегії розвитку. З метою планування розвитку територіальних громад (крім міст Києва та Севастополя) сільські, селищні, міські ради затверджують стратегії розвитку територіальних громад, проекти яких розробляються виконавчими органами сільських, селищних, міських рад, що представляють територіальні громади, на строк та з урахуванням пріоритетів, що визначені Державною стратегією

регіонального розвитку України та відповідними регіональними стратегіями розвитку [16]. Таким чином, формується система стратегічних документів щодо планування не тільки регіонального та територіального розвитку, а й повоєнного відновлення країни, поєднання стратегічного та територіального підходів до відбудови дозволяє оцінити збитки та визначити пріоритети розвитку з урахуванням, у тому числі, й можливостей та потреб територіальних громад.

Крім того, у вже згадуваному Законі України «Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій», прийнятому влітку 2022 року [16], для планування відновлення та стимулювання розвитку регіонів та територій, а також з метою запровадження органами виконавчої влади і органами місцевого самоврядування спеціальних механізмів та інструментів, визначаються чотири функціональні типи територій: території відновлення - мікрорегіони, територіальні громади, на території яких відбувалися бойові дії та/або які були тимчасово окуповані, та/або території яких зазнали руйнувань об'єктів критичної інфраструктури, соціальної інфраструктури, об'єктів житлового фонду внаслідок ведення бойових дій, а також які характеризуються різким погіршенням рівня соціально-економічного розвитку та значним переміщенням населення до інших регіонів та/або інших держав; регіональні полюси зростання - мікрорегіони, територіальні громади, що характеризуються значно кращими географічними, демографічними, соціально-економічними показниками розвитку порівняно з іншими подібними територіями регіону, та зростання яких позитивно впливає на суміжні території, регіон та/або державу в цілому; території сталого розвитку - самодостатні мікрорегіони, територіальні громади з наявним соціально-економічним потенціалом територій та спроможні до збалансованого розвитку в економічній, соціальній та екологічній сферах. Також окремо визначено території з особливими умовами для розвитку - макрорегіони, мікрорегіони, територіальні громади, рівень соціально-економічного розвитку яких є низьким або на яких існують природні, демографічні, міжнародні, безпекові чи інші об'єктивні обмеження щодо використання потенціалу території для розвитку. При цьому, законодавець передбачає, що з метою застосування диференційованих заходів підтримки розвитку можуть визначатися окремі функціональні типи територій з особливими умовами для розвитку [16].

Ще один підхід, задекларований урядом як базовий щодо повоєнного відновлення країни, є параметричний підхід - це принцип, коли уряд визначає загальні рамки, широку політику та загальні вимоги [17]. Параметричний підхід - це метод, який базується на використанні параметрів для опису системи або процесу. У публічному управлінні може застосовуватися для різних цілей, включаючи аналіз ефективності програм, встановлення

стандартів якості, прогнозування результатів політик та оцінки впливу різних чинників на громадські послуги. У переважній своїй більшості, застосування цього підходу характерне для формування систем державного технічного регулювання і відповідно параметричний метод нормування у технічному регулюванні розглядається як спосіб встановлення вимог до об'єкта нормування у сфері регулювання, який передбачає визначення цілей та/або параметрів безпеки, функціональності та якості об'єкта нормування (критеріїв, вимог до експлуатаційної характеристики та/або її показників) [18]. Його поширенню сприяли глобалізація економіки, стрімкий розвиток технологій, збільшення кількості інноваційної продукції і саме тому такий підхід достатньо широко застосовується економічно розвиненими країнами з високими соціальними стандартами. А методологія застосування параметричного методу у галузях, які потребують технічного регулювання, передбачає визначення ієрархічної послідовності цілей і завдань, при чому цілі нормування, мають бути чітко конкретизовані та встановлюватися на рівні законодавства. Особливості застосування параметричного підходу у контексті забезпечення повоєнного відновлення України розкриваються у виступі Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала на Конференції з питань відновлення України в Лондоні 21 червня 2023 року: «... ми на рівні закону визначили нові вимоги для будівництва житлових будинків, зокрема щодо обов'язковості бомбосховища. Розробили вимоги для шкіл та лікарень, створюємо Центри безпеки в громадах. Безпека, безбар'єрність, енергоефективність, зелені технології - все це має бути обов'язковими параметрами нової інфраструктури при відбудові» [17].

Слід зазначити, що на практиці застосування такого підходу має ґрунтуватися на принципі Build back better – «Відбудова кращого, ніж було», оскільки у буквальному сенсі «відбудова» – це відтворення того, що існувало в Україні до початку війни. У зв'язку з цим, слід відокремити речі, які слід повернути такими, якими вони були, а також чітко визначити те, що є можливість змінити. Для цього слід позбутися технологічно та морально застарілого спадку, де це можливо, для побудови міст, сіл, селищ на принципово нових засадах, з урахуванням нових інноваційних підходів, використовуючи передові та екологічні технології, а також впроваджувати ключові принципи ЄС переходу до «Зеленої» економіки та Цифрової трансформації [14].

Окрім задекларованих українським урядом підходів до відновлення України, пропонуємо звернути увагу і на інші підходи, які вже застосовуються на практиці. Так, у контексті здійснюваних перетворень не слід недооцінювати можливості застосуванні секторального підходу до відновлення економіки України, оскільки при цьому відбувається фокусування на конкретних секторах економіки, що дозволяє краще зрозуміти їх специфіку, більш глибоко оцінити проблеми та можливості. У найближчій перспективі Урядом України

визначено 5 ключових сегментів, які стануть основою для відновлення та трансформації нашої економіки, серед них: енергетика - величезний потенціал в сфері електроенергетики, видобутку та зберігання газу, водневої енергетики, військово-промисловий комплекс - багато української зброї та розробок на полі бою прямо зараз доводять свою ефективність, а європейські та світові оборонні компанії все активніше розглядають варіанти будівництва нових виробництв в Україні, аграрний сектор - Україна традиційно є одним із світових лідерів у виробництві багатьох культур, а завдяки інвестиціям зростання в цій галузі після війни, за прогнозами Уряду, може стати двозначним, інфраструктура – на сьогодні це більше 100 мільярдів доларів збитків, колосальні руйнування, а, отже, й потреба у відновленні, ІТ-сфера – Україна має амбіції стати цифровим хабом Європи і пропонуємо для ІТ-компаній одні з найбільш вигідних умов в світі з точки зору податків та регуляцій [17].

В умовах комплексного відбудови країни додаткові можливості та переваги має дає застосування проєктного підходу. Слід зазначити, що ще у довоєнний період, в умовах реформи децентралізації влади, він отримав широке розповсюдження як достатньо гнучкий інструмент реалізації завдань, спрямованих на створення та забезпечення ефективного місцевого економічного розвитку. Одним із найбільш загальних визначень проєкту є його розуміння як тимчасової діяльності, спрямованої на створення унікального продукту, послуги або результату [19], а відновлення України є певним чином унікальним, так само як відновлення кожного окремого міста, або села, територіальної громади, регіону. Саме тому впровадження проєктного підходу може стати важливою передумовою на шляху до адаптації та відновлення громад та регіонів, що, серед іншого, визначається основними перевагами його застосування, які передбачають раціональне використання та збереження ресурсів (людських, фінансових, природних тощо) в умовах їх обмеженості та нестачі; визначення першочергових пріоритетів розвитку, що на рівні територіальних громад має відбуватися в контексті формування нового змісту стратегічного планування в умовах подолання воєнних викликів (трирівнева система стратегічного планування, яку ми розглянули вище); залучення мешканців громад, представників громадськості та бізнесу до спільного прийняття рішень щодо визначення шляхів та методів вирішення проблем соціально-економічного розвитку, спричинених війною та пошуку альтернатив; збільшення можливостей та шансів щодо залучення грантових коштів від міжнародних донорських організацій, необхідних для відновлення та вирішення особливо гострих суспільних проблем; формування інвестиційного потенціалу громади; формування сприятливого середовища для розвитку підприємництва, у тому числі й соціального, на території громади, та ін. [6].

Говорячи про перспективи застосування проєктного підходу у контексті повоєнного відновлення України, варто розширити розуміння його потенційних можливостей не лише на місцевому рівні, але й для забезпечення, у тому числі, відновлення окремих регіонів, а також реалізації масштабних проєктів у межах країни в цілому. Так, за даними цифрової платформи «DREAM» станом на травень 2024 року зареєстровано 4195 проєктів відновлення, загальним бюджетом 233096.5 млн. грн, які реалізуються у 11 секторах економіки, при чому лідером по відновленню виступає Київська область (799 проєктів) [20].

Достатньо перспективним і недостатньо розробленим у державній політиці України щодо відновлення є можливість застосування кластерного підходу. Власне «кластер - це галузеве, територіальне та добровільне об'єднання організацій, які тісно співпрацюють між собою, а також з іншими суб'єктами в ланцюжку створення цінності з метою підвищення конкурентоздатності власної продукції, її експорту й сприяння економічному розвитку регіону», саме таке визначення дається у Проєкті національної програми кластерного розвитку до 2027 року, яка була розроблена ще у 2020 році, але так і не прийнята офіційно [21]. У світі кластери традиційно розглядаються як інструмент підвищення резилентності економіки під час криз. Дуже ефективно вони себе зарекомендували у тому числі й під час пандемії COVID-19 [22]. При цьому слід враховувати, що за даними Центру регіональних досліджень існуючі в Україні кластери в довоєнний період були зосереджені в обласних центрах і великих містах Харківської, Одеської, Дніпропетровської, Львівської, Запорізької, Київської та інших областях [23] із переважанням у них кластерів інновацій та інвестицій, інжинірингу та автоматизації промислового сектору, хайтеку та популяризації технологій Індустрії 4.0 і розвитку не тільки традиційних галузей, а й інноваційних напрямів смарт спеціалізації [11]. Не зважаючи на те, що саме зазначені регіони на сьогоднішній день є чи не найбільш постраждалими від війни територіями, більшість дослідників вважають, що кластерний підхід до відбудови соціально-економічного середовища регіонів та громад матиме необхідний позитивний вплив на повоєнне відновлення економіки в цілому [24]. При цьому слід враховувати потенційні можливості як регіональної, так і галузевої кластеризації. Щодо останньої, то найбільш перспективними визначаються наступні види кластерів: ІТ-кластери, інноваційні ІТ-парки, кластери створення об'єктів інноваційної інфраструктури, кластери креативних технологій (наноматеріали, композитні матеріали, технології модернізації поверхні, інженерія багатофункціональних тканин), інфраструктурні кластери (будівельні, логістичні, транспортні), високотехнологічні (приладобудування, машинобудування, автомобілебудування, високотехно-логічні господарські технології і робототехніка), сільськогосподарські (аграрної переробки), екологічні і торговельні кластери, фінансові конгломерати, промисловий хайтек та ін. [11].

Важливим фактором повоєнної відбудови України є її належне забезпечення необхідними фінансовими ресурсами. Так, станом на осінь 2023 року потреби України на реконструкцію та відновлення оцінювалися в безпрецедентні для світу 411 млрд доларів США [25]. З кожним наступним днем повномасштабного вторгнення і численних атак ворога на цивільну інфраструктуру ця сума збільшується. Лише російські удари по енергетичній інфраструктурі України весною 2024 року завдали збитків на більше ніж 1 млрд доларів США [26]. Кошти необхідні для відбудови можна отримати двома шляхами - ззовні або генерувати всередині країни.

Створення капіталу в Україні можна забезпечити за рахунок високої доданої вартості та реалізації концепції «швидкої держави». Перший підхід ґрунтується на тому, що українська земля має велику кількість сировини, більша частина якої продається за кордон не обробленою. Саме тому варто розвивати в країні виробництва, які б орієнтувалися на створення і експорту продуктів з доданою вартістю. Це дозволить не лише покращити економіку країни, але й створити власний бренд серед міжнародної спільноти. Україна може постачати борошно, крохмаль, оброблений бурштин, дерев'яні меблі тощо. Для цього державі необхідно створити відповідні заводи, які у свою чергу забезпечать нові робочі місця.

У свою чергу, концепція «швидкої держави» ґрунтується на розумінні того, що швидкість обертання грошей в національній економічній системі є дуже важливою, адже чим у більшій кількості транзакцій певна сума візьме участь, тим більше різних послуг та товарів буде сплачено за ці гроші. Витрачаючи кошти на певний товар або послугу, ми підтримуємо роботу підприємства, яке їх пропонує. Отримуючи прибуток, підприємство сплачує державі податки. А держава успішніше функціонує, якщо має змогу вільно розпоряджатися своїм бюджетом. Такі міркування у майбутньому можуть бути фундаментом для подальшого економічного зростання України [27].

Розглядаючи різні підходи до можливості залучення іноземного капіталу в Україну, варто виокремити декілька з них: 1) репарації від росії та кошти відібрані у російських олігархів по всьому світу – мають стати основою для відновлення України; 2) повноправне членство в НАТО та ЄС, партнерство з G7 гарантуватиме нашу безпеку, доступ до великих ринків та зумовить невідворотність важливих інституційних реформ [28]. Це може бути як трансфер технологій, так і доступ до фінансових ресурсів. Одним із ключових підходів може стати надання державами гарантій своїм компаніям для інвестування в Україну [29]; 3) формування ефекту інвестиційної привабливості України та забезпечення прозорості повоєнної відбудови, зокрема, у контексті використання ресурсів, регулярне звітування перед партнерами про кількість освоєних коштів, результати процесів відбудови країни, про відбудовані/відремонтовані об'єкти, вже здані в експлуатацію та ін. [28]

Висновки. Підсумовуючи слід зазначити, що при відбудові України, потрібно звертати увагу на безліч аспектів та факторів, які здатні забезпечити максимальний позитивний ефекти у стислі терміни. При цьому важливим є застосування переваг та можливостей різних підходів до відбудови, як тих, які вже задекларовані в урядовому Плані відновлення – регіонально-сфокусованого та параметричного, так й інших, альтернативних підходів. Зокрема, слід звернути та перспективи застосування проєктно-орієнтованого та кластерного підходів. Окрему актуальність має фінансове забезпечення відбудови України. У зв'язку з цим слід поєднувати можливості генерування ресурсів в середині країни та залучення міжнародної фінансової допомоги та інвестицій. Кожен із підходів заслуговує на подальше більше ґрунтовне дослідження, що може стати предметом майбутніх наукових розробок.

Література:

1. Новик Т.В. повоєнна відбудова України у контексті довоєнних економічних проблем. *Міжнародний науковий журнал «Грааль науки»*. 2023. № 30. с.44-49. DOI: <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.08.2023.004>
2. Питання Національної ради з відновлення України від наслідків війни: Указ Президента України від 21 квітня 2022 року № 266/2022. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text> (дата звернення: 31.05.2024).
3. Паньків Н., Чернишова А. Проблеми та перспективи відновлення України під час та після завершення російсько-української війни. *Вісник Хмельницького національного університету. Економічні науки*. 2023. №1 (314). С.67–79. DOI: <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-314-1-9>
4. Ємець В.В. Економічний розвиток у повоєнний період в Україні: регіональний та місцевий аспекти. *Економіка та держава*. 2022. № 5. С.68–72. URL: http://www.economy.in.ua/pdf/5_2022/12.pdf
5. Бородіна О. Базові тренди повоєнної трансформації економіки України: бюджетна децентралізація, індустрія4.0, регіональний енергоменеджмент. *Journal of Innovations and Sustainability*. 2022. Vol. 6(1). DOI: <https://doi.org/10.51599/is.2022.06.01.04>
6. Охріменко О.О., Попов Р.О. Повоєнна відбудова України: потенціал та стратегія перетворень. *Міжнародні економічні відносини*. 2022. Вип. 45. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-7>
7. Магомедов А. Стратегічні документи і заходи повоєнної відбудови України. *Публічне управління: концепції, парадигма, розвиток, удосконалення*. 2023. Вип.3. DOI: <https://doi.org/10.31470/2786-6246-2023-4-61-75>
8. Територіально-орієнтовані механізми стимулювання інвестицій у повоєнному відновленні України : аналіт. доп. / за наук. ред. Я. А. Жаліла. Київ: НІСД, 2023. 78 с. DOI: <https://doi.org/10.53679/NISSanalytrep.2023.09>
9. Семенюк І., Іванченко Г., Веслова Я. Стратегічний розвиток громад в умовах подолання воєнних викликів: проєктний підхід. *Економіка та суспільство*. 2023. Вип.55. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-5>
10. Соболевська Л. 10 відповідей на питання про кластери та їх роль у відновленні економіки. *Український кластерний альянс: веб-сайт*. URL: <https://www.clusters.org.ua/blog-single/10-vidpovidey-na-pytannya-pro-klastery> (дата звернення 31.05.2024).
11. Бондаренко Д.М. Кластерний вектор організації післявоєнної відбудови промислового комплексу України. *Інвестиції: практика та досвід*. 2023. №19. URL: <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/2234/2263> (дата звернення 31.05.2024).

12. 5 ролей кластерів у кризові часи та під час відновлення економіки: Біла книга. URL: <https://mautic.appau.org.ua/asset/257:bila-kniga---5-rolej-klasteriv-pid-cas-krizipdf>
13. Луциків І., Котовська І. Стратегічне управління як інструмент розвитку суб'єктів публічної сфери в Україні. *Галицький економічний вісник*. 2018. Вип. 1 (54). URL: <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/54/5.pdf>
14. План відновлення України: Національна рада з відновлення. 2022. Липень. URL: https://assets-global.website-files.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c19ac16c921fc712205f03_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_UKR.pdf
15. Про затвердження Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки: Постанова Кабінету Міністрів України від 5 серпня 2020 р. № 695. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text> (дата звернення 31.05.2024).
16. Про внесення змін до деяких законодавчих актів України щодо засад державної регіональної політики та політики відновлення регіонів і територій: Закон України від 09.07.2022 № 2389-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text> (дата звернення 31.05.2024).
17. Виступ Прем'єр-міністра України Дениса Шмигала на Конференції з питань відновлення України в Лондоні. *Урядовий портал*: веб-сайт. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/vystup-premier-ministra-ukrainy-denysa-shmyhalia-na-konferentsii-z-pytan-vidnovlennia-ukrainy-v-londoni> (дата звернення 31.05.2024).
18. Параметричне регулювання у будівництві: Зелена книга. Системний перегляд ефективності державного регулювання / Д. Барзилович, І. Лагунова, І. Бардасова, С. Буравченко, А. Нечепорук, О. Медведчук, О. Марушева, В. Колесник. 2020. Червень. URL: https://cdn.regulation.gov.ua/c6/ba/18/d2/regulation.gov.ua_Parametrychne-normuvannia-Construction.pdf
19. Словник термінів з управління проектами PMI Версія 3.3. Project Management Institute. 2022. URL: https://pmiukraine.org/wp-content/uploads/2022/05/PMILexicon3.3_Ukr.pdf
20. DREAM Аналітика. DREAM: веб-сайт. URL: [https://bi.dream.gov.ua/?select=Language/\[UK\]/#/](https://bi.dream.gov.ua/?select=Language/[UK]/#/) (дата звернення 16.05.2024).
21. Національна програма кластерного розвитку до 2027. URL: <https://mautic.appau.org.ua/asset/166:proekt-nacprogrami-klasterного-rozvitku-do-2025-v1pdf>
22. Мельник М., Лещух І., Чайковський В. Проблеми та інструменти формування інтегрованого економічного простору України в умовах війни та повоєнної відбудови. *Академічні візії*. 2024. Вип.30. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1033/930> (дата звернення 31.05.2024).
23. Бараннік В. О. Щодо сприяння розвитку регіональних кластерів в Україні: аналітична записка. НІСД: веб-сайт. URL: <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-08/klustery.pdf>
24. Вагонова О.Г., Чорнобаєв В.В. Роль підприємницьких структур у повоєнному відновленні економіки. *Міжнародний форум «Безпечна, комфортна, спроможна, територіальна громада» - 2023: матеріали міжнар. конф., 11-13 жовтня 2023 р., м. Дніпро*. Дніпро: НТУ «Дніпровська політехніка», 2023. с.177-180. URL: <https://science.nmu.org.ua/ua/conferences/Forum/Zbirnyk.pdf>
25. Відбудова України після війни: Що варто зробити вже зараз. *Економічна правда*: веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/10/17/705238/> (дата звернення 31.05.2024).
26. Останні російські удари по енергосистемі завдали збитків на понад \$1 млрд – Галущенко. *Економічна правда*: веб-сайт. URL: <https://www.epravda.com.ua/news/2024/05/5/713273/> (дата звернення 31.05.2024).
27. Шляхи економічно зростання: як після війни побудувати успішну країну. *Укрінформ*: веб-сайт. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3745761-slahi-ekonomichnogo-zrostanta-ak-pisla-vijni-pobuduvati-uspisnu-krainu.html> (дата звернення 31.05.2024).

28. Марямпольський В. Післявоєнна відбудова України: проблеми прозорості, відкритості й попередження корупційних ризиків. *LMN*: веб-сайт. URL: https://www.lmn.in.ua/blog_post/pisliavoienna-vidbudova-ukrainy-problemy-prozorosti-vidkrytosti-j-poperedzhennia-koruptsijnykh-ryzykiv/ (дата звернення 31.05.2024)

29. Післявоєнна відбудова країни: у Раді презентували план. *Юридична газета*: веб-сайт. URL: <https://jur-gazeta.com/golovna/pislyavoenna-vidbudova-ukrayini-u-radi-prezentuvali-plan.html> (дата звернення 31.05.2024).

References:

1. Novyk T.V. (2023) Povoienna vidbudova Ukrainy u konteksti dovoiennykh ekonomichnykh problem [Post-war reconstruction of Ukraine in the context of pre-war economic problems]. *Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal «Hraal' nauky» - International scientific journal "Grail of Science"*, 30, 44-49 [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.36074/grail-of-science.04.08.2023.004>
2. Pytannia Natsional'noi rady z vidnovlennia Ukrainy vid naslidkiv vijny [Issues of the National Council for Restoration of Ukraine from the Consequences of War]: Ukaz Prezydenta Ukrainy [Decree of the President of Ukraine] vid 21 kvitnia 2022 roku № 266/2022. *zakon.rada.gov.ua* [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/266/2022#Text>
3. Pan'kiv N., & Chernyshova A. (2023) Problemy ta perspektyvy vidnovlennia Ukrainy pid chas ta pislia zavershennia rosijs'ko-ukrains'koi vijny [Problems and Prospects for the Restoration of Ukraine during and after the Russian-Ukrainian War]. *Visnyk Khmel'nyts'koho natsional'noho universytetu. Ekonomichni nauky - Bulletin of Khmelnytsky National University. Economic Sciences*, 1 (314), 67-69. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31891/2307-5740-2023-314-1-9>
4. Yemets' V.V. (2022) Ekonomichnyj rozvytok u povoiennyj period v Ukraini: rehional'nyj ta mistsevyj aspekty [Economic Development in the Postwar Period in Ukraine: Regional and Local Aspects.]. *Ekonomika ta derzhava - Economy and the state*, 5, 68–72. [in Ukrainian]. http://www.economy.in.ua/pdf/5_2022/12.pdf
5. Borodina O. (2022) Bazovi trendy povoiennoi transformatsii ekonomiky Ukrainy: biudzhethna detsentralizatsiia, industriia4.0, rehional'nyj enerhomenedzhment [The main trends of the post-war transformation of Ukraine's economy: fiscal decentralization, industry4.0, and regional energy management]. *Journal of Innovations and Sustainability*, 6(1). [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.51599/is.2022.06.01.04>
6. Okhrimenko O.O., & Popov R.O. (2022) Povoienna vidbudova Ukrainy: potentsial ta stratehiia peretvoren' [Post-war reconstruction of Ukraine: potential and strategy of transformation]. *Mizhnarodni ekonomichni vidnosyny - International economic relations*, 45. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-7>
7. Mahomedov A. (2023) Stratehichni dokumenty i zakhody povoiennoi vidbudovy Ukrainy [Strategic documents and measures of postwar reconstruction of Ukraine]. *Publichne upravlinnia: kontseptsii, paradyhma, rozvytok, udoskonalennia - Public administration: concepts, paradigm, development, improvement*, 3. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.31470/2786-6246-2023-4-61-75>
8. Zhalila Ya. A. (Eds.) (2023) *Terytorial'no-oriietovani mekhanizmy stymuliuvannia investysij u povoiennomu vidnovlenni Ukrainy [Territorial-oriented mechanisms of investment stimulation in the post-war Ukraine]: analit. dop. / za nauk. red. Ya. A. Zhalila. Kyiv: NISD, 2023.* [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.53679/NISSanalytrep.2023.09>
9. Cemeniuk I., Ivanchenko H., & Veslova Ya. (2023) Stratehichnyj rozvytok hromad v umovakh podolannia voiennykh vyklykiv: proiektnyj pidkhid [Strategic development of communities in the context of overcoming military challenges: a project approach]. *Ekonomika ta suspil'stvo - Economy and society*, 55. [in Ukrainian]. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-55-5>

10. Sobolevs'ka L. 10 vidpovidej na pytannia pro klastery ta ikh rol' u vidnovlenni ekonomiky [10 answers to questions about clusters and their role in economic recovery]. *Ukrains'kyj klasternyj al'ians - The Ukrainian Cluster Alliance*: web-sait. [clusters.org.ua](https://www.clusters.org.ua) [in Ukrainian]. <https://www.clusters.org.ua/blog-single/10-vidpovidej-na-pytannya-pro-klastery>
11. Bondarenko D.M. (2023) Klasternyj vektor orhanizatsii pisliavoiennoi vidbudovy promyslovoho kompleksu Ukrainy [The cluster vector for organizing the post-war reconstruction of Ukraine's industrial complex]. *Investytsii: praktyka ta dosvid - Investments: practice and experience*, 19. [in Ukrainian]. <https://www.nayka.com.ua/index.php/investplan/article/view/2234/2263>
12. 5 rolej klasteriv u kryzovi chasy ta pid chas vidnovlennia ekonomiky [5 roles of clusters in times of crisis and economic recovery]: Bila knyha. [in Ukrainian]. <https://mautic.appau.org.ua/asset/257:bila-kniga---5-rolej-klasteriv-pid-cas-krizipdf>
13. Lutsykyv I., & Kotovs'ka I. (2018) Stratehichne upravlinnia iak instrument rozvytku sub'ektiv publichnoi sfery v Ukraini [Strategic management as a tool for the development of public sector entities in Ukraine]. *Halyts'kyj ekonomichnyj visnyk - Galician Economic Herald*, 1 (54). [in Ukrainian]. <https://galicianvisnyk.tntu.edu.ua/pdf/54/5.pdf>
14. Plan vidnovlennia Ukrainy: Natsional'na rada z vidnovlennia [Recovery plan for Ukraine: National Recovery Council]. 2022. Lypen'. [in Ukrainian]. https://assets-global.website-files.com/625d81ec8313622a52e2f031/62c19ac16c921fc712205f03_NRC%20Ukraine%27s%20Recovery%20Plan%20blueprint_UKR.pdf
15. Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehional'noho rozvytku na 2021-2027 roky: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy [Pro zatverdzhennia Derzhavnoi stratehii rehional'noho rozvytku na 2021-2027 roky: Postanova Kabinet of Ministers of Ukraine] vid 5 serpnia 2020 r. № 695. zakon.rada.gov.ua [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/695-2020-%D0%BF#Text>
16. Pro vnesennia zmin do deiakykh zakonodavchykh aktiv Ukrainy schodo zasad derzhavnoi rehional'noi polityky ta polityky vidnovlennia rehioniv i terytorij: Zakon Ukrainy [On Amendments to Certain Legislative Acts of Ukraine on the Principles of State Regional Policy and the Policy of Restoration of Regions and Territories: Law of Ukraine] vid 09.07.2022 № 2389-IX. zakon.rada.gov.ua [in Ukrainian]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2389-20#Text>
17. Vystup Prem'ier-ministra Ukrainy Denysa Shmyhalia na Konferentsii z pytan' vidnovlennia Ukrainy v Londoni [Speech by Prime Minister of Ukraine Denys Shmyhal at the Ukraine Recovery Conference in London]. *Uriadovyj portal - Government portal*: web-sait [kmu.gov.ua](https://www.kmu.gov.ua) [in Ukrainian]. <https://www.kmu.gov.ua/news/vystup-premier-ministra-ukrainy-denysa-shmyhalia-na-konferentsii-z-pytan-vidnovlennia-ukrainy-v-londoni>
18. Barzylovych D., Lahunova I., Bardasova I., Buravchenko S., Necheporuk A., & Medvedchuk O., et al. (2020). *Parametrychne rehuliuвання u budivnytstvi: Zelena knyha. Systemnyj perehliad efektyvnosti derzhavnoho rehuliuвання [Parametric regulation in construction: Green Book. Systemic review of the effectiveness of state regulation]* / D. Barzylovych, I. Lahunova, I. Bardasova, S. Buravchenko, A. Necheporuk, O. Medvedchuk, O. Marusheva, V. Kolesnyk. Cherven'. [in Ukrainian]. https://cdn.regulation.gov.ua/c6/ba/18/d2/regulation.gov.ua_Parametrychne-normuvannya-Construction.pdf
19. *Slovnyk terminiv z upravlinnia proiektamy PMI Versiia 3.3. Project Management Institute [PMI Dictionary of Project Management Terms Version 3.3. Project Management Institute.]*. (2022). [in Ukrainian]. https://pmiukraine.org/wp-content/uploads/2022/05/PMILexicon3.3_Ukr.pdf
20. DREAM Analitika [DREAM Analytics]. DREAM: web-sait [dream.gov.ua](https://bi.dream.gov.ua/?select=_Language/[UK]/#/) [in Ukrainian]. [https://bi.dream.gov.ua/?select=_Language/\[UK\]/#/](https://bi.dream.gov.ua/?select=_Language/[UK]/#/)
21. Natsional'na prohrama klasternoho rozvytku do 2027 [National Cluster Development Program until 2027]. [in Ukrainian]. <https://mautic.appau.org.ua/asset/166:proekt-nacprogrami-klasterного-rozvitku-do-2025-v1pdf>

22. Mel'nyk M., Leschukh I., & Chajkovs'kyj V. (2024) Problemy ta instrumenty formuvannia integrovanooho ekonomichnoho prostoru Ukrainy v umovakh vijny ta povoiennoi vidbudovy [Problems and tools for the formation of the integrated economic space of Ukraine in the conditions of war and post-war reconstruction]. *Akademichni vizii - Academic visions*, 30. [in Ukrainian]. <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1033/930>

23. Barannik V. O. Schodo spriannia rozvytku rehional'nykh klasteriv v Ukraini [On promoting the development of regional clusters in Ukraine]: analitychna zapyska. NISD: web-sait niss.gov.ua [in Ukrainian]. <https://niss.gov.ua/sites/default/files/2021-08/klustery.pdf>

24. Vahonova O.H., Chornobaiev V.V. Rol' pidpriemnyts'kykh struktur u povoiennomu vidnovlennia ekonomiky [The role of business structures in the post-war economic recovery]. Proceedings from SCCTC `23: *Mizhnarodnyj forum «Bezpechna, komfortna, spromozhna, terytorial'na hromada» - 2023 - International Forum “Safe, Comfortable, Capable, Territorial Community” - 2023*: (pp.177-180). Dnipro: NTU «Dniprovs'ka politehnika» [in Ukrainian]. <https://science.nmu.org.ua/ua/conferences/Forum/Zbirnyk.pdf>

25. Vidbudova Ukrainy pislia vijny: Scho varto zrobyty vzhe zaraz [Reconstruction of Ukraine after the war: What should be done now.]. *Ekonomichna Pravda - Economic Pravda*: web-sait [epravda.com.ua](https://www.epravda.com.ua) [in Ukrainian]. <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/10/17/705238/>

26. Ostanni rosijs'ki udary po enerhosystemi zavdaly zbytkiv na ponad \$1 mlrd – Haluschenko [Recent Russian strikes on the energy system caused losses of more than \$1 billion - Galushchenko]. *Ekonomichna pravda - Economic Pravda*: web-sait www.epravda.com.ua [in Ukrainian]. <https://www.epravda.com.ua/news/2024/05/5/713273/>

27. Shliakhy ekonomichno zrostannia: iak pislia vijny pobuduvaty uspishnu krainu [Ways of economic growth: how to build a successful country after the war]. *Ukrinform*: web-sait [ukrinform.ua](https://www.ukrinform.ua) [in Ukrainian]. <https://www.ukrinform.ua/rubric-vidbudova/3745761-slahi-ekonomichnogo-zrostanna-ak-pisla-vijni-pobuduvati-uspisnu-krainu.html>

28. Mariampol's'kyj V. Pisliavoienna vidbudova Ukrainy: problemy prozorosti, vidkrytosti j poperedzhennia koruptsijnykh ryzykiv [Post-War Reconstruction of Ukraine: Problems of Transparency, Openness and Prevention of Corruption Risks]. *LMN*: web-sait [lmn.in.ua](https://www.lmn.in.ua) [in Ukrainian]. https://www.lmn.in.ua/blog_post/pisliavoienna-vidbudova-ukrainy-problemy-prozorosti-vidkrytosti-j-poperedzhennia-koruptsijnykh-ryzykiv/

29. Pisliavoienna vidbudova krainy: u Radi prezentuvaly plan [Post-war reconstruction of the country: a plan was presented in the Rada.]. *Yurydychna hazeta*: web-sait yur-gazeta.com [in Ukrainian]. <https://yur-gazeta.com/golovna/pislyavoenna-vidbudova-ukrayini-u-radi-prezentuvali-plan.html>

УДК 351/354:005.5

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-150-158](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-150-158)

Лях Юлія Іванівна доктор філософії з галузі знань публічне управління та адміністрування, старший викладач кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 610002, тел.: (068) 343-48-90, <https://orcid.org/0000-0002-0477-1772>

Сас Антон Ігоревич аспірант кафедри менеджменту і публічного адміністрування, Харківський національний університет міського господарства імені О.М. Бекетова, вул. Маршала Бажанова, 17, м. Харків, 610002, тел.: (066) 458-00-05, <https://orcid.org/0000-0002-0477-1772>

ПУБЛІЧНЕ УПРАВЛІННЯ ЗАСТОСУВАННЯ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ ДЛЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ ПІДТРИМКИ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОГО РОЗВИТКУ РЕГІОНІВ УКРАЇНИ

Анотація. Було розглянуто механізми публічного управління використання штучного інтелекту при інформаційному забезпеченні соціально-економічного розвитку регіонів, на відповідність кібербезпеці, цілісності даних та його впливу на соціально-економічну динаміку регіонів України.

Проаналізовано первинні джерела, зібрана інформація з різних секторів діяльності регіонів, як економічного напрямлення так і соціального, включаючи використання штучного інтелекту органами публічної влади і політиків.

Проаналізовано нормативно-правову базу України щодо регулювання використання штучного інтелекту в інформаційно-комунікаційних системах регіональних та місцевих органів влади й місцевого самоврядування, практика запровадження на міжнародному рівні правового регулювання використання штучного інтелекту країнами ЄС та збереження цілісності даних в яких використовується штучний інтелект при кіберзагрозах від країни агресора.

Виокремлено нові світові тенденції з регулювання та обмеження використання штучного інтелекту в інформаційному середовищі країн, також виявлено позитивну динаміку між дотриманням нормативних вимог і сприятливою ефективністю впровадження штучного інтелекту в інформаційно-комунікаційних системах органів публічної влади, зростання соціально-економічного розвитку регіонів України, які запровадили використання штучного інтелекту.

Детально розглянуто наслідки нерегульованого використання технологій штучного інтелекту щодо забезпечення дотримання законодавства в Україні із захисту даних в інформаційних системах.

Авторами зроблено висновки, що штучний інтелект може відігравати ключову роль у інформаційному забезпеченні соціально-економічного розвитку зруйнованих війною регіонів. Системи штучного інтелекту здатні аналізувати глобальні обсяги даних з різних джерел, включаючи соціальні мережі, відеоматеріали та інші, для отримання інформації про потреби та проблеми місцевого населення, що допомагає урядам та міжнародним організаціям краще розуміти контекст та реагувати на потреби населення у режимі реального часу.

Ключові слова: публічне управління, регіональний розвиток, інформаційне забезпечення, штучний інтелект, соціально-економічний розвиток регіонів, управління штучним інтелектом, інформаційно-комунікаційні системи.

Liakh Yuliia Ivanivna Phd in public management and administration, senior lecturer the Department of Management and Public Administration, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 17, Marshal Bazhanov St., Kharkiv, 61002, tel.: (068) 343-48-90, <https://orcid.org/0000-0002-0477-1772>

Sas Anton Igorevich Phd.student at the Department of Management and Public Administration, O.M. Beketov National University of Urban Economy in Kharkiv, 17, Marshal Bazhanov St., Kharkiv, 61002, tel.: (066) 458-00-05, <https://orcid.org/0000-0002-0477-1772>

PUBLIC ADMINISTRATION OF THE APPLICATION OF DIGITAL ARTIFICIAL INTELLIGENCE TECHNOLOGIES FOR INFORMATIONAL SUPPORT OF THE SOCIO-ECONOMIC DEVELOPMENT OF UKRAINE'S REGIONS

Abstract. The mechanisms of public administration in the use of artificial intelligence for informational support of the socio-economic development of regions were examined, focusing on compliance with cybersecurity, data integrity, and its impact on the socio-economic dynamics of Ukraine's regions.

Primary sources were analyzed, and information was collected from various sectors of regional activities, both economic and social, including the use of artificial intelligence by public authorities and policymakers.

The legal framework of Ukraine regarding the regulation of artificial intelligence in the information and communication systems of regional and local authorities was analyzed, as well as the practice of implementing legal regulation of artificial intelligence usage at the international level by EU countries and the USA, and data integrity maintenance in the face of cyber threats from the aggressor country.

New global trends in regulating and restricting the use of artificial intelligence in the information environment of countries were highlighted, and a positive correlation was found between compliance with regulatory requirements and the perceived effectiveness of artificial intelligence implementation in the information and communication systems of public authorities, contributing to the socio-economic development of regions in Ukraine that have adopted artificial intelligence.

The consequences of unregulated use of artificial intelligence technologies on ensuring compliance with data protection legislation in Ukraine's information systems were thoroughly examined.

The authors concluded that artificial intelligence can play a key role in providing informational support for the socio-economic development of regions devastated by war. Artificial intelligence systems are capable of analyzing large volumes of data from various sources, including social media, video materials, and others, to gather information about the needs and problems of the local population. This helps governments and international organizations better understand the context and respond to the needs of the population in real-time.

Keywords: public administration, regional development, informational support, artificial intelligence, socio-economic development of regions, artificial intelligence management, information and communication systems.

Постановка проблеми. Процес оцифрування є визначальною тенденцією в людській цивілізації, яка формує більш інклюзивне суспільство та покращує механізми управління, розширює доступ до охорони здоров'я, освіти та банківської справи, підвищує якість та охоплення державних послуг, розширює спосіб співпраці людей та дає можливість скористатися більшою різноманітністю товарів за нижчими цінами. Пандемія Covid-19, повномасштабна військова агресія проти України продемонструвала значення та необхідність цифрових технологій для добробуту населення та розвитку економіки і соціальної сфери. Сьогодні впровадження цифрових технологій спостерігається в різних сферах, таких як бізнес-процеси, державне управління та адміністрування. Їх широке застосування очевидно у всіх аспектах життя через зниження витрат в поєднанні з наявністю хмарних сервісів зменшує початкові капітальні вкладення, необхідні для початку бізнесу, зниження витрат і підвищення продуктивності та ефективності в прийнятті публічних управлінських рішень.

Використання штучного інтелекту в соціально-економічній та управлінській сферах вимагає ретельного розгляду та регулювання як широкою громадськістю, так і державними структурами. Включення штучного інтелекту та інноваційних технологій відкриває шлях до безпрецедентних можливостей в епоху цифровізації, і вони все частіше використовуються як у цивільному, публічному так і у військовому контексті.

Однак, як наголошують аналітики, у багатьох країнах світу органи влади необізнані та не компетентні щодо технології штучного інтелекту. Вони висловлюють занепокоєння з приводу загальної тенденції урядів вдаватися до бюрократичних процедур і прямих заборон через відсутність розуміння, що перешкоджає потенційним перевагам, які може принести штучний інтелект. На їх думку, необхідно також зробити розробників технологій штучного інтелекту відповідальними з юридичної точки зору [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових колах проводяться дослідження механізмів впровадження та регулювання використання в публічній сфері діяльності й у різних галузях промисловості інструментів на базі штучного інтелекту. Вітчизняні дослідники Т. Сокольська, С. Поліщук, О. Білик тощо відзначають, що механізми публічного управління інноваційним розвитком спрямовані на підвищення прозорості дій владних структур, створення моделей взаємовигідного співробітництва державного сектору, бізнесу, громадян, науки, громадських організацій з метою зростання соціального добробуту [2]. Зазначений підхід науковців, дає підстави стверджувати, що зростає роль відповідальності стейкхолдерів з питань цифрового розвитку країни в сучасних умовах.

З'ясування проблемних питань щодо використання штучного інтелекту у сфері інформаційного забезпечення державного регулювання соціально-економічного розвитку регіонів України та визначення подальших заходів щодо зміцнення правових основ у цій сфері є як доречними, так і своєчасним. Це є важливим і в рамках реалізації Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні, схваленої розпорядженням Кабінету Міністрів України [3] й Закону України «Про Національну програму інформатизації» [4].

Метою статті є дослідження механізмів публічного управління використання штучного інтелекту для забезпечення соціально-економічного розвитку регіонів України, аналіз відповідності таких механізмів стандартам кібербезпеки, цілісності даних та їх вплив на соціально-економічну динаміку регіонів.

Виклад основного матеріалу. Останнім часом зростає інтерес до штучного інтелекту та його потенційного трансформаційного впливу на громадянське суспільство та економічний потенціал регіонів. Чат-боти, такі як ChatGPT OpenAI, отримали значне визнання та набули великої популярності серед користувачів. Наразі ведеться активний дискурс серед політиків, державних службовців, бізнесменів та науковців щодо того, чи справді технології штучного інтелекту становлять небезпеку для людства та функціонування систем життєзабезпечення великих міст і держав.

Кожна передова цифрова технологія неминуче представляє поєднання небезпек і переваг, що впливають з її використання у суспільстві та під час публічного управління. Сфера технологій штучного інтелекту та її різні підкатегорії є секторами, що швидко розширюються в цифровій соціальній й

економічні сфері високо промислово розвинених країн. Отже, це вимагає високого рівня публічного управління та досконалого нормативно-правового регулювання.

В публічній сфері життя країни, вже активно використовуються сегменти технології штучного інтелекту. За допомогою технології штучного інтелекту аналізують великі об'єми різної інформації, щоб ухвалювати якісні рішення, розставляти пріоритети, достеменно розуміти потреби і те, які ресурси потрібно залучати, щоб швидше розмінувати українські землі. Зокрема система зможе проаналізувати дані щодо потенційно замінованих територій, поєднати їх із даними з додаткових джерел, наприклад, щодо об'єктів соціальної чи критичної інфраструктури та сформулювати варіанти більш пріоритетних шляхів розмінування [5].

Вперше було застосовано технології штучного інтелекту при генерації електроенергії в Україні компанією ДТЕК Енерго у вигляді діджиталізації процесу аналізу роботи енергоблоків. В режимі реального часу технологія штучного інтелекту аналізує сотні параметрів і розраховує оптимальний режим використання обладнання в конкретний момент часу на основі історичних та поточних даних. За рік використання технології економічний ефект становить чверть мільярда гривень [6].

На сьогоднішній час в світі був розроблений та запроваджений Індекс готовності уряду до штучного інтелекту (Government AI Readiness Index) групою експертів й організацій, що працюють у галузі штучного інтелекту, державного управління та публічної політики.

Індекс готовності уряду до штучного інтелекту - це інструмент, який використовується для оцінки готовності урядів до впровадження штучного інтелекту в їхній діяльності. Цей індекс оцінюється за різними показниками та критеріями, такими як наявність політичного керівництва та стратегій, дані та інфраструктура та відповідних ресурсів, а також освіти та кваліфікації персоналу в галузі штучного інтелекту. Government AI Readiness Index може використовуватися для порівняння готовності різних країн до впровадження штучного інтелекту в державному секторі, а також для виявлення слабких місць та потреб у поліпшенні інфраструктури, стратегій та освітніх програм. Він дозволяє урядам та міжнародним організаціям оцінити свої досягнення та зробити відповідні заходи для підвищення готовності до використання штучного інтелекту у державному управлінні [7].

В 2019 році був створений Експертно-консультаційний комітет з питань розвитку сфери Штучного Інтелекту в Україні при Міністерстві Цифрової трансформації. До складу комітету входять представники бізнесу, українських та зарубіжних ІТ-компаній, сфери охорони здоров'я тощо.

Експертно-консультаційний комітет з розвитку сфери штучного інтелекту в Україні у тісній співпраці з Міністерством цифрової трансформації України розробив та представив дорожню карту з регулювання штучного

інтелекту в Україні. В основу ліг «bottom-up» підхід, за яким значна ініціатива надається представникам бізнесу та громадських організацій з метою запровадження саморегуляції. Очікується, що в результаті український бізнес, який розробляє та застосовує технології штучного інтелекту, стане більш конкурентоспроможними й отримає доступ до глобальних ринків. Важливим акцентом дорожньої карти є увага до прав українців у цифровому просторі та до особистих даних громадян України. Подальші кроки у напрямку регулювання штучного інтелекту в Україні передбачають розробку Білої книги з рекомендаціями [8].

В Україні також, Розпорядженням Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р була схвалена «Концепція розвитку штучного інтелекту в Україні» метою якої є визначення принципів та завдань розвитку технологій штучного інтелекту в Україні як одного з пріоритетних напрямів у сфері науково-технологічних досліджень.

Прийнята концепція пояснює штучний інтелект, як структуровану компіляцію інформаційних технологій які дозволяють виконувати складні завдання за допомогою систематичного застосування методів наукових досліджень та алгоритмів обробки інформації. Ці алгоритми можуть обробляти інформацію, яка або набувається, або генерується самостійно в процесі роботи. Крім того, штучний інтелект сприяє створенню та використанню незалежних баз знань, моделей прийняття рішень, алгоритмів обробки інформації та визначення шляхів досягнення бажаних цілей [3].

Парламентарі ЄС прийняли законодавчий акт, який регулює використання штучного інтелекту та вимагає від постачальників послуг технологія штучного інтелекту більшої відкритості. Системи штучного інтелекту загального призначення (GPAI) і моделі GPAI, на яких вони базуються, мають відповідати певним вимогам щодо прозорості, включаючи дотримання законодавства ЄС про авторське право та публікацію детальних резюме вмісту, який використовується для навчання. Більш потужні моделі GPAI, які можуть створювати системні ризики, стикаються з додатковими вимогами, включаючи виконання оцінки моделі, оцінку та пом'якшення системних ризиків, а також звітування про інциденти [9].

Нормативний акт ЕС не відображає всі реалії, які на сьогодні є в Україні (блекаути, відтік кадрового потенціалу, активні військові дії, постійні кібер загрози, кібер шахрайство тощо), та перепони в соціально-економічному розвитку регіонів, які постраждали та продовжують страдати від військової агресії.

Тож існує нагальна потреба в прийнятті нормативно-правового акту у якому були б висвітлені правові засади створення, розвитку, регулювання, контролювання, застосування та використання штучного інтелекту в Україні, як на державному, регіональному й на місцевому рівнях соціально-економічної розвитку.

Пріоритетними напрямками в Україні, де реалізується державна політика розвитку штучного інтелекту, є економіка, соціальна забезпечення населення, національна безпека, кібербезпека, освіта, медицина, публічне управління, правове регулювання, правосуддя, законотворча діяльність. Щодо сфери нормативно-правового регулювання розвитку регіонів України у сфері штучного інтелекту, основні цілі державної політики потрібно зазначити наступним чином:

- забезпечення захисту прав і свобод осіб, які займаються справами, пов'язаними зі штучним інтелектом, та сприяння використанню та просуванню технологій штучного інтелекту відповідно до принципів людяності;
- забезпечення обороноздатності та оборонного промислового комплексу;
- забезпечення безпечного оброблення інформації та функціонування автоматизованих систем обробки баз даних за допомогою штучного інтелекту, без цього український бізнес не має шансів бути поміченим на світовому ринку.

Правовий статус штучного інтелекту потрібно визначити нормативними актами, які повинні включати в себе вичерпний перелік дозволів, обов'язків та обмежень в даній області цифрових технологій. Наприклад, доцільно запровадити обмеження (заборону) на використання в державному секторі економіки, публічному управлінні, критичній інфраструктурі розгортання технологій штучного інтелекту, які можуть завдати шкоди національним інтересам та безпеці країни. Одночасно необхідно посилити гармонізацію національного законодавства з законодавством ЄС шляхом вдосконалення законодавчого підґрунтя в цій сфері. Окрім встановлення нормативно-правової бази організаційно-адміністративної діяльності органів державної, регіональної, місцевої влади, що беруть участь у створенні, впровадженні та використанні штучного інтелекту в регіонах України, необхідно також розробити класифікацію законодавства у цій відповідній галузі інновацій з урахуванням децентралізації та правового режиму воєнного стану в Україні.

Висновки. Резюмуючи зазначимо, що штучний інтелект може відігравати ключову роль у інформаційному забезпеченні соціально-економічного розвитку зруйнованих війною регіонів. Перш за все, системи штучного інтелекту можуть аналізувати великі обсяги даних з різних джерел, включаючи соціальні мережі, відеоматеріали та інші, для отримання інформації про потреби та проблеми місцевого населення, що допоможе урядам та міжнародним організаціям краще розуміти контекст та реагувати на потреби населення у режимі реального часу.

Також використання технології штучного інтелекту для аналізу динаміки розвитку регіонів та прогнозування тенденцій може допомогти в управлінні ризиками та прийнятті виважених рішень у плануванні соціально-економічного розвитку. Це важливо для забезпечення стабільності та ефективності стратегій розвитку в умовах поствоєного відновлення.

Для забезпечення ефективного контролю за штучним інтелектом вважаємо за необхідне вжиття комплексу заходів, спрямованих на регулювання та моніторинг його використання. По-перше, важливо розробити та впровадити регулятивні рамки, що визначатимуть етичні стандарти, заходи з кібербезпеки та захисту персональних даних, а також інші аспекти використання штучного інтелекту в різних сферах життєдіяльності та критичної інфраструктури держави. По-друге, створення незалежних органів контролю, які матимуть повноваження моніторингу, аналізу та регулювання використання технології штучного інтелекту, а також встановлювання стандартів та розслідування можливих порушень.

У світлі цих світових тенденцій наша держава паралельно рухається до встановлення системи власного законодавства з урахування норм які дозволять прискорити євроінтеграцію, та будує фундаментальні концепції державної політики у сфері штучного інтелекту. Ці зусилля спрямовані на узгодження з найбільш ефективними практиками світу, що спостерігаються в міжнародних контекстах, з кінцевою метою сприяння конкурентному середовищу в публічних, соціально-економічних, науково-технічних, оборонних, кібер та інших сферах життєдіяльності населення. У цьому контексті регульоване впровадження технології штучного інтелекту в нашу внутрішню реальність має сприяти прискоренню цифрової трансформації у сферах ефективного управління державними ресурсами, фінансовим менеджментом, економікою регіонів, ринку праці, державних інститутів та суспільства в цілому.

Література:

1. BW Marketing World «IBM Chairman and CEO Arvind Krishna» By Rohit Chintapali, 16 January, 2024 URL: <https://bwmarketingworld.businessworld.in/article/AI-Will-Generate-4-Trillion-In-Annual-Productivity-Before-2030-IBM-CEO-Arvind-Krishna-At-Davos-2024/16-01-2024-506364/> (дата звернення: 27.05.2024).
2. Сокольська Т., Поліщук С., Білик О. Формування механізмів публічного управління інноваційним розвитком сільського господарства України. *Аспекти публічного управління: науковий журнал*. 2020. Том 8. № 2. С. 71–78. URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/736/720> (дата звернення: 27.05.2024).
3. Про схвалення Концепції розвитку штучного інтелекту в Україні : Розпорядження Кабінету Міністрів України від 02.12.2020 № 1556-р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> (дата звернення: 27.05.2024).
4. Про національну програму інформатизації : Закон України від 01.12.2022. № 2807 – IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text> (дата звернення: 27.05.2024).
5. Штучний інтелект допомагатиме в розмінуванні території України. URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=2142bf0a-bb4e-4b30-92b9-a52627c55467&title=SHtuchniiIntelektRozminuvannia> (дата звернення : 27.05.2024)
6. Штучний інтелект для ДТЕК Енерго. URL: <https://dtek.com/media-center/news/iskusstvennyy-intellekt-dlya-dtek-energo/> (дата звернення : 27.05.2024).
7. Government AI Readiness Index 2023, This version was published on 6 December 2023, Oxford Insights URL: <https://oxfordinsights.com/wp-content/uploads/2023/12/2023-Government-AI-Readiness-Index-1.pdf> (дата звернення: 27.05.2024).

8. Мінцифра сформувала експертний комітет з питань розвитку сфери штучного інтелекту. URL: <https://thedigital.gov.ua/news/mintsifra-sformuvala-ekspertniy-komit-et-z-pitan-rozvitku-sferi-shtuchnogo-intelektu> (дата звернення: 27.05.2024).

9. Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law. URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law> (дата звернення: 27.05.2024).

References:

1. BW Marketing World «IBM Chairman and CEO Arvind Krishna» By Rohit Chintapali (2024) URL: <https://bwmarketingworld.businessworld.in/article/AI-Will-Generate-4-Trillion-In-Annual-Productivity-Before-2030-IBM-CEO-Arvind-Krishna-At-Davos-2024/16-01-2024-506364/> [in India].

2. Sokolska T., Polishchuk S., Bilyk O. (2020) Formuvannia mekhanizmiv publichnoho upravlinnia innovatsiynym rozvytkom silskoho hospodarstva Ukrainy [Formation of mechanisms for public administration of innovative development in Ukraine's agriculture] *Aspekty publichnoho upravlinnia: naukovyi zhurnal. Aspects of Public Administration: Scientific Journal* (Vols. 8), (pp. 71-78) URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/736/720> [in Ukrainian].

3. Pro skhvalennia Kontseptsii rozvytku shtuchnogo intelektu v Ukraini: Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 02.12.2020 № 1556-p [Approval of the Concept for Artificial Intelligence Development in Ukraine] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-2020-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

4. Pro natsionalnu prohramu informatyzatsii: Zakon Ukrainy vid 01.12.2022. № 2807 – IX [On the National Informatization Program] URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2807-20#Text> [in Ukrainian].

5. Shtuchnyi intelekt dopomahatyme v rozminuvanni terytorii Ukrainy (2023) [Artificial intelligence will assist in demining Ukraine's territory] URL: <https://www.me.gov.ua/News/Detail?lang=uk-UA&id=2142bf0a-bb4e-4b30-92b9-a52627c55467&title=SHtuchniiIntelektRozminuvannia> [in Ukrainian].

6. Shtuchnyi intelekt dlia DTEK Enerho (2019) [Artificial intelligence for DTEK Energy] URL: <https://dtek.com/media-center/news/iskusstvennyy-intellekt-dlya-dtek-energo/> [in Ukrainian].

7. Government AI Readiness Index 2023, This version was published on 6 December 2023, Oxford Insights URL: <https://oxfordinsights.com/wp-content/uploads/2023/12/2023-Government-AI-Readiness-Index-1.pdf> [UK].

8. Mintsyfra sformuvala ekspertnyi komitet z pytan rozvytku sfery shtuchnogo intelektu (2021) [The Ministry of Digital Transformation has formed an expert committee on the development of artificial intelligence] URL: <https://thedigital.gov.ua/news/mintsifra-sformuvala-ekspertniy-komit-et-z-pitan-rozvitku-sferi-shtuchnogo-intelektu> [in Ukrainian].

9. Artificial Intelligence Act: MEPs adopt landmark law (2023) URL: <https://www.europarl.europa.eu/news/en/press-room/20240308IPR19015/artificial-intelligence-act-meps-adopt-landmark-law> [in USA].

УДК 351:336.24]:35.078]:35.01

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-159-171](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-159-171)

Макарова Олена Олегівна аспірант кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій, Інститут публічної служби та управління Національного університету “Одеська політехніка”, проспект Шевченка, 1, м. Одеса, 65044, тел.: (048) 705-84-42, <https://orcid.org/0000-0002-4104-4363>

ІННОВАЦІЙНІ МЕХАНІЗМИ В ДЕРЖАВНОМУ УПРАВЛІННІ МИТНОЮ СПРАВОЮ: НАБЛИЖЕННЯ ДО ЄВРОПЕЙСЬКИХ СТАНДАРТІВ

Анотація. Проблеми державного управління у сфері митної справи неодмінно відображаються не тільки на виконанні фіскальної функції митними органами, а і на стані державної безпеки. Адже саме митна політика держави визначає рівень захищеності внутрішнього ринку, національного виробництва, безпеки довкілля, якості продукції, захисту від контрафактних товарів.

Особливо відчутні прогалини державного управління під час кризових явищ. Такими явищами для України вже була пандемія COVID-19, зараз наша держава потерпає від повномасштабного військового вторгнення. Саме ці події останніх років яскраво виявили недоліки в проведенні державної митної політики, коли митні органи через брак в організаційних механізмах та інституційній спроможності виявились неготовими протистояти кризовим явищам та швидко переорієнтовуватись в нових умовах.

Ці кризові явища потребують від державного управлінського апарату застосування новітніх механізмів управління митною справою, які здатні швидко підлаштовувати митну систему під нові умови. Ще більш важливими інновації стають в рамках євроінтеграційного процесу, коли митна система України має бути готовою стати складовою частиною єдиної європейської митної системи.

Тому розглянуті нами новітні механізми державного управління митною справою покликані не лише зміцнити інституційну спроможність митних органів швидко протидіяти викликам і загрозам, а і наблизити українську митницю до європейських і світових стандартів. Це дозволить перетворити українську митницю на сервісно орієнтований державний орган, який ефективно взаємодіє із суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності та громадянами, надаючи якісний сервіс та виконуючі покладені на нього завдання. Все це дозволить не тільки збільшити надходження від митних платежів до державного бюджету, а і підвищити рівень довіри суспільства до митниці як сучасного прозорого державного органу, вільного від корупційних проявів та тиску на вітчизняний бізнес.

Ключові слова: митна справа, механізми державного управління, інноваційні механізми, євроінтеграція, митниця, митні органи.

Makarova Olena Olehivna PhD Student, Department of Local self-government and Territories Development, Institute of Public Service and Administration of Odesa Polytechnic National University, 1 Shevchenko Ave., Odesa, 65044, tel.: (048) 705-84-42, <https://orcid.org/0000-0002-4104-4363>

INNOVATIVE MECHANISMS IN PUBLIC ADMINISTRATION OF CUSTOMS AFFAIRS: APPROACH TO EUROPEAN STANDARDS

Abstract. Problems of public administration in the field of customs affairs are necessarily reflected not only in the performance of the fiscal function by customs authorities, but also in the level of state security. After all, it is the customs policy of the state that determines the level of protection of the domestic market, national production, environmental safety, product quality, and protection against counterfeit goods.

Gaps in public administration are especially noticeable during crisis periods. The COVID-19 pandemic was such a phenomenon for Ukraine, now our country is suffering from a full-scale military invasion. These events of recent years have clearly revealed shortcomings in the implementation of the state customs policy, when the customs authorities, due to a lack of organizational mechanisms and institutional capacity, proved to be unprepared to face crisis phenomena and quickly reorient themselves in new conditions.

These crisis phenomena require the state management apparatus to use the latest customs administration mechanisms, which are able to quickly adapt the customs system to the new conditions. Innovations become even more important within the framework of the European integration process, when the customs system of Ukraine must be ready to become an integral part of the unified European customs system.

Therefore, the latest mechanisms of public administration of customs affairs that we have considered are designed not only to strengthen the institutional capacity of customs authorities to quickly counter challenges and threats, but also to bring Ukrainian customs closer to European and world standards. This will make it possible to turn the Ukrainian customs into a service-oriented state body that effectively interacts with foreign economic activity subjects and citizens, providing high-quality service and fulfilling the tasks assigned to it. All this will allow not only to increase the revenue from customs duties to the state budget, but also to increase the level of public trust in customs as a modern transparent state body, free from corruption and pressure on national business.

Keywords: customs affairs, mechanisms of public administration, innovative mechanisms, European integration, customs, customs authorities.

Постановка проблеми. Механізми державного управління митною справою є динамічною категорією, яка потребує постійного оновлення та підтримки її в актуальному стані через те, що умови ведення зовнішньоекономічної діяльності постійно змінюються. А митні органи, які покликані сприяти міжнародній торгівлі та спрощувати процедури для полегшення ведення зовнішньоекономічної діяльності, перебувають у перманентному стані реформування, що негативно відображається на виконанні покладених на них завдань. Саме тому оперативна зміна механізмів державного управління на більш сучасні та ефективні покликана наблизити українську митницю до європейських і світових стандартів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблеми в управлінні діяльністю митних органів України в різних аспектах досліджували такі вітчизняні вчені: Мохнар І.В., Говтва Т.С., Лемеха Р., Фільварочний В., Горбань С.Ф., Табака І., Брендак А.І., Дорофєєва Л.М., Корнева Т.В., Монько Н., Бороденко Т.М., Микуляк О.В. При аналізі загальнонаукових механізмів державного управління ми використовували публікації вчених: Осадчук С.В., Миколайчука М.М., Н. Малиш, Колісніченко Н.М., Попова М.П., Тодорової О.Л.

Метою статті є огляд новітніх механізмів державного управління митною справою в контексті євроінтеграційних прагнень та протистояння кризовим явищам.

Виклад основного матеріалу. Враховуючи надважливу роль митних органів в наповненні державного бюджету, особливо під час дії воєнного стану, держава в особі Уряду України робить крок в напрямку покращення інституційної спроможності митних органів ефективно реалізовувати державну митну політику шляхом розроблення концепції розвитку митної справи і постановки стратегічних цілей. Всі ці зміни мають призвести до покращення сервісної функції митних органів, збалансування контролюючих функцій із функціями сприяння міжнародній торгівлі, покращення клімату для здійснення зовнішньоекономічної діяльності, а відтак збільшення податкових надходжень до бюджету від більш прозорих та якісних митних процедур.

Такі цілі вимагатимуть від державно-управлінського апарату застосування певних механізмів, які мають вплинути на подальшу організаційну та інституційну розбудову системи митних органів. Окрім «класичних» механізмів державного управління, таких як організаційні, фінансово-економічні, матеріально-технічні, управління митною справою, особливо в трансформаційний період, потребує залучення більш новітніх механізмів, щоб митні органи не тільки йшли у ногу із часом у своєму розвитку, а і могли оперативно реагувати на запити суспільства і економіки в питаннях сприяння міжнародній торгівлі, захисту довкілля, безпеки продуктів.

Саме тому ми пропонуємо розглянути інноваційні механізми, які застосовуються в управлінні Держмитслужбою. До таких механізмів можемо віднести:

1. *Інституціональні механізми державного управління процесами адаптації митної системи України до європейських та міжнародних стандартів* – це система дій, спрямована на пристосування національних норм, організаційної структури, кадрової політики у митній системі до європейських вимог та стандартів ЄС та Всесвітньої митної організації. Втім, як показує досвід зарубіжних країн, нівелювання правозахисної та безпекової функції української митної системи може мати негативні наслідки як для захисту національної економіки, так і для виконання покладених на митні органи завдань [1, с. 36].

2. *Фінансування розвитку митної інфраструктури*. Як слушно зазначила у своєму дослідженні науковиця Осадчук С.В., розвинена інфраструктура є головним елементом конкурентоспроможності громади. Якісні послуги, що надаються місцевою владою громаді та бізнесу, є головним елементом конкурентних переваг. Ефективне управління на місцевому рівні передбачає співпрацю зацікавлених сторін та тристороннє партнерство [2, с. 128]. Що, в свою чергу, призводить до пошуків транскордонного співробітництва і міжнародної торгівлі товарами та послугами, руху людських ресурсів і капіталу.

Досліджуючи вплив транскордонного співробітництва на розвиток регіонів, вітчизняні науковці М. Миколайчук та Н. Малиш наголошували на необхідності привести прикордонну інфраструктуру у відповідність до стану європейських країн. Особливо важливе значення це має для розвитку Карпатського Єврорегіону [3, с. 282].

Так, наприклад, за сприяння Міжнародної організації міграції, Місії ЄС в Україні та Місії EUBAM на території Одеської області вже реалізовується проєкт з модернізації інфраструктури пунктів пропуску на українсько-молдовському кордоні (пункти пропуску «Рені-Джюрджюлешті», «Кучурган-Первомайськ», «Паланка»), запроваджується режим спільного контролю в цих пунктах пропуску з метою спрощення та прискорення здійснення митних процедур та проходження прикордонного контролю. Цей проєкт має сприяти транскордонному співробітництву територій, прискоренню міжнародної торгівлі та полегшенню прикордонної взаємодії [4, с. 26].

3. *Оснащення митних органів новітніми технічними засобами митного контролю*. Основним стримуючим чинником, на думку Мохнар І. В., впровадження сучасних митних технологій на державному кордоні є невпорядкованість пунктів пропуску. На сьогодні лише близько 15 відсотків пунктів пропуску відповідають встановленим нормативними документами вимогам, дві третини пунктів пропуску потребують суттєвої реконструкції та модернізації. Без поліпшення оснащення митних органів сучасною технікою неможливо розв'язати завдання щодо прискорення митних операцій та скорочення часу огляду одиниці автотранспорту до кількох хвилин. У зв'язку з цим Стратегією розвитку митної служби передбачено вдосконалення

технічного оснащення, фінансування розробки нових засобів митного контролю та програмних продуктів. Особлива увага приділяється обладнанню міжнародних автомобільних пунктів пропуску спеціальними установками, здатними сканувати вміст транспортних засобів та виводити інформацію про вантаж на монітор оператора, де техніка визначає не лише кількісні, а й якісні характеристики товару [5, с. 61].

Використання технічних засобів митного контролю суттєво збільшує питому вагу об'єктів, що фактично перевіряються під час переміщення через державний кордон, підвищує ефективність митного контролю і культуру процедур контролю і митного оформлення, зменшує можливість порушення митних правил [6, с. 219].

Станом на листопад 2023 року у митницях Державної митної служби України обліковується 6 806 одиниць технічних засобів митного контролю, з них у робочу стані – 4 959 одиниць обладнання (73 % від загальної кількості), із яких 1670 одиниць (33 %) морально застаріли та експлуатуються 10 та більше років [7, с. 67].

Такий стан справ в забезпеченості технічними засобами митного контролю свідчить про необхідність осучаснення вітчизняної технічної складової в діяльності митних органів. Адже постійно не працюючі сканери на українській стороні кордону призводять до виявлення порушень митних правил митниками суміжних країн (особливо країн ЄС), які мають більш сучасне обладнання, встановлене у всіх без винятку пунктах пропуску. Це сприяє формуванню негативного іміджу української митниці за кордоном з одного боку, а з іншого – знижує ефективність діяльності вітчизняних митних органів. Після вступу України в ЄС наша держава стане східною прикордонною країною, яка захищатиме зовнішні кордони ЄС. Тому здійснювати переоснащення новітніми технічними засобами митного контролю і навчати працювати з ними українських митників є першочерговою задачею вітчизняних управлінців.

4. *Інформаційні.* Тут йдеться про інформаційне забезпечення митної діяльності, автоматизацію управління ризиками, інформаційний обмін з суміжними країнами, обмін статистичними даними в сфері міжнародної торгівлі, посилення захисту даних (кібер-безпека), синхронізація митних інформаційних систем з ІТ-системами ЄС.

З 2016 року Всесвітня митна організація ввела термін «цифрова митниця». З цього часу митні органи повинні активно демонструвати використання інформаційних і комунікаційних технологій в цілях збору і забезпечення гарантії сплати митних зборів, здійснення контролю переміщення товарів, людей, транспортних і грошових коштів, а також з метою забезпечення безпеки транскордонної торгівлі. Можна стверджувати, що поява «цифрової митниці» було визначено об'єктивно існуючим, швидко змінюваним міжнародним економічним явищем під загальною назвою цифрова економіка [8, с. 191].

Автоматизація систем управління митними платежами є важливим напрямком у контексті реформування та модернізації митних органів, оскільки сьогодні вони вважаються ефективним засобом контролю та доброчесності митного адміністрування, що підвищує прозорість та підзвітність діяльності митних органів [9, с. 210].

Всі ті процеси з цифровізації митних формальностей, які на сьогоднішній день активно впроваджуються Державною митною службою України, мають на меті прискорення та покращення надання послуг митними органами. В той же час, такі новітні інформаційні технології дають змогу збільшити довіру суспільства і професійної спільноти до роботи митної служби, роблячи процес діяльності митниці більш прозорим і контрольованим, а державне управління митною справою більш ефективним і прогнозованим [10, с. 230].

Реалізація нової автоматизованої системи управління ризиками у поєднанні із електронною базою даних ризиків дозволить суттєво покращити якість управління ризиками, у тому числі підвищити точність націлення на ризикові зовнішньоекономічні операції, прискорюючи митний контроль та оформлення для законної міжнародної торгівлі [11, с. 16].

Згідно із останніми даними, Держмитслужба впровадила нову версію автоматизованої системи аналізу ризиків, до якої додано елементи штучного інтелекту. За заявою розробників, це має покращити ефективність митного контролю та дозволити швидше виявляти потенційні ризики.

Нова система використовує генеративні великі мовні моделі (LLM) для автоматизації перевірки імен та прізвищ у митних деклараціях. Штучний інтелект здатен за лічені секунди виконати те, на що у людини йдуть десятки хвилин. Завдяки ІІІ система автоматично виділяє некоректні записи, залишаючи для ручної перевірки лише найбільш сумнівні варіанти.

Крім того, система вже проходить тестування на інших напрямках, таких як класифікація товарів та їх вартість, демонструючи високу ефективність у обробці великих обсягів даних. Цей підхід дозволяє значно розвантажити інспекторів і зменшити вплив людського фактора на процеси митного контролю [12].

5. *Комунікаційні.* Враховуючи стратегічну ціль Уряду з покращення іміджу Держмитслужби та налагодження діалогу з бізнесом, комунікаційний механізм буде надважливим в побудові двосторонньої комунікації і підвищення довіри суб'єктів ЗЕД і громадян до митних органів.

Досліджуючи позитивні зміни в комунікації митної служби з фізичними та юридичними особами, Лемежа Р. визначив актуальним напрямом удосконалення правового регулювання та адміністрування митних режимів в Україні розвиток сервісних служб та можливостей офіційного веб-порталу Державної митної служби України (створення інтерактивного сервісу щодо вибору митного режиму та поміщення в нього товарів з можливістю заповнення

декларації онлайн та виконання інших митних формальностей, спостереження в режимі онлайн за переміщенням товарів через митний кордон тощо) [13, с. 130].

6. *Механізми стратегічного планування.* Зважаючи на наявність середньострокового планування (Національна стратегія доходів України до 2030 року), важливо розробити на державному рівні стратегічний план розвитку митної служби з урахуванням потенційної інтеграції української митної системи в загальноєвропейський простір.

Досліджуючи питання стратегічного планування в публічному управлінні, професор Н. Колісніченко зазначила, що у сучасних умовах один із основних принципів публічного управління полягає у використанні стратегічного планування та прогнозування для попередження можливих проблем. Ця концепція була використана у програмах реформування державного управління в країнах Заходу та США. Вона успішно застосовується в Україні для проведення реформ різного рівня. Особливої актуальності набувають інноваційні механізми стратегічного планування, які включають в себе використання новітніх технологій та методів і дозволяють ефективно прогнозувати та аналізувати ризики, визначати тенденції та планувати дії в умовах невизначеності та змін [14, с. 39-40]

Крім того, як показали постійні атаки ворога на об'єкти портової інфраструктури, які є життєво необхідними для функціонування експортних коридорів, стратегічне планування захисту і резервного забезпечення життєдіяльності об'єктів критичної інфраструктури має сьогодні ключове значення. Як слушно зазначили у своєму дослідженні Миколайчук М.М., Попов М.П., Тодорова О.Л. інфраструктурна безпека вимагає комплексного підходу та включає в себе, прогнозування загроз та викликів, моніторинг та оцінку рівня безпеки об'єктів критичної інфраструктури, розробку та впровадження заходів щодо захисту інфраструктури від різних видів загроз, а також розробку планів/покрокових алгоритмів невідкладних заходів у випадку кризових ситуацій, проведення регулярних тренувань з виконання цих планів [15, с. 136].

7. Гармонізація національного митного законодавства з міжнародним. Як вже зазначалося нами раніше, серед вимог європейської інтеграції важливе місце посідає приведення національного законодавства (зокрема, положень Митного кодексу України) у відповідність до європейських стандартів. Без виконання цієї вимоги подальша інтеграція митних систем буде неможливою.

Важливим досягненням української сторони було внесення змін до Митного кодексу, оскільки вони забезпечують виконання значної частини пунктів Угоди про асоціацію з ЄС (близько 30% зобов'язань України). Ці зміни, на думку міжнародних експертів, забезпечать гармонізацію національного законодавства України з відповідними статтями Митного кодексу Євросоюзу [16, с. 14].

Численні скарги представників бізнесу свідчать про виникнення прикрих ситуацій, коли ухвалюються справді якісні європейські закони, але процес їх застосування залишається на минулому «радянському» профіскальному рівні. Проявом цього негативного явища є численні судові спори між суб'єктами зовнішньоекономічної діяльності і митними органами, насамперед, з питань правильності визначення митної вартості, які складають чи не найбільшу питому вагу всіх спорів [17, с. 457].

Найбільшою проблемою в наближенні законодавства України з питань митної справи до Європейського законодавства є те, що традиційно, митна сфера сприймається як сукупність норм, стандартів та правил, які регулюють діяльність і організаційну структуру митних інституцій головним завданням яких є захист економічних інтересів держави. Водночас, коли в країнах Європейського Союзу, на першому місці стоять функції із забезпечення прав людини, а роль органів державної влади полягає перш за все у всеохоплюючому сприянні втілення відповідних прав на належному рівні. Зміна цих стереотипів є складним процесом, оскільки в його основі лежить необхідність впевненого подолання глибоко укорінених проблем митної системи, при якій інтереси держави панують над інтересами людей, тобто зміна ідеології у відносинах між державою та суспільством [18, с. 160].

8. *Механізми міжнародного співробітництва та залучення міжнародних партнерів до співпраці.* На початку червня 2022 року Кабінет Міністрів України створив Робочу групу з питань розвитку та розбудови пунктів пропуску «Відкритий кордон», яку очолив Міністр інфраструктури. Робоча група «Відкритий кордон» охоплює широке коло питань співробітництва в митній, прикордонній, транспортній та інших суміжних сферах, які стосуються функціонування пунктів пропуску. В рамках подолання кризових явищ, які на сьогоднішній день мають місце на західних кордонах України через закриття східного і північного напрямку, а також блокування більшості морських портів України, державою вживаються заходи щодо оптимізації діяльності західних пунктів пропуску з метою зменшення черг як легкових, так і вантажних автомобілів, особливо в умовах необхідності підтримки експортного потенціалу країни [19, с. 168].

Ще одним вдалим прикладом можна вважати скорочення контрольних процедур задля пришвидшення проходження товарів, виділення окремих смуг руху для переміщення товарів, здійснення перерозподілу особового складу, збільшення кількості митників, що працюють у пунктах пропуску, налагодження дієвої комунікації на рівні керівників постів та старших оперативних змін з представниками волонтерських організацій, з метою завчасного отримання інформації про надходження гуманітарної допомоги [20, с. 98].

9. *Механізми запровадження спільного контролю в пунктах пропуску через державний кордон.* Згідно пропозиції, розробленої Міністерством

інфраструктури України у співпраці з Міністерством закордонних справ, митними та прикордонними службами, пропонують розширити сферу спільного контролю для усіх автомобільних пунктів пропуску на українсько-польському кордоні. Очікується, що успішний досвід такої співпраці вдасться поширити на контрольних пунктах пропуску з іншими державами-сусідами з ЄС. Окрім скорочення часу в черзі, розширення пунктів пропуску зі спільним контролем покращуватиме ефективність використання стаціонарних скануючих систем, а також зменшить корупційні ризики [21, с. 111-112].

10. *Механізми повернення довіри до митних органів шляхом боротьби з корупцією та підвищення рівня доброчесності митників.* Державна митна служба України офіційно стала партнером Програми ВМО з протидії корупції та сприяння доброчесності у митній сфері (A-CIP) завдяки фінансовій підтримці Уряду Королівства Норвегія, що є важливим поступом для посилення заходів в рамках діючої Антикорупційної програми на 2023-2025 роки. Програма A-CIP надає технічну допомогу та забезпечує підтримку в розбудові потенціалу для адміністрацій країн-членів Всесвітньої митної організації, які впроваджують ініціативи, пов'язані з доброчесністю. Тож таке партнерство наблизить Україну до світових стандартів боротьби з корупцією в митних органах.

Очікується, що участь України у Програмі сприятиме покращенню бізнесового та правоохоронного клімату для транскордонного співробітництва шляхом посилення доступу до антикорупційних інструментів, ресурсів та досвіду ВМО та 186 її членів. Невід'ємною складовою діяльності Держмитслужби в рамках Програми A-CIP буде проведення анонімного опитування щодо сприйняття доброчесності у митних органах співробітниками митниці та представниками приватного сектору. А отримана інформація зможе бути використана для націлювання та коригування заходів із протидії корупції та сприяння доброчесності відповідно до функціоналу Держмитслужби [22].

Окрім того, зменшити рівень корупції має допомогти впровадження проекту з використання митниками в роботі індивідуальних портативних відеокамер, розширення повноважень митних органів за рахунок отримання статусу правоохоронного органу, а також питання лояльної корпоративної культури - впровадження гендерної політики та недискримінації. Це має наблизити діяльність Держмитслужби України до тієї, що провадиться в ЄС, дотримуючись принципів прозорості і контрольованості. Цей проєкт відбувається за підтримки Консультативної місії Європейського Союзу з реформування сектору цивільної безпеки України [23].

Всі ці механізми, в разі їх вдалого застосування, мають перетворити українську митницю на дійсно відкритий сервісно-орієнтований державний орган європейського рівня, який ефективно виконує покладені на нього завдання і функції.

Висновки. Проаналізовані нами новітні механізми, які вже застосовуються або можуть застосовуватись за прикладом зарубіжних колег, в державному управлінні митною справою покликані не лише вивести українську митницю на новий технічний і інформаційний рівень, а і сприяти підвищенню ефективності виконання завдань, покладених на митні органи відповідно до вітчизняного законодавства і взятих Україною міжнародних зобов'язань. Всі ці механізми, окрім іншого, сприятимуть пожвавленню зовнішньоекономічної діяльності, підвищенню рівня довіри у суспільства до митних органів, покращенню сервісної функції в діяльності Державної митної служби України, і, як наслідок, наблизять українську митницю до європейських і світових стандартів.

Література:

1. Макарова О. Зарубіжний досвід державного управління митною справою. Формування конкурентоспроможності національної економіки: трансформації в умовах розвитку інновацій : матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Запоріжжя, 3-4 вересня 2021 р.). – Запоріжжя: Класичний приватний університет, 2021. С. 32-37.
2. Осадчук С.В. Вдосконалення інструментів місцевого економічного розвитку територій. Актуальні проблеми державного управління. Том 1. № 82, 2021. С. 127-131.
3. М. Mykolaichuk, N. Malysh Cross-border cooperation in the context of the movement to the “blue ocean” (challenges for Ukraine). EU and its Neighbourhood: Enhancing EU Actorness in the Eastern Borderlands. Eurint 2020. P. 268-284.
4. Макарова О. Вплив державного управління митною справою на конкурентоспроможність територій (на прикладі Одеської області) // Удосконалення економічних механізмів розвитку території : матеріали щорічної науково-практичної конференції (Одеса, 28 травня 2021 р.) / ОдеС. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2021. С. 25-28.
5. Мохнар І.В. Підвищення якості митного адміністрування як напрям покращення фінансової безпеки держави. «Молодий вчений». № 10 (110), 2022 С. 59-63.
6. Фільварочний В. Використання технічних засобів митного контролю у захисті економічних інтересів держави. Актуальні питання фінансової теорії та практики: збірн. матер. Десятої заоч.-дистанц. конф. студентів і молодих вчених (м. Тернопіль, 26 квіт. 2023 р.). Ч. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 217-219.
7. Говтва Т.С. Удосконалення технічних засобів митного контролю. Universum. № 8, 2024. С. 63-70.
8. Горбань С.Ф. Напрями реформування митної справи в Україні. Історія торгівлі, податків та мита : матеріали XVI Міжнародної наукової конференції. – Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2022. С. 184-194.
9. Табака І. Особливості автоматизації системи управління митними платежами розвинутих країн. Актуальні питання фінансової теорії та практики: збірн. матер. Десятої заоч.-дистанц. конф. студентів і молодих вчених (м. Тернопіль, 26 квіт. 2023 р.). Ч. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 208-212.
10. Макарова О. Роль цифровізації митних процедур в підвищенні ефективності управління митною справою в Україні. Публічне управління: традиції, інновації, глобальні тренди : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції за міжнародною участю (Одеса, 8 жовтня 2021 р.) / ОдеС. регіон. ін-т держ. упр. Нац. акад. держ. упр. при Президентові України. – Одеса : ОРІДУ НАДУ, 2021. С. 229-231.

11. Брендак А.І. Імплементация інформаційних технологій у контексті функціональної розбудови системи управління митними ризиками. Митна безпека: науковий журнал. 2020. Випуск 4. С. 10-19.
12. Нова автоматизована система аналізу ризиків на митниці використовує штучний інтелект. Офіційна сторінка Державної митної служби України у мережі Facebook. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/share/p/m52GHAVgGmZg5vAG/>
13. Лемеха Р. Автоматизація та інформатизація митних процедур як пріоритетні напрями вдосконалення адміністрування митних режимів в Україні. Адміністративне право і процес. 2020. №11. С. 126–133.
14. Колісниченко Н. Інноваційні механізми стратегічного планування в сфері публічного управління. Теоретичні та прикладні питання державотворення. 2023. № 29. С. 38-46.
15. Миколайчук М.М., Попов М.П., Тодорова О.Л. Інфраструктурна безпека як складова системи національної безпеки: поняття, сутність, основні підходи. Наукові перспективи: журнал. 2023. № 3(33). С. 131-143.
16. Макарова О. Європейська інтеграція української митниці в рамках підготовки до членства в ЄС: досягнення та перспективи // Антикризове регулювання економіки у 2023 році: теорія та практика в умовах європейської інтеграції України : матеріали Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Одеса, 17 лютого 2023 р.). – Львів-Торунь : Lina-Press 2023. С. 12-15.
17. Дорофеева Л.М., Корнева Т.В. Виклики та співпраця на шляху Європейської інтеграції в сфері митної справи. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2023. Вип. 80. С. 455-461.
18. Монько Н. Діяльність органів управління митною справою в Україні та Європейському Союзі. Актуальні питання фінансової теорії та практики: збірн. матер. Десятої заоч.-дистанц. конф. студентів і молодих вчених (м. Тернопіль, 26 квіт. 2023 р.). Ч. 1. Тернопіль: ЗУНУ, 2023. С. 160-162.
19. Макарова О. Логістичний підхід до управління митною справою в умовах кризових явищ. Історія торгівлі, податків та мита : матеріали XVI Міжнародної наукової конференції. – Дніпро : Університет митної справи та фінансів, 2022. С. 167-169.
20. Бороденко Т.М. Митна політика України в умовах повномасштабної війни. Міжнародний науковий журнал «Грааль науки». № 27, 2023. С. 97-101.
21. Микуляк О.В. Митні відносини України та світу в умовах війни. Міжнародний науковий журнал «Грааль науки». № 17, 2022. С. 109-114.
22. Митниця України стала партнером програми ВМО з протидії корупції та сприяння доброчесності у митній сфері. Офіційна сторінка Державної митної служби України у мережі Facebook. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/share/p/9y1B1zhXdfyN2Tey/>
23. Пілотний проект з використання митниками бодікамер планується розширити на інші пункти пропуску. Офіційна сторінка Державної митної служби України у мережі Facebook. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.facebook.com/share/p/PiXKR GQ g99B7U8Ho/>

References:

1. Makarova, O. (2021). Zarubizhnyi dosvid derzhavnoho upravlinnia mytnoju spravou [Foreign experience of public administration of customs affairs]. *Formuvannia konkurentospromozhnosti nacionalnoi ekonomiky: transformaciji v umovah rozvytku innovacij - Formation of the competitiveness of the national economy: transformations in the conditions of the development of innovations*: Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (pp. 32-37) Zaporizhzhja: Kласичний приватний університет [in Ukrainian].

2. Osadchuk, S.V. (2021). Vdoskonalennja instrumentiv misceвого ekonomichnoho rozvytku terytorii [Improvement of tools of local economic development of territories]. *Aktualni problemy derzhavnogo upravlinnja - Actual problems of public administration*, Vol. 1, 82, (pp. 127-131) [in Ukrainian].

3. M. Mykolaichuk, & N. Malysh (2020). Cross-border cooperation in the context of the movement to the “blue ocean” (challenges for Ukraine). *EU and its Neighbourhood: Enhancing EU Actorness in the Eastern Borderlands, Eurint 2020*. (pp. 268-284) [in English].

4. Makarova, O. (2021). Vplyv derzhavnogo upravlinnja mytnoju spravou na konkurentospromozhnist terytorii (na prykladi Odes`koji oblasti) [The influence of public administration of customs affairs on the competitiveness of territories (on the example of Odesa region)]. *Udoskonalennja ekonomichnyh mehanismiv rozvytku terytorij - Improvement of economic mechanisms of territory development : Proceedings of the Annual Scientific and Practical Conference* (pp. 25-28) Odesa: ORIDU NADU [in Ukrainian].

5. Mohnar, I.V. (2022). Pidvyshchennja jakosti mytnogo administruvannja jak naprjam pokrashchennja finansovoi bezpeky derzhavy [Improving the quality of customs administration as a direction of improving the financial security of the state]. *Molodyi vchenyi – Young scientist*, 10 (110), 59-63 [in Ukrainian].

6. Filvarochnyi, V. (2023). Vykorystannja technichnyh zasobiv mytnogo kontrolju u zahysti ekonomichnyh interesiv derzhavy [The use of technical means of customs control in the protection of the economic interests of the state]. *Aktualni pytannja finansovoi teorii ta praktyky - Current issues of financial theory and practice: Proceedings of the X Conference of Students and Young Scientists*, Vol. 1. (pp. 217-219) Ternopil: ZUNU [in Ukrainian].

7. Hovtva, T.S. (2024). Udoskonalennja tehnicnyh zasobiv mytnogo kontrolju [Improvement of technical means of customs control]. *Universum*, 8, 63-70 [in Ukrainian].

8. Horban, S.F. (2022). Naprjamy reformuvannja mytnoji spravy v Ukraini [Directions of customs reform in Ukraine]. *Istoriya torhivli, podatkov ta myta - History of trade, taxes and customs: Proceedings of the XVI International Scientific Conference* (pp. 184-194) Dnipro: Universytet mytnoi spravy ta finansiv [in Ukrainian].

9. Tabaka, I. (2023). Osoblyvosti avtomatyzaciji systemy upravlinnja mytnymy platezhamy rozvynutyh krajin [Features of the automation of the customs payment management system of developed countries]. *Aktualni pytannja finansovoi teorii ta praktyky - Current issues of financial theory and practice: Proceedings of the X Conference of Students and Young Scientists*, Vol. 1. (pp. 208-212) Ternopil: ZUNU [in Ukrainian].

10. Makarova, O. (2021). Rol cyfrovizacii mytnykh procedur v pidvyshchenni efektyvnosti upravlinnja mytnoju spravou v Ukraini [The role of digitization of customs procedures in increasing the efficiency of customs management in Ukraine]. *Publichne upravlinnja: tradyciji, innovaciji, globalni trendy - Public administration: traditions, innovations, global trends: Proceedings of the Ukrainian Scientific and Practical Conference with International Participation*, (pp. 229-231) Odesa : ORIDU NADU [in Ukrainian].

11. Brendak, A.I. (2020). Implementacija informacijnyh tehnologii u konteksti funkcionalnoi rozbudovy systemy upravlinnja mytnymy ryzykamy [Implementation of information technologies in the context of functional development of the customs risk management system]. *Mytna bezpeka: naukovyi zhurnal – Customs Security: Scientific Journal*, 4 (pp. 10-19) [in Ukrainian].

12. Nova avtomatyzovana systema analizu ryzykiv na mytnyci vykorystovuje shtuchnyi intelekt [The new automated system of risk analysis at customs uses artificial intelligence]. (n.d.). *facebook.com* Retrieved from <https://www.facebook.com/share/p/m52GHAVgGmZg5vAG/> [in Ukrainian].

13. Lemeha, R (2020). Avtomatyzacija ta informatyzacija mytnyh procedur jak prioritetni naprjamy vdoshonalennja administruvannja mytnyh rezhyziv v Ukraini [Automation and informatization of customs procedures as priority directions for improving the administration of customs regimes in Ukraine]. *Administrativne parvo i process – Administrative law and process*, 11. (pp. 126–133) [in Ukrainian].
14. Kolisnichenko, N. (2023). Innovacijni mehanizmy strategichnogo planuvannja v sferi publichnogo upravlinnja [Innovative mechanisms of strategic planning in the field of public administration]. *Teoretychni ta prykladni pytannja derzhavotvorennja - Theoretical and applied issues of state formation*, 29. (pp. 38-46) [in Ukrainian].
15. Mykolaichuk, M.M., & Popov, M.P., & Todorova, O.L. (2023). Infrastrukturna bezpeka jak skladova systemy nacionalnoi bezpeky: ponjattja, sutnist, osnovni pidhody [Infrastructural security as a component of the national security system: concept, essence, main approaches.]. *Naukovi perspektivy: zhurnal - Scientific perspectives: journal*, 3(33). (pp. 131-143) [in Ukrainian].
16. Makarova, O. (2023). Evropejska integracija ukrainskoji mytnyci v ramkah pidgotovky do chlenstva v ES: dosjagnennja ta perspektivy [European integration of Ukrainian customs in preparation for EU membership: achievements and prospects]. *Antykryzove reguljuvannja ekonomiky u 2023 roci: teorija ta praktyka v umovah evropejskoj integracii Ukrainy - Anti-crisis regulation of the economy in 2023: theory and practice in the conditions of European integration of Ukraine: Proceedings of the Ukrainian Scientific and Practical Conference*, (pp. 12-15) Lviv-Torun : Lina-Press [in Ukrainian].
17. Dorofeeva, L.M., & Korneva, T.V. (2023). Vyklyky ta spivpracija na shljahu Evropejskoji integraciji v sferi mytnoji spravy [Challenges and cooperation on the path of European integration in the field of customs affairs]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskogo Nacionalnogo Universytetu - Scientific Bulletin of the Uzhhorod National University*, 80 (pp. 455-461) [in Ukrainian].
18. Monko, N. (2023). Dijalnist organiv upravlinnja mytnuju spravoju v Ukraini ta v Evropejskomu Sojuzi [Activities of customs administration bodies in Ukraine and the European Union.]. *Aktualni pytannja finansovoi teorii ta praktyky - Current issues of financial theory and practice: Proceedings of the X Conference of Students and Young Scientists*, Vol. 1. (pp. 160-162) Ternopil: ZUNU [in Ukrainian].
19. Makarova, O. (2022). Logistychnyi pidhid do upravlinnja vytnoju spravoju v umovah kryzovyh javyshch [Logistical approach to the management of customs affairs in the conditions of crisis phenomena]. *Istorija torhivli, podatkov ta myta - History of trade, taxes and customs: Proceedings of the XVI International Scientific Conference* (pp. 167-169) Dnipro: Universytet mytnoi spravy ta finansiv [in Ukrainian].
20. Borodenko, T.M. (2023). Mytna polityka Ukrainy v umovah povnomashtabnoi vijny [Customs policy of Ukraine in conditions of full-scale war.]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Graag nauky» - International scientific journal "Grail of Science"*, 27 (pp. 97-101) [in Ukrainian].
21. Mykuliak, O.V. (2022). Mytni vidnisyny Ukrainy ta svitu v umovah vijny [Customs relations of Ukraine and the world in the conditions of war.]. *Mizhnarodnyi naukovyi zhurnal «Graag nauky» - International scientific journal "Grail of Science"*, 17 (pp. 109-114) [in Ukrainian].
22. Mytnycja Ukrainy stala partnerom program VMO z protydiji korupciji ta sprujannja dobrochesnosti u mytnij sferi [The Customs of Ukraine became a partner of the WMO program on combating corruption and promoting integrity in the customs sphere]. (n.d.). *facebook.com* Retrieved from <https://www.facebook.com/share/p/9y1B1zhXdfyN2Tey/> [in Ukrainian].
23. Pilotnyi proekt z vykorystannja mytnykamy bodikamer planuetsja rozshyryty na inshi punkty propusku [The pilot project on the use of body cameras by customs officers is planned to be expanded to other checkpoints]. (n.d.). *facebook.com* Retrieved from <https://www.facebook.com/share/p/PiXKRGQg99B7U8Ho/> [in Ukrainian].

УДК 35:072.22

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-172-183](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-172-183)

Маленко Богдан аспірант кафедри державного управління, ННІ ПУДС Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Академіка Ромоданова, 12/2, м. Київ, 04050, тел.: (044) 481-44-03, <https://orcid.org/0000-0001-8501-2737>

БОРОТЬБА З КОРУПЦІЄЮ ЯК КЛЮЧОВИЙ ЕЛЕМЕНТ СУЧАСНОГО ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ: АНАЛІЗ ПРОБЛЕМ ТА ШЛЯХИ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу сучасних підходів до боротьби з корупцією в державному управлінні. Автор розглядає корупцію як одну з найважливіших проблем, що перешкоджає ефективному функціонуванню державних інституцій та знижує рівень довіри громадян до влади. Наголошується на необхідності системного підходу до розв'язання цієї проблеми, включаючи нормативно-правові, організаційні та культурні аспекти. Детально розглянуто основні причини та наслідки корупції в державному секторі. Автор зазначає, що корупція підриває економічний розвиток, сприяє неефективному використанню державних ресурсів та погіршує якість надання державних послуг. Важливим аспектом є аналіз корупційних схем та механізмів, що дозволяє глибше зрозуміти проблему та знайти ефективні методи протидії.

Наголошується, що важливим є впровадження міжнародного досвіду боротьби з корупцією. Автор наводить приклади успішних антикорупційних програм та ініціатив, реалізованих у різних країнах, та аналізують можливість їх адаптації в умовах української дійсності. Особлива увага приділяється ролі міжнародних організацій у підтримці антикорупційних реформ.

Розглянуто основні напрями удосконалення системи боротьби з корупцією в Україні. Автор пропонує ряд конкретних заходів, серед яких — зміцнення незалежності антикорупційних органів, покращення прозорості державних процесів, а також підвищення рівня професійної етики серед державних службовців. Важливу роль відведено питанням громадського контролю та участі громадянського суспільства у боротьбі з корупцією.

Аналізується роль цифрових технологій у протидії корупції, стверджується, що впровадження електронного урядування, автоматизованих систем контролю та електронних публічних закупівель може значно знизити рівень корупції, забезпечуючи прозорість та підзвітність державних процесів.

Висновок містить рекомендації щодо реалізації антикорупційної стратегії в Україні. Автор наголошує на необхідності комплексного підходу,

що включає законодавчі зміни, інституційні реформи, а також широку інформаційну кампанію, спрямовану на формування антикорупційної культури в суспільстві. Підкреслюється важливість політичної волі та консолідації зусиль усіх зацікавлених сторін у досягненні стійких результатів у боротьбі з корупцією.

Ключові слова: корупція, державне управління, антикорупційні стратегії, антикорупційні програми, державні інститути, корупційні схеми.

Malenko Bohdan Ph.D. candidate at the Department of Public Administration, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 12/2 Akademika Romodanova St., Kyiv, 04050, tel.: (044) 481-44-03, <https://orcid.org/0000-0001-8501-2737>

COMBATING CORRUPTION AS A KEY ELEMENT OF MODERN PUBLIC ADMINISTRATION: ANALYSIS OF PROBLEMS AND WAYS TO IMPROVE THE SYSTEM

Abstract This article is dedicated to analyzing modern approaches to combating corruption in public administration. The author consider corruption to be one of the most significant problems that hinder the effective functioning of state institutions and decrease citizens' trust in the government. They emphasize the necessity of a systematic approach to solving this issue, including regulatory, organizational, and cultural aspects. The main causes and consequences of corruption in the public sector are examined in detail. The author notes that corruption undermines economic development, contributes to the inefficient use of state resources, and deteriorates the quality of public services. An important aspect is the analysis of corruption schemes and mechanisms, which allows for a deeper understanding of the problem and finding effective countermeasures.

It is emphasized that the implementation of international experience in the fight against corruption is important. The author provide examples of successful anti-corruption programs and initiatives implemented in various countries and analyze the possibility of adapting them to the Ukrainian context. Special attention is given to the role of international organizations in supporting anti-corruption reforms.

The main directions for improving the anti-corruption system in Ukraine are considered. The author proposes a number of specific measures, including strengthening the independence of anti-corruption bodies, improving the transparency of state processes, and enhancing the level of professional ethics among civil servants. The issues of public control and the involvement of civil society in the fight against corruption are given significant importance.

The role of digital technologies in combating corruption is analyzed. The author argues that the implementation of e-government, automated control systems,

and electronic public procurement can significantly reduce the level of corruption by ensuring transparency and accountability of state processes.

The conclusion contains recommendations for the implementation of an anti-corruption strategy in Ukraine. The author emphasizes the need for a comprehensive approach, including legislative changes, institutional reforms, and a broad informational campaign aimed at forming an anti-corruption culture in society. He underlines the importance of political will and the consolidation of efforts by all interested parties to achieve sustainable results in the fight against corruption.

Keywords: corruption, public administration, anti-corruption strategies, anti-corruption programs, state institutions, corruption schemes.

Постановка проблеми. Корупція залишається однією з найгостріших проблем, з якими стикається сучасне державне управління. Попри численні реформи та міжнародну допомогу, корупція продовжує підривати основи ефективного функціонування державних інституцій в Україні, адже вона проявляється у різних формах — від хабарництва та зловживання службовим становищем до відмивання грошей та нецільового використання бюджетних коштів [1]. Відповідно це створює середовище, в якому порушуються принципи справедливості, прозорості та підзвітності, що своєю чергою знижує довіру громадян до уряду та державних установ.

Системність корупції є однією з головних причин її стійкості, тому, що вона проникла у всі рівні державного управління, що ускладнює боротьбу з нею. Багато корупційних схем функціонують завдяки підтримці та співучасті високопосадовців, які мають можливість уникати покарання через свій вплив та зв'язки [2, с. 413], відповідно це створює замкнене коло, де корупційні дії стають нормою, а спроби реформ зазнають невдачі через супротив корумпованих елементів системи. Тому, для ефективної боротьби з корупцією необхідно подолати не лише окремі прояви цього явища, але й руйнувати корупційні мережі, які підтримують його існування.

Відповідно, економічні наслідки корупції є значними, адже корупція призводить до неефективного використання державних ресурсів, що негативно впливає на економічний розвиток країни. Інвестори уникають країн з високим рівнем корупції через ризики, пов'язані з непередбачуваністю та нечесною конкуренцією [3, с.770], відповідно це знижує обсяг інвестицій та уповільнює економічне зростання. Крім того, корупція в державних закупівлях призводить до завищених цін та низької якості товарів та послуг, що фінансуються з державного бюджету, що, своєю чергою, погіршує якість життя громадян.

Соціальні наслідки корупції не менш важливі, адже вона сприяє поглибленню нерівності в суспільстві, оскільки переваги отримують ті, хто має можливість дати хабар або використовувати свої зв'язки й це підриває принципи соціальної справедливості та рівності перед законом. Громадяни,

зневірені у можливості отримати справедливе розв'язання своїх проблем через офіційні канали, вдаються до неформальних методів, що посилює корупцію на побутовому рівні, тому така ситуація створює атмосферу загальної недовіри та цинізму, що є серйозною перешкодою на шляху до створення правової держави.

Міжнародний досвід свідчить про те, що ефективна боротьба з корупцією можлива лише за умови комплексного підходу. Багато країн досягли значних успіхів у цьому напрямку завдяки впровадженню жорсткого законодавства, незалежних антикорупційних інституцій та високого рівня прозорості у діяльності державних органів [4, с.663]. Важливу роль у цьому процесі відіграють також громадянське суспільство та засоби масової інформації, які здійснюють контроль за діяльністю влади та сприяють підвищенню обізнаності громадян про їхні права.

Враховуючи виклики, з якими стикається Україна у боротьбі з корупцією, необхідно розробити та реалізувати ефективну антикорупційну стратегію, яка б враховувала міжнародний досвід та специфіку національного контексту й це потребує консолідації зусиль усіх зацікавлених сторін — державних органів, громадянського суспільства, бізнесу та міжнародних партнерів. Лише через спільні зусилля можна досягти значного зниження рівня корупції та створити умови для сталого розвитку та підвищення якості життя в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження вчених свідчать про те, що боротьба з корупцією є багатограним процесом, який вимагає інтегрованого підходу. Науковці зосереджуються на вивченні різних аспектів корупції, включаючи її економічні, соціальні та політичні наслідки. Наприклад, дослідження показують, що високий рівень корупції негативно впливає на економічне зростання, знижуючи інвестиційну привабливість країни та перешкоджаючи ефективному розподілу ресурсів. Це підтверджується такими авторами, як: Блавацький П., Бусол О., Ковтун Г., Костенко О., Романик В., Самодай В., Черній В., які вивчають корупцію в контексті її впливу на економічний розвиток і ефективність державного управління.

Девід-Баррет Е., Декароліс Ф., Драган О., Кралікова М., Одреч Д., Фазекас М., досліджують соціальні аспекти корупції, зосереджуючись на її впливі на суспільні відносини та довіру до державних інституцій. Їхні роботи показують, що корупція підриває соціальну справедливість, сприяє нерівності та знижує рівень громадської участі в політичних процесах й це призводить до формування негативного громадського настрою та зневіри у можливостях демократичних реформ. Вони також підкреслюють важливість громадського контролю та прозорості у державному управлінні як ключових елементів успішної боротьби з корупцією.

Публікації останніх років наголошують на ролі технологій у протидії корупції. Величко З., Вусик Г., Ленда Р., Лікарчук Н., Кастро А., Нельсон П.,

Скриньковський Р., Шаз А. демонструють, що цифрові технології, включаючи електронне урядування та автоматизовані системи контролю, значно знижують рівень корупції. Вони стверджують, що впровадження електронних платформ для державних закупівель, електронних декларацій та інших інструментів підвищує прозорість та підзвітність державних процесів й це, своєю чергою, зменшує можливості для корупційних дій та сприяє формуванню культури доброчесності серед державних службовців та громадян.

Мета статті. Метою статті є аналіз проблем корупції в сучасному державному управлінні та розробка шляхів удосконалення системи для ефективної боротьби з корупційними проявами.

Виклад основного матеріалу. Корупція є однією з найгостріших і найпоширеніших проблем, що перешкоджають розвитку сучасних держав. Вона підриває основи демократичних інститутів, знижує ефективність державного управління та негативно впливає на економічне зростання. Проблема корупції є особливо актуальною для країн, що розвиваються, включаючи Україну, де корупційні практики стали системними та пронизують всі рівні державної влади [5] й це ставить під загрозу не лише економічний добробут, але й соціальну стабільність та довіру громадян до державних інституцій.

Сучасні підходи до боротьби з корупцією в державному управлінні передбачають комплексний та системний підхід. Важливим елементом цього підходу є створення та зміцнення антикорупційних інституцій, які мають бути незалежними та ефективними. Міжнародний досвід показує, що успішна боротьба з корупцією можлива лише за умови наявності потужних антикорупційних органів, які здатні здійснювати розслідування корупційних злочинів та притягати винних до відповідальності. На нашу думку, правові реформи є одним з ключових аспектів у боротьбі з корупцією, адже вони включають вдосконалення законодавчої бази, що регулює антикорупційну діяльність, а також створення механізмів, що унеможливають корупційні практики. Зокрема, важливою є реалізація принципів прозорості та підзвітності у державному управлінні, що включає впровадження електронного урядування, автоматизованих систем контролю та електронних публічних закупівель [6, с.362]. Такі заходи сприяють зменшенню можливостей для зловживань та підвищують ефективність державних процесів.

Громадський контроль та активна участь громадянського суспільства є невіддільною частиною сучасних підходів до боротьби з корупцією. Громадянське суспільство відіграє важливу роль у моніторингу діяльності державних органів, виявленні та висвітленні корупційних випадків [7, с. 251], адже це сприяє підвищенню рівня прозорості та відповідальності уряду перед громадянами. Участь громадянського суспільства є критично важливою для формування культури нульової толерантності до корупції.

Міжнародне співробітництво, — багато країн звертаються до міжнародних організацій за підтримкою у впровадженні антикорупційних реформ. Такі організації, як Transparency International, Світовий банк та Організація Об'єднаних Націй, надають експертну допомогу, фінансові ресурси та проводять навчальні програми для підвищення кваліфікації працівників антикорупційних органів. Співпраця з міжнародними партнерами дозволяє запозичити передовий досвід та адаптувати його до національних умов [8, с.37].

Тому, сучасні підходи до боротьби з корупцією в державному управлінні є багатограними та включають комплекс правових, інституційних та суспільних заходів. Успішна реалізація цих підходів вимагає політичної волі, активної участі громадянського суспільства та міжнародної підтримки. Лише через спільні зусилля можна досягти значного зниження рівня корупції, що є необхідною умовою для ефективного державного управління, економічного розвитку та підвищення якості життя громадян.

Відповідно, до вище відзначеного, в сучасних умовах сформовані причини корупції в державному секторі:

— однією з головних причин корупції є слабкі державні інститути, які не здатні ефективно виконувати свої функції та забезпечувати верховенство права. Недосконале законодавство та недостатній контроль за його дотриманням створюють сприятливі умови для корупційних практик. Відсутність чітких та прозорих процедур у державному управлінні також сприяє виникненню корупції.

— у багатьох випадках державні службовці вдаються до корупційних дій через низький рівень оплати праці та відсутність належних соціальних гарантій й це підштовхує їх до пошуку додаткових доходів шляхом зловживання службовим становищем. Брак стимулів для чесної праці створює середовище, в якому корупція стає прийнятною поведінкою.

— відсутність ефективного контролю за діяльністю державних органів та посадових осіб сприяє розвитку корупції. Корупційні дії залишаються безкарними через недостатню підзвітність державних службовців перед суспільством, а відсутність механізмів контролю та прозорості у прийнятті рішень робить можливим зловживання владою.

— у деяких суспільствах корупція може бути соціальною нормою або традиційною практикою, що сприймається як звичний спосіб розв'язання проблем. Відсутність громадянської свідомості та низький рівень правової культури також сприяють поширенню корупції. Громадяни, які не вірять у можливість отримати справедливість законним шляхом, частіше вдаються до хабарництва та інших корупційних дій [9, с.78-95; 10, с.81].

Відповідно, сформувались наслідки корупції в державному секторі:

— корупція негативно впливає на економічний розвиток країни, призводячи до неефективного використання державних ресурсів. Витрати на

корупцію знижують обсяги державного бюджету, який міг би бути спрямований на розвиток інфраструктури, освіти, охорони здоров'я та інших важливих сфер. Крім того, корупція відлякує інвесторів, що призводить до зниження обсягів іноземних інвестицій та уповільнення економічного зростання;

— корупція у сфері державного управління призводить до погіршення якості державних послуг. Громадяни, які не можуть отримати послуги належної якості через корупційні дії посадовців, втрачають довіру до державних інституцій й це стосується таких важливих сфер, як охорона здоров'я, освіта, соціальний захист та інші.

— корупція підриває основи демократичної держави, створюючи нерівні умови для громадян та підприємств й це призводить до порушення принципів рівності, справедливості та верховенства права. Громадяни, які не вірять у чесність виборчого процесу та неефективність державних інституцій, можуть втратити довіру до демократичної системи в цілому.

— корупція сприяє посиленню соціальної нерівності, оскільки переваги отримують ті, хто має можливість дати хабар або використати свої зв'язки. Відповідно, це призводить до посилення соціальної напруги та зневіри у можливість досягнення успіху законним шляхом. Соціальна несправедливість, викликана корупцією, може стати джерелом конфліктів та соціальної нестабільності [11, с. 2031; 12, с.157].

На нашу думку, корупція в державному секторі має глибокі та багатогранні причини, що вимагають системного підходу для їх подолання, а її наслідки є руйнівними для економіки, суспільства та державних інституцій, тому боротьба з корупцією має стати пріоритетом для кожної держави, що прагне досягти сталого розвитку та добробуту своїх громадян.

Корупція є глобальною проблемою, яка негативно впливає на економічний розвиток, соціальну стабільність та довіру громадян до державних інституцій. За даними Transparency International, у 2023 році понад дві треті країн мали індекс сприйняття корупції (CPI) нижче 50, що свідчить про високий рівень корупції [13, с.10]. У багатьох країнах корупція стає основною перешкодою для економічного зростання та ефективного державного управління, призводячи до значних економічних втрат та соціальної нерівності.

Різні країни використовують різні підходи до боротьби з корупцією, розробляючи та впроваджуючи комплексні правові та інституційні заходи. Наприклад, у США діє Закон про іноземні корупційні практики (FCPA), який є одним із найжорсткіших у світі та забезпечує суворе покарання за підкуп іноземних посадовців. Велика Британія з 2010 року запровадила Закон про боротьбу з хабарництвом (Bribery Act), який охоплює як внутрішні, так і міжнародні корупційні дії, включаючи відповідальність компаній за недбалість у запобіганні хабарництву [13, с.12; 14]. В розробленій таблиці, представлені приклади боротьби з корупцією в країнах, що ілюструють різні підходи та законодавчі ініціативи. Відповідно визначені держави показують,

яким чином адаптують свої антикорупційні стратегії до національних умов, використовуючи як внутрішні ресурси, так і міжнародний досвід для досягнення ефективних результатів. Розуміння цих підходів може сприяти розробці більш ефективних антикорупційних політик у різних країнах, що стикаються з цією проблемою [15, с. 937].

Країна	Основні закони та ініціативи	Опис
США	Foreign Corrupt Practices Act (FCPA)	Забороняє підкуп іноземних посадових осіб для отримання або збереження бізнесу, передбачає жорсткі санкції.
Велика Британія	Bribery Act 2010	Комплексний закон, що охоплює як хабарництво в країні, так і за кордоном, включаючи відповідальність за бездіяльність.
Німеччина	Gesetz zur Bekämpfung der Korruption (Закон про боротьбу з корупцією)	Регулює боротьбу з корупцією в державному секторі, включає жорсткі покарання для посадових осіб.
Франція	Sapin II	Запроваджує жорсткі вимоги щодо прозорості та підзвітності, створює антикорупційне агентство (AFA).
Італія	Legge Severino (Закон Северіно)	Містить заходи проти корупції, конфлікту інтересів та запобігання корупційним діям серед державних посадовців.
Південна Корея	Improper Solicitation and Graft Act (Закон Кім Йон Рана)	Забороняє недобросовісні запити та хабарництво, охоплює як державних посадовців, так і приватний сектор.
Бразилія	Lei da Empresa Limpa (Закон про чисту компанію)	Запроваджує відповідальність юридичних осіб за корупційні дії, включає суворі покарання та заходи з протидії корупції.
Китай	Anti-Unfair Competition Law (Закон про боротьбу з недобросовісною конкуренцією)	Включає положення проти комерційного хабарництва та нечесної конкуренції, передбачає жорсткі санкції.
Кенія	Ethics and Anti-Corruption Commission Act (Закон про Комісію з питань етики та боротьби з корупцією)	Створює незалежний орган для розслідування корупційних справ, впроваджує освітні програми та антикорупційні ініціативи.
Україна	Закон України «Про запобігання корупції», Закон України «Про Національне антикорупційне бюро України» (НАБУ)	Встановлює систему запобігання корупції, створює НАБУ для розслідування корупційних злочинів серед високопосадовців.

Табл 1. Практика боротьби з корупцією. Практика
Джерело власна розробка автора на основі [13;14]

Удосконалення системи боротьби з корупцією в Україні вимагає комплексного підходу та впровадження ряду стратегічних заходів. Перш за все, необхідно зміцнити незалежність та ефективність антикорупційних органів, таких як Національне антикорупційне бюро та Спеціалізована антикорупційна прокуратура, своєю чергою це охоплює забезпечення достатніх фінансових ресурсів, кадрового забезпечення та незалежності у розслідуванні корупційних справ. Другим важливим напрямом є покращення прозорості та відкритості державних процесів. Необхідно активно впроваджувати електронні системи управління, електронні реєстри та інші інструменти, які забезпечують доступ до інформації для громадськості та зменшують можливість виникнення корупційних схем. Третім напрямом є підвищення рівня професійної етики серед державних службовців й це може бути досягнуто через проведення навчань та тренінгів з питань етики та інтегритету, розробку кодексів поведінки та встановлення механізмів моніторингу дотримання етичних стандартів [16]. Особлива увага також має бути приділена питанням громадського контролю та участі громадянського суспільства у боротьбі з корупцією. Залучення громадських організацій, журналістів та активних громадян до моніторингу та виявлення корупційних випадків може відігравати значну роль у зменшенні рівня корупції та забезпеченні відповідальності за корупційні дії.

Висновки. Корупція є однією з найбільших перешкод на шляху до ефективного державного управління та сталого розвитку суспільства. Аналізуючи проблеми, пов'язані з корупцією, можна дійти висновку, що вона підриває економічну стабільність, знижує інвестиційну привабливість країни та перешкоджає справедливому розподілу ресурсів. Корупція також погіршує якість надання державних послуг, що негативно впливає на рівень життя громадян та їхню довіру до державних інституцій.

Боротьба з корупцією вимагає системного та комплексного підходу, який включає як правові та інституційні реформи, так і зміну суспільної культури та етики. Перш за все, необхідно забезпечити незалежність та ефективність антикорупційних органів, які повинні мати достатні повноваження та ресурси для виконання своїх функцій. Законодавчі зміни повинні спрямовуватися на посилення відповідальності за корупційні дії та створення механізмів для їх запобігання.

Міжнародний досвід показує, що важливу роль у боротьбі з корупцією відіграють прозорість та підзвітність державних процесів. Впровадження електронного урядування, електронних публічних закупівель та автоматизованих систем контролю може значно знизити рівень корупції. Такі заходи підвищують відкритість діяльності державних органів, зменшуючи можливості для зловживань та хабарництва.

Громадський контроль та участь громадянського суспільства є невіддільною частиною успішної антикорупційної стратегії. Активне залучення

громадян до процесів прийняття рішень, моніторингу та оцінки діяльності державних органів сприяє формуванню прозорого та відповідального уряду. Важливу роль у цьому процесі відіграють засоби масової інформації, які інформують суспільство про випадки корупції та сприяють підвищенню обізнаності громадян про їхні права.

Для досягнення стійких результатів у боротьбі з корупцією необхідна політична воля та консолідація зусиль усіх зацікавлених сторін — держави, громадянського суспільства, бізнесу та міжнародних партнерів. Тільки через спільні зусилля можна створити умови для ефективної протидії корупції та побудови правової держави, де верховенство права та справедливість є основоположними принципами.

Отже, боротьба з корупцією має бути пріоритетним завданням сучасного державного управління. Лише через системний підхід, залучення новітніх технологій та активну участь громадськості можна досягти значного зниження рівня корупції та підвищити ефективність функціонування державних інституцій й це, своєю чергою, сприятиме економічному зростанню, підвищенню якості життя громадян та зміцненню демократичних інститутів в Україні.

Література:

1. Самодай В., Ковтун Г. Корупція: загрози та наслідки для соціуму. *Економіка та суспільство*. 2023. №49. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2360/2281> (дата звернення: 18.02. 2024)
2. Dávid-Barrett E., Fazekas M. Grand corruption and government change: an analysis of partisan favoritism in public procurement. *European Journal on Criminal Policy and Research*. 2020. № 26.4. P. 411-430.
3. Likarchuk N., Velychko Z., Andrieieva O., Lenda R., & Vusyk H. Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*. 2023. № 41(76). P. 769-779.
4. Cifuentes-Faura J. Government transparency and corruption in a turbulent setting: The case of foreign aid to Ukraine. *Governance*. 2024. № 37.2. P. 659-670.
5. Cherniei V. Criminal remedies and institutional mechanisms for combating corruption crimes: the experience of Ukraine and international approaches. *Juridical Tribune/Tribuna Juridica*. 2022. №12.2. URL: <https://www.ceeol.com/search/article-detail?id=1095278>
6. Blavatsky P. Obesity of politicians and corruption in Ukraine in 2000–2020–Reply. *Economics of Transition and Institutional Change*. 2021. № 29.2. P. 361-365.
7. Králiková M. Importing EU norms: the case of anti-corruption reform in Ukraine. *Journal of European Integration*. 2022. № 44.2. P. 245-260.
8. Busol O., Kostenko O., Romanyk B. The Crisis-Type Phenomenon Of Corruption In Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. № 8.3. P. 36-41.
9. Dragan O. Psychological Aspects of Corruption in Public Administration: Case-Study of Ukraine. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. 2020. № 9.6. 264 p. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/20d5/84441e26c15f75b25a14208fcc25b453ca61.pdf>
10. Skrynkovskyy R. Competitiveness of the Company on the Market: Analytical Method of Assessment and the Phenomenon of the Impact of Corruption in Ukraine. *Journal of Optimization in Industrial Engineering*. 2021. № 14.Special Issue. P. 79-86.
11. Audretsch D. Necessity or opportunity? Government size, tax policy, corruption, and implications for entrepreneurship. *Small Business Economics*. 2022. № 58.4. P. 2025-2042.

12. Карасаєв С. У., Лікарчук Н. В. Міжнародні аспекти використання інформаційних технологій у державному управлінні. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2023. № 12. С. 151–163.

13. Likarchuk N., Andrieieva O., Likarchuk D., Bernatskyi A. Impression marketing as a tool for building emotional connections in the public administration sphere. *Studies in Media and Communication*. 2022. № 10 (1). P. 9-16.

14. Decarolis F. *Rules, discretion, and corruption in procurement: Evidence from italian government contracting*. National Bureau of Economic Research. 2020. № w28209. URL: <https://www.nber.org/papers/w28209>

15. Castro A., Nelson P., Shaz A. Corporate corruption: A review and an agenda for future research. *Academy of Management Annals*. 2020. № 14.2. P. 935-968.

16. Králiková M. Importing EU norms: the case of anti-corruption reform in Ukraine." *Journal of European Integration*. 2022. № 44.2. P. 245-260.

References:

1. Samodai, V., Kovtun, H. (2023). Koruptsiia: zahrozy ta naslidky dlia sotsiumu [Corruption: threats and consequences for society]. *Ekonomika ta suspilstvo*. №49. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/2360/2281> [in Ukrainian].

2. Dávid-Barrett, E., Fazekas, M. (2020). Grand corruption and government change: an analysis of partisan favoritism in public procurement. *European Journal on Criminal Policy and Research*. № 26.4. P. 411-430 [in English].

3. Likarchuk, N., Velychko, Z., Andrieieva, O., Lenda, R., & Vusyk, H. (2023). Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*. № 41(76). P. 769-779 [in English].

4. Cifuentes-Faura, J. (2024). Government transparency and corruption in a turbulent setting: The case of foreign aid to Ukraine. *Governance*. № 37.2. P. 659-670 [in English].

5. Cherniei, V. (2022). Criminal remedies and institutional mechanisms for combating corruption crimes: the experience of Ukraine and international approaches. *Juridical Tribune/ Tribuna Juridica*. №12.2. URL: <https://www.cceol.com/search/article-detail?id=1095278> [in English].

6. Blavatskyy, P. (2021). Obesity of politicians and corruption in Ukraine in 2000–2020–Reply. *Economics of Transition and Institutional Change*. № 29.2. P. 361-365 [in English].

7. Králiková, M. (2022). Importing EU norms: the case of anti-corruption reform in Ukraine. *Journal of European Integration*. № 44.2. P. 245-260 [in English].

8. Busol, O., Kostenko, O., Romanyk, B. (2022). The Crisis-Type Phenomenon Of Corruption In Ukraine. *Baltic Journal of Economic Studies*. № 8.3. P. 36-41 [in English].

9. Dragan, O. (2020). Psychological Aspects of Corruption in Public Administration: Case-Study of Ukraine. *Academic Journal of Interdisciplinary Studies*. № 9.6. 264 p. URL: <https://pdfs.semanticscholar.org/20d5/84441e26c15f75b25a14208fcc25b453ca61.pdf> [in English].

10. Skrynkovskyy, R. (2021). Competitiveness of the Company on the Market: Analytical Method of Assessment and the Phenomenon of the Impact of Corruption in Ukraine. *Journal of Optimization in Industrial Engineering*. № 14.Special Issue. P. 79-86 [in English].

11. Audretsch, D. (2022). Necessity or opportunity? Government size, tax policy, corruption, and implications for entrepreneurship. *Small Business Economics*. № 58.4. P. 2025-2042 [in English].

12. Karasaiev, S. U., Likarchuk, N. V. (2023). Mizhnarodni aspekty vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u derzhavnomu upravlinni [International aspects of the use of information technologies in public administration]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty*. № 12. P. 151–163 [in Ukrainian].

13. Likarchuk, N., Andrieieva, O., Likarchuk, D., Bernatskyi, A. (2022). Impression marketing as a tool for building emotional connections in the public administration sphere. *Studies in Media and Communication*. № 10 (1). P. 9-16 [in English].
14. Decarolis, F. (2020). Rules, discretion, and corruption in procurement: Evidence from italian government contracting. *National Bureau of Economic Research*. № w28209. URL: <https://www.nber.org/papers/w28209> [in English].
15. Castro, A., Nelson, P., Shaz, A. (2020). Corporate corruption: A review and an agenda for future research. *Academy of Management Annals*. № 14.2. P. 935-968 [in English].
16. Králiková, M. (2022). Importing EU norms: the case of anti-corruption reform in Ukraine." *Journal of European Integration*, № 44.2. P. 245-260 [in English].

УДК 35

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-184-195](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-184-195)

Марченко Роман Валерійович здобувач вищої освіти ступеня доктора філософії, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, Київ, 03058, <https://orcid.org/0000-0003-1046-2164>

ПОДОЛАННЯ НЕГАТИВНИХ ТЕНДЕНЦІЙ ФУНКЦІОНУВАННЯ МЕХАНІЗМІВ ВЗАЄМОДІЇ ОРГАНІВ ПУБЛІЧНОЇ ВЛАДИ І ЗАСОБІВ МАСОВОЇ ІНФОРМАЦІЇ У СИСТЕМІ ДЕРЖАВНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. Визначено, що у контексті розкриття систематичної структури необхідних видозмін законодавчого поля реверсифікації механізму подолання негативних тенденцій контрольно-наглядової та регулятивної діяльності Нацради необхідно розглянути аспект стратегічного планування медіадіяльності зазначеним органом у якості субскладника впливу на процеси інформаційної взаємодії влади та ЗМІ.

Розглянуто, що відповідно до п. 1-3 ч. 1 ст. 90 Закону України «Про медіа» № 2849-IX, до повноважень Нацради національний законодавець відносить, окрім іншого, опціональну можливість брати пряму участь у розробці державно-політичного інформаційного курсу, розробці та затвердженні стратегічного порядку діяльності Нацради (Стратегії), а також – розробницькій діяльності щодо конструювання Плану реалізації зазначених стратегічних напрацювань. Вищезазначені підходи в прогностичному розумінні можуть мати певні застереження щодо імплементації у поле взаємодії органів публічної влади та ЗМІ відповідно.

Зауважено, що монополізація Нацради на провадження державно-політичного інформаційного курсу, регламентована у п. 1 ч. 1 ст. 90 Закону України «Про медіа» № 2849-IX, є контраверсійним елементом впливу на коопераційну діяльність влади та ЗМІ. Виходячи з того, що статусно Нацраду у ст. 70 Закону України «Про медіа» № 2849-IX визначено як колегіальний, конституційний та постійно діючий державний орган, дані положення частково контрастують із демократичною презумпцією рівності повноважень влади та ЗМІ, генерованою лейтмотивним підходом даного нормативно-правового акту, адже створюють правовий прецедент спрямування та координації діяльності ЗМІ (узагальнено – медіа) пропорційно державній політиці або уявленням державного апарату про національну медіадіяльність. Остання, водночас, асоціюється із самоврядним, незалежним від органів державної влади структурним концептом упровадження.

Доведено, що елементом видозмін зазначеного законодавчого підходу у контексті трансформаційної перепрофіляції стилістично-повноважного клас-терного вияву діяльності Нацради, що прямо та опосередковано генерує подальшу специфіку інтеграційно-комунікаційних перетворень співробітництва формату «органи публічної влади – ЗМІ, можна вважати трансформацію положень п. 1 ч. 1 ст. 90 Закону України «Про медіа» № 2849-IX. Її формат може мати таку проформу генерації: «Національна рада розробляє державну політику у сфері медіа та сприяє її реалізації».

Ключові слова. Механізм подолання негативних тенденцій, контрольно-наглядова та регулятивна діяльності Нацради, Закон України «Про медіа».

Marchenko Roman Valeriyovych Ph.D. graduate, National Aviation University,
1 Lubomyr Huzar Ave., Kyiv, 03058, <https://orcid.org/0000-0003-1046-2164>

OVERCOMING NEGATIVE TRENDS IN THE FUNCTIONING OF MECHANISMS OF INTERACTION BETWEEN PUBLIC AUTHORITY BODIES AND THE MASS INFORMATION MEDIA IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM

Abstract. It was determined that in the context of the disclosure of the systematic structure of the necessary amendments to the legislative field of the reversification of the mechanism for overcoming the negative trends of the control, supervisory and regulatory activities of the National Council, it is necessary to consider the aspect of strategic planning of media activities by the specified body as a subcomponent of the influence on the processes of information interaction between the government and mass media.

It was considered that in accordance with clauses 1-3, part 1 of Art. 90 of the Law of Ukraine "On Media" No. 2849-IX, among the powers of the National Council, the national legislator includes, among other things, the optional opportunity to directly participate in the development of the state-political information course, the development and approval of the strategic order of the National Council's activities (Strategy), as well as the development activities related to the construction of the Plan for the implementation of the specified strategic developments. The above-mentioned approaches in a prognostic sense, in our opinion, may have certain reservations regarding implementation in the field of interaction between public authorities and mass media, respectively.

It is noted that the monopolization of the National Council on the implementation of the state-political information course is regulated in Clause 1, Part 1, Art. 90 of the Law of Ukraine "On Media" No. 2849-IX, is a controversial element of influence on the cooperative activities of the government and mass media. Based on the fact that the status of the National Council in Art. 70 of the Law

of Ukraine "On Media" No. 2849-IX is defined as a collegial, constitutional and permanent state body, these provisions partially contrast with the democratic presumption of equality of powers of the authorities and mass media, generated by the leitmotiv approach of this normative legal act, because they create a legal precedent for the direction and coordination of mass media activities (in general - media) in proportion to state policy or the state apparatus's ideas about national media activity. The latter, at the same time, is associated with a self-governing, independent from state authorities structural concept of implementation.

It has been proved that the element of modification of the specified legislative approach in the context of the transformational re-profiling of the stylistic and authoritative cluster expression of the activity of the National Council, which directly and indirectly generates further specifics of the integration and communication transformations of the cooperation of the "public authorities - mass media" format, can be considered the transformation of the provisions of clause 1 part 1 Art. 90 of the Law of Ukraine "On Media" No. 2849-IX. Its format can have the following generation proforma: "The National Council develops state policy in the field of media and promotes its implementation.

Keywords. Mechanism for overcoming negative trends, supervisory and regulatory activities of the National Council, Law of Ukraine "On Media".

Постановка проблеми. Системність проблематики формування негативних тенденцій функціонування механізмів взаємодії органів публічної влади і засобів масової інформації (далі – ЗМІ) в структурно-системній парадигмі державного управління України на етапі європеїзації та демократизації суспільних процесів є багатofакторним наукоємним сегментом подальшого покращення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковому доробку сучасних учених відображені різноманітні аспекти функціонування механізмів взаємодії органів публічної влади і засобів масової інформації.

Незважаючи на посилений науковий інтерес до цього питання, досвід подолання негативних тенденцій функціонування механізмів взаємодії органів публічної влади і засобів масової інформації у системі державного управління, залишається недостатньо узагальненим і систематизованим. Тому, у статті ставиться за мету здійснити огляд сутності основних підходів до подолання негативних тенденцій функціонування механізмів взаємодії органів публічної влади і засобів масової інформації у системі державного управління.

Виклад основного матеріалу. Серед ключових негативних тенденцій взаємодії влади та ЗМІ в Україні можемо виділяти неконкретність контрольно-регулятивних повноважень Національної ради України з питань телебачення і радіомовлення (далі – Нацрада) за новоствореним Законом України «Про медіа» № 2849-IX; відсутність сегментарної визначеності прав та обов'язків

цифрових (електронних) ЗМІ в рамках провадження діяльності останніми за Законом України «Про медіа» № 2849-IX; недієвість прямого механізму взаємодії влади та ЗМІ, прописаного у ст. 34 Основного закону – Конституції України; наявність деяких колізій предметного упровадження прав, свобод, свободи слова та свободи думки журналістів в період дії правового режиму воєнного стану та відносна ефективність відповідної нормативно-правової бази – Постанови Верховної Ради України Про Заяву Верховної Ради України про цінність свободи слова, гарантії діяльності журналістів і засобів масової інформації під час дії воєнного стану № 2190-IX від 14.04.2022 р.

Кожен із вищезазначених кластерів проблематики взаємодії влади та ЗМІ пропонуємо розглянути детальніше контекстно до пропозиції подолання негативних тенденцій профільної кореляції влади та ЗМІ в Україні на продемократичних засадах.

Так, механізм подолання негативних тенденцій контрольно-наглядової та регулятивної діяльності Нацради відносно взаємодії органів публічної влади та ЗМІ повинно спрямовуватися за двома координаційними категоріями – законодавчою та інституційно-реалізаційною.

Законодавчий складник зазначеного механізму, на наш погляд, повинен передбачати трансформацію та точкові видозміни положень Закону України «Про медіа» № 2849-IX, що стосуються нормування та стандартизації діяльності Нацради.

Зокрема, потребують уточнення положення ч. 4 ст. 6 Закону України «Про медіа» № 2849-IX [1], якою Нацраду визначено «органом державного регулювання та органом нагляду (контролю) у сфері медіа». На наше особисте переконання, враховуючи призначення функцію статті Закону № 2849-IX, в рамках якої законодавцем визначено базові положення щодо діяльності Нацради («Державна політика та регулювання у сфері медіа»), потребують розширеного означення безпосередні шляхи реалізації контролю та нагляду Нацрадою у якості національного регулятора [2].

Із нормативно-юридичної та юридично-технічної проєкції, ч. 4 ст. 6 Закону України «Про медіа» № 2849-IX пропонуємо викласти в такій редакції: «Органом державного регулювання та контролю (нагляду) у сфері медіа є Національна рада, котра реалізує власні повноваження шляхом визначення меж прав та обов'язків органів державної влади та засобів масової інформації у сфері інформаційної діяльності». Така конотація може розглядатися як нормативно-правове узвичаєння взаємодії влади та ЗМІ, що повинна мати не лише коопераційну, але й взаємодоповняльну форму прояву, спрямовану на забезпечення базових прав, свобод та інтересів людини та громадянина, серед яких чільне місце займає право на інформацію, передбачене ч. 2 згаданої раніше ст. 34 Конституції України.

Наступним контраверсійним елементом нормативного (законодавчого) урегулювання процесів контрольно-наглядової (регулятивної) діяльності Нацради можна визначити повноваження, зазначені у ч. 1 ст. 30 Закону України «Про медіа» № 2849-IX [3].

Так, національний законодавець розповсюджує повноваження щодо контролю та нагляду, а також – мовлення та функціонування аудіовізуальних медіа на місцевому (муніципальному) рівні. Підхід, таким чином, дозволяє унормувати процес локалізації державної інформаційної політики на загальнодержавному та муніципальному рівнях, що потенційно може виступати елементом порушення прав журналістів на збирання, поширення та оприлюднення інформації (та ж ст. 34 Основного закону – Конституції України), а також – прав громадян на інформації, що гарантується, знову-таки, тією ж ст. 34 Конституції України. Означена парадигма вертикальних правовідносин (підпорядкування) та декларована монополія на здійснення Нацрадою як національним регулятором де-факто регіональної політики інформаційного мовлення інтегрує сферу взаємодії влади та ЗМІ у концептуалізацію балансу значущості державних інституцій. Даний чинник, як зазначалося раніше, є прямим критичним проявом дестабілізації демократії, верховенства права та свободи слова, що, в свою чергу, забезпечується вільним та безбар'єрним функціонуванням ЗМІ в рамках реалізації індивідуальних компетентнісних обов'язків.

Інструментами подолання даної нормативної колізії задля забезпечення функціонування системи контролю та нагляду за здійсненням інформаційної діяльності в рамках демократично-гуманного поля, в той же час, можна називати перепрофілювання ч. 1 ст. 30 Закону України «Про медіа» № 2849-IX [4] у такий редакційний формат: «Національна рада здійснює контроль та нагляд за додержанням цього Закону, інших законів України місцевими аудіовізуальними медіа». Таке нормативно-правове компонування, по-перше, залишає поле для здійснення діяльності локальних аудіовізуальних медіа в рамках відкритості та гласного інформаційного порядку викладу інформації та, по-друге, ініціалізує здійснення діяльності локальних аудіовізуальних медіа в Україні виключно в межах національного законодавства. Зазначений підхід, на наше особисте переконання, може вирішити питання взаємодії між органами публічної влади та ЗМІ із обопільним збереженням правового та ідеологічного інтересу зазначених акторів.

Окрім того, у контексті розкриття систематичної структури необхідних видозмін законодавчого поля реверсифікації механізму подолання негативних тенденцій контрольно-наглядової та регулятивної діяльності Нацради необхідно розглянути аспект стратегічного планування медіадіяльності зазначеним органом у якості субскладника впливу на процеси інформаційної взаємодії влади та ЗМІ [5].

Відповідно до п. 1-3 ч. 1 ст. 90 Закону України «Про медіа» № 2849-IX [6], до повноважень Нацради національний законодавець відносить, окрім іншого, опціональну можливість брати пряму участь у розробці державно-політичного інформаційного курсу, розробці та затвердженні стратегічного порядку діяльності Нацради (Стратегії), а також – розробницькій діяльності щодо конструювання Плану реалізації зазначених стратегічних напрацювань. Вищезазначені підходи в прогностичному розумінні, на наш погляд, можуть мати певні застереження щодо імплементації у поле взаємодії органів публічної влади та ЗМІ відповідно.

Першочергово зауважимо, що монополізація Нацради на провадження державно-політичного інформаційного курсу, регламентована у п. 1 ч. 1 ст. 90 Закону України «Про медіа» № 2849-IX, є контраверсійним елементом впливу на коопераційну діяльність влади та ЗМІ. Виходячи з того, що статусно Нацраду у ст. 70 Закону України «Про медіа» № 2849-IX визначено як колегіальний, конституційний та постійно діючий державний орган [7], дані положення частково контрастують із демократичною презумпцією рівності повноважень влади та ЗМІ, генерованою лейтмотивним підходом даного нормативно-правового акту, адже створюють правовий прецедент спрямування та координації діяльності ЗМІ (узагальнено – медіа) пропорційно державній політиці або уявленням державного апарату про національну медіадіяльність. Остання, водночас, асоціюється із самоврядним, незалежним від органів державної влади структурним концептом упровадження.

Елементом видозмін зазначеного законодавчого підходу у контексті трансформаційної перепрофіляції стилістично-повноважного кластерного вияву діяльності Нацради, що прямо та опосередковано генерує подальшу специфіку інтеграційно-комунікаційних перетворень співробітництва формату «органи публічної влади – ЗМІ», можна вважати трансформацію положень п. 1 ч. 1 ст. 90 Закону України «Про медіа» № 2849-IX. Її формат може мати таку проформу генерації : «Національна рада розробляє державну політику у сфері медіа та сприяє її реалізації. Діяльність Національної ради засновується на пропозиціях стратегічному розвитку національного телекомунікаційного спектру мовлення та носить розпорядчий та інформаційний характер водночас». Такий нормативний підхід може дозволити нормативізувати поняття співробітництва між владою та ЗМІ на принципово новий рівень внаслідок зниження контрольно-компетенційного балансу від інституційної юрисдикції органів державного спектру до юрисдикційної рівності між органами державного спектру повноважень та ЗМІ як представниками інтересів суспільства (влада – у якості представницького органу суспільного інтересу, ЗМІ – у якості органу-генералізатора інформаційної політики відкритості всередині країни) [8].

Далі пропонуємо розглянути інституційно-реалізаційний механізм подолання негативних тенденцій контрольно-наглядової та регулятивної діяльності Нацради відносно взаємодії органів публічної влади та ЗМІ в Україні.

Нормативною підставою даної ретрансформації доцільно називати вищезгадані положення ст. 70 Закону України «Про медіа» № 2849-IX, де національний законодавець акцентує увагу на колегіальному, конституційному та державному сегменті (аспекті) функціонування Нацради у якості національного регулятора медіаринку.

Проблема інституційно-реалізаційного механізму подолання негативних тенденцій контролю та нагляду Нацради полягає у непідлаштованості положень профільного Закону України «Про медіа» № 2849-IX під регулювання сфери медіа. За теоретичним визначенням, «медіа – широке поняття, до складу якого доцільно відносити комунікаційні засоби, інструментально-способові елементи інформаційної взаємодії (передачі) та медіапростір як інформаційний конструкт, що виникає внаслідок взаємодії (співвідношення) двох вищезазначених факторних елементів» [9]. Водночас, практичне розуміння поняття «медіа» у національному законодавстві знаходимо у п. 30 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіа» № 2849-IX, де останнє визначається як засіб поширення масової інформації незалежно від форми, із обов'язковим збереженням ознак індивідуалізації на кшталт редакційного контролю та наявності постійної (незмінної) назви [10].

Також примітно, що на рівні дефініціювання національний законодавець ототожнює терміни «медіа» та «засіб масової інформації» (вищезгаданий п. 30 ч. 1 ст. 1 Закону України «Про медіа» № 2849-IX), що фактично контрастує із призначенневою функцією зазначеного Закону. У дійсності, Закон України «Про медіа» № 2849-IX, відповідно його Преамбули, спрямовується на забезпечення права громадян на інформацію шляхом її повноцінного, різнобічного та достовірного отримання (рецепіювання), проте інструменти (джерела) такого інформаційного отримання на рівні Закону України «Про медіа» № 2849-IX, як і у Законі України «Про друковані засоби масової інформації (пресу) в Україні» № 2782-XII, концентруються виключно на офіційних одиницях інформаційної діяльності, що авторизовано можуть збирати, систематизувати та поширювати відповідну галузеву за призначенням інформацію (дані). Означена теоретико-прикладна конотація, на наш погляд, унеможлиблює пряму комунікацію влади та ЗМІ та, водночас, не враховує концептів відображення та висвітлення права громадян на інформацію в межах медіадіяльності, що за своїм розумінням є обсяговішим, аніж термін «засоби масової інформації», поняттям та явищем та включає в себе, окрім іншого, кооперацію влади та ЗМІ з метою дотримання загальних принципів демократії [11].

Виходячи із вищевизначеної інституційно-реалізаційної проблематики, можемо виділити декілька застосовних, на наш погляд, способів (механізмів) видозміни діяльності Нацради у даному розрізі.

По-перше, сегмент забезпечення взаємодії влади та ЗМІ повинен бути впроваджений Нацрадою в межах декларування завдань та функцій Закону України «Про медіа» № 2849-IX. Вбачаємо за доцільне трансформацію Преамбули зазначеного нормативно-правового акта у наступному вигляді : «Цей Закон спрямований на забезпечення реалізації права на свободу вираження поглядів, а також права громадян на різнобічну, достовірну та оперативну інформацію шляхом її отримання із відкритих та перевірених інформаційних джерел». Такий підхід дозволить уможливити коло взаємодії органів влади та ЗМІ, адже наразі останніми вважаються суб'єкти інформаційної діяльності друкованого та цифрового форматів, що контрастує із загальними положеннями національної політики у ЗМІ-сфері в умовах Євроінтеграції.

Означена нормативно-правова рамка, в свою чергу, може слугувати елементом встановлення інституційних зв'язків Нацради як національного регулятора медіаринку із органами (інституціями) пов'язаної компетенції, що в умовах усунення проблематики функціонування інституційно-реалізаційного механізму подолання негативних тенденцій контрольно-наглядової та регулятивної діяльності Нацради набуває додаткової актуальності. Йдеться, зокрема, про Міністерство цифрової трансформації України (Мінцифру) та Міністерство культури та інформаційної політики України, що прямо або опосередковано формують засади інформаційно-політичного курсу в сфері взаємодії влади та ЗМІ крізь генералізовану законодавчу призму – положення Постанови КМУ № 856 від 19.09.2019 р. Питання Міністерства цифрової трансформації та Постанови КМУ № 501 Про внесення змін до Положення про Міністерство цифрової трансформації України, що фактично імплементує та інтегрує компетенційну діяльність Мінцифри відповідно новоствореному Закону України «Про медіа» № 2849-IX (відносно Міністерства цифрової трансформації України) та нормативно-правові концепції, встановлені ПКМУ № 495 від 03.09.2014 р. Про затвердження Положення про Міністерство культури України та ПКМУ № 885 від 16.10.2019 р. Деякі питання діяльності Міністерства культури та інформаційної політики (відносно Міністерства культури та інформаційної політики України).

Сегментована понятійно-категоріальна та ідеологічна складова кооперації Нацради, Міністерства цифрової трансформації України та Міністерства культури та інформаційної політики України, на наше переконання, повинна мати два комплексних наративи їхнього забезпечення – нормативний та організаційно-інституційний. Зазначені трансформаційні

пропозиції у їхній органічній сукупності пристосовно до процедури регламентації взаємодії (співробітництва) влади та ЗМІ означимо нижче.

В першу чергу, у контексті співробітництва Нацради, Міністерства цифрової трансформації України та Міністерства культури та інформаційної політики України потребує регламентаційного нормування ст. 72 Закону України «Про медіа» № 2849-IX, котрою встановлюється презумпція незалежності та самостійності діяльності Нацради. Якщо перший аспект (незалежність) є вмотивованою організаційно-медійною категорією діяльності національного регулятора, то питання самостійності діяльності Нацради є контраверсійним з точки зору імовірної втрати медіаефективності в процесі регулювання, спрямування та координації національного медіаринку України. З метою нівелювання вищезазначеної кластерно-організаційної проблематики, пропонуємо виклад ч. 1 ст. 72 Закону України «Про медіа» у наступній редакції: «Національна рада є колегіальним органом, який здійснює свої повноваження самостійно, у співробітництві із органами державної влади та органами місцевого самоврядування, їхніми посадовими та службовими особами».

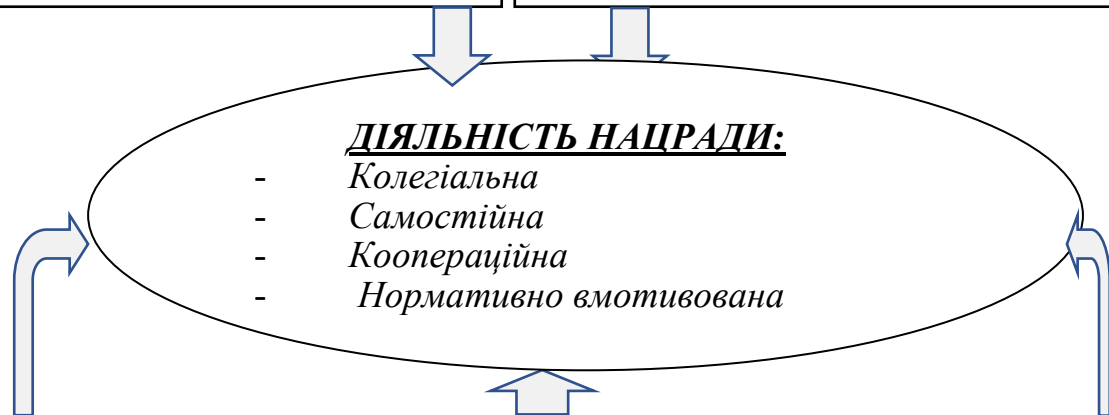
Для кооперації формату «влада–ЗМІ» подібні законодавчі контекстуації можна вважати, по-перше, механізмом забезпечення прозорості владно-медійного співробітництва; по-друге, засобом (способом) узвичаєння неузурпаційної політики медіапростору Нацрадою як національним регулятором медіаринку; по-третє, механізмом встановлення політики медіаефективності на рівні інституційного забезпечення, що окрім Нацради (національний регулятор медіаринку), має інформаційно-цифровий та діджиталізаційний (Міністерство цифрової трансформації України), а також культурно-інформаційний (Міністерство культури та інформаційної політики України) аспекти генерації [12]. Вищезазначений нормативно-інституційний кластерний підхід до формування тріумвірату інформаційного плюралізму в Україні (Нацрада, Мінцифра, Мінкульт) також доцільно розглядати як додатковий захід забезпечення інформаційної безпеки в умовах повномасштабної російської агресії проти України, за якої саме співробітництво та коопераційна стратегічна взаємодія влади та ЗМІ може розглядатися у якості чинника збереження національної ідентичності, соціального духу та організаційно-громадянської послідовності мислення.

Висновки. На рис. 1. представлено апропріативну презентну парадигму впровадження необхідних нормативних та інституційних перепрофілювань діяльності Нацради у якості національного регулятора медіадіяльності в Україні (пропорційно віднайденим у Законі України «Про медіа» № 2849-IX колізійним аспектам).

Нормативний підхід – внесення профільних видозмін компетенції Нацради відповідно до ЗУ «Про медіа» № 2849-IX з метою забезпечення взаємодії влади та ЗМІ

Інституційний підхід – концептуалізація діяльності Нацради у співвідношенні із іншими органами влади з метою забезпечення взаємодії влади та ЗМІ в Україні.

Колегіальність Нацради — гарантія прийняття нею рішень шляхом застосування концепції (теорій) колективного обговорення, подальшого колективного узгодження та колективного голосування, наслідком чого є ухвалення відповідного рішення в сфері інформаційної політики. Колегіальність Нацради являє собою своєрідний балансувальний трек для забезпечення вмотивованої взаємодії влади та ЗМІ в Україні.

Коопераційність Нацради — наявність опційної можливості прийняття рішень органом та впровадження інформаційно-політичних структурних мірил ведення інформаційної політики, що може чинити вплив на провадження взаємодії між владою та ЗМІ в Україні. Застосування теорій коопераційної діяльності Нацради у інформаційній сфері (Мінкульт) та цифровій сфері (Мінцифра) з метою запровадження даної цілі на практиці.

Самостійність Нацради — незалежність від зловживань та узурпацій від інших державних органів, виконання власного функціонального призначення — спрямування та координації, окрім іншого, процесів взаємодії влади та ЗМІ на рівні процесу стратегічного співробітництва.

Література:

1. Закон України «Про медіа» № 2849-IX від 13.12.2022 р. (поточна ред. від 11.02.2024 р.). Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>

2. Гонюкова, Л. Основні напрями співпраці влади та громади і необхідні для цього умови. Державне управління : удосконалення та розвиток. № 3. 2015. Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=819>

3. Пунтус, М. Що змінює новий Закон «Про медіа». Онлайн-портал Bazilik. 2023. Режим доступу : <https://bazilik.media/shcho-zminiue-novyj-zakon-pro-media/>

4. Закон України «Про медіа» № 2849-IX від 13.12.2022 р. (поточна ред. від 11.02.2024 р.). Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>

5. Халецька, А., Халецький, В. Інституціональне забезпечення взаємодії органів державної влади та громадянського суспільства. Державне управління: удосконалення та розвиток. № 5. 2014. Режим доступу : <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=717>

6. Закон України «Про медіа» № 2849-IX від 13.12.2022 р. (поточна ред. від 11.02.2024 р.). Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>

7. Закон України «Про медіа» № 2849-IX від 13.12.2022 р. (поточна ред. від 11.02.2024 р.). Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>

8. Коврига, О. Взаємодія органів державної влади з громадськістю в системі державного управління України. Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія : Державне управління. № 2. 2020. С. 109-114. — с. 110-111.

9. Lee, M. et al. The Practice of Government Public Relations. Taylor & Francis, 2021. 338 p. С. 121-122.

10. Закон України «Про медіа» № 2849-IX від 13.12.2022 р. (поточна ред. від 11.02.2024 р.). Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>

11. McCombs, M., Valenzuela, S. Setting the Agenda : Mass Media and Public Opinion. Polity Press, 2020. 248 p. С. 173-174.

12. Deane, J. Media and communication in governance: It's time for a rethink. A GOVERNANCE PRACTITIONER'S NOTEBOOK: ALTERNATIVE IDEAS AND APPROACHES. OECD, 2015. 16 p. С. 7-8.

13. Чувардинський, О. «Четверта влада» в структурі громадянського суспільства. Наукові записки. Вип. 32. 2018. С. 455-467. С. 463.

14. Русинюк, М. Механізми взаємодії публічної влади та громадянського суспільства у процесі реалізації публічної політики України. Вчені записки ТНУ ім. В. І. Вернадського. Серія : Державне управління. № 4. 2019. С. 111-116. С. 114-115.

References:

1. Law of Ukraine "On Media" No. 2849-IX dated December 13, 2022 (current edition dated February 11, 2024). Verkhovna Rada information. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>

2. Honyukova, L. The main directions of cooperation between the authorities and the community and the necessary conditions for this. Public administration: improvement and development. No. 3. 2015. Access mode: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=819>

3. Puntus, M. What the new Law "On Media" changes. Bazilik online portal. 2023. Access mode: <https://bazilik.media/shcho-zminiuije-novyj-zakon-pro-media/>

4. Law of Ukraine "On Media" No. 2849-IX dated December 13, 2022 (current edition dated February 11, 2024). Verkhovna Rada information. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>

5. Khaletska, A., Khaletskyi, V. Institutional support for interaction between state authorities and civil society. Public administration: improvement and development. No. 5. 2014. Access mode: <http://www.dy.nayka.com.ua/?op=1&z=717>

6. Law of Ukraine "On Media" No. 2849-IX dated December 13, 2022 (current edition dated February 11, 2024). Verkhovna Rada information. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>

7. Law of Ukraine "On Media" No. 2849-IX dated December 13, 2022 (current edition dated February 11, 2024). Verkhovna Rada information. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>

8. Kovryga, O. Interaction of state authorities with the public in the system of public administration of Ukraine. Academic notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series: Public administration. No. 2. 2020. P. 109-114. -- with. 110-111.

9. Lee, M. et al. The Practice of Government Public Relations. Taylor & Francis, 2021. 338 p. P. 121-122.

10. Law of Ukraine "On Media" No. 2849-IX dated December 13, 2022 (current edition dated February 11, 2024). Verkhovna Rada information. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2849-20#Text>

11. McCombs, M., Valenzuela, S. Setting the Agenda: Mass Media and Public Opinion. Polity Press, 2020. 248 p. P. 173-174.

12. Deane, J. Media and communication in governance: It's time for a rethink. A GOVERNANCE PRACTITIONER'S NOTEBOOK: ALTERNATIVE IDEAS AND APPROACHES. OECD, 2015. 16 p. P. 7-8.

13. Chuvardynskyi, O. "Fourth power" in the structure of civil society. Proceedings. Vol. 32. 2018. P. 455-467. P. 463.

14. Rusynyuk, M. Mechanisms of interaction between public authorities and civil society in the process of implementation of public policy of Ukraine. Academic notes of TNU named after V. I. Vernadskyi. Series: Public administration. No. 4. 2019. P. 111-116. P. 114-115.

УДК 351:001

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-196-206](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-196-206)

Матвєєнко Ірина Володимирівна кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри місцевого самоврядування та розвитку територій, Навчально-науковий інститут публічної служби та управління Національного університету «Одеська політехніка», вул. Генуезька, 22, м. Одеса, 65092, тел.: (048) 705-97-00, <https://orcid.org/0000-0002-2567-9668>

ТЕОРЕТИЧНЕ ПІДГРУНТЯ ЩОДО РОЗУМІННЯ КАТЕГОРІЇ «ВПЛИВИ» В СИСТЕМІ ПУБЛІЧНОГО УПРАВЛІННЯ

Анотація. У статті зроблено наголос, що серед українських та зарубіжних наукових досліджень відсутній єдиний підхід щодо визначення категорії «впливи» в системі публічного управління, що обумовлено різним теоретичним підґрунтям їх розуміння. Відзначено, що у наукових джерелах представлено систематичний огляд теорій державного управління, в контексті якого тлумачать категорії «впливи». На основі аналізу наукових джерел виявлено «дерево теорій», які є основоположними в науці державного управління та є визначають підґрунтя для дослідження будь-якого явища чи процесу, в тому числі і впливів в системі публічного управління. Зроблено наголос, що в межах «дерева теорій» налічується більше 150 теорій, втім, більшість з них об'єднуються в єдиний науковий конструкт, який складається з 15 основних теорій. Виявлено, що сучасні наукові розвідки зосереджені на дослідженні таких видів впливу як: соціальний вплив, вплив мережевого управління, вплив політичного середовища на державне управління; інформаційний вплив та вплив інновацій. Представлено основу змістовну характеристику кожного із зазначених видів впливів та визначено їх роль в системі публічного управління. До теорії, які складають підґрунтя для розуміння «впливів» віднесено: теорію соціального впливу в публічному управлінні (зосереджуються на поясненні глибинних процесів колективного переконання, перетворенні соціальної відповідності та зміни поведінки); теорія мережевого управління (домінуючим є колективний вплив, який об'єднує суб'єктів управління для вироблення спільного бачення, що виходять з інтересів державного та недержавного секторів); теорія мотивації (формує відповідну модель поведінки); теорія інформаційного впливу (інформація впливає на прийняття державних рішень, формування політики та управління в цілому); теорія інновацій (зосереджується на виробленні нових підходів до вирішення складних проблем суспільства, розвитку новітніх технологій). Встановлено, що вплив інновацій в системі публічного управління здійснюється у таких напрямках як: вироблення нових форм підзвітності,

створення нових підходів до переосмислення системи з урахуванням новітніх технологій, збереження ідентичності та посилення справедливості, винайдення нових способів залучення громадян.

Ключові слова: впливи, теорія впливів, система впливів, система публічного управління, види впливів.

Matvieienko Iryna Volodymyrovna Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Local Self-Government and Territorial Development, Educational and Scientific Institute of Public Service and Management, National University "Odesa Polytechnic", Genoese St., 22, tel.: (048) 705-97-00, <https://orcid.org/0000-0002-2567-9668>

THEORETICAL FOUNDATION FOR UNDERSTANDING THE CATEGORY "IMPACT" IN THE PUBLIC ADMINISTRATION SYSTEM

Abstract. The article emphasizes that among Ukrainian and foreign scientific studies there is no unified approach to defining the category of "influences" in the public administration system, which is due to different theoretical foundations of their understanding. It is noted that scientific sources present a systematic review of theories of public administration, in the context of which the categories of "influences" are interpreted. Based on the analysis of scientific sources, a "tree of theories" was identified, which are fundamental in the science of public administration and determine the basis for the study of any phenomenon or process, including influences in the public administration system. It is emphasized that there are more than 150 theories within the "tree of theories", however, most of them are combined into a single scientific construct, which consists of 15 main theories. It was found that modern scientific intelligence is focused on the study of such types of influence as: social influence, influence of network management, influence of the political environment on public administration; information impact and innovation impact. The basic substantive characteristics of each of the mentioned types of influences are presented and their role in the public administration system is defined. The theories that form the basis for understanding "influences" include: the theory of social influence in public administration (focusing on the explanation of the deep processes of collective persuasion, the transformation of social conformity and behavior changes); the theory of network management (dominant is the collective influence that unites management subjects to develop a common vision based on the interests of the state and non-state sectors); the theory of motivation (forms an appropriate model of behavior); the theory of informational influence (information affects public decision-making, policy formation and management in general); innovation theory (focuses on the development of new approaches to solving complex societal problems, the development of the latest technologies). It has been

established that the impact of innovations in the public administration system is carried out in such directions as: developing new forms of accountability, creating new approaches to rethinking the system taking into account the latest technologies, preserving identity and strengthening justice, inventing new ways of engaging citizens.

Keywords: influences, theory of influences, system of influences, system of public management, types of influences.

Постановка проблеми. Категорія «впливи» має багато різноманітних визначень в різних наукових галузях. Слід відзначити, що не дивлячись на великий спектр наукових досліджень, єдиного підходу до визначення поняття «впливи» не існує. Так, існують визначення, в яких впливи розуміються в декількох контекстах: здатність впливати на людей, речі, події; примусити об'єкт впливу змінити поведінку; вплив влади на людей через відповідний інструментарій впливів. Також впливи розглядаються в контексті концепції влади, яка вважається соціальною концепцією, оскільки вона є фундаментальною та складною. Вважається, що влада, якою володіє особа або група, може бути визначена лише відносно сфери осіб, над якими ця влада може здійснюватися, і набору соціальних ресурсів, які становлять важелі цієї влади. З цієї позиції, впливи відіграють ключову роль в системі публічного управління, оскільки спрямовані на досягнення певного результату.

Теорії займають центральне місце в науці з державного управління. Вони здійснюють опис багатограних та складних явищ та процесів, а також допомагають їх розуміти та передбачити у практичному вимірі. Це обумовлює потребу у проведенні подальших досліджень щодо розуміння категорії «впливи» в системі публічного управління з конкретизацією у теоретичному вимірі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У сучасних наукових джерелах велика кількість досліджень присвячена розумінню категорії «впливи» з різних позицій та в контексті різних теорій. Визначаються наукові розвідки, в яких представлено основи теорії державного управління, які складають підґрунтя для дослідження різноманітних суспільних відносин, явищ та процесів. Зокрема, визначено близька 150 теорій, які є підґрунтям досліджень в межах науки державного управління, деякі з них об'єднані в певні наукові конструкти [3]. Є наукові здобутки, які розглядають та тлумачать дефініцію «впливи» в контексті таких теорій як: теорія принципал-агента; інституціональна теорія; теорія демократії; теорія мотивації державної служби; теорія непередбачених обставин; теорія соціального обміну; теорія систем; теорія ефективного державного управління; теорія самовизначення; поведінкова теорія; теорія цілепокладання; теорія соціального навчання; теорія соціальної ідентичності; теорія очкування [3]; теорія соціального впливу в публічному управлінні; теорія мотивації [6]; теорія мережевого

управління; теорія колективного управління; теорія міжсекторальної співпраці [1; 5]; теорія політичного впливу [7]; теорія інформаційного впливу [5]; теорія інновацій [4] та ряд інших.

Втім, слід відзначити, що розуміння категорії «впливи» в системі публічного управління потребує проведення подальших наукових досліджень, як в теоретичній, так і в практичній площині.

Мета статті – виявити основні теорії, в межах яких розкривається зміст категорії «впливи» в системі публічного управління та встановити їх спрямованість у практичному вимірі.

Виклад основного матеріалу. Серед українських та зарубіжних наукових досліджень відсутній єдиний підхід щодо визначення категорії «впливи» в системі публічного управління, що залежить від теоретичного підґрунтя їх визначення. Втім, слід відзначити, що більшість дослідників визначає ключову роль впливів в процесі управління, оскільки вони спрямовані на формування спільного розуміння проблеми та спільного підходу до її вирішення шляхом узгоджених дій між всіма учасниками. Так, науковець Ф. Хаттке (2023) у своїй розробці представив систематичний огляд теорій державного управління, в контексті якого тлумачать категорії «впливи». Так, на його думку, теорії та «дерево теорій» є основоположними в державному управлінні та є визначають підґрунтя для дослідження будь-якого явища чи процесу. В межах «дерева теорій» налічується більше 150 теорій, які складають основу дослідження в межах науки державного управління. Втім, дослідник стверджує, що більшість з них об'єднуються в єдиний науковий конструкт, який виокремлює 15 основних теорій. Теорії значно різняться з точки зору дисциплінарного підґрунтя, методологічного вибору, географічних умов, різноманітності авторів та виходу за межі академічного кола. Це призводить до певної їх дисперсії в межах макро- і мікротеорій, а інколи навіть до низької суспільної значимості [3].

Ф. Хаттке (2023) робить наголос, що:

- теорії слід розглядати як важливий інструмент для науковців державного управління не лише для просування досліджень, а й для надання рекомендацій у практичному вимірі;
- при вивченні будь-якого явища спиратися на дослідницькі статті, що ґрунтуються на методах, оскільки вони мають більше практичних наслідків;
- найбільш центральні теорії, в першу чергу, ґрунтуються на фактах західних досліджень, а отже, слід враховувати умови практичного їх застосування;
- чим актуальніша теорія з практичної точки зору, тим менше вона актуальна для ширших соціальних проблем і навпаки [3].

З цієї позиції, Ф. Хаттке (2023) виявлено основні теорії державного управління та встановлено їх основну роль в наукових розвідках з 2000 по

2019 рік: теорія принципал-агента; інституціональна теорія; теорія мережевого управління; теорія демократії; теорія мотивації державної служби; теорія непередбачених обставин; теорія соціального обміну; теорія систем; теорія ефективного державного управління; теорія самовизначення; поведінкова теорія фірми; теорія цілепокладання; теорія соціального навчання; теорія соціальної ідентичності; теорія очкування [3].

Допоміжними теоріями визначено наступні: політико-економічна теорія; парадигми; теорія ресурсної залежності; поведінкова теорія; теорія непередбачених обставин; теорія високої надійності; теорія культури; теорія поля; теорія структурування; теорія практики; нова теорія державного управління; теорія неупередженого управління; теорія настанов; теорія верхніх ешалонів; теорія публічності; теорія суспільної цінності; теорія публічності; теорія дифузії політики; теорія економічного розвитку; теорія спільнот; теорія навчання; теорія бюджетування; теорія залежності; коаліційна теорія; акторно-мережева теорія; теорія влади; еволюційна теорія; теорія стратегії; ресурсна теорія; теорія конфлікту; теорія людського капіталу; теорія стейхолдерів; теорія легітимності; теорія позитивного бухгалтерського обліку; теорія копродукції; теорія довіри; теорія державного управління; теорія управління державною службою; теорія кооперації; теорія соціальних мереж; теорія соціального капіталу; теорія колективних дій; теорія спільного мережевого управління; теорія політичного делегування і управління; теорія підзвітності; теорія ігор; теорія регуляції; теорія трансакційних витрат; унітарна виконавча теорія; теорія принципал-агент; теорія управління; теорія стимулювання; теорія сигналізації; теорія суспільних благ; теорія державних видатків; теорія права власності; розмір/сфера застосування теорії державного управління; призматична теорія; теорія оцінювання програм; теорія сучасності; теорія планування; теорія управління; теорія систем; теорія складності; теорія переосмислення; конституційна теорія; теорія бюрократії М. Вебера; теорія бюрократичного управління; теорія адміністративної теорії; теорія реалізації політики; теорія демократичних еліт; феміністична теорія; теорія встановлення порядку денного; теорія соціального руху; теорія обрамлення; наративна теорія; теорія знань; теорія участі; дорадча теорія; теорія дискурсу; теорія демократії; постмодерністська теорія; критична теорія; теорія комунікативної дії; теорія справедливості; теорія громадянства; теорія моралі; теорія ліберального інтернаціоналу; теорія політики; Неокласична теорія виробництва; теорія публічних фінансів; теорія фіскального федералізму; теорія некомерційного сектору; теорія неспроможності уряду; теорія багаторівневого управління; теорія європейської інтеграції; теорія екологічної модернізації; теорія держави загального добробуту; теорія міського режиму; теорія держави; теорія енергетичних ресурсів; теорія зайнятості; теорія голосування; теорія децентралізації; теорія ролей; теорія ефективності лідерства; теорія трансформацій; теорія адміністративного

лідерства; теорія збереження ресурсів; теорія соціального обміну; теорія передбачуваної організаційної підтримки; теорія подібності; теорія міжгрупового конфлікту; теорія соціальної ідентичності; теорія самокатегоризації; теорія соціалізації; теорія представницької бюрократії; теорія політичного дизайну; теорія когнітивного дисонансу; теорія потреб людини; теорія самоефективності; теорія соціального порівняння; теорія обґрунтованих дій; теорія обґрунтованих дій; теорія запланованої поведінки; теорія задоволеності громадян; теорія перспектив; теорія прийняття рішень; теорія управління ефективністю; теорія організаційного навчання; теорія двозначності цілей; теорія організаційних зобов'язань; теорія X / Y; теорія справедливості; теорія цілепокладання; теорія очікування; психологічна теорія контракту; теорія волонтерства; теорія самовизначення; теорія скупченості мотивацій; теорія відповідності людини і середовища; теорія ефективного уряду [3].

При дослідженні соціального впливу в публічному управлінні, у наукових джерелах виокремлюється теорія соціального впливу, сформульована Гербертом Кельманом на початку 1950-х років. Ця теорія пояснює умови, за яких соціальний вплив викликає зміну ставлення або поведінки [6]. Теорія розвивалася на основі значних соціальних і політичних потрясінь, прикладом яких стали рухи за громадянські права та антивоєнні протести. Дослідження соціального впливу зосереджуються на поясненні глибинних процесів колективного переконання та перетворення соціальної відповідності на зміну ставлення та поведінки. Теорія соціального впливу прослідковується у трьох основних напрямках досліджень, що заклали основу для аналізу різних мотиваційних підстав зміни ставлення; конформізм і соціальна динаміка; дослідження когнітивного дисонансу і послідовності; функціональні теорії ставлення [6].

В межах теорії соціального впливу визначається три способи прийняття соціального впливу, а саме: відповідність, ідентифікація та інтерналізація. Г. Кельман (1974) визначив соціальний вплив як зміну поведінки в соціальних умовах, викликане однією людиною або групою людей. Комплаєнс, ідентифікація та інтерналізація являють собою реакції на соціальні впливи, які розглядаються як результати динамічних процесів взаємодії з агентом (агентами) впливу в інформаційному та мотиваційному контексті [6].

Зарубіжні дослідники Х. А. Рейсс-Гонсалес, Ф. Агнессенс, М. Естеве (2023) впливи в публічному управлінні розглядають в контексті мережевого управління. Відзначається, що в мережах управління деякі суб'єкти управління мають більший вплив, оскільки обмін інформацією є важливим посередником у цих відносинах та залежить від рівня мотивації. На міжнародному рівні, як правило, превалює колективний вплив, який має свої прояви в рамках управлінських мереж. Суб'єкти об'єднуються для колективних обговорень щодо вироблення спільного бачення та виходять з

інтересів державного управління державного та недержавного секторів, формалізуючи простори для міжсекторальної співпраці, обміну інформацією та прийняття рішень. Поділяючи науковий погляд Т. Беслі та М. Гамак (2018) дослідники Х. А. Рейес-Гонсалес, Ф. Агнессенс, М. Естеве (2023) наголошують, що суб'єкти управління розглядають інших акторів як впливових учасників через призму мотивації участі. З цієї позиції, зроблено наголос на теорії мотивації, яка в системі впливів публічного управління займає одне із центральних місць, втім потребує подальшого систематичного вивчення. Науковці зосереджують увагу на вивченні розуміння мотивації в контексті концепції колективних дій, яка пояснює яким чином поліцентричні та колаборативні системи управління працюють на практиці [5].

Вплив політичного середовища на державне управління стосується аспекту встановлення відносин між політикою та адміністрацією. Наприклад, якщо розглядати зовнішньополітичний вплив на інституцію, то очікується, що вища політична керівна влада узгоджуватиме державні інститути відповідно до своїх цілей. Найпомітнішим наслідком зовнішньої політики є те, що вона створює проблему ролівої невизначеності. Перед державними управліннями постає складне завдання щодо визначення та виконання своїх ролей. Здебільшого, це відбувається тоді, коли тиск з боку політичного впливу високий. Державні адміністратори можуть отримувати різні інструкції від різних суперечливих політичних впливів, і цей аспект створює ланцюжок проблем для всієї інституції. Бюрократія має істотний вплив на життєво важливий аспект прийняття рішень в організації. Крім того, залежно від різних державних інститутів, політичний вплив має різні, але критичні наслідки, такі як зменшення суспільної поваги та віри в ці інститути. Одна з найважливіших ролей державного управління полягає в тому, що ефективне служіння суспільству стоїть на першому місці. Таким чином, відсутність цієї довіри ставить під загрозу відносини між державними інституціями, які мають вирішальне значення для безперебійної роботи уряду. Зовнішньополітичний вплив має і позитивну сторону. Політичне втручання та вплив створюють платформу для зближення між двома сферами влади. Це створює позитивні комунікаційні шляхи, які доповнюють відносини між урядом і адміністрацією. Це вигідно тим, що дозволяє обмінюватися ідеями між цими взаємопов'язаними аспектами управління. Отримана зручність значною мірою сприяє підвищенню ефективності та потенціалу державного управління та держави щодо реалізації політики. Прояви політичного впливу, стосується державного управління та персоналу. Призначення осіб на посади державного управління має ґрунтуватися на заслугах особи. Причина цього полягає в тому, що робота державного адміністратора є вимогливою і вимагає досвідчених і кваліфікованих людей. У деяких випадках це не береться до уваги, і робляться призначення під політичним впливом. Це ускладнює законний відбір найбільш кваліфікованої людини на роботу, тим самим впливаючи на якість адміністративних рішень, які будуть прийматися [7].

Наукові наробки також зосереджені на виявленні факторів впливу мережевого управління, розробці механізмів винагород, які задовільняють партнерів при досягненні цілей спільного управління та колективних дій [1].

В сучасних дослідження відмічаються суперечки щодо впливу та контролю над ресурсами та його результатами в партнерствах. Вплив є одним з найбільш фундаментальних показників досягнення результату, але в розвідках з державного управління, вказано на доцільності здійснення контролю за діями суб'єктів управління та прийнятими рішеннями. Вплив ґрунтується на компетентності та зазвичай, розуміється як сприйняття управлінського процесу між всіма суб'єктами в системі публічного управління [5].

Наступна група дослідників П. Кантареллі, Н. Белль та Дж.Л Холл (2023) наголошує на першочерговості інформаційного впливу в системі публічного управління, оскільки саме інформація відіграє центральну роль у прийнятті державних рішень, як у формуванні політики, так і в управлінні. У науковому вимірі дослідження інформаційного впливу зосереджені на таким напрямках як: управління ефективністю; розробка та реалізація політики; управління зацікавленими сторонами; бюджетування та фінанси; управління людськими ресурсами; психологія та прийняття рішень; управління ризиками та кризами; алгоритмічні рішення та штучний інтелект; адміністративне навантаження [5].

Науковий синтез щодо дослідження інформаційного впливу спрямований на посилення теоретичного та концептуального розвитку в науковому та практичному розумінні використання інформації в державному управлінні та прийнятті управлінських рішень [5].

У глобалізовану світі інновацій в системі публічного управління відіграють ключову роль у побудові належного врядування та є предметом досліджень серед науковців. Так, Е. Онгаро, Т. Гонг та І. Цзін (2021) зазначають, що не дивлячись на великий масив літератури, яка присвячена інноваціям, проблематика впливу інновацій та їх роль в системі публічного управління досліджена недостатньо. Визначається потреба у проведенні комплексних досліджень до цієї проблематики та виявлення аналітичних поглядів на вплив різних контекстів на інновацій в публічному управлінні та механізмів, за допомогою яких може відбуватися вплив. Фахівці (Е. Онгаро, Т. Гонг та І. Цзін (2021) наголошують, що в даному процесі можуть виникати теоретичні та методологічні складності при відокремленні контекстуальних впливів від інших факторів [4].

Обсерваторія інновацій державного сектору Організації економічного співробітництва та розвитку (далі – ОЕСР) ставить визначає інновації як основний інструментарій у діяльності урядів, які орієнтовані на вироблення нових підходів до вирішення складних проблем суспільства. Уряди багатьох країн вже кілька десятиліть працюють над тим, щоб відкрити свої системи для громадськості. Проте процеси глобалізації, розвиток нових технологій, зростаючі очікування громадян змісили трансформувати підходи до

встановлення взаємодії. У Звіті «Глобальні тенденції державних інновацій 2023» представлено основні тенденції у глобальному контексті при запровадженні інновацій, які стосуються наступного [2]:

1. Вироблення нових форм підзвітності. ОЕСР взяла на себе провідну роль у просуванні зусиль ОЕСР, пов'язаних зі штучним інтелектом. Так, у 2019 році було прийнято Принципи ОЕСР щодо штучного інтелекту. Інноваційний набір міжурядових стандартів щодо штучного інтелекту наголошує на важливості забезпечення того, щоб системи штучного інтелекту втілювали цінності, орієнтовані на людину, такі як справедливість, прозорість, розумність та підзвітність тощо.

2. Створення нових підходів до переосмислення системи з урахуванням новітніх технологій. Наприклад, пандемія COVID-19 привернула увагу до підвищення якості надання медичних послуг завдяки швидкому масштабуванню технологічних інновацій, особливо для охорони здоров'я на відстані. Однак глобальні демографічні тенденції, зокрема старіння та зростання хронічних захворювань, вимагали зміни підходу ще до кризи. В умовах зростаючого попиту розрізнені системи охорони здоров'я спонукали до закликів до більш орієнтованих на людей, інтегрованих підходів. Такі системи також можуть надавати якісніші дані для досягнення кращих результатів, дозволяючи урядам та іншим системам охорони здоров'я використовувати новітні технології для кращого розуміння пацієнтів і захворювань. Це вимагає переходу до системних підходів, переорієнтації державних процесів і потоків даних.

3. Збереження ідентичності та посилення справедливості. Тиск глобалізації посилює нерівність. Громади корінних народів піддаються особливому ризику, оскільки уряди розробляють інклюзивні зусилля на основі даних, щоб протистояти викликам, з якими вони стикаються, забезпечуючи при цьому повагу до їхніх прав, інтересів, ідентичності та цінностей. На місцевому рівні державна підтримка цифровізації культур допомагає забезпечити справедливий розподіл переваг від інновацій, одночасно сприяючи сталому розвитку. Уряди також розробляють інноваційні стратегії для подолання кризи вартості життя, безробіття, відсутності належного житла та бездомності, злочинності, зростання бідності, гендерної дискримінації та нерівності в ширшому сенсі, у тому числі за допомогою даних та системних підходів, а також працюють над подоланням цифрового розриву. На глобальному рівні уряди працюють над протидією формам нерівності на платформах гіг-економіки, створюючи альтернативи та забезпечуючи соціальну стійкість.

4. Нові способи залучення громадян. Взаємодія з громадянами постійно зростає, оскільки уряди працюють над посиленням представництва, участі та відкритості. Однак серед громадян залишається низький рівень впливу на розробку та надання державних політик і послуг, особливо серед молоді. Задля вирішення цього питання, уряди використовують складні методи зв'язку та

співпраці з громадськістю. Вони включають створення постійних громадських рад, просування підходів до громадянської науки, переосмислення громад та використання технологічних інновацій для зміцнення довіри громадськості, а також колективну трансформацію як фізичного, так і віртуального середовища [2].

Отже, різноманітність підходів до розуміння категорії «впливи» в системі публічного управління потребує проведення подальших наукових досліджень задля виявлення теоретичного підґрунтя та практичної спрямованості впливів у практичному вимірі.

Висновки. Проведений аналіз науково-прикладних досліджень продемонстрував відсутність єдиного підходу щодо розуміння категорії «впливи» серед дослідників, що обумовлено великою кількістю теорій, в контексті яких вони тлумачиться. Виокремлюються наукові розвідки, де комплексно представлено основі теорії державного управління («дерево теорій») та зроблено їх систематизацію відповідно до наукових конструктів.

Теорії значно різняться з точки зору дисциплінарного підґрунтя, методологічного вибору, географічних умов, різноманітності поглядів авторів. Це призводить до певної їх розгалуженості в межах макро- і мікротеорій, а інколи навіть до низької суспільної значимості. Наголошено на потребі проведення подальших наукових розвідок щодо дослідження впливів в аспекті ієрархії та систематизації з урахуванням теоретичного підґрунтя їх розуміння.

Література:

1. Fischer M., Maag S. Actors in forums: work input and different types of benefits. *Journal of Public Policy*. 2022. Vol. 4. Iss. 3. P. 1–20. URL: <https://doi.org/10.1017/S0143814X22000022> (дата звернення: 25.04.2024).
2. Global Trends in Government Innovation. Observatory of Public Sector Innovation. OECD. Published on 15 May 2023. URL <https://oecd-opsi.org/publications/trends-2023/> (дата звернення: 25.04.2024).
3. Hattke F. Theories and theorizing in public administration: A systematic review. *Public administration Review*. 2023. Vol. 83. Iss. 6. P. 1542-1563. URL: <https://doi.org/10.1111/puar.13730> (дата звернення: 15.05.2024).
4. Ongaro E., Gong T., Jing Y. Public administration, context and innovation: A framework of analysis. *Public administration and Development*. 2021. Vol. 41. Iss. 1. URL: <https://doi.org/10.1002/pad.1902> (дата звернення: 29.05.2024)
5. Reyes-Gonzalez J. A., Agneessens F., Esteve M. Shaping influence in governance networks: The role of motivations and information exchange. *Public administration*. 2023. Vol. 102. Iss. 4. URL: <https://doi.org/10.1111/padm.12942> (дата звернення: 15.05.2024)
6. Social Influence Theory: A review. *TheoryHub*. URL: <https://open.ncl.ac.uk/theories/15/social-influence-theory/> (дата звернення: 16.05.2024)
7. The Effect of A Political Environment on Public Administration. EdduSaver. 2024. URL: <https://www.eddusaver.com/the-effect-of-a-political-environment-on-public-administration/> (дата звернення: 22.05.2024).

References:

1. Fischer, M., & Maag, S. (2022). Actors in forums: work input and different types of benefits. *Journal of Public Policy*. Vol. 4. Iss. 3. P. 1–20. Retrieved from <https://doi.org/10.1017/S0143814X22000022>

2. Global Trends in Government Innovation (2023). Observatory of Public Sector Innovation. OECD. Retrieved from <https://oecd-opsi.org/publications/trends-2023/>
3. Hattke, F. (2023). Theories and theorizing in public administration: A systematic review. Public administration Review. Vol. 83. Iss. 6. P. 1542-1563. Retrieved from <https://doi.org/10.1111/puar.13730>
4. Ongaro, E., Gong, T., & Jing, Y. (2021). Public administration, context and innovation: A framework of analysis. Public administration and Development. Vol. 41. Iss. 1. Retrieved from <https://doi.org/10.1002/pad.1902>
5. Reyes-Gonzalez, J. A., Agneessens, F., & Esteve, M. (2023). Shaping influence in governance networks: The role of motivations and information exchange. Public administration. Vol. 102. Iss. 4. Retrieved from <https://doi.org/10.1111/padm.12942>
6. Social Influence Theory: A review. TheoryHub. Retrieved from <https://open.ncl.ac.uk/theories/15/social-influence-theory/>
7. The Effect of A Political Environment on Public Administration (2024). EdduSaver. Retrieved from <https://www.eddusaver.com/the-effect-of-a-political-environment-on-public-administration/> (дата звернення: 22.05.2024).

УДК 351.777;711.4(477)(045); 711.553(477)(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-207-220](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-207-220)

Махнюк Володимир Володимирович аспірант кафедри менеджменту та публічного управління, Державний податковий університет, вул. Університетська 31, м. Ірпінь, 08205, тел.: (063) 439-71-97, <https://orcid.org/0000-0001-8757-9454>

ДЕРЖАВНЕ РЕГУЛЮВАННЯ ПЛАНУВАННЯ ТА ЗАБУДОВИ ПРОМИСЛОВИХ МІСЬКИХ ТЕРИТОРІЙ НАСЕЛЕНИХ ПУНКТІВ УКРАЇНИ: ІМПЛЕМЕНТАЦІЯ ВИМОГ ДИРЕКТИВ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СОЮЗУ В НАЦІОНАЛЬНЕ ЗАКОНОДАВСТВО

Анотація. Мета дослідження полягає у вдосконаленні інструментів державного регулювання при плануванні та забудові промислових міських територій населених пунктів України шляхом аналізу міжнародного досвіду та вимог Директив Європейського Союзу у сфері містобудівної діяльності та визначення можливості їх імплементації у національну нормативно-правову базу. Для забезпечення стійкого розвитку міських територій та збереження здоров'я населення необхідне державне регулювання, яке включає: впровадження Європейських стандартів: імплементація вимог директив Європейського Союзу в національне законодавство з метою гармонізації екологічних стандартів, норм та процедур; зонування та планування територій: створення чіткого зонування промислових та житлових територій, що сприятиме раціональному використанню земельних ресурсів та зниженню екологічного навантаження; використання сучасних технологій: застосування найкращих доступних технологій та обладнання на промислових підприємствах для мінімізації викидів забруднюючих речовин; природоохоронні заходи: впровадження ефективних природоохоронних заходів на підприємствах, зокрема систем очищення викидів та відходів; моніторинг та контроль стану навколишнього середовища та контроль за дотриманням екологічних норм і стандартів; інноваційний розвиток: реструктуризація, перепрофілювання та технологічне переоснащення екологічно небезпечних і малоефективних промислових підприємств з метою підвищення їх екологічної безпеки. Виконання цих заходів сприятиме підвищенню екологічної безпеки, зменшенню негативного впливу промислових об'єктів на здоров'я населення, забезпеченню сталого розвитку міських територій України і головне - усвідомленню на всіх рівнях державного управління нагальної потреби збереження довкілля та підвищенню соціальної свідомості щодо особистої відповідальності кожного за усунення загальних загроз здоров'ю, особливо в сучасних умовах.

Ключові слова: державне регулювання, планування та забудова, промислові міські території, промислові об'єкти, національне законодавство, нормативно-правова база, імплементація директив ЄС

Makhniuk Volodymyr Volodymyrovych PhD Student of the Department of Management and Public Administration, State Tax University, St. 31 University St., Irpin, 08205, tel.: (063) 439-71-97, <https://orcid.org/0000-0001-8757-9454>

STATE REGULATION OF THE PLANNING AND BUILDING OF INDUSTRIAL URBAN TERRITORY IN SETTLEMENTS OF UKRAINE: IMPLEMENTATION OF THE REQUIREMENTS OF THE EUROPEAN UNION DIRECTIVES INTO NATIONAL LEGISLATION

Abstract. The purpose of the study is to improve the tools of state regulation in the planning and development of industrial urban territories in Ukrainian settlements by analyzing international experience and the requirements of the European Union Directives in the field of urban planning and determining the possibility of their implementation into the national legal framework.

To ensure the sustainable development of urban areas and preserve the health of the population, state regulation is necessary, which includes: implementation of European standards: implementation of the requirements of European Union directives into national legislation with the aim of harmonizing environmental standards, norms and procedures; zoning and planning of territories: creation of clear zoning of industrial and residential areas, which will contribute to the rational use of land resources and reduction of environmental burden; use of modern technologies: application of the best available technologies and equipment at industrial enterprises to minimize emissions of pollutants; environmental protection measures: implementation of effective environmental protection measures at enterprises, in particular emission and waste treatment systems; monitoring and control of the state of the environment and control of compliance with environmental norms and standards; innovative development: restructuring, repurposing and technological re-equipment of environmentally hazardous and inefficient industrial enterprises in order to improve their environmental safety.

The implementation of these measures will contribute to increasing environmental safety, reducing the negative impact of industrial facilities on the health of the population, ensuring the sustainable development of urban areas of Ukraine, and most importantly - awareness at all levels of state administration of the urgent need to preserve the environment and increasing social awareness of everyone's personal responsibility for eliminating general threats to health, especially in modern conditions.

Keywords: state regulation, planning and development, industrial urban areas, industrial facilities, national legislation, legal framework, implementation of EU directives

Постановка проблеми. Становлення України, як сучасної європейської держави, потребує залучення інноваційного досвіду інших країн світу в усіх сферах розвитку суспільного життя.

У зв'язку з цим виникла потреба у вивченні міжнародного досвіду містобудівної діяльності, визначення апроксимації директив ЄС до містобудівного законодавства та можливості імплементації положень європейських норм щодо охорони навколишнього середовища, забезпечення повноцінного комфортного життєвого середовища при плануванні і забудові промислових територій у вітчизняну нормативну базу сфери містобудування, що обумовило актуальність і мету дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній та зарубіжній науці найбільша увага приділена визначенню: ефективності енергозбереження будівель різного призначення, про що йдеться у роботах Gonzalo R., Rainer V., Hopfe Ch., McLeod R.; будівництву «пасивних» будинків - у роботах Walshaw E.; використанню відновлювальних джерел енергії у будівельному секторі - у роботах Гетун Г.В., Кошева В.О., Бінусова, М., Р. Манн; реновації застарілого фонду будівель - у роботах Leshchenko, N. 2018; оптимізації розміщення будівель з метою дотримання інсоляційного режиму - у роботах Мартинова В.Л., Сердюк А.М., Махнюк В.М., Сердюк Є.А.

Мета статті є вдосконалення інструментів державного регулювання при плануванні та забудові промислових міських територій населених пунктів України шляхом аналізу міжнародного досвіду та вимог Директив Європейського Союзу сфери містобудівної діяльності та визначення можливості їх імплементації у національну нормативно-правову базу для забезпечення спроможності та сталого (збалансованого) розвитку міських територіальних громад в сучасних умовах.

Виклад основного матеріалу. За визначенням Закону України «Про основи містобудування» (стаття 1) *«Містобудування (містобудівна діяльність) - це цілеспрямована діяльність державних органів, органів місцевого самоврядування, підприємств, установ, організацій, громадян, об'єднань громадян по створенню та підтриманню повноцінного життєвого середовища, яка включає прогнозування розвитку населених пунктів і територій, планування, забудову та інше використання територій, проектування, будівництво об'єктів містобудування ... створення інженерної та транспортної інфраструктури.»*

Тривалі процеси індустріалізації в промислових містах з переважним розвитком металургійної і коксохімічної промисловості, теплоенергетики, нафтопереробної, хімічної промисловості та машинобудівної галузей негативно впливають на стан навколишнього середовища міст, якість середовища життєдіяльності населення великих міст. При цьому вклад антропогенних факторів у формування різної патології населення, в тому числі генетичної, може коливатися від 10 до 60 % залежно від місця і умов його

проживання. Згідно з оцінкою експертів ВООЗ вклад факторів навколишнього середовища в загальний тягар захворювань дітей у віці до 5 років у світі становить 24 %, а від забруднення атмосферного повітря – 33 % [1].

Неінфекційні захворювання (НІЗ) в Україні є причиною більш ніж 80% втрачених років потенційного життя через передчасну смертність та інвалідність, а також близько 90% всіх смертей з високим рівнем передчасної смертності. НІЗ є важливою проблемою громадського здоров'я у всьому світі, адже майже кожна четверта смерть пов'язана з несприятливим навколишнім середовищем [2].

Законом України «Про регулювання містобудівної діяльності» передбачено обґрунтування на місцевому рівні довгострокової стратегії планування та забудови території населеного пункту, яка спрямована на вирішення найбільш актуальних проблем раціонального планування і забудови промислових територій та розвитку промислових об'єктів та повинна включати: характер промисловості і обсяги промислового виробництва, зонування території і взаємне розміщення окремих функціональних зон (сельбищних, промислових, комунально-складських) з встановленням контрольованих режимів ведення містобудівної і господарської діяльності в межах цих зон; природоохоронні заходи, в т.ч. із попередження забруднення атмосферного повітря тощо.

В Україні значна кількість промислових підприємств працює на технічно застарілому обладнанні, відповідно, споживаючи велику кількість природних ресурсів. Саме тому з боку ЄС приділена увага модернізації та прискоренню процесу реструктуризації цих підприємств різних галузей (гірничовидобувної, металургійної, хімічної та ін.). Виробництво продукції супроводжується утворенням великої кількості відходів, які в свою чергу не утилізуються. Найбільша їх кількість утворюється на підприємствах гірничо-металургійної, хімічної промисловості та енергетики. Майже 85% промислових відходів складають відходи первинного гірничого і збагачувального циклу [3].

На кожного жителя України в 2020 році припадало 53,6 кг викидів забруднюючих речовин в атмосферу. На кожен квадратний кілометр території країни припадало 3,8 т забруднюючих речовин. Окремо слід звернути увагу, що щороку 23 % смертей дорослих та 26 % смертей дітей віком до 5 років можна було б уникнути, якби були усунуті екологічні ризики, зокрема шляхом впровадження дієвого інституту контролю за дотриманням природоохоронного законодавства [4].

Відповідно до п.13 статті 6 Закону України «Про засади державної регіональної політики» (в редакції Закону № 2389-IX від 09.07.2022) державна регіональна політика спрямована на формування нормативно-правової бази, необхідної для реалізації державної регіональної політики, визначеної цим Законом, з урахуванням документів Ради Європи та Європейського Союзу (ЄС).

За статтею 124 «Нормативно-правове наближення» Угоди про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та ЄС, Європейським співтовариством з

атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони (далі – Угода про асоціацію) *«1. Сторони визнають важливість наближення чинного законодавства України до права Європейського Союзу. Україна забезпечує поступове приведення своїх чинних законів та майбутнього законодавства у відповідність до *acquis* ЄС.»*.

Наближення та адаптація існуючого та майбутнього національного законодавства для українських суб'єктів господарювання до європейського відповідно до статей 138 та 153 цієї Угоди повинно здійснюватися поступово поетапно згідно з чітко визначеними термінами і основними етапами імплементації [5].

Для забезпечення сталого економічного розвитку територіальних громад шляхом розвитку виробничих потужностей, створення нової продукції та їх конкурентоспроможності необхідна інтеграція європейської екологічної політики з її природоохоронною діяльністю в промисловий сектор України на основі рівності та взаємозалежності, що матиме позитивні наслідки як для українських громадян і підприємств України, так і для європейських громадян і суб'єктів господарювання ЄС.

Імплементація Директив як інструментів державного регулювання у планування та забудову промислових міських територій України. В основі екологічної політики є договір про створення Європейського союзу, підписаний в місті Маастрихт в 1992 р. Найважливішими правовими інструментами ЄС є рамкові правові акти – Директиви та Регламенти. В їх основі лежить принцип зближення законів і вони мають юридичну силу для держав-членів ЄС. Директиви та Регламенти Європейського союзу (біля 10% законодавств ЄС) розповсюджуються на промислові сектори (підприємства) країн-членів ЄС. Рішення Європейської Комісії (ЄК) застосовуються до конкретної країни (країн) чи промислових секторів (підприємств).

В європейській моделі галузі містобудування (стаття 361 Угоди про асоціацію) основною метою, на рівні держави, є збалансований розвиток міста та оточуючих його населених пунктів, який здійснюється шляхом проведення регіонального планування, активного співробітництва між міськими та місцевими органами влади приміських територій та спільного прийняття рішень, направлених на збереження, захист, поліпшення і відтворення якості навколишнього середовища, захист громадського здоров'я, розсудливе та раціональне використання природних ресурсів. Згідно з статтею 361 Угоди про асоціацію заохочується діяльність держави, її стратегій в різних промислових галузях щодо реалізації заходів на міжнародному рівні, спрямованих на вирішення регіональних і глобальних проблем навколишнього середовища у таких сферах: зміна клімату; екологічне управління; якість атмосферного повітря; якість води та управління водними ресурсами, включаючи морське середовище; управління відходами та ресурсами; захист природи; промислове забруднення і промислові загрози; хімічні речовини; шумове забруднення та ін.

Ситуація із забрудненням атмосферного повітря в Україні, при якій показники забруднення (ПЗ) у кілька разів перевищують відповідні показники у розвинутих країнах світу, потребує розробки плану дій щодо покращення якості повітря для відповідних територій, що відповідатиме вимогам основних інструментів ЄС – Директив 2010/75/ЄС від 24.11.2010 р. «Про промислове забруднення (інтегроване запобігання та контроль забруднення)» та 2008/50/ЄС Європейського Парламенту та Ради від 21.05.2010 р. «Про якість атмосферного повітря та чистіше повітря для Європи», які вже станом на січень 2021 р. частково імплементовано в законодавство України.

За вимогами директиви 2008/50/ЄС встановлюється потреба у: зменшенні ПЗ викидами забруднюючих речовин атмосферного повітря до рівнів, які мінімізують шкідливий вплив на здоров'я людини, приділяючи значну увагу уразливим групам населення та навколишньому природному середовищу в цілому; покращенні контролю та оцінки якості повітря, включаючи осідання забрудників; впровадженні найбільш ефективних заходів зі зменшення ПЗ атмосферного повітря на місцевому, національному рівнях та рівні Співтовариства.

Питання попередження забруднення атмосферного повітря стосуються ще п'ять директив ЄС: 96/62/ЄС від 27.09.1996 р. про оцінку та управління якістю атмосферного повітря; 1999/30/ЄС від 22.04.1999 р. щодо граничних величин двоокису сірки, двоокису азоту, окисів азоту, твердих часток та свинцю в атмосферному повітрі; 2000/69/ЄС від 16.11.2000 р. щодо граничних величин бензолу та окису вуглецю в атмосферному повітрі; 2002/3/ЄС від 12.02.2002 р. щодо озону в атмосферному повітрі; 97/101/ЄС від 27.01.1997 р. про встановлення взаємообміну даними з мереж та окремих станцій вимірювання ПЗ атмосферного повітря в межах держав-членів. Ці директиви потребують значного перегляду з урахуванням новітніх розробок у галузі науки і передового досвіду держав-членів у сфері захисту довкілля, та можливо заміни однією (об'єднаною) Директивою, оскільки всі п'ять директив є однонаправленими, та доповнити заходами з її імплементатії, що в інтересах прозорості, спрощення та адміністративної ефективності застосування державами-членами.

Директива 2010/75/ЄС зобов'язує держави ЄС контролювати та зменшувати вплив промислового забруднення на довкілля. Метою директиви є запобігання або, за неможливості, – зменшення забруднення від промислових об'єктів відповідно до принципу впровадження промисловими підприємствами найкращих доступних технологій та методів керування та принципу «забруднювач платить», а також принципу застосування комплексного розгляду та аналізу впливу підприємств на довкілля: на якість атмосферного повітря, поверхневих та підземних вод, ґрунтів (інтегрований дозвіл). У результаті впровадження положень цієї директиви очікується зменшення рівня викидів забруднюючих речовин у атмосферне повітря від стаціонарних джерел до 2030 року на 22,5 % обсягу викидів у 2015 році [6].

Директива 2010/75/ЄС замінила низку директив: Директиву 78/176/ЄЕС про відходи індустрії виробництва двоокису титану; Директиву 82/883/ЄЕС про контроль і моніторинг стану довкілля, пов'язаний з виробництвом двоокису титану; Директиву 92/112/ЄЕС про процедури гармонізації програм щодо зменшення та остаточної ліквідації забруднення, спричиненого відходами промисловості виробництва двоокису титану; Директиву 1999/13/ЄС про обмеження викидів летючих органічних сполук, що утворюються в результаті використання органічних розчинників у певних виробничих процесах об'єктів; Директиву 2000/76/ЄС про спалювання відходів; Директиву 2001/80/ЄС про скорочення викидів від великих спалювальних установок; Директиву 2004/107/ЄС, що стосується концентрації миш'яку, кадмію, ртуті, нікелю та поліциклічних ароматичних вуглеводнів у повітрі; Директиву 2008/1/ЄС про комплексне запобігання і контроль забруднення та інші.

Важливе місце в імплементації Директиви 2010/75/ЄС посідає спрощення дозвільної системи в сфері запобігання та контролю промислового забруднення. Не менш важливим результатом імплементації цієї Директиви стане забезпечення доступу громадськості до інформації та участі в процесі ухвалення рішень.

Стан виконання Україною Плану імплементації Директив ЄС для підвищення ефективності державного регулювання захисту довкілля. На виконання Плану імплементації Директив Європарламенту і Ради Європи 2003/35/ЄС від 26.05.2003 р. про участь громадськості у розробці деяких планів та програм, пов'язаних з навколишнім природним середовищем, 2001/42/ЄС від 27.06.2001 р. про оцінку наслідків окремих планів та програм для довкілля, 2003/4/ЄС від 28.01.2003 р. про доступ громадськості до інформації про навколишнє природне середовище, 2011/92/ЄС від 13.12.2011 р. про оцінювання впливу деяких публічних і приватних проєктів на довкілля та Орхуської конвенції щодо вільного доступу до інформації, участі громадськості в процесі прийняття рішень та доступ до правосуддя з питань, що стосуються довкілля, в Україні прийняті нові закони «Про оцінку впливу на довкілля» від 23.05.2017 р. № 2059-VIII та «Про стратегічну екологічну оцінку» від 20.03.2018 р. № 2354-VIII.

Зазначені закони є лише першими кроками у цій сфері і встановлюють правові та організаційні засади оцінки впливу на довкілля, спрямованої на запобігання шкоді довкіллю, забезпечення екологічної безпеки, охорони довкілля, раціонального використання і відтворення природних ресурсів у процесі прийняття рішень про провадження господарської діяльності, яка може мати значний вплив на довкілля, з урахуванням державних, громадських та приватних інтересів. Зазначені закони містять положення щодо проведення оцінки наслідків планованої діяльності суб'єктів господарювання, зокрема величини та масштабів такого впливу (площа території та чисельність

населення, які можуть зазнати впливу), характеру (зокрема транскордонного), інтенсивності і складності, тривалості, частоти і невідворотності впливу (включаючи прямий і будь-який опосередкований, побічний, кумулятивний, транскордонний, позитивний і негативний вплив), зумовленого:

- використанням у процесі провадження планованої діяльності природних ресурсів, зокрема земель, ґрунтів, води;

- викидами та скидами забруднюючих речовин, шумовим, вібраційним, світловим, тепловим та радіаційним забрудненням, випроміненням та іншими факторами впливу, а також здійсненням операцій у сфері управління відходами;

- ризиками для здоров'я людей та довкілля;

- кумулятивним впливом інших наявних об'єктів, планованої діяльності та об'єктів, щодо яких отримано рішення про провадження планованої діяльності;

- впливом планованої діяльності на клімат, у тому числі характер і масштаби викидів парникових газів;

- технологією і речовинами, що використовуються.

Проте механізму, який забезпечуватиме реальне та оперативне виявлення порушень природоохоронного законодавства, порушників останнього, фіксуватиме заподіяну шкоду та сприятиме її відшкодуванню, а також попереджатиме виникнення аналогічних порушень у майбутньому, зазначені закони «Про оцінку впливу на довкілля» та «Про стратегічну екологічну оцінку» не містять.

Саме на розвиток реформ у сфері захисту довкілля, життя та здоров'я людини, гарантування екологічної безпеки та на виконання статей 16, 50, та 66 Конституції України, Закону України «Про Основні засади (стратегію) державної екологічної політики України на період до 2030 року», Концепції реформування системи державного нагляду (контролю) у сфері охорони навколишнього природного середовища, затвердженої розпорядженням КМ України від 31.05.2017 р. № 616-р та Указу Президента України №837/2019 «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави» розроблено законопроект "Про державний екологічний контроль" (реєстраційний номер №3091), який включено згідно з Постановою ВР України від 06.02.2024 р. № 3562-IX до Порядку денного одинадцятої сесії ВР України дев'ятого скликання для прийняття ВР України [7].

Згідно з пояснювальною запискою до законопроекту №3091 обґрунтуванням для його створення слугували численні порушення суб'єктів господарювання – основних порушників, які під прикриттям Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» навіть не допускали посадових осіб Держекоінспекції до перевірок. Так, у 2020 р. кількість недопусків посадових осіб Держекоінспекції та її територіальних й міжрегіональних органів до перевірок підприємств

металургії, енергетики та інших, які є найбільшими забруднювачами довкілля, по планових заходах склала 99 випадків, а по позапланових – 430, з причини відсутності керівника або особи, уповноваженої керівником. Це є правом керівника за цим законом, але по суті є зловживанням цього права. Позаплановий захід, зокрема за зверненням фізичної особи, згідно з цим же законом, може здійснюватися лише за наявності погодження центрального органу виконавчої влади, що повністю нівелює оперативність та ефективність позапланових заходів і підриває авторитет Держекоінспекції. Суттєвим недоліком чинного закону є те, що планові та позапланові заходи здійснюються в робочий час суб'єкта господарювання, встановлений його правилами внутрішнього трудового розпорядку, тоді як порушення екологічного законодавства здійснюються ним вночі, зокрема, такі як залпові викиди забруднюючих речовин.

Саме тому проект Закону регулюватиме суспільні відносини, що виникають у зв'язку із здійсненням державного екологічного контролю за дотриманням вимог природоохоронного законодавства, особливо найбільшими забруднювачами довкілля (підприємства металургії, енергетики та ін.), та враховуватиме кращі практики ЄС та існуючі потреби України, а також підвищуватиме екологічну свідомість підприємництва.

Законопроектом впроваджується нове поняття “державного екологічного контролю” – як діяльності органів державного екологічного контролю із забезпечення додержання вимог природоохоронного законодавства центральними органами виконавчої влади, їх територіальними органами, місцевими органами виконавчої влади, органами місцевого самоврядування в частині здійснення делегованих їм повноважень органів виконавчої влади, підприємствами, установами та організаціями незалежно від форми власності та господарювання, в тому числі юридичними особами – нерезидентами, а також, фізичними особами - громадянами України, що здійснюється з метою досягнення високого рівня захисту довкілля шляхом запобігання, виявлення, фіксації порушень природоохоронного законодавства та притягнення винних осіб до відповідальності.

Прийняття законопроекту №3091 сприятиме: формуванню створення і розвитку єдиного законодавчого фундаменту та нормативно-правового забезпечення державного екологічного контролю, стандартизації інструментів здійснення державного екологічного контролю, унормуванню функцій повноважень і ресурсів органів контролю; зміні фокусу контрольної діяльності із покарання на запобігання заподіяння шкоди довкіллю; встановленню юридичної відповідальності суб'єктів господарювання за порушення природоохоронного законодавства; доступу громадськості до інформації шляхом створення інформаційно телекомунікаційної системи заходів державного екологічного контролю; забезпеченню механізму взаємодії і обміну інформацією між органами державного екологічного контролю та

іншими органами влади; дотримання принципу сталого розвитку держави, що сприятиме кращому інвестиційному та бізнес клімату, а також позитивно вплине на стан здоров'я населення України.

Новелами цього законопроекту є доповнення до заходів державного екологічного контролю-позапланові перевірки, реагування на виклики, рейдові перевірки та патрулювання, перевірки щодо органів державної влади та органів місцевого самоврядування. Запроваджується нова 4-ступенева градація підприємств на довкілля – від "найвищого ступеня ризику для довкілля" до "незначного". Проектом закону передбачається часткове виведення заходів державного екологічного контролю з-під дії деяких норм основного Закону України «Про основні засади державного нагляду (контролю) у сфері господарської діяльності» від 05.04.2007 р. № 877-V, що, в свою чергу, дозволить нівелювати зловживання правами, наданими суб'єктам господарювання цим законом. Оскільки останнім не передбачені позапланові, рейдові перевірки та патрулювання, а навпаки, тільки «співробітництво» з підприємництвом шляхом обов'язкового попередження у письмовому вигляді (поштою) за десять днів до планової перевірки, що є нонсенсом.

Наступний законопроект, який розглядатиметься у доповнення до попереднього ВР України на Порядку денному одинадцятої сесії ВР України дев'ятого скликання (Постанова ВР України від 06.02.2024 р. № 3562-IX), це проект Закону України «Про забезпечення конституційних прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля» (реєстраційний номер 6004-д). Законопроект №6004-д передбачає встановлення правових та організаційних засад запобігання, зменшення та контролю промислового забруднення для забезпечення захисту довкілля та конституційних прав громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля шляхом впровадження інтегрованого довкільного дозволу [8].

Законопроект №6004-д розроблено у рамках імплементації положень Директиви 2010/75/ЄС та на виконання Указу Президента України від 08.11.2019 р. №837/2019 «Про невідкладні заходи з проведення реформ та зміцнення держави», Концепції реалізації державної політики у сфері промислового забруднення, схваленої розпорядженням КМ України від 22.05.2019 р. № 402-р, та Плану заходів із впровадження Концепції реалізації державної політики у сфері промислового забруднення, схваленого розпорядженням КМ України від 27.12.2019 р. № 1422-р.

У рамках імплементації положень Директиви 2010/75/ЄС обов'язковим для українських суб'єктів господарювання згідно із законопроектом №6004-д є застосування найкращих доступних технологій та методів управління і досягнення встановлених відповідно до них гранично допустимих обсягів забруднення. Проте в Україні немає розроблених нормативно-правових актів, що встановлюють перелік найкращих доступних технологій та методів управління для регулювання окремих видів діяльності, а гранично допустимі

концентрації та гранично допустимі скиди забруднюючих речовин не відповідають значенням Директиви 2010/75/ЄС. Отже повна імплементація Директиви 2010/75/ЄС вимагатиме консолідації всіх зацікавлених органів центральної виконавчої влади (Міндовкілля, Мінінфраструктури, МОЗ, Держпродспоживслужба, ДСНС, НАН, НАМН та ін.) для прийняття в подальшому підзаконних актів технічного характеру, спрямованих на транспозицію технічних вимог та додатків до цієї директиви, особливо що стосуються функціонування спалювальних установок.

Особлива увага в ЄС приділяється мікропідприємствам – малі та середні підприємства (МСП), які є надзвичайно важливим елементом економіки України та ЄС. Впровадження стратегій розвитку МСП ґрунтується на принципах Європейської хартії малих підприємств, а саме усуненні найобтяжливіших процедур реєстрації МСП із заміною їх на реєстрації в режимі "он-лайн", та спрощенні і раціоналізації національних норм, де це можливо, що в Україні потребує впровадження.

План заходів з виконання рекомендацій ЄК по завершенню наближення законодавства України до актів права ЄС: міжсекторальна взаємодія. «Планом заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року» (далі - План заходів ЄК), затвердженим розпорядженням КМ України від 09.02.2024 р. №133-р., передбачена робота по завершенню наближення законодавства України до актів права ЄС у різних сферах послуг [9].

За дорученням Уряду України Мінінфраструктури необхідно розробити нормативно-правові акти щодо імплементації Регламентів Комісії (ЄС) 2013/524 від 21.05.2013 р. та 2015/1051 від 01.07.2015 р. про умови виконання функцій платформи для вирішення суперечок, що стосуються в тому числі містобудівної діяльності МСП, в режимі он-лайн, про умови електронної форми скарги та про умови співпраці між контактними особами, а також про врегулювання споживчих спорів в режимі он-лайн, та проведення публічних консультацій щодо таких проектів.

Згідно з п.90 Плану заходів ЄК Мінінфраструктури необхідно розробити регіональні стратегії смарт-спеціалізацій, затвердити методичні рекомендації щодо застосування засад політики інноваційного та регіонального розвитку та розробити плани заходів з їх реалізації в рамках виконання Державної стратегії регіонального розвитку на 2021-2027 роки.

Мінінфраструктури та Міндовкілля необхідно розробити та затвердити на рівні Уряду України нормативних актів з питань поводження з: відходами видобувної промисловості; відходами електричного та електронного обладнання; твердими побутовими відходами, транскордонним перевезенням відходів, а також розробити та затвердити Національний план управління відходами до 2033 року, що є продовженням реформ, розпочатих у сфері управління відходами.

Мінінфраструктури, Мінекономіки, Міненерго, Міндовкілля, Мінагрополітики, та Держенергоефективності згідно з п.102. Плану заходів ЄК продовжувати “зелений” енергетичний перехід та “зелену” відбудову шляхом затвердження Національного плану з енергетики та клімату на період до 2030 року з урахуванням цілей Енергетичного Співтовариства у сфері енергетики та клімату на період до 2030 року.

Висновки: 1. Для забезпечення стійкого розвитку міських територій та збереження здоров'я населення необхідне державне регулювання, яке включає: впровадження Європейських стандартів: імплементація вимог директив Європейського Союзу в національне законодавство з метою гармонізації екологічних стандартів, норм та процедур; зонування та планування територій: створення чіткого зонування промислових та житлових територій, що сприятиме раціональному використанню земельних ресурсів та зниженню екологічного навантаження; використання сучасних технологій: застосування найкращих доступних технологій та обладнання на промислових підприємствах для мінімізації викидів забруднюючих речовин; природоохоронні заходи: впровадження ефективних природоохоронних заходів на підприємствах, зокрема систем очищення викидів та відходів, для зниження рівня забруднення повітря; моніторинг та контроль: регулярний моніторинг стану навколишнього середовища та контроль за дотриманням екологічних норм і стандартів; інноваційний розвиток: реструктуризація, перепрофілювання та технологічне переоснащення екобезпечних і малоефективних промислових підприємств з метою підвищення їх екологічної безпеки.

2. Виконання цих заходів сприятиме підвищенню екологічної безпеки, зменшенню негативного впливу промислових об'єктів на здоров'я населення, забезпеченню сталого розвитку міських територій України і головне - усвідомленню на всіх рівнях державного управління нагальної потреби збереження довкілля та підвищенню соціальної свідомості щодо особистої відповідальності кожного за усунення загальних загроз здоров'ю, особливо в сучасних умовах.

3. Злагоджена міжсекторальна взаємодія на національному та регіональних рівнях після завершення наближення національного законодавства України до актів права ЄС сприятиме входженню України до Європейського Союзу як його повноправного члена.

Література:

1. Hygienic assessment of planning decisions for the cities with different city-forming base by the state of the environmental pollution and risk to the health of the population / Makhniuk V. M., Harkavyi S. I., Nazarenko V. I., Makhniuk V. V., Shevchenko O. A., Ryzhenko N. O. // Довкілля та здоров'я. 2020. Вип. 2 (95). С. 54–58. URL: <http://www.dovkil-zdorov.kiev.ua/env/95-0054.pdf>
2. Аналітичний звіт за результатами оцінки «Покращення показників з неінфекційних захворювань: Бар'єри та можливості системи охорони здоров'я в Україні», українсько-швейцарський проєкт, 2023. 60 с. URL: https://drive.google.com/file/d/1Fc0BbJU4UmOT_QIVWXzfoVyMVKvKmrFN/view

3. Колодійчук І. А. Формування територіально збалансованих систем управління відходами: регіональний вимір. Львів : ДУ «Інститут регіональних досліджень імені М. І. Долишнього НАН України», 2020. 524 с.

4. Національна доповідь про стан навколишнього природного середовища в Україні у 2020 році/ Міндовкілля. 2020. 240 с. URL: <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Natsionalna-Dopovid-2020-2.pdf>.

5. УГОДА ПРО АСОЦІАЦІЮ між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони: від 27.06.2014 № 984_011. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text.

6. Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 on industrial emissions (integrated pollution prevention and control) Text with EEA relevance // OJ L 334, 17.12.2010. P. 17–119. URL: <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2010/75/oj>

7. Проект Закону про державний екологічний контроль: законопроект від 19.02.2020 №3091. URL: https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68186

8. Проект Закону про забезпечення конституційних прав громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля: законопроект від 04.01.2023 №6004-д. URL: <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=6004-%D0%B4&conv=9>.

9. Про затвердження плану заходів з виконання рекомендацій Європейської Комісії, представлених у Звіті про прогрес України в рамках Пакета розширення Європейського Союзу 2023 року. Розпорядження Кабінету Міністрів України від 09.02.2024 р. №133-р. URL: <https://www.kmu.gov.ua/npas/pro-zatverdzhennia-planu-zakhodiv-z-vykonannia-rekomendatsii-evropeiskoi-komisii-predstavleniykh-u-t90224>

References:

1. Hygienic assessment of planning decisions for the cities with different city-forming base by the state of the environmental pollution and risk to the health of the population / Makhniuk V. M., Harkavyi S. I., Nazarenko V. I., Makhniuk V. V., Shevchenko O. A., Ryzhenko N. O. Dovkil'lya ta zdorov'ya. 2020. Vyp. 2 (95). S. 54–58. Retrieved from <http://www.dovkil-zdorov.kiev.ua/env/95-0054.pdf> [in Ukrainian].

2. Analitichnyi zvit za rezultatamy otsinky «Pokrashchennia pokaznykiv z neinfektsiinykh zakhvoriuvan: Bariery ta mozhlyvosti systemy okhorony zdorovia v Ukraini», ukrainsko-shveitsarskyi proekt [Analytical report based on the results of the assessment "Improvement of non-communicable diseases indicators: Barriers and opportunities of the healthcare system in Ukraine", Ukrainian-Swiss project], 2023. 60 s. Retrieved from https://drive.google.com/file/d/1Fc0BbJU4UmOT_QIVWXzfoVyMVKvKmrFN/view [in Ukrainian].

3. Kolodiichuk I. A. Formuvannia terytorialno zbalansovanykh system upravlinnia vidkhodamy: rehionalnyi vymir [Formation of territorially balanced waste management systems: regional dimension]. DU «Instytut rehionalnykh doslidzhen imeni M. I. Dolishnoho NAN Ukrainy» – State University "Institute of Regional Studies named after M. I. Dolishny National Academy of Sciences of Ukraine", 2020. 524 s [in Ukrainian].

4. Natsionalna dopovid pro stan navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha v Ukraini u 2020 rotsi [National report on the state of the natural environment in Ukraine in 2020], Mindovkillia. 2020. 240 s. Retrieved from <https://mepr.gov.ua/wp-content/uploads/2022/08/Natsionalna-Dopovid-2020-2.pdf> [in Ukrainian].

5. UHODA PRO ASOTSIATSIIU mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [ASSOCIATION AGREEMENT between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand]: Uhoda vid 27.06.2014 №984_011. Baza danykh «Zakonodavstvo Ukrainy»/VR Ukrainy. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011#Text [in English].

6. Directive 2010/75/EU of the European Parliament and of the Council of 24 November 2010 on industrial emissions (integrated pollution prevention and control) Text with EEA relevance // OJ L 334, 17.12.2010. P. 17–119. Retrieved from <https://eur-lex.europa.eu/eli/dir/2010/75/oj> [in English].

7. Proekt Zakonu “ Pro derzhavnyi ekolohichnyi kontrol ”: vid 19.02.2020, №3091 [Draft Law “On state environmental control” from February 19,2020, № 3091]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=68186 [in Ukrainian].

8. Proekt Zakonu “ Pro zabezpechennia konstytutsiinykh prav hromadian na bezpechne dlia zhyttia i zdorovia dovkillia”: vid 04.01.2023, №6004-d. [Draft Law “On ensuring the constitutional rights of citizens to an environment safe for life and health” from January 04,2023, №6004-d. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://itd.rada.gov.ua/billInfo/Bills/CardByRn?regNum=6004-%D0%B4&conv=9> [in Ukrainian].

9. Rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy “Pro zatverdzhennia planu zakhodiv z vykonannia rekomendatsii Yevropeiskoi Komisii, predstavlenykh u Zviti pro prohres Ukrainy v ramkakh Paketa rozshyrennia Yevropeiskoho Soiuzu 2023 roku”. vid 09.02.2024 r. №133-r. [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine "On the approval of the plan of measures to implement the recommendations of the European Commission, presented in the Report on the progress of Ukraine within the framework of the 2023 European Union Enlargement Package", from February 9, 2024, No. 133]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/133-2024-%D1%80#Text> [in Ukrainian].

УДК 35.07:004]

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-221-230](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-221-230)

Мельник Михайло Іванович аспірант кафедри державного управління, ННІ ПУДС, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Академіка Ромоданова, 12/2, м. Київ, 04050, тел.: (044) 481-44-03, <https://orcid.org/0009-0002-2716-2301>

ДИДЖИТАЛІЗАЦІЯ ПРОЕКТНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ У ДЕРЖАВНОМУ ТА МУНІЦИПАЛЬНОМУ УПРАВЛІННІ

Анотація. Стаття розглядає актуальний аспект диджиталізації проектного менеджменту у сферах державного та муніципального управління. Автор аналізує сучасний стан систем проектного менеджменту в контексті впровадження цифрових технологій та надають обґрунтування необхідності цілеспрямованого вдосконалення цих процесів. Висвітлюються проблеми, що виникають у зв'язку з недостатньою цифровою трансформацією проектного менеджменту та наголошує на важливості розв'язання цих питань у контексті сучасних викликів та глобальних тенденцій. Особлива увага приділяється питанням кібербезпеки, конфіденційності даних та навчанню кадрів для успішної імплементації цифрових інструментів.

У статті також розглядається проблема кадрового забезпечення і необхідності підвищення кваліфікації працівників, що відповідають за управління проектами у сферах державного та муніципального управління. Зокрема, акцентується увага на потребі розвитку цифрових компетенцій та вивченні новітніх технологій для ефективного використання цифрових інструментів.

У контексті статті розглядаються приклади успішної диджиталізації проектного менеджменту в інших країнах, що може служити вдосконаленню практик в управлінні державними та муніципальними проектами.

Результати дослідження підтверджують, що диджиталізація проектного менеджменту в державному та муніципальному управлінні є перспективним напрямом для підвищення ефективності та транспарентності управлінських процесів. Впровадження цифрових інструментів дозволяє автоматизувати рутинні завдання, полегшує співпрацю між учасниками проекту та забезпечує кращий аналіз даних для прийняття рішень. Однак, важливо приділяти увагу кібербезпеці та захисту конфіденційності даних в цьому процесі.

Стаття підкреслює важливість сприяння сталому розвитку через вдосконалення системи управління проектами та використання цифрових інструментів для досягнення стратегічних цілей в державному та муніципальному секторах. Загалом, дослідження має на меті внести

конструктивний внесок у практичну реалізацію диджиталізації проектного менеджменту у відповідних галузях управління.

Автор висуває пропозиції щодо вдосконалення системи управління проектами, враховуючи специфіку державного та муніципального секторів. Остаточна частина статті містить важливі висновки та рекомендації для фахівців, які відповідають за стратегічне управління та впровадження цифрових інновацій у проектний менеджмент державних та муніципальних структур.

Ключові слова: диджиталізація, менеджмент, проектний менеджмент, державне управління, муніципальне управління.

Melnyk Mykhailo Ivanovych Ph.D. candidate at the Department of Public Administration, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 12/2 Akademika Romodanova St., Kyiv, 04050, tel.: (044) 481-44-03, <https://orcid.org/0009-0002-2716-2301>

DIGITALIZATION OF PROJECT MANAGEMENT IN GOVERNMENTAL AND MUNICIPAL ADMINISTRATION

Abstract. The article explores the current aspect of digitalization in project management within the spheres of governmental and municipal administration. The author analyzes the current state of project management systems in the context of implementing digital technologies and provides justification for the targeted improvement of these processes. Issues arising from insufficient digital transformation of project management are highlighted, emphasizing the importance of addressing these issues in the context of contemporary challenges and global trends. Special attention is paid to cybersecurity, data confidentiality, and training of personnel for successful implementation of digital tools.

The article also discusses the problem of staffing and the necessity of enhancing the qualifications of personnel responsible for project management in the governmental and municipal sectors. In particular, the focus is on the need for developing digital competencies and learning about cutting-edge technologies for effective use of digital tools.

In the context of the article, examples of successful digitalization of project management in other countries are considered, which can contribute to improving practices in managing governmental and municipal projects.

The research results confirm that digitalization of project management in governmental and municipal administration is a promising direction for enhancing the efficiency and transparency of managerial processes. The implementation of digital tools automates routine tasks, facilitates collaboration among project participants, and provides better data analysis for decision-making. However, it is important to pay attention to cybersecurity and data confidentiality in this process.

The article underscores the importance of promoting sustainable development through improving project management systems and using digital tools to achieve strategic goals in governmental and municipal sectors. Overall, the research aims to make a constructive contribution to the practical implementation of digitalization in project management in relevant management fields.

The author proposes suggestions for improving project management systems, taking into account the specificities of governmental and municipal sectors. The concluding part of the article contains important conclusions and recommendations for professionals responsible for strategic management and implementation of digital innovations in project management of governmental and municipal structures.

Keywords: digitalization, management, project management, governmental administration, municipal administration.

Постановка проблеми. Роль державного та муніципального управління у сучасному суспільстві визначається необхідністю ефективного вирішення різноманітних завдань та завдяки впровадженню інноваційних підходів. Однак в контексті проектного менеджменту виникають серйозні проблеми, пов'язані з недостатньою цифровою трансформацією цих процесів [1, с. 468]. Необхідність вдосконалення системи проектного менеджменту у державному та муніципальному управлінні визначається швидким темпом розвитку технологій та глобалізацією. Однак наявні системи часто залишаються відсталими та недостатньо адаптованими до вимог сучасності.

Питання безпеки та конфіденційності інформації в державному та муніципальному управлінні стають важливими факторами, що гальмують процес диджиталізації проектного менеджменту [2, с.11], а недостатній рівень кіберзахисту призводить до серйозних наслідків та втрати довіри до цифрових інструментів. Відповідно, кадровий аспект є ключовим у впровадженні цифрових технологій у проектний менеджмент [3, с.157], тому необхідно забезпечити високий рівень компетентності та навичок у сфері цифровізації серед фахівців, що відповідають за управління проектами на різних рівнях управління.

Загальна відмова від традиційних методів управління та відсутність належного супроводу при впровадженні диджиталізації може призвести до невдачі в проектному менеджменті у сфері державного та муніципального управління.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації в галузі диджиталізації проектного менеджменту у державному та муніципальному управлінні свідчать про значний потенціал цього процесу для покращення ефективності проектних ініціатив на різних рівнях влади. Близнюк А., Данліві П., Лікарчук Н., Навель Л., Ніколіна І., Пуаре Е., Сен-Жак М. відзначають, що перехід до цифрових технологій управління проектами

дозволяє зменшити бюрократію, прискорити процеси прийняття рішень та забезпечити більшу прозорість та відкритість в управлінні проектами.

Борисова Т., Кульманн С., Марієнфельдт Ю., Смешко О., Ушакова Є. зауважують, що одним із ключових аспектів диджиталізації проектного менеджменту є використання спеціалізованих програмних продуктів та платформ для планування, виконання та моніторингу проектів. Такі інструменти дозволяють автоматизувати багато рутинних процесів, спрощують спілкування між учасниками проекту та підвищують рівень контролю над виконанням завдань.

Зокрема, Айворі К., Андерссон К., Веккі Дж., Галлін А., Ді Джуліо М., Люльов О., Міненко С. відзначають, що у владних структурах, де впроваджуються цифрові технології в управління проектами, спостерігається зростання продуктивності та зниження термінів виконання проектів. При цьому важливо враховувати особливості кожної конкретної сфери управління та розробляти індивідуалізовані підходи до впровадження цифрових інструментів, забезпечуючи належний рівень кібербезпеки та захисту даних.

Мета статті націлена на ретельний аналіз сучасних викликів у сфері державного та муніципального управління, зосереджуючись на потребі впровадження цифрових технологій для оптимізації проектного менеджменту. Стаття має за мету дослідити сучасні тенденції диджиталізації, визначити переваги та виклики цього процесу, надати приклади успішних ініціатив, а також висвітлити рекомендації для ефективного впровадження цифрових інструментів у сфері управління проектами на рівні держави та муніципалітетів. Зокрема, стаття розглядає перспективи розвитку та прогнозує майбутні тренди у цьому контексті, створюючи корисний ресурс для урядовців, дослідників та фахівців, що зацікавлені в покращенні управління проектами через використання цифрових рішень.

Виклад основного матеріалу. У сучасному світі, не зважаючи на значний прогрес у цифровій трансформації, проектний менеджмент залишається однією з областей, яка недостатньо використовує можливості цифрових технологій [4, с. 776]. Попри наявність різноманітних програмних продуктів та онлайн-інструментів для управління проектами, багато організацій продовжують використовувати застарілі методи та процеси, що обмежує їхню ефективність та конкурентоспроможність [5, с. 169], своєю чергою це стає особливо актуальним у контексті сучасних викликів та глобальних тенденцій, таких як швидкі зміни у бізнес-середовищі, нестабільність ринків та необхідність швидкої реакції на зміни вимог споживачів.

Одним з найважливіших аспектів, який потребує уваги у контексті цифрової трансформації проектного менеджменту, є кібербезпека та захист конфіденційності даних [6, с. 151], адже враховуючи ріст кількості кібератак та зловживання з боку зловмисників, необхідно вдосконалювати заходи

безпеки та розробляти стратегії захисту інформації проектів. Недостатнє управління цими аспектами призводить до серйозних наслідків, включаючи втрату конфіденційної інформації та порушення довіри клієнтів та партнерів [7, с. 107].

Крім того, успішна імплементація цифрових інструментів у проектний менеджмент вимагає відповідного навчання кадрів, адже багато компаній стикаються з проблемою нестачі кваліфікованих спеціалістів, які володіють необхідними навичками для ефективного використання цифрових інструментів у своїй роботі [8, с. 11]. Інвестування у навчання та розвиток персоналу є ключовим аспектом успішної цифрової трансформації, оскільки це дозволить компаніям забезпечити знання та ресурси для використання сучасних технологій на повну потужність.

Тому в рамках сучасних тенденцій, розв'язання питань кібербезпеки, конфіденційності даних та навчання кадрів стає надзвичайно важливими у контексті сучасних викликів та глобальних тенденцій й це дозволить підвищити ефективність та конкурентоспроможність проектного менеджменту та забезпечити успішну адаптацію до швидко змінного середовища.

Сучасний стан систем проектного менеджменту в контексті впровадження цифрових технологій варіюється залежності від конкретного сектору та компанії, а саме:

- використання спеціалізованих програмних засобів, тобто більшість організацій використовують програмне забезпечення для управління проектами, таке як Asana, Trello, Jira, або Microsoft Project й ці інструменти дозволяють командам ефективно організовувати завдання, відстежувати прогрес та спілкуватися;

- електронна документація та обмін інформацією, адже велика частина процесів проектного менеджменту переходить у цифровий формат й замість традиційних паперових документів команди використовують електронні системи для зберігання, обміну та підписання документів;

- автоматизація рутинних процесів, тобто за допомогою цифрових технологій можна автоматизувати багато рутинних завдань у проектному менеджменті, таких як розсилка повідомлень, планування зустрічей та створення звітів й це дозволяє зосередитися на більш важливих аспектах проекту;

- використання аналітики та прогнозування, тобто впровадження цифрових технологій дозволяє збирати великі обсяги даних про прогрес проектів, а застосування аналітики та інструментів прогнозування допомагає керівникам проектів ухвалювати обґрунтовані рішення та передбачати можливі ризики [9, с. 1897].

У багатьох випадках впровадження цифрових технологій у системи проектного менеджменту призводить до підвищення продуктивності, зниження витрат та покращення комунікації в командах проектів. Однак

важливо враховувати вимоги щодо кібербезпеки та захисту даних, особливо при роботі з конфіденційною інформацією.

Нині проводиться трансформація системи державного управління на основі образу майбутньої держави, в якій державний апарат нечисленний, рішення приймаються швидко, немає посередників у вигляді держорганів між людиною та її даними, збільшується можливість побудови індивідуальних траєкторій у розвитку та розв'язання життєвих ситуацій, з якими стикається людина — як у побутовому житті, так і в роботі [10, с. 134-137]. Важливою метою впровадження управління проектами у державному та муніципальному управлінні може бути підвищення ефективності міжвідомчої та міжрівневої взаємодії. Необхідно змінити підхід до управління персоналом та створення проектних команд у виконавчих органах, до яких увійдуть представники різних міністерств та відомств, представники ділових та некомерційних організацій. Зацікавлені сторони, які завжди уважно стежать за напрямом державної політики, зможуть враховувати тенденції, що виникають при складанні своїх бізнес-планів, залучати до їх здійснення міжнародні компанії.

Для ефективного управління портфелями проектів необхідно вести зміни за двома основними напрямками. В рамках консультування та інших послуг передбачається оцінка та прискорення робіт з проектів, аудити, управління ризиками, ведення вебпортал та управління інформаційною системою, ведення звітності щодо проектів, збір даних та розповсюдження звітів, операційне планування та прогнозування, управління контрактами та змінами, кар'єрне зростання та стимулювання кадрів тощо. Адміністрація передбачає ведення архівів: узагальнення досвіду, створення бібліотеки документів з проектів та управління базами знань, зберігання інформації, забезпечення повноти та захищеності даних тощо.

Диджиталізація проектного менеджменту в державному управлінні може мати значний вплив на ефективність реалізації проектів та оптимізацію ресурсів, а саме:

- використання спеціалізованих програмних засобів, тобто впровадження програмного забезпечення для управління проектами (наприклад, Project Management Software), що дозволяє відстежувати завдання, графіки, ресурси та комунікації між учасниками проекту;

- заміна паперової документації на електронну форму може спростити доступ до інформації, зменшити час на пошук необхідної інформації та покращити можливості збереження та архівування;

- платформи для спільної роботи, такі як Google Документи, Microsoft Teams або Slack, що дозволяють учасникам проекту спілкуватися, обмінюватися документами та працювати над проектом одночасно навіть на віддалених робочих місцях;

- використання інструментів аналітики дозволяє відстежувати прогрес проекту в реальному часі та генерувати звіти для керівництва та зацікавлених сторін;

— використання штучного інтелекту для прогнозування ризиків, оптимізації ресурсів та автоматизації рутинних завдань значно підвищує продуктивність та ефективність управління проектами;

— забезпечення персоналу доступу до онлайн-навчання та ресурсів для розвитку навичок у сфері диджиталізації та проектного менеджменту забезпечує сталий розвиток команди та підвищити її компетентність у цих питаннях [11, с. 7].

На нашу думку, диджиталізація проектного менеджменту в державному управлінні допомагає забезпечити більшу прозорість, ефективність та результативність у реалізації проектів, що своєю чергою позитивно позначається на якості послуг, наданих державою громадянам і бізнесу.

Диджиталізація проектного менеджменту у муніципальному управлінні має значний вплив на ефективність та результативність виконання проектів на місцевому рівні, а саме:

— впровадження спеціалізованих програмних засобів для управління проектами на рівні муніципалітету дозволить ефективно відстежувати прогрес, ресурси та комунікації з усіма зацікавленими сторонами;

— створення онлайн-порталів, де громадяни отримують інформацію про заплановані та реалізовані проекти, залишають відгуки та пропозиції, що сприятиме збільшенню відкритості та залучення громадськості до процесу прийняття рішень;

— впровадження систем звітності та моніторингу дозволить автоматизувати процеси збору та аналізу даних проектів, що сприятиме прийняттю обґрунтованих рішень на основі фактичних даних;

— застосування геоінформаційних систем для картографування проектів та аналізу географічних даних допоможе в оптимізації розміщення інфраструктури та ресурсів у межах муніципалітету;

— організація онлайн-консультацій та обговорень щодо проектів з місцевими громадами дозволить залучити громадськість до процесу прийняття рішень та забезпечити більшу легітимність проектів;

— забезпечення персоналу муніципалітету доступом до навчальних ресурсів та програм для підвищення їхньої кваліфікації у сфері диджиталізації та проектного менеджменту [12, с. 321].

Відповідно, диджиталізація проектного менеджменту у муніципальному управлінні допомагає забезпечити більш ефективне та прозоре управління ресурсами та проектами на рівні місцевої влади, що сприяє розвитку муніципалітету та підвищить якість життя його мешканців.

Одним з прикладів успішної диджиталізації проектного менеджменту є Швеція. Уряд Швеції активно використовує цифрові технології для управління проектами та співпраці між органами влади. Наприклад, система «eSam» (е-система для саморегулювання та оцінки результатів) дозволяє державним установам спільно працювати над проектами, вносити зміни та

відстежувати прогрес й така система спрощує комунікацію між різними урядовими відомствами та забезпечує прозорість управління проектами. Інший приклад успішної диджиталізації проектного менеджменту можна побачити в Данії. Уряд Данії впровадив систему «Projektportalen», яка дозволяє урядовим органам керувати проектами та співпрацювати над ними в онлайн-режимі, — система надає зручний інтерфейс для спільної роботи над проектами, відстеження прогресу та обміну інформацією між учасниками. Проект «Projektportalen» відзначається своєю простотою використання та ефективністю в управлінні різноманітними проектами на різних рівнях уряду [12, с. 327].

Тому, науковці та дослідники сформулювали пропозиції щодо вдосконалення систем управління проектами з урахуванням специфіки державного та муніципального секторів:

— створення централізованої бази знань та досвіду, тобто розробка централізованої бази знань, де зберігатиметься інформація про проведені проекти, їхні результати та навчальні матеріали, дозволить уникнути дублювання робіт та використовувати накопичений досвід для підвищення ефективності майбутніх проектів;

— забезпечення прозорості та відкритості, адже важливо забезпечити доступ до інформації про державні та муніципальні проекти громадськості за допомогою онлайн-платформ та порталів й це сприятиме залученню громадськості до процесу прийняття рішень та забезпечить більшу прозорість у використанні публічних ресурсів;

— розвиток системи моніторингу та звітності, адже важливо створити ефективну систему моніторингу та звітності, яка дозволить відстежувати прогрес реалізації проектів на всіх етапах й це допоможе вчасно виявляти проблеми та реагувати на них, а також забезпечить відповідну звітність перед зацікавленими сторонами;

— інвестиції у навчання та розвиток персоналу, тобто для успішної реалізації проектів необхідно мати кваліфікований персонал, який володіє не лише професійними навичками, але й знаннями у сфері державного та муніципального управління. Інвестування в навчання та розвиток персоналу стане ключовим елементом вдосконалення систем управління проектами в цих секторах;

— застосування цифрових технологій та інновацій, — впровадження сучасних цифрових інструментів для управління проектами, таких як програмне забезпечення для управління проектами та онлайн-інструменти для спільної роботи, допоможе оптимізувати процеси та підвищити продуктивність управління проектами у державному та муніципальному секторах [13, с. 17].

На нашу думку, пропозиції сприяють покращенню ефективності та результативності управління проектами в державному та муніципальному секторах, що своєю чергою позитивно вплине на якість наданих послуг та розвиток громад.

Висновки. Диджиталізація проектного менеджменту у сферах державного та муніципального управління є ключовим напрямом сучасних реформ, спрямованих на підвищення ефективності та транспарентності владних процесів. Перше, що слід відзначити, це значний потенціал цифрових інструментів у поліпшенні процесів планування, виконання та моніторингу проектів. Диджиталізація проектного менеджменту сприяє збільшенню швидкості та точності в прийнятті рішень, завдяки автоматизації багатьох рутинних операцій й це дозволяє зосередити увагу керівництва на стратегічних аспектах проектів та вчасно реагувати на зміни у внутрішньому та зовнішньому середовищі.

Крім того, цифрові інструменти дозволяють поліпшити комунікацію та співпрацю між різними учасниками проекту, включаючи владні органи, громадські організації та громадськість загалом й це сприяє підвищенню ступеня відкритості та взаємодії всіх зацікавлених сторін. Застосування цифрових технологій у проектному менеджменті також може зробити процес управління більш прозорим та відкритим для громадськості. Забезпечення доступу до інформації про хід виконання проектів дозволить громаді взяти більш активну участь у контролі за діяльністю владних структур.

Нарешті, ефективна диджиталізація проектного менеджменту потребує не лише впровадження нових технологій, але й зміни у культурі та організаційній структурі владних установ, тобто необхідна підтримка від керівництва, а також навчання персоналу новим цифровим навичкам і стратегіям роботи.

Література:

1. Dunleavy P. et al. New public management is dead—long live digital-era governance. *Journal of public administration research and theory*. 2006. № 16.3. P. 467-494.
2. Smeshko O. G., Ushakova E. V. & Borisova T. A. Quality management of public and municipal Services in the context of the digitalization of Society. *Economics and Management*. 2019. № 11. P. 4-13.
3. Карасаєв С. У., Лікарчук Н. В. Міжнародні аспекти використання інформаційних технологій у державному управлінні. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2023. №12. С. 151–163.
4. Likarchuk N., Velychko, Z., Andrieieva O., Lenda R. & Vusyk H. Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*. 2023. № 41(76). P. 769-779.
5. Blyznyuk A. et al. Formation the project maturity of public administration in implementation of digital transformation projects. *Journal of Information Technology Management*. 2021. 13. Special Issue: Advanced Innovation Topics in Business and Management. P. 163-187.
6. Nikolina I. I. et al. Assessment of digitalization of public management and administration at the level of territorial communities. *Natsional'nyi Hirnychyi Universytet. Naukovyi Visnyk*. 2020. № 5. P. 150-156.
7. Mynenko S., Lyulyov O. The impact of digitalization on the transparency of public authorities. *Business Ethics and Leadership*. 2022. № 6.2. P. 103-115.
8. Likarchuk N., Andrieieva O., Likarchuk D. & Bernatskyi A. Impression marketing as a tool for building emotional connections in the public administration sphere. *Studies in Media and Communication*. 2022. № 10 (1). P. 9-16.

9. Mishchenko A., Shevel I., Likarchuk D. & Shevchenko M. The aspects of international communication: Strategic partnership of Ukraine and Turkey. *Linguistics and Culture Review*, 2021. № 5(S4). P. 1895–1913.

10. Di Giulio M., Vecchi G. Implementing digitalization in the public sector. Technologies, agency, and governance. *Public Policy and Administration*. 2023. № 38.2. P. 133-158.

11. Andersson C., Hallin A. & Ivory C. Unpacking the digitalisation of public services: Configuring work during automation in local government. *Government Information Quarterly*. 2022. № 39.1. P. 101662. 1-10.

12. Kuhlmann S. & Marienfeldt J. Comparing local government systems and reforms in Europe: from New Public Management to Digital Era Governance? *Handbook on Local and Regional Governance*. Edward Elgar Publishing. 2023. P. 313-329.

13. Lafioune N., Poirier E. & St-Jacques M. Managing urban infrastructure assets in the digital era: challenges of municipal digital transformation. *Digital Transformation and Society*. 2024. № 3.1. P. 3-22.

References:

1. Dunleavy, P. et al. (2006). New public management is dead—long live digital-era governance. *Journal of public administration research and theory*, № 16.3, P. 467-494 [in English].

2. Smeshko, O. G., Ushakova, E. V. & Borisova, T. A. (2019). Quality management of public and municipal Services in the context of the digitalization of Society. *Economics and Management*, № 11, P. 4-13 [in English].

3. Karasaiev, S. U., Likarchuk, N. V. (2023). Mizhnarodni aspekty vykorystannia informatsiynykh tekhnolohii u derzhavnomu upravlinni [International aspects of the use of information technologies in public administration]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty*, №12, P. 151–163 [in Ukrainian].

4. Likarchuk, N., Velychko, Z., Andrieieva, O., Lenda, R. & Vusyk, H. (2023). Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*, № 41(76), P. 769-779 [in English].

5. Blyznyuk, A. et al. (2021). Formation the project maturity of public administration in implementation of digital transformation projects. *Journal of Information Technology Management*, 13. Special Issue: Advanced Innovation Topics in Business and Management, P. 163-187 [in English].

6. Nikolina, I. I. et al. (2020). Assessment of digitalization of public management and administration at the level of territorial communities. *Natsional'nyi Hirnychyi Universytet. Naukovyi Visnyk*, № 5, P. 150-156 [in English].

7. Mynenko, S., Lyulyov, O. (2022). The impact of digitalization on the transparency of public authorities. *Business Ethics and Leadership*, № 6.2, P. 103-115 [in English].

8. Likarchuk, N., Andrieieva, O., Likarchuk, D. & Bernatskyi, A. (2022). Impression marketing as a tool for building emotional connections in the public administration sphere. *Studies in Media and Communication*, № 10 (1), P. 9-16 [in English].

9. Mishchenko, A., Shevel, I., Likarchuk, D. & Shevchenko, M. (2021). The aspects of international communication: Strategic partnership of Ukraine and Turkey. *Linguistics and Culture Review*, № 5(S4), P. 1895–1913 [in English].

10. Di Giulio, M., Vecchi, G. (2023). Implementing digitalization in the public sector. Technologies, agency, and governance. *Public Policy and Administration*, № 38.2, P. 133-158 [in English].

11. Andersson, C., Hallin, A. & Ivory, C. (2022). Unpacking the digitalisation of public services: Configuring work during automation in local government. *Government Information Quarterly*, № 39.1, P. 101662. 1-10 [in English].

12. Kuhlmann, S. & Marienfeldt, J. (2023). Comparing local government systems and reforms in Europe: from New Public Management to Digital Era Governance? *Handbook on Local and Regional Governance*. Edward Elgar Publishing, P. 313-329 [in English].

13. Lafioune, N., Poirier, E. & St-Jacques, M. (2024). Managing urban infrastructure assets in the digital era: challenges of municipal digital transformation. *Digital Transformation and Society*, № 3.1, P. 3-22 [in English].

УДК: 327.3:327.82

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-231-241](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-231-241)

Мосьондз Ольга Володимирівна аспірантка кафедри публічної політики, ННІ ПУДС, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Академіка Ромоданова, 12/2, м. Київ, 04050, тел.: (044) 481-44-03, <https://orcid.org/0009-0007-3405-1323>

ВПЛИВ ДІЯЛЬНОСТІ НАТО НА ФОРМУВАННЯ ТА РЕАЛІЗАЦІЮ ПУБЛІЧНОЇ ПОЛІТИКИ: СТРАТЕГІЧНІ ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ДЛЯ КРАЇН-ЧЛЕНІВ

Анотація. У статті досліджується роль НАТО у формуванні та реалізації публічної політики країн-членів. Оглянуто основні механізми впливу Альянсу на національні політики через колективну безпеку, стратегічне планування та спільні програми. Виявлено ключові виклики, з якими стикаються країни-члени у процесі інтеграції національних політик з вимогами НАТО. Розглянуто питання військових витрат, політичних зобов'язань та забезпечення національного суверенітету у рамках колективної безпеки. Проаналізовано переваги участі у НАТО, включаючи підвищення національної безпеки, доступ до передових військових технологій та можливість впливати на глобальні безпекові політики. Особлива увага приділяється співпраці у сфері кібербезпеки та боротьби з тероризмом. Обговорено, як НАТО сприяє формуванню та реалізації національних політик через стандартизацію, навчання та спільні військові операції. Наведено приклади успішних реформ у галузі оборони та безпеки, здійснених під егідою НАТО.

У статті підсумовано, що діяльність НАТО має суттєвий вплив на публічну політику країн-членів, пропонуючи як виклики, так і можливості. Дослідження показало, що діяльність НАТО суттєво впливає на формування та реалізацію публічної політики країн-членів, зокрема через узгодження національних стратегій з колективними цілями Альянсу. Основні виклики включають необхідність збільшення військових витрат до встановлених рівнів, що часто викликає внутрішні політичні дебати та впливає на бюджетні пріоритети. Також, країни-члени натрапляють на труднощі в збереженні національного суверенітету під час адаптації до спільних стратегічних рішень, що іноді призводить до напруженості у внутрішньополітичних дискусіях.

Проте, дослідження також виявило численні можливості для країн-членів НАТО. Співпраця в рамках Альянсу сприяє підвищенню національної безпеки через доступ до сучасних військових технологій та спільні навчання. Крім того, участь у НАТО дозволяє країнам-членам впливати на формування глобальної безпекової політики, що є особливо важливим у контексті сучасних

загроз, таких як кібербезпека та міжнародний тероризм. Аналіз показав, що інтеграція з НАТО сприяє модернізації національних систем оборони та підвищенню оперативної сумісності між збройними силами країн-членів.

Ключові слова: НАТО, публічна політика, формування публічної політики, реалізація публічної політики, стратегії державної політики, державне управління.

Mosondz Olha Volodymyrivna Ph.D. candidate at the Department of Public Policy, Educational and Scientific Institute of Public Administration and Civil Service, Taras Shevchenko National University of Kyiv, 12/2 Akademika Romodanova St., Kyiv, 04050, tel.: (044) 481-44-03, <https://orcid.org/0009-0007-3405-1323>

THE IMPACT OF NATO ACTIVITIES ON THE FORMATION AND IMPLEMENTATION OF PUBLIC POLICY: STRATEGIC CHALLENGES AND OPPORTUNITIES FOR MEMBER COUNTRIES

Abstract. The article examines the role of NATO in the formation and implementation of public policy of the member countries. The main mechanisms of influence of the Alliance on national policies through collective security, strategic planning and joint programs are reviewed. An interdisciplinary approach was used, including the analysis of NATO documents, government reports and scientific publications. Qualitative and quantitative research methods are applied to evaluate the effectiveness of policies adapted under the influence of NATO.

Key challenges faced by member states in the process of integrating national policies with NATO requirements have been identified. The issues of military spending, political commitments and ensuring national sovereignty within the framework of collective security were considered. The benefits of NATO participation are analyzed, including increased national security, access to advanced military technologies, and the ability to influence global security policies. Special attention is paid to cooperation in the field of cyber security and the fight against terrorism.

Discusses how NATO contributes to the formation and implementation of national policies through standardization, training and joint military operations. Examples of successful reforms in the field of defense and security carried out under the auspices of NATO are given.

The article concludes that NATO's activities have a significant impact on the public policy of member countries, offering both challenges and opportunities. It is recommended to continue strengthening cooperation between the members of the Alliance in order to effectively respond to modern security threats and maintain stability on a global scale.

The study showed that NATO's activities significantly influence the formation and implementation of public policy of member countries, in particular through the

alignment of national strategies with the collective goals of the Alliance. Key challenges include the need to increase military spending to established levels, which often sparks domestic political debate and affects budget priorities. Also, member states face difficulties in preserving national sovereignty while adapting to joint strategic decisions, which sometimes leads to tensions in internal political discussions.

However, the study also identified numerous opportunities for NATO member states. Cooperation within the framework of the Alliance contributes to the improvement of national security through access to modern military technologies and joint training. In addition, participation in NATO allows member countries to influence the formation of global security policy, which is especially important in the context of modern threats such as cyber security and international terrorism. The analysis showed that integration with NATO contributes to the modernization of national defense systems and the increase of operational interoperability between the armed forces of member countries.

Keywords: NATO, public policy, formation of public policy, implementation of public policy, public policy strategies, public administration.

Постановка проблеми. НАТО є ключовим елементом міжнародної безпеки, забезпечуючи колективну оборону та стабільність для своїх членів. Водночас його діяльність має значний вплив на внутрішню та зовнішню політику країн-членів. У цьому контексті важливо зрозуміти, як саме діяльність Альянсу впливає на формування та реалізацію публічної політики цих держав, а також які стратегічні виклики та можливості виникають у процесі цієї взаємодії. Країни-члени НАТО змушені адаптувати свої зовнішньополітичні стратегії відповідно до колективних цілей та завдань Альянсу й це часто включає участь у міжнародних військових операціях, що може мати наслідки для двосторонніх відносин з іншими державами, які не є членами НАТО [1, с. 250].

Під впливом вимог НАТО країни-члени часто змушені переглядати свої внутрішньополітичні пріоритети, особливо в контексті військових витрат. Підвищення бюджетів на оборону викликає напруженість у суспільстві та серед політичних еліт, що потребує ретельного аналізу. Також, впровадження стандартів НАТО в національні оборонні структури потребує значних реформ, що може зустрічати опір на місцевому рівні.

НАТО вимагає від своїх членів узгодження національних стратегій з колективними безпековими цілями, що часто стає викликом для країн з різними історичними, культурними та політичними контекстами. Особливо це стосується нових членів, які ще не повністю інтегровані в структури Альянсу. Виклики включають не тільки технічні та військові аспекти, але й питання суверенітету та національної ідентичності [2, с. 770].

Окрім викликів, діяльність НАТО надає країнам-членам значні можливості для розвитку. Участь у спільних військових програмах та навчаннях сприяє підвищенню професійного рівня збройних сил та покращенню оперативної сумісності. Крім того, співпраця в рамках Альянсу відкриває доступ до передових військових технологій та інновацій, що може значно посилити національну обороноздатність.

Необхідно відзначити, що діяльність НАТО має подвійний вплив на країни-члени: з одного боку, вона пропонує стратегічні можливості для зміцнення національної безпеки та міжнародного впливу, з іншого — створює значні виклики для внутрішньої та зовнішньої політики. Розуміння цих аспектів є ключовим для ефективного використання потенціалу членства в НАТО та мінімізації можливих негативних наслідків [3, с. 453].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження та публікації в галузі впливу діяльності НАТО на формування та реалізацію публічної політики країн-членів надають цінний інсайт щодо стратегічних викликів та можливостей, які це членство принесло. Берт О., Земба Р., Ключко А., Косяк О., Остап'як В., Семенець-Орлова І., Штогрин М. зосереджуються на важливості колективної безпеки та обороноздатності, які надає альянс учасникам, особливо у змінних геополітичних умовах.

Одним з основних висновків цих досліджень є те, що членство в НАТО забезпечує країнам-членам значний рівень безпеки та стабільності. Величко З., Вусик Г., Карасаєв С., Ленда Р., Лікарчук Н., відзначають, що діяльність альянсу створює умови для реалізації більш амбітних зовнішньополітичних стратегій, оскільки зменшує загрози з боку зовнішніх акторів.

У цілому, дослідження надають багатоцінний матеріал для розуміння впливу діяльності НАТО на формування та реалізацію публічної політики країн-членів. Гордієнко Л., Карамишев Д., Красножон Н., Кучик О., Кундеус О., Литвиненко М., Лікарчук Д., Пата У. підкреслюють як потенційні переваги, так і виклики, які виникають у контексті такого членства, а також важливість постійного аналізу та розробки стратегій для максимізації користі від участі у НАТО.

Мета статті. Метою статті є дослідити вплив діяльності НАТО на формування та реалізацію публічної політики країн-членів, виявивши стратегічні виклики та можливості, що виникають у цьому процесі.

Виклад основного матеріалу. НАТО є однією з найвпливовіших міжнародних організацій у сфері безпеки та оборони, об'єднуючи 32 країну-члена з метою забезпечення колективної безпеки та стабільності. Діяльність Альянсу значно впливає на глобальну політичну сцену, а також на внутрішню та зовнішню політику країн-членів. У сучасному світі, де безпекові загрози стають все більш різноманітними та складними, розуміння впливу НАТО на формування та реалізацію публічної політики набуває особливої важливості. У процесі інтеграції з НАТО країни-члени стикаються з численними

викликами та можливостями. З одного боку, вони повинні узгоджувати свої національні стратегії з колективними цілями Альянсу, що часто включає перегляд внутрішніх політичних та економічних пріоритетів. З іншого боку, членство в НАТО відкриває нові можливості для зміцнення національної безпеки та посилення міжнародного впливу й це створює складний контекст, у якому необхідно знаходити баланс між національними інтересами та колективними зобов'язаннями [4, с. 13].

Відзначимо, що НАТО (Організація Північноатлантичного договору) відіграє ключову роль у формуванні та реалізації публічної політики серед країн-членів. Діяльність НАТО впливає на різні аспекти національної та міжнародної безпеки, а також на політичні, економічні та соціальні процеси. У цьому контексті, розгляд стратегічних викликів і можливостей, які виникають перед країнами-членами НАТО, є актуальним та необхідним для розуміння сучасних безпекових динамік.

Стратегічні виклики

1. Зміна безпекового середовища: російська агресія, тобто повномасштабне вторгнення в Україну значно загострили відносини між НАТО та Росією, що потребує посилення колективної безпеки та відновлення стратегічного стримування; поширення терористичних загроз, таких як ІДІЛ та інші екстремістські угруповання, вимагає посилення співпраці та координації в боротьбі з тероризмом; зростання кіберзагроз та кібератак вимагає розробки та впровадження нових стратегій кіберзахисту.

2. Економічні виклики: збільшення видатків на оборону відповідно до вимог НАТО (2% ВВП) створює додатковий тиск на бюджети країн-членів; питання справедливого розподілу фінансового тягаря між країнами-членами залишається актуальним.

3. Політичні виклики: різні політичні інтереси та пріоритети країн-членів можуть створювати труднощі в досягненні консенсусу щодо стратегічних рішень; інформаційні війни та поширення фейкових новин можуть впливати на суспільну думку та підривати довіру до НАТО.

Можливості

1. Зміцнення колективної безпеки: впровадження новітніх технологій та розробка спільних оборонних проєктів для підвищення боєздатності; регулярні спільні військові навчання для підвищення взаємодії та готовності до спільних операцій.

2. Розширення партнерств: розширення співпраці з країнами-партнерами за межами НАТО для вирішення спільних безпекових викликів; співпраця з іншими міжнародними організаціями, такими як ООН та ЄС, для забезпечення комплексного підходу до безпеки.

3. Розвиток оборонних спроможностей: посилення кіберзахисту та розробка кіберстратегій для захисту критичної інфраструктури; інвестування в навчання та розвиток військових і цивільних спеціалістів у сфері безпеки та оборони.

4. Економічна вигода: підтримка національних оборонних підприємств та стимулювання інновацій в оборонному секторі; розробка та реалізація спільних оборонних проектів для зниження витрат та підвищення ефективності [1; 2; 3;4].

НАТО, як міжнародна організація, має визначальний вплив на глобальну безпеку та оборону, об'єднуючи різні держави в колективний оборонний альянс. У сучасному світі, де безпекові загрози постійно змінюються та стають все більш комплексними, роль НАТО у формуванні та реалізації публічної політики країн-членів стає все більш значущою. Відповідно країни-члени НАТО зобов'язані інтегрувати свої національні оборонні політики з колективними цілями Альянсу й це вимагає узгодження стратегічних планів, адаптації військових структур та процедур до стандартів НАТО, а також забезпечення відповідного фінансування. Роль НАТО включає не тільки безпековий аспект, але й вплив на політичну та економічну сфери, оскільки держави-члени повинні враховувати вимоги Альянсу при формуванні своїх бюджетів та законодавчих ініціатив. На нашу думку, участь у НАТО створює для країн-членів як стратегічні виклики, так і можливості. З одного боку, необхідність відповідати вимогам Альянсу може викликати внутрішньополітичну напругу та фінансові труднощі. З іншого боку, співпраця з НАТО відкриває доступ до передових військових технологій, сприяє підвищенню професійного рівня збройних сил та забезпечує міжнародну підтримку у разі загроз.

У сучасному світі питання безпеки та оборони є надзвичайно важливими для кожної держави. Інтеграція національних політик з вимогами НАТО стає критичною для країн-членів Альянсу, оскільки вона визначає їх здатність ефективно співпрацювати у забезпеченні колективної безпеки. Враховуючи зростання геополітичної напруженості та появу нових загроз, важливо розуміти ключові виклики, з якими стикаються країни-члени у цьому процесі [5, с. 153]. Одним з найсуттєвіших викликів є необхідність відповідати фінансовим та ресурсним вимогам НАТО. Для багатьох країн-членів збільшення військових витрат до встановленого Альянсом рівня становить значний тягар на національний бюджет й це вимагає перегляду бюджетних пріоритетів, що викликає внутрішньополітичну напругу та незадоволення серед населення, особливо у періоди економічної нестабільності.

Інтеграція з НАТО часто супроводжується політичними та соціальними викликами. Впровадження стандартів та процедур Альянсу зустрічає опір з боку місцевих політичних сил та суспільства. Крім того, необхідність участі у спільних військових операціях та місіях НАТО викликає дебати щодо національного суверенітету та незалежності прийняття рішень. Ці фактори вимагають від урядів країн-членів ефективної комунікації та пояснення важливості інтеграції для забезпечення національної та колективної безпеки.

Впровадження технічних стандартів НАТО та забезпечення оперативної сумісності збройних сил країн-членів є ще одним суттєвим викликом й це вимагає значних інвестицій у модернізацію військової техніки та навчання персоналу. Крім того, країни-члени повинні адаптувати свої військові стратегії та доктрини до колективних вимог Альянсу, що є складним і тривалим процесом. Невідповідність технічних та оперативних стандартів може знижувати ефективність спільних операцій та підривати колективну безпеку [6, с. 131].

Участь у НАТО є стратегічно важливим рішенням для багатьох країн, що прагнуть зміцнити свою національну безпеку та підвищити свій міжнародний вплив. Після завершення Холодної війни Альянс не лише зберіг свою актуальність, але й адаптувався до нових глобальних викликів, включаючи тероризм, кіберзагрози та регіональні конфлікти. Враховуючи зростаючу нестабільність у світі, переваги членства в НАТО набувають особливого значення.

Однією з головних переваг участі у НАТО є суттєве підвищення національної безпеки. Завдяки принципу колективної оборони, закріпленому у статті 5 Північноатлантичного договору, напад на одного члена Альянсу розглядається як напад на всіх й це забезпечує потужний стримуючий ефект проти потенційних агресорів та гарантує підтримку союзників у разі військової загрози. Крім того, регулярні спільні навчання та маневри сприяють покращенню готовності національних збройних сил до різних типів загроз.

Членство в НАТО надає країнам можливість брати активну участь у формуванні глобальних безпекових політик, адже країни-члени можуть вносити свої пропозиції та ініціативи, впливаючи на стратегічні рішення Альянсу й це забезпечує їм вагомий голос у міжнародних справах та сприяє зміцненню їхньої ролі на світовій арені. Співпраця в рамках НАТО також дозволяє країнам-членам ефективніше координувати свої дії з іншими міжнародними організаціями, такими як ООН та ЄС, що підвищує їхню здатність реагувати на глобальні виклики та кризи [7, с. 921].

Варто зауважити, що одним із ключових аспектів впливу НАТО на національні політики є стандартизація. Альянс розробляє та впроваджує єдині стандарти для військових технологій, тактики та процедур, що забезпечує високу оперативну сумісність між збройними силами країн-членів й це дозволяє державам-учасникам оптимізувати свої оборонні стратегії, покращити логістичну підтримку та підвищити загальну ефективність військових операцій. Впровадження стандартів НАТО також стимулює модернізацію національних збройних сил та сприяє впровадженню передових технологій [8, с. 12]. НАТО активно сприяє навчанню та підготовці військового персоналу країн-членів через різноманітні освітні програми, курси та спільні навчання. Альянс організовує регулярні навчання, які дозволяють військовослужбовцям удосконалювати свої навички та

обмінюватися досвідом з колегами з інших країн. Такі заходи підвищують професійний рівень національних армій та сприяють зміцненню взаємодії між союзниками. Крім того, участь у навчальних програмах НАТО забезпечує доступ до найсучасніших знань і практик у сфері оборони та безпеки.

Участь у спільних військових операціях НАТО є елементом реалізації національних політик країн-членів, відповідно такі операції дозволяють державам не лише продемонструвати свою готовність до колективної оборони, але й отримати практичний досвід у проведенні комплексних військових операцій. Координація дій у рамках НАТО забезпечує ефективне використання ресурсів, підвищує оперативну сумісність та зміцнює взаємну довіру між країнами-членами й це, у свою чергу, сприяє зміцненню національної безпеки та підвищенню обороноздатності держав-учасниць [9].

Відповідно, до вище відзначеного, у сучасному світі НАТО відіграє ключову роль у формуванні та реалізації публічної політики своїх країн-членів у сфері безпеки та оборони. Членство в Альянсі відкриває перед країнами унікальні можливості для співпраці та впливу на міжнародну арену, але також ставить перед ними значні виклики, які потребують ретельного аналізу та ефективного управління (Табл 1).

Країна	Стратегічні виклики	Можливості
США	Фінансові та політичні витрати на підтримку оборони та Альянсу	Головний ініціатор стратегічних рішень, вплив на міжнародну арену
Великобританія	Оптимізація оборонних витрат під час бюджетних обмежень	Висока військова потужність та вплив на стратегічні рішення
Франція	Підтримка колективної безпеки та збереження національної автономії	Великий внесок у спільні оборонні програми, вплив на Європу
Німеччина	Оптимізація ресурсів для військових витрат	Лідерство у Європейському секторі Альянсу, вплив на Європу
Канада	Фінансове навантаження на оборону та участь у спільних операціях	Спільний внесок у збереження безпеки та стабільності в регіоні
Італія	Адаптація до нових безпекових загроз	Участь у спільних миротворчих місіях, вплив на регіональну стабільність
Іспанія	Оптимізація ресурсів для підтримки оборони	Участь у спільних місіях та програмах Альянсу

Табл. 1. Стратегічні виклики та можливості, з якими стикаються країни-члени НАТО
Джерело власна розробка автора на основі []

Вплив діяльності НАТО на формування та реалізацію публічної політики України становить ключовий аспект зовнішньої стратегії країни. Партнерство з альянсом надає Україні значний рівень безпеки та допомагає спрямовувати її політику на шлях до захисту національних інтересів. При цьому, українські лідери стикаються з рядом стратегічних викликів. По-перше, це питання територіальної цілісності та безпеки в умовах війни. Для України важливо забезпечити підтримку НАТО у зміцненні обороноздатності та дотриманні міжнародних стандартів безпеки. По-друге, НАТО є важливим каталізатором реформ в українському оборонному та безпековому секторах. Членство у партнерських програмах НАТО надає Україні можливість модернізувати свої збройні сили, підвищувати їх ефективність та прозорість, що сприяє підвищенню довіри до влади від населення та міжнародних партнерів. Попри це, існують також певні обмеження та недоліки. Наприклад, відсутність чіткого шляху до членства у НАТО створює певні труднощі у формуванні довгострокових стратегій національної безпеки та оборони. Також, у відсутності єдиного погляду на питання реформ та співпраці з альянсом може виникати внутрішній політичний дисонанс [10, с. 33].

Отже, для України важливо продовжувати розвивати стратегічне партнерство з НАТО, акцентуючи увагу на спільних цілях забезпечення мирного та безпечного розвитку регіону. Водночас, країна повинна активно працювати над вирішенням внутрішніх проблем та удосконаленням системи управління для максимізації переваг співпраці з альянсом.

Висновки. Діяльність НАТО суттєво впливає на формування національної політики країн-членів, зокрема через узгодження стратегічних пріоритетів з колективними цілями Альянсу. Країни-члени змушені адаптувати свої оборонні стратегії, що впливає на розподіл ресурсів та визначення національних безпекових пріоритетів й це вимагає ретельного планування та тісної координації між національними урядами та структурами НАТО.

Одним із ключових викликів для країн-членів є необхідність збільшення військових витрат до встановлених НАТО рівнів й це часто стає предметом внутрішніх політичних дебатів, оскільки вимагає перерозподілу бюджетних коштів на користь оборони, що може викликати опір серед населення та політичних сил. Додатково, впровадження стандартів НАТО у національні військові структури потребує значних реформ, які можуть бути складними та дорогими.

Участь у НАТО впливає на зовнішньополітичні стратегії країн-членів, зокрема через необхідність підтримки спільних операцій та місій й це може впливати на двосторонні відносини з країнами, які не є членами НАТО, та вимагати від членів Альянсу гнучкості у дипломатичних підходах. Водночас, членство в НАТО надає країнам можливість впливати на глобальні безпекові політики та брати участь у важливих міжнародних рішеннях.

Співпраця в рамках НАТО відкриває значні можливості для розвитку національних оборонних спроможностей. Спільні навчання та програми обміну досвідом сприяють підвищенню професійного рівня військових, а доступ до передових технологій і озброєнь зміцнює обороноздатність країн-членів й це також дозволяє їм швидше адаптуватися до нових викликів у сфері безпеки, таких як кіберзагрози та тероризм.

Інтеграція з НАТО сприяє покращенню оперативної сумісності збройних сил країн-членів, що є критично важливим для ефективного виконання спільних місій та операцій. Спільні стандарти, процедури та технічні вимоги забезпечують високий рівень координації та взаємодії, що підвищує загальну ефективність Альянсу у вирішенні безпекових завдань.

Вплив діяльності НАТО на формування та реалізацію публічної політики країн-членів є комплексним та багатогранним. З одного боку, він створює значні виклики, пов'язані з внутрішньополітичними та бюджетними питаннями. З іншого боку, НАТО надає унікальні можливості для підвищення національної безпеки та зміцнення міжнародних позицій. Для максимального використання цих можливостей країни-члени повинні активно адаптувати свої політики та стратегії, забезпечуючи при цьому ефективну співпрацю з Альянсом.

Література:

1. Shtogryn M., Ostapiak V., and Kosiuk O. Transformation of public administration mechanisms in the context of war. *Coordinates of Public Administration*. 2023. № 1. P. 247-260.
2. Likarchuk N., Velychko Z., Andrieieva O., Lenda R., & Vusyk H. Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*. 2023. № 41(76). P. 769-779.
3. Karamyshev D., Hordiienko L., and Lytvynenko M. Management of the medical and evacuation system development of the armed forces of Ukraine according to NATO standards. *Public Administration and Regional Development*. 2023. № 20. P. 445-470.
4. Likarchuk N., Andrieieva O., Likarchuk D., Bernatskyi A. Impression marketing as a tool for building emotional connections in the public administration sphere. *Studies in Media and Communication*. 2022. № 10 (1). P. 9-16.
5. Карасаєв С. У., Лікарчук Н. В. Міжнародні аспекти використання інформаційних технологій у державному управлінні. *Міжнародні відносини: теоретико-практичні аспекти*. 2023. №12. С. 151–163.
6. Zięba R. EU and NATO Eastern Policy. *Politics and Security of Central and Eastern Europe: Contemporary Challenges*. Cham: Springer International Publishing. 2023. P. 119-136.
7. Likarchuk D., Krasnozhon N., Kuchyk O., Kundeus O., Andrieieva O. Theoretical and practical views of political integration in Central and Eastern Europe. *Cuestiones Políticas*. 2022. № 40 (72). P. 912–926.
8. Bert O. Kant's Perpetual Peace (1795) and the Russia-Ukraine/NATO Conflict. *Phronimon*. 2024. P. 1-14.
9. Pata U., et al. Militarization of NATO countries sparks climate change? Investigating the moderating role of technological progress and financial development. *Journal of Cleaner Production*. 2023. № 409 137241. <https://www.sciencedirect.com/getaccess/pii/S0959652623013999/purchase>

10. Ключко А., Семенець-Орлова І. Система співробітництва з НАТО в зміцненні безпеки державного кордону в сучасних умовах. *Наукові праці Міжрегіональної Академії управління персоналом. Політичні науки та публічне управління*. 2023. № 1 (67). Р. 31-36.

References:

1. Shtogryn, M., Ostapiak, V., and Kosiuk, O. (2023). Transformation of public administration mechanisms in the context of war. *Coordinates of Public Administration*. № 1. P. 247-260 [in English].
2. Likarchuk, N., Velychko, Z., Andrieieva, O., Lenda, R., & Vusyk, H. (2023). Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*. № 41(76). P. 769-779 [in English].
3. Karamyshev, D., Hordiienko, L., and Lytvynenko, M. (2023). Management of the medical and evacuation system development of the armed forces of Ukraine according to NATO standards. *Public Administration and Regional Development*. № 20. P. 445-470 [in English].
4. Likarchuk, N., Andrieieva, O., Likarchuk, D., Bernatskyi, A. (2022). Impression marketing as a tool for building emotional connections in the public administration sphere. *Studies in Media and Communication*. № 10 (1). P. 9-16 [in English].
5. Karasaiev, S. U., Likarchuk, N. V. (2023). Mizhnarodni aspekty vykorystannia informatsiinykh tekhnolohii u derzhavnomu upravlinni [International aspects of the use of information technologies in public administration]. *Mizhnarodni vidnosyny: teoretyko-praktychni aspekty*. № 12. P. 151–163 [in Ukrainian].
6. Zięba, R. (2023). EU and NATO Eastern Policy. *Politics and Security of Central and Eastern Europe: Contemporary Challenges*. Cham: Springer International Publishing. P. 119-136 [in English].
7. Likarchuk, D., Krasnozhon, N., Kuchyk, O., Kundeus, O., Andrieieva, O. (2022). Theoretical and practical views of political integration in Central and Eastern Europe. *Cuestiones Políticas*. № 40 (72). P. 912–926 [in English].
8. Bert, O. (2024). Kant's Perpetual Peace (1795) and the Russia-Ukraine/NATO Conflict. *Phronimon*. P. 1-14 [in English].
9. Pata, U., et al. (2023). Militarization of NATO countries sparks climate change? Investigating the moderating role of technological progress and financial development. *Journal of Cleaner Production*. № 409 137241. <https://www.sciencedirect.com/getaccess/pii/S0959652623013999/purchase> [in English].
10. Klochko A., Semenets-Orlova I. (2023). Systema spivrobitnytstva z NATO v zmitsnenni bezpeky derzhavnoho kordonu v suchasnykh umovakh [The system of cooperation with NATO in strengthening the security of the state border in modern conditions]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi Akademii upravlinnia personalom. Politychni nauky ta publichne upravlinnia*. № 1 (67). R. 31-36 [in Ukrainian].

УДК 342.9:35.07(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-242-252](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-242-252)

Петькун Світлана Михайлівна доктор наук з державного управління, доцент, завідувач кафедри публічного управління та адміністрування, Навчально-науковий інститут захисту інформації Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом'янська, 7, м. Київ, 03110, тел.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0000-0002-0703-169X>

Стороженко Ліна Григорівна кандидат філологічних наук, доцент, докторант кафедри публічного управління та адміністрування, Навчально-науковий інститут захисту інформації Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом'янська, 7, м. Київ, 03110, тел.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0000-0003-2766-3712>

Стороженко Владислав Ігорович магістр кафедри публічного управління та адміністрування, Навчально-науковий інститут захисту інформації Державного університету інформаційно-комунікаційних технологій, вул. Солом'янська, 7, м. Київ, 03110, тел.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0009-0001-6418-8837>

КОНЦЕПТУАЛЬНІ ЗАСАДИ МЕХАНІЗМІВ НАДАННЯ АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОСЛУГ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ УПРАВЛІНСЬКИХ ПРОЦЕСІВ

Анотація. У статті здійснено спробу визначити та проаналізувати ключові концептуальні засади механізмів надання адміністративних послуг в умовах цифровізації державного управління.

Акцентовано, що підвищення рівня надання адміністративних послуг в умовах цифровізації управлінських процесів разом із посиленням їх безпеки є основними цілями сучасних суспільних трансформацій. Адже у багатьох країнах світу сьогодні з'являються моделі «цифрової держави добробуту», в яких дедалі більше керуються цифровими даними та технологіями, що використовуються для автоматизації, прогнозування, ідентифікації, моніторингу, надання адміністративних послуг. Таким чином, цифрова стратегія урядів проголошує, що вона трансформує стосунки між суспільством та державою, передаючи більше повноважень громадянам, реагуючи на їхні потреби.

Окреслено ключові концептуальні аспекти механізмів надання адміністративних послуг в умовах цифровізації державного управління, серед яких: орієнтація на користувача; запровадження електронного урядування; розбудова цифрової інфраструктури; інвестування у створення цифрової

інфраструктури; автоматизація процесів надання адміністративних послуг; розвиток електронних ідентифікаційних системи; інтеграція та комп'ютери-зація інформаційних систем управління; цифрова реєстрація; формування цифрових соціальних реєстрів; запровадження платформи соціальної мережі; інтероперабельність; конфіденційність, безпека та оптимальний захист інформації; правове регулювання; підготовка кадрів, громадська участь та прозорість.

Визначено додаткові позиції надання адміністративних послуг: моніторинг та оцінка ефективності; партнерство з приватним сектором; інклюзивність та доступність; цифрова грамотність; управління змінами; міжнародне співробітництво; етика та відповідальність; розвиток інноваційної культури тощо.

З'ясовано, що окреслені аспекти дозволяють забезпечити більш якісне надання адміністративних послуг в умовах цифровізації управлінських процесів.

Ключові слова: адміністративні послуги, цифровізація, управлінські процеси, нетократія, нетократичне управління.

Petkun Svitlana Mykhailivna Doctor of Public Administration, Associate Professor, Head of the Department of Public Management and Administration, Educational and Scientific Institute of Information Protection of the State University of Information and Communication Technologies, 7, Solomyanska St., Kyiv, 03110, tel.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0000-0002-0703-169X>

Storozhenko Lina Hryhorivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Doctoral Student of the Department of Public Management and Administration, Educational and Scientific Institute of Information Protection of the State University of Information and Communication Technologies, 7, Solomyanska St., Kyiv, 03110, tel.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0000-0003-2766-3712>

Storozhenko Vladyslav Ihorovych Master of the Department of Public Management and Administration, Educational and Scientific Institute of Information Protection of the State University of Information and Communication Technologies, 7, Solomyanska St., Kyiv, 03110, tel.: (044) 249-25-91, <https://orcid.org/0009-0001-6418-8837>

CONCEPTUAL BASIS OF MECHANISMS PROVISION OF ADMINISTRATIVE SERVICES IN THE CONDITIONS OF DIGITALIZATION OF ADMINISTRATIVE PROCESSES

Abstract. The article attempts to identify and analyze the key conceptual principles of mechanisms for providing administrative services in the context of digitalization of public administration.

It is emphasized that increasing the level of administrative services in the conditions of digitization of management processes along with strengthening their security are the main goals of modern social transformations. In many countries of the world, models of the "digital welfare state" are emerging today, in which digital data and technologies used for automation, forecasting, identification, monitoring, and provision of administrative services are increasingly controlled. As such, governments' digital strategy proclaims that it will transform the relationship between citizens and the state, giving more power to citizens and being more responsive to their needs.

The key conceptual aspects of the mechanisms for providing administrative services in the conditions of digitalization of public administration are outlined, including: user orientation; introduction of electronic governance; development of digital infrastructure; investing in the creation of digital infrastructure; automation of processes for providing administrative services; development of electronic identification systems; integration and computerization of management information systems; digital registration; formation of digital social registers; introduction of a social network platform; interoperability; confidentiality, security and optimal protection of information; legal regulation; training, public participation and transparency.

Additional positions for the provision of administrative services have been identified: monitoring and evaluation of efficiency; partnership with the private sector; inclusiveness and accessibility; digital literacy; change management; international cooperation; ethics and responsibility; development of innovative culture, etc.

It was found that the outlined aspects allow to ensure better provision of administrative services in conditions of digitization of management processes.

Keywords: administrative services, digitization, management processes, netocracy, netocratic management.

Постановка проблеми. Важливим вектором процесу формування та розвитку державного управління є створення сучасної цілісної системи надання адміністративних послуг. Сьогодні адміністративні послуги служать інтересам споживачів і є важливим кроком у напрямі підвищення задоволення потреб громадян і господарюючих суб'єктів. Пошуки інноваційних форм та механізмів надання адміністративних послуг, способів та методів взаємодії й комунікації зацікавлених сторін в умовах цифровізації управлінських процесів є актуальним питанням, що потребує комплексного вирішення.

Саме сьогодні якість електронних (цифрових) адміністративних послуг для громадян відіграє виключне значення у формуванні ефективного державного управління та суттєво впливає на прийняття управлінських рішень, на різні аспекти господарювання, підвищуючи цінність як для суспільства, так і для держави. Електронні державні послуги мають

універсальний доступ і можуть бути отримані будь-якою особою в режимі реального часу.

Вирішення проблем, які існують у сфері розвитку системи надання адміністративних послуг в умовах цифровізації, концептуалізація механізмів надання електронних адміністративних послуг на основі сучасних інформаційно-комунікаційних технологій (цифрових), сприятиме підвищенню якості реалізації функцій держави та ефективності системи державного управління в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню питань надання адміністративних послуг присвячені праці низки науковців та практиків, серед яких: В. Білоуса, Т. Бруса, О. Васильєва, Н. Грабар, Н. Дацій, Н. Калинець, В. Мамонова, В. Мотречко, Н. Пушкарьова, О. Радченко та ін. Студіюванням проблем формування системи адміністративних послуг у процесі розвитку електронного урядування займалися: О. Вітик, Ю. Даньшина, В. Довгань, Д. Записний, С. Кандзюба, П. Клімушин, О. Литвінов, Є. Романенко, Л. Требик, О. Яценко та ін.

Однак, незважаючи на актуальність та глибину здійснених наукових розвідок, не дослідженим залишається питання концептуалізації механізмів надання адміністративних послуг в умовах цифровізації управлінських процесів, що й зумовлює вибір теми нашого дослідження.

Мета статті. Визначити та проаналізувати ключові концептуальні засади механізмів надання адміністративних послуг в умовах цифровізації державного управління.

Виклад основного матеріалу. В умовах стрімкого технологічного прогресу та інтенсифікації цифрової трансформації значення адміністративних послуг у підвищенні ефективності державного управління для громадян поступово зростає. Розробка та впровадження електронних адміністративних послуг, як складової електронного уряду, змінили спосіб взаємодії органів державного управління з громадськістю. Завдяки реалізації різноманітних операцій та безпрецедентному способу комунікації з державними органами влади цифрові платформи для надання таких послуг стали важливим джерелом інформації для суспільства.

Вплив електронних сервісів для громадян на ефективність державного управління передбачає фундаментальний зсув у його динаміці, сприяючи демократизації доступності послуг, підвищенню прозорості державного управління та заохоченню участі суспільства в управлінні державою. Крім того, запровадження новітніх інформаційно-комунікаційних технологій у сфері державного управління сприяє оптимізації діяльності уряду, підвищує ефективність надання послуг та розширює можливості громадян брати участь у процесах прийняття рішень.

Концепція державного управління, яка базується на ідеї використання інформаційно-комунікаційних технологій для залучення більшої кількості

громадян до прийняття рішень та формування політики, у сучасній науковій літературі визначається як «нетократія». Саме нетократичне державне управління покликане перетворити відносини між владою та громадянами на більш прозорі та ефективні, що досягається шляхом створення спеціальних електронних платформ, а також заохочення громадян до їх активного використання [5].

Подальше впровадження електронного урядування в управлінські процеси, вдосконалення і концептуалізація механізмів надання послуг громадянам з його використанням вимагає вивчення взаємозв'язку між електронними послугами та ефективністю державного управління. Адже визначення ступеня впливу електронних сервісів на різні аспекти ефективності державного управління дозволяє отримати цінну інформацію, що полегшує прийняття складних управлінських рішень та сприяє ефективному прозорому та збалансованому управлінню [4].

Сьогодні ми живемо у світі, де віртуальне різко й стрімко витісняє реальне, послаблюючи територіальну, релігійну та інші ідентичності. У свою чергу, це впливає на функціонування демократії, змінюючи відносини між державами, суспільством та окремими людьми. Це також впливає на довіру громадян до державних інституцій, зростання популізму та націоналізму, перенесення відповідальності за добробут від держави до окремої особи за допомогою новітніх інформаційно-комунікаційних технологій.

Наразі не викликає сумніву той факт, що у світі настає ера мережевого (цифрового) державного управління. Так, у країнах із високим рівнем економічного розвитку стають нормою такі механізми цифрового управління, як біометрична ідентифікація особи, програми розпізнавання обличчя для різних цілей, передбачення правопорушень на основі цифрових алгоритмів, оцифрування систем правосуддя та імміграції, онлайн-подача податкових декларацій тощо.

Вважається, що цифровізація відіграє каталітичну роль у покращенні економічного, соціального та політичного розвитку в розвинутих економіках, а також у країнах, що розвиваються. Це також сприймається як підвищення якості життя завдяки кращому управлінню та розширенню можливостей людей. Це допомагає об'єднати державу та людей, роблячи уряди більш прозорими, підзвітними та орієнтованими на людей. Фактично, посилення цифровізації державного управління підвищує його ефективність, з одного боку, й економить обмежені ресурси та час, з іншого. Це також може допомогти у зміцненні рівності, зосередившись на інклюзивному зростанні та прозорості.

Підвищення рівня надання адміністративних послуг в умовах цифровізації управлінських процесів разом із посиленням їх безпеки є основними цілями глибоких суспільних трансформацій і суттєвих витрат, пов'язаних із переведенням усього населення країни на централізовані

цифрові системи даних. У результаті, в багатьох країнах світу сьогодні з'являються моделі «цифрової держави добробуту», в яких дедалі більше керуються цифровими даними та технологіями, що використовуються для автоматизації, прогнозування, ідентифікації, моніторингу, надання адміністративних послуг тощо. Таким чином, цифрова стратегія урядів проголошує, що вона трансформує стосунки між суспільством та державою, передаючи більше повноважень громадянам і більш чуйно реагуючи на їхні потреби [1].

Процеси цифровізації та зростаюча роль автоматизації управлінських процесів за допомогою алгоритмів і штучного інтелекту сприяють переходу до технократично-бюрократичного процесу, який, звичайно, значно спрощує та прискорює процедури надання адміністративних послуг, а відтак пришвидшується процес прийняття управлінських рішень. Однак, у цьому випадку, «стирається» особистісно-суб'єктний підхід щодо кожного учасника процесу надання/отримання адміністративних послуг. Таким чином, сучасна модель держави базується на припущенні, що особа є не власником, а лише заявником отримання послуги. Саме тому необхідно розробити концептуальні засади механізмів надання адміністративних послуг, які охоплюють комплексні людиноцентричні підходи та принципи, спрямовані на забезпечення ефективності, прозорості та доступності державних послуг для громадян.

В умовах цифровізації окреслені аспекти передбачають такі ключові позиції: *орієнтація на користувача* – адміністративні послуги повинні бути орієнтовані на потреби користувачів, що включає зручний доступ, інтуїтивно зрозумілі інтерфейси та високу якість обслуговування. У свою чергу, це передбачає проведення досліджень і опитувань для виявлення проблем та запитів громадян, врахування зворотного зв'язку з представниками суспільства для постійного вдосконалення рівня та способів надання послуг.

Наступною важливою складовою модернізації процесу надання адміністративних послуг є *масштабне запровадження електронного урядування*, яке сприяє зниженню бюрократії, покращенню якості послуг та зручності для громадян. Е-урядування забезпечує можливість розширення та надання електронних адміністративних послуг, підвищення якості прийняття рішень на всіх рівнях, об'єднуючи при цьому відповідальних осіб та громадян, причетних до розробки рішення, та підтримуючи цим самим соціальну інтеграцію і суспільну стабільність.

Цифрові платформи дозволяють отримувати адміністративні послуги онлайн, що знижує потребу в особистих візитах до державних установ. Для повноцінного функціонування електронного урядування та формування відкритої електронної демократії, у свою чергу, необхідно вдосконалювати та розвивати *цифрову інфраструктуру*, розбудова якої є необхідною для ефективного функціонування електронного урядування. Це включає розвиток

високошвидкісного інтернету, створення безпечних та надійних дата-центрів, а також забезпечення доступу до цифрових пристроїв для всіх верств населення.

Звичайно, ключову роль у запровадженні електронного урядування відіграють новітні засоби масової комунікації та відкриті електронні середовища. *Автоматизація* рутинних і стандартних адміністративних процесів дозволяє зменшити навантаження на державних службовців та підвищити ефективність надання послуг. Це включає використання роботизованих платформ та сервісів для обробки заяв, реєстрації, видачі дозволів та довідок тощо. На допомогу, у цьому випадку, можуть прийти штучний інтелект та можливість використання великих даних, що, у свою чергу, відкриває нові можливості для аналізу потреб громадян, прогнозування тенденцій та прийняття обґрунтованих і виважених рішень. Зазначені технології допомагають покращити якість протікання управлінських процесів і оперативно реагувати на зміни, що робить процес надання адміністративних послуг більш ефективним і гнучким, оскільки він може полегшити оцінку неструктурованих даних для отримання права на (пере)оцінку та прискорити цей процес за допомогою комп'ютеризованих операцій. Також після запровадження штучного інтелекту в загальний реєстр вся система отримує гнучкість, яку можна коригувати та збільшувати в масштабі за рахунок розширення програм та інфраструктури інформаційно-комунікаційних технологій з відносною простотою.

Однак слід враховувати, що штучний інтелект постійно вимагає удосконалення своїх алгоритмів та моделей на основі машинного навчання, що може призвести до значних витрат, часто завищених для реалізації, у тому числі, *механізми забезпечення прозорості*, що потребує інвестицій в адекватні цифрові технології та інфраструктуру. Країни з розвинуеною економікою та економікою, що активно розвивається, повинні бути готові *інвестувати у створення цифрової інфраструктури*, необхідної для інклюзивного зростання, в державні послуги (початкова освіта; охорона здоров'я; водопостачання та санітарія; транспорт; соціальна допомога всім, хто її потребує, тощо), щоб мати можливість побудувати міцну основу для подальшого розвитку держави.

На окрему увагу заслуговують *електронні ідентифікаційні системи*, запровадження яких дозволяє спростити процес доступу до державних послуг, підвищуючи безпеку та швидкість виконання адміністративних процедур. Наприклад, електронні ідентифікаційні картки, біометричні дані, мобільні додатки/платформи/сервіси забезпечують зручність і доступність послуг. Останнім часом їх стає дедалі більше й вони виправдано набувають популярності, адже дозволяють громадянам отримувати послуги будь-де і будь-коли, забезпечуючи доступність, гнучкість і зручність користування.

Під час цифровізації механізмів державного управління щодо надання адміністративних послуг можна підвищити їх ефективність через застосування *інтегрованих та комп'ютеризованих інформаційних систем управління*, які забезпечують точне та своєчасне керування великими обсягами даних. Це інтегровані автоматизовані системи, що надають інформацію для підтримки операцій, надання інформації, прийняття рішень управління загалом. Інтегровані та комп'ютеризовані інформаційні систем управління можна використовувати як комп'ютеризовані та ручні процедури, моделі для аналізу, планування, контролю за наданням адміністративних послуг та прийняття рішень, а також керування базами даних. Особливістю таких систем є те, що вони можуть допомогти знизити рівень шахрайства, помилок та корупції, попереджаючи кінцевих користувачів, коли відбуваються розбіжності у даних чи порушення використання, забезпечуючи захист даних та підвищуючи ефективність.

Другим етапом ланцюжка постачання є *цифрова реєстрація бенефіціарів*. Цей процес відрізняється від загальної реєстрації, оскільки всі заявники реєструються, але до програми потрапляють лише бенефіціари.

Етап реєстрації включає в себе декілька кроків: виконавці оцінюють потреби та умови життя заявників, використовуючи дані, зібрані в ході процесу реєстрації відповідно визначеним критеріям. Таким чином, ті, хто вважається таким, що мають на це право, стають бенефіціарами, а ті, хто не має право – не можуть увійти до списку очікування; наступні кроки включають процес визначення пакетів пільг і послуг, що отримуються вибраними бенефіціарами; бенефіціари отримують підтвердження того, що вони були обрані бенефіціаром, та інформацію про подальші дії.

Цифрові соціальні реєстри чи реєстри бенефіціарів полегшують реєстрацію у конкретній програмі, оскільки скорочують кількість форм документів, які людині необхідно надати для розгляду отримання адміністративної послуги. Особливо, коли реєстри інтегровані з іншими соціальними інформаційними системами, їх дані можуть допомогти ідентифікувати соціальні прогалини.

Платформа соціальної мережі дозволяє об'єднати численні цифрові інструменти надання адміністративних послуг, усунути дублювання даних та повсюдне оновлення, а також використовувати технології мобільного зв'язку, машинного навчання, що сприяє охопленню увагою всіх бенефіціарів, прискорює їх ідентифікацію, а оновлення даних призводить до усунення та виключення помилок. Практично це підвищує якість моніторингу, полегшує роботу з населенням, дозволяє самостійно зареєструватися через додатки, подати заявку через конкретний мобільний додаток, самостійно редагувати свої дані та, зрештою, отримати якісну адміністративну послугу. Звичайно, слід зазначити і певні перешкоди на шляху впровадження та використання платформ соціальної мережі (відсутність сучасних приладів для встановлення

мобільних додатків; низький рівень (цифрової) грамотності громадян; обмежений місцевий контент та недостатнє покриття мережі Інтернет; низькі доходи окремих соціальних груп суспільства; висока вартість сучасних цифрових технологій; слабка нормативно-правова база та обмежений доступ до цифрової інфраструктури та послуг тощо).

Зазначені бар'єри, що обмежують вільний доступ громадян до цифрових технологій та їх використання, можуть підірвати переваги цифровізації адміністративних послуг або посилити наявні прогалини у доступі до них.

Ще одним важливим аспектом механізмів надання адміністративних послуг в умовах цифровізації управлінських процесів є забезпечення взаємодії між різними державними системами і базами даних. Саме *інтероперабельність* дозволяє швидше обмінюватись інформацією між різними відомствами, що сприяє підвищенню ефективності управлінських процесів та точності даних.

Крім того, виклики глобалізованого суспільства та умови цифровізації управління вимагають суворих заходів з кібербезпеки та захисту персональних даних. Відтак необхідно впроваджувати сучасні технології шифрування, багатофакторної автентифікації та інших засобів захисту, щоб гарантувати *конфіденційність, безпеку та оптимальний захист інформації*.

Враховуючи вище окреслене, слід акцентувати увагу і на необхідності *правового регулювання* управлінських процесів в умовах цифрових трансформацій – створення і вдосконалення законодавчої бази, яка регулює цифровізацію адміністративних процесів, є ще одним надважливим фактором формування довіри між державними інституціями, які надають адміністративні послуги, та громадськістю. Відтак на законодавчому рівні необхідно вирішувати питання, які визначають правовий статус електронних сервісів та платформ, електронних документів, електронних підписів, інших цифрових інструментів. Так, основу ефективного державного управління, у нашому випадку, нетократичного, мають складати нормативно-правові акти, покликані регулювати та впорядковувати управлінські процеси, забезпечувати їх системність, стабільність, збалансованість. Вітчизняне нормативно-правове забезпечення включає в себе низку документів, що сприяють формуванню та вдосконаленню національної системи електронного урядування, як складової сфери інформатизації та розвитку нетократичного інформаційного суспільства, серед яких провідна роль відведена передусім законодавству. Адже саме на законодавчому рівні визначається регуляторна державна політика та можливість формування досконалої системи управління.

Нормативно-правовим фундаментом розвитку електронного урядування в Україні став Закон України «Про інформацію», в якому було визначено основні принципи інформаційних відносин, ключові напрямки державної інформаційної політики, суб'єкти й об'єкти інформаційних відносин, права та гарантії права на інформацію, основні види інформаційної діяльності;

виділено види інформації та способи доступу до неї; встановлено відповідальність за порушення законодавства про інформацію тощо [3].

Закон України «Про адміністративні послуги» врегульовує надання адміністративних послуг державними органами та визначає у сфері надання адміністративних послуг правові засади реалізації законних інтересів, свобод, прав юридичних і фізичних осіб [2].

Важливою складовою успішної цифровізації є *підготовка кадрів*, підвищення кваліфікації державних службовців, навчання і професійний розвиток яких мають бути спрямовані на оволодіння новими цифровими інструментами, методиками і технологіями.

Звичайно, ще одним суттєвим концептуальним аспектом механізмів надання адміністративних послуг в умовах цифровізації управлінських процесів залишається *громадська участь і прозорість*. Використання цифрових технологій сприяє підвищенню прозорості та відкритості державного управління. Інструменти електронної демократії, такі як онлайн-опитування, петиції, громадські обговорення та ін. дозволяють громадянам активніше брати участь у процесах прийняття рішень.

Крім окреслених аспектів надання адміністративних послуг в умовах цифровізації управлінських процесів, можна виокремити низку не менш важливих позицій (моніторинг та оцінка ефективності; партнерство з приватним сектором; інклюзивність і доступність; цифрова грамотність; управління змінами; міжнародне співробітництво; етика та відповідальність; розвиток інноваційної культури та ін.), які потребують додаткового вивчення.

Висновки. Таким чином, концептуальні засади механізмів надання адміністративних послуг передбачають інтегрований підхід до цифровізації, орієнтований на користувача, безпеку, інклюзивність та постійне вдосконалення процесів, що вимагають скоординованих зусиль на всіх рівнях державного управління, потребують впровадження новітніх технологій та активної участі громадян. Реалізація цих концептуальних засад допоможе підвищити ефективність, прозорість та доступність адміністративних послуг в умовах цифрової трансформації.

Як бачимо, цифровізація управлінських процесів вимагає комплексного підходу, що включає організаційні, технічні, безпекові, регуляторно-правові заходи, спрямовані на покращення якості надання адміністративних послуг.

Цифровізація адміністративних послуг має бути пов'язана з національними цілями розвитку держави. Оскільки цифрові технології державного управління різняться від країни до країни залежно від низки чинників (рівень демократії, економічний розвиток, політичні пріоритети, соціокультурні особливості, географія тощо), доцільно розробляти цифрові стратегії надання адміністративних послуг, які будуть достатньо адаптивними та гнучкими, щоб відповідати політичному, економічному, соціокультурному середовищу. Кожна держава має виробляти власні механізми оптимальної взаємодії державного і суспільного секторів.

Література:

1. Петькун С.М. Теоретико-методологічна концептуалізація механізмів державного управління соціальною безпекою України в умовах цифрової трансформації : дис. ...д. н. дер. упр. : 25.00.02 / Державний університет інформаційно-комунікаційних технологій. Київ, 2024. 466 с.
2. Про адміністративні послуги : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> (дата звернення 25.05.2024).
3. Про інформацію : Закон України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> (дата звернення 25.05.2024).
4. Krasnykov Y., Ninyuk I., Storozhenko L., Marukhlenko O., Kruhlov V. Impact of digital public services on governance efficiency. *Telos: Revista de Estudios Interdisciplinarios en Ciencias Sociales*. 2024. Vol. 26. № 1. P. 35–51. DOI: <https://doi.org/10.36390/telos261.04>.
5. Storozhenko L.H. Netocratic vector of formation of public administration in the information society. Modernization of the system of public management and administration in Ukraine: the experience of the Republic of Latvia : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. P. 99–114. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-279-1-4>.

References:

1. Petkun, S.M. (2024). Teoretyko-metodolohichna kontseptualizatsiya mekhanizmv derzhavnoho upravlinnya sotsial'noyu bezpekoyu Ukraïny v umovakh tsyfrovoï transformatsii [Theoretical and methodological conceptualization of mechanisms of state management of social security of Ukraine in conditions of digital transformation]. *Doctor's thesis*. Kyiv [in Ukrainian].
2. Pro administratyvni posluhy : Zakon Ukrayiny [On administrative services: Law of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> [in Ukrainian].
3. Pro informatsiyu : Zakon Ukrayiny [About information: Law of Ukraine]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2657-12#Text> [in Ukrainian].
4. Krasnykov, Y., Ninyuk, I., Storozhenko, L., Marukhlenko, O., Kruhlov, V. (2024). Impact of digital public services on governance efficiency. *Telos: Revista de Estudios Interdisciplinarios en Ciencias Sociales*, 26, 1, 35–51. DOI: <https://doi.org/10.36390/telos261.04>.
5. Storozhenko, L.H. (2023). Netocratic vector of formation of public administration in the information society. Modernization of the system of public management and administration in Ukraine: the experience of the Republic of Latvia : Scientific monograph. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 99–114. DOI: <https://doi.org/10.30525/978-9934-26-279-1-4>.

УДК 658.011.4:005.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-253-269](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-253-269)

Рудюк Ярослав Анатолійович аспірант кафедри менеджменту і міжнародного підприємництва, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст.Бандри, 12, м. Львів, <http://orcid.org/0009-0002-5887-757X>

Русин-Гриник Роман Романович PhD, доцент кафедри підприємництва та екологічної експертизи товарів, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст.Бандри, 12, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>

Федорчак Олексій Євстахійович к.е.н., програміст SMSWords (USA)

ВИДИ РОЗВИТКУ ІННОВАЦІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ ПІДПРИЄМСТВ В УМОВАХ ЕКСТРЕМАЛЬНИХ СИТУАЦІЙ

Анотація. Побудова класифікації видів розвитку інноваційної діяльності підприємств в умовах екстремальних ситуацій є критично важливою як з теоретичної, так і з практичної точок зору. У теоретичному аспекті така класифікація допомагає формулювати чіткі та систематизовані рамки для аналізу впливу криз на інноваційну діяльність. Вона забезпечує наукове підґрунтя для розуміння механізмів адаптації підприємств до складних умов, дозволяє виявляти закономірності та прогнозувати розвиток подій в умовах невизначеності.

У статті доведено, що вивчення і класифікація видів розвитку інноваційної діяльності підприємств в умовах екстремальних ситуацій має значне теоретичне та практичне значення. Обґрунтовано, що така класифікація є ключовим інструментом для ефективного управління інноваціями, дозволяючи підприємствам адаптуватися до складних умов і мінімізувати втрати, використовуючи інновації для збільшення стійкості та конкурентоспроможності. Аргументовано, що систематизація інноваційних підходів сприяє виявленню нових можливостей та прогнозуванню розвитку подій, що важливо в умовах невизначеності та швидких змін. Такий аналіз допомагає не лише розуміти динаміку інновацій у складних умовах, а й надає практичні настанови для розвитку інноваційного менеджменту. Додатково обґрунтовано, що детальний розгляд різних типів розвитку інноваційної діяльності дозволяє підприємствам вибудовувати максимально ефективні стратегії з урахуванням конкретних умов та загроз. Аналізуючи вплив екстремальних ситуацій, таких як природні катастрофи, економічні кризи, технологічні аварії, пандемії, політичні та військові конфлікти, доведено, що відповідні інноваційні реакції можуть значно покращувати готовність та

відновлюваність підприємств. Обґрунтовано, що застосування відповідних інноваційних підходів у кожному з цих сценаріїв не тільки зміцнює позиції підприємств на ринку, але й сприяє більшій соціальній відповідальності та здатності до швидкого адаптування у відповідь на зміни, що відбуваються. Використання цих стратегій демонструє, як інноваційне мислення та планування можуть виступати як драйвери змін у висококонкурентних та непередбачуваних умовах, забезпечуючи стійкість і довгостроковий розвиток.

Ключові слова: інноваційна діяльність, підприємство, ефективні стратегії, екстремальні ситуації, інноваційне мислення.

Rudiuk Yaroslav Anatoliyovych graduate student of the Department of Management and International Entrepreneurship, Lviv Polytechnic National University, St. St. Bandry, 12, Lviv, <http://orcid.org/0009-0002-5887-757X>

Rusyn-Hrynyk Roman Romanovych PhD, Associate Professor of the Department of Entrepreneurship and Environmental Expertise of Goods, Lviv Polytechnic National University, tel.: (097) 95-17-413, <https://orcid.org/0000-0003-2895-6437>.

Fedorchak Oleksiy Evstakhiovych PhD, Senior Software Engineer SMSWords (USA)

TYPES OF DEVELOPMENT OF INNOVATIVE ACTIVITIES OF ENTERPRISES UNDER EXTREME SITUATIONS

Abstract. The classification of types of innovative activities development of enterprises in extreme situations is critically important both theoretically and practically. From a theoretical perspective, such classification helps to formulate clear and systematic frameworks for analyzing the impact of crises on innovative activities. It provides a scientific basis for understanding the mechanisms of enterprise adaptation to complex conditions, enabling the identification of patterns and the prediction of developments in times of uncertainty.

The article demonstrates that studying and classifying types of innovative activities development of enterprises in extreme situations holds significant theoretical and practical value. It argues that such classification is a key tool for effective innovation management, allowing enterprises to adapt to challenging conditions and minimize losses by using innovation to enhance resilience and competitiveness. It is argued that systematizing innovative approaches contributes to identifying new opportunities and forecasting developments, which is crucial in conditions of uncertainty and rapid change. Such analysis not only helps to understand the dynamics of innovation in complex conditions but also provides practical guidance for the development of innovation management. Additionally, it

is justified that a detailed examination of different types of innovative activities development enables enterprises to formulate the most effective strategies considering specific conditions and threats. Analyzing the impact of extreme situations such as natural disasters, economic crises, technological accidents, pandemics, political, and military conflicts, it is proven that appropriate innovative responses can significantly improve the readiness and resilience of enterprises. It is argued that applying appropriate innovative approaches in each of these scenarios not only strengthens enterprises' positions in the market but also promotes greater social responsibility and adaptability to changes. The use of these strategies demonstrates how innovative thinking and planning can act as drivers of change in highly competitive and unpredictable conditions, ensuring resilience and long-term development.

Keywords: innovative activity, enterprise, effective strategies, extreme situations, innovative thinking.

Постановка проблеми. Побудова класифікації видів розвитку інноваційної діяльності підприємств в умовах екстремальних ситуацій є критично важливою як з теоретичної, так і з практичної точок зору. У теоретичному аспекті така класифікація допомагає формувати чіткі та систематизовані рамки для аналізу впливу криз на інноваційну діяльність. Вона забезпечує наукове підґрунтя для розуміння механізмів адаптації підприємств до складних умов, дозволяє виявляти закономірності та прогнозувати розвиток подій в умовах невизначеності. Це сприяє розвитку нових теоретичних моделей управління інноваціями, які можуть бути використані для глибшого вивчення інноваційних процесів. З практичної точки зору, розроблення такої класифікації дає підприємствам засоби для ефективнішого управління ризиками та використання можливостей, що виникають під час криз. Зокрема, це допомагає керівництву компаній здійснювати обґрунтоване стратегічне планування, спрямоване на мінімізацію втрат і максимізацію користі від нововведень.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. На сьогодні, багато вітчизняних підприємств повинні самостійно вирішувати завдання, які торкаються інноваційного розвитку, що підкреслює важливість ефективного управління інноваційною діяльністю у екстремальних умовах. Серед вітчизняних вчених можна виділити, таких як [1-8]: Ткаченко П., Мартиненко А., Перерва П., Ткаченко П., Богацька А., Гнилянська Л., Озарко К., Гречаник О., Хлебнікова Т., Темченко О., Курбацька Л., Янченко Н., Безрук С., Орябинська В., які розглядаються різноманітні види розвитку інноваційної діяльності підприємств в умовах екстремальних ситуацій. Однак, вивчення опублікованих наукових праць виявило, що ця проблематика потребує подальших досліджень та вдосконалень як у теоретичному, так і у практичному плані.

Мета статті. Провести характеристику видів розвитку інноваційної діяльності підприємств в умовах екстремальних ситуацій.

Виклад основного матеріалу. Підприємства можуть більш цілеспрямовано вибирати напрямки інновацій, визначати потреби в ресурсах та налагоджувати співпрацю з зовнішніми партнерами, що є особливо важливим в непередбачуваних умовах. Також це стимулює інвестиції в ті сфери, де вони найбільш потрібні для швидкого відновлення та подальшого розвитку. Враховуючи вищезгадані аспекти, класифікація видів розвитку інноваційної діяльності в умовах екстремальних ситуацій виступає як ключовий інструмент для підтримки стійкості та конкурентоспроможності підприємств. Вона забезпечує не лише теоретичне розуміння динаміки інновацій у складних умовах, а й практичні настанови для ефективного інноваційного менеджменту.

Побудуємо класифікацію видів розвитку інноваційної діяльності підприємств в умовах екстремальних ситуацій:

- *за видами екстремальних ситуацій:* природні катастрофи, економічні кризи, технологічні аварії, пандемії, політичні кризи, війна і військові конфлікти.
- *за змістом:* технологічний розвиток, організаційний розвиток, ринковий розвиток.
- *за характером:* інкрементальний розвиток, радикальний розвиток, деструктивний розвиток.

Ця класифікація надає чіткішу картину того, як підприємства можуть налаштовувати свої інноваційні стратегії та розвиткові підходи залежно від типу і специфіки екстремальної ситуації, з якою вони стикаються.

Адаптивний розвиток в інноваційній діяльності підприємств передбачає процес постійної модифікації продуктів і процесів з метою зниження вразливості до потенційних катастроф. Цей підхід орієнтований на превентивні дії, які дозволяють підприємству адаптуватися до змінених умов із мінімальними втратами. Основна увага при цьому зосереджується на розробці таких інновацій, які можуть покращити стійкість бізнесу до непередбачених подій, наприклад, природних катастроф або технологічних аварій. Одним із яскравих прикладів адаптивного розвитку є інженерні інновації у будівництві, які передбачають застосування матеріалів, здатних витримувати високі навантаження від землетрусів або ураганів. Такі технології, як сейсмічні ізолятори або гнучкі каркаси, дозволяють будівлям "поглинати" динамічні навантаження, значно знижуючи ризик зруйнувань. Це сприяє не тільки збереженню життя і здоров'я людей, а й мінімізує економічні втрати від стихійних лих.

Трансформаційний розвиток у контексті інноваційної діяльності підприємств означає впровадження глибоких і корінних змін, які не просто адаптують існуючі процеси та продукти, але кардинально переформатовують підходи до їхньої реалізації, спрямовані на підвищення стійкості до екстремальних викликів. Цей тип розвитку інновацій включає розробку інноваційних рішень, які допомагають підприємствам не тільки виживати, а й

процвітати в умовах потенційних катастроф. Прикладом трансформаційного розвитку може бути впровадження водонепроникних технологій у будівництві. Це не просто застосування нових матеріалів для захисту від води, але цілковите перепроєктування будівельних стандартів та методів з метою створення повністю водостійких конструкцій.

Консервативний розвиток в контексті інноваційної діяльності підприємств зазвичай орієнтований на оптимізацію витрат та підвищення ефективності існуючих процесів, без здійснення радикальних змін у продуктах або бізнес-моделях. Цей підхід зосереджений на покращенні внутрішньої роботи, що може включати зниження виробничих витрат, підвищення продуктивності праці, поліпшення якості продукції та оптимізацію логістичних ланцюгів. Наприклад, підприємства можуть впроваджувати системи для автоматизації стандартних процесів, таких як облік, управління запасами чи обслуговування клієнтів. Застосування програмного забезпечення для управління відносинами з клієнтами (CRM) або планування ресурсів підприємства (ERP) може значно підвищити ефективність, знизивши витрати на ручну працю і помилки, що часто трапляються при людському факторі. Це дозволяє компаніям зменшувати оперативні витрати та підвищувати загальну продуктивність. Іншим прикладом консервативного розвитку може бути оптимізація виробничих ліній для зниження витрат на енергію та матеріали. Зміни в технологічних процесах, які дозволяють економічніше використовувати ресурси, не тільки знижують виробничі витрати, але й сприяють сталому розвитку, відповідаючи на суспільні виклики, пов'язані з охороною довкілля. Також підприємства можуть фокусуватися на підвищенні якості обслуговування клієнтів, що також є частиною консервативного розвитку. Вдосконалення процесів обслуговування, впровадження нових методик зворотного зв'язку від клієнтів та поліпшення швидкості реагування на запити клієнтів може забезпечити вищу задоволеність споживачів і, як наслідок, збільшення продажів та лояльності клієнтів. Консервативний розвиток, таким чином, є ключовим для підприємств, які прагнуть досягти високого рівня операційної ефективності і забезпечити стабільність своєї роботи, мінімізуючи ризики і витрати в умовах непередбачуваного бізнес-середовища.

Реактивний розвиток є стратегією інноваційної діяльності, яка передбачає швидке впровадження нових продуктів або послуг у відповідь на змінені ринкові умови, особливо в контексті економічних криз чи непередбачуваних подій. Цей підхід дозволяє компаніям ефективно реагувати на коливання ринку, забезпечуючи їхню конкурентоспроможність і адаптацію до нових викликів. Один з прикладів реактивного розвитку можна спостерігати в індустрії виробництва захисних масок та антисептиків під час пандемії COVID-19. Зі зростанням попиту на засоби індивідуального захисту, багато компаній, які раніше не займалися виробництвом медичних товарів,

швидко переорієнтували своє виробництво для задоволення цього попиту. Фірми, що спеціалізувалися на текстильній продукції, почали виробляти маски, в той час як хімічні заводи налагодили виробництво дезінфекційних засобів. Ще один яскравий приклад реактивного розвитку можна побачити у сфері цифрових технологій. ІТ-компанії швидко впровадили рішення для підтримки дистанційної роботи, такі як покращені інструменти для відеоконференцій та засоби спільної роботи онлайн. Ці інновації не просто допомогли бізнесам продовжувати свою роботу в умовах локдаунів, а й сприяли трансформації робочих процесів на більш гнучкі та ефективні. Також значним є впровадження фінансових технологій, що допомагають компаніям та індивідуальним підприємцям управляти своїми фінансами в умовах нестабільного економічного клімату.

Превентивний розвиток в інноваційній діяльності підприємств фокусується на розробці та впровадженні інновацій, які підвищують безпеку та надійність технологій з метою запобігання потенційним проблемам та кризам, перш ніж вони матимуть місце. Цей підхід допомагає зменшити ризики, пов'язані з аваріями, збоями в роботі технологій або іншими небажаними подіями. Один з видимих прикладів превентивного розвитку можна знайти в автомобільній промисловості, де сучасні технології активної безпеки, такі як антиблокувальні гальмівні системи (ABS), системи стабілізації автомобіля (ESP), та автономні системи екстреного гальмування, впроваджуються для зниження ймовірності дорожньо-транспортних пригод. Ці системи сприяють кращому контролю над автомобілем у критичних ситуаціях, забезпечуючи вищий рівень безпеки для водіїв та пасажирів. У сфері виробництва, превентивний розвиток часто пов'язаний з впровадженням систем моніторингу та діагностики стану обладнання. Сучасні сенсори та інтернет речей (IoT) дозволяють реально оцінювати стан машин та обладнання, прогнозуючи можливі поломки до того, як вони стануть причиною серйозних збоїв. Ефективне використання таких технологій може значно знизити час простою виробництва та витрати на ремонт.

Відновлювальний розвиток спрямований на швидке відновлення бізнес-операцій після аварій або надзвичайних ситуацій, які порушили звичний хід роботи підприємства. Цей підхід включає розробку рішень, що дозволяють компаніям оперативно відновлювати свою діяльність, зменшувати збитки і повертати виробництво до попереднього рівня. Приклад відновлювального розвитку можна спостерігати у галузі виробництва, де компанії інвестують у модульні та мобільні виробничі системи, які можуть бути швидко задіяні у випадку втрати основних виробничих потужностей. Наприклад, під час пожежі або наводнення, коли основні заводи вимушено зупиняють роботу, модульні установки можуть бути введені в дію, забезпечуючи континуацію виробничих процесів. У сфері ІТ та телекомунікацій відновлювальний розвиток може включати використання розподілених мереж та хмарних

технологій, що забезпечують резервне копіювання даних та їх швидке відновлення. Великі ІТ-компанії, такі як Amazon та Microsoft, пропонують хмарні рішення, які дозволяють бізнесам майже миттєво відновити доступ до важливої інформації та прикладних програм після кібератак або інших аварій, пов'язаних з втратою даних. В енергетичній галузі відновлювальний розвиток може означати створення інфраструктури для швидкого реагування на аварії.

Флексибільний розвиток спрямований на впровадження технологій, які підтримують дистанційну роботу та автоматизацію, дозволяючи компаніям швидко адаптуватися до змін у робочому середовищі та ринкових умовах. Цей підхід допомагає підприємствам зберігати високий рівень продуктивності та ефективності незалежно від зовнішніх обставин, забезпечуючи безперервність бізнесу. Один з найяскравіших прикладів флексибільного розвитку можна спостерігати в глобальному переході до дистанційної роботи, який було активізовано пандемією COVID-19. Компанії по всьому світу швидко інтегрували платформи для відеоконференцій та спільної роботи, такі як Zoom, Microsoft Teams та Slack, що дозволило зберегти співпрацю між командами, незважаючи на фізичну ізоляцію. Ці інструменти не тільки забезпечили комунікацію та управління проектами, але й допомогли підтримувати корпоративну культуру. Крім того, багато ритейлерів та ресторанів відреагували на обмеження, пов'язані з карантинном, впровадивши та розширивши свої послуги онлайн-замовлень та доставки. Це включало розробку мобільних додатків та інтеграцію з платформами третіх сторін для обробки платежів і логістики доставки. Внаслідок цих змін багато бізнесів не тільки вижили в складний період, але й розширили свою клієнтську базу. У промисловому секторі, флексибільний розвиток проявляється через автоматизацію виробничих ліній. Роботизовані системи, які можуть бути дистанційно керовані та програмовані, дозволяють здійснювати виробництво з мінімальним людським втручанням. Така автоматизація допомагає знижувати виробничі витрати, забезпечувати сталість виробництва та підвищувати безпеку робочого місця, особливо в умовах, коли присутність людини може бути ризикованою. Відновлювальний розвиток забезпечує компаніям гнучкість та стійкість у викликах сучасного динамічного бізнес-середовища, допомагаючи адаптуватися до будь-яких змін та підтримувати безперервну діяльність незалежно від обставин.

Інноваційний розвиток у медичній та охоронній галузях фокусується на створенні нових продуктів та технологій, які покращують якість та ефективність охорони здоров'я. Це включає розробку новітніх лікарських препаратів, медичних приладів, діагностичних інструментів та технологій дистанційного моніторингу здоров'я. Одним із яскравих прикладів інноваційного розвитку є впровадження телемедицини та мобільних додатків для здоров'я, які дозволяють пацієнтам вести моніторинг свого стану здоров'я на відстані. Ці технології дозволяють лікарям стежити за пацієнтами в

реальному часі, отримуючи дані про серцевий ритм, кров'яний тиск та інші важливі показники, що сприяє своєчасному виявленню та лікуванню станів. Ще один приклад інноваційного розвитку в медицині — розробка персоналізованих медичних рішень на основі генетичних даних. Компанії, такі як 23andMe та Genomic Prediction, надають послуги генетичного тестування, які допомагають ідентифікувати ризик розвитку певних захворювань та адаптувати індивідуальні стратегії лікування та профілактики. У сфері охорони та безпеки інноваційний розвиток може бути представлений розробкою розумних систем відеоспостереження, які використовують алгоритми штучного інтелекту для аналізу відеоданих. Такі системи можуть автоматично ідентифікувати підозрілі дії або поведінку, сповіщаючи охоронні служби про можливі загрози безпеці.

Стратегічний розвиток, який фокусується на адаптації до нових законодавчих рамок та змінних політичних умов, є критично важливим для підприємств, що працюють в динамічних або нестабільних регіонах або секторах. Цей вид розвитку забезпечує, що організація може ефективно реагувати на зміни у зовнішньому середовищі, зменшуючи ризики і зберігаючи свою конкурентоспроможність. Наприклад, компанії, що діють у фармацевтичній індустрії, часто стикаються з необхідністю адаптуватися до нових норм і регуляцій, пов'язаних з розробкою, тестуванням, виробництвом та розподілом медичних препаратів. Зміни у законодавстві можуть вимагати перегляду клінічних протоколів, що, у свою чергу, вимагає значних інвестицій у дослідження та розвиток. Щоб відповідати цим вимогам, компанії можуть розробляти нові стратегії та процедури, що включають партнерства з академічними установами або іншими корпораціями для спільних досліджень і розробок. Також, глобальні ІТ-компанії, такі як Google та Facebook, мають постійно адаптуватися до змін у політиці конфіденційності та захисту даних. Нові законодавчі ініціативи, такі як загальний регламент захисту даних (GDPR) в Європейському Союзі, вимагають перегляду та оновлення політик збору та обробки даних. У відповідь на це, компанії вводять нові технології та процеси для забезпечення відповідності своїх продуктів і сервісів цим нормам. В енергетичній галузі, компанії, які займаються видобутком та розподілом нафти та газу, часто зустрічаються з потребою адаптації до політичних змін або нових екологічних законів. Вони можуть відреагувати розробкою нових технологій для зменшення викидів або переходом на альтернативні джерела енергії, що не тільки допомагає їм відповідати законодавчим вимогам, але й відкриває нові ринки і можливості для зростання.

Диверсифікаційний розвиток зосереджений на виході на нові ринки або розширенні спектру продукції, що є стратегією мінімізації ризиків через розподіл бізнес-активностей. Цей підхід дозволяє компаніям зменшувати залежність від одного продукту або ринку та забезпечує більш стабільний дохід у випадку коливань попиту чи змін у ринкових умовах. Одним з

прикладів успішної диверсифікації є компанія Amazon, яка починала як інтернет-магазин книг, але потім розширила свій асортимент до майже безлічі категорій товарів і послуг, включаючи електроніку, одяг, харчові продукти, а також стримінгові сервіси та обчислювальну хмару. Ця стратегія не тільки збільшила ринкову вартість Amazon, але й забезпечила компанію джерелами доходу з різних секторів. Інший приклад — компанія Apple, яка традиційно зосереджувалася на виробництві комп'ютерів, але з часом вийшла на ринок мобільних телефонів, медіаплеєрів та ношуваної електроніки. Введення iPhone, iPad і Apple Watch відкрило для компанії нові ринки та джерела прибутку, значно знижуючи ризики, пов'язані з можливими змінами в технологічних уподобаннях споживачів. Компанія Coca-Cola також слугує прикладом диверсифікації, поширюючи свою діяльність на ринки нездорових напоїв, таких як вода, енергетичні напої, і навіть кава та чай. Різноманітність брендів та продуктів дозволяє Coca-Cola бути менш вразливою до змін у споживчих вподобаннях та політичних регулюваннях, пов'язаних зі здоров'ям та дієтами.

Оборонний розвиток включає інтенсивну розробку та виробництво оборонних продуктів та технологій, які є критично важливими для національної безпеки та оборони. Цей напрямок охоплює широкий спектр продуктів, від бронежилетів до складних озброєнь та військової електроніки, які допомагають забезпечити захист і ефективність військових операцій. Бронежилети є одним з основних елементів індивідуального захисту солдатів. Вони розроблені таким чином, щоб забезпечити захист від куль та осколків вибухів, значно знижуючи ризик поранень в критичні частини тіла. Сучасні бронежилети використовують інноваційні матеріали, такі як кевлар або ультрависокомолекулярний поліетилен, які забезпечують високий рівень захисту при відносно низькій вазі. Озброєння, що включає автоматичну стрілецьку зброю, артилерію та ракетні системи, також є важливою частиною оборонного розвитку. Розробка нових моделей стрілецької зброї часто спрямована на підвищення точності, надійності та ергономіки, щоб забезпечити солдатам перевагу на полі бою. Також важливим є розвиток артилерійських систем, які можуть забезпечувати високу точність ураження цілей на великі відстані. Захисні системи, такі як протиповітряна оборона та протиракетні системи, відіграють ключову роль у захисті територій від повітряних і ракетних атак. Розробка цих систем включає створення складних радіолокаційних та навігаційних технологій, які дозволяють виявляти, відстежувати та знищувати ворожі цілі з великої відстані. Військова електроніка охоплює широкий спектр технологій, від систем зв'язку до електронних систем управління та навігації. Розвиток військової електроніки дозволяє підвищити ефективність ведення бойових дій, забезпечуючи військовим надійні засоби зв'язку, керування дронами, автоматизацію військових операцій та кіберзахист. Оборонний розвиток важливий не лише

для забезпечення безпеки держави, але й для підтримання технологічного лідерства в умовах глобальної конкуренції і політичних викликів.

Логістичний розвиток у воєнний час фокусується на створенні та вдосконаленні систем, які забезпечують ефективне та надійне постачання, транспортування та координацію ресурсів і військ. Особлива увага приділяється розробці та впровадженню технологій, які можуть витримати виклики, пов'язані з воєнними діями, забезпечуючи безперерйність і безпеку логістичних операцій. Один з ключових аспектів логістичного розвитку включає створення розширених систем зв'язку, які дозволяють військовим та логістичним підрозділам підтримувати стійке з'єднання навіть у важкодоступних або конфліктних зонах. Наприклад, застосування супутникового зв'язку та захищених мереж дозволяє координувати переміщення військових конвоїв, управляти постачанням боєприпасів, харчів та медичних ресурсів, а також оперативно реагувати на зміни у бойовій обстановці. Крім того, логістичний розвиток охоплює впровадження автоматизованих систем управління запасами, які використовують передові алгоритми для прогнозування потреб у ресурсах, оптимізації зберігання та планування поставок. Ці системи допомагають мінімізувати втрати та гарантувати ефективне використання ресурсів у воєнний час. Також важливою є інтеграція новітніх технологій GPS та ГІС (геоінформаційних систем) у логістичні процеси. Ці технології дозволяють точно відстежувати переміщення та розміщення військової техніки та особового складу, забезпечуючи керівництву детальну картину логістичної ситуації в реальному часі. Таке використання технологій сприяє кращій координації і плануванню військових операцій.

Технологічний розвиток в області кібербезпеки займає важливе місце в сучасному світі, оскільки забезпечує захист інформації та інфраструктур від кібератак. У воєнний час, коли ризик кіберзагроз значно зростає, цей напрямок стає критично важливим, зокрема для захисту військових комунікацій і критично важливої інфраструктури. Один з ключових аспектів цього розвитку — створення та впровадження систем захисту від кібератак. Такі системи включають використання фаєрволів, антивірусного програмного забезпечення, інструментів для виявлення та запобігання вторгнень (IDS/IPS), а також криптографічних засобів для захисту передачі даних. Великі технологічні компанії, як-от Cisco та Symantec, розробляють складні рішення для захисту корпоративних мереж, які можуть бути адаптовані для військових потреб. Інший важливий елемент — захист критично важливої інфраструктури, такої як енергетичні системи, водопостачання та транспортні мережі. Наприклад, програмне забезпечення для кіберзахисту енергетичних установок може включати спеціалізовані інструменти для моніторингу та керування доступом до систем управління енергоспоживанням, а також технології штучного інтелекту для прогнозування та виявлення аномалій у роботі цих систем.

Важливу роль відіграє також захист військових комунікацій. Розробка захищених каналів зв'язку, які використовують передові методи шифрування, дозволяє забезпечити конфіденційність та цілісність військових повідомлень.

Медичний інноваційний розвиток займає ключове місце у сучасній військовій медицині, забезпечуючи значні покращення у способах надання допомоги пораненим на полі бою. Цей розвиток охоплює створення новітніх медичних приладів та обладнання, які допомагають врятувати життя та знизити рівень травматизму серед військовослужбовців та цивільних осіб у конфліктних зонах. Одним із яскравих прикладів медичного інноваційного розвитку є розробка портативних дефібриляторів, які можуть використовуватися на полі бою для надання невідкладної допомоги при серцевих зупинках. Ці прилади спроектовані таким чином, щоб бути максимально компактними, легкими та простими у використанні навіть неспеціалістами. Інший важливий аспект — розробка рішень для швидкої евакуації поранених. Це включає вдосконалення носилок, які легкі, міцні та можуть швидко трансформуватися для різних ситуацій, а також використання безпілотних літальних апаратів для евакуації тяжко поранених з місця бойових дій. Розвиток технологій телемедицини також відіграє значущу роль у медичному інноваційному розвитку. Це дозволяє медичним фахівцям надавати консультації та вести нагляд за станом поранених на великі відстані, забезпечуючи ефективну підтримку до та після евакуації.

Розвиток інформаційних технологій відіграє ключову роль у сучасних військових та стратегічних операціях, дозволяючи арміям та урядам використовувати дані для покращення обороноздатності та безпеки. Це охоплює широкий спектр технологій від систем збору даних до їх аналізу та моніторингу, що дозволяє ефективніше реагувати на загрози та керувати військовими ресурсами. Одним із прикладів такого розвитку є створення та вдосконалення систем раннього попередження, які використовують радары та супутникові технології для виявлення ворожих дій на значні відстані. Ці системи забезпечують збір даних у реальному часі та їх аналіз для прогнозування потенційних загроз, дозволяючи військовим командам оперативно готуватись та відповідати на можливі атаки. Ще одним важливим аспектом є розробка систем моніторингу, які інтегрують дані з різних джерел, включаючи безпілотні літальні апарати та наземні спостережні пости. Це дозволяє арміям та стратегічним планувальникам мати повний огляд бойової ситуації, ефективно розподіляти ресурси та координувати дії військ. Інформаційні технології також застосовуються для розробки автоматизованих систем керування боєприпасами та логістики, які використовують алгоритми штучного інтелекту для оптимізації використання ресурсів та запобігання витокам інформації. Ці системи можуть автоматично замовляти поповнення запасів, координувати доставку та забезпечувати війська необхідним обладнанням без зайвих затримок. Крім того, розвиток мобільних додатків для

військових потреб включає створення програм, які допомагають військовослужбовцям в навігації, медичній допомозі та тактичному плануванні. Такі додатки можуть забезпечувати доступ до карт, інструкцій, а також інструментів для зв'язку та обміну інформацією між підрозділами на полі бою. Розвиток інформаційних технологій у військовій сфері є фундаментальним для підтримки національної безпеки, покращення оборонних можливостей та забезпечення ефективної реакції на сучасні загрози. Це включає неперервне оновлення та інновації у сфері кіберзахисту, обробки даних та телекомунікаційних технологій.

Психологічний та соціальний розвиток у контексті військових та кризових ситуацій зосереджується на підтримці морального духу та стійкості як військовослужбовців, так і цивільного населення. Розробка відповідних ініціатив та програм спрямована на забезпечення ефективної психологічної підтримки, зменшення стресу та впливу травматичних подій. Одним із прикладів такого розвитку є створення програм психологічної реабілітації для ветеранів, які повертаються з зони бойових дій. Ці програми можуть включати курси групової та індивідуальної терапії, заняття з медитації та релаксації, які допомагають учасникам адаптуватися до повсякденного життя та зменшити наслідки посттравматичного стресового розладу. Ще одна важлива ініціатива — розробка та впровадження інформаційних кампаній, спрямованих на підвищення обізнаності про важливість психологічної підтримки серед військовослужбовців та цивільних. Ці кампанії можуть використовувати різні медіа-платформи для надання інформації про доступні ресурси, методи самодопомоги та способи отримання професійної допомоги. Для цивільного населення, яке живе в умовах постійної небезпеки чи було вимушено переселитися, розвиваються системи соціальної підтримки. Це може включати створення центрів допомоги, де люди можуть отримати як психологічну, так і матеріальну допомогу. Також формуються мережі волонтерів, які допомагають у координації допомоги та наданні необхідних ресурсів. Особливу увагу також приділяють програмам для дітей, які включають освітні і розважальні заходи, спрямовані на відновлення почуття нормальності та безпеки у їхньому житті. Ці програми можуть бути реалізовані у школах та спільнотах з метою забезпечення дітям стабільного та підтримуючого середовища. Ці та інші подібні ініціативи покликані забезпечити комплексний підхід до підтримки емоційного та психологічного благополуччя як військовослужбовців, так і цивільного населення в умовах кризи. Ці програми створені для того, щоб мінімізувати довгострокові негативні наслідки війни, сприяти швидкому відновленню після травм та впевнено відновлювати соціальні зв'язки та нормальне життя. Також існують ініціативи з розвитку комунікаційних платформ, які забезпечують військовим та їхнім сім'ям засоби для постійного зв'язку, що є критично важливим для підтримки морального духу та емоційної підтримки. Подібні платформи можуть включати захищені

чати, відеодзвінки та інші цифрові засоби комунікації, які допомагають зменшити відчуття ізоляції та віддаленості від рідних. Програми професійної підготовки та зайнятості для ветеранів також є важливою частиною психологічного та соціального розвитку. Вони спрямовані на допомогу ветеранам у знаходженні нових можливостей після повернення до цивільного життя, включаючи перекваліфікацію та стажування, що сприяє їхній соціальній адаптації та професійній інтеграції. Важливим аспектом є і розробка спеціальних програм для дітей, які пережили травматичні події, включно з втратою батьків чи близьких через військові конфлікти.

Технологічний розвиток означає впровадження нових технологій або значне оновлення існуючих систем, що включає модернізацію обладнання, процесів або програмного забезпечення. Цей тип розвитку допомагає підприємствам підвищувати ефективність, знижувати витрати та впроваджувати інновації у свої продукти чи послуги. Одним із яскравих прикладів технологічного розвитку є використання штучного інтелекту та машинного навчання в різних галузях. Наприклад, в автомобільній промисловості використання штучного інтелекту для розробки автономних транспортних засобів дозволяє значно знижувати ризик дорожніх аварій та оптимізувати логістику. Компанії, такі як Tesla та Waymo, активно розвивають системи автономного водіння, що перетворюють спосіб, яким ми думаємо про водіння та транспорт. Інша галузь, де технологічний розвиток відіграє ключову роль, — це охорона здоров'я. Розвиток телемедицини та цифрових охоронних технологій дозволяє лікарям віддалено моніторити стан пацієнтів, проводити консультації та навіть виконувати дистанційні хірургічні втручання. Це важливо для віддалених та недостатньо обслуговуваних регіонів, де доступ до якісних медичних послуг може бути обмеженим. У фінансовому секторі технологічний розвиток проявляється через впровадження блокчейн технологій, які забезпечують більшу прозорість, безпеку та ефективність фінансових транзакцій. Криптовалюти та розумні контракти вже стали революційними інструментами у світі інвестицій і банківської справи, змінюючи способи управління активами та проведення транзакцій.

Організаційний розвиток охоплює зміни у структурі, управлінні, а також підходах до внутрішньої та зовнішньої співпраці, що спрямовані на підвищення ефективності та адаптивності організації. Зміни в цих аспектах можуть включати перегляд корпоративної культури, впровадження нових управлінських методик або структурних інновацій, що дозволяють краще відповідати на зовнішні виклики та ринкові зміни. Прикладом організаційного розвитку може служити Google, компанія, відома своєю інноваційною корпоративною культурою, яка заохочує креативність та інновації серед своїх працівників. Google впроваджує плоску організаційну структуру, що зменшує бар'єри між керівництвом і співробітниками та сприяє відкритому обміну

ідеями. Компанія також використовує методи аналізу даних для оцінки продуктивності і задоволення працівників, що допомагає їм покращувати умови роботи та розвивати таланти. Ще один приклад — компанія Toyota, яка впровадила концепцію «бережливого виробництва», яка змінила підходи до виробничих процесів в автомобільній промисловості на глобальному рівні. Ця система зосереджена на мінімізації втрат і максимізації продуктивності, включаючи такі інновації, як система «Just-in-time» (точно в строк), яка вимагає точного планування та великої дисципліни в логістиці та запасах. На рівні малого бізнесу, організаційний розвиток може бути представлений впровадженням систем CRM (управління відносинами з клієнтами), які допомагають покращити взаємодію з клієнтами та оптимізувати маркетингові та продажові стратегії. Це забезпечує більшу ефективність у роботі з клієнтською базою і допомагає у зростанні бізнесу. Ці приклади демонструють, як організаційний розвиток сприяє підвищенню конкурентоспроможності підприємств через вдосконалення внутрішніх процесів та адаптацію до вимог ринку, дозволяючи організаціям бути більш гнучкими і ефективними у своїй діяльності.

Ринковий розвиток означає стратегію виходу на нові ринки або розширення діяльності на існуючих ринках за допомогою інновацій. Цей підхід дозволяє компаніям знаходити нові можливості для зростання та збільшення доходів, адаптуючи свої продукти та послуги до потреб нових сегментів споживачів або вдосконалюючи існуючі пропозиції для збільшення частки ринку. Прикладом ринкового розвитку є діяльність компанії Starbucks, яка вийшла з американського ринку кав'ярень на міжнародний рівень, відкриваючи філії у Китаї, Індії та інших країнах. Для кожного нового ринку Starbucks адаптує своє меню до місцевих смаків та культурних особливостей, пропонуючи спеціальні напої та продукти, що відповідають перевагам місцевих споживачів. Інший важливий приклад - компанія Netflix, яка розширила свою діяльність з онлайн-прокату DVD у Сполучених Штатах до глобальної стрімінгової служби. Netflix використовувала інноваційний підхід до контенту, включаючи виробництво власних фільмів та серіалів, що дозволило привабити аудиторію у багатьох країнах, адаптуючи продукт до різних мов та культурних контекстів. Компанія Apple також активно використовує стратегію ринкового розвитку, регулярно представляючи інноваційні продукти, такі як iPhone, iPad та Apple Watch, які відкривають нові ринкові можливості. Запускаючи кожен новий продукт, Apple не тільки розширює свій портфель, але й створює нові ринкові ніші, ефективно збільшуючи свою ринкову частку та доходи.

Інкrementальний розвиток відіграє ключову роль у стратегії багатьох компаній, оскільки він зосереджений на поступовому вдосконаленні існуючих продуктів, послуг, технологій або процесів. Цей підхід дозволяє організаціям зберігати конкурентну перевагу, систематично покращуючи свої пропозиції та

адаптуючись до змін у споживчих вподобаннях та технологічних інноваціях без радикальних змін або великих інвестицій. Прикладом інкрементального розвитку у технологічній індустрії є регулярні оновлення програмного забезпечення, які забезпечують виправлення помилок, підвищення безпеки та вдосконалення інтерфейсу користувача. Наприклад, Microsoft постійно випускає оновлення для Windows, кожне з яких включає поліпшення, що робить операційну систему більш стабільною, безпечною та легкою в користуванні. У автомобільній галузі, Toyota використовує інкрементальний підхід у своєму процесі вдосконалення автомобілів. Компанія постійно працює над покращенням паливної ефективності, безпеки та комфорту своїх моделей. Це не тільки зберігає високий рівень задоволеності клієнтів, але й забезпечує відповідність останнім регуляторним вимогам без потреби у великомасштабних перепроєктуваннях. У сфері ресторанного бізнесу, інкрементальний розвиток може включати введення нових страв або удосконалення існуючих рецептів у меню, щоб відповідати змінним смакам споживачів та трендам здорового харчування. Компанії, такі як McDonald's, регулярно вводять обмежені серії страв або оновлюють інгредієнти для покращення якості та привабливості своїх меню.

Радикальний розвиток відрізняється від інших типів інноваційних підходів своєю орієнтацією на корінні зміни, які здатні кардинально змінити існуючі ринки або створити зовсім нові. Цей тип розвитку часто включає впровадження принципово нових продуктів, технологій або бізнес-моделей, що виходять за рамки поступових удосконалень і мають потенціал значно впливати на індустрію або спосіб життя споживачів. Один з найбільш яскравих прикладів радикального розвитку в історії — створення першого iPhone компанією Apple. Випуск цього пристрою не просто ознаменував собою появу нового гаджета, а змінив саму концепцію мобільних телефонів, інтегрувавши телефон, інтернет-браузер та мультимедійний плеєр в один компактний пристрій. Ця інновація радикально змінила індустрію мобільних телефонів та спосіб спілкування людей. Ще один приклад — впровадження електромобілів компанією Tesla. Хоча електромобілі існували до Tesla, компанія змогла комерціалізувати їх на великому масштабі, пропонуючи високу продуктивність і значну дальність їзди на одному заряді. Така інновація не лише покращила сприйняття електромобілів у суспільстві, але й стимулювала автомобільну індустрію до переходу на альтернативні джерела енергії. Компанія Netflix також демонструє приклад радикального розвитку, коли вона перейшла від моделі DVD-прокату до стрімінгу відео. Цей перехід не тільки радикально змінив бізнес-модель компанії, але й вплинув на всю індустрію розваг, спонукаючи багатьох гравців ринку переорієнтуватися на онлайн-формати.

Деструктивний розвиток характеризується впровадженням інновацій, які кардинально змінюють існуючі ринки або технології, часто призводячи до

їхнього занепаду. Цей тип розвитку створює нові індустрії та бізнес-моделі, які можуть повністю витіснити застарілі системи та підходи. Прикладом деструктивного розвитку є поява цифрових фотоапаратів, які змінили індустрію фотографії, майже повністю витіснивши плівкові камери. Компанії, такі як Kodak, які колись домінували на ринку плівкової фотографії, зазнали значних втрат через невміння своєчасно адаптуватися до цифрових технологій. Натомість бренди, які прийняли цифрові технології, змогли захопити лідерство на ринку. Ще один яскравий приклад — поява стрімінгових сервісів, таких як Netflix та Spotify, які радикально змінили індустрії телебачення та музики. Netflix трансформував спосіб, яким люди споживають відеоконтент, відійшовши від традиційного телебачення та DVD-прокату до онлайн-стрімінгу, що призвело до значного скорочення попиту на традиційні телевізійні послуги та відеопрокат. Spotify змінив музичну індустрію, зробивши покупку музичних альбомів майже застарілою, замінивши її на доступ до величезних бібліотек музики за фіксовану щомісячну плату. Електромобілі, зокрема ті, що випускає Tesla, також є прикладом деструктивного розвитку, оскільки вони сприяють зменшенню залежності автомобільної індустрії від викопного палива. Ця тенденція спонукає автовиробників по всьому світу переосмислити свої виробничі лінії та стратегії бізнесу.

Висновки. Вивчення і класифікація розвитку інноваційної діяльності підприємств в умовах екстремальних ситуацій забезпечує критично важливі теоретичні та практичні інструменти для адаптації та збереження конкурентоспроможності. Систематизація підходів до інновацій допомагає підприємствам виявляти закономірності, прогнозувати події та ефективно управляти ризиками в умовах невизначеності. Розроблені стратегії інноваційного розвитку відіграють ключову роль у забезпеченні стійкості бізнесу та його здатності до швидкого відновлення після кризових подій.

Література:

1. Ткаченко П. Принципи ведення інноваційної діяльності на підприємствах. *Економіка та суспільство*, 2021, (29). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-45>
2. Мартиненко А., Перерва П. Інноваційний процес як основа ефективної діяльності підприємства. *Теоретичні та практичні дослідження молодих науковців : праці XIII Між нар. наук.-практ. конф. магістрів та аспірантів*, м. Харків, 19–22 лист. опад. 2019 р. Харків, 2019.
3. Ткаченко П. Теоретичне підґрунтя інноваційної діяльності підприємств. *Підприємництво та інновації*, 2021, № 19.
4. Богацька Н. Аналіз залучення прямих іноземних інвестицій в економіку України. *Економіка та суспільство*, 2017, № 10, С. 28–31.
5. Гнилянська Л., Озарко К., та Рудюк Я. Прогнозування інноваційної діяльності підприємств в екстремальних умовах: прикладний аспект. *Економіка та суспільство*, 2024, №60. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-16>.

6. Гречаник О., Хлебнікова Т., Темченко О. Сучасні проблеми управління інноваційно-активними підприємствами: досвід України та ЄС. *Інвестиції: практика та досвід*, 2022, № 2, С. 74–80.

7. Курбацька Л., Самілик Т., Шутько Т. Сучасні форми організації бізнес-процесів: аналітика та оцінка ефективності. *Економіка та держава*, 2021, № 7, С. 57–61.

8. Янченко Н. В., Безрук С. О., Орябинська В. А. Управління розвитком підприємства за допомогою інновацій. *Молодий вчений*, 2018, № 5.1 (57.1), С.102-106.

References:

1. Tkachenko P. (2021). Pryntsypy vedennya innovatsiynoyi diyal'nosti na pidpryyemstvakh [Principles of innovative activity at enterprises]. *Ekonomika ta suspil'stvo*, (29). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-29-4>. (in Ukrainian).

2. Martynenko A. & Pererva P. (2019). Innovatsiynyy protses yak osnova efektyvnoyi diyal'nosti pidpryyemstva [Innovation process as the basis of effective enterprise activity]. *Teoretychni ta praktychni doslidzhennya molodykh naukovtsiv : pratsi KHIII Mizhnar. nauk.-prakt. konf. mahistrantiv ta aspirantiv*, m. Kharkiv, 19–22 lystopada 2019 r. Kharkiv. (in Ukrainian).

3. Tkachenko P. (2021). Teoretychne pidgruntya innovatsiynoyi diyal'nosti pidpryyemstv [Theoretical background of innovative activity of enterprises]. *Pidpryyemnytstvo ta innovatsiyyi*, № 19. (in Ukrainian).

4. Bohatska N. (2017). Analiz zaluchennia priamykh inozemnykh investytsii v ekonomiku Ukrainy [Analysis of attracting foreign direct investment in the economy of Ukraine]. *Ekonomika ta suspil'stvo*, no. 10, pp. 28–31. (in Ukrainian).

5. Hnylyans'ka L., Ozarko K., & Rudyuk YA. (2024). Prohnozuvannya innovatsiynoyi diyal'nosti pidpryyemstv v ekstremal'nykh umovakh: prykladnyy aspekt [Forecasting innovative activity of enterprises in extreme conditions: an applied aspect]. *Ekonomika ta suspil'stvo*, №60. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-60-16>. (in Ukrainian).

6. Grechanyk O. Ye., Khlebnikova T.M., & Temchenko O.V. (2022). Suchasni problemy upravlinya inovacijno-aktyvnymy pidpryyemstvamy: dosvid Ukrainy ta ES [Modern problems of management of innovative and active enterprises: the experience of Ukraine and the EU]. *Investyciji: praktyka ta dosvid*, vol. 2, pp. 74–80. (in Ukrainian).

7. Kurbatska L. M. (2021) Suchasni formy orhanizatsii biznes-protsesiv: analityka ta otsinka efektyvnosti *Ekonomika ta derzhava*. [Modern forms of organization of business processes: analytics and efficiency assessment. Economy and the state.] No. 7. P. pp.57–61. (in Ukrainian).

8. Yanchenko N. V., Bezruk S. O., & Oryabyns'ka V. A. (2018). Upravlinnya rozvytkom pidpryyemstva za dopomohoyu innovatsiy [Management of enterprise development with the help of innovations]. *Molodyy vchenyy*, № 5.1 (57.1), pp.102-106. (in Ukrainian).

УДК 351

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-270-278](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-270-278)

Хряпинський Антон Петрович кандидат юридичних наук, м. Харків,
тел.: (050)605-16-55, <https://orcid.org/0000-0002-2492-051X>

ДЕТЕРМІНАНТИ ВПЛИВУ НА СУЧАСНУ ДЕРЖАВНУ ІНФОРМАЦІЙНУ ПОЛІТИКУ

Анотація. У статті здійснено комплексне наукове обґрунтування та дослідження проблематики визначення сутності детермінантів впливу на сучасну державну інформаційну політику.

Акцентовано увагу на тому, що проблеми, пов'язані із визначенням інформаційної політики, впливають із природи самого формування політики, як, наприклад, суперечність між поступовими та радикальними змінами, важливість латентної та явної політики, невидимість, взаємозалежність політики та політична прецеденція, а також відносини між громадськістю й органами влади та інші види впливів на прийняття рішень. Іншим унікальним аспектом інформаційної політики, як зазначалось, є ступінь її впливу на прийняття рішень в інших проблемних сферах через обмеження як на процеси прийняття рішень, так і на призму розгляду проблем.

Аргументовано показано, що інформаційна політика створює комунікативний простір, у якому відбуваються всі публічні обговорення та дискурси щодо прийняття рішень; визначає види інформації, яка буде доступна для інформування цих дискурсів; забезпечує роботу інституцій, в рамках яких відбуваються процеси прийняття рішень; і пропонує багато політичних інструментів, які використовуються для реалізації політичних рішень, спрямованих на інші типи соціальних процесів. Визначено той факт, що відносна важливість інформаційної політики ще більше ускладнює проблему, оскільки вона створює додатковий тиск на процес визначення політики, про який йдеться. Звільнення осіб, які приймають рішення від певного суспільного тиску можливе за високого рівня усвідомлення особами, які приймають рішення в інших сферах, наслідків своїх дій та намагання включити інформаційну політику в розгляд інших сфер або визначити її як щось відмінне від комунікації взагалі.

Ключові слова: управління, гібридні загрози, протидія та превенція, інноваційний розвиток, протидія загрозам, превенція загрозам, гібридні загрози в управлінні.

Khriapynskiy Anton Petrovych PhD in Law, Kharkiv, 61000,
tel.: (050) 605-16-55, <https://orcid.org/0000-0002-2492-051X>

DETERMINANTS OF INFLUENCE ON MODERN STATE INFORMATION POLICY

Abstract. The article provides a comprehensive scientific justification and investigation of the problem of determining the essence of the determinants of influence on modern state information policy. Attention is focused on the fact that the problems associated with defining information policy stem from the nature of policy formation itself, such as the contradiction between gradual and radical changes, the importance of latent and explicit policies, invisibility, the interdependence of policy and political precision, as well as relations between the public and the authorities and other types of influences on decision-making. Another unique aspect of information policy, as noted, is the degree of its influence on decision-making in other problem areas due to constraints on both decision-making processes and the prism of problem consideration.

It is argued that information policy creates a communicative space in which all public discussions and discourses on decision-making take place; determines the types of information that will be available for informing these discourses; ensures the functioning of institutions within which decision-making processes take place; and proposes many political instruments that are used to implement political decisions aimed at other types of social processes. It is noted that the relative importance of information policy further complicates the problem, as it creates additional pressure on the policy determination process. The liberation of decision-makers from certain societal pressures is possible through a high level of awareness by decision-makers in other spheres of the consequences of their actions and attempts to include information policy in the consideration of other spheres or to define it as something distinct from communication in general.

Keywords: management, hybrid threats, counteraction and prevention, innovative development, countermeasures against threats, prevention of threats, hybrid threats in management.

Постановка проблеми. У сучасному світі, де інформація є ключовим ресурсом, державна інформаційна політика стає все більш важливою для забезпечення національної безпеки, захисту національних інтересів та забезпечення стабільного розвитку держави. Дослідження детермінантів впливу на державну інформаційну політику дозволяє визначити фактори, які впливають на прийняття рішень у галузі інформаційної політики. Це можуть бути політичні, економічні, соціальні, технологічні та інші фактори. Розуміння цих факторів може допомогти у забезпеченні ефективності та успішності державної інформаційної політики, зокрема дослідження детермінантів впливу може допомогти у визначенні того, які фактори впливають на створення та регулювання інформаційних систем, які використовуються для збору, обробки та поширення інформації та у встановленні того, як впливають

соціальні медіа та інші інтернет-платформи на державну інформаційну політику. Таким чином, дослідження детермінантів впливу на сучасну державну інформаційну політику є важливим завданням, яке може допомогти у покращенні ефективності та успішності державної інформаційної політики.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-прикладні аспекти дослідження державної інформаційної політики були предметом наукових праць таких вчених як Я. Базилюк, О. Власенко, О. Білорус, Ю. Битяк, Л. Бучило, В. Горбулін, В. Гурковський, В. Ємельянов, А. Качинський, З. Коваль, О. Копан, Б. Кормич, М. Левицька, О. Логінов, О. Литвак, Н. Нижник, О. Олійник, Г. Перепелиця, К. Павлюк, В. Петрик, Г. Пономаренко, Г. Почепцов, О. Пулим, С. Расторгуєв, М. Цюрупа, З. Чуйко, але питання пов'язані із комплексним науковим обґрунтуванням та дослідженням сутності окремих питань державної інформаційної політики ще не отримали належного теоретико-прикладного обґрунтування та аналізу.

Внаслідок чого **метою** даної статті є наукове обґрунтування та дослідження сутності детермінантів впливу на сучасну державну інформаційну політику.

Виклад основного матеріалу. Відсутність єдиної концептуальної платформи, що б відображала сутність інформаційної політики, створює додаткові труднощі у дослідженні даної галузі. Окрім того, інформаційна політика в сучасному світі є досить складною і недостатньо вивченою проблемою, оскільки вона включає в себе не лише законодавчі та регулятивні аспекти, але й технічні, соціальні та культурні аспекти.

Дослідження в галузі інформаційної політики вимагає інтердисциплінарного підходу та використання різноманітних методів дослідження, які охоплюють аналіз законодавчих актів, соціологічні дослідження, вивчення технологій збору, обробки та поширення інформації, а також вивчення специфіки взаємодії різних галузей та секторів в контексті інформаційної політики. Однак, вивчення детермінантів впливу на сучасну державну інформаційну політику може дати змогу зробити значний внесок у розвиток інформаційної політики, зокрема, у покращенні ефективності та успішності прийнятих рішень. Таким чином, важливим завданням є розроблення єдиного концептуального підходу та використання інтердисциплінарного підходу у дослідженні галузі інформаційної політики.

На жаль, визначення меж галузі інформаційної політики стикається з рядом проблем, які виникають з причин технологічного характеру, методів реалізації, особливостей процесу формування політики та характеристик інформації як специфічної проблематичної сфери. Ми звикли розглядати медіа як ідентифікований набір об'єктів, які можуть мати здатність до комунікації та виконують комунікативні функції, відмінні від інших об'єктів і від нас самих [1, С. 8-9]. Однак інформаційні технології дедалі частіше впроваджуються в усьому матеріальному світі у звичних об'єктах, таких як

автомобілі, холодильники, документи тощо. І хоча на даний час такі технології торкаються людини лише на периферії (вчені, які експериментують із підключенням комп'ютерних чіпів до нейронів; художники, які ставляться до своїх тіл як до електронних засобів масової інформації; і кримінально-виконавчі системи, які використовують нові способи відстеження та обмеження порушників закону) цілком реально припустити, що в майбутньому інформаційні технології також будуть повсюдно впроваджені в організми рослин, тварин і людей. Така ймовірність є концептуальним та операційним викликом для тих, хто розробляє та реалізує державну інформаційну політику [2, С. 19].

Як відомо, політичні процеси включають «структурування», взаємодію між структурою та агенцією, причому остання визначається як здатність ефективно діяти на основі власних намірів. З цієї точки зору, державний захист засобів масової інформації має на меті забезпечити людям ці комунікативні можливості, щоб утвердити можливість участі в публічному управлінні. Інформаційна влада, однак, стирає різницю між агенцією та структурою, оскільки, інформація та інформаційна структура можуть самі ставати агенціями. Стирання різниці між структурою та агенцією робить процеси структурування набагато гнучкішими й ускладнює інформаційну політику в деяких випадках внаслідок розчинення суб'єкта політики, а в усіх інших випадках — завдяки впровадженню складніших способів причинно-наслідкових зв'язків.

Державна політика завжди ґрунтується на принаймні прихованих гіпотезах щодо прямих та явних причинно-наслідкових зв'язків, на які впливають агенти, яких можна виявити. Також на причинно-наслідкові зв'язки впливає відносно невелика кількість змінних, що проявляють себе через один або небагато причинових кроків. Інформаційна політика більшості держав у XVIII та XIX століттях обмежувала та використовувала символічну владу. Наприкінці XIX та у XX століттях розвиток антимонопольного законодавства додав структурні повноваження до суб'єктів інформаційної політики та набір інструментів, що використовується для захисту окремих суб'єктів, таких як національні держави та великі корпорації [3, С. 16].

Сьогодні органи влади повинні адаптуватися до реалій інформаційної влади: існують агенти, які не були визнані законом як такі, й агенти, яких можна ідентифікувати як нереальних. При цьому причинність може бути опосередкованою, нерозрізненою, впливати на численні співзалежні змінні та включати причинно-наслідкові ланцюги, які знаходяться за межами аналітичного осягнення. Ці зміни в природі агентської діяльності та причинно-наслідкового зв'язку стають очевидними, з виникненням проблем на практиці, з якими стикаються ті, хто реалізує державну інформаційну політику.

Сучасні практики ускладнюють проблему процесу визначення інформаційної політики, оскільки постійно відбуваються інновації, жанрові

межі розмиваються, з'являються нові альтернативні комунікаційні практики, а правові питання, що історично стосувалися лише фахівців у сфері інформації та медіа, тепер стосуються всіх нас [4, С. 141]. Продукти, послуги та організаційні форми постійно розвиваються. На практиці прикладами інновацій є зміна дизайну веб-сторінки у відповідь на кількість переглядів статті читачами або трансляція новин і документальних фільмів незалежними медіа-групами у мережі. Сервісні інновації включають індивідуально розроблений контент і використання інтелектуальних агентів для пошуку та доставлення інформації. Інституційні та галузеві інновації з'являються, коли газети діють як провайдери Інтернет-послуг (ISP), коли новинно-орієнтовані засоби масової інформації звертаються до розваг, а фірми у сферах професійних послуг, наприклад юридичні, починають укладати контракти на послуги друку. Ці зміни ускладнюють інформаційну політику, оскільки ця галузь історично розглядала продукти, послуги та сфери окремо.

Слід згадати і так звані жанрові відмінності – між фактом і вигадкою, фактом і думкою, коментарем і рекламою, новинами та історією – що є ключовими для аналізу таких питань, як наклеп або комерційне регулювання. Через це розмиття жанрів додає концептуальних проблем політичному аналізу. Ще одним чинником є розвиток тактичних медіапрактик, які працюють із можливостями, що відкриваються завдяки взаємозамінності структури та агенції. У той час як основні та альтернативні медіа історично використовували контент для участі в політичних баталіях, рух тактичних медіа, започаткований у 1990-х роках, визнає програшною боротьбу за контент. Натомість журналісти/митці/активісти серйозно сприймають думку Маршалла Маклуена про те, що медіа повертаються до маніпуляцій із системами виробництва, обробки та поширення інформації з метою змінити семіотичні та електронні реалії, в яких працюють медіа, використовуючи інформаційну владу [5, С. 148]. Тактичні медіапрактики поєднують новини та політичні коментарі з мистецтвом. Споживання, естетика та гумор розглядаються як можливості для реалізації влади, часто найбільш успішні в окремих подіях, а не в переконливих кампаніях, до яких ми звикли. У той же час медійне законодавство та політика, зосереджені на контенті, є неадекватними перед лицем тактичних ЗМІ. Натомість тактичні медіапрактики вважають себе «попередниками політики», визнаючи, що вони стимулюють правові інновації. У доцифрову епоху більшість сфер інформаційної політики майже завжди стосувалися медіа чи інформаційних фахівців; закон про наклеп і проблеми порушення авторських прав тут є вдалими прикладами. Проте в електронному середовищі кожен, хто комунікує, ризикує зіткнутися з тими самими правовими та нормативними проблемами, навіть якщо люди вважають себе залученими виключно до міжособистісного спілкування. У такому контексті, потрібно переглянути традиційні підходи до інформаційної політики, орієнтовані на професійних комунікаторів та відомі медіа [6, С. 50].

Певні сьогоденні проблеми, пов'язані із визначенням інформаційної політики, випливають із природи самого формування політики, як, наприклад, суперечність між поступовими та радикальними змінами, важливість латентної та явної політики, невидимість, взаємозалежність політики та політична прецесія, а також відносини між громадськістю й органами влади та інші види впливів на прийняття рішень. Зміни в політиці можуть бути радикальними або поступовими. Перші формуються під час революційних періодів, коли відмовляються від попередньої політики та створюють абсолютно нову. Другі утворюються в результаті поетапних еволюційних кроків. Поступове формування політики є необхідним для тих, хто має відношення до процесу прийняття рішень, як у публічному, так і в приватному секторах. Вони повинні діяти в рамках чинного законодавства в умовах жорсткого обмеження часу та ресурсів. До того ж завжди існує відставання між розвитком нових ідей і знань про соціальні умови та їхнє застосування у таких точних і складних галузях як вироблення політики. Відставання опирається на прецедент, адже неможливо відразу досягнути всі наслідки нових технологій. Ті, хто сьогодні аналізує, створює та реалізує інформаційну політику, зіштовхуються з проблемою можливості досягти поступових змін у революційні періоди у самому суб'єкті політики. При цьому не все, що належить до сфери інформаційної політики, є таким. Корисно розрізняти явну інформаційну політику, чітко спрямовану на те, що традиційно розуміється як мас-медіа, та латентну (приховану). Загальне поняття латентної політики вперше з'явилося в 1920-х роках. З того часу набуло популярності використання даного поняття в різних сферах державної політики. Латентна політика містить побічні ефекти рішень, спрямованих на інших суб'єктів, наприклад, коли регулювання фінансових ринків з боку Комісії з цінних паперів вимагає розповсюдження певних типів інформації [7, С. 45].

Латентна політика може розвинутиися, коли її предмет класифікують під іншими назвами, такими як, наприклад, «заходи зміцнення довіри та безпеки», включені в договори про контроль над озброєннями 1980-х і 1990-х років, де передбачалися певні типи обміну інформацією, як підтримка зовнішньої політики. Прихована політика також може проявлятися синергетично, коли різні політичні сфери прийняття рішень взаємодіють у своєму поєднанні та створюють щось абсолютно нове. Наприклад, використання альтернативних систем вирішення спорів щодо зменшення навантаження на суди призводить до втрати доступу громадськості до певних видів інформації про вирішення конфліктів. Важливість латентних форм інформаційної політики виносить на порядок денний нові вимоги до досліджень, оскільки вони мають звертати увагу як на латентні, так і на явні проблеми, досліджувати зв'язки між ними.

Багато видів рішень щодо інформаційної політики є дуже впливовими, але їх мало обговорюють, а тим більше визнають. У випадку з комунікаційними реаліями, під час визначення сфери діяльності, вкрай необхідно брати

до уваги важливість невидимих джерел політики та регулювання. Невидима політика є формальною та розробляється органами влади, але здебільшого, вислизає з поля громадськості.

Інформаційна політика, яка проводиться на різних рівнях соціальної структури, є взаємозалежною. Це відображається в появі мережових форм організації в усіх аспектах життя, а також у взаємопроникненні політичних структур. У питаннях формування політики дійсно для багатьох країн світу міжнародні організації є важливішими або такими ж важливими, як національний уряд. Саме у сфері інформаційної інфраструктури вперше чітко застосували законодавство Комісії до держав-членів (те, що зараз відомо як Європейська комісія). Проте таку взаємозалежність можна назвати як потенційну «політичну пастку». Так, деякі спроби поширити дію законодавства США чи ЄС за межі їхніх кордонів відбуваються «природно» через гармонізацію правових систем або переміщення процесу прийняття рішень у сферу приватних контрактів, коли виникає правовий вакуум, а не через надмірну екстериторіальність (односторонні зусилля національної держави застосовувати свої закони за межами своїх кордонів). Глобалізація інформаційної інфраструктури та зріст рівня визнання населення країн, що розвиваються, як потенційних ринків збільшують вірогідність того, що розвинені країни все ж візьмуть до уваги потреби та проблеми країн, що розвиваються. Необхідність розвитку національної інформаційної інфраструктури використовується як аргумент на підтримку переваги політики центральних урядів над політикою місцевих органів влади, але це суперечить іншим силам, які закликають до децентралізації прийняття рішень. Вплив здійснюється як знизу вгору, так і зверху вниз, оскільки навіть прийняття рішень на місцевому рівні може мати вплив на національну політику. Взаємозалежність вимагає набагато більше консультацій, співпраці та навіть політичної координації, щоб уникнути неприпустимих порушень в національній та міжнародній економіках. Це ускладнює проблему визначення меж галузі інформаційної політики для конкретних національних держав, додаючи вимогу про те, що необхідно враховувати як наднаціональні, так і внутрішньо-національні закони та правила.

Розгляд політики як проблеми проєктування має також враховувати взаємодію між політиками. Це проблема «прецесії» – необхідності зв'язати аналіз кількох типів рішень, щоб зрозуміти наслідки їх взаємодії. Прецесія виникає, коли дві системи взаємодіють таким чином, що рішення або подія в одній змінюють вісь координат, уздовж якої можуть відбуватися рішення або дії в іншій. Поняття залежності політик припускає прецесію, але не включає чутливість до кількості прецесійних кроків, які можуть бути пов'язані [8, С. 432]. Коли прецесивні зв'язки розуміють одні актори, але не розуміють інші, може виникнути перешкода для повноцінної участі в ухваленні рішень з одного питання, виключаючи варіанти за допомогою фільтрів або дій,

передбачених відповідним законодавчим чи нормативним актом. Прикладом є взаємодія між патентним і антимонопольним законодавством: можливість відстоювати права власності у способах ведення бізнесу за допомогою патентного права в поєднанні з тенденцією відстоювати права власності на якомога ранній стадії технологічного ланцюга, щоб претендувати на право власності на усі продукти цього процесу, означає, що антимонопольне законодавство більше не зможе охопити деякі відповідні види антиконкурентної практики. Тому чутливість до прецесії ускладнює аналіз інформаційної політики.

Офіційні політичні механізми розгортаються в ширшому правовому полі. Державна політика зараз також взаємодіє з рішеннями, прийнятими приватними особами, які, своєю чергою, приймають рішення, часто групами через так звані «політичні мережі». Існують також суто приватні джерела прийняття рішень із суспільним впливом, неформальні аспекти процесів прийняття рішень, які є дуже важливими, але отримали відносно мало аналітичної уваги, а також технологічні та нормативні тенденції з великою структурною силою. Деякі з цих нетрадиційних типів інформаційної політики є відносно складними та можуть вимагати відповідних знань, щоб бути зрозумілими, як, наприклад, рішення, розроблені органами з технічних стандартів. Інші краще піддаються розумінню, як, наприклад, роль, яку відіграють провайдери у визначенні умов на трансляцію в Інтернеті. Хоча традиційно слово «політика» було зарезервовано для прийняття рішень у публічному секторі, а слово «стратегія» – для приватного, вплив останнього на перший сьогодні та змішування двох типів прийняття рішень свідчить про те, що визначення інформаційної політики може також потребувати включення обох.

Висновки. Таким чином, можна зробити висновок, що проблеми, пов'язані із визначенням інформаційної політики, впливають із природи самого формування політики, як, наприклад, суперечність між поступовими та радикальними змінами, важливість латентної та явної політики, невидимість, взаємозалежність політики та політична прецесія, а також відносини між громадськістю й органами влади та інші види впливів на прийняття рішень. Іншим унікальним аспектом інформаційної політики, як зазначалось, є ступінь її впливу на прийняття рішень в інших проблемних сферах через обмеження як на процеси прийняття рішень, так і на призму розгляду проблем.

Інформаційна політика створює комунікативний простір, у якому відбуваються всі публічні обговорення та дискурси щодо прийняття рішень; визначає види інформації, яка буде доступна для інформування цих дискурсів; забезпечує роботу інституцій, в рамках яких відбуваються процеси прийняття рішень; і пропонує багато політичних інструментів, які використовуються для реалізації політичних рішень, спрямованих на інші типи соціальних процесів.

Відносна важливість інформаційної політики ще більше ускладнює проблему, оскільки вона створює додатковий тиск на процес визначення політики, про який йдеться. Звільнення осіб, які приймають рішення від

певного суспільного тиску можливе за високого рівня усвідомлення особами, які приймають рішення в інших сферах, наслідків своїх дій та намагання включити інформаційну політику в розгляд інших сфер або визначити її як щось відмінне від комунікації взагалі.

Література:

1. Астапенко С. Детермінанти інформаційної політики держави. *Економіка. Фінанси. Право*, 2019. № 2, С. 5-10.
2. Бондар Є. Детермінанти формування державної інформаційної політики в Україні. *Міжнародний науковий журнал «Інтернаука»*. 2018. № 12. С. 17-21.
3. Волкова І. Детермінанти впливу на державну інформаційну політику в умовах глобалізації. *Науковий вісник Національного університету біоресурсів і природокористування України. Серія: Економіка*. 2020. № 301. С. 13-19.
4. Григоренко І. Соціально-економічні детермінанти державної інформаційної політики в Україні. *Ефективна економіка*. 2019. № 10. С. 140-144.
5. Карпенко Л. Детермінанти впливу на державну інформаційну політику в умовах інформаційної війни. *Вісник Національного університету «Львівська політехніка». Серія: Інформаційні системи та мережі*. 2018. № 97. С.143-149.
6. Онисько І. Детермінанти державної інформаційної політики в Україні. *Наукові праці Кіровоградського національного технічного університету. Економічні науки* 2020. № 38. С. 49-55.
7. Rid, T. (2019). Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare. Farrar, Straus and Giroux, 3, 45-48 [in English].
8. Schmitt, M. N., & Vihul, L. (2019). International Law and Cyberspace: Theoretical and Operational Challenges. Oxford University Press, 65, 430-438 [in English].

References:

1. Astapenko, S. (2019). Determinants of state information policy [Determinants of state information policy]. *Economics. Finance. Law*, 2, 5-10 [in Ukrainian].
2. Bondar, Ye. (2018). Determinants of formation of state information policy in Ukraine [Determinants of formation of state information policy in Ukraine]. *Mizhnarodnyj naukovyj zhurnal «Internauka» – International Scientific Journal "Internauka"*, 12, 17-21 [in Ukrainian].
3. Volkova, I. (2020). Determinants of influence on state information policy in the context of globalization [Determinants of influence on state information policy in the context of globalization]. *Naukovyj visnyk Nacional'noho universytetu bioresursiv i pryrodokorystuvannya Ukrainy. Seriya: Ekonomika – Scientific Bulletin of the National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine. Series: Economics*, 301, 13-19 [in Ukrainian].
4. Hryhorenko, I. (2019). Socio-economic determinants of state information policy in Ukraine [Socio-economic determinants of state information policy in Ukraine]. *Efektivna ekonomika – Efficient Economy*, 10, 140-144 [in Ukrainian].
5. Karpenko, L. (2018) Determinants of influence on state information policy in the conditions of information warfare [Determinants of influence on state information policy in the conditions of information warfare]. *Visnyk Nacional'noho universytetu «Lviv's'ka politexnika». Seriya: Informacijni systemy ta merezhi – Bulletin of the Lviv Polytechnic National University. Series: Information Systems and Networks*, 97, 43-149 [in Ukrainian].
6. Onys'ko, I. (2020). Determinants of state information policy in Ukraine [Determinants of state information policy in Ukraine]. *Naukovi praci Kirovohrads'koho nacional'noho texnichnoho universytetu. Ekonomichni nauky – Scientific Works of Kirovohrad National Technical University. Economic Sciences*, 38, 49-55 [in Ukrainian].
7. Rid, T. (2019). Active Measures: The Secret History of Disinformation and Political Warfare. Farrar, Straus and Giroux, 3, 45-48 [in English].
8. Schmitt, M. N., & Vihul, L. (2019). International Law and Cyberspace: Theoretical and Operational Challenges. Oxford University Press, 65, 430-438 [in English].

УДК 354:352.075

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-279-291](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-279-291)

Чумакова Ганна Володимирівна кандидат наук з державного управління, доцент кафедри публічного управління та адміністрування, Одеський національний технологічний університет, вул. Канатна, 112, м. Одеса, 65039, тел.: (066) 718-54-26, <https://orcid.org/0000-0003-4134-8209>

Бондаренко Вікторія Анатоліївна здобувачка другого рівня вищої освіти, Одеський національний технологічний університет, вул. Канатна, 112, м. Одеса, 65039, тел.: (096) 369-20-23

ІННОВАЦІЙНІ СТРАТЕГІЇ УДОСКОНАЛЕННЯ СИСТЕМИ НАДАННЯ ПУБЛІЧНИХ ПОСЛУГ В ОБ'ЄДНАНИХ ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ ПІД ЧАС ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. Війна в Україні спричинила значні порушення у функціонуванні всіх сфер життя, в тому числі й системи надання публічних послуг. Об'єднані територіальні громади (ОТГ), як оновлений формат місцевого самоврядування, зіткнулися з низкою викликів, пов'язаних з необхідністю забезпечення безперебійної роботи та доступності цих послуг для своїх мешканців. Метою даного дослідження є визначення та вивчення інноваційних стратегій удосконалення системи надання адміністративних послуг в ОТГ під час воєнного стану.

Аналіз праць вітчизняних колег дозволив визначити низку ключових проблем, які перешкоджають ефективному функціонуванню системи надання публічних послуг в ОТГ під час воєнного стану. Значна їх частина надаються на сьогодні лише в офлайн-режимі, що робить їх недоступними для громадян, які не мають можливості особисто відвідати ЦНАП. Це стосується, зокрема, людей з інвалідністю, осіб похилого віку, мешканців тимчасово окупованих територій та внутрішньо переміщених осіб. Різні органи влади, що надають публічні послуги, часто не мають чіткої координації між собою, що призводить до бюрократичних бар'єрів та затримок у їх наданні. Крім того, у багатьох ОТГ не вистачає кваліфікованих фахівців, які могли б компетентно надавати публічні послуги. Одночасно, частина ЦНАПів не обладнані бомбосховищами та іншими засобами захисту, що робить їх небезпечними для відвідування.

Дослідження дозволило визначити низку інноваційних стратегій, що можуть бути використані для покращення системи надання публічних послуг в ОТГ під час воєнного стану. До них належать: максимальна цифровізація публічних послуг; розробка та впровадження відповідних мобільних

застосунків; покращення координації між органами влади; підвищення компетентності кадрів; забезпечення безпечної інфраструктури ЦНАПів; масштабні інформаційні кампанії про доступні публічні послуги та способи їх отримання. Впровадження цих інноваційних стратегій дозволить суттєво покращити систему надання публічних послуг в ОТГ під час воєнного стану, зробити її більш зручною, доступною та стійкою до викликів воєнного часу. Кожній ОТГ потрібно самостійно визначати пріоритетні напрямки розвитку та обирати ті стратегії, які найбільш відповідають її потребам та можливостям.

Ключові слова: об'єднані територіальні громади, публічні послуги, воєнний стан, інноваційні стратегії, цифровізація, ЦНАП (Центр надання адміністративних послуг).

Chumakova Hanna Volodymyrivna PhD in Public Administration, Associate Professor of the Department of Public management and administration, Odessa National Technological University, 112 Kanatnaya St., Odesa, 65039, tel.: (066) 718-54-26, <https://orcid.org/0000-0003-4134-8209>

Bondarenko Victoriia Anatolyivna applicant for the second level of higher education, Odessa National Technological University, 112 Kanatnaya St., Odesa, 65039, tel.: (096) 369-20-23

INNOVATIVE STRATEGIES FOR IMPROVING THE SYSTEM OF PUBLIC SERVICES IN UNITED TERRITORIAL COMMUNITIES DURING MARTIAL LAW

Abstract. The war in Ukraine caused significant violations in the functioning of all spheres of life, including the system of public services. United Territorial Communities (AHs), as an updated format of local self-government, faced a number of challenges related to the need to ensure smooth operation and accessibility of administrative services for their residents. The purpose of this study is to identify and study innovative strategies for improving the system of providing administrative services in AHs during martial law.

The analysis of the works of domestic colleagues allowed to identify a number of key problems that impede the effective functioning of the system of providing public services in AHs during martial law. A significant part of them are provided today only in offline mode, which makes them inaccessible to citizens who do not have the opportunity to personally visit the ASC. This applies, in particular, to people with disabilities, the elderly, residents of temporarily occupied territories and internally displaced persons. The various authorities providing public services often do not have clear coordination among themselves, which leads to bureaucratic barriers and delays in their provision. In addition, many AHs lack qualified specialists who could competently provide public services. At the same time, some

ASCs are not equipped with bomb shelters and other means of protection, which makes them dangerous to visit.

The study allowed to identify a number of innovative strategies that can be used to improve the system of public services in AHs during martial law. These include: maximum digitalization of public services; development and implementation of relevant mobile applications; improved coordination between authorities; increase of personnel competence; ensuring a secure ASC infrastructure; large-scale information campaigns about available public services and how to obtain them. The introduction of these innovative strategies will significantly improve the system of public services in AHs during martial law, make it more convenient, accessible and resistant to wartime challenges. Each AH needs to independently determine the priority directions of development and choose those strategies that best meet its needs and capabilities.

Keywords: united territorial communities, public services, martial law, innovative strategies, digitalization, ASC (Administrative Services Center).

Постановка проблеми. Існуючі методи та інструменти надання публічних послуг в об'єднаних територіальних громадах не в повній мірі відповідають викликам воєнного часу. Недостатня цифровізація послуг, відсутність зручних мобільних сервісів, неузгодженість дій органів влади, дефіцит кваліфікованих кадрів та небезпечна інфраструктура ЦНАПів роблять систему надання публічних послуг в ОТГ неефективною, складною та недоступною для багатьох громадян. Ці обставини мають певні наслідки, що висвітлено у статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Впродовж останніх двох років (2022-2024) повномасштабної збройної агресії рф проти України низка дослідників присвятили свої роботи вивченню проблем та перспектив розвитку системи надання публічних послуг. Дану проблематику висвітлено Єгоровою-Луценко Т., Палій С., Сєдовим Г., Краковською А., Бабики М., Мартиненком Д., Кравчук І. та іншими науковцями. Аналіз результатів досліджень вказує на нагальну потребу в перегляді та удосконаленні системи надання публічних послуг в об'єднаних територіальних громадах під час воєнного стану.

Метою статті є висвітлення аналізу системи надання публічних послуг в об'єднаних територіальних громадах (ОТГ) під час воєнного стану та формулювання інноваційних стратегій для її удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Публічні послуги є основою життєдіяльності будь-якої громади. Вони забезпечують доступ населення до освіти, охорони здоров'я, соціального захисту та інших важливих сфер життя. В умовах воєнного стану доступ до вказаних послуг стає ще більш критичним, адже громадяни потребують допомоги та підтримки з боку держави. Воєнна агресія рф негативно впливає на систему надання публічних послуг в Україні:

зруйнована інфраструктура, переміщення населення, обмежений доступ до ресурсів роблять традиційні методи надання послуг неефективними. За таких умов виникає необхідність у нових, інноваційних підходах до організації цієї діяльності. Зважаючи на вказане дана тема активно досліджується науковцями та практиками.

Як стверджує Єгорова-Луценко Т., система інформування про адміністративні послуги потребує суттєвого вдосконалення, адже наразі вона не дає чіткої інформації про умови та порядок отримання послуг, а також не забезпечує технічну можливість отримувати їх через Інтернет [1]. На думку науковиці, для кращого забезпечення можливості отримати адміністративну послугу через мережу Інтернет необхідно запровадити доступні механізми взаємодії між суб'єктами надання адміністративних послуг в режимі онлайн, затвердити алгоритм їхньої роботи для отримання послуги в електронному вигляді, починаючи від інформування про пакет документів і завершуючи отриманням результату послуги, засвідченої в належному форматі.

Авторами Палій С. та Сєдов Г. окреслено фактори, що впливають на незадоволеність споживачів якістю адміністративних послуг, що умовно поділяються на три групи [2]:

1. Проблеми стандартизації та уніфікації послуг:

- відсутність чітких та єдиних стандартів якості надання послуг;
- різноманіття процедур та вимог залежно від адміністративного органу;
- необхідність, незважаючи на цифрові інструменти, збирати документи та довідки;
- складність та неоднозначність трактування нормативно-правових актів.

2. Проблеми організації процесу надання послуги:

- черги та бюрократичні бар'єри;
- недоступність інформації про хід розгляду справи;
- відсутність належного сервісного обслуговування;
- недостатня кваліфікація та компетентність працівників.

3. Проблеми мотивації та стимулювання працівників органів публічного управління:

- низький рівень оплати праці;
- відсутність мотивації до якісного виконання своїх обов'язків;
- низький рівень відповідальності за результати роботи.

Важливо зазначити, що ці проблеми тісно пов'язані між собою і впливають одна на одну. Тому для покращення якості публічних послуг їх необхідно вирішувати комплексно.

На думку Краковської А. та Бабики М. [3] на шляху до справжньої цифровізації адміністративних послуг необхідно подолати такі суттєві бар'єри, як:

- цифрова нерівність та цифровий розрив;
- відсутність налагодженої взаємодії державних систем, що ускладнює та затримує процес надання послуг;
- необхідність "тягання" з документами, що виникає через відсутність єдиного цифрового простору та необхідності подавати одні й ті ж документи до різних органів;
- відсутність надійних систем захисту даних, що може призвести до витоку персональної інформації та кіберзлочинів;
- використання різних форматів, протоколів та алгоритмів в електронних системах різних органів влади, що ускладнює онлайн-взаємодію для користувачів;
- обмеженість в отриманні всіх публічних послуг онлайн, що змушує громадян звертатися до державних органів особисто.

Крім того, розширення електронних мереж та варіантів електронної взаємодії між органами влади та населенням, під час надання публічних послуг, хоча й несе багато переваг, водночас супроводжується зростанням кіберризиків. Так, Седов Є. стверджує, що найбільш значущими бар'єрами на шляху впровадження передових цифрових технологій у цій сфері є загрози незаконного використання персональних даних користувачів та викрадення інформаційних даних економічного характеру [4]. Ці ризики потребують ретельного аналізу та впровадження комплексних заходів захисту, адже їх ігнорування може призвести до серйозних наслідків як для держави, так і для її громадян.

Мартиненко Д. вважає доцільним впровадження інформаційної взаємодії між всіма реєстрами, які ведуться органами публічного адміністрування. На його думку, такий підхід може удосконалити всю систему публічного адміністрування, зробити її більш транспарентною [5].

У той же час, Кравчук І. наголошує на забезпеченні прозорості та юридичної чіткості у сфері надання дистанційних адміністративних послуг, пропонуючи низку правових механізмів:

- інформування, що має на увазі створення зручних та доступних каналів для отримання юридично значущої інформації про порядок надання дистанційних адміністративних послуг, включаючи чіткі правила заповнення електронних форм та підтвердження волевиявлення суб'єкта;
- ідентифікація, що включає розробку зручних та безпечних методів для ідентифікації суб'єктів отримання адміністративних послуг, враховуючи їхні потреби та можливості, а також чітке визначення місця їх проживання;
- вдосконалення нормативно-правової бази для регламентації інформаційної взаємодії між органами влади, а також між владою та громадянами на всіх етапах надання дистанційних адміністративних послуг;
- запровадження механізмів для безперешкодного перетворення паперових документів в електронні та навпаки, з чітким визначенням юридичної сили таких електронних копій [6].

Для врегулювання нормативно-правового поля щодо надання публічних послуг, прийнято низку відповідних актів, що визначають основні поняття, принципи, порядок та інструменти їх надання. Так, згідно з Законом України "Про добровільне об'єднання територіальних громад" (від 05 лютого 2015 року № 157-VIII) [7] ОТГ мають право:

- надавати адміністративні послуги, визначені законом та іншими нормативно-правовими актами;
- створювати власні центри надання адміністративних послуг (ЦНАП);
- співпрацювати з іншими органами влади у сфері надання адміністративних послуг тощо.

Принципи, на яких ґрунтується надання адміністративних послуг в ОТГ у мирний час, залишаються актуальними й під час воєнного стану, зокрема, законність, доступність, відкритість, ефективність, прозорість, ввічливість, орієнтованість на результат. Проте, реалізація вказаних принципів може мати певні особливості, що відображено у Таблиці 1.

Таблиця 1

Принципи надання адміністративних послуг в ОТГ під час воєнного стану

Принцип	Опис
Законність	Надання послуг виключно на підставі чинного законодавства з урахуванням змін та доповнень, внесених у зв'язку з воєнним станом. Чітке, доступне та зрозуміле оприлюднення інформації про послуги, порядок їх надання та необхідні документи на офіційних веб-сайтах, комунікаційних платформах або офіційних чатах ОТГ.
Доступність	Максимальне використання онлайн-сервісів та електронних платформ. Забезпечення доступності послуг для осіб з інвалідністю та інших вразливих груп населення.
Відкритість	Прозоре та чітке інформування громадян про всі аспекти та алгоритми надання послуг. Забезпечення можливості громадського контролю за діяльністю органів публічного управління.
Ефективність	Оптимізація процедур надання послуг з метою мінімізації часу та ресурсів завдяки використанню цифрових інструментів. Запровадження заходів щодо запобігання бюрократичним затримкам та дублюванню функцій.
Прозорість	Зрозумілі та чіткі правила та процедури надання послуг. Доступність інформації про хід розгляду заяв та прийняття рішень.
Ввічливість	Надання якісних та кваліфікованих консультацій як офлайн, так і онлайн. Забезпечення комфортних умов для отримання послуг.
Орієнтованість на результат	Задоволення потреб громадян у якісних та доступних публічних послугах. Постійне вдосконалення системи надання послуг на основі відгуків та пропозицій громадян (онлайн опитування тощо).

Важливо зазначити, що в умовах воєнного стану не всі принципи можуть бути реалізовані в повному обсязі. Є додаткові аспекти, які слід враховувати:

- **зміна пріоритетів** - деякі публічні онлайн послуги можуть стати менш пріоритетними, натомість зростає потреба в наданні інших, наприклад, переоформленні документів, реєстрації народження, шлюбу, місця проживання, догляду тощо;

- **переміщення** - внутрішньо переміщені особи (ВПО) мають потребу в отриманні публічних послуг в ОТГ, де вони тимчасово проживають;

- **руйнування інфраструктури** - будівлі деяких ЦНАПів можуть бути пошкоджені або зруйновані внаслідок бойових дій, що потребує їх релокації або організації мобільних ЦНАПів;

- **збільшення навантаження** на органи влади, що надають публічні послуги, через збільшення кількості звернень від громадян.

Зважаючи на вказане, влада ОТГ має бути готова до швидкого реагування на дані виклики та оптимізації чи трансформації існуючих підходів до надання публічних послуг в умовах воєнного стану.

Відповідно до звіту про виконання у 2022 році Стратегії реформування державного управління України за станом на 31 грудня 2022 року кількість точок доступу до адміністративних послуг становила: 1110 ЦНАПів, 131 територіальний підрозділ, 2082 віддалених робочих місця, 29 мобільних ЦНАПів. Однак, у зв'язку з тимчасовою окупацією частини території України та проведенням активних бойових дій, адміністративні послуги фактично надавалися у вказаному періоді 994 ЦНАПами, 116 територіальними підрозділами, 1816 віддаленими робочими місцями, 9 мобільними ЦНАПами [8].

Що стосується 2023 року, то за офіційними даними Міністерства цифрової трансформації України (Мінцифри) вдалося розширити мережу ЦНАПів до 4352 (рис.1).

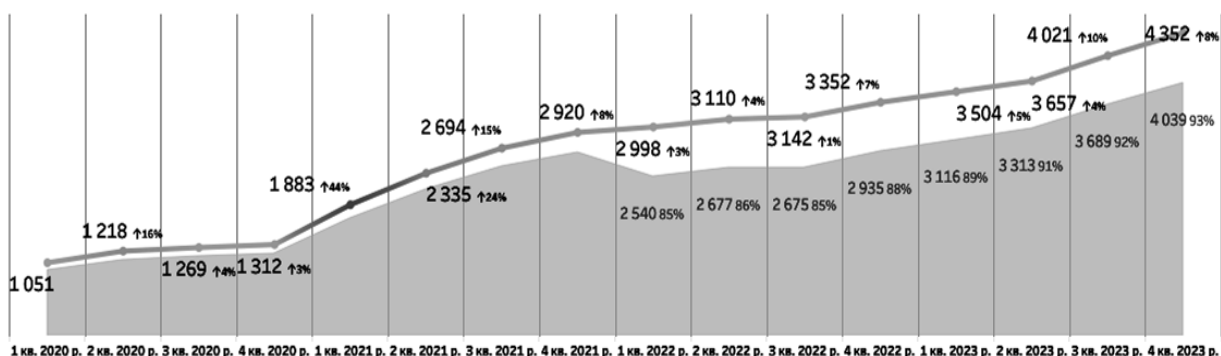

Рис. 1. Динаміка розвитку мережі ЦНАП впродовж 2020-2023 років
За даними Мінцифри [9]

Крім того, запроваджено систему онлайн моніторингу якості надання адміністративних послуг, результати якого доступні на Національній веб-платформі центрів надання адміністративних послуг [10].

Також Міністерством цифрової трансформації України створено онлайн мапу Центрів, що працюють під час війни, де можна знайти найближчий за потребою ЦНАП, дізнатися графік його роботи і контактний номер [11].

Відповідно до рейтингу центрів надання адміністративних послуг в об'єднаних територіальних громадах за кількістю наданих послуг для ВПОу розрізі регіонів до ТОП-5 входять Дніпропетровська, Київська, Харківська, Закарпатська та Івано-Франківська області [12].

Треба також зауважити на тому, що лише за допомогою належного правового регулювання процедурного механізму стає можливим виконання на рівні ОТГ публічних послуг на високому рівні. Основні правові та організаційні засади функціонування системи надання адміністративних послуг визначені Законом України «Про адміністративні послуги» [13]. Він також окреслює ключові принципи та правила, що регулюють надання адміністративних послуг фізичним та юридичним особам. З метою його реалізації та впровадження прийнято низку постанов та розпоряджень Кабінету Міністрів України, інших нормативно-правових та методичних документів.

Даним нормативним актом визначено, що доступ до інформації про адміністративні послуги та їх отримання в електронному вигляді здійснюється через Єдиний державний веб-портал електронних послуг (Портал Дія), який слугує офіційним джерелом такої інформації в Україні. Функціонування Порталу Дія регулюється Положенням, затвердженим постановою Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 року № 1137 [14]. Портал Дія слугує багатофункціональним майданчиком для взаємодії громадян з державою, пропонуючи широкий спектр можливостей: електронні послуги, доступ до інформації, отримання результатів, інформування тощо.

Основні положення щодо функціонування ЦНАПів та надання ними послуг в об'єднаних територіальних громадах окреслені у Примірному положенні про центр надання адміністративних послуг [15] і Примірному регламенті центру надання адміністративних послуг [16].

Постановою Кабінету Міністрів України “Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137 та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України” від 14 травня 2021 р. № 514 [17] внесено зміни до вищезазначених постанов, які зокрема стосуються:

- розширення переліку адміністративних послуг (до переліку додано нові послуги, які надаються через ЦНАП і ОТГ, зокрема послуги з державної реєстрації юридичних осіб та фізичних осіб-підприємців, послуги у сфері земельних відносин, послуги з реєстрації місця проживання та інші);
- вдосконалення порядку надання публічних послуг (уточнено терміни надання послуг, необхідні документи та інші вимоги до їх надання);
- визначення уповноважених органів, що відповідають за надання послуг, включених до переліку тощо.

Крім того, Законом України “Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг”, що прийнятий у липні 2021 року [18], встановлено чіткі принципи та правила надання публічних послуг, як в електронній, так і в паперовій формі. Цей Закон має вирішальне значення для розвитку електронного урядування та надання зручних та доступних послуг громадянам України. Його ключові положення:

- сприяють розвитку електронних послуг, роблячи їх більш доступними та зручними для користувачів;
- підвищують якість надання послуг, завдяки автоматизації та діджиталізації процесів;
- збільшують прозорість та підзвітність органів влади, роблячи їх діяльність більш відкритою для громадськості;
- сприяють зниженню рівня корупції, завдяки мінімізації людського фактора.

Загалом, вказаний законодавчий акт є важливим кроком на шляху до створення зручного та ефективного електронного урядування в Україні, яке буде орієнтоване на потреби громадян. Важливо зазначити, що Закон все ще знаходиться на стадії реалізації, і для його повного впровадження потрібен час та зусилля.

Також 15 грудня 2023 року Україна значно посилила правову базу надання адміністративних послуг з прийняттям Закону України "Про адміністративну процедуру"[19]. Він покликаний уніфікувати та спростити правила взаємодії між державою та громадянами/бізнесом, замінивши собою десятки суперечливих актів, що існували раніше. Його перевагами для мешканців ОТГ є єдина процедура, чіткий алгоритм, прозорість. Одночасно запровадження загальної адміністративної процедури наближає Україну до стандартів Європейського Союзу, адже подібні закони діють у всіх державах-членах ЄС. До його прийняття Україна залишалась єдиною країною в Європі, яка не мала правового регулювання загальної адміністративної процедури.

Однак, викликами впровадження нового законодавчого акту є: необхідність навчання щодо застосування нового закону; зміна ментальності як з боку чиновників, так і з боку громадян щодо надання/отримання публічних послуг, технічні проблеми, що стосуються впровадження нових ІТ-систем, необхідних для його реалізації.

Одночасно, незважаючи на значний прогрес у сфері надання публічних послуг в ОТГ, залишаються певні виклики: відсутність кваліфікованих кадрів, низька обізнаність населення про свої права та можливості, необхідність удосконалення ІТ-інфраструктури тощо. Все це потребує впровадження інноваційних стратегій для покращення системи надання публічних послуг в об'єднаних територіальних громадах під час воєнного стану:

1. Забезпечення максимальної цифровізації публічних послуг.

Створення єдиного онлайн-порталу або комунікаційної платформи ОТГ, де громадяни зможуть отримувати доступ до всіх необхідних послуг, таких як

реєстрація місця проживання, отримання довідок, оплата комунальних послуг тощо.

2. Розробка та впровадження відповідних мобільних застосунків.

Наприклад, розробка мобільного застосунку для отримання соціальних виплат, який дозволить громадянам подавати заявки, відстежувати їх статус та отримувати виплати безпосередньо на свій рахунок. Мобільні застосунки також можуть бути для запису на прийом до лікаря, оплати паркування, отримання інформації про роботу комунальних служб тощо.

3. Узгодження координації між органами влади щодо використання електронних цифрових документів на всіх рівнях юрисдикції.

Створення єдиної системи електронного документообігу між суб'єктами владних повноважень ОТГ, що дозволить їм обмінюватися інформацією та документами в електронному вигляді без необхідності дублювати паперові копії.

4. Напрацювання нормативно-законодавчих актів, що містять уніфіковані чіткі та єдині стандарти порядку та якості надання публічних послуг.

Розробка та затвердження єдиних стандартів надання електронних публічних послуг в ОТГ, які чітко визначатимуть терміни надання послуг, необхідні документи та інші вимоги.

5. Підвищення компетентності кадрів органів публічного управління:

Проведення онлайн тренінгів та семінарів для працівників ЦНАПів щодо використання нових технологій та цифрових інструментів з надання публічних послуг в умовах воєнного стану.

6. Забезпечення безпечної інфраструктури ЦНАПів

Встановлення систем відеоспостереження та контролю доступу до ЦНАП, регулярне резервне копіювання даних, запровадження протоколів кібербезпеки.

7. Запровадження масштабних інформаційних кампаній про доступні електронні публічні послуги та способи їх отримання:

Розміщення інформації про доступні публічні послуги на офіційних веб-сайтах ОТГ, офіційних чатах та в соціальних мережах.

8. Використання штучного інтелекту (ШІ)

ШІ може бути використаний для: автоматизації завдань, що допоможе скоротити час очікування та зробити процес отримання послуг більш зручним; надання персоналізованих послуг; аналізу даних.

9. Запровадження краудсорсингу.

Громадян можна залучити до збору даних і тестування нових технологій, що допоможе органам публічного управління переконатися в тому, що нові технології відповідають потребам громадян.

10. Використання віртуальної та доповненої реальності

Віртуальна та доповнена реальність можуть бути використані для надання громадянам віртуальних турів по ЦНАПам, що допоможе їм

ознайомитися з процесом отримання послуг та дізнатися, де знаходяться необхідні їм послуги. Цей інструмент також може бути використано для навчання громадян користуватися онлайн-послугами.

Впровадження зазначених інноваційних стратегій допоможе ОТГ покращити систему надання публічних послуг, зробити її більш зручною та доступною для громадян, а також підвищити рівень задоволеності громадян роботою органів публічного управління. Важливо зазначити, що цей перелік інноваційних стратегій для покращення системи надання публічних послуг в ОТГ під час воєнного стану не є вичерпним. Кожна ОТГ має свою специфіку, конкретні потреби та проблеми, тому має можливість адаптувати їх на свій вибір.

Висновки. Воєнний стан створює надзвичайні виклики для системи публічного управління України, зокрема для надання публічних послуг в об'єднаних територіальних громадах. У зв'язку з цим, інноваційні стратегії стають ключовим елементом для оптимізації даних процесів та забезпечення нормального функціонування системи навіть у найскладніших умовах. Вони можуть сприяти забезпеченню ефективного управління та підвищенню рівня задоволення потреб громадян. Проте для успішної реалізації цих стратегій необхідно ретельне планування та підготовка, а також врахування специфіки розвитку кожної ОТГ. Майбутні дослідження можуть фокусуватися на аналізі ефективності різних інноваційних підходів удосконалення системи надання публічних послуг під час воєнного стану та їхнього впливу на якість життя громадян. Також важливо вивчити досвід інших країн і впроваджувати найбільш ефективні практики у вітчизняних умовах.

Література:

1. Єгорова-Луценко Т.П. (2020). Цифровізація у сфері надання адміністративних послуг. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3195218-cifrova-transformacia-sferi-administrativnih-poslug-i-cnap-vikliki-ta-mozlivosti.html>
2. Палій С.А., Сєдов Г.Ю. (2023). Адміністративні послуги як об'єкт управління якістю прийняття управлінських рішень. Актуальні питання у сучасній науці, № 4(10), С.113-121. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://ir.kneu.edu.ua/items/4096f7d2-4691-4e6f-8aff-63a25fd24964>
3. Краковська А., Баби́к М. (2022). Цифровізація адміністративних послуг в Україні: проблеми та перспективи розвитку. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету, 2022, 149-155. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://r.donnu.edu.ua/handle/123456789/2357>
4. Сєдов Г.Ю. (2023). Розвиток механізмів трансформації системи надання адміністративних послуг в умовах цифровізації. Публічне урядування, (1 (34), С. 41-48. [Електронний ресурс]. Режим доступу: [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1\(34\)-5](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1(34)-5)
5. Мартиненко Д.Р. (2022). Правові засади інформаційного забезпечення транспарентності діяльності органів публічного управління. Наукові записки Львівського університету бізнесу та права. Серія економічна. Серія юридична. Випуск 34. С. 263–267.
6. Кравчук І. (2019). Правові особливості інформаційних суспільних відносин при наданні дистанційних адміністративних послуг. Інформація і право, 2019. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/>

7. Про добровільне об'єднання територіальних громад. Закон України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/157-19>
8. Звіт про роботу Урядового контактного центру за 2022 рік. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/>
9. Результати моніторингу мережі ЦНАП за 2022 рік. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://center.diia.gov.ua/rezultati-monitoringu-merezi-centriv-2>
10. Результати моніторингу мережі ЦНАП за 2022 рік. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://center.diia.gov.ua/rezultati-monitoringu-merezi-centriv-2>
11. Аналітика ЦНАП. Дія. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://center.diia.gov.ua/spar-analytics>
12. Рейтинг ЦНАП. Дія. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://center.diia.gov.ua/spar-analytics>
13. Про адміністративні послуги. Закон України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text>
14. Питання Єдиного державного вебпорталу електронних послуг та Реєстру адміністративних послуг. Постанова Кабінету Міністрів України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text>
15. Про затвердження Примірного положення про центр надання адміністративних послуг. Постанова Кабінету Міністрів України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2013-%D0%BF#n9>
16. Про затвердження Примірного регламенту центру надання адміністративних послуг. Постанова Кабінету Міністрів України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2013-%D0%BF#n160>
17. Про внесення змін до постанови Кабінету Міністрів України від 4 грудня 2019 р. № 1137 та визнання такими, що втратили чинність, деяких актів Кабінету Міністрів України. Постанова Кабінету Міністрів України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-2021-%D0%BF#n89>
18. Про особливості надання публічних (електронних публічних) послуг. Закон України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-IX#Text>
19. Про адміністративну процедуру. Закон України. [Електронний ресурс]. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text>

References:

1. Yehorova-Lutsenko, T.P. (2020). Tsyfrovizatsiia u sferi nadannia administratyvnykh posluh [Digitalization in the provision of administrative services]. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-presshall/3195218-cifrova-transformacia-sferi-administrativnih-poslug-i-cnap-vikliki-ta-mozlivosti.html> [in Ukrainian].
2. Palii, S.A., & Siedov, H.Yu. (2023). Administratyvni posluhy yak ob'ekt upravlinnia yakistiu pryiniattia upravlinskykh rishen [Administrative services as an object of quality management in decision-making]. Aktualni pytannia u suchasni nautsi – Current Issues in Modern Science, (4(10)), 113-121. Retrieved from <https://ir.kneu.edu.ua/items/4096f7d2-4691-4e6f-8aff-63a25fd24964> [in Ukrainian].
3. Krakowska, A., & Babyk, M. (2022). Tsyfrovizatsiia administratyvnykh posluh v Ukraini: problemy ta perspektyvy rozvytku [Digitalization of administrative services in Ukraine: problems and development prospects]. Naukovi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University, 149-155. Retrieved from <https://r.donnu.edu.ua/handle/123456789/2357> [in Ukrainian].
4. Siedov, H.Yu. (2023). Rozvytok mekhanizmv transformatsii systemy nadannia administratyvnykh posluh v umovakh tsyfrovizatsii [Development of mechanisms for transforming the administrative service provision system in the conditions of digitalization]. Publichne uraduvannia – Public Administration, (1(34)), 41-48. Retrieved from [https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1\(34\)-5](https://doi.org/10.32689/2617-2224-2023-1(34)-5) [in Ukrainian].

5. Martynenko, D.R. (2022). Pravovi zasady informatsiinoho zabezpechennia transparantnosti diialnosti orhaniv publichnoho upravlinnia [Legal principles of information support for the transparency of public administration activities]. Naukovi zapysky Lvivskoho universytetu biznesu ta prava. Serii ekonomichna. Serii yurydychna – Scientific Notes of the Lviv University of Business and Law. Economic Series. Legal Series, (34), 263-267 [in Ukrainian].
6. Kravchuk, I. (2019). Pravovi osoblyvosti informatsiinykh suspilnykh vidnosyn pry nadanni dystantsiinykh administratyvnykh posluh [Legal features of information social relations in the provision of remote administrative services]. Informatsiia i pravo – Information and Law, 2019. Retrieved from <https://wiki.legalaid.gov.ua/index.php/> [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy «Pro dobrovilne obiednannia terytorialnykh hromad» [Law of Ukraine «On voluntary association of territorial communities»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/157-19> [in Ukrainian].
8. Zvit pro robotu Uriadovoho kontaktnoho tsentru za 2022 rik [Report on the work of the Government Contact Center for 2022]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/> [in Ukrainian].
9. Rezultaty monitorynhu merezhi TsNAP za 2022 rik [Results of monitoring the network of Administrative Service Centers for 2022]. Retrieved from <https://center.diia.gov.ua/rezultati-monitoringu-merezi-centriv-2> [in Ukrainian].
10. Rezultaty monitorynhu merezhi TsNAP za 2022 rik [Results of monitoring the network of Administrative Service Centers for 2022]. Retrieved from <https://center.diia.gov.ua/rezultati-monitoringu-merezi-centriv-2> [in Ukrainian].
11. Analityka TsNAP [Analytics of Administrative Service Centers]. Diia. Retrieved from <https://center.diia.gov.ua/cnap-analytics> [in Ukrainian].
12. Reitynh TsNAP [Rating of Administrative Service Centers]. Diia. Retrieved from <https://center.diia.gov.ua/cnap-analytics> [in Ukrainian].
13. Zakon Ukrainy «Pro administratyvni posluhy» [Law of Ukraine «On administrative services»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/5203-17#Text> [in Ukrainian].
14. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pytannia Yedynoho derzhavnogo vebportalu elektronnykh posluh ta Reiestru administratyvnykh posluh» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On issues of the Unified State Web Portal of Electronic Services and the Register of Administrative Services»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1137-2019-%D0%BF#Text> [in Ukrainian].
15. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Prymirnogo polozhennia pro tsentr nadannia administratyvnykh posluh» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the Model Regulation on the Center for Administrative Services»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/118-2013-%D0%BF#n9> [in Ukrainian].
16. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Prymirnogo rehlamentu tsentru nadannia administratyvnykh posluh» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the Model Regulation of the Center for Administrative Services»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/588-2013-%D0%BF#n160> [in Ukrainian].
17. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro vnesennia zmin do postanovy Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 4 hrudnia 2019 r. № 1137 ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh aktiv Kabinetu Ministriv Ukrainy» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On amendments to the resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated December 4, 2019 No. 1137 and the recognition of certain acts of the Cabinet of Ministers of Ukraine as invalid»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/514-2021-%D0%BF#n89> [in Ukrainian].
18. Zakon Ukrainy «Pro osoblyvosti nadannia publichnykh (elektronnykh publichnykh) posluh» [Law of Ukraine «On the peculiarities of providing public (electronic public) services»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1689-IX#Text> [in Ukrainian].
19. Zakon Ukrainy «Pro administratyvnu protseduru» [Law of Ukraine «On administrative procedure»]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2073-20#Text> [in Ukrainian].

УДК 336.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-292-304](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-292-304)

Штанцель Сергій Едуардович кандидат технічних наук, кафедра публічного адміністрування, ПАТ "Вищий навчальний заклад "Міжрегіональна академія управління персоналом", вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039, <https://orcid.org/0009-0006-8286-1040>

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК МІЖ ФІНАНСОВОЮ БЕЗПЕКОЮ ДЕРЖАВИ ТА ЇЇ ЕКОНОМІЧНИМ РОЗВИТКОМ: СТРАТЕГІЧНІ АСПЕКТИ

Анотація. У статті досліджується складний взаємозв'язок між фінансовою безпекою держави та її економічним розвитком, зосереджуючись на стратегічних аспектах цієї взаємодії. Фінансова безпека держави визначається як стабільний фінансовий стан, що дозволяє забезпечити економічну стійкість та розвиток, з мінімізацією ризиків та загроз. Економічний розвиток, у свою чергу, розглядається як динамічний процес, що містить збільшення виробничих можливостей, покращення рівня життя населення та інноваційні зміни в структурі економіки.

Дослідження підкреслює, що фінансова безпека є фундаментом для стабільного економічного розвитку. Стабільна фінансова система забезпечує надійне фінансування державних програм, підтримку національних підприємств, а також сприяє залученню іноземних інвестицій. Фінансово стабільні держави мають можливість ефективніше реагувати на економічні кризи та мінімізувати їх негативні наслідки, забезпечуючи тим самим довгостроковий економічний зріст.

Окрім того, у статті аналізуються основні чинники, що впливають на фінансову безпеку держави, такі як державний борг, дефіцит бюджету, рівень інфляції, обмінний курс, та зовнішньоторговельний баланс. Зроблено висновок, що ефективна політика управління державними фінансами є ключовим елементом у забезпеченні фінансової безпеки. Також наголошується на необхідності розробки та впровадження стратегічних планів, які передбачають як короткострокові, так і довгострокові заходи для підтримки фінансової стабільності. У статті розглядається роль міжнародних фінансових інститутів та організацій у забезпеченні фінансової безпеки держави. Співпраця з такими інститутами, як Міжнародний валютний фонд та Світовий банк, може надати державам необхідні ресурси та експертні знання для підтримки фінансової стабільності та економічного розвитку.

Важливим аспектом дослідження є аналіз впливу глобалізації на фінансову безпеку та економічний розвиток. Глобалізація створює як нові можливості для економічного зростання, так і нові виклики для фінансової

безпеки. Відкритість економіки може призвести до зростання залежності від зовнішніх фінансових ринків, що вимагає від держави розробки ефективних стратегій для управління цими ризиками.

На завершення, у статті підкреслюється важливість комплексного підходу до забезпечення фінансової безпеки та економічного розвитку держави. Такий підхід включає взаємодію між державним та приватним секторами, ефективне регулювання фінансових ринків, а також активну участь у міжнародних економічних процесах. Запропоновано рекомендації щодо покращення фінансової політики для досягнення стійкого економічного розвитку.

Ключові слова: фінансова безпека держави, економічний розвиток, глобалізація, управління державними фінансами, інвестиції.

Shtantsel Serhii Eduardovych Candidate of Technical Sciences, Department of Public Administration, Interregional Academy of Personnel Management, Frometivska St., 2, Kyiv, 03039, <https://orcid.org/0009-0006-8286-1040>

THE INTERRELATION BETWEEN STATE FINANCIAL SECURITY AND ECONOMIC DEVELOPMENT: STRATEGIC ASPECTS

Abstract. The article explores the complex interrelation between state financial security and its economic development, focusing on the strategic aspects of this interaction. State financial security is defined as a stable financial condition that ensures economic resilience and development, while minimizing risks and threats. Economic development, in turn, is viewed as a dynamic process that includes increasing production capacities, improving the population's standard of living, and making innovative changes in the economic structure.

The research emphasizes that financial security is the foundation for stable economic development. A stable financial system provides reliable funding for state programs, supports national enterprises, and promotes foreign investment attraction. Financially stable states can respond more effectively to economic crises and minimize their negative impacts, thereby ensuring long-term economic growth.

Moreover, the article analyzes the main factors influencing state financial security, such as national debt, budget deficit, inflation rate, exchange rate, and foreign trade balance. It concludes that effective state financial management policies are key to ensuring financial security. The necessity of developing and implementing strategic plans that include both short-term and long-term measures to maintain financial stability is also highlighted.

The article examines the role of international financial institutions and organizations in ensuring state financial security. Cooperation with institutions like the International Monetary Fund and the World Bank can provide states with the necessary resources and expertise to maintain financial stability and economic development.

An important aspect of the research is the analysis of the impact of globalization on financial security and economic development. Globalization creates new opportunities for economic growth as well as new challenges for financial security. Economic openness can lead to increased dependence on external financial markets, requiring the state to develop effective strategies to manage these risks.

In conclusion, the article emphasizes the importance of a comprehensive approach to ensuring state financial security and economic development. Such an approach includes interaction between the public and private sectors, effective financial market regulation, and active participation in international economic processes. Recommendations are proposed to improve financial policies to achieve sustainable economic development.

Keywords: state financial security, economic development, globalization, state financial management, investment.

Постановка проблеми. Фінансова безпека держави є критичним компонентом загальної національної безпеки та економічного розвитку, що відображає стан фінансової системи, її здатність протистояти внутрішнім та зовнішнім загрозам, забезпечувати стабільність та сприяти сталому економічному зростанню й вона охоплює такі складові, як стабільність фінансових інституцій, ефективне управління державним боргом та бюджетним дефіцитом, наявність достатніх фінансових резервів, а також розумне проведення монетарної політики [1, с. 107]. Усі ці елементи мають прямий вплив на економічний розвиток держави, визначаючи можливості для довгострокових інвестицій та інновацій. Економічний розвиток значною мірою залежить від фінансової стабільності, яка забезпечує сприятливе середовище для підприємницької діяльності та залучення інвестицій [2]. Стабільна фінансова система сприяє зниженню ризиків та невизначеності, що є важливими для розвитку бізнесу. Натомість нестабільність призводить до відтоку капіталу, зниження довіри інвесторів та уповільнення економічного зростання. Тому, фінансова безпека виступає фундаментом для сталого економічного розвитку, забезпечуючи передумови для зростання продуктивності та добробуту населення.

Одним із ключових аспектів забезпечення фінансової безпеки є ефективне управління державним боргом та бюджетним дефіцитом [3, с. 380]. Надмірний рівень державного боргу створює значний тиск на економіку, обмежуючи можливості для фіскальних маневрів та підвищуючи ризики фінансових криз. Своєчасне обслуговування боргових зобов'язань та дотримання принципів бюджетної дисципліни є необхідними умовами для підтримки макроекономічної стабільності та забезпечення довгострокової фінансової безпеки.

Приміром, фінансові резерви дозволяють покривати непередбачувані витрати та реагувати на кризові ситуації без необхідності негайного залучення

додаткових боргових ресурсів [4, с. 19]. Адекватний рівень резервів підвищує стійкість фінансової системи до зовнішніх шоків та сприяє збереженню довіри внутрішніх і зовнішніх інвесторів. Зокрема, золото-валютні резерви та резерви центрального банку є важливими інструментами для підтримки стабільності національної валюти та фінансового ринку. Також, наприклад монетарна політика є ще одним важливим інструментом забезпечення фінансової безпеки та економічного розвитку. Вона охоплює контроль за грошовою масою, регулювання рівня інфляції та управління відсотковими ставками. Ефективна монетарна політика сприяє зниженню макроекономічних коливань та створює сприятливі умови для економічного зростання [4, с. 21]. Водночас помилки у проведенні монетарної політики можуть призвести до дестабілізації фінансової системи та негативно вплинути на економічний розвиток.

Тому, взаємозв'язок між фінансовою безпекою держави та її економічним розвитком є складним і багатогранним. Ефективне управління фінансовими ресурсами, підтримка стабільності фінансової системи та адекватна монетарна політика є ключовими чинниками, що сприяють сталому економічному розвитку. Забезпечення фінансової безпеки вимагає системного підходу та стратегічного планування, що враховує внутрішні та зовнішні виклики, а також довгострокові цілі економічного зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз останніх досліджень свідчить про висхідну увагу науковців до питань фінансової безпеки як основи економічного розвитку. Брусакова О., Вароттіл У., Єфремов А., Рязанцева І., Сміт С., Юу К. відзначають, що фінансова стабільність є ключовим фактором для залучення інвестицій та стимулювання економічного зростання. Вони підкреслюють важливість інституційних реформ, що сприяють підвищенню прозорості та підзвітності фінансових інституцій, як засобу покращення фінансової безпеки. Б'ян К., Вдовенко Н., Лікарчук Н., Мазарр М., Перегуда Ю. зазначають, що надійна фінансова інфраструктура зменшує ризики криз та забезпечує передумови для довготривалого економічного зростання.

Інші дослідження зосереджуються на впливі державного боргу та бюджетного дефіциту на фінансову безпеку та економічний розвиток. Беті Е., Волосюк Ю., Забаштанський М., Ломонос Р., Ломонос Р., Полторак А., Таплін Р., Тищенко С., Христенко О. аналізують історичні дані щодо боргових криз та їх впливу на економіки різних країн. Вони стверджують, що високі рівні державного боргу часто призводять до економічної нестабільності та можуть спричиняти фінансові кризи, що негативно впливають на економічне зростання. Відповідно до їхніх висновків, підтримка державного боргу на керованому рівні та ефективне управління бюджетним дефіцитом є критичними для забезпечення фінансової безпеки.

Останні публікації також розглядають роль монетарної політики в забезпеченні фінансової безпеки. Наприклад, дослідження, проведене Міжнародним валютним фондом, підкреслює значення гнучкої та адаптивної

монетарної політики, яка може швидко реагувати на внутрішні та зовнішні шоки. Вони виявляють, що централізоване управління грошовою масою та інфляційними процесами є ключовими для підтримки стабільності фінансової системи. Водночас дослідники МВФ наголошують на важливості незалежності центрального банку як гарантії ефективної реалізації монетарної політики, що сприяє фінансовій безпеці та економічному розвитку.

Метою статті є дослідження взаємозв'язку між фінансовою безпекою держави та її економічним розвитком з акцентом на стратегічні аспекти.

Виклад основного матеріалу. Фінансова безпека держави є ключовою складовою її економічної стабільності та розвитку й вона визначається як стабільний фінансовий стан, що дозволяє країні ефективно функціонувати та розвиватися, забезпечуючи необхідні ресурси для реалізації економічних та соціальних програм [5, с. 15]. Важливим аспектом фінансової безпеки є здатність держави протистояти зовнішнім та внутрішнім фінансовим загрозам, таким як інфляція, валютні кризи, дефіцит бюджету та зовнішній борг [6, с. 117] й ці фактори можуть значно вплинути на фінансову стабільність та знижувати потенціал для економічного зростання. Серед основних елементів фінансової безпеки можна виділити ефективне управління державним боргом, контроль за інфляційними процесами, стабільність банківської системи та надійність фінансових інститутів. Забезпечення фінансової безпеки також охоплює моніторинг та управління ризиками, що виникають у міжнародній фінансовій системі, що дозволяє уникнути негативних наслідків глобальних фінансових криз. У цьому контексті важливу роль відіграють міжнародні фінансові організації, такі як Міжнародний валютний фонд та Світовий банк, які можуть надавати фінансову підтримку та консультувати уряди щодо оптимізації економічної політики.

Економічний розвиток є динамічним процесом, що включає збільшення виробничих можливостей країни, покращення рівня життя населення та інноваційні зміни в структурі економіки [7, с. 770] й він передбачає не тільки кількісне зростання виробництва, але і якісні зміни, що відображаються у підвищенні ефективності використання ресурсів, розвитку нових технологій та покращенні якості товарів та послуг.

Відповідно держава відіграє активну роль у підтримці цих процесів через створення сприятливих умов для інвестування, стимулювання підприємництва та забезпечення ефективного регулювання економічних відносин. Запропонована нами таблиця відображає взаємозв'язок між фінансовою безпекою держави та її економічним розвитком, підкреслюючи ключові елементи кожного з цих аспектів та їх взаємодію. Фінансова безпека включає стабільність валютного курсу, стан державного бюджету та боргу, фінансову систему та фіскальну політику, що впливають на економічне зростання, інвестиції та інфраструктурний розвиток [8, с. 7]. Економічний розвиток характеризується рівнем ВВП, зайнятістю, інвестиціями та

інноваціями, що, своєю чергою, сприяє зміцненню фінансової стабільності держави [9, с. 53]. Відповідно такий взаємозв'язок забезпечує сталий розвиток, соціальну стабільність та підвищення добробуту населення (Таблиця 1).

Елементи	Фінансова безпека	Економічний розвиток
Стабільність валютного курсу	Впливає на інфляцію та купівельну спроможність населення	
Державний бюджет і борг	Впливає на інвестиції в економічну інфраструктуру	
Фінансова система	Сприяє стабільності банків та кредитування бізнесу	
Фіскальна політика	Впливає на доходи і видатки держави, економічне зростання	
ВВП (Валовой Внутрішній Продукт)		Основний показник економічного здоров'я держави
Рівень зайнятості		Відображає добробут населення та соціальну стабільність
Інвестиції		Залучення капіталу в інфраструктуру, технології та інші сектори
Інновації та технологічний розвиток		Збільшує продуктивність та конкурентоспроможність
Фінансова стабільність	Сприяє економічному зростанню	
Економічний розвиток		Підсилює фінансову безпеку
Інвестиції в економіку	Створення нових робочих місць підвищує доходи населення і знижує соціальне напруження	
Ефективна фіскальна політика	Адекватне оподаткування та грамотний розподіл бюджетних коштів підтримують розвиток інфраструктури та соціальних програм	

Табл 1. Взаємозв'язок між фінансовою безпекою держави та її економічним розвитком
Джерело власна розробка автора на основі [8;9]

Роль держави в забезпеченні фінансової безпеки та економічного розвитку полягає також у проведенні ефективної макроекономічної політики, своєю чергою це охоплює фіскальну та монетарну політику, спрямовану на підтримку стабільності цін, зниження безробіття та стимулювання економічного зростання. Важливим є також забезпечення соціальної справедливості та зниження рівня бідності, що може бути досягнуто через перерозподіл доходів та соціальні програми [10, с. 95]. Стабільна фінансова система дійсно є фундаментом для багатьох аспектів економічного розвитку та добробуту держави, а саме:

— надійне фінансування державних програм, адже стабільна фінансова система забезпечує уряду можливість планувати та реалізовувати довгострокові проекти в різних сферах, таких як освіта, охорона здоров'я, інфраструктура та соціальний захист й це сприяє покращенню якості життя населення та загальному соціально-економічному розвитку;

— підтримка національних підприємств, адже стабільні фінансові умови дозволяють підприємствам легше отримувати кредити, інвестувати в розвиток та інновації, що підвищує їх конкурентоспроможність на внутрішньому та зовнішньому ринках;

— залучення іноземних інвестицій, тому, що інвестори шукають стабільні та передбачувані економічні умови для своїх вкладень, адже країни з фінансовою стабільністю привертають більше іноземного капіталу, що сприяє розвитку нових технологій, збільшенню виробництва та загальному економічному зростанню;

— реагування на економічні кризи, тобто фінансово стабільні держави мають більше можливостей для застосування ефективних заходів у відповідь на економічні виклики та кризи;

— фінансова стабільність створює сприятливе середовище для сталого економічного зростання й це означає стабільний розвиток інфраструктури, інноваційні технології, високий рівень зайнятості та підвищення добробуту населення [11, с. 36; 54; 77; 109].

Фінансова безпека держави є складним і багатогранним явищем, що залежить від численних чинників. Основні з них включають стабільність банківської системи, ефективність державної фінансової політики, рівень зовнішнього боргу, інвестиційну привабливість країни, рівень інфляції, а також здатність держави реагувати на внутрішні та зовнішні фінансові загрози:

— рівень державного боргу, адже високий рівень боргу спричиняє проблеми зі сплатою відсотків і основної суми боргу, що може призвести до фінансової кризи;

— співвідношення боргу до ВВП, таке співвідношення показує, наскільки велике боргове навантаження порівняно з розміром економіки. Високе співвідношення може знизити кредитний рейтинг держави, що збільшує вартість запозичень;

— розмір дефіциту бюджету, адже постійний високий дефіцит збільшує державний борг, що в довгостроковій перспективі негативно впливає на фінансову стабільність;

— фінансування дефіциту, тобто важливо, чи держава фінансує дефіцит через запозичення (внутрішні або зовнішні), чи через емісію грошей, що може призвести до інфляції;

— високий і неконтрольований рівень інфляції зменшує купівельну спроможність населення, що призведе до соціальних і економічних нестабільностей;

— важливо розуміти, чи інфляція спричинена внутрішніми факторами (наприклад, зростанням цін на сировину) чи зовнішніми (зростанням цін на імпортовані товари);

— різкі коливання обмінного курсу створюють невизначеність для підприємств та інвесторів, що впливає на економічне зростання;

— занадто високий курс національної валюти негативно впливає на експорт, тоді як занадто низький — на імпорт і інфляцію;

— постійний дефіцит призводить до накопичення зовнішнього боргу, тоді як профіцит зміцнює валютні резерви та стабілізувати економіку;

— структура зовнішньої торгівлі, тобто важливо, чи є експорт диверсифікованим, чи залежить від одного або кількох ключових товарів, що може підвищити вразливість економіки до зовнішніх шоків [12].

Зважаючи на важливість фінансової стабільності для успішного функціонування будь-якої організації, розробка та впровадження стратегічних планів стають неодмінною складовою державного управління й такі плани повинні враховувати не лише короткострокові виклики, але й спрямовувати на довгострокову стійкість і розвиток. Напрацювання конкретних заходів, які охоплюють різноманітні сфери діяльності, від інвестицій та фінансування до управління ризиками та розвитку персоналу, допомагає забезпечити комплексний підхід до зміцнення фінансової стійкості.

Розглядаючи важливість інтеграції короткострокових та довгострокових заходів у стратегічне планування, ми в таблиці пропонуємо огляд ключових категорій дій, які спрямовані на забезпечення фінансової стабільності держави (Таблиця 2).

Категорія заходів	Короткострокові заходи	Довгострокові заходи
Фінансовий аналіз та прогнозування	Проведення регулярного фінансового аналізу	Розробка довгострокових фінансових прогнозів
Управління витратами	Оптимізація операційних витрат	Впровадження програм зниження постійних витрат
Управління доходами	Пошук нових джерел доходів	Розробка та впровадження нових продуктів та послуг
Інвестиції та фінансування	Аналіз та вибір короткострокових інвестицій	Розробка стратегії диверсифікації інвестиційного портфелю
Управління ризиками	Ідентифікація та мінімізація поточних ризиків	Розробка та впровадження системи комплексного управління ризиками
Операційна ефективність	Впровадження заходів з підвищення операційної ефективності	Автоматизація та оптимізація бізнес-процесів
Ліквідність та кредитоспроможність	Управління оборотним капіталом	Формування резервів та забезпечення довгострокової кредитоспроможності
Кадрові ресурси	Оптимізація чисельності персоналу та підвищення продуктивності праці	Впровадження програм навчання та розвитку персоналу
Взаємодія зі стейкхолдерами	Підтримка постійного діалогу зі стейкхолдерами	Розвиток стратегічних партнерств та співпраці
Інновації та технології	Впровадження нових технологічних рішень	Інвестиції в R&D та технологічний розвиток

Табл. 2 Розробки та впровадження стратегічних планів, які передбачають як короткострокові, так і довгострокові заходи для підтримки фінансової стабільності
Джерело власна розробка автора на основа [12]

Варто зауважити, що міжнародні фінансові інститути та організації відіграють ключову роль у забезпеченні фінансової безпеки держави. Фінансова безпека держави визначається як здатність уряду ефективно управляти своїми фінансовими ресурсами для підтримки економічної стабільності та розвитку. У цьому контексті Міжнародний валютний фонд та Світовий банк є одними з найважливіших міжнародних організацій, які надають країнам фінансові ресурси, технічну допомогу та експертні знання для зміцнення їх фінансових систем.

Міжнародний валютний фонд створений з метою сприяти міжнародній монетарній співпраці, забезпечувати стабільність валютних курсів, підтримувати збалансоване зростання міжнародної торгівлі та надавати країнам-членам фінансову допомогу у разі платіжного дефіциту. У 2023 році МВФ надав

кредитні ресурси на загальну суму понад 115 мільярдів доларів США для підтримки фінансової стабільності країн, які натрапляють на економічні труднощі [13;14] й відповідна фінансова допомога дозволяє країнам забезпечити стабільність своїх валют, знизити інфляцію та покращити макроекономічні показники.

Світовий банк, з іншого боку, зосереджений на довгостроковому економічному розвитку та зниженні бідності й він надає кредити та гранти для фінансування проєктів у таких сферах, як інфраструктура, освіта, охорона здоров'я та сільське господарство. У 2022 році Світовий банк надав фінансування на суму близько 72 мільярдів доларів США для підтримки різноманітних проєктів у понад 100 країнах світу [13; 15] й такі інвестиції сприяють створенню робочих місць, підвищенню якості життя та зміцненню економічного потенціалу країн-отримувачів.

Співпраця з МВФ та Світовим банком також надає країнам доступ до цінних експертних знань та технічної допомоги, — організації проводять дослідження, аналізи та консультації з питань економічної політики, що дозволяє країнам краще розуміти свої економічні проблеми та знаходити ефективні шляхи їх вирішення. Наприклад, технічна допомога від МВФ включає навчання та підтримку у вдосконаленні податкових систем, управлінні державним боргом та посиленні фінансового нагляду.

Водночас співпраця з міжнародними фінансовими інститутами може мати й виклики, адже деякі країни стикаються з умовами кредитування, які вимагають жорсткої економії та структурних реформ, що можуть бути непопулярними серед населення [16, с. 12]. Крім того, залежність від зовнішнього фінансування може обмежувати економічний суверенітет держави.

Глобалізація має значний вплив на фінансову безпеку та економічний розвиток країн, адже відкритість економіки та інтеграція у світові ринки створюють нові можливості для економічного зростання. Зокрема, країни отримують доступ до більших фінансових ресурсів, іноземних інвестицій та технологій, що сприяє модернізації виробництва і підвищенню конкурентоспроможності [17, с. 221]. Міжнародна торгівля і співпраця дозволяють країнам диверсифікувати свої економіки, розширювати експортні ринки та зменшувати залежність від внутрішнього споживання.

Однак, глобалізація також створює нові виклики для фінансової безпеки держав. Відкритість економіки підвищує залежність від зовнішніх фінансових ринків, що робить країну вразливою до глобальних фінансових криз і коливань на ринку. Наприклад, різкі зміни у вартості іноземної валюти, відтік капіталу або зміни в умовах торгівлі можуть негативно вплинути на економічну стабільність й це вимагає від держави розробки ефективних стратегій для управління фінансовими ризиками, таких як побудова резервів, регулювання банківського сектору, диверсифікація джерел фінансування та впровадження механізмів швидкого реагування на кризи.

Висновки. Взаємозв'язок між фінансовою безпекою держави та її економічним розвитком є складним та багатограним процесом, що охоплює різні аспекти економічної політики, інституційного розвитку та міжнародного співробітництва. Фінансова безпека держави визначається її здатністю забезпечити стабільність національної валюти, ефективність фінансових інституцій та надійність банківської системи й ці фактори є критичними для стійкого економічного зростання, оскільки вони створюють передумови для залучення інвестицій, сприяють розвитку підприємництва та підвищують конкурентоспроможність національної економіки.

На стратегічному рівні, фінансова безпека включає не лише внутрішні механізми регулювання, але й міжнародну співпрацю, зокрема участь у глобальних фінансових інституціях та інтеграцію у світову економіку. Економічна глобалізація вимагає від держав забезпечення високого рівня фінансової прозорості та відповідності міжнародним стандартам, що підвищує довіру іноземних інвесторів та сприяє більш ефективному використанню фінансових ресурсів. Водночас національні стратегії економічного розвитку мають враховувати ризики, пов'язані з фінансовою нестабільністю на світових ринках. Фінансова безпека безпосередньо впливає на здатність держави здійснювати ефективну економічну політику, а стабільна фінансова система дозволяє уряду реалізовувати довгострокові проекти, спрямовані на модернізацію інфраструктури, підтримку стратегічних галузей економіки та соціальний розвиток. Натомість фінансова нестабільність призводить до дефіциту державного бюджету, зростання державного боргу та втрати довіри до економічної політики уряду, що негативно позначається на темпах економічного зростання.

Важливим аспектом забезпечення фінансової безпеки є розвиток ефективної системи державного управління фінансовими ресурсами. Прозорість бюджетного процесу, боротьба з корупцією, оптимізація податкової системи та ефективне управління державним боргом є ключовими елементами, що сприяють підвищенню фінансової стабільності. Ці заходи дозволяють знизити ризики фінансових криз, забезпечити стійкий економічний розвиток та поліпшити добробут населення. На рівні макроекономічної політики, фінансова безпека включає контроль за інфляцією, стабільність валютного курсу та підтримку збалансованого платіжного балансу. Ефективне регулювання цих показників забезпечує сприятливі умови для економічного зростання, стимулює інвестиції та сприяє розвитку внутрішнього ринку. Водночас значні коливання валютного курсу чи інфляційні шоки можуть стати серйозними викликами для економічного розвитку, що потребує оперативних заходів з боку держави.

Таким чином, стратегічні аспекти взаємозв'язку між фінансовою безпекою та економічним розвитком полягають у необхідності комплексного підходу до формування економічної політики. Держава повинна враховувати

як внутрішні фактори, так і зовнішні ризики, що впливають на фінансову стабільність. Розвиток національної економіки вимагає постійного вдосконалення фінансових інституцій, адаптації до змін світової економіки та забезпечення стійкості фінансової системи до можливих кризових явищ.

Література:

1. Beti E. National security as a comprehensive notion, state security from the aspect of international law and its political manifesto. *Balkan Journal of Interdisciplinary Research*. 2024. № 10.1. P. 105-113.
2. Перегуда Ю. А., Вдовенко Н. М. Вплив тіньової і поведінкової економіки на адаптацію фінансових інструментів сталого розвитку та фінансової безпеки держави. *Scientific notes of Lviv University of Business and Law*. 2024. № 40. С. 273-279.
3. Brusakova O., Yefremov A., Riazantseva I. Implementation of state policy in the field of economic security of the state: administrative and legal aspect. *Journal of law and political sciences (JLPS)*. 2022. Vol. (33), issue. P. 370- 382.
4. Poltorak A., Volosyuk Y., Tyshchenko S., Khrystenko O., Rybachuk V. Development of directions for improving the monitoring of the state economic security under conditions of global instability. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2023. №. 2 (13 (122)). P. 17–27.
5. Likarchuk N., Andrieieva O., Likarchuk D.; Bernatskyi A. Impression marketing as a tool for building emotional connections in the public administration sphere. *Studies in Media and Communication*. 2022. № 10 (1). P. 9-16.15
6. Забаштанський М., Ломонос Р., Ломонос Р. Роль державно-приватного партнерства в забезпеченні фінансової безпеки держави. *Проблеми і перспективи економіки та управління*. 2023. № 1 (33). С. 114-122.
7. Likarchuk N., Velychko, Z., Andrieieva O., Lenda R., & Vusyk H. Manipulation as an element of the political process in social networks. *Cuestiones Políticas*. 2023. № 41(76). P. 769-779.
8. Kalinichenko O., Lesyuk V. Assessment of the Financial Security Level of Ukraine. *Science and innovation*, 2021. № 17.6, P. 3-12.
9. Smith S. A Tale of Two Economies: A New Financial Operating System For the American Economy. Independently published. 2023. 136 p.
10. Mazarr M. Rethinking Risk in National Security: Lessons of the Financial Crisis for Risk Management. Palgrave Macmillan. 2016. 255 p.
11. Taplin R. Managing Cyber Risk in the Financial Sector. Routledge. 2018. 196 p.36\$
12. Richardson H. Economic and Financial Aspects of Social Security: An International Survey. Routledge. 2024. 270 p.
13. Financial security of the state 2020-2024. Statista. 2024. URL: <https://www.statista.com/search/?q=financial+security+of+the+state&p=1> (дата звернення: 28.05.2024)
14. World Bank. Statista. 2024. URL: <https://www.statista.com/search/?q=World+Bank&p=1> (дата звернення: 28.05.2024)
15. International Monetary Fund. Statista. 2024. URL: <https://www.statista.com/search/?q=International+Monetary+Fund&p=1> (дата звернення: 28.05.2024)
16. Varottil U., You C. Reconciling National Security Review with Takeover Regulation in the Global M&A Market. *Journal of Business Law*. 2024. 36 p.
17. Bian C. National Security Review of Foreign Investment: A Comparative Legal Analysis of China, the United States and the European Union. Routledge. 2021. 272 p.

References:

1. Beti, E. (2024). National security as a comprehensive notion, state security from the aspect of international law and its political manifesto. *Balkan Journal of Interdisciplinary Research*, № 10.1, P. 105-113 [in English]
2. Perehuda, Yu. A. and Vdovenko, N. M. (2024). Vplyv tinovoi i povedinkovoi ekonomiky na adaptatsiiu finansovykh instrumentiv staloho rozvytku ta finansovoi bezpeky derzhavy [The influence of the shadow and behavioral economy on the adaptation of financial instruments of sustainable development and financial security of the state]. *Scientific notes of Lviv University of Business and Law - Scientific notes of Lviv University of Business and Law*, 40, 273-279 [in Ukrainian]
3. Brusakova, O., Yefremov, A. and Riazantseva, I. (2022). Implementation of state policy in the field of economic security of the state: administrative and legal aspect. *Journal of law and political sciences (JLPS)*, (33), 370- 382 [in English]
4. Poltorak, A., Volosyuk, Y., Tyshchenko, S., Khrystenko, O. and Rybachuk, V. (2023). Development of directions for improving the monitoring of the state economic security under conditions of global instability. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 2 (13 (122), 17–27 [in English]
5. Likarchuk, N., Andrieieva O., Likarchuk D. and Bernatskyi, A. (2022). “Impression marketing as a tool for building emotional connections in the public administration sphere”. *Studies in Media and Communication*, 10 (1), 9-16 [in English]
6. Zabashtanskyi, M., Lomonos, R. and Lomonos, R. (2023). Rol derzhavno-pryvatnoho partnerstva v zabezpechenni finansovoi bezpeky derzhavy [The role of public-private partnership in ensuring the financial security of the state]. *Problemy i perspektyvy ekonomiky ta upravlinnia - Problems and prospects of economy and management*, 1 (33), 114-122 [in Ukrainian]
7. Likarchuk, N., Velychko, Z., Andrieieva, O., Lenda, R. and Vusyk, H. (2023). Manipulation as an element of the political process in social networks, *Cuestiones Políticas*, 41(76), 769-779 [in English]
8. Kalinichenko, O. and Lesyuk, V. (2021). Assessment of the Financial Security Level of Ukraine. *Science and innovation*, 17.6, 3-12 [in English]
9. Smith, S. A. (2023). Tale of Two Economies: A New Financial Operating System for the American Economy. *Independently published*, 136 p [in English]
10. Mazarr, M. (2016). Rethinking Risk in National Security: Lessons of the Financial Crisis for Risk Management. *Palgrave Macmillan*, 255 p [in English]
11. Taplin, R. (2018). Managing Cyber Risk in the Financial Sector. *Routledge*, 196 p [in English]
12. Richardson, H. (2024). Economic and Financial Aspects of Social Security: An International Survey. *Routledge*. 270 p [in English]
13. Financial security of the state 2020-2024. Statista. 2024. URL: <https://www.statista.com/search/?q=financial+security+of+the+state&p=1>
14. World Bank. Statista. 2024. Retrieved from: <https://www.statista.com/search/?q=World+Bank&p=1> [in English]
15. International Monetary Fund. Statista. 2024. Retrieved from: <https://www.statista.com/search/?q=International+Monetary+Fund&p=1> [in English]
16. Varottil, U., You C. (2024). Reconciling National Security Review with Takeover Regulation in the Global M&A Market. *Journal of Business Law*. 36 p [in English]
17. Bian, C. (2021). National Security Review of Foreign Investment: A Comparative Legal Analysis of China, the United States and the European Union. *Routledge*. 272 p [in English]

UDC 338.48

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-305-339](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-305-339)

Lutkovska Svitlana Mykhailivna Doctor of Economic Sciences, professor, vice-rector for scientific, pedagogical and educational work, Vinnytsia National Agrarian University, 3 Sonyachna St., Vinnytsia, 21008, <https://orcid.org/0000-0002-8350-5519>

Pidvalna Oksana Hryhorivna Doctor of Economic Sciences, Professor of the Department of Administrative Management and Alternative Energy Sources, Vinnytsia National Agrarian University, 3, Soniachna St., Vinnytsia, 21008, <https://orcid.org/0000-0002-8779-5867>

Kolesnyk Tetiana Vasylivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Administrative Management and Alternative Energy Sources, Vinnytsia National Agrarian University, 3, Soniachna St., Vinnytsia, 21008, <https://orcid.org/0000-0002-2061-3184>

METHODOLOGICAL PRINCIPLES OF TOURISM DEVELOPMENT IN TERRITORIAL COMMUNITIES

Abstract. Methodological principles of research of tourist-recreational potential of territorial communities, that unlike existing, are considered in the article, includes the estimation to activity of tourist-recreational sphere of regions; analysis of payment tourist recreational sphere in the economy of communities; an exposure of ponderability of factors of influence is on forming and increase of potential of tourist-recreational sphere of territorial communities. The basic problems of complex evaluation of tourist potential of territorial communities are educed in present tense; expediency and necessity of quantitative evaluation of tourist attractiveness are well-proven at the level of society, sphere or certain region; the model of evaluation of potential of tourist industry is offered on the different levels of his realization. Certainly, that a main task for development of industry of tourism in territorial communities is determination of effective methodical principles in relation to the estimation of resource potential of recreational-tourist territories for the sake of providing of the balanced development of territories are in harmony with nature and maintenance of natural resources.

In the modern world tourism becomes the important socio-economic phenomenon and is considered one of the most perspective forms of development of society. Role of sphere of tourism it is difficult to over-estimate in economic, social and cultural development of both country and every separate region. She presents the difficult dynamic system, that straight or mediated combines various industries

of economy, co-operates with the organs of state administration and influences on all spheres of vital functions of man. The various orientation of vectors of influence of tourism on the vital functions of society embraces the economic, sociocultural and ecological constituents of tourist activity, that is why development of this sphere is an original impulse for providing of the economy growing, achievement of social stability, cultural and educational becoming of society and others like that. On the other hand, a sphere of tourism is very sensible to influence of many factors the recreation of that stipulates corresponding changes. The special influence on functioning of tourist activity is rendered by innovations that can substantially change technology of development and grant of tourist services. In this context priorities of development will depend on success of processes of forming of regional politics of innovative development, necessity of study of that, next to the exposure of conformities to law and regional specific, predetermine expediency and timeliness of conducted researches.

Keywords: tourism, tourism potential, evaluation of tourism potential, complex evaluation, tourism industry.

Лутковська Світлана Михайлівна доктор економічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної та виховної роботи, Вінницький національний аграрний університет, вул. Сонячна, 3, м. Вінниця, 21008, <https://orcid.org/0000-0002-8350-5519>

Підвальна Оксана Григорівна доктор економічних наук, професор кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет, вул. Сонячна, 3, м. Вінниця, 21008, <https://orcid.org/0000-0002-8779-5867>

Колесник Тетяна Василівна кандидат економічних наук, доцент, завідувачка кафедри адміністративного менеджменту та альтернативних джерел енергії, Вінницький національний аграрний університет, вул. Сонячна, 3, м. Вінниця, 21008, <https://orcid.org/0000-0002-2061-3184>

МЕТОДОЛОГІЧНІ ЗАСАДИ РОЗВИТКУ СФЕРИ ТУРИЗМУ В ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАДАХ

Анотація. В статті розглянуто методологічні засади дослідження туристично-рекреаційного потенціалу територіальних громад, який на відміну від існуючих, включає оцінку активності туристично-рекреаційної сфери регіонів; аналіз внеску туристично-рекреаційної сфери в економіку громад; виявлення вагомості чинників впливу на формування та нарощення потенціалу туристично-рекреаційної сфери територіальних громад. Виявлено основні проблеми комплексного оцінювання туристичного потенціалу

територіальних громад в теперішній час; доведено доцільність та необхідність кількісного оцінювання туристичної привабливості на рівні громади, сфери чи певного регіону; запропоновано модель оцінювання потенціалу туристичної галузі на різних рівнях його реалізації. Визначено, що головним завданням для розвитку галузі туризму в територіальних громадах є визначення ефективних методичних засад щодо оцінки ресурсного потенціалу рекреаційно-туристичних територій задля забезпечення збалансованого розвитку території в гармонії з природою та збереженням природних ресурсів.

У сучасному світі туризм стає важливим соціально-економічним явищем і вважається однією з найперспективніших форм розвитку суспільства. Роль сфери туризму в економічному, соціальному та культурному розвитку як країни, так і кожного окремого регіону важко переоцінити. Вона представляє складну динамічну систему, що прямо або опосередковано поєднує різноманітні галузі економіки, взаємодіє з органами державного управління та впливає на всі сфери життєдіяльності людини. Різнорізна спрямованість векторів впливу туризму на життєдіяльність суспільства охоплює економічні, соціокультурні та екологічні складові туристичної діяльності, тому розвиток цієї сфери є своєрідним імпульсом для забезпечення економічного зростання, досягнення соціальної стабільності, культурного та освітнього становлення суспільства тощо. З іншого боку, сфера туризму є дуже чутливою до впливу багатьох чинників, відтворення яких обумовлює відповідні зміни. Особливий вплив на функціонування туристичної діяльності чинять інновації, які можуть суттєво змінити технологію розробки і надання туристичних послуг. У цьому контексті пріоритети розвитку залежатимуть від успішності процесів формування регіональної політики інноваційного розвитку, необхідність вивчення яких, поряд із виявленням закономірностей та регіональної специфіки, зумовлюють доцільність та своєчасність проведених досліджень.

Ключові слова: туризм, туристичний потенціал, оцінка туристичного потенціалу, комплексне оцінювання, туристична галузь.

Introduction. Tourist industry is one of the most perspective in an economy countries of the world and positively influences on development of transport, connection, trade, restaurants, production of souvenir goods, building and others like that. Tourism is the important channel of cross-cultural communication, assists maintenance of historical heritage, provides the rational use and maintenance of natural, ecological, cultural, historical and informatively-cognitive resources of territory. For today tourist potential of Ukraine is not examined as a factor of consolidation of society, that will allow flexibly to react and answer on the real calls and necessities of tourist industry and society on the whole. The low level of tourist potential requires forming in Ukraine of hi-tech tourist industry able to satisfy the growing requirements of Ukrainians and foreign citizens. According to strategic

directions of Ukraine of development of internal tourism and in connection with distribution of COVID - 19 in our country must be provided favourable terms for national development on state, regional and local levels . That is why, in Ukraine, forming of tourist potential is one of key questions of state building. Actuality of study of theoretical and methodological bases of estimation of tourist potential of Ukraine is predefined by the presence of problem, that is characterized by contradiction between the sharp necessity of support of tourist industry of Ukraine, grant of advantage to development of internal tourism as bases of increase of incomes from tourist activity of Ukraine, and insufficiency of development of conceptual positions, in relation to state influence on forming tourist.

Analysis of recent research and publications. Development of theoretical, methodical and practical principles is determination of theoretical and methodological bases of estimation of tourist potential of territorial communities on the basis of the systematized indexes and determination of possibilities of strategic development of tourist industry of our state. The study of tourist-recreational potential of territorial society begins in greater part of the advanced studies from popularization of tourism, and estimation of level of tourist potential of region and availability to the recreational resources mostly investigated in scientific publications.

Scientists offer the different going near research of term " tourist and recreational potential". Theorists expose description of tourist-recreational potential, and a wide concept "potential" is explained by the variety of objects to that it is used to that.

Setting objectives. Given the chosen direction of scientific research, it is necessary to dwell on the interpretation of the concept of "economic system of the region". The term "system" from the ancient Greek "σύστημα" means "combination", "whole", "connection". From the standpoint of the systemic approach, a system is a set of interconnected elements that form a certain integrity that resists its environment.

The most general interpretation of systems is presented in the specialised and scientific literature, which summarises the views of different schools and areas of scientific thought. For example, the Soviet encyclopaedic dictionary defines a system as "a set of elements that are in relations and connections with each other, forming a certain integrity, unity" [14].

Based on the above definitions, it can be concluded that any system is not formed without purpose, i.e. it has its own internal tendencies (e.g. to resist the environment), which are related to maintaining its vital activity. Life, in turn, can be described by such processes as functioning and development.

From the point of view of management science, the classics of which are: A. Fayol, G. Emerson, F. Taylor, A. Ford, M. Albert, K. Keller, F. Hedowry, D. Sachs, F. Larrain, functioning is a set of actions aimed at maintaining and preserving the existing functions that determine the integrity, qualitative certainty and main

essential characteristics of the system. Development, according to the classics of management science, involves a set of actions aimed at acquiring new and eliminating outdated unhelpful qualities in a changing environment [7].

Let us turn to the essential content of the category "socio-economic system". Socio-economic systems are specific systems of material, energy and information relations between individual subjects, their groups and communities. These systems have a number of special properties that must be taken into account when studying them (Fig. 1)

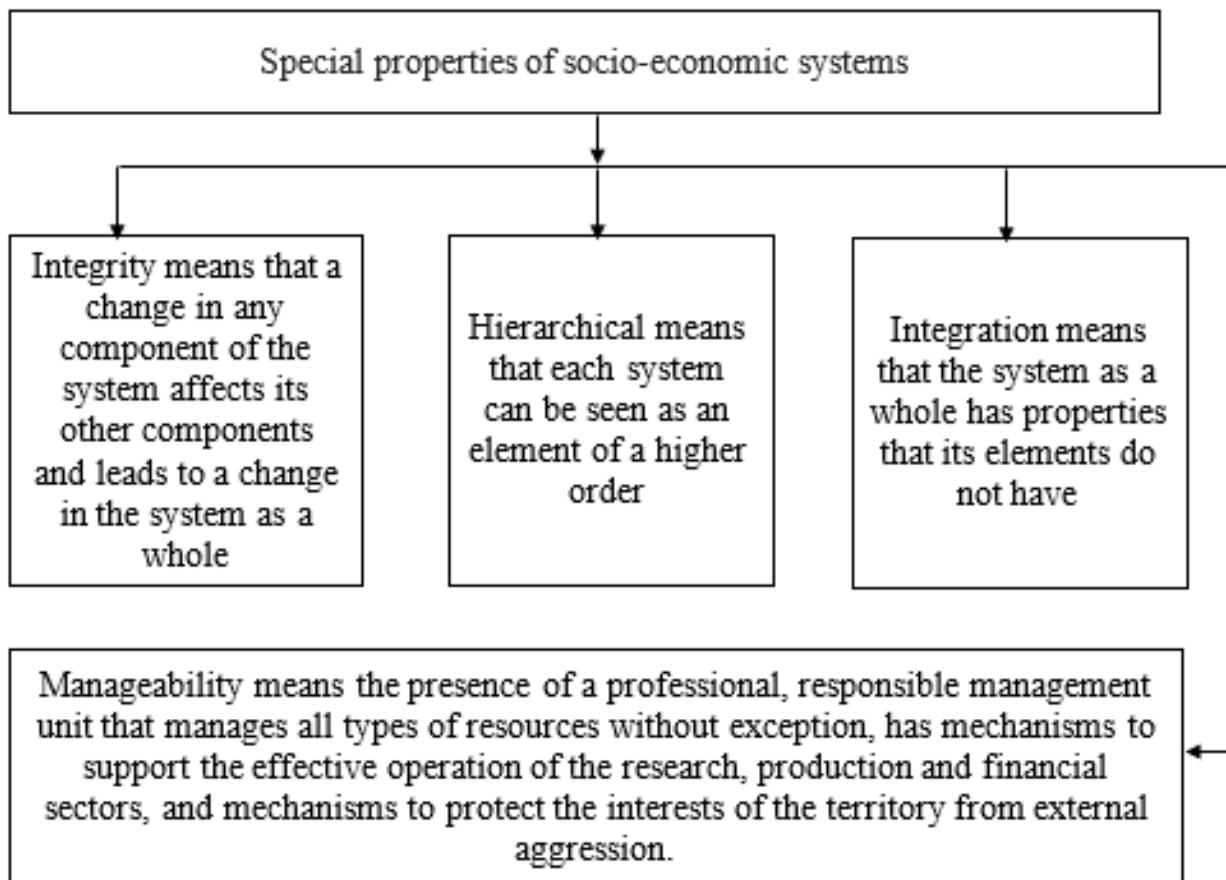

Fig. 1. Special properties of socio-economic systems
Source: compiled by the authors [11].

The authors of this study fully agree with the importance and necessity of taking into account such a property as mobility, and also consider it necessary to expand the interpretation of the concept of "manageability", since the concept presented in the figure does not take into account the presence of feedback that ensures timely signalling of the failure of system elements and the balance of management actions to eliminate these failures, and also does not reveal the features of the system's input and output, which should be taken into account, since they are often overlooked from a practical point of view [10].

Based on the figure and the preceding considerations, we see that, on the one hand, ownership of the means of production expresses the social content of the system, and on the other hand, it is a form of its economic implementation. Given that the economic system is not only a set of production relations, but also serves as the basis for the social form of combining labour with the means of production and determines the method of appropriation, this is what allows us to consider the system from a socio-economic point of view.

Since the socio-economic system has boundaries in economic time and space, as well as historical, geographical, ethnic, spiritual, and political boundaries, it is logical to assert that in the course of socio-historical development, changes occur not only in the socio-economic system itself, but also in the interrelationships of individual components of its development, which in turn leads to the emergence of different approaches to the interpretation of the concept of "region"[14].

Modern science has several approaches to the concept of region, among which the following approaches are the most widespread (Fig. 2):

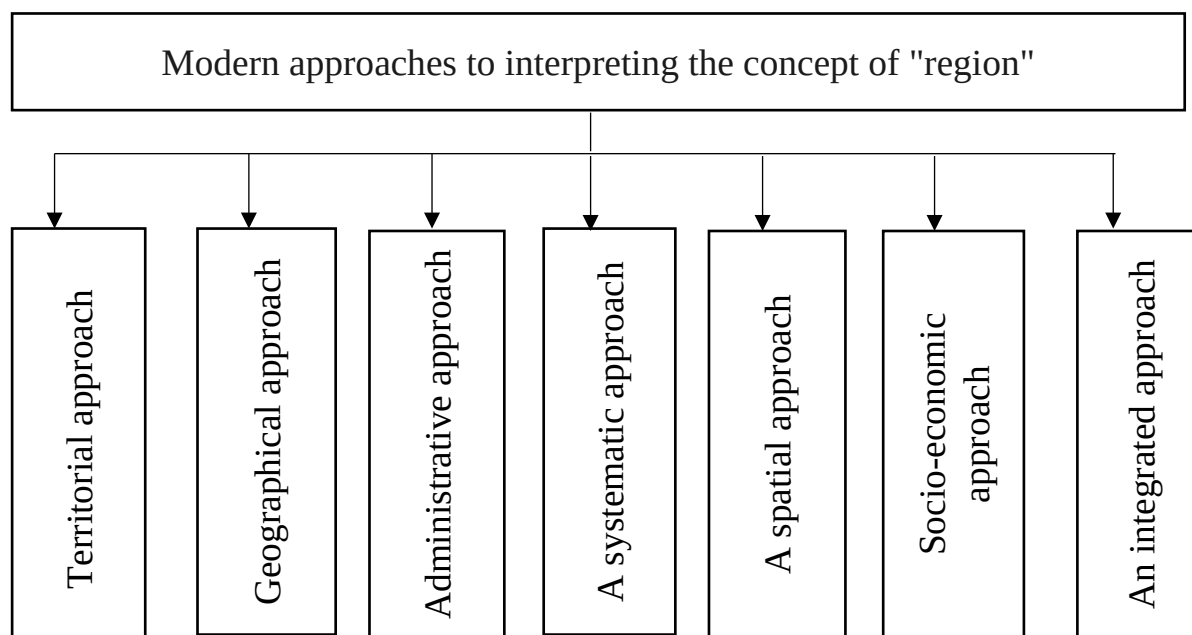

Fig. 2. Modern approaches to interpreting the concept of "region".

Source: Compiled by the authors [12].

Based on this, in previous studies, some authors define a region as "a part of the territory with more or less homogeneous natural conditions, specific economic, demographic, and historical conditions, where a certain set of industries, production and social infrastructure operates".

Other researchers look at the region through the prism of the economic system, arguing that it is "a part of the territory where a system of connections and dependencies between enterprises and organisations located there functions and develops" [6].

Some scholars argue that a region is "a subsystem of the country's socio-economic complex, and at the same time a relatively independent part of it with a complete cycle of reproduction that has its own specifics". In our opinion, all of these points of view have the right to exist and are appropriate based on the field and purpose of their authors' research interests. However, each of them has certain disadvantages in view of the chosen area of research. For example, the definitions of the supporters of the socio-economic approach do not pay attention to the key aspects of "self-management" (links: their existence, reversibility, manageability, etc.), i.e., they do not take into account the administrative-territorial division, despite the fact that from the reproductive point of view, a particular region is not a closed system, as it is closely connected with other regions and functions in the context of interregional integration and interregional exchange. Conversely, supporters of the geographical, territorial, and administrative approaches do not focus on the socio-economic characteristics of the territory [11].

Moreover, modern science has not come to a single conclusion regarding the interpretation of the concepts of "region" and "territory", which in turn complicates the search for a universal definition of the concept of "economic system of a region". In addition, according to the Constitution of Ukraine, the basic administrative-territorial unit is the "oblast", and the region is considered to be a territory, which explains the spread of the territorial approach in socio-economic practice and research.

Firstly, having analysed the definition of the concept of "territory", we came to the conclusion that the territory is primarily a natural environment. Thus, the Geographical Encyclopaedic Dictionary defines territory as "a part of the earth's surface with its inherent natural and human-made properties and resources".

Secondly, defining the concept of "region", one cannot be based only on geographical or economic aspects, such as its economic specialisation, rational allocation of productive forces, development of integration processes, etc., leaving aside the interests of the population as a socio-territorial community, and not taking into account social factors, the importance of which is growing dramatically in the course of modern economic transformations. In this regard, the primary task of regional policy is to improve the living standards of the region's population by creating effective employment; creating favourable conditions for its natural reproduction; increasing the level of social and environmental protection; developing education and culture, which ensures sustainable development of the region [14].

Thirdly, it is necessary to take into account the fact that a region, as a taxonomic unit of the territorial and production structure, has a number of characteristics peculiar to it, which determine specialisation, sectoral structure, production and economic relations, cultural and ethnic, dynamic and other characteristics.

It should be noted that, unlike a territory, a region is a broader concept. It is endowed with complex powers and is an open system, with a set of productive forces

and production relations. Each region has identifiable socio-economic, natural and geographical features. The region has its own complex economic structure, which is used to ensure reproduction processes [5].

Thus, the study defines the socio-economic system of a region as an integral set of different types of productive forces and production relations capable of self-development through the dynamic growth of the population's creativity and improvement of innovation processes that develop in certain proportions and interdependence in a certain territory, as well as integrate with other systems to maintain the sustainability of a single economic space.

In order to determine the peculiarities of interaction between the tourism sector and the socio-economic system of the region, it is necessary to clarify several key aspects, such as: the nature and patterns of formation and development of the system; a set of functional subsystems, individual production and socio-economic elements; peculiarities and structure of the tourism sector itself.

The analysis of scientific points of view on a set of functional subsystems, individual production and socio-economic elements has revealed the existence of different approaches. Some authors distinguish four subsystems (L. Shevchuk, A. Haiduk, V. Bondarenko, T. Kryshal): 1) material production; 2) production infrastructure; 3) population and related social and household infrastructure; 4) natural resources and their territorial structures [12].

By structuring the performance indicators of the region's economic complex, it is possible to identify the most significant financial sources for regional development and focus programme funds on solving regional problems.

The interaction of state and regional tools with the subsystems of the SESR (resource, market, production, etc.) makes it possible to formulate priorities and stages of regional development in advance, and to identify the most effective methods and ways to solve key problems at each stage.

Joint actions of state and regional regulators allow for prompt coordination of measures to optimise sectoral and regional programmes, as well as coordinate actions to implement them in the format of a unified system of measures for a specific element of the territorial entity [14].

First of all, it should be noted that the proposed author's development is an open system that interacts with the external environment. The external environment is a set of factors that constantly influence the functioning of the SESR, both directly and indirectly. The main task of all actors of the SESR is to carefully monitor and, if necessary, minimise the risks associated with the unpredictability of the impact of environmental factors.

The narrow management loop is a set of elements of the SESR, such as: features, goals, priorities, and tools. They are developed jointly by all entities of the region's economic complex. For example, the tourist complex of a particular region, which is a priority in view of its specialisation, strategic provisions for the

development of the territory are developed simultaneously at three levels: enterprises, industry, and local authorities [12].

Next, we systematise the indicators that determine the effectiveness of the SESR. As a result of the systematisation (grouping), we obtain the output parameters, taking into account the impact of the external environment, management and regulators' actions. All these processes take place at the entrance to the system.

"State" shows the set of interrelationships of elements in the multilevel SESR. The efficiency of the economic complex of the region is ensured through the use of optimal methodological support and the current regulatory framework of the state, regional and local levels [9].

The system's output includes a criterion-based assessment of the effectiveness of management decisions aimed at optimising the EDMS and the relevance of data coming from the external environment. All information is subject to professional processing and interpretation, which, in turn, allows us to get an idea of the state of the SESR in an informationally convenient presentation.

The main task of the controller is to monitor changes in the parameters of the controlled object (directly or with the help of observers) and respond to their changes by acting in accordance with the specified control parameters.

In this case, the regulators of the SESR adjust the "input" and "state" parameters using the legal framework for regional development and regional legal regulation of the process of forming an optimal SESR.

In the event of minor deviations of the "input" indicators from the normative values, the "regulators" independently influence the final result (the "small" control loop), and in case of significant deviations, the correction is made through the "control", which will eventually change the parameters of the "regulator" (the "large" control loop) [14].

Management, in turn, is responsible for performing such functions as: analysing the state of the system and deviations of its functioning indicators from the normative values; determining the optimal methods of influencing deviations; correcting initial conditions in order to eliminate the conflict between the external environment and the "state"; making decisions on the choice of "regulator" parameters; developing recommendations for more effective management.

In the process of solving the above tasks, it is necessary to regularly monitor and forecast the degree of impact, changes in the functioning and development of industries, and the adaptability of the SESR. In other words, a monitoring system should be created to help improve the efficiency of the SESR management.

Tourism is one of the constituent elements that is part of the SESR and needs to be monitored and forecasted. In today's world, tourism is seen as a significant socio-economic phenomenon, as it directly and indirectly affects the development of the entire socio-economic system, and is based on a high level of development of the service, transport, and social sectors.

This makes the tourism sector a highly profitable component of the economy. Thus, according to the World Travel and Tourism Council, the direct contribution of tourism to global GDP in 2023 was 10.4% of global GDP or \$8.3 trillion. Every tenth job in the world is related to tourism, which employs about 313 million people. Between 2022 and 2023, the tourism industry grew by 4.6%, which is higher than the global GDP growth (which is 3%) [14].

The economic subsystem of tourism is represented, first of all, by the tourism market, which is characterised by self-organisation, hierarchy, structuredness, interdependence and connection with the external environment, integrity, purposefulness of behaviour of the subjects of relations arising in the field of tourism. It includes various types of activities and sectors of the region's economy, as well as social relations in the field of tourism entrepreneurship. According to Art. 6 of the Law of Ukraine "On Tourism" "...the State proclaims tourism as one of the priority directions of economic and cultural development and creates conditions for tourism activity..." In turn, persons engaged in tourism (tour operator and travel agency) activities, along with other entities providing services in the field of tourism, as well as objects and means of entrepreneurial activity (objects of educational and sports purposes, accommodation facilities, vehicles, etc.), are an integral part of the tourism industry (Article 5 of the Law of Ukraine "On Tourism") [4].

Based on the above, it can be argued that the purpose of the economic regional tourism subsystem is to create a multiplier effect in the regional economy and a competitive national tourism industry capable of self-development, which ensures the realisation of environmental, social, cultural and other goals of the tourism sector in addition to economic ones.

It is worth noting that the result of the interaction between the tourism sector and the socio-economic system of a region can be both positive and negative. The positive impact of tourism on the regional economy occurs only if tourism in the region develops comprehensively, i.e. does not transform the regional economy into a service economy. In other words, the economic efficiency of tourism implies that tourism in a region should develop in parallel with other sectors of the regional economy [7].

The economic efficiency of the tourism sector means the ratio between the achieved result and the used resources from the organisation of tourism on a regional scale, tourist services for the population of the region, and the production process of tourism companies. It is expressed through a set of certain criteria and indicators and is an integral part of the efficiency of social labour, which gives grounds to assert that it is expedient to study the problems of tourism efficiency on the basis of an integrated approach [13].

The direct impact of tourism on the socio-economic system of a region can be assessed by comparing the tourist's expenditures on the purchase of tourism services and goods in the dynamics. The money spent by tourists creates income and triggers a chain reaction: Expenditure → income → expenditure → income. In the modern scientific literature, there are several models of multipliers (Table 1)

Table 1

Multipliers of tourism impact on the socio-economic system of a territorial community

№	Name multiplier	Characteristics
1	Revenue multiplier	It includes three aspects of the impact of tourism spending: - direct impact (tourist spending on leisure: providing direct income to hotels, restaurants, bars, museums, various shows, sports, etc;) - indirect impact (tourist spending on commercial operations for hotel reservations, commissions of travel agencies - suppliers of goods); - stimulant (tourist spending generates additional revenue for the region, which leads to increased consumption, providing an incentive for economic activity).
2	Commercial operations multiplier	Reflects the growth in the turnover of enterprises as a result of increased tourist spending. Additional demand for goods and services requires additional production, which in turn leads to the development of industries that produce consumer goods: souvenirs, local handicrafts, etc.
3	Sales multiplier	Measures additional revenue from sales of tourism enterprises as a result of increased tourist spending.
4	Issue multiplier	The output multiplier measures the amount of additional output or services produced by increased tourist spending. In contrast to the sales multiplier, the output multiplier measures the change in the volume of output, but not necessarily sales.
5	Investment multiplier	It is defined as the impact of capital investments on total income. Increased investment in tourism has an impact on the entire socio-economic system of the region, and especially on the economic complex.
6	Employment multiplier	It characterises the number of jobs created by additional tourist spending. On the one hand, it is considered as a ratio of the number of jobs created in the tourism industry itself.

The indirect impact of tourism on the regional economy is manifested through the generation of secondary demand for goods and services, i.e. the indirect contribution to the regional economy is expressed in the effect of repeated spending by tourists on the purchase of services and goods at a certain time and place. This effect is called the "multiplier effect" or "multiplier". The method was developed by the famous economist V. Leontief in the 20s of the previous century [14].

The interaction of tourism and the GMS creates an effect of increasing the total income in tourism, which is of great territorial importance. The total income of the tourism sector consists of income from tourism activities and regional income [3].

It is substantiated that the income from tourism activities is the revenue of organisations and enterprises from the sale of services and goods to tourists, and the

income of the region is the taxes received from this revenue, which remain at the disposal of the region. Thus, it can be concluded that tourists' money is attracted to the socio-economic system of the region when a tourist organisation purchases local (regional) goods and services. The multiplier effect of tourism on the economic component of the GMS is manifested through the chain reaction "expenditures → income → expenditures → income ...". It manifests itself in the following way: the income received from the consumer goes to the producer of the tourism product. The latter, in turn, uses the income to cover the costs associated with the creation of a tourism service, payment of salaries to employees, payment of taxes, creation of a savings fund, etc. Then, having received a high-quality tourist product, it is offered to the market, where it is purchased not only by tourists but also by the consumer who is involved in its creation. In other words, the salary received is spent on the created tourist product and the cycle repeats. In this case, the income is accumulated within the region [12].

In addition, the regional tourism sector stimulates the development of other industries that make up the GMS. These include trade, catering, accommodation, transport, communications, services, souvenir production, agriculture, construction and others. Based on the above, it can be stated that tourism itself is one of the driving factors of the region's socio-economic development.

The social sphere of tourism is manifested not only through the impact on the social component of society, but also by the creation of a social tourism system that functions as a non-profit sector with the support of the state and local authorities, state extra-budgetary funds, and employers' funds.

The social subsystem includes state and local tourism authorities, state and private enterprises, institutions providing various tourism services, non-profit educational and research organisations, social service institutions, health resort organisations, etc [14].

The peculiarity of the tourism sector is manifested in the fact that, on the one hand, tourism is an independent system in itself, and on the other hand, being a component of the GMS, tourism is a special subject of life and economic relations. Each component, despite its internal complexity, is an element of a higher level system (social sphere, economy, etc.).

Thus, tourism has its own goals, which are also the goals of the ESSD. These goals, as well as the subsystems, are harmoniously interconnected and are in constant interaction, striving for balance. Elements of subsystems and goals can be characterised by different states and properties depending on the current needs and objectives of tourism. It should be noted that goals can be transformed over time, as well as migrate from one subsystem to another [8].

As mentioned earlier, the development of tourism in a region can have a positive and negative impact on the socio-economic system of the region. The grouping of positive and negative impacts from the interaction of the tourism sector with the socio-economic system of the region is presented in (Table 2).

Table 2.

**Key positive aspects of tourism cooperation
with the socio-economic system of the territorial community**

Scope	Economic impact	Social impact	Environmental impact
Accommodation.	Employment and income for local people; markets for local goods and services; infrastructure development	Preventing migration outflows, especially from remote or rural areas; preserving the traditional style of architecture	Alternative to other, more destructive activities; protection of adjacent natural areas
Cruises	Increased participation in the international division of labour; employment and income for the local population, positive image abroad	Concentration of activities near terminals	Creation of funds for research and protection of natural objects
Entertainment industry	A basis for starting to diversify the local economy	Contribution to the development of local traditions	Establishment of national parks and nature reserves
Food	Increased consumption of local goods; linkages with other sectors of the economy, etc.	Support for traditional forms of business	Creating preconditions for the consumption of natural products (reducing the use of GMOs, harmful dyes, etc.)
Transport	Stimulating the development of related industries; increasing tax revenues to the region's budget	New opportunities for cultural and social exchange	Creating preconditions for the use of transport with the least negative impact on the environment (electric vehicles, etc.)

Source: compiled by the authors [14].

Thus, the tables above show the positive and negative impact of each element of the tourism sector: accommodation, food, entertainment, cruises and transport, with key components of sustainable development. In other words, the peculiarities of interaction between the tourism sector and the socio-economic system of the region are demonstrated.

The value of this approach lies in its simplicity and clarity, which in turn simplifies the work of local governments in the process of developing a regional development strategy, programmes and plans for its implementation. In addition, such detailing, in conjunction with the fundamental scheme of the region's socio-economic system, allows for a multiplier effect in the following areas: [16].

- promotes the development of sport as a separate sector of the national economy;
- stimulates the development of accommodation and catering facilities;
- The increase in the utilisation of accommodation and catering facilities leads to an increase in the income of enterprises and expands their investment opportunities;
- contributes to the achievement of regional policy goals related to the formation and functioning of infrastructure (resources received from tourism are used for the construction and reconstruction of highways, development of communication systems and organisation of road services);
- boosts retail trade and service sector sales;
- revitalises the social component of the region (increase in the number of jobs, growth in incomes, and improvement in the quality of life of the region's population);
- leads to the rationalisation of natural resources management;
- contributes to the conservation of the region's biological diversity;
- helps to preserve the cultural identity of the local population;
- stimulates environmental education;
- helps to restore mental and physical health;
- meets not only the needs of tourists for a developed infrastructure, but also the needs of the local population;
- generates secondary demand for goods and services (multiplier effect), which is obtained through the turnover rate of tourist spending;
- allows to receive additional financial resources from tax revenues to the regional budget, which, if used for their intended purpose, can be used to preserve historical and architectural monuments, improve cities and rural settlements.

Taking into account the fact that all goods and services related to tourism are also consumed by local residents (this also applies to transport, catering, leisure, etc.); tourists consume tourism and non-tourism goods, and tourism activities produce tourism and non-tourism products (hotels offer consumer services, business services, beauty services, etc.), it is difficult to assess the result of the tourism sector functioning, so there is a need to generalise methodological approaches to analysing the functioning of the reg [13].

Table 3.

Key negative aspects of the interaction between the tourism sector and the socio-economic system of the territorial community

Scope	Economic impact	Social impact	Environmental impact
Accommodation.	Increased cost of land lease; loss of economic independence	Seasonality of employment, low status of positions for local workers	Intensive use of resources, water pollution, increased waste, loss of agricultural land
Cruises	Enclave structures; usurpation of power by foreign companies	Use of cheaper labour from foreign workers	Massive solid waste pollution; use of fuel with harmful impurities
Entertainment industry	Outflow of hard currency and traditional employment sectors	Borrowing foreign cultural values, clash of material and mental interests. Consumer attitude to local culture - the "zoo" effect	Noise impact on the environment; degradation of landscapes
Food	Increased consumption of imported goods, which directly reduces consumption of domestic products, inflation	The emergence of the "demonstration effect", i.e. imitation in consumption, lifestyle, etc.	Growth in plastic packaging; pressure on agriculture due to increased food consumption
Transport	Unbalanced development of the territory, dependence on international economic conditions	Seasonality of employment, instability in income	Environmental pollution by harmful air emissions

Source: compiled by the authors [14].

In this regard, an important point in conducting a comprehensive analysis of the functioning of the regional tourism market is the allocation of two levels of research, namely, theoretical and conceptual and empirical:

The theoretical and conceptual level of analysis of the functioning of the regional market of tourist services, aimed at supporting the study by putting forward hypotheses and theories, laws and patterns of development of the market of tourist services, methods of cognition of cause and effect relationships, substantiation of the conceptual apparatus [6].

As for general logical methods, among them it is necessary to distinguish and consider such methods as analysis and synthesis, induction and deduction, analogy and modelling, monitoring and forecasting. Taking into account that a comprehensive

analysis of the functioning of the regional tourism services market primarily involves specifying the general idea of it, it is therefore necessary to first dismember it (mentally or physically) into its components. Then, each component should be studied, with the need to highlight the properties and characteristics, their role in the system of the whole and establish the relationship links. After that, the parts must be combined into a single subject and a specific-general view must be formed, i.e. a view that is based on a deep knowledge of the internal nature of the regional market of tourist services. All of this allows for the above set of procedures [10].

Dividing the regional market of tourist services into its component parts for the purpose of their comprehensive study allows for analysis. In this regard, A.D. Sheremet notes that with the help of analysis, real reality is studied - facts, processes, that is, the primary material that is subject to research. The task of analysis is to reveal the essence of phenomena behind their appearance, to understand the connections between them, to find out the reasons for their occurrence and development trends. Penetration into the essence of the phenomena under study is possible with the help of scientific research methods. The use of analysis as a method of comprehensive scientific research allows to characterise the regional market of tourist services in terms of its competitiveness, investment attractiveness, innovative development, etc.

Synthesis makes it possible to combine the previously identified parts of the regional tourism services market into a single whole. The use of the synthesis method in the study of the regional tourism services market allows to combine the results obtained in the process of analysis, and then, on their basis, to justify the strength (degree of intensity) and direction (trends) of the influence of certain processes and phenomena on others. For example, the synthesis method allows us to determine how (to what extent) the frequency of purchases and standard norms of distribution of tourist goods and services affect the innovative development or investment attractiveness of a region [13].

Induction facilitates the construction of a general conclusion on the basis of private inferences, i.e. it is a kind of summation in which a general conclusion is drawn from individual premises. This is a method of cognition that is associated with the generalisation of the results of observations and experiments, and the derivation of general judgements, which can be empirical and theoretical laws, hypotheses, and generalisations. The method of induction allows us to identify the relationship between phenomena, build empirically based hypotheses, and helps to establish the relationship between the frequency of purchases and standard norms of distribution of tourism goods and services and market capacity, market capacity and investment attractiveness of the region, investment attractiveness of the region and innovative development, etc. [15].

Deduction has the opposite meaning to induction and represents the transition from the general to the specific. In the article, Y. Budovych substantiates that increasing the efficiency of economic and theoretical research is achieved by

applying the specific-deductive method in macroanalysis and the widespread use of research results of other economic sciences.

The theoretical knowledge created in this way determines the further course of empirical research and sets the vector for building new inductive generalisations. In general, induction prevails at the initial stage of scientific research, and deduction begins to dominate in the course of the development and substantiation of scientific knowledge. An example of the use of this method is the study of the state of the environment and the determination of the impact of its individual factors on the frequency of purchases and standard norms of distribution of tourism goods and services, or the strength of the impact of a factor on the functioning of the regional tourism market [14].

In the context of the analogy, it should be noted that in modern science, this method is understood as a state in which, based on the similarity of objects in some features, a conclusion is made about their similarity in other features. Thus, when F. Kotler studied buyers of goods and services, he used the segmentation method, which involves dividing the market into distinct groups of consumers, each of whom may need a specific product or marketing complex [11].

At the same time, a prerequisite for market segmentation is the definition of criteria, and on their basis, the target segment is further identified, which, in fact, should be focused on the tourism product or marketing complex. By analogy, we can segment the regional tourism market. In this case, it is worth noting that the state pays special attention to identifying problem segments, i.e. those that require additional support. These are, first and foremost, uncompetitive groups of people whose income level is below the average, who need to improve their health, but due to insolvency, cannot afford a holiday.

These groups include young people who have reached working age, the elderly, the disabled, and women with children. The segmentation method can be used to identify potential opportunities on the supply and demand side of the tourism market, and further determine the prospects for its effective functioning, on the one hand, and meeting the needs of vulnerable groups of the population, on the other, thereby creating a social effect. Conclusions by analogy, which are broadly understood as the transfer of information about one object to another, form the epistemological basis of modelling [5].

Modelling, in turn, involves the study of the regional tourism services market by creating and researching its copy (model), which is able to replace the original from certain aspects of interest. The model always corresponds to the original in the properties to be studied, but at the same time differs from it in a number of other ways, which makes the model the most convenient for studying this object. The need for modelling is caused by the disclosure of uncertain aspects of objects, i.e. those that cannot be directly studied. Models used in everyday and scientific cognition can be divided into two broad classes: material and ideal. The former are natural objects that are subject to natural laws in their functioning. The latter are ideal entities that

are fixed in the appropriate sign form and function according to the laws of logic that represent the world. For example, the Input-Output Model is a powerful tool for describing and understanding sectoral relationships in the economic system, as well as assessing the contribution of individual industries to the economy. This model allows us to analyse inter-sectoral relationships in the national and regional economy and identify possible areas for optimising the sectoral structure. Given that tourism belongs to the category of consumption, it is advisable to study the impact of tourism on macroeconomic indicators on the basis of analysing the relationship between supply and demand [17].

The input-output method helps to identify the relationship between the tourism sector and all productive sectors of the economy. Such analysis provides objective and comprehensive information that allows us to justify and develop tourism development programmes at various levels of the tourism sector, as well as to formulate tourism policy with a deeper understanding of its consequences.

The UNWTO International Recommendations for Tourism Statistics (IRTS2008) note that the advantages of this approach include the fact that the input-output model can represent not only traditional costs, but also environmental costs that are quantified, and output can include waste, greenhouse gas emissions and other by-products that have a significant impact on the environment. There is a wealth of experience abroad in using input-output models to analyse economic performance in tourism [1].

The current conditions of development of science and technology have led to the need to intensify the use of computer modelling in practice.

The arsenal of modern economic science includes a rather progressive method - monitoring, which allows a comprehensive approach to analysing the functioning of the regional market of tourist services, timely detecting negative (positive) manifestations of its impact on the economy as a whole in interaction with other sectors of the economy, as well as its impact on the quality of life of the country's population, economic districts and regions. Monitoring of tourism resources and tourism industry facilities provides an objective picture of the interaction of various sectors of the economy in order to comprehensively assess the areas of improvement and efficiency of related industries, and to eliminate inter-sectoral imbalances that negatively affect the overall development of the territory. In particular, monitoring contributes to the formation of a positive tourist image of the region. In addition, monitoring on an ongoing basis allows state and local authorities to receive timely information on trends in the development of the tourism market, respond promptly to negative changes, adjust the programmes and plans for the development of the tourism industry, develop recommendations for their adjustment in a balanced and timely manner, and improve the efficiency of the tourism industry management in general [4].

Thus, the presented methodological approaches to the analysis of the functioning of the regional market of tourist services of the theoretical level, in

combination with the empirical approaches, which are presented in more detail below, are intended to become fundamental information in the development of tourism development strategies, strategies for socio-economic development of territories, programmes to promote the development of the tourism sector, programmes to improve the standard of living and quality of life of the population of regions, increase the level of income, etc. The stochastic factor analysis allows to analyse the functioning of the regional market of tourist services and the strength of its influence on the economic development of the region using various mathematical methods. Next, we will consider the empirical level of scientific and methodological support for the analysis [14].

2) The empirical level of analysis of the functioning of the regional market of tourist services is aimed primarily at comparing specific phenomena and processes taking place in the regional market of tourist services, collecting, compiling and grouping information, experimentation, as well as classifying and describing the results of the study. This level of knowledge is represented mainly by such methods as observation, measurement and experiment. Comparative methods also include the method of measuring formal efficiency, the so-called DEA (Data Envelopment Analysis).

In general, effectiveness is defined as the ability to maximise the potential of inputs to maximise the results of an investment. The higher the results obtained from a certain amount of inputs, the more effective the impact. In assessing efficiency, the task is not the optimal combination of inputs (efficiency of resource allocation), but the ratio of inputs to outputs compared to the production capacity limit.

Observation is the initial method of empirical knowledge that allows obtaining primary information about the objects of the surrounding reality. Scientific observation has the following features: [13].

- focus (fixation of views on the task at hand);
- consistency (action according to a plan);
- activity (involvement of accumulated knowledge and technical means).

In addition, the method of observation is divided into direct, indirect, and indirect.

Direct observations are aimed at depicting certain properties and aspects of an object using only the senses.

Indirect observation is the study of an object using certain technical means. The emergence and development of such tools has largely determined the enormous expansion of the method's capabilities that has taken place over the past four centuries.

Indirect observations are observations not of the object itself, but of the result of its impact on other objects. We consider it appropriate to use this type of observation in the process of analysing the functioning of the regional market of tourist services, since in our case it is impossible to observe a large number of processes (micro-objects) occurring in the said market with the help of senses or devices. Therefore, observation is carried out not by micro-objects, but by the results of their actions using statistical data, data obtained from surveys, etc. [14].

Any observation, although based on sensory data, requires the involvement of theoretical thinking, which is used to formalise it in the form of certain scientific terms, graphs, tables, and figures. In addition, it is based on certain theoretical positions. This is especially evident in indirect observations, since only theory allows us to establish a connection between the phenomenon that is observed and the one that is not. Einstein said in this regard: "Whether a given phenomenon can be observed or not depends on your theory. It is the theory that must establish what can be observed and what cannot be observed"[13].

There are many units of measurement that correspond to the multitude of objects, phenomena, their properties, sides, and relationships that need to be measured in the process of scientific cognition. At the same time, units of measurement are divided into basic units, which are chosen as the basis for building a system of units, and derivative units, which are derived from other units using certain mathematical relations.

According to the way results are obtained, there are several types of measurements in modern science: static and dynamic, direct and indirect [13].

Statistical measurements are determined by the nature of the quantity/time relationship. For example, in static measurements, the value we measure remains constant over time, for example, the tourist potential (sea, mountains, climate). Dynamic measurements measure a variable that changes over time, such as the rate of growth (decline) of tourist flow, the rate of growth (decline) of tourist income, etc.

In direct measurements, the output value of the measured quantity is obtained by comparing it directly with a reference. In an indirect measurement, the output value is determined on the basis of the existing mathematical relationship between this value and other values obtained by direct measurement. Indirect measurements are widely used in cases where the output quantity is impossible or very difficult to measure directly, or when direct measurement gives a less accurate result.

Despite the importance of observation and measurement in scientific research, they have a drawback (these methods do not imply active intervention of the subject of knowledge in the natural course of the process), which leads to the addition of the methods under consideration to a more progressive one - the experiment [14].

An experiment is a method when changes in the conditions, direction or nature of the process under study create artificial opportunities to study an object in a relatively "pure" form. It involves active, purposeful and strictly controlled actions of the researcher on the object under study to clarify certain aspects, properties, and relationships. An experiment includes preliminary methods of empirical research, i.e. observation and description, as well as an empirical procedure, i.e. measurement.

Experimentation also has several types. For example, an exploratory experiment allows you to identify new, previously unknown properties of an object. The result of such an experiment may be conclusions that do not follow from the existing knowledge about the object of study. A verification experiment is used to test and confirm certain theoretical constructs [8].

Qualitative experiments are exploratory. They do not involve obtaining quantitative correlations, but rather reveal the effect of certain factors on the phenomenon under study. Quantitative experiments most often follow a qualitative experiment. They are aimed at establishing a clear quantitative relationship in the phenomenon under study. Applied experiments are close in nature to scientific fundamental experiments. The main task of applied experiments is to find opportunities for the practical application of a process or phenomenon.

One of the types of applied experiment is the method of expert evaluation, which is based mainly on the experience and intuition of specialists familiar with the state of affairs and prospects for the development of a particular object and is considered a method of heuristics. The expert evaluation process includes the presentation of forecast hypotheses to experts, their personal assessment by each of the experts and the determination of the degree of plausibility of the hypothesis based on the generalisation of the assessments [11].

Its main advantage is that specialists can use not only information based on statistical time indicators, but also irregular, one-time information that is purely qualitative and contributes to an objective view of the problems of the regional tourism market. It is used in the case of limited data and can be useful for conducting a comprehensive analysis of the functioning of the regional tourism market.

A significant disadvantage of this procedure is that the conclusion of the expert group may be significantly influenced by the authority of the most experienced, active members of the group. According to the method of measuring objects, expert assessments are divided into ranking, pairwise and direct comparison. Ranking is aimed at arranging objects in ascending or descending order by any property. Ranking allows you to select the most important factors from the studied set of factors [14].

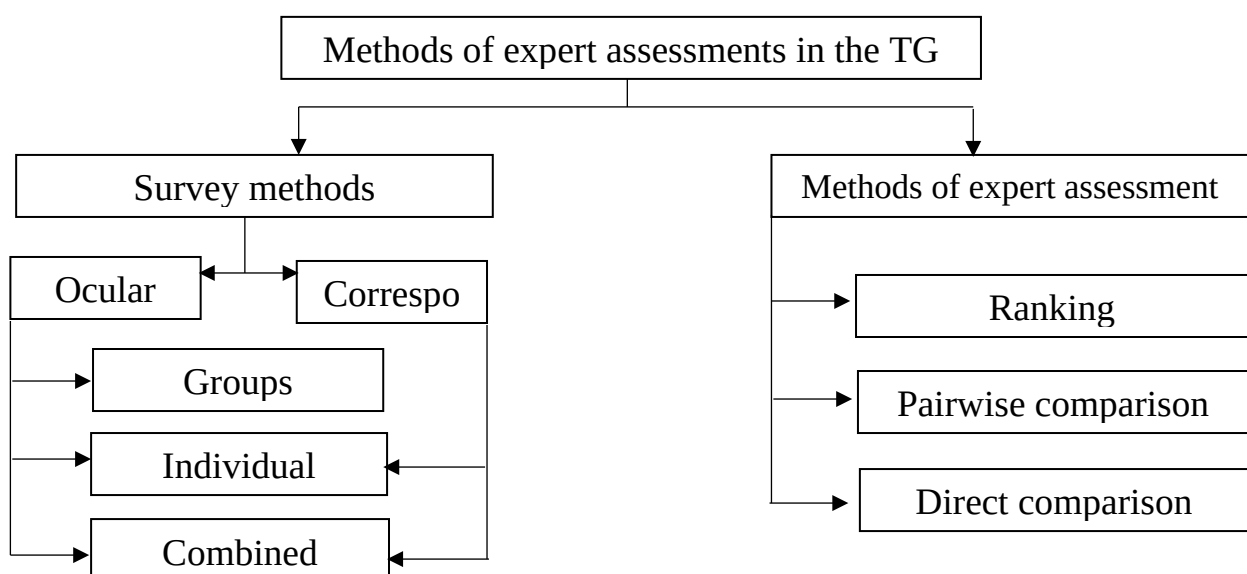

Fig. 3. Methods of expert assessments of TFs

It should be noted that scientifically based methods of conducting expert work are not yet sufficiently used. In practice, the opinion of a single expert is often used to resolve various issues. However, such opinions are usually subjective. Expert opinions of working groups and commissions are also widely used, but even in these cases, the reliability of the results obtained is not assessed.

Pairwise comparison involves determining the preferences of objects by comparing all possible pairs. Here, you do not need to sort all the objects, as in ranking, but rather identify a more significant object in each pair or establish their equality [16].

The direct evaluation method is the most common method in decision-making practice. It allows the expert to use a more sensitive tool for mutual comparison of options. When using this method, the expert is tasked with assessing the qualitative properties of the criterion indicator in points (the range of changes in this assessment is pre-set, for example, from 0 to 10). In other words, they have to show the degree of compliance of the option with the property in question, and the points are an artificial numerical assessment. The direct evaluation method is sometimes also called the scoring method.

Along with the above methods of analysing the functioning of the regional tourism market, there are a number of conceptual approaches and methods for assessing the economic impact of tourism in modern practice. The most widespread methods are those based on the construction of satellite accounts and input-output methods. A satellite account is a tool for reconciling basic economic data with tourism statistics [12].

Tourism Satellite Accounts (TSA method) provide an opportunity to conduct a macroeconomic analysis of the impact of tourism on the economy, with their help it is possible to estimate the GDP of tourism, to establish the direct contribution of tourism to the economy.

Indicators of auxiliary (satellite) accounts allow to study structural shifts in the production of and demand for tourism products, to establish economic imbalances in the tourism industry, to assess the impact of tourism on the country's GDP, employment, investment, etc. In other words, they help to determine the multiplier effect in tourism.

At the meso-level, satellite accounts are a means of obtaining the necessary indicators describing tourism enterprises and organisations to identify the various business opportunities available, to assess the volume and intensity of tourism as a business, and to depict the degree of interconnectedness between private and public tourism networks and clusters [10].

The information basis for a comprehensive analysis of the functioning of the regional market of tourist services is the indicators that characterise the structure and potential of the tourist market, its balance, capacity, flexibility, etc. The research is based on the data of the State Statistics Service of Ukraine, the Main Department of Regional Statistics, the Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture,

the Ministry of Culture and Information Policy of Ukraine, information obtained from sociological and marketing research, research of scientific institutions, etc.

Summing up all the above, it should be noted that the purpose of a comprehensive analysis of the regional market of tourist services is to form an objective characteristic of the functioning of the regional market of tourist services, which is obtained as a result of generalisation of conclusions about its state and development prospects, obtained on the basis of the study of economic and social characteristics, quantitative and qualitative parameters [14].

The main parameters that characterise the state of the regional tourism market include changes in the volume of the tourism market in physical terms, changes in tourist flow, tourist preferences, trends in the personnel policy of travel companies, the dynamics of development of travel companies in the Ukrainian market (potential and existing licensees), the dynamics of average sales and prices for travel packages, infrastructure support of the tourism market, etc.

An important direction in analysing the functioning of the regional market of tourist services is to identify and describe the general development trend (trend) of the phenomenon under study, the regularity of changes in the levels of the series. This can be achieved through the use of special methods of time series analysis. Their specific use depends on the nature of the initial information (dynamics of socio-economic processes in the regional tourism market) and is determined by the objectives of the study [12].

Observing the changes in the series of dynamics, conclusions are drawn about the (non) homogeneity in strength, direction and time of the impact of a particular factor or group of factors on an object or phenomenon. Permanent factors have a significant impact on the functioning of the regional tourism market and form the main development trend in the time series. The influence of other factors is manifested periodically and causes fluctuations in the levels of the time series, which are repeated over time. The effect of one-off (sporadic) factors is reflected in random (short-term) changes in the levels of the time series. It should also be noted that the key aspects to focus on are both the direction of change in indicators determined by processing reported and statistical data (trend) and the establishment of growth or decline trends on this basis.

The use of the methodological approach proposed by contributes to a more objective vision and understanding of the current situation, taking into account the interests of the most interested parties, identifying the most promising areas of regional development, accelerating the innovative development of the region, attracting investment, and aligning the chosen strategy with a set of operational measures that, in turn, contribute to the effective development of the region and territorial communities [10].

The instrumentarium for the formation of innovation clusters in the tourism sector requires, first of all, establishing the essence of the concept of "innovation cluster" and detailing the process of innovation clustering in the tourism sector. To

do this, it is necessary to conduct an in-depth analysis of existing scientific developments in these categories.

According to these authors, a cluster is primarily "a group of interdependent or complementary industrial companies and organisations located in a region, operating in a particular area and characterised by the fact that the product of one industry is used for the needs of several others".

Modern science has greatly expanded the boundaries of understanding the cluster today. Contemporary authors consider clusters through the prism of not only regional industry, regional industrialisation, but also logistics, use economic and innovative approaches in interpreting this concept, and try to use it in various fields of activity (trade, tourism, etc.).

Based on the above, it can be stated that there are at least three approaches to the interpretation of the concept of "cluster", which explains the branching of the categorical apparatus [14].

The absence of a unified approach to defining clusters is also evident at the level of regulatory acts. Thus, a generalisation of legal norms suggests that the current legislation is dominated by numerous disparate bylaws. In particular, the essence of the concept is defined differently and unreasonably (for the first time since 2003, the concept of "cluster" is used without any definition or explanation).

From the methodological point of view, in order to formulate a correct definition of the concept of "innovation cluster in the field of tourism of a territorial community", it is necessary to identify the key features of the "cluster".

The main essential features of clusters are revealed in the works of Russian economists T. Levchenko and E. Tungusov. The authors draw attention to the expediency of distinguishing two approaches to understanding clusters: geographical and sectoral. They believe that it is the geographical and sectoral principles that together are the key features of clusters. The authors came to this conclusion, firstly, because cluster members are united by the proximity of their geographical location - "organisations are located separately in the same region".

Secondly, belonging to the same field of activity - "the participants belong to the same industry or sector of the economy, or may be linked by a single value chain".

Given the current trends, we consider this approach to be narrow, as the proposed features can be identified as the most general, i.e. those that are typical of other similar spatial and organisational structures, such as industrial agglomerations, industrial districts, etc. A cluster, in the modern sense, has its own specific characteristics [13].

We believe that a broader interpretation of the essence of clusters should take into account the systemic approach. Thus, T. Levchenko, E. Tungusova noted that cluster policy is the basis of innovative development, adding the following: "the essence of the cluster is that it is not just a sectoral affiliation, not just a territory, but a set of logically related entities that achieve a common goal".

Based on the above, we conclude that the author, reflecting on the nature of the origin of clusters, like most scientists, is based on a systematic approach that "requires considering all objects and phenomena within the framework of the whole - as parts of a single entity... as a result of multilateral, organic interconnection and interaction of its individual elements, fundamentally new properties are revealed that are absent in the parts that make up the entity" [14].

Table 4

Key features of clusters in territorial communities

№	Feature.	Characteristics
1	The presence of competitive capable enterprises	A key condition for cluster development is the presence of market-competitive enterprises in the cluster. Indicators of competitiveness may include: a relatively high level of productivity of the companies and sectors included in the cluster; high level of exports of products and services; high economic performance of companies (such as profitability, shareholder value).
2	Competitive advantages in the region	Availability of competitive advantages in the region for cluster development. For example, a favourable geographical location; access to raw materials; availability of specialised human resources, suppliers of components and related services, specialised educational institutions and educational programmes, specialised R&D organisations, necessary infrastructure, and other factors.
3	Geographic concentration and proximity	Key cluster participants are located in geographical proximity to each other and have opportunities for active interaction. The geographical scope may vary depending on the type and characteristics of the cluster and cover one or more regions of the country.
4	A wide range of participants and	A cluster may consist of companies producing final products and services, usually exported outside the region, and a system of suppliers of components and equipment,
5	the presence of a "critical mass"	specialised services, as well as professional educational institutions, research institutes and other support organisations. Indicators may include indicators that characterise the high level of employment in the enterprises and sectors that make up the cluster.
6	Existence of connections and interaction between cluster members	These ties can be of a different nature, including formalised relationships between the parent company and suppliers, between suppliers themselves, partnerships with equipment suppliers and service providers, and links between companies, universities and research institutes in the framework of cooperation in joint R&D and educational programmes. Contacts between small and medium-sized companies may also be related to the coordination of their efforts to collectively promote goods and services to existing and new markets.

Source: compiled by the authors [10].

Thus, all of the above definitions have a common feature, namely, different authors, regardless of the area of research interests, approach or period of research,

point out that a cluster is a certain set of economic entities . As we can see, the definition already contains the key features that characterise a cluster - "the presence of a set of economic entities" and "links" between them, but this list of features is far from exhaustive[17].

Thus, in this paper, a cluster is understood as a complex dynamic system that is capable of maintaining or improving its organisation in the face of changes in the external or internal conditions of its functioning and development, taking into account past experience.

Due to global trends and the new paradigm of economic development, when the construction of a knowledge-based economy comes to the fore, the creation of new clusters and the development of existing ones acquire a new focus - innovation orientation. Therefore, another characteristic feature of a modern cluster is the spread of innovations to the entire product creation chain or "the ability to generate an innovative component as the basis for competitiveness in markets". The analysis of previous scientific studies suggests that the category of "innovation cluster" is sufficiently developed. Most definitions of an innovation cluster, as well as of a "cluster", interpret it as a set of interrelated and interdependent enterprises and organisations.

The difference in interpretations lies in the fact that some authors emphasise the relationships between the participants of the innovation cluster (inter-organisational, interpersonal, permanent, periodic) that contribute to the achievement of different types of innovations in a particular industry.

Let's take a closer look at each feature shown in the figure [12].

1) The basis for generating and implementing joint innovative R&D projects is public-private partnership, which is the basis for developing joint innovative projects and implementing the activities of the innovation cluster.

2) Close and mutually beneficial cooperation between science, education and industry. Vocational education and training is linked to industry at the following stages: formation of the student contingent, education and training at the educational institution, employment and internships, and the use and upgrading of specialists' qualifications. There are various forms of organising the link between education and industry. University integrative complexes.

Establishment of training stations and testing grounds, experimental research plants and workshops, and educational, research and production complexes. The partnership between education, science and business includes cooperation with local authorities, which results in the creation of technology parks and business incubators. A good example of such an association is the Sapporo Valley Microcomputer Research Cluster, which was established in Japan in 1976.

3) Availability of highly qualified personnel. The essence of this feature is manifested in the concentration of highly qualified personnel who ensure the innovation process. For an innovation cluster, this feature plays a dominant role, as evidenced by the activities of the Boston Biopharmaceutical Innovation Cluster

(USA), which, as of 2019, involved more than 70,000 pharmacists and medical equipment manufacturers and 450,000 people in the healthcare sector.

All of the above allows us to identify the key features of innovation clusters (Fig. 4).

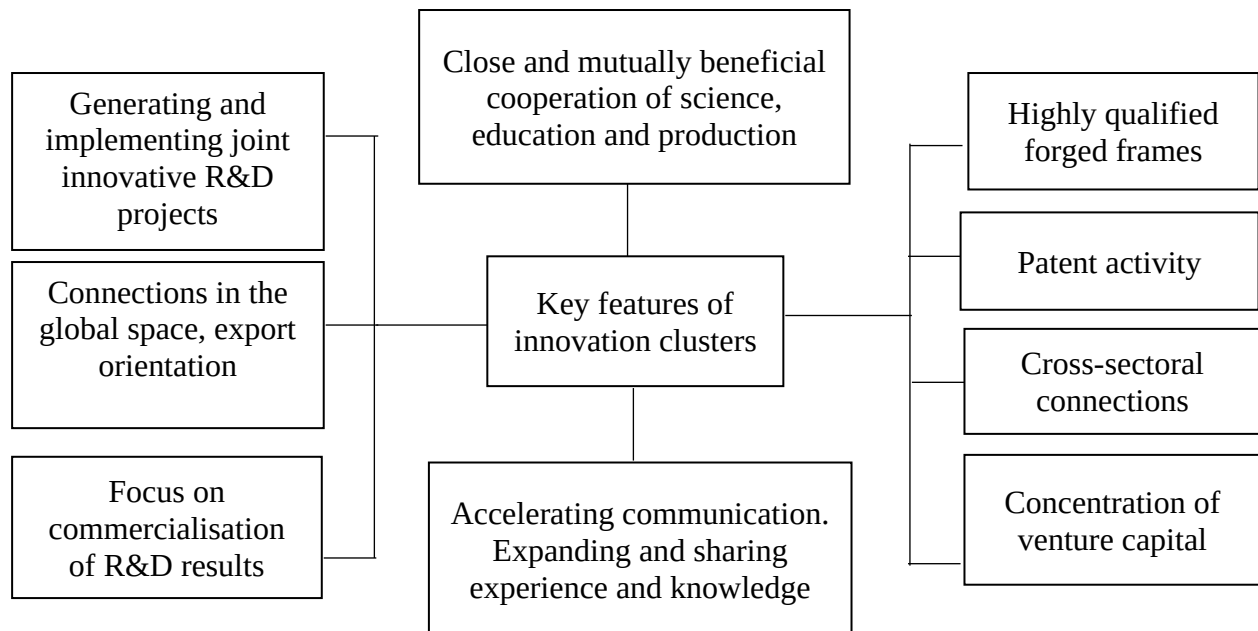

Fig.4. Key features of innovation clusters in territorial communities

Source: compiled by the authors [11].

4) Patent activity. First of all, it should be noted that a patent is a document that certifies the exclusive right, authorship and priority of an invention, utility model, industrial design or breeding achievement. Based on the definition, it can be argued that patent activity is a quantitative indicator of qualitative results. Obtaining a patent provides a guarantee of profit for a certain period. This period varies from country to country. In Ukraine, according to the Law "On Protection of Rights to Inventions and Utility Models", a patent for an invention is valid for 20 years, and a declarative patent for an invention is valid for 6 years from the date of filing an application with the Institution. The US innovation clusters can serve as an exemplary example of patent activity. Thus, as of January 2021, 15830 patents were granted in the information technology industry, 1019 in the automotive industry, 247 in the aerospace and defence industry, and 222 in the business services industry. According to the annual report of the State Enterprise of the Intellectual Property Institute "Ukrpatent", in 2022, 3,968 applications for inventions were filed nationwide, which is almost 11,862 patents less (300%) than in individual US clusters [15].

5) Since an innovation cluster is a complex of interrelated industries, its normal functioning is impossible without inter-industry linkages. In this case, we

consider inter-industry linkages between the core (leading) industry and secondary (related) industries. Inter-industry linkages are important for innovation clustering, since it is at the intersection of different industries that innovations emerge. This fact is proved by the Triple Helix Model, which will be discussed later.

6) Concentration of venture capital. An analysis of scientific points of view suggests that the formation of an innovation cluster is ensured primarily by attracting venture capital. Venture capital, according to the US Small Business Investment Support Programme, adopted in 1958 by the US Congress, is "a specific risky form of direct equity investment in companies that, being at the initial stages of development, demonstrate rapid economic growth through the development and practical use of original innovative ideas". An example is the Silicon Valley innovation cluster, where one third of the capital is made up of attracted capital (venture capital).

7) Accelerating communication. Expansion and exchange of experience and knowledge. Well-established communication links play an important role in an innovation cluster, ensuring the exchange of information between cluster members, which allows them to gain additional competitive advantages and create a synergistic effect. The success of the cluster depends, among other things, on communication in the exchange of knowledge (mutual learning). In general, mutual learning is a process whereby "one teaches all and all teach one". Mutual learning, as one of the most important aspects of an innovation cluster's activities, involves active and continuous interaction between innovation cluster members to share knowledge or experience.

8) Focus on prompt and effective commercialisation of R&D results. Based on the work of M. Porter, who noted that clusters increase the productivity and efficiency of operations, stimulate innovation, promote commercialisation and the formation of new businesses [61], we consider it appropriate to view the economy through the prism of clustering. The commercialisation of the result in any case contributes to an increase in labour productivity, the latter having a positive impact on the qualitative and quantitative characteristics of the innovative product and the final result, which is expressed in the growth of GDP per capita.

9) Connections in the global space, export orientation. First of all, it should be noted that export activity is an important aspect of the innovation cluster's activity, since innovation clusters are subjects of economic globalisation and need to have established ties with the world and take into account modern global challenges. In general, the analysis of scientific points of view on the essence of the concept of "innovation cluster" has revealed its focus on attracting foreign capital. For example, the Norwegian seafood innovation cluster NCE Seafood Innovation Cluster sells its products in more than 70 global markets. The Bangalore Information Technology Cluster (Karnataka, India) accounts for almost 40% of India's IT exports and employs 1 million direct and 3 million indirect workers, respectively [9].

Taking into account the scientific points of view of our predecessors, as well as the key features of innovation clusters, we believe it is necessary to propose that

an innovation cluster is a complex dynamic system that produces innovations, and whose participants, when external or internal conditions of functioning and development change, are capable of improving their own activities based on past experience.

In addition, they concluded that a characteristic feature of a modern cluster is the spread of innovations throughout the entire product creation chain or "the ability to generate an innovative component as the basis for competitiveness in markets". The specific structure of the cluster, which combines internal cooperation with internal competition, facilitates the creation of innovations by cluster members. Innovations are most effective when competition is conducted on a level playing field in economic, social and legal terms, and unfair behaviour is stopped by the state.

This explains the shift in government policy priorities from the creation and development of industrial clusters to innovation clusters. It should be noted that innovation clusters are, in fact, a practical embodiment of the Triple Helix Model (Fig. 5) developed by Stanford University Professor G. Itzkowitz [16].

Currently, many countries are implementing investment and innovation policies, as well as regional economic policies, based on the concept of cluster development, the essence of which is to increase the competitive advantages of geographically close economic entities. The competitive potential of such geographically close economic entities is based on their effective interaction with each other, sharing technologies, innovations, highly qualified personnel, specialised services, infrastructure, etc. within the same cluster.

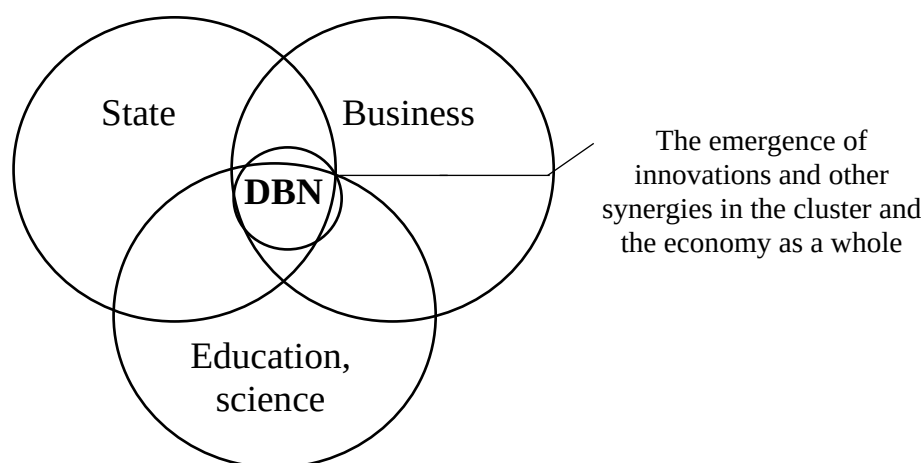

Fig. 5. Triple Helix Model concepts by G. Etzkowitz.
Source: compiled by the authors [6].

The model illustrates the interaction of the state, business, education and science, which are the main factors of innovation activity at all stages of creating an innovative product, as well as the tools for influencing these institutions [11].

Based on the table data, it can be concluded that almost all of the authors of the definition of the concept of a tourism cluster are based on the list of participants in tourism activities: tourism and recreation enterprises; tour operators; enterprises of other sectors of the economy; representatives of local communities; tourists; local authorities, etc. The author of this study fully agrees with this.

However, at the same time, it should be noted that tourism activities involve enterprises that are not directly related to the provision of tourism services: suppliers of specialised services; financial institutions; producers of related services; specialised infrastructure providers; organisations that provide specialised training, information gathering, research and technical support (e.g. universities); infrastructure agencies that have a significant impact on the functioning of the cluster. Therefore, we consider it necessary to take this feature into account when forming the concept of a tourism cluster [14].

The article also establishes that the proposed definitions focus on some essential features of a tourism cluster (clearly defined territorial boundaries; allocation of the final product group; presence of heterogeneous network interrelationships between participants; presence of enterprises of supporting industries, etc.), they lose sight of innovation as an integral attribute of such an entity as a cluster and the most important characteristic of the results of its functioning.

Table 5

The essence of the concept of a tourist cluster in a territorial community

Definition.	Author.
A system of production, technological and information interaction between tourism enterprises and suppliers of basic and additional services to create a joint tourism product.	S. Busniuk pp. 23-28.
A community of various enterprises and organisations in a certain territory that are directly or indirectly related to the provision of tourism services.	M. Gritsayenko, pp. 52-57.
A complex of geographically localised and interconnected business structures of various sectors of the economy of a large city, whose activities are aimed at creating conditions for the spiritual and emotional experiences of the consumer of tourist services, and increasing the city's competitiveness in the domestic and international tourism markets.	I. Kovalchuk pp. 148-153
An organisationally formalised voluntary association, a set of representative offices of local authorities, enterprises, organisations and individual entrepreneurs of various industries (construction, agricultural, industrial, communication, scientific, educational, investment, folk crafts) located in a certain territory with the aim of establishing close cooperation for sustainable collective development and increasing the competitiveness of the territory.	L. Matveeva, Z. Aguzarov pp. 77
A tourism cluster is a network of complementary economic entities united by the participation of each entity in the tourism product value chain.	V.F. Semenov, O.V. Basyuk pp. 78

Source: compiled by the authors [8].

However, the most important condition for the existence of a cluster is the formation of complex cooperative ties and competitive relations that allow participants to carry out activities, so the innovation cluster in the tourism sector of the region will be understood as a set of complementary economic entities united by the participation of each entity in order to create an innovative tourism product [14].

Conclusion. Thus, in this article proves that the innovative development of tourism in territorial communities should be understood as a complex process of qualitative changes resulting from the process of creation, development, implementation and dissemination of innovations based on the achievements of scientific research and scientific and technical achievements, which results in consumer satisfaction in tourism services and ensures a positive financial result for tourism entities in TCs.

It has been determined that the innovative development of tourism in territorial communities is influenced by various factors that create conditions for its functioning and development. The classification of the main factors into external and internal, static and dynamic allowed to characterise the conditions of functioning, development and restrictions of the tourism sector. It is substantiated that external factors influence the tourism sector of the region through levers created at the macro level. Internal factors are the consequences of the processes of functioning of the spatial socio-economic system of the territory. The integration of these factors creates a certain environment that determines the nature of innovative development of the tourism sector in the community and the region as a whole.

Generalisation of practical approaches to defining the principles of sustainable development of tourism in territorial communities has allowed to consider this development as a reproduction of the processes of production and improvement of the tourism product, provided that a balance or positive effect is achieved between the environmental, socio-cultural and economic components of tourism activity and its consequences. It is established that the main task of this development is to reduce the negative effects of tourism development in territorial communities against the background of positive effects of tourism activity.

The components of the tourism sector in territorial communities in the context of the socio-economic system of the region are proposed to be understood as a set of productive forces and production relations of tourism activity. It has been proved that the purpose of the tourism subsystem is to create a multiplier effect in the region's economy. It is established that the components of the tourism sector develop in certain proportions and interdependence and integrate with other systems.

The section partially outlines the positive and negative aspects of the interaction between the tourism sector and the socio-economic system of the territorial community, which allowed to identify problems in managing the innovative development of the territory. It is proved that the identified features create the basis for developing a mechanism for managing the innovative development of regional tourism systems. A scientific-methodological approach to the analysis of

the functioning of the tourism sector of the region, based on theoretical-conceptual and empirical methods, has been proposed.

The methodological foundations of socialisation as a priority direction of functioning of regional tourism systems are improved, the actual problems of ensuring the security of tourism in the context of innovative priorities in the face of growing threats to the external environment are outlined. The directions of regional policy in the field of tourism, based on the principles of socialisation and the paradigm of innovative development, are allocated - administrative, managerial, educational, scientific, socio-cultural, organisational, infrastructural, technological, environmental, and informational.

The article substantiates promising from the point of view of innovation directions of tourist specialisation of Ukrainian regions - rural, ecological and gastronomic tourism. Approaches to regulating the development of these types of tourism have been developed, which allow optimal use of all components of the region's tourism potential in the context of the need to develop and implement innovative products.

Innovative directions of tourism development at the institutional, regional and local levels are allocated and characterised, the role of territorial communities in the process of regulating innovation activity is emphasised. The following principles of the regional policy of innovative tourism development are formulated: objectification, convergence, sub-segmentation, balance, and sustainability. Two models of innovative tourism development in the region have been developed - stationary and synergistic, each of which consists of three stages.

The directions (institutional, organisational, social, spatial), goals, priorities and expected results of the strategy of innovative tourism development in the region are substantiated. In the functional dimension, the allocated directions are implemented through the influence of the regulatory system on a number of objects and processes of innovative tourism development in the region (types of tourism; forms of tour organisation; vehicles and routes; accommodation facilities; concepts and technologies of restaurant service; quality management; management of tourism enterprises; public administration in the field of tourism; marketing of tourism services; tourism branding of the region; tourism clustering).

In order to ensure the socio-economic efficiency of agrotourism development in the region, the degree of agrotourism attractiveness of rural settlements in the region is assessed using the developed algorithm, as well as the economic efficiency of the agrotourism model development. Agritourism activity creates prerequisites for transforming agritourism into an important factor in the socio-economic development of the region.

The state regulation of the recreational and tourist complex should be carried out with the help of both administrative and legal, as well as financial and economic methods. To improve the regulation process, it is more justified to use financial and economic methods of influence on the tourism industry.

A logical generalisation of the foundations of the formation of innovation clusters in the tourism sector of the region has made it possible to make sure that an "innovation cluster" is a dynamic system that produces innovations, and participants, when changing external or internal conditions of functioning and development, are able to improve their own activities, taking into account past experience and develop effective tools for the formation of innovation clusters. The development of tourism and recreation in territorial communities within the framework of creating a single recreational and tourist cluster is not only an effective method of developing this sector of the economy, but also a mechanism for increasing the level of socio-economic development of territorial communities, improving the image perception of its territory by the population of other communities (regions).

References:

1. Agafonova L.G. Tourism, hotel and restaurant business: Pricing, competition, state regulation. [Tourism, hotel and restaurant business: Pricing, competition, state regulation]: a textbook. L.G. Agafonova, O.E. Agafonova. Kyiv, 2002. pp.422
2. Infrastructural support for increasing the competitiveness of tourism. [Infrastructural support for increasing the competitiveness of tourism]. *Scientific notes of TNU. Series: Economics and management*. 2019. T. 23 (62), № 3. pp. 72-80.
3. Vinnytsia region as a tourist destination. [Vinnytsia region as a tourist destination].URL: <http://www.vin.gov.ua/bilshe/region/vinnychchyna-turystychna> (accessed 20.05.2022).
4. Features of the application of innovations in the development of the tourism industry of Ukraine. [Features of the application of innovations in the development of the tourism industry of Ukraine]. Bulletin of *Taras Shevchenko National University of Kyiv (Series "Economics")*. 2015. № 7 (172). pp. 65-69.
5. Academic entrepreneurship as a factor in the formation of innovative potential of regional development. [Academic entrepreneurship as a factor in the formation of innovative potential of regional development]. *All-Ukrainian Festival of Innovations. Development of academic entrepreneurship in higher education and research institutions of Ukraine: Round table*, 16 May 2019, Kyiv.
6. Kaletnyk H.M., Lutkovska S.M. Ecological modernisation and organic production in the system of ecological safety. [Ecological modernisation and organic production in the system of ecological safety]: a monograph. Druk Plus LLC, Vinnytsia. BHAY 2022. pp.356.
7. Prospects for the creation of tourist clusters in Transcarpathia. [Prospects for the creation of tourist clusters in Transcarpathia].URL: tisit.edu.ua/tisit_news/128 (accessed 18.04.2022).
8. Kolesnyk T.V., Bagneta V.A. Features of the development of recreational tourism in the territorial communities of the region. [Features of the development of recreational tourism in the territorial communities of the region]. *Economy and society*, 2024. № 60.
9. Theoretical and methodological foundations of state regulation of tourism. [Theoretical and methodological foundations of state regulation of tourism]. *State building*. 2010. № 2. URL: <http://www.nbu.gov.ua/e-journals/DeBu/2010-2/index.html> (accessed 11.04.2019).
10. Pidvalna O.G. Concept of management of innovation processes of the regional tourist and recreational complex. [Concept of management of innovation processes of the regional tourist and recreational complex]. *Scientific journal Innovative Solutions In Modern Science*. №. 3(39), Dubai 2020. pp. 92-102.
11. Pidvalna O.G., Bondarenko V.M., Chechetova N.F. Methodological approaches to assessing the sustainability of regional development. [Methodological approaches to assessing the sustainability of regional development]. *Ekonomika. Finansy. Management: topical issues of science and practice*, Issue №. 10. 2018 (38). pp. 51-62.

12. Recreational and tourist complexes in the socio-economic development of the country and its regions. [Recreational and tourist complexes in the socio-economic development of the country and its regions]. *Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Economics and management*. Vol. 30 (69). № 5, 2019. Part 2. pp. 150-154.

13. Pidvalna O.G. Formation of a mechanism for managing the innovative activity of tourism industry companies in the region.[Formation of a mechanism for managing the innovative activity of tourism industry companies in the region]. *Scientific journal "Entrepreneurship and Innovation"*. Issue 10, 2019. pp. 107-113.

14. Pidvalna O.H., Kolesnyk T.V. Rehionalna polityka innovatsiinoho rozvytku sfery turyzmu: problemy formuvannia ta rehuliuвання. [Regional politics of innovative development of sphere of tourism : problems of forming and adjusting]. Monohrafiia. Vinnytsia. 2022. 378 s.

15. Strategy for the Development of Tourism and Resorts until 2026. [Strategy for the Development of Tourism and Resorts until 2026.] Approved by the Order of the Cabinet of Ministers of Ukraine of 16 March 2017 №. 168-p. Electronic resource. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/168-2017-%D1%80>.

16. Pidvalna O., Kachala T., Romashchenko K. Organisational, methodological and economic imperatives of developing an innovation strategy of a region's sustainability on the basis of intellectual capacity building. [Organizational, methodological and economic imperatives of developing an innovation strategy of a region's sustainability on the basis of intellectual capacity building]. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8. №. 1. pp. 118-125.

17. Bondarenko V., Pokynchereda V., Pidvalna O., Kolesnyk T., Sokoliuk S. Green Economy as a Prerequisite for Sustainable Development: Analysis of International and Ukrainian Experience. [Green Economy as a Prerequisite for Sustainable Development: Analysis of International and Ukrainian Experience]. *European Journal of Sustainable Development*. 2023. Volume 12. Issue 1. pp. 221-234

Література:

1. Агафонова Л.Г. Туризм, готельний та ресторанний бізнес: Ціноутворення, конкуренція, державне регулювання: навч. посіб. Л.Г.Агафонова, О.Є. Агафонова. Київ, 2002. 422с.

2. Вершицький А.В., Вершицька О.Р. Інфраструктурне забезпечення підвищення конкурентоздатності туризму. *Вчені записки ТНУ. Серія: Економіка та управління*. 2019. Т. 23 (62), № 3. С. 72-80.

3. Вінниччина туристична. URL: <http://www.vin.gov.ua/bilshe/region/vinnychchynaturystychna> (дата звернення: 20.05.2022).

4. Давидова О.Г. Особливості застосування інновацій у розвиток туристичної галузі України. *Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. (Серія «Економіка»)*. 2015. № 7 (172). С. 65-69.

5. Кубай О.Г. Академічне підприємництво як фактор формування інноваційного потенціалу регіонального розвитку. *Всеукраїнський фестиваль інновацій. Розвиток академічного підприємництва в закладах вищої освіти та наукових установах України: Круглий стіл*, 16 травня 2019 року, м. Київ

6. Калетнік Г.М., Лутковська С.М. Екологічна модернізація та органічне виробництво в системі екологічної безпеки: монографія. ТОВ «Друк плюс» Вінниця. ВНАУ 2022. 356 с.

7. Коваль О.М. Перспективи створення туристичних кластерів на Закарпатті. URL:tisit.edu.ua/tisit_news/128 (дата звернення 18.04.2022).

8. Колесник Т.В., Багнета В.А. Особливості розвитку рекреаційного туризму в територіальних громадах регіону. *Економіка та суспільство*, 2024. № 60.

9. Мельниченко О. А. Теоретико-методологічні основи державного регулювання туризму. *Державне будівництво*. 2010. № 2. URL:<http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/DeBu/2010-2/index.html> (дата звернення 11.04.2019).

10. Підвальна О.Г. Концепція управління інноваційними процесами регіонального туристично-рекреаційного комплексу. *Scientific journal Innovative Solutions In Modern Science*. № 3(39), Dubai 2020. С. 92-102.
11. Підвальна О. Г., Бондаренко В. М., Чечетова Н.Ф. Методичні підходи до оцінки сталості розвитку регіону. *Економіка. Фінанси. Менеджмент: актуальні питання науки і практики*, Випуск № 10. 2018 (38). С. 51-62.
12. Підвальна О.Г. Рекреаційно-туристичні комплекси в соціально-економічному розвитку країни та її регіонів. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Економіка і управління*. Том 30 (69). № 5, 2019. Частина 2. С. 150-154.
13. Підвальна О.Г. Формування механізму управління інноваційною діяльністю компаній індустрії туризму в регіоні *Науковий журнал «Підприємництво та інновації»*. Випуск 10, 2019. С. 107-113.
14. Підвальна О.Г., Колесник Т.В. Регіональна політика інноваційного розвитку сфери туризму: проблеми формування та регулювання: Монографія. Вінниця. 2022. 378 с.
15. Стратегія розвитку туризму та курортів на період до 2026 року. Схвалена розпорядженням Кабінету Міністрів України від 16 березня 2017 р. № 168-р. електронний ресурс. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/main/168-2017-%D1%80>
16. Pidvalna O., Kachala T., Romashchenko K. Organizational, methodological and economic imperatives of developing an innovation strategy of a region's sustainability on the basis of intellectual capacity building. *Baltic Journal of Economic Studies*. 2022. Vol. 8. № 1. P. 118-125.
17. Bondarenko V., Pokynchereda V., Pidvalna O., Kolesnyk T., Sokoliuk S. Green Economy as a Prerequisite for Sustainable Development: Analysis of International and Ukrainian Experience. *European Journal of Sustainable Development*. 2023. Volume 12. Issue 1. P. 221-234

УДК 657

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-340-351](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-340-351)

Бонярь Світлана Михайлівна доктор економічних наук, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій, Державний університет інфраструктури та технологій, вул. Огієнко, 19, м. Київ, 03049, <https://orcid.org/0000-0001-8910-7100>

Питайло В'ячеслав Леонідович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Державний університет інфраструктури та технологій, вул. Огієнко, 19, м. Київ, 03049, <https://orcid.org/0009-0000-8899-9311>

ЗАКОНОПРОЕКТИ ТА ЗМІНИ В НОРМАТИВНИХ ДОКУМЕНТАХ В СФЕРІ МІЖНАРОДНИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ ЩОДО ЗРОСТАННЯ КОНКУРЕНТОСПРОМОЖНОСТІ ТРАНСПОРТНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. Внаслідок повномасштабного вторгнення Росії в Україну транспортна галузь зазнала значних змін. Війна створила серйозні виклики для транспортних підприємств, змушуючи їх адаптуватися та шукати нові шляхи для збереження та відновлення діяльності. Сьогодні особлива увага приділена законопроектам і нормативним змінам щодо підвищення їх конкурентоспроможності. Єврокомісія повідомила про оновлення угоди про транспортні перевезення з Україною, відомою як «транспортний безвіз» та угоди з Молдовою, які продовжені до кінця червня 2024 року. Вони надають українським, молдовським і європейським перевізникам двосторонні права на перевезення територіями один одного. Також продовжені угоди з ЄС про перевезення автомобільним транспортом до кінця 2025 року, що покращить логістичну діяльність та підтримають ініціативу «Шляхи солідарності» між Україною та ЄС, яка створена як альтернатива заблокованим Росією судноплавним маршрутам Чорного моря.

Комітет з питань транспорту та інфраструктури схвалив розгляд урядового законопроекту № 4560, який спрямований на регулювання ринку послуг автомобільного транспорту та його діяльності відповідно до європейських стандартів. Він націлений на євроінтеграцію та адаптацію українського законодавства до норм Європейського Союзу та визначає особливості ліцензування на автомобільному транспорті відповідно до положень Регламенту (ЄС) № 1071/2009 та впроваджує систему отримання свідоцтв професійної компетентності для менеджерів з перевезень та механізм підтвердження бездоганної ділової репутації автомобільних перевізників.

З 2022 року були здійснені зміни у нормативних документах у сфері міжнародних перевезень, це: 6 квітня Міністерство інфраструктури спростило

отримання ліцензій на автомобільні перевезення, що дозволило оцифрувати процедуру отримання ліцензій на весь період дії воєнного стану та 16 березня 2023 року угода була пролонгована ще на рік до 30 червня 2024 року.

Для бізнесу заплановані зміни у сфері зовнішньоекономічної діяльності:

- проєкт Закону про захист від демпінгового імпорту (реєстр. № 11267 від 17.05.2024 р.), який удосконалив процедури використання інструментів торговельного захисту під час порушення та проведення антидемпінгових розслідувань, регулює умови застосування та ефективність дії антидемпінгових заходів;

- проєкт Закону про захист від субсидованого імпорту (реєстр. № 11268 від 17.05.2024 р.), що сприятиме адаптації національного законодавства до положень права ЄС, оскільки в проєкті враховано норми регламентів ЄС, які діють у сфері торговельного захисту.

- проєкт Закону про захисні заходи (реєстр. № 11269 від 17.05.2024 р.), що спрямований на захист внутрішнього ринку від недобросовісної конкуренції.

На протязі 2024 року буде розширена цифрова послуга «Черга на 16 пунктів пропуску, яка є важливим інструментом для планування часу перевізників в умовах блокади кордонів. Продовжено активну роботу над лібералізацією вантажних перевезень з Євросоюзом та ключовими країнами-партнерами.

У сфері автомобільних пунктів пропуску розроблено Стратегію розбудови прикордонної інфраструктури до 2030 року, а 23 пункти пропуску були передані від Державної митної служби до Агентства відновлення. Також погоджено створення «Зеленого коридору» між «Рені – Джурджулешти – Галац» та розпочато ремонт пункту пропуску «Рені» для запуску спільного контролю.

Проведена верифікація міжнародних маршрутів з 6 країнами, відкрито понад 400 нових маршрутів та розроблено Реєстр міжнародних маршрутів та онлайн-кабінет перевізника для відкриття та зміни маршрутів, які будуть презентовані наступного року.

Ключові слова: міжнародні перевезення, підприємство, управління, конкурентоспроможність, транспорт, законопроект.

Boniar Svitlana Mykhaylivna doctor of economic sciences, professor Department of Business Logistics and transport technologies, State University of Infrastructure and Technologies, St. Ohienko, 19, Kyiv, 03049, <https://orcid.org/0000-0001-8910-7100>

Pytailo Viacheslav Leonidovych applicant for the third (educational and scientific) level of higher education, State University of Infrastructure and Technologies, St. Ohienko, 19, Kyiv, 03049, <https://orcid.org/0009-0000-8899-9311>

DRAFT LAWS AND CHANGES IN REGULATORY DOCUMENTS IN THE FIELD OF INTERNATIONAL TRANSPORTATION TO INCREASE THE COMPETITIVENESS OF TRANSPORT ENTERPRISES

Abstract. As a result of Russia's full-scale invasion of Ukraine, the transportation industry has undergone significant changes. The war has created serious challenges for transport companies, forcing them to adapt and look for new ways to maintain and restore operations. Today, special attention is paid to draft laws and regulatory changes to improve their competitiveness. The European Commission has announced the renewal of the transport agreement with Ukraine, known as the “transport visa-free regime,” and the agreement with Moldova, which have been extended until the end of June 2024. They provide Ukrainian, Moldovan and European carriers with bilateral rights to transport through each other's territories.

Agreements with the EU on road transportation have also been extended until the end of 2025, which will improve logistics and support the EU-Ukraine Solidarity Roads initiative, which was created as an alternative to the Black Sea shipping routes blocked by Russia.

The Committee on Transport and Infrastructure has approved the consideration of the government's draft law No. 4560, which aims to regulate the road transport market and its activities in accordance with European standards. The draft law is aimed at European integration and adaptation of Ukrainian legislation to the EU norms and defines the specifics of licensing in road transport in accordance with the provisions of Regulation (EC) No. 1071/2009 and introduces a system of obtaining certificates of professional competence for transport managers and a mechanism for confirming the impeccable business reputation of road carriers.

Since 2022, changes have been made to the regulatory documents in the field of international transportation, including: On April 6, the Ministry of Infrastructure simplified the procedure for obtaining licenses for road transportation, which allowed digitizing the procedure for obtaining licenses for the entire period of martial law, and on March 16, 2023, the agreement was extended for another year until June 30, 2024.

Changes in the field of foreign economic activity are planned for business:

- the Draft Law on Protection against Dumped Imports (Reg. No. 11267 dated 17.05.2024), which will improve the procedures for the use of trade defense instruments in the initiation and conduct of anti-dumping investigations, regulates the conditions for the application and effectiveness of anti-dumping measures;

- the Draft Law on Protection against Subsidized Imports (Reg. No. 11268 dated 17.05.2024), which will facilitate the adaptation of national legislation to the provisions of EU law, as the draft takes into account the provisions of EU regulations in force in the field of trade defense.

- the draft Law on Safeguard Measures (Reg. No. 11269 of 17.05.2024), which aims to protect the domestic market from unfair competition.

In 2024, the digital service eChezhda will be expanded to 16 checkpoints, which is an important tool for carriers to plan their time during the border blockade. Active work on the liberalization of freight transportation with the European Union and key partner countries continued.

In the area of automobile checkpoints, the Border Infrastructure Development Strategy until 2030 was developed, and 23 checkpoints were transferred from the State Customs Service to the Reconstruction Agency. The creation of a “Green Corridor” between Reni - Giurgiulesti - Galati was also agreed upon, and the renovation of the Reni checkpoint was started to launch joint control.

International routes with 6 countries were verified, more than 400 new routes were opened, and the Register of International Routes and the online carrier's office for opening and changing routes were developed, which will be presented next year.

Keywords: international transportation, enterprise, management, competitiveness, transport, draft law

Постановка проблеми. Внаслідок повномасштабного вторгнення агресора на територію України всі сфери життя «завмерли» або почали працювати в нових умовах. Це стосується і перевезень, що підкреслило критичну важливість транспортного комплексу для української економіки та суспільства. Війна створила серйозні виклики для транспортних компаній, змушуючи їх адаптуватися до нових реалій та шукати способи збереження та відновлення своєї діяльності. У зв'язку з цим, особлива увага була приділена законопроектам і змінам у нормативних документах, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності транспортних підприємств. Сьогодні існує нагальна потреба в розробці та впровадженні ефективних нормативних заходів, які б забезпечили стабільний розвиток транспортного сектору, враховуючи сучасні виклики та глобальні тенденції.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню особливостей вантажних перевезень присвячували свої наукові дослідження такі вітчизняні науковці: І. В. Давидова, А. О. Максименко, С. В. Резніченко, В. М. Чмир, В. Шевченко та інші. Розвитку міжнародної торгівлі присвячені наукові праці Н. Іксарова, А. Мазаракі, Т. Мельник та інших. Проблеми підвищення ефективності перевезень, зокрема на автомобільному транспорті, відображені в працях І. Ф. Баланюка та В. Н. Зоріної. Функціонуванню та забезпеченню конкурентоспроможності автотранспортних підприємств приділяли увагу такі науковці, як Т. О. Дяченко, К. Г. Козіна, В. П. Яновська, Г. В. Мітченко, М. В. Кіндій, К. Л. Железняк, І. Г. Аберніхіна та інші.

Вчені О. І. Амош, В. Г. Андрійчук, В. П. Вишневський, В. П. Далик, Н. О. Ільєнко, А. А. Мазаракі, Т. А. Тишук, Ю. В. Кіндзерський, С. П. Кулицький, Т. М. Мельник, Д. С. Покришко, А. Ю. Сібекіна, Т. О. Рибакіна, К. В. Шиманська,

М. М. Якубовський, І. В. Скорнякова та інші в своїх працях розкривали проблеми зовнішньої торгівлі України з країнами Європейського Союзу. Аналіз впливу євроінтеграційних процесів на економічний розвиток проводився такими відомими вченими, як К. Пандалес, К. Харвейц, К. Люндблад та Дж. Мадоси. Проте питання ефективних нормативних заходів, які б забезпечили стійкий розвиток транспортних підприємств та їх конкурентоспроможність в сучасних умовах, досі не отримало належного рівня уваги, що вимагає подальшого вивчення.

Метою статті є аналіз законопроектів та змін у нормативних документах в сфері міжнародних перевезень, спрямованих на підвищення конкурентоспроможності транспортних підприємств.

Виклад основного матеріалу. Розглянемо деякі нормативні документи, що впливають на розвиток та здійснення міжнародних перевезень різними видами транспорту. Як повідомила Єврокомісія, до Ради ЄС надійшли пропозиції щодо оновлення угоди про транспортні перевезення з Україною, відомої як «транспортний безвіз». Аналогічне оновлення розглядається й для угоди з Молдовою. Початкові угоди були підписані в червні 2022 року та продовжені до кінця червня 2024 року. Ці угоди надають українським, молдовським і європейським перевізникам двосторонні права на перевезення територіями один одного.

Єврокомісія зазначає, що через загарбницьку війну Росії проти України, традиційні транспортні шляхи в регіоні перервані або закриті, а Чорне море, як традиційний торговий маршрут, стало недоступним для двох країн. У зв'язку з цим, продовження угод з ЄС про перевезення автомобільним транспортом щонайменше до кінця 2025 року допоможе убезпечити ланцюжки поставок.

Ефективність дії транспортного безвізу підтверджується зростанням кількості перетинів кордону з ЄС вантажним автомобільним транспортом, що зросли на 43% у порівнянні з відповідним періодом 2021 року [1].

Комісія пропонує оновлення угоди з Україною, що включає наступні положення:

1. Обов'язкова наявність документів, тобто транспортні оператори повинні мати документи, які підтверджують їх уповноваження на здійснення міжнародних перевезень, а також підтвердження, що перевезення здійснюється відповідно до Договору.

2. Документи для операцій без вантажу, які повинні бути підтверджені спеціальними документами, що засвідчують їхній безпосередній зв'язок з транзитною або двосторонньою операцією, як це вимагається угодою.

3. Посилення дотримання зобов'язань, де оператори автомобільних вантажних перевезень мають суворо дотримуватися зобов'язань, пов'язаних з дозволеними операціями, включаючи боротьбу з шахрайством або підробкою документів водія та порушеннями безпеки дорожнього руху. Порушення цих вимог можуть призвести до вилучення ліцензії.

4. Захисне застереження, тобто угода може бути призупинена у певній географічній зоні, якщо на національному ринку автомобільних перевезень у цій зоні спостерігаються серйозні порушення, які можна віднести до угоди.

Всі ці зміни спрямовані на підвищення прозорості та безпеки в сфері міжнародних перевезень, а також на захист національних ринків від недобросовісної конкуренції. Вони сприятимуть зростанню конкурентоспроможності транспортних підприємств та забезпеченню стабільного розвитку транспортного сектору в умовах сучасних викликів та глобальних тенденцій.

Зараз пропозиції знаходяться на розгляді в Раді ЄС, яка повинна надати Комісії мандат на переговори з Україною та Молдовою. Ці угоди про автомобільний транспорт підтримують ініціативу «Шляхи солідарності» між Україною та ЄС, що створена як альтернатива заблокованим Росією судноплавним маршрутам Чорного моря. Завдяки цим угодам додаткові вантажівки змогли доставляти в Україну життєво важливі товари, такі як пальне та гуманітарна допомога, а також експортувати українські товари, включаючи зерно, руду, сталь і супутні продукти до ЄС та інших країн світу.

Від моменту набрання чинності угодами український експорт автомобільним транспортом до ЄС суттєво зріс, приблизно на дві третини за обсягом перевезень і на третину за вартістю. Водночас аналогічний приріст спостерігається в імпорті з ЄС до України, з обсягом близько 300 тис. тон на місяць, однак вартість українського імпорту з ЄС зростала майже втричі швидше, ніж вартість українського експорту [2].

Комітет з питань транспорту та інфраструктури схвалив до другого читання розгляд урядового законопроекту № 4560, який спрямований на регулювання ринку послуг автомобільного транспорту та його діяльності відповідно до європейських стандартів. Цей законопроект націлений на євроінтеграцію та адаптацію українського законодавства до норм Європейського Союзу. Ухвалення законопроекту в цілому передбачає наступні можливості: підвищення рівня надання послуг у галузі перевезень, забезпечення відповідності українських автомобільних перевізників вимогам ЄС, підвищення конкурентоспроможності національних перевізників на європейському ринку автомобільних перевезень та цифровізацію державних послуг у галузі автомобільного транспорту.

Схвалена редакція законопроекту визначає особливості ліцензування на автомобільному транспорті відповідно до положень Регламенту (ЄС) № 1071/2009 та впроваджує систему отримання свідоцтв професійної компетентності для менеджерів з перевезень та механізм підтвердження бездоганної ділової репутації автомобільних перевізників.

Важливою частиною є встановлення заходів впливу на автомобільних перевізників та норм, що регулюють усі аспекти адміністративних правопорушень у сфері автомобільних перевезень пасажирів та вантажів [3].

У 2022 році було експортовано 12 млн тон товарів, що на 32,4% більше, ніж у 2021 році [4]. Приблизно 80% цих товарів було направлено до Європейського Союзу, який є основним ринком для вітчизняних компаній, що займаються вантажними перевезеннями автомобільним транспортом [5].

Автомобільні вантажоперевезення за обсягами імпорту, який поступово збільшувався, майже не відстають від залізничних вантажних перевезень. У 2022 році на територію України було ввезено 10,67 млн тон вантажу. Зростання обсягів вантажних перевезень стало наслідком прийнятих рішень Урядом України та підписання угоди.

У 2022 році були здійснені такі зміни у нормативних документах у сфері міжнародних перевезень, а саме:

1. 6 квітня Міністерство інфраструктури спростило отримання ліцензій на автомобільні перевезення, що дозволило оцифрувати процедуру отримання ліцензій на весь період дії воєнного стану [6].

2. 16 березня 2023 року угода була пролонгована ще на рік до 30 червня 2024 року. У жовтні 2022 року Європейська Конференція Міністрів Транспорту (ЄКМТ) надала Україні на 2023 рік 475 базових квот, що на 27% більше, ніж у попередньому році. Ці квоти дозволяють вантажовласникам перевозити вантажі до 52 країн-учасниць ЄКМТ, покращуючи експортну спроможність України та забезпечуючи стабільні ланцюги постачання товарів. При отриманні цих квот перевізники можуть здійснювати не тільки транзитні та двосторонні перевезення, а й транспортувати вантажі з/в треті країни [7].

Внаслідок неспровокованого вторгнення РФ в Україну 24 лютого 2022 року діяльність вітчизняного залізничного транспорту відчутно постраждала. Обсяги вантажних перевезень у 2022 році зменшилися на 52,1%, або на 163,7 млн тон (рис.1)[8].

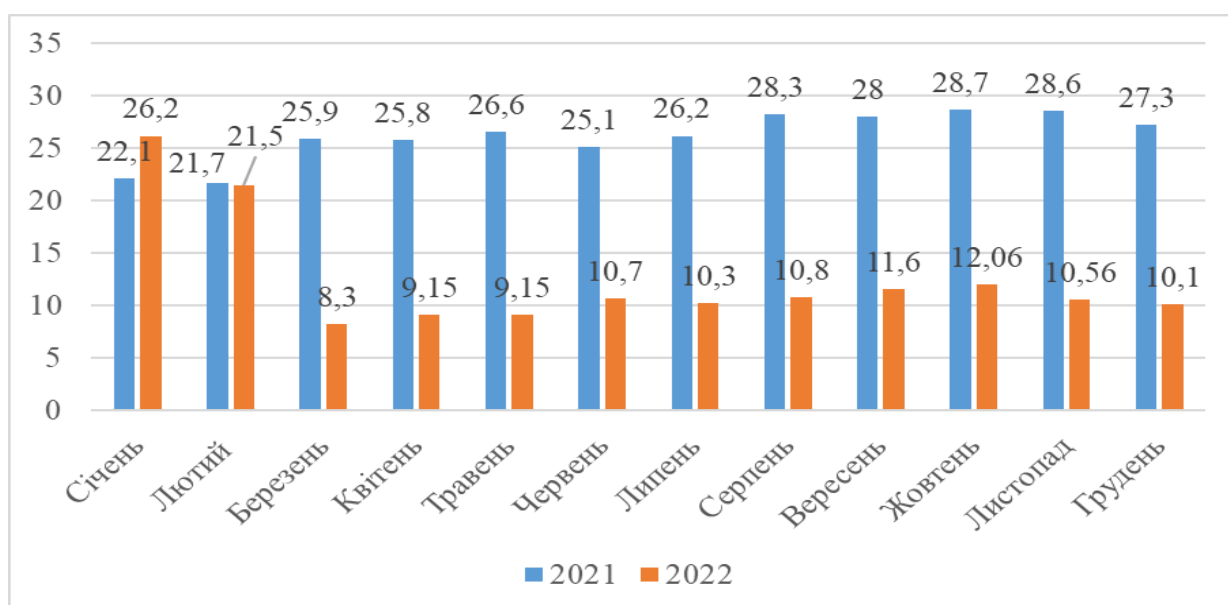

Рис. 1. Залізничні вантажні перевезення у 2021–2022 рр., млн. т

Найбільше скорочення залізничних вантажних перевезень відбулося у березні 2022 року - близько 8,3 млн тон. Протягом наступних місяців ситуація трохи покращилася - середньомісячні перевезення у квітні - грудні становили 10,5 млн тон, хоча вони залишалися помітно нижчими, ніж у відповідний період 2021 року (27,2 млн тон). Агресор систематично атакував цивільну енергетичну інфраструктуру, що призвело до порушень графіків руху поїздів та зменшило обсяги вантажних перевезень наприкінці року.

Також була укладена угода щодо експорту зерна (у 2022 році), яка призвела до розблокування деяких морських портів України для вивезення зернових та інших сільськогосподарських продуктів. Після підписання цієї угоди спостерігалася збільшення обсягів міжнародних вантажних перевезень через морські порти (зокрема, від липня до вересня 2022 року відбулося понад триразове зростання відповідного показника), що підтверджує ефективність укладеної угоди (рис. 2)[9].

Станом на кінець липня 2023 року зернова угода була призупинена, оскільки РФ оголосила про свій вихід з цієї ініціативи [10]. Протягом 2022 року кожен з річкових портів значно наростив обсяги вантажоперевезень.

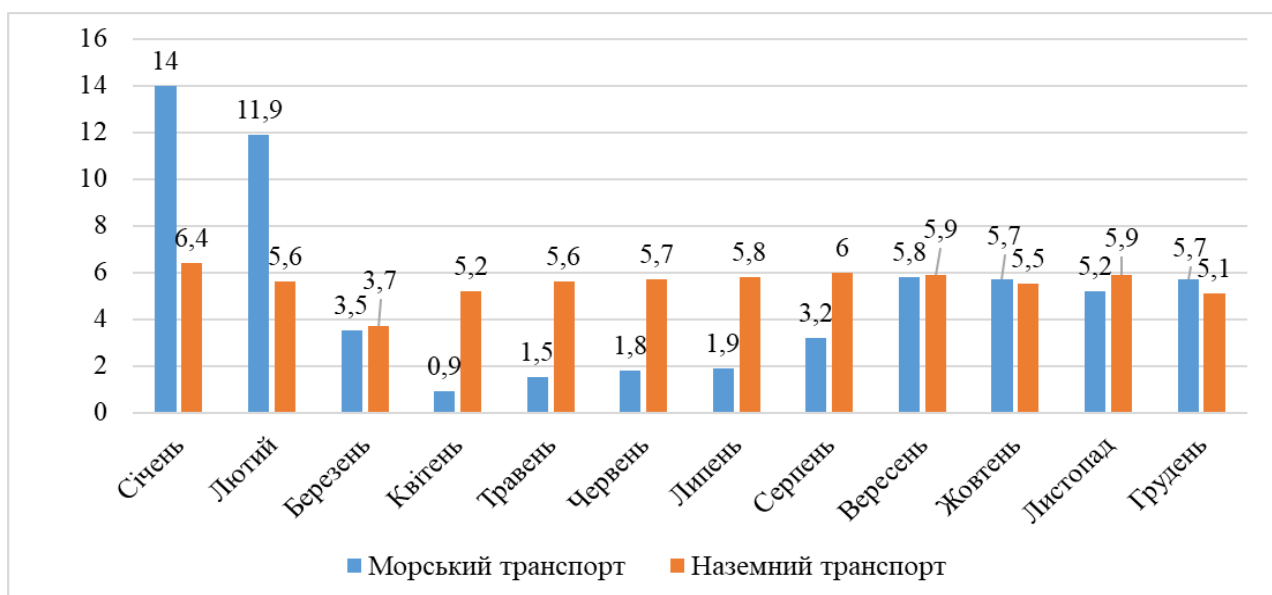

Рис. 2. Динаміка обсягів міжнародних вантажних перевезень України у 2022 році, млн т

Зокрема, порт Усть-Дунайський збільшив обіг вантажів у 12 разів, порт Рені – в 5 разів, а порт Ізмаїл – в 2 рази (рис. 3) [11].

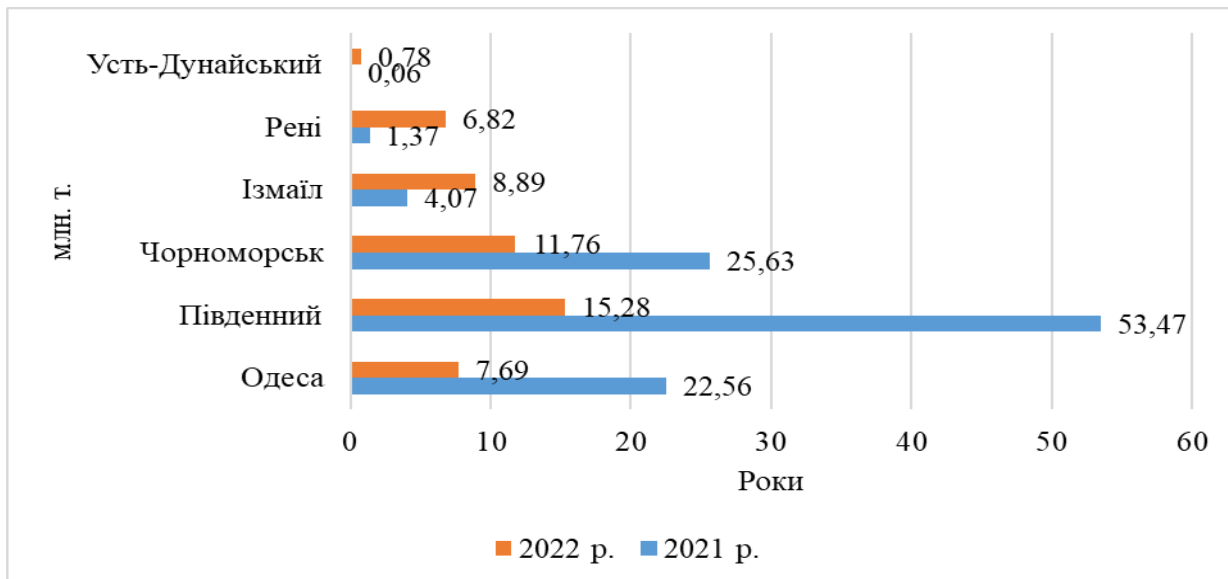

Рис. 3. Показники вантажних перевезень морськими та річковими портами

Для бізнесу заплановані зміни у сфері зовнішньоекономічної діяльності (ЗЕД). Зокрема, Верховною Радою України одержано та направлено на розгляд комітетів низку законопроектів, які, на думку авторів, позитивно впливатимуть на українських товаровиробників, імпортерів та експортерів. Одним з таких є Проект Закону про захист від демпінгового імпорту (реєстр. № 11267 від 17.05.2024 р.). Цей проект передбачає вдосконалення механізму проведення антидемпінгових розслідувань та застосування антидемпінгових заходів за результатами таких розслідувань з урахуванням міжнародної практики використання інструментів торговельного захисту. Автори законопроекту вважають, що його прийняття дозволить розширити можливості національних виробників у захисті їхніх інтересів від недобросовісного імпорту та забезпечити доступ до інформації, що зменшить загрозу судових оскаржень рішень за результатами розслідувань.

Також проект удосконалює процедури використання інструментів торговельного захисту під час порушення та проведення антидемпінгових розслідувань, регулює умови застосування та ефективність дії антидемпінгових заходів.

Проект Закону про захист від субсидованого імпорту (реєстр. № 11268 від 17.05.2024 р.) спрямований на вдосконалення механізму проведення антисубсидійних розслідувань та застосування компенсаційних заходів. Проект враховує міжнародну практику використання інструментів торговельного захисту, зокрема, практики ЄС. Це сприятиме адаптації національного законодавства до положень права ЄС, оскільки в проекті враховано норми регламентів ЄС, які діють у сфері торговельного захисту.

Проект Закону про захисні заходи (реєстр. № 11269 від 17.05.2024 р.) передбачає вдосконалення механізму проведення захисних розслідувань та

застосування захисних заходів за результатами таких розслідувань, з урахуванням міжнародної практики. Законотворці вважають, що прийняття цього проєкту підвищить ефективність захисних заходів, спрямованих на захист внутрішнього ринку від недобросовісного імпорту, враховуючи інтереси всіх заінтересованих сторін розслідування.

Всі ці законопроєкти покликані забезпечити адаптацію українського законодавства до міжнародних стандартів, підвищити конкурентоспроможність національних виробників та захистити внутрішній ринок від недобросовісної конкуренції, що є важливим кроком у контексті євроінтеграції та розвитку зовнішньоекономічної діяльності країни [12].

Заступник міністра розвитку громад, територій та інфраструктури Сергій Деркач презентував ключові результати роботи міністерства та плани на 2024 рік під час підсумкової зустрічі з головами дипломатичних місій та громадськістю [13]. Він зазначив, що протягом року команда масштабувала цифрову послугу «Черга на 16 пунктів пропуску», яка залишається важливим інструментом для планування часу перевізників в умовах блокади кордонів. Також міністерство активно працювало над лібералізацією вантажних перевезень з Євросоюзом та ключовими країнами-партнерами.

У сфері автомобільних пунктів пропуску було розроблено Стратегію розбудови прикордонної інфраструктури до 2030 року, а 23 пункти пропуску були передані від Державної митної служби до Агентства відновлення. Крім того, було погоджено створення «Зеленого коридору» між «Рені – Джурджулешти – Галац» та розпочато ремонт пункту пропуску «Рені» для запуску спільного контролю.

Також проведено верифікацію міжнародних маршрутів з 6 країнами, відкрито понад 400 нових маршрутів. Крім того, вже розроблено Реєстр міжнародних маршрутів та онлайн-кабінет перевізника для відкриття та зміни маршрутів, які будуть презентовані наступного року.

До основних результатів у сфері антикорупційної діяльності належить впровадження Антикорупційної програми Міністерства на 2023-2025 роки, яка передбачає визначення 50 корупційних ризиків та заходів для їх мінімізації», – зазначив заступник міністра.

Серед планів на наступний рік Сергій Деркач виділив наступні:

- запуск спільного контролю на кордоні з Польщею та Румунією;
- модернізація пунктів пропуску;
- розширення проєкту «Черга на всі транспортні засоби»;
- реалізація реформи міжнародних пасажирських перевезень та початок зміни системи внутрішніх перевезень.

Висновки. Отже, перспективи розвитку вітчизняної галузі вантажних перевезень є досить високими за умови своєчасного реагування на наявні проблеми, а також розробки та впровадження відповідних проєктів та ініціатив з боку держави. Заходи, вжиті у сфері транспортних підприємств,

спрямовані на поліпшення умов перевезень, зокрема шляхом спрощення процедур та розширення міжнародних маршрутів, сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності та покращенню ефективності транспортних компаній. Це в свою чергу сприятиме зміцненню позицій українських транспортних підприємств на ринку та їхній конкурентоспроможності як на внутрішньому, так і на міжнародному рівнях.

Література:

1. Гнедіна К. В., Нагорний П. В. Ринок вантажних перевезень в Україні: аналіз сучасного стану, виклики воєнного часу та перспективи розвитку. Підприємництво і торгівля. № 38, 2023. Стор.19-28
2. Транспортний безвіз з Євросоюзом після червня 2024 року – які будуть зміни. URL: https://buh.ligazakon.net/news/226123_transportniy-bezvz-z-vrosoyuzom-pslya-chervnya-2024-roku--yak-budut-zmni
3. Що зміниться на ринку послуг автотранспорту за законопроектом № 4560 URL: https://buh.ligazakon.net/news/226958_shcho-zmnitsya-na-rinku-poslug-avtotransportu-za-zakonoproktom--4560
4. Експорт товарів у 2022 році зменшився на 35%, а імпорт на 19.6 %. URL: <https://finbalance.com.ua/news/uryad-eksport-tovariv-u-2022-rotsi-zmenshivsya-na-35-a-import---na-196>
5. Мінінфраструктури спрощує отримання ліцензії на основні види автомобільних перевезень від 06.04.2022 р. Урядовий портал. 2022. URL: <https://www.kmu.gov.ua/news/mininfrastrukturi-sproshchuyeotrimannya-licenziyi-na-osnovni-vidi-avtomobilnih-perevezen>
6. Угода між Україною та Європейським Союзом про вантажні перевезення автомобільним транспортом. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-22#Te
7. Томчук О.Ф., Головченко Я.О., Аналітична оцінка послуг вантажних перевезень в умовах воєнного стану. Економіка та суспільство Випуск 53. 2023. <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/issue/view/53>
8. Підсумки роботи залізничного транспорту України у 2022 році. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidsumky-roboty-zaliznychnoho-transportu-ukrayiny-u-2022-r>
9. Белашов Є. Роль наземного транспорту у стійкості міжнародних перевезень вантажів в умовах війни з РФ. Національний інститут стратегічних досліджень. URL: <http://surl.li/hlhrv>
10. Росія вийшла із «зернової угоди». Що це означає для України та світу. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c72ve44j72qo>
11. Офіційна сторінка Адміністрації морських портів України/Ukraine Sea Ports Authority у Facebook. URL: [https://www.facebook.com/uspa.gov.ua/posts/pfbid02o8XDSxRExkhpLR7dcBBWxtUVnqfFNd4V5WGHGqzSaHVMd8XcY8rWBtUcESMFFRJ7l?__cft__\[0\]=AZVLI9W3Sf5ISFioelX3hEtjV0Za_n07A51x2ocvPENkH0v_qIDqqvui7fPlcXp_r1FLbIs56VfizZAdgpYGFmCKYE0QrkFMfZu2rcho3F4Dsks1XYjLO3cVhYvUYFGfC51aggBGsorhRgJCRosRXki16_VyIO4_5PPYJzBR0E3bp1t0dDw2_spnI1EESfr0W0Q&__tn__=%2CO%2CP-R](https://www.facebook.com/uspa.gov.ua/posts/pfbid02o8XDSxRExkhpLR7dcBBWxtUVnqfFNd4V5WGHGqzSaHVMd8XcY8rWBtUcESMFFRJ7l?__cft__[0]=AZVLI9W3Sf5ISFioelX3hEtjV0Za_n07A51x2ocvPENkH0v_qIDqqvui7fPlcXp_r1FLbIs56VfizZAdgpYGFmCKYE0QrkFMfZu2rcho3F4Dsks1XYjLO3cVhYvUYFGfC51aggBGsorhRgJCRosRXki16_VyIO4_5PPYJzBR0E3bp1t0dDw2_spnI1EESfr0W0Q&__tn__=%2CO%2CP-R)
12. Для бізнесу плануються зміни у сфері ЗЕД — законопроекти в Раді. URL: https://buh.ligazakon.net/news/227897_dlya-bznesu-planuyutsya-zmni-u-sferi-zed--zakonoprokti-v-rad
13. Сергій Деркач: Розбудова кордону та реформа міжнародних пасажирських перевезень – пріоритети на 2024 рік. URL: <https://mtu.gov.ua/news/35100.html>

References:

1. Hnedina K. V., Nahornyy P. V. (2023). Rynok vantazhnykh perevezen' v Ukrayini: analiz suchasnoho stanu, vyklyky voyennoho chasu ta perspektyvy rozvytku. [The cargo transportation market in Ukraine: analysis of the current state, challenges of wartime and development prospects]. *Pidpryyemnytstvo i torhivlya*. 38, s. 19-28 [in Ukrainian].
2. Transportnyy bezviz z Yevrosoyuzom pislya chervnya 2024 roku – yaki budut' zminy. [Transport visa-free with the European Union after June 2024 - what changes will there be]. Available at: https://buh.ligazakon.net/news/226123_transportniy-bezvz-z-vrosoyuzom-pslya-chervnya-2024-roku--yak-budut-zmni [in Ukrainian].
3. Shcho zminyt'sya na rynku poslug avtotransportu za zakonoproiekтом № 4560 [What will change in the market of motor transport services under draft law No. 4560]. Available at: https://buh.ligazakon.net/news/226958_shcho-zmnitsya-na-ryнку-poslug-avtotransportu-za-zakonoproektom--4560 [in Ukrainian].
4. Eksport tovariv u 2022 rotsi zmenshyvsya na 35%, a import na 19.6 %.[Export of goods in 2022 decreased by 35%, and import by 19.6%]. Available at: <https://finbalance.com.ua/news/uryad-eksport-tovariv-u-2022-rotsi-zmenshyvsya-na-35-a-import---na-196> [in Ukrainian].
5. Mininfrastruktury sproshchuie otrymannia litsenzii na osnovni vydy avtomobilnykh perevezen vid 06.04.2022 r. [The Ministry of Infrastructure simplifies obtaining a license for the main types of road transport from April 6, 2022]. Uriadovyi portal. 2022. Available at: <https://www.kmu.gov.ua/news/mininfrastrukturi-sproshchuye-otrimannya-licenziyi-na-osnovni-vidi-avtomobilnih-perevezen> [in Ukrainian].
6. Uhoda mizh Ukrainoiu ta Yevropeiskym Soiuzom pro vantazhni perevezennia avtomobilnym transpor tom. [Agreement between Ukraine and the European Union on freight transportation by road]. Available at: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_001-22#Text [in Ukrainian].
7. Tomchuk O.F., Holovchenko YA.O.(2023). Analitychna otsinka poslug vantazhnykh perevezen' v umovakh voyennoho stanu. [Analytical assessment of cargo transportation services under martial law] *Ekonomika ta suspil'stvo*. 53. Available at: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/issue/view/53> [in Ukrainian].
8. Pidsumky roboty zaliznychnoho transportu Ukrayiny u 2022 rotsi. [Results of the railway transport of Ukraine in 2022]. Available at: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/pidsumky-roboty-zaliznychnoho-transportu-ukrayiny-u-2022-r> [in Ukrainian].
9. Bielashov, Ye. (2023), "The role of land transport in the stability of international cargo transportation in the conditions of the war with the Russian Federation", National institute for strategic studies, available at: <http://surl.li/hlhv> [in Ukrainian].
10. Росія вийшла із «зернової угоди». Що це означає для України та світу. BBC News Україна. URL: <https://www.bbc.com/ukrainian/articles/c72ve44j72qo>
11. Ofitsiina storinka Administratsii morskyykh portiv Ukrainy/Ukraine Sea Ports Authority u Facebook [Official page of the Administration of Seaports of Ukraine/Ukraine Sea Ports Authority u Facebook]. Available at: [https://www.facebook.com/uspa.gov.ua/posts/pfbid02o8XD SxRExkhpLR7dcBBWXtUVnqfFNd4V5WGHGqzSaHVMd8XcY8rWBtUcESMFFRJ7l?__cft__\[0\]=AZVLI9W3Sf5ISFioelX3hEtjV0Za_n07A51x2ocvPENkH0v_qIDqqvui7f_PlcXp_r1FLbIs56VfizZAdgpYGFmCKYE0QrkFMfZu2rcho3F4Dsks1XYjLO3cVhYvUYFGfC51agg_BgsorHrg_JCRosRXki16_VyIO4_5PPYJzBR0E3bp1t0dDw2_spnI1EESfr0W0Q&__tn__=%2CO%2CP-R](https://www.facebook.com/uspa.gov.ua/posts/pfbid02o8XD SxRExkhpLR7dcBBWXtUVnqfFNd4V5WGHGqzSaHVMd8XcY8rWBtUcESMFFRJ7l?__cft__[0]=AZVLI9W3Sf5ISFioelX3hEtjV0Za_n07A51x2ocvPENkH0v_qIDqqvui7f_PlcXp_r1FLbIs56VfizZAdgpYGFmCKYE0QrkFMfZu2rcho3F4Dsks1XYjLO3cVhYvUYFGfC51agg_BgsorHrg_JCRosRXki16_VyIO4_5PPYJzBR0E3bp1t0dDw2_spnI1EESfr0W0Q&__tn__=%2CO%2CP-R) [in Ukrainian].
12. Dlya biznesu planuyut'sya zminy u sferi ZED — zakonoproiekty v Radi. [For business, changes are planned in the field of foreign trade - draft laws in the Council]. Available at: https://buh.ligazakon.net/news/227897_dlya-biznesu-planuyutsya-zmni-u-sfer-zed--zakonoprokti-v-rad [in Ukrainian].
13. Serhiy Derkach: Rozbudova kordonu ta reforma mizhnarodnykh pasazhyrs'kykh perevezen' – priorityty na 2024 rik. [Serhii Derkach: Development of the border and reform of international passenger transportation are priorities for 2024]. Available at: <https://mtu.gov.ua/news/35100.html> [in Ukrainian].

УДК 331

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-352-360](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-352-360)

Бонярь Світлана Михайлівна доктор економічних наук, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій, Державний університет інфраструктури та технологій, вул. Огієнко, 19, м. Київ, 03049, <https://orcid.org/0000-0001-8910-7100>

Грабітченко Костянтин Миколайович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Державний університет інфраструктури та технологій, вул. Огієнко, 19, м. Київ, 03049, <https://orcid.org/0009-0007-3779-1407>

ДИСТРИБУЦІЯ ТОВАРІВ ЯК КЛЮЧОВА ГАЛУЗЬ РИНКОВОЇ ІНФРАСТРУКТУРИ: ФАКТОРИ, ФУНКЦІЇ ТА ЕТАПИ ЇЇ ОРГАНІЗАЦІЇ

Анотація. Розширення ринків та зростання масштабів економічних операцій потребує складнішого функціонування сфери товарообігу і тому є необхідність створення ефективних систем та механізмів щодо просування товарів від виробника до споживача. Розвиток дистрибуції товарів є важливою умовою у сфері ринкової економіки для забезпечення нормального функціонування ринків товарів та послуг, розвитку міст і регіонів, а також розширення міжнародних зв'язків. Зростання глобалізації всіх сфер бізнесу вимагає від вітчизняних підприємств швидкого адаптування до змін та використання зарубіжного досвіду, де дистрибуторська мережа підприємства повинна бути гнучкою та відповідати вимогам сучасного світу. Дистрибуція розглядається як процес просування товарів, де головними аспектами є створення високоякісного сервісу та ефективне управління ресурсами для задоволення потреб споживачів. Система дистрибуції об'єднує виробників та посередників, які у взаємодії здійснюють маркетингову, комерційну та логістичну діяльність з просування продукції до кінцевого споживача на умовах дистриб'юторського договору. Для забезпечення якісних умов дистрибуції товарів потрібен правильний вибір організатора системи дистрибуції та учасників каналів розподілу. Основними аспектами та умовами дистрибуції являється вартість товарів, знижки, умови продажу та сервіс для споживачів, а системи дистрибуції - послідовність виконання її етапів, структура, учасники, функції та організаційні складові. Структура системи дистрибуції складається з таких послідовних етапів, як: збутова та посередницька діяльність, гуртова та роздрібна торгівля. На етапах системи дистрибуції виконується різноманітні функції, такі як: пошук покупців, укладання угод, зберігання товарів, проведення маркетингових заходів тощо.

Співпраця всіх виробників та посередників залежить від формування ефективної системи дистрибуції, так як забезпечує не лише просування товарів на ринок, а й зміцнення їх конкурентних позицій. Важливим аспектом взаємодії є маркетинг комерційних та логістичних відносин, який передбачає широку та довготривалу співпрацю між партнерами. Дистрибуційна мережа є необхідною передумовою для подальшого розвитку підприємств, оскільки дає можливість розширення масштабів діяльності, розвитку нових компетенцій, отримання нових знань та створення нової вартості для споживача, що забезпечує їх конкурентоспроможність.

Ключові слова: глобалізація, управління, дистрибуція, система, ринок, постачання, логістика, підприємство.

Boniar Svitlana Mykhaylivna doctor of economic sciences, professor Department of Business Logistics and transport technologies, State University of Infrastructure and Technologies, St. Ohienko, 19, Kyiv, 03049, <https://orcid.org/0000-0001-8910-7100>

Hrabitchenko Kostiantyn Mikolayovich applicant for the third (educational and scientific) level of higher education, State University of Infrastructure and Technologies, St. Ohienko, 19, Kyiv, 03049, <https://orcid.org/0009-0007-3779-1407>

GOODS DISTRIBUTION AS A KEY BRANCH OF THE MARKET INFRASTRUCTURE: FACTORS, FUNCTIONS AND STAGES OF ITS ORGANIZATION

Abstract. The expansion of markets and the growth of the scale of economic operations require a more complex functioning of the sphere of goods circulation, and therefore there is a need to create effective systems and mechanisms for the promotion of goods from the producer to the consumer. The development of distribution of goods is an important condition in the field of market economy to ensure the normal functioning of the markets of goods and services, the development of cities and regions, as well as the expansion of international relations. The growing globalization of all areas of business requires domestic enterprises to quickly adapt to changes and use foreign experience, where the company's distribution network must be flexible and meet the requirements of the modern world. Distribution is considered as a process of promotion of goods, where the main aspects are the creation of high-quality service and effective management of resources to meet the needs of consumers. The distribution system unites manufacturers and intermediaries, who in cooperation carry out marketing, commercial and logistical activities for the promotion of products to the final consumer under the terms of the distribution agreement. To ensure quality conditions for the distribution of goods, the right choice of the organizer of the distribution system and the participants of the distribution channels is required. The main aspects and conditions of distribution are

the cost of goods, discounts, terms of sale and service for consumers, and the distribution system is the sequence of its stages, structure, participants, functions and organizational components. The structure of the distribution system consists of such successive stages as: sales and intermediary activities, wholesale and retail trade. At the stages of the distribution system, various functions are performed, such as: finding buyers, concluding agreements, storing goods, conducting marketing activities, etc. The cooperation of all manufacturers and intermediaries depends on the formation of an effective distribution system, as it ensures not only the promotion of goods to the market, but also the strengthening of their competitive positions. An important aspect of interaction is the marketing of commercial and logistic relations, which involves extensive and long-term cooperation between partners. The distribution network is a necessary prerequisite for the further development of enterprises, as it provides an opportunity to expand the scope of activities, develop new competencies, acquire new knowledge and create new value for the consumer, which ensures their competitiveness.

Keywords: globalization, management, distribution, system, market, supply, logistics, enterprise.

Постановка проблеми. Сьогоднішні умови економічної лібералізації та зростаюча глобалізація призводять до складнішого функціонування сфери товарообігу. Це зв'язано з розширенням ринків та зростанням масштабів економічних операцій. У зв'язку з цим, активно проводяться дослідження щодо створення ефективних систем та механізмів щодо просування товарів від виробника до споживача.

В Україні система товаропросування є далеко не ідеальною, вона є складною та витратною, що впливає на конкурентоспроможність, і це призводить до незбалансованості споживчого ринку, гальмування обігу товарів, нагромадження запасів у оптовій торгівлі, зросту заборгованості та збитковості майже всіх оптових підприємств.

У більшості країн світу дистрибуція товарів вважається однією з ключових галузей ринкової інфраструктури, що має постійний розвиток. Цей розвиток є необхідним у сфері ринкової економіки для забезпечення нормального функціонування ринків товарів та послуг, розвитку міст і регіонів, а також для розширення міжнародних зв'язків.

Початок переходу вітчизняної економіки на ринкові засади господарювання супроводжувався пошуком ефективних систем дистрибуції товарів. Багато підприємств стикалися з низьким рівнем ефективності традиційних систем збуту та потребою у використанні зарубіжного досвіду.

Світовий досвід надав значний обсяг наукових знань з організації та управління складними процесами реалізації товарів, включаючи системи дистрибуції. Зростання глобалізації охоплює всі сфери бізнесу, що вимагає від підприємств швидкого адаптування до змін. Таким чином, дистрибуторська мережа будь-якої компанії повинна бути гнучкою та відповідати вимогам сучасного світу [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У світовій літературі з питань удосконалення збутової діяльності та організації процесів дистрибуції виділяються наукові праці таких вчених, як Г. Армстронг, Г. Дж. Болт, Д. Джоббер, Ф. Котлер, Д. Ксардела, Д. Ланкастер, Г. Сандерс, Штерн, В. Льюїс, А.А. Томпсон, А. Дж. Стрикленд, А. В. Еткінсон, Г. Бекер, П. Масімо, А. Пауль, Дж. Кларк, Ф. Вікстед, Ж.-К. Тарондо та інші.

Українські дослідники, зокрема О. М. Азарян, В. В. Апопій, П.Ю. Балабан, Л. В. Балабанова, С. Г. Бабенко, Я. А. Гончарук, В. М. Гриньов, Є. В. Крикавський, В. Д. Лагутін, О. В. Лазурко, Л.О. Лігоненко, А. А. Мазаракі, В.М. Марченко, І.П. Міщук, С. В. Скібінський, О. Співак, М. В. Чорна, Н. І. Чухрай, О.В. Шляга та інші розглядали питання маркетингової, економічної та комерційної діяльності підприємств торгівлі, що залучені до систем дистрибуції, у період інституційних перетворень сфери обігу.

Метою статті є розгляд факторів, функцій та організації дистрибуції товарів як ефективних засобів забезпечення конкурентоспроможності підприємства на ринку та кращого обслуговування кінцевих споживачів.

Виклад основного матеріалу. У товарно-грошових відносинах процес доведення матеріальних благ від виробника до споживача є ключовим для функціонування суспільного виробництва. Він включає подолання часових та просторових бар'єрів між виробництвом і споживачем, а також зміну форм вартості товарів.

У початкових стадіях розвитку економічних систем головне завдання просування продукції до споживача покладалося на самого виробника. Проте з розвитком суспільного розподілу праці і торгівлі ця функція поступово передавалася до незалежних суб'єктів сфери товарного обігу, якими є оптові та роздрібні підприємства.

Збут розглядається як комплекс після виробничих операцій, які включають доробку, сортування, фасування, пакування, транспортування, складування, зберігання, доставку та продаж готової продукції. Цей процес завершується продажем товарів на ринку споживачів.

У сучасних економічних умовах багато товаровиробників спрямовують зусилля на відновлення контролю над процесами просування своєї продукції на ринок через фірмову торгівлю. Це означає створення власної мережі магазинів, в яких продаються переважно власні товари.

Фірмова мережа магазинів повинна мати не менше 75% товарів власного виробництва серед усього асортименту та не менше 80% товарів в роздрібному секторі, згідно з чинними нормативними актами [2,3].

Такий підхід дозволяє товаровиробникам зберігати більший контроль над якістю, ціною та презентацією своєї продукції на ринку. Власна мережа магазинів дозволяє підтримувати прямий контакт зі споживачами, забезпечує можливість швидко реагувати на їхні потреби та зміни на ринку.

Нормативні акти, що регулюють фірмову торгівлю, зазвичай встановлюють вимоги до асортименту магазинів, зокрема, щодо обсягу товарів власного виробництва. Це сприяє підтримці бренду товаровиробника та підсиленню його позицій на ринку.

Дистрибуція, яка отримала широке використання наприкінці 1950-х – початку 1960-х років, є важливою складовою маркетингової парадигми. В цей перехідний період від дефіциту до профіциту товарів термін «дистрибуція» став синонімом для «маркетингу». З тих пір дистрибуція відіграє ключову роль у просуванні товарів на ринок, забезпечуючи якісний сервіс та ефективне управління ресурсами.

Сучасне розуміння дистрибуції відноситься до процесу просування товарів, в якому головними аспектами є створення високоякісного сервісу та ефективне управління ресурсами для задоволення потреб споживачів.

Система дистрибуції - це складна економічна структура, яка об'єднує виробників та різноманітних посередників, що спільно здійснюють маркетингову, комерційну та логістичну діяльність з просування продукції до кінцевого споживача на умовах дистриб'юторського договору.

Важливо, щоб цей процес відповідав стратегії суб'єкта господарювання і був контрольований організатором системи, який встановлює умови продажу, ціни та стандарти обслуговування [4].

Також система дистрибуції базується на поєднанні таких основних складових, які впливають на процес збуту готової продукції (рис.1):

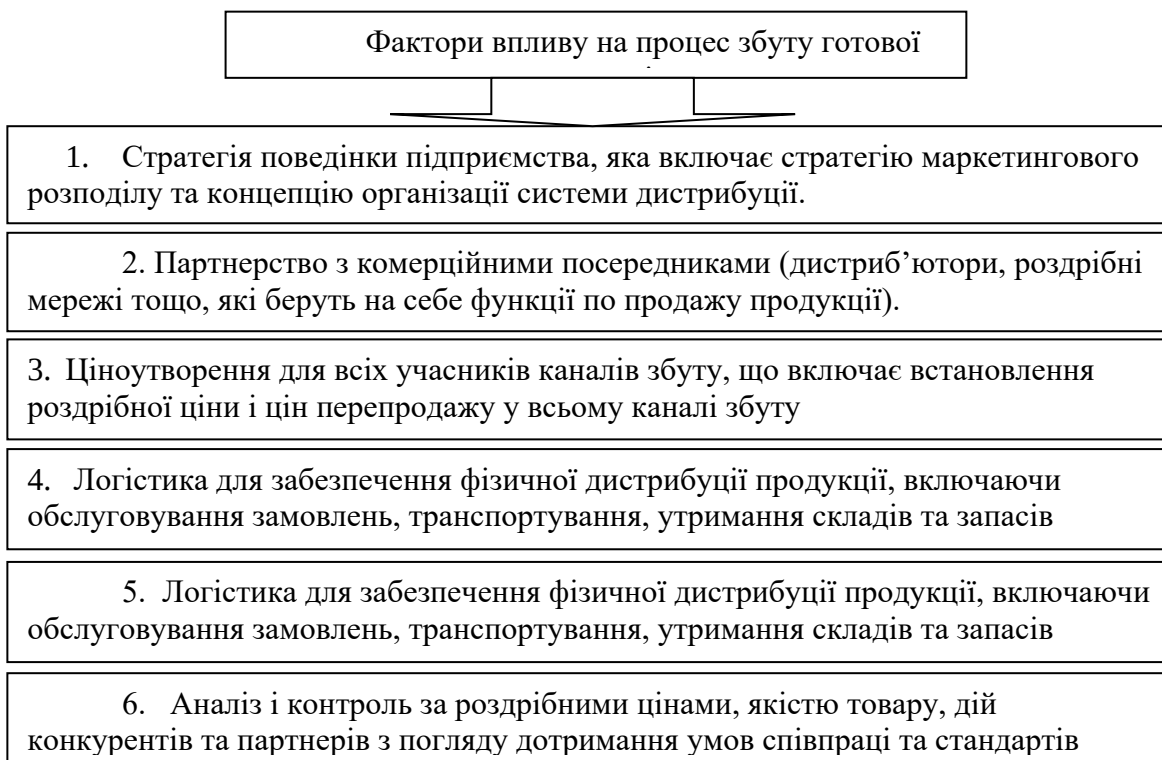

Рис.1. Фактори впливу на процес збуту готової продукції

- стратегія поведінки підприємства, яка включає стратегію маркетингового розподілу та концепцію організації системи дистрибуції. Це визначається стратегією виходу на ринок, вибором каналів збуту та партнерів для співпраці;
- партнерство з комерційними посередниками. Організація каналів збуту включає укладання договорів з посередниками, такими як дистриб'ютори, роздрібні мережі тощо, які беруть на себе функції по продажу продукції;
- ціноутворення повинно бути справедливим для всіх учасників каналів збуту, що включає встановлення роздрібною ціни і цін перепродажу у всьому каналі збуту;
- логістика є ключовою для забезпечення фізичної дистрибуції продукції, включаючи обслуговування замовлень, транспортування, утримання складів та запасів;
- аналіз і контроль за роздрібними цінами, наявністю товарів у місцях продажу, якістю подання товару, а також аналіз дій конкурентів та партнерів з погляду дотримання умов співпраці та стандартів обслуговування.

Ключовим моментом для забезпечення якісних умов дистрибуції товарів є правильний вибір організатора системи дистрибуції та учасників каналів розподілу.

Формування каналів розподілу відбувається при виконанні ряду важливих функцій, а саме (рис. 2):

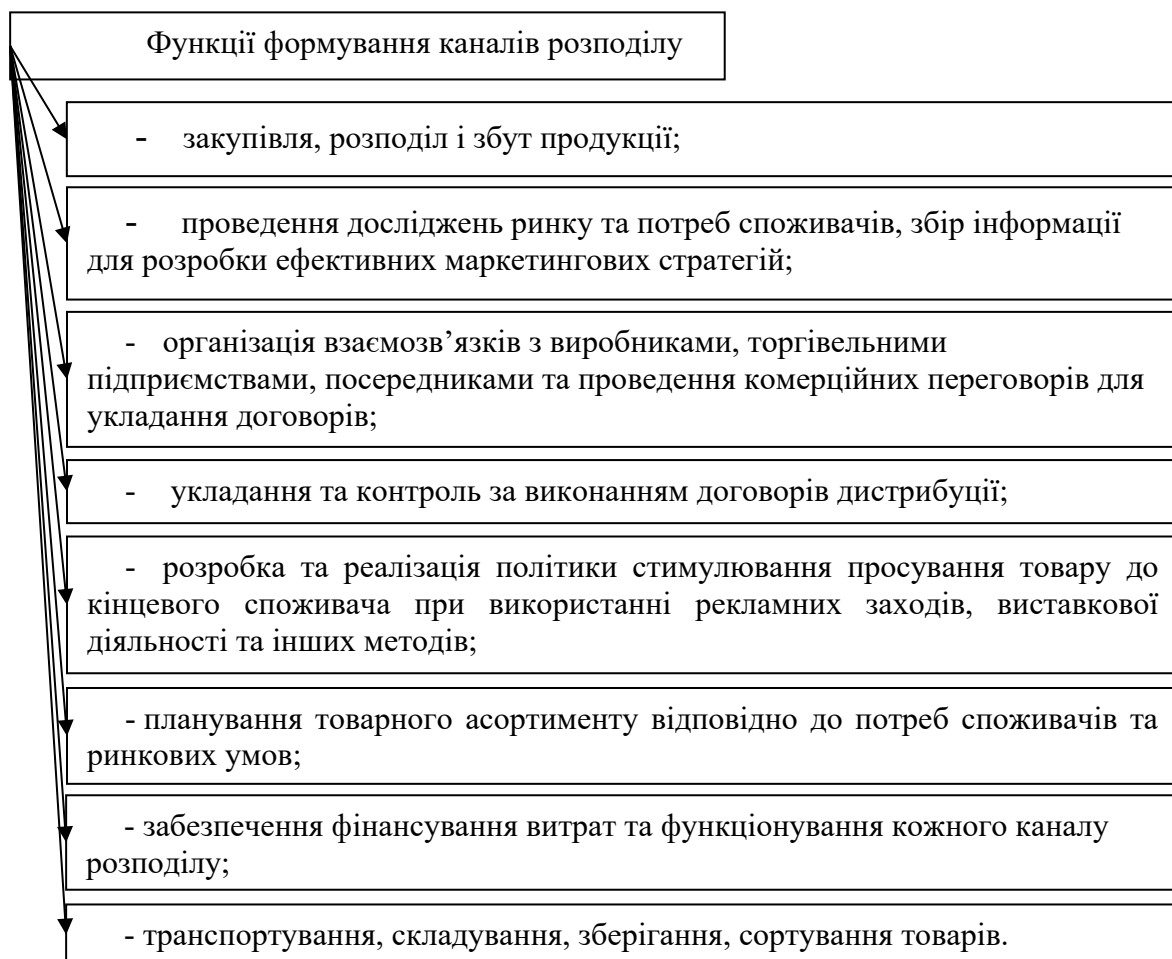

Рис. 2. Функції формування каналів розподілу

- закупівля, розподіл і збут продукції, де організатор системи дистрибуції повинен забезпечити ефективний процес закупівлі, розподілу та збуту товарів;
- проведення досліджень ринку та потреб споживачів, збір відповідної інформації для розробки ефективних маркетингових стратегій;
- організація взаємозв'язків з виробниками, торговельними підприємствами, посередниками та проведення комерційних переговорів для укладання договорів;
- укладання та контроль за виконанням договорів дистрибуції;
- розробка та реалізація політики стимулювання просування товару до кінцевого споживача при використанні рекламних заходів, виставкової діяльності та інших методів;
- планування товарного асортименту відповідно до потреб споживачів та ринкових умов;
- забезпечення фінансування витрат та функціонування кожного каналу розподілу;
- транспортування, складування, зберігання, сортування товарів.

До основних аспектів та умов дистрибуції відносяться: вартість товарів, знижки, умови продажу та сервіс для покупців, а ключовими компонентами системи дистрибуції є послідовність виконання її етапів, структура, учасники, функції та організаційні складові.

Структуру системи дистрибуції можна представити у вигляді процесу, який описує весь шлях просування товару від виробника до кінцевого споживача і складається з таких послідовних етапів, як: збутова та посередницька діяльність, гуртова та роздрібна торгівля (рис. 3).

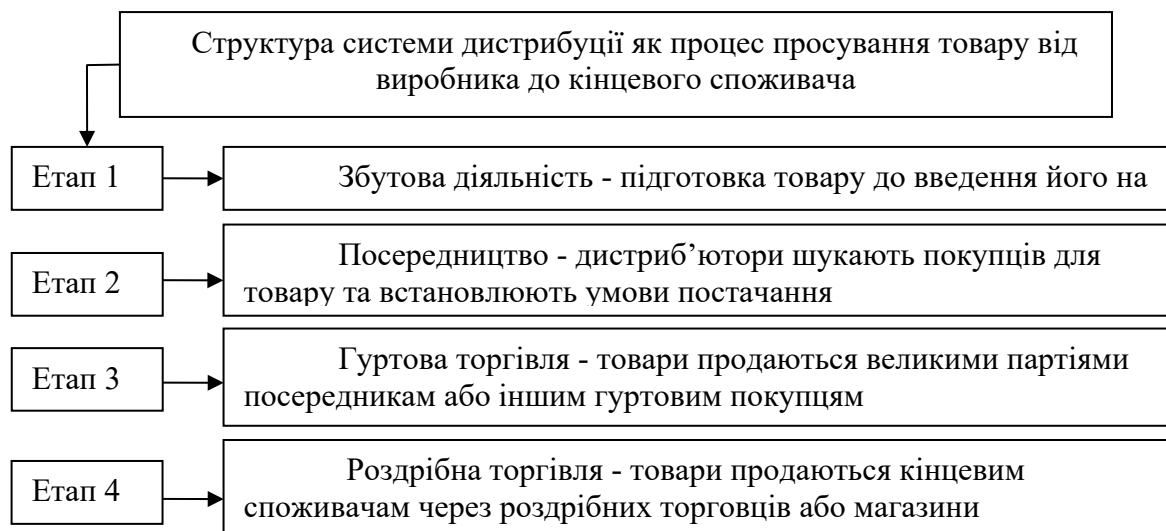

Рис. 3. Структура системи дистрибуції

На етапі збутової діяльності виробники ведуть підготовку товару до введення його на ринок, тобто сюди входить упаковка, маркетингова підтримка, інформування споживача про продукт, його оформлення, особливості та використання.

Етап посередництва дає інформацію, як дистриб'ютори шукають покупців для товару та встановлюють умови постачання. Також вони можуть проводити аналіз ринку та визначати потреби в товарах для розширення ринку збуту. Вони грають ключову роль у побудові та підтримці дилерської мережі, в обов'язки яких входить створення сучасних складів для зберігання товарів, формування власної мережі дилерів, забезпечення їх персоналом, фінансуванням та кредитуванням.

На етапі гуртової торгівлі товари продаються великими партіями посередникам або іншим гуртовим покупцям. Цей етап включає доведення товарів до проміжного споживача, що включає: зберігання, транспортування та формування партій товарів, гуртовий продаж і перерозподіл ринку. Суб'єктами цього етапу можуть бути гуртові бази, які працюють безпосередньо з кінцевим покупцем та можуть отримувати товари безпосередньо від виробника, а продаж проводять від свого імені та за свій рахунок. Важливою перевагою цього підходу є здатність дистриб'юторів працювати саме з кінцевими покупцями та уникати додаткових витрат, пов'язаних із залученням посередників, що може підвищити ефективність, а також забезпечити краще обслуговування кінцевих споживачів.

Логістичні центри та термінали стають провідними ланками гуртової торгівлі, оскільки вони виконують важливі функції зі зберігання, сортування та перерозподілу товарів. Ці центри і термінали можуть бути великими інтегрованими формуваннями, які координують рух товарів через ланки дистрибуційної системи. Біржі, аукціони та гуртові ярмарки також грають важливу роль у гуртовій торгівлі, створюючи умови для залучення товарів та укладання угод між постачальниками і покупцями.

Гуртові ринки, бази та логістичні центри, у свою чергу, здійснюють гуртову купівлю-продаж товарів і відносяться до сектора гуртової торгівлі. Ефективність діяльності суб'єктів гуртової торгівлі має прямий вплив на ефективність функціонування дистрибуційного каналу в цілому. Їх здатність організовувати виходи на об'єкти роздрібної торгівельної мережі є ключовим критерієм успіху, оскільки це впливає на швидкість, якість та ефективність доставки товарів до кінцевих споживачів.

На етапі роздрібної торгівлі товари продаються кінцевим споживачам через роздрібних торговців або магазини. Це є завершальний етап системи дистрибуційної мережі, де надається перед- та післяпродажний сервіс, проводиться реклама та вивчення попиту.

Важливо зазначити, що на кожному етапі системи дистрибуції відбувається ряд дій та виконується різноманітні функції, такі як пошук покупців, укладання угод, зберігання товарів, проведення маркетингових заходів тощо і їх спільна діяльність та взаємо узгодженість дозволяє товару успішно досягти свого кінцевого призначення – споживача.

Отже, формування ефективної системи дистрибуції є ключовим для співпраці всіх виробників та посередників, оскільки вона забезпечує не лише просування товарів на ринок, а й зміцнення їх конкурентних позицій. Головним

аспектом такої співпраці є маркетинг комерційних та логістичних відносин, який передбачає широку та довготривалу співпрацю між партнерами. Побудова дистрибуційної мережі мережевого типу або функціонування в межах такої структури є часто необхідною для подальшого розвитку підприємства, оскільки це дає можливість розширення масштабів діяльності, розвитку нових компетенцій, отримання нових знань та створення нової вартості для клієнтів, що забезпечує конкурентну перевагу [5].

Висновки. Отже, система дистрибуції є важливою складовою для всіх виробників та посередників, оскільки вона забезпечує просування товарів на ринку та зміцнення конкурентних позицій. Сучасні виклики у розвитку ринків підкреслюють важливість співпраці між підприємствами та необхідність створення мережі дистрибуції для ефективної взаємодії. Маркетинг комерційних та логістичних відносин передбачає широку та довготривалу співпрацю між партнерами. Побудова дистрибуційної мережі є важливою для подальшого розвитку підприємства, так як дозволяє розширити масштаби діяльності, розвинути нові компетенції та створити нову вартість для споживачів, що забезпечує його конкурентоспроможність на ринку.

Література:

1. Тридід О.М. Логістика: навч посібн. / О.М. Тридід. К.: Видавничий дім «Професіонал», 2008. 176 с.
2. Марченко В.М. Логістика: Підручник/ В.М. Марченко, В.В. Шутюк. К.: Видавничий дім «Артек», 2018. 312 с.
3. Міністерство економіки України. Про затвердження Рекомендацій щодо організації роботи фірмового магазину [Електронний ресурс] // департаменту політики внутрішньої торгівлі і побутових послуг. – 18. 01. – Режим доступу до ресурсу: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0012557-01#Text>.
4. Михаліцька Н. Я., Верескля М. Р. Логістичний менеджмент: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 440 с.
5. Карпов В.Є. © Карпов А.В. Менеджмент логістики. Навчальний посібник. Кіровоград: Науково-дослідний Центр «Інноваційні технології». 2013. 493 с.

References:

1. Trydid O.M. (2008). Lohistyka [Logistics]. K. Vydavnychy dim «Profesional», 176 p. [in Ukrainian].
2. Marchenko V.M. Shutuyuk V.V. (2018). Lohistyka [Logistics], Kyiv, Vydavnychy dim «Artek», 312 p. [in Ukrainian].
3. Ministerstvo ekonomiky Ukrayiny. Pro zatverdzhennya Rekomendatsiy shchodo orhanizatsiyi roboty firmovoho mahazynu [Ministry of Economy of Ukraine. About the approval of the Recommendations on the organization of the work of a branded store] *departamentu polityky vnutrishn'oyi torhivli i pobutovykh posluh – Department of Domestic Trade Policy and Household Services*. 18. 01. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v0012557-01#Text>. [in Ukrainian].
4. Mykhalits'ka N. YA., Veresklya M. R. (2020). Lohistychnyy menedzhment [Logistics management]. L'viv: L'vivs'ky derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav, 440p. [in Ukrainian].
5. Karpov V.YE., Karpov A.V. (2013). Menedzhment lohistyky. [Logistics management]. Kirovohrad: Naukovo-doslidnyy Tsentr «Innovatsiyini tekhnolohiyi», 493 p. [in Ukrainian].

УДК 330

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-361-368](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-361-368)

Бонярь Світлана Михайлівна доктор економічних наук, професор кафедри бізнес-логістики та транспортних технологій, Державний університет інфраструктури та технологій, вул. Огієнко, 19, м. Київ, 03049, <https://orcid.org/0000-0001-8910-7100>

Коврига Олег Михайлович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Державний університет інфраструктури та технологій, вул. Огієнко, 19, м. Київ, 03049, <https://orcid.org/0009-0009-6138-0821>

ОСОБЛИВОСТІ ОПЕРАТИВНОГО РІВНЯ РЕАЛІЗАЦІЇ ПРОЦЕСУ ПЛАНУВАННЯ ЛОГІСТИЧНОЇ СТРАТЕГІЇ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Анотація. У сучасних умовах, коли логістичний ринок переживає значні зміни, всі транспортні підприємства використовують стратегічне управління логістикою, яке спрямоване на оптимізацію витрат у логістичних процесах та забезпечення високої конкурентоспроможності. Планування логістичної стратегії представлено як взаємозв'язок стратегічного, тактичного та оперативного планування діяльності підприємства. Важливу роль відведено оперативному плануванню, що забезпечує своєчасне функціонування підприємства, координацію роботи всіх підрозділів, а також контроль і регулювання виробничих процесів та загальної діяльності підприємства.

Основні проблеми у логістиці - це розбіжність між потребами та фактичним станом справ, де процес розв'язання логістичної проблеми передбачає розподіл її на компоненти, вибір найбільш підходящих методів для їх вирішення та розгляд альтернативних рішень з метою знайти загальне рішення, при використанні принципів системності, комплексності та широкого охоплення дослідження проблеми.

Процес планування логістичної стратегії можна реалізувати за допомогою методики структуризації процесу планування. Розкриті особливості оперативного рівня реалізації процесу планування логістичної стратегії на транспортному підприємстві, де оперативне планування в логістиці повинно бути: гнучким, щоб швидко реагувати на зміни у попиту, умовах поставок, виробництва та інших факторах; орієнтованим на короткострокові періоди; враховувати конкретні деталі, а саме: обсяги замовлень, запаси, розклади поставок тощо; тісно інтегрованим з виробничим процесом та ланцюгом поставок для забезпечення ефективності та оптимізації ресурсів; покладатися на інформаційні системи та програмне забезпечення для

збору, аналізу та обробки даних, що забезпечить швидке та точне прийняття рішень; з постійним аналізом ризиків і контролем за виконанням запланованих заходів, при ефективній комунікації та співпраці між різними відділами підприємства, постачальниками та клієнтами для успішної реалізації стратегії логістики.

Логістичний план являється важливою частиною бізнес-плану, що складається з таких розділів, як: логістична стратегія, її цілі і задачі, організаційна структура, плани базових логістичних функцій, ризики і страхування, комп'ютерна підтримка логістичної стратегії, логістичний бюджет.

Ключові слова: управління, процес планування, логістика, стратегія, підприємство, транспорт.

Boniar Svitlana Mykhaylivna doctor of economic sciences, professor Department of Business Logistics and transport technologies, State University of Infrastructure and Technologies, St. Ohienko, 19, Kyiv, 03049, <https://orcid.org/0000-0001-8910-7100>

Kovryha Oleh Mikhailovich applicant for the third (educational and scientific) level of higher education, State University of Infrastructure and Technologies, St. Ohienko, 19, Kyiv, 03049, <https://orcid.org/0009-0009-6138-0821>

FEATURES OF THE OPERATIONAL LEVEL OF IMPLEMENTATION OF THE LOGISTICS STRATEGY PLANNING PROCESS AT THE ENTERPRISE

Abstract. In modern conditions, when the logistics market is undergoing significant changes, all enterprises use strategic logistics management, which is aimed at optimizing costs in logistics processes and ensuring high competitiveness. Logistics strategy planning is presented as a relationship between strategic, tactical and operational planning of the enterprise. An important role is assigned to operational planning, which ensures timely functioning of the enterprise, coordination of the work of all divisions, as well as control and regulation of production processes and general activity of the enterprise.

The main problems in logistics are the discrepancy between needs and the actual state of affairs, where the process of solving a logistics problem involves dividing it into components, choosing the most suitable methods for solving them, and considering alternative solutions with the aim of finding a general solution, using the principles of system, complexity and broad coverage of the research problem.

The process of planning a logistics strategy can be implemented using the method of structuring the planning process. The features of the operational level of the implementation of the logistics strategy planning process at the enterprise are

revealed, where operational planning in logistics must be: flexible in order to quickly respond to changes in demand, supply conditions, production and other factors; focused on short-term periods; take into account specific details, namely: order volumes, stocks, delivery schedules, etc.; tightly integrated with the production process and supply chain to ensure efficiency and optimize resources; rely on information systems and software to collect, analyze and process data that will ensure fast and accurate decision-making; with constant risk analysis and control over the implementation of planned activities, with effective communication and cooperation between different departments of the enterprise, suppliers and customers for the successful implementation of the logistics strategy.

The logistics plan is an important part of the business plan, which consists of such sections as: logistics strategy, its goals and objectives, organizational structure, plans of basic logistics functions, risks and insurance, computer support of logistics strategy, logistics budget.

Keywords: management, planning process, logistics, strategy, enterprise, transport.

Постановка проблеми. Сьогодні, в час великих зрушень та змін на ринку, майже всі транспортні підприємства використовують логістичне стратегічне управління, в основі якого лежить мінімізація витрат логістичних каналів та забезпечення високої конкурентоспроможності.

Процес планування логістичної стратегії розглядається як взаємозв'язок стратегічного, тактичного та оперативного планування діяльності транспортного підприємства.

Велике значення для розвитку організації має оперативне планування, бо саме на цьому етапі проводиться своєчасне забезпечення його діяльності, координація роботи всіх підрозділів, здійснюється контроль і регулювання ходу виробничого процесу та роботи підприємства в цілому [1].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями стратегічного управління логістикою, оперативним управлінням логістикою та плануванням логістичної стратегії підприємства займалися такі зарубіжні та вітчизняні науковці як: А.В. Євдокимов, Є.В. Крикавський, М.В. Талан, О.М. Тридід, Д. Уотерсом, Д. Спітал, Ч. Харрісон, М. Крістофер, Д.Балу, Д.Томас та інші.

Але особливостям оперативного рівня реалізації процесу планування логістичної стратегії на транспортному підприємстві не приділялося належного рівня, що потребує подальшого дослідження.

Метою статті є розгляд особливостей оперативного рівня реалізації процесу планування логістичної стратегії для досягнення успіху транспортного підприємства.

Виклад основного матеріалу. Основною особливістю логістичних систем є їх направленість на задоволення запитів споживачів, що розглядається як зворотній зв'язок системи, що визначає в кінцевому результаті стратегічні цілі функціонування.

Логістична система характеризується внутрісистемними зв'язками та зв'язками з зовнішнім середовищем. Це система із замкнутими входними та вихідними потоками, тому її зв'язки з зовнішнім середовищем характеризуються в основному як циклічні та синергетичні.

Синергетичний зв'язок - зв'язок в системі, яка при сумісних діях незалежних елементів системи забезпечує збільшення загального ефекту до величини більшої, ніж суми ефектів цих самих елементів, що діють незалежно, тобто посилюючи зв'язок елементів системи [2].

Основною логістичною проблемою являється невідповідність між необхідним (бажаним) та фактичним станом справ в сфері логістики.

Структуризація логістичної проблеми складається з розгляду:

- реальних цілей функціонування логістичної системи;
- альтернативних шляхів досягнення цих цілей;
- взаємозв'язків між компонентами в процесі реалізації кожної альтернативи;
- досягнення поглибленого розуміння зовнішніх умов, в яких виникла проблема;
- обмежень та наслідків того чи іншого варіанту дій.

Вирішення логістичної проблеми виконується в такій послідовності:

- логістична проблема розбивається на складові частини, більш доступні для вирішення;
- обираються та використовуються найбільш підходящі спеціальні методи для вирішення окремих елементів проблеми;
- приватні рішення розглядаються так, щоб було побудовано загальне вирішення логістичної проблеми.

При цьому необхідно дотримуватися таких принципів, як:

- системність (цілеспрямованість, упорядкованість та організованість);
- комплексність, під якою розуміють різнобічність, взаємопов'язаність та взаємозумовленість;
- широта охоплення дослідження проблеми.

Зміст процесу планування логістичної стратегії розглядається як з'єднання початкового стану, цілей логістики і логістичних методів для досягнення мінімальних логістичних витрат.

Реалізацію процесу планування логістичної стратегії на транспортному підприємстві можна проводити за допомогою методики структуризації процесу планування.

Модель процесу планування і реалізації логістичної стратегії транспортного підприємства, що складає з ряду стадій, представлена на рис.1 [3].

Підсистема оперативного планування включає вибір логістичної стратегії, реалізацію логістичної стратегії та контроль.

Оперативний рівень процесу планування логістичної стратегії на підприємстві має свої особливості, які є важливими для реалізації цього процесу (рис.2).

Тобто, оперативне планування в логістиці:

- повинно бути гнучким, щоб швидко реагувати на зміни у попиті, умовах поставок, виробництва та інших факторах;
- зазвичай орієнтоване на короткострокові періоди, від декількох днів до кількох місяців, що дозволяє швидко адаптуватися до змін у попиті та інших умовах;

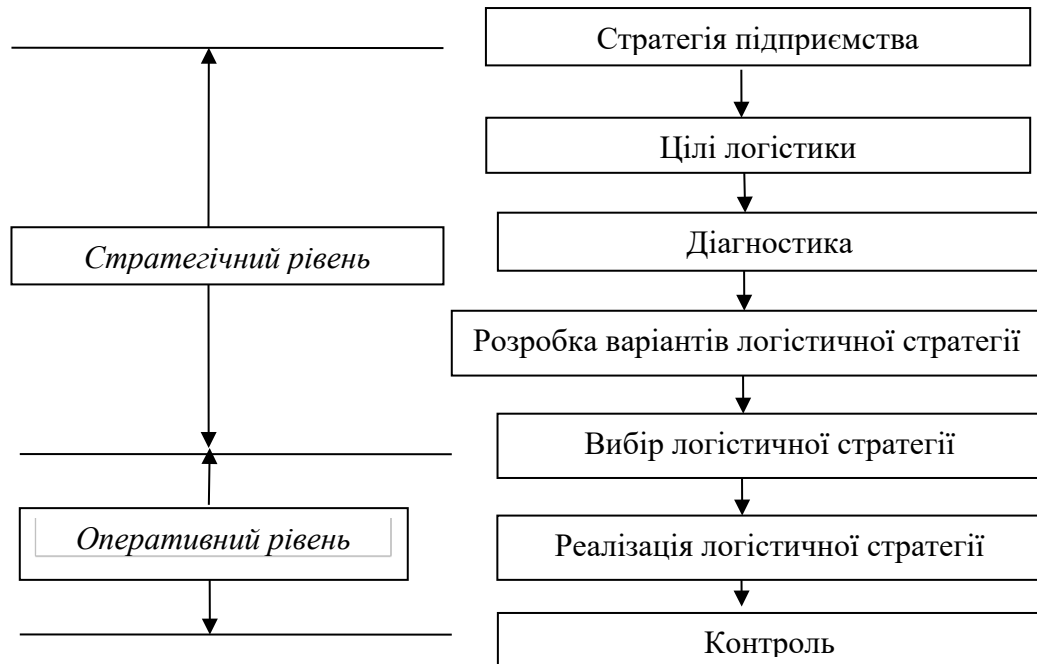

Рис. 1. Модель процесу планування і реалізації логістичної стратегії

Рис. 2. Особливості оперативного рівня реалізації процесу планування логістичної стратегії на підприємстві

- враховує конкретні деталі, такі як конкретні обсяги замовлень, запаси, розклади поставок тощо;
- повинно бути тісно інтегроване з виробничим процесом та ланцюгом поставок для забезпечення ефективності та оптимізації ресурсів;
- часто покладається на інформаційні системи та програмне забезпечення для збору, аналізу та обробки даних, що дозволяє забезпечити швидке та точне прийняття рішень;
- передбачає постійний аналіз ризиків і контроль за виконанням запланованих заходів, щоб уникнути можливих проблем та забезпечити досягнення цілей;
- часто вимагає ефективної комунікації та співпраці між різними відділами підприємства, постачальниками та клієнтами для успішної реалізації стратегії логістики.

Як вихідний документ реалізації логістичної стратегії являється логістика-план, що є документом, у якому в структурованому виді представлені шляхи досягнення цілей логістики. Логістика-план розглядається як програма, що направляє діяльність підприємства протягом тривалого періоду часу на досягнення поставлених задач та рішення цілей стратегії транспортного підприємства.

Процес планування логістичної стратегії завершується контролем. На цій стадії обрана стратегія оцінюється по ступені досягнення цілей логістики, мікросистеми. Гнучкість логістики-плану припускає його коректування при діловій і соціальній обстановці, що знаходиться в постійній зміні та потребує швидкої адаптації.

У процесі оперативного планування розробляються плани поточної логістичної діяльності і ситуаційні: перші включають функціональні плани по її сферах (постачання, виробництво, збут), другі – заходу для непередбачених, небажаних змін [1].

У рамках оперативного планування здійснюється фінансове планування, у процесі якого складаються бюджети для підрозділів, підприємства в цілому, і виробляється контроль за ефективністю використання фінансових резервів.

Також додатково можна враховувати:

- планування виробничих потреб, визначення обсягів виробництва, потреб у сировині та матеріалах, а також планування виробничих ресурсів;
- визначення оптимальних рівнів запасів і планування їх з урахуванням потреб виробництва, прогнозованого попиту та можливих затримок у поставках;
- планування логістичних операцій, таких як транспортування, зберігання, управління запасами тощо, з метою забезпечення ефективності логістичних процесів;
- проведення моніторингу виконання планів з метою вчасного виявлення відхилень від поставлених цілей і прийняття корективних заходів;

- проведення аналізу ризиків, пов'язаних з виконанням планів, і визначення стратегій їх управління для забезпечення стабільності і надійності логістичних процесів;

- пошук оптимальних рішень щодо використання ресурсів підприємства (людських, фінансових, матеріальних тощо) з метою максимізації ефективності і прибутковості.

Логістика-план можна розглядати як складову частину бізнес-плану. Об'єктом його розробки і реалізації є мікрологістична система транспортного підприємства. Макет логістики-плану повинен включати наступні розділи:

1. Логістична стратегія, її цілі і задачі.
2. Організаційна структура.
3. Плани базових логістичних функцій:
 - а) постачання;
 - б) виробництво;
 - в) збут.
4. Ризики і страхування.
5. Комп'ютерна підтримка логістичної стратегії.
6. Логістичний бюджет.

Робота з формування безпосередньо логістики-плану починається з перебудови організаційної структури. Для різних ситуацій реалізації логістичної стратегії в плані ризиків пропонується розробляти кілька альтернативних заходів, спрямованих на пристосування до непередбачених змін.

Логістичний бюджет розробляється логістичками разом з іншими підрозділами підприємства і показує наявність або відсутність ресурсів для реалізації логістичної стратегії [4].

Висновки. Отже, процес планування і реалізації логістичної стратегії здійснюється на двох рівнях, а саме на стратегічному, де виконується ряд послідовних дій: розробка цілей та задач логістичної стратегії підприємства, діагностика та розробка альтернативних варіантів логістичної стратегії, та оперативному рівні, де виконуються такі дії як: вибір конкретної логістичної стратегії, її реалізація та контроль за виконанням дій.

Оперативне планування являється кінцевою ланкою в системі планування логістичної діяльності підприємства, в процесі здійснення якого проводиться детальна розробка різних планів підприємства на короткі проміжки часу (місяць, декаду, тиждень, добу чи зміну).

В статті розкриті особливості оперативного рівня реалізації процесу планування логістичної стратегії, які спрямовані на забезпечення щоденної операційної ефективності логістичних процесів транспортного підприємства, де важливою складовою є точність та швидкість виконання транспортних послуг.

Результатом реалізації логістичної стратегії є логістика-план, що являється програмою діяльності транспортного підприємства протягом тривалого періоду часу на досягнення поставлених задач та рішення цілей стратегії транспортного підприємства.

Література:

1. Марченко В.М. Логістика: Підручник/ В.М. Марченко, В.В. Шутюк. К.: Видавничий дім «Арте́к», 2018. 312 с.
2. Денисенко М. П., Левковець П. Р., Михайлова Л. І. та ін. Організація та проектування логістичних систем: Підручник / за ред. проф. М. П. Денисенка, проф. П. Р. Левковця, проф. Л. І. Михайлової. К.: Центр учбової літератури, 2010. 336 с.
3. Михаліцька Н. Я., Верескля М. Р. Логістичний менеджмент: навчальний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2020. 440 с.
4. Тридід О.М. Логістика: навч посібн. / О.М. Тридід. К.: Видавничий дім «Професіонал», 2008. 176 с.

References:

1. Marchenko V.M. Shutyuk V.V. (2018). Lohistyka [Logistics], Kyiv, Vydavnychyy dim «Artek», 312 p. [in Ukrainian].
2. Denysenko, M. P. Levkovets', P. R. and Mykhajlova, L. I. (2010), Orhanizatsiia ta proektuvannia lohistychnykh system [Organization and planning of logistics systems], Tsentr uchbovoi literatury, Kyiv, 336 p. [in Ukrainian].
3. Mykhalits'ka N. YA., Veresklya M. R. (2020). Lohistychnyy menedzhment [Logistics management]. L'viv: L'vivs'kyy derzhavnyy universytet vnutrishnikh sprav, 440p. [in Ukrainian].
4. Trydid O.M. (2008). Lohistyka [Logistics]. K. Vydavnychyy dim «Profesional», 176 p. [in Ukrainian].

УДК 336::658

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-369-382](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-369-382)

Громяк Святослав Ігорович кандидат економічних наук, доцент кафедри інформаційних систем у менеджменті, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, тел.: (032) 239-41-11, <https://orcid.org/0009-0003-5066-0621>

НАЦІОНАЛЬНЕ БАГАТСТВО ЯК ОБ'ЄКТ УПРАВЛІННЯ

Анотація. У статті розглядається еволюція концепції національного багатства, простежуючи її витoki від Адама Сміта, який зосереджував увагу на виробничих можливостях нації та накопиченні капіталу, до сучасних інтерпретацій, які включають людський та природний капітал, зокрема модель Світового банку, модель сталого розвитку Поттера, а також ряд альтернативних індексів, серед них як ті, що базуються на статистичних даних структури капіталі, так і ті, що базуються на сентиментах (результатах опитувань), наприклад Бутанський індекс валового національного щастя.

У статті розглянуто обмеження існуючих моделей, що використовуються для вимірювання національного багатства, коли ми розглядаємо стратегічні горизонти 25 років і більше, пропонуються шляхи вдосконалення, а саме: до компонент моделі варто додати складову, яка відповідає за інформаційні (зокрема хмарні) технології та ресурси; варто вдосконалити одиниці вимірювання, уникаючи вираження у грошовій формі; варто врахувати історичний аспект, для цього врахувати еволюцію системи цінностей; національне багатство слід розглядати як суму потоків, як тих, які примножують, так і тих які руйнують його; потрібно заглянути за горизонт статистичних тенденцій, щоб по можливості віднайти точки економічної сингулярності й прямувати або навпаки уникати їх; потрібно враховувати зв'язки між моделями національного багатства окремо взятих країн.

Дано визначення економічної сингулярності на мікрорівні, а саме: критичний фактор чи група факторів, об'єктів, явищ чи технологій, поява або зникнення яких призводить до значних структурних змін у екосистемі об'єкта управління і найчастіше призводить до повного його руйнування (кризи) або ж навпаки до стрибка на якісно новий рівень. Наводиться приклад такої сингулярності у факторі виробничої функції, який відповідає за асортимент.

Стаття завершується дискусією про притягання між економічними суб'єктами, пропонуючи формулу, яка враховує активний капітал (як такий, що активований грошовими потоками) і комунікацію. Автор припускає, що цей метод може виявити економічні сингулярності й таким чином дати ключ щодо динаміки національного багатства на макрорівні.

Ключові слова: модель національного багатства, ВВП, ВВП на душу населення, індекси багатства, сталий розвиток, економічна сингулярність, грошові потоки, виробнича функція, асортимент, фактори виробництва, капітал.

Hromyak Svyatoslav Ihorovych PhD of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Information Systems in Management, Ivan Franko National University of Lviv, 1, Universytetska St., Lviv, tel.: (032) 239-41-11, <https://orcid.org/0009-0003-5066-0621>

NATIONAL WEALTH AS AN OBJECT OF MANAGEMENT

Abstract. The article discusses the evolution of the concept of national wealth, tracing its origins from Adam Smith, who focused on the productive capacity of a nation and capital accumulation, to modern interpretations that include human and natural capital, in particular the World Bank model, Potter's model of sustainable development, as well as a number of alternative indices, including both those based on statistical data on the capital structure and those based on sentiment (survey results), such as the Bhutanese Gross National Happiness Index.

The article considers the limitations of the existing models used to measure national wealth when we consider strategic horizons of 25 years and more, and suggests ways to improve, namely: a component responsible for information and cloud technologies and resources should be added to the model components; units of measurement should be improved, avoiding expression in monetary terms; the historical aspect should be taken into account, to take into account the evolution of the value system; national wealth should be viewed as the sum of flows, both those that increase and those that erupt it; it is necessary to look beyond the horizon of statistical trends in order to find points of economic singularity and to pursue or avoid them, if possible; it is necessary to take into account the links between the national wealth models of individual countries.

The author defines economic singularity at the microeconomics level, namely, a critical factor or a group of factors, objects, phenomena or technologies, the appearance or disappearance of which leads to significant structural changes in the ecosystem of the object of management and most often leads to its complete destruction (crisis) or, conversely, to a leap to a qualitatively new level. An example of such a singularity is given in the factor of the production function responsible for the assortment.

The final part of article contains the discussion of the attraction between economic agents, proposing a formula that takes into account active capital (as activated by cash flows) and communication. The author suggests that this method can identify economic singularities and thus provide clues to the dynamics of national wealth at the macroeconomics level.

Keywords: national wealth model, GDP, GDP per capita, wealth indexes, sustainable development, economic singularity, cash flows, production function, assortment, factors of production, capital.

Постановка проблеми. Для побудови доктрин розвитку дуже важливо правильно підібрати критерії оцінки визначити поточні значення та місце окремо взятої країни по відношенню до інших країн, а також перспективні напрямки, в яких потрібно стимулювати такий розвиток. Традиційно рівень розвитку оцінюється за значенням ВВП на душу населення. Однак, Джозеф Стігліц, відомий економіст і Нобелівський лауреат, віце-президент Світового банку 1997-2000 роках, дуже влучно окреслив проблему неадекватності ВВП, як мірила добробуту та економічної ефективності на різних платформах, в тому числі пов'язаних зі Світовим банком, сказавши «ВВП дуже поганий інструмент для вимірювання того, що має значення». Тож проблема оцінки національного добробуту є основною у рамках даної статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз зарубіжних джерел достатньо висвітлено у першій частині викладу основного матеріалу. Над цією темою також працюють і українські вчені, зокрема: М. І. Долішній, В. С. Кравців, Л. Г. Мельник, І.А. Брижань. Дослідження ведуться щодо адаптації моделі сталого розвитку – ця тема стабільно представляє інтерес після Саміту Землі, проведеному ООН у Ріо-де-Жанейро у 1992 році. Також увага вітчизняних і зарубіжних вчених прикута до таких питань як: проблема розвитку найбідніших регіонів планети та подолання бідності; розвитку трудового потенціалу; темі глобального потепління та іншим питанням екології [23]; ефективному використанню натуральних ресурсів тощо. Також часто досліджується якісна структура певних видів капіталу, наприклад банківський капітал чи трудові ресурси [24]. Слід зазначити, що існуючі набори даних та методики накладають певні обмеження на об'єкт дослідження, звужуючи його, не даючи охопити картину повністю. Тож ми маємо широке поле для подальших досліджень у цьому напрямку.

Мета статті. Метою дослідження, яке висвітлено у цій статті був розгляд існуючих підходів оцінки рівня національного достатку. Оцінка можливості їх використання для планування стратегій з довгим горизонтом виконання. Дуже важливо віднайти ключові моменти, які можуть стати на заваді такого використання існуючих показників а також можливість їхнього вдосконалення чи адаптації для використання у власному підході до управління національним багатством.

Виклад основного матеріалу. Термін національне багатство вперше з'явився у праці провідного економіста Адама Сміта «Дослідження природи та причин багатства народів» у 1776 році [1]. Визначення Сміта зосереджувалося на виробничих можливостях робочої сили нації та накопиченні капіталу. Він стверджував, що багатство нації вимірюється не її запасами золота та срібла, а сукупністю її економічного виробництва та торгівлі. Фактично Сміт заклав підвалини для оцінки національного багатства шляхом вимірювання ВВП та його похідних, зокрема ВВП на душу населення. З тих часів і до наших днів

відбулася еволюція цього терміну, адже самого ВВП, як одномоментного зрізу продуктивності виробничих потужностей, недостатньо для оцінки сукупності тих благ і надбань, які є у нації, а отже це обмежує можливості для ефективного управління у стратегічній перспективі з горизонтом 25 років і більше.

Концепція людського капіталу як частини національного багатства з часом приписувалася кільком економістам. Найбільш раннє офіційне використання терміну «людський капітал» в економіці, ймовірно, було за Ірвінгом Фішером у 1897 році [2]. Однак першим обговоренням ідеї якісної складової людського капіталу вважають Артура Сесіла Пігу (зокрема, йдеться про його «Економіку добробуту» датовану 1920 роком [3]), який наголосив на важливості інвестицій у людський капітал. Очевидно, що людський капітал оцінювали і набагато раніше. Йдеться про примітивну натуральну оцінку на рівні окремих домогосподарств, наприклад, коли оцінювали кількість і вартість рабів на плантаціях бавовни, ціну того чи іншого гладіатора в залежності від стану його здоров'я та бойових навиків, чи про кріпаків з трудовою повинністю. У сучасної людини такі оцінки викликають шок і сплеск негативних емоцій, а колись – це була норма. Торкаючись теми людського капіталу в контексті національного багатства, йдеться про якісний стрибок у розумінні змісту такого капіталу, як важливого фактору національного виробництва, його розвитку, ролі освіти, спеціалізації, тощо.

Термін набув широкого використання в економіці після того, як його популяризували економісти Чиказької школи, зокрема Гарі Беккер, Якоб Мінсер і Теодор Шульц у середині 20 століття. Книга Беккера під назвою «Людський капітал» [4], опублікована в 1964 році, стала основоположною у цьому напрямку на багато років. З точки зору Беккера, людський капітал подібний до фізичних засобів виробництва, таких як фабрики та машини. Таким чином, можна інвестувати в людський капітал (через освіту, навчання, лікування), а результати частково залежать від норми прибутку на людський капітал. Цей підхід використовує ІТ кластер, взявши шефство над викладанням ІТ спеціальностей у вищих навчальних закладах.

Ці економісти визнали, що навички, знання та здібності людей можна розглядати як форму капіталу, оскільки інвестиції в людей можуть приносити прибуток, як і інвестиції у фізичний капітал. Це ширше розуміння багатства, включаючи людський капітал, суттєво вплинуло на економічну думку та політику, включно з підходами таких установ, як Світовий банк.

Варто окремо відзначити теорію Мальтуса [5], з бачень якого походить популярна конспірологічна теорія «золотого мільярда», а також політика стримування народжуваності «одна сім'я – одна дитина», яку проводив китайський уряд у минулому столітті, зіткнувшись зрештою з демографічною проблемою відомою як «старіння нації». Мальтус стверджував, що ріст населення призводить до зниження темпів росту (математично вірно, адже ВВП на душу населення обернено пропорційний до кількості цього

населення), а також до виснаження базових ресурсів (на його думку, з часом виникне проблема голоду через обмежені можливості засобів виробництва, зокрема земельних ресурсів). Мальтуса, який недооцінював потенціал науково-технічного прогресу, критикував цілий ряд економістів, зокрема Маркс, який говорив, що проблема не стільки у чисельності населення як у розподілі капіталу, тобто засобів праці [6].

Зрештою, через декілька десятиліть ідеї Мальтуса знаходять несподівану інтерпретацію, з'являється концепція «природного капіталу». Це була реакція на хижацьке ставлення до природи і невідновлюваних ресурсів. Термін вперше використав економіст Е. Ф. Шумахер у 1970-х роках [7]. Пізніше Порріттом його було включено до Моделі Сталого Розвитку «П'ять Капіталів Форуму Майбутнього» [8], яка розширила традиційне уявлення про економічний капітал, включивши природні ресурси та екосистеми як невід'ємні частини багатства нації. Також варто відзначити роботу провідного еколога Жака-Іва Кусто, зокрема один з епізодів, який присвячений хижацькому вирубуванню лісів заради деревного вугілля на архіпелазі Гаїті [19].

Відтоді ця ідея була розроблена численними вченими та організаціями, що призвело до її нинішнього використання в екологічній економіці та політиці. Світовий банк і Організація Об'єднаних Націй також прийняли цю концепцію, інтегрувавши її у свої рамки для оцінки та звітності щодо стійкості національних і глобальних економік.

Зараз визнано, що природний капітал охоплює всі природні активи Землі, включаючи геологію, ґрунт, повітря, воду та всі живі істоти, які роблять життя людини можливим (йдеться про існування людини в екосистемі), іншими словами, ресурси необхідні для виживання та економічної діяльності. Таке ширше розуміння національного багатства має вирішальне значення для сприяння сталому розвитку та забезпечення того, щоб економічне зростання не виснажило природні ресурси, від яких залежатимуть майбутні покоління.

Згідно з моделлю сталого розвитку Поррітта ми говоримо про п'ять видів капіталу, які певною мірою можна розглядати як складові національного багатства:

1. **Природний.** Включає ресурси (відновлювані та невідновлювані матеріали), поглиначі (які поглинають, нейтралізують або переробляють відходи) та процеси (такі як регулювання клімату). Природний капітал має фундаментальне значення для виробництва і самого життя.
2. **Людський.** Складається зі здоров'я, знань, навичок і мотивації людей, які необхідні для продуктивної праці. Освіта та професійна підготовка відіграють центральну роль у розвитку людського капіталу.
3. **Соціальний.** Це стосується інституцій, які допомагають підтримувати і розвивати людський капітал у партнерстві з іншими, такими як сім'ї, громади, підприємства, школи і добровільні організації.

4. **Виробничий.** Складається з матеріальних благ або основних фондів, які сприяють виробничому процесу, таких як інструменти, машини та будівлі.

5. **Фінансовий.** Хоча фінансовий капітал дозволяє володіти іншими видами капіталу і торгувати ними, він не має реальної вартості сам по собі, але є представником природного, людського, соціального або виробничого капіталу (наприклад, акції, облігації або банкноти).

Якщо ж брати модель, яка використовується на сьогоднішній день Світовим банком, то тут маємо лише чотири складові [22]:

1. **Вироблений капітал:** інфраструктура та промислові активи, які сприяють виробництву а також вироблені блага, які призначені для споживання.

2. **Природний капітал:** оцінка природних ресурсів і екологічних активів.

3. **Людський капітал:** потенційні прибутки та здібності населення.

4. **Чисті іноземні активи:** баланс іноземних інвестицій і зобов'язань країни.

У вітчизняних джерелах [10] знаходимо таке визначення: *Національне багатство — це сукупність матеріальних благ і духовних цінностей, нагромаджених суспільством за всю його історію, які мають ринкову цінність і можуть обмінюватися на гроші або інші блага.*

Слід відмітити, що у всіх вказаних моделях та підходах національне багатство корелює з таким терміном як капітал, своєю чергою частина цього капіталу виступає у ролі факторів виробництва. У окремих джерелах, зокрема вітчизняних, існує тенденція у дусі меркантилізму звести все до натуральних одиниць або ж до грошового вираження. Також видно, що термін еволюціонує, йде прогрес у бік більш якісного вираження складових національного багатства (розширюється його структура).

Щодо альтернативи, то існує кілька визначень і показників національного багатства, які відрізняються від підходу Світового банку. Ці альтернативи часто мають на меті охопити ширший спектр добробуту нації, який виходить за рамки економічного виробництва (його факторів чи видів капіталу). Ось кілька найвідоміших з них:

- **Валове національне щастя (ВНЩ):** Походить з Бутану, ВНЩ - це показник, який включає психологічне благополуччя, здоров'я, освіту, використання часу, культурне розмаїття і стійкість, належне врядування, життєздатність громади, екологічне розмаїття і стійкість, а також рівень життя [11].

- **Індикатор справжнього прогресу (ІСП):** ІСП коригує ВВП, враховуючи такі фактори, як розподіл доходів, витрати на охорону довкілля, цінність домашньої та волонтерської праці [12].

- **Індекс людського розвитку (ІЛР):** Розроблений Організацією Об'єднаних Націй, ІЛР вимірює середні досягнення країни у трьох основних аспектах людського розвитку: здоров'я, освіта та дохід [13].

- **Індекс кращого життя:** Створений ОЕСР, цей індекс фокусується на 11 темах, визначених як важливі для добробуту, включаючи житло, дохід, робочі місця, громаду, освіту, навколишнє середовище, управління, здоров'я, задоволеність життям, безпеку та баланс між роботою та особистим життям [14].

- **Індекс соціального прогресу:** Цей індекс вимірює ступінь, в якій країни забезпечують соціальні та екологічні потреби своїх громадян. Він фокусується на трьох вимірах: базові людські потреби, основи добробуту та можливості [15].

Усі вище перелічені моделі мають прикладне застосування, іноді навіть локалізоване бачення, як от у випадку з ВНЩ (Бутан: тут зокрема спостерігається значний вплив філософських концепцій буддизму на цей індекс).

Розглянемо недоліки у перелічених моделей. Тут можна виділити кілька аспектів для критики.

1. Оскільки модель (багатства як видів капіталу) досі у розвитку, з'являються нові компоненти, то спадає на думку, що модель досі потребує вдосконалення, зокрема, у ній не відображено інформаційний капітал. Його поява була, певною мірою, передбачена у працях Вернадського у його вченні про ноосферу. Варто також відзначити роботу Стігліца Джозефа [17], у якій відображено роль інформаційної складової, а зокрема ролі інформаційної асиметрії для збагачення окремих соціальних груп (фірм) чи держав.

2. Бачення національного багатства зводиться до капіталу чи факторів виробництва, які в принципі можна оцінити в грошовому вираженні. Однак як тільки справа заходить про духовні, культурні, соціальні цінності, то грошова оцінка втрачає зміст, тобто варто вводити нові одиниці виміру, як було, зокрема запропоновано для вираження цінності для споживача. Частково цю проблему вирішують індекси (наприклад, ВНЩ, який базується на опитуваннях), чи спроби привести ВВП у до певного спільного знаменника як у випадку з ІСП.

3. Оскільки структура національного багатства еволюціонує, то важко оцінити історичний аспект, тобто ми можемо порівняти Великобританію зі США у 2000 році проте не можемо порівняти ту ж Великобританію з Британською імперією вікторіанської доби.

4. Більшість з перелічених моделей враховують актив, тобто примноження національного багатства, однак не дають розуміння для чого існують величезні бюджети на армію, правоохоронні органи, тощо. Не враховується схильність національного багатства до ерозії, деградації чи втрати. У цьому аспекті варто розглядати його як систему потоків зі знаком плюс чи мінус і в кінцевому результаті ми оперуватимемо часовими рядами, функціями їх сумами чи сумами похідних функцій.

5. Не враховується соціальна динаміка чи навіть філософський аспект, так би мовити, зокрема такі традиційні конфлікти інтересів як людина

і суспільство, людина і держава, людина і штучний інтелект, культура і цивілізація, соціальна і міжнаціональна нерівність (частково враховано індексами), а що найважливіше ми немовби завмираємо у сталій системі цінностей, яка, однак, має свою динаміку, особливо якщо ми говоримо про довгі стратегічні горизонти. Можна навіть стверджувати, що сама структура капіталів, яка розглядається як модель національного багатства є віддзеркаленням системи цінностей, зокрема природній капітал, як складова, з'явився лише після того як екологи забили на сполох.

6. Не враховується багатовекторність цілей, а також далеке прогнозування. Замикаючись у чітко визначених показниках та їх статистичних значеннях ми ставимо себе в умови, коли найкращим методом прогнозування та оцінок для прийняття рішень є градієнтний спуск. У далекій перспективі цей метод не працюватиме, адже ми немов замикатимемо себе у локальній бульбашці й кожний чорний лебідь викликати подив і паніку, як це зокрема відбулось під час пандемії, появу якої публічно передвіщував ще Білл Гейтс. Це нагадує спроби батьків підібрати хорошу освіту для своєї дитини на основі ретроспективного аналізу власного досвіду. Альтернативним підходом є не зациклюватись на статистичних даних а спробувати знайти точки економічної чи технологічної сингулярності [18], де правильна комбінація факторів дає синергетичний ефект примноження національного багатства і спрямовувати зусилля, щоб рухатись у їх напрямку, або ж, принаймні, спробувати відкинути хибні шляхи на ранньому етапі. Прикладами таких комбінацій є відомі системи: маркетинг-мікс у маркетингу, 5 складових асортименту в роздрібній торгівлі, певною мірою модель Леонтьєва, модель Кремнієвої Долини ННН (Hacker + Hustler + Hipster), тощо.

7. Не враховуються транснаціональні аспекти та їх зворотній вплив на конкретну націю. Про цю проблему б'ють на сполох антиглобалісти. Слід зауважити, що Світовий банк, основною метою якого є боротьба з бідністю, опираючись на традиційні моделі, дає рекомендації для нівелювання цього аспекту, але останнє слово, зрештою, за окремо взятими країнами та їх політичною волею.

Детальний розгляд цих аспектів буде опубліковано в окремій статті.

Розглянемо також один з методів оцінки моделі, щодо якого нами проводились дослідження в рамках іншої теми разом зі здобувачами магістерських ступенів в рамках їхніх магістерських робіт. Для цього зробимо припущення, що частина капіталу, який входить до складу національного багатства є сумою капіталів суб'єктів господарської діяльності або діяльності окремих індивідів. Таким чином, ми спускаємось з макрорівня на мікрорівень. Така декомпозиція не є порушенням загальної концепції, адже в багатьох випадках саме агрегована звітність суб'єктів господарювання є джерелом даних для макроіндексів, також на прикладі Бутанського індекса ВНІЦ бачимо, що це результат опитування окремих індивідів.

Свого часу проф. В.Є. Юринець, досліджуючи міські та промислові агломерації, зробив припущення про притягання суб'єктів господарської діяльності. Ним, зокрема, було зазначено що сила такого притягання по аналогії з законом всесвітнього тяжіння повинна бути обернено пропорційна квадрату відстані між ними [20]. Дійсно, розглядаючи такі феномени як урбанізація, мегаполіси, технопарки, вертикальна інтеграція, містоутворювальне підприємство тощо, легко зауважити, що аспект відстані присутній. З іншого боку потрібно зрозуміти чи цей аспект є причиною чи наслідком такої взаємодії. Згодом, досліджуючи це питання на прикладі сфери роздрібної торгівлі, було зроблено припущення, що крім відстані важливим чинником є наявність грошових потоків. Рух цих потоків в більшості випадків і створює економічне притягання (по аналогії зі струмом у котушці електромагніту). Зокрема нами досліджувався феномен як рух потоку людей – носіїв платоспроможного попиту буквально витягує на вулицю перед вітринами магазинів дрібні товари і товари сезонного попиту. У країнах з розвинутою економікою цей ефект виражений слабше, адже мерії міст борються з захаращенням вулиць ятками та мафами, створюючи юридичні бар'єри.

Також було зроблено припущення, що фізична відстань є критичною для виробничої і туристичної, більше того важлива не стільки відстань як наявність комунікації між точкою А та точкою Б та відповідного порталу в цій точці, оскільки навіть у торгівлі наявність вулиці зі жвавим рухом було достатньою перешкодою щоб зупинити взаємодію потоку людей та точки торгівлі, а відсутність паркомісць або рампи припиняли взаємодію з потоком постачальників та клієнтів на транспорті.

Формула притягання бачиться наступною:

$$A = H \frac{K_1 \times K_2}{C^2}, \quad (1)$$

де

А — сила притягання суб'єктів економічної діяльності,

K_1 — активний капітал одного із суб'єктів,

K_2 — активний капітал іншого суб'єкта,

С — комунікація,

Н — коефіцієнт злагодження (коригування на співпадіння інтересів, пропускну здатність комунікації).

Слід зазначити що сама комунікація є комплексною величиною, дійсна частина відображає величину комунікації виміряну на базі одиниць часу, а уявною частиною є електронна комунікація, яку ми розглядали як комунікацію по ноосфері за вченням Вернадського. Зокрема, саме такий вид комунікації є критичним для сфери інформаційних технологій. Існує ряд припущень, які є критичними для цієї взаємодії:

Припущення 1. Сила притягання є векторною величиною, яка для спрощення розглядається як проекція на одну вісь (вісь притягання) зі знаком

плюс або мінус. Для відкладення правильної величини на цій осі і служить коефіцієнт злагодження H .

Припущення 2. Для взаємодії ми розглядаємо активний капітал, у сенсі активований грошовими потоками у точці спільних інтересів, зокрема для торгівлі ми завжди оперуємо поняттям платоспроможного попиту, а не бажаного попиту.

Припущення 3. Точок спільних інтересів може бути декілька або ж і безліч (тут мається на увазі зліченна множина), оскільки вісь притягання — це вектор то загальна взаємодія є суперпозицією цих векторів, а отже емпіричні точки скупчення такої взаємодії — вказують на наявність капіталів у розрізі національного багатства.

Припущення 4. Можна виділити таку підмножину національного багатства, яка складатиметься з суми капіталів окремих суб'єктів господарської діяльності або ж суми активностей окремих індивідів. Таким чином, концентрація взаємодії вказуватиме на присутність національного багатства в активній його частині, тобто активований грошовими потоками. Головна ідея полягає в тому, щоб цю концентрацію було легко виявити емпірично за допомогою нескладних інструментів (опитування, візуалізація, візуальне спостереження, тощо).

Один з прикладів такої емпіричної оцінки (лише візуальна в цьому випадку) є туристичні пін-карти, наприклад, одна з таких карт у готелі Аврора з Рейк'явіку:

Рис.1. Туристична пін-карта відвідувачів готелю Аврора

У загальному, дослідження цим методом полягає в наступному: активний капітал створює притягання суб'єктів господарювання, що приводить їх у рух, цей рух та точки концентрації виявляємо емпірично й далі на основі оцінок цих точок оцінюємо величину капіталів які взаємодіють а також оцінюємо чинники, які спричинили цю взаємодію на предмет наявності економічної сингулярності. Її буде дуже видно – це, як правило, скупчення які емпірично сприймаються як аномальні.

Варто уточнити, що розуміється під економічною сингулярністю на мікрорівні (на рівні управління окремим суб'єктом господарської діяльності). Отже, мова йде про критичний фактор чи групу факторів, об'єктів, явищ чи технологій, поява або зникнення яких призводить до значних структурних змін у екосистемі об'єкта управління і найчастіше призводить до повного його руйнування (кризи) або ж навпаки до стрибка на якісно новий рівень (наприклад, зі стартапа до єдинога). Важливою умовою тут є системність: тобто сингулярність не є унікальною властивістю якогось окремо взятого об'єкта управління, а певною закономірністю.

Одне з таких досліджень у сфері торгівлі товарами широкого вжитку дозволило виявити економічну сингулярність у області асортименту. Цей ефект полягає в тому, що коли у підприємства правильно підібрано асортимент з певної комбінації видів товару (наприклад: генератор прибутків, генератор потоку клієнтів, генератор оборотів, генератор супутнього асортименту, тощо) виникає синергетичний ефект, при якому усі інші чинники перестають відігравати вагому роль. Це пояснювало ситуацію чому при появі у безпосередній близькості супермаркету (асортимент ретельно підібраний фахівцями) дрібніші магазини-конкуренти занепадали протягом року-двох навіть при відносно нижчих кінцевих цінах на товари. Тема пошуку економічних сингулярностей вимагає ретельного факторного аналізу, побудови спеціалізованих для конкретної галузі виробничих функцій (у наведеному вище прикладі бралась за основу австралійська модель для системи торгівлі) та достатньої кількості нормалізованих даних для опрацювання.

Висновки. Підсумовуючи вище сказане, модель національного багатства у стратегічній перспективі не є сталою і перебуває у постійному розвитку, можна простежити її еволюцію від її витоків у роботах Адама Сміта до відносно молодій моделі сталого розвитку.

Для оцінки національного багатства на даний момент вже існує ряд доволі хороших індексів і підходів. Незважаючи на розмаїття моделей існують можливість їх подальшого вдосконалення, було розглянуто шляхи такого вдосконалення.

Розглянуто тему притягання між суб'єктами економічної діяльності та запропоновано формулу, яка враховує активний капітал (активовані грошові потоки) і комунікацію. Зроблено припущення, що цей метод може дати уявлення про динаміку національного багатства а також допоможе виявляти економічні сингулярності.

Література:

1. Smith, A. (1776). An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations. W. Strahan and T. Cadell.
2. Fisher I (1897) Senses of 'Capital'. Econ J 7:199–213
3. Pigou, A. C. (1920). The Economics of Welfare. Macmillan and Co., Ltd. Retrieved from <https://www.econlib.org/library/NPDBooks/Pigou/pgEW.html>
4. Becker, G. S. (1964). Human Capital: A Theoretical and Empirical Analysis, with Special Reference to Education. National Bureau of Economic Research.
5. Malthus, T. R. (1798). An Essay on the Principle of Population as It Affects the Future Improvement of Society, with Remarks on the Speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and Other Writers.
6. Wiltgen, R. J. (1998). MARX'S AND ENGELS'S CONCEPTION OF MALTHUS: The Heritage of a Critique. Organization & Environment, 11(4), C. 451-460 Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/26161690>
7. Schumacher, E. F. (1973). Small is beautiful: A study of economics as if people mattered. Blond & Briggs.
8. Porritt, J. (2005). Capitalism as if the World Matters. London: Routledge.
9. World Bank. (n.d.). Natural Capital. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/topic/natural-capital>
10. Кириленко В.В. Економіка. Навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. – Тернопіль: Економічна думка, 2002. – 193с.
11. Oxford Poverty & Human Development Initiative (OPHI). (n.d.). Gross National Happiness. Retrieved from <https://ophi.org.uk/gross-national-happiness>
12. Hayes, A. (2023). Genuine Progress Indicator (GPI): Definition, Formula, Vs. GDP. Investopedia. Genuine Progress Indicator (GPI): Definition, Formula, Vs. GDP. Retrieved from <https://www.investopedia.com/terms/g/gpi.asp> (accessed May 20, 2024)
13. United Nations Development Programme. (2024). Human Development Index (HDI). Human Development Reports. Retrieved from <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> (accessed May 20, 2024)
14. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (n.d.). Better Life Initiative. OECD Publishing. Retrieved from <https://www.oecdbetterlifeindex.org/about/better-life-initiative> (accessed May 20, 2024)
15. Social Progress Imperative. (2024). Social Progress Index. Retrieved from <https://www.socialprogress.org/2024-social-progress-index> (accessed May 20, 2024)
16. Владимир Иванович Вернадский. Несколько слов о ноосфере// Журнал: Успехи современной биологии, Москва, 1944, No. 18, вып. 2, С. 113—120.
17. Глобалізація та її тягар / Джозеф Стігліц ; пер. з англ. А. Іщенко ; [наук. ред. І. В. Бураковський]. – Київ : КМ Академія, 2003. – 252 с. – (Актуальні світові дискусії). – Тит. арк. парал. англ.
18. Технологічна сингулярність. URL: https://uk.wikipedia.org/wiki/%D0%A2%D0%B5%D1%85%D0%BD%D0%BE%D0%BB%D0%BE%D0%B3%D1%96%D1%87%D0%BD%D0%B0_%D1%81%D0%B8%D0%BD%D0%B3%D1%83%D0%BB%D1%8F%D1%80%D0%BD%D1%96%D1%81%D1%82%D1%8C (дата звернення: 20.05.2024)
19. Cornu, J.-P. (Director). (1986). Haiti: Waters of sorrow [Television series episode]. In J. Cousteau (Executive Producer), Jacques Cousteau: Rediscover the world I. Retrieved from <https://www.imdb.com/title/tt4120706>
20. Юринець В.Є., Кучминда Ю. В. Модель економічного притягання суб'єктів господарської діяльності в умовах глобалізації // 36.: Ефективність державного управління в контексті європейської інтеграції /Матер. щорічної наук.-практ. конф., Львів, 2004, ч.І. – С.209-212.

21. World Bank. (2018). Moving Beyond GDP to Look at the World Through the Lens of Wealth. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2018/01/30/moving-beyond-gdp-to-look-at-the-world-through-the-lens-of-wealth> (accessed May 29, 2024).

22. World Bank. (2018). The Changing Wealth of Nations. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/news/infographic/2018/01/30/the-changing-wealth-of-nations> (accessed May 29, 2024)

23. Брижань І.А. Умови та чинники переходу України до моделі сталого розвитку / Вісник Полтавської державної аграрної академії. Полтава, 2013, №1.— С. 128-135. URL: <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/visnyk/2013/01/128.pdf>

24. Брич Л. В. Застосування провідних практик інвестування у розвиток людського капіталу: нові можливості для України/ Наукові інновації та передові технології. Київ, 2024, 5(33).— С. 88-96

References:

1. Smith, A. (1776). *An inquiry into the nature and causes of the wealth of nations*. W. Strahan and T. Cadell.

2. Fisher, I. (1897). Senses of 'capital'. *Economic Journal*, 7, 199–213.

3. Pigou, A. C. (1920). *The economics of welfare*. Macmillan and Co., Ltd. Retrieved from <https://www.econlib.org/library/NPDBooks/Pigou/pgEW.html>

4. Becker, G. S. (1964). *Human capital: A theoretical and empirical analysis, with special reference to education*. National Bureau of Economic Research.

5. Malthus, T. R. (1798). *An essay on the principle of population as it affects the future improvement of society, with remarks on the speculations of Mr. Godwin, M. Condorcet, and other writers*.

6. Wiltgen, R. J. (1998). Marx's and Engels's conception of Malthus: The heritage of a critique. *Organization & Environment*, 11(4), 451-460. Retrieved from <https://www.jstor.org/stable/26161690>

7. Schumacher, E. F. (1973). *Small is beautiful: A study of economics as if people mattered*. Blond & Briggs.

8. Porritt, J. (2005). *Capitalism as if the world matters*. London: Routledge.

9. World Bank. (n.d.). Natural capital. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/topic/natural-capital> (Accessed May 20, 2024).

10. Kyrylenko, V. V. (2002). *Ekonomika. Navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv* [Economics. A training course for students of higher education institutions]. Ternopil: Ekonomichna dumka. [In Ukrainian].

11. Oxford Poverty & Human Development Initiative (OPHI). (n.d.). Gross national happiness. Retrieved from <https://ophi.org.uk/gross-national-happiness> (Accessed May 20, 2024).

12. Hayes, A. (2023). Genuine progress indicator (GPI): Definition, formula, vs. GDP. *Investopedia*. Retrieved from <https://www.investopedia.com/terms/g/gpi.asp> (Accessed May 20, 2024).

13. United Nations Development Programme. (2024). Human development index (HDI). Human Development Reports. Retrieved from <https://hdr.undp.org/data-center/human-development-index#/indicies/HDI> (Accessed May 20, 2024).

14. Organisation for Economic Co-operation and Development (OECD). (n.d.). Better life initiative. OECD Publishing. Retrieved from <https://www.oecdbetterlifeindex.org/about/better-life-initiative> (Accessed May 20, 2024).

15. Social Progress Imperative. (2024). Social progress index. Retrieved from <https://www.socialprogress.org/2024-social-progress-index> (Accessed May 20, 2024).

16. Vernadsky, V. I. (1944). Neskolkо slov о noosphere [A few words about the noosphere]. *Zhurnal "Uspekhy sovremennoi biologii"* [Journal "Advances in modern biology"], 18, 113–120. [In Russian].

17. Stiglitz, J. E. (2002). *Globalization and its discontents*. New York: W. W. Norton & Company.
18. Wikipedia contributors. (n.d.). Technological singularity. In *Wikipedia, The Free Encyclopedia*. Retrieved from https://en.wikipedia.org/wiki/Technological_singularity (Accessed May 20, 2024).
19. Cornu, J.-P. (Director). (1986). Haiti: Waters of sorrow [Television series episode]. In J. Cousteau (Executive Producer), *Jacques Cousteau: Rediscover the world I*. Retrieved from <https://www.imdb.com/title/tt4120706>
20. Iurynets, V. Ye., & Kuchmynda, Yu. V. (2004). Model ekonomichnoho prytyahannia subiektiv hospodarskoi diialnosti v umovakh hlobalizatsii [Model of economic attraction of economic entities in the context of globalization]. In *Efektivnist derzhavnoho upravlinnia v konteksi yevropeiskoi intehtratsii: Mater. shchorichnoi nauk.-prakt. konf.* [Efficiency of public administration in the context of European integration: Proceedings of the annual scientific and practical conference], (vol 1), (pp. 209-212), Lviv: LNU. [In Ukrainian].
21. World Bank. (2018). Moving beyond GDP to look at the world through the lens of wealth. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/news/feature/2018/01/30/moving-beyond-gdp-to-look-at-the-world-through-the-lens-of-wealth> (Accessed May 29, 2024).
22. World Bank. (2018). The changing wealth of nations. Retrieved from <https://www.worldbank.org/en/news/infographic/2018/01/30/the-changing-wealth-of-nations>
23. Bryzhan, I. A. (2013). Umovy ta chynnyky perekhodu Ukrainy do modeli staloho rozvytku. *Visnyk Poltavskoi derzhavnoi ahrarnoi akademii*, (1), 128-135. Retrieved from <https://www.pdau.edu.ua/sites/default/files/visnyk/2013/01/128.pdf> [In Ukrainian]
24. Brych, L. V. (2024). Zastosuvannia providnykh praktyk investuvannia u rozvytok liudskoho kapitalu: novi mozhlyvosti dlia Ukrainy [Applying good practices in investing in human capital development: New opportunities for Ukraine]: *Scientific Innovations and Advanced Technologies*, 5(33), 88-96. [In Ukrainian]

УДК 331.2.

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-383-392](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-383-392)

Гуменюк Алла Валеріївна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри маркетингу, менеджменту та управління бізнесом, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 2, м. Умань, тел.: (096)649-47-33, <https://orcid.org/0000-0003-4333-0478>

ФОРМУВАННЯ СТРАТЕГІЇ УПРАВЛІННЯ ПЕРСОНАЛОМ ПІДПРИЄМСТВА

Анотація. У статті представлено розробку стратегії управління персоналом, що є важливим аспектом стратегічного розвитку підприємства. Необхідно розвивати, розробляти стратегію управління персоналом в організації, адже вона покликана пов'язати між собою численні аспекти управління персоналом, щоб краще стимулювати та оптимізувати їх вплив на працівників, особливо на їхні трудові якості та кваліфікацію та створити тим самим єдину, відповідну конкретній цільовій групі комбінацію елементів політики керування персоналом.

Проаналізовано основні передумови впровадження тайм-менеджменту в систему управління підприємством. Охарактеризовано, що однією з найважливіших проблем на етапі розвитку є проблема у сфері роботи з персоналом. При всьому різноманітті існуючих підходів до цієї проблеми основними найбільш загальними тенденціями є: формалізація методів та процедур відбору кадрів, розробка наукових критеріїв їхньої оцінки, науковий підхід до аналізу потреб в управлінському персоналі, висування молодих та перспективних працівників. Розглянуто сучасні методи тайм-менеджменту, їх сутність та особливості та запропоновано етапи впровадження корпоративного тайм-менеджменту на підприємстві.

Зроблено висновок, що управління персоналом це сфера діяльності керівника складу організації, керівників і експертів підрозділів організації управління персоналом, спрямовано на підвищення продуктивності роботи організації з допомогою збільшення продуктивності роботи з її співробітниками психологічними, правовими, економічними та інші методами. Тобто управління персоналом є процедурою впливу організації чи діючої у ній кадрової служби її співробітників з допомогою комплексу спеціальних методів, вкладених у досягнення певних цілей.

Встановлено, що при впровадженні корпоративного тайм-менеджменту доцільним є використання різноманітних інформаційних технологій та локальних мереж для організації комунікаційного процесу.

Ключові слова: тайм-менеджмент; методи тайм-менеджменту; планування часу; ефективне використання часу; непродуктивні втрати часу.

Humeniuk Alla Valeriivna PhD (Economics), Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical; Associate Professor at the Department of Marketing, Management and Business Management, St. Sadova 2, Uman, tel.: (096)649-47-33, <https://orcid.org/0000-0003-4333-0478>

FORMATION OF THE PERSONNEL MANAGEMENT STRATEGY OF THE ENTERPRISE

Abstract. The article presents the development of a personnel management strategy, which is an important aspect of the strategic development of the enterprise. It is necessary to develop and develop a personnel management strategy in the organization, because it is designed to link together numerous aspects of personnel management in order to better stimulate and optimize their impact on employees, especially on their labor qualities and qualifications, and thereby create a single one suitable for a specific target group a combination of personnel management policy elements.

The main prerequisites for the introduction of time management into the enterprise management system are analyzed. One of the most important problems at the development stage is the problem in the field of work with personnel. With all the variety of existing approaches to this problem, the main and most general trends are: formalization of personnel selection methods and procedures, development of scientific criteria for their evaluation, scientific approach to analysis of management personnel needs, nomination of young and promising employees.

Modern methods of time management, their essence and features are considered.

Personnel management is the field of activity of the head of the organization, managers and experts of personnel management units of the organization, aimed at increasing the productivity of the organization by increasing the productivity of its employees using psychological, legal, economic and other methods. That is, personnel management is a procedure of influencing the organization or its personnel service of its employees with the help of a set of special methods invested in achieving certain goals.

It has been proven that when implementing corporate time management, it is expedient to use various information technologies and local networks to organize the communication process.

Keywords: time-management; methods of time-management; time planning; effective time usage; unproductive losses.

Постановка проблеми. Стратегія управління персоналом представляє собою ключову функціональну стратегію підприємства, спрямовану на формування та оптимальне використання людського потенціалу відповідно до змін у господарюванні. Вона включає в себе такі аспекти, як підготовка персоналу до відповідальної професійної діяльності, оцінка та розвиток персоналу, формування та поповнення необхідних категорій працівників, а

також створення безпечних умов праці та соціального захисту. Мета стратегічного управління персоналом націлена на розвиток підприємства через ефективне використання людського потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемам ефективного управління персоналом присвячено роботи як іноземних, так і вітчизняних фахівців. Стратегічне управління персоналом всебічно розглянули такі науковці та практики, як: Л.В. Батченко, Є.А. Бельтюков, Д.П. Богиня, О.А. Грішнова, В.М. Гончаров, Т.С. Максимова, О.Ф. Новікова, Г.В. Осовська, І.Л. Петрова, М.Д. Прокопенко, Г.Д. Тарасенко та інші.

Метою статті є дослідження існуючих стратегій управління персоналом, а також виявлення основних проблем, які заважають менеджеру ефективно організовувати та використовувати свій час на практиці, з обґрунтуванням основних напрямків щодо їх вирішення.

Виклад основного матеріалу. Організація діяльності менеджера підприємства під час управління ним в умовах сучасного бізнес-середовища має бути, на нашу думку, спрямована на забезпечення його діяльності щодо стратегічного планування та управління персоналом. Балабанова Л. В., Сардак О. В. стверджують: «...в умовах ринку однією з найважливіших функціональних стратегій підприємства є кадрова стратегія. Вона являє собою набір основних принципів, правил і цілей роботи з персоналом» [1, с. 15].

Стратегічне управління персоналом ґрунтується на процесах формування та використання людського потенціалу; управління явними та прихованими мотивами персоналу шляхом вироблення стратегії та тактики поведінки керуючої системи; спрямування діяльності підприємства на задоволення запитів споживачів; здійснення гнучкого регулювання і своєчасних змін в організації у цілому та її функціональних сферах, які в подальшому дають можливість підприємству досягати конкурентних переваг.

Стратегія управління персоналом – це напрям формування конкурентоспроможного високопрофесійного, відповідального і згуртованого трудового колективу, що сприяє досягненню довгострокових цілей та реалізації стратегії організації. Іншими словами, це система методів і засобів управління персоналом, що застосовується протягом певного часу з метою реалізації кадрової політики [1, с. 15].

Людина зі своїми потребами, цінностями, мотивацією є суб'єктом управління і ресурсом виробничої системи. Організація зацікавлена в певній, визначеній стратегії та організаційній культурі підприємства, поведінці співробітників. Причому ми розглядаємо поведінку як керованої системи (працівників), так і керівної (менеджерів різних рівнів). Зрозуміло, що у цілому для підприємства ефективною буде така поведінка, яка забезпечувала б сумлінне виконання обов'язків, коли заради інтересів організації людина в критичній ситуації готова виконувати значний обсяг робіт, тобто проявляти лояльність; коли працівник проявляє активність, готовність до співпраці.

Стратегічний підхід до управління персоналом передбачає, перш за все, якісні зміни в сфері роботи з персоналом. Вони полягають у тому, що в рамках

традиційних напрямів кадрової роботи все більшого значення набувають стратегічні аспекти. Об'єднуючись із стратегічними технологіями, планування потреби в персоналі, відбір, оцінка, навчання, виступають як складові стратегії управління персоналом, набувають нову якість і єдину цільову спрямованість на досягнення стратегічних цілей розвитку підприємства [2, с. 169].

Менеджери різних рівнів управління підприємством, окрім проблем, пов'язаних з удосконаленням виробництва, вирішують одну й ту ж проблему: як налагодити таку систему управління, щоб забезпечити співробітництво працівників й уникнути можливих конфліктів в організаційному середовищі. Ефективність роботи працівників організації визначається не стільки підвищенням їх заробітної плати, скільки налагодженням відносин між працівниками і менеджерами, підвищенням задоволеності персоналу власною працею, зайнятістю в конкретному підприємстві та стосунками в робочій групі. Менеджер повинен виступати ініціатором у пошуку нових шляхів забезпечення ефективної роботи підпорядкованої йому системи і мобілізувати персонал задля ефективного досягнення організаційних цілей.

Сьогодні менеджер будь-якого рівня управління повинен уміти організувати свій час та час своїх підлеглих таким чином, щоб в стислі терміни і з найменшими витратами виконати поставленні завдання. Згідно загальновідомого принципу Парето, лише 20% усіх виконаних завдань забезпечують 80% бажаного результату. Відповідно необхідно організувати роботу працівників таким чином, щоб спрямувати основні зусилля на виконання саме тих 20% завдань, які забезпечують приріст ефективності діяльності підприємства на 80%. У зв'язку з цим визначальною компетенцією ефективного менеджера має бути вміння ефективно організовувати час на особистому, командному чи корпоративному рівні, а також уміння узгоджувати свої дії з діями своїх співробітників для досягнення загальних цілей підприємства [3].

До основних передумов впровадження тайм-менеджменту в систему управління підприємством слід віднести:

- зростання вимог до рівня професійного розвитку працівників, який є неможливим без уміння самостійно планувати та організовувати свою роботу, розставляти пріоритети, визначати найбільш важливі цілі, а також досягати їх з найменшими витратами власних зусиль і часу;
- зростання питомої ваги нематеріальних активів у вартості підприємства, перетворення його персоналу на основну конкурентну перевагу;
- ускладнення зовнішнього контролю за діяльністю працівників, яка має творчий характер, і підвищення актуальності самостійної організації ними своєї роботи, самодисципліни та самоконтролю[4].

Непотрібна робота, на жаль, завжди є частиною нашої рутини. Ми не можемо повністю позбавити своє життя від цього, але ми маємо змогу визначати, виконання якого завдання можемо проігнорувати, або якомога менше витрачати свій дорогоцінний час на непотрібні речі. Якщо менеджер витрачає більшу частину свого робочого дня на ефективні дії, пов'язані з неважливими складовими, то він зменшує свої можливості роботи над тим, що дійсно приносить користь.

Досить ефективно на даному етапі працює метод виключення, у відповідності до якого доцільно поставити ще одне проміжне запитання: «Що станеться, якщо цього не робити взагалі?» Якщо підходить відповідь: «Нічого не трапиться», то цей вид навантаження можна виключити взагалі.

1. Чи повинен це робити я?

Делегування обов'язків – одна із складових роботи менеджера. Вислів: «Якщо хочеш зробити щось добре – зроби це сам!» – на сьогодні втратив свою актуальність. Якщо менеджер вважає, що серед персоналу фірми немає нікого, кому можна було б передати хоча б частину своєї роботи саме через причину їхньої некомпетентності, тоді постає питання про відповідність кадрової політики реальним вимогам організації. Нездатність делегувати повноваження призводить до надмірного перевантаження та вигорання керівника. Ефективність керівника на 30% залежить від його особистої організованості, а решта 70% – від правильно делегованих повноважень.

2. Чи можна роботу відкласти?

Немає жодного сенсу хаотично займатися трудовою діяльністю. Кожна справа має свої часові межі, які обов'язкового мають дотримуватись. Слід реалістично встановлювати терміни виконання роботи, зазначаючи, до якої слід приступати негайно, а яка не є терміновою.

3. Чи повинен я виконати її терміново?

Якщо робота має бути виконана негайно, то вона стає центральним об'єктом уваги менеджера, на який він спрямовує всі свої ресурси.

Такий підхід до організації часу дозволяє виявити ділянки непродуктивних втрат часу та мінімізувати їх, підвищивши ефективність роботи керівника в цілому

Проблема управління часом, насамперед, виникає там, де є альтернатива його використання, зокрема у працівників, які зайняті творчою роботою. У виробничих підрозділах підприємства доцільним є врахування психофізіологічних можливостей людини щодо виконання механічних операцій, що закріплені за її робочим місцем. Сьогодні у контексті підвищення ефективності діяльності підприємства доцільно виокремити два рівні тайм-менеджменту:

– *особистий тайм-менеджмент* – це сукупність різних технік та технологій організації власної роботи працівника, яку він здійснює в особистих інтересах, не бажаючи при цьому даремно витрачати ресурси свого часу; охоплює технології особистого росту та тайм-менеджменту;

– *корпоративний тайм-менеджмент* основну увагу зосереджує на часовій організації роботи всіх працівників підприємства, наслідком якої є ефективне використання часу кожним з них; передбачає впровадження стандартів економного та результативного використання бюджету робочого часу. Особистий тайм-менеджмент тісно пов'язаний з особистим саморозвитком та самовдосконаленням, здійснюється індивідуально кожною людиною, яка хоче підвищити ефективність своєї діяльності, досягнути успіху в житті. Побудова ж системи корпоративного тайм-менеджменту, як правило, передбачає залучення консалтингових фірм з метою створення цілісного

регламенту організації роботи всього підприємства, організації діяльності працівників таким чином, щоб вони чітко усвідомлювали свою мету та завдання, які стоять перед ними, правильно визначали пріоритети, ефективно виконували покладені на них обов'язки. Таким чином, якщо корпоративний менеджмент – це шлях «зверху вниз», від побудови комплексної системи ефективного використання часу всіма працівниками підприємства, то особистий тайм-менеджмент – це шлях «знизу вгору», від особистої ефективності окремих працівників до підвищення ефективності діяльності підрозділу чи підприємства загалом.

Сьогодні існує велика кількість різних авторських методик «тайм-менеджменту», які дозволяють підвищити ефективність особистого тайм-менеджменту. Значного розповсюдження набули принцип Парето, система планування Франкліна, «АБВ-аналіз», принцип Ейзенхауера, метод «Альпи», система планування «60/20/20».

З метою контролю над власним часом на практиці застосовують різні методи тайм-менеджменту. Існує досить широкий перелік методів і технологій щодо ефективної організації та управління часом, які відрізняються тим, що розглядають робочий процес з різних сторін (табл. 1).

Таблиця 1.

Методи тайм-менеджменту

Методи тайм-менеджменту	Сутність методу	Особливості
Принцип Парето або принцип 80:20	Стверджує, що 20% зусиль приносять 80% результату і навпаки. Варто відзначити, що дана пропорція між причинами та наслідками може в незначній мірі змінюватись, наприклад 85% і 15%.	Допомагає працівнику визначити від якої роботи він отримує найбільшу віддачу, щоб в подальшому спрямовувати на її виконання більше зусиль.
Метод прискореного аналізу за принципом Ейзенхауера	На основі таких критеріїв, як терміновість та важливість, завдання розподіляють на 4 групи: 1) справи А (важливі і термінові). Завдання такого типу потрібно виконувати без зволікань і вони принесуть найвагоміший ефект; 2) справи Б (важливі, але ще не термінові). Саме ці справи дають найбільшу віддачу. Якщо затягнути з їх виконанням, то вони перемістяться в групу А; 3) справи В (термінові, але не важливі). Виконання цих справ не дуже результативне і може негативно відбитися на ефективності роботи, оскільки вони відбирають час. Завдання такого типу найдоцільніше делегувати іншим; 4) справи Г (неважливі і нетермінові). Справи з цієї групи негативно впливають на робочий процес і не приносять ніякого позитивного результату.	Цей метод дозволяє поєднувати два критерії – «важливість» та «терміновість». Застосування методу Ейзенхауера на практиці підвищує ефективність діяльності людини шляхом розставлення пріоритетів.

Продовження табл. 1

Правило «6П»	Правильне попереднє планування попереджує погані показники	Складаний перелік справ дає нам чіткіше зрозуміти обсяг робіт, що необхідно виконати, і дозволяє визначити кінцевий результат від цього.
Getting Things Done	Методика, яка робить особливий наголос на записуванні поточних і майбутніх справ, фільтруванні щоденної інформації, що має вплив на особистий календар.	Зазначаються не тільки найголовніші справи, а й дрібні поточні з такою метою, щоб не перевантажувати мозок зайвою інформацією, яку потрібно завжди прокручувати в голові.
Метод ALPEN	Застосування цього методу передбачає виконання 5-ти послідовних етапів: складання переліку справ на завтра, розподіл часу на реалізацію кожного окремого завдання, співвідношення 60 : 40 (досвід показує, що план найкраще складати лише на 60% робочого часу).	Дозволяє кращий контроль робочого процесу.
Методика «Помідора»	Передбачає розподіл роботи на 25-ти хвилинні періоди, між якими є невеликі перерви.	Перерви в ході робочого процесу будуть давати можливість відпочити, внаслідок чого підвищується продуктивність роботи.
Personal Efficiency Program	Система методів, спрямована на впорядкування робочої інформації. Основою є набір принципів, які оптимізують методи роботи.	Автор даного методу наголошує на важливості вироблення у працівників певних корисних звичок, позаяк це являється ключовим фактором у плідній діяльності.
Піраміда Франкліна	Методика, за якою визначають довгострокові цілі на все життя та шляхи їх досягнення. Вказує, що має бути зроблено і на основі чого відбувається розподіл часу.	Це методика глобального планування, яку можуть використовувати суб'єкти, що визначили пріоритетні цілі на далеке майбутнє.
Методика «Швейцарський сир»	В ситуації, коли важко вирішити з чого розпочати виконувати справу, слід зробити лише невелику частину роботи. Це і буде першою «дірочкою» в сирі, яких з часом буде з'являтися більше	Застосовується, коли певне завдання не можна поділити на дрібні частини. Цей метод дає змогу шляхом візуалізації побачити просування у роботі.
100 блоків	Кожна людина в середньому витрачає близько 7- ми годин на сон, в неї залишається 17 годин для роботи. Це приблизно 1000 хвилин в день, які для зручності потрібно розподілити на 100 блоків.	Шляхом порівняння власноруч складених графіків можна виявити недоліки організації часу та з'ясувати чинники, які заважають будувати розпорядок дня.

Джерело: розроблено автором за [4–5]

Застосування даних методик буде мати позитивний вплив на організацію робочого процесу, однак, навіть, використовуючи ефективні методи тайм-менеджменту, не завжди можна помітити результати.

На нашу думку, корпоративний тайм-менеджмент слід розглядати як сукупність технологій тайм-менеджменту «вбудованих» у систему управління підприємством; інструмент побудови всієї системи управління, який дозволяє зробити особистий тайм-менеджмент працівників знаряддям підвищення ефективності діяльності підприємства. Адже ефективність професійної діяльності кожного працівника безпосередньо залежить від того, як побудовані процеси управління часом в підрозділі та підприємстві.

Кожне рішення, яке людина приймає, погіршує можливість для прийняття наступного. Щодня доводиться приймати безліч рішень різного ступеня важливості. І чим більше менеджер зосереджує увагу на малозначимих речах, тим менше він концентрується на тих, які справді вагомі.

Слід відмітити, що в тайм-менеджменті не існує універсальної технології, яка підійде абсолютно всім і забезпечить бажаний результат. Більшість розроблених технологій у сфері управління часом враховують індивідуальне відношення до часу особистості, однак поза увагою залишають особливості колективу, специфіку завдань, які ним вирішуються, а також сформовані групові норми відношення до часу. Загалом кожен менеджер повинен виробити власну систему управління часом, ефективно використовувати свої можливості та потенціал колективу, який він очолює. Формування на підприємстві системи управління часом, передусім, має бути орієнтоване на розвиток у працівників трьох найважливіших складових часової компетентності, зокрема: усвідомлення часу, емоційного переживання часу і організації часу професійної діяльності, що в комплексі забезпечує їхню емоційну стабільність, стресостійкість та самоорганізацію [5, с. 14]. Процес управління часом охоплює широкий спектр діяльності: інвентаризацію часу та визначення непродуктивних його витрат («поглиначів часу»); систематичне планування часу та визначення часових обмежень; вибір пріоритетів, постійне розмежування та узгодження професійних та особистісних цілей; використання техніки виконання завдань 4D (видалення (delete), відкладання (delay), делегування (delegate), зменшення (diminish)). На нашу думку, першим етапом впровадження корпоративного тайм-менеджменту на підприємстві має бути інвентаризація використання робочого часу кожним працівником. І лише після цього доцільно організовувати та проводити відповідні тренінги з метою навчання персоналу раціонально використовувати свій час, а також забезпечувати їх супровід певними перед- та після тренінговими заходами. Очевидно, що під час тренінгу можна одержати тільки певні знання, опанувати ж навички раціонального використання часу (позбавлення від поглиначів часу, планування робочого дня, визначення пріоритетних справ; чергування роботи з відпочинком, перемикання (зміна виду діяльності)) та ефективної організації власної трудової діяльності можна лише в процесі практичної діяльності. Важливою умовою побудови ефективної системи корпоративного тайм-менеджменту на підприємстві є формування єдиної системи координат, в якій

працює весь персонал підприємства, тобто розробка та впровадження в корпоративну культуру стандартів з тайм-менеджменту (зафіксованих документально та доведених до відома персоналу правил, що регулюють питання його часової організації професійної діяльності). Зокрема, планування часу, управління задачами та комунікаціями, технологія проведення зборів та нарад тощо.

При впровадженні корпоративного тайм-менеджменту доцільним є використання різноманітних інформаційних технологій та локальних мереж для організації комунікаційного процесу, сучасних технічних засобів, а також відповідного програмного забезпечення, зокрема Microsoft Outlook – персонального інформаційного менеджера, що дозволяє планувати завдання, відстежувати роботу з документами, автоматично складати щоденник роботи та узгоджувати її з роботою інших працівників, володіє функціями поштового клієнта тощо.

Висновки. Таким чином, формування ефективної системи корпоративного тайм-менеджменту має також передбачати запровадження дворівневої системи прийняття рішень (на рівні керівництва та на рівні підлеглих), заміну особистих контактів засобами техніки і комунікації; забезпечення раціонального чергування часу роботи та відпочинку, а також створення сприятливих умов для особистого тайм-менеджменту. Загалом корпоративний тайм-менеджмент повинен передбачати не тільки часову організації роботи всього трудового колективу, але й враховувати індивідуальні особливості використання часу кожним працівником, характер виконуваних робіт, бути важливим складовим елементом загальної системи управління підприємством. Реалізуючи принципи тайм-менеджменту, менеджер може корегувати мету діяльності підприємства та цілі працівників, тим самим спрямувати їхні зусилля в потрібне русло, забезпечуючи при цьому нелінійне підвищення ефективності діяльності підприємства, його конкурентоспроможності.

Отже, грамотно організований тайм-менеджмент також дає співробітникам усвідомлення того, що неефективне використання робочого часу – це не тільки втрати керівництва підприємства, а й їхні власні, які можуть призвести до значного скорочення ефективності діяльності і, як наслідок, до зменшення заробітної плати.

Література:

1. Балабанова Л. В., Сардак О. В. Управління персоналом: підручник. К. : Центр учбової літератури, 2011. 468 с.
2. Бузько І.Р. Стратегічне управління персоналом підприємства в умовах сучасного розвитку ринку праці: монографія. І.Р. Бузько, О.В. Вартанова, Г.О. Надьон та ін. Луганськ: Вид-во СНУ ім. В. Даля, 2009. 304 с.
3. Гуменюк А.В. Тайм-менеджмент як ефективний засіб підвищення діяльності підприємств. *Менеджмент XXI століття: проблеми і перспективи: матеріали IX Всеукраїнської науково-практичної конференції*, м. Умань, 2019. С. 26-28.

4. Буняк Н. М. Самоменеджмент як мистецтво саморозвитку особистості. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2017. Вип.18. URL: <http://global-national.in.ua/archive/18-2017/36.pdf>

5. Гаврилюк А. М. Тайм-менеджмент як складова успішної комунікативної взаємодії в індустрії туризму України. *Ефективна економіка*. 2016. № 1. URL: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2016/14.pdf

6. Левицька І. В., Климчук А. О. Формування стратегії управління персоналом в системі ефективного управління підприємством. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2019. № 7-8. С. 68-74.

7. Гонtareва І. В., Євтушенко В. А., Ковальова В. І. Особливості стратегічного управління персоналом організації в сучасних умовах. *Східна Європа: економіка, бізнес та управління*. 2022. Вип. 3. С. 50-56.

References:

1. Balabanova L.V. & Sardak O.V. (2011) *Upravlinnya personalom: pidruchnyk*. K. : Tsentr uchbovoyi literatury., 468 p. [in Ukrainian].

2. Buzko I.R. (2009) *Stratehichne upravlinnya personalom pidpryyemstva v umovakh suchasnoho rozvytku rynku pratsi: monohrafiya*. I.R. Buz'ko, O.V. Vartanova, H.O. Nad'on ta in. Luhans'k: Vyd-vo SNU im. V. Dalya, 304 p. [in Ukrainian].

3. Humenyuk A.V. (2019) *Taym-menedzhment yak efektyvnyy zasib pidvyshchennya diyal'nosti pidpryyemstv. Menedzhment XXI stolittya: problemy i perspektyvy: materialy IX Vseukrayins'koyi naukovopraktychnoyi konferentsiyi*, m. Uman, pp. 26-28. [in Ukrainian].

4. Bunyak N. M. (2017) *Samomenedzhment yak mystetstvo samorozvytku osobystosti. Hlobal'ni ta natsional'ni problemy ekonomiky*. Vyp.18. Rezhym dostupu: <http://global-national.in.ua/archive/18-2017/36.pdf> [in Ukrainian].

5. Gavrilyuk A. M. (2016) *Taym-menedzhment yak skladova uspishnoyi komunikativnoyi vzayemodiyi v industriyi turyzmu Ukrayiny. Efektyvna ekonomika*. No. 1. Rezhym dostupu: http://www.economy.nayka.com.ua/pdf/1_2016/14.pdf [in Ukrainian].

6. Levytska I. V. & Klimchuk A. O. (2019) *Formuvannya stratehiyi upravlinnya personalom v systemi efektyvnoho upravlinnya pidpryyemstvom. Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini*. No. 7-8. pp. 68-74. [in Ukrainian].

7. Hontareva I. V., Yevtushenko V. A., Koval'ova V. I. *Osoblyvosti stratehichnoho upravlinnya personalom orhanizatsiyi v suchasnykh umovakh. Skhidna Yevropa: ekonomika, biznes ta upravlinnya*. 2022. Vyp. 3. pp. 50-56. [in Ukrainian].

УДК 330.[3+322]

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-393-405](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-393-405)

Данилейчук Руслан Богданович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму, рекреації та регіонального розвитку, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, <https://orcid.org/0000-0002-2074-1266>

Топольницька Тетяна Богданівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри туризму, рекреації та регіонального розвитку, Івано-Франківський національний технічний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, <https://orcid.org/0000-0002-2966-6012>

ОЦІНЮВАННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ВИКОРИСТАННЯ РЕСУРСНОЇ БАЗИ ВІДПОЧИНКОВОГО РЕКРЕАЦІЙНОГО ТУРИЗМУ ІВАНО- ФРАНКІВСЬКОЇ ОБЛАСТІ

Анотація. У статті запропоновано розглядати потенціал галузі туризму та курортно-рекреаційної сфери окремої території як сукупність існуючих можливостей і ресурсів, які включають природні, людські, інформаційні, інфраструктурні та інші, що можуть бути спрямовані на розвиток туристично-рекреаційного бізнесу з метою отримання певної соціально-економічної вигоди, доходу та прибутку. Крім економічної складової, необхідно враховувати ще два ключові аспекти: соціальний та екологічний, оскільки збалансований розвиток туристично-рекреаційної сфери повинен базуватися на трьох вимірах сталого розвитку, які відповідають Цілям сталого розвитку.

Визначено, що збалансовані основи регіонального розвитку в галузі туризму та курортно-рекреаційної сфери підкреслюють важливість взаємодії людини з природою і між собою, спрямовані на задоволення потреб у відновленні фізичного та психічного здоров'я нинішніх та майбутніх поколінь через створення та споживання туристично-рекреаційних послуг. Процеси регіонального розвитку повинні ґрунтуватися на дбайливому використанні та відновленні ресурсів природного середовища, а також підтримці соціально-культурних цінностей та історичної спадщини, що формують культурне надбання окремих територій та їх мешканців.

Проведено аналіз методологічних підходів до оцінки ефективності використання потенціалу галузі туризму та курортів у регіонах. Вдосконалено процес комплексної оцінки використання цього потенціалу, який включає п'ять етапів, хоча їх кількість може змінюватися під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Проведено систематизацію сукупних показників структурних зрушень у сфері курортів та рекреації. Вдосконалено систему

динамічних основних та додаткових показників для оцінки збалансованого розвитку туризму та курортно-рекреаційної сфери.

Розроблено теоретико-методичні підходи до оцінювання ефективності використання ресурсної бази відпочинкового рекреаційного туризму в Івано-Франківській області. Обґрунтовано актуальність цієї проблеми та визначено стан ресурсної бази туристичної галузі в області. Розглянуто основні напрями розвитку туристично-рекреаційної сфери, а також виявлено проблеми, пов'язані з оцінкою туристичного потенціалу. Встановлено, що подальші дослідження в цій сфері повинні зосередитися на розробці ефективних стратегій для сталого розвитку туризму в регіоні.

Ключові слова: відпочинковий рекреаційний туризм, ресурсна база туризму, оцінювання ефективності використання ресурсів, регіон.

Danyleichuk Ruslan Bogdanovych candidate of economic sciences, associate professor, associate professor of the Department of Tourism, Recreation and Regional Development, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, St. Karpatska, 15, Ivano-Frankivsk, 76019, <https://orcid.org/0000-0002-2074-1266>

Topolnytska Tetyana Bogdanivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Tourism, Recreation and Regional Development, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, St. Karpatska, 15, Ivano-Frankivsk, 76019, <https://orcid.org/0000-0002-2966-6012>

ASSESSMENT OF THE EFFICIENCY OF USING THE RESOURCE BASE OF RECREATIONAL TOURISM IN THE IVANO-FRANKIV REGION

Abstract. The article proposes to consider the potential of the tourism industry and the resort-recreational sphere of a separate territory as a set of existing opportunities and resources, which include natural, human, informational, infrastructural and other resources that can be directed to the development of the tourism-recreational business in order to obtain a certain socio-economic benefit, income and profit. In addition to the economic component, it is necessary to take into account two more key aspects: social and ecological, since the balanced development of the tourism and recreation sphere must be based on three dimensions of sustainable development that correspond to the sustainable development goals.

It was determined that the balanced foundations of regional development in the field of tourism and the resort-recreational sphere emphasize the importance of human interaction with nature and with each other, aimed at meeting the needs for restoring the physical and mental health of current and future generations through

the creation and consumption of tourism-recreational services. The processes of regional development should be based on the careful use and restoration of natural resources, as well as the support of socio-cultural values and historical heritage that form the cultural heritage of individual territories and their inhabitants.

An analysis of methodological approaches to assessing the effectiveness of using the potential of the tourism industry and resorts in the regions has been carried out. the process of comprehensive assessment of the use of this potential has been improved, which includes five stages, although their number may change under the influence of external and internal factors. Aggregate indicators of structural shifts in the sphere of resorts and recreation have been systematized. the system of dynamic main and additional indicators for assessing the balanced development of tourism and the resort and recreation sphere has been improved.

Theoretical and methodological approaches to the evaluation of the effectiveness of the use of the resource base of recreational tourism in the Ivano-Frankivsk region have been developed. The relevance of this problem is substantiated and the state of the resource base of the tourism industry in the region is determined. The main directions of the development of the tourist and recreational sphere were considered, and problems related to the assessment of the tourist potential were also identified. It was established that further research in this area should focus on the development of effective strategies for the sustainable development of tourism in the region.

Keywords: recreational tourism, resource base of tourism, evaluation of efficiency of resource use, region.

Постановка проблеми. Оцінювання ефективності використання ресурсної бази відпочинкового рекреаційного туризму Івано-Франківської області є ключовим для забезпечення сталого розвитку регіону та задоволення потреб місцевого населення і туристів.

Дослідження процесів оцінювання ефективності використання ресурсної бази відпочинкового рекреаційного туризму Івано-Франківської області є вкрай актуальним з кількох причин: 1) розвиток туризму як галузі економіки: туризм є важливою складовою глобальної економіки, і розвиток туристичної інфраструктури може сприяти збільшенню прибутковості регіону; 2) підвищення привабливості регіону: ефективне використання ресурсів для туризму може зробити область більш привабливою для туристів, що призведе до збільшення туристичного потоку і, відповідно, до зростання доходів місцевих жителів; 3) збереження природних ресурсів: оцінка ефективності використання ресурсів туризму допоможе забезпечити стале використання та охорону природних ресурсів області; 4) розвиток інфраструктури: дослідження може виявити потреби в подальшому розвитку туристичної інфраструктури, такої як готелі, ресторани, дороги, маршрути та інші сервіси; 5) підвищення конкурентоспроможності: розуміння ефективності використання ресурсів туризму дозволить Івано-Франківській області конкурувати з іншими регіонами на туристичному ринку [1, с. 499-500].

Ресурсна база відпочинкового рекреаційного туризму Івано-Франківської області є досить потужною та включає різноманітні природні, культурні та історичні об'єкти, що приваблюють туристів. До природних ресурсів належать гірські ландшафти Карпат, які забезпечують можливості для активного відпочинку, такі як гірські велосипедні тури, піші прогулянки, альпінізм і лижний спорт. Крім того, область багата на природні річки, озера та водоспади, які створюють унікальні можливості для водних видів відпочинку. Культурно-історична спадщина області включає старовинні замки, церкви, музеї та інші архітектурні пам'ятки, які пропонують туристам можливість поглибленого ознайомлення з історією та культурою регіону. Також до ресурсної бази належать різноманітні ресторани, готелі, санаторії та інші об'єкти гостювого прийому, які забезпечують комфортний та різноманітний відпочинок для туристів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про важливість та популярність наукових досліджень, які стосуються оцінювання ефективності використання ресурсної бази відпочинкового рекреаційного туризму на рівні регіону свідчать численні публікації вітчизняних та зарубіжних авторів [1-12]. В їх переважній більшості оцінювання ефективності використання ресурсної бази відпочинкового рекреаційного туризму регіону включає:

- 1) оцінку потенціалу: визначення рівня доступності та якості природних, культурних, історичних та інших ресурсів для розвитку туризму в регіоні;
- 2) визначення ефективності використання: оцінку того, наскільки ефективно та продуктивно використовуються ці ресурси для розвитку туристичної індустрії;
- 3) здійснення прогнозування: прогнозування потенційного розвитку туризму в регіоні на основі аналізу використання ресурсів та їх потенціалу;
- 4) ідентифікацію проблемних сфер: виявлення та аналіз проблемних аспектів використання ресурсів та їх впливу на розвиток туристичної галузі;
- 5) формулювання стратегій розвитку туризму в регіоні на основі виявлених результатів оцінювання ефективності використання ресурсної бази.

Мета статті. Метою оцінювання ефективності використання ресурсної бази відпочинкового рекреаційного туризму Івано-Франківської області є з'ясування ступеня ефективності та продуктивності використання природних, культурних та історичних ресурсів для розвитку туристичної галузі з метою забезпечення сталого та збалансованого розвитку регіону.

Виклад основного матеріалу. Для створення моделі збалансованого розвитку регіону в туристичній галузі та курортно-рекреаційній сфері важливим етапом є оцінка ефективності використання наявного потенціалу. З цієї причини дослідження методичних підходів до оцінки потенціалу туристичної галузі та курортно-рекреаційної сфери регіону є не лише важливим, але й необхідним процесом. Це дозволяє забезпечити раціональне використання ресурсів і сприяти сталому розвитку регіону.

Жваненко С. А. підкреслює, що рекреації мають значний вплив на економічний простір, який проявляється через прямі та зворотні зв'язки і взаємозалежності. Так, розвиток рекреаційної економіки сприяє прогресу економічного простору в курортно-рекреаційних зонах, впливаючи на природні ресурси, виробничі сектори, та соціально-економічні умови. Це призводить до еволюції та якісних змін у економічному просторі, завдяки впровадженню передових технологій використання природних ресурсів, екологічних методик та підходів. Такі зміни охоплюють не лише сферу курортології, а й впливають на регіональну економіку курортів як на національному, так і на місцевому рівнях. Як наслідок, збільшується рівень доходів населення в рекреаційних зонах і підвищується якість сервісу, що надається. В той же час, курортно-рекреаційні території відіграють важливу роль як чинник розвитку економіки регіону і країни в цілому. Завдяки стратегічно обґрунтованій та ретельно спланованій практиці проектування бізнесу на таких територіях, відбувається перехід до нової якості розвитку [2]. Це означає, що курортно-рекреаційні зони не лише сприяють зростанню місцевої економіки, але й мають позитивний вплив на національну економіку. Враховуючи це, оцінювання ефективності використання потенціалу туристичної галузі та курортно-рекреаційної сфери регіону стає необхідним для розробки та впровадження стратегій сталого розвитку. Ці стратегії сприятимуть економічному зростанню, забезпечуючи стійке та довгострокове процвітання регіонів і країни в цілому.

Коркуна О. І. підкреслює, що в умовах зростаючої конкуренції як на глобальному, так і на національних туристичних ринках, питання оцінки привабливості та потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів стають надзвичайно важливими. Для вирішення цих завдань розроблено кілька підходів, кожен з яких має свої власні переваги та недоліки. Кожен підхід базується на специфічній інформаційній основі та має різні варіанти застосування у практичній діяльності, що дозволяє більш точно та ефективно оцінити можливості розвитку туристично-рекреаційної галузі в різних регіонах. Ці підходи є критично важливими для формування стратегій, які сприятимуть підвищенню конкурентоспроможності та сталого розвитку туристичних територій [3, с. 152-153].

На нашу думку, для оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів України необхідно використовувати комплексний підхід, який включає кілька ключових аспектів. По-перше, це оцінка привабливості туристично-рекреаційної сфери кожного регіону, що допоможе визначити, наскільки ці території є привабливими для туристів. По-друге, слід провести детальний аналіз внеску розвитку туристично-рекреаційної сфери в загальну економіку регіонів, щоб зрозуміти, який вплив ця сфера має на економічне зростання і розвиток. По-третє, важливо дослідити чинники, які впливають на формування потенціалу туристично-рекреаційної сфери регіонів, що дозволить визначити можливості для подальшого розвитку. Отже, при здійсненні оцінювання необхідно ретельно вивчати всі чинники, які

впливають на економіку регіонів і потенціал їх туристично-рекреаційної сфери, щоб забезпечити всебічний і точний аналіз.

У процесі визначення категорії "потенціал", ми враховуємо її в суцільному спектрі можливостей і наявних ресурсів. Економічний потенціал, у свою чергу, охоплює багатошаровий комплекс доступних та готових до мобілізації основних джерел і засобів конкретної країни або регіону чи елементів потенціалу цілісної економічної системи. Ці важливі активи й ресурси використовуються або можуть бути активовані для сприяння економічному зростанню та соціально-економічному просуванню [4].

Узагальнюючи, потенціал галузі туризму та курортно-рекреаційної сфери на певній території можна охарактеризувати як сукупність різноманітних можливостей і ресурсів, таких як природні, людські, інформаційні та інфраструктурні, які спрямовані на підтримку та розвиток туристичного та рекреаційного сектору. Ці ресурси спрямовані на досягнення певного соціально-економічного ефекту, збільшення доходів та прибутку у цьому сегменті бізнесу. Крім економічної платформи, що впливає з використання туристичного та рекреаційного потенціалу, у зв'язку з концепцією збалансованого розвитку, важливо враховувати ще два ключові аспекти: соціальний та екологічний. Такий збалансований підхід передбачає розгляд туристично-рекреаційної сфери у трьох вимірах сталого розвитку - економічному, соціальному та екологічному. Цей підхід відповідає загальним метам сталого розвитку, що були викладені в документі "Перетворення нашого світу: порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року", прийнятому на Саміті ООН у 2015 році [5]. Україна приєдналася до цього процесу досягнення цілей сталого розвитку, і враховує їх у своїх законодавчих і виконавчих ініціативах, здійснюючи постійний моніторинг показників досягнення цих цілей з 2021 року (рис. 1).

Рис. 1 Глобальні цілі сталого розвитку [6]

Під час проведення аналізу ефективності використання потенціалу галузі туризму та курортно-рекреаційної сфери в районі відводиться значна увага до систематичного відслідковування прогресу за досягненням Цілей сталого розвитку. Пропонується розглядати низку етапів, які дозволяють оцінити ефективність використання потенціалу у цій сфері в конкретному регіоні. До ключових етапів оцінки ефективності використання потенціалу галузі туризму та курортно-рекреаційної сфери в регіоні входить декілька, описаних нижче. Так, спочатку проводиться визначення відповідних показників, після чого розробляється методологія, методики та інструментарій для оцінки. Наступним кроком є збір, систематизація та аналіз статистичних даних, що включаються до дослідження. Після цього проводиться аналіз змін комплексного показника впродовж обраного періоду, а також обґрунтування отриманих результатів. Загалом, комплексне оцінювання ефективності використання потенціалу у цій сфері у регіоні враховує п'ять основних етапів, але кількість цих етапів може змінюватися залежно від впливу зовнішніх та внутрішніх чинників [7].

На думку Кравченко Н.О., однією з ключових складових загальної економічної ефективності рекреаційного господарства є його територіальна організація. Це означає ступінь використання ресурсів, інфраструктури, економічних, соціальних, екологічних та управлінських можливостей території для створення оптимального обсягу рекреаційних послуг та товарів з мінімальними витратами ресурсів. Іншими словами, використання унікальних особливостей території може значно зменшити час на створення та доставку продукції до споживача, а також допомагає економити ресурси або навіть запобігати їх витратам [8]. Урахування ступеня використання всіх наявних ресурсів є ключовим фактором у комплексній оцінці ефективності використання потенціалу галузі туризму та курортно-рекреаційної сфери регіону.

Савушкін Д. І. розглядає економічні трансформації у курортно-рекреаційній сфері як перехід на новий шлях розвитку, з ринку продавця на ринок покупця. Цей перехід супроводжується зміною принципів функціонування курортно-рекреаційних систем, що є ключовою частиною трансформаційної економіки. Ця динаміка породжує численні системні ефекти, включаючи трансформаційну кризу та структурні зміни. Крім того, виникають і інші, більш приватні наслідки, які в кінцевому підсумку сприяють підвищенню ефективності курортно-рекреаційних систем [9]. Такі трансформації ставлять під сумнів необхідність урахування зведених показників структурних зрушень під час оцінювання використання потенціалу галузі туризму та курортно-рекреаційної сфери регіону.

Ільїна М. В. та Шпильова Ю. Б. наголошують на тому, що ефективність системи сталого рекреаційного природокористування включає різноманітні аспекти. Серед них варто виокремити економічні (внесок сфери у ВВП,

рентабельність, обсяг інвестицій), соціальні (зайнятість, безробіття, міграція, надані послуги), природоохоронні (освоєння та відновлення рекреаційних територій і ресурсів, їх використання та охорона, благоустрій), екологічної безпеки (забрудненість повітря, порушення природоохоронного режиму [10-11]), інституціональні (законодавчі акти, співпраця зацікавлених сторін), та комунікативні аспекти (поінформованість та участь громадськості) [12, с. 23].

Таким чином, ми вважаємо, що цей каталог аспектів сталого використання природи для відпочинку може бути розширений за допомогою додаткових включень, таких як інфраструктурні та географічні показники та інші. Також, наш висновок полягає в тому, що досвід використання системи індикаторів для об'єктивної та комплексної оцінки рівня розвитку суспільства демонструє, що вона має наукову базу і може бути успішно використана на практиці, включаючи міжнародний рівень. Система індикаторів розвитку найбільш детально розроблена відповідно до основних цілей і стратегій, визначених ООН, таких як економічний розвиток і боротьба з бідністю, забезпечення охорони здоров'я, освіти, безпеки, доступу до питної води, збереження навколишнього середовища тощо. Для оцінки та порівняння розвитку країн світу загалом використовується значна кількість різноманітних показників. Конструктивні системи індикаторів розвитку також розробляються у групі Світового банку, основний внесок у формування яких здійснюється через щорічні доповіді «Індикатори світового розвитку» Світового банку [13-15].

З цієї позиції, важливо враховувати моніторинг системи індикаторів Сталого розвитку при оцінці ефективності використання потенціалу галузі туризму та курортно-рекреаційної сфери регіону [16]. Проте через відсутність достатньої статистичної інформації моніторинг системи індикаторів Сталого розвитку може бути проведений не в повному обсязі. Тому ми рекомендуємо використовувати широкий спектр динамічних основних та додаткових показників для оцінки збалансованого розвитку галузі туризму та курортно-рекреаційної сфери.

Основні показники включають:

1) Потік туристів: кількість туристів, що відвідують регіон протягом певного періоду часу.

2) Витрати туристів: середні витрати туристів під час перебування в регіоні.

3) Зайнятість: кількість робочих місць, що залежать від туризму та рекреації.

4) Інвестиції в туристичну інфраструктуру: обсяги інвестицій в розвиток готелів, ресторанів, туристичних атракцій тощо.

5) Соціокультурні заходи: кількість та різноманітність культурних заходів і подій, що пропонуються для туристів та місцевого населення.

Додаткові показники:

1) Ступінь задоволення туристів: результати опитування туристів щодо їхнього задоволення від відпочинку в регіоні.

2) Використання природних ресурсів: рівень використання та збереження природних ресурсів, таких як водні та лісові ресурси.

3) Конкурентоспроможність: рейтинг регіону у порівнянні з іншими туристичними напрямками за кількістю пропозицій та якістю послуг.

4) Екологічна стабільність: ступінь дотримання екологічних стандартів та заходи, спрямовані на збереження природного середовища.

5) Рівень інфраструктури: доступність та якість туристичної інфраструктури, такої як транспортна, готельна, ресторанна тощо.

Ці показники допомагають зрозуміти ефективність та збалансованість розвитку туризму та курортно-рекреаційної сфери, а також виявити можливі напрямки для подальшого розвитку.

Згідно з висловленням Юхновської Ю. О. [17, с. 58], можна визначити кілька ключових моментів стосовно аналізу наявних методів та проблем оцінки туристичного потенціалу країни або регіону, що є необхідними для розвитку сфери туризму:

1) обмежена кількість параметрів оцінки туристичних ресурсів: зазвичай у методиках оцінки використовується лише декілька параметрів, що ускладнює повне уявлення про різноманіття ресурсів та їх потенціал розвитку;

2) відсутність показників ефективності використання ресурсів: не враховується повноцінна оцінка того, як ефективно використовуються туристичні ресурси, такі як рівень попиту і пропозиції у сфері туризму, технологічність їх експлуатації та регулювання державою туристичної діяльності;

3) потреба уточнення критеріальної бази: будь-яка існуюча методика комплексної оцінки ресурсів туризму потребує уточнення критеріїв врахування, щоб краще відповідати природним, кліматичним, ландшафтним та історичним умовам розвитку території;

4) проблема збору необхідної інформації: часто виникають труднощі із збором необхідних даних для комплексної оцінки ресурсів розвитку туризму та рекреації;

5) суб'єктивність оцінки: велика частина наданих оцінок є суб'єктивними і може не відображати реальної ситуації.

Оцінюючи ресурсну базу відпочинкового рекреаційного туризму Івано-Франківської області, слід зазначити, що вона багата та різноманітна. Перш за все, до неї входять мальовничі гірські масиви Карпат, що пропонують безліч можливостей для активного відпочинку, таких як піші та велосипедні маршрути, альпінізм, скелелазіння, а також зимові види спорту, зокрема лижні курорти. Природні озера, річки та водоспади створюють ідеальні умови для водних видів відпочинку, включаючи каякінг, раптовий сплав, риболовлю та відпочинок на березі. Крім того, область багата на культурно-історичні пам'ятки, серед яких замки, палаці, старовинні церкви, монастирі та етнографічні музеї, які пропонують унікальну можливість пізнати історію та

культуру регіону. Туристи також можуть відвідати мальовничі села, де збереглися традиційні ремесла та звичаї. Щодо інфраструктури, область має велику кількість готелів, мотелів, садиб, кемпінгів та туристичних баз, які пропонують комфортне розміщення для відпочиваючих [1].

Враховуючи це різноманіття, Івано-Франківська область приваблює туристів з усього світу та є популярним напрямком для відпочинку та подорожей. Туристично-рекреаційна сфера Івано-Франківської області розвивається в кількох основних напрямках, що охоплюють різноманітні аспекти відпочинку та туризму: 1) гірський туризм – завдяки своїй географічній розташованості в Карпатах, область пропонує відмінні умови для гірського туризму: туристи можуть насолоджуватися пішими та велосипедними прогулянками, альпінізмом, скелелазінням та іншими активними видами відпочинку; 2) етнічний туризм – багатство культурних традицій, народних ремесел та обрядів робить область привабливою для етнографічного туризму: туристи можуть відвідати мальовничі села, де збереглися старовинні звичаї та архітектура, а також познайомитися з місцевими традиціями та культурою; 3) екологічний туризм – різноманітні природні ландшафти, озера, річки та ліси роблять область ідеальним місцем для екологічного туризму: туристи можуть відвідати заповідники, де можна спостерігати за місцевими видами рослин та тварин; 4) культурно-історичний туризм – історичні пам'ятки, такі як замки, палаци, церкви та музеї, пропонують можливості для культурно-історичних екскурсій та вивчення минулого регіону; 5) водний туризм: Івано-Франківська область розташована в басейні кількох річок, які створюють умови для водних видів відпочинку, таких як рафтинг, сплави, каякінг та риболовля.

Ці напрями розвитку сприяють розширенню туристичної індустрії в області та забезпечують різноманітні можливості для відпочинку та розваг для туристів. Оцінка туристичного потенціалу Івано-Франківської області стикається з рядом проблем, серед яких: 1) недостатність статистичних даних – відсутність достатньої кількості актуальних даних щодо туристичного руху, кількості відвідувачів, їхніх вподобань та інших показників ускладнює аналіз та оцінку потенціалу регіону; 2) недостатня інтеграція ресурсів – нерідко різні суб'єкти туристичної індустрії (готелі, ресторани, туроператори тощо) недостатньо співпрацюють один з одним, що утруднює повну реалізацію туристичного потенціалу; 3) неоднаковий розвиток територій – так, окремі райони області (в першу чергу – гірські) мають значний туристичний потенціал, тоді як інші є менш привабливими для відвідувачів, що призводить до нерівномірного розвитку туризму в області; 4) екологічні проблеми – розвиток туризму вже призводить до негативного впливу на навколишнє середовище, зокрема до забруднення водойм, знищення природних ландшафтів та забруднення повітря, що потребує ретельного контролю та екологічної оцінки; 5) культурні та історичні втрати – неконтрольований туризм може призвести до знецінення аутентичних культурних та історичних цінностей області через комерціалізацію та масовий туризм.

Для вирішення цих проблем необхідно проводити систематичний моніторинг та аналіз туристичної діяльності в області, розвивати співпрацю між різними галузями туристичної індустрії та здійснювати ефективний контроль за екологічними та культурними аспектами туризму.

Висновки. Підсумовуючи викладений вище матеріал, слід зазначити, що роботі запропоновано розглядати потенціал галузі туризму та курортно-рекреаційної сфери на окремій території як сукупність наявних можливостей та ресурсів, які включають природні, людські, інформаційні, інфраструктурні тощо, і можуть бути спрямовані на розвиток туристично-рекреаційного бізнесу та отримання певної соціально-економічної вигоди, доходу, прибутку. Окрім економічної складової, важливо враховувати ще дві ключові аспекти: соціальну та екологічну, оскільки збалансований розвиток туристично-рекреаційної сфери повинен базуватися на трьох вимірах сталого розвитку, що відповідають Цілям сталого розвитку. Збалансовані засади регіонального розвитку в галузі туризму та курортно-рекреаційної сфери вказують на важливість спілкування людини з природою та взаємодії між людьми, спрямованих на задоволення потреб у відновленні фізичного та психічного стану сучасних та майбутніх поколінь через створення та споживання туристично-рекреаційних послуг. Процеси регіонального розвитку повинні ґрунтуватися на обережному використанні та відновленні ресурсів природного середовища, підтримці соціально-культурних цінностей та історичної спадщини, що складають культурну спадщину окремих територій та їх мешканців. Проведено аналіз методологічних підходів до оцінки ефективності використання потенціалу сфери туризму та курортів у регіонах. Покращено процес комплексної оцінки використання цього потенціалу, який враховує п'ять етапів, але кількість їх може змінюватися під впливом зовнішніх та внутрішніх факторів. Здійснено систематизацію сукупних показників структурних зрушень у сфері курортів та рекреації. Вдосконалено систему динамічних основних та додаткових показників для оцінки збалансованого розвитку туризму та курортно-рекреаційної сфери.

Розроблено теоретико-методичні підходи до оцінювання ефективності використання ресурсної бази відпочинкового рекреаційного туризму в Івано-Франківській області. Обґрунтовано актуальність проблеми, визначено стан ресурсної бази туристичної галузі області. Розглянули основні напрями розвитку туристично-рекреаційної сфери, а також виявлено проблеми, пов'язані з оцінкою туристичного потенціалу. Подальші дослідження в цій сфері мають стосуватися розвитку ефективних стратегій для сталого розвитку туризму в регіоні.

Література:

1. Данилейчук Р.Б. Оцінювання ефективності використання ресурсної бази відпочинкового рекреаційного туризму Івано-Франківської області. *Перспективи розвитку територій: теорія і практика. Поствоєнне відновлення: матеріали VII міжнародної науково-практичної конференції здобувачів вищої освіти і молодих учених*. Харків: ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2023. С. 499-501.

2. Жваненко С. А. Курортно-рекреаційна сфера як чинник економічного зростання національної економіки. *Інвестиції: практика та досвід*. 2016. №5. С.73-77
3. Коркуна О. І. Методичні засади оцінювання потенціалу розвитку туристично-рекреаційної сфери в економіці регіонів. *Науковий вісник Мукачівського державного університету*. 2020. Вип. 1 (13). С. 152-158
4. Жулавський А.Ю., Гордієнко В.П. Природно-ресурсний потенціал регіону в системі економічних відносин. *Ефективна економіка*. 2013. №8. URL: <http://www.economy.pauka.com.ua/?or=1&z=2238> (дата звернення 30.04.2024 року)
5. Перетворення нашого світу: Порядок денний у сфері сталого розвитку до 2030 року: URL: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/перетворення-нашого-світу-порядок-денний-у-сфері-сталого-розвитку-до-2030-року> (дата звернення 20.04.2024 року)
6. Індикатори для України. 2022. URL: <https://sdg.ukrstat.gov.ua/uk/> (дата звернення 21.04.2024 року)
7. Зверяков М.І., Ковальов А.І., Сментина Н. В. *Стратегічне планування збалансованого розвитку територіальних соціально-економічних систем в умовах децентралізації: монографія*. Одеса: ОНЕУ, 2017. 175 с.
8. Кравченко Н.О. *Рекреаційне господарство Полісся: сучасний стан та перспективи розвитку*. URL: https://tourlib.net/books_ukr/kravchenko1-4.htm (дата звернення 24.04.2024 року).
9. Савушкін Д. І. Системні трансформаційні ефекти в курортно-рекреаційній економіці. *Держава та регіони. Серія: Економіка та підприємництво*. 2015. №5 (86). С. 56-62.
10. Sheydai T., Yatzyuk O., Bui Yu., Berezhnyska U., Antonenko N. Forecasting environmental problems caused by oil and gas industry operations. *Polish Journal of Science*. №68. 2023. P. 43-49. URL: <https://www.doi.org/10.5281/zenodo.10132312> (дата звернення 30.04.2024 року)
11. Khvostina I., Semerikov I., Yatsiuk O., Daliak T., Romanko O., Shmeltser E. Casual analysis of financial and operational risks of oil and gas companies in condition of emergent economy. *Proceedings of the Selected Papers of the Special Edition of International Conference on Monitoring, Modeling & Management of Emergent Economy (МЗЕ2-MLPEED 2020)*, Odessa, Ukraine, 2020, 41-52. URL: <http://ceur-ws.org/Vol-2713/> (дата звернення 30.04.2024 року).
12. Ільїна М. В., Шпильова Ю. Б. Сутнісні характеристики системи сталого рекреаційного природокористування на сільських територіях України. *Business, economics, sustainability, leadership and innovation*. 2018. №1. С.17-25
13. United Nations: Peace, dignity and equality on a healthy planet. 2022. URL: <http://www.un.org/en/index.html> (дата звернення 22.04.2024 року)
14. New Economics Foundation. 2022. URL: <http://www.neweconomics.org> (дата звернення 20.04.2024 року)
15. World development indicators. 2022. URL: <http://www.datatopics.worldbank.org/world-development-indicators> (дата звернення 22.04.2024 року)
16. Юхновська Ю.О. Методичні підходи до оцінювання туристичного потенціалу України та регіонів. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Економіка та управління*. 2019. Том 30 (69). №4. С.54-59.
17. Бойко Є.О. та ін. Екологічні інвестиції: стан та перспективи впровадження на мікро-, мезо- та макрорівнях. *Вісник ХНАУ ім. В.В. Докучаєва. Серія: Економічні науки*. 2021. № 2. Т. 3. С.40-49.

References:

1. Danyleichuk R. B. (2023). Otsiniuvannia efektyvnosti vykorystannia resursnoi bazy vidpochynkovoho rekreatsiinoho turyzmu Ivano-frankivskoi oblasti [Evaluation of the effectiveness of the use of the resource base of recreational tourism in the Ivano-Frankivsk region]. *Perspektyvy rozvytku terytorii: teoriia i praktyka. Postvoienne vidnovlennia: materialy VII mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii здобувачів вищої освіти і молодих учень*. Kharkiv: KhNUMH im. O. M. Beketova, 499-501 [in Ukrainian].

2. Zhvanenko S. A. (2016). Kurortno-rekreatsiina sfera yak chynnyk ekonomichnoho zrostantia natsionalnoi ekonomiky [Resort and recreation sphere as a factor of economic growth of the national economy]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 5, 73-77 [in Ukrainian].
3. Korkuna O. I. (2020). Metodychni zasady otsiniuvannia potentsialu rozvytku turystychno-rekreatsiinoi sfery v ekonomitsi rehioniv [Methodological principles for assessing the development potential of the tourism and recreation sphere in the regional economy]. *Naukovyi visnyk Mukachivskoho derzhavnoho universytetu*, 1 (13), 152-158 [in Ukrainian].
4. Zhulavskiy A.Iu., Hordiienko V.P. (2013). Pryrodno-resursnyi potentsial rehionu v systemi ekonomichnykh vidnosyn [Natural resource potential of the region in the system of economic relations]. *Efektivna ekonomika*, 8. Retrieved from: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=2238> [in Ukrainian].
5. Peretvorennia nashoho svitu: Poriadok denni u sferi staloho rozvytku do 2030 roku [Transforming Our World: The 2030 Agenda for Sustainable Development]. (2024). Retrieved from: <https://www.undp.org/uk/ukraine/publications/peretvorennia-nashoho-svitu-poriadok-denni-u-sferi-staloho-rozvytku-do-2030-roku> [in Ukrainian].
6. Indykatory dlia Ukrainy [Indicators for Ukraine]. (2022). Retrieved from: <https://sdg.ukrstat.gov.ua/uk/> [in Ukrainian].
7. Zvieriakov M. I., Kovalov A. I., Smentyna N. V. (2017). *Stratehichne planuvannia zbalansovanoho rozvytku terytorialnykh sotsialno-ekonomichnykh system v umovakh detsentralizatsii: monohrafiia* [Strategic planning of balanced development of territorial socio-economic systems in conditions of decentralization: monograph]. Odesa: ONEU. [in Ukrainian].
8. Kravchenko N. O. (2021). *Rekreatsiine hospodarstvo Polissia: suchasnyi stan ta perspektyvy rozvytku* [Recreational economy of Polissia: current state and development prospects]. Retrieved from: https://tourlib.net/books_ukr/kravchenko1-4.htm [in Ukrainian].
9. Savushkin D. I. (2015). Systemni transformatsiini efekty v kurortno-rekreatsiinii ekonomitsi [Systemic transformational effects in the resort and recreation economy]. *Derzhava ta rehiony. Serii: Ekonomika ta pidpriemnytstvo*, 5 (86), 56-62 [in Ukrainian].
10. Sheydai T., Yatzyuk O., Bui Yu., Berezhnytska U., Antonenko N. (2023). Forecasting environmental problems caused by oil and gas industry operations. *Polish Journal of Science*, 68, P. 43-49. Retrieved from: 10.5281/zenodo.10132312
11. Khvostina I., Semerikov I., Yatsiuk O., Daliak T., Romanko O., Shmeltser E. (2020). Casual analysis of financial and operational risks of oil and gas companies in condition of emergent economy. *Proceedings of the Selected Papers of the Special Edition of M3E2-MLPEED 2020*, Odessa, Ukraine, 41-52. Retrieved from: <http://ceur-ws.org/Vol-2713/>
12. Ilina M. V., Shpylova Yu. B. (2018). Sutnisni kharakterystyky systemy staloho rekreatsiinoho pryrodokorystuvannia na silskykh terytoriakh Ukrainy [Essential characteristics of the system of sustainable recreational nature use in rural areas of Ukraine]. *Business, economics, sustainability, leadership and innovation*, 1, 17-25 [in Ukrainian].
13. United Nations: Peace, dignity and equality on a healthy planet (2022). Retrieved from: <http://www.un.org/en/index.html>
14. New Economics Foundation (2022). Retrieved from: <http://www.neweconomics.org>
15. World development indicators (2022). Retrieved from: <http://www.datatopics.worldbank.org/world-development-indicators>
16. Iukhnovska Yu. O. (2019). Metodychni pidkhody do otsiniuvannia turystychnoho potentsialu Ukrainy ta rehioniv [Methodical approaches to the assessment of tourism potential of Ukraine and regions]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Ekonomika ta upravlinnia*, 30 (69), Vol. 4, 54-59 [in Ukrainian].
17. Boiko Ye. O. ta in. (2021). Ekolohichni investytsii: stan ta perspektyvy vprovadzhennia na mikro-, mezo- ta makrorivniakh [Environmental investments: status and prospects of implementation at the micro, meso, and macro levels]. *Visnyk KhNAU im. V. V. Dokuchaieva. Serii: Ekonomichni nauky*, 2, Vol. 3, 40-49 [in Ukrainian].

УДК 005:351:001.32

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-406-420](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-406-420)

Дьогтєва Ірина Оксентіївна науковий співробітник відділу супроводження та розвитку Національної електронної науково-інформаційної системи, Державна науково-технічна бібліотека України, вул. Антоновича, 180, м. Київ, 03150, тел.: (044) 521-93-52, <https://orcid.org/0000-0002-8567-6952>

Шиян Анатолій Антонович кандидат фізико-математичних наук, доцент, старший науковий співробітник відділу супроводження та розвитку Національної електронної науково-інформаційної системи, Державна науково-технічна бібліотека України, вул. Антоновича, 180, м. Київ, 03150, тел.: (044) 521-93-52, <https://orcid.org/0000-0002-5418-1498>

Платонов Олександр Дмитрович кандидат технічних наук, провідний науковий співробітник, відділу супроводження та розвитку Національної електронної науково-інформаційної системи, Державна науково-технічна бібліотека України, вул. Антоновича, 180, м. Київ, 03150, тел.: (044) 521-93-52, <https://orcid.org/0000-0002-7963-7201>

Жарінов Сергій Сергійович старший науковий співробітник відділу супроводження та розвитку Національної електронної науково-інформаційної системи, Державна науково-технічна бібліотека України, вул. Антоновича, 180, м. Київ, 03150, тел.: (044) 521-93-52, <https://orcid.org/0000-0003-3568-8127>

МОДЕЛЬ СИСТЕМИ РЕЄСТРІВ У СФЕРІ НАУКОВОЇ І НАУКОВО-ТЕХНІЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

Анотація. Однією з форм державного регулювання у сфері наукової і науково-технічної діяльності виступає державна реєстрація. В умовах дискретного характеру покриття інформаційної карти сучасного наукового ландшафту України зростає актуальність формування системи реєстрів, для розбудови якої необхідно проаналізувати об'єкти реєстрації.

Метою статті є проведення аналізу об'єктів реєстрів для створення системи реєстрів у сфері наукової і науково-технічної діяльності в рамках забезпечення державної політики, здійснення державного управління та регулювання в даній сфері України. В публікаціях останніх років приділяється багато уваги вдосконаленню структури досліджень, їх реєстрації, відкритому обміну даними та матеріалами. Серед проблем виділяють зв'язування записів між великими наборами даних, побудову ефективних систем реєстрів. В працях аналізуються масштабні, вичерпні бази даних, які розроблені для

адміністративних цілей урядами світу, описані переваги та проблеми, пов'язані з використанням адміністративних даних у дослідженнях в галузі освіти, науки. Серед прикладів: закордонні реєстри в сфері досліджень, в рамках реалізації патентної політики. В роботах досліджується розширення можливостей генерації вченими власних даних, використання реєстрів.

Авторами статті в якості об'єктів реєстрів в сфері науки пропонується розглядати суб'єкти, процеси діяльності, об'єкти сфери, тобто результати, їх форми, інфраструктура, засоби тощо. З результатів аналізу об'єктів впливає: суб'єкти наукової і науково-технічної діяльності в основному нормативно-правовому акті відображені неструктуровано, зазначені переліки мають неповний характер; процеси діяльності подаються або в узагальнюючих поняттях, або окремо з притаманною специфічністю; результати визначені в кількох фундаментальних поняттях, їх похідної, форм. В роботі авторами пропонується структуризація суб'єктів, визначення рівнів. До переліку результатів пропонуються доповнення, які за своєю сутністю не обов'язково об'єктні. Узагальнюючі поняття процесів діяльності представлені вкладеностями, однак формування переліку залишається дискретним. У висновку наголошено на необхідності розбудови ефективної системи реєстрів. Перелік функціонуючих реєстрів та реєстрацій не покриває запит на інформаційне забезпечення сфери наукової і науково-технічної діяльності, не демонструє повну картину за об'ємом відображених об'єктів реєстрів, повністю відсутня взаємодія, яка характерна для реальної системи реєстрів.

Ключові слова: реєстрація, державний реєстр, наукова та науково-технічна діяльність, дослідження, вчені, наукові установи, заклади вищої освіти, дослідницька інфраструктура.

Dohtieva Iryna Oksentiivna Researcher of the Department of Support and Development of the National Electronic Scientific Information System, State Scientific and Technical Library of Ukraine, 180 Antonovycha St., Kyiv, 03150, tel.: (044) 521-93-52, <https://orcid.org/0000-0002-8567-6952>

Shyian Anatolii Antonovych PhD in Physics and Mathematics, Associate professor, Senior Researcher of the Department of Support and Development of the National Electronic Scientific Information System, State Scientific and Technical Library of Ukraine, 180 Antonovycha St., Kyiv, 03150, tel.: (044) 521-93-52, <https://orcid.org/0000-0002-5418-1498>

Platonov Oleksandr Dmytrovych PhD in Engineering, Lead Researcher of the Department of Support and Development of the National Electronic Scientific Information System, State Scientific and Technical Library of Ukraine, 180 Antonovycha St., Kyiv, 03150, tel.: (044) 521-93-52, <https://orcid.org/0000-0002-7963-7201>

Zharinov Serhii Serhiiovych Senior Researcher of the Department of Support and Development of the National Electronic Scientific Information System, State Scientific and Technical Library of Ukraine, 180 Antonovycha St., Kyiv, 03150, tel.: (044) 521-93-52, <https://orcid.org/0000-0003-3568-8127>

MODEL OF THE SYSTEM OF REGISTRIES IN THE SPHERE OF SCIENTIFIC AND SCIENTIFIC-TECHNICAL ACTIVITIES

Abstract. State registration acts as a form of state regulation in the field of scientific and scientific and technical activity. In the conditions of the discrete character of the coverage of the information map of the modern scientific landscape of Ukraine, the relevance of forming a system of registries is increasing. It is necessary to analyze the objects of registration for the development of such a system.

The aim of the article is to analyze the objects of the registers for the creation of a system of registers in the field of scientific and scientific and technical activities within the framework of ensuring state policy, implementation of state management and regulation in this field. In the publications of recent years, a lot of attention has been paid to improving the structure of research, their registration, open exchange of data and materials. In the publications of recent years, a lot of attention has been paid to improving the structure of research, their registration, open exchange of data and materials. Among the problems, the linking of records between large data sets, the construction of an efficient system of registries are highlighted. The works analyze the large-scale, comprehensive databases developed for administrative purposes by the governments of the world, describe the advantages and problems associated with the use of administrative data in research in the field of education and science. Among the examples foreign registries in the field of research, developed registries within the framework of patent policy implementation. The works explore the expansion of opportunities for scientists to generate their own data, use of registries.

The authors of the article propose to consider subjects, activity processes, objects of the field, that is, results, their forms, infrastructure, means, etc., as objects of registries in the field of science. It follows from the results of the analysis of objects: the subjects of scientific and scientific and technical activity in the main regulatory legal act are reflected in an unstructured manner, the specified lists are incomplete; activity processes are presented either in generalizing concepts or separately with inherent specificity; the results are defined in several fundamental concepts, their derivative and forms. The authors propose the structuring of subjects, the definition for them of levels. They also suggest supplementing the list of results, in particular with concepts that are not necessarily object. Generalizing concepts for activity processes are represented by chains, but the formation of the list remains discrete. The conclusion emphasizes the need to build an effective system of registries. The list of functioning registries and registrations does not cover the request for information support in the field of scientific and scientific and technical

activity, does not show a complete picture in terms of the volume of displayed objects of registries, and does not have the interaction characteristic of a real system of registries.

Keywords: registration, State registry, scientific and scientific and technical activity, research, scientists, scientific institutions, institutions of higher education, research infrastructure.

Постановка проблеми. В рамках державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності держава забезпечує розбудову системи інформаційного забезпечення, наукової інфраструктури [1, п. 2 ч. 2 ст. 45]. В функції держави входить організація, проведення статистичних спостережень [1, п. 10 ч. 2 ст. 45] та, на основі отриманих даних, «прогнозування тенденцій науково-технічного розвитку на довгостроковий та середньостроковий періоди» [1, п. 6 ч. 2 ст. 45]. Важливим є пропагування наукових та науково-технічних досягнень, винаходів, технологій [1, п. 13 ч. 2 ст. 45], активізація взаємовигідних зв'язків з метою інтеграції вітчизняної та світової науки, її входження у світовий науковий та Європейський дослідницький простір [1, п. 14 ч. 2 ст. 45]. Серед основних принципів державного управління та регулювання виділяють: свободу поширення [1, п. 7 ч. 1 ст. 46], циркуляцію відкритої науково-технічної інформації та ефективне поєднання централізації та децентралізації управління [1, п. 2 ч. 1 ст. 46].

Державна реєстрація виступає формою державного регулювання у сфері наукової і науково-технічної діяльності. В умовах вибіркового та точкового характеру інформаційного покриття науки зростає актуальність формування системи реєстрів. Для побудови реєстрів першочергово необхідно провести аналіз об'єктів реєстрації у сфері наукової і науково-технічної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В роботі [2] порушується питання прозорості та відтворюваності досліджень передусім в науковій сфері. Актуальними залишаються відсутність поширення наукових результатів на достатньому рівні, пошук специфікацій. Серед досягнень останніх років виділяють удосконалену структуру досліджень, їх реєстрацію, відкритий обмін даними та матеріалами.

У матеріалах [3] аналізувались можливості зберігати та аналізувати дані. Для адміністративних цілей урядами світу були розроблені великомасштабні, вичерпні бази даних щодо різних програм, суб'єктів. Наголошувалось, що такі дані представляють нові можливості для розширення знань. У другому розділі [3] описано деякі переваги та проблеми, пов'язані з використанням адміністративних даних у дослідженнях в галузі освіти, науки.

Автори [4] звернули увагу на те, що, хоча зв'язування записів між великими наборами адміністративних даних має потенціал для революції в наукових дослідженнях, багато файлів таких даних не мають загальних ідентифікаторів і тому не призначені для зв'язування з іншими. Фактично мова про ефективну систему реєстрів, яка визначена не на локальному рівні, розглядається варіант вбудови, або розбудови загалом на загальнодержавному

рівні. Дослідники [4], зокрема, розробили ймовірнісні алгоритми зв'язування записів, які використовують статистичні моделі для ідентифікації характеристик для виконання завдань зв'язування.

Водночас раніше в роботі [5] в межах розширення можливостей генерації науковцями власних даних, на прикладі дослідницьких реєстрів в економіці було виявлено, що понад 90% рандомізованих контрольних досліджень не реєструються, лише 50% проводять реєстрацію на початку їх проведення, відповідно такі попередні реєстрації не становлять наукової цінності. Емпіричний аналіз також показує, що використання інших наукових реєстрів як бажаних прикладів є помилковим, оскільки їх результати у вирішенні основних проблем є здебільшого недостатньо доведеними.

Частина публікацій присвячена опису діючих реєстрів, наприклад, з метою задокументувати довгострокові закономірності в патентній політиці в роботі [6] описується Державний патентний реєстр, тобто загальнодоступний консолідований ряд даних про патенти, що фінансуються урядом США, включно з фінансовими агентствами, з можливостями розширення.

Метою статті є аналіз об'єктів реєстрів для створення системи реєстрів у сфері наукової і науково-технічної діяльності в рамках забезпечення державної політики, здійснення державного управління та регулювання.

Виклад основного матеріалу. В якості об'єктів реєстрів пропонується розглядати суб'єкти, процеси діяльності, об'єкти сфери, тобто результати, їх форми, інфраструктура, засоби тощо, відповідно до універсальної для наукової і науково-технічної, інноваційної діяльності та трансферу технологій концепції природи формування переліків реєстрів [7], за якою множини реєстрів даних об'єктів при перетині додатково, крім реєстрів суб'єктів, об'єктів та діяльності утворюють реєстри суб'єкт-об'єкт, суб'єкт-діяльність, діяльність-об'єкт та комплексні реєстри при перетині трьох множин.

Суб'єкти наукової і науково-технічної діяльності включають «наукові працівники, науково-педагогічні працівники, аспіранти, ад'юнкти і докторанти, інші вчені, наукові установи (НУ), університети, академії, інститути, музеї, інші юридичні особи незалежно від форми власності, що мають відповідні наукові підрозділи, та громадські наукові організації (ГНО)» [1, ч. 1 ст. 4]. Даний перелік носить неструктурований та неповний характер, зокрема, наявні вкладеності, відсутні узагальнюючі поняття та повний набір складових на визначених рівнях.

Серед вкладеностей третього порядку:

— ГНО як об'єднання вчених [1, ч. 1 ст. 23];

— науковий підрозділ визначений в основних термінах як структурний підрозділ юридичної особи [1, п. 19 ст. 1, ч. 12 ст. 7].

Наукові працівники [1, п. 20 ст. 1], науково-педагогічні працівники [1, п. 25 ст. 1], аспіранти [1, п. 2 ст. 1], ад'юнкти [1, п. 1 ст. 1] і докторанти [1, п. 7 ст. 1] визначаються в термінах як вчені.

Також на другому рівні для переліку «університети, академії, інститути» наявне узагальнююче поняття заклади вищої освіти (ЗВО) [1, ч. 4 ст. 19], хоча

для «академії» розглядається варіант скороченої назви Національної академії наук України (НАН України).

Щодо неповного складу наборів складових на визначених рівнях, то на другому рівні відповідно до наведених термінів не зазначені НАН України [1, ч. 1 ст. 17], національні галузеві академії наук [1, ч. 1 ст. 18], Національний фонд досліджень України (НФДУ) [1, абзац 1, ч. 3 ст. 49], наукове видавництво [1, п. 17 ст. 1]. Також в категорію вчені не включені молоді вчені [1, п. 11 ст. 1]. На третьому у структурі НУ, ЗВО можуть бути утворені дослідні виробництва [1, ч. 14 ст. 7].

На рисунку 1 запропоновано структуру суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності. Зокрема, проаналізований вище перелік доповнено суб'єктами з інформації про правовий статус суб'єктів [1, розділ II], а також частково з інформації про форми і методи державного регулювання та управління [1, розділ V].

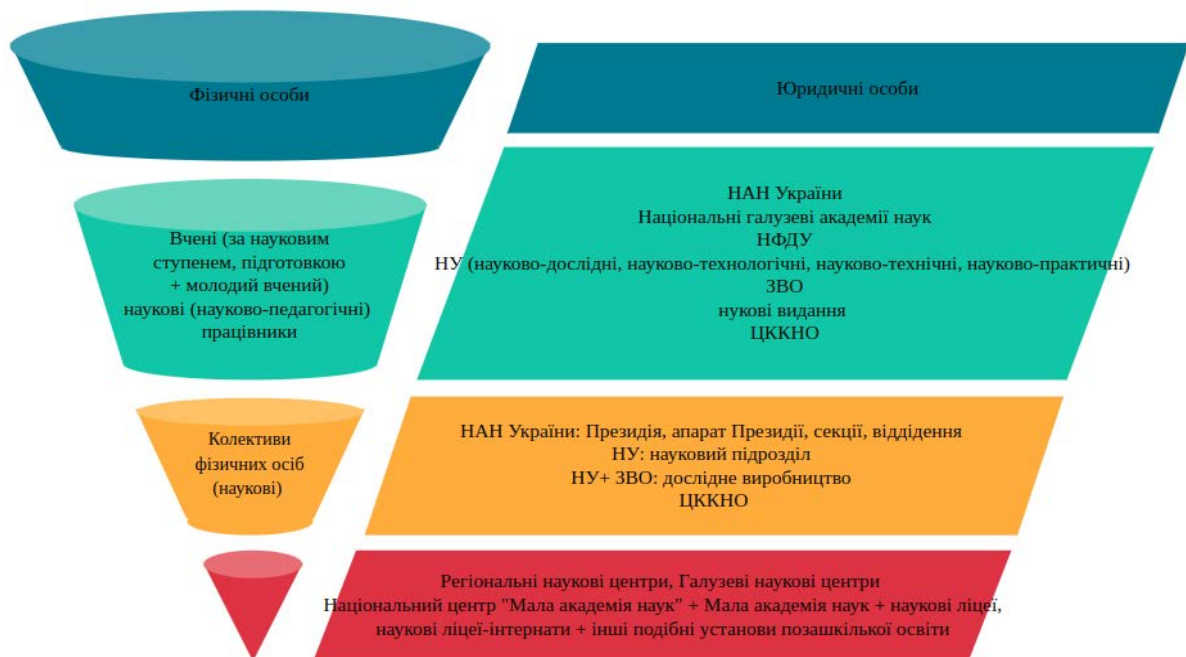

Рис.1 Представники на рівнях суб'єктів

На верхньому рівні пропонується розглядати фізичні та юридичні особи. В залежності від будови системи реєстрів, наприклад, в якості частини реєстрової інформації може бути вибірка секцій М «Професійна, наукова та технічна діяльність» та Р «Освіта» за видами економічної діяльності: 72 Наукові дослідження та розробки, 85.42 Вища освіта (КВЕД-2010) з публічного Єдиного державного реєстру юридичних осіб, фізичних осіб-підприємців та громадських формувань (ЄДР) [8], держателем якого є Міністерство юстиції України, поруч з яким існує статистичний Єдиний державний реєстр підприємств та організацій України (ЄДРПОУ) [9], розпорядником якого є Державна служба статистики України.

На другому рівні фізичних осіб розміщені, причому даний перелік не тотожний по об'єму з множиною фізичних осіб в сфері:

- вчені за науковим ступенем (доктор філософії, доктор наук), вченим званням (старший дослідник, доцент, професор) [1, ч. 1 ст. 28];
- вчені за підготовкою на здобуття ступеня (докторант, ад'юнкт, аспірант) [1, ч. 1 ст. 27], молодий вчений [1, п. 11 ст. 1];
- науковий [1, ч. 1 ст. 31], науково-педагогічний працівник [1, п. 25 ст. 1].

На третьому рівні виділено колективи фізичних осіб (наукові колективи), наприклад, автори, виконавці проєктів, тощо, які формуються з метою проведення досліджень та розробок, як внутрішніх в межах юридичних осіб, так і на рівні держави, а також спільних з міжнародними колективами спеціалістів, міжнародними інститутами та спільними підприємствами та для участі у міжнародних наукових програмах.

Другий рівень юридичних осіб включає деяких представників даної сфери, які виділені в ЗУ «Про наукову, науково-технічну діяльність» [1]: НАН України, національні галузеві академії наук, НФДУ, наукове видавництво та НУ, ЗВО. При цьому варто зауважити, що НАН України та національні галузеві академії наук утворюють НУ, які потім перебувають у їх віданні [1, абзац 2 ч. 2 ст. 7], та мають право засновувати ЗВО [1, абзац 4 ч. 5 ст. 17, абзац 2 ч. 6 ст. 7]. НАН України та національні галузеві академії наук і центральний орган виконавчої влади (ЦОВВ), що забезпечує формування та реалізує державну політику у сфері, інші ЦОВВ можуть утворювати НУ подвійного підпорядкування, а відповідні НУ разом з ЗВО в рамках третього рівня - спільні наукові підрозділи [1, абзац 3 ч. 5 ст. 17, абзац 3 ч. 7 ст. 18].

Варто зауважити, що крім НФДУ, в рамках об'єктів реєстрів також можна розглядати інші фонди, наприклад, міжнародні.

Третій рівень містить структурні елементи частини суб'єктів другого рівня, тобто організаційні структури без статусу юридичної особи, зокрема:

- Президія, її апарат, секції, відділення НАН України [1, ч. 3 ст. 17];
- науковий підрозділ для НУ (науково-дослідної, науково-технологічної, науково-технічної, науково-практичної) [1, п. 19 ст. 1];
- окремо для НУ, ЗВО визначене дослідне виробництво [1, ч. 14 ст. 7], причому НУ також має право засновувати ЗВО [1, абзац 2 ч. 6 ст. 7].

До суб'єктів, які можуть бути на різних рівнях, належать:

- Центри колективного користування науковим обладнанням (ЦККНО) [1, ст. 13], які можуть створюватись як юридична особа та як структурний підрозділ юридичної особи [10, п. 7];

- інститути, академії, які можуть бути як типом ЗВО [11, п. 2 ч. 1 ст. 28], так і типом наукового підрозділу [1, п. 19 ст. 1];

- ГНО як на третьому для фізичних осіб, так і другому для юридичних.

Також на третій рівень можна долучити реєстри колегіальних органів. На рисунку 2 представлена узагальнена інформація щодо органів та рад, які функціонують при відповідних юридичних особах. Зокрема, представлені:

- постійно діючий консультативно-дорадчий орган Національна рада України з питань розвитку науки і технологій для «забезпечення ефективної

взаємодії представників наукової громадськості, органів виконавчої влади та реального сектору економіки у формуванні та реалізації єдиної державної політики у сфері наукової і науково-технічної діяльності» [1, ч. 1, 2 ст. 20], який у структурі має робочі колегіальні органи Науковий [1, ч. 1 ст. 21] та Адміністративний комітети [1, ч. 12 ст. 21];

— дорадчий при Кабінеті Міністрів України (КМУ) Ідентифікаційний комітет з питань науки [1, ч. 1 ст. 22], який «формується з вітчизняних та іноземних вчених, які мають вагомі наукові здобутки, бездоганну наукову репутацію та довіру в науковому середовищі» [1, абзац 1 ч. 3 ст. 22];

— колегіальний виборний дорадчий орган Рада молодих вчених «для забезпечення захисту прав та інтересів молодих вчених» [1, ч. 1 ст. 24];

— Міжвідомча рада з координації фундаментальних і прикладних досліджень в Україні та постійно діючий колегіальний Рада президентів академій наук України, які діють при НАН України [1; п. 1, 2 ч. 2 ст. 17];

— наглядові ради для забезпечення координації та контролю за діяльністю НФДУ (функції покладаються на Науковий комітет Національної ради України з питань розвитку науки і технологій) [1, ч. 3 ст. 52], при державних НУ [1, ч. 8 ст. 7], ключовій лабораторії [1, ч. 4 ст. 15];

— колегіальний орган — вчена (наукова, науково-технічна, технічна) рада НУ [1, ч.1 ст. 10], наукова рада для науково-експертного та науково-методичного забезпечення діяльності НФДУ [1, ч. 4 ст. 52], спеціалізовані вчені ради із захисту дисертацій за спеціальностями відповідно до основних напрямів діяльності НУ [1, ч. 9 ст. 7].

Рис. 2 Колегіальні органи, ради

На четвертий рівень винесені регіональні наукові центри [1, ч. 1 ст. 25], які створюються НАН України спільно з ЦОВВ, що забезпечує формування і реалізацію державної політики у сфері за погодженням з відповідними місцевими органами виконавчої влади (ОВВ), та галузеві, які створюються національними галузевими академіями наук спільно з ЦОВВ та за участю чи погодженням з відповідними місцевими ОВВ [1, абзац 1, 2 ч. 2 ст. 25]. Додатково визначені Мала академія наук України [1, абзац 1 ч. 3 ст. 26], Національний центр, який координує діяльність її системи спеціалізованих позашкільних навчальних закладів [1, абзац 2 ч. 3 ст. 26], наукові ліцеї, ліцеї-інтернати, інші подібні установи позашкільної освіти [1, ч. 1 ст. 26].

На поверхні аналізу результатів знаходяться два фундаментальних поняття: науковий та науково-технічний (прикладний) результати [1, п. 22, 27 ст. 1]. Похідною визначається наукова (науково-технічна) продукція як «результат, призначений для реалізації» [1, п. 14 ст. 1]. Серед форм першого: звіт, наукова стаття, доповідь, повідомлення про НДР, монографічне дослідження, відкриття, проєкт нормативно-правового акта (НПА), нормативного або науково-методичних документів, тощо [1, п. 22 ст. 1], другого — ескізний проєкт, експериментальний (дослідний) зразок або його діюча модель, конструкторська або технологічна документація на науково-технічну продукцію, проєкт НПА, тощо [1, п. 27 ст. 1]. Загалом складно окремо виділити та проаналізувати об'єкти на базі ЗУ «Про наукову, науково-технічну діяльність» [1]. Доповнити перелік можна: проєктами, зокрема науковими (науково-технічними), хоча вони визначені як комплекс заходів при проведенні досліджень, розробок для досягнення результату [1, п. 21 ст. 1]; грантами як фінансових чи інших ресурсів, які надаються державою, юридичними, фізичними особами, у тому числі іноземними, та (або) міжнародними організаціями [1, п. 5 ст. 1]; науковими виданнями [1, п. 18 ст. 1]; дослідницькою інфраструктурою (ДІ), як «сукупністю засобів, ресурсів та пов'язаних з ними послуг, які використовуються науковим співтовариством для проведення досліджень» [1, п. 9 ст. 1]; фондами в об'єктному розумінні (наприклад, інформаційними, архівними), колекціями. Також пропонується в якості інфраструктурних об'єктів використати суб'єкти, наприклад, ЦККНО, який утворюється «з метою надання доступу до унікального обладнання для проведення наукових досліджень і науково-технічних (експериментальних) розробок вітчизняними та іноземними вченими» [1, ч. 1 ст. 13]; Державну ДІ, яка визначається як об'єднання юридичних осіб [1, п. 6 ст. 1].

Процеси діяльності, в загальному, подаються в термінах та за аналізом визначень представляють ланцюг (див. рисунок 3). Зокрема визначені наукова [1, п. 12 ст. 1], науково-технічна діяльність [1, п. 26 ст. 1], науково-технічні (експериментальні) розробки [1, п. 28 ст. 1]. Варто звернути увагу, що науково-технічні (експериментальні) розробки за визначенням науково-технічна діяльність та одночасно вказуються в переліку основних видів такої

діяльності. Причому результатом розробок є «нові або істотно вдосконалені матеріали, продукти, процеси, пристрої, технології, системи, об'єкти права інтелектуальної власності, нові або істотно вдосконалені послуги» [1, п. 28 ст. 1], прикладних — «нові знання, призначені для створення нових або вдосконалення існуючих матеріалів, продуктів, пристроїв, методів, систем, технологій, конкретні пропозиції щодо виконання актуальних науково-технічних та суспільних завдань», тобто такі «теоретичні та експериментальні наукові дослідження, спрямовані на одержання і використання нових знань для практичних цілей» [1, п. 30 ст. 1]. Поряд з ними визначаються фундаментальні наукові дослідження, які «спрямовані на одержання нових знань про закономірності організації та розвитку природи, суспільства, людини, їх взаємозв'язків», як результат виникають «гіпотези, теорії, нові методи пізнання, відкриття законів природи, невідомих раніше явищ і властивостей матерії, виявлення закономірностей розвитку суспільства тощо, які не орієнтовані на безпосереднє практичне використання у сфері економіки» [1, п. 33 ст. 1]. Також описані науково-організаційна та науково-педагогічна діяльність [1, п. 23, 24 ст. 1].

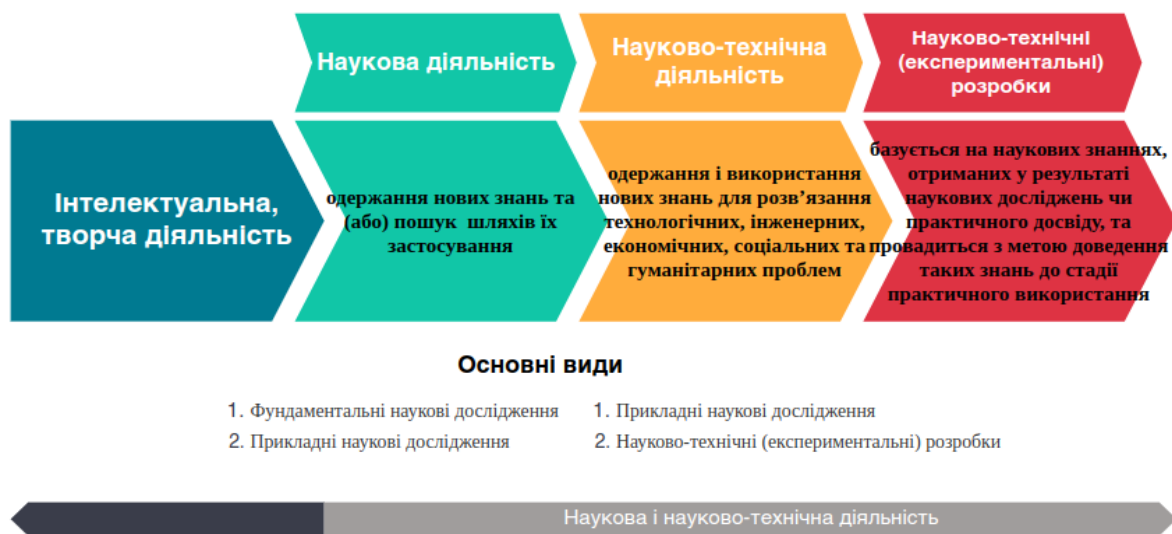

Рис.3 Ланцюг видів діяльності

Серед практичних прикладів процесів діяльності можна виділити:

- атестація (НУ [1, ст. 11], ЗВО в частині провадження ними наукової (науково-технічної) діяльності [1, ч. 3, 4 ст. 19], при формуванні переліку наукових установ, яким надається підтримка держави [1, абзац 1 ч. 1 ст. 12]);
- надання статусу (національного наукового центру [1, ст. 14], державної ключової лабораторії [1, ст. 15], наукових об'єктів, що становлять національне надбання [1, ст. 16]);
- конкурсний відбір (наукових і науково-технічних робіт [1, ст. 58], грантова підтримка наукової і науково-технічної діяльності за рахунок коштів державного бюджету [1, ст. 59]);

— включення в переліки (формування переліку наукових фахових видань України [1, п. 20 ст. 42]).

В таблиці 1 запропонована узагальнена інформація щодо наявних реєстрів та реєстрацій в ЗУ «Про наукову, науково-технічну діяльність» [1].

Таблиця 1

Реєстри / реєстрація

Реєстр / реєстрація	Процедура; Положення / порядок
Державний реєстр НУ, яким надається підтримка держави [1, абзац 1 ч. 1 ст. 12]	державна атестація; Положення про Державний реєстр наукових установ, яким надається підтримка держави [1, абзац 2, 3 ч. 1 ст. 12], [12]
Статус державної ключової лабораторії [1, абзац 1 ч. 3 ст. 15]	державна реєстрація; Порядок надання статусу державної ключової лабораторії з відповідного напрямку наукових досліджень і науково-технічних розробок [1, абзац 1 ч. 3 ст. 15], [13]
Державний реєстр наукових об'єктів, що становлять національне надбання [1, ст. 16]	Рішення про надання статусу та про позбавлення статусу [1, абзац 1 ч. 3 ст. 16]; Положення про порядок визначення наукових об'єктів, що становлять національне надбання [1, абзац 2 ч. 2 ст. 16], [14]
Реєстрація та облік науково-дослідних і дослідно-конструкторських робіт) [1, п. 12 ч. 1 ст. 42]	державна реєстрація та облік розпочатих, виконуваних, завершених ДіР і дисертацій; Порядок державної реєстрації та обліку науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій [15]
Державна реєстрація міжнародних науково-технічних програм і проєктів [1, ч. 5 ст. 66]	державна реєстрація та облік; Порядок реєстрації міжнародних науково-технічних програм і проєктів, що виконуються в рамках міжнародного науково-технічного співробітництва українськими вченими, а також грантів, що надаються в рамках такого співробітництва [1, ч. 5 ст. 66], [16]

Висновки. Загалом сукупність діючих реєстрів та реєстрацій не покриває запит на інформаційне забезпечення сфери наукової і науково-технічної діяльності, не демонструє повну картину за об'ємом відображених об'єктів реєстрів, повністю відсутня взаємодія, яка притаманна реальній системи реєстрів. З результатів аналізу об'єктів реєстрів впливає:

— інформація щодо суб'єктів наукової і науково-технічної діяльності у відповідному нормативно-правовому акті відображена неструктуровано, носить неповний характер, містить вкладеності;

— процеси діяльності відображені або в узагальнюючих поняттях, або окремими процесами, процедурами;

— результати подані через визначення кількох фундаментальних понять, їх похідної та форм, або взагалі за характером не визначені як об'єкти.

В рамках аналізу суб'єктів авторами пропонується їх поділ на рівні. Для формування переліку об'єктів фактично можна орієнтуватись на форми, однак перелік доповнений не лише поняттями, які є результатами, а й комплексом заходів при проведенні досліджень, розробок, фінансових чи інших ресурсів, революційним авторським є залучення в такий перелік і деяких суб'єктів інфраструктури, засобів. Узагальнюючі поняття процесів діяльності авторами представлені вкладеностями, формування переліку дискретне, вибіркове за наявною інформацією про конкретні процедури, процеси, заходи.

Варто зауважити, що однією з важливих задач для користувачів реєстрів у сфері науки є організація середовища, яке допомагає вченим здійснювати наукові дослідження та розробки, які фактично є зацікавленими особами. Разом з тим державні реєстри можуть використовуватися відповідним ЦОВВ, наприклад, для підтримки та створення умов з метою підвищення ефективності використання державних коштів та оптимізації їх розподілу між установами. Причому практика використання реєстрів вченими та державними органами в ряді випадків може бути конфліктною, тому узгодження інтересів та управління можуть суттєво впливати на економічну ефективність впровадження наукових результатів у виробництво.

Наявність описаних в роботі об'єктів системи державних реєстрів дозволяє об'єктивувати ситуацію у науковому середовищі країни. Це створює, зокрема, умови для розробки ефективних стратегій розвитку інфраструктури для впровадження наукових досліджень і розробок у життя суспільства, що може слугувати драйвером для побудови в Україні економіки, що базується на високих технологіях, інноваційній діяльності та трансфері технологій, в яких наукові та науково-технічні результати виступають як практична складова. Також в результаті можуть бути створені умови для розробки ефективних стратегій, що, наприклад, може консолідувати суспільство для прискорення інтегрування України до простору ЄС. Наступні дослідження будуть покликані включити до структури реєстрів напрямки інноваційної діяльності, трансферу технологій, взаємодії з бізнесом та інших суб'єктів, процеси діяльності, об'єкти інтелектуальної та творчої діяльності, в тому числі на міжнародному рівні, з метою охоплення всього переліку необхідних реєстрів для повного покриття наукового ландшафту України.

Виконано в рамках НДР «Удосконалення інформаційних ресурсів у сфері науки в частині реєстрації, внесення, збереження, пошуку та обміну даних, а також створення бази даних на основі НПА у сфері науки» (державний реєстраційний номер 0124U001943) та «Удосконалення існуючих та створення нових функціональних модулів Національної електронної науково-інформаційної системи «URIS»» (0124U001941).

Література:

1. Закон України «Про наукову і науково-технічну діяльність» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/848-19>
2. Christensen G., & Miguel, E. (2018). *Transparency, Reproducibility, and the Credibility of Economics Research*. Journal of Economic Literature, (Vol. 56(3)), (pp. 920-980).
3. Figlio D., Karbownik K., & Salvanes, K.G. (2016). *Chapter 2 - Education Research and Administrative Data*, Editor(s): Eric A. Hanushek, Stephen Machin, Ludger Woessmann. Handbook of the Economics of Education, (Vol. 5), (pp. 75-138). <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-63459-7.00002-6>
4. Tahamont, S., Jelveh, Z., McNeill, M., Yan, S., Chalfin, A., & Hansen, B. (2023). *No Ground Truth? No Problem: Improving Administrative Data Linking Using Active Learning and a Little Bit of Guile*. <https://doi.org/10.3386/w31100>
5. Abrams, E., Libgober, J., & List, J. (2020). *Research Registries: Facts, Myths, and Possible Improvements*. <https://doi.org/10.3386/w27250>
6. Gross, D., & Sampat, B. (2024). *The Government Patent Register: A New Resource for Measuring U.S. Government-Funded Patenting*. <https://doi.org/10.3386/w32136>
7. Дьогтева І. О. Формування реєстрів у сферах науки, інновацій та трансферу технологій: міжнародний аспект. Розвиток міжнародних економічних відносин в умовах глобальних викликів: матеріали доповідей Міжнародної науково-практичної конференції (м. Ужгород, 3-4 травня 2024 року) / За заг. ред.: М. М. Палінчак, В. П. Приходько, В. В. Химинець та ін. – Львів-Торунь : Liha-Pres, 2024. – С. 125-128. DOI: <https://doi.org/10.36059/978-966-397-391-3-35>
8. Закон України «Про державну реєстрацію юридичних осіб, фізичних осіб - підприємців та громадських формувань» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/755-15>
9. Постанова Кабінету Міністрів України «Про створення Єдиного державного реєстру підприємств та організацій України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/118-96-%D0%BF>
10. Постанова Кабінету Міністрів України «Деякі питання центрів колективного користування науковим обладнанням» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/703-2022-%D0%BF>
11. Закон України «Про вищу освіту» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18>
12. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про Державний реєстр наукових установ, яким надається підтримка держави» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/380-2001-%D0%BF>
13. Постанова Кабінету Міністрів України «Питання державних ключових лабораторій» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/607-2019-%D0%BF>
14. Постанова Кабінету Міністрів України «Про затвердження Положення про порядок визначення наукових об'єктів, що становлять національне надбання, та визнання такими, що втратили чинність, деяких постанов Кабінету Міністрів України» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/723-2016-%D0%BF>
15. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Порядку державної реєстрації та обліку науково-дослідних, дослідно-конструкторських робіт і дисертацій» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0640-22>
16. Наказ Міністерства освіти і науки України «Про затвердження Порядку реєстрації міжнародних науково-технічних програм і проектів, що виконуються в рамках міжнародного науково-технічного співробітництва українськими вченими, а також грантів, що надаються в рамках такого співробітництва» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1564-17>

References:

1. Zakon Ukrainy «Pro naukovu i naukovo-tekhnichnu diialnist» [Law of Ukraine «On scientific and scientific and technical activity»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/848-19> [in Ukrainian].
2. Christensen G., & Miguel, E. (2018). *Transparency, Reproducibility, and the Credibility of Economics Research*. Journal of Economic Literature, (Vol. 56(3)), (pp. 920-980).
3. Figlio D., Karbownik K., & Salvanes, K.G. (2016). *Chapter 2 - Education Research and Administrative Data*, Editor(s): Eric A. Hanushek, Stephen Machin, Ludger Woessmann. Handbook of the Economics of Education, (Vol. 5), (pp. 75-138). <https://doi.org/10.1016/B978-0-444-63459-7.00002-6>
4. Tahamont, S., Jelveh, Z., McNeill, M., Yan, S., Chalfin, A., & Hansen, B. (2023). *No Ground Truth? No Problem: Improving Administrative Data Linking Using Active Learning and a Little Bit of Guile*. <https://doi.org/10.3386/w31100>
5. Abrams, E., Libgober, J., & List, J. (2020). *Research Registries: Facts, Myths, and Possible Improvements*. <https://doi.org/10.3386/w27250>
6. Gross, D., & Sampat, B. (2024). *The Government Patent Register: A New Resource for Measuring U.S. Government-Funded Patenting*. <https://doi.org/10.3386/w32136>
7. Dohtieva, I. O. (2024). Formuvannia reiestriv u sferakh nauky, innovatsii ta transferu tekhnolohii: mizhnarodnyi aspekt [Formation of registers in the fields of science, innovation and technology transfer: international aspect]. Rozvytok mizhnarodnykh ekonomichnykh vidnosyn v umovakh hlobalnykh vyklykiv: materialy dopovidei Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii — Development of international economic relations in conditions of global challenges: materials of reports of the International Scientific and Practical Conference (pp. 125-128). Lviv-Torun : Liha-Pres <https://doi.org/10.36059/978-966-397-391-3-35> [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu reiestratsiiu yurydychnykh osib, fizychnykh osib - pidpriemstv ta hromadskykh formuvan» [Law of Ukraine «On State Registration of Legal Entities, Individual Entrepreneurs, and Public Organizations»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/755-15> [in Ukrainian].
9. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro stvorennia Yedynoho derzhavnoho reiestru pidpriemstv ta orhanizatsii Ukrainy» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the establishment of the Unified State Register of Enterprises and Organizations of Ukraine»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/118-96-%D0%BF> [in Ukrainian].
10. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Deiaki pytannia tsentriv kolektyvnoho korystuvannia naukovym obladdnanniam» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Some issues of centers for collective use of scientific equipment»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/703-2022-%D0%BF> [in Ukrainian].
11. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [Law of Ukraine «On Higher Education»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/1556-18> [in Ukrainian].
12. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Derzhavnyi reiestr naukovykh ustanov, yakym nadaetsia pidtrymka derzhavy» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the Regulation on the State Register of Scientific Institutions, which are provided with state support»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/380-2001-%D0%BF> [in Ukrainian].
13. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pytannia derzhavnykh kliuchovykh laboratorii» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «Issues of state key laboratories»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/607-2019-%D0%BF> [in Ukrainian].

14. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro poriadok vyznachennia naukovykh ob'ektiv, shcho stanovliat natsionalne nadbannia, ta vyznannia takymy, shcho vtratyly chynnist, deiakykh postanov Kabinetu Ministriv Ukrainy» [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine «On the approval of the Regulation on the procedure for determining scientific objects that constitute national property and recognizing as invalid certain resolutions of the Cabinet of Ministers of Ukraine»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/723-2016-%D0%BF> [in Ukrainian].

15. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy «Pro zatverdzhennia Poriadku derzhavnoi reiestratsii ta obliku naukovo-doslidnykh, doslidno-konstruktorskykh robit i dysertatsii» [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine «On the approval of the Procedure for state registration and accounting of research, research and design works and dissertations»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/z0640-22> [in Ukrainian].

16. Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy «Pro zatverdzhennia Poriadku reiestratsii mizhnarodnykh naukovo-tekhnichnykh prohram i proektiv, shcho vykonuiutsia v ramkakh mizhnarodnoho naukovo-tekhnichnoho spivrobitnytstva ukrainskymy vchenymy, a takozh hrantiv, shcho nadaiutsia v ramkakh takoho spivrobitnytstva» [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine «On the approval of the Procedure for registration of international scientific and technical programs and projects carried out within the framework of international scientific and technical cooperation by Ukrainian scientists, as well as grants provided within the framework of such cooperation»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/z1564-17> [in Ukrainian].

УДК 167.7:005.8:339.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-421-434](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-421-434)

Калінін Андрій Миколайович кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри економіки та управління персоналом, Центрально-український інститут ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна Академія управління персоналом", вул. Варшавська, 2, м. Кропивницький, 25026, <https://orcid.org/0000-0002-1081-7861>

Колісніченко Роман Миколайович доктор політичних наук, професор, директор, Центральноукраїнський інститут ПрАТ "ВНЗ "Міжрегіональна Академія управління персоналом", вул. Варшавська, 2, м. Кропивницький, 25026, <https://orcid.org/0000-0003-2418-402X>

ФОРМУВАННЯ ТА РОЗВИТОК ВИСОКОЕФЕКТИВНИХ КОМАНД В УМОВАХ BANI-СВІТУ

Анотація. В статті розкрито сучасний нестабільний соціально-економічний та психологічний стан цивілізації, що характеризується кризовими процесами та довготривалими періодами відновлення. Перманентна світова криза народила нову концепцію світового розвитку, в умовах якої діють чинники нового типу, що важко контролювати, а їх наслідки неможливо передбачити. Розглянуті особливості та вплив середовища BANI-світу (реальності), досліджені притаманні йому проблеми глобального порядку. Доведене критичне значення вискоелективних команд у їх вирішенні. Як показало дослідження, вискоелективна команда – це команда, яка прагне досягти досконалості в роботі через відкрите, двостороннє спілкування, довіру, спільні цілі, чіткі робочі ролі та вдале вирішення проблем у кожному конфлікті. Визначено, що перевагами створення вискоелективних команд є те, що вони є набором талантів і навичок, мають багато новаторських ідей і внесків, володіють навичками критичного мислення та зворотного зв'язку в процесі роботи, знають як підвищити моральний дух у важкі робочі часи та завжди гарантують кращу продуктивність. Кожен член команди відповідатиме за власне навантаження та дії. З'ясовано, що розвиток вискоелективної команди відбувається в інструментальній та соціоемоційній площинах, а орієнтація на ту чи іншу сторону життєдіяльності команди визначає технологію роботи з формування її основних складових. Характеристиками вискоелективних команд в умовах BANI-світу є наявність чіткого напрямку, цілей та амбіцій; здатність взяти на себе зобов'язання виконувати свою місію та створити дисципліну і мотивацію з більшості щоденних звичок, щоб залишатися відданими своїм цілям; сприяння, співпраця та заохочення членів команди; робота з високими вимогами; розширені цілі; формування

довірливого середовища. Розкрита інституційна природа високоефективних команд та їх роль у адаптації людини до новітніх мінливих і хаотичних реалій BANI-світу.

Ключові слова: SPOD-світ, VUCA-світ, BANI-світ, «суспільство ризику», YOLO-економіка, високоефективна команда.

Kalinin Andrii Mykolaiovych Candidate of Pedagogical Sciences (Ph.D), Associate Professor, Head of the Department of Economics and Personnel Management, Central Ukrainian Institute of PJSC "Interregional Academy of Personnel Management", Varshavska St., 2, Kropyvnytskyi, 25026, <https://orcid.org/0000-0002-1081-7861>

Kolisnichenko Roman Mykolajovych Doctor of Political Sciences, Professor, Director, Central Ukrainian Institute of PJSC "Interregional Academy of Personnel Management", Varshavska St., 2, Kropyvnytskyi, 25026, <https://orcid.org/0000-0003-2418-402X>

FORMATION AND DEVELOPMENT OF HIGHLY EFFECTIVE TEAMS IN THE BANI-WORLD

Abstract. The article reveals the current unstable socio-economic and psychological state of civilization, characterized by crisis processes and long periods of recovery. The permanent global crisis has given rise to a new concept of world development, in which a new type of factors operate, which are difficult to control and their consequences are impossible to predict. The features and influence of the BANI-world (reality) environment are considered, and the problems of global order inherent in it are studied. The critical importance of highly effective teams in solving them is proved. According to the study, a high-performance team is a team that strives to achieve excellence in work through open, two-way communication, trust, shared goals, clear job roles, and successful problem solving in every conflict. The benefits of creating high-performance teams are that they are a mix of talents and skills, have many innovative ideas and contributions, have critical thinking and feedback skills in the process, know how to boost morale during difficult work times, and always guarantee better performance. Each team member will be responsible for their own workload and actions. Each team member is responsible for his or her own workload and actions. It has been found that the development of a highly effective team takes place in the instrumental and socio-emotional planes, and the focus on one or another side of the team's life determines the technology of work on the formation of its main components. The characteristics of high-performance teams in the BANI world are the presence of a clear direction, goals and ambitions; the ability to commit to fulfilling their mission and create discipline and motivation from most daily habits to remain committed to their goals; assistance, cooperation and

encouragement of team members; work with high demands; extended goals; and the formation of a trusting environment. The author reveals the institutional nature of high-performance teams and their role in human adaptation to the new changing and chaotic realities of the BANI world.

Keywords: SPOD-world, VUCA-world, BANI-world, "risk society", YOLO-economics, highly efficient team.

Постановка проблеми. Світ ХХ – перших десятирічь ХХІ ст. відрізняється високими темпами, динамізмом і протирічливим розвитком. Філософи, футурологи, соціологи, психологи та економісти намагались і намагаються якнайточніше описати його у формі концептуальних моделей. Так в наукових й інтелектуальних колах Заходу народилися концепції світів SPOD, VUCA та BANI, назви яких утворені у вигляді акронімів (аббревіатур, що складаються з початкових літер слів твірного словосполучення).

Кожна із згаданих концепцій, по суті, являє собою онтологічний та мультидисциплінарний опис найістотніших соціально-економічних, психологічних та техніко-технологічних рис оточуючої реальності [1, с. 150] в умовах глобалізації як провідного тренду сучасності. Як справедливо зазначає з цього приводу Ю. Чалюк, «Нестабільне соціально-економічне середовище характеризується кризовими процесами та довготривалими періодами відновлення. Пролонгована світова криза, турбулентне соціально-економічне середовище сприяє появі концепції світового суспільства ризику, де діють ризики нового типу, які важко контролювати, а їх наслідки неможливо передбачити. Для усунення негативних наслідків, що викликані неконтрольованими зовнішніми та внутрішніми чинниками, використовуються сучасні методи стратегічного аналізу в умовах SPOD, VUCA, DEST та BANI світу» [2]. При цьому, прикметною рисою сучасного етапу розвитку суспільства є підвищена ризикогенність, виражена у формі глобальних загроз і небезпек (всесвітні пандемії, повномасштабна агресія РФ проти України та загострення локальних конфліктів, екологічні проблеми тощо). У зв'язку з цим, ще 1986 р. У. Бек розробив концепцію «світового суспільного ризику» та запропонував термін «суспільство ризику» [3]. Простір BANI-світу якраз і є філософсько-науковою спробою осмислити вказані ризики та запропонувати людині і соціуму можливі шляхи їх подолання.

Фахівці з даної проблематики відмічають, що одним з ефективних шляхів подолання ризикогенності сучасного життя є посилення соціальної і професійної згуртованості та корпоративності. Фактично, мова йде про формування і діяльність у професійних сферах (економічній, управлінській, маркетинговій, юридичній, психологічній та інших) високоефективних команд.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. «Класикою» концепції BANI-світу є філософський та науково-теоретичний доробок зарубіжних

футурологів, філософів, психологів та економістів, зокрема У. Бека, Д. Кашію, Н. Хорні та деяких інших.

При цьому, спеціальних досліджень, присвячених проблемі формування та розвитку високоефективних команд в умовах BANI-світу практично немає.

Мета статті – вивчення формування та розвиток високоефективних команд в умовах BANI-світу.

Виклад основного матеріалу. З середини XX ст. і до 1970-х рр. домінуючою цивілізаційною концепцією був SPOD-світ:

- *Steady* (з англ. - стійкий);
- *Predictable* (з англ. - передбачуваний);
- *Ordinary* (з англ. - простий);
- *Definite* (з англ. - визначений).

Такий підхід до розвитку цивілізації в значній мірі був викликаний відносним спокоєм у світі після жахливої Другої Світової війни, процесами деколонізації і юридичним оформленням самоствердження народів третього світу та піднесенням світової економіки [4]. Вважалося, що світ і суспільство розвиваються в умовах стабільності, поступального прогресу і визначеності, а ключовим сферам суспільного життя притаманні наступні характерні риси: соціальна – рівновага і цивілізованість, економічна – стійкість і збалансованість, правова – домінування демократичних основ та примат прав і свобод людини, культурна – визнані загальнолюдські цінності тощо.

Стрімкий розвиток технологій, особливо інформаційних, завершення доби «холодної війни», розпад біполярної моделі світу вплинули на цивілізацію настільки істотно, що це відобразилось на загальному ментальному рівні людства.

На початку 1990-х рр. американськими військовими аналітиками було сформульовано концепцію VUCA-світу, відповідно до якої визначалися ключові компетенції, що покликані адаптувати до нестійких, невизначених, складних та неоднозначних ситуацій, що з'явилися після закінчення холодної війни.

Середовище VUCA - це світ, що змінився, перетворившись на мінливий та складний, без гарантованої стабільності - світ в іншому стані: не лід, а вода. Метафоричне порівняння пояснює, що вода змінює напрямок, форму, її течія не така передбачувана.

VUCA-світ – це:

- *Volatility* (з англ. - нестабільність);
- *Uncertainty* (з англ. - невпевненість);
- *Complexity* (з англ. - складність);
- *Ambiguity* (з англ. - двозначність).

Обраний акронім вказує на середовище, в якому панують нестійкі ситуації та непередбачувані зміни, а також не визначена тривалість такого стану. В психологічному сенсі це означає відсутність інформації для

прогнозування наслідків та планування необхідних дій; те, що раніше вважалося безперечним, втратило свою силу, а минулий досвід нічого не вартує. Це світ, в якому безліч взаємопов'язаних елементів та величезний обсяг інформації, але при цьому відсутнє чітке розуміння правил гри, а поведінка гравців не досить зрозуміла.

Для ефективної взаємодії з середовищем VUCA Б. Йохансен розробив відповідні концепцію VUCA Prime та соціальну методологію:

Vision (від англ. - візія) – розуміння того, куди та навіщо людина бажає рухатися в житті;

Understanding (від англ. - розуміння) – гнучкість і здатність сприймати інші позиції та якісно нову інформацію, знаходити порозуміння, для цього необхідні soft skills (м'які комунікативні навички та емпатія);

Clarity (від англ. - ясність) – розуміння дійсності, реалій та чітке й критичне цілеполягання;

Agility (від англ. - швидкість) - здатність швидко реагувати та приймати рішення.

З початком 2000-х рр. концепція VUCA-світу проникла в сфери бізнесу, менеджменту та маркетингу, а особливо у 2007-2008 рр. - в глобальній фінансовій кризі.

В умовах середовища VUCA-світу людство функціонувало тридцять років.

Пандемія COVID-19 кардинально змінила не лише підходи до економічних процесів, управління, забезпечення психологічного здоров'я соціуму, правового забезпечення життя суспільства в умовах стрімкого поширення коронавірусу, а й внесла суттєві зміни в життєдіяльність людей. Як стверджують фахівці, «відбулась масштабна зміна уявлень та переоцінювання наявних інформаційних технологій, а також підходів до їх використання. Впровадження та використання хмарних технологій стало новою нормою, а штучного інтелекту – перспективою найближчого майбутнього» [5, с. 13].

Деякі експерти розглядають пандемію як своєрідного «чорного лебедя, як дивовижну, непередбачувану подію великого значення із серйозними наслідками, які різко змінюють політичне, економічне та соціальне середовище» [6]. За таких умов, провідне місце в глобальному конкурентному середовищі починають відігравати групи фахівців з високими професійними індивідуальними та колективними компетенціями, які працюють з використанням сучасних інформаційних технологій – високоефективні команди.

Нестабільність світу доби VUCA продемонструвала, що все змінюється. Однак, після пандемії COVID-19 прийшло усвідомлення, що невдовзі все може враз кардинально змінитися і зникнути.

BANI-світ вимагає інших підходів для ефективного виконання поставлених завдань. На це впливає, перш за все його надзвичайна непередбачуваність, швидкість зміни і можливість виникнення кризових ситуацій (рис. 2).

Термін «BANI-світ» запропонував Д. Кашію у роботі «Перед обличчям епохи хаосу» (2021 р.), який переконаний, що сучасний світ став набагато швидшим і складнішим, ніж був на етапі VUCA [7], порівняння VUCA- та BANI- представлено на рис.1.

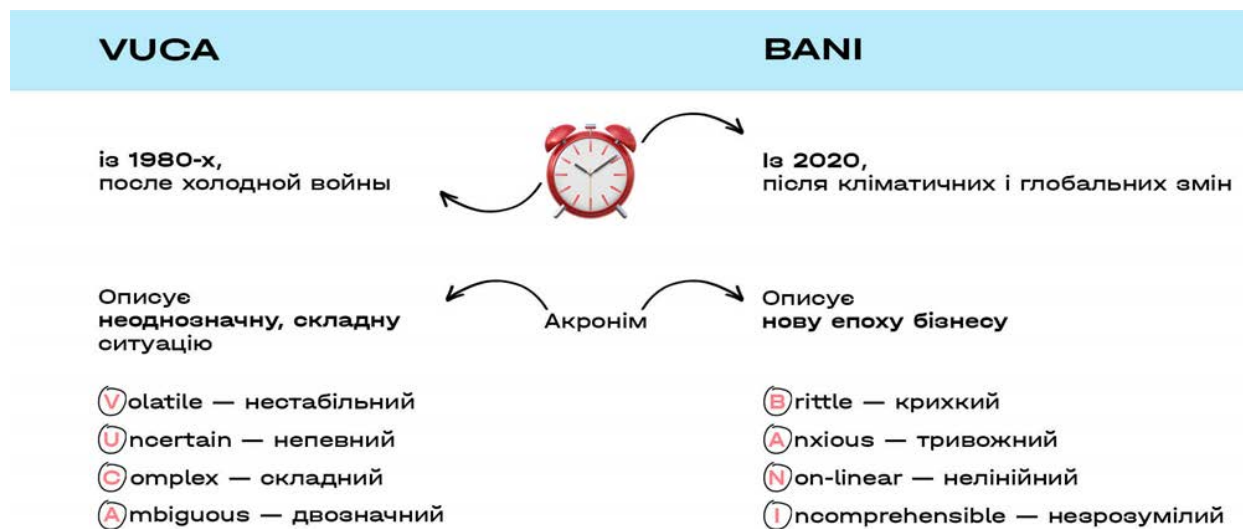

Рис. 1. Порівняння VUCA- та BANI-концепцій
Джерело: сформовано авторами на підставі [7]

«BANI - світ» — це концепція, яка описує стан світового ладу, що вміщується в чотири характерні ознаки:

Brittle (від англ. — крихкий);
Anxious (від англ. — тривожний);
Nonlinear (від англ. — нелінійний);
Incomprehensible (від англ. — незрозумілий).

Якщо VUCA — це метафорична вода, то реальність BANI більше схожа на пар. У тумані неможливо простежити за всім, складно розгледіти щось.

Філософсько-соціологічний зміст концепції BANI-світу можна представити таким чином.

Крихкість. Нестабільне — це те, що виходить з ладу і що лагодити, а крихке — це те, що раптово остаточно руйнується і на що не можна покладатися взагалі. У BANI-світі крихка система може добре працювати на поверхні, перебуваючи на межі руйнування. Так, і в сучасному світі — все взаємозалежне (економіка, соціальна сфера, ментальність населення, правова система, екологічний баланс тощо). Якщо один компонент системи виходить з ладу, результатом може бути руйнування всієї системи чи навіть кількох систем (так званий «ефект доміно»).

Тривожність. Загрози в сучасному світі роблять людей не просто невпевненими — вони відчувають тривогу з приводу майбутнього, безпорадність, страх перед вибором. Люди постійно очікують нових неприємностей та

проблем, а медіа-сфера подає емоційно забарвлені новини, запускає фейки та підсилює вказані страхи. Індивід хоче все контролювати, щогодини передивляється інформацію, щоб не пропустити якоїсь загрози, або ж перестає читати такі повідомлення, ізолюється від світу, стає пасивною. Наслідком тривог є одночасні бажання скинути всі авторитети та об'єднатися навколо публічних харизматичних постатей. Потоки інформації настільки великі, що людський мозок вже не може з нею впоратися.

Нелінійність. В сучасних умовах прямий лінійний зв'язок більше не існує. Незначні помилки призводять до катастрофічних наслідків, а між причиною та наслідками може бути значний проміжок часу. Що б ми не робили сьогодні, доводиться страждати від наслідків давніх рішень.

Нелінійність не є перешкодою для людини з нелінійним мисленням. Розум, особливо розвинений у рамках сучасної системи освіти, звикає бачити прості залежності. Так, американські маркетологи Б. де Ланге, С. Пунтоні та Р. Ларік провели таке дослідження. Споживачі в балах від 1 до 5 оцінювали в анкетах, наскільки важливою для них є екологічність продукції. Маркетологи, які роблять прогнози, врахують усіх, у кого відповіді вищі за середні - 4 та 5 балів. Але практика доводить: різниці між поведінкою покупців, які поставили 1-4 бали, майже немає, купувати екологічні товари вони не налаштовані. А ось ті, хто поставив 5, майже гарантовано цього хочуть. Зв'язок між відповіддю та поведінкою - не пряма, а крива. Помічати ось такі співвідношення, глибоко копати питання - здатність якраз нелінійного мислення [8].

Незрозумілість. Якщо раніше доводилося враховувати інше світобачення, власні помилки у сприйнятті реальності, шукати підтекст та інший сенс одного й того ж, то зараз чимала частина життя залишається просто незрозумілою для конкретної людини. Наприклад, ми користуємося гаджетами, які стають дедалі складнішими, і вже не цікавимося, як вони працюють. Достатньо запам'ятати, яку кнопку натискати. Є й інша причина. У нелінійному світі причини віддалені або здаються безглуздими, тому зрозуміти наслідки важко.

За таких умов, закономірним виходом є командна робота. Так, на проєкті Cisco Subscription Billing Platform (SBP) співробітники ділилися на команди розробників, тестувальників, фахівців із забезпечення якості та delivery-менеджерів. Вони не працювали спільно, а послідовно створювали, тестували та розгортали нові фічі (сленгова назва на означення програм або дівайсів). Співробітники зіткнулися зі сповільненим процесом розробки, зривом дедлайнів та проблемами з якістю продукту. Тоді Cisco впровадила гнучкий підхід до розробки та додала у процес декілька нових етапів: пошук можливостей для покращення продукту, виявлення та виправлення помилок. Тепер команди спільно створювали й тестували функції. Внаслідок переходу до гнучкої розробки кількість дефектів у SBP зменшилася на 40%, а ефективність усунення програмних помилок підвищилася на 14% завдяки

покращеній співпраці у команді [9].

Уміти швидко реагувати та вигадувати нові плани в обставинах, що змінилися, залучати інтуїцію та емоційний інтелект, розвивати нелінійне мислення є основними ефективними компетенціями у BANI-світі.

Сучасне життя в умовах BANI-світу є надзвичайно турбулентним та вимагає від людини постійного вдосконалення, оновлення та гнучких підходів. Якщо раніше ознакою успішності вважалася проривна ідея та наявність фінансових ресурсів, то зараз набагато вище цінується швидкість реалізації проєктів. Нестандартні підходи та ризики часто стають відправною точкою у досягненні значних результатів.

У BANI-світі успішність досягається, передусім, в складі професійних команд. Найефективніші компанії перейшли до формату agile-команд, до яких входять люди з різним бекграундом. Разом вони випускають круті продукти та знаходять проривні ідеї. Різний досвід допомагає таким командам реагувати на раптові зміни.

Формування високоефективних команд в непередбачуваному середовищі BANI-світу вимагає застосування спеціальних принципів, які сприяють управлінню змінами та підвищують продуктивність команд в незрозумілому та тривожному середовищі.

Вихідними (базовими) принципами функціонування високоефективних команд в умовах BANI-світу слід вважати:

1) гнучкість та адаптація (здатність до швидкої адаптації до змін та удосконалення відповідно до стратегій розвитку, оптимізації використання ресурсів відповідно до ситуації, що швидко змінюється);

2) інноваційність (команди повинні бути відкритими до новаторських ідей, шукати нові можливості та готовими впроваджувати нові методики та технології);

3) швидкість реагування (команди мають бути здатними виявляти й аналізувати зміни в реальному часі та приймати рішення оперативно і ефективно);

4) комунікації (ефективна співпраця між учасниками команд та всіма стейкхолдерами, що сприяє забезпеченню розуміння мети та очікувань діяльності команди);

5) ризикорієнтованість (орієнтація на виявлення, оцінку та ризики діяльності, що дозволяє забезпечити успішну діяльність команди навіть у складних умовах, які є характерними для часу війни та повоєнний період);

6) саморозвиток та здатність до навчання (команди повинні бути готовими швидко засвоювати нові знання, навички та методику, а також впроваджувати передові підходи у свою діяльність, щоб пристосуватися до нових викликів і змін);

7) відповідність цілям та цінностям (робота команди має бути орієнтована на досягнення стратегічних цілей та відповідати прийнятим цінностям);

8) стратегічне мислення (планування, прогнозування та стратегічні рішення є умовами ефективної роботи команди задля досягнення цілей у швидкоплинному середовищі).

Отож, в процесі формування і функціонування команд слід врахувати, що у сучасному «BANI – світі» все взаємозалежне, крихка система може добре працювати на поверхні, перебуваючи на межі руйнування. «Якщо один компонент виходить з ладу, результатом цілком може бути ціла низка систем, які вийдуть з ладу і впадуть, як доміно, одна за одною. Скажімо, немає країни, яка б мала змогу відгородитися від пандемії, що впливає на всі сфери життя громадян» [там же]. У цій новій реальній якості формування вискоефективних команд стає складним завданням, традиційні підходи до управління, засновані на стабільності та передбачуваності, вже не є достатньо ефективними. Для успішної реалізації цього завдання необхідні гнучкість, адаптивність та здатність до швидкого реагування на змінні умови.

Як наслідок вказаних змін з'явилась YOLO-економіка (від англ. - «You live only once») - економічне та соціальне явище, при якому люди схильні ризикнути своїми грошима, роботою та стабільністю заради більш цікавого і насиченого життя; прагнення орієнтуватися на власні рішення, а не нав'язані суспільні норми, можливість перебудувати свою модель поведінки так, щоб отримати максимум користі.

В умовах коли успішні моделі живуть лише кілька років критично важливі постійний пошук нового, перманентне вдосконалення та адаптаційні навички. Як свідчить передовий досвід у бізнесі, вискоефективні команди якнайкраще здатні формувати в своєму середовищі саме такі компетенції та мотиватори. На нашу думку, дуже актуальним і сучасним в цьому світлі вбачається вислів Антуан де Сент-Екзюпері: «Якщо ви хочете побудувати корабель, не закликайте людей іти в ліс рубати дерева і не розподіляйте між ними завдання й роботу. Натомість, навчіть їх марити безкрайними морськими просторами»

Під вискоефективною командою ми розуміємо згуртовані групи людей, які злагоджено працюють разом, використовують свої колективні сильні сторони та постійно досягають виняткових результатів. Такі команди мають спільне бачення, сильні комунікативні навички та прагнення до постійного вдосконалення. Їм притаманні характерні ключові риси:

- гнучкість (використання гнучких методів, такі як Scrum, які акцентують увагу на адаптивності, ітеративному розвитку та самоорганізації);
- постійне вдосконалення (орієнтація на зростання і постійний пошук шляхів вдосконалення своїх процесів, підвищення кваліфікації та оптимізації роботи);
- ефективна комунікація (використання відкритих та прозорих каналів комунікації, що дозволяє обмінюватися ідеями, надавати зворотній зв'язок та конструктивно вирішувати конфлікти);

- довіра та співпраця (середовище, в якому кожен відчуває себе в безпеці, щоб висловлюватись, ризикувати та ефективно працювати разом);

- повноваження щодо прийняття рішень (можливість самостійно приймати рішення, що сприяє підвищенню відповідальності, підзвітності та інноваційності).

Формування високоефективної команди відбувається з використанням різних форматів та методів, серед яких найбільш популярними і продуктивними фахівці вважають такі [10]:

1) почати, зупинити, продовжити пояснення (команди розмірковують над тим, яку діяльність вони мають розпочати, зупинити і продовжити, щоб покращити свої результати);

2) божевільний, сумний, радісний (учасники діляться, які аспекти їхньої роботи їх влаштовують, що їх розчаровує, а що засмучує, заохочуючи до обговорення та вирішення проблем);

3) 4 Ls (команди досліджують, що їм сподобалося під час певного спринту чи проекту, чого вони навчилися, чого їм не вистачало і чого вони прагнули, щоб визначити сфери для зростання та вдосконалення).

У сучасному середовищі BANI-світу створення і функціонування високоефективних віддалених команд пов'язане з ефективними інструментами комунікації, чітко сформульованими очікуваннями, розвитком віртуальної командної культури та agile-практиками, що підтримують віддалену роботу [12].

Базовою складовою функціонування команди є її ефективність - економічна або інша вигода від її існування, що повинна перевищувати вкладені в неї кошти та зусилля на створення.

Аналіз вивчення профільних джерел свідчить, що показники ефективності команд доцільно розглядати в світлі їх умовного поділу на чотири групи.

1. Виробничо-економічна група показників, що включає порівняння вартості роботи команди з конкурентами, витрати на одиницю продукції, рентабельність виробництва, продуктивність праці тощо.

2. Група показників ринкової стійкості, а саме порівняння величини ринкової ніші з основними конкурентами, маркетингові дослідження, здатність адаптації до зовнішніх умов.

3. Група показників психологічної стабільності (командний дух, мотивація, креативність, адаптивність, комунікації, психоемоційна стабільність членів команди).

4. Ефективність та результативність команди, які залежить від її кількісного та якісного складу (здатність людини дотримуватись правил, норм, стандартів під час роботи; здатність до співпраці з іншими людьми; до самостійного прийняття рішень; знання, вміння, навички, досвід людини) [11].

Загальний успіх команди залежить від ступеня узгодженості та довіри її членів, однакового розуміння мети, наявності необхідних знань, ступеня

мотивації, залежності від один одного, результативності, продуктивності, наявності інновацій.

Етапи формування високопрофесійної команди представлені в таблиці 1.

Таблиця 1.

Етапи формування високопрофесійної команди

Етапи формування команди	Цілі етапу
Завдання	Яку роботу потрібно виконати? Якими повноваженнями володіє група для того, щоб керувати власною роботою? Що є центральним моментом роботи, яку група буде виконувати? Який ступінь взаємозалежності членів команди? Існує тільки одне правильне рішення або є кілька можливостей? Інтереси членів команди збігаються або мають конкурентний характер?
Учасники	Скільки людей має бути в команді? Хто ідеально підходить для виконання роботи? Який рівень технічних навичок, навичок управління завданням і міжособистісних навичок потрібно? Який рівень і тип диференційованості є оптимальним для команди?
Взаємовідносини	Як члени команди пристосовуються один до одного? Яке неявне розподіл ролей між членами команди? Які норми сприятливі або небезпечні для групи? Чи має значення згуртованість команди? Яким чином зростає довіра, що йому загрожує і як воно встановлюється серед членів команди?

Джерело: складено авторами

Складовими процесу командотворення є:

1. Формування і розвиток навичок командної роботи (team skills), які є основою системи впровадження сучасного командного менеджменту:

- гармонізація спільної мети з персональними цілями;
- прийняття відповідальності за результат команди;
- ситуаційне лідерство (лідерство під завдання) і гнучке зміна стилю відповідно до особливостей завдання;
- конструктивна взаємодія і самоврядування в поєднанні з професійною автономією;
- прийняття єдиного командного рішення і його узгодження з членами команди.

2. Формування командного духу (team spirit), що являє собою сукупність психологічних якостей, які характеризують неформальні відносини учасників команди, спрямованих на:

- посилення почуття згуртованості, формування стійкого почуття «Ми»;
- розвиток довіри між учасниками команди, розуміння і прийняття індивідуальних особливостей один одного;

- створення мотивації на спільну діяльність;
- створення досвіду високоефективних спільних дій;
- підвищення неформального авторитету керівників;
- розвиток лояльності учасників програми по відношенню до організації.

3. Формування команди (teambuilding) – організаційних дій з підбору та оптимізації структури команди та функціонально-рольового розподілу в її середині:

- ефективне використання сильних сторін складу команди;
- розподіл ролей в команді для оптимального досягнення результатів;
- створення робочої обстановки при формуванні команд;
- налагодження горизонтальних зв'язків усередині колективу.

У зарубіжній науці виділяють декілька підходів до командотворення:

1) підхід, заснований на розвитку і узгодженні цілей команди (командотворення визначається як розвиток здатності групи людей досягати своїх цілей);

2) інтерперсональний підхід, орієнтований на аналіз процесів і поліпшення міжособистісних відносин (процес командотворення спрямований на збільшення міжлюдських обмінів групи і заснований на припущенні, що за рахунок цього команда зможе функціонувати більш ефективно);

3) рольовий підхід, згідно з яким командотворення являє собою поліпшення роботи команди за рахунок збільшення ясності ролей, в результаті чого кожен член команди знає, яка його роль і які ролі інших, які очікування є у нього щодо інших і у інших щодо нього;

4) проблемний підхід, заснований на прийнятті спільного рішення проблем усіма учасниками команди.

Висновки. Створення високопрофесійних команд являє собою безперервний процес, що вимагає прагнення до постійного вдосконалення, ефективної комунікації та культури співпраці. Використовуючи ретроспективу, застосовуючи перевірені фреймворки, вирішуючи унікальні виклики віддаленої роботи та досліджуючи додаткові ресурси, організації можуть створити команди, які стабільно досягають виняткових результатів і досягають успіху в сучасному динамічному середовищі BANI-світу.

Виокремлюють три рівні процесу формування команди:

1) індивідуальне консультування (управління важкими проблемами, що виникають в результаті існування організації);

2) безпосередньо формування команди (активне командне включення до планування організаційних змін);

3) побудова міжкомандних взаємин (налагодження взаємозв'язку між членами команди).

Література:

1. Zakharov, Y. (2022). Comparative analysis of approaches to world concepts: SPOD society, VUCA society and BANI society. *Social Economics*, 64. 149-158. DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-13>.
2. Чалюк Ю. О. Глобальний соціально-економічний розвиток в умовах VUCA, SPOD, DEST та BANI світу. *Економіка та суспільство*, 2022. Вип. 36. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-21>. URL: <file:///C:/Users/INTEL/Downloads/1133-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1089-1-10-20220331.pdf> (дата звернення: 22.05.2024).
3. Beck U. Risk Society, Towards a New Modernity. London: *Sage Publications*. 1992. 260 p.
4. Chalyuk, Yu. (2022). Global socio-economic development in the conditions of VUCA, SPOD, DEST and BANI of the world. URL: <https://ssrn.com/abstract=4102455> (дата звернення: 20.05.2024).
5. Бурлакова І. А. Психологія професійного мислення, готовність до змін. Навчально-методичний матеріал. Київ : Видавництво КРЦПК, 2022. 68 с.
6. Nick Horney. Leadership Agility in a VUCA World. URL: <http://leadership-agility.net/wp-content/uploads/2015/01/Leadership-Agility-in-a-VUCA-World-1-12-15.pdf> (дата звернення: 20.05.2024).
7. Джеймс Кашіо. Перед обличчям епохи хаосу. URL: <https://medium.com/@cascio/facing-the-age-of-chaos-b00687b1f51d> (дата звернення: 22.05.2024)
8. Левковець О. М. Організаційний розвиток в епоху VUCA: концепція, технології, потенціал. *Економічна теорія та право*, № 4(43). 2020. DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2020-43-4-46>
9. На зміну VUCA прийшов BANI-світ: що допоможе адаптуватися. *Освіта нова* : веб-сайт. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/5601-na-zminu-vuca-pryishov-bani-svit-shcho-dopomozhe-adaptuvatysia> (дата звернення: 21.05.2024).
10. Створення гнучких, високоефективних команд: комплексний посібник. *Echometer* : веб-сайт. URL: <https://echometerapp.com/uk/building-agile-high-performing-teams/> (дата звернення: 21.05.2024)
11. Калінін А.М., Северін М.І., Поповенко Ю.В., Расулов Т.Б. Особливості формування команди в сучасних умовах. *Актуальні проблеми розвитку освіти і науки в умовах світових тенденцій та національної практики : зб. наук. праць і матеріалів III Міжнар. наук.-практ. конф. (21 лист. 2023 р.)* / гол. ред. Р. М. Колісніченко. Кропивницький : Центрально-українське видавництво, 2023. С. 361-364.
12. Писаренко Н.В. Інтернет-маркетинг як ефективний інструмент розвитку рекламного ринку та створення і просування бренду. *Наукові інновації та передові технології*, 2023. 13(27). С.536-550.

References:

1. Zakharov, Y. (2022). Comparative analysis of approaches to world concepts: SPOD society, VUCA society and BANI society. *Social Economics*, 64. 149-158. DOI: <https://doi.org/10.26565/2524-2547-2022-64-13>
2. Chaliuk, Yu. O. (2022). Hlobalnyi sotsialno-ekonomichnyi rozvytok v umovakh VUCA, SPOD, DEST ta BANI svitu [Global socio-economic development in the context of VUCA, SPOD, DEST and BANI world]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*, Vyp. 36. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-36-21>. URL: <file:///C:/Users/INTEL/Downloads/1133-%D0%A2%D0%B5%D0%BA%D1%81%D1%82%20%D1%81%D1%82%D0%B0%D1%82%D1%82%D1%96-1089-1-10-20220331.pdf>

3. Beck, U. Risk Society, Towards a New Modernity. London: *Sage Publications*. 1992. 260 p.
4. Chalyuk, Yu. (2022). Global socio-economic development in the conditions of VUCA, SPOD, DEST and BANI of the world. URL: <https://ssrn.com/abstract=4102455>
5. Burlakova, I. A. (2022). Psykholohiia profesiinoho myslennia, hotovnist do zmin [Psychology of professional thinking, readiness for change]. Navchalno-metodychnyi material. Kyiv : Vydavnytstvo KRTsPK, 68 s.
6. Nick Horney. Leadership Agility in a VUCA World. URL: <http://leadership-agility.net/wp-content/uploads/2015/01/Leadership-Agility-in-a-VUCA-World-1-12-15.pdf>
7. Jamais Cascio. Facing the Age of Chaos. URL: <https://medium.com/@cascio/facing-the-age-of-chaosb00687b1f51d>
8. Levkovets, O. M. (2020). Orhanizatsiinyi rozvytok v epokhu VUCA: kontseptsiiia, tekhnolohii, potentsial [Organizational development in the VUCA era: concept, technology, potential]. *Ekonomichna teoriia ta pravo - Economic theory and law*, №4(43). DOI: <https://doi.org/10.31359/2411-5584-2020-43-4-46>
9. Na zminu VUCA pryishov BANI-svit: shcho dopomozhe adaptuvatysia. *Osvita nova* : veb-sait. URL: <https://osvitanova.com.ua/posts/5601-na-zminu-vuca-pryishov-bani-svit-shcho-dopomozhe-adaptuvatysia>
10. Stvorennia hnuchkykh, vysokoefektyvnykh komand: kompleksnyi posibnyk. *Echometer* : veb-sait. URL: <https://echometerapp.com/uk/building-agile-high-performing-teams/>
11. Kalinin A.M., Severin M.I., Popovenko Yu.V., Rasulov T.B. (2023). Osoblyvosti formuvannia komandy v suchasnykh umovakh [Features of team formation in modern conditions]. Aktualni problemy rozvytku osvity i nauky v umovakh svitovykh tendentsii ta natsionalnoi praktyky : zb. nauk. prats i materialiv III Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (21 lyst. 2023 r.) - Actual Problems of Development of Education and Science in the Context of World Trends and National Practice. Sciences. Proceedings and Materials of the Third International. Sci.-Pract. Conf. (Nov. 21, 2023)./ hol. red. R. M. Kolisnichenko. Kropyvnytskyi : Tsentralnoukrainske vydavnytstvo, S. 361-364.
12. Pysarenko, N.V. (2023). Internet-marketyng yak efektyvny instrument rozvytku reklamnogo rynku ta stvorennia i prosuvannia brendu [Internet marketing as an effective tool for developing the advertising market and creating and promoting a brand]. *Naukovi innovaciyi ta peredovi tekhnolohiyi - Scientific innovations and advanced technologies*, 13(27). 536-550.

УДК 658.589

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-435-449](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-435-449)

Науменко Максим Анатолійович кандидат економічних наук, заступник директора з питань фінансів, Благодійний Фонд «Юкрєйніанстугезер», пр. Свободи 31б, м. Київ, 04108, <https://orcid.org/0009-0006-7590-572X>

СУЧАСНІ КОНЦЕПЦІЇ ІННОВАЦІЙНОГО МЕНЕДЖМЕНТУ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Анотація. У цифрову епоху підприємства мають системно управляти впровадженням інновацій, оскільки це підвищує конкурентоспроможність на ринку завдяки зростанню задоволеності споживачів і мотивації співробітників. Дане дослідження присвячено систематизації концепцій інноваційного менеджменту та аналізу доцільності їх застосування з погляду таких особливостей інноваційного процесу як етапи інноваційного процесу, складність інноваційних завдань, наявність чи обмеженість необхідних ресурсів, ступінь новизни та ризиковості інновацій та інше. Автором охарактеризовано сутність інноваційного менеджменту, визначено та проаналізовано базові основи інноваційного менеджменту, зокрема, такі як компетенції, організаційна структура, корпоративна культура та корпоративна стратегія. Зазначено принципи інноваційної корпоративної культури підприємства та представлена їх характеристика. Виділено та проаналізовано такі концепції інноваційного менеджменту як менеджмент ідей (Modern idea management), управління відкритими інноваціями (Open innovation), гнучке проектне управління (Agile project management) та управління інноваційними процесами під назвою «ворота сцени» (Innovative processes such as the Stage Gate process). Акцентовано увагу на ситуаціях доцільності застосування відкритих інновацій. Сформульовано шість етапів менеджменту Stage Gate, які представляють певні контрольні точки у розробці інновації та відповідають графіку проекту та його завданням. Проаналізовано сутність, специфіку та передумови ефективного застосування названих концепцій управління інноваціями на підприємстві, виділено ряд їх переваг та недоліків. Акцентовано увагу на тому, що для оптимального вибору концепції інноваційного менеджменту керівництво підприємства має враховувати баланс зазначених вигід та обмежень.

Ключові слова: інноваційний менеджмент, інновації, відкриті інновації, гнучке управління, менеджмент ідей.

Naumenko Maksym Anatoliiovych Candidate of Economic Sciences, Deputy Director of Finance, Charity Fund "Ukraineanstuhezer", Svobody Ave. 31b, Kyiv, 04108, <https://orcid.org/0009-0006-7590-572X>

MODERN CONCEPTS OF INNOVATION MANAGEMENT AT ENTERPRISES

Abstract. In the digital epoch, enterprises must systematically manage the introduction of innovations, as this increases competitiveness in the market through increased customer satisfaction and employee motivation. This study is devoted to the systematization of innovation management concepts and the analysis of the expediency of their application from the point of view of such features of the innovation process as the stages of the innovation process, the complexity of innovation tasks, the availability or limitation of the necessary resources, the degree of novelty and riskiness of innovations, etc. The author characterized the essence of innovation management, defined and analyzed the basic foundations of innovation management, in particular, such as competencies, organizational structure, corporate culture and corporate strategy. The principles of innovative corporate culture of the enterprise are specified and their characteristics are presented. Concepts of innovative management such as Modern idea management, Open innovation management, Agile project management, Innovative processes management such as the Stage Gate process are highlighted and analyzed. Emphasis is placed on situations where it is expedient to use open innovations. Six stages of Stage Gate management are formulated, which represent certain control points in the development of innovation and correspond to the project schedule and its tasks. The essence, specifics and prerequisites of the effective application of the mentioned concepts of innovation management at the enterprise are analyzed, a number of their advantages and disadvantages are highlighted. Attention is focused on the fact that for the optimal choice of the concept of innovative management, the management of the enterprise must take into account the balance of the specified benefits and limitations.

Keywords: innovative management, innovation, open innovation, flexible management, management of ideas.

Постановка проблеми. Для забезпечення стійкої конкурентної позиції на ринку сучасним підприємствам доводиться наполегливо працювати над впровадженням інноваційних продуктів, оскільки вони мають постійно пристосовуватися до нових ринкових викликів, які постають у вигляді ефективніших технологій, вдосконалених товарів чи послуг, інноваційних методів управління тощо. З цифровою трансформацією економіки підприємства мають впроваджувати ще більше інновацій і робити це вони мають ще швидше. Компанії, які не впроваджують інновації, ризикують зникнути, як це сталося з колись дуже відомими брендами: Blockbuster, Borders, Polaroid і Kodak. Це були гігантські бренди, які мали величезні ресурси та домінували у своїх галузях, проте, нехтування інноваційним розвитком призвело до катастрофи. Управління інноваціями допомагає

створювати нові продукти, послуги та технології, а також бізнес-моделі призначені для мінливого ринку. Ефективне управління інноваційною діяльністю підвищує задоволеність споживачів та мотивацію співробітників. Саме тому відповідальні керівники сучасних підприємств приділяють ключову роль інноваційному менеджменту і потребують розробки наукових концепцій інноваційного управління на підприємницькому рівні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розвитку теоретичних аспектів інноваційного управління присвячено багато наукових праць, як зарубіжних, так й вітчизняних вчених. Проблеми сутності інноваційного управління, його складових, інструментів та інституційних основ глибоко досліджено в наукових працях Бажала Ю.М. [1], Гнатенко І. А. [2], Паливоди О.М.[3-6], Гращенко І. С.[7], Мойсеєнко І. П.[8]. Окремі питання взаємозв'язку між впровадженням інновацій та економічною безпекою й антикризовим управлінням, а також його впливом на становлення та розвиток малого підприємства досліджено у Лояк Л. М. [9], Охріменко І. В. [10], Заїки, Ю. [11], Смолич Д. В. [12], Пратоно АХ. [13]. Також у вітчизняній науці ряд наукових робіт, зокрема, Колесника М. [14], Краснюка М. [15-16] присвячено дослідженню сучасних підходів до інноваційного менеджменту, зокрема управлінню відкритими інноваціями, а також гнучкому управлінню відкритими інноваційними системами.

Проте, незважаючи на досить значний науковий доробок, дослідження та розвиток питань присвячених інноваційному менеджменту все ще залишається досить актуальним науковим завданням. Це зумовлено глибокими змінами, які відбуваються в управлінні завдяки впровадженню технологічних інновацій. Нові технології потребують нових управлінських підходів.

Мета статті. Враховуючи зазначене вище, метою представленого дослідження є систематизація новітніх концепцій інноваційного менеджменту, аналіз доцільності їх застосування з погляду етапів розвитку інноваційного процесу, складності та новизни інновацій, наявності необхідних ресурсів.

Виклад основного матеріалу. Інноваційний менеджмент можна визначити як процес управління інноваційною процедурою організації, починаючи з початкової стадії генерування ідеї до її кінцевої стадії – успішного впровадження. Він охоплює рішення, дії, практику розробки та впровадження інноваційної стратегії. Інноваційний менеджмент можна також розглядати як процес управління новими ідеями від їх появи до втілення у реальність. Він містить етапи генерування ідеї та концепції інноваційного продукту, їх оцінювання, виготовлення мінімально життєздатного продукту, його тестування, прийняття рішення про вихід на ринок, масштабування бізнесу.

Ряд експертів зауважують, що інноваційний менеджмент є важливою частиною системи управління сучасного підприємства, зокрема його інформаційної системи [15], оскільки він допомагає сформувати бачення майбутнього та бізнес-цілей високого рівня, які створюють значну цінність для будь якого підприємства. Певні дії, які здійснює підприємство можуть

бути результатом інновацій, так само інновації підприємства часто є відповіддю на бізнес-оточення та проблеми, що виникають.

Згідно з думкою спеціалістів Gartner Group, інноваційний менеджмент – це «бізнес-дисципліна», яка спрямована на стимулювання сталого інноваційного процесу та інноваційної культури організації. Часто ініціативи з впровадження інновацій використовують жорсткі методи змін для трансформації бізнесу, що стримує підприємства у запровадженні деяких видів інновацій, насамперед проривних та руйнівних, які можуть підвищити рівень продукту або послуги, випереджаючи конкурентів, та які здатні радикально змінити поведінку ринку після їх впровадження. Щоб запровадити ефективні процеси управління інноваціями, підприємству потрібен відмінний зв'язок між співробітниками на всіх рівнях і середовище співпраці для виявлення додаткових інноваційних ідей.

Базовими основами, на яких будується успішний інноваційний менеджмент підприємства є: компетенція, структура, культура та стратегія (рис.1).

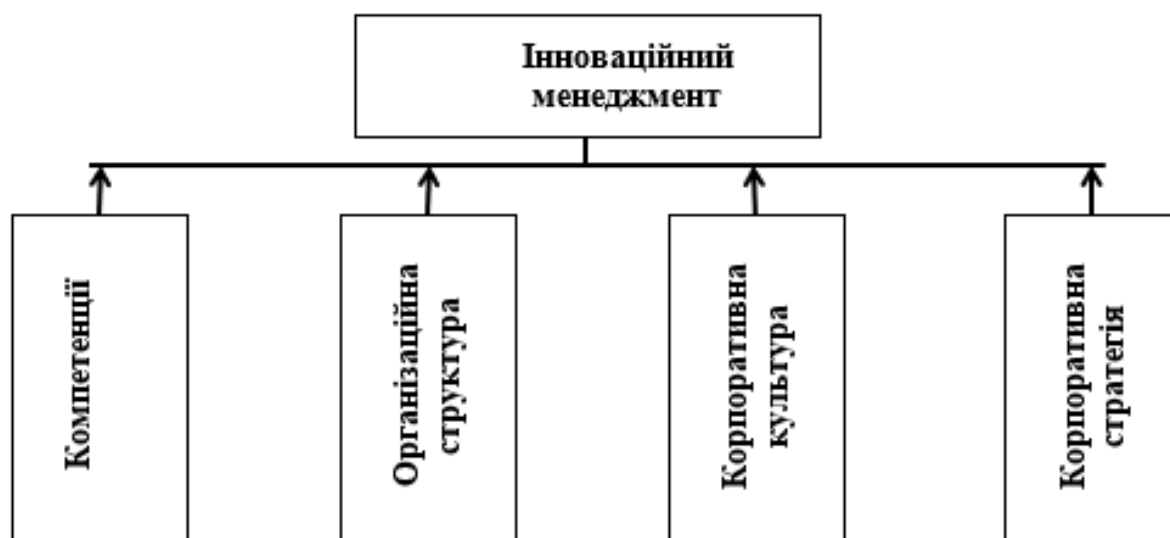

Рис. 1. Базові основи інноваційного менеджменту

Основні компетенції підприємства – це те, що воно може створювати самостійно і краще порівняно з конкурентами. Проте, такі компетенції не завжди можуть відповідати бажанням і потребам споживачів. З погляду інноваційного менеджменту, важливо також відрізняти компетенції співробітників від компетенцій самого підприємства в цілому. Співробітники можуть мати професійні компетенції, які застосовуються у вузькому контексті. Навпаки, основна компетенція підприємства полягає в її здатності спрямовувати та організовувати професійні можливості, якими володіють окремі співробітники навколо ринкового рішення. Саме тому серед організаційних компетенцій менеджера сучасного підприємства найважливішими є:

вміння працювати із зовнішніми партнерами та зацікавленими сторонами; вміння максимізувати вартість поточних ресурсів підприємства; вміння визначати конкретні довгострокові і короткострокові цілі; вміння будувати системи стратегічного управління для досягнення цілей і контролю розвитку.

У той час як компетентність пов'язана головним чином із можливостями, організаційно-управлінська структура стосується систем і бізнес-процесів підприємства. Властивістю оптимальної організаційної структури є синергетичний ефект. Оптимальна структура управління підприємства здатна зменшити опір працівників інноваційним змінам, налаштувати весь колектив на позитивне сприйняття необхідності впровадження інновацій, пришвидшити процес прийняття рішень, зробити внутрішньо організаційні комунікації налаштованими на пошук й розробку нових ідей. Чим менше перешкод між інноваційною ідеєю та основними її споживачами, тим ефективнішим буде інноваційний процес підприємства.

Не менш важливим в інноваційному менеджменті є культура підприємства, яка або підвищує успіх, або серйозно шкодить йому. Ефективна корпоративна культура приваблює і підтримує новаторів. Перший крок у просуванні інноваційної культури полягає в тому, як заохочується певна поведінка. Культурні аспекти, які допомагають інноваціям, ґрунтуються на ряді принципів, які представлено на рис.2.

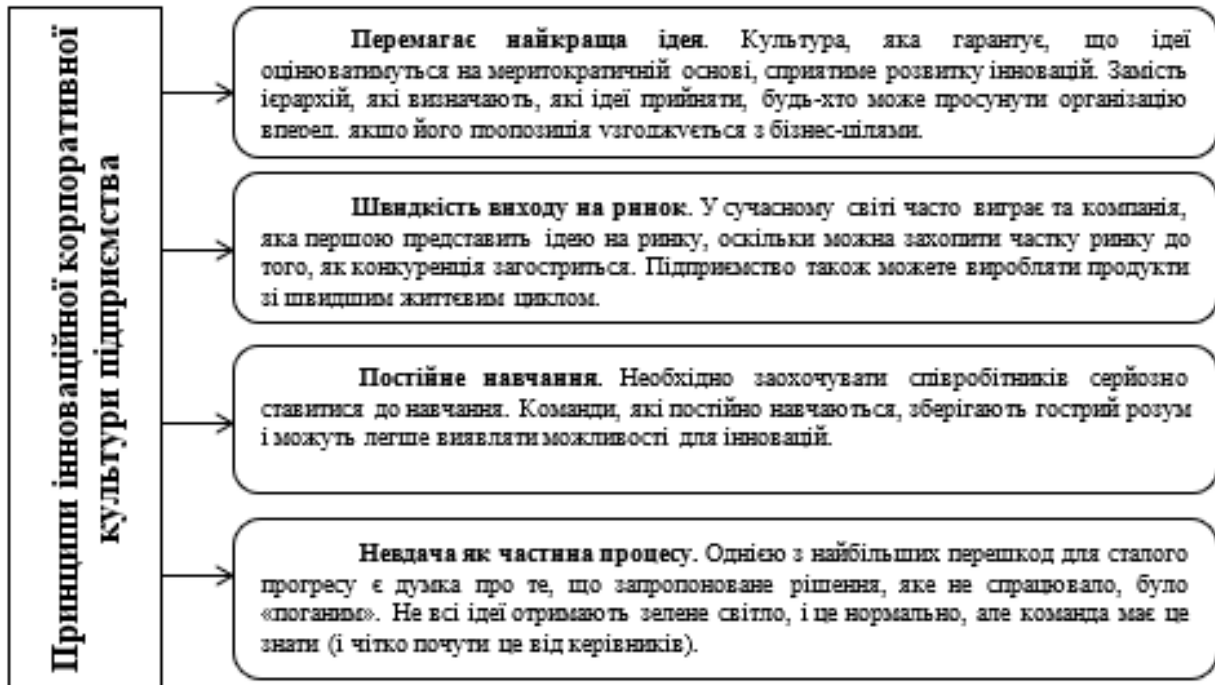

Рис. 2. Принципи інноваційної корпоративної культури підприємства

Ще однією із базових основ інноваційного менеджменту є корпоративна стратегія, яка являє собою розробку та втілення перспективного бачення щодо

розвитку підприємства на ринку в довгостроковому періоді. На основі оптимальної корпоративної стратегії, яка ґрунтується на реалістичних довгострокових ринкових трендах, можна втілювати нові ідеї та обирати оптимальний варіант серед кількох альтернатив. Також розробка та втілення оптимальної інноваційної стратегії допомагає планувати інновації спираючись на наявні ресурси та ефективніше контролювати їх використання з огляду на досягнення довгострокових цілей. Без чіткої стратегії підприємство ризикує потрапити в замкнена коло постійного вдосконалення певних концепцій чи кампаній, які не приносять фінансово-економічної вигоди.

Для забезпечення ефективності інноваційного менеджменту підприємства доцільним є застосування різних концептуальних підходів залежно від етапу інноваційного процесу: пошук ідеї; розробка концепції та прототипу інноваційного продукту; виведення інноваційного продукту на ринок; масштабування виробництва інноваційного продукту. В останні роки були розроблені такі концептуальні підходи до інноваційного управління, як:

- менеджмент ідей (Modern idea management)
- управління відкритими інноваціями (Open innovation)
- гнучке проектне управління (Agile project management)
- управління інноваційними процесами під назвою «ворота сцени»

(Innovative processes such as the Stage Gate process).

Особливістю перелічених концептуальних підходів до інноваційного менеджменту є не лише їх орієнтація на певний етап інноваційного процесу, а й врахування специфіки інновацій (рівня новизни, складності та специфіки вирішуваного інноваційного завдання, типу інновацій залежно від сфери їх застосування тощо), які розробляються.

Менеджмент ідей – це структурований і систематичний процес збору, організації, оцінки та реалізації ідей. Він служить основою, яка дозволяє компаніям використовувати колективний інтелект своїх співробітників, партнерів або навіть клієнтів для створення інноваційних рішень, стимулювання зростання та вирішення складних проблем.

За своєю суттю, менеджмент ідей – це комплексний підхід, який охоплює весь життєвий цикл ідеї, від її зародження до реалізації. Ефективне управління ідеями закладає основу для успішного менеджменту інновацій. Це гарантує, що організації можуть постійно використовувати свій творчий потенціал і перетворювати ідеї в інновації, які стимулюють зростання та конкурентоспроможність.

На відміну від інших моделей, теорій чи практик, менеджмент ідей є досить простим та гнучким. Якщо керівництво зможе надійно фіксувати, уточнювати та застосовувати відгуки та пропозиції як усередині, так і за межами підприємства, воно отримає потенційно нескінченне джерело інноваційних ідей. Є небагато речей, які є настільки цінними, тому доцільно інвестувати час і гроші в те, щоб процес менеджменту ідей відбувався

ефективно. На практиці це стосується трьох елементів, необхідних для генерування значної кількості комерційних ідей – це люди, платформи та процеси.

У концепції менеджменту ідей співробітники підприємства відіграють ключову роль, проте, вони зможуть діяти ефективно лише за наявності відповідної корпоративної культури, яка цінує та активно заохочує відгуки, пропозиції, думки та спостереження. Для зберігання інноваційних ідей необхідним є певне сховище (платформа) для зберігання висловлених ідей. Вона має бути легко доступною та зрозумілою для всіх, хто хоче використати її та попрацювати над певними думками, щоб перетворити їх в інноваційні ідеї. Також необхідною є розробка процесу, який дозволяє раціонально й обґрунтовано фільтрувати ідеї відповідно до бізнес-цілей і пріоритетів.

Менеджмент ідей дає вигоди для широкого кола осіб на підприємстві, до якого входять не лише вищі керівники, а й співробітники відділу маркетингу, команди, які управляють окремими продуктами, фінансовий відділ, відділ кадрів, команди з обслуговування клієнтів тощо.

Другою сучасною концепцією інноваційного менеджменту, яка набула значної популярності в ІТ-бізнесі, біотехнологіях, фармацевтиці, автомобілебудуванні, енергетиці, охороні здоров'я тощо є управління відкритими інноваціями. Воно являє собою впровадження стратегій та організацію процесів, що передбачають використання як внутрішніх, так і зовнішніх джерел ідей для розвитку нових продуктів, послуг і бізнес-моделей. Основна ідея полягає в тому, що організації можуть прискорити свій інноваційний процес і підвищити свою конкурентоспроможність, залучаючи зовнішні ідеї та технології, а також ділячись власними розробками з іншими.

Основні аспекти управління відкритими інноваціями включають: 1. співпрацю з зовнішніми партнерами, такими як університети, дослідницькі інститути, стартапи, клієнти та постачальники, для спільної роботи над новими ідеями та проектами; 2. Передачу та отримання технологій через ліцензування, спільні підприємства та інші форми партнерства. 3. Вивчення ринкових потреб та тенденцій шляхом активної взаємодії з клієнтами та іншими зацікавленими сторонами, що дозволяє краще зрозуміти запити та очікування ринку. 4. Залучення широкого кола людей до генерування нових ідей та вирішення проблем через платформи краудсорсингу. 5. Створення та підтримка мережі інноваційних екосистем, де гравці можуть спільно розвивати та обмінюватися знаннями і технологіями.

Дослідження показало, що управління відкритими інноваціями найдоцільніше застосовувати в таких ситуаціях:

- коли підприємство стикається з високою конкуренцією і потребує швидкого впровадження інновацій, відкриті інновації дозволяють залучити зовнішні ресурси та знання для прискорення процесу розробки інновацій;

- якщо підприємство не має достатньо внутрішніх ресурсів (фінансових, людських або технологічних) для вирішення складних проблем, залучення зовнішніх розробників може бути ефективним способом отримання необхідних ресурсів;
- коли підприємство прагне вийти на нові ринки або розширити свій асортимент продукції, відкриті інновації можуть допомогти вивчити нові можливості і залучити знання, які є за межами її внутрішніх компетенцій;
- коли підприємство потребує нових підходів до існуючих проблем, залучення зовнішніх експертів та інноваторів може забезпечити нові рішення;
- відкриті інновації можуть бути корисними для підприємств, які прагнуть активно залучати споживачів до процесу розробки продуктів, що сприяє створенню продуктів, які краще відповідають потребам ринку;
- коли підприємство прагне стати частиною ширшої інноваційної екосистеми, співпрацюючи з університетами, дослідницькими інститутами, стартапами та іншими компаніями, відкриті інновації допомагають створити мережу партнерств та спільнот, що сприяє взаємному збагаченню знаннями та технологіями;
- коли використання зовнішніх інноваційних ресурсів може бути більш економічно вигідним, ніж розробка всередині компанії, оскільки дозволяє знижувати витрати на дослідження та розробку і зосередитися на інтеграції та комерціалізації нових рішень.

Варто зазначити, що відкриті інновації дозволяють швидше вивести нові продукти або послуги на ринок завдяки залученню зовнішніх партнерів, які вже мають необхідні технології або знання.

Крім проаналізованих вище концепцій інноваційного менеджменту, також заслуговує на увагу гнучке управління проектами (Agile project management). В основі назви Agile-менеджменту проектів лежить слово «agility», що означає «мобільність, спритність», а також латинське слово «agree» «робити, діяти», що означає здатність швидко рухати щось вперед та легко змінювати напрямок.

Agile-менеджмент – це ітеративний підхід до реалізації проекту протягом його життєвого циклу. Ітераційні або гнучкі життєві цикли складаються з кількох ітерацій або додаткових кроків до завершення проекту. Кожна ітерація передбачає планування, виконання, тестування та постійний зворотний зв'язок з клієнтом, що дозволяє адаптувати та коригувати курс протягом життєвого циклу проекту. Ітераційні підходи часто використовуються в проектах розробки програмного забезпечення для підвищення швидкості та адаптивності, оскільки перевага ітерації полягає в тому, що ви можете коригувати розробку в процесі роботи, а не слідувати лінійним шляхом.

З точки зору управління проектами, «гнучкість» має п'ять основних атрибутів, на яких ґрунтується Agile-процес: прозорість, орієнтованість на

клієнта, адаптивність, почуття власності (ефективне лідерство), постійне вдосконалення. Філософія гнучкого управління (Agile management) зосереджується на наділенні повноваженнями людей та їхній взаємодії, а також на ранньому та постійному створенні цінності для підприємства та споживачів. Гнучке управління проектами зосереджується на досягненні максимальної цінності відносно бізнес-пріоритетів в межах дозволеного часу та бюджету, особливо коли прагнення до реалізації перевищує ризик. Ефективність Agile управління базується на дотриманні таких принципів:

- необхідність розбивки проекту на менші керовані частини, для яких команда визначає пріоритетність;
- налагодження співпраці, насамперед з клієнтами;
- вивчення, аналіз та коригування інноваційного продукту через регулярні проміжки часу, щоб переконатися, що клієнт завжди задоволений і отримує результати, які призводять до переваг;
- поєднання планування з виконанням, що дозволяє команді сформулювати мислення, яке допомагає ефективно реагувати на мінливі вимоги;
- постійне тестування та реагування на зміни.

Гнучкість і безперервний цикл зворотного зв'язку роблять Agile управління проектами добре придатним для різних галузей із швидко мінливими середовищами, включаючи розробку програмного забезпечення, розробку продуктів, маркетингові кампанії тощо.

Справедливо вважається, що однією з найбільших проблем впровадження інновацій на підприємстві є їх висока ризиковість. Концепція інноваційного менеджменту Stage Gate спрямована на подолання цього вузького місця. Завдяки встановленню відповідних перевірок на кожному етапі життєвого циклу проекту цей концептуальний підхід забезпечує усунення значних ризиків.

Управління Stage Gate іноді називають процесом «фазового шлюзу» – це методологія, яка покращує результати проекту та запобігає ризику шляхом додавання контрольних точок («шлюзів») для перевірки відповідності отриманого результату плану проекту. Інноваційний менеджмент Stage Gate найчастіше використовується при розробці продукту для того, щоб перед виходом на ринок він дійсно був конкурентоспроможним. Встановлення певних контрольних точок у проекті, своєрідних «шлюзів» чи «воріт» між фазами проекту, для яких визначені критерії, яким має відповідати проект, щоб рухатися вперед, допомагає уникнути помилок протягом життєвого циклу проекту та підвищує шанси на успіх.

Використовуючи такий підхід до управління, інноваційна команда розділяє завдання проекту на етапи відносно певних критеріїв. Потім визначаються передумови для кожного етапу. Перш ніж переходити до наступного етапу, команда має переконатися, що проект відповідає визначеним умовам попереднього етапу.

Метою менеджменту Stage Gate є покращення процесу прийняття рішень і результатів проєкту. Якщо команда не помічає помилки у своєму проєкті на ранній стадії, вони можуть нагромаджуватися і їх буде важче виправити. Але коли команда часто звертається до свого плану проєкту під час його виконання, вона чіткіше бачить помилки та може негайно їх усунути. Наявність кількох контрольних точок також забезпечує ясність, оскільки члени команди працюють разом над завданнями проєкту.

Ця концепція інноваційного менеджменту найчастіше використовується для проєктів розробки продукту, проте, вона може бути корисною для будь-якого складного проєкту, а також, коли розробка відбувається у міжфункціональній команді та дистанційно. Якщо підприємство працює з міжфункціональною командою, менеджмент Stage Gate може покращити співпрацю, оскільки такий підхід допомагає членам команди більше довіряти один одному та відчувати впевненість у своїй роботі, оскільки вони знають, що інші члени команди виявляють і вирішують проблеми. Якщо команда працює віддалено, цей процес також може оптимізувати командне спілкування та зменшити кількість запитань і проблем.

У менеджменті Stage Gate є шість логічних етапів, які представляють певні результати розвитку та відповідають графіку проєкту та його завданням:

Етап 0. Визначення ідеї проєкту. Вона передбачає проведення дослідження життєздатності ідеї, мозкового штурму того, щоб генерувати інноваційну концепцію майбутнього продукту.

Етап 1. Сфера застосування. Визначення вимог до проєкту, зацікавлених сторін, встановлення цілей проєкту.

Етап 2. Бізнес-кейс. Створення бізнес-кейсу для чіткішого розуміння плану проєкту, проведення маркетингових досліджень для обґрунтування цілей проєкту.

Етап 3. Розвиток. На цьому етапі проєкту ідеї втілюються в життя. Проектна команда отримує певні результати проєкту, наприклад прототип продукту.

Етап 4. Тестування та перевірка. Проектна команда тестує свій продукт, щоб переконатися, що він відповідає як цілям проєкту, так і галузевим стандартам. Для проєктів, які не включають продукт, використовують цей етап, щоб покращити свої результати.

Етап 5. Запуск. Останній етап передбачає запуск інноваційного продукту або надсилання результатів ключовим зацікавленим сторонам.

Між цими етапами команда визначає контрольні точки або встановлює так звані «ворота», які допомагають проходити кожну фазу проєкту, підтверджуючи здійсненність і точність попередньої стадії.

Контрольні точки в процесі Stage Gate залежать від того, чого команда досягла на попередньому етапі. Наприклад, нульовий етап – це відкриття, тому перша контрольна точка («ворота») перевіряють якість ідеї проєкту. Таким

чином команда не просуватиметеса вперед з ідеєю, яка нежиттєздатна. Друга контрольна точка проекту – це перевірка встановлених цілей та вимог проекту на предмет їх реалістичності відносно інноваційної ідеї, яку команда для себе визначила. Третя контрольна точка передбачає оцінку ефективності відповідного плану дій проекту. Завершальними контрольними точка є перевірка виконання плану дій та передстартова перевірка результатів на якість і точність.

Варто відзначити, що для кожного підприємства контрольні критерії щодо того як вимірювати успіх проекту на кожному етапі будуть носити індивідуальний характер і визначатимуться підприємницькою ситуацією, особливостями розробки інноваційного продукту, технічними можливостями, фінансовими обмеженнями, ринковими перевагами тощо. Таким чином, критерії для управління Stage Gate кожна команда може налаштувати відповідно до свого плану проекту. Наприклад, якщо реалізується проект із запуску інноваційного продукту, критерії можуть бути більше кількісними замість орієнтованих на продукт.

Узагальнення досліджених концепцій інноваційного менеджменту дає підстави виділити ряд переваг та недоліків кожної з них (табл. 1).

Таблиця 1

Переваги та недоліки сучасних концепцій інноваційного менеджменту

Назва концепції інноваційного управління	Вигоди застосування	Ризики застосування
Менеджмент ідей	- Генерування більшої кількості ідей; - Підтримка ефективності інноваційного процесу; - Зниження перевантаження та виснаження; - Підвищення довіри та утримання талантам; - Поліпшення міжфункціональної співпраці; - Розширення культури інновацій; - Відстеження ROI інноваційної програми	- Спорадичне управління ідеями підвищує ризик втрати цінної інформації та можливостей; - Непослідовні зусилля можуть змусити співробітників почуватися недооціненими; - Нерегулярне управління ідеями порушує потік ідей, ускладнюючи планування та впровадження; - Відсутність узгодженості перешкоджає чіткій підзвітності за оцінку ідеї та дії; - Створення інноваційної культури вимагає постійної відданості; випадкові зусилля заважають розвитку; - Спорадичне керування може спричинити втрату можливостей покращити продукти чи послуги на основі відгуків клієнтів

Продовження таблиці 1

Управління відкритими інноваціями	• Зниження витрат на проведення досліджень і розробок; • Потенціал для підвищення продуктивності розробки; • Раннє залучення клієнтів на початку процесу розробки; • Підвищення точності дослідження ринку та орієнтації на клієнтів; • Більший синергетичний потенціал із внутрішніми та зовнішніми інноваціями організації; • Маркетинговий потенціал	• Можливість розкриття інформації, не призначеної для поширення; • Можливість втрати конкурентних переваг для організацій, які займаються хостингом, унаслідок розкриття інтелектуальної власності; • Підвищена складність контролюючої інформації; • Регулювання впливу учасників на проект; • Розробка засобів належного включення та ідентифікації інновацій; • Перебудова інноваційних стратегій, щоб вийти за межі та отримати повну вигоду від інновацій
Agile project менеджмент	• Зосередження на цінності клієнта; • Підвищений моральний дух і мотивація команди; • Співпраця зацікавлених сторін; • Рання та постійна розробка ПЗ; • Розробка високоякісного програмного забезпечення	• Відсутність передбачуваності; • Залежність від клієнтів; • Масштабування Agile; • Залежність від командної динаміки; • Збільшені накладні витрати
The Stage Gate process управління	• Забезпечує системний підхід до оцінки проектів на різних етапах, прийняття рішень; • Допомогає виявити та усунути ризики проекту на ранніх стадіях процесу; • Забезпечує відповідність проекту стратегічним цілям. • Дозволяє ефективно розподіляти ресурси між проектами з найвищим потенціалом; • Забезпечує високоякісні результати проекту через контроль якості та перевірку.	• Надмірна перевірка може призвести до значних витрат часу на аналіз і прийняття рішень, уповільнюючи проекти; • Можуть створюватися непотрібні перешкоди, викликаючи розчарування серед проектних команд. • Не підходить для динамічних проектів, які потребують більшої гнучкості та адаптивності. • У випадку, якщо проект не відповідає критеріям доступу, є ризик відмови від життєздатних ідей. • Додаткові адміністративні витрати на керування Stage Gate процесом та документацію.

Висновки. Дослідження практики функціонування сучасних підприємств, які впроваджують інновації на системній основі, показало, що існує чотири популярних концепції інноваційного менеджменту. Серед них: менеджмент ідей (Modern idea management), управління відкритими інноваціями (Open innovation), гнучке проектне управління (Agile project management) та управління інноваційними процесами під назвою «ворота сцени» (Innovative processes such as the Stage Gate process).

Особливістю перелічених концепцій є те, що доцільність та ефективність їх застосування визначається специфікою інноваційного процесу, який реалізується на підприємстві. Зокрема, на вибір концепції інноваційного менеджменту впливають особливості етапу інноваційного процесу, на якій він реалізується, складність інноваційних завдань, наявність чи обмеженість необхідних ресурсів, насамперед, інтелектуальних та фінансових, ступінь новизни та ризиковості інновацій тощо.

Кожна з концепцій має, як певний ряд переваг для підприємств, так й може містити обмеження. Оптимальний вибір концепції інноваційного менеджменту керівництво підприємства може здійснити лише врахувавши всі зазначені обмеження та передумови.

Література:

1. Багал Ю.М. Розвиток інноваційної діяльності у знаннєвому трикутнику "держава — університети — промисловість". *Економіка і прогнозування*. 2015. № 1. С. 76-88.
2. Гнатенко І. А. Визначення інновацій як інструментарію національного підприємництва. *Науковий вісник Одеського національного університету імені І.І. Мечникова. Серія "Економіка"*. 2018. Т. 23. Вип. 5 (70). С. 38-42.
3. Паливода О. М. Організаційно-управлінські засади інноваційного розвитку промисловості на основі мережевих структур: теорія, методологія, практика: монографія / О. М. Паливода. — Київ : Кондор, 2017. — 360 с.
4. Паливода О. О., Селіверстова, О. С. Управління інноваційним розвитком промисловості у країнах Європейського Союзу на основі формування кластерної інфраструктури. *Науковий вісник Полісся*. 2017. №1(1(9), С. 185–191.
5. Olena Palyvoda, Oksana Karpenko, Olena Bondarenko, Svitlana Bonyar and Andrea Bikfalvi (2018). Influence of network organizational structures on innovation activity of industrial enterprises. *Problems and Perspectives in Management*. 16(3). 174-188. DOI:10.21511/ppm.16(3).2018.14
6. Паливода О. М. Стратегічні напрями державної підтримки розвитку інноваційних мережевих структур в економіці України. *Збірник наукових праць ДУІТ. Серія «Економіка і управління»*. 2019. Вип. 45. С. 104-114.
7. Гращенко І.С., Хмурова В. В. Інноваційна політика як інструмент організаційних змін. *Економічний розвиток: теорія, методологія, управління* [матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції]. — Будапешт-Прага-Київ, 28-30 листопада 2016. 386 с., С. 361-369.
8. Мойсеєнко І. П. Інституційні основи регулювання інноваційного розвитку. *Інноваційна економіка*. 2019. № 1-2. С. 25-32.
9. Лояк Л. М. Роль інновацій у розвитку малого підприємництва. Соціально-економічні проблеми сучасного періоду України. 2016. Вип. 1. С. 110—114.

10. Охріменко І. В., Вдовенко Н. М., Овчаренко Є. І., Гнатенко І. А. Інновації в системі стратегічного управління безпекою національної економіки в умовах ризиків та невизначеності глобалізації. *Економіка та держава*. 2021. № 8. С.4-8.

11. Zaika, Y. (2022). Innovative management of enterprises in anti-crisis conditions. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. 1(5), С. 62–67. <https://doi.org/10.46299/j.ismef.20220105.08>

12. Смолич Д. В. Інноваційні методи управління проектами. *Економічний форум*. 2019. № 4. С.50-53.

13. Pratono AH. (2018). Network structure and open innovation: the role of trust in product development. *Int J Bus Innov Res*. P. 37-51

14. Колесник М., Командровська В., Чернишова, Т. Методологічні аспекти типології відкритих інновацій. *Механізм регулювання економіки*. 2022. В.1-2 (95-96), С.19-24. <https://doi.org/10.32782/mer.2022.95-96.03>

15. Krasnyuk M., Kulynych Y., Krasniuk S., Goncharenko S. (2024). Design of innovative management information system. *Grail of Science*. №36. p. 237-245 <https://doi.org/10.36074/grail-of-science>.

16. Krasnyuk M., Kulynych Yu., Hrashchenko I., Krasniuk S., Goncharenko S., Chernysh T. (2023). Innovative management information system in post-crisis economic conditions on emerging markets (on the example of the oil and gas industry). *Moderní aspekty vědy - Modern aspects of science: svazek XXXVII mezinárodní kolektivní monografie. – Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.* p. 185-203.

References:

1. Bazhal Yu.M. Rozvytok innovatsiinoi diialnosti u znannievomu trykutnyku "derzhava — universytety — promyslovist" [Development of innovative activity in the knowledge triangle "state — universities — industry"]. *Ekonomika i prohnozuvannia*. 2015. № 1. С. 76-88. [In Ukrainian].

2. Hnatenko I. A. (2018). Vyznachennia innovatsii yak instrumentarii natsionalnoho pidpriemnytstva. [Definition of innovation as a tool of national entrepreneurship]. *Naukovyi visnyk Odeskoho natsionalnoho universytetu imeni I.I. Mechnykova. Seriiia "Ekonomika"*. 23. 5 (70). 38-42. [In Ukrainian].

3. Palyvoda O. M. (2017). Orhanizatsiino-upravlinski zasady innovatsiinoho rozvytku promyslovosti na osnovi merezhevykh struktur: teoriia, metodolohiia, praktyka: monohrafiia [Organizational and management principles of innovative development of industry based on network structures: theory, methodology, practice]. Kyiv : Kondor. 360 p. [In Ukrainian].

4. Palyvoda O. O., Seliverstova, O. S. (2017). Upravlinnia innovatsiinym rozvytkom promyslovosti u krainakh Yevropeiskoho Soiuzu na osnovi formuvannia klasternoï infrastruktury [Management of innovative development of industry in the countries of the European Union based on the formation of cluster infrastructure]. *Naukovyi visnyk Polissia*. 1(1(9)). 185–191. [In Ukrainian].

5. Olena Palyvoda, Oksana Karpenko, Olena Bondarenko, Svitlana Bonyar and Andrea Bikfalvi (2018). Influence of network organizational structures on innovation activity of industrial enterprises. *Problems and Perspectives in Management*. 16(3). 174-188. DOI:10.21511/ppm.16(3).2018.14

6. Palyvoda O. M. (2019). Stratehichni napriamy derzhavnoi pidtrymky rozvytku innovatsiinykh merezhevykh struktur v ekonomitsi Ukrainy [Strategic directions of state support for the development of innovative network structures in the economy of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats DUIT. Seriiia «Ekonomika i upravlinnia»*. 45. 104-114. [In Ukrainian].

7. Hrashchenko I.S., Khmurova V. V. Innovatsiina polityka yak instrument orhanizatsiinykh zmin. [Innovative policy as a tool for organizational change. Economic development: theory, methodology, management] [materials of the 4th International Scientific and Practical Conference]. Budapest-Prague-Kyiv, 28-30 November 2016. 386, p. 361-369. [In Ukrainian].

8. Moiseienko I. P. (2019). Instytutsiini osnovy rehuliuвання innovatsiinoho rozvytku [Institutional bases of regulation of innovative development]. *Innovatsiina ekonomika*. 1-2. 25-32. [In Ukrainian].
9. Loiak L. M. (2016). Rol innovatsii u rozvytku maloho pidpriemnytstva [The role of innovations in the development of small entrepreneurship]. *Sotsialno-ekonomichni problemy suchasnoho periodu Ukrainy*. 1. 110—114. [In Ukrainian].
10. Okhrimenko I. V., Vdovenko N. M., Ovcharenko Ye. I., Hnatenko I. A. (2021). Innovatsii v systemi stratehichnoho upravlinnia bezpekoiu natsionalnoi ekonomiky v umovakh ryzykiv ta nevyznachenosti hlobalizatsii [Innovations in the system of strategic management of the security of the national economy in conditions of risks and uncertainties of globalization]. *Ekonomika ta derzhava* 8. 4-8. [In Ukrainian].
11. Zaika, Y. (2022). Innovative management of enterprises in anti-crisis conditions. *International Science Journal of Management, Economics & Finance*. 1(5). 62–67. <https://doi.org/10.46299/j.ismef.20220105.08>
12. Smolych D. V. (2019). Innovatsiini metody upravlinnia proektamy [Innovative methods of project management]. *Ekonomichnyi forum*. № 4. 50-53 [In Ukrainian].
13. Pratono A.H. (2018). Network structure and open innovation: the role of trust in product development. *Int J Bus Innov Res*. P. 37-51
14. Kolesnyk M., Komandrovskya V., Chernyshova, T. (2022). Metodolohichni aspekty typolohii vidkrytykh innovatsii [Methodological aspects of the typology of open innovations]. *Mekhanizm rehuliuвання ekonomiky*. 1-2 (95-96). 19-24. <https://doi.org/10.32782/mer.2022.95-96.03> [In Ukrainian].
15. Krasnyuk M., Kulynych Y., Krasniuk S., Goncharenko S. (2024). Design of innovative management information system. *Grail of Science*. №36. p. 237-245 <https://doi.org/10.36074/grail-of-science>.
16. Krasnyuk M., Kulynych Yu., Hrashchenko I., Krasniuk S., Goncharenko S., Chernysh T. (2023). Innovative management information system in post-crisis economic conditions on emerging markets (on the example of the oil and gas industry). *Moderní aspekty vědy - Modern aspects of science: svazek XXXVII mezinárodní kolektivní monografie. – Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.* p. 185-203.

УДК: 331.101.3.615.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-450-464](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-450-464)

Тарасюк Майя Броніславівна кандидат медичних наук, доцент, Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова, кафедра соціальної медицини та організації охорони здоров'я, вул. Пирогова, 56, м. Вінниця, 21018 тел.: (067)223-40-55, <https://orcid.org/0000-0002-8591-4279>

Комарницька Наталія Тимофіївна кандидат медичних наук, доцент, Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова, кафедра соціальної медицини та організації охорони здоров'я, вул. Пирогова, 56, м. Вінниця, 21018, тел.: (098)814-55-39, <https://orcid.org/0009-0004-1745-4436>

Клименюк Володимир Петрович доктор медичних наук, доцент, Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова, кафедра соціальної медицини та організації охорони здоров'я, вул. Пирогова, 56, м. Вінниця 21018, тел.: (097)467-89-94, <https://orcid.org/0000-0003-0345-1360>

Паламар Інна Володимирівна кандидат медичних наук, доцент, Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова, кафедра соціальної медицини та організації охорони здоров'я, вул. Пирогова, 56, м. Вінниця, 21018, тел.: (067)788-47-67, <https://orcid.org/0009-0000-2889-2459>

Байдюк Ірина Анатоліївна асистент, Вінницький національний медичний університет ім. М.І. Пирогова, кафедра соціальної медицини та організації охорони здоров'я, вул. Пирогова, 56, м. Вінниця, 21018, тел.: (098)760-01-25, <https://orcid.org/0000-0002-4009-4203>

СОЦІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФАКТОРІВ МОТИВАЦІЇ І ДЕМОТИВАЦІЇ ПРАЦІВНИКІВ ФАРМАЦЕВТИЧНИХ ПІДПРИЄМСТВ

Анотація. В статті представлені результати вивчення факторів мотивації і демотивації працівників фармацевтичних підприємств.

В сучасних умовах ринкової економіки ключову роль у ефективному функціонуванні підприємства, його розвитку і, відповідно, конкурентоспроможності відіграє людський ресурс. Налагоджена система мотивації персоналу дозволяє результативно впливати на цей ресурс - підвищувати продуктивність праці, інтегрувати і координувати зусилля працівників не тільки для виконання поточних завдань, але, і це головне, для досягнення стратегічних цілей організації.

Метою статті є вивчення факторів мотивації і демотивації фармацевтичних працівників та розробка шляхів удосконалення системи мотивації працівників фармацевтичних закладів.

Матеріали та методи. В роботі використані кабінетні і польові соціологічні дослідження. Проведено анкетування фармацевтів, що працюють в аптеках переважно фармацевтичної компанії «Конекс».

За допомогою соціологічного дослідження сформовано перелік основних мотиваторів та демотиваторів в роботі персоналу аптек, визначені провідні фактори матеріальної та нематеріальної мотивації. Основними мотиваторами у розділі матеріальної мотивації стали: заробітна плата, доплати, надбавки, різні види винагород. Серед нематеріальних аспектів мотивації на перші місця вийшли: умови праці, задоволеність роботою, повага та довіра в колективі, вдячність та справедливість керівника, позитивний мікроклімат в колективі, можливість навчання і нормальне співвідношення робота/дім.

Серед демотиваторів зазначено: побоювання фахівців втратити свою роботу, відсутність соціальних гарантій, відсутність перспектив кар'єрного росту та довіра між колегами, незадовільну заробітну плату, відсутність визнання та заохочення з боку керівництва.

На основі одержаних результатів розроблені та запропоновані заходи з удосконалення системи мотивації фармацевтичних працівників.

Ключові слова: мотивація, матеріальні і нематеріальні фактори мотивації, демотивація, фактори зовнішньої і внутрішньої мотивації.

Maiya Bronislavivna Tarasuk PhD in Medicine, Associate Professor, Pirogov Vinnytsia National Medical University, Department of Social Medicine and Health Care Organization, 56, Pirogova St., Vinnytsia, 21018 tel.: (067) 223-40-55, <https://orcid.org/0000-0002-8591-4279>

Komarnytska Nataliia Timofeevna PhD in Medicine, Associate Professor, Pirogov Vinnytsia National Medical University, Department of Social Medicine and Health Care Organization, 56 Pirogova St., Vinnytsia, 21018, tel.: (098)814-55-39, <https://orcid.org/0009-0004-1745-4436>

Klymenyuk Volodymyr Petrovych Doctor of Medical Sciences, Associate Professor, Pirogov Vinnytsia National Medical University, Department of Social Medicine and Health Care Organization, 56 Pirogova St., Vinnytsia 21018, tel.: (097)467-89-94, <https://orcid.org/0000-0003-0345-1360>

Palamar Inna Volodymyrivna PhD in Medicine, Associate Professor, Pirogov Vinnytsia National Medical University, Department of Social Medicine and Health Care Organization, 56 Pirogova St., Vinnytsia, 21018, tel.: (067)788-47-67, <https://orcid.org/0009-0000-2889-2459>

Baidiuk Iryna Anatoliivna Assistant, Pirogov Vinnytsia National Medical University, Department of Social Medicine and Health Care Organization, Pirogova str. 56, Pirogova str., Vinnytsia, 21018, tel.: (098)760-01-25, <https://orcid.org/0000-0002-4009-4203>

SOCIOLOGICAL STUDY OF FACTORS OF MOTIVATION AND DEMOTIVATION OF PHARMACEUTICAL EMPLOYEES ENTERPRISES

Abstract. The article presents the results of studying the factors of motivation and demotivation of employees of pharmaceutical enterprises.

In modern conditions of market economy, human resource plays a key role in the effective functioning of the enterprise, its development and, accordingly, competitiveness. A well-established system of staff motivation allows to effectively influence this resource - to increase labor productivity, to integrate and coordinate the efforts of employees not only to perform current tasks, but, most importantly, to achieve the strategic goals of the organization.

The purpose of the article is to study the factors of motivation and demotivation of pharmaceutical employees and to develop ways to improve the system of motivation of employees of pharmaceutical institutions.

Materials and methods. The study used desk and field sociological research. A survey of pharmacists working in pharmacies mainly of the pharmaceutical company "Conex" was conducted.

The sociological research helped to form a list of the main motivators and demotivators in the work of pharmacy staff, and to identify the leading factors of material and non-material motivation. The main motivators in the material motivation section are: salary, additional payments, allowances, and various types of rewards. Among the non-material aspects of motivation, the top places were taken by working conditions, job satisfaction, respect and trust in the team, gratitude and fairness of the manager, positive microclimate in the team, training opportunities and a normal work/home balance.

Demotivators include the fear of losing their jobs, lack of social guarantees, lack of career prospects and trust between colleagues, unsatisfactory salaries, and lack of recognition and encouragement from management.

On the basis of the obtained results, measures to improve the system of motivation of pharmaceutical workers have been developed and proposed.

Keywords: motivation, tangible and intangible factors of motivation, demotivation, factors of extrinsic and intrinsic motivation.

Постановка проблеми. Питання управління персоналом є невід'ємною складовою загального менеджменту. Будь-яка організація представляє собою складну соціально-економічну систему, ефективність роботи якої в великій мірі залежить від якісних характеристик персоналу [1].

У сучасному менеджменті підприємств персонал є одним із найскладніших видів ресурсів, який потребує від керівництва організації: забезпечення належних умов роботи, сприяння постійному розвитку, освоєнню нових умінь та навичок, постійної актуалізації знань, та підвищення творчого потенціалу [2].

Сьогодні для переважної більшості підприємств стали актуальними питання вдосконалення системи мотивації персоналу, насамперед для підвищення результативності роботи, і на цій основі - зростання загальних показників ефективності підприємства [2].

Відомо, що ефективність в будь-якій сфері діяльності безпосередньо залежить, в першу чергу, від якісно підбраного і правильно вмотивованого персоналу. Це стосується, зокрема, і фармацевції. Мотивацію фармацевтів важливо розглядати як один з ключових факторів зростання якості та ефективності фармацевтичної допомоги [3, стор.44-47]

Сучасний етап розвитку фармацевтичної галузі, як сфери бізнесу, характеризується інтенсивним пошуком конкурентних переваг, серед яких - підвищення продуктивності праці, оптимальне використання людських і матеріальних ресурсів, вдосконалення організації праці та підготовки кадрів, в тому числі і управлінських, освоєння нових сегментів ринку, розробка і впровадження нових лікарських засобів [4].

Мотивація персоналу є однією із найважливіших складових корпоративної культури [5].

Кожна організація підходить до питань мотивації свого персоналу, враховуючи власну специфіку. Однак щодо інструментів мотивації вітчизняні та зарубіжні підприємства дотримуються наступних напрямків:

1. Індивідуальна оцінка праці;
2. Можливість навчання, підвищення кваліфікації;
3. Розширення можливостей реалізації творчого потенціалу за допомогою професійної діяльності;
4. Програми обміну досвідом з іншими країнами;
5. Вплив на прийняття рішення [6]

За даними В.Я. Брич найбільш розповсюдженими мотивами праці є: прагнення досягти успіху в професійній діяльності, одержати визнання серед колег, а також задоволення власних матеріальних потреб [7, стор.74].

На підприємствах та організаціях різних видів діяльності першочерговим завданням є створення системи як матеріального, так і нематеріального мотивування для усіх категорій персоналу. При цьому важливо знайти оптимальне співвідношення між ними.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. На сьогоднішній день мотивація робітників є важливим фактором, який значним чином впливає на продуктивність та ефективність праці, особливо за умов впровадження у виробництво інноваційних технологій [8].

Вивченням питань мотивації персоналу присвячені роботи вітчизняних та зарубіжних вчених та практиків, а саме Заставнюк Л.І., Тодорюк С.І.,

Мельник А.О., Алекперова Н.В., Маркіна І.А. 2021р., Брич В.Я., Гальцева О.М., Іванина В.В., Городецька, І.,

Мотивацію персоналу фармацевтичних організацій досліджували: Кобець М.М., Шашина М.В., Чмихало Н.В. Посилкіна О.В., Карпенко Л.А., Кучук Ю.В., Маркіна І.А., Ahmed, L., Dostert, J., Jason Poquette, Kate Oxtoby, Nadia Nshobole Mukubaganyi, Prapakarn, T., Pulmer P.

Нами досліджено питання теорії і методології мотивації персоналу, мотивації як механізму впливу на ефективність діяльності працівників, підвищення продуктивності праці.

Ряд наукових робіт присвячені теоріям мотивації, змістовним і процесуальним, факторам внутрішньої і зовнішньої мотивації, мотивації Фредеріка Герцберга, мотивації матеріальній і нематеріальній, демотивації [9, 10, 11].

Вітчизняні та зарубіжні вчені висвітлюють в своїх публікаціях різноманітні напрями створення і вдосконалення ефективної системи мотивації персоналу, однак ця проблема потребує більш поглиблених досліджень, пов'язаних із актуалізацією питань мотивації персоналу як складової частини ефективного управління сучасною організацією, а також із специфікою роботи на різних за профілем підприємствах [2].

На жаль, із запропонованих у цих дослідженнях засобів мотивації праці, в Україні застосовують лише окремі елементи [12].

Також немає єдиних універсальних схем мотивації, які б однаково впливали на різних працівників [13].

Недостатньо вивчені соціальні функції системи управління персоналом на сучасному етапі розвитку суспільства і не враховуються соціальні потреби персоналу [14].

Немає поглиблених спеціальних досліджень по факторам мотивації працівників фармацевтичних закладів.

Усі вище перераховані аспекти і обумовлюють актуальність подальшого поглибленого вивчення різних факторів мотивації персоналу в роботі фармацевтичних закладів, зокрема працівників аптек.

Мета статті - є вивчення факторів мотивації і демотивації фармацевтичних працівників та розробка шляхів удосконалення системи мотивації працівників фармацевтичних закладів.

Матеріали та методи.

Проведено анкетування фармацевтів, які зайняті в аптеках м. Вінниці переважно фармацевтичної компанії «Конекс». Опитано 140 фахівців. Анкета для фахівців містила 4 блоки питань: перший блок складався із загальних питань: про фахівця, другий - включав фактори матеріальної мотивації, третій - розкривав фактори нематеріальної мотивації і четвертий – фактори демотивації в роботі аптек. Збір отриманої в результаті анкетувань інформації виконано відповідно до етичних вимог. Фармацевти, які взяли участь в опитуванні, дали свою згоду на анкетування. Питання анкетування погоджено з керівництвом аптек. Отриману базу даних оформлено через Google Forms..

В роботі використані методи дослідження: анкетування, статистичний, аналітичний, системного підходу і порівняльний.

Виклад основного матеріалу. В першому блоці анкети нами були вивчені загальні дані про фахівця і його рівень світи, стаж роботи, стать, вік, сімейний стан, рівень життя, рівень доходів сім'ї, задоволеність своєю професією, прагнення самоствердження.

Аналіз отриманих даних про освіту свідчить про укомплектованість мережі аптек фірми «Конекс» підготовленими фахівцями: працівників з вищою освітою 47,0%, з неповною вищою (бакалаври)- 20% і з середньою спеціальною 33,0%.

За стажем роботи у фармацевції: 68,0% працівників мають стаж більше 5 років, кожний четвертий співробітник, тобто це фахівці з певним досвідом роботи, набутими практичними навичками, вмінням комунікувати із відвідувачами аптек, виконувати правила фармацевтичної опіки.

Переважає кількість працівників – жінки (98,9%).

Щодо вікової категорії – переважають молоді кадри: 82% працівників аптек мають вік до 45 років, ще 14,8% - від 45 до 60 років.

За сімейним станом: одружених 57,0% жінок, 9,0% розлучених, 34,0% неодружених.

Свій рівень життя оцінювали: як середній 87,2% опитаних, як низький - 10,0% і лише 2,8% працівників вважали його високим. Основою цієї суб'єктивної оцінки стали доходи сім'ї, які представлені на рисунку 1:

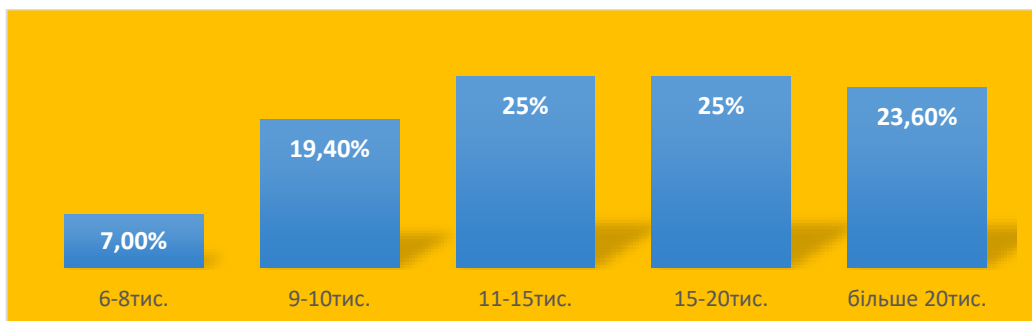

Рис.1 Рівень доходів сім'ї працівників аптек на місяць

Як видно із рис.1, доходи сім'ї в сумі більше 11 тис. грн. на місяць мали 73,6% працівників.

Задоволені своєю професією більшість працівників (89,9%), крім того, 95% озвучили прагнення до самоствердження і саморозвитку в своїй професії.

Отже, з приведених вище даних ми бачимо, що в аптечній мережі м. Вінниці працюють професійні кадри, які мають відповідну освіту, достатній досвід роботи і практичні навички. За віково-статевими ознаками переважають молоді жінки до 45 років. За даними оцінки рівня життя більшість опитаних працівників вважають його середнім з доходами сім'ї на місяць від 11 до 20 тисяч гривень і більше.

Характеристика факторів матеріальної мотивації.

Проведені нами дослідження дають змогу констатувати, що у вітчизняних підприємствах домінує зовнішня мотивація, яка передбачає своєчасну виплату заробітної плати, бонусів, доплат, надбавок, грошових премій, винагород і подарунків.

За нашими даними місячна заробітна плата працівників досліджуваних аптек представлена на рис.2

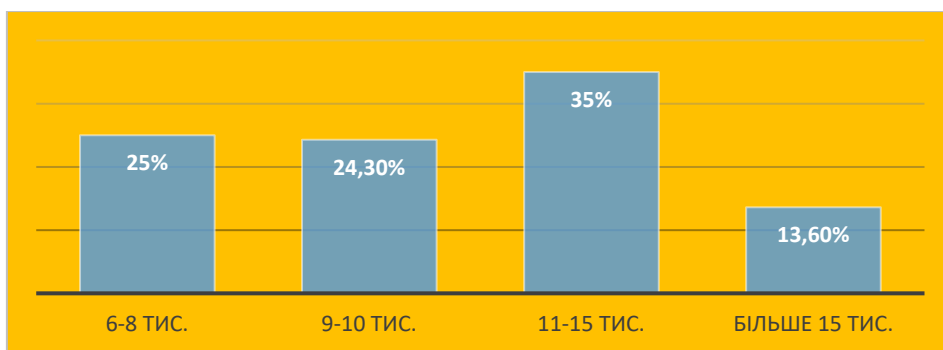

Рис.2 Рівень заробітної плати аптечних працівників в місяць (дані опитування)

Із рисунка 2 видно, що більш, ніж третина анкетованих(35%), мають заробітну плату 11-15 тисяч гривень. Це корелює з показниками середньої заробітної плати фармацевтичних працівників по Україні. Ще 25% - мали зарплату 6-8 тис. гривень, 24,3% - 9-10 тис. і більше 15 тис. грн. – 13,6%.

70% працівників відмітили, що заробітна плата індексувалась.

Важливо, що майже 65% працівників вважали розмір своєї зарплати справедливим, а 34,1% - несправедливим. Система оплата праці створює матеріальну базу, забезпечує раціональне використання робочого дня і сил, а також допомагає керівникам ефективно керувати персоналом [15].

В аптеках компанії «Конекс» виплачується і додаткова заробітна плата (бонуси), яка нараховується працівникам щомісячно у 56,4% випадків, нерегулярно - в 43,0%, або 1 раз на рік - в одному випадку (0,6%). Такі виплати залежать від обсягів товарообороту, перевиконання планів надання фармацевтичних послуг, забезпечення фармацевтичної опіки.

Доплати працівникам, які отримували 85% анкетованих, нараховувалися за роботу в понаднормовий час, сумісництво професій, збільшення обсягу виконуваних робіт, виконання обов'язків тимчасово відсутнього працівника, роботу в нічний час, у вихідні дні.

В компанії «Конекс» мають місце і виплати надбавок до заробітної плати - за високу професійну майстерність, високі досягнення, вислугу років, виконання особливо важливої чи термінової роботи. Їх, за даними опитування, отримували 41,4% працівників. Ще 73% відмітили вручення подарунків.

В більшості випадків (у 65,7%) оплата праці залежала від результатів роботи, в 34,3% випадків такого зв'язку не відмічено.

Біля 40% працівників призналися, що мали штрафи та покарання.

Отже, в аптеках м. Вінниці широко використовуються методи матеріальної мотивації. Крім основної заробітної плати, працівникам нараховується і виплачується додаткова заробітна плата, яка є потужним мотиваційним засобом, особливо при щомісячних виплатах. Крім того, нараховуються доплати, надбавки, премії на свята, за підсумками роботи. Кращим працівникам вручаються подарунки з нагоди свят. Але, поряд з цим, достатньо активно застосовуються і штрафи за серйозні упущення в роботі (недостатній контроль за термінами придатності лікарських засобів, конфліктні ситуації з клієнтами)

Характеристика форм нематеріальної мотивації.

Для того, щоб у співробітників виникало більше бажання працювати використовуються також нематеріальні методи мотивації і стимулювання персоналу.

Серед факторів нематеріальної мотивації ми вивчили, зокрема, покращення умов праці і комфорту робочих місць, соціальний пакет, повага та довіра в колективі, позитивний психо-емоційний мікроклімат, адекватні відносини з керівництвом, вдячність та справедливість керівництва, умови для навчання і розвитку, можливість кар'єрного росту, нормальне часове співвідношення робота/дім, дієвий зворотній зв'язок з керівництвом (реагування на побажання чи невдоволення працюючого).

Для організації в цілому і для кожного співробітника окремо велике значення мають умови праці, які за результатами опитування аптекних працівників визнали як комфортні 61,9% випадків, як задовільні – 36,7%. Тобто 98,6% робочих місць, на думку опитаних, відповідали, всім вимогам для нормальної роботи.

У 70% працівників був соціальний пакет, який забезпечував соціальну мотивацію.

Вагомим фактором мотивації є сприятливий соціально-психологічний клімат в колективі, наявність якого відмічена у 97,0% анкет. Майже всі опитані підкреслювали, що у створенні і підтримці такого клімату важливу роль відігравала позиція адміністрації, а також повага і довіра між членами колективу. Вміння керівництва комунікувати з персоналом, прислухатися до думки підлеглих, можливість відкритого продуктивного діалогу, похвала за високі результати, прагнення до оптимізації відносин сприймалися працівниками як вдячність і справедливість керівництва (88,6% опитаних) і заохочували їх до якісної роботи. Більше половини опитаних (56,6%) оцінили відносини з керівництвом як відмінні, 43,4% – як хороші.

Дуже важливо, що в управлінні аптекними закладами використовуються демократичні підходи - більше 80% працівників аптек підкреслили, що їх думка враховується при прийнятті стратегічних рішень.

Мотивуючими моментами також були визнані додаткові вихідні (50% працівників) і корпоративні свята (60,7%).

В процесі опитування 98,6% працівників високо оцінили надані їм компанією «Конекс» можливості підвищувати кваліфікацію і навчатися за

кошти організації. Згідно Постанови Кабінету Міністрів України від 11.07.2021 р. №725 «Про затвердження Положення про систему безперервного професійного розвитку працівників сфери охорони здоров'я», в компанії запроваджений новий підхід до підвищення кваліфікації персоналу – безперервний професійний розвиток. Встановлено, що широко використовуються такі мотиваційні засоби, як тренінги (інноваційна форма навчання) (55,1 %), а також матеріальні форми стимулювання (73,2 %). При цьому основна тематика тренінгів стосується професійних аспектів діяльності [16].

В «Конексі» є внутрішній тренер з фармакології та фармацевтичної опіки, бізнес-тренінг та психолог, які постійно працюють над покращенням професійних знань та навичок працівників. У 78,6% випадків працівники вказали і на можливість кар'єрного росту.

В оснащенні майже всіх аптек, в яких працювали опитувані, використовувалися інноваційні технології - комп'ютери, касові апарати, інформаційні автоматизовані системи, інклюзивні елементи: пандуси, інші умови користування послугами аптек для людей з обмеженими можливостями.

Нематеріальні фактори мотивації працівників досліджуваних аптек представлені на рис.3

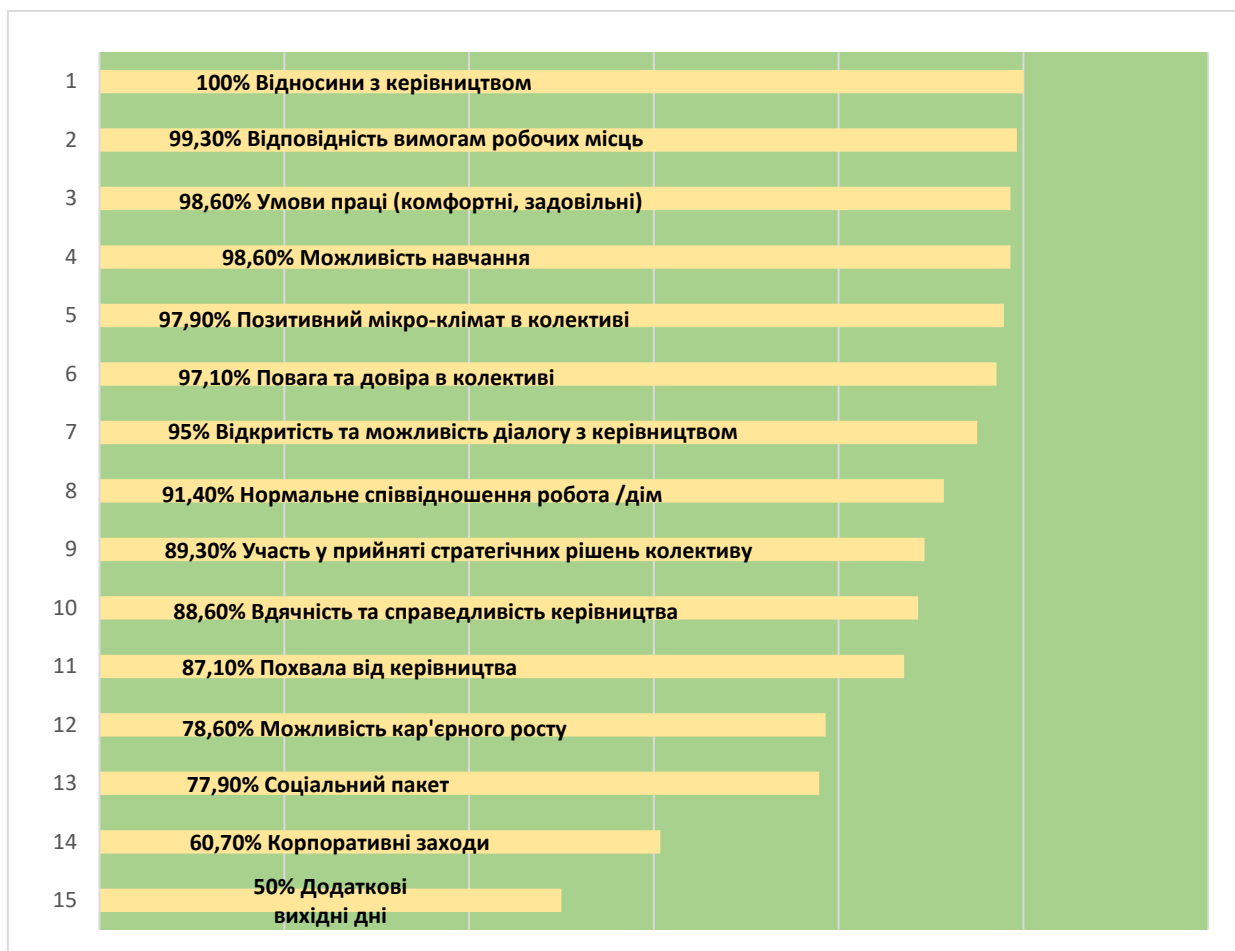

Рис.3 Фактори нематеріальної мотивації

Фармацевтична компанія «Конекс» приділяє належну увагу факторам матеріальної і нематеріальної мотивації в роботі з персоналом.

Перед факторами мотивації нами проаналізовані фактори демотивації, які представлені в таблиці 1.

Таблиця 1

Основні фактори демотивації, що впливають на опитаних працівників

№	Назва демотивуючих факторів	Результати (у %)
1	Побоювання втрати роботи	59,3
2	Відсутність соціальних гарантій	47,0
3	Відсутність надбавок до заробітної плати	46,4
4	Незадовільна заробітна плата	40,0
5	Відсутність доплат	25,7
6	Відсутність перспектив кар'єрного росту	21,4
7	Відсутність визнання і заохочення з боку керівництва	18,6
8	Відсутність довіри між колегами	14,3
9	Некомфортні умови праці	14,3
10	Неналагоджені комунікації з керівництвом	11,4
11	Недоброзичливий психо-емоційний мікроклімат в колективі	10,0

Із представлених на таблиці 1 даних видно, що більше ніж в половині випадків працівники аптек бояться втратити роботу, майже в половині випадків відсутні соціальні гарантії, надбавки та доплати до заробітної плати, незадовільна заробітна плата, відсутні перспективи кар'єрного росту в 21,4% опитаних, у 18,6% - відсутні визнання і заохочення з боку керівництва. Мають місце відсутність довіри між колегами, некомфортні умови праці в 14,3% респондентів, недоброзичливий психо-соціальний мікроклімат в колективі.

Отже, серед факторів нематеріальної мотивації в рейтинговому порядку опитані працівники визначили наступні: позитивні відносини з керівництвом, відповідність оснащення робочих місць існуючим вимогам, комфортні та задовільні умови праці, можливість навчання, доброзичливий мікроклімат в колективі, повага та довіра між співпрацівниками, відкритість та можливість діалогу з керівництвом, адекватне співвідношення робота/дім, участь колективу у прийнятті стратегічних рішень, вдячність та справедливість керівництва, похвала від керівництва за успіхи в роботі, можливість кар'єрного росту, корпоративні заходи, додаткові вихідні дні.

На основі отриманих даних дослідження нами розроблені рекомендації щодо удосконалення системи мотивації працівників аптек:

1. До всіх працівників довести стратегію аптеки;
2. Запровадити стандарти діалогу з відвідувачами аптек і забезпечити контроль їх виконання;

3. За розробленими критеріями оцінки роботи кожного працівника визначити показники, за якими буде оцінюватись мотивація з метою її об'єктивності;

4. Важливою є правильна мотивація завідувачів аптек в питаннях аптечного асортименту, основних показників роботи аптеки, відсутності дефектури по ключових позиціях, відсутність затоварення нерентабельними препаратами та відсутністю лікарських засобів з кожним терміном придатності;

5. Удосконалити матеріальну мотивацію, додаткові мотиваційні премії, індивідуальні і колективні доплати за стаж роботи на даному підприємстві, за наявність вищої фармацевтичної освіти, кваліфікація, безперервне навчання;

6. Нематеріальна мотивація в питаннях усвідомлення працівником відповідальності за свою роботу, довіри визнання і заохочення з боку керівництва, створення позитивного психо-соціального клімату, удосконалити систему соціальних гарантій.

7. Керівнику важливо розпізнавати потреби працівників і розвивати організаційні способи мотивації, а саме: придбання нових знань і навичок, надавати більш цікаву роботу з перспективами посадового і професійного зростання;

8. Розвивати морально-психологічні методи мотивування, які включають в себе створення умов, що сприяють професійній гордості, особистій відповідальності за роботу, можливості виразити себе у праці, визнання приватне і публічне, цінні подарунки, почесні грамоти, знаходження на дошці пошани, високі цілі, які надихають людей на ефективну працю, атмосфера взаємної поваги та довіри в колективі: зосередити увагу на благополуччі і добробуті працівників.

Висновки:

1. Аналітичний огляд результатів дослідження факторів мотивації і демотивації показав, що в групі факторів матеріальної мотивації вагомими виявились: рівень заробітної плати, доплати, надбавки, премії за підсумками роботи кращим працівникам, подарунки з нагоди свят;

2. Серед факторів нематеріальної мотивації вагомими виявились в рейтинговому порядку вагомими виявились: гарні відносини з керівництвом, відповідність робочих місць усім вимогам аптечних закладів, комфортні умови праці, можливості навчання, позитивний мікроклімат в колективі, повага та довіра в колективі, відкритість та можливість діалогу з керівництвом, похвала від керівництва, вдячність і справедливість, можливість кар'єрного росту, корпоративні заходи, додаткові вихідні дні;

3. Фактори демотивації вказують на наявність резервів для покращення роботи усіх працівників аптек і серед них на перше місце вийшла боязнь втрати роботи у половини працівників. А це додатковий фактор

мотивації краще працювати, дорожити своєю роботою. Демотиваційними факторами виявились відсутність соціальних гарантій, незадоволеність заробітною платою, відсутність довіри до колег;

4. Розроблені рекомендації для удосконалення системи мотивацій працівників аптек;

5. У подальших дослідженнях планується вивчення питання впровадження розроблених рекомендацій по удосконаленню системи мотивації працівників аптек досліджуваної мережі.

Література:

1. Кучук, Ю. В., Романець, І. В., & Гончаренко, Т. В. (2016). *Управління ефективністю персоналу у фармацевтичному бізнесі* (Doctoral dissertation, ВНТУ). URL: <http://surl.li/sdhv>
2. Заставнюк, Л. І., & Липовецька, Т. Р. (2019). Проблематика системи мотивації персоналу в сучасному менеджменті підприємства. *Приазовський економічний вісник*, 3(14), 166-172. URL: http://www.pev.kpu.zp.ua/journals/2019/3_14_uk/30.pdf
3. Тетерич Н. В. (2015). Наукове обґрунтування основних підходів до мотивації фармацевтичних працівників / Н. В. Тетерич // *Фармацевтичний часопис*. - 2015. - № 3. - С. 44-47. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Phch_2015_3_11
4. Посилкіна, О. В., Кубасова, Г. В., Братішко, Ю. С., Посылкина, О. В., & Кубасова, А. В. (2020). Методи мотивації та стимулювання управлінського персоналу на фармацевтичних підприємствах. *Фармакоекономіка в Україні: стан та перспективи розвитку*: мат еріали XII наук.-практ. INTERNET-конф., м.Харків, 22 травня 2020 р. 117-119. URL: <http://surl.li/sgfkt>
5. Мельник А. О., (2021). Мотиваційна складова розвитку організаційної культури закладів охорони здоров'я. *Український журнал прикладної економіки Ukrainian Journal of Applied Economics*, 280. Том 6. №1. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2021-1-33>
6. Маркіна, І. А., Вороніна, В. Л., & Філатова, К. Є. (2021). Менеджмент персоналу в умовах стійкого інноваційного розвитку підприємства. *Підприємництво та інновації*, (17), 39-42. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/17.7>
7. Брич, В. Я. (2018). Компетентність менеджерів в системі охорони здоров'я [Текст] : монографія / В. Я. Брич, Л. В. Ліштаба, П. П. Микитюк. - Тернопіль : ТНЕУ, 2018. - 192 с. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/32866>
8. Гальцева О. М. (2020). Мотивація персоналу як фактор підвищення ефективності функціонування організації. *Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, міжнародні наукові інтернет-конференції*. URL: <https://www.economy-confer.com.ua/full-article/3384/>
9. Шашина, М. В., & Рубцов, А. М. (2018). Персонал як один з факторів підвищення конкурентоспроможності підприємства фармацевтичної галузі. *Ефективна економіка*, (2).– URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6126>
10. Карпенко, Л. А., & Гавриш, Н. Б. (2021). Порівняльний аналіз теорій мотивації, що застосовуються у фармацевтичній практиці. *VII Міжнародна науково-практична конференція «СОЦІАЛЬНА ФАРМАЦІЯ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ»*. Національний фармацевтичний університет, м. Харків, Україна socpharm@nuph.edu.ua. URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/27185/1/542-544.pdf>
11. Алекперова, Н. В. (2022). Аналіз факторів мотивації Фредерика Герцберга: результати опитування здобувачів ступеня магістр у фармації, промислової фармації. *Крутських Т.В., Глебова Н.В. (Ред.) Матеріали тез доповідей XI науково-практичної конференції з міжнародною участю «Професійний менеджмент в сучасних умовах розвитку ринку»* (14 грудня 2022 р.) Харків: НФаУ, 2022. 192 стор. URL: <http://surl.li/sdhvk>

12. Кобець, М. М., Кобець, Ю. М., Малініна, Н. Г., Філіпцова, О. В., Ібрагімова, О. Л., Кобець, М. Н., ... & Ібрагімова, Е. Л. (2021). Вивчення сучасного ставлення фахівців до системи мотивації персоналу в аптеці. Вісник фармації. - 2021. - № 2(102). - С. 91-95. <https://doi.org/10.24959/nphj.21.70>

13. Чмихало, Н. В. (2018). Дослідження процесу мотивації як одного із напрямів партисипативного управління організаціями роздрібного сектору фармацевтичного ринку / Н. В. Чмихало, О. І. Ковальчук // *Менеджмент та маркетинг у складі сучасної економіки, науки, освіти, практики : матеріали VI міжнар. наук.-практ. дистанц. конф., м. Харків, 22-23 берез. 2018 р. – Харків: НФаУ, 2018. – С. 86-95.* URI: <http://dspace.nuph.edu.ua/handle/123456789/15996>

14. Тодорюк, С. І. (2022). Інноваційні методи управління персоналом. XXIII International scientific and practical conference «Theoreticfl and sciences bases of actual tasks»Lisbon, Portugal, 703 p. June 14-17,2022. *Economic sciences theoretical and science bases of actual tasks*, 185-187. DOI: 10.46299/ISG.2022.1.23

15. Іванина, В. В. (2021). Шляхи удосконалення системи мотивації в закладах охорони здоров'я (Doctoral dissertation). URL: <http://surl.li/sgeqm>

16. Городецька, І. Я., Левицька, О. Р., Чухрай, І. Л., Корнієнко, О. М., & Білушак, Г. І. (2022). Дослідження використання мотиваційних інструментів у практичній діяльності фармацевтичних фахівців. *ScienceRise: Pharmaceutical Science*, (3(37), 19–26. <https://doi.org/10.15587/2519-4852.2022.259784>

17. Ahmed, L., Davis, A., & Dirkse van Schalkwyk, R. (2016). Leading and motivating pharmaceutical sales teams through a strategic alliance strategy. *Journal of Contemporary Management*, 13(1), 169-189. URL: <https://hdl.handle.net/10520/EJC186193>

18. Dostert, J., & Müller, R. (2021). Motivational assistance system design for industrial production: From motivation heories to design strategies. *Cognition, Technology & Work*, 23, 507-535. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10111-020-00643-y>

19. Jason Poquette, (2018). The pharmacist as motivator. URL: <http://surl.li/sgibn>

20. Kate Oxtoby, 2023. How to motivate your pharmacy team. URL: <http://surl.li/sgibz>

21. Nadia Nshobole Mukubaganyi, (2023). Impact of employee training and employee motivation on employee productivity: a case of pharmaceutical industry, master thesis. Near east university institute of graduate studies department of business administration, p. 26-29. URL: <http://docs.neu.edu.tr/library//9557712582.pdf>

22. Prapakarn, T. (2020). Motivation factors for salespeople in multinational pharmaceutical companies in Thailand. was submitted to the College of Management, Mahidol University for the degree of Master of Management <https://archive.cm.mahidol.ac.th/handle/123456789/3554>

23. Pulmer P., 2023. The Importance of Motivation in the Pharmaceutical Industry. URL: <http://surl.li/sgiee>

References:

1. Kuchuk Y.V., I. V. Romanets, T. V. & Goncharenko (2016). *Управління ефективністю персоналу у фармацевтичному бізнесі [Personnel management in the pharmaceutical business]*. (Doctoral dissertation, БНТУ) - (Doctoral dissertation, VNTU).URL: <http://surl.li/sdhyyv>

2. Zastavniuk, L. I., & Lypovetska, T. R. (2019). *Проблематика системи мотивації персоналу в сучасному менеджменті підприємства. [Staff motivation system problems in modern enterprise management]*. Приазовський економічний вісник - Priazovskyi Ekonomichnyi Visnyk, 3(14), 166-172. URL: http://www.pev.kpu.zp.ua/journals/2019/3_14_uk/30.pdf

3. Teterich N. V. *Наукове обґрунтування основних підходів до мотивації фармацевтичних працівників* [Scientific ground of basic going near motivation of pharmaceutical workers]. Фармацевтичний часопис - Pharmaceutical Journal. - 2015. - No. 3. - P. 44-47. – Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Phch_2015_3_11.

4. Posilkina, O. V., Kubasova, H. V., Bratishko, Yu. S., Posylkina, O. V., & Kubasova, A. V. (2020). *Методи мотивації та стимулювання управлінського персоналу на фармацевтичних підприємствах*. [Methods of Motivation and Stimulation of Management Personnel in Pharmaceutical Enterprises]. Фармакоэкономика в Україні: стан та перспективи розвитку: матеріали XII наук.-практ. INTERNET-конф., м.Харків - Pharmacoeconomics in Ukraine: state and prospects of development: materials of the XII science-practice. INTERNET-conf., Kharkiv, May 22, 2020. 117-119. URL: <http://surl.li/sgfkt>

5. Melnyk A. O., (2021). *Мотиваційна складова розвитку організаційної культури закладів охорони здоров'я*. [Motivational Component of the Organizational Culture Development in Healthcare Institutions]. Український журнал прикладної економіки - Ukrainian Journal of Applied Economics, 280. Volume 6. No.1. DOI: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2021-1-33>

6. Markina I., Voronina, V., & Filatova, K. (2021). *Менеджмент персоналу в умовах стійкого інноваційного розвитку підприємства*. [Personnel management in the conditions of sustainable innovative development of the enterprise]. Підприємництво та інновації - Entrepreneurship and Innovation, (17), 39-42. <https://doi.org/10.37320/2415-3583/17.7>

7. Brych, V. Y. (2018). Компетентність менеджерів в системі охорони здоров'я [Managerial Competence in the Healthcare System: монографія] / В. Я. Брич, Л. В. Ліштаба, П. П. Микитюк. - Тернопіль : THEU, Monograph / V. Y. Brych, L. V. Lishtaba, P. P. Mykytiuk. - Ternopil : TNEU, 2018. - 192 p. URL: <http://dspace.tneu.edu.ua/handle/316497/32866>

8. Haltseva O. M. (2020). Personnel Motivation as a Factor in Increasing the Efficiency of Organization Functioning. V.N. Karazin Kharkiv National University, international scientific Internet conferences. URL: <https://www.economy-confer.com.ua/full-article/3384/>

9. Shashyna M. V., & Rubtsov A. M. (2018). *Мотивація персоналу як фактор підвищення ефективності функціонування організації*. [A personnel as one of the factors of increasing competitiveness of the pharmaceutical industry enterprise]. Харківський національний університет ім. В.Н. Каразіна, міжнародні наукові інтернет-конференції.- Efektyvna ekonomika, 2018. No. 2. – URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6126>

10. Karpenko L.A., & Gavrysh N.B., *Порівняльний аналіз теорій мотивації, що застосовуються у фармацевтичній практиці*. [Comparative Analysis of Motivation Theories Applied in Pharmaceutical Practice] VII Міжнародна науково-практична конференція «СОЦІАЛЬНА ФАРМАЦІЯ: СТАН, ПРОБЛЕМИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ». Національний фармацевтичний університет, м. Харків, Україна. VII International Scientific and Practical Conference "Social Pharmacy: State, Problems and Prospects". National University of Pharmacy, Kharkiv, Ukraine URL: <https://dspace.nuph.edu.ua/bitstream/123456789/27185/1/542-544.pdf>

11. Aliekerova, N. V. (2022). *Аналіз факторів мотивації Фредерика Герцберга: результати опитування здобувачів ступеня магістр у фармації, промислової фармації* [Analysis of Frederick Herzberg's Motivation Factors: Results of a Survey of Master's Degree Students in Pharmacy, Industrial Pharmacy] Матеріали тез доповідей XI науково-практичної конференції з міжнародною участю «Професійний менеджмент в сучасних умовах розвитку ринку» (14 грудня 2022 р.) Харків: НФаУ - Proceedings of the Theses of the XI Scientific and Practical Conference with International Participation "Professional Management in Modern Market Development Conditions" (December 14, 2022) Kharkiv: NFaU, 2022. 192 p. URL: <http://surl.li/sdhyk>

12. Kobets, M. M., Kobets, Y. M., Malinina, N. G., Filiptsova, O. V., Ibrahimova, O. L., Kobets, M. N., ... & Ibrahimova, E. L. (2021). *Вивчення сучасного ставлення фахівців до системи мотивації персоналу в аптеці. [Study of the modern attitude of specialists to the staff motivation system in the pharmacy]*. Вісник фармації. - Herald of pharmacy. - No. 2(102). - P. 91-95. <https://doi.org/10.24959/nphj.21.70>

13. Chmyhalo, N. V. (2018). *Дослідження процесу мотивації як одного із напрямів партисипативного управління організаціями роздрібногo сектору фармацевтичного ринку [Investigation of the process of motivation as one of the areas of participatory management of the organizations of the retail sector of the pharmaceutical market]* Менеджмент та маркетинг у складі сучасної економіки, науки, освіти, практики : матеріали VI міжнар. наук.-практ. дистанц. конф., м. Харків, 22-23 берез. НФаУ, Management and Marketing in the Modern Economy, Science, Education, Practice : materials of the VI International Scientific and Practical Distance Conference, Kharkiv, March 22-23 – Kharkiv: NFaU. – P. 86-95. URI: <http://dspace.nuph.edu.ua/handle/123456789/15996>

14. Todoryuk, S. I. (2022). *Інноваційні методи управління персоналом. [Innovative methods of personnel management]*. XXIII International scientific and practical conference "Theoretical and scientific bases of actual tasks" Lisbon, Portugal, 703 p. June 14-17. Economic sciences theoretical and scientific bases of actual tasks, 185-187. DOI: 10.46299/ISG.2022.1.23

15. Ivanyina, V. V. (2021). *Шляхи удосконалення системи мотивації в закладах охорони здоров'я [Ways to Improve the Motivation System in Healthcare Institutions]* (Doctoral dissertation). URL: <http://surl.li/sghyy>

16. Horodetska, I. Ya., Levitska, O. R., Chukhrai, I. L., Kornienko, O. M., & Bilushchak, G. I. (2022). *Дослідження використання мотиваційних інструментів у практичній діяльності фармацевтичних фахівців [Study of the use of motivational tools in the practical activities of pharmaceutical specialists]*. ScienceRise: Pharmaceutical Science, (3(37), 19–26. <https://doi.org/10.15587/2519-4852.2022.259784>

17. Ahmed, L., Davis, A., & Dirkse van Schalkwyk, R. (2016). *Leading and motivating pharmaceutical sales teams through a strategic alliance strategy*. Journal of Contemporary Management, 13(1), 169-189. URL: <https://hdl.handle.net/10520/EJC186193>

18. Dostert, J., & Müller, R. (2021). *Motivational assistance system design for industrial production: From motivation theories to design strategies*. Cognition, Technology & Work, 23, 507-535. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10111-020-00643-y>

19. Jason Poquette, (2018). The pharmacist as motivator. URL: <http://surl.li/sgibn>

20. Kate Oxtoby, 2023. How to motivate your pharmacy team. URL: <http://surl.li/sgibz>

21. Nadia Nshobole Mukubaganyi, (2023). *Impact of employee training and employee motivation on employee productivity: a case of pharmaceutical industry, master thesis. Near east university institute of graduate studies department of business administration, p. 26-29.* URL: <http://docs.neu.edu.tr/library//9557712582.pdf>

22. Prapakarn, T. (2020). *Motivation factors for salespeople in multinational pharmaceutical companies in Thailand. was submitted to the College of Management, Mahidol University for the degree of Master of Management* <https://archive.cm.mahidol.ac.th/handle/123456789/3554>

23. Pulmer P., 2023. *The Importance of Motivation in the Pharmaceutical Industry.* URL: <http://surl.li/sגיע>

СЕРІЯ «Право»

УДК 347.626.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-465-476](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-465-476)

Берездецький Юрій Миронович старший викладач кафедри цивільно-правових дисциплін, Національна академія Служби безпеки України, тел.: (050)327-11-29, <https://orcid.org/0009-0009-6980-9856>

Капля Олександр Миколайович доктор юридичних наук, старший науковий співробітник, професор кафедри правових дисциплін, Одеський інститут Міжрегіональної академії управління персоналом, вул. Чорноморського козацтва, 19, м. Одеса, 65003, тел.: (067) 404-97-06, <https://orcid.org/0000-0001-8629-0771>

ШЛЮБНИЙ ДОГОВІР У СУЧАСНОМУ СІМЕЙНОМУ ПРАВІ УКРАЇНИ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АНАЛІЗ ТА ПРАКТИЧНЕ ЗАСТОСУВАННЯ

Анотація. Проводиться аналіз інституцій шлюбного договору у рамках сімейного права України. Зосереджено увагу на викликах, що виникають перед законодавством в процесі регулювання майнових відносин між подружжям. Обґрунтовано потреби детальної класифікації правового статусу шлюбних договорів, визначення їх юридичної природи та необхідності адаптації регулятивних особливостей до суспільно-економічних реалій.

Важливе місце у дослідженні займає аналіз можливих законодавчих змін, які мають на меті підсилити стабільність сімейних відносин через ефективне та справедливе майнове регулювання.

Розглядаються також правові наслідки, які виникають внаслідок невиконання умов шлюбного договору, процедури їх модифікації та актуальна судова практика у визнанні таких договорів недійсними. Висвітлюється прагнення до оптимізації законодавчої бази і підвищення рівня правової визначеності у цій сфері.

Використовується аналіз наукових праць вітчизняних та іноземних вчених, практичних кейсів і судових рішень, а також надається історичний огляд еволюції механізмів регулювання майнових відносин через шлюбні договори.

Результат дослідження сімейних майнових відносин дозволяє забезпечити комплексний погляд дану проблематику та визначити оптимальні шляхи її вирішення у контексті сучасних очікувань суспільства.

Актуальність дослідження полягає у визначенні інноваційних правових механізмів, які зможуть адекватно реагувати на динамічні зміни в сімейних структурах та економічних умовах життя громадян. Це, в свою чергу, може сприяти зниженню кількості конфліктів між подружжям щодо майнових питань, поліпшенню їхнього правового захисту та підвищенню стабільності сімейних відносин.

Дослідження надає інформацію для судової практики, сприяючи формуванню більш чітких критеріїв для оцінки дійсності та справедливості умов шлюбних договорів.

Ключові слова: шлюбний договір, сімейне право, цивільне право, майнові відносини, правове регулювання, судова практика, права дитини, законодавчі зміни.

Berezdetskyi Yurii Myronovych senior lecturer of the Department of Civil and Legal Disciplines, National Academy of the Security Service of Ukraine, tel.: (050) 327-11-29, <https://orcid.org/0009-0009-6980-9856>

Kaplia Oleksandr Mykolayovych doctor of legal sciences, senior researcher, professor of the department of legal disciplines, Odesa Institute of the Interregional Academy of Personnel Management, St. 19 Chornomorskogo Kozatstvaya, Odesa, 65003, tel.: (067)404-97-06, <https://orcid.org/0000-0001-8629-0771>

MARRIAGE AGREEMENT IN MODERN FAMILY LAW OF UKRAINE: THEORETICAL ANALYSIS AND PRACTICAL APPLICATION

Abstract. An analysis of the institutions of the marriage contract within the family law of Ukraine is carried out. Attention is focused on the challenges that arise before the legislation in the process of regulating property relations between spouses. The need for a detailed classification of the legal status of marriage contracts, the definition of their legal nature and the need to adapt regulatory features to socio-economic realities is substantiated.

An important place in the research is the analysis of possible legislative changes aimed at strengthening the stability of family relations through effective and fair property regulation.

The legal consequences that arise as a result of non-fulfillment of the terms of the marriage contract, the procedure for their modification, and the current judicial practice in recognizing such contracts as invalid are also considered. The desire to optimize the legislative framework and increase the level of legal certainty in this important area is highlighted.

The article uses the analysis of scientific works of domestic and foreign scientists, practical cases and court decisions, as well as provides a historical

overview of the evolution of the mechanisms for regulating property relations through marriage contracts.

The result of the study of family property relations allows to provide a comprehensive view of this problem and to determine the optimal ways to solve it in the context of modern expectations of society. The relevance of the research lies in the determination of innovative legal mechanisms that will be able to adequately respond to dynamic changes in family structures and economic conditions of citizens' lives. This, in turn, can help reduce the number of conflicts between spouses regarding property issues, improve their legal protection and increase the stability of family relations. The study provides information for judicial practice, contributing to the formation of clearer criteria for assessing the validity and fairness of the terms of marriage contracts.

Keywords: marriage contract, family law, civil law, property relations, legal regulation, judicial practice, children's rights, legislative changes.

Постановка проблеми. З моменту прийняття Цивільного кодексу України (надалі – ЦК або Цивільний кодекс) у 2003 році та Сімейного кодексу України (надалі- СК або Сімейний кодекс) у 2002 році, що набрали чинності з 1 січня 2004 року, процес вдосконалення сімейного законодавства в Україні зіштовхнувся з кількома важливими проблемами. Однією з них стала адаптація до міжнародних стандартів, особливо в контексті зближення з законодавством Європейського Союзу.

Україна зустрічається з викликами у впровадженні стандартів, що стосуються прав людини та захисту особистих даних у сімейних правовідносинах. Також існує проблема недостатньої координації між різними гілками влади у процесі законотворення, що уповільнює процес внесення змін та оновлення законодавства.

Часто відсутність науково обґрунтованих досліджень законопроектів призводить до легалізації норм, які не відповідають реальним потребам суспільства або юридичній практиці. Це, у свою чергу, призводить до правової невизначеності та затягування процесів адаптації законодавства до сучасних вимог.

Проблеми застосування положень ЦК та СК у судовій практиці часто виражається у недотриманні припису ч. 1 ст. 9 ЦК, який передбачає, що положення ЦК застосовуються до сімейних відносин, коли вони не регульовані іншими актами законодавства.

Це нерозуміння співвідношення норм двох кодексів часто призводить до юридичних помилок, зокрема, у визнанні недійсними сімейних правочинів за різними основами, такими як відсутність згоди між подружжям щодо управління спільною власністю, управління майном малолітньої дитини, укладення шлюбного договору неповнолітніми та ін.

Вирішення проблеми некоректного застосування положень Цивільного та Сімейного кодексів можливе через кілька взаємопов'язаних заходів. Для

цього необхідний перегляд існуючих положень обох кодексів з метою їх конкретизації та зменшення можливостей для різночитань. Це може включати внесення змін до законодавства, що чітко окреслюватиме порядок застосування норм Цивільного кодексу у регулюванні сімейних відносин, які не покриваються Сімейним кодексом.

Необхідне підвищення кваліфікації суддів. Існує потреба у роз'яснювальній роботі, а саме публікація методичних рекомендацій для суддів, які детально описують випадки та правила застосування норм Цивільного кодексу до сімейних відносин, що слугуватиме важливим джерелом інформації при прийнятті судових рішень.

Існує потреба обговорити питання про створення спеціалізованих сімейних судів, які мали б додаткову спеціалізацію в сфері сімейного права, могли забезпечити більш ефективне та адекватне застосування норм ЦК та СК.

Таким, чином застосування цих заходів може вирішити дану проблему та покращити юридичну визначеність і справедливість у регулюванні сімейних відносин в Україні.

Також, важливим аспектом не вирішеної проблеми є визначення дії статті 7 Сімейного кодексу України, що дозволяє регулювати сімейні відносини за домовленістю між сторонами, сприяючи адаптації до ринкових умов і європейської інтеграції. Це дає можливість використовувати шлюбний договір, який надає учасникам можливість самостійно визначати майнові умови, забезпечуючи більшу гнучкість та індивідуальний підхід у вирішенні майнових питань.

Разом з тим, використання цивільних договорів у сімейному праві вносить певну проблематику. Цивільний договір передбачає значний рівень свободи та гнучкості, які можуть бути використані не завжди в інтересах обох сторін, особливо в умовах нерівності між партнерами. Це може призводити до зловживань, де більш сильна сторона має можливість домінувати у вирішенні майнових питань.

Відсутність чітких меж та правил щодо використання цивільних договорів у сімейних правовідносинах може призводити до юридичної невизначеності та конфліктів, що потребують вирішення на рівні законодавства.

Таким чином, хоча введення шлюбного договору в сімейне право України видається прогресивним кроком у напрямку забезпечення більшої автономії учасників, воно також вимагає уважного регулювання та балансування між свободою домовленостей та захистом інтересів менш захищених сторін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Незважаючи на те, що Сімейним кодексом виділена окрема стаття (ст. 10 СК), яка регулює сімейні правовідносини, зокрема, пов'язані з шлюбним договором, існують певні застереження щодо його застосування. Зокрема Ю. Гофман зазначає, що

шлюбний договір має унікальні особливості, як різновид цивільного договору. Ця специфіка полягає у тому, що, хоча шлюбний договір регулюється СК та має сімейно-правовий характер, його основний предмет регулювання, який стосується відносин власності, переважно носить цивілістичні риси. Це ставить його на межу між сімейним та цивільним правом, вносячи певну складність у правильне його застосування і інтерпретацію [1]. Так, договір дозволяє подружжю на основі взаємних домовленостей формувати умови, що стосуються їх майнових прав і обов'язків, як це передбачено в цивільному праві. Однак, важливо врахувати, що хоча шлюбний договір має цілком логічне підґрунтя в контексті цивільного права, його сімейно-правова специфіка вносить певні обмеження, які не дозволяють цілком вільно регулювати майнові відносини між подружжям. Таке обмеження може бути виправдане з огляду на захист інтересів обох сторін та дітей, які можуть бути залучені в шлюбні відносини. Тому, важливо також усвідомлювати, що його застосування має відбуватися з дотриманням сімейно-правових норм, що забезпечують справедливий захист інтересів усіх членів сім'ї.

І. Жилінкова визначає шлюбний договір, як згоду наречених або подружжя щодо встановлення майнових прав та обов'язків, пов'язаних з укладенням шлюбу, його існуванням та припиненням [2].

Визначення шлюбного договору, запропоноване І. Жилінковою, хоч і відображає основну концепцію таких договорів, проте воно виявляється занадто загальним і не включає необхідної деталізації. Особливо це стосується конкретизації яких майнових прав і обов'язків можуть бути включені до договору. Не уточнюються також специфічні умови, які мають бути визначені для управління майном, його розподілу у випадку розлучення чи смерті одного з подружжя, що залишає відкритими багато питань щодо практичного застосування таких договорів.

З точки зору юридичної точності, шлюбний договір не може розглядатися лише як згода на встановлення майнових прав і обов'язків. Це повноцінний юридичний документ, який має визначати детальні правила майнового статусу подружжя, включаючи правила набуття, управління та розподілу майна. Визначення І. Жилінкової, яке оминає ці юридичні нюанси, може призвести до неповного розуміння правової природи шлюбного договору. Крім того, шлюбний договір також може стосуватися деяких особистих немайнових відносин, які повинні узгоджуватися з чинним законодавством і не порушувати моральні засади. Тому не можна не враховувати потенціал шлюбного договору для регулювання особистих відносин. Це може викликати недооцінку важливості договору для всебічного регулювання сімейних відносин.

Тому, хоча визначення вловлює ключову ідею шлюбного договору, воно вимагає додаткової конкретизації та деталізації, аби адекватно відповідати юридичним та практичним аспектам сучасного застосування шлюбних договорів у сімейно-правових відносинах.

Для висвітлення практичного аспекту цієї проблеми, можна розглянути приклад із судової практики, що висвітлює наслідки недостатньо обдуманого укладення шлюбного договору, коли одна із сторін опиняється у значно гіршому фінансовому становищі [3].

Проблема, яка виникла з цим шлюбним договором, полягає в тому, що позивач, стверджує, що умови договору, які були підписані, ставлять її в надзвичайно не вигідне матеріальне становище порівняно з відповідачем, що суперечить вимогам Сімейного кодексу України. Шлюбний договір, як виявилося, передбачав, що все нерухоме та рухоме майно, придбане в шлюбі, належатиме виключно відповідачеві. Це було визнано судами першої та апеляційної інстанції як порушення прав позивача, що є основою для часткового визнання договору недійсним.

Касаційна скарга відповідача була спрямована на скасування цих рішень, проте Верховний Суд підтвердив, що шлюбний договір справді порушує права позивача, особливо з огляду на частину четверту статті 93 Сімейного кодексу України, яка забороняє угоди, що ставлять одного з подружжя в надзвичайно не вигідне матеріальне становище.

Цей судовий приклад показує важливість збалансованого та чесного підходу до формулювання умов шлюбних договорів, де інтереси обох сторін мають бути належним чином захищені та представлені, щоб уникнути майбутніх конфліктів та судових розглядів.

Проте, як вказує дослідник О. Данильченко, існує невирішена проблема, пов'язана з особистими немайновими правами подружжя [4]. Так, часто при укладанні шлюбних договорів не враховується, як особисті немайнові права кожного з подружжя можуть впливати на їхнє спільне життя та взаємодію. Це може призводити до того, що, незважаючи на наявність юридично коректного договору, практичні наслідки його застосування ставлять одного з членів сім'ї у не вигідне становище, зокрема коли йдеться про розподіл особистого простору, власного часу та окремих активностей. Тому, важливо розробити чіткіші рекомендації та законодавчі положення, які б забезпечували захист особистих немайнових прав у контексті шлюбного договору.

Мета статті. Метою дослідження є аналіз правових механізмів реалізації шлюбних договорів в Україні та оцінка перешкод, пов'язаних із їх застосуванням.

Задачі дослідження:

- проаналізувати нормативно-правові акти, які регулюють шлюбні договори в Україні.
- дослідити міжнародний досвід застосування шлюбних договорів для виявлення можливих шляхів вдосконалення для української практики.

Виклад основного матеріалу. Аналіз нормативних документів, що регулюють шлюбні договори в Україні.

В Україні, згідно норм Сімейного кодексу, шлюбні договори дозволяють подружжю визначати майнові умови незалежно від стандартного режиму спільної сумісної власності. Такі договори встановлюють майнові права та обов'язки, але при цьому мають значні обмеження, зокрема, заборону регулювати особисті відносини та обмеження, що стосуються прав дітей і можливості знецінювання прав одного з подружжя. Одним із найбільших викликів є застосування статті 93 СК, яка забороняє дії, що ставлять одного з подружжя у невідгідне матеріальне становище. Це може вести до судових спорів та нерівності, особливо в контексті нерухомого майна та іншого майна, право на яке підлягає державній реєстрації. Тому, щоб мінімізувати такі ризики необхідно уточнити та розширити положення статті 93 Сімейного кодексу, що дозволить детальніше визначити майнові права та обов'язки, регульовані шлюбними договорами. Таке уточнення допоможе подружжю більш гнучко налаштовувати свої майнові угоди, забезпечуючи при цьому захист прав кожного з членів подружжя. Також, важливо забезпечити справедливість та баланс у шлюбних договорах. Це можна досягти через механізми перевірки шлюбних договорів на предмет їх справедливості, включаючи обов'язкову юридичну перевірку договорів перед їх реєстрацією, щоб уникнути ситуацій, коли договір ставить одного з подружжя в невідгідне становище.

Важливим кроком є впровадження проведення роз'яснювальної роботи, що допоможе громадськості краще розуміти права та обов'язки, пов'язані з шлюбними договорами, а також потенційні ризики.

Частина 4 статті 93 Сімейного кодексу України викликає дискусії через своє положення про те, що шлюбний договір не може ставити одного з подружжя у надзвичайно невідгідне матеріальне становище. Це правило має велике значення, оскільки воно захищає інтереси слабшої сторони у шлюбних відносинах. Однак, виникають труднощі з інтерпретацією цього положення, оскільки воно вимагає індивідуального підходу до кожної ситуації. Залежно від майнового стану подружжя, те саме розподілення активів в одному випадку може вважатися справедливим, а в іншому — надзвичайно невідгідним для однієї зі сторін. На практиці це створює невизначеність і може призводити до судових спорів, де суди повинні визначати, чи було порушено права однієї сторони в контексті конкретних життєвих обставин. Це положення також вимагає глибокого розуміння від суддів щодо вартості майна і способу його оцінки, що може додатково ускладнити процес судового розгляду.

Для вирішення проблем, пов'язаних із застосуванням статті 93 Сімейного кодексу України, рекомендується внести зміни, що уточнять критерії визначення невідгідного становища однієї зі сторін у шлюбних договорах, включаючи встановлення мінімальних майнових стандартів. Також слід розробити чіткі методологічні рекомендації для оцінки вартості майна,

організувати спеціалізовані тренінги для суддів, забезпечивши доступ до кваліфікованих юридичних консультацій. Ці кроки допоможуть зменшити суб'єктивізм у розгляді таких договорів і сприятимуть більшій передбачуваності та справедливості у їх застосуванні.

Стаття 103 Сімейного кодексу України дає можливість одній із сторін шлюбного договору звернутися до суду з вимогою про визнання договору недійсним, якщо вона вважає, що її інтереси порушені. Підстави для такого визнання недійсності зокрема передбачені в Цивільному кодексі України (ст.ст. 223, 229, 230, 231) та Сімейному кодексі (ч. 3 ст. 100, ст. 102). Є пропозиції, які потребують виключити з ч. 4 ст. 93 СК України положення про заборону ставити одного з подружжя в надзвичайно невігідне матеріальне становище, оскільки існують інші законодавчі механізми для захисту інтересів сторін [5].

Ця пропозиція викликає потребу обговорення, оскільки з одного боку, заборона допомагає запобігати зловживанням при складанні шлюбних договорів, а з іншого – існуючі правові механізми вже надають можливості для захисту прав подружжя. Тому, необхідне збалансоване реформування Сімейного кодексу. Це передбачає ревізію існуючих положень з метою забезпечення ефективного захисту прав обох сторін шлюбного договору, з одночасним спрощенням процедур оскарження таких договорів у судах.

Потрібен також аналіз статей, що регулюють умови та вимоги до шлюбних договорів, та їх можливу модифікацію для вирішення колізій та неоднозначностей, які можуть виникати при їх застосуванні. Одним із важливих аспектів реформи може бути введення чіткіших дефініцій та критеріїв, які допоможуть судам розглядати скарги на шлюбні договори, зокрема визначення, що саме вважається «надзвичайно невігідним матеріальним становищем». Це дозволить уникнути різного роду суб'єктивних трактувань і забезпечити більш об'єктивне та справедливе рішення.

Крім того, можуть бути встановлені процедурні правила, які унормують процес оскарження шлюбних договорів, зробивши їх менш обтяжливими та більш доступними для осіб, які можуть не мати значних юридичних ресурсів. Ці зміни не тільки спростять доступ до правосуддя, але й допоможуть зменшити навантаження на судову систему, забезпечуючи швидше та ефективніше вирішення спорів.

Частина перша статті 98 Сімейного кодексу України регулює питання користування житловим простором у випадку, коли один членів подружжя в'їжджає у житло, яке належить іншій особі. Особливість полягає у можливості укладення угоди про виселення та виплату компенсації (або без такої) у разі розірвання шлюбу. Це створює потенційну невизначеність і може призвести до конфліктів, особливо у випадках, коли рішення про виселення впливає на особу, яка не має іншого місця проживання.

Вирішення цієї проблеми може включати кілька напрямків, які спрямовані на забезпечення більшої передбачуваності в умовах шлюбного договору. Перш за все, необхідно розробити чіткіші правила для регулювання житлових відносин у шлюбному договорі. Це має включати детальні вимоги до формулювання умов виселення, зокрема чіткі критерії і умови, за якими одна сторона може вимагати виселення іншої, та виплати компенсації.

Також, можуть бути розроблені механізми захисту для особи, яка може бути виселена, зокрема встановлення мінімальних строків попередження про виселення та обов'язковість виплати компенсації, яка б враховувала час проживання. Слід передбачити можливість створення спеціальних фондів, або програм, які б забезпечували тимчасове житло для осіб, виселених у результаті розірвання шлюбу.

Інколи укладаються різноманітні шлюбні договори з метою маніпуляції обставинами. Для уникнення цього пропонується закріпити на законодавчому рівні доступ до інформації про шлюбні договори, наприклад, створити Єдиний реєстр шлюбних договорів для обліку цих договорів, що забезпечить захист прав подружжя та їх дітей.

У зв'язку з проблемою існування різних за змістом шлюбних договорів, укладених одним подружжям у різних нотаріусів, важливо вжити заходів для підвищення прозорості та однозначності таких правочинів. Пропонується запровадження норми, яка б зобов'язувала робити відмітки про укладення, зміну чи розірвання шлюбного договору в свідоцтві про реєстрацію шлюбу. Це допоможе створити чіткий хронологічний порядок цих договорів і забезпечить відслідковуваність будь-яких змін у шлюбних договорах, що важливо для правової ясності та захисту інтересів сторін.

Також потребує жорсткіших правил відповідальність нотаріусів, які посвідчують шлюбні договори. Важливо забезпечити, щоб кожен договір був негайно зареєстрований в Єдиному реєстрі шлюбних договорів та щоб нотаріуси несли відповідальність за перевірку наявності попередніх договорів перед посвідченням нових. Для мінімізації даних ризиків необхідно забезпечення вільного доступу до інформації в Єдиному реєстрі шлюбних договорів для обох сторін шлюбного договору, їх правових представників та відповідних державних структур. Це допоможе обом сторонам бути належно інформованими про усі правові аспекти їхніх угод.

Міжнародний досвід застосування шлюбних договорів для виявлення можливих шляхів вдосконалення для української практики.

У Сполучених Штатах Америки підхід до укладення шлюбних договорів варіюється залежно від штату, оскільки кожен штат має свої власні закони та регуляції. Проте, існує кілька основних принципів, які поширені більшістю юрисдикцій.

Так, шлюбний договір у Сполучених Штатах Америки має бути укладений у присутності обох сторін, без будь-якого примусу чи психологічного тиску.

Важливо, щоб обидва партнери активно брали участь у формулюванні та підписанні документа, адже це забезпечує, що вміст договору чесно відображає їхні бажання та волевиявлення. Перед підписанням шлюбного договору, кожна сторона зобов'язана повністю розкрити свої фінансові дані, включаючи інформацію про активи, пасиви, доходи та інші значущі фінансові аспекти. Це забезпечує прозорість та допомагає кожній стороні приймати обґрунтовані рішення. Також, рекомендується, а інколи і є обов'язковим, щоб кожна сторона мала власного незалежного юридичного радника. Це гарантує, що обидві сторони повністю розуміють юридичні наслідки умов договору та їхні права та обов'язки згідно з документом. Шлюбний договір повинен бути укладений відповідно до законодавства штату, де він реєструється. Крім того, важливим є дотримання етичних норм і справедливості у формулюванні умов шлюбного договору. Договір не повинен містити положень, які б могли бути визнані несправедливими, або етично неприйнятними, що надмірно обмежують права однієї зі сторін.

У Сполучених Штатах Америки укладення шлюбних договорів регламентується низкою законодавчих актів, які забезпечують юридичні стандарти для здійснення таких угод. Одним з основних актів, який стандартизує процес укладення шлюбних договорів по всій країні, є

Uniform Premarital and Marital Agreements Act (UPMAA) [6]. Цей акт прийнято більшістю штатів і він встановлює, яким чином шлюбні договори повинні бути укладені, аби бути визнаними дійсними та здійсненими.

Крім того, в залежності від штату, акт може містити спеціальні розділи, які детально регулюють укладення, виконання та інші аспекти шлюбних договорів. Це допомагає забезпечити, що всі юридичні вимоги та обмеження щодо цих угод чітко визначені та зрозумілі.

UPMAA також включає конкретні положення, що стосуються шлюбних договорів, задаючи вимоги до їхнього змісту, форми та умов укладення. Ці положення спрямовані на забезпечення чесності та справедливості у відносинах між подружжям.

Законодавство окремих штатів може вносити свої унікальні вимоги і обмеження стосовно шлюбних договорів, що можуть відрізнятися від загальнонаціональних норм. Такі особливості законодавства кожного штату необхідно враховувати при укладенні шлюбних договорів зокрема і з врахуванням положень Respect for Marriage Act (act of the United States Congress to repeal the Defense of Marriage Act) [7]. .

Важливу роль у регулюванні шлюбних договорів в США відіграють судові рішення. Ця судова практика допомагає з'ясувати, як закони інтерпретуються і застосовуються в конкретних випадках, що є ключовим для розуміння правових наслідків укладених договорів.

Так, з урахуванням досвіду Сполучених Штатів Америки, для покращення вітчизняного законодавства пропонуються наступні рекомендації.

Встановити вимогу про повне розкриття фінансових даних до підписання договору. Забезпечити наявність незалежного юридичного радника для кожної сторони. Чітко визначити умови та процедури укладення шлюбних договорів для уникнення можливих несправедливостей та конфліктів.

Висновки. Для мінімізації ризиків, пов'язаних із шлюбними договорами, потрібно уточнити та розширити положення статті 93 Сімейного кодексу України, щоб детальніше визначити майнові права та обов'язки подружжя. Це допоможе забезпечити більшу гнучкість у майнових угодах і зберегти права обох сторін. Також важливо забезпечити баланс у таких договорах через механізми їх перевірки.

Рекомендується уточнити критерії визначення поняття «невигідного становища однієї зі сторін» та встановити мінімальні майнові стандарти.

Пропонується введення жорсткіших правил відповідальності для нотаріусів, що завіряють такі договори. Важливо, щоб кожен шлюбний договір був негайно зареєстрований в Єдиному реєстрі шлюбних договорів, а нотаріуси несли відповідальність за перевірку наявності попередніх угод (шлюбних договорів) перед посвідченням нових шлюбних договорів. Щоб мінімізувати такі ризики, потрібно забезпечити вільний доступ до інформації в Єдиному реєстрі шлюбних договорів для обох сторін, їхніх правових представників та відповідних державних структур. Це допоможе всім сторонам бути належно інформованими про всі правові аспекти їхніх угод.

З урахуванням досвіду Сполучених Штатів Америки, для покращення вітчизняного законодавства щодо шлюбних договорів рекомендується встановити вимогу розкриття фінансових даних перед підписанням договору, забезпечивши наявність незалежного юридичного радника для обох сторін та чітко визначити умови та процедури укладення договорів для запобігання можливим несправедливостям та конфліктам.

Література:

1. Гофман Ю.В. Шлюбний договір як різновид цивільних договорів у сімейному праві України. Актуальні проблеми держави і права. 2014. Вип. 74. С. 287–292.
2. Жилінкова І.В. Концепція шлюбного договору за новим Сімейним кодексом України. Вісник Академії правових наук України. Право, 2002. № 3(30). С. 122–130.
3. Постанова КЦС ВС від 26.02.2020р. № 755/19197/18 (61-18343св19). URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_26_02_2020_roku_u_spravi_755_19197_18/.
4. Данильченко О.В. Особисті немайнові права подружжя за законодавством України. Молодий вчений. 2017. № 6(46). С. 105–110.
5. Белов, Д. М. Деякі проблеми укладення шлюбного договору [Текст] / Д. М. Белов, Л. І. Палешник // Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Право / голов. ред. Ю.М. Бисага. – Ужгород : Видавничий дім «Гельветика», 2015. – Вип. 33. Т. 1. – С. 148–151.
6. Uniform Premarital and Marital Agreements Act (UPMAA). URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-ome?CommunityKey=2e456584-938e-4008-ba0c-bb6a1a544400>.
7. Respect for Marriage Act (act of the United States Congress to repeal the Defense of Marriage Act). URL: https://simple-m-wikipedia-org.translate.google/wiki/Respect_for_Marriage_Act?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc.

References:

1. Hofman, Yu.V. (2014). Shliubnyj dogovir yak riznovid tsyvil'nykh dogovoriv u simeynomu pravi Ukrainy [Marriage contract as a type of civil contracts in family law of Ukraine]. Aktual'ni problemy derzhavy i prava, 74, 287–292.
2. Zhylinkova, I.V. (2002). Kontsepsiya shliubnogo dogovoru za novym Simeynym kodeksom Ukrainy [Concept of marriage contract according to the new Family Code of Ukraine]. Visnyk Akademii pravovykh nauk Ukrainy. Pravo, 3(30), 122–130.
3. Resolution of the Constitutional Court of Ukraine dated February 26, 2020 No. 755/19197/18 (61-18343cv19). URL: https://protocol.ua/ua/postanova_ktss_vp_vid_26_02_2020_roku_u_spravi_755_19197_18/.
4. Danylychenko, O.V. (2017). Osobysti nemaynovi prava podrugzhya za zakonodavstvom Ukrainy [Personal non-property rights of spouses under the legislation of Ukraine]. Molodyj vchenyy, 6(46), 105–110.
5. Bielov, D.M., & Paleshnyk, L.I. (2015). Deyaki problemy uklyadennya shliubnogo dogovoru [Some problems of concluding a marriage contract]. Naukovyj visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu: seriia: Pravo, 33(1), 148–151.
6. Uniform Premarital and Marital Agreements Act (UPMAA). URL: <https://www.uniformlaws.org/committees/community-ome?CommunityKey=2e456584-938e-4008-ba0c-bb6a1a544400>
7. Respect for Marriage Act (act of the United States Congress to repeal the Defense of Marriage Act). URL: https://simple-m-wikipedia-org.translate.google/wiki/Respect_for_Marriage_Act?_x_tr_sl=en&_x_tr_tl=uk&_x_tr_hl=uk&_x_tr_pto=sc.

УДК 328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-477-485](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-477-485)

Бучинський Олег Йосипович кандидат юридичних наук, адвокат, партнер, Адвокатське об'єднання «Яр.ВАЛ», вул. Олеся Гончара, б. 26, оф. 86, м. Київ, 01054, тел.: (067) 951-59-82, <https://orcid.org/0009-0003-1251-1641>

ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ПРОТИДІЇ КОРУПЦІЙНІЙ ЗЛОЧИННОСТІ

Анотація. У статті розглянуто питання протидії корупції як соціальному явищу, що є серйозною проблемою будь-якого суспільства. Протидія корупційній злочинності – не лише важливий, але й досить складний процес розбудови сучасної правової соціально орієнтованої держави, що зумовлюється динамічністю і багатовекторністю суспільних відносин, а також постійним удосконаленням форм і методів злочинної діяльності. Корупція – це соціальне явище, яке охоплює всю сукупність корупційних діянь, пов'язаних з неправомірним використанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, наданої їм влади та службових повноважень. Вона як суспільно небезпечне явище завжди виявляється у формі вчинення конкретних правопорушень, відповідальність за які передбачена різними галузями права. З'ясовано, що надзвичайно високий рівень корупції серйозно впливає на ефективність діяльності органів державної влади, підриває стабільність і систему правопорядку, захищеність прав, свобод і законних інтересів громадян. Наголошено, що рівень поширення корупції є одним з індикаторів розвитку суспільства, його моралі, політичного, економічного, соціального станів держави загалом. Водночас життєвою необхідністю подальшого розвитку держави є протидія корупції. Це питання є важливим для суспільного прогресу, нормального життя та запобігання іншим викликам і загрозам. На жаль, чинне кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство не є достатньо ефективними, не повною мірою вирішують завдання боротьби з корупцією в державі. З'ясування причин та умов, які детермінують корупційні правопорушення, є необхідною умовою ефективної профілактики цих діянь, а також дозволяє зрозуміти обумовленість такого антисоціального явища, як корупція і, відповідно, визначати її поширеність й характер. Потужний потенціал України в економічній, політичній, правовій та соціальній сферах дає надію на покращення антикорупційної ситуації в нашій країні.

Ключові слова: корупція, протидія, злочинність, суспільні відносини, запобігання, теоретичні засади, корупційні правопорушення.

Buchynskiy Oleg Yosypovych Candidate of Legal Sciences, attorney, partner, Lawyers Union "Yar.VAL", Olesya Honchara St., 26, office 86, Kyiv, 01054, tel.: (067) 951-59-82, <https://orcid.org/0009-0003-1251-1641>

THEORETICAL BASIS OF COMBATING CORRUPTION CRIME

Abstract. The article deals with the issue of combating corruption as a social phenomenon, which is a serious problem of any society. Combating corruption crime is not only an important, but also a rather complex process of building a modern legal, socially oriented state, which is determined by the dynamism and multi-vector nature of social relations, as well as the constant improvement of forms and methods of criminal activity. Corruption is a social phenomenon that encompasses the entire set of corrupt acts related to the improper use by persons authorized to perform the functions of the state, the power and official powers granted to them. As a socially dangerous phenomenon, it always manifests itself in the form of committing specific offenses for which responsibility is provided by various branches of law. It was found that an extremely high level of corruption seriously affects the efficiency of the state authorities, undermines the stability and system of law and order, the protection of the rights, freedoms and legitimate interests of citizens. It is emphasized that the level of the spread of corruption is one of the indicators of the development of society, its morality, political, economic, and social conditions of the state in general. At the same time, combating corruption is a vital necessity for the further development of the state. This issue is important for social progress, normal life and prevention of other challenges and threats. Unfortunately, the current criminal and criminal procedural legislation are not effective enough, they do not fully solve the task of fighting corruption in the state. Clarifying the causes and conditions that determine corruption offenses is a necessary condition for the effective prevention of these acts, and also allows us to understand the conditioning of such an anti-social phenomenon as corruption and, accordingly, to determine its prevalence and nature. The strong potential of Ukraine in the economic, political, legal and social spheres gives hope for the improvement of the anti-corruption situation in our country.

Keywords: corruption, combating, crime, social relations, prevention, theoretical basis, corruption offenses.

Постановка проблеми. Найнебезпечнішою з численних видів корупційних правопорушень є корупційна злочинність. Вона поєднує в собі правопорушення, що вчиняються посадовими особами органів державної влади та місцевого самоврядування, посадовими особами приватного сектору, а також іншими прирівняними до них особами, з використанням влади або свого посадового становища з корисливих мотивів, іншої особистої зацікавленості або для задоволення інтересів третіх осіб.

Особливістю корупційних правопорушень є те, що вони можуть входити до більшості з визначених законом категорій правопорушень, а саме: проти держави; проти виборчих, трудових та інших особистих прав і свобод людини й громадянина; службовим та посадовим зловживанням тощо. На жаль, корупційна злочинність характерна майже для усіх сфер суспільного життя.

Надзвичайно високий рівень корупції серйозно впливає на ефективність діяльності органів державної влади, підриває стабільність і систему правопорядку, захищеність прав, свобод і законних інтересів громадян. Масштаби корумпованості влади мають тенденцію до неупинного зростання, як результат, корупція визнається характерною рисою нинішнього стану України. Країна потребує скоординованої, послідовної державної політики, спрямованої на максимально ефективне подолання усіх можливих корупційних проявів.

За останні роки в Україні створена достатньо широка нормативно-правова база, яка спрямована на протидію корупції. Але чинне кримінальне та кримінальне процесуальне законодавство не є достатньо ефективними, не повною мірою вирішують завдання боротьби з корупцією в державі. Численні наукові дослідження вказують на наявність недоліків кримінального та кримінального процесуального законодавства.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематику концептуальних підвалин протидії саме корупційній злочинності у науці лише побічно, здебільшого в рамках інших досліджень, розглядали такі науковці, як: О. Ю. Василенко, В. В. Гобела, Б. М. Головкін, З. Б. Живко, А. О. Левчук, Г. З. Леськів, С. І. Мельник, А. А. Мошнін, В. Ф. Оболонцев, І. Д. Пастух, О. Ф. Пасека, О. М. Подільчак, І. О. Ревак, М. В. Романов, В. М. Трепак, А. В. Савченко, О. В. Шевченко, О. Ю. Шостко та ін.

Метою статті є дослідження теоретичних засад протидії корупційній злочинності.

Виклад основного матеріалу. Термін «корупція» походить від латинського слова «corruption» і означає «псування, розбещення, підкуп, продажність». Корупція існувала завжди і є притаманною будь-якій державі, однак її розміри і негативні впливи є досить різними. У науковій літературі існує багато визначень поняття «корупція». Так, корупція визначається як складне і багатоаспектне (економічне, політичне, правове, морально-психологічне) соціальне явище.

Британська енциклопедія вказує на те, що корупція є неправомірною і неправовою поведінкою особи, яка має на меті отримання вигоди однією особою за рахунок іншої. Вона існує за умов суспільної байдужості чи слабкості правоохоронних органів. У суспільствах, де дарування подарунків є певним ритуалом, розмежувальна лінія між тим, що прийнятно, а що ні, стирається.

Як зазначає В. М. Трепак, корупція – це соціальне явище, яке охоплює всю сукупність корупційних діянь, пов'язаних з неправомірним використа-

нням особами, уповноваженими на виконання функцій держави, наданої їм влади, службових повноважень, відповідних можливостей з метою задоволення особистих інтересів чи інтересів третіх осіб, а також інших корупційних правопорушень, у тому числі тих, які створюють умови для вчинення корупційних діянь або є приховуванням чи потуранням їм [1, с. 7].

Відповідно до Закону України «Про запобігання корупції» корупція – використання особою, наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей з метою одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб або відповідно обіцянка/пропозиція чи надання неправомірної вигоди особі, або на її вимогу іншим фізичним чи юридичним особам з метою схилити цю особу до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей [2].

Розглядаючи ознаки корупції, варто зупинитися на таких: використання особою наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей всупереч інтересам держави, а також схилення цих осіб до протиправного використання наданих їй службових повноважень чи пов'язаних з ними можливостей; корисливу мету або іншу зацікавленість особи; одержання неправомірної вигоди або прийняття такої вигоди чи прийняття обіцянки/пропозиції такої вигоди для себе чи інших осіб. Під неправомірною вигодою розуміють грошові кошти або інше майно, переваги, пільги, послуги, нематеріальні активи, будь-які інші вигоди нематеріального чи негрошового характеру, які обіцяють, пропонують, надають або одержують без законних на те підстав; безпосереднє заподіяння шкоди авторитету чи іншим охоронюваним законом інтересам держави; наявність умислу на вчинення таких діянь [3, с. 115–117].

Корупцію зазвичай поділяють на низову (або побутову, пов'язану із повсякденним життям громадян), бюрократичну, або звичаєву (що виникає при взаємодії громадян, підприємців із чиновниками нижчої та середньої ланки), політичну (корупційну поведінку осіб, які приймають політичні рішення, наприклад здійснюють підкуп виборців). Вона виражається в корупційних правопорушеннях. У кримінології сукупність корупційних правопорушень розглядається як корупційна злочинність [4, с. 167–168].

Корупційна злочинність – це сукупність умисних суспільно небезпечних діянь службових і посадових осіб держави, а також працівників підприємств, установ чи організацій різних форм власності, які не є службовими особами, пов'язаних із одержанням неправомірної вигоди для себе, інших фізичних або юридичних осіб або із зловживанням повноваженнями, а також підкуп таких осіб з боку пересічних громадян і представників бізнес-спільноти.

Кримінологічне дослідження корупційної злочинності полягає у виявленні закономірностей формування і розвитку такого соціально-правового явища як корупційна злочинність, визначенні характеру впливу

зовнішніх криміногенних факторів на протиправну поведінку, а також встановленні ознак і властивостей осіб, які вчиняють корупційні правопорушення [5, с. 141–142].

Разом з тим перелік напрямів кримінологічного дослідження корупційної злочинності повинен включати наукове обґрунтування та вироблення комплексу заходів протидії корупційній злочинності. Саме протидія корупційній злочинності виступає основою кримінологічної характеристики корупційної злочинності, що покликана мінімізувати прояви корупції, забезпечити усунення її детермінантної складової та врешті-решт створити умови для нормального розвитку суспільства.

З'ясовано, що такі науковці, як І. Д. Пастух і А. О. Левчук, вказують на ідентичність понять «боротьба зі злочинністю» та «протидія злочинності», що охоплює як кримінально-правові сторони попереджувальної діяльності, так і безпосереднє кримінологічне попередження злочинності. З огляду на це необхідно конкретизувати, що істотні відмінності між протидією та боротьбою з корупційною злочинністю полягають у формах, методах і засобах, використовуваних у рамках відповідної попереджувальної діяльності. Зокрема, протидія корупційній злочинності як найбільш всеохоплююча загальна категорія складається з системи взаємопов'язаних і взаємообумовлених заходів політико-правового, ідеологічного, організаційно-управлінського, соціально-психологічного та іншого характеру. При цьому така протидія корупційній злочинності охоплює не тільки ті заходи, що формують активну реакцію держави на конкретні прояви корупції у суспільстві, але й заходи впливу також і на соціальні передумови формування причинного комплексу та особи злочинця, відповідну правоохоронну діяльність і т. ін. Отже, протидія корупційній злочинності, так як і боротьба з нею, є категорією кримінологічного і одночасно кримінально-правового характеру з тією лише різницею, що такий термін, як «протидія» корупційній злочинності, охоплює дещо більшу кількість напрямів і форм попереджувальної діяльності відносно корупційної злочинності [6, с. 119–121].

Таким чином, можна дійти висновку, що під протидією корупційній злочинності розуміється система заходів політичного, правового, організаційно-управлінського, ідеологічного, соціально-психологічного та іншого характеру, спрямованих на зменшення обсягів корупції, обмеження взаємовпливу корупції та інших соціальних явищ і процесів, нейтралізацію дії та усунення факторів корупції, виявлення, припинення та розслідування проявів корупції, притягнення винних осіб до відповідальності, поновлення законних прав та інтересів, а також усунення наслідків корупційних діянь.

Потрібно виокремлювати щонайменше дві істотні відмінності протидії корупційній злочинності, а саме її зміст і напрям впливу. Так, за змістом протидія злочинності являє собою сукупність не тільки конкретних заходів завчасного виявлення та усунення детермінантів як профілактику, але й

різноманітних видів антикорупційної діяльності спеціально уповноважених органів і посадових осіб. Крім цього, за О. Ф. Пасекою, протидія разом з усуненням факторів злочинності також спрямовується і на недопущення вчинення правопорушень на різних стадіях злочинної поведінки [7, с. 199–200].

Як зазначали О. Ю. Шостко та О. М. Подільчак, обмеження дії негативних явищ і процесів, пов'язаних із злочинністю, нейтралізація її детермінантів, усунення криміногенних факторів формування особистості та її антисоціальної установки, а також превентивний вплив на осіб, які схильні до вчинення правопорушень, це все є цілями кримінологічної профілактики, які повною мірою узгоджуються з соціально-правовим контролем над злочинністю. При цьому, виходячи з вже розглянутих вище взаємозв'язків названої кримінологічної профілактики і протидії злочинності, наведені цілі можуть включатись до мети протидії та запобігання корупційній злочинності [8, с. 193–194].

Загалом у кримінології виокремлюється щонайменше три основні функції протидії та запобігання злочинності, а саме охоронна, регулятивна й виховна. В аспекті протидії корупційній злочинності найбільш вагоме значення надається саме виховній функції, що покликана забезпечити як перспективне, так і ретроспективне переконання та формування у особистості позитивної соціально корисної спрямованості у межах морально-правових цінностей суспільства. Разом з тим реалізація поставленої мети протидії та запобігання корупційній злочинності досягається практичним втіленням саме усіх названих функцій. Сутність регулятивної функції полягає у створенні умов для правомірної поведінки людей відповідно до встановлених правових вимог. З цього приводу А. А. Мошнін також наголошує, що попереджувальна діяльність являє собою одну з гарантій забезпечення принципу верховенства права. Поряд з цим охоронна функція протидії корупційній злочинності має подвійну кримінально-правову і кримінологічну природу, що потрібно враховувати при організації попереджувальної діяльності за даним функціональним напрямом на предмет можливого використання кримінально-правових засобів запобігання злочинності. Так чи інакше, саме охоронна функція як захист суспільних інтересів і цінностей від злочинних посягань повинна забезпечити стримування поширення і розвитку корупції, прийнятні умови існування корупції у соціумі [9, с. 109–110].

Загалом мета протидії злочинності, у тому числі й корупційній, опосередковується природою злочинності як соціально-правового явища, яке є невід'ємним від суспільства і держави. З'ясовано, що відповідно до цього можна виокремити наступні напрями попереджувальної діяльності щодо корупційної злочинності: стримування розвитку злочинності, усунення чи мінімізація її найбільш суспільно небезпечних проявів, нейтралізація причин і умов злочинності, забезпечення правопорядку і стану захищеності суспільства та громадян від злочинності [10, с. 161–162].

О. Ю. Василенко стверджує, і ми цілком погоджуємося з такою думкою, що мета боротьби зі злочинністю передбачає збереження суб'єкта, який вчинив правопорушення, в якості повноцінного члена суспільства, а також незбільшення кількості осіб, які співчують злочинцям і протистоять державі. По-перше, принциповим положенням виступає те, що як соціально корисна, так і негативна девіантна поведінка особи, у тому числі вчинення корупційного правопорушення, у жодному разі не припиняє її зв'язок із суспільством, членом якого вона залишається [11, с. 169–170].

Відтак, у рамках протидії корупційній злочинності має йтися про нейтралізацію негативних ознак і властивостей особи правопорушника, щоправда, це має здійснюватися з неодмінним урахуванням прав і законних інтересів такої особи. І по-друге, метою протидії корупційній злочинності повинна виступати мінімізація кількості конкретних осіб, потенційно схильних до вчинення корупційних правопорушень, а позитивні зміни у правовій культурі та духовному розвитку не лише окремих осіб, а усього суспільства загалом, а саме соціальні протиріччя проєктуються у свідомості особи, зумовлюючи її схильність до вчинення відповідних правопорушень. Крім цього, важливим вбачається і те, що такі особи характеризуються наявністю в них певної антисоціальної установки, зневагою до суспільства і його цінностей, а не протистоянням державі, що є лише одним із рівнів антисоціальної спрямованості особистості.

Протидія корупційній злочинності, попри її всеохоплюючий характер, все ж включає у себе не всі види антикорупційної діяльності. Зокрема, корупція як соціально-правове явище має наслідком не тільки корупційну злочинність, але й інші корупційні правопорушення, відповідно до чого протидія корупційній злочинності має вибудовуватись згідно із загальною метою антикорупційної діяльності [12, с. 227].

Отже, можна вважати, що запобігання корупційній злочинності за своєю сутністю та змістом наближається до визначення попередження злочинності, що мають спільну мету з нейтралізації факторів корупції та недопущення вчинення корупційних правопорушень. Відтак, запобігання корупційній злочинності можна визначити як особливий напрям протидії корупції, різновид антикорупційної діяльності з усунення та нейтралізації детермінант корупційної злочинності за допомогою комплексу спеціальних засобів впливу на суспільні відносини з метою їх приведення у відповідність до чинного законодавства.

Висновки. Таким чином, соціальна природа злочинності, у тому числі й корупційної, означає її невід'ємність від суспільства, вона є необхідним супутнім процесом соціального розвитку.

Як висновок, можна сказати, що корупція – це соціальне явище, яке охоплює всю сукупність корупційних діянь, пов'язаних з неправомірним використанням особами, уповноваженими на виконання функцій держави,

наданої їм влади та службових повноважень. Вона як суспільно небезпечне явище завжди виявляється у формі вчинення конкретних правопорушень, відповідальність за які передбачена різними галузями права.

Визначення в законодавстві такого узагальнюючого поняття, як «корупційне правопорушення», зумовлене необхідністю правильного застосування спеціальних норм, які спрямовані на обтяження становища осіб, які вчинили корупційні або пов'язані з корупцією правопорушення.

З'ясування причин та умов, що детермінують корупційні правопорушення, є необхідною умовою ефективної профілактики цих діянь, а також дозволяє зрозуміти обумовленість такого антисоціального явища, як корупція й, відповідно, визначити її поширеність і характер. Розгляд цього питання є важливим ще й з огляду на те, що корупція є явищем, яке саморозвивається і самодетермінується в межах загальної системи – суспільства загалом, а також детермінує цілу низку інших негативних соціальних явищ.

Література:

1. Трепак В. М. Теоретико-прикладні проблеми запобігання та протидії корупції в Україні: автореф. дис. ... д-ра юрид. наук: 12.00.08. Київ. 2020. 36 с.
2. Про запобігання корупції: Закон України від 14 жовт. 2014 р. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text>.
3. Запобігання корупції: підручник / Головкін Б. М., Оболонцев В. Ф., Романов М. В. та ін. Харків: Право, 2020. 752 с.
4. Управління кризовими ситуаціями / Гобела В. В., Живко З. Б., Леськів Г. З., Мельник С. І. Львів: ЛДУВС, 2022. 228 с.
5. Шевченко О. В. Кримінологічна характеристика та запобігання корупційній злочинності: дис. ... канд. юрид. наук: 12.00.08. Київ. 2012. 241 с.
6. Пастух І. Д., Левчук А. О. Адміністративно-правовий механізм запобігання правопорушенням, пов'язаним з корупцією: монографія. Київ: НАВС, 2023. 219 с.
7. Пасєка О. Ф. Співвідношення понять «правопорушення, пов'язане з корупцією», «корупційне правопорушення» та «корупційний злочин». *Право і суспільство*. 2020. № 2. Ч. 2. С. 197–203.
8. Шостко О. Ю., Подільчак О. М. Сучасні світові тенденції злочинності. *Проблеми законності*. 2020. Вип. 148. С. 184–200.
9. Мошнін А. А. Корупція у сучасній Україні: стан та напрями протидії. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом*. Серія: Політичні науки та публічне управління. 2022. Вип. 2 (62). С. 106–110.
10. Ревак І. О. Легалізація економіки в забезпеченні економічної безпеки суб'єктів господарювання та держави: монографія. Львів: СПОЛОМ, 2021. 240 с.
11. Василенко О. Ю. Деякі зауваги щодо розуміння корупційних та пов'язаних з корупцією правопорушень. *Правові новели*. 2021. № 14. С. 166–172.
12. Савченко А. В. Генезис визначення поняття «корупційні кримінальні правопорушення» в Кримінальному кодексі України. *Реалізація державної антикорупційної політики в міжнародному вимірі: матеріали V Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Київ, 7 груд. 2020 р.): у 2-х ч.* Київ: Нац. акад. внутр. справ, 2020. С. 225–228.

References:

1. Trepak, V. M. (2020). Teoretyko-prykladni problemy zapobihannia ta protydii koruptsii v Ukraini [Theoretical and applied problems of preventing and countering corruption in Ukraine]: avtoref. dys. ... d-ra yuryd. nauk: 12.00.08, 36 [in Ukrainian].
2. Pro zapobihannia koruptsii [On prevention of corruption]: Zakon Ukrainy vid 14 zhovt. 2014 r. № 1700-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1700-18#Text> [in Ukrainian].
3. Holovkin, B. M., Obolontsev, V. F. & Romanov, M. V. ta in. (2020). Zapobihannia koruptsii [Prevention of corruption]: pidruchnyk, Kharkiv, 752 [in Ukrainian].
4. Hobela, V. V., Zhyvko, Z. B., Leskiv, H. Z. & Melnyk, S. I. (2022). Upravlinnia kryzovymy sytuatsiiamy [Management of crisis situations]. Lviv, 228 [in Ukrainian].
5. Shevchenko, O. V. (2012). Kryminolohichna kharakterystyka ta zapobihannia koruptsiinii zlochynnosti [Criminological characteristics and prevention of corruption crime]: dys. ... kand. yuryd. nauk: 12.00.08, 241 [in Ukrainian].
6. Pastukh, I. D. & Levchuk, A. O. (2023). Administratyvno-pravovyi mekhanizm zapobihannia pravoporushenniam, poviazanyim z koruptsiieiu [Administrative and legal mechanism for prevention of offenses related to corruption]: monohrafiia, 219 [in Ukrainian].
7. Pasiaka, O. F. (2020). Spivvidnoshennia poniat «pravoporushennia, poviazane z koruptsiieiu», «koruptsiine pravoporushennia» ta «koruptsiinyi zlochyn» [Correlation between the concepts of "corruption-related offence", "corruption offence" and "corruption crime"]. *Pravo i suspilstvo*, 2, 2, 197–203 [in Ukrainian].
8. Shostko, O. Yu. & Podilchak, O. M. (2020). Suchasni svitovi tendentsii zlochynnosti [Modern world trends in crime]. *Problemy zakonnosti*, 148, 184–200 [in Ukrainian].
9. Moshnin, A. A. (2022). Koruptsiia u suchasni Ukraini: stan ta napriamy protydii [Corruption in modern Ukraine: state and directions of counteraction]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom*. Seriia: Politychni nauky ta publichne upravlinnia, 2 (62), 106–110 [in Ukrainian].
10. Revak, I. O. (2021). Lehalizatsiia ekonomiky v zabezpechenni ekonomichnoi bezpeky subiektiv hospodariuvannia ta derzhavy [Legalization of the economy in ensuring the economic security of business entities and the state]: monohrafiia, 240 [in Ukrainian].
11. Vasylenko, O. Yu. (2021). Deiaki zauvahy shchodo rozuminnia koruptsiinykh ta poviazanykh z koruptsiieiu pravoporushen [Some remarks on the understanding of corruption and corruption-related offenses]. *Pravovi novely*, 14, 166–172 [in Ukrainian].
12. Savchenko, A. V. (2020). Henezys vyznachennia poniattia «koruptsiini kryiminalni pravoporushennia» v Kryriminalnomu kodeksi Ukrainy [The genesis of the definition of the concept of "corruption criminal offenses" in the Criminal Code of Ukraine]. *Realizatsiia derzhavnoi antykoruptsiinoi polityky v mizhnarodnomu vymiri: materialy V Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii* (m. Kyiv, 7 hrud. 2020 r.): u 2-kh ch. Kyiv, 225–228 [in Ukrainian].

УДК 342.95

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-486-492](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-486-492)

Войтовський Валентин Сергійович кандидат юридичних наук, Приватний нотаріус, Київський міський нотаріальний округ, <https://orcid.org/0009-0004-4397-1402>

АНАЛІЗ ПРАВОВИХ НОРМ ТА ЗАСТОСУВАННЯ АДМІНІСТРАТИВНОГО ПРОВАДЖЕННЯ

Анотація. Розвиток науки адміністративного процесуального права України свідчить про необхідність нових пошуків теоретичного забезпечення різних сфер адміністративно-правового регулювання, рівень якого залежить від якості та ефективності вирішення актуальних і проблемних питань концептуального характеру, що стосуються предметної галузі адміністративного процесу. Обґрунтування теоретичних питань адміністративно-процесуальних правовідносин неможливе без аналізу концепції останнього. При цьому необхідно зазначити, що питання адміністративно-процесуальних правовідносин залежать від визначення предмета адміністративного процесу (адміністративно-процесуального права), у зв'язку з чим виникає потреба у проведенні аналізу юридичних категорій «правові норми» та «адміністративне провадження». Важливість цього напрямку наукових розвідок пояснюється необхідністю осмислення нових перетворень їх змісту в адміністративному процесі не лише як правової категорії, а і як самостійної структурної частини адміністративного процесуального права.

Метою статті є вивчення теоретичних засад змісту правових адміністративних процесуальних норм. Аналізуючи праці вітчизняних і закордонних науковців, визначено, що при визначенні поняття та змісту адміністративного процесу необхідно враховувати той факт, що це різновид юридичного процесу, який складається з юрисдикційного та неюрисдикційного провадження. Відповідно до зазначеного, результативність процесуальної діяльності суб'єктів адміністративної юрисдикції суттєво залежить від нормативно-правової бази, яка врегульовує адміністративно-юрисдикційну діяльність.

Дослідження дозволило визначити, що поза правовими нормами адміністративний процес як явище юридичної дійсності не існує. Це є підставою для поглибленого вивчення норми, що регулює адміністративно-процесуальні відносини, з загальнотеоретичних правових позицій і дослідження її як юридичного інструменту, покликаного забезпечити результативний правовий вплив суб'єкта влади на різноманітні суспільні відносини виконавчо-розпорядчого (у широкому розумінні) характеру з метою реалізації статутних прав та обов'язків осіб, що беруть у них участь, а також досягнення

очікуваного легітимного результату. У висновку наголошено: норми та відносини в адміністративно-процесуальній діяльності, по суті, визначають межі правомірної поведінки суб'єктів у процесі здійснення виконавчої влади. Регулювання відносин управлінського характеру відбувається шляхом визначення взаємних прав, обов'язків та відповідальності сторін цих відносин. Тим самим, публічні інтереси забезпечуються за допомогою встановлення конкретного заходу, як належної, так і можливої поведінки суб'єктів адміністративного права сфери державного управління.

Ключові слова: публічна влада, права і обов'язки, адміністративний процес, норма права, адміністративно-юрисдикційна діяльність, виконавчо-розпорядчий характер.

Voitovskyi Valentyn Serhiyovych Doctor of Law, Private notary, Kyiv City Notary District, <https://orcid.org/0009-0004-4397-1402>

ANALYSIS OF LEGAL STANDARDS AND APPLICATION OF ADMINISTRATIVE PROCEEDINGS

Abstract. The development of the science of administrative procedural law of Ukraine indicates the need for new searches for theoretical support of various spheres of administrative and legal regulation, the level of which depends on the quality and effectiveness of solving topical and problematic issues of a conceptual nature related to the subject area of the administrative process. The substantiation of theoretical issues of administrative-procedural legal relations is impossible without an analysis of the concept of the latter. At the same time, it should be noted that issues of administrative-procedural legal relations depend on the definition of the subject of the administrative process (administrative-procedural law), in connection with which there is a need to analyze the legal categories "legal norms" and "administrative proceedings". The importance of this direction of scientific research is explained by the need to understand new transformations of their content in the administrative process not only as a legal category, but also as an independent structural part of administrative procedural law.

The purpose of the article is to study the theoretical foundations of the content of legal administrative procedural norms. Analyzing the current legislation of Ukraine, the work of domestic and foreign scientists, it was determined that when defining the concept and content of the administrative process, it is necessary to take into account the fact that it is a type of legal process that consists of jurisdictional and non-jurisdictional proceedings. In accordance with the above, the effectiveness of the procedural activity of subjects of administrative jurisdiction significantly depends on the legal framework that regulates administrative-jurisdictional activity.

The research made it possible to determine that the administrative process as a phenomenon of legal reality does not exist outside of legal norms. This is the basis

for an in-depth study of the norm regulating administrative-procedural relations from general theoretical legal positions and its research as a legal instrument designed to ensure the effective legal influence of the subject of power on various public relations of an executive-administrative (in the broad sense) nature with the aim implementation of the statutory rights and obligations of the persons participating in them, as well as the achievement of the expected legitimate result. The conclusion emphasizes: norms and relations in administrative-procedural activity, in fact, determine the limits of lawful behavior of subjects in the process of exercising executive power. Management relations are regulated by determining the mutual rights, obligations and responsibilities of the parties to these relations. Thus, public interests are ensured by establishing a specific measure, both proper and possible behavior of subjects of administrative law in the sphere of public administration.

Keywords: public power, rights and obligations, administrative process, rule of law, administrative-jurisdictional activity, executive-administrative character.

Постановка проблеми. Сучасні наукові розробки питань належного забезпечення взаємовідносин держави та громадянина потребують поглиблення теоретико-методологічних підходів щодо обґрунтування сутності управлінських, процедурних та адміністративно-судових складових єдиного предмета адміністративного процесуального права. У зв'язку з цим виникла потреба формування та розвитку нових наукових поглядів про сутність та призначення адміністративно-процесуальних правовідносин, що виникають у процесі реалізації норм матеріального адміністративного права у різних сферах адміністративно-процесуальної діяльності органів публічної влади, посадових і службових осіб. Особливу увагу необхідно звернути на аналіз правових норм і застосування адміністративного провадження, а також питання правового захисту фізичних та юридичних осіб, оскільки не завжди відповідні дії органів публічної влади відповідають положенням Конституції та законам України. Причин для цього достатньо, але однією з головних є наукові суперечки щодо визначення сутності відносин адміністративно-процесуального характеру у суспільстві, про можливість практичної реалізації наявних наукових інновацій у сфері адміністративної діяльності суб'єктів владних повноважень.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Певні аспекти щодо вивчення юридичного процесу висвітлювали у своїх працях О. Щербанюк [1], М. Бургін [2], Дж. Дарі-Маттіаччі [3] та інші.

Метою статті є вивчення змісту правових норм і застосування адміністративного провадження.

Виклад основного матеріалу. Юридичний процес – це система дій, які реально здійснюються відповідно до процедури тими або іншими громадянами, організаціями, органами та посадовими особами, та система правовідносин, що складаються у результаті таких дій. Як слушно зауважує О. Щербанюк,

у ХХІ столітті зміна характеру відносин між особою та владою призвела до перегляду традиційної процесуальної форми, саме нова система пріоритетів, цінностей і понять стала причиною такого перегляду [1]. Як відмічає, М. Бургін, по суті, будь-який судовий процес є інформаційним процесом у правовій сфері, в якому бере участь одна або декілька правових систем [2].

На думку Дж. Дарі-Маттіаччі, існує природний баланс між ступенем невизначеності правової системи (під контролем судового розгляду) та рівнем її судових розглядів (підтримується невизначеністю) [3]. Дослідження питань юридичного процесу має важливе значення, оскільки без аналізу процесуальних правових норм, процесуальних правовідносин, процесуального права загалом неможливо об'єктивно оцінити реальний стан механізму правового регулювання, оскільки у демократичному суспільстві, в якому живе людина, її права та свободи є найвищою цінністю, процесуальне право, опосередковуючи взаємодію держави та особи, є гарантом їх захисту, важливим засобом координації приватного та публічного інтересу.

У межах системи юридичного процесу можна виокремити такі його види: *процеси безпосередньої демократії* (виборчий, проведення референдумів); *процеси діяльності законодавчих (представницьких) органів* (законодавчий, бюджетний); *процеси діяльності виконавчої влади* (адміністративно-правотворчий, кримінально-виконавчий, цивільно-виконавчий, адміністративно-юрисдикційний); *процеси судочинства* (кримінальне, цивільне, адміністративне).

Адміністративний процес можна розглядати як концепцію тріад, яка включає три частини адміністративно-процесуальної діяльності уповноважених органів державної влади, а саме:

- *управлінський процес* (застосування адміністративно-правових норм органами державної влади, посадовими та службовими особами у процесі виникнення, зміни та припинення адміністративної управлінської процедури);
- *адміністративний деліктний процес* (особливий вид виконавчо-розпорядчої та судової діяльності, пов'язаний з реалізацією у примусовому порядку відповідних адміністративно-правових норм);
- *адміністративний судовий процес* (особливий порядок розгляду судами справ адміністративної юрисдикції).

Адміністративно-процесуальні норми належать до правових норм, відповідно до цього вони є правилом загального характеру, що встановлене або санкціоноване державою. У цьому розумінні адміністративно-процесуальні норми не відрізняються від всіх інших правових норм, оскільки спільною для них є така ознака, як їх юридична природа. Проте кожна норма регулює конкретні суспільні відносини соціально-правового середовища, сукупність яких є предметом відповідної галузі права України.

Питання щодо специфіки матеріальних норм у науці адміністративного права достатньо широко висвітлені, при цьому варто відзначити збіг поглядів представників різних напрямів у ній. Першочергово йдеться про поняття та сутність адміністративного права. Це юридичні правила, які регулюють суспільні відносини, що виникають у сфері державного управління у процесі діяльності органів виконавчої влади України. Вони мають чітко виражений управлінський характер.

Щодо адміністративно-процесуальних норм варто відзначити, що в українській адміністративно-правовій науці вони є недостатньо вивченими. За таких умов суттєвого значення набуває врахування зв'язку процесуальних норм з матеріальними. Процесуальні норми цивільного, адміністративного та кримінального права забезпечують реалізацію відповідних матеріальних галузей права. Спільність між ними полягає у регулюванні відносин, що виникають в одній і тій же сфері соціально-правового середовища. Для матеріальних і процесуальних норм адміністративного права спільною є сфера державного управління, в якій реалізуються багатоманітні функції органів виконавчої влади. Разом з тим між матеріальними та процесуальними адміністративними нормами існують й суттєві відмінності.

Процесуальні норми адміністративного права застосовуються у тих випадках, якщо виникає необхідність у реалізації матеріальних адміністративно-правових норм, а також матеріальних норм інших галузей права. Відповідно до зазначеного, для адміністративно-процесуальних норм відносини, які регулюються матеріальними адміністративними нормами не є єдиною основою для їх існування. Адміністративно-процесуальним нормам властивий ширший предмет їх регулювання. Це безпосередньо стосується визначення об'єму адміністративно-процесуальної діяльності.

Попри те, що матеріальні та процесуальні адміністративно-правові норми, які виникають у процесі функціонування єдиної системи виконавчої влади України, та регулюють відносини у соціально-правовому середовищі, дія зазначених норм на ці відносини не є однаковою. Матеріальні та процесуальні адміністративно-правові норми регулюють певною мірою неоднакові управлінських відносин або різні стадії функціонування одних з них.

Матеріальна норма передує у своїй дії реалізації процесуальної норми, тому матеріальні відносини необхідно розглядати як попередню умову виникнення адміністративно-процесуальних правовідносин. Якщо норма матеріального адміністративного права визначає зміст прав та обов'язків суб'єктів права, то норма адміністративного процесуального права – порядок їх реалізації.

Інший підхід щодо ролі та місця адміністративно-процесуальних норм впливає з «юрисдикційної» концепції сутності адміністративного процесу, прихильники якої вказують на такі відмінності між матеріальними та

процесуальними адміністративно-правовими нормами. По-перше, норми матеріального адміністративного права визначають зміст прав та обов'язків сторін адміністративних відносин по суті, у той час, як норми процесуального права визначають порядок примусового вирішення спору.

По-друге, норми матеріального адміністративного права встановлюють певні заборони, враховуючи інтереси охорони громадського порядку, містять перелік адміністративних стягнень за проступки, а норми процесуальні визначають порядок притягнення осіб до відповідальності.

Відповідно до зазначеного вище, можна зробити висновок про те, що для процесуального права окреслено вузький перелік завдань і цілей, а саме: забезпечити необхідним правовим інструментом реалізацію владних повноважень відповідних державних органів при розв'язанні спірних питань, виникненні конфліктів і застосуванні необхідних санкцій, а також при оцінці дій тих або інших автономних суб'єктів управлінських відносин. Адміністративно-процесуальне право обмежується невеликою частиною відносин соціально-правового середовища (юрисдикційного).

Проте вбачається, що такий підхід не є цілком виправданим, оскільки обмеження адміністративно-процесуального регулювання виключно юрисдикційними правовідносинами не відповідає реальним масштабам і змісту адміністративного процесу.

На відміну від норм інших процесуальних галузей права України, адміністративно-процесуальні норми мають певні особливості. По-перше, йдеться про неоднакове коло суб'єктів, які уповноважені встановлювати процесуальні норми різних галузей. Наприклад, цивільно-процесуальні та кримінально-процесуальні норми встановлюються законодавчим актом. Щодо адміністративно-процесуальних норм, їх створення є предметом діяльності, крім законодавчих органів, також органів виконавчої влади. По-друге, існують суттєві відмінності та у самому колі суб'єктів, які застосовують адміністративно-процесуальні та інші процесуальні норми.

Цивільно-процесуальні та кримінально-процесуальні норми уповноважені застосовувати суворо визначене коло суб'єктів, які визначені у відповідних процесуальних законах. У ширшій сфері державного управління, в якій реалізуються функції розгалуженої системи виконавчої влади, коло суб'єктів правозастосування адміністративно-процесуальних норм відповідно є більш багатоманітним.

По-третє, реалізація адміністративно-процесуальних норм не у всіх випадках пов'язана з необхідністю здійснювати примусовий вплив на учасників правовідносин. Елемент примусу як такий характерний лише для достатньо невеликої кількості адміністративно-процесуальних норм.

Висновки. Адміністративно-процесуальні правовідносини - суспільні відносини, що виникають, розвиваються та припиняються у системі адміністративного процесу та пов'язані з реалізацією органами публічної

влади адміністративних матеріальних норм, і у певних випадках матеріальних норм інших галузей права. Адміністративний процес є динамічним і складним правовим явищем, а адміністративно-процесуальні правовідносини становлять його ядро, їх можна позначати як ланку між матеріальним та процесуальним адміністративним правом.

Адміністративно-процесуальним відносинам властиві дві основні особливості. Перша полягає в їх управлінському характері, оскільки вони регулюють відносини, що виникають у сфері державного управління, в якій реалізуються повноваження органів виконавчої влади. Ця особливість дозволяє відмежувати адміністративно-процесуальні норми від всіх інших правових норм, крім норм матеріального адміністративного права, які також регулюють управлінські суспільні відносини.

Другою особливістю адміністративно-процесуальні норми є те, що це правила, які регулюють не всі без винятків управлінські відносини, а ті, що виникають у зв'язку з вирішенням індивідуальних конкретних справ органами виконавчої влади. Відповідно до зазначеного, адміністративно-процесуальні норми регулюють ті відносини, які виникають у процесі застосування матеріального адміністративного права, тобто, правових.

Література:

1. Shcherbanyuk O. Simplified legal proceedings in the administrative proceedings of Ukraine. *European journal of law and public administration*. 2021. Vol. 7, no. 2. P. 165–183. URL: <https://doi.org/10.18662/eljpa/7.2/137> (date of access: 22.05.2024).
2. Burgin M., Mestdagh K. (N.J.). Complexity of legal processes and systems. *Proceedings*. 2020. Vol. 47, no. 1. P. 17. URL: <https://doi.org/10.3390/proceedings2020047017> (date of access: 22.05.2024).
3. Dari-Mattiacci G., Deffains B. Uncertainty of law and the legal process. *Journal of institutional and theoretical economics*. 2007. Vol. 163, no. 4. P. 627. URL: <https://doi.org/10.1628/093245607783242990> (date of access: 22.05.2024).

References:

1. Shcherbanyuk O. Simplified legal proceedings in the administrative proceedings of Ukraine. *European journal of law and public administration*. 2021. Vol. 7, no. 2. P. 165–183. URL: <https://doi.org/10.18662/eljpa/7.2/137> (date of access: 22.05.2024).
2. Burgin M., Mestdagh K. (N.J.). Complexity of legal processes and systems. *Proceedings*. 2020. Vol. 47, no. 1. P. 17. URL: <https://doi.org/10.3390/proceedings2020047017> (date of access: 22.05.2024).
3. Dari-Mattiacci G., Deffains B. Uncertainty of law and the legal process. *Journal of institutional and theoretical economics*. 2007. Vol. 163, no. 4. P. 627. URL: <https://doi.org/10.1628/093245607783242990> (date of access: 22.05.2024).

УДК 346.7:338.4:339.922(477+4)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-493-500](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-493-500)

Гапонов Олександр Олександрович доктор філософії, Генеральний директор, ТОВ «Ексклюзив консалтинг груп», <https://orcid.org/0000-0002-7778-673X>

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ РЕГУЛЮВАННЯ МОРСЬКИХ ПЕРЕВЕЗЕНЬ В УМОВАХ ЗБРОЙНОГО КОНФЛІКТУ В УКРАЇНІ

Анотація. Морські перевезення відіграють ключову роль у світовій торгівлі, забезпечуючи транспортування значної частини товарів між країнами та континентами. Умови військової агресії, з якими стикається Україна, вносять серйозні корективи в організацію та управління морськими перевезеннями, зокрема через загрозу мінування акваторій та повітряні атаки. В результаті цих викликів міжнародні морські перевезення потребують додаткових заходів безпеки та нових правових підходів до регулювання, щоб захистити морські шляхи та забезпечити безпеку перевезень.

На правовому рівні це вимагає адаптації існуючих норм та введення нових законодавчих актів, які б враховували особливості воєнного стану. Важливим аспектом є взаємодія українського законодавства з міжнародним морським правом, зокрема з Конвенцією ООН з морського права, яка регулює питання нейтралітету та захисту цивільних суден у воєнний час. Ці заходи мають на меті не тільки захистити права судновласників та екіпажів, але й забезпечити неперервність морських торгових шляхів, що є важливим для економіки багатьох країн.

Водночас, існує потреба в посиленні міжнародної співпраці та солідарності, адже безпека морських перевезень є спільним завданням для всіх країн, що беруть участь у міжнародній торгівлі. Важливою стає роль міжнародних організацій, таких як Міжнародна морська організація, у координації дій держав та розробці єдиних стандартів поведінки та реагування на загрози, пов'язані з воєнними діями. Забезпечення цих міжнародних зусиль потребує дієвих механізмів юридичного захисту та оперативного вирішення конфліктних ситуацій, що виникають у морських зонах.

Таким чином, сучасне морське право та практика його застосування в умовах військової агресії вимагають глибокого переосмислення та адаптації до нових реалій. Забезпечення правової захищеності, безпеки та стабільності морських перевезень залишається важливим завданням не тільки для України, але й для всієї міжнародної спільноти, яка має спільні інтереси у вільному та безпечному використанні світових океанів.

Ключові слова: морські перевезення, збройний конфлікт, правове регулювання, міжнародне морське право, безпека судноплавства, військові дії, збройний конфлікт, морські коридори, захист морського транспорту, міжнародна співпраця.

Gaponov Oleksandr Oleksandrovych Doctor of Philosophy, General Director, Exclusive Consulting Group LLC, <https://orcid.org/0000-0002-7778-673X>

LEGAL FEATURES OF MARITIME TRANSPORTATION REGULATION IN THE CONDITIONS OF ARMED CONFLICT IN UKRAINE

Abstract. Maritime transportation plays a key role in global trade, facilitating the movement of a significant portion of goods between countries and continents. The conditions of military aggression that Ukraine faces have made serious adjustments to the organization and management of maritime transportation, particularly due to the threats of mining waters and aerial attacks. As a result, international maritime transportation requires additional security measures and new legal approaches to regulation in order to protect sea routes and ensure the safety of shipments.

Legally, this requires the adaptation of existing norms and the introduction of new legislative acts that take into account the peculiarities of a state of war. An important aspect is the interaction of Ukrainian legislation with international maritime law, particularly with the United Nations Convention on the Law of the Sea, which regulates issues of neutrality and the protection of civilian ships in wartime. These measures aim not only to protect the rights of shipowners and crews but also to ensure the continuity of maritime trade routes, which is important for the economies of many countries.

At the same time, there is a need for enhanced international cooperation and solidarity, as the safety of maritime transportation is a common task for all countries involved in international trade. The role of international organizations, such as the International Maritime Organization, in coordinating the actions of states and developing uniform standards of conduct and response to threats associated with military actions becomes crucial. Ensuring these international efforts requires effective legal protection mechanisms and prompt resolution of conflict situations that arise in maritime zones.

Thus, contemporary maritime law and its application in conditions of military aggression require profound rethinking and adaptation to new realities. Ensuring legal protection, security, and stability of maritime transportation remains an important task not only for Ukraine but also for the entire international community, which has common interests in the free and safe use of the world's oceans.

Keywords: maritime transportation, armed conflict, legal regulation, international maritime law, shipping safety, military actions, armed conflict, sea corridors, protection of maritime transport, international cooperation.

Постановка проблеми. У контексті триваючого збройного конфлікту в Україні, морські перевезення виявляються перед значними викликами, які вимагають не лише термінового реагування, але й стратегічних змін у правовому регулюванні. Загрози мінування морських акваторій, ризики повітряних атак, а також порушення міжнародних морських коридорів

країнами-агресорами ставлять під загрозу не тільки безпеку морського транспорту, але й ефективність глобальних логістичних ланцюжків. Ці умови вимагають від України адаптації національного законодавства до викликів воєнного часу та забезпечення сумісності цих змін з міжнародними стандартами. Важливим стає визначення нових правових рамок, які зможуть захистити інтереси не тільки українських судновласників та екіпажів, але й забезпечити належне виконання міжнародних зобов'язань. Основною проблемою залишається відсутність достатньо гнучких та ефективних правових інструментів для реагування на воєнні загрози у морській сфері, що потребує негайного перегляду та оптимізації існуючих законодавчих механізмів.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Багато українських вчених зосереджують свої дослідження на важливих аспектах функціонування та розвитку морської транспортної галузі України. Вони вивчають можливості використання морського потенціалу країни та його роль у створенні стабільних ланцюгів постачань. Ці питання є критичними для розуміння того, як морський транспорт може впливати на економіку та логістику на національному рівні. Сучасний стан та перспективи розвитку морських портів України активно вивчаються вченими. Значний внесок у дослідження зробили Н. Безгулай та С. Крижанівський, які аналізували конкурентні переваги портів як важливі елементи національної інфраструктури. В. Ковалевич та С. Заволока фокусували свої праці на інвестиціях в портову інфраструктуру, пропонуючи моделі для її оптимізації. Проблематика функціонування та розвитку морського транспорту, використання морського потенціалу для створення ефективних логістичних ланцюгів також знайшла відображення в роботах О. Соколової, Е. Лимонова, та інших дослідників.

Мета статті. Дослідження спрямоване на аналіз та вдосконалення правових аспектів регулювання морських перевезень у контексті збройного конфлікту в Україні. Це передбачає ідентифікацію ключових викликів і прогалин у чинному законодавстві, які впливають на безпеку та ефективність морського транспорту під час воєнних дій. Розробка рекомендацій для впровадження змін дозволить захистити інтереси судновласників та екіпажів, забезпечити дотримання міжнародних норм і угод, а також відновити стабільність у морській торгівлі на тлі військових загроз.

Виклад основного матеріалу дослідження. Морські перевезення — це вид транспортних послуг, що включає переміщення товарів та пасажирів по морях і океанах. Цей спосіб транспортування є одним з найстаріших і найважливіших у світовій торгівлі, а також критично важливим для глобальної економіки.

Основні ознаки морських перевезень включають:

морський транспорт дозволяє перевозити великі обсяги товарів, що є непорівнянно з іншими видами транспорту, такими як автомобільний чи авіаційний; порівняно з авіаційними та земельними транспортними послугами, морські перевезення зазвичай пропонують більш низькі вартості на одиницю ваги або об'єму, що робить їх особливо ефективними для масштабних міжнародних торгівельних операцій;

морські маршрути з'єднують порти по всьому світу, забезпечуючи глобальне охоплення і з'єднання між континентами;

морські перевезення можуть включати різні типи вантажів, від сипучих матеріалів до контейнеризованих товарів і небезпечних речовин;

морські маршрути і графіки можуть зазнавати змін або затримок через погодні умови, що робить морські перевезення чутливими до природних факторів;

ефективні морські перевезення вимагають наявності портової інфраструктури, включаючи причали, складські приміщення та логістичні послуги.

Ці особливості роблять морські перевезення важливою частиною світової торговельної системи та міжнародного імпорту та експорту.

Морське право є фундаментальною системою юридичних норм і принципів, яка керує різними аспектами використання світового океану, включаючи як комерційне і військове судноплавство, так і наукові дослідження, добування ресурсів та рибальство. Центральним принципом міжнародного морського права є свобода відкритих морів, яка гарантує всім країнам рівні права на користування океанами.

До важливих джерел міжнародного морського права належать Статут ООН і ряд конвенцій, що були ухвалені у різний час для регулювання морських питань. Серед них:

Женевські конвенції 1958 року, які регулюють питання територіального моря, відкритого моря, континентального шельфу, а також захисту і використання живих морських ресурсів.

Брюссельська конвенція 1910 року та Лондонська конвенція 1954 року (з наступними поправками), які встановлюють правила охорони морського середовища та безпеки судноплавства[1].

Конвенція 1982 року про морське право, підписана більшістю морських держав, регулює широкий спектр питань від судноплавства до розвідки та розроблення морських ресурсів. Ця конвенція також визначає морські зони, правила встановлення морських кордонів, права і обов'язки держав щодо використання морів, а також механізми вирішення спорів[2].

Щодо режиму судноплавства, міжнародне право розрізняє діяльність торгових суден у відкритому морі та територіальних водах, а також в міжнародних протоках і каналах і у портах. Згідно з Женевською конвенцією 1958 року, відкрите море доступне для всіх держав, і жодна країна не може претендувати на ексклюзивне володіння будь-якою його частиною. Судна, що перебувають у відкритому морі, підпорядковуються юрисдикції тієї країни, під прапором якої вони плавають.

Важливість міжнародних протоків, як-от Гібралтарський проток чи Босфор і Дарданелли, залежить від їх міжнародно-правового режиму, встановленого окремими конвенціями, як наприклад Конвенція 1936 року, підписана у Монтре[3], що визначає умови проходу суден через ці стратегічно важливі водні шляхи у мирний час.

Міжнародно-правовий режим важливих каналів, таких як Суецький, Панамський, і Кільський, визначається міжнародними угодами та місцевими

правилами. Прикладом є Панамський канал, де правила проходження регулюються відповідно до американського законодавства та двосторонніми угодами, укладеними між США та іншими країнами. Хоча формально існує принцип свободи проходу для суден будь-якої країни, адміністрація каналу має право обмежити доступ у випадках, наприклад, неналежного санітарного стану або перевезення небезпечних вантажів. Контроль за дотриманням правил у Панамському каналі здійснюється через спеціальну комісію, яка включає представників митних, карантинних та імміграційних служб. Порушення правил може призвести до кримінальної відповідальності капітана та членів екіпажу.

Окрім каналів, конкретний міжнародно-правовий режим також характерний для портів. Згідно з результатами Барселонської конференції «Міжнародна конференція з комунікацій та транзиту» 1921 року (на якій було прийнято Конвенцію та статут про свободу транзиту — цей документ закріплював принцип вільного транзиту товарів через території держав-учасниць без необґрунтованих затримок або обмежень. Він мав на меті забезпечення більш вільного і ефективного переміщення торговельних товарів між країнами та Конвенцію і статут про міжнародний режим морських портів — що забезпечували всім країнам рівний доступ до портів інших країн, що були відкриті для міжнародної торгівлі. Вона також передбачала рівні умови для завантаження і розвантаження суден, а також стягнення портових зборів), флоти всіх країн мають право на вільний доступ до будь-якого відкритого порту. Усі портові збори повинні бути стягнуті на умовах рівності та в розумних межах. Згідно з цими документами, країни-учасниці зобов'язуються забезпечити вільний доступ до своїх портів для внутрішніх та іноземних суден, а також рівні умови для їх обслуговування, включаючи завантаження, розвантаження і стягнення мит. Ці положення сприяли розвитку міжнародної торгівлі, забезпечуючи рівні можливості для всіх країн у використанні глобальної інфраструктури морських перевезень.

Загальні засади діяльності про перевезення закріплені Законом України «Про транспорт» від 10 листопада 1994 р. У ст. 6 цього Закону вказується, що перевезення пасажирів, вантажів, багажу й пошти, надання інших транспортних послуг, експлуатацію та ремонт шляхів здійснюють залізниці, пароплавства, порти (пристані), автомобільні, авіаційні, дорожні підприємства, якщо це передбачено їхніми статутами. Саме важливість транспортних послуг для держави обумовлює певну долю втручання державних органів в організацію перевезень також через систему сертифікації як самих транспортних засобів, так і транспортних послуг. Такі заходи стали вельми актуальними у зв'язку із загибеллю людей при експлуатації на морських лініях України зношених кораблів. Як транспортні перевізні засоби, так і діяльність перевізника підлягають контролю. Це є одним із напрямків внутрішніх функцій і завдань держави [4].

Кодекс торговельного мореплавства України визначає основні принципи регулювання торговельного мореплавства країни. Регулює питання

інтеграції транспортного комплексу України в європейські та світові транспортні системи. Це включає забезпечення рівних умов для розвитку транспортних підприємств різних форм власності, координацію роботи різних видів транспорту, а також створення єдиної транспортної системи. Крім того, регулювання торговельного мореплавства включає контроль за дотриманням екологічних стандартів. Транспортні засоби, які негативно впливають на довкілля, не допускаються до експлуатації. У разі заподіяння шкоди довкіллю, передбачено стягнення компенсації з винних сторін. Також у сфері морських перевезень важливе місце займають договори про перевезення вантажів[5]. Договір морського перевезення вантажу в праві України має єдині економічні, історичні і правові корені з іншими договірними інститутами. Договір морського перевезення вантажу не є самоціллю, а лише формою підприємницьких за своєю суттю відносин. Його предмет — транспортні послуги перевізника — є товаром, що має споживчі властивості. Чим вищий рівень останніх (а при морських перевезеннях це їх безпечність та культура), тим краще розвивається транспортна інфраструктура і підвищується конкурентоздатність.

Регулювання договорів морського перевезення вантажів в Україні здійснюється на основі Цивільного кодексу України, який визначає загальні принципи договірних відносин, і доповнюється спеціалізованими нормами в Кодексі торговельного мореплавства України. Це спеціалізоване законодавство враховує особливості морського транспорту і призначене для уточнення та деталізації правових аспектів, які можуть не бути повністю покриті загальними нормами Цивільного кодексу.

Кодекс торговельного мореплавства України включає конкретні положення, що регулюють морські перевезення, та фрахтування суден. Ці норми встановлюють рамки для моделі договорів морського перевезення, забезпечуючи базові права та обов'язки сторін - вантажовідправників та перевізників. Стандартні форми договорів, або проформи, дозволяють забезпечити юридичну точність і узгодженість вимог між учасниками перевезення.

Важливою особливістю морського перевезення в Україні є його взаємодія з міжнародними нормами і конвенціями. Це забезпечує, що українське законодавство у сфері морських перевезень відповідає міжнародним стандартам і практикам, сприяючи таким чином інтеграції національної транспортної системи в глобальний морський простір.

Отже, у правовому регулюванні морських перевезень в Україні можна виокремити кілька основних рівнів:

1. Міжнародно-правовий рівень, базується на міжнародних конвенціях, що стосуються морського права. Конвенції поділяються на ті, що були ратифіковані Україною та активно використовуються в юридичній практиці, та на ті, які формально не ратифіковані, але їхні положення можуть дотримуватися учасниками зовнішньоекономічних відносин на практиці через їх значення у міжнародній торгівлі.

2. Національний рівень, основу складають кодифіковані законодавчі акти, такі як Цивільний кодекс України, Кодекс торговельного мореплавства України, Господарський процесуальний кодекс, та Цивільно-процесуальний кодекс. Це законодавство регулює загальні умови та процедури, пов'язані з морськими перевезеннями, включаючи становище і права сторін договору, відповідальність перевізника, та інші аспекти, що впливають на виконання перевезень.

3. Локальний рівень, включає нормативні акти, прийняті окремими перевізниками або їх асоціаціями. Це можуть бути внутрішні правила або стандарти, які регулюють конкретні аспекти перевезень для певного перевізника чи групи перевізників. Також до цього рівня належать і специфічні договори про морське перевезення вантажу, які деталізують права та обов'язки сторін у конкретних перевезеннях.

Кожен з цих рівнів взаємодіє та доповнює один одного, забезпечуючи комплексний правовий механізм для регулювання морських перевезень в Україні. Це сприяє створенню прозорого та ефективного правового поля для всіх учасників морського транспортного процесу, від міжнародних перевізників до місцевих операторів.

В умовах збройного конфлікту, морські перевезення в Україні набули особливої ваги та складності, оскільки питання безпеки стало критично важливим. З початком війни, морська логістика та транспортування товарів, особливо зерна, стали складнішими через ризики, пов'язані з воєнними діями та можливими обмеженнями у доступі до морських шляхів.

Для забезпечення безпечного експорту важливих аграрних продуктів, таких як зерно, були розроблені міжнародні угоди, зокрема ініціатива щодо зернового коридору. Ця угода передбачала створення безпечних умов для проходження суден через Чорне море. В контексті цієї ініціативи, уряд України активно брав участь у багатосторонніх переговорах та прагнув до вироблення відповідних міжнародних процедур та умов. Відповідно до постанови Кабінету Міністрів України від 22 липня 2022 року № 626-р[6], була делегована українська делегація для участі в переговорах із підготовки та узгодження проекту цієї ініціативи [7].

Ці заходи мали на меті не тільки підтримувати економіку України через забезпечення виходу на міжнародні ринки її основних експортних товарів, але й гарантувати міжнародну продовольчу безпеку в умовах глобальних викликів. Окрім цього, такі міжнародні угоди допомагали підкреслити значення правових механізмів у регулюванні морських перевезень, які стали ключовими у контексті ведення збройних конфліктів та їх впливу на міжнародну торгівлю.

Висновки. В умовах воєнного конфлікту, Україна демонструє важливість міжнародної співпраці та правових механізмів для підтримання критично важливих економічних процесів, зокрема морських перевезень. Створення міжнародних коридорів, як-от зерновий коридор, слугує не тільки забезпеченню економічної стабільності України, а й підтримці глобальної продовольчої безпеки.

Ефективна реалізація таких ініціатив вимагає гнучкості, адаптації законодавства та активної участі у міжнародних переговорах. Заходи, вжиті Україною для забезпечення безпеки морських перевезень, підкреслюють значення правової регламентації в умовах кризи. Така практика свідчить про глибоке розуміння Україною важливості морського транспорту в економічному та соціальному розвитку країни та світу.

Література:

1. Лондонська конвенція URL: <https://uk.wikipedia.org/>
2. Про ратифікацію Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року та Угоди про імплементацію Частини XI Конвенції Організації Об'єднаних Націй з морського права 1982 року. Закон України від 3 червня 1999 року N 728-XIV. URL: Відомості Верховної Ради України. 1999. N 31. Ст.254
3. Конвенція про режим проток. Дата набуття чинності для України: 03квітня1992 URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995>
4. Про транспорт. Закон України від 10 листопада 1994 р. № 232/94 URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/232/94-вр>
5. Кодекс торговельного мореплавства України від 23 травня 1995 року № 176/95-ВР URL: Відомості Верховної Ради України. 1995. №№ 47, 48, 49, 50, 51, 52, Ст.349
6. Про делегацію Уряду України для участі у багатосторонніх переговорах з підготовки та узгодження проекту Ініціативи щодо безпечного транспортування зерна та продуктів харчування з українських портів. Постанова Кабінету Міністрів України від 22 липня 2022 р. № 626-р URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/626-2022-%D1%80#Text>
7. Годованець О. В. Митний контроль: сутність та економічний зміст. Науковий вісник Херсонського державного університету. Економічні науки. Вип. 20, ч. 1. Херсон, 2016. С. 159-163

References:

1. Londonska konventsiiia [London Convention] Retrieved from <https://uk.wikipedia.org/> [in Ukrainian]
2. Zakon Ukrainy Pro ratyfikatsiiu Konventsii Orhanizatsii Obiednanykh Natsii z morskoho prava 1982 roku ta Uhody pro implementatsiiu Chastyny XI Konventsii Orhanizatsii Obiednanykh Natsii z morskoho prava 1982 roku [Law of Ukraine On the ratification of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea and the Agreement on the Implementation of Part XI of the 1982 United Nations Convention on the Law of the Sea] vid 3 chervnia 1999 roku N 728-XIV. URL: Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy. 1999. N 31. St.254 [in Ukrainian]
3. Konventsiiia pro rezhym protok [Convention on the Straits Regime]. Data nabuttia chynnosti dlia Ukrainy: 03 kvitnia 1992 Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995> [in Ukrainian]
4. Zakon Ukrainy Pro transport [Law of Ukraine About transport] vid 10 lystopada 1994 r. № 232/94 Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/232/94-вр> [in Ukrainian]
5. Kodeks torhovelnogo moreplavstva Ukrainy [Merchant Shipping Code of Ukraine] vid 23 travnia 1995 roku № 176/95-VR. Vidomosti Verkhovnoi Rady Ukrainy - Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 1995. №№ 47, 48, 49, 50, 51, 52, St.349 [in Ukrainian]
6. Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy Pro delehatsiiu Uriadu Ukrainy dlia uchasti u bahatostoronnikh perehovorakh z pidhotovky ta uzghodzhennia proektu Initsiatyvy shchodo bezpechnoho transportuvannia zerna ta produktiv kharchuvannia z ukrainskykh portiv [Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine About the delegation of the Government of Ukraine to participate in multilateral negotiations on the preparation and coordination of the draft Initiative on the safe transportation of grain and food products from Ukrainian ports] vid 22 lypnia 2022 r. № 626-r Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/626-2022-%D1%80#Text> [in Ukrainian]
7. Godovanets O. V. Customs control: essence and economic meaning. Scientific Bulletin of Kherson State University. Economic sciences. Vol. 20, part 1. Kherson, 2016. P. 159-163

УДК 343.431

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-501-511](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-501-511)

Градецька Наталія Миколаївна кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри соціально-гуманітарних та правових дисциплін, Київський інститут Національної гвардії України, вул. Оборони Києва 7, м. Київ, 03179, тел.: (067) 184-50-27, <https://orcid.org/0000-0002-5903-9829>

МІЖНАРОДНЕ СПІВРОБІТНИЦТВО В ПРОТИДІІ ТОРГІВЛІ ЛЮДЬМИ

Анотація. В статті розглянуто теоретичні аспекти торгівлі людьми, мета і форми прояву цього злочину та запропоновано напрями удосконалення міжнародного співробітництва щодо протидії торгівлі людьми.

Констатовано, що торгівля людьми сьогодні досягла грандіозних масштабів свого поширення, що змушує говорити про неї як про глобальну проблему, яка не має національних кордонів. Торгівля людьми визнана транснаціональним злочином, що вчиняється з метою отримання вигоди (прибутку), а експлуатація – це швидше інструмент, який використовується для отримання вигоди і забезпечується шляхом введення людини у певний стан, що дозволяє її експлуатувати.

Ринковий, високоприбутковий та латентний характер торгівлі людьми, використання сучасних технологій, здатність швидко пристосовуватися до нових реалій життя, на жаль, не дають змоги фахівцям реально оцінити масштаби її поширення. Офіційні дані не враховують латентності такого злочину, яка є дуже високою. Чинником латентності торгівлі людьми є інертність жертв, рівень якої залежить від тієї чи іншої форми експлуатації людини. Експлуатація може відбуватись у різних формах: трудова експлуатація; сексуальна експлуатація, примусове жебрацтво; примусове втягнення у злочинну діяльність та збройні конфлікти; торгівля людьми з метою вилучення органів, примусового сурогатного материнства тощо.

Розглянуто роль міжнародних організацій в протидії торгівлі людьми. Зазначено, що міжнародним співтовариством було розроблено принцип «п'яти Р» : Prevention, Protection, Prosecution, Punishment and Partnerships. Це єднання до єдиної системи таких заходів, як профілактика або попередження торгівлі людьми, захист жертв і свідків, переслідування злочинців, покарання та кримінальна відповідальність за діяльність такого роду, партнерство та співробітництво на всіх рівнях.

Для вирішення проблеми торгівлі людьми необхідна координація всіх сил у глобальному масштабі, оскільки це проблема комплексного характеру, яка поєднує економічні, соціальні, політичні, духовні, культурні та інші фактори.

Ключові слова: торгівля людьми, детермінанти, латентність, протидія, форми експлуатації, міжнародні організації.

Gradeckaja Nataliia Mykolaivna Phd in Law, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Social, Humanitarian and Legal Disciplines, Kyiv Institute of the National Guard of Ukraine, 7 Oborony Kyieva St., Kyiv, 03179, tel.: (067)-184-50-27, <https://orcid.org/0000-0002-5903-9829>

INTERNATIONAL COOPERATION AGAINST HUMAN TRAFFICKING

Abstract. The article examines the theoretical aspects of human trafficking, its purpose and forms and suggests directions for improving international cooperation in human trafficking prevention.

Human trafficking today has reached the grandiose scale of its spread, which forces us to talk about it as a global problem of the 21st century, which has no national borders.

It is noted that human trafficking is recognized as a transnational crime. Human trafficking occurs for the purpose of obtaining benefit (profit), and exploitation is rather a tool used to obtain a benefit and is provided by putting a person in a certain state that allows him to be exploited.

The market-based, highly profitable and latent nature of human trafficking, the ability to quickly adapt to new realities of life, unfortunately, do not allow specialists to realistically assess the extent of its spread. An important factor in the latency of human trafficking is the inertia of the victims of the crime in question. The factors of this inertia depend on one or another form of human exploitation.

Human trafficking can take place in various forms: labor exploitation; sexual exploitation, use in prostitution and porn business; forced begging; forced involvement in criminal activities and armed conflicts; human trafficking for the purpose of organ harvesting, forced surrogacy, etc.

The role of international organizations in combating human trafficking is considered. It is noted that the international community has developed the "five P" principle: Prevention, Protection, Prosecution, Punishment and Partnerships. This is the unification of a single system of measures such as prevention or prevention of human trafficking, protection of victims and witnesses, prosecution of criminals, punishment and criminal responsibility for activities of this kind, partnership and cooperation at all levels.

The increase in the level of organized crime in the field of human trafficking requires streamlining of national and international legislation in accordance with the social changes that have taken place in recent years.

Keywords: human trafficking, determinants, latency, resistance, forms of exploitation, international organizations.

Постановка проблеми. У сучасних умовах, торгівля людьми, незважаючи на зусилля державних органів, міжнародних та неурядових організацій, залишається однією з найгостріших проблем.

Збройні конфлікти підвищують ризики торгівлі людьми. Після початку повномасштабної війни в Україні та загострення конфлікту на Близькому Сході зафіксовано різке зростання випадків торгівлі людьми. Так, в Україні з 24 лютого 2022 року по жовтень 2023-го виявлені 264 кримінальні правопорушення за ознаками статті про торгівлю людьми, підозри оголошені 169 особам. Також протягом 2022–2023 років у кримінальних провадженнях щодо торгівлі людьми потерпілими визнані 215 людей, 23 з них – діти [1].

Враховуючи значний ступінь суспільної небезпеки злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, та їх достатню розповсюдженість виникає нагальна потреба дослідження питання удосконалення напрямів протидії торгівлі людьми як на національному, так і міжнародному рівнях.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В українській правовій науці розв'язанню проблем протидії торгівлі людьми у своїх наукових публікаціях приділили увагу Ю.В. Александров, О.М. Бандурка, Ю.В. Баулін, Т.В. Варфоломєєва, Т.І. Возна, В.В. Голіна, Н.О. Гуторова, І.М. Даньшин, Т.А. Денисова, Л.Д. Єрохіна, В.О. Іващенко, В.А. Козак, В.П. Корж, М.Й. Коржанський, В.М. Куц, Я.Г. Лизогуб, А.А. Музика, О.В. Наден, А.М. Орлеан, І.Г. Поплавський, Є.Л. Стрельцов, П.П. Сердюк, М.І. Хавронюк, С.Д. Шапченко та ін. У зарубіжній науковій літературі проблеми торгівлі людьми розкрито у працях таких дослідників, як К. Брюкерт, К. Парент, Дж. Пікареллі, К. Маккабе тощо. Незважаючи на значну наукову розробку рекомендацій щодо удосконалення напрямів протидії торгівлі людьми це питання залишається актуальним.

Метою статті є розгляд теоретичних аспектів торгівлі людьми, та обґрунтування пріоритетних напрямів удосконалення державних заходів та заходів міжнародного співробітництва щодо протидії торгівлі людьми.

Виклад основного матеріалу. Торговля людьми сьогодні досягла грандіозних масштабів свого поширення, що змушує говорити про неї як про глобальну проблему ХХІ ст., яка не має національних кордонів.

Торговля людьми визнана транснаціональним злочином, який, згідно з даними експертів ООН, за рівнем прибутковості займає третє місце у світі після торгівлі наркотиками і зброєю. Щорічний прибуток від торгівлі людьми за останні 15 років зріс до 150 мільярдів доларів. Отже, торгівля людьми стала швидкою і дуже прибутковою діяльністю для транснаціональної організованої злочинності.

Загалом, за оцінками ОБСЄ, у всьому світі жертвами торгівлі людьми стають 25-27 мільйонів осіб, при цьому лише 10 тисяч випадків потрапляють у поле зору правоохоронних органів і менше 1% жертв можуть бути ідентифіковані. Це свідчить про те, що злочинці, які займаються торгівлею людьми, переважно залишаються безкарними [2].

Групою експертів з питань протидії торгівлі людьми (ГРЕТА) було констатовано загальну для всіх держав-членів Ради Європи тенденцію до розширення масштабів торгівлі людьми та їх експлуатацію. За даними Держдепартаменту США, масштаби транснаціональної торгівлі людьми становлять від 600 до 800 тис. осіб на рік. Центр безпеки людини (Ванкувер, Канада) з урахуванням внутрішньої торгівлі людьми в різних країнах оцінює кількість жертв цього злочину в 4 млн. осіб. Згідно з дослідженнями Міжнародної організації праці (МОП) в будь-який момент часу у світі в сучасному рабстві знаходиться 20,9 млн. осіб, причому 880 тис. – у Європейському союзі [3].

Окремо слід виділити торгівлю дітьми, оскільки діти займають велику частку у масштабах торгівлі людьми. При цьому, 65 % постраждалих складають дівчатка, а 35 % – хлопці. Основними формами експлуатації дітей є сексіндустрія та примусове жебрацтво. Проблема торгівлі дітьми складніша, адже доросла людина може постояти за себе, у порівнянні із дитиною. Дорослим легше заявити про свою проблему, в той же час діти інколи не розуміють що з ними відбувається, саме тому залишаються невидимими для соціальних служб та кримінального законодавства [4, с. 220–225].

Ринковий, високоприбутковий та латентний характер торгівлі людьми, використання новітніх технологій, здатність швидко пристосовуватися до нових реалій життя, на жаль, не дають змоги фахівцям реально оцінити масштаби її поширення. Важливим фактором латентності торгівлі людьми є інертність жертв злочину. При цьому, за нашими спостереженнями, чинники цієї інертності залежать від тієї чи іншої форми експлуатації людини. Так, у разі сексуальної експлуатації жертви часто не бажають звертатись до правоохоронних органів, оскільки соромляться визнати, що займалися проституцією, до того ж в абсолютній більшості випадків цілком добровільно. Деякі потерпілі не заявляють у правоохоронні органи про те, що стали жертвою торгівлі людьми, оскільки не вірять, що правоохоронці зможуть їм допомогти (тим більше, якщо стали жертвою експлуатації за кордоном). Інертність жертв торгівлі людьми, вчиненої з метою примусового втягнення у зайняття жебрацтвом, пов'язана, зокрема, з їхнім низьким рівнем освіти та правової свідомості, зловживанням алкоголем, відсутністю визначеного місця проживання, інвалідністю тощо. У матеріалах кримінальних проваджень трапляються відомості про те, що потерпілі від вказаного діяння не бажали звертатися до правоохоронних органів, до цього їх спонукали родичі, друзі чи й самі правоохоронці. Одним із важливих факторів латентності торгівлі людьми є те, що жертви розглядуваного злочину нерідко потрапляють до чужої країни, мови та місцевих особливостей якої не знають. Стан справ ще більше ускладнюється, якщо особа перебуває в певній державі нелегально (зазначимо, що у жертв, як правило, забирають паспорти) або ж якщо зайняття проституцією у цій країні є кримінально караним. Зауважимо також, що в

матеріалах кримінальних проваджень трапляється інформація про жертв, які опинившись у ситуації торгівлі людьми, зуміли повідомити про це правоохоронні органи, однак ті були інертними і не реагували належним чином [5, с. 7–15].

Юридичне документування випадків торгівлі людьми є необхідним для подальшого притягнення винних до відповідальності та забезпечення справедливості. Проблемним є питання документування фактів торгівлі людьми, що обумовлюються, насамперед, такими чинниками: злочин може вчинятися на території декількох країн; зазвичай високий рівень конспірації злочинної діяльності, створення легально діючих організацій по працевлаштуванню, модельних та шлюбних агенції тощо; задіяно велику кількість осіб в злочинній схемі та наявність корумпованих зав'язків, які намагаються чинити опір правоохоронним органам; виявлення осіб та фактів, які можуть свідчити про підготовку, або вчинення зазначеного злочину, що пов'язано з тим, що в процесі експлуатації потерпілі піддаються впливу і інших форм злочинної діяльності, що призводить до досить високого рівня латентності; проблема налагодження взаємодії та обміну інформацією між правоохоронними органами держав на території яких вчиняється злочин [6, с. 212–213].

Відповідно до даних *Міжнародної організації з міграції* (МОМ) у 2023 році більшість жертв торгівлі людьми постраждали від примусової праці, що складає 81%, від сексуальної експлуатації – 9%, від примусового залучення до злочинної діяльності – 3%, від примусового втягнення у військовий конфлікт – 2%, рабство – 2%, від примусового жебракування – 1%. Саме вербування проходило у більшості випадках через друзів або світські заходи (17%), під час міграції або на шляху переміщення (15%), через інтернет-оголошення (14%), на робочому місці (7%) та через соціальні мережі (6%) [7].

Торгівля людьми відбувається з метою отримання вигоди (прибутку), а експлуатація – це швидше інструмент, який використовується для отримання вигоди і забезпечується шляхом введення людини у певний стан, що дозволяє її експлуатувати в тій чи іншій формі.

В більшості випадків торгівля людьми базується на фундаменті нелегальної міграції, яка має деякі риси, притаманні і торгівлі людьми. Серед них варто вказати такі: 1) обов'язкова наявність посередника, контрабандиста, який організовує перетин кордону, але не надає такого широкого кола послуг, як торговці людьми; 2) нелегальність перетину всіх міжнародних кордонів в обхід прикордонного контролю, на відміну від торгівлі людьми, яка допускає і легальний шлях перетину кордонів; 3) добровільність переміщень людей; 4) отримання прибутку з тих грошей, які нелегальний мігрант платить контрабандисту. Незаконно ввезених мігрантів можуть пізніше обманом або примусом піддавати експлуатації, в результаті вони стають жертвами торгівлі людьми.

У Методичних рекомендаціях ООН з питань боротьби з торгівлею людьми акцентується увага на тому, що фактично співробітникам правозастосовних органів та організаціям, які надають допомогу жертвам, часто буває важко визначити, чи належить той чи інший конкретний випадок до незаконного ввезення мігрантів або є торгівлею людьми. Практичний досвід працівників правоохоронних органів свідчить про те, що співробітники використовують спочатку зібрані свідоцтва для порушення слідства у справі про незаконне ввезення мігрантів, яке пізніше, з отриманням додаткових доказів, перекваліфіковують у справу про торгівлю людьми [8].

Для вироблення оптимальної стратегії протидії торгівлі людьми необхідно виявлення та з'ясування детермінант, що обумовлюють її існування. Детермінанти торгівлі людьми є комплексними та взаємопов'язаними. До внутрішніх чинників торгівлі людьми можна віднести: соціальна нерівність та низький рівень життя населення; насильство в сім'ї та інші прояви гендерної нерівності; девіантна поведінка членів сім'ї (вживання алкоголю, наркотичних речовин тощо); викривлення моральних цінностей та відсутність духовних принципів певної частини населення; привабливість та безпека життя за кордоном та погана обізнаність громадян щодо можливостей працевлаштування і перебування за кордоном та їх наслідки тощо. До зовнішніх чинників торгівлі людьми належать наступні: спрощення можливостей для переїзду (переміщення); лояльність або навіть легалізація законодавства до заняття проституцією у багатьох країнах світу; попит на низькооплачувану працю та комерційну сексуальну експлуатацію, особливо дітей; затребуваність праці в галузях, де основна частина населення не бажає працювати через низку причин, зокрема небезпечні умови праці тощо [7].

Світова спільнота без заперечень визнала особливу небезпеку досліджуваного злочину та неможливість подолання цієї проблеми зусиллями окремих країн. У 2000 році Генеральною Асамблеєю ООН було прийнято Конвенцію проти транснаціональної організованої злочинності та Протокол, що доповнює її, «Про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками й дітьми, і покарання за неї». Прийняття цих документів можна вважати значним прогресом у протидії торгівлі людьми.

Протокол є основним сучасним міжнародним документом, спрямованим на боротьбу з торгівлею людьми і містить найповніше визначення цього злочину: «Торгівля людьми означає здійснювані з метою експлуатації: вербування, перевезення, передачу, приховування або одержання людей шляхом загрози силою чи її застосування або інших форм примусу, викрадення, шахрайства, обману, зловживання владою або уразливістю положення, або шляхом підкупу, у вигляді платежів чи вигоди, для одержання згоди особи, яка контролює іншу особу. Експлуатація включає, як мінімум, експлуатацію проституції інших осіб або інші форми сексуальної експлуатації, примусову працю або послуги, рабство або звичаї, подібні з рабством,

підневільний стан або вилучення органів» [9, с. 27]. Протокол було прийнято в м. Палермо (Італія) та підписано 124 державами світу. Україна ратифікувала «Палермський протокол» 21 травня 2004 року. Так, згідно зі ст. 2 «Палермського протоколу», держави, які ратифікують цей Протокол, зобов'язані: попереджати торгівлю людьми та боротися з нею; захищати та допомагати постраждалим від такої торгівлі; заохочувати співпрацю між державами-учасниками.

Протидія торгівлі людьми вимагає активізації міжнародного співробітництва. У світовому русі боротьби проти торгівлі людьми можна виділити три чинні суб'єкти: державні органи різних країн, неурядові некомерційні організації, міжнародні організації.

Державні органи окремих держав мають можливість створювати ефективні, цілеспрямовані стратегії протидії та боротьби з торгівлею людьми шляхом тісної взаємодії з регіональними та місцевими органами влади та населенням, включаючи громадські організації, колишніх жертв та інших осіб, які працюють на місцях. Успішне виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, значною мірою залежить від постійного вдосконалення професійної майстерності працівників оперативних і слідчих підрозділів, від оволодіння ними науковими методами виявлення та розкриття злочинів.

Проте, державні органи окремих держав, які покликані боротися з торгівлею людьми, не завжди спроможні адекватно протидіяти цьому прогресуючому виду злочинів із таких причин: правове забезпечення протидії торгівлі людьми потребує постійного пристосування до швидкозмінних вимог злочинного середовища; недостатнє фінансове та технічне забезпечення правоохоронних органів; відсутній механізм скоординованих оперативно-розшукових заходів взаємодії і правоохоронних органів між собою, і здійснення оперативно-розшукових дій з правоохоронними органами зарубіжних країн. Успішне виявлення та розслідування злочинів, пов'язаних із торгівлею людьми, значною мірою залежить від постійного вдосконалення професійної майстерності працівників оперативних і слідчих підрозділів, від оволодіння ними науковими методами виявлення та розкриття злочинів.

Активну роботу у протидії торгівлею людьми здійснюють неурядові організації (НУО). Наприклад, Рада з прав людини відіграла важливу роль у спостереженні за розробкою проекту Протоколу ООН про торгівлю людьми, сприяла тому, що до проекту було включено положення про захист жертв торгівлі людьми та враховано загальноприйняті норми прав людини.

Нагляд за дотриманням прав людини (Human Rights Watch), Організація за загальне виживання (Global Survival Network, GSN), Організація проти торгівлі жінками (Foundation for Trafficking in Women, STW), Світовий альянс боротьби з торгівлею жінками (Global Alliance Against Traffick in Women, GATW), Група з прав людини (Human Rights Law Group) і Ла Страда (La Strada) ведуть активну діяльність щодо протидії торгівлі людьми.

На місцевому та регіональному рівнях НУО відіграли ключову роль у підвищенні обізнаності населення про проблему торгівлі людьми та забезпеченні підтримки жертвам торгівлі людьми та іншим уразливим групам.

У багатьох державах-учасниках ОБСЄ місцеві НУО є єдиними організаціями, які проводять просвітницьку роботу з населенням та інформують про загрозу торгівлі людьми, і єдиними, хто забезпечує безпосередню допомогу жертвам. Зокрема, спеціалізовані НУО, такі як La Strada (Польща, Чехія, Болгарія та Україна), Phoenix (Німеччина), STV (Нідерланди) та Рауоке (Бельгія), зробили величезний внесок у боротьбу з торгівлею людьми у своїх країнах. Для ефективної протидії цій проблемі було запропоновано моделі співробітництва державних органів, громадських та міжнародних організацій. Міжнародним співтовариством було розроблено принцип «п'яти Р»: Prevention, Protection, Prosecution, Punishment and Partnerships. Це єднання до єдиної системи таких заходів, як профілактика або попередження торгівлі людьми, захист жертв і свідків, переслідування злочинців, покарання та кримінальна відповідальність за діяльність такого роду, партнерство та співробітництво на всіх рівнях.

Високо оцінюючи діяльність міжнародних, регіональних та місцевих НУО, слід констатувати, що у сучасному світі протидіяти торгівлі людьми неможлива без тісної співпраці між країнами та їх правоохоронними органами. Беручи до уваги важливість міждержавного співробітництва в такій сфері, виділимо основні напрями і форми такої співпраці: розвиток нормативно-правової бази співробітництва щодо боротьби з торгівлею людьми; гармонізація національного та міжнародного законодавства у цій галузі; здійснення узгоджених заходів для виконання положень конвенцій ООН, інших міжнародних договорів, спрямованих на протидію та боротьбу з торгівлею людьми; аналіз стану і динаміки злочинності, пов'язаної з торгівлею людьми, та результатів боротьби з нею; удосконалення механізмів взаємодії правоохоронних органів, органів прикордонного та міграційного контролю, соціального забезпечення, охорони здоров'я та освіти, неурядових та інших організацій для вжиття узгоджених заходів щодо протидії торгівлі людьми, особливо це стосується жінок та дітей; створення єдиної бази даних щодо транснаціональних злочинних груп, їхніх лідерів, юридичних та фізичних осіб, причетних до торгівлі людьми, а також про зниклих осіб, які, ймовірно, стали жертвами торгівлі людьми; вжиття заходів щодо забезпечення ефективного захисту жертв торгівлі людьми і навіть їх реабілітації тощо [10; 11].

Для вирішення проблеми торгівлі людьми необхідна координація всіх сил у глобальному масштабі, оскільки це проблема комплексного характеру, яка поєднує економічні, соціальні, політичні, духовні, культурні та інші фактори.

Висновки. Міжнародні організації та уряди різних країн активно працюють над створенням програм, політики, нових законів та механізмів, що спрямовані на протидію цьому явищу.

Торгівля людьми – це незаконне ввезення до країни мігрантів для некваліфікованої низькооплачуваної роботи в майстернях, удома чи в сільському господарстві, примусовий чи фіктивний вступ до шлюбу, а також купівлю та продаж для роботи в сексіндустрії, втягнення у злочинну діяльність, залучення в боргову кабалу, усиновлення (удочеріння) в комерційних цілях, використання у збройних конфліктах або для трансплантації органів тощо.

Удосконалення заходів протидії торгівлі людьми доцільно починати з подолання нелегальної міграції, і має бути пов'язано з удосконаленням положень чинного законодавства щодо форм і методів контролю за міграційними процесами, підвищення якості прикордонного режиму на традиційних шляхах нелегальної міграції.

З метою підвищення ефективності протидії та боротьби з торгівлею людьми доцільно посилити професійну підготовку та спеціалізацію співробітників різних відомств та громадянського суспільства, залучених до цієї сфери, включаючи соціальних працівників, психологів, представників місцевої спільноти. Необхідно виробити певну стратегію щодо встановлення та розвитку міжнародного співробітництва в галузі боротьби з транснаціональною організованою злочинністю, у тому числі торгівлею людьми, особливо з країнами транзиту та прийому, створення більш оперативних та ефективних міжнародних, регіональних та національних механізмів з виявлення та переслідування злочинців у галузі торгівлі людьми та експлуатації.

Література:

1. Марків Н. Українська поліція – проти торгівлі людьми: скільки справ розкрито від початку повномасштабної. Вечірній Київ. 2023. URL: <https://vechirniy.kyiv.ua/news/91863/> (дата звернення 18.05.2024).
2. Чигрин О. Сучасне рабство: як повномасштабна війна вплинула на торгівлю людьми в Україні. Українська правда. 2023. URL: https://www.pravda.com.ua/archives/date_04042023/ (дата звернення 18.05.2024).
3. Державна доповідь «Про стан реалізації державної політики у сфері протидії торгівлі людьми та стан дотримання Україною міжнародних домовленостей у цій сфері (за підсумками 2019 року)». <https://dismp.gov.ua/dopovid-i2015/> (дата звернення 19.05.2024).
4. Калько І. Р. Попередження торгівлі людьми в контексті безпековості ринку праці. *Вісник студентського наукового товариства Донецького національного університету імені Василя Стуса*. Том 1. Вінниця: ДонНУ імені Василя Стуса, 2021. Вип. 13. Т. 1. С. 220–225.
5. Андрушко А. В. Сучасний стан і ключові тенденції торгівлі людьми в Україні. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Юридичні науки*. 2020. Т. 31(70). Ч. 3. № 2. С. 7–15.
6. Шинкаренко І. І., Чернишенко О. Є. Сучасні проблеми протидії торгівлі людьми в Україні. Сучасні проблеми правового, економічного та соціального розвитку держави: тези доп. Міжнар. наук.-практ. конф. (м. Харків, 30 листоп. 2018 р.) / МБС України, Харків. Нац. ун-т внутр. справ; Консультат. місія Європейського Союзу. Харків, 2018. С.212–213.
7. Trafficking in persons: IOM UKRAINE caseload (January-December 2023). Retrieved from: URL: https://stoptrafficking.org/themes/single_front_page/mom/statistics-ptl-en.pdf (дата звернення 20.05.2024).

8. Міграційне право України : підручник / С.М. Гусаров, А.Т. Комзюк, О.Ю. Салманова та ін. Харків : Дім реклами, 2016. 296 с.

9. Протокол про попередження і припинення торгівлі людьми, особливо жінками і дітьми, і покарання за неї, що доповнює Конвенцію Організації Об'єднаних Націй проти транснаціональної організованої злочинності, прийнятий резолюцією 5/25 Генеральної Асамблеї від 15.11.2000 р. URL : https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/%20995_791#Text (дата звернення 20.05.2024).

10. Швець Д. В. Ризики торгівлі людьми в контексті війни Росії проти України. Протидія кіберзлочинності та торгівлі людьми : зб. матеріалів Міжнар. наук.-практ. конф. Харків : ХНУВС, 2022. С. 13–14. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/items/6e35fd9e-daaa-4000-bcd6-1d0f68f15a23> (дата звернення 20.05.2024).

11. Бережнюк І. Г. Митне регулювання України: національні та міжнародні аспекти: монографія. Дніпропетровськ: Академія митної служби України, 2009. 543 с.

References

1. Markiv, N. (2023). Ukrainska politsiia – proty torhivli liudmy: skilky sprav rozkryto vid pochatku povnomasshtabky [Ukrainian police – against human trafficking: how many cases have been solved from the beginning full-scale]. Vechirnyi Kyiv. Retrieved from <https://vechirnyi.kyiv.ua/news/91863/> [in Ukrainian].

2. Chyhryn, O. (2023). Suchasne rabstvo: yak povnomasshtabna viina vplynula na torhivliu liudmy v Ukraini [Modern Slavery: How Full-Scale War Affected Human Trafficking in Ukraine]. Ukrainska pravda. Retrieved from https://www.pravda.com.ua/archives/date_04042023/ [in Ukrainian].

3. Derzhavna dopovid «Pro stan realizatsii derzhavnoi polityky u sferi protydii torhivli liudmy ta stan dotrymanna Ukrainoiu mizhnarodnykh domovenosti u tsii sferi (za pidsumkamy 2019 roku)» [On the state of implementation of state policy in the field of combating human trafficking and the state of Ukraine's compliance with international agreements in this field (according to the results of 2019)]. Retrieved from <https://dismp.gov.ua/dopovid-i2015/> [in Ukrainian].

4. Kalko, I.R. (2021). Poperedzhennia torhivli liudmy v konteksti bezpekovosti rynku pratsi [Prevention of human trafficking in the context of labor market security]. Visnyk studentskoho naukovohto tovarystva Donetskoho natsionalnoho universytetu imeni Vasylia Stusa. - *Bulletin of the student scientific society of Donetsk National University named after Vasyl Stus*, Vol.13. Part 1, 20-25 [in Ukrainian].

5. Andrushko, A.V. (2020). Suchasnyi stan i kliuchovi tendentsii torhivli liudmy v Ukraini [Current state and key trends in human trafficking in Ukraine.]. *Vcheni zapysky TNU imeni V. I. Vernadskoho - Scientific notes of TNU named after VI Vernadsky*, Vol. 31 (70), Part 3, 7–15 [in Ukrainian].

6. Shynkarenko, I. I., Chernyshenko, O. Ye.(2018) Suchasni problemy protydii torhivli liudmy v Ukraini [Modern problems of combating human trafficking in Ukraine] . Suchasni problemy pravovoho, ekonomichnoho ta sotsialnoho rozvytku derzhavy : *tezy dop. mizhnar. nauk.- prakt. konf.- Abstracts of reports by the participants of the International Scientific and Practical Conference*. Ukraine, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav ; 213-217 [in Ukrainian].

7. Trafficking in persons: IOM UKRAINE caseload (January-December 2023) Retrieved from: https://stoptrafficking.org/themes/single_front_page/mom/statistics-ptl-en.pdf [in English].

8. Husarov, S.M. (2016). Mihratsiine pravo Ukrainy [Migration law of Ukraine]. Pidruchnyk. MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav. — Kharkiv : Dim reklamy, 2016. 296 s. Retrieved from: https://e-pidruchniki.com/content/1929_2_torgivlya_ludmi_yak_proyav_nelegalnoi_migracii.html# [in Ukrainian].

9. Protokol pro poperedzhennia i prypynennia torhivli liudmy, osoblyvo zhinkamy i ditmy, i pokarannia za nei, shcho dopovniuie Konventsiiu Orhanizatsii Obiednanykh Natsii proty transnatsionalnoi orhanizovanoi zlochynnosti [Protocol to Prevent and Suppress Trafficking in Persons, Especially Women and Children, and to Punish It, Supplementing the United Nations Convention against Transnational Organized Crime], pryiniaty rezoliutsiieiu 5/25 Heneralnoi Asamblei vid 15.11.2000 r. Retrieved from: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_791#Text [in Ukrainian].

10. Shvets, D. V.(2022) Ryzyky torhivli liudmy v konteksti viiny Rosii proty Ukrainy [Risks of human trafficking in the context of Russia's war against Ukraine]. Protydiia kiberzlochynnosti ta torhivli liudmy : zb. *materialiv mizhnar. nauk.-prakt. konf..- coll. materials of the International science and practice conf*, 13–14. Retrieved from: <http://dspace.univd.edu.ua/xmlui/handle/123456789/12963> [in Ukrainian].

11. Berezhnyuk I. G. Customs regulation of Ukraine: national and international aspects: monograph. Dnipropetrovsk: Academy of the Customs Service of Ukraine, 2009. 543 p.

УДК 347.78

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-512-522](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-512-522)

Гусак Тарас Петрович кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та фінансів, Луцький інститут розвитку людини Університету «Україна», вул.Георгія Гонгадзе, 5, м.Луцьк, тел.: (066) 885-87-85, <https://orcid.org/0009-0006-5491-4483>.

Гусак Оксана Петрівна аспірантка, Волинський національний університет імені Лесі Українки, просп.Волі, 13, м.Луцьк, тел.: (095) 097-18-97, <https://orcid.org/0009-0002-5775-0470>.

ОСОБЛИВОСТІ РЕЖИМУ ПРАВОВОЇ ОХОРОНИ ФОТОГРАФІЧНОГО ТВОРУ ЗА ЗАКОНОДАВСТВОМ УКРАЇНИ ТА ЗАРУБІЖНИХ КРАЇН

Анотація. У статті проаналізовано норми національного та зарубіжного авторського права, якими регулюються правовідносини з фотографічними творами. Особлива увага приділена дослідженням вітчизняних та іноземних вчених з окресленого питання. Процес фотографування вже давно став невід'ємною частиною повсякденного життя людей. Фотографічні твори створюються та використовуються з різною метою: інформаційною, рекламною, науковою, побутовою, освітньою, саме тому вони займають одне із провідних місць серед об'єктів авторського права. Легкість поширення фотографій в інформаційному просторі, зокрема в соціальних мережах, призводить до збільшення випадків неправомірного використання фотографічних творів, тобто до порушення авторського права. Тому необхідно створити ефективні правові засоби для регулювання суспільних відносин у сфері охорони авторських прав на фотографічний твір. після вторгнення російської федерації на територію України, фотографія набула іншої суспільної важливості для кожного українця. Поширення фотографічних творів, на яких зображено переміщення чи розміщення ЗСУ України, інших військових формувань, зброї чи боєприпасів, відтепер караються законом.

У статті зазначені наявні прогалини у правовому регулюванні відповідних суспільних відносин. Відсутність чіткого законодавчого визначення положень у сфері авторського права на фотографічні твори викликає науковий інтерес до об'єкта дослідження. Автори також звертають увагу на необхідність гармонізації національного законодавства із міжнародними стандартами у сфері охорони прав на фотографічні твори. Аналізуючи досвід зарубіжних країн, акцентується на кращих практиках і підходах, які можуть бути адаптовані та впроваджені в Україні для

підвищення ефективності правової охорони фотографічних творів. Окрім того, стаття розглядає питання правозастосування та судової практики у справах, пов'язаних із порушенням авторських прав на фотографії, зокрема, проблеми доведення авторства та визначення шкоди від неправомірного використання зображень.

На завершення, автори пропонують рекомендації щодо вдосконалення законодавчої бази України з урахуванням сучасних викликів та тенденцій розвитку цифрового середовища, а також підкреслюють важливість міжнародного співробітництва у сфері захисту авторських прав на фотографічні твори.

Ключові слова: авторське право, фотографічні твори, правове регулювання, порівняльне право, інформаційний простір, соціальні мережі, порушення авторського права, охорона авторських прав.

Husak Taras Petrovych PhD in Law, Associate Professor of the Department of Law and Finance, Lutsk Institute of Human Development, University "Ukraine", 5 Heorhii Honhadze St., Lutsk, tel.: (066) 885-87-85, <https://orcid.org/0009-0006-5491-4483>.

Husak Oksana Petrivna PhD student, Lesya Ukrainka Volyn National University, Voli Ave., 13, Lutsk, tel.: (095) 097-18-97, <https://orcid.org/0009-0002-5775-0470>.

PECULIARITIES OF THE REGIME OF LEGAL PROTECTION OF A PHOTOGRAPHIC WORK UNDER THE LAWS OF UKRAINE AND FOREIGN COUNTRIES

Abstract. The article analyses the provisions of national and foreign copyright law governing legal relations with photographic works. Particular attention is paid to the research of domestic and foreign scholars on this issue. The process of taking photographs has long been an integral part of people's everyday lives. Photographic works are created and used for various purposes: informational, advertising, scientific, domestic, and educational, which is why they occupy one of the leading places among copyright objects. The ease of dissemination of photographs in the information space, in particular on social media, leads to an increase in cases of misuse of photographic works, i.e. copyright infringement. Therefore, it is necessary to create effective legal means to regulate social relations in the field of copyright protection of a photographic work. after the invasion of the Russian Federation into the territory of Ukraine, photography has acquired a different social importance for every Ukrainian. The distribution of photographic works depicting the movement or deployment of the Armed Forces of Ukraine, other military formations, weapons or ammunition is now punishable by law.

The article identifies the existing gaps in the legal regulation of the relevant social relations. The absence of a clear legislative definition of the provisions in the

field of copyright in photographic works is of scientific interest to the subject matter of the study. The authors also draw attention to the need to harmonise national legislation with international standards in the field of protection of rights to photographic works. By analysing the experience of foreign countries, the article focuses on the best practices and approaches that can be adapted and implemented in Ukraine to improve the effectiveness of legal protection of photographic works. In addition, the article examines the issues of law enforcement and court practice in cases related to copyright infringement of photographs, in particular, the problems of proving authorship and determining the damage caused by the unlawful use of images.

In conclusion, the authors offer recommendations for improving the legislative framework of Ukraine in view of the current challenges and trends in the digital environment, and emphasise the importance of international cooperation in the field of copyright protection of photographic works.

Keywords: copyright, photographic works, legal regulation, comparative law, information space, social networks, copyright infringement, copyright protection.

Постановка проблеми. Із розвитком технологій фотографія стає все більш доступною для використання. Процес фотографування вже давно став невід'ємною частиною повсякденного життя людей. Фотографічні твори створюються та використовуються з різною метою: інформаційною, рекламною, науковою, побутовою, освітньою, саме тому вони займають одне із провідних місць серед об'єктів авторського права.

Легкість поширення фотографій в інформаційному просторі, зокрема в соціальних мережах, призводить до збільшення випадків неправомірного використання фотографічних творів, тобто до порушення авторського права. Тому необхідно створити ефективні правові засоби для регулювання суспільних відносин у сфері охорони авторських прав на фотографічний твір.

Після вторгнення російської федерації на територію України, фотографія набула іншої суспільної важливості для кожного українця. Поширення фотографічних творів, на яких зображено переміщення чи розміщення ЗСУ України, інших військових формувань, зброї чи боєприпасів відтепер караються законом.

Крім того, в законодавстві наявні прогалини у правовому регулюванні відповідних суспільних відносин. Відсутність чіткого законодавчого визначення положень у сфері авторського права на фотографічні твори викликає науковий інтерес до об'єкта дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науковій літературі фотографічний твір як об'єкт авторського права досліджували такі науковці: Ю. В. Вітківська, О. О. Кулініч, Ж. І. Зварич, С. В. Мазуренко, С. Й. Литвин та низка інших науковців.

Метою статті є аналіз норми національного та зарубіжного авторського права, якими регулюються правовідносини з фотографічними творами, а також дослідження вітчизняних та іноземних вчених з окресленого питання.

Виклад основного матеріалу. Виникнення правової охорони на фотографічний твір слід розглядати на національному та міжнародному рівнях. На початку виникнення фотографічних творів автори часто не могли захистити свої права щодо визнання авторства на їхні твори. У 80-ті роки XIX століття розпочалося становлення інституту правової охорони на фотографічні твори. США та Великобританія були одними з перших країн, які забезпечили правову охорону фотографічному твору як об'єкту інтелектуальної власності.

У Великобританії фотографічний твір охоронявся протягом усього життя автора, а також сім років після його смерті. У США у справі 1884 року «Durrow-Giles Lithographic co v. Sarony», предметом спору якої був портрет англійського письменника Оскара Уайльда, ухвалено рішення про визнання необхідності забезпечення правової охорони фотографічного твору як об'єкту інтелектуальної власності [15, с.3].

На національному рівні перші згадки про фотографічні твори як об'єкти авторського права були відображені в Положенні про авторське право від 20 березня 1911 року. Вказаний законодавчий акт не отримав задовільних відгуків від прихильників фотографії. Перевага надавалася фотографіям, що були у вигляді збірок, «які становили самостійний художній, історичний або науковий інтерес». Крім того, знімки у сфері медицини, мікрофізики та астрономії прирівнювалися до літературних творів.

Радянське законодавство про авторське право також пов'язувало охорону фотографічних творів із дотриманням формальностей авторське право на ці твори визнавали якщо на кожному примірнику твору були зазначені ім'я автора, місце та рік випуску твору у світ (ст. 472 ЦК УРСР 1964 р.). Недотримання цих формальностей призводило до переходу фотографічних творів у суспільне надбання [5, с.12-14].

На міжнародному рівні охороноздатність фотографічних творів визнана на Берлінській конференції з перегляду положень Бернської конвенції про охорону літературних і художніх творів (1908 р.). Отже, прийнятий міжнародний договір став підґрунтям для подальшої уніфікації і гармонізації охорони фотографічних творів у міжнародному авторському праві.

Положення Цивільного кодексу України (далі – ЦК України) стосовно фотографічних творів збігаються із положеннями Бернської конвенції про охорону літературних та художніх творів (ст. 2), згідно з якими зазначено, що термін «літературні та художні твори» охоплює усі твори у сфері літератури, науки та мистецтва, яким би способом і в якій формі вони не були б виконані, зокрема фотографічні твори, до яких прирівнюються твори, виконані способом, подібним фотографії...» [4].

Провідним критерієм, який трансформує процес фотографування у мистецтво, а не лише засобом отримання зображення, є творчість. Ступінь творчості також має важливе значення для визначення фотографії художнім твором.

Для того, щоб оцінити творчий рівень фотографії необхідно враховувати такі показники: освітлення, вибір об'єктів зйомки, підбір точки для зйомки, розташування об'єктів, вибір матеріалу, на який фіксується зображення, а також вибір обладнання, на яке проводиться зйомка [17].

Мазуренко С.В. вказує, якщо в процесі роботи над фотографічним твором було досягнуто лише технічного результату, то він не буде охоронятися нормами законодавства інституту авторських і суміжних прав. Якщо фотограф лише фіксує певні події, людей, факти, то показник творчості відсутній. У разі виникнення спірних ситуацій, наявність творчого внеску можна визначити за допомогою експертизи [12, с.15].

Враховуючи положення ст. 1 Закону України «Про авторське право і суміжні права», згідно з якими автор є фізична особа, яка своєю творчою працею створила твір, можна стверджувати, що якщо, створюючи фотографію, автор не докладає творчих зусиль така фотографія не може охоронятися як об'єкт інтелектуальної власності. Однак правовий захист таких зображень існує через призму норм, які гарантують конституційні права та свободи людини: право на повагу до честі та гідності, право на таємницю листування, право на невтручання в особисте та сімейне життя тощо [1].

Г. Дорожко, виділяючи два види фотографій: звичайну та творчу, зазначає, що рівень охорони звичайної фотографії значно нижчий за рівень охорони творчої фотографії. Разом з тим, якщо автор вирішив оприлюднити звичайну фотографію, наприклад, на виставці, – така фотографія отримує правову охорону, аналогічну творчій фотографії [9, с.25-28].

Ми вважаємо таку класифікацію неповною, оскільки існує велика кількість інших видів фотографії, які потребують індивідуального підходу.

О. Улітіна у своїх наукових працях класифікує фотографічні твори за творчим критерієм. Вона виділяє безпосередньо фотографії – як твори мистецтва. Таким фотографіям характерний високий рівень творчості, оскільки автор докладає велику кількість творчих зусиль під час їх створення. Також автор виділяє репортажні фото, які мають нижчий рівень законодавчої охорони, оскільки такі фотографії мають здебільшого історичне чи соціальне значення, ніж мистецьке. Вчена до одних із таких відносить технічні фото. Яскравими прикладами цього виду фотографії є фото на документи, фото, що зроблені для особистого користування тощо, оскільки вони не несуть жодного мистецького сенсу. Такі фотографії охороняються іншими правовими нормами, що гарантують власні права та свободи людини [14, с.63-67].

На нашу думку, така кваліфікація є цілком прийнятною. Водночас можуть виникнути питання щодо технічних фото, оскільки, навіть, у таких

фотографіях може бути присутній творчий внесок автора. Навіть, у випадках невеликого такого творчого внеску такі технічні фото мають бути захищені авторським правом.

Таким чином, вважаємо, що закріплення на законодавчому рівні поняття «фотографічний твір» є доцільним та необхідним для належного функціонування у правовому просторі фотографічного твору як об'єкта авторського права.

Існують правові та технічні засоби для охорони та захисту прав автора на фотографічний твір. Реєстрація авторського права належить до правових засобів. Згідно з ч. 5 ст. 11 Закону України «Про авторське право і суміжні права», автор може зареєструвати своє авторське право у відповідних реєстрах [1]. Одним із недоліків такого способу є складність захистити свій фотографічний твір, якщо порушення відбулося в мережі Інтернет, оскільки твір можна скопіювати та розповсюдити без зазначення автора.

Також автор може укласти ліцензійні договори відповідно до вимог, встановлених ст. 1109 ЦК України, тобто надавати дозвіл на використання свого фотографічного твору [3]. Для того, щоб захистити свої права при розміщенні фотографічного твору в мережі Інтернет, потрібно додавати відповідні позначення, зокрема: значок копірайту у вигляді літери «с» у колі, слова «copyright», ім'я автора, а також дату публікації [7, с.52]. Якщо інші користувачі ігнорують ці позначення та порушують майнові права автора, цей автор може захистити свої права у позасудовому або судовому порядку.

Автор фотографічного твору може застосувати медіацію як позасудовий спосіб захисту. Медіація – це процес переговорів за участі медіатора (нейтрального посередника), що допомагає сторонам конфлікту досягти взаємовигідної згоди [2].

До технічних засобів захисту авторського права на фотографічні твори можна виокремити появу текстових попереджень при спробі копіювання, заборона копіювання, нанесення водяного знаку на зображення, тощо. Автор може використовувати будь-яку кількість технічних заходів захисту. Звісно, ми не можемо констатувати наявність абсолютного захисту, оскільки технічні засоби можна обійти, попередження можна ігнорувати, тощо. Потрібно стежити на яких платформах автор публікує свій твір. Наприклад, у соціальній мережі «Instagram» існує заборона копіювати та завантажувати зображення і фотографічні твори, однак фотографії можна завантажити за допомогою сторонніх сервісів, також можна відредагувати фото у інших застосунках або зробити скріншот.

Також одним із способів захисту авторських прав є вмикання опції автоматичного запису свого імені в EXIF, зберігаючи RAW-негативи в архіві фотоапарата. Таким чином, ми можемо використати фотоапарат, на який було зроблено знімок, як доказ у суді [14, с.76].

Для вдосконалення правової охорони фотографічних творів необхідно врахувати зарубіжний досвід, зокрема США, Німеччини, Італії, Греції, Чеської Республіки та ін.

Відповідно до німецького законодавства у сфері охорони авторських прав виділяють дві групи фотографій:

- фотографічні твори (охороняються впродовж 70 років після смерті автора);
- звичайні фотографії (охороняються впродовж 50 років після смерті автора).

В Німеччині обходити технічні засоби захисту заборонено [10, с.3-6]. Тобто, німецьке законодавство приділяє увагу не лише правовим, а й технічним засобам захисту фотографічних творів, ігноруючи їх порушник буде нести відповідальність.

У Чеській Республіці авторські права регулюються Законом № 121/2000 Sb. про авторське право. Авторський твір визначається як літературний та інший витвір мистецтва чи науки, який є результатом творчої діяльності автора, та може бути виражений в будь-якій формі, в тому числі в електронній [6, с.247-253]. Відповідно до чеського законодавства авторський твір повинен бути наділений такими характеристиками: унікальність, оригінальність та повинен бути виражений в об'єктивно сприйнятій формі. Отже, якщо фотографічний твір відповідає зазначеним критеріям, він буде захищатися авторським правом [21, с.15].

У Греції порядок оприлюднення фотографічних творів у засобах масової інформації регулюється законодавством у сфері авторського права. Автори фотографічних творів повинні надати згоду для передачі свого майнового права медіа-компаніям. Сторони укладають договори або автори видають ліцензії для того щоб ЗМІ могли використовувати фотографічні твори тільки після сплати роялті. Однією з особливостей цієї системи охорони авторських прав є те, що, навіть, працюючи в медіа-компанії, фотограф, автор фотографічних творів повинен надавати дозвіл перед публікуванням його твору [18, с.28]. У договорі/ліцензії важливо прописати детально всі умови. Також вказується вид використання фотографічного твору: виключний, невиключний (як і в українському законодавстві) [22, с.295]. Крім того, автор фотографічного твору може вимагати повернення фотографії, якщо вона не була опублікована протягом 3 місяців. Також автор не зобов'язаний повертати винагороду за використання фотографічного твору (роялті), оскільки вона стосувалася саме можливості засобів масової інформації використовувати зображення, незалежно від того, використали вони його чи ні [19].

Акт про авторське право (Copyright Act of 1976) регулює відносини у сфері авторського права в США [8]. Згідно з § 101 Акту фотографічні твори відносяться до графічних творів. Закон охоплює поняття «візуального мистецтва». Статичне фотографічне зображення, яке існує в одиничному

екземплярі, підписане автором і створене для виставкових цілей називається візуальним мистецтвом [11]. Автору твору не обов'язково реєструвати свій твір, але такий акт надає велику кількість переваг, а саме:

- якщо твір зареєстрований вже 5 років, то така реєстрація буде вважатися первісним доказом чинності авторського права на неї в суді;
- якщо реєстрація здійснена вже протягом 3 місяців після опублікування твору, власник прав звільняється від сплати судових витрат;
- запис про реєстрацію твору вноситься до реєстру творів [13, с.27].

Відповідно до законодавства США, якщо американець є власником авторських прав, то йому потрібно зареєструвати права на твір перед тим, як подавати позов. Якщо автором є іноземець, то така реєстрація не потрібна, хоча й дозволяється [8]. В Україні, як і в більшості європейських держав, реєстрація авторських прав є не обов'язкова, достатньо об'єктивної форми твору. Водночас варто зазначити, що у суді реєстрація може відіграти вирішальну роль, тому що є центральним доказом у справі.

Законодавство Італії класифікує фотографічні твори як:

- фотографічні твори, що вирізняються творчим підходом;
- прості фотографії – світлини, на яких зображено навколишнє середовище, події суспільного життя, тощо;
- фотографічні репродукції – це прості репродукції письмових документів, матеріальних предметів, бізнес-документів, технічних креслень та аналогічних творів [20]. Станом на 2019 рік Італія посідає 46 місце (серед 129 країн світу) за Глобальним рейтингом країн світу за рівнем захисту права власності (International Property Rights Index), тому запровадження такої класифікації в Україні може бути використано як успішний досвід зарубіжних країн [16].

Висновки. Таким чином, фотографічні твори є охоронним об'єктом як твори мистецтва. Однак ні ЦК України, ні Закон України «Про авторське право та суміжні права» не дають визначення поняття «фотографічний твір», а відносять до об'єктів авторського права фотографічні твори, у тому числі твори, виконані способами, подібними до фотографії (ст. 433 ЦК України, ст. 8 ЗУ «Про авторське право та суміжні права»).

В українському законодавстві наявні прогалини щодо охорони і захисту фотографічних творів. Для чіткого виокремлення фотографічного твору потрібно надати визначення цьому поняттю. Також нам слід створити чітку класифікацію творів, це допоможе розрізнити вид фотографій, строк авторських прав на твір, а також режим використання.

Висновки. Проаналізувавши законодавство зарубіжних країн у сфері правової охорони фотографічних творів, слід виокремити кілька позитивних аспектів. По-перше, зарубіжне законодавство часто передбачає класифікацію фотографічних творів за критеріями оригінальності та творчості, що сприяє точнішому визначенню їх правового статусу. По-друге, важливим аспектом є

охорона фотографічних творів, що виражені у нематеріальному вигляді, що розширює сферу їх захисту. Також слід зазначити виокремлення технічних засобів серед способів захисту твору, що забезпечує додаткові механізми охорони авторських прав. Крім того, позитивним є можливість реєстрації авторського права онлайн, що спрощує та прискорює процес захисту прав авторів.

Література:

1. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (дата звернення: 28.05.2024).
2. Про Загальнодержавну програму адаптації законодавства України до законодавства Європейського Союзу : Закон України від 18.03.2004 р. № 1629-IV : станом на 4 листоп. 2018 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (дата звернення: 28.05.2024).
3. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV : станом на 27 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 28.05.2024).
4. Бернська конвенція про охорону літературних і художніх творів : Конвенція Всесвіт. орг. інтелект. власності від 24.07.1971 р. : станом на 31 трав. 1995 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text (дата звернення: 28.05.2024).
5. Афанасєва К. Охорона прав на фотографічні твори: історична ретроспектива. 2006. № 11. С.12-14.
6. Будка Р. В. Правова охорона авторського права і суміжних прав у Чеській Республіці та досвід України. Часопис Київського університету права. № 3. 2020. С.247-253.
7. Дзюбіна М. В. Цивільно-правова охорона творів отриманих способом, аналогічним фотографії як об'єкт авторського права: робота на здобуття кваліфікаційного ступеня магістра: спец. 081 - право / наук. кер. М. М. Яшарова. Київ. 2018. 122 с.
8. Доріс Лонг, Патриція Рей. Захист прав інтелектуальної власності: норми міжнародного і національного законодавства та їх правозастосування. Практичний посібник. Київ. «К.І.С.». 2007. 448 с.
9. Дорожко Г. Питання охорони та захисту цифрових фотографічних творів Теорія і практика інтелектуальної власності. № 4. 2010. С.25-28.
10. Дроб'язко В. Закон Німеччини про регулювання авторських прав в інформаційному суспільстві. Теорія і практика інтелектуальної власності. № 1. 2014. С.3-6.
11. Загорулько В. М. Правова охорона фотографічних творів: робота на здобуття кваліфікаційного ступеня магістра: спец. 081 - право / наук. кер. К. Д. Янішевська. Суми. 2020. 89 с.
12. Мазуренко С. В. Авторське право на фотографії. Актуальні проблеми держави і права. 2008. № 42. С.12-19.
13. Улітіна О. Проблематика реєстрації фотографічних творів в умовах цифрового середовища: Україна, США та Великобританія. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2015. № 2. С.24-30.
14. Улітіна О. Строк дії авторського права на фотографічні твори: проблемні питання. Национальный юридический журнал: теория и практика. 2015. С.63-67.
15. Штефан О. Фотографічний твір як специфічний об'єкт охорони авторським правом. Теорія і практика інтелектуальної власності. 2007. №3. С.3-9.
16. A Letter From Hernando De Soto. International Property Rights Index. URL: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org> (date of access: 28.05.2024).

17. Adrian A. If I am the Author of my Online Persona, How can I protect it. Academia.edu - Share research. URL: https://www.academia.edu/7928102/If_I_am_the_Author_of_my_Online_Persona_How_can_I_protect_it (date of access: 28.05.2024).
18. Contributors to Wikimedia projects. Pinterest - Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Pinterest> (date of access: 28.05.2024).
19. Koumantos G. Copyright Law. 8th ed. AthensKomotini. Sakkoulas Publications. 2002.
20. Photographs protection in Italy: legal aspects on copyright. Ufficio Brevetti EN. URL: <https://www.ufficiobrevetti.it/en/copyright/photographs-copyright> (date of access: 28.05.2024).
21. Šalomoun M. Ochrana názvů, postav a příběhů uměleckých děl. C.H. Beck, 2003. P.15.
22. Stamatoudi. I. Photographers' Rights and Publication of Photographs on the Media in Journalists and Mass Media Publishers. Copyright Law Issues. P.295.

References:

1. Konstytutsiia Ukrainy : vid 28.06.1996 r. № 254к/96-VR : stanom na 1 sich. 2020 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254к/96-вр#Text> (data zvernennia: 28.05.2024). [in Ukrainian]
2. Pro Zahalnodержavnu prohramu adaptatsii zakonodavstva Ukrainy do zakonodavstva Yevropeiskoho Soiuzu : Zakon Ukrainy vid 18.03.2004 r. № 1629-IV : stanom na 4 lystop. 2018 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1629-15#Text> (data zvernennia: 28.05.2024). [in Ukrainian]
3. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy : Kodeks Ukrainy vid 16.01.2003 r. № 435-IV : stanom na 27 kvit. 2024 r. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (data zvernennia: 28.05.2024). [in Ukrainian]
4. Bernska konventsiiia pro okhoronu literaturnykh i khudozhnykh tvoriv : Konventsiiia Vsesvit. orh. intelekt. vlasnosti vid 24.07.1971 r. : stanom na 31 trav. 1995 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_051#Text (data zvernennia: 28.05.2024). [in Ukrainian]
5. Afanasieva K. (2006). Okhorona prav na fotohrafichni tvory: istorychna retrospektyva [Protection of Rights to Photographic Works: A Historical Retrospective]. № 11. S.12-14. [in Ukrainian]
6. Budka R. V. (2020). Pravova okhorona avtorskoho prava i sumizhnykh prav u Cheskii Respublitsi ta dosvid Ukrainy [Legal Protection of Copyright and Related Rights in the Czech Republic and the Experience of Ukraine]. Chasopys Kyivskoho universytetu prava. № 3. S.247-253. [in Ukrainian]
7. Dziubina M. V. (2018). Tsyvilno-pravova okhorona tvoriv otrymanykh sposobom, analohichnym fotohrafii, yak ob'iekt avtorskoho prava: robota na zdobuttia kvalifikatsiinoho stupenia mahistra: spets. 081 - pravo / nauk. ker. M. M. Yasharova [Civil Protection of Works Obtained in a Manner Similar to Photography as an Object of Copyright: Thesis for a Master's Degree: Spec. 081 - Law / Academic Advisor M. M. Yasharova]. Kyiv. 122 s. [in Ukrainian]
8. Doris Long, Patrisiia Rei (2007). Zakhyst prav intelektualnoi vlasnosti: normy mizhnarodnoho i natsionalnoho zakonodavstva ta yikh pravozastosuvannia. Praktychniy posibnyk [Protection of Intellectual Property Rights: International and National Legislation and Their Enforcement. Practical Guide]. Kyiv. «K.I.S.». 448 s. [in Ukrainian]
9. Dorozhko H. (2010). Pytannia okhorony ta zakhystu tsyfrovyykh fotohrafichnykh tvoriv [Issues of Protection and Defense of Digital Photographic Works]. Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. № 4. S.25-28. [in Ukrainian]
10. Drobiazko V. (2014). Zakon Nimetschyny pro rehuliuвання avtorskykh prav v informatsiinomu suspilstvi [Germany's Law on Copyright Regulation in the Information Society]. Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. № 1. S.3-6. [in Ukrainian]
11. Zahorulko V. M. (2020). Pravova okhorona fotohrafichnykh tvoriv: robota na zdobuttia kvalifikatsiinoho stupenia mahistra: spets. 081 - pravo / nauk. ker. K. D. Yanishesvska [Legal Protection of Photographic Works: Thesis for a Master's Degree: Spec. 081 - Law / Academic Advisor K. D. Yanishesvska]. Sumy. 89 s. [in Ukrainian]

12. Mazurenko S. V. (2008). Avtorske pravo na fotohrafii [Copyright on Photographs]. Aktualni problemy derzhavy i prava. № 42. S.12-19. [in Ukrainian]
13. Ulitina O. (2015). Problematyka reiestratsii fotohrafichnykh tvoriv v umovakh tsyfrovoho seredovyscha: Ukraina, SSHA ta Velykobrytaniia [Issues of Registration of Photographic Works in the Digital Environment: Ukraine, USA and UK]. Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. № 2. S.24-30. [in Ukrainian]
14. Ulitina O. (2015). Strok dii avtorskoho prava na fotohrafichni tvory: problemni pytannia [Duration of Copyright on Photographic Works: Problematic Issues]. Natsionalnyi yurydychnyi zhurnal: teoriia i praktyka. S.63-67. [in Ukrainian]
15. Shtefan O. (2007). Fotohrafichni tvor yak spetsyfichni ob'iekt okhorony avtors'kym pravom [Photographic Work as a Specific Object of Copyright Protection]. Teoriia i praktyka intelektualnoi vlasnosti. №3. S.3-9. [in Ukrainian]
16. A Letter From Hernando De Soto. International Property Rights Index. URL: <https://www.internationalpropertyrightsindex.org> (date of access: 28.05.2024). [in English]
17. Adrian A. If I am the Author of my Online Persona, How can I protect it. Academia.edu - Share research. URL: https://www.academia.edu/7928102/If_I_am_the_Author_of_my_Online_Persona_How_can_I_protect_it (date of access: 28.05.2024). [in English]
18. Contributors to Wikimedia projects. Pinterest - Wikipedia. Wikipedia, the free encyclopedia. URL: <https://en.wikipedia.org/wiki/Pinterest> (date of access: 28.05.2024). [in English]
19. Koumantos G. (2002). Copyright Law. 8th ed. AthensKomotini. Sakkoulas Publications. [in English]
20. Photographs protection in Italy: legal aspects on copyright. Ufficio Brevetti EN. URL: <https://www.ufficiobrevetti.it/en/copyright/photographs-copyright> (date of access: 28.05.2024). [in English]
21. Šalomoun M. (2003). Ochrana názvů, postav a příběhů uměleckých děl [Protection of Names, Characters, and Stories of Works of Art]. C.H. Beck. P.15. [in Czech]
22. Stamatoudi I. Photographers' Rights and Publication of Photographs on the Media in Journalists and Mass Media Publishers. Copyright Law Issues. P.295. [in English].

УДК 342.951

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-523-533](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-523-533)

Житний Олександр Олександрович доктор юридичних наук, професор, завідувач кафедри кримінально-правових дисциплін, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи 6, м. Харків, 61022, тел (099)054-71-73, <https://orcid.org/0000-0003-0795-626X>

ЩОДО КВАЛІФІКУЮЧИХ ОЗНАК КРИМІНАЛЬНОГО ПРАВОПОРУШЕННЯ, ПЕРЕДБАЧЕНОГО СТ. 270 КК УКРАЇНИ «ПОРУШЕННЯ ВСТАНОВЛЕНИХ ЗАКОНОДАВСТВОМ ВИМОГ ПОЖЕЖНОЇ АБО ТЕХНОГЕННОЇ БЕЗПЕКИ»

Анотація. У сучасній доктрині кримінального права наслідки виступають як одна з найважливіших ознак у складі кримінального правопорушення. Наявність у конструкції складу кримінального правопорушення наслідків дозволяє віднести його до складів матеріальних. У такому випадку кримінальне правопорушення вважається закінченим саме з моменту настання передбачених у законі про кримінальну відповідальність наслідків. Такого роду кримінальним правопорушенням є і склад, передбачений ст. 270 КК України «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки». У статті констатується, що дослідженню цього складу кримінального правопорушення у сучасній літературі приділяється незначна увага, хоча останнім часом зростає кількість вчених, предметом наукового пошуку яких є питання, пов'язані із дослідженням складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України. У статті аналізуються сучасні роботи, присвячені дослідженню кримінальної відповідальності за порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки. Констатується складність розуміння і тлумачення обсягу наслідків, передбачених як ч. 1, так і ч. 2 ст. 270 КК України «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки». Робиться наголос на тому, що при характеристиці наслідків у ч. 1 ст. 270 КК України наслідки описуються за допомогою загальних понять «пожежа», «аварія», а у ч.2 ст. 270 КК України вказані поняття не згадуються взагалі, що призводить до можливого висновку, що порушення передбачених вимог пожежної чи техногенної безпеки може мати наслідком щось інше, окрім аварії чи пожежі. Залишається відкритим питання, що може виступати у якості такого наслідку. Але його обсяг визначається за допомогою окреслених у ч. 2 ст. 270 КК оцінних понять – «загибель людей», «майнова шкода в особливо великому розмірі» та «інші тяжкі наслідки». У статті аналізуються сучасні наукові підходи до визначення цих понять, які мають значний рівень невизначеності

і є описовими. Проводиться аналіз кожного із них відповідно до їх змістовного наповнення при вчиненні кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України. Робляться теоретико-правові висновки щодо наслідків відносно конструкції складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України.

Ключові слова: кримінальна відповідальність, склад кримінального правопорушення, громадська безпека, пожежна безпека, техногенна безпека, наслідки кримінального правопорушення, загибель людей, інші тяжкі наслідки.

Zhytnyi Oleksandr Oleksandrovyich Doctor of Law, professor, Head of the Department criminal law disciplines, V. N. Karazin Kharkiv National University, 6 Svobody Square, Kharkiv, 61022, tel. (099)054-71-73, <https://orcid.org/0000-0003-0795-626X>

REGARDING THE QUALIFYING FEATURES OF THE CRIMINAL OFFENSE UNDER ARTICLE 270 OF THE CRIMINAL CODE OF UKRAINE “VIOLATION OF FIRE OR MAN-MADE SAFETY REQUIREMENTS ESTABLISHED BY LAW”

Abstract. In the modern doctrine of criminal law, consequences are considered to be one of the most important elements of a criminal offense. The presence of consequences in the construction of a criminal offense allows us to classify it as a formal offense. In this case, a criminal offense is considered to be completed from the moment when the consequences provided for in the law on criminal liability occur. This kind of criminal offense is also the composition provided for in Art. 270 of the Criminal Code of Ukraine “Violation of fire or industrial safety requirements established by law”. The article states that little attention is paid to the study of this criminal offense in the modern literature, although recently the number of scholars whose research focuses on the issues related to the study of the criminal offense under Article 270 of the CC of Ukraine has been increasing. The article analyzes the modern works which are devoted to the study of criminal liability for violation of fire or industrial safety requirements established by law. The author notes the difficulty of understanding and interpreting the scope of consequences provided for in both Part 1 and Part 2 of Article 270 of the Criminal Code of Ukraine “Violation of fire or industrial safety requirements established by law”. The author emphasizes that when describing the consequences in Part 1 of Article 270 of the CC of Ukraine, the consequences are described using the general concepts of “fire” or “accident”, and in Part 2 of Article 270 of the CC of Ukraine these concepts are not mentioned at all, which leads to the possible conclusion that violation of the fire or industrial safety requirements may result in something other than an accident or fire. The question of what can be such a

consequence remains open. However, its scope is determined by means of the evaluative concepts outlined in Part 2 of Article 270 of the CC - “loss of life”, “property damage on a particularly large scale” or “other grave consequences”. The article analyzes modern scientific approaches to the definition of these concepts which have a significant level of uncertainty and are descriptive. The author analyzes each of them according to their content in the context of a criminal offense under Article 270 of the Criminal Code of Ukraine. The author draws theoretical and legal conclusions regarding the consequences for the construction of the corpus delicti of a criminal offense under Article 270 of the Criminal Code of Ukraine.

Keywords: criminal liability, corpus delicti of a criminal offense, public safety, fire safety, technogenic safety, consequences of a criminal offense, loss of life, other grave consequences

Постановка проблеми. Безпека сучасного суспільства на даний момент забезпечується за допомогою різноманітних важелів, у тому числі і за допомогою правових засобів. Зважаючи на технологічність сучасного суспільства, на його швидкий розвиток і велику кількість об’єктів, яким може бути завдана шкода, важливу роль відіграє дотримання певних нормативів, що встановлені державою і виконання яких виступає запорукою безпеки. Порушення такого роду нормативів здатне призвести до найстрашніших наслідків, що можуть спричинити шкоду життю, відносинам власності, екологічній безпеці та ін. Саме тому законодавець встановив низку вимог, які пред’являються до людської діяльності в сфері недопущення техногенних катастроф або пожеж і забезпечує їх виконання за допомогою різноманітних механізмів, в тому числі і кримінально-правовими засобами. Так, статтею 270 чинного Кримінального кодексу України (далі – КК України) передбачена кримінальна відповідальність за порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки. Втім, незважаючи на те, які руйнівні і жахливі наслідки може тягнути за собою вчинення вказаного правопорушення, їх дослідження залишилися поза увагою сучасних дослідників у галузі кримінального права.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У цілому слід відзначити, що склад кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки», наразі не характеризується високим ступенем наукової розробки. Втім, останнім часом з’являються актуальні наукові публікації, присвячені правовому аналізу окремих елементів складу означеного кримінального правопорушення. Серед таких вчених, які опікувалися подібною проблематикою, можна виділити: О.О. Коваленко та А.В. Плотнікову із статтею «Щодо визначення суб’єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки» [3], С.С. Сердюк із статтею «Щодо теоретико-правового

визначення об'єкта, передбаченого ст. 270 Кримінального кодексу України»[7], А.М. Яценка з його статтями «Щодо визначення об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України», «Щодо визначення понять пожежна та техногенна безпека у кримінальному праві України»[9, 10], Д.С. Шиян і О.Ю. Шиян зі статтею «Проблема суб'єкта порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки»[8]. Але ще раз слід відмітити, що у вказаних наукових роботах та деяких інших здебільшого розглядаються окремі елементи основного (загального. базового) складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України. Водночас, наслідки цього діяння, навіть в контексті розгляду об'єктивної сторони цього складу правопорушення, як правило, залишаються поза увагою науковців-дослідників.

Метою статті є теоретико-правовий аналіз наслідків порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки та їх місця у складі кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України.

Виклад основного матеріалу. Формальний (буквальний) аналіз складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України, здійснений з огляду на пануючу в теорії кримінального права ідею класифікації складів кримінальних правопорушень, призводить до висновку про те, що зазначений склад належить до матеріальних. У такому висновку ми виходимо із того, що наслідки прямо передбачені диспозицією як ч. 1 ст. 270 КК України, так і ч. 2 ст. 270 КК України. Так, відповідно до ч.1 ст. 270 КК України правопорушення буде вважатися закінченим з моменту «виникнення пожежі або аварії, якою заподіяно шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмір», а ч. 2 цієї статті передбачає як наслідки «загибель людей, майнову шкоду в особливо великому розмірі або інші тяжкі наслідки». Незважаючи на таку ніби просту і зрозумілу легальну конструкцію опису наслідків, їх розуміння та тлумачення поки що не є безпроблемним.

Наслідки, передбачені ч. 1 ст. 270 КК України, полягають у виникненні пожежі або аварії, які своєю чергою повинні заподіяти шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі, що необхідне для визнання діяння саме кримінальним правопорушенням (а не адміністративним). Тобто наслідок полягає у пожежі або аварії які вже самі по собі мають певні наслідкові ознаки. Втім, предметом наукового інтересу наразі є наслідки, які виступають як кваліфікуюча ознака, тобто передбачені ч. 2 ст.270 КК України.

Порівняння наслідків, передбачених ч. 2 ст. 270 КК України та наслідків, що наведені вище (які передбачені ч. 1 цієї ж статті) призводить до дещо парадоксального висновку. Так, згадаємо конструкцію ч. 2 ст. 270 КК України. Вона описана таким чином: «Те саме діяння, якщо воно спричинило загибель людей, майнову шкоду в особливо великому розмірі або інші тяжкі наслідки».

У конструкції суспільно небезпечних наслідків згідно із ч. 2 ст. 270 КК України привертає увагу відсутність згадування результату у вигляді ані

пожежі, ані аварії. Так, у ч. 2 ст. 270 КК України говориться виключно про «те саме діяння». Воно ж, як впливає (має впливати) з текстуально викладеної волі законодавця, інтерпретованої з використанням буквального тлумачення ч. 1 ст. 270 КК України й враховуючи відсильний характер норми ч. 2 ст. 270 КК України, виступає як дія чи бездіяльність, змістом яких є порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки. Така правоінтерпретаційна позиція, на нашу думку, є цілком раціональною, узгоджується із назвою складу правопорушення і повністю і належно визначає зміст цієї правової норми.

Отже, ч. 2 ст. 270 КК України передбачає кримінальну відповідальність за порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки. При цьому такого роду порушення повинні спричинити загибель людей, майнову шкоду в особливо великому розмірі або інші тяжкі наслідки. Втім, про те що це діяння повинно попередньо призвести до пожежі або аварії, мова у ч. 2 ст. 270 КК України не ведеться.

Не вдаючись у глибокий правовий та семантичний аналіз понять «пожежа» та «аварія», для урозуміння їх сутності можна звернутися до найбільш спрощених їх визначень: **«пожежа** – це процес виникнення вогнища горіння, який з'являється мимовільно, в результаті недбалості або по злочинному наміру. Процес горіння поширюється по будівлі до тих пір, поки вогнем не будуть охоплені всі потенційно пожежонебезпечні речовини і матеріали, або поки він не буде погашено» [5]. Поняття аварії (зокрема на об'єкті підвищеної небезпеки) визначене Законом України від 18.01.2001 № 2245-III «Про об'єкти підвищеної небезпеки», який дозволяє отримати певне уявлення про її зміст: «аварія на об'єкті підвищеної небезпеки – небезпечна подія техногенного характеру, що виникла під час експлуатації джерела небезпеки і за своїми наслідками призвела (може призвести) до загибелі, загрози життю або здоров'ю працівників об'єкта підвищеної небезпеки і населення чи до забруднення навколишнього природного середовища» [2].

Можна зробити проміжний висновок, що і аварія і пожежа є наслідками порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки, а аварія й пожежа можуть мати різну інтенсивність та різну тяжкість та, відповідно, різну шкоду можуть спричинити. Незначні аварії та пожежі, які не тягнуть за собою значної небезпеки та шкоди кримінальної відповідальності за собою не тягнуть. Відповідальність настає тільки, як це вже вказувалося, якщо вони мінімум заподіяли шкоду здоров'ю людей або майнову шкоду у великому розмірі – що і передбачено у ч. 1 ст. 270 КК України.

Аналіз ч. 2 ст. 270 КК України породжує закономірне питання: чи може порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки тягнути за собою щось інше, окрім пожежі або аварії?

Із одного боку, якщо буквально тлумачити ч. 2 ст. 270 КК України, то слід зробити висновок, що законодавець не обмежує наслідки якимось класифікаціями чи віднесенням їх до певних груп. З іншого боку – важко уявити, який негативний результат, окрім пожежі, може настати внаслідок порушення передбачених законодавцем спеціальних «протипожежних правил» – вимог пожежної безпеки. Якщо це так, виникає питання: чому законодавець використав означені поняття при конструюванні ч. 1 ст. 270 КК України та не використав їх же про конструюванні ч. 2 ст. 270 КК України, яка, зважаючи на відсильний характер диспозиції останньої, має бути її логічним «продовженням». У будь-якому випадку використання подібного прийому в процесі законотворчості й створення тексту кримінально-правового акту має стати об'єктом більш пильного вивчення науковців.

Розглянемо наявні у констrukції ч. 2 ст. 270 КК України наслідки порушення встановлених законодавством вимог пожежної та техногенної безпеки.

Першим наслідком, наявність якого обумовлює застосування кваліфікованого складу ст. 270 КК України, є загибель людей. Щодо змісту цього наслідку в науці тривалий час точилися і досі тривають дискусії про обсяг відповідного поняття. Так, одні вчені наголошують на тому, що наслідок у вигляді загибелі людей передбачає настання смерті як однієї, так і декількох осіб. Інша ж група вчених вважає, що вказаний наслідок полягає у загибелі щонайменше двох чи більше осіб. Аналізуючи вказану дискусію, Г.Крайник посилаючись на позицію В.О. Навроцького, зазначає, що аргументація такого підходу полягає у наступному: «1) з граматичної точки зору слово «людей» однозначно означає множину, загибель людей передбачає наявність двох або більше потерпілих, яким заподіяно смерть; 2) для вказівки на заподіяння смерті одній особі законодавець використовує інші терміни (смерть потерпілого тощо); 3) термін «загибель кількох осіб», який за змістом рівнозначний терміну «загибель людей», однозначно вказує на заподіяння смерті двом чи більше потерпілим. На користь же протилежної позиції, коли під загибеллю людей пропонують розуміти заподіяння смерті хоча б одній особі, в літературі... досі не наведено жодного не лише вагомого, а й будь-якого доводу»[4, с. 241–242]. Не погоджуючись із таким підходом, Г. Крайник зазначає: «По-перше, розуміння під загибеллю людей заподіяння смерті хоча б одній особі є наслідком застосування законодавчої техніки, коли законодавець, формулюючи текст закону, намагається викласти його лаконічніше, звертаючи увагу на найбільш характерні і разом з тим достатні для розуміння суспільно небезпечного явища ознаки злочину, в тому числі й такі, що обтяжують кримінальну відповідальність. Тому і науковці у своїй більшості, і правозастосувачі застосовують при тлумаченні цього поняття так зване поширювальне тлумачення закону, що визнається можливим теорією кримінального права... вбачається, що питання стосовно змісту поняття

«загибель людей» треба вирішувати не лише шляхом застосування тих чи інших прийомів тлумачення закону, породжуючи суто теоретичні дискусії, а шляхом соціально-кількісної оцінки небезпечності наслідків, що охоплюються цим поняттям. Безумовно, що наслідок у вигляді загибелі двох або більше потерпілих за ступенем суспільної небезпечності істотно відрізняється від спричинення смерті одній людині. Не випадково суди, призначаючи покарання, визначають значно більш сувору міру покарання до суб'єктів злочину, винних у загибелі кількох осіб, ніж до випадків, пов'язаних із загибеллю однієї людини. Окрім того, і в КК такий підхід щодо диференціації кримінальної відповідальності залежно від тяжкості наслідків за кількісним виміром набуває сталого поширення, у тому числі для випадків, пов'язаних із необережним спричиненням смерті одному чи кільком потерпілим»[4, с. 242-243]. Саме для усунення дискусивності описаного питання зазначений автор пропонує конкретизувати такий наслідок і викласти його у вигляді «загибель кількох осіб», що видається достатньо аргументованим і доречним шляхом удосконалення законодавчого опису розглядуваного різновиду наслідків (шкоди)[4, с.243]. Про подібне розуміння обсягу цього словосполучення говорить й у Постанові Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 7 де зазначається, що загибель людей – це випадки смерті однієї або кількох осіб[6].

Щодо загибелі людей як кваліфікуючої ознаки (обставини), передбаченої ч. 2 ст. 270 КК України, то розуміння її як настання смерті як однієї, так і більшої кількості осіб цілком узгоджується із особливостями архітекτονіки заборонної норми, розміщеної у ст. 270 КК України. У ч. 1 вказаної статті передбачається як максимально шкідливий наслідок особиста (фізична) шкода, викладена як «шкода здоров'ю». Тож нелогічно вважати, що наступний за негативним значенням різновид фізичної шкоди «смерть людини» випущено законодавцем з уваги (а саме такий парадоксальний висновок доводиться робити, інтерпретуючи ознаку «загибель людей» виключно як таку, що вказує виключно на множину потерпілих). Отже, оскільки загибель хоча б однієї людини як шкідливий наслідок не включено у ст. 270 КК України до основного складу кримінального правопорушення, то він виступає в цьому складі як обтяжуюча (кваліфікуюча) обставина та тягне застосування більш суворих санкцій.

Щодо спричинення діянням, передбаченим ст. 270 КК України, такого наслідку, як «майнова шкода в особливо великому розмірі» існує чітка позиція законодавця, котрий не допускає його двозначного тлумачення. Так, примітка до ст. 270 КК України визначає: «Майнова шкода вважається заподіяною у великих розмірах, якщо прямі збитки становлять суму, яка в триста і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян, а в особливо великих розмірах – якщо прямі збитки становлять суму, яка в тисячу і більше разів перевищує неоподатковуваний мінімум доходів громадян».

Останньою обставиною, що детермінує можливість застосування до порушника більш суворої санкції згідно із ч. 2 ст. 270 КК України виступає наслідок, описаний за допомогою словосполучення «інші тяжкі наслідки». На жаль, законодавець в межах досліджуваної норми не дає тлумачення вказаного поняття. Так, ані зміст ані обсяг цих «інших наслідків» не визначаються і приміткою до відповідної статті. Це зумовлює наукові дискусії із цього питання. Слід зазначити, що суперечки відносно визначення обсягу цього словосполучення тривають і відносно інших правових норм. На проблематику окреслення цього поняття та на дискусії відносно нього звернули увагу О.О. Дудоров і Р.О. Мовчан. Ці вчені абсолютно вірно зазначають, що «усвідомлення поняття «інші тяжкі наслідки» можливе лише за умови усвідомлення відмінності між ним і поняттям «тяжкі наслідки» [1, с.163]. У спеціальній літературі, торкаючись цього питання, автори як правило посилаються на постанову Пленуму Верховного Суду України від 12 червня 2009 р. № 7 де зазначається: «як поняття «загроза загибелі людей чи настання інших тяжких наслідків» (частина перша статті 272, частина перша статті 273, частина перша статті 274, частина перша статті 275 КК) необхідно розуміти такі зміни у стані виробничих об'єктів, підприємств, унаслідок яких виникає реальна небезпека життю людей або реальна небезпека заподіяння (настання) шкоди вказаним у цих статтях благам. Тяжкість ймовірних наслідків визначається залежно від цінності благ, які поставлено під загрозу, кількості осіб, які можуть постраждати від небезпечних дій, розміру можливої матеріальної шкоди тощо» [6]. Окремі автори пропонували при роз'ясненні поняття «інші тяжкі наслідки» виходити із того що «під ними слід розуміти «тяжкі тілесні ушкодження хоча б одній людині, тому що вказані тілесні ушкодження (не враховуючи тих, що заподіюють смерть) є найбільш небезпечними серед тілесних ушкоджень, так звані «групові нещасні випадки» та заподіяння матеріальної шкоди у великих розмірах, якщо воно поєднувалося із загрозою життю або здоров'ю потерпілих. При цьому випадки заподіяння матеріальної шкоди у великих розмірах обов'язково повинні поєднуватися із загрозою життю або здоров'ю потерпілих» [4, с. 248]. Але вказаними визначеннями проблематика цього поняття не вичерпується. Як справедливо відзначається дослідниками, вона є надскладною, що виходить із «наскрізної» природи зазначеного поняття.

Опубліковані наразі розробки елементів й ознак складу кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України, дозволяє констатувати замалу кількість спеціальних досліджень, у яких би визначалося поняття «інші тяжкі наслідки» стосовно саме цього складу. У будь-якому випадку з огляду на зміст діяння, передбаченого диспозицією цієї статті, варіації таких наслідків є потенційно значними. Втім, вони завжди включають у себе суспільно небезпечні наслідки, так би мовити «підвищеної шкідливості» (окрім загибелі людей та майнової шкоди в особливо великому розмірі, які самостійно згадані у диспозиції ч. 2 ст. 270 КК України).

Як уявляється, окреслення вичерпного обсягу такого оцінного поняття як «інші тяжкі наслідки» повинно здійснюватися у спеціалізованому науковому дослідженні (монографічного або дисертаційного рівня).

Висновки. За результатами розгляду поставленої наукової задачі можна запропонувати декілька міркувань.

Чітке окреслення наслідків порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки дозволяє віднести цей склад кримінального правопорушення до матеріальних (згідно з класифікацією складів за конструкцією об'єктивної сторони). Відповідно, завершення посягання відбувається саме з настанням передбачених ч. 1 (або ч. 2) ст. 270 КК України суспільно небезпечних наслідків. Окрім того, при конструюванні ч. 2 ст. 270 КК України законодавець не використовує поняття «пожежа» чи «аварія» які у якості наслідків діяння названо ним у ч. 1 зазначеної статті. Це призводить до висновку про можливість врахування й інших явищ (окрім аварії чи пожежі) при оцінці наявності об'єктивної сторони цього кримінального правопорушення. Така ситуація значним чином ускладнює розуміння обсягу наслідків, настання яких є обов'язковим для наявності складу правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України.

Слід зазначити, що немає і єдиної точки зору щодо змісту поняття «загибель людей» в контексті складу кримінального правопорушення, передбаченого ч. 2 ст. 270 КК України. Найбільш вдалим видається розуміння мінімального обсягу цього поняття, що охоплює загибель хоча б однієї людини.

Найбільш складним питанням є окреслення змісту поняття «інші тяжкі наслідки» порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки. Враховуючи техногенну небезпеку такого діяння, здатність його заподіювати різноманітну шкоду додатковим об'єктам, адекватна інтерпретація цього поняття видається заздалегідь приреченою на вироблення його за оціночними критеріями, а отже, здатним включати в себе великий обсяг суспільно небезпечних явищ.

У будь-якому випадку слід констатувати, що дослідження наслідків порушення передбачених законодавством вимог пожежної чи техногенної безпеки вимагають подальшого дослідження.

Література:

1. Дудоров О.О., Мовчан Р.О. Кримінально-правове поняття «інші тяжкі наслідки»: проблеми тлумачення та вдосконалення законодавства. *Юридичний науковий електронний журнал*. 2015. №1. С.162–170. URL: http://lsej.org.ua/1_2015/44.pdf.
2. Про об'єкти підвищеної небезпеки: Закон України від 18.01.2001 № 2245-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-14#Text>.
3. Коваленко.О.О., Плотнікова А.В. Щодо визначення суб'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України «Порушення встановлених законодавством вимог пожежної або техногенної безпеки». *Актуальні питання у сучасній науці (Серія «Педагогіка», Серія «Право», Серія Економіка», Серія «Державне управління», Серія «Техніка», Серія «Історія та археологія»)*. 2024. № 5(23) 2024 с. 557–566. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/11456>.

4. Крайник Г. Щодо змісту понять «загибель людей» та «інші тяжкі наслідки» як обтяжуючих обставин, зазначених у ч. 2 ст. 272 КК України. *Вісник Академії правових наук України*. 2011. № 2 (65). с. 241–249. URL: https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7440/1/Krainik_241.pdf.

5. Поняття пожежі і стадії пожеж. URL: <https://euroservis.com.ua/ua/ponyatie-pozhara-i-stadii-pozhara/>.

6. Про практику застосування судами України законодавства у справах про злочини проти безпеки виробництва: Постанова Пленуму Верховного Суду України № 7 від 12 червня 2009 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09#Text>.

7. Сердюк С.С. Щодо теоретико-правового визначення об'єкта, передбаченого ст. 270 Кримінального кодексу України. *Збірник наукових праць Харківського національного педагогічного університету імені Г. С. Сковороди. Сер.: Право*. 2021. Вип. 33. С. 92–97. URL: <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/3599>.

8. Шиян Д.С, Шиян О.Ю. Проблема суб'єкта порушення встановлених законодавством вимог пожежної безпеки. Кримінально-правові та кримінологічні засоби протидії злочинам проти громадської безпеки та публічного порядку. Харків. 2019. с. 230–232. URL: https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/18_04_2019/pdf/109.pdf.

9. Ященко А.М. Щодо визначення об'єкта кримінального правопорушення, передбаченого ст. 270 КК України. *Актуальні проблеми інноваційної економіки та права*. № 4 / 2023 С. 107-113. URL: https://repo.btu.kharkov.ua/jspui/bitstream/123456789/48821/1/apie_2023_4_20.pdf.

10. Ященко А.М. Щодо визначення понять пожежна та техногенна безпека у кримінальному праві України. *Актуальні проблеми інноваційної економіки та права*. № 5–6. 2023. С. 86-90. URL: <http://apie.org.ua/uk/%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE-%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%8C-%D0%BF%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D0%B0-%D1%82%D0%B0-%D1%82%D0%B5%D1%85/>

References:

1. Dudorov O.O., Movchan R.O. (2015) *Kryminal'no-pravove ponyattya «inshi tyazhki naslidky»: problemy tлумachennya ta vdoskonalennya zakonodavstva*. [The Criminal Law Concept of “Other Grave Consequences”: Problems of Interpretation and Improvement of Legislation]. *Yurydychnyy naukovyy elektronnyy zhurnal- Legal scientific electronic journal*, №1. С.162-170. [in Ukrainian]. Retrieved from http://lsej.org.ua/1_2015/44.pdf.

2. Zakon Ukrayiny «Pro ob'yekty pidvyshchenoyi nebezpeky». [The Law of Ukraine «On High Risk Facilities»]. (2001). *Vidomosti Verkhovnoyi Rady Ukrayiny - Bulletin of the Verkhovna Rada of Ukraine (VVR)*, 2001, No. 15, p. 73 (VVR). [in Ukrainian]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2245-14#Text>.

3. Kovalenko.O.O., Plotnikova A.V. (2024). Shchodo vyznachennya sub'yekta kryminal'noho pravoporushennya, peredbachenoho st. 270 KK Ukrayiny «Porushennya vstanovlenykh zakonodavstvom vymoh pozhezhnoyi abo tekhnohennoyi bezpeky». [Regarding Determination of the Subject of a Criminal Offense Under Article 270 of the Criminal Code of Ukraine “Violation of Fire or Technological Safety Requirements Established by Law”]. *Aktual'ni pytannya u suchasniy nautsi (Seriya «Pedahohika», Seriya «Pravo», Seriya Ekonomika», Seriya «Derzhavne upravlinnya», Seriya «Tekhnika», Seriya «Istoriya ta arkheolohiya»): zhurnal. - Topical Issues in Modern Science (Series “Pedagogy”, Series “Law”, Series “Economics”, Series “Public Administration”, Series “Technology”, Series “History and Archeology”): journal*. № 5(23) 2024 с. 557-566.2024. [in Ukrainian]. Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/sn/article/view/11456>.

4. Kraynyk H. (2011). Shchodo zmistu ponyat' «zahybel' lyudey» ta «inshi tyazhki naslidky» yak obtyazhuyuchykh obstavyn, zaznachenyykh u ch. 2 st. 272 KK Ukrainy [Regarding the content of the concepts of “death of people” and “other grave consequences” as aggravating circumstances specified in part 2 of Article 272 of the Criminal Code of Ukraine]. *Visnyk Akademiyi pravovykh nauk Ukrainy- Bulletin of the Academy of Legal Sciences of Ukraine*. № 2 (65). p. 241-249. [in Ukrainian]. Retrieved from https://dspace.nlu.edu.ua/bitstream/123456789/7440/1/Krainik_241.pdf.

5. Ponyattya pozhezhi i stadiyi pozhezh [The concept of fire and fire stages] [in Ukrainian]. Retrieved from <https://euroservis.com.ua/ua/ponyatie-pozhara-i-stadii-pozhara/>.

6. Postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy «Pro praktyku zastosuvannya sudamy Ukrainy zakonodavstva u spravakh pro zlochyny proty bezpeky vyrobnytstva» 12.06.2009. [Resolution of the Plenum of the Supreme Court of Ukraine “On the Practice of Application of Legislation by the Courts of Ukraine in Cases of Crimes Against Industrial Safety”] (2009). [in Ukrainian]. Retrieved from URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/va007700-09#Text>.

7. Serdyuk S.S. (2021). Shchodo teoretyko-pravovoho vyznachennya ob'yekta, peredbachenoho st. 270 Kryminal'noho kodeksu Ukrainy. [On the Theoretical and Legal Definition of the Object Provided for in Article 270 of the Criminal Code of Ukraine.] *Zbirnyk naukovykh prats' Kharkivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu imeni H. S. Skovorody. Ser.: Pravo. - Collection of scientific works of H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University. Ser: Law*. №. 33. p. 92–97. [in Ukrainian]. Retrieved from <http://journals.hnpu.edu.ua/index.php/law/article/view/3599>.

8. Shyyan D.S, Shyyan O.Yu. (2019). Problema sub'yekta porushennya vstanovlenykh zakonodavstvom vymoh pozhezhnoyi bezpeky. [The problem of the subject of violation of fire safety requirements established by law]. *Kryminal'no-pravovi ta kryminolohichni zasoby protydyi zlochynam proty hromads'koyi bezpeky ta publichnoho poryadku- Criminal law and criminological means of combating crimes against public security and public order*. P. 230-232. [in Ukrainian]. Retrieved from https://univd.edu.ua/general/publishing/konf/18_04_2019/pdf/109.pdf.

9. Yashchenko A.M. (2023) Shchodo vyznachennya ob'yekta kryminal'noho pravoporushennya, peredbachenoho st. 270 KK Ukrainy. [On the definition of the object of a criminal offense under Art. 270 of the Criminal Code of Ukraine.]. *Aktual'ni problemy innovatsiynoyi ekonomiky ta prava- Actual problems of innovative economy and law*. № 4. P.107-113. [in Ukrainian]. Retrieved from https://repo.btu.kharkov.ua/jspui/bitstream/123456789/48821/1/apie_2023_4_20.pdf.

10. Yashchenko A.M. (2023) Shchodo vyznachennya ponyat' pozhezhna ta tekhnohenna bezpeka u kryminal'nomu pravi Ukrainy .[On the Definition of Fire and Technological Safety in the Criminal Law of Ukraine]. *Aktual'ni problemy innovatsiynoyi ekonomiky ta prava- Actual problems of innovative economy and law*. № 5-6. P. 86-90. [in Ukrainian]. Retrieved from <http://apie.org.ua/uk/%D1%89%D0%BE%D0%B4%D0%BE-%D0%B2%D0%B8%D0%B7%D0%BD%D0%B0%D1%87%D0%B5%D0%BD%D0%BD%D1%8F-%D0%BF%D0%BE%D0%BD%D1%8F%D1%82%D1%8C-%D0%BF%D0%BE%D0%B6%D0%B5%D0%B6%D0%BD%D0%B0-%D1%82%D0%B0-%D1%82%D0%B5%D1%85/>

УДК 321

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-534-544](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-534-544)

Зеленський Сергій Миколайович кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри правознавства, Центральноукраїнський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Варшавська, 2, м. Кропивницький, 25026, тел.: (0522) 27-50-07, <https://orcid.org/0000-0002-0945-4485>

Ярошенко Сергій Володимирович кандидат юридичних наук, доцент кафедри правознавства, Центральноукраїнський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Варшавська, 2, м. Кропивницький, 25026, тел.: (0522) 27-50-07, <https://orcid.org/0009-0000-9792-8208>

Колісніченко Роман Миколайович доктор політичних наук, професор, директор, Центральноукраїнський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Варшавська, 2, м. Кропивницький, 25026, тел.: (0522) 27-50-07, <https://orcid.org/0000-0003-2418-402X>

ОЦІНКА СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВ РОЗВИТКУ БЕЗПЕКОВОГО СЕРЕДОВИЩА В АСПЕКТІ НАЦІОНАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. Актуальність теми обумовлена загрозами безпековому середовищу в умовах війни. Негативний вплив людини на навколишнє природне середовище, пов'язаний з війною, постає загрозою для існування людства. Виникає необхідність оцінки загроз навколишньому середовищу, пов'язаних з війною. Військова загроза може бути із необхідністю оцінена, як загроза безпековому середовищу в аспекті національної безпеки в умовах війни шляхом проведення системно-цільового стратегічного аналізу небезпек та загроз на глобальному, національному та регіональному рівнях.

Результати проведеного стратегічного аналізу можуть бути використані для прийняття у сфері забезпечення безпеки і оборони держави.

Метою статті є висвітлення результатів дослідження критеріїв оцінки безпекового середовища в аспекті національної безпеки в умовах війни.

Відповідно мети дослідження виокремлено основний показник рівня стійкості певної системи або процесу. Виділено особливості та відмінності у визначенні рівнів стійкості складних систем: загальну стійкість, яка характеризує систему в цілому, та специфічну, яка характеризує її у межах питомої стійкості за ознаками загроз і небезпек.

Проблемною визнано ідентифікацію та оцінку каскадних ефектів в складній системі національної безпеки та оцінку стану та ефективності управління системою національної безпеки. Визначено поняття безпекового середовища, як сукупності зовнішніх і внутрішніх зв'язків між суб'єктами у всіх сферах національної безпеки, а також умови, чинники та обставини, які певним чином впливають або можуть вплинути на ці відносини.

Означено стратегічні орієнтири держави щодо оцінки стану та перспектив розвитку безпекового середовища в аспекті національної безпеки в умовах війни. Визнано необхідним формування в Україні достатньо стійкого економічного потенціалу, стабільної фінансової системи, людського ресурсу, як основи забезпечення власної безпеки. Незалежність держави, суверенітет та територіальна цілісність України визнано такими умовами, що дають нашій державі право вибору участі в колективних безпекових системах та/або союзах.

Ключові слова: безпекове середовище, національна безпека, ризики, загрози, рівень стійкості

Zelensky Sergey Mykolayovych Ph.D. (Law), assistant professor, Head of Department, Central Ukrainian Institute of PJSC «Interregional Academy of Personnel Management», St. Varshavska, 2, Kropyvnytsky, 25026, tel.: (0522) 27-50-07, <https://orcid.org/0000-0002-0945-4485>

Yaroshenko Sergij Volodymyrovych Candidate of Law, Associate Professor of the Department of Law, Central Ukrainian Institute of PJSC «Interregional Academy of Personnel Management», St. Varshavska, 2, Kropyvnytsky, 25026, tel.: (0522) 27-50-07, <https://orcid.org/0009-0000-9792-8208>

Kolisnichenko Roman Mykolayovych Doctor of Political Science, associate professor, Central Ukrainian Institute of PJSC «Interregional Academy of Personnel Management», St. Varshavska, 2, Kropyvnytsky, 25026, tel.: (0522) 27-50-07, <https://orcid.org/0000-0003-2418-402X>

ASSESSMENT OF THE STATE AND PERSPECTIVES OF THE DEVELOPMENT OF THE SECURITY ENVIRONMENT IN THE ASPECT OF NATIONAL SECURITY IN THE CONDITIONS OF WAR

Abstract. The topicality of the topic is due to threats to the security environment in wartime conditions. The negative impact of man on the surrounding natural environment, associated with war, poses a threat to the existence of mankind. There is a need to assess the environmental threats associated with war. A military threat can be necessarily assessed as a threat to the security environment in the aspect of national security in wartime by conducting a systematic and targeted strategic analysis of dangers and threats at the global, national and regional levels.

The results of the conducted strategic analysis can be used for adoption in the field of ensuring the security and defense of the state.

The purpose of the article is to highlight the results of a study of the criteria for assessing the security environment in the aspect of national security in wartime conditions.

In accordance with the purpose of the research, the main indicator of the level of stability of a certain system or process is singled out. Peculiarities and differences in determining the levels of stability of complex systems are highlighted: general stability, which characterizes the system as a whole, and specific, which characterizes it within the limits of specific stability according to the signs of threats and dangers.

The identification and assessment of cascading effects in the complex national security system and the assessment of the state and effectiveness of the management of the national security system are recognized as problematic. The concept of the security environment is defined as a set of external and internal relations between subjects in all spheres of national security, as well as conditions, factors and circumstances that in a certain way affect or may affect these relations.

The strategic orientations of the state regarding the assessment of the state and prospects for the development of the security environment in the aspect of national security in conditions of war have been determined. It is recognized that it is necessary to form a sufficiently stable economic potential, a stable financial system, and human resources in Ukraine as the basis for ensuring one's own security. The independence of the state, sovereignty and territorial integrity of Ukraine are recognized as conditions that give our state the right to choose to participate in collective security systems and/or alliances.

Keywords: security environment, national security, risks, threats, level of stability

Постановка проблеми. Навколишнє середовище завжди містило небезпеки – це були та і нині є природні небезпеки, як то хижі тварини, надмірні холод і тепло, землетруси, буревії, цунамі, повені та ін.. До природних нині додалися й ті небезпеки, що викликані людським впливом на природу, техногенного характеру. Прикладами найбільш відомих аварій є аварії на Чорнобильській АЕС та Фукусімській АЕС.

Найбільшою катастрофою техногенного характеру, що сталася нещодавно, є руйнування Каховської ГЕС. Вона вочевидь демонструє негативний вплив людини на природу, пов'язаний з війною. Загрози навколишньому середовищу, які виникають у світі через соціальні конфлікти, найбільш гостра фаза яких – це вирішення їх з допомогою сили, війною, постають загрозою для існування людства.

То ж виникає необхідність оцінки загроз навколишньому середовищу, пов'язаних з війною. У контексті військової загрози необхідною є оцінка загроз

безпековому середовищу в аспекті національної безпеки в умовах війни шляхом проведення системно-цільового стратегічного аналізу небезпек та загроз на глобальному, національному та регіональному рівнях.

Результати стратегічного аналізу можуть бути використані задля прийняття державних рішень у сфері забезпечення безпеки і оборони держави і національної безпеки в цілому.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Основні аспекти проблем, пов'язаних з оцінкою безпекового середовища вивчали науковці, що проводять, як галузеві, так і міжгалузеві дослідження у напрямках економіки, права, психології, культури тощо. Серед найбільш значущих на наш погляд слід назвати: В. Богдановича, Д. Дубова, О. Корнієвського, Н. Нижник, А. Семенченка, В. Смолянюка та ін.

Метою статті є висвітлення результатів дослідження критеріїв оцінки безпекового середовища в аспекті національної безпеки в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. За ст.ст. 1, 2, 17, 18, 92 Основного Закону України визначають основні засади національної безпеки і оборони, мету та основні напрями державної політики, які виступають гарантіями захисту кожного громадянина України та суспільства в цілому від можливих загроз та небезпек.

Визначаючи та розмежовуючи повноваження всіх державних органів у сфері національної безпеки і оборони [1], визначено їх основні функції у цій сфері, порядок розгортання сил і розподілу засобів оборони, систему управління та взаємодії органів безпеки, визначено сили оборони, запроваджено комплексний підхід до аналізу, планування та контролю їх діяльності.

Уся сукупність ризиків і загроз національній безпеці, подолання їх можливих наслідків в умовах війни становить багатовимірну систему показників, яка підлягає ретельному аналізу з метою прогнозування можливих наслідків кожного ризику і загрози, шляхом оцінки за критеріями тяжкості, кількості, тривалості тощо. Подальший аналіз таких наслідків може змінити пріоритет найбільших серед виявлених ризиків і загроз.

Враховуючи світовий досвід наслідки впливу ризиків і загроз визначають стосовно таких основних груп об'єктів охорони:

- фізичних об'єктів, до яких належать об'єкти інфраструктури, житлові та адміністративні будівлі, комунікації тощо;
- людський ресурс, до якого належить життя, здоров'я фізичне й психічне, добробут населення;
- економічні та фінансові ресурси;
- навколишнє природне середовище;
- соціальний і політичний потенціал [2, с. 89].

Визначення потенціалу держави та основних цільових груп, на які загрози можуть вплинути найбільш негативно, пов'язано з виявленням

потенціалу їхньої стійкості та здатності протистояти загрозам із прийнятними втратами їх функціональності. Слід враховувати, що рівень допустимої шкоди визначається індивідуально, стосовно кожної цільової групи з урахуванням її основних характеристик та особливостей.

Безпекове середовище визначають як складну систему зовнішніх та внутрішніх відносин в усіх сферах загальної системи національної безпеки між суб'єктами, які мають певний ресурс, а також умов, факторів й обставин, що впливають або можуть на них впливати. Суб'єктами виступають держави, коаліції держав, бізнес-структури, політичні партії, об'єднання громадян тощо [3, с. 6].

Відносини між суб'єктами породжуються діями, які вони виконують виходячи зі своєї власної ідеології. Виконання цих дій вимагає ресурсних витрат для реалізації ідеологічних планів названих суб'єктів насамперед в економіці, політиці, культурній сфері.

Проведений нами аналіз дій суб'єктів, які мають вплив на безпекове середовище, виявив їх інтереси в означених сферах. Задля виконання поставлених завдань дослідження основними елементами безпекового середовища, які вивчалися, були: інтереси найбільш могутніх суб'єктів міжнародних відносин, їхні потреби в економічній сфері, доступ до ресурсів.

Виділяємо найбільш важливі серед інших: ресурси суб'єктів, які визначаються їх розвитком у сфері техніки і технологій, економіки і політики, людських і природних ресурсів; протиріччя між інтересами найбільш впливових суб'єктів, що визначають тенденції розвитку системи міжнародних відносин, найбільш розвинені країни; зовнішні і внутрішні можливості найбільш впливових суб'єктів щодо забезпечення влади та балансу сил, як в середині країни, так і на зовнішній арені; основні дії суб'єктів (у т.ч. природи), які можуть негативно вплинути на систему міжнародних відносин і які розглядаються нами як ризики безпекового середовища [4, с. 4].

Оцінка стану та перспектив розвитку безпекового середовища, зокрема його глобальні, регіональні та національні аспекти, в умовах війни з урахуванням військової загрози національній безпеці, визначаємо першим етапом системно-цільового стратегічного аналізу, що надає усі необхідні вихідні дані для виконання подальших завдань і підготовку висновків.

Стратегічний системно-цільовий аналіз проводиться уповноваженим суб'єктом в ході комплексного огляду сектору безпеки і оборони. Серед основних проблем безпекового середовища окремо виділяємо фінансування розвитку Збройних Сил України, зокрема те, що бюджет України не є бюджетом інтенсивного розвитку, обсяг бюджетних видатків безпосередньо залежить від благодійної, гуманітарної та міжнародної допомоги. Неефективною є й структура видатків оборонного бюджету та відсутність об'єктивних можливостей зростання власних джерел доходу.

Ці недоліки стали однією з основних причин неготовності України до захисту своїх кордонів та значних втрат під час російської агресії протягом

2022-2023 років. Це переконує у необхідності дотримання чинного законодавства України, яке поєднує адміністративно-правові та фінансово-правові засади регулювання сфери безпеки і оборони в Україні, в тому числі й Збройних Сил України [5, с. 33]. Досягнення збільшення обсягу джерел доходу в Україні вбачаємо у модернізації оборонно-промислового комплексу.

Відповідно мети дослідження виокремлюємо такий основний концептуальний підхід до визначення показників і рівнів оцінки безпекового середовища, як показник рівня стійкості певної системи або процесу. Крім того, виокремлюємо особливості та відмінності у визначенні рівнів стійкості складних систем. Загалом можна оцінити рівень стійкості, як загальну стійкість системи і специфічну стійкість, як стійкість тих чи інших об'єктів до різних загроз або небезпек. В той час, як загальна стійкість характеризує систему в цілому, специфічна характеризує її у межах питомої стійкості за такими ознаками:

- стійкість об'єкта відносно певного виду загроз і небезпек природного характеру;
- стійкість певного об'єкта відносно до загроз і небезпек суспільного характеру.

Комплексна методологія оцінки рівня загроз і небезпек суспільного характеру базується на визначенні основних елементів системи та зв'язків між ними, включаючи цілі та мотивацію діяльності різних суб'єктів, фактори, що впливають на стан системи тощо. Відповідно до зазначеної дослідницької мети пропонується оцінювати стан різних підсистем в рамках загальної системи національної безпеки, та елементів, які мають деструктивний вплив на них, визначаючи наявність певних проблем стратегічного характеру в оцінюванні. Окремим напрямом оцінки є визначення чинників впливу на окрему підсистему, як складового елемента системи в цілому і визначення меж можливих змін.

Проблемною вважаємо ідентифікацію та оцінку каскадних ефектів в складній системі національної безпеки та оцінку стану та ефективності управління системою національної безпеки, у тому числі визначення формальних та неформальних зв'язків між основними факторами загроз окремим її елементам, зокрема безпековому середовищу, як сукупності зовнішніх і внутрішніх зв'язків між суб'єктами у всіх сферах національної безпеки, а також умови, чинники та обставини, які певним чином впливають або можуть вплинути на ці відносини. Конкретизація особливостей об'єкта дослідження (конкретної підсистеми) на основі аналізу інформації, отриманої шляхом оцінки, постає підґрунтям розробки відповідних стратегій зміцнення стійкості [6, с. 57].

Національна безпека України, як і міжнародна безпека, дедалі більше зазнає впливу процесів глобалізації. Вони постають визначальними у розвитку світової економіки та політики, а також призводять до радикальних змін у

міжнародному безпековому середовищі, яке стає усе більш динамічним та суперечливим. Під впливом глобалізації відбуваються зміни у міжнародній системі захисту миру і безпеки людства, розширюється склад учасників міжнародного політичного процесу, в якому усе більш значущою є політика України. Поряд з національними державами на сучасній світовій арені діють міжнародні об'єднання, організації та інші учасники, такі, як недержавні організації. Водночас спостерігається послаблення основних інститутів міжнародного регулювання сферою безпеки і співробітництва, що демонструє недостатню їх ефективність у протидії сучасним викликам і загрозам.

Стратегія національної безпеки безпосередньо пов'язується з розширенням співпраці України з НАТО, поглибленням політичного діалогу між Україною та членами Альянсу у питаннях безпеки, включаючи ядерну, і базується на таких основних засадах:

- стримування – розвиток обороноздатності та безпеки для запобігання збройній агресії проти України;
- стійкість – здатність суспільства та держави швидко адаптуватися до змін середовища безпеки та підтримувати стає функціонування, зокрема шляхом мінімізації зовнішньої та внутрішньої вразливості;
- взаємодія – розвиток стратегічних відносин із ключовими іноземними партнерами, насамперед з Європейським Союзом і НАТО та їх державами-членами, Сполученими Штатами Америки, співробітництво з іншими державами та міжнародними організаціями, виходячи з національних інтересів України [7, с. 147].

Посилення взаємодії та взаємозалежності країн світу породжує формування нових «центрів сили», конкуренція між якими за вплив над ресурсами постійно зростає. Підвищується рівень відкритості міжнародної системи безпеки, що відкриває нові безпрецедентні можливості і водночас створює нові загрози та виклики у сфері захисту безпекового середовища на глобальному, регіональному та національному рівнях.

Існує нагальна потреба у створенні більш гнучких систем взаємодії суб'єктів міжнародних відносин задля захисту власного безпекового середовища, здатних швидко та ефективно реагувати на нові виклики. Нова розстановка та співвідношення політичних сил змінює баланс сил та інтересів у світі, характер, масштаби та зміст колишніх викликів, загроз та ризиків. Регіональні та локальні виклики, які несуть загрозу безпековому середовищу дедалі більше глобалізуються, стають дедалі складнішими. Усе частіше загрози безпековому середовищу суб'єктів міжнародних відносин включають глобальні проблеми людства [8, с. 56].

Звертаємо увагу на те, що пандемія коронавірусу постала найбільшим глобальним викликом після Другої світової війни та вже нині і в подальшому буде приносити масштабні наслідки у медичній сфері, політичній, економічній, а також зміни у сфері захисту безпекового середовища.

Глобальні світові виклики, такі як зміни клімату, старіння населення, нові хвороби, фінансові кризи та поява нових технологій усе більше розділяють людство, аніж об'єднують його. Вони призводять до нарощування напруги, як в середині суспільств, так і у відносинах між країнами, що в подальшому може призвести до катастрофічних наслідків.

Державна політика стає усе більш нестабільною та суперечливою, і жоден регіон, ідеологія чи система управління не захищені від цього. Населення дедалі більш насторожено ставиться до державних інституцій і власних урядів, які, на думку людей, не бажають та і не в силах задовольнити їхні потреби. У пошуках шляхів забезпечення власної безпеки люди усе більше тяжіють до своїх знайомих і однодумців, включаючи етнічну, релігійну та культурну ідентичність, створюючи групи навколо спільних інтересів по захисту від загроз, зокрема таких як екологічні проблеми.

По мірі того, як населення набуває більших можливостей і вимагає від уряду усе більш надійних гарантій захисту безпекового середовища, уряди відчують дедалі більш серйозний тиск з боку населення, пов'язаний із новими викликами і загрозами та скороченням ресурсів щодо протистояння ним. Це збільшує розрив між урядом і населенням, що в подальшому призведе до політичної нестабільності та обмеження демократії.

Прискореними темпами відбуваються зміни в армії, демографії, економіці, технологіях, екологічних умовах, а також проявляються розбіжності у поглядах щодо моделей управління сферою захисту безпекового середовища. Імовірно усе більше посилення конкуренції між Китаєм і західною коаліцією на чолі зі Сполученими Штатами. Протистояння між ними торкається більшості регіонів світу, що спричиняє зміни в існуючих альянсах, міжнародних організаціях і правилах, що лежать в основі сучасної системи забезпечення безпеки міжнародного правопорядку, а російський вплив залишається одним із головних негативних і дестабілізуючих факторів.

З усіх спільних ризиків і викликів, з якими стикаємося кожна країна світу, зміни клімату постають найбільш важливими. Вчені попереджають, що без негайних спільних дій усіх без виключення країн світу найближчого десятиліття глобальні температури можуть перевищити критичний поріг потепління в 1,5 градуса за Цельсієм, після чого окремі найбільш катастрофічні наслідки зміни клімату будуть незворотними. Наслідки зміни клімату та надзвичайні гуманітарні катастрофи, що прогнозуються, справдяться найближчими роками через дедалі сильніші урагани та лісові пожежі в Сполучених Штатах, щорічні повені в Європі, подальше підвищення рівня моря в Океанії, збільшення попиту на воду на Близькому Сході, танення льодового покриву в Арктиці, посухи та смертельні температури в районах на півдні найбільшої неполярної пустелі світу Сахари.

Напруженість у світі зростає, оскільки країни змагаються за ресурси та енергетичні переваги на фоні зростаючих гуманітарних потреб, відсутності

продовольчої безпеки та загроз життю і здоров'ю населення, потенційної нестабільності у світі, регіональних та локальних конфліктів, масової міграції. Постає необхідність захисту світового лісового покриву, електрифікації транспортного сектору, направлення фінансових потоків на створення енергетичної революції задля запобігання кліматичній кризі. Посилюється геополітичний імператив у зовнішній і внутрішній політиці держав світу у напрямі зменшення залежності від держав, які використовують енергію як зброю примусу.

Глобальні економічні проблеми в усіх державах світу, спричинені пандемією коронавірусу, розширилися та поглибилися, оскільки попит на вакцини випереджав можливості постачальників і перевантажував ланцюги їх поставок. Споживачі в усьому світі стикаються зі стрімким зростанням цін на енергоносії та дедалі більшою продовольчою небезпекою, що загострює такі явища, як міграція та корупція. Крім того, авторитарні уряди часто зловживають своїм впливом на глобальний економічний порядок, використовуючи свої зв'язки та сильні сторони. Саме через це доволі сильно збільшуються витрати на рух основних товарів, використовуючи свій вплив на світовому ринку та контроль над глобальною цифровою інфраструктурою. Вони відмивають і приховують свої доходи від корупції за кордоном через підставні компанії.

Злочинні дії транснаціональних компаній спонсоруються державами шляхом використання цифрової економіки з метою отримання та переміщення коштів у сфері незаконного обігу зброї, здійснення терористичних атак, розпалювання конфліктів серед населення, вимагання у звичайних громадян з використанням програмного забезпечення або кібератак на національні системи охорони здоров'я, фінансові установи та критичну інфраструктуру. Усі ці виклики і загрози безпековому середовищу обмежують політичні можливості нашої держави та наших союзників і партнерів щодо просування власних інтересів безпеки та задоволення основних потреб наших громадян.

Війна в Україні сприяє пошуку шляхів до утворення низки нових військових та/або політичних альянсів у світі, які будуть меншими за розміром, але більш гнучкими і спроможними запропонувати своїм учасникам більш ефективні гарантії безпеки перед російською загрозою. Необхідність пошуку рішення у питанні припинення війни в Україні та надання нашій державі надійних зовнішніх гарантій безпеки вже зараз постає стимулом для переформатування застарілої і неефективної системи міжнародної безпеки та її інституцій.

Вочевидь потребує реформування громіздка структура ООН, як провідної міжнародної організації в питаннях забезпечення миру і безпеки людства, зокрема її консенсусна система прийняття рішень та складна система управління. Реформування такої інституції буде складним і довготривалим процесом. Вже зараз можна з упевненістю прогнозувати зміни глобального

безпекового середовища, які слід розглядати ризиками, що містять, як нові можливості для розвитку, так і потенційні загрози у разі виникнення суперечок на шляху реформування системи міжнародної безпеки [9, с. 77].

Війна Російської Федерації проти України стала причиною значних змін у світовій економіці, зміни ланцюгів поставок ряду сировини та продуктів харчування, спричинила коливання цін на світових ринках та падіння темпів економічного зростання тощо. Економіка України зазнало і продовжує зазнавати значних втрат. Лише сподіватися можна на те, що ці втрати будуть частково компенсовані міжнародною спільнотою та можливими репараціями, отриманими від Російської Федерації з рішеннями Міжнародного суду ООН. Проте, відновлення економіки та людського потенціалу України вочевидь буде складним і довготривалим процесом.

Висновки. З огляду на викладене, вважаємо пріоритетним напрямом державної політики постійний моніторинг безпекового середовища в аспекті національної безпеки шляхом його оцінки, аналізу та визначення перспектив розвитку у сфері:

- безпеки та оборони;
- пошуку зовнішніх гарантій безпеки та розвиток двосторонніх відносин зі стратегічними партнерами;
- відновлення економічного та людського потенціалу України;
- розвитку національної системи стійкості;
- державного будівництва та управління;
- завершення розпочатих реформ.

Означені нами стратегічні орієнтири держави щодо оцінки стану та перспектив розвитку безпекового середовища в аспекті національної безпеки в умовах війни полягають у формуванні в Україні достатнього економічного потенціалу, стійкої фінансової системи, людського ресурсу, як основи забезпечення власної безпеки та стабільного інтенсивного розвитку [10, с. 231]. Лише незалежність держави, суверенітет та територіальна цілісність України дають право вибору участі в колективних безпекових системах та/або союзах.

Під час війни в Україні пройшли випробування на міцність основні об'єкти охорони, стратегічні і тактичні плани їх захисту, механізми забезпечення національної безпеки та стабільності. Суттєві зміни в безпековому середовищі, які спостерігаються в Україні, слід враховувати у післявоєнному будівництві державних інституцій, визначенні шляхів забезпечення національної безпеки, підвищення ефективності державного управління тощо.

У зовнішній політиці Україна, як одна з країн-засновниць ООН має право брати активну участь у реформуванні цієї міжнародної організації з метою підвищення її ефективності відповідно цілей, завдань та принципів діяльності, визначених Статутом ООН, щодо забезпечення шляхом вжиття ефективних колективних заходів задля запобігання та усунення загроз безпеці і миру у світі.

Література:

1. Про національну безпеку України : Закон України від 21.06.2018 № 2469-VIII. Відомості Верховної Ради України. 2018. № 31. Ст. 241.
2. Резнікова О. О. Національна стійкість в умовах мінливого безпекового середовища: монографія. Київ : НІСД, 2022. 532 с.
3. Бочарніков В. П., Свєшніков С. В. Безпекове середовище 2030 : монографія. Київ : Майстер книг, 2019. 76 с.
4. Кіссінджер Г. Світовий порядок. Роздуми про характер націй в історичному контексті. К.: Вид-во Наш Формат, 2020, 320 с.
5. Підхід до оцінювання безпекового середовища в сучасних умовах ведення збройної боротьби [Електронний ресурс] В. Ю. Богданович, О. А. Ільяшов, В. С. Комаров, В. В. Олексіук. Збірник наукових праць Центру воєнно-стратегічних досліджень Національного університету оборони України імені Івана Черняхівського. 2021. № 2. С. 33-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpcvsd_2021_2_6
6. Безпекове середовище 2033 : Монографія. Київ : НУОУ імені Івана Черняхівського, 2022. 117 с.
7. Житник О. М. Майбутнє безпекове середовище в контексті державного стратегічного планування: концептуальний підхід. Право та державне управління. 2018. № 4. С. 144–149.
8. Strategic communications in the formation of the Ukrainian national security system : Monograph / under general editorship of L.S. Khorishko. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. 188 p.
9. Ситник Г.П., Орел М.Г. Національна безпека в контексті європейської інтеграції України : підручник. Київ : Міжрегіональна Академія управління персоналом, 2021. 372 с. С. 77.
10. Феномен безпеки : соціально-гуманітарні виміри. За заг. наук. редакцією Віталія Мудракова. Хмельницький : ФОП Мельник А.А., 2022. 332 с.

References:

1. Pro nacionalnu bezpeku Ukrayini : Zakon Ukrayini vid 21.06.2018 № 2469-VIII. Vidomosti Verhovnoyi Radi Ukrayini. 2018. № 31. St. 241.
2. Reznikova O. O. Nacionalna stijkest v umovah minlivogo bezpekovogo seredovisha : monografiya. Kiyiv : NISD, 2022. 532 s.
3. Bocharnikov V. P., Svyeshnikov S. V. Bezpekove seredovishe 2030 : monografiya. Kiyiv: Majster knig, 2019. 76 s.
4. Kissindzher G. Svitovij poryadok. Rozdumi pro harakter nacij v istorichnomu konteksti. K.: Vid-vo Nash Format, 2020, 320 s.
5. Pidhid do ocinyuvannya bezpekovogo seredovisha v suchasni umovah vedennya zbrojnoyi borotbi [Elektronnij resurs] V. Yu. Bogdanovich, O. A. Ilyashov, V. S. Komarov, V. V. Oleksiyuk. Zbirnik naukovih prac Centru voyenno-strategichnih doslidzhen Nacionalnogo universitetu oboroni Ukrayini imeni Ivana Chernyahovskogo. 2021. № 2. S. 33-39. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Znpcvsd_2021_2_6
6. Bezpekove seredovishe 2033 : Monografiya. Kiyiv : NUOU imeni Ivana Chernyahovskogo, 2022. 117 s.
7. Zhitnik O. M. Majbutnye bezpekove seredovishe v konteksti derzhavnogo strategichnogo planuvannya: konceptualnij pidhid. Pravo ta derzhavne upravlinnya. 2018. № 4. S. 144–149.
8. Strategic communications in the formation of the Ukrainian national security system : Monograph / under general editorship of L.S. Khorishko. Riga, Latvia : Baltija Publishing, 2023. 188 r.
9. Sitnik G.P., Orel M.G. Nacionalna bezpeka v konteksti yevropejskoyi integraciyi Ukrayini: pidruchnik. Kiyiv : Mizhregionalna Akademiya upravlinnya personalom, 2021. 372 s. S. 77.
10. Fenomen bezpeki : socialno-gumanitarni vimiri. Za zag. nauk. redakciyeyu Vitaliya Mudrakova. Hmelnickij : FOP Melnik A.A., 2022. 332 s.

УДК 342.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-545-551](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-545-551)

Кирилюк Дмитро Володимирович кандидат юридичних наук, приватний нотаріус, <https://orcid.org/0009-0008-7664-8336>

СПЕЦИФІКА АДМІНІСТРАТИВНИХ ПОКАРАНЬ ЯК АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВИХ САНКЦІЙ

Анотація. Ключовим питанням державного управління та правового регулювання в Україні у довоєнний період і на сучасному етапі є ефективність дії правових норм, а також можливість досягнення необхідних цілей наявними силами та засобами. Ця теза безпосередньо стосується проблематики застосування заходів адміністративного примусу, які відіграють важливу роль у забезпеченні правопорядку, захисті та охороні прав і свобод громадян. Всі соціальні регулятори (право, мораль, релігія) за своїм загальним змістом є нормативними. Залежно від джерел формування виокремлюють норми-звичаї, норми моралі, корпоративні норми та норми права. Перераховані види соціальних норм мають характерні, властиві виключно їм особливі санкції. Специфіка санкцій обумовлена об'єктивною природою та особливостями відмінних за своїм змістом видів соціальних норм, різних форм соціального регулювання. При цьому не особливості санкцій визначають відмінність соціальних норм, а навпаки, об'єктивні за своєю природою суттєві відмінності різних видів соціальних норм, їх специфічні ознаки зумовлюють й особливості санкцій за їх порушення.

Метою статті є вивчення особливостей адміністративних покарань як каральних адміністративно-правових санкцій. Аналізуючи праці вітчизняних і закордонних науковців, визначено, що на сучасному етапі можна спостерігати інтенсивний розвиток адміністративно-правових засобів обмежувального та заборонного характеру. Разом з розвитком зазначених правових засобів відбувається й змістовне наповнення засобів адміністративного примусу, а однією з форм останнього є заходи адміністративної відповідальності. Попри те, що проблематика адміністративних стягнень є однією із ключових у змісті інституту адміністративної відповідальності, вона мало вивчалася окремо від інших правових явищ.

Дослідження дозволило визначити, що адміністративна відповідальність як засіб забезпечення правопорядку відіграє важливу роль щодо охорони суспільних відносин, одночасно з цим спостерігається очевидна тенденція у зміщенні акцентів цього виду відповідальності, а саме – її поступове перетворення на механізм «збирання» грошей, як з фізичних, так і з юридичних осіб. Ця тенденція є стримуючим чинником соціального та

економічного розвитку, крім того, вона знижує правоохоронний потенціал заходів адміністративного примусу, породжує недовіру суспільства до функціональності правоохоронної системи, і навіть до державного адміністрування взагалі. Своєю чергою застосування санкцій залежить від належного виконання правової норми, оскільки ця негативна реакція держави на її порушення виникає лише за наявності протиправної поведінки або неналежного виконання загальновстановлених правил. Державний примус реалізується у багатьох формах, й тому числі й тих, які охоплюють санкції. Тому, не обмежуючись виключно санкціями, примус може бути застосований не тільки внаслідок порушення правової норми, як реакції у відповідь уповноважених органів, а й через виникнення певних обставин, які загрожують або можуть загрожувати суспільним відносинам.

У висновку наголошено: співвідношення адміністративного примусу та адміністративно-правової санкції є таким: адміністративний примус, хоч і реалізується у формі адміністративно-правової санкції, проте не обмежується її застосуванням. Своєю чергою адміністративно-правова санкція також проявляється у покараннях, прямо передбачених правовою нормою, а також в інших заходах адміністративного примусу.

Ключові слова: санкція, примус, протиправна поведінка, адміністративна відповідальність, адміністративні стягнення, забезпечення правопорядку.

Kyryliuk Dmytro Volodymyrovych candidate of legal sciences, private notary, <https://orcid.org/0009-0008-7664-8336>

SPECIFICITY OF ADMINISTRATIVE PENALTIES AS ADMINISTRATIVE AND LEGAL SANCTIONS

Abstract. The key issue of state administration and legal regulation in Ukraine in the pre-war period and at the present stage is the effectiveness of legal norms, as well as the ability to achieve the necessary goals with available forces and means. This thesis directly concerns the issue of the application of administrative coercion measures, which occupy one of the main places in ensuring law and order, protection and protection of the rights and freedoms of citizens. All social regulators (law, morality, religion) are normative in their general meaning. Depending on the sources of formation, norms-customs, norms of morality, corporate norms and norms of law are distinguished. The listed types of social norms have specific, special sanctions inherent exclusively to them. The specificity of sanctions is due to the objective nature and features of different types of social norms and different forms of social regulation. At the same time, it is not the specifics of sanctions that determine the difference in social norms, but on the contrary, the essential differences of various types of social norms, which are objective in nature, and their specific features determine the specifics of sanctions for their violation.

The purpose of the article is to study the features of administrative penalties as punitive administrative-legal sanctions. Analyzing the works of domestic and foreign scientists, the current legislation of Ukraine, it was determined that at the current stage, the intensive development of administrative and legal means of a restrictive and prohibitive nature can be observed. Together with the development of the mentioned legal means, there is also a substantive filling of means of administrative coercion. One of the forms of coercion is measures of administrative responsibility. Despite the fact that the issue of administrative fines is one of the key issues in the content of the institution of administrative responsibility, it has not been studied separately from other legal phenomena.

The study made it possible to determine that administrative responsibility as a means of ensuring law and order plays an important role in the protection of social relations, at the same time, there is an obvious tendency to shift the emphasis of this type of responsibility, namely, its gradual transformation into a mechanism for "collecting" money, both physical and from legal entities. This tendency is a restraining factor of social and economic development, in addition, it reduces the law enforcement potential of administrative coercion measures, generates public distrust in the functionality of the law enforcement system, and even in the state administration in general. In turn, the application of sanctions depends on the proper implementation of the legal norm, that is, the negative reaction of the state to its violation occurs only in the presence of illegal behavior or improper implementation of generally established rules. State coercion is implemented in many forms, including those that include sanctions. Therefore, not limited exclusively to sanctions, coercion can be applied not only as a result of a violation of the legal norm, as a response of authorized bodies, but also due to the occurrence of certain circumstances that threaten or may threaten social relations.

The conclusion emphasizes: the relationship between administrative coercion and administrative-legal sanction is as follows: administrative coercion, although implemented in the form of administrative-legal sanction, is not limited to its application. In turn, the administrative-legal sanction is also manifested in the punishments directly provided by the legal norm, as well as in other measures of administrative coercion.

Keywords: sanction, coercion, illegal behavior, administrative responsibility, administrative fines, enforcement of law and order.

Постановка проблеми. Актуальність проблем адміністративних покарань ґрунтується на певних факторах: 1) *економічному* – необхідності державного регулювання господарських відносин конкретними правовими засобами, врахування застосування цих засобів при вчиненні проступків при здійсненні господарської діяльності, відповідно до якої підстави використання адміністративних покарань та їх види повинні визначатися на законодавчому рівні; 2) *політичному* – необхідності створення та підтримки режиму

законності у сфері виконавчої влади з метою забезпечення захисту в адміністративно-правових відносинах умов для належної реалізації прав і свобод громадян; 3) *нормативно-правовому* – створення нового та реформування чинного адміністративного законодавства повинно відбуватися на підставі науково обґрунтованого врахування соціальних, економічних, політичних змін, що відбуваються, з метою створення ефективного правового механізму захисту суспільних відносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Релевантну до теми дослідження проблематику висвітлювали у своїх працях М. Кернер [2], Л. Лонардо [3], В. Заросило [4] та інші.

Метою статті є дослідження специфіки адміністративних покарань як каральних адміністративно-правових санкцій.

Виклад основного матеріалу. Правова наука та практика у країнах закордонних країнах, як і в Україні, також використовує поняття «санкція». Причому до цієї правової категорії віднесено досить широкий перелік заходів впливу з боку уповноважених органів. Так, наприклад, у Правилах адміністративної процедури США під санкцією розуміють здійснювану адміністративним агентством повну або часткову:

- а. заборону, вимогу, обмеження чи іншу вимогу, що впливає на свободу індивіда;
- б. відмову у праві на засоби захисту (надання адміністративним агентством грошових коштів, ліцензій, повноважень, звільнення від сплати податків, виконання правових норм, визнання агентством привілеїв, імунітету, вимоги, права тощо);
- в. накладення стягнення чи штрафу;
- г. знищення, вилучення, конфіскацію власності, відмову у праві на неї;
- д. оцінку шкоди, відшкодування, реституцію, компенсацію, виплату витрат, збитків чи винагороди;
- е. визначення необхідних умов діяльності, скасування та призупинення ліцензії;
- ж. вжиття інших примусових чи заходів, що обмежують права та свободи індивіда [1].

Правова наука та законодавство країн Європи також оперують поняттям «адміністративна санкція», у нього вкладено такий зміст: *адміністративні санкції* – це адміністративні акти, які накладають покарання на приватних осіб щодо їхніх дій, що суперечать прийнятим правилам. При цьому під адміністративним актом розуміється будь-який індивідуальний захід або рішення, який приймається до виконання виконавчою владою, що містить природу прямої дії незалежно від того, сприятливо воно чи ні щодо прав, свобод та інтересів приватних осіб та не спрямоване на виконання судової функції [3]. Санкцією може бути штраф чи інша каральний захід у грошовій,

чи негрошовій формі, тому «актуальним є питання співвідношення норм, які встановлюють адміністративні та кримінальні покарання в Україні, а саме їх удосконалення та уніфікація» [4].

Водночас не всі адміністративні акти, які стосуються права та інтересів приватних осіб, вважаються санкціями. Адміністративні акти можуть мати багато цілей, виходячи виключно з суспільних інтересів, суспільної політики, захисту спільноти від невідвортної небезпеки, використовуючи заходи обережності з урахуванням їхнього карального впливу. Так, відмова надати або відновити ліцензію на підставі того, що претендент не виконує вимог цієї ліцензії, не вважається адміністративною санкцією. Заборона чи припинення дії ліцензії обумовлені новими правовими нормами, спрямованими на захист довкілля, захист здоров'я суспільства також не несуть карального характеру. При цьому виділяється головна риса адміністративних санкцій – сам каральний вплив, який здійснюється внаслідок порушення обов'язків індивідом.

Адміністративна відповідальність – це фактично реалізація передбачених порушеною правовою нормою адміністративно-правових санкцій, а саме застосування уповноваженим органом або посадовою особою адміністративних покарань до правопорушника. Застосування такої адміністративної санкції як прохання припинити певні дії, які порушують встановлений порядок, вказівку на неналежне виконання спеціального порядку не спричиняє настання адміністративної відповідальності, попри те, що відбулося порушення правових норм.

Якщо адміністративна санкція (як негативна реакція держави в особі її уповноважених органів) відбувається при будь-якому порушенні адміністративно-правової норми, то адміністративне покарання застосовується лише при вчиненні проступку, склад якого передбачено правовою нормою та має на меті покарання за порушення встановлених правил. Адміністративні санкції з погляду їх функціональної спрямованості в державному управлінні можуть бути стимулюючими, запобіжними та примусово каральними. Вони включаються до механізму здійснення правопорядку як юридичний засіб переконання та примусу.

Вбачається можливим визначити місце адміністративних покарань у структурі адміністративних санкцій, а саме: стверджувати їх належність до каральних санкцій, які застосовуються до особи внаслідок порушення встановлених правил у випадках, передбаченому законодавством. Проблематика адміністративних покарань в юридичній літературі за радянських часів та на сучасному етапі досліджується переважно не як самостійне правове явище, а виключно у процесі вивчення інституту адміністративної відповідальності. Такий підхід хоч і пояснюється особливістю співвідношення та взаємозалежності цих правових явищ, але водночас суттєво звужує дослідження безпосередньо проблем адміністративних покарань. Одночасно з цим

необхідно усвідомлювати щодо адміністративних покарань багатогранність зазначеної проблематики та, як наслідок, можливості множинності підходів до її вивчення. Вбачається можливим серед останніх виокремити такі: *в інституційному аспекті* – як елемент інституту адміністративної відповідальності; *у нормативно-структурному аспекті* – як елемент у структурі правової норми, тобто, санкція правової норми; *як вид адміністративно-правової санкції* – форми державного примусу.

Підходячи до адміністративного покарання з позиції його місця в адміністративно-правових санкціях, необхідно говорити про віднесення цієї правової категорії до окремого виду адміністративно-правових санкцій – каральних. Також можна зробити висновок про те, що адміністративні покарання відрізняються певними особливостями:

- *вони мають державно-примусовий характер.* Вивчаючи адміністративні покарання, необхідно, перш за все всього, виділити як характерну ознаку їх державно-примусовий характер. Безумовно, їм властивий і виховний характер, проте його сутність полягає у примусовому впливі з боку держави на право;

- *у них відбувається поєднання карального, виховного та запобіжного характеру.* Адміністративні покарання поєднують елементи карального, виховного та запобіжного характеру. Необхідно зазначити, що правоохоронні можливості адміністративних покарань поширюються як на норми адміністративного права, так і забезпечують охорону інших правовідносин;

- *для них характерне специфічне коло суб'єктів застосування.* Особливість адміністративних покарань полягає також у специфічному колі суб'єктів застосування. Порівняно з санкціями кримінального та дисциплінарного примусу застосування адміністративного покарання передбачає здебільшого розгалужену систему уповноважених органів виконавчої влади. Одночасно законодавець виділив певні види адміністративних покарань, які можуть бути застосовані виключно у судовому порядку (конфіскація засобу вчинення чи предмета адміністративного правопорушення; позбавлення спеціального права, наданого фізичній особі; адміністративний арешт);

- *вони мають специфічну мету застосування покарання.* Якщо цивільно-правові санкції насамперед спрямовані на відшкодування, компенсацію збитків, заподіяних неналежним виконанням зобов'язань або вчиненням інших дій (деліктів), то метою адміністративного покарання є: а) покарання правопорушника за скоєний проступок; б) профілактичний вплив на широке коло осіб, як підданих адміністративному покаранню, так і інших з профілактичною метою.

Висновки. Якщо досліджувати адміністративне покарання з погляду структури правової норми (гіпотеза, диспозиція, санкція), то в такому аспекті

покарання тотожно санкції. Проте можна вивчати цю правову категорію також в інших аспектах, про що свідчить досвід зарубіжних країн. В інституційному контексті покарання виступає певним елементом, що вбудовується у систему правових норм, взаємодія яких своєю чергою утворює інститут адміністративної відповідальності. Якщо проєціювати підхід до юридичної відповідальності як системи норм права, однієї з її видів – адміністративної відповідальності, можна також відзначити, що вона поєднує у собі три групи норм. По-перше, це матеріальні норми, що закріплюють спільні питання адміністративної відповідальності (встановлення складів адміністративних проступків, види покарань, суб'єкти відповідальності). По-друге, це процесуальні норми, які регулюють питання адміністративного провадження у справах про адміністративні проступки. І, по-третє, правові норми, що регулюють правове становище, формування та повноваження суб'єктів адміністративної юрисдикції.

З іншого боку, адміністративні покарання можна розглядати як один із видів адміністративно-правових санкцій, що є формою реалізації державного примусу у широкому аспекті, або, враховуючи галузь правового регулювання, у вузькому значенні доречніше говорити про адміністративний примус.

Література:

1. Library T. L. Administrative Procedure Act. Createspace Independent Publishing Platform, 2018. 30 p.
2. Kärner M. Interplay between European Union criminal law and administrative sanctions: Constituent elements of transposing punitive administrative sanctions into national law. *New Journal of European Criminal Law*. 2022. P. 203228442210859. URL: <https://doi.org/10.1177/20322844221085918> (date of access: 26.05.2024).
3. Lonardo L. Challenging EU Sanctions against Russia: The Role of the Court, Judicial Protection, and Common Foreign and Security Policy. *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*. 2023. P. 1–24. URL: <https://doi.org/10.1017/cel.2023.11> (date of access: 26.05.2024).
4. Comparative analysis of administrative and criminal punishments in Ukraine and some foreign countries and prospects for changes / V. Zarosylo et al. *Social Legal Studios*. 2023. Vol. 6, no. 4. P. 251–258. URL: <https://doi.org/10.32518/sals4.2023.251> (date of access: 26.05.2024).

References:

1. Library T. L. Administrative Procedure Act. Createspace Independent Publishing Platform, 2018. 30 p.
2. Kärner M. Interplay between European Union criminal law and administrative sanctions: Constituent elements of transposing punitive administrative sanctions into national law. *New Journal of European Criminal Law*. 2022. P. 203228442210859. URL: <https://doi.org/10.1177/20322844221085918> (date of access: 26.05.2024).
3. Lonardo L. Challenging EU Sanctions against Russia: The Role of the Court, Judicial Protection, and Common Foreign and Security Policy. *Cambridge Yearbook of European Legal Studies*. 2023. P. 1–24. URL: <https://doi.org/10.1017/cel.2023.11> (date of access: 26.05.2024).
4. Comparative analysis of administrative and criminal punishments in Ukraine and some foreign countries and prospects for changes / V. Zarosylo et al. *Social Legal Studios*. 2023. Vol. 6, no. 4. P. 251–258. URL: <https://doi.org/10.32518/sals4.2023.251> (date of access: 26.05.2024).

УДК 342.725

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-552-560](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-552-560)

Кідалов Сергій Олександрович кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри міжнародного права та порівняльного правознавства, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Васильківська, 17, м. Київ, 03041, тел.: (067) 100-55-97, <https://orcid.org/0000-0001-5743-6655>

Гуцалюк Олександра Василівна студентка 4 курсу юридичного факультету, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Васильківська, 17, м. Київ, 03041, тел.: (098) 780-25-77, <https://orcid.org/0009-0001-4487-7192>

ПРАВОВІ ОСОБЛИВОСТІ ПЕРЕКЛАДУ ЮРИДИЧНОЇ ТЕРМІНОЛОГІЇ У ПРАКТИЦІ ЄВРОПЕЙСЬКОГО СУДУ З ПРАВ ЛЮДИНИ.

Анотація. Стаття присвячена дослідженню правових аспектів перекладу юридичної термінології у практиці Європейського суду з прав людини та його тлумаченню в Україні. Рішення ЄСПЛ проти України є надзвичайно важливими для дотримання прав і свобод людини. З цієї причини правильний їх переклад та виконання показують, на скільки українська судова гілка готова до забезпечення цих прав та свобод на міжнародному рівні. В Україні наявний офіційний на неофіційний переклад рішень ЄСПЛ. Офіційний переклад регулюється Законом України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV. Авторами описано повноваження покладені на Міністерство юстиції України щодо забезпечення офіційного перекладу.

Описано формально-юридичну проблему застосування національними судами практики ЄСПЛ, а також виконання рішень проти України у зв'язку з недостовірним, недостатнім або взагалі відсутнім як таким перекладом рішень Суду. Відсутність кваліфікованих фахівців, які могли б здійснювати переклад такого виду гостро відчувається, що створює перешкоди на шляху до застосування практики ЄСПЛ, окрім цього, аналогічно проблема стосується браку знань фахової англійської мови серед суддів для розуміння юридичних текстів.

Звертається увага на лінгвостилістичні аспекти перекладу англійської та української мови, а також різні правові системи країн, що посилює полісемантичність юридичних термінів.

Також, у статті описано існуючу проблему перекладу термінології, яка є однією з основних проблем перекладу юридичних текстів. Все це визначається комплексом причин, серед яких слід виділити труднощі, пов'язані зі специфічними характеристиками юридичного терміна; труднощі, що виникають через неспівпадіння правових систем держав, отже, через розбіжності в обсягах понять, що передаються аналогічними термінами; а також труднощі, викликані існуванням специфічних одиниць, які є характерними для однієї системи термінів, а, отже, їх перекладацькі еквівалентні відповідності відсутні в іншій правовій системі.

Ключові слова: рішення Європейського суду з прав людини, юридичний переклад, мовні стандарти, європейські стандарти мовних відносин.

Kidalov Serhii Oleksandrovyich PhD., associate professor of the Department of International Law and Comparative law, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Vasylkivska St., 17, Kyiv, 03040, tel.: (067) 100-55-97, <https://orcid.org/0000-0001-5743-6655>

Hutsaliuk Oleksandra Vasylivna 4th year student of the Faculty of Law, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 17 Vasylkivska St., Kyiv, 03041, tel: (098) 780-25-77, <https://orcid.org/0009-0001-4487-7192>

LEGAL FEATURES OF THE TRANSLATION OF LEGAL TERMINOLOGY IN THE PRACTICE OF THE EUROPEAN COURT OF HUMAN RIGHTS

Abstract. The article focuses on the legal aspects of translation of legal terminology in the case law of the European Court of Human Rights and its interpretation in Ukraine. ECHR judgments against Ukraine are extremely important for the observance of human rights and freedoms. For this reason, their correct translation and implementation demonstrate the extent to which the Ukrainian judiciary is ready to ensure these rights and freedoms at the international level. Ukraine has both official and unofficial translations of ECHR judgments. The official translation is regulated by the Law of Ukraine 'On the Execution of Judgments and Application of the Case Law of the European Court of Human Rights' of 23 February 2006, No. 3477-IV. The authors describe the powers vested in the Ministry of Justice of Ukraine to ensure official translation.

The authors describe the formal legal problem of application of the ECHR case law by national courts, as well as the enforcement of judgments against Ukraine due to inaccurate, insufficient or non-existent translation of the Court's judgments. The lack of qualified specialists who could carry out this type of translation is acutely felt, which creates obstacles to the application of ECHR case law, and a similar

problem is the lack of knowledge of professional English among judges to understand legal texts. Attention is drawn to the linguistic and stylistic aspects of translation between English and Ukrainian, as well as to the different legal systems of countries, which increases the polysemantic nature of legal terms.

Also, the article describes the existing problem of translating terminology, which is one of the main problems of translating legal texts. All this is determined by a complex of reasons, among which difficulties related to the specific characteristics of the legal term should be highlighted; difficulties arising due to the mismatch of the legal systems of states, therefore, due to differences in the scope of concepts conveyed by similar terms; as well as difficulties caused by the existence of specific units that are characteristic of one system of terms, and, therefore, their translational equivalent correspondences are absent in another legal system.

Keywords: decisions of the European Union Protection of Human Rights, legal translation, official language, European standards of language relationships.

Постановка проблем. Юридичний переклад завжди був і залишатиметься одним із найважчих фахових перекладів. Для цього існує великий ряд причин, але основними із них є полісемантичність термінів та історичне формування різних правових систем у держав.

Відсутність фахівців у цій галузі має значний вплив на розвиток цього питання: навіть за високого володіння іноземною мовою можлива елементарна відсутність розуміння юридичної лексики, яку потрібно перекладати, тому людина, яка береться за таку роботу, повинна володіти як і мовою на достатньому для якісного перекладу рівні, так і розуміти юридичні аспекти, аби належним чином тлумачити документ, діалог тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання перекладу юридичної лексики і термінології міжнародних офіційних документів, інтерпретацію рішень ЄСПЛ в українському судочинстві та особливості юридичного перекладу досліджують такі вітчизняні науковці та вчені-лінгвісти як Джуська А.В., Гайдулін О.О., Худолей В. Ю., Шаркова І. М., Зубенко Г. В., Піддубна А. В., Дуднік Г. С., Бондарчук Ю. А., Бороліс І. І., Власенко С. В., Долинський Є.В, Ходаковська О.О., Виноградов В.С., Федоров А.В., Комісаров В.Н., Карабан В.І., Зорівчак Р.П., Коржанський М.Й., Кияк Т.Р., Карабан В.І., Корунець І.В., Липко І.П., Пушик Н.В., Сніца Т.Є. та багато інших.

Метою статті є висвітлення та дослідження проблеми перекладу юридичної лексики, що використовується у міжнародних установах та документах, які були ратифіковані Україною.

Виклад основного матеріалу. Практика Європейського суду з прав людини відіграє надзвичайно важливу роль у судочинстві багатьох держав Європи, і Україна не є винятком, оскільки після ратифікації нашою державою 1997 року Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод,

Україна визнала обов'язковою для себе юрисдикцію ЄСПЛ. З цього моменту почався довгий шлях вдосконалення інтерпретації юридичної лексики для українського судочинства як одного з визначальних факторів для тлумачення судових рішень ЄСПЛ.

Протягом багатьох років Україна лідирує серед держав-членів Ради Європи за кількістю справ, які перебували на розгляді в Європейському суді з прав людини. Згідно статистики на 31 грудня 2020 року Україна посідала третє місце, а на розгляді в Європейському суді перебувало загалом 62 000 справ проти держав – сторін Конвенції, з них 10 400 справ – проти України, що складає 16,8 % від загальної кількості справ - це колосальний показник.

Ратифікувавши Конвенцію про захист прав людини і основоположних свобод, а також Протоколи до неї, держава, перш за все, взяла на себе зобов'язання щодо гарантування будь-кому, хто перебуває під її юрисдикцією, прав і свобод, визначених у Конвенції та Протоколах. Так, у пункті 1 частини першої Закону України №475/97-ВР від 17 липня 1997 р., на підставі якого й відбулася ратифікація Конвенції й окремих Протоколів до неї, зазначено таке: «Україна повністю визнає на своїй території дію статті 25 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, щодо визнання компетенції Європейської комісії з прав людини приймати від будь-якої особи, неурядової організації або групи осіб заяви на ім'я Генерального Секретаря Ради Європи про порушення Україною прав, викладених у Конвенції, та статті 46 Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року щодо визнання обов'язковою і без укладення спеціальної угоди юрисдикцію Європейського суду з прав людини в усіх питаннях, що стосуються тлумачення і застосування Конвенції» [1].

Європейський суд у розумінні положення ч. 4 ст. 55 Конституції України є міжнародною судовою установою, за захистом прав і свобод до якої може звертатися кожна людина, що використала в Україні всі гарантовані вітчизняним законодавством засоби правового захисту. Важливою подією у справі утвердження верховенства права та європейських підходів до розуміння прав людини в діяльності вітчизняних судів стало прийняття Верховною Радою України Закону від 23 лютого 2006 р. № 3477-IV «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» (далі — Закон № 3477-IV), у ст. 17 якого визначено обов'язок судів України при розгляді справ застосовувати Конвенцію та практику Європейського суду як джерело права [2, с. 33].

Найважливішою щодо застосування прецедентів ЄСПЛ є стаття 46 Конвенції, яка має назву «Обов'язкова сила рішень та їх виконання» (Binding force and execution of judgments). Зокрема держави – учасниці Конвенції «зобов'язуються виконувати остаточні рішення Суду в будь-яких справах, у яких вони є сторонами». Отже, обов'язковими для виконання національних судів нашої країни є не всі акти ЄСПЛ, а лише остаточні рішення (judgments),

і лише з тих справ, де стороною є держава Україна. Це, до речі, дозволяє вважати, що прецеденти Європейського Суду щодо інших держав для України не є актами нормативного тлумачення [3, с.222].

Досить істотною формально-юридичною проблемою застосування рішень ЄСПЛ є забезпечення суддів опублікованим перекладом повних текстів рішень Європейського Суду. Згідно зі ст. 18 Закону України від 23 лютого 2006 року «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини» суди мають використовувати офіційний переклад рішення Суду, надрукований в офіційному виданні, або, за відсутності перекладу, користуватись оригінальним текстом. На жаль, поки ще немає узагальненої інформації про стан забезпечення судів офіційними перекладами рішень Страсбурзького суду [4].

У зв'язку з цим не можна не зазначити про особливу нагальність забезпечення вітчизняних суддів систематизованими збірниками офіційно перекладених рішень Європейського суду (у справах як проти України, так і проти інших держав-учасниць Конвенції). Тільки забезпечивши якісне правозастосування на національному рівні, можна скоротити велику кількість заяв, що надходять до Страсбурга від громадян України, підняти на міжнародній арені імідж України як правової держави. Також важливо, щоб рівень професіоналізму і неупередженості правосуддя в нашій державі задовольняв потреби громадянського суспільства [2, с.36].

Згідно Закону України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини», Рішення ЄСПЛ щодо України поділяють на такі:

- а) остаточне рішення Європейського суду з прав людини у справі проти України, яким визнано порушення Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод;
- б) остаточне рішення Європейського суду з прав людини щодо справедливої сатисфакції у справі проти України;
- в) рішення Європейського суду з прав людини щодо дружнього врегулювання у справі проти України;
- г) рішення Європейського суду з прав людини про схвалення умов односторонньої декларації у справі проти України [5].

У Главі другій Закону № 3477-IV описано порядок здійснення доступу до рішень ЄСПЛ. Так, частина перша статті четвертої Закону вказує, що "Протягом десяти днів від дня одержання повідомлення про набуття Рішенням статусу остаточного орган представництва готує та надсилає для опублікування в газеті «Урядовий кур'єр» стислий виклад Рішення українською мовою. [...]» [5].

Що ж до оригінального тексту Рішень суду, то вони публікуються однією з двох офіційних мов Ради Європи – французькою або англійською. Усю інформацію та рішення у справах можна переглянути у базі даних HUDOC.

База даних HUDOC надає доступ до практики Європейського суду (рішень та ухвал Великої Палати, Палат і Комітетів, комунованих справ, консультативних висновків та стислих викладів, які публікуються в Інформаційному бюлетені практики Європейського суду), Європейської Комісії з прав людини (рішень та звітів) та резолюцій Комітету Міністрів.

Ухвали Комітетів розміщуються у базі HUDOC лише з квітня 2010 року. Ухвали суддів, які засідають одноособово, не публікуються. Ухвали Європейської Комісії прийняті до 1960 року зберігаються лише на паперових носіях в архіві Європейського суду. Тут зібрані всі прес-релізи з 01 січня 1999 року, підготовлені Секретаріатом Європейського суду. Прес-релізи доступні англійською та французькою мовами, містять стислі виклади рішень та ухвал Європейського суду, а також інформацію про справи, які перебувають на розгляді, та про діяльність Європейського суду загалом [6].

Ще у 2019 році суддя Великої Палати Верховного Суду під час участі у засіданні круглого столу на тему «Законодавче забезпечення впровадження практики Європейського суду з прав людини в Україні» наголосив про наступне: «Відповідно до чинного процесуального законодавства Велика Палата має розглянути заяву про перегляд судового рішення на підставі рішення ЄСПЛ впродовж 30 днів з моменту відкриття провадження. Однак інколи ми стикаємося з такими проблемами, як відсутність матеріалів справи чи офіційного перекладу тексту рішення ЄСПЛ, а 30-денний строк вже збігає. За таких обставин, на наш погляд, доцільним було б починати відлік цього строку із дня надходження до Великої Палати матеріалів справи» [7].

Окрім цього виникає серйозна розбіжність у перекладах Рішень суду: як офіційних, так і не офіційних. Проблема полягає у тому, що хоча держава і забезпечує офіційний переклад Рішень ЄСПЛ українською мовою спеціалізованим юридичним виданням, але все ж не завжди переклад є достовірним і достатньо деталізованим. Автентичність офіційного перекладу повних текстів Рішень здійснює орган, відповідальний за забезпечення представництва України в Європейському суді з прав людини та координацію виконання його рішень - Міністерство юстиції.

Державною установою, яка здійснює переклад Рішень ЄСПЛ для Міністерства юстиції України є Центр європейського та порівняльного права. Відповідно до ст. 4, 5 Положення «Про Центр європейського та порівняльного права», одними із завдань та повноважень Центру є здійснення перекладу документів, необхідних для реалізації функцій Міністерства юстиції України, організація перекладу актів *acquis communautaire* на українську мову, здійснення термінологічної експертизи перекладів актів *acquis communautaire* та надання таким перекладам статусу офіційного; розробка глосарію термінів *acquis communautaire* та формування банку даних офіційних перекладів актів європейського права [8].

У разі відсутності перекладу Рішення та ухвали Суду чи ухвали Комісії суд користується оригінальним текстом, і також в разі виявлення мовної розбіжності між перекладом та оригінальним текстом - суд користується оригінальним текстом. У цьому випадку на заваді стає брак необхідних знань англійської/французької мов та відповідної до практики Суду юридичної лексики.

Хоча поняття «офіційний переклад» щодо рішень Європейського суду в чинному законодавстві нема, але у Порядку здійснення офіційного перекладу багатосторонніх міжнародних договорів України українською мовою від 17.03.2006 № 353 визначено: «Поняття «офіційний переклад» означає автентичний виклад українською мовою багатостороннього міжнародного договору України, складеного мовою, іншою, ніж українська» [9].

Досить частою практикою є подача позову до Міністерства юстиції України про скасування рішення відповідача (Мінюсту) про засвідчення автентичного перекладу Рішення Європейського суду з прав людини або щодо неправильного тлумачення оригіналу Рішення українським судом.

Так, наприклад, від 09.12.2020 по справі 201/4115/19 розглядалась касаційна скарга Особа_1 до держави Україна про визнання права на автентичність офіційних перекладів на державну мову текстів рішень Європейського Суду з прав людини у справах Заїченко проти України та Заїченко проти України № 2. Позовна заява обґрунтована тим, що 22 листопада 2007 року Європейським судом з прав людини ухвалено рішення у справі Заїченко проти України . Рішення набуло статусу остаточного 31 березня 2008 року. Заявник у позові посиляється на те, що в оригіналі указанного рішення зазначено: ...the Supreme Court upheld the rulings at issue and amended the judgment of 2 February 2000. В офіційному перекладі указаний фрагмент викладений таким чином ... Верховний Суд України залишив рішення, які розглядаються, без змін та вніс зміни до рішення від 02 лютого 2000 року. А на думку заявника, аутентичним був би переклад Верховний Суд України підтримав рішення по суті та уточнив рішення від 02 лютого 2000 року [10].

Висновки. Отже, після дослідження даної теми можемо зробити наступні висновки: юридична лексика - це поняття, яке охоплює надзвичайно широкий спектр термінології як в українському законодавстві, так і закордоном. Проблема юридичного перекладу залишає багато відкритих питань, які хоч і поступово досліджуються, але розвиток достатньо повільний для того, аби забезпечити функціонування сфери юридичного перекладу в Україні.

Протягом останніх років Україна лідирує серед держав-членів Ради Європи за кількістю справ, які перебували на розгляді в Європейському суді з прав людини. В цьому випадку здійснення перекладу відіграє значну роль, оскільки виникають певні розбіжності у тлумаченні рішень Суду як на

офіційному, так і на неофіційному рівні і це призводить або до неправильного виконання рішення, або до відсутності його виконання. Як наслідок це призводить до подачі позовів та скарг в українські судові інстанції до Міністерства юстиції України про скасування рішення Міністерства про засвідчення автентичного перекладу Рішення Європейського суду з прав людини щодо конкретної справи.

Мовна проблема є значним "якорем" для розв'язання питання виконання рішень Суду. Практика ЄСПЛ доступна в рамках офіційної електронної бази Суду HUDOC, проте, тільки на двох офіційних мовах Ради Європи: англійській та французькій.

У дослідженні описано існуючу проблему перекладу термінології, яка є однією з основних проблем перекладу юридичних текстів. Все це визначається комплексом причин, серед яких слід виділити труднощі, пов'язані зі специфічними характеристиками юридичного терміна; труднощі, що виникають через неспівпадіння правових систем держав, отже, через розбіжності в обсягах понять, що передаються аналогічними термінами; а також труднощі, викликані існуванням специфічних одиниць, які є характерними для однієї системи термінів, а, отже, їх перекладацькі еквівалентні відповідності відсутні в іншій правовій системі.

Література:

1. Закон України «Про ратифікацію Конвенції про захист прав людини і основоположних свобод 1950 року, Першого протоколу та протоколів N 2, 4, 7 та 11 до Конвенції»: від 17.07.1997 р. № 475/97-ВР [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-vr#Text>.
2. Константи́й О.В. Практика Європейського суду з прав людини як джерело судового правозастосування Верховного Суду України // О.В. Константи́й // Вісник Верховного Суду України. 2012. № 1 (137). С. 33–36.
3. О.О. Гайдулін Прецедентне право Європейського союзу з прав людини щодо захисту прав уразливих верств населення // Гайдулін О.О., Худолей В.Ю., Шаркова І.М. К., 2018. 300 с. С. 222.
4. Застосування рішень Європейського суду з прав людини в судовій практиці: проблеми інтерпретації // Правова група «Домініон». [Електронний ресурс] Безкоштовний сервіс для вирішення Юридичних питань №1 в Україні! – Режим доступу URL: https://protocol.ua/ua/zastosuvannya_rishen_evropeyskogo_sudu_z_prav_lyudini_v_sudoviy_praktitsi_problemi_interpretatsii/.
5. Закон України «Про виконання рішень та застосування практики Європейського суду з прав людини»: від 23.02.2006 р. № 3477-IV : [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text>
6. HUDOC database - UKR - ECHR - ECHR / CEDH. ECHR. [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: <https://www.echr.coe.int/hudoc-database-ukr>
7. Суддя ВП ВС розповів про проблемні аспекти перегляду судових рішень на підставі рішень ЄСПЛ // ВЕРХОВНИЙ СУД [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/721862/>
8. Наказ Міністерства Юстиції України «Про затвердження Положення про Центр європейського та порівняльного права» від 28.10.2004 р. № 126/5 [Електронний ресурс] – Режим доступу: URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1385-04#Text>

9. Постанова Кабінету. Міністрів України «Про затвердження Порядку здійснення офіційного перекладу багатосторонніх міжнародних договорів України на українську мову»: від 17.03.2006 р. № 353. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-2006-p#Text>

10. Постанова Касаційного цивільного суду Верховного суду від 09.12.2020 р. у справі № 201/4115/19. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://opendatabot.ua/court/93595614-79ada16c8d27c1f23c0dcf12024c7a13>

References:

1. Закон України «Pro ratyfikatsiiu Konventsii pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod 1950 roku, Pershoho protokolu ta protokoliv N 2, 4, 7 ta 11 do Konventsii» [The Law of Ukraine on innovative activity from June 17 1997, № 475/97-VR] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/475/97-vr#Text> [in Ukrainian].

2. Konstantyi O.V. *Praktyka Yevropeiskoho sudu z prav liudyny yak dzherelo sudovoho pravozastosuvannia Verkhovnoho Sudu Ukrainy*. Visnyk Verkhovnoho Sudu Ukrainy. 2012. No 1 (137). 33–36 [in Ukrainian].

3. O.O. Haidulin (2018) *Pretsedentne pravo Yevropeiskoho soiuzu z prav liudyny shchodo zakhystu prav urazlyvykh verstv naselennia*. [The practice of the European Court of Human Rights as a source of judicial enforcement of the Supreme Court of Ukraine] V.I. Haidulin, I.M. Khudolei I.M. Sharkova, p. 300. [in Ukrainian].

4. Pravova hrupa «Dominion» (2014). *Zastosuvannia rishen Yevropeiskoho sudu z prav liudyny v sudovii praktytsi: problemy interpretatsii. Bezkoshtovnyi servis dlia vyrishennia Yurydychnykh pytan №1 v Ukraini!*. Retrieved from https://protocol.ua/ua/zastosuvannya_rishen_evropeyskogo_sudu_z_prav_lyudini_v_sudoviy_praktitsi_problemi_interpretatsii/. [in Ukrainian].

5. Закон України Pro vykonannia rishen ta zastosuvannia praktyky Yevropeiskoho sudu z prav liudyny [The Law of Ukraine on innovative activity from February 23 2006 № 3477-IV] (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3477-15#Text> [in Ukrainian].

6. HUDOC database - UKR - ECHR - ECHR / CEDH. ECHR. Retrieved from <https://www.echr.coe.int/hudoc-database-ukr> [in Europaen].

7. Suddia VP VS rozpoviv pro problemni aspekty perehliadu sudovykh rishen na pidstavi rishen YeSPL. VERKhOVNYI SUD. Retrieved from <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/721862/> [in Ukrainian].

8. Nakaz Ministerstva Yustytzii Ukrainy «Pro zatverdzhennia Polozhennia pro Tsentr yevropeiskoho ta porivnialnoho prava» [Order of the Ministry of Justice of Ukraine «On approval of the Regulation on the Center of European and Comparative Law»] (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1385-04#Text> [in Ukrainian].

9. Postanova Kabinetu. Ministriv Ukrainy «Pro zatverdzhennia Poriadku zdiisnennia ofitsiinoho perekladu bahatostoronnykh mizhnarodnykh dohovoriv Ukrainy na ukrainsku movu» [Resolution of the Cabinet. of the Ministers of Ukraine «On approval of the Procedure for official translation of multilateral international treaties of Ukraine into the Ukrainian language»]. (n.d.) zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/353-2006-p#Text> [in Ukrainian].

10. Postanova Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho sudu [Resolution of the Cassation Civil Court of the Supreme Court]. Retrieved from <https://opendatabot.ua/court/93595614-79ada16c8d27c1f23c0dcf12024c7a13>

УДК 347.132.6

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-561-573](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-561-573)

Кострич Михайло Петрович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти кафедри цивільно-правових дисциплін та статистики, Міжнародний гуманітарний університет, Фонтанська дорога 33, м. Одеса, тел.: (096) 125-75-44, <https://orcid.org/0009-0001-6359-9554>

ПРО ДЕЯКІ ПРОБЛЕМИ СУЧАСНОГО РОЗУМІННЯ ОЗНАК НЕДІЙСНИХ ПРАВОЧИНІВ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню окремих питань щодо недійсності правочинів. Акцентується увага, що значення теоретичної розробки питань, пов'язаних із недійсністю правочину зумовлена як недостатнім науковим дослідженням, так і потребами правозастосовної юридичної практики. Зазначено, що в науковій літературі прослідковується різноманітність підходів до розуміння недійсних правочинів, що ускладнює правозастосовну практику та свідчить про необхідність більш чіткого визначення цієї правової категорії. Доведено, що правова природа недійсних правочинів є складною та багатогранною, вимагаючи ретельного аналізу кожного конкретного випадку. Визначено, що українське законодавство у цій сфері відзначається значною своєрідністю. Основна його відмінність полягає в тому, що в Україні встановлена презумпція оспорюваності договору, що означає, що договір, який має певні недоліки, може бути оспорений і визнаний недійсним через суд. Автор звертає увагу, що на рівні Постанов Великої Палати Верховного Суду та Постанов Касаційного цивільного суд Верховного Суду здійснюється тлумачення проблемних моментів, пов'язаних з недійсністю правочинів. Розкриті судові тренди розгляду спорів, пов'язані з визнанням недійсними договорами з посиланням на судову практику. Доведено, що недійсний договір являє собою правову конструкцію, не відповідає вимогам законодавства і не може бути виконаний в установленому порядку, а саме: а) суперечність змісту правочину законодавству; б) відсутність цивільної дієздатності у сторони; в) обмеження волевиявлення учасника правочину; г) правочин не спрямований на реальне настання правових наслідків; д) суперечність правочину інтересам дітей та інші передбачені законодавством. Обґрунтовано, що недійсність договору може мати суттєві наслідки для сторін в межах визначених законодавством. що в сучасних умовах, прослідковується активна трансформація національного законодавства із урахуванням викликів сьогодення та сприяє подальшій інтеграції України у світовий простір.

Ключові слова: правочин; недійсний правочин; правова природа недійсного правочину; недійсні правочини, що вчинені з перевищенням повноважень; правові наслідки недійсних правочинів; захист прав особи; судова практика; міжнародний досвід.

Kostrych Mykhailo Petrovych applicant for the third (educational and scientific) level of higher education of the Department of Civil Law Disciplines and Statistics, International Humanitarian University, Fontanska doroga St. 33, Odesa, tel. : (096) 125-75-44, <https://orcid.org/0009-0001-6359-9554>

ON SOME PROBLEMS OF THE MODERN UNDERSTANDING OF THE SIGNS OF INVALID LEGAL DEEDS

Abstract. The article is devoted to the study of certain issues regarding the invalidity of transactions. It is emphasized that the importance of the theoretical development of issues related to the invalidity of the deed is determined by both insufficient scientific research and the needs of law-enforcement legal practice. It is noted that in the scientific literature there is a variety of approaches to the understanding of invalid transactions, which complicates law enforcement practice and indicates the need for a clearer definition of this legal category. It has been proven that the legal nature of invalid transactions is complex and multifaceted, requiring careful analysis of each specific case. It was determined that Ukrainian legislation in this area is marked by significant originality. Its main difference is that in Ukraine there is a presumption of contestability of the contract, which means that a contract that has certain flaws can be challenged and declared invalid through the court. The author draws attention to the fact that at the level of the Resolutions of the Grand Chamber of the Supreme Court and the Resolutions of the Cassation Civil Court of the Supreme Court, interpretation of problematic points related to the invalidity of transactions is carried out. Judicial trends in the consideration of disputes related to the recognition of invalid contracts with reference to judicial practice are disclosed. It has been proven that an invalid contract is a legal construction, does not meet the requirements of the legislation and cannot be performed in the established order, namely: a) contradiction of the content of the transaction with the legislation; b) lack of civil legal capacity of the parties; c) restriction of the will of the participant in the transaction; d) the transaction is not aimed at the actual occurrence of legal consequences; e) conflict of the transaction with the interests of children and others stipulated by legislation. It is substantiated that the invalidity of the contract can have significant consequences for the parties within the limits defined by the law. That in modern conditions, the active transformation of national legislation taking into account the challenges of today is being followed and promotes the further integrati

Keywords: transaction; invalid transaction, legal nature of an invalid transaction; invalid acts committed in excess of authority; legal consequences of invalid transactions; protection of individual rights; judicial practice; international experience.

Постановка проблеми. традиційні підходи національного законодавства у сфері правового регулювання визнання правочину недійсним, які раніше акцентували увагу на ознаках цього різновиду правочинів та виникненню правових наслідків, вже не можуть впоратися зі складними, сучасним викликами. Новий час передбачає використання нових підходів, що дозволять забезпечити більший рівень охорони прав осіб, а також допоможуть уникнути негативних наслідків для них.

Формуванню практично-виважених підходів сприяє аналіз судової практики Наприклад, в «Огляді правових висновків палат Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду за 2018–2023 роки» [1, с. 8] наводиться постанова Верховного Суду від 17 червня 2021 року у справі № 761/12692/17 (провадження № 61-37390свп18). В зазначеній постанові закріплено сучасний підхід щодо необхідних умов для визнання недійсним оспорюваного правочину. Так, « Для визнання судом правочину недійсним необхідним є: пред'явлення позову однією із сторін правочину або іншою заінтересованою особою; наявність підстав для оспорення правочину; встановлення, чи порушується (не визнається або оспорується) суб'єктивне цивільне право чи інтерес особи, яка звернулася до суду. Як наявність підстав для визнання оспорюваного правочину недійсним, так і порушення суб'єктивного цивільного права або інтересу особи, яка звернулася до суду, мають установлюватися саме на момент вчинення оспорюваного правочину» [2].

Незважаючи на важливість вирішення цього питання, у межах цивільного права, зокрема, не приділено належної уваги недійсним правочинам, з точки зору напрямку їх трансформації, особливостей прояву в сучасних умовах та форм гармонізації з законодавством ЄС, новелізації цивільного законодавства в контексті правочинів, вчинених з перевищенням повноважень та їх наслідків, порядку визнання таких правочинів недійсними та їх схвалення. Тому, для більш ефективного застосування норм в контексті недійсних правочинів є потреба подальшого теоретичного дослідження та уніфікація підходів до їх тлумачення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українські науковці, такі як О. А. Бахаєва, Зайцева [3], А. Нижний, М. Ходаківський, Г. Юровська [4], О. Єфімов [5], О. Длугош [6], Р. Шишка [7], І. Спасибо-Фатєєва [8], А. Довгерт, Є Харитонов [9], В. Крат [10], В.Кучер [11], Г. Яновицька [12] та інші, які внесли вклад у вивчення певних аспектів недійсних правочинів. Проте, цього недостатньо, бо правова природа недійсних правочинів є складною й багатогранною і вимагає ретельного аналізу кожного конкретного

випадку, а також існує велика купа не вирішених питань, а це обумовлює здійснення подальших досліджень.

Метою статті є дослідження та з'ясування проблемних питань, пов'язаних із розумінням недійсних правочинів в контексті практики.

Виклад основного матеріалу. В юридичній науці, недійсність правочину вказує на ситуацію, що дії фізичних або юридичних осіб, хоча і спрямовані на встановлення, зміну або припинення цивільних прав і обов'язків, але не мають юридичних наслідків через невідповідність учинених дій вимогам законодавства. Імперативами ч.1 ст. 216 ЦКУ передбачено, що «Недійсний правочин не створює юридичних наслідків, крім тих, що пов'язані з його недійсністю» [13]. Така ситуація вимагає усвідомлення виявлених проблем, уважного аналізу та їх вирішення з боку юристів-практиків та судів для чіткого встановлення правового статусу учасників правочину та визначення правових наслідків такої події.

Недійсні правочини можуть мати й інші наслідки, передбачені законом, які не були заплановані сторонами (наприклад, ті, що виникають через їх недійсність). Безумовно, такий стан речей забезпечує правову визначеність та захист інтересів сторін, оскільки з недійсністю правочину можуть бути пов'язані певні зобов'язання або обов'язки, передбачені законодавством.

Тому, мабуть О. Л. Зайцев і наголошує, що визнання правочину недійсним є способом захисту цивільних прав [14, 141]. В цьому контексті потрібно звернутися до положень Постанови ОП КЦС ВС від 05.09.2019 у справі № 638/2304/17. В зазначеній постанові акцентована увага, що «Недійсність договору як приватноправова категорія, покликана не допускати або присікати порушення цивільних прав та інтересів або ж їх відновлювати. По своїй суті ініціювання спору про недійсність договору не для захисту цивільних прав та інтересів є недопустимим. Завданням цивільного судочинства є саме ефективний захист порушених, невизнаних або оспорюваних прав, свобод чи інтересів. Такий захист можливий за умови, що права, свободи чи інтереси власне порушені, а учасники цивільного обороту використовують цивільне судочинство для такого захисту [15].

В. Крат пропонує розглядати недійсність, як поєднання двох складових: приватної та публічної. Науковець зазначає, що приватна складова недійсності «покликана не допускати або присікати порушення цивільних прав та інтересів або ж їх відновлювати» [16, с. 91].

Стосовно публічної складової В. Крат висловив думку, що «Недійсність договору включає і публічні «вкраплення»: так чи інакше вона застосовується зазвичай за допомогою державного примусу, хоча мають місце й інші ситуації, але це, швидше, виключення, ніж загальне правило. Крім того, іноді недійсність договору «пристосована» для задоволення публічного (наприклад, фіскального) інтересу, але, природно, вона не розрахована для такої мети. І в зарубіжних правопорядках ця мета дуже часто досягається за допомогою

інших інструментів, ніж недійсність договору (наприклад, перекваліфікація договору) » [16, с. 92].

Укладаючи недійсний правочин сторони зазвичай мають намір досягти певного правового результату. Це стосується, зокрема, таких випадків: 1) коли правочин порушує вимоги закону щодо обов'язкової письмової чи нотаріальної форми (ст.ст. 218- 220 ЦК України); 2) коли правочин укладено малолітньою особою за межами її цивільної дієздатності (ст. 221 ЦК України); 3) коли правочин укладено неповнолітньою особою за межами її цивільної дієздатності (ст. 222 ЦК України); 4) коли правочин укладено фізичною особою, цивільна дієздатність якої обмежена, за межами її цивільної дієздатності (ст. 223 ЦК України); 5) вчинення правочину без дозволу органу опіки та піклування (ст. 224 ЦК України); 6) вчинення правочину дієздатною фізичною особою, яка у момент його вчинення не усвідомлювала значення своїх дій та (або) не могла керувати ними (ст. 225 ЦК України); 7) вчинення правочину недієздатною фізичною особою (ст. 226 ЦК України); 8) укладення юридичною особою правочину, якого вона не мала права вчиняти (ст. 227 ЦК України); 9) правочин , який вчинено під впливом помилки (ст. 229 ЦК України); 10) вчинення правочину під впливом обману (ст. 230 ЦК України); 11) правочин, який вчинено у результаті зловмисної домовленості представника однієї сторони з другою стороною (ст. 232 ЦК України) тощо .

Незважаючи на волю сторін, такі правочини породжують наслідки своєї недійсності, визначені законодавством.

Однак існують недійсні правочини, укладення яких не супроводжується намірами сторін набути, змінити або припинити цивільні права та обов'язки. Прикладом такого правочину є фіктивний правочин, коли сторони не мають наміру досягти правових наслідків, що зазвичай обумовлюються таким правочином. Таким чином, правова природа недійсних правочинів є складною та багатогранною, вимагаючи ретельного аналізу кожного конкретного випадку.

В. Крат в статті « Загальна характеристика недійсності договору» [16], порівнюючи норми Цивільного кодексу України з нормами, що містяться як в цивільних кодексах інших країн, так і в актах міжнародної приватноправової уніфікації права, зазначив, що український підхід до видів недійсності договору та закріплення презумпції оспорюваності договору кардинально відрізняється від його зарубіжних аналогів. Так, на думку В. Крата, українське законодавство у цій сфері відзначається значною своєрідністю. Основна відмінність полягає в тому, що в Україні встановлена презумпція оспорюваності договору, що означає, що будь-який договір, який має певні недоліки, може бути оспорений і визнаний недійсним через суд. Це створює додаткові можливості для захисту прав і інтересів сторін, що уклали договір, однак також може призводити до певної правової невизначеності. У зарубіжній практиці, натомість, частіше зустрічається чітке розмежування між

нікчемними (абсолютно недійсними) та оспорюваними договорами. Нікчемні договори є такими, що не створюють жодних правових наслідків від моменту укладення, тоді як оспорювані договори можуть бути визнані недійсними тільки за рішенням суду. Такий підхід забезпечує більшу правову стабільність, оскільки учасники правовідносин можуть чітко розуміти, які саме договори є недійсними за своєю суттю.

Важливо також зазначити, що акти міжнародної приватноправової уніфікації, такі як Принципи міжнародних комерційних контрактів (Принципи УНІДРУА), мають на меті гармонізувати підходи різних правових систем і забезпечити передбачуваність і стабільність договірних відносин [17], [18]. Ці акти часто пропонують детальніші критерії для визнання договорів недійсними та встановлюють більш збалансовані механізми для захисту прав сторін.

Наприклад, законодавством Італії передбачено, що договір нікчемний, коли він суперечить імперативним нормам, якщо закон не передбачає іншого. Оспорюваність договору є виключенням і здійснюється лише в судовому порядку [19].

Натомість, у цивільному кодексі Польщі встановлено загальне правило про нікчемність договору [20] і допускається позасудове оспорювання договору на підставі письмової заяви (ст. 88 ЦК Польщі) [21].

На підставі аналізу національної судової практики можливо отримати відповіді на питання: «Який договір визнається недійсним?». Так, у Постанові ВП ВС від 14 листопада 2018 року у справі № 161/3245/15-ц дається відповідь на зазначене вище питання: «Недійсним можна визнати лише договір як правочин, і така вимога може бути заявлена як однією зі сторін, так і іншою заінтересованою особою, права та законні інтереси якої порушено вчиненням правочину. Договір як документ, а також дублікат чи копії такого документу не можуть бути визнані недійсними» [22].

Ініціювання спору про недійсність договору, іноді використовується учасниками цивільного обороту з метою ухилення від виконання публічних обов'язків. Така практика суперечить принципам правової визначеності та справедливості, підриває довіру до судової системи і може призвести до негативних наслідків для правопорядку. Відповідно, законодавство містить механізми запобігання зловживанню правом з боку учасників цивільного обороту. З цього приводу Верховним Судом формується обов'язкова для всіх судів України правова позиція, яка встановлює єдині стандарти тлумачення і застосування норм права щодо недійсності договорів. Такий підхід сприяє однаковому застосуванню законодавства та сприяє забезпеченню правової визначеності, дотримуючись норм права й моралі.

Наприклад, у Постанові ОП КЦС ВС від 05.09.2019 у справі № 638/2304/17 чітко зазначено, що «Приватноправовий інструментарій (зокрема, ініціювання спору про недійсність договору не для захисту

цивільних прав та інтересів) не повинен використовуватися учасниками цивільного обороту для невиконання публічних обов'язків, звільнення майна з під арешту в публічних відносинах або створення преюдиційного рішення суду для публічних відносин» [15].

В. Крат звертає увагу на потребі вирішення питання суперечної поведінки. Автор наголошує, що «Слід напрацьовувати алгоритми застосування доктрини заборони суперечливої поведінки» [23]. На сьогоднішній день, цікавими в цьому контексті є висновки Постанови ВП ВС від 27.06.2018 по справі № 668/13907/13-ц щодо значення добросовісності при недійсності правочину за участі юридичної особи. Так, «Для визнання недійсним договору з тієї підстави, що його було укладено представником юридичної особи з перевищенням повноважень, необхідно встановити, по-перше, наявність підтверджених належними і допустимими доказами обставин, які свідчать про те, що контрагент такої юридичної особи діяв недобросовісно або нерозумно. При цьому тягар доказування недобросовісності та нерозумності в поведінці контрагента за договором несе юридична особа. По-друге, дії сторін такого договору мають свідчити про відсутність реального наміру його укладення і виконання» [24].

Додатково у Постанові КЦС ВС від 01 березня 2023 року у справі № 442/3663/20 закріплено положення, що «Для приватного права, з урахуванням принципу розумності, є неприйнятним використання правомірних приватноправових конструкцій (зокрема, конструкції оспорюваного правочину) з метою створення передумов для позбавлення права власності добросовісного набувача, у випадку коли існує судове рішення, яким відмовлено в задоволенні позову про витребування майна в добросовісного набувача» [10].

На формування усталеної практики застосування норм законодавства у сфері недійсних правочинів впливають сучасні тенденції у вирішенні проблемних моментів на рівні судів. Судові рішення сприяють тлумаченню суперечливих позицій в законодавстві. Наприклад, в «Огляді судової практики Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду (актуальна практика) Рішення, внесені до ЄДРСР, за період з 01.04.2024 до 30.04.2024» висловлена правова позиція суду про підстави звернення прокурора з позовом в інтересах держави в особі головного розпорядника бюджетних коштів про визнання недійсним правочину, укладеного підприємством об'єднання громадян за результатами проведення закупівлі робіт за бюджетні кошти, та застосування наслідків недійсності правочину, яка закріплена у постанові ОП КГС ВС від 15.03.2024 у справі № 904/192/22 [25, с. 48].

У постанові ОП КГС ВС від 15.03.2024 у справі № 904/192/22 зазначено, «що двостороння реституція є обов'язковим наслідком визнаного судом недійсним правочину та не може бути проігнорована сторонами. Тобто при недійсності правочину повернення отриманого сторонами за своєю правовою

природою становить юридичний обов'язок, що виникає із закону та юридичного факту недійсності правочину. Відповідно до статей 215 та 216 ЦК України вимога про застосування наслідків недійсності оспорюваного правочину, як і про визнання його недійсним, може бути заявлена однією зі сторін правочину або іншою заінтересованою особою, права та законні інтереси якої порушено вчиненням правочину. Така вимога може бути об'єднана з вимогою про визнання правочину недійсним, що в цілому сприяє швидкому та ефективному відновленню правового становища сторін, яке існувало до вчинення правочину, або заявлена як самостійна вимога у вигляді окремого позову» [26].

Окремий блок дискусійних моментів в контексті недійсних договорів є визнання недійсним договору є перевищенням повноважень представника.

Є. Морозов дослідивши це питання зазначив, що « для визнання недійсним договору з тієї підстави, що його було укладено представником з перевищенням повноважень, необхідно встановити, по-перше, наявність підтверджених належними і допустимими доказами обставин, які свідчать про те, що представник такої особи діяв недобросовісно або нерозумно. При цьому тягар доказування недобросовісності та нерозумності в поведінці контрагента за договором несе позивач. По-друге, дії сторін такого договору мають свідчити про відсутність реального наміру його укладення і виконання»[27].

Положення ст. ст. 92, 237-239, 242 ЦК України передбачають, що для визнання недійсним договору, укладеного юридичною особою з третьою особою з підстави порушення встановленого обмеження повноважень щодо представництва юридичної особи, не має самостійного юридичного значення факт перевищення повноважень органом чи особою, яка відповідно до установчих документів юридичної особи чи закону виступає від її імені. Відповідно до норм ЦК України, правочини, укладені представником у межах наданих йому повноважень, залишаються дійсними, навіть якщо довіреність була скасована після здійснення цих дій. Це положення має важливе значення для забезпечення правової визначеності та стабільності у цивільно-правових відносинах. Скасування довіреності не анулює дії, здійснені представником, коли довіреність ще була чинною, і не впливає на правові наслідки таких дій. Таким чином, треті особи, що взаємодіяли з представником, мають гарантію збереження правових наслідків своїх правочинів. Цей підхід дозволяє уникнути правових колізій і захищає інтереси добросовісних учасників правовідносин. Наприклад, якщо представник юридичної особи уклав договір у межах наданих йому повноважень, а довіреність була скасована після укладення договору, сам факт скасування довіреності не впливає на дійсність укладеного договору. Важливо, щоб на момент укладення договору представник діяв в межах наданих йому повноважень. Таким чином, правова стабільність забезпечується шляхом закріплення в законодавстві положень, що гарантують збереження правових наслідків дій, здійснених представником у період чинності довіреності, навіть якщо вона була скасована пізніше.

Згідно зі статтями 92, 237-250 ЦК України, повноваження органів та представників юридичних осіб чітко визначені установчими документами та законом. Перевищення цих повноважень може бути підставою для оскарження правочинів, проте сам факт перевищення не є достатньою підставою для визнання договору недійсним. Для цього необхідно довести, що третя особа знала або повинна була знати про такі обмеження.

З цього приводу Верховним Судом сформовано правову позицію, яка знайшла віддзеркалення у постановках Верховного Суду «... від 28 травня 2020 року у справі № 608/969/13-ц, від 21 червня 2023 року у справі № 547/727/20-ц, провадження № 61-8667 св 22, від 21 червня 2023 року справа № 547/692/20 провадження № 61-7608 св 22, від 05 липня 2023 року у справі № 547/663/20, провадження № 61-8411 св 22, від 05 липня 2023 року у справі № 547/641/20, провадження № 61-8083 св 22 » [27] та інших.

Висновки. Недійсний договір являє собою правову конструкцію, яка не створює жодних правових наслідків, за винятком тих, що пов'язані з його недійсністю. Це означає, що такий договір не відповідає вимогам законодавства і не може бути виконаний в установленому порядку. Для визнання договору недійсним можуть бути наступні обставини: а) суперечність змісту правочину законодавству; б) відсутність цивільної дієздатності у сторони; в) обмеження волевиявлення учасника правочину; г) правочин не спрямований на реальне настання правових наслідків; д) суперечність правочину інтересам дітей та інші передбачені законодавством. Тобто, для того, щоб договір був визнаний недійсним, необхідно встановити його невідповідність законодавству, а також наявність умислу чи недобросовісних намірів сторін. Це є важливим аспектом для забезпечення захисту прав і законних інтересів усіх учасників правових відносин.

Література:

1. Огляд правових висновків палат Касаційного цивільного суду у складі Верховного Суду за 2018–2023 роки. URL : https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KCS_palatu_2018_2023.pdf (дата звернення: 02.06.2024).
2. Постанова Верховного Суду від 17 червня 2021 року у справі № 761/12692/17 (провадження № 61-37390свп18). URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/97926353>. (дата звернення: 02.06. 2024).
3. Цивільне право. Загальна частина : навч. посіб. / [О. Є. Аврамова, А. С. Горбенко, Н. О. Горобець та ін. ; за заг. ред. С. О. Сліпченка, О. Л. Зайцева ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 332 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/662f44cb-425d-4830-8697-364752bad5a0/content> (дата звернення: 02.06. 2024).
4. Нижний А. В., Ходаківський М. П., Юровська Г. В. Визнання правочинів недійсними: основи теорії та судова практика. Посібник для суддів. / Під редакцією А. В. Нижного. Київ: Алерта, 2020. 234 с. URL: https://nsj.gov.ua/files/1586259074Nyzhny_Viznannya_pravochiniv_v2_191209_avt.pdf (дата звернення: 02.06. 2024).
5. Єфімов. О. Коли значні правочини визнають недійсними та наслідки цього. URL: <https://gb.expertus.com.ua/recommendations/3921> (дата звернення: 02.06. 2024).

6. Длугош О. І. Недійсність правочину, який вчинений у результаті зловмисної домовленості однієї сторони з іншою стороною. *Науково-інформаційний вісник*. Право, 2014, №9/2014. С.156-162. URL: <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/9-24-14.pdf> (дата звернення: 02.06. 2024).

7. Цивільне право України: підручник. 2-е вид., перероб. і доп. У 2 ч. Ч. 1. Загальна частина. / за ред. проф. Р. Б. Шишки (кер. авт. кол.). Київ: Видавництво «Ліра-К», 2018. 736 с.

8. Цивільне право (Загальна частина): курс лекцій / за ред. І.В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: Екус, 2021. 448 с.

9. Оновлення Цивільного кодексу України: формування підходів: колективна монографія / за ред. А.С. Довгєрта, Є.О. Харитоновна. Одеса: Гельветика, 2020. 674 с.

10. Крат В. Недійсність правочинів та її наслідки. Позаконкурсне оспорування правочинів. 2023. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Krat_nediisnist_pravochiniv_20_03_2023%20%D1%80%D0%B5%D0%B4.pdf (дата звернення: 02.06. 2024).

11. Кучер В. О. Недійсні правочини та їх цивільно-правові наслідки: навч. посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2014. 344 с. URL: <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/408/1/%D0%9A%D1%83%D1%87%D0%B5%D1%80%20%D0%9D%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B9%D1%81%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8%20%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%86%D0%91%D0%9D%D0%98%D0%9A.pdf> (дата звернення: 02.06. 2024).

12. Яновицька Г. Б. Підстави та правові наслідки визнання споживчого договору недійсним. *Нове українське право*. №.1. 2022. С.76-81.

13. Цивільний кодекс України від 16.01.2003 № 435-IV. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 02.06. 2024).

14. Цивільне право. Загальна частина : навч. посіб. / [О. Є. Аврамова, А. С. Горбенко, Н. О. Горобець та ін.] ; за заг. ред. С. О. Сліпченка, О. Л. Зайцева ; МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ. Харків : ХНУВС, 2022. 332 с. URL: <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/662f44cb-425d-4830-8697-364752bad5a0/content> (дата звернення: 02.06. 2024).

15. Постанова ОП КЦС ВС від 05.09.2019 у справі № 638/2304/17. URL: https://verdictum.ligazakon.net/document/84152558?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress05 (дата звернення: 02.06. 2024).

16. Крат В. Загальна характеристика недійсності договору. *Мала енциклопедія нотаріуса*, № 4 (94), 2017, С. 91-98. URL : <http://yurradnik.com.ua/wp-content/uploads/2017/09/Krat.pdf> (дата звернення: 02.06. 2024).

17. Principles of International Commercial Contracts and the Principles. URL: <https://www.unidroit.org/english/documents/2004/study50/s-50-98-e.pdf> (дата звернення: 02.06. 2024).

18. Воронов К. М., Завальна Ж. В., Устименко О. А., Савченко В. О. Застосування Принципів УНІДРУА як елементу договірної права ЄС: особливості використання в міжнародному комерційному арбітражі. (Application of the UNIDROIT Principles as an element of EU contract law: international commercial arbitration features). *Академічні візії*. 2022, Випуск 12/2022. С.1-8. file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Downloads/%D0%92%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2+%D0%9A..pdf (дата звернення: 02.06. 2024).

19. Alpa G., Zeno-Zencovich V. Italian Private Law. – Abingdon: Routledge-Cavendish, 2007. P. 182–184. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR). Full Edition / Ed. by C. von Bar and E. Clive. 2009. P. 543–544.

20. Kodeks cywilny: komentarz Lex. (2012). T. 1, Część ogólna / Zdzisław Gawlik [et al.] ; red. nauk. Andrzej Kidyba. Warszawa : Lex a Wolters Kluwer business, 340–351/

21. Kodeks cywilny (Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r.) *Baza Internetowy System Aktów Prawnych*. URL : <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19640160093>.
22. Постанова ВП ВС від 14 листопада 2018 року у справі № 161/3245/15-ц (провадження № 14-321цс18). URL: <https://verdictum.ligazakon.net/document/78192852> (дата звернення: 02.06. 2024).
23. Крат В. Слід напрацьовувати алгоритми застосування доктрини заборони суперечливої поведінки. URL: <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1201318/> (дата звернення: 02.06. 2024).
24. Постанова ВП ВС від 27.06.2018 по справі № 668/13907/13-ц URL:https://protocol.ua/ru/postanova_vp_vs_vid_27_06_2018_roku_u_spravi_668_13907_13_ts/ (дата звернення: 02.06. 2024).
25. Огляд судової практики Касаційного господарського суду у складі Верховного Суду (актуальна практика) Рішення, внесені до ЄДРСР, за період з 01.04.2024 до 30.04.2024. URL: https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KGS_04_2024.pdf (дата звернення: 02.06. 2024).
26. Постанова ОП КГС ВС від 15.03.2024 у справі № 904/192/22. URL: <https://reestr.court.gov.ua/Review/118333931>. (дата звернення: 02.06. 2024).
27. Морозов Є. Недійсність правочину з підстав перевищення повноважень представником. URL: https://nsj.gov.ua/files/1586259074Nyzhny_Viznannya_pravochiniv_v2_191209_avt.pdf (дата звернення: 02.06. 2024).

References:

1. Ohliad pravovykh vysnovkiv palat Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu za 2018–2023 roky [Review of legal opinions of the Chambers of the Civil Court of Cassation as part of the Supreme Court for the years 2018–2023]. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/oglyady/Oglyad_KCS_palatu_2018_2023.pdf [in Ukrainian].
2. Postanova Verkhovnoho Sudu vid 17 chervnia 2021 roku u spravi № 761/12692/17 (provaždzhennia № 61-37390svp18) [Resolution of the Supreme Court of June 17, 2021 in case No. 761/12692/17 (proceedings No. 61-37390svp18)]. Retrieved from : <https://reestr.court.gov.ua/Review/97926353> [in Ukrainian].
3. Avramova, O. Ye., Horbenko, A. S. & Horobets, N. O.(Ed). (2022). *Tsyvilne pravo. Zahalna chastyna [Civil law. General part]*. Kharkiv : Kharkivskiy natsionalnyi universytet vnutrishnikh sprav. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/662f44cb-425d-4830-8697-364752bad5a0/content> [in Ukrainian].
4. Nyzhnyi, A. V., Khodakivskiy, M. P. & Yurovska, H. V. (2020). *Vyznannia pravochyniv nediisnymi: osnovy teorii ta sudova praktyka. [Recognizing transactions as invalid: theoretical foundations and judicial practice]*. Kyiv: Alerta. Retrieved from https://nsj.gov.ua/files/1586259074Nyzhny_Viznannya_pravochiniv_v2_191209_avt.pdf [in Ukrainian].
5. Yefimov, O. (2024). *Koly znachni pravochyny vyznaiut nediisnymi ta naslidky toho [When significant transactions are declared invalid and the consequences thereof]*. Retrieved from : <https://gb.expertus.com.ua/recommendations/3921> [in Ukrainian].
6. Dluhosh, O. I. (2014). Nediisnist pravochynu, yakiy vchynenyi u rezultati zlovmysnoi domovlenosti odniiei storony z inshoiu storonoiu [Invalidity of the deed, which was committed as a result of malicious agreement of one party with another party]. *Naukovo-informatsiyni visnyk – Scientific and informative bulletin*, №9/2014, 156-162. Retrieved from <https://visnyk.iful.edu.ua/wp-content/uploads/2019/02/9-24-14.pdf> [in Ukrainian].
7. Shyshka, R. B. (Ed). (2018). *Tsyvilne pravo Ukrainy. Zahalna chastyna. [Civil law of Ukraine. General part]*. (2nd ed., rev.). (Vols.1-2). Kyiv: Vydavnytstvo «Lira-K» [in Ukrainian].

8. Spasybo-Fatieieva I.V. (Ed). (2021). *Tsyvilne pravo (Zahalna chastyna) [Civil law of Ukraine. General part]*. Kharkiv: Ekus [in Ukrainian].
9. Dovhert, A.S. & Kharytonov, Ye.O. (Ed). (2020). *Onovlennia Tsyvilnoho kodeksu Ukrainy: formuvannia pidkhodiv: kolektyvna monohrafiia [Update of the Civil Code of Ukraine: formation of approaches: collective monograph]*. Odesa: Helvetyka [in Ukrainian].
10. Krat, V. (2023). *Nediisnist pravochyniv ta yii naslidky. Pozakonkursne osporiuvannia pravochyniv» [Invalidity of transactions and its consequences. Out-of-competition contestation of transactions]*. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/2023_prezent/Krat_nediisnist_pravochyniv_20_03_2023%D1%80%D0%B5%D0%B4.pdf [in Ukrainian].
11. Kucher, V. O. (2014). *Nediisni pravochyny ta yikh tsyvilno-pravovi naslidky [Invalid transactions and their civil legal consequences]*. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav. Retrieved from <https://dspace.lvduvs.edu.ua/bitstream/1234567890/408/1/%D0%9A%D1%83%D1%87%D0%B5%D1%80%20%D0%9D%D0%B5%D0%B4%D1%96%D0%B9%D1%81%D0%BD%D1%96%20%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BE%D1%87%D0%B8%D0%BD%D0%B8%20%D0%9F%D0%9E%D0%A1%D0%86%D0%91%D0%9D%D0%98%D0%9A.pdf> [in Ukrainian].
12. Ianovytska, H. B. (2022). *Pidstavy ta pravovi naslidky vyznannia spozhyvchoho dohovoru nediisnym [Grounds and legal consequences of declaring a consumer contract invalid]. Nove ukrainske pravo – New Ukrainian law, №1 ,76-81. [in Ukrainian].*
13. *Tsyvilnyi kodeks Ukrainy vid 16 sichnia 2003 № 435-IV [Civil Code of Ukraine dated January 16 2003, № 435-IV]*. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> [in Ukrainian].
14. Avramova, O. Ye., Horbenko, A. S. & Horobets, N. O. (Ed). (2022). *Tsyvilne pravo. Zahalna chastyna [Civil law. General part]*. Kharkiv: Kharkivskyi natsionalnyi universytet vnutrennykh sprav. Retrieved from <https://dspace.univd.edu.ua/server/api/core/bitstreams/662f44cb-425d-4830-8697-364752bad5a0/content> [in Ukrainian].
15. *Postanova ob`iednanoi palaty Kasatsiinoho tsyvilnoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 05.09.2019 u spravi № 638/2304/17 [Resolution of the joint chamber of the Civil Court of Cassation of the Supreme Court dated September 5, 2019 in case No. 638/2304/17]*. Retrieved from https://verdictum.ligazakon.net/document/84152558?utm_source=biz.ligazakon.net&utm_medium=news&utm_content=bizpress05 [in Ukrainian].
16. Krat, V. (2017). *Zahalna kharakterystyka nediisnosti dohovoru [General characteristics of contract invalidity]. Mala entsyklopediia notariusu – Small notary encyclopedia, № 4 (94), 91-98.* Retrieved from <http://yurradnik.com.ua/wp-content/uploads/2017/09/Krat.pdf> [in Ukrainian].
17. *Principles of International Commercial Contracts and the Principles*. Retrieved from <https://www.unidroit.org/english/documents/2004/study50/s-50-98-e.pdf>
18. Voronov, K. M., Zavalna, Zh. V., Ustymenko, O. A. & Savchenko, V. O. (2022). *Zastosuvannia Pryntsypiv UNIDRUA yak elementu dohovirnoho prava YeS: osoblyvosti vykorystannia v mizhnarodnomu komertsiiinomu arbitrazhi [Application of the UNIDROIT Principles as an element of EU contract law: international commercial arbitration features] Akademichni vizii – Academic visions, № 12/2022, 1-8.* Retrieved from : <file:///C:/Users/%D0%9F%D0%BE%D0%BB%D1%8C%D0%B7%D0%BE%D0%B2%D0%B0%D1%82%D0%B5%D0%BB%D1%8C/Downloads/%D0%92%D0%BE%D1%80%D0%BE%D0%BD%D0%BE%D0%B2+%D0%9A..pdf> [in Ukrainian].
19. Alpa G., Zeno-Zencovich V. *Italian Private Law. – Abingdon: Routledge-Cavendish, 2007. P. 182–184. Principles, Definitions and Model Rules of European Private Law: Draft Common Frame of Reference (DCFR). Full Edition / Ed. by C. von Bar and E. Clive. 2009. P. 543–544.*

20. Kodeks cywilny: komentarz Lex. (2012)/ T. 1, Część ogólna / Zdzisław Gawlik [et al.]; red. nauk. Andrzej Kidyba. Warszawa : Lex a Wolters Kluwer business, 340–351.
21. Kodeks cywilny (Ustawa z dnia 23 kwietnia 1964 r.) *Baza Internetowy System Aktów Prawnych*. URL: <http://isap.sejm.gov.pl/DetailsServlet?id=WDU19640160093>.
22. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 14 lystopada 2018 roku u spravi № 161/3245/15-ts (provezhennia № 14-321ts18) [Resolution of the Grand Chamber of the Supreme Court of November 14, 2018 in case No. 161/3245/15-ts (proceedings No. 14-321ts18)]. Retrieved from <https://verdictum.ligazakon.net/document/78192852> [in Ukrainian].
23. Krat, V. (2021). Slid napratsovuvaty alhorytmy zastosuvannya doktryny zaborony superechlyvoi povedinky [Algorithms for the application of the doctrine of the prohibition of contradictory behavior should be worked out]. Retrieved from <https://supreme.court.gov.ua/supreme/pres-centr/news/1201318/> [in Ukrainian].
24. Postanova Velykoi Palaty Verkhovnoho Sudu vid 27.06.2018 po spravi № 668/13907/13-ts [Resolution of the Great Chamber of the Supreme Court dated 27.06.2018 in case No. 668/13907/13-ts]. Retrieved from https://protocol.ua/ru/postanova_vp_vs_vid_27_06_2018_roku_u_spravi_668_13907_13_ts/ [in Ukrainian].
25. Ohliad sudovoi praktyky Kasatsiinoho hospodarskoho sudu u skladi Verkhovnoho Sudu (aktualna praktyka) (2024). [Review of the judicial practice of the Commercial Court of Cassation as part of the Supreme Court (current practice)]. Retrieved from https://supreme.court.gov.ua/userfiles/media/new_folder_for_uploads/supreme/ogliady/Oglyad_KGS_04_2024.pdf [in Ukrainian].
26. Postanova obiednanoi palaty Kasatsiinoho hospodarskoho sudu Verkhovnoho Sudu vid 15.03.2024 u spravi № 904/192/22 [Resolution of the joint chamber of the Commercial Court of Cassation of the Supreme Court dated March 15, 2024 in case No. 904/192/22]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/118333931> [in Ukrainian].
27. Morozov, Ye. Nediisnist pravochynu z pidstav perevyschennia povnovazhen predstavnykom [Invalidity of the deed due to the representative exceeding his authority]. Retrieved from https://nsj.gov.ua/files/1586259074_Nyzhny_Viznannya_pravochiniv_v2_191209_avt.pdf [in Ukrainian].

УДК 342.95:349.6

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-574-580](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-574-580)

Костюк Уляна Ігорівна аспірантка кафедри цивільного права та процесу, Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (067) 945-89-62, <https://orcid.org/0009-0006-1876-5273>

РЕАЛІЗАЦІЯ СУДОВИМИ ОРГАНАМИ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО ЗАХИСТУ ПРАВА ГРОМАДЯН НА БЕЗПЕЧНЕ ДЛЯ ЖИТТЯ ТА ЗДОРОВ'Я ДОВКІЛЛЯ В УКРАЇНІ

Анотація. Проблема захисту довкілля набула вкрай важливого значення впродовж останніх років. До вже наявних проблем забруднення довкілля внаслідок діяльності промислових об'єктів, зокрема забруднення повітря різного роду викидами в атмосферу, скидами у водойми шкідливих речовин підприємствами, які використовують застарілі системи очистки, неконтрольованого використання пестицидів і мінеральних добрив, зростання споживання води промисловістю, сільським і комунальним господарствам, додалися військові дії, що завдають значної шкоди довкіллю країни. Постійні бомбардування та обстріли лісів завдали значної шкоди екосистемі, і багато видів рослин і тварин були змушені покинути свої домівки.

Щорічно по всій Україні в атмосферу, водойми викидається багато млн тонн шкідливих речовин. Крім того, деякі з цих речовин мають значний вплив на зміну клімату, а, відтак, і на погіршення стану здоров'я людей.

У таких умовах уся діяльність органів держави, в тому числі й судових органів, повинна бути націленою на реалізацію адміністративно-правового захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні.

Правозахисний потенціал адміністративного права здатен сприяти судовим органам у реалізації судового контролю за діяльністю органів публічного управління у довкіллевій сфері, визнанню протиправними та скасуванню рішень, висновків органів публічного управління у довкіллевій сфері щодо оцінки впливу на довкілля, дозвільних документів, що суперечать вимогам законодавства, забороні здійсненню певної діяльності, що порушує права громадян у довкіллевій сфері, застосуванню адміністративних стягнень за протиправну діяльність у сфері довкілля тощо.

На часі удосконалення адміністративно-правового захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні та адміністративно-правового статусу судових органів, які його реалізують.

Ключові слова: довкілля, судові органи, адміністративно-правовий захист, права громадян, екологія.

Kostiuk Uliana Ihorivna graduate student of the Department of Civil Law and Procedure, Educational and Scientific Institute of Law, Psychology and Innovative Education, National University «Lviv Polytechnic», St. Stepan Bandera, 12, Lviv, 79000, tel.: (067) 945-89-62, <https://orcid.org/0009-0006-1876-5273>

IMPLEMENTATION OF ADMINISTRATIVE AND LEGAL PROTECTION OF THE CITIZENS RIGHT FOR LIFE AND HEALTH ENVIRONMENT IN UKRAINE BY JUDICIAL BODIES

Abstract. The problem of environmental protection has become extremely important in recent years. To the already existing problems of environmental pollution due to the activities of industrial facilities, in particular, air pollution by various types of emissions into the atmosphere, discharges of harmful substances into water bodies by enterprises that use outdated cleaning systems, uncontrolled use of pesticides and mineral fertilizers, the increase in water consumption by industry, rural and communal farms, military actions were added, causing significant damage to the country's environment. Constant bombing and shelling of forests caused significant damage to the ecosystem, and many species of plants and animals were forced to leave their homes.

Every year, many million tons of harmful substances are released into the atmosphere and water bodies throughout Ukraine. In addition, some of these substances have a significant impact on climate change and, therefore, on the deterioration of people's health.

In such conditions, all activities of state bodies, including judicial bodies, should be aimed at the implementation of administrative and legal protection of the right of citizens to an environment safe for life and health in Ukraine.

The human rights potential of administrative law is capable of assisting judicial bodies in the implementation of judicial control over the activities of public administration bodies in the environmental sphere, recognizing as illegal and canceling decisions, conclusions of public administration bodies in the environmental sphere regarding the assessment of the impact on the environment, permit documents that contradict the requirements of the law, prohibition of implementation certain activities that violate the rights of citizens in the environmental sphere, the application of administrative penalties for illegal activities in the environmental sphere, etc.

It is time to improve the administrative and legal protection of citizens' right to a safe environment for life and health in Ukraine and the administrative and legal status of judicial bodies that implement it.

Keywords: environment, judicial bodies, administrative and legal protection, rights of citizens, ecology.

Постановка проблеми. Реалізація адміністративно-правового захисту довкіллевих прав в Україні потребує активізації потенціалу різних органів

публічного управління в нашій державі. Проте цілісність правозахисної спроможності держави не вичерпується лише сферою публічного управління у сфері довкілля, сьогодні потребує суттєвого удосконалення реалізація адміністративно-правового статусу судових органів як суб'єктів захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні. Реалізація такого статусу дає змогу прослідкувати за формами, способами втілення в життя компетенції судових органів задля досягнення правозахисної мети у довкіллевій сфері, відслідкувати можливість досягнення цілей, дієвість повноважень судових органів, організаційних, фінансових, матеріально-технічних гарантій їхнього функціонування.

Правозахисний потенціал судових органів набуває реального змісту лише у разі формування досконалої системи адміністративно-правових норм (правил поведінки), що встановлюються державою задля регулювання правомочностей судових органів як суб'єктів захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні, визначають процедури реалізації адміністративного правосуддя у таких справах, процесуальні права учасників судового розгляду, дієві засоби судового правового впливу на порушників, що дають змогу попередити, припинити незаконну діяльність, яка завдає шкоди довкіллю, покарати винних та відновити порушене довкіллеве право.

На часі удосконалення реалізації адміністративно-правового захисту довкіллевих прав в Україні та адміністративно-правового статусу судових органів, як найважливіших суб'єктів такої реалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні адміністративісти, зокрема Ю. Корольов, П. Гагай, М. Гаврильців, Л. Решетник та інші, які вивчаючи діяльність органів судової влади у довкіллевій сфері, здебільшого присвячують свої роботи питанню адміністративної відповідальності за екологічні правопорушення та кваліфікації екологічних деліктів, відшкодуванню шкоди, завданої внаслідок порушення прав людини у сфері довкілля. Проте системно питання діяльності судових органів як суб'єктів адміністративно-правового захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні не досліджувалися. Все ще поза увагою авторів залишається питання реалізації судовими органами захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні. Ці питання потребують глибокого наукового аналізу.

Мета статті – дослідження реалізації адміністративно-правового статусу судових органів як суб'єктів захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні

Виклад основного матеріалу. Реалізація адміністративно-правового статусу судових органів як суб'єктів захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні – це діяльність щодо втілення у життя структурних компонентів адміністративно-правового статусу судових органів,

що входять до цільового, структурно-організаційного та компетенційного блоків такого статусу, у рамках захисних правовідносин задля попередження, припинення порушень прав громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні, відшкодування громадянам заподіяної шкоди.

Ю Корольов вважає, що механізм реалізації правозахисного потенціалу є відображенням взаємозв'язку елементів правової системи, що забезпечують врегулювання певних правовідносин. Досліджуючи особливості механізму реалізації адміністративно-правового статусу, цей автор прийшов до висновку, що він має на меті формування умов втілення в життя досліджуваного правового статусу, контролю за цим втіленням, застосування примусових заходів (у виняткових випадках). При цьому такий механізм виступає поєднанням мети, принципів, ознак, умов, гарантій, функцій, що об'єктивовані у такому статусі, правових норм, які його визначають. Він скерований на втілення в життя спеціальних адміністративно-правових норм, внаслідок чого виникає реальна ефективна діяльність суб'єкта права, заснована на принципах законності, обґрунтованості, доцільності [1, с. 124-133].

Державна забезпеченість адміністративно-правового статусу судових органів проявляється через прийняття державою спеціального законодавства, що забезпечує їхнє стабільне функціонування, визначає їхню компетенцію, формування нею систему гарантування цього статусу, можливості застосування судовими органами засобів юридичного примусу, фінансування та матеріально-технічного забезпечення діяльності судових органів державою, їхню охорону нею, тощо.

Вступаючи в правозахисні правовідносини у досліджуваній сфері судові органи реалізують засоби правосуддя, правові можливості, надані їм в рамках судового контролю, зокрема можуть визнати таким, що суперечить законодавству рішення, дію та бездіяльність органу публічного управління, мають змогу припинити діяльність громадян, що завдає шкоду довкіллю, притягнути винних до адміністративної відповідальності, тощо.

У процесі реалізації цього правового статусу, судовий орган реалізує свою компетенцію, застосовує засоби юридичного примусу, у разі потреби.

З огляду на досліджувану сферу захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні та особливості адміністративно-правового статусу судових органів в окресленій сфері, можна представити кілька основних аспектів реалізації ними цього статусу: 1) його реалізація передбачає об'єктивування діяльності судового органу через процес правореалізації, тобто втілення положень чинного законодавства у правовідносинах через застосування судовими органами обов'язкових до виконання вказівок, заборон до інших членів суспільства, чи дотримання, виконання, використання самими судовими органами норм права, пов'язаних з організацією їхньої роботи, процесу судочинства та судового контролю, організаційним, фінансовим, матеріальним забезпеченням

функціонування судових органів, тощо; 2) реалізація цього адміністративно-правового статусу судових органів стосується забезпечення основної мети - захисту прав громадян на екологічну безпеку, належний стан природних ресурсів, збереження особливо цінних та унікальних природних комплексів, сприятливого середовища задля буття людини у повноті біологічного різноманіття; 3) така реалізація має юридично оформлений характер та супроводжується прийняттям судовим органом правозастосовного, процесуального, правозахисного юридичного документа (акта правозастосування); 4) вона пов'язана з потенційною можливістю та потребою діяльності судового органу як суб'єкта владних правозахисних повноважень, здатного відновити порушене довілляве право та притягнути винного до відповідальності й неможливістю громадян здійснити захист такого права самостійно.

Метою реалізації цього статусу є застосування правового інструментарію судових органів, здатного ефективно захистити право громадян на безпечне для життя і здоров'я довкілля в Україні.

До принципів реалізації адміністративно-правового статусу судових органів як суб'єктів захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні можна віднести принципи законності, державної забезпеченості, непорушності, невідчужуваності, ефективності, соціальної корисності реалізації цього статусу.

У аспекті нашого дослідження доцільно говорити про найважливіші юридичні, організаційно-правові, соціально-економічні гарантії реалізації адміністративно-правового статусу судових органів як суб'єктів захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля.

Юридичні гарантії більшістю вчених пов'язуються з системою нормативно-правових актів, закріпленими у них положеннями, що створюють умови діяльності, забезпечують незалежність судових органів як суб'єктів реалізації правосуддя та захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля.

Натомість організаційно-правові гарантії втілюються в життя через організаційні, інформаційні інструменти реалізації компетенції судових органів у досліджуваній сфері, спеціальний порядок утворення суддівського корпусу.

У сучасних умовах системою таких гарантій стає структурна організація системи судових органів, її функціонування, наближення до населення, доступність процедури розгляду судових справ, тощо [2, с. 40].

Значний обсяг справи про адміністративні правопорушення у довкіллевій сфері розглядаються саме судовими органами, а суди, притягуючи винних осіб до адміністративної відповідальності на основі КУпАП виступають суб'єктами захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні.

Такі судові справи можуть стосуватися визнання протиправними та скасування рішень, висновків спеціально уповноваженого центрального органу виконавчої влади з питань екології та природних ресурсів чи інших органів публічного управління у довкіллевій сфері щодо оцінки впливу на довкілля, дозвільних документів, що суперечать вимогам законодавства, заборони здійснення певної діяльності, що порушує права громадян у довкіллевій сфері, застосування адміністративних стягнень за протиправну діяльність у сфері довкілля тощо.

Зокрема суди уповноважені розглядати справи про адміністративні правопорушення, передбачені КУпАП: ч. 2, 4, 5 статті 85 («Порушення правил використання об'єктів тваринного світу»), статтями 85-1 («Виготовлення, збут, зберігання чи реклама заборонених знарядь добування (збирання) об'єктів тваринного або рослинного світу»), 88 («Незаконне вивезення з України і ввезення на її територію об'єктів тваринного і рослинного світу»), 88-1 («Порушення порядку придбання чи збуту об'єктів тваринного або рослинного світу, правил утримання диких тварин у неволі або в напіввільних умовах»), 88-2 («Порушення правил створення, поповнення, зберігання, використання або державного обліку зоологічних, ботанічних колекцій та торгівлі ними»), 89 («Жорстоке поводження з тваринами»), 90 («Порушення вимог щодо охорони видів тварин і рослин, занесених до Червоної книги України або які охороняються відповідно до міжнародних договорів України, або які внесені до переліків рідкісних видів тварин і рослин, або які мають особливу наукову, природоохоронну та іншу цінність, або є такими, що перебувають під загрозою зникнення на відповідній території»), 91 («Порушення правил охорони та використання територій та об'єктів природно-заповідного фонду»), 91-5 («Порушення вимог законодавства у сфері оцінки впливу на довкілля»), 91-6 («Порушення вимог законодавства у сфері моніторингу, звітності та верифікації викидів парникових газів»), 92-1 («Порушення законодавства про Національний архівний фонд та архівні установи») [3].

Цілком поширеною є практика звернення до суду органів публічного управління задля заборони (зупинення) діяльності юридичних осіб, функціонування яких може завдати шкоди довкіллю та, водночас, порушити права громадян у довкіллевій сфері.

Прикладом може служити Рішення Полтавського окружного адміністративного суду за адміністративним позовом Державної екологічної інспекції Центрального округу до Товариства з обмеженою відповідальністю «Оріон» про тимчасову заборону (зупинення) діяльності. Позовна вимога обґрунтовувалася тим, що відповідач порушив ст. 3 Закону України «Про оцінку впливу на довкілля», експлуатував автозаправну станцію за відсутності документу дозвільного характеру - звіту та висновку з оцінки впливу на довкілля, що є підставою для тимчасового зупинення діяльності АЗС до отримання висновку

з оцінки впливу на довкілля на паливороздавальний пункт. Суд задовільнив позовні вимоги, застосувавши тимчасове повне зупинення діяльності автозаправної станції до отримання висновку з оцінки впливу на довкілля на паливороздавальний пункт [4].

Висновки. Усе вищенаведене дозволяє зробити висновок про поліструктурність, різноплановість реалізації адміністративно-правового статусу судових органів як суб'єктів захисту права громадян на безпечне для життя та здоров'я довкілля в Україні. Її складність зумовлена специфікою цільового, структурно-організаційного та компетенційного блоків такого статусу, їхньою взаємопов'язаністю, взаємозумовленістю, неможливістю відособленого існування. Сучасна концепція реалізації такого адміністративно-правового статусу судових органів тісно пов'язана з якістю чинного законодавства, що визначає компетенцію, організаційні, фінансові засади діяльності судових органів у окресленій сфері. У сучасних умовах саме результати практики повинні стати запорукою покращення адміністративно-правових гарантій реалізації статусу судових органів, основою обґрунтування нової системної моделі нормативного урегулювання цього адміністративно-правового статусу, систематизації нормативного матеріалу, що формує юридичні засади реалізації такого статусу, вироблення концепції вдосконалення чинного законодавства у досліджуваній сфері.

Література:

1. Корольов Ю. О. Сутність правового механізму реалізації адміністративно-правового статусу службовців Національного банку України. *Право і суспільство*. 2013. № 4. С. 124-133. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pis_2013_4_24.
2. Гаврильців М. Т. Організаційно-правові гарантії конституційного права людини та громадянина на судовий захист у сфері публічних правовідносин. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Серія: Юриспруденція*. 2016. Вип. 22. С. 38-41.
3. Кодекс України про адміністративні правопорушення від 07 грудня 1984 р. № 8073-X. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80731-10>.
4. Рішення Полтавського окружного адміністративного суду у справі № 440/4964/20 від 03 лютого 2021 року <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94595565>.

References:

1. Yu. O. Korolev (2013). Sutnist' pravovoho mekhanizmu realizatsiyi administrativno-pravovoho statusu sluzhbovtziv Natsional'noho banku Ukrayiny [The essence of the legal mechanism for implementing the administrative-legal status of employees of the National Bank of Ukraine]. *Pravo i suspil'stvo*, 4, 124-133 [in Ukrainian].
2. Gavryltsiv M. T. (2016). [Organizational and legal guarantees of the constitutional right of a person and a citizen to judicial protection in the field of public legal relations]. *Naukovyy visnyk Mizhnarodnoho humanitarnoho universytetu. Seriya: Yurysprudentsiya*, 22, 38-41 [in Ukrainian].
3. Kodeks Ukrayiny pro administrativni pravoporushennya vid 07 hrudnya 1984 r. # 8073-X. [Code of Ukraine on Administrative Offenses from December 7, 1984 No. 8073-X]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/card/80731-10> [in Ukrainian].
5. 4. Rishennya Poltavs'koho okruzhnoho administrativnoho sudu u spravi # 440/4964/20 vid 03 lyutoho 2021 roku [Decision of the Poltava District Administrative Court in case No. 440/4964/20 from February 3, 2021]. (n.d.). <https://reyestr.court.gov.ua>. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/94595565>.

УДК 343.97:343.91:343.541

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-581-588](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-581-588)

Левченко Юрій Олександрович завідувач кафедри кримінології та кримінально-виконавчого права, кандидат юридичних наук, професор, Національна академія внутрішніх справ, м. Київ пл. Солом'янська, 1, 03037, тел.: (067) 758-13-31, <https://orcid.org/0000-0003-1124-9517>

ОРГАНІЗАЦІЙНО-УПРАВЛІНСЬКІ ЗАХОДИ ЗАПОБІГАННЯ КРИМІНАЛЬНИМ ПРАВОПОРУШЕННЯМ ЗА ВИПАДКИ ЗГВАЛТУВАННЯ, ВЧИНЕНІ ПРАЦІВНИКАМИ ПРАВООХОРОННИХ ОРГАНІВ

Анотація. У статті аналізується проблему злочинів проти статевої свободи, зокрема згвалтування, в контексті діяльності правоохоронних органів в Україні. Вона розглядає юридичні аспекти кримінальної відповідальності за такі злочини згідно з Кримінальним кодексом України та обговорює серйозність цих порушень як посягання на особистість та гідність потерпілих осіб.

Докладно аналізується проблема згвалтування, вчиненого співробітниками правоохоронних органів, і його вплив на довіру громадськості до правоохоронних структур.

Порушуються причини, які можуть спонукати до вчинення таких злочинів, включаючи нестабільність на роботі, стрес, і недостатність системи контролю та відповідальності.

Запропоновано організаційно-управлінські заходи запобігання насильницьких злочинів, зокрема удосконалення кадрової роботи та підвищення професійної підготовки працівників правоохоронних органів. На конкретних прикладах із практики демонструється неефективність поточної системи контролю та недостатність заходів щодо притягнення винних до відповідальності. Для запобігання насильству серед правоохоронців необхідно вжити комплекс заходів, включаючи психологічну підтримку та навчання з питань етики, прав людини та професійної поведінки. Важливо також забезпечити ефективний механізм внутрішнього контролю та дисципліни, ретельно перевіряти кандидатів на посади у правоохоронних органах, а також проводити регулярні аудити системи безпеки та контролю.

Обговорюється ефективність системи внутрішнього контролю та дисципліни в правоохоронних органах, а також система реагування на порушення в рядах правоохоронців. В особливості розглядається конкретний випадок згвалтування, що спричинив глибоку обуреність у суспільстві і змусив владні структури прийняти невідкладні заходи.

Стаття висуває заклик до комплексного підходу у розв'язанні цієї проблеми, зокрема зміцнення контролю за діяльністю правоохоронців та підвищення культури прав людини у їхній роботі.

Ключові слова: насильство, зґвалтування, кримінальні правопорушення, злочини, кримінологічна характеристика, детермінанти, запобігання, відповідальність, досудове розслідування, дізнавач, орган дізнання, суб'єкт запобіжної діяльності, працівники правоохоронних органів.

Levchenko Yury Oleksandrovych head of the Department of Criminology and Criminal Enforcement Law, candidate of legal sciences, professor, National Academy of Internal Affairs, pl. Solomyanska, 1, Kyiv, 03037, tel. (067) 758-13-31, <https://orcid.org/0000-0003-1124-9517>

ORGANIZATIONAL AND ADMINISTRATIVE MEASURES FOR THE PREVENTION OF CRIMINAL OFFENSES IN CASES OF RAPE COMMITTED BY LAW ENFORCEMENT BODIES EMPLOYEES

Abstract. The article analyzes the problem of crimes against sexual freedom, particularly rape, in the context of law enforcement agencies in Ukraine. It examines the legal aspects of criminal responsibility for such crimes under the Criminal Code of Ukraine and discusses the seriousness of these violations as an attack on the personality and dignity of the victims.

The problem of rape committed by law enforcement officers and its impact on public trust in law enforcement structures is analyzed in detail.

Reasons that may lead to such crimes are discussed, including job instability, stress, and insufficient control and accountability systems.

Organizational and managerial measures for the prevention of violent crimes are proposed, in particular, the improvement of personnel work and the improvement of professional training of law enforcement officers. Specific examples from practice demonstrate the inefficiency of the current control system and the insufficiency of measures to bring the guilty to justice. To prevent violence among law enforcement officers, it is necessary to take a set of measures, including psychological support and training on ethics, human rights and professional conduct. It is also important to ensure an effective mechanism of internal control and discipline, thoroughly vet candidates for positions in law enforcement agencies, and conduct regular audits of the security and control system.

The effectiveness of the system of internal control and discipline in law enforcement agencies, as well as the system of responding to violations in the ranks of law enforcement officers, is also discussed. In particular, a specific case of rape is considered, which caused deep indignation in society and forced the authorities to take urgent measures.

The article calls for a comprehensive approach to solving this problem, in particular, strengthening control over the activities of law enforcement officers and improving the culture of human rights in their work.

Keywords: violence, rape, criminal offenses, crimes, criminological characteristics, determinants, prevention, responsibility, pre-trial investigation, investigator, body of investigation, subject of preventive activity, law enforcement officers.

Вступ. У нашому суспільстві довіра до правоохоронних органів відіграє критичну роль у забезпеченні правопорядку та захисті прав і свобод громадян.

Проте, коли особи, які мають за завдання забезпечити безпеку та дотримання закону, самі порушують його, це стає предметом серйозної стурбованості та обурення у суспільстві. Однією з найшкідливіших форм цих порушень є зґвалтування, яке вчиняють працівники правоохоронних органів. В цій науковій статті ми розглянемо проблему з точки зору юридичної, кримінологічної та соціологічної перспектив, дослідимо причини, наслідки та можливі шляхи запобігання зґвалтування, які вчиняють представники правоохоронних структур. Висвітлимо цей складний соціальний феномен та його вплив на суспільство та інститути правопорядку. Розглянемо також практичні аспекти виявлення, реагування та покарання винних осіб, а також розвиток ефективних механізмів профілактики та протидії подібним злочинам.

Постановка проблеми. Кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканості особи становлять серйозну загрозу для суспільства. Вони порушують особисті права громадян та призводять до серйозних негативних наслідків, включаючи психологічні травми та порушення довіри до працівників правоохоронних органів. Постійне зростання таких правопорушень вимагає комплексного підходу до їх запобігання та протидії.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання, що досліджуються у роботі, висвітлювалися в працях науковців у галузі кримінального права та кримінології, які тією чи іншою мірою розглядали питання кримінальної відповідальності за злочини у сфері проти статевої свободи та статевої недоторканості особи: І. О. Бандурка, В. І. Борисов, Л. П. Брич, В. В. Кузнецов, Г. Я. Мартинишин, Д. П. Москаль, А. В. Савченко, П. І Люблинський, О.О. Дудоров, І.В. Воскресенська, К.В. Юртаєва. Ю. Антонян, А. Піонтковський, А. Ігнатов, Л. Андрєєва, Б. Бліндер, М. Бажанов, Л. Гаухман, М. Шаргородський, В. Сафронов, І. Гальперін, С. Косенко, Ю. Александров, С. Киренко, О. Синєокий, М. Корчовий та О. Дудорова.

Виклад основного матеріалу. У сучасному суспільстві довіра до правоохоронних органів відіграє ключову роль у забезпеченні правопорядку та захисту громадянських прав.

Проте, коли самі працівники правоохоронних органів порушують закон та вчиняють злочини, це стає предметом серйозної стурбованості та обговорень серед суспільства. Одним із більш серйозних злочинів, які можуть бути вчинені правоохоронцями є - зґвалтування.

Злочини проти статевої свободи та статевої недоторканності особи є посяганнями на особистість і пов'язані з грубими порушеннями норм суспільної моралі, тому кримінальним законодавством за їх вчинення передбачено доволі суворе покарання. Статеві злочини відзначаються неприйнятною моральністю та безжалісністю вчинків винних осіб, що порушують гідність та честь постраждалих і можуть завдати серйозної шкоди їхньому здоров'ю.

Згідно чинного законодавства України кримінальна відповідальність за кримінальні правопорушення проти статевої свободи та статевої недоторканності особи передбачена розділом IV Особливої частини Кримінального кодексу України, зокрема за: зґвалтування (ст. 152 КК України); сексуальне насильство (ст. 153 КК України); примушування до вступу в статевий зв'язок (ст. 154 КК України); вчинення дій сексуального характеру з особою, яка не досягла шістнадцятирічного віку (ст. 155 КК України); розбещення неповнолітніх (ст. 156 КК України) [1].

Не дивлячись на те, що зґвалтування є досить латентними, кримінологи відзначають, що сексуальна злочинність у сучасному суспільстві, враховуючи руйнацію моральних підвалин, не виявляє тенденції до зниження [2, с. 44]. Пояснюється це, на наш погляд, тією обставиною, що зґвалтування ґрунтуються на насильницькому задоволенні статевої потреби (пристрасті), яка за своєю роллю у поведінці людини, як зазначав відомий австрійський психоаналітик З. Фрейд, прирівнюється до потреби у їжі [3, с. 240]. Ця значимість настільки велика, що Е. Берн охарактеризував сексуальний контакт як найбільш задовольняючий спосіб тамування шести основних видів голоду людської психіки або нервової системи. Цей контакт потрібен для фізичного розвитку і здоров'я і часто рятує життя, потрібен для розумового розвитку і збереження психічного здоров'я [3, с. 241].

Зґвалтування, яке вчиняють працівники правоохоронних органів, викликає велику хвилю обурення та недовіри у суспільстві. Проте, важливо розуміти, що проблема може мати глибокі корені, які стосуються не лише індивідуальної поведінки працівників правоохоронних органів, але й структурних аспектів системи правопорядку.

По-перше, варто розглядати, причини, які можуть спонукати працівників правоохоронних органів до вчинення даного кримінального правопорушення.

Серед них можуть бути: нестабільність в роботі, великий стрес, низька культура прав людини, а найголовніше це недостатня система контролю та відповідальності за вчиненні діяння.

По-друге, необхідно звернутися до питання відповідальності та покарання за зґвалтування, вчинені правоохоронцями. Чи вистачає системи внутрішнього контролю та дисципліни, щоб запобігти таким випадкам? Чи ефективна система розслідування та покарання порушень у власних рядах правоохоронців?

Елементи кримінологічної характеристики групи злочинів визначають оптимальну організацію процесу їх розслідування. Вказана обставина обумовлює, що під час розслідування таких злочинів досить часто на слідчого чинить вплив, з одного боку, громадськість, яка, не розбираючись в обставинах злочину, вже вважає поліцейського, винним у скоєнні кримінального правопорушення та бажає якнайшвидшого і суворішого покарання.

З іншого боку, керівництво відповідного правоохоронного органу, службова особа якого скоїла злочин. Як правило, керівництво правоохоронних органів не зацікавлене у розголосі, а інколи й у виявленні таких діянь, оскільки наявні корпоративні інтереси.

Вивчення випадків злочинів, вчинених колишніми працівниками правоохоронних органів, має велике значення для аналізу ефективності контролю та дисципліни в системі правопорядку.

Наприклад, в Кагарлику Київської області зафіксовано випадок, де двоє колишніх поліцейських затримали жінку, яка була свідком у справі крадіжки в магазині. Підозрювані вчинили насильство, включаючи зґвалтування та фізичні та психологічні тортури.

Цей випадок порушив не лише довіру громадян до правоохоронних органів, але й підкреслив необхідність ефективного механізму контролю за поведінкою працівників правоохоронних органів та покарання за порушення закону.

Справа швидко набрала суспільного розголосу, тому обвинувачені намагалися використати це проти постраждалої, під час закритих судових засідань один із захисників підозрюваних постійно наголошував, що постраждала недостатньо «суспільно благонадійна». Водночас у соцмережах знаходилися ті, хто підтримували поліцейських, і стверджували, нібито постраждала «сама винна» [5].

Причинами такої поведінки виступають фактори насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками ОВС поза сферою сімейно-побутових відносин та не пов'язані зі службовою діяльністю є: 1) гіпертрофована професійна корпоративність працівників щодо девіантної поведінки колег, яка формується ще під час професійного навчання; 2) негативний морально-психологічний клімат у трудовому колективі; 3) недосконалість як відомчого контролю, так і контролю з боку населення (зокрема різних неурядових і громадських організацій) за дотриманням законності працівниками правоохоронних органів; 4) потрапляння на службу в правоохоронні органи осіб з кримінальною спрямованістю особистості та недосконалість методики їх виявлення як при прийнятті на службу, так й під час проходження служби (домінуючий фактор).

Кримінологічний аналіз розвитку насильницьким кримінальним правопорушенням в умовах війни показує, що однією з найгостріших проблем

є вчинення працівниками правоохоронних органів під час виконання службових обов'язків насильницьких кримінальних правопорушенням. Не є виправданням, коли слідчий або дізнавач правоохоронного органу застосовує до затримано заборонені заходи отримання доказів у його вині. Або адміністрація установи виконання покарань катує засудженого, оскільки той не дотримується під час відбування покарань правил внутрішнього розпорядку дня. До речі, катування як специфічний вид насильства в приміщеннях Національної поліції України, в установах виконання покарань України є в більшості випадків латентною, оскільки самі правоохоронні органи за законом відповідають за збирання статистичної інформації про вчинювані злочинні діяння, однак, враховуючи корпоративні інтереси, досить часто відомості про факти катування ними приховуються. Більше того, від належного виконання працівниками правоохоронних органів покладених на них державою й суспільством обов'язків залежить довіра населення до правоохоронних органів. Отже, насильницьке кримінальне правопорушення працівниками правоохоронних органів україн негативно впливає не лише на службову діяльність працівників правоохоронних органів та на їх службову дисципліну, але і на державу в цілому, будучи одним із внутрішніх індикаторів, за яким суспільство оцінює стан соціальної безпеки та мікроклімату. Такий стан справ багато в чому пояснюється тим, що вчинення працівником правоохоронних органів насильницьких кримінальних правопорушень природно сприяє падінню авторитету державної влади, поширенню у суспільстві страху перед зовнішніми та внутрішніми загрозами, аномії, аморальності й неповаги до правоохоронця та знижує престижність служби. [7].

Загальними заходами попередження насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками правоохоронних органів є заходи, які мають організаційно-управлінський характер і здійснюються самими правоохоронними органами. Пріоритетним є вдосконалення кадрової роботи та психологічне забезпечення оперативно-службової діяльності працівників. Вдосконалення потребує насамперед механізм і методики відбору кандидатів на службу в конкретних службах і підрозділах комплектування абітурієнтами навчальних закладів МВС України. Враховуючи те, що певні криміногенні якості особистості працівників правоохоронних органів формується ще під час професійного навчання, дієвим заходом попередження досліджуваних злочинів має бути підвищення рівня професійної освіти та підготовки кадрів і ефективна виховна робота з особовим складом [6].

Необхідно зауважити на один не менш значущий принцип, викладений у статті 3 Конституції України: «Людина, її життя і здоров'я, честь і гідність, недоторканність і безпека визнаються в Україні найвищою соціальною цінністю. Права і свободи людини та їх гарантії визначають зміст і спрямованість діяльності держави. Держава відповідає перед людиною за свою діяльність. Утвердження і забезпечення прав і свобод людини є головним обов'язком держави» [7].

На жаль, ми можемо спостерігати, коли поліцейські, які звинувачені у згвалтуванні, залишалися непокараними. Один із таких прикладів - справа про згвалтування молодої жінки в селі Новоайдар Луганської області в 2016 році. У цьому випадку, жінка заявила, що була згвалтована двома поліцейськими під час обшуку у її будинку.

Жінка звернулася до правоохоронних органів зі скаргами, але слідство було проведено недбало, і винні не були притягнуті до відповідальності. Цей випадок став предметом критики громадськості та громадських організацій, які вимагали справедливого розслідування та покарання винних. Однак нестача ефективної системи контролю і прозорості дозволила винним уникнути справедливого покарання.

Отже, згвалтування, яке вчиняють працівники правоохоронних органів, є серйозною проблемою, яка потребує комплексного підходу для її вирішення. Необхідно посилити контроль за діяльністю правоохоронців, забезпечити ефективну систему розслідування та покарання порушень, а також підвищити культуру прав людини у внутрішній культурі правоохоронних органів. Тільки тоді буде можливість відновити довіру суспільства до правоохоронних органів, забезпечити справедливість та безпеку для всіх громадян.

Висновки. З урахуванням вищевикладеного зауважимо, що проблема запобігання вчинення насильницьких кримінальних правопорушень працівниками правоохоронних органів має велике значення для правильного функціонування правоохоронних структур та забезпечення їхньої легітимності. Недостатнє дослідження цієї проблеми може негативно впливати на ефективність державних службових завдань та загрожувати безпеці громадян.

Згідно з Конституцією України, кожний громадянин має право на життя, охорону здоров'я, гідність особи та свободу, а також на недоторканість особистого життя. Завдання Кримінального кодексу України полягає в охороні цих прав і свобод, що визнається законодавцем пріоритетним завданням. Насильницька злочинність залишається серйозною проблемою, що вимагає комплексного підходу та ефективних заходів з протидії. Кримінально-правові заходи мають бути спрямовані на запобігання злочинам, захист прав і свобод громадян, а також забезпечення громадського порядку та безпеки. Для цього необхідно не лише удосконалювати законодавство, але й здійснювати системну роботу з просвітництва, психологічної підтримки жертв насильства та формування етичних норм серед громадян.

Аналізуючи фактори, що сприяють вчиненню таких злочинів, важливо звернути увагу на недоліки у відборі кадрів, психологічне забезпечення службової діяльності, наявність психічних аномалій, упущення у професійній підготовці та специфіку служби.

Ураховуючи стійке зростання кількості насильницьких кримінальних правопорушень, важливо звернути увагу на дослідження цієї проблеми і

впровадження ефективних заходів з її протидії. Тільки таким чином можна забезпечити безпеку та гармонію в українському суспільстві.

Література:

1. Про судову практику у справах про злочини проти статеві свободи та статеві недоторканості особи : Постанова Верхов. Суду України від 30.05.2008 р. № 5. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text> (дата звернення: 20.05.2024).
2. Синєокий О.В. Кримінологічні аспекти об'єктивних ознак злочинів, вчинених на сексуальному підґрунті. Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Юридичні науки. 2005. Вип. 67–69. С. 44–46.
3. Фрейд З. Нариси з психології сексуальності. Харків: Фоліо, 2009. 240-241 с.
4. Яна Радченко: Резонансні зґвалтування: чи суспільне обурення веде до системних змін? Київ: Гендер в деталях. 2023. URL: <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/rezonansni-zhvaltuvannya.html> (дата звернення: 20.05.2024).
5. Ігнатов О. М. Попередження насильницьких злочинів, що вчиняються працівниками органів внутрішніх справ України : дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.08. Харків, 2007. 239 с.
6. Конституція України : від 28.06.1996 р. № 254к/96-ВР : станом на 1 січ. 2020 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> (дата звернення: 20.05.2024).
7. Богатирьов І.Г., Буряк К.М., Запобігання насильницьким злочинам, що вчиняються працівниками правоохоронних органів в Україні URL: http://www.lsej.org.ua/2_2024/142.pdf (дата звернення: 23.04.2024).

References:

1. Postanova Verhov. Sudu Ukraïni "Pro sudovu praktiku u spravah pro zlochini proti statevoi svobody ta statevoi nedotorkanosti osobi" [The Resolution Verkhov. of the Court of Ukraine "Judicial practice in cases of crimes against sexual freedom and sexual integrity of a person"]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/v0005700-08#Text> [in Ukrainian].
2. Sineokij, O.V.(2005). Kriminologichni aspekti ob'ektivnih oznak zlochiniv, vchinenih na seksual'nomu pidrunti [Criminological aspects of objective signs of crimes committed on a sexual basis]. *Visnik Kiivs'kogo nacional'nogo universitetu imeni Tarasa Shevchenka. Juridichni nauki - Bulletin of Taras Shevchenko Kyiv National University. Legal sciences*, 67–69, 44–46 [in Ukrainian].
3. Frejd, Z. (2009). *Narisi z psihologii seksual'nosti* [Essays on the psychology of sexuality]. Harkiv: Folio [in Ukrainian].
4. Radchenko, J. (2003). *Rezonansni zvaltuvannja: chi suspil'ne oburennja vede do sistemnih zmin?* [Resonant rapes: does public outrage lead to systemic changes?]. Kiïv: Gender v detaljah. Retrieved from <https://genderindetail.org.ua/season-topic/dosvidy-viyny/rezonansni-zhvaltuvannya.html> [in Ukrainian].
5. Ignatov, O. M. (2007). *Poperedzhennja nasil'nic'kih zlochiniv, shho vchinjajut'sja pracivnikami organiv vnutrishnih sprav Ukraïni* [Prevention of violent crimes committed by employees of internal affairs bodies of Ukraine]. *Candidate's thesis*. Harkiv [in Ukrainian].
6. Konstitucija Ukraïni [Constitution of Ukraine]. (n.d). *zakon.rada.gov.ua* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254k/96-vr#Text> [in Ukrainian].
7. Bogatir'ov, I.G., Burjak, K.M. (2024). *Zapobigannja nasil'nic'kim zlochinam, shho vchinjajut'sja pracivnikami pravoohoronnih organiv v Ukraïni* [Prevention of violent crimes committed by law enforcement officers in Ukraine]. *www.lsej.org.ua* Retrieved from http://www.lsej.org.ua/2_2024/142.pdf [in Ukrainian].

УДК 347.965

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-589-605](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-589-605)

Маліневський Олег Миколайович аспірант, Інститут держави і права ім. Володимира Михайловича Корецького НАН України, Керуючий партнер юридичної компанії EQUITY, м. Київ, тел.: (067) 838-22-22, <https://orcid.org/0000-0002-8622-136X>

ЗЛОВЖИВАННЯ ПРАВОМ АДВОКАТОМ: ТЕОРЕТИЧНИЙ АСПЕКТ

Анотація. В статті досліджуються поняття «зловживання правом» та «зловживання правом адвокатом». Дане поняття потребує більш детального визначення як у теоретичних дослідженнях, так і на законодавчому рівні задля уникнення викривлення чи неправильного тлумачення його змісту.

У статті використовуються такі методи дослідження як: порівняння та узагальнення – задля розкриття термінів «зловживання правом» та «зловживання правом адвокатом», аналіз та синтез, індукція та дедукція.

Результатом дослідження став аналіз норм вітчизняного матеріального та процесуального законодавства щодо визначення та розкриття понять «зловживання правом» та «зловживання правом адвокатом». Було розкрито важливість наявності суб'єктивної сторони при кваліфікації діянь як «зловживання правом», а також особи, права якої зазнали порушення унаслідок таких діянь. Розглянуто дисциплінарну відповідальність адвоката за зловживання правом та легітимність підстав для її застосування, а також види професійної поведінки, що можуть призвести до такої відповідальності.

Як висновок, необхідно зазначити, що при реалізації більшості законних прав виникає можливість їх використання з певною долею зловживання таким правом, що обумовлюється тим положенням, у якому опинилася та чи інша особа. Також, оскільки адвокати володіють високими професійними знаннями в галузі права, їх дії можуть частіше бути сприйняті як зловживання правом. Проте стверджувати, що ті чи інші дії адвоката містять ознаки зловживання правом, можливо лише після рішення чи окремої ухвали суду, або рішення кваліфікаційно-дисциплінарної комісії адвокатури, які не були скасовані у встановленому законодавством порядку.

Ключові слова: зловживання правом; зловживання правом адвокатом; адвокатура; суб'єктивне право; процес; судочинство; Цивільний процесуальний кодекс України; Правила адвокатської етики; правнича професія.

Malinevskyi Oleh Mykolayovych Postgraduate, V.M.Koretsky Institute of state and law of National Academy of Sciences of Ukraine, Partner at EQUITY Law Firm, Kyiv, tel.: (067) 838-22-22, <https://orcid.org/0000-0002-8622-136X>

ABUSE OF RIGHT: THEORETICAL ASPECT

Abstract. The article analyzes the concepts of "abuse of rights" and "abuse of rights by an advocate." This concept needs to be defined in more detail both in theoretical research and at the legislative level in order to avoid distortion or misinterpretation of its content.

The article uses such research methods as: comparison and generalization - to reveal the terms "abuse of rights" and "abuse of rights by an advocate", analysis and synthesis, induction and deduction.

As a result of the study an analysis of the norms of domestic substantive and procedural law on the definition and disclosure of the concepts of "abuse of rights" and "abuse of rights by an advocate " was made. The difference between abuse of rights and simple offense was revealed. The importance of having a subjective side in classifying acts as "abuse of rights", as well as the importance of the person whose rights were violated as a result of such acts was revealed. The disciplinary liability of a lawyer for abuse of rights and the legitimacy of the grounds for its application, as well as the types of professional conduct that may lead to such liability were considered. The concept of perception of abuse of the right by a lawyer in the scope of client-lawyer relationships was analyzed.

In conclusion, it should be noted that in the exercise of most legal rights there is a possibility of their use with a certain degree of abuse of such right. Also, because lawyers have high professional knowledge in the field of law, their actions can often be perceived as an abuse of right. However, it is possible to claim that certain actions of a lawyer may be considered as abuse of rights only after a court decision or a decision of the qualification and disciplinary commission of the bar, which have not been revoked in the manner prescribed by law

Keywords: abuse of right; abuse of right by an attorney; the Bar; subjective right; process; legal proceedings; Civil Procedure Code of Ukraine; Rules of Attorneys' Ethics; legal profession.

Постановка проблеми. Проблематика статті стосується теоретичних аспектів зловживання правом адвокатом. Дане питання становить великий науково-практичний та політико-правий інтерес, оскільки зачіпає одночасно кілька дуже дискусійних понять.

Найперше, тема стосується якості та ефективності судочинства, а отже є невідомою частиною загальної тематики судово-правових реформ – явища, яке вже понад 30 років є важливим напрямом наукових досліджень, обговорень та дискусій у вітчизняній правовій науці.

Оскільки попередня судова реформа, на думку суспільства та політиків, не дала бажаних результатів, не відновивши належного рівня довіри до існуючої системи правосуддя, питання подальших змін у судочинстві, рівні правової захищеності громадян, забезпеченні доступу до ефективного суду та

якісної правничої допомоги знову вийшло на провідні місця порядку денного вітчизняного політикуму, та як наслідок науковців. Це викликало нову хвилю запити на пошук якісних наукових концепцій щодо усіх аспектів судочинства в Україні, починаючи зі структури судоустрою, існуючих в країні судів, юрисдикцій та спеціалізацій, та закінчуючи роллю та місцем адвокатури як незалежного ексклюзивного конституційного провайдера правничої допомоги.

По-друге, обране питання сприяє окресленню місця адвокатури як незалежного недержавного інституту в системі правосуддя, який спрямований на забезпечення права кожного на правничу допомогу. Це має важливе значення для формування поваги до вказаного інституту у суспільстві та забезпеченні дотримання та захисту основоположних прав та свобод людини і громадянина.

Ну і нарешті, саме по собі питання «зловживання суб'єктивним правом» є вкрай дискусійною, належним чином не врегульованою законодавчою конструкцією.

Кожен з цих проблемних блоків призводить до того, що в суспільстві існує негативна ситуація, коли недостатнє законодавче врегулювання та відсутність єдності у наукових підходах до такого явища як зловживання правом адвокатом шкодить одночасно усім групам дотичних суб'єктів: державні органи, зокрема і суд, інші учасники справи (правовідносин, в яких виступає адвокат, та ймовірно вчиняє зловживання); клієнт адвоката, який може бути безпідставно обмежений в доступі до правничої допомоги чи в реалізації інших прав та законних інтересів; сам адвокат та адвокатура в цілому, репутація якої страждає від дій адвоката чи від голосливих звинувачень щодо нього; держава загалом, отримуючи дефект функціонування важливого сегменту правовідносин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окремі аспекти зловживання правом адвокатом піднімалися в працях провідних вітчизняних вчених: І.А. Безклубого, М.І. Брагінського, С.І. Вітрянського, О.В. Дзери, А.С. Довгерта, Ю.О. Заїки, В.М. Коссака, Н.С. Кузнецової, В.В. Луця, Р.А. Майданика, І.В. Спасибо-Фатєєвої, Р.О. Стефанчука, Є.О. Харитонова, Я.М. Шевченко, Р.Б. Шишки та ін., які займалися проблемами зловживання матеріальними правами, Ю.В. Білоусова, С.С. Бичкової, І.В. Бондар, О.Б. Верби-Сидор, М.В. Вінциславської, О.В. Гетманцева, К.В. Гусаров, В.В. Комарова, Т.М. Кучер, Р.О. Ляшенка, М.М. Мальського, Н.А. Сергієнко, Г.П. Тимченка, М.К. Треушнікова, С.Я. Фурси, Є.І. Фурси, С.В. Щербак, В.В. Яркова, М.М. Ясинка та ін., які відіграли позитивну роль у розробці питань зловживання процесуальними правами, а також Н.М. Бакаянкової, А.М. Бірюкової, Т.Б. Вільчик, О.М. Дроздова, Д.В. Кухнюка, О.З. Нор-Хотинської та ін., які акцентували свою увагу на правах адвоката та відповідно зловживання ним.

Мета статті – висвітлити теоретичні аспекти понять «зловживання правом» та «зловживання правом адвокатом» та запропонувати доктринальні підходи до вирішення проблеми.

Виклад основного матеріалу. Поняття «зловживання правом» та «зловживання правом адвокатом» не є в достатній мірі законодавчо чи доктринально визначеним.

При формулюванні сучасного змісту поняття «зловживання правом» можна спиратися на класичні роботи видатних вчених, історію виникнення цього поняття, судову практику і відповідний досвід багатьох країн світу [1], а також Європейського суду з прав людини. Автор вважає, що досить цінною для науки в цьому напрямку є робота видатного німецького мислителя Г.В.Ф. Гегеля «Філософія права» [2], датована 1821 роком, де було проаналізовано право з різних позицій: моралі, намірів та отриманих благ і навіть такого поняття як совість. В Україні також існують загальнотеоретичні комплексні дослідження зловживання правом [3], [4] та багато галузевих [5], [6], [7], [8] і міжгалузевих досліджень [9]. Станом на сьогодні питання про зловживання правом набуло істотної популярності серед науковців, але не щодо зловживань правом з боку адвокатів. Отже, перед безпосереднім аналізом поняття «зловживання правом адвокатом» слід дослідити загальне поняття «зловживання правом».

Цілком можна погодитися з тими авторами, які зазначають: «Проблема зловживання правом відома з часів римського права, адже вже римські юристи фіксували випадки реалізації суб'єктивного права не заради задоволення законних інтересів уповноваженої особи, а виключно з метою заподіяння шкоди зобов'язаній особі» [10, с. 23], на що так само звертали увагу й інші вчені [11], [12]. Однак з часів римського права минуло дуже багато часу, написана велика кількість книг, статей, законів і все ж таки зловживання правом розглядається як феномен, який привертає увагу науковців. З великою долею ймовірності можна припустити, що за часів панування радянської влади і комуністичних догм таке поняття як зловживання правом активно не досліджувалося через його суперечність відомому на той час постулату – формування нової суспільної формації – будівельників комунізму. Методом від супротивного можна прийти до висновку, що «будівельники комунізму або розвинутого соціалізму» зловживати правами не можуть. Отже, в той час говорити про роль зловживання правом, зокрема у судочинстві, переважна більшість вчених, за окремими винятками, не наважувалася, і таким чином був втрачений час і зв'язок між дореволюційними дослідженнями та сучасними. Тому поява у новому матеріальному і процесуальному законодавстві поняття «зловживання правом» й сприймається певною мірою як феномен, який потребує докладного дослідження у множині його проявів.

Так сталося, що українська правова наука з часу незалежності отримала доступ до західноєвропейського та іншого досвіду, збагатилася джерелами права та відносно новими поняттями, зокрема, «верховенство права». Останній термін став настільки популярним у використанні, що його почали

застосовувати у законодавстві без розкриття змісту. Приблизно така сама доля спіткала й термін «зловживання правом».

Тому варто зазначити, що сутність поняття «зловживання правом» має бути розкрита в теоретичних дослідженнях та законодавстві і лише тоді широко використовуватися на практиці. Інакше зміст поняття «зловживання правом» буде викривлятися, а сам термін розмиватися.

Щодо теоретичних джерел,

При цьому поняття «зловживання правом» аналізується вченими як правило крізь призму норм законодавства. Так, Р.Б. Шишка зазначає: «Термін «зловживання правом» застосовується ч. 3 ст. 13 ЦК України як недопущення дій особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах. Ці дії порушують суб'єктивні права та охоронювані законом інтереси інших осіб і можуть стати підставою для настання передбачених законом негативних наслідків. За ч. 6 ст. 13 ЦК в разі недодержання особою при здійсненні своїх прав визначених законом вимог, суд може зобов'язати її припинити зловживання своїми правами та застосувати встановлені законом наслідки. Останні в чинному законодавстві є розрізненими і полишеними єдиної консолідуючої основи» [13]. Дійсно, зловживання правом як термін розкривається непослідовно і наведену у ч. 3 ст. 13 ЦК України дефініцію важко назвати вдалою і такою, що комплексно розкриває сутність цього складного поняття.

Інші вчені так само беруть за основу ст. 13 ЦК України, але враховують загальний зміст і спрямування цієї норми і на цій основі роблять власний висновок. А саме, що «під зловживанням правом можна розуміти особливий вид правової поведінки, який виражається у діяннях особи з використання своїх прав у недозволені або непередбачені правотворцем способи, що суперечать призначенню права, формально не порушуючи його, внаслідок чого може завдаватися шкода інтересам держави, суспільства або окремої особи, при чому здебільшого юридична відповідальність за такі діяння не настає (існують винятки в рамках діянь, які порушують інтереси, що прямо охороняються законом, а отже, в даному випадку діяння будуть відноситися до одного з виду правопорушень: цивільні, сімейні, господарські тощо)» [14]. Здається, що намагання авторів надати загальне визначення зловживанню правом призвело до помилки, оскільки у великому переліку юридичних обставин зазначено, що «використання своїх прав у недозволений спосіб» ототожнюється зі зловживанням правом, але тут мова повинна йти лише про очевидне правопорушення. Більше того, до такого випадку використання права може застосовуватися правило про нікчемний правочин (ч. 2 ст. 215 ЦК). Тому спроби охопити неосяжне і зафіксувати найбільш загальну дефініцію вважаємо нераціональними.

Як можна сприймати і кваліфікувати правову ситуацію, коли правовідносини вийшли за межі врегульованих законодавством відносин?

Відповідь на це теоретичне питання можна знайти, якщо проаналізувати принципи цивільного права, сформульовані у п. 6 ч. 1 ст. 3 ЦК, а саме: справедливість, добросовісність та розумність. Саме ці принципи варто визнати одними з найголовніших у цивільному праві. Для доведення останньої гіпотези достатньо провести порівняння з найпершою загальною засадою цивільного законодавства, а саме: неприпустимість свавільного втручання у сферу особистого життя людини. Так, якщо дана засада є найважливішою, то у ЦК мала б бути на першому місці регламентована ця сфера, але вона в ЦК навіть не визначена. Дійсно, у ст. 271 ЦК в загальних рисах окреслені особисте немайнове право як можливість вільно визначити поведінку у сфері свого приватного життя, але таке розкриття поняття «сфера особистого життя людини» лише ускладнює понятійний апарат, а не визначає відповідні поняття. Більше того, для сприйняття і застосування окреслених понять виникне необхідність визначати розумність і справедливість втручання в сферу особистого (приватного) життя, а також потреба в добросовісному використанні отриманої інформації тощо. Тому автор вважає, що принцип справедливості, добросовісності та розумності як найбільш широкий і впливовий на всі інші принципи має знаходитися на першому місці в переліку загальних засад цивільного законодавства і його слід визнати базовим для кваліфікації зловживань у цивільному та іншому матеріальному праві.

При цьому, автор далекий від категоричного засудження такого явища як зловживання правом, як це робить багато науковців. Так, М.М. Хміль запропонував такий принцип як неприпустимість зловживання правом і в той же час зазначає: «простежено взаємозв'язок між принципом неприпустимості зловживання правом та принципом сумлінності здійснення права, внаслідок чого доводиться необхідність конституційного закріплення принципу сумлінності здійснення права [15, С. 4]. З аналізу даної цитати вченого можна зробити висновок, що останній принцип, на його думку, є більш ґрунтовним і таким, що відповідає положенням ЦК. Не зважаючи на наведене ця пропозиція знайшла своє відображення у п. 11 ч. 3 ст. 2 ЦПК з таким змістом: основною засадою цивільного судочинства є неприпустимість зловживання процесуальними правами, хоча сам автор зазначив: «основною спеціальною функцією принципу неприпустимості зловживання правом є функція деталізації змісту суб'єктивного права». Більше того, з наведеного положення випливає, що цивільними та іншими матеріальними правами у цивільному судочинстві зловживати можна. Якщо ж порівняти загальні засади цивільного судочинства та цивільного законодавства, то вони стосуються різних предметів, оскільки судочинство не можна ототожнювати із законодавством.

Можна сприйняти позицію Д.В. Горбась як розвиток попередньої гіпотези, оскільки він в категоричній формі зазначає: «Обґрунтовано висновок про те, що загальним негативним наслідком за зловживання правом є відмова в захисті того права, при здійсненні якого було допущено зловживання, тобто

таке право не підлягає правовому захисту. Правило про відмову в захисті права має застосовуватись судом тільки одноразово, під час розгляду питання про притягнення винуватої особи до відповідальності за зловживання правом і незалежно від застосування до особи, що вчинила зловживання правом, інших санкцій» [16]. Категоричність цієї пропозиції не знайшла свого втілення у ЦПК, оскільки при її втіленні і при сучасному сприйнятті зловживання процесуальними правами, що закладено у ЦПК, потрібно було б не застосовувати штрафи або інші види відповідальності, не вимагати застосувати до адвоката дисциплінарну відповідальність, а одразу відмовляти позивачу у позові, оштрафувати, якщо він подав необґрунтовану заяву до суду. У цьому контексті виникає риторичне запитання, а якщо ж необґрунтовану заяву, на думку судді, пред'явить суду адвокат, то його можна позбавляти професійного статусу?

Дійсно, процесуальна боротьба двох сторін, що здійснюється за допомогою правової підтримки адвокатів, доволі часто може виходити за межі заявленого спору, набирати ознак особистісного характеру. Однак, на наш погляд, при широкому використанні поняття «зловживання правом» в матеріальних та процесуальних відносинах без високопрофесійного сприйняття цього терміну шкода судочинству може бути нанесена ще гірша, ніж без його застосування. Тут можна погодитися з М.М. Хмілем, що характерною рисою принципу неприпустимості зловживання правом є всеосяжність. Отже, на кожному процесуальному кроці «недосвідчене око» може побачити зловживання матеріальним та/або процесуальним правом і з приводу цього заявляти про порушення власних прав з усіма процесуальними наслідками: збільшення позовних вимог, новий позов, зустрічний позов, заявляти відвід судді тощо.

В той же час, автор вважає, що зловживання правом слід розцінювати як виняток із загального правила, а не як саме правило. Тобто у переважній більшості матеріальних правовідносин і справ у судах про зловживання правом особи не заявляють і такий факт не фіксується, зокрема, про це свідчить судова практика. І це цілком зрозуміло в сучасних умовах, коли автори останньої редакції п. 5 ч. 5 ст. 12 ЦПК передбачають, що суд запобігає зловживанню учасниками судового процесу їхніми правами та вживає заходів для виконання ними їхніх обов'язків. Тобто, по суті, від суду вимагається, щоб він почав діяти до застосування зловживання правом, а не після вчинення певних дій із зловживання правом, що реально складно реалізувати у комплексних багатовекторних і багатошарових відносинах. Більше того, така доктрина як запобігання судом зловживанню правом значною мірою, на думку автора, суперечить сучасній концепції змагального судочинства, оскільки вимагає від суду активних дій до виникнення правопорушення. Так само важко це положення узгоджується й з принципом диспозитивності, оскільки при відсутності заяви про порушення права суд має діяти так, щоб застерегти зловживання правом.

Формально, з наведеного може впливати й загальний висновок про те, що при вчиненні дій, які мають ознаки зловживання правом, суд може вважатися винним в їх вчиненні, оскільки не запобіг зловживанню правом.

Однак, на наш погляд, виходячи із мети даного наукового дослідження – зловживання правом адвокатом, ми маємо сфокусувати увагу на тому, що нас цікавить прикладне значення цього правового явища: зловживання особою, яка має певний статус та є фахівцем в галузі права і здійснює професійну діяльність в певному сфері, зокрема, з надання правової допомоги, наділена певними спеціальними правами та обов'язками. При цьому, співпраця адвоката з клієнтом може бути розпочата задовго до звернення до суду, коли адвокат може порадити як скористатися помилкою опонента в цивільних або інших відносинах, якісно підготувати проект договору так, щоб його клієнт був більш захищеним від невиконання обов'язку тощо. Тобто, створюючи переваги для власного клієнта в межах правового супроводу діяльності юридичних і фізичних осіб адвокат має дбати й про те, щоб забезпечити необхідні докази, а це має гарантувати наступний успіх в суді і отримання позитивного для його клієнта результату. Тому важко однозначно говорити на практиці про те, що особисті немайнові та майнові відносини (цивільні відносини), засновані на юридичній рівності.

Довести останню позицію не складно, якщо розглянути її на простому прикладі, який зустрічається доводи часто, а саме: на договорі купівлі-продажу об'єкту нерухомості. Пересічним громадянам такий договір може здатися простим: гроші проти майна, але в його реальному змісті закладено багато можливостей для зловживання правом, коли перед посвідченням основного договору укладається попередній, коли на майно або кошти вправі претендувати інший із зареєстрованого або незареєстрованого подружжя, коли в будинку буде виявлено приховані недоліки тощо. Перелічені обставини, залежно від конкретної ситуації, можуть бути використані на користь покупця або продавця, для збільшення їх доходу або доходу третіх осіб, але як свідчить судова практика доволі часто в таких спорах не заявляється про зловживання матеріальними правами, а питання стоїть лише про визнання договору недійсним як самодостатня умова для його розірвання. Можливість сприймати поведінку іншої сторони як зловживання правом закладена у багатьох нормах законодавства, але більш докладно розглянемо це положення на наочному прикладі, а саме ч. 2 ст. 229 ЦК. В цій нормі передбачається, що правочин може укладатися

– особою, яка помилилася в результаті її власного недбальства (тоді вона зобов'язана відшкодувати другій стороні завдані їй збитки);

– стороною, яка своєю необережною поведінкою сприяла помилці (в такому випадку вона зобов'язана відшкодувати другій стороні завдані їй збитки).

Тобто обидві сторони договору можуть своїми передбаченими законодавством діями завдати збитки іншій стороні, але в цій нормі нічого не говориться про правопорушення, а акцент робиться на недбалості і необережності при використанні власних прав. Отже, можна сприймати ці випадки як зловживання правом.

Реальна межа між зловживанням правом та простим правопорушенням, на наш погляд, лежить в кваліфікації спірних відносин, що й зумовлює застосування такого поняття як зловживання правом. Словосполучення «зло»-«вживання»- «правом» вже визначає його правову сутність, що особа користується власним правом, але така її поведінка несе в собі зло, яке негативно відображається на правах, інтересах та свободах інших осіб. Межа між «чистим» або прямим правопорушенням та зловживанням правом, на наш погляд, лежить в тому, що правопорушення базується на незаконних діях, а зловживання на тих, що не передбачені законом або законні. І в тому, і в іншому випадку переслідується приблизно одна мета – задоволення власних інтересів однієї особи і нехтування правами та інтересами іншої особи або доволі часто збільшення власної вигоди за рахунок іншої особи.

На нашу думку, при існуючому розвитку правової доктрини, всі підходи до розуміння концепції «зловживання» правом в науковій літературі доцільно розділити на три основні групи.

Перша група – заперечує існування поняття «зловживання правом», яке за суттю є оксюмороном [17], оскільки «право» та «зловживання» є взаємовиключними категоріями. На думку прибічників такого підходу, реалізація законного права не може бути незаконною («злонаправленою»), а зловживання відповідно як форма протиправної поведінки не може бути формою реалізації права. З таких міркувань, термін «зловживання правом» позбавлений сенсу.

Друга група розуміє «зловживання правом» як проміжну категорію – «демаркаційну лінію» між наявністю права на вчинення певних дій та його відсутністю, у відносинах, де межі права не є чіткими (без відсутності прямої заборони на вчинення саме певної дії) [18]. За такого підходу «зловживання правом» є інструментом правового регулювання, що дає можливість забезпечувати належне дотримання балансу інтересів учасників цивільних правовідносин [18]. На думку Б. Карнауха, зловживання правом – це така дія, яка виходить за межі суб'єктивного цивільного права у «місці», де межі права не є чіткими, тобто там, де законом не передбачено прямої заборони на вчинення відповідної дії [19]. Тому одним з призначень концепції «зловживання правом» – надати суду можливість точніше визначити кордони суб'єктивного цивільного права у тих випадках, де законодавець залишив їх «розмитими» [20].

Третя група під зловживання правом розуміє особливий вид правопорушення, яке є формою «дефектної» реалізації суб'єктом наявного в

нього права. Сюди можна віднести вчинення дій, пов'язаних з реалізацією права, які: (а) є несумлінним здійсненням права [15]; (б) можуть порушити суб'єктивні права та охоронювані законом інтереси інших осіб і призвести до настання передбачених законом негативних наслідків [13], (в) суперечать меті такого права, або містять інші дефекти.

На нашу думку, для правильності визначення зловживання правом адвоката, спершу варто зрозуміти мету його виокремлення з-поміж різних моделей поведінки адвоката.

Актуальність поняття «зловживання правом адвокатом» поряд з іншими видами неправомірної поведінки адвоката наразі полягає щонайменше в: 1) неможливості охоплення концепції «зловживання правом» класичними видами правопорушень – невиконанням обов'язку та порушенням заборон, тощо; 2) шкідливості даного явища для правовідносин, у яких здійснюється зловживання, та необхідності боротьби з ним; 3) наявності особливих факторів та причин виникнення зловживання правом адвокатом, які підлягають усуненню.

Зазвичай шкідлива поведінка, яка загрожує принципам певної сфери суспільних правовідносин, врегульовано механізмом заборон, обов'язків та відповідальності за їх порушення. Вони як правило чітко визначені в законі чи відповідному договорі, а певні дії особи які їх об'єктивно порушують може бути чітко ідентифіковані та кваліфіковані як правопорушення з настанням відповідних наслідків. Наприклад, якщо в силу закону, ухвали суду чи досягнутої з клієнтом домовленості явка адвоката до суду була обов'язковою, то пропуск адвокатом судового засідання порушуватиме покладений на нього формальний обов'язок.

Проте в силу різних причин не завжди шкідлива поведінка адвоката може бути законодавчо передбачена та відповідно об'єктивована в законі. Ба більше, окремі дії, які несуть негативні наслідки (затягування розгляду справи, збільшення витрат клієнта чи його опонента, тощо), маскуються під правомірну поведінку адвоката з використанням наявних у нього законних прав та повноважень.

З цих міркувань, твердження про те, що зловживання правом є юридичним «оксюмороном» не дає наукової користі, оскільки ігнорує практичну актуальність даного питання та не дає можливості його належного розуміння та врегулювання. Така позиція, це відклатення проблеми, занурення голови в пісок, замість включення потужностей науки для її вирішення. Аналогічним за своїм практичним значенням є підхід до зловживання правом як до посередньої категорії, розміщеної між правомірною та неправомірною поведінкою.

На нашу думку, зловживання правом або є, або нема. Це або правомірна реалізація права, або правопорушення – його безпідставне використання з протиправною метою. Сам факт наявності законного права, не робить наступну дію щодо його використання автоматично правомірною.

Більше того, конструкція зловживання правом (повноваженнями) вже тривалий широко використовується в кримінальному праві – найбільш суворою за своїми санкціями галузюю, закріплюючи в Кримінальному кодексі України низку статей щодо зловживання різними видами прав (повноважень), зокрема зловживання «опікунськими правами» (стаття 167), «службовим становищем службової особи» (статті 191, 262, 308, 312, 313, 357, 321⁻¹, 364, 410), «повноваженнями службової особи юридичної особи приватного права» (стаття 364⁻¹), «повноваженнями особи, яка надає публічні послуги» (стаття 365⁻²); «впливом» (стаття 369⁻²). При цьому наявність відповідних прав та зловживання ними є кваліфікуючою ознакою складів наведених злочинів – найтяжчого виду правопорушень.

Ключовим для переходу законної реалізації права в злочин є наявність мети, яка суперечить такому праву (повноваженням) – (а) «на шкоду підопічному» (стаття 167); (б) для заволодіння «чужим майном» (стаття 191), «бойовими припасами, вибуховими речовинами, вибуховими пристроями чи радіоактивними матеріалами (стаття 262), наркотичними засобами, психотропними речовинами або їх аналогами (стаття 308); прекурсорами (стаття 312), «обладнанням, призначеним для виготовлення наркотичних засобів, психотропних речовин або їх аналогів» (стаття 313), «офіційними документами, штампами чи печатками» (стаття 357); (в) для виготовлення, придбання, перевезення, пересилання, зберігання з метою збуту або збут завідомо фальсифікованих лікарських засобів (стаття 321⁻¹); г) з метою одержання будь-якої неправомірної вигоди, чи всупереч інтересам служби, тощо.

Подібні конструкції зловживання правом можуть входити до складу адміністративних правопорушень, зокрема визначених статтею 166⁻¹ КУпАП («Зловживання монопольним становищем на ринку»), які полягають в нав'язуванні контрагенту певних умов договору, вилученні з обороту товарів з метою створення або підтримки дефіциту на ринку чи встановлення монопольних цін, часткова або повна відмова від реалізації чи закупівлі товару за відсутності альтернативних джерел постачання або збуту з метою створення або підтримки дефіциту на ринку чи встановлення монопольних цін, інші дії, спрямовані на створення перешкод доступу на ринок (виходу з ринку) інших підприємців, встановлення монопольних цін (тарифів, розцінок) на свої товари.

Вказана правова логіка простежується на і рівні законодавства у сфері цивільного, господарського та адміністративного судочинства. Так, відповідно до частини 2 статті 44 ЦПК України залежно від конкретних обставин суд може визнати зловживанням процесуальними правами дії, що *суперечать завданню цивільного судочинства*. При цьому в пунктах 1 – 5 вказаної частини статті деталізовано перелік таких «дій», зміст яких кореспондує наявним процесуальним правам – «подання скарги на рішення,

клопотання (заяви), заявлення завідомо безпідставного відводу» або «вчинення інших аналогічних дій», що «спрямовані на безпідставне затягування чи перешкоджання розгляду справи чи виконання судового рішення», «подання декількох позовів...з метою «маніпуляції автоматизованим розподілом справ між суддями», подання «завідомо безпідставного позову», позову за відсутності предмета спору або у спорі, який має очевидно штучний характер; необґрунтоване або штучне об'єднання позовних вимог «з метою зміни підсудності справи або завідомо безпідставне залучення особи як відповідача (співвідповідача) з тією самою метою»; укладення мирової угоди, спрямованої на шкоду правам третіх осіб, умисне неповідомлення про осіб, які мають бути залучені до участі у справі (відповідні права передбачені в статтях 39, 43, 207, 352, 389 ЦПК України).

Якщо уважно проглянути перелік дій, визначених в законі як зловживання, то всі вони за своїм змістом є реалізацією прав особи, пов'язаних зі здійсненням господарської діяльності, які при цьому спрямовані на заподіяння шкоди відповідним правовідносинам, правам та законним інтересам їх учасників.

Вочевидь, наведена вище природа зловживання правом як його використання з неналежною метою є спільною до вже цитованого нами «базового» розуміння зловживання правом за статтею 13 ЦК України, за якою *не допускаються дії особи, що вчиняються з наміром завдати шкоди іншій особі, а також зловживання правом в інших формах.*

Разом з тим, відсутність єдиного докринального розуміння зловживання правом та уніфікованого законодавчого визначення, не змогло бути вирішено за рахунок судової практики, яка також позбавлена єдності, та містить певну суперечність на рівні існуючих спеціалізацій. Так, адміністративні суди [21; 22] (Постанова КАС ВС від 10.09.2021 року у справі №766/20776/17, Постанова КАС ВС від 09.11.2021 року у справі №826/9751/14), під зловживанням процесуальними правами розуміють форму умисних, несумлінних дій учасників процесу, що знаходить своє вираження, зокрема, у вчиненні дій, неспівмірних із наслідками, до яких вони можуть призвести, використанні наданих прав всупереч їх призначенню з метою обмеження можливості реалізації чи обмеження прав інших учасників провадження, перешкоджання діяльності суду з правильного та своєчасного розгляду і вирішення справ, необґрунтованого перевантаження роботи суду.

Господарськими судами [23] (Ухвала КГС ВС від 26 квітня 2019 року у справі №911/1693/18) сформовано абсолютно інше (проте не менш розмите) визначення зловживання процесуальними правами, під якими слід розуміти особливу форму господарського процесуального правопорушення, тобто *умисні недобросовісні дії* учасників господарського процесу, що супроводжуються порушенням умов здійснення суб'єктивних процесуальних прав учасників судового процесу та їх представників, та перешкоджанням

діяльності суду по справедливому та своєчасному розгляду і вирішенню господарської справи, що також впливає на права інших учасників судового процесу стосовно безперешкодного і своєчасного вирішення спору.

Цивільні суди [24] (Ухвала КЦС ВС від 20 лютого 2020 року у справі №438/350/17) розглядають «зловживання процесуальними правами» як особливий різновид цивільного процесуального правопорушення, за якого *«відбувається порушення умов реалізації суб'єктивних цивільних процесуальних прав»*, *«...воно нерідко визначається як поведінка, що перевищує (або порушує) межі здійснення суб'єктивних прав...»*, *«...може мати форму штучного ускладнення цивільного процесу, ускладнення розгляду справи в результаті поведінки, що перешкоджає винесенню рішення у справі або вчиненню інших процесуальних дій»*.

Попри зовнішню відмінність та навіть суперечність пропонованих правозастосовчих визначень, вони можуть бути зведені до кількох спільних ознак, які в свою чергу базуються на цитованих вище положеннях законодавства, які стосуються питання зловживання правом як виду неправомірної поведінки адвокатата та можуть бути зведені до наступного: 1) наявність у адвоката суб'єктивного права, яке безпідставно використовується при зловживанні; 2) незаконність мети такого використання права.

Такі дві ознаки відображені в самому терміні «зловживання», двокореневого слова, яке походить від слів «зло», яке відображає незаконний намір (мету) носія права, та «вживання» права. При цьому акцентуємо увагу, що під правом в даному випадку необхідно розуміти саме «суб'єктивне право», яке згідно пункту 3.6. Рішення конституційного суду України від 1 грудня 2004 року у справі №1-10/2004 (про охоронюваний законом інтерес) є *особливим дозволом*, тобто дозволом, що відображається у відомій формулі: «Дозволено все, що передбачено у законі» [25].

Прояви такого розуміння можна вбачати в практиці ВП ВС, яка визнає подвійну правову природу зловживання правом, як особливого поєднання його об'єктивних та суб'єктивних ознак.

Так, у Постанові ВП ВС від 13.03.2019 року у справі №199/6713/14-ц суд визнав зловживанням використання права на оскарження дій виконавця з метою дискредитації такого виконавця [26]. Аналогічна позиція сформована у Постанові ВП ВС від 14.03.2019 року у справі №9901/34/19, де суд встановив зловживання правом на подання позову з метою дискредитації судових органів України та їх посадових осіб [27]. Також ВС вважає зловживанням використання права на відвід з метою затягування розгляду справи (Постанова ВП ВС від 25.06.2019 року у справі № 910/17792/17) [28]; права на подання апеляційних скарг з метою затягування розгляду справи, невиконання завдань судочинства (Постанова КАС ВС від 13.03.2019 року у справі №814/218/14) [29], та інші права.

Висновки. Попри відсутність єдиного нормативного визначення поняття зловживання правом взагалі, і адвокатом зокрема, з доктринальної точки зору, під зловживанням правом адвокатом варто розуміти вид недопустимої поведінки адвоката, який полягає у активній дії адвоката щодо використання наявного в нього суб'єктивного права, яке виникло за законом чи договором про надання правничої допомоги або на інших законних підставах, яка вчинена з метою настання наслідків, які завдають чи можуть завдати шкоду правам, свободам чи законним інтересам інших осіб, отримання безпідставної вигоди або настання інших неправомірних наслідків.

Література:

1. Бакаєв Д. С. Концепція зловживання правом у правовій доктрині: порівняльно-правовий аспект / Д. С. Бакаєв // Часопис Київського університету права. - 2013.
2. Гегель Г. В. Ф. Философия права. Пер. с нем.: Ред. и сост. Д. А. Керимов и В. С. Нерсисянц; Авт. вступ. ст. и примеч. В. С. Нерсисянц.— М.: Мысль, 1990.— 524 с
3. Полянський Т. Т. Зловживання правом: загальнотеоретична характеристика: автореф. дис. ... канд. юрид. наук : 12.00.01 / Т. Т. Полянський ; Львів. нац. ун-т ім. І. Франка. — Л., 2011. — 16 с.
4. Хміль М.М. Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / М.М. Хміль ; Нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2005. — 19 с.
5. Стефанчук М.О. Межі здійснення суб'єктивних цивільних прав: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / М.О. Стефанчук ; Ін-т держави і права ім. В.М.Корецького НАН України. — К., 2006. — 20 с.
6. Горбась Д.В. Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб: поняття, способи, межі: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Д.В. Горбась ; НДІ приват. права і підприємництва Акад. правов. наук України. — К., 2009. — 20 с.
7. Анісімов Г.М. Зловживання довірою як спосіб вчинення злочину: поняття і кримінально-правове значення: Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.08 / Г.М. Анісімов ; Нац. юрид. акад. України ім. Я.Мудрого. — Х., 2003. — 20 с.
8. Хабло О.Ю. Зловживання у сфері кримінального процесу: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.09 / О.Ю. Хабло; Київ. нац. ун-т внутр. справ. — К., 2008. — 20 с.
9. Кузнец А.Н. Злоупотребление правом при трансформации гражданских правоотношений в гражданские процессуальные и исполнительные процессуальные отношения/ А.Н. Кузнец // Ligea si Viata (Молдова). - 2015. - № 8. - С. 32-36.
10. Резнікова В.В. Зловживання правом: поняття та ознаки/ Університетські наукові записки. № 1 (45). 2013. —С. 23- 35.
11. Волков, А. В. Возникновение проблемы злоупотребления правом в древнеримской цивилистике [Текст] / А. В. Волков // История государства и права. - 2010. - № 4. - С. 56-60.
12. Памятники римского права: Законы XII таблиц. Институции Гая. Дигесты Юстиниана [Текст]. - Москва : Зерцало, 1997. - 608 с.
13. Шишка Р. Б. Проблема зловживання правом в сучасному цивільному праві / Р. Б. Шишка // Приватне право і підприємництво. - 2014. - Вип. 13. - С. 24-27. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Prip_2014_13_8.
14. Тихомиров Д. О. Зловживання правом як відхилення від правомірної поведінки/ Д. О. Тихомиров, Н. П. Харченко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. Серія : Право. - 2016. - Вип. 38(1). - С. 26- 29. - Режим доступу: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_38\(1\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_38(1)_8).

15. Хміль М.М. Принцип неприпустимості зловживання правом (теоретико-правові аспекти): Автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.01 / М.М. Хміль ; Нац. ун-т внутр. справ. — Х., 2005. — 19 с/
16. Горбась Д.В. Здійснення суб'єктивних цивільних прав фізичних осіб: поняття, способи, межі: автореф. дис... канд. юрид. наук: 12.00.03 / Д.В. Горбась ; НДІ приват. права і підприємництва Акад. правов. наук України. — К., 2009. — 20 с.
17. Ізовітова Л. П. Зловживання правами – це оксюморон, - Лідія Ізовітова [Електронний ресурс] / Лідія Павлівна Ізовітова // Національна асоціація адвокатів України. – 2023. – Режим доступу до ресурсу: <https://unba.org.ua/news/8528-zlovzhivannya-pravami-se-oksymoron-lidiya-izovitova.html>.
18. Спасибо-Фатєєва І. В. Зловживання правом: ще один погляд на сутність & пропозиція тестів на виявлення. Зловживання правом: зб.статей /за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків: ЕКУС, 2021. С. 308.
19. Карнаух Б.П. Зловживання суб'єктивним цивільним правом: ознаки та наслідки. В кн. Зловживання правом: збірник статей / за ред. І. В. Спасибо-Фатєєвої. Харків : ЕКУС. 2021.С. 22.
20. Шумило М. Недобросовісний працівник та зловживання правом: практика Верховного Суду в трудових спорах (частина 1). Юридична Газета. 2023. URL: <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/nedobrosovisniy-pracivnik-ta-zlovzhivannya-pravom-praktika-verhovnogo-sudu-v-trudovih-sporah.html>.
21. Постанова ВС від 10 вересня 2021 р. справа № 766/20776/17 / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99521548>
22. Постанова ВС від 9 листопада 2021 р. справа №826/9751/14 / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100973142>
23. Ухвала ВС від 26 квітня 2019 р. справа № 911/1693/18 / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81435357>
24. Ухвала ВС від 20 лютого 2020 р. справа № 438/350/17 / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87759926>
25. Урядовий Кур'єр № 239 від 15.12.2004
26. Постанова ВС від 13 березня 2019 р. справа № 199/6713/14-ц / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80854817>
27. Постанова ВС від 14 березня 2019 р. справа № 9901/34/19 / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81013341>
28. Постанова ВС від 25 червня 2019 р. справа № 910/17792/17 / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82738621>
29. Постанова ВС від 13 березня 2019 р. справа №814/218/14 / ЄДРСР. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80481133>

References:

1. Bakayev D. (2013). *Koncepciya zlovzhivannya pravom u pravovij doktryni: porivnyalno-pravovyj aspekt* [The concept of abuse of law in legal doctrine: a comparative legal aspect]. Kyiv: Chasopys Kyivskogo universytetu prava.
2. Hegel G. ed. and comp. Kery`mov D. and Nersesyancz V. (1990). *Fylosofyya prava* [Philosophy of Law]. Moscow: Mysl.
3. Polyanskyj T. (2011). *Zlovzhivannya pravom: zagalnoteoretychna harakterystyka* [Abuse of law: general theoretical characteristics]. Lviv: Lviv. nacz. un-t im. I. Franka.
4. Hmil M. (2005). *Pryncyp neprypustymosti zlovzhivannya pravom (teoretyko-pravovi aspekty)* [The principle of inadmissibility of abuse of law (theoretical and legal aspects)]: Abstract. Nacz. un-t vnutr. sprav.

5. Stefanchuk M. (2006). Mezhi zdiysnennya subyektivnyh cyvilnyh prav: Avtoref. [Limits of the exercise of subjective civil rights: Abstract]. Kyiv: In-t derzhavy i prava im. V.M.Koreczkogo NAN Ukrainy.
6. Gorbas D. (2009). Zdiysnennya subyektivnyh cyvilnyh prav fizychnykh osib: ponyattya, sposoby, mezhi: avtoref. [Exercise of subjective civil rights of individuals: concepts, methods, limits: author's ref]. Kyiv: NDI pryvat. prava i pidpryyemnyctva Akad. pravov. nauk Ukrainy.
7. Anisimov G. (2003). Zlovzhyvannya doviroyu yak sposib vchynennya zlochynu: ponyattya i kryminalno-pravove znachennya: Avtoref. [Abuse of trust as a way of committing a crime: the concept and criminal significance: Abstract]. Harkiv: Nacz. yuryd. akad. Ukrainy im. Ya.Mudroho.
8. Hablo O. (2008). Zlovzhyvannya u sferi kryminalnogo procesu: avtoref. [Abuse in the field of criminal procedure: author's ref]. Kiev: Kyiv. nacz. un-t vnutr. sprav.
9. Kuznets A. (2015). Abuse of the right at transformation of civil legal relations into civil procedural and executive procedural relations. Ligea si Viata (Moldova).
10. Reznikova V. (2013). Zlovzhyvannya pravom: ponyattya ta oznaky. [Abuse of law: concepts and signs]. Universytetski naukovy zapysky.
11. Volkov A. Voznyknovenye problemy zloupotreblennya pravom v drevnerymskoj cyvylystyke [The emergence of the problem of abuse of law in ancient Roman civilization]. Ystoryya gosudarstva y prava.
12. Pamyatnyky rymського права: Zakony XII tablycz. Ynstytucyy Gaya. Dygesty Yustynyana [Monuments of Roman law: Laws of the XII tables. Guy's institutions. Digests of Justinian]. (1997). Moscow: Zerczalo.
13. Shishka R. (2014). Problema zlovzhyvannya pravom v suchasnomu cyvilnomu pravi. [The problem of abuse of law in modern civil law. Private law and entrepreneurship]. Retrieved from URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Ppip_2014_13_8.
14. Tikhomyrov D. (2016). Zlovzhyvannya pravom yak vidhylenня vid pravomirnoyi povedinky. [Abuse of law as a deviation from lawful behavior]. Naukovyj visnyk Uzhgorodskogo nacionalnogo universytetu. Retrieved from URL: [http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_38\(1\)_8](http://nbuv.gov.ua/UJRN/nvuzhpr_2016_38(1)_8).
15. Hmil M. (2005). Pryncyp neprypustymosti zlovzhyvannya pravom (teoretyko-pravovi aspekty): Avtoref. [The principle of inadmissibility of abuse of rights (theoretical and legal aspects): Abstract]. Harkiv: Nacz. un-t vnutr. sprav.
16. Gorbas D. (2009). Zdiysnennya subyektivnyh cyvilnyh prav fizychnykh osib: ponyattya, sposoby, mezhi: avtoref. [Exercise of subjective civil rights of individuals: concepts, methods, limits: author's ref]. Kyiv: NDI pryvat. prava i pidpryyemnyctva Akad. pravov. nauk Ukrainy.
17. Izovitova L. P. (2023) Zlovzhyvannia pravamy – tse oksiumoron, - Lidiia Izovitova [Abuse of rights is an oxymoron, - Lidiia Izovitova] / Lidiia Pavlivna Izovitova // Natsionalna asotsiatsiia advokativ Ukrainy. Retrieved from <https://unba.org.ua/news/8528-zlovzhivannya-pravami-ce-oksyumoron-lidiya-izovitova.html> [in Ukrainian].
18. Spasybo-Fatieieva I. V. (2021) Zlovzhyvannia pravom [Abuse of law]. FOKUS I RAKURS – FOCUS AND ANGLE. [in Ukrainian].
19. Karnaukh B.P. (2021) Zlovzhyvannia subiektyvnym tsyvilnym pravom: oznaky ta naslidky [Abuse of subjective civil law: signs and consequences]. V kn. Zlovzhyvannia pravom: zbirnyk statei / Directed by Spasybo-Fatieieva I. V. Harkiv: EKUS.
20. Shumylo M. (2023) Nedobrosovisnyi pratsivnyk ta zlovzhyvannia pravom: praktyka Verkhovnoho Sudu v trudovykh sporakh (chastyna 1) [Unfair Employee and Abuse of Law: Supreme Court Case Law in Labor Disputes (Part 1)]. Yurydychna Hazeta. Retrieved from <https://yur-gazeta.com/dumka-eksperta/nedobrosovisniy-pracivnik-ta-zlovzhivannya-pravom-praktika-verhovnogo-sudu-v-trudovih-sporah.html> [in Ukrainian].

21. Postanova VS vid 10 veresnia 2021 r. sprava № 766/20776/17 / YeDRSR [Resolution of the Supreme Court of September 10, 2021, case No. 766/20776/17 / EDSR.]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/99521548> [in Ukrainian].
22. Postanova VS vid 9 lystopada 2021 r. sprava №826/9751/14 / YeDRSR. [Resolution of the Supreme Court of November 9, 2021, case No. 826/9751/14 / EDSR.]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/100973142> [in Ukrainian].
23. Ukhvala VS vid 26 kvitnia 2019 r. sprava № 911/1693/18 / YeDRSR [Supreme Court ruling of April 26, 2019, case No. 911/1693/18/EDSR.]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81435357> [in Ukrainian].
24. Ukhvala VS vid 20 liutoho 2020 r. sprava № 438/350/17 / YeDRSR [Supreme Court ruling of February 20, 2020, case No. 438/350/17/EDSR.] Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/87759926> [in Ukrainian].
25. Uriadovi Kurier № 239 vid 15.12.2004 [Governmental Courier No. 239 of December 15, 2004] [in Ukrainian].
26. Postanova VS vid 13 bereznia 2019 r. sprava № 199/6713/14-ts / YeDRSR [Resolution of the Supreme Court of March 13, 2019, case No. 199/6713/14-ts/EDSR.] Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80854817> [in Ukrainian].
27. Postanova VS vid 14 bereznia 2019 r. sprava № 9901/34/19 / YeDRSR [Resolution of the Supreme Court of March 14, 2019, case No. 9901/34/19/EDSR.] Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/81013341> [in Ukrainian].
28. Postanova VS vid 25 chervnia 2019 r. sprava № 910/17792/17 / YeDRSR [Supreme Court ruling of June 25, 2019, case No. 910/17792/17/EDSR.]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/82738621> [in Ukrainian].
29. Postanova VS vid 13 bereznia 2019 r. sprava №814/218/14 / YeDRSR [Resolution of the Supreme Court of March 13, 2019, case No. 814/218/14/EDSR.]. Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/80481133> [in Ukrainian].

УДК 347.73 (477):004

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-606-614](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-606-614)

Москвін Борис Юрійович Президент, ГО «Рада з захисту підприємств від корпоративних захоплень», кандидат економічних наук, <https://orcid.org/0000-0003-3504-6677>

ЦИФРОВІ АКТИВИ ЯК ОБ'ЄКТ НАУКОВОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Анотація. В даній статті вивчено стан та перспективи розвитку окремих напрямків дослідження цифрових активів, які були предметом дослідження науковців фінансистів, адміністративістів та економістів. Акцентовано увагу на необхідності подальшого вивчення сфер використання цифрових активів та способів захисту їх використання.

Окрему увагу звернуто на необхідності нормативно-правового захисту прав власників цифрових активів, удосконаленні способів їх захисту та необхідності імплементації законодавчих норм високорозвинутих країн-користувачів цифрових активів нормативно-правових актів національного законодавства України.

Цифрові активи є новою та динамічною сферою, яка потребує детального вивчення та регуляторного підходу. На основі аналізу існуючих досліджень та пропозицій, можна виділити декілька перспективних напрямків подальших наукових досліджень, які є актуальними для розвитку цієї сфери: 1) уніфікація правових стандартів, що дозволить знизити правову невизначеність, сприяти міжнародній торгівлі та інвестиціям, а також покращити координацію між різними юрисдикціями; 2) розробка технологій захисту та безпеки, що дасть можливість підвищити довіру до цифрових активів і сприяння їх широкому прийняттю серед користувачів та інвесторів; 3) економічний вплив цифрових активів. Адже, розуміння економічних наслідків використання цифрових активів є важливим для розробки ефективної економічної політики та регуляторних заходів; 4) визначення чітких податкових правил, що сприятимуть прозорості та підвищенню рівня дотримання податкового законодавства, а також знизять ризики для інвесторів і бізнесу; 5) соціально-економічні аспекти впровадження цифрових активів. Цифрові активи мають потенціал значно змінити соціально-економічну ландшафт. Дослідження цих аспектів допоможе зрозуміти їхній вплив та розробити стратегії для максимального використання їх потенціалу в соціально-економічному розвитку.

Цифрові активи — це електронні ресурси, які мають цінність і можуть бути використані для різних цілей, таких як обмін, інвестування, збереження вартості або підтвердження прав на інші активи. Вони існують виключно в

цифровому форматі і зазвичай зберігаються в розподілених реєстрах, таких як блокчейн. Цифрові активи включають, але не обмежуються, криптовалютами, токенами, невзаємозамінними токенами (NFT) та іншими видами електронних активів.

Ключові слова: віртуальні активи, криптовалюта, токен, цифровізація, глобалізація економіки.

Moskvin Borys Yuriyovych President, NGO "Council for the Protection of Enterprises from Corporate Takeovers", Candidate of Economic Sciences, <https://orcid.org/0000-0003-3504-6677>

DIGITAL ASSETS AS AN OBJECT OF SCIENTIFIC RESEARCH

Abstract: this article examines the state and prospects for the development of certain areas of digital assets research, which were the subject of research by financiers, administrators and economists. Attention is focused on the need for further study of the areas of use of digital assets and methods of protecting their use.

Particular attention is paid to the need for legal protection of the rights of owners of digital assets, the improvement of methods of their protection and the need to implement the legislative norms of highly developed countries that use digital assets of the national legislation of Ukraine.

Digital assets are a new and dynamic area that requires a detailed study and regulatory approach. Based on the analysis of existing research and proposals, several promising directions of further scientific research can be identified, which are relevant for the development of this field: 1) unification of legal standards, which will reduce legal uncertainty, promote international trade and investment, and improve coordination between different jurisdictions ; 2) development of protection and security technologies, which will make it possible to increase trust in digital assets and promote their widespread adoption among users and investors; 3) economic impact of digital assets. After all, understanding the economic consequences of using digital assets is important for the development of effective economic policy and regulatory measures; 4) defining clear tax rules that will promote transparency and increase the level of compliance with tax legislation, as well as reduce risks for investors and businesses; 5) socio-economic aspects of the introduction of digital assets. Digital assets have the potential to significantly change the socio-economic landscape. Studying these aspects will help to understand their impact and develop strategies to maximize their potential in socio-economic development.

Digital assets are electronic resources that have value and can be used for a variety of purposes, such as exchange, investment, storage of value, or proof of rights to other assets. They exist exclusively in digital format and are usually stored in distributed ledgers such as blockchain. Digital assets include, but are not limited

to, cryptocurrencies, tokens, non-fungible tokens (NFTs), and other types of electronic assets.

Keywords: virtual assets, cryptocurrency, token, digitalization, globalization of the economy.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, цифрові активи набули значного поширення, відіграючи дедалі важливішу роль у фінансових ринках, економіці та суспільстві в цілому. Разом із цим виникає потреба у подальшому їх науковому дослідженні, що дасть можливість законодавцю удосконалити правове регулювання даного інституту та створити ефективну правову базу для регулювання цих активів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Цифрові активи та їх правове регулювання у світлі розвитку технології блокчейн були предметом наукових досліджень А. Кудь, М. Кучерявенко, Є Смичок; економіко-правовий аспект феномену віртуальних активів досліджував в своїх працях Т. Яцик; питання розвитку цифрових активів відповідно до викликів та вимог сучасного світу були предметом дослідження К. Кузнєцової; В. Гавва досліджував новації в регулюванні ринку цифрових активів в ЄС; співвідношення понять віртуальних активів і цифрових активів були предметом дослідження О. Дмитрик та ін.

Метою статті є вивчення цифрових активів як об'єкту наукового дослідження.

Виклад основного матеріалу. Цифрові активи — це електронні ресурси, які мають цінність і можуть бути використані для різних цілей, таких як обмін, інвестування, збереження вартості або підтвердження прав на інші активи. Вони існують виключно в цифровому форматі і зазвичай зберігаються в розподілених реєстрах, таких як блокчейн. Цифрові активи включають, але не обмежуються, криптовалютами, токенами, невзаємозамінними токенами (NFT) та іншими видами електронних активів.

О.О. Кудь спростовує наукову позицію щодо виділення цифрових активів в окремий правовий режим. Автор відстоює точку зору, що віднесення великої кількості різноманітних віртуальних активів, хоча і схожих за своїм походженням, до єдиного правового режиму, як це часто вбачається регуляторам у різних країнах, на наше переконання, не стане ефективним способом урегулювання, а навпаки, значно пригальмує процес розвитку взаємовідносин, пов'язаних із їх застосуванням. Причиною цього є те, що віртуальні активи в усьому своєму різноманітті видів мають такі різне походження й різне призначення під час створення (засоби розрахунку, засоби капіталізації та накопичення, засоби підтвердження прав на актив тощо) [1].

Також О.О. Кудь пропонує ввести в практичне застосування такі поняття як: 1. Система обліку цифрових даних на базі технології розподіленого реєстру – інформаційна система реєстрації, зберігання, обміну цифровими даними та

забезпечення їх обліку, що заснована на технології розподіленого реєстру. 2. Розподілений реєстр – набір технічних і програмних пристроїв, що працюють спільно, але децентралізовано та незалежно один від одного, з метою фіксації рішення щодо запису про реєстрацію, а також зберігання, обміну цифровими даними та забезпечення їх обліку, синхронізованого за допомогою певного алгоритму консенсусу, що надає можливість створення окремих систем обліку цифрових даних, в основі яких знаходиться токен розподіленого реєстру. 3. Токен розподіленого реєстру – запис у системі обліку цифрових даних на базі технології розподіленого реєстру, який є ідентифікатором інформації, що може бути, але не виключно, похідною від первинного активу. 4. Ідентифікатор – цифрові дані у вигляді унікального набору буквено-цифрових символів, що присвоюється токenu розподіленого реєстру в системі його обліку. 5. Токенізований актив – вид віртуального активу, що існує виключно в системі обліку цифрових даних на базі технології розподіленого реєстру у вигляді запису з ідентифікатором інформації, що є похідною від первинного активу. 6. Цифровий актив – інформаційний ресурс, похідний від права на цінність і такий, що обертається в розподіленому реєстрі у вигляді унікального ідентифікатора. 7. Первинний актив – майно у будь-якому вигляді, що знаходиться у розпоряджанні користувача системи обліку цифрових даних на базі технології розподіленого реєстру та використовується для створення токенізованого активу з метою здійснення правочину, пов'язаного з цим майном, зокрема, але не виключно, для використання у господарських цілях або для особистого користування. 8. Криптоактив – вид віртуального активу, що існує виключно в системі обліку цифрових даних на базі технології розподіленого реєстру у вигляді запису з ідентифікатором інформації, що не є похідною від первинного активу. 9. Користувач системи обліку цифрових даних на базі технології розподіленого реєстру – фізична або юридична особа, яка використовує систему обліку цифрових даних на базі технології розподіленого реєстру, зокрема, але не виключно, з метою здійснення правочину з токенізованим активом та/або криптоактивом. 10. Постачальник послуг – користувач системи обліку цифрових даних на базі технології розподіленого реєстру, який надає послуги у сфері токенізованих активів і криптоактивів, зокрема, але не виключно, із забезпечення здійснення правочинів із токенізованими активами та/або криптоактивами. 11. Споживач послуг – користувач системи обліку цифрових даних на базі технології розподіленого реєстру, який отримує послуги, доступні в системі обліку цифрових даних на базі технології розподіленого реєстру, та/або використовує токенізовані активи та/або криптоактиви, зокрема, але не виключно, із метою здійснення господарської діяльності або для особистого використання [1].

В. Гавва та М. Гапонюк зазначають, що особливістю і ключовою ознакою цифрових активів в сучасному розумінні є їх створення на основі технології розподіленого реєстру (DLT). Проте до цифрових активів не

відносяться відцифровані об'єкти, які традиційно існували в фізичній формі (фото, відео та паперові носії інформації). Цифрові фінансові активи можуть бути представлені грошовими коштами, інструментами власного капіталу чи контрактним правом. При цьому, дематеріалізовані традиційні фінансові активи, які сьогодні існують виключно в електронній формі, і облік права власності на які здійснює депозитарна установа (наприклад, акції чи облігації) цифровими фінансовими активами не є. З-поміж всіх видів цифрових активів до цифрових фінансових активів можна віднести ті, які приймають участь в процесі розподілу вартості, що супроводжується рухом грошових коштів, зокрема це групи цифрових активів, які представлені платіжними токенами та токенами в цінних паперах. Окремі цифрові фінансові активи сьогодні знаходяться в регуляторному вакуумі саме через помилкове трактування їх сутності, що призводить до невизначеності їх правового статусу та прогалин в регулюванні, наслідком яких є висока ризикованість операцій з такими активами. Тому однією з основних задач регулювання ринку цифрових фінансових активів є посилення захисту його учасників та зменшення системних ризиків, що може бути частково досягнуто через вбудовування нових (цифрових) фінансових активів у чинне законодавство, яке регламентує функціонування «традиційних» фінансових активів [2, с.244].

В цілому, якщо узагальнити підходи до класифікації видів цифрових активів, які застосовуються регуляторами фінансового ринку в світі, то можна виділити такі їх критерії класифікації: 1. За типом токена: платіжні токени, утилітарні токени, токени в цінних паперах, гібридні токени. 2. За організацією майданчиків (бірж криптоактивів), які дозволяють користувачам купувати та продавати криптоактиви за інші активи: – централізована торгівля (оператор біржі повністю контролює виконання замовлень, кліринг та зберігання; – P2P (однорангова) торгівля (оператор біржі лише з'єднує покупців з продавцями); – децентралізована (DEX) торгівля (відсутній центральний оператор, і всі процеси виконуються безпосередньо через систему DLT). 3. За типом системи DLT: – відкриті DLT (публічні), доступ до яких є необмеженим і відкритим для всіх; – закриті DLT (приватні), які, як правило, створюються в контрольованому корпоративному середовищі, а учасників до системи підключає відповідальна за це особа; – гібридні DLT, які мають окремі характеристики відкритих і закритих DLT. 4. За типом зберігання криптографічних ключів, які необхідні для розблокування та переміщення коштів власників криптоактивів: – кастодіальний (ключі та кошти клієнтів повністю контролює провайдер послуг); – некастодіальний (клієнт має повний контроль над ключами і може переміщувати кошти без дозволу постачальника послуг); – гібридний (ані провайдер послуг, ані клієнт не можуть переміщувати кошти в односторонньому порядку; для розблокування коштів потрібне схвалення обох сторін). 5. За місцем виконання процесів: – безпосередньо в ланцюжку системи DLT (однорангова

транзакція); – поза ланцюгом системи DLT (мережева транзакція). 6. За типом розміщення токенів: – нові одиниці токенів роздаються власникам вже існуючих токенів, як правило, за певних умов; – нові токени створюються в результаті розколу (спліту) базової системи DLT, і існуючі власники токенів подвоюють їх кількість; – майнінг, коли новостворені токени розповсюджуються серед майнерів, які виконують необхідні умови, визначені протоколом конкретного криптоактиву; – попередній продаж, коли відбувається приватне розміщення попередньо видобутих токенів, часто зі значними знижками; – первинне розміщення токенів (ICO): публічне або приватне розміщення попередньо видобутих токенів [3].

М.П. Кучеренко, Д.О. Білінський та Є.М. Смичок до основних властивостей цифрового активу можна віднести: наявність цифрової форми виразу — отримує свою формалізацію у вигляді програмного коду; закріплені у розподіленому реєстрі (блокчейн) — сам цифровий актив та будь-які операції з ним отримують своє закріплення в ланцюгу блокчейн; забезпечується реальними активами — цифровий актив становить оцифровану форму матеріальних або ж нематеріальних активів; є цінністю, що має мінову вартість — має реальну вартість, яка може бути виражена за посередництвом як фіатних, так і цифрових валют [4, с.118].

О.О. Дмитрик позначає, що цифрові активи, скоріш за все необхідно розглядати як видове поняття, що становить собою певні цифрові об'єкти. При цьому вони можуть представляти вартість і бути збереженими та можуть обмінюватися у цифровій формі. Їх ознаками є: (1) електронна форма, тобто відсутність фізичної матеріальності, збереження на певних цифрових пристроях; (2) їх підґрунтям, як правило, виступає така новітня технологія як блокчейн, що дозволяє їм функціонувати без централізовано контролю або посередників, тобто забезпечує децентралізацію; (3) наявність криптографічного захисту, оскільки кожен актив має унікальний ключ для доступу; (4) анонімність і відносна безпека, бо власники цифрових активів можуть здійснювати певні анонімні транзакції, не розкриваючи свої особисті дані; (5) відсутність посередників чи фінансових установ при їх русі; (6) різноманітність, оскільки вони використовуються на різні цілі (зокрема, інвестування, збереження вартості, проведення транзакцій і створення цифрових колекцій мистецтва та ігор та ін.) і як наслідок охоплюють віртуальні активи, криптовалюти (Bitcoin, Ethereum), токени, NFT (невзаємозамінні токени), цифрові цінності, смарт-контракти і багато інших видів цифрових ресурсів. Що стосується віртуального активу, то він також існує в цифровому (електронному) форматі, але він зазвичай не має прямого відображення реальної вартості, або безпосередньої фінансової цінності в реальному світі. Головна відмінність полягає в тому, що цифрові активи мають реальну фінансову вартість і можуть бути обмінювані на реальні гроші або інші активи, тоді як віртуальні активи, як правило, відображають об'єкти у

віртуальному світі і можуть бути обмінювані в межах цього світу. Поряд із цим вартість і власність віртуальних активів є більш складнішою і, в багатьох випадках, вони визначені і обмежені правилами гри, власником децентралізованої платформи, обмінними платформами [5, с.251].

Цікавим є науковий вектор дослідження цифрових активів Б.Т. Бебешко, який досліджував проблему аналізу результатів навчання штучних нейронних мереж на основі даних про ефективність та ризики інвестування в цифрові активи, зокрема, в умовах керування процесом купівлі та продажу криптовалют [6]. Автор доводить, що поєднання теорії ігор та нейромереж виступає як ефективний інструмент оцінки результативності та ризиків інвестування [6].

К.Г. Некіт специфіки правового регулювання, пропонується виділяти такі види криптоактивів: 1) криптовалюти як такі (як загальна категорія криптовалют типу біткоїн, лайткоїн та інші), що не посвідчують прав вимоги; 2) токени, які посвідчують певні права вимоги та за своєю сутністю є своєрідним аналогом цінних паперів. Також науковець доводить необхідність розвитку інших віртуальних активів, які є відмінними від криптовалют за своєю природою, як-от так звані цифрові споживчі активи або utility-токени які по суті є цифровим відображенням програм накопичення бонусів або винагород для споживачів, що надають можливості доступу до певного продукту чи послуги, але не підлягають обміну на фіатні гроші (різноманітні електронні мілі, бонусні бали тощо). Поряд із ними нагальною стає необхідність виокремлення специфічних віртуальних активів, що використовуються на онлайн-ігрових платформах. Останні не є доцільним регулювати у рамках нормативного акта, спрямованого на визначення правового режиму обігу криптоактивів з огляду на їх відмінну правову природу [7].

Отже, цифрові активи є новою та динамічною сферою, яка потребує детального вивчення та регуляторного підходу. На основі аналізу існуючих досліджень та пропозицій, можна виділити декілька перспективних напрямків подальших наукових досліджень, які є актуальними для розвитку цієї сфери: 1) уніфікація правових стандартів, що дозволить знизити правову невизначеність, сприяти міжнародній торгівлі та інвестиціям, а також покращити координацію між різними юрисдикціями; 2) розробка технологій захисту та безпеки, що дасть можливість підвищити довіру до цифрових активів і сприяння їх широкому прийняттю серед користувачів та інвесторів; 3) економічний вплив цифрових активів. Адже, розуміння економічних наслідків використання цифрових активів є важливим для розробки ефективної економічної політики та регуляторних заходів; 4) визначення чітких податкових правил, що сприятимуть прозорості та підвищенню рівня дотримання податкового законодавства, а також знизять ризики для інвесторів і бізнесу; 5) соціально-економічні аспекти впровадження цифрових активів.

Цифрові активи мають потенціал значно змінити соціально-економічну ландшафт. Дослідження цих аспектів допоможе зрозуміти їхній вплив та розробити стратегії для максимального використання їх потенціалу в соціально-економічному розвитку.

Таким чином, перераховані напрямки подальших наукових досліджень є критично важливими для забезпечення стабільного та ефективного розвитку ринку цифрових активів. Вони допоможуть подолати існуючі проблеми, розробити уніфіковані стандарти та рекомендації, підвищити безпеку та захист користувачів, а також забезпечити позитивний економічний та соціальний вплив цифрових активів на глобальному рівні.

Література:

1. Кудь О.О. Феномен віртуальних активів: економіко-правовий аспект. International Journal of Education and Science, Vol. 3, No. 3, 2020. URL: https://culturehealth.org/ijes_archive/IJES.2020.3.3.pdf
2. Гавва В. та Гапонюк М. Цифрові фінансові активи: визначення та класифікація. Economic Analysis, Volume 33. No. 3. 2023. P.238-246. DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.03.238>
3. The Global Cryptoasset Regulatory Landscape Study. Cambridge Centre for Alternative Finance. 2020. 123 p. URL: <https://www.jbs.cam.ac.uk/wpcontent/uploads/2020/08/2019-04-ccaf-globalcryptoasset-regulatory-landscape-study.pdf>
4. Кучеренко М.П., Білінський Д.О., Смичок Є.М. Науково-правовий висновок: Цифрові активи як об'єкт правового регулювання. URL: https://information-resources.bitbon.space/pdf/naukovo-pravoviy-visnovok-cifrov-aktivi-yak-obkt-pravovogo-regulyuvannya.pdf?_ga=2.109200709.112391353.1717429562-1968085071.1717429562
5. Дмитрик О. О. Віртуальні активи і цифрові активи: до питання про співвідношення понять. *Право та інноваційне суспільство*. 2021. № 2 (17). С.248-254. URL: <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/Dmytryk17.pdf>.
6. Bebeshko В. Т. Навчання штучної нейронної мережі на основі даних оцінювання результативності та ризиків інвестування в цифрові активи. *Електронне фахове наукове видання «Кібербезпека: освіта, наука, техніка»*, 2023. №3(19). С. 135–145. URL: <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2023.19.135145>
7. Некіт К. Г. Розвиток правового регулювання обігу віртуальних активів (криптовалют) в Україні. *Часопис цивілістики*, 2022. №44. С.45-54. DOI: <https://doi.org/10.32837/chc.v0i44.455>

References:

1. Kud, O.O. (2020) Fenomen virtualnykh aktyviv: ekonomiko-pravovyi aspekt [The phenomenon of virtual assets: economic and legal aspect]. International Journal of Education and Science - International Journal of Education and Science, Vol. 3, No. 3. Retrieved from https://culturehealth.org/ijes_archive/IJES.2020.3.3.pdf [in Ukrainian]
2. Havva, V., Haponiuk, M. (2023) Tsyfrovi finansovi aktyvy: vyznachennia ta klasyfikatsiia [Digital financial assets: definition and classification]. Economic Analysis - Economic Analysis, Vol. 33. No. 3. P.238-246. Retrieved from DOI: <https://doi.org/10.35774/econa2023.03.238> [in Ukrainian]
3. The Global Cryptoasset Regulatory Landscape Study. Cambridge Centre for Alternative Finance. 2020. 123 r. Retrieved from <https://www.jbs.cam.ac.uk/wpcontent/uploads/2020/08/2019-04-ccaf-globalcryptoasset-regulatory-landscape-study.pdf> [in English]

4. Kucherenko, M.P., Bilinskyi, D.O., Smychok, Ye.M. (2020) Naukovo-pravovyi vysnovok: Tsyfrovi aktyvy yak ob'ekt pravovoho rehuliuвання [Scientific and legal conclusion: Digital assets as an object of legal regulation] Retrieved from https://information-resources.bitbon.space/pdf/naukovo-pravoviy-visnovok-cifrov-aktivi-yak-obkt-pravovogo-regulyuvannya.pdf?_ga=2.109200709.112391353.1717429562-1968085071.1717429562 [in Ukrainian]

5. Dmytryk, O. O. (2021) Virtualni aktyvy i tsyfrovі aktyvy: do pyttannya pro spivvidnoshennia poniat [Virtual assets and digital assets: to the question of the relationship of concepts]. Pravo ta innovatsiine suspilstvo - Law and innovative society. № 2 (17). S.248-254. Retrieved from <http://apir.org.ua/wp-content/uploads/2021/12/Dmytryk17.pdf>. [in Ukrainian]

6. Bebesko, B. T. (2023) Navchannia shtuchoi neironnoi merezhi na osnovi danykh otsiniuvannia rezul'tatyvnosti ta ryzykiv investuvannia v tsyfrovі aktyvy [Training of an artificial neural network based on the data of evaluation of performance and risks of investing in digital assets]. Elektronne fakhove naukove vydannia «Kiberbezpeka: osvita, nauka, tekhnika» - Electronic professional scientific publication "Cybersecurity: education, science, technology", №3(19). S. 135–145. Retrieved from <https://doi.org/10.28925/2663-4023.2023.19.135145> [in Ukrainian]

7. Nekit, K. H. (2022) Rozvytok pravovoho rehuliuвання obihu virtualnykh aktyviv (kryptovaliut) v Ukraini [Development of legal regulation of circulation of virtual assets (cryptocurrency) in Ukraine]. Chasopys tsyvilistyky - Journal of civil studies. №44. S.45-54. Retrieved from DOI <https://doi.org/10.32837/chc.v0i44.455> [in Ukrainian]

УДК 377.5:004

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-615-620](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-615-620)

Носкова Маргарита Вячеславівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та інноваційної освіти, директор центру інноваційних освітніх технологій, Навчально-науковий інститут права, психології та інноваційної освіти Національного університету «Львівська політехніка», пр. В. Чорновола, 57, каб. 312, м. Львів, 79019, тел.: (032) 258-32-39, <https://orcid.org/0000-0003-4361-737X>

Полець Марія-Вікторія Ярославівна аспірант кафедри педагогіки та інноваційної освіти, Національний університет «Львівська політехніка», завідувач навчальної лабораторії Відокремленого структурного підрозділу "Фаховий коледж інформаційних технологій Національного університету "Львівська Політехніка", 79053 м. Львів, вул. Володимира Великого, 12, тел.: (032) 258-32-39, <https://orcid.org/0000-0003-2910-1115>

ВИКОРИСТАННЯ ПРОГРАМ МОДЕЛЮВАННЯ ДЛЯ ПІДВИЩЕННЯ ЯКОСТІ ДИСТАНЦІЙНИХ ЗАНЯТЬ

Анотація. Сьогодні, в Україні та світі стрімко зростає потреба у висококваліфікованих ІТ-фахівцях. Відповідно до звіту Всесвітнього економічного форуму «Майбутнє робочих місць», до 2025 року 50% усіх працівників потребуватимуть перекваліфікації, оскільки впровадження технологій зростатиме. «Використання технологій, моніторинг та контроль» посідає сьоме, а «створення технологій та програмування» посідає восьме місце в ТОП-10 навичок, які будуть потрібні для роботи через 5 років, які було опубліковано на Всесвітньому економічному форумі. Це ставить нові виклики і завдання перед українською системою освіти та вимагає її суттєвої реформації. Також постає проблема відсутності достатньої кількості висококваліфікованих ІТ-фахівців, необхідних для впровадження нових технологій в усі сфери економіки.

Сучасний ринок праці висуває високі вимоги до випускників закладів освіти ІТ-спрямування. Фахові коледжі як потужна ланка системи освіти повинні вирішити нелегке завдання у ефективній професійній підготовці майбутніх кваліфікованих спеціалістів. В умовах війни професійна підготовка ускладнюється загальною нестабільністю та проблемами доступу до інфраструктури і технологій, необхідних для якісного опанування фаху.

У даній статті досліджено сучасний стан та актуальні проблеми викладання дисциплін фахового спрямування на базі Відокремленого структурного підрозділу «Фахового коледжу інформаційних технологій

Національного університету «Львівська політехніка». Розкрито труднощі викладання навчальних дисципліни, з якими зіткнулися викладачі коледжу. Проведено аналіз сучасного стану методики викладання, здійснено пошук шляхів удосконалення професійної підготовки студентів і запроваджено їх в процесі навчання.

На основі проведеного дослідження наведено доцільність використання програм моделювання для підвищення якості дистанційних занять оскільки вони дозволяють частково замінити роботу з реальним спеціалізованим обладнанням закладу освіти. При впровадженні таких програм обов'язковим етапом є оновлення та розробка якісних методичних матеріалів, за якими студенти зможуть у легкій і доступній формі сприйняти навчальний матеріал і виконати завдання самостійно у будь-який зручний час.

Ключові слова: викладання дисциплін, засоби навчання, прикладні програми, комп'ютерна програма, технології проектування, комп'ютерні мережі, моделювання комп'ютерних систем, моделювання комп'ютерних мереж,

Noskova Margaryta Vyacheslavivna PhD, associate professor of the department of pedagogy and innovative learning, director of the Center for Innovative Educational Technologies, Lviv Polytechnic National University, Pr. V. Chornovola, 57, Lviv, 79019, tel.: (032) 258-32-39, <https://orcid.org/0000-0003-4361-737X>

Polets Mariia-Viktoriia Yaroslavivna post graduate student of the Department of Pedagogy and Innovative Education, National University "Lviv Polytechnic", head of the educational laboratory of the Separated structural unit "Professional college of information technologies of National University "Lviv Polytechnic", Str. Volodymyra Velykyho, 12, Lviv, 79053, tel.: (032) 234-02-33, <https://orcid.org/0000-0003-2910-1115>

USE OF SIMULATION PROGRAMS TO IMPROVE THE QUALITY OF DISTANCE LESSONS

Abstract. Today, in Ukraine and the world, the need for highly qualified IT specialists is growing rapidly. According to the World Economic Forum's Future of Jobs report, 50% of all workers will need reskilling by 2025 as technology adoption increases. "Using technology, monitoring and controlling" is ranked seventh and "creating technology and programming" is ranked eighth in the TOP 10 skills that will be needed for work in 5 years, which was published by the World Economic Forum. This poses new challenges and tasks for the Ukrainian education system and requires its significant reformation. There is also the problem of the lack of a sufficient number of highly qualified IT specialists, necessary for the introduction of new technologies in all spheres of the economy.

The modern labor market makes high demands on graduates of IT educational institutions. Vocational colleges as a powerful link of the education system must solve the difficult task of effective professional training of future qualified specialists. In the conditions of war, professional training is complicated by general instability and problems of access to infrastructure and technologies necessary for quality mastery of the profession.

This article examines the current state and current problems of teaching professional disciplines on the basis of the Separate structural unit "Specialized College of Information Technologies of the National University "Lviv Polytechnic". Difficulties in teaching academic disciplines faced by college teachers are revealed. An analysis of the current state of teaching methods was carried out, a search was made for ways to improve the professional training of students and they were introduced in the learning process.

On the basis of the conducted research, the expediency of using simulation programs to improve the quality of remote classes is shown, as they allow to partially replace work with real specialized equipment of an educational institution. When implementing such programs, a mandatory stage is the updating and development of high-quality methodical materials, according to which students will be able to absorb the educational material in an easy and accessible form and complete the tasks independently at any convenient time.

Keywords: teaching of disciplines, teaching aids, applied programs, computer program, design technologies, computer networks, modeling of computer systems, modeling of computer networks,

Постановка проблеми. У зв'язку зі стрімким розвитком технологій в світі та їх інтеграції у всі сфери життя, в Україні постає гостра проблема відсутності достатньої кількості висококваліфікованих ІТ-фахівців. Через дефіцит кадрів сучасний ринок праці висуває високі вимоги до випускників закладів освіти. ІТ-спрямування, необхідних для впровадження нових технологій в усі сфери економіки. Війна в Україні ускладнює задачу якісної підготовки майбутніх фахівців. Сьогоднішні реалії вимагають від закладів освіти швидкої адаптації до складних умов, зумовлених війною. Для безпеки учасників освітнього процесу заклади освіти повністю або частково перейшли на дистанційний формат навчання, що спричиняє ряд перешкод для опанування фаху.

З початком війни в Україні спостерігаються масові переселення населення, включаючи як студентів так і викладачів, що призводить до збоїв навчального процесу та втрати контингенту. Знищення інфраструктури, перебої у забезпеченні електроенергією та інтернет-зв'язком перешкоджають нормальному проведенню дистанційних занять та значно знижують їх ефективність. У таких важких умовах фаховим коледжам важливо розробляти і впроваджувати нові освітні стратегії та методики, адаптовані до

дистанційного навчання, які будуть враховувати усі ці проблеми та забезпечувати максимально можливу якість підготовки ІТ-фахівців в умовах війни. Особливо важливо фаховим коледжам забезпечити високу якість практичних дистанційних занять для студентів ІТ-спрямування у зв'язку з тим, що швидкість та обсяг змін у технологіях вимагають постійного оновлення знань та набуття нових практичних навичок.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Через гостру потребу у ІТ-фахівцях з ґрунтовними теоретичними знаннями і відпрацьованими практичними навиками у сфері їх професійної діяльності закладами освіти ведеться пошук ефективних методик та засобів проведення дистанційних занять. В цьому напрямку працюють такі науковці як: Л. Зубик, В.Барвінок, С.Лещук та інші, але єдиного ефективного вирішення проблеми якісної підготовки ІТ-фахівців в закладах освіти наразі не знайдено.

Мета статті – дослідження особливостей та механізмів використання програм моделювання для підвищення якості дистанційних занять.

Виклад основного матеріалу. На основі аналізу публікацій за даною проблематикою, включно з джерелами [1-3] можна виділити наступні спільні проблеми, з якими стикаються заклади освіти при дистанційній підготовці ІТ-фахівців:

- відсутність безпосереднього доступу до матеріально-технічного забезпечення закладів освіти (спеціалізованого обладнання для вивчення його будови, інтерфейсів, принципів підключення, роботи, налаштування, тощо);
- перебої у забезпеченні електроенергією та інтернет-зв'язком, які перешкоджають доступу до дистанційних онлайн-занять як студентів так і викладачів;
- відсутність наочної демонстрації;
- важкість сприйняття інформації студентами при самостійній роботі над завданнями;
- втрата мотивації.

Для вирішення цих проблем доцільно використовувати програми моделювання. Даний тип програм допоможе зменшити вплив відсутності безпосереднього доступу до спеціалізованого обладнання, так як вони можуть створювати віртуальні моделі та симуляції, які дозволять студентам вивчати будову, інтерфейси, принципи підключення та роботи різних пристроїв. Крім того, програми моделювання можуть забезпечити наочну демонстрацію складних концепцій та процесів, що полегшить сприйняття інформації студентами. Також, вони дають можливість створювати інтерактивні сценарії та завдання, які сприяють підвищенню мотивації до навчання. Використання програм моделювання допоможе знизити вплив перебоїв у забезпеченні електроенергією та інтернет-зв'язком, оскільки більшість таких програм може працювати офлайн. Впровадження програм моделювання в навчальний процес дозволить ефективно розв'язати багато проблем, пов'язаних із дистанційною підготовкою ІТ-фахівців.

Яскравим прикладом служить програмний продукт Cisco Packet Tracer, який дозволяє вивчати будову і обирати конфігурацію комп'ютерного обладнання. Також він дозволяє здійснювати побудову моделі мережі на основі обраного обладнання і запускати емуляцію роботи мережі для визначення її характеристик і тестування, інтегрувати пристрої IoT, код Python або здійснювати автоматизацію мереж. Інтерфейс програми простий та інтуїтивно зрозумілий, що дуже важливо при самотійному виконанні студентом завдань. Додатково доцільно на платформу дистанційного навчання (наприклад Moodle, Google Classroom чи інші) завантажити покрокову інструкцію виконання роботи із доданими для наочності скріншотами.

Cisco Packet Tracer має дві реалізації – для персональних комп'ютерів і мобільну версію. Це дає можливість студентам виконувати завдання будь-де і будь-коли. Універсальним є і його використання: він може бути використаний на всіх типах аудиторних занять (лекціях, практичних, лабораторних), а також для виконання самотійних робіт чи індивідуальних завдань.

Порівняльна характеристика програм моделювання мереж показана в таблиці 1.

Таблиця 1

Порівняльна характеристика програм моделювання мереж

Особливості	Cisco Packet Tracer	GNS3	EVE-NG	Boson NetSim
Операційна система	Windows, macOS, Linux	Windows, macOS, Linux	Windows, Linux	Windows
Ліцензія	Безкоштовна для академічного використання	Вільна / Комерційна	Вільна / Комерційна	Комерційна
Підтримка пристроїв	Cisco пристрої	Різноманітні мережеві пристрої	Різноманітні мережеві пристрої	Різноманітні мережеві пристрої

Як показано в таблиці 1, Cisco Packet Tracer є суто навчальною безкоштовною програмою для академічного використання, яка підтримується всіма операційними системами, але вона має в своїй базі лише пристрої фірми Cisco. Інші програми вже мають не лише вільні ліцензії, а й їх комерційні реалізації, більшу базу пристроїв без прив'язки до виробника, але не всі адаптовані під різні операційні системи.

Даний продукт підходить для створення завдань різної складності і допомагає майбутнім ІТ-фахівцям набувати навиків у проектуванні, тестуванні та вирішенні ситуаційних професійних завдань. Для більшої

ефективності можна поєднувати програми моделювання з лабораторіями інтерактивного типу, описаними в статті [4].

Висновки. Спираючись на наведене, можемо стверджувати, що для вирішення труднощів у викладанні професійних дисциплін майбутнім ІТ-фахівцям та для підвищення якості дистанційних занять у закладах фахової передвищої освіти та професійно-технічної освіти доцільно використовувати програми моделювання, які частково або повністю здатні замінити матеріально-технічну базу. Саме такий підхід був реалізований у Відокремленому структурному підрозділі «Фаховому коледжі інформаційних технологій Національного університету «Львівська політехніка» з переходом на дистанційне навчання. Такий підхід показав високі якісні результати засвоєння професійних знань та вмінь студентів.

Література:

1. Зубик Л. Модель формування професійних компетентностей майбутніх ІТ-фахівців у процесі вивчення фахових дисциплін / Л. Зубик // Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Педагогічні науки. – 2016. – №1. С. 83-89
2. Барвінок, В. Сучасні тренди та проблеми ІТ-сектора в Україні: підготовка та міграція ІТ-фахівців / В. Барвінок // Mechanism of an Economic Regulation. – 2020. – №4 (90). С. 90-102.
3. Лещук, С. О. Окремі методичні аспекти підготовки ІТ-фахівців / С.О. Лещук // Інформаційні технології в освіті. – 2017. – №1. С. 81-96.
4. Хавалко, В. ВИКОРИСТАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ ЛАБОРАТОРІЙ ДЛЯ ЯКІСНОЇ ПІДГОТОВКИ ІТ-ФАХІВЦІВ В ЗАКЛАДАХ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ/ В. Хавалко, М.-В. Полець // Перспективи та інновації науки. – 2022. – №8(13). С. 193-200.

References:

1. Zubyk, L. (2016). Model formuvannia profesiinykh kompetentnostei maibutnix IT-fakhivtsiv u protsesi vyvchennia fakhovykh dystsyplin [Model of formation of professional competences of future IT specialists in the process of studying professional disciplines]. Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Pedagogichni nauky [Scientific Bulletin of Mykolaiv National University named after VO Sukhomlynskyi. Pedagogical Sciences], 1, 83-89 [in Ukrainian].
2. Barvinok, V. Yu. (2020). Suchasni trendy ta problemy IT-sektora v Ukraini: pidhotovka ta mihratsiia IT-fakhivtsiv [Current trends and problems of the IT sector in Ukraine: training and migration of IT specialists]. Mechanism of an Economic Regulation, №4 (90), С. 90-102 [in Ukrainian].
3. Leschuk, S. O. (2017). Okremi metodychni aspekty pidhotovky IT-fakhivtsiv [Separate methodical aspects of training IT specialists]. Informatsiini tekhnolohii v osviti [Information technologies in education], (1), 81-96 [in Ukrainian].
4. Khavalko, V., & Polets, M. V. (2022). VYKORYSTANNIA INTERAKTYVNYKH LABORATORII DLIA YAKISNOI PIDHOTOVKY IT-FAKHIVTSIV V ZAKLADAKH FAKHOVOI PEREDVYSHCHOI OSVITY [USING OF INTERACTIVE LABORATORIES FOR QUALITY TRAINING OF IT SPECIALISTS IN INSTITUTIONS OF PROFESSIONAL BEFORE HIGHER EDUCATION]. Perspektyvy ta innovatsii nauky [Perspectives and innovations of science], 8 (13), 193-200 [in Ukrainian].

УДК 342

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-621-632](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-621-632)

Опацький Роман Миколайович доктор юридичних наук, доцент, доцент кафедри, Дніпровський державний університет внутрішніх справ, <https://orcid.org/0000-0002-8658-8153>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ ЗАХИСТУ ПРАВА НА ПРАЦЮ ПРЕДСТАВНИКІВ ЛГБТ + В УКРАЇНІ

Анотація. У статті автором проведено дослідження правового регулювання захисту права на працю представників ЛГБТ + та визначено елементи, що актуалізують досліджувану проблематику. До таких елементів віднесено: право права на працю є основоположним елементом загальної системи прав людини; ЛГБТ+ спільнота в Україні стикається з численними викликами і дискримінацією на ринку праці що не допустимо на шляху до євроінтеграції; необхідність розробки ефективних механізмів захисту прав ЛГБТ+ осіб на ринку праці; опрацювання зазначеної теми є важливим для розробки та впровадження освітніх і просвітницьких програм, спрямованих на підвищення рівня обізнаності про права ЛГБТ+ осіб та формування толерантного ставлення до них у суспільстві. На думку автора вирішення вказаних задач сприятиме зменшенню упереджень і стереотипів, що існують стосовно ЛГБТ+ спільноти, і створенню більш інклюзивного та справедливого ринку праці

Забезпечення права на працю в Україні спільнотою ЛГБТ+ є важливим аспектом забезпечення рівності та недискримінації в суспільстві. Після проведення аналізу міжнародних правових актів, національного законодавства України та зарубіжного досвіду можна зробити такі висновки.

Міжнародні правові акти, зокрема Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, встановлюють основні стандарти захисту прав людини, включаючи право на працю без дискримінації. Ці документи акцентують увагу на рівноправності всіх людей незалежно від їхньої сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Також значну роль відіграють документи Міжнародної організації праці, яка наголошує на важливості недискримінації на робочому місці.

Національне законодавство України містить положення, які захищають право на працю та забороняють дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Конституція України гарантує рівність всіх громадян перед законом. Кодекс законів про працю України забороняє будь-які форми дискримінації у сфері праці, включаючи дискримінацію за

ознакою сексуальної орієнтації. Однак, на практиці часто спостерігається недостатня імплементація цих норм, що вимагає посилення контролю та відповідальності за їх порушення.

Ключові слова: трудові права, суб'єкт, сексуальна орієнтація, гендерна ідентичність, права і свободи, недискримінація, забезпечення, діяльність, ЛГБТ+.

Opatsky Roman Mykolayovych Doctor of Law, Associate Professor, Department of Internal Affairs, Dnipro State University, <https://orcid.org/0000-0002-8658-8153>

LEGAL REGULATION OF THE PROTECTION OF THE RIGHT TO WORK OF LGBT+ IN UKRAINE

Abstract. In the article, the author conducted a study of the legal regulation of the protection of the right to work of LGBT + representatives and identified elements that actualize the researched issues. Such elements include: the right to work is a fundamental element of the general system of human rights; The LGBT+ community in Ukraine faces numerous challenges and discrimination in the labor market, which is unacceptable on the way to European integration; the need to develop effective mechanisms to protect the rights of LGBT+ persons on the labor market; Studying the mentioned topic is important for the development and implementation of educational and educational programs aimed at increasing the level of awareness of the rights of LGBT+ people and forming a tolerant attitude towards them in society. In the opinion of the author, solving the specified problems will contribute to the reduction of prejudices and stereotypes that exist in relation to the LGBT+ community, and to the creation of a more inclusive and fair labor market

Ensuring the right to work in Ukraine by the LGBT+ community is an important aspect of ensuring equality and non-discrimination in society. After conducting an analysis of international legal acts, national legislation of Ukraine and foreign experience, the following conclusions can be drawn.

International legal acts, in particular the Universal Declaration of Human Rights and the International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights, establish basic standards for the protection of human rights, including the right to work without discrimination. These documents emphasize the equality of all people regardless of their sexual orientation and gender identity. The documents of the International Labor Organization, which emphasize the importance of non-discrimination in the workplace, also play a significant role.

The national legislation of Ukraine contains provisions that protect the right to work and prohibit discrimination based on sexual orientation and gender identity. The Constitution of Ukraine guarantees the equality of all citizens before the law. The Code of Labor Laws of Ukraine prohibits any form of discrimination in the field of work, including discrimination based on sexual orientation. However, in practice,

insufficient implementation of these norms is often observed, which requires increased control and responsibility for their violations.

Keywords: labor rights, subject, sexual orientation, gender identity, rights and freedoms, non-discrimination, provision, activity, LGBT+.

Постановка проблеми. *Актуальність теми* дослідження правового регулювання захисту права на працю представників ЛГБТ + обумовлена кількома важливими аспектами, які включають як загальні питання дотримання прав людини, так і специфічні проблеми, з якими стикаються представники ЛГБТ+ спільноти в українському суспільстві.

По-перше, забезпечення права на працю є основоположним елементом загальної системи прав людини. Право на працю, закріплене в Конституції України (стаття 43), та міжнародних правових актах, таких як Загальна декларація прав людини (стаття 23) і Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права (стаття 6), є необхідною умовою для забезпечення гідного рівня життя, соціальної інтеграції та економічної стабільності кожної людини, незалежно від її статі, раси, національності чи сексуальної орієнтації.

По-друге, ЛГБТ+ спільнота в Україні стикається з численними викликами і дискримінацією на ринку праці. За даними Національного дослідження стану прав людини в Україні, проведеного у 2020 році, більше 30% респондентів із ЛГБТ+ спільноти зазначили, що вони стикалися з дискримінацією під час пошуку роботи або на робочому місці через свою сексуальну орієнтацію або гендерну ідентичність. Така дискримінація порушує права людини і суперечить принципам рівності та недискримінації, закріпленим у статті 24 Конституції України.

По-третє, актуальність цієї теми також зумовлена необхідністю розробки ефективних механізмів захисту прав ЛГБТ+ осіб на ринку праці. Це включає вдосконалення національного законодавства, зокрема трудового кодексу, для забезпечення чітких гарантій від дискримінації за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Наприклад, у 2015 році були внесені зміни до Кодексу законів про працю України, які забороняють дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації, проте на практиці ці норми часто не виконуються належним чином.

З огляду на вищезазначене, проблематика забезпечення права на працю в Україні спільнотою ЛГБТ+ є надзвичайно актуальним. Воно її дослідження сприятиме глибшому розумінню проблем, з якими стикаються ЛГБТ+ особи, та допоможе у формуванні ефективних стратегій для їх подолання, що в кінцевому підсумку сприятиме побудові більш справедливому і рівноправного суспільства в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема захисту трудових прав людини завжди була одним із наріжних каменів досліджень правників як трудового так і адміністративного галузей права. І якщо на початку

незалежності досліджувалися питання врегулювання трудових відносин між працівником та роботодавцем, то тепер зберігається тенденція на дослідження питань подолання дискримінації працівників у тому числі із врахуванням своєї гендерної та сексуальної орієнтації.

Загальні положення захисту трудових прав досліджувалися Плескуном О., Іншиним М., Венедіктовою В., Гінцбурга Л., Гончаровою Г., Жернаковою В. В той же час проблема дискримінації трудових прав досліджувалася через призму Закону України «Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні» в роботах І.В. Янковець, однак дискримінацію в трудових відносинах за гендерною та сексуальною орієнтацією в зазначених дослідженнях проводять поверхово та не виділяють в окрему проблематику. Вагомий вплив у розробку проблематики захисту трудових прав представників спільноти ЛГБТ+ було зроблено Сербин Н. у своєму дослідженні «Правове регулювання недопущення у сфері праці за трудовим законодавством України» у 2018 році.

Таким чином в сучасній українській науці наявна прогалина пов'язана із необхідністю всебічного дослідження та вироблення шляхів подолання дискримінації представників спільноти ЛГБТ+ у забезпеченні їх права на працю.

Метою статті є аналіз стану забезпечення права на працю представників ЛГБТ+ спільноти в Україні, визначення основних проблем та перешкод, з якими вони стикаються, а також розробка рекомендацій щодо вдосконалення правового та інституційного механізмів захисту їх прав на ринку праці.

– Дослідити національне законодавство України, яке регулює право на працю та забороняє дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності, включаючи Конституцію України, Кодекс законів про працю та інші нормативно-правові акти;

– На підставі аналізу національного законодавства, яке регулює право на працю та забороняє дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності розробити нароби щодо удосконалення чинної нормативно-правової бази з досліджуваної нами проблематики.

Виклад основного матеріалу. Забезпечення права на працю є однією з ключових умов для досягнення соціальної справедливості та економічного розвитку в будь-якій країні. Однак для представників ЛГБТ+ спільноти це право часто залишається недосяжним через дискримінацію та стигматизацію. Міжнародні правові акти відіграють важливу роль у регулюванні захисту прав ЛГБТ+ осіб на ринку праці, забезпечуючи юридичні основи для боротьби з дискримінацією та підтримки рівних можливостей для всіх громадян [1]. У цьому контексті особливої уваги заслуговують Загальна декларація прав людини [2], Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права та інші відповідні документи [3].

Загальна декларація прав людини, прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 10 грудня 1948 року, є основоположним документом, що проголошує

невід'ємні права, які повинні бути гарантовані всім людям без жодних винятків. У статті 23 цієї декларації чітко зазначено, що кожна людина має право на працю, на вільний вибір роботи, на справедливі та сприятливі умови праці, а також на захист від безробіття. Це положення є універсальним і застосовується до всіх людей, включаючи представників ЛГБТ+ спільноти.

Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, прийнятий Генеральною Асамблеєю ООН 16 грудня 1966 року, конкретизує та розвиває положення Загальної декларації прав людини. У статті 6 цього пакту зазначено, що держави-учасниці визнають право кожного на працю, яке включає право кожного на можливість заробляти собі на життя працею, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держави-учасниці також зобов'язуються вживати відповідних заходів для забезпечення цього права. Стаття 7 Пакту передбачає право кожного на справедливі та сприятливі умови праці, зокрема на справедливую заробітну плату, рівну винагороду за працю рівної цінності без будь-якої дискримінації, безпечні та здорові умови праці та рівні можливості для просування по службі.

Комітет ООН з економічних, соціальних та культурних прав, який здійснює моніторинг дотримання Міжнародного пакту, неодноразово наголошував на необхідності забезпечення рівних прав на працю для всіх груп населення, включаючи ЛГБТ+ спільноту. У своїх загальних коментарях Комітет підкреслює, що дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності є неприпустимою і суперечить принципам рівності та недискримінації, закріпленим у статті 2 Пакту [4].

Одним з важливих міжнародних документів, що сприяє захисту прав ЛГБТ+ осіб на ринку праці, є Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (CEDAW) [5], прийнята Генеральною Асамблеєю ООН 18 грудня 1979 року. Хоча ця конвенція безпосередньо не стосується ЛГБТ+ осіб, вона закладає важливі принципи недискримінації та рівних можливостей, які можуть бути застосовані для захисту прав ЛГБТ+ жінок на ринку праці. Комітет ООН з ліквідації дискримінації щодо жінок у своїх рекомендаціях неодноразово наголошував на необхідності врахування гендерної ідентичності та сексуальної орієнтації при розробці та впровадженні політик, спрямованих на захист прав жінок.

Європейський Союз також відіграє важливу роль у забезпеченні прав ЛГБТ+ осіб на ринку праці. У 2000 році була прийнята Директива Ради 2000/78/ЄС [6], яка встановлює загальні рамки для рівного ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності. Ця директива забороняє дискримінацію на ринку праці за багатьма ознаками, включаючи сексуальну орієнтацію. Директива зобов'язує держави-члени ЄС вживати заходів для забезпечення рівних можливостей для всіх працівників та захисту їх від дискримінації. Виконання цієї директиви є обов'язковим для всіх країн-членів ЄС, що сприяє уніфікації підходів до захисту прав ЛГБТ+ осіб у Європі.

На рівні Ради Європи також існує низка важливих документів, спрямованих на захист прав ЛГБТ+ осіб. Одним з таких документів є Рекомендація CM/Rec(2010)5 [7] Комітету міністрів Ради Європи щодо заходів з протидії дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності, прийнята 31 березня 2010 року. Ця рекомендація закликає держави-члени вживати законодавчих, адміністративних та інших заходів для забезпечення рівних прав ЛГБТ+ осіб, включаючи право на працю. Комітет міністрів підкреслює необхідність заборони будь-якої форми дискримінації на робочому місці та створення сприятливих умов для працевлаштування та професійного розвитку ЛГБТ+ осіб.

Національне законодавство України також містить положення, спрямовані на захист прав ЛГБТ+ осіб на ринку праці. У 2015 році до Кодексу законів про працю України [8] були внесені зміни, що забороняють дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації. Зокрема, стаття 2-1 Кодексу законів про працю передбачає, що будь-яка дискримінація у сфері праці, включаючи обмеження прав або надання переваг за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, сексуальної орієнтації, гендерної ідентичності, етнічного, соціального та іноземного походження, віку, стану здоров'я, інвалідності, підозри або факту ВІЛ/СНІДу, сімейного та майнового стану, місця проживання, мовних або інших ознак, не допускається.

Окрім цього, Україна є учасницею Європейської соціальної хартії [9], переглянутої в 1996 році, яка передбачає право на працю та захист від дискримінації. Стаття 1 Хартії проголошує право кожної людини на працю, а стаття 20 передбачає рівність можливостей та рівне ставлення у питаннях праці та зайнятості без дискримінації за ознаками статі. Хоча ця стаття безпосередньо не згадує сексуальну орієнтацію, Комітет соціальних прав Ради Європи, який здійснює моніторинг виконання Хартії, визнає, що дискримінація за ознакою сексуальної орієнтації є неприпустимою.

Таким чином, міжнародні правові акти, такі як Загальна декларація прав людини, Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, Конвенція про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок, директиви Європейського Союзу та рекомендації Ради Європи, створюють комплексну правову основу для захисту прав ЛГБТ+ осіб на ринку праці. Вони встановлюють універсальні принципи рівності та недискримінації, які повинні застосовуватися на національному рівні для забезпечення рівних можливостей для всіх громадян, включаючи ЛГБТ+ спільноту. Важливо, щоб держави-члени, включаючи Україну, не тільки приймали відповідні законодавчі акти, але й забезпечували їх ефективне виконання на практиці, що сприятиме створенню інклюзивного та справедливого ринку праці для всіх.

Національне законодавство України відіграє вирішальну роль у забезпеченні права на працю для всіх громадян, включаючи представників

ЛГБТ+ спільноти. Однак, хоча формальні правові рамки для заборони дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності існують, їх імплементація та дотримання залишаються важливими викликами. Для того щоб зрозуміти, як саме українське законодавство регулює це питання, необхідно детально розглянути основні нормативно-правові акти, такі як Конституція України [10], Кодекс законів про працю України та інші відповідні документи.

Конституція України, прийнята 28 червня 1996 року, є основним законом держави і забезпечує фундаментальні права та свободи всіх громадян. У статті 21 Конституції проголошується, що всі люди є вільні і рівні у своїй гідності та правах. У статті 24 Конституції зазначається, що громадяни мають рівні конституційні права і свободи та є рівними перед законом. Конституція також забороняє будь-які форми дискримінації, включаючи дискримінацію за ознаками раси, кольору шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Хоча сексуальна орієнтація та гендерна ідентичність не згадуються безпосередньо в тексті Конституції, принцип недискримінації може бути інтерпретований у ширшому контексті для захисту прав ЛГБТ+ осіб.

Кодекс законів про працю України, прийнятий 10 грудня 1971 року, є основним законодавчим актом, що регулює трудові відносини в Україні. У 2015 році до Кодексу були внесені зміни, які значно посилили захист прав ЛГБТ+ осіб на ринку праці. Зокрема, стаття 2-1 Кодексу законів про працю України тепер забороняє будь-яку дискримінацію у сфері праці, включаючи дискримінацію за ознаками сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Ці зміни стали важливим кроком вперед у забезпеченні рівних прав для всіх працівників, незалежно від їхньої сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності.

Крім того, стаття 21 Кодексу законів про працю передбачає, що кожен громадянин має право вільно обирати собі роботу, яку він вільно обирає або на яку вільно погоджується. Держава зобов'язана забезпечити рівні можливості для кожного громадянина у реалізації його права на працю. Це включає право на укладення трудового договору, на рівні умови праці, на справедливу винагороду за працю, на безпечні та здорові умови праці, а також на захист від безробіття. Важливим є те, що ці права повинні бути гарантовані всім громадянам без будь-якої дискримінації [11].

Закони України також передбачають відповідальність за дискримінацію у сфері праці. Наприклад, Закон України "Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні" [12], прийнятий 6 вересня 2012 року, встановлює правові та організаційні основи запобігання та протидії дискримінації. Закон визначає дискримінацію як рішення, дії або бездіяльність, спрямовані на обмеження або позбавлення прав і свобод осіб за ознаками раси, кольору

шкіри, політичних, релігійних та інших переконань, статі, віку, інвалідності, етнічного та соціального походження, майнового стану, місця проживання, за мовними або іншими ознаками. Хоча Закон прямо не згадує сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність, практика його застосування може включати ці ознаки як частину більш широкого розуміння дискримінації.

Додатково, Закон України "Про охорону праці" [13], прийнятий 14 жовтня 1992 року, встановлює державну політику у сфері охорони праці та зобов'язує роботодавців забезпечувати безпечні та здорові умови праці для всіх працівників. Закон також забороняє дискримінацію працівників на підставі їхньої статі, віку, інвалідності та інших ознак. Роботодавці зобов'язані створювати умови, які забезпечують рівні можливості для всіх працівників, включаючи представників ЛГБТ+ спільноти.

Важливим інструментом захисту прав ЛГБТ+ осіб є діяльність Уповноваженого Верховної Ради України з прав людини. Цей інститут здійснює парламентський контроль за дотриманням конституційних прав і свобод людини і громадянина, а також за виконанням законодавства у сфері прав людини. Уповноважений має право приймати скарги від громадян, проводити розслідування щодо порушень прав людини та надавати рекомендації органам влади щодо усунення таких порушень. У 2019 році було створено Офіс з питань недискримінації та гендерної рівності, який займається питаннями дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності.

На додаток до законодавчих ініціатив, важливу роль у захисті прав ЛГБТ+ осіб на ринку праці відіграють громадські організації та правозахисні об'єднання. Наприклад, організація "Наш світ" активно працює над захистом прав ЛГБТ+ спільноти в Україні, надаючи юридичну допомогу, проводячи освітні програми та інформаційні кампанії. Співпраця громадських організацій з державними інститутами сприяє підвищенню обізнаності про права ЛГБТ+ осіб та посиленню правозахисних механізмів.

Поряд з національними законами та правозахисними ініціативами, Україна також є учасницею міжнародних угод та конвенцій, які сприяють захисту прав ЛГБТ+ осіб. Наприклад, Україна ратифікувала Європейську конвенцію з прав людини, яка передбачає право на працю та захист від дискримінації. Стаття 14 Конвенції забороняє дискримінацію за будь-якою ознакою, включаючи сексуальну орієнтацію та гендерну ідентичність. Європейський суд з прав людини, який здійснює контроль за виконанням Конвенції, неодноразово виносив рішення, що підтверджують право ЛГБТ+ осіб на рівне ставлення у сфері праці [14].

Ще одним важливим міжнародним документом є Рекомендація CM/Rec(2010)5 Комітету міністрів Ради Європи щодо заходів з протидії дискримінації за ознакою сексуальної орієнтації або гендерної ідентичності. Ця рекомендація закликає держави-члени вживати заходів для забезпечення

рівних прав ЛГБТ+ осіб, включаючи право на працю. Комітет міністрів підкреслює необхідність заборони будь-якої форми дискримінації на робочому місці та створення сприятливих умов для працевлаштування та професійного розвитку ЛГБТ+ осіб.

Національні та міжнародні правові акти створюють комплексну правову основу для захисту прав ЛГБТ+ осіб на ринку праці в Україні. Однак, важливим є не лише наявність цих актів, але й їх ефективне виконання. На практиці ЛГБТ+ особи в Україні досі стикаються з дискримінацією та стигматизацією на робочому місці. Для подолання цих проблем необхідні комплексні заходи, які включають як вдосконалення законодавства, так і підвищення рівня обізнаності про права ЛГБТ+ осіб серед роботодавців та суспільства в цілому.

Одним із ключових напрямків удосконалення правового регулювання є впровадження спеціальних антидискримінаційних програм та політик на рівні підприємств та організацій. Це можуть бути кодекси етики, політики рівних можливостей, тренінги для персоналу з питань недискримінації та інклюзії. Такі заходи допоможуть створити більш толерантне та інклюзивне робоче середовище, де кожен працівник буде почуватися захищеним та оціненим незалежно від своєї сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності.

Крім того, необхідно посилити роль державних інститутів у контролі за дотриманням законодавства про недискримінацію. Державна інспекція праці, Уповноважений Верховної Ради з прав людини та інші відповідальні органи повинні мати достатні повноваження та ресурси для здійснення ефективного нагляду та реагування на випадки дискримінації. Важливим є також створення доступних механізмів для подання скарг та звернень громадян, які стикаються з дискримінацією на робочому місці [15].

Освітні програми та інформаційні кампанії також відіграють важливу роль у боротьбі з дискримінацією. Підвищення рівня обізнаності про права ЛГБТ+ осіб та формування толерантного ставлення до них серед роботодавців, працівників та суспільства в цілому сприятиме створенню більш інклюзивного ринку праці. Це включає проведення тренінгів, семінарів, інформаційних кампаній у ЗМІ та соціальних мережах.

Необхідно також забезпечити належний захист прав ЛГБТ+ осіб у судовій системі. Це включає підвищення рівня компетенції суддів та адвокатів у питаннях недискримінації, створення спеціалізованих підрозділів у правоохоронних органах, які займаються розслідуванням випадків дискримінації. Важливим є також забезпечення доступу ЛГБТ+ осіб до юридичної допомоги та підтримки у випадках дискримінації на робочому місці.

Українське законодавство має потенціал для забезпечення ефективного захисту прав ЛГБТ+ осіб на ринку праці. Однак для досягнення цієї мети необхідні комплексні зусилля з боку держави, громадських організацій, роботодавців та суспільства в цілому. Тільки таким чином можна створити

рівні можливості для всіх громадян та забезпечити дотримання прав кожної людини, незалежно від її сексуальної орієнтації чи гендерної ідентичності.

Висновки. Забезпечення права на працю в Україні спільнотою ЛГБТ+ є важливим аспектом забезпечення рівності та недискримінації в суспільстві. Після проведення аналізу міжнародних правових актів, національного законодавства України та зарубіжного досвіду можна зробити такі висновки.

Міжнародні правові акти, зокрема Загальна декларація прав людини та Міжнародний пакт про економічні, соціальні та культурні права, встановлюють основні стандарти захисту прав людини, включаючи право на працю без дискримінації. Ці документи акцентують увагу на рівноправності всіх людей незалежно від їхньої сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Також значну роль відіграють документи Міжнародної організації праці, яка наголошує на важливості недискримінації на робочому місці.

Національне законодавство України містить положення, які захищають право на працю та забороняють дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації та гендерної ідентичності. Конституція України гарантує рівність всіх громадян перед законом. Кодекс законів про працю України забороняє будь-які форми дискримінації у сфері праці, включаючи дискримінацію за ознакою сексуальної орієнтації. Однак, на практиці часто спостерігається недостатня імплементація цих норм, що вимагає посилення контролю та відповідальності за їх порушення.

Література:

1. Дискримінація та пропорційність: виключення партнерів із зареєстрованих пар різних полів. – Юридична школа Хаддерсфілда.
2. Загальна декларація прав людини : Декларація; ООН від 10.12.1948 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_015.
3. Міжнародний пакт про економічні, соціальні і культурні права : Пакт; ООН від 16.12.1966 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_042.
4. U.S. Acceptance of Gay/Lesbian Relations Is the New Normal. URL: <http://www.gallup.com/poll/154634/Acceptance-Gay-Lesbian-RelationsNew-Normal.aspx>.
5. Конвенція Організації Об'єднаних Націй про ліквідацію всіх форм дискримінації щодо жінок (укр/рос) : Конвенція; ООН від 18.12.1979 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/995_207.
6. Директива Ради 2000/78/ЄС від 27 листопада 2000 року про встановлення загальних рамок для однакового ставлення у сфері зайнятості та професійної діяльності : Директива; Європейський Союз від 27.11.2000 № 2000/78/ЄС // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/984_003-00.
7. UK earns ranking as most gay-friendly country in Europe May 18, 2012. URL: <http://iuwest.wordpress.com/2012/05/18/uk-earns-ranking-as-most-gayfriendly-country-in-europe/>.
8. Кодекс законів про працю України : Кодекс України; Закон, Кодекс від 10.12.1971 № 322-VIII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/322-08>.
9. Європейська соціальна хартія (переглянута) : Хартія; Рада Європи від 03.05.1996 // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: https://zakon.rada.gov.ua/go/994_062.

10. Конституція України : Конституція України; Верховна Рада України від 28.06.1996 № 254к/96-ВР // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80>.
11. Крок вперед, два назад: Становище ЛГБТ в Україні в 2010–2011 рр. / О.О. Зінченков, М.Г.Касянчук, А.В. Кравчук (Рада ЛГБТ-організацій України, центр «Наш світ», ЛГБТ-центр «ДонбасСоцПроект»). К.: Центр «Наш світ», 2011. С. 10.
12. Про засади запобігання та протидії дискримінації в Україні : Закон України від 06.09.2012 № 5207-VI // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/5207-17>.
13. Про охорону праці : Закон України від 14.10.1992 № 2694-XII // База даних «Законодавство України» / Верховна Рада України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/go/2694-12>.
14. Спільнота онлайн. Становище ЛГБТ в Україні у 2020 році / Центр "Наш світ". К.: Центр "Наш світ", 2021. 51 с.
15. Encarnación, O. G., 2014. "Gay rights: why democracy matters". In: Journal of Democracy, Special Issue "The Maidan and Beyond", 25(3), pp. 90-104.

References:

1. *Diskriminacija ta proporcijnost': vikljuchennja partneriv iz zareestrovanih par riznih poliv [Discrimination and proportionality: exclusion of partners from registered couples of different fields]*. [in Ukrainian].
2. Zagal'na deklaracija prav ljudini [Universal Declaration of Human Rights]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/go/995_015) Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/995_015. [in Ukrainian].
3. Mizhnarodnij pakt pro ekonomichni, social'ni i kul'turni prava [International Covenant on Economic, Social and Cultural Rights]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/go/995_042) Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/995_042. [in Ukrainian].
4. U.S. Acceptance of Gay/Lesbian Relations Is the New Normal. [www.gallup.com](http://www.gallup.com/poll/154634/Acceptance-Gay-Lesbian-RelationsNew-Normal.aspx) Retrieved from <http://www.gallup.com/poll/154634/Acceptance-Gay-Lesbian-RelationsNew-Normal.aspx>. [in English].
5. Konvencija Organizacii Ob'ednanih Nacij pro likvidaciju vsih form diskriminacii shhodo zhinok (ukr/ros) [United Nations Convention on the Elimination of All Forms of Discrimination against Women (Ukrainian/Russian)]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/go/995_207) Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/995_207. [in Ukrainian].
6. Direktiva Radi 2000/78/ES vid 27 listopada 2000 roku pro vstanovlennja zagal'nih ramok dlja odnakovogo stavlennja u sferi zajnjatosti ta profesijnoi dijal'nosti [Council Directive 2000/78/EC of November 27, 2000 on establishing a general framework for equal treatment in the field of employment and professional activity]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/go/984_003-00) Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/984_003-00. [in Ukrainian].
7. UK earns ranking as most gay-friendly country in Europe. [iuwest.wordpress.com](http://iuwest.wordpress.com/2012/05/18/uk-earns-ranking-as-most-gayfriendly-country-in-europe/) Retrieved from <http://iuwest.wordpress.com/2012/05/18/uk-earns-ranking-as-most-gayfriendly-country-in-europe/>. [in English].
8. Kodeks zakoniv pro pracju Ukraïni [Code of Labor Laws of Ukraine]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/go/322-08) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/322-08> [in Ukrainian].
9. Європейська соціальна хартія (переглянута) [European Social Charter (revised)]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/go/994_062) Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/go/994_062 [in Ukrainian].
10. Konstitucija Ukraïni [Constitution of Ukraine]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80> [in Ukrainian].
11. Zinchenkov, O.O. , Kasjanchuk, M.G., Kravchuk, A.V. (2011). *Krok vpered, dva nazad: Stanovishhe LGBT v Ukraïni v 2010–2011 rr. [One step forward, two steps back: The situation of LGBT people in Ukraine in 2010–2011]*. K.: Centr «Nash svit» [in Ukrainian].

12. Закон України “Pro zasady zapobigannja ta protidii diskriminacii v Ukraïni” [The Law of Ukraine “On the principles of preventing and countering discrimination in Ukraine”]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/go/5207-17) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/5207-17> [in Ukrainian].

13. Закон України “Pro ohoronu praci” [The Law of Ukraine “On labor protection”]. (n.d). [zakon.rada.gov.ua](https://zakon.rada.gov.ua/go/2694-12) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/go/2694-12>.

14. *Spil'nota onlajn. Stanovishhe LGBT v Ukraïni u 2020 roci* [Online community. The position of LGBT people in Ukraine in 2020]. K.: Centr "Nash svit" [in Ukrainian].

15. Encarnación, O. G. (2014). “Gay rights: why democracy matters”. In: *Journal of Democracy, Special Issue “The Maidan and Beyond”*, 25(3), 90-104 [in English].

УДК 343.9 (477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-633-643](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-633-643)

Панфьоров Павло Іванович здобувач кафедри правоохоронної та антикорупційної діяльності, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна Академія управління персоналом», вул. Фрометівська, 2, м. Київ, 03039, тел. (067) 951-59-82, <https://orcid.org/0009-0007-5395-3891>

СОЦІАЛЬНО-ПРАВОВИЙ СТАТУС НАЦІОНАЛЬНОЇ ПОЛІЦІЇ УКРАЇНИ ЯК ПРАВООХОРОННОГО ОРГАНУ В СИСТЕМІ ДЕРЖАВНИХ ОРГАНІВ, ЯКІ ЗДІЙСНЮЮТЬ БОРОТЬБУ ЗІ ЗЛОЧИННІСТЮ

Анотація. У статті надано поняття, з'ясовано сутність і охарактеризовано зміст функціональної спрямованості Національної поліції України як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням. До системоутворюючих ознак, що складають зміст і сутність наданого поняття, віднесено наступні: це визначена на нормативно-правовому рівні запобіжна діяльність правоохоронного органу в Україні; суб'єктами здійснення запобіжної діяльності є всі без винятку поліцейські (загальне правило, яке в роботі корелюється за напрямками роботи у відповідних структурних органах та підрозділах, оскільки діяльність поліції різноманітна та не може зосередити увагу всіх практичних працівників виключно на запобіганні кримінальним правопорушенням чи за її якимось окремим напрямком); запобіжна діяльність Національної поліції України зумовлена закріпленими завданнями у законі «Про Національну поліцію» (ст. 2) і повноваженнями (ст. 23); відповідна діяльність ґрунтується на дотриманні конституційних та інших законодавчо встановлених для цього правоохоронного органу принципів; діяльність Національної поліції України як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням стосується лише суспільно небезпечних карних діянь; зміст запобіжної діяльності Національної поліції України становить система дій стосовно антисуспільних явищ та їх причинного комплексу з метою розширення тенденції зниження рівня і масштабів злочинності та її викорінення.

Такий підхід не тільки збагатив і ліквідував відповідну прогалину у науці, зокрема кримінології, з означеного питання, у чому, власне й виразив його теоретичну цінність, але й визначив перспективи удосконалення нормативно-правових, організаційно-управлінських, інформаційно-аналітичних, а також інших напрямів кримінологічного забезпечення й розширив межі знань щодо суб'єктів практичної реалізації, що, у свою чергу, надало

можливість оцінити запобіжну діяльність поліції з прикладного боку; запобіжна діяльність Національної поліції України спрямована на нейтралізацію, блокування, усунення детермінант, що породжують, обумовлюють та корелюють вчинення кримінальних правопорушень, що входять до підслідності її органів досудового розслідування.

Ключові слова: Національна поліція України, правоохоронний орган, воєнний стан, кримінальне правопорушення, кримінологічне забезпечення, запобігання.

Panforov Pavlo Ivanovych applicant of the Department of Law Enforcement and Anti-corruption Activities, PJSC “Higher Educational Institution «Interregional Academy of Personnel Management»”, Frometivska St., 2, Kyiv, 03039, tel: (067) 951-59-82, <https://orcid.org/0009-0007-5395-3891>

SOCIAL AND LEGAL STATUS OF THE NATIONAL POLICE OF UKRAINE AS LAW ENFORCEMENT BODY IN THE SYSTEM OF STATE BODIES THAT CARRY OUT FIGHT AGAINST CRIME

Abstract. The article deals with the concept, elucidates the essence and characterizes the content of the functional orientation of the National Police of Ukraine as a subject of the prevention of criminal offenses. The system-forming features that make up the content and essence of the given concept include the following: it is a preventive activity of a law enforcement agency in Ukraine defined at the regulatory and legal level; the subjects of preventive activities are all police officers without exception (a general rule, which is correlated in the work according to the directions of work in the relevant structural bodies and units, since the activities of the police are diverse and cannot focus the attention of all practical workers exclusively on the prevention of criminal offenses or on some of its a separate direction); preventive activities of the National Police of Ukraine are determined by the tasks established in the law "On the National Police" (Article 2) and powers (Article 23); the relevant activity is based on compliance with the constitutional and other principles established by law for this law enforcement body; the activity of the National Police of Ukraine as a subject of the prevention of criminal offenses concerns only socially dangerous criminal acts; the content of preventive activities of the National Police of Ukraine is a system of actions regarding anti-social phenomena and their causal complex with the aim of expanding the trend of reducing the level and scale of crime and its eradication.

Such approach not only enriched and eliminated the corresponding gap in science, in particular criminology, on the given question, in which, in fact, it expressed its theoretical value, but also determined the prospects for improvement of normative-legal, organizational-management, information-analytical, as well as

other directions criminological support and expanded the boundaries of knowledge regarding the subjects of practical implementation, which, in turn, provided an opportunity to evaluate the preventive activities of the police from the applied side; preventive activities of the National Police of Ukraine are aimed at neutralizing, blocking, eliminating determinants that generate, condition and correlate the commission of criminal offenses that are within the jurisdiction of its pre-trial investigation bodies.

Keywords: National Police of Ukraine, law enforcement agency, martial law, criminal offense, criminological support, prevention.

Постановка проблеми. Поліція – це головний правоохоронний суб’єкт будь-якої країни світу. Незважаючи на позитивні зрушення, які відбулися після створення Національної поліції України (далі – НПУ), в частині організаційно-правового забезпечення основних напрямів діяльності такого правоохоронного органу, у тому числі й щодо здійснення запобігання кримінальним правопорушенням, залишається значна кількість проблемних питань, зумовлених законодавчими прогалинами, дублюванням повноважень, певною неузгодженістю, а то й поспішністю реформування органів і підрозділів, відсутністю соціального, матеріально-технічного, фінансового забезпечення як кримінологічного інструментарію, так і безпосередньо самих поліцейських. Прагнення України наблизитись до співтовариства європейських держав потребує особливої уваги до усунення відповідних негативних явищ і процесів саме в боротьбі зі злочинністю, а масштабне збройне вторгнення агресора на територію України вкрай негативно позначилася й на кількісних параметрах і структурі кримінальних правопорушень.

Нормативно-правове забезпечення поліцейської юрисдикції під час введення воєнного стану зазнало масштабних оновлень шляхом доповнення та зміни законодавчих положень, які визначають організаційно-правові засади діяльності, статус поліцейських та процесуальні аспекти особливого режиму досудового розслідування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій засвідчив, що особливості діяльності Національної поліції України як суб’єкта запобігання кримінальним правопорушенням не знайшли свого цільового комплексного дослідження й розробки напрямів удосконалення. Означений стан речей ставить під загрозу ефективність кримінологічної політики та правоохоронної реформи, визначених у стратегічних планах і документах держави.

Дослідження соціально-правового статусу Національної поліції України як правоохоронного органу в системі державних органів, які здійснюють боротьбу зі злочинністю, здійснювали представники вітчизняної кримінологічної школи, зокрема О. М. Бандурка, Є. М. Блажівський, А. А. Бова, О. Ю. Бусол, В. В. Василевич, Р. С. Веприцький, М. Г. Вербенський, В. О. Глушков, В. В. Голіна, В. К. Гришук, О. М. Джужа, В. М. Дрьомін, В. П. Ємельянов, О. В. Ігнатюк, Г. П. Жаровська,

А. П. Закалюк, А. Ф. Зелінський, О. Г. Кальман, О. О. Кваша, А. М. Кислий, С. М. Князєв, О. Г. Колб, М. Г. Колодяжний, І. М. Копотун, О. Є. Користін, М. В. Корнієнко, О. Г. Кулик, О. М. Литвак, М. І. Мельник, А. А. Музика, Є. С. Назимко, А. А. Небитов, Ю. В. Нікітін, Ю. В. Орлов, І. В. Сервецький, П. Л. Фріс, В. В. Чернєй, С. С. Чернявський, Ю. М. Чорноус, В. І. Шакур, О. Ю. Шостко, Н. М. Ярмиш та інші вчені.

Дослідження зазначених вище науковців мають безсумнівне теоретичне та практичне значення, однак вимоги сьогодення й сучасний стан реформування Національної поліції України потребує постійного розвитку кримінологічного напрямку, а проблема дослідження соціально-правового статусу Національної поліції України як правоохоронного органу в системі державних органів, які здійснюють боротьбу зі злочинністю, попри численні концептуальні підходи до її розв'язання, залишається нагальною.

Метою статті є дослідження соціально-правового статусу Національної поліції України як правоохоронного органу в системі державних органів, які здійснюють боротьбу зі злочинністю.

Виклад основного матеріалу. Угодою про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони, від 16 вересня 2014 р. офіційно закріплено бажання нашої держави вступити до ЄС у найближчій історичній перспективі [1]. Проте задля досягнення відповідного масштабного завдання потрібно вдосконалити діяльність державних інституцій. Так, доволі важливою складовою системних перетворень правоохоронної системи є остаточне реформування поліції, яка є не лише найчисленнішим правоохоронним органом, а і найбільш наближеним до населення, бере головне навантаження стосовно забезпечення публічної безпеки та порядку, а також щодо протидії найбільшій кількості небезпечних форм злочинності.

Зміни в законодавчій сфері в галузі правоохоронної діяльності були започатковані ухваленням Закону України «Про Національну поліцію» 2 липня 2015 р. Це стало початком нового історичного витка у розвитку української правоохоронної системи загалом. Звертаємо на ключове у визначенні поліції, а саме, що це віднині центральний орган виконавчої влади. Як зауважує М. Самбор, це не випадково, адже так поліцію виокремлено в самостійний інститут, що позбавлений будь-якої політичної складової, оскільки, раніше відповідний правоохоронний орган очолював Міністр внутрішніх справ України, що поруч з адміністративною складовою посади був також і політичною фігурою, а тому, посада голови Національної поліції повинна стати нічим іншим, як посадою менеджера-професіонала [2, с. 150].

Поряд з цим злочинність, як відомо, є продуктом суспільства, їй запобігають всі елементи (ланки, інститути) соціальної системи [3, с. 47]. Саме тому запобігання кримінальним правопорушенням розглядаються у контексті функціонування різних суб'єктів. При цьому, як зауважив А. П. Закалюк,

суб'єктом діяльності щодо запобігання злочинності та кримінальним правопорушенням можуть бути визнані орган, організація, окрема особа, які у цій діяльності виконують хоча б одну з таких функцій щодо запобігання: організація, координація, здійснення або безпосередня причетність до здійснення [4, с. 346].

Виходячи з цього, в кримінології суб'єкти запобігання поділені на декілька груп, в одну з яких входить і Національна поліція України. Звісно, що в основу такого поділу покладено функціональну ознаку, насамперед реальний вплив виконуваних ними функцій та видів діяльності на усунення (нейтралізацію) детермінантів злочинної поведінки.

Як показують результати наукових досліджень і практика суспільної діяльності, надзвичайно важливе значення та вагому роль у процесі удосконалення цього процесу, й підвищення ефективності відіграють чітко визначені на теоретичному, правовому та прикладному рівнях відповідні категорії, поняття, дефініції тощо. Саме з цих міркувань і було поставлено зазначене питання в якості завдання у цій науковій розробці, враховуючи, що досі на доктринальному рівні основоположне поняття «Національна поліція як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням» не сформульовано, що не тільки знижує рівень запобіжної діяльності у роботі цього правоохоронного органу, але й не дозволяє належним чином взаємодіяти з іншими суб'єктами кримінологічної профілактики (зокрема, контрольно-ревізійними органами, громадськістю тощо) та негативно впливає на реалізацію НПУ функцій з означеної проблематики.

У зв'язку з цим звертає на себе увагу й вже згадуваний нами факт про те, що в законодавстві та у кримінологічній літературі НПУ віднесено до спеціалізованих органів запобігання кримінальним правопорушенням, тобто до таких суб'єктів профілактики, які у межах своїх основних завдань мають спеціально виокремлену функцію щодо недопущення вчинення протиправних діянь.

Так, у ч. 1 ст. 23 Закону України «Про Національну поліцію» зазначено, що поліція відповідно до покладених на неї завдань 1) здійснює превентивну та профілактичну діяльність, спрямовану на запобігання вчиненню правопорушень; 2) виявляє причини та умови, що сприяють вчиненню кримінальних та адміністративних правопорушень, вживає у межах своєї компетенції заходів для їх усунення [5].

На нашу думку, під поняттям «Національна поліція як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням» може розумітися нормативно визначена діяльність центрального органу виконавчої влади, з дотриманням законодавчо встановлених принципів, з метою недопущення та протидії вчинення суспільно-небезпечних діянь, які спрямовані на публічну безпеку і порядок, права і свободи людини, а також інтереси суспільства і держави та нейтралізації, блокування, усунення детермінант, що їх породжують і обумовлюють, а також корелюють протиправну поведінку винних осіб.

Таким чином, до системоутворюючих ознак, що становлять зміст і сутність вивченого поняття, необхідно віднести наступні:

1. Це визначена на нормативно-правовому рівні запобіжна діяльність правоохоронного органу в Україні.

Такими правовими джерелами з означених питань є:

1) Конституція України, відповідно до вимог ч. 2 ст. 19 якої органи державної влади, а також їх посадові особи зобов'язані діяти лише на підставі, в межах повноважень та у спосіб, що передбачені Конституцією та законами України [6].

Як з цього приводу зазначено в ст. 3 Закону України «Про Національну поліцію», поліція у своїй діяльності керується Конституцією України, міжнародними договорами України, згода на обов'язковість яких надана Верховною Радою України, цим та іншими законами України, актами Президента України та постановами Верховної Ради України, прийнятими відповідно до Конституції та законів України, актами Кабінету Міністрів України, а також виданими відповідно до них актами Міністерства внутрішніх справ України, іншими нормативно-правовими актами [5].

Своєю чергою, в ст. 8 Основного Закону України закріплено положення про те, що в нашій державі визнається і діє принцип верховенства права, а Конституція України має найвищу юридичну силу. При цьому закони та інші нормативно-правові акти приймаються на основі Конституції України і повинні відповідати їй [6]. До того ж на підставі узагальнення судових рішень з означеної проблематики, Пленум Верховного Суду у своїй постанові від 01 листопада 1996 р. № 9 «Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя» у п. 2 констатував, що суди при розгляді конкретних справ мають оцінювати зміст будь-якого закону чи іншого нормативно-правового акта з точки зору його відповідності Конституції України і у всіх необхідних випадках застосовувати Конституцію як акт прямої дії [7, с. 136].

Водночас варто зауважити, що як встановив з цього приводу А. П. Закалюк, у Конституції України, на жаль, бракує норм, які б прямо визначали обов'язки держави та її органів (у нашому випадку – НПУ) щодо запобігання кримінальним правопорушенням [4, с. 336];

2) Закон України, що визначає правові засади організації та діяльності НПУ, статус поліцейських, порядок проходження служби в НПУ, а також Кримінальний кодекс України (КК), КПК України, Кодексом України про адміністративні правопорушення (КУпАП).

Звісно, мова, передусім, ведеться про Закон України «Про Національну поліцію України», який набув чинності 07 листопада 2015 р. і запровадив істотні зміни до правоохоронної системи, адже реформа її міліцейської складової вже давно була потрібна. Згідно з положеннями ч. 1 ст. 1 цього Закону, НПУ постає центральним органом виконавчої влади, котрий служить суспільству за допомогою забезпечення охорони прав і свобод людини, протидії злочинності, підтримки публічної безпеки й правопорядку, а у ст. 2 серед завдань цього органу

додатково визначено й те, що напряду стосується доктрин щодо запобігання вчиненню кримінальних правопорушень, а саме: забезпечення публічної безпеки і порядку; охорона прав і свобод людини, а також інтересів суспільства і держави; протидія злочинності; надання в межах, визначених законом, послуг з допомоги особам, які з особистих, економічних, соціальних причин або внаслідок надзвичайних ситуацій потребують такої допомоги [5];

3) інші нормативно-правові акти (рішення Кабінету Міністрів України, Верховної Ради України, Президента України, Ради Національної безпеки і оборони тощо). Варто вказати, що у законодавстві залишається чимало прогалин щодо регламентування запобіжної діяльності, здійснюваної підрозділами НПУ. Це пов'язано насамперед з недосконалістю нормативних актів, які регламентують повноваження поліцейських і виконання поліцією службових завдань. Так, звичайно, прийнято Закон України «Про Національну поліцію», але низка інших нормативно-правових актів, передусім підзаконних, цьому Закону не відповідає.

Як справедливо зазначається Б. В. Ліщуком, наразі нормативно-правове регулювання діяльності поліції перебуває на початковому етапі, хоча і пройшов значний відрізок часу з моменту її створення [8, с. 146].

2. Безпосередніми суб'єктами здійснення запобіжної діяльності є всі без винятку поліцейські (звісно, що це загальне правило, яке в роботі корелюється за напрямками роботи у відповідних структурних органах та підрозділах, оскільки діяльність поліції різноманітна та не може зосередити увагу всіх поліцейських виключно на запобіганні кримінальним правопорушенням чи за її якимось окремим напрямом).

Варто додати, що на думку Д. М. Тичини, в будь-якій державі структурні елементи системи суб'єктів запобігання кримінальним правопорушенням взаємопов'язані по вертикалі й горизонталі кримінальними процесуальними нормами та впливають один на одного. Одночасно кожен суб'єкт, зокрема будь-який структурний підрозділ правоохоронних органів, має системну ознаку, тобто певний комплекс властивостей та якостей, які не можуть бути зведені лише до арифметичної суми складових [9, с. 156].

Як зазначає з цього приводу і А. Є. Фоменко, кримінологічна діяльність може здійснюватися як самостійний вид поліцейської діяльності, так і одночасно з іншими її видами, серед яких кримінально-процесуальна, оперативно-розшукова тощо. Тому суб'єктами здійснення кримінологічної практичної діяльності НПУ можуть бути слідчі, дізнавачі, працівники оперативних підрозділів, дільничні офіцери поліції, інспектори ювенальної превенції, що володіють кримінологічними знаннями та навичками [10, с. 104].

3. Запобіжна діяльність НПУ зумовлена її завданнями (ст. 2 Закону України «Про Національну поліцію») і повноваженнями (ст. 23 цього ж Закону).

4. Діяльність НПУ щодо запобігання кримінальним правопорушенням ґрунтується на дотриманні конституційних та інших законодавчо встановлених для цього правоохоронного органу принципів.

5. Метою діяльності НПУ як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням є недопущення та протидія вчиненню суспільно небезпечних і караних діянь.

У науковій літературі діяльність по недопущенню кримінальних правопорушень називають профілактикою випередження [11, с. 23], під якою розуміють такий вид запобіжної діяльності спеціалізованих суб'єктів, що спрямована на недопущення виникнення й поширення кримінологічних явищ і процесів у суспільному житті [11, с. 24].

Якщо цей підхід застосувати у контексті запобіжної діяльності НПУ, то мова має вестись про захист від протиправних посягань на етапі (на стадії виникнення кримінальних правопорушень, що закріплені в ст. ст. 14-15 КК України (готування до кримінального правопорушення або замах на його вчинення)) й формування кримінальної мотивації (так званої ранньої профілактики) [4, с. 332].

Як з цього приводу слушно зробив висновок А. П. Закалюк, профілактика випередження вбачається саме в тому, що вона дає обґрунтування для своєчасної, як правило, до прийняття останніх у формі закону, суспільно доцільної фахової корективи їх змісту, спрямованої на усунення сумнівних або суперечливих норм, і тим самим запобігає негативним наслідкам упровадження законів у життя у вигляді створення сприятливих умов для вчинення кримінальних правопорушень [12, с. 191–192]. Прикладом упровадження на практиці профілактики випередження є реалізація ідеї кримінологічної експертизи законопроектів в Україні [13].

Ю. В. Орлов дійшов до вірного, та, як на наш погляд, беззаперечного висновку про те, що метою кримінологічної експертизи є виявлення кримінологічно значущих факторів, виникнення чи негативні зміни яких пов'язані з об'єктом експертизи, а також розроблення рекомендацій щодо їх усунення, запобігання або стимулювання. Об'єктом кримінологічної експертизи може бути будь-яке соціальне явище, процес, проект, що характеризується наявним чи можливим детермінаційним зв'язком зі злочинністю. Необхідність у проведенні кримінологічної експертизи виникає тоді, коли майбутня кримінологічна ситуація принципово не відтворює її сучасний стан. Така потреба може виникати у зв'язку з запровадженням соціальної інновації (нормативно-правового акта, програми розвитку регіону чи іншого стратегічного документа, інвестиційної програми тощо), яка ускладнює чи може ускладнити детермінаційний комплекс злочинності, посилити дію окремих детермінант, блокує чи може блокувати антикримінальні заходи. З огляду на це, зауважує вчений, під предметом кримінологічної експертизи потрібно розуміти кримінологічно значущі фактори – процеси та явища, які у своїй динаміці здатні

погіршити кримінологічну ситуацію у сфері, пов'язаній з дією об'єкта експертизи [14, с. 8].

6. Діяльність НПУ як суб'єкта запобігання кримінальним правопорушенням стосується лише суспільно небезпечних караних діянь.

Відповідно до вимог ч. 1 ст. 11 КК України [15], суспільна небезпека відноситься до однієї із системоутворюючих ознак змісту поняття кримінального правопорушення.

У наукових джерелах під суспільною небезпекою розуміють об'єктивну здатність кримінального правопорушення заподіяти або створити загрозу заподіяння шкоди суспільним відносинам, які є об'єктами кримінально-правової охорони [16, с. 46].

7. Зміст запобіжної діяльності НПУ становить система дій стосовно антисуспільних явищ та їх причинного комплексу з метою розширення тенденції зниження рівня і масштабів злочинності та її викорінення.

8. Запобіжна діяльність НПУ спрямована на нейтралізацію, блокування, усунення детермінант, що породжують, обумовлюють та корелюють учинення кримінальних правопорушень, що входять до підслідності її органів досудового розслідування.

У кримінології процес спричинення, обумовлення та кореляції протиправної поведінки особи, яка проявилась у факті вчинення кримінального правопорушення, називають детермінацією злочинності [17, с. 71]. Як з цього приводу зробив висновок А. П. Закалюк, у найзагальнішому значенні поняття детермінації відображає діалектичну суттєву властивість реального буття – загальний зв'язок, взаємозалежність та взаємообумовленість предметів, явищ і процесів [4, с. 184].

Висновки. Таким чином, НПУ як суб'єкт запобігання кримінальним правопорушенням – це нормативно визначена діяльність центрального органу виконавчої влади, з дотриманням законодавчо встановлених принципів, з метою недопущення та запобігання вчиненню суспільно-небезпечних діянь, що спрямовані на публічну безпеку і порядок, права і свободи людини, а також інтереси суспільства і держави та нейтралізації, блокування, усунення детермінант, що їх породжують й обумовлюють, а також корелюють протиправну поведінку винних осіб.

Сутність кримінологічного забезпечення поліцейської діяльності полягає в тому, що використовуючи кримінологічні інструменти для забезпечення правоохоронних органів інформацією про вчинені, або ті, що готуються кримінальні правопорушення, досягається кінцева мета їх функціонування – забезпечення публічної безпеки і порядку; охорона прав і свобод людини, інтересів суспільства й держави; надання допомоги особам унаслідок надзвичайних ситуацій; запобігання кримінальним правопорушенням, їх мінімізація шляхом усунення та нейтралізації детермінантів, недопущення й припинення у межах реалізації наданих повноважень.

Література:

1. Угода про асоціацію між Україною, з однієї сторони, та Європейським Союзом, Європейським співтовариством з атомної енергії і їхніми державами-членами, з іншої сторони від 21 берез. 2014 р. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/print
2. Самбор М. Поліція та органи внутрішніх справ: роздуми про співвідношення понять. *Право України*: Юридичний журнал. 2016. № 4 (1). С. 149–156.
3. Митрофанов І. І., Степаненко С. В. Прокуратура як суб'єкт запобігання злочинам: монографія. Кременчук : ПП Щербатих О. В., 2011. 256 с.
4. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика : у 3-х кн. К. : Ін Юре, 2007. Кн. 1: Теоретичні засади та історія української кримінології науки. 424 с.
5. Про Національну поліцію: Закон України від 02 лип. 2015 р. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text>
6. Конституція України: Основний Закон України від 28 черв. 1996 р. № 254к/96-ВР. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print>
7. Про застосування Конституції України при здійсненні правосуддя: постанова Пленуму Верховного Суду України від 01 листоп. 1996 р. № 9. *Постанови Пленуму Верховного Суду України в кримінальних справах* / упоряд. В. В. Рожнова, А. С. Сизоненко, Л. Д. Удалова. Київ: ПАЛИВОДА А. В., 2011. С. 136–141.
8. Ліщук Б. В. Нормативно-правове забезпечення діяльності Національної поліції України: до питання вдосконалення. *Теорія та практика протидії злочинності у сучасних умовах*: зб. тез Міжнар. наук.-практ. конф. (Львів, 10 листоп. 2017 р.) / упор. О. В. Авраменко, С. С. Гнатюк, І. В. Красницький. Львів: ЛьвДУВС. С. 146–147.
9. Тичина Д. М. Національна поліція України у системі суб'єктів запобігання злочинам. *Вісник Кримінологічної асоціації України*. 2016. № 2 (13). С. 154–163.
10. Фоменко А. Є. Теоретико-прикладні засади кримінологічної діяльності Національної поліції України: дис. ... док. юрид. наук: 12.00.08. Дніпро. 2021. 422 с.
11. Голіна В. В. Запобігання злочинності (теорія і практика): навч. посіб. Харків: Нац. юрид. академія України, 2011. 120 с.
12. Закалюк А. П. Курс сучасної української кримінології: теорія і практика: у 3-х кн. Київ: Ін Юре, 2008. Кн. 3: Практична кримінологія. 320 с.
13. Орлов Ю. В. Кримінологічна експертиза нормативно-правових актів і їх проєктів: науково-методичне забезпечення: монографія. Сімферополь, 2010. 266 с.
14. Озерський І. В. Співвідношення координації та взаємодії у діяльності органів прокуратури. *Часопис Київського університету права*. 2010. № 2. С. 278–281.
15. Кримінальний кодекс України: Закон України від 05 квіт. 2001 р. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print>
16. Науково-практичний коментар Кримінального кодексу України / Д. С. Азаров, В. К. Гришук, О. Г. Колб та ін.; за заг. ред. О. М. Джужі, А. В. Савченка, В. В. Черней. 2-ге вид., перероб. і допов. Київ: Юрінком Інтер, 2018. 1104 с.
17. Кримінологія: підручник / В. В. Голіна, Б. М. Головкін, М. Ю. Валуйська та ін.; за ред. В. В. Голіни, Б. М. Головкіна. Харків: Право, 2014. 440 с.

References:

1. Uhoda pro asotsiatsiiu mizh Ukrainoiu, z odniiei storony, ta Yevropeiskym Soiuzom, Yevropeiskym spivtovarystvom z atomnoi enerhii i yikhnimy derzhavamy-chlenamy, z inshoi storony [Association Agreement between Ukraine, on the one hand, and the European Union, the European Atomic Energy Community and their member states, on the other hand] vid 21 berez. 2014 r. URL: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/984_011/print [in Ukrainian].

2. Sambor, M. (2016). Politsiia ta orhany vnutrishnikh sprav: rozdumy pro spivvidnoshennia poniat [Police and internal affairs bodies: reflections on the relationship of concepts]. *Pravo Ukrainy: Yurydychnyi zhurnal*, 4 (1), 149–156 [in Ukrainian].
3. Mytrofanov, I. I. & Stepanenko, S. V. (2011). Prokuratura yak subiekt zapobihannia zlochynam [Prosecutor's office as a subject of crime prevention]: monohrafiia, 256 [in Ukrainian].
4. Zakaliuk, A. P. (2007). Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice]: u 3-kh kn., Kn. 1: Teoretychni zasady ta istoriia ukrainskoi kryminolohii nauky, 424 [in Ukrainian].
5. Pro Natsionalnu politsiiu [On the National Police]: Zakon Ukrainy vid 02 lyp. 2015 r. № 580-VIII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/580-19#Text> [in Ukrainian].
6. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine]: Osnovnyi Zakon Ukrainy vid 28 cherv. 1996 r. № 254k/96-VR. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80/print> [in Ukrainian].
7. Rozhnova, V. V., Syzonenko, A. S. & Udalova, L. D. (uporiad.). (2011). Pro zastosuvannia Konstytutsii Ukrainy pry zdiisnenni pravosuddia [On the application of the Constitution of Ukraine in the administration of justice]: postanova Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy vid 01 lystop. 1996 r. № 9. *Postanovy Plenumu Verkhovnoho Sudu Ukrainy v kryminalnykh spravakh*, 136–141 [in Ukrainian].
8. Lishchuk, B. V. (2017). Normatyvno-pravove zabezpechennia diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy: do pytannia vdoshkonalennia [Regulatory and legal support for the activities of the National Police of Ukraine: to the issue of improvement]. *Teoriia ta praktyka protydii zlochynnosti u suchasnykh umovakh: zb. tez Mizhnar. nauk.-prakt. konf. (Lviv, 10 lystop. 2017 r.)/ upor. Avramenko O. V., Hnatiuk S. S. & Krasnytskyi I. V.*, 146–147 [in Ukrainian].
9. Tychyna, D. M. (2016). Natsionalna politsiia Ukrainy u systemi subiektiv zapobihannia zlochynam [The National Police of Ukraine in the system of crime prevention entities]. *Visnyk Kryminolohichnoi asotsiatsii Ukrainy*, 2 (13), 154–163 [in Ukrainian].
10. Fomenko, A. Ye. (2021). Teoretyko-prykladni zasady kryminolohichnoi diialnosti Natsionalnoi politsii Ukrainy [Theoretical and applied principles of criminological activity of the National Police of Ukraine]: dys. ... dok. yuryd. nauk: 12.00.08, 422 [in Ukrainian].
11. Holina, V. V. (2011). Zapobihannia zlochynnosti (teoriia i praktyka) [Crime prevention (theory and practice)]: navch. posib. Kharkiv, 120 [in Ukrainian].
12. Zakaliuk, A. P. (2008). Kurs suchasnoi ukrainskoi kryminolohii: teoriia i praktyka [Course of modern Ukrainian criminology: theory and practice]: u 3-kh kn. Kn. 3: Praktychna kryminolohiia, 320 [in Ukrainian].
13. Orlov, Yu. V. (2010). Kryminolohichna ekspertyza normatyvno-pravovykh aktiv i yikh proektiv: naukovu-metodychne zabezpechennia [Criminological examination of normative legal acts and their drafts: scientific and methodological support]: monohrafiia, 266 [in Ukrainian].
14. Ozerskyi, I. V. (2010). Spivvidnoshennia koordynatsii ta vzaiemodii u diialnosti orhaniv prokuratury [The ratio of coordination and interaction in the activities of prosecutor's offices]. *Chasopys Kyivskoho universytetu prava*, 2, 278–281 [in Ukrainian].
15. Kryminalnyi kodeks Ukrainy [Criminal Code of Ukraine]: Zakon Ukrainy vid 05 kvit. 2001 r. № 2341-III. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2341-14/print> [in Ukrainian].
16. Azarov, D. S., Hryshchuk, V. K. & Kolb, O. H. ta in.; Dzhuzha, O. M., Savchenko, A. V. & Chernei, V. V. (red.). (2018). Naukovo-praktychnyi komentar Kryminalnoho kodeksu Ukrainy [Scientific and practical commentary on the Criminal Code of Ukraine]. 2-he vyd., pererob. i dopov. Kyiv, 1104 [in Ukrainian].
17. Holina, V. V., Holovkin, B. M. & Valuiska, M. Yu. ta in.; Holina, V. V., Holovkin, B. M. (red.). (2014). Kryminolohiia [Criminology]: pidruchnyk, Kharkiv, 440 [in Ukrainian].

УДК 34

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-644-653](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-644-653)

Половченя Алла Борисівна кандидат юридичних наук, доцент кафедри права та інформаційних технологій, Миколаївський інститут розвитку людини ЗВО «Університет «Україна», вул. 2-га Військова, 22, м. Миколаїв, 54003, тел.: (0512)30-27-98, <https://orcid.org/0000-0001-8512-3488>

Олійник Олег Олександрович кандидат юридичних наук, доцент, завідувач кафедри права та інформаційних технологій, Миколаївський інститут розвитку людини ЗВО «Університет «Україна», вул.2-га Військова, 22, м. Миколаїв, 54003, тел.: (0512)30-27-98, <https://orcid.org/0000-0002-2325-4439>

Буханченко Олександр Анатолійович, кандидат юридичних наук, доцент, доцент кафедри права та інформаційних технологій, Миколаївський інститут розвитку людини ЗВО «Університет «Україна», вул. 2-га Військова, 22, м. Миколаїв, 54003, тел.: (0512)30-27-98, <https://orcid.org/0009-0006-1579-9216>

ОСОБЛИВОСТІ АДМІНІСТРАТИВНО-ПРАВОВОГО РЕГУЛЮВАННЯ ГОСПОДАРСЬКОЇ ДІЯЛЬНОСТІ В УМОВАХ ВОЄННОГО СТАНУ

Анотація. У статті розглядаються особливості провадження адміністративно-правового управління господарською діяльністю в Україні в умовах дії правового режиму воєнного стану, введеного в дію Указом Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. Про введення воєнного стану в Україні.

Здійснено огляд нормативно-правової рамки здійснення господарської діяльності в Україні в умовах воєнного стану — зокрема, положень ст. 417 Господарського кодексу України, власне Указу Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. Про введення воєнного стану в Україні, Постанови КМУ № 314 від 18.03.2022 р. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану.

Окремим порядком означено зміни до національного податкового законодавства в умовах воєнного стану, що визначають порядок тимчасового правового режиму оподаткування суб'єктів господарської діяльності в Україні за допомогою зміненого механізму сплати єдиного податку (положення Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» № 2120-IX від 15.03.2022 р.).

Акцентовано увагу на основних категоріях провадження господарської діяльності в Україні в умовах дії правового режиму воєнного стану та, зокрема,

законодавчого забезпечення даного процесу. Так, проаналізовано безпосередній вплив згаданої Постанови КМУ № 314 від 18.03.2022 р. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану на дерегуляцію ринку господарювання та, відповідно, формування прецеденту економіко-розвиткового поштовху в умовах протидії згубним фінансовим наслідкам, спровокованим діями зовнішнього ворога-агресора рф.

Оглянуто успішність та ефективність запровадження деяких новацій в сфері адміністративно-правового регулювання діяльності у сфері господарювання в умовах воєнного стану в Україні.

Ключові слова : господарська діяльність, суб'єкти господарювання, ліцензування господарської діяльності, адміністративно-правове регулювання господарської діяльності, правовий режим воєнного стану.

Polovchenia Alla Borysivna candidate of legalsciences, associate professor of the Department of Law and Information Technologies, Mykolaiv Institute of Human Development of the Higher Education Institution "Ukraine University", friend Viyskova St., 22, Mykolaiv, 54003, tel.: (0512)30-27-98, <https://orcid.org/0000-0001-8512-3488>

Oliinyk Oleh Oleksandrovyh candidate of legalsciences, associate professor, head of the Department of Law and Information Technologies, Mykolaiv Institute of Human Development of the Higher Education Institution "Ukraine University", friend Viyskova St., 22, Mykolaiv, 54003, tel.: (0512)30-27-98, <https://orcid.org/0000-0002-2325-4439>

Bukhanchenko Oleksandr Anatoliyovych candidate of legal sciences, associate professor, associate professor of the Department of Law and Information Technologies, Mykolaiv Institute of Human Development of the Higher Education Institution "Ukraine University", friend Viyskova St., 22, Mykolaiv, 54003, tel.: (0512)30-27-98, <https://orcid.org/0000-0002-2325-4439>

FEATURES OF THE ADMINISTRATIVE AND LEGAL REGULATION OF ECONOMIC ACTIVITIES UNDER THE CONDITIONS OF MARITAL STATE

Abstract. The article examines the peculiarities of conducting administrative and legal management of economic activity in Ukraine under the conditions of the legal regime of martial law, put into effect by the Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 of 24.02.2022 on the introduction of martial law in Ukraine.

A review of the regulatory framework for economic activity in Ukraine under martial law was carried out - in particular, the provisions of Art. 417 of the Economic Code of Ukraine, actually the Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 of

24.02.2022 on the introduction of martial law in Ukraine, Resolution of the CMU No. 314 of 18.03.2022. Some issues of ensuring the conduct of economic activity in conditions of martial law.

In a separate order, changes to the national tax legislation in the conditions of martial law are defined, which determine the order of the temporary legal regime of taxation of economic entities in Ukraine with the help of the changed mechanism for the payment of a single tax (provisions of the Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the application of norms for the period of martial law" No. 2120-IX dated March 15, 2022).

Attention is focused on the main categories of conducting economic activity in Ukraine under the conditions of the legal regime of martial law and, in particular, the legislative support for this process. Thus, the direct impact of the mentioned Resolution of the CMU No. 314 dated 18.03.2022 Some issues of ensuring the conduct of economic activity in the conditions of martial law on the deregulation of the economic market and, accordingly, the formation of a precedent of economic and development impetus in the conditions of countering the harmful financial consequences provoked by external actions, were analyzed the enemy-aggressor of the Russian Federation.

The success and effectiveness of the introduction of some innovations in the field of administrative and legal regulation of business activities in the conditions of martial law in Ukraine were reviewed.

Keywords: economic activity, economic entities, licensing of economic activity, administrative and legal regulation of economic activity, legal regime of martial law.

Постановка проблеми. Повномасштабне вторгнення рф до України від 24.02.2022 р. стало викликом для вітчизняного безпекового, урядово-управлінського, соціально-громадянського, мілітарного та економічного кластерів публічного управління відповідно. Координація та спрямування діяльності державних органів та інституцій, а також — громадян, юридичних осіб, суб'єктів господарювання в умовах дії правового режиму воєнного стану отримала нормативно-правове рамкування.

Так, згідно із положеннями п. 2 Указу Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р., на період дії воєнного стану в Україні державою можуть бути застосовані обмеження щодо юридичних осіб, пов'язані із їхніми правами та інтересами — за умови, що така необхідність буде спровокована нагальністю реалізації заходів запровадження та провадження правового режиму воєнного стану відповідно. Така диспозитивна норма щодо суб'єктів господарювання в нормативному акті регуляції воєнного стану як особливого періоду в Україні надає можливість зробити висновок про засадничість загальнодержавного фінансово-економічного прибуткового потенціалу, що може бути забезпечена

шляхом створення належних умов господарювання в умовах великої війни для вітчизняного бізнесу, малих та середніх підприємств (МСП) та ін. юридичних осіб (суб'єктів господарювання).

Окрім іншого, складник реалізаційного забезпечення економічної стабільності України в умовах протидії російській військовій агресії потребує комплексної та галузевої нормативно-правової рамки. Такою в Україні наразі є Постанова КМУ № 314 від 18.03.2022 р. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану, положення котрої прямо та опосередковано виходять із стандартів господарювання в умовах воєнного стану, встановлених ст. 417 Господарського кодексу України.

Враховуючи вищезазначене, додатково рівня актуальності та затребуваності набуває дослідження та комплексний аналіз особливостей адміністративно-правового регулювання господарської діяльності в умовах воєнного стану в Україні.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання особливостей адміністративно-правового регулювання господарської діяльності в умовах воєнного стану є відносно недослідженим феноменом вітчизняного доктринального спектру.

Так, доцільними та вмотивованими для цілей нашого дослідження можемо вважати наукові напрацювання М. Ментуха (аспекти нормативно-правових новацій здійснення господарської діяльності в умовах дії правового режиму воєнного стану); М. Прохоренко (нормативне регулювання господарської діяльності та господарсько-правових правовідносин у період дії воєнного стану як особливої форми адміністративно-правової періодичної регуляції); Л. Андрущенко (юридичне забезпечення діяльності суб'єктів господарювання в умовах дії правового режиму воєнного стану); А. Саєнко (правові нормативи та практичні парадигми здійснення господарської діяльності під час дії правового режиму воєнного стану); А. Сошникової та Ю. Єршової (до питання юридико-правових та процедурних особливостей здійснення діяльності суб'єктами господарювання в умовах дії правового режиму воєнного стану) та ін.

Мета статті — визначити, дослідити та проаналізувати особливості адміністративно-правового регулювання господарської діяльності в умовах воєнного стану в Україні.

Виклад основного матеріалу. Військова агресія рф проти України від 24.02.2022 р., як зазначалося вище, виступила генератором профіляцій державної служби, публічного управління та державно-секторального забезпечення економічної сталості та стабільності держави в умовах протидії згубним економічним наслідкам діяльності зовнішнього ворога.

Національна економіка та її функціонування (як і діяльність органів державної влади, органів місцевого самоврядування, цивільно-захисних та мілітарних формувань на кшталт ДСНС, ЗСУ та ін.), виходячи із аналогічно-

правових та аналогічно-нормативних підходів та стандартів Указу Президента № 64/2022 від 24.02.2022 р. Про введення воєнного стану в Україні, підлягає спрямування та координації в інтересах держави пропорційно новелам особливого періоду — воєнного стану [1].

Чільне місце у формуванні дохідної складової державного бюджету України, локального (муніципального) та генерального (загальнодержавного) форматів національно-економічної прибутковості займає безпосередньо бізнес – себто юридичні особи, що здійснюють прибуткову діяльність із наданням послуг, продажу (реалізації) товарів та ін. на умовах комерціалізації, при цьому сплачуючи до державного бюджету України податки пропорційно категорії власної зайнятості. Враховуючи вищезазначене, одним із завдань вітчизняного легіслативно-управлінського апарату в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні стала гармонійна уніфікація господарської діяльності на нормативно-правовому рівні. Особливості її провадження розглядатимемо нижче.

Інтегральним нормативно-правовим складником адміністративно-правового регулювання господарської діяльності в умовах воєнного стану в Україні доцільно визначати згаданий Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. Про введення воєнного стану в Україні [1]. Так, положеннями п. 2 Указу Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. встановлено, що на період дії воєнного стану в Україні державою можуть бути застосовані обмеження щодо юридичних осіб, пов'язані із їхніми правами та інтересами – за умови, що така необхідність буде спровокована нагальністю реалізації заходів запровадження та провадження правового режиму воєнного стану відповідно. Вищезазначеним підходом продемонстровано, по-перше, підконтрольність сектору господарювання національній економічній політиці в умовах воєнного стану та, водночас, пом'якшену орієнтацію на імовірні обмеження прав, свобод та законних інтересів представників бізнесу в умовах необхідності стимулювання національної економіки та нарощування відповідних (встановлених та прогнозованих) номінальних та реальних показників ВВП (валового внутрішнього продукту).

Вищезазначені положення де-факто кореспондують стандартам, встановленим щодо регуляції особливостей провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану іншим профільним законодавчим актом-координатором специфіки інтеграції правового режиму воєнного стану в Україні — Законом України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII [2]. Згідно з ч. 2 ст. 8 даного нормативно-правового акту, забезпечення функціонування національної економіки в умовах воєнного стану є обов'язком військового командування та військових адміністрацій. В свою чергу, господарська діяльність (МСП, бізнес, взаємодія влади та бізнесу, діяльність юридичних осіб) є одним із таких складників економічного добробуту та фінансово-економічної додатної вимірності доходів до державного бюджету.

Виходячи із вищезазначеного, аспект фахової адміністративно-правової регуляції господарської діяльності в умовах воєнного стану в Україні повинен розкриватися не лише крізь призму нормативно-правових положень та підходів загальної юридичної генерації (вищезазначені Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. та Закон України № 389-VIII), але й за допомогою галузевого нормативно-правового інструментарію. Дані підходи також сегментовано визначаються юридичним приписом ст. 417 Господарського кодексу України [3], яким генеровано презумпцію сегментації юридичного режиму провадження діяльності у сфері господарювання на території України за допомогою відповідних нормативно-правових документів партикулярної дії та відповідного мілітарного законодавства України, що підлягає застосуванню в особливий період. У вищезазначеному нормативно-правовому підході вітчизняний законодавець прямо та опосередковано реалізує принцип запровадження державної обороноздатності за допомогою спрямування даного підтипу економічного управління господарювання не за генеральною, а за локально-конкретною парадигмою, що визначає цілі, мету та особливості отримання державою економічно-прибуткових дивідендів від нарощування комерційного потенціалу представників бізнесу та стимулювання діяльності юридичних осіб комерційно-прибуткового спектра з метою забезпечення індивідуальної та загальнодержавної економічної профітності.

До нормативно-правової рамки регулювання господарської діяльності в умовах воєнного стану в якості особливого періоду доцільно відносити положення Постанови КМУ № 314 від 18.03.2022 р. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану [4] та Закону України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» № 2120-IX від 15.03.2022 р. [5]. На огляді категоріальних положень зазначених нормативно-правових актів зупинимо власну увагу далі.

Так, положення Постанови КМУ № 314 від 18.03.2022 р. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану [4] насамперед спрямовані на практичні наративи забезпечення сталого конструкту здійснення господарської (економічно-прибуткової, комерційної) діяльності в Україні в умовах дії правового режиму воєнного стану. Серед них, зокрема, доцільно виділяти опцію здійснення господарської діяльності без отримання відповідного дозвільного документу (дозволу), ліцензійної документації (ліцензій) та інших правовстановлюючих документів, що підтверджують правову (юридичну) підставу та право юридичної особи (суб'єкта господарювання) на здійснення комерційно-прибуткової діяльності відповідного формату генерації (пп. 1 п. 1 ПКМУ № 314); можливість та право суб'єкта господарювання на подання декларацій незалежно від місця реєстрації та декларації провадження господарської діяльності, зокрема, у

електронній формі (із використанням мобільного додатку — порталу Дія та (або) засобів поштового зв'язку (E-mail) (пп. 2 п. 1 ПКМУ № 314); факт призупинення строків звернення та відповіді на звернення для суб'єктів господарювання на період дії правового режиму воєнного стану (пп. 4 п. 1 ПКМУ № 314); факт автоматичного подовження строкових ліцензій та дозвільної документації на період дії правового режиму воєнного стану, а також — автоматична відстрочка регулярних та періодичних платежів (для обидвох випадків законодавець нормує строкові рамки за форматом «період дії воєнного стану та три місяці з дня його припинення»; пп. 5 п. 1 ПКМУ № 314).

До інтегративних елементів державного (публічного) управління та нормативно-правового регулювання сфери провадження господарської діяльності в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні, окрім іншого, Постанова КМУ № 314 від 18.03.2022 р. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану [4] відносить повноцінну презумпцію кооперації між суб'єктами господарювання та Міністерством економіки України у питаннях стабілізації процесу отримання дозволів та ліцензій на зайняття комерційно-прибутковою діяльністю. Окрім вищезазначеного, п. 2 Постанови КМУ № 314 від 18.03.2022 р. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану [4] встановлює рамкові наративи співробітництва суб'єктів провадження господарської діяльності із Міністерством економіки України додатково у питаннях надання споживачам (клієнтам) юридичними особами електронних послуг та формування фінансово-економічної звітності щодо даної діяльності перед органами державної влади.

На підставі та умовах, де-факто визначених у п. 2 Постанови КМУ № 314 від 18.03.2022 р. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану, п. 3 зазначеного нормативно-правового акту одночасно визначається особливий стратегічний статус Міністерства цифрової трансформації України (далі — Мінцифра) у звітно-облікових процесах стимулювання вітчизняної економіки. Так, законодавець покладає на Мінцифру обов'язок щодо технічного забезпечення процесу подання Е-декларацій суб'єкта господарювання, що можна розглядати як чинник стимулювання до переходу юридичних осіб та комерційно-прибуткових підприємств вітчизняної афіліації на Е-формат задля економії часу та, водночас, забезпечення процедурної складової економіко-фінансової транспарентності та повноцінної бюджетної дохідності держави від діяльності представників суб'єктів господарювання (МСП, великий бізнес), що в умовах збитків для національної економіки України від військової агресії РФ набуває стратегічного значення.

Іншою складовою адміністративно-правового регулювання господарської діяльності в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні крізь

призму застосування засобів економічного механізму фінансового стимулювання юридичних осіб є згаданий Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» № 2120-IX від 15.03.2022 р. [5]. Зазначеним нормативно-правовим актом, зокрема, регулюються аспекти єдиного оподаткування суб'єктів господарювання на період дії правового режиму воєнного стану, перехід на котрий є диспозитивним правом юридичних осіб та комерційно-прибуткових підприємств, установ, організацій.

Бонусним елементом юридичної регуляції аспектів адміністративно-правового регулювання господарської діяльності в умовах воєнного стану в Україні доцільно визначити Лист Торгово-промислової палати України (ТПП) № 2024/02.0-7.1 від 28.02.2022 р. [6], котрим факт неспровокованої збройної агресії рф проти України від 24.02.2022 р. визнаний обставиною непереборної сили. Згідно із даною рекомендаційною конотацією, відтермінування фінансово-економічних та процедурних зобов'язань суб'єктів господарської діяльності внаслідок прецедентної неможливості їхньої реалізації не тягне за собою настання фінансово-економічної, юридичної, комерційно-соціальної (правові відносини «суб'єкт господарювання — клієнт» відповідальності та є органічним елементом провадження бізнес-діяльності в процесі дії правового режиму воєнного стану в Україні.

У деяких вітчизняних напрацюваннях авторів із тематики визначення особливостей адміністративно-правового регулювання господарської діяльності в умовах воєнного стану [7, 8, 9] також акцентовано увагу на необхідності узвичаєння факту військової агресії рф проти України від 24.02.2022 р. як обставини непереборної сили, проте не на рівні рекомендаційно-галузевого забезпечення (Лист ТПП № 2024/02.0-7.1 від 28.02.2022 р.), а на рівні профільно-законодавчого спрямування та координації. Так, термін «обставини непереборної сили» потребує нового нормативно-правового дирекційного осмислення у контексті економічної діяльності та пов'язаних із нею дивідендів/профітності, генерованих кризь призму діяльності комерційно-прибуткових підприємств, установ та організацій. Юридичне осмислення поняття «обставини непереборної сили», на наш погляд, також може посприяти узагальненій специфіці регулювання господарської діяльності в умовах воєнного стану в Україні із її спрямуванням на нарощування економічного потенціалу, фінансових показників бюджетної амортизації та показників залучення частки національного бізнесу в підтримання державного бюджету на етапі протидії російській військовій агресії та в умовах формування потенційної дорожньої карти національно-економічної повоєнної відбудови.

Висновки. Аналіз особливостей адміністративно-правового регулювання господарської діяльності в умовах дії правового режиму воєнного стану в Україні дозволив дійти наступних проміжних умовиводів.

По-перше, сегментована нормативно-правова рамка регулювання специфіки здійснення суб'єктами господарювання профільної комерційно-прибуткової діяльності в Україні складається із положень ст. 417 Господарського кодексу України, Указу Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. Про введення воєнного стану в Україні, Постанови КМУ № 314 від 18.03.2022 р. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану.

По-друге, ключовими аспектами нормативного регулювання здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану в Україні, відповідно Постанови КМУ № 314 від 18.03.2022 р. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану, доцільно називати опцію здійснення господарської діяльності без отримання відповідного дозвільного документу (дозволу), ліцензійної документації (ліцензій) та інших правовстановлюючих документів, що підтверджують правову (юридичну) підставу та право юридичної особи (суб'єкта господарювання) на здійснення комерційно-прибуткової діяльності відповідного формату генерації (пп. 1 п. 1 ПКМУ № 314); можливість та право суб'єкта господарювання на подання декларацій незалежно від місця реєстрації та декларації провадження господарської діяльності, зокрема, у електронній формі (із використанням мобільного додатку — порталу Дія та (або) засобів поштового зв'язку (E-mail) (пп. 2 п. 1 ПКМУ № 314); факт призупинення строків звернення та відповіді на звернення для суб'єктів господарювання на період дії правового режиму воєнного стану (пп. 4 п. 1 ПКМУ № 314); факт автоматичного подовження строкових ліцензій та дозвільної документації на період дії правового режиму воєнного стану, а також — автоматична відстрочка регулярних та періодичних платежів (пп. 5 п. 1 ПКМУ № 314).

Література:

1. Указ Президента України № 64/2022 від 24.02.2022 р. Офіційне інтернет-представництво Президента України. Режим доступу : <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>
2. Закон України «Про правовий режим воєнного стану» № 389-VIII від 12.05.2015 р. (ред. від 18.05.2024 р.). Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>
3. Господарський кодекс України № 436-IV від 16.01.2003 р. (ред. від 08.03.2024 р.). Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>
4. Постанова КМУ № 314 від 18.03.2022 р. Деякі питання забезпечення провадження господарської діяльності в умовах воєнного стану. Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF#Text>
5. Закон України «Про внесення змін до Податкового кодексу України та інших законодавчих актів України щодо дії норм на період дії воєнного стану» № 2120-IX від 15.03.2022 р. Відомості Верховної Ради. Режим доступу : <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>

6. Лист Торгово-промислової палати України № 2024/02.0-7.1 від 28.02.2022 р. Офіційний веб-сайт ТПП. Режим доступу : <https://uccr.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf>

7. Ментух, Н. Здійснення господарської діяльності в умовах воєнного стану : законодавчі новації. Матеріали VI Міжнародної науково-практичної конференції «Російсько-українська війна : право, безпека, світ» : тези наукових доповідей (29-30 квітня 2022 р.). С. 94-97.

8. Прохоренко, М. Правове регулювання господарської діяльності та господарських відносин в особливий період. Юридичний вісник. № 2 (39). 2016. С. 151-161.

9. Сошников, А., Єршова, Ю. Господарська діяльність : особливості здійснення в умовах воєнного стану. Право та державне управління. № 1. 2022. С. 68-73.

References:

1. Decree of the President of Ukraine No. 64/2022 dated February 24, 2022. Official online representation of the President of Ukraine. Access mode: <https://www.president.gov.ua/documents/642022-41397>

2. Law of Ukraine "On the Legal Regime of Martial Law" No. 389-VIII dated May 12, 2015 (edited May 18, 2024). Verkhovna Rada information. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/389-19#Text>

3. Economic Code of Ukraine No. 436-IV dated January 16, 2003 (edited March 8, 2024). Verkhovna Rada information. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/436-15#Text>

4. Resolution of the CMU No. 314 dated 18.03.2022. Some issues of ensuring the conduct of economic activities in the conditions of martial law. Verkhovna Rada information. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/314-2022-%D0%BF#Text>

5. Law of Ukraine "On Amendments to the Tax Code of Ukraine and other legislative acts of Ukraine regarding the application of norms for the period of martial law" No. 2120-IX of March 15, 2022. Bulletin of the Verkhovna Rada. Access mode: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2120-20#Text>

6. Letter of the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine No. 2024/02.0-7.1 dated February 28, 2022. Official website of the Chamber of Commerce and Industry of Ukraine. Access mode: <https://uccr.org.ua/uploads/files/621cba543cda9382669631.pdf>

7. Mentukh, N. Implementation of economic activity under martial law: legislative innovations. Materials of the VI International Scientific and Practical Conference "Russian-Ukrainian War: Law, Security, World": theses of scientific reports (April 29-30, 2022). P. 94-97.

8. Prokhorenko, M. Legal regulation of economic activity and economic relations in a special period. Legal Bulletin. No. 2 (39). 2016. P. 151-161.

9. Soshnikov, A., Yershova, Yu. Economic activity: peculiarities of implementation in the conditions of martial law. Law and public administration. No. 1. 2022. P. 68-73.

УДК 343.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-654-663](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-654-663)

Предместніков Олег Гарійович доктор юридичних наук, професор, заслужений юрист України, завідувач кафедри права, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового Містечка, 59, м.Запоріжжя, 69017, <http://orcid.org/0000-0001-8196-647X>

Господаренко Володимир Миколайович кандидат юридичних наук, викладач кафедри кримінально-правових дисциплін, Криворізький навчально-науковий інститут Донецького державного університету внутрішніх справ, вул. Тільги Степана, 21, м. Кривий Ріг, 50065, <https://orcid.org/0000-0001-9842-0633>

Гулевич Сергій Юрійович асистент кафедри права, Мелітопольський державний педагогічний університет імені Богдана Хмельницького, вул. Наукового Містечка, 59, м.Запоріжжя, 69017, <https://orcid.org/0009-0006-0955-7085>

КРИМІНАЛЬНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ УКРАЇНИ: ВИКЛИКИ І ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Мабуть немає жодного українця, хто б не мріяв про те, чим буде займатися після перемоги. Повоєнне відновлення України вплине на всі сфери суспільного життя. Не залишиться осторонь і правовий сектор. Кримінально-правовий аспект відновлення України має на меті не лише привести у відповідність до міжнародних стандартів вітчизняні норми, але й удосконалити всю сферу кримінально-правового забезпечення. Актуальність кримінально-правового забезпечення нині визначається в контексті боротьби із воєнними злочинами, корупцією, організованою злочинністю, незаконним володінням зброї, іншими видами правопорушень, що існуватимуть в суспільстві у пост воєнний час.

Метою статті є висвітлення питання кримінально-правового забезпечення повоєнного відновлення України крізь виклики і перспективи. Аналізуючи праці вітчизняних експертів у сфері кримінально-правового забезпечення повоєнного відновлення України, слід зазначити, що наукова команда різнопрофільного характеру активно досліджує та аналізує не лише проблемні питання, а й потенційні перспективи розвитку в даній галузі. Вітчизняні експерти зосереджують увагу на необхідності розробки та впровадження комплексних шляхів кримінально-правового захисту, які б враховували специфіку повоєнного періоду та особливості сучасної української суспільно-політичної ситуації. Головна увага зосереджена на викликах, які нині існують в Україні, зокрема: корупція, організована

злочинність, воєнні злочини, злочини проти людяності та неефективна нормативно-правова база.

У висновках встановлено, що кримінально-правове забезпечення повоєнного відновлення України є важливим елементом успішного відновлення країни. Вирішення наявних викликів та реалізація перспективних заходів сприятиме створенню стабільного та безпечного середовища для всебічного розвитку країни. Ефективна правова система стане запорукою відновлення довіри громадян до держави та основою для побудови демократичного суспільства.

Ключові слова: воєнні злочини, організована злочинність, корупція, збройна агресія, повоєнне відновлення.

Predmestnikov Oleh Gariyovych Doctor of Law, Professor, Honored Lawyer of Ukraine, Head of the Department of Law, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, St. Scientific Town, 59, Zaporozhye, 69017, <http://orcid.org/0000-0001-8196-647X>

Hospodarenko Volodymyr Mykolayovych Candidate of Law Sciences, Lecturer of the Department of Criminal Law, Kryvyi Rig Law Institute at Donetsk State University, St. Tilgi Stepan, 21, Kryvyi Rig, 50065, <https://orcid.org/0000-0001-9842-0633>

Hulevych Serhii Yuriyovych Assistant of the Department of Law, Bogdan Khmelnytsky Melitopol State Pedagogical University, St. Scientific Town, 59, Zaporozhye, 69017, <https://orcid.org/0009-0006-0955-7085>

CRIMINAL-LEGAL SECURITY OF THE POST-WAR RECONSTRUCTION OF UKRAINE: CHALLENGES AND PROSPECTS

Abstract. There is probably not a single Ukrainian who does not dream about what he will do after victory. The post-war reconstruction of Ukraine will affect all spheres of public life. The legal sector will not be left out. The criminal law aspect of Ukraine's recovery aims not only to bring national norms into line with international standards, but also to improve the entire sphere of criminal law enforcement. The relevance of criminal law enforcement is currently determined in the context of the fight against war crimes, corruption, organized crime, illegal possession of weapons, and other types of offenses that will exist in post-war society.

The purpose of the article is to highlight the issue of criminal law enforcement of the post-war recovery of Ukraine through challenges and prospects. Analyzing the work of domestic experts in the field of criminal and legal support for the post-war reconstruction of Ukraine, it should be noted that a multidisciplinary scientific

team actively researches and analyzes not only problematic issues, but also potential prospects for development in this field. Domestic experts focus attention on the need to develop and implement complex ways of criminal legal protection, which would take into account the specifics of the post-war period and the peculiarities of the modern Ukrainian socio-political situation. The main focus is on the challenges that currently exist in Ukraine, in particular: corruption, organized crime, war crimes, crimes against humanity and an ineffective regulatory and legal framework.

In the conclusions, it was established that the criminal-legal provision of the post-war recovery of Ukraine is an important element of the successful recovery of the country. Solving existing challenges and implementing promising measures will contribute to the creation of a stable and safe environment for the comprehensive development of the country. An effective legal system will be the key to restoring citizens' trust in the state and the basis for building a democratic society.

Keywords: war crimes, organized crime, corruption, armed aggression, post-war reconstruction.

Постановка проблеми. Дослідження кримінально-правового забезпечення повоєнного відновлення України викликає особливий інтерес та має важливе значення в контексті сучасних подій. Потреба у такому дослідженні виникає з необхідності з'ясувати ефективність правового механізму в умовах післявоєнного відновлення країни. Окрім того, важливим аспектом є також вивчення практичного застосування законодавства та ідентифікація можливих прогалин чи недоліків у його реалізації у реальних умовах повоєнного відновлення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження питання повоєнного відновлення України має велике значення для сучасних дослідників. Вітчизняні експерти вже зараз формують уявлення про те, як має відбуватися таке відновлення, і які сектори є найбільш пріоритетними. Серед дослідників, які звертають посилену увагу на дослідження кримінально-правового забезпечення повоєнного відновлення України, варто віднести О. А. Масенко [5], Ю. М. Крамаренко [6], К. Сімонс [2] та інші. Аналіз результатів досліджень вчених вказує на нагальну потребу в подальшому дослідження кримінально-правового забезпечення повоєнного відновлення України.

Мета статті полягає у висвітленні питання кримінально-правового забезпечення повоєнного відновлення України крізь виклики і перспективи.

Виклад основного матеріалу. Як слушно зазначив В. Зеленський, відновлення України означає відродження життєвих принципів, життєвого простору та всього, що робить українців людьми. Це не лише питання відбудови матеріальних аспектів життя, але й розвитку інституцій. Україна стала кандидатом на вступ до Європейського Союзу, і для цього потрібно зміцнювати свої інституції та оновлювати стандарти життя. Відбудова

України стане масштабною реформою, яка об'єднає демократичний світ і продемонструє, що світогляд вільних людей завжди перемагає. Світ побачить, що війна ніколи не буде засобом досягнення цілей [1].

Повоєнне відновлення України має на меті не повернутися до тієї ситуації, яка існувала до 2014 року, а удосконалити весь державно-правовий сектор у відповідності до міжнародного законодавства. В 2014 році модель держави, яка ґрунтувалася на корупції, технологічній деградації, безправності громадян і слабкій армії, становила загрозу самому існуванню країни. В той період реформування України було необхідним кроком, але до 2024 року це питання стало питанням життя і смерті для України.

В сучасному суспільстві головними викликами кримінального характеру є воєнні злочини проти людяності, корупція, організована злочинність та відновлення порушених прав людини. Розглянемо кожен із вказаних видів більш детально. Відповідно до сучасного міжнародного права, термін «воєнний злочин» означає конкретні серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, які тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність. Однак не всі порушення під час війни кваліфікуються як воєнні злочини, і не всі випадки загибелі цивільних у ході бойових дій вважаються воєнними злочинами чи навіть порушеннями. До того ж, застосування законів війни та доступні механізми примусу (включно з міжнародними судами) залежать від договорів, підписаних конкретною державою. Міжнародне гуманітарне право здебільшого стосується відповідальності сторін конфлікту, включаючи держави та недержавні збройні групи. Термін «воєнні злочини» означає серйозні порушення міжнародного гуманітарного права, що тягнуть за собою індивідуальну кримінальну відповідальність. Однак не всі порушення закону під час війни є воєнними злочинами, і не всі випадки загибелі цивільних підпадають під цю категорію.

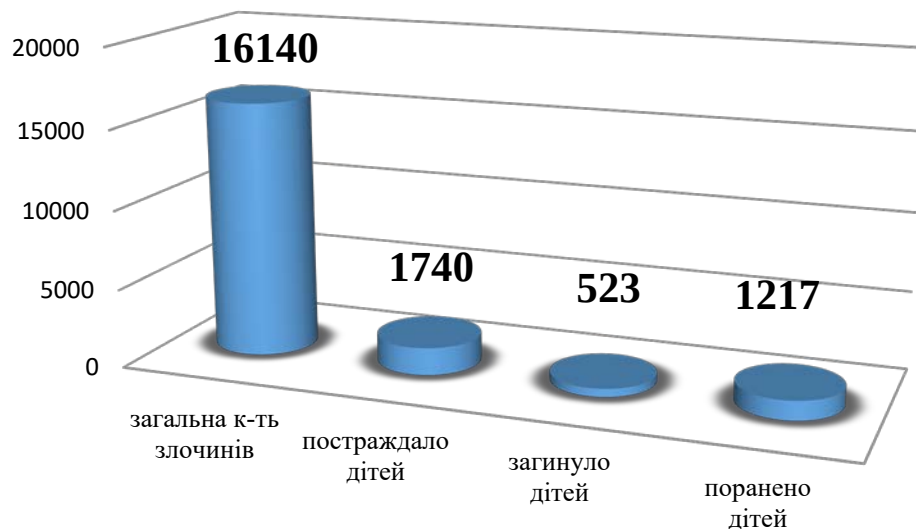
Порушення принципів розрізнення та пропорційності, катування, нелюдське поводження з особами під вартою, або віроломне використання захищених емблем є воєнними злочинами. Римський статут Міжнародного кримінального суду надає перелік воєнних злочинів у міжнародних та неміжнародних конфліктах. Хоча не всі держави ратифікували цей статут, перелічені в ньому злочини загалом визнаються міжнародною спільнотою. Держави зобов'язані розслідувати воєнні злочини, вчинені їхніми збройними силами та громадянами, а також на їхній території. Вони також можуть застосовувати принцип універсальної юрисдикції для розслідування та переслідування воєнних злочинів, незалежно від місця та осіб, які їх вчинили [2].

Воєнні злочини на території України вчинялися від початку анексії півострова Крим, і продовжують вчинятися зараз. Офіс Генерального прокурора зібрав страшні дані, за якими станом на травень 2023 року зареєстровано 16140 злочинів проти національної безпеки України (діаграма 1.1.). За даними ювенальних прокурорів, внаслідок агресії постраждало 1740 дітей, 523 з яких

загинуло, 1217 – дістали поранення різного ступеня тяжкості. Нажаль отримані дані не є остаточними, оскільки війна триває і кожного дня фіксують все нові і нові воєнні злочини.

**Діаграма 1.1. Воєнні злочини зафіксовані в Україні
від початку повномасштабного вторгнення
станом на травень 2023**

Зважаючи на наслідки збройної агресії в Україні Офіс Генерального прокурора України спільно з національними експертами з міжнародного гуманітарного права розробив методологічні посібники для слідчих та прокурорів щодо стандартів розслідування воєнних злочинів. Вони включають дві частини: «Стандарти розслідування воєнних злочинів. Загальна частина» та «Незаконне позбавлення волі та катування». Ці посібники пропонують алгоритми процесуальних дій та правила роботи для слідчих та прокурорів відповідно до світових стандартів. Ці документи є важливим інструментом для органів правопорядку. Планується також публікація посібників щодо розслідування депортації та нападів на цивільні об'єкти [3].

Станом на травень 2024 року цифра щодо вчинених воєнних злочинів значно змінилася. Від початку повномасштабного вторгнення рф Офіс Генерального прокурора задокументував 17545 злочинів проти національної безпеки, в яких загинуло 550 дітей, 1354 дитини поранено (діаграма 1.2.) [4].

Діаграма 1.2. Воєні злочини зафіксовані в Україні станом на травень 2024 року

Варто відзначити, що в післявоєнний період розслідування воєнних злочинів повинно стати ключовим етапом у забезпеченні справедливості та відновленні правопорядку. Особлива увага приділяється документуванню злочинів, проведенню ретельних судово-медичних експертиз та збору свідчень жертв і свідків. Розслідування охоплює різноманітні види злочинів, зокрема незаконне позбавлення волі, катування, депортацію та напади на цивільні об'єкти. Важливим аспектом є співпраця з міжнародними організаціями та використання світової підтримки. Наразі розроблені методологічні посібники допомагають слідчим та прокурорам дотримуватись високих правових стандартів під час розслідувань. Це сприяє встановленню справедливості для жертв та притягненню винних до відповідальності. Післявоєнне розслідування також має на меті запобігти повторенню подібних злочинів у майбутньому, сприяючи довготривалому миру, безпеці та стабільності.

Наступним викликом для України є корупція. Це дошкульна тема для України, яка навіть зараз, в період війни, не дає про себе забути. На особисту думку автора, після завершення військових дій ризики корупційних схем у процесах відновлення значно посиляться, оскільки величезні суми міжнародної допомоги і внутрішніх ресурсів будуть спрямовані на відбудову, а це, в свою чергу, може стати привабливим для корумпованих чиновників. Відсутність належного контролю і прозорості у використанні цих коштів підсилить ризик до зловживань і затримок у відновлювальних процесах. Саме тому вже нині необхідно розпочати процес до зміцнення антикорупційних органів, підвищення прозорості державних закупівель та ефективного контролю за використанням міжнародної допомоги. Антикорупційна політика в Україні йде посиленними кроками.

Масенко А. О. говорить, що результати національного законотворення є позитивним кроком у розвитку кримінального законодавства. Удосконалення законодавства, що регулює напрями протидії корупції та фінансовим правопорушенням, а також питання криміналізації та пеналізації суспільно небезпечних діянь, які загрожують національній безпеці та правам і інтересам громадян, підтверджує євроінтеграційний курс і посилює міжнародні зв'язки України. Це відображає необхідність формування спільних підходів до сучасних викликів суспільного життя та виконання міжнародних договорів і домовленостей [5].

Ще одним викликом для України є організована злочинність. Зі зростанням безробіття та економічної нестабільності організовані угруповання значно активізувалися. Вони займаються нелегальними операціями, такими як контрабанда, торгівля наркотиками, зброєю та людьми. Це не лише підриває економіку країни, але й загрожують безпеці громадян. Боротьба з організованою злочинністю після війни є критично важливою для забезпечення стабільності та безпеки в державі. Це дозволить створити сприятливі умови для економічного відновлення, зміцнення правопорядку та захисту прав громадян.

Формування системи правоохоронних органів, удосконалення методів і методик розкриття та розслідування кримінальних правопорушень, становлення оперативно-розшукової діяльності як окремої галузі знань – це тривалий процес, що займає багато років. Сучасна наука і практика діяльності правоохоронних органів мають вагомі досягнення, які не завжди використовуються в практичній роботі. Різкі зміни правил, за якими діють працівники правоохоронних органів, а також іноді упереджена суспільна думка щодо їхніх функцій і якості виконання обов'язків, створюють перешкоди для ефективної боротьби з кримінальними правопорушеннями [6].

Боротьба з організованою злочинністю є надзвичайно важливою для післявоєнного відновлення України. Під час війни та економічної кризи, організовані злочинні угруповання активізуються, загрожуючи національній безпеці та соціальній стабільності в державі. Після завершення військових дій необхідно зосередити зусилля на викоріненні цих угруповань, оскільки вони можуть стати серйозною перешкодою для економічного відродження та розвитку правової держави. Ефективна боротьба з організованою злочинністю сприятиме створенню сприятливого інвестиційного клімату, покращенню правопорядку та зменшенню рівня корупції.

Головними напрямками, на яких вже зараз варто зосередити увагу є:

- удосконалення інституційної реформи;
- міжнародне співробітництво у сфері кримінально-правових гарантій;
- удосконалення вітчизняного законодавства;
- освітні процеси, пов'язані із кримінально-правовим забезпеченням

післявоєнного відновлення;

- впровадження посиленого громадського контролю за виконанням визначених завдань.

Інституційна реформа як напрямок з відновлення кримінально-правового забезпечення в післявоєнний період, має на меті удосконалити правоохоронну та судову систему, підвищити їхню ефективність та незалежність від бюрократичних процедур. Сюди варто віднести реформування діяльності органів поліції, прокуратури, судових інституцій, пенітенціарної системи. Важливо забезпечити прозорість та підзвітність цих інституцій, зокрема через впровадження сучасних технологій і механізмів контролю. Це сприятиме підвищенню довіри громадян до правоохоронної та судової систем, що є основою суспільного правопорядку в післявоєнній Україні.

Зважаючи на складні виклики та перспективи повоєнного відновлення, міжнародне співробітництво в контексті кримінально-правового захисту України набуває особливого значення. Створення ефективної системи правового захисту є пріоритетним завданням для забезпечення правопорядку та стабільності в період відновлення. Міжнародна співпраця містить обмін досвідом, надання підтримки у впровадженні правових реформ та боротьбі з організованою злочинністю й корупцією.

Захист прав людини та забезпечення справедливості важливі для будь-якої кримінально-правової системи під час відновлення. Однак, успіх такого захисту залежить не лише від прийняття відповідних законодавчих актів, але й від їх реалізації та виконання на практиці. Міжнародні стандарти, які ляжуть в основу повоєнного відновлення України є основою для розробки та впровадження кримінально-правових механізмів, залучення суспільства до цього процесу задля зміцнення довіри до правоохоронних органів.

Успіх у забезпеченні кримінально-правового захисту під час повоєнного відновлення України залежить від об'єднаних зусиль всіх сторін та готовності до співпраці на міжнародному рівні. Сюди варто віднести не лише технічну базу, але й стратегічні підходи до вирішення проблем та впровадження реформ у кримінально-правовій системі на основі профільного законодавства України.

Активна співпраця з міжнародними організаціями, такими як ООН, ЄС, Міжнародний кримінальний суд вже нині дає необхідну підтримку у розслідуванні воєнних злочинів та наданні гуманітарної допомоги, сприяє підтримці та відновленню порушеного права.

Прийняття нових законодавчих актів, спрямованих на посилення відповідальності за корупційні та інші види злочинів, а також захист прав потерпілих, є одним із першочергових завдань, на які варто звернути увагу. Створення потужної правової бази у кримінально-правовому спектрі може допомогти у забезпеченні ефективного відновлення України і її успішного розвитку.

Висновки. Встановлено, що кримінально-правове забезпечення повоєнного відновлення України є важливим елементом успішного відновлення країни.

Вирішення наявних викликів та реалізація перспективних заходів сприятиме створенню стабільного та безпечного середовища для всебічного розвитку країни. Ефективна правова система стане запорукою відновлення довіри громадян до держави та основою для побудови демократичного суспільства. Належний громадський контроль має на меті сприяти відновленню довіри до державних інституцій, в тому числі і кримінально-правового сектору, який наразі, м'яко кажучи, має досить багато проблем.

Література:

1. Відбудова України буде найбільшим внеском у підтримку глобального миру – промова Президента на Міжнародній конференції з питань відновлення України в Лугано», 4 липня, 2022. <https://www.president.gov.ua/news/vidbudova-ukrayini-bude-najbilshim-vneskom-u-pidtrimku-globa-76261>
2. Сімонс К. Розслідування воєнних злочинів: що є законним під час війни? 2023. <https://gijn.org/ua/resurs-ua/rozsliduvanna-voennih-zlociniv-so-e-zakonnim-pid-cas-vijni/>
3. В Україні розроблено стандарти розслідування воєнних злочинів. <https://armyinform.com.ua/2023/05/30/v-ukrayini-rozrobleno-standarty-rozsliduvannya-voyennyh-zlochyniv/> (дата звернення 25.05.2024)
4. В Україні задокументували понад 133 тисячі воєнних злочинів росії. <https://armyinform.com.ua/2024/05/30/v-ukrayini-zadokumentuvaly-ponad-133-tysyachi-voyennyh-zlochyniv-rosiyi/> (дата звернення 30.05.2024)
5. Масенко А. О. Запобігання корупційним та фінансовим кримінальним правопорушенням у контексті розвитку і функціонування Європейської інтеграції. Харків: Юрайт, 2023 С. 218-221 <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023>
6. Крамаренко Ю. М., Скок О. С., Шевченко Т. В., Хашев В. Г. К 77 Сучасні питання протидії організованих злочинності в Україні та закордоном : монограф. / Ю. М. Крамаренко, О. С. Скок, Т. В. Шевченко, В. Г. Хашев. Дніпро : Дніпроп. держ. ун-т внутр. справ, 2022. 216 с.

References:

1. Vidbudova Ukrayiny bude naybil'shym vneskom u pidtrymku hlobal'noho myru – promova Prezydenta na Mizhnarodniy konferentsiyi z pytan' vidnovlennya Ukrayiny v Luhano [The reconstruction of Ukraine will be the greatest contribution to the support of global peace - the President's speech at the International Conference on the Reconstruction of Ukraine in Lugano] July 4, 2022. Retrieved from: <https://www.president.gov.ua/news/vidbudova-ukrayini-bude-najbilshim-vneskom-u-pidtrimku-globa-76261> [in Ukrainian].
2. Simons K. Rozsliduvannia voienynykh zlochyniv: shcho ye zakonnym pid chas viiny? [Simons K. Investigating War Crimes: What is Legal in Wartime?] Retrieved from: <https://gijn.org/ua/resurs-ua/rozsliduvanna-voennih-zlociniv-so-e-zakonnim-pid-cas-vijni/> [in Ukrainian].
3. V Ukrayini rozrobleno standarty rozsliduvannya voyennykh zlochyniv [Standards for investigating war crimes have been developed in Ukraine.] Retrieved from: <https://armyinform.com.ua/2023/05/30/v-ukrayini-rozrobleno-standarty-rozsliduvannya-voyennyh-zlochyniv/> [in Ukrainian].
4. V Ukrayini zadokumentuvaly ponad 133 tysyachi voyennykh zlochyniv rosiyi [More than 133,000 Russian war crimes were documented in Ukraine.] Retrieved from: <https://armyinform.com.ua/2024/05/30/v-ukrayini-zadokumentuvaly-ponad-133-tysyachi-voyennyh-zlochyniv-rosiyi/> [in Ukrainian].

5. Masenko A. O. Zapobihannya koruptsiynym ta finansovym kryminal'nym pravoporushennyam u konteksti rozvytku i funktsionuvannya Yevropeys'koyi intehtratsiyi [Prevention of corruption and financial criminal offenses in the context of the development and functioning of European integration] Kharkiv: Yurayt, 2023. 218-221. Retrieved from: <https://ivpz.kh.ua/wp-content/uploads/2023> [in Ukrainian].

6. Kramarenko YU. M., Skok O. S., Shevchenko T. V., Khashev V. H. K Suchasni pytannya protydyi orhanizovaniy zlochynnosti v Ukrayini ta zakordonom [Contemporary issues of combating organized crime in Ukraine and abroad: monograph]. Dnipro: Dniprop. derzh. un-t vnutr. sprav, 2022. 216 s. [in Ukrainian].

УДК: 343.98

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-664-675](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-664-675)

Самойленко Олена Анатоліївна професор кафедри криміналістики, детективної та оперативно-розшукової діяльності, Національний університет «Одеська юридична академія», доктор юридичних наук, професор, Фонстанська дорога, 23, м. Одеса, 65000, тел.: (099) 400-67-81, <https://orcid.org/0000-0002-8925-4116>

Щербак Ірина Анатоліївна доцент кафедри конституційного, міжнародного і кримінального права, Донецький національний університет імені Василя Стуса, кандидат юридичних наук, доцент, вул. 600-річчя, 21, м. Вінниця, 21000, тел.: (0432)50-89-48, <https://orcid.org/0000-0002-9202-0759>

ПРОТИДІЯ ЗЛОЧИНАМ, ВЧИНЕНИМ З МОТИВІВ РЕЛІГІЙНОЇ НЕТЕРПИМОСТІ: ТЕОРЕТИЧНІ ТА ПРАКТИЧНІ АСПЕКТИ ЇХ РОЗСЛІДУВАННЯ

Анотація. В статті визначаються особливості протидії злочинам, вчиненим з мотивів релігійної нетерпимості. Автор приходить до висновку про те, що тематика розслідування злочинів, вчинених із мотивів релігійної нетерпимості, є перспективною для подальших наукових досліджень, адже можна виділити достатньо широкий спектр таких злочинів. Особливості протидії злочинам, вчиненим з мотивів релігійної нетерпимості, розглянуто в контексті здійснення досудового розслідування, відповідно теоретичні та практичні аспекти розслідування злочинів, вчинених з мотивів релігійної нетерпимості, розглянуто на конкретних матеріалах судово-слідчої практики. В результаті ознайомлення з такими матеріалами здійснюється формулювання наступних тез теоретичного та практичного характеру, зокрема:

1) не всі злочини, що пов'язані із утримуванням, оскверненням або знищення релігійних святинь, перешкоджанням здійсненню релігійного обряду, фізичним насильством по відношенню до служителів різних релігійних культів, вчиняються з мотивів релігійної нетерпимості чи мають релігійне підґрунтя, чим пояснюється кваліфікація їх за іншими статтями КК України (наприклад, з хуліганських мотивів);

2) типовим джерелом інформації про злочин є електронне або письмове повідомлення від віруючої особи, яка відчула почуття глибокої образи через свої релігійні переконання, або матеріали, складені в результаті роботи працівника оперативного підрозділу підчас моніторингу кіберпросторі (аналізований випадок);

3) в основі системи доказів у справах про злочини, вчинені з мотивів релігійної нетерпимості, знаходяться висновки мистецтвознавчих та лінгвістичних експертиз;

4) у справах досліджуваної категорії типовими слідчими (розшуковими) діями є огляди фото- та відеозаписів, що були зроблені під час події, огляд комп'ютерної техніки підозрюваного з тим, щоб визначити організаційну та звітну специфіку діяльності певного осередку осіб, що діяла із мотивів релігійної нетерпимості, огляд предметів, що мають культове значення чи демонструють зміст події, спрямованої на порушення права віросповідання, огляд мобільних телефонів, інтернет ресурсів, зокрема соціальних сторінок в мережі.

Окрема увага приділяється питанням класифікації злочинних проявів релігійної спрямованості, деталізуються такі злочини, що посягають на основи національної безпеки України, життя та здоров'я особи, особисті права і свободи людини, зокрема свободи віросповідання, громадську безпеку та громадський порядок і моральність. На підтвердження положень наводяться практичні приклади.

Ключові слова: досудове розслідування, злочин, злочинець, криміналістична методика, кримінальне правопорушення, мотив, розслідування, релігійна нетерпимість, релігійні права, право на здійснення релігійних обрядів, протидія, свобода віросповідання, експертизи.

Samoilenko Olena Anatolyivna Doctor of Laws, Professor, Professor of the Department of Criminalistics, Detective and Operational and Search Activity, National University «Odesa Law Academy», Fontanska Doroga St., 23, Odesa, 65009, <https://orcid.org/0000-0002-8925-4116>

Shcherbak Iryna Anatolyivna Assistant professor of the Department of Constitutional, International and Criminal Law, Vasyl' Stus Donetsk National University, 600-richcha St., 21, Vinnytsia, 21000, <https://orcid.org/0000-0002-92-02-0759>

COMBATING CRIMES COMMITTED FROM MOTIVES OF RELIGIOUS INTOLERANCE: THEORETICAL AND PRACTICAL ASPECTS OF THEIR INVESTIGATION

Abstract. The article defines the specifics of combating crimes committed on the grounds of religious intolerance. The author comes to the conclusion that the topic of investigation of crimes committed on the grounds of religious intolerance is promising for further scientific research, as it is possible to single out a sufficiently wide range of such crimes. The specifics of combating crimes committed on the grounds of religious intolerance are considered in the context of pre-trial investigation, respectively, the theoretical and practical aspects of the investigation

of crimes committed on the grounds of religious intolerance are considered on the basis of specific materials of judicial and investigative practice. As a result of familiarization with such materials, the following theses of a theoretical and practical nature are formulated, in particular:

1) not all crimes related to the possession, desecration or destruction of religious shrines, hindering the performance of a religious rite, physical violence against ministers of various religious cults, are committed for reasons of religious intolerance or have a religious basis, which explains their qualification under other articles of the Criminal Code of Ukraine (for example, x hooligan motives);

2) a typical source of information about a crime is an electronic or written message from a religious person who felt a sense of deep offense due to his religious beliefs, or materials compiled as a result of the work of an operational unit employee during cyberspace monitoring (the analyzed case);

3) the basis of the system of evidence in cases of crimes committed on the grounds of religious intolerance are the conclusions of art and linguistic examinations;

4) in the cases of the researched category, typical investigative (investigative) actions are a review of photo and video recordings made during the event, a review of the computer equipment of the suspect in order to determine the organizational and reporting specifics of the activities of a certain group of persons that acted for religious reasons of intolerance, inspection of items that have cultic significance or demonstrate the content of an event alleged to violate the right of religion, inspection of mobile phones, Internet resources, in particular, social pages on the network.

Particular attention is paid to the issue of classification of criminal manifestations of religious orientation, such crimes that encroach on the foundations of national security of Ukraine, life and health of a person, personal rights and freedoms of a person, in particular freedom of religion, public safety and public order and morality are detailed.

Keywords: pretrial investigation, crime, criminal, forensic method, criminal offense, motive, investigation, religious intolerance, religious rights, right to perform religious rites, opposition, freedom of religion, examinations

Постановка проблеми. До 24 лютого 2022 року фактична релігійна політика в Україні була зумовлена ставленням політичних осіб до церкви та релігійних діячів [1, с.355], через це багато віруючих взагалі не ідентифіковували себе з якоюсь конкретною православною церквою, зустріти окремі прояви непорозуміння, збільшо можна було з мотивів не скільки релігійних, скільки політичних. З початком повномасштабної російської агресії ситуація змінилась. Упродовж 6-20 липня 2022 року Київський міжнародний інститут соціології (КМІС) провів власне всеукраїнське опитування громадської думки «Омнібус» [2]. Методом випадкової генерації телефонних номерів та подальшим статистичним зважуванням телефонних

інтерв'ю на основі випадкової вибірки абонентів було опитано 2000 дорослих за віком респондентів, що мешкають у всіх регіонах України (за виключенням АР Крим). Результати опитування показали, що переважна більшість респондентів (72%) ідентифікують себе як православних, при цьому лідером в цьому стала Православна Церква України, 54% серед усіх респондентів зараховують себе саме до Православної Церкви України, лише 14% вважають себе просто православними, без конкретизації Патріархату. При цьому з 18% до 4% знизилася частка тих, хто прямо ідентифікує себе з Українською Православною Церквою Московського Патріархату. Серед інших результатів: після православ'я найбільше респондентів ідентифікували себе як атеїстів (10%) і греко-католиків (8%); інші релігії чи конфесії називалися в межах погрішності. Тож, зміни у свідомості українців пов'язані та значною мірою інспіровані зовнішніми подіями у суспільстві, через що в цілях дотримання правопорядку особливого значення набуває положення ч. 1 ст. 2 Закону України «Про свободу совісті та релігійні організації», згідно якої в Україні усі правовідносини, пов'язані із свободою совісті і діяльністю релігійних організацій, регулюються законодавством України [3]. В цьому контексті ми сконцентруємо увагу на протидії злочинам, вчиненим з мотивів релігійної нетерпимості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вагомий внесок у дослідження теоретичних питань злочинів, вчинених з мотивів релігійної нетерпимості, та права на здійснення релігійних обрядів, свободи віросповідання зробили представники кримінального права, зокрема: П. П. Андрушко, Ю. В. Баулін, О. В. Білаш, С. Я. Лихов, М. І. Мельник, М. В. Палій, І. Г. Швидченко та ін. Втім, важливим завданням української юридичної науки є також безперервне озброєння правоохоронних органів держави ефективними засобами і методами виявлення негативних явищ у суспільному житті та перш за все протидія, розкриття та розслідування злочинів. Провідна роль у цій справі належить криміналістичній науці, яка має постійно вдосконалювати існуючі та розробляти нові прикладні засоби протидії певних категорій злочинів. Цьому сприятиме дослідження теоретичних та практичних аспектів протидії злочинам, вчиненим з мотивів релігійної нетерпимості.

Мета статті – визначити особливості протидії злочинам, вчиненим з мотивів релігійної нетерпимості.

Виклад основного матеріалу. Криміналістичну класифікацію розглядають завжди як основну підставу для подальших криміналістичних методик. При цьому класифікація в методології наукового пізнання взагалі є методом дослідження явищ та процесів. Класифікація (лат. *clasis* – розряд і *fasere* – робити) – це особливий випадок застосування логічної операції розподілу обсягу поняття, що становить певну сукупність поділу (поділ будь-якого класу на види, поділ цих видів тощо) [4, с.26]. Застосування методу класифікації в юридичних науках характеризується певною специфікою, а

угруповання, відокремлення чи функціональна систематизація здійснюється на підставі норм закону. Тож, й ми для максимального занурення у предмет пізнання вдаємося на початку дослідження до класифікації злочинів, вчинених з мотивів релігійної нетерпимості, на підставі сукупності кримінально-правових ознак.

Підкреслимо, що відповідно до положень ст. 67 КК України вчинення кримінального правопорушення на ґрунті релігійної ворожнечі при призначенні покарання вважаються обставинами, які його обтяжують, при цьому в окремих складах є нормативно визначеною кваліфікаційною ознакою частини другої статті, що передбачає кримінальну відповідальність за відповідне кримінальне правопорушення. Отже, на підставі кримінально-правового критерію можна вести мову про наступні види кримінальних правопорушень, вчинених з мотивів релігійної нетерпимості:

- 1) посягання на територіальну цілісність і недоторканність України поєднані з розпалюванням релігійної ворожнечі (ч. 2 ст. 110 КК України);
- 2) умисне вбивство з мотивів релігійної нетерпимості (п. 14 ч. 2. ст. 115 КК України);
- 3) умисне тяжке тілесне ушкодження з мотивів релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 121 КК України);
- 4) умисне середньої тяжкості тілесне ушкодження з мотивів релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 122 КК України);
- 5) побої і мордування з мотивів релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 126 КК України);
- 6) катування з мотивів релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 127 КК України);
- 7) погроза вбивством з мотивів релігійної нетерпимості (ч. 2 ст. 129 КК України);
- 8) порушення рівноправності громадян залежно від їх релігійних переконань (ст. 161 КК України);
- 9) пошкодження релігійних споруд чи культових будинків (ст. 178 КК України);
- 10) незаконне утримування, осквернення або знищення релігійних святинь (ст. 179);
- 11) перешкоджання здійсненню релігійного обряду (ст. 180 КК України);
- 12) посягання на здоров'я людей під приводом проповідкування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів (ст. 181 КК України);
- 13) терористичний акт з метою привернення уваги громадськості до певних релігійних чи інших поглядів винного (терориста) (ст. 258 КК України);
- 14) ввезення, виготовлення або розповсюдження творів, що пропагують релігійну нетерпимість (ст. 300 КК України).

Тож, в цілому це достатньо широкий спектр злочинних проявів, що посягають на: 1) основи національної безпеки України; 2) життя та здоров'я

особи; 3) особисті права і свободи людини, зокрема свободи віросповідання; 4) громадську безпеку; 5) громадський порядок і моральність.

Етимологія категорії «протидія» – це дія, що перешкоджає іншій дії. Злочинець прагне уникнути кримінальної відповідальності або покарання, виконуючи для цього різні способи дії, в тому числі й опосередковано через інших осіб.

Державою в цілому з метою протидії злочиннам, вчиненим з мотивів релігійної нетерпимості, здійснюється низка заходів за різними напрямками діяльності, зокрема: правові заходи – регламентація кримінальної відповідальності за конкретний вид злочину; створення організаційних, матеріально-технічних та інших умов для ефективної боротьби зі злочинністю; виявлення, припинення (документування), розслідування кримінальних правопорушень; запобігання злочинам шляхом кримінального переслідування осіб, що їх скоїли та застосування до них заходів кримінально-правового характеру притягнення винних до відповідальності тощо.

Протидія злочинця розпочинається на стадії підготовки та вчинення злочинів, здійснюється під час розслідування, судового розгляду, продовжується в умовах кримінально-виконавчих установ факт наявності. Цим і пояснюється різноманітність видів, форм та суб'єктів протидії. Працівник оперативного підрозділу має своїм безпосереднім завданням пошук і фіксація фактичних даних про кримінальні правопорушення, а також їх в інтересах кримінального судочинства, слідчий – здійснення досудового розслідування в ході якого прагне встановити приховувані про кримінальні правопорушення факти і обставини та подолати опору з боку незацікавлених в успішному розслідуванні справи осіб. Наявність протилежних цілей із злочинцем і обумовлює конфліктну ситуацію, у якій, в основному, проходить розслідування. Основою протидії є конфлікт інтересів, що зазвичай є нормою у кримінально-процесуальних відносинах, оскільки останні виникають у зв'язку із пошуком та залученням до кримінальної відповідальності конкретної особи та припускають настання відносно неї покарання.

Тому наступні теоретичні та практичні аспекти (особливості) розслідування злочинів, вчинених з мотивів релігійної нетерпимості, ми пропонуємо розглядати на конкретних показових прикладах судово-слідчої практики.

Аналіз матеріалів практики дозволяє стверджувати, що не всі злочини, що за фактичною стороною події мають зв'язок із утримуванням, оскверненням або знищення релігійних святинь, перешкоджанням здійсненню релігійного обряду, фізичним насильством по відношенню до служителів різних релігійних культів у православній чи інших церквах та релігіях або ж посяганням на здоров'я людей під приводом проповідування релігійних віровчень чи виконання релігійних обрядів, вчиняються із мотивів релігійної нетерпимості чи мають релігійне підґрунтя.

Якщо для кваліфікації дії за ознаками ст. 179 КК України як осквернення релігійної святині, дійсно достатньо довести вчинення злочину в релігійній святині, то доказування наявності у злочинця мотиву релігійної нетерпимості є складним та багатоетапним процесом. Формування мотиву злочинних дій підлягає опису в матеріалах справи. Саме цим можна пояснити відсутність в судах практики однозначного правозастосування в таких справах. Наведемо діякі приклади.

Вироком Жашківського районного суду Черкаської області за вчинення злочину, передбаченого ст. 179 КК України було засуджено грн. К., який «9 березня 2023 року в період часу між 19 год 00 хв. та 20 год 00 хв., перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, підійшовши до входу будівлі храму Української Православної Церкви, та діючи умисно, усвідомлюючи, що перед ним знаходяться шанований віруючими православного християнства предмет справляння релігійних обрядів та релігійного поклоніння, а саме будівля храму Української Православної Церкви, здійснив не менше чотирьох кидків камінням по вказаній релігійній святині, внаслідок чого розбив дві ікони, вмонтовані в будівлю вказаного храму» [5]. В іншому прикладі – дії гр. М. були визначені як вчинені з хуліганських мотивів [6], перебуваючи в стані алкогольного сп'яніння, знаходячись в с. Гоптівка Дергачівського району Харківської області, безпричинно, будучи одягнутий в шорти, без одягнутого іншого верхнього одягу, маючи при собі ніж, який заздалегідь носив з собою для нанесення тілесних ушкоджень, навмисно зайшов до православного храму - Церкви «Олександра Невського» УПЦ Московського патріархату, де в цей час проходили релігійні заходи щодо православного релігійного свята «Петра та Павла», який проводив священнослужитель цього храму. Супроводжуючи свої дії особливою зухвалістю, намагаючись зупинити своїми протиправними діями нормальну діяльність храму, брутально лаявся, але в зв'язку з наполегливими вимогами громадян, в подальшому був вимушений вийти з храму. Його дії було кваліфіковано як хуліганство (за ч.4 ст.296 КК України). Такі випадки не є поодинокими.

Розглянемо показовий матеріал провадження. Вироком Вінницького міського суду Вінницької області був визнаний винним у вчиненні злочину передбаченого ч. 1 ст. 161 КК України гр.К. [7] За обставинами справи «18 лютого 2012 року в період часу з 18:00 год. по 19:30 год., К., діючи умисно, з метою розпалювання національної, расової, релігійної ворожнечі та ненависті, приниження національної честі та гідності, організував проведення маршу - рейду у м. Вінниці, який розпочався з Театральної площі, прослідував по вулицям Соборній, Пирогова, Келецькій, Медведєва та Блока у м. Вінниці, під час якої учасники, під його керівництвом зупинялись поблизу гуртожитків Вінницького національного медичного університету, та у подальшому, в присутності значної кількості громадян виступав з промовами та проголошував гасла, які за своїм змістом порушують передбачені ст. 24, 26 та

35 Конституції України особисті права та свободи осіб, які сповідують іслам, єврейської національності, представників корінних народів Кавказу та негроїдної раси, а саме виголошував промови про перевагу європеїдної раси над негроїдною, допускав принизливі висловлювання стосовно осіб, які сповідують іслам, проголошував гасла та лозунги, які за своїм змістом направлені на розпалювання національної, расової та релігійної ворожнечі та ненависті, на приниження національної честі та гідності та образу почуттів громадян у зв'язку із їхніми релігійними переконаннями».

Пріоритетним завдання слідчого під час розслідування такого злочину, вчиненого з мотивів релігійної нетипимості стало визначення саме лідера акції, спрямованої на порушення рівноправності громадян. Фактично у наведеному прикладі всім прямим учасникам акції було надано процесуальний статус свідків. Завдяки допиту широкого кола таких свідків, а також осіб, що звернулись зі скаргою про порушення їх прав та загрозу для свого життя та здоров'я, працівників поліції, що забезпечували громадську безпеку у місці проведення цієї акції, було визначено конкретного лідера досліджуваної події. Втім, потрібно визнати, що в кожному з допитів свідків підкреслюється аспект фактичної ролі допитуваної особи – учасника акції.

В системі доказів у аналізованій справі щодо злочину, вчиненого з мотивів релігійної нетипимості, розглядали:

- протоколи огляду фото- та відеозаписів, що були зроблені під час акції;
- заяви та скарги конкретних осіб, права яких було порушено (в аналізованому прикладі це заяви іноземних студентів гуртожитків на ім'я проректора по роботі з іноземними студентами);
- офіційні повідомлення про проведення акції;
- протоколи огляду комп'ютерної техніки підозрюваного з тим, щоб визначити організаційну та звітну специфіку діяльності певного осередку осіб, що діяла із мотивів релігійної нетерпимості (в аналізованому прикладі це документи Вінницького осередку «Соціал-Національної Асамблеї»);
- протоколи огляду предметів, що демонструють зміст акції або іншої події, спрямованої на порушення права віросповідання (в аналізованому матеріалі ними є різні прапори та банери, візуальні символи, що застосовувались злочинцем);
- протоколи огляду мобільних телефонів, інтернет ресурсів, зокрема соціальних сторінок в мережі, з метою виявлення фотографій та символів, що вказують на мотивацію підозрюваної особи;
- висновки мистецтвознавчої експертизи щодо сукупності матеріалів, що засвідчують суть події злочину (у демонстрованому прикладі у висновку експертів було відзначено, що «поведінкова позиція проведення акції була залякати іноземних студентів та громадян, мешканців міста Вінниця. Акція спланована з агресивними намірами, установка йде на екстремізм з вигуками «Геть», відчуються прояви расизму. У більшості учасників акції знижені

вольові процеси, оскільки вони - діти-підлітки. На акції був наявний елемент спроби зомбування учасників акції її організаторами. Організатор з гучномовцем усіма засобами підбурював натовп до негативних дій, спрямованих проти людей іншої раси, національності, людей, які сповідують іншу релігію, фактично тих іноземців-студентів, які навчаються у вінницьких вищих навчальних закладах. У цілому, захід носить провокаційний характер з елементами екстремізму, розпалювання ворожнечі на національному, релігійному, расовому ґрунті, що не властиво українському національному духу, українській політиці»). Наведену систему доказів можна вважати типовою у справах досліджуваної категорії.

Наведемо ще один приклад. 15 серпня 2023 року між прокурором Лівобережної окружної прокуратури міста Дніпра та обвинуваченим А. було затверджено угоду про визнання винуватості у вчиненні злочину, передбаченого ч. 1 ст. 161 КК України [8]. В ході слідства було встановлено, що «починаючи з 1 травня 2019 року багаторазово гр. А., реалізуючи свій злочинний умисел направлений на умисні дії, спрямовані на розпалювання релігійної ворожнечі та ненависті, образу почуттів громадян у зв'язку з їхніми релігійними переконаннями, діючи умисно, з метою доведення інформації до необмеженої кількості осіб, які відвідуватимуть електронну сторінку групи, у загальнодоступній та соціально-орієнтованій інтернет - мережі «Facebook» за визначеним посиланням за допомогою мережі «Інтернет», використовуючи свій обліковий запис в соціально-орієнтованій інтернет - мережі «Facebook», будучи адміністратором вищевказаної електронної сторінки за конкретним посиланням в невстановлений спосіб розмістив на електронній сторінці вищевказаної групи осіб допис з посиланнями». Відповідно до лінгвістичної експертизи, у досліджуваній публікації на основі дискурсивного, семантико-текстуального аналізу встановлено, що «в об'єктивному змісті зазначеного висловлювання, враховуючи контекстуальне наповнення публікації в цілому, і негативною (образливою, зневажливою) інформацією стосовно ПЦУ вжиті словосполучення в лапках: «Православної церкви України» (ПЦУ), в переносному значенні (несправжні), що показує те, що ці назви наводяться з відтінком іронічного ставлення, що може викликати у прихожан церкви почуття образи. Це може бути свідченням того, що наведеною сентенцією автор публікації намагається переконати вірян у їх власній меншовартості стосовно до більш давньої на його думку церкви. «Украинская Православная Церковь, имеющая статус самоуправления в составе Московского Патриархата, это крупнейшая религиозная конфессия Украины, ... В отличие от других крупных христианских деноминаций Украины, ... Украинская Православная Церковь является старейшей и, ...». Виходячи з поставленого завдання, а також з визначення поняття «спонування», контекстуальний зміст висловлювання не має конкретну вказівку на спосіб вираження дії, у той же час виражає спонування у процесі семантико-текстуального аналізу досліджуваного

матеріалу публікацій в цілому, автор публікацій через інформаційний вплив спонукає читачів, користувачів інтернет-ресурсу читати, аналізувати, осмислювати надану інформацію, яка надається через посилання на різні джерела інформації, в яких наводяться фактичні дані, роз'яснення, доведення своїх переконань через оціночні судження щодо вказаних фактів та подій, а також в яких виражені думки, судження авторів вказаних інформаційних джерел». Досліджувана інформація може викликати у користувачів інтернет-ресурсу негативне ставлення та спонукання читачів, користувачів інтернет-ресурсу не довіряти ПЦУ, що може привести до розпалювання ворожнечі, ненависті до осіб (групи осіб) за релігійними переконаннями, Православної церкви України (ПЦУ). Для кожного твердження експерт використовує тези, що взяті з «контексту публікації».

З матеріалів аналізованого провадження можна зробити наступні висновки практичного характеру:

1) джерелами інформації про аналогічні злочини типово є електронне або письмове повідомлення від віруючої особи, яка відчула почуття глибокої образи через свої релігійні переконання, або матеріали, складені в результаті роботи працівника оперативного підрозділу під час моніторингу кіберпросторі (аналізований випадок);

2) в основі системи доказів у справах про злочини, вчинені з мотивів релігійної нетерпимості, знаходяться висновки мистецтвознавчих та лінгвістичних експертиз. Останні проводяться на основі дискурсивного, семантико-текстуального аналізу. Досліджується контекстуальне наповнення публікації в цілому, і негативна забарвленість та експресивна лексика. В окремих випадках при застосуванні перенесеного значення слів, лапків тощо призначаються комісійні експертизи.

Висновки. Отже, вважаємо тематику розслідування злочинів, вчинених із мотивів релігійної нетерпимості, перспективною для подальших наукових досліджень, адже можна виділити достатньо широкий спектр таких злочинів. Особливості протидії злочинам, вчиненим з мотивів релігійної нетерпимості, розглянуто в контексті здійснення досудового розслідування, відповідно теоретичні та практичні аспекти розслідування злочинів, вчинених з мотивів релігійної нетерпимості, на конкретних матеріалах судово-слідчої практики. В результаті ознайомлення з цими матеріалами можна сформулювати наступні тези:

3) не всі злочини, що пов'язані із утримуванням, оскверненням або знищення релігійних святинь, перешкоджанням здійсненню релігійного обряду, фізичним насильством по відношенню до служителів різних релігійних культів, вчиняються з мотивів релігійної нетерпимості чи мають релігійне підґрунтя, чим пояснюється кваліфікація їх за іншими статтями КК України (наприклад, як злочинів, вчинених з хуліганських мотивів);

4) типовим джерелом інформації про злочин є електронне або письмове повідомлення від віруючої особи, яка відчула почуття глибокої образи через свої релігійні переконання, або матеріали, складені в результаті роботи працівника оперативного підрозділу під час моніторингу кіберпросторі (аналізований випадок);

2) в основі системи доказів у справах про злочини, вчинені з мотивів релігійної нетерпимості, знаходяться висновки мистецтвознавчих та лінгвістичних експертиз.

3) у справах досліджуваної категорії типовими слідчими (розшуковими) діями є огляди фото- та відеозаписів, що були зроблені під час події, огляд комп'ютерної техніки підозрюваного з тим, щоб визначити організаційну та звітну специфіку діяльності певного осередку осіб, що діяла із мотивів релігійної нетерпимості, огляд предметів, що мають культове значення чи демонструють зміст події, спрямованої на порушення права віросповідання, огляд мобільних телефонів, інтернет ресурсів, зокрема соціальних сторінок в мережі;

4) пріоритетним завдання слідчого під час розслідування акцій, в ході яких допущено порушення рівноправності громадян залежно від їх релігійних переконань, є визначення лідера злочину.

Література:

1. Кобетяк А.Р. Релігійна політика України на шляху формування Помісної православної церкви: Монографія Житомир: Бук-Друк, 2022. 484 с.
2. Пресреліз підготовлений Заступником директора КМІС Антоном Грушецьким. URL: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1129&page=1>
3. Про свободу совісті та релігійні організації: Закон України від 23 квітня 1991 року № 987-XII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>
4. Словник-довідник для підготовки до практичних занять та самостійної роботи з навчальної дисципліни «Філософія» / уклад. : Н. В. Козирева. Харків : ХНУМГ ім. О. М. Бекетова, 2018. 69 с.
5. Вирок Жашківського районного суду Черкаської області від 10 травня 2023 року. Справа №693/368/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110756492>
6. Вирок Дергачівського районного суду Харківської області від 14 грудня 2017 року. Справа №619/3708/16-к. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71102683>
7. Вирок Вінницького міського суду Вінницької області від 30 грудня .2013 року. Справа № 212/12892/2012. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36541176>
8. Вирок Амур-Нижньодніпровський районного суду міста Дніпропетровська від 21 серпня 2023 року. Справа № 199/6598/23. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112928118>

References:

1. Kobetiak, A.R. (2022). Relihiina polityka Ukrainy na shliakhu formuvannnia Pomisnoi pravoslavnoi tserkvy. [Religious policy of Ukraine on the path of formation of the Local Orthodox Church]. Zhytomir: Buk-Drukю. [in Ukrainian].
2. Presreliz pidhotovlenyi Zastupnykom dyrektora KMIS Antonom Hrushetskym. [The press release was prepared by Anton Hrushetsky, the Deputy Director of KMIS]. Retrieved from: <https://www.kiis.com.ua/?lang=ukr&cat=reports&id=1129&page=1> [in Ukrainian].

3. Pro svobodu sovisti ta relehiini orhanizatsii: Zakon Ukrainy vid kvitnia, 23 1991 r. № 987-XII. [On freedom of conscience and religious organizations: Law of Ukraine dated April 23, № 987-XII (1991)]. [site Verhovnoyi radi Ukrayini]. zakon.rada.gov.ua/laws. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/987-12#Text>

4. Kozryieva N.V. (Ed.). Slovnyk-dovidnyk dlia pidhotovky do praktychnykh zaniat ta samostiinoi roboty z navchalnoi dystsypliny «Filosofiiia» (2018). [Dictionary-reference for preparation for practical classes and independent work in the educational discipline "Philosophy"]. Navch. posib. Kharkiv: KhNUMH im. O. M. Beketova [in Ukrainian].

5. Vyrok Zhashkivskoho raionnoho sudu Cherkaskoi oblasti vid 10.05.2023 r. Sprava №693/368/23. [site Yedinij derzhavnij reyestr sudovih rishen]. reyestr.court.gov.ua Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/110756492>

6. Vyrok Derhachivskoho raionnoho sudu Kharkivskoi oblasti vid 14.12.2017 r. Sprava №619/3708/16-k [site Yedinij derzhavnij reyestr sudovih rishen]. reyestr.court.gov.ua Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/71102683>

7. Vyrok Vinnytskoho miskoho sudu Vinnytskoi oblasti vid 30.12.2013 r. Sprava № 212/12892/2012 [site Yedinij derzhavnij reyestr sudovih rishen]. reyestr.court.gov.ua Retrieved from <https://reyestr.court.gov.ua/Review/36541176>

8. Vyrok Amur-Nyzhnodniprovskyi raionnoho sudu mista Dnipropetrovska vid 21.08/2023 r. Sprava № 199/6598/23. [site Yedinij derzhavnij reyestr sudovih rishen]. reyestr.court.gov.ua Retrieved from: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/112928118>

УДК 346.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-676-686](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-676-686)

Чехівський Ярослав Олегович аспірант, Донецький державний університет внутрішніх справ, вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, тел.: (068) 78-99-345, <https://orcid.org/0000-0001-9591-0469>

ЩОДО ВИЗНАЧЕННЯ СУБ'ЄКТА ПРАВА ВЛАСНОСТІ НА ОБ'ЄКТ НЕЗАВЕРШЕНОГО БУДІВНИЦТВА

Анотація. Стаття присвячена дослідженню питання щодо визначення суб'єкта права власності на об'єкт незавершеного будівництва з моменту початку здійснення будівельно-монтажних робіт до моменту введення його в експлуатацію, що обумовлено останніми значними змінами містобудівного законодавства України.

У процесі дослідження, автором виявлено значні прогалини у законодавстві стосовно врегулювання порушеного питання, зокрема контраверсійні норми, які дозволяють двозначно тлумачити суб'єкта права власності на об'єкт незавершеного будівництва. Крім того, акцентовано увагу на суперечливості положень деяких спеціалізованих містобудівних нормативно-правових актів у контексті визначення суб'єкта права власності на об'єкт незавершеного будівництва.

Автором проаналізовано різні наукові підходи щодо визначення суб'єкта права власності на об'єкт незавершеного будівництва. За результатом аналізу, піддано критиці висловлену у науковій літературі позицію стосовно належності об'єкта незавершеного будівництва суб'єктові господарювання, який надавав матеріально-технічне забезпечення будівництва (матеріали, устаткування тощо), а також заперечено тезу про належність об'єкта незавершеного будівництва тільки на праві володіння та/або користування до моменту введення його в експлуатацію.

За підсумками дослідження, автором визначено правову природу об'єкта незавершеного будівництва, перелік речових прав на підставі яких він може належати, а також суб'єкта права власності без прив'язки до процесу матеріально-технічного забезпечення (матеріалів, устаткування тощо).

Крім того, автором обґрунтовано пропозиції щодо необхідності внесення змін до нормативно-правових актів стосовно визначення суб'єкта права власності на об'єкт незавершеного будівництва з метою забезпечення правової визначеності та однозначності норм права.

Ключові слова: об'єкт незавершеного будівництва, об'єкт будівництва, право власності, замовник, підрядник.

Chekhivskiy Yaroslav Olehovych Postgraduate student, Donetsk State University of Internal Affairs, 1 Velyka Perspektyvna St., Kropyvnytskyi, tel.: (068) 78-99-345, <https://orcid.org/0000-0001-9591-0469>

DETERMINATION OF THE SUBJECT OF OWNERSHIP OF AN OBJECT CONSTRUCTION IN PROGRESS

Abstract. The article is devoted to the study of the issue of determining the subject of ownership of an asset under construction from the moment of commencement of construction and installation works to the moment of its commissioning, which is due to recent significant changes in urban planning legislation of Ukraine.

In the course of the study, the author has identified significant gaps in the legislation regarding the regulation of the issue raised, in particular, controversial provisions which allow for an ambiguous interpretation of the subject of ownership of an asset under construction. In addition, the author focuses on the contradictory provisions of some specialised urban planning regulations in the context of determining the subject of ownership of an asset under construction.

The author analyses various scientific approaches to determining the subject of ownership of an asset under construction. As a result of the analysis, the author criticises the position expressed in the scientific literature regarding the ownership of an asset under construction by a business entity which provided logistical support for construction (materials, equipment, etc.), and also denies the thesis that an asset under construction belongs only to the right of possession and/or use until it is put into operation.

Based on the results of the study, the author defines the legal nature of an asset under construction, the list of property rights on the basis of which it may be owned, and the subject of property rights without reference to the process of logistical support (materials, equipment, etc.).

In addition, the author substantiates proposals regarding the need to amend the regulatory legal acts with regard to determining the subject of ownership of an asset under construction in order to ensure legal certainty and unambiguity of the law.

Keywords: construction in progress, construction object, ownership, customer, contractor.

Постановка проблеми. Згідно з положеннями ЦК України та Загальними умовами укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві, затвердженими постановою Кабінету Міністрів України від 01.08.2005 № 668 (далі – Загальні умови), власником об'єкта будівництва або результату інших будівельних робіт є замовник, якщо інше не передбачено законом або договором. Очевидно, що з огляду на застосований понятійно-

категоріальний апарат, метою запровадження таких законодавчих норм є визначення права власності замовника виключно на результат робіт у вигляді завершеного будівництвом об'єкту або закінчених будівельних робіт.

Втім, поза межами регулювання норм ЦК України та Загальних умов залишилось питання щодо суб'єкта права власності на об'єкт незавершеного будівництва у період з моменту початку здійснення будівельно-монтажних робіт до введення об'єкта в експлуатацію. У законодавстві вбачається явна непослідовність в оперуванні категоріями «об'єкт незавершеного будівництва» та «об'єкт будівництва», що призвело до створення «правового вакууму» у частині визначення власника об'єкта незавершеного будівництва у зазначений період, що створює правову невизначеність у господарсько-будівельних правовідносинах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання визначення суб'єкта права власності на об'єкт незавершеного будівництва у т.з. «перехідний період» розглядали Ю. Є. Ходико, В. В. Луць, О. В. Сук, М. Д. Пленюк та інші представники юридичної науки, однак у господарсько-правовій доктрині досі не сформовано однозначного підходу щодо виокремлення суб'єкта права власності на об'єкт незавершеного будівництва з урахуванням положень чинного законодавства.

Мета статті. Метою дослідження є обґрунтування пропозицій щодо визначення суб'єкта права власності на об'єкт незавершеного будівництва у період з початку здійснення будівельно-монтажних робіт до введення закінченого будівництвом об'єкта в експлуатацію у господарсько-будівельних правовідносинах.

Виклад основного матеріалу. Актуальність договору підряду на капітальне будівництво у сфері господарювання важко переоцінити, особливо в контексті швидко зростаючої будівельної галузі та розвитку інфраструктури, а тому він залишається важливим інструментом для забезпечення успішності будівельних проектів, контролю якості та ефективного управління ризиками.

Відповідно до ст. 876 ЦК України, власником об'єкта будівництва або результату інших будівельних робіт є замовник, якщо інше не передбачено законом або договором [1].

Аналогічне регулювання передбачає п.14 Загальних умов, відповідно до яких власником результату виконаних робіт (об'єкта будівництва) є замовник, якщо інше не передбачено договором[2].

Втім, слід наголосити на явній неповноті ст. 876 ЦК України та п. 14 Загальних умов.

По-перше, здійснюючи буквальне тлумачення ст. 876 ЦК України та п. 14 Загальних умов можна констатувати, що останні врегульовують право власності замовника на «об'єкт будівництва та результат інших будівельних робіт», тим самим поширюючи свою дію на вже закінчені будівельні роботи, а не у т.з. «перехідний період».

Це прямо виходить зі змісту вищевказаних статей, які оперують категоріями «об'єкт будівництва» та «результат будівельних робіт», вказуючи на завершеність процесу будівництва.

В контексті аналізу наведених положень сумніву щодо завершеності «результату інших будівельних робіт» не виникає, тоді як категорії «об'єкт будівництва» необхідно більш детально приділити увагу.

Згідно з ч.2 ст. 4 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності», об'єктами будівництва є будинки, будівлі, споруди будь-якого призначення, їх комплекси та частини, лінійні об'єкти інженерно-транспортної інфраструктури [3].

Відповідно до розділу 3 ДБН А.2.2-3:2014 «Склад та зміст проектної документації на будівництво»:

1)будинок – різновид будівлі, яка призначена, як правило, для проживання та обслуговування людей;

2)будівля - штучно створений об'ємний об'єкт, що складається з несучих та огорожувальних або сполучених (несучоогорожувальних) конструкцій, які утворюють наземні, надземні або підземні приміщення, призначені для життєдіяльності людей та виробництва продукції;

3)споруда - штучно створений об'ємний, площинний або лінійний об'єкт, що має природні або штучні просторові межі, встановлений стаціонарно (нерухомо) відносно землі та призначений для досягнення певних цілей;

4)лінійний об'єкт інженерно-транспортної інфраструктури - різновид наземних, надземних або підземних лінійних споруд для пересування людей, транспортних засобів, вантажів, переміщення рідких та газоподібних продуктів, передачі електроенергії тощо [4].

Таким чином, можна констатувати, що об'єктом будівництва є вже зведені (споруджені) та існуючі у матеріальній дійсності будинки, будівлі, споруди будь-якого призначення, їх комплекси та частини, лінійні об'єкти інженерно-транспортної інфраструктури.

Через призму аналізу нормативно-правових актів, можливо зробити висновок, що й сам законодавець виділяє «об'єкт будівництва» як завершене та існуюче у матеріальній дійсності явище.

Зокрема, пунктом 8 ч.1 ст. 1 Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому» передбачено, що об'єкт незавершеного будівництва - подільний об'єкт незавершеного будівництва та неподільний об'єкт незавершеного будівництва [5].

Відповідно до п.7 ч.1 ст. 1 Закону України «Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому», неподільний об'єкт незавершеного будівництва - об'єкт нерухомого майна, який буде споруджено в майбутньому (будівля, споруда), щодо якого отримано право на виконання будівельних робіт та який не прийнято в

експлуатацію, за умови що у складі такого об'єкта відсутні майбутні об'єкти нерухомості [5].

Згідно з положеннями чч.1-2 ст. 39 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» прийняття в експлуатацію *закінчених будівництвом об'єктів* здійснюється на підставі декларації про готовність об'єкта до експлуатації або акта готовності об'єкта до експлуатації [3].

Примітно, що до моменту введення об'єкта в експлуатацію статус останнього визначається законодавцем як «закінчений будівництвом об'єкт» або «об'єкт незавершеного будівництва» без жодної згадки категорії «об'єкт будівництва».

Втім, вже відповідно до п. 68 Порядку державної реєстрації речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень від 25.12.2015 № 1127, державна реєстрація права власності на *об'єкт будівництва* вперше проводиться відповідно до статті 331 Цивільного кодексу України щодо особи, яка здійснює будівництво такого об'єкта (замовник будівництва), якщо інше не встановлено законом [6].

Відповідно до ч.2 ст. 331 ЦК України, якщо договором або законом передбачено прийняття нерухомого майна до експлуатації, право власності виникає з моменту його прийняття до експлуатації [1].

Якщо право власності на нерухоме майно відповідно до закону підлягає державній реєстрації, право власності виникає з моменту державної реєстрації.

Слід звернути увагу, що на етапі державної реєстрації права власності, тобто коли об'єкт введено в експлуатацію, чинне законодавство оперує вже категорією «об'єкт будівництва».

Таким чином, здійснюючи системне тлумачення вищенаведених правових актів, можна дійти висновку, що закінчений будівництвом об'єкт набуває статусу «об'єкта будівництва» виключно після введення останнього в експлуатацію у порядку, передбаченому законодавством.

Звідси, аналіз ст. 876 ЦК України та п. 14 Загальних умов вказує на наявність прогалини щодо визначення суб'єкта права власності на об'єкт незавершеного будівництва до моменту його введення в експлуатацію.

Проблемним є й той факт, що ЦК України містить контрарерсійні положення у частині можливості визначення суб'єкта права власності на об'єкт незавершеного будівництва у т.з. «перехідний період», з огляду на таке.

У правовій доктрині загальновідомою є позиція, згідно з якою з моменту початку будівництва та до моменту введення об'єкту в експлуатацію останній має статус «об'єкт незавершеного будівництва», тобто сукупності матеріалів, обладнання тощо, які були використовуються в процесі цього будівництва.

Як ґрунтовно зазначає Ю. Є. Ходико, слід говорити про створення об'єкта-речі та виділити фізичний та юридичний його аспекти. Юридичний аспект полягає у тому, що початком «існування» об'єкта незавершеного будівництва є отримання необхідних дозволів на будівництво. Фізичний аспект можна визначити як процес створення (будівництва) речі, коли

будівельні матеріали, які використовуються для його спорудження, стають частиною нової речі і утворюють власне об'єкт незавершеного будівництва. При цьому будівельні матеріали (цегла, пісок тощо) перестають існувати в своєму первісному стані і входять до складу нової речі. Кінцевим моментом – буде прийняття об'єкта будівництва до експлуатації (юридичний аспект), що в свою чергу виступає головною «кваліфікуючою ознакою у розмежуванні об'єкта завершенного будівництва від незавершеного. З моменту прийняття об'єкта незавершеного будівництва до експлуатації він перестає існувати [7, с. 90].

Важливим з точки зору принципу правової визначеності є встановлення чітких, передбачуваних та одноманітних правил щодо прав та обов'язків учасників господарсько-будівельного процесу, зокрема в частині власника об'єкта незавершеного будівництва.

Вбачається, що відповідь про суб'єкта права власності на об'єкт незавершеного будівництва можливо було б знайти у ч.3 ст. 331 ЦК України, згідно з якою до завершення будівництва (створення майна) *особа* вважається власником матеріалів, обладнання тощо, які були використані в процесі цього будівництва (створення майна) [1].

Водночас, законодавець не конкретизує, яка саме «особа» вважається власником матеріалів, обладнання тощо: чи то особа, яка безпосередньо здійснює будівельно-монтажні роботи, чи то особа, на замовлення якої вони здійснюються.

Відповідно до ч.1 ст. 879 ЦК України, матеріально-технічне забезпечення будівництва покладається на підрядника, якщо інше не встановлено договором будівельного підряду [1].

Тобто, за загальним правилом діє презумпція використання матеріалів, обладнання підрядника, якщо договором не передбачено обов'язок замовника здійснити матеріально-технічне забезпечення.

Якщо матеріально-технічне забезпечення будівництва покладено на замовника, то питання приналежності об'єкта незавершеного будівництва є очевидним, останній належить на праві власності замовнику.

Втім, складнощі можуть виникати щодо визначення суб'єкта права власності на об'єкт незавершеного будівництва, коли матеріально-технічне забезпечення покладається на підрядника.

Особливо, контраверсійною нормою виступає абз. 2 ч.1 ст.331 ЦК України, відповідно до якої особа, яка виготовила (створила) річ зі своїх матеріалів на підставі договору, є власником цієї речі [1].

За таких обставин, особою, яка використовує матеріали та які належать їй на праві власності може бути саме підрядник, що викликає двозначне тлумачення положень ч.3 ст. 333 та ст. 876 ЦК України.

У науковій доктрині з цього приводу сформувалося декілька поглядів, які умовно можливо поділити на дві групи.

Перша група вчених зазначає, що право власності на об'єкт незавершеного будівництва належить особі, чії матеріали використовуються у спорудженні об'єкта.

Зокрема, В. В. Луць зазначав, що власником слід вважати особу, яка використала матеріальні ресурси під час спорудження об'єкта: це власник матеріалів, обладнання тощо, якщо спорудження об'єкта здійснюється власними силами забудовника; підрядник, який здійснює будівництво за договором будівельного підряду і використовує для цього, як правило, свої матеріали і свої засоби [8].

Схожої позиції притримується й М. Д. Пленюк, яка зазначає, що ст. 876 ЦК України суперечить ч. 1 ст. 331 ЦК України, відповідно до якої право власності на нову річ, яка виготовлена (створена) особою, набувається нею, якщо інше не встановлено договором або законом. Крім того, автор наголосила, що особа, яка виготовила (створила) річ зі своїх матеріалів на підставі договору, є власником цієї речі [9, с. 135].

Разом з тим наведені позиції не в повній мірі узгоджуються з положеннями законодавства стосовно складу договірної ціни та не враховують практику фінансово-господарських взаємовідносин сторін договору підряду на капітальне будівництво.

Відповідно до ч.2 ст. 843 ЦК України, ціна роботи у договорі підряду включає відшкодування витрат підрядника та плату за виконану ним роботу.

У практиці фінансово-господарських розрахунків, укладаючи договір підряду на капітальне будівництво, підрядник завжди отримує авансовий внесок, який повністю покриває вартість закупівлі використовуваних матеріалів та частину наперед виконаної роботи.

Звідси, вбачається сумнівною висловлена науковцями теза про належність підряднику матеріалів, за які він отримав (або отримає) грошове відшкодування.

Позиція другої групи вчених полягає у тому, що до моменту введення в експлуатацію об'єкта останній належить особі, чії матеріали використовуються у спорудженні об'єкта, однак вже виключно на правах володіння або користування.

Зокрема, Ю. Є. Ходико вважає, що за загальним правилом до моменту державної реєстрації права власності на об'єкт незавершеного будівництва або здачі його в експлуатацію, особі – замовнику, підряднику або власнику земельної ділянки належить право володіння та користування на фізично нерухомий, але юридично рухомий об'єкт будівництва (будівельні матеріали по відношенню до об'єкта, що будується) [7].

О. В. Сук зазначає, що визначаючи права на об'єкт будівництва необхідно виходити із того, яка особа виконує будівельні роботи (підрядник, субпідрядник) та якими правами вона наділена для їх виконання. Автор вважає, що такими правами є право володіння та користування, які виникають у підрядника у зв'язку з правами на будівельний майданчик. Передаючи його за актом, замовник тим самим наділяє підрядника правом володіння та користування земельною ділянкою або іншим об'єктом нерухомості [10, с. 543].

Наведені позиції здаються ще більш дискусійними й такими, що не узгоджуються з положеннями законодавства.

По-перше, якщо об'єкт незавершеного будівництва належить підряднику або замовнику виключно на праві володіння та/або користування, то це більше посилює неврегульованість, оскільки повністю заперечує належність такого майна певній особі. На практиці це може мати негативні наслідки. Наприклад, при випадковому руйнуванні об'єкта та завданні шкоди третім особам неможливо буде визначити завдавача шкоди з огляду на відсутність власника такого майна.

По-друге, такий підхід повністю нівелює положення абз. 2 ч.3 ст. 331 ЦК України у частині права укласти договір щодо об'єкта незавершеного будівництва.

По-третє, відповідно до п.1 ч.1 ст. 4 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», державній реєстрації прав підлягають зокрема *право власності* та право довірчої власності як спосіб забезпечення виконання зобов'язання на об'єкт незавершеного будівництва [11].

Звідси, об'єкт незавершеного будівництва може належати не тільки на праві володіння та користування певному суб'єкту господарювання. Такий суб'єктів може мати усі правомочності власника, включаючи й право розпорядження об'єктом.

У зв'язку з цим здаються спірними позиції науковців щодо визнання належності об'єкту незавершеного будівництва особі, чий матеріалі використовувалися при спорудженні такого об'єкта. Натомість є підстави вважати, що такий об'єкт належить замовнику будівництва, який має усі правомочності права власності – володіння, користування, розпорядження.

Це пояснюється тим, що право власності на об'єкт незавершеного будівництва може бути зареєстровано виключно за замовником будівництва.

Зокрема, відповідно до ч.3 ст. 27-2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень», державна реєстрація спеціального майнового права на об'єкт незавершеного будівництва, яка проводиться вперше, здійснюється виключно за замовником будівництва [11].

Запровадження законодавцем правил ч.3 ст. 27-2 Закону України «Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень» логічно та послідовно узгоджується з положенням п.4 ч.1 ст. 1 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» та ч. 2 ст. 375 ЦК України.

Так, пунктом 4 ч.1 ст. 1 Закону України «Про регулювання містобудівної діяльності» передбачено, що замовник будівництва - фізична чи юридична особа, яка має у власності чи користуванні одну чи декілька земельних ділянок або у власності чи управлінні будівлю/споруду і має намір щодо виконання підготовчих та/або будівельних робіт [3].

Відповідно до ч. 2 ст. 375 ЦК України, власник земельної ділянки набуває право власності на зведені ним будівлі, споруди та інше нерухоме майно [1; 12].

Згідно з ч.2 ст. 415 ЦК України, землекористувач має право власності на будівлі (споруди), споруджені на земельній ділянці, переданій йому для забудови [1].

За таких обставин, оскільки замовник є власником (користувачем) земельної ділянки та/або власником відповідної будівлі, то останній й набуває право власності на об'єкт незавершеного будівництва в силу закону.

Висновки. Таким чином, власником об'єкта незавершеного будівництва з моменту початку забудови земельної ділянки (будівлі) до введення його в експлуатацію є замовник будівництва.

Втім, такий висновок можливо зробити виключно здійснюючи системне тлумачення норм законодавства різних галузей, що явно не відповідає правилам законодавчої техніки та принципу правової визначеності у частині формування чітких та зрозумілих норм права.

З урахуванням цього, для чіткого унормування порушеного питання пропонується:

1) доповнити статтю 876 ЦК України частиною 2 в такій редакції: «2. До завершення будівництва та введення об'єкта в експлуатацію замовник є власником відповідного об'єкта незавершеного будівництва, якщо інше не передбачено договором. У разі необхідності замовник може укласти договір щодо об'єкта незавершеного будівництва після проведення державної реєстрації права власності або іншого майнового права на цей об'єкт відповідно до закону»;

2) врахувати наведене вище положення при внесенні змін до абз.2 п.14 Загальних умов;

3) внести зміни до абз.2 ч.1 ст. 331 ЦК України, виклавши його в такій редакції: «особа, яка виготовила (створила) річ зі своїх матеріалів на підставі договору, є власником цієї речі, якщо інше не передбачено законом або договором»;

4) частину 3 статті 331 ЦК України виключити у зв'язку з недоцільністю її збереження та розміщення у Загальній частині ЦК України.

Література:

1. Цивільний кодекс України : Кодекс України від 16.01.2003 р. № 435-IV: станом на 27 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text> (дата звернення: 29.04.2024);
2. Про затвердження Загальних умов укладення та виконання договорів підряду в капітальному будівництві : Постанова Каб. Міністрів України від 01.08.2005 р. № 668: станом на 2 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668-2005-п#Text> (дата звернення: 29.04.2024);
3. Про регулювання містобудівної діяльності : Закон України від 17.02.2011 р. № 3038-VI : станом на 4 січ. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text> (дата звернення: 29.04.2024);

4. А.2.2-3:2014. Склад та зміст проектної документації на будівництво. На заміну ДБН А.2.2-3:2012 ; чинний від 2022-09-01. Вид. офіц. Київ: Держ. підприємство "Укрархбудінформ", 2022. 37 с. URL: https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3192355188719486804?doc_type=2;

5. Про гарантування речових прав на об'єкти нерухомого майна, які будуть споруджені в майбутньому: Закон України від 15.08.2022 р. № 2518-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#Text> (дата звернення: 29.04.2024);

6. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Постанова Каб. Міністрів України від 25.12.2015 р. № 1127 : станом на 12 берез. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-п#Text> (дата звернення: 29.04.2024);

7. Ходико Ю. Є. Об'єкт незавершеного будівництва та особливості його правового режиму. Вісник прокуратури. 2011. № 9. С. 89–95;

8. Луць В. В. Інститут договору в цивільному праві України. URL: <https://jure.in.ua/institut-dogovoru-v-tsyvilnomu-pravi-ukrayiny>;

9. Пленюк М. Д. Особливості права власності та майнових прав за договором будівельного підряду. Актуальні проблеми правознавства. 2016. № 1. С. 133–137;

10. Сук О. В. Права на об'єкт будівництва за договором будівельного підряду. Правова держава: Щорічник наукових праць. 2010. № 21. С. 536–545;

11. Про державну реєстрацію речових прав на нерухоме майно та їх обтяжень : Закон України від 01.07.2004 р. № 1952-IV : станом на 15 квіт. 2024 р. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text> (дата звернення: 29.04.2024).

12. Кормич Б. А., Біленець Д. А. Режим зони митного контролю: адміністративно-правові основи : монографія. Чернівці : Технодрук, 2017. 180 с.

References:

1. Tsyvilnyi kodeks Ukrainy. [Civil Code of Ukraine] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/435-15#Text>;

2. Zahalni umovy ukladennia ta vykonannia dohovoriv pidriadu v kapitalnomu budivnytstvi. [General terms and conditions for the conclusion and performance of construction contracts in capital construction] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/668-2005-%D0%BF#Text>;

3. Zakon Ukrainy Pro rehuliuвання mistobudivnoi diialnosti. [The Law of Ukraine «On Regulation of Urban Development»]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3038-17#Text>;

4. Derzhani budivelni normy A.2.2-3:2014 «Sklad ta zmist proektnoi dokumentatsii na budivnytstvo». [State Construction Norms A.2.2-3:2014 "Composition and Content of Design Documentation for Construction"]. e-construction.gov.ua. Retrieved from: https://e-construction.gov.ua/laws_detail/3192355188719486804?doc_type=2;

5. Zakon Ukrainy «Pro harantuvannia rechovykh prav na obiekty nerukhomoho maina, yaki budut sporudzheni v maibutnomu». [The Law of Ukraine "On Guaranteeing Real Property Rights to Real Estate Objects to be Constructed in the Future"] (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2518-20#Text>;

6. Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen [On state registration of real rights to immovable property and their encumbrances]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1127-2015-%D0%BF#Text>;

7. Yu. Ye. Khodyko. Obiekt nezavershenoho budivnytstva ta osoblyvosti yoho pravovoho rezhymu [Construction in progress and peculiarities of its legal regime]. Visnyk prokuratury, 2011, 9, 89–95;

8. Luts V. V. Instytut dohovoru v tsyvilnomu pravi Ukrainy. [Institute of Contract in the Civil Law of Ukraine]. (n.d.). jure.in.ua. Retrieved from: <https://jure.in.ua/institut-dogovoru-v-tsyvilnomu-pravi-ukrayiny>;

9. M. D. Pleniuk. Osoblyvosti prava vlasnosti ta mainovykh prav za dohovorem budivelnoho pidriadu. [Peculiarities of ownership and property rights under a construction contract]. Aktualni problemy pravoznavstva, 2016, 1, 133-137;

10. O. V. Suk. Prava na ob'ekt budivnytstva za dohovorem budivelnoho pidriadu. [Rights to a construction object under a construction contract] (n.d.). Pravova derzhava, 21, 536-545;

11. Zakon Ukrainy «Pro derzhavnu reiestratsiiu rechovykh prav na nerukhome maino ta yikh obtiazhen». [The Law of Ukraine "On State Registration of Real Property Rights and Encumbrances"]. zakon.rada.gov.ua. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1952-15#Text>.

12. Kormych B. A., Bilenets D. A. The regime of the customs control zone: administrative and legal foundations: a monograph. Chernivtsi: Technoprint, 2017. 180 p.

УДК 341.6

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-687-697](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-687-697)

Чорний Вадим Андрійович аспірант 1 курсу навчання спеціальності 081 Право, Відкритий міжнародний університет розвитку людини «Україна», вул.Львівська, 23, м. Київ, 02000, тел.: (068) 812- 2571, <https://orcid.org/0009-0009-6237-6517>

РЕПАРАЦІЯ ЯК ОДИН ІЗ МОЖЛИВИХ МЕХАНІЗМІВ ВІДШКОДУВАННЯ ЗБИТКІВ, ЗАВДАНИХ ЗБРОЙНОЮ АГРЕСІЄЮ РФ ПРОТИ УКРАЇНИ

Анотація. Проблема репарацій, як механізму відшкодування збитків, завданих збройною агресією російської федерації проти України, є надзвичайно актуальною і потребує комплексного підходу та ефективних механізмів врегулювання. Зважаючи на повномасштабне вторгнення, створення системи репарацій стає критично важливим для забезпечення прав індивідуальних жертв, відновлення правового порядку та відбудови постраждалих територій. У статті розглядається один із можливих підходів до репарацій, його вплив на ситуацію в Україні та механізми компенсації, реабілітації та реституції. Також обговорюються процедури виплат компенсацій, включаючи використання заморожених активів рф за кордоном, та створення спеціальної комісії для визначення суми компенсації. Основна мета репарацій полягає у відновленні справедливості та забезпеченні довгострокового відшкодування збитків, спричинених війною.

Запровадження ефективної системи репарацій покликано забезпечити не лише визнання страждань та збитків, заподіяних Україні, але й встановлення механізмів компенсації, реабілітації та реституції для постраждалих осіб та територій.

Дієвий механізм досягнення цієї мети передбачає розробку та запровадження комплексних планів дій, які покликані врахувати інтереси та потреби сторін конфлікту та забезпечити справедливе врегулювання. У цьому контексті розгляд механізмів репарацій стає надзвичайно важливим завданням, що вимагає ретельного аналізу та обговорення. У даному дослідженні буде розглянуто один із можливих підходів до репарацій та його вплив на ситуацію в Україні в контексті збройної агресії рф.

Метою даної статті є перегляд та оцінка наявних механізмів репарацій, а також пошук найбільш оптимальної моделі компенсації від російської федерації за завдану Україні та особам під її юрисдикцією шкоду внаслідок воєнної агресії та вчинених міжнародних злочинів.

Ключові слова: репарації, збройна агресія, Україна, компенсації, міжнародне право.

Chorny Vadym Andriiovych 1st year postgraduate student, specialty 081 Law, Open International University of Human Development «Ukraine», 23 Lvivska St., Kyiv, 02000, tel.: (068) 812-2571, <https://orcid.org/0009-0009-6237-6517>

REPARATIONS AS ONE OF THE POSSIBLE MECHANISMS OF COMPENSATION FOR DAMAGES CAUSED BY THE ARMED AGGRESSION OF THE RUSSIA AGAINST UKRAINE

Abstract. The problem of reparations, as a mechanism for compensation for damages caused by the armed aggression of the Russian Federation against Ukraine, is extremely urgent and requires a comprehensive approach and effective settlement mechanisms. In the face of a full-scale invasion, the establishment of a system of reparations becomes critical to ensure the rights of individual victims, restore legal order, and rebuild the affected areas. The article considers one of the possible approaches to reparations, its impact on the situation in Ukraine and the mechanisms of compensation, rehabilitation and restitution. Procedures for payment of compensation, including the use of frozen assets of the Russian Federation abroad, and the creation of a special commission to determine the amount of compensation are also discussed. The main purpose of reparations is to restore justice and ensure long-term reparation for the damage caused by war.

The introduction of an effective reparations system is intended to ensure not only recognition of the suffering and damage caused to Ukraine, but also the establishment of mechanisms for compensation, rehabilitation and restitution for affected individuals and territories.

An effective mechanism for achieving this goal involves the development and implementation of comprehensive action plans that take into account the interests and needs of the parties to the conflict and ensure a fair settlement. In this context, consideration of reparations mechanisms becomes an extremely important task that requires careful analysis and discussion. This study will examine one of the possible approaches to reparations and its impact on the situation in Ukraine in the context of the armed aggression of the Russian Federation.

The purpose of this article is to review and evaluate the existing mechanisms of reparations, as well as to find the most optimal model of compensation from the Russian Federation for the damage caused to Ukraine and persons under its jurisdiction as a result of military aggression and international crimes.

Keywords: reparations, armed aggression, Ukraine, compensation, international law.

Постановка проблеми. Репарація, як механізм відшкодування збитків, завданих збройною агресією російської федерації проти України, виявляється надзвичайно актуальною проблемою, що потребує комплексного підходу та ефективних механізмів врегулювання. У зв'язку з повномасштабним вторгнен-

нням, створення ефективної системи репарацій стає однією з найважливіших завдань для забезпечення прав індивідуальних жертв, відновлення правового порядку та відновлення постраждалих територій.

Запровадження системи репарацій передбачає не лише визнання страждань та збитків, заподіяних Україні, але й встановлення механізмів компенсації, реабілітації та реституції для постраждалих осіб та територій. Для досягнення цієї мети необхідно розробити та впровадити комплексні плани дій, які враховують інтереси і потреби всіх сторін конфлікту та забезпечують їх справедливе врегулювання. У цьому контексті розгляд механізмів репарацій стає надзвичайно важливим завданням, що вимагає ретельного аналізу та обговорення. У даному документі буде розглянуто один із можливих підходів до репарацій та його вплив на ситуацію в Україні в контексті збройної агресії рф.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання відшкодування збитків, заподіяних у ході збройного конфлікту, активно досліджується в національних та іноземних наукових публікаціях. Особливу увагу заслуговує робота, опублікована в Енциклопедії міжнародного публічного права Макса Планка, авторами якої є П'єтро Сулло та Джуліан Вайет. Вони розглядають правову природу та історичні механізми відшкодування збитків і коротко описують існуючі проблеми в цьому контексті. У свою чергу, Емануела-К'яра Жілард у своїй науковій статті «Репарації за порушення міжнародного гуманітарного права» зосереджується на виплатах за порушення міжнародного гуманітарного права, що є особливо актуальним у зв'язку з російською агресією. Крім того, українські юристи-міжнародники у своїх інтерв'ю для медіа висловлювали кваліфіковані коментарі щодо виплати компенсації Україні, звертаючи увагу на проблеми, пов'язані з юрисдикційними імунітетами держави та її вищих посадових осіб.

Метою є перегляд та оцінка наявних механізмів репарацій, а також пошук найбільш оптимальної моделі компенсації від російської федерації за завдану Україні та особам під її юрисдикцією шкоду внаслідок воєнної агресії та вчинених міжнародних злочинів.

Виклад основного матеріалу. Репарації – це вираз матеріальної відповідальності в рамках міжнародного права, що передбачає відшкодування державі, яка постраждала від військової агресії, за завдану матеріальну шкоду грошовими коштами, натурою або послугами, як правило, від держави-агресора.

Інститут репарацій зазвичай застосовується після укладення договору про капітуляцію, коли держава-агресор змушена прийняти умови щодо таких репарацій.

Принципи та керівні положення ООН, що стосуються права на правовий захист та репарації жертвам серйозних порушень міжнародного права людини та міжнародного гуманітарного права, розробляють рекомендації для держав

щодо забезпечення виконання їхніх зобов'язань із надання репарацій [5]. Ці рекомендації включають різноманітні форми репарацій:

Реституція, компенсація, реабілітація, сатисфакція та гарантії неповторення – це ключові елементи процесу репарації для жертв конфлікту. Реституція спрямована на відновлення становища жертви до того, яке вона мала до порушень, включаючи повернення майна або місця проживання. Компенсація відшкодовує будь-яку економічно оцінену шкоду, включаючи втрату заробітку, майна, економічних можливостей, юридичних та медичних витрат, а також моральної шкоди.

Реабілітація забезпечує медичну та психологічну допомогу, юридичні та соціальні послуги для жертв. Сатисфакція включає припинення продовження порушень, встановлення істини, пошук зниклих безвісти або їхніх останків, публічні вибачення, судові та адміністративні санкції, а також меморіали та вшанування пам'яті.

Гарантії не повторення охоплюють заходи, спрямовані на запобігання повторенню порушень, включаючи реформування законодавства, освіту суспільства та захист правозахисників. Ці елементи разом створюють комплексний підхід до репарації, спрямований на відшкодування жертвам конфлікту та запобігання подібним порушенням у майбутньому.

Ці принципи передбачають, що держави повинні створювати національні програми репарацій та іншої допомоги жертвам у випадку, якщо сторони, відповідальні за завдану шкоду, не можуть або не бажають виконувати свої зобов'язання.

Основною метою репарацій є компенсація завданих під час війни збитків та втрат постраждалих країні через військову агресію. Проте розмір репарацій може бути встановлений таким чином, щоб держава-агресор не могла негайно відновити своє воєнно-економічне становище та не мала можливості повторити акт агресії. У цьому контексті репарації можуть бути розглянуті як стримуючий фактор [6].

Також розмір репарацій може бути обґрунтований шкодою інфраструктурі держави, включаючи економічну складову, і може включати компенсації за загибель населення, примусове переміщення громадян за межі країни, шкоду екології та втрату можливостей. Варто зауважити, що сучасне сприйняття репарацій не передбачає їхнє використання як засобу припинення агресора, але як засобу відновлення справедливості та балансу після війни.

У світовій практиці застосування репарацій вимагає наявності доказів щодо причинно-наслідкового зв'язку між діями агресора та завданою шкодою. Отже, для визначення адекватного розміру репарацій держава повинна зібрати інформацію про всі види своїх втрат через агресію та бути готовою представити належні докази на їх підтвердження.

Питання, пов'язані з виплатою повоєнних репарацій, часто виникають під час початку міжнародного збройного конфлікту (МЗК). Незважаючи на те,

що процес відшкодування завданих збитків зазвичай починається лише після завершення МЗК, тривалість і ефективність цього процесу напряду залежать від аналізу та вибору існуючої чи розробки нової репараційної моделі.

Виплата повоєнних репарацій стає складним завданням через те, що відповідний інститут міжнародного права, як правило, має звичаєвий характер, а найбільш прогресивні та людиноцентричні механізми розвинені виключно в доктрині. Ця особливість обмежує можливість використання Міжнародного суду ООН (а в разі збройної агресії росії проти України – також Ради Безпеки ООН), що ускладнює право жертв міжнародних злочинів на відшкодування.

Сьогодні вже розглядаються процедури, за яких шкода, завдана воєнною агресією російської федерації, може бути компенсована за рахунок її заморожених активів за кордоном. Згідно з Міжнародною конвенцією про боротьбу з фінансуванням тероризму, держави-учасниці мають право блокувати кошти, які використовуються для вчинення злочинів, та використовувати їх для компенсації жертвам [2]. Однак, ці процедури можуть бути тривалими та складними через вимоги міжнародного права до незалежних судових органів для перевірки законності застосування санкцій.

Наразі детально обговорюється процедура виплат компенсацій, яка може включати два етапи: первинну компенсацію, яка забезпечується поступово, та повну компенсацію, яка передбачається після виплати репарацій з рф. Пропонується створення Комісії з обстеження майна, що має узяти на себе визначення суми компенсації.

Підходи щодо визначення компенсацій та процедури їх виплати ще потребують обговорення та визначення конкретних умов. У той час як цей законопроект розглядається у Верховній Раді, підприємства, які постраждали від агресії, мають бути готові до кваліфікованої фіксації доказів та інформації для подальшого отримання компенсації. Оскільки докази можуть зникнути з часом, важливо ретельно документувати збитки та втрати.

Зобов'язання надати репарацію може впливати з кількох джерел і передбачати відповідальність на різних рівнях.

Міжнародне право прав людини: жертви порушень прав людини та міжнародного гуманітарного права мають право на ефективний засіб правового захисту та відшкодування від держави, відповідальної за ці порушення. Це передбачено у міжнародних договорах, сторонами яких є росія та Україна.

Міжнародне гуманітарне право: воєнні злочини, такі як агресія, порушення територіальної цілісності та інші, можуть бути підставою для сплати репарацій з боку держави-агресора, у цьому випадку, росії, до постраждалих держав, таких як Україна.

Міжнародне право про відповідальність держав: закони про відповідальність держав можуть передбачати відшкодування за завдану шкоду внаслідок агресії або інших правопорушень.

Міжнародне гуманітарне право, яке діє під час збройних конфліктів, встановлює зобов'язання держави перед усіма особами під її юрисдикцією, включаючи їхні права проти самої держави. Це право залишається чинним навіть під час конфлікту, забезпечуючи захист прав людини у найважчих умовах.

Окремі особи та групи жертв мають право на засоби правового захисту від порушень їхніх прав під час конфлікту. Це стосується як держав-окупантів, так і держав, що здійснювали контроль над територією чи особами. Міжнародні норми, зокрема, Римський статут, встановлюють можливості для відшкодування збитків потерпілим. Це охоплює реституцію (відновлення становища до порушення), компенсацію (відшкодування економічної шкоди), та реабілітацію (надання медичної та психологічної допомоги). Ці механізми спрямовані на відшкодування збитків та відновлення прав жертв конфлікту. Однак, існують обмеження, зокрема, з виплати компенсацій, які можуть бути здійснені тільки з майна або коштів осіб, визнаних винними Міжнародним кримінальним судом (МКС), або за рахунок Цільового фонду для жертв [3].

Цільовий фонд може поповнюватися коштами та майном, що було вилучене, штрафами або конфіскацією. Однак, навіть у разі засудження винних осіб у військових злочинах, їхнього майна може бути недостатньо для відшкодування всіх компенсацій.

Також існують можливості подати позови до міжнародних арбітражних судів у відносинах між інвесторами та державами. Ці позови можуть включати справи про експропріацію або пошкодження активів в окупованих регіонах або про витіснення інвесторів через санкції.

Наприклад, НАК «Нафтогаз України» звернувся з позовом до Постійної палати третейського суду в Гаазі щодо компенсації збитків, завданих внаслідок анексії Криму. У разі задоволення вимог української компанії, стягнення компенсацій може бути здійснено з майна «Газпрому» за межами росії.

У цілому, ці механізми можуть стати ефективними інструментами для відшкодування збитків, завданих унаслідок російської агресії, але їх успішність може залежати від різних факторів, включаючи політичну ситуацію та готовність сторін дотримуватися рішень міжнародних судів.

Згідно з Європейською конвенцією з прав людини (ЄКПЛ), Україна має можливість звертатися до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ) як держава, а також окремі особи можуть подавати індивідуальні заяви про порушення Конвенції. Якщо ЄСПЛ визнає порушення, він може призначити «справедливу задоволеність» потерпілій стороні, за умови, що внутрішнє законодавство відповідної держави дозволяє часткове відшкодування. «Справедлива задоволеність» еквівалентна компенсації за матеріальну або моральну шкоду, а також судові витрати. Крім того, виконання судових рішень сприяє відновленню прав порушених осіб та запобігає подальшим порушенням.

Наразі перед ЄСПЛ перебуває декілька міждержавних справ, порушених Україною проти росії [1].

Після 16 вересня 2022 року, коли росія вийшла із Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ), суд буде займатися лише індивідуальними та міждержавними заявами проти Росії, які стосуються передбачуваних порушень, що відбулися до цієї дати та в межах своєї юрисдикції. Комітет міністрів Ради Європи закликав Раду Європи діяти та активно розглядати можливі стратегії для забезпечення ефективного виконання судових рішень проти росії. Це означає, що ЄСПЛ продовжить розглядати скарги, які надійшли до 16 вересня 2022 року, але вже не прийматиме нові скарги проти росії після цієї дати. Також він зазначив, що росія повинна виконати ці рішення. Виконання рішень ЄСПЛ може затриматися змінами в політичній ситуації або можливістю росії повернутися до участі в судових процедурах у майбутньому. Україна залишається учасницею ЄСПЛ і, хоча іноді затримується виконання рішень, вона, в основному, дотримується їх.

Отже, міжнародне право надає різні засоби та механізми для відшкодування шкоди, завданої в результаті агресії та інших порушень, та забезпечення прав людини під час збройних конфліктів.

На початку квітня 2022 року Урядом України було створено шість фондів, призначених для забезпечення повоєнного відновлення країни:

Фонд підтримки малого і середнього бізнесу.

Гуманітарний фонд.

Фонд підтримки армії.

Фонд обслуговування та погашення державного боргу.

Фонд відновлення і трансформації економіки (т. зв. План Маршалла для України).

Фонд відновлення майна та зруйнованої інфраструктури.

Уряд закликав міжнародних партнерів, інвесторів, громадські організації, представників бізнесу та громадян надати фінансову підтримку для відродження стабільності української економіки та допомоги українцям в умовах війни з росією [7].

Проте, відсутність публічного доступу до текстів відповідних нормативно-правових актів, які створили ці фонди, ускладнює повний аналіз їх ефективності. За першими враженнями, можна виокремити кілька слабкостей цього підходу:

Джерела фінансування: вони базуються на принципі добровільних внесків, що ускладнює прогнозування обсягів фінансування та покриття завданої шкоди.

Розпорошеність та дублювання функцій: деякі фонди можуть виконувати схожі завдання, що може призвести до дублювання робіт та ускладнити координацію дій.

Універсальність у питаннях відшкодування збитків: необхідно ретельно розглянути механізми компенсації для різних категорій постраждалих, включаючи державу та цивільне населення.

Незважаючи на кампанію заморожування майна росії та осіб, що знаходяться у санкційних списках через її агресію, питання позбавлення права власності на це майно та перерахування вилучених коштів до фондів відновлення України залишається нерозв'язаним. Ця ситуація вимагає докладного юридичного вирішення та можливої співпраці з міжнародними партнерами [5].

Складність ситуації в Україні призводить до відсутності чіткого розуміння суті репарацій як для держави, так і для жертв конфлікту. Більшість програм з репарацій зазвичай спрямовані на завершення конфліктів, особливо внутрішніх. Проте українська ситуація є унікальною, оскільки ряд ініціатив, що виникають під час конфлікту, свідчать про готовність діяти швидко для їх реалізації. Однак масштаби різних механізмів репарацій різняться, і тому виникають питання щодо чіткого розуміння коротко- і довгострокових потреб як України, так і жертв конфлікту.

Зараз значна частина обговорень стосується відновлення та реконструкції України як держави, а не репарацій окремим жертвам. Це вказує на наративний зсув від правосуддя перехідного періоду. Навіть коли увага звертається на індивідуальний рівень, це, в основному, стосується компенсації.

Національні та міжнародні суб'єкти, які працюють над питанням репарацій для жертв конфлікту в Україні, повинні:

Визначати короткострокові пріоритети, розрізняючи допомогу жертвам і репарації для виправлення завданої шкоди у різних формах, які не підлягають компенсації, включаючи надання притулку, безпеки, продовольства, медичної допомоги та відновлення прав.

Враховувати довгострокове бачення, зокрема:

Розуміння поняття «жертв» у контексті російської агресії;

Визначення репарацій для окремих жертв у наративах про реконструкцію та економічне відновлення України, і способи їх наголошення;

Встановлення пріоритетів репарацій поряд з посиленнями в галузі кримінального правосуддя;

Впровадження репарацій в рамках загальної системи правосуддя перехідного періоду, як це передбачалося до повномасштабного вторгнення.

Нині ми можемо приблизно оцінити суму завданих збитків внаслідок російської агресії за даними, доступними на даний момент:

Екологічні збитки: попередні розрахунки свідчать, що шкода, завдана екології, становить понад 2 трлн грн або близько \$54 млрд за офіційним курсом НБУ.

Збитки бізнесу та інфраструктури: внаслідок вторгнення РФ, 109 підприємств зазнали прямих збитків на суму \$13 млрд, а для їх відновлення необхідно майже \$25 млрд. Збитки інфраструктурі України становлять близько \$144 млрд.

Загальні збитки: збитки, завдані Україні загалом, перевищують \$700 млрд [4].

Жертви часто не мають достатньої інформації про доступні репараційні ініціативи та процедури подання заяв, що призводить до низьких очікувань і обмеженої доступності. Також існують питання щодо відповідності ініціатив, які акцентуються на компенсації, вимогам багатьох потерпілих. Наприклад, Спеціальний Національний Призначений Комітет може надавати пріоритет відшкодуванню у формі реабілітації або, відповідно до обставин, реституції, на додаток до або замість індивідуальних фінансових репарацій.

Хоча в Україні вже існують деякі реабілітаційні ініціативи, такі як інформаційна онлайн-платформа та центри допомоги потерпілим від насильства, для забезпечення повноцінної допомоги жертвам війни потрібно прикласти набагато більше зусиль. Існують категорії потерпілих, які не завжди отримують визнання та підтримку, такі як військовослужбовці, які одночасно співпрацювали з росією і стали жертвами, або ті, хто зазнав порушень за межами території України, наприклад, діти, які зазнали насильницького переміщення. Деякі категорії потерпілих, такі як інваліди, особи старше 60 років, внутрішньо переміщені особи та ті, хто постраждав від домашнього насильства, часто залишаються без належної уваги та підтримки. Для забезпечення повного спектру допомоги цим групам потрібно розширювати програми реабілітації, забезпечувати доступ до них та враховувати специфічні потреби кожної категорії потерпілих[7].

Потрібно забезпечити активне залучення потерпілих до процесу створення та реалізації репараційних ініціатив. Реєстр збитків, створений за ініціативою національних та глобальних політиків, повинен бути переглянутий, оскільки його поточний підхід "згори донизу" ускладнює функціонування та породжує недовіру через відсутність участі потерпілих. Потерпілі мають бути активно залучені до всіх етапів розробки та впровадження репараційних заходів.

Крім того, потрібно змінити фокус дискусій про відшкодування, зосереджуючи увагу не лише на примусовій оплаті росією, але й на гарантуванні прав потерпілих на репарацію та їхньому добробуті. Розробка політики репарацій повинна спрямовувати різні процеси на надання ефективної допомоги жертвам у різних формах, що виходять за рамки простої компенсації. Пріоритет має бути наданий тим, хто постраждав від найсерйозніших порушень, таких як катування, насильство та сексуальне насильство, насильницьке переміщення та інші форми насильства. Крім того, така політика повинна бути доступною для потерпілих, які страждають від страху, травми, стигматизації та відсутності доказів, і повинна бути швидко та всебічно реалізована за підтримки міжнародної спільноти.

Щодо механізмів відшкодування збитків, одним з можливих шляхів є звернення до Європейського суду з прав людини (ЄСПЛ). Однак, є декілька проблем з таким підходом:

Юрисдикційна проблема: події, що відбулися під час активних бойових дій, можуть не підпадати під юрисдикцію рф для цілей ЄСПЛ. Рф може не бути визнана ЄСПЛ як сторона, винна у завданні збитків під час бойових дій.

Відмова від юрисдикції: рф не визнає юрисдикцію ЄСПЛ, що ускладнює можливість розгляду справ проти неї. Рішення Комітету міністрів Ради Європи про припинення членства рф у Раді Європи і прийняття законів про невиконання рішень ЄСПЛ підсилює цю проблему [6].

Таким чином, хоча звернення до ЄСПЛ може бути одним із шляхів відшкодування збитків, є серйозні перешкоди для ефективного вирішення цього питання через цей механізм. Досвід стягнень повоєнних репарацій з Іраку підкреслює складнощі і тривалість цього процесу. Репарації зазвичай можуть покрити лише частину шкоди, завданої актом агресії, і частково задовольняють інтереси держави, що постраждала.

Україні, як і іншим країнам, які стикаються з потребою відшкодування збитків внаслідок агресії, важливо бути готовою до того, що отримання всіх необхідних коштів може бути складним завданням. Гармонізація національних та міжнародних моделей стягнення репарацій може допомогти максимізувати результати цього процесу.

Також важливо, щоб Україна розглядала різні можливості для розподілу ресурсів та визначала пріоритети у використанні отриманих коштів. Це може включати розгляд відмови від російських енергоресурсів на користь альтернативних джерел енергії, що в середньостроковій перспективі може допомогти зменшити залежність від рф і зберегти кошти для використання на відшкодування збитків.

Висновки. Головне завдання полягає в тому, щоб Україна ретельно розглянула всі можливі шляхи і механізми для відшкодування збитків, а також розробила стратегію, яка максимально враховує її потреби та інтереси в цьому процесі. Механізм створення спеціальної комісії по Україні, що вирішуватиме питання відшкодування збитків, має бути одним із пріоритетів для української дипломатії та робочих груп. Ця комісія може бути створена на основі декларації про гарантії безпеки для України, ухваленої G7.

Одночасно зі створенням комісії необхідно заснувати спеціальний компенсаційний фонд, який буде фінансувати рішення цієї комісії. Цей фонд може поповнюватись з коштів та активів російської федерації та її громадян, які потрапили під санкції. Для цього необхідно, щоб країни, у яких знаходяться «заморожені» активи, внесли відповідні зміни до свого національного законодавства, слідуючи прикладу Канади.

Крім того, механізм виплати репарацій повинен мати міцну юридичну основу. Тому доцільним є внесення відповідного зобов'язання для російської федерації у майбутній Договір про припинення вогню, який містить клаузу про обов'язкову юрисдикцію Міжнародного Суду ООН. Передбачається, що в рамках цього договору буде створено спеціальний орган, наприклад,

Компенсаційна комісія, учасники та гаранті якої будуть західні партнери України. Зокрема, важливо переглянути існуючу багатоцільову систему компенсаційних фондів на національному рівні, спростити її, розширити джерела фінансування, перейти від волонтерських засад до інвестицій та гармонізувати з ініціативами на міжнародному рівні.

Література:

1. Конвенція про захист прав людини і основоположних свобод (з протоколами) (Європейська конвенція з прав людини) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text.
2. Міжнародна конвенція про боротьбу з фінансуванням тероризму [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text.
3. Римський статут Міжнародного кримінального суду від 17 липня 1998 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text.
4. Проект Плану відновлення України [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/audit-of-war-damage.pdf>.
5. Городиський І. М., Бем М. В., Косаревич С. Р., Верланов С. О., Василечко Н. В., Слюсар А. А. Відшкодування для України: моделі, перспективи, виклики: аналітична доповідь. – Львів: Центр Дністрянського, 2023. – 103 с.
6. Децик О., Демченко О. Компенсації від Росії: у якому вигляді та коли вони можуть бути [Електронний ресурс] // LB.ua. – 2022. – Режим доступу: https://lb.ua/economics/2022/04/01/511804_kompensatsii_vid_rosii_yakomu.html.
7. Надання репарацій для України, листопад 2023 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://redress.org/wp-content/uploads/2023/12/Reparations-Briefing-UA-v.3.pdf>.

References:

1. Konventsiiia pro zakhyst prav liudyny i osnovopolozhnykh svobod (z protokolamy) (Yevropeiska konventsiiia z prav liudyny) [Convention for the Protection of Human Rights and Fundamental Freedoms (with protocols) (European Convention on Human Rights)]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_004#Text [in Ukrainian].
2. Mizhnarodna konventsiiia pro borotbu z finansuvanniam teryzmu [International Convention for the Suppression of the Financing of Terrorism]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_518#Text [in Ukrainian].
3. Rymskyi statut Mizhnarodnoho uholovnoho sudu vid 17 lypnia 1998 roku [Rome Statute of the International Criminal Court of 17 July 1998]. (n.d.). zakon.rada.gov.ua. Retrieved from https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/995_588#Text [in Ukrainian].
4. Proekt Planu vidnovlennia Ukrainy [Ukraine Recovery Plan Project]. (n.d.). kmu.gov.ua. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/storage/app/sites/1/recoveryrada/ua/audit-of-war-damage.pdf> [in Ukrainian].
5. Horodyskyi, I. M., Bem, M. V., Kosarevych, S. R., Verlanov, S. O., Vasylyechko, N. V., & Sliusar, A. A. (2023). Vidshkoduвання dlia Ukrainy: modeli, perspektyvy, vyklyky [Compensation for Ukraine: models, perspectives, challenges]. Lviv: Tsentr Dnistrianskoho 103.
6. Detsyk, O., & Demchenko, O. (2022, April 1). Kompensatsii vid Rosii: u yakomu vygliadi ta koly vony mozhut buty [Compensations from Russia: in what form and when they can be]. Retrieved from https://lb.ua/economics/2022/04/01/511804_kompensatsii_vid_rosii_yakomu.html [in Ukrainian].
7. Nadannia reparatsii dlia Ukrainy, lystopad 2023 roku [Provision of reparations for Ukraine, November 2023]. (n.d.). redress.org. Retrieved from <https://redress.org/wp-content/uploads/2023/12/Reparations-Briefing-UA-v.3.pdf> [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Економіка»

UDC 657.007

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-698-705](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-698-705)

Dovzhyk Olena Oleksandrivna, candidate of economic sciences, Associate Professor at Department of accounting and Taxation, Sumy National Agrarian University, 160 Herasyma Kondratieva St., Sumy, 40000, <https://orcid.org/0000-0001-6547-1418>

IMPROVING ACCOUNTING IN THE DIGITAL ECONOMY

Abstract. Globalised informatisation has become one of the most important factors in increasing the productivity of entrepreneurship, and information resources and technologies are a prerequisite for its effective functioning. The purpose of the article is to study the impact of digital technologies on the transformation of accounting in Ukraine, to identify the main opportunities and risks of their implementation.

The intensive development of information technology affects the accounting information system, which is more advanced than the traditional systems used in accounting.

Information systems determine the ways of data processing that can have a significant impact on the financial position of each business entity.

The article also discusses the main requirements for professional competences of accountants in the new economic environment. It has been substantiated that determining in advance the vectors of professional development in the accounting system and providing training in accordance with the available digital technologies is an important stage in the national economic system. An assessment of the status and prospects for the development of the use of computer technologies in the accounting and analytical work of domestic enterprises has been carried out. It studies main aspects of introduction and use of modern computer technologies in the accounting and analytical work of enterprises. It has been determined that automation of the accounting and analytical process provides an opportunity to save the enterprise its own resources and make timely and effective management decisions. It is proved that the process of integration of digital technologies requires an integrated approach to the choice of technical means and ensuring the interaction of elements in the management system.

Keywords: accounting, digitalisation, documentation, blockchain technology, cloud technologies.

Довжик Олена Олександрівна кандидат економічних наук, доцент кафедри обліку і оподаткування, Сумський національний аграрний університет, вул. Герасима Кондратьєва, 160, Суми, 40000, <https://orcid.org/0000-0001-6547-1418>

ВДОСКОНАЛЕННЯ БУХГАЛТЕРСЬКОГО ОБЛІКУ В ЦИФРОВІЙ ЕКОНОМІЦІ

Анотація. Глобалізована інформатизація стала одним з найважливіших факторів підвищення продуктивності підприємництва, а інформаційні ресурси та технології – необхідною умовою його ефективного функціонування. Метою статті є дослідити вплив цифрових технологій на трансформацію бухгалтерського обліку в Україні, визначити основні можливості та ризики їх впровадження.

Інтенсивний розвиток інформаційних технологій впливає на інформаційну систему бухгалтерського обліку, яка є більш досконалою, ніж традиційні системи, що використовуються в бухгалтерському обліку.

Інформаційні системи визначають способи обробки даних, які можуть мати значний вплив на фінансовий стан кожного суб'єкта господарювання.

Також в статті розглянуто основні вимоги до професійних компетенцій бухгалтерів в нових економічних умовах. Було обґрунтовано, що визначення завчасно векторів професійного розвитку в системі бухгалтерського обліку та забезпечення підготовки фахівців у відповідності до наявних цифрових технологій являється важливим етапом в національній економічній системі. Проведено оцінку стану та визначено перспективи розвитку використання комп'ютерних технологій в обліково-аналітичній роботі вітчизняних підприємств. Досліджено основні аспекти впровадження та використання сучасних комп'ютерних технологій в обліково-аналітичній роботі підприємств. Визначено, що автоматизація обліково-аналітичного процесу надає можливість економити підприємству власні ресурси та своєчасно приймати ефективні управлінські рішення. Доведено, що процес інтеграції цифрових технологій потребує комплексного підходу до вибору технічних засобів та забезпечення взаємодії елементів у системі управління.

Ключові слова: бухгалтерський облік, цифровізація, документація, технологія-блокчейн, «хмарні» технології.

Introduction. The dynamic changes in the business environment of every economic entity that have taken place in recent years have resulted in a significant increase in the demand for current and up-to-date information on the situation of the

managed entity, both retrospectively and prospectively. Managers of modern business need fast access to relevant data and information for efficient and effective management of the enterprise. It is therefore necessary to create an information system that fully meets the information needs of managers and provides insight into data and information on both the situation within the company and changes in the company's environment.

Analysis of the latest research and publications. The digitalisation of economic processes significantly affects the theoretical and practical aspects of accounting, from the process of creation to the storage and transmission of accounting information. The introduction of certain digital solutions makes adjustments to the accounting methodology and tools.

Scientists believe that professional accounting activities are recognised as having a significant impact on the development of the global economy.

Leaders of the accounting profession agree that the development of the profession and transparent accounting will contribute to poverty eradication and economic prosperity, which is the ultimate goal of any country's economic policy

The process of integrating digital technologies requires an integrated approach to the selection of technical means and ensuring the interaction of elements in the control system.

The increase in the volume and complexity of information flows causes an increase in the risk of loss, distortion information, which may also be of a deliberate, mercenary nature [1].

Wolfgang Breuer and Andreas Knetsch and other scholars in their studies cite the latest trends in the digitalisation of finance and accounting in the world, which allowed us to form the prospects for further research [2].

Optimising document flow increases the efficiency of business processes, as there is a direct correlation between high-quality information storage, the speed of searching the database for the required information and providing it to interested users [3].

Due to the changes caused by technological progress, in particular the introduction of information technology in the field of accounting, there is a need to update the requirements for the knowledge and competencies of accountants. According to N.A. Kantsedal, educational institutions should combine scientific and professional terminology with practical and professional terminology when forming the terminological minimum of an accountant [4].

R. Brukhansky believes that modern accountants must develop critical thinking, problem solving, and a high level of adaptability, flexibility and interaction with other participants in the accounting process.

There are distinctive features of the accounting profession:

✓ formal and continuous learning (what distinguishes the professionalism of members of a professional organisation from other practitioners is the requirement

to continuously reinforce and demonstrate professionalism, rather than simply claiming a one-time qualification);

- ✓ adherence to moral values (an accountant must adhere to moral standards in order to protect the interests of society);

- ✓ striving for multidisciplinary knowledge (not only economic, but also social and environmental).

Scientists believe that the main areas of development of accounting and reporting methodology in the digital economy are:

- 1) new accounting objects (social responsibility, customer base, innovative products, economic security);

- 2) expansion of accounting information to include non-financial information. Increasingly, scientists and practitioners are emphasising the strengthening of the informative function of accounting, which requires new ways of collecting and processing not only financial information, but also its integration with information about other aspects of business from the external environment [5].

Setting objectives. To study the impact of digital technologies on the transformation of accounting in Ukraine, to identify the main opportunities and risks of its implementation.

Results. In short, a good company is one in which everything is effectively connected. How can you accomplish this? It's worth spending some time analyzing the methods of doing work and the technologies used.

It is important to understand the role played by different technologies. With so much innovation - from cloud-based software to artificial intelligence and automation - it can be easy to feel overwhelmed and confused about where certain technologies can have the greatest impact, but investing in the right type of technology can ultimately prove extremely beneficial to your business.

That's why it's so important for a company to prioritize education - by doing so, you can understand exactly what different technologies enable, what benefits they bring and what processes they can improve.

Industry events go some way to helping companies discover the latest products and trends.

These events not only provide an opportunity to connect with leading innovators in the industry, but also facilitate discussions with other accountants about what has worked for them and what mistakes they have made.

When it comes to digital transformation, there is no one-size-fits-all approach. With both long-term and short-term goals, individual companies will have different technology gaps that need to be addressed.

To maximise the return on investment and help companies move to the next stage of digital maturity, solutions need to be tailored to meet specific technology needs as well as the company's broader goals.

For example, a company may want to allow its accountants to access client data while working remotely, or it may want to eliminate face-to-face meetings in favour of greater use of remote video conferencing.

Whatever their nature, focusing on individual business goals - from improving compliance to creating new revenue streams - will guide your digital transformation strategy and help you focus on the right solutions.

New technologies are ageing faster than ever before and this trend is likely to continue. As a result, it is important to avoid focusing on what is happening now and try to look more to the future.

This may seem challenging, but being prepared for future circumstances is crucial for any company that wants to stay ahead of the competition.

It will be very important to forecast the direction of technological developments in the future and their impact on current working practices.

Equally important will be assessing how future innovations can be used to improve customer service and anticipate future customer needs. Ultimately, the use of technology to meet customer needs will be one of the most effective ways to remain competitive in the years ahead.

However, it is worth remembering that adopting this visionary mindset cannot be the responsibility of just one person. Your company should encourage all employees to always look ahead and continually consider how to implement smarter and more efficient ways of working. This will ensure that your office is operationally prepared to manage digital opportunities and to take the lead in the industry in a future world that is based on the latest technologies.

Modern firms certainly have their work cut out for them: from building a brand that will attract new talent and new leaders, to bridging the skills gap, to keeping up with the biggest technological revolution the accounting industry has ever seen, to making a decent profit - the number of challenges facing accountants is enormous!

However, a key skill will be change management. The only option for an accountancy firm that wants to grow and prosper is to embrace change and make it a central business function that also meets the needs of clients.

In addition, we need to ensure that all employees come to work every morning with this approach. Only then can we be sure that modernisation as a process will continue and bring tangible benefits.

Accountancy offices provide micro and small businesses with access to professional services at an affordable price. In turn, owners of accounting offices are increasingly relying on new technologies to present themselves to clients as companies that follow modern trends and offer additional services.

New technologies are becoming increasingly important in accounting services. Already today, many accounting offices are using software to support the daily tasks of an accountant. This is also linked to the progressive digitalisation of accounting documents. As a result, new technologies are also causing the accountant's job to change.

Accountants working in accounting offices have more and more time for substantive work and improving customer service. Using dedicated software, they

do not waste time adding up columns, checking the correctness of VAT numbers or manually transcribing invoice data. Accountants are increasingly checking the correctness of accounts, focusing on the ongoing monitoring of the company's situation or helping their clients to adapt to new economic conditions.

What are the trends in the accounting industry when it comes to new technologies? There are three areas where changes are visible. Robotics, blockchain and cloud computing are all impacting the way accounting firms and the core staff that work in them.

The main advantages of robots, or rather algorithms, include simultaneous accuracy and efficiency that could not be achieved by an employee. Thanks to their use, you can, among other things

Automate the most repetitive tasks, such as data transfer and verification or report generation. Creating a report using different variables takes only a moment - all you need to do is define the data types.

Identification of incorrect transactions or flows that may be tax risky. This, in turn, allows you to react quickly and take corrective action.

Robotisation in accounting is not limited to the tax department - HR and payroll departments also benefit from such solutions. Algorithms are used, for example, to generate HR reports or employee certificates. The latter can often be requested by employees online.

The use of blockchain in accounting offices is a new trend. However, it is currently only the largest tax services firms that have been investing in this technology for a long time. Why the interest in blockchain?

The advantage of blockchain, which is used to store and transmit transaction information, is security. The distributed ledger is built in such a way that it makes it impossible to interfere with the transmitted data - it is impossible to change it or delete individual elements. From the industry's point of view, it is the resistance to data tampering that is crucial.

Although blockchain technology is not yet fully utilised in the accounting industry, it is hard to ignore its potential. Its use allows you to protect data and securely transfer it electronically. This could be the next step towards eliminating paper documents from circulation in accounting.

Many accountancy offices are already using cloud computing, or cloud solutions. What does this involve? Both the employees of the accountancy office taking care of a given client and the client himself (or his designated employees) have access to the accounting software via a web browser. All that is required is a login and password to perform accounting operations or check the amount of taxes to be paid.

Cloud computing means that the accountancy office can be seen as innovative. On the other hand, this solution has a number of advantages, namely:

Access to data at any time. All you need is a device that is connected to the internet. Security of the stored data. The providers of these solutions offer security features that are also used by banks.

Cloud computing also has the advantage of efficient access to data. It is not necessary, for example, to send an email to every customer with tax information. Software providers also ensure that the software complies with current legislation.

Cloud computing also has the advantage of efficient access to data. For example, there is no need to send an email to every client with tax information. Software vendors also ensure that the software complies with applicable laws.

What are the main advantages and obstacles to the introduction of new technologies?

Digital transformation in accounting does not always go smoothly, although new technologies in accounting have many benefits. It is not only about optimising work, but also about increasing competitiveness. As a rule, micro and small companies have limited financial resources and therefore need to build their market advantage using other areas. The ability to receive additional information from accounting to help with business decision-making may be one of the factors to consider when choosing a partner.

This was followed by employees' reluctance and their perception of new technologies as competition that will take away their jobs. Changes in accounting offices require a modification of the existing approach to the accountant's tasks. The role of the business owner is to present the algorithms appropriately - indicating their implementation is not the first step to eliminate a position, but to automate the most tedious activities.

Although the digital transformation in the offices is a long-lasting process and needs to be opened to change, the prospect of saving time, resources and the possibility of more customers, without compromising the quality of service. All this argues in favour of betting on modern software developed with the industry in mind.

Conclusions. The transformation of accounting is a necessary step towards its improvement and development. Changes in the accounting methodology contribute to its relevance in the era of comprehensive digitalisation of economic processes. Accounting produces an important type of information - accounting information, which becomes a source for analysis and forecasting on the way to the competitiveness of a business entity. This information is specific and necessary and is generated exclusively by the accounting system. An integrated approach to data description, storage and processing allows obtaining valuable information used in the management of economic processes. Modern digital technologies are not only focused on converting data from paper to digital format, but also provide the ability to search, process data, synthesise reports, control, compare indicators, visualise processes and their results, and back up

Determining the vectors of professional development in the accounting system in advance and ensuring the training of specialists in accordance with the available digital technologies is an important stage in the national economic system. The use of the latest technologies requires reorganisation of accounting and control at the enterprise, poses new challenges for accounting professionals in terms of acquiring new skills and continuous professional development.

References:

1. Ratynskyi, V.V. (2021). Informatsiini tekhnolohii v bukhholderskomu obliku: perspektyvy ta problemy [Information technologies in accounting: prospects and problems]. *Ekonomika. Finansy. Pravo- Ekonomika. Finance. Law*, № 4(1). 17-20 [in Ukrainian]
2. Breuer, W. and Knetsch, A. (2023). «Recent trends in the digitalization of finance and accounting», *Journal of Business Economics*, Vol. 93, pp. 1451–1461, doi: 10.1007/s11573-023-01181-5
3. Shevchuk, I.B., Deputat B.Ia., Tarasenko, O.Ie. (2019). Tsyfrovizatsiia ta yii vplyv na ekonomiku Ukrainy: perevahy, vyklyky, zahrozy y ryzyky [Digitalisation and its impact on the Ukrainian economy: benefits, challenges, threats and risks]. *Prychornomorski ekonomichni studii - Black Sea Economic Studies*, 47-2, 173-177 [in Ukrainian]
4. Kantsedal, N.A. (2019). Bukhholderskyi oblik tsyfrovoyi Accounting and Finance epokhy: rozshyrennia terminolohichnykh kordoniv [Accounting of the digital era: expansion of terminological boundaries]. *Oblik i finansy- Accounting and Finance*, No. 1 (83), 28–34 [in Ukrainian]
5. Brukhanskyi, R.F. (2014). Bukhholderskyi inzhynirynh yak metod pobudovy stratehichno oriientovanoi systemy obliku [Accounting engineering as a method of building a strategically oriented accounting system]. *Visnyk Volynskoho instytutu ekonomiky ta menedzhmentu- Bulletin of the Volyn Institute of Economics and Management*, 10, 1, 59–66 [in Ukrainian]

Література:

1. Ратинський В.В. Інформаційні технології в бухгалтерському обліку: перспективи та проблеми. *Економіка. Фінанси. Право*. 2021. № 4(1). С. 17-20. Breuer W. Recent trends in the digitalization of finance and accounting. *Journal of Business Economics*. 2023. Vol. 93. P. 1451–1461. DOI: 10.1007/s11573-023-01181-5
2. Шевчук І.Б., Депутат Б.Я., Тарасенко О.Є. Цифровізація та її вплив на економіку України: переваги, виклики, загрози й ризики. *Причорноморські економічні студії*. 2019. Випуск 47-2. С. 173-177. DOI: <https://doi.org/10.32843/bses.47-66>http://bses.in.ua/journals/2019/47_2_2019/34.pdf
4. Канцедаль Н.А. Бухгалтерський облік цифрової епохи: розширення термінологічних кордонів. *Облік і фінанси*. 2019. № 1 (83). С. 28–34.
5. Бруханський Р.Ф. Бухгалтерський інжиніринг як метод побудови стратегічно орієнтованої системи обліку. *Вісник Волинського інституту економіки та менеджменту*. 2014. Вип. 10. Т. 1. С. 59–66.

UDC 331.108

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-706-712](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-706-712)

Prokhorov Mykhaiylo Mykolayovych candidate for the degree of Doctor of Philosophy in specialty 051 "Economics", Poltava University of Economics and Trade, I. Banka St., 3, Poltava, 36014, tel.: (050) 531-00-86, <https://orcid.org/0009-0004-3306-2125>

Rudych Lesya Vasylivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Personnel Management Department, Labor Economics and Economic Theory, Poltava University of Economics and Trade, I. Banka St., 3, Poltava, 36014, tel.: (066) 131-04-00, <https://orcid.org/0000-0001-7750-7633>

Stepanova Larysa Valentinivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor, Department of Personnel Management, Labor Economics and Economic Theory, Poltava University of Economics and Trade, I. Banka St., 3, Poltava, 36014, tel.: (050) 305-17-71, <https://orcid.org/0000-0003-0483-5657>

DEVELOPMENT OF THE ONBOARDING AND PERSONNEL ADAPTATION CONCEPTS

Abstract. The article attempts to distinguish between the concepts of "adaptation" and "onboarding", which are currently used either together or as identical in the modern scientific literature on HR management. On the basis of studying the definitions of adaptation, an attempt is made to identify its historical origin as a category that involves the adaptation of a person and their activities to the internal or external environment. The author considers the definition of professional adaptation, i.e. the process of adaptation of a new employee to a new position, team, and enterprise. Four stages of professional adaptation of a person are distinguished, in which only the third and fourth stages are directly related to employment at a new enterprise. The third stage involves joining the team, adapting to the work schedule, organization of work, social and psychological relationships in the group; mastering professional skills specific to a particular institution; internalization of the organization's values and norms; the fourth stage involves horizontal and vertical mobility within the enterprise, between enterprises and professions; and the adaptee's entry into the continuous professional growth and professional creativity system. Based on the study of the concept of "onboarding", a conclusion is made that this process is most concerned with the socialization of a new employee, i.e., their onboarding through mastering the norms and rules of the corporate culture. The main tasks of onboarding are defined, which once again confirms the more social role of this process in the enterprise. The author generalizes the conclusion that adaptation and onboarding are not identical concepts, there is a difference between them. The author's opinion is that onboarding can be considered

a part of adaptation, which differs in taking into account the personal characteristics and individual qualities of a new employee and is aimed at optimizing the process in psychological terms.

Keywords: adaptation, personnel adaptation, professional adaptation, onboarding, HR management.

Прохоров Михайло Миколайович здобувач ступеню доктора філософії зі спеціальності 051 «Економіка», Полтавський університет економіки і торгівлі, вул. І. Банка, 3, м. Полтава, 36014, тел.: (050) 531-00-86, <https://orcid.org/0009-0004-3306-2125>

Рудич Леся Василівна кандидат економічних наук, доцент кафедри управління персоналом, економіки праці та економічної теорії, Полтавський університет економіки і торгівлі, вул. І. Банка, 3, м. Полтава, 36014, тел.: (066) 131-04-00, <https://orcid.org/0000-0001-7750-7633>

Степанова Лариса Валентинівна доцент кафедри управління персоналом, економіки праці та економічної теорії, к.е.н., доцент, Полтавський університет економіки і торгівлі, вул. І. Банка, м. Полтава, 36014, тел.: (050) 305-17-71, <https://orcid.org/0000-0003-0483-5657>

РОЗВИТОК ПОНЯТЬ ОНБОРДИНГУ ТА АДАПТАЦІЇ ПЕРСОНАЛУ

Анотація. У статті зроблено спробу розмежувати поняття «адаптація» та «онбординг», які в сучасній науковій літературі з HR-менеджменту наразі вживаються або разом, або як тотожні. На підґрунті вивчення визначень адаптації зроблено спробу виявити її більш давнє походження як категорії, яка передбачає пристосування людини, її діяльності до подразників внутрішнього чи зовнішнього середовища. Розглянуто визначення професійної адаптації, тобто процесу пристосування нового працівника до нової посади, колективу, підприємства. Виокремлено чотири етапи професійної адаптації людини, в якій лише третій і четвертий етапи безпосередньо стосуються входження до нового підприємства. На третьому етапі відбувається входження в колектив, пристосування до режиму, організації праці, соціально-психологічних взаємин у групі; оволодіння професійними навичками, характерними для певної установи; інтеріоризація культур і норм організації; четвертий етап – горизонтальна та вертикальна мобільність усередині підприємства, між підприємствами і професіями; входження адаптанта у систему неперервного професійного зростання та професійної творчості. Ґрунтуючись на дослідженні поняття «онбординг» зроблено висновок, що цей процес найбільше стосується соціалізації нового працівника, тобто його введення в посаду через опанування норм і правил корпоративної культури. Визначено основні завдання онбордингу, що ще раз підтверджують більш соціальну роль

цього процесу на підприємстві. Узагальнено висновок про те, що адаптація і онбординг не є тотожними поняттями, між ними існує різниця. Думкою автора є те, що онбординг можна вважати частиною адаптації, який має відмінність у врахування особистісних характеристик та індивідуальних якостей нового працівника, спрямований на оптимізацію процесу в психологічному відношенні.

Ключові слова: адаптація, адаптація персоналу, професійна адаптація, онбординг, HR-менеджмент.

Statement of the problem. In modern HR-management, the concepts of onboarding and adaptation are simultaneously used, in particular, putting an "equal" sign between them. However these concepts differ in essence and tasks, which causes misunderstandings between practical managers and scientists, creating the problem of establishing a definitional apparatus. Understanding the difference between onboarding and adaptation is becoming increasingly relevant in modern conditions, distinguishing between tools, methods, ways of onboarding and adaptation in practice.

Analysis of recent researches and published papers. Problems of adaptation of personnel at the enterprise and its impact on the efficiency of personnel in various aspects were considered in scientific publications by Yu.V. Myroshnychenko, A.V. Lobenko, V.O. Krushelnytska, B.S. Onopriichuk, A.V. Kyslov, N.G. Nychkalo, A.V. Cherkaskiy, O.V. Kharchyshina, L.V. Balabanova, O.V. Sardak, O.O. Getman, N.V. Petrenchuk and many other authors.

The purpose of the article is to study theoretical approaches to adaptation and onboarding in order to develop concepts to provide effective tools and methods for their practical implementation.

Statement of basic materials. Personnel adaptation according to V.O. Krushelnytska is the process of adapting employees to the conditions of the external and internal environment; mutual adaptation of the employee and the conditions of the organization, based on the gradual development of new professional, social and organizational working conditions [1].

Balabanova L.V. interprets the concept of personnel adaptation as a two-way process. On the one hand, the fact that a person has started working in a new enterprise is their conscious choice based on a certain motivation for the decision made and responsibility for this decision. On the other hand, the enterprise also assumes certain obligations by hiring an employee [2, p. 255].

It should be noted that the category of "adaptation" has been applied to human activities, including professional ones, for quite some time. For the first time, the category of "adaptation" was introduced into the scientific literature by G. Aubert in 1865, which he defined as a change in the sensitivity of analyzers under the influence of external stimuli [3]. However, the idea of adapting a person and their activities to the internal and external environment almost does not change under the influence of time and the emergence of new research.

N. G. Nychkalo considers the professional adaptation of the individual as a kind of social in the unity of value-normative, psychophysiological, activity and

socio-psychological aspects, which are interrelated and define four main stages of human adaptation to professional activity, in particular:

Stage 1 – formation of basic psychophysical, moral and intellectual potential necessary for effective professional activity; vocational guidance of students, and youth; pre-professional training;

Stage 2 – search for the most suitable jobs, taking into account personal labour potential and the situation on the labour market; professional selection by employers of applicants for certain jobs; conclusion of an employment agreement regulating working conditions at the workplace.

Stage 3 – joining the team, adapting to the schedule, organizing work, social and psychological relationships in the group; mastering professional skills characteristic of a particular institution; internalization of cultures and norms of the organization;

Stage 4 – horizontal and vertical mobility within the enterprise, between enterprises and professions; the entry of the adaptant into the system of continuous professional growth and professional creativity [4].

As you can see, even professional adaptation, as a term, covers not only the process of adapting an employee to a new workplace but is much broader, starting from the formation of ideas about the future profession, and its search.

The effectiveness of professional adaptation, and in our opinion, its effectiveness lies in optimizing the period of adaptation of the employee to the new workplace, may be affected by the following factors (Fig. 1).

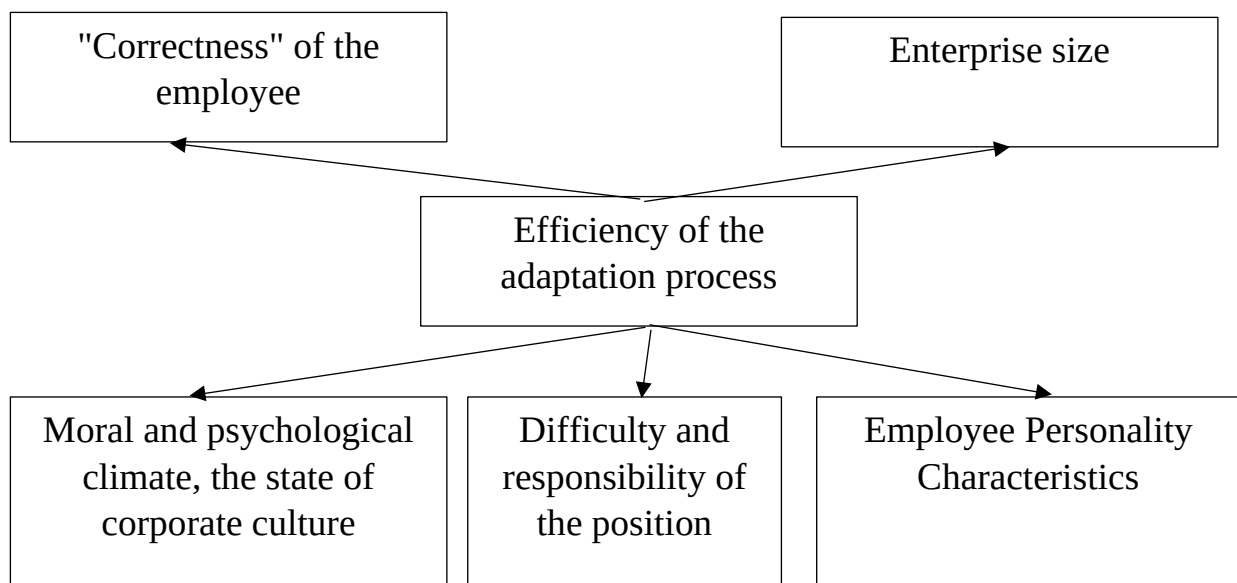

Fig. 1. Factors influencing the efficiency of adaptation of the enterprises personnel

One of the most important (primary) factors is the correct hiring, that is, the HR managers' search for the optimal candidate for a certain position. This depends

on their professional level and shortens the adaptation period. It is equally important to formalize the relationship between the employer and the employee, since in large enterprises, with too formalized adaptation processes, this can take a long time, and in small enterprises, with an informal corporate culture, blurred norms and rules, this also leads to inefficiency of the adaptation process.

Consequently, the effectiveness of adaptation depends on many factors that can be taken into account both at the stage of recruitment and at the stage of direct adaptation of employees.

We consider it appropriate to note that onboarding literally means in English "welcome on board", in our opinion, it is necessary to distinguish between these two concepts, since the name of the onboarding process does not include such an important component as adaptation, but only takes into account the process, boarding, acceptance, hiring an employee into a new team, enterprise. Although the definitions of the concept manifest the characteristics of adaptation: induction into office, acquaintance with a new enterprise and team, which involves the adaptation of both parties to each other, we did not find a clear description in the name and content of the concept.

Onboarding is a process of formal and informal procedures for hiring a new employee, which begins with the signing of a job offer and can last up to 1 year in the company, depending on the corporate culture [5].

Onboarding or organizational socialization is an American term for a mechanism by which new employees gain the necessary knowledge, skills, and behaviours to become effective members of an organization and insiders [6]. In the United States, up to 25% of employees are new to the organization involved in the onboarding process.

Professionals who created the Ukrainian product for HR-management, HURMA, argue that onboarding is the process of getting acquainted with the corporate culture, the approaches adopted in the company to solve problems and build effective interaction with the team [7].

In our opinion, even from such a short list of the concepts definitions of "adaptation" and "onboarding", it can be concluded that adaptation is a more significant process, which includes not only acquaintance, the introduction of a new employee into the team, but onboarding is rather a socio-professional adaptation, that is, part of the professional adaptation of the enterprise's personnel.

Considering the tasks of onboarding, one can again notice the focus of this process on the development of the corporate culture of the enterprise, its internal rules and regulations, formal and informal, by the new employee.

The main tasks of onboarding include:

- providing the newcomer with all the necessary document templates and conducting enrollment in the staff in accordance with the law and without stress for the new employee;

- providing the newcomer with all the necessary information about their new position, job description, and documents from the knowledge base directly related to him;
- familiarization with the work of their department and with colleagues;
- creation of conditions for easy passage of the probationary period, if any;
- attracting a new employee to work and setting goals for the near future;
- foundation for trusting working relationships, strengthening the employer's brand;
- acquaintance with the corporate culture and values of the company.

Conclusions. The study of the theoretical foundations of the processes of adaptation and onboarding makes it possible to assert the need to distinguish between these two concepts. First, based on a chronological factor, which gives grounds to consider adaptation as a more ancient term, and onboarding as a newer, modern, but still not identical one. Secondly, the scale of adaptation has been proven to be deeper, since it includes not only organizational and social components but also some others. Thirdly, onboarding, as can be seen from its definitions, tasks and stages, is mostly aimed at introducing a new employee to the essence of the position, explaining the corporate culture, and taking into account their personal characteristics and qualities. It can even be argued that adaptation is a more formal process of adapting a new employee to the enterprise, and onboarding is aimed at the least stressful and taking into account individual characteristics, the way of admitting a new employee to the enterprise team.

Understanding the differences in these two concepts gives grounds for HR managers to apply adaptation or onboarding tools, naming them accordingly, which will lead to more effective business communication and increase the efficiency of enterprises.

References:

1. Krushelnyska O.V. (2008). Menedzhment personalu: navchalnyi posibnyk. [Personnel management: a training manual]. K. : Znannia Ukrainy, 299 p.
2. Balabanova L.V, Sardak O.V. (2011). Upravlinnia personalom: pidruchnyk. [Personnel management: a textbook]. K. : Tsentr navchalnoi literatury. 468 p.
3. Aubert H. Physiologie der Netzhout. Breslau, 1865. 113 p.
4. Nychkalo N. G. (2001). Adaptatsiia profesiina. Entsyklopediia suchasnoi Ukrainy. [Professional adaptation. Encyclopedia of Modern Ukraine]. K.: Derzh. holov. pidpriemstvo resp. VO. T. 1: «A». S. 179–180.
5. Onbordynh pratsivnykiv: [elektronne dzherelo]. [Employee onboarding: [electronic source]. URL: <https://peopleforce.io/uk/hr-glossary/onboarding-process> .
6. Bauer, Talya N.; Erdogan, Berrin (2011). "Organizational socialization: The effective onboarding of new employees". *APA handbook of industrial and organizational psychology, Vol 3: Maintaining, expanding, and contracting the organization*. pp. 51-64
7. Osnovy HR: onbordynh/adaptatsiia personalu. [elektronne dzherelo]. [HR Basics: Onboarding/Personnel adaptation. [electronic source]. URL: <https://hurma.work/blog/osnovi-hr-onbording-adaptacziya-personalu/>.

Література:

1. Крушельницька О.В. Менеджмент персоналу : навчальний посібник. К. : Знання України, 2008. 299 с.
2. Балабанова Л. В., Сардак О.В. Управління персоналом: підручник. К. : Центр навчальної літератури, 2011. 468 с.
3. Aubert H. Physiologie der Netzhout. Breslau, 1865. 113 p.
4. Ничкало Н. Г. Адаптація професійна. Енциклопедія сучасної України. К.: Держ. голов. підприємство респ. ВО, 2001. Т. 1: «А». С. 179–180/
5. Онбординг працівників: [електронне джерело]. URL:]<https://peopleforce.io/uk/hr-glossary/onboarding-process>
6. Bauer, Talya N.; Erdogan, Berrin (2011). "Organizational socialization: The effective onboarding of new employees". *APA handbook of industrial and organizational psychology, Vol 3: Maintaining, expanding, and contracting the organization*. pp. 51–64.
7. Основи HR: онбординг/адаптація персоналу. [електронне джерело]. URL: <https://hurma.work/blog/osnovi-hr-onbording-adaptacziya-personalu/>

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-713-725](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-713-725)

Арзянцева Дар'я Андріївна кандидатка економічних наук, доцентка, доцентка кафедри менеджменту, економіки, статистики та цифрових технологій, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, провулок Володимирський, 12, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 265-88-74, <https://orcid.org/0000-0001-8014-7544>

Захаркевич Наталія Петрівна кандидатка економічних наук, доцентка, завідувачка кафедри менеджменту, економіки, статистики та цифрових технологій, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, провулок Володимирський, 12, м. Хмельницький, 29000, тел.: (068) 832-97-23, <https://orcid.org/0000-0001-7959-7302>

Іжевський Павло Григорович доктор економічних наук, професор, професор кафедри менеджменту, економіки, статистики та цифрових технологій, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, провулок Володимирський, 12, м. Хмельницький, 29000, тел.: (068) 500-67-33, <https://orcid.org/0000-0001-6457-399X>

Крушинська Алла Вікторівна кандидатка економічних наук, доцентка, завідувачка кафедри фінансів, банківської справи, страхування та фондового ринку, Хмельницький університет управління та права імені Леоніда Юзькова, провулок Володимирський, 12, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 351-71-55, <https://orcid.org/0000-0002-0523-3423>

ВИКОРИСТАННЯ ШТУЧНОГО ІНТЕЛЕКТУ В ПРОЦЕСІ УХВАЛЕННЯ УПРАВЛІНСЬКИХ РІШЕНЬ НА ПІДПРИЄМСТВІ

Анотація. В статті визначено вплив використання штучного інтелекту на ефективність управлінських рішень. Визначено можливі варіанти залучення управління в прийнятті рішень за участю штучного інтелекту. Зазначено, що зміна ролі людини в прийнятті рішень за допомогою штучного інтелекту полягатиме у зменшенні її постійної участі та перенесенням акцентів з повторюваних дій на стратегічні рішення, усуне більшість недоліків одноосібного прийняття рішень. Вказано, що найзатребуванішими технологіями штучного інтелекту при прийнятті рішень є моделі LLM – ChatGPT, Bard, Llama 2, Anthropic тощо. Означено основні переваги та обмеження використання штучного інтелекту при ухваленні управлінських рішень, рекомендовано заходи щодо контролю за дотриманням етичних норм при прийнятті рішень за допомогою таких технологій.

Визначено, що найбільш поширеними способами використання штучного інтелекту, які спрощують процеси та підвищують операційну ефективність бізнесу, є: автоматизація; аналіз даних; обробка природної мови (NLP); прогнозування поведінки споживачів та індивідуалізація пропозиції продуктів. Систематизовано сучасні інструменти ІІІ для підтримки ухвалення управлінських рішень в практиці функціонування підприємств. Доведено, що значним викликом у сфері використання ІІІ є прогалини у законодавстві, що регулює його використання, включаючи питання конфіденційності, інтелектуальної власності, безпеки, відповідальності та етики. Запропоновано задля безпеки використання технологій штучного інтелекту запровадити їх верифікацію, коригування та наявність вбудованих захисних механізмів проти несанкціонованого втручання.

Ключові слова: управлінські рішення, штучний інтелект, етичні рішення, репутаційні втрати, безпека використання штучного інтелекту, ухвалення управлінських рішень.

Arziantseva Daria Andriivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Management, Finance, Banking and Insurance, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Ln. Volodymirskyi, 12, Khmelnytskyi, tel.: (067) 265-88-74, <https://orcid.org/0000-0001-8014-7544>

Zakharkevich Natalia Petrovna PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Management, Economics, Statistics and Digital Technologies, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University of Management and Law, Ln. Volodymirskyi, 12, Khmelnytskyi, tel.: (068) 832-97-23, <https://orcid.org/0000-0001-7959-7302>

Izhevskiy Pavlo Hryhorovych Doctor of Economic Sciences, Professor, Professor, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University Of Management And Law, Ln. Volodymirskyi, 12, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (068) 500-67-33, <https://orcid.org/0000-0001-6457-399X>

Krushinska Alla Viktorivna PhD in Economics, Associate Professor, Head of the Department of Finance, Banking, Insurance and Stock Market, Leonid Yuzkov Khmelnytskyi University Of Management And Law, Ln. Volodymirskyi, 12, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (067) 351- 71-55, <https://orcid.org/0000-0002-0523-3423>

USE OF ARTIFICIAL INTELLIGENCE IN THE PROCESS OF MAKING MANAGEMENT DECISIONS AT THE ENTERPRISE

Abstract. The article determines the qualitative impact of the use of artificial intelligence on the effectiveness of management decisions based on hypothetical

data during the last period. Possible options for involving the manager in decision-making with the participation of artificial intelligence are determined. It is noted that the change in the human role in decision-making with the participation of artificial intelligence will consist in reducing its constant participation and shifting the emphasis from repetitive to strategic decisions, which will eliminate most of the shortcomings of individual decision-making.

It is indicated that the most popular artificial intelligence technologies for decision-making are LLM models - ChatGPT, Bard, Llama 2, Anthropic, etc. The main advantages and limitations of the use of artificial intelligence in making management decisions are identified, and measures to control compliance with ethical norms in decision-making with the help of such technologies are recommended.

It was determined that the most common ways of using artificial intelligence, which simplify processes and increase the operational efficiency of business, are: automation; data analysis; natural language processing (NLP); predicting consumer behavior and individualizing product offerings. Systematized modern AI tools to support the adoption of management decisions in the practice of the functioning of enterprises. It has been proven that a significant challenge in the field of the use of AI is the undeveloped legislation governing its use, including issues of privacy, intellectual property, security, liability and ethics. For the safety of the use of artificial intelligence technologies, it is proposed to introduce their verification, adjustment and the presence of built-in protective mechanisms against unauthorized intervention.

Keywords: management decisions, artificial intelligence, ethical decisions, reputational losses, safety of using artificial intelligence, making management decisions.

Постановка проблеми. В умовах динамічного бізнес-середовища та широкого використання інформаційних технологій в підприємницькій діяльності постає нагальна потреба їх використання для прийняття ефективних управлінських рішень. Зважаючи на потребу виконання різнопланових робіт і збільшення частки розумової праці, необхідності вивільнення часу для управлінських працівників різних рівнів використання різного роду загальних і спеціалізованих програмно-інформаційних продуктів та соціальних мереж стає невід'ємною частиною управлінської діяльності сучасної організації. Базою слугує поведінкова економіка, завданням якої виступає дослідження раціональної та ірраціональної поведінки економічних агентів як об'єктів управління та їх ефективності. Обмін правами власності між економічними агентами з визначенням певної корисності в межах економічних відносин передбачає використання штучного інтелекту як допоміжного інструменту, який обмежений людською поведінкою та рівнем

сучасних технологій, що становить науковий інтерес в плані його використання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості прийняття управлінських рішень за допомогою використання штучного інтелекту протягом останнього періоду досліджували в Україні такі науковці, як Дриньов, Д., Войтех, К., Тимошенко Р. [1], Вербівська Л.В.[2], Осьмак А., Карпенко Ю., Семененко І. [3] та інші. З міжнародних публікацій виділяються дослідження проведені Гюмюсай А.А., Боне Т.М., Девенпорт М. [4], Сервар А. [5], які стосуються переваг та проблем застосування штучного інтелекту в управлінській діяльності. Проте досі залишаються до кінця не вирішеними питання раціонального поєднання в прийнятті управлінських рішень людини та штучного інтелекту з позицій нагляду, етичності, прозорості та принципів широкого та ефективного його застосування в управлінні.

Мета статті. Визначити особливості, систематизувати переваги та недоліки використання штучного інтелекту в ухваленні управлінських рішень із врахуванням обмежень та етичності.

Виклад основного матеріалу. Досліджуючи штучний інтелект при прийнятті управлінських рішень найбільш широке його застосування спостерігається при повторюваних, тактичних та структурованих ситуаціях з частковою або повною автоматизацією. Для неструктурованих і напівструктурованих рішень штучний інтелект відіграє більш допоміжну роль для інформування осіб, які приймають рішення [4]. Штучний інтелект при цьому виконує трансформацію процесів прийняття управлінських рішень позитивно впливаючи на збільшення можливостей людського інтелекту завдяки залученню управлінцями до прийняття вже сформованих попередніх, змодельованих та додаткових рішень. Залучення до управлінських процесів штучного інтелекту в організації передбачає перебудову ключових процесів з урахуванням нових моделей та потреб перенавчання.

Штучний інтелект можна трактувати не лише як технології, що імітують мислення людини, але й такі, які здатні самонавчатись, а це означає придатність штучної інтелектуальної системи створювати своєрідні мета-алгоритми, які дозволяють вирішувати нестандартні завдання, з якими система раніше не зустрічалася. В управлінні організацією такого типу завдання найбільш характерні для процесу ухвалення неструктурованих або слабоструктурованих рішень, при цьому під «неструктурованими» рішеннями ми пропонуємо розуміти рішення, які здійснюють суттєвий вплив на перспективи розвитку організації, можливості досягнення сформульованої місії, а частіше за все просто подальшого її існування. Однак такі рішення характеризуються високим ступенем невизначеності щодо ресурсів та наслідків та не можуть бути обґрунтовані з високою ймовірністю настання бажаних наслідків.

Сучасні дослідники і фахівці у сфері штучного інтелекту виділяють два його класи, на основі виділення спектру можливостей щодо розв'язання інтелектуальних задач. Однак на сьогодні не існує загальноприйнятої термінології для визначення цих класів, тому в дослідницькій літературі можна зустріти використання різних термінів для опису цієї класифікації.

- прикладний ШІ — обмежений ШІ — слабкий ШІ (applied AI — weak AI — narrow AI);

- сильний ШІ — повний ШІ — загальний ШІ (strong AI — full AI — Artificial General Intelligence / AGI).

У звіті компанії PWC щодо сучасних можливостей використання штучного інтелекту запропоновано його поділ на основі таких базових критеріїв як: участь людини; жорсткість або адаптивність системи (рис. 1).

	Має місце участь людини	Немає участі людини
Жорстка система	Допоміжний інтелект / Assisted intelligence — допомагає людям у прийнятті рішень або здійсненні дій. Жорсткі системи, які не навчаються зі своєї взаємодії	Автоматизований інтелект / Automated intelligence — автоматизація рутинних та нерутинних завдань. Тут немає нових способів виконання завдань — автоматизуються існуючі, за рахунок чого роботи виконуються більш швидко й якісно
Адаптивна система	Розширений інтелект / Augmented intelligence — розширює можливості прийняття рішень людьми, постійно навчається від своєї взаємодії з людьми та оточуючим середовищем	Автономний інтелект / Autonomous intelligence — система ШІ, що може адаптуватися до різних ситуацій та діяти автономно без допомоги людини

Рис. 1. Класифікація штучного інтелекту, згідно підходу компанії PWC
Джерело[6]

Таким чином, можна зазначити, що деякі дослідники, визначаючи сутність штучного інтелекту, зосереджуються на апаратному та програмному забезпеченні, тоді як інші акцентують увагу на технічних можливостях штучного інтелекту, перераховуючи людські властивості та когнітивні функції, які він відтворює. Рациональний процес прийняття важливих корпоративних рішень добре досліджений та підтверджений. Наприклад, американський дослідник М. Джараї розвиває ідею взаємодоповнюваності людей і штучного інтелекту, вивчаючи, як кожен з цих "учасників" може зробити свій внесок у процеси прийняття організаційних рішень, що зазвичай характеризуються невизначеністю, складністю та двозначністю. Він зазначає, що "маючи більшу обчислювальну потужність для обробки інформації та

аналітичний підхід, ШІ може розширити можливості людини у вирішенні складних питань, тоді як люди, як і раніше, можуть пропонувати більш цілісний, інтуїтивний підхід до роботи з невизначеністю та варіативністю" [7].

Технології штучного інтелекту здатні забезпечити необхідний обсяг та різноманітність інформації, потрібної для ухвалення стратегічних рішень, що зменшує потребу у кваліфікованому персоналі для цієї важливої функції підприємства. Як зазначають Ф. Провост і Т. Фосетт, це зменшує потребу в людських та часових ресурсах, дозволяючи невеликим командам підвищувати ефективність та швидкість ухвалення рішень завдяки новим можливостям, які надає штучний інтелект. [8].

А. Транк, Х. Біркелем та Е. Хартманном досліджували перспективу інтеграції штучного інтелекту в процес ухвалення стратегічних рішень в умовах невизначеності, як представлено в літературі зі стратегічного менеджменту. Вони дійшли висновку, що багато авторів ставляться до цієї перспективи дуже обережно, вважаючи, що для прийняття таких рішень потрібні здібності, які притаманні лише людям. Технології штучного інтелекту вони розглядають лише як інструменти підтримки в процесі ухвалення рішень, головним чином для обробки великих масивів даних. Однак, було також виявлено чимало авторів, які вважають, що технології штучного інтелекту та люди будуть взаємодоповнювати один одного у розробці корпоративних стратегій. [9].

Цю точку зору підтримує, зокрема, австралійський дослідник М. Хілб, який виділяє п'ять напрямків застосування технологій штучного інтелекту в корпоративному управлінні та процесах ухвалення рішень [10].

По-перше, штучний інтелект може використовуватися як допоміжний інструмент для вибору оптимальної альтернативи рішення, оцінюючи значно більшу кількість варіантів та параметрів, ніж це під силу людському інтелекту. Крім того, застосування штучного інтелекту дозволяє автоматизувати процеси консолідації та звітності в компанії, формуючи дані в режимі реального часу, що підвищує прозорість процесу ухвалення рішень.

По-друге, штучний інтелект може розглядатися як засіб для розширення можливостей людського інтелекту. Наприклад, прогностичні моделі на основі ШІ допомагають розробляти більш достовірні сценарії та моделі, впроваджуючи ситуаційну методологію у процес ухвалення рішень, що дозволяє передбачати навіть дуже віддалені наслідки.

По-третє, із зростанням важливості та впливу штучного інтелекту, він може використовуватися для виконання функцій, які потребують великих обсягів обчислень. Люди при цьому використовують результати, отримані ШІ, як основу для остаточного вибору варіантів дій.

По-четверте, рухаючись у напрямку дедалі більшої значущості штучного інтелекту, він може набути функцій автономного інтелекту, висловлюючи власну думку щодо різних проблем, які потребують вирішення.

Аналіз впливу штучного інтелекту на ефективність прийнятих за його допомогою рішень за період 2018-2022 рр. на основі гіпотетичних даних

вказує на суттєве зростання саме якісного впливу. Покращення якості рішень зросло з 30 до 50%, ефективність з 25 до 35%, а рівень ризику зменшився на 8% [11]. Фактично за всіма параметрами досліджень відстежується лінійна залежність, що свідчить про позитивний вплив штучного інтелекту за рахунок низки переваг – від підвищення ефективності та точності до конкурентних переваг та досвіду сформованого на індивідуальних даних.

Пояснення ролі менеджера в прийнятті рішень за участю штучного інтелекту зводиться до таких можливих варіантів [4]:

- можна приймати рішення заздалегідь, а ШІ залишити/доручити процес відслідковування за ними;
- перед прийняттям та виконанням рішень залучити ШІ до їх тестування та визначенням можливих наслідків;
- прийняття рішень у форматі «менеджер + ШІ».

В більшості бізнес-структур управлінські працівники зазнають тиску, що пов'язаний з необхідністю прийому ефективних та негайних рішень, який з часом тільки посилюється. Згідно досліджень проведених Oracle і Seth Stephens-Davidowitz близько 85% управлінців отримували стрес, що пов'язано з прийняттям рішень; 75% стверджували, що щоденний обсяг необхідних до прийняття щоденних рішень збільшився більш як в 10 разів за період в три останні роки.

Зміна ролі менеджера у прийнятті рішень полягатиме в зменшенні його постійної участі та перенесення акцентів з повторюваних на далекосяжні стратегічні рішення, які ґрунтуються на гіпотезах та змодельованих з певними критеріями варіантах планових перспектив організації. Штучний інтелект зі своїми можливостями позбавлятиме недоліків одноосібного прийняття рішень.

Аналітичні довідки оцінюють неправильне рішення в розмірі 3% від вартості прибутку, що є суттєвими збитками як для багатомільярдних компаній, так і середнього бізнесу. Попри зазначені збитки компанії зазнають репутаційних втрат, що пов'язані з логістикою та вчасністю поставок, взаємодією з клієнтами тощо [12]. Відповідно, застосування алгоритмів штучного інтелекту для більшості компаній у світі дає можливість ефективного аналізу даних та прийняття рішень у визначених часових рамках з мінімізацією тиску на своїх управлінських працівників. Технології штучного інтелекту відображаються в аналітичних бізнес платформах та інструментах з аналізу завдань та бізнес-процесів, віртуального середовища тощо. Найзатребуваніші серед них моделі LLM, які оперують значними масивами даних (текст, відео, формули, програмні коди) із самонавчанням моделюють альтернативні сценарії. Серед них такі моделі ШІ як ChatGPT, Bard, Llama 2, Anthropic та інші [12].

Перед залученням технологій штучного інтелекту в прийнятті управлінських рішень в організації необхідно визначити критерії їх використання:

- бізнес-процеси в яких технології прийняття рішень ШІ можуть бути корисними;

– потенційні проблеми та ризики використання технологій ШІ;
– перелік вигід та можливостей для управлінців компанії від використання технологій з врахуванням мінімізації ризиків

Взаємодія зі штучним інтелектом вимагатиме від менеджерів ключових навичок – стратегічного передбачення та швидкого реагування, гіпотетичного умовного мислення та планування.

Фокус прийняття управлінських рішень у випадку раннього прийняття рішень менеджерами буде зосереджуватися на активних довгострокових стратегічних рішеннях і швидкому реагуванні; імітації – прийняття гіпотетичних та захисних рішень; у форматі «менеджер + ШІ» – відбуватиметься співпраця зі штучним інтелектом для прийняття рішень, що об'єднуватиме їх ключові навички.

В сучасних наукових публікаціях з використання штучного інтелекту в прийнятті управлінських рішень визначаються певні переваги та обмеження його використання, які можна систематизувати у таблицю 1.

Таблиця 1

**Переваги та недоліки використання штучного інтелекту в
прийнятті управлінських рішень**

Переваги	Обмеження	Етичні обмеження
Швидкість та ефективність в аналізі даних	Проблеми з конфіденційністю та безпекою даних	Справедливість
Високі можливості в прогнозуванні та аналітиці	Підвищені вимоги та постійне підвищення кваліфікації персоналу	Захист даних
Персоналізація прийняття рішень	Низький рівень прозорості прийняття рішень	Проблеми в співпраці між людиною та ШІ
Автоматизація управлінської праці	Неможливість уникнення упереджень в алгоритмах технологій ШІ	Низька можливість оскарження неправомірних рішень

Примітка. Сформовано авторами на основі [5; 13]

В практиці застосування штучного інтелекту при прийнятті управлінських рішень для уникнення упередженості та неетичності можна рекомендувати зміну підходів в організаційних стратегіях: впроваджувати попереджувальні заходи щодо забезпечення справедливості та недискримінації через запобігання діям упереджувальних алгоритмів ШІ відносно всіх без винятку сторін на яких спрямовані рішення; створити систему обов'язкового нагляду за діями ШІ укомплектувавши відповідними фахівцями для запобіганням небажаним наслідкам та дотримання відповідності рішень етичним нормам; брати та розподіляти пряму відповідальність за результати рішень сформованих за допомогою ШІ, розробити механізми відшкодування за умови припущення помилок; проводити роз'яснювальну роботу відносно принципів роботи штучного інтелекту в процесах прийняття рішень та отримувати

зворотній зв'язок щодо розуміння обмежень та коригувань при його використанні.

Існує багато доказів, що використання штучного інтелекту підвищує продуктивність управлінської праці у таких процесах, як прийняття рішень, проведення аудиту, перевірка фінансової звітності, автоматизація документообігу, оцінка динаміки економічних та фінансових показників, виявлення шахрайства, підбір персоналу на відповідальні посади, організація виплат компенсацій, визначення тенденцій зміни капіталу та вдосконалення багатьох інших сфер корпоративного управління [14].

Найбільш поширеними способами використання штучного інтелекту, які спрощують процеси та підвищують операційну ефективність бізнесу, є: автоматизація; аналіз даних; обробка природної мови (NLP); прогнозування поведінки споживачів та індивідуалізація пропозиції продуктів.

На сьогоднішній день аналіз даних вважається ключовою функцією для будь-якої організації, що керується даними. Це дозволяє компаніям перетворювати сиру інформацію в корисний аналітичний матеріал, який покращує процеси прийняття рішень. Однією з найпривабливіших сторін аналізу даних є доступність на ринку великої кількості інструментів, які підходять як для професіоналів, так і для тих, хто має обмежений досвід у цій галузі. Ці інструменти сприяють візуалізації, аналізу та моніторингу даних, надаючи необхідну інформацію для досягнення бізнес-цілей.

Проведемо порівняння основних інструментів штучного інтелекту для аналізу та обробки даних, які можуть стати основою для ухвалення управлінських рішень на підприємстві (табл. 2).

Незважаючи на успішний досвід використання технологій штучного інтелекту в корпоративному управлінні, цей шлях супроводжується певними труднощами. Зокрема, значним викликом є нерозроблене законодавство, що регулює його використання, включаючи питання конфіденційності, інтелектуальної власності, безпеки, відповідальності та етики. Технології штучного інтелекту, як і будь-які інші, несуть певні ризики. Вони включають загрози безпеці (як фізичній, так і фінансовій та репутаційній), ризики, пов'язані з делегуванням відповідальності за ухвалення рішень, реорганізацією системи підзвітності в компанії, втратою конфіденційності програмного забезпечення та його можливим пошкодженням.

Безпека використання технологій штучного інтелекту передбачає захист від негативних наслідків їх впровадження. Для цього технології ШІ мають проходити верифікацію, коригуватися належним чином та мати вбудовані захисні механізми проти несанкціонованого втручання.

Підзвітність стосується процесу ухвалення рішень штучним інтелектом, що вимагає прозорості та додаткової перевірки. Етичні питання стають все більш актуальними зі зростанням технологій штучного інтелекту, оскільки ШІ не здатний розуміти абстрактні концепції, такі як справедливість і лояльність, тому остаточне рішення завжди повинно залишатися за людиною.

Таблиця 2.

Сучасні інструменти ШІ для підтримки ухвалення управлінських рішень в практиці функціонування підприємств

Назва	Зміст та базові функції	Переваги та обмеження застосування	Вартість
1	2	3	
Julius AI	Інтелектуальний інструмент для аналізу даних, що інтерпретує, аналізує та візуалізує складні дані у зрозумілому та зручному форматі. Його головна перевага полягає в тому, що він робить аналіз даних доступним і практичним навіть для тих, хто не є експертами в обробці даних або статистиці. Підтримує будь-які формати файлів даних, включаючи, але не обмежуючись, електронними таблицями (.xls, .xlsx, .xlsm, .xlsb, .csv), таблицями Google і базами даних Postgres. Після підключення джерела даних можна аналізувати його за допомогою підказок на природній мові в чаті. Можна також попросити зібрати статистику або доручити Юліусу створити візуалізацію. Цей інструмент найкраще підходить для простих проєктів.	Посилання на джерело даних безпосередньо в чаті. Аналіз електронних таблиць з кількома аркушами. Суворий контроль доступу, що гарантує доступ кожного користувача лише до його власних даних. Простота у застосуванні	Вільне використання
Tableau	Платформа аналітики та візуалізації даних, що дозволяє користувачам взаємодіяти зі своїми даними. Однією з головних переваг Tableau є відсутність вимоги знань програмування. За допомогою Tableau користувачі можуть створювати звіти та ділитися ними на мобільних платформах. Цей інструмент підтримує візуалізацію даних і аналітику для створення звітів, які можна переглядати в браузері або вбудовувати в додатки. Tableau може працювати як у хмарі, так і локально. Мова запитів, що використовується на платформі Tableau, називається VizQL. Вона перетворює інформаційні панелі та компоненти візуалізації за допомогою перетягування в запити. Це також зникає потребу в оптимізації продуктивності для кінцевого користувача.	Підтримує складні обчислення, змішування даних та інформаційні панелі. Швидко створює інтерактивні візуалізації. Легкість впровадження. Обробляє великі обсяги даних.	900 \$ США на рік
Microsoft Power BI	Платформа бізнес-аналітики, що дозволяє користувачам сортувати дані та візуалізувати їх для аналізу. Вона дозволяє імпортувати дані майже з будь-якого джерела, після чого можна негайно почати створювати звіти та інформаційні панелі. Microsoft Power BI також дозволяє користувачам використовувати машинне навчання та інші функції штучного інтелекту для аналізу даних. Платформа підтримує численні інтеграції, зокрема з Excel та Azure Machine Learning. Якщо на підприємстві вже використовуються інструменти Microsoft, Power BI можна легко впровадити для створення звітів, візуалізації даних та інформаційних панелей.	Безперерйно працює з наявним програмним забезпеченням. Формує індивідуальні інформаційні панелі. Сприяє публікації захищених звітів. Не має обмежень щодо пам'яті та швидкості.	менше ніж 10 \$ США на кожного користувача на місяць
Polymer	Потужний штучний інтелект для перетворення даних в оптимізовану, гнучку та ефективну базу даних. Однією з найбільших переваг Polymer є те, що він, як і інші відмінні інструменти штучного інтелекту, не вимагає кодування. Цей інструмент використовує ШІ для аналізу даних та покращення розуміння користувачами. Polymer досягає цього без тривалого процесу адаптації. Користувачеві потрібно лише завантажити свою електронну таблицю на платформу, щоб миттєво перетворити її на оптимізовану базу даних, яку можна досліджувати для отримання інформації. Polymer робить електронні таблиці користувача "миттєво доступними для пошуку, інтелектуальними та інтерактивними". Цей інструмент використовується широким колом професіоналів, включаючи аналітиків даних, цифрових маркетологів, творців контенту та інших.	Надійний інструмент ШІ, який перетворює дані в базу даних. Не вимагає кодування. Аналізує дані та покращує їхнє розуміння користувачами. Робить електронні таблиці зручними для пошуку та інтерактивними.	менше ніж 10 \$ США на кожного користувача на місяць
Akkio	Інструмент бізнес-аналітики та прогнозування, що дозволяє користувачам аналізувати дані та прогнозувати можливі результати. Розроблений для початківців, він ідеально підходить для тих, хто хоче розпочати роботу зі своїми даними. Інструмент ШІ дозволяє користувачам завантажувати свої набори даних і вибирати змінну для прогнозування, допомагаючи Akkio створити нейронну мережу навколо цієї змінної. Це корисно для прогнозного аналізу, маркетингу та продажів. Як і багато інших передових інструментів, Akkio не вимагає попереднього досвіду програмування. Akkio використовує 80% завантажених даних для навчання, а решту 20% для перевірки. Замість прямого прогнозування результатів, інструмент ШІ надає рейтинг точності моделей і видає помилкові рішення.	Платформа машинного навчання без необхідності кодування. Підходить для новачків, які хочуть почати працювати з даними. Створює нейронну мережу навколо обраних змінних. Формує рейтинг точності для моделей.	менше ніж 40 \$ на кожного користувача на місяць
Monkey Learn	Платформа без необхідності кодування, яка використовує функції штучного інтелекту для аналізу даних, допомагаючи користувачам візуалізувати та модифікувати свої дані. Monkey Learn пропонує кілька інструментів аналізу тексту на базі ШІ, які миттєво аналізують і візуалізують дані відповідно до потреб користувача. Платформа також дозволяє налаштувати текстові класифікатори та екстрактори тексту для автоматичного сортування даних за темою або призначенням і виділення характеристик продукту чи даних користувача. Завдяки машинному навчанню для автоматизації бізнес-процесів і аналізу тексту, Monkey Learn може заощадити години ручної обробки даних. Користувачам особливо подобається здатність Monkey Learn автоматично отримувати дані з хвитків, щойно вони надходять, класифікувати їх за ключовими словами та аналізом високого рівня тексту, а також виділяти та сортувати певний текст для легкої обробки.	Просто класифікує текст за мітками. Полегшує очищення, організацію та візуалізацію відгуків. Не вимагає кодування. Економить години завдяки автоматизації бізнес-процесів і текстового аналізу.	менше ніж 50 \$ на кожного користувача на місяць

Примітка. Складено автором на основі [15; 16; 17; 18; 19; 20]

Примітка. Складено автором на основі [15; 16; 17; 18; 19; 20]

Висновки. Отже, сучасні технології штучного інтелекту викликають особливий інтерес і вважаються одними з найперспективніших. Вони приносять як нові можливості, так і нові загрози, які необхідно враховувати при їх впровадженні та використанні. Технології штучного інтелекту активно розвиваються та знаходять застосування у різних сферах, зокрема в корпоративному управлінні. Однією з ключових сфер застосування ШІ в корпоративному управлінні є процес прийняття управлінських рішень. Серед основних переваг використання ШІ в цьому процесі варто відзначити значне збільшення обсягів інформації для вироблення альтернатив рішень та зменшення витрат ресурсів; швидкий аналіз великих масивів даних; розробку достовірних сценаріїв наслідків рішень; підвищення якості рішень, зокрема їх неупередженість та зниження ризику опортуністичних настроїв, які можуть конфліктувати з корпоративними цілями та цінностями.

Таким чином, впровадження штучного інтелекту в діяльність підприємств відкриває значні можливості та перспективи для їх розвитку. Використання ШІ у різних галузях має свою специфіку і може призводити до різних результатів. Проте, перед прийняттям рішення щодо впровадження ШІ, слід ретельно аналізувати можливі ризики, пов'язані з його застосуванням у діяльності підприємств.

Література:

1. Дриньов, Д., Войтех, К., Тимошенко, Р. Штучний інтелект в процесі прийняття та реалізації управлінських рішень. *Таврійський науковий вісник. Серія: Економіка*. 2023. №18. С.74-79. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.18.7>
2. Вербівська Л.В. Застосування інструментів штучного інтелекту при управлінні конкурентоспроможністю підприємства. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка та управління*. 2023. №10. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-10-04-06> <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-10-04-06/2023-10-04-06>
3. Осьмак А., Карпенко Ю., Семененко І. Використання інструментів штучного інтелекту в мережевому управлінні: переваги, ризики та розвиток. *Аспекти публічного управління*. 2023. №3: С. 38-42. URL: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/1012/99>
4. Gümüşay A.A., Bohné T.M., Davenport T. AI and the Future of Making Management Decisions. *Management and Business Review*. 2023 Vol. 3. P. 7-14 URL: https://www.researchgate.net/publication/363404836_AI_and_the_Future_of_Management_Decision-Making
5. Serwar Ahmed. The Role of Artificial Intelligence in Management Decision-Making: A Critical Appraisal. *The Journal of Research Review*. 2023. Vol. 1. Is. 2. P. 77–85. URL: <https://www.thejrr.com/index.php/39/article/view/10>
6. PWC's Report. Sizing the prize. What's the real value of AI for your business and how can you capitalise? 2017. URL: <https://www.pwc.com/gx/en/issues/analytics/assets/pwc-ai-analysis-sizing-the-prize-report.pdf>
7. Jarrahi M.H. Artificial Intelligence and the Future of Work: Human-AI Symbiosis in Organizational Decision- Making. *Business Horizons*. 2018. Vol. 61. Is. 4. P. 577–586. DOI: 10.1016/j.bushor.2018.03.007
8. Provost F., Fawcett T. Data Science for Business: What You Need to Know about Data Mining and Data- Analytic Thinking. Sebastopol: O'Reilly Media, 2021.
9. Trunk A., Birkel H., Hartmann E. On the Current State of Combining Human and Artificial Intelligence for Strategic Organizational Decision Making. *Business Research*. 2020. Vol. 13. P. 875–919.

10. Hilb M. Toward Artificial Governance? The Role of Artificial Intelligence in Shaping the Future of Corporate Governance. *Journal of Management and Governance*. 2020. Vol. 24. P. 851–870. DOI: 10.1007/s10997-020-09519-9
11. Ashritha P., Reddy P.S. Impact Of Artificial Intelligence On Management Decision-Making. *International Journal of Advances in Business and Management Research (IJABMR)*. 2023. Vol.1. Is.2. P. 10-18. URL: <https://ejournal.svgacademy.org/index.php/ijabmr/article/view/13>
12. Purdy M., Williams M. How. AI Can Help Leaders Make Better Decisions Under Pressure. *Harvard Business Review*. 2023. October, 26. URL: <https://hbr.org/2023/10/how-ai-can-help-leaders-make-better-decisions-under-pressure>
13. Balbaa M., Abdurashidova M. The Impact of Artificial Intelligence in Decision Making: A Comprehensive Review. *EPRA International Journal of Economics Business and Management Studies*. 2024. Vol.11. Is. 2. P. 27 – 38 February 2024 DOI:10.36713/epra15747 https://www.researchgate.net/publication/378130102_The_Impact_of_Artificial_Intelligence_in_Decision_Making_A_Comprehensive_Review
14. High-Level Expert Group on Artificial Intelligence. A definition of AI: Main capabilities and scientific disciplines. Brussels. 18 December 2018. p.7. URL: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/ai_hleg_definition_of_ai_18_december_1.pdf
15. Julius AI: AI data analyst & more. URL: <https://julius.ai/?via=uniteai>
16. Tableau. URL: <https://www.tableau.com/>
17. Microsoft Power BI. URL: <https://www.microsoft.com/en-us/power-platform/products/power-bi/>
18. Polymer. URL: <https://www.polymersearch.com/>
19. Akkio. URL: <https://www.akkio.com/>
20. MonkeyLearn. URL: <https://monkeylearn.com/>

References:

1. Dryn'ov D., Voytek K., Tymoshenko R. (2023) *Shtuchnyy intelekt v protsesi pryynyattya ta realizatsiyi upravlyns'kykh rishen'* [Artificial intelligence in the process of making and implementing managerial decisions]. *Tavriys'kyi naukovyy visnyk. Seriya: Ekonomika*. [Taurian Scientific Herald. Series: Economy]. №18. P.74-79. <https://doi.org/10.32782/2708-0366/2023.18.7> [in Ukrainian]
2. Verbiv'ska L.V. (2023) *Zastosuvannya instrumentiv shtuchnoho intelektu pry upravlinni konkurentospromozhnistyu pidpryyemstva* [Application of artificial intelligence tools in managing the competitiveness of the enterprise]. *Problemy suchasnykh transformatsiy. Seriya: ekonomika ta upravlinnya* [Problems of modern transformations. Series: Economics and Management]. №10. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2023-10-04-06> <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2023-10-04-06/2023-10-04-06> [in Ukrainian]
3. Os'mak A., Karpenko Y.U., Semenenko I. *Vykorystannya instrumentiv shtuchnoho intelektu v merezhevomu upravlinni: perevahy, ryzyky ta rozvytok*. [Use of artificial intelligence tools in network management: advantages, risks and development] *Aspekty publichnoho upravlinnya*. [Aspects of public administration]. №3: P. 38-42. Retrieved from: <https://aspects.org.ua/index.php/journal/article/view/1012/991> [in Ukrainian]
4. Gümüşay A.A., Bohné T.M., Davenport T. (2023) AI and the Future of Making Management Decisions. *Management and Business Review*. Vol. 3. P. 7-14 Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/363404836_AI_and_the_Future_of_Management_Decision-Making [in English]
5. Serwar Ahmed (2023). The Role of Artificial Intelligence in Management Decision-Making: A Critical Appraisal. *The Journal of Research Review*. Vol. 1. Is. 2. P. 77–85. Retrieved from: <https://www.thejrr.com/index.php/39/article/view/10> [in English]

6. (2017) PWC's Report. Sizing the prize. What's the real value of AI for your business and how can you capitalise? Retrieved from: <https://www.pwc.com/gx/en/issues/analytics/assets/pwc-ai-analysis-sizing-the-prize-report.pdf> [in English]
7. Jarrahi M.H. (2018) Artificial Intelligence and the Future of Work: Human-AI Symbiosis in Organizational Decision- Making. *Business Horizons*. 2018. Vol. 61. Is. 4. P. 577–586. DOI: 10.1016/j.bushor.2018.03.007 [in English]
8. Provost F., Fawcett T. (2021) Data Science for Business: What You Need to Know about Data Mining and Data- Analytic Thinking. Sebastopol: O'Reilly Media. [in English]
9. Trunk A., Birkel H., Hartmann E.(2020) On the Current State of Combining Human and Artificial Intelligence for Strategic Organizational Decision Making. *Business Research*. Vol. 13. P. 875–919. [in English]
10. Hilb M. (2020) Toward Artificial Governance? The Role of Artificial Intelligence in Shaping the Future of Corporate Governance. *Journal of Management and Governance*. 2020. Vol. 24. P. 851–870. DOI: 10.1007/s10997-020-09519-9[in English]
11. Ashritha P., Reddy P.S. (2023) Impact Of Artificial Intelligence On Management Decision-Making. *International Journal of Advances in Business and Management Research (IJABMR)*. 2023. Vol.1. Is.2. P. 10-18. Retrieved from: <https://ejournal.svgacademy.org/index.php/ijabmr/article/view/13> [in English]
12. Purdy M., Williams M. (2023) How AI Can Help Leaders Make Better Decisions Under Pressure. *Harvard Business Review*. October, 26. Retrieved from: <https://hbr.org/2023/10/how-ai-can-help-leaders-make-better-decisions-under-pressure> [in English]
13. Balbaa M., Abdurashidova M. (2024) The Impact of Artificial Intelligence in Decision Making: A Comprehensive Review. *EPRA International Journal of Economics Business and Management Studies*. Vol.11. Is. 2. P. 27-38 February/ Retrieved from: https://www.researchgate.net/publication/378130102_The_Impact_of_Artificial_Intelligence_in_Decision_Making_A_Comprehensive_Review [in English]
14. (2018) High-Level Expert Group on Artificial Intelligence. A definition of AI: Main capabilities and scientific disciplines. Brussels. 18 December. p.7. Retrieved from: https://ec.europa.eu/futurium/en/system/files/ged/ai_hleg_definition_of_ai_18_december_1.pdf [in English]
15. Julius AI: AI data analyst & more. Retrieved from: <https://julius.ai/?via=uniteai> [in English]
16. Tableau. Retrieved from: <https://www.tableau.com/> [in English]
17. Microsoft Power BI. Retrieved from: <https://www.microsoft.com/en-us/power-platform/products/power-bi/> [in English]
18. Polymer. Retrieved from: <https://www.polymersearch.com/> [in English]
19. Akkio. Retrieved from: <https://www.akkio.com/> [in English]
20. MonkeyLearn. Retrieved from: <https://monkeylearn.com/> [in English]

УДК: 351.82:338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-726-734](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-726-734)

Бобровський Олександр Володимирович магістр бізнес-адміністрування, аспірант кафедри економічної теорії, Київський Національний Економічний Університет ім. Вадима Гетьмана, Берестейський проспект, 54/1, м. Київ, 03057, <https://orcid.org/0009-0001-8328-9772>

ЄВРОПЕЙСЬКА МОДЕЛЬ ДЕРЖАВНО-ПРИВАТНОГО ПАРТНЕРСТВА В СИСТЕМІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. Складність контролінгу державних послуг та управління державним майном зі сторони держави та відчутний бюджетний дефіцит, а також пріоритетна потреба у модернізації інфраструктури створюють передумови для звернення урядів багатьох країн до приватного сектору задля залучення додаткового капіталу і оптимізації якості послуг згідно з зростаючими вимогами суспільства. Методологічний апарат в концепті державно-приватного партнерства, відпрацьований у практиці міжнародної управлінської діяльності, дає змогу активно використовувати його потенціал в різних галузях соціально-економічної діяльності при вирішенні низки важливих суспільних проблем. Селекція ефективної моделі державно-приватного партнерства, значною мірою, ідентифікує успішність проектів на основі механізму державно-приватного партнерства. Дослідження присвячене аналізу існуючих моделей державно-приватного партнерства у розвинутих країнах світу. У статті розглянуто діючу європейську модель державно-приватного партнерства, в порівнянні з українським законодавством, приведено основні тенденції розвитку державно-приватного партнерства в країнах ЄС, зроблено критичний аналіз його впливу на стан соціально-економічної безпеки, дано практичні рекомендації щодо удосконалення системи соціально-економічної безпеки України. Проаналізовано моделі правових режимів державно-приватного партнерства за критерієм структури правового забезпечення. Ідентифіковано основні проблемні аспекти системи партнерських відносин влади та бізнесу в концепті актуальних моделей державно-приватного партнерства. Досліджено кореляцію наявності органу регулювання відносин державно-приватного партнерства і потенціалу ефективної імплементації механізму державно-приватного партнерства. Доведено, що оптимальний вибір моделі державно-приватного партнерства позиціонується кроком першочергової значущості на шляху ефективного впровадження механізму державно-приватного партнерства. Визначено, що задля формування правильного управлінського рішення необхідним є врахування не лише ефективності апробації певних моделей в інших країнах, але і національну специфіку.

Ключові слова: глобальна динаміка, державно-приватне партнерство (ДПП), європейська спільнота, стратегія розвитку, соціально-економічна безпека.

Bobrovskyi Oleksandr MBA, Postgraduate Student of the Department of Economic Theory, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Brest Ave., 54/1, Kyiv, 03057, <https://orcid.org/0009-0001-8328-9772>

EUROPEAN MODEL OF PUBLIC-PRIVATE PARTNERSHIP IN THE SYSTEM OF SOCIO-ECONOMIC SECURITY

Abstract. The complexity of controlling public services and managing state property by the state and the significant budget deficit, as well as the priority need for infrastructure modernization, create preconditions for many governments to turn to the private sector to attract additional capital and optimize the quality of services in line with the growing demands of society. The methodological apparatus in the concept of public-private partnership, developed in the practice of international management, makes it possible to actively use its potential in various sectors of socio-economic activity in solving a number of important social problems. The selection of an effective model of public-private partnership largely determines the success of projects based on the public-private partnership mechanism. The study is devoted to the analysis of existing models of public-private partnership in developed countries. The article examines the current European model of public-private partnership in comparison with Ukrainian legislation, provides the main trends in the development of public-private partnership in the EU countries, makes a critical analysis of its impact on the state of socio-economic security, and gives practical recommendations for improving the system of socio-economic security of Ukraine. The models of legal regimes of public-private partnerships are analyzed by the criterion of the structure of legal support. The main problematic aspects of the system of partnership relations between government and business in the concept of current models of public-private partnership are identified. The correlation between the existence of a regulatory body for public-private partnership relations and the potential for effective implementation of the public-private partnership mechanism is investigated. It is proved that the optimal choice of the public-private partnership model is positioned as a step of primary importance on the way to effective implementation of the public-private partnership mechanism. It is determined that in order to formulate the right management decision, it is necessary to take into account not only the effectiveness of testing certain models in other countries, but also national specifics.

Keywords: global dynamics, public-private partnership (PPP), European community, development strategy, socio-economic security.

Постановка проблеми. У середовищі функціонування європейської спільноти феномен державно-приватного партнерства (далі – ДПП) на сьогодні суттєво розширило межі впливу. Окрім традиційної векторності угод

в транспортній сфері, угоди ДПП наразі активно застосовуються в процесі будівництві громадських та комунальних закладів, що сприяє вирішенню соціально-екологічних проблем, розвитку культурних і освітніх проектів. Досвід європейського державно-приватного партнерства вбачається надзвичайно цінним для України в концепті відбудові економіки після перемоги над країною-агресором. Також, досвід країн європейської спільноти в аспекті ДПП вбачається надзвичайно корисним для нашої держави, адже саме державно-приватне партнерство є фактором суттєвого підвищення корупційних ризиків та загроз в системі соціально-економічної безпеки.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості державно-приватного партнерства як феномена і як поняття досліджені в роботах Н. Дутко [1], А. Renda [2], Р. Shami [3], В. Гришко [4], М. Сірант [5], Ю. Мех, Д. Горобець, В. Головка [6], О. Маркеєва, Б. Розвадовський [7], В. Шевчук, П. Клименко [8] та інших. Приведені науковці в межах дослідницьких пошуків аналізували успішно реалізовані на території європейської спільноти державно-приватні угоди, із виокремленням специфіки їх реалізації, дотичних викликів та ризиків. Водночас, умови воєнного стану в Україні та глобальної економічної кризи зумовлюють необхідність постійного моніторингу різних форм співпраці державних та приватних формацій.

Метою даного дослідження є аналітичне оцінювання актуального стану європейського державно-приватного партнерства і аналіз впливу ДПП на стан соціально-економічної безпеки України.

Виклад основного матеріалу. Некоректно було б починати розглядати систему соціально-економічної безпеки без чіткого визначення об'єктів та суб'єктів безпеки: людина, підприємство, організація, держава, суспільство. Більшість авторів під системою соціально-економічної безпеки розуміють лише безпеку держави. Феномен державно-приватного партнерства в моделі взаємовідносин європейського зразка позиціонує синергію безпеки держави і приватного інвестора, підкреслюючи, що саме держава стимулює розвиток певних галузей економіки, культурного і суспільного життя, приймаючи на себе частину ризиків з метою створення (відновлення) нових та модернізації діючих об'єктів для інвестування.

Досвід європейських країн свідчить, що Європа дуже обережно здійснювала перші кроки у напрямку державно-приватного партнерства, напрацьовуючи досвід та механізми взаємодії.

Наймасштабніші європейські проекти державно-приватного партнерства – це проект залізничного GSM-R сполучення (Франція); проект побудови зоопарку Vincennes (Франція); автострада A24/A25 в Італії; проект Nottingham Транзит у Великобританії; проект побудови фламандських шкіл (Бельгія), що стосується реставрації, реконструкції і перебудови шкіл; проект залізничного сполучення великої швидкості (Португалія між Росеірао і Саїа) та низка інших [9].

У концепті юридичної дефініції моделі державно-приватного партнерства доцільно диференціювати за типом контракту, укладеного між державним та

приватним секторами. Зокрема, за рекомендаціями Світового банку, моделі ДПП можна розділити на чотири основні групи:

- контракти управління та лізингу, що передбачають відведення приватному сектору відповідальності за реалізацію управління проекту протягом узгодженого терміну, при збереженні власності держави;
- проекти «зеленого поля», за якими приватний партнер самостійно або спільно з державою будує і експлуатує новостворений об'єкт у межах визначеного контрактом терміну;
- концесії, за яких приватний партнер здійснює управління проектом у межах договірної періоду, протягом якого на приватного партнера також покладається значний ризик, пов'язаний з інвестиційним вкладенням капіталу;
- продаж активів: приватний сектор купує частину об'єкту в державного сектору через розміщення вільних коштів у купівлю акції або через програми приватизації, що надають право власності на об'єкти.

Для європейської спільноти прийнята дещо відмінна диференціація (рис.1).

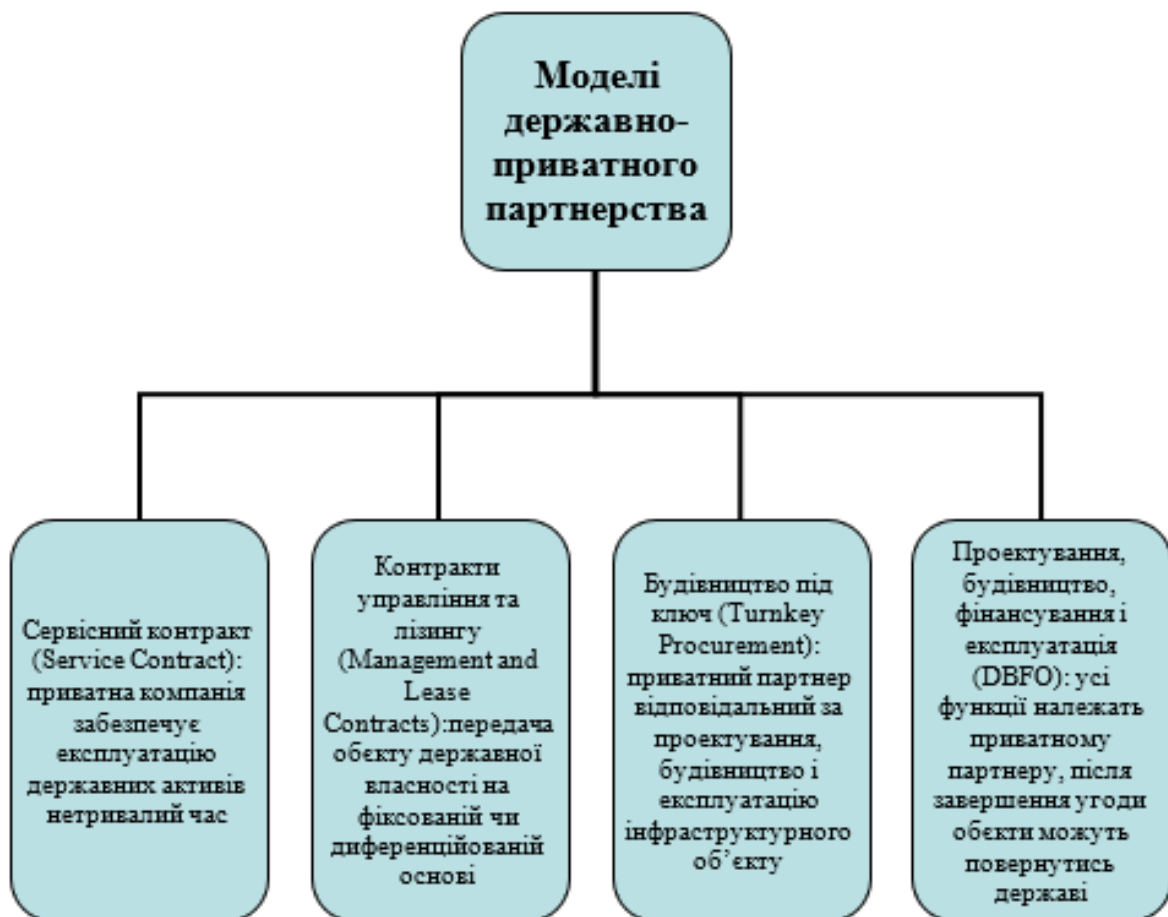

Рис. 1. Моделі державно-приватного партнерства
Європейського Союзу

Джерело – систематизовано автором

Донедавна приватна і державна власність розглядалися як антиподи. Протекціонізм на користь державної власності став відчутним фактором гальмування економічного розвитку. Деякі галузі економіки, такі як оборонна промисловість, військові розробки, фундаментальні наукові дослідження космосу завжди були монополією держави, сфера послуг, торгівля, легка промисловість — галузі в яких державна власність вважалися недоречними. Європейський досвід в проєктах ДПП суттєво змінив точку зору на цей розподіл. На першому місті проєкти ДПП в транспортній сфері, на другому — сектори охорони здоров'я та освіти. Громадський порядок, паливо і енергетика, охорона навколишнього середовища — нові напрямки, які позитивно впливають на розвиток соціально-економічної безпеки [10].

Відносини власності охоплюють весь господарський процес і великий спектр соціально-економічних відносин. Взаємодію державного і приватного капіталу необхідно розглядати з точки зору закону взаємодії [3]. Загальний вигляд закону взаємодії має вигляд:

$$(A \times B)^n = Pr, \quad [1]$$

де A, B — потенціал суб'єктів взаємодії, $\in] 0, 1 [\cup] 1, 2 [$;

n — множина зовнішніх впливів на певну взаємодію;

Pr — результат взаємодії.

Якщо суб'єкт взаємодії, (наприклад $A > 1$), то він діє, як альтруїст*.

Альтруїзм (фр. altruisme) — безкорисливе прагнення до діяльності на благо інших. Це свідоме, нехай і короткочасне обмеження власного егоїзму.

Якщо суб'єкт взаємодії, (наприклад $B < 1$), то він діє, як егоїст.

В загальній формулі ступінь n — це множина зовнішніх впливів на конкретну взаємодію. В окремих випадках, коли $n = 1$, вплив начебто зникає, але в переважній більшості випадків моделювання взаємодії він присутній. При $n > 1$ - зовнішній вплив сприятливий для взаємодії: "вплив-альтруїст". Такий вплив примножує, покращує результати взаємодії ($A, B > 1$), а результати взаємодій 2 ($A, B < 1$) і 3 ($A > 1, B < 1$) прискорює їх розпад або трансформацію (рис. 2а).

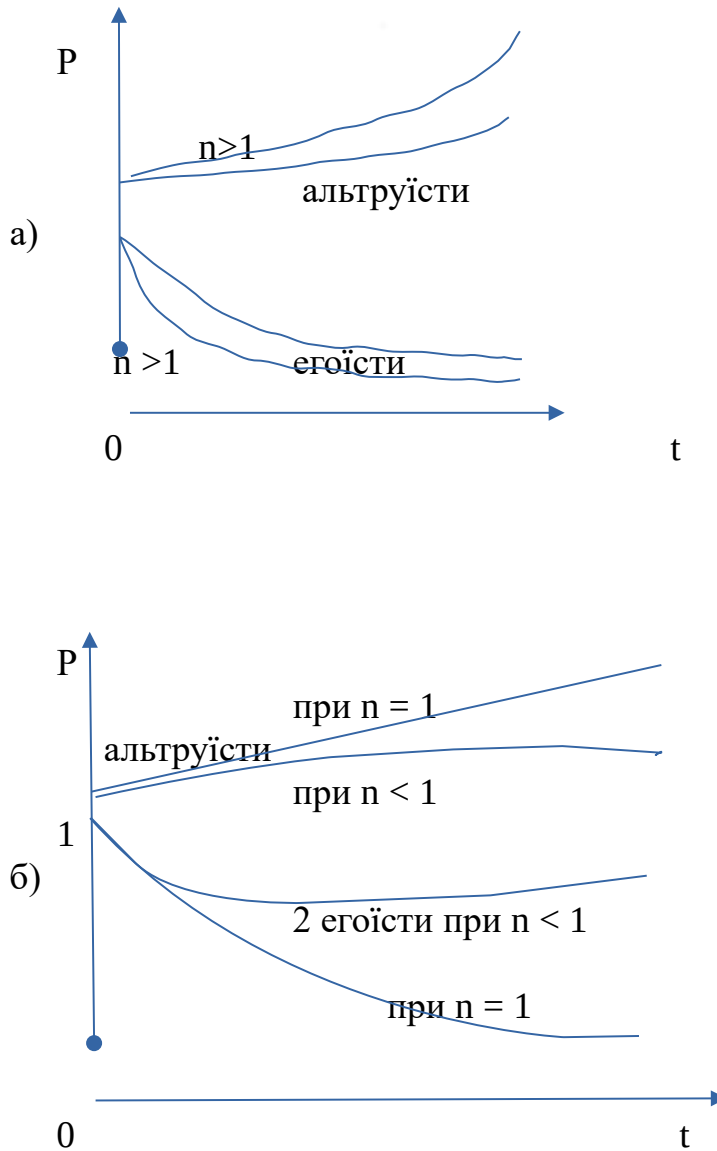

Рис.2. Результат взаємодії альтруїстів і егоїстів під впливом
альтруїстичного $n > 1$ та егоїстичного середовища $n < 1$
Джерело – розробка автора

На рис.2 б): $0 < n < 1$, коли n - “егоїст”: то взаємодію 1 ($A, B > 1$), він починає “з’їдати” загальний результат взаємодії. “Вплив-егоїст” взаємодії $A, B < 1$ та $A > 1, B < 1$, починає “стабілізувати” характер такої взаємодії на певному рівні, відновлювати її до попереднього стану.

На прикладі того, як корупційна система в державі сприяє і підтримує розвиток корупційних зв’язків, просуванню в ній хабарників-егоїстів, усуває (знищує) суб’єктів-альтруїстів, підприємства, громадські організації:

$$((((A_i B_i)_p)_s)_d)_g = P \quad [2]$$

де A_i - потенціал (альтруїсти $A > 1$);
 B_j — потенціал (егоїсти $E < 1$);

$Pr (P)$ — результат взаємодії (профінансування);

p — зовнішній вплив на побутовому рівні (мораль);

s — зовнішній вплив на законодавчому рівні (суди);

d — на міждержавному рівні (міжнародні договори);

g — на глобальному рівні (глобальне управління).

Згідно правил математичної науки ступені перемножуються. Кожен з зовнішніх впливів може бути як сприятливий так і негативний.

Саме тому Європейський досвід приділяє таку вагу відбору суб'єктів взаємодії та вдосконаленню різних форм і моделей державно-приватного партнерства (рис.3).

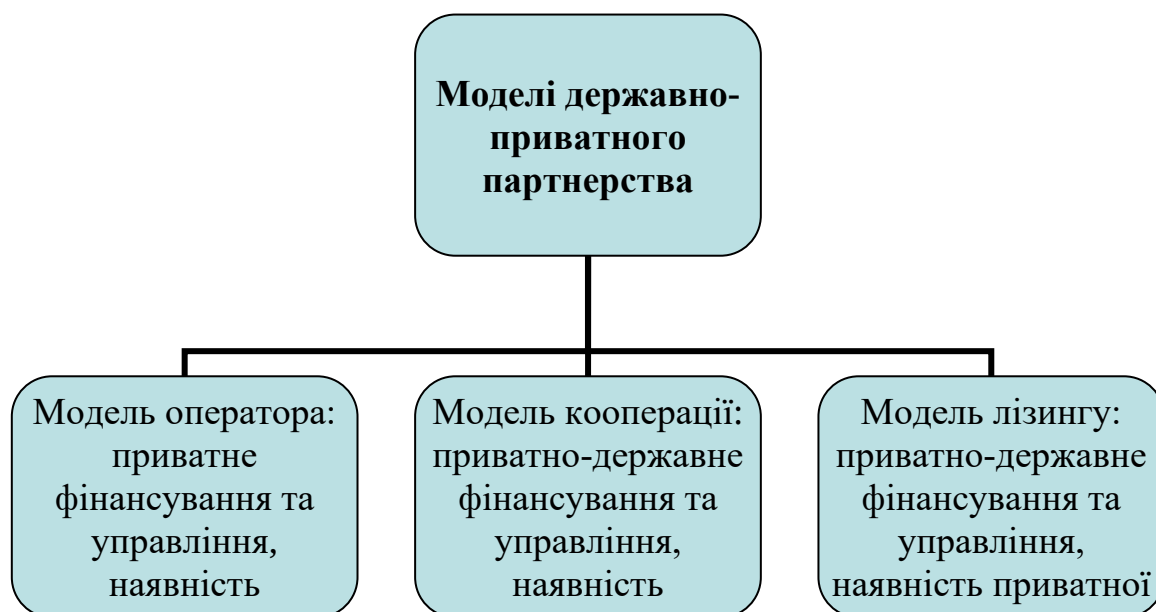

Рис. 3. Моделі державно-приватного партнерства за суб'єктом фінансування та власності

Джерело – систематизовано автором

Закони соціально-економічної безпеки є прямими наслідками дії еволюційного розвитку економічних систем і форм взаємодії. **Другий закон безпеки економічних систем** говорить: зростання впливу результатів діяльності економічних систем на зовнішнє середовище призводить до зміни умов діяльності кожної з них. Спрогнозувати і оцінити зміни в зовнішньому середовищі з метою корекції стратегічної поведінки, заздалегідь підготуватися до змін, пристосуватися до нових умов — завдання саморозвитку і завдання системи економічної безпеки.

Четвертий закон безпеки економічних систем: розвиток економічної системи відбувається за рахунок її розширення але тільки доти, доки система не досягне кордонів обмеження (насичення ринку). Після цього подальший розвиток можливий лише за рахунок: інтересів інших економічних систем; економії затрат, ресурсів, підвищення ефективності виробництва, якості

продукції; за рахунок цілеспрямованого впливу на зовнішнє середовище з метою створення додаткових потреб чи можливостей, що змінює кордони або попередні обмеження; за рахунок зміни ресурсної бази економічної системи.

П'ятий закон безпеки економічних систем: реорганізація та адаптація економічної системи має забезпечити мінімальні витрати на перебудову системи. Якщо сума витрат на перебудову більша за економічний потенціал системи або виграш від перебудови не покриває витрат на саму перебудову, то доцільно провести ліквідацію системи і створити нову. Процес реорганізації має бути спланований і контрольований, бо в цей час економічна система стає найбільш вразливою, так як розриваються старі зв'язки і не відпрацьовано нові, а весь запас потенціалу витрачається на саму реорганізацію.

Українська економіка є частиною європейської економіки. На жаль, нашій державі не вистачає розуміння важливості і складності процесів взаємодії та взаємовідносин між суб'єктами господарювання, відповідальності перед суспільством. Сліпе копіювання моделей та механізмів напрацьованих десятиріччями в країнах ЄС не дає очікуваних результатів. Перш за все, дається взнаки ігнорування законів соціально-економічної безпеки та спадкова недооцінка впливу егоїстичних інтересів олігархічного капіталу на інтереси суспільства.

Враховуючи рівень залежності системи соціально-економічної безпеки держави від обраної стратегії управління ресурсами, можна чітко визначити, що при певних стратегіях ДПП працюватиме на користь державі, а при інших – будь-які угоди в рамках ДПП відіграватимуть згубний вплив на систему соціально-економічної безпеки держави. Бажання усі недоліки дії закону про ПДД списати на результати воєнних дій не витримають випробування часом. При нинішньому рівні корупції в системі управління в державі передавати у приватні руки пошук, розвідку родовищ корисних копалин та їх видобування; виробництво, транспортування та розподіл і постачання природного газу, дозволяти продаж землі в умовах війни — це злочин перед народом України.

Висновки. Підсумовуючи викладене, можна відзначити, що моделі державно-приватного партнерства володіють специфічними особливостями в кожній країні. Для України – це один із перспективних напрямків співпраці з приватними інвесторами. Водночас, враховуючи закони взаємодії та соціально-економічної безпеки, а також стан війни, цей процес позиціонується в аспекті українських реалій не просто складним, він буде ще й додатковим випробуванням на здатність українського суспільства, української економіки до інтеграції в європейську систему цінностей, наш вклад в розвиток економічної науки.

Література:

1. Дутко Н. Г. Державно-приватне партнерство: перспективи розвитку. Інвестиції: практика та досвід. 2020. №4. С. 109-114.
2. Renda A. Public-Private Partnerships: Models and Trends in the European Union. The European Parliament. 2006. № IP / A / IMCO / SC / 2005-161.

3. Shami P. Public private partnership impact of public financing on private sector institutions. Islamabad: Academy of Educational Planning and Management, Ministry of Education, 2007. P.9.

4. Гришко В. В. Державно-приватне партнерство як механізм залучення інвестицій. Державна установа «Інститут економіко-правових досліджень імені ВК Мамутова. 2020.

5. Сірант М.М. Поняття та правова природа державно-приватного партнерства в галузі охорони навколишнього природного середовища. Європейські перспективи. 2022. № 1. С. 33–39.

6. Мех Ю.В., Горобець Д.Д., Головка В.Р. Державно-приватне партнерство в секторі безпеки України: основні принципи та форми. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. 2022. № 74. ч. 2. С. 224–231.

7. Маркєєва О.Д., Розвадовський Б.Л. Теоретичні підходи до державно-приватного партнерства у сфері національної безпеки. STRATEGIC PANORAMA. 2022. № 1. С. 43–50.

8. Шевчук В., Клименко П. Міжнародна торгівельно-економічна політика держав в умовах гібридної війни. К.: ПАЛИВОДА А.В., 2023. 256 с.

9. Мащенко М.А. Аналітичний огляд моделей державно-приватного партнерства у розрізі забезпечення інвайронментальної безпеки. Агросвіт. 2018. № 24. С. 31–35.

10. Про державно-приватне партнерство: Закон України від 01.07.2010 р. № 2404-VI. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text>

References:

1. Dutko, N. H. (2020). Derzhavno-pryvatne partnerstvo: perspektyvy rozvytku [Public-private partnership: development prospects]. *Investytsii: praktyka ta dosvid*, 4. 109-114 [in Ukrainian]

2. Renda, A. (2006). Public-Private Partnerships: Models and Trends in the European Union. *The European Parliament*, IP / A / IMCO / SC / 2005-161 [in Ukrainian]

3. Shami, P. (2007). Public private partnership impact of public financing on private sector institutions. *Islamabad: Academy of Educational Planning and Management, Ministry of Education*. 9 [in Ukrainian]

4. Hryshko, V. V. (2020). Derzhavno-pryvatne partnerstvo yak mekhanizm zaluchennia investytsii [Public-private partnership as a mechanism for attracting investment]. *Derzhavna ustanova «Instytut ekonomiko-pravovykh doslidzhen imeni VK Mamutova*. 2020 [in Ukrainian]

5. Sirant, M.M. (2022). Poniattia ta pravova pryroda derzhavno-pryvatnoho partnerstva v haluzi okhorony navkolyshnoho pryrodnoho seredovyshcha [The concept and legal nature of public-private partnership in the field of environmental protection]. *Yevropeiski perspektyvy*, 1. 33–39 [in Ukrainian]

6. Mekh, Yu.V., Horobets, D.D., & Holovko, V.R. (2022). Derzhavno-pryvatne partnerstvo v sektori bezpeky Ukrainy: osnovni pryntsyipy ta formy [Public-Private Partnership in the Security Sector of Ukraine: Basic Principles and Forms]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho Natsionalnoho Universytetu*, 74(2). 224–231 [in Ukrainian]

7. Markieieva, O.D., & Rozvadovskyi, B.L. (2022). Teoretychni pidkhody do derzhavno-pryvatnoho partnerstva u sferi natsionalnoi bezpeky [Theoretical approaches to public-private partnership in the field of national security]. *STRATEGIC PANORAMA*, 1. 43–50 [in Ukrainian]

8. Shevchuk, V., & Klymenko, P. (2023). Mizhnarodna torhivelno-ekonomichna polityka derzhav v umovakh hibrydnoi viiny [International Trade and Economic Policy of States in the Context of Hybrid Warfare]. K.: PALYVODA A.V.. 256 [in Ukrainian]

9. Mashchenko, M.A. (2018). Analitychnyi ohliad modelei derzhavno-pryvatnoho partnerstva u rozrizi zabezpechennia invayronmentalnoi bezpeky [An analytical review of public-private partnership models in the context of ensuring invironmental security]. *Ahrosvit*, 24. 31–35 [in Ukrainian]

10. Pro derzhavno-pryvatne partnerstvo: Zakon Ukrainy vid 01.07.2010 r. № 2404-VI. Retrived from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2404-17#Text> [in Ukrainian]

УДК 502/504(477.41/.42)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-735-744](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-735-744)

Герман Наталія Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент, професор кафедри екології, географії і туризму, Рівненський державний гуманітарний університет, вул. С. Бандери, 12, м. Рівне, 33028, тел.: (067) 129-73-28, <https://orcid.org/0000-0002-1732-2124>

ЕТНОЕКОЛОГІЯ І ТРАДИЦІЙНЕ ПРИРОДОКОРИСТУВАННЯ ЗАХІДНОГО ПОЛІССЯ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття актуалізує проблему нагальної потреби підвищення ефективності збереження та вироблення відповідного інструментарію збалансованого використання природних ресурсів в умовах сучасної екологічної ситуації в Україні. Обґрунтовано, що міждисциплінарне проблемне поле етноекології вивчає взаємообумовленість природних умов і ресурсів регіону з особливостями його економічного і соціокультурного розвитку.

Дослідженням встановлено, що показовим прикладом у цьому контексті є історія ефективних трудових взаємин мешканців української частини Західного Полісся і навколишнього середовища краю. Західне Полісся – не лише унікальний біогеографічний регіон, а й автентичний багатокультурний ландшафт прикордоння з рідкісними рекреаційними ресурсами та культурно-історичними пам'ятками. Численні пам'ятки нематеріальної культурної спадщини, зокрема народні промисли і ремесла, є носіями інформації про глибинний зв'язок традицій побутування місцевого населення з природним середовищем.

З'ясовано, що народна топонімічна проза Західного Полісся подає численні приклади взаємообумовленості галузей господарювання населення з процесами освоєння ним природних ресурсів краю. Підкреслено, що оскільки провідним природним ресурсом Західного Полісся є ліс, то саме ця обставина сприяла творенню вагомому етнокультурного комплексу, що базувався на збиранні ягід, грибів, трав, їх переробці та споживанню. Окреслено на основі польових етнографічних матеріалів систему звичаєвих норм, світоглядних уявлень та раціональних знань, що супроводжували збирання грибів на Поліссі. Виявлено, що величезний пласт народного досвіду, звичаїв і обрядів, що, зародившись у давні часи, у тих чи інших формах продовжує функціонувати до сьогодні, акумулює в собі найпоширеніша форма збиральництва на Західному Поліссі – збирання ягід. Показано, що унікальне поліське бортництво є вагомим чинником природного і культурного різноманіття Західного Полісся. Практикування архаїчного лісового

бджолярства актуалізує питання збереження та захисту його виняткових ландшафтів. Підсумовано, що давні народні промисли є не лише виявом взаємозв'язку культури і побуту народу з його природнім оточенням, а й важливою частиною креативних індустрій, мають потенціал підвищення представленості та впізнаваності української культури на міжнародній арені.

Ключові слова: Західне Полісся України, природно-ресурсний потенціал, етноекологія, традиційне природокористування, культурні традиції, нематеріальна культурна спадщина.

Herman Natalia Volodymyrivna candidate of pedagogical sciences, docent, professor of the department of ecology, geography and tourism, Rivne State University for the Humanities, St. Bandery St., 12, Rivne, 33028, tel.: (067) 129-73-28, <https://orcid.org/0000-0002-1732-2124>

ETHNOECOLOGY AND TRADITIONAL NATURE USE OF WESTERN POLESIA OF UKRAINE

Abstract. The article actualizes the problem of the urgent need of an increase of the conservation efficiency and production of appropriate tools of balanced using of natural resources in the conditions of modern ecological situation in Ukraine. It is justified, that interdisciplinary problematic field of ethnoecology studies interdependence of natural conditions and resources of the region with features of its economic and socio-cultural development.

Research has established, that significant example in this context is a history of effective labor relations of dwellers in Ukrainian parts of the Western Polesia and the surrounding area. Western Polesia is not only a unique biogeographical region, but also an authentic multicultural landscape of border area with rare recreational resources and cultural and historical monuments. Numerous sights of immaterial cultural heritage, in particular folk arts and crafts, are the carriers of information about deep connection of traditions of local population with the natural environment.

It was found out, that the folk toponymic prose of the Western Polesia shows numerous examples of interdependence of the area of population manage with the processes of familiarization of natural resources of the region. It is emphasized, that as the leading natural resource of the Western Polesia is forest, then exactly this circumstance contributed to create a significant ethno-cultural complex, that was based on the gathering of berries, mushrooms, herbs, their processing and consumption. It is outlined on the basis of field of ethnographic materials of traditional norms, worldviews and rational knowledge, that accompanied gathering mushrooms in Polesia. It was found out, that a huge layer of folk experience, customs and rituals, that, having originated in ancient times, in those or others forms continue to function till today, accumulates in itself the most common form of gathering in Western Polesia – berries gathering. It is shown, that unique Polesia's

honey hunting is a significant factor of natural and cultural variety of Western Polesia. Practicing of archaic forest beekeeping actualizes the issue of preservation and protection of its exceptional landscapes. It is concluded, that ancient folk crafts are not only a manifestation of interconnection of culture and people's life with its natural environment, but also an important part of creative industries, have potential of increasing the representation and recognizability of Ukrainian culture on international arena.

Keywords: Western Polesia of Ukraine, natural resource potential, ethnoecology, traditional use of nature, cultural traditions, immaterial cultural heritage.

Постановка проблеми. Природні ресурси – це компоненти природного середовища, природні та природно-антропогенні об'єкти, що використовуються або можуть бути використані у процесі здійснення господарської й іншої діяльності як джерела енергії, продукти виробництва і предмети споживання, що мають споживчу цінність. Під використанням природних ресурсів розуміється їх експлуатація і залучення у господарський обіг, зокрема й всі види впливу на них у процесі господарської й іншої діяльності людини. Поєднання природних ресурсів і природних умов (складових географічної оболонки (геосфер)) формує поняття природно-ресурсного потенціалу. По суті, він складається з теоретично граничної кількості природних ресурсів, яку може використати людство без порушення умов існування і розвитку людини як біологічного виду і соціального організму. Ця теоретично обґрунтована кількість природних ресурсів визначається рівнем екологічної рівноваги біосфери та її складових. У цьому контексті перехід за межі використання природно-ресурсного потенціалу загрожує станом екологічної кризи.

У сучасній екологічній ситуації в Україні дослідники вбачають всі ознаки кризової, що формувалася впродовж певного періоду через ігнорування об'єктивних законів розвитку і відтворення потенціалу вітчизняного природно-комплексного ресурсу. Відсутність екологічної безпеки і недотримання екологічної рівноваги як провідних ідей державної стратегії у галузі охорони навколишнього середовища, зрештою, призвели до деградації довкілля України. Зокрема, актуалізується нагальна потреба підвищення ефективності збереження та вироблення відповідного інструментарію збалансованого використання природних ресурсів Західного Полісся – неповторного географічного та історико-етнографічного регіону Східної Європи [1]. У цьому контексті неабиякий дослідницький інтерес викликає питання етнекології та традиційного природокористування української частини Західного Полісся, що вивчає історію ефективних трудових взаємин мешканців і навколишнього середовища краю.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. До сьогодні проблема етнекології та традиційного природокористування Західного Полісся

України не була предметом комплексної наукової студії. В цілому про становлення етноекотології та її перспективи в українській науці йдеться в статті І. Бойка [2]. Роль природних ресурсів у формуванні та функціонуванні господарського комплексу української частини Західного Полісся на сучасному етапі з'ясована в розвідці Ю. Барського і А. Сліпчук [1]. У ґрунтовній публікації М. Мельнійчука, В. Судими, Т. Безсмертнюка і Д. Токарчука дослідницька увага авторів прикута до питання поєднання природоохоронної та рекреаційної діяльності людини на прикладі транскордонного біосферного резервату «Західне Полісся» [8]. Джерельними працями, що містять приклади виявів взаємообумовленості галузей господарювання автохтонного населення з процесами освоєння ним природних ресурсів краю, є студії А. Дмитренко [4-6], В. Литовченко [7], Б. Сауляка [9], Л. Ступчук [10], а також монографія Н. Шкляєвої, Т. Николук, А. Яновець, О. Смаль і Л. Пилипюк [12]. Однак усі вони дотичні до предмету нашого дослідження, що, власне, його й актуалізує.

Мета статті – дослідити взаємообумовленість культури і побуту автохтонного населення Західного Полісся України з його природним середовищем, зокрема, виявити сегменти, що відображають причинно-наслідкову відповідність розвитку різних галузей господарювання природним факторам регіону.

Виклад основного матеріалу. Етнічна екологія – це напрям у сучасній науці, що досліджує взаємозв'язок культури і побуту народу з його природним оточенням. Об'єктом уваги фахівців цієї царини є взаємообумовленість природних умов і ресурсів певної території з особливостями її економічного і соціокультурного розвитку. Етноекотологія знаходиться на стику етнографії та екології людини, має точки і зони дотику з етнічною географією, етнічною антропологією й етнічною демографією [2, с. 260].

Нині в Україні ця галузь гуманітарного знання знаходиться на етапі становлення. Динамічний поступ етноекотології на початку ХХ ст. з об'єктивних причин (встановлення радянської влади) був загальмований: еміграція, репресії й, зрештою, тотальне знищення представників вітчизняної наукової еліти унеможливили належний її розвиток. Все ж своєрідний вияв її присутності в українській науці дослідники вбачають в проблемному полі етнографії. Так, у її межах доволі успішно розвивався й продовжує розвиватися такий науково-методологічний підхід, за яким комплексне дослідження народної культури українців Карпат здійснюється не лише в контексті історичної реконструкції чи типології, але й з урахуванням даних природознавчих наук, зокрема, природно-кліматичних умов регіону [2, с. 262].

Предметом дослідження етнічної екології є етноекосистема та її територіальна локалізація, а провідними напрямками дослідницьких пошуків – відображення екологічних факторів у різних елементах народної культури, а також її вплив (стратегії) на оточуюче середовище й традиційні народні знання

про природу. Задля ґрунтовності й завершеності етнекологічні розвідки доповнюють антропогеографічними, ландшафтознавчими матеріалами [2, с. 262].

Оскільки етнекологічна розвідка Західного Полісся вимагає передусім чіткої територіальної локалізації місцевої етнекосистеми, то зупинимося на цьому питанні докладніше. Західне Полісся – етнокультурний регіон, що розташований на території трьох сучасних сусідніх держав: Польщі (Підляське і Люблінське воєводства), України (північні райони Волинської і Рівненської областей), а також Білорусі (південна частина Брестської області). В 2011 р. з метою охорони біологічного та ландшафтного різноманіття, а також забезпечення сталого розвитку цієї неповторної природної території, між урядами України, Білорусі і Польщі було підписано Угоду про створення транскордонного біосферного резервату «Західне Полісся». До його складу входить польський Поліський національний парк, український Шацький національний природний парк і білоруський заказник республіканського значення «Прибузьке Полісся». Загальна площа транскордонного біосферного резервату складає 263 016 га, а його української частини – 75 075 га [11].

Транскордонний резерват «Західне Полісся» розташований між басейнами Балтійського і Чорного морів, у межах басейнів річок Західного Бугу і Прип'яті. Зокрема, його українська частина включає Волинське Полісся і розташована вздовж річки Прип'ять. Весь регіон характеризується великою кількістю озер (62 – у Польщі і 28 – в Україні), боліт, лук і озерних комплексів з особливостями флори і фауни, серед яких багато рідкісних і зникаючих видів, що занесені до Червоних книг України, Білорусі і Польщі, а також міжнародних Червоних списків [8, с. 172].

Однак Західне Полісся є не лише унікальним біогеографічним регіоном, а й автентичним культурним ландшафтом прикордоння, де тісно взаємодіють різні культури, національності та релігії (православ'я, римо-католицизм, іудаїзм). Його органічною складовою є рідкісні рекреаційні ресурси та культурно-історичні пам'ятки, зокрема зразки традиційної поліської дерев'яної архітектури. Вияви багатокультурності Західного Полісся фіксуються в повсякденному житті його населення, місцевих культурних традиціях. Тут до сьогодні збережені пам'ятки нематеріальної культурної спадщини: давні звичаї, самобутній діалект, фольклор, автентична кухня, народні промисли і ремесла тощо [11].

Саме вони є носіями інформації про глибинний зв'язок традицій побутування місцевого населення з природним середовищем. Відомо, що найдавнішими заняттями населення на західнополіських землях, поряд із землеробством і скотарством, були, зокрема, мисливство, рибальство, бортництво, торгівля тощо. У XIX ст. таке різноманіття його трудової діяльності пояснювалося польським дослідником Т. Стецьким наступним чином: «Неродючі ґрунти лише виробили в поліського хлопа певний вид підприємництва і потягу до ремесел, які оберігають його від злиднів. Коли не

вродить збіжжя, він бере сокиру – робить вози, бондарські клепки і обручі, дере лико, виплітає кошики і плетенки для бричок, іноді займається столярством і гончарством, а решту часу збирає гриби і ягоди і виносить на торг у сусідні містечка» [12, с. 99]. Отже, з цього випливає, що між природним оточенням, в якому перебували мешканці Західного Полісся, і їх заняттями з давніх-давен існував нерозривний зв'язок.

Багатющим джерелом відомостей, що відображає причинно-наслідкову відповідність розвитку різних галузей господарювання автохтонного населення Західного Полісся природним факторам, є сучасна топонімічна проза [12]. Для прикладу, у ній доволі докладно зафіксовано походження назв низки населених пунктів, де рибальство було провідним промислом його жителів. «Було колись за селом озеро, зара там болото, там було багато карасів, їздили на карасі, того й Карасин» (тут і далі збережена оригінальна орфографія) – розповідали мешканці села Карасин Маневицького району Волинської області. «Розказують, ек колись на Мацовій горі жило поселення людей. Біля теї гори було озеро велике, більше, ек тепер, а в ньому було багато риби, особливо багато було сомів. От люде ловили тих сомів і продавали. Так і стали тих людей називати сомарами. А ек тее поселення стало розростатись і стало село, то село назвали Сомарами, а потім Самари» – розказували історію топоніму свого села Самари Ратнівського району Волинської області його мешканці [12, с. 98].

Крім того, багато зразків топонімічної прози Західного Полісся містять згадки про лісові та лісохімічні промисли мешканців регіону. Ось як пояснювали жителі с. Карасин Маневицького району давню назву місцевого урочища Смолянище: «Урочище Смолянище – жили господарі, що варили дьоготь і смолу». «Там смулу гнали, того й Смоляри» – реагували на подібне запитання жителі села Смоляри Старовижівського району. Той факт, що велику кількість топонімічних переказів про виробництво смоли було зафіксовано в населених пунктах Шацького, Старовижівського, Любомльського і Маневицького районів Волинської області дослідники пояснюють найбільшою концентрацією хвойних дерев саме у цих місцевостях. «Наше село називається Світязькі Смоляри від того, що був великий ліс. І тут варили смулу» (Шацький район); «Урочище Смолива звеца, від названій дерев, які там раньше росли, а з них знімали смолу» (село Серхів Маневицького району) [12, с. 100-101]. Отже, народна топонімічна проза Західного Полісся підтверджує тезу про взаємообумовленість галузей господарювання населення з процесами освоєння ним природних ресурсів краю.

Оскільки провідним природним ресурсом Західного Полісся є ліс, то саме ця обставина сприяла творенню вагомого етнокультурного комплексу, що базувався на збиранні ягід, грибів, трав, їх переробці та споживанню. На основі польових етнографічних матеріалів дослідниками нині окреслено систему звичаєвих норм, світоглядних уявлень та раціональних знань, що

супроводжували збирання грибів на Волинському Поліссі [6]. Зокрема, збереглися окремі вірування про те, що слід робити, аби добре збирати гриби. Так, не можна було залишати після себе «сліду» – переривати землю, руйнувати грибницю тощо. «Гриба акуратно підрізували ножом або викручували, а грибницю загортали – хай родить і далі» [6, с. 24]. У цьому вбачається дбайливе ставлення людини до природи, не лише намагання зберегти її, але й примножити.

Величезний пласт народного досвіду, звичаїв і обрядів, що, зародившись у давні часи, у тих чи інших формах продовжує функціонувати до сьогодні, акумулює в собі збирання ягід. Це – найпоширеніша форма збиральництва на Західному Поліссі [4]. Так, в окремих селах Волині і Полісся збереглися згадки про те, що вперше йдучи по ягоди до лісу, жінки брали з собою хліб. У селі Перемиль Горохівського району для цього пекли спеціальні коржі, а в селі Жиричі Ратнівського району – маленьку пасочку, яку святили на Великдень і тримали «до ягід» [4, с. 25]. Прийшовши до лісу, обов'язково хрестилися, промовляли молитву, тричі вклонялися («кланялися землі»), а також хрестили посудину для збору ягід. У селі Тур Ратнівського району хрестили ліс. Збереглися відомості про те, що ягідники з села Перемиль Горохівського району «молилися гуртом про добрий врожай ягід». Починаючи збирати ягоди, просили Божого благословення: «Господи, допоможи до роботи, Боже допоможи», «Дай, Боже, в добрий час». Подекуди зверталися до лісу, промовляючи: «Ліс великий, що ріс змалку, дай мені ягід кошалку» (село Гудин Локачинського району); «Ой, лісу, лісу, ти наш щедрий батьку, тобі я низько вклонюся, дарами ти поділися» (село Стрільче Горохівського району) [4, с. 25-26]. Розпочинаючи збір ягід, жінки промовляли: «Ягідко, ягідко, не ховайся» (село Городище Ківерцівського району Волинської області). У селі Виписки Перемишлянського району ягодам спочатку вклонялися, і тільки після цього зривали, промовляючи: «Виbach мені, ягідко, але прийшов час іти тобі зі мною і буду тобі вдячна, коли ти візьмеш з собою своїх сестер, щоб не було тобі по дорозі зі мною сумно». У селі Федорівка Володимир-Волинського району першу зірвану ягідку зазвичай хвалили, а в селі Згорани Любомльського району перші зібрані ягоди клали на долоні й дивилися на них «ясними очима» [4, с. 26]. На думку дослідниці Алли Дмитренко, описані звичаї є «свідченням того, що в давнину перший вихід до лісу супроводжувався певними обрядовими діями, які були спрямовані на шанування лісу та його багатств. Магічні слова, вимовлені на початку (до першої ягідки, до лісу) – це звернення... до божества з проханням допомогти досягнути успіху у справі» [4, с. 26]. Коли закінчувався ягідний сезон, то жінки, виходячи з лісу, поверталися до нього обличчям, вклонялися йому і дякували за те, що вродив добрі ягоди: «Дякую тобі, ліску, за щедрю ягідку» (село Конище Ратнівського району Волинської області). Таке звертання до лісу є залишком давніх язичницьких вірувань; у ньому ліс постає, як жива

істота, котра розуміє спрямовані до неї слова. Зрештою, глибока архаїчність обряду збирання ягід на Західному Поліссі підтверджується тим, що тут склався цикл ягідних пісень, невідомий в інших регіонах України [4, с. 27-30].

До сьогодні на теренах Західного Полісся існує прадавнє ремесло, що безпосередньо пов'язане з лісом. Це – бортництво, або лісове бджільництво. «Вік» бортництва (від «бортъ» – дупло дерева) сягає близько 1500 років. За часів Київській Русі бортництво було вже цілком сформованим видом господарювання і однією зі статей зовнішньої торгівлі. Згадки про нього містяться, зокрема, в таких важливих історичних джерелах, як «Руська правда» і «Повість минулих літ» [10]. Бортництво – старий спосіб провадження бджільництва, який прийшов на зміну давнього примітивного «видирання» меду диких бджіл із дупел дерев. Бортъ – це видовбана в стовбурі живого дерева камера, максимально подібна до природного дупла. Отже, бортне ремесло – окрема й цільна пасічницька культура, що пройшла складний шлях розвитку від створення штучних дупел для диких бджіл у стовбурах дерев до виготовлення й розміщення на деревах переносних вуликів – колод [3; 7]. Нині найбільша концентрація бортників припадає на Рівненське Полісся, а саме Сарненський, Дубровицький, Березнівський і Рокитнівський райони [3]. Як показують польові дослідження етнографів, саме в цій місцевості донині побутує топонім, пов'язаний з бортництвом, а саме прізвище Бортник. У селі Познань Рокитнівського району Рівненської області також надзвичайно поширене прізвище Колодич, що, безперечно походить від давнього поліського лісового бджолярства [5, с. 70]. Отже, унікальне поліське бортництво є вагомим чинником природного і культурного різноманіття Західного Полісся. Практикування архаїчного лісового бджолярства актуалізує питання збереження та захисту його виняткових ландшафтів. Більше того, цей давній народний промисел є важливою частиною креативних індустрій, що має потенціал підвищення представленості та впізнаваності української культури на міжнародній арені [9, с. 98].

Висновки. Питання екологічного стану довкілля української частини Західного Полісся актуалізується, з одного боку, необхідністю докладного з'ясування дестабілізуючих чинників, які несуть або можуть завдати збитків людині, суспільству та середовищу їх проживання, а з іншого – потребою вироблення відповідного інструментарію, спрямованого на підвищення збалансованості використання природних ресурсів регіону та зменшення шкідливого впливу на їх екосистеми. Одним із шляхів вирішення цієї проблеми є звернення до етнекології – міждисциплінарної галузі вітчизняної гуманітаристики, що досліджує взаємозв'язок культури і побуту народу з його природнім оточенням й фіксує взаємообумовленість природних умов і ресурсів певної території з особливостями її економічного і соціокультурного розвитку.

Цінним джерелом інформації, що відображає причинно-наслідкову відповідність розвитку різних галузей господарювання автохтонного населення Західного Полісся природним факторам, є назви населених пунктів (топоніми). Водночас величезний пласт народного досвіду, звичаїв і обрядів, що, зародившись у давні часи, у тих чи інших формах продовжує функціонувати до сьогодні, акумулює в собі збирання ягід і грибів. Ще одним вагомим чинником природного і культурного різноманіття Західного Полісся є унікальне поліське бортництво.

Природно-географічний чинник, завдяки якому формуються культурні традиції автохтонного населення, має вагомий культуротворчий потенціал. Численні пам'ятки нематеріальної культурної спадщини Західного Полісся, зокрема, народні промисли і ремесла, не лише виступають одним із інструментів захисту і збереження автентичного природного комплексу, підвищують його туристичну привабливість, але й складають вагомий елемент національного бренду України.

Література:

1. Барський Ю.М., Сліпчук А.О. Природно-географічні чинники як фактори впливу на соціально-економічний розвиток Волинської області. *Природа Західного Полісся та прилеглих територій* : зб. наук. пр. / за заг. ред. Ф. В. Зузука. Т. 1. Луцьк : Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2017. № 14. С. 124-129.
2. Бойко І. Становлення етнології та її перспективи в українській науці. *Народознавчі зошити*. 2013. № 2 (110). С. 256-265.
3. Бортництво. *Віртуальний музей нематеріальної культурної спадщини*. URL: <https://virtmuseum.uccs.org.ua/ua/element/11> (дата звернення: 27.05.2024)
4. Дмитренко А. Збирання ягід і архаїчні елементи світоглядних уявлень українців Волині і Західного Полісся. *Етнічна історія народів Європи*. 2003. Випуск 15. С. 24-30.
5. Дмитренко А. Лісове бджільництво Правобережного Полісся України. *Матеріали до української етнології*. 2016. Випуск 15. С. 69-82.
6. Дмитренко А. Традиційні звичаєві норми, повір'я та народні знання, приурочені до збирання грибів на Волинському Поліссі (за польовими матеріалами). *Літопис Волині*. 2017. № 18. С. 20-26.
7. Литовченко В.В. Бортництво Полісся: архаїчна традиція у сучасному вимірі. *Ukrainian Center for Cultural Research*. URL: <https://uccs.org.ua/novyny/bortnytstvo-polissia-arkhaichna-tradytsiia-u-suchasnomu-vymiri/> (дата звернення: 29.05.2024)
8. Мельничук М., Судима В., Безсмертнюк Т., Токарчук Д. Транскордонний біосферний резерват як форма поєднання природоохоронної та рекреаційної діяльності (на прикладі ТБР «Західне Полісся»). *Наукові записки Тернопільського національного педагогічного університету імені Володимира Гнатюка*. Серія: Географія. 2017. № 1. С. 170-177.
9. Сауляк Б. Народні промисли та ремесла українців як складова креативних індустрій. *Народна творчість та етнологія*. 2019. № 4. С. 95-100.
10. Ступчук Л. Земля лісового бджільництва. *День*. URL: <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/naprykinci-dnya/zemlya-lisovogo-bdzhilnytva> (дата звернення: 20.05.2024)
11. Транскордонний українсько-польсько-білоруський біосферний резерват «Західне Полісся». URL: <https://wownature.in.ua/oberihaymo/biosferni-rezervaty-v-ukraini/transkordonnyy-ukrainsko-polsko-biloruskyy-biosfernyy-rezervat-zakhidne-polissia/> (дата звернення: 27.05.2024)

12. Шкляєва Н., Николук Т., Яновець А., Смал О., Пилипчук Л. Культура та побут населення Західного Полісся та західної частини Волині в народній прозі: монографія. Луцьк : Терен, 2020. 784 с.

References:

1. Barskyi, Y.M., Slipchuk, A.O. (2017). Pryrodno-heohrafichni chynnyky yak faktory vplyvu na sotsialno-ekonomichni rozvytok Volynskoi oblasti [Natural and geographical factors as factors of influence on the socio-economic development of the Volyn region]. *Pryroda Zakhidnoho Polissia ta prylehlykh terytorii* [Nature of Western Polissia and the surrounding areas], T. 1, 14, 124-129 [in Ukrainian].
2. Boiko, I. (2013). Stanovlennia etnoekolohii ta yii perspektyvy v ukrainskii nautsi [Formation of ethnoecology and its prospects in Ukrainian science]. *Narodoznavchi zoshyty* [Ethnographic notebooks], 2 (110), 256-265 [in Ukrainian].
3. Beekeeping. *Virtual museum of intangible cultural heritage*. Retrieved from <https://virtmuseum.uccs.org.ua/ua/element/11> [in Ukrainian].
4. Dmytrenko, A. (2003). Zbyrannia yahid i arkhaichni elementy svitohliadnykh uiavlen ukrainsiv Volyni i Zakhidnoho Polissia [Berry picking and archaic elements of the worldview of Ukrainians in Volyn and Western Polissya]. *Etnichna istoriia narodiv Yevropy* [Ethnic history of the peoples of Europe], 15, 24-30 [in Ukrainian].
5. Dmytrenko, A. (2016). Lisove bdzhilnytstvo Pravoberezhnoho Polissia Ukrainy [Forest beekeeping in the Right-Bank Polissya of Ukraine]. *Materialy do ukrainskoi etnolohii* [Materials for Ukrainian ethnology], 15, 69-82 [in Ukrainian].
6. Dmytrenko, A. (2017). Tradytsiini zvychaievi normy, poviria ta narodni znannia, pryurocheni do zbyrannia hrybiv na Volynskomu Polissi (za polovymy materialamy) [Traditional customary norms, beliefs and folk knowledge related to mushroom picking in Volyn Polissya (based on field materials)]. *Litopys Volyni* [Chronicle of Volyn], 18, 20-26 [in Ukrainian].
7. Lytovchenko, V.V. (2022). Bortnytstvo Polissia: arkhaichna tradytsiia u suchasnomu vymiri [Beekeeping of Polissia: an archaic tradition in the modern dimension]. *Ukrainian Center for Cultural Research*. Retrieved from <https://uccs.org.ua/novyny/bortnytstvo-polissia-arkhaichna-tradytsiia-u-suchasnomu-vymiri/> [in Ukrainian].
8. Melniichuk, M., Sudyma, V., Bezsmertniuk, T., Tokarchuk, D. (2017). Transkordonnyi biosfernyi rezervat yak forma poiednannia pryrodookhoronnoi ta rekreatsiinoi diialnosti (na prykladi TBR «Zakhidne Polissia») [Transboundary biosphere reserve as a form of combining environmental and recreational activities (on the example of TBR "Western Polissya")]. *Naukovi zapysky Ternopilskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Volodymyra Hnatiuka* [Scientific Notes of Ternopil Volodymyr Hnatiuk National Pedagogical University], Series «Geography», 1, 170-177 [in Ukrainian].
9. Sauliak, B. (2019). Narodni promysly ta remesla ukrainsiv yak skladova kreatyvnykh industrii [Ukrainians Folk Trades and Crafts as a Component of Creative Industries]. *Narodna tvorchist ta etnolohiia* [Folk Art and Ethnology], 4, 95-100 [in Ukrainian].
10. Stupchuk, L. (2020). Zemlia lisovoho bdzhilnytstva [Land of forest beekeeping]. *Day*. Retrieved from <https://m.day.kyiv.ua/uk/article/naprykinci-dnya/zemlya-lisovogo-bdzhilnytstva> [in Ukrainian].
11. Transkordonnyi ukrainsko-polsko-biloruskyi biosfernyi rezervat «Zakhidne Polissia» [Transboundary Ukrainian-Polish-Belarusian Biosphere Reserve "Western Polissia"]. Retrieved from <https://wownature.in.ua/oberihaymo/biosferni-rezervaty-v-ukraini/transkordonnyy-ukrainsko-polsko-biloruskyi-biosfernyi-rezervat-zakhidne-polissia/> [in Ukrainian].
12. Shklyaiieva, N., Nykoliuk, T., Yanovets, A., Smal, O., Pylypiuk, L. (2020). Kultura ta pobut naselennia Zakhidnoho Polissia ta zakhidnoi chastyny Volyni v narodnii prozi [Culture and life of the population of Western Polissya and the western part of Volyn in folk prose]. *Lutsk, Teren* [in Ukrainian].

УДК 005:658.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-745-756](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-745-756)

Горейко Данило Ярославович аспірант кафедри управління проектами Інституту адміністрування, державного управління та професійного розвитку, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-21-18, <https://orcid.org/0009-0003-8929-5991>

Ільчук Павло Григорович д.е.н., проф., завідувач кафедри управління проектами, Національний університет «Львівська політехніка», вул. С. Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел.: (032) 258-21-18, <https://orcid.org/0000-0003-4636-2309>

ТЕОРЕТИЧНІ ОБГРУНТУВАННЯ СУТНОСТІ ВІДДАЛЕНИХ КОМАНД ТА УПРАВЛІННЯ ЇХНЬОЮ РОБОТОЮ

Анотація. У контексті сучасного світу, економіка якого характеризується стрімкими технологічними змінами та глобалізацією, віддалені команди стають невід'ємною частиною організаційного ландшафту. Ця стаття розглядає критичні аспекти ефективності таких команд, звертаючи особливу увагу на необхідність адаптації управлінських засобів та переосмислення підходів до командної взаємодії, мотивації та лідерства.

Дослідження в рамках статті базується на теоретичних роботах учених, таких як Belbin & Brown, Mathieu et al., та Aggarwal & Woolley, які аналізують різні аспекти, що впливають на роботу віддалених команд. Особливий наголос робиться на значенні когнітивного розмаїття, структуруванні ролей та важливості спільних ментальних моделей для підвищення продуктивності та інноваційності.

У статті особлива увага приділена дослідженню впливу культурних та технологічних чинників на динаміку командної роботи, важливість врахування яких доведена Hall et al. та Hughes et al. Використання різноманітних методологічних підходів та теоретичних моделей допомагає глибше зрозуміти, як ефективно організувати віддалену роботу, що відповідає вимогам сучасності.

Значна увага у дослідженні приділяється мотивації та лідерству в рамках віддалених команд. Аналізуючи роботи Anderson & West та Owens & Hekman, підкреслюється необхідність адаптації стилів управління для забезпечення високої залученості та задоволеності співробітників, що працюють на відстані.

На основі існуючих теоретичних досліджень у статті сформульовано власне визначення команд, яке враховує структурні, процесуальні та результативні аспекти їхньої роботи. Запропоновані практичні рекомендації для оптимізації управління проектами, розвитку команд і лідерства, які сприяють успішній адаптації до вимог дистанційної роботи в сучасному динамічному світі.

Ця стаття надає інструменти та ідеї, які можуть бути використані для підвищення продуктивності та ефективності віддалених команд, допомагаючи організаціям не лише адаптуватися, але й забезпечувати динамічний розвиток в умовах глобалізації та технологічних змін.

Ключові слова: віддалені команди, командна взаємодія, технологічна підтримка, когнітивне розмаїття, спільні ментальні моделі, лідерство в команді, мотивація учасників команд, культурні впливи, ефективність команд, інноваційність команд

Horeiko Danylo Yaroslavovych Postgraduate student of the Department of Project Management Institute of Public Administration, Governance and Professional Development, Lviv Polytechnic National University, S. Bandery St., 12, Lviv, 79013, tel.: (032) 258-21-18, <https://orcid.org/0009-0003-8929-5991>

Ilchuk Pavlo Hryhorovych, DSc, Prof., Head of the Project Management Department, Lviv Polytechnic National University, 12 S. Bandery St., Lviv, 79013, tel.: (032) 258-21-18, <https://orcid.org/0000-0003-4636-2309>

THEORETICAL JUSTIFICATION OF THE WORK AND ESSENCE OF REMOTE TEAMS

Abstract. In the context of the modern world, characterized by rapid technological changes and globalization, remote teams are becoming an integral part of the organizational landscape. This article examines the critical aspects of the effectiveness of such teams, paying special attention to the need to adapt management tools and rethink approaches to team interaction, motivation, and leadership.

The research within the article is based on theoretical works by scholars such as Belbin & Brown, Mathieu et al., and Aggarwal & Woolley, who analyze various aspects influencing the work of remote teams. Special emphasis is placed on the importance of cognitive diversity, role structuring, and the significance of shared mental models for enhancing productivity and innovation.

The article pays particular attention to the study of the impact of cultural and technological factors on team dynamics, the importance of which has been proven by Hall et al. and Hughes et al. The use of various methodological approaches and theoretical models helps to gain a deeper understanding of how to effectively organize remote work that meets contemporary demands.

Significant attention in the research is devoted to motivation and leadership within remote teams. Analyzing the works of Anderson & West and Owens & Hekman, the need for adapting management styles to ensure high engagement and satisfaction of employees working remotely is emphasized.

Based on existing theoretical studies, the article formulates its own definition of teams, which takes into account the structural, procedural, and performance aspects of their work. Practical recommendations are proposed for optimizing

project management, team development, and leadership, which contribute to successful adaptation to the demands of remote work in today's dynamic world.

This article provides tools and ideas that can be used to increase the productivity and effectiveness of remote teams, helping organizations not only adapt but also ensure dynamic development in the conditions of globalization and technological changes.

Keywords: remote teams, team interaction, technological support, cognitive diversity, shared mental models, team leadership, team member motivation, cultural influences, team effectiveness, team innovativeness

Постановка проблеми. В останні роки розвиток цифрових технологій, глобалізація бізнесу та прагнення до підвищення ефективності діяльності економічних суб'єктів значно розширили застосування віддалених команд у різних сферах. У той же час управління віддаленими командами залишається складним завданням для керівників, зокрема, та організацій, загалом. У процесі роботи таких команд виникають специфічні виклики, які впливають на їхню ефективність, комунікацію та взаємодію. Серед них можна виокремити наступні аспекти:

- Комунікація та координація: відсутність фізичної присутності ускладнює організацію ефективної комунікації, що може призвести до недостатнього обміну інформацією, непорозумінь та затримок у прийнятті рішень.
- Довіра та мотивація: відсутність фізичної присутності може знизити рівень довіри та мотивації, що важливо для продуктивної співпраці та реалізації спільних цілей.
- Культурні та часові відмінності: робота у різних часових поясах та культурних середовищах створює додаткові бар'єри для ефективного управління віддаленими командами.
- Оцінка ефективності: відсутність єдиного робочого простору ускладнює процеси моніторингу та оцінки продуктивності, що вимагає нових підходів до оцінювання ефективності співробітників.

З огляду на вищезазначене, актуальною є необхідність сучасних досліджень, які базуються на релевантних даних для управління віддаленими командами, які допоможуть оптимізувати їхню діяльність, поліпшити взаємодію між учасниками та підвищити ефективність їхньої роботи.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зростання обсягу дистанційної роботи та глобальна взаємодія в робочих процесах спонукали до інтенсифікації досліджень роботи та сутності віддалених команд. Науковці такі як Belbin R. & Brown V. [1], Hall K. L. et al. [2], Marks M. et al. [3], Mathieu J. et al. [4, 10], та інші, пропонують глибокий аналіз різних аспектів функціонування віддалених команд, що дозволяє сформулювати комплексне розуміння викликів та можливостей, які стоять перед сучасними організаціями.

Дослідження можна систематизувати за наступними основними напрямками:

1. Технологічні аспекти та їх вплив на взаємодію в командах: Hall K. L. et al. [2] і Hughes A. et al. [8] досліджують, як технологічні інструменти та

- платформи впливають на комунікацію і взаємодію в рамках віддалених команд. Їх роботи демонструють, що технологічна обізнаність і гнучкість можуть значно підвищити ефективність співпраці.
2. Культурні впливи та міжкультурне управління: Dong Y. et al. [5] та Kirkman B. L. & Rosen B. [13] вивчають, як культурні різниці впливають на ефективність командної роботи. Вони зазначають, що культурна адаптація та розуміння взаємних очікувань є ключовими для підвищення продуктивності.
 3. Роль лідерства та мотивації в дистанційній роботі: Anderson N. & West M. [9], Owens B. P. & Hekman D. R. [12], і Laemers S. [11] підкреслюють важливість лідерства у формуванні мотивації і залучення працівників. Їхні дослідження вказують на необхідність адаптивного та вдосконаленого стилю лідерства для управління віддаленими командами.
 4. Інновації та когнітивне розмаїття: Aggarwal I. & Woolley A. [6] та Mathieu J. et al. [4, 10] аналізують вплив когнітивного розмаїття на інноваційність та креативність команд. Вони демонструють, що розмаїтість думок та підходів може значно збільшити потенціал команди для генерації нових ідей.
 5. Структурні аспекти командної роботи: Belbin R. & Brown V. [1] та Marks M. et al. [3] фокусуються на структурі команд, визначенні ролей і взаємодіях в рамках команди. Їхні дослідження показують, що чітка структура та зрозумілі ролі сприяють підвищенню загальної ефективності та згуртованості команди.

Ці напрями досліджень не лише висвітлюють основні аспекти роботи віддалених команд, але й формують фундамент для розробки ефективних управлінських стратегій, які допомагають організаціям ефективно функціонувати в умовах сучасних викликів.

У відповідь на зростання дистанційної роботи, дослідження роботи та сутності віддалених команд активно розвиваються. Науковці, такі як Belbin R. & Brown V. та Mathieu J. et al., глибоко дослідили аспекти когнітивного розмаїття та його вплив на інновації в командах. Технологічна підтримка та її роль у комунікації команд також вивчена детально завдяки роботам Hall K. L. et al. та Hughes A. et al. Водночас культурні аспекти взаємодії між членами команди вимагають додаткових досліджень, особливо з огляду на швидкі глобальні зміни. Також потребують нових досліджень стратегії адаптації управлінських стилів та розвиток командної згуртованості у динамічному середовищі. Наша стаття відповідає цим перспективним напрямкам, пропонуючи стратегії для оптимізації діяльності віддалених команд.

Метою статті є дослідження теоретичних основ організування та функціонування віддалених команд, включаючи розкриття специфічних засад їхньої сутності.

Виклад основного матеріалу. У контексті сучасного світу, економіка якого характеризується стрімкими технологічними змінами та глобалізацією, віддалені команди стають невід'ємною частиною організаційного ландшафту.

Розуміння сутності та принципів, критерії та базових засад забезпечення ефективності роботи таких команд є критично важливим для досягнення успіху в широкому спектрі галузей. Віддалена робота вимагає не лише адаптації засобів управління командами загалом, але й переосмислення підходів до командної взаємодії, мотивації та лідерства.

У існуючих дослідженнях, таких працях як Belbin & Brown [1], Mathieu et al. [4,10] та Aggarwal & Woolley [6], виокремлено різні аспекти, які впливають на ефективність віддалених команд. Автори у цих працях досліджують вплив когнітивного розмаїття, структурування ролей та доводять важливість спільних ментальних моделей для забезпечення високого рівня продуктивності та інноваційності. Ці теоретичні засади використовуються як основа для формування моделей взаємодії учасників команд, що враховують унікальність дистанційного співробітництва.

Також, з огляду на результати досліджень Hall et al. [2] та Hughes et al. [8], стає очевидним, що науковий інтерес до командної роботи віддалено також зосереджується на аналізі способів ефективної колаборації та врахування впливу культурних та технологічних факторів на командну динаміку. Використання різноманітних методологічних підходів та теоретичних моделей допомагає глибше зрозуміти, як ефективно організувати віддалену роботу, що відповідає вимогам сучасності.

Особливу увагу в дослідженнях приділяється аспектам мотивації та лідерства в контексті віддалених команд, що вивчаються Anderson & West [9] та Owens & Nekman [12]. Це підкреслює важливість адаптації стилів управління для забезпечення високої залученості та задоволеності співробітників, що працюють на відстані.

Для розгляду та правильного формулювання поняття віддаленої команди необхідно спершу звернутися до загального визначення команди, а потім адаптувати його до специфіки віддаленої взаємодії. Сучасні дослідження пропонують різні підходи до визначення та аналізування сутності команд, кожен з яких може допомогти виробити більш глибоке розуміння віддалених команд.

Традиційно вважається, що найбільшого застосування команд досягнуто в управлінні проектами. Цьому сприяло, одного боку автономність проектів та, відповідно, самостійність команд у досягненні цілей проектів, а з іншого боку – тимчасовий характер проектів, та команд, які їх реалізують, а отже і величезний досвід проектного менеджменту із створення та управління такими командами. Тому, враховуючи розвиток та складність сучасної концепції команд, яка охоплює структурні, процесуальні та результативні аспекти, стає зрозуміло, що для ефективного управління саме проектами важливо мати чітке і практичне визначення цього поняття. З огляду на різноманітність підходів і моделей командної роботи, сформованих у науковій літературі, необхідно провести власне дослідження та на основі існуючих

концепцій розробити унікальне визначення команди, яке відповідатиме нашим конкретним цілям і потребам.

Для розробки власного визначення поняття “команда” важливо провести глибоке дослідження існуючих наукових джерел, щоб зрозуміти різні підходи та концепції. Цей процес включає декілька етапів: пошук релевантної літератури для виявлення спільних рис і відмінностей у визначеннях; аналізування основних характеристик команд, таких як спільна мета, взаємодія та комунікація; ідентифікація ключових компонентів команди, включаючи структурні, процесуальні та результативні аспекти. Спираючись на ці компоненти, створюється власне визначення, яке можна уточнити та перевірити з урахуванням різних типів команд та їхніх особливостей. Така методика запропонована та апробована у праці Старостіна А. [14], і її результативність не викликає сумнівів.

Першим кроком буде створення таблиці, що відображає структуру поняття “команда”. У цій таблиці ми намагатимемося розділити існуючі визначення на три ключові складові (табл.1).

Таблиця 1

**Огляд та систематизація визначень поняття “команда”,
представлених у роботах різних авторів та офіційних документах
(Із 20 визначень поняття "команда", що містяться в оригінальній
таблиці, у цій представлено лише 3)**

Автор, рік, вид наукової праці	Суть явища	Зміст явища	Результат явища
Belbin & Brown, 2022, книга "Team Roles at Work"	Ролі визначають структуру команди	Визначення індивідуальних ролей забезпечує чітку взаємодію та комунікацію	Узгоджена співпраця членів команди та підвищена продуктивність
Hu et al., 2017, стаття "Leader Humility and Team Creativity..."	Скромність лідера впливає на формування взаємодії в команді	-	-
Aggarwal & Woolley, 2019, стаття "Team Creativity, Cognition..."	Когнітивне розмаїття в команді може покращити креативність	Різноманітність мислення допомагає виявити та використати критичні ресурси	Підвищена креативність та інноваційність у командних процесах

Джерело: узагальнено авторами

Під час другого етапу конструювання поняття “команда” слід провести аналізування виявлених дефініцій, наведений у таблиці вище, щоб узагальнити їх відповідно до трьох ключових елементів категорії: суть категорії, її зміст та результат.

За результатами такого аналізування, можна стверджувати, що результати визначення сутності поняття «команда» прослідковуються у більшості наведених визначень. Такі автори, як Belbin & Brown [1], Hall et al. [2], Marks et al. [3] та Mathieu et al. [4, 10], описують команду як структуру, що забезпечує взаємодію та координацію різних процесів для досягнення цілей. Це відображає чітку сутність явища та ролей, які відіграють його учасники.

Опис змісту явища також присутній у багатьох визначеннях. Такі автори, як Dong et al. [5], Aggarwal & Woolley [6] та De Jong et al. [7], підкреслюють важливість навичок, знань, довіри та різноманітності мислення в командній роботі, що створює необхідний клімат для ефективної співпраці та інновацій. Ці елементи важливі для розуміння змісту команди, забезпечуючи фундаментальні характеристики та процеси, на яких вона будується.

Однак результати аналізу матеріалів таблиці вказують на те, що у вищезгаданих визначеннях часто бракує третього елемента – результату явища. Лише частина досліджень, таких як Hughes et al. [8], Marks et al. [3] та Anderson & West [9], надають повне розуміння того, як командна робота призводить до підвищення продуктивності, ефективності чи інноваційності. Відсутність результатів у багатьох визначеннях свідчить про неповноту наведених понять і обмежує їхню практичну цінність. Оскільки розуміння результатів роботи команди є ключовим для оптимізації її роботи, їхня відсутність у визначеннях ускладнює застосування цих концепцій як фундаментальних блоків, що формують структуру економічної системи.

Таблиця 2

Структурування різних підходів до визначення терміну "команда"
(таблиця наводиться частково)

Автор, рік		Belbin & Brown, 2022	Bantel & Jackson, 1989	Jiang & Chen, 2018	Laemers, 2021	Mathieu et al., 2000
Сутність явища	Ролі та структура	+	+	-	-	-
	Довіра та співпраця	-	-	-	+	-
	Когнітивне розмаїття	+	-	-	-	-
	Ментальні моделі	-	-	-	-	+
	Трансформаційне лідерство	-	+	+	-	-
Наявність змісту		+	+	-	+	+
Наявність результату		+	+	-	+	+

Джерело: узагальнено авторами

На третьому етапі формування поняття необхідно з критичної точки зору оцінити підходи до досліджуваного поняття. У дослідженні було оцінено (за 5-тибальною шкалою) вищезгадані підходи за 4 критеріями: наявність компонентів, поширеність визначення, теоретична обґрунтованість та практична доступність. Дані оцінювання (здійсненого експертним шляхом), наведені в табл. 3, допомагають визначити найвищі за рейтингом визначення, які отримують максимальну кількість балів і слугують прикладами для створення авторського визначення.

Таблиця 3

Аналіз наявних методів визначення поняття "команда"
(таблиця наводиться частково)

Автор, рік	Оцінка (бали)				Сумарна оцінка
	наявність компонентів	поширеність визначення	теоретична обґрунтованість	практична доступність	
Belbin & Brown, 2022	4	4	5	4	17
Laemers, 2021	3	3	4	4	14
Mathieu et al., 2000	4	3	5	4	16

Нижче наведено таблицю, яка узагальнює ключові аспекти сутності, змісту, та результату з найбільш релевантних джерел, використаних для створення авторського визначення категорії "команда" (табл.4).

Таблиця 4

Ключові аспекти та результати аналізу джерел для визначення категорії "команда"

Концепція	Джерело	Опис
1	2	3
Сутність	Belbin & Brown, 2022	Ролі в команді створюють структуру взаємодії та забезпечують чітку комунікацію.
	Hall et al., 2018	Командна співпраця у науковій сфері важлива для досягнення ефективних результатів.
	Marks et al., 2001	Команда координує різні процеси, щоб досягати цілей узгоджено.
Зміст	Dong et al., 2017	Підтримка індивідуальних навичок та обмін знаннями стимулюють інноваційність.

1	2	3
	Aggarwal & Woolley, 2019	Когнітивне розмаїття дозволяє команді виявляти критичні ресурси.
	De Jong et al., 2016	Взаємна довіра підвищує якість співпраці між членами команди.
Результат	Hughes et al., 2016	Командне навчання призводить до підвищеної ефективності та продуктивності.
	Anderson & West, 1998	Багатовимірна оцінка клімату інноваційності покращує ефективність роботи команди.
	Mathieu et al., 2008	Оптимізація командної роботи та підвищення ефективності завдяки змінам у структурах.

На основі аналізу ключових концепцій, категорія «команда» може бути визначена як група індивідів із чітко визначеними ролями та взаємодією, яка спирається на когнітивне розмаїття, взаємну довіру і підтримку індивідуальних навичок для координації процесів, досягнення спільних цілей та оптимізації ефективності через узгоджене бачення та інноваційний клімат.

Практичне застосування сформульованого визначення поняття «команда» матиме широке застосування у таких сферах діяльності:

1. Управління проектами: чітке визначення ролей, розуміння командної динаміки та встановлення спільних цілей допомагає підвищити ефективність планування та реалізації проектів.
2. Підбір персоналу та розвиток команд: компанії можуть краще формувати команди, розуміючи важливість когнітивного розмаїття, психологічної безпеки та довіри між членами, щоб забезпечити синергію та високу продуктивність.
3. Лідерство та мотивація: трансформаційне лідерство, яке підтримує розвиток навичок та знань, сприяє підвищенню інноваційності та творчого потенціалу команди, забезпечуючи мотивацію до досягнення спільних цілей.
4. Організаційний дизайн: визначення ключових ролей, механізмів взаємодії та процесів у командах допомагає організаціям будувати структури, які підвищують ефективність та сприяють інноваціям.
5. Навчання та тренінги: створення програм навчання на основі ключових аспектів роботи команд дозволяє розвивати спільне бачення, комунікацію та навички, що в цілому покращує продуктивність.
6. Розв'язання конфліктів: визначення спільних ментальних моделей і зміцнення довіри можуть допомогти в управлінні конфліктами всередині команд, мінімізуючи негативний вплив на результати роботи.
7. Інноваційність та креативність: когнітивне розмаїття в команді стимулює обмін знаннями, що дозволяє генерувати нові ідеї та сприяє створенню інноваційних продуктів і рішень.

Це поняття допомагає створювати високоефективні команди, які можуть адаптуватися до різних умов, підтримувати гнучкість і продуктивність, а також впроваджувати інновації у своїй сфері діяльності.

В контексті віддаленої роботи, поняття команди розширюється з огляду на технологічні аспекти взаємодії її учасників. Враховуючи вищезазначені елементи, віддалена команда може бути визначена як: група індивідів, які співпрацюють на дистанційній основі з чітко визначеними ролями та взаємодією, об'єднані спільними цілями та підтримувані цифровими технологіями для забезпечення безперервного обміну інформацією, ідеями та ресурсами, вирізняючись гнучкістю та інноваційністю, а також спираючись на когнітивне розмаїття та взаємну довіру для досягнення спільних цілей через узгоджене бачення та інноваційний клімат.

Таке визначення інтегрує теоретичні знахідки і практичний досвід, що дозволить організаціям краще розуміти сутність таких команд, акцентувати увагу на їхніх ключових особливостях та ефективно управляти віддаленими командами в сучасних економічних умовах.

Висновки. На основі поглибленого аналізування наукових джерел та інтеграції ключових теоретичних засад що стосуються теми дослідження, у статті сформульовано авторське визначення категорій «команда» та «віддалена команда». Для досягнення такого результату було враховано різноманітні аспекти, які впливають на ефективність та продуктивність віддаленої роботи, включаючи структуру команди, когнітивне розмаїття, технологічну підтримку, довіру та відкриту комунікацію [15]. На базі результатів такого аналізування було отримано авторське визначення віддалених команд та розроблено рекомендації для їхнього практичного застосування.

Авторські рекомендації зосереджені на створенні оптимальної структури команди, виборі відповідних технологій для забезпечення зв'язку та розробці процесів, які сприяють побудові довіри та відкритості в комунікаціях між учасниками команд. Також наголошено на необхідності тренінгів та розвитку навиків, які допоможуть учасникам команд ефективно взаємодіяти та вносити свій вклад у спільні інноваційні проекти.

Сформульовані визначення та рекомендації створюють основу для подальших досліджень у галузі віддаленої роботи, спонукаючи до розвитку нових методів управління віддаленими командами. Це також надає фахівцям-практикам важливі інструменти для оптимізації роботи команд, особливо у вимогливих умовах сучасного глобалізованого ринку.

Завдяки інтегрованому підходу до аналізування теоретичних обґрунтувань і формулюванню практичних висновків, було досягнуто глибшого розуміння ключових аспектів, які дозволяють віддаленим командам досягати високої продуктивності та адаптуватися до змін зовнішнього середовища.

Література:

1. Belbin R., Brown V. Team Roles at Work. 2022. URL: <https://dx.doi.org/10.4324/9780080963242>
2. Hall, K. L., Vogel, A. L., Huang, G. C., Serrano, K. J., Rice, E. L., Tsakraklides, S. P., & Fiore, S. M. (2018). The science of team science: A review of the empirical evidence and research gaps on collaboration in science. *American Psychologist*. 2018. URL: <https://dx.doi.org/10.1037/amp0000319>
3. Marks M., Mathieu J., Zaccaro S. A Temporally Based Framework and Taxonomy of Team Processes. *Academy of Management Review*. 2001. URL: <https://dx.doi.org/10.5465/AMR.2001.4845785>
4. Mathieu, J. E., Heffner, T. S., Goodwin, G. F., Salas, E., & Cannon-Bowers, J. A. (2000). The influence of shared mental models on team process and performance. *Journal of Applied Psychology*. 2000. URL: <https://dx.doi.org/10.1037/0021-9010.85.2.273>
5. Dong Y., Bartol K. M., Zhang Z., Li C. Enhancing employee creativity via individual skill development and team knowledge sharing: Influences of dual-focused transformational leadership. *Journal of Organizational Behavior*. 2017. URL: <https://dx.doi.org/10.1002/JOB.2134>
6. Aggarwal I., Woolley A. Team Creativity, Cognition, and Cognitive Style Diversity. *Management Science*. 2019. URL: <https://dx.doi.org/10.1287/mnsc.2017.3001>
7. De Jong B., Dirks K., Gillespie N. Trust and team performance: A meta-analysis of main effects, moderators, and covariates. *Journal of Applied Psychology* 2016. URL: <https://dx.doi.org/10.1037/apl0000110>
8. Hughes, A. M., Gregory, M. E., Joseph, D. L., Sonesh, S. C., Marlow, S. L., Lacerenza, C. N., Benishek, L. E., King, H. B., & Salas, E. (2016). Saving lives: A meta-analysis of team training in healthcare. *Journal of Applied Psychology*. 2016. URL: <https://dx.doi.org/10.1037/apl0000120>
9. Anderson N., West M. Measuring climate for work group innovation: development and validation of the team climate inventory. *Journal of Organizational Behavior*. 1998. URL: [https://dx.doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-1379\(199805\)19:3<235::AID-JOB837>3.0.CO;2-C](https://dx.doi.org/10.1002/(SICI)1099-1379(199805)19:3<235::AID-JOB837>3.0.CO;2-C)
10. Mathieu J., Maynard M., Rapp T. L., Gilson L. Team Effectiveness 1997-2007: A Review of Recent Advancements and a Glimpse Into the Future. *Journal of Management*. 2008. URL: <https://dx.doi.org/10.1177/0149206308316061>
11. Laemers S. The Five Dysfunctions of a Team — A Leadership Fable. 2021. URL: <https://dx.doi.org/10.1080/22243534.2021.2006940>
12. Owens B. P., Hekman D. R. How Does Leader Humility Influence Team Performance? Exploring the Mechanisms of Contagion and Collective Promotion Focus. *Academy of Management Journal*. 2016. URL: <https://dx.doi.org/10.5465/AMJ.2013.0660>
13. Kirkman B. L., Rosen B. Beyond Self-Management: Antecedents and Consequences of Team Empowerment. *Academy of Management Journal*. 1999. URL: <https://dx.doi.org/10.5465/256874>
14. Старостіна А. О., Кравченко В. І. Сутність та практичне застосування методики конструювання категоріального апарату економічної науки (на прикладі понять "глобалізація" та "підприємницький ризик") [Електронний ресурс] // Вісник Київського національного університету імені Тараса Шевченка. Економіка. - 2011. - Вип. 128. - С. 5-10. - Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2011_128_3.
15. Мельник В.М. Вплив адміністрування податків на ефективність функціонування податкової системи . [Електронний ресурс] / В.М. Мельник // Наук. вісн. нац. ун-ту держ. податкової служби України (Економіка, право). - 2018. - № 2 (29). - Режим доступу: [http://www.astraved.edu.ua.com/vidan/nau_visn/2\(29\)/Podatky/Mel'nik.php](http://www.astraved.edu.ua.com/vidan/nau_visn/2(29)/Podatky/Mel'nik.php)

References:

1. Belbin R., Brown V. Team Roles at Work. 2022. URL: <https://dx.doi.org/10.4324/9780080963242>
2. Hall, K. L., Vogel, A. L., Huang, G. C., Serrano, K. J., Rice, E. L., Tsakraklides, S. P., & Fiore, S. M. (2018). The science of team science: A review of the empirical evidence and research gaps on collaboration in science. *American Psychologist*. 2018. URL: <https://dx.doi.org/10.1037/amp0000319>
3. Marks M., Mathieu J., Zaccaro S. A Temporally Based Framework and Taxonomy of Team Processes. *Academy of Management Review*. 2001. URL: <https://dx.doi.org/10.5465/AMR.2001.4845785>
4. Mathieu, J. E., Heffner, T. S., Goodwin, G. F., Salas, E., & Cannon-Bowers, J. A. (2000). The influence of shared mental models on team process and performance. *Journal of Applied Psychology*. 2000. URL: <https://dx.doi.org/10.1037/0021-9010.85.2.273>
5. Dong Y., Bartol K. M., Zhang Z., Li C. Enhancing employee creativity via individual skill development and team knowledge sharing: Influences of dual-focused transformational leadership. *Journal of Organizational Behavior*. 2017. URL: <https://dx.doi.org/10.1002/JOB.2134>
6. Aggarwal I., Woolley Team Creativity, Cognition, and Cognitive Style Diversity. *Management Science*. 2019. URL: <https://dx.doi.org/10.1287/mnsc.2017.3001>
7. De Jong B., Dirks K., Gillespie N. Trust and team performance: A meta-analysis of main effects, moderators, and covariates. *Journal of Applied Psychology*. 2016. URL: <https://dx.doi.org/10.1037/apl0000110>
8. Hughes, A. M., Gregory, M. E., Joseph, D. L., Sonesh, S. C., Marlow, S. L., Lacerenza, C. N., Benishek, L. E., King, H. B., & Salas, E. (2016). Saving lives: A meta-analysis of team training in healthcare. *Journal of Applied Psychology*. 2016. URL: <https://dx.doi.org/10.1037/apl0000120>
9. Anderson N., West M. Measuring climate for work group innovation: development and validation of the team climate inventory. *Journal of Organizational Behavior*. 1998. URL: [https://dx.doi.org/10.1002/\(SICI\)1099-1379\(199805\)19:3<235::AID-JOB837>3.0.CO;2-C](https://dx.doi.org/10.1002/(SICI)1099-1379(199805)19:3<235::AID-JOB837>3.0.CO;2-C)
10. Mathieu J., Maynard M., Rapp T. L., Gilson L. Team Effectiveness 1997-2007: A Review of Recent Advancements and a Glimpse Into the Future. *Journal of Management*. 2008. URL: <https://dx.doi.org/10.1177/0149206308316061>
11. Laemers S. The Five Dysfunctions of a Team — A Leadership Fable. 2021. URL: <https://dx.doi.org/10.1080/22243534.2021.2006940>
12. Owens B. P., Hekman D. R. How Does Leader Humility Influence Team Performance? Exploring the Mechanisms of Contagion and Collective Promotion Focus. *Academy of Management Journal*. 2016. URL: <https://dx.doi.org/10.5465/AMJ.2013.0660>
13. Kirkman B. L., Rosen B. Beyond Self-Management: Antecedents and Consequences of Team Empowerment. *Academy of Management Journal*. 1999. URL: <https://dx.doi.org/10.5465/256874>
14. Starostina, A. O., Kravchenko, V. I. The essence and practical application of the methodology for constructing the categorical apparatus of economic science (on the example of the concepts "globalization" and "entrepreneurial risk") [Electronic resource] // Bulletin of Taras Shevchenko National University of Kyiv. Economics. - 2011. - Issue 128. - P. 5-10. - Access mode: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VKNU_Ekon_2011_128_3.
15. Melnyk V.M. The impact of tax administration on the effectiveness of the tax system. [Electronic resource] / V.M. Melnyk // Nauk. release national state university of the Tax Service of Ukraine (Economy, Law). - 2018. - No. 2 (29). - Access mode: [http://www.astraved.edu.ua.com/vidan/nau_visn/2\(29\)/Podatky/Mel'nik.php](http://www.astraved.edu.ua.com/vidan/nau_visn/2(29)/Podatky/Mel'nik.php)

УДК 658:005.5

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-757-769](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-757-769)

Демченко Тетяна Анатоліївна кандидат економічних наук, доцент, професор кафедри фінансів, обліку та економічної безпеки, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова 2, м. Умань, 20300, тел.: (04744) 4-02-70, <https://orcid.org/0000-0002-7471-540X>

ФАНДРЕЙЗИНГ ЯК ЗАСІБ ЗАЛУЧЕННЯ ГРОШОВИХ КОШТІВ В ПІДПРИЄМНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА ВІДОБРАЖЕННЯ ЇХ В ОБЛІКУ

Анотація. У статті досліджено важливість фандрейзингу як засобу залучення грошових коштів в підприємницькій діяльності та відображення їх в бухгалтерському обліку. Доведено, що фандрайзинг відіграє значну роль у залученні грошових коштів для підприємницької діяльності. Цей процес стає необхідним для здійснення різноманітних проектів, розвитку бізнесу та вирішення фінансових проблем і є ключовою складовою стратегії розвитку підприємства. Проаналізовано, що фандрайзинг дозволяє підприємствам отримати додаткові грошові ресурси без залучення кредитів, що особливо важливо для стартапів та маленьких бізнесів, які можуть мати обмежений доступ до традиційних джерел фінансування. Фандрайзинг дозволяє підприємствам розширити свої можливості фінансування та реалізувати свої амбітні плани. Обґрунтовано, що фандрайзинг може стати важливим інструментом для підприємств у побудові відносин з громадськістю та залученні уваги до своєї діяльності. Проекти з фандрайзингу можуть привернути увагу ЗМІ, громадських організацій та потенційних клієнтів, що сприяє підвищенню відомості про бренд та його позиціонуванню на ринку. Відзначено, що ефективне використання фандрайзингу вимагає компетентного ведення бухгалтерського обліку. Потрібно чітко відображати всі пожертвування, спонсорські внески та інші фінансові операції, щоб забезпечити прозорість та достовірність фінансової звітності. Крім того, важливо враховувати податкові аспекти та відповідність законодавству щодо фандрайзингу. Продемонстровано, що фандрайзинг може бути ефективним інструментом для випробування нових ідей та продуктів на ринку, так як залучення фінансування через цей метод дозволяє підприємствам перевірити інтерес споживачів до нових продуктів або послуг, зібрати важливий фідбек та встановити потреби ринку перед широкомасштабним запуском. Враховано, що ефективне використання фандрайзингу може підвищити довіру до підприємства серед інвесторів, клієнтів та інших зацікавлених сторін.

Ключові слова: фандрейзинг, облік, підприємницька діяльність, грошові кошти, фінансова звітність.

Demchenko Tetyana Anatoliivna Candidate of Sciences in Accounting, Analysis and Auditing, Associate Professor, Professor of the Department of Finance, Accounting and Economic Security, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, St. Sadova 2, Uman, 20300, tel.: (04744) 4-02-70, <https://orcid.org/0000-0002-7471-540X>

FUNDRAISING AS A MEANS OF ATTRACTING FUNDS IN BUSINESS ACTIVITIES AND REFLECTING THEM IN ACCOUNTING

Abstract. The article explores the importance of fundraising as a means of attracting funds in business and their reflection in accounting. It has been proven that fundraising plays an important role in attracting funds for entrepreneurial activities. This process becomes necessary for the implementation of various projects, business development and financial problems and is a key component of the enterprise development strategy. It is analyzed that fundraising allows enterprises to obtain additional financial resources without using loans, which is especially important for startups and small businesses that may have limited access to traditional sources of financing. Fundraising allows businesses to expand their capabilities and realize their ambitious plans. It is substantiated that fundraising can become the most important tool for enterprises in building relationships with the public and attracting attention to their activities. Fundraising projects can attract the attention of the media, public organizations and potential customers, which helps to increase brand awareness and positioning in the market. It is noted that the effective use of fundraising requires competent accounting. All donations, sponsorships and other financial transactions should be clearly recorded to ensure transparency and integrity of financial reporting. In addition, it is important to consider tax aspects and compliance with fundraising legislation. It has been demonstrated that fundraising can be an effective tool for testing new ideas and products in the market, as raising funding through this method allows businesses to test consumer interest in new products or services, collect important feedback and establish market needs before a large-scale launch. It is taken into account that the effective use of fundraising can increase confidence in the enterprise among investors, clients and other interested parties.

Keywords: fundraising, accounting, business activities, production, money, financial statements.

Постановка проблеми. Фандрайзинг сприяє розширенню мережі контактів та встановленню партнерських відносин. Підприємства, що активно залучають кошти через фандрайзинг, мають можливість взаємодіяти з різними сторонами: від потенційних інвесторів до представників бізнесу та громадських організацій, що відкриває нові можливості для співпраці, обміну ресурсами та знаннями, сприяючи розвитку бізнесу та реалізації стратегічних цілей.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню теоретичних і практичних аспектів обліку виробничих витрат підприємства, ефективного їх управління на сучасних підприємствах присвячена значна кількість наукових праць. Такі вітчизняні вчені як: Єгорова І. С., Євтушевський В.А., Касич А. О., Коваль П. В., Колісник Г.М., Корольова О.І., Семенова В. Г., Шутько Т.І. досліджували питання ефективного використання ресурсів, планування виробництва, оптимізації виробничих процесів та інші аспекти управління виробничою діяльністю.

Рекомендації вчених та висновки їх досліджень можуть бути корисними для практичного застосування фандрейзингу в підприємницькій діяльності. Проте, незважаючи на існуючі дослідження багатьох дослідників, є потреба в подальшому науковому висвітленні проблем фандрейзингу як засобу залучення грошових коштів в підприємницькій діяльності та відображення їх в бухгалтерському обліку.

Формулювання цілей статті. Метою дослідження є обґрунтування важливості ролі та значення фандрейзингу як засобу залучення грошових коштів в підприємницькій діяльності та відображення їх в обліку.

Виклад основного матеріалу. Фандрейзинг є важливим інструментом для залучення фінансових ресурсів у підприємницькій діяльності. Це процес, під час якого підприємства отримують грошові кошти від різних джерел для фінансування своїх проектів, ініціатив або операційної діяльності. Фандрейзинг дозволяє компаніям забезпечити стійке фінансування, розширити свою діяльність та покращити фінансовий стан [1].

Підприємництво є однією з ключових складових сучасного економічного простору, яке відіграє важливу роль у формуванні та розвитку економічних систем. Розуміння сутності підприємництва передбачає розгляд його ролі на різних рівнях економіки, починаючи від мікроекономічного рівня і закінчуючи макроекономічною перспективою. Це поняття включає в себе широкий спектр аспектів, які варіюються від індивідуальних підприємницьких зусиль до підтримки та розвитку малих і середніх підприємств та формування сприятливого підприємницького середовища на рівні держави.

Підприємництво виступає не лише як головний рушійний механізм економічного розвитку, але і як ключовий чинник трансформації суспільства. Саме підприємницька діяльність створює умови для зміни структури економіки, розширення ринкових можливостей та підвищення рівня конкурентоспроможності. Важливою особливістю підприємництва є його спроможність стимулювати інновації та впровадження нових технологій, що сприяє ефективному використанню ресурсів та підвищенню продуктивності праці.

Одним із ключових аспектів ролі підприємництва в економічному розвитку є його вплив на формування конкурентного середовища. Шляхом розвитку нових галузей та створення нових товарів та послуг підприємці

стимулюють конкуренцію, що сприяє підвищенню якості продукції та послуг, а також зниженню їх цін. Крім того, підприємництво стимулює інновації та поширення нових технологій, що є важливими чинниками економічного зростання та підвищення продуктивності праці [2].

Важливо також відзначити роль підприємництва у формуванні і підтримці соціально-економічних відносин. Підприємництво сприяє створенню нових робочих місць, забезпечує економічну самодостатність та підвищує рівень життя населення. Крім того, підприємницька діяльність може бути важливим чинником соціальної інтеграції та розвитку громадського сектору.

Отже, підприємництво відіграє важливу роль у створенні стійкої та конкурентоспроможної економіки в Україні, а також у підтримці соціально-економічного розвитку суспільства.

Забезпечення економічної безпеки підприємництва є складним та багатогранним завданням, оскільки підприємства стикаються з різноманітними викликами та проблемами. Деякі з таких проблем, що впливають на економічну безпеку підприємств в Україні, крім воєнних дій, включають в себе:

Фінансові труднощі: брак фінансових ресурсів обмежує розвиток підприємства та його здатність виконувати свої функції.

Конкуренцію: зростання конкуренції на ринку призводить до зменшення прибутку та загрози існування підприємства.

Податковий тиск: високі податки та збори впливають на фінансову стабільність підприємства та його прибутковість.

Правова невизначеність: непередбачуваність законодавства та недостатня захищеність прав власності створюють ризики для підприємства.

Кадрові проблеми: недостатність кваліфікованого персоналу за рахунок його відтоку за кордон впливає на ефективність та конкурентоспроможність підприємства.

Технологічні виклики: швидка зміна технологій вимагає значних інвестицій в модернізацію обладнання та навчання персоналу.

Екологічні проблеми: дотримання екологічних стандартів вимагає додаткових витрат та обмежує можливості розвитку.

Глобальні загрози: пандемія COVID-19 продемонструвала, як глобальні кризи серйозно впливають на економічну безпеку підприємств.

Зважаючи на складність економічного середовища та постійні зміни у сучасному світі, зокрема в Україні, проблеми, пов'язані із забезпеченням економічної безпеки підприємств, стають все більш актуальними та важливими[3].

Розглянемо декілька аспектів, які суттєво можуть впливати на сферу забезпечення економічної безпеки підприємництва.

1. Зростаюча взаємозалежність світових ринків і підприємств за рахунок глобалізації створює нові можливості, але й нові загрози. Конкуренція з

міжнародними компаніями може підштовхувати підприємства до інновацій та підвищення ефективності, але також створює ризики для них, особливо для малих і середніх підприємств.

2. Швидкий темп технологічного розвитку може створювати великі можливості для підприємств, але водночас може викликати серйозні виклики, якщо вони не здатні швидко адаптуватися до нових умов.

3. У світі ростуть вимоги до екологічної стійкості та відповідальності підприємств. Неспроможність відповідати цим вимогам може призвести до фінансових втрат та втрати репутації.

4. Зміни в політичному середовищі, включаючи законодавчі зміни, політичні кризи та геополітичні конфлікти, зокрема в Україні, можуть створювати невизначеність для підприємств і впливати на їхній бізнес.

5. Стабільність та задоволеність працівників, відносини з громадськістю та взаємодія зі спільнотою, тобто певна соціальна поведінка, можуть впливати на репутацію та успіх підприємства.

6. Неврожай, фінансові кризи та економічні рецесії можуть створювати серйозні виклики для підприємств, особливо для тих, які мають обмежені фінансові ресурси або слабку фінансову стійкість.

7. Зростаюча кількість кібератак та загрози кібербезпеки можуть призвести до фінансових втрат, порушення діяльності підприємств та втрати довіри споживачів.

Усі ці проблеми вимагають комплексного підходу до управління ризиками та забезпечення економічної безпеки підприємств. Важливо розробляти стратегії адаптації до змін у середовищі, підвищувати стійкість до ризиків, розвивати та впроваджувати інноваційні рішення, а також забезпечувати ефективний моніторинг та управління ризиками.

При цьому, підприємництво є не тільки важливим елементом економічного простору, а й виконує роль каталізатора економічного розвитку, сприяючи структурним перетворенням та створенню інноваційного середовища. Одним з ключових моментів є його вплив на економічну конкурентоспроможність. Підприємці, мотивовані прибутком, спрямовують свої зусилля на розвиток перспективних галузей, що сприяє впровадженню нових технологій та підвищенню якості продукції. Крім того, підприємництво створює стимули для інновацій та підвищення продуктивності праці. Завдяки постійному прагненню до вдосконалення та розвитку нових технологій, підприємці забезпечують не лише ефективне використання ресурсів, але й стимулюють конкуренцію, що сприяє росту якості продукції та послуг.

Україна має живу та різноманітну сферу підприємництва, що охоплює різні галузі економіки, від малих сімейних бізнесів до великих корпорацій[4]. Ось кілька ключових аспектів підприємницької діяльності в Україні:

Малий та середній бізнес: Малий та середній бізнес відіграють важливу роль у структурі української економіки, створюючи значну частину робочих

місць і внесок до ВВП країни. Ці підприємства зазвичай працюють у різних галузях, включаючи торгівлю, послуги, виробництво та інноваційні технології.

Великі корпорації: Україна також має численні великі корпорації, які домінують у певних секторах економіки, таких як енергетика, важка промисловість та фінансові послуги. Ці компанії часто мають значний вплив на економіку країни та мають можливість розширювати свою діяльність за кордон.

Інноваційні стартапи: Останнім часом в Україні спостерігається зростання інтересу до інноваційних стартапів та ІТ-компаній. Країна має потенціал стати важливим гравцем у галузі інформаційних технологій та програмного забезпечення.

Підприємництво в сільському господарстві: Сільське господарство є важливою галуззю української економіки, і багато сільськогосподарських підприємств є сімейними бізнесами або малими сільськими фермерськими господарствами.

Проблеми та виклики: Незважаючи на потенціал, українське підприємництво стикається з різними викликами, такими як бюрократичні перешкоди, корупція, нестабільність в законодавстві та складні умови бізнесу. Для подолання цих проблем необхідні ефективні державні програми підтримки малих та середніх підприємств, поліпшення інвестиційного клімату та розвиток інфраструктури.

Україна має потенціал для розвитку підприємництва, і вирішення важливих проблем може сприяти його подальшому зростанню та впливу на економіку країни [5].

Розглянемо кожен аспект підприємницької діяльності більш детально разом з конкретними цифрами:

Малий та середній бізнес:

Україна має близько 3,5 мільйонів малих і середніх підприємств, які створюють більше 70% робочих місць в країні.

Згідно з офіційною статистикою, малий і середній бізнес забезпечують близько 56% валового внутрішнього продукту України.

Великі корпорації:

Найбільші підприємства в Україні входять до переліку 100 найбільших компаній країни. Наприклад, державний концерн "Укроборонпром", що виробляє оборонне устаткування, та "Нафтогаз України", ключовий гравець на ринку енергетики.

Інноваційні стартапи:

У 2021 році українські стартапи привернули понад \$500 мільйонів інвестицій, зокрема у сферах ІТ, інформаційних технологій та інноваційних послуг.

Кількість ІТ-компаній в Україні продовжує зростати, перевищуючи 4 тисячі компаній, що працюють у різних секторах ІТ-індустрії.

Підприємництво в сільському господарстві:

Україна є одним з найбільших експортерів зернових у світі. Сільське господарство забезпечує понад 10% валового внутрішнього продукту країни і створює робочі місця для мільйонів людей.

Проблеми та виклики:

За даними "Doing Business 2020" Всесвітнього банку, Україна займає 64-е місце серед 190 країн у рейтингу легкості ведення бізнесу.

Корупція та нестабільність в законодавстві є серйозними перешкодами для розвитку підприємництва в Україні [6].

Експортно-імпортні операції:

Україна активно здійснює зовнішньоекономічну діяльність, експортуючи вироби великої кількості промислових галузей, зокрема сталепрокатний, хімічний та сільськогосподарський сектори.

Експорт з України у 2021 році досяг понад \$70 мільярдів, а імпорт - близько \$80 мільярдів.

Інвестиційний клімат:

Україна залучає іноземні інвестиції у різні сектори економіки, зокрема у виробництво, технології та інфраструктуру.

Великі міжнародні компанії, такі як IKEA, Nestle, Coca-Cola, активно інвестують у виробничі підприємства та розвиток українського бізнесу.

Стратегічні галузі:

Уряд України активно підтримує розвиток стратегічних галузей, таких як виробництво високотехнологічних товарів, агропромисловий комплекс, енергетика та ІТ-сектор.

Розвиток цих галузей сприяє диверсифікації економіки та збільшенню її стійкості до зовнішніх впливів.

Підтримка малого бізнесу:

Уряд України реалізує різноманітні програми та ініціативи для підтримки малого та середнього бізнесу, включаючи кредитування, пільги та консультації.

Ці аспекти вказують на широкий спектр можливостей для розвитку підприємництва в Україні, а також на важливість реалізації стратегічних заходів для покращення бізнес-клімату та залучення інвестицій.

Чинники розвитку та функціонування механізму посилення економічної безпеки підприємництва можна ранжувати наступним чином:

1. Розвиток інновацій: підприємства повинні активно інвестувати в дослідження та розвиток нових технологій, що дозволить їм створити конкурентні переваги на ринку. Такі інновації можуть включати в себе впровадження нових процесів виробництва, розробку продуктів з новими функціями або вдосконаленням існуючих продуктів. Підтримка з боку уряду

через надання грантів та стимулів для дослідницьких проектів також може стати ключовим фактором у розвитку інноваційної діяльності підприємств.

2. Створення резервів: підприємства можуть розглядати можливості для створення різних видів резервів, включаючи фінансові резерви, резерви сировини та матеріалів, а також резерви робочої сили. Ці резерви можуть допомогти підприємствам зберегти стабільність у випадку фінансових труднощів або непередбачуваних подій, таких як природні катастрофи або економічні кризи.

3. Диверсифікація: підприємства можуть розглядати можливості для розширення свого бізнесу шляхом диверсифікації своєї діяльності. Це може включати в себе розширення асортименту продукції або послуг, розгалуження ринків збуту та пошуку нових споживачів. Диверсифікація може допомогти зменшити ризики, пов'язані з впливом зовнішніх факторів на один напрямок діяльності підприємства.

4. Страхування: підприємства повинні уважно оцінювати свої ризики та укладати страхові поліси, які покривають різні аспекти їхньої діяльності. Це може включати в себе страхування майна, відповідальності, бізнесу та інші види страхування. Страхування допоможе підприємствам захистити свої активи та фінансові інтереси в разі непередбачених подій.

5. Запобігання кіберзагрозам: підприємства повинні приділяти належну увагу заходам кібербезпеки, таким як застосування надійного програмного забезпечення, шифрування даних та регулярні оновлення програмного забезпечення. Важливо також навчати персонал правилам безпеки та створювати плани відновлення в разі кібератак.

6. Партнерство та співпраця: підприємства можуть залучатися до спільних проектів та ініціатив з іншими підприємствами, асоціаціями та організаціями з метою обміну досвідом та ресурсами. Співпраця може допомогти підприємствам зменшити витрати та ризики, а також збільшити їхню конкурентоспроможність на ринку.

7. Захист прав і інтересів: Підприємства повинні дотримуватися етичних стандартів діяльності та захищати права своїх споживачів та працівників. Це включає в себе чесне та відкрите спілкування з клієнтами, дотримання вимог законодавства щодо праці та захист прав працівників, а також відповідальну економічну поведінку на ринку.

Крім економічних аспектів, підприємництво має важливе соціальне значення. Воно є джерелом нових робочих місць та забезпечує економічну самодостатність. Підприємництво може сприяти соціальній інтеграції та розвитку громадського сектору, створюючи умови для активної участі в розвитку суспільства. А тому, підприємництво відіграє ключову роль у створенні стійкого та конкурентоспроможного економічного середовища, а також у підтримці соціально-економічного розвитку.

Наведемо основні джерела фандрейзингу:

1. Інвестиції:
 - ✓ *Венчурний капітал*: інвестори надають кошти в обмін на частку в компанії, при цьому вони зацікавлені в довгостроковому зростанні та високій доходності.
 - ✓ *Бізнес-ангели*: приватні інвестори, які вкладають власні кошти на ранніх стадіях розвитку компанії.
 - ✓ *Краудфандинг*: залучення коштів від великої кількості людей через спеціальні платформи, такі як Kickstarter або Indiegogo.
 - ✓ *Фондові ринки*: публічне розміщення акцій на біржах дозволяє компаніям залучати значні кошти від широкого кола інвесторів.
2. Кредити та позики:
 - ✓ *Банківські кредити*: традиційний спосіб фінансування, який включає отримання позик від банків на основі кредитного рейтингу та забезпечення.
 - ✓ *Позики від приватних інвесторів*: фінансування від індивідуальних осіб або приватних установ.
 - ✓ *Лізинг*: отримання обладнання або іншого майна в користування з правом викупу по завершенню терміну лізингу.
3. Гранти та субсидії:
 - ✓ *Урядові гранти*: фінансування від державних установ для підтримки інновацій, розвитку технологій або соціальних проектів.
 - ✓ *Міжнародні гранти*: фінансування від міжнародних організацій та фондів для підтримки різних проектів.
 - ✓ *Корпоративні гранти*: фінансування від великих компаній або корпоративних фондів для реалізації певних проектів.
4. Власні кошти:
 - ✓ *Ретенція прибутку*: використання частини отриманого прибутку для реінвестування в бізнес.
 - ✓ *Особисті заощадження*: використання особистих коштів засновників та власників бізнесу.

Процес фандрейзингу включає в себе основні етапи:

1. Планування та підготовка: визначення потреб у фінансуванні (оцінка необхідної суми та цілей використання коштів) та розробка стратегії фандрейзингу (вибір оптимальних джерел фінансування та методів залучення коштів).
2. Презентація та переговори: підготовка бізнес-плану, презентації інвесторам (проведення зустрічей з потенційними інвесторами для представлення проекту та обговорення умов фінансування).
3. Укладення угод: підписання договорів (укладення юридичних угод з інвесторами або кредиторами) та отримання коштів (переведення фінансових ресурсів на рахунки компанії).

Відображення фандрейзингу в бухгалтерському обліку містить в собі такі елементи:

✓ Облік інвестицій: відображення отриманих інвестицій у капіталі компанії (аписується як збільшення власного капіталу, а також може включати відповідні записи про частки або акції).

✓ Облік кредитів та позик: відображення отриманих коштів як зобов'язань та нарахування відсотків за кредитами (включає відображення довгострокових та короткострокових зобов'язань).

✓ Облік грантів: відображення отриманих грантів як доходів або цільового фінансування.

✓ Облік податкових зобов'язань (відображення отриманих коштів з урахуванням податкових вимог та зобов'язань).

Доцільно відмітити переваги та недоліки фандрейзингу в підприємницькій діяльності.

До переваг можна віднести:

1. Доступ до капіталу, а саме можливість залучення значних фінансових ресурсів для розвитку бізнесу.

2. Розподіл ризиків, так як залучення зовнішніх інвесторів дозволяє розподілити фінансові ризики між кількома учасниками.

3. Покращення іміджу, адже успішне залучення коштів може підвищити репутацію компанії на ринку.

4. Підтримка інновацій, так як фандрейзинг дозволяє фінансувати нові проекти та інноваційні ініціативи.

До недоліків треба віднести:

1. Витрати часу та ресурсів, адже процес фандрейзингу може вимагати значних витрат часу та ресурсів на підготовку та проведення кампаній.

2. Втрати контролю, так як залучення інвесторів може призвести до втрати частки контролю над компанією.

3. Зобов'язання перед інвесторами, бо отримання коштів від зовнішніх інвесторів може створити додаткові зобов'язання щодо звітності та управління[8].

Важливість ведення бухгалтерського обліку для підприємницької діяльності обумовлюється наступними чинниками:

1. Бухгалтерський облік дозволяє збирати, систематизувати та аналізувати фінансову інформацію про діяльність підприємства, що надає можливість керівництву, інвесторам, кредиторам та іншим зацікавленим сторонам отримувати об'єктивну картину фінансового стану та результатів діяльності підприємства.

2. Планування та контроль витрат за допомогою бухгалтерського обліку допомагає визначити фінансові ресурси підприємства та ефективно розподілити їх між різними напрямками діяльності (контролювати витрати та вчасно реагувати на фінансові проблеми або ризики).

3. Визначення прибутковості та рентабельності за даними бухгалтерського обліку (розрахунок чистого прибутку, рентабельність, маржі тощо), що допомагає керівництву приймати обґрунтовані рішення щодо розвитку бізнесу та планування стратегій [9].

4. Правильно ведений бухгалтерський облік дозволяє відповідати вимогам податкового та фінансового законодавства, що уможливлює уникнути штрафів та інших негативних наслідків через порушення законодавства.

5. Інвестори, кредитори та потенційні партнери звертають особливу увагу на бухгалтерську звітність підприємства перед прийняттям рішення про співпрацю або фінансування (якісне ведення бухгалтерського обліку збільшує довіру та сприяє залученню необхідних фінансових ресурсів).

Треба відмітити, що бухгалтерський облік є ключовим інструментом управління підприємством, який допомагає забезпечити фінансову стабільність, ефективність та зростання бізнесу.

Основними аспектами відображення в бухгалтерському обліку залучених коштів в підприємницьку діяльність інвесторів в Україні є:

- при отриманні коштів від інвесторів у вигляді акцій або облігацій, бухгалтер повинен зареєструвати ці операції за відповідними рахунками;
- отримані кошти повинні бути відображені на відповідному рахунку бухгалтерського обліку (грошові кошти відображаються на рахунку 301 "Грошові кошти в касі" або 311 "Грошові кошти на розрахунковому рахунку");
- при наданні інвесторами коштів у вигляді фінансових інструментів, таких як акції або облігації, їхня вартість повинна бути адекватно оцінена та відображена в бухгалтерському обліку;
- при отриманні інвестиційних коштів, необхідно враховувати податкові аспекти цієї операції і відповідні податкові зобов'язання;
- інформація про залучені кошти від інвесторів повинна бути включена до фінансової звітності підприємства, зокрема до балансу, звіту про рух грошових коштів та іншої звітності, яка може бути необхідною для зацікавлених сторін в подальшому інвестуванні.

Ці операції та процедури мають відповідати вимогам бухгалтерського обліку та законодавства України і забезпечувати точне та достовірне відображення фінансових операцій залучення коштів від інвесторів.

Висновки. Фандрейзинг є важливим елементом підприємницької діяльності, що дозволяє забезпечити фінансову стійкість та розвиток бізнесу. Ефективне залучення коштів вимагає детального планування, професійної підготовки та належного обліку отриманих ресурсів. Транспарентність у залученні та використанні коштів сприяє побудові позитивного іміджу та створює фундамент для подальшого розвитку та успіху бізнесу. Фандрайзинг не лише забезпечує доступ до додаткових фінансових ресурсів, але й відкриває

двері до нових можливостей для розвитку, співпраці та взаємодії з різними сторонами. Важливою передумовою для успішного використання цього інструменту є бухгалтерський облік та дотримання відповідних нормативно-правових вимог. Завдяки різноманітним джерелам фінансування та стратегічному підходу до фандрейзингу, підприємства можуть досягати своїх фінансових та операційних цілей.

Література:

1. Гвоздей Н. І., Ареп'єва О.В. Особливості розвитку фандрайзингу в Україні. *Наукові інновації та передові технології*. № 1(29) 2024. С.457-466. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/issue/view/202>
2. Єгорова І. С. Особливості аналізу показників фінансово-господарської діяльності економічного суб'єкта в рамках обов'язкового аудиту. *Аудитор*. 2018. № 1. Т. 4. С. 36-43.
3. Коваль П. В. Аналіз результативності та ефективності діяльності підприємств України. *Актуальні проблеми інноваційної економіки*. 2017. № 4. С. 10-17.
4. Логвінов П.В. Фандрейзинг як інструмент наповнення бюджетів місцевого самоврядування. Збірник наукових матеріалів. К.: КНЕУ, 2019. URL: https://kneu.edu.ua/userfiles/Financial_economical_department/ZbD196rnik_.pdf#page=156
5. Семенова В. Г. Інноваційний розвиток підприємств в Україні: фінансовий аспект. *Проблеми і перспективи розвитку підприємництва*. 2017. № 1. С. 165-170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/pirpr_2017_1_30.
6. Подмешальська Ю.В., Понякіна Ю.В. Облік та аудит виробничих витрат на підприємстві. *Інвестиції: практика та досвід*. 2020. №23. С. 64-70. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=7236&i=9>
7. Демченко Т.А. Моделювання вартості оцінки підприємства. *Актуальні проблеми економіки*. 2006. №4. С. 31-36.
8. Корольова О.І. Концепція розвитку бухгалтерського обліку витрат в Україні. *Економіка, фінанси, право*. 2008. № 7. С. 13-17.
9. Колісник Г.М. Економічна сутність витрат і управління ними. *Науковий вісник НЛТУ України*. 2009. Вип. 19.8. С. 252-258. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomichna-sutnist-vitrat-i-upravlinnya-nimi/viewer>

References:

1. Hvozdiei N. I., Arepieva O.V. (2024). Osoblyvosti rozvytku fandraizynhu v Ukraini [Peculiarities of fundraising development in Ukraine]. *Scientific innovations and advanced technologies*. No.1(29), pp.457-466. URL:<http://perspectives.pp.ua/index.php/nauka/issue/view/202> [in Ukrainian].
2. Yehorova I. S. (2018). Osoblyvosti analizu pokaznykiv finansovo-hospodarskoi diialnosti ekonomichnoho subiekta v ramkakh oboviazkovoho audytu [Peculiarities of the analysis of indicators of financial and economic activity of an economic entity within the framework of a mandatory audit]. *Auditor*. No. 1. Vol. 4, pp. 36-43 [in Ukrainian].
3. Koval P. V. (2017). Analiz rezultatyvnosti ta efektyvnosti diialnosti pidpryiemstv Ukrainy [Analysis of effectiveness and efficiency of Ukrainian enterprises]. *Actual problems of innovative economy*. No. 4, pp. 10-17 [in Ukrainian].
4. Lohvinov P.V. (2019). Fandreizynh yak instrument napovnennia biudzhetiv mistsevoho samovriaduvannia [Fundraising as a tool for filling local self-government budgets]. Collection of scientific materials. K.: KNEU. URL: <http://surl.li/uaxpd> [in Ukrainian].

5. Semenova, V. (2017). Innovatsiyni rozvytok pidpriemstv v Ukraini: finansovy aspekt [Innovative development of enterprises in Ukraine: financial aspects]. *Problems and Perspectives of Entrepreneurship Development*, No 1, pp. 165-170. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/piprp_2017_1_30 [in Ukrainian].

6. Podmeshalska Yu.V., Poniakina Yu.V. (2020). Oblik ta audyt vyrobnychkykh vytrat na pidpriemstvi. [Accounting and auditing of production costs at the enterprise]. *Investments: practice and experience*". No. 23, pp. 64-70. URL: <http://www.investplan.com.ua/?op=1&z=7236&i=9> [in Ukrainian].

7. Demchenko T.A. (2006). Modeliuvannia vartosti otsinky pidpriemstva. [Modeling the cost of enterprise evaluation]. *Actual problems of the economy*. No. 4, pp. 31-36. [in Ukrainian].

8. Korolova O.I. (2008). Kontseptsiiia rozvytku bukhholderskoho obliku vytrat v Ukraini [The concept of cost accounting development in Ukraine]. *Economy, finance, law*. No. 7, pp. 13-17. [in Ukrainian].

9. Kolisnyk H.M. (2009). Ekonomichna sutnist vytrat i upravlinnia nymy [The economic essence of costs and their management]. *Scientific bulletin of NLTU of Ukraine*. Issue 19.8, pp. 252-258. URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/ekonomichna-sutnist-vitrat-i-upravlinnyami/viewer> [in Ukrainian].

УДК 330.1, 338.1, 338.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-770-779](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-770-779)

Дорош Богдан Йосипович аспірант, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 11, навч. корп. № 10, м. Київ, 03041, <https://orcid.org/0000-0002-8642-5071>

ПОВЕДІНКОВІ ІНСТРУМЕНТИ ЯК ОДИН ІЗ ФАКТОРІВ ПОВОЄННОГО ВІДНОВЛЕННЯ ЕКОНОМІКИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті оцінено економічний вплив повномасштабного вторгнення росії в Україну, що охоплює як прямі збитки, завдані інфраструктурі, так і непрямі наслідки, такі як падіння ВВП і значний відтік робочої сили. З огляду на падіння реального ВВП України на 29,1% у 2022 році та значне переміщення населення, стратегічні політичні втручання є критично важливими для відновлення. Запропоновано комплексний підхід до сприяння репатріації громадян України та стимулювання сталого економічного відновлення, зосереджений на поведінкових та фінансових інструментах підштовхування.

Основні рекомендації включають запровадження податкових стимулів для залучення молодих людей та бізнесу до повернення в Україну за зразком успішної політики Польщі та Хорватії. Каскадна система ПДФО, що починається з 0% для осіб віком до 25 років і поступово підвищується, може мотивувати молодих людей повернутися і сприяти економічному зростанню. Для підприємств рекомендовано введення такого інструменту як інвестиційний податковий кредит, що стимулював би інвестиції у інновації та відновлення інфраструктури. Також пропонується розширення кредитних програм «єОселя» для збільшення частки власності на житло серед малозабезпечених громадян шляхом включення в програму старої нерухомості.

Крім того, у статті пропонується створити державний Накопичувальний інвестиційний пенсійний фонд з чітким інвестиційним мандатом, який фінансуватиметься за рахунок внесків працівників та роботодавців. Спираючись на моделі таких країн, як Норвегія, Австралія та Франція, цей фонд інвестував би в низько ризикові державні облігації та акції найбільших світових корпорацій, а його наповнення збільшувалось за рахунок поведінкових інструментів підштовхування.

Інтеграція принципів поведінкової економіки, таких як теорія підштовхування, також підкреслює важливість заохочення бажаної економічної поведінки та прийняття ефективної політики. Використовуючи успішний досвід інших країн та впроваджуючи інноваційні інструменти, запропоновані

стратегії спрямовані на відновлення інфраструктури України, сприяння довгостроковому економічному зростанню та підтримку сталої реінтеграції переміщених громадян.

Ключові слова: принципи поведінкової економіки, поведінкові інструменти, фінансові інструменти, інвестиційний податковий кредит, теорія підштовхування, оцінка, повоєнне відновлення, сталий розвиток

Dorosh Bohdan Yosypovych PhD student, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, 11 Heroiv Oborony St., Kyiv, 03041, Bldg. No. 10, <https://orcid.org/0000-0002-8642-5071>

BEHAVIOURAL INSTRUMENTS AS ONE OF THE FACTORS OF POST-WAR ECONOMIC RECOVERY IN UKRAINE

Abstract. The article estimates the economic impact of a full-scale Russian invasion of Ukraine, covering both direct damage to infrastructure and indirect effects such as a drop in GDP and a significant outflow of labor. With Ukraine's real GDP expected to fall by 29.1% in 2022 and a significant population displacement, strategic policy interventions are critical for recovery. We propose a comprehensive approach to facilitate the repatriation of Ukrainian citizens and stimulate economic recovery, focusing on behavioral and financial nudges.

The main recommendations include the introduction of tax incentives to attract young people and businesses to return to Ukraine, based on the successful policies of Poland and Croatia. A cascading personal income tax system, starting at 0% for people under 25 and gradually increasing, could motivate young people to return and contribute to economic growth. For enterprises, the introduction of an investment tax credit is recommended to stimulate investment in innovation and infrastructure rehabilitation. It is also proposed to expand the "eHouse" loan program to increase homeownership among low-income citizens by including older real estate in the program.

In addition, the article proposes to create a state Investment Pension Fund with a clear investment mandate, financed by contributions from employees and employers. Based on the models of countries such as Norway, Australia, and France, this fund would invest in low-risk government bonds and shares of the world's largest corporations, and its content would be increased through behavioral nudging tools.

The integration of behavioral economics principles, such as nudge theory, also emphasizes the importance of encouraging desirable economic behavior and adopting effective policies. Using successful experiences from other countries and introducing innovative tools, the proposed strategies aim to rebuild Ukraine's infrastructure, promote long-term economic growth, and support the sustainable reintegration of displaced citizens.

Keywords: principles of behavioural economics, behavioural instruments, financial instruments, investment tax credit, nudge theory, evaluation, post-war recovery, sustainable development

Постановка проблеми. Комплексний економічний вплив повномасштабного російського вторгнення в Україну ще не повністю визначений. Необхідно оцінити як прямі збитки, такі як руйнування інфраструктури, так і непрямі наслідки, включаючи падіння ВВП, зупинку інвестицій, відтік робочої сили та збільшення витрат на оборону та соціальні послуги після завершення конфлікту. Вже зараз з даних Державної служби статистики визначено, що реальний ВВП України впав на 29,1% у 2022 році, а інфляція досягла 26,6%, згідно з даними Національного банку України. До 2023 року ситуація стабілізувалася, а інфляція знизилася до 5,1%, проте НБУ прогнозує прискорення інфляції до 8,2% у 2024 році [1]. Зростання ВВП у 2023 році склало 5,3%, але прогноз на 2024 складає всього 3% зростання [2]. Тим не менш, це є лише скромним відновленням після значних втрат у 2022 році [3].

Нещодавні оцінки, проведені різними організаціями, дали кількісну оцінку поточних економічних втрат. Дані Міністерства економіки та Інституту KSE показують, що станом на січень 2024 року війна завдала Україні загальних втрат інфраструктури на суму 155 мільярдів доларів. Це понад 211 000 транспортних засобів, 250 000 житлових одиниць, 3 800 навчальних закладів, 1 300 лікарень та 16 000 одиниць громадського транспорту, які були зруйновані або пошкоджені [4]. Незважаючи на значні матеріальні втрати для економіки України, тимчасове скорочення населення, що триває, становить більш серйозну загрозу для післявоєнного відновлення економіки. Це стосується як громадян на тимчасово окупованих територіях, так і українців, які покинули країну як біженці.

Згідно з даними Агентства ООН у справах біженців станом на 19 квітня 2024 року, у світі було зареєстровано 6,47 млн. українських біженців, з яких 5,93 млн. - у країнах Європи та 541 тис. - в інших країнах [5]. Станом на квітень 2024 року до п'ятірки найбільших країн, які приймають українських біженців, увійшли Німеччина, Польща, Чехія, Велика Британія та Іспанія. Загалом, відповідно до даних Міжнародного валютного фонду, з початку повномасштабного вторгнення населення України скоротилося на 19,02%. На кінець 2021 року населення становило 40,998 млн осіб, а на кінець 2023 року воно скоротилося до 33,36 млн. У 2022 році населення скоротилося на 5,970 мільйона і ще на 1,829 мільйона у 2023 році [6].

Для відновлення не лише інфраструктури, а й сталого розвитку всієї економіки України, важливим напрямом державної політики має стати репатріація українців. Ми пропонуємо впровадити в діяльність уряду України поведінкові інструменти, які можуть сприяти поверненню наших громадян та бізнесу. Центральним інструментом вбачаємо застосування теорії підштовху-

вання, прикладом якої є її використання у Великій Британії та Сполучених Штатах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теорія "підштовхування" була створена поведінковим економістом та Нобелівським лауреатом Річардом Талером та юристом Кассом Санстейном [7]. Вона є концепцією поведінкової економіки, яка припускає, що незначні зміни в політиці можуть суттєво впливати на прийняття рішень індивідами у передбачуваний спосіб, не забороняючи жодних варіантів і не змінюючи суттєво економічні стимули. Теорія виступає за створення середовища, яке природним чином спрямовує людей до найбільш вигідної поведінки чи рішень. Вона широко застосовується в державній політиці для заохочення просоціальних моделей поведінки.

Дослідженнями впливу застосування теорії підштовхування на рівні державної політики займалися такі вчені, як: Галсворт у податковій сфері [8], Сандерс у сфері охорони здоров'я [9], Грут в освітній сфері [10], та Бернаці у пенсійній політиці [11].

Метою статті є оцінка економічного впливу повномасштабного вторгнення росії в Україну та пропозиція низки поведінкових інструментів податкової, кредитної та фінансової політики для сприяння репатріації українських громадян, стимулювання сталого економічного зростання та відбудови національної інфраструктури. Спираючись на успішні міжнародні поведінкові моделі та включаючи такі стратегії, як податкові стимули, кредитні та пенсійні програми, стаття прагне забезпечити надійну основу для економічного відновлення та довгострокової стабільності України.

Виклад основного матеріалу. Для комплексного відновлення не лише інфраструктури, а й всієї економіки України, ключовим елементом державної політики має стати репатріація українців. Важливим є те, що більшість українських біженців працездатного віку і можуть принести значну користь національній економіці. Цю ініціативу не варто відкладати до завершення військових дій, а розпочати негайно, включно із зусиллями щодо повернення приблизно 3 мільйонів трудових мігрантів, які виїхали з України до 2022 року.

За останні два десятиліття поведінкова економіка набула широкого теоретичного вивчення, а поведінкові інструменти вже застосовуються на практиці на макрорівні [12]. Запропоновано інтеграцію поведінкових інструментів у діяльність уряду України, які могли б сприяти поверненню наших громадян та підприємств. Центральним інструментом є застосування теорії підштовхування, прикладом якої є її реалізація у Великій Британії та США. Уряду було б доцільно створити групу поведінкових економістів, подібну до Behavioral Insights Team у Великій Британії [13], яка б консультувалася з відповідними міністерствами щодо впровадження змін у трьох пріоритетних сферах - податковій, кредитній та фінансовій - з метою заохочення українських біженців повертатися на батьківщину.

Податкові стимули мають бути спрямовані не лише на повернення громадян, а й бізнесу. Ще до повномасштабного вторгнення спостерігався щорічний відтік молодих працездатних людей до країн ЄС, зокрема до Польщі. Ця тенденція зберігається і може прискоритися з відкриттям кордонів після війни. Тому вкрай важливо мотивувати молодь повертатися і залишатися в Україні, щоб допомогти у відновленні країни та її економічному зростанні. Одним із способів досягти цього є скасування податку на доходи фізичних осіб для молодих людей. Цю ідею з 2019 року реалізують сусідні країни, такі як Польща та Хорватія. Польська модель передбачає скасування податку на доходи фізичних осіб для людей віком до 26 років з доходом до 20 тис. євро на рік, тоді як хорватська модель повністю скасовує податок для осіб віком до 25 років і знижує його на 50% для осіб віком від 25 до 30 років.

Новостворений департамент поведінкових досліджень в українському уряді має запровадити модель, що підходить для України, спираючись на приклади Польщі та Хорватії. Запропоновано каскадну систему оподаткування доходів, починаючи з 0% для осіб віком до 25 років і збільшуючи її згодом, із встановленням верхньої межі заробітної плати на рівні, що вдвічі перевищує середню по країні.

Для бізнесу держава через Міністерство цифрової трансформації вже створила унікальну податкову зону Diia.City для технологічних компаній, які займаються розробкою програмного забезпечення, кібербезпекою, робототехнікою та іншими технологічними галузями. Податкові ставки для резидентів є сприятливими: податок на доходи фізичних осіб становить 5%, єдиний соціальний внесок - 22% від мінімальної заробітної плати, військовий збір - 1,5%, а корпоративні податки - 9% на виведений капітал або 18% на прибуток.

Надання таких податкових пільг виключно технологічним компаніям виправдано стрімким зростанням та збільшенням частки ІТ-послуг у ВВП України, але дискримінує інші сектори економіки. Хоча на ІТ-індустрію припадає 41,5% загального експорту послуг і вона приносить понад 7 мільярдів доларів в економіку, ігнорування податкових пільг для інших секторів стримує їхній розвиток та конкурентоспроможність. Тому запропоновано запровадити інвестиційний податковий кредит на науково-дослідні та дослідно-конструкторські роботи в Україні. Цей інструмент широко використовується в провідних країнах світу, складаючи від 0,17% ВВП в Японії до 0,39% у Франції, і дозволяє компаніям відшкодувати від 4,74% до 17,41% їхніх загальних витрат на НДДКР. Залежно від країни, застосування цього інструменту може охоплювати як усі сектори економіки, так і окремі галузі, наприклад, відновлювану енергетику. Запропоновано детальну модель запровадження інвестиційного податкового кредиту в Україні, зосередивши увагу на НДДКР, енергоефективних технологіях, регіональних соціальних проектах та інноваційних інвестиціях у модернізацію

основних засобів. Скористатися цим інструментом може будь-яке підприємство, зареєстроване в Україні, незалежно від розміру та форми власності, а загальний розмір податкового кредиту базується на досвіді провідних країн світу [14].

Кредитні стимули мають сприяти поверненню українців, які втратили або не мають нерухомого майна в межах країни. Володіння житлом прив'язує людей до місця проживання, зменшуючи ймовірність їхнього виїзду. Це явище спостерігається навіть під час бойових дій, коли частина громадян відмовляється залишати свої домівки у зонах конфлікту. Більше того, емігранти, які мають власність в Україні, залишаються більш прив'язаними до своєї батьківщини. Згідно з дослідженням Барбари Янцевич, польські емігранти часто зберігають або купують нерухомість у Польщі через соціальні та емоційні причини, а не суто фінансові [15]. У Східній Європі такі країни, як Україна, Чехія, Словенія та Болгарія, до початку повномасштабного вторгнення мали високий рівень домоволодіння, що перевищував 80%. Натомість у Західній Європі цей показник нижчий - від 50% у Німеччині до 78% в Іспанії [16].

Наразі точна кількість українців, які втратили свої домівки через руйнування або тимчасову окупацію, невідома. Наявні дані свідчать про близько 250 тис. пошкоджених або зруйнованих одиниць житла та 6,4 мільйона біженців. Таким чином, забезпечення житлом значної кількості громадян, які втратили свої домівки, є критично важливим. Існуюча державна програма "Відновлення" має на меті допомогти громадянам, чиє житло було пошкоджено внаслідок конфлікту, відремонтувати або відновити їхнє майно. Однак її бюджет обмежений 350 тис. грн для власників квартир і 500 тис. грн для власників будинків, що є недостатнім для відбудови або придбання нового житла. Бюджетні обмеження України та затримка з отриманням коштів на відновлення від міжнародних донорів і заморожених російських активів до постконфліктного періоду загострюють цю проблему. Станом на квітень 2024 року за програмою «Відновлення» було виплачено 10 мільярдів гривень допомоги. Всього ж заплановано допомогти 300 тис. громадян.

Більш ефективним інструментом для збільшення кількості власників житла є надання пільгових кредитів на купівлю нерухомості, що також сприятиме економічному зростанню. Наразі програма "ЄОселя" надає кредити на доступне житло під 3% річних у гривні для пільгових категорій, зокрема військовослужбовців за контрактом, медичних працівників, освітян та науковців. Для інших громадян, які не мають власного житла, відсоткова ставка становить 7%. Однак для пільгових категорій нерухомість має бути молодшою за 10 років, а для інших - молодшою за 3 роки. Через вищу вартість новобудов порівняно зі старим житлом, багатьом громадянам відмовляють у кредитах за програмою "ЄОселя" через недостатній рівень доходів. Як наслідок, лише 5 855 громадян отримали пільгові кредити в перший рік дії

програми у 2023 році, при цільовому показнику у 12 тис. на 2024 рік. Таким чином, розширення програми на старіше житло та підвищення обізнаності про неї може допомогти більшій кількості малозабезпечених громадян отримати житло. Це заохочуватиме громадян залишатися в країні або повертатися до неї, що позитивно вплине на економічне зростання.

Фінансові інструменти в пенсійній політиці можуть допомогти підвищити зацікавленість громадян не лише в поверненні на батьківщину, але й у виведенні частини своїх заробітків з тіні. Нинішня пенсійна система України - це трирівнева структура, яка ще не запрацювала в повній мірі. Перший рівень - це солідарна система, де всі кошти, зібрані з бізнесу та громадян, негайно виплачуються нинішнім пенсіонерам, і жодна частина цих коштів не інвестується в активи, що приносять дохід, такі як акції, облігації чи нерухомість.

Другий рівень має на меті створення системи загальнообов'язкового державного пенсійного страхування, яка повинна була запрацювати ще у 2012 році. Ця система передбачає спрямування частини єдиного соціального внеску на персональний рахунок у державному Накопичувальному інвестиційному фонді, який інвестуватиме ці кошти в різні активи для захисту від інфляції та отримання інвестиційного доходу. У майбутньому громадяни також зможуть спрямовувати ці обов'язкові накопичення до недержавних пенсійних фондів. Третій рівень - це недержавні пенсійні фонди, які надають послуги з накопичення пенсій усім повнолітнім громадянам. На момент написання цієї дисертації в Україні діяло 63 недержавних пенсійних фондів, 45 з яких знаходяться в Києві.

Для України вкрай важливо врешті-решт запуснути другий рівень пенсійної системи, зокрема, відкрити державний Накопичувальний інвестиційний пенсійний фонд з чітким інвестиційним мандатом. Такі державні фонди широко функціонують у всьому світі, а найстаріший з них був створений на початку 19-го століття. Окрім західних країн, державні інвестиційні пенсійні фонди існують у Сінгапурі, Малайзії, Чилі, Індії, Південній Африці, Бразилії та інших країнах. П'ять найбільших державних інвестиційних пенсійних фондів знаходяться в Норвегії, США та Японії, кожен з яких управляє понад 1 трлн доларів. Заслуговує на увагу модель Австралії, де понад 500 державних і приватних пенсійних фондів об'єднані в одну асоціацію, яка управляє більш ніж \$3,7 трлн.

На відміну від Норвегії, яка фінансує свій державний пенсійний фонд за рахунок доходів від продажу нафти і газу, Україна повинна формувати свій державний пенсійний інвестиційний фонд за рахунок внесків працівників і роботодавців, як це було заплановано з 2004 року. Починаючи з невеликого відсотка від заробітної плати у 2-4%, подібно до австралійського підходу, це допоможе громадянам адаптуватися до програми та побудувати довіру. Громадяни повинні мати можливість обирати, куди вкладати кошти - в

державні чи приватні пенсійні фонди під наглядом держави. Крім того, можна розглянути гібридний підхід, подібний до французького, коли прибуткові державні підприємства, що генерують дивіденди, корпоратизуються, а державна частка передається до державного пенсійного інвестиційного фонду для реінвестування. Стратегія фонду має розподіляти кошти порівну між низькоризиковими державними облігаціями України та провідних світових держав і акціями найбільших світових та українських корпорацій.

Для підвищення ефективності другого рівня пенсійної системи слід застосувати поведінковий підхід. Працівники могли б добровільно погодитися відраховувати додатковий відсоток від своєї заробітної плати не під час підвищення зарплати, а, наприклад, коли вони починають працювати на новій роботі. Цей поведінковий механізм довів свою ефективність у США і має бути запроваджений в Україні під час запуску другого рівня пенсійної системи.

Висновки. Для відновлення не лише інфраструктури, а й економіки в цілому, репатріація українців має стати ключовою державною політикою. Ця ініціатива має розпочатися негайно, не чекаючи закінчення військових дій, і включати зусилля з повернення приблизно 3 мільйонів трудових мігрантів, які виїхали до 2022 року. Поведінкові інструменти мають бути інтегровані в діяльність уряду для сприяння поверненню громадян і бізнесу, спираючись на теорію підштовхування, яка успішно застосовується у Великій Британії та США. Створення команди поведінкових економістів для консультування з питань податкової, кредитної та фінансової політики могло б заохотити українських біженців до повернення.

Податкові стимули мають бути орієнтовані як на громадян, так і на бізнес. До повномасштабного вторгнення спостерігався щорічний відтік молодих працездатних людей до країн ЄС, зокрема до Польщі. Ця тенденція, ймовірно, збережеться і навіть прискориться після війни. Таким чином, мотивація молодих людей повертатися і залишатися в Україні має вирішальне значення для економічного відновлення і зростання. Одним із методів є скасування податку на прибуток для молоді за прикладом Польщі та Хорватії. Крім того, розширення існуючих програм, таких як Diia.City для технологічних компаній, на інші сектори, а також запровадження інвестиційного податкового кредиту для досліджень і розробок може значно посилити економічну стійкість України. Такий комплексний підхід, що використовує як поведінкові, так і фінансові інструменти, має важливе значення для успішної репатріації та реінтеграції українських громадян, сприяючи сталому економічному зростанню.

Кредитні стимули також слід використовувати для допомоги українцям, які втратили або не мають власності в країні. Володіння власністю заохочує людей залишатися на одному місці, що є критично важливим для економічної стабільності. Програму "ЄОселя", яка пропонує доступні кредити на житло під 3% річних для певних категорій громадян, слід розширити, включивши до неї

старі об'єкти нерухомості та підвищити рівень обізнаності населення. Це могло б допомогти більшій кількості малозабезпечених громадян отримати житло, заохочуючи їх залишатися в Україні або повертатися до неї, що позитивно вплинуло б на стале економічне зростання.

Фінансові інструменти в пенсійній політиці також можуть відігравати значну роль у заохоченні громадян повернутися та легалізувати свої заробітки. Нинішня трирівнева пенсійна система України ще не запрацювала в повному обсязі. Вкрай важливо запустити другий рівень, створивши державний Накопичувальний інвестиційний пенсійний фонд з чітким інвестиційним мандатом. Цей фонд має фінансуватися за рахунок внесків працівників та роботодавців. Реалізація цих пенсійних реформ разом із поведінковими механізмами заохочення додаткових добровільних внесків суттєво підтримала б економічну реінтеграцію громадян України.

Подальші дослідження мають вивчити довгостроковий вплив запропонованих поведінкових та фінансових інструментів на економічне відновлення України, зосередившись на їх ефективності. Порівняльні дослідження з успішними міжнародними моделями можуть дати уявлення про найкращі практики, а вивчення ширшого застосування поведінкової економіки у формуванні політики може визначити додаткові стратегії для заохочення бажаної економічної поведінки.

Література:

1. Інфляційний звіт Національного банку України за квітень 2024 року [Електронний ресурс] // Національний банк України. – 2024. – Режим доступу до ресурсу: <https://bit.ly/3K4zLov>
2. Коментар Національного банку щодо рівня облікової ставки у квітні 2024 року [Електронний ресурс] // Національний банк України. – 2024. – Режим доступу до ресурсу: <https://bit.ly/3V1KhMT>
3. Коментар Національного банку щодо зміни реального ВВП у 2023 році [Електронний ресурс] // Національний банк України. – 2024. – Режим доступу до ресурсу: <https://bit.ly/4aoqDG6>
4. Оцінка збитків [Електронний ресурс] // KSE Institute. – 2024. – Режим доступу до ресурсу: <https://damaged.in.ua/damage-assessment>
5. Звіт ООН по ситуації з українськими біженцями [Електронний ресурс] // Організація об'єднаних націй. – 2024. – Режим доступу до ресурсу: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
6. Світові економічні перспективи, квітень 2024 [Електронний ресурс] // Міжнародний валютний фонд. – 2024. – Режим доступу до ресурсу: <https://bit.ly/3QOWPM2>
7. Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2009). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. Penguin.
8. Hallsworth, M. (2014). The use of field experiments to increase tax compliance. *Oxford Review of Economic Policy*, 30(4), 658-679.
9. Sanders, M., & Hallsworth, M. (2015). 10| Applying Behavioral Economics in a Health Policy Context. *Behavioral Economics and Public Health*, 45.
10. Groot, B., Sanders, M., Rogers, T., & Bloomenthal, E. (2017). I get by with a little help from my friends: Two field experiments on social support and attendance in further education colleges in the UK. *The Behavioral Insights Team*.

11. Benartzi, S., & Thaler, R. H. (2013). Behavioral economics and the retirement savings crisis. *Science*, 339(6124), 1152-1153.
12. Талави́ря, М., & Дорош, Б. (2021). Розвиток макроекономічних моделей заснованих на поведінковій економіці: проблеми та подальші дослідження. *Землеустрій, кадастр і моніторинг земель*, (4), 18-26.
13. James, S. (2015). The Contribution of the UK's Behavioural Insights Team. *International Journal of Applied Behavioral Economics (IJABE)*, 4(2), 53-70.
14. Лубковський, С. А., & Дорош, Б. (2017). Інвестиційний податковий кредит як інструмент гармонізації приватних та суспільних інтересів. *Журнал «Ринок Цінних Паперів України»* №, 5, 6.
15. Jancewicz, B. (2023). Real estate in the home country: Why Polish migrants keep properties in Poland. *International Migration*, 61(5), 289-302.
16. Goodman, L. S., & Mayer, C. (2018). Homeownership and the American dream. *Journal of Economic Perspectives*, 32(1), 31-58.

References:

1. Inflyatsiynnyi zvit Natsionalnoho banku Ukrayiny za kviten 2024 roku [Inflation Report of the National Bank of Ukraine for April 2024]. (n.d.) bit.ly/3K4zLov. Retrieved from: <https://bit.ly/3K4zLov> [In Ukrainian]
2. Komentar Natsionalnoho banku shchodo rivnya inflitsiyi za kviten 2024 roku [Commentary of the National Bank on the level of the discount rate in April 2024]. (n.d.) bit.ly/3V1KhMT. Retrieved from: <https://bit.ly/3V1KhMT> [In Ukrainian]
3. Komentar Natsionalnoho banku shchodo zminy realnoho VVP u 2023 rotsi [Commentary of the National Bank on the change in real GDP in 2023] (n.d.) bit.ly/4aoqDG6. Retrieved from: <https://bit.ly/4aoqDG6> [In Ukrainian]
4. Otsinka zbytkiv [Assessment of losses] (n.d.) damaged.in.ua/damage-assessment. Retrieved from: <https://damaged.in.ua/damage-assessment> [In Ukrainian]
5. UN Report on the Situation of Ukrainian Refugees [Electronic resource] // United Nations. 2024: <https://data.unhcr.org/en/situations/ukraine>
6. World Economic Outlook, April 2024 [Electronic resource] // International Monetary Fund. - 2024: <https://bit.ly/3QOWPM2>
7. Thaler, R. H., & Sunstein, C. R. (2009). *Nudge: Improving decisions about health, wealth, and happiness*. Penguin.
8. Hallsworth, M. (2014). The use of field experiments to increase tax compliance. *Oxford Review of Economic Policy*, 30(4), 658-679.
9. Sanders, M., & Hallsworth, M. (2015). 10| Applying Behavioral Economics in a Health Policy Context. *Behavioral Economics and Public Health*, 45.
10. Groot, B., Sanders, M., Rogers, T., & Bloomenthal, E. (2017). I get by with a little help from my friends: Two field experiments on social support and attendance in further education colleges in the UK. The Behavioral Insights Team.
11. Benartzi, S., & Thaler, R. H. (2013). Behavioral economics and the retirement savings crisis. *Science*, 339(6124), 1152-1153.
12. Talavyrya, M., & Dorosh, B. (2021). Development of macroeconomic models based on behavioral economics: issues and further research. *Zemleustriy, kadastr i monitorynh zemel*, (4), 18-26.
13. James, S. (2015). The Contribution of the UK's Behavioural Insights Team. *International Journal of Applied Behavioral Economics (IJABE)*, 4(2), 53-70.
14. Lubkovskyi, S., & Dorosh, B. (2017). Inestytsiynni podatkovyi kredyt yak instrument harmonisatsiyi pryvatnykh ta suspilnykh interesiv [Investment tax credit as an instrument for the harmonization of private and public interests]. *Zhurnal «Rynok tsinnykh paperiv v Ukrayini» - Journal «Securities Market of Ukraine»* №, 5, 6 [in Ukrainian].
15. Jancewicz, B. (2023). Real estate in the home country: Why Polish migrants keep properties in Poland. *International Migration*, 61(5), 289-302.
16. Goodman, L. S., & Mayer, C. (2018). Homeownership and the American dream. *Journal of Economic Perspectives*, 32(1), 31-58.

УДК 338.12:330.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-780-790](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-780-790)

Журба Олександр Миколайович кандидат економічних наук, старший викладач кафедри економічної теорії та конкурентної політики, Державний торговельно-економічний університет, <https://orcid.org/0009-0008-3007-4314>

ВВП УКРАЇНИ ЗА ПАРИТЕТОМ КУПІВЕЛЬНОЇ СПРОМОЖНОСТІ: ОЦІНКА ПОТОЧНОГО СТАНУ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Повномасштабна війна, що розпочалася в Україні 24 лютого 2022 року, спричинила безпрецедентну гуманітарну катастрофу та завдала значної шкоди українській економіці. Оцінка масштабів руйнувань та визначення траєкторії відновлення є критично важливими завданнями для формування стратегії економічного розвитку країни. Втручання Росії в Україну принесло жахливі руйнування і страждання. Водночас, воно надає унікальний шанс для швидкої і фундаментальної реконструкції та переорієнтації українського суспільства. Мета дослідження – оцінити поточний стан та перспективи ВВП України за паритетом купівельної спроможності. Дослідження впливу війни на ВВП за паритетом купівельної спроможності має також значну наукову цінність. Воно дозволяє розширити знання про економічні наслідки війн та вдосконалити методи макроекономічного моделювання в умовах надзвичайних подій. Війна в Україні суттєво негативно впливає на ВВП ПКС країни. Знищення інфраструктури, скорочення виробництва та експорту, а також відтік капіталу призвели до зниження ВВП ПКС у 2022 році. Відновлення економіки після закінчення війни буде залежати від багатьох факторів, таких як обсяг руйнувань, швидкість мобілізації ресурсів для відновлення та світова економічна кон'юнктура. Дослідження присвячено аналізу валового внутрішнього продукту (ВВП) України за паритетом купівельної спроможності (ПКС). В роботі оцінено поточний стан економіки України, розглянуто динаміку змін ВВП за ПКС, а також визначено основні фактори, що впливають на ці показники. Аналіз включає порівняння з іншими країнами, що дозволяє виявити конкурентні переваги та недоліки України на міжнародному рівні. Окрім того, прогнозуються можливі сценарії розвитку економіки України в контексті змін глобальної економічної кон'юнктури. У висновках надано рекомендації щодо підвищення економічної ефективності та стабільності України. Незважаючи на виклики, Україна має значний потенціал для зростання ВВП ПКС.

Ключові слова: ВВП, зміни, військова агресія, ВВП за паритетом купівельної спроможності, платіжний баланс.

Zhurba Oleksandr Mykolayovych candidate of economic sciences, senior lecturer of the department of economic theory and competitive policy, State University of Trade and Economics, <https://orcid.org/0009-0008-3007-4314>

GDP OF UKRAINE AT PURCHASING POWER PARITY: ASSESSMENT OF THE CURRENT STATE AND PROSPECTS

Abstract. The full-scale war that broke out in Ukraine on 24 February 2022 has caused an unprecedented humanitarian catastrophe and has severely damaged the Ukrainian economy. Assessing the extent of the destruction and determining the trajectory of recovery are critical tasks for shaping the country's economic development strategy. Russia's invasion of Ukraine has caused terrible destruction and suffering. At the same time, it offers a unique chance for rapid and fundamental reconstruction and reorientation of Ukrainian society. The purpose of the study is to assess the current state and prospects of Ukraine's GDP in purchasing power parity. The study of the impact of the war on GDP at purchasing power parity is also of considerable scientific value. It allows us to expand our knowledge of the economic consequences of wars and improve methods of macroeconomic modelling in the context of emergency events. The war in Ukraine has had a significant negative impact on the country's Gross Domestic Product (GDP). The destruction of infrastructure, reduced production and exports, and capital outflows led to a decline in the country's PPP GDP in 2022. The economic recovery after the war will depend on many factors, such as the extent of the destruction, the speed of mobilisation of resources for recovery, and the global economic environment. The study is devoted to the analysis of the gross domestic product (GDP) of Ukraine by purchasing power parity (PPP). The work assesses the current state of Ukraine's economy, examines the dynamics of changes in GDP according to the PCS, and also identifies the main factors affecting these indicators. The analysis includes a comparison with other countries, which makes it possible to identify competitive advantages and disadvantages of Ukraine at the international level. In addition, possible scenarios of the development of the economy of Ukraine in the context of changes in the global economic situation are predicted. The conclusions provide recommendations for increasing the economic efficiency and stability of Ukraine. Despite the challenges, Ukraine has significant potential for growth in its PPP GDP.

Keywords: GDP, changes, military aggression, GDP at purchasing power parity, balance of payments.

Постановка проблеми. Втручання росії в Україну принесло жахливі руйнування і страждання. Водночас, воно надає унікальний шанс для швидкої і фундаментальної реконструкції та переорієнтації українського суспільства.

Повномасштабна війна, що розпочалася в Україні 24 лютого 2022 року, спричинила безпрецедентну гуманітарну катастрофу та завдала значної шкоди українській економіці. Оцінка масштабів руйнувань та визначення траєкторії відновлення є критично важливими завданнями для формування стратегії економічного розвитку країни.

Окрім практичної цінності, дослідження впливу війни на ВВП за паритетом купівельної спроможності (далі – ПКС) має також значну наукову цінність. Воно дозволяє розширити знання про економічні наслідки війн та вдосконалити методи макроекономічного моделювання в умовах надзвичайних подій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідженню оцінки впливу війни на національні рахунки присвячено праці багатьох дослідників, серед яких: Касич А. [14], Голота М. [15], Росола Ю., Гладинець Н. [16], Mişiyawa A. G., Conde L. [5] та інші.

Мета – оцінити поточний стан та перспективи ВВП України за паритетом купівельної спроможності.

Виклад основного матеріалу. Паритет купівельної спроможності (ПКС) – це популярний показник макроекономічного аналізу, який використовується для порівняння економічної продуктивності та рівня життя між країнами.

ПКС базується на економічній теорії, яка порівнює валюти різних країн за допомогою підходу «кошика товарів». Тобто, ПКС – це обмінний курс, за яким валюта однієї країни конвертується в іншу для придбання однакової кількості великої групи товарів.

Спочатку розглянемо в динаміці за останні 20 років ВВП України (рис. 1).

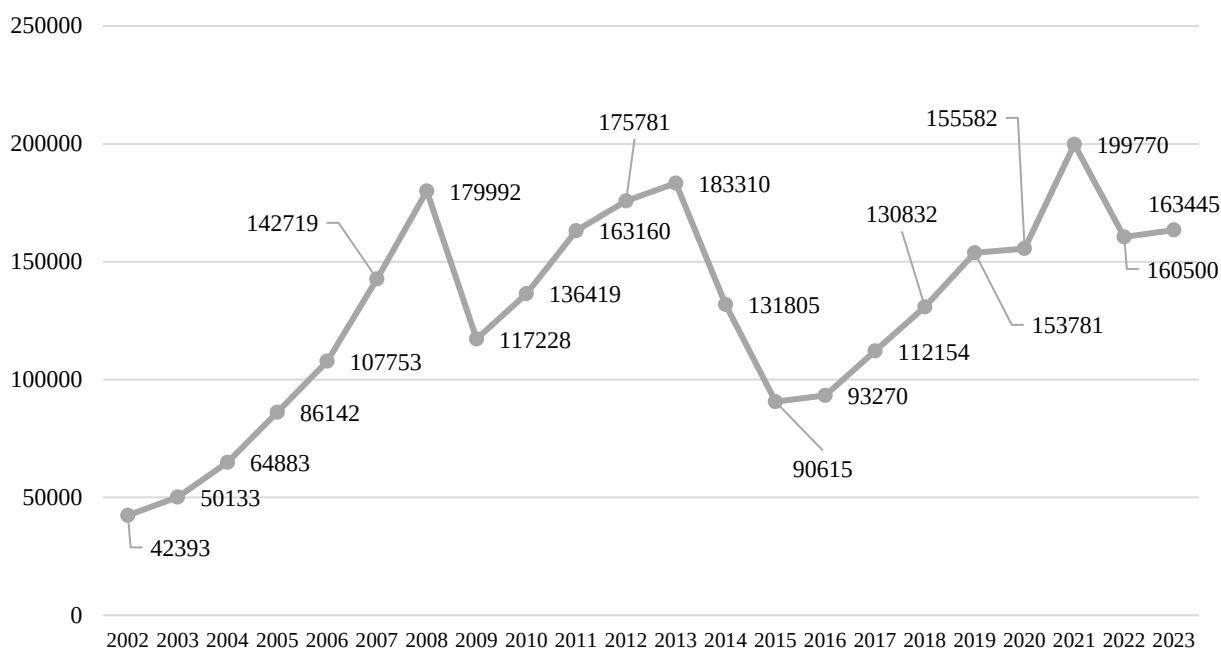

Рис. 1. Динаміка ВВП України за 2002-2022 рр., млн дол США.

Джерело: [12, 13].

Платіжний баланс та ВВП за паритетом купівельної спроможності (ВВП ПКС) – це два ключових макроекономічних показники, які характеризують економіку країни. Їх динаміка тісно пов'язана між собою і взаємно корельована [1-4].

Згідно з теорією паритету купівельної спроможності (ППС), рівні цін на товари та послуги в різних країнах з часом мають тенденцію до узгодження. Це означає, що за умови відсутності бар'єрів для торгівлі, ціна одного й того ж кошика товарів та послуг буде однаковою в різних країнах, якщо виражена в одній валюті [5].

Зростання ВВП ПКС може призвести до збільшення попиту на імпорتنі товари та послуги, що може призвести до негативного платіжного балансу.

Аналіз рядів динаміки даних про ВВП України (2000-2023) показав, що протягом цього періоду номінальний ВВП України мав зростаючу тенденцію, але з періодичними коливаннями. Також було виявлено, що на ВВП України впливають сезонні коливання та структурні зміни [7-9].

У таблиці 1 узагальнено результати проведеного аналізу динаміки рядів (ВВП за 2002-2023 рр.).

Таблиця 1

Аналіз динаміки рядів (ВВП за 2002-2023 рр)

Рік	ВВП (млрд грн)	Темп росту (%)	Темп приросту (млрд грн)
2000	145.0	-	-
2001	162.0	11.73	17.0
2002	189.1	16.73	27.1
2003	230.1	21.75	41.0
2004	279.4	21.42	49.3
2005	335.7	20.14	56.3
2006	393.6	17.29	57.9
2007	501.0	27.36	107.4
2008	585.4	16.83	84.4
2009	344.8	-53.22	-240.6
2010	387.0	12.33	42.2
2011	457.9	18.32	70.9
2012	485.0	06.01	27.1
2013	510.1	05.01	25.1
2014	439.3	-13.68	-70.8
2015	271.3	-38.24	-168.0
2016	296.5	9.28	25.2
2017	335.4	13.22	38.9
2018	376.0	12.19	40.6
2019	432.3	15.21	56.3
2020	412.2	-4.67	-20.1
2021	559.5	35.77	147.3
2022	487.3	-12.78	-72.2
2023	509.8	4.66	22.5

Джерело: розраховано автором.

Як видно з таблиці 1, ВВП України протягом 2000-2023 років мав зростаючу тенденцію, але з періодичними коливаннями, що характеризуються такими показниками:

- середньорічний темп росту (10.24%);
- найвищий темп росту (27.36% у 2007 році);
- найнижчий темп росту (-53.22% у 2009 році);
- найбільший приріст (107.4 млрд грн у 2007 році);
- найбільше падіння (-240.6 млрд грн у 2009 році).

Аналіз сезонних коливань за допомогою методу ковзних середніх показав, що ВВП України має виражену сезонність. Найвищий рівень ВВП спостерігається в 4 кварталі, а найнижчий – в 1 кварталі. Це може бути пов'язано з сезонними змінами в сільському господарстві, туризмі та інших секторах економіки.

Візуальний аналіз графіка динаміки ВВП (див. рис. 1) свідчить про наявність структурних змін в економіці України протягом 2000-2023 років. Найбільш суттєві зміни спостерігалися у 2009 році, коли ВВП різко впав через світову фінансову кризу.

Аналіз даних про динаміку ВВП України (2000-2023) показав, що протягом цього періоду українська економіка мала зростаючу тенденцію, але з періодичними коливаннями та структурними змінами.

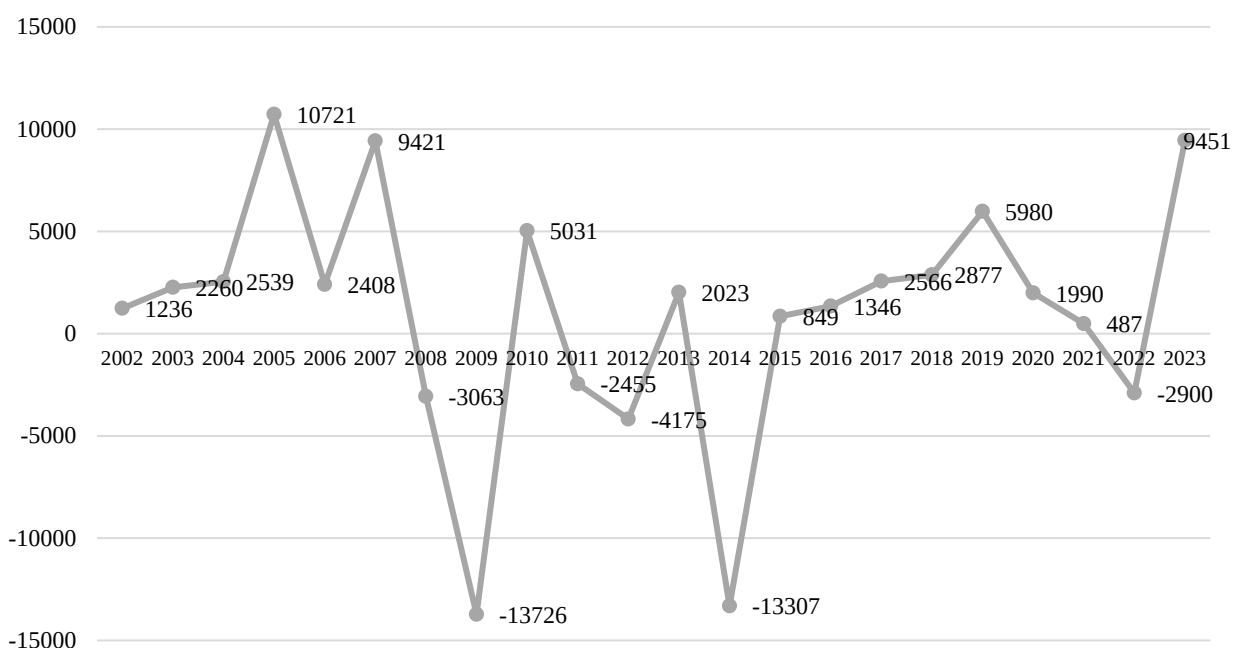

Рис. 2. Динаміка плат іж ного балансу України за 2002-2021 рр., млн дол США.
Джерело: [12, 13].

У таблиці 2 узагальнено результати проведеного аналізу динаміки платіжного балансу України за 2002-2014 роки.

Таблиця 2
Аналіз динаміки платіжного балансу України за 2002-2023 роки

Рік	ПБ (млрд грн)	Темп росту (%)	Темп приросту (млрд грн)
2000	32.6	-	-
2001	52.1	59.85	19.5
2002	63.5	21.88	11.4
2003	93.1	46.43	29.6
2004	130.2	40.42	37.1
2005	172.8	32.82	42.6
2006	211.8	22.57	39.0
2007	284.8	34.69	73.0
2008	275.4	-3.34	-9.4
2009	-130.8	-330.70	-406.2
2010	27.0	-387.40	156.2
2011	-34.3	-128.11	-61.3
2012	-75.2	-120.12	-40.9
2013	-86.4	-15.72	-11.2
2014	-290.0	-231.58	-203.6
2015	-168.0	-47.24	122.0
2016	-296.5	77.15	-128.5
2017	-335.4	13.22	-38.9
2018	-376.0	12.19	-40.6
2019	-432.3	15.21	-56.3
2020	-412.2	-4.67	20.1
2021	-559.5	35.77	147.3
2022	-487.3	-12.78	-72.2
2023	-509.8	4.66	22.5

Джерело: розраховано автором.

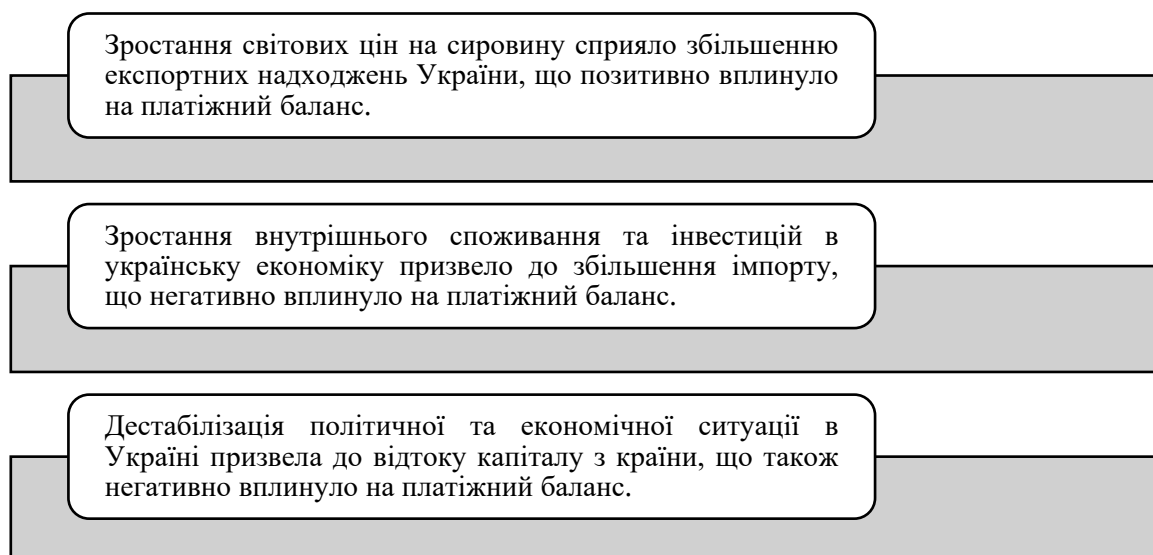
Як видно з таблиці 2 та рис. 2 протягом 2000-2014 років платіжний баланс був позитивним у більшості років, що свідчить про перевищення експорту товарів та послуг над імпортом.

Темпи росту платіжного балансу були нестабільними протягом 2000-2023 років, з періодами зростання та падіння. Найбільший темп росту був у

2007 році (34.69%), а найбільше падіння – у 2009 році (-330.70%). Темпи приросту також були нестабільними, з періодами зростання та падіння. Найбільший приріст був у 2007 році (73.0 млрд грн), а найбільше падіння - у 2009 році (-406.2 млрд грн).

На рисунку 3 узагальнено основні фактори, які вплинули на платіжний баланс держави.

Джерело: узагальнено автором.

У таблиці 3 наведено дані, що характеризують динаміку ВВП за паритетом купівельної спроможності України за 2002-2022 роки (за даними Світового банку).

Таблиця 3
Динаміка ВВП за паритетом купівельної спроможності в Україні за
2002-2022 роки, дол. США

Роки	Україна	Роки	Україна
2000	3.99	2013	10.95
2001	4.55	2014	10.62
2002	4.92	2015	10.59
2003	5.55	2016	11.26
2004	6.44	2017	12.03
2005	6.88	2018	12.76
2006	7.63	2019	13.51
2007	8.6	2020	13.39
2008	8.94	2021	13.87
2009	7.64	2022	13.35
2010	8.24		
2011	8.79		
2012	9.6		

Джерело: [13].

У таблиці 4 наведено результати аналізу динаміки ВВП України за паритетом купівельної спроможності за 2002-2023 рр.

Таблиця 4
**Аналіз динаміки ВВП України за паритетом купівельної
спроможності за 2002-2023 рр.**

Рік	ВВП ПКС (млрд дол. США)	Темп росту ВВП ПКС (%)	Темп приросту ВВП ПКС (млрд дол. США)
2000	3.99	-	-
2001	4.55	14.31	0.56
2002	4.92	8.13	0.37
2003	5.55	12.80	0.63
2004	6.44	16.04	0.89
2005	6.88	6.81	0.44
2006	7.63	10.86	0.75
2007	8.60	12.67	0.97
2008	8.94	3.91	0.34
2009	7.64	-14.59	-1.30
2010	8.24	7.81	0.60
2011	8.79	6.70	0.55
2012	9.60	9.22	0.81
2013	10.95	14.06	1.35
2014	10.62	-3.07	-0.30
2015	10.59	-0.28	-0.03
2016	11.26	6.25	0.67
2017	12.03	6.89	0.77
2018	12.76	06.07	0.73
2019	13.51	5	

Джерело: узагальнено автором за даними [13].

Як видно з таблиці 4, протягом перших 14 років (2000-2013) ВВП України за паритетом купівельної спроможності зростав, хоча темпи зростання були нестабільними. Найбільше зростання ВВП ПКС спостерігалось у 2007 році (12.67%), що було пов'язано зі сприятливими світовими цінами на сировину та зростанням внутрішнього споживання та інвестицій. З 2014 року ВВП ПКС України зростав у 2015-2019 роках, але знизився у 2020-2022 роках через пандемію COVID-19 та повномасштабну війну в Україні.

Підсумовуючи, зазначимо наступне. Станом на 2022 рік ВВП ПКС України становить 13.35 млрд дол. США, за цим показником Україна посідає

49 місце у світі. ВВП ПКС на душу населення в Україні становить 3 262 дол. США, що відповідає рівню нижче середнього серед країн Європи[13].

З 2000 року ВВП ПКС України зростає, за винятком періодів 2009, 2014-2015 та 2020-2022 років (кризові періоди та періоди економічної невизначеності). Найбільше зростання ВВП ПКС спостерігалось у 2007 році (12.67%), а найбільше падіння – у 2015 році (-0.28%). У 2022 році найбільшу частку у ВВП ПКС України становила сфера послуг (64.8%), далі йшли промисловість (27.2%) та сільське господарство (8.0%)[13].

Темпи зростання ВВП ПКС сповільнились, що може бути пов'язано з низкою факторів, таких як низькі світові ціни на сировину, політична нестабільність та війна в Україні.

Висновки. Війна в Україні суттєво негативно впливає на ВВП ПКС країни. Знищення інфраструктури, скорочення виробництва та експорту, а також відтік капіталу призвели до зниження ВВП ПКС у 2022 році. Відновлення економіки після закінчення війни буде залежати від багатьох факторів, таких як обсяг руйнувань, швидкість мобілізації ресурсів для відновлення та світова економічна кон'юнктура. Незважаючи на виклики, Україна має значний потенціал для зростання ВВП ПКС. Країна володіє багатими природними ресурсами, кваліфікованою робочою силою та вигідним географічним розташуванням. Проведення структурних реформ, спрямованих на покращення інвестиційного клімату, стимулювання інновацій та диверсифікацію економіки, може сприяти відновленню та сталому зростанню ВВП ПКС України.

Література:

1. Bekkers, E., Koopman, R. B., & Rêgo, C. L. (2021). Structural change in the Chinese economy and changing trade relations with the world. *China Economic Review*, 65, 101573. <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2020.101573>
2. IDR2020 (Industrial Development Report 2020 ID/449). (2019). <https://www.unido.org/resources-publications-flagship-publications-industrial-developmentreport-series/idr2020>
3. Kindzerski Yuri. (2021). Ukrainian economy facing the challenges of deindustrialization. In Concepts, strategies and mechanisms of economic systems management in the context of modern world challenges. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.5024676>
4. Kuznets, S. (1973). Modern Economic Growth: Findings and Reflections. *The American Economic Review*, 63(3), 247–258.
5. Mijiyawa, A. G., & Conde, L. (2020). Structural Change and Productivity Growth in Guinea [Working Paper]. World Bank. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-9341>
6. Razumkov Center (2023). Preliminary results of 2023 and forecast for 2024. URL: <https://razumkov.org.ua/en/articles/preliminary-results-of-2023-and-forecast-for-2024>
7. Shovkun, I. (2020). Dependence of Ukrainian economy on industrial import and prerequisites of forming effective industrial specialization. *Economy of Industry*, 3(91), 5–28. <https://doi.org/10.15407/econindustry2020.03.005>
8. Zymovets, V., Sheludko, N., & Shyshkov, S. (2021). Macroeconomic and institutional barriers of “normalization” of an enterprise’s financing models in Ukraine. *Economy of Industry*, 2(94), 45–58. <https://doi.org/10.15407/econindustry2021.02.045>

9. Бобух, І. М., Кіндзерський, Ю. В., Фашевська, О. М., Снігова, О. Ю., Щегель, С. М., & Тишук Т.А. (2020). Структурні зміни як основа інклюзивного розвитку економіки України. Київ : <http://ief.org.ua/docs/mg/332.pdf>
10. Кораблін, С. О. (2017). Макроекономічна динаміка України: Пастка сировинних ринків - Сергій Кораблін - Тека авторів. Київ. http://chtyvo.org.ua/authors/Korablin_Serhii/Makroekonomichna_dynamika_Ukrainy_pastka_syrovynnykh_rynkiv/
11. Сіденко, В. (2017). Структурні трансформації у світовій економіці: Виклики для України (р. 186) [Аналітична доповідь]. https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_svit_ecovom_Annotation.pdf
12. Державна служба статистики України. Національні рахунки. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/>
13. The World Bank (2023). GNI per capita, PPP (current international). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.PP.CD?locations=UA>
14. Касич А. (2023). Аналіз соціально-економічних наслідків війни та потенціалу відновлення регіонів України. URL: <http://es.khpi.edu.ua/article/view/297970>
15. Голота М.М. (2024). Трансформація соціально-економічного ландшафту України під впливом війни: аналіз основних макроекономічних показників. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2024-12-07-01>
16. Росола Ю., Гладинець Н. (2023). Вплив війни на економіку України: макро-економічний аспект. URL: <https://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/aprde/article/view/6909>

References:

1. Bekkers, E., Koopman, R. B., & Rêgo, C. L. (2021). Structural change in the Chinese economy and changing trade relations with the world. *China Economic Review*, 65, 101573. <https://doi.org/10.1016/j.chieco.2020.101573>
2. IDR2020 (Industrial Development Report 2020 ID/449). (2019). <https://www.unido.org/resources-publications-flagship-publications-industrial-developmentreport-series/idr2020>
3. Kindzerski Yuri. (2021). Ukrainian economy facing the challenges of deindustrialization. In Concepts, strategies and mechanisms of economic systems management in the context of modern world challenges. Zenodo. <https://doi.org/10.5281/ZENODO.5024676>
4. Kuznets, S. (1973). Modern Economic Growth: Findings and Reflections. *The American Economic Review*, 63(3), 247–258.
5. Mijiyawa, A. G., & Conde, L. (2020). Structural Change and Productivity Growth in Guinea [Working Paper]. World Bank. <https://doi.org/10.1596/1813-9450-9341>
6. Razumkov Center (2023). Preliminary results of 2023 and forecast for 2024. URL: <https://razumkov.org.ua/en/articles/preliminary-results-of-2023-and-forecast-for-2024>
7. Shovkun, I. (2020). Dependence of Ukrainian economy on industrial import and prerequisites of forming effective industrial specialization. *Economy of Industry*, 3(91), 5–28. <https://doi.org/10.15407/econindustry2020.03.005>
8. Zymovets, V., Sheludko, N., & Shyshkov, S. (2021). Macroeconomic and institutional barriers of “normalization” of an enterprise’s financing models in Ukraine. *Economy of Industry*, 2(94), 45–58. <https://doi.org/10.15407/econindustry2021.02.045>
9. Bobukh, I. M., Kindzerskyi, Yu. V., Fashchevska, O. M., Snihova, O. Yu., Shchehel, S. M., & Tyshchuk T.A. (2020). Struktturni zminy yak osnova inkliuzyvnoho rozvytku ekonomiky Ukrainy [Structural changes as the basis of inclusive development of the economy of Ukraine]. Kyiv : <http://ief.org.ua/docs/mg/332.pdf> [in Ukrainian].
10. Korablin, S. O. (2017). Makroekonomichna dynamika Ukrainy: Pastka syrovynnykh rynkiv - Serhii Korablin - Teky avtoriv [Macroeconomic dynamics of Ukraine: Trap of commodity markets - Serhiy Korablin - Authors' portfolio]. Kyiv. URL: http://chtyvo.org.ua/authors/Korablin_Serhii/Makroekonomichna_dynamika_Ukrainy_pastka_syrovynnykh_rynkiv/ [in Ukrainian].

11. Sidenko, V. (2017). Strukturni transformatsii u svitovii ekonomitsi: Vyklyky dlia ukrainy [Structural transformations in the world economy: Challenges for Ukraine]. (p. 186) URL: https://razumkov.org.ua/uploads/article/2017_svit_ecovom_Annotation.pdf [in Ukrainian].

12. Derzhavna sluzhba statystyky Ukrainy [State Statistics Service of Ukraine]. Natsionalni rakhunky. URL: <https://www.ukrstat.gov.ua/> [in Ukrainian].

13. The World Bank (2023). GNI per capita, PPP (current international). URL: <https://data.worldbank.org/indicator/NY.GNP.PCAP.PP.CD?locations=UA>

14. Kasych A. (2023). Analiz sotsialno-ekonomichnykh naslidkiv viiny ta potentsialu vidnovlennia rehioniv Ukrainy [Analysis of the socio-economic consequences of the war and the recovery potential of the regions of Ukraine]. URL: <http://es.khpi.edu.ua/article/view/297970> [in Ukrainian].

15. Holota M.M. (2024). Transformatsiia sotsialno-ekonomichnoho landshaftu Ukrainy pid vplyvom viiny: analiz osnovnykh makroekonomichnykh pokaznykiv [Transformation of the socio-economic landscape of Ukraine under the influence of the war: analysis of the main macroeconomic indicators]. URL: <https://reicst.com.ua/pmt/article/view/2024-12-07-01> [in Ukrainian].

16. Rosola Yu., Hladynets N. (2023). Vplyv viiny na ekonomiku Ukrainy: makroekonomichni aspekt [The impact of the war on the economy of Ukraine: the macroeconomic aspect]. URL: <https://scijournals.pnu.edu.ua/index.php/aprde/article/view/6909> [in Ukrainian].

УДК 346.62

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-791-805](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-791-805)

Івахненко Ірина Сергіївна доктор економічних наук, професор, Київський національний університет будівництва і архітектури, Повітрофлотський проспект, 31, м. Київ, 03037, тел.: (044) 241-55-80, <https://orcid.org/0000-0001-7166-1023>

Демидюк Ольга Олександрівна кандидат економічних наук, асистент, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Васильківська, 90-а, кімн. 223/2, м. Київ, 03022, тел: (38044) 521-33-96, <https://orcid.org/0000-0003-3191-2646>

ДІДЖИТАЛ ІНСТРУМЕНТИ ВПОРЯДКУВАННЯ РОБОТИ ТА ВПРОВАДЖЕННЯ ТАЙМ-МЕНЕДЖМЕНТУ В УПРАВЛІНСЬКІ ПРОЦЕСИ НА ПІДПРИЄМСТВАХ

Анотація. Нестача часу – проблема, з якою стикається практично кожен керівник. При цьому можна бути цілеспрямованим, організованим, ефективним, розумно планувати свій робочий час, проте страждати через погану організацію часу колег і підлеглих. Менеджери та персонал повинні розвивати навички тайм-менеджменту та використовувати сучасні технології та інструменти для кращої організації свого часу та ресурсів. Це допоможе підвищити продуктивність та забезпечити краще виконання завдань, а також зберегти баланс між роботою та особистим життям. Розвиток ефективних стратегій тайм-менеджменту стає важливим аспектом успішного управління в сучасних умовах.

Цифровізація управлінських рішень розширює можливості тайм-менеджменту. Завдяки цифровим інструментам можна ефективно керувати ресурсами, розподіляти завдання, спілкуватися з колегами навіть за віддаленою відстанню, аналізувати дані та прогнозувати результати.

Але це не лише про технології, це також про підхід до часу. Корпоративний тайм-менеджмент нагадує, що час - це найцінніший ресурс, який ми можемо витратити. Таким чином, завдяки цифровізації управлінських рішень, можна виявити більше часу для досягнення поставлених цілей.

У статті розглянуто зміст тайм-менеджменту в системі управління персоналом підприємства, розкрито поняття «тайм-менеджмент», як невід'ємної складової ефективного управління, детально описано сучасний стан та основні проблеми часової організації управлінської діяльності персоналу та менеджерів підприємства.

Описуються важливі аспекти ефективного функціонування технологій тайм-менеджменту на будівельному підприємстві. Результат дослідження показав, що впровадження сучасних технологій, таких як аналітика, системи управління завданнями, та платформи для комунікацій та співпраці, сприяє підвищенню ефективності роботи та дає змогу вчасно реагувати на зміни в бізнес-середовищі. Також важливим є розвиток команди, підвищення кваліфікації та зворотного зв'язку сприяють забезпеченню стабільності та успішності в довгостроковій перспективі.

У статті проаналізовано інструменти впорядкування роботи та впровадження корпоративного тайм-менеджменту за умов цифровізації управлінських процесів.

Ключові слова: тайм-менеджмент, методи тайм-менеджменту, планування часу, ефективне використання часу.

Ivakhnenko Iryna Serhiivna Doctor of Economics, Professor, Kyiv National University of Construction and Architecture, Povitroflotskyi Ave., 31, Kyiv, 03037, tel. : (044) 241-55-80, <https://orcid.org/0000-0001-7166-1023>

Demydiuk Olga Oleksandrovna PhD in Economics, assistant, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Vasilkyvska St., 90-a, Kyiv, 03022, tel. : (38044) 521-33-96, <https://orcid.org/0000-0003-3191-2646>

DIGITAL TOOLS FOR WORK ORGANIZATION AND IMPLEMENTATION OF TIME MANAGEMENT IN MANAGEMENT PROCESSES AT ENTERPRISES

Abstract. Lack of time is a problem that almost every manager faces. At the same time, you can be purposeful, organized, efficient, plan your working hours wisely, but suffer due to poor time management of colleagues and subordinates. Managers and staff must develop time management skills and use modern technologies and tools to better organize their time and resources. This will help increase productivity and ensure better completion of tasks, as well as maintain work-life balance. The development of effective time management strategies is becoming an important aspect of successful management in modern conditions.

Digitization of management decisions expands the possibilities of time management. Thanks to digital tools, it is possible to effectively manage resources, distribute tasks, communicate with colleagues even at a remote distance, analyze data and predict results.

But it is not only about technology, it is also about the approach to time. Corporate time management reminds us that time is the most valuable resource we can spend. Thus, thanks to the digitization of management decisions, it is possible to find more time to achieve the set goals.

The article examines the content of time management in the personnel management system of the enterprise, reveals the concept of "time management" as an integral component of effective management, describes in detail the current state and the main problems of the time organization of the management activities of the personnel and managers of the enterprise.

Important aspects of the effective functioning of time management technologies at a construction enterprise are described. The result of the study showed that the implementation of modern technologies, such as analytics, task management systems, and platforms for communications and collaboration, contributes to increased work efficiency and enables timely response to changes in the business environment. Team development, professional development and feedback are also important to ensure stability and success in the long term.

The article analyzes tools for streamlining work and implementing corporate time management under the conditions of digitization of management processes.

Keywords: time management, time management methods, time planning, effective use of time.

Постановка проблеми. Нове розуміння значення часового ресурсу в трудовій діяльності людини пов'язане зі змінами в економічній сфері та трансформацією ціннісних орієнтирів суспільства. Для збільшення ринкової вартості підприємства, оптимізації витрат, підвищення ефективності використання усіх ресурсів, зростання продуктивності керівникам необхідне постійне удосконалення системи управління персоналом. Досягти чіткої «синхронної системи» дій управлінців і персоналу можна за допомогою системи управління часом, або тайм-менеджменту. [1, с.58]

У світі стрімкої цифровізації та постійних технологічних змін, ефективно управління робочим часом та ресурсами стає ключовим аспектом для досягнення успіху в бізнесі. Організації повинні адаптуватися до нових технологій, щоб збільшити ефективність та забезпечити коректне управління ресурсами, зокрема часом. Впровадження корпоративного тайм-менеджменту стає аспектом стратегії керування, а інструменти впорядкування роботи залишаються необхідними для досягнення цієї мети. Зіставляючи поняття «індивідуальний (особистий) тайм-менеджмент» і «корпоративний тайм-менеджмент», вважаємо, що основною їх відмінністю є об'єкт, час якого потрібно організувати.

Тому коректним буде стверджувати, що в особистій системі тайм-менеджменту і в корпоративній системі тайм-менеджменту використовують єдиний інструментарій, який впроваджується у практичне застосування за допомогою різного методичного забезпечення. Проте діє на єдину сукупність елементів: цілі, підхід до планування, процес ухвалення рішення, виконання рішення, контроль, комунікації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Методологічне підґрунтя для дослідження часу проводились вченими за такими напрямками, як сприймання часу (П. Фресс), бачення часової перспективи (Р. Кастенбаум, Д. Нюттен), часу та динаміки розвитку мотивації (Х. Томе), вивчення часових характеристик життєвого циклу (Ш. Бюлер). Класиками концепції тайм-менеджменту вважаються Ф.У. Тейлор, А. Файоль, К. Макхем, М.Х. Мескон. На сучасному етапі найбільшого поширення дістали підходи зарубіжних фахівців – К. Бішофа, Т. Брайана, П. Дойля, Ст. Кові, Дж. Коулі, Б. Санто, С. Уорда. Але навіть така значна увага науковців не дає закінченню дослідження цієї теми, адже виникають нові фактори та чинники, що поновлюють актуальність питання щодо ефективного використання робочого часу.

Мета статті – ознайомитись з технологіями тайм-менеджменту у розвитку професійно-ціннісних інтенцій персоналу сучасного підприємства.

Виклад основного матеріалу. Базові ідеї тайм-менеджменту полягають у тому, що основну увагу слід приділяти тому, куди повинен інвестуватися час, а не як швидше виконувати роботу. По суті, це дуже важливе завдання визначення пріоритетів, що зачіпає усі сфери управлінської діяльності.

Тайм-менеджмент передбачає:

- уміння відчувати й розуміти час;
- встановлення цілей і термінів їх досягнення;
- визначення часової місткості виробничих операцій;
- забезпечення оптимального використання часу шляхом децентралізації, заохочення ініціативи, делегування повноважень, налагодження ефективної взаємодії персоналу, формування корпоративного відчуття часу, забезпечення зворотного зв'язку та моніторингу. [1]

Особиста система тайм-менеджменту – це сукупність взаємопов'язаних елементів, діяльність яких зумовлюється інструментами організації часу, які обираються індивідом залежно від особливостей його характеру, світогляду, життєвих цінностей, прагнень.

Корпоративна система тайм-менеджменту – це сукупність взаємопов'язаних елементів, діяльність яких зумовлюється інструментами організації часу, які розробляються на основі стратегічних поглядів вищого керівництва компанії з урахуванням останніх тенденцій у різних функціональних сферах менеджменту (управління персоналом, тайм-менеджмент, маркетинг, ухвалення управлінських рішень, стратегічне управління, інноваційний менеджмент тощо) та з використанням новітніх управлінських технологій.

Можна виокремити п'ять основних причин непродуктивного використання часу в компанії (Рис. 1) [2]:

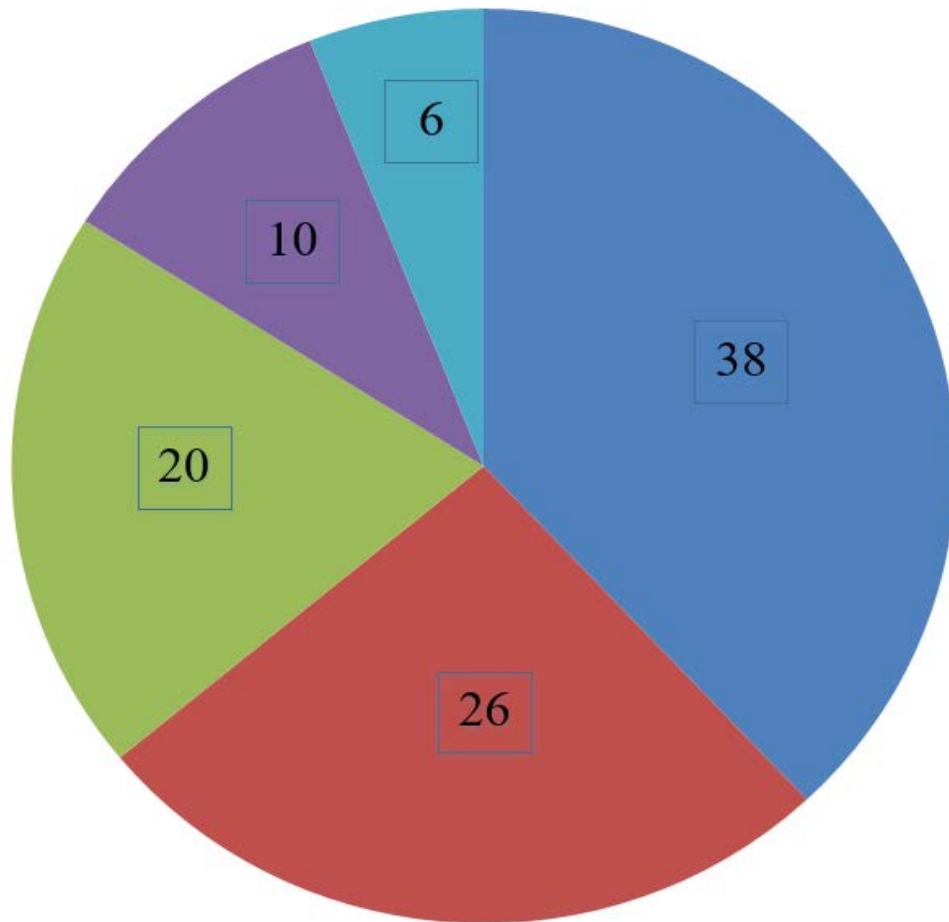

Рис. 1. Основні причини непродуктивного використання часу в компанії

1. Поганий корпоративний тайм-менеджмент або його зовсім немає – 38 %.
2. Технологічна пастка часу – 26 %.
3. Погано організовані взаємозв'язки (комунікація) – 20 %.
4. Особисті проблеми, зокрема з організацією та плануванням часу (особистий тайм-менеджмент) – 10 %.
5. Проблеми з організаційною культурою – 6 %.

Отже, третина проблем із продуктивністю й ефективністю діяльності компанії зумовлена неправильним підходом до планування, організації та використання такого ресурсу, як час.

Для розробки, впровадження й використання ефективної корпоративної системи тайм-менеджменту за сучасних умов доцільним є застосування комп'ютерних програм. Насправді, існує безліч корисних інструментів тайм-менеджменту, але всі їх використовувати недоцільно — тільки буде витрачатися багато часу.

Отже, можна виділити найбільш поширені програми для ефективної організації та використання часу в компанії [3].

Рис. 2. Програми для ефективної організації та використання часу в компанії

Ці інструменти відрізняються за своїм призначенням, функціональністю та цілеспрямованістю на різні аспекти роботи та управління. Вибір залежить від конкретних потреб команди чи компанії. Розглянемо більш детально, кожен з цих програм.

1) Time Doctor – це програмне забезпечення для відстеження часу та продуктивності управління. Основна ідея полягає в тому, щоб додати користувачам інструмент для точного відстеження часу, аналізу робочих годин та оптимізації робочих процесів.

Вмикається тайм-трекер, як тільки починається робота, і вимкнута завершивши її. Протягом цього часу програма буде робити скріншоти з несподіваною періодичністю. Також наприкінці дня можна побачити, коли працювали ефективно, які сайти відвідували та якими програмами користувалися, основні характеристики Time Doctor: відстеження робочого часу, моніторинг активності, аналітика та звіти, управління проектами та завданнями, Інтеграція з іншими інструментами, такими як Asana, Trello, Slack, що полегшує обмін даними, опції віддаленої роботи, надає зручні можливості для відстеження часу та управління продуктивністю з віддаленої локації, опції спостереження за проектами, можна відстежувати прогрес проєктів, оцінювати часові витрати та робити відповідні корективи, функції бухгалтерії та оплати, можна надавати звіти про робочий час для обліку годин для оплати або внутрішньої бухгалтерії.

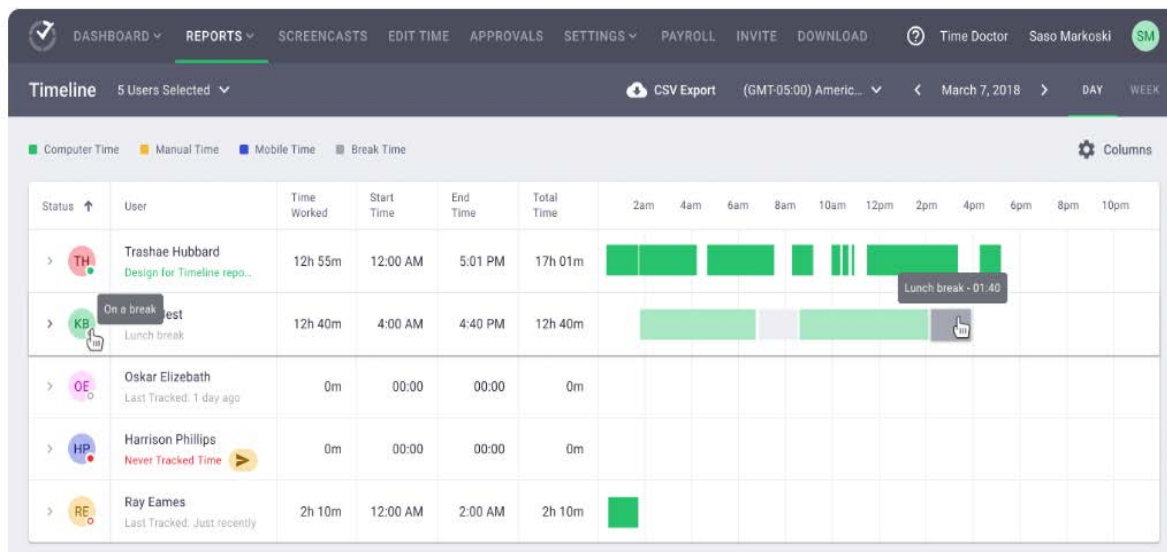

Рис. 3. Програмне забезпечення Time Doctor

2) Asana – це онлайн-платформа для управління проектами та завданнями, створена щоб спростити спільну роботу в команді, полегшити відстеження проєктів та підвищити загальну ефективність в організації. Вона надає зручний інтерфейс для організації завдань, планування проєктів та комунікації в команді.

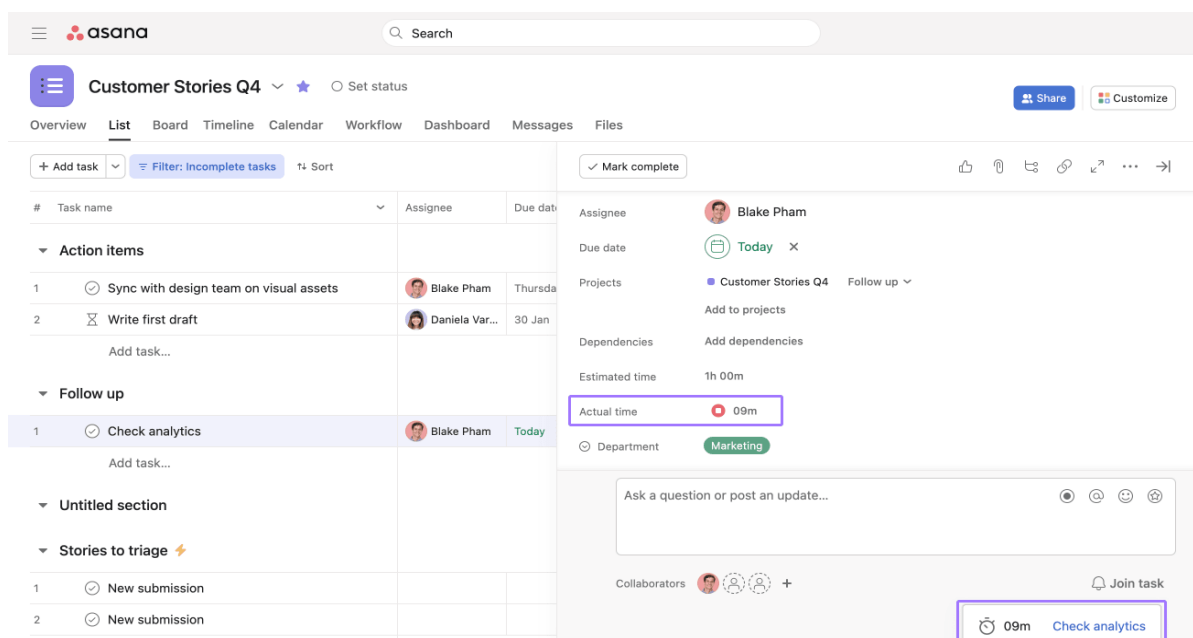

Рис. 4. Програмне забезпечення Asana

Основні характеристики Asana: створення проєктів та завдань, простий інтерфейс, безкоштовне підключення до 15 користувачів, визначення відповідальних та встановлення термінів, коментарі та обговорення, можна

залишити коментарі прямо під завданнями, файловий обмін, інтеграція з іншими інструментами, такими як Slack, Dropbox, Google Drive тощо, шаблони проєктів, можна швидко створювати нові проєкти на основі попередньо налаштованих структур. [4]

3) Basecamp — це проста та ефективна система управління проєктами. Вона містить задачі, календар, дискусії, документи та таймінг проєктів. Може замінити декілька додатків для роботи із завданнями, повністю організувати й автоматизувати роботу. Контролює, щоб жоден проєкт, клієнт, завдання не пройшли поза увагою. Продуктивна у застосуванні в офісній роботі. Значна увага дистанційній роботі приділена в окремому розділі на сайті компанії-розробника.

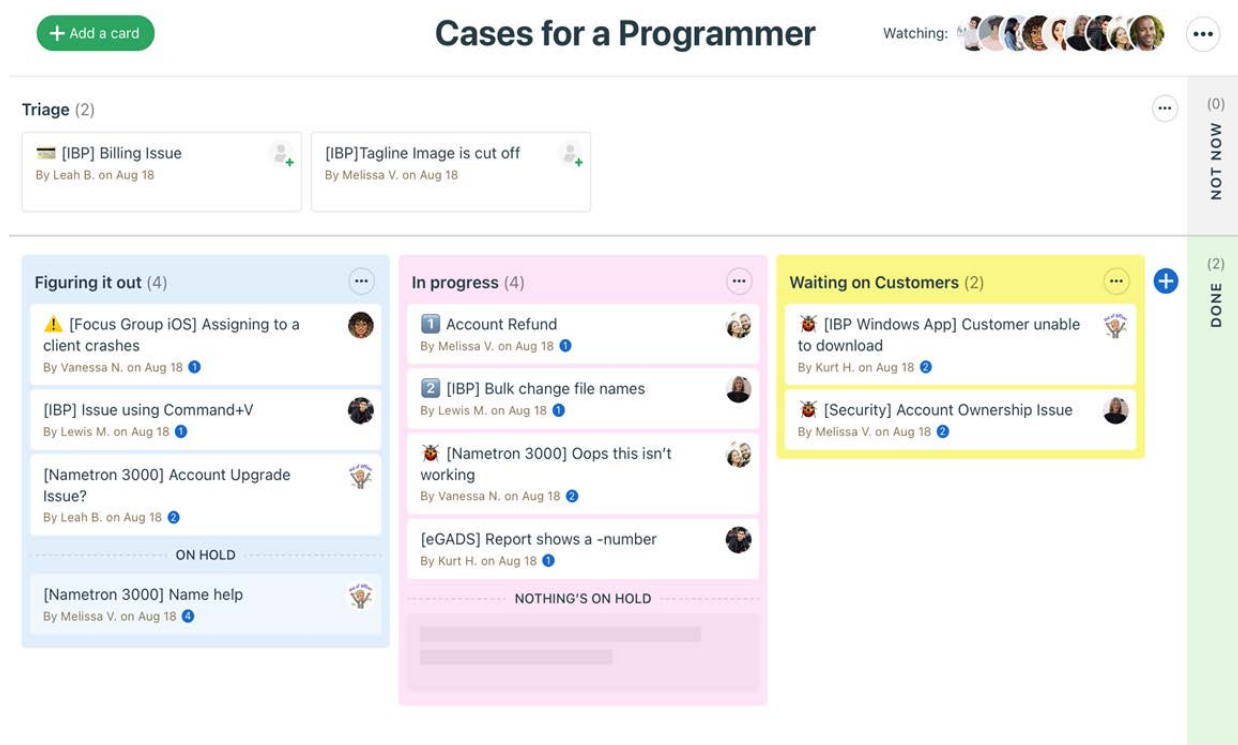

Рис. 5. Програмне забезпечення Basecamp

Основні характеристики Basecamp: прозорість інтерфейсу, всі проєкти на одному екрані, можна створювати необмежену кількість проєктів за будь-якого тарифу, безкоштовна версія для студентів, передавання та збереження файлів, загальний чат і стрічка новин, календар подій і можливість його синхронізації з Google-календарем або Outlook, призначення завдань співробітникам, установлення дедлайнів, коментування, перегляд активності користувачів.

4) Jira – набір рішень для управління, що забезпечує спільну діяльність між всіма командами, починаючи з розробки ідеї продукту й закінчуючи його доведенням до клієнта, а також дає змогу разом досягати кращих результатів та синергетичного ефекту. [5]

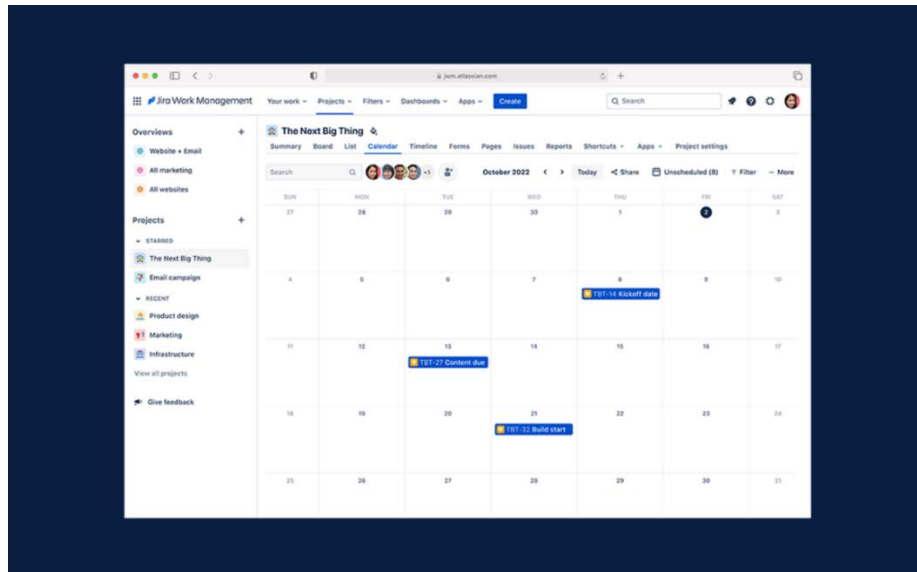

Рис. 6. Програмне забезпечення Jira

Основні характеристики Jira: зручний мобільний додаток, придатний як для використання в офісі, так і за умов дистанційної роботи, легко інтегрується з іншими інструментами, зокрема Confluence, Bitbucket, HipChat тощо, є робоча дошка з різноманітними інструментами, за допомогою яких можна налаштувати все під свої потреби, підходить для зовнішнього управління проєктами, відстеження всіх процесів розробки й безпосередньо для розробки програмного забезпечення.

5) Trello – це веб-платформа для управління завданнями та проєктами, яка використовує концепцію «дошок» (дошки), «списків» (списки) та «карточок» (картки), щоб організувати роботу та спільну діяльність у команді. Створена для простого використання та сприяння швидкому спільному розв'язанню завдань.

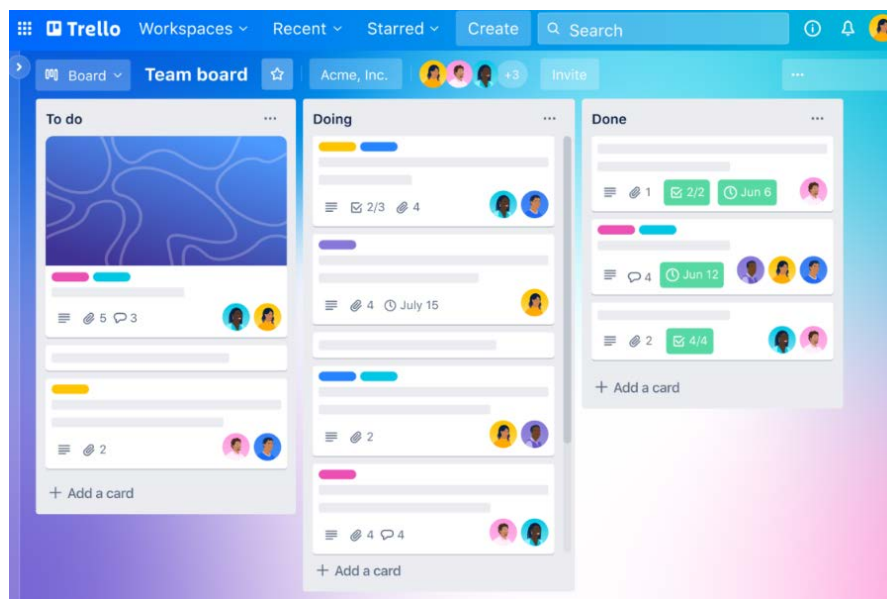

Рис. 7. Програмне забезпечення Trello

Основні характеристики Trello: організація роботи на дошках, які відповідають спискам, а вони, у свій час, працюють із завданнями, визначення та дедлайни, кожна картка може бути призначена відповідним користувачем, та можна встановити дедлайни, додаткові вкладки та прикріплення файлів, для більш детальної інформації, архівування та архіви, зручна функція архівування дошок та карточок для збереження історії та організації робочого простору, може інтегрувати додаткові інструменти (Dropbox, Slack, Evernote, Twitter тощо), підтримується різними операційними системами (Microsoft Windows, macOS, iOS, Android), гнучкість та простота використання, робота в реальному часі, можна спостерігати за змінами та робити зміни в реальному часі для ефективної спільної роботи. [6]

б) Todoist – простий і зрозумілий для початківців, ефективний як у командній роботі, так і для підвищення особистої продуктивності. Дає можливість розподіляти завдання за проєктами й підпроєктами, змінювати тему, додавати коментарі, прикріплювати файли та вести спільні проєкти.

Є три тарифи: Todoist безкоштовний (тільки базові функції та обмеження 5 осіб на проєкт), Todoist преміум (платний, обмеження 25 осіб на проєкт), Todoist бізнес (платний, обмеження 50 осіб на проєкт).

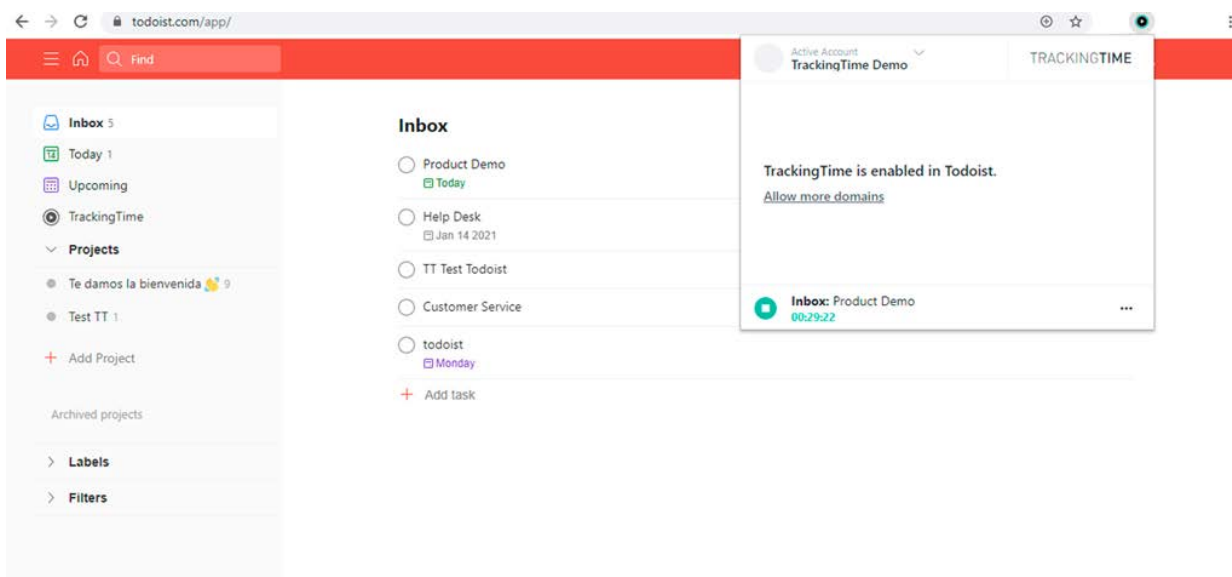

Рис. 8. Програмне забезпечення Todoist

Основні характеристики Todoist: можна відслідковувати виконання завдань, виділяти пріоритети, створювати фільтри, можна скачати Todoist на Android, iOS, Mac, Windows, а можна працювати з браузера – Todoist підтримує Chrome, Firefox, Safari, Outlook, Gmail, однією з переваг є низка доступних користувачу кольорових схем, автоматичне переміщення нових завдань у перелік вхідних, зручні фільтри й мітки, що допомагають сортувати завдання, щари безпеки та приватність, можна встановити рівень приватності для завдань та проєктів, сповіщення та повідомлення, можна встановити сповіщення та отримувати повідомлення про найближчі терміни та завдання.

7) Redmine – гнучкий додаток для управління проєктами, серед інструментів якого є календар, форуми, налаштування ролей, повідомлення електронною поштою. Дає змогу одночасно здійснювати управління декількома проєктами, контроль доступу до яких здійснюється на основі ролей. Redmine надає широкий спектр можливостей для спільної роботи над іншими видами проєктів.

Основні характеристики Redmine: багатомовний інтерфейс, трекінг завдань, відстеження стану та прогресу завдань на різних етапах, інтеграція з різними системами управління, спільна робота та обговорення, можна коментувати завдання та обговорювати деталі проєктів для ефективної комунікації в команді, самостійна реєстрація користувача – додаток-конструктор, де самостійно потрібно підбирати комбінацію плагінів, яка задовольняє потреби конкретного споживача, модульність та розширення, можна налаштувати та доповнювати функціонал за допомогою плагінів та модулів, визначення ролей користувачів та обмеження прав доступу для забезпечення безпеки та конфіденційності. [7]

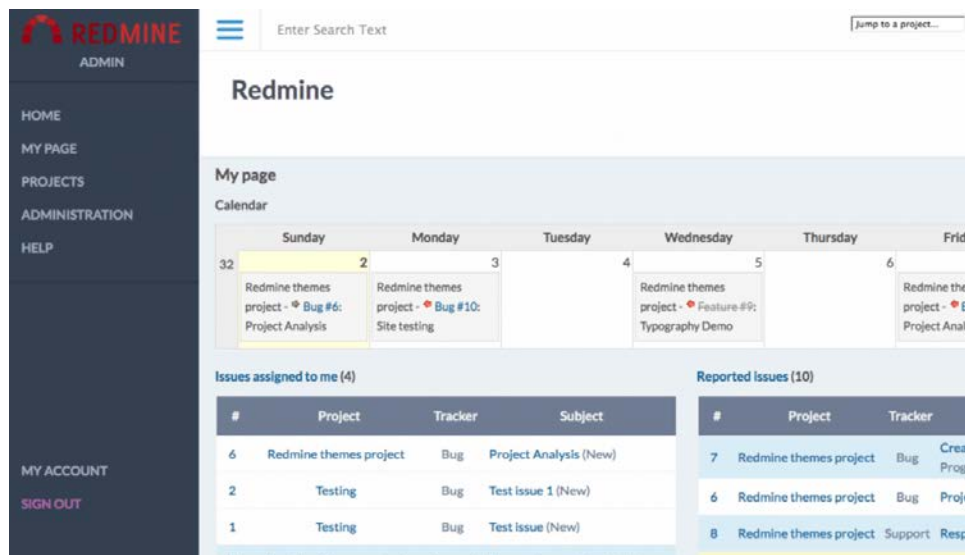

Рис. 9. Програмне забезпечення Redmine

8) RescueTime – це програма та сервіс для відстеження та аналізу використання часу на комп'ютері та мобільних пристроях. Цей інструмент призначений для вимірювання ефективності та продуктивності, а також для надання користувачам сайтів у їх робочому та особливому звичному часі.

Основні характеристики RescueTime: автоматичне відстеження активності, показує, як використовується час, аналізуючи вашу активність на комп'ютері та мобільних пристроях, категорії та рейтинги, класифікація вашої активності за категоріями (робота, розваги, соціальні мережі та ін.) та встановлення рейтингу продуктивності, відображення часу, яке використовується на конкретних веб-сайтах, програмах чи завданнях, надсилання сповіщень та сигналів для повідомлення про важливі моменти у використанні

часу, автоматичне резервне копіювання даних та забезпечення конфіденційності ваших особистих звітів, можливість інтеграції з іншими інструментами продуктивності, такими як Google Calendar, Asana тощо, доступність мобільних додатків для відстеження часу і продуктивності на різних пристроях.

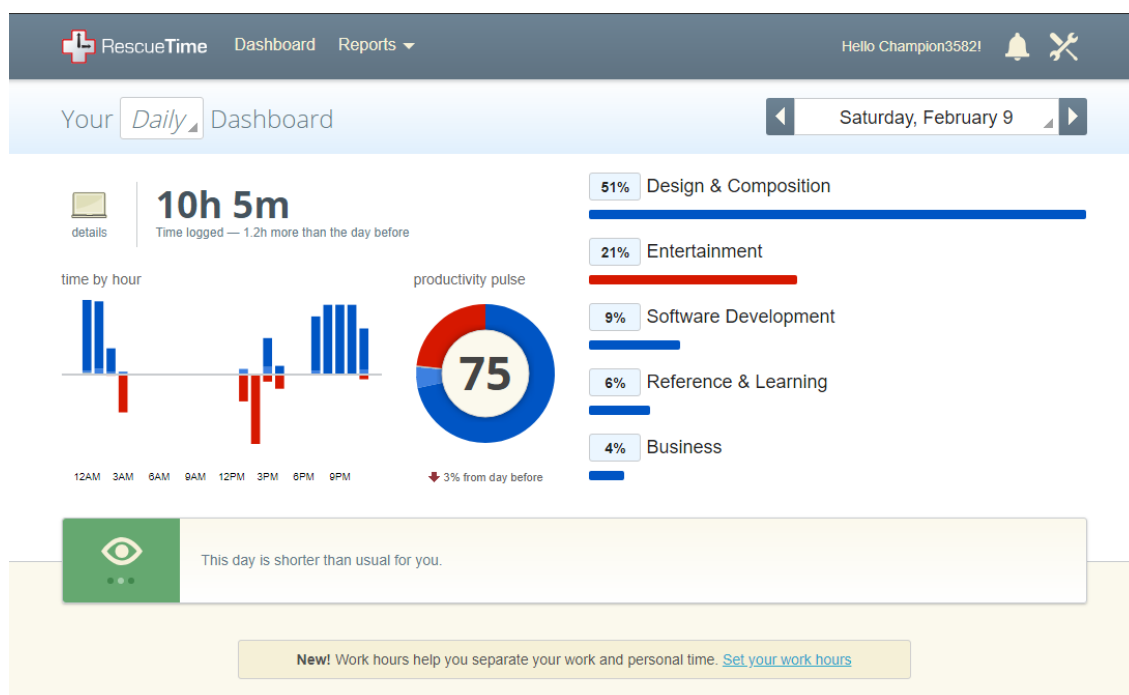

Рис. 10. Програмне забезпечення RescueTime

9) Slack – це комунікаційна платформа, спеціально створена для спілкування та співпраці в командах та організаціях. Основна мета - полегшити обмін інформацією та співпрацю між робочими групами, надаючи зручні інструменти для обміну, обміну файлами та інтеграції з іншими інструментами роботи. [8]

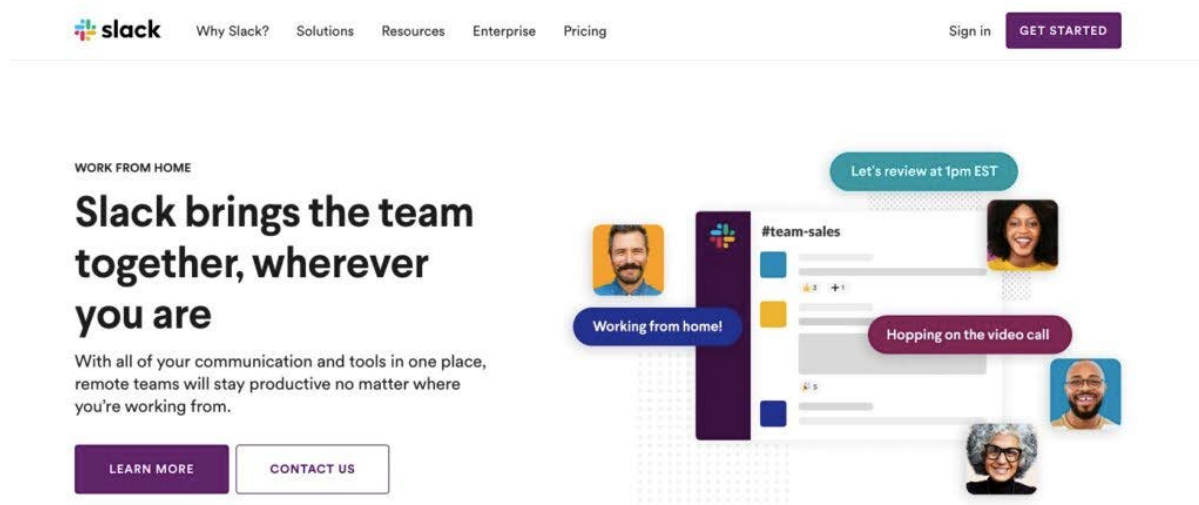

Рис. 11. Програмне забезпечення Slack

Основні характеристики Slack: організація в каналах та групах для ефективного спілкування за темами чи проєктами, можливість обміну текстовими повідомленнями, включаючи можливість додавати файли та зображення, можливість взаємодії в приватному режимі, щоб обговорювати теми, які не стосуються всієї команди, інтеграція з іншими інструментами, такими як Google Drive, Trello, GitHub тощо, зберігання повідомлень у реальному часі, що дозволяє оперативно реагувати на зміни, підтримка віддаленої роботи та наявність мобільних додатків для роботи на різних пристроях, змога налаштувати інтерфейс та додати розширення для власних потреб.

10) Microsoft Outlook – це комплексний інструмент, який об'єднує в собі функції електронної пошти, календаря, завдань та контактів. Він розроблений компанією Microsoft також входить до складу офісного пакету Microsoft Office. Outlook надає користувачам засоби для ефективного управління електронною поштою та особистими та професійними планами.

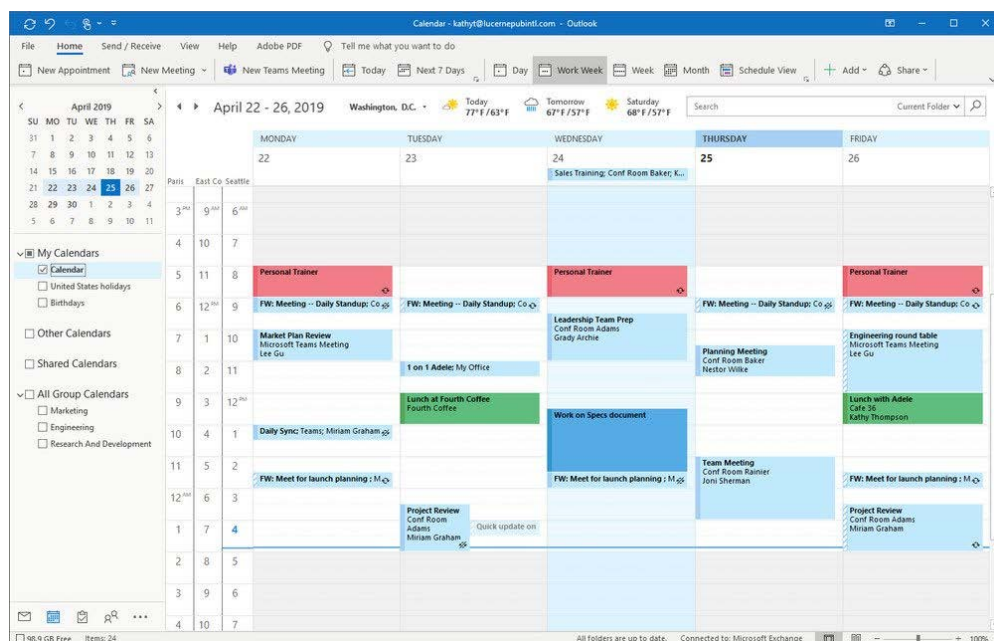

Рис. 12. Програмне забезпечення Microsoft Outlook

Основні характеристики Microsoft Outlook: дозволяє надсилати, отримувати та організовувати листи, вбудований календар дозволяє створювати події, ділитися ними та встановлювати нагадування про події, можливість створення списків завдань, планування та відстеження завдань, зберігання та організація контактів, а також пошук по контактах, можливість швидко знайти листи, події та контакти за допомогою різних критеріїв, Outlook інтегрується з іншими службами Microsoft, такими як Microsoft Teams, OneDrive, SharePoint тощо, доступний на різних платформах, включаючи Windows, macOS, Android та iOS, заходи для захисту від спаму та вірусів, а також можливість керування приватністю.

Отже, кожна програма являє собою сукупність інструментів, які в поєднанні утворюють цілісність, що створює умови для ефективного функціонування системи й окремих її підсистем.

Різноманіття програм постійно збільшується, вони модернізуються залежно від зміни потреб споживачів та особливостей умов їх застосування. Проте в їхній основі залишаються класичні підходи до організації часу: цілепокладання, планування (з обов'язковим виокремленням чітких термінів і критеріїв успішності), визначення пріоритетів.

Загалом використання програмного забезпечення для формування ефективної системи корпоративного тайм-менеджменту передбачає не просто внесення змін у технологічну складову системи управління компанією з акцентом на процесах планування й організації часу через упровадження спеціалізованих методів тайм-менеджменту.

Сучасні технології покликані передусім спростити процеси, в яких вони застосовуються. Але дуже легко вони можуть стати пастками часу та знизити продуктивність компанії. Ідеться про те, що, впроваджуючи комп'ютерні програми планування й організації часу на підприємстві, потрібно вносити відповідні зміни у функціонування всіх інших елементів системи управління в компанії та їхні взаємовідносини з максимальним використанням переваг програмного забезпечення [9]:

- підвищення продуктивності персоналу;
- підвищення точності обліку робочого часу та відвідуваності;
- запобігання зловживанням із заробітною платою;
- доступ співробітників до робочих графіків;
- масштабованість системи планування й організації часу;
- аналітика в реальному часі;
- економія грошових ресурсів;
- підвищення морального духу персоналу.

Тому під час вибору програмного забезпечення системи корпоративного тайм-менеджменту важливо брати до уваги такі його основні характеристики: простота у використанні, гнучкість, орієнтація на співпрацю між членами команди й керівництвом. [10]

Висновки. У контексті сучасного бізнес-середовища, де цифрові технології стають необхідною складовою успішного управління, впорядкування роботи та впровадження корпоративного тайм-менеджменту виступають ключовими аспектами ефективного функціонування підприємства.

Цифрові технології впроваджують значні зміни в управлінські процеси, забезпечуючи ефективніше використання ресурсів та підвищуючи продуктивність праці. Інструменти цифрової організації робочого часу дозволяють автоматизувати багато рутинних операцій, що звільняє працівників від невеликих завдань і дозволяє їм більше часу приділяти стратегічному плануванню та приймати стратегічні рішення.

Застосування цифрових інструментів для впорядкування роботи та корпоративного тайм-менеджменту дозволяє підприємствам оптимізувати свої бізнес-процеси, швидше реагувати на зміни в середовищі, підвищувати якість прийняття управлінських рішень та сприяти загальному підвищенню ефективності діяльності.

Література:

1. Петрушенко М.М. Управління часом як засіб досягнення стратегічного розвитку підприємства Петрушенко М.М., Бондар Т.В. // Вісник Сумського державного університету. Серія «Економіка». - 2009. - № 1. - С. 10–18.
2. Chang, J. (2021). 10 Chips for effective corporate time management. URL: <https://financesonline.com/10-tips-effective-corporate-time-management/>
3. Зайченко С. (2018). ASANA. URL: <https://financesonline.com/10-tips-effective-corporate-time-management/>
4. Asana (2022). The easiest way to manage team projects and tasks. URL: <https://asana.com/ru/product> .
5. Atlassian (2022). Move fast, stay aligned, and build better – together. URL: <https://www.atlassian.com/software/jira> .
6. Trello (2022). Web Academy media, create your it future. URL: <https://web-academy.ua/blog/pm-ba-pdm/15-instruments-for-time-management> .
7. Easyredmine (2022). Redmine Enterprise Solutions. URL: <https://www.easyredmine.com/>
8. Martin, L. M. (2021). 20 of the Best Time Management Tools. URL: <https://www.timedoctor.com/blog/time-management-tools/>
9. Bigcommerce (2022). What Is Time Management Software? URL: <https://www.bigcommerce.com/ecommerce-answers/what-is-timemanagement-software/>
10. Todoist (2022). Organize your work and life, finally. URL: <https://todoist.com/>

References:

1. Petrushenko M.M., Bondar T.V. (2009) Upravlinnya chasom yak zasib dosyahnennya stratehichnoho rozvytku pidpryyemstva [Time management as a means of achieving strategic enterprise development]. *Visnyk Sums'koho derzhavnoho universytetu. Seriya «Ekononika» - Bulletin of Sumy State University. "Economy" series*, 1, 10–18 [in Ukrainian]
2. 10 Chips for effective corporate time management. [Elektronnyy resurs] // financesonline. – 2021. - Rezhym dostupu do resursu: <https://financesonline.com/10-tips-effective-corporate-time-management/>
3. Asana. [Elektronnyy resurs] // euprostir. - 2018. - Rezhym dostupu do resursu: <https://euprostir.org.ua/practices/134869> .
4. The easiest way to manage team projects and tasks. [Elektronnyy resurs] // asana. - 2018. - Rezhym dostupu do resursu: <https://asana.com/ru/product> .
5. Move fast, stay aligned, and build better – together. [Elektronnyy resurs] // atlassian. - 2022. - Rezhym dostupu do resursu: <https://www.atlassian.com/software/jira> .
6. Web Academy media, create your it future. [Elektronnyy resurs] // web-academy. - 2022.- Rezhym dostupu do resursu: <https://web-academy.ua/blog/pm-ba-pdm/15-instruments-for-time-management>
7. Redmine Enterprise Solutions. [Elektronnyy resurs] // easyredmine . - 2022. - Rezhym dostupu do resursu: <https://www.easyredmine.com/> .
8. 20 of the Best Time Management Tools. [Elektronnyy resurs] // biz30. - 2021. - Rezhym dostupu do resursu: <https://www.timedoctor.com/blog/time-management-tools/>
9. What Is Time Management Software? [Elektronnyy resurs] // Bigcommerce. - 2022 . - Rezhym dostupu do resursu: <https://www.bigcommerce.com/ecommerce-answers/what-is-timemanagement-software/>
10. Organize your work and life, finally. [Elektronnyy resurs] // Todoist. - 2022. - Rezhym dostupu do resursu: <https://todoist.com/> .

УДК 338

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-806-814](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-806-814)

Кашчевський Віктор Олегович аспірант, ЗВО "Львівський університет бізнесу та права", м. Львів, <https://orcid.org/0009-0005-7716-4040>

ЕКОНОМІЧНА БЕЗПЕКА Й ЇЇ ВПЛИВ НА ВІДКРИТІ СОЦІАЛЬНО-ЕКОНОМІЧНІ СИСТЕМИ: СТАНОВЛЕННЯ ТА ДИНАМІЧНІСТЬ РОЗВИТКУ

Анотація. Метою дослідження є характеристика особливостей становлення й розвитку економічної безпеки як науки й її впливу на відкриті соціально-економічні системи. Доведено, що спочатку безпека фокусувалася на фізичному захисті від зовнішніх загроз, таких як війни чи напади, за допомогою фортець і воєнних стратегій. Встановлено, що введення інтернету та зростання глобалізації змінили розуміння безпеки, включивши в себе захист інформації та інфраструктури. Доведено, сьогодні безпека є вкрай актуальною через зростання міжнародного тероризму, кібератак та глобальних епідемій, що підкреслюють взаємозалежність країн та вразливість сучасного світу. Історію безпеки як дисципліни можна простежити від розвитку сучасної державної системи, хоча сам її концепт настільки ж старий, як і людська цивілізація. Визначено, що кібербезпека стала особливо значущою, оскільки більшість наших повсякденних операцій, від банківських операцій до особистих комунікацій, залежить від стабільності та безпеки цифрових систем. Доведено, що сучасні методики управління економічною безпекою підприємств часто ігнорують аспект її розвитку, тому у практичній діяльності вони зосереджені на реагуванні на зміни та на спробах усунути негативні ефекти від загроз. Встановлено, що термін «безпека» охоплює широкий спектр питань, включаючи національну безпеку, кібербезпеку, особисту безпеку та безпеку майна та ресурсів. Вивчення безпеки уможливило нам зрозуміти складність загроз та стратегії, необхідні для їх зменшення. Визначено, що всебічне вивчення безпеки не лише допомагає передбачати та пом'якшувати потенційні загрози, але й сприяє створенню систем та протоколів для захисту суспільства й окремо взятого індивіда. Виокремлено сутнісні ознаки економічної безпеки. Проведено історичний аналіз становлення економічної безпеки.

Ключові слова: безпека, економічна безпека, забезпечення безпеки, безпека підприємства, управління економічною безпекою, розвиток безпеки, відкриті соціально-економічні системи

Kashchevskyy Viktor Olegovych Postgraduate, ZVO "Lviv University of Business and Law", Lviv, <https://orcid.org/0009-0005-7716-4040>

ECONOMIC SECURITY AND ITS IMPACT ON OPEN SOCIO-ECONOMIC SYSTEMS: FORMATION AND DYNAMICS OF DEVELOPMENT

Abstract. The purpose of the study is to characterize the features of the formation and development of economic security as a science and its impact on open socio-economic systems. Initially, security focused on physical protection from external threats such as wars or attacks, using fortresses and military strategies. It has been proven that the introduction of the internet and the growth of globalization have changed the understanding of security, including the protection of information and infrastructure. It has been demonstrated that security is extremely relevant today due to the rise of international terrorism, cyberattacks, and global epidemics, which underline the interdependence of countries and the vulnerability of the modern world. The history of security as a discipline can be traced back to the development of the modern state system, although its concept is as old as human civilization itself. It has been determined that cybersecurity has become particularly significant, as most of our daily operations, from banking transactions to personal communications, depend on the stability and security of digital systems. It has been proven that modern methods of managing the economic security of enterprises often ignore the aspect of its development, hence in practical activity they focus on responding to changes and attempts to eliminate the negative effects of threats. It has been established that the term "security" encompasses a wide range of issues, including national security, cybersecurity, personal security, and the security of property and resources. Studying security enables us to understand the complexity of threats and the strategies necessary to reduce them. It has been determined that comprehensive study of security not only helps anticipate and mitigate potential threats but also facilitates the creation of systems and protocols to protect society and the individual. Essential characteristics of economic security have been highlighted. A historical analysis of the formation of economic security has been conducted.

Keywords: security, economic security, security provision, enterprise security, managing economic security, security development, open socio-economic systems

Постановка проблеми. Дослідження безпеки як галузі науки та практики є важливим через його основну роль у захисті осіб, громад, організацій та націй від різних загроз. Термін «безпека» охоплює широкий спектр питань, включаючи національну безпеку, кібербезпеку, особисту безпеку та безпеку майна та ресурсів. Вивчення безпеки уможливорює нам зрозуміти складність загроз та стратегії, необхідні для їх зменшення. Вона також надає уявлення про етичні, правові та соціальні наслідки заходів безпеки, забезпечуючи, щоб ці заходи поважали індивідуальні права та застосовувалися справедливо.

Історію безпеки як дисципліни можна простежити від розвитку сучасної державної системи, хоча сам її концепт настільки ж старий, як і людська цивілізація. Ранні форми безпеки включали заходи фізичного захисту, такі як укріплення та охоронці. З розвитком суспільств еволюціонували і їхні підходи до безпеки, які включали не тільки фізичні захисти, але й стратегії збору інформації та дипломатичних маневрів. У XX столітті сфера безпеки значно розширилася через технологічні досягнення та глобальні конфлікти. Світові війни, холодна війна та поява ядерної зброї трансформували те, як нації сприймають та прагнуть до безпеки. Ці події призвели до створення різних міжнародних інституцій та угод, спрямованих на колективне управління загрозами безпеки. Поява кібербезпеки як реальної галузі занепокоєння наприкінці століття додатково розширила дисципліну, представивши нові виклики, пов'язані з захистом інфраструктур інформаційних та комунікаційних технологій.

Сьогодні вивчення безпеки продовжує еволюціонувати у відповідь на нові виклики, такі як тероризм, військові дії, зміна клімату та пандемії. Зростання недержавних суб'єктів та збільшення взаємозв'язку глобальної спільноти потребували багатодисциплінарного підходу до вивчення безпеки, що включає економіку, психологію, технології та право. Відтак, досліджуючи безпеку, політики, аналітики, безпекознавці та практики краще забезпечуються засобами для розробки ефективних стратегій, щоб переслідувати складні сучасні загрози та забезпечувати безпеку та добробут населення по всьому світу. Ця триваюча еволюція підкреслює важливість вивчення безпеки для передбачення майбутніх викликів та підготовки відповідей, які є стратегічними, цілісними та адаптивними. Все це актуалізовує обраний темат дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти проблем безпеки й її впливу на функціонування підприємств розкривалися в роботах таких вчених, як Л. Акімова, І. Бінько, Н. Вавдіюк, З. Варналій, О. Власюк, Т. Васильців, В. Геєць, З. Герасимчук, Л. Гнилицька, В. Гобела, Н. Демчишак, В. Духов, І. Єпіфанова, М. Єрмошенко, Я. Жаліло, З. Живко, О. Захаров, С. Кавун, Г. Козаченко, та інші. Проте, зазначимо, що низка теорій і концепцій в контексті дослідження самого процесу становлення й розвитку, досі залишаються не розкритими повною мірою, що й зумовило вибір даної тематики, її сучасну актуальність.

Метою статті є характеристика особливостей становлення й розвитку економічної безпеки як науки й її впливу на відкриті соціально-економічні системи.

Виклад основного матеріалу. Розуміння безпеки значно еволюціонувало протягом століть, відображаючи зміни в політичних структурах, економічних умовах та технологічних досягненнях. Спочатку безпека була переважно пов'язана з фізичною безпекою та територіальною цілісністю,

зосереджуючись на захисті від зовнішніх вторгнень та внутрішніх заворушень. Це поняття глибоко укорінене у ранньому розвитку людських суспільств, де виживання в значній мірі залежало від захисту територіальних кордонів. Стародавні цивілізації, такі як римська та китайська, побудували обширні укріплення, такі як Римські стіни та Велика Китайська стіна, які є прикладом цього раннього акценту на фізичну безпеку.

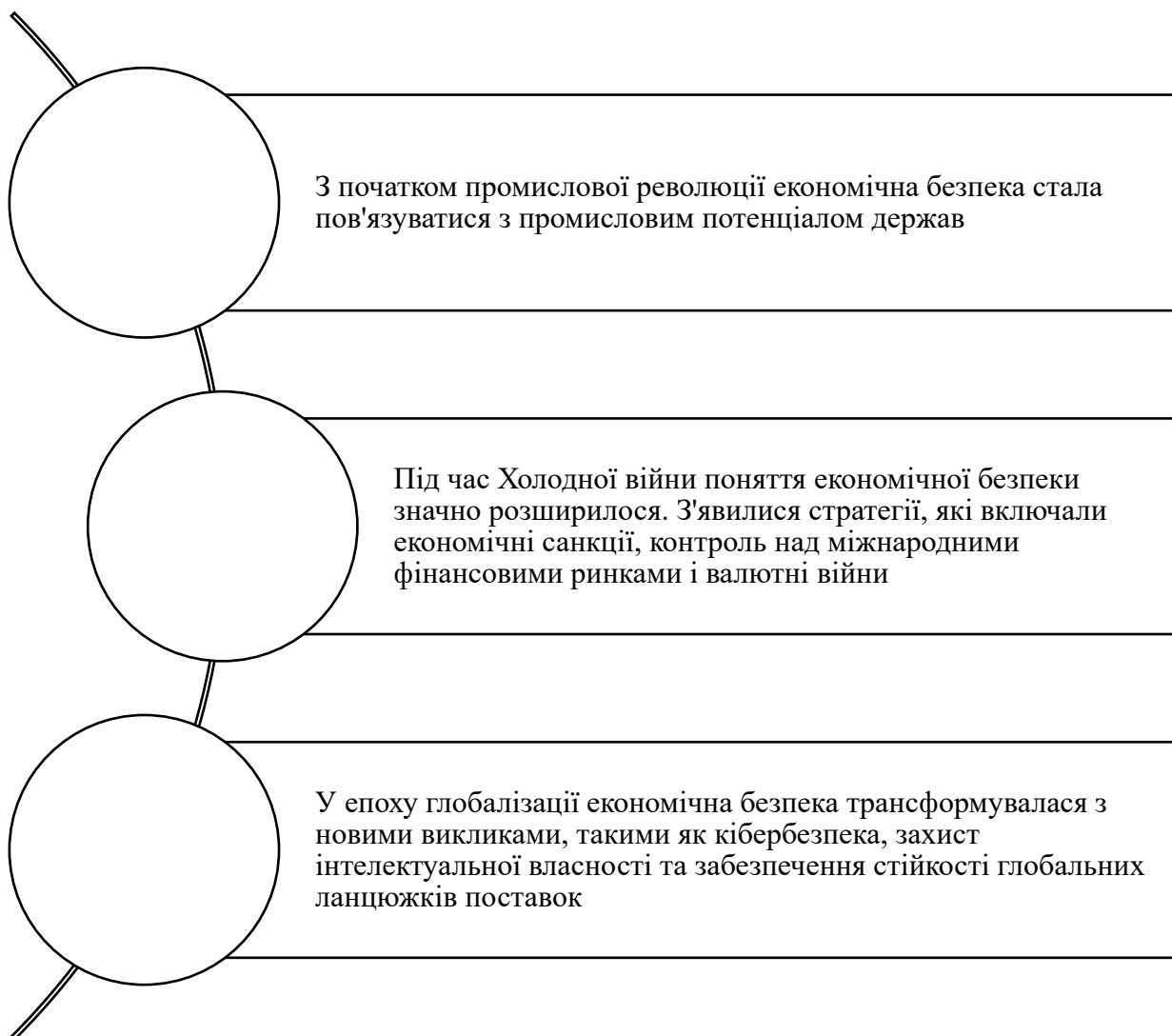
Протягом середньовіччя та Ренесансу поняття безпеки розширилося за межі простого фізичного виживання, охоплюючи політичну стабільність у межах все більш складних державних систем Європи. Вестфальський мир 1648 року, який поклав кінець Тридцятирічній війні, позначив значний розвиток у понятті безпеки. Він встановив принципи державного суверенітету та невтручання, які стали основою міжнародного порядку. Цей період підкреслив необхідність заходів безпеки, які захищали б не тільки від фізичних загроз, а й від політичних та дипломатичних викликів. При цьому, промислова революція додатково змістила парадигму безпеки. З розвитком економік і технологій стало очевидним, що економічна міць є такою ж важливою, як і військова сила, для підтримання суверенітету та впливу. Це визнання було особливо помітним у XIX столітті, коли Британська імперія розширила свій глобальний вплив, значною мірою спираючись на свою економічну та військово-морську міць.

Слід зазначити, що дві світові війни XX століття підкреслили взаємозв'язок військової та економічної безпеки [1-2]. Масштабне економічне воєнне зусилля, блокади та стратегічне бомбардування промислових цілей під час цих конфліктів показали, що економічні ресурси є невід'ємною частиною підтримки військових кампаній і, отже, національного виживання. Після Другої світової війни, в епоху холодної війни, економічна безпека ще більше вийшла на передній план, з глобальною боротьбою за владу, яка проявлялася не тільки у гонці озброєнь, але й у економічній допомозі та торговельних угодах, що демонструється Маршаллівським планом та Коменконом [3-5].

У другій половині XX століття та на початку глобалізації з'явилося ширше, більш всеохоплююче розуміння безпеки [6-7]. Ця ера підкреслила не тільки державну безпеку, але й безпеку глобальної економіки, де перебої в одній частині світу могли вплинути на економіки по всьому світу. Наприклад, нафтові шоки 1970-х років показали, наскільки важливою є енергетична безпека для економічної стабільності. Цей період також ознаменував початок обговорень щодо людської безпеки, концепції, яка розширює розуміння безпеки, включаючи економічні, харчові, охорони здоров'я, екологічні, особистісні, громадські та політичні аспекти [8-10].

Зауважимо, що холодної війни та поява інтернет-епохи у 1990-х роках далі трансформували концепцію безпеки, з економічною безпекою, яка зайняла більш видатне місце. Кібербезпека виявилася критичним елементом економічної безпеки, оскільки цифрова інфраструктура стала невід'ємною

частиною функціонування економік. Залежність від цифрових мереж для фінансових транзакцій, комунікацій та обміну інформацією підкреслила необхідність захисту цих систем від кіберзагроз, які можуть мати спустошливі економічні наслідки (рис.1).

Джерело: сформовано автором

Рис.1. Характеристика еволюції економічної безпеки

Сьогодні концепція безпеки охоплює комплексний підхід, що інтегрує військові, політичні та особливо економічні виміри. Економічна безпека зараз визнається не просто як стабільність ринків, а як багатогранна концепція, що включає доступ до основних товарів, зайнятість та сталий менеджмент природних ресурсів. Цей всеохоплюючий підхід відображає розуміння того, що добробут нації та її позиція на глобальній арені глибоко взаємопов'язані з її економічною стійкістю та здатністю управляти як традиційними, так і нетрадиційними загрозами безпеки (рис.2).

Джерело: сформовано автором

Рис.2. Еволюційна зміна розуміння економічної безпеки в контексті відкритих соціально-економічних систем

Пандемія COVID-19 та війна в Україні істотно переформували середовище глобальної безпеки, підкресливши взаємозв'язок та вразливість сучасних суспільств перед складними та різноманітними загрозами. Пандемія виявила критичні слабкості у системах громадського здоров'я, глобальних ланцюжках постачання та рамках управління кризами по всьому світу, спонукаючи до переоцінки національних та міжнародних стратегій безпеки. Вона підкреслила важливість стійкості та адаптивності як у системах здоров'я, так і в економічних системах, показуючи, що безпека не тільки про захист від безпосередніх фізичних загроз, але й про забезпечення безперервності та

міцності незамінних служб. Таким чином, нації та організації були закликані збільшити інвестиції у безпеку здоров'я, посилити готовність до надзвичайних ситуацій та покращити співпрацю в глобальних питаннях здоров'я, що відображає перехід до більш цілісного підходу до безпеки, який включає здоров'я як критичний компонент.

Так само, війна в Україні переосмислила безпеку в Європі та за її межами, відродивши занепокоєння щодо територіальної цілісності та національного суверенітету, які були дещо сплячими в постхолодновоєнну епоху. Війна показала наскільки швидко військова агресія може дестабілізувати регіони, впливаючи на глобальні ринки та політичні альянси. Відтак, це призвело до значного переозброєння та переоцінки військових стратегій серед країн НАТО, тоді як країни, що не входять до НАТО, також переглядають свої позиції безпеки та альянси.

Висновки. Підсумовуючи, зауважимо, що безпека як наука, яку часто називають «секуритологією», зробила значний внесок у наше розуміння та управління ризиками та загрозами у різних сферах. Всебічне вивчення безпеки не лише допомагає передбачати та пом'якшувати потенційні загрози, але й сприяє створенню систем та протоколів для захисту суспільства й окремо взятого індивіда. Відтак, інтегруючи принципи соціології, економіки, фінансів, психології, політичних наук та технологій, так звана секуритологія надає міцний каркас для вирішення складних і взаємопов'язаних питань безпеки, які впливають як на окремих осіб, так і на нації. Цей міждисциплінарний підхід призвів до поліпшення методів захисту критично важливої інфраструктури, управління кризами та розробки передових технологій безпеки. Водночас розуміння безпеки сприяло кращому введенню бойових дій в Україні.

Економічна безпека, важлива складова, зосереджена на стабільності економічних систем та захисті економічних інтересів від дестабілізуючих подій та відповідних загроз. Вона охоплює забезпечення стабільного доступу осіб та громад до ресурсів, необхідних для нормального життя, що включає харчування, житло, охорону здоров'я та можливості для зайнятості. Як наука, економічна безпека допомагає розуміти, як політика, глобальні зміни та фінансові кризи можуть впливати на національну та індивідуальну економічну стабільність. Це розуміння має вирішальне значення для науковців й практиків, які розробляють безпекові стратегії в контексті сталого функціонування відкритих соціально-економічних систем. Крім того, секуритологія як напрям підвищила міжнародну співпрацю, оскільки країни усвідомлюють необхідність спільної роботи над вирішенням загальних проблем безпеки, що призводить до укладання договорів та співпраці, яка охоплює кордони.

Література:

1. Ilyash, O., Lupak, R., Kravchenko, M., Trofymenko, O., Duliaba, N., & Dzhadan, I. A forecasting model for assessing the influence of the components of technological growth on economic security. *Business: Theory and Practice*, 23(1), 2022, 175–186.

2. Andryeyeva, N., Nikishyna, O., Burkinskyi, B., Khumarova, N., Laiko, O., & Tiutiunnyk, H. Methodology of analysis of the influence of the economic policy of the state on the environment. *Insights Into the Regional Development*, 3(2), 2021, 198–212
3. Blakyta, G., Guliaieva, N., Vavdiychyk, I., Matusova, O., & Kasianova, A. Evaluation of investment environment security in Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*, 15(4), 2018, 320–331.
4. Cseh Papp I, Bilan S, Dajnoki K Globalization of the labour market – circular migration in Hungary. *Journal of International Studies* 2018, 12 (2): 182-200..
5. Dokiienko, L. Financial security of the enterprise: An alternative approach to evaluation and management. *Business, Management and Economics Engineering*, 19(2), 2021, 303–336
6. Khalatur, S., Masiuk, Y., Kachula, S., Brovko, L., Karamushka, O., & Shramko, I. Entrepreneurship development management in the context of economic security. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 9(1), 2021, 558–5733.
7. Liubokhynets, L., Rudnichenko, Ye., Dzhereliuk, I., Illiashenko, O., Kryvdyk, V., & Havlovska, N. Methodological foundations of flexible management and assessing the flexibility of an enterprise economic security system. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 9(3), 2020, 4616–4621
8. Shynkar, S., Gontar, Z., Dubyna, M., Nasypaiko, D., & Fleychuk, M. Assessment of economic security of enterprises: theoretical and methodological aspects. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 2020, 261-271
9. Franchuk, V., Omelchuk, O., Melnyk, S., Kelman, M., & Mykytyuk, O. Identification the ways of counteraction of the threats to the financial security of high-tech enterprises. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 2020, 1–9.
10. Sylkin, O., Kryshtanovych, M., Zachepa, A., Bilous, S., & Krasko, A. Modeling the process of applying anti-crisis management in the system of ensuring financial security of the enterprise. *Business: Theory and Practice*, 20, 2019, 446-455

References:

1. Ilyash, O., Lupak, R., Kravchenko, M., Trofymenko, O., Duliaba, N., & Dzhadan, I. (2022). A forecasting model for assessing the influence of the components of technological growth on economic security. *Business: Theory and Practice*, 23(1), 175–186. [In English]
2. Andryeyeva, N., Nikishyna, O., Burkinskyi, B., Khumarova, N., Laiko, O., & Tiutiunnyk, H. (2021). Methodology of analysis of the influence of the economic policy of the state on the environment. *Insights Into the Regional Development*, 3(2), 198–212 [In English]
3. Blakyta, G., Guliaieva, N., Vavdiychyk, I., Matusova, O., & Kasianova, A. (2018). Evaluation of investment environment security in Ukraine. *Investment Management and Financial Innovations*, 15(4), 320–331. [In English]
4. Cseh Papp I, Bilan S, Dajnoki K (2018) Globalization of the labour market – circular migration in Hungary. *Journal of International Studies* 12 (2): 182-200. [In English]
5. Dokiienko, L. (2021). Financial security of the enterprise: An alternative approach to evaluation and management. *Business, Management and Economics Engineering*, 19(2), 303–336 [In English]
6. Khalatur, S., Masiuk, Y., Kachula, S., Brovko, L., Karamushka, O., & Shramko, I. (2021). Entrepreneurship development management in the context of economic security. *Entrepreneurship and Sustainability Issues*, 9(1), 558–573 [In English]
7. Liubokhynets, L., Rudnichenko, Ye., Dzhereliuk, I., Illiashenko, O., Kryvdyk, V., & Havlovska, N. (2020). Methodological foundations of flexible management and assessing the flexibility of an enterprise economic security system. *International Journal of Scientific & Technology Research*, 9(3), 4616–4621 [In English]

8. Shynkar, S., Gontar, Z., Dubyna, M., Nasypaiko, D., & Fleychuk, M. (2020). Assessment of economic security of enterprises: theoretical and methodological aspects. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 261-271 [In English]
9. Franchuk, V., Omelchuk, O., Melnyk, S., Kelman, M., & Mykytyuk, O. (2020). Identification the ways of counteraction of the threats to the financial security of high-tech enterprises. *Business: Theory and Practice*, 21(1), 1–9. [In English]
10. Sylkin, O., Kryshchanovych, M., Zachepa, A., Bilous, S., & Krasko, A. (2019). Modeling the process of applying anti-crisis management in the system of ensuring financial security of the enterprise. *Business: Theory and Practice*, 20, 446-455 [In English]

УДК 338.488.2:640.4]:005.591.6](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-815-824](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-815-824)

Кіш Галина Вікторівна кандидат економічних наук, доцент кафедри туристичної інфраструктури та готельно-ресторанного господарства, ДВНЗ «Ужгородський національний університет», пл. Народна, 3, 88000, <https://orcid.org/0000-0002-6201-9589>

МЕНЕДЖМЕНТ В СФЕРІ ГОСТИННОСТІ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ІННОВАЦІЙНОГО РОЗВИТКУ

Анотація. В сучасних умовах, коли підприємства сфери гостинності стикаються з кризовими викликами, необхідно активно шукати нові шляхи та стратегії для виходу з кризи. Зокрема, важливо враховувати значення інноваційного розвитку, особливо у періоди кризи, спричинені воєнним станом та наслідками пандемії. Впровадження інноваційних рішень може допомогти підприємствам зменшити негативний вплив кризових ситуацій та зробити їх наслідки менш відчутними. Хоча впровадження інновацій пов'язане з ризиками та витратами, воно дозволяє знайти ефективні шляхи подолання кризи та зміцнення стійкості підприємств у сфері гостинності. Тема інноваційних технологій в сфері гостинності залишається дуже актуальною з кількох причин. В першу чергу, сучасні клієнти мають високі очікування щодо зручності, персоналізації та швидкості обслуговування. Інноваційні технології дозволяють готелям і ресторанам відповідати на ці потреби та забезпечувати високий рівень задоволеності клієнтів. Крім того, галузь гостинності є дуже конкурентною, і впровадження інновацій стає ключовим фактором у виокремленні на ринку та приверненні клієнтів. Інноваційні технології дозволяють автоматизувати багато процесів, що призводить до підвищення продуктивності, зниження витрат і оптимізації управління. Саме тому, дослідження інноваційних технологій є актуальним, оскільки вони залишаються важливим фактором успіху в готельно-ресторанній галузі, допомагаючи підприємствам відповідати на потреби ринку, забезпечувати якісне обслуговування та залишатися конкурентоспроможними.

В статті визначено основні перешкоди розвитку сфери гостинності та проблеми фінансування інноваційного розвитку даної галузі. Також надано перелік першочергових кроків для вдосконалення менеджменту готельного господарства в Україні. Значну увагу приділено методам пришвидшення обслуговування клієнтів в сфері гостинності за рахунок використання терміналів самообслуговування.

Ключові слова: менеджмент, сфера гостинності, інноваційний розвиток, інноваційні технології, інноваційний менеджмент.

Kish Galyna Viktorivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Tourism Infrastructure and Hotel and Restaurant Management, Uzhhorod National University, Narodna Square, 3, 88000, <https://orcid.org/0000-0002-6201-9589>

HOSPITALITY MANAGEMENT THROUGH THE PRISM OF INNOVATIVE DEVELOPMENT

Abstract. In modern conditions, when enterprises in the field of hospitality face crisis challenges, it is necessary to actively look for new ways and strategies to get out of the crisis. In particular, it is important to consider the importance of innovative development, especially in periods of crisis caused by martial law and the consequences of the pandemic. Implementation of innovative solutions can help enterprises reduce the negative impact of crisis situations and make their consequences less noticeable. Although the implementation of innovations is associated with risks and costs, it allows to find effective ways to overcome the crisis and strengthen the sustainability of enterprises in the field of hospitality. The topic of innovative technologies in the field of hospitality remains very relevant for several reasons. First of all, modern customers have high expectations for convenience, personalization and speed of service. Innovative technologies allow hotels and restaurants to respond to these needs and ensure a high level of customer satisfaction. In addition, the hospitality industry is very competitive and innovation is becoming a key factor in distinguishing the market and attracting customers. Innovative technologies allow to automate many processes, which leads to increased productivity, reduced costs and optimized management. That is why the study of innovative technologies is relevant, as they remain an important success factor in the hotel and restaurant industry, helping enterprises respond to market needs, provide quality service and remain competitive.

The article identifies the main obstacles to the development of the hospitality industry and the problems of financing the innovative development of this industry. A list of priority steps to improve hotel management in Ukraine is also provided. Considerable attention is paid to methods of speeding up customer service in the field of hospitality through the use of self-service terminals.

Keywords: management, hospitality industry, innovative development, innovative technologies, innovative management.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день сферу гостинності можна описати як дуже нестабільну і вимагаючу особливої уваги. Проте сучасні умови господарювання мають стимулювати керівників готельного бізнесу до створення ефективної системи інноваційного менеджменту. Вони повинні постійно шукати та удосконалювати механізми формування та прийняття ефективних управлінських рішень, щоб бути конкурентоспроможними як на внутрішніх, так і на зовнішніх ринках. Це досягається за рахунок підвищення

якості продукції і рівня обслуговування, відповідності світовим стандартам, наявності висококваліфікованого персоналу та його постійного професійного розвитку, а також використання передових сучасних технологій.

Україна має значний потенціал у готельній сфері, але існують деякі перешкоди, які можуть гальмувати її розвиток (рис.1.)

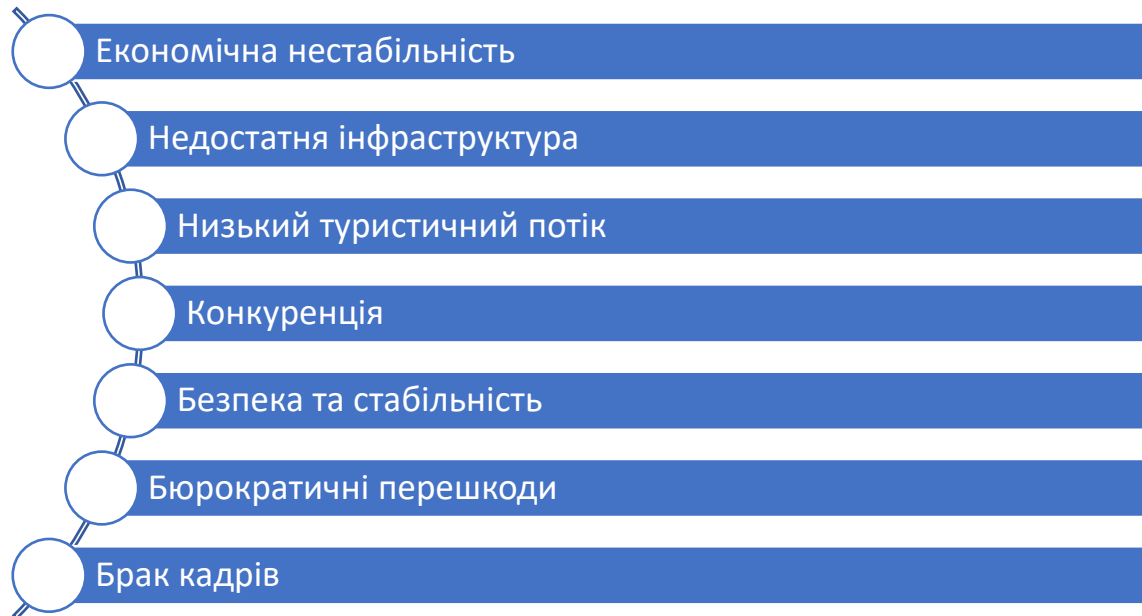

Рис. 1. Перешкоди, що гальмують розвиток сфери гостинності в Україні [Розробка автора]

Політичні та економічні турбуленції, зміни валютних курсів та інфляція можуть негативно впливати на готельний бізнес та інвестиції в цей сектор. Тут важливим фактором виступає паралельне функціонування розгалуженого тіньового сектору надання послуг з розміщення, діяльність якого не оподатковується.

У деяких регіонах України можуть відсутні або бути недостатньо розвинені транспортна, комунікаційна та інші інфраструктурні системи, що обмежує розвиток готельного бізнесу.

Складні процедури реєстрації бізнесу, отримання дозволів та ліцензій можуть ускладнювати запуск та ефективне функціонування готельних підприємств. Також існують значні бар'єри, що перешкоджають входженню відомих іноземних готельних операторів зі світовим ім'ям та репутацією, які можуть надавати якісні та нові туристичні послуги.

Готельний сектор України є досить конкурентним, особливо у великих містах та туристичних регіонах. Це може створювати тиск на ціни та прибутковість для нових та існуючих готелів.

Безпека та стабільність в Україні порушені через військові дії з боку країни агресора росії. Це звісно може відлякати туристів та інвесторів. Відповідно, у порівнянні з іншими країнами туристичний потік до України може бути нижчим. Це може обмежувати завантаженість готелів та їхню доходність.

Відсутність необхідної кількості висококваліфікованих кадрів через значні міграційні потоки та необхідність нести військову службу, також негативно відображується на якості надання послуг гостинності.

Незважаючи на ці перешкоди, готельний сектор України все ще має великий потенціал для розвитку, особливо з урахуванням зростання інтересу до туризму в країні, його волатильності та можливості швидко відновлювати свої темпи та масштаби розвитку. Звісно для цього необхідно використовувати можливості інноваційного розвитку, що дасть змогу до ще швидшого відновлення.

Метою статті є окреслення основних перешкод інноваційного розвитку в сфері гостинності та шляхів їх подолання, адже розвиток інновацій у готельному та ресторанному бізнесі є головним чинником для досягнення стратегічних цілей та зміцнення позицій на ринку в цій галузі.

Аналіз останніх досліджень та публікацій. Дослідженню питань щодо інноваційного менеджменту в цілому, та використання конкретних інноваційних технологій в сфері гостинності приділяли увагу багато закордонних та вітчизняних вчених, серед яких: Поворознюк І., Кашук К. М., Мосійчук І. В., Саух І. В., Черемісіна Т., Леміш К., Джинджоян В.В. та інші.

Виклад основного матеріалу. Інноваційний розвиток виступає одним з факторів ефективного менеджменту в сфері гостинності. Проте існують певні проблеми фінансування інноваційного розвитку підприємств в Україні, які включають наступне:

- Відсутність достатнього доступу до капіталу. Багато українських підприємств мають обмежений доступ до кредитів та інших джерел фінансування, особливо тих, що займаються інноваційною діяльністю. Банки часто уникають ризикованих інвестицій у нові технології та проекти через недостатню впевненість у їхній прибутковості.
- Недостатня підтримка держави. Брак чіткої стратегії та ефективних програм державної підтримки інновацій ускладнює залучення фінансування для інноваційних проектів. Потрібні більш прозорі та стабільні правила, стимули та інcentиви для інвесторів у інноваційний сектор.
- Відсутність розвиненої інфраструктури для інновацій. Україна потребує більш розвинутої інфраструктури для підтримки інноваційних підприємств, такої як науково-дослідні центри, інкубатори стартапів, технопарки та технологічні хаби.
- Недостатня інвестиційна привабливість. Низька інвестиційна привабливість країни, яка пов'язана з політичною нестабільністю, корупцією та несприятливими умовами для бізнесу, утруднює залучення інвестицій у інноваційні проекти.
- Відсутність кваліфікованого персоналу. Недостатній рівень кваліфікації робочої сили у сфері інновацій є серйозною проблемою для розвитку інноваційного сектору в Україні. Брак кваліфікованих фахівців у галузі науки, технологій та інженерії обмежує можливості підприємств у реалізації інноваційних проектів.

Крім того, існують певні обмеження, які гальмують впровадження інновацій, наприклад, у сфері маркетингу. Деякі з проблем, які можуть звужувати можливості використання інноваційних ідей, включають наявність державних і соціальних обмежень, таких як вимоги безпеки продукту для споживача та екологічна сумісність. Інші проблеми включають високі витрати на процеси розробки та реалізації маркетингових проектів, недостатність капіталу у підприємств, скорочення життєвого циклу товарів через копіювання конкурентами новинок, зростання витрат на розвиток нових продуктів, глобалізацію конкуренції, що може знизити рентабельність торгових марок компаній-послідовників, а також невдале позиціонування нового товару, неефективну рекламну кампанію або занадто завищену ціну [6].

Наявність технологічних проблем у готельній сфері підтверджується за допомогою кількох показників. Серед них – недостатній рівень використання сучасних інформаційних технологій, особливо низький рівень розвитку інформаційно-комунікаційної інфраструктури, відсутність баз даних готельних профілів у деяких регіонах, обмеженість інформації та реклами продукту на міжрегіональному, національному та міжнародному рівнях. Також є проблеми з механізмом інформаційного обміну між суб'єктами господарювання у сфері туризму та зовнішнім середовищем, низьким рівнем розвитку віртуальних готельних підприємств, а також відсутністю державної електронної системи, що забезпечує суб'єктів туристичної діяльності оперативною інформацією про попит, пропозицію, ціни та тарифи на готельні послуги.

Дуже важливо не тільки знаходити проблеми та недоліки системи, а і шляхи їх подолання або їх зменшення впливу на всю сферу (рис. 2).

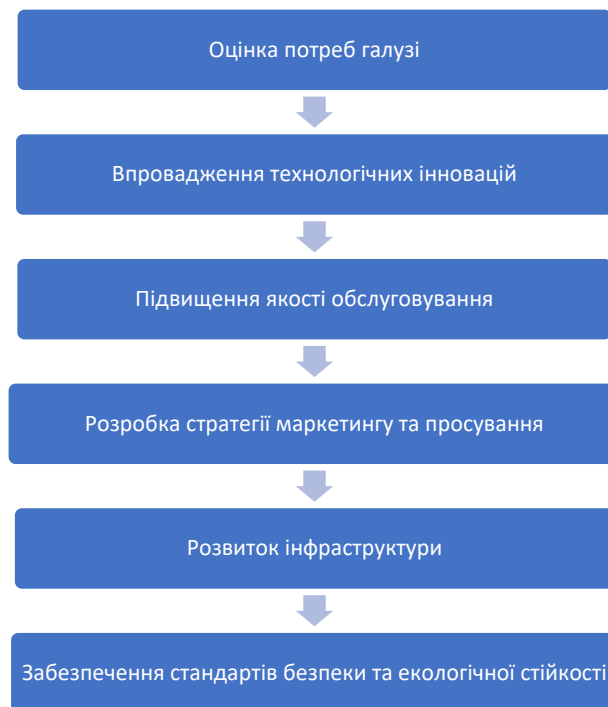

Рис. 2. Першочергові кроки для вдосконалення менеджменту готельного господарства в Україні [Розробка автора]

Першочергові кроки щодо удосконалення менеджменту готельного господарства можуть включати:

1. Оцінка потреб галузі передбачає проведення аналізу сильних та слабких сторін готельного сектору, визначення потреб і очікувань клієнтів, а також вивчення тенденцій ринку та конкурентної ситуації.

2. Впровадження технологічних інновацій через залучення сучасних технологій, таких як системи онлайн-бронювання, маркетингові аналітичні інструменти, системи керування енергоефективністю та інші, для покращення ефективності управління та обслуговування гостей.

3. Підвищення якості обслуговування, що можна реалізувати через надання персоналу готелю відповідного навчання та підтримки для забезпечення високої якості обслуговування клієнтів. Важливо створювати приємне та комфортне середовище для гостей.

4. Розробка ефективних маркетингових стратегій для привертання нових клієнтів та утримання існуючих. Це може включати в себе використання різноманітних каналів комунікації, акцій та рекламних кампаній.

5. Здійснення інвестицій у покращення готельної інфраструктури, включаючи модернізацію номерів, ресторанів, конференц-залів та інших приміщень, а також удосконалення зовнішнього благоустрою.

6. Забезпечення стандартів безпеки та екологічної стійкості через впровадження заходів для забезпечення безпеки гостей та працівників, а також для зменшення негативного впливу готельної діяльності на навколишнє середовище.

Ці кроки можуть сприяти покращенню конкурентоспроможності готелів та підвищенню задоволення гостей, що в свою чергу сприятиме зростанню доходів та успішності готельного бізнесу.

Інновації у готельному бізнесі охоплюють всі аспекти виробництва послуг, включаючи технологічні. У зусиллях підвищити конкурентоспроможність, готелі шукають нові підходи до удосконалення та отримання переваг.

Швидкість та якість заселення гостей мають велике значення для створення позитивного враження від готелю. Довга черга на рецепції може негативно позначитися на досвіді гостя та вплинути на його рішення щодо повторного вибору готелю. Тому швидке обслуговування стає одним з основних пріоритетів.

Одним з методів пришвидшити обслуговування клієнтів в готелі є варіант самообслуговування, що стає все більш поширеним явищем у світі. З цією метою, використовують термінали самообслуговування для реєстрації та придбання послуг, що зустрічаються у аеропортах та на залізничних вокзалах по всьому світу. Системи самореєстрації дозволяють гостям швидко та зручно реєструватися при заселенні та виписці з готелю, а також замовляти та оплачувати додаткові послуги.

Термінали самообслуговування для реєстрації заселення та від'їзду – це автоматизовані програмні засоби або додатки, які працюють як альтернатива звичайній стійці реєстрації в готелі. Вони прості у налаштуванні та мають широкий спектр функцій.

Використання таких терміналів допомагає зменшити навантаження на стійку реєстрації, скорочує час очікування гостей та сприяє позитивному досвіду прибуваючих. Зменшення часу очікування сприяє підвищенню задоволеності клієнтів.

Функціональні можливості такого терміналу включають реєстрацію заїзду та виїзду гостей, видачу ключа від номера, проведення платежів і сканування документів, а також заповнення та підписання реєстраційних карток. По суті, це допоміжний інструмент для консьєржа чи персоналу стійки реєстрації, особливо коли вони зайняті або в неробочий час.

Важливо зауважити, що термінали самообслуговування не призначені для заміни реальної взаємодії між людьми. Вони сприяють пришвидшенню процесів, але персонал готелю залишається основою роботи підприємства.

Термінали самообслуговування надають готелям широкий спектр переваг (Рис. 3).

Зменшення помилок	Покращена доступність	Зменшення часу очікування	Зменшення навантаження на персонал	Підвищення задоволення клієнтів
Автоматизовані процеси реєстрації можуть допомогти уникнути помилок, пов'язаних з ручним введенням даних	Гості можуть користуватися терміналами у будь-який час доби, навіть у випадку, коли персонал готелю не доступний	Термінали дозволяють гостям швидко та ефективно зареєструватися при заїзді та виїзді, що скорочує час, який вони проводять у черзі на рецепції.	Термінали допомагають розподілити обов'язки між персоналом і автоматизувати рутинні процеси, звільняючи час працівників для вирішення більш складних завдань або надання підтримки гостям.	Швидка та зручна реєстрація додає комфорту для гостей, що може позитивно вплинути на їхнє враження від перебування в готелі.

Рис. 3. Переваги терміналів самообслуговування для готелів

Вони легко інтегруються в систему закладу, щоб підвищити ефективність діяльності підприємства. Загалом, термінали самообслуговування дозволяють готелям оптимізувати свою діяльність, покращити обслуговування гостей та забезпечити більш зручний і ефективний процес реєстрації.

Більшість подорожуючих сучасного часу зацікавлені у послугі самообслуговування, оскільки це відповідає сучасним потребам у зручності та ефективності. Така послуга дозволяє знизити черги на реєстрацію та забезпечує персоналізований підхід до кожного клієнта. Крім того, вона надає можливість отримати додаткові послуги та підвищує задоволеність гостей наданими сервісами.

Термінали самообслуговування допомагають зменшити навантаження на персонал готелю, дозволяючи їм зосередитися на більш важливих завданнях. Ці термінали пропонують широкий спектр функцій, не обмежуючи себе лише реєстрацією прибуття. Наявність такого обладнання не зводить на нівелювання необхідності у стійці рецепції, адже більшість гостей все ще віддають перевагу традиційному способу реєстрації. Вона становить додаткову перевагу для готелю, що робить його відмінним серед конкурентів.

У нашій країні впровадження самообслуговування в готельних підприємствах поки що не дуже поширене. Однак досвід закордонних готелів показує зростаючу популярність такого обслуговування. Термінали допомагають скоротити час очікування, зменшити черги і обслуговувати більше людей одночасно. Проте важливо зауважити, що термінал не повинен замінювати людину напряду. Персонал готелю є його серцем і душею, і важливо, щоб новітні технології доповнювали їхню роботу.

Співробітники можуть допомогти вирішити різні проблеми, знайти недоступні для терміналів бронювання, заспокоїти клієнтів, допомогти з оновленням та відповісти на запитання. Термінали можуть спростити роботу персоналу, особливо під час швидкої реєстрації та виїзду, але в кінцевому підсумку присутність справжніх людей, які надають допомогу клієнтам, залишається невід'ємною перевагою.

Дозволяючи гостям вибирати час своєї реєстрації та виїзду без стресу через довгі черги, готелі допомагаємо їм уникнути додаткового напруження, пов'язаного з необхідністю точного планування. Важливо прикласти всі можливі зусилля для забезпечення максимально легкого та безпроблемного досвіду [7].

Іншою перевагою може бути можливість поєднання самореєстрації з програмою лояльності готелю, де гостям, які скористалися терміналом, можуть надаватися знижки або додаткові послуги. Під час реєстрації також можна пропонувати різноманітні додаткові послуги та функції, такі як вино, замовлення спа-послуг чи квітів до розважальних закладів, що сприятиме збільшенню прибутку закладу [8].

Висновки. Серед базових проблем розвитку сфери гостинності в Україні можна виділити наступні: економічна нестабільність, недостатньо розвинена інфраструктура, низький туристичний потік, конкуренція, бюрократичні перешкоди, безпека та стабільність, а також брак кадрів.

Для подолання цих проблем потрібні комплексні заходи, такі як покращення бізнес-клімату, створення сприятливих умов для інвестування у нові технології, розвиток освіти та науки, а також ефективна державна підтримка інноваційних ініціатив [9].

На основі аналізу світових тенденцій у галузі гостинності було запропоновано впровадження системи самообслуговування, що складається з терміналу для самообслуговування клієнтів та відповідного програмного

забезпечення для його інтеграції у загальну систему управління готелем. Самостійна реєстрація спрощує взаємодію гостя з готелем, роблячи її більш персоналізованою та якісною. Важливо зазначити, що самообслуговування не означає відсутність обслуговування. Надання гостям можливості пропустити виснажливі процедури та зареєструватись у зручний для них час покращить їхні враження та підвищить задоволення від перебування в готелі. Ця система полегшує роботу персоналу на рецепції. Замість ручних або рутинних процедур в вестибюлі або на стійці реєстрації, співробітники можуть зосередитися на наданні кращих послуг, а кож система самообслуговування дає можливість збільшити продажі. Гості, які самостійно реєструються, зазвичай спокійніші та більш схильні до прийняття додаткових пропозицій.

Література:

1. Поворознюк І. Інноваційний менеджмент підприємств індустрії гостинності. *Економіка та суспільство*. 2024. № (59). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2024-59-63>
2. Кашук К. М., Мосійчук І. В., Саух І. В. Сучасні технології управління в готельно-ресторанному бізнесі: практики та інновації. *Бізнес інформ*. 2023. № 6. С.93-99 <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2023-6-93-99>
3. Кіш Г. Інноваційні технології в діяльності готельно-ресторанних підприємств. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. Випуск № 6(12). С. 65-77 [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6\(12\)-65-77](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-6(12)-65-77)
4. Черемісіна Т., Леміш К. Специфіка інноваційного менеджменту в туристичній сфері. *Управління змінами та інновації*. 2021. № (2), с. 82-86. <https://doi.org/10.32782/СМІ/2021-2-14>
5. Джинджоян В.В. Сучасні інноваційні технології в менеджменті туризму та гостинності. *Ефективна економіка*. 2021. №6. <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2021.6.5>
6. Стратегія інноваційного розвитку України на період до 2030 року [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.businesslaw.org.ua/strategiya-innovaciinogo-rozvitku-ukrainy/>.
7. What are hotel self-service kiosks and what should you know about them? [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.mews.com/en/blog/what-is-a-self-service-kiosk> (дата звернення: 7.05.2024).
8. Hotel check in: process and policy guide. [Електронний ресурс] – Режим доступу: <https://www.littlehotelier.com/blog/running-your-property/hotel-check-processesstrategies-software/> (дата звернення: 7.05.2024).
9. Мельник В.М. Вплив адміністрування податків на ефективність функціонування податкової системи. [Електронний ресурс] / В.М. Мельник // Наук. вісн. нац. ун-ту держ. податкової служби України (Економіка, право). - 2018. - № 2 (29). - Режим доступу: [http://www.astraved.edu.ua/com/vidan/nau_visn/2\(29\)/Podatky/Mel'nik.php](http://www.astraved.edu.ua/com/vidan/nau_visn/2(29)/Podatky/Mel'nik.php)

References:

1. Povoroznyuk I. (2024) Innovatsiynyy menedzhment pidpryyemstv industriyi hostynnosti [Innovative management of enterprises in the hospitality industry]. *Ekonomika ta suspil'stvo*. Vol. (59). [in Ukrainian].
2. Kashchuk K. M., Mosiichuk I. V., Saukh I. V. (2023) Suchasni tekhnolohii upravlinnia v hotelno-restorannomu biznesi: praktyky ta innovatsii [Modern management technologies in the hotel and restaurant business: practices and innovations]. *Biznes inform*. vol.6. [in Ukrainian].

3. Kish G. (2023) Innovatsiyni tekhnolohiyi v diyal'nosti hotel'no-restorannykh pidpryyemstv. [Innovative technologies in the activity of hotel and restaurant enterprises] Aktual'ni pytannya u suchasniy nautsi. Vol. № 6(12). Pp. 65-77 [in Ukrainian].

4. Cheremisina T., Lemish K. (2021) Spetsyfika innovatsiynoho menedzhmentu v turystychniy sferi. [Specificity of innovative management in the tourism sphere] Upravlinnya zminamy ta innovatsiyi. Vol. (2). Pp. 82-86. [in Ukrainian].

5. Dzhyndzhoyan V.V. (2021) Suchasni innovatsiyni tekhnolohiyi v menedzhmenti turyzmu ta hostynnosti. Modern innovative technologies in tourism and hospitality management] Efektyvna ekonomika. Vol. 6 [in Ukrainian].

6. Stratehiya innovatsiynoho rozvytku Ukrayiny na period do 2030 roku [Strategy of innovative development of Ukraine for the period until 2030]. Retrieved from <https://www.businesslaw.org.ua/strategiya-innovaciinogo-rozvytku-ukrainy/> [in Ukrainian].

7. What are hotel self-service kiosks and what should you know about them? Retrieved from: <https://www.mews.com/en/blog/what-is-a-self-service-kiosk>

8. Hotel check in: process and policy guide. Retrieved from: <https://www.littlehotelier.com/blog/running-your-property/hotel-check-processesstrategies-software/>

9. Melnyk V.M. The impact of tax administration on the effectiveness of the tax system. [Electronic resource] / V.M. Melnyk // Nauk. release national state university of the Tax Service of Ukraine (Economy, Law). - 2018. - No. 2 (29). - Access mode: [http://www.astraved.edu.ua.com/vidan/nau_visn/2\(29\)/Podatky/Mel'nik.php](http://www.astraved.edu.ua.com/vidan/nau_visn/2(29)/Podatky/Mel'nik.php)

УДК 005.342:005.71-027.31](075.8)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-825-836](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-825-836)

Котлубай Вячеслав Олексійович кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри національної економіки, Національний університет «Одеська юридична академія», вул. Академічна, 9, м. Одеса, 65058, тел.: (050) 522-08-68, <https://orcid.org/0000-0002-4560-7063>

Редіна Євгенія Валентинівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри національної економіки, Національний університет «Одеська юридична академія», вул. Академічна, 9, м. Одеса, 65058, тел.: (067) 700-77-59, <https://orcid.org/0000-0002-2050-2986>

Блатін Стівен Данілович здобувач 4-го курсу факультету адвокатури та антикорупційної діяльності, Національний університет «Одеська юридична академія», вул. Академічна, 9, м. Одеса, 65058, тел.: (096) 492-37-00, <https://orcid.org/0009-0001-9928-1898>

НАПРЯМИ РОЗВИТКУ СТАРТАП-ЕКОСИСТЕМИ В УКРАЇНІ

Анотація. У статті висвітлено актуальну проблему розвитку стартап-екосистем, обумовлену швидкими змінами у глобальній економіці, які вимагають інноваційних підходів та адаптації. Розвиток стартапів може сприяти інтеграції України в світову економіку та вирішенню соціальних проблем, а також допомогти подолати внутрішні та зовнішні виклики, зокрема політичну нестабільність та економічні кризи.

Метою статті є аналіз стану та перспектив розвитку стартап-екосистеми в Україні, а також розробка рекомендацій щодо її оптимізації та адаптації до глобальних викликів.

У статті наведено дослідження сутності та структури стартап-екосистеми, аналізу вітчизняного досвіду її формування та розвитку, оцінки її потенціалу та проблем, а також формулювання напрямків її оптимізації та адаптації до глобальних викликів. Проаналізовано, що концептуальна основа стартап-екосистеми базується на моделі життєвого циклу стартапу, яка включає ідентифікацію та аналіз ключових етапів підтримки. Ці напрями включають формування, перевірку та зростання, що допомагає стартапам реалізовувати свої проєкти від ідеї до комерціалізації.

Українська стартап-екосистема переживає важкий період через війну, проте дослідження показує, що багато стартапів продовжують працювати та виявляють потребу у фінансовій підтримці. Релокація та фінансові ресурси залишаються актуальними питаннями для більшості стартапів. Важливим

кроком у розвитку стартап-екосистеми була створена карта стартапів з ключовими секторами для інвестицій. Мета розвитку полягає в тому, щоб стартапи залишалися в Україні та сприяли її глобальному успіху. Державна підтримка на ранніх стадіях розвитку стартапів є важливим фактором для їхнього успіху та внесення валютних надходжень в економіку. Цифрова глобалізація робить стартапам доступними можливості співпраці з акселераторами, великими корпораціями та проникнення в різні галузі незалежно від їхньої локації. Це сприяє розвитку інновацій та зміцненню стартап-екосистеми в цілому.

Авторами використано системний підхід до аналізу структури, функцій, суб'єктів та взаємодії елементів стартап-екосистеми, а також виявлено її сильні та слабкі сторони, можливості та загрози.

Авторами виконано комплексне дослідження стартап-екосистеми в Україні, що є актуальною та недостатньо вивченою темою. Визначено ключові напрямки підтримки та розвитку стартапів.

У висновку авторами визначено ключові напрямки підтримки та розвитку стартапів та наголошено на тому, що реалізація цих рекомендацій створить умови для сталого розвитку інноваційного сектору та підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

Ключові слова: бізнес, стартап, стартап-екосистема, проєкт, інноваційна діяльність, інноваційний хаб, цифровізація.

Kotlubai Viacheslav Oleksiyovych Ph.D of Sciences in Economics, Associate Professor of Economics of the Department of National Economics, National University "Odessa Law Academy", Akademichna St., 9, Odesa, 65058, tel.: (050) 522-08-68, <https://orcid.org/0000-0002-4560-7063>

Redina Yevheniia Valentynivna Ph.D of Sciences in Economics, Associate Professor of Economics of the Department of National Economics, National University "Odessa Law Academy", Akademichna St., 9, Odesa, 65058, tel.: (067) 700-77-59, <https://orcid.org/0000-0002-2050-2986>

Blatin Steven Danilovich higher education applicant, National University "Odessa Law Academy", Akademichna St., 9, Odesa, 65058, tel.: (096) 492-37-00, <https://orcid.org/0009-0001-9928-1898>

DEVELOPMENT DIRECTIONS OF THE STARTUP ECOSYSTEM IN UKRAINE

Abstract. The article highlights the current problem of the development of startup ecosystems due to rapid changes in the global economy, which require innovative approaches and adaptation. The development of startups can contribute

to the integration of Ukraine into the world economy and the solution of social problems, as well as help to overcome internal and external challenges, in particular, political instability and economic crises.

The purpose of the article is to analyze the state and prospects for the development of the startup ecosystem in Ukraine, as well as to develop recommendations for its optimization and adaptation to global challenges.

The article provides a study of the essence and structure of the startup ecosystem, analysis of the domestic experience of its formation and development, assessment of its potential and problems, as well as formulation of directions for its optimization and adaptation to global challenges. It is analyzed that the conceptual basis of the startup ecosystem is based on the life cycle model of a startup, which includes identification and analysis of key stages of support. These directions includes formation, testing and growth that helps startups to implement their projects starting from an idea up to commercialization.

The Ukrainian startup ecosystem is going through a difficult period due to the war, but the study shows that many startups continue to operate and show a need for the financial support. Relocation and financial resources remain as important issues for the majority of startups. The creation of startups' map with key sectors for investment was an important step in the development of the startup ecosystem. The goal of development for startups is to stay in Ukraine and contribute to its global success. The state support in the early stages of the development of startups is an important factor for their success and the introduction of foreign exchange earnings into the economy. Digital globalization makes it possible for startups to cooperate with accelerators, large corporations and penetrate into different industries regardless of their location. This contributes to the development of innovations and the strengthening of the startup ecosystem as a whole.

The authors used a systematic approach to the analysis of the structure, functions, subjects and interaction of the elements of the startup ecosystem, as well as identified its strengths and weaknesses, opportunities and threats.

The authors conducted a comprehensive study of the startup ecosystem in Ukraine, which is a topical and understudied topic. The key areas of support and development of startups have been determined.

In the conclusion, the authors identified the key areas of support and development of startups, emphasized that the implementation of these recommendations would create conditions for the sustainable development of the innovation sector, and increase the competitiveness of the national economy.

Keywords: business, startup, startup ecosystem, project, innovation activity, innovation hub, digitization.

Постановка проблеми. Стартап-екосистема є сукупністю факторів, що впливають на успішність створення та розвитку інноваційних підприємств, які пропонують новітні продукти або послуги на ринку. Стартап-екосистема

включає такі елементи, як підприємці, інвестори, державні органи, освітні та наукові установи, ментори, інкубатори, акселератори, медіа, споживачі та інші зацікавлені сторони. Стартап-екосистема відіграє важливу роль у формуванні конкурентоспроможності країни, сприянні економічному зростанню, створенні нових робочих місць, розв'язанні соціальних та екологічних проблем.

Україна має значний потенціал для розвитку стартап-екосистеми, оскільки володіє висококваліфікованими фахівцями, творчими талантами, багатими природними ресурсами, географічним розташуванням та культурною різноманітністю. Однак, стартап-екосистема в Україні зіткнулася з рядом проблем, що стримують її розвиток та інтеграцію в глобальний контекст. До таких проблем належать: нестабільність політичної та економічної ситуації, недосконалість законодавчої бази, низький рівень державної підтримки, обмежений доступ до фінансування, недостатня співпраця між учасниками екосистеми, слабка пропаганда та освіта про стартап-культуру, висока міграція талантів за кордон.

У зв'язку з цим, актуальним є дослідження напрямів розвитку стартап-екосистеми в Україні, що дозволить виявити сильні та слабкі сторони, можливості та загрози, а також запропонувати рекомендації щодо покращення її функціонування та конкурентоздатності. Таке дослідження має наукову, практичну та соціальну значущість, оскільки сприятиме розумінню сутності, структури та динаміки стартап-екосистеми, а також визначенню шляхів її оптимізації та адаптації до глобальних викликів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанням формування та розвитку екосистем стартапів присвячені праці вітчизняних вчених, серед яких І. Губарева, І. Литвин, О. Дума, К. Завтура та зарубіжних вчених команди Polish-Ukrainian Startup Bridge та інших. Ці дослідження підкреслюють важливість створення сприятливого інституціонального середовища для стартапів, необхідність державної підтримки та інтеграції з глобальними інноваційними трендами. Вони також вказують на потенціал України розвивати стартапи не тільки в ІТ-секторі, а й у інших галузях, акцентуючи на важливості інновацій для національної безпеки та оборони. Враховуючи це, треба відмітити, що питання розвитку стартап-екосистеми в Україні має великий потенціал та потребує комплексного підходу в подальшому дослідженні.

Мета статті полягає в аналізі стану та перспектив розвитку стартап-екосистеми в Україні, а також в розробці рекомендацій щодо її оптимізації та адаптації до глобальних викликів.

Виклад основного матеріалу. Стартап-екосистема характеризується принципами саморегуляції, емерджентності, коеволюції, адаптивності та саморозвитку, які є фундаментальними для її функціонування та прогресу. Концептуальна основа стартап-екосистеми базується на моделі життєвого

циклу стартапу, що включає ідентифікацію та аналіз ключових етапів підтримки, необхідних для ефективного розвитку та реалізації проєктів. Такий підхід дозволяє забезпечити систематичну підтримку на різних стадіях розвитку стартапів, від ідеї до комерціалізації.

Ці напрями включають:

- 1) формування (pre-seed, seed, запуск), яке включає залучення талантів та доступ до знань і експертизи;
- 2) перевірку на ранній та пізній стадіях зростання;
- 3) зростання та масштабування на етапі експансії.

Цифрова глобалізація надає можливість стартапам з будь-якої локації брати участь у провідних акселераторах, співпрацювати з великими корпораціями та проникати в різні галузі без обмежень національних економік.

Гнучкість і адаптивність надають стартапам перевагу перед великими корпораціями в сферах штучного інтелекту, Інтернету речей тощо. Для успішного масштабування потрібен доступ до ринків з не менше ніж 100 млн споживачів, що стимулює стартапи діяти глобально.

Зміна юрисдикції та місцезнаходження стартапів ускладнює визначення національної належності, проте відкриває додаткові можливості для успіху. В економіці стартапів відбуваються значні зміни: відбуваються IPO або M&A стартапів навіть без прибутку; короткі технологічні цикли потребують постійних інновацій; стартапи можуть отримувати статус єдинорога вже на початкових етапах; венчурні фонди прискорено відтермінують IPO портфельних стартапів.

Рецесія та скорочення обсягів венчурного фінансування ускладнюють залучення інвестицій. Національні стартап-екосистеми визначаються внутрішніми чинниками, такими як регулювання, бізнес-середовище, рівень розвитку ІКТ, стан ринку та соціокультурні норми.

Варто зауважити про те, що українська стартап-екосистема, оцінена Dealroom у 23,3 млрд євро, демонструє позитивні тенденції та отримує підтримку на державному рівні, проте необхідна стабільна методологічна база для подальшого розвитку [1].

Функціонування екосистеми стартапів в Україні на даний момент характеризується його адаптивністю та відносною успішністю в умовах, що склалися, проте воно потребує підтримки з боку держави та операторів цієї екосистеми. Ті ж самі чинники можуть як забезпечувати збереження, так і призводити до ризику втрати інноваційного потенціалу країни через зміну у стартап-екосистемі.

На сьогоднішній день доступно лише кілька спеціалізованих досліджень щодо стартап-сфери в Україні, результати яких можна використовувати для аналізу моделі, особливостей та динаміки розвитку стартап-екосистеми країни.

Перше дослідження, проведене за підтримки PUSB (Polish-Ukrainian Startup Bridge) за участі USF та Варшавської фондової біржі, щодо стану українського стартапінгу у 2021 році [2], опитано 158 стартапів. За результатами цього дослідження 77% опитаних представляли стартапи на стадіях preseed і seed, тоді як лише 5% (8 стартапів) були на етапі масштабування (expansion).

Більша частина інформації, наведеної у звіті, відображає специфіку ранніх стадій життєвого циклу стартапу. В цьому дослідженні визнані певні обмеження методології та неможливість узагальнення висновків на всю сферу стартапів через особливості вибірки (не всі групи представлені). Проте, дослідження дозволяє сформулювати уявлення про стартапи на ранніх етапах.

Найбільша частина нових стартапів (27,2%) з'явилася у 2021 році; чверть з них не мали організаційно-правової форми, що є досить поширеним явищем на ранніх етапах розвитку. За даними дослідження, 51,3% з них не заробляли жодного доходу.

Щодо джерел фінансування, 84,2% стартапів розпочали з власним капіталом, при цьому для 39% власний капітал єдине джерело фінансування; 31% отримали гранти від USF; 30,4% скористалися іншими грантами, іноземним венчурним капіталом та іноземними бізнес-ангелами; 20,3% отримали фінансування від місцевих бізнес-ангелів та акселераторів.

За даними [2], 63% стартапів мали на увазі міжнародні та внутрішні ринки, 24% – міжнародні, а лише 12% – український ринок, що є позитивним сигналом для можливостей масштабування та ризиків. Однак важливо уточнити, що означає "орієнтованість": чи стартапи активно працюють на цих ринках, готуються до входу на них, чи лише мають ці ринки на увазі? Ці дані не надають достатньої інформації для оцінки перспектив. Головними зовнішніми перешкодами для розвитку стартапів були відсутність коштів на розширення команди (48%) та доступу до фінансування (39%).

У галузі моделей бізнесу, 36% стартапів використовували модель B2B (співпраця з малим та середнім бізнесом), 24% – B2B з великими компаніями, 29% – модель B2C.

На відміну від прогнозу Startup Genome про успішність захоплення ринку, що передбачає залучення великих компаній як клієнтів для подальшого масштабування, з наданих даних цього не можна зробити висновків.

Доповідь "Ukraine as Number One (UNO)", яку підготувала лондонська RA Capital спільно з Unit City, USF та бізнес-інкубаторами у 2021 році, надала наступні висновки.

З'ясовано, що в Україні склалася унікальна модель стартапінгу: екосистема стартапів спеціалізується на підтримці проєктів на початковій стадії, які отримують початкове фінансування на місці, а якщо досягають успіху у Product / Market Fit, то залучають додаткові інвестиції у США та ЄС. Цей процес супроводжується релокацією принаймні одного засновника до

центрів західного технологічного підприємництва в США, ЄС та Великій Британії. [3]

Виявлено, що 60% українських стартапів на початковій стадії зареєстровані за кордоном або мають іноземну реєстрацію. Головні причини цього полягають у прагненні забезпечити належний правовий захист учасників проєкту та можливості залучення інвестицій, обмежених у доступі в Україні.

З тих, що зареєстровані в Україні, 65% планують у майбутньому реєстрацію за кордоном. Всі головні команди розробників базуються в Україні, тоді як функції закордонних команд включають продажі, маркетинг та фінанси. Більшість засновників (82%) опитаних стартапів перебувають в Україні з таких причин, як доступність кваліфікованих кадрів, можливості в межах екосистеми та орієнтація на український ринок.

Українські стартапи зберігають дослідно-розробницькі та адміністративно-реєстративні відділи в Україні, водночас відкриваючи фронт-офіси за кордоном для роботи з клієнтами на місцевих ринках. 92% опитаних визнали, що зміни в екосистемі країни в період з 2019 по 2021 рік зробили її привабливим місцем для запуску та розвитку стартапів. За даними UNO, останнім часом українські фаундери звертають увагу на сегмент *deerp tech*.

Найбільш популярні напрями включають штучний інтелект та машинне навчання (37%), Big Data (22%), Hardware (15%) та Інтернет речей (11%). Також відзначено зростання участі українських стартапів у секторах SaaS (21,5%), health tech (19,6%), AI (15,2%), energy (13,3%) та IoT (12%). Однак більшість українських стартапів не є продуктовими компаніями, а скоріше надають IT-аутсорсингові послуги. [3]

Найбільші обмеження для розвитку екосистеми пов'язані з фінансуванням, зокрема, практично всі інвестори фінансують ранні стадії стартап-циклу, але серед інвесторів на етапі масштабування є лише декілька іноземних фондів. У 2021 році 80% іноземних венчурних інвестицій припало на етап масштабування.

У березні 2022 року USF разом з Міністерством цифрової трансформації України було проведено оперативне онлайн-опитування 150 українських стартапів щодо їхньої діяльності під час війни. Незважаючи на те, що інформація про стадії життєвого циклу не була представлена, можна припустити, що дослідження спрямоване на цільову аудиторію USF — стартапи на ранніх стадіях розвитку [4].

Питання опитування стосувалися різних аспектів, таких як релокація стартапів та їхніх команд, продовження діяльності, фінансове становище та актуальні види підтримки. Отримані результати наступні: 71% стартап-команд перебували в країні, 28% частково або повністю за кордоном, а лише 1% повністю за кордоном.

Зазначено, що 71% стартапів продовжували працювати повністю або частково, у той час як 28% не працювали взагалі. Також виявлено, що 37,4% стартапів мали потребу у релокації проєкту та команди, а лише 24,3% мали достатні фінансові ресурси на строк від трьох місяців і більше. Передусім, 99% стартапів виявили потребу у фінансовій підтримці.

У 2023 році було представлено карту стартапів з 9 ключовими секторами для інвестицій, яку розробили USF, венчурний фонд TA Ventures та Міністерство цифрової трансформації. Це стало важливим етапом у розвитку національної стартап-екосистеми.

Проте, мета розвитку української стартап-екосистеми ще не сформульована. USF бачить її у тому, щоб стартапи створювалися, розвивалися та залишалися в країні, формуючи репутацію стартап-нації для подальшого глобального успіху [5].

Ефективність державної підтримки стартапів на ранніх стадіях є предметом дискусії через глобальну орієнтацію їх діяльності. Аргументи на користь такої підтримки полягають у залученні валютних надходжень від IT-аутсорсингу та розширенні мережевих зв'язків, що сприяють розвитку бізнесу. Наприклад, Genesis активно формує власну екосистему TRMNL4 - платформу, що інтегрує стартапи Центрально-Східної Європи. Держава повинна сприяти розвитку перспективного ринку стартапів. Основне завдання держави полягає в тому, щоб легалізувати частину тіньової економіки, яка сприятиме розвитку країни, зокрема нової економіки, де стартапи відіграють ключову роль. Незважаючи на труднощі, вже існує успішний досвід реалізації українських стартапів як на внутрішньому, так і на міжнародному ринках інвестицій. Модель стартапу як ефективного засобу впровадження інновацій може успішно застосовуватися в українській практиці для сталого підприємництва.

У контексті сталого економічного зростання, ключовими індикаторами є динаміка розвитку інноваційного сектору та успішний вихід стартапів на ринок. В Україні, інноваційна діяльність виступає як каталізатор економічного прогресу, проте вона стикається з низкою перешкод. Однією з основних проблем є обмежена підтримка держави для внутрішніх інноваційних проєктів, що спонукає компанії орієнтуватися на зовнішні ринки, такі як Європа, Америка та Азія, де вони знаходять більш сприятливі умови для залучення інвестицій та комерціалізації своїх ідей.

Вищі навчальні заклади можуть відіграти важливу роль у формуванні інноваційної екосистеми, виступаючи менторами для міждисциплінарних проєктних груп, які займаються розробкою бізнес-ідей. Така співпраця може бути ефективною завдяки глибокій теоретичній підготовці як викладачів, так і студентів.

Для подальшого розвитку інноваційної сфери необхідна активна державна підтримка, особливо для малого підприємництва. Ефективні нормативні акти та програми підтримки можуть сприяти створенню

сприятливих екосистем. У періоди економічних криз, роль держави стає ще більш вагомою, оскільки вона може надавати необхідні рішення для адаптації та виживання екосистем.

Невизначеність у державній політиці, страх та плутанина можуть створювати негативні умови для розвитку екосистем, що призводить до їх занепаду. Бюрократія та адміністративні перешкоди також можуть ускладнювати роботу стартапів та відштовхувати інноваторів.

Геополітична ситуація в країні має значний вплив на розвиток екосистем через логістичні обмеження та міжнародну інтеграцію. Досвід країн, таких як Ізраїль, Руанда та Колумбія, показує, що пом'якшення деяких обмежень може сприяти підтримці та розвитку інноваційних екосистем [6].

Кроками до повноцінної політики держави у підтримці можуть стати:

- ініціювання створення інноваційних хабів, які забезпечать необхідну інфраструктуру та ресурси для розвитку стартапів;
- запровадження податкових пільг, грантів та інвестиційних стимулів для нових та існуючих інноваційних компаній;
- спрощення бюрократичних процедур та регуляторних вимог для стартапів;
- залучення міжнародних партнерів для обміну знаннями та технологіями;
- зміцнення законодавства щодо інтелектуальної власності для захисту інновацій та винаходів;
- допомога стартапам у виході на міжнародні ринки через експортні кредити та маркетингову підтримку;
- залучення венчурного капіталу та інвестицій через створення прозорого та стабільного інвестиційного середовища;
- співпраця з університетами та науковими інститутами для створення дослідницьких програм та комерціалізації інновацій.

У контексті сучасних глобальних економічних реалій, актуалізація наукових розробок та їх інтеграція у бізнес-процеси набуває особливої ваги. Українські науковці, які володіють значним потенціалом у сфері інновацій, часто зіштовхуються з перешкодами на шляху комерціалізації своїх розробок. Однією з ключових проблем є відсутність ефективних механізмів підтримки на рівні державних та приватних інституцій, що унеможливорює перетворення наукових ідей у повноцінні бізнес-проекти. Це, у свою чергу, пов'язано з браком системних програм, платформ для фінансування, а також з недостатнім

розумінням процесів ведення переговорів та формуванням ефективних бізнес-моделей для взаємодії між науковими колами, бізнес-сектором та урядовими структурами.

Водночас, розвиток локальних стартап-екосистем є стратегічним пріоритетом для органів місцевого самоврядування по всьому світу, оскільки вони є невід'ємною частиною планів економічного розвитку. Створення процвітаючої екосистеми вимагає синергії між такими елементами, як підприємці, акселератори, наставники, інвестори, урядові агенції, освітні заклади, корпорації та постачальники послуг. [6] Ефективна взаємодія цих компонентів вимагає від розробників екосистеми застосування цілеспрямованих стратегій, зокрема, глибокого аналізу поточного стану екосистеми, взаємодії з підприємцями для виявлення їх потреб та викликів.

Національні та місцеві уряди можуть сприяти стартапам, розробляючи політики, які знижують адміністративні та податкові бар'єри, стимулюють інновації та спрощують процедури реєстрації. Крім того, важливим кроком є створення спеціальних віз для міжнародних підприємців, що сприятиме глобальній інтеграції та обміну досвідом. Незважаючи на обережний підхід місцевого самоврядування до змін, важливо уникати стагнації та бюрократичних перешкод, які можуть гальмувати розвиток екосистеми. [6]

Для підтримки та розвитку стартап-екосистеми на мікрорівні необхідні центри запуску, такі як коворкінги, акселератори та майданчики для ділових конференцій, які дозволяють стартапам співпрацювати та розвиватися. Зв'язок із спільнотою є ключовим для стартапів, оскільки він надає доступ до ресурсів, таких як наставництво, інвестиції та партнерства, а також до цінних порад від досвідчених засновників.

Фінансування є життєво важливим для екосистем, особливо на ранніх етапах. У випадку недостатності приватних інвестицій, уряд повинен взяти на себе роль каталізатора, особливо під час економічних криз, коли запуск нових проектів є найскладнішим. Розробники екосистеми повинні активно підтримувати засновників стартапів, забезпечуючи необхідні ресурси для їх зростання.

Важливо також активно використовувати маркетингові інструменти для просування стартап-екосистеми на міжнародному рівні, підкреслюючи успіхи та досягнення, такі як перемоги у конкурсах, хакатонах та значні інвестиційні раунди. Покращення стану екосистеми сприяє економічному зростанню, створенню робочих місць, залученню інвестицій, розвитку талантів та формуванню підприємницької культури, що є вигідним як для державного, так і для приватного секторів.

Висновки. Відновлення економіки України, яке розпочалося у 2023 році, та прогнозоване зростання валового внутрішнього продукту на рівні від 1 до 3%, створює оптимальні передумови для розвитку стартапів. Особливо це стосується секторів, де Україна має конкурентні переваги, зокрема ІТ-галузі

та аграрних технологій. Стартап-екосистема країни продемонструвала значний прогрес, подолавши глобальні виклики та внутрішні бар'єри. Підтримка сфер AgTech, EdTech, HealthTech та інших, що активно розвиваються, відображає загальносвітові тенденції до цифровізації та автоматизації, які є вирішальними для економічного зростання.

У контексті сучасних інноваційних трендів, розвиток стартап-екосистеми в Україні можна розглядати як стратегічний напрямок національної економіки, що сприяє зміцненню економічного потенціалу держави та її інтеграції у світовий інноваційний простір.

Враховуючи динаміку глобальних технологічних змін, автором визначено ключові напрямки підтримки та розвитку стартапів:

1. Заснування менторських центрів та інноваційних платформ у вищих навчальних закладах сприятиме формуванню кваліфікованих кадрів та реалізації потенціалу молодих вчених.

2. Впровадження законодавчих ініціатив, спрямованих на зниження адміністративних бар'єрів, включаючи мінімізацію бюрократії, спрощення логістики, створення страхових систем для інноваційних проєктів, забезпечення захисту інтелектуальної власності, та оптимізацію податкового навантаження для стартапів.

3. Ретельне дослідження існуючих екосистем, виявлення проблемних зон та труднощів, що стоять перед стартапами, дозволить визначити ефективні шляхи їх подолання.

4. Створення центрів дислокації для розробників та підприємців, а також їх об'єднання в глобальні мережі, забезпечить обмін досвідом та ресурсами на міжнародному рівні.

5. Залучення державних коштів для перших раундів фінансування стартапів стане каталізатором їх розвитку та комерціалізації.

6. Сприяння виходу стартапів на міжнародні ринки через партнерства та співпрацю з іноземними інвесторами та корпораціями.

7. Залучення інвестицій у сфери, де Україна має потенціал стати лідером, наприклад, у розробці програмного забезпечення та кібербезпеки.

8. Розробка державних програм, які б сприяли розвитку стартапів, зокрема через гранти та податкові пільги.

9. Будівництво технопарків та інкубаторів, які б забезпечували необхідні умови для зростання та розвитку стартапів.

10. Створення освітніх програм, спрямованих на розвиток підприємницьких та технічних навичок серед молоді.

Комплексний підхід до реалізації цих рекомендацій створить умови для сталого розвитку інноваційного сектору та підвищення конкурентоспроможності національної економіки.

У даній статті було проведено комплексне дослідження стартап-екосистеми в Україні, що є актуальною та недостатньо вивченою темою.

Наукова новизна полягає в тому, що було використано системний підхід до аналізу структури, функцій, суб'єктів та взаємодії елементів стартап-екосистеми, а також виявлено її сильні та слабкі сторони, можливості та загрози. Для досягнення мети дослідження було застосовано такі методи: порівняльний аналіз, експертне опитування, кластерний аналіз, кейс-стаді. Практична значущість полягає в тому, що було запропоновано рекомендації щодо покращення стану та розвитку стартап-екосистеми в Україні, які можуть бути використані державними органами, освітніми та науковими установами, інвесторами, підприємцями та іншими зацікавленими сторонами.

Література:

1. Левковець О. М. Стартап-екосистема України в контексті завдань збереження та розвитку інноваційного потенціалу. Економічна теорія та право, 2022. № 3 (50). С. 59-85.
2. Ukrainian startup ecosystem: Facing the challenges, seizing the opportunities. [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://www.startupbridge.eu/wp-content/uploads/2022/01/PUSB_REPORT_UKRAINIAN_STARTUP_ECOSYSTEM_2022.pdf.
3. Юшкевич Н. Яка стартап-екосистема в Україні. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://senior.ua/articles/yaka-startapekosistema-v-ukran>
4. Startup voice: результати опитування стартап-екосистеми України. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://usf.com.ua/startup-voice-rezultati-opituvannya-startap-ekosistemi-ukraini/>.
5. Пилипів І. Нова Кремнієва долина: як Genesis будує найбільшу стартап-спільноту в Центрально-Східній Європі. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/10/13/705434/>.
6. How to Build a Startup Ecosystem. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://www.startupblink.com/blog/how-to-build-a-startupecosystem/>.

References:

1. Levkovec', O. M. (2022). Startap-ekosistema Ukraïni v konteksti zavdan' zberezhennja ta rozvitku innovacijnogo potencijalu [Startup ecosystem of Ukraine in the context of tasks of preservation and development of innovative potential]. *Ekonomichna teorija ta pravo - Economic theory and law*, 3 (50), 59-85 [in Ukrainian].
2. Ukrainian startup ecosystem: Facing the challenges, seizing the opportunities. www.startupbridge.eu Retrieved from https://www.startupbridge.eu/wp-content/uploads/2022/01/PUSB_REPORT_UKRAINIAN_STARTUP_ECOSYSTEM_2022.pdf. [in English].
3. Jushkevich, N. Jaka startap-ekosistema v Ukraïni [What is the startup ecosystem in Ukraine]. usf.com.ua Retrieved from <https://senior.ua/articles/yaka-startapekosistema-v-ukran> [in Ukrainian].
4. Startup voice: rezul'tati opituvannja startap-ekosistemi Ukraïni [Startup voice: survey results of the startup ecosystem of Ukraine]. usf.com.ua Retrieved from <https://usf.com.ua/startup-voice-rezultati-opituvannya-startap-ekosistemi-ukraini/>. [in Ukrainian].
5. Pilipiv, I. Nova Kremnieva dolina: jak Genesis budue najbil'shu startap-spil'notu v Central'no-Shidnij Evropi [New Silicon Valley: How Genesis is building the largest startup community in Central and Eastern Europe]. [www.epravda.com.u](https://www.epravda.com.ua/publications/2023/10/13/705434/) Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2023/10/13/705434/>. [in Ukrainian].
6. How to Build a Startup Ecosystem []. Retrieved from <https://www.startupblink.com/blog/how-to-build-a-startupecosystem/>. [in English].

УДК 338.43:004.67

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-837-846](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-837-846)

Куцай Наталія Сергіївна кандидат економічних наук, доцент кафедри менеджменту, Луцький національний технічний університет, вул. Львівська, 79, м. Луцьк, 43000, тел.: (095)599-50-10, <https://orcid.org/0000-0003-3419-1725>

ОСОБЛИВОСТІ ІНВЕСТИЦІЙ У ХАРЧОВИЙ ПРОМИСЛОВІСТІ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Анотація. Наукова новизна дослідження полягає в тому, що на основі розгляду інвестиційних процесів в харчовій промисловості визначено параметри, які впливають на ефективність інвестиційної діяльності під час впровадження цифрових технологій на підприємствах галузі.

Наукове дослідження полягає в тому, що існує взаємозв'язок між процесами цифровізації та інвестиційними можливостями підприємств харчової галузі.

Підходи, запропоновані в рамках дослідження, дозволяють визначати особливості інвестиційних проектів у харчовій галузі в умовах цифровізації.

У статті визначається взаємозв'язок між процесами цифровізації та інвестиційними можливостями підприємств харчової галузі. Розкрито параметри, що впливають на ефективність інвестиційної діяльності при впровадженні цифрових технологій на підприємствах галузі.

Харчова та переробна промисловість розглядається як системоутворююча сфера економіки країни, що формує агропродовольчий ринок, продовольчу та економічну безпеку.

Досягнутий рівень конкурентоспроможності харчової промисловості та перспективи її розвитку в умовах глобальної конкуренції безпосередньо впливають на рівень життя населення, вартість споживчого кошика, умови та якість відтворення робочої сили у національній економіці.

Так, кількість харчових підприємств станом на 2021 рік становило понад 5 тисяч. Щорічно прямі іноземні інвестиції в галузь становлять близько 3 млрд дол. (понад 25 % від загальних прямих іноземних інвестицій у промисловість країни).

У зв'язку з цим особливості інвестицій в харчовій промисловості в умовах цифровізації стають ключовими аспектами розвитку, вдосконалення та становлення ефективної інвестиційної політики України.

Ключові слова: цифровізація, інвестиції, інвестиційний процес, харчова промисловість.

Kutsai Nataliya Sergiivna Candidate of Economic Sciences, Associate Professor of the Department of Management, Lutsk National Technical University, str. Lvivska, 79, Lutsk, 43000, tel.: (095)599-50-10, <https://orcid.org/0000-0003-3419-1725>

PARTICULARITIES OF INVESTMENTS IN THE KHARCHOVIS INDUSTRY IN THE MINDS OF DIGITALIZATION

Abstract. The scientific novelty lies in the fact that, based on the consideration of investment processes in the food industry, parameters have been identified that influence the efficiency of investment activity in the wake of the introduction of digital technologies I'm at the enterprises of Galuzia.

Scientific research suggests that there is an interrelationship between the processes of digitalization and the investment opportunities of grub enterprises.

The approaches developed within the framework of the investigation allow us to identify the peculiarities of investment projects in the food industry in the minds of digitalization.

The article shows the interrelationship between digitalization processes and the investment opportunities of grub enterprises. The parameters that influence the efficiency of investment activities with the introduction of digital technologies at Galusian enterprises have been revealed.

Kharchova's industrial production is seen as a systemically responsible sector of the region's economy, which shapes the agri-food market, food and economic security.

The achieved level of competitiveness of the grub industry and the prospects for the development of global competition in the minds of the population are directly reflected in the level of life of the population, the agility of the lively cat, the mental capacity of the nation's labor force onal economy.

Thus, the number of grub enterprises in the country in 2021 was over 5 thousand. It is expected that direct foreign investment in Galusa will reach close to \$3 billion. (over 25% of foreign direct foreign investments in the industry of the country).

In connection with these particularities of investment in the food industry, in the minds of digitalization, digitalization becomes key aspects of the development, in-depth and establishment of an effective investment policy in Ukraine.

Keywords: digitalization, investments, investment process, food industry.

Постановка проблеми. На сьогодні актуальним стає питання оптимізації інвестицій у харчову галузь, що потребує методичного забезпечення. Вдосконалення інвестиційної політики та залучення інвестицій у харчову промисловість в Україні.

Основним завданням інвестора є максимізація капіталу до певного тимчасового періоду. При вирішенні цього завдання слід враховувати, що в умовах кризи інвестиційна діяльність здійснюється в рамках недосконалого ринку. У харчовій галузі інвестиційні проекти характеризуються великими інвестиційними витратами та розтягнутістю у часі віддачі інвестицій, що вимагає побудови моделі дискретних інвестицій та визначає актуальність дослідження.

У зв'язку з цим актуальним є визначення взаємозв'язку між процесами цифровізації та інвестиційними можливостями підприємств харчової галузі.

Необхідно визначити параметри, що впливають на ефективність інвестиційної діяльності під час впровадження цифрових технологій на підприємствах галузі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретико-методологічною основою дослідження, що проводиться, є праці відомих українських та зарубіжних вчених, таких як Глухова С. В., Жадан Т. А., Заїнчковський А. О., Купчак П. М., Мазуркевич І. О., Малиновський В. В., Манойленко О. В., Новойтенко І. В., Пилипенко О. Є., Пашнюк Л. О., Римар О. Г., Сичевський М. П., Слободян Н. Я., Семенко О. Г., Хрип'юк В. І., Якимчук Т. В. та інші.

Аналіз статистики та публікацій показав, що, незважаючи на широку опрацьованість питань організації та оцінки інвестування, теорія та методичні положення управління інвестиціями в харчовій промисловості України не відповідають сучасним вимогам теорії та практики. Удосконалення механізму управління процесом фінансування інвестиційних проектів у харчовій галузі є актуальною науковою проблемою, що має суттєве практичне та теоретичне значення для інноваційного розвитку.

Мета статті – мета дослідження полягає у комплексному аналізі діючих механізмів розвитку харчової промисловості, орієнтованому на розробку методичного забезпечення вдосконалення інвестиційної політики та залучення інвестицій у харчову промисловість в Україні з урахуванням особливостей інвестицій у харчової промисловості в умовах цифровізації.

Виклад основного матеріалу. На сьогоднішній день інвестиційні процеси пов'язані з цифровізацією, яка торкається і підприємств харчової промисловості. Значимість цифровізації на мікрорівні полягає в тому, що вона має вагомий позитивний вплив на:

- 1) способи організації та ведення бізнесу, його маркетингові стратегії;
- 2) забезпечення бізнесу необхідними ресурсами;
- 3) виробничі та трансакційні витрати, які в умовах розвитку цифрового середовища дуже сильно знижуються або зовсім зникають; мережевий ефект та ефект масштабу, який набуває глобального характеру.

Українські підприємства, згідно з дослідженнями, відстають від зарубіжних компаній за рівнем використання цифрових технологій [2]. Так, найголовнішою цифровою технологією, яку використовують українські підприємства, залишається Інтернет. З іншими технологіями все набагато складніше: так, системою електронних закупівель користуються лише 7 % компаній.

Враховуючи багатогранну природу цифрової економіки, організаційна структура для координації взаємодії виробників та покупців продукції харчової промисловості в контексті цифрової економіки, а також концептуальна основа економічних механізмів включають учасників, продукти та

транзакції, які використовуються для виміру показників значимості цифровізації (рис. 1).

Рис.1. Опис концепт уальної основи формування організаційно-економічного механізму (ОЕМ) в умовах цифрової економіки

Цифрова природа транзакції ширша, ніж чотири основних компоненти структури, і на додаток до «активуючої» природи одного з принципів конкретної структури одним із принципів є зміна цифрової природи транзакції.

У структурі центру є транзакції, які мають вважатися цифровими (за винятком тригерів).

Таким чином, за визначенням, основний принцип полягає в тому, що транзакції охоплюють лише ті, які здійснюються в електронному вигляді.

Для бізнесу цифрові технології підвищують цінність за рахунок розширення чотирьох можливостей: інтелектуальних інновацій та інжинірингу, управління цифровими ланцюгами поставок, доставки інтелектуальних та персональних продуктів та інноваційних бізнес-моделей.

Хоча характеристики можуть відрізнятися у чотирьох основних секторах (автомобільний та машинобудування, хімічний, фармацевтичний та споживчий), технології забезпечують три джерела цінності: з боку попиту вони «розширюють охоплення» та формують фонд прибутку; технологія в рамках пропозиції забезпечує ефективність виробництва та продуктивність; також технологія пропонує новий досвід, який поєднує у собі як можливості для зростання, так і ефективності.

Скорочуючи капітальні витрати та надаючи їм додаткову гнучкість, технологія може змінити економічний аспект виробництва та наблизити промислові підприємства до точки максимальної ефективності. У багатьох випадках технологія радикально змінює «правила взаємодії» та порушує баланс, який був у традиційній галузі протягом багатьох років. Це поєднує ряд

вертикалей у традиційному ланцюжку створення вартості, створюючи нові послуги та цінність для клієнтів.

У міру того, як глобальні виробничі системи відчують нову хвилю технічного прогресу та інновацій, з'являються нові виробничі можливості та умови праці. Технологія автоматизації замінює людину-оператора на фабриці, створюючи нові робочі місця, які потребують різноманітних навичок. Майбутнім операторам на виробництві потрібні знання в галузі технологій та навички роботи з інформаційними технологіями у поєднанні з можливостями безперервного навчання та перепідготовки. Технологія створює нові відносини між людьми та машинами.

Сукупний вплив технологій виробництва має доступ до нових джерел вартості, як у середині галузі, так і між галузями (рис. 2).

Рис. 2. Технологічні драйвери, пов'язані з цифровізацією, у рамках формування ланцюжків створення цінності (за галузями)

Глобальна агропродовольча система, як і раніше, стикається з серйозними проблемами щодо забезпечення достатньої кількості продуктів харчування належної якості для харчування постійно зростаючого, старіючого та мігруючого населення. Світ також змінюється швидкими темпами з появою множини технологій. Цифрові технології пропонують унікальні можливості для покращення виробництва продуктів харчування та торгівлі ними, особливо для дрібних фермерів, та сприяють досягненню цілей у сфері сталого розвитку.

Світ зіштовхується зі змінами, які глибоко впливають на довкілля і кожний аспект людського життя. Населення росте, старіє та мігрує до міст, що позначається на сільськогосподарському виробництві та попиті на продукти харчування. Це змінює спосіб роботи ринкових ланцюжків, але також змінює світ навколо нас через надмірну експлуатацію природних ресурсів і

потенційно катастрофічної деградації земель, а також наслідків зміни клімату для продовольчої безпеки у світі.

На цьому фоні агропродовольча система гостро потребує інноваційних рішень, і одним із певних підходів є цифровізація. Агропродовольча система зазнала змін, які підвищили ефективність та прибутковість до рівня, який раніше був недосяжним. Проте він відстає в плані цифровізації, яка може відігравати все більш важливу роль у досягненні глобальної мети підвищення продовольчої безпеки та забезпечення засобів для існування у сільських районах. Цифровізація розширює можливості підключення в агропродовольчому комплексі та знижує неефективність, оскільки Інтернет забезпечує доступ до технічної інформації та стимулює співробітництво та зв'язок по всьому ланцюжку створення вартості. Відкритий обмін інформацією також допомагає підвищити прозорість а довіра між несумісними групами зацікавлених сторін у глобальній агропромисловій системі.

Але цифровізація може мати серйозні недоліки. Вона може збільшити цифрову нерівність в системі та викликати переміщення робочої сили, що є важливим питанням, особливо у випадках, коли сільське господарство є основним джерелом зайнятості. Неправильне використання цифрових технологій є додатковою загрозою з точки зору захисту даних, прав на конфіденційність та кібербезпеки. Цифровізація може також ускладнити роботу дрібних фермерів, оскільки вони борються за те, щоб конкурувати з новими технологіями, які можуть навіть спричинити зростання цін за рахунок збільшення концентрації ринку.

Що стосується цифровізації харчової та агропродовольчої системи, необхідно розглянути безліч питань, включаючи вимоги до вироблення політики та регулювання, обмежений доступ до фінансів та цифрових навичок серед деяких учасників, а також необхідність подолання існуючих цифрових відмінностей, які обмежують доступ до інфраструктури та інформації. Відповідно до цього новий елемент у міжнародному середовищі вважається необхідним для роботи над цими питаннями, для підтримки країн на їх цифрових та політичних шляхах, оскільки вони прагнуть адаптувати та використовувати цифрові рішення, які орієнтовані на потреби селян і сприяють співробітництву зацікавлених сторін.

Щоб максимізувати можливості та мінімізувати ризики, агропродовольча система має усунути чотири ключові прогалини: формування політики та регулювання, економічний та гендерний розрив, розрив у навичках та скорочення «цифрового розриву».

Щодо розробки політики та регулювання, то уряди та політики відіграють головну роль у створенні сприятливих умов, необхідних для оцифрування, забезпечення прозорості, безпеки, рівності та ефективності систем фінансування. Деякі існуючі інструменти політики мають більш широку сферу застосування, яка включає цифрове сільське господарство.

Аналогічним чином, існують стратегії, пов'язані з розвитком технологій, які мають значення для сільських та міських районів, але які мають сільську агропродовольчу перспективу. Проте управління даними, стандартизація та регулювання є проблемами, які уряд повинен активно вирішувати на політичному рівні. Крім того, сучасні цифрові інструменти часто ґрунтуються на доступності великих даних. Щоб перевести інформацію в цінну інформацію, суб'єктам, що діють, часто доводиться ділитися великим обсягом даних із сторонніми постачальниками, що підвищує ризики володіння даними та конфіденційності, особливо для тих, хто меншою мірою здатний захистити свої інтереси, зокрема дрібних фермерів. Загалом відсутність прозорості та достовірності щодо таких питань, як володіння даними, конфіденційність та відповідальність, сприяє виникненню низки проблем, головним чином відсутності довіри до додатків цифрових технологій, яка в даний час є в багатьох секторах [5]. Тому виникає необхідність у міцній нормативно-правовій базі.

Розглядаючи економічний та гендерний розрив, слід зазначити, що вартість впровадження цифрових технологій у сільському господарстві з часом впала, але натуральне господарство, як і раніше, далеко не отримує вигоду з цієї тенденції через обмежену доступність капіталу, що обмежує доступність нових технологій. Це створює потенційний економічний розрив, у тому числі між країнами з високим рівнем доходу, де охоплення мобільно. та інтернет-мережею становить більше 90 % населення, тоді як у країнах з низьким рівнем доходу він складає всього близько 50 %, а жінки та інші уразливі групи мають ще менший доступ.

Що стосується розриву в навичках, то він впливає на поширення цифрових рішень, які мають забезпечити участь усіх у цифровій революції, особливо сільських громад. Грамотність даних є одним із основних бар'єрів, з якими стикається сектор, тому навіть будучи підключеними, фермери можуть не мати достатньої освіти чи можливостей для того, щоб скористатися новим багатством інформації. Тому освіта залишається ключем доступу до нових цифрових робочих місць, які принесуть технології, особливо у сільській місцевості.

Що стосується скорочення «цифрового розриву», слід зазначити, що забезпечення справедливого доступу до цифрової інфраструктури має суттєве значення, і прийняття доступних технологій має стати пріоритетом, оскільки розрив між сучасним та натуральним господарством зростає. Дрібні фермери в країнах, що розвиваються, мають обмежений доступ до навичок, інформації та відкритих даних, що уповільнює розвиток сільськогосподарського підприємництва та сталої цифрової екосистеми. Це також відкриває цифрові недоліки, такі як відсутність локалізованого контенту для нових цифрових послуг та обмежений доступ до місцевої інформації та послуг з точки зору доступності, обізнаності, можливостей.

Отже, виникає потреба в новому елементі у ландшафті міжнародних ініціатив, який здатний усунути вищезгадані прогалини та задовольнити найнагальніші потреби агропродовольчої системи за допомогою цифровізації.

Складна картина глобальних викликів створює як загрози, так і можливості сільського господарства та харчової промисловості України. Те, чи зможуть українські регулятори, науково-технічні організації, а також сільське господарство та виробники продуктів харчування активно адаптуватися до загроз і ефективно використовувати можливості, що виникають, залежить від здатності різних учасників чітко визначати глобальні тенденції, що виникають, відображати існуючі сильні та слабкі сторони, бути гнучкими в адаптації стратегії розвитку та ефективно співпрацювати з різними викликами.

Щоб заінтересовані сторони сільського господарства та харчової промисловості могли більше брати активну участь у спільному створенні потенціалу, орієнтованого на майбутнє, Кабінет Міністрів України видав розпорядження від 10 липня 2019 р. № 588-р Київ «Про схвалення Стратегії розвитку експорту продукції сільського господарства, харчової та переробної промисловості України» на період до 2026 року[1]. Залежно від майбутнього, еволюції різних світових та національних тенденцій; складу існуючих сильних та слабких сторін, можливостей та загроз; і найімовірніший політичний вибір, зроблений у ключові порогові точки – макроекономічну, інституційну та політичну – можна розглянути два можливі сценарії розвитку на період з 2019 по 2026 рік.

Україна може стати світовим постачальником продукції, технологій та послуг з високою доданою вартістю. Це мета сценарію «Великий глобальний прорив». Інший варіант менш амбітний і його легше реалізувати, але він також бажаний: це тягне за собою насичення внутрішнього ринку конкурентоспроможними вітчизняними продуктами та технологіями – сценарій «Регіональне та місцеве зростання». Обидві траєкторії можливі і можуть починатися в той самий момент часу за однакових зовнішніх умов. Різниця між верхньою та нижньою траєкторіями визначається якістю інституційних рамок та економічних механізмів до 2026 року; розрив між цими траєкторіями згодом зростатиме, що робить перехід від менш сприятливого сценарію до більш амбітного та ресурсного.

Тому поточна основна мета полягає в тому, щоб перевести сільськогосподарський та харчовий сектор із стійкої виробничої системи у стійку інноваційну систему. Для цього необхідно відродити прикладний потенціал сектору досліджень та розробок у сільському господарстві, зробивши сільськогосподарську діяльність у галузі досліджень та розробок фінансово стійкою. Реформи, спрямовані на відродження прикладних сільськогосподарських досліджень та розробок, можуть бути здійснені лише шляхом заохочення тісної співпраці між сільськогосподарською наукою та

бізнесом у рамках відповідної інституційної бази. Зміцнення спроможності сільського господарства та харчової промисловості створювати нові знання і технології та просувати їх на конкурентні ринки є необхідною умовою досягнення параметрів розвитку сценарію глобального прориву. З цією метою науково-технічна та інноваційна політика у сільському господарстві та харчовій промисловості в Україні має протягом кількох років розвиватися у напрямі заснованої на фактичних даних парадигми, покликаній стимулювати інтенсивний розвиток, раціональне використання ресурсів та екологічно безпечних методах; надавати адресну підтримку інноваційним компаніям; та виключити можливість отримання вигоди від неінноваційних орендних плат (таких як володіння землею) за рахунок інших учасників ринку та споживачів.

Висновки. Розвиток національного науково-технічного потенціалу залежатиме від належних інституційних рішень та економічних механізмів передачі технологій та інновацій; гармонійна система передбачення і моніторингу науки та техніки відіграватиме важливу роль у цьому відношенні.

Отже, велику роль у розвитку харчової промисловості у сучасних умовах грає наука. Це, перш за все, пов'язано з розробкою нових технологій з глибокою переробкою вихідної сировини та виробленням нових видів продуктів, а також посиленням конкуренції із боку світового ринку продовольства. Без застосування досягнень науково-технічного прогресу у розвиток харчової промисловості неможливо вирішувати важливі проблеми, пов'язані з підвищенням ефективності виробництва, виробленням продуктів лікувального та профілактичного призначення. Впровадження досягнень НТП має базуватися на ефективній інвестиційній політиці.

На мою думку, розширення практики венчурного фінансування найбільш ефективних методів ведення сільськогосподарської діяльності – насамперед методів, спрямованих на підвищення ефективності сільськогосподарського виробництва, розширення асортименту продукції, розвиток виробництва високоефективних добрив для приватного сектору та сільськогосподарських підприємств сприятиме підвищенню добробуту населення країни, зниженню цін на сільськогосподарську продукцію та поліпшенню її якості.

Українська економіка нині працює за умов війни. Життєво важливе значення має здатність подолати антагонізм між інтересами фермерів, підприємств харчової промисловості та науки за допомогою розвитку вертикально інтегрованих ринкових структур на взаємовигідних умовах. Багато в чому це стало можливим завдяки об'єднанню виробничих та фінансових ресурсів для забезпечення повного циклу процесу – від сировини до готового продукту та його використання. Надалі це має допомогти вирішити проблеми реструктуризації великих підприємств та забезпечити великі обсяги сільськогосподарського виробництва при стабільній та високій якості.

Вкрай важливо забезпечити необхідні матеріальні ресурси та інституційно-правові інструменти, які відповідають вимогам, встановленим Світовою організацією торгівлі, а також принципам і механізмам, що лежать в основі розробки спільної агропродовольчої політики. У цих умовах ключовою стратегічною метою венчурного фінансування інвестиційних проєктів в агропродовольчому комплексі буде отримання доступу до передових технологій з метою їхнього впровадження в сектор.

Література:

1. Глухова С. В. Україна: харчова промисловість. Велика українська енциклопедія. URL: <https://vue.gov.ua/Україна: харчова промисловість> (дата звернення: 10.05.2024).
2. Римар О. Г., Мазуркевич І. О. Проблеми та перспективи розвитку харчової промисловості України // Економіка та держава. 2021. № 3. С. 66–70.
3. Семенко О. Г. Аналіз розвитку харчової промисловості України // Економічний вісник університету. 2017. Вип. 33 (1). С. 168–182.
4. Семенчук І. М., Мала К. Ю. Шляхи підвищення конкурентоспроможності підприємств харчової промисловості // Агросвіт. 2019. № 4. С. 56–61.
5. Хрип'юк В. І. Харчова промисловість України: ретроспективний аналіз та сучасні проблеми розвитку // Економіка АПК. 2018. № 9. С. 77–86.
6. Якимчук Т. В. Стан і перспективи розвитку підприємств харчової промисловості України // Актуальні проблеми економіки. 2010. № 4 (106). С. 162–168.

References:

1. Gluhova, S. V. Ukraine: harchova promislovist' [Ukraine: food industry]. *vue.gov.ua* Retrieved from <https://vue.gov.ua/Ukraine: harchova promislovist'> [in Ukrainian].
2. Rymar, O. G., Mazurkevich, I. O. (2021). Problemi ta perspektivi rozvitku harchovoї promislovosti Ukraїni [Problems and prospects for the development of the food industry of Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava - Economics and the State*, 3, 66–70 [in Ukrainian].
3. Semenko, O. G. (2017). Analiz rozvitku harchovoї promislovosti Ukraїni [Analysis of the development of the food industry of Ukraine]. *Ekonomichnij visnik universitetu - Economic Bulletin of the University*, 33 (1), 168–182 [in Ukrainian].
4. Semenchuk, I. M., Mala, K. Ju. (2019). Shljahi pidvishhennja konkurentospromozhnosti pidpriemstv harchovoї promislovosti [Ways to increase the competitiveness of food industry enterprises]. *Agrosvit - Agrosvit*, 4, 56–61 [in Ukrainian].
5. Hryp'juk, V. I. (2018). Harchova promislovist' Ukraїni: retrospektivnij analiz ta suchasni problemi rozvitku [Food Industry of Ukraine: Retrospective Analysis and Modern Development Problems]. *Ekonomika APK - Economy of APC*, 9, 77–86 [in Ukrainian].
6. Jakimchuk, T. V. (2010). Stan i perspektivi rozvitku pidpriemstv harchovoї promislovosti Ukraїni [State and prospects of the development of enterprises of the food industry of Ukraine]. *Aktual'ni problemi ekonomiki - Actual problems of the economy*, 4 (106), 162–168 [in Ukrainian].

УДК: 338.22

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-847-858](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-847-858)

Кушнеренко Сергій Михайлович кандидат економічних наук, докторант кафедри економіки та управління бізнесом, ПрАТ “ВНЗ “МАУП”, м. Київ, <http://orcid.org/0000-0002-7332-292X>

ІННОВАЦІЙНІ ФІНАНСОВІ ІНСТРУМЕНТИ ДЛЯ ПІДТРИМКИ ІНВЕСТИЦІЙ У ЦИФРОВУ ІНДУСТРІЮ

Анотація. Цифрова індустрія є одним з ключових драйверів розвитку світової та національної економіки. Компанії цифрової індустрії мають особливі потреби, в першу чергу, в розрізі фінансування свого розвитку. В силу цього інноваційні фінансові інструменти цифрової індустрії набувають суттєвої актуальності. Метою статті є визначення ключових викликів і перспектив в площині інноваційних фінансових інструментів для цифрової індустрії в Україні. В статті проаналізовано динаміку зростання інвестицій у цифрову індустрію на глобальному рівні за період 2010-2023 рр., відзначаючи значний ріст інвестицій, що сягнули 113,7 млрд доларів США за 2023 р.. Вивчено вплив цифрової трансформації на фінансовий сектор, зокрема вказано на появу 110 цифрових необанків у Європі станом на січень 2024 р.. Акцентовано на активне впровадження цифрових інновацій у реальний сектор економіки, де інвестиції в цифровізацію продуктів і послуг зросли на 15% у 2020 р.. Освітлюється підтримка розвитку цифрової індустрії за допомогою різноманітних фінансових інструментів, включно з венчурним фінансуванням, синдигованими кредитами, янголами-інвесторами, державними грантами, краудфандинг і ICO. Зосереджено увагу на викликах та ризиках, пов'язаних з залученням фінансування та інновацій, включаючи регуляторну невизначеність, кібербезпеку, волатильність ринку, оперативні збої, маніпуляції на ринку та складність розуміння нових фінансових продуктів. Наголошено на необхідності знаходження збалансованих рішень, що сприяють захисту інтересів учасників ринку та забезпечують стабільний розвиток цифрової фінансової індустрії з урахуванням міжнародної співпраці. Вказано на перспективи подальших досліджень імплементації цих підходів у рамках державної програми підтримки цифрової індустрії в Україні, відкриваючи дискусію про вплив цифровізації на економічний розвиток країни. Стаття буде корисна фаховим дослідникам і аналітикам, міжнародним організаціям, фінансовим інституціям. Подальші дослідження включатимуть вивчення особливостей запровадження новітніх фінансових інструментів в комплексі державної програми підтримки індустрії.

Ключова слова: інновації; цифрова індустрія; фінансові інструменти; фінансування розвитку; ризики.

Kushnerenko Serhii Mykhailovych Doctor of Economics, Doctoral Student, Department of Economics and Business Management, PJSC IAPM, Kyiv, <http://orcid.org/0000-0002-7332-292X>

INNOVATIVE FINANCIAL INSTRUMENTS TO SUPPORT INVESTMENTS IN THE DIGITAL INDUSTRY

Abstract. The digital industry is one of the key drivers of global and national economic development. Digital industry companies have special needs, primarily in terms of financing their development. Therefore, innovative financial instruments for the digital industry are becoming increasingly relevant. The purpose of the article is to identify the key challenges and prospects in the area of innovative financial instruments for the digital industry in Ukraine. The article analyzes the dynamics of growth of investments in the digital industry at the global level for the period 2010-2023, noting a significant increase in investments, which reached USD 113.7 billion in 2023. The impact of digital transformation on the financial sector is studied, in particular, the emergence of 110 digital neobanks in Europe as of January 2024. The author emphasizes the active implementation of digital innovations in the real economy, where investments in the digitalization of products and services increased by 15% in 2020. The report highlights support for the development of the digital industry through various financial instruments, including venture capital financing, syndicated loans, angel investors, government grants, crowdfunding, and ICOs. Attention is focused on the challenges and risks associated with raising finance and innovation, including regulatory uncertainty, cybersecurity, market volatility, operational failures, market manipulation, and the difficulty of understanding new financial products. The author emphasizes the need to find balanced solutions that help protect the interests of market participants and ensure the stable development of the digital financial industry, taking into account international cooperation. Prospects for further research on the implementation of these approaches within the framework of the State program to support the digital industry in Ukraine are indicated, opening a discussion on the impact of digitalization on the country's economic development. The article will be useful for professional researchers and analysts, international organizations, and financial institutions. Further research will include the study of the peculiarities of introducing the latest financial instruments in the complex of the state program to support the industry.

Keywords: innovation; digital industry; financial instruments; development financing; risks.

Постановка проблеми. Ключовою ознакою сучасного етапу розвитку є цифровізація, що докорінно трансформувала світову економіку, започатку-

вавши новий етап розвитку, на якому інформаційні технології відіграють ключову роль у економічному розвитку. Завдяки цій трансформації уможливлено появу глобального ринку, що включає в себе інноваційні стартапи, великі технологічні компанії та цифрові платформи, що надають якісно новий і ширший доступ до інформації, товарів та послуг для населення по всьому світу. Цей розвиток відкриває суттєві можливості для інвестицій у цифрову індустрію, що передбачає не лише значні економічні вигоди, але й соціальний розвиток та інноваційний прогрес. Однак, ця динамічна сфера також вимагає адаптації до швидких змін, включаючи потребу в нових підходах до управління. Втім, для того, щоб повною мірою реалізувати потенціал цифрової економіки, необхідно мати доступ до відповідного фінансування та інвестиційних ресурсів. В цьому контексті, інноваційні фінансові інструменти відіграють критичну роль, дозволяючи мобілізувати капітал, спрямований на підтримку розвитку та масштабування цифрових технологій та сервісів. Це включає не лише традиційні методи фінансування, але й інноваційні підходи, такі як фінансування через ICO (Initial Coin Offering), що дозволяє стартапам залучати кошти безпосередньо від інвесторів через випуск цифрових токенів, та багато інших інноваційних методів і підходів до вирішення цієї нагальної задачі. Відповідно постає потреба аналізу таких інноваційних фінансових інструментів, які можуть сприяти залученню інвестицій у цифрову індустрію. Це охоплює широкий спектр механізмів – від венчурного фінансування та краудфандингу до державних грантів і цифрових цінних паперів, оцінюючи їх потенціал, переваги, та виклики, які вони ставлять перед інвесторами та іншими стейкхолдерами. Особлива увага має приділятися не лише фінансовим аспектам, але й етичним та правовим питанням, пов'язаним із залученням і використанням інвестицій в цифровій сфері. В цьому контексті важливо вивчити роль урядових та міжнародних організацій у формуванні сприятливого інвестиційного клімату для розвитку цифрової індустрії. В даному ключі не менш важливою є співпраця між приватним та державним секторами для розвитку інфраструктури, необхідної для реалізації повного потенціалу цифрових інновацій. Це включає інвестиції у високошвидкісний Інтернет, кібер-безпеку та фахову освіту, що є ключовими для створення стійкого та інклюзивного цифрового суспільства. Важливим питанням є адаптація даних інноваційних фінансових інструментів для вирішення специфічних потреб і викликів цифрової індустрії. Це включає розробку механізмів оцінки ризиків та віддачі інвестицій у цифрові проекти, що часто мають непередбачувану природу та високий рівень інноваційного потенціалу. Відповідно проблематика успіху у залученні інвестицій у цифрову індустрію є нагальною та потребує вивчення, зокрема в питанні залежності від здатності інвесторів і компаній ефективно адаптуватися до швидко змінюваного технологічного контексту, визнавати та використовувати нові можливості для інновацій та зростання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблематиці новітніх фінансових інструментів для заохочення інвестицій в цифрову галузь присвячено ряд досліджень як в Україні, так і закордоном. Вейлс К. [1] досліджує вплив цифрових валют та альтернативного фінансування на традиційну економіку. Автор аналізує, як цифрові інновації можуть сприяти поширенню серед широких мас фінансових послуг, надаючи більше можливостей для інвесторів і підприємств. Особлива увага приділяється ролі блокчейн у забезпеченні прозорості та безпеки фінансових операцій.

Хуанг З. та Лі З. [2] зосереджується на Китаї як на прикладі інноваційного розвитку та регулювання цифрових фінансових платформ. Дослідники розглядають, як державні політики та регулювання сприяють створенню сприятливого середовища для розвитку цифрових фінансів, а також виділяють виклики, з якими зіштовхуються регулятори у забезпеченні фінансової стабільності та захисту споживачів.

Жанг Й. та ін. [3] висвітлює концепцію «зелених» цифрових фінансів, що включає використання цифрових технологій для фінансування проєктів, які сприяють екологічній стійкості. Автори демонструють, як цифрові фінанси можуть відігравати ключову роль у боротьбі з кліматичними змінами, підтримуючи енергетичну ефективність, відновлювані джерела енергії та інші «зелені» ініціативи.

Руїпінг Дж. і Ванг С. [4] вивчають загальний поступ у сфері цифрових фінансів, з акцентом на інновації, які сприяють розвитку фінансової індустрії. Автори розглядають різноманітні технологічні рішення, такі як блокчейн і штучний інтелект, які відкривають нові можливості для банківського сектора, страхування, інвестицій, а також виклики, пов'язані з цими інноваціями.

Бертоні Ф. та ін. [5] досліджують цифровізацію на ринку підприємницького фінансування, зосереджуючись на інноваційних бізнес-моделях та нових каналах фінансування. Автори аналізують, як цифрові технології змінюють традиційні підходи до фінансування підприємств, сприяючи появі нових інструментів, таких як краудфандинг, P2P-кредитування та інші цифрові платформи, які забезпечують доступ до капіталу.

Лін та ін. [6] досліджують використання кібер-фінансів у інноваційному управлінні. Дослідники розглядають як Інтернет-технології можуть покращити процеси управління ризиками, запропонувавши новітні підходи до фінансування, засновані на великих даних та алгоритмах машинного навчання.

Таштаміров М. [7] описує вплив фінансових інновацій та цифрових технологій на банківську систему з інституційної перспективи. Дослідження акцентує на тому, як цифровізація та впровадження новітніх технологій, таких як блокчейн та штучний інтелект, можуть трансформувати традиційні банківські операції, підвищуючи ефективність і безпеку фінансових послуг.

Гомбер П. та ін. [8] розглядають сучасні напрямки розвитку у сфері цифрових фінансів. Автори аналізують як інновації в цифрових платежах,

блокчейн, криптовалюти, автоматизованих консультативних послугах впливають на фінансову індустрію, вказуючи на потребу розширення розуміння еволюції ринку фінтех-сервісів.

Луо С. [9] досліджує вплив розвитку цифрових фінансів на процес цифрової трансформації підприємств. Автор аргументує, що цифрові рішення можуть пом'якшити обмеження фінансування, які часто перешкоджають інноваціям, та сприяти зростанню і розвитку бізнесу через нові технологічні рішення. Робота аналізує, як інтеграція цифрових фінансових інструментів може покращити інноваційну діяльність бізнесу, зокрема через забезпечення легкого доступу до капіталу.

Браташану В. [10] вивчає, як цифрові технології трансформують фінансовий сектор, включаючи банки, страхові компанії та інші фінансові установи. Автор аналізує, які технологічні інновації (наприклад, блокчейн, штучний інтелект,) мають найбільший вплив на фінансові послуги та як вони можуть підвищити ефективність, безпеку та доступність фінансових операцій для споживачів.

Батлер Т. [11] розглядає майбутнє цифрової трансформації в фінансовій індустрії. Робота наголошує на важливості адаптації фінансових інститутів до змінюваних технологічних умов і очікувань споживачів. Автор зазначає, що для успіху в цифровому середовищі компаніям необхідно інвестувати в інноваційні технології, розвивати культуру неперервного навчання та адаптації, а також бути готовими до швидкої зміни бізнес-моделей. Важливість даних і аналітики, інтеграції нових цифрових каналів зв'язку з клієнтами та підвищення кібербезпеки є ключовими аспектами для майбутнього розвитку.

Піляк О., Джусов О. [12] розглядають використання краудфандингу як інноваційного інструменту для залучення інвестицій у галузі національної економіки. Автори аналізують переваги та недоліки краудфандингу, порівнюючи його з традиційними методами фінансування. Особливу увагу приділено можливостям, які краудфандинг відкриває для малого та середнього бізнесу, дозволяючи прямо залучати кошти від широкої аудиторії інвесторів.

Кутовий О. [13] досліджує взаємозв'язок між управлінням інноваціями та інвестиціями в контексті розвитку державної політики. Автор розглядає інновації та інвестиції як ключові елементи для підвищення ефективності економіки та стимулювання зростання. Робота акцентує на необхідності інтеграції інноваційних стратегій у рамки державної інвестиційної політики, а також на впливі цифровізації на процеси управління.

Алексін Г. [14] пропонує критерій Цілей сталого розвитку ООН як рамки для фінансування пріоритетних напрямків розвитку національної економіки, в т.ч. цифрової індустрії як ключового драйверу національної економіки України. Такий інноваційний механізм може бути застосований для підтримки відновлення України після війни. Це включає залучення приватного капіталу,

використання інструментів т.зв. імпаکت-інвестування, а також застосування принципів ЦСР ООН.

Гайдук Л. [15] зосереджується на інноваційних фінансових інструментах, які можуть використовуватися юридичними особами для залучення інвестицій. Автор детально розглядає різноманітні фінансові механізми та їхню придатність для різних видів бізнесу. Аналізується ефективність та ризики, асоційовані з кожним із інструментів, з метою визначення оптимальних шляхів для приваблення інвестицій.

Проаналізовані попередні дослідження вказують на важливість цифрової трансформації у сфері фінансування, наголошуючи на роль інновацій та адаптації до нових технологій як ключових факторів успіху. Дані роботи підкреслюють не тільки виклики, але й масштабні можливості, які цифровізація пропонує для фінансових установ і підприємств загалом, від відкриття нових каналів фінансування до докорінного переосмислення способів фінансування інноваційної діяльності. Однак, питання системного підходу до фінансових інструментів з точки зору комплексу підтримки інвестицій в цифрову індустрію недостатньо висвітлено в наявному масиві досліджень і потребує більшого вивчення.

Метою статті є ідентифікація основних викликів і можливостей з точки зору новітніх фінансових інструментів, які виникають перед цифровою індустрією в контексті фінансування в Україні.

Виклад основного матеріалу. Цифрова індустрія вирізняється значною динамічністю розвитку. За даними аналітичної платформи Statista [16] Загальна вартість інвестицій у фінтех-компанії в усьому світі різко зросла з 2010 р. по 2023 р. і досягла 113,7 млрд дол США. Північна і Південна Америка була регіоном, який залучив найбільше інвестицій у цей сектор, на них припадало більше половини загального обсягу інвестицій. Відповідно до Statista [17] активна цифровізація присутня в фінансовому секторі – станом на січень 2024 р. в Європі було 110 цифрових банків, в Північній і Південній Америці налічується 74 і 57 цифрових банків відповідно. Цифрові банки не тільки зросли в своїй кількості, але й у клієнтській базі, причому деякі з найбільших цифрових банків нараховують понад 100 млн клієнтів.

Тренд цифровізації заторкнув і компаній реального сектору. Statista [18] вказує, що інвестиції в цифровізацію продуктів і послуг перебувають на рівні 2-значного зростання у великих компаніях. Зокрема, за даними опитування великих фінських компаній показали, що у 2020 р. темпи зростання інвестицій у цифровізацію склали приблизно 15% (рис. 1).

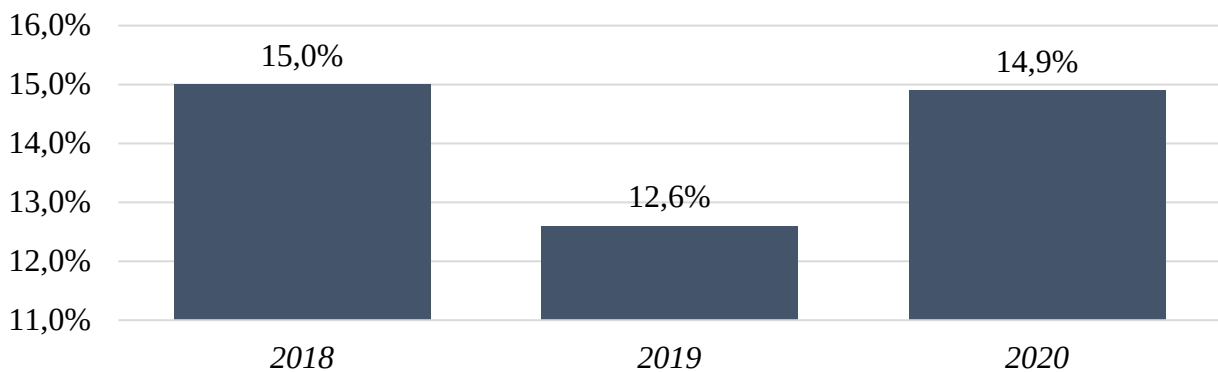

Рис. 1. Рівень інвестицій великих компаній в цифровізацію продуктів і сервісів

Джерело: побудовано на основі даних Statista [18].

У сфері цифрової індустрії існує широкий спектр фінансових інструментів, призначених для підтримки розвитку бізнесу, кожен з яких відкриває різні можливості, але й несе певні ризики. *Венчурне фінансування*, наприклад, може забезпечити стартапи великими сумами капіталу для їх швидкого росту, надаючи доступ до знань і мережі інвесторів, хоча це часто вимагає значного розведення власності засновників. *Синдиковані кредити*, з іншого боку, забезпечують більшу гнучкість для фінансування поточних потреб, але вимагають доказу здатності до погашення, що може бути викликом для нових компаній. *Ангели-інвестори* пропонують менш обтяжливий шлях до фінансування, з меншими вимогами до віддачі власності, але зазвичай пропонують менші суми грошей. *Державні гранти*, тим часом, виступають як приваблива альтернатива, оскільки вони не вимагають повернення коштів або віддачі частки власності, проте отримати їх може бути складно через високу конкуренцію та вимоги до подання. *Краудфандинг* відкриває непересічну можливість прямого залучення коштів від споживачів, що допомагає не лише фінансувати проекти, але й тестувати ринковий інтерес. Однак його успіх сильно залежить від ефективності маркетингових зусиль і може негативно вплинути на репутацію у випадку невдачі. *ІСО* як інструмент фінансування пропонує доступ до капіталу на глобальному рівні з нижчими бар'єрами для входу, але несуть високі ризики через регуляторну невизначеність і потенційне шахрайство.

Зауважимо, що кожен із вищенаведених інструментів має свої унікальні характеристики, які можуть сприяти розвитку цифрової індустрії, однак вибір конкретного інструменту вимагає глибокого аналізу як його потенційних переваг, так і можливих обмежень. Особливості даного інструментарію узагальнено в Табл. 1.

Таблиця 1

Характеристика основних фінансових інструментів, що використовуються для підтримки цифрової індустрії

Фінансовий інструмент	Переваги	Недоліки
Венчурне фінансування	– Забезпечує значні ресурси для стартапів і компаній на ранніх стадіях, яким потрібні кошти для швидкого росту; – Дозволяє підприємцям отримати доступ до мережі та знань інвесторів	– Зазвичай вимагає передачі значної частки власності в компанії; – Може призвести до втрати контролю над рішеннями у компанії
Синдиковані кредити	– Забезпечують гнучкість у фінансуванні поточних витрат або проектів; – Можуть бути доступні з різними ставками та умовами, в залежності від кредитної історії компанії	– Потребують підтвердження здатності погашення, що може бути складним для нових або швидко зростаючих компаній; – Високі відсоткові ставки для компаній з високим ризиком
Ангели-інвестори	– Зазвичай менш вимогливі щодо частки власності порівняно з венчурними фондами та можуть надати цінні знання та мережі	– Обсяги інвестицій зазвичай менші, ніж при венчурному фінансуванні; – Пошук та угода з ангельськими інвесторами можуть вимагати значного часу
Державні гранти	– Не потребує повернення коштів або передачі частки власності; – Підтримка проектів, які сприяють соціальному розвитку або інноваціям	– Суворі вимоги до подачі заявок та звітності; – Обмеженість ресурсів та висока конкуренція за державні гранти
Краудфандинг	– Дозволяє залучити кошти безпосередньо від споживачів, тестуючи інтерес ринку до продукту; – Може використовуватися як маркетинговий інструмент	– Успішність застосування залежить від маркетингових зусиль та привабливості продукту; – За невдачі реалізації може негативно вплинути на репутацію
ICO	– Дозволяє залучати кошти глобально за рахунок криптовалютних токенів, що доступні інвесторам в будь-якому місці світу; – Нижчі бар'єри для входу порівняно з традиційними інструментами фінансування	– Високий рівень ризику та волатильності; – Складнощі з регулюванням та можливість шахрайства

Джерело: власний аналіз.

При цьому, маємо зауважити, що існують наявні та потенційні ризики застосування виділених вище інструментів фінансування для цифрової індустрії. Впровадження і використання інноваційних фінансових інструментів у цифровій індустрії супроводжується комплексом викликів і ризиків, які впливають на різні аспекти економічної стабільності та безпеки. Одним із найбільших викликів є регуляторна невизначеність, коли нові фінансові продукти, такі як криптовалюти, опиняються поза межами чітко визначених нормативних рамок, створюючи правові ризики для компаній. Це ускладнюється кібербезпекою, адже залежність від складних технологічних платформ відкриває двері для хакерів, які можуть спробувати викрасти персональні дані або фінансові активи. Волатильність ринку є іншим значним ризиком, особливо в контексті інвестицій у криптовалюти, що може призвести до втрат для непідготовлених інвесторів. Операційні ризики також грають важливу роль, адже нові технології та продукти можуть бути схильними до технічних збоїв або програмних помилок, що підриває довіру споживачів. Маніпуляції на ринку та шахрайство представляють собою серйозну загрозу в умовах низької прозорості та слабого регулювання, підкреслюючи потребу в заходах проти недобросовісної поведінки. Крім того, складність інноваційних фінансових продуктів може ускладнювати розуміння з боку звичайних користувачів, створюючи додаткові ризики для захисту прав споживачів. На завершення, суттєвим ризиком в аналізованій площині є міжнародна координація та взаємодія, необхідні для ефективного регулювання трансграничних фінансових потоків та запобігання ухиленню від податків, відмиванню грошей, і фінансуванню тероризму. Ці виклики вимагають від компаній і регуляторів знайти збалансовані рішення, які б захищали інтереси усіх сторін і сприяли б стабільному розвитку цифрової фінансової індустрії.

Висновки. В підсумку, проаналізовано сучасний стан в частині викликів і можливостей новітніх фінансових інструментів для розвитку цифрової індустрії. За період з 2010 по 2023 р. відбулося значне зростання в вартості інвестицій у фінтех-компанії на глобальному рівні, який сягнув 113,7 млрд дол США. Цифрова трансформація торкнулася і фінансового сектору, зокрема, станом на січень 2024 р. кількість цифрових банків у Європі досягла 110 необанків. Крім того, спостерігається активне впровадження цифрових інновацій у реальному секторі економіки, де інвестиції в цифровізацію продуктів і послуг у великих компаніях в 2020 р. зросли на приблизно 15%. Розвиток цифрової індустрії підтримується різноманітними фінансовими інструментами, включаючи венчурне фінансування, синдіковані кредити, ангельські інвестиції, державні гранти, краудфандинг, ICO. Кожен з цих інструментів має свої унікальні переваги та недоліки, вибір серед яких залежить від конкретних потреб та стадії розвитку компанії, а також її готовності управляти пов'язаними з ними ризиками. Втім, залучення фінансування та інновації не обходяться без викликів та ризиків, серед яких

регуляторна невизначеність, кібербезпека, волатильність ринку, операційні збої, маніпуляції на ринку, та складність розуміння нових фінансових продуктів. Ці ризики вимагають від компаній та регуляторів знаходження збалансованих рішень, які б сприяли захисту інтересів учасників ринку та забезпечували стабільний розвиток цифрової фінансової індустрії, враховуючи потребу в міжнародній координації для ефективного регулювання трансграничних фінансових потоків. Подальші перспективи досліджень передбачають розгляд особливостей їх імплементації в рамках державної програми підтримки цифрової індустрії в Україні.

Література:

1. Wales K. Internet finance: Digital currencies and alternative finance liberating the capital markets. *Journal of Governance and Regulation*,. 2015. №4. P. 190–201.
2. Huang Z., Li Z. Innovative development and regulation of digital financial platforms in China. *China Economic Journal*. 2022. №15(2). P. 216–230.
3. Zhang Y., Zhou X., Lin X., Li X., Xu Y. Research and innovation of Green Digital Finance Model. *DEStech Transactions on Social Science, Education and Human Science*. 2018. №29(2). P. 1–10.
4. Ruiping J., Wang S. The development and innovation of digital finance. *The Frontiers of Society, Science and Technology*. 2020. №2. P. 77–80.
5. Bertoni F., Bonini S., Capizzi V., Colombo M., Manigart S. Digitization in the market for entrepreneurial finance: innovative business models and new financing channels. *Entrepreneurship Theory and Practice*. 2021. №46(5). P. 1120–1135.
6. Lin Z., Whinston A., Fan S. Harnessing Internet finance with innovative cyber credit management. *Financial Innovation*. 2015. №1. P. 1–24.
7. Tashtamirov M. Financial Innovation and Digital Technology in the Banking System: an Institutional perspective. *SHS Web of Conferences*. 2023. №172. P. 02004.
8. Gomber P., Koch J., Siering M. Digital Finance and FinTech: current research and future research directions. *Zeitschrift Für Betriebswirtschaft*. 2017. №87(5). P. 537–580.
9. Luo S. Digital Finance Development and the Digital Transformation of Enterprises: based on the perspective of financing constraint and innovation drive. *Journal of Mathematics*. 2022. №1(2022). №1–10.
10. Brătășanu, V. Digital innovation the new paradigm for financial services industry. *Theoretical and Applied Economics*. 2017. №1(2017). P. 83–94.
11. Butler T. What's next in the digital transformation of financial industry? *IT Professional*. 2020. №22(1). P. 29–33.
12. Піляк О., Джусов О. Особливості використання інноваційних інструментів залучення інвестицій у підприємства туристичної галузі: краудфандінг. *Економіка та суспільство*. 2021. №27. С. 1–9.
13. Кутовий О.В. Взаємозв'язок управління інноваціями та інвестиціями у розвитку державної політики. *Міжнародної науково-практичної конференції Інноваційні методи управління економікою в умовах цифровізації бізнесу*. 10 жовтня 2023 р.. С. 165–166.
14. Алексін Г. Інновації корпоративних фінансів у підтримці післявоєнного відновлення України: фінансування за критерієм ЦСР ООН. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Економіка»*. 2023. №31(59). С. 56–61.
15. Гайдук Л. Інноваційні фінансові інструменти залучення інвестицій юридичних осіб. *Наукові праці НДФІ*. 2014. №2(67). С. 95–104.

16. Statista. Value and number of investments in fintech worldwide from 2010 to 2023. URL: <https://www.statista.com/statistics/719385/investments-into-fintech-companies-globally/> (Дата доступу: 07.04.2024).
17. Statista. Number of digital banks worldwide as of January 2024, by region. URL: <https://www.statista.com/statistics/1239242/number-of-challenger-banks-worldwide-by-region/> (Дата доступу: 07.04.2024).
18. Statista. Investment development in digitalization of products and services in large companies in Finland from 2018 to 2021. URL: <https://www.statista.com/statistics/1201664/companies-digitalization-investment-growth-finland/> (Дата доступу: 07.04.2024).

References:

1. Wales, K. (2015). Internet finance: Digital currencies and alternative finance liberating the capital markets. *Journal of Governance and Regulation*, 4, 190–201.
2. Huang, Z., & Li, Z. (2022). Innovative development and regulation of digital financial platforms in China. *China Economic Journal*, 15(2), 216–230.
3. Zhang, Y., Zhou, X., Lin, X., Li, X., & Xu, Y. (2018). Research and innovation of Green Digital Finance Model. *DEStech Transactions on Social Science, Education and Human Science*, 29(2), 1–10.
4. Ruiping, J., & Wang, S. (2020). The development and innovation of digital finance. *The Frontiers of Society, Science and Technology*, 2, 77–80.
5. Bertoni, F., Bonini, S., Capizzi, V., Colombo, M., & Manigart, S. (2021). Digitization in the market for entrepreneurial finance: Innovative business models and new financing channels. *Entrepreneurship Theory and Practice*, 46(5), 1120–1135.
6. Lin, Z., Whinston, A., & Fan, S. (2015). Harnessing Internet finance with innovative cyber credit management. *Financial Innovation*, 1, 1–24.
7. Tashtamirov, M. (2023). Financial innovation and digital technology in the banking system: An institutional perspective. *SHS Web of Conferences*, 172, 02004.
8. Gomber, P., Koch, J., & Siering, M. (2017). Digital finance and FinTech: Current research and future research directions. *Zeitschrift Für Betriebswirtschaft*, 87(5), 537–580.
9. Luo, S. (2022). Digital finance development and the digital transformation of enterprises: Based on the perspective of financing constraint and innovation drive. *Journal of Mathematics*, 1(2022), 1–10.
10. Brătășanu, V. (2017). Digital innovation: The new paradigm for financial services industry. *Theoretical and Applied Economics*, 1(2017), 83–94.
11. Butler, T. (2020). What's next in the digital transformation of financial industry? *IT Professional*, 22(1), 29–33.
12. Pilyak, O., & Dzhusov, O. (2021). Osoblyvosti vykorystannia innovatsiinykh instrumentiv zaluchennia investysii u pidpriemstva turytychnoi haluzi: kraudfandinh [Features of using innovative investment attraction tools in the tourism industry: Crowdfunding]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 27, 1–9. [in Ukrainian].
13. Kutovyi, O. V. (2023, October 10). Vzaiemozviazok upravlinnia innovatsiiamy ta investysiiamy u rozvytku derzhavnoi polityky [The relationship between innovation and investment management in the development of public policy]. In Mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii Innovatsiini metody upravlinnia ekonomikoiu v umovakh tsyfrovizatsii biznesu (pp. 165–166). [Proceedings of the International Scientific and Practical Conference Innovative Methods of Economic Management in the Context of Business Digitalization]. [in Ukrainian].

14. Aleksin, H. (2023). Innovatsii korporatyvnykh finansiv u pidtrymtsi pisliavoiennoho vidnovlennia Ukrainy: finansuvannia za kryteriiem TSDR OON [Corporate finance innovations in support of post-war recovery in Ukraine: Financing by UN SDG criteria]. *Naukovi zapysky Natsionalnoho universytetu «Ostrozka akademiia». Seriiia «Ekonomika» – Scientific Notes of the National University "Ostroh Academy". Series "Economics"*, 31(59), 56–61. [in Ukrainian].

15. Haiduk, L. (2014). Innovatsiini finansovi instrumenty zaluchennia investytzii yurydychnykh osib [Innovative financial instruments for attracting investments of legal entities]. *Naukovi pratsi NDFI – Scientific Papers of NDFI*, 2(67), 95–104. [in Ukrainian].

16. Statista. (2024). Value and number of investments in fintech worldwide from 2010 to 2023. Retrieved April 7, 2024, from <https://www.statista.com/statistics/719385/investments-into-fintech-companies-globally/>

17. Statista. (2024). Number of digital banks worldwide as of January 2024, by region. Retrieved April 7, 2024, from <https://www.statista.com/statistics/1239242/number-of-challenger-banks-worldwide-by-region/>

18. Statista. (2024). Investment development in digitalization of products and services in large companies in Finland from 2018 to 2021. Retrieved April 7, 2024, from <https://www.statista.com/statistics/1201664/companies-digitalization-investment-growth-finland/>

УДК 657

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-859-871](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-859-871)

Лещук Галина Василівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри обліку і оподаткування, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (067) 255-99-84, <https://orcid.org/0000-0003-1625-1536>

Савків Уляна Степанівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту і маркетингу, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (067) 280-18-00, <https://orcid.org/0000-0002-1101-4702>

Кузьмін Тетяна Леонідівна доктор філософії PhD, асистент кафедри обліку і оподаткування, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, 76018, тел.: (098) 761-16-16, <https://orcid.org/0000-0003-4601-1226>

НОРМАТИВНО-ПРАВОВЕ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ПРОВЕДЕННЯ ІНВЕНТАРИЗАЦІЇ НА ПРИКЛАДІ ЗАКЛАДІВ ХАРЧУВАННЯ

Анотація. У статті досліджено особливості нормативно-правового забезпечення проведення інвентаризації на прикладі закладів харчування в умовах воєнного стану. Оскільки в умовах воєнного стану інвентаризація проводиться лише за можливості безпечного та безперешкодного доступу до активів, первинних документів та реєстрів бухгалтерського обліку, від так виокремлено особливості відображення її результатів у бухгалтерському обліку та фінансовій звітності. Обґрунтовано, що для закладів харчування інвентаризацію доцільно проводити не лише щомісяця, а й системно позапланові перевірки з шеф-кухарем, технологом, шеф-барменом, менеджерами. Встановлено, що при проведенні інвентаризації у закладах харчування слід особливу увагу звертати на програмне забезпечення для автоматизації обліку, яке дозволяє значно спростити ведення бухгалтерського обліку. Проаналізовано та згруповано сучасне програмне забезпечення для автоматизації обліку у контексті проведення інвентаризації у закладах харчування за критеріями вартості та функціональних характеристик, що дозволило встановити: переваги й недоліки сучасних POS-систем, а також коливання їх вартості від 500 гривень на місяць для малих кав'ярень до десятків тисяч гривень для великих мереж ресторанів. Встановлено, що кваліфіковано підібране та налаштоване програмне забезпечення для управління закладу харчування допомагає оптимізувати управлінську

діяльність та ведення бухгалтерського обліку. Досліджено особливості проведення інвентаризації під час банкрутства, оскільки тенденції функціонування закладів харчування свідчать про велику кількість їх закриття. Рекомендовано у закладах харчування проводити щоденну інвентаризацію, особливо при передачі зміни одними працівниками іншим, задля посилення контролю недопущення нестач, псувань, крадіжок, використання неякісної продукції тощо; інвентаризацію проводити позапланово задля забезпечення викриття неякісної роботи працівників складу, бару, кухні; до складу інвентаризаційної комісії включати компетентних, досвідчених, обізнаних у технологічних процесах та облікових процедурах фахівців.

Ключові слова: нормативно-правове забезпечення, інвентаризація, бухгалтерський облік, підприємство, заклади харчування.

Leshchuk Halyna Vasylivna Doctor of Economics, Professor, Professor of the Accounting and Taxation department, Carpathian National University named after Vasyl Stefanyk, Shevchenka St., 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (067) 255-99-84, <https://orcid.org/0000-0003-1625-1536>

Savkiv Uliana Stepanivna PhD in Economics, Associate Professor of the Department of Management and marketing, Carpathian National University named after Vasyl Stefanyk, Shevchenka St., 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (067) 280-18-00, <https://orcid.org/0000-0002-1101-4702>

Kuzmin Tetiana Leonidivna PhD in Economics, Assistant of the Department of Accounting and Taxation, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, Shevchenka St., 57, Ivano-Frankivsk, 76018, tel.: (098) 761-16-16, <https://orcid.org/0000-0003-4601-1226>

REGULATORY AND LEGAL SUPPORT OF INVENTORY ON THE EXAMPLE OF FOOD ESTABLISHMENTS

Abstract. The peculiarities of regulatory and legal support of inventory on the example of catering establishments in the conditions of martial law are studied in this article. According to these conditions, the inventory is carried out only if it is possible to have safe and unhindered access to assets, primary documents, and accounting registers, that's why the peculiarities of displaying its results in accounting and financial reporting are distinguished. It is substantiated that for food establishments it is advisable to carry out an inventory not only every month but also systematically unscheduled inspections with the chef, technologist, chef-bartender, and managers. It has been established that during the inventory in catering establishments, special attention should be paid to software for automation of

accounting, which allows to simplify the accounting. Modern software for accounting automation in the context of inventory in food establishments was analyzed and grouped according to the criteria of cost and functional characteristics, which allowed to establish the advantages and disadvantages of modern POS systems, as well as fluctuations in their cost from 500 hryvnias per month for small coffee shops up to tens of thousands of hryvnias for large restaurant chains. It has been established that competently selected and configured software for the management of a catering establishment helps to optimize management activities and accounting. The peculiarities of an inventory during bankruptcy were also studied as the trends in the functioning of catering establishments indicated a large number of their closures. It is recommended to carry out a daily inventory in food establishments, especially when the shift is transferring from one employee to another to strengthen control over the prevention of shortages, spoilage, theft, use of low-quality products, etc.; an unplanned inventory should be carried out to ensure the exposure of poor-quality work of employees of the warehouse, bar, and kitchen; it's worth including competent, experienced specialists knowledgeable in technological processes and accounting procedures in the composition of the inventory commission.

Keywords: regulatory and legal support, inventory, accounting, enterprise, food establishments.

Постановка проблеми. Систематичне, комплексне й ґрунтовне проведення інвентаризації дозволяє встановити фактичну наявність майна підприємства, надлишки або нестачі запасів, а також матеріальних цінностей, які частково втратили свою первісну якість, перевірити ступінь дотримання умов та порядку їх збереження.

При цьому введення воєнного стану в Україні дещо змінило порядок ведення бухгалтерського обліку загалом і проведення інвентаризації зокрема. Це особливо вплинуло на структуру активів, частину основних засобів, які були зруйновані або пошкоджені, залишилися на тимчасово окупованих територіях тому питання нормативно-правового забезпечення проведення інвентаризації в умовах війни є актуальними.

Дослідження організаційних аспектів та нормативно-правового забезпечення проведення інвентаризації в умовах воєнного стану пропонується здійснити на прикладі закладів харчування, оскільки дана галузь є доволі динамічною, а її підприємства потребують відповідної автоматизації бухгалтерського обліку у певних програмах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні науково-практичні розробки нормативно-правової регламентації проведення інвентаризації, а також автоматизації обліку у закладах харчування представлені зокрема у працях таких вчених, як Онищенко В. [6], Черненко К.В. [7], Язіна, В., Вишнікіна, О., Погребняк, А. [8], Булат Г. В., Гуменюк А.Ф. [9] та ін.

Мета статті – дослідження організаційних аспектів та нормативно-правового забезпечення проведення інвентаризації закладів харчування в умовах воєнного стану.

Виклад основного матеріалу. Згідно Закону України «Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів» від 23.12.1997 N 771/97-ВР, заклад громадського харчування - це ресторан, бар, кафе, їдальня, закусочна, піцерія, кулінарія, кіоск чи інший заклад незалежно від територіальних ознак (місця) провадження господарської діяльності з громадського харчування та ступеня доступності харчування будь-яким особам [1].

При цьому ресторанне господарство, відповідно до п.1.3 Правил №219 [2], розглядається як вид економічної діяльності суб'єктів господарської діяльності щодо надавання послуг відносно задоволення потреб споживачів у харчуванні з організуванням дозвілля або без нього. Проте сам заклад може здійснювати виробничо-торгівельну діяльність, а саме виробляти та доставляти, продавати та організовувати споживання власної продукції. А так, як ресторанний бізнес - це поєднання виробництва, надання послуг та торгівлі, облік його діяльності також відрізняється від стандартного його ведення.

В цілому проведення інвентаризації у закладах харчування регламентується такими нормативно-правовими актами:

1. Закон України від 16.07.1999 №996-XIV «Про бухгалтерський облік та фінансову звітність в Україні», де у ст. 10 зазначено, що з метою забезпечення достовірності даних бухгалтерського обліку та фінансової звітності підприємства зобов'язані проводити інвентаризацію активів, зобов'язань, під час якої перевіряються і документально підтверджуються їх наявність, стан і оцінка [3];

2. Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань, затвердженим Наказом Міністерства фінансів України від 02.09.2014 №879, зі змінами і доповненнями, внесеними Наказом Міністерства фінансів України від 26.05.2022 № 148, у якому зазначено, що перед складанням річної фінансової звітності проведення інвентаризації обов'язкове [4];

3. Порядок визначення розміру збитків від розкрадання, нестач, знищення (псування) матеріальних цінностей, затвердженим Постановою Кабінету Міністрів України від 22.01.1996 №116, зі змінами і доповненнями, внесеними Постановами Кабінету Міністрів України в 27.08.1996 №1009, від 20.01.1997 №34, від 15.12.1997 №1402, який регламентує механізм визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей, крім дорогоцінних металів, дорогоцінного каміння та валютних цінностей [5].

В умовах воєнного стану та його наслідків (руйнування та знищення активів, неможливість отримати доступ до них при проведенні інвентаризації)

процедуру проведення інвентаризації врегульовує п. 8 розділу I Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань № 879 [4], за яким:

- інвентаризація проводиться лише за можливості безпечного та безперешкодного доступу до активів, первинних документів та регістрів бухгалтерського обліку;
- якщо встановлено факти викрадання (розкрадання), нестачі, знищення (псування) майна, то керівники можуть прийняти рішення про проведення інвентаризації такого майна окремо на день встановлення таких фактів;
- після того, як перешкоди доступу до активів, первинних документів і регістрів бухгалтерського обліку зникнуть, інвентаризацію таких активів слід провести на 01 число місяця, який є наступним.

Однак цієї дати можна й не чекати й провести інвентаризацію на день встановлення факту знищення майна. Результати такої інвентаризації необхідно відобразити у бухгалтерському обліку відповідного звітного періоду.

Такі правила стосуються всіх підприємств, які з дати початку тимчасової окупації мали своє місцезнаходження зокрема на таких територіях:

- на території АР Крим, м. Севастополя;
- на тимчасово окупованій території Донецької та Луганської областей;
- у районах проведення бойових дій у період дії воєнного стану.

Керівникам таких підприємств потрібно видати наказ про перенесення строку проведення щорічної інвентаризації до моменту, коли з'явиться така можливість, із зазначенням причини (проведення в регіоні бойових дій) і посиланням на відповідний наказ Міністерства з питань реінтеграції тимчасово окупованих територій України.

При цьому у балансі доцільно показувати такі активи за наявними даними бухгалтерського обліку. Навіть якщо відомо про пошкодження таких активів без інвентаризації та акту огляду таких активів списувати їх з балансу не можна. Одночасно підприємству необхідно оцінити негативний вплив змін в економічному й правовому середовищі та визнати суми втрат від зменшення корисності щодо зазначених об'єктів за правилами П(С)БО 28 «Зменшення корисності активів».

У примітках до фінансової звітності доцільно розкривати дану ситуацію, а саме причини неможливості проведення інвентаризації, вартість таких активів. Можливо, також їхній перелік та певну інформацію щодо їхньої цілості, якщо такі дані існують у примітках до фінансової звітності розкрити дану ситуацію, а саме причини неможливості проведення інвентаризації, вартість таких активів. Можливо, також їхній перелік та певну інформацію щодо їхньої цілості, якщо такі дані існують [6].

Проте у випадках, коли інвентаризую можна проводити, але відсутні голова інвентаризаційної або члени комісії (наприклад, виїхали в найбільш безпечне місце та працюють дистанційно, виконують свої обов'язки) в такому випадку директорові необхідно видати наказ про внесення змін до наказу про призначення інвентаризаційної комісії, призначивши іншого голову цієї комісії. А потім уже оновлений склад комісії розпочинає проведення інвентаризації.

Результати такої інвентаризації бухгалтер відображає в обліку на підставі протоколу інвентаризаційної комісії, в якому мають бути пропозиції щодо подальшого списання необоротних активів, запасів або ж їхнього можливого використання. Серед можливих варіантів:

- відновити шляхом поточного або капітального ремонту;
- відновити шляхом реконструкції;
- провести консервацію об'єкта;
- ліквідувати шляхом демонтажу;
- списати з балансу як знищений [6].

Такий протокол впродовж 5 днів затверджується керівником.

Майно, яке фактично перебуває на тимчасово окупованій території або в районах проведення воєнних (бойових) дій, необхідно продовжувати обліковувати у складі активів. Слід акцентувати увагу, що наразі списувати його з балансу немає підстав. У річній фінансовій звітності слід відображати інформацію про таке майно за даними бухгалтерського обліку. Такі вимоги закріплено у п. 12 Порядку подання фінансової звітності, затвердженого постановою КМУ від 28.02.2000 N 419.

За умови безпечного і безперешкодного доступу уповноважених осіб до майна, первинки та реєстрів бухгалтерського обліку необхідно:

- 1) провести інвентаризацію станом на 1-ше число місяця, наступного за місяцем усунення небезпеки та перешкоди доступу до активів, первинних документів і реєстрів бухгалтерського;
- 2) відобразити результати інвентаризації в бухгалтерського відповідного звітного періоду.

Якщо інвентаризаційна комісія виявила нестачу активів, чи то необоротних, чи то оборотних, потрібно правильно оцінити розмір збитків від такої нестачі. Керуватися при цьому слід Порядком № 116, у п. 2 якого зазначено, що розмір збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей визначають проведенням незалежної оцінки відповідно до національних стандартів оцінки. Розмір збитків, що призвели до завдання майнової шкоди державі, територіальній громаді або суб'єкту господарювання з державною (комунальною) часткою у статутному капіталі, визначають відповідно до Методики № 1891.

Однак установа замість незалежної оцінки може здійснити стандартизовану оцінку. Її застосовують у таких випадках:

- немає вихідних даних, що містять інформацію про пошкоджене майно до та після його розкрадання, нестачі, знищення, псування, крім даних бухгалтерського обліку;

- виконавець оцінки не може особисто оглянути пошкоджене майно, що не дає йому змоги отримати відомості про стан майна до та після розкрадання, нестачі, знищення, псування;

- завдано майнової шкоди внаслідок неправомірних дій з грошовими коштами.

Результат проведеної оцінки відображають в акті оцінки збитків.

Щодо проведення інвентаризації у закладах харчування, то існують певні особливості. Як правило, інвентаризація у закладах харчування проводиться кожне 1-ше число місяця. Перед проведення інвентаризації необхідно провести всі прибуткові та видаткові документи. Якщо є бар, то інвентаризацію бухгалтеру краще проводити разом із старшим барменом чи уповноваженою особою. На кухні інвентаризація проводиться з шеф-кухарем та технологом.

Відповідальними особами при проведенні інвентаризації у закладі харчування буде керуючий, шеф-кухар, шеф-бармен. Виявлені за результатами інвентаризації мінуси по залишкам, як правило, розподіляються між матеріально відповідальними співробітниками. А це всі, хто має доступ до товарно-матеріальних цінностей: кухарі, бармени, офіціанти, менеджери.

Загалом проведення інвентаризації у закладі харчування може допомогти встановити помилки в одиницях обліку. Наприклад, по накладній товар приходить у заклад харчування упаковками, а облікувати потрібно в штуках. При внесенні залишків, вказується кількість в штуках, а в системі обліку дана позиція внесена в упаковки.

Якщо ж існує проблема в технологічній карті, тоді необхідно зробити додаткове опрацювання страви і перераховувати всі витрати за залученими продуктами за період.

Також є ще часткова інвентаризація, яка проводиться для перевірки лише однієї категорії продуктів, якщо при виправленні всіх недоліків все одно залишається недостача або надлишок.

При проведенні інвентаризації у закладах харчування слід звернути увагу на програмне забезпечення для автоматизації обліку, яке дозволяє значно спростити дані процеси (табл.).

Таблиця.

Програмне забезпечення для автоматизації обліку у контексті проведення інвентаризації у закладах харчування

POS системи	Характеристики	Вартість
POS-система Horeker	Допомагає обслуговувати гостей, фіскалізувати продажі, керувати залишками та бачити результати бізнесу в режимі online. Проведення інвентаризації всіх товарів або окремих позицій з мінімальними витратами часу.	Horeker Lite – 565 грн. / міс.; Horeker – 800 грн. / міс.
POS-система SkyService Pro	Програма для автоматизації ресторану, яка створена для того, щоб полегшити, прискорити та покращити сервіс. Оптимізує процес інвентаризації й запускає автоматичні замовлення.	Businessman – 720 грн. / міс.; Corporation – 1260 грн. / міс.
Poster POS	Проводить часткову чи повну інвентаризацію за складами, щоб уникнути недостачі.	Mini (кав'ярня) – 864 грн. / міс.; Busines (кафе, бар) – 1224 грн. / міс.; Pro (ресторан) – 1944 грн. / міс.
Pos-Sector	Повний складський облік: постачання, інвентаризація, списання, переміщення. Відстежуються залишки в реальному часі. Швидко проводиться інвентаризація в будь-який момент. Контролюються закупівлі.	від 576 грн./ міс.
Syrve – система управління рестораном від компанії «Смарт кафе»	Революціонізує управління запасами, надаючи точну інформацію через мобільну інвентаризацію та автоматизацію закупівель, забезпечуючи аналіз запасів у реальному часі.	Start (для невеликих кафе) – від 1045 грн. / міс.; Pro (для ресторанів та мереж) – від 1566 грн./міс.
SERVIO Mobile Inventory	Для проведення інвентаризації основних засобів, товарних запасів, нематеріальних активів та іншого майна.	-
BAS Громадське харчування	Програма для автоматизації бухгалтерського та податкового обліку в закладах громадського харчування. Врахування специфіки роботи закладів громадського харчування - можливість детальної інвентаризації напівфабрикатів та їх інгредієнтів, які не потрапили у виробництво.	BAS Бухгалтерія. Базова – 4200 грн.

Узагальнено авторами

Беззаперечно, що сучасні POS-системи мають свої переваги й недоліки, а також їх вартість коливається від 500 грн. / міс. для малих кав'ярень до десятків тисяч гривень для великих мереж ресторанів. Проте, наведені приклади POS систем для закладів харчування (табл.) на вітчизняному ринку свідчать про значне їх різноманіття як по функціоналу, так і по інтерфейсах, і звичайно у їх вартості. Окрім цього слід відмітити, що ринок програмного

забезпечення для автоматизації обліку є достатньо конкурентним, динамічним та мобільним, від так системно pojawiaються нові програми, що підвищують ефективність управління закладами харчування.

На сьогоднішній день одним з найпотужніших і найпродуктивніших ПЗ для ресторацій, кафе, кав'ярень тощо є застосунок Poster.

Загалом POS системи - це комплекс спеціального обладнання, призначеного для прискорення роботи касирів/операторів за рахунок її автоматизації. Основою будь-якої POS системи для магазину чи ресторану є спеціалізований комп'ютер з прикладним програмним забезпеченням, де обробляються всі необхідні дані. Обладнання для системи автоматизації в будь-якому великому торговельному/сервісному об'єкті включає ПОС систему.

POS-системи для кафе, сфери послуг чи магазину, сфери торгівлі в Україні, як і в усьому світі (або POS термінали) можуть бути розділені на кілька типів залежно від форм-фактора та компонування основних вузлів. Ціна POS-системи модульної та POS-моноблока особливо не відрізняється.

Сучасна система автоматизації ресторану - це професійна система управління рестораном, багатофункціональна, легко модернізована, дозволяє оптимально поєднувати швидкість і якість [7]. Застосування автоматизованих систем має на меті підвищити ефективність управління рестораном, прискорити обслуговування і мінімізувати можливі зловживання.

Кваліфіковано підібране та налаштоване програмне забезпечення для управління рестораном допомагає оптимізувати управлінську діяльність. Воно включає в себе систему точки продажу, яка відстежує та збирає дані про кожну транзакцію споживача. Хоча багато ресторанів використовують лише POS-систему, кілька інших програмних рішень включають додаткові функції, зокрема:

- система обробки платежів – метод збору та відстеження всіх даних транзакцій;
- відстеження інвентаризації – кількість доступних інгредієнтів і оптимізація процесів систематизації;
- управління столами та замовленнями;
- табель обліку робочого часу та введені дані;
- інтегрується з CRM;
- рекламні та рекламні програми;
- дизайн меню;
- звітність та аналітика;
- можливості інтеграції [8].

Заклади громадського харчування пов'язані більше не з торгівлею, а саме з виробництвом, саме тому облік виробництва є досить складним. Найчастіше використовують метод «партіон»- виробництво та продаж готової продукції партіями, наприклад, 15 піц або 10 салатів, де на кожну партію

списується певна кількість окремих інгредієнтів. Складність полягає в тому, що потрібно відстежувати всі ці витрати, а ще не забувати про працю персоналу, обслуговування обладнання, його зношування та інше. Для цього і потрібна автоматизація бухгалтерського обліку в програмі для закладів харчування. Щоб у реальному часі вести такий детальний облік роботи закладів, варто впроваджувати систему автоматизації, яка передаватиме всі дані у бухгалтерську програму.

Бухгалтерські додатки не можуть забезпечити такий детальний облік, там потрібно вбивати всю інформацію вручну – це дуже довгий і копіткий процес, і великі шанси, що дані будуть внесено неточно. Так, безпосередньо бухгалтерський облік найчастіше ведуть в 1С, і саме з нею, наприклад, Poster повністю інтегрований, вміє вивантажувати та завантажувати накладні, звіти – повна двостороння синхронізація даних. Бухгалтеру не потрібно розбиратися в обліку, яким користуватиметься, як власник, або керівник, а спокійно працювати у звичній системі. Якщо не впровадити систему автоматизації на самому початку, організувати коректний та достовірний облік, у тому числі податковий, буде дуже складно. Чим краще і функціональніша система закладу харчування, тим менший обсяг бухгалтерських робіт потрібно буде робити.

Слід акцентувати увагу, що у програмі обліку, наприклад, Poster можна проводити як повну, так і часткову інвентаризацію складу. Наприклад, часткову інвентаризацію можна проводити раз на тиждень і тільки по позиціях, що швидко псуються. А повна, зазвичай, проводиться щомісяця.

Після проведення інвентаризації дані обробляються і залишки вводяться в програму автоматизації кафе, як це, наприклад, робиться в Poster. Всі напівфабрикати по кухні та бару розкладаються на окремі складові та додаються до фактичного залишку. Далі проводиться аналіз результатів інвентаризації. Якщо є розбіжності чи інші питання, роблять перевірку приходу-витрати, технологічної карти, відсотки обробки продукту.

Якщо питання виникають за відсотком втрати при первинній обробці продукту: проводять додаткове опрацювання; створюють акт опрацювання та перераховують відсоток втрати.

Практика проведення інвентаризації на підприємствах ресторанного господарства показала, що найчастіше в ході перевірки виявляють наступні помилки та зловживання:

1. Помилки у визначенні одиниць обліку при надходженні товарних запасів від постачальників.
2. Не правильне відображення назв товарів в технологічних картках.
3. Не дотримання кухарями встановленої рецептури.
4. Необґрунтовано великі залишки товарів на складі.
5. Помилки в розрахунках при складанні калькуляційних карток.
6. Факти крадіжок товарних запасів [9, с. 32].

Слід також відмітити особливості проведення інвентаризації під час банкрутства закладів харчування. Оскільки аналіз тенденцій свідчить про те, що в перший воєнний 2022 рік сфера гостинності зазнала суттєвих втрат і скоротилася більше ніж на 65%-70% у грошовому доларовому еквіваленті та біля на 55%-60% в кількості працюючих закладів. З другої половини 2022 року, а саме з вересня-жовтня, ситуація почала стабілізуватися та у декотрих регіонах України, відображає позитивну динаміку, майже у двічі кращу ніж у попередній період року. Аналогічна ситуація, «відносної стабілізації» спостерігається і протягом 2023 року, а Київ, Львів, Західна та Центральна Україна мають позитивну динаміку надходжень та зростання ринку у кількості «балансу» відкритих та зачинених закладів.

Від так Положення № 879 надає можливість та врегульовує порядок проведення інвентаризаційних дій в рамках справи про банкрутство в майбутньому за умови безпечного доступу до майна, що вже застосовується арбітражними керуючими у справах про банкрутство. Сфера банкрутства як і завжди актуальна попри введення воєнний стан, активні бойові дії та можливу складність щодо місця розташування майна.

Однак, бізнесу варто враховувати, що банкрутство - комплексний механізм, який може бути покликаний, у тому числі, для відновлення платоспроможності боржника та господарської діяльності. А тому, за умови всебічного юридичного аналізу та будування правильної стратегії справи, є цілком можливим повернення підприємству фінансової стабільності та конкурентоспроможності на ринку.

Отже, проведені дослідження нормативно-правового та організаційного забезпечення проведення інвентаризації на прикладі закладів харчування в умовах воєнного стану дозволило встановити наступне:

1. У закладах харчування доцільно проводити щоденну інвентаризацію, особливо при передачі зміни одними працівниками іншим, задля посилення контролю недопущення нестач, псувань, крадіжок, використання неякісної продукції тощо.

2. Інвентаризацію у закладах харчування проводити позапланово задля забезпечення викриття неякісної роботи працівників складу, бару, кухні.

3. З метою отримання достовірних результатів перевірки до складу інвентаризаційної комісії закладів харчування доцільно включати компетентних, досвідчених, обізнаних у технологічних процесах, облікових процедурах фахівців.

4. Адаптувати чинні форми документів, які стосуються результатів інвентаризації, у зв'язку з тим, що вони не відображають специфіку підприємств ресторанного господарства [10].

5. У закладах громадського харчування впровадження сучасних інформаційних програм сприяє підвищенню швидкості і якості обслуговування гостей, оптимізації ведення бухгалтерського, податкового та управлінського

обліків, підвищення ефективності ведення обліку складу й проведення інвентаризації [11].

6. Після проведення інвентаризації у закладі харчування можливі виявлення відхилень або недоліків, тому важливо прийняти відповідні заходи щодо їх виправлення. До таких заходів слід віднести: перерахунок залишків, перевірку точності введених даних, а також вдосконалення системи обліку. Тільки таким чином можна забезпечити точність та надійність інформації про стан запасів. Використання методу маржі також може допомогти у виявленні прибуткових товарів та управлінні їх ротацією для оптимізації асортименту та покращення фінансових показників.

Подальші наукові дослідження з цього питання можуть бути спрямовані на пошук нових способів підвищення ефективності управління, ведення бухгалтерського та управлінського обліку у закладах харчування.

Література:

1. ВР України, Закон "Про основні принципи та вимоги до безпечності та якості харчових продуктів" від 23.12.1997 N 771/97-ВР. URL: <https://ips.ligazakon.net/document/TM051903> (дата звернення: 10.05.2024).

2. Про затвердження Правил роботи закладів (підприємств) ресторанного господарства : Наказ Міністерства економіки та з питань європейської інтеграції України від 24.07.2002 р. №219. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-02#Text> (дата звернення: 10.05.2024).

3. Про бухгалтерський облік та фінансову звітність: Закон України від 16.07.1999 №996-XIV. URL: zakon1.rada.gov.ua (дата звернення: 10.05.2024).

4. Про затвердження Положення про інвентаризацію активів та зобов'язань : наказ Міністерства фінансів України від 02 вересня 2014 р. №879 / Міністерство фінансів України. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14#Text> (дата звернення: 10.05.2024).

5. Про затвердження Порядку визначення розміру збитків від розкрадання, нестачі, знищення (псування) матеріальних цінностей: Постанова Кабінету Міністрів України від 22.01.1996 №116 із змінами та доповненнями. URL: zakon1.rada.gov.ua (дата звернення: 10.05.2024).

6. Онищенко В. Як організувати та провести річну інвентаризацію в 2022 році. URL: <https://buhplatforma.com.ua/article/7425-rchna-nventarizatsya-2019>. (дата звернення: 10.05.2024).

7. Черненко К.В. Автоматизована система обліку як спосіб покращення роботи підприємств ресторанного господарства. Фінансово-економічні механізми розвитку підприємництва: теоретичний та практичний аспекти: Матеріали II Всеукр. наук.-практ. конф. Дніпро: НМетАУ, 2021. С. 307-310. URL: https://tourlib.net/statti_ukr/chernenko3.htm (дата звернення: 10.05.2024).

8. Язіна В., Вишнікіна О., Погребняк А. Сучасні системи автоматизації устаткування підприємств ресторанного господарства. *Економіка та суспільство*. 2021. №33. URL: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-60> (дата звернення: 10.05.2024).

9. Булат Г. В., Гуменюк А.Ф. Формування облікової політики щодо товарних запасів на підприємствах ресторанного господарства. *Вісник ХНУ. Серія: "Економічні науки"*. 2021. №2(292). С.30-33.

10. Гриценко О. М. Інвентаризація запасів у ресторанному господарстві: теорія і методика. *Актуальні проблеми економіки*. 2012. № 12. С. 145-150. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2012_12_20. (дата звернення: 10.05.2024).

11. Біляніна Ю.М. Особливості адміністрування податків в умовах війни / Ю.М. Біляніна // *Фінанси України*. - 2019. - № 1. - С. 58-67

References:

1. Pro osnovni pryncypy ta vymohy do bezpechnosti ta yakosti kharchovykh produktiv. Zakon Ukrainy No 771/97-BP 23.12.1997 [About the basic principles and requirements for the safety and quality of food products. Law of Ukraine No. 771/97-BP - VR dated December 23, 1997]. <https://ips.ligazakon.net/document/TM051903>. [in Ukrainian].
2. Pro zatverdzhennia Pravyl roboty zakladiv (pidpriemstv) restorannoho hospodarstva : Nakaz Ministerstva ekonomiky ta z pytan yevropeiskoi intehtatsii Ukrainy No 219 24.07.2002 [On the approval of the Rules of operation of establishments (enterprises) of the restaurant industry: Order of the Ministry of Economy and European Integration of Ukraine No. 219 dated July 24, 2002]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z0680-02#Text>. [in Ukrainian].
3. Pro bukhhalterskyi oblik ta finansovu zvitnist: Zakon Ukrainy No 996-XIV 16.07.1999 [On accounting and financial reporting: Law of Ukraine No 996-XIV dated July 16, 1999]. zakon1.rada.gov.ua. [in Ukrainian].
4. Pro zatverdzhennia Polozhennia pro inventaryzatsiiu aktyviv ta zobov'iazan : nakaz Ministerstva finansiv Ukrainy No 879 02.09.2014 [On the approval of the Regulation on the inventory of assets and liabilities: order of the Ministry of Finance of Ukraine No. 879 dated September 02, 2014]. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1365-14#Text> [in Ukrainian].
5. Pro zatverdzhennia Poriadku vyznachennia rozmiru zbytkiv vid rozkradannia, nestach znyshchennia (psuvannia) materialnykh tsinnosti: Postanova Kabinetu Ministriv Ukrainy No 116 22.01.1996 [On approval of the Procedure for determining the amount of damages from theft, lack of destruction (damage) of material values: Resolution of the Cabinet of Ministers of Ukraine No 116 dated January 22, 1996]. zakon1.rada.gov.ua. [in Ukrainian].
6. Onyshchenko V. Yak orhanizuvaty ta provesty richnu inventaryzatsiiu v 2022 rotsi. [How to organize and conduct an annual inventory in 2022]. <https://buhplatforma.com.ua/article/7425-rchna-nventarizatsya-2019>. [in Ukrainian].
7. Chernenko K.V. (2021). Avtomatyzovana systema obliku yak sposib pokrashchennia roboty pidpriemstv restorannoho hospodarstva. Finansovo-ekonomichni mekhanizmy rozvytku pidpriemnytstva: teoretychnyi ta praktychnyi aspekty: Materialy II Vseukr. nauk.-prakt. konf. [Automated accounting system as a way to improve the operation of restaurant enterprises. Financial and economic mechanisms of entrepreneurship development: theoretical and practical aspects: Materials II All-Ukrainian. science and practice conf.]. pp. 307-310. https://tourlib.net/satti_ukr/chernenko3.htm. [in Ukrainian].
8. Yazina V., Vyshnikina O., Pohrebniak A. (2021). Suchasni systemy avtomatyzatsii ustatkuvannia pidpriemstv restorannoho hospodarstva. [Modern systems of automation of equipment of restaurant enterprises]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and society*. No. 33. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-33-60>. [in Ukrainian].
9. Bulat H. V., Humeniuk A.F. (2021). Formuvannia oblikovoi polityky shchodo tovarnykh zapasiv na pidpriemstvakh restorannoho hospodarstva. [Formation of the accounting policy regarding commodity stocks at the enterprises of the restaurant industry]. *Visnyk KhNU. Seriya: "Ekonomichni nauky" - KHNU Bulletin. Series: "Economic Sciences"*. pp. 30-33. [in Ukrainian].
10. Hrytsenko O. M. (2012). Inventaryzatsiia zapasiv u restorannomu hospodarstvi: teoriia i metodyka. [Stock inventory in the restaurant business: theory and methodology. Actual problems of the economy]. *Aktualni problemy ekonomiky - Actual problems of the economy*. pp. 145-150. http://nbuv.gov.ua/UJRN/ape_2012_12_20. [in Ukrainian].
11. Bilyanina Yu.M. Peculiarities of tax administration in war conditions / Yu.M. Bilyanina // *Finances of Ukraine*. - 2019. - No. 1. - P. 58-67. [in Ukrainian].

УДК 332.338

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-872-887](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-872-887)

Логоша Роман Васильович доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри аграрного менеджменту та маркетингу, Вінницький національний аграрний університет, вул. Сонячна, 3, м. Вінниця, тел.: (067) 765-17-35, <https://orcid.org/0000-0001-6462-5083>

РОЗРОБКА МОДЕЛІ ДИВЕРСИФІКАЦІЇ АГРАРНОГО БІЗНЕСУ НА ОСНОВІ ЦИРКУЛЯРНОЇ ЕКОНОМІКИ

Анотація. У статті представлено модель диверсифікації аграрного бізнесу на основі циркулярної економіки.

Висвітлено позитивні і негативні наслідки функціонування лінійної економіки і необхідність впровадження моделі циркулярної економіки. Досліджено сутність концепції циркулярної економіки, визначено історичні етапами її формування, принципи які визначають підходи та стратегії, що спрямовані на створення замкнутого циклу використання ресурсів та мінімізацію відходів. Циркулярна економіка спрямована на створення сталого та відповідального споживання та виробництва, зменшення впливу на довкілля та забезпечення більш ефективного використання обмежених ресурсів у світі. Політика з циркулярної економіки стимулюватиме споживачів перейти до випуску продуктів з довготривалим життєвим циклом. На основі зазначеного встановлено, що, циркулярна економіка – це концепція управління ресурсами, яка прагне максимізувати використання матеріалів та мінімізувати відходи.

Модель циркулярної економіки пропонує замкнену систему, в якій ресурси обертаються в циклі, щоб забезпечити стале та відповідальне використання ресурсів і може бути представлена у вигляді циклічного процесу, що відображає замкнений і узгоджений обіг ресурсів та виробничих матеріалів. Модель циркулярної економіки може бути візуалізована у формі схем, діаграм чи графіків, які ілюструють зв'язки між етапами та обіг ресурсів у системі, яка працює як єдиний цілісний механізм.

Дослідженням встановлено, що існує цілий ряд бар'єрів (існуюча політика лобіювання в уряді, брак інформації та знань, слабо розвинена інфраструктура, хибні уявлення та культурні упередження) на шляху до впровадження сталих практик, таких як екологічно чисте виробництво, агролісомеліорація, природоохоронне сільське господарство, комплексне землеробство та системи змішаних сільськогосподарських культур і тваринництва. Подолання бар'єрів потребує впровадження відповідного механізму забезпечення сталого розвитку, що поєднує інструменти макро- та

мікрорівнів. Отже модель циркулярної економіки є стратегічним підходом, який прагне забезпечити економічний розвиток, залишаючи при цьому менший екологічний слід та сприяючи сталій виробничій системі.

В аграрному секторі модель циркулярної економіки може бути впроваджена для забезпечення сталого та ефективного використання ресурсів, зменшення відходів та підвищення продуктивності.

Встановлено, що перспективи поглиблення принципів циркулярної економіки в діяльності ТОВ «Органік-Д», реалізовані в таких напрямках як утилізація відходів тваринництва; вторинне використання ресурсів, а також підвищення ефективності та продуктивності використання ресурсів та їх переробки; забезпечення екологічної та біоенергетичної незалежності; формування відповідного рівня продовольчої безпеки; ефективність діяльності суб'єкта господарювання. Використання біоорганічних добрив у сучасних технологіях вирощування кукурудзи на зерно та овочів відкритого ґрунту виявляється ефективним заходом для отримання додаткової продукції.

Нами запропоновано впровадження моделі диверсифікації аграрного бізнесу у ТОВ «Органік-Д», що враховує необхідність розвитку даного суб'єкта аграрного підприємництва як соціально-економічної сукупності, її самовідтворення, забезпечення постійного підвищення професійного та культурно-освітнього рівня.

Ключові слова: циркулярна економіка, аграрний бізнес, диверсифікація, дигестат, концепція, сталий розвиток.

Lohosha Roman Vasyliovych Doctor of Economic Sciences, Associate Professor, Head of the Department of Agrarian Management and Marketing, Vinnytsia National Agrarian University, St. Sonyachna, 3, Vinnitsa, 21000, tel.: (067) 765-17-35, <https://orcid.org/0000-0001-6462-5083>

DEVELOPMENT OF AN AGRICULTURAL BUSINESS DIVERSIFICATION MODEL BASED ON THE CIRCULAR ECONOMY

Abstract. The article presents a model of agricultural business diversification based on the circular economy.

The positive and negative consequences of the functioning of the linear economy and the need to implement the circular economy model are highlighted. The essence of the circular economy concept has been studied, the historical stages of its formation, the principles that determine approaches and strategies aimed at creating a closed cycle of resource use and waste minimization have been determined. The circular economy is aimed at creating sustainable and responsible consumption and production, reducing the impact on the environment and ensuring more efficient use of limited resources in the world. The circular economy policy

will encourage consumers to switch to the production of products with a long life cycle. Based on the above, it was established that the circular economy is a resource management concept that seeks to maximize the use of materials and minimize waste.

The circular economy model proposes a closed system in which resources circulate in a cycle to ensure sustainable and responsible use of resources and can be represented as a cyclical process that reflects a closed and coordinated flow of resources and production materials. A circular economy model can be visualized in the form of diagrams, charts or graphs that illustrate the relationships between stages and the flow of resources in a system that works as a single, holistic mechanism.

Research has established that there are a number of barriers (existing government

lobbying policy, lack of information and knowledge, poorly developed infrastructure, misconceptions and cultural prejudices) on the way to the implementation of sustainable practices, such as environmentally friendly production, agroforestry, conservation agriculture, integrated farming and systems of mixed crops and livestock. Overcoming barriers requires the implementation of an appropriate mechanism for ensuring sustainable development, combining macro- and micro-level tools. Therefore, the circular economy model is a strategic approach that seeks to ensure economic development while leaving a smaller ecological footprint and promoting a sustainable production system.

In the agricultural sector, the circular economy model can be implemented to ensure sustainable and efficient use of resources, reduce waste and increase productivity.

It has been established that the prospects for deepening the principles of the circular economy in the activities of "Organic-D" LLC are realized in such directions as the utilization of animal husbandry waste; secondary use of resources, as well as increasing the efficiency and productivity of the use of resources and their processing; ensuring environmental and bioenergy independence; formation of an appropriate level of food security; efficiency of the business entity. The use of organic fertilizers in modern technologies for growing corn for grain and open ground vegetables is an effective measure for obtaining additional products.

We proposed the introduction of a model of diversification of agrarian business in "Organik-D" LLC, which takes into account the need for the development of this subject of agrarian entrepreneurship as a socio-economic entity, its self-reproduction, ensuring constant improvement of the professional and cultural-educational level.

Keywords: circular economy, agrarian business, diversification, digestate, concept, sustainable development.

Постановка проблеми. Сталий соціально-економічний розвиток на засадах лінійної моделі економіки, поряд з очевидними перевагами в зростанні

добробуту населення, у довготривалій перспективі має суттєві недоліки, що приховують у собі загрозу енергетичній, екологічній та економічній безпеці держави.

Негативні наслідки лінійної економіки проявляються в аграрному секторі у вигляді неналежного, неконтрольованого та неефективного використання природних ресурсів (земельних, водних, лісових), що із часом призводить до:

- їхнього виснаження, дефіциту та зростання цін на них;
- забруднення навколишнього середовища внаслідок зниженні рівня родючості земельних, використання прісної води, вирубки лісів та внесення добрив і застосування пестицидів;
- накопичення відходів, сміттєзвалища яких на сьогодні вже займають близько 7% від загальної території України тощо.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Актуальність впровадження принципів функціонування циркулярної економіки в діяльність підприємств АПК зумовлена, перш за все, значним споживанням природних ресурсів і шкодою навколишньому середовищу внаслідок зниження рівня родючості земель та утворення великих обсягів різних видів відходів.

Дослідження із цієї теми тільки починають набирати обертів, але свій внесок у вирішення проблеми та окреслення перспектив впровадження циркулярної економіки зробили такі зарубіжні й українські вчені, як Н. Бокен та Е. Оліветті, П. Дж. Метьюса, С. Мірошніченко, У. Стахель, О. Уланова, К. Флетчер, Чень Деміна та ін. Напрями екологоорієнтованої діяльності набули розвитку завдяки членам Римського клубу, таким як: Е. Вайцеккер, А. Війкман, Д. Медоуз та А. Печчеї. Серед українських науковців це питання розглядали у своїх працях О. Гальцова, Н. Гахович, Л. Дейнеко, О. Дронова, І. Зварич, А. Зигун, О. Малей, В. Міщенко, Л. Сергієнко-Бердюкова, І. Тимошенко, І. Трофімов та ін. Питання диверсифікації аграрного бізнесу на основі циркулярної економіки висвітлено в наукових працях вчених-аграрників, таких як В. Андрійчук, В. Борисова, Ф. Важинський, О.Зоренко, М. Корінько, А. Кучер, В. Ткачук, О. Томілін та ін. Проте у цих наукових працях не достатньо дослідженими є вирішення питання ефективності диверсифікації діяльності аграрних підприємств на основі циркулярної економіки. Це зумовлює необхідність розробки моделі диверсифікації діяльності агропромислових товаровиробників на основі системи циркулярної економіки.

Метою статті є розробка теоретико-методологічних положень та практичних рекомендацій щодо розвитку напрямів диверсифікації аграрного бізнесу на основі циркулярної економіки.

Виклад основного матеріалу. Сталий соціально-економічний розвиток на засадах лінійної моделі економіки, поряд з очевидними перевагами в зростанні добробуту населення, у довготривалій перспективі має суттєві

недоліки, що приховують у собі загрозу енергетичній, екологічній та економічній безпеці держави.

Негативні наслідки лінійної економіки проявляються в аграрному секторі у вигляді неналежного, неконтрольованого та неефективного використання природних ресурсів (земельних, водних, лісових), що із часом призводить до:

- їхнього виснаження, дефіциту та зростання цін на них;
- забруднення навколишнього середовища внаслідок зниженні рівня родючості земельних, використання прісної води, вирубки лісів та внесення добрив і застосування пестицидів;
- накопичення відходів, сміттєзвалища яких на сьогодні вже займають близько 7% від загальної території України тощо.

На відміну від цього, циркулярну економіку, або економіку замкнутого циклу, сучасні науковці розглядають як складову четвертої промислової революції. В її основі – принцип вторинної переробки майже будь-якої продукції, у результаті чого відбувається мінімізація відходів від економічної діяльності, значне скорочення споживання природних ресурсів, а також перехід на поновлювані ресурси.

Циркулярна економіка – це концепція управління ресурсами та виробничими процесами, яка спрямована на зменшення відходів та оптимізацію використання ресурсів шляхом їх повторного використання, переробки та відновлення.

Концепція циркулярної економіки формувалася протягом декількох десятиліть і розвивалася від початкових ідей до широко визнаної та підтримуваної стратегії сталого розвитку [1].

Основними історичними етапами формування циркулярної економіки є [1-2]:

1970-1980-ті роки. Перші ознаки циркулярної економіки з'явилися в обговореннях щодо вирішення проблем зв'язаних із забрудненням та відходами, які виникали в результаті швидкого індустріального розвитку. У цей період основна увага зосереджувалася на пошуку способів зменшення негативного впливу виробництва на навколишнє середовище.

1. **1990-2000-ті роки.** Поширення ідеї екологічної сталості призвело до збільшення інтересу до циркулярної економіки. Ключові концепції, такі як «замкненість ресурсного циклу» і «вторинне використання», почали виходити на передній план.

2. **2010-ті роки.** Офіційне визнання та активне просування циркулярної економіки відбулось на міжнародному рівні. Європейська Комісія визначила циркулярну економіку як один із пріоритетів своєї стратегії сталого розвитку. Це призвело до розробки конкретних ініціатив, таких як «Пакт щодо пластику», які спрямовані на зменшення використання одноразових матеріалів та сприяння переробці.

3. Сучасність. Зараз циркулярна економіка стала ключовою частиною глобальних дискусій про сталість та ресурсощадність. Багато країн та компаній впроваджують стратегії циркулярної економіки як спосіб зменшення відходів, підвищення ефективності використання ресурсів та зниження негативного впливу на навколишнє середовище.

Історія циркулярної економіки свідчить про поступовий перехід від усвідомлення проблем забруднення до практичного застосування концепцій, спрямованих на створення більш сталої та ефективної економіки.

Принципи циркулярної економіки визначають підходи та стратегії, які спрямовані на створення замкнутого циклу використання ресурсів та мінімізацію відходів [3].

Основні принципи циркулярної економіки є:

1. Замкнутість ресурсного циклу. Мета – створювати систему, в якій ресурси обертаються в замкнутому циклі, забезпечуючи використання відходів як сировини для нових продуктів.

2. Вторинне використання та переробка. Сприяння вторинному використанню продуктів та матеріалів, а також їх переробці для створення нових цінних ресурсів.

3. Продуктивність ресурсів. Максимізація використання ресурсів із зменшенням їх втрат та ефективним управлінням цими ресурсами на всіх етапах життєвого циклу.

4. Продуктовий сервіс. Замість власності продукту, акцент на наданні послуги, наприклад, оренда або лізинг товарів, що сприяє їхньому тривалому використанню та пізнішому поверненню виробника для відновлення чи переробки.

5. Дизайн для повторного використання. Розробка продуктів з урахуванням можливості їхнього подальшого використання, ремонту та відновлення.

6. Економіка служб та ділових моделей. Розвиток моделей бізнесу, в яких акцент робиться на послугах, а не власності, що стимулює більше відповідальне використання ресурсів [4].

Зазначені принципи є основою для розробки стратегій та політик в рамках циркулярної економіки, які спрямовані на створення сталого та відповідального використання ресурсів.

Циркулярна економіка спрямована на створення сталого та відповідального споживання та виробництва, зменшення впливу на довкілля та забезпечення більш ефективного використання обмежених ресурсів у світі.

Політика з циркулярної економіки стимулюватиме споживачів перейти до випуску продуктів з довготривалим життєвим циклом.

Циркулярна економіка – це концепція управління ресурсами, яка прагне максимізувати використання матеріалів та мінімізувати відходи.

Графічна модель циркулярної економіки може бути представлена у вигляді циклічного процесу, що відображає замкненість та повторне використання ресурсів (рис. 1).

Рис. 1. Графічна модель циркулярної економіки

Основними ключовими елементами, які можуть бути включені в графічну модель циркулярної економіки є:

1. **Джерела сировини.** Початкові ресурси, які використовуються у виробництві, позначаються на початку циклу. Це може включати природні ресурси, вторинні матеріали або відновлювальні джерела енергії.

2. **Виробництво та використання.** Процес виготовлення продуктів та їх використання позначається у центрі графіки. Важливо враховувати оптимізацію дизайну продуктів для полегшення ремонту, модернізації та повторного використання.

3. **Використання продуктів.** Продукти повинні бути споживані з максимальною ефективністю, а також враховувати можливості повторного використання та переробки.

4. **Переробка та вторинне використання.** Після завершення життєвого циклу продукти повинні бути піддані переробці або вторинному використанню. Це може включати в себе рециклінг матеріалів або повторне використання деталей для нового виробництва.

5. **Відходи та відновлення.** Залишкові матеріали, які не можуть бути вторинно використані, позначаються як відходи. Важливо враховувати методи

відновлення та обробки відходів з мінімізацією негативного впливу на навколишнє природне середовище.

Ця графічна модель ілюструє ідею замкненого циклу, де ресурси максимально використовуються, а генерація відходів мінімізується, сприяючи стійкому та ефективному управлінню ресурсами в економіці.

Модель циркулярної економіки є альтернативою традиційній лінійній моделі виробництва та споживання, де ресурси використовуються, а потім викидаються як відходи.

Модель циркулярної економіки пропонує замкнену систему, в якій ресурси обертаються в циклі, щоб забезпечити стале та відповідальне використання ресурсів [5].

Модель циркулярної економіки може бути візуалізована у формі схем, діаграм чи графіків, які ілюструють зв'язки між етапами та обіг ресурсів у системі, яка працює як єдиний цілісний механізм (рис. 2).

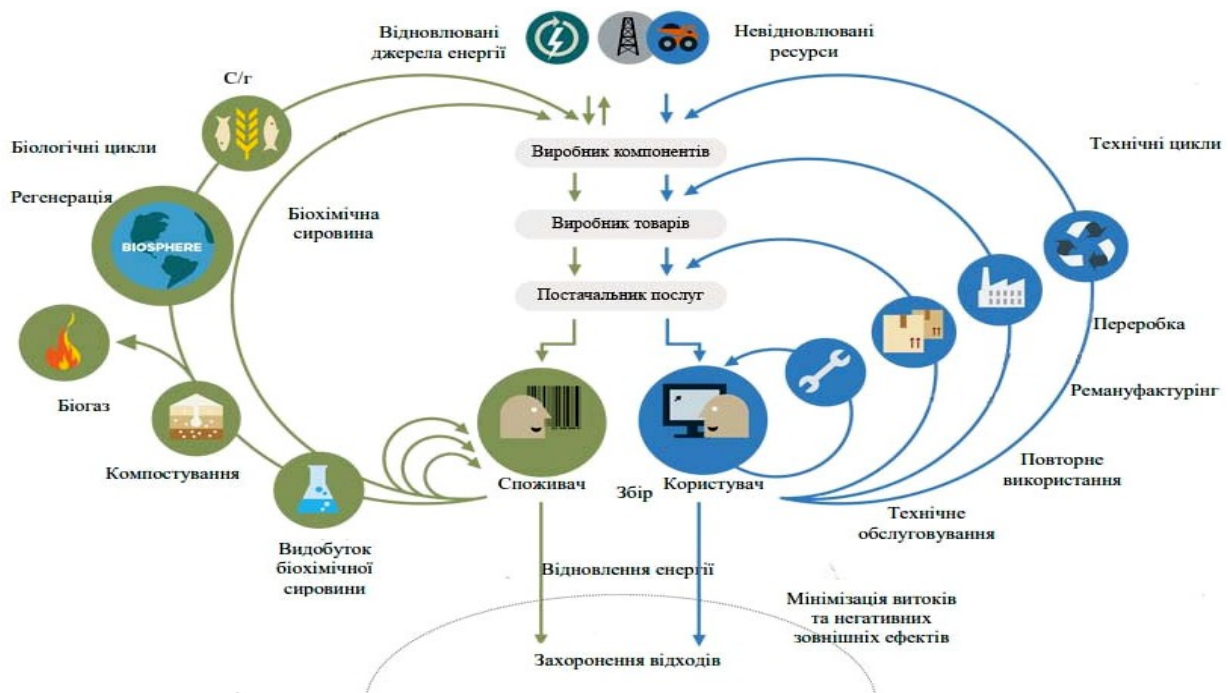

Рис. 2. Модель циркулярної економіки [6]

Модель циркулярної економіки може бути представлена у вигляді циклічного процесу, що відображає замкнений і узгоджений обіг ресурсів та виробничих матеріалів.

Основні елементи моделі циркулярної економіки включають:

1. **Замкнений ресурсний цикл.** Модель передбачає створення ефективного циклу використання ресурсів, де відходи та витрати стають вторинними сировинами для нових продуктів, утримуючи їх у системі.

2. **Екологічний дизайн.** Розробка продуктів з урахуванням їхнього подальшого використання, ремонту та відновлення. Вага приділяється

мінімізації шкідливих впливів на навколишнє середовище на кожному етапі життєвого циклу продукту.

3. Вторинне використання та переробка. Систематичне стимулювання вторинного використання продуктів та матеріалів, а також їхньої переробки для створення нових ресурсів.

4. Розподіл відповідальності. Залучення усіх учасників, включаючи виробників, споживачів, уряд та інші стейкхолдери, до відповідального використання та управління ресурсами.

5. Довготривала експлуатація. Спрямованість на тривале використання продуктів, уникання швидкого застаріння та підтримка можливостей для ремонту та оновлення.

6. Економіка служб та ділові моделі. Перехід від власності товару до надання послуг, наприклад, лізинг чи оренда, з метою підтримки тривалого використання та повернення виробника для відновлення чи переробки.

7. Інновації та технології. Використання новітніх технологій та інновацій для підтримки циркулярних процесів та покращення управління ресурсами.

Модель циркулярної економіки спрямована на створення сталого та відповідального використання ресурсів, зменшення відходів та покращення ефективності виробничих процесів. Основна мета полягає в переході від традиційної лінійної економіки, де ресурси витрачаються та викидаються, до циркулярної системи, де ресурси обертаються та залишаються у економіці як тривалий ресурс.

Модель циркулярної економіки є концептуальним підходом до управління ресурсами та виробничими процесами з метою створення замкнутого циклу використання ресурсів і максимізації їх продуктивності.

Дослідження показують, що система циркулятивної економіки краще врівноважує цілі сталого розвитку, ніж традиційне сільське господарство, і має більшу ймовірність їх досягнення.

Однак, існує цілий ряд бар'єрів на шляху до впровадження сталих практик, таких як екологічно чисте виробництво, агролісомеліорація, природоохоронне сільське господарство, комплексне землеробство та системи змішаних сільськогосподарських культур і тваринництва. Серед основних бар'єрів виокремлені наступні: існуюча політика лобіювання в уряді, брак інформації та знань, слабо розвинена інфраструктура, хибні уявлення та культурні упередження. Їх подолання потребує впровадження механізму забезпечення сталого розвитку, що поєднує інструменти макро- та мікрорівнів [7].

Отже модель циркулярної економіки є стратегічним підходом, який прагне забезпечити економічний розвиток, залишаючи при цьому менший екологічний слід та сприяючи сталій виробничій системі.

В аграрному секторі модель циркулярної економіки може бути впроваджена для забезпечення сталого та ефективного використання ресурсів,

зменшення відходів та підвищення продуктивності. Основні аспекти цієї моделі в контексті сільського господарства включають:

1. Органічні добрива та компостування. Замість хімічних добрив, які можуть мати негативний вплив на ґрунт і водні ресурси, використання органічних добрив може покращити якість ґрунту, збільшити врожайність та сприяти циркуляції поживних речовин у системі.

2. Системи збирання та використання дощової води. Використання систем для збирання та зберігання дощової води може зменшити потребу в ірригації та оптимізувати використання водних ресурсів у сільському господарстві.

3. Обробка та переробка відходів. Застосування принципів циркулярної економіки включає в себе використання відходів сільськогосподарської діяльності для виробництва біогазу, дигестату, компосту, або інших вторинних ресурсів, що можуть бути повторно використані у виробництві.

4. Використання відновлювальної енергії. Виробництво енергії з відновлювальних джерел, таких як сонячні панелі чи вітрові турбіни, може зменшити залежність від нестабільних джерел енергії та знизити викиди парникових газів.

5. Системи точного землеробства. Використання сучасних технологій, таких як системи GPS та датчики, дозволяє точно дозувати добрива та регулювати ірригацію відповідно до потреб кожного конкретного ділянки, що сприяє ефективному використанню ресурсів та зменшенню витрат.

6. Біологічне землеробство. Застосування біологічних методів управління шкідниками та хворобами, а також практики ротації культур, сприяє підтримці біорізноманіття та покращенню стану ґрунту.

Циркулярна економіка ґрунтується на нескінченному використанні сільськогосподарських відходів як [7-9]:

- сировини для повторного виробництва сільськогосподарської продукції (рослинництва і тваринництва);
- впровадженні інноваційних технологій, що передбачають зростання ресурсоефективності в усіх сферах діяльності підприємств АПК з метою скорочення споживання природних ресурсів;
- переході до екологічних і відновлювальних джерел енергії;
- скороченні забруднення навколишнього середовища та обсягів накопичених відходів.

Практичне застосування вказаних принципів потребує відповідних агротехнологій, які, у свою чергу, залежать від науково-дослідних напрацювань та наявних інвестиційних ресурсів. Тому розробка напрямів диверсифікації аграрного бізнесу в умовах розвитку циркулярної економіки є актуальним завданням, що й визначило вибір теми проєкту.

Розробку моделі диверсифікації аграрного бізнесу на основі циркулярної економіки ми здійснили на основі діяльності ТОВ «Органік-Д»,

яке спеціалізується на вирощуванні овочів борщового набору (морква, столовий буряк, капуста та цибуля). Дане аграрне підприємство є одним з перших в Україні, що реалізовує інноваційні підходи у сфері вирощування овочевої продукції та інших видів сільськогосподарських культур за допомогою використання органічних добрив. ТОВ «Органік-Д» започаткувало екологічно чистий бренд продукції Organic-Dy 2019 році [10].

Запорукою росту овочевих культур є застосування дигестату (органічного добрива «Ефлюент»), що отримується шляхом переробки відходів від утримання сільськогосподарських тварин (свиней) і рослинної біомаси внаслідок анаеробного бродіння [11]. Цей агрономічний підхід дозволяє, при внесенні органічного добрива в ґрунт, збагатити ґрунт гумусоутворюючими кислотами і сприяє активному відновленню родючості землі.

Серед чинників, які визначають рівень економічної ефективності вирощування овочів та кукурудзи на зерно, значне місце належить інноваційним технологічним прийомам їх вирощування, які сприяють більш повною мірою реалізовувати їх генетичний потенціал [12-13].

Один із основних економічних показників виробництва, який вказує на його ефективність – це рентабельність. Аналіз показників рентабельності дозволяє визначити, які види продукції найвигідніше виробляти в господарстві, де існують найбільші можливості для підвищення прибутковості виробництва. Зі зростанням рентабельності виробництва відкриваються ширші можливості для впровадження науково-технічних інновацій та загальної інтенсифікації сільськогосподарського виробництва.

Дослідження економічної ефективності вирощування сільськогосподарських культур було проведено на прикладі вирощування кукурудзи на зерно та овочів відкритого ґрунту. Використання показників економічної оцінки при вирощуванні сільськогосподарських культур дозволяє вибрати технологічний варіант, який є економічно вигідним, а також визначити можливі шляхи економії ресурсів та енергії. Ця оцінка може бути проведена як для всього технологічного процесу вирощування в цілому, так і для окремих його елементів [11].

На нашу точку зору, впровадження принципів циркулярної економіки в діяльності ТОВ «Органік-Д», реалізовано в таких напрямках (рис. 6):

- утилізація відходів тваринництва;
- вторинне використання ресурсів, а також підвищення ефективності та продуктивності використання ресурсів та їх переробки;
- забезпечення екологічної та біоенергетичної незалежності;
- формування відповідного рівня продовольчої безпеки;
- ефективність діяльності суб'єкта господарювання.

Динамічний розвиток та глобалізація економіки в сучасному світі, а також її схильність до криз, викликали необхідність впровадження стратегії

диверсифікації виробництва. Це стає ефективним засобом зниження ризиків, пов'язаних з кон'юнктурними коливаннями, та підвищенням конкурентоспроможності аграрних підприємств. У цьому контексті аграрні підприємства вимушені акцентувати увагу на внутрішніх ресурсах, розв'язуючи завдання шляхом скорочення витрат та розширення сфери діяльності в напрямку стабільного попиту.

Найбільш актуальними завданнями для аграрних підприємств є мінімізація витрат та ризиків. В умовах сучасного економічного середовища диверсифікація виробничо-господарської діяльності стає не лише інструментом перерозподілу фінансових ресурсів між галузями, але й методом оптимізації структурних змін в економіці. Значущість диверсифікації для аграрних підприємств обумовлена великим ризиком кон'юнктурних змін, відсутністю внутрішніх резервів для зниження виробничих витрат та необхідністю вирішення складних соціально-економічних проблем сільсько-господарських регіонів. Процес розвитку диверсифікації створює передумови для ефективного використання незайнятих у традиційних галузях ресурсів, зокрема трудових.

Для аграрного сектору, впровадження диверсифікації є актуальною управлінською стратегією, спрямованою на зменшення залежності від працівників, зайнятих у традиційних сферах виробничо-господарської діяльності. Загалом, диверсифікацію можна вважати ефективною управлінською моделлю розвитку сучасного аграрного підприємства, спрямованою на підвищення конкурентоспроможності сільськогосподарської продукції та продовольства.

Циркулярна економіка – це концепція мислення, наукових досліджень та стратегій, спрямованих на раціональне використання ресурсів. Термін «циркулярна економіка» вказує на відміну від традиційної світової економічної моделі, яка характеризується витратним використанням ресурсів – їх видобутком, виробництвом, використанням та викиданням. У циркулярній економіці відходи розглядаються як ресурси, створюються системи для спеціального управління ними, а продукти та матеріали максимально використовуються та переробляються для подовження їхнього життєвого циклу. Окрім потреб у дизайнерських інноваціях, циркулярна економіка також включає в себе розгляд того, як можна змінити підходи до споживання та використання товарів і послуг, як на локальному, так і на глобальному рівнях.

Проблему диверсифікації економічної діяльності аграрних підприємств можна розглядати з різних точок зору, враховуючи як загальні тенденції у розвитку галузі, їх можливий вплив на функціонування даного сегменту аграрного підприємництва, так і потенціал самих аграрних підприємств для трансформації власного організаційно-економічного механізму.

Забезпечення різноманітності аграрних підприємств розглядається вітчизняними вченими з різних точок зору, враховуючи стратегічні напрямки розвитку галузі, пов'язані із євроінтеграційними процесами в економіці країни, необхідністю пошуку нових, якісних форм використання ресурсного потенціалу та участю суб'єктів аграрного підприємництва у розбудові сільських територій.

Практична реалізація стратегії диверсифікації економічної діяльності дозволяє ТОВ «Органік-Д» поєднувати конкурентоспроможний розвиток підприємницької структури з інтеграцією в систему соціально-економічних відносин, яка забезпечує розвиток сільських територій. Важливо відзначити, що цей процес не лише є природним для будь-якого суб'єкта господарювання, але також є необхідною складовою ефективного функціонування ТОВ «Органік-Д» в умовах конкурентного середовища, що вимагає засобів для підвищення стійкості та забезпечення тривалої успішної економічної діяльності.

Проблема забезпечення різноманітного розвитку для вітчизняних аграрних підприємств виникає внаслідок консервативного підходу до вибору напрямку підприємницької діяльності та відсутності науково обґрунтованих моделей для конкурентоспроможного управління економічною діяльністю.

Успішна реалізація цього проєкту, на прикладі ТОВ «Органік-Д», в сегменті аграрного підприємництва передбачає можливість використання власних результатів сільськогосподарського виробництва для ефективного функціонування нових галузей.

Розробка алгоритму диверсифікації економічної діяльності у ТОВ «Органік-Д» у сучасних умовах ринку базуються на науково обґрунтованих принципах, враховуючи специфіку виробничо-господарської діяльності, характерної товарного сільськогосподарського виробництва.

Нами запропонована модель впровадження диверсифікації аграрного бізнесу у ТОВ «Органік-Д», що враховує необхідність розвитку даного суб'єкта аграрного підприємництва як соціально-економічної сукупності, її самовідтворення, забезпечення постійного підвищення професійного та культурно-освітнього рівня (рис. 3).

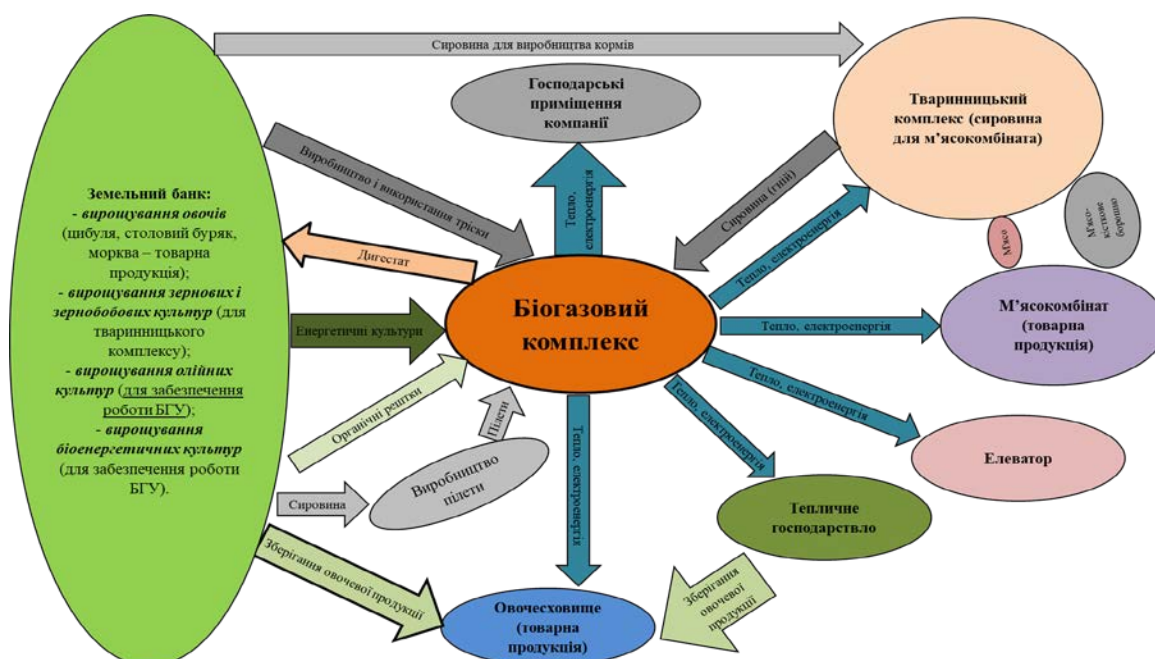

Рис. 3. Модель диверсифікації аграрного бізнесу на основі циркулярної економіки у ТОВ «Органік-Д»

Паралельність та синхронність підвищення ефективності використання ресурсного потенціалу та зростання ефективності діяльності у ТОВ «Органік-Д» створює належні умови для економічної діяльності на принципах розширеного відтворення.

Як показує практика, існуючі моделі включають в себе поєднання вирощування зернових та тваринництва, таких як птахівництво, свинарство або молочне скотарство, при наявності власної кормової бази. Сучасна реальність переконливо свідчить про те, що необхідно шукати альтернативні економічні схеми, які враховують наявність і несільськогосподарських галузевих напрямків.

Також важливо відзначити, що реалізація диверсифікаційних проєктів повинна передувати не лише впровадженню відповідних організаційних заходів, але і визначенню відповідності наявного ресурсного потенціалу конкретного господарства, поставленим завданням та прогнозованим результатам. Ступінь значущості цих факторів для конкурентоспроможного функціонування суб'єкта аграрного підприємництва також слід узгоджувати.

Висновки. Модель циркулярної економіки ілюструє ідею замкненого циклу, де ресурси максимально використовуються, а генерація відходів мінімізується, сприяючи стійкому та ефективному управлінню ресурсами в економіці. Ця модель пропонує замкнену систему, в якій ресурси обертаються в циклі, щоб забезпечити стале та відповідальне використання ресурсів.

Перспективи поглиблення принципів циркулярної економіки в діяльності ТОВ «Органік-Д», реалізовані в таких напрямках як утилізація відходів тваринництва; вторинне використання ресурсів, а також підвищення ефективності та продуктивності використання ресурсів та їх переробки; забезпечення екологічної та біоенергетичної незалежності; формування відповідного рівня продовольчої безпеки; ефективність діяльності суб'єкта господарювання. Використання біоорганічних добрив у сучасних технологіях вирощування кукурудзи на зерно та овочів відкритого ґрунту виявляється ефективним заходом для отримання додаткової продукції.

Нами запропоновано впровадження моделі диверсифікації аграрного бізнесу у ТОВ «Органік-Д», що враховує необхідність розвитку даного суб'єкта аграрного підприємництва як соціально-економічної сукупності, її самовідтворення, забезпечення постійного підвищення професійного та культурно-освітнього рівня.

Література:

1. Geissdoerfer M., Savaget P., Bocken N. M. P., Hultink, E. J. The Circular Economy – A new sustainability paradigm? *Journal of Cleaner Production*. 2017. Vol. 143. P. 757 – 768.
2. Stahel W. R. The Product-Life Factor. In: *The Future and the Private Sector*. URL: <https://www.quebeccirculaire.org/data/sources/users/4/32217.pdf>.
3. Lieder M., Rashid A. Towards circular economy implementation: A comprehensive review in context of manufacturing industry. *Journal of Cleaner Production*. 2016. Vol. 115. P. 36 – 51.

4. Циркулярна «економіка стимулюватиме виробляти» довговічні» продукти – DiXi Group. URL: <https://ua-energy.org/uk/posts/tsyrkuliarna-ekonomika-stymuliuvatyme-vyrobliaty-dovhovichni-produkty-dixi-group>
5. Підвищення конкурентоспроможності ЄС: циркулярна економіка: монографія / за ред. О.Є. Кузьміна, О.Г. Мельник, Н.І. Горбаль. Львів: Міські інформаційні системи, 2021. 190 с
6. Шкуренко О. В. Циркулярна економіка як передумова формування інноваційних платформ сталого розвитку суб'єктів підприємницької діяльності. *Бізнес Інформ*. 2021. №4. С. 323 – 330. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-4-323-330>
7. Страпчук С.І. Бізнес-моделі циркулярної економіки в забезпеченні сталого розвитку сільськогосподарських підприємств України. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2022. №1. С. 166 – 181.
8. Roman Lohosha, Vadim Krychkovskyi, Yevheniia Moroz, Tetiana Kolesnyk, Tetiana Vakar. Methodology and Engineering of a Sustainable Market Model. *European Journal of Sustainable Development*. 2024. 13(1). P. 306–320. [Doi://10.14207/ejsd.2024.v13n1p306](https://doi.org/10.14207/ejsd.2024.v13n1p306)
9. Roman Lohosha, Vitalii Palamarchuk, Vadim Krychkovskyi, Ihor Belkin. An advanced European overview of the bioenergy efficiency of using digestate from biogas plants when growing agricultural crops. *Polityka Energetyczna*. 2024. Volume 27, Issue 1. P. 5–24. DOI: <https://doi.org/10.33223/epj/170758>
10. Офіційний сайт ТОВ «Органік-Д». URL: <https://organic-d.com.ua/>
11. Логоша Р.В., Паламарчук В.Д., Кричковський В.Ю. Економічна та біоенергетична ефективність використання дигестату біогазових станцій при вирощуванні сільськогосподарських та овочевих культур в умовах євроінтеграції України. *Бізнес Інформ*. 2022. № 9. С. 40–52. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-9-40-52>
12. Логоша Р.В., Підвальна О. Г., Кричковський В. Ю. Потенціал та проблеми розвитку вітчизняного ринку органічного овочівництва. *Бізнес Інформ*. № 1. 2019. С. 215 – 220. http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2019_1_31
13. Черненко Ю.Ю. Економічна ефективність застосовуваних технологій виробництва продукції основних овочевих культур відкритого ґрунту. *Вісник ХНАУ. Серія: Економічні науки*. № 4. 2015. С. 109–115.

References:

1. Geissdoerfer M., Savaget P., Bocken N. M. P., Hultink, E. J. (2017). The Circular Economy – A new sustainability paradigm? *Journal of Cleaner Production*. Vol. 143. 757–768 [in English].
2. Stahel W. R. The Product-Life Factor. In: *The Future and the Private Sector*. URL: <https://www.quebeccirculaire.org/data/sources/users/4/32217.pdf> [in English].
3. Lieder M., Rashid A. (2016). Towards circular economy implementation: A comprehensive review in context of manufacturing industry. *Journal of Cleaner Production*. Vol. 115. 36–51 [in English].
4. Tsykuliarna «ekonomika stymuliuvatyme vyroblaty» dovhovichni» produkty – DiXi Group. URL: <https://ua-energy.org/uk/posts/tsyrkuliarna-ekonomika-stymuliuvatyme-vyrobliaty-dovhovichni-produkty-dixi-group> [in Ukrainian].
5. Pidvyshchennia konkurentospromozhnosti YeS: tsyrkuliarna ekonomika [Increasing EU competitiveness: circular economy]: monohrafiia / za red. O.Ie. Kuzmina, O.H. Melnyk, N.I. Horbal. Lviv: Miski informatsiini systemy, 2021. 190 [in Ukrainian].
6. Shkurenko O.V. 2021. Tsykuliarna ekonomika yak peredumova formuvannia innovatsiinykh platform staloho rozvytku subiektiv pidpriemnytskoi diialnosti [Circular economy as a prerequisite for the formation of innovative platforms for the sustainable development of business entities]. *Biznes Inform*. №4. 323 –330. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2021-4-323-330> [in Ukrainian].

7. Strapchuk S.I. (2022). Biznes-modeli tsyrkuliarnoi ekonomiky v zabezpecheni staloho rozvytku silskohospodarskykh pidpriemstv Ukrainy [Business models of the circular economy in ensuring the sustainable development of agricultural enterprises of Ukraine]. *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky*. №1. 166 – 181 [in Ukrainian].
8. Roman Lohosha, Vadim Krychkovskyi, Yevheniia Moroz, Tetiana Kolesnyk (2024). Tetiana Vakar. Methodology and Engineering of a Sustainable Market Model. *European Journal of Sustainable Development*. 13(1). 306–320. Doi://10.14207/ejsd.2024.v13n1p306 [in English].
9. Roman Lohosha, Vitalii Palamarchuk, Vadim Krychkovskyi, Ihor Belkin. (2024). An advanced European overview of the bioenergy efficiency of using digestate from biogas plants when growing agricultural crops. *Polityka Energetyczna*. Volume 27, Issue 1. 5 – 24. DOI: <https://doi.org/10.33223/epj/170758> [in English].
10. Офіційний сайт ТОВ «Органік-Д». URL: <https://organic-d.com.ua/> [in Ukrainian].
11. Lohosha R.V., Palamarchuk V.D., Krychkovskyi V.Iu. (2022). Ekonomichna ta bioenerhetychna efektyvnist vykorystannia dyhestatu biohazovykh stantsii pry vyroshchuvanni silskohospodarskykh ta ovochevykh kultur v umovakh yevrointehratsii Ukrainy [Economic and bioenergetic efficiency of the use of digestate of biogas plants in the cultivation of agricultural and vegetable crops in the conditions of the European integration of Ukraine]. *Biznes Inform*. № 9. 40–52. DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2022-9-40-52> [in Ukrainian].
12. Lohosha R.V., Pidvalna O. H., Krychkovskyi V. Yu. (2019). Potentsial ta problemy rozvytku vitchyznianoho rynku orhanichnoho ovochivnytstva [The potential and problems of development of the domestic market of organic vegetable growing]. *Biznes Inform*. № 1. 215 – 220. http://nbuv.gov.ua/UJRN/binf_2019_1_31 [in Ukrainian].
13. Chernenko Yu.Iu. (2015). Ekonomichna efektyvnist zastosovuvanykh tekhnolohii vyrobnytstva produktsii osnovnykh ovochevykh kultur vidkrytoho gruntu [Economic efficiency of the applied production technologies of the main vegetable crops in the open ground]. *Visnyk KhNAU. Serii: Ekonomichni nauky*. № 4. 109 – 115 [in Ukrainian].

УДК 332.1:330.322

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-888-902](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-888-902)

Марущак Світлана Миколаївна Кандидат економічних наук, доцент кафедри економічної політики та безпеки, Національний університет кораблебудування імені адмірала Макарова, м. Миколаїв, <https://orcid.org/0000-0002-0760-4427>

МЕХАНІЗМИ ЗАЛУЧЕННЯ МІЖНАРОДНИХ ІНВЕСТИЦІЙ У РОЗВИТОК ТЕРИТОРІАЛЬНИХ ГРОМАД

Анотація. Реформа децентралізації в Україні має на меті передачу повноважень та фінансів від державної влади органам місцевого самоврядування. Необхідність у створенні сприятливих умов для розвитку громади та підвищенні якості та доступності суспільних послуг мотивує громади до пошуку додаткових джерел фінансування проєктів розвитку. Одним з ефективних джерел фінансування є прямі іноземні інвестиції.

Метою статті є теоретичне і методичне обґрунтування етапів процесу залучення іноземних інвестицій для розвитку ОТГ. Аналіз стану іноземного інвестування в Україні, регіонах та на окремих територіях дозволило визначити значну залежність обсягів залучення ресурсів в розвиток економіки України від ряду зовнішніх – макроекономічних і політичних, та внутрішніх чинників. Вирішення проблематики залучення іноземних інвестицій на державному рівні проводиться на вимогу і систематично для досягнення відповідності європейським та міжнародним стандартам організації суспільного життя і вирішення проблемних питань розвитку. Зважаючи на потребу в іноземному інвестуванні розвитку окремих територій та недостатньо вирішені ряд проблем, які перешкоджають цьому. В даному дослідженні систематизовано умови інвестиційної привабливості територіальних громад і, одночасно, окреслено коло задач, які сприятимуть підвищенню інтересу іноземних інвесторів та ефективності діяльності громади по залученню іноземних інвестицій. Зокрема, територіальна громада має прикласти зусилля на створення сприятливих умов для залучення іноземних інвестицій в проєкти розвитку ОТГ, розробку та вдосконалення стратегії, інформаційної підтримки та супроводу інвестпроєктів, поширення інформації про інвестиційні можливості ОТГ, підвищення рівня кваліфікації фахівців.

У висновку зазначено, що залучення іноземних інвестицій на розвиток позитивно впливає на усі сфери життя населення громади. Існуючі проблемами іноземного інвестування на макrorівні ефективно вирішує уряд країни. На локальному рівні вирішення ряду суттєвих проблем покладається на територіальні громади.

Ключові слова: децентралізація, територіальні громади, міжнародні інвестиції, іноземні інвестиції, фактори, що впливають на міжнародні інвестиції, залучення інвестицій, механізм залучення міжнародних інвестицій, інвестиційна привабливість інвестиційна спроможність.

Marushchak Svitlana Mykolaivna Candidate of Economic Science, Associate Professor of the Department of Economic Policy and Security, Admiral Makarov National University of Shipbuilding, Mykolayv, <https://orcid.org/0000-0002-0760-4427>

MECHANISMS OF ATTRACTING INTERNATIONAL INVESTMENTS IN THE DEVELOPMENT OF TERRITORIAL COMMUNITIES

Abstract. The decentralization reform in Ukraine aims to transfer powers and finances from the state government to local self-government bodies. The need to create favorable conditions for community development and increase the quality and availability of public services motivates communities to seek additional sources of financing development projects. One of the effective sources of financing is direct foreign investment.

The purpose of the article is the theoretical and methodical substantiation of the stages of the process of attracting foreign investment for the development of the community. Analysis of the state of foreign investment in Ukraine, regions and individual territories made it possible to determine the significant dependence of the amount of resources involved in the development of the economy of Ukraine on a number of external - macroeconomic and political, and internal factors. Solving the problems of attracting foreign investments at the state level is carried out on demand and systematically to achieve compliance with European and international standards for the organization of public life and solving problematic development issues. Taking into account the need for foreign investment in the development of certain territories, a number of problems that prevent this have been unfairly resolved. In this study, the conditions of the investment attractiveness of territorial communities were systematized and, at the same time, a range of tasks was outlined that would contribute to increasing the interest of foreign investors and the efficiency of the community's activities in attracting foreign investments. In particular, the territorial community should make efforts to create favorable conditions for attracting foreign investment in community development projects, developing and improving the strategy, information support and support of investment projects, disseminating information about the investment opportunities of the community, improving the level of qualifications of specialists.

The conclusion states that the attraction of foreign investment for development has a positive effect on all spheres of life of the population of the

community. Existing problems of foreign investment at the macro level are effectively solved by the country's government. At the local level, the solution of a number of significant problems depends on territorial communities.

Keywords: decentralization, territorial communities, international investments, foreign investments, factors affecting international investments, attracting investments, mechanism of attracting international investments, investment attractiveness, investment capacity.

Постановка проблеми. З аналізу умов та наслідків розвитку суспільства випливає, що серед різних форм політичного устрою демократія є найефективнішою формою організації суспільства не зважаючи на недоліки, які об'єктивно їй притаманні [1]. Отже, влада народу найкращим чином дозволяє вирішувати найскладніші питання організації та підвищення рівня життя. Демократія передбачає як право вибору, так і активну участь у прийнятті рішень [2]. На місцевому рівні демократія набуває виду локальної, сприяє активному залученню громадян до процесів управління та розвитку їх спільнот, є необхідною умовою сталого розвитку і вдосконалення життя на місцях.

В Конституції України єдиним джерелом влади визнається народ, який здійснює владу безпосередньо і через органи державної влади та місцевого самоврядування [3]. Ратифікація Україною основних міжнародних нормативних документів, які стосуються регулювання місцевого самоврядування та участі громадян в житті держави, надала процесу розвитку локальної демократії нового змісту та прискорення. Логічним елементом цих процесів є проведення в Україні реформи децентралізації – передачі повноважень та фінансів від державної влади органам місцевого самоврядування [4]. Це означає збільшення повноважень органів місцевого самоврядування, можливість самостійно та з активною участю громадян вирішувати нагальні проблеми, створювати й підтримувати повноцінне життєве середовище тощо. Громадяни мають можливість обирати представників до органів місцевого самоврядування та здійснювати контроль щодо ефективності їх діяльності. Контроль за дотриманням законодавства здійснює держава. Взявши за основу основні положення Європейської хартії місцевого самоврядування в Україні створені і наразі успішно і ефективно функціонують єдиною інституціональною системою організації місцевого самоврядування на базовому рівні – об'єднані територіальні громади (ОТГ).

Ефективність функціонування місцевого самоврядування і соціально-економічний розвиток територій забезпечується фінансово та іншими ресурсами. Задля цього Верховна Рада внесла зміни до Податкового та Бюджетного кодексів, ОТГ отримали повноваження та можливість забезпечення ресурсами на рівні міст обласного значення. Наприклад, для бюджетів органів місцевого самоврядування на 2023р. планувалося зараховувати обсяг податку на доходи фізичних осіб на відповідній території

України у розмірі 64 % до загальних бюджетів сільських, селищних, міських територіальних громад. Це правило передбачено і на 2024р. [5, 6]. ОТГ надаються дотації, субвенції – освітня, медична, на розвиток інфраструктури тощо. Вони можуть здійснювати зовнішні запозичення, самостійно обирати установи з обслуговування коштів місцевих бюджетів.

З початку реалізації реформи децентралізації в 2014р. в Україні відбуваються позитивні зміни – місцеві органи управління вирішують переважну більшість повсякденних і досить важливих для розвитку ОТГ питань, так, як це відбувається в інших демократичних державах. Жителі ОТГ все більше цікавляться управлінням, беруть активну участь у діяльності місцевих органів влади.

З трьох типів децентралізації – політична, адміністративна і фінансова або фінансово-економічна, виділимо фінансово-економічну. Її зміст полягає у передачі місцевим органам влади та приватним підприємствам повноважень по збору місцевих податків та прав щодо визначення величини видатків місцевих бюджетів для фінансування виконання ними децентралізованих функцій [7]. У поєднанні з адміністративною децентралізацією, яка означає делегування владних повноважень на розробку і прийняття рішень, планування, фінансування і управління державними функціями, а також перерозподіл ресурсів місцевим органам влади, фінансово-економічна децентралізація означає фінансову незалежність територій та, що і є основною метою, їх розвиток. Результатом ефективної реалізації фінансово-економічної незалежності має стати збільшення власних доходів територій, причому, в перспективі, швидшими темпами ніж темпи росту трансфертів державного бюджету [8]. Незалежно від розміру ОТГ, досягти зазначеного можливо при наявності і реалізації інвестицій. При цьому варто зауважити, що основною метою реформи децентралізації є підвищення якості та доступності суспільних послуг, тобто для новостворених громад початкові інвестиції мають переважно соціальну спрямованість. І лише згодом інвестиції стають такими, як їх традиційно розуміють – вкладенням капіталу з метою отримання прибутку. І на цьому етапі вони є основою власних доходів ОТГ.

В економіці раціональною є така поведінка суб'єктів, за якої вони прагнуть підвищувати свої прибутки. Власні доходи для ОТГ – це новий рівень і нові можливості їх розвитку. Відтак способи посилення фінансової спроможності громад, механізми залучення додаткових фінансових ресурсів для розвитку ОТГ, організація їх інвестиційної активності представляють практичний інтерес.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зазначені питання представляють інтерес для багатьох науковців. Акцентуємо увагу на досягнутих результатах, які стануть основою для подальшого пошуку у вирішенні питання.

Наприклад, О.П. Демченко аналізує субвенції – фінансові інструменти, необхідні для розвитку ОТГ, направлені на формування інфраструктури ОТГ, місцевим бюджетам на реалізацію заходів соціального та економічного розвитку з державного бюджету, на реалізацію інвестиційних проєктів [9]. Автор досліджує механізми реалізації субвенцій та напрямки використання бюджетних коштів.

В процесі залучення та використання фінансових ресурсів тісно пов'язані обидві статі – ресурси та використання. На нашу думку, рівень інвестиційної привабливості залежить і від раціонального використання ОТГ наявних фінансових ресурсів. І.В. Лещух на прикладі ОТГ Дніпропетровської області аналізує ефективність управління витратами їх бюджетів [10].

Темою дослідження І.О. Цимбалюк є фінансова децентралізація і як це впливає на формування доходів місцевих бюджетів [8]. Зокрема, автор доводить, що рівень фінансової децентралізації місцевих бюджетів посилюється через вдосконалення бюджетного та податкового законодавства, що приводить до зацікавленості органів місцевої влади щодо розширення власної дохідної бази. Також автори підкреслюють проблеми – не достатню системність фінансової децентралізації.

Л.М. Пронь аналізує децентралізацію як чинник, що впливає на тенденції інвестиційного регіонального розвитку України. В їх дослідженні зазначається, що однією з тенденцій розвитку України є цифрові трансформації, прикладом чого є функціонування порталу Дія, який надає широкий спектр державних та освітніх послуг. Звідси – ОТГ можуть використовувати результати даного тренду в процесі вибору та залучення прямих іноземних інвестицій для свого розвитку. Зокрема, широкі можливості й багато корисної інформації для розвитку бізнесу можна отримати на ДіяБізнес [11]. В тому числі і про інвестиції. Як ще один приклад, корисний для залучення іноземних інвестицій, автор розглядає платформу Advantage Ukraine – інвестиційну ініціативу уряду України, яка сприяє пошуку проєктів та необхідних коштів в 10 галузях економіки [12].

Д.М. Токарчук та Н.В. Пришляк доводять, що хоч в Україні правове регулювання інвестиційної діяльності відповідає міжнародному, але існує потреба в його удосконаленні для залучення інвестицій [13]. Авторами представлена позитивна динаміка залучення іноземних інвестицій в економіку Вінницької міської територіальної громади, встановлено, що особливий інтерес для інвесторів представляє промисловість регіону. Для оцінки перспектив залучення іноземних інвестицій авторами використовується SWOT-аналіз. В дослідженні зазначається, що суттєвим чинником підвищення рівня інвестиційної привабливості регіону є розроблені методологія і стандарти залучення та супроводу інвесторів у Вінницькій міській ТГ.

Варто зазначити і результати дослідження Л.В. Галан та Г.С. Белової [14]. Вони піднімають питання удосконалення інвестиційної діяльності ОТГ. На

думку авторів, використання органами місцевого самоврядування (ОМС) додаткових фінансових ресурсів та інвестицій має в результаті посилення фінансової спроможності ОТГ; розширення спектру та підвищення якості послуг різним групам населення громади. Кожна ОТГ має можливість самостійного вибору механізмів фінансування свого розвитку з розрахунку її можливостей та проблемних питань з існуючих і на основі вітчизняного і зарубіжного досвіду. Успіх в діяльності по залученню іноземних інвестицій чималою мірою залежить від системи державної підтримки залучення інвестицій.

Оскільки залучення іноземних інвестицій як актуально, так і досить проблематично для ОТГ, розглянемо дослідження, присвячені цьому питанню. Наприклад, Г.В. Лещук аналізує проблеми фінансового та інвестиційного забезпечення розвитку ОТГ і пропонує вирішувати її у співпраці із фондами співфінансування та інвестиційними [15]. На думку автора, основний недолік неефективного пошуку інвесторів в ОТГ – брак кваліфікованих інвестиційних менеджерів, труднощі, пов'язані з розробкою необхідної інвестиційної документації тощо. Автор пропонує ряд пропозицій стосовно покращення інвестиційної діяльності ОТГ – розробку стратегій та програм розвитку, територіальне партнерство, використання інструментарію територіального брендингу та діджиталізації.

Дослідженню загроз та перспектив залучення іноземних інвестицій в діяльність територіальних громад України присвячена тема дослідження Г.В. Єфімової та М.Д. Павлової. Основними висновками з дослідження є перелік загроз – непрозорість, корупція, нестабільні політичне та економічне середовища, воєнні дії, проблеми з правовою та нормативною базою [16]. В підсумку, автори зазначають, що децентралізацію влади посприяла створенню більш вигідного для місцевого економічного розвитку та інвестицій середовища, а підвищувати та використовувати наявний потенціал для залучення в розвиток ОТГ іноземних інвестицій можна шляхом узгодження зусиль уряду та ОТГ на подолання загроз та реалізації перспектив.

Отже, проблемам залучення іноземних інвестицій для розвитку ОТГ приділяється значна увага. Але проблема залишається актуальною для ОТГ, що й аргументує вибір теми цього дослідження.

Мета статті. Метою статті є теоретичне і методичне обґрунтування етапів процесу залучення іноземних інвестицій для розвитку ОТГ.

Виклад основного матеріалу. Інвестиції – це всі майнові та інтелектуальні цінності, які вкладаються в об'єкти підприємницької та інших видів діяльності, для створення прибутку (доходу) та/або досягнення соціального та екологічного ефекту [17]. Іноземні інвестиції здійснюються іноземними державами, юридичними особами та громадянами іноземних держав і є одним з важливих способів залучення в ОТГ капіталу, технологій та

знань, використання яких сприятиме економічному зростанню та розвитку ОТГ.

Для забезпечення стабільного соціального та економічного розвитку ОТГ існує потреба в достатньому обсязі коштів. Залучення інвестицій та ефективне їх використання для ОТГ означає: створення нових робочих місць звідки впливає збільшення обсягу податкових відрахувань, що означає додаткове фінансування соціально-економічного розвитку ОТГ; створення нових робочих місць і збільшення обсягу податкових відрахувань означає і фінансування витрат на підвищення якості «м'якої» інфраструктури та покращення фізичної інфраструктури; розвиток підприємницької діяльності, її диверсифікація тощо.

Інвестиційна діяльність в громадах позитивно впливає на усі сфери життя, оскільки означає *підвищення рівня життя мешканців. І чим більший обсяг інвестицій, тим більше можливостей для розвитку для ОТГ, формування позитивного іміджу, визнання громаду як ефективної та здатної до впровадження нових проєктів.*

При прийнятті рішень щодо інвестування інвестори керуються певними критеріями стосовно вибору об'єктів інвестування. Наприклад, сприятливий інвестиційний клімат викликає у потенційних інвесторів довіру, дає їм впевненість у доцільності та безпеці інвестицій у потенційно привабливі об'єкти. Для позначення інтересу інвесторів до тих чи інших об'єктів використовується термін «інвестиційна привабливість». Це складне і містке поняття, що має наступні характеристики [19]: 1) можливість визначити рівень для подальшого порівняння, прогнозування тощо. Саме тому ми стверджуємо, що це інтегральна характеристика, рівень якої може бути оціненим і виражений як конкретне числове значення; 2) перелік очікуваних ознак об'єкта інвестування. Тобто, інвестиційна привабливість – це певний стан об'єкта інвестування, який позиціонує його на ринку, допустимий рівень ризику, платоспроможний попит на такі інвестиції, інші об'єктивні і суб'єктивні умови, які сприяють або перешкоджають процесу інвестування; 3) результати, які очікує інвестор, – доходність інвестицій, перспективи розвитку об'єкта, можливість подальшого інвестування, рівень задоволення різних вимог чи інтересів інвестора, узгодження інтересів і можливостей інвестора та реципієнта.

У підсумку, інвестиційна привабливість – це комплексна якісна і кількісна характеристика, на основі якої інвестор приймає рішення про доцільність інвестицій. При цьому враховуються зовнішні та внутрішні умови функціонування об'єкта інвестування, його можливості щодо досягнення цілей інвестора і реципієнта, перешкоди, ризику, небезпеки в процесі реалізації інвестицій. Інвестиційна привабливість ОТГ – це сукупність факторів, що визначають здатність громади залучати інвестиції. В тому числі і іноземні.

Кожна громада має в своєму розпорядженні певні ресурси, які й дозволяють їй сподіватися на залучення інвестицій. Це виражається категоріями: інвестиційний потенціал ОТГ – сукупність ресурсів та можливостей, які є в розпорядженні органів влади громади, і вміле управління якими, спрямоване на залучення інвестицій, дозволяє досягнути мети. Або – можливості інвестиційного забезпечення розвитку ОТГ та здатність їх цілеспрямованого перетворення у інвестиційні ресурси [19]; інвестиційна спроможність – здатність залучати і ефективно використовувати внутрішні і зовнішні інвестиційні ресурси для організації збалансованого розвитку у коротко- і довгострокових періодах [17, 19].

За даними Державної служби статистики України в період з 2018р. по 2023р. обсяги іноземних інвестицій в економіку України змінювалися дуже нерівномірно – рис. 1. Частіше всього економічні показники чутливо реагують на макроекономічні, політичні та інші зміни в даній економіці. Обсяги ПІІ залежать і від динаміки світового розвитку.

Наприклад, у 2018-2019рр. та у 2021р. суттєвих змін в розвитку країн світу не спостерігалось, що й посприяло активізації міжнародної інвестиційної діяльності. У 2020р. обсяги ПІІ негативні, що закономірно пов'язати з карантинними заходами, які провадилися у всьому світі. Ситуація з іноземним інвестуванням змінилася в гірший бік в 2022р. у зв'язку з війною в Україні. Привабливість України для іноземних інвесторів різко знизилась у порівнянні з 2021р. через високий рівень країнного ризику. Проте, в 2023р. інтерес іноземних, частіше – західних, інвесторів до України підвищується не зважаючи на війну. Більша частина іноземних інвестицій представляють собою реінвестовані доходи іноземних компаній [21].

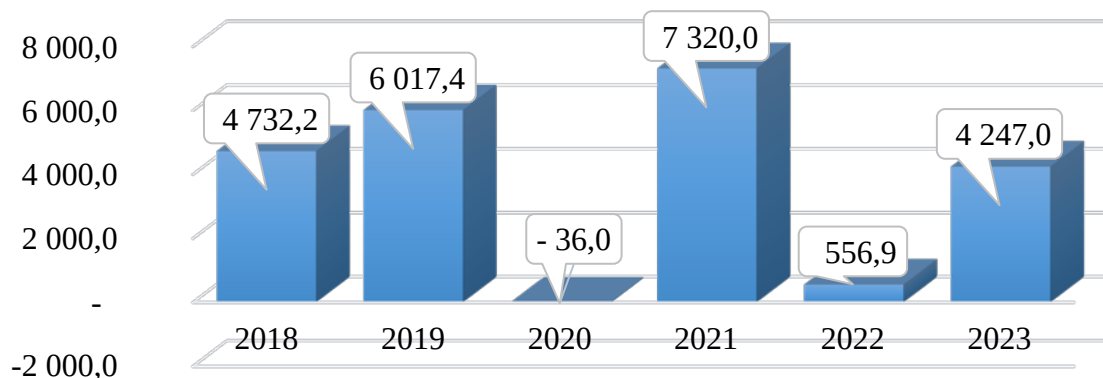

Рис. 1. Динаміка обсягів ПІІ в економіку України, млн. \$ США [20]

Логічно припустити, що загалом в ситуації відносно стабільній ми могли б спостерігати тенденцію до збільшення обсягів ПІІ.

На рис. 2 представлена динаміка ПІІ за регіонами України.

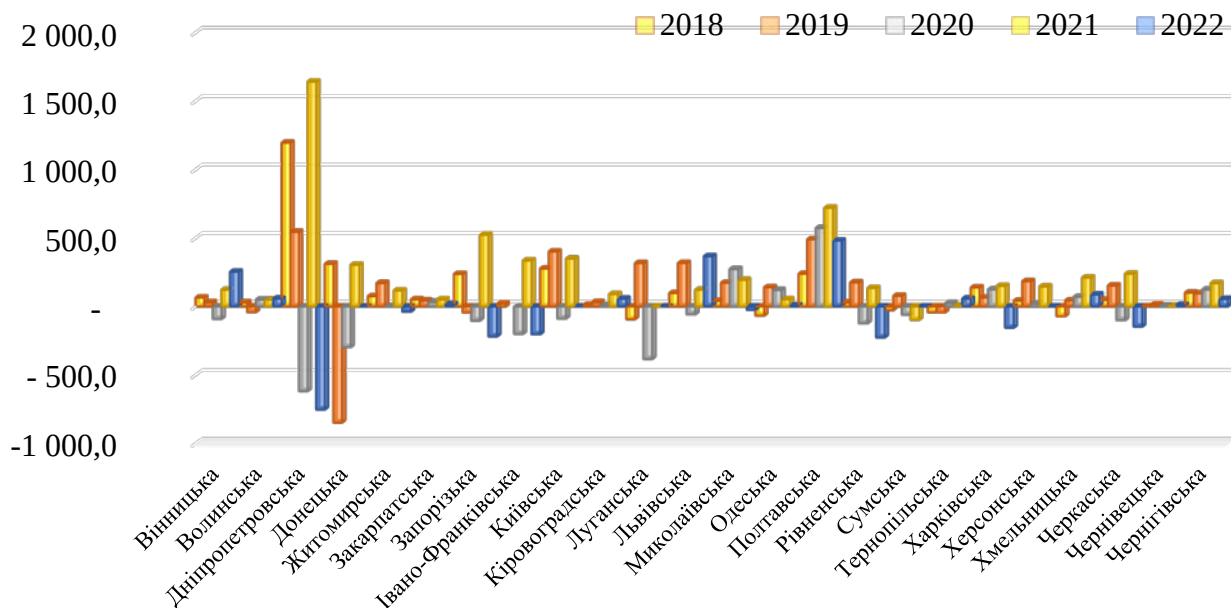

Рис. 2. Регіональні тенденції обсягів ПІ з 2018-2022рр., млн. \$ США [20]

Очевидно, що інвестиційна активність регіонів дуже різна.

В сучасних умовах в першу чергу всі ресурси частини громад направляються на відновлення від наслідків війни. За оцінками Світового банку, Україні потрібно більше 486 млрд \$ США протягом наступних 10 років на відбудову зруйнованої інфраструктури [21]. Але питання соціально-економічного розвитку ОТГ не перестає бути актуальним.

В ході опитування Всеукраїнською асоціацією ОТГ представників органів місцевого самоврядування про інвестиційну активність громад, не задовольняє рівень співпраці ОТГ і інвестора – 19% опитуваних; в 45% ОТГ є затверджені Інвестиційні паспорти, розроблені фахівцями громади; 22% населення ОТГ долучалися до розробки відповідних документів; в 78% громад знайшли можливість залучити фінансування на один з її проєктів [22]. Також варто відмітити, що в першу чергу шукають іноземні державні інвестиції 10% ОТГ, іноземні приватні – 19%, а переважна частка опитуваних орієнтуються на гранти Міжнародної технічної допомоги. Більшість ОТГ шукають інформацію про інвесторів на сайтах органів влади та платформах про донорські гранти [22].

Інтерес до питання та дослідження статистичної і звітної інформації показує, що в ОТГ існують проблеми з залученням іноземних інвестицій. В першу чергу варто зазначити загальні для України проблеми іноземного інвестування.

Починаючи з 2022р. на першому місці гарантії безпеки інвестицій у воєнний та післявоєнний час [23]. Активні воєнні дії асоціюються інвесторами з невизначеністю та ризиком втрати активів. До недавнього часу в Україні не було

механізму страхування воєнних ризиків [24]. На вимогу уряд України розпочав впровадження відповідні регуляторні та економічні реформи. Сьогодні в Україні іноземні інвестори мають гарантії захисту іноземних інвестицій незалежно від форм власності від зміни законодавства; примусових вилучень, незаконних дій державних органів та їх посадових осіб; компенсації і відшкодування збитків інвесторам; переказу доходів, прибутків. З 2024р. набув чинності закон щодо страхування інвестицій в Україні від воєнних ризиків [25].

До війни найбільшими проблемами іноземних ієвсторів були корупційні ризики та складна система оподаткування (рис. 3).

Рис. 3. Рівні загроз для іноземних інвесторів у 2020р. [26]

Проблеми податкової системи полягають у неможливості повернути податок на додану вартість. Для іноземних інвесторів в Україні представляють труднощі складні процедури ліцензування і сертифікації, митного оформлення, застави землі та її придбання [27]. Проблемою іноземного інвестування є нарікання на складні процедури оскарження, суб'єктивність у ситуаціях притягнення до відповідальності за збитки, завдані рішеннями суду. Ця проблема досі є актуальною, незважаючи на реалізацію судової реформи в Україні.

В діяльності органів місцевого самоврядування іноземні інвестори називають проблемами наявну бюрократію, велику кількість контролюючих органів, вимоги «добровільних внесків» на розвиток, низький рівень підготовки управлінських кадрів в безпосередній роботі з іноземними інвесторами [27]. Тобто, інвестиційну привабливість ОТГ складають відсутність корупції, високий рівень підготовки інвестиційних проєктів, розроблені ОТГ стратегії розвитку громади, готовність працівників органів місцевого самоврядування навчатися новому, отримувати знання в області реалізації інвестиційних проєктів [28].

Отже, ефективна діяльність органів місцевого самоврядування щодо залучення прямих іноземних інвестицій складається з створення сприятливих умов для інвестування або ж підвищення рівня інвестиційної привабливості та формування перспективного для інвесторів іміджу ОТГ, ґрунтовна підготовка

інвестиційних проєктів, планування та реалізація обслуговування інвесторів або інформаційна підтримка та супровід, вирішення проблем іноземного інвестування на локальному рівні.

Таким чином, складові механізму залучення іноземних інвестицій в розвиток ОТГ можна представити так – рис. 4.

Створення сприятливих умов для інвестування в ОТГ	Формування перспективного для інвесторів іміджу ОТГ
Розробка стратегії розвитку та Інвестиційного паспорту ОТГ	Підвищення рівня кваліфікації фахівців, які задіяні в даній сфері
Інформаційна підтримка та супровід інвестиційних проєктів	Підготовка інвестиційних проєктів розвитку ОТГ
Поширення інформації про інвестиційні можливості	Вирішення проблем іноземного інвестування на локальному рівні

Рис. 4. Складові механізму залучення іноземних інвестицій в розвиток ОТГ

Варто зазначити, що результативність залучення ПІІ значною мірою залежить від ефективності інформаційного забезпечення цільової аудиторії даними про інвестиційний потенціал ОТГ. Для вирішення даного питання використовують відповідні маркетингові інструменти і створюють сприятливий інвестиційний клімат.

Підготовка до інформаційної підтримки та супроводу інвестиційних проєктів складається з підготовки дозволів та узгоджень, призначення відповідальних на всіх етапах і рівнях залучення інвестицій, створення в органах влади спеціалізованих підрозділів, вповноважених здійснювати супровід інвестпроєктів тощо.

Також варто включити в механізм залучення міжнародних інвестицій в розвиток ОТГ план стосовно підвищення рівня кваліфікації фахівців, які задіяні в даній сфері. Наразі існує багато можливостей для навчання персоналу і вирішення проблеми його некомпетентності. Наприклад, такі можливості надає міжнародна технічна допомога.

Висновки. Забезпечення стабільного соціального та економічного розвитку ОТГ не можливе без залучення інвестицій та їх ефективного використання, що позитивно впливає на усі сфери життя населення громади. В Україні починаючи з 2018р. і до сьогодні обсяги прямих іноземних інвестицій мають значну варіацію, викликану рядом несприятливих чинників. Щоб знизити для іноземних інвесторів рівень воєнних ризиків, в Україні було впроваджено ряд регуляторних та економічних реформ і створено систему

гарантій захисту іноземних інвестицій. Однак інвестиційна активність громад нашоюхується на ряд внутрішніх проблем, які можуть вирішити самі ОТГ. Інвестиційну привабливість ОТГ забезпечують вирішення проблем корупції та бюрократичних перешкод, детальне обґрунтування інвестиційних проєктів, наявність стратегічної документації ОТГ, підготовка висококласних управлінських кадрів для роботи з іноземними інвесторами.

Література:

1. Реформа децентралізації. *Урядовий портал* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/prgkz>
2. Локальна демократія в дії: інструменти для посилення громад і вплив на розвиток сучасного українського суспільства. *Міжнародний фонд відродження* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/pwjcw>
3. Конституція України : станом на 01.01.2020р. / *Верховна Рада України* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/gdyl>
4. Децентралізація влади. *Міністерство соціальної політики України* : веб-сайт. URL: <https://www.msp.gov.ua/timeline/Decentralizaciya-vladi-.html>
5. «Бухгалтерія: бюджет»: Закон про держбюджет-2023: про головне. *Ibuhgalter* : веб-сайт. URL: <https://ibuhgalter.net/articles/1154>
6. Держбюджет на 2024 рік ухвалено. *Місцеві фінанси* : веб-сайт. URL: <http://surl.li/pwrho>
7. Маслов А.О., Гладковська А.Т. Сутність, типи, форми, можливості і загрози децентралізації. *Ефективна економіка*. 2019. № 2. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6915>. DOI: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.2.11>
8. Цимбалюк І.О. Сутнісна характеристика фінансової децентралізації та її вплив на формування доходів місцевих бюджетів. *Регіональна економіка*. 2019. №4. С. 113-119. <https://doi.org/10.36818/1562-0905-2019-4-10>
9. Демченко О. П. Фінансові інструменти розвитку територіальних громад. *Економіка та суспільство*. 2021. Вип. 27. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/414>. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-27-6>
10. Лещух І.В. Методичний підхід до оцінювання ендегенного інвестиційного потенціалу об'єднаних територіальних громад. *Accounting and Finance*. 2019. № 2 (84). С. 159-163. [https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-2\(84\)-159-163](https://doi.org/10.33146/2307-9878-2019-2(84)-159-163)
11. Пронь Л.М. Сучасні тенденції інвестиційного регіонального розвитку України в умовах децентралізації. *Держава та регіони*. 2023. № 2 (80). С. 43-47. DOI: <https://doi.org/10.32840/1813-3401.2023.2.8>
12. *Advantage Ukraine – платформа для залучення в Україну іноземних інвестицій* : веб-сайт. URL: <https://advantageukraine.com/ua/>
13. Токарчук Д.М., Пришляк Н.В. Удосконалення політики залучення прямих іноземних інвестицій в економіку Вінницької області та Вінницької міської територіальної громади. *Економіка, фінанси, менеджмент: актуальні питання науки і практики*. 2022. № 4. С. 42-57. 10.37128/2411-4413-2022-4-3
14. Галан Л.В., Белова Г.С. Удосконалення системи управління інвестиційною діяльністю в територіальних громадах. *Економіка та суспільство*. 2022. Вип. 38. URL: <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1318>. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-38-53>
15. Лещук Г.В. Континуум залучення інвестицій у розвиток об'єднаних територіальних громад. *Бізнес-навігатор*. 2019. Вип. 6.1-2 (56). С. 67-72.
16. Iefimova G.V., Pavlova M.D. Threats and Prospects for Attracting Foreign Investment in the Ukrainian Territorial Communities' Activities. *Проблеми економіки*, 2023. № 1 (55). С. 74-85.

17. Корінець Р. Підвищення рівня інвестиційної активності територіальних громад. Інвестиційна активність громад : семінар. 26.04.2023. URL: <http://surl.li/ubsqx>
18. Опанасюк Ю.А. Методологічні основи оцінювання інвестиційної привабливості рекреаційного комплексу міських агломерацій. *Вісник СумДУ*, 2020. №1. С. 16-24.
19. Жук П.В., Сірик З.О. Інвестиційний потенціал територіальних громад: суть поняття та питання управління. *Регіональна економіка*, 2017. №2. С. 16-22.
20. Статистика зовнішнього сектору України. *Національний банк України* : веб-сайт. URL: <https://bank.gov.ua/ua/statistic/sector-external>
21. Вінокуров Я. Війна – не перешкода. Інвестиції в Україну зростають, але для відновлення замало. Що треба зробити владі? *Економічна правда* : веб-сайт. 25.04.2024. URL: <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/04/25/712862/>
22. Опитування лідерів територіальних громад щодо інвестиційної активності громад. URL: <http://surl.li/udqxx>
23. Україна цікава іноземним інвесторам попри війну. Але є нюанси. *Onova* : веб-сайт. URL: <https://onova.org.ua/news/ukraine-tsikava-inozemnym-investoram-popry-viinu-ale-ie-niuanisy>
24. Оберкович С. Гарантії та страхування іноземних інвестицій в Україну в 2024 році. *GOLAW* : веб-сайт. 26.01.2024. URL: <http://surl.li/udrux>
25. Про внесення змін до Закону України «Про фінансові механізми стимулювання експортної діяльності» щодо страхування інвестицій в Україні від воєнних [...] : Закон України від 22.11.2023 № 3497-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3497-20#Text>
26. П'яте щорічне опитування іноземних інвесторів. Центр Економічної Стратегії, Dragon Capital, Європейська Бізнес Асоціації. Листопад 2020. URL: <http://surl.li/udroy>
27. Горник В.Г., Сімак С.В. Проблеми залучення іноземних інвестицій в економіку та їх вплив на безпеку та обороноздатність України. *Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права*, 2023. Випуск 1. С. 42-47. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2023.1.6>
28. Бондарчук І. Як громадам стати привабливими для інвестицій. *Економічна правда* : веб-сайт. 22.08.2022. URL: <http://surl.li/udryk>

References:

1. Reforma detsentralizatsii [Decentralization reform]. (n.d.). Retrieved from <http://surl.li/prgkz> [in Ukrainian].
2. Lokalna demokratiia v dii: instrumenty dlia posylennia hromad i vplyv na rozvytok suchasnoho ukrainskoho suspilstva [Local democracy in action: tools for strengthening communities and influence on the development of modern Ukrainian society]. (n.d.). Retrieved from <http://surl.li/pwjcw> [in Ukrainian].
3. Konstytutsiia Ukrainy [Constitution of Ukraine] (1996, June 28). Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/254%D0%BA/96-%D0%B2%D1%80#Text> [in Ukrainian].
4. Detsentralizatsiia vlady [Decentralization of power]. (n.d.). Retrieved from <https://www.msp.gov.ua/timeline/Decentralizaciya-vladi-.html> [in Ukrainian].
5. (2023). Zakon pro derzhbiudzheth-2023: pro holovne [Law on the state budget-2023: about the main thing]. Retrieved from <https://ibuhgalter.net/articles/1154> [in Ukrainian].
6. (2024). Derzhbiudzheth na 2024 rik ukhvaleno [The state budget for 2024 has been approved]. Retrieved from <https://auc.org.ua/novyna/derzhbyudzheth-na-2024-rik-uhvaleno> [in Ukrainian].
7. Maslov A.O., Hladkovska A.T. (2019). Sutnist, tytu, formy, mozhlyvosti i zahrozy detsentralizatsii [The essence, types, forms, opportunities and threats of decentralization]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 2. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=6915> [in Ukrainian].

8. Tsymbaliuk I.O. (2019). Sutnisna kharakterystyka finansovoi detsentralizatsii ta yii vplyv na formuvannia dokhodiv mistsevykh biudzhativ [An essential characteristic of financial decentralization and its impact on the formation of local budget revenues]. *Rehionalna ekonomika – Regional economy*, 4, 113-119. [in Ukrainian].
9. Demchenko O.P. (2021). Finansovi instrumenty rozvytku terytorialnykh hromad. [Financial instruments for the development of territorial communities]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 27. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/414> [in Ukrainian].
10. Leshchukh I.V. (2019). Metodychnyi pidkhid do otsiniuvannia endohennoho investytsiinoho potentsialu obiednanykh terytorialnykh hromad [A methodical approach to assessing the endogenous investment potential of united territorial communities]. *Oblik i finansy – Accounting and Finance*, 2(84), 159-163. [in Ukrainian].
11. Pron L.M. (2023). Suchasni tendentsii investytsiinoho rehionalnoho rozvytku Ukrainy v umovakh detsentralizatsii [Modern trends of investment regional development of Ukraine in conditions of decentralization]. *Derzhava ta rehiony – State and regions*, 2(80), 43-47. [in Ukrainian].
12. Sait Advantage Ukraine [Site of Advantage Ukraine]. (n.d.). Retrieved from <https://advantageukraine.com/ua/> [in Ukrainian].
13. Tokarchuk D.M., Pryshliak N.V. (2022). Udoskonalennia polityky zaluchennia priamykh inozemnykh investytsii v ekonomiku Vinnytskoi oblasti ta Vinnytskoi miskoi terytorialnoi hromady [Improvement of the policy of attracting foreign direct investment in the economy of Vinnytsia region and Vinnytsia urban territorial community]. *Ekonomika, finansy, menedzhment: aktualni pytannia nauky i praktyky – Economics, finance, management: topical issues of science and practice*, 4, 42-57. [in Ukrainian].
14. Halan L.V., Bielova H.S. (2022). Udoskonalennia systemy upravlinnia investytsiinoiu diialnistiu v terytorialnykh hromadakh [Improvement of the investment activity management system in territorial communities]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and society*, 38. Retrieved from <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1318> [in Ukrainian].
15. Leshchuk H.V. (2019). Kontynuum zaluchennia investytsii u rozvytok obiednanykh terytorialnykh hromad [Continuum of attracting investments in the development of united territorial communities]. *Biznes-navihator – Business navigator*, 6.1-2(56), 67-72. [in Ukrainian].
16. Iefimova G.V., Pavlova M.D. (2023). Threats and Prospects for Attracting Foreign Investment in the Ukrainian Territorial Communities Activities [Threats and Prospects for Attracting Foreign Investment in the Ukrainian Territorial Communities' Activities]. *Problemy ekonomiky – Problems of economics*, 1(55), 74-85. [in Ukrainian].
17. Korinets R. Pidvyshchennia rivnia investytsiinoi aktyvnosti terytorialnykh hromad. [Notification of the level of investment activity of territorial communities]. (n.d.). Retrieved from <http://surl.li/ubsqx> [in Ukrainian].
18. Opanasiuk Yu.A. (2020). Metodolohichni osnovy otsiniuvannia investytsiinoi pryvablyvosti rekreatsijnoho kompleksu miskykh ahlomeratsii [Methodological bases for evaluating the investment attractiveness of the recreational complex of urban agglomerations]. *Visnyk Sumskoho derzhavnogo universytetu – Visnyk of Sumy State University*, 1, 16-24.
19. Zhuk P.V., Siryk Z.O. (2017). Investytsiinyi potentsial terytorialnykh hromad: sut poniatia ta pytannia upravlinnia [Investment potential of territorial communities: essence of the concept and issues of management]. *Rehionalna ekonomika – Regional economy*, 2, 16-22.
20. Statystyka zovnishnoho sektoru Ukrainy [Statistics of the external sector of Ukraine]. (n.d.). Retrieved from <https://bank.gov.ua/ua/statistics/sector-external> [in Ukrainian].
21. Vinokurov Ya. (2024). Viina – ne pereshkoda. Investytsii v Ukrainu zrostaiut, ale dlia vidnovlennia zamalo. Shcho treba zrobyty vladi? [War is not an obstacle. Investments in Ukraine are growing, but not enough for recovery. What should the authorities do?]. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/publications/2024/04/25/712862/> [in Ukrainian].

22. Opytuvannia lideriv terytorialnykh hromad shchodo investytsiinoi aktyvnosti hromad [Survey of leaders of territorial communities regarding the investment activity of communities]. (n.d.). Retrieved from <http://surl.li/udqxx> [in Ukrainian].

23. Ukraina tsikava inozemnym investoram popry viinu. Ale ye niuansy [Ukraine is interesting to foreign investors despite the war. But there are nuances]. (n.d.). Retrieved from <https://onova.org.ua/news/ukraina-tsikava-inozemnym-investoram-popry-viinu-ale-ie-niuansy> [in Ukrainian].

24. Oberkovych S. (2024). Harantii ta strakhuvannia inozemnykh investytsii v Ukrainu v 2024 rotsi [Guarantees and insurance of foreign investments in Ukraine in 2024]. Retrieved from <https://golaw.ua/ua/insights/publication/garantiyi-ta-strahuvannya-inozemnih-investiczij-v-ukrayinu-v-2024-roczy/> [in Ukrainian].

25. Pro vnesennia zmin do Zakonu Ukrainy «Pro finansovi mekhanizmy stymuliuvannia eksportnoi diialnosti» shchodo strakhuvannia investytsii v Ukraini vid voiennykh ryzykiv [On Amendments to the Law of Ukraine «On Financial Mechanisms for Stimulating Export Activities» Regarding Insurance of Investments in Ukraine Against War Risks] (2023, November 22) Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3497-20#Text> [in Ukrainian].

26. (2020). Piate shchorichne opytuvannia inozemnykh investoriv [Fifth Annual Survey of Foreign Investors]. Retrieved from https://dragon-capital.com/content/uploads/2020_ForeignInvestorSurvey_Presentation_ua.pdf [in Ukrainian].

27. Hornyk V.H., Simak S.V. (2023). Problemy zaluchennia inozemnykh investytsii v ekonomiku ta yikh vplyv na bezpeku ta oboronozdatsnist Ukrainy [Problems of attracting foreign investments in the economy and their impact on the security and defense capability of Ukraine]. *Dniprovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava – Dnipro scientific journal of public administration, psychology, law*, 1, 42-47. [in Ukrainian].

28. Bondarchuk I. (2022). Yak hromadam staty pryvablyvymy dla investytsii [How communities can become attractive for investments]. Retrieved from <https://www.epravda.com.ua/columns/2022/08/22/690658/> [in Ukrainian].

УДК 330.15:397

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-903-915](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-903-915)

Мединська Наталія Василівна доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0003-2573-0205>

Іванченко Вадим Анатолійович кандидат юридичних наук, віцепрезидент, благодійний фонд «Рідне місто моє», вул. Ломоносова, 52а, оф. 147, м. Київ, 03189, тел.: (044)206-01-30, <https://orcid.org/0009-0000-4620-0268>

Подлегаєв Віктор Петрович аспірант кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0009-0003-4164-5091>

РОЛЬ ЛІСОВІДНОВЛЕННЯ У ЗБЕРЕЖЕННІ ПРИРОДНИХ РЕСУРСІВ: ПІДХОДИ ДО СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню ролі лісовідновлення у збереженні природних ресурсів та підходів до сталого розвитку. Лісовідновлення відіграє важливу роль як у підтримці екосистем, так і у збереженні природних ресурсів, що має суттєве значення для екологічного та економічного благополуччя. Автори аналізують різні методи сталого використання лісових ресурсів, включаючи екологічно збалансоване лісогосподарство, захист від вирубування, та відновлення втрачених лісових масивів. У статті детально розглядаються Природоорієнтовані рішення (ПОР) в лісовій галузі та можливість застосування вказаного поняття в українське законодавства.

Робота також акцентує увагу на важливих аспектах управління лісовими ресурсами, спрямованих на забезпечення їх тривалої експлуатації та пошуки нових шляхів підвищення ефективності лісового господарства у контексті сталого розвитку. Зокрема, розглядаються впливи антропогенних чинників, таких як урбанізація, вирубування та військові дії, на зменшення лісових площ та деградацію екосистем. У статті наводяться дані про значне зниження площ лісів у світі за останні століття та актуальну ситуацію в Україні, включаючи вплив повномасштабного вторгнення росії.

Окрему увагу приділено аналізу останніх досліджень і публікацій як вітчизняних, так і зарубіжних вчених щодо лісокористування та лісовідновлення. Висвітлюються практичні приклади успішних програм збереження та

відновлення лісових угідь у різних країнах, а також розглядаються можливості застосування цих підходів в Україні. Науковий внесок робіт у цій галузі підкреслює необхідність ефективного лісовідновлення для збереження природних ресурсів та досягнення сталого розвитку, враховуючи сучасні виклики, такі як зміна клімату та зростаючий антропогенний тиск на екосистеми

Ключові слова: сталий розвиток, лісовідновлення, збереження природних ресурсів, землі лісогосподарського призначення, економіка природокористування, рекреація.

Medynska Nataliia Vasylivna doctor of economics, associate professor, acting Head of the Department of Land Cadastre, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Heroyiv Oborony St., 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0003-2573-0205>

Ivanchenko Vadym Anatoliyovych Candidate of Juridical Sciences (Ph. D.), Vice president, Charitable Foundation Charity Fund «My Hometown», St. Lomonosova, 52-a, off. 147, Kyiv, 03189, <https://orcid.org/0009-0000-4620-0268>

Podliegaiev Viktor Petrovych Graduate student of the Department of Land Cadastre, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroyiv Oborony, 15, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0009-0003-4164-5091>

INTEGRATED STRATEGIES FOR SUSTAINABLE DEVELOPMENT: ECONOMIC GROWTH AND RENEWAL OF NATURAL RESOURCES

Abstract. The article is dedicated to the study of the role of reforestation in the conservation of natural resources and approaches to sustainable development. Reforestation plays a crucial role in both maintaining ecosystems and preserving natural resources, which is essential for ecological and economic well-being. The authors analyze various methods of sustainable forest resource use, including environmentally balanced forestry, protection against deforestation, and the restoration of lost forest areas. The article discusses in detail Nature-oriented solutions (NSOs) in the forestry sector and the possibility of applying this concept to Ukrainian legislation.

The work also focuses on important aspects of forest resource management aimed at ensuring their long-term use and exploring new ways to enhance forestry efficiency in the context of sustainable development. Specifically, it considers the impacts of anthropogenic factors such as urbanization, deforestation, and military actions on the reduction of forest areas and ecosystem degradation. The article presents data on the significant decrease in forest areas worldwide over the past

centuries and the current situation in Ukraine, including the impact of Russia's full-scale invasion.

Special attention is given to the analysis of recent research and publications by both domestic and foreign scientists regarding forest use and reforestation. Practical examples of successful forest conservation and restoration programs in different countries are highlighted, as well as the potential for applying these approaches in Ukraine. The scientific contributions in this field emphasize the necessity of effective reforestation for the conservation of natural resources and achieving sustainable development, considering contemporary challenges such as climate change and increasing anthropogenic pressure on ecosystems.

Keywords: sustainable development, reforestation, conservation of natural resources, forestry land, environmental economics, recreation.

Постановка проблеми. Лісовідновлення є важливим елементом у збереженні природних ресурсів та підтримці екологічного балансу. [1]. Відновлення лісів має не тільки екологічне, але й економічне значення, оскільки ліси забезпечують численні екосистемні послуги, включаючи підтримку біорізноманіття, регулювання клімату, збереження водних ресурсів, ґрунтів та має важливе значення в контексті сталого розвитку, а їх втрата негативно впливає на природні ресурси.

На сьогодні залишається актуальною проблема зменшення лісових площ через вирубку, урбанізацію та інші антропогенні чинники до втрати біорізноманіття, деградації екосистем та зміни клімату, повітря тощо. [2] Вона є характерною як для України, так і для світу взагалі. Так, площа лісів на Землі становила 80 млн км², але зараз вона скоротилася до 30 млн км², тобто було знищено дві третини лісів. За останні 200 років площа лісів зменшилася щонайменше вдвічі. Лише за 15 років (1990-2005 роки) планета втратила понад 125 млн га лісу, що становить близько 8 млн га щорічно. [3] Значне збезлісіння територій спричинили «Зелена революція» та стародавня система підсічного землеробства в Африці, Індонезії та Латинській Америці. Це призвело до значної ерозії ландшафтів і втрати ґенофонду лісів. У країнах, що розвиваються, ліс вирубують для палива та створення орних земель. У розвинених країнах ліси деградують через забруднення, що викликає масове усихання верхівок дерев від кислотних дощів. Вчені встановили, що після вирубки інфільтрація знижується в 3,5 рази, а ерозія збільшується в 15 разів. [4] Найбільш розвинені, але лісом бідні країни, як Японія, Австралія та деякі країни Західної Європи, вже реалізують програми збереження і розширення лісових угідь, зберігаючи стабільні площі під лісами.

Основною загрозою для українських лісів усіх типів є вирубка для отримання деревини, що значно сприяє їх деградації та зниженню здатності лісів надавати екосистемні послуги. Особливу увагу потребує вирубка старовікових лісів. Українські старовікові ліси є останніми недоторканими

лісами Європи. Загалом у Центральній та Східній Європі залишилося 320 тисяч гектарів таких лісів, з яких 100 тисяч знаходиться в Україні. Це робить нашу країну унікальним європейським центром дикої природи та недоторканості.

Загалом площа лісів зменшується через знеліснення – процес перетворення лісових територій на міста, пасовища, пустирі та сільськогосподарські угіддя. Пожежі, які традиційно вважаються головною загрозою для лісів, спричиняють лише 1% скорочення лісових площ.

Повномасштабне вторгнення росії до України з 24 лютого загострило вказане питання. Звичайно, оцінити збитки майну та лісовому господарству поки неможливо. За інформацією Міндовкілля, [5] тільки за 2022-2023 роки на Херсонщині через бойові дії та підлив Каховської ГЕС втрачено 5506,1 гектарів лісу, вартістю орієнтовно у 1294 мільйонів гривень. Міжнародна організація, що стежить за станом лісів за допомогою супутникових знімків Global Forest Watch, зафіксувала втрату половини захисного лісового бар'єру національного природного парку «Олешківські піски» лише за перші кілька місяців окупації. Найбільш серйозно постраждали національні парки «Меотида», «Азово-Сиваський», «Джарилгацький», а також заповідник «Асканія-Нова», де велися бойові дії або проходила військова техніка. [3] Також деревина використовуються для будівництва фортифікаційних споруд, прокладання інфраструктури, обігріву та приготування їжі тощо. А з настанням весни починається пожежонебезпечний період і зростає ризик виникнення пожеж в екосистемах унаслідок обстрілів. [6, 7]

З початку до вересня 2022 року в Україні пожежами було охоплено загальну територію понад 2,4 млн га, з яких 1,5 млн га (64%) – це території, де проходять воєнні дії та окуповані території [8]. (Рис. 1)

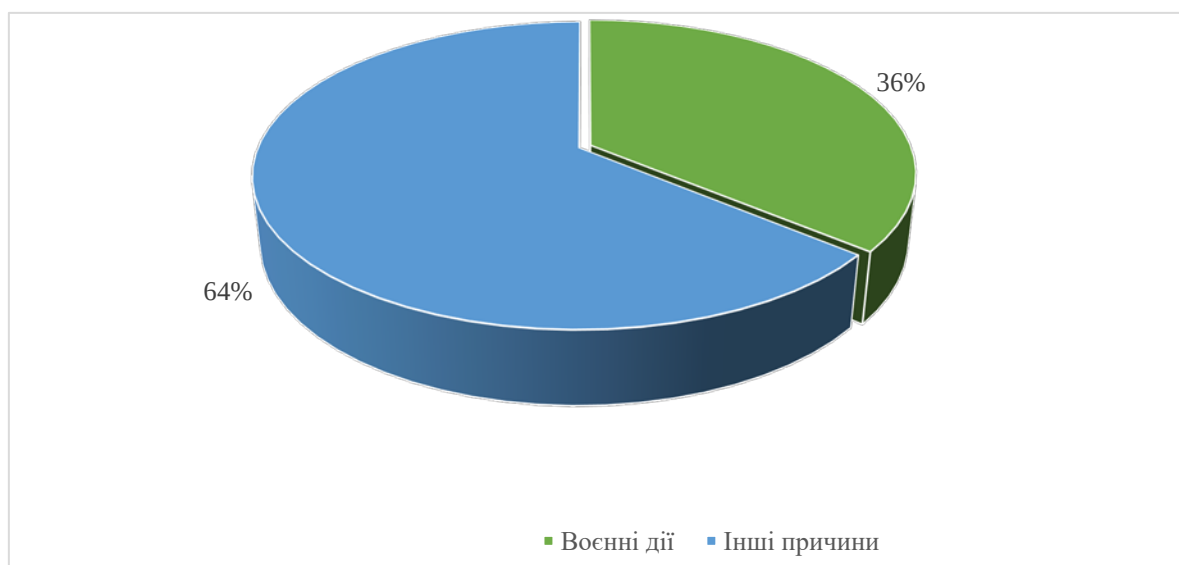

Рис. 1. Причини виникнення лісових пожеж в Україні у 2022 році
(станом на вересень 2022 р.)

Звичайно, війна спричиняє велику шкоду лісовій галузі та унеможливорює її повноцінне функціонування. Тому пріоритетом має стати збереження, відновлення та охорона природних лісів. [7] Лісовідновлення – важливий процес, який передбачає не тільки компенсацію ділянок, що постраждали від знеліснення, а й оновлення лісових активів, що вкрай актуальне сьогодні та в післявоєнний період.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Науковий внесок щодо лісокористування в Україні та вироблення на стратегії соціально-економічного розвитку використання лісосировинного потенціалу задля підвищення благополуччя населення й забезпечення еколого-економічної рівноваги території належить А. Бобку [9], О. Дребот [9], В. Голяну [10], А. Гордійчуку [10, 11], А. Карпуку [11], О. Кватирку [11], О. Фурдичку [9], О. Яремку [9] та іншим.

Фурдичко О. І., Дребот О. І., Яремко О. П., Бобко А. М. [9] проводять аналіз щодо формування ринку лісосічного фонду, як головної товарної продукції лісівництва. Автори обґрунтовують, що «екологічно виправданим і доцільним для розвитку лісівництва, призначеного для вирощування головної його продукції, є поділ земельних ресурсів за типами умов місцезростання і формування на них господарських секцій, насамперед зі складу корінних лісоутворюючих порід, які їм найбільше відповідають». Прищепка А. М., Фізик І. В., Бедункова О. О., Грицюк І. І. В статті [12] «досліджують стан лісових ресурсів агросфери зони впливу урбосистеми за шістьма індикаторами, що характеризують лісосировинний потенціал його використання та відновлення».

Питання ролі лісовідновлення у збереженні природних ресурсів досліджують і зарубіжні вчені. Так, автори статті [13] досліджують наслідки розчищення та перетворення лісових екосистем на інші види землекористування, такі як сільське господарство та міста, тенденція, яких триватиме зі збільшенням населення. За їх оцінками, площа лісів скоротилася на третину за останні три століття в Китаї, на Близькому Сході, у Північній Африці, на сході Сполучених Штатів Америки та в Південно-Східній Азії. Дослідники [13] наголошують, що відновлення лісових екосистем може безпосередньо пом'якшити зміну клімату шляхом поглинання атмосферного вуглецю, як надземного, так і підземного. Меган Сі Еванс [14] розглядає можливість розробки стимулів для заохочення землевласників здійснювати заходи лісовідновлення в межах продуктивних ландшафтів, водночас забезпечуючи соціальні, економічні переваги та переваги для біорізноманіття. На його думку [14], «стимули до лісовідновлення мають бути підкріплені узгодженою та взаємодоповнювальною стратегією, яка б сприяла довгостроковій участі та справжнім екологічним результатам». Стаття базується на тематичному дослідженні в Австралії, де посадка дерев і ANR включають кілька схвалених методів лісовідновлення, доступних через участь у програмі

добровільного вуглецевого землеробства. Рената Агуайо Лопес да Сілва, Ренато Сезар Гонсалвес Роберт [15] внесок лісового сектору в досягнення Цілей сталого розвитку та методи розрахунку такого внеску.

Мета статті полягає в обґрунтуванні необхідності ефективного лісовідновлення для збереження природних ресурсів та досягнення сталого розвитку, враховуючи сучасні виклики, зокрема зміни клімату та зростаючий антропогенний тиск на екосистеми, військові дії.

Виклад основного матеріалу. Концепція сталого розвитку має довгу історію становлення. Починаючи від наукових праць В.І. Вернадського про ноосферу (початок минулого сторіччя), декларації першої конференції ООН з навколишнього середовища (Стокгольм, 1972), де було зазначено зв'язок економічного і соціального розвитку з проблемами навколишнього середовища, наукових доповідей Римського клубу (1972), у яких сформувалися ідеї переходу цивілізації до стану «глобальної динамічної рівноваги», до звіту Всесвітньої комісії ООН з навколишнього середовища і розвитку в 1987 р., конференції ООН з проблем навколишнього середовища і розвитку в Ріо-де-Жанейро (1992), Всесвітнього саміту з питань сталого розвитку в Йоганнесбурзі (2002) і сьогодні. [1]

На Саміті зі сталого розвитку (Нью-Йорк, 2015) схвалено 17 глобальних цілей. Серед яких - Ціль 15 «Захист та відновлення екосистем суші», суть якої полягає в захисті і відновленні екосистем суші та сприянні їх раціональному використанню, а також раціональне лісокористування, боротьба з опустелюванням, припинення та повернення назад процесу деградації земель і зупинення втрати біорізноманіття. Реалізація Цілей сталого розвитку (ЦСР) має важливе значення для України, оскільки дозволяє досягти помітних результатів у пріоритетних сферах – здоров'я і добробуту людей, мир і безпека, майбутнє дітей, економічний розвиток, соціальний захист і справедливість, стійка держава, розвиток громад та інше. Тому для забезпечення національних інтересів України щодо сталого розвитку економіки, громадянського суспільства й держави для досягнення зростання рівня та якості життя населення, додержання конституційних прав і свобод людини та громадянина було прийнято Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [16].

29 грудня 2021 р. Кабінетом Міністрів України схвалена Державна стратегія управління лісами України до 2035 року. [17] В ній вказано, загальна площа лісових ділянок, що належить до лісового фонду України, становить 10,4 млн., зокрема вкриті лісовою рослинністю - 9,6 млн. гектара. Лісистість України становить 15,9 відсотка. Незважаючи на невелику лісистість території, Україна займає дев'яте місце у Європі за площею лісів та шосте місце за запасами деревини.

Основною метою щодо забезпечення екологічної стійкості відповідно стратегії [17] є забезпечення можливості лісового господарства швидко і

ефективно реагувати на виклики, які виникають. В контексті «Збільшення площі лісів, підвищення стійкості та якості лісів, нарощення екологічного та ресурсного потенціалу лісів» [17] затвердженні напрями її реалізації (Рис. 2).

ШЛЯХИ ЗБІЛЬШЕННЯ ПЛОЩІ ЛІСІВ	ШЛЯХИ ПІДВИЩЕННЯ ПРОДУКТИВНОСТІ ЛІСІВ ТА НАРОЩЕННЯ ЕКОЛОГІЧНОГО ТА РЕСУРСНОГО ПОТЕНЦІАЛУ ЛІСІВ
☐ Обмеження на зміну цільового призначення земельних ділянок з лісовою рослинністю, які належать громадянам та юридичним особам, за винятком випадків вилучення для суспільних потреб. ☐ Розробка програм збільшення лісистості з фінансуванням з державного та місцевих бюджетів. ☐ Ідентифікація та збереження самосійних лісів на нелісових землях. ☐ Лісорозведення на деградованих та малопродуктивних землях з урахуванням природних умов і відмовою від заліснення унікальних степів.	☐ Проводити перетворення одновікових штучних і похідних лісів у різновікові мішані багаторусні ліси з оптимальним складом і структурою, близькими до природних. ☐ Відмовитися від суцільних рубок у неексплуатаційних лісах і здійснювати заготівлю деревини вибірконим способом. ☐ Збільшити обсяги рубок догляду в лісах. ☐ Відмовитися від використання інвазійних інтродуктивних порід дерев при лісовідновленні, за винятком випадків, передбачених законодавством.

Рис. 2. Шляхи збільшення площі та продуктивності лісів
відповідно Стратегії*

*Сформовано за джерелом [17]

Для реалізації завдань із відтворення лісів на підприємствах, в установах і організаціях, що належать до сфери управління створена відповідна виробнича база.

За даними Держлісагентства [18] відтворення лісів у 2022 році проведено на площі 32,3 тис. га, що становить 108,6 % до завдання, в тому числі висівання і садіння лісу – 24,0 тис. га (119,6 % до завдання), з яких 1,8 тис. га лісорозведення (73,1 % до завдання) та 8,3 тис. га природного поновлення, що становить 25,8 % від обсягу відтворення лісів.

Серед шляхів збільшення площі лісів відповідно стратегії (Рис. 2) провідне місце займає лісовідновлення та лісовідведення. [19] Залежно від присутності антропогенного фактора, відновлення дерев відбувається або природним шляхом, або штучно (відповідно природне та штучне лісовідновлення). (Рис. 3)

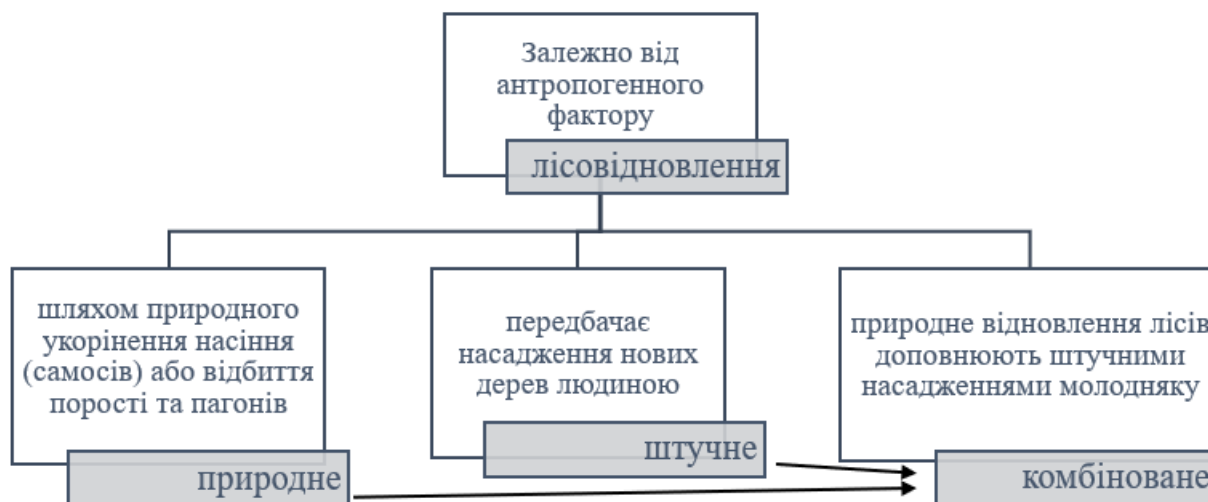

Рис. 3. Шляхи лісовідновлення залежно від присутності антропогенного фактора

Поєднання цих методів відоме як комбіноване відновлення. Кожен спосіб лісовідновлення має певні переваги й недоліки, а також свою специфіку застосування. Так, відтворення лісів шляхом відновлення лісів (на лісових ділянках, що були вкриті лісовою рослинністю) та лісорозведення на землях що раніше не були зайняті лісом - малопродуктивні та деградовані, у 2022 році в лісових розсадниках вирощено – 205,3 млн шт., стандартного садивного матеріалу (сіянців головних та супутніх лісоутворюючих порід), а саме: сосна звичайна, сосна Палласа, ялина європейська, модрина, дуб звичайний, ясен звичайний, бук, липа, клен, береза, вільха та інші. [18,19]

Слід відзначити, що війна не тільки безпосередньо негативно вплинула на 3 млн га лісових екосистеми (30% площі лісів), а й і на кадрове забезпечення лісової галузі, де залучені переважно чоловіки. Перед лісовою галуззю постали нові виклики щодо управління замінованими та забрудненими боєприпасами лісами, забезпечення енергетичних потреб, завершення Національної інвентаризації лісів. Відновлення сталого ведення господарства в лісах потрібен певний час. [19] В першу чергу розмінуванню підлягатимуть лісові масиви поблизу населених пунктів, а також ті, де проводяться активно лісогосподарські заходи. Гострим залишатиметься питання щодо розмінування віддалених лісових масивів, масивів, які знаходилися тривалий час вздовж лінії розмежування, та на окупованих територіях. Лінійні захисні насадження, зокрема вздовж доріг і полів, яружнобалкові насадження найбільше зазнають впливу військових дій і ймовірно найдовше залишатимуться територіями з високою вибухонебезпечністю.

Зважаючи на те, що з 31 року незалежності України, 9 проходять під впливом військових дій природоохоронна сфера України розвивається і одним

з перспективних напрямів подальшого розвитку екологічного законодавства ЄС, зокрема і щодо ПОР (Природоорієнтовані рішення), в національне законодавство. [20] В зв'язку з цим в науковій та природоохоронній сфері вже використовується відносно нове поняття для України «Природоорієнтовані рішення», хоча і не згадується в законодавстві. Системний аналіз законодавчих, природоохоронних та дотичних (фінансових, бюджетних, адміністративно-управлінських) норм дозволяє стверджувати, що в Україні існує правове підґрунтя для впровадження заходів, які можна віднести до ПОР, включно з механізмами економічного стимулювання їх застосування. Проте правові інструменти такого застосування є непрямими нормами і відрізняються залежно від сектору та мети запровадження ПОР. [20]

Природоорієнтовані рішення (ПОР) у лісовому секторі можуть суттєво покращити стійкість екосистем, зменшити вплив кліматичних змін, сприяти збереженню біорізноманіття та забезпечити соціально-економічні вигоди. [20] (Рис. 4)

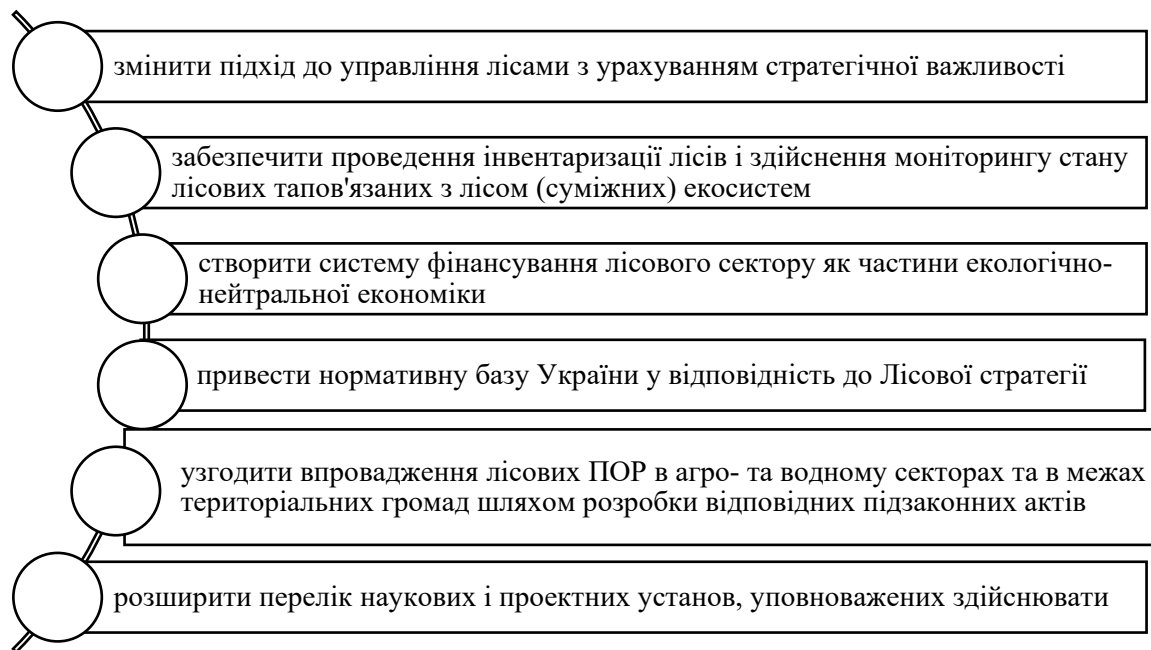

Рис. 4. Шляхи впровадження природоорієнтованих рішень у лісовому секторі*
Сформовано за джерелом [20]

Для забезпечення не лише екологічної, а й національної безпеки, екологічний менеджмент має бути пріоритетом у процесі повоєнного економічного відновлення України, а програми відновлення обов'язково мають враховувати вплив на довкілля. [20]

Висновки. Відновлення лісів є ключовим аспектом для збереження природних ресурсів і досягнення сталого розвитку. Це включає як природне,

так і штучне лісовідновлення, яке може здійснюватися за рахунок висаджування дерев і стимулювання природних процесів поновлення лісів.

Лісовідновлення сприяє збереженню біорізноманіття та має значний вплив на поглинання вуглецю, що допомагає пом'якшити наслідки зміни клімату.

Військові дії та інші антропогенні фактори суттєво впливають на стан лісових екосистем, у тому числі через замінування та забруднення. Важливою складовою є необхідність розмінування та реабілітації таких територій для відновлення їх продуктивності та екологічної ролі.

Для досягнення успішного лісовідновлення необхідні узгоджені та взаємодоповнювальні стратегії, які передбачають стимулювання землевласників до участі у програмах лісовідновлення та забезпечення довгострокових екологічних результатів.

При визначенні ролі відновлення лісів слід враховувати й зарубіжний досвід, наприклад досвід Австралії, де застосовуються різні методи лісовідновлення в рамках програм добровільного вуглецевого землеробства, що показують ефективність таких підходів.

Перспективним напрямком лісової галузі є інтеграція природоорієнтованих рішень (ПОР) із законодавства ЄС. Тому необхідно розглянути питання щодо застосування у законодавстві України вказаного поняття.

Вищевказане підкреслює важливість комплексного підходу до лісовідновлення, який враховує екологічні, економічні та соціальні аспекти для забезпечення стійкого розвитку і збереження природних ресурсів.

Література:

1. Новаковська І.О., Гулько Л.А., Долинський І.М. Наукові засади сталого розвитку міського землекористування: монографія - К.: Видавничий центр НУБіП України, 2023. 243 с.
2. Новаковська І., Береза О. Столичне землекористування: проблеми та шляхи їх вирішення згідно з концепцією сталого розвитку. Наукові інновації та передові технології. Серія «Економіка». № 11 (25). 2023. сс.404-414. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11\(25\)-404-413](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11(25)-404-413)
3. Знеліснення. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>.
4. Бейтан І. Є., Пашков А. П. Сучасні глобальні проблеми природничих наук світу та України. Національний університет «Києво-Могилянська Академія», Київ, Україна. URL: <https://www.ukma.edu.ua/index.php/kontakti/280-education/faculties/fakultet-prirodnichikh-nauk/kafedra-ekolohii>
5. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України. URL: <https://mep.gov.ua/>
6. Природа та війна: як військове вторгнення Росії впливає на довкілля України. URL: <https://ecoaction.org.ua/priroda-ta-vijna.html>
7. Н.П. Ковальчук, С.Р. Петрук Особливості впливу навколишнього середовища на стан лісових насаджень України. Сільськогосподарські машини, 2023, Вип. 49. DOI: 10.36910/acm.vi49i060
8. Богомаз, М. Через пожежі у 2022 році Україна вже втратила в 30 разів більше лісів, ніж у попередні періоди (Due to fires in 2022, Ukraine has already lost 30 times more forests than in previous periods). Retrieved May 4, 2023, from <https://rubryka.com/2022/11/03/cherez-pozhezhi-u-2022-rotsi-ukrayina-vzhe-vtratyla-v-30-raziv-bilshe-lisiv-nizh-u-poperedni-periody-wwf-ukrayina/>

9. Фурдичко О. І., Дребот О. І., Яремко О. П., Бобко А. М. Стан розвитку природокористування в лісівництві для України: державні й регіональні проблеми щодо вдосконалення раціональності використання землі для вирощування лісу. *Економіка та держава*. 2021. № 8. С. 64–72. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.8.64
10. Голян В.А., Гюлтекін О.О., Гордійчук А.І. Інституціоналізація еколого-економічного впливу територіальних громад на суб'єкти рекреаційного лісостористування в умовах децентралізації. Випуск #№45 . 2022. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-89>.
11. Карпук А. І., Кватирко О. М., Гордійчук А. І. Підвищення конкурентоспроможності лісогосподарських підприємств багатолісного регіону: ключові напрями, механізми та інституціональні форми. *Економіка та держава*. 2021. № 12. С. 17–22. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.12.17
12. Прищепа А. М., Фізик І. В., Бедункова О. О., Грицюк І. І. Діагностика сталості агросфери за індикаторами стану та відновлення лісових екосистем. Вісник НУБГП Серія «Сільськогосподарські науки» Випуск 1(89) 2020 . р. URL: <https://doi.org/10.31713/vs120205>
13. S.C. Cunninghama,, R. Mac Nally b, P.J. Baker c, T.R. Cavagnaro d, J. Beringer e, J.R. Thomsonb, R.M. Thompson. Balancing the environmental benefits of reforestation in agricultural regions Perspectives in Plant Ecology, Evolution and Systematics. Том 17, Випуск 4. URL: <https://doi.org/10.1016/j.ppees.2015.06.001>
14. Megan C Evans (2018). Effective incentives for reforestation: lessons from Australia's carbon farming policies. Current Opinion in Environmental Sustainability. Volume 32, 38-45. URL: <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2018.04.002>
15. Renata Aguayo Lopes da Silva, Renato Cesar Gonçalves Robert, Prefeito Lothário Meissner , Thomas Purfürst. (2023) How Is the Forest Sector's Contribution to the Sustainable Development Goals (SDGs) Being Addressed? A Systematic Review of the Methods. Sustainability,15, <https://doi.org/10.3390/su15118988>
16. Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року: Указ Президента України від 30.09.2019 р. № 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019>.
17. Про схвалення Державної стратегії управління лісами України до 2035 року: розпорядження Кабінету Міністрів України від 29 грудня 2021 р. № 1777-р. <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80#Text>
18. Лісорозведення та лісовідновлення. URL: <https://forest.gov.ua/napryamki-diyalnosti/lisove-gospodarstvo/lisorozvedennya-ta-lisovidnovlennya>
19. Лісовідновлення: природні та штучні методи. URL: <https://eos.com/uk/blog/lisovidnovlennia/>
20. Природоорієнтовані рішення водному, лісовому та аграрному секторах для відновлення України у повоєнний період та подальшого сталого розвитку з урахуванням зміни клімату. Збірник матеріалів проєкту INSURE. – Київ, 2022. 88 с.. URL: https://nbs.wwf.ua/wp-content/uploads/2023/02/politychnyj-poliloh-i-rekomendatsii_insure_ukr.pdf

References:

1. Novakovska, I., Gunko, L., Dolynskyi, I. (2023). Naukovi zasady staloho rozvytku mis'koho zemlekorystuvannya: monohrafiya [Scientific principles of sustainable development of urban land use: monograph]. Kyiv. 243 [in Ukrainian]
2. Novakovska, I., Bereza, O. (2023). Stolychne zemlekorystuvannya: problemy ta shlyakhy yikh vyrishennya z'hidno z kontseptsiiyeyu staloho rozvytku [Metropolitan land use: problems and ways to solve them according to the concept of sustainable development]. *Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi. Seriya «Ekonomika»*. No. 11 (25). 404-414. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11\(25\)-404-413](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11(25)-404-413) [in Ukrainian]
3. Deforestation. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki>

4. Beytan I. YE., Pashkov A. P. (2023) Suchasni hlobal'ni problemy pryrodnychkh nauk svitu ta Ukrayiny [Modern global problems of natural sciences of the world and Ukraine.] . Natsional'nyy universytet «Kyievo-Mohylyans'ka Akademiya», Kyyiv, Ukrayina. URL: <https://www.ukma.edu.ua/index.php/kontakty/280-education/faculties/fakultet-prirodnichikh-nauk/kafedra-ekolohii> [in Ukrainian]
5. Ministerstvo zakhystu dovkillya ta pryrodnykh resursiv Ukrayiny. URL: <https://mepr.gov.ua/>
6. Nature and War: How Russia's Military Invasion Affects Ukraine's Environment. URL: <https://ecoaction.org.ua/pryroda-ta-vijna.html>
7. N.P. Kovalchuk, S.R. Petruk (2023). Osoblyvosti vplyvu navkolyshn'oho seredovyscha na stan lisovykh nasadzhen' Ukrayiny [Peculiarities of the influence of the environment on the state of forest plantations of Ukraine]. Sil's'kohospodars'ki mashyny. Vyp. 49. DOI: 10.36910/acm.vi491060 [in Ukrainian]
8. Bogomaz, M. (2022). Due to fires in 2022, Ukraine has already lost 30 times more forests than in previous periods (Due to fires in 2022, Ukraine has already lost 30 times more forests than in previous periods). Retrieved May 4, 2023, from <https://rubryka.com/2022/11/03/cherez-pozhezhi-u-2022-rotsi-ukrayina-vzhe-vtratyla-v-30-raziv-bilshe-lisiv-nizh-upopередni-periody-wwf-ukrayina/> [in Ukrainian]
9. Furdychko, O., Drebot, O., Yaremko, O. and Bobko, A. (2021). Stan rozvytku pryrodokorystuvannya v lisivnytstvi dla Ukrayiny: derzhavni y rehional'ni problemy shchodo vdoskonalennya ratsional'nosti vykorystannya zemli dlya vyroshchuvannya lisu [The state of development of nature management in forestry of uav of Ukraine: state and regional problems on improvement of rational use of the earth for forest cultivation], *Ekonomika ta derzhava*, vol. 8, 64–72. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.8.64 [in Ukrainian]
10. Holyan V.A., Hyultekin O.O., Hordiyshuk A.I. (2022). Institutionalization of ecological and economic impact of territorial communities on recreational forest management entities in the context of decentralization. *Ekonomika ta suspil'stvo*. Vypusk № 45. DOI: <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-45-89>. [in Ukrainian]
11. Karpuk, A., Kvaturko, O. and Gordiyshuk, A. (2021). Pidvyshchennya konkurento-spromozhnosti lisohospodars'kykh pidpryyemstv bahatolisnoho rehionu: klyuchovi napryamy, mekhanizmy ta instytutsional'ni formy [Improving the competitiveness of forestry enterprises in a multi-forest region: key directions, mechanisms and institutional forms]. *Ekonomika ta derzhava*, vol. 12, 17–22. DOI: 10.32702/2306-6806.2021.12.17[in Ukrainian]
12. Pryshchepa A. M., Fyzik I. V., Bedunkova O. O., Hrytsyuk I. I. (2020). Diahnostyka stalosti ahrosfery za indykatoryamy stanu ta vidnovlennya lisovykh ekosystem [Diagnostics of the sustainability of the agrosphere based on indicators of the state and restoration of forest ecosystems.]. Visnyk NUVHP Seriya «Sil's'kohospodars'ki nauky» Vypusk. 1(89). <https://doi.org/10.31713/vs120205>[in Ukrainian]
13. S.C. Cunninghama,b,*, R. Mac Nally b, P.J. Baker c, T.R. Cavagnaro d, J. Beringer e, J.R. Thomsonb, R.M. Thompson (2015). Balancing the environmental benefits of reforestation in agricultural regions. *Perspectives in Plant Ecology, Evolution and Systematics*. Том 17, Випуск 4, <https://doi.org/10.1016/j.ppees.2015.06.001>
14. Megan C Evans (2018). Effective incentives for reforestation: lessons from Australia's carbon farming policies. *Current Opinion in Environmental Sustainability*. Volume 32, 38-45. <https://doi.org/10.1016/j.cosust.2018.04.002>
15. Renata Aguayo Lopes da Silva, Renato Cesar Gonçalves Robert, Prefeito Lothário Meissner, Thomas Purfürst. (2023) How Is the Forest Sector's Contribution to the Sustainable Development Goals (SDGs) Being Addressed? A Systematic Review of the Methods. *Sustainability*,15, <https://doi.org/10.3390/su15118988>

16. Ukaz Prezidenta Ukrainy vid 30.09.2019 r. «Pro tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku [On the goals of sustainable development of Ukraine for the period until 2030»] No 722/2019. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019>.

17. Rozporyadzhennya Kabinetu Ministriv Ukrainy vid 29.12.2021 r. «Pro skhvalennya Derzhavnoyi stratehiyi upravlinnya lisamy Ukrainy do 2035 roku [Decree of the Cabinet of Ministers of Ukraine dated 29.12.2021 "On the approval of the State Forest Management Strategy of Ukraine until 2035]» № 1777-p. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1777-2021-%D1%80#Text>

18. Afforestation and reforestation. URL: <https://forest.gov.ua/napryamki-diyalnosti/lisove-gospodarstvo/lisorozvedennya-ta-lisovidnovlennya> [in Ukrainian]

19. Reforestation: natural and artificial methods. URL: <https://eos.com/uk/blog/lisovidnovlennia/> [in Ukrainian]

20. Nature-oriented solutions in the water, forest and agricultural sectors for the recovery of Ukraine in the post-war period and further sustainable development taking into account climate change. Collection of INSURE project materials. - Kyiv, 2022. 88.. URL: https://nbs.wwf.ua/wp-content/uploads/2023/02/politychnyj-poliloh-i-rekomendatsii_insure_ukr.pdf [in Ukrainian]

УДК 338.47: 656.078

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-916-927](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-916-927)

Миськів Галина Василівна доктор економічних наук, професор, професор кафедри маркетингу і логістики, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (097) 139-81-93, <https://orcid.org/0000-0001-9315-8859>

Кіях Юлія Миколаївна студентка, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Степана Бандери, 12, м. Львів, 79000, тел.: (097) 338-11-28, <https://orcid.org/0009-0000-1164-4969>

ТЕОРЕТИЧНІ АСПЕКТИ ТА СУЧАСНИЙ СТАН РОЗВИТКУ ТРАНСПОРТНО-ЛОГІСТИЧНОЇ СИСТЕМИ УКРАЇНИ

Анотація. У статті проаналізовано теоретичні засади та сучасний потенціал функціонування транспортно-логістичної системи (ТЛС) України. Метою статті є дослідження теоретичних аспектів ТЛС України, аналіз її функціонування під час повномасштабного вторгнення, визначення проблем, які виникли від початку війни в Україні та вироблення рекомендацій щодо відновлення ТЛС на інноваційних засадах. У статті структуровано ТЛС за суб'єктно-об'єктним складом із виокремленням переліку елементів.. Визначено, що суб'єктами ТЛС є транспортні та логістичні посередники – юридичні особи, що організовують транспортно-логістичне обслуговування, а об'єктами є інфраструктура ТЛС та транспортні засоби. Проаналізовано розвиток ТЛС до повномасштабного вторгнення та визначено основні виклики й проблеми, які виникли під час війни в Україні. Зокрема у 2022 р. такими викликами були зміна логістики через блокаду портів, зменшення попиту на товари чи послуги та проблема з енергопостачанням. А у 2023 р. до викликів відносили зростання логістичних витрат, нестачу кадрів, блокування вільного судноплавства, черги на прикордонних переходах, обмеження українського експорту країнами-сусідами ЄС. Зважаючи на те, що ТЛС – одна з найбільш постраждалих від воєнних дій, її відновлення й відбудова потребує колосальних фінансових ресурсів. Однак у найближчі роки, враховуючи пріоритетність витрат на національну безпеку та оборону, немає можливості розраховувати на державне фінансування для розвитку інфраструктурних проектів. Тому у 2024-2025 рр. джерелами коштів на будівництво транспортної інфраструктури будуть національні та іноземні кредити, гарантії та приватні інвестиції. Окреслено перспективи відновлення транспортної інфраструктури. Рекомендовано переглянути та вдосконалити Національну транспортну стратегію України до 2030 року «Drive Ukraine 2030» для

спрощення реалізації проектів та широкого залучення фінансових інвестицій на відбудову ТЛС.

Ключові слова: транспортно-логістична система, транспортна інфраструктура, перевізники, транспорт, вантажі.

Myaskiv Galyna Vasylivna doctor of economics, professor, professor of the Department of Marketing and Logistics, Lviv Polytechnic National University, str. Stepana Bandery, 12, Lviv, 79000, tel.: (097) 139-81-93, <https://orcid.org/0000-0001-9315-8859>

Kiiakh Yuliia Mykolaivna student, Lviv Polytechnic National University, str. Stepana Bandery, 12, Lviv, 79000, tel.: (097) 338-11-28, <https://orcid.org/0009-0000-1164-4969>

THEORETICAL ASPECTS AND CURRENT STATE OF DEVELOPMENT OF THE TRANSPORT AND LOGISTICS SYSTEM IN UKRAINE

Abstract. The article analyzes the current potential of the functioning of the transport-logistics system (TLS) of Ukraine. The purpose of the article is to investigate the theoretical aspects of the TLS of Ukraine, analyze its functioning during full-scale invasion, identify problems that have arisen since the beginning of the war in Ukraine, and develop recommendations for the restoration of the TLS on innovative principles. The article structures the TLS by subject-object composition, with the identification of a list of elements. It is determined that the subjects of the TLS are transport and logistics intermediaries - legal entities that organize transport and logistics services, and the objects are the infrastructure of the TLS and transport vehicles. The development of the TLS before the full-scale invasion is analyzed, and the main challenges and problems that arose during the war in Ukraine are identified. In particular, in 2022, such challenges included changes in logistics due to port blockades, decreased demand for goods or services, and problems with energy supply. In 2023, the challenges included an increase in logistic costs, a shortage of personnel, blocking of free navigation, queues at border crossings, and restrictions on Ukrainian exports to EU neighboring countries. Considering that the TLS is one of the most affected by the war, its restoration and reconstruction require colossal financial resources. However, in the coming years, given the priority of expenditures for national security and defense, it is not possible to rely on state funding for the development of infrastructure projects. Therefore, in 2024-2025, the sources of funds for the construction of transport infrastructure will be national and foreign loans, guarantees, and private investments. Perspectives for the restoration of transport infrastructure are outlined. It is recommended to review and improve the National Transport Strategy of Ukraine until 2030 "Drive Ukraine 2030" to simplify

the implementation of projects and attract wide financial investment for the reconstruction of the TLS.

Keywords: transport-logistics system, transport infrastructure, carriers, transportation, freight.

Постановка проблеми. Транспортно-логістична система (ТЛС) є однією з провідних галузей національної економіки, яка забезпечує переміщення товарів транспортними засобами від пункту відправлення до пункту призначення. Її стан функціональності та відповідність міжнародним й світовим стандартам є вкрай важливими для розвитку економічної системи держави, її експортно-імпортової діяльності та наповнення державного бюджету.

Розвиток національної ТЛС України довоєнного періоду, попри особливості та недоліки, відбувався синхронно до світових тенденцій, як позитивних, так і негативних. У транспортно-логістичній інфраструктурі України мала місце екологізація рішень, роботизація, діджиталізація та автоматизації процесів. Основними проблемами були: недосконале законодавче регулювання, недостатній обсяг інвестицій, застаріле та зношене обладнання, недостатня кількість кваліфікованих кадрів, контейнерна криза, нестача складських приміщень, високі тарифи на перевезення.

Окупаційна війна росії проти України докорінно змінила ситуацію у транспортно-логістичній системі нашої держави: від 24 лютого 2022 р. розпочалося цілеспрямоване руйнування та знищення української ТЛС, що завдало значних збитків не лише перевізникам, але й національній економіці загалом. ТЛС України опинилася на межі виживання. Все це зумовлює актуальність дослідження сучасного стану ТЛС та проблем, що супроводжують її функціонування, задля окреслення перспектив майбутнього відновлення і розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Транспортно-логістична система (ТЛС) України відіграє важливу роль у функціонуванні економіки країни, однак, на сучасному етапі свого розвитку зіткнулася з низкою проблем, які потребують комплексного вирішення. Різносторонність проблем теоретичного та практичного значення, які виникають у ТЛС України, зумовлює значну зацікавленість вчених у їх дослідженні.

Теоретичні засади сутності та функціонування ТЛС розглядають у своїх працях Боровик Т., Гірна О., Грицина Л., Кобилюх О., Коваленко Ю., Крикавський Є., Попова Н., Решетнікова О., Румянцев А., Соколова О., Чорнописька Н. та ін.

Н. Попова розглядає ТЛС як інтегровану сукупність суб'єктів транспортно-логістичної діяльності та об'єктів транспортно-логістичної інфраструктури, що взаємодіють між собою з метою оптимізації руху вантажопотоків «від дверей до дверей» за мінімальними витратами на максимально вигідних умовах [12].

О. Соколова визначає ТЛС як інтегровану сукупність суб'єктів транспортно-логістичної діяльності та об'єктів транспортно-логістичної інфраструктури, які взаємодіють з метою оптимізації руху вантажопотоків [16].

Структурні складові ТЛС розглядаються у працях Іртищевої І., Мінакової С., Христенко О. [9], Миськів Г., Лихолат С. [2], Каличевої Н. [10], в яких автори визначають складовими ТЛС транспортну та логістичну інфраструктури.

Велика кількість наукових праць присвячені дослідженню проблем ТЛС України в умовах війни, зокрема вчених Васильців Н., Вуєк Х., Гринів Н., Завербоного А.С., Литюги Ю., Мащак Н., Морожика О., Смерічевської, С., Трифонові О., Штик, Ю., та ін. Дослідження стану ТЛС України у 2022 та у 2023, здійснене Європейською бізнес асоціацією, виявило найбільші виклики для бізнесу в умовах воєнного стану [7,8]. А Київська школа економіки від початку повномасштабного вторгнення здійснює оцінку збитків, заподіяних економіці України внаслідок війни, у тому числі і транспортно-логістичній інфраструктурі [6].

Значний інтерес науковців засвідчує актуальність досліджуваної проблеми та зумовлює необхідність подальших досліджень задля формування базису для майбутньої відбудови транспортно-логістичної інфраструктури держави.

Мета статті полягає у дослідженні теоретичних та практичних аспектів функціонування транспортно-логістичної системи України; аналізування розвитку ТЛС до повномасштабного вторгнення та визначення проблем, які виникли від початку війни в Україні; вироблення рекомендацій щодо відновлення ТЛС на інноваційних засадах.

Виклад основного матеріалу. Розвиток та зростання будь-якої національної економіки безпосередньо залежать від стану, ефективності функціонування та розвитку національної транспортно-логістичної системи (ТЛС). Чіткість та злагодженість діяльності об'єктів і суб'єктів транспортної та логістичної інфраструктури дають змогу вчасно доправляти вантажі від постачальників до замовників, забезпечують безперебійність виробничих процесів, дозволяють скоротити витрати на доставку товарів, що сприяє якнайкращому задоволенню потреб кінцевих споживачів. Зрештою, це все позитивно відображається на зростанні ВВП.

Транспортно-логістична система — це комплекс організацій, засобів і технічних засобів, які забезпечують перевезення товарів від виробника до споживача. Водночас — це сукупність процесів, пов'язаних із виробництвом, зберіганням, інвентаризацією, доставкою та розподілом конкретних товарів або послуг від виробників до продавців і до кінцевих користувачів або споживачів.

Зважаючи на вагомий роль суб'єктів, якими є транспортні та логістичні компанії, та об'єктів ТЛС — основу яких формує транспортна інфраструктура,

вбачаємо за доцільне структурувати транспортно-логістичну систему за суб'єктно-об'єктним складом (рис. 1).

Усі суб'єкти є транспортними та логістичними посередниками – юридичними особами, що організовують транспортно-логістичне обслуговування, при цьому можуть самі не приймати безпосередньої участі в процесі перевезення. Такі посередники є основними учасниками ринку транспортно-логістичних послуг [18].

До суб'єктів транспортно-логістичних послуг належать: автоперевізники, залізничні компанії, морські перевізники, авіаперевізники, логістичні центри, карго-термінали, логістичні компанії та оператори, вантажовласники та виробничі підприємства.

Групування суб'єктів дає змогу виокремити дві узагальнені групи: транспортні компанії та логістичні компанії.

Об'єктами транспортно-логістичної системи держави є інфраструктура ТЛС та транспортні засоби.

Рис. 1. Структура транспортно-логістичної системи за суб'єктно-об'єктним складом

Джерело: власна розробка

До інфраструктури ТЛС належать: автомобільні дороги, залізниця, порти, аеропорти, залізничні станції, вантажні термінали, складські приміщення, транзитні коридори, логістичні центри, термінали обробки вантажів, вантажні пости, жезлові станції, транспортні вузли, пункти перевалки, інші інфраструктурні об'єкти та інженерні споруди, необхідні для перевезення, зберігання та складування товарів.

Ефективна транспортно-логістична система потребує розвинутої та добре підтримуваної інфраструктури, а також оптимально побудованих та ефективних транспортних маршрутів. Це допомагає забезпечити надійну та швидку доставку вантажів та пасажирів, знижує витрати на транспортування та сприяє розвитку економіки і торгівлі. У свою чергу, інфраструктура та транспортні маршрути є невід'ємними складовими елементами транспортно-логістичної системи.

На сьогодні вагомим сполучним елементом суб'єктів та об'єктів будь-якої системи виступають інформаційні технології і у ТЛС теж.

Інформаційні технології - це системи управління ланцюгами постачання, програмне забезпечення для відстеження вантажів, електронна комунікація та інші технології, що сприяють ефективному управлінню транспортно-логістичною системою.

Фактично, усі складові елементи ТЛС спільно працюють для забезпечення ефективного та безперебійного перевезення товарів від виробника до споживача та забезпечують реалізацію транспортно-логістичного обслуговування або надання послуг транспортної логістики. Тобто ТЛС ґрунтується на транспортній логістиці як основній послугі, яку надають усі складові елементи ТЛС.

Зважаючи на стратегічну роль ТЛС у забезпеченні життєздатності економіки держави, її експортно-імпоротної діяльності, а також у постачанні товарів воєнного призначення, на початку повномасштабного вторгнення транспортно-логістична інфраструктура першою зазнала прицільного руйнування від російських окупантів.

Загальна сума збитків сфери інфраструктури (транспортної, залізничної інфраструктура, дорожнє господарство, авіаційна галузь та портова галузь) станом на 1 січня 2024 р. становить \$36,8 млрд. Внаслідок бойових дій було пошкоджено або зруйновано 311 мостів та мостових переправ, 24.8 тис км комунальних доріг та доріг державного і місцевого значення [6].

Від початку вторгнення росія не полишала спроб обмежити транспортні взаємодії України з партнерами, які здійснюють постачання життєво важливих споживчих товарів, забезпечують міжнародною гуманітарною допомогою та товарами оборонного призначення. Українська авіація, наземна транспортна інфраструктура та морські порти вже понад два роки війни зазнають ракетних ударів та обстрілів, а їх повноцінна робота заблокована агресором, авіаційні перевезення призупинені. Перевізники у найкоротші терміни намагаються пристосуватися до зміни маршрутів, кількості та об'єму вантажів, зміни та нестачі транспортних засобів, нестачі водіїв та пального, обстріли на маршрутах перевезень. Як наслідок, під час війни міжнародні перевезення товарів в Україну були обмежені трьома шляхами:

1. Перевезення з портів Дунайського регіону (Ренійським, Ізмаїльським та Усть-Дунайським морськими портами). Упродовж 2022 р. через ці порти експортовано у 3 рази більше товарів, порівняно з 2021 р. (16,5 млн т проти 5,4 млн т) [4].

2. Експорт з м. Одеси: порти «Південний» та «Чорноморськ». У рамках «Чорноморської зернової ініціативи» (Зернового коридору) упродовж 2022 р. через ці порти транспортовано 16,3 млн т. [1]

3. Перевезення автомобільним та залізничним транспортом через пункти пропуску України з Молдовою та країнами ЄС: упродовж 2022 р. ці пункти пропуску пропустили 54,23 млн т, або 38,9 % сукупних експортно-імпортних перевезень вантажів за 2022 р. [17].

У 2022 р. частка морських перевезень у сукупному імпорті товарів склала 24%, залізничних – 33%, автомобільних – 35%. Завдяки Чорноморській зерновій ініціативі частка морських перевезень у експорті становила 54 %, залізничних перевезень 33,8 %, автомобільних – 12 % [14].

У цілому за час повномасштабного вторгнення автомобільний та залізничний транспорт продемонстрували більшу стабільність, ніж морський транспорт - вагоме зменшення перевезення вантажів спостерігалось тільки в перші місяці війни, після чого транспортні компанії призвичаїлися до нових умов. (рис. 2). Варто зазначити, що збільшення переробки вантажів в українських морських портах у серпні 2022 р. відбулося завдяки запуску Чорноморської зернової ініціативи, в рамках якої з липня по грудень 2022 року Україна успішно експортувала 19,3 млн т. сільськогосподарської продукції. Водночас порти Дунайського регіону пропустили 27,0% загального вантажообігу портів у 2022 році, або 16,5 млн т. [13].

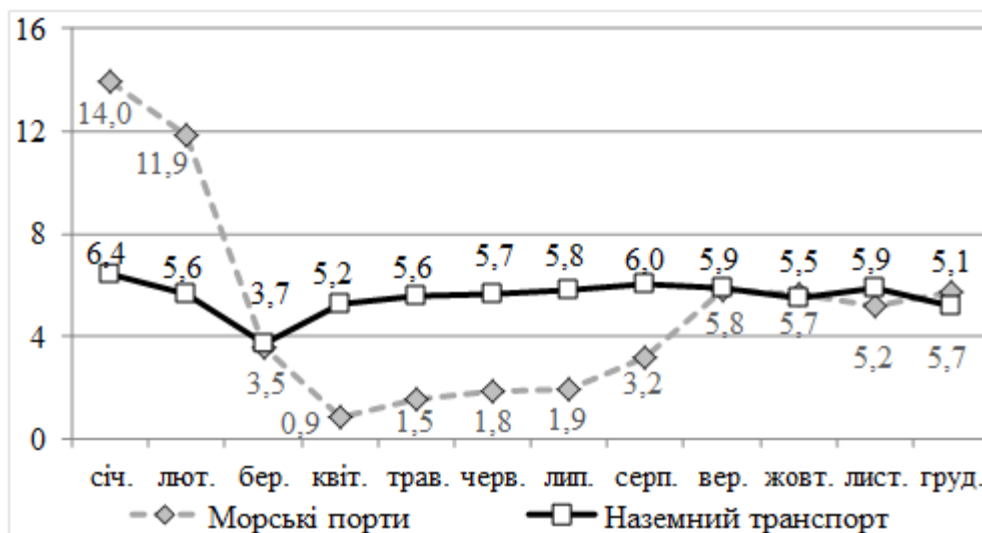

Рис. 2. Динаміка вантажних перевезень у зовнішньому сполученні за 2022 р, млн. т. [14]

Дослідження, проведене Європейською бізнес асоціацією дозволило виявити найбільші виклики для бізнесу в умовах воєнного стану, які пов'язані з транспортуванням вантажів. Зокрема у 2022 р. такими викликами стали: зміна логістики через блокаду портів, зменшення попиту на товари чи послуги та проблема з енергопостачанням [7].

У 2023 р. викликів стало більше і до них відносили: зростання логістичних витрат, брак кадрів, блокування вільного судноплавства, черги на прикордонних переходах, обмеження українського експорту країнами-сусідами ЄС [8] (рис. 3.).

Від початку російської агресії, ЄС дозволив українським транспортним компаніям перевозити вантажі без ліцензій та дозволів, щоб полегшити та пришвидшити цей процес. Однак український бізнес зіткнувся з багатьма перешкодами – блокуванням морських портів та міжнародних пунктів пропуску. Це стало ще одним прикорм викликом 2023 року, якого жодним чином не очікували українські перевізники під час і без того скрутної ситуації з транспортними перевезеннями у час воєнного стану.

Від 6 листопада 2023 р. польські перевізники розпочали страйки на українському кордоні, заблокувавши три пункти пропуску для вантажного сполучення: «Корчова-Краковець», «Гребенне-Рава-Руська» та «Дорогуськ-Ягодин». Страйкувальники відмовлялися прийняти пропозиції після тристоронніх переговорів аж до початку січня 2024 року. У Брюсселі Єврокомісія не виключала навіть можливість покарання польської влади, якщо не буде вирішено питання блокування пунктів пропуску на кордоні з Україною

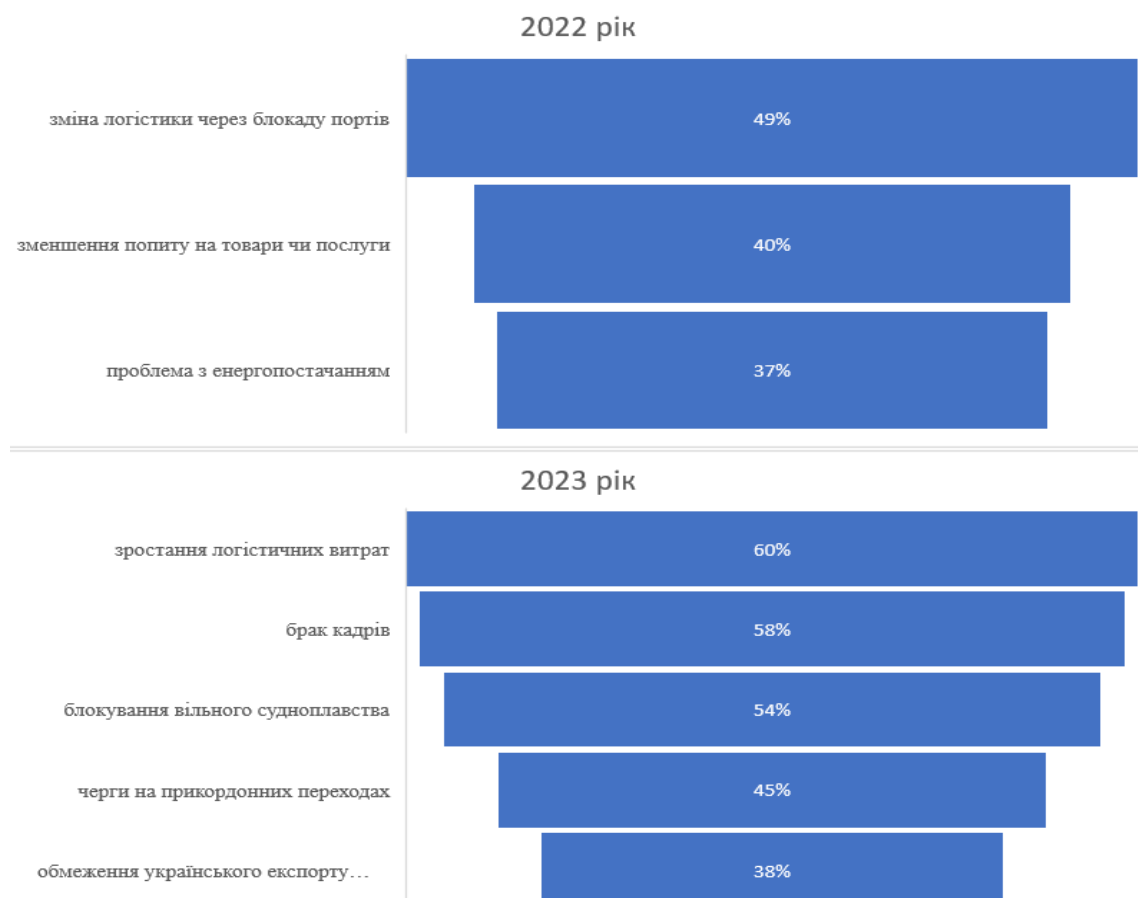

Рис. 3. Найбільші виклики для бізнесу у 2022-2023 рр. пов'язані з транспортуванням вантажів

Джерело: розроблено авторами на основі [7,8]

Згодом до польських страйкуючих фермерів приєдналися агровиробники із Румунії та Словаччини із схожими вимогами – заборонити транзит та продаж українського збіжжя на території ЄС через низькі ціни та неможливість конкурувати із українськими аграріями. Тисячі вантажівок були заблоковані на пунктах пропуску, що унеможливило перевезення вантажів за експортно-імпортними контрактами. Страйк на українсько-польському кордоні продовжувався до 30 квітня 2024 р.

Тому для стабілізації ринку перевезень та логістики, уряд повинен зробити все, щоб розблокувати морські транспортні перевезення та відкрити кордони з ЄС для безперешкодного перевезення усіх видів вантажів.

Зважаючи на те, що транспортно-логістична система – одна з найбільш постраждалих від воєнних дій, її відновлення й відбудова потребує колосальних фінансових ресурсів. Однак у найближчі роки, враховуючи пріоритетність витрат на національну безпеку та оборону, немає можливості розраховувати на державне фінансування для розвитку інфраструктурних проектів. Тому у 2024 -2025 рр. джерелами коштів на будівництво транспортної інфраструктури будуть кредити, гарантії та приватні інвестиції.

У Плані відновлення України, розробленому Національною радою з відновлення України від наслідків війни, визначено, що на відновлення транспортної інфраструктури України потрібно близько 212,7 млрд грн [11]. Фінансування буде спрямоване на реалізацію пріоритетних заходів: відновлення критичних об'єктів транспортної інфраструктури, розбудову залізничних, автомобільних і внутрішніх водних шляхів для налагодження логістики перевезень пасажирів і вантажів, відновлення експорту і забезпечення продовольчої безпеки у світі.

Орієнтовні потреби у фінансуванні проектів на виконання Плану відновлення транспортної інфраструктури на 2022–2026 рр. становлять:

1. Залізничний транспорт – 110,7 млрд. грн.
2. Авіаційний транспорт – 51,5 млрд. грн.
3. Морський та внутрішній водний транспорт – 14,6 млрд. грн.
4. Автомобільний, міський електричний транспорт, автомобільні дороги та дорожнє господарство – 993 млрд грн [11].

Європейський Союз теж планує взяти безпосередню участь у проектах відбудови транспортної інфраструктури, опираючись на План відновлення України. Ще до війни Європейський інвестиційний банк був одним із найбільших інвесторів транспортної інфраструктури України: у 2021 р. інвестиції у розвиток транспортної інфраструктури сягнули 554 млн євро, а у 2020 р. – перевищували 1 млрд євро. Вже під час воєнних дій в Україні Європейська комісія внесла зміни до індикативних мап Транс'європейської транспортної мережі (TEN-T), залучивши до неї українські логістичні шляхи. Це рішення є стратегічним кроком у процесі інтеграції України до ЄС і сприятиме реалізації ініціативи «Шляхи солідарності» щодо експорту

української аграрної продукції та доставки гуманітарної допомоги в Україну. Зокрема внесено наступні зміни: Північно – Балтійський коридор продовжено через Львів та Київ до Маріуполя; Балто – Чорноморсько – Егейський коридор продовжено через Львів, Чернівці (Румунію і Молдову) до Одеси; коридори Балтійське море – Адріатичне море та Рейн – Дунай проходять через Львів [5].

Окрім того, Міністерство транспорту Великої Британії й Міністерство інфраструктури України підписали угоду про план дій з відновлення пошкодженої війною української транспортної інфраструктури [3]. Британські експерти з транспортної інфраструктури передаватимуть знання українським фахівцям щодо реконструкції аеропортів, злітно-посадкових смуг та портів. Також йдеться про пакет підтримки «Української залізниці» вартістю 10 млн фунтів стерлінгів. У рамках пакету буде придбано обладнання для ремонту мостів і облицювання тунелів, основні ручні інструменти та понад 120 транспортних контейнерів, що допоможуть мобілізувати українські зернові поїзди. Наразі підтримка Великобританії для України становить майже 4 млрд фунтів стерлінгів.

Також з метою координації національних та міжнародних планів інвестування у транспортно-логістичну систему України, визначення пріоритетності та послідовності реалізації проєктів потрібно переглянути Національну транспортну стратегію України до 2030 року «Drive Ukraine 2030» та скоригувати План дій до неї, враховуючи наявні руйнування та зміни в територіальному розміщенні споживачів транспортних послуг. Доцільно також розробити дорожню карту відбудови транспортної галузі й залучити інвестиції до неї, щоб вирішити проблеми, спричинені війною.

Висновки. Транспортно-логістична система є інтегрованою сукупністю суб'єктів транспортно-логістичної діяльності та об'єктів транспортно-логістичної інфраструктури, які формують ланцюжок поставок для ефективного переміщення товарів від виробників до кінцевих споживачів. Забезпечення стабільного функціонування ТЛС є першочерговим завданням держави, зважаючи на роль транспортних перевезень у національній економіці. Однак реалії воєнного часу зумовлюють багато викликів, основними з яких у ТЛС у 2023 р. були: зростання логістичних витрат, нестача кадрів, блокування вільного судноплавства, черги на прикордонних переходах, обмеження українського експорту країнами-сусідами ЄС.

Результати проведеного дослідження дають підставу стверджувати, що функціонування розвиненої транспортно-логістичною інфраструктури в усіх регіонах країни, сприятиме відбудові України та створить підґрунтя для її сталого економічного розвитку. При цьому основними джерелами фінансування відновлення транспортної інфраструктури будуть національні та іноземні кредити, гарантії та приватні інвестиції. Відбудова зумовить оновлення та вдосконалення ТЛС, що дасть змогу збільшити її ефективність та конкурентоспроможність.

Література:

1. Black Sea Grain Initiative Joint Coordination Centre. URL: <https://www.un.org/en/black-sea-grain-initiative?gclid=Cj0KCQiAutyfBhCM...>
2. Myskiv G., Lykholat S. State and prospects of restoration of ukraine's transport and logistics system. The proceedings of 26th International Scientific Conference. Transport Means 2022. contain selected papers of 9 topic. Kaunas, Lithuania. October 05-07, 2022. С. 267-272
3. New UK-Ukraine transport partnership to rebuild war-torn infrastructure / GOV.UK. 2022. 25 Aug. URL: <https://www.gov.uk/government/news/new-uk-ukraine-transport-partnership...>
4. Дунайські порти показали найкращі результати за всі роки незалежності України. URL: <https://agrotimes.ua/elevator/dunajski-porty-pokazaly-najkrashhi-rezult...> (дата звернення: 11.05.24)
5. ЄС включив українські логістичні шляхи до Транс'європейської транспортної мережі. *Укрінформ*. 2022. 27 лип. URL: <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3538117-es-vkluciv-ukrainski-lo...> (дата звернення: 10.05.24)
6. Загальна сума прямих збитків, завдана інфраструктурі України через війну, сягає \$155 млрд — оцінка станом на 1 січня 2024 року URL: <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-syagaye-151-2-mlrd-otsinka-standom-na-1-veresnya-2023-roku/> (дата звернення: 25.04.24)
7. Інфраструктурний індекс 2022. Європейська бізнес асоціація. URL: https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/11/Infra-index-UKR_2022.pdf (дата звернення: 30.03.24)
8. Інфраструктурний індекс 2023. Європейська бізнес асоціація. URL: <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2023/11/presentation-UKR.pdf> (дата звернення: 30.03.24)
9. Іртищева І.О., Мінакова С.М., Христенко О.А. Структура транспортно-логістичної системи України. *Глобальні та національні проблеми економіки*. 2018. Випуск 4. С. 146-149.
10. Каличева Н. Є. Роль транспортно-логістичних систем у забезпеченні стійкого розвитку економіки. *Вісник економіки транспорту і промисловості*. 2020. № 58. С. 103–109.
11. План відновлення України. URL: <https://recovery.gov.ua/> (дата звернення: 20.04.24)
12. Попова Н. В. Розвиток підприємств транспортно-логістичної системи в умовах VUCA-світу: монографія. Х.: Видавництво «В справі», 2019. 320с. URL: https://www.researchgate.net/publication/327159843_Popova_NV_Rozvitok_pidpriemstv_transportno-logisticnoi_sistemi_v_umovah_VUCA_svitu
13. Порти забезпечили 54% обсягів експорту з України. АМПУ. URL: <https://latifundist.com/novosti/60794-porti-zabezpechili-54-obsyagiv-ek...> (дата звернення: 5.04.24)
14. Роль наземного транспорту у стійкості міжнародних перевезень вантажів в умовах війни з РФ. *Національний інститут стратегічних досліджень*. URL: <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/rol-nazemnoho-transportu-u-stiykosti-mizhnarodnykh-perevezen-vantazhiv-v> (дата звернення: 12.05.24)
15. Смерічевська, С., Штик, Ю., Стріжов, О. Аналіз стану і тенденції розвитку транспортної інфраструктури України. *Цифрова економіка та економічна безпека*. 2023. №9 (09). С. 56-62. <https://doi.org/10.32782/dees.9-10>
16. Соколова О. Є. Теоретико-методологічні основи формування транспортно-логістичної системи України. *Проблеми підвищення ефективності інфраструктури*. 2010. Вип. 27. URL: <https://jrnlnau.edu.ua/index.php/PPEI/issue/view/10>
17. Торгівля-2022: третину імпорту товарів в Україну привезли міжнародні автомобільні перевізники. URL: <https://mtu.gov.ua/news/33944.html> (дата звернення: 28.03.24)
18. Трифонова О. В., Трушкіна Н. В. Стан, проблеми та тенденції розвитку транспортної логістики в Україні. *Вісник економічної науки України*. 2022. №1 С. 143-149

References:

1. Black Sea Grain Initiative Joint Coordination Centre. URL: <https://www.un.org/en/black-sea-grain-initiative?gclid=Cj0KCQiAutyfBhCM...>
2. Myskiv G., Lykholat S. (2022). State and prospects of restoration of Ukraine's transport and logistics system. The proceedings of 26th International Scientific Conference. Transport Means 2022. contain selected papers of 9 topic. Kaunas, Lithuania. 267-272.
3. New UK-Ukraine transport partnership to rebuild war-torn infrastructure / GOV.UK. 2022. 25 Aug. URL: <https://www.gov.uk/government/news/new-uk-ukraine-transport-partnership...>
4. Dunai ports showed the best results in all years of Ukraine's independence (2023). Retrieved from <https://agrotimes.ua/elevator/dunajski-porty-pokazaly-najkrashhi-rezult...> (Accessed 11.05.24)
5. EU includes Ukrainian logistic routes in the Trans-European Transport Network (2022). *Ukrinform*. Retrieved from <https://www.ukrinform.ua/rubric-economy/3538117-es-vkluciv-ukrainski-lo...> (Accessed 10.05.24)
6. The total amount of direct damage to Ukraine's infrastructure caused by the war reaches \$155 billion - assessment as of January 1, 2024 (2024). Retrieved from <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-pryamih-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-cherez-viynu-syagaye-151-2-mlrd-otsinka-stanom-na-1-veresnya-2023-roku/> (Accessed 25.04.24)
7. Infrastructure Index 2022 (2023). European Business Association. Retrieved from https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2022/11/Infra-index-UKR_2022.pdf (Accessed 30.03.24)
8. Infrastructure Index 2023 (2024). European Business Association. Retrieved from <https://eba.com.ua/wp-content/uploads/2023/11/presentation-UKR.pdf> (Accessed 30.03.24)
9. Irtysheva, I.O., Minakova, S.M., & Khristenko, O.A. (2018). Struktura transportno-lohistychnoi systemy Ukrainy [Structure of the transport-logistics system of Ukraine]. *Global and National Problems of Economics*, 4, 146-149.
10. Kalicheva, N. Y. (2020). Rol transportno-lohistychnykh system u zabezpechenni stiikoho rozvytku ekonomiky [The Role of Transport and Logistics Systems in Ensuring Sustainable Economic Development]. *Bulletin of Transport and Industry Economics*, (58), 103-109.
11. Recovery Plan for Ukraine. (2022). Retrieved from <https://recovery.gov.ua/> (Accessed: 20.04.24)
12. Popova, N. V. (2019). Rozvytok pidpriemstv transportno-lohistychnoi systemy v umovakh VUCA-svitu [Development of transport and logistics system enterprises in VUCA world conditions]. Monograph. Kharkiv. URL: https://www.researchgate.net/publication/327159843_Popova_NV_Rozvytok_pidpriemstv_transportno-logisticnoi_sistemi_v_umovah_VUCA_svitu
13. Ports provided 54% of Ukraine's export volume (2023). AMPU. Retrieved from <https://latifundist.com/novosti/60794-porti-zabezpechili-54-obsyagiv-ek...> (Accessed: 5.04.24)
14. The role of ground transport in the resilience of international freight transportation in the conditions of war with the Russian Federation. National Institute for Strategic Studies (2024). Retrieved from <https://niss.gov.ua/news/komentari-ekspertiv/rol-nazemnoho-transportu-u-stiykosti-mizhnarodnykh-perevezen-vantazhiv-v> (Accessed: 12.05.24)
15. Smerichevska, S., Shtyk, Y., & Stryzhov, O. (2023). Analiz stanu i tendentsii rozvytku transportnoi infrastruktury Ukrainy [Analysis of the state and development trends of Ukraine's transportation infrastructure]. *Digital Economics and Economic Security*, 9 (09), 56-62. <https://doi.org/10.32782/dees.9-10>
16. Sokolova, O. Ye. (2010). Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia transportno-lohistychnoi systemy Ukrainy [Theoretical and methodological foundations for the formation of Ukraine's transport and logistics system]. *Problems of increasing infrastructure efficiency*, 27. Retrieved from <https://jrnل.nau.edu.ua/index.php/PPEI/issue/view/10>
17. Trade-2022: A third of imported goods to Ukraine were brought by international road carriers (2022). Retrieved from <https://mtu.gov.ua/news/33944.html> (Accessed: 28.03.24)
18. Tryfonova, O. V., & Trushkina, N. V. (2022). Stan, problemy ta tendentsii rozvytku transportnoi lohistyky v Ukraini [State, problems and trends in the development of transport logistics in Ukraine]. *Bulletin of Economic Science of Ukraine*, 1, 143-149.

УДК 332.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-928-941](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-928-941)

Новаковська Ірина Олексіївна доктор економічних наук, професор, чл.-кор. НААН, професор кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0002-1473-7543>

Близнюк Владислав Володимирович кандидат наук з державного управління, докторант кафедри фінансів, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0009-0007-5082-0997>

Береза Олександр Васильович аспірант кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0009-0006-9544-6217>

СТАЛЕ ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ В УМОВАХ ФОРМУВАННЯ МІСЬКИХ АГЛОМЕРАЦІЙ: ВИКЛИКИ ТА ПЕРСПЕКТИВИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу проблем сталого землекористування в умовах формування міських агломерацій в Україні. У статті розглядаються основні принципи сталого розвитку, що включають збалансоване функціонування природи, суспільства та підходи до сталого розвитку, акцентуючи увагу на економічних, соціальних та екологічних аспектах. Авторами розглянуто особливості розвитку міських агломерацій. Наголошено на актуальності вивчення аспектів розвитку та структури міських агломерацій, оскільки вони залишаються перспективними для розвитку людства та охорони природних ресурсів. Відмічено, що міські поселення при великій концентрації населення на відносно невеликих територіях можуть обмежувати свій вплив на оточуюче середовище за умов раціональної моделі виробництва та системи землекористування.

Досліджено та розглянуто концепцію комплексного підходу до планування та управління землекористуванням у міських середовищах. Відмічено, що ця концепція наголошує на важливості врахування екологічних, економічних, соціальних та культурних аспектів для досягнення стійкого розвитку. Зокрема, досліджено можливості оптимізації використання землі через створення компактних міських структур та розвиток масового транспорту. Наголошено на важливості мішаного використання територій та сприянні соціальній взаємодії у міських середовищах.

Досліджено та розглянуто інструменти розвитку міст у контексті сталого розвитку територій. Наголошено на зменшенні обсягів відходів та раціональному управлінні ними для покращення стану довкілля. Також відмічено важливість впровадження енергоефективних технологій та створення зеленої інфраструктури для зниження споживання енергії та покращення якості довкілля. Формування системи рекреаційного землекористування визначено як ключовий аспект сталого розвитку.

Підкреслено, що з початком повномасштабної війни стала більш актуальною проблема поводження з відходами, особливо у разі пошкодження інфраструктури від воєнних дій. Відзначено про необхідність значних коштів для побудови чи рекультивації полігонів та інших об'єктів відновлення інфраструктури, що можливе завдяки спільним зусиллям громад агломерації.

Також висвітлено важливість рекреаційної діяльності як чинника сталого розвитку, що включає в себе взаємодію людини та природи, а також зазначено, що залучення громади до планування та розвитку міських агломерацій сприяє збалансованому розвитку, що враховує потреби та погляди різних груп населення, особливо в період військового стану.

Ключові слова: Сталий розвиток, землекористування, урбанізація, рекреація, міська агломерація, економічний розвиток, фінансовий механізм природокористування, просторове планування, інфраструктура, управління земельними ресурсами, екологічна стійкість, охорона навколишнього середовища.

Novakovska Iryna Oleksiivna Doctor of Economic Sciences, professor., Chlen korespondent NAAN, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroyiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0002-1473-7543>

Blyzniuk Vladyslav Volodymyrovych Candidate of sciences in public administration (PhD), Doctoral student of the Department of Finance, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroyiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0009-0007-5082-0997>

Bereza Oleksandr Vasyliovych Graduate student of the Department of Land Cadastre, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroyiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0009-0006-9544-6217>

SUSTAINABLE LAND USE IN THE CONDITIONS OF THE FORMATION OF URBAN AGGREGATIONS: CHALLENGES AND PROSPECTS

Abstract. The article is dedicated to analyzing the issues of sustainable land use in the context of forming urban agglomerations in Ukraine. It discusses the fundamental principles of sustainable development, which include balanced

functioning of nature, society, and approaches to sustainable development, with a focus on economic, social, and environmental aspects. The authors examine the peculiarities of urban agglomeration development, emphasizing the relevance of studying the development aspects and structure of urban agglomerations as they remain promising for human development and natural resource conservation.

The concept of an integrated approach to planning and managing land use in urban environments is explored and discussed. It is noted that this concept emphasizes the importance of considering ecological, economic, social, and cultural aspects to achieve sustainable development. Specifically, possibilities for optimizing land use through the creation of compact urban structures and the development of mass transit are investigated. The importance of mixed land use and promoting social interaction in urban environments is emphasized.

Tools for urban development in the context of territorial sustainable development are examined and discussed. The reduction of waste volumes and rational waste management to improve environmental conditions is emphasized. The importance of implementing energy-efficient technologies and creating green infrastructure to reduce energy consumption and improve environmental quality is also noted. The formation of a recreational land use system is identified as a key aspect of sustainable development.

It is emphasized that with the onset of full-scale war, the issue of waste management has become more urgent, especially in the event of damage to infrastructure from military actions. The need for significant funds for the construction or reclamation of landfills and other infrastructure restoration objects, which is possible through the joint efforts of agglomeration communities, is noted.

The importance of recreational activities as a factor in sustainable development is also highlighted, which includes the interaction between humans and nature. It is also mentioned that community involvement in planning and developing urban agglomerations contributes to balanced development, taking into account the needs and views of different population groups, especially during times of military conflict.

Keywords: Sustainable development, land use, urbanization, recreation, urban agglomeration, economic development, financial mechanism of nature management, spatial planning, infrastructure, land resource management, ecological sustainability, environmental protection.

Постановка проблеми. На сьогоднішній день, численні міста світу стикаються з екологічними труднощами, затримкою темпів економічного зростання, неможливістю вирішити завдання щодо забезпечення достатньої зайнятості населення, адекватного житла та задоволення прав та інтересів громадян.

Ці проблеми є типовими і для багатьох міст України. Однією з причин загострення кризових явищ є нераціональне використання земель, невідповідне планування та забудова населених пунктів, яка не враховує природних особливостей територій, ділянок населених місць, їхніх меж, перспектив

розвитку, а також громадських та державних інтересів. Практика ухвалення планувальних рішень, спрямованих на задоволення вузьких корпоративних цілей, призвела до складних проблем в транспортній інфраструктурі, прокладанні комунікацій, розташуванні комунальних об'єктів та доступі до природних ресурсів та місць відпочинку у багатьох населених пунктах. В результаті цього знижується якість життя та благополуччя мешканців, виникають труднощі у задоволенні їхніх потреб, обмежується доступність та якість комунальних та соціальних послуг.

Значні зміни в плануванні, розподілі та використанні земельних ресурсів вносить і воєнний стан. Вказане відображається на економічному, соціальному та екологічному стані регіонів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання удосконалення управління землекористуванням, його екологізації, сталого розвитку природоресурсних систем, формування міських агломерацій досліджували в своїх працях як зарубіжні, так і вітчизняні вчені: Fanga Chuanglin, Yu Danlin, В. І. Андрейцев, Д.І. Бабміндра, І.К. Бистряков, О.С. Безлюбченко, В.А. Голян, В.В. Горлачук, Б.М. Данилишин, Д.С. Добряк, Й.М. Дорош, Ш.І. Ібатуллін, А.Г. Мартин, Л.Я. Новаковський, П.Т. Саблук, А.Я. Сохнич, М.Г. Ступень, В.М. Трегобчук, М.М. Федоров, М.А. Хвесик та інші.

Мета статті спрямована на аналіз існуючих проблем, які виникають при використанні землі у великих містах, а також розробку рекомендацій для покращення ефективності використання земельних ресурсів з урахуванням екологічних, економічних та соціальних аспектів сталого розвитку в умовах сьогодення та післявоєнного відновлення.

Виклад основного матеріалу. У XX столітті людство дійшло усвідомлення необхідності формування нової моделі розвитку суспільства, яка б одночасно забезпечувала стале економічне зростання та покращення або принаймні збереження навколишнього середовища. [1] Сталий розвиток передбачає збалансоване функціонування трьох складових: природи, суспільства й економіки. (Рис.1.)

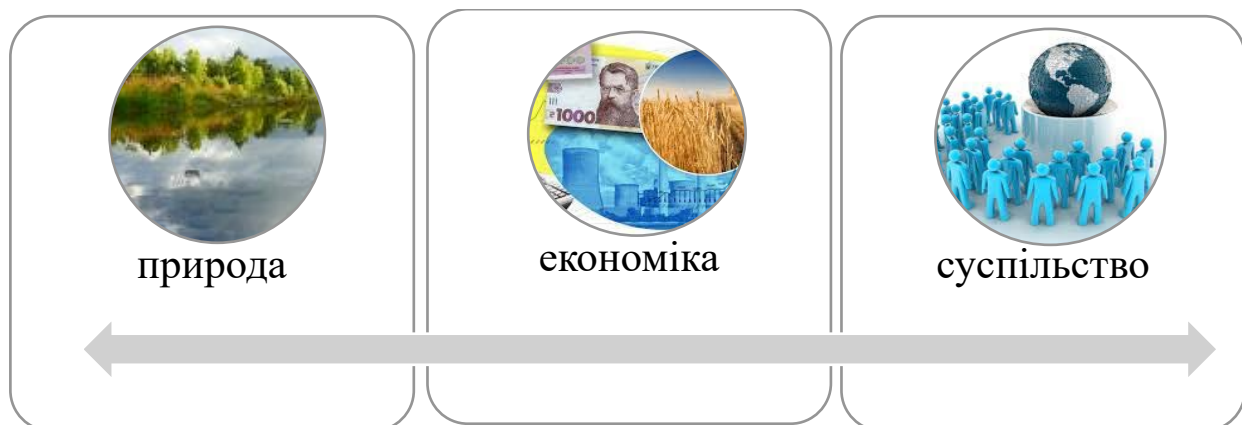

Рис. 1. Складові сталого розвитку [1]

З економічної перспективи, сталий розвиток може вважатися стійким лише тоді, коли забезпечується рівновага між господарською активністю людини та її взаємодією з природним середовищем. Соціальний підхід акцентує на боротьбу з нерівністю можливостей. З екологічної точки зору, акцент робиться на спрямування зусиль суспільства на збереження природних ресурсів, шляхом встановлення обмежень для різних видів діяльності з урахуванням довгострокового впливу на довкілля.

Концепція сталого розвитку не може бути універсальною схемою, оскільки вона відображає об'єктивні умови, історичні тенденції, особливості культури та духовний склад населення певної країни або міста. [1, 2]

Стале землекористування орієнтується на збереження ґрунтів, водних ресурсів, біорізноманіття та інших екологічних аспектів, а також враховує соціальні та економічні потреби суспільства. Основні принципи сталого землекористування включають обмеження забудови природних зон, збереження сільськогосподарських територій, промислових районів та інших зон, раціональне використання природних ресурсів та мінімізацію негативного впливу на навколишнє середовище.

Концепція сталого використання земель є важливим інструментом для забезпечення екологічно стійкого та соціально-економічно розвиненого міського середовища. Її успішна реалізація передбачає активну співпрацю всіх зацікавлених сторін, починаючи від місцевої влади та розробників, і закінчуючи громадськими організаціями та мешканцями міста.

Як зазначає О.С. Безлюбченко *«сучасне місто – це складний комплекс територій і споруд, зайнятих виробничими підприємствами, житловими комплексами, громадськими центрами, місцями відпочинку на свіжому повітрі, транспортними й інженерними спорудами. Основні функції міста реалізовано на його території й згодом їх не так просто змінювати»*. [3]

Слід зазначити, що незважаючи на негативні аспекти урбанізаційних процесів, міські поселення і надалі залишаються перспективними для розвитку людства та охорони природних ресурсів, оскільки при великій концентрації населення на відносно невеликих територіях їх вплив на оточуюче середовище може бути обмежений за умов раціональної для середовища моделі виробництва та системи землекористування.

Дослідження аспектів розвитку та структури міських агломерацій стають дедалі більш актуальними. Україна, зокрема, стикається з викликами формування міських агломерацій, при цьому відсутня чітка державна політика, спрямована на підтримку та сприяння процесу агломерування.

«Агломерація» - це географічно концентрована область, в якій взаємодіють місця, люди та підприємства. Агломерації зазвичай характеризуються високою густотою населення та господарської діяльності, а також інтенсивними міжвзаємодіями між різними елементами системи, такими як пасажирський та вантажний транспорт, робочі сили, культурні та освітні

ресурси. Агломерації можуть включати міста, прилеглі пригорода та інші прилеглі території.

В основі агломерації лежить одне або декілька компактно розташованих (конурбація) міст. Агломерація створює значну зону урбанізації, поглинаючи суміжні населені пункти; вирізняється високим ступенем територіальної концентрації різноманітних виробництв, насамперед промисловості, інфраструктурних об'єктів, наукових навчальних закладів, а також значною чисельністю населення; справляє вирішальний перетворювальний вплив на довкілля, змінюючи економічну структуру території та соціальні аспекти життя населення; має високий рівень комплексності господарства і територіальну інтеграцію його елементів.

Так, Київська агломерація - надміське формування, що включає в себе Київ і передмістя. Київська агломерація є найбільшою в Україні за населенням, площею і фінансово-економічними показниками. Населення агломерації становить до 4 млн осіб. [4,5] Структуру агломерації можна поділити на три зони - ядро, перший та другий пояс міст-супутників. (Рис. 2.)

Рис.2. Адміністративно-територіальний поділ Київської агломерації [5]

Міські агломерації значно відрізняються одна від одної за чисельністю населення, розміром території, кількістю населених пунктів. Агломерація в Україні не є адміністративною одиницею, але категорією містобудування і повсякденного життя мешканців великих міст.

Концепція сталого землекористування великих агломерацій є важливою складовою сталого розвитку сучасних міст.[2,6] Вона орієнтована на забезпечення ефективного використання території, збереження природних ресурсів, забезпечення високої якості життя для мешканців та зменшення впливу людської діяльності на навколишнє середовище.

На думку фахівців, «створення Київської агломерації значно полегшить та прискорить вирішення низки спільних проблем Києва та міст Київської області. Одним із найбільш нагальних питань є забезпечення цивілізованої інфраструктури для водопостачання та водовідведення. Київ має необхідні ресурси та готовність забезпечити цю інфраструктуру в рамках агломерації.» [6,7]

Основні принципи концепції сталого землекористування великих агломерацій включають (Рис. 3). Концепція комплексного підходу до планування та управління землекористуванням передбачає врахування екологічних, економічних, соціальних та культурних аспектів для створення стійких та гармонійних міських середовищ. Інтеграція цих факторів дозволяє досягти балансу між задоволенням потреб міста та збереженням природних ресурсів, що є ключовим завданням сучасного урбанізму. Однією з основних цілей цього підходу є оптимізація використання землі. Це включає створення компактних та щільних міських структур, які зменшують потребу у нових територіях для забудови та інфраструктури. Такий підхід не лише економить простір, але й сприяє ефективнішому використанню ресурсів, знижуючи екологічний вплив міської експансії.

Рис.5. Основні принципи концепції сталого землекористування великих агломерацій

Зменшення залежності від приватного автотранспорту є ще одним важливим аспектом комплексного підходу до землекористування. Розвиток масового транспорту, велоінфраструктури та пішохідних зон допомагає зменшити транспортні затори та забруднення повітря. Це, в свою чергу, створює більш стійке та здорове міське середовище, покращуючи якість життя мешканців.

Крім того, ефективне використання землі передбачає мішане використання територій, де житлові, комерційні та інші функції поєднуються в межах одного простору. Це сприяє створенню живих, багатофункціональних районів, де мешканці можуть жити, працювати та відпочивати без потреби в довгих поїздках. Такий підхід не лише зменшує транспортне навантаження, але й підвищує соціальну взаємодію та економічну активність на місцевому рівні.

Однак, варто зазначити, що досягнення максимального ефекту сталого землекористування не може обмежуватися лише економічними показниками. [8] Економічний ефект є важливим, але звуження комплексного підходу до цього аспекту не враховує всієї суті стійкого розвитку. Врахування екологічних, соціальних та культурних факторів є невід'ємною частиною успішного планування та управління землекористуванням.

Екологічні аспекти включають збереження природних ресурсів, підтримку біорізноманіття та мінімізацію негативного впливу на навколишнє середовище. Соціальні аспекти зосереджені на забезпеченні справедливого доступу до ресурсів та послуг, створенні безпечного та комфортного міського середовища. [9] Культурні аспекти враховують збереження історичної спадщини та підтримку культурного різноманіття, що збагачує міське життя. [10,11]

Таким чином, концепція комплексного підходу до планування та управління землекористуванням є багатогранною і включає різноманітні аспекти, які взаємодіють між собою. Тільки інтеграція екологічних, економічних, соціальних та культурних факторів може забезпечити стійкий розвиток міських середовищ, де збереження природних ресурсів йде поруч з задоволенням потреб населення.

На думку Андрейцева В. І. «у правовій науці існує тлумачення, згідно з яким, раціонально використовувати природні ресурси - означає не брати зайвого від природи, постійно відновлювати те, що можна відновити, не завдавати шкоди іншим землекористувачам, не припускати погіршення умов навколишнього середовища. Причому правова охорона навколишнього середовища (природи) є, певною мірою, засобом забезпечення раціонального використання природних ресурсів» [12].

Основними параметрами для обґрунтування системи ефективного землекористування слід вважати:

- ✓ наявність чітких меж міської забудови і природного ландшафту;

- ✓ доцільну щільність забудови, у тому числі території житлової забудови;
- ✓ обґрунтування містоутворюючої структури (промислові об'єкти, транспортні лінії, території інженерних споруджень, а також адміністративні установи, об'єкти охорони здоров'я тощо);
- ✓ захист лісів, лісопарків, зелених насаджень, водних об'єктів тощо;
- ✓ визначення дозволених видів землекористування для тих або інших локальних територій великого міста;
- ✓ розмежування несумісних видів землекористування, таких як житло і шкідливе промислове виробництво;
- ✓ запобігання житлового будівництва на не придатних для цього територіях (підданих повеням, землетрусам. Зсувам, тощо) ;
- ✓ заохочення розвитку альтернативних комерційних центрів з метою зниження навантаження на центральні ділові райони великих міст і створення нових робочих місць для мешканців окраїн».[1,2,6]

Важливими інструментами розвитку міст в контексті сталого розвитку територій є зменшення обсягів відходів та раціональне управління відходами сприяє покращенню стану довкілля та забезпеченню чистоти міста, впровадження енергоефективних технологій та створення зеленої інфраструктури, що допомагає знизити споживання енергії та покращити якість довкілля, а також формування системи рекреаційного землекористування. [13,14]

З початком повномасштабної війни проблема поводження з відходами стала більш актуальною, адже постраждала й ця інфраструктура. Так, через російські обстріли був зруйнований завод «Ветропак» у Гостомелі, який переробляв склобій і вважався одним із найбільш передових підприємств у цій сфері в Україні. [15] Жодна громада не має можливості самостійно побудувати чи рекультивувати полігон, створити сортувальну станцію чи сміттєпереробний завод, потрібні великі кошти.

Рекреаційна діяльність передбачає активну взаємодію людини і природи, не пов'язаної з виробничою діяльністю, та займає чинне місце в задоволенні потреб суспільства. Поняття рекреаційного потенціалу урбанізованих територій включає в себе сукупність всіх засобів і можливостей території для задоволення потреб міського населення та прилеглих територій у відновленні сил організму і відпочинку, що є основою сталого розвитку.

Стале землекористування відіграє важливу роль у розвитку великих міських територій з багатьма аспектами, що включають екологічну, економічну та соціальну сторони та є ключовим елементом сталого розвитку, який поєднує економічні, соціальні та екологічні напрями для створення життєсприятливого та стійкого середовища для мешканців й складається з основних аспектів забезпечення. (Табл.1.).

Таблиця 1.

Основні аспекти забезпечення сталого землекористування великих міських територій

№ п/п	Аспект	Характеристика аспекту сталості землекористування
1	Екологічний аспект	✓ стале землекористування дозволяє зберегти природні ресурси та екосистеми, які є важливими для біорізноманіття та якості довкілля в містах; ✓ включення зелених зон, парків, садів та природних ландшафтів в планування міських просторів допомагає покращити якість повітря, зменшити тепловий ефект острівця та забезпечити місцевим жителям місця для відпочинку та рекреації.
2	Економічний аспект	✓ відповідне стале землекористування може забезпечити довгострокову економічну стабільність міста. Наприклад, розумне планування територій для комерційної, житлової та інфраструктурної забудови допомагає уникнути надмірного забудовування та забезпечити ефективне використання земельних ресурсів; ✓ зелені технології та енергоефективне будівництво можуть знизити витрати на енергопостачання та управління водними ресурсами.
3	Соціальний аспект	✓ стале землекористування сприяє покращенню якості життя місцевого населення. Забезпечення доступу до зелених зон та рекреаційних об'єктів покращує фізичне і психологічне здоров'я жителів; ✓ стале землекористування може сприяти встановленню спільної ідентичності, покращити соціальну взаємодію та створити приємне і безпечне оточення для мешканців.
4	Управління ризиками	✓ правильне планування землекористування допомагає зменшити ризики, пов'язані з природними катастрофами, такими як повені та зсуви; ✓ при сталому підході до забудови і інфраструктури можна уникнути зайвого руйнування природних елементів, що впливають на водопостачання та здоров'я міста.
5	Інновації та конкурентоспроможність	✓ міста, які впроваджують стале землекористування, часто стають центрами інновацій, приваблюють інвесторів та талановитих фахівців; ✓ міста стають більш привабливими для життя і розвитку бізнесу, оскільки надають підтримку стартапам, технологічним рішенням та зеленому бізнесу.

Таким чином, «стале землекористування» - це принцип раціонального використання земельних ресурсів з метою забезпечення сталого розвитку. Він передбачає збалансований підхід до використання земель з урахуванням

потреб сучасного суспільства, але при цьому зберігаючи можливість майбутніх поколінь використовувати земельні ресурси на такому ж рівні. [16]

Одним із напрямів реалізації саме сталого землекористування агломерацій є планування використання територій, що є важливою складовою сталого розвитку суспільства. Це процес, який враховує потреби сучасного покоління у використанні земельних ресурсів, не піддаючи ризику здатність майбутніх поколінь використовувати ці ресурси також. Важливим аспектом є залучення громади до процесів планування та прийняття рішень формування територій міських агломерацій. Це сприяє забезпеченню збалансованого розвитку, який враховує потреби та погляди різних груп населення. Сьогодні, в період військового стану, дуже важлива ефективна співпраця і взаємодопомога громад «Київської агломерації». [15]. На жаль, через військові дії для населених пунктів Київської агломерації: Буча, Ірпінь, Гостомель, Бородянка, селища під Броварами, які найбільш постраждали під час операції з оборони столиці, з'явилися нові виклики - відновлення зруйнованої інфраструктури та житла або будівництво захисних споруд. Війна показала, що мають ухвалюватися ефективні швидкі рішення, але повноваження Києва розповсюджуються лише на київську громаду. В асоціації «Київська агломерація» наголошують про необхідність прийняття нового закону про агломерацію та підтримку такої ініціативи на різних рівнях. [15]

Висновки. Концепція сталого використання земель є важливим інструментом для забезпечення екологічно стійкого та соціально-економічно розвиненого міського середовища. Її успішна реалізація передбачає активну співпрацю між місцевою владою, розробниками, громадськими організаціями та мешканцями міста. Успішне впровадження концепції можливе лише за умов інтеграції екологічних, економічних, соціальних та культурних аспектів, що дозволить досягти балансу між потребами міста та збереженням природних ресурсів.

Вирішення основних питань в контексті сталого землекористування урбанізованих міських територій можливе шляхом об'єднання зусиль громад міської агломерації у питанні поводження з відходами, наявності вільних ділянок, синхронізації відкоригованого пасажиропотоку та транспортних маршрутів, відновлення зруйнованої інфраструктури та житла або будівництво захисних споруд тощо. А оскільки головною перешкодою вирішення вказаних проблем є те, що поняття агломерації в принципі немає в українському законодавстві (хоча й згадується в Державній стратегії регіонального розвитку), слід увести такий субрегіональний рівень управління територією та розробити нові закони чи зміни до законів. [15]

Література:

1. Новаковська І.О., Гунько Л.А., Долинський І.М., Наукові засади сталого розвитку міського землекористування: монографія - К.: Видавничий центр НУБіП України. 2023. 243 с.

2. Новаковська І., Береза О. Столичне землекористування: проблеми та шляхи їх вирішення згідно з концепцією сталого розвитку. Наукові інновації та передові технології. Серія «Економіка». № 5. 2023. сс.404-414. DOI: <https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11>
3. Безлюбченко О.С. Планування і благоустрій міст: навч. посібник. для студентів усіх форм навчання та слухачів другої вищої освіти за напрямом підготовки 0921 (6.060101) – «Будівництво» / О. С. Безлюбченко, О. В. Завальний, Т. О. Черноносова; Харк. нац. акад. міськ. госп-ва. – Х.: ХНАМГ, 2011. 191 с.
4. Що таке агломерація: принципи функціонування та завдання, які вона виконує. URL: https://dsk.kyivcity.gov.ua/files/2019/12/6/Gazeta_online.pdf
5. Київська агломерація. <https://uk.wikipedia.org/wiki>
6. Новаковська І., Береза О., Коляда І. Принципи та підходи до формування сталого землекористування міських територій: зарубіжний досвід. Наукові перспективи. Серія «Економіка», № 10. 2023, сс. 65-77 DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10\(16\)](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10(16))
7. Створення Київської агломерації здатне пришвидшити вирішення інфраструктурних проблем столиці й області. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/stvorenniya_kivsko_aglomeratsi_zdatne_prishvidshiti_virishennya_infrastrukturnikh_problem_stolitsi_y_oblasti_petro_panteleyev/
8. Мединська Н.В. Формування економічного механізму природокористування в умовах нової глобальної природоохоронної архітекτονіки. Вісник Сумського національного аграрного університету. Серія «Економіка і менеджмент». 2021. Випуск 1(87). С. 44–50.
9. Голян В.А., Мединська Н.В. Інституціоналізація економічного механізму ресурсозбереження та енергоефективного природокористування на рівні ОТГ. Проблеми економіки. 2021. №4. С. 211–216.
10. Мартин А.Г., Новаковська І., Новаковський Д.Л. Управління історико-культурною цінністю територій через формування історичних ареалів міст. Землеустрій, кадастр і моніторинг земель № 1 (2024), сс. 35-48. DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2024.01.03>
11. Новаковська І., Береза О., Новаковський Д. Оцінка ризиків для культурної спадщини в умовах урбанізації Наукові перспективи. Серія «Економіка», № 1 (43) 2024 р. сс. 514-526 DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-514-525](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-514-525)
12. Андрейцев В. І. Правовий режим землі як основного національного багатства (Коментар до ч. 1 ст. 1 Земельного кодексу України) // Законодавство України: Науково-практичні коментарі. 2002. № 4
13. Мединська Н.В. Інвестиційне забезпечення сфери поводження з відходами як складник економічного механізму природокористування. Причорноморські економічні студії. 2021. Випуск 72. Частина 2. С. 63–69.
14. Новаковська І.О., Бавровська Н.М., Іванченко В.А. Перспективи інвестиційної привабливості України в умовах повоєнного відновлення. Актуальні питання у сучасній науці № 5(23) 2024. [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-137-149](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-137-149)
15. Як це працює. Київська агломерація. Що це таке і чому під час війни вона стала ще більш потрібна?. <https://www.village.com.ua/village/city/how-it-works-city/327711-navischo-potribna-kiyivska-aglomeratsiya>
16. Chuanglin Fanga, Danlin Yu (2017) Urban agglomeration: An evolving concept of an emerging phenomenon. Landscape and Urban Planning.126-136. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2017.02.014>

References:

1. Novakovska, I., Gunko, L., Dolynskyi, I. (2023). Naukovi zasady staloho rozvytku mis'koho zemlekorystuvannya: monohrafiya [Scientific principles of sustainable development of urban land use: monograph]. Kyiv. 243 [in Ukrainian]

2. Novakovska, I., Bereza, O. (2023). Stolychne zemlekorystuvannya: problemy ta shlyakhy yikh vyryshennya z'hidno z kontseptsiiyeyu staloho rozvytku [Metropolitan land use: problems and ways to solve them according to the concept of sustainable development]. *Naukovi innovatsiyi ta peredovi tekhnolohiyi. Seriya «Ekonomika»*. No. 11 (25). 404-414. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11\(25\)-404-413](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2023-11(25)-404-413) [in Ukrainian]

3. Bezlyubchenko O.S. (2011). Planuvannya i blahoustriy mist: navch. posibnyk. dlya studentiv usikh form navchannya ta slukhachiv druhoyi vyshchoyi osvity za napryamom pidhotovky 0921 (6.060101)– «Budivnytstvo» [Planning and development of cities: education. manual. for students of all forms of education and students of second higher education in the field of training 0921 (6.060101) - "Construction"] / O. S. Bezlyubchenko, O. V. Zaval'nyy, T. O. Chernonosova; Khark. nats. akad. mis'k. hosp-va. – KH.: KHNAMH, 191[in Ukrainian].

4. What is an agglomeration: the principles of functioning and the tasks it performs.URL: https://dsk.kyivcity.gov.ua/files/2019/12/6/Gazeta_online.pdf

5. Kyiv agglomeration.<https://uk.wikipedia.org/wiki/> ..

6. Novakovska I., Bereza O., Kolyada I. (2023) Pryntsypy ta pidkhody do formuvannya staloho zemlekorystuvannya mis'kykh terytoriy: zarubizhnyy dosvid [Principles and approaches to the formation of sustainable land use in urban areas: foreign experience] . *Naukovi perspektvy. Seriya «Ekonomika»*, № 10. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10\(16\)](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2023-10(16)) [in Ukrainian].

7. The creation of the Kyiv agglomeration can speed up the solution of infrastructure problems of the capital and the region. URL: https://kyivcity.gov.ua/news/stvorennya_kivsko_aglomeratsi_zdatne_prishvidshiti_virishennya_infrastrukturnikh_problem_stolitsi_y_oblasti_petro_panteleyev/

8. N., Medynska (2021). Formuvannya ekonomichnoho mekhanizmu pryrodokorystuvannya v umovakh novoyi hlobal'noyi pryrodookhoronnoyi arkhitektoniky [Formation of the economic mechanism of nature use in the conditions of the new global nature protection architecture.] . *Visnyk Sums'koho natsional'noho ahrarnoho universytetu. Seriya «Ekonomika i menedzhment»*. Vypusk 1(87). 44–50. [in Ukrainian].

9. V., Holyan , N., Medynska (2021) Instytutsionalizatsiya ekonomichnoho mekhanizmu resursozberezhennya ta enerhoefektyvnoho pryrodokorystuvannya na rivni OTH [Institutionalization of the economic mechanism of resource conservation and energy-efficient nature management at the level of the OTG.] . *Problemy ekonomiky*. №4. C211–216. [in Ukrainian].

10. A, Martyn, I., Novakovska, D., Novakovsky (2024). Upravlinnya istoryko-kul'turnoyu tsinnistyu terytoriy cherez formuvannya istorychnykh arealiv mist [Management of the historical and cultural value of territories through the formation of historical areas of cities] . *Zemleustriy, kadastr i monitorynh zemel'* № 1, 35-48.DOI: <http://dx.doi.org/10.31548/zemleustriy2024.01.03>[in Ukrainian].

11. I., Novakovska, O., Bereza, D., Novakovsky (2024). Otsinka ryzykiv dlya kul'turnoyi spadshchyny v umovakh urbanizatsiyi [Risk assessment for cultural heritage in the conditions of urbanization] *Naukovi perspektvy. Seriya «Ekonomika»*,№ 1 (43), 514-526. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1\(43\)-514-525](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-1(43)-514-525) [in Ukrainian].

12. V., Andreytsev (2002). Pravovy rezhyim zemli yak osnovno-ho natsional'noho bahatstva [The legal regime of land as the main national wealth (Commentary on part 1 of article 1 of the Land Code of Ukraine)] (Komentar do ch. 1 st. 1 Zemel'noho kodeksu Ukrayiny) // *Zakonodavstvo Ukrayiny: Naukovo-praktychni komentari*. № 4

13. N., Medynska (2021). Investytsiynе zabezpechennya sfery povodzhennya z vidkhodamy yak skladnyk ekonomichnoho mekhanizmu pryrodokorystuvannya [Investment support in the field of waste management as a component of the economic mechanism of nature management.] . *Prychornomors'ki ekonomichni studiyi*. Vypusk 72. Chastyna 2. C. 63-69. [in Ukrainian].

14. I., Novakovska, N, Bavrovska, V., Ivanchenko (2024). Perspektyvy investytsiynoyi pryvablyvosti Ukrayiny v umovakh povoyennoho vidnovlennya [Prospects of Ukraine's investment attractiveness in the conditions of post-war recovery] . Aktual'ni pytannya u suchasniy nautsi №5(23). [https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5\(23\)-137-149](https://doi.org/10.52058/2786-6300-2024-5(23)-137-149)[in Ukrainian].

15. How it works. Kyiv agglomeration. What is it and why did it become even more necessary during the war?<https://www.village.com.ua/village/city/how-it-works-city/327711-navischo-potribna-kiyivska-aglomeratsiya>

16. Chuanglin Fanga, Danlin Yu (2017) Urban agglomeration: An evolving concept of an emerging phenomenon. Landscape and Urban Planning.126-136. <https://doi.org/10.1016/j.landurbplan.2017.02.014>

УДК 332.3:551.58(477).

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-942-954](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-942-954)

Новаковська Ірина Олексіївна доктор економічних наук, професор, чл.-кор. НААН, професор кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0002-1473-7543>

Мединська Наталія Василівна доктор економічних наук, доцент, в.о. завідувача кафедри земельного кадастру, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0003-2573-0205>

Іщенко Наталія Федорівна доктор філософії за спеціальністю «Економіка», доцент, доцент кафедри аерокосмічної геодезії та землеустрою, Національний авіаційний університет, проспект Любомира Гузара, 1, м. Київ, 01001, тел.: (044) 406-78-95, <http://orcid.org/0000-0002-3745-9742>

Казюк Тарас Юрійович магістра фінансів, Національний університет біоресурсів і природокористування України, вул. Героїв Оборони, 15, м. Київ, 03041, тел.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0009-0007-0552-6107>

ЗМІНА КЛІМАТУ Й ВІЙСЬКОВІ КОНФЛІКТИ: ЗАГРОЗИ ДЛЯ СТАЛОГО ЗЕМЛЕКОРИСТУВАННЯ ТА ГЛОБАЛЬНОЇ БЕЗПЕКИ

Анотація. У статті розглянуто поняття землекористування в контексті зміни клімату та воєнних дій. Визначено основні наслідки для землекористування, такі як збільшення кількості та тривалості пожеж, виникнення пилових бур через посухи, збільшення кількості та інтенсивності дощів і штормів через конденсацію вологи, втрата біорізноманіття через опустелювання та зменшення води в річках. Автори аналізують ризики зміни клімату, зокрема глобальне потепління на 1-2 °C, його можливі наслідки для економіки України та пропонують стратегії адаптації. Вказано, що важливо уточнювати напрям змін клімату (потепління або похолодання), оскільки це визначає водні ресурси та інші фактори. Сформовано думку про необхідність довгострокової політики з мінімізації наслідків зміни клімату та їх впливу на сфери енергетики, сільського господарства та промисловості. Проаналізовано вплив зміни клімату на продуктивність сільськогосподарських культур і висунуто прогнози щодо зменшення урожайності. Вказано на позитивний вплив зміни клімату на деякі аспекти сільського господарства, такі як

скорочення зимового періоду та подовження періоду вегетації, але вказано також на потенційні негативні наслідки для культур, чутливих до зміни CO₂.

Додатково розглянуто вплив воєнних дій на деградацію земель, руйнування інфраструктури та забруднення ґрунтів. Окрема увага приділена практичній реалізації концепції сталого використання земель сільськогосподарського призначення, яка потребує визначення еколого-економічних пріоритетів, використання ефективних засобів досягнення екологічних цілей, а також радикального підвищення екологічної відповідальності всіх суб'єктів господарської діяльності. Зазначено, що військові операції призводять до руйнування екосистем та забруднення навколишнього середовища через викиди парникових газів та деградацію земельної інфраструктури. Проаналізовано наслідки військових конфліктів для природних ресурсів та ускладнення впровадження сталого землекористування. Запропоновано зосередитися на запобіганні конфліктам та впровадженні екологічних ініціатив для досягнення стійкого розвитку.

Досліджено ключові напрями взаємодії кліматичних змін та процесів соціально-економічного розвитку щодо землекористування України, включаючи аналіз зарубіжного досвіду з адаптаційних заходів. Автори дослідження розглядають базовий підхід до оцінки викидів, що використовується для розрахунку загальних викидів внаслідок військових операцій в Україні зарубіжних дослідників. Вказано, що цей підхід може допомогти в уточненні даних про викиди та сприяти впровадженню сталого землекористування.

В дослідженні відзначено, що військові дії можуть раптово переорієнтувати позитивні зусилля щодо скорочення викидів парникових газів та мати руйнівний вплив на моніторинг та верифікацію цих викидів. Проаналізовано можливі наслідки таких конфліктів, включаючи погіршення умов для відновлення природних ресурсів та збільшення напруги між групами через зменшення доступу до ресурсів. Сформовано та запропоновано напрямки адаптаційних заходів у контексті сталого землекористування з урахуванням кліматичних змін, включаючи формування адаптаційного потенціалу та підвищення потенціалу адаптації.

Ключові слова: стале землекористування, кліматичні зміни, військові дії, методологічні підходи, землекористування, адаптація до кліматичних змін, екологічна стійкість, агроекологія, управління земельними ресурсами, землеробство, лісокористування, стратегії для сільського господарства.

Novakovska Iryna Oleksiivna Doctor of Economic Sciences, professor., Chlen korespondent NAAN, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, St. Heroyiv Oborony, 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0002-1473-7543>

Medynska Nataliia Vasylivna doctor of economics, associate professor, acting Head of the Department of Land Cadastre, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Heroyiv Oborony St., 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0000-0003-2573-0205>;

Ishchenko Nataliia Fedorivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Aerospace Geodesy and Land Management, National Aviation University, 1 Lubomyr Husar Ave., Kyiv, 01001, tel.: (044) 406-78-95, <http://orcid.org/0000-0002-3745-9742>

Kaziuk Taras Yuriyovych master's degree in finance, Національний університет біоресурсів і природокористування України, National University of Life and Environmental Sciences of Ukraine, Heroyiv Oborony St., 15, Kyiv, 03041, tel.: (044) 527-82-42, <https://orcid.org/0009-0007-0552-6107>

CLIMATE CHANGE AND MILITARY CONFLICT: THREATS TO SUSTAINABLE LAND USE AND GLOBAL SECURITY

Abstract. The article discusses the concept of land use in the context of climate change and military actions. The main consequences for land use are identified, such as increased frequency and duration of fires, dust storms due to droughts, increased rainfall and storm intensity due to moisture condensation, biodiversity loss due to desertification, and reduced water in rivers. The authors analyze the risks of climate change, particularly global warming by 1-2°C, its potential implications for the Ukrainian economy, and propose adaptation strategies. It is noted that it is important to specify the direction of climate change (warming or cooling) as it determines water resources and other factors. The need for long-term policies to minimize the consequences of climate change and their impact on energy, agriculture, and industry sectors is emphasized.

The impact of climate change on the productivity of agricultural crops is analyzed, and forecasts regarding yield reduction are made. Positive impacts of climate change on certain aspects of agriculture, such as shorter winter periods and extended growing seasons, are mentioned, but potential negative consequences for CO₂-sensitive crops are also noted.

Additionally, the impact of military actions on land degradation, infrastructure destruction, and soil pollution is considered. Special attention is given to the practical implementation of the concept of sustainable agricultural land use, which requires defining eco-economic priorities, using effective means to achieve environmental goals, and radically increasing the environmental responsibility of all economic entities. It is stated that military operations lead to ecosystem destruction and environmental pollution through greenhouse gas emissions and land infrastructure degradation. The consequences of military conflicts for natural

resources and the complication of implementing sustainable land use are analyzed. It is proposed to focus on conflict prevention and the implementation of environmental initiatives to achieve sustainable development.

Key directions of interaction between climate change and socio-economic development processes regarding land use in Ukraine are explored, including an analysis of foreign experience in adaptation measures. The research authors consider the basic approach to emissions assessment used to calculate total emissions from military operations in Ukraine by foreign researchers. It is noted that this approach can help refine emissions data and promote the implementation of sustainable land use.

The study acknowledges that military actions can suddenly undermine positive efforts to reduce greenhouse gas emissions and have a destructive impact on monitoring and verifying these emissions. Possible consequences of such conflicts, including worsening conditions for natural resource recovery and increased tension between groups due to reduced resource access, are analyzed. Adaptation measures in the context of sustainable land use considering climate change are formulated and proposed. These measures include the formation of adaptation potential and the enhancement of adaptation capacity.

Keywords: sustainable land use, climate change, military actions, methodological approaches, land use, adaptation to climate change, ecological sustainability, agroecology, land management, farming, forestry, strategies for agriculture.

Постановка проблеми. Останні десятиріччя кліматичні зміни стали серйозною екологічною проблемою на глобальному рівні. Основною причиною цього експерти вважають глобальне потепління, викликане парниковим ефектом, яке проявляється у підвищенні середньорічної температури повітря. Зміни клімату та землекористування взаємопов'язані і мають вплив на аграрну, соціальну, економічну та енергетичну сфери, призводячи до нових шкідників, хвороб, змін якості продуктів харчування та підвищення ризиків для здоров'я через розбалансованість екосистем і природних ресурсів.

Розглядаючи землекористування, як процес використання людиною інтегрального потенціалу природного ресурсу в межах відповідного суспільно-територіального комплексу [1], слід відзначити, що основними негативними наслідками зміни клімату для системи землекористування в глобальному масштабі є: збільшення кількості та тривалості пожеж, виникнення пилових бур через посухи, збільшення кількості та інтенсивності дощів і штормів через конденсацію вологи, втрата біорізноманіття через опустелювання та зменшення води в річках [2].

Крім того, війна в Україні, негативно впливає на клімат всієї планети, зумовлюючи значні викиди вуглекислого та інших парникових газів. [3]

Проміжна оцінка викидів парникових газів у чотирьох ключових напрямках, безпосередньо пов'язаних з війною, показує, що лише за перші 7 місяців бойових дій викиди становили щонайменше 100 млн тонн CO₂ еквіваленту. Це співмірно з річними викидами такої країни, як Бельгія. Важливим компонентом військових операцій є викопне паливо, оскільки воно використовується для заправки танків та бронетехніки, літаків, інших військових транспортних засобів. Споживання великої кількості палива призводить до значних викидів парникових газів і кліматичних наслідків, пов'язаних із війною. Кількісно оцінити споживання викопного палива дуже складно через обмежену доступність інформації. Експерти називають попередню цифру у 2 млн тонн CO₂ екв. [3] Значно більшу шкоду як довкіллю, так і кліматуносять пожежі, що спричинені обстрілами, бомбардуваннями та мінуваннями. Наразі достеменно відомо, що бойові дії призвели до значного збільшення як кількості, так і площі пожеж: за 7 місяців спостережень кількість пожеж площею понад 1 га збільшилася в 122 рази порівняно з аналогічним періодом 2021 року, а їх загальна площа зросла в 38 разів.

Пожежі є потужним джерелом викидів парникових газів. Щільність викидів ПГ від пожеж у зоні ведення бойових дій у 17 разів вища, ніж на решті території України. 79% викидів ПГ від пожеж, пов'язаних із війною, припадає на 20% території України (зона активних бойових дій). Загальний обсяг викидів парникових газів від пожеж, спричинених війною, за оцінками дослідників становить понад 23 млн 700 тис. тонн CO₂ екв. [3,4]

Основними наслідками зміни клімату для землекористування в майбутньому можуть бути: затоплення територій суші через підвищення рівня Світового океану та підняття рівня морів, сильне похолодання в Західній та Північній Європі через уповільнення або навіть зупинення океанічних течій, зміна місця проживання людей і тварин.

Методологічні підходи до забезпечення сталого землекористування в Україні повинні враховувати не тільки кліматичні зміни, а й наслідки військових дій. З цією метою необхідно проводити моніторинг стану ґрунтів та впроваджувати сучасні технології для їх відновлення. Важливо розробити адаптаційні стратегії для сільського господарства, орієнтуючись на зміну кліматичних умов. Крім того, слід враховувати вплив військових дій на екосистеми та забезпечувати заходи щодо їх відновлення. Всі ці підходи мають бути інтегровані у національні та регіональні програми сталого розвитку.

Усі складові цієї загальної комплексної проблеми зараз активно вивчаються.

Аналіз останніх досліджень і публікацій.

Нині вітчизняні та зарубіжні вчені прогнозують, що наслідки кліматичних змін з роками будуть ставати ще частішими та інтенсивнішими, а землекористування є одним з найбільш уразливих до цього процесу.

Дослідженню особливостей світового досвіду регулювання використання земель сільськогосподарського призначення присвячені праці Р. Левек, О. Ходаківської, І. Юрченко [5], механізмів сталого використання земель сільськогосподарського призначення - Є. Бутенка, Н. Бавровської [6], В. Данкевича [7], А. Коробської [8] та інших. Аналіз розвитку землекористування в Україні в довоєнний період та визначення проблеми, загроз та ризиків землекористування, які пов'язані з бойовими діями на території України відображено в працях Хаустова В. Є., Трушкіна Н. В. [9]. Наслідки збройних конфліктів на навколишнє середовище та функціональний вплив на перспективу кліматичної кризи наведені в дослідженнях V. Gambuzza, M. Benadusi, C. Mulder [10], R. Bun, G. Marland, T. Oda, Linda See, E. Puliafito, Z. Nahorski, M. Jonas, V. Kovalyshyn, I. Ialongo, O. Yashchun, Z. Romanchuk. [11]

Метою статті є аналіз взаємозв'язку між кліматичними змінами та військовими конфліктами, підкреслюючи, як ці фактори взаємодіють для створення серйозних загроз сталому землекористуванню та глобальній безпеці, включаючи виснаження природних ресурсів, міграційні кризи та посилення соціально-економічних нестабільностей.

Виклад основного матеріалу. Потенційними ризиками зміни клімату, зокрема глобальне потепління на 1-2 °C в цілому є сприятливим для економіки України через розширення можливостей сільського господарства. однак, це лише тільки за умови, що зростання глобальної температури буде керованим і здійснюватимуться необхідні заходи щодо адаптації до міни клімату.

У наукових дослідженнях і практичній діяльності слід чітко дотримуватися певних норм про що йдеться, коли подають терміни «глобальні зміни клімату», «зміни клімату», то необхідно вказувати напрям – потепління чи похолодання. Це є досить важливим моментом, оскільки в разі потепління, тобто підвищення температури повітря, кількість води не зменшується в природі всієї планети, у разі похолодання, тобто збільшення холоду в середині планети Земля, а також її прискореному віддаленні від Сонця, кількість води формуватиметься менша, її рівень знижуватиметься [12].

Катастрофічні наслідки для економіки України можуть трапитися за умови зростання глобальної температури більше як на 2°C. Безперечно те, що зміна клімату відбувається, і несе з собою значні випробування, які вимагатимуть злагодженої довгострокової політики з мінімізації наслідків зміни клімату та їх впливу на життя людей, функціонування об'єктів енергетики, сільського господарства, промисловості та їхньої інфраструктури. Зростання числа стихійних лих є викликом для енергетики України. Негативний вплив зміни клімату тільки на гідрологічний режим переважатиме одиничні позитивні ефекти.

До 2050 р. при збереженні існуючих тенденцій соціально-економічного розвитку та викидів парникових газів, переважатиме негативний вплив на продуктивність сільськогосподарських культур у глобальному вимірі: в

середньому - 17% відносно рівня без впливу змін клімату. Додатковий тиск на земельні ресурси шляхом підвищення попиту орних земель. Підвищення потреби у водних ресурсах і, відповідно, енергоспоживання для цілей сільського господарства, а також підвищення потреби в фінансових ресурсах для вимушеної зміни використовуваних агротехнологій, адаптованих до змін клімату [15, 16].

Безперечно позитивним наслідком зміни клімату є суттєве потепління зимових місяців, відповідно, і зменшення ризиків вимерзання озимих культур. Зимовий період скоротився майже на місяць і це створює умови для більш ранньої сівби ярих культур. Період активної вегетації сільськогосподарських культур вже подовжився на 10 днів і більше. Це додаткові можливості для вирощування усіх видів теплолюбних сільськогосподарських культур.

Позитивний вплив для більшості культур при зростанні температури до $1,5^{\circ}\text{C}$, зниження урожайності при зростанні температури понад $1,5^{\circ}\text{C}$ для культур, чутливих до зміни CO_2 , виражений регіональний та видовий (в розрізі сільськогосподарських культур) розподіл амплітуди впливу (рис. 1, 2) [17].

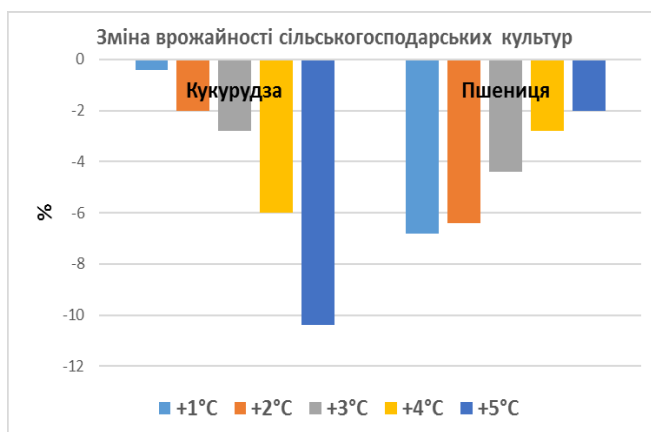

Рис.1 Зміна врожайності основних с/г культур в результаті потепління

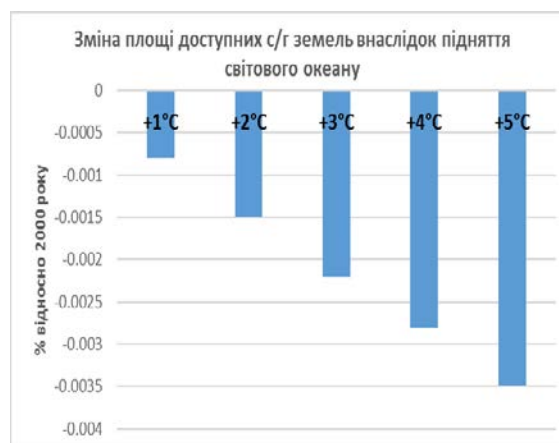

Рис. 2 Зміна площ для сільськогосподарських культур

Вплив змін клімату на продуктивність сільськогосподарських культур також може виражатись невизначеністю сценаріїв кліматичних змін, відсутністю локальних та регіональних результатів досліджень впливу зміни рівня CO_2 , браком актуальних карт рослинного покриву та адекватної статистики землекористування, використанням різних методів оцінки впливу (рис. 3) [16,17].

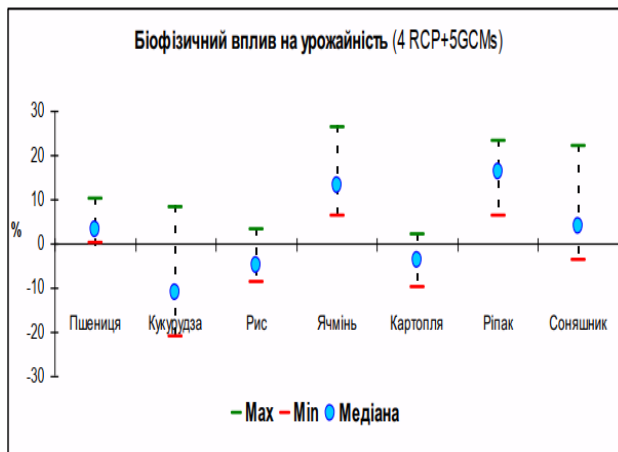

Рис. 3 Вплив змін клімату на продуктивність сільськогосподарських культур

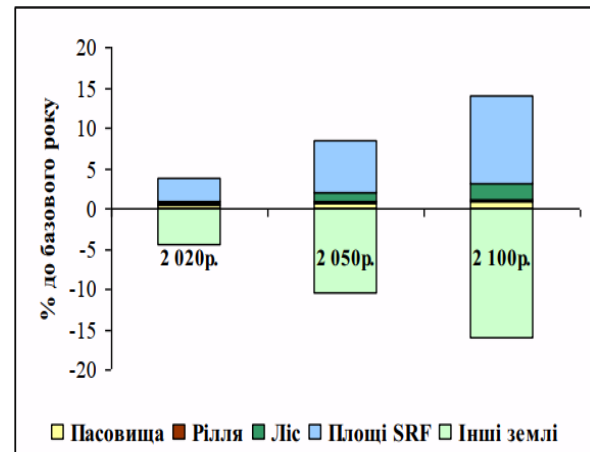

Рис. 4 Зміни у землекористуванні в Україні в умовах впливу кліматичних чинників

Такий аналіз свідчить, що загальне підвищення продуктивності (урожайності) в сільському господарстві України упродовж 2020-2025 рр. Призведе до просторових змін зон, сприятливих для вирощування більшості сільськогосподарських культур, і, як наслідок, формування нового поясу концентрації аграрного виробництва.

Застосовуючи модельні засоби для дослідження впливу зміни клімату, а саме Globiom, яка є глобальною та динамічною моделлю часткової рівноваги, що об'єднує сільське господарство, біоенергетику та лісове господарство, як основних секторів економіки, для яких головним виробничим ресурсом є земля, відображаючи різні аспекти зміни землекористування відобразимо зміни у землекористуванні в Україні в умовах впливу кліматичних чинників (рис. 4).

За даними рисунка 4 можемо вказати, що прогнозується стабільне розширення площ під енергетичними породами дерев та лісових масивів упродовж століття за рахунок освоєння не використовуваних та природних земель, до середини століття очікується незначне підвищення попиту на розширення площ орних земель з подальшим скороченням після 2050 р. у зв'язку з чим, прогнозується підвищення фінансової потреби на впровадження заходів для відновлення якості ґрунтів.

Разом з тим, військові дії в країні вносять свої корективи. Вони негативно впливають на кліматичні зміни, руйнуючи екосистеми та забруднюючи навколишнє середовище. Використання зброї та важкої техніки призводить до викидів парникових газів, що посилює глобальне потепління. Руйнування інфраструктури спричиняє деградацію земель, ускладнюючи відновлення природних ресурсів. Наслідки військових конфліктів ускладнюють впровадження сталого землекористування, оскільки пріоритети зміщуються на відновлення та виживання. Для досягнення стійкого розвитку

необхідно зосередитись на запобіганні конфліктам та впровадженні екологічних ініціатив.

Автори дослідження [10] пропонують базовий підхід до оцінки викидів [11], який складається з лінійної комбінації даних про діяльність і коефіцієнтів викидів, використовувався для розрахунку загальних викидів в результаті пов'язаних з війною операцій в Україні протягом перших 18 місяців війни. Дослідники розглянули процеси викидів, які навряд чи будуть охоплені майбутніми NIR для РКЗК ООН. Тому для розрахунку викидів використали таке рівняння [10] :

$$E_{\text{CO}_2\text{-eq.}} = \sum_{g=1}^3 GW P_g \cdot \left(\sum_{i=1}^N a_i \cdot d_{g,i} \right) \\ = \sum_{i=1}^N a_i \cdot (d_{\text{CO}_2,i} + GW P_{\text{CH}_4} \cdot d_{\text{CH}_4,i} + GW P_{\text{N}_2\text{O}} \cdot d_{\text{N}_2\text{O},i}),$$

де $E_{\text{CO}_2\text{-екв.}}$ є сумарними викидами всіх ПГ в CO_2 - еквівалентах;

a_i – дані про діяльність (кількість використаних вибухових речовин та нафтопродуктів, площа вигорілих лісових чи сільськогосподарських угідь тощо) для i -го аналізованого процесу;

$d_{g,i}$ – коефіцієнт викидів для g -го парникового газу, $g \in \text{CO}_2, \text{CH}_4, \text{N}_2\text{O}$ для i -го аналізованого процесу;

$GW P_g$ є потенціалом глобального потепління відповідного парникового газу згідно з ЕРА (2023b): 1 для CO_2 , 28 для CH_4 і 265 для N_2O ;

N – кількість категорій викидів, що аналізуються. Ліва частина рівняння зручний для оцінки викидів парникових газів, а права частина зручна для оцінки викидів за категоріями/процесами викидів та для розрахунку невизначеностей. [10]

Вчені та політики працюють над тим, щоб зменшити викиди, зрозуміти їх масштаби та зменшити їхню невизначеність. [18] Незважаючи на занепокоєння щодо зміни клімату та численні зусилля щодо скорочення/пом'якшення викидів, війна може раптово перекреслити роки позитивних дій як у зоні бойових дій, так і за її межами. Серед наслідків війни – руйнівний вплив на моніторинг, звітність і верифікацію викидів парникових газів та їхні наслідки для глобальних змін. [10, 11]

В цьому контексті слід розуміти, що проблема змін клімату, спричинених збройними конфліктами, має потенціал стати глобальною загрозою не тільки для країни, на території якої відбуваються військові дії, а й для свого світу. Конфлікти призводять до надмірної емісії парникових газів через вибухи, пожежі та зруйнування інфраструктури. Руйнування екосистем у зоні конфліктів призводить до втрати біорізноманіття та погіршення умов для відновлення природних ресурсів. [9,10]

Крім того, зміни клімату можуть підвищити напругу та конфліктність між групами через зменшення доступу до води, харчових ресурсів та землі. Розпливання зброї та ресурсів через боротьбу за контроль над природними ресурсами може спричинити нові конфлікти та загострити існуючі. Глобальні наслідки включають також збільшення міграції, економічні труднощі та загрози безпеці, які впливають на всі країни та регіони світу.

Згідно з міжнародним досвідом забезпечення сталого землекористування з урахуванням кліматичних змін, адаптаційні заходи зазвичай спрямовують за такими напрямками (табл. 1):

- формування адаптаційного потенціалу (ФАП);
- зниження масштабів ризиків і чутливості (ЗРЧ);
- підвищення потенціалу адаптації (ППА);
- посилення вигод від кліматичних змін (ПВЗ).

Таблиця 1

Зарубіжний досвід адаптації землекористування до змін клімату [11]

Зміст заходів	Тип заходів			
	ФАП	ЗРЧ	ППА	ПВЗ
Міжгалузеві заходи				
Дослідження наслідків кліматичних змін і технологій зниження негативного впливу	+	-	-	-
Поширення інформації та рівня обізнаності про необхідність адаптації	+	-	-	-
Упровадження освітніх програм про новітні практики адаптації до змін клімату	+	-	-	-
Використання земельних ресурсів				
Огляд гнучкості аграрної політики до змін клімату	+	-	-	-
Зміна природно-географічних зон вирощування	-	+	-	+
Зміна термінів проведення агротехнічних робіт	-	+	-	+
Зміна технологій внесення органічних і мінеральних добрив для підвищення родючості ґрунту	-	+	-	-
Зміна технологій обробітку ґрунту (водо- та ґрунтозахисні технології)	-	+	-	+
Захист від вітрової та водної ерозії ґрунту (лісосмуги, «озеленення» ґрунтів та ін.)	-	+	-	+
Агро страхування	-	+	-	+

Висновки. Таким чином, зміни клімату суттєво впливають на землекористування, змінюючи агрокліматичні умови та розподіл ресурсів, що може призвести до зменшення врожаїв та загрози продовольчій безпеці не тільки окремій країні, а й світу взагалі. Вказана проблема загострюється

військовими діями, які масово руйнують та деградують земельні ресурси через вистріли, вибухи та забруднення довкілля, що призводить до втрати родючості. Крім того, обидва фактори можуть сприяти виникненню конфліктів через конкуренцію за ресурси, такі як водойми, земельні ділянки та природні багатства, що призводить до екологічної та гуманітарної кризи.

Поєднання ефектів кліматичних змін та військових дій може призвести до серйозних наслідків для сталого розвитку та економічного благополуччя, вимагаючи комплексного підходу до управління землекористуванням та ресурсами. У зв'язку з цим, необхідно приділяти більше уваги вирішенню проблеми впливу військових конфліктів та кліматичних змін на стале землекористування шляхом розробки та впровадження стратегій збалансованого розвитку та охорони навколишнього середовища.

Література:

1. О.Н. Tarariko, T.V. Iliencko, T.L. Kuchma, I.O. Novakovska. Satellite agroecological monitoring within the system of sustainable environmental management archive of Agricultural Science and Practice Journal issues/ Agric. sci. pract. 2019; 6 (1): 18-27. DOI: <https://doi.org/10.15407/agrisp.6.01.018>
2. Паршова В., Янкава А., Стойко Н., Кришеник Н. Глобальні зміни клімату: наслідки та заходи адаптації в системі землекористування. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. «Вплив кліматичних змін на просторовий розвиток територій Землі: наслідки та шляхи вирішення». 2021. с. 36-40.
3. Війна росії в Україні: згубні наслідки для клімату. <https://ecoaction.org.ua/vijna-rosii-naslidky-klimatu.html>
4. Новаковська І.О., Іванченко В.А., Іщенко Н.Ф. Інтегровані стратегії сталого розвитку: економічне зростання та відновлення природних ресурсів. Наукові перспективи № 5(47) 2024. С. 899-911. [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-899-910](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-899-910)
5. Левек Р., Ходаківська О., Юрченко І. Моделі регулювання ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в країнах Європейського Союзу. Економіка АПК. 2017. № 10. С. 5–13. URL: https://eaprk.com.ua/web/uploads/pdf/eaprk_2017_10_p_5_97-5-12.pdf
6. Бутенко Є. В., Бавровська Н. М. Еколого-економічне забезпечення раціонального використання земельних ресурсів (регіональний рівень) : монографія. Київ : МПБП «Гордон», 2015. 215 с.
7. Данкевич В. Є. Теоретико-методологічні основи раціонального використання земельних ресурсів. International Journal of Innovative Technologies in Economy. 2017. No. 1. Р. 24–30.
8. Коробська А. О. Проблеми становлення ринкового обігу земель сільськогосподарського призначення в Україні. Економіка АПК. 2019. № 4. С. 106–115. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201904106>
9. Хаустова В. Є., Трушкіна Н. В. Забезпечення сталого та раціонального землекористування: міжнародний досвід та українські реалії. Бізнес Інформ 1(552):218-234. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-1-218-234>.
10. Venerando Gambuzza, Mara Benadusi, Christian Mulder. (2023) Advances in Ecological Research Volume 69, 17-31. <https://doi.org/10.1016/bs.aecr.2023.10.004>
11. Rostyslav Bun, Gregg Marland, Tomohiro Oda, Linda See, Enrique Puliafito, Zbigniew Nahorski, Mathias Jonas, Vasyl Kovalyshyn, Iolanda Ialongo, Orysia Yashchun, Zoriana Romanchuk. (2024) Tracking unaccounted greenhouse gas emissions due to the war in Ukraine since 2022. Science of The Total Environment. Volume 914. <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2024.169879>

12. G. Marland, R.M. Rotty (1984). Carbon dioxide emissions from fossil fuels: a procedure for estimation and results for 1950–1982. *Tellus B*, 36B (4) 232-261, 10.1111/j.1600-0889.1984.tb00245.x
13. Подолець Р. З. Методологічні підходи до оптимізації взаємопов'язаного використання земельних, водних та енергетичних ресурсів в умовах зміни клімату : звіт про науково-дослідну роботу «Моделювання та оцінка сталого використання земельних, водних та енергетичних ресурсів України в умовах глобальних змін навколишнього середовища» [Електронний ресурс] / Режим доступу: <http://ief.org.ua/?p=5714>.
14. Вплив кліматичних змін на просторовий розвиток територій землі: наслідки та шляхи вирішення. Матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції. [Електронний ресурс].- Режим доступу: <http://www.ksau.ks.ua/ksau/news/6690-2021-06-14-3.html> (дата звернення 10. 11. 2021)
15. Зміни кліматичних умов в Україні призведуть до підвищення рентабельності вирощування озимих культур – Укргідрометеоцентр [Електронний ресурс]. – Режим доступу: *Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal* www.are-journal.com Vol. 3, No. 1, 2017 135 ISSN 2414-584X http://naas.gov.ua/newsukraine/?ELEMENT_ID=2057.
16. Новаковська І.О., Скрипник Л.Р., Древаль Н.Г. Стан та проблеми рекреаційних територій в умовах сучасних трансформаційних процесів. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: економіка і управління. № 3 (2022). DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-3-06-01>
17. Розробка модельних засобів для аналізу та оптимізації взаємопов'язаного функціонування продовольчої, водної та енергетичної систем. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Zvit_SD_Rada161216-v02-2.pdf
18. Мединська Н. В., Калініченко Д. Ю., Гюлтекін О.О. Розвиток рекреаційного потенціалу територіальних громад за рахунок лісових земель (в умовах Волинської області). Успіхи і досягнення в науці. № 3 (3), Том 2. 2024. [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-3\(3\)-256-267](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-3(3)-256-267)

References:

1. O.H. Tarariko, T.V. Ilienکو, T.L. Kuchma, I.O. Novakovska. Satellite agroecological monitoring within the system of sustainable environmental management archive of *Agricultural Science and Practice Journal* issues/ *Agric. sci. pract.* 2019; 6(1): 18-27. DOI: <https://doi.org/10.15407/agrisp.6.01.018>
2. Parshova V., Yankava A., Stoyko N., Kryshenyk N. (2021). Hlobal'ni zminy klimatu: naslidky ta zakhody adaptatsiyi v systemi zemlekorystuvannya [Global climate change: consequences and adaptation measures in the land use system] . *Materialy IV Mizhnarodnoyi naukovo-praktychnoyi konferentsiyi. «Vplyv klimatychnykh zmin na prostorovyy rozvytok terytoriy Zemli: naslidky ta shlyakhy vyrishennya»*. 36-40
3. Russia's war in Ukraine: harmful consequences for the climate. <https://ecoaction.org.ua/vijna-rosii-naslidky-klimatu.html>
4. Novakovska, I., Ivanchenko, V., Ishchenko, N. (2024). Intehrovani stratehiyi staloho rozvytku: ekonomichne zrostannya ta vidnovlennya pryrodnykh resursiv [Integrated strategies for sustainable development: economic growth and restoration of natural resources] . *Naukovi perspektyvy*. № 5(47). 899-911. DOI: [https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5\(47\)-899-910](https://doi.org/10.52058/2708-7530-2024-5(47)-899-910)
5. Levek, R., Khodakivska, O., Yurchenko, I. (2017). Modeli rehulyuvannya rynkovoho obihu zemel' sil's'kohospodars'koho pryznachennya v krayinakh Yevropeys'koho Soyuzu [Models of regulation of the market circulation of agricultural lands in the countries of the European Union]. *Ekonomika APK*. № 10. 5-13. URL: https://eapk.com.ua/web/uploads/pdf/eapk_2017_10_p_5_97-5-12.pdf

6. Butenko, YE., Bavrovs'ka, N. (2015) .Ekoloho-ekonomichne zabezpechennya ratsional'noho vykorystannya zemel'nykh resursiv (rehional'nyy riven') [Ecological and economic provision of rational use of land resources (regional level)] : monohrafiya. Kyiv: MPBP «Hordon», 215
7. Dankevych, V. (2017). Teoretyko-metodolohichni osnovy ratsional'noho vykorystannya zemel'nykh resursiv. International Journal of Innovative Technologies in Economy. No. 1. 24–30.
8. Korobska, A. (2019). Problemy stanovlennya rynkovoho obihu zemel' sil's'kohospodars'koho pryznachennya v Ukrayini [Problems of formation of market circulation of agricultural lands in Ukraine.]. Ekonomika APK. № 4. 106-115. DOI: <https://doi.org/10.32317/2221-1055.201904106>
9. Khaustova, V., Trushkina, N. (2024) Zabezpechennya staloho ta ratsional'noho zemlekorystuvannya: mizhnarodnyy dosvid ta ukrayins'ki realiyi [Ensuring sustainable and rational land use: international experience and Ukrainian realities.]. Biznes Inform 1(552):218-234 DOI: <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-1-218-234>.
10. Venerando Gambuzza, Mara Benadusi, Christian Mulder. (2023) Advances in Ecological Research Volume 69, 17-31. DOI: <https://doi.org/10.1016/bs.aecr.2023.10.004>
11. Rostyslav Bun, Gregg Marland, Tomohiro Oda, Linda See, Enrique Puliafito, Zbigniew Nahorski, Mathias Jonas, Vasyl Kovalyshyn, Iolanda Ialongo, Orysia Yashchun, Zoriana Romanchuk. (2024) Tracking unaccounted greenhouse gas emissions due to the war in Ukraine since 2022. Science of The Total Environment. Volume 914. DOI: <https://doi.org/10.1016/j.scitotenv.2024.169879>
12. G. Marland, R.M. Rotty (1984). Carbon dioxide emissions from fossil fuels: a procedure for estimation and results for 1950–1982. Tellus B, 36B (4) 232-261, 10.1111/j.1600-0889.1984.tb00245.x
13. Podolets, R. "Methodological approaches to optimizing the interconnected use of land, water and energy resources in the context of climate change: a report on the research work "Modeling and assessment of the sustainable use of land, water and energy resources of Ukraine in the context of global environmental changes" Available at: <http://ief.org.ua/?p=5714>.
14. The impact of climate change on the spatial development of land areas: consequences and solutions. Materials of the IV International Scientific and Practical Conference. Available at: Режим доступу: <http://www.ksau.ks.ua/ksau/news/6690-2021-06-14-3.html>
15. Changes in climatic conditions in Ukraine will increase the profitability of growing winter crops - Ukrhydrometeorological center [Electronic resource]. Available at: Agricultural and Resource Economics: International Scientific E-Journal www.are-journal.com Vol. 3, No. 1, 2017 135 ISSN 2414-584X http://naas.gov.ua/newsukraine/?ELEMENT_ID=2057.
16. Novakovska, I., Skrypnyk, L., Dreval', N. (2022). Stan ta problemy rekreatsinykh terytoriy v umovakh suchasnykh transformatsiynykh protsesiv [State and problems of recreational areas in the conditions of modern transformational processes]. Problemy suchasnykh transformatsiy. Seriya: ekonomika i upravlinnya. № 3. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5738-2022-3-06-01>
17. Development of modeling tools for analysis and optimization of interconnected functioning of food, water and energy systems. [Electronic resource].– Available at: http://ief.org.ua/wp-content/uploads/2016/12/Zvit_SD_Rada161216-v02-2.pdf
18. Medynska, N., Kalinichenko, D., Hyul'tekin, O. (2024). Rozvytok rekreatsinyho potentsialu terytorial'nykh hromad za rakhunok lisovykh zemel' (v umovakh Volyns'koyi oblasti) [Development of the recreational potential of territorial communities at the expense of forest lands (in the conditions of the Volyn region)]. Uspikhy i dosyahnennya v nautsi. № 3 (3), Tom 2. DOI: [https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-3\(3\)-256-267](https://doi.org/10.52058/3041-1254-2024-3(3)-256-267)

УДК 658.114:65.011

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-955-967](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-955-967)

Охрименко Ірина Борисівна кандидат економічних наук, доцент, доцент кафедри банківської справи та страхування, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, пр-т Перемоги, 54/1, м. Київ, 03057, тел.: (044) 371-62-84, <https://orcid.org/0000-0002-7408-5145>

Крутії Артем Павлович директор, ТОВ «АРТ ПАК», вул. Миру 17а, оф.1а, м. Обухів, Київська область, 08702, тел. (067) 446-51-11, <https://orcid.org/0009-0004-4404-7369>

ДО ПИТАННЯ ЩОДО РОЛІ КОМПЛАЄНС У МОДЕРНІЗАЦІЇ МЕНЕДЖМЕНТУ ПІДПРИЄМСТВ МАЛОГО БІЗНЕСУ В УКРАЇНІ

Анотація. Статтю присвячено дослідженню питань менеджменту підприємств малого бізнесу та важливості комплаєнс у модернізації відповідних управлінських кроків. Автори переконані, що в умовах нинішнього рівня розвитку вітчизняної економіки малий бізнес грає украй важливу роль. Саме завдяки ньому підвищується якість життя у регіонах країни, розвивається конкуренція, ціни знаходять адекватний споживчому попиту рівень. Практика показує, що бюджети малих міст багато в чому формуються за рахунок малих підприємств. Робочі місця та ресурси залишаються у віддалених від регіональних центрів місцях також завдяки внеску малого підприємництва. Тим не менш, малий бізнес з усіма його перевагами має і ряд недоліків, які роблять його особливо вразливим перед факторами впливу навколишнього середовища. Зроблено висновок, що у малій підприємницькій структурі система управління не має розгалуженого принципу. Більшість рішень вимушено ухвалюються єдиним керівником, який часто є і власником. Швидкі зміни, що відбуваються на ранніх етапах у малій підприємницькій структурі, вимагають високої стресостійкості, гнучкості та зібраності поряд з максимальною залученістю та віддачею. Вказано, що багатозадачність та відсутність певних знань може призводити до того, що ряд малих підприємств звертаються за сторонньою допомогою до консультантів. При цьому оформлена система управління малого підприємства має не тільки розподіляти посадові повноваження й створювати оптимальну організаційну структуру, але і впроваджувати комплаєнс як необхідний вибір для стабільного розвитку підприємства та побудови його доброчесної репутації. Це нова бізнес-етика, завдяки якій провідні компанії світу будують свої зв'язки, довіряють та перевіряють партнерів, досягають організаційної досконалості менеджменту.

Очевидними, на думку авторів, є твердження, що захист репутації малої підприємницької структури – це важливе завдання для забезпечення її стабільності та успіху. Комплаєнс-заходи та процедури для персоналу грають вирішальну роль у підтримці доброї репутації малого підприємства. Ефективна інформаційна політика, регулярні тренінги та освітні програми, системи звітності та моніторингу, а також проактивна взаємодія зі ЗМІ можуть допомогти малій підприємницькій структурі побудувати сильну ділову репутацію та зберегти її недоторканою.

Ключові слова: малий бізнес, підприємство малого бізнесу, мала підприємницька структура, менеджмент, управлінська поведінка, ділова репутація, комплаєнс, комплаєнс процедури.

Okhrymenko Iryna Borysivna PhD in Economics, Associate Professor, Associate Professor of Banking and Insurance Department, Kyiv National Economic University named after Vadym Hetman, Prospect Peremogy 54/1, Kyiv, 03057, tel.:(044) 371-62-84, <https://orcid.org/0000-0002-7408-5145>

Krutii Artem Pavlovich headmaster, company ART PAK, 17a Mira St., office 1a, Obukhiv, Kyiv region, 08702, tel. (067) 446-51-11 <https://orcid.org/0009-0004-4404-7369>

TO THE QUESTION OF THE ROLE OF COMPLIANCE IN THE MODERNIZATION OF THE MANAGEMENT OF SMALL BUSINESS ENTERPRISES IN UKRAINE

Abstract. In this paper, the author examines the management of small businesses and the importance of compliance in modernizing the relevant management steps. The authors are convinced that small business plays an extremely important role in the current level of development of the national economy. It is thanks to it that the quality of life in the country's regions is improving, competition is developing, and prices are reaching a level adequate to consumer demand. Practice shows that the budgets of small towns are largely formed by small businesses. Jobs and resources remain in places remote from regional centers also thanks to the contribution of small businesses. Nevertheless, small business with all its advantages has a number of disadvantages that make it particularly vulnerable to environmental factors. It is concluded that in a small business structure, the management system does not have a branched principle. Most decisions are forced to be made by a single manager, who is often also the owner. The rapid changes that occur in the early stages in a small business structure require high stress resistance, flexibility and focus, along with maximum involvement and commitment. It is indicated that multitasking and lack of certain knowledge can lead to the fact that a number of small businesses seek outside help from consultants. At the same time, a formalized

management system for a small business should not only distribute job responsibilities and create an optimal organizational structure, but also implement compliance as a necessary choice for the stable development of the enterprise and building its good reputation. This is a new business ethic that helps the world's leading companies build their relationships, trust and verify partners, and achieve organizational excellence in management.

The authors believe that protecting the reputation of a small business is an important task to ensure its stability and success. Compliance measures and procedures for staff play a crucial role in maintaining a good reputation of a small business. An effective information policy, regular trainings and educational programs, reporting and monitoring systems, and proactive interaction with the media can help a small business build a strong business reputation and keep it intact.

Keywords: small business, small business enterprise, small business structure, management, management behavior, business reputation, compliance, compliance procedures.

Постановка проблеми. Підприємства малого бізнесу відіграють важливу роль в економіці України, бо є невід'ємною частиною її соціально-економічної системи. Сприяти розвитку малих підприємств можна лише шляхом поєднання різних методів регулювання і підтримки, головними серед яких є фінансово-кредитна підтримка, сприятлива податкова політика, структурні перетворення з метою гармонізації вітчизняної економіки зі стандартами ЄС.

Підприємства малого бізнесу забезпечують розвиток економічної системи країни та наближають її до споживачів. Підприємництво здатне вирішувати такі економічні завдання, як створення в країні конкурентного середовища, залучення приватного капіталу і зовнішніх інвестицій, а також удосконалення наявних технологій виробництва. Водночас, ці підприємства виконують найважливішу роль у державі, надаючи громадянам країни робочі місця, створюючи реальні джерела їх доходів, забезпечуючи виробництво товарів, виконання робіт та надання послуг.

Аналіз розвитку малих підприємств в Україні показав, що формування цього сектору відбулося за рахунок двох джерел: самоорганізації та приватизації. При цьому, слід шукати ключі до управління репутаційними ризиками, з якими щодня зустрічаються бізнеси. Інститут репутації не так давно почав зароджуватись в Україні, водночас ми досі спостерігаємо негативні кейси, які стосуються корупційних, сепаратистських, соціальних питань.

Якщо у підприємницькій структурі виникають найменші можливості для ігнорування цінностей та порушення правил, бізнес повинен одразу реагувати. Хороша репутація формує конкурентну перевагу і приносить прибуток, допомагає залучати інвестиції на більш вигідних умовах, підвищує

лояльність персоналу і знижує ймовірність ризиків за умов кризи. Репутація формується протягом тривалого часу зусиллями чи бездіяльністю всіх співробітників та кожного окремо, має довгостроковий стратегічний характер, властивість капіталізуватись. Це – нематеріальний актив, який трансформується у значні матеріальні результати.

Всеукраїнська мережа доброчесності та комплаєнсу надає відповідні інструменти для впровадження: стандарти комплаєнс-програми, шаблони кодексу корпоративної етики, поведінки ділових партнерів. За допомогою комплаєнс процедур підприємства малого бізнесу здатні діяти проактивно, щоб зменшити вплив ризиків та захистити ділову репутацію.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У наукових працях П. Дубинецької [1], О.Войтенко [2], О. Гайдей [3], Н. Горбатовської [4], Т.Гончарук [5], К. Короткової та Т. Омеляненко [6] аналізуються різні підходи до вирішення проблем функціонування малих підприємств в сучасних ринкових умовах. Проте доцільне подальше дослідження шляхів підвищення ефективності їх діяльності шляхом модернізації менеджменту та, особливо, збереження ділової репутації в складних економічних умовах. Окремої уваги потребує питання застосування комплаєнс процедур в управлінні діловою репутацією малого підприємства.

Мета статті – дослідження проблем розвитку підприємств малого бізнесу в Україні, визначення основних недоліків організації управління ними, дослідження особливостей управління змінами малого підприємництва в контексті його розвитку, а також доведення доцільності використання комплаєнс процедур в збереженні ділової репутації.

Виклад основного матеріалу. Розвиток малого підприємництва гарантує стабільність економіки та підвищення рівня життя громадян. У результаті відкриття власної справи та самозайнятості знижується рівень безробіття та водночас підвищується рівень доходів населення, що сприяє зростанню сукупного попиту та збільшенню обсягу виробництва. Перевагою малого підприємництва є мобільність, швидка адаптація, використання інновацій та новітніх технологій, що надає певні переваги в умовах ринкової економіки. Для ефективного функціонування підприємств малого бізнесу важливо раціонально управляти бізнесом і знати слабкі місця відповідних інструментів менеджменту.

Варто розпочати з усвідомлення факту, що проблеми в менеджменті підприємств малого бізнесу, зі спостереження авторів, найчастіше трапляються на фазі їх зростання. У разі труднощів в управлінні власник або, якщо їх кілька, власники створюють управлінську групу за аналогією з радою директорів у великих компаніях. До неї входять лінійні менеджери різних напрямів. Їх спільним завданням стає забезпечення пристосовуваності підприємства до змінних умов господарювання [6]. Але, звичайно, основна відповідальність все одно залишається в руках власника чи власників малої підприємницької структури.

При цьому має існувати оформлена система управління, яка вирішуватиме кілька питань:

- розподіляти посадові повноваження;
- створювати оптимальну організаційну структуру;
- формувати об'єктивну систему оцінки роботи персоналу.

Загалом, для підприємств малого бізнесу виділяються три стилі управління:

1. Авторитарний.
2. Демократичний.
3. Ліберальний.

А також п'ять характерних типів управлінської поведінки на базі цих стилів:

1. Диктатор, що орієнтується на показники виробництва та не цікавиться персоналом. Ефективність низька.
2. Демократ, пряма протилежність диктатора. Зайва свобода теж згубна для підприємства.
3. Песиміст, небажання змін, як слідство, архаїчне управління підприємством.
4. Маніпулятор, який схиляє співробітників до пошуку компромісу, що часто виливається у банальне маніпулювання людьми.
5. Організатор, найефективніший тип менеджера. Рухає підприємство до інновацій, налагоджених робочих процесів та комфортного ділового клімату.

В цьому сенсі автори роблять однозначний висновок: менеджмент підприємств малого бізнесу на стадії становлення сильно відрізняється від менеджменту зрілих компаній.

Процес від початку здійснення підприємницької діяльності до її припинення пов'язаний з прийняттям рішень. Бажання відкрити власну справу, як правило, супроводжується сподіванням майбутнього підприємця досягти успіху. При цьому ключову роль відіграє зовнішнє середовище, впливаючи на рішення майбутнього підприємця. З плином часу результат дії середовища може призвести до появи у підприємця рішення припинити підприємницьку діяльність внаслідок того, що його сподівання не виправдались.

Цілком логічно, що в несприятливих умовах здійснення підприємницької діяльності вимагає більш якісного менеджменту, правильно обраної стратегії, і, головне, кваліфікованого персоналу. Якщо в таких умовах мале підприємство не тільки виживає, а успішно господарює, воно має всі шанси на успішне майбутнє. Отримати конкурентні переваги можна за допомогою сучасних технологій ведення бізнесу, безперервного покращення якості людського капіталу

В контексті досягнення мети даної статті важливо розуміти наступне: існує чотири життєві етапи малої підприємницької структури з соціокультур-

ної точки зору. На кожному етапі є різні моделі поведінки працівників, організаційна структура та ставлення підприємства до зовнішнього середовища. Автори характеризують ці етапи таким чином:

1. Тусовка. На цьому ранньому етапі підприємство малого бізнесу управляється лідером-харизматиком, який намагається зберігати всі відносини в неформальному ключі. «Громадський» менталітет ґрунтується на загальних обговореннях робочих питань, відсутності точних посадових інструкцій та дружньому непрофесійному спілкуванні.

2. Механізація. На цьому етапі підприємство починає структурувати свою роботу. Прописуються всі посадові інструкції, з'являються зони відповідальності та внутрішній розпорядок. Підприємство прагне уникнути хаосу в робочих процесах та низької організованості.

3. Внутрішнє підприємництво. Підприємство починає шукати точки зростання, всередині системи починає вітатись ініціативність поряд з ефективністю. Для створення нових ідей керівництво вдається до децентралізації та делегування.

4. Управління якістю. Підприємство ставить собі завдання покращити свої стратегічні перспективи через запровадження жорстких стандартів якості.

Звісно, управління бізнесом на всіх етапах, не виключаючи ранніх, сильно ускладнюється не тільки мінливістю у зовнішньому середовищі, а й, найчастіше, відсутністю адекватної інформації про мікро- та макроекономічну обстановку. Тому менеджмент не завжди встигає провести корекційні дії для дотримання загальноекономічних і світових тенденцій розвитку та глобалізації. Для вирішення цієї проблеми пропонується застосування поняття – «актуальний менеджмент». Він буде ґрунтуватися, виходячи з сутності найменування, на своєчасності, обґрунтованості, значущості, прогностичній відповідальності та стратегічній узгодженості.

Повноцінний розвиток малої підприємницької структури неможливо уявити без правильного корпоративного духу, що створюється в рамках корпоративної культури або загальної психології властивої членам робочого колективу.

Підприємець і менеджер не обов'язково є однією і тією самою людиною. Не всім підприємцям подобається відбудовувати організаційні механізми [7]. Для багатьох набагато цікавіше у пориві емоцій прагнути шукати нові маркетингові ніші та рішення нетривіальних проблем. Найчастіше, це означає, що в певний момент такому підприємцю краще передавати операційне управління до рук професійного управлінця чи команди. При цьому, бажано все-таки знаходити людей молодих духом, енергійних, що дуже часто, нівелює саме досвід. Іноді, краще взяти співробітника з внутрішнім поривом до роботи, ніж досвідчену, але втомлену й безініціативну людину.

Лише у роботі з точними правилами та системою оцінки праці можливо виявити справжній рівень того чи іншого працівника. При цьому, з погляду

авторів, в успішній команді обов'язково має бути лідер, ким не обов'язково завжди є засновник або інвестор. Керівники та всі співробітники повинні ділитися новими знаннями та своїм особистим досвідом між собою, а якщо хтось веде політику «одинака», який не бажає брати у частку у командній роботі, такого співробітника треба остерігатися для уникнення згубних наслідків.

Одне з базових завдань, що постають перед керівництвом підприємства малого бізнесу – це виробництво першого продукту. Те, як підприємство вирішує це питання, безпосередньо залежить від досвіду засновників. Різні підходи впливають на довгостроковий потенціал розвитку бізнесу напрому. Наприклад, для китайських компаній швидкість та якість виведення продукту на ринок має критичне значення [5]. Через низький рівень захисту інтелектуальної власності, багато цікавих ідей так швидко стають надбанням громадськості, що підприємці завжди ризикують втратити свою унікальність.

Роль економіки та відмінності молодих фірм докладно вивчаються у книзі Пола Берна професора Бедфордської Школи Бізнесу Великобританії [10]. Книга розповідає про підприємництво на 3 стадіях розвитку бізнесу:

1. Стартап.
2. Стадія зростання.
3. Зрілість.

Основний висновок, що сьогоднішній рівень розвитку підприємництва – заслуга вільної ринкової економіки.

Окремо вкажемо, що сьогодні важливо, щоб приватні бізнеси, які приділяють увагу соціально-відповідальним практикам, активно допомагали нашим героям – військовим і членам їхніх сімей. Насправді для великого бізнесу частиною корпоративної соціальної відповідальності може стати розробка та впровадження спеціальних програм навчання й фінансування для малих бізнесів, зокрема ветеранських. Такі програми повинні не лише надавати фінансову підтримку, а й навчати підприємців ключових навичок управління бізнесом, маркетингу, фінансового планування тощо. Важливо, щоб ці програми були доступні в умовах війни, адже саме в цей час підтримка стає найбільш критичною.

Ветеранське мікропідприємництво в громадах важливе з двох причин. По-перше, воно є частиною процесу реадaptaції ветеранів, допомагаючи їм знайти нове покликання та соціалізуватися. Власний бізнес дозволяє їм втілити свої ідеї й вміння у життя, сприяючи їх інтеграції у суспільство. По-друге, розвиток мікробізнесу у громадах підтримує бюджети, збільшуючи доходи, стимулює зайнятість в умовах зростання безробіття під впливом війни.

Як і бізнес будь-якого розміру, малий бізнес починається з людей. Навіть високотехнологічні компанії з високим ступенем роботизації не здатні обійтись без людського внеску. Чим складніший бізнес, тим вищі вимоги до

рівня персоналу. Але навіть у малих компаніях із менш складними робочими процесами від рівня людей залежить дуже багато. Слабкий співробітник або поганий кадровий менеджмент здатні зіпсувати репутацію підприємства. А у сучасному світі, де інформаційні технології та соціальні мережі швидко поширюють інформацію, репутація підприємства є одним з найцінніших активів. Репутаційний капітал впливає на довіру клієнтів, партнерів та інших зацікавлених сторін, а також на ринкову цінність підприємства. Однак, репутація легко може бути пошкоджена недоліками або зловживаннями з боку персоналу.

У зв'язку з цим, підприємствам дедалі більше доводиться звертати увагу на захист своєї репутації та займатися комплаєнс-діяльністю. Комплаєнс (від англ. Compliance – виконання) – це система правил, процедур та контролю, які спрямовані на забезпечення дотримання внутрішніх та зовнішніх правил, норм та регуляторних вимог [11].

Одним із ключових аспектів комплаєнс-діяльності є залучення персоналу підприємства до впровадження та дотримання комплаєнс-правил. Незалежно від розміру підприємства, усі працівники повинні розуміти важливість збереження його репутації та свою відповідальність у цьому процесі. Для досягнення цієї мети, підприємства можуть вживати ряд комплаєнс-заходів, спрямованих на навчання персоналу, контроль за діяльністю та встановлення етичних стандартів.

В контексті захисту ділової репутації, комплаєнс включає набір заходів та політик, які мають на меті запобігання порушенням, що можуть негативно впливати на репутацію, а також здійснення ефективної реакції в разі виникнення таких викликів.

Нижче наведемо найбільш ефективні комплаєнс-заходи, які можуть бути використані для захисту репутації підприємства малого бізнесу, а також рекомендації щодо їх впровадження серед персоналу.

1. Перш за все, підприємства малого бізнесу повинні забезпечити належне навчання свого персоналу з питань комплаєнс-правил. Це може бути організовано через проведення тренінгів, семінарів або онлайн-курсів. Навчання повинно охоплювати такі аспекти, як корпоративна культура, етика бізнесу, конфлікт інтересів, захист конфіденційної інформації та дотримання законодавства. Крім того, підприємства малого бізнесу можуть використовувати інтерактивні методи навчання, такі як кейс-стаді, щоб зробити процес навчання цікавим та пізнавальним. Це дозволить персоналу ознайомитися з етичними стандартами, регуляторними вимогами та потенційними ризиками, пов'язаними з порушенням норм.

2. Розробка та впровадження підприємством малого бізнесу політик і процедур. Підприємство повинно розробити і впровадити такі політики і процедури, які відповідають вимогам законодавства та норм етики, а також забезпечують відповідну поведінку працівників у сфері захисту ділової

репутації. Ці політики та процедури можуть стосуватися, наприклад, використання інформації, взаємодії з клієнтами та громадськістю, управління конфліктами інтересів тощо.

Підприємства малого бізнесу повинні мати систему контролю доступу та управління правами, що дозволяє обмежувати доступ до конфіденційної інформації тільки необхідним співробітникам. Окрім цього потрібно встановити та підтримувати ефективні технічні заходи безпеки, такі як шифрування даних, використання паролів, систему контролю доступу, бекапи даних та захист від зловмисних програм. Регулярні аудити безпеки також допомагатимуть виявляти та усувати потенційні порушення.

3. Встановлення етичних стандартів для персоналу. Потрібно розробити кодекс етики, який містить правила поведінки та вимоги до працівників. Цей кодекс повинен охоплювати такі питання, як довіра, чесність, повага до клієнтів, конфіденційність та інші принципи, які допоможуть зберегти ділову репутацію. Малі підприємства можуть також організовувати тренінги з етики для свого персоналу та створювати механізми для повідомлення про можливі порушення етичних стандартів. Чітко визначені етичні стандарти повинні дотримуватися всіма працівниками. Тоді ці стандарти створять позитивну репутацію та сприятимуть встановленню довіри клієнтів і партнерів.

4. Створенні політики конфіденційності та захисту інформації. Підприємства малого бізнесу повинні мати чітку політику щодо збереження конфіденційної інформації, включаючи дані клієнтів, партнерів і працівників. Персонал повинен бути наділено знаннями щодо важливості додержання цієї політики та процедур, пов'язаних з захистом конфіденційної інформації.

5. Соціальні мережі та онлайн-профілі. Персонал повинен бути ознайомлений з тим, що їхні дії та коментарі в соціальних мережах та онлайн-профілях можуть відображатися на репутації компанії. Необхідно пояснити, які види поведінки можуть бути неприйнятними або шкідливими і які наслідки можуть виникнути в результаті недбалості або некоректності в онлайн-середовищі.

Підприємства малого бізнесу повинні активно керувати своїми онлайн-профілями в соціальних мережах, забезпечуючи їхню актуальність, коректну інформацію та постійну взаємодію зі своїми підписниками. Важливо стежити за відгуками, коментарями та зверненнями від споживачів, а також своєчасно реагувати на негативну інформацію та розв'язувати можливі конфлікти.

6. Моніторинг інтернет-простору. Малі підприємницькі структури повинні активно моніторити інтернет-простір, включаючи соціальні мережі, форуми, блоги та новинні сайти, для виявлення відгуків, коментарів.

Моніторинг інтернет-простору є необхідною комплаєнс-процедурою, оскільки він дозволяє захистити ділову репутацію, реагувати на негативну інформацію та забезпечити безпеку в онлайн-середовищі. Правильно організований моніторинг допомагає вчасно виявляти негативні відгуки або

інформацію, що може вплинути на репутацію, і здійснити необхідні заходи для врегулювання ситуації.

Моніторинг інтернет-простору також допомагає підтримувати довіру споживачів та забезпечує успішну взаємодію з клієнтами.

7. Внутрішні комунікації. Внутрішні комунікації грають важливу роль у формуванні і підтриманні репутації. Підприємства малого бізнесу повинні сприяти відкритій та ефективній комунікації, забезпечуючи правдиву інформацію та заохочуючи конструктивний діалог. Внутрішня комунікація може включати використання регулярних зборів, електронних комунікаційних інструментів, внутрішніх сайтів, які будуть використовуватись для інформування про стратегічні плани, новини та важливі події.

Співробітники повинні мати можливість висловлювати свої думки, задавати питання та отримувати відповіді на них. Варто пропагувати відкритий обмін ідеями, колективне прийняття рішень та взаємодопомогу.

8. Взаємодія зі ЗМІ. Потрібно розробити стратегію взаємодії зі ЗМІ, та мати проактивну стратегію взаємодії з їхніми представниками. Це дозволить контролювати інформацію, яка публікується, і відповідати на потенційні репутаційні виклики. Важливо бути відкритими та прозорими щодо важливих подій, рішень та інцидентів. Це допоможе уникнути спекуляцій та маніпуляцій із сторони ЗМІ, а також підтримає довіру та репутацію підприємства.

9. Реагування на репутаційні виклики. Це включає швидке та ефективне прийняття заходів для врегулювання ситуації, виправлення помилок або неправильних інформаційних матеріалів, а також активну комунікацію зі зацікавленими сторонами, в чому може допомогти залучення юридичних консультантів з досвідом у сфері захисту репутації, це може бути цінним для підприємства. Юристи можуть надати поради щодо проактивних заходів, а також надати правову підтримку та консультування під час реагування на репутаційні виклики.

10. Ефективна система звітності про порушення. Потрібні механізми, які дозволяють працівникам безпечно повідомляти про можливі порушення законодавства, етичних норм або внутрішніх політик. Це може включати анонімні лінії довіри, електронні звіти або системи управління порушеннями.

Крім того, у підприємства може бути механізм для звільнення працівників, які систематично порушують комплаєнс-правила, або застосування інших санкцій залежно від серйозності порушень.

Отже, захист ділової репутації є важливим завданням для забезпечення стабільності та успіху підприємств малого бізнесу. Комплаєнс-заходи для персоналу грають вирішальну роль у підтримці доброї репутації компанії. Тут доречно згадати цитату Уорена Баффета, що необхідно 20 років, щоб створити репутацію і 5 хвилин, щоб її зруйнувати [12]. Тож, завдання комплаєнс – впровадити необхідні системи та інструменти, які б допомогли запобігти цих катастрофічних для підприємства малого бізнесу наслідків.

На переконання авторів статті, ефективна інформаційна політика, регулярні тренінги та освітні програми, системи звітності та моніторингу, а також проактивна взаємодія зі ЗМІ можуть допомогти підприємству малого бізнесу сформувати сильну репутацію та зберегти її недоторканою.

До порушень комплаєнсу відносяться неформальні винагороди й інші неафішовані «бонуси» для клієнтів або партнерів, які дозволяють досягти найвигідніших умов для співпраці. У цей «чорний» список також входять порушення норм охорони праці, протипожежної безпеки, санкцій, оподаткування та інші, які можуть стати нагодою для претензій з боку державних наглядових органів.

Так, порушення комплаєнсу може вилитись у фінансові витрати та підірвати репутацію підприємства. А якщо при цьому буде виявлене порушення закону, то підприємству доведеться сплачувати штрафи, його можуть позбавити ліцензії або ж розпочати кримінальне переслідування керівництва. Репутаційні витрати теж даються взнаки – мало хто ризикне вести бізнес з непорядним партнером.

На завершення зазначимо, що комплаєнс – саме те, що потрібно кожній малій підприємницькій структурі для успішного ведення бізнесу, управління своїм колективом, виходу на міжнародні ринки та отримання інвестицій. Гра за правилами в рамках комплаєнсу не тільки підвищує довіру співробітників, а й реально покращує ділову репутацію підприємства в очах партнерів та інвесторів.

Висновки. Підтримка малого бізнесу може стати справжнім каталізатором змін і ключовим фактором для відновлення економіки країни. Адже завдяки діяльності малих підприємств забезпечується задоволення локального споживчого попиту, що стимулює обіг грошей та сприяє соціально-економічному добробуту місцевих громад. Створюючи локальні бізнеси, підприємці стимулюють зайнятість, сплачують місцеві податки й збори, а також формують ресурс для пенсійного забезпечення. Це особливо цінно в умовах важких економічних обставин, спричинених війною.

Після десяти років війни, понад двох років її повномасштабної фази, ми маємо багато переосмислити та знайти нові рішення для життя та розвитку кожної території, яка відіграє свою важливу роль для територіальної цілісності та згуртованості України. Готових рецептів немає, жоден міжнародний досвід відновлення не є релевантним для країни, яка перебуває в умовах війни. Тому пошук шляхів потребує глибокого обговорення із залученням представників всіх рівнів бізнесу, науковців, експертного середовища. І роль підприємств малого бізнесу тут об'єктивно велика, адже саме вони продовжують лишатися вагомим чинником стійкості держави.

Велика кількість українських підприємств малого бізнесу характеризуються гнучкістю, оскільки, незважаючи на війну, більшість з них були здатні адаптуватися. Найбільше авторів даної статті надихає те, що українські малі

підприємницькі структури планують продовжувати інвестувати у розвиток, і мають плани розширювати персонал. Незважаючи на те, що може здатися, що в теперішній ситуації мало перспектив, українські бізнес-лідери сповнені надії, оптимізму та впевненості у тому, що світле майбутнє попереду і найкраще ще неодмінно станеться.

Для підтримки ділової репутації багато вітчизняних підприємств малого бізнесу сьогодні переймаються запровадженням ефективних систем протидії корупції, корпоративному шахрайству та порушенню інших важливих вимог законодавства. Такої кількості комплаєнс-аудитів, як зараз, не було за всю історію роботи в цій сфері. Це пояснюється тим, що робити бізнес законно та прозоро – це вже не просто вимога юристів, а очікування співробітників, бізнес-партнерів та інвесторів. Без цього підприємство не просто піддає свій бізнес ризикам, а унеможливорює розвиток та програє конкурентам.

Література:

1. Дубинецька П. П., Содома Р. І., Кохан М. О., Садура О. Б. Управління змінами як основа розвитку малого підприємництва. *Регіональна економіка*. 2022. №2(104). С. 124-130.
2. Войтенко О. А., Попадинець Н. М. Зарубіжний досвід регулювання споживчих ринків в умовах соціально-економічної кризи, спричиненої пандемією COVID-19. *Регіональна економіка*. 2022. № 1(103). С. 78-86.
3. Гайдей О. О. Управління змінами на підприємстві. *Вісник Бердянського університету менеджменту і бізнесу*. 2012. № 3(19). С. 71-75.
4. Горбатовська Н. В. Моніторинг та оцінка організаційних змін на підприємстві. *Бізнес Інформ*. 2011. № 3. С. 135-137. URL: <https://www.business-inform.net/search/?qu=%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F+%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8&x=0&y=0>
5. Гончарук Т. В. Зарубіжний досвід розвитку підприємницьких структур та можливості його використання в Україні. *Ефективна економіка*. 2017. № 9. URL: <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5772>
6. Омеляненко Т. В., Короткова К. О. Розвиток малого підприємництва та малого бізнесу: чинники впливу та актуальні тенденції. *Ефективна економіка*. 2020. № 1, 17-19
7. Дивесв-Кириленко О. Р. Проблеми розвитку малого і середнього бізнесу в Україні: монографія /Дивесв-Кириленко О. Р.; М-во освіти і науки України, Терноп. нац. екон. ун-т. 2-ге вид. випр. і доповн. Т. :ТНЕУ, 2013. 255 с.
8. Москаленко Н.В. Теоретичні аспекти запровадження комплаєнс-контролю в Україні. *Економічний вісник*. Серія: Фінанси, облік, оподаткування. 2018. Вип. 2. С. 106-112.
9. Швидка Т., Халецька К. Комплаєнс-контроль у системі корпоративного управління господарськими товариствами. *Підприємництво, господарство і право*. 2020. №12. С.85–90.
10. Paul Burns. *Entrepreneurship and Small Business: Start-up. Growth and Maturity*. Palgrave Macmillan, 2010, 74 p.
11. Білошапка В.С., Охрименко І.Б. Регуляторний та комплаєнс-контроль в управлінні операційними ризиками банку. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2023. №1(7). С.13-34
12. Правила успіху відомих людей: Уоррен Баффет. URL: <https://economics.segodnya.ua/ua/economics/enews/pravila-uspeha-izvestnyh-lyudey-uorren-baffet-618174.html>

References:

1. Dubynetska, P. P., Sodoma, R. I., Kokhan, M. O., & Sadura, O. B. (2022). Upravlinnya zminamy yak osnova rozvytku maloho pidpryyemnytstva [Change management as the basis of small entrepreneurship development]. *Rehional'na ekonomika - Regional Economy*, 104 (2), 124-130. [in Ukrainian].
2. Voytenko, O. A., & Popadynets, N. M. (2022). Zarubizhnyy dosvid rehulyuvannya spozhyvchyykh rynkiv v umovakh sotsial'no-ekonomichnoyi kryzy, sprychynenoyi pandemiyeyu COVID-19 [Foreign experience in consumer market management in conditions of socio-economic crises caused by the COVID-19 pandemic]. *Rehional'na ekonomika – Regional Economy*, 103(1), 78-86. [in Ukrainian].
3. Haydey, O. O. (2012). Upravlinnya zminamy na pidpryyemstvi [Management of changes in the enterprise]. *Visnyk Berdyans'koho universytetu menedzhmentu i biznesu – Bulletin of the Berdyan University of Management and Business*, 3(19), 71-75. [in Ukrainian].
4. Horbatovska, N. V. (2011). Monitorynh ta otsinka orhanizatsiynykh zmin na pidpryyemstvi [Monitoring and evaluation of organizational changes at the enterprise]. *Biznes Inform – Business Inform*, 3, 135-137. Retrieved from: <https://www.business-inform.net/search/?qu=%D1%83%D0%BF%D1%80%D0%B0%D0%B2%D0%BB%D1%96%D0%BD%D0%BD%D1%8F+%D0%B7%D0%BC%D1%96%D0%BD%D0%B0%D0%BC%D0%B8&x=0&y=0> [in Ukrainian].
5. Honcharuk, T. V. (2017). Zarubizhnyy dosvid rozvytku pidpryyemnyts'kykh struktur ta mozhlyvosti yoho vykorystannya v Ukrayini [External experience of development of enterprises' structures and possibilities of its application in Ukraine]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 9. Retrieved from <http://www.economy.nayka.com.ua/?op=1&z=5772> [in Ukrainian].
6. Omelyanenko, T. V., & Korotkova, K. O. (2020). Rozvytok maloho pidpryyemnytstva ta maloho biznesu: chynnyky vplyvu ta aktual'ni tendentsiyi [Development of small entrepreneurship and small business: influencing factors and current trends]. *Efektivna ekonomika – Efficient economy*, 1, 17-19 [in Ukrainian].
7. Dyveiev-Kyrylenko O. R. (2013), *Problemy rozvytku maloho i seredn'oho biznesu v Ukraini: monohrafiia* [Problems of Small and Medium Business Development in Ukraine: Monograph]; 2nd ed, Ternop. nats. ekon. un-t, Ternopil, Ukraine [in Ukrainian].
8. Moskalenko N. (2018). Teoretychni aspekty zaprovadzhennya komplayens-kontrolyu v Ukrayini [Theoretical aspects of the introduction of compliance control in Ukraine]. *Ekonomichnyy visnyk. Finansy, oblik, opodatkovannya–Economic bulletin. Finance, accounting, taxation*, 2, 106-112 [in Ukrainian].
9. Shvydka, T., & Khalets'ka, K. (2020). Komplayens-kontrol u systemi korporatyvnoho upravlinnya hospodars'kymy tovarystvamy [Compliance control in the system of corporate management of economic companies]. *Pidpryyemnytstvo, hospodarstvo ta pravo–Entrepreneurship, business and law*, 12, 85–90 [in Ukrainian].
10. Paul Burns (2010). *Entrepreneurship and Small Business: Start-up. Growth and Maturity*; Palgrave Macmillan, 74.
11. Biloshapka, V. S. & Okhrymenko I. B. (2023). Rehulyatornyy ta komplayens-kontrol' v upravlinni operatsiynymy ryzykamy banku [Regulatory and compliance control in the bank's operational risk management]. *Aktual'ni pytannya u suchasniy nautsi–Topical issues in modern science*, 1(7), 13-34 [in Ukrainian].
12. Pravyla uspiikh vidomykh lyudey: Uorren Baffet [Success rules of famous people: Warren Buffett]. Retrieved from: <https://economics.segodnya.ua/ua/economics/enews/pravila-uspeha-izvestnyh-lyudey-uorren-baffet-618174.html> [in Ukrainian].

УДК 338.43:338.486:711.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-968-978](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-968-978)

Пугачов Микола Іванович доктор економічних наук, професор, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, 03127, тел.: (044) 258-43-21, <https://orcid.org/0000-0002-7507-5870>

Шевченко Олена Олегівна аспірант, Національний науковий центр «Інститут аграрної економіки», вул. Героїв Оборони, 10, м. Київ, 03127, тел.: (044) 258-43-21, <https://orcid.org/0000-0001-8899-1248>

ТУРИЗМ ЯК ІНСТРУМЕНТ РЕГІОНАЛЬНОГО РОЗВИТКУ: ЕФЕКТИВНІСТЬ ТА ВИКЛИКИ

Анотація. У статті досліджено роль туризму як важливого інструменту для регіонального розвитку, зосереджуючи увагу на його ефективності та викликах. Зокрема, проаналізовано розвиток зеленого туризму в Україні як одного з перспективних напрямків, що сприяє економічному піднесенню місцевих громад, збереженню природних ресурсів та культурної спадщини. У роботі розглядаються основні проблеми, що стримують розвиток туризму, такі як недостатня інфраструктура, застарілі стереотипи місцевих жителів, відсутність державної підтримки та обмежене фінансування

Було запропоновано комплекс стратегічних організаційно-економічних заходів, спрямованих на сталий розвиток цієї галузі, а також визначено пріоритетні напрями для покращення конкурентоспроможності регіонів.

Результати дослідження показують позитивну динаміку розвитку зеленого туризму у 2019-2023 роках, однак підкреслюють необхідність подальших заходів для забезпечення сталого розвитку та максимального використання потенціалу туризму як інструменту регіонального розвитку. У статті також наголошується на важливості інтеграції екологічних принципів у туристичну політику для досягнення довгострокових економічних та екологічних вигод. Стратегічне маркетингове забезпечення розвитку зеленого туризму в регіонах України було визначено на основі екологічних та маркетингових стратегій. Виявлено позитивну динаміку розвитку зеленого туризму у 2019-2023 роках. Результати дослідження є основою для комплексного забезпечення екологічної та маркетингової підтримки, що сприяє сталому розвитку та забезпеченню додаткових конкурентних переваг у сфері зеленого туризму

Ключові слова: зелений туризм, сільський туризм, регіональний розвиток, стратегічне планування, соціоекономічний вплив, сталий розвиток, стратегії розвитку, туристичний потенціал

Pugachov Mykola Ivanovych Doctor of Economic Sciences, Professor, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics", St. Heroiv Oborony, 10, Kyiv, 03127, tel.: (044) 258-43-21, <https://orcid.org/0000-0002-7507-5870>

Shevchenko Olena Olehivna PhD student, National Scientific Centre "Institute of Agrarian Economics", St. Heroiv Oborony, 10, Kyiv, 03127, tel.: (044) 258-43-21, <https://orcid.org/0000-0001-8899-1248>

TOURISM AS A TOOL OF REGIONAL DEVELOPMENT: EFFECTIVENESS AND CHALLENGES

Abstract. The article delves into the role of tourism as a potent tool for regional development, with a keen focus on its efficacy and hurdles. Specifically, the emergence of green tourism in Ukraine is scrutinized as a beacon of hope, a promising sector that not only bolsters the economy but also safeguards the environment and cultural heritage. The study identifies key obstacles to tourism's growth, including inadequate infrastructure, outdated perceptions of locals, lack of governmental backing, and financial constraints.

A comprehensive set of strategic marketing measures, designed to foster the sustainable growth of this industry, has been put forth. These measures, when implemented, are expected to significantly enhance the competitiveness of the regions, instilling a sense of confidence in the potential of green tourism.

The results of the study show the positive dynamics of the development of green tourism in 2019-2023 but emphasize the need for further measures to ensure sustainable development and the maximum use of the potential of tourism as a regional development tool. The article also emphasizes integrating environmental principles into tourism policy to achieve long-term economic and environmental benefits. Strategic marketing support for the development of green tourism in the regions of Ukraine was determined based on environmental and marketing strategies. The positive dynamics of the development of green tourism in 2019-2023 have been revealed. The results of the study are the basis for the comprehensive provision of environmental and marketing support, which contributes to sustainable development and additional competitive advantages in green tourism.

Keywords: green tourism, rural tourism, regional development, strategic planning, socioeconomic impact, sustainable development, development strategies, tourism potential.

Постановка проблеми. У контексті сучасних економічних та екологічних викликів, розвиток зеленого туризму стає актуальним завданням для регіонального розвитку. Однак, попри потенціал України та її регіонів у цьому напрямку, існують численні проблеми та виклики, що стримують ефективний розвиток цієї галузі. Брак розвинутої туристичної інфраструктури

та обмежені можливості доступу до природних та культурних пам'яток. Необхідність подолання застарілих уявлень та стереотипів щодо зеленого туризму серед місцевого населення та підвищення їх свідомості про його переваги. Недостатнє фінансування та відсутність ефективних програм та заходів з підтримки розвитку зеленого туризму. Потреба у впровадженні стратегічних підходів до збереження природних ресурсів та охорони екосистем при розвитку туристичних напрямків. Необхідність розробки та впровадження ефективних стратегій для просування зеленого туризму та залучення туристів до регіонів України. Дослідження цих проблем та розробка теоретичних підходів до стратегічного розвитку сільського зеленого туризму на прикладі України є ключовим завданням статті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Огляд літератури з тематики сільського та зеленого туризму в Україні показує, що ця сфера має значний потенціал, але стикається з багатьма викликами, особливо в умовах війни. Дослідження вказують на різноманітні аспекти розвитку туризму, включаючи проблеми логістики, економічні виклики та вплив війни.

У статті Ацеліану М. І., Міндрикан І. М., і Монфорт Ж. О. розглядається вплив війни в Україні на міграційні потоки в ЄС, що має безпосередній вплив на туристичну галузь в Україні, особливо з огляду на можливість повернення мігрантів та відновлення туристичних потоків після завершення конфлікту [1].

Габа М. та Погранична Д досліджують перспективні напрями розвитку екзотичного туризму в Україні, включаючи сільський та зелений туризм. Вони підкреслюють, що ці види туризму можуть значно вплинути на економічний розвиток регіонів, якщо отримають належну підтримку та інвестиції [2]. Хмурковський Г. та Ляденко Т. звертають увагу на логістичні проблеми, з якими стикається туристична індустрія в Україні. Вони зазначають, що покращення транспортної інфраструктури є ключовим фактором для розвитку сільського туризму [3].

Бойко В. аналізує проблеми та перспективи розвитку сільського зеленого туризму в Україні. Основні проблеми включають недостатню інфраструктуру, обмежене фінансування та низький рівень популяризації цього виду туризму як в Україні, так і за кордоном [4].

Левицька І., Климчук А., Шестакова А., Білецька Н. розглядають виклики та перспективи розвитку туристичного потенціалу України після війни. Вони підкреслюють, що сільський та зелений туризм можуть стати важливими складовими економічного відновлення країни [5].

Тан Дж. та Ченг М. досліджують, як війна між Росією та Україною висвітлюється в медіа та як це впливає на туристичну привабливість регіону. Вони зазначають, що медіа можуть як позитивно, так і негативно впливати на імідж країни, що, своєю чергою, впливає на туризм [6]. Чобо Д. Л. аналізує потенційні міжнародні злочини в Україні, такі як геноцид, воєнні злочини та злочини проти людства. Хоча ця робота більше стосується правової сфери,

вона також підкреслює важливість збереження культурної та природної спадщини, що є критичним для туризму [7].

Яснолоб І., Дем'яненко Н., Галич О., Горб О., Єгорова О., Липський Р. та ін. розглядають стан туризму в Україні як виду бізнесу до і під час війни. Вони відзначають, що війна суттєво вплинула на туристичну індустрію, але також створила нові можливості для розвитку внутрішнього туризму, включаючи зелений та сільський туризм [8].

Цуркан І. та Кривенкова Р. визначають пріоритети для функціонування туристичної галузі під час війни. Вони підкреслюють, що важливо зберегти існуючі туристичні об'єкти та підтримати їх діяльність навіть у складних умовах [9].

Огородник В., Фінгер Р. досліджують перспективи агротуризму в Україні, який є важливою частиною сільського туризму. Вони зазначають, що агротуризм може стати значним джерелом доходів для сільських громад і сприяти сталому розвитку регіонів [10].

Отже, сільський та зелений туризм в Україні має великий потенціал, але потребує значної підтримки щодо організаційно-економічних заходів і розвитку інфраструктури для подолання існуючих викликів.

Метою статті є визначення основних складових забезпечення стратегічного розвитку сільського зеленого туризму на прикладі України та її регіонів, базуючись на підході оцінки соціально-економічного впливу та туристичного поглядів.

Виклад основного матеріалу. Туризм є важливим інструментом регіонального розвитку, який здатний створювати робочі місця, сприяти економічному зростанню та зміцнювати культурний обмін. Проте, щоб досягти максимальних результатів, необхідно використовувати наукові інновації та передові технології [1, 2]. Ця стаття розглядає ефективність туризму в контексті регіонального розвитку, основні виклики, з якими стикається галузь, та роль інновацій і технологій у їх подоланні. Український туризм традиційно асоціюється зі стереотипами про літній відпочинок на річці чи морі та зимовий відпочинок у горах. Однак, туристичний потенціал країни цим не обмежується, і з кожним роком галузь розвивається, розширюючи свій асортимент туристичних продуктів.

Останніми роками Уряд приділяє увагу необхідності розвитку туристичної сфери, яка в Україні знаходиться під наглядом Державного агентства розвитку туризму України. Це центральний орган виконавчої влади, який реалізує державну політику у сфері туризму. Його робота якого спрямована на розвиток внутрішнього туризму, підвищенням конкурентоспроможності та якості національного туристичного продукту задля збільшення кількості туристів в Україні.

На початку весни 2017 року Кабінет Міністрів України схвалив Стратегію розвитку туризму і курортів до 2026 року [4]. Згідно з цим

документом, повинні бути створені умови для залучення інвестицій, розвитку комфортного, безпечного та різноманітного туризму в Україні, у тому числі сільського зеленого туризму. Це включає зміни до відповідних законів і створення додаткових законодавчих актів, зокрема щодо імплементація законодавства ЄС. Також планується фінансова підтримка розвитку туризму.

Під час глибокої економічної кризи, зокрема обумовленої військовими діями, питання раціонального використання туристичних ресурсів набуває особливої актуальності для суспільства. Більшість цих ресурсів використовуються спонтанно, безпланово, без регуляції та без урахування допустимих навантажень. У результаті, під впливом антропогенних факторів і природних умов, туристичні об'єкти та території поступово втрачають свою первісну привабливість і цінні рекреаційні властивості.

Для їх збереження та відновлення необхідний комплекс заходів, який неможливо реалізувати без визначення рекреаційних можливостей окремих ресурсів, навантаження на територію, щоб не завдати їй шкоди, а також визначення максимальної та мінімальної кількості туристів, яку відповідна територія може прийняти.

Туристично-рекреаційну діяльність слід розуміти як комплекс дій, що базуються на інтегрованому використанні агропродовольчої сировини, обладнання, праці, технологічних процесів тощо. Ресурсною базою для надання туристичних послуг і рекреаційної діяльності є природні, історичні та культурні об'єкти конкретної території або дестинації. Одним з таких об'єктів може бути територія національного природного заповідного фонду [4]. Державне управління природно-заповідним фондом України здійснює Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України.

На території природного заповідного фонду проводиться освітньо-розвиваюча діяльність у певних зонах, визначених індивідуальними регламентами щодо природних заповідників, з урахуванням особливого режиму охорони, розміру, ландшафтних та екологічних особливостей територій. Основні види рекреаційної та туристичної діяльності на території природного заповідного фонду можуть включати:

- оздоровлення;
- відпочинок;
- екскурсії;
- розвиток творчих здібностей туристів;
- аматорське та спортивне рибальство;
- різні види туризму: дитячий, молодіжний, сімейний, соціальний інклюзивний, освітній, спортивний, релігійний, екологічний, сільський (зелений), екстремальний та інші.

Забезпечення раціонального використання наявних природних і туристичних ресурсів є ключовим для збереження їхньої привабливості та цінності, а також для стійкого розвитку туристичної галузі в умовах економічних викликів [5].

Однак, війна та нещодавня глобальна криза, спричинена коронавірусом, суттєво вплинула на ці стратегічні плани, ставлячи під сумнів прогнозоване зростання показників на наступні десять років. Міністерство захисту довкілля та природних ресурсів України підкреслило необхідність збільшення земель природоохоронного фонду. Доступ людей до територій природи та біосферних заповідників обмежений, що відрізняється від національних парків, де туристи можуть вільно входити. Туризм сприяє зростанню місцевої економіки через створення робочих місць, підвищення доходів місцевих підприємств та залучення інвестицій. Регіони з високою туристичною привабливістю можуть спостерігати значне збільшення надходжень до місцевих бюджетів і доданої вартості в громадах.

Туризм може покращити якість життя місцевого населення через розвиток інфраструктури, підвищення рівня освіти та сприяння культурному обміну. Це також може сприяти збереженню культурної спадщини та традицій.

Відповідально керований туризм може сприяти збереженню дестинацій, природних ресурсів та екосистем. Проте, незбалансований розвиток туризму може призвести до деградації територій [6].

Багато туристичних напрямків стикаються з проблемою сезонності, що може призводити до нестабільності доходів та зайнятості.

Недостатня інфраструктура може обмежувати здатність регіону приймати велику кількість туристів та забезпечувати їм належний рівень послуг. Регіони повинні постійно конкурувати за увагу туристів, що вимагає інновацій та стратегій для підвищення привабливості. Масовий туризм може створювати значний тиск на природні ресурси, що вимагає впровадження сталих практик управління.

Наукові інновації та передові технології в зеленому сільському туризмі включають наступні пункти:

Розумний і креативний туризм, які передбачають використання цифрових технологій, зокрема Інтернет речей (IoT), великі дані та мобільні додатки, дозволяють створювати персоналізовані туристичні продукти та покращувати досвід і творчі здібності туристів.

Технології віртуальної та доповненої реальності, які дозволяють потенційним туристам ознайомитися з місцевістю до подорожі, а також можуть покращити досвід перебування на місці.

Сталий туризм, який передбачає інновації в управлінні ресурсами та розвиток зелених технологій, що сприяють зниженню негативного впливу туризму на довкілля [10].

Аналіз великих даних – збір та аналіз великих обсягів даних дозволяє точніше передбачати тенденції, оптимізувати маркетингові стратегії та підвищувати ефективність управління туристичними потоками. Щодо стратегії розвитку туристичної галузі у глобальному масштабі, то принципова схема напрямів розвитку туристичних регіонів зображена на рис. 1.

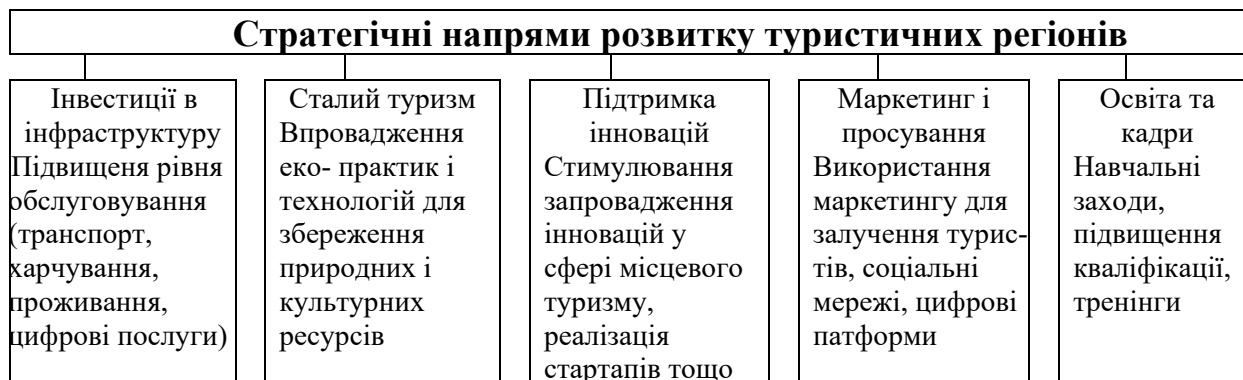

Рис. 1. Стратегічні напрями розвитку туристичних регіонів в Україні (власна розробка)

Розвиток інфраструктури ринку послуг зеленого туризму та соціальної інфраструктури в сільській місцевості залишається недостатнім. Часто мешканці сіл дотримуються застарілих стереотипів, що перешкоджають впровадженню сучасних видів туристичної діяльності. Відсутність достатніх державних програм підтримки сільського зеленого туризму також є проблемою, оскільки наявні програми мають обмежені фінансові ресурси та недостатнє консалтингове й інформаційно-маркетингове забезпечення [8]. Інформованість про сільський зелений туризм серед українців та іноземців залишається на низькому рівні. Крім того, військові дії, політична нестабільність і соціальна напруга в країні негативно впливають на її світовий імідж, що теж заважає розвитку цього перспективного напрямку. Аналізуючи поточний стан сільського зеленого туризму в Україні, було визначено кілька основних проблем, які заважають його розвитку. На цей час немає спеціального закону, який би регламентував діяльність у сфері сільського зеленого туризму. Недостатнім є розвиток інфраструктури ринку послуг зеленого туризму та соціальної інфраструктури села, що поряд із відсутністю достатніх знань і навичок заважають активному розвитку сучасних видів туристичної індустрії.

Україна має сприятливі умови та ресурси для розвитку сільського зеленого туризму, який є важливою складовою туристичної галузі держави. На рис. 2 представлена динаміка надходжень коштів від туристичних зборів до місцевих бюджетів за період з 2019 по 2023 роки.

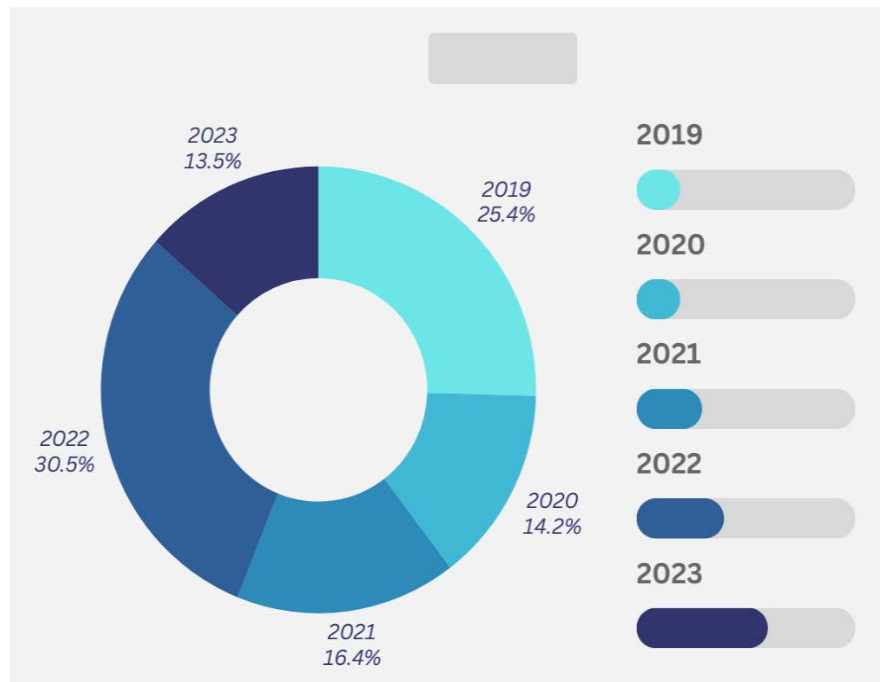

Рис. 2. Динаміка надходжень коштів від туристичних зборів до місцевих бюджетів за період з 2019 по 2023 роки [8]

Нижче наведено детальний аналіз змін за кожен рік:

1. 2019 рік: Надходження коштів склали 2593 тис. грн. Це був базовий показник для порівняння в подальші роки.

2. 2020 рік: Надходження зменшилися до 1448 тис. грн. Це значне падіння (на 44,2%), що, ймовірно, було спричинене пандемією COVID-19, яка суттєво вплинула на туристичну галузь у всьому світі та Україні також [6, 7].

3. 2021 рік: Надходження дещо зросли до 1673 тис. грн. Порівняно з 2020 роком, це зростання на 15,5%, що може вказувати на початок відновлення галузі після першого року пандемії, але показник все ще нижчий за рівень 2019 року.

4. 2022 рік: Надходження різко збільшилися до 3108 тис. грн. Це суттєве зростання на 85,8% порівняно з попереднім роком. Можливо, це пов'язано з поступовим відновленням туризму і відкриттям кордонів, а також зі збільшенням внутрішнього туризму.

5. 2023 рік: Надходження знову зменшилися до 1371 тис. грн. Це падіння на 55,9% порівняно з 2022 роком. Причини цього можуть включати військові дії, викликану ними економічну нестабільність та інші фактори, що негативно вплинули на туризм.

Загалом, динаміка надходжень від туристичних зборів до місцевих бюджетів демонструє високий рівень варіативності, що відображає як вплив глобальних подій, таких як пандемія COVID-19, а також військові дії та викликані ними економічну і політичну нестабільність у регіоні [9].

Щоб цей напрям став пріоритетним у національному туризмі, необхідно розробити та впровадити спеціальні державні, регіональні та місцеві програми. Ефективність цих програм залежатиме від відповідального ставлення кожного споживача туристичних послуг до місцевих традицій, інфраструктури, довкілля.

Сільський зелений туризм має вагомий соціально-економічний зміст, який проявляється у наступному:

- Економічний розвиток регіонів: Збільшення місцевих доходів, створення нових робочих місць та розвиток галузей, орієнтованих на виробництво туристичного продукту, розвиток транспортної та харчової інфраструктури, ритейлу, зв'язку тощо.

- Відновлення трудового потенціалу: Підвищення рівня зайнятості та трудового потенціалу місцевої громади, що є головною умовою продуктивної участі сільських жителів у економічному житті суспільства.

Для розвитку туризму в Україні необхідно створити наступні умови [10]:

- Прийняття законів, які б регулювали розвиток окремих напрямів туризму, зокрема сільського зеленого туризму, та їх вплив на місцеві визначні пам'ятки, дестинації та навколишнє природне середовище.

- Удосконалення правового забезпечення збереження місцевих визначних пам'яток, розвитку місць відпочинку і рекреаційних територій.

- Проведення комплексного управління охороною місцевих визначних пам'яток, екологічного стану регіонів і природного середовища.

- Забезпечення доступності інформації про пропозиції українського туризму для вітчизняних та іноземних споживачів.

- Створення позитивного туристичного іміджу України та її регіонів.

- Забезпечення сталого розвитку туризму як складової функціонування сільських територій.

- Створення пільгових умов діяльності для фізичних та юридичних осіб, які займаються сільським зеленим туризмом.

В умовах війни в Україні питання використання, охорони та відтворення рекреаційних земель набуло особливої важливості [2]. Дестинації та об'єкти природоохоронного значення, такі як заповідники, національні парки, зоопарки, зазнали значних втрат. Наприклад, на території тимчасово окупованої Херсонської області через військові та техногенні фактори були комплексно знищені поверхнева та підземна гідросфера, природні ландшафти. На узбережжі Чорного та Азовського морів ведеться мінування берегової лінії, що довго залишатиме цю територію небезпечною для використання. Пансіонати та готелі використовуються для розміщення військових, а деякі з них просто зруйновані.

Бойові дії, які здебільшого проводяться в природоохоронних зонах, порушують їх функціонування, руйнують або пошкоджують культурні та історичні пам'ятки, знижують еколого-біологічне різноманіття в регіоні.

Багато об'єктів природно-заповідного фонду постраждали від будівництва фортифікаційних споруд, вирубки лісових насаджень, лісових і степових пожеж, що виникають внаслідок вибухів боєприпасів або умисного підпалу, пов'язаного з тактикою ведення війни [3].

Переміщення військової техніки, обстріли та бомбардування також спричинили лісові пожежі, які не досягли катастрофічних масштабів лише завдяки погодним умовам. Однак ризик нових пожеж у зонах бойових дій залишається високим. Гасіння пожеж у таких умовах, особливо на окупованих територіях, буде неможливим. Природні екосистеми також страждають через будівництво фортифікацій, пошкодження вибухами та військовим транспортом. У зазначених територіях накопичується велика кількість ракет і невибухлих боєприпасів, що становить загрозу як для життя людей, так і для інфраструктури та природного середовища, зокрема для земельних ресурсів, на багато років уперед [5].

Попри повномасштабну війну, розвиток нових видів туристичної та рекреаційної діяльності в Україні залишається актуальним. Засоби фізичної рекреації мають попит серед різних вікових груп населення (від дітей до людей середнього віку) та соціальних верств суспільства (від школярів і студентів до керівників великих організацій та фірм) [6]. Необхідно створити чіткий механізм статистичних спостережень у сфері сільського зеленого туризму та розробити методологічні основи для достовірного аналізу туристичної галузі. Це сприятиме перетворенню цієї галузі на соціально орієнтовану, економічно ефективну та екологічно спрямовану сферу господарської діяльності.

Висновки. Туризм в Україні має великий потенціал для сприяння регіональному розвитку, але для досягнення максимальної ефективності необхідно впроваджувати наукові інновації та передові технології. Вирішення викликів, пов'язаних з сезонністю, інфраструктурними обмеженнями, конкуренцією та екологічним тиском, можливе через використання смарт-технологій, розвиток сталого туризму та ефективний аналіз даних. Інноваційний підхід дозволить забезпечити сталий розвиток туристичних регіонів та підвищити їх конкурентоспроможність на глобальному ринку. Розвиток сільського зеленого туризму в Україні має великий потенціал, але для його реалізації необхідні комплексні заходи на всіх рівнях — від державної підтримки до зміни суспільних стереотипів і покращення інфраструктури. Тільки завдяки спільним зусиллям можна досягти сталого розвитку цього важливого напрямку національного туризму.

Література:

1. Aceleanu M. I., Mîndrican I. M., Monfort J. O. Implication of Ukraine War on EU Migration Flows: Perspectives and Challenges. *Tourism, Travel, and Hospitality in a Smart and Sustainable World*. Cham, 2023. P. 613–627. URL: https://doi.org/10.1007/978-3-031-26829-8_38.
2. Haba M., Pogranichna J. Prospective directions of the development of exotic tourism in Ukraine. *Economic Sciences*. 2022. No. 310(5(1)). P. 77-81. URL: [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-310-5\(1\)-12](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-310-5(1)-12).

3. Khmurkovskiy H., Liadenko T. Current problems of tourism logistics development in Ukraine. *Economic scope*. 2023. URL: <https://doi.org/10.32782/2224-6282/185-16>.
4. Boiko V. Rural green tourism in Ukraine: Problems and prospects. *Agrosvit*. 2022. No. 22. P. 58. URL: <https://doi.org/10.32702/2307-2105-2019.9.52>.
5. Levytska I., Klymchuk A., Shestakova A., Biletska N. Tourist potential of Ukraine: Challenges and prospects of the post-war time. *Journal of Environmental Management & Tourism*, 2023. №14(2), 299-305. URL: [https://doi.org/10.14505/jemt.v14.2\(66\).01](https://doi.org/10.14505/jemt.v14.2(66).01)
6. Tan J., Cheng M. Tourism, War, and Media: The Russia-Ukraine War Narrative. *Journal of Travel Research*. 2024. URL: <https://doi.org/10.1177/00472875241245047>.
7. Tchobo D. L. R. Potential international crimes in Ukraine: should atrocities in Bucha be classified as genocide, war crimes, or crimes against humanity?. *Law and Safety*. 2022. Vol. 85, №. 2. P. 13–20. URL: <https://doi.org/10.32631/pb.2022.2.01>.
8. Tourism of Ukraine as a Type of Business before and during the War / I. Yasnolob et al. *Journal of Environmental Management and Tourism*. 2023. Vol. 14, №. 2. P. 417. URL: [https://doi.org/10.14505/jemt.14.2\(66\).11](https://doi.org/10.14505/jemt.14.2(66).11).
9. Tsurkan I., Kryvenkova R. Priorities of tourism industry functioning during the war in Ukraine. *Black Sea Economic Studies*. 2023. №. 79. URL: <https://doi.org/10.32782/bses.79-38>.
10. Ohorodnyk V., Finger. Envisioning the future of agri-tourism in Ukraine: from minor role to viable farm households and sustainable regional economies. *Journal of Travel Research*. 2024. №108, 103283. URL: <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2024.103283>.

References:

1. Aceleanu, M. I., Mîndrican, I. M., & Monfort, J. O. (2023). Implication of Ukraine War on EU Migration Flows: Perspectives and Challenges. *Springer Proceedings in Business and Economics*, 613–627. https://doi.org/10.1007/978-3-031-26829-8_38
2. HABA, M., & POGRANICHNA, J. (2022). Prospective directions of the development of exotic tourism in Ukraine. *Herald of Khmelnytskyi National University. Economic Sciences*, 310(5(1)), 77–81. [https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-310-5\(1\)-12](https://doi.org/10.31891/2307-5740-2022-310-5(1)-12)
3. Khmurkovskiy, H., & Liadenko, T. (2023). Current problems of tourism logistics development in Ukraine. *Economic Scope*. <https://doi.org/10.32782/2224-6282/185-16>
4. Boiko, V. (2020). Rural green tourism in Ukraine: Problems and prospects. *Agrosvit*, 22, 58. <https://doi.org/10.32702/2306-6792.2020.22.58>
5. Levytska, I., Klymchuk, A., Shestakova, A., & Biletska, N. (2023). Tourist potential of Ukraine: Challenges and prospects of the post-war time. *Journal of Environmental Management & Tourism*, 14(2), 299-305. [https://doi.org/10.14505/jemt.v14.2\(66\).01](https://doi.org/10.14505/jemt.v14.2(66).01)
6. Tan, J., & Cheng, M. (2024). Tourism, War, and Media: The Russia-Ukraine War Narrative. *Journal of Travel Research*. <https://doi.org/10.1177/00472875241245047>
7. Tchobo, D. L. R. (2023). Potential International Crimes in Ukraine: Should Atrocities in Bucha be Classified as Genocide, War Crimes, or Crimes Against Humanity? *SSRN Electronic Journal*. <https://doi.org/10.2139/ssrn.4637142>
8. Yasnolob, I., Demianenko, N., Galych, O., Gorb, O., Yehorova, O., Lipskyi, R. et al. (2023). Tourism of Ukraine as a Type of Business before and during the War. *Journal of Environmental Management and Tourism*, 14(2), 417. [https://doi.org/10.14505/jemt.14.2\(66\).11](https://doi.org/10.14505/jemt.14.2(66).11)
9. Tsurkan, I., & Kryvenkova, R. (2023). Priorities of tourism industry functioning during the war in Ukraine. *Black Sea Economic Studies*, 79. <https://doi.org/10.32782/bses.79-38>.
10. Ohorodnyk, V., & Finger, R. (2024). Envisioning the future of agri-tourism in Ukraine: from minor role to viable farm households and sustainable regional economies. *Journal of Rural Studies*, 108, 103283. <https://doi.org/10.1016/j.jrurstud.2024.103283>

УДК 354:328.185

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-979-990](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-979-990)

Столяренко Олена Миколаївна доктор економічних наук, доцент, професор, кафедра фінансово-економічної безпеки, Навчально-науковий гуманітарний інститут, Національна академія Служби Безпеки України, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-3134-3201>

Хитрова Ольга Аліківна кандидат економічних наук, доцент, кафедра менеджменту, міжнародної економіки та туризму, Чернівецький торговельно-економічний інститут Державного торговельно-економічного університету, Центральна площа, 7, м. Чернівці, 58000, <https://orcid.org/0000-0003-2253-4356>

Орел Юрій Леонідович кандидат наук з державного управління, доцент, доцент кафедри управління персоналом та підприємництва, Навчально-науковий інститут «Інститут державного управління», Харківський національний університет імені В. Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, <https://orcid.org/0000-0003-1419-9842>

ВПЛИВ ГЛОБАЛІЗАЦІЇ НА ЕКОНОМІЧНУ БЕЗПЕКУ КРАЇН ІЗ РИНКОВОЮ ЕКОНОМІКОЮ

Анотація. У сучасному світі процес глобалізації охопив майже всі країни. Дійсно, сьогодні співпраця країн на міжнародному ринку досягла найвищого рівня. Країни з ринковою економікою також не є винятком. Оскільки думки українських науковців щодо впливу глобалізації на економічну безпеку країн із ринковою економікою відрізняються, важливо дослідити як позитивні аспекти цього явища, так і негативні.

Метою дослідження є аналіз впливу глобалізаційних процесів на економічну безпеку країн із ринковою економікою.

У результаті дослідження визначено, що глобалізація впливає на економічну безпеку країн із ринковою економікою як позитивно, так і негативно. Кожен із детермінантів впливу можна розглядати з різних поглядів. Проте, здійснене дослідження дозволило дійти висновків, згідно з якими серед найвагоміших проблем, є одночасно низька й висока залежність суб'єктів підприємництва від політики державної влади. З одного боку, низька залежність суб'єктів підприємництва від політики державної влади зумовлена впливом діяльності транснаціональних компаній, які суперечать інтересам суспільства країни. З іншого – висока залежність суб'єктів підприємництва від політики державної влади спричинена насамперед залежністю від економічних рішень інших країн чи міжнародних неполітичних організацій.

Крім того, висока залежність суб'єктів підприємництва від політики державної влади зумовлена залежністю від груп впливу всередині країні.

Зазначено, що для забезпечення економічної безпеки країн із ринковою економікою від глобалізаційних процесів, необхідним є розроблення політики стійкості, створення стратегії щодо мінімізації негативних наслідків глобалізації для економічної безпеки країн із ринковою економікою, а також нарощування людського капіталу. Завдяки таким діям країни з ринковою економікою зможуть мінімізувати негативний вплив глобалізаційних процесів та забезпечити національну економічну безпеку в довгостроковій перспективі.

Ключові слова: міжнародна торгівля, іноземні інвестиції, міжнародна економіка, економічна інтеграція, глобалізація, сталий економічний розвиток, валютні коливання, технологічний трансфер, захист національного ринку, світові фінансові кризи, конкурентоспроможність, регуляторна політика.

Stoliarenko Olena Mykolayivna Doctor of Economics, Associate Professor, Professor, National Academy of the Security Service of Ukraine, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-3134-3201>

Khytrova Olha Alikivna PhD in Economics, Associate Professor, Department of Management, International Economy and Tourism, Chernivtsi Institute of Trade and Economics of the State University of Trade and Economics, Central Square, 7, Chernivtsi, 58000, <https://orcid.org/0000-0003-2253-4356>

Orel Yurii Leonidovych Candidate of Sciences in Public Administration, Associate Professor, Associate Professor of Personnel Management and Entrepreneurship Department, Educational and Scientific Institute «Institute of Public Administration» attached V. N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Sq., 4, Kharkiv, 61022, <https://orcid.org/0000-0003-1419-9842>

THE IMPACT OF GLOBALIZATION ON THE ECONOMIC SECURITY OF MARKET ECONOMIES

Abstract. Globalization has affected all countries in the world today. Cooperation between countries and the international market has now reached its greatest relevance. Market economy countries are no exception. Since Ukrainian scientists have different opinions about the impact of globalization on the economic security of market economies, it is important to study both positive and negative aspects. The purpose of the study was to analyze the impact of globalization processes on the economic security of market economies.

The study found that globalization has both positive and negative effects on the economic security of market economies. It can be noted that each of the determinants of influence can be viewed from both a positive and negative

perspective. However, the study found that the most important problems include both low and high dependence of business entities on government policies. On the one hand, the low dependence of business entities on government policy is caused by the influence of transnational companies that contradict the interests of the country's society. On the other hand, the high dependence of business entities on government policy is caused primarily by their dependence on the economic decisions of other countries or international non-political organizations. In addition, the high dependence of business entities on government policy is caused by their dependence on domestic influential groups.

It is noted that in order to ensure the economic security of market economies from globalization processes, it is necessary to develop a sustainability policy, create a strategy to minimize the negative effects of globalization on the economic security of market economies, and build human capital. In this way, market economies will be able to minimize the negative effects of globalization. In this way, market economies will be able to ensure national economic security in the long run.

Keywords: international trade, foreign investment, international economics, economic integration, globalization, sustainable economic development, currency fluctuations, technology transfer, domestic market protection, global financial crises, competitiveness, regulatory policy.

Постановка проблеми. У сучасних умовах глобалізаційні процеси є одними з найбільш обговорюваних аспектів у контексті проблем національних економік багатьох країн. Глобалізація характеризує загальний економічний розвиток, тому є одним із головних детермінантів впливу на економічну безпеку кожної країни в міжнародному співтоваристві. Після Другої світової війни глобалізаційні процеси зменшили рівень бідності, збільшили рівень доходу, тобто покращили соціальні умови життя населення, особливо в країнах, де ринкова економіка перебуває в стані розвитку [1, с. 15]. Проте, з кожним роком країни все більше стають залежними від зовнішніх факторів. Як і будь-який процес, глобалізація має як позитивний, так і негативний вплив на країни. Особливо це стосується країн із розвинутою економікою. Рух товарів, фінансів і людей, пов'язаний із глобалізацією, змінив світову економіку за останні кілька десятиліть. З огляду на це, обрана проблематика дослідження вбачається актуальною.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Вивченню впливу глобалізації на економічну безпеку країн із ринковою економікою присвятили свої роботи відомі українські науковці. Учені визнають, що глобалізація є складним та суперечливим процесом, який впливає на економіку кожної країни та її безпеку.

Досліджуючи вплив глобалізації на міжнародні економічні та суспільні аспекти, Д. Ткач та Г. Білокур [2, с. 28] визначили, що глобалізація має лише позитивні наслідки для міжнародного співтовариства, оскільки глобалізаційні

процеси сприяють розвитку економічної свободи, підвищують рівень життя населення в кожній країні.

Натомість, аналізуючи вплив глобалізації на економіки різних країн, Л. В. Беззубко та Д. В. Положенцев [3, с. 257], дійшли висновку, що глобалізація також має негативні наслідки для країн, оскільки характерним є підвищення рівня корупції, незаконне використання права власності на інтелектуальне майно, поширення нелегальної міграції населення. До того ж дослідники наголошують на аспекті інвестиційного шахрайства [4, с. 57].

Отже, як бачимо, питання впливу глобалізації на економіки країн є дискусійним. Крім того, проблемним питанням залишається економічна безпека країни під впливом глобалізаційних процесів. З огляду на важливість досліджуваної теми та її актуальність у міжнародному контексті, подальшого аналізу потребує розгляд питання впливу глобалізації на економіку країн із ринковою економікою та визначення його наслідків для економічної безпеки.

Мета статті – аналіз впливу глобалізаційних процесів на економічну безпеку країн із ринковою економікою.

Виклад основного матеріалу. Під категоріальним терміном «глобалізація» слід розуміти процес, що визначає вплив різноманітних чинників на події, рішення та можливі наслідки, що виходять за межі національних кордонів. Такий вплив призводить до змін у внутрішньому середовищі країни та зумовлює кроки у відповідь на процеси глобалізації. Зазвичай термін «глобалізація» розуміється у вузькому й широкому сенсах, виходячи із масштабів впливу. Проте, під час аналізу наукової літератури було виявлено, що більшість визначень терміна «глобалізація» зводяться до економічних аспектів діяльності, які, своєю чергою, мають значний вплив на країни, часто обмежуючи їх можливості розвитку.

Глобалізація розуміється як загальна тенденція міжнародного характеру, у процесі якої визначаються зовні принципи та інструменти прискорення міжнародного розвитку країн. Варто зазначити, що навіть у вузькому сенсі термін «глобалізація» також визначається як багатокomпонентний процес, який має вплив на суспільне життя, систему управління всередині кожної країни, диктує напрями діяльності, актуальні цінності, основою яких є демократична активність. Відповідно, такі зміни формують залежність кожної країни від таких глобалізаційних трансформацій, що, відповідно, посилює вплив міжнародних організацій на внутрішню політику країн. Отже, глобалізація є просторовим аспектом міжнародного розподілу економічного життя в сучасних умовах функціонування, який набуває глобального характеру та охоплює всі аспекти міжнародних економічних зв'язків. Зазначене вище, без сумніву, посилює увагу до зовнішніх детермінантів економічного розвитку [5, с. 205].

Разом із тим глобалізацію також пояснюють як процес побудови нового формату світової економіки, оскільки глобалізаційні процеси насамперед

характеризуються [6, с. 25]:

- інформацією як головним аспектом конкурентоспроможності;
- мережевою структурою управління у світовому масштабі;
- всесвітнім характером процесу.

У найширшому своєму сенсі глобалізація означає об'єднання країни в співтовариство з іншими країнами, тобто їх взаємодія та співпраця [7, с. 115]. Глобалізація – це міжнародний обіг товарів (послуг, робіт), капіталу, інформації, робочої сили тощо. За своєю природою вона має багато форм на практиці та здійснюється за достатньо різними напрямками: виробництво, торгівля, фінансова глобалізація тощо [8, с. 64].

Глобалізаційні процеси охоплюють такі економічні сфери, як [6, с. 25]:

- торгівля товарами, послугами, роботами, технологіями в міжнародних масштабах;
- міжнародний рух усіх факторів виробництва, включаючи людський капітал, фінансовий капітал та інформаційні ресурси;
- валютні операції в міжнародному масштабі;
- фінансово-кредитні операції в міжнародному масштабі;
- співпраця різних суб'єктів міжнародного ринку, включаючи виробничі, технологічні та інформаційні аспекти тощо.

Глобалізація нині є міжнародним поняттям, оскільки охопила всі країни, регіони та материки, а також кожен із секторів міжнародного господарства. Таке її поширення зумовлює співвідношення зовнішніх та внутрішніх детермінантів впливу на національне господарство кожної країни. Маленькі й великі країни, розвинені та ті, які тільки розвиваються, не функціонують окремо від інших країн та поза глобалізаційними процесами. Жодна із країн не може повною мірою самодостатньо функціонувати на світовому ринку, не враховуючи глобалізаційні зміни та дії інших країн. Це також стосується країн із ринковою економікою, для яких характерним є право приватної власності, економічна свобода в діяльності суб'єктів на ринку, конкуренція на національному ринку, а також саморегулювання. До таких країн належать Сполучені Штати Америки (далі – США), Канада, Сполучене Королівство Великої Британії й Північної Ірландії (далі – Великобританія), Німеччина, Японія, Австралія тощо.

Для визначення місця країни в глобалізаційному процесі Швейцарським економічним інститутом був розроблений індекс глобалізації, що береться за основу при дослідженні рівня глобалізації кожної країни за 24 показниками, які об'єднують у три головні групи показників: політичні, соціальні та економічні. Отже, індекс глобалізації характеризує масштаб інтеграції кожної країни в міжнародний простір. Індекс глобалізації деяких країн із ринковою економікою наведено в таблиці 1.

Таблиця 1

Індекс глобалізації країн із ринковою економікою за 2023 рік

Назва країни	Індекс
США	81,32
Канада	83,62
Великобританія	88,39
Німеччина	88,97
Японія	75,37
Австралія	79,59

Складено авторами на основі [9]

Відповідно до даних табл. 1, можна зробити висновок, що країни з ринковою економікою мають високий рівень індексу глобалізації. Це зумовлює як появу можливостей, так і ризиків для економічної безпеки країни. Розглянемо детальніше позитивні й негативні аспекти впливу глобалізації на економічну безпеку країн із ринковою економікою.

Серед можливостей, які надають глобалізаційні процеси для економічної безпеки країн із ринковою економікою, насамперед варто зазначити такі [6, с. 26]:

- збільшення темпів поширення новітніх технологій та нововведень, інновацій у країні;
- покращення процесу розподілу ресурсів серед країн світу в умовах конкуренції;
- підвищення якості життя суспільства;
- підвищення ефективності виробництва;
- зменшення загрози міжнародних конфліктів через відсутність об'єкта конфлікту;
- встановлення спільних міжнародних стандартів щодо розв'язання міжнародних проблем;
- посилення демократичних процесів;
- збільшення обсягів виробництва товарів, послуг чи робіт, зумовлене виходом на світовий ринок;
- створення нових робочих місць для населення;
- спрощення руху капіталу, робочої сили та технологій;
- впровадження світового досвіду в розвиток економіки країни та суспільно-економічного рівня життя населення тощо.

Отже, можна зазначити, що глобалізація формує світовий простір, який сприяє відкритості, збільшенню обсягів та швидкості операцій у фінансовому секторі, формуванню єдиного міжнародного виробництва та споживання, збільшенню кількості міжнародних організацій як урядового, так і неурядового характеру. Основою глобалізації є свобода руху капіталу, недоторканність приватної власності, а також зниження бар'єрів виходу на ринок нових суб'єктів ведення бізнесу.

Як і кожен процес, глобалізація зумовлює не лише позитивні наслідки для економічної безпеки країн із ринковою економікою, але й негативні. Останні, відповідно, створюють загрози для країн із ринковою економікою. Економічна безпека країни насамперед спрямована на захист національних інтересів у забезпеченні її стабільного розвитку та ефективного функціонування. Поняття «загроза економічній безпеці» необхідно розуміти як створення умов та чинників, які в сукупності, в синергетичному ефекті, небезпечно впливають на головні аспекти соціально-економічного функціонування країни [5, с. 207].

Насамперед варто звернути увагу на загрози глобалізації для країн із ринковою економікою, що провокують загрози економічній безпеці кожної з країн у міжнародному масштабі. Серед найпоширеніших можна визначити такі [1, с. 79; 6, с. 26]:

- збільшення нерівності в соціально-економічному плані розвитку країн у міжнародному масштабі;
- посилення конкуренції між країнами на міжнародному ринку;
- зниження рівня регулювання національної економіки з боку кожної країни;
- загроза виникнення глобальної кризової ситуації та вразливості до неї національних економік;
- поглиблення відмінностей товарних та фінансових ринків між країнами;
- міжнародний тероризм;
- ризик виникнення збройних конфліктів у світовому, регіональному та національному масштабах;
- втрата національної ідентичності країною через поширення уніфікованих стандартів, норм, нормативів та правил;
- розподіл країн за екологічними аспектами виробництва тощо.

Національні ринки країн стають взаємозалежними. При цьому ціни формують не попит та пропозиція на товари, послуги чи роботи, а найбільші транснаціональні компанії. У межах національних ринків країн ціни регулюються відповідно до світових тенденцій. Яскравим прикладом є ціни на енергоносії, паливо, зернові культури, металургійні вироби та напівфабрикати [6, с. 27]. Саме транснаціональні компанії формують у міжнародному масштабі фінансову лібералізацію, створюючи при цьому нові умови для країн у сфері економічного регулювання. Відповідно, саме в такий спосіб відбувається зміна потоків капіталу через фінансовий світовий ринок. Межі фінансових національних ринків розмиваються, а зв'язки між фінансовими ринками країн посилюються. Такий процес призводить до конкретних наслідків на одному фінансовому ринку через стрімкі зміни на іншому [10, с. 5].

Таким чином, можна визначити, що основою глобалізаційних аспектів є також відсутність правових механізмів, які можуть завадити негативному впливу глобалізації на економічну безпеку кожної країни з ринковою економікою. При цьому не існує конкретних рішень щодо мінімізації загроз у світовому масштабі.

Економічна безпека країн із ринковою економікою залежить здебільшого від національного регулювання, проте контроль лише з боку національного

уряду кожної з країн є недостатнім. З одного боку, на практиці має посилюватися незалежність уряду кожної країни від прийняття рішень урядами інших країн чи міжнародних організацій. З іншого – важливо підтримувати незалежність національного уряду кожної країни від політичних ризиків, які можуть зумовлювати як резиденти країни, зокрема виборці, так і нерезиденти, наприклад, транснаціональні компанії чи міжнародні організації. З огляду на сучасне становище, така процедура може бути дієвою, оскільки особи, що приймають політичні рішення в інтересах національних економік країн, можуть створювати економічну безпеку двома способами. По-перше, можна визначити їх як незалежних суб'єктів. По-друге, можна визначити їх як залежних суб'єктів, що підпорядковуються зовнішнім, а не національним чинникам [5, с. 206].

Отже, можна виокремити:

1) загрози від глобалізації, які виникають з боку економічних суб'єктів, що ухвалюють рішення без соціального контролю;

2) загрози вільному підприємництву в міжнародних відносинах, які виходять від політичних кіл різних країн.

Таким чином, складається ситуація, коли негативний вплив може чинити мінімально регульована ринкова економіка, а транснаціональні корпорації можуть здійснювати неузгоджену із зацікавленими сторонами політику. І, навпаки, надмірне регулювання підприємницької діяльності та суворий контроль із боку влади й політичних кіл можуть призвести до того, що компанії стануть інструментом реалізації зовнішньої політики урядів, зокрема агресивної, недружньої політики.

Отже, можна визначити такі головні загрози економічній безпеці країн із ринковою економікою від глобалізаційних процесів (рис. 1).

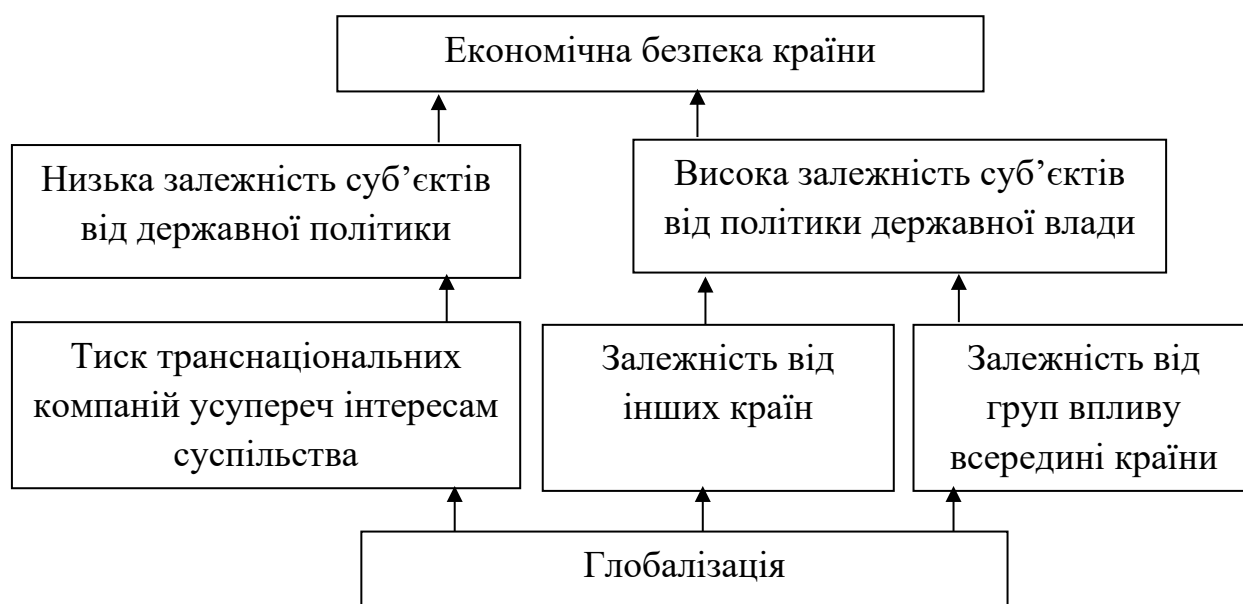

Рис. 1. Головні загрози економічній безпеці країн із ринковою економікою від глобалізаційних процесів

Джерело – розроблено авторами

Аналізуючи дані рис. 1, можна зробити висновок, що не лише вищезазначені загрози економічній безпеці країн із ринковою економікою від глобалізаційних процесів формують сучасну проблему. Проте саме дані загрози вимагають якнайшвидшого їх подолання.

Крім того, необхідно зауважити, що на економічну безпеку впливають не лише зовнішні чинники глобалізації, а й внутрішні. Щодо внутрішніх чинників, то варто наголосити на корупційних процесах, які провокують розширення тіньової економіки й зменшення прозорості функціонування економіки та діяльності її суб'єктів на національному ринку країни. Тіньова економіка в такому випадку є бар'єром для інноваційного розвитку країни, оскільки існує загроза капіталу та несплати належним чином податків. Такі детермінанти значно впливають на економічну безпеку країни, зменшуючи рівень її глобалізації та погіршуючи конкурентний рівень на міжнародному ринку.

С. Є. Ткаченко [6, с. 25] зазначає, що в найближчому майбутньому глобалізаційні процеси будуть мати такі наслідки для країн із ринковою економікою, як:

- посилення інтеграції регіональних процесів;
- збільшення відкритості економічних систем країн;
- уніфікація всіх норм та правил у торговельних та фінансових галузях;
- стандартизація процесів регулювання ринкових відносин та контролю за ними;
- узгодження єдиних вимог до інвестиційних процесів;
- уніфікація руху капіталу в міжнародному просторі.

Отже, можна зазначити, що найближчим часом країни з ринковою формою економіки задля забезпечення економічної безпеки в довгостроковій перспективі мають розв'язати питання щодо запобігання загрозам впливу глобалізації на національні економіки. Для цього доцільними видаються три шляхи.

По-перше, це стосується здійснення політики стійкості, основою якої має бути забезпечення зниження ризиків для національної економіки. Це передбачає насамперед запровадження відповідної системи й політики управління та покращення конкурентоспроможності економіки на міжнародному ринку. Така стратегія має бути розроблена виходячи із потенціалу кожної країни та її власних економічних можливостей.

По-друге, йдеться про впровадження стратегії розвитку національних економік, основою якої має бути розв'язання проблем та усування недоліків глобалізаційних процесів. Створення стратегії, яка може ефективно подолати виклики глобалізаційних процесів для економічної безпеки країни, залежить насамперед від реалізації принципів чіткого розуміння інформації, суворості підконтрольності, спрямованості на соціальні проблеми суспільства та покращення державного управління.

По-третє, удосконалення системи освіти в кожній країні задля зменшення еміграції трудового населення до інших країн та дефіциту робочої сили для національної економіки.

Отже, забезпечення економічної безпеки країн із ринковою економікою в сучасних глобалізаційних процесах є одним із найважливіших завдань для цих країн. Тільки завдяки розробці та реалізації стратегій протистояння загрозам глобалізації можна розв'язати дану проблему.

Висновки. Здійснене нами дослідження дозволило дійти висновку, згідно з яким основою успішного функціонування на міжнародному ринку для кожної країни є її економіка та ресурси, які їй належать. Процес глобалізації сьогодні впливає як на ресурси, так і на національні економіки країн. Відповідно, важливе значення має забезпечення економічної безпеки кожної країни. Винятком не є й країни з розвиненими ринковими економіками та високим індексом глобалізації. У результаті дослідження визначено, що глобалізація надає як можливості, так і зумовлює ризики для економічної безпеки країн із ринковою економікою.

Головний ризик, який викликає глобалізація для економічних систем країн із ринковою економікою, – це одночасно висока й низька залежність учасників національного ринку від дій органів влади. Згідно з результатами нашого дослідження, вплив глобалізації на економічну безпеку країн із ринковою економікою є неоднозначним, унікальним для кожної конкретної країни та досить часто має негативний характер [11].

Усунувши ризики, пов'язані з глобалізаційними аспектами, що завдають шкоди безпеці національних економік країн із ринковою економікою, можна досягти значних успіхів у розв'язанні зазначеної проблеми. Розроблення політики стійкості, створення стратегії щодо мінімізації негативних наслідків глобалізації для економічної безпеки країн із ринковою економікою, а також нарощування людського капіталу є дієвими заходами на шляху до забезпечення економічної безпеки країн із ринковою економікою.

Література:

1. Редько К. Ю. Основні аспекти перехідного періоду між промисловими революціями (на прикладі електроенергетики). *Проблеми системного підходу в економіці*. 2023. № 2(91). С. 14–27. URL: http://www.psae-jrnl.nau.in.ua/journal/2_91_2023_ukr/4.pdf (дата звернення: 20.04.2024).
2. Ткач Д., Білокур Г. Вплив глобалізації на розвиток міжнародних соціально-економічних процесів. *Вчені записки Університету «КРОК»*. 2022. № 4 (68). С. 28–35. URL: <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-68-28-35> (дата звернення: 20.04.2024).
3. Беззубко Л. В., Положенцев Д. В. Вплив глобалізації на національні економіки. *Наука і техніка*. 2024. № 2(30). С. 248–259. URL: [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2\(30\)-248-259](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2(30)-248-259) (дата звернення: 20.04.2024).
4. Диха М. В. Причини інвестиційного шахрайства і пропозиції щодо його унеможливлення. *Економіка України*. 2023. № 7 (740). С. 57–71. URL: <https://doi.org/10.15407/econo.myukr.2023.07.057> (дата звернення: 20.04.2024).

5. Риков В. В. Вплив глобалізаційних процесів на економічну безпеку України. *Право та державне управління*. 2022. № 2. С. 204–210. URL: <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.2.31> (дата звернення: 20.04.2024).
6. Ткаченко С. Є. Аналіз сучасних процесів світової економічної глобалізації. *Український журнал прикладної економіки*. 2019. № 4. С. 23–31. URL: <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2019-4-3> (дата звернення: 20.04.2024).
7. Lutsiv R., Moroz E., Orel Y., Tsyplitska O. Analysis of smart economy development mechanisms and strategies: identification of trends and future forecast. *Futurity Economics&Law*. 2023. № 3(2), С. 114–132. URL: <https://doi.org/10.57125/FEL.2023.06.25.08> (дата звернення: 20.04.2024).
8. Плахотнік О. О., Павленко А. А. Вплив глобалізації на розвиток світової економіки та економіки України. *Економіка та держава*. 2022. № 5. С. 62–67. URL: <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.5.62> (дата звернення: 20.04.2024).
9. Top 50 countries in the Globalization Index 2023. *Statista*. 2024. URL: <https://www.statista.com/statistics/268168/globalization-index-by-country/> (дата звернення: 20.04.2024).
10. Гетманець О. П., Коробцова Д. В., Єжелій Ю. О. Глобалізація та міжнародна економіка: складність інтеграції ринків та економічні наслідки на рівні країн (український досвід). *Академічні візії*. 2023. № 2. С. 1–11. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8159428> (дата звернення: 20.04.2024).
11. Біляніна Ю.М. Особливості адміністрування податків в умовах війни / Ю.М. Біляніна // Фінанси України. - 2019. - № 1. - С. 58-67

References:

1. Redko, K. Yu. (2023). Osnovni aspekty perekhidnoho periodu mizh promyslovymy revoliutsiiamy (na prykladi elektroenerhetyky) [The Main Aspects of the Transition Period Between Industrial Revolutions (Using the Electric Power Industry as an Example)]. *Problemy systemnoho pidkhodu v ekonomitsi – Problems of the systemic approach in the economy*, 2(91), 14–27. Retrieved from http://www.psae-jrnl.nau.in.ua/journal/2_91_2023_ukr/4.pdf [In Ukrainian].
2. Tkach, D., & Bilokur, H. (2022). Vplyv hlobalizatsii na rozvytok mizhnarodnykh sotsialno-ekonomichnykh protsesiv [The impact of globalization on the development of international socio-economic processes]. *Vcheni zapysky Universytetu «KROK» – Academic Notes from KROK University*, 4(68), 28–35. Retrieved from <https://doi.org/10.31732/2663-2209-2022-68-28-35> [In Ukrainian].
3. Bezzubko, L. V., & Polozhentsev, D. V. (2024). Vplyv hlobalizatsii na natsionalni ekonomiky [The impact of globalization on economies]. *Nauka i tekhnika – Science and Technology*, 2(30), 248–259. Retrieved from [https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2\(30\)-248-259](https://doi.org/10.52058/2786-6025-2024-2(30)-248-259) [In Ukrainian].
4. Dykha, M. V. (2023). Prychyny investytsiinoho shakhraistva i propozyitsii shchodo yoho unemozhlyvlennia [Causes of investment fraud and suggestions for its prevention]. *Ekonomika Ukrainy – Economy of Ukraine*, 7(740), 57–71. Retrieved from <https://doi.org/10.15407/econo.myukr.2023.07.057> [In Ukrainian].
5. Rykov, V. V. (2022). Vplyv hlobalizatsiinykh protsesiv na ekonomichnu bezpeku Ukrainy [The Impact of Globalization Processes on Ukraine's Economic Security]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia – Law and Public Administration*, 2, 204–210. Retrieved from <https://doi.org/10.32840/pdu.2020.2.31> [In Ukrainian].
6. Tkachenko, S. Ye. (2019). Analiz suchasnykh protsesiv svitovoi ekonomichnoi hlobalizatsii [Analysis of the current processes of globalization of the world economy]. *Ukrainskyi zhurnal prykladnoi ekonomiky – Ukrainian Journal of Applied Economics*, 4, 23–31. Retrieved from <https://doi.org/10.36887/2415-8453-2019-4-3> [In Ukrainian].

7. Lutsiv, R., Moroz, E., Orel, Y., & Tsyplitska, O. (2023). Analysis of smart economy development mechanisms and strategies: identification of trends and future forecast. *Futurity Economics & Law*, 3(2), 114–132. Retrieved from <https://doi.org/10.57125/FEL.2023.06.25.08>.

8. Plakhotnik, O. O., & Pavlenko, A. A. (2022). Vplyv hlobalizatsii na rozvytok svitovoi ekonomiky ta ekonomiky Ukrainy [The impact of globalization on the development of the world economy and the economy of Ukraine]. *Ekonomika ta derzhava – Economy and government*, 5, 62–67. Retrieved from <https://doi.org/10.32702/2306-6806.2022.5.62> [In Ukrainian].

9. Top 50 countries in the Globalization Index 2023 (2024). *Statista*. Retrived from <https://www.statista.com/statistics/268168/globalization-index-by-country/>.

10. Hetmanets, O. P., Korobtsova, D. V., & Yezhelyi, Yu. O. (2023). Hlobalizatsiia ta mizhnarodna ekonomika: skladnist intehtatsii rynkiv ta ekonomichni naslidky na rivni krain (ukrainskyi dosvid) [Globalization and the international economy: the complexity of market integration and economic consequences at the country level (Ukrainian experience)]. *Akademichni vizii – Academic Visions*, 2, 1–11. Retrived from <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.8159428> [In Ukrainian].

11. Bilyanina Yu.M. Peculiarities of tax administration in war conditions / Yu.M. Bilyanina // *Finances of Ukraine*. - 2019. - No. 1. - P. 58-67

УДК 338.24;355.4

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-991-1001](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-991-1001)

Ткаченко Олександр Олегович магістр економічних наук, аспірант кафедри розвитку підприємництва, Державна установа «Інститут ринку і економіко-екологічних досліджень Національної академії наук України», Французький бульвар, 29, м. Одеса, 65044, тел.: (096) 658-42-41, <https://orcid.org/0009-0003-8004-7430>

РОЛЬ МАЛОГО ТА СЕРЕДНЬОГО БІЗНЕСУ У ПОВОЄННОМУ ВІДНОВЛЕННІ ПІДПРИЄМНИЦТВА УКРАЇНИ В УМОВАХ ЦИФРОВІЗАЦІЇ

Анотація. Малий та середній бізнес є одним з головних драйверів економічного зростання й інновацій, що особливо важливо для України у повоєнний період. В умовах цифровізації, такі підприємства мають унікальну можливість прискорити своє відновлення й модернізацію, впроваджуючи сучасні технології і адаптуючись до нових ринкових умов. Метою даного дослідження є висвітлення ролі суб'єктів малого та середнього бізнесу у повоєнному відновленні підприємництва в Україні. Дослідження проведено з використанням загальнонаукових методів пізнання, зокрема критичного аналізу наявної наукової літератури щодо ролі і особливостей діяльності представників малого та середнього бізнесу, а також методів індукції дедукції і економіко-статистичного методу для оцінки її збитків інфраструктури за галузями. У дослідженні було дано загальну оцінку сучасного стану умов, в яких здійснюють свою діяльність суб'єкти малого та середнього бізнесу в Україні. З'ясовано, що сума прямих збитків, завданих інфраструктурі України в ході війни, станом на січень 2024 року сягнула майже \$155 млрд. і ця сума продовжує зростати. В ході дослідження автором було систематизовано напрями участі суб'єктів малого і середнього бізнесу у повоєнному відновленні підприємництва, включаючи їх внесок у створення робочих місць, впровадження інновацій та стимулювання економічного зростання країни. В дослідженні також виокремлено особливості державної підтримки суб'єктів малого та середнього бізнесу, яка виступає основним двигуном розвитку підприємництва, акцентуючи на фінансових і регуляторних ініціативах, спрямованих на полегшення ведення бізнесу та сприяння цифровій трансформації. Практична значимість дослідження полягає у його здатності надати конкретні рекомендації для політиків, підприємців та інших зацікавлених сторін щодо ефективного використання малого та середнього бізнесу в процесі повоєнного відновлення економіки України.

Ключові слова: збитки інфраструктури, інноваційна діяльність, залучення інвестицій, державна підтримка, стратегії розвитку підприємництва.

Tkachenko Alexander Olegovych Postgraduate, Entrepreneurship Development, State Organization "Institute Of Market And Economic&Ecological Researches of the National Academy of Sciences of Ukraine", Entrepreneurship Development, Frantsuz'kyy Boulevard 29, Odesa, 65044, tel.: (096) 658-42-41, <https://orcid.org/0009-0003-8004-7430>

THE ROLE OF SMALL AND MEDIUM-SIZED BUSINESSES IN THE POST-WAR RECOVERY OF UKRAINIAN ENTREPRENEURSHIP IN THE CONTEXT OF DIGITALISATION

Abstract. Small and medium-sized businesses are one of the main drivers of economic growth and innovation, which is especially important for Ukraine in the post-war period. In the conditions of digitalization, such enterprises have a unique opportunity to accelerate their recovery and modernization, introducing modern technologies and adapting to new market conditions. The purpose of this study is to highlight the role of small and medium-sized business entities in the post-war recovery of entrepreneurship in Ukraine. The research was carried out using general scientific methods of cognition, in particular, a critical analysis of the available scientific literature on the role and characteristics of the activities of representatives of small and medium-sized businesses, as well as deduction induction methods and economic-statistical methods for assessing infrastructure damage by industry. The study provided a general assessment of the current state of conditions in which small and medium-sized businesses in Ukraine operate. It was found that the amount of direct damage caused to the infrastructure of Ukraine during the war reached almost \$155 billion as of January 2024, and this amount continues to grow. In the course of the study, the author systematized the directions of participation of small and medium-sized business entities in the post-war recovery of entrepreneurship, including their contribution to creating jobs, introducing innovations, and stimulating the country's economic growth. The study also highlights the peculiarities of state support for small and medium-sized business entities, which acts as the main engine of entrepreneurship development, focusing on financial and regulatory initiatives aimed at facilitating business and promoting digital transformation. The practical significance of the study lies in its ability to provide specific recommendations for politicians, entrepreneurs and other interested parties regarding the effective use of small and medium-sized businesses in the process of post-war economic recovery of Ukraine.

Keywords: infrastructure damage, innovative activity, investment attraction, state support, business development strategies.

Постановка проблеми. Незважаючи на те, що війна в Україні триває, країна стоїть перед завданням ефективного відновлення підприємницької діяльності. В цьому процесі ключову роль відіграє малий та середній бізнес (далі МСБ), який є стовпом економіки і каталізатором соціально-економічного розвитку країни. І сьогодні цифровізаційні процеси відкривають нові можливості для МСБ, адже спрощують доступ до ринків, що дає змогу оптимізувати бізнес-процеси, покращує комунікацію з клієнтами та партнерами. МСБ можуть використовувати цифрові інструменти для збільшення ефективності, залучення й утримання клієнтів, а також для створення нових продуктів та послуг. Зокрема, цифрові технології дають змогу МСБ впроваджувати онлайн-продажі, аналізувати дані для прийняття стратегічних рішень, використовувати хмарні технології для збереження й обробки інформації.

Отже, МСБ в Україні виступають одними з основних гравців у процесі її повоєнного відновлення завдяки використанню цифрових технологій. Розвиток цифрового підприємництва сприятиме стабілізації економіки, збільшенню зайнятості та підвищенню конкурентоспроможності країни на світовому ринку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій Питання ролі суб'єктів малого та середнього бізнесу для економіки країни привертало увагу багатьох науковців. Зокрема, Н. Авраменко, В. Лебедченко та Н. Андрусенко в своєму дослідженні висвітлювали перспективи відновлення українського бізнесу у повоєнний період [1].

В своїй науковій роботі автори І. Хмарська, К. Кучерява та І. Клімова наголошували на необхідності реформування економічної структури країни. Автори визначили, що успішне реформування економіки передбачає впровадження нових стратегій та політик, спрямованих на підтримку малого та середнього бізнесу, а також створення сприятливих умов для його розвитку [2].

К. О. Скібська та Д. С. Новицький підкреслювали роль інформаційної економіки, наголошуючи на необхідності прискорення цифрової трансформації економіки [3].

Наукова робота В. Лойка та Б. Александрова розглядала важливі аспекти розвитку сектору МСБ в умовах воєнного конфлікту на території України [4].

В. Мельник та Ю. Підлісний досліджували особливості підтримки малого та середнього бізнесу [5]. тоді як О. Булик запропонував масштабне відновлення інфраструктури та інвестиції в людський капітал [6].

Таким чином, незважаючи на значну кількість досліджень, питання ролі малого та середнього бізнесу у повоєнному відновленні підприємництва залишається недостатньо досліджуваними і потребують додаткових розвідок.

Мета статті – визначення ролі суб'єктів малого та середнього бізнесу у повоєнному відновленні підприємства.

В статті передбачається вирішення таких завдань:

- дати загальну оцінку сучасного стану умов, в яких здійснюють свою діяльність суб'єкти МСБ;
- систематизувати напрями участі суб'єктів МСБ у повоєнному відновленні підприємництва;
- виокремити особливості державної підтримки суб'єктів МСБ, як основного драйверу розвитку підприємництва

Виклад основного матеріалу. Малий та середній бізнес завжди відігравав важливу роль в економічному розвитку будь-якої країни. Слід наголосити, що малий та середній бізнес створює дві третини доданої вартості та понад 80% робочих місць в Україні, що робить його запорукою стійкості та рушієм розвитку економіки. У контексті повоєнного відновлення України роль МСБ ще більше зростає. Під час війни багато підприємств зазнали значних втрат, як матеріальних, так і кадрових, що призвело до скорочення виробництва, втрати робочих місць та зниження економічної активності.

Сума прямих збитків, завданих інфраструктурі України в ході війни, станом на січень 2024 року сягнула майже \$155 млрд. Ця оцінка враховує також збитки, завдані Україні через підрив країною-агресором Каховської ГЕС 6 червня 2023 року (рисю 1).

Рис. 1 Загальна оцінка збитків інфраструктури за галузями у грошовому вимірі станом на січень 2024 р.

Джерело: складено автором на основі [7]

Отже, через бойові дії сума прямих збитків від зруйнованої інфраструктури продовжує стрімко зростати, адже війна триває і це суттєво впливає на різні сектори економіки. Інфраструктура енергетичної галузі зазнала значних втрат, що призводить до серйозних проблем у постачанні електроенергії, погіршуючи умови для ведення бізнесу та життя громадян.

Агропромисловий комплекс, який є вкрай важливим для продовольчої безпеки країни, також зазнав великих втрат, що негативно впливає на виробництво та постачання харчових продуктів.

Збитки у сфері житлово-комунального господарства ускладнюють забезпечення населення базовими послугами, такими як вода, опалення та санітарія, що суттєво знижує якість життя.

Пошкодження у сфері охорони здоров'я ведуть до погіршення медичних послуг, що особливо критично в умовах бойових дій, коли потреба в медичній допомозі зростає. Зруйновані житлові будівлі залишають тисячі людей без даху над головою, що створює додатковий тиск на соціальні служби й благодійні організації. Пошкодження освітньої інфраструктури ускладнює доступ до якісної освіти, що матиме довгострокові наслідки для розвитку людського капіталу.

В цьому контексті слід зауважити, що малий та середній бізнес також значно постраждав і продовжує страждати від руйнувань інфраструктури й зменшення ділової активності. Втрата активів підприємств і промисловості обмежує можливості для інвестування та розвитку, знижуючи конкурентоспроможність національної економіки. Культура, туризм і спорт зазнають значних втрат, що негативно впливає на соціальну стабільність та якість життя.

Проте, завдяки своїй гнучкості й адаптивності, суб'єкти МСБ мають значний потенціал для швидкого відновлення й сприяння загальному економічному відродженню країни. Участь МСБ у процесі повоєнного відновлення підприємництва є багатогранною і включає в себе відновлення інфраструктури, створення робочих місць, впровадження інноваційних технологій та екологічно сталих практик.

В таблиці 1 автором систематизовано напрями участі суб'єктів МСБ у повоєнному відновленні підприємництва.

Таблиця 1

Напрями участі суб'єктів МСБ у повоєнному відновленні підприємництва

№	Напрями участі МСБ у повоєнному відновленні	Опис
1	Відновлення та реконструкція	1. Будівельні та ремонтні роботи – суб'єкти МСБ беруть участь у відбудові зруйнованих будівель, інфраструктури та житлових об'єктів. 2. Постачання матеріалів - суб'єкти МСБ постачають будівельні матеріали, обладнання та інші необхідні ресурси. 3. Послуги з проектування та архітектури - МСБ надають послуги з розробки архітектурних проектів та інженерних рішень для нових будівель та реконструкції існуючих.
2	Соціально-економічний розвиток	1. Створення робочих місць - суб'єкти МСБ створюють нові робочі місця, що сприяє зменшенню безробіття й покращенню економічної ситуації. 2. Навчання та перекваліфікація - проведення тренінгів, навчальних програм та курсів для підвищення кваліфікації населення. 3. Підтримка соціально вразливих груп - реалізація програм соціальної підтримки для ветеранів, внутрішньо переміщених осіб, багатодітних сімей та інших вразливих категорій населення. 4. Покращення умов життя - інвестиції у житлове будівництво, модернізація житлового фонду та забезпечення доступу до якісних комунальних послуг.
3	Інновації та цифровізація	1. Впровадження нових технологій – часто відновлення бізнесу пов'язане з упровадженням інноваційних і цифрових технологій, що підвищують ефективність підприємств. 2. Розробка нових продуктів і послуг – часто суб'єкти МСБ пропонують нові продукти й послуги, що відповідають потребам відновлення та розвитку. 3. Розвиток електронної комерції - створення онлайн-магазинів та платформ для продажу, що розширює доступ до ринків.
4	Фінансова підтримка та інвестиції	1. Залучення інвестицій - суб'єкти МСБ залучають інвестиції як з внутрішніх, так і з зовнішніх джерел для розвитку своїх проектів, що призводить до скорішого повоєнного відновлення країни. 2. Мікрокредитування - надання мікрокредитів іншим малим підприємствам або стартапам. 3. Партнерство з державою й міжнародними організаціями - співпраця з державними й міжнародними організаціями для отримання грантів, субсидій та іншої фінансової допомоги, що у вигляді податків повертається в бюджет країни
5	Екологічна стійкість	1. Впровадження екологічних практик - використання екологічно чистих технологій і матеріалів у виробництві та будівництві. 2. Відновлення природних ресурсів - участь у проектах з відновлення природних ресурсів та охорони навколишнього середовища.
6	Інформаційна й консалтингова підтримка	1. Консалтинг та поради - надання консультаційних послуг для інших підприємств щодо відновлення та розвитку бізнесу. 2. Інформаційні платформи - створення й підтримка інформаційних платформ для обміну досвідом та знаннями між підприємцями.

Джерело: систематизовано автором на основі [1-3;5]

Таким чином, участь МСБ у повоєнному відновленні підприємництва є багатогранною і спрямована на покращення економічного стану країни, створення нових можливостей для населення та забезпечення сталого розвитку.

Суб'єкти МСБ активно залучаються до будівельних та ремонтних робіт, сприяючи відбудові зруйнованих об'єктів інфраструктури та житлового фонду. Крім того, вони виконують важливу функцію у постачанні будівельних матеріалів, обладнання та інших ресурсів, необхідних для відновлення економіки країни. Враховуючи, що податки, сплачені МСБ, становлять значну частину доходу бюджету, їх участь у повоєнному відновленні є критично важливою, оскільки податкові надходження є основою для фінансування програм та проектів з відновлення економіки країни.

В контексті даної теми слід наголосити на важливості підтримки цифровізаційних процесі в Україні українськими підприємствами. На сьогоднішній момент представники малого та середнього бізнесу розуміють важливість цифровізації для свого підприємства, спрямованої на підвищення рівня ділової активності.

Цифрові технології, які поступово набирають обертів серед МСБ, мають великий потенціал у полегшенні та оптимізації бізнес-процесів. Наприклад, системи управління відносинами з клієнтами (CRM) дозволяють ефективно керувати взаємодією з клієнтами, що сприяє поліпшенню обслуговування та розвитку відносин. Крім того, системи планування ресурсів підприємства (ERP) інтегрують усі аспекти діяльності підприємства, сприяючи оптимізації робочих процесів та підвищенню продуктивності. Штучний інтелект, інтернет речей та інші цифрові інновації також стають все більш популярними серед МСБ, допомагаючи в автоматизації процесів, аналізі даних та прийнятті рішень [8]. Використання таких технологій дає МСБ можливість збільшити ефективність своєї діяльності, знизити витрати та підвищити конкурентоспроможність на ринку. Застосування цифрових технологій також допомагає МСБ у впровадженні інноваційних рішень та залученні нових клієнтів.

Другим важливим аспектом є використання хмарних технологій, які забезпечують неперервність процесів, особливо для бізнесів, що залежать від постійної доступності. Хмарні технології дають змогу МСБ зберігати та обробляти дані в безпечному та доступному режимі, сприяючи гнучкості та ефективності їхньої діяльності, що дозволяє підприємствам бути більш адаптивними до змін у ринкових умовах і забезпечує надійність та стійкість їхньої інфраструктури.

Такий підхід є ефективним для українських підприємств з фізичною інфраструктурою, допомагаючи уникнути можливих ризиків, пов'язаних з воєнними діями. Кіберзахист також відіграє важливу роль у сучасному бізнесі, забезпечуючи високий рівень безпеки та дозволяючи підприємствам концентруватися на основних цілях [8].

У підсумку, цифровізаційні процеси стають стратегічно важливим рішенням для малих та середніх підприємств, що мають потенціал змінити сучасний бізнес-ландшафт. Вони допомагають МСБ стати ефективнішими, більш конкурентоспроможними й готовими до викликів цифрової економіки, забезпечуючи їм простоту в управлінні, гнучкість та високу мотивацію до досягнення успіху.

Проте без державної підтримки суб'єкти малого та середнього бізнесу не в змозі ефективно розвиватися і продовжувати відновлювати підприємництво України. А отже, задача держави полягає в системній підтримці українського бізнесу, адаптуючи цю підтримку до викликів воєнного часу.

У зв'язку з цим, Мінекономіки разом із партнерами розробляє Стратегію підтримки МСП до 2027 року. Розробка та ухвалення цієї Стратегії мають на меті покращити координацію роботи Уряду, МСБ та донорів, а також різних програм із підтримки підприємців, що позитивно вплине на розвиток сектору загалом. Документ міститиме перелік конкретних кроків, необхідних для сталого розвитку суб'єктів малого та середнього підприємництва. Крім того, Стратегія передбачає впровадження заходів щодо адаптації бізнесу до нових економічних реалій, включаючи цифровізацію, модернізацію виробничих процесів та вдосконалення управлінських практик [9].

Також передбачається розвиток фінансових інструментів для підтримки МСП, таких як гранти, кредити та податкові пільги. Уряду належить забезпечити ефективний моніторинг та оцінку впровадження Стратегії, що сприятиме прозорості та підвищенню довіри бізнес-спільноти до державної політики.

Важливо також створити сприятливе нормативно-правове середовище, яке б полегшувало ведення бізнесу та сприяло інноваціям. Розширення програм навчання та розвитку підприємницьких навичок серед населення також є ключовим елементом у підтримці зростання МСБ [9].

Сьогодні слід виділити наступні програми державної підтримки суб'єктів малого та середнього бізнесу.

1. Програма «Дія.Сіті» створює унікальний правовий та податковий простір для ІТ-компаній в Україні, надаючи їм значні переваги, такі як низькі податкові ставки, що стимулюють сприятливе бізнес-середовище. Резиденти цієї програми можуть скористатися спеціальними податковими ставками на працю, корпоративний податок та інші пільги. Проект також сприяє інвестиціям через альтернативну модель найму. У 2023 році платежі резидентів «Дія.Сіті» до державного бюджету України склали 8,5 мільярдів гривень. У складі податкового режиму перебуває 830 компаній, з яких 100 є виробниками оборонної техніки [10].

2. Грошова компенсація підприємствам за працевлаштування внутрішньо переселених осіб (далі - ВПО). Дана програма призначена для відшкодування роботодавцям витрат на оплату праці кожної особи, яку вони

працевлаштували серед внутрішньо переміщених осіб внаслідок бойових дій в Україні. Для кожного працевлаштованого серед ВПО держава виплачує компенсацію у розмірі мінімальної заробітної плати протягом певного періоду. У 2023 році держава компенсувала підприємцям 181 млн гривень за працевлаштування понад 14 тисяч ВПО [11].

3. Державна підтримка щодо релокації бізнесу. Згідно з ухваленим у березні 2022 року Планом невідкладних заходів з переміщення виробничих потужностей з територій з загрозою бойових дій, держава забезпечує підприємствам допомогу у переміщенні їх обладнання на безпечні території, що дозволило близько 8 тисячам українських підприємств змінити свою реєстраційну адресу [12].

4. Програма мікрогрантів «Власна справа». Програма надає можливість отримати фінансову підтримку до 250 тисяч гривень для започаткування чи розвитку малих і мікропідприємств у різних сферах діяльності. Фінансування можна використовувати на різні потреби підприємства з обов'язковою умовою створення щонайменше одного робочого місця для кожного отримувача гранту. У 2023 році майже 5 000 українців отримали гранти на загальну суму 1,2 мільярда гривень, а загалом через цю програму мікрогрантів держава інвестувала 1,7 мільярда гривень у розвиток малого бізнесу [13].

Отже, урядові програми державної підтримки відіграють важливу роль у сприянні розвитку підприємництва в Україні, забезпечуючи його життєздатність у складних умовах економічних та соціальних викликів. Отже, урядові програми державної підтримки відіграють важливу роль у сприянні розвитку підприємництва в Україні, забезпечуючи його життєздатність у складних умовах економічних та соціальних викликів.

Висновки. Таким чином, підсумовуючи результати дослідження, слід відзначити, малий та середній бізнес відіграють ключову роль у повоєнному відновленні підприємництва в Україні, особливо в умовах цифровізації. Ці суб'єкти економіки є основним джерелом інновацій та нових ідей, які сприяють розвитку та модернізації бізнес-процесів. Вони часто мають гнучкішу структуру та швидше адаптуються до змін в економічному середовищі, що є ключовим у період відновлення. Крім того, малий та середній бізнес є важливим джерелом робочих місць та сприяє зменшенню безробіття в країні. Умови цифровізації відкривають нові можливості для цих підприємств у впровадженні ефективних інформаційних технологій, автоматизації процесів та розширенні географії своєї діяльності через інтернет.

У ході дослідження було виявлено, що сучасний стан умов, в яких здійснюють свою діяльність суб'єкти малого та середнього бізнесу (МСБ), потребує уваги і покращень для сприяння їхньому успішному функціонуванню. Зокрема, ідентифіковано напрями участі суб'єктів МСБ у процесі повоєнного відновлення підприємництва, що включають активну участь у будівельних та ремонтних роботах, постачанні необхідних ресурсів та

використанні цифрових технологій. Також увагу було приділено особливостям державної підтримки суб'єктів МСБ, яка визначена як основний драйвер розвитку підприємництва..

Таким чином, підтримка та розвиток малого та середнього бізнесу в Україні в умовах цифровізації є важливим фактором успішного відновлення економіки та підтримки підприємництва в післявоєнний період.

Перспективи подальших досліджень можуть включати більш глибоке вивчення впливу цифрових технологій на діяльність МСБ під час процесу повоєнного відновлення. Також важливим напрямком може стати аналіз впливу різних стратегій підтримки МСБ на загальний рівень економічного зростання та стійкого розвитку.

Література:

1. Авраменко Н., Лебедченко В., Андрусенко Н. Перспективи відновлення українського бізнесу у повоєнний період. Економіка та суспільство, 2022..(46). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-30>
2. Хмарська І. А., Кучерява К. Я., Клімова І. О. Особливості післявоєнного відновлення економіки України. Економіка та суспільство. 2022. Випуск 42. URL: <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1621>
3. Skibska K. O., Novytsky D. S.. Information Economy in the System of Post-War Recovery Measures in Ukraine. Business Inform, 2024. 3(554), 167-173. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-3-167-173>
4. Лойко В. В., Александров Б. В. Підтримка та розвиток малого та середнього бізнесу в Україні в умовах війни. European Scientific Journal of Economic and Financial Innovation, 2023 (1)(11), 228. <http://doi.org/10.32750/2023-0119>
5. Melnik V., Pidlisnyi Y. State support for small and medium-sized businesses in Ukraine. Business Navigator, 2023. DOI: 10.32782/business-navigator.71-5
6. Булик, О. Стратегія відновлення економіки України після війни. Економіка та суспільство, 2023. (48). <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-51>
7. Звіт Київської школи економіки (KSE). Загальна сума збитків, завдана інфраструктурі України, зросла до майже \$155 млрд - оцінка KSE Institute станом на січень 2024 року. 2024 <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-zroslo-do-mayzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku/>
8. Від автоматизації бухгалтерії до захисту від DDoS-атак. Гайд із цифрових інструментів для малого та середнього бізнесу. 2023. <https://forbes.ua/company/vid-avtomatizatsii-bukhgalterii-do-zakhistu-vid-ddos-atak-gayd-iz-tsifrovikh-instrumentiv-dlya-malogo-ta-serednogo-biznesu-17082023-15396>
9. Урядовий портал. Ми розвиваємо міцну економіку, тому у 2024 році на підтримку українського бізнесу заклали понад 40 млрд грн, - Юлія Свириденко. 2024. <https://www.kmu.gov.ua/news/my-rozvyvaiemo-mitsnu-ekonomiku-tomu-u-2024-rotsi-na-pidtrymku-ukrainskoho-biznesu-zaklaly-ponad-40-mlrd-hrn-iuliia-svyrydenko>
10. Підсумки двох років «Дія.City»: 8,5 млрд грн сплачених податків у 2023 році та 100 компаній defense-tech . 2024. <https://ain.ua/2024/02/09/dva-roky-diia-city/>
11. Держава компенсувала підприємцям у 2023 році 181 млн грн за працевлаштування понад 14 тисяч ВПО. 2024. <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhava-kompensovala-pidpriyemtsiam-u-2023-rotsi-181-mln-hrn-za-pratsevlashtuvannia-ponad-14-tysiach-vpo>
12. Куди переїжджає український бізнес під час великої війни? URL: <https://opendatabot.ua/analytics/relocation-in-war-2>
13. Міністерство економіки України. Майже 5 000 українців стали переможцями програми від початку року. 2023. <https://www.kmu.gov.ua/news/vlasna-sprava-5-000-ukraintsiv-staly-peremozhtsiamy-prohramy-vid-pochatku-roku>

References:

1. Avramenko, N., Lebedchenko, V., & Andrusenko, N. (2022). Perspektyvy vidnovlennia ukraïnskoho biznesu u povoyennyi period [Prospects for the Recovery of Ukrainian Business in the Post-War Period]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and Society*, 46. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2022-46-30> (in Ukrainian)
2. Khmarska, I. A., Kucheriava, K. Ya., & Klimova, I. O. (2022). Osoblyvosti pisliavoyennoho vidnovlennia ekonomiky Ukrainy [Features of Post-War Recovery of Ukraine's Economy]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and Society*, 42. Retrieved from <http://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/view/1621> (in Ukrainian)
3. Skibska, K. O., & Novytskyi, D. S. (2024). Information Economy in the System of Post-War Recovery Measures in Ukraine. *Business Inform*, 3(554), 167-173. <https://doi.org/10.32983/2222-4459-2024-3-167-173> (in English)
4. Loiko, V. V., & Aleksandrov, B. V. (2023). Pidtrymka ta rozvytok maloho ta serednoho biznesu v Ukraini v umovakh viiny [Support and Development of Small and Medium-Sized Businesses in Ukraine under Wartime Conditions]. *European Scientific Journal of Economic and Financial Innovation*, 1(11), 228. <http://doi.org/10.32750/2023-0119> (in Ukrainian)
5. Melnik, V., & Pidlisnyi, Y. (2023). State support for small and medium-sized businesses in Ukraine. *Business Navigator*. DOI: 10.32782/business-navigator.71-5 (in English)
6. Bulik, O. (2023). Stratehiia vidnovlennia ekonomiky Ukrainy pislia viiny [Strategy for Ukraine's Economic Recovery After the War]. *Ekonomika ta suspilstvo - Economy and Society*, 48. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2023-48-51> (in English)
7. Zvit Kyivskoi shkoly ekonomiky (KSE). (2024). Zahalna suma zbytkiv, zavidana infrastrukturi Ukrainy, zrosla do maizhe \$155 mlrd - otsinka KSE Institute stanom na sichen 2024 roku [Report of the Kyiv School of Economics (KSE). The total amount of damage caused to Ukraine's infrastructure has risen to nearly \$155 billion - KSE Institute's estimate as of January 2024]. Retrieved from <https://kse.ua/ua/about-the-school/news/zagalna-suma-zbitkiv-zavdana-infrastrukturi-ukrayini-zroslo-do-mayzhe-155-mlrd-otsinka-kse-institute-stanom-na-sichen-2024-roku/> (in Ukrainian)
8. Vid avtomatyzatsii bukhalterii do zakhystu vid DDoS-atak. Hayd iz tsyfrovikh instrumentiv dlya malogo ta serednogo biznesu. 2023. [From accounting automation to protection against DDoS attacks: A guide to digital tools for small and medium businesses]. (2023). *Forbes Ukraine*. Retrieved from <https://forbes.ua/company/vid-avtomatizatsii-bukhgalterii-do-zakhystu-vid-ddos-atak-gayd-iz-tsifrovikh-instrumentiv-dlya-malogo-ta-serednogo-biznesu-17082023-15396> (in Ukrainian)
9. Uriadovi portal. (2024). My rozvyvaiemo mitsnu ekonomiku, tomu u 2024 rotsi na pidtrymku ukraïnskoho biznesu zaklaly ponad 40 mlrd hrn, - Yuliia Svyrydenko [Government Portal. We are developing a strong economy, so in 2024 more than 40 billion UAH has been allocated to support Ukrainian business, - Yuliia Svyrydenko]. Retrieved from <https://www.kmu.gov.ua/news/my-rozvyvaiemo-mitsnu-ekonomiku-tomu-u-2024-rotsi-na-pidtrymku-ukraïnskoho-biznesu-zaklaly-ponad-40-mlrd-hrn-iuliia-svyrydenko> (in Ukrainian)
10. Pidsumki dvokh rokiv "Diya.City": 8,5 mlrd grn splachenykh podatkov u 2023 rotsi ta 100 kompaniy defense-tech. [Diya.City Results of Two Years: 8.5 Billion UAH of Taxes Paid in 2023 and 100 Defense-Tech Companies. 2024] (2024). <https://ain.ua/2024/02/09/dva-roky-diia-city/>
11. Derzhava kompensovala pidprijemtsiam u 2023 rotsi 181 mln grn za pratsevashtuvannia ponad 14 tysyach VPO. [Diya.City Results of Two Years: 8.5 Billion UAH of Taxes Paid in 2023 and 100 Defense-Tech Companies. 2024] (2024). <https://www.kmu.gov.ua/news/derzhava-kompensovala-pidprijemtsiam-u-2023-rotsi-181-mln-hrn-za-pratsevashtuvannia-ponad-14-tysiach-vpo> (in Ukrainian)
12. Kudy pereizhdzhaie ukraïnskyi biznes pid chas velykoi viiny? [Where is Ukrainian Business Moving During the Great War?] URL: <https://opendatabot.ua/analytics/relocation-in-war-2> (in Ukrainian)
13. Ministerstvo ekonomiky Ukrainy. Maizhe 5 000 ukraïntsiv staly peremozhtsiamy prohramy vid pochatku roku. [Ministry of Economy of Ukraine. Nearly 5,000 Ukrainians have become winners of the program since the beginning of the year] (2023). <https://www.kmu.gov.ua/news/vlasna-sprava-5-000-ukraïntsiv-staly-peremozhtsiamy-prohramy-vid-pochatku-roku> (in Ukrainian)

УДК 336.7:004.056

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1002-1015](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1002-1015)

Чапельський Ярослав Русланович аспірант кафедри безпеки та правоохоронної діяльності, Західноукраїнський національний університет, вул. Львівська, 11, м. Тернопіль, 46009, тел.: (0352) 517-575, <https://orcid.org/0000-0002-3057-8861>

Струнгар Артур Валерійович, кандидат наук із соціальних комунікацій, доцент, заступник директора із наукової роботи, Державна науково-технічна бібліотека, вул. Антоновича, 180, м. Київ, 03150, тел.: (044) 521-93-50, <https://orcid.org/0000-0001-8702-9911>

Гловацький Дмитро Владиславович магістр, Київський національний економічний університет імені Вадима Гетьмана, пр. Берестейський, 54/1, м. Київ, 03057, тел.: (044) 456-31-62, <https://orcid.org/0009-0008-3717-0309>

ФІНАНСОВА РОЗВІДКА У КІБЕРПРОСТОРІ: ВИКЛИКИ ТА ЗАХОДИ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ КІБЕРБЕЗПЕКИ

Анотація. Дана стаття присвячена актуальному питанню визначенню фінансової розвідки в кіберпросторі. Зокрема, проаналізовано фактори, що сприяють зростанню ризиків кібербезпеки у фінансових установах. Досліджено випадки виявлення кіберзлочинів у фінансовому секторі та поточний стан втрат від кібератак на компанії та громадян. Поточні економічні негаразди також призвели до збільшення числа зловмисників, які крадуть конфіденційну інформацію і продають її на чорному ринку або здійснюють шахрайські дії, намагаючись отримати доступ до коштів на рахунках. Водночас актуальним є створення середовища кібербезпеки та дотримання кібергігієни. Обґрунтовано, що підвищення кібербезпеки розглядається фінансовими установами та громадянами як ключовий елемент інформаційного захисту у кіберпросторі. Дійсно, на думку аналітиків, кіберзагроза фінансовому сектору в умовах воєнного стану стане ще більш серйозною, загрожуючи стабільності всього фінансового сектора. Виявлено основні кіберзагрози фінансовому сектору. Визначено сутність та види фінансової розвідки. Визначено фінансові операції банків, які найчастіше піддаються фінансовому моніторингу. Проаналізовано діяльність Державної служби фінансового моніторингу України. Увага зосереджена на динаміці повідомлень, що надходять до Державної служби фінансового нагляду в контексті ознак фінансового нагляду за останні роки. Визначено основні практичні та організаційні заходи щодо протидії легалізації (відмиванню)

доходів Державною службою фінансового моніторингу України. Оскільки Цифрова трансформація є одним із пріоритетів розвитку України, обґрунтовано головне завдання України у сфері фінансової розвідки у кіберпросторі. Визначаючи пріоритети забезпечення кібербезпеки в Україні, необхідним є формування нової якості національної системи кібербезпеки.

Ключові слова: кіберпростір, кіберзагрози, фінансова розвідка, фінансова безпека, кібербезпека, Держфінмоніторинг, пріоритетні напрями забезпечення кібербезпеки.

Chapelskyi Yaroslav Ruslanovych Postgraduate Student, Department of Security and Law Enforcement, West Ukrainian National University, St. Lvivska, 11, Ternopil, 46009, tel.: (0352) 517-575, <https://orcid.org/0000-0002-3057-8861>

Strunhar Artur Valeriyovych PhD Social Communication, Deputy Director for Scientific Work, State Scientific and Technical Library, St. Antonovycha, 180, Kyiv, 03150, tel.: (044) 521-93-50, <https://orcid.org/0000-0001-8702-9911>

Hlovatskyi Dmytro Vladyslavovych Master's Degree, Vadym Hetman Kyiv National Economic University, Ave. Beresteysky, 54/1, Kyiv, 03057, tel.: (044) 456-31-62, <https://orcid.org/0009-0008-3717-0309>

FINANCIAL INTELLIGENCE IN CYBERSPACE: CHALLENGES AND MEASURES TO ENSURE CYBERSECURITY

Abstract. This article is devoted to the topical issue of defining financial intelligence in cyberspace. In particular, it analyzes the factors contributing to the growth of cybersecurity risks in financial institutions. Cases of detection of cybercrimes in the financial sector and the current state of damage caused by cyberattacks to companies and citizens are considered. The current economic turmoil has also led to an increase in the number of criminals stealing sensitive information and selling it on the black market or engaging in fraudulent activities to gain access to funds in their accounts. At the same time, it is important to create a cybersecurity environment and maintain cyber hygiene. It has been proven that the improvement of cybersecurity is considered by financial institutions and citizens as a key element in protecting their information resources and data from cyber-attacks. In fact, according to analysts, the cyber threat to the financial sector under martial law will become even more serious, threatening the stability of the entire financial sector. The main cyber threats to the financial sector are identified. The nature and types of financial information are defined. Identify the financial transactions of banks that are most often subject to financial monitoring. The activities of the State Financial Monitoring Service of Ukraine are analyzed. In connection with the signs of financial monitoring, in recent years, attention has been drawn to the dynamics of

reports submitted to the State Financial Monitoring Service. The main practical and organizational anti-money laundering measures of the State Financial Monitoring Service of Ukraine are identified.

Keywords: cyberspace, cyber threats, financial intelligence, financial security, cyber security, National Financial Monitoring Service of Ukraine, priority areas of cyber security.

Постановка проблеми. Ефективність заходів, спрямованих на попередження та викриття злочинної поведінки у фінансовій сфері, значною мірою визначається специфікою формування національної системи фінансового нагляду. З метою об'єднання зусиль щодо легалізації злочинних доходів та боротьби з фінансуванням тероризму було створено низку міжурядових організацій, головною метою яких є гармонізація міжнародних систем фінансового нагляду та обмін міжнародним досвідом щодо легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом боротьба з фінансуванням тероризму. Підвищення кваліфікації працівників фінансових установ. Інформаційні підрозділи країн-учасниць та міжнародний обмін інформацією. Україна, як і більшість цивілізованих і демократичних країн, що розвивають ринкову економіку, намагається організувати ефективну систему боротьби з відмиванням грошей і фінансуванням тероризму. Адже саме ефективна робота національної системи фінансового моніторингу є важливим фактором забезпечення належного рівня економічної безпеки держави.

Розвинутість цифрових та інформаційних технологій не тільки сприяють простоті та швидкості проведення платіжних операцій, а й підвищують рівень шахрайства. Широке використання Інтернету та різноманітних додатків призводить до розвитку нового покоління шахраїв: кіберзлочинців. Кіберзлочинність впливає на різні сфери життя людей, і будь-хто може стати жертвою. Одним з найбільш поширених видів кіберзлочинності є фінансове шахрайство.

В результаті в такому складному економічному процесі становлення і розвитку нашої держави певні прогалини й слабкі місця можуть бути використані різними групами для несанкціонованого збагачення. У Стратегії економічної безпеки України до 2025 року до основних викликів та загроз у сфері фінансової безпеки віднесено розширення явища легалізації (відмивання) доходів, одержаних злочинним шляхом, згідно з Методичними рекомендаціями щодо розрахунку рівня економічної безпеки. В Україні, слід зазначити, фінансова безпека є складовою економічної безпеки країн, яка заслуговує на особливу увагу, оскільки має найвищий коефіцієнт важливості. Таким чином, роль та розташування фінансової інформації у забезпеченні національної економічної безпеки стали важливими. Основним органом, що здійснює фінансовий моніторинг в Україні, є Державна служба фінансового моніторингу. Як підрозділ фінансової розвідки, ми будемо діяти з метою

запобігання та боротьби з легалізацією доходів, одержаних злочинним шляхом (відмиванням грошей), фінансуванням тероризму та фінансуванням розповсюдження зброї масового знищення.

Фінансове шахрайство є однією з ознак гібридної війни, а кіберзагрози фінансовому сектору охоплюють цілий ряд перешкод і ризиків, пов'язаних з уразливістю фінансових установ до кібератак.

Слід зазначити, що для виявлення і розслідування економічних злочинів необхідно всебічне і структуроване вивчення деструктивних процесів, що відбуваються у сфері економічної діяльності під впливом кримінальних правопорушень. Це дозволяє ефективно протидіяти загрозам в економічному секторі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Радимо звернути увагу на роботи науковців, які досліджували питання фінансової розвідки як одного з найефективніших способів протидії легалізації злочинних доходів, у тому числі інформаційної підтримки цього процесу. Дослідження проблем кібербезпеки знайшли точне відображення в роботах Дж. Ліпмана, Д. Фаренкурга, Ф. Крамера, А. Коларіца, М. Каветлі. Віддали належне цій темі й вітчизняні дослідники: Ю. Федорова, М. Погорецький, О. Манжай, В. Петров, М. Ожеван, В. Пилипчук.

Мета статті. Мета статті полягає у визначенні сутності фінансової розвідки та дослідження сучасного стану кіберзагроз у фінансовому секторі, виявлення викликів та заходів забезпечення кібербезпеки.

Виклад основного матеріалу. Заклади фінансового сектору в сучасних умовах все більше займаються впровадженням новітніх технологій: хмарні розрахунки, ChatGPT та цифровий контент. Щоб покращити обробку інформації з метою виявлення шахрайства та здійснення фінансового аналізу, переважна кількість фінансових установ все частіше використовує хмарне програмне забезпечення. Водночас пандемія прискорила трансформацію ІТ-інфраструктури фінансових установ (цифрову трансформацію), тим самим прискоривши появу віртуальних банків і фінансових сервісів. В результаті цифрової трансформації організації все частіше використовують нові додатки, пристрої та компоненти інфраструктури, які розширюють зони їх атаки. Всі ці фактори підвищують ризики кібербезпеки для фінансових установ та їх клієнтів. Таким чином, зростання мережевої безпеки є важливим фактором захисту інформації та інформаційних ресурсів від кібератак з боку фінансових установ і людей. Дійсно, на думку аналітиків, кіберзагрози фінансовому сектору під час війни стануть ще більш серйозними, загрожуючи стабільності всього фінансового сектора.

Кібернетичні загрози фінансовій системі продовжують зростати, і світова спільнота повинна об'єднати зусилля, щоб захистити їх. Коронавірусна криза призвела до збільшення попиту на онлайн-фінансові послуги, що зробило дистанційну роботу більш популярною. Сьогодні,

завдяки низці технічних рішень, порушення цілісності фінансових даних (алгоритмів і транзакцій) стають все більш поширеними. Основні кіберзагрози для фінансового сектору наведені в табл. 1.

Таблиця 1.

Топ кіберзагроз фінансового сектора

Кібернетичні загрози у фінансовому секторі	Сутнісна характеристика
Фішинг	Використовують підроблені вебсайти або відправляють шахрайські повідомлення, щоб отримати доступ до конфіденційних даних клієнтів (паролів, номерів кредитних карт і т.д.).
Розповсюдження шкідливих програм	Використання шкідливих програм, які можуть пошкодити комп'ютерну систему фінансової установи й отримати доступ до конфіденційної інформації
DDoS-атаки	Атака, при якій зловмисник використовує хакерський сервер для переміщення вебсайту фінансової установи й намагається перевантажити сервер таким чином, щоб він не міг отримати доступ до сайту.
Розвідка	Хакери збирають конфіденційну інформацію про фінансові установи та їх клієнтів, щоб використовувати цю інформацію для кібератак
Перехоплення інформації	Зловмисник використовує шпигунське ПЗ для перехоплення інформації, що передається мережею
Скімінг	Встановлення пристрою в банкомат або платіжний термінал, яке краде введену користувачем інформацію (номер кредитної картки, PIN-код і т.д.)
Кібершпигунство	Мають доступ до конфіденційної інформації про бізнес, фінансові транзакції, інтелектуальну власність і т. д.
Шахрайство з кредитними картками	Отримують конфіденційну інформацію про картку, щоб використовувати вкрадені кредитні картки або здійснювати транзакції без дозволу власника картки
Обман Інтернет аукціонів	Розміщують підроблені оголошення на сайтах аукціонів з продажу товарів та надають неправдиву інформацію про товари або недоставлені товари після оплати
Програми	Запобігає або обмежує доступ користувачів до систем і даних, а також захищає від шкідливих програм, які можуть розкривати або продавати вкрадені дані до тих пір, поки жертва не заплатить зловмиснику викуп.

Джерело: [1]

Кіберзагрози у фінансовому секторі охоплюють багато різних загроз, які можуть завдати значної шкоди та підірвати довіру клієнтів до фінансових установ.

Суттєві ознаки поняття «фінансовий моніторинг» часто виявляються у визначенні поняття «фінансова розвідка». Однак, згідно з визначенням на

законодавчому рівні, державний фінансовий моніторинг визначається як система державного фінансового моніторингу, спрямована на дотримання вимог чинного законодавства в галузі попередження та протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом.

Фінансова інформація є особливим елементом фінансової безпеки держави, заснованим на обов'язковому управлінні фінансовими операціями та грошовими потоками. В Україні контроль за фінансовими операціями здійснює Державна служба фінансового нагляду, основними завданнями якої є: збір, обробка та аналіз інформації про фінансові операції, що підлягають обов'язковому контролю державою, а також про відмивання грошей та інше діяльність, пов'язана з грошима. відмивання грошей.

Проте для більш ефективного фінансового моніторингу Україна співпрацює з розвиненими країнами з низьким рівнем фінансової злочинності, допомагаючи їм отримати корисний досвід та знання, а саме з Канадою, США та країнами Євросоюзу.

Виходячи з цих визначень, стає зрозуміло, що фінансова розвідка в основному вважається діяльністю державних органів і підлягає серйозному фінансовому нагляду, спрямованому на запобігання та недопущення легалізації доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансування тероризму та фінансування розповсюдження ядерної зброї. зброї масового ураження.

Проте, міжнародна практика показує, що такі види фінансової інформації можуть бути використані на мікрорівні для забезпечення економічної та ділової безпеки держав (табл. 2).

У більшості випадків грошові фінансові операції та операції, пов'язані з отриманням або наданням фінансової допомоги, підпадають під критерії фінансового моніторингу (рис. 1).

Український досвід боротьби з відмиванням «брудних» коштів може стати основою для створення міжнародної моделі функціонування фінансової інформації. Щорічно Державна комісія фінансового нагляду отримує понад 700 тис. сигналів про підозрілі фінансові операції, що відбуваються на території України. Цього року підтвердилося 400 таких повідомлень на загальну суму 18 млрд грн. Майже по половині з цих фактів порушено кримінальні справи.

Основним методом роботи українських представників фінансової інформації є не тільки співпраця з фінансовими інститутами, а й Україна, яка має справу з великими сумами грошей, такими як дорогоцінні метали, ювелірні вироби, рієлтори, нотаріуси-дилери, проводить велику роботу з навчання інших фінансових спецслужб, які ще не дійшли до цього рівень. Українська модель також може стати основою для європейських країн, які створили власну фінансову інформацію 15 років тому.

Таблиця 2.

Види фінансової розвідки

Види фінансової розвідки	Характерна особливість
Аналіз конкурентоспроможності	Розвідка фокусується в першу чергу на зборі, аналізі та передачі інформації про конкурентів і всіх можливостях, пов'язаних з роботою на ринку, особливо про її продукти та клієнтів.
Market Intelligence	Отримано на основі аналізу конкурентоспроможності, спрямованого на вивчення ринку і конкурентних аспектів маркетингового комплексу 4P
Business Intelligence	Це особливий спосіб використання інформаційних технологій для перетворення різних кількісних даних у корисну інформацію, використання якої призводить до прийняття більш ефективних стратегічних та оперативних рішень.
Економічна розвідка	Це стосується процесу управління економічною інформацією, отриманою на макрорівні в конкретній країні або глобальній організації, політики реінвестування та реалізації іноземних інвестицій, джерела і засоби.
Due diligence report	Це набір деталізованого дослідження окремих господарюючих суб'єктів, заснований на інформації, наданої на правових засадах їх діяльності, податковому законодавстві, структурі організації та управлінні людським капіталом, технічних можливостях, комерційних та фінансових поглядів. Цей тип фінансової інформації використовується для виявлення ризиків перед початком відповідних переговорів
Комерційна розвідка	Містить інформацію про господарства, їх діяльність, включаючи інформацію про конкуренцію і комерційний статус, правовий статус, засоби зв'язку та інші дані, пов'язані з підприємницькою діяльністю.

Примітка: побудовано автором на основі [2, с. 85]

Відповідно до основного закону, державний фінансовий нагляд представляє інформацію щодо порогових фінансових операцій, підозрілих фінансових операцій (дій) до Державної служби фінансового моніторингу.

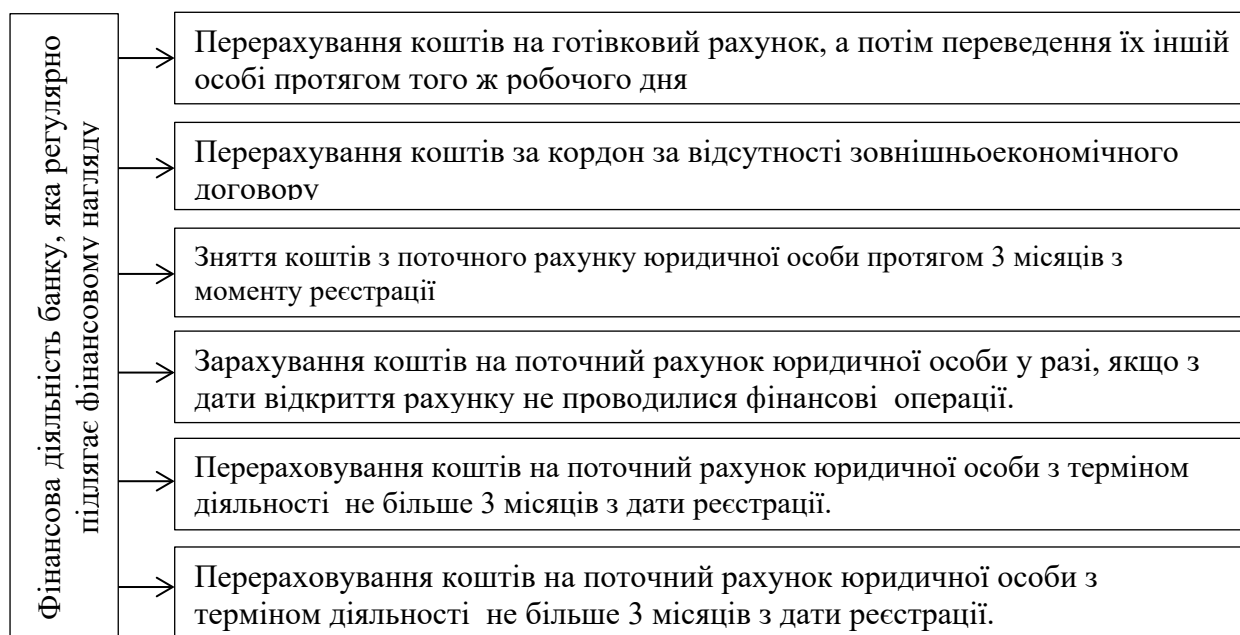

Рис. 1. Види фінансової діяльності банку, які регулярно підлягають фінансовому нагляду

Примітка: побудовано автором на основі [3, с. 104]

Загалом з початку роботи ІСФМ Держфіннагляд отримав та опрацював 57852061 повідомлення про фінансові операції, що підлягають фінансовому контролю, з них у 2023 році було отримано 1432684 повідомлення, з яких 1429594 були зареєстровані (рис. 2).

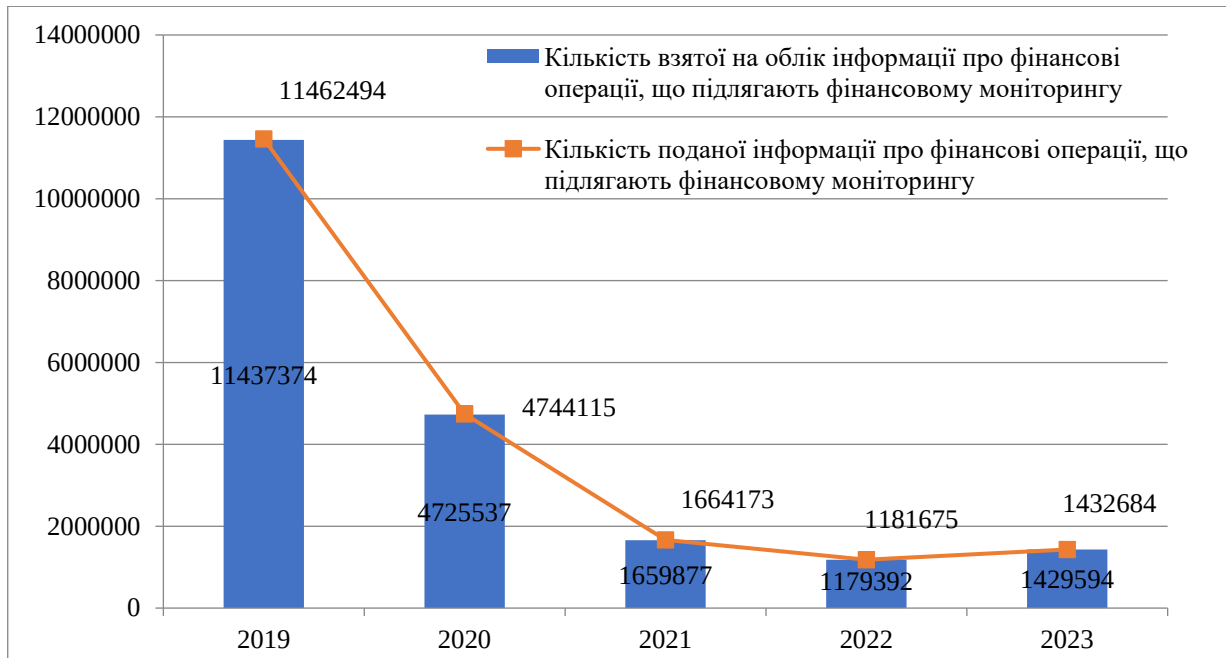

Рис. 2. Динаміка повідомлень про фінансові транзакції за 2019 – 2023 роки
Джерело: [4, с. 22]

Відмітимо, що відсоток помилок в повідомленні у 2023 році склав всього 0,1% від загального обсягу звітів про фінансові транзакції, отриманих Державною службою фінансового моніторингу. Отже, відсоток звітів щодо фінансових операцій, коректно представлених СПФМ в державний фінансовий моніторинг у 2023 році, становить 99,9% від загального обсягу звітів.

Слід також зазначити, що у 2023 році кількість звітів про фінансові операції, зареєстрованих Державною службою фінансового моніторингу, збільшилася порівняно з 2022 роком на 21,2%. Найактивнішими у системі звітності в рамках СПФМ є банки, які подають більшість звітів про фінансові операції, що підлягають фінансовому нагляду (рис.3).

У 2023 році Держфіннагляд опрацювало 99,6% усіх повідомлень про фінансові операції, що підлягають фінансовому нагляду, отриманих від банків.

Серед небанківських організацій найбільш активно звітують ті, хто бере участь в організованих ринках капіталу та товарних ринках. Питома вага цих декларацій у загальній кількості реєстраційних декларацій про фінансові операції, отриманих органами державного управління фінансами небанківського сектору у 2023 році, сягає 44,62% (табл. 3, рис. 4).

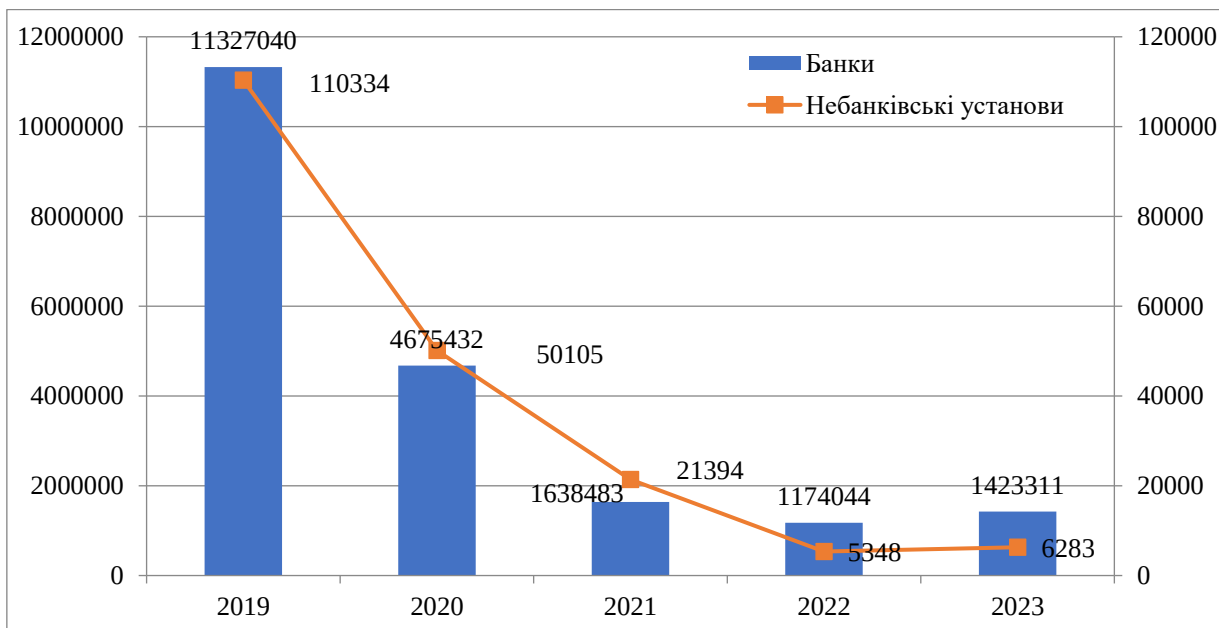

Рис. 3. Динаміка звітності про фінансові операції, зафіксованої Державною службою фінансового моніторингу від банків та небанківських установ у період з 2019 по 2023 рік
Джерело: [4, с. 22]

Державний фінансовий нагляд здійснює комплексний аналіз отриманої інформації та виявляє підозрілі фінансові операції в державному та комерційному секторах економіки за участю фінансових та нефінансових посередників. Переважно первинна обробка та аналіз інформації здійснюється у сегменті аналізу ІСФМ.

Таблиця 3.

Частка повідомлень у загальній кількості повідомлень про фінансові операції, отриманих від небанківського сектору та взятих на облік органами державного фінансового нагляду у 2023 році

Вид фінансової установи	Кількість повідомлень, од.	Питома вага, %
Суб'єкти організованих товарних ринків та капіталу	2788	44,62
Фінансові компанії	1535	24,56
Комерційні установи, які займаються азартними іграми, включаючи казино та електронні (віртуальні) казино	1075	17,20
Страхові установи	388	6,21
Підприємства, які організовують лотерею	338	5,41
Інші СПФМ	125	2,00

Джерело: [4, с. 22]

Всі вхідні повідомлення, що надходять в державну службу фінансового моніторингу, розподіляються за ступенем ризику і піддаються ретельному аналізу з урахуванням всієї доступної інформації. На основі результатів і аналізу складаються документи для проведення фінансового дослідження.

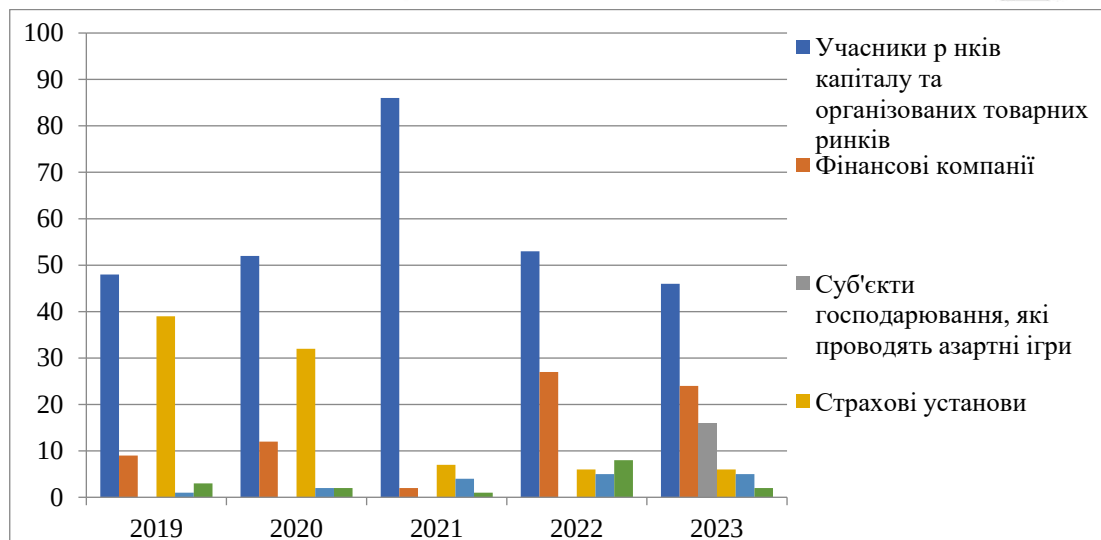

Рис. 4. Динаміка фінансових операцій, врахованих Держфінконтролем у 2019-2023 роках, за видами організацій небанківського сектору, %
Джерело: [4, с. 22]

Національна служба фінансового нагляду України як підрозділ фінансової розвідки України вжила посиленних організаційних та практичних заходів щодо протидії легалізації (відмиванню) доходів, одержаних злочинним шляхом, фінансуванню тероризму, фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення, на основі впровадження в умовах війни (рис. 5):

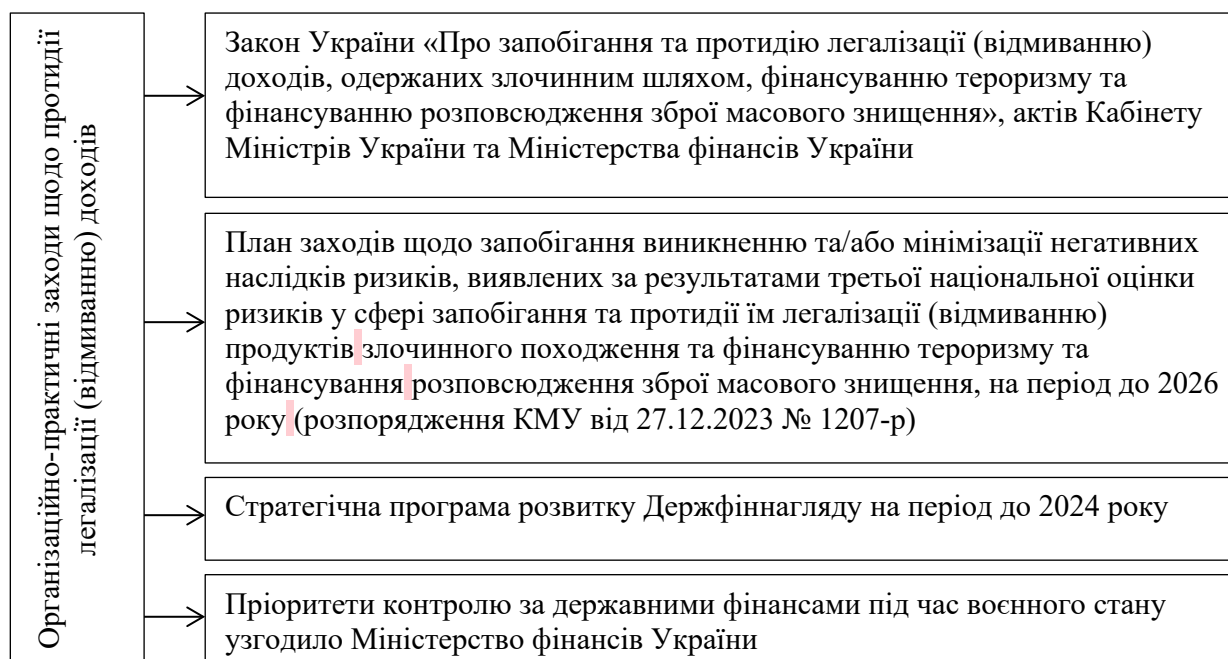

Рис. 5. Організаційно-практичні заходи щодо протидії легалізації (відмиванню) доходів
Примітка: побудовано автором на основі [5]

Ця робота буде проводитися у співпраці з вітчизняними та іноземними учасниками в напрямку прийняття ефективних практичних заходів, в тому

числі заходів інтернаціонально-правового характеру, для ефективного санкціонування дій терористичних держав.

Прискорений розвиток і взаємне проникнення діджиталізації, поряд з потужними перевагами, що мають соціальне значення, тягне за собою поширення кіберзагроз на всю біосферу, еволюцію в бік високотехнологічних рішень і різних інструментів виконання. Наша країна володіє потенціалом, необхідний для нарощування своїх можливостей в області кібербезпеки, щоб адекватно протистояти новітнім вимогам і небезпекам. Перед Україною в галузі кібербезпеки стоять наступні завдання (рис. 6):

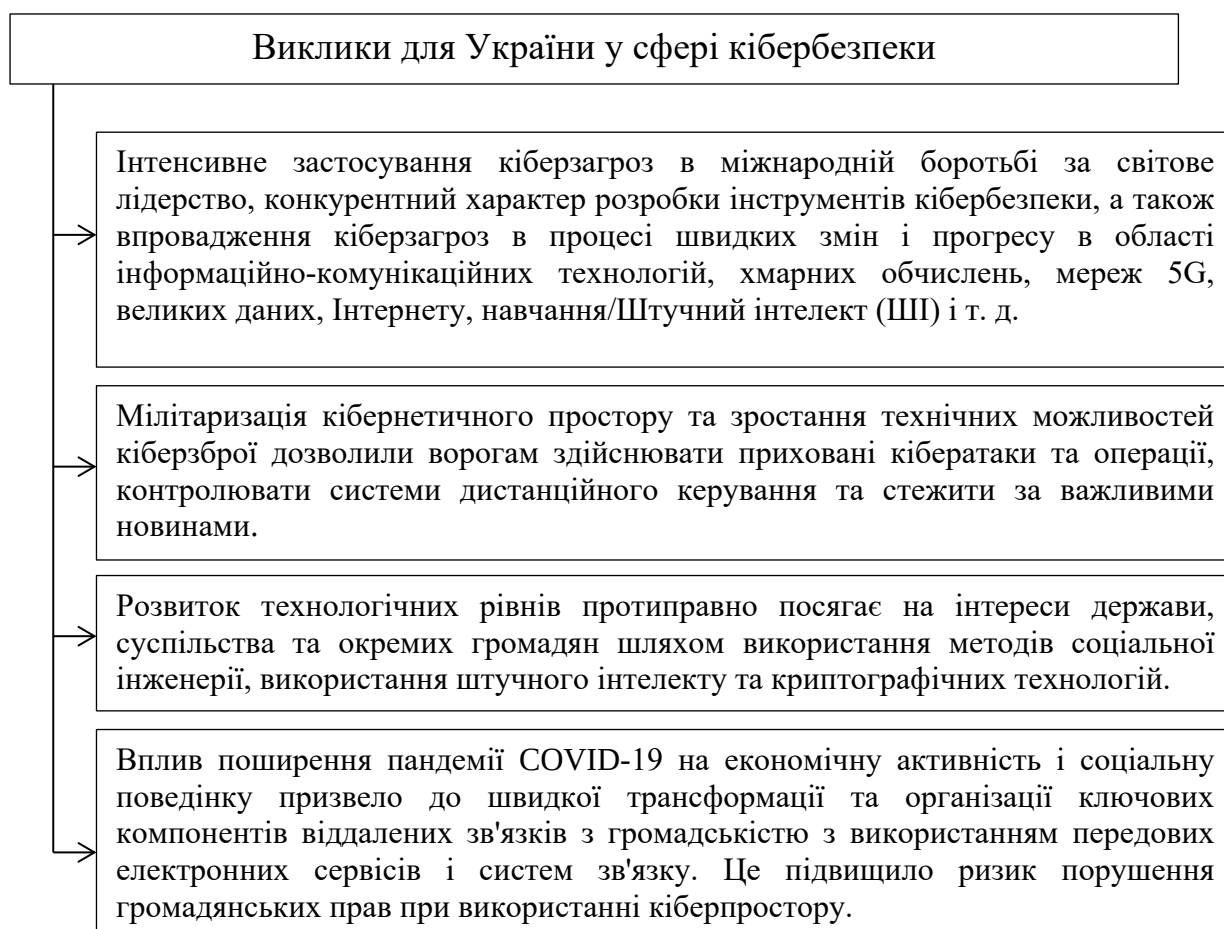

Рис. 6. Виклики, що стоять перед Україною у сфері кібербезпеки
Примітка: побудовано автором на основі [6]

Цифрова трансформація створює нові виклики у сфері кібербезпеки як одного з пріоритетів розвитку України. Впровадження нових технологій, цифрових сервісів і механізмів взаємодії громадян і держави, включаючи виборчий процес, створює численні потенційні зв'язки на технологічному рівні й в процесі. Без системного підходу до кібербезпеки та оцінки ризиків громадяни ризикують втратити довіру до цифрової трансформації.

Формування нової якості національної системи кібербезпеки вимагає чіткого і зрозумілого визначення стратегічних цілей, які повинні бути досягнуті на етапі стратегічної реалізації.

Таблиця 4.

Пріоритети забезпечення кібернетичної безпеки в Україні	
Цілі	Пріоритетні напрями
Формування потенціалу стримування	Ефективна дієвість кібероборони
	Зміцнити здатність протидіяти шпигунству і саботажу в кіберпросторі і кібертероризму
	Посилити потенціал для боротьби з кіберзлочинністю
	Розвиток асиметричних інструментів стримування
Набуття кіберстійкості	Посилення національної кіберготовності та кіберзахисту
	Професійний розвиток, науково-технічна підтримка товариства підвищення обізнаності про кіберпростір та кібербезпеку
	Захищені цифрові сервіси
Співпраця	Зміцнення системи співпраці
	Формування нової моделі взаємин в області кібербезпеки
	Практична іноземна співпраця

Примітка: побудовано автором на основі [7]

Держфіннагляд спільно з вітчизняними та міжнародними партнерами здійснює керівництво діяльністю в наступних пріоритетних областях (рис. 7).

Рис. 7. Пріоритетні напрями Держфінмоніторингу у забезпеченні фінансової безпеки у кіберпросторі

Примітка: побудовано автором на основі [4]

Протягом багатьох років Україна бере активну участь у міжнародних семінарах, на яких спікерами виступають провідні міжнародні експерти по боротьбі з відмиванням грошей і фінансуванню тероризму. Зокрема, представники правоохоронних органів та органів фінансової розвідки Королівства Бельгія, Польщі та Держави Ізраїль, досвідчені експерти ОБСЄ, а також представники органів публічного управління і громадських інституцій України, що займаються фінансовим моніторингом. Таким чином, можна зробити висновок, що міжнародне співробітництво в галузі фінансового моніторингу, переймаючи цінний досвід багатьох країн, дозволяє нам знижувати рівень тіньової економіки, легалізувати доходи та знижувати корупцію на всіх рівнях управління та у сфері діяльності.

Висновки. Таким чином, удосконалення організації фінансової розвідки сприятиме утвердженню України як надійного партнера у запобіганні та протидії відмиванню грошей на світовому фінансовому ринку. Згідно з проведеними дослідженнями, легалізація злочинних доходів призводить до фінансових і репутаційних втрат, основними з яких є погіршення ділової репутації країни, міжнародного іміджу та інвестиційної привабливості. В сучасних економічних умовах ефективна система фінансового моніторингу дозволяє своєчасно запобігати незаконним операціям і зменшувати кількість випадків легалізації незаконно здобутих коштів. Ситуація, що склалася, вимагає активної співпраці між національними органами СФС та міжнародними фінансовими інститутами, обміну досвідом боротьби з організованою злочинністю у фінансовому секторі та спільних зусиль.

Таким чином, роль і місцеперебування фінансової інформації в забезпеченні національної економічної безпеки набули важливого значення. Органом державної влади, відповідальним за управління фінансами в Україні, є Державна служба фінансового моніторингу. Як органу фінансової розвідки необхідно посилити заходи щодо запобігання та протидії легалізації злочинних доходів (відмиванню грошей), фінансуванню тероризму та фінансуванню розповсюдження зброї масового знищення. Значну увагу необхідно приділити створенню незалежної системи аудиту інформаційної безпеки, мережевого захисту критичної інфраструктури та координації використання спеціального обладнання відповідальними структурними підрозділами, що відповідають за кібербезпеку в Україні.

Література:

1. Гончаренко І.Г. Кіберзагрози фінансового сектора в умовах війни. *Фінанси. Банківська справа та страхування*. Випуск # 50 / 2023 <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2442/2362/>.
2. Фінансова розвідка в Україні: збірник матеріалів науково-практичного семінару (25 листопада 2021 року) / уклад. В. С. Бліхар. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2021. 164 с. С.85-87.
3. Рекуненко І.І., Кобець Ж.О., Швидько І.О., Особливості формування та застосування системи фінансового моніторингу в Україні. *Вісник СумДУ*. Серія "Економіка", № 1' 2020. С.104-117.

4. Звіт державної служби фінансового моніторингу України за 2023 рік. Київ, 2024. 73 с.

5. Модель української фінансової розвідки може підійти також Європі. <https://www.dw.com/uk>.

6. Ключові дані щодо діяльності Державної служби фінансового моніторингу України в сфері ПВК/ФТ/ФРЗМЗ в умовах воєнного часу <https://finap.com.ua/zvit-pro-rezultaty-roboty-derzhfinmonitoryngu-za-i-kvartal-2024-roku/>.

7. Стратегія кібербезпеки України (2021 – 2025 роки) https://www.rnbo.gov.ua/files/2021/STRATEGIYA%20KYBERBEZPEKI/proekt%20strategii_kyberbezpeki_Ukr.pdf. 11-13.

References:

1. Honcharenko, I.H. (2023) Kiberzahrozy finansovoho sektora v umovakh viiny [Cyber threats of the financial sector in the conditions of war]. *Finansy. Bankivska sprava ta strakhuvannia*. Vypusk № 50 <https://economyandsociety.in.ua/index.php/journal/article/download/2442/2362/>. [in Ukrainian].

2. Finansova rozvidka v Ukraini [Financial intelligence in Ukraine]: zbirnyk materialiv nauково-praktychnoho seminaru (25 lystopada 2021 roku) / uklad. (2021). V. S. Blikhar. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav, 164. [in Ukrainian].

3. Rekunenکو, I.I., Kobets, Zh.O., Shvydko, I.O., (2020) Osoblyvosti formuvannia ta zastosuvannia systemy finansovoho monitorynhu v Ukraini [Peculiarities of the formation and application of the financial monitoring system in Ukraine]. *Visnyk SumDU*. Seriiа “Ekonomika”, № 1, 104-117. [in Ukrainian].

4. Zvit derzhavnoi sluzhby finansovoho monitorynhu Ukrainy za 2023 rik [Report of the State Financial Monitoring Service of Ukraine for 2023]. (2024) Kyiv, 73. [in Ukrainian].

5. Model ukrainskoi finansovoi rozvidky mozhe pidiity takozh Yevropi [The model of Ukrainian financial intelligence may also be suitable for Europe]. <https://www.dw.com/uk>. [in Ukrainian].

6. Kliuchovi dani shchodo diialnosti Derzhavnoi sluzhby finansovoho monitorynhu Ukrainy v sferi PVK/FT/FRZMZ v umovakh voiennoho chasu [6. Key data on the activities of the State Financial Monitoring Service of Ukraine in the field of AML/CFT/FRZMZ in wartime conditions] (2024) <https://finap.com.ua/zvit-pro-rezultaty-roboty-derzhfinmonitoryngu-za-i-kvartal-2024-roku/>. [in Ukrainian].

7. Stratehiia kiberbezpeky Ukrainy [Cyber security strategy of Ukraine] (2021 – 2025 roky) https://www.rnbo.gov.ua/files/2021/STRATEGIYA%20KYBERBEZPEKI/proekt%20strategii_kyberbezpeki_Ukr.pdf. 11-13. [in Ukrainian].

8. GIYA%20KYBERBEZPEKI/proekt%20strategii_kyberbezpeki_Ukr.pdf. 11-13. [in Ukrainian].

УДК 330.88 : 330.35

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1016-1027](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1016-1027)

Шубалий Олександр Михайлович доктор економічних наук, професор, завідувач кафедри економіки, Луцький національний технічний університет, вул. Львівська, 75, м. Луцьк, 43018, тел.: (067)597-76-16, <https://orcid.org/0000-0002-9131-1896>

Косінський Петро Миколайович доктор філософії, старший викладач кафедри економіки, Луцький національний технічний університет, вул. Львівська, 75, м. Луцьк, 43018, тел.: (097)072-98-29, <https://orcid.org/0000-0002-3254-2379>

ПОВЕДІНКОВА ЕКОНОМІКА ТА ЕКОНОМІЧНЕ ЗРОСТАННЯ В КОНТЕКСТІ СТАЛОГО РОЗВИТКУ

Анотація. В останні роки особливої актуальності набули дослідження в галузі поведінкової економіки – адже вона має велику здатність впливати на економічне зростання, сприяючи, таким чином, покращенню прийняття рішень, створенню сприятливого середовища для інвестицій й інновацій, а також підвищенню ефективності громадського управління тощо.

Мета статті – розглянути у логічному взаємозв'язку поняття поведінкової економіки та економічного зростання в контексті дотримання принципів концепції сталого розвитку.

У загальному розумінні, поведінкова економіка розглядається як доволі складний науковий напрям, який об'єднує в собі деякі елементи економічної теорії, психології, а також й інших соціальних наук з метою більш кращого розуміння й ґрунтовних пояснення рішень суб'єктів економічних відносин.

В наш час можна виділити кілька підходів до трактування змісту терміну «поведінкова економіка», що, в свою чергу, пояснюється перш за все його міждисциплінарністю, яка поєднує аспекти, як економіки, так і психології для кращого розуміння, а також ґрунтового пояснення різноманітних аспектів людської поведінки в певних економічних умовах.

Поведінкова економіка відіграє важливу роль у розумінні та сприянні сталому розвитку, пропонуючи знання про те, як люди приймають рішення щодо споживання, заощаджень, інвестування та інших економічних дій, які мають вплив на навколишнє середовище. Зроблено висновок, що поведінкова економіка стала важливим інструментом для вивчення поведінки людей (або споживачів) та економічних суб'єктів у різних сферах життя, включаючи економіку, екологію та соціальні науки, тобто повинна розглядатися в контексті реалізації концепції сталого розвитку.

Ключові слова: поведінкова економіка, економічне зростання, сталий розвиток, фактори економічного зростання, економічна поведінка.

Shubalyi Oleksandr Mykhailovych Doctor of Science in Economics, Professor, Head of the Department of Economics, Lutsk National Technical University, 75 Lvivska St., Lutsk, 43018, tel.: (067)597-76-16, <https://orcid.org/0000-0002-9131-1896>

Kosinskyi Petro Mykolaiovych Doctor of Philosophy in Economics, Senior Lecturer at the Department of Economics, Lutsk National Technical University, 75 Lvivska St., Lutsk, 43018, tel.: (097)072-98-29, <https://orcid.org/0000-0002-3254-2379>

BEHAVIOURAL ECONOMICS AND ECONOMIC GROWTH IN THE CONTEXT OF SUSTAINABLE DEVELOPMENT

Abstract. In recent years, research in the field of behavioural economics has gained particular relevance, as it has a great ability to influence economic growth, thus contributing to better decision-making, creating a favourable environment for investment and innovation, as well as increasing the efficiency of public administration, etc.

The purpose of the article is to examine the concepts of behavioural economics and economic growth in the context of compliance with the principles of the sustainable development concept.

In general terms, behavioural economics is considered to be a rather complex scientific field that combines some elements of economic theory, psychology, and other social sciences in order to better understand and thoroughly explain the decisions of economic actors.

Nowadays, there are several approaches to interpreting the meaning of the term "behavioural economics", which, in turn, is primarily explained by its interdisciplinary nature, which combines aspects of both economics and psychology to better understand and thoroughly explain various aspects of human behaviour in certain economic conditions.

Behavioural economics plays an important role in understanding and promoting sustainable development by offering knowledge about how people make decisions about consumption, savings, investment and other economic actions that have an impact on the environment. It is concluded that behavioural economics has become an important tool for studying the behaviour of people (or consumers) and economic actors in various spheres of life, including economics, ecology and social sciences, i.e. it should be considered in the context of implementing the concept of sustainable development.

Keywords: behavioural economics, economic growth, sustainable development, factors of economic growth, economic behaviour.

Постановка проблеми. У сучасному світі як політичні лідери деяких держав, так і провідні вчені-економісти для пояснення економічних процесів на різних рівнях економічної системи звертають все більшу увагу на психологію, а також соціологію, зокрема для пояснення поведінки різних економічних суб'єктів (працівників і власників підприємств, партнерів,

інвесторів, наявних і потенційних споживачів продукції чи послуг та інших суб'єктів) з метою кращого розуміння того, як саме вони приймають рішення і які ключові фактори головним чином змушують їх до певних дій.

Згідно теорії поведінкової економіки вважається, що більшість людей часто приймає нерозсудливі або зовсім ірраціональні рішення, що нерідко призводять до негативних результатів. У зв'язку із цим, набуває актуальності підхід, що поєднує економіку з психологією та соціологією й таким чином допомагає зрозуміти ці помилки, і, відповідно, робити на їх основі правильні висновки або, просто кажучи, навчатися з них. Зауважимо, що завдяки врахування даного підходу з'являється неабияка можливість створювати необхідні умови для того, щоб спонукати економічних суб'єктів до прийняття правильних раціональних рішень як для них самих, так і для суспільства загалом. При цьому, важливо, щоб відповідні рішення надавали імпульс до економічного зростання економіки країни. Тобто мова має йти, по-суті, про мистецтво спонукання економічних суб'єктів до прийняття потрібних для забезпечення економічного зростання країни рішень, що є надзвичайно актуальним в умовах глобальної нестабільності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Класичні погляди щодо розуміння поведінкової економіки на рівні окремих індивідів було закладено нобелівськими лауреатами, засновниками теорії перспектив Амосом Тверські та Деніелем Канеманом ще у 1979р. [1]. Протягом останнього десятиліття поведінкова економіка набула більшого поширення серед економістів та простих читачів завдяки публікаціям Дена Аріелі (Передбачувано ірраціональний) [2]. У 2017 році нобелівську премію за розвиток теорії поведінкової економіки, зокрема в напрямку опрацювання теорії поведінкових фінансів отримав Річард Талер, який допоміг популяризувати ідею «підштовхувати» людей робити те, що для них найкраще [3].

Мета статті – розглянути у логічному взаємозв'язку поняття поведінкової економіки та економічного зростання в контексті дотримання принципів концепції сталого розвитку.

Виклад основного матеріалу. «Поведінкова економіка зосереджується на тому, що сучасна людина щодня стикається із труднощами під час прийняття складних рішень, які часто можуть бути не правильними або ірраціональними. Відтак поведінкова економіка надає основу для розуміння того, коли і як людина допускає помилки, а також дієве засвоєння уроків, які можуть допомогти створити таке середовище, що підтримує людей у здійсненні корисних для них і суспільства рішень» [12].

Безумовно, поява нового напрямку економічної теорії, як «поведінкова економіка» є досить значною подією у розвитку економічної науки. Її характерними особливостями є те, що вона критикує неокласичну економічну теорію, зокрема її моделі раціонального вибору, а також уявлення про «людину економічну». До того ж, вона вдало використовує експериментальні методи і залучає знання із психології, а також соціології для кращого розуміння людської поведінки в економічних умовах [3].

Зважаючи на вище сказане, стає зрозуміло чому в останні роки особливої актуальності набули дослідження в галузі поведінкової економіки – адже вона має велику здатність впливати на економічне зростання, сприяючи, таким чином, покращенню прийняття рішень, створенню сприятливого середовища для інвестицій й інновацій, а також підвищенню ефективності громадського управління тощо.

Перед тим як розглянути особливості впливу поведінкової економіки на економічне зростання, вважаємо за доцільне першочергово розглянути зміст терміну «поведінкова економіка» (табл. 1).

Таблиця 1

Трактування терміну поведінкова економіка у наукових джерелах

Зміст терміну	Автор (джерело)
«Напрямок економічної теорії, який займається дослідженням впливу психологічних факторів на рішення людей у різноманітних економічних ситуація» [4].	В. Буньковська, М.В. Рисін
«Інструмент забезпечення сталих конкурентних переваг» [7].	Л.М. Закревська
«Інноваційний метод аналізу причин неефективності економічної політики» [8].	Н.М. Пилипенко, В.В. Беляєва
«Це та сама економіка, тільки значно збагачена знаннями у сфері психології та інших соціальних наук» [9].	Р. Талер
«Галузь, де стикаються економічні та психологічні науки. Вона спрямована на пояснення поведінки людей, які в певних випадках діють у супереччя економічним прогнозам із подальшим впровадженням цих знань для побудови економічних моделей, які ґрунтуються на поведінці» [10].	В.А. Сміянов, В.О. Курганська, О.І. Сміянова, Н.О. Дрига
«Нова сфера економіки, що вивчає психологічні особливості людського сприйняття та судження, вплив емоційних та когнітивних факторів на поведінку й прийняття економічних рішень суб'єктами економіки, а також наслідки цього впливу на ринкові чинники (ціни, прибуток, витрати, якість, ресурси) і на ринок у цілому». «Новий науковий напрям наукової думки, який вивчає процес прийняття рішень економічними агентами в умовах невизначеності та ризику» [12].	А.С. Тельнов, С.Л. Решміділова
«Відносно нова наука, що знаходиться на стику двох наук – економіки і психології, що дає змогу виявити психологічну основу і динаміку ухвалення рішень економічними агентами. Експерти, досліджуючи поведінкову економіку, намагаються зрозуміти, як емоції, психологічні явища і групова динаміка впливають на прийняття економічних рішень» [14].	О.Г. Мітал
«Галузь, що досліджує, як індивіди приймають рішення в умовах обмеженої раціональності та психологічних упереджень, може допомогти вирішити ці проблеми» [16].	Д.О. Ляшов, А.Г. Шульгай, Н.О. Теренда
«Теорія, що вивчає вплив соціальних, когнітивних і емоційних чинників на ухвалення економічних рішень окремими особами і установами та наслідки їхнього впливу на ринкові зміни (ціни, прибуток, розміщення ресурсів)» [17].	Н.С. Танклевська, Т.М. Повод
«Сучасна та актуальна гілка розвитку економічної науки, яка використовує багато психологічних понять та процесів, і дозволяє розглядати поведінку економічних агентів» [18].	О.А. Клепікова, Н.В. Яценко, А.В. Гудкова

Джерело: побудовано авторами на основі: [4; 7–10; 12; 14; 16–18].

На основі наведених у таблиці 1 даних, стає зрозуміло, що в наш час можливо виділити кілька підходів до трактування змісту терміну «поведінкова економіка», що, в свою чергу, пояснюється перш за все його міждисциплінарністю, яка поєднує аспекти, як економіки, так і психології для кращого розуміння, а також ґрунтового пояснення різноманітних аспектів людської поведінки в певних економічних умовах (табл. 2).

Таблиця 2

Підходи до трактування терміну «поведінкова економіка»

Підхід	Суть підходу
<i>Психологічний</i>	Обумовлений тим, що поведінкова економіка вивчає перш за все вплив певних психологічних факторів (наприклад, таких як емоції, когнітивні процеси та інші соціальні аспекти) на прийняття конкретних економічних рішень
<i>Економічний</i>	Згідно даного підходу поведінкова економіка розглядається у якості потужного інструмента для забезпечення сталих конкурентних переваг, а також інноваційного методу виявлення й аналізу причин неефективності економічної політики із використанням психологічних аспектів для оцінки й суттєвого покращення ефективності економічних заходів з метою поставлених економічних цілей та завдань
<i>Інтегрований (міждисциплінарний) підхід</i>	Даний підхід описує поведінкову економіку як «специфічну» галузь, що стикається з економічними й психологічними науками, а також акцентує увагу на її взаємодії між цими двома науками, а також їхньому «сумарному» (спільному) впливі на ринкові процеси
<i>Структурний підхід</i>	Розглядає поведінкову економіку як важливу галузь, що досліджує, як саме індивіди приймають рішення в умовах обмеженої раціональності й психологічних упереджень і фокусується, головним чином, на виявленні певних структурних обмежень, а також умов, що впливають на процес прийняття конкретних рішень
<i>Соціо-еколого-економічний підхід</i>	Розглядає поведінкову економіку на глобальному рівні, як особливу галузь, що досліджує, як індивіди приймають рішення в умовах обмеженої раціональності, а також психологічних упереджень. Зокрема даний підхід ґрунтується на виявленні структурних обмежень й умов, що впливають на процес прийняття рішень

Примітка. Побудовано авторами.

Таким чином, у загальному розумінні, поведінкова економіка розглядається як доволі складний науковий напрям, який об'єднує в собі деякі елементи економічної теорії, психології, а також й інших соціальних наук з метою більш кращого розуміння й ґрунтовних пояснення рішень суб'єктів економічних відносин.

Як стверджують Н.Г. Ушакова та І.І. Помінова, деякі економісти вважають поведінкову економіку революційним проривом в економічній теорії, але більшість експертів все ж таки пов'язують її більше із когнітивною революцією, пояснюючи це тим, що поведінкова економічна наука зрештою не відкидає неокласичну теорію, але всіляко намагається доповнити існуючі економічні знання, зокрема, використовуючи для цього досягнення сучасної психології. Таким чином, даний напрямок економічної теорії став закономірним етапом розвитку теорії вибору, що розглядається як одна із частин мікроекономіки. При цьому, представники (прихильники) поведінкової економічної теорії заміняють строгі припущення щодо раціональності індивідів (людей) на ті, що узгоджуються із результатами психологічних досліджень [11].

Т.М. Повод та Н.О. Адвокатова зазначають, що «на думку американського психолога Д. Катона економіка без психології не може успішно досліджувати найважливіші економічні процеси, також як і психологія без економіки не має можливості досліджувати найбільш важливі аспекти людської поведінки» [13].

У зв'язку із вище наведеним, можна стверджувати, що об'єктом поведінкової економіки є вивчення взаємодії між психологічними, емоційними й соціально-економічними факторами у процесі прийняття певних рішень, а також їх впливу (або ваги їх впливу) на економічну систему в цілому.

Відповідно в ролі суб'єктів поведінкової економіки можуть виступати індивіди, різні економічні агенти, а також окремі групи людей. Основна ідея полягає в тому, що ці суб'єкти приймають економічні рішення не тільки на основі раціонального розрахунку, але й з урахуванням психологічних, емоційних та соціальних факторів.

«Основним суб'єктом поведінкової економіки є споживачі, які можуть здійснювати покупки виходячи із почуттів, емоцій, інстинктів» [5].

З огляду на вище викладене, зауважимо, що поведінка економічних суб'єктів здатна позитивно вплинути на економічне зростання, сприяючи покращенню прийняття рішень, створенню сприятливого середовища для інвестицій та інновацій, а також підвищенню ефективності громадського управління (рис. 1).

Поведінкова економіка відіграє важливу роль у розумінні факторів, які сприяють економічному зростанню, та пропонує цінні знання для формування політики, спрямованої на стимулювання економічного розвитку.

Одним з ключових факторів економічного зростання є забезпечення зростання продуктивності економічної системи. Адже поведінкова економіка допомагає зрозуміти, як психологічні фактори впливають на продуктивність праці. Наприклад, дослідження показують, що працівники, які мотивовані не лише грошима, але й визнанням та можливістю самореалізації, як правило,

продуктивніші. Розуміючи ці фактори, політики можуть розробляти програми, які стимулюють не грошову мотивацію, такі як програми наставництва, визнання досягнень та надання більшої автономії працівникам.

Крім того, важливим є забезпечення розвитку інновацій та підприємництва. Адже поведінкова економіка може допомогти пояснити, чому люди схильні до ризику та чому деякі люди стають успішними підприємцями, а інші – ні. Використовуючи ці знання, політики можуть створювати середовище, яке сприяє інноваціям та підприємству, пропонуючи доступ до фінансування, менторську підтримку та освітні програми, які навчають навичкам, необхідним для успішного ведення бізнесу.

Рис. 1. Вплив поведінкової економіки на економічне зростання
Примітка. Побудовано авторами.

Не менш важливим фактором є стимулювання зростанню інвестицій і заощаджень. Адже поведінкова економіка може допомогти пояснити, чому люди роблять ті чи інші інвестиційні та заощаджувальні рішення, навіть якщо вони не завжди відповідають їхнім довгостроковим інтересам.

Розуміючи ці фактори, політики можуть розробляти програми, які допомагають людям приймати більш обґрунтовані фінансові рішення, такі як

програми автоматичного заощадження, податкові пільги для заощаджень та фінансова освіта.

Також серед важливих факторів економічного зростання можна виділити оперування такими інструментами, як державні витрати та оподаткування. Адже поведінкова економіка може допомогти пояснити, як люди реагують на різні податкові системи та програми соціального забезпечення. Ці знання можна використовувати для розробки більш ефективних та справедливих систем оподаткування та соціального забезпечення, які стимулюють економічну діяльність та зменшують нерівність.

До таких факторів можна також віднести вивчення природи економічної поведінки та ринкових законів. Адже поведінкова економіка може допомогти пояснити, чому люди іноді приймають рішення, які не відповідають їхнім найкращим інтересам, що може призвести до ринкових збоїв та економічних криз.

Розуміючи розглянуті фактори, економісти і політики можуть розробляти заходи, які допомагають запобігти таким кризам або пом'якшити їхні наслідки, наприклад, регулювання поведінки інвесторів, розкриття інформації та програми захисту прав споживачів.

Важливо також зазначити, що поведінкова економіка – це порівняно нова галузь, і ще багато чого невідомо про те, як психологічні фактори впливають на економічну поведінку. Однак наявні дослідження свідчать про те, що поведінкова економіка може відігравати важливу роль у розумінні та стимулюванні економічного зростання.

Логічно припустити, що поведінкова економіка включає в себе різноманітні напрями дослідження, які можуть застосовуватися у різних сферах, зокрема екологічній, економічній та соціальній. Відповідно до обраної сфери, кожен з цих напрямів допоможе дослідити й краще зрозуміти, як різноманітні психологічні й соціальні чинники впливають на різні аспекти економічної, екологічної, соціальної поведінки і, в кінцевому результаті, можуть сприяти розвитку більш ефективних стратегій управління ресурсами, а також розвитку суспільства загалом.

Вважаємо, що у процесі глобальних трансформацій та впровадженні в економіку багатьох держав принципів сталого розвитку поведінкову економіку просто необхідно використовуватися для більш кращого розуміння й, відповідно, покращення ефективності різних аспектів людської діяльності. У зв'язку із цим можемо запропонувати актуальні напрями розвитку поведінкової економіки в кожній із цих сфер (рис. 2).

Поведінкова економіка відіграє важливу роль у розумінні та сприянні сталому розвитку, пропонуючи знання про те, як люди приймають рішення щодо споживання, заощаджень, інвестування та інших економічних дій, які мають вплив на навколишнє середовище.

Важливо зазначити, що застосування поведінкової економіки для сприяння сталому розвитку все ще перебуває на ранній стадії, і потрібні

додаткові дослідження для визначення найефективніших методів. Проте наявні дослідження свідчать про те, що поведінкова економіка може відігравати важливу роль у подоланні викликів екологічної стійкості та створенні більш стійкого майбутнього.

Поведінкова економіка може допомогти пояснити, чому люди роблять вибір, який шкодить навколишньому середовищу, навіть якщо вони знають про негативні наслідки. Розуміючи ці фактори, можна розробляти заходи, які стимулюють більш екологічну поведінку споживачів, наприклад, інформаційні кампанії, екологічне маркування, податкові пільги та заборони на шкідливі продукти.

Рис. 2. Напрями розвитку поведінкової економіки в соціальній, екологічній та економічній сфері у контексті сталого розвитку
Примітка. Побудовано авторами.

Висновок. Отже, у сучасному світі все більше людей, що займаються політикою, бізнесом й маркетингом, звертаються до психології, а також соціології з метою кращого розуміння поведінки громадян, співробітників, інвесторів, споживачів і бізнес-партнерів. В господарській діяльності поєднання вище зазначених наук допомагає розвивати поведінкову економіку, що виявляється є дуже корисною, зокрема, для аналізу та прогнозування подальших (можливих) рішень людей (усіх учасників економічного середовища) і їх здатності впливати на суспільство. Також це важливо для суб'єктів бізнесу в питанні проведення маркетингових досліджень, прогнозування ситуації на фінансових і товарних ринках, впровадження інновацій тощо.

Безумовно, сьогодні поведінкова економіка стала важливим інструментом для вивчення поведінки людей (або споживачів) та економічних суб'єктів у різних сферах життя, включаючи економіку, екологію та соціальні науки, тобто повинна розглядатися в контексті реалізації концепції сталого розвитку.

Література

1. Ariely, D. (2009). *Predictably Irrational: The Hidden Forces That Shape Our Decisions*. London: Harper.
2. Kahneman, D. & Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk. *Econometrica*[en], XLVII (1979), 263-291.
3. Талер, Р. Поведінкова економіка. Як емоції впливають на економічні рішення / пер. з англ. Крикуненко С. К.: Наш Формат, 2018. 464с.
4. Буньковська В., Рисін М. В. Поняття поведінкової економіки та її вплив на прийняття фінансових рішень. *77-ма Студентська науково-технічна конференція. Секція «Публічне управління та адміністрування»*: збірник тез доповідей, 7 листопада 2019 року, м. Львів. Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2019. С. 61–62. URI: <https://ena.lpnu.ua/handle/ntb/53396> (дата звернення: 09.03.2024 р.).
5. Радченко Д. М. Поведінкова економіка як інструмент маркетингової діяльності. *Формування ринкових відносин в Україні*. 2016. № 4. С. 56–60.
6. Кривий В. І. Передумови виникнення поведінкової економіки. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Сер. : Економічні науки*. 2016. Вип. 18 (1). С. 12–16.
7. Закревська Л. М. Поведінкова економіка як інструмент забезпечення сталих конкурентних переваг. *Наукові праці Національного університету харчових технологій*. 2018. Т. 24. № 3. С. 55–61.
8. Пилипенко Н. М., Беляєва В. В. Можливості застосування інструментарію поведінкової економіки при проведенні економічної політики в Україні. *Економіка та держава*. 2019. № 5. С. 95–100.
9. Буряченко А. Є., Левченко К. М. Поведінкова економіка та децентралізація бюджетної системи. *Фінанси України*. 2019. № 9. С. 27–42.
10. Сміянов В. А., Курганська В. О., Сміянова О. І., Дрига Н. О. Громадське здоров'я та поведінкова економіка. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2019. № 2. С. 33–39.
11. Ушакова Н. Г., Помінова І. І. Поведінкова економіка в парадигмальній структурі сучасної економічної теорії. *Бізнес Інформ*. 2019. № 9. С. 8–13.
12. Тельнов А. С., Решміділова С. Л. Розвиток поведінкової економіки у прийнятті економічних рішень. *Економічний вісник. Серія : Фінанси, облік, оподаткування*. 2020. Вип. 5. С. 160–170.

13. Повод Т. М., Адвокатова Н. О. Поведінкова економіка: сутність та концептуалізація поняття. *Таврійський науковий вісник. Серія : Економіка*. 2020. Вип. 2. С. 213–221.
14. Мітал О. Г. Поведінкова економіка та нейромаркетинг як сучасні засоби підвищення конкурентоспроможності підприємства. *Причорноморські економічні студії*. 2020. Вип. 54. С. 126–130.
15. Марчишин Н. Роль поведінкової економіки в системі економічних наук. *Вісник економіки*. 2023. Вип. 3. С. 182–197.
16. Ляшов Д. О., Шульгай А. Г., Тренда Н. О. Вплив поведінкової економіки на охорону здоров'я: аналіз принципів та застосування. *Вісник соціальної гігієни та організації охорони здоров'я України*. 2023. № 3. С. 70–75.
17. Танклевська Н. С., Повод Т. М. Поведінкова економіка: етимологія, сутність, теорія. *Науковий вісник Льотної академії. Серія : Економіка, менеджмент та право*. 2021. Вип. 3–4. С. 38–45.
18. Клепікова О. А., Яценко Н. В., Гудкова А. В. Вплив основних напрямків розвитку поведінкової економіки на соціально-економічні процеси. *Вісник Одеського національного університету. Серія : Економіка*. 2022. Т. 27. Вип. 1. С. 82–86.

References:

1. Ariely, D. (2009). *Predictably Irrational: The Hidden Forces That Shape Our Decisions*. London: Harper.
2. Kahneman, D. & Tversky, A. (1979). Prospect Theory: An Analysis of Decision under Risk, *Econometrica*[en], XLVII (1979), 263-291.
3. Thaler, R. (2018). Povedinkova ekonomika. Yak emotsiyyi vplyvayut' na ekonomichni rishennya [*Behavioral economics. How emotions affect economic decisions*]. Krykunenko S. (Trans.). Kyiv : Nash Format [in Ukrainian].
4. Bunkovska, V., & Rysin, M. V. (2019). Ponyattya povedinkovoyi ekonomiky ta yiyi vplyv na pryynyattya finansovykh rishen' [*The concept of behavioral economics and its impact on financial decision-making*]. 77-ma Student's'ka naukovo-tekhnichna konferentsiya. Sektsiya «Publichne upravlinnya ta administruvannya» - 77th Student Scientific and Technical Conference. Section "Public management and administration". (pp. 61-62). Lviv: Vydavnytstvo L'vivs'koyi politekhniki [in Ukrainian].
5. Radchenko, D. M. (2016). Povedinkova ekonomika yak instrument marketynhovoyi diyal'nosti [*Behavioral economics as a tool of marketing activity*]. *Formuvannya rynkovykh vidnosyn v Ukrayini - Formation of market relations in Ukraine*, 4, 56-60 [in Ukrainian].
6. Kryvyi, V. I. (2016). Peredumovy vynyknennya povedinkovoyi ekonomiky [Prerequisites for the emergence of behavioral economics]. *Naukovyy visnyk Khersons'koho derzhavnoho universytetu. Ser. : Ekonomichni nauky - Scientific Bulletin of Kherson State University. Ser.: Economic sciences*, 18 (1), 12–16 [in Ukrainian].
7. Zakrevska, L. M. (2018). Povedinkova ekonomika yak instrument zabezpechennya stalykh konkurentnykh perevah [*Behavioral economics as a tool for ensuring sustainable competitive advantages*]. *Naukovi pratsi Natsional'noho universytetu kharchovykh tekhnolohiy - Scientific works of the National University of Food Technologies*, 24(3), 55–61 [in Ukrainian].
8. Pylypenko, N. M., & Belyaeva, V. V. (2019). Mozhlyvosti zastosuvannya instrumentariyu povedinkovoyi ekonomiky pry provedenni ekonomichnoyi polityky v Ukrayini [*Possibilities of using the tools of behavioral economics in the implementation of economic policy in Ukraine*]. *Ekonomika ta derzhava - Economy and the state*, 5, 95-100 [in Ukrainian].
9. Buryachenko, A. E., & Levchenko, K. M. (2019). Povedinkova ekonomika ta detsentralizatsiya byudzhethnoyi systemy [*Behavioral economics and decentralization of the budget system*]. *Finansy Ukrayiny - Finances of Ukraine*, 9, 27-42 [in Ukrainian].

10. Smiyanov, V. A., Kurganska, V. O., Smiyanova, O. I., & Dryga, N. O. (2019). Hromads'ke zdorov'ya ta povedinkova ekonomika [Public health and behavioral economics]. *Visnyk sotsial'noyi hihiyeny ta orhanizatsiyi okhorony zdorov'ya Ukrayiny - Herald of social hygiene and health care organization of Ukraine*, 2, 33–39 [in Ukrainian].
11. Ushakova, N. G., & Pominova, I. I (2019). Povedinkova ekonomika v paradyhmal'niy strukturi suchasnoyi ekonomichnoyi teorii [Behavioral economics in the paradigmatic structure of modern economic theory]. *Biznes Inform - Business Inform*, 9, 8-13 [in Ukrainian].
12. Telnov, A. S., & Reshmidilova, S. L. (2020). Rozvytok povedinkovoyi ekonomiky u pryynyatti ekonomichnykh rishen' [Development of behavioral economics in making economic decisions]. *Ekonomichnyy visnyk. Seriya : Finansy, oblik, opodatkovannya - Economic Herald. Series: Finances, accounting, taxation*, 5, 160–170 [in Ukrainian].
13. Povod, T. M., & Advokatova, N. O. (2020). Povedinkova ekonomika: sutnist' ta kontseptualizatsiya ponyattya [Behavioral economics: essence and conceptualization of the concept]. *Tavriys'kyi naukovyy visnyk. Seriya : Ekonomika - Taurian Scientific Herald. Series: Economy*, 2, 213–221 [in Ukrainian].
14. Mital, O. G. (2020). Povedinkova ekonomika ta neyromarketynh yak suchasni zasoby pidvyshchennya konkurentospromozhnosti pidpryyemstva [Behavioral economics and neuromarketing as modern means of increasing the competitiveness of the enterprise]. *Prychornomors'ki ekonomichni studiyi - Black Sea Economic Studies*, 54, 126-130 [in Ukrainian].
15. Marchyshyn, N. (2023). Rol' povedinkovoyi ekonomiky v systemi ekonomichnykh nauk [The role of behavioral economics in the system of economic sciences]. *Visnyk ekonomiky - Bulletin of the economy*, 3, 182-197 [in Ukrainian].
16. Lyashov, D. O., Shulgai, A. G., & Trenda, N. O. (2023). Vplyv povedinkovoyi ekonomiky na okhoronu zdorov'ya: analiz pryntsypiv ta zastosuvannya [Impact of behavioral economics on health care: analysis of principles and application]. *Visnyk sotsial'noyi hihiyeny ta orhanizatsiyi okhorony zdorov'ya Ukrayiny - Herald of social hygiene and health care organization of Ukraine*, 3, 70–75 [in Ukrainian].
17. Tanklevska, N. S., & Povod, T. M. (2021). Povedinkova ekonomika: etymolohiya, sutnist', teoriya [Behavioral economics: etymology, essence, theory]. *Naukovyy visnyk L'otnoyi akademiyi. Seriya : Ekonomika, menetdzhment ta pravo - Scientific Bulletin of the Aviation Academy. Series: Economics, management and law*, 3–4, 38–45 [in Ukrainian].
18. Klepikova, O. A., Yatsenko, N. V., & Gudkova, A. V. (2022). Vplyv osnovnykh napryamkiv rozvytku povedinkovoyi ekonomiky na sotsial'no-ekonomichni protsesy [Influence of the main directions of development of behavioral economics on socio-economic processes]. *Visnyk Odes'koho natsional'noho universytetu. Seriya : Ekonomika - Bulletin of Odessa National University. Series: Economy*, 27(1), 82–86 [in Ukrainian].

СЕРІЯ «Педагогіка»

UDC 811. 111'24:004 (045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1028-1035](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1028-1035)

Nazarenko Iryna Mykolaivna lecturer of the English Language Department of Technical Direction № 1, National Technical University of Ukraine "Ihor Sikorsky Kyiv Polytechnic Institute", 37 Prospect Beresteiskyi, Kyiv, 03056, tel. (044) 204-81-99, <https://orcid.org/0000-0002-7919-7939>

UNDERSTANDING THE CLIP THINKING FOR THE BENEFIT OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The article raises the issue of clip thinking among students in modern educational process and the importance of understanding this phenomenon by educators. The article deals with the problem of clip thinking as a particular way of thinking developed among children, teenagers and young adults. The study describes the circumstances under which this way of thinking was developed; the key features of this phenomenon are analyzed. It is pointed out that clip thinking, characterized by the reduced level of concentration, leads to attention deficit disorder, prolonged difficulty focusing on a lecture, procrastination, difficulty to focus on one topic for a long time, inability to develop deep understanding and make strong logical connections etc. Some positive and negative features of such way of thinking are analyzed. Among positive features is the ability to look through a big amount of information quickly, whereas the information perceived is rather simplified. Particular instructional strategies to be applied in an educational system today are discussed, namely it is pointed out that it is better to vary activities in such a way, that students could switch from quick overview to detailed analysis. The study points out some basic aspects to be taken into consideration while teaching present-day students, who mainly belong to the category of young adults with clip thinking. Among them are “attention grabbers” – techniques to generate interest and hold the students' attention, using multimodal presentations, graphics, schemes, holding active discussions, debates, round tables, brainstorming techniques etc. Overall, it is necessary to change types of activities and involve different visual aids, as well as have more complicated tasks that require thorough preparation and extensive reading. The need for developing more complicated, creative assignments that would require longer preparation time, involving extensive reading or literature overview is highlighted.

Keywords: Clip thinking, teaching techniques, educational process, attention, perception, short-term memory, reduced level of concentration.

Назаренко Ірина Миколаївна викладач кафедри англійської мови № 1, Національний технічний університет України "Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського", проспект Берестейський, 37, м. Київ, 03056, тел.: (044)204-81-99, <https://orcid.org/0000-0002-7919-7939>

РОЗУМІННЯ ПОНЯТТЯ “КЛІКОВЕ МИСЛЕННЯ” ЗАДЛЯ БІЛЬШОЇ ЕФЕКТИВНОСТІ НАВЧАЛЬНОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. У статті піднімається питання кліпового мислення серед студентів у сучасному навчальному процесі, а також важливості розуміння цього явища викладачами. В роботі зазначається, що кліпове мислення є певним способом мислення, розвиненим у дітей, підлітків та молодих людей через стрімкий розвиток комп'ютерних та інтернет технологій. В роботі розглядаються підстави для виникнення цього виду мислення, а також розглядаються основні риси цього явища. Зазначається, що кліпове мислення характеризується зменшеним рівнем концентрації, призводить до синдрому дефіциту уваги, має наслідком проблему фокусуватись під час лекції, сприяє прокрастинації, викликає складнощі фокусуватись на одній задачі тривалий час, а також має наслідком поверхнєве сприйняття інформації і нездатність робити логічні зв'язки. Аналізуються деякі позитивні і негативні сторони цього виду мислення. Серед позитивних виділяється здатність переглядати велику кількість матеріалу досить швидко, в той час, як інформація, яка сприймається носить спрощений, поверхневий характер. Наводяться певні стратегії подання матеріалу, які варто застосовувати в навчальному процесі. Зокрема підкреслюється доцільність варіювання стратегій і видів діяльності таким чином, щоб студенти могли переключатись від швидкого ознайомлення з матеріалом на його детальний аналіз. У статті розглядаються основні аспекти, які необхідно враховувати під час навчання студентів з таким видом мислення. Серед них техніки для звернення уваги студентів та стимулювання їх інтересу, а також утримання уваги, використовуючи мультимодальні презентації, графіки, схеми, проведення дискусій, дебатів, круглих столів, мозкових штурмів і т.д. Підкреслюється важливість розробки більш складних, креативних завдань, які би потребували більше часу на підготовку, в тому числі завдання, що передбачають екстенсивне читання та аналіз літератури.

Ключові слова: Кліпове мислення, навчальні прийоми, освітній процес, увага, сприйняття, короткочасна пам'ять, зменшений рівень концентації.

The main aspects of the problem. The rapid pace of life and the increasing amount of information that literally descends upon individuals are the root causes of

clip thinking. Such kind of thinking is formed under the influence of modern computer technologies, the Internet, social media etc. Briefly speaking, text messages, vivid visual aids, and a heavy emphasis on images and videos define the emergence of an intellectual-psychological reliance on digital devices, where the lines between the actual and virtual worlds are blurred. Because of this, students experience fast tiredness, procrastination, have problems focusing. In addition to this, clip thinking results in attention deficit disorder, loss of interest in learning new things, and a decline in one's capacity for creativity, which is aided by continual usage of secondary-level information processing. Moreover, it causes disarray in goals and behavior, a contradictory way of thinking and living, inconsistent choices and ways to address the challenges, and even a reduced accountability for the results of personal activity. Due to “clip” thinking, students experience difficulties working with content of a certain length, unable to work with semiotic structures of any complexity, unable to concentrate on any one piece of information for an extended period, and have a diminished capacity for analysis and synthesis.

Furthermore, the long-lasting periods of distant learning, that are practiced today at Ukrainian universities only augmented the reliance of students on various gadgets and contributed to clip thinking development. Traditional classrooms without dependence on technology are quite rare. Therefore, while teaching present-day students, teachers need to be aware of this issue, consider the possible behavioral peculiarities of students and apply necessary techniques to reduce the negative influence of such thinking in the classroom. Thus, **the aim of this article** is to analyze various aspects of “clip thinking” in order to enhance the efficacy of the learning process in general and in teaching foreign languages in particular as well as to spread better understanding of this relatively new notion.

Research overview. A number of researchers have paid attention to this problem from various perspectives, including Berezneva, I., Pasichnyk O. (in the context of teaching foreign languages), Kornuta, O. (in search for effective ways of teaching students-economists), Pasichnyk I. D., Kalamazh R. et al., (from the perspective of psychology), Yekhalov V., Miziakina K., Barrannik C. & Chekha K. (from point of view of a medical science) and many others. The research analysis proves that the topic remains actual.

Research core material. The word “clip” initially was assigned to creating video clips, where several pictures replace each other at a fast pace. The notion originated in the 1990s, described by the American futurologist Alvin Toffler as a “blip culture”. It was mentioned as a general information culture of people who keep changing channels while watching TV. Because of such activity, a person develops a way of thinking, which contains just some shredding of images, impressions and small chunks of information. The peculiarity of such way of thinking is that it does not require the involvement of imagination, reflection or awareness. This occurs because there is a continuous information update. The consequence of having changing images in front of one's eyes is a habit of operating the images of fixed

lengths and the difficulty dealing with structures of other complexity. The external outcome can be seen as the inability of a person to concentrate for a long time and the reduced ability to analyze. (Pasichnyk I. D., Kalamazh R. et al., 2015, 262).

As digital technologies have advanced, young people are consuming more and more content. The flow of information is vast and uncontrollable, making it challenging to choose information and acquire a critical attitude toward it. In order to save time, present-day student intentionally obstruct information flows, and while doing so they are trained to ignore them rather than notice them. They are distinguished by skimming content and focusing their attention on attention-grabbing headlines and visuals. They are every good at dealing with the information flow, and what sets them apart is their optimal level of proximity to information, which they are adept at using.

The following conditions were noted in 2010 by culturologist K. Frumkin as necessary for the development of the new generation of “clip”:

- large amounts of externally sourced information;
- the need to process this information quickly;
- the diversity of data;
- the necessity of doing multiple tasks concurrently;
- the expansion of social media platforms for communication.

The result of all of this is a lack of a comprehensive understanding of the data that is taken in and processed.

The majority of researchers agree that clip thinking represents a completely new level of human awareness. Its appearance is a result of science and technology developing at a rapid rate. It should be mentioned, though, that scientists have difficulty identifying the level of such thinking as the question arises how to measure it. For now, we can measure it using other thinking categories. It is also not exactly clear whether it is a way of thinking or perception.

A number of scientists from various fields of knowledge have drawn their attention to this issue over the last years. Pasychnik Olena dealt with the issue of integration of the “clip thinking” phenomenon into the learning process. The scientist states that such thinking can worsen the process of identifying main and secondary aspects while reading long technical texts, text retelling, can badly influence students’ abilities to produce monologue speech as well as the mastering of some grammatical structures. The author points out that a new cognitive reality emerges that is marked by associativity, visuality, emotionality, and a high rate of image replication on the one hand, but also by hyperactivity, low sustained attention, shallow perception of this information, and speech minimalism on the other (Pasichnyk O., 2023).

There is no common denominator on the question: which higher mental process this phenomenon belongs to: attention, perception, thinking, memory and consciousness, or is it some internal function of short-term memory, which does not hold information for long or unconscious and understanding sends it to the brain. (Yekhalov V., Mizyakina K. et al., 2018:113).

Psychologists mention the following levels at which “clip” thinking is formed: (quoted by Pasichnyk O., 2023)

- Cognitive level: information is processed, filtered, dissipated, and only pertinent external data is absorbed;
- emotional-voluntary: when the attention is focused on the information, which elicits particular feelings and emotions (both positive and negative), affects mood;
- values level: information that has personal or sociocultural value;
- behavioral: information contains methods, means and results of some actions and leads to a particular behavior. (Pasichnyk O., 2023, p.84).

In their study of “clip thinking” in physicians-interns, a group of scientists (Yekhalov V., Mizyakina K., Barrannik C. & Chekha K.) list the following negative aspects of it:

- simplification of information, because this form of thinking does not involve deep perception;
- tendency to change the context;
- reduced ability to focus on one type of activity for a long time;
- decreased capacity to construct long logical chains;
- increased chances to fall under external influence and be subjected to manipulation;
- reduced sense of guilt and responsibility. (Yekhalov V., Mizyakina K. et al., 2018).

Experts explain these problems from a medical point of view by the fact that people cannot quickly perform actions according to the plan: “attention – perception – thinking – memory – imagination – reproduction”. They also mention that with clip thinking central nervous system acts using a shortened scheme: “attention – short-term memory”. Consequently, such thinking styles, as “concept – judgement – reasoning – conclusion” are not formed, when information is received as a form of images, fragments or short texts (Yekhalov V., Mizyakina K. et al., 2018).

Therefore, the above-mentioned scientists note that if there is no thinking, then there are problems with the reproduction of information. In order to save and reproduce information, it is necessary that the long-term memory is activated. When information is perceived in the form of clips, long-term memory is not activated, which suppresses the mental process.

Psychologists prove that the acquisition of concepts is not a simple knowledge transfer. Forming a concept is a complex process that depends on past experience, existing knowledge, activities carried out in the process of assimilation, the system of mental (logical) operations with which it occurs. The process involves analysis, comparison, and synthesis, finding interconnections between the matters, abstraction, generalization, induction and deduction.

American psychologist Bruner J. stated that mastering a notion by a person is a chain of processes – classification, comparison and generalization of the features

of the objects and highlighting the most important ones. So, the process of conceptualization consists of the content (essential features) of the concept, its volume, the essential links and relations of this concept with other concepts of the system. Mastering the concept also involves mastering the ability to operate it in solving various tasks of a cognitive nature.

Until now, the provisions of Vygotsky remain actual (Pasichnyk I. D., Kalamazh R. et al., 2015, p.166) on the main indicators of mental activity in the learning process, and in particular in the process of mastering scientific concepts. These are such indicators as the degree of generalization, abstractedness of concepts and the extent of their inclusion in the system. The higher is the level of mental development, the better relationships between different concepts are established.

In light of the above mentioned, one of the main problems of clip thinking is the absence of context. Context serves as the foundation for the understanding of an aspect. It allows involving strong cognitive connections in students' minds and make interconnections. (Pasichnyk I. D., Kalamazh R. et al., 2015, 158). Vygotsky thought that the genuine notion is not only the variety of its features but the enrichment of ideas about it, which arises as a result of the introduction of this object in the system of relationships with other phenomena. The concept can be presented in a ready-made form or by means of discoveries, that is, heuristically. Formation of concepts is the process of gradual transition from the absorption of external, individual, specific and often non-essential characteristics and relationships to the knowledge and assimilation of general, essential features and properties, relationships and relations that characterize scientific concepts (Vygotsky, L., 2012).

The longer the text, the more complicated the context is. Therefore, here we face the situation, when such activity as reading long texts or understanding long audio texts even in the native language is an extremely difficult type of work for students with clip thinking. When dealing with such texts in a foreign language, the matters get worse.

Another aspect is if a person is not interested, receiving information in a "clip" form, he/she will most likely perceive it as a collection of distinct provisions, will not determine the relationships between them. This knowledge is unlikely to be integrated into the existing system of concepts of a given person. The more abstract the concept, the harder it is to rely on the material that can be shown, the more you have to use the narrative of facts that can help the absorption of abstract concepts, providing additional clear knowledge of the features of the object, its qualities and properties.

Summarizing all mentioned above, we can state that, on one hand, it is advised to accept this phenomenon as a given value, as an inevitable truth of today and use its advantages. Among them are the ability to switch quickly from one task to another, which allows you to build learning and working processes in multi-task environments, hence the rapidity of the younger generation's response to any changes, high degree of adaptability and rapid adoption of innovations in the field of information technology.

Some researchers recommend using visual aids, schemes, pictures, presentations on various platforms (ThingLink, for photos and pictures; Visme – a platform for making presentations, animation and banners, infographics etc.; Easel.Ly – for creating infographics) (Berezneva, I., 2021). Others offer to involve the use of infographics for teaching foreign language, dividing the work into two parts. (Pasichnyk O., 2023). One part is to be made by a teacher, presenting the systematized information and the other on is to be made by students themselves as a group work. The researcher highlights the efficacy of individual students' works in making visual aids, as they have to analyze the knowledge in detail and summarize before putting it on a slide.

Other researchers (Kornuta, O. et al., 2017) use slideshows with numerous slides to organize and break up the content during lectures. They applied bright colors, consistently throughout the slideshow. Schemes and graphics were frequently used to highlight logical links between alternatives. During lectures, teachers used brainstorming, debates, forums, round tables, and other methods to get every student involved in conversation (Kornuta, O. et al., 2017).

Conclusions. In light of the above mentioned, applying attention-grabbers with greater force seems to be the need for data simplification. We believe that it is preferable to form student's analytical and conceptual thinking in combination with clip thinking. This means that some assignments have to contain complex, creative tasks, which would require thorough analysis for later representation. A balanced approach, varying bright representations and more extensive forms of work, that would involve logical reasoning, would contribute to forming better cognitive connections and could benefit the educational process.

References:

1. Berezneva, I. (2021) Deyaki aspekty vikorystannia metodu vizualizatsii pid chas vykladannia inozemnoi movy v vijskovomu vnz. [Some aspects of using visualization methods while teaching foreign language at a military University]. *Aktualni problemy humanitarnykh nauk. - Actual issues of humanitarian sciences*, 35, 203-208. [in Ukrainian] Retrieved from http://www.aphn-journal.in.ua/archive/35_2021/part_1/34.pdf
DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-1-32>
2. Kornuta, O., Pryhorovska, T., & Potiomkina, N. (2017). Clip thinking and clip perception: Teaching methods aspect. [Klipove myslennia i klikove sprynnattia: Aspect navchalnykh metodiv.] Electronic edition "Open educational E-environment of a modern university", (3), 75–79. Retrieved from <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/71>
DOI: <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2017.3.7579>
3. Pasichnyk O. (2023). Ways of integrating clip thinking phenomenon into the process of foreign language teaching in higher education institutions. *Teaching languages at higher educational establishments at the present stage. Intersubject relations*. 42, pp. 81–93.
DOI: <https://doi.org/10.26565/2073-4379-2023-42-06> [in Ukrainian].
4. Pasichnyk I. D., Kalamazh R. V., Matlasevych O. V., Nikitchuk U. I., Shuhai M. A., Hilman A. Yu., & Dovhaliuk T. A. (2015). *Psykhologhiya myslennya*. Ostroh: Vydavnytstvo Natsional'noho univer sytetu «Ostroz'ka akademiya». https://lib.oa.edu.ua/files/funds/vudavnytstvo/Kalamazh_Psyhologija%20myslennja.pdf [in Ukrainian].

5. Yekhalov V., Miziakina K., Barrannik C. & Chekha K. (2018) Clinical and mosaic thinking in intern doctors specialized in diseases of the nervous system. [Klinichne i klipove myslennia u likariv interniv spetsializatsii nervovi hvoroby] *Aktualni problem suchasnoi medytsyny: Visnyk ukrainskoi medychnoi stomatologichnoi akademii. №4 (64)*. [in Ukrainian]. Retrieved from <https://cyberleninka.ru/article/n/klinichne-ta-klipove-mislennya-u-likariv-interniv-za-fahom-nervovi-hvorobi/viewer> [in Ukrainian].

DOI: 10.31718/2077-1096.18.4.111

6. Vygotsky, L. (2012). *Thought and Language*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts. London, England.

Література:

1. Березнева, І. (2021) Деякі аспекти використання методу візуалізації під час викладання іноземної мови в військовому ВНЗ. *Актуальні проблеми гуманітарних наук. Aktualni problemy humanitarnykh nauk. - Actual issues of humanitarian sciences*, 35, 203-208. [in Ukrainian] DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/35-1-32>

2. Kornuta, O., Pryhorovska, T., & Potiomkina, N. (2017). Clip thinking and clip perception: Teaching methods aspect]. Electronic edition "Open educational E-environment of a modern university", (3), 75–79. Retrieved from <https://openedu.kubg.edu.ua/journal/index.php/openedu/article/view/71>

DOI: <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2017.3.7579>

3. Пасічник О. (2023). Шляхи інтеграції феномену кліпового мислення в процес навчання іноземної мови у ЗВО. *Викладання мов у вищих навчальних закладах освіти на сучасному етапі. Міжпредметні зв'язки*. 42, pp. 81–93.

DOI: <https://doi.org/10.26565/2073-4379-2023-42-06>

4. Пасічник І., Каламаж Р., Матласевич О., Нікітчук У., та ін. (2015). *Психологія мислення*. Острого: Видавництво Національного університету «Острозька академія». – 560 стор. https://lib.oa.edu.ua/files/funds/vudavnutstvo/Kalamazh_Psyhologija%20myslennja.pdf

5. Єхалов В., Мізякіна К., Бараннік С., Чеха К. (2018) Клінічне та "кліпове" мислення у лікарів-інтернів за фахом "нервові хвороби" // *Актуальні проблеми сучасної медицини: Вісник української медичної стоматологічної академії*. 2018. №4 (64). URL: <https://cyberleninka.ru/article/n/klinichne-ta-klipove-mislennya-u-likariv-interniv-za-fahom-nervovi-hvorobi> (дата звернення: 04.06.2024). DOI: 10.31718/2077-1096.18.4.111

6. Vygotsky, L. (2012). *Thought and Language*. The MIT Press, Cambridge, Massachusetts. London, England.

UDC 378.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1036-1046](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1036-1046)

Semak Liudmyla Anatoliivna Candidate of Philological Sciences, Associate Professor, Associate Professor of The Philology Department, Dnipro State Agrarian and Economic University, Serhii Efremov St., 25, Dnipro, 49009, tel.: (056)371-08-21, <http://orcid.org/0000-0002-2495-4680>

THE DEVELOPMENT OF THE STUDENTS' LANGUAGE COMPETENCE AT BUSINESS UKRAINIAN LANGUAGE CLASSES

Abstract. The scientific research analyzed the ways of developing language competence of students in business Ukrainian language classes in institutions of higher education. It was noticed that the acquired language education in secondary education institutions needs further improvement, taking into account the peculiarities of official-business, scientific, journalistic and conversational styles. It was noted that the discipline “Business Ukrainian language (for professional direction)” is designed to promote the development of Ukrainian language and professional competence in higher education institutions, therefore, considerable attention should be paid to the teaching methodology of this educational component. The principles that should be based on native language education, language and professional development, content and structure of language education are given. It is emphasized that learning the business Ukrainian language should be multi-level during the educational process in higher education and follow the idea of continuity and gradualness, variability of educational theoretical and practical material and technology acquisition of knowledge, internationalization. It was established that one should take into account the typical features and individual characteristics and opportunities of students of an agrarian and economic institution of higher education to master the business Ukrainian language, since it was noticed that the majority of agricultural students have a logico-mathematical type of intelligence, which correlates with their abilities. It is noted that such students mainly have a logical-mathematical type of intelligence, are able to establish cause-and-effect relationships between concepts, and teach the material in a consistent and systematic manner, therefore, in order to increase the motivation to study the language discipline for students of an agrarian and economic institution of higher education, it is necessary to create such conditions of study. It was determined that in business Ukrainian language classes, communication should be organized based on professional communication situations, using corporate training methods. It has been proven that business Ukrainian language learning should be based on an integrative approach to language learning, that is, on an interdependent process of forming skills of all types of language activities, in particular speaking, reading, and writing. It was

concluded that the integrative teaching of the business Ukrainian language in institutions of higher education is based on the general language competence developed at school, and implementing the professional language component of the chosen field of knowledge. Prospects for further research are defined as the study of integrative and multi-level Ukrainian language training in institutions of higher education.

Keywords: the language education, the professional language training, business Ukrainian language.

Семак Людмила Анатоліївна кандидат філологічних наук, доцент, доцент кафедри філології, Дніпровський державний аграрно-економічний університет, вул. Сергія Єфремова, 25, м. Дніпро, 49009, тел.: (056)371-08-21, <http://orcid.org/0000-0002-2495-4680>

РОЗВИТОК МОВНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ СТУДЕНТІВ НА ЗАНЯТТЯХ ІЗ ДІЛОВОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ

Анотація. У науковій розвідці проаналізовано шляхи розвитку мовної компетентності студентів на заняттях із ділової української мови в закладах вищої освіти. Помічено, що здобута мовна освіта в закладах середньої освіти потребує подальшого вдосконалення, враховуючи особливості офіційно-ділового, наукового, публіцистичного й розмовного стилів. Зауважено, що сприяти розвитку української мовно-професійної компетентності в закладах вищої освіти покликана дисципліна «Ділова українська мова (за професійним спрямуванням)», тому методиці викладання цієї освітньої компоненти слід приділяти неабияку увагу. Наведено принципи, що на них повинне базуватися рідномовне навчання, мовно-професійний розвиток, зміст і структура мовної освіти. Наголошено, що навчання ділової української мови повинно бути багаторівневим під час освітнього процесу у вищій школі та наслідувати ідею безперервності й поступовості, варіативності навчального теоретико-практичного матеріалу й технологізації здобуття знань, інтернаціоналізації. Установлено, що слід враховувати типові риси й індивідуальні особливості та можливості студентів аграрно-економічного закладу вищої освіти до оволодіння діловою українською мовою, оскільки помічено, що більшість студентів-аграріїв мають логіко-математичний тип інтелекту, який і корелює їхні здібності. Зауважено, що такі здобувачі переважно мають логіко-математичний тип інтелекту, уміють установлювати причинно-наслідкові зв'язки між поняттями, послідовно й систематизовано викладати матеріал, тому з метою підвищення мотивації вивчення мовної дисципліни для студентів аграрно-економічного закладу вищої освіти слід створювати саме такі умови навчання. Визначено, що на заняттях з ділової української мови варто організовувати спілкування з опертям на ситуації професійної

комунікації, використовуючи методи корпоративного навчання. Доведено, що навчання ділової української мови повинно базуватися на інтегративному підході до вивчення мови, тобто на взаємозалежному процесі формування навичок усіх видів мовної діяльності, зокрема говоріння, читання, письма. Висновковано, що інтегративне навчання ділової української мови в закладах вищої освіти відбувається, спираючись на загальну мовну компетентність, розвинену в школі, й упроваджуючи фахову мовну компоненту обраної галузі знань. Перспективами подальших досліджень визначено вивчення інтегративності й багаторівневості українськомовної підготовки в закладах вищої освіти.

Ключові слова: мовна освіта, професійна мовна підготовка, ділова українська мова.

Formulation of the problem. Modern linguistic and pedagogical science is constantly working on the development of successful technologies and methods that motivate students to study their native language in a higher education institution, contribute to a better understanding of language knowledge, and meet today's demands.

Analysis of the modern labor market shows that the current world will demand professionals who are able to respond to today's global challenges, as well as specialists who have acquired professional native language communicative competence. Research results show that the future prospects of a successful career of a highly qualified specialist are mostly related to their language training, communication skills and abilities.

It was noted that the trends of globalization of the academic process provide for the formation of a high-quality educational environment, in which the perfect study of the business Ukrainian language becomes the norm. At the same time, an increased interest in agricultural, engineering, and technical specialties has been observed, due to changes in the labor market, where the demand for graduates of humanitarian fields of study decreases, and the demand for graduates of applied faculties who speak the language of the professional terminosphere increases. The training of specialists in agrarian universities consists in the development of language competence, which allows to communicate professionally in business Ukrainian in various spheres and situations, to develop a high level of linguistic competence, to apply language knowledge in professionally significant language situations, acts, styles, genres of professionally oriented linguistic activity. All this determines, firstly, the specificity of studying the Ukrainian language in agricultural universities, which is determined by the professional orientation during education, and, secondly, the relevance of the proposed work.

Analysis of recent research and publications. The study of educational technologies of language learning is not a new task, since outstanding foreign and domestic scientists (S. Amelina, O. Lytvynova, T. Pakhomova, I. Polyakova, I. Sekret, O. Tarnopolskyi, D. Brinton, M. Snow, M. Wesche etc.) devoted their

scientific works to this topical linguistic and pedagogical problem. Today “it highlights the urgency for new approaches to improve the educational process in response to the requirements of present realities” [3]. All scientists agree that the need to use technologies in the educational process in accordance with the demands of the time in one way or another contributes to increasing the effectiveness of the perception and assimilation of educational material. Under modern socio-economic conditions, the main goal of Ukrainian-language business training at an agrarian-economic university is the formation of students’ national-cultural professionally oriented competence. Ukrainian language professionally oriented education is usually integrated, since its goal is not so much the assimilation of language material, grammatical rules, linguistic and cultural features, the formation of language skills and the development of communicative skills, but the assimilation of the content of special professional information, the formation of native language professional communicative competence, the development of abstract and professional thinking. O. Piddubtseva notes: “Well-chosen technologies will make it possible not only to interest applicants, to make the educational process more diverse, but also to prepare more competitive specialists in their field of knowledge” [5].

The purpose of the article is to analyze the ways of improving business Ukrainian language training of students in agricultural and economic institutions of higher education. First, the current process of digitization of all spheres of human life involves new forms and models of communication, puts forward other requirements for communication, therefore language preparation for business oral and written interaction both during synchronous communication, online in real time, and remotely, asynchronously. Secondly, the issues of the latest technologies for teaching the business Ukrainian language in agrarian institutions of higher education have not yet become an object of study.

Presenting main material. The Concept of Reform and Development of Agrarian Education and Science states: “Currently, there is a problem of training highly qualified workers, specialists with higher education and implementation of domestic scientific developments in the agro-industrial complex. The functioning of agricultural education and science does not fully meet the socio-economic needs of society, the level of development of production and food security of the state” [2]. In view of this, applied educational and educational technologies should be singled out among the pedagogical technologies, which will be effective during language and communication training of future farmers. In our opinion, professionally oriented language training should be carried out in accordance with the following principles: orientation towards professional activities, taking into account the age characteristics of students, educational autonomy and individual trajectories of professional development of students, modeling of professional activities, modularity of training content, integrability, as well as the principle of multi-level training in the conditions of the academic process of higher education. The above principles are closely interrelated and must be implemented in the process of forming Ukrainian language professionally oriented competence.

The principles of native-language professionalization, professional development, modularity of training content, as well as the principle of multi-level training in the conditions of the academic process of higher education are connected with the idea of a continuous and level nature of education. The principles of taking into account the requirements of the socioprofessional environment, the complex formation of professional native language competence, the functionality of professional native language training, the difficulty of learning, the variability of content and learning technologies, the internationalization of training, the interrelated development of speech skills, and the principle of adequacy of educational materials are derived from the idea of integrative factors of education.

Adhering to all the above principles during the acquisition of business language education, we believe that one of the real ways to increase the effectiveness of teaching the native language in an agrarian and economic university is the fundamentalization of the process of mastering business Ukrainian communicative competence, which we understand as the process and result of providing students with knowledge of the native language, the basic principles and regularities of the functioning and development of the Ukrainian language, which are necessary and sufficient for independent and under the guidance of a teacher to master a full-fledged language communicative competence, that is, the generalization of language knowledge, which is the basis of the development of competences.

In our opinion, the fundamentalization of language education in an agrarian and economic university appears as the continuity of language education during the entire course of study, carried out through the components of the educational system:

- the integrity of the process of mastering the native language, which is achieved by the formation of competencies and the assimilation of linguistic knowledge;
- formation of students' readiness for future professional activities with the help of native language communicative competence.

Before a business Ukrainian language professionally oriented course of study in modern conditions of shortage of classroom time, it is necessary to outline a complex didactic goal: learning business Ukrainian language through a profession. This, first of all, involves a clear structuring of the language material and an agreed content structure of the entire course between related special subjects in order to avoid unnecessary repetitions and redundant expansions of information.

In order to increase the effectiveness of the educational process, it is necessary to take into account the individual characteristics of students and create conditions for increasing the motivation of students to learn the business Ukrainian language. When motivating students to learn a business language, their age characteristics and peculiarities of learning at this age should be taken into account. Representatives of this age group have common features with such features as generalization of mental activity, independence of thinking, flexibility of mental processes, semantic memory, specificity of connection between visual and abstract components of thinking.

Pakhomova T., Hryhorieva V., Omelchenko A. note, that “the increasing digitalization in all spheres of human activity demands the improvement of digital competence in the educational field” [4]. One of the main methodological rules during the analysis of the development and enrichment of an individual’s lexical reserve is the distinction between language and speech, which is reflected in the generally accepted and mandatory division of lexical-synonymous units into universal and contextual ones, that is, words that are constantly close in meaning in the language and situationally synonymous in speech. Modern linguistics has finally fixed the view on lexical synonymy as a phenomenon of the language and speech levels, accordingly clearly distinguishing the constant (general language) and contextual (speech) convergence of word meanings. Linguistics has long outlined and proven the importance of studying common language lexical-synonymous resources for the formation of the professional vocabulary of students of higher education – future specialists in various fields.

It is also necessary to take into account the individual styles and strategies of mastering knowledge, the individual abilities of students of an agrarian and economic university to master the business Ukrainian language. It is known that abilities are individual psychological features that ensure the ease and speed of acquiring knowledge, skills and abilities. Individual abilities determine the style and strategies of mastering a business language. It has been proven that the majority of students of the agricultural and economic university have a logical-mathematical type of intelligence, which determines their abilities. Students who have a logical-mathematical type of intelligence, easily operate with numbers, have the ability to find relationships between cause and effect, easily perceive a logical, consistent presentation of the material. Therefore, in order to increase the motivation of students of an agrarian and economic university, it is necessary to create such learning conditions.

Under such conditions, in the process of forming business Ukrainian language competence, the student’s activity is developed and supported, which enables him to clarify and distinguish general and individual features of business language learning; to carry out continuity of etiquette and diplomatic knowledge, skills, abilities, language experience; apply and develop own linguistic abilities.

It has been observed that it is essential to demonstrate to students the importance of training in business language for the formation of a holistic social and professional competence of a university graduate. For this, in addition to classroom classes, it is necessary to show the value of specific non-auditory activities aimed at the formation of business native language competence: conferences, briefings, debates, interviews, local and international competitions, festivals, video conferences in the aspect of forming positive professional and social motivation. To develop students’ motivation to master native-language official business material by clarifying the true value of mastering a business language. To demonstrate the willingness of employers to adequately pay for this additional language competence in terms of capitalization of labor resources.

Taking into account the need for material selection, its content, structuring and forms of presentation, it is also necessary to create conditions for stimulating motivational groups that are most relevant for students at a certain stage. This approach makes it possible to maintain the optimal level of readiness of students for business professional communication. In the first year of undergraduate study, as a rule, students do not realize the urgency of learning the business Ukrainian language. At this stage, it is necessary to support high internal motivation to learn the Ukrainian language in a professional direction with the help of the gradual introduction of methods and forms of learning that distinguish language learning in a higher education institution from similar learning at school, ensuring the sequence of students' knowledge acquisition, their expectations from the effectiveness of learning and results evaluation system. It is also advisable to use innovative methods of learning the Ukrainian language, active methods and forms of learning and identifying gaps in students' knowledge. The latter may include cultural linguistic knowledge, unformed or insufficiently formed skills of comparison, analysis, synthesis, and work with texts. In such a situation, the student immerses himself in conditions under which it becomes obvious to him that he has developed business Ukrainian language competencies that are minimal and insufficient for continuing his studies at a university, therefore he realizes the fundamental difference in the approach to learning the Ukrainian language at a university and at school, as well as the degree of personal responsibility in the process of learning the business Ukrainian language.

In subsequent courses, motivation increases due to the integration of students into professional education. It was observed that learning a language for special purposes contributes to the rapid growth of motivation in the third course and its maintenance in subsequent courses. One of the significant transformations of the system of training specialists with a higher agricultural education is that business language training is actively involved in the process of forming students' skills to solve tasks posed by the modern labor market in relation to practice on the basis of general and special professional competence. To do this, it is necessary to review the methodology of teaching business language in agricultural universities, relying not on a general philological, but on a professional and pragmatic approach and a careful target selection of linguistic didactic methods. Since the specificity of the discipline "Business Ukrainian Language" dictates a communicative and activity model of learning, the learning of business activities in one's native language also involves learning through communication. In general, communication in pedagogy is understood not only as a mutual exchange of information, in the process of which each of the participants seeks to realize their communicative task, but also as a form that is a means and a goal of communication. In combination with professional competences, ordinary communication reaches the level of professional communication in business Ukrainian. The core of such communication is the situation that determines the roles of its participants.

The success of organized communication is determined in a certain way by the observance of norms, the satisfaction of participants, the effectiveness of communication both in terms of the speed and quality of the development of business language competence, and the stimulation of students' independence, the awareness of behavioral regulation, namely psychological stability, the growth and stabilization of self-esteem, the presence of social approval.

In order to achieve the appropriate level of formation of students' business language professionally oriented competence, it is recommended to widely use active and interactive forms of conducting classes (business and role-playing games, research of specific situations) in combination with extracurricular work in the Ukrainian language learning process. Situational analysis (case study) involves the analysis of cases from professional practice. Tasks of this type require students to make a reasoned decision in the given circumstances. Tasks of this type differ from discussions by clearer requirements for their construction. The solution of the cases is built according to a clear scenario: the course of the discussion and the nature of the conclusions should be set in the text of the task. Cases describe real events, while when describing problematic situations, facts may be changed, or fictional circumstances may be added.

In business Ukrainian language classes, you can organize communication using professional communication situations. The technology of cooperative learning can also be included here. The condition that must be observed is the integration of all types of language activities in the process of learning business Ukrainian. Language learning is based on an integrative approach – an approach to language learning based on the interrelated formation of skills in all types of language activities: speaking, reading, writing. Interdependent learning of types of language activity takes place within their sequence-temporal relationship on the basis of common language material, the development of one type facilitates the mastery of another type, the sequence of types of language activity is not clear and static for different learning conditions.

The problem of educational and methodological provision of language education in an agrarian and economic higher education institution is urgent, since there is a need to ensure the individual educational trajectory of each student with the help of a single textbook or study guide, to purposefully form his educational competencies; there are also questions related to the specifics of creating a training manual aimed at fulfilling a narrow range of tasks of professionally oriented training.

When creating a professionally oriented study guide on the business Ukrainian language, one should also take into account the main functions that it should perform. An important function, in our opinion, is the communicative one, which consists in the fact that the business Ukrainian language study guide provides a step-by-step mastery of business communicative competence. The informational function of the textbook is very important, because in addition to linguistic information, the business Ukrainian language training manual contains information of a substantive

nature. During the development of a professionally oriented textbook, we are talking about the careful selection and presentation of information in the texts that is useful from the point of view of students' acquisition of native-language professional competences. The developmental and educational function consists in the fact that the information in the textbook also creates a basis for expanding the horizons of students, forming their worldview, beliefs.

The interdisciplinary character of the textbook and its connection with the educational environment are now of particular importance. The function of professional orientation consists in establishing a connection between the educational process and the profession of future graduates, in reflecting professional activity in educational materials. The functions of self-control and self-education ensure the student's orientation to primary sources and mastering the skills of working with them and are the basis for rational organization of educational activities, independent mastery of knowledge and skills.

During the creation of professionally oriented business Ukrainian language textbooks, it is necessary to observe some principles. Learning the business Ukrainian language at an agrarian and economic university can be successful and effective only when, throughout the entire course, a focused selection of text material is consistently carried out, so to speak, and the professional orientation of the students is taken into account. Such work should be carried out in close contact with specialized departments. The implementation of interdisciplinary connections appears as one of the main means of improving the professional training of specialists.

The principles of language-thinking activity and problem-solving are implemented on the condition that communicative tasks are included in the textbook, which make it possible to organize the students' activities in such a way that the communication in the class is as close as possible in terms of its characteristics to real communication, and the students' attention is focused on the content of the activity and its purpose. In accordance with the requirements for training manuals in the context of the professional competence approach, communicative tasks should model the tasks of professional activity. One of the most important requirements is its arrangement according to the principle of concentricity. The principle of concentric arrangement of educational material consists in the structuring of language material in which lexical and grammatical material is repeated many times in different contexts. Under such conditions, previously learned material is used to solve new tasks that involve expanding the material, complicating language-thinking tasks, combining old material with new lexical units and grammatical structures. "That is the phenomenon which can give the facts for adequate explanation of the features of transformations of a nalytical structures of speech and thinking into certain synthetic units" [1].

In view of these principles, we believe that it is necessary to create professionally oriented training manuals on the business Ukrainian language for

agrarian and economic universities, taking into account the outlined requirements, observing the above principles, which contribute to the effective formation of the business Ukrainian language communicative competence of future specialists. When compiling teaching aids, it is necessary to pay attention to the modular organization of the learning content, the essence of which is the expanded structuring of the content of the educational material, the selection of adequate methods, means and forms of learning to achieve the appropriate level of education of students. The content of the module should be divided into blocks, each of which should contain a target program of actions for students. In addition, the module should contain diagnostic tests that allow students to independently assess their level of mastery of the material from a specific section. The main advantage of such an organization of the content of the discipline and education is its high adaptability to inevitable changes in the educational process. Classes are becoming increasingly professional and practically oriented. Students' participation in solving problem situations, professional tasks and project implementation become an integral part of the educational process.

In the educational process, the teacher plays an important role, performing the function of the organizer of the student's cognitive activity, being his consultant, assistant, fully contributes to the development of an effective educational process, where the student himself acquires an education, becomes an "active subject" of his own educational and cognitive, creative activity.

Conclusions. It is very important for the teacher not only to have the vocabulary and terminology of the field of knowledge for which students are taught business Ukrainian, but also to have a sufficient idea of those agrarian and economic processes and phenomena that will be mastered by students in the future within the framework of special disciplines. The task of the teacher is to create conditions under which the student will communicate with ease with appropriate professional content. At the same time, it is important to create an adequate situation that encourages students not only to express their attitude to the proposed problem, but also to interact with the teacher in order to obtain additional information. It is foreseen that in the new educational system, the student himself will master the ability to learn the language independently, maintain his knowledge and develop professional skills, develop his own business communication. In this way, by involving students in professional communication, it is possible to solve tasks that reflect the professionalization of a specialist by means of the business Ukrainian language, namely: to give knowledge of the native language for professional purposes; familiarize with the basics of the profession.

References:

1. Diachok, N., Kuvarova, O., Prystaiko, T., Kirkovska, I., Semak, L. Verbal compression as the implementation of universal tendency of compensative processes in the lingual world. *Linguistics and Culture Review*, 5 (S4), 344-357. Retrieved from: <http://lingcure.org/index.php/journal/article/view/1580>. DOI: <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS4.1580>

2. Pro skhvalennia Kontseptsii reformuvannia i rozvytku ahrarnoi osvity ta nauky : rozporiadzhennia Kabinetu Ministriv Ukrainy [About approval of the Concept of reforming and development of agrarian education and science: the order of the Cabinet of Ministers of Ukraine], 6.04.2011, 279-r. Retrieved from: <http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/279-2011-r> [in Ukrainian].

3. Pakhomova, T., Drach A., Vasilieva, P., Serdiuchenko, Y., Piddubtseva, O. (2021). The use of educational computer programs in the training of foreign language teachers for speech activity. *Rev. EntreLínguas, Araraquara*. E-ISSN: 2447-3529. Retrieved from: <https://periodicos.fclar.unesp.br/entrelinguas/article/view/15664>. DOI: <https://doi.org/10.29051/el.v7iesp.4.15664>

4. Pakhomova, T., Hryhorieva, V., Omelchenko, A., Kalenyk, M., & Semak, L. (2023). The formation of digital competence by means of information and communication technologies among students of higher education. *Revista Eduweb*, 17(2), 78-88. Retrieved from <https://revistaeduweb.org/index.php/eduweb/article/view/519/612>; <https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2023.17.02.7>

5. Piddubtseva, O. Potentsial vykorystannia tekhnolohii shtuchnoho intelektu v zakladakh vyshchoi osvity [The potential of using artificial intelligence technologies in institutions of higher education]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk*, Vol. 71, T. 3, 208-213. Retrieved from: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/71_2024/part_3/71-3_2024.pdf#page=208 (access date: 03/05/2021). DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-3-3>. [in Ukrainian].

Література:

1. Diachok N., Kuvarova O., Prystaiko, T., Kirkovska I., Semak L. Verbal compression as the implementation of universal tendency of compensative processes in the lingual world. *Linguistics and Culture Review*. 5 (S4). P. 344-357. URL: <http://lingcure.org/index.php/journal/article/view/1580>. (дата звернення: 05.03.2024). DOI: <https://doi.org/10.21744/lingcure.v5nS4.1580>

2. Про схвалення Концепції реформування і розвитку аграрної освіти та науки : розпорядження Кабінету Міністрів України від 06.04. 2011 р. № 279-р. URL: <http://www.zakon3.rada.gov.ua/laws/show/279-2011-r>. (дата звернення: 10.04.2024).

3. Pakhomova T., Drach A., Vasilieva P., Serdiuchenko Y., Piddubtseva O. (2021). The use of educational computer programs in the training of foreign language teachers for speech activity. *Rev. EntreLínguas, Araraquara*. E-ISSN: 2447-3529. URL: <https://periodicos.fclar.unesp.br/entrelinguas/article/view/15664>. (дата звернення: 05.03.2024). DOI: <https://doi.org/10.29051/el.v7iesp.4.15664>

4. Pakhomova T., Hryhorieva V., Omelchenko A., Kalenyk M., & Semak L. (2023). The formation of digital competence by means of information and communication technologies among students of higher education. *Revista Eduweb*. 17(2). P. 78-88. URL: <https://revistaeduweb.org/index.php/eduweb/article/view/519/612>. (дата звернення: 05.03.2024). <https://doi.org/10.46502/issn.1856-7576/2023.17.02.7>

5. Піддубцева О. І. Потенціал використання технологій штучного інтелекту в закладах вищої освіти. *Актуальні питання гуманітарних наук*. Вип. 71. Т. 3. С. 208-213. URL: http://www.aphn-journal.in.ua/archive/71_2024/part_3/71-3_2024.pdf#page=208 (дата звернення: 05.03.2024). DOI <https://doi.org/10.24919/2308-4863/71-3-3>

УДК 37.01-054(=214.58)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1047-1056](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1047-1056)

Біда Олена Анатоліївна доктор педагогічних наук, професор, завідувач кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, площа Кошута, 6, м. Берегове, 90201, <https://orcid.org/0000-0002-0448-0852>

Чичук Антоніна Петрівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, площа Кошута, м. Берегове, 90201, <https://orcid.org/0000-0002-9982-3634>

Кучай Тетяна Петрівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, площа Кошута, 6, м. Берегове, 90201, <https://orcid.org/0000-0003-3518-2767>

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ОСВІТИ ВПРОДОВЖ ЖИТТЯ В СЛОВАЦЬКІЙ РЕСПУБЛІЦІ: КІНЕЦЬ XX ПОЧАТОК XXI СТОЛІТТЯ

Анотація. Специфічною рисою освіти протягом життя у Словацькій Республіці є врахування соціального контексту життєвого простору людини. Навчальний процес у Словацькій Республіці регулюється договором про співпрацю між педагогом та здобувачем освіти, що враховує освітні потреби. Процеси глобалізації призвели до появи функціональної неграмотності людей. Тому, у Словацькій Республіці, в змісті освіти протягом життя на перший план виступає ліквідація економічної, екологічної, правової, комп'ютерної неграмотності дорослих, яким необхідно не тільки «вижити», а й діяльно, активно, творчо, з повною самовіддачею жити у нових соціальних умовах.

Чітко прослідковується у Словацькій Республіці тенденція використання освіти протягом життя як фактору соціальної адаптації та соціального захисту окремих соціально-демографічних груп населення (безробітних, інвалідів, біженців, мігрантів, національних меншин та ін.).

На початку XXI століття освіта протягом життя у Словацькій Республіці виступає одним із індикаторів соціальної стабільності суспільства. Тому спостерігається тенденція до формування стійкої потреби в освіті протягом життя, яка повинна бути забезпечена різноманітними організаційними формами, засобами та методами навчання дорослих. Зазначимо, що у Словацькій Республіці важливою і ґрунтовною є тенденція використання

освіти протягом життя як фактору соціальної адаптації та соціального захисту національних меншин.

Словацька Республіка належить до типу країн Центральної Європи з поліетнічним складом населення. В етнонаціональній структурі ця держава представлена домінуючим етнічним ядром – словаками, найбільш чисельними меншинами угорців, ромів та представниками інших національностей.

Серед загальних тенденцій, що відбуваються впродовж останніх десятиліть в етнонаціональній структурі населення Словаччини варто відзначити динамічне зростання ромської спільноти (за результатами останнього перепису вони становлять 7% населення). Проте, можна констатувати, що громадяни ромської національності найменше, ніж інші нацменшини, інтегровані в суспільство. Ці факти визнала влада Словаччини і самі роми. Тому одним із першочергових завдань проголошено підтримку створення ромської інтелектуальної еліти, здатної відстоювати свої політичні, культурні і соціальні права в Європі.

Заслужовує на увагу цікавий досвід введення урядом Словаччини особливих заходів, таких як: організація підготовчих класів, підготовка помічників вчителів, фінансові заохочення загальноосвітніх шкіл за інтеграцію дітей-ромів в освітній процес, а також додаткова мотивація вчителів, які працюють з такими дітьми тощо. Проте, всі перераховані вище заходи не є обов'язковими і часто не знаходять застосування на місцях.

Ключові слова: розвиток освіти впродовж життя, Словацька Республіка, етнонаціональна структура, національні меншини, ромська спільнота, XX–XXI століття.

Bida Olena Anatoliivna Doctor Pedagogical Sciences, professor, head of the chair of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Kossuth square, 6, Berehove, <https://orcid.org/0000-0002-0448-0852>

Chychuk Antonina Petrivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor of the department of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Kossuth square, 6, Berehove, <https://orcid.org/0000-0003-3518-2767>

Kuchai Tetiana Petrivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor of the department of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Kossuth square, 6, Berehove, <https://orcid.org/0000-0003-3518-2767>

DEVELOPMENT TRENDS OF LIFELONG EDUCATION IN THE SLOVAK REPUBLIC: THE END OF THE 20TH BEGINNING OF THE 21ST CENTURY

Abstract. A specific feature of lifelong education in the Slovak Republic is the consideration of the social context of a person's life space. The educational process in the Slovak Republic is regulated by a cooperation agreement between the teacher and the learner, which takes into account educational needs. Globalization processes have led to the emergence of functional illiteracy of people. Therefore, in the Slovak Republic, in the content of lifelong education, the elimination of economic, environmental, legal, computer illiteracy of adults, who need not only to "survive", but also actively, actively, creatively, with full dedication to live in new social conditions.

The trend of using education during life as a factor of social adaptation and social protection of certain socio-demographic population groups (unemployed, disabled, refugees, migrants, national minorities, etc.) is clearly observed in the Slovak Republic.

At the beginning of the 21st century, lifelong education in the Slovak Republic is one of the indicators of the social stability of society. Therefore, there is a trend towards the formation of a stable need for education during life, which must be provided by various organizational forms, means and methods of teaching adults. It should be noted that in the Slovak Republic, the trend of using education throughout life as a factor of social adaptation and social protection of national minorities is important and thorough.

The Slovak Republic belongs to the type of Central European countries with a multi-ethnic population. In the ethno-national structure, this state is represented by the dominant ethnic core - Slovaks, the most numerous minorities of Hungarians, Roma and representatives of other nationalities.

Among the general trends occurring in the last decades in the ethno-national structure of the population of Slovakia, it is worth noting the dynamic growth of the Roma community (according to the results of the last census, they make up 7% of the population). However, it can be stated that citizens of the Roma nationality are less integrated into society than other national minorities. These facts were recognized by the Slovak authorities and the Roma themselves. Therefore, support for the creation of a Roma intellectual elite capable of defending their political, cultural and social rights in Europe has been declared one of the primary tasks.

It is worth noting the interesting experience of the introduction of special measures by the Slovak government, such as: the organization of preparatory classes, the training of teacher assistants, financial incentives to secondary schools for the integration of Roma children into the educational process, as well as additional motivation of teachers who work with such children, etc. However, all the measures listed above are not mandatory and are often not applied on the ground.

Keywords: development of lifelong education, Slovak Republic, ethno-national structure, national minorities, Roma community, 20th-21st centuries.

Постановка проблеми. Реалізація принципу освіти впродовж життя визнається чинником інноваційного розвитку держави в умовах глобалізаційних та євроінтеграційних процесів, важливим соціокультурним показником людського розвитку, своєрідним механізмом прогресивно-поступального розвитку суспільства. Ключовим інструментом у досягненні унітарної, процвітаючої та мирної Європи, здатної позитивно долати виклики майбутнього, визначається освіта впродовж життя [4].

За сучасних умов українського державотворення, ускладненого початком у 2022 р. повномасштабної агресії Російської Федерації проти України, важливим залишається незмінність ціннісних орієнтацій українського суспільства на проєвропейський вектор демократичного розвитку держави і громадянського суспільства. Такі орієнтири мають висхідні засади у сталому баченні суспільної єдності й подальшого розвитку демократичної держави, а також синергії пріоритетів усіх громадян для збереження державності, подолання негативних наслідків окупації та впевненості в повоєнній відбудові України. У цьому контексті визріває проблема дослідження аспектів розвитку освіти впродовж життя в Словацькій Республіці [2, с. 9–14].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розкривають особливості тенденцій розвитку освіти в Україні та у Словаччині: В. Аніщенко, В. Берека, О. Дубасенюк, С. Змєйов, О. Огієнко, О. Самойленко, Л. Сігаєва та ін.

Про тенденції розвитку вищої освіти у розвинених країнах говорять А. Вихрущ, В. Жуковський, А. Сбруєва, Н. Терентьєва, І. Фельцан та ін.

В контексті неперервності навчання та євроінтеграційних процесів проводять свої дослідження Н. Бідюк, Т. Коваль, В. Ковальчук, А. Конох, М. Чобітько та ін.

Форми, методи та засоби навчання дорослих у Словаччині, досліджують Я. Балвін, М. Бенеш, М. Дворакова, Я. Пруха, Я. Скалка, М. Шерак та ін. Особлива увага дослідників зосереджена на системі підготовки фахівців у Словаччині, зокрема галузі освіти дорослих – андрагогів.

Мета статті - Окреслити тенденції розвитку освіти впродовж життя в Словацькій Республіці: кінець ХХ початок ХХІ століття

Виклад основного матеріалу. Словацька Республіка як країна-член Європейського Союзу свою освітню політику вибудовує відповідно до Меморандуму про неперервну освіту, прийнятого Комісією ЄС у жовтні 2000 року. Меморандум закликав країни-учасниці забезпечити умови для навчання протягом усього життя.

Теорія освіти дорослих у Словацькій Республіці ґрунтується на доктрині американської андрагогічної школи, за якої освіта дорослих розглядається як

процес, що здійснюється впродовж життя, цілі якого полягають у створенні умов для задоволення освітніх потреб дорослих, а також можливостей для подальшого професійного розвитку, самореалізації, підвищення ефективності й результативності їхньої життєдіяльності.

Теорія освіти дорослих у Словаччині відображає взаємозв'язок між індивідом та суспільством через соціальну відповідальність особистості. Дорослі самі відповідають за власні результати навчання. Освіта лише допомагає усвідомити дорослим свою природну здатність до саморегуляції.

Місією освіти дорослих у Словацькій Республіці є формування активних громадян. Метою – розвиток здібностей до навчання у дорослого. При цьому, дорослий учень у навчанні виступає як експерт, який взаємодіє та одночасно переймає досвід інших здобувачів освіти та педагогів. Навчання виходить з індивідуальних особливостей того, хто навчається, відповідає його індивідуальним освітнім потребам і стимулює до зростання цих потреб; у процесі навчання педагог лише спирається на природне прагнення людини до саморозвитку, самовдосконалення.

Навчальний процес у Словацькій Республіці регулюється договором про співпрацю між педагогом та дорослим учнем, який враховує їх освітні потреби.

Специфічною рисою освіти дорослих у Словацькій Республіці є врахування соціального контексту життєвого простору людини. Процеси глобалізації призвели до появи функціональної неграмотності людей. Тому, в змісті освіти дорослих у Словацькій Республіці на перший план виступає ліквідація економічної, екологічної, правової, комп'ютерної неграмотності дорослих, яким необхідно не тільки «вижити», а й діяльно, активно, творчо, з повною самовіддачею жити у нових соціальних умовах.

Чітко прослідковується у Словацькій Республіці тенденція використання освіти дорослих як фактору соціальної адаптації та соціального захисту окремих соціально-демографічних груп населення (безробітних, інвалідів, біженців, мігрантів, національних меншин та ін.). Відбувається трансформація структур освіти дорослих у більш гнучкі, які відповідають сучасним потребам: на базі вечірніх шкіл створюються поліфункціональні центри освіти дорослих, народні університети модифікуються у центри безперервної освіти дорослих, інститути підвищення кваліфікації об'єднуються із закладами вищої освіти та ін. Дорослим учням надана повна свобода вибору напрямків, змісту, форм та методів навчання. Загалом, на початку XXI століття освіта дорослих у Словацькій Республіці виступає одним із індикаторів соціальної стабільності суспільства. Тому спостерігається тенденція до формування стійкої потреби в освіті протягом життя, яка повинна бути забезпечена різноманітними організаційними формами, засобами та методами навчання дорослих [4]. Відповідно, суголосним трендом в освіті дорослих у Словацькій Республіці є використання інформаційно-комп'ютерних технологій (ІКТ), що часто

використовується як синонім до інформаційних технологій (ІТ), хоча ІКТ це загальніший термін, який підкреслює роль уніфікованих технологій та інтеграцію телекомунікацій (телефонних ліній та бездротових з'єднань), комп'ютерів, підпрограмного забезпечення, програмного забезпечення, накопичувальних та аудіовізуальних систем, які дозволяють користувачам створювати, одержувати доступ, зберігати, передавати та змінювати інформацію [7; 8; 9]. Зазначимо, що у Словацькій Республіці важливою і ґрунтовною є тенденція використання освіти дорослих як фактору соціальної адаптації та соціального захисту національних меншин.

Ромського населення в Європі налічується сьогодні близько 12 млн. чол. Ще на початку 2005 року низка найбільших недержавних благодійних організацій та фондів проголосили про початок Ромського десятиріччя в країнах Європи (2005–2015). Ініціатива ця була першою спробою в міжнародному масштабі поліпшення їх становища та інтеграції в суспільство. Головна увага приділялася проблемам молоді та освіти. Однією з головних перешкод на шляху ромського населення до інтеграції в суспільство є відсутність освіти чи її сегрегація. Освіта є ключем до цивілізованого майбутнього. У цьому контексті, некоректно протиставляти ромів будь-якій іншій етнічній групі. Водночас ця народність має свої унікальні риси, які багато в чому й зумовлюють її особливий статус, а також породжують притаманні лише їй проблеми, що приводять до низького рівня освіченості.

Словацька Республіка належить до типу країн Центральної Європи з поліетнічним складом населення. В етнонаціональній структурі ця держава представлена домінуючим етнічним ядром – словаками, найбільш чисельними меншинами угорців, ромів та представниками інших національностей.

Серед загальних тенденцій, що відбуваються впродовж останніх десятиліть в етнонаціональній структурі населення Словаччини варто відзначити динамічне зростання ромської спільноти (за результатами останнього перепису вони становлять 7% населення). Проте, можна констатувати, що громадяни ромської національності найменше, ніж інші нацменшини, інтегровані в суспільство. Ці факти визнала влада Словаччини і самі роми. Тому одним із першочергових завдань проголошено підтримку створення ромської інтелектуальної еліти, здатної відстоювати свої політичні, культурні і соціальні права в Європі.

У ромів ті ж прагнення, що і у більшості населення Словаччини. Уряд взяв на себе відповідальність і почав заохочувати, захищати та реалізовувати право на освіту дітей-ромів. Влада Словаччини вживає всіх заходів для того, щоб сегреговані і доведені до злиднів поселення ромів залишилися в минулому.

Заслуговує на увагу цікавий досвід введення урядом Словаччини особливих заходів, таких як: організація підготовчих класів, підготовка помічників вчителів, фінансові заохочення загальноосвітніх шкіл за інтеграцію

дітей-ромів в освітній процес, а також додаткова мотивація вчителів, які працюють з такими дітьми тощо. Проте, всі перераховані вище заходи не є обов'язковими і часто не знаходять застосування на місцях.

Вкрай важливо, щоб Європейський Союз, в який входить ця держава, підтримав всі починання уряду країни, спрямовані на викорінення систематичних порушень права на освіту дітей-ромів. ЄС може сприяти цьому, надавши фінансову і технічну допомогу, а також забезпечивши участь ромів у всіх заходах, націлених на прийняття і реалізацію політики та програм, пов'язаних з їх повсякденним життям [3, с. 220–222].

Представник департаменту у справах ромів в уряді Словаччини зазначає, що освіта не може бути поодиноким, окремим завданням. Щоб вирішити її, потрібно попіклуватися про житло та здоров'я цієї етнічної групи. Дуже важливо усунути перешкоди на шляху до навчання. Ці перешкоди формуються в родині, у громаді ромів та у суспільстві. Дискримінація і нерівний доступ до освіти замикає коло безвиході та бідності від одного покоління ромів до іншого [6 с. 289–302.].

У Словаччині (у Конституції) окремим розділом, яким закріплюються права національних меншин, громадянам, які належать до національних меншин та етнічних груп, гарантується право на освіту своєю мовою [5 с. 29–36].

Важливою проблемою освітньої політики Словацької Республіки, яка є складовою частиною загальносуспільних інтересів країни, є стратегічна мета розвитку освіти, законодавчі рамки освітніх установ, компетентності щодо оновлення змісту освіти, встановлення її мети, форм і методів формування компетентності в здобувачів освіти у сучасних умовах її перебудови.

Значна увага у дослідженні тенденцій реформування загальної середньої освіти у Словаччині приділяється нормативно-педагогічному забезпеченню змісту освіти, її функції і стратегії, визначенні стандартів, затверджених відповідними органами освіти країни.

Аналіз розвитку системи освіти у Словацькій Республіці за останнє десятиріччя показав, що країна пройшла шлях від відсталої до сучасної загальної освіти на рівні європейських стандартів. Після 1993 року, коли утворилася Словацька Республіка, у Словаччині відбулася певна диференціація освіти як у кількісному, так і в якісному її стані. У Словаччині значно зросла кількість основних державних шкіл. Спільним є те, що після 1989 року системи народної освіти в країні стали більш демократичними. Відбулися зміни в навчальних планах і програмах у напрямку їх демократизації та деідеологізації, став більш широким доступ до вищої, середньої освіти.

Після здобуття Словаччиною незалежності перед педагогами виникла необхідність опрацювання змісту гуманітарної освіти на майбутнє тисячоліття, зокрема створення концепції історичної науки у справі громадянського виховання здобувачів освіти, поваги щодо її багатогранного розуміння шляху історичної культури та її упорядкування в плані підвищення поваги щодо

шкільної дидактичної системи, змісту шкільної історії, що міцно пов'язане з поняттям прогресу та розвитку, що може означати звичайну модифікацію в часі чи в позитивному розумінні як поліпшення, постійне вдосконалення освітнього розвитку [1].

Висновки. Навчальний процес у Словацькій Республіці регулюється договором про співпрацю між педагогом та дорослим учнем, який враховує їх освітні потреби.

Специфічною рисою освіти протягом життя у Словацькій Республіці є врахування соціального контексту життєвого простору людини. Процеси глобалізації призвели до появи функціональної неграмотності людей. Тому, в змісті освіти дорослих у Словацькій Республіці на перший план виступає ліквідація економічної, екологічної, правової, комп'ютерної неграмотності дорослих, яким необхідно не тільки «вижити», а й діяльно, активно, творчо, з повною самовіддачею жити у нових соціальних умовах.

Чітко прослідковується у Словацькій Республіці тенденція використання освіти дорослих як фактору соціальної адаптації та соціального захисту окремих соціально-демографічних груп населення (безробітних, інвалідів, біженців, мігрантів, національних меншин та ін.). на початку XXI століття освіта дорослих у Словацькій Республіці виступає одним із індикаторів соціальної стабільності суспільства. Тому спостерігається тенденція до формування стійкої потреби в освіті протягом життя, яка повинна бути забезпечена різноманітними організаційними формами, засобами та методами навчання дорослих. Зазначимо, що у Словацькій Республіці важливою і ґрунтовною є тенденція використання освіти дорослих як фактору соціальної адаптації та соціального захисту національних меншин.

Словацька Республіка належить до типу країн Центральної Європи з поліетнічним складом населення. В етнонаціональній структурі ця держава представлена домінуючим етнічним ядром – словаками, найбільш чисельними меншинами угорців, ромів та представниками інших національностей.

Серед загальних тенденцій, що відбуваються впродовж останніх десятиліть в етнонаціональній структурі населення Словаччини варто відзначити динамічне зростання ромської спільноти (за результатами останнього перепису вони становлять 7% населення). Проте, можна констатувати, що громадяни ромської національності найменше, ніж інші нацменшини, інтегровані в суспільство. Ці факти визнала влада Словаччини і самі роми. Тому одним із першочергових завдань проголошено підтримку створення ромської інтелектуальної еліти, здатної відстоювати свої політичні, культурні і соціальні права в Європі.

Заслугує на увагу цікавий досвід введення урядом Словаччини особливих заходів, таких як: організація підготовчих класів, підготовка помічників вчителів, фінансові заохочення загальноосвітніх шкіл за інтеграцію дітей-ромів в освітній процес, а також додаткова мотивація

вчителів, які працюють з такими дітьми тощо. Проте, всі перераховані вище заходи не є обов'язковими і часто не знаходять застосування на місцях.

Важливою проблемою освітньої політики Словацької Республіки, яка є складовою частиною загальносуспільних інтересів країни, є стратегічна мета розвитку освіти, законодавчі рамки освітніх установ, компетентності щодо оновлення змісту освіти, встановлення її мети, форм і методів формування компетентності в здобувачів освіти у сучасних умовах її перебудови.

Подальших досліджень потребує розгляд шляхів подолання комп'ютерної неграмотності дорослих, яким необхідно активно, творчо, з повною самовіддачею жити у нових соціальних умовах.

Література:

1. Волинець Л.Л. Світоглядний потенціал шкільної гуманітарної освіти в країнах ЄС та США: Монографія. К.: Ін-т педагогіки НАПН України. 2011. 482.
2. Габрин П. В, Токар М. Ю. Деякі аспекти формування особливостей управлінської культури у Ромів: на прикладі Закарпатської області України. Ефективність державного управління: зб. наук. пр. Вип. 3(72). Львів: НЛТУ України. 2022. 9–14.
3. Лабош К. Я. Залучення дітей ромського населення до освітнього процесу: досвід Словаччини. Науковий вісник Мукачівського державного університету. Серія «Педагогіка та психологія»: збірник наукових праць. Гол.ред. Г.В. Товканець. Мукачєво: МДУ. 2018. Випуск 2(8). 220–222.
4. Самойленко О.А. Тенденції розвитку освіти дорослих у Словаччині (друга половина ХХ – початок ХХІ століття). Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора педагогічних наук за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки (загальна педагогіка та історія педагогіки). – Житомирський державний університет імені Івана Франка. Житомир. 2019. 618.
5. Ткаченко Є. В. Правовий захист прав етнічних та мовних меншин : навчальний посібник. Київ: ФОП Голембовська О. О. 2018. 315.
6. Pirohová I. K. Edukácii do spelých Rómov z marginalizovaných komunit. Vzdelávateľia do spelýchichandragogické pôsobenie. Банська Бистриця: Belianum. 2015. 289–302.
7. Plakhotnik, O., Zlatnikov, V., Strazhnikova, I., Bidyuk, N., Shkodyn, A., & Kuchai, O. Use of information technologies for quality training of future specialists. Amazonia Investiga, 12(65), 2023. 49–58.
8. Polishchuk, G., Khlystun, I., Zarudniak, N., Mukoviz, O., Motsyk, R., Havrylenko, O., & Kuchai, O. Providing the Practical Component of the Future Specialist with Multimedia Technologies in the Educational Process of Higher Education. International Journal of Computer Science and Network Security, 22(9), 2022. 714–720.
9. Stratan-Artyshkova, T., Kozak, Kh., Syrotina, O., Lisnevskaya, N., Sichkar, S., Pertsov, O., & Kuchai, O. Formation of New Approaches to the Use of Information Technology and Search For Innovative Methods of Training Specialists within the Pan-European Educational Space. International Journal of Computer Science and Network Security. 2022. 22(8), 97–104.

References:

1. Volynets' L.L. (2011). Svithlyadnyy potentsial shkil'noyi humanitarnoyi osvity v krayinakh YES ta SSHA [Worldview potential of school humanitarian education in EU countries and the USA]: Monohrafiya. K.: In-t pedahohiky NAPN Ukrayiny. 482. [in Ukrainian].

2. Habryn P. V., Tokar M. YU. (2022). Deyaki aspekty formuvannya osoblyvostey upravlins'koyi kul'tury u Romiv: na prykladi Zakarpat-s'koyi oblasti Ukrayiny [Some aspects of the formation of features of management culture among the Roma: on the example of the Zakarpattia region of Ukraine]. *Efektivnist' derzhavnoho upravlinnya: zb. nauk. pr.* Vyp. 3(72). L'viv: NLTU Ukrayiny. 9–14. [in Ukrainian].

3. Labosh K. YA. (2018). Zaluchennya ditey roms'koho naselennya do osvitr'oho protsesu: dosvid Slovachchyny [Involvement of Roma children in the educational process: the experience of Slovakia]. *Naukovyy visnyk Mukachivs'koho derzhavnoho universytetu. Seriya «Pedahohika ta psykholohiya»* : zbirnyk naukovykh prats'. Hol.red. H.V. Tovkanets'. Mukachevo: MDU. Vypusk 2(8). 220–222. [in Ukrainian].

4. Samoylenko O.A. (2019). Tendentsiyi rozvytku osvity doroslykh u Slovachchyni (druha polovyna XX pochatok XXI stolittya) [rends in the development of adult education in Slovakia (the second half of the 20th - the beginning of the 21st century)]. *Dysertatsiya na zdobuttya naukovoho stupenya doktora pedahohichnykh nauk za spetsial'nistyu 011 Osvitni, pedahohichni nauky (zahal'na pedahohika ta istoriya pedahohiky)*. Zhytomyr's'kyi derzhavnyy universytet imeni Ivana Franka. Zhytomyr. 618. [in Ukrainian].

5. Tkachenko YE. V. (2018) *Pravovyy zakhyst prav etnichnykh ta movnykh menshyn: navchal'nyy posibnyk* [Legal protection of the rights of ethnic and linguistic minorities]. Kyiv: FOP Holembovs'ka O. O. 315. [in Ukrainian].

6. Pirohová I. K. (2015). Edukácií do spelých Rómov z marginalizovaných komunit. *Vzdelávateľia do spelýchichandragogické pôsobenie*. – Банська Бистриця: Belianum. 289–302.

7. Plakhotnik, O., Zlatnikov, V., Strazhnikova, I., Bidyuk, N., Shkodyn, A., & Kuchai, O. (2023). Use of information technologies for quality training of future specialists. *Amazonia Investiga*, 12(65), 49–58.

8. Polishchuk, G., Khlystun, I., Zarudniak, N., Mukoviz, O., Motsyk, R., Havrylenko, O., & Kuchai, O. (2022). Providing the Practical Component of the Future Specialist with Multimedia Technologies in the Educational Process of Higher Education. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(9), 714–720.

9. Stratan-Artyshkova, T., Kozak, Kh., Syrotina, O., Lisnevskaya, N., Sichkar, S., Pertsov, O., & Kuchai, O. (2022). Formation of New Approaches to the Use of Information Technology and Search For Innovative Methods of Training Specialists within the Pan-European Educational Space. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(8), 97–104.

УДК 378.147

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1057-1062](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1057-1062)

Білинська Христина Валеріївна доктор філософії, доцентка кафедри іноземних мов для природничих факультетів, факультет іноземних мов, Львівський національний університет імені Івана Франка, вул. Університетська, 1, м. Львів, 79000, <https://orcid.org/0000-0002-6883-3557>

ДЕЯКІ АСПЕКТИ ОРГАНІЗАЦІЇ ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ ПРИ ВИКЛАДАННІ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ У ЗВО

Анотація. У статті розкрито деякі аспекти організації онлайн-навчання при викладанні англійської мови у закладах освіти. Висвітлено напрями технологій онлайн-навчання з іноземних мов. Наголошено, що більшість навчального матеріалу, який використовують сьогодні в процесі вивчення іноземних мов на онлайн-платформах. Ефективне онлайн-навчання з іноземних мов неможливе без ефективних механізмів створення навчальних систем, навчальних комплексів, підручників та посібників нового покоління. Під час онлайн-навчання студент, як правило, бере участь у вебінарах, дивиться лекції у відео запису або у прямій трансляції, проходить інтерактивні тести, обмінюється з викладачем файлами, спілкується в чатах, проходить квести та виконує інші види завдань. Виділено переваги онлайн-навчанню з англійської мови.

У сучасному світі вивчення англійської мови стало невід'ємною частиною освіти. Онлайн-навчання пропонує безліч переваг, порівняно з традиційними методами навчання. Онлайн навчання дозволяє використовувати індивідуальний підхід до кожного студента. В рамках індивідуальних занять викладач може повністю сконцентруватися на ваших потребах та слабких сторонах, а також підбирати матеріали та методику навчання з урахуванням ваших інтересів та переваг.

Наголошується на тому, що різні онлайн-платформи забезпечують доступ до широкого спектру освітніх ресурсів, включаючи інтерактивні заняття, аудіо та відеоматеріали, ігри та тести. Це зроблено для того, щоб зробити навчання більш цікавим.

На етапі розвитку суспільства онлайн технології мають великий вплив на наше життя, у цій ситуації знання іноземних мов необхідне успішної діяльності. Сучасні світові освітні стандарти націлені на підготовку висококваліфікованого фахівця, здатного швидко адаптуватися в світі.

Ключові слова: онлайн-навчання, викладання англійської мови, заклади освіти, онлайн-платформи, студент, викладач.

Bilyska Khrystyna Valeriivna Doctor of Philosophy, Associate Professor of the Department of Foreign Languages for Faculty of Science, Faculty of Foreign Languages, Ivan Franko National University of Lviv, 1 University St., Lviv, 79000, [https:// orcid.org/0000-0002-6883-3557](https://orcid.org/0000-0002-6883-3557)

SOME ASPECTS OF THE ONLINE LEARNING ORGANIZATION IN THE ENGLISH LANGUAGE TEACHING IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS

Abstract. The article discloses some aspects of the organization of online learning when teaching English in educational institutions. The directions of online learning technologies in foreign languages are highlighted. It is emphasized that most of the educational material used today in the process of learning foreign languages is on online platforms. Effective online learning of foreign languages is impossible without effective mechanisms for creating educational systems, educational complexes, textbooks and manuals of the new generation. During online learning, a student usually participates in webinars, watches lectures in video recording or live streaming, takes interactive tests, exchanges files with the teacher, communicates in chats, completes quests and performs other types of tasks. Advantages of online English language learning are highlighted.

In the modern world, learning English has become an integral part of education. Online learning offers many advantages over traditional learning methods. Online education allows you to use an individual approach to each student. In the framework of individual classes, the teacher can fully focus on your needs and weaknesses, as well as select materials and teaching methods taking into account your interests and preferences.

It is emphasized that various online platforms provide access to a wide range of educational resources, including interactive classes, audio and video materials, games and tests. This is done in order to make learning more interesting.

At the stage of the development of society, online technologies have a great impact on our lives, in this situation, knowledge of foreign languages is necessary for successful activities. Modern world educational standards are aimed at training a highly qualified specialist who can quickly adapt to the world.

Keywords: online learning, English language teaching, educational institutions, online platforms, student, teacher.

Постановка проблеми. Стрімкий розвиток інформаційних технологій дуже впливає на розвиток сучасного суспільства і створює особливе інформаційне середовище, що характеризується мінливістю, високим обсягом інформації, різноманітністю форм її подання, відсутністю гарантії достовірності, а також залучення кожного члена суспільства до створення інформаційних об'єктів [2].

На сьогоднішній день у системі освіти тема онлайн-навчання широкого обговорюється та викликає підвищений інтерес серед викладачів іноземної мови. Тема навчання онлайн навчання почала розглядатися з кінця XX століття. У сучасному світі найбільшу меліоративність та практичне застосування набула англійська мова, тому чисельність методичних досліджень у галузі викладання англійської мови як іноземної сьогодні найбільша. Чимало уваги приділяється також технологіям онлайн-викладання іспанської, китайської, німецької, португальської, французької мов як іноземних. Розвиток комп'ютерної лінгводидактики дає можливість методистам експериментувати, впроваджуючи в практику перспективні інновації, оптимізуючи, тим самим, роботу над основним завданням лінгводидактики – формувати та розвивати комунікативно-мовленнєві компетенції студентів [4].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Різні науковці розглядали проблему організації онлайн-навчання при викладанні англійської мови. Це такі педагоги, як: І. Адамов, А. Андреєв, Р. Гуревич, О. Дущенко, Р. Кларк, Р. Майер, В. Мізюк, О. Олійник, І. Постолєнко, С. Романюк тощо.

Мета статті - розкрити організацію онлайн-навчання при викладанні англійської мови у закладах вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Різнобічний характер досліджень щодо технологій онлайн-навчання іноземних мов, можна звести до кількох напрямів:

- 1) визначення місця та ролі онлайн-навчання іноземних мов в освітньому кластері суспільства;
- 2) впровадження інновацій онлайн-навчання у традиційні технології навчання іноземних мов;
- 3) пошук нових технологічних можливостей дистанційного навчання на онлайн-платформах;
- 4) навчання професорсько-викладацького складу кваліфікованої роботи в рамках нових технологій онлайн-навчання, розробка системи співробітництва та взаємодії фахівців, зайнятих у процесі даної навчальної діяльності;
- 5) розробка прийомів оптимізації процесів засвоєння студентами нових технологій, що застосовуються у навчальному процесі, та спроби їх стандартизації з метою універсальності використання;
- 6) створення спеціалізованих навчальних посібників для онлайн-навчання різними іноземними мовами [1].

Ця типологізація дослідницьких напрямів умовна, оскільки спирається на функціонально-цільовий аналіз результатів роботи вчених та практиків. Зрозуміло, проводяться системні та комплексні дослідження, усередині яких виділяють кілька взаємозалежних напрямків. Таким дослідженням є, наприклад, вивчення загальних можливостей використання тривимірних соціальних мереж з метою моделювання оптимальних способів подачі та

засвоєння навчального матеріалу, а також особливості кожної онлайн-платформи. Наприклад, дослідження, розпочате з метою пошуку нових технологічних можливостей дистанційного навчання на онлайн-платформах, що дозволяють створювати та використовувати у навчальних цілях «віртуальні світи», доповнено нині спостереженнями, які можна віднести до всіх зазначених напрямків [3].

Дистанційне онлайн-навчання спирається на розробки, які дають багато нових форм та можливостей для ефективної роботи. Новизна результатів – невід’ємна складова будь-яких успішних досліджень. Не є винятком і робота, спрямована на пошук нових технологічних можливостей навчання на онлайн-платформах і розробку на базі технологій, що впроваджуються в освітній процес, оригінальних методик, використання яких при традиційних формах навчання важко або неможливо [5].

Серйозна увага має приділятися проблемам взаємодії людини та електронної техніки у проектуванні інтерактивності в цифрових навчальних середовищах, різних інтерфейсах.

Більшість навчального матеріалу, який використовують сьогодні в процесі вивчення іноземних мов на онлайн-платформах, є паперово-електронними гібридами: паралельно функціонують підручники та навчальні матеріали інших жанрів на паперовому та електронному носіях. Зразком все ж таки вважається друкований продукт. Креативні педагоги нерідко доповнюють матеріал власними розробками як для всіх студентів, так і індивідуальними та контрольними завданнями, трансформуючи первісний варіант у своєрідний навчальний комплекс, частина матеріалу якого є лише в електронному вигляді та може мобільно оновлюватись. Наявність авторських прав на базовий підручник не дозволяє повністю його оновити новому авторському колективу. Враховуючи це, багато авторських колективів займаються моніторингом своїх підручників та навчальних посібників та, за потребою, пропонують педагогам-мовникам та студентам мобільні додатки для використання на різних електронних носіях, періодично оновлюючи та доповнюючи ці додатки [1].

Ефективне онлайн-навчання з іноземних мов неможливе без ефективних механізмів створення навчальних систем, навчальних комплексів, підручників та посібників нового покоління. Як завжди, основна мета авторів таких навчальних матеріалів спрямована на досягнення певного рівня знань тієї чи іншої мови. Деякі з таких вже створених навчальних посібників та підручників свідчать про можливість різних форматів: від традиційних друкованих видань до навчальних платформ в Інтернеті, призначених для різного контингенту студентів [6].

Під час онлайн-навчання студент, як правило, бере участь у вебінарах, дивиться лекції у відео запису або у прямій трансляції, проходить інтерактивні тести, обмінюється з викладачем файлами, спілкується в чатах, проходить

квести та виконує інші види завдань. Онлайн-навчання, безперечно, дозволяє повністю зануритися в освітнє середовище. Головна відмінність онлайн-навчання – це отримання нових знань та навичок поза аудиторіями і без безпосереднього контакту з викладачами [8].

Таким чином, онлайн навчанню притаманні наступні переваги:

- індивідуальний темп навчання: вивчати матеріали можна за власним графіком, без прив'язки до часу та місця заняття;
- доступність: вчитися можна з будь-якого комп'ютера у зручний час;
- персональні консультації з викладачем: ефективний зворотний зв'язок під час усього періоду навчання, тобто можна в будь-який момент переглянути навчальне заняття або пропущений вебінар у записі, завантажити навчальні матеріали та здати роботу на перевірку [7].

Висновки. Системна розробка проблем, пов'язаних із створенням ефективних способів онлайн-навчання з іноземних мов знаходиться на початковій, прагматичній стадії. Багато сучасних розробок у цій галузі наукових знань та набуття практичних навичок свідчать про новизну результатів. Разом з тим, цей напрямок теоретичних досліджень та методичної роботи досить перспективний. Найбільш перспективною у новітньому технологічному підході до онлайн-навчання є робота зі створення інноваційних методик електронної лінгводидактики, використання яких у традиційній лінгводидактиці неможливе, та інтерактивних навчальних матеріалів (навчальних комплексів та посібників) нового покоління для впровадження різних методик навчання.

Література:

1. Адамова І. З., Уграк М. І. Використання інтернет-технологій у навчальному процесі. Вісник Чернівецького торговельно-економічного інституту. Економічні науки. 2014. 1. 374-379
2. Гуревич Р., Кадемія М. Навчання в мережі за допомогою електронних навчальних курсів. Проф.-техн. освіта. 2007. 4. 24–27.
3. Киянка В., Шаповал Т. Ресурси мережі інтернет як складова дистанційного навчання. ВІСНИК Львівської національної академії мистецтв. Львів: Вид-во ЛНАМ, 2013. 24. 103-110.
4. Кучай, О., & Дем'янюк, А. (2021). Сучасні технології дистанційного навчання. Гуманітарні студії : історія та педагогіка, 2, 77-85.
5. Янковець А.В, Янковець О.В.. Особливості проведення онлайн-занять з іноземної мови із застосуванням сервера в умовах дистанційного навчання. Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: педагогічні науки. 2020. 4. (23). 327-339.
6. Plakhotnik, O., Zlatnikov, V., Strazhnikova, I., Bidyuk, N., Shkodyn, A., & Kuchai, O. (2023). Use of information technologies for quality training of future specialists. Amazonia Investiga, 12(65), 49-58.
7. Polishchuk, G., Khlystun, I., Zarudniak, N., Mukoviz, O., Motsyk, R., Havrylenko, O., & Kuchai, O. (2022). Providing the Practical Component of the Future Specialist with Multimedia Technologies in the Educational Process of Higher Education. International Journal of Computer Science and Network Security, 22(9), 714-720.

8. Stratan-Artyshkova, T., Kozak, Kh., Syrotina, O., Lisnevskaya, N., Sichkar, S., Pertsov, O., & Kuchai, O. (2022). Formation of New Approaches to the Use of Information Technology and Search For Innovative Methods of Training Specialists within the Pan-European Educational Space. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(8), 97-104.

References:

1. Adamova I. Z., Uhrak M. I. (2014). Vykorystannya internet-tekhnologiy u navchal'nomu protsesi [The use of Internet technologies in the educational process]. *Visnyk Chernivets'koho torhovel'no-ekonomichnoho instytutu. Ekonomichni nauky*. 1. 374-379. [in Ukrainian].
2. Hurevych R., Kademiya M. (2007). Navchannya v merezhi za dopomohoyu elektronnykh navchal'nykh kursiv [Learning in the network with the help of electronic training courses]. *Prof.-tekhn. osvita*. 4. 24–27. [in Ukrainian].
3. Kyvanka V., Shapoval T. (2013). Resursy merezhi internet yak skladova dystantsiynoho navchannya [Internet resources as a component of distance learning]. *Visnyk L'vivs'koyi natsional'noyi akademiyi mystetstv*. L'viv: Vyd-vo L'NAM. 24. 103-110. [in Ukrainian].
4. Kuchai, O., & Dem'yanyuk, A. (2021). Suchasni tekhnolohiyi dystantsiynoho navchannya [Modern technologies of distance learning]. *Humanitarni studiyi: istoriya ta pedahohika*, 2, 77-85. [in Ukrainian].
5. Yankovets' A.V., Yankovets' O.V. (2020). Osoblyvosti provedennya onlayn-zanyat' z inozemnoyi movy iz zastosuvannyam servera v umovakh dystantsiynoho navchannya [Peculiarities of conducting online foreign language classes using a server in distance learning conditions]. *Zbirnyk naukovykh prats' Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. Seriya: pedahohichni nauky*. 4. (23). 327-339. [in Ukrainian].
6. Plakhotnik, O., Zlatnikov, V., Strazhnikova, I., Bidiyuk, N., Shkodyn, A., & Kuchai, O. (2023). Use of information technologies for quality training of future specialists. *Amazonia Investiga*, 12(65), 49-58.
7. Polishchuk, G., Khlystun, I., Zarudniak, N., Mukoviz, O., Motsyk, R., Havrylenko, O., & Kuchai, O. (2022). Providing the Practical Component of the Future Specialist with Multimedia Technologies in the Educational Process of Higher Education. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(9), 714-720.
8. Stratan-Artyshkova, T., Kozak, Kh., Syrotina, O., Lisnevskaya, N., Sichkar, S., Pertsov, O., & Kuchai, O. (2022). Formation of New Approaches to the Use of Information Technology and Search For Innovative Methods of Training Specialists within the Pan-European Educational Space. *International Journal of Computer Science and Network Security*, 22(8), 97-104.

УДК 378.1 : 37.014.5(4)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1063-1072](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1063-1072)

Білокопитов Василь Іванович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри іноземних мов, Сумський національний аграрний університет, вул. Г. Кондратьєва, 160, м. Суми, 4009, тел. (095)247-34-94, <https://orcid.org/0000-0002-4412-1993>

ПРОСУВАННЯ ЯКОСТІ В ЄВРОПЕЙСЬКІЙ ВИЩІЙ ОСВІТІ: ДВАДЦЯТЬ РОКІВ ЄВРОПЕЙСЬКІЙ АСОЦІАЦІЇ ІЗ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті відображено основну передумову створення Європейської асоціації із забезпечення якості вищої освіти. Цією передумовою стало стабілізація перших кроків процесу забезпечення якості вищої освіти. Висвітлено перший досвід щодо пілотного проєкту з оцінки якості вищої освіти. Окреслено розвиток Європейської асоціації із забезпечення якості вищої освіти від дискусійного форуму кількох агенцій до детально структурованої асоціації. В статті окреслено основні функції діяльності Асоціації. Детально схарактеризовано три стратегічних довгострокових плани розвитку діяльності, їх важливості та цілі. Зазначено, що двадцять років є досить довгим терміном діяльності. Така працездатність зумовлена тим, що Асоціація охоплює й вирішує дуже важливі питання одного з пріоритетів Європейського простору вищої освіти – її забезпечення якості. Зазначено, що Європейські стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості також мали очевидний і значний вплив на системи вищої освіти. В статті зосереджено увагу, на групі супроводу Болонського процесу, куди крім Європейської асоціації із забезпечення якості вищої освіти входять Європейська асоціація університетів, Європейська асоціація вищих навчальних закладів та Європейський студентський союз (Група Є-4). Результатом діяльності Групи стало створення Європейського реєстру забезпечення якості вищої освіти. Важливо зазначити, що при підведенні підсумків своєї діяльності за двадцять років ЄМЗЯ велике значення було приділено сучасному стану щодо розвитку зовнішнього забезпечення якості та різноманітність підходів до нього (різноманітність в організації системи забезпечення якості, різноманітність цілей, різноманітність у сфері застосування, різноманітність методології, різноманітність нормативно-правової бази, різноманітність повноважень). У статті надається інформація щодо застосування штучного інтелекту у процесі збору та обробки інформації у процесі забезпечення якості вищої освіти.

Ключові слова: якість, забезпечення якості, вища освіта, Європейська асоціація із забезпечення якості вищої освіти, співпраця, Європейська асоціація

університетів, Європейська асоціація вищих навчальних закладів, Європейський студентський союз, стратегічний план, Європейські стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості, штучний інтелект.

Bilokopytov Vasyl Ivanovych PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor, of Foreign Languages Department, Sumy National Agrarian University, St. Herasyma Kondratieva, 160, t. Sumy, 4009, tel. (095)247-34-94, <https://orcid.org/0000-0002-4412-1993>

ADVANCING QUALITY IN EUROPEAN HIGHER EDUCATION: TWENTY YEARS YEARS OF EUROPEAN NETWORK FOR THE QUALITY ASSURANCE IN HIGHER EDUCATION

Abstract. The article reflects the main prerequisite for the establishment of the European Association for Higher Education Quality Assurance. This prerequisite was the stabilisation of the first steps of the higher education quality assurance process. The first experience of the pilot project on the quality assessment of higher education is highlighted. The development of the European Association for Higher Education Quality Assurance from a discussion forum of several agencies to a well-structured association is outlined. The main functions of the Association are determined in the article. Three strategic long-term plans for the development of activities, their importance and goals are described in detail. It is noted that twenty years is a rather long period of activity. Such efficiency is due to the fact that the Association covers and solves very important issues of one of the priorities of the European Higher Education Area - its quality assurance. It is also noted that European standards and recommendations for quality assurance have also had an obvious and significant impact on higher education systems. The article focuses on the Bologna Process Support Group. Besides European Association for Higher Education Quality Assurance, it includes European University Association, European Association of Higher Education Establishments and the European Students' Union (E-4 Group). The Group's activities resulted in the creation of the European Higher Education Quality Assurance Register. It is important to mention that when summing up the results of its activities over twenty years, EHEA paid great attention to the current state of the development of external quality assurance and the diversity of approaches to it (diversity in organisation of the quality assurance system, diversity in purpose, diversity in the scope, diversity of methodology, diversity of the legal framework, diversity of remit). The article provides information on the use of artificial intelligence in the process of collecting and processing information in the process of quality ensurance in higher education.

Keywords: quality, quality assurance, higher education, European Network for the Quality Assurance in Higher Education, cooperation, European University Association, European Association of Institutions in Higher Education, European

Students' Union, strategic plan, European Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area, artificial intelligence.

Постановка проблеми. Основною передумовою створення Європейської асоціації із забезпечення якості вищої освіти (ЄМЗЯ) (*the European Association for Quality Assurance in Higher Education, ENQA*) стала стабілізація перших зовнішніх процедур із забезпечення якості на національному рівні наприкінці 90-х років XX ст. ЄМЗЯ була заснована у 2000 році саме для активації європейської співпраці з питань забезпечення якості вищої освіти. Засновниками організації стали країни-учасниці Болонської угоди, під першою назвою – Європейська мережа з забезпечення якості у вищій освіті. Першим досвідом діяльності європейських країн у цій сфері став Європейський пілотний проєкт з оцінки якості вищої освіти (1994–1995 роки). Тоді вже цей проєкт продемонстрував корисність обміну досвідом у галузі забезпечення якості. З метою подальшого розвитку співпраці в цій сфері в 1998 році була створена Рекомендаційна рада з Європейської співпраці у галузі ЗЯВО (98/561/ЕС від 24 вересня 1998 року).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. При висвітленні діяльності двадцяти річної діяльності ЄМЗЯ щодо процесу забезпечення якості вищої освіти було досліджено статут, організаційну структуру, напрями діяльності, звіти тощо. Певну увагу було приділено вивченню та порівнянню трьох Стратегічних планів ЄМЗЯ на 2011 – 2015, 2016-2018 та 2021 – 2025 роки. Особливу увагу було приділено аналізу звіту ЄМЗЯ за двадцять років «Просування якості в європейській вищій освіті: двадцять років європейській асоціації із забезпечення якості вищої освіти»

Мета статті полягає у висвітленні пріоритетного виду діяльності Європейської асоціації із забезпечення якості вищої освіти на Європейському просторі.

Виклад основного матеріалу. ЄМЗЯ почала свою діяльність з дискусійного форуму кількох агенцій-ентузіастів із забезпечення якості, а на час підписання Болонської декларації перетворилася на детально структуровану асоціацію з широким членством країн-учасниць Болонського процесу.

У статуті ЄМЗЯ визначено багато функцій, а серед основних виступають: обмін інформацією і досвідом у галузі методологічних досліджень; перевірка національних і регіональних органів влади та інших інстанцій, які працюють у межах Болонського процесу; розвиток процедур забезпечення якості в галузі транснаціональної європейської вищої освіти; підтримка та розвиток співпраці з іншими європейськими організаціями.

Вивчення документів організації дозволяє констатувати, що з дискусійного форуму кількох агенцій-ентузіастів Асоціація перетворилася на одного з найбільш потужних суб'єктів процесу забезпечення якості вищої освіти (ЗЯВО) на Європейському просторі вищої освіти (ЄПВО).

Доказом цього може стати розробка довгострокових стратегічних планів. Слід зазначити, що за часи діяльності Асоціації було розроблено три стратегічних плани розвитку.

Основною метою *першого* стратегічного плану (2011 – 2015) було обрано: зробити значний внесок у розвиток процесу забезпечення якості європейської вищої освіти та виступити в ролі основної рушійної сили для розвитку забезпечення якості вищої освіти у ЄПВО [4].

Як найбільша асоціація агенцій із забезпечення якості, у другому (2016 – 2020) стратегічному плані ЄМЗЯ визначає першочерговою *метою* керувати розвитком системи забезпечення якості шляхом представництва агенцій на міжнародному рівні, в той же час підтримувати їх на національному рівні та забезпечувати їх комплексними послугами та можливістю спілкування [2].

Третій стратегічний план ЄМЗЯ охоплює п'ятирічний період з 2021 по 2025 рік. Він пропонує вказівки для членів і філій Асоціації, її Секретаріату та зовнішніх стейкхолдерів щодо місії, бачення, цінностей та цілей організації, а також вказує, як Асоціація має намір їх досягти. Розвиток цього Стратегічного плану знаходиться під контролем Ради та Секретаріатом ЄМЗЯ за участю членів та філій.

Основними *цільми* проекту на 2021-2025 було визначено: представлення інтересів агенцій із забезпечення якості; надання послуг членам Асоціації та іншим стейкхолдерам; розвиток зовнішнього забезпечення якості [3].

Двадцять років ЄМЗЯ на ЄПВО – це короткий час з точки зору світової історії, але двадцять років у рамках Болонського процесу – це досить великий термін. Дійсно, він охоплює майже весь його зміст, і справедливо сказати, що ЄМЗЯ розвивається пліч-о-пліч з ним у взаємовигідних стосунках, де розвиток забезпечення якості надає підтримку іншим реформам вищої освіти (визнання, рамки кваліфікацій, ЄКТС, впровадження навчання, орієнтованого на студента тощо), і де пріоритети Болонського процесу зробили внесок у формування того, як просунулося забезпечення якості. З цієї точки зору швидкість, глибина та розмах розробок були вражаючими. Речі, які двадцять, п'ятнадцять чи навіть лише десять років тому були предметом гарячих дискусій і не були загальноприйнятими, тепер вважаються загальноприйнятими основними характеристиками європейських систем забезпечення якості: незалежність агентств; основна відповідальність закладів вищої освіти за якість і забезпечення якості; подвійна мета підзвітності та вдосконалення; прозорість результатів контролю якості, включаючи публікацію звітів; і роль стейкхолдерів. З самого початку було зрозуміло, що розширена європейська співпраця у сфері вищої освіти, включаючи мобільність студентів, визнання та узгоджені процеси структурних реформ, мають базуватися на міцній довірі одної систем до іншої. Так само було зрозуміло, що цієї довіри можна повністю досягти лише завдяки кращому розумінню різних підходів до забезпечення якості в ЄПВО, і, головне, через конкретну та загальновизнану спільну

структуру. Саме для створення та консолідації цієї спільної структури ЄМЗЯ наполегливо працювала зі своїми членами, а також з іншими стейкхолдерами вищої освіти протягом останніх двох десятиліть. Група супроводу Болонського процесу, крім ЄМЗЯ, включає Європейську асоціацію університетів (ЄАУ), Європейську асоціацію вищих навчальних закладів (ЄАВНЗ) та Європейський студентський союз (ЄСС)

У 2005 році Групі Є4 було доручено підготувати пропозицію щодо Європейського реєстру агенцій із забезпечення якості вищої освіти. Це призвело до створення Європейського реєстру забезпечення якості вищої освіти у 2008 році з чотирма організаціями групи Є4 як засновниками. Відтоді Європейські стандарти та рекомендації щодо забезпечення якості освіти на Європейському просторі вищої освіти стали основою забезпечення якості в Європі, як для закладів вищої освіти так і для агенцій із забезпечення якості вищої освіти. [5, 9]

Важливо зазначити, що при підведенні підсумків своєї діяльності за двадцять років ЄМЗЯ дослідники Хорбах А. *(незалежний консультант з питань вищої освіти (Австрія) та член правління ЄМЗЯ 2007-2013 р.р.)* та Флієрман А. *(Президент 2009-2013р.р., голова виконавчої ради, організація з акредитації Нідерландів та Фландрії)* виокремили такий розділ як вища освіта: світ, що швидко змінюється, і наступний крок для Стандартів і рекомендацій щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти.

З моменту прийняття у 2005 році Європейські стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти зробили значний внесок у досягнення деяких важливих цілей Європейського простору вищої освіти (ЄПВО), а саме взаємної довіри до якості вищої освіти та до кваліфікацій як основи для взаємного визнання і мобільності студентів.

Мінливий світ вищої освіти вказує на необхідність наступного кроку в розвитку загальних рамок і розуміння системи якості та зовнішнього забезпечення якості, не псуєючи досягнутих до цього часу успіхів і цінностей.

Європейські стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості також мали очевидний і значний вплив на організаційному рівні, виходячи за рамки стандартів для зовнішнього забезпечення якості та додаючи стандарти для суб'єктів, що беруть участь у зовнішньому забезпеченні якості. Як наслідок, існуючі органи, такі як агентства із забезпечення якості, були модифіковані відповідно до Стандартів, а нові агентства були створені на основі імпліцитної моделі, що лежить в основі Стандартів. Як результат, більшість країн або систем вищої освіти тепер мають національні агентства із забезпечення якості, організаційна структура та управління яких відповідає Стандартам і які є незалежними від неналежних зовнішніх - зокрема, політичних, державних та інституційних – впливів [1, 30-31].

Велике значення у підсумковому звіті за двадцять років діяльності виокремлено сучасному стану щодо розвитку зовнішнього забезпечення якості.

Щодо зовнішнього забезпечення якості, без сумнів, найважливіший крок було зроблено на міністерській конференції 2003 року. Якщо раніше зовнішнє забезпечення якості розглядалося лише як заклик до міжнародної співпраці, то в Берліні міністри взяли на себе зобов'язання впроваджувати системи забезпечення якості, які містять: визначення обов'язків залучених органів та установ; оцінювання програм або установ, включаючи внутрішнє оцінювання, зовнішнє оцінювання, участь студентів та публікацію результатів; систему акредитації, сертифікації або аналогічних процедур; міжнародну участь, співпрацю та мережеву роботу.

Зовнішнє забезпечення якості та його значення для виконання інших болонських зобов'язань можна розділити на дві групи:

- *перша група* складається з елементів початкового порядку денного реформ, таких як визнання 25 кваліфікацій і попереднього навчання, і, зокрема, мобільність студентів;

- *друга група* є ще більш цікавою в цьому відношенні. Вона складається з елементів, які були додані до порядку денного Болонських реформ з часом, таких як соціальний вимір, рівний доступ, толерантність тощо.

Більшість з цих елементів увійшли до Болонських дискусій через загальні програми політичних реформи. Ці політичні цілі поступово стали темами, які певним чином розглядаються національними системами забезпечення якості. Без сумніву, забезпечення якості зробило значний внесок у досягнення початкових і подальших цілей Болонського процесу. Цю роль забезпечення якості можна цінувати або критикувати, але вона, тим не менш, посилила актуальність забезпечення якості для успіху Болонського процесу і розвитку ЄПВО. У цьому відношенні розвиток (зовнішнього) забезпечення якості віддзеркалює розвиток Болонського процесу: від програми реформ, зосередженої головним чином на структурі ступенів, до набагато ширшого підходу до реформування вищої освіти. Розширення тематики зовнішнього забезпечення якості, пов'язане в більшості випадків із посиленням акценту на регуляторних цілях, мало значний вплив.

Огляди агентств ЄМЗЯ не лише мали значний вплив на імплементацію європейських угод щодо забезпечення якості, вони також мали значний вплив на розвиток самої ЄМЗЯ. Зовнішнє оцінювання агенцій із забезпечення якості має відповісти на питання, чи відповідає агенція вимогам другої та третьої частин Європейських стандартів та рекомендацій, і якщо так, то яким чином. Якщо агенція застосовує Стандарти і рекомендації належним чином, воно може стати членом ЄМЗЯ і бути внесеним до Європейського реєстру забезпечення якості вищої освіти. З точки зору забезпечення якості, основна актуальність Стандартів має значний вплив на те, як вони використовуються і застосовуються агенціями із забезпечення якості [4, 24].

Незважаючи на велику увагу до Стандартів, їх вплив та очевидну конвергенцію в розробці багатьох процедур зовнішнього забезпечення якості за останні двадцять років, слід визнати різноманітність підходів до зовнішнього забезпечення якості в системах вищої освіти ЄПВО. На сьогодні розмаїття охоплює:

Різнорманітність в організації. У деяких системах вищої освіти агентство із забезпечення якості є основним або навіть єдиним суб'єктом у сфері зовнішнього забезпечення якості, тоді як в інших системах залучено більше суб'єктів або інструментів, таких як національні опитування студентів, різні системи звітності, загальносистемний аналіз ключових показників ефективності або інші види використання даних. Зокрема, щодо функції забезпечення прозорості зовнішнього забезпечення якості, слід визнати, що використання та аналіз даних іншими зовнішніми органами впливає на «традиційну» роль агенцій із забезпечення якості.

Різнорманітність цілей: У деяких системах забезпечення якості метою оцінювання є насамперед суспільне визнання або схвалення/ліцензування програм чи закладів вищої освіти шляхом забезпечення дотримання певних стандартів і пріоритетів. Вторинною метою може бути також підзвітність, особливо за державні кошти, витрачені на вищу освіту. В інших системах експертизи проводяться насамперед для підтримки розвитку програм повністю автономних і самоакредитованих закладів вищої освіти. Як наслідок, межі зовнішнього забезпечення якості стали розмитими в тому, що стосується мети. На практиці це означає, що, з одного боку, існують процедури, чий "чисті" функції забезпечення якості доповнюються або навіть домінують над функціями регулювання чи підзвітності, які мають формальний, публічний характер або пов'язані з певними політичними пріоритетами, які можуть бути не пов'язані з якістю надання послуг у вузькому сенсі. З іншого боку, існують процедури, які переважно підтримують розвиток програм та інституцій без будь-яких регуляторних аспектів. Тим не менш, обидва підходи підпадають під одну концепцію забезпечення якості.

Різнорманітність у сфері застосування: У багатьох національних системах забезпечення якості зовнішнє забезпечення якості ґрунтується на комплексному підході, який виходить за рамки навчання та викладання і натомість охоплює більше або навіть усі сфери діяльності закладу вищої освіти. При цьому комплексний підхід бере до уваги розробку та реалізацію програм, які зазвичай відповідають інституційній політиці, а також враховує взаємозв'язки або навіть взаємозалежності видів діяльності закладу вищої освіти. Взагалі кажучи, внутрішні системи управління та забезпечення якості як такі не обов'язково повинні відрізнятися у своєму підході до різних видів діяльності закладу. Тому ширший підхід до зовнішнього забезпечення якості відповідає логіці систем внутрішнього забезпечення якості та внутрішнього управління багатьох установ. Крім того, у багатьох національних системах

забезпечення якості зовнішнє забезпечення якості включає не лише один підхід, а й різні процедури, деякі з яких можуть стосуватися рівня програми, а інші - установи в цілому або лише її внутрішньої системи управління якістю.

Різноманітність методологій: Зовнішнє забезпечення якості використовує інші інструменти та методи, крім експертного оцінювання, такі як національні опитування студентів, кількісний та якісний аналіз даних, показники успішності та працевлаштування студентів, регулярний моніторинг. Небезпідставно очікувати, що деякі з цих інструментів і методів набудуть більшої важливості та впливу. На додаток до вищезазначених аспектів, агенції із забезпечення якості також демонструють набагато більше розмаїття щодо їхньої природи та повноважень.

Різноманітність нормативно-правової бази: У той час як деякі системи вищої освіти мають одну національно визнану агенцію, яка проводить один тип перевірки, інші системи передбачають більше ніж одну агенцію та/або більше ніж одну процедуру. Крім того, деякі агенції не мають національної правової бази, а діють на рівні дисципліни або на регіональному чи міжнародному рівні.

Різноманітність повноважень: Повноваження деяких агенцій виходять за межі зовнішнього забезпечення якості програм чи закладів і охоплюють інші види діяльності у сфері вищої освіти (визнання, дослідження та аналіз, збір даних, рейтинги, якість інших освітніх секторів та/або рівнів, навіть іноді включають правоохоронну діяльність). Таким чином, частина діяльності агенцій залишається поза увагою в процедурах перевірки Стандартів. Повноваження інших агенцій передбачають розподіл обов'язків із забезпечення якості з іншими суб'єктами. Незважаючи на це розмаїття, Стандарти загалом представляють "універсальний" підхід, який базується на припущенні, що одна національна агенція проводить один тип процедури [1, 32].

Останнім часом багато існує багато досліджень щодо штучного інтелекту. У звіті за двадцять років діяльності ЄМЗЯ також звертає увагу на такий фактор як програмне забезпечення зі штучним інтелектом визначатиме майбутнє аналізу даних у забезпеченні якості

Оскільки сучасний світ стоїть на порозі технологічної революції, в епоху діджиталізації та великих даних, для того, щоб вища освіта загалом і забезпечення якості зокрема рухалися вперед, вкрай важливо, щоб зміни відбувалися відповідно до цих досягнень.

Прикладів використання чат-ботів зі штучним інтелектом в управлінні забезпеченням якості для підтримки якісного генерування та аналізу даних поки що не знайдено, незважаючи на безліч переваг, які вони дають. Зокрема, впровадження чат-ботів зі штучним інтелектом економить витрати, оскільки майже повністю виключає присутність людини. Якщо впровадити чат-боти в офісах із забезпечення якості в процесі збору якісних даних, вони позбавляють необхідності витрачати час на проведення інтерв'ю окремим співробітником.

Завдяки чат-ботам зі штучним інтелектом можна опитати стільки студентів, скільки потрібно, без жодних додаткових витрат. Ще одна неоціненна перевага - гнучкість. Чат-боти зі штучним інтелектом, які проводять співбесіди зі студентами, дозволяють проводити співбесіди в будь-який час і в будь-якому місці, за бажанням студентів, що сприяє підвищенню рівня їхньої задоволеності.

Окрім залучення штучного інтелекту через чат-боти до процесу збору даних, програмне забезпечення зі штучним інтелектом визначатиме майбутнє аналізу даних у забезпеченні якості і, таким чином, сприятиме кращому розумінню потреб студентів, покращуючи таким чином університетські послуги та загальний досвід студентів. Дані, згенеровані чат-ботами зі штучним інтелектом, негайно зберігаються в цифровому вигляді і не потребують участі людини для транскрипції або лише незначних зусиль, що значно економить час і витрати на цю практику.

Якісний аналіз даних, виконаний вручну, - це важкий і трудомісткий процес, який вимагає часу, зосередженості та вміння встановлювати зв'язки й виявляти закономірності, що практично неможливо, якщо його робити кожному студенту окремо. Вже сьогодні штучний інтелект здатен надавати цінну інформацію про якісні дані, а нові розробки в найближчому майбутньому, як очікується, зроблять подальші значні кроки вперед, скоротивши розрив між аналізом даних, що виконується штучним інтелектом, і аналізом, що виконується людиною [6, 67].

Вивчення досвіду діяльності ЄМЗЯ дає нам всі підстави для такого висновку: процес забезпечення якості вищої освіти став і є потужним об'єднальним фактором для більшості європейських мереж та організацій; ЄМЗЯ виступає надійним партнером у галузі забезпечення якості вищої освіти на європейському рівні; співпраця з різнопрофільними європейськими організаціями дозволяє ЄМЗЯ бути задіяною в широкому спектрі процесів на Європейському просторі вищої освіти. З кожним роком ЄМЗЯ досліджує нові спектри процесу забезпечення якості вищої освіти. В даному дослідженні це зовнішнє забезпечення та штучний інтелект.

Література:

1. Achim Hopbach, Anne Flierman Higher education: a rapidly changing world and a next step for the Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area p.p. 30-31
2. European Association for Quality Assurance in Higher Education URL: https://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2015/05/ENQA_strategic_plan_2016-2020.pdf (2015)
3. European Association for Quality Assurance in Higher Education URL: <https://enqa.eu/index.php/about-enqa/strategic-plan-2021-2025/> (2020)
4. European Association for Quality Assurance in Higher Education. URL: <http://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2014/01/Strategic-Plan-2011-20151.pdf> (2010)
5. Maria Kelo, Anna Gover and Anthony Jasper Brussels, Belgium, 2020 Advancing quality in European higher education: celebrating 20 years of ENQA Brussels, Belgium, 2020 100p
6. Thorsten Kliewe, Adisa Ejubovic The future of QA is qualit-AI-tive: enriching the story of internal QA development with artificial intelligence [67]

References:

1. Achim Hopbach, Anne Flierman Higher education: a rapidly changing world and a next step for the Standards and Guidelines for Quality Assurance in the European Higher Education Area p.p. 30-31
2. European Association for Quality Assurance in Higher Education URL: https://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2015/05/ENQA_strategic_plan_2016-2020.pdf (2015)
3. European Association for Quality Assurance in Higher Education URL: <https://enqa.eu/index.php/about-enqa/strategic-plan-2021-2025/> (2020)
4. European Association for Quality Assurance in Higher Education. URL: <http://www.enqa.eu/wp-content/uploads/2014/01/Strategic-Plan-2011-20151.pdf> (2010)
5. Maria Kelo, Anna Gover and Anthony Jasper Brussels, Belgium, 2020 Advancing quality in European higher education: celebrating 20 years of ENQA Brussels, Belgium, 2020 100p
6. Thorsten Kliewe, Adisa Ejubovic The future of QA is qualit-AI-tive: enriching the story of internal QA development with artificial intelligence [67]

УДК 378.147:616-071

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1073-1080](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1073-1080)

Бурка Олена Миколаївна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри фізичної терапії та ерготерапії, Національний університет «Запорізька політехніка», вул. Жуковського, 64, м. Запоріжжя, 69063, тел.: (061) 769-85-72, <https://orcid.org/0000-0003-2642-2431>

ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ФІЗИЧНИХ ТЕРАПЕВТІВ ДО ВИКОРИСТАННЯ КЛІНІЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ ОЦІНКИ

Анотація. В статті обґрунтовано та описано педагогічні умови підготовки до використання клінічних інструментів оцінки студентами-фізичними терапевтами.

Встановлено, що освітній процес студентів спеціальності 227 Терапія та реабілітація має ґрунтуватись на п'яти елементах: мотивації; формуванні знань, умінь і навичок; квазіпрофесійних методах; практиці; критеріях оцінювання. Засновуючись на цій інформації автором запропоновано впровадження в навчання наступних педагогічних умов: формування теоретичних знань та практичних вмінь використання клінічних інструментів оцінки; доповнення змісту фахових дисциплін взаємодією у квазіпрофесійних умовах, а також впровадження тьюторського супроводу в навчальний процес фізичних терапевтів.

Автором подане обґрунтування реалізації розроблених педагогічних умов на основі діяльнісного та компетентнісного підходів, пояснювально-ілюстративного та репродуктивного методів, концепцій проблемного та колективного способу навчання. Нормативними засадами вказані закони України, листи та рекомендації Міністерства освіти і науки, стандарт вищої освіти, освітньо-професійна програма, Міжнародну класифікацію функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я, Міжнародну класифікацію функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей та підлітків. А у якості методичної складової: навчально-методичні комплекси дисциплін, програми клінічних практик, положення про проведення Об'єктивного структурованого клінічного іспиту.

Важливе місце у впровадженні педагогічних умов відведено самонавчанню, а також методам оцінки якості навчання студентів-фізичних терапевтів використанню клінічних інструментів оцінки.

Оцінювання запропоновано проводити із використанням: тестування під час проведення поточного або рубіжного контролів, виконання завдань клінічних практик, методик «Пост-експериментального опитувальника

внутрішньої мотивації» (Postexperimental Intrinsic Motivation Inventory – IMI) та «Педагогічні ситуації», а також експертної оцінки.

Ключові слова: фізична терапія, фізичний терапевт, професійна підготовка, педагогічні умови, інструменти оцінки

Burka Olena Mykolaivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of Physical Therapy and Ergotherapy Department, National University «Zaporizhzhia Polytechnic», Zhukovsky St., 64, Zaporizhzhia, 69063, tel.: (061) 7698572, <https://orcid.org/0000-0003-2642-2431>

PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE TRAINING OF PHYSICAL THERAPIST STUDENTS TO USE CLINICAL ASSESSMENT TOOLS

Abstract. The article substantiates and describes the pedagogical conditions of preparation for the use of clinical assessment tools by physical therapist students.

It was established that the educational process of students of specialty 227 Therapy and rehabilitation should be based on five elements: motivation; formation of knowledge, abilities and skills; quasi-professional methods; practice; evaluation criteria. Based on this information, the author proposed the implementation of the following pedagogical conditions in education: formation of theoretical knowledge and practical skills in the use of clinical assessment tools; supplementing the content of professional disciplines with interaction in quasi-professional conditions, as well as introducing tutor support into the educational process of physical therapists.

The author presented the rationale for the implementation of the developed pedagogical conditions based on activity and competence approaches, explanatory and illustrative and reproductive methods, concepts of problem-based and collective learning methods. The laws of Ukraine, letters and recommendations of the Ministry of Education and Science, the standard of higher education, the educational and professional program, the International Classification of Functioning, Disability and Health and International Classification of Functioning, Disability and Health for Children and Youth are indicated as normative principles. And as a methodical component: educational and methodical complexes of disciplines, programs of clinical practices, regulations on conducting an objective structured clinical examination.

An important place in the implementation of pedagogical conditions is given to self-study, and such methods of assessing the quality of training of physical therapist students in the use of clinical assessment tools.

The evaluation is proposed to be carried out using: testing during current or border controls, performance of clinical practice tasks, methods of «Postexperimental Intrinsic Motivation Inventory» (IMI) and «Pedagogical situations», as well as expert evaluation.

Keywords: physical therapy, physical therapist, professional training, pedagogical conditions, assessment tools

Постановка проблеми. Сучасний стан здоров'я населення та події останніх п'яти років в Україні зумовлюють підвищення інтересу до фахівців немедикаментозного відновлення та довготривалої підтримки задовільного стану організму. Яскравим прикладом таких спеціалістів є фізичні терапевти та їх асистенти. Ще кілька років тому вони були покликані застосовувати вже накопичені знання для виконання своїх професійних завдань, наразі до їх обов'язків вже додався творчий підхід до реабілітації: критична оцінка, швидка реакція на змінні умови, комбінована робота в мультидисциплінарній команді.

Саме тому на сучасному етапі підготовка фізичного терапевта потребує змін і більш якісного освітнього процесу на всіх рівнях навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загально відомо, що педагогічні умови є найбільш дієвим засобом забезпечення якісної освіти. Особливо це стосується професій практичного спрямування, зокрема, галузі 22 Охорона здоров'я.

Умова – це обставина, від якої що-небудь залежить. Педагогічна умова – відповідні обставини, що сприяють або протидіють проявам педагогічних закономірностей, спричинених дією зовнішніх і внутрішніх факторів. Також варто звернути увагу на визначення цього терміну, як сукупності суб'єктивних і об'єктивних факторів, що забезпечують ефективне функціонування освітньої системи, яка залежить від цілей, завдань, змісту, форм і методів цієї системи [1].

Дослідженням поняття та формуванням дефініції «педагогічна умова» займалися О. Бражнич, Г. Голубова, В. Манько, П. Підкасистий, Р. Сопівник, А. Фастівець, Є. Хриков, Л. Шуба та ін..

Аналізу педагогічних умов в підготовці майбутніх фізичних терапевтів присвячено низку досліджень: О. Андрійчук, О. Базильчук, О. Гомонюк, Ю. Копочинська, В. Крупа, В. Назарук, Ю. Лянной та ін.

Найбільший внесок в дослідження та вдосконалення підготовки студентів спеціальності 227 Терапія та реабілітація зробили вітчизняні науковці: Н. Белікова, В. Брич, А. Герцик, С. Кобелєв, Ю. Лянной, М. Романишин та багато інших.

Здобутки зазначених авторів є базисом для обґрунтування та вдосконалення освітнього процесу студентів-фізичних терапевтів, дають можливість сформулювати власне розуміння поняття «педагогічна умова», отримати уявлення щодо закордонного досвіду підготовки майбутніх спеціалістів. Проте, результати дослідження наукових джерел демонструють відсутність досліджень щодо використання клінічних інструментів оцінки стану організму пацієнтів у подальшій професійній діяльності.

Мета - обґрунтувати та описати педагогічні умови підготовки до використання клінічних інструментів оцінки студентами-фізичними терапевтами.

Виклад основного матеріалу. Вивчення наукових джерел з питання професійної підготовки виявило 5 спільних елементів, які здатні забезпечити високу якість освітнього процесу. А саме:

- мотивація – особливо на початковому етапі вибору професії;
- формування знань, умінь і навичок – як базовий етап навчання;
- квазіпрофесійні методи – як етап вдосконалення отриманих теоретичних знань та переводу їх в практичне застосування;
- практика – як етап формування навичок автономної роботи;
- критерії оцінювання – як етап контролю якості навчального процесу [1].

З отриманої інформації можна припустити, що наявність визначених характеристик в освітньому процесі може значно підвищити якість навчання.

Для забезпечення якісного рівня підготовки до використання клінічних інструментів оцінки студентами-фізичними терапевтами пропонуємо впровадити в освітній процес наступні педагогічні умови:

1. Формування теоретичних знань та практичних вмінь використання клінічних інструментів оцінки.
2. Доповнення змісту фахових дисциплін взаємодією у квазіпрофесійних умовах.
3. Впровадження тьюторського супроводу в навчальний процес фізичних терапевтів.

Реалізація педагогічних умов, за авторським задумом, відбувається на основі діяльнісного та компетентнісного підходів, пояснювально-ілюстративного та репродуктивного методів, концепцій проблемного та колективного способу навчання.

Перша педагогічна умова містить в собі вказані вище елементи мотивації та формування теоретичних знань та практичних вмінь і навичок. Виконання умови можливе через застосування пояснювально-ілюстративного (лекції, використання наочностей, бесід, консультацій тощо) та репродуктивного методів (відтворення завдань на практичних, лабораторних заняттях). Окремо хочемо виділити необхідність застосування самонавчання.

Основною метою зазначеної педагогічної умови є формування чіткого розуміння вибраної професії, підтримка зацікавленості у освітньому процесі, знання клінічних інструментів оцінки та уміння демонструвати їх під час навчальних та семінарських занять.

Оцінка впливу на ефективність навчання умови «Формування теоретичних знань та практичних вмінь використання клінічних інструментів оцінки» відбуватиметься за рахунок тестування під час проведення поточного або рубіжного контролів та методики «Пост-експериментального опитувальника внутрішньої мотивації» (Postexperimental Intrinsic Motivation Inventory – IMI) [10].

З 2015 року відбувається поступовий перехід на закордонну модель фізичної терапії, в тому числі і підготовки, тому логічним є впровадження в освітній процес педагогічної умови «Доповнення змісту фахових дисциплін взаємодією у квазіпрофесійних умовах». Це підкріплюється необхідністю забезпечення проведення відновлення пацієнтів через компонент «участь» Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я (МКФ) [4].

Для впровадження цієї умови найбільш логічним є внесення в навчальні плани клінічного навчання та збільшення кредитів клінічних практик. Відповідно до Стандарту освіти спеціальності 227 Терапія та реабілітація другого (магістерського) рівня на це відведено не менше 1000 годин [9].

Реалізація другої педагогічної умови відбувається на основі діяльнісного та компетентнісного підходів, репродуктивного методу, концепцій проблемного та колективного способу навчання. Застосовують лекції, консультації, аналіз ситуацій, вирішення ситуаційних та проблемних задач, дидактичні ігри, самонавчання тощо. Основною метою є трансформування теоретичних знань в практичні уміння та навички, а також вдосконалення умінь вибору та дії в обставинах, що змінюються або потребують термінового рішення.

Головну роль в цій умові відведено концепції колективного навчання, оскільки сучасна професійна діяльність фізичного терапевта відбувається у міждисциплінарній команді. Очевидно, що для ефективної роботи цей спеціаліст має вміти працювати не лише з пацієнтами, а й взаємодіяти з колегами.

Оцінку впливу педагогічної умови «Доповнення змісту фахових дисциплін взаємодією у квазіпрофесійних умовах» пропонуємо здійснювати через виконання завдань клінічних практик та за допомогою модифікованої методики «Педагогічні ситуації». Окремо можна виділити бал, отриманий за Об'єктивний структурований клінічний іспит, адже він заснований на взаємодії «фізичний терапевт-пацієнт» та вимагає рішучих, майже миттєвих дій та реакцій при складанні.

Третя умова «Впровадження тьюторського супроводу в навчальний процес фізичних терапевтів» ґрунтується на практичній спрямованості спеціальності 227.1 Фізична терапія, ерготерапія. Адже, відомо, що наразі освітній процес відбувається із залученням зацікавлених сторін: стейкхолдерів, роботодавців, молодих спеціалістів тощо. Впровадження практики тьюторства індивідуалізує навчання та підвищує його якість через збільшення уваги на кожного студента.

Ця педагогічна умова реалізується за допомогою діяльнісного та компетентнісного підходів, пояснювально-ілюстративного методу, концепцій проблемного та колективного способу навчання. Найбільш ефективним засобом, який застосовується, є консультація. Важливим також є можливість забезпечення закладом вищої освіти варіативності баз практики.

Оцінювання відбувається за допомогою завдань відповідно до програм клінічних практик та експертної оцінки керівників.

Нормативними засадами впровадження педагогічних умов розглядаємо:

- Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», «Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я» [3, 5, 7];
- Лист МОН «Про практичну підготовку студентів» [6];
- Рекомендаціями про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України [8];
- Стандарт вищої освіти за спеціальністю 227 «Фізична терапія, ерготерапія» галузі знань 22 «Охорона здоров'я» для другого (магістерського) рівня вищої освіти [9];
- освітньо-професійну програму другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 227 «Терапія та реабілітація», спеціалізацією 227.01 «Фізична терапія» [2];
- Міжнародну класифікацію функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я, Міжнародну класифікацію функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей та підлітків [4].

Методичною складовою є:

- навчально-методичні комплекси дисциплін: «Функціональна та лабораторна діагностика», «Фізична терапія в кардіології та пульмонології», «Фізична терапія в травматології», «Фізична терапія при захворюваннях внутрішніх органів», «Фізична терапія в неврології» та «Фізична терапія в неврології (клінічне навчання)»;
- програми клінічних практик при захворюваннях внутрішніх органів та систем, при травмах і захворюваннях опорно-рухового апарату, освітньо-наукового стажування;
- положення про проведення Об'єктивного структурованого клінічного іспиту.

Висновки. На підставі викладеного вище вважаємо, що впровадження розроблених педагогічних умов здатне підвищити якість підготовки до використання клінічних інструментів оцінки студентами-фізичними терапевтами.

Педагогічна умова «формування теоретичних знань та практичних вмінь використання клінічних інструментів оцінки» забезпечить наявність в навчанні таких елементів професійної підготовки як мотивація та формування знань, умінь і навичок; «доповнення змісту фахових дисциплін взаємодією у квазіпрофесійних умовах» – квазіпрофесійних методів та практики; «проведення тьюторського супроводу в навчальний процес фізичних терапевтів» – квазіпрофесійних методів, практики, а також посилення мотивації та вдосконалення існуючих знань, умінь і навичок. Окремо варто зазначити, що всі три умови мають власні критерії оцінювання сформованості зазначених елементів для забезпечення своєчасного коригування та покращення ефективності навчального процесу.

Подальші наукові дослідження будуть зосереджені на розробці та обґрунтуванні процесу підготовки студентів-фізичних терапевтів до використання клінічних інструментів оцінки. А також проведенні педагогічного експерименту для підтвердження гіпотези щодо забезпечення підвищення якості освітнього процесу за допомогою впроваджених педагогічних умов.

Література

1. Бурка О.М. Підготовка майбутніх фізичних терапевтів до використання фізкультурно-оздоровчих технологій : монографія. Запоріжжя : НУ «Запорізька політехніка», 2022. 185 с.
2. Освітньо-професійна програма другого (магістерського) рівня вищої освіти за спеціальністю 227 «Терапія та реабілітація», спеціалізацією 227.01 «Фізична терапія». URL: https://zp.edu.ua/sites/default/files/konf/op_magistry_2023_1.pdf (дата звернення 27.04.2024).
3. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> (дата звернення 24.05.2024).
4. Про внесення змін до перекладу Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я та Міжнародної класифікації функціонування, обмежень життєдіяльності та здоров'я дітей і підлітків: наказ МОЗ України від 21.12.2018 №2449. URL: https://moz.gov.ua/uploads/2/11374-9898_dn_20181221_2449.pdf (дата звернення 24.05.2024).
5. Про освіту: Закон України від 28.07.2022 р. № 2471-IX. URL: <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення 25.08.2023).
6. Про практичну підготовку студентів: Лист МОН від 07.02.09 р. №1/9 – 93. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v9-93290-09#Text> (дата звернення 25.05.2024).
7. Про реабілітацію у сфері охорони здоров'я: Закон України від 15.12.2021 р. №1962-IX. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> (дата звернення 25.05.2024).
8. Рекомендації про проведення практики студентів вищих навчальних закладів України від 25.04.2013 р. №5. URL: <http://surl.li/gcegd> (дата звернення 25.05.2024).
9. Стандарт вищої освіти за спеціальністю 227 «Фізична терапія, ерготерапія» галузі знань 22 «Охорона здоров'я» для другого (магістерського) рівня вищої освіти: Наказ Міністерства освіти і науки України від 05.09.2022 №791. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2022/09/06/227.Fizychna.terapiya.erhoterapiya.Mahistr-791-05.09.2022.pdf> (дата звернення 06.05.2024).
10. Ryan R. M. Control and information in the intrapersonal sphere: An extension of cognitive evaluation theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 1982. №43, PP. 450-461.

References

1. Burka, O.M. (2022). *Pidhotovka maibutnikh fizychnykh terapevtiv do vykorystannia fizkulturno-ozdorovchykh tekhnolohii [Preparation of future physical therapists for the use of fitness and health-improving technologies]*. Zaporizhzhia : NU «Zaporizka politekhnika» [in Ukrainian].
2. Lyst MON «Pro praktychnu pidhotovku studentiv» vid 07.02.09 r. №1/9 – 93 [Letter of the Ministry of Education and Culture «About the practical training of students» dated 07.02.09 №1/9 - 93]. (2009). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/rada/show/v9-93290-09#Text> [in Ukrainian].
3. Nakaz MOZ «Pro vnesennia zmin do perekladu Mizhnarodnoi klasyfikatsii funktsionuvannia, obmezhen zhyttiediialnosti ta zdorovia ta Mizhnarodnoi klasyfikatsii funktsionuvannia, obmezhen zhyttiediialnosti ta zdorovia ditei i pidlitkiv» vid 21.12.2018 №2449 [Ministry of Health of Ukraine decree «On making changes to the translation of the International Classification of Functioning, Disability and Health and International Classification of Functioning, Disability and Health for Children and Youth» dated 21.12.2018 №2449]. (2018). Retrieved from: https://moz.gov.ua/uploads/2/11374-9898_dn_20181221_2449.pdf [in Ukrainian].

4. Osvitno-profesiina prohrama drugoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity za spetsialnistiu 227 «Terapiia ta reabilitatsiia», spetsializatsiieiu 227.01 «Fizychna terapiia» [Educational and professional program of the second (master's) level of higher education in specialty 227 «Therapy and rehabilitation», specialization 227.01 «Physical therapy»]. (n.d.). Retrieved from: https://zp.edu.ua/sites/default/files/konf/op_magistry_2023_1.pdf [in Ukrainian].

5. Rekomendatsii pro provedennia praktyky studentiv vyshchykh navchalnykh zakladiv Ukrainy vid 25.04.2013 r. №5 [Recommendations on conducting internships for students of higher educational institutions of Ukraine dated April 25, 2013 №5]. (2013). Retrieved from: <http://surl.li/gcegd> [in Ukrainian].

6. Ryan, R. M. (1982). Control and information in the intrapersonal sphere: An extension of cognitive evaluation theory. *Journal of Personality and Social Psychology*, 43, 450-461.

7. Standart vyshchoi osvity za spetsialnistiu 227 «Fizychna terapiia, erhoterapiia» haluzi znan 22 «Okhorona zdorovia» dlia drugoho (mahisterskoho) rivnia vyshchoi osvity: Nakaz Ministerstva osvity i nauky Ukrainy vid 05.09.2022 №791 [Standard of higher education in specialty 227 «Physical therapy, ergotherapy» field of knowledge 22 «Health care» for the second (master's) level of higher education: Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine dated 09/05/2022 №791]. (2022). Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/vishchaosvita/zatverdzeni%20standarty/2022/09/06/227.Fizychna.terapiya.erhoterapiya.Mahistr-791-05.09.2022.pdf> [in Ukrainian].

8. Zakon Ukrainy «Pro osvitu» vid 28.07.2022 r. № 2471-IX [Law of Ukraine «On education» dated 07/28/2022 № 2471-IX]. (2022). Retrieved from <http://zakon5.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].

9. Zakon Ukrainy «Pro reabilitatsiiu u sferi okhorony zdorovia» vid 15.12.2021. №1962-IX [Law of Ukraine «On rehabilitation in the field of health care» dated 15.12.2021 №1962-IX]. (2021). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1053-20#Text> [in Ukrainian].

10. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» vid 01.07.2014 r. № 1556-VII [Law of Ukraine «On higher education» dated July 1, 2014 № 1556-VII]. (2014). Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text> [in Ukrainian].

УДК 378.6.018.8:[373.011.2/.3-051:51]

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1081-1093](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1081-1093)

Бурчак Ліана Володимирівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри біології, здоров'я людини та методики навчання, докторант, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400, тел. (05444) 7-29-09, <https://orcid.org/0000-0003-3807-4243>

Бурчак Станіслав Олександрович доктор педагогічних наук, професор, декан факультету технологічної і професійної освіти, Глухівський національний педагогічний університет імені О.Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400, тел. (05444) 7-29-09, <https://orcid.org/0000-0002-1641-3251>

ОЦІНКА СФОРМОВАНOSTІ КОМПОНЕНТІВ ІННОВАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Анотація. У статті висвітлено технологію оцінки рівнів сформованості компонентів інноваційної компетентності майбутніх педагогів, оскільки сьогодні відбувається переосмислення пріоритетів вищої педагогічної освіти, формування нових концептуально-методологічних основ освітньої діяльності, необхідність змін парадигм у розумінні цілей, завдань, змісту, шляхів її організації та реалізації. Тому освітній процес стає більш гнучким, доступним і концентрується на тому, як навчити мислити, творити, аналізувати, генерувати нові ідеї, знаходити рішення. У зв'язку з цим, інноваційні педагогічні технології набувають все більшої популярності в освітянській практиці, а готовність до їх застосування – вимогою до всіх педагогів.

Також у статті представлено результати формувального етапу педагогічного експерименту авторського дослідження, методи діагностики (анкетування; тестування; експертна оцінка; самооцінка тощо), завдання експерименту (визначити експериментальні бази проведення формувального експерименту, відібрати їх за величиною вибіркової сукупності; сформувати у ЗВО досліджувані групи респондентів; підвищити мотивацію майбутніх педагогів до інноваційної діяльності, що забезпечує підвищення пізнавального інтересу до майбутньої професії, професійних обов'язків тощо; запровадити в експериментальних групах ЗВО систему цілеспрямованого формування інноваційної компетентності майбутніх педагогічних працівників; підтвердити або спростувати гіпотетично висунуті положення щодо впровадження системи формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології, основою якої є розроблена авторська модель; довести позитивність методів, інноваційних педагогічних технологій для формування інноваційної

компетентності майбутніх педагогів; визначити актуальні проблеми підготовки майбутніх учителів біології в процесі фахової підготовки та обґрунтувати перспективні напрями і механізми її науково-практичного розв'язання). Окрім того зазначено, що використана система формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології є досить ефективною, бо результати експериментальної діяльності свідчать про наявність позитивної динаміки рівнів сформованості компонентів інноваційної компетентності майбутніх учителів біології.

Ключові слова: інновації, інноваційна компетентність, майбутні педагоги, педагогічний експеримент, педагогічний університет, система, оцінка.

Burchak Stanislav Oleksandrovych Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Dean of the Faculty of Technological and Professional Education, O. Dovzhenko Glukhiv National Pedagogical University, St. Kyiv-Moskovska, 24, Glukhiv, 41400, tel. (05444) 7-29-09, <https://orcid.org/0000-0002-1641-3251>

Burchak Liana Volodymyrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Biology and agriculture groundings, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, St. Kyiv-Moskovska, 24, Glukhiv, 41400, tel. (05444) 7-29-09, <https://orcid.org/0000-0003-3807-4243>

ASSESSMENT OF THE FORMATION OF COMPONENTS OF INNOVATIVE COMPETENCE OF FUTURE TEACHERS

Abstract. The article highlights the technology of assessing the levels of formation of the components of the innovative competence of future teachers, because today there is a rethinking of the priorities of higher pedagogical education, the formation of new conceptual and methodological bases of educational activity, the need for paradigm changes in the understanding of goals, tasks, content, ways of its organization and implementation. Therefore, the educational process becomes more flexible, accessible and focuses on how to teach how to think, create, analyze, generate new ideas, and find solutions. In this regard, innovative pedagogical technologies are gaining more and more popularity in educational practice, and readiness for their application is a requirement for all teachers.

The article also presents the results of the formative stage of the pedagogical experiment of the author's research, methods of diagnosis (questionnaires; testing; expert evaluation; self-assessment, etc.), the task of the experiment (to determine the experimental bases of conducting the formative experiment, to select them according to the size of the sample population; to form researched groups of respondents at the University; to increase the motivation of future teachers for innovative activities,

which ensures an increase in cognitive interest in the future profession, professional duties, etc.; to introduce a system of purposeful formation of innovative competence of future teachers in higher education institutions; to confirm or refute hypothetically put forward provisions regarding the implementation of the system of innovative competence of future biology teachers, the basis of which is the author's model, to prove the positivity of methods, innovative pedagogical technologies for the formation of innovative competence of future teachers; to determine the actual problems of training future biology teachers in the process of professional training and to substantiate promising directions and mechanisms of its scientific and practical solution). In addition, it is noted that the used system of forming the innovative competence of future biology teachers is quite effective, because the results of the experimental activity indicate the presence of positive dynamics of the levels of formation of the components of the innovative competence of future biology teachers.

Keywords: innovations, innovative competence, future teachers, pedagogical experiment, pedagogical university, system, evaluation.

Постановка проблеми. Сьогодні відбувається переосмислення пріоритетів вищої педагогічної освіти, формування нових концептуально-методологічних основ освітньої діяльності, необхідність змін парадигм у розумінні цілей, завдань, змісту, шляхів її організації та реалізації. Освітній процес стає більш гнучким, доступним і концентрується на тому, як навчити мислити, творити, аналізувати, генерувати нові ідеї, знаходити рішення [4]. В умовах згаданих змін підвищуються вимоги до професійної підготовки вчителів, їхньої кваліфікації, компетентності та конкурентоздатності на ринку праці, вміння не лише адаптуватися в сучасній системі освіти, але й виявляти ініціативу, самостійність, творчий потенціал у процесі розвитку особистості [1].

В окресленому контексті все частішим стає запровадження інноваційних технологій у закладах освіти. Тобто, сьогодні школа гостро потребує вчителів, які не лише орієнтуються в освітніх інноваціях, вміють їх застосовувати, володіють різними технологіями викладання свого предмету, а й здатні до інноваційного пошуку, мають високий творчий потенціал, готові до здійснення інноваційної педагогічної діяльності, самореалізації, є мобільними у створенні інновацій, їх освоєнні та використанні. Потреба в інноваційній спрямованості педагогічної діяльності в сучасних умовах розвитку освіти викликана також необхідністю оновлення організаційних умов освітнього процесу в закладах освіти [3]. Інноваційні педагогічні технології набувають все більшої популярності в освітянській практиці, а готовність до їх застосування – вимогою до всіх педагогів, а тому оцінка рівнів сформованості компонентів зазначеної здатності здобувачів освіти сьогодні є потрібною і актуальною [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Базу досліджень в Україні щодо проблеми інноваційної діяльності вчителя складають наукові роботи

А. Гуржій, Р. Гуревича, Л. Даниленко, М. Жалдака, Л. Захарової, В. Ковальчука, А. Кузьмінського, В. Кухаренко, А. Литвин, Л. Шевченко, О. Ярошинської та ін. Основні напрями та особливості педагогічної майстерності в професійній діяльності, зокрема і до інноваційної, висвітлено в роботах І. Зязюна, А. Красовського, С. Максименка, В. Рибалки та ін. Готовність майбутніх учителів до інноваційної діяльності стала предметом вивчення таких учених: В. Ачкан, І. Гавриш, О. Дубасенюк та ін. Підготовка здобувачів освіти до інноваційної діяльності розкрита в працях А. Андрєєва, С. Беляєва, І. Дичківської, Л. Козак, І. Коновальчука, О. Красовської та ін.

Мета статті - оцінити рівні сформованості компонентів (мотиваційно-ціннісного, інформаційно-когнітивного, інноваційно-діяльнісного, оцінно-рефлексійного) інноваційної компетентності майбутніх учителів біології в процесі фахової підготовки.

Виклад основного матеріалу. Підтвердження (або спростування) обґрунтованих положень авторської концепції, а також отримання об'єктивних результатів щодо динаміки сформованості компонентів інноваційної компетентності майбутніх учителів біології уможливив формувальний експеримент. Робочу гіпотезу дослідження було подано в такій редакції: формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології буде результативним, якщо на основі теоретичного і методичного обґрунтування розробити та впровадити відповідну педагогічну систему у процес фахової підготовки, що інтерпретується як комплекс взаємозв'язаних компонентів (цілей, змісту, технологій, форм, методів, прийомів, засобів) і спрямована на формування окресленої здатності особистості.

Формувальний етап експерименту включав організацію та проведення відповідної частини експерименту, аналіз її результатів, вивчення динаміки сформованості компонентів інноваційної компетентності майбутніх учителів біології в процесі фахової підготовки. З огляду на зазначене вище проведено аналіз й осмислення отриманих результатів експерименту, описано процедуру експериментального дослідження, враховано взаємозв'язок результатів з із метою й завданнями експерименту. Також діяльність спрямовано на уточнення методологічних підходів, психологічних і педагогічних основ формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології, а також особливості організації освітнього процесу в рамках ЗВО з упровадженою авторською системою.

Методи діагностики: анкетування; тестування; експертна оцінка; самооцінка використано було для оцінки діяльності здобувачів вищої освіти контрольних та експериментальних груп. Отримані результати формувального етапу дослідження представлено на науково-практичних конференціях різного рівня. Формувальний етап педагогічного експерименту передбачав експериментальну перевірку ефективності авторської моделі формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології в

процесі фахової підготовки. З урахуванням вищезазначеної мети нами сформульовано наступні завдання: визначити експериментальні бази проведення формувального експерименту, відібрати їх за величиною вибіркової сукупності; сформувати у ЗВО досліджувані групи респондентів; підвищити мотивацію майбутніх педагогів до інноваційної діяльності, що забезпечує підвищення пізнавального інтересу до майбутньої професії, професійних обов'язків тощо; запровадити в експериментальних групах ЗВО систему цілеспрямованого формування інноваційної компетентності майбутніх педагогічних працівників; підтвердити або спростувати гіпотетично висунуті положення щодо впровадження системи формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології, основою якої є розроблена авторська модель; довести позитивність методів, інноваційних педагогічних технологій для формування інноваційної компетентності майбутніх педагогів; визначити актуальні проблеми підготовки майбутніх учителів біології в процесі фахової підготовки та обґрунтувати перспективні напрями і механізми її науково-практичного розв'язання.

Мета й основні завдання формувального експерименту уможливили проведення моніторингу впливу розробленої авторської моделі формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології на основні показники компонентів зазначеної здатності. Для експериментальної перевірки ефективності системи формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології ми застосували: модель системи, що відображає формалізовану, науково обґрунтовану сукупність взаємопов'язаних і взаємозумовлених структурно-функціональних елементів освітньої діяльності, що несуть об'єктивну і достатньо повну інформацію про мету, зміст, характер і результат діяльності майбутніх учителів; компоненти їхньої інноваційної компетентності; шляхи і технології досягнення визначеної мети; науково-методичне забезпечення процесу підготовки фахівців, спрямовані на забезпечення високої ефективності інноваційної професійної діяльності; методологічні підходи щодо формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології; сукупність ефективних технологій, форм, методів, засобів інноваційної підготовки майбутніх педагогів із урахуванням етапів і напрямів реалізації обґрунтованої системи; методичний супровід процесу системного формування інноваційної компетентності майбутніх педагогів, навчально-методичне забезпечення дистанційного курсу варіативного освітнього компоненту «Інноваційна компетентність учителя біології», методики діагностики рівнів сформованості вказаної здатності та ін.

У формувальному експерименті взяли участь: 326 здобувачів вищої освіти контрольних груп і 329 здобувачів експериментальних груп зазначених вище ЗВО України. Динаміку рівнів сформованості кожного компонента інноваційної компетентності майбутніх учителів біології на формувальному етапі експерименту представлено у зведеній табл. 1.

Таблиця 1

Узагальнені дані рівнів сформованості компонентів інноваційної компетентності майбутніх учителів біології

Компоненти	Рівні розвитку	Експериментальна група				Контрольна група			
		Вхідний контроль		Вихідний контроль		Вхідний контроль		Вихідний контроль	
		осіб	%	осіб	%	осіб	%	осіб	%
Мотиваційно-ціннісний	Початковий	62	18,8	44	13,4	67	20,6	65	19,8
	Середній	97	29,5	79	24,0	99	30,4	92	28,2
	Достатній	96	29,2	114	34,7	92	28,2	96	29,5
	Високий	74	22,5	92	27,9	68	20,8	73	22,5
Інформаційно-когнітивний	Початковий	69	21,0	49	14,9	72	22,0	71	21,8
	Середній	92	28,0	80	24,3	94	28,9	92	28,2
	Достатній	95	28,9	109	33,1	93	28,4	94	28,8
	Високий	73	22,1	91	27,7	67	20,6	69	21,2
Інноваційно-діяльнісний	Початковий	78	23,7	48	14,6	80	24,5	78	23,7
	Середній	87	26,4	79	24,0	94	28,9	93	28,5
	Достатній	100	30,4	111	33,7	93	28,5	94	28,8
	Високий	64	19,5	91	27,7	59	18,1	61	19,0
Оцінно-рефлексійний	Початковий	66	20,1	48	14,6	64	19,6	62	19,0
	Середній	106	32,2	95	28,9	102	31,3	101	31,0
	Достатній	92	28,0	106	32,2	99	30,4	99	30,4
	Високий	65	19,7	80	24,3	61	18,7	64	19,6

Усереднені результати сформованості рівнів інноваційної компетентності майбутніх учителів біології на формуальному етапі експерименту подано на рис.1.

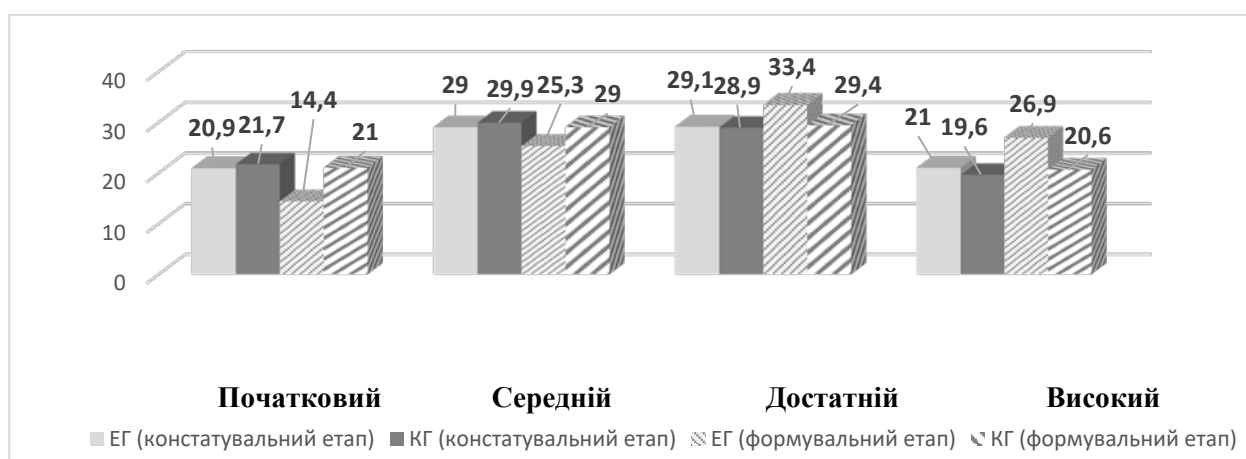

Рис. 1. Усереднені результати сформованості рівнів інноваційної компетентності майбутніх учителів біології.

Повторній перевірці піддавалися й стандартизовані методики для більш достовірної картини щодо виявлення стану сформованості компонентів

інноваційної компетентності майбутніх учителів біології на етапі формувального експерименту.

Ми використали інтерпретований тест «Дослідження творчого потенціалу та креативності особистості», методику Т. Елерса «Діагностика мотивації особистості до успіху» (для оцінки мотиваційно-ціннісного компонента ІК); тест «Критичність мислення Л. Старкі (адаптація О. Луценко)» (для оцінки інформаційно-когнітивного компонента ІК) тощо. Нижче наведемо інтерпретацію отриманих результатів упровадження вказаних методик. Так, за тестом «Дослідження творчого потенціалу та креативності особистості» маємо таку картину (табл.2, рис.2):

Таблиця 2

**Дослідження творчого потенціалу та креативності особистості
(формувальний етап)**

Контрольна група (КГ), %		Експериментальна група (ЕГ), %	
48 і більше балів	18-47 балів	48 і більше балів	18-47 балів
48	52	62	38

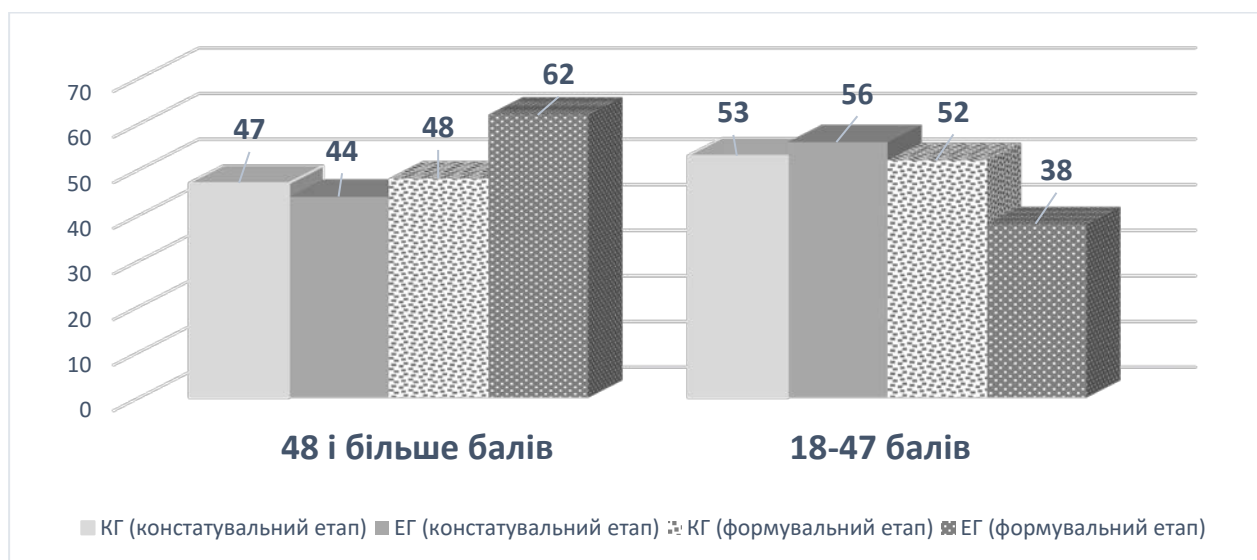

Рис. 2. Результати тесту «Дослідження творчого потенціалу та креативності особистості» (формувальний етап).

Можемо говорити про позитивну динаміку в ЕГ. Зменшується кількість здобувачів вищої освіти (з 56 % до 38 % ЕГ), в яких фіксуються певні бар'єри для здійснення творчої діяльності, наявність страху помилитися чи не досягти бажаного, що перешкоджає і творчості, й інноваційності, адже нова ідея характеризується несподіванкою, подивом, інколи невизнанням, осудом іншими, сковує творчу активність та ускладнює формування творчої особистості. Тож поступово зростає спрямованість на творчу, інноваційну діяльність, мотивація потреби й цінності респондентів щодо неї. У

контрольній групі ці показники знаходяться приблизно на тому ж рівні (47 % і 48 % відповідно). 48 і більше балів за вказаним тестом фіксується у значно більшій кількості респондентів ЕГ (із 44 % до 62 %). Тобто, бачимо прогрес щодо числа осіб, які характеризуються значним творчим потенціалом і мають широкі творчі можливості. Такі здобувачі вищої освіти використовують різноманітні форми творчості, інновації тощо, і, як результат, у достатній мірі спрямовані на нове, мають гарну мотивацію, потреби та цінності щодо творчої й інноваційної діяльності. Водночас зазначимо, що у КГ суттєвих змін не відбулося (53 % і 52 % відповідно).

Методика Т. Елерса «Діагностика мотивації особистості до успіху»[5] дозволила на формувальному етапі отримати наступні результати (табл.3, рис.3):

Таблиця 3

**Діагностика мотивації особистості до успіху (методика Т. Елерса) –
формувальний етап**

Рівень мотивації до успіху	(КГ), %	(ЕГ), %
Низький (1-10 балів)	0	0
Середній (11-16 балів)	41	34
Помірно високий (17-20 балів)	38	41
Дуже високий (вище 21 бала)	21	25

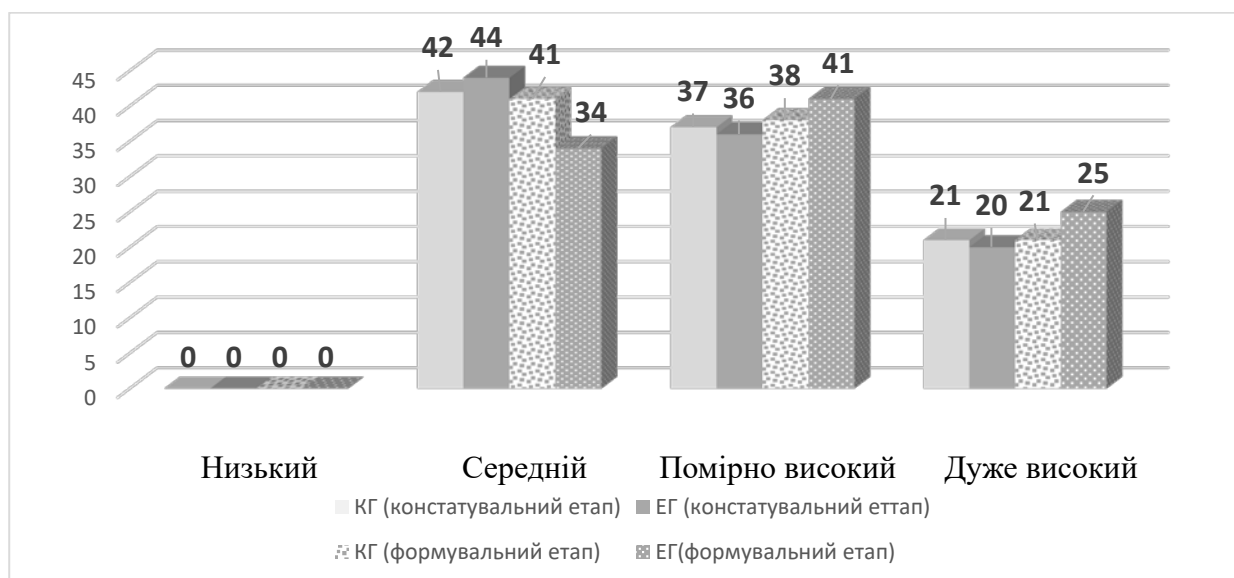

Рис. 3. Діагностика мотивації особистості до успіху (методика Т. Елерса) – формувальний етап.

Наведені табл. 3 і рис.3 показують, що в ЕГ зменшується кількість респондентів, які мають середній рівень мотивації до успіху (з 44 % до 34% відповідно). Це говорить про те, що такі особистості значно краще орієнтуються на успіх. У динаміці помірно високого рівня мотивації до успіху

теж помічає прогрес (із 36 % до 41 %). Звісно, це не значні зміни, однак заслуговують на увагу. Дуже високий рівень мотивації до успіху хоч і визначає високий рівень ризику, але теж збільшується (із 20 % до 25 %). Отже, чим вища мотивація особистості до успіху (досягнення мети), тим нижчою є готовність до ризику. А це, в свою чергу, впливає і на надію на успіх: висока мотивація до успіху визначає скромніші надії на успіх, ніж низька мотивація до успіху. Такі респонденти частіше уникають високого ризику, хоча достатньо вмотивовані на успіх і мають меншу схильність до невдач.

Зазначимо, що в КГ суттєвих змін у відсоткових співвідношеннях рівнів не фіксуємо.

Тест «Критичність мислення Л. Старкі (адаптація О. Луценко)» [4] на формульовальному етапі експерименту показав результати, що подано в табл.4 і на рис.4.

Таблиця 4

Критичність мислення за Л. Старкі (адаптація О. Луценко)

Рівень критичного мислення	Контрольна група (КГ), %	Експериментальна група (ЕГ), %
Дуже низький	0	0
Низький	13	11
Середній	51	49
Високий	24	26
Дуже високий	12	14

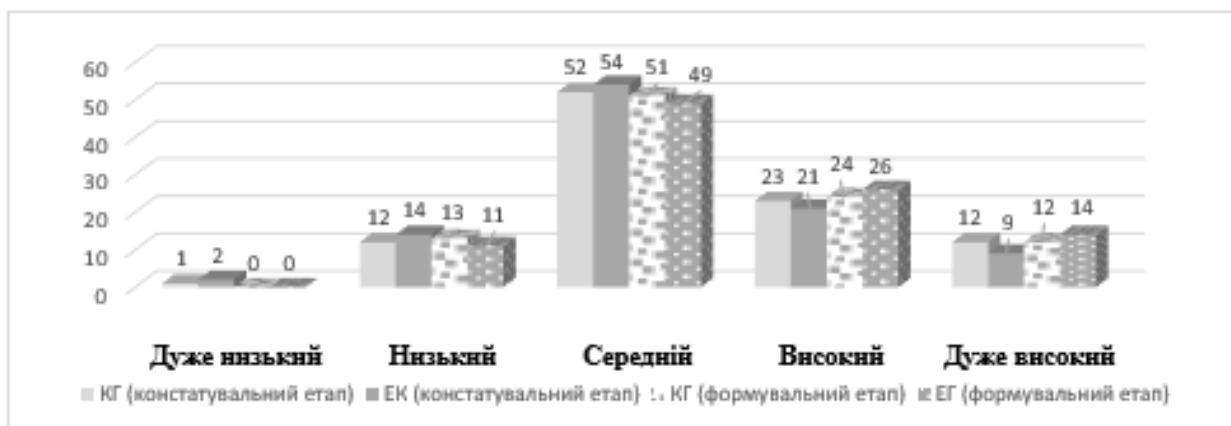

Рис. 4. Критичність мислення за Л. Старкі (адаптація О. Луценко) – формульвальний етап.

Бачимо, що зміни в кращу сторону спостерігаються в ЕГ. Фіксуємо зменшення показників дуже низького (з 2 % до 0 %), низького (з 14 % до 11 %), середнього (з 54 % до 49 %) рівнів критичного мислення. Тож, можемо говорити, що поступово зменшується кількість здобувачів вищої освіти, які не володіють достатньою кількістю навичок критичного мислення, мають

помилки, невдалі рішення, нагромадження проблем в роботі та життєдіяльності, не здатні мати успіхи у здійсненні інноваційної діяльності, оскільки не розуміють її сутність та особливості. Натомість високий рівень респондентів змінюється з 21 % до 26 %, а дуже високий рівень із 9 % до 14 %. Тож авторська педагогічна система сприяє розвитку логіки, індукції, дедукції, рефлексії, контролю над емоціями. Такі особи спроможні отримати успіхи в інноваційній діяльності, адже здатні зрозуміти її сутність, особливості тощо.

Зауважимо, що відсоткові співвідношення рівнів критичного мислення здобувачів вищої освіти КГ практично не зазнали змін.

Для перевірки гіпотези дослідження використовуємо двосторонній критерій Пірсона [2]. Значення статистики χ^2_{cn} критерію обчислювали за

$$\text{формулою: } \chi^2_{cn} = \frac{1}{n_1 n_2} \sum_{i=1}^k \frac{(n_1 \cdot O_{2i} - n_2 \cdot O_{1i})^2}{O_{1i} + O_{2i}}, \quad (1)$$

де n_1, n_2 – кількість респондентів експериментальних і контрольних груп відповідно, O_{1i} і O_{2i} ($i=1, 2, \dots, 19$) – кількість здобувачів експериментальних і контрольних груп відповідно, які потрапили в i -ту категорію, k – кількість таких категорій. Для з'ясування статистично значущих відмінностей у рівнях сформованості інноваційної компетентності респондентів експериментальних і контрольних вибірок використовуємо метод перевірки статистичних гіпотез (між експериментальними групами під час вхідного та вихідного контролю, а також між контрольною та експериментальною групами під час вихідного контролю) [2].

Експериментальні дані ми використали для перевірки нульової та альтернативної гіпотез за критерієм Пірсона (χ^2), оскільки: вибірки (в обох випадках порівняння) є випадковими, незалежними, а члени кожної з них - незалежні між собою. Шкала вимірів - це шкала найменувань з k категоріями.

Сформулюємо робочі гіпотези (нульову H_0 й альтернативну H_1).

Нульова гіпотеза H_0 : формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології за умови впровадження системи дасть змогу отримати приблизно ті ж результати, що й за традиційного навчання, а потрапляння респондентів контрольної та експериментальної груп до кожної з категорій є рівними, вищий же рівень експериментальної групи пояснюємо випадковістю. **Альтернативна гіпотеза H_1 :** $p_{1i} \neq p_{2i}$ хоча б для однієї з категорій, тобто цей більш високий рівень сформованості інноваційної компетентності пояснюється результатом упровадження в освітній процес педагогічного університету запропонованої автором системи формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології.

Число ступенів вільності під час перевірки статистично значущих відмінностей вибірок в процесі формування компонентів інноваційної компетентності майбутніх педагогів (мотиваційно-ціннісного, інформаційно-когнітивного, інноваційно-діяльнісного, оцінно-рефлексійного) обчислюємо

як $k = d - 1$, де d – кількість категорій у кожній вибірці, $\alpha=0,05$, $\alpha=0,01$ – рівні значущості. Критичне значення статистики для числа ступенів вільності k і рівнів значущості α для кожної вибірки і $\chi^2_{\text{сп}}$ подано в табл. 5. Провівши відповідні розрахунки, виявляємо статистично значущі відмінності в експериментальній та контрольній вибірках, обчислюємо $\chi^2_{\text{сп}}$ (за формулою 1). На підставі отриманих даних перевірки статистичної значущості відмінностей рівнів розвитку кожного компонента інноваційної компетентності майбутніх учителів біології, маємо можливість зробити висновки.

Таблиця 5

Основні значення перевірки нульової та альтернативної гіпотез за критерієм Пірсона

Кількість категорій (d)		Число ступенів вільності (k)		Рівні значущості (α)	$\chi^2_{кр}$		$\chi^2_{емп}$	
ЕГ(вх) і ЕГ (вих)	КГ і ЕГ (вих)	ЕГ(вх) і ЕГ (вих)	КГ і ЕГ (вих)		ЕГ(вх) і ЕГ (вих)	КГ і ЕГ (вих)	ЕГ(вх) і ЕГ (вих)	КГ і ЕГ (вих)
Мотиваційно-ціннісний компонент								
19	19	18	18	0,01	34,81	34,81	36,17	39,80
				0,05	28,87	28,87		
Інформаційно-когнітивний компонент								
19	19	18	18	0,01	34,81	34,81	35,48	40,27
				0,05	28,87	28,87		
Інноваційно-діяльнісний компонент								
19	19	18	18	0,01	34,81	34,81	39,02	40,58
				0,05	28,87	28,87		
Оцінно-рефлексійний компонент								
19	19	18	18	0,01	34,81	34,81	35,52	35,10
				0,05	28,87	28,87		

Проведемо порівняння вибірок експериментальних груп під час вхідного і вихідного контролю:

– *мотиваційно-ціннісний компонент ІК*: при $\alpha=0,01$: $\chi^2_{\text{сп}} = 36,17 > \chi^2_{\text{кр}} = 34,81$; при $\alpha=0,05$, $\chi^2_{\text{сп}} = 36,17 > \chi^2_{\text{кр}} = 28,87$. Це свідчить про те, що після проведення формувального етапу експериментальні групи під час вхідного і вихідного контролю мають статистично значущі відмінності, оскільки для обох рівнів значущості $\chi^2_{\text{сп}} > \chi^2_{\text{кр}}$, що дає підстави відхилити нульову гіпотезу і прийняти альтернативну;

– *інформаційно-когнітивний компонент ІК*: після проведення формувального етапу вибірки, що порівнюються, мають статистично значущі відмінності, тому відхиляємо нульову гіпотезу і приймаємо альтернативну

(при $\alpha=0,01$: $\chi^2_{\text{сп}} = 35,48 > \chi^2_{\text{кр}} = 34,81$; при $\alpha=0,05$, $\chi^2_{\text{сп}} = 35,48 > \chi^2_{\text{кр}} = 28,87$);

– *інноваційно-діяльнісний компонент*: після проведення формувального етапу вибірки, що порівнюються (ЕГ на вхідному і вихідному контролі) мають статистично значущі відмінності, тому відхиляємо нульову гіпотезу і приймаємо альтернативну (при $\alpha=0,01$: $\chi^2_{\text{сп}} = 39,02 > \chi^2_{\text{кр}} = 34,81$; при $\alpha=0,05$, $\chi^2_{\text{сп}} = 39,02 > \chi^2_{\text{кр}} = 28,87$);

– *оцінно-рефлексійний компонент ІК*: при $\alpha=0,01$: $\chi^2_{\text{сп}} = 35,52 > \chi^2_{\text{кр}} = 34,81$; при $\alpha=0,05$, $\chi^2_{\text{сп}} = 35,52 > \chi^2_{\text{кр}} = 28,87$. Це свідчить про те, що після проведення формувального етапу експериментальні групи під час вхідного і вихідного контролю мають статистично значущі відмінності, оскільки для обох рівнів значущості $\chi^2_{\text{сп}} > \chi^2_{\text{кр}}$, що дає підстави відхилити нульову гіпотезу і прийняти альтернативну.

Порівняємо вибірки (КГ й ЕГ) у процесі вихідного контролю:

– *мотиваційно-ціннісний компонент ІК*: при $\alpha=0,01$: $\chi^2_{\text{сп}} = 39,80 > \chi^2_{\text{кр}} = 34,81$; при $\alpha=0,05$, $\chi^2_{\text{сп}} = 39,80 > \chi^2_{\text{кр}} = 28,87$. Це свідчить про те, що після проведення формувального етапу контрольні й експериментальні вибірки мають статистично значущі відмінності, оскільки для обох рівнів значущості $\chi^2_{\text{сп}} > \chi^2_{\text{кр}}$, що дає підстави відхилити нульову гіпотезу і прийняти альтернативну;

– *інформаційно-когнітивний компонент ІК*: після проведення формувального етапу експериментальні й контрольні вибірки під час вихідного контролю мають статистично значущі відмінності, тому відхиляємо нульову гіпотезу і приймаємо альтернативну (при $\alpha=0,01$: $\chi^2_{\text{сп}} = 40,27 > \chi^2_{\text{кр}} = 34,81$; при $\alpha=0,05$, $\chi^2_{\text{сп}} = 40,27 > \chi^2_{\text{кр}} = 28,87$);

– *інноваційно-діяльнісний компонент*: після проведення формувального етапу експериментальні й контрольні вибірки мають статистично значущі відмінності, тому відхиляємо нульову гіпотезу і приймаємо альтернативну (при $\alpha=0,01$: $\chi^2_{\text{сп}} = 40,58 > \chi^2_{\text{кр}} = 34,81$; при $\alpha=0,05$, $\chi^2_{\text{сп}} = 40,58 > \chi^2_{\text{кр}} = 28,87$);

– *оцінно-рефлексійний компонент ІК*: при $\alpha=0,01$: $\chi^2_{\text{сп}} = 35,10 > \chi^2_{\text{кр}} = 34,81$; при $\alpha=0,05$, $\chi^2_{\text{сп}} = 35,10 > \chi^2_{\text{кр}} = 28,87$. Це свідчить про те, що після проведення формувального етапу експериментальні й контрольні вибірки під час порівняння на вихідному контролі мають статистично значущі відмінності, оскільки для обох рівнів значущості $\chi^2_{\text{сп}} > \chi^2_{\text{кр}}$, що дає підстави відхилити нульову гіпотезу і прийняти альтернативну.

Висновки. Таким чином, із високим рівнем упевненості можемо стверджувати, що розроблена нами система позитивно вплинула на формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології. Запропонована нами система формування інноваційної компетентності майбутніх учителів біології є досить ефективною, бо результати експериментальної діяльності свідчать про наявність позитивної динаміки рівнів сформованості компонентів інноваційної компетентності майбутніх учителів біології.

Література:

1. Будас Ю.О. Підготовка майбутніх вчителів до інноваційної педагогічної діяльності засобами ділової гри: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Вінниця, 2010. 20 с.
2. Бурчак С. О., Бурчак Л. В. Творчий розвиток майбутніх педагогів: теоретичний аспект: навчальний посібник / за ред. проф. В. П. Курок. Суми: Ельдорадо, 2021. 244 с.
3. Гавриш І.В. Теоретико-методологічні основи формування готовності майбутніх учителів до інноваційної діяльності: автореф. дис... на здобуття наук. ступеня докт. пед. наук:13.00.04 Луганськ, 2006. 44 с.
4. Дичківська І.М. Інноваційні педагогічні технології. К. : Академвидав, 2004. 352 с.
5. Кремень В.Г. Феномен інновацій: освіта, суспільство, культура: монографія / за ред. В.Г. Кременя. К. : Педагогічна думка. 2008. 472 с.

References:

1. Budas Yu.O. (2010) Pidhotovka maibutnikh vchyteliv do innovatsiinoi pedahohichnoi diialnosti zasobamy dilovoi hry: avtoref. dys. ... kand. ped. nauk : 13.00.04. [Preparation of future teachers for innovative pedagogical activity by means of a business game]. Vinnytsia, 20 p. [in Ukrainian].
2. Burchak S. O., Burchak L. V. (2021) Tvorchyi rozvytok maibutnikh pedahohiv: teoretychnyi aspekt: navchalnyi posibnyk. [Creative development of future teachers: theoretical aspect: study guide] / za zah. red. prof. V. P. Kurok. Sumy: Eldorado. 244 p. [in Ukrainian].
3. Havrysh I.V. (2006) Teoretyko-metodolohichni osnovy formuvannia hotovnosti maibutnikh uchyteliv do innovatsiinoi diialnosti: avtoref. dys... na zdobuttia nauk. stupenia dokt. ped. nauk:13.00.04. [Theoretical and methodological bases of formation of readiness of future teachers for innovative activities]. Luhansk, 44 p. [in Ukrainian].
4. Dychkivska I.M. (2004) Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii. [Innovative pedagogical technologies]. Kyiv : Akademvydav. 352 p. [in Ukrainian].
5. Kremen V.H. (2008) Fenomen innovatsii: osvita, suspilstvo, kultura: monohrafiia [Innovation phenomenon: education, society, culture:] / za red. V.H. Kremenia. Kyiv : Pedahohichna dumka. 472 p. [in Ukrainian].

УДК 004.74.262

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1094-1104](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1094-1104)

Виннишин Олег Ярославович спеціаліст, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ, <http://orcid.org/0009-0006-7113-1501>

РОЛЬ ТЕОРІЇ ІГОР У МАШИННОМУ НАВЧАННІ: ВЕЙВЛЕТ-ПЕРЕТВОРЕННЯ

Анотація. У цій статті досліджується інтеграція теорії ігор у педагогічний процес, який включає дисципліну машинного навчання, зокрема фокусуючись на процесі знешумлення зображень завдяки вейвлет-перетворенню, підкреслюючи її переваги у створенні інтерактивного та привабливого навчального середовища. Було визначено, що вейвлет-перетворення являє собою математичні методи, які використовуються для аналізу сигналів і зображень у різних масштабах або роздільній здатності, що має вирішальне значення для таких програм, як стиснення зображень, зменшення шуму та виділення ознак.

Було наголошено, що на відміну від традиційного перетворення Фур'є, вейвлет-перетворення використовує невеликі локалізовані хвилі, які називаються вейвлетами, які можна масштабувати та зміщувати для захоплення різних характеристик сигналу.

Було створено сценарій на основі підходу теорії ігор, який передбачає поділ студентів на групи, які діють як агенти в грі, розроблений навколо усунення шумів зображення за допомогою вейвлет-перетворень. Кожен агент має певні ролі та обмежену інформацію, що заохочує спільне вирішення проблем і застосування теорії вейвлетів. Наприклад, агент А знає тип шуму, але не знає рівень шуму, тоді як агент В знає рівень шуму, але не знає точний тип зображення. Така установка перетворює навчання на активний досвід, коли учні повинні приймати стратегічні рішення на основі часткової інформації, віддзеркалюючи вирішення проблем у реальному світі. У статті показано, як агент А може визначити початкові порогові значення та використовувати байєсівську оцінку для коригування цих порогів на основі імовірнісних міркувань і часткової інформації. Агент В, з іншого боку, зосереджується на вейвлет-розкладанні та регулює вейвлет-коефіцієнти для ефективного зменшення шуму, зберігаючи важливі характеристики зображення.

Завдяки ітераційному вдосконаленню на основі зворотного зв'язку обидва агенти покращують свої стратегії, демонструючи практичне застосування теоретичних концепцій і важливість точного налаштування параметрів. Підкреслюється, що запропонований метод заохочує активне

навчання, критичне мислення, співпрацю та постійну адаптацію, роблячи складні теми більш доступними та зрозумілими.

Ключові слова: вейвлет, усунення шумів, Байєсівський, порогове значення, декомпозиція, інтерактивне навчання.

Vynnyshyn Oleh Yaroslavovych Specialist, Taras Shevchenko National University of Kyiv, Kyiv, <http://orcid.org/0009-0006-7113-1501>

THE ROLE OF GAME THEORY IN MACHINE LEARNING: WAVELET TRANSFORM

Abstract. This article explores the integration of game theory into a pedagogical process that incorporates the discipline of machine learning, focusing in particular on the process of denoising images through wavelet transformation, highlighting its benefits in creating an interactive and engaging learning environment. Wavelet transforms have been defined as mathematical techniques used to analyze signals and images at different scales or resolutions, which is critical for applications such as image compression, noise reduction, and feature extraction.

It was emphasized that unlike the traditional Fourier transform, the wavelet transform uses small localized waves, called wavelets, which can be scaled and shifted to capture different characteristics of the signal.

A game theory-based scenario was created that involves dividing students into groups that act as agents in a game designed around image denoising using wavelet transforms. Each agent has specific roles and limited information, which encourages collaborative problem solving and the application of wavelet theory. For example, agent A knows the noise type but not the noise level, while agent B knows the noise level but does not know the exact image type. This setup turns learning into an active experience where students must make strategic decisions based on partial information, mirroring real-world problem solving. The paper shows how agent A can determine initial thresholds and use Bayesian estimation to adjust these thresholds based on probabilistic reasoning and partial information. Agent B, on the other hand, focuses on wavelet decomposition and adjusts the wavelet coefficients to effectively reduce noise while preserving important image features.

Through iterative feedback-driven improvement, both agents improve their strategies, demonstrating the practical application of theoretical concepts and the importance of fine-tuning parameters. It is emphasized that the proposed method encourages active learning, critical thinking, collaboration and constant adaptation, making complex topics more accessible and understandable.

Keywords: wavelet, denoising, Bayesian, threshold, decomposition, interactive studying.

Постановка проблеми. Теорія ігор визначається як математичне дослідження взаємодії самозацікавлених раціональних агентів. Ця галузь

дослідження моделює кожен практичну ситуацію у формі гри з кількома гравцями, описаними як агенти, які грають у гру. Внутрішнє припущення полягає в тому, що гравці взаємодіють таким чином, розігруючи кожен хід, який відповідає їх інтересам. Агенти мають власний опис світу і діють на основі цього опису. Домінуючим підходом до моделювання інтересу агента є теорія корисності. Ця теорія кількісно визначає дію агента, якій надають перевагу, у ситуаціях, що включають набір альтернатив, коли агент обирає альтернативу з найбільш сприятливим кінцевим станом або станом, у якому він має максимальну корисність. Це відображення від існуючого стану до кінцевого стану з рішенням агента, прийнятим як вхідні дані, виконується за допомогою функції корисності. Коли агент не впевнений, з яким станом світу він стикається, його корисність визначається як очікуване значення його функції корисності щодо відповідного розподілу ймовірностей за станами.

Однак існує проблема затронутого інформаційного доступу до таких сфер інформатики, як машинне навчання, зокрема до алгоритмів вейвлет-перетворення, задача яких полягає у самоналаштованому редагуванні вхідних зображень в залежності від поставленої задачі. Описана проблема має в якості підґрунтя деяку складність теоретичної бази, що робить її вивчення у деяких випадках неефективним. З цієї причини у даній роботі розглядатиметься потенціал інтеграції теорії ігор у педагогічний процес, який включає дисципліну машинного навчання, зокрема фокусуючись на процесі знешумлення зображень завдяки вейвлет-перетворенню, підкреслюючи її переваги у створенні інтерактивного та привабливого навчального середовища.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У роботі [1] досліджуються різні математичні алгоритми та моделі, які нещодавно використовувалися через перспективи глибокого навчання в медичній візуалізації. У зв'язку з цим згадується про ігрові теоретичні платформи, кілька методів оптимізації, а також регуляризації, що застосовуються в медичній візуалізації. Підкреслюється, що теорія ігор є потужним математичним інструментом для підтримки архітектур глибокого навчання. Більшість питань класифікації, які часто використовують техніку глибокого навчання, можна розглядати як конкурентні моделі, такі як ігри Штакельберга, а також кооперативні моделі, такі як ігри Неша в медичній візуалізації. Щоб мати найкращу стратегію прийняття рішень у цих іграх, було розроблено багато алгоритмів оптимізації, які використовуються для отримання найкращого оптимального рішення. Крім того, розглядаються кілька метаевристичних алгоритмів оптимізації, які нещодавно були застосовані в області медичної візуалізації, які стають корисними через їх адаптивність, простоту використання та незалежність від конкретних проблем. Потім досліджуються кілька методів регуляризації за допомогою глибокого навчання, що використовується в медичній візуалізації. Робота завершується кількома зауваженнями та напрямками майбутніх досліджень у цій галузі.

У роботі [2] вивчається проблема розробки програм інтелектуального машинного навчання для використання проблем адаптації, які виникають у мультиагентних системах, для максимізації очікуваного довгострокового прибутку. Представляються два результати. По-перше, пропонується алгоритм навчання для проблеми повторної дилеми ув'язнених (IPD – Iterated Prisoners Dilemma). Використовуючи числовий аналіз, показується, що він працює набагато краще, ніж алгоритм «око за зуб» і багато інших адаптивних і неадаптивних стратегій. По-друге, досліджується ця ж проблема з точки зору ігор з нульовою сумою.

Крім того, варто зазначити праці наступних науковців: Пол А., Хан Т., Поддер П., Ахмед Р., Рахман М., Хан М. [3], Тепаде С., Деван Дж., Ерандоле С., Джадхав С. [4], Проценко М., Павлунко М., Мороз Д., Брже夫ська З. [5], Аханону Е., Марцеллін М., Білгін А. [6], Крішнасвами Р., НірмалаДеві С. [7], Проценко М., Курцеїтов Т., Павлунко М., Брже夫ська З. [8], Ван Ф., Патрік Дж. [9], Ян До., Лінь Д., Чжан Ф., Сун Т., Цзян Т. [10], Сюе Т., Чжун М., Лі Г. [11], Балакрішнан С., Джамір А., Рей А. [12], Мезер П., Кох М. [13], Коллінз Дж. [14], Сінгер П. [15], Сміт Дж., Джонсон Р. [16], Нашат А., Хуссейн Хасан Н. [17], Слюсар Ст., Проценко М., Чорнуха А., Горносталя С., Рудаков С., Шевченко С., Черніков О., Колпаченко Н., Тимофєєв Ст., Артюх Р. [18] та інших.

Проте, беручи до уваги вище зазначену наукову документацію, питання, пов'язане з розробкою покращених методів педагогічного навчання дисципліні Машинне навчання завдяки концепції теорії ігор з оглядом на вейвлет-перетворення, все ще залишається недостатньо дослідженим та потребує подальшого опрацювання.

Мета статті. Метою роботи є розробка покращених методів педагогічного навчання дисципліні Машинне навчання завдяки концепції теорії ігор з оглядом на вейвлет-перетворення.

Виклад основного матеріалу. Кожна гра визначається трьома параметрами:

- гравці – агенти, які беруть участь у грі, відповідальні за прийняття рішень;
- дії – набір можливих ходів, які може виконувати гравець;
- виграші – кількісна вартість, яка буде запропонована гравцеві після виконання вирішеної дії.

Вейвлет-перетворення являє собою математичний метод, який займається аналізом сигналів і зображень у різних масштабах або роздільній здатності. Воно відрізняється від традиційного перетворення Фур'є, пропонуючи використання локалізованих хвиль, відомих як вейвлети. Ці вейвлети є невеликими за масштабом і володіють здатністю фіксувати специфічні характеристики сигналу. Те, що відрізняє вейвлети, це їхня здатність масштабуватись і зміщуватись, що дозволяє їм адаптуватися до різних особливостей сигналу. Ця адаптивність дозволяє вейвлет-перетворенням

ефективно фіксувати як високочастотні деталі, так і низькочастотні тенденції в межах сигналу, пропонуючи більш повне представлення порівняно з перетвореннями Фур'є. Регулюючи масштаб і положення вейвлетів, вейвлет-перетворення може зосереджуватися на різних частинах сигналу з точністю, забезпечуючи розуміння локалізованих змін і варіацій. Цей локалізований аналіз особливо цінний у сценаріях, коли сигнали демонструють нестационарну поведінку або містять перехідні характеристики.

Процес вейвлет-перетворення ґрунтується на принципі розкладання сигналу на ряд вейвлет-коефіцієнтів, кожен з яких відповідає силі сигналу в різних масштабах і положеннях. Дане розкладання здійснюється за допомогою як безперервного вейвлет-перетворення (Continuous Wavelet Transform – CWT), так і дискретного вейвлет-перетворення (Discrete Wavelet Transform – DWT), основними відмінними характеристиками яких є:

- безперервне вейвлет-перетворення здійснює згортання сигналу при використанні безперервної групи вейвлетів, кожен з яких здатний до масштабування та зміщення, з метою охопити різні частотні діапазони та часові інтервали; водночас як дискретне вейвлет-перетворення розщеплює сигнал на дискретні масштаби та позиції при використанні набору вейвлет-фільтрів, які є зазвичай реалізованими опосередковано серіями фільтрів високих і низьких частот із подальшим зниженням дискретизації;

- здобуті вейвлет-коефіцієнти виконують безперервне представлення частотного вмісту сигналу в різних масштабах і положеннях; проте при дискретному вейвлет-перетворенні, процес розщеплення сигналів створює представлення сигналу з різною роздільною здатністю, де кожен рівень охоплює інший діапазон частот і рівень деталізації;

Використання безперервного вейвлет-перетворення підходить для аналізу сигналів із безперервним частотним вмістом і для програм, що потребують точної частотно-часової локалізації. Дискретний тип є обчислювально ефективним і широко застосовується у операціях стиснення зображень, позбавлення їх шумів і виділення ознак на них.

Приклад функціональної цінності вейвлет-перетворення у редагуванні зображень, який полягає в імплементації даної технології у механізм знешумлювання наведено нижче.

Дискретна вейвлет-функція $\psi_{j,k}(t)$ у дискретному вейвлет-виражається за таким принципом:

$$\psi_{j,k}(t) = s_0^{-j/2} \psi\left(\frac{t - ks_0^j \tau_0}{s_0^j}\right) = s_0^{-j/2} \psi(s_0^{-j} t - k\tau_0) \quad (1)$$

Коефіцієнт дискретної вейвлет-трансляції виражається таким чином:

$$C_{j,k} = \int_{-\infty}^{\infty} f(t) \psi_{j,k}^*(t) dt = \langle f, \psi_{j,k} \rangle \quad (2)$$

Функцію реконструкції дискретного вейвлет-перетворення виражається таким чином:

$$f(t) = C \sum_{-\infty}^{\infty} \sum_{-\infty}^{\infty} c_{j,k} \psi_{j,k}(t) \quad (3)$$

Де s відповідає масштабному коефіцієнту, τ відображає коефіцієнт трансляції. $f(t)$ виражає сигнальну функцію.

Головна задача вейвлет-перетворення у відношенні позбавлення зображень функціональних шумів є виокремлення правильного сигналу та усунення сигналу перешкод у вихідному сигналі. Іншими словами, правильний сигнал і шумовий сигнал відокремлюються методом вейвлет-перетворення. Існує 4 поширених методи вейвлет-знешумлення:

- пороговий метод, ґрунтовна ідея якого описується таким чином: вейвлет-коефіцієнти мають різні характери в окремих вейвлет-шкалах. Це означає, що сигнали шуму перетворюються за допомогою вейвлет-перетворення в певних вейвлет-шкалах. Коефіцієнти, які значення яких є вищими за порогове значення, зберігаються за допомогою методу жорсткого порогового значення) або скорочуються методом м'якого порогового значення. Коефіцієнти, менші за порогове значення, вважаються шумом і зводяться до нульових значень. Потім на основі цих вейвлет-коефіцієнтів вихідний сигнал перебудовується за допомогою зворотного вейвлет-перетворення.

- метод вейвлет-декомпозиції та реконструкції, використовуючи який, можна сигнал із шумом у масштабі розщепити на різні смуги частот, та смуги з шумом звести до нульових значень, наприкінці реконструюючи сигнал за допомогою вейвлет-методу. Цей метод видаляє шумові сигнали разом із корисними сигналами.

- метод максимуму модуля, який застосовує характерні особливості варіації порогових значень модуля вейвлет-перетворення для зменшення шуму сигналу у різних масштабах вейвлетів. Крайніх точок позбавляються, амплітуда яких знижується зі збільшенням масштабу сигналу, а крайні точки, амплітуда яких підвищується зі збільшенням масштабу сигналу зберігаються.

- інваріантний метод трансляції являє собою вдосконалену версію порогового методу знешумлення, оскільки в процесі застосування цього методу, шумові сигнали приймаються за n разів циклічного зсуву. Змінені сигнали видаляються за допомогою методу порогового знешумлення. Зрештою, знешумлений сигнал піддається збалансуванню. Цей метод має меншу середньоквадратичну похибку та покращує співвідношення сигналу до шуму.

У контексті знешумлення зображень з використанням техніки вейвлет-перетворення, враховуючи, що вони використовуються у поєднанні з моделями штучного інтелекту, оскільки кожен агент обчислює опонента у

формі байєсовського агента, а агент обчислює свою очікувану корисність щодо дій інших гравців і типів інших гравців, особливе значення для педагогічної діяльності у даному випадку представляють Байєсівська гра. Основна ідея її полягає у визначенні невизначеності щодо функції корисності. Вона охоплює неповну інформацію та представляє невпевненість гравців щодо гри, у яку вони грають.

Байєсівська гра представляє собою кортеж (N, G, P, I) , де:

- N являє собою набір агентів;
- G — це набір ігор з N агентами кожна, так що якщо $g, g' \in G$, то для кожного агента $i \in N$ простір стратегії в g є ідентичним простору стратегії в g' ;
- $P \in \Pi(G)$ — загальний пріоритет над іграми, де $\Pi(G)$ — множина всіх ймовірностей над G .
- $I = (I_1, I_2, \dots, I)$ — це набір розділів G , по одному для кожного агента.

Конкретний сценарій усунення шуму вибирається на основі розподілу ймовірностей P . Припускається, що є природне зображення, пошкоджене шумом Гауса. Кожен агент отримує часткову інформацію. Наприклад, агент А знає тип шуму, але не знає точний рівень, тоді як агент В знає рівень шуму, але не знає точний тип зображення.

Далі відбувається процес прийняття рішень, при кому агент А має прийняти рішення щодо порогових значень. Не знаючи точного рівня шуму, агент А використовує свої знання гаусових характеристик шуму, щоб встановити початкові порогові значення:

$$T_A = \frac{\sigma}{\sqrt{2 \log N}} \quad (4)$$

де N — це кількість пікселів у зображенні, σ — рівень шуму.

Агент А може використовувати байєсівський підхід для оцінки найбільш вірогідного рівня шуму та відповідного коригування його порогових значень:

$$P(\sigma | data) \propto P(data | \sigma) P(\sigma) \quad (5)$$

Стратегія агента В полягає у зосередженні на інформації про рівень шуму, якою він володіє. Знаючи, що рівень шуму є середнім, агент В коригує свою стратегію вейвлет-розкладу:

$$W = \{W_{j,k}\} \quad (6)$$

де $W_{j,k}$ є вейвлет-коефіцієнтами в масштабі j і позиції k .

Потім він встановлює вищі порогові значення для нижчих рівнів деталізації, щоб зберегти основні характеристики зображення, одночасно видаляючи шум:

$$T_B(j) = k \cdot \sigma \cdot 2^{-j/2} \quad (7)$$

де k — константа, яка залежить від характеристик шуму, а j — рівень розщеплення/розкладання.

Наступний етап полягає у тому, що обидва агенти ітеративно коригують свої стратегії на основі зворотного зв'язку. Наприклад, агент А може спочатку застосувати певне порогове значення, спостерігати за якістю отриманого зображення, а потім скоригувати порогове значення на основі залишкового шуму:

$$T_A' = T_A + \alpha \cdot \Delta T \quad (8)$$

де α – швидкість навчання, а ΔT – коригування на основі зворотного зв'язку.

Агент В робить те саме зі своєю стратегією розщеплення:

$$T_B'(j) = T_B(j) + \beta \cdot \Delta T(j) \quad (9)$$

де β – швидкість навчання, а $\Delta T(j)$ – коригування на основі зворотного зв'язку на рівні j .

У деяких варіантах гри агенти можуть кооперувати, ділячись обмеженою інформацією, щоб покращити загальну продуктивність. Наприклад, агент А може поділитися своїми спостереженнями щодо залишкового шуму, допомагаючи агенту В удосконалити свою стратегію:

$$\sigma_{coop} = \frac{\sigma_A + \sigma_B}{2} \quad (10)$$

Далі відбувається розрахунок виграшу після застосування своїх стратегій знімки з шумом оцінюються за допомогою PSNR (пікове співвідношення сигналу до шуму – peak signal-to-noise ratio) для агента А:

$$PSNR = 20 \log_{10} \left(\frac{MAX_I}{\sqrt{MSE}} \right) \quad (11)$$

де MAX_I — це максимально можливе значення пікселів зображення, а MSE — середня квадратична помилка.

Для агента В використовується SSIM (індекс структурної подібності – structural similarity index):

$$SSIM(x, y) = \frac{(2\mu_x\mu_y + C_1)(2\sigma_{xy} + C_2)}{(\mu_x^2 + \mu_y^2 + C_1)(\sigma_x^2 + \sigma_y^2 + C_2)} \quad (12)$$

де μ_x і μ_y є середніми значеннями, σ_x^2 і σ_y^2 є дисперсіями, а σ_{xy} є коваріацією зображень x і y .

На основі виграшів агенти дізнаються, які стратегії працюють найкраще за певних умов. Цей відгук допомагає у вдосконаленні їхніх моделей і стратегій для майбутніх ігор.

У кінцевому висновку агенти оновлюють свої стратегії за допомогою байєсівського оновлення і цикл повторюється знову:

$$P(\sigma | D1) \propto P(D2 | \sigma)P(\sigma | D1) \quad (13)$$

Де $D1$ – старі дані, $D2$ – нові дані.

Висновки. У підсумку, використання підходу теорії ігор для обучення здобувачів освіти створенню алгоритмів машинного навчання приносить користь педагогічному процесу кількома способами, використовуючи інтерактивне навчання, сприяючи критичному мисленню та сприяючи глибшому розумінню складних концепцій через практичне застосування та співпрацю.

Підхід теорії ігор перетворює навчання на інтерактивний досвід, де студенти беруть активну участь, а не пасивно отримують інформацію. Беручи участь у ігровому сценарії, студенти стають агентами, яким необхідно приймати стратегічні рішення на основі інформації, якою вони володіють. Така динамічна участь сприяє покращеному запам'ятовуванню та розумінню, оскільки студенти можуть бачити прямі наслідки своїх рішень і коригувань у режимі реального часу.

У контексті вейвлет-перетворення ігровий сценарій може проілюструвати абстрактні та математичні аспекти предмета через практичне застосування. Наприклад, учням можна поставити завдання зняти шум із зображення, пошкодженого гаусовим шумом, де різні агенти володіють різною інформацією про шум і зображення. Така установка заохочує студентів застосовувати свої теоретичні знання для розробки стратегій встановлення порогових значень і вейвлет-декомпозиції, таким чином подолаючи розрив між теорією та практикою.

Література:

1. Hamidoğlu A. Game theory, optimization algorithms and regularization techniques using deep learning in medical imaging. 2023. DOI:10.1049/PBHE049E_ch10.
2. Agrawal J. When Machine Learning Meets AI and Game Theory. 2012. *Computer Science, Economics*.
3. Paul A., Khan T., Podder P., Ahmed R., Rahman M., Khan M. Iris image compression using wavelets transform coding. *2015 2nd International Conference on Signal Processing and Integrated Networks (SPIN)*. 2015. DOI: <https://doi.org/10.1109/spin.2015.7095407>
4. Thepade S., Dewan J., Erandole S., Jadhav S. Extended performance comparison of self mutated hybrid wavelet transforms in image compression with hybrid wavelet transforms & orthogonal transforms. *2015 Global Conference on Communication Technologies (GCCT)*. 2015. DOI: 10.1109/gcct.2015.7342675
5. Protsenko M., Pavlun'ko M., Moroz D., Brzhevs'ka Z. Procedure of signal filtering based on wavelet transformation. *Modern Information Security*. 2019. № 1 (37). P. 64–69. DOI:10.31673/2409-7292.2019.016469
6. Ahanonu E., Marcellin M., Bilgin A. Lossless Multi-component Image Compression Based on Integer Wavelet Coefficient Prediction using Convolutional Neural Networks. *2020 Data Compression Conference (DCC)*. 2020. DOI:10.1109/dcc47342.2020.00043
7. Krishnaswamy R., NirmalaDevi S. Efficient medical image compression based on integer wavelet transform. *2020 Sixth International Conference on Bio Signals, Images, and Instrumentation (ICBSII)*. 2020. DOI:10.1109/icbsii49132.2020.9167597
8. Protsenko M., Kurtseitov T., Pavlunko M., Brzhevska Z. Wavelet transforms application for digital signal analysis. Use of packet wavelet transformation for radio signals processing. *Modern Information Security*. 2018. №3 (35). P. 11–15. DOI:10.31673/2409-7292.2018.031115

9. Van F., Patrick J. An introduction to digital images. *Discrete Wavelet Transformations: An Elementary Approach with Applications*. Wiley. 2019. P. 69–123. DOI:10.1002/9781119555414.ch3
10. Yang X., Lin D., Zhang F., Song T., Jiang T. High Accuracy Active Stand-off Target Geolocation Using UAV Platform. *2019 IEEE International Conference on Signal, Information and Data Processing (ICSIDP)*. 2019 DOI:10.1109/icsidp47821.2019.9172919
11. Xue T., Zhong M., Li G. Wavelet transform and parity space based actuator fault detection for unmanned aerial vehicle. 2016 № 33. P. 1193-1199. DOI:10.7641/CTA.2016.60034.
12. Balakrishnan S., Jamir A., Ray A. *Drone Technology and Applications*. 2021.
13. Mather P., Koch M. *Remote Sensing and GIS for Military Applications*. 2019.
14. Collins J. *Modern Military Strategy: An Introduction*. 2014.
15. Singer P. *Drone Warfare: The Development of Unmanned Aerial Conflict*. 2014.
16. Smith J., Johnson R. *Military Robotics: Latest Trends and Spatial Wavelet Interpolation Techniques*. 2020.
17. Nashat A., Hussain Hassan, N. Image compression based upon Wavelet Transform and a statistical threshold. *2016 International Conference on Optoelectronics and Image Processing (ICOIP)*. 2016. DOI:10.1109/optip.2016.7528492
18. Slyusar V., Protsenko M., Chernukha A., Gornostal S., Rudakov S., Shevchenko S., Chernikov O., Kolpachenko N., Timofeyev V., Artiukh R. Construction of an advanced method for recognizing monitored objects by a convolutional neural network using a discrete wavelet transform. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*. 2021. №4. P. 65–77. DOI:10.15587/1729-4061.2021.238601.

References:

1. Hamidoğlu, A. (2023). Game theory, optimization algorithms and regularization techniques using deep learning in medical imaging. https://doi.org/10.1049/PBHE049E_ch10
2. Agrawal, J. (2012). When machine learning meets AI and game theory. *Computer Science, Economics*.
3. Paul, A., Khan, T., Podder, P., Ahmed, R., Rahman, M., & Khan, M. (2015). Iris image compression using wavelet transform coding. In *Proceedings of the 2nd International Conference on Signal Processing and Integrated Networks (SPIN)*. <https://doi.org/10.1109/SPIN.2015.7095407>
4. Thepade, S., Dewan, J., Erandole, S., & Jadhav, S. (2015). Extended performance comparison of self mutated hybrid wavelet transforms in image compression with hybrid wavelet transforms & orthogonal transforms. In *Proceedings of the 2015 Global Conference on Communication Technologies (GCCT)*. <https://doi.org/10.1109/GCCT.2015.7342675>
5. Protsenko, M., Pavlun'ko, M., Moroz, D., & Brzhevs'ka, Z. (2019). Procedure of signal filtering based on wavelet transformation. *Modern Information Security*, 1(37), 64-69. <https://doi.org/10.31673/2409-7292.2019.016469>
6. Ahanonu, E., Marcellin, M., & Bilgin, A. (2020). Lossless multi-component image compression based on integer wavelet coefficient prediction using convolutional neural networks. In *Proceedings of the 2020 Data Compression Conference (DCC)*. <https://doi.org/10.1109/DCC47342.2020.00043>
7. Krishnaswamy, R., & NirmalaDevi, S. (2020). Efficient medical image compression based on integer wavelet transform. In *Proceedings of the 2020 Sixth International Conference on Bio Signals, Images, and Instrumentation (ICBSII)*. <https://doi.org/10.1109/ICBSII49132.2020.9167597>
8. Protsenko, M., Kurtseitov, T., Pavlunko, M., & Brzhevska, Z. (2018). Wavelet transforms application for digital signal analysis: Use of packet wavelet transformation for radio signals processing. *Modern Information Security*, 3(35), 11-15. <https://doi.org/10.31673/2409-7292.2018.031115>

9. Van, F., & Patrick, J. (2019). An introduction to digital images. In *Discrete Wavelet Transformations: An Elementary Approach with Applications* (pp. 69-123). Wiley. <https://doi.org/10.1002/9781119555414.ch3>
10. Yang, X., Lin, D., Zhang, F., Song, T., & Jiang, T. (2019). High accuracy active stand-off target geolocation using UAV platform. In *Proceedings of the 2019 IEEE International Conference on Signal, Information and Data Processing (ICSIDP)*. <https://doi.org/10.1109/ICSIDP47821.2019.9172919>
11. Xue, T., Zhong, M., & Li, G. (2016). Wavelet transform and parity space based actuator fault detection for unmanned aerial vehicle. *Control Theory and Applications*, 33, 1193-1199. <https://doi.org/10.7641/CTA.2016.60034>
12. Balakrishnan, S., Jamir, A., & Ray, A. (2021). *Drone technology and applications*.
13. Mather, P., & Koch, M. (2019). *Remote sensing and GIS for military applications*.
14. Collins, J. (2014). *Modern military strategy: An introduction*.
15. Singer, P. (2014). *Drone warfare: The development of unmanned aerial conflict*.
16. Smith, J., & Johnson, R. (2020). *Military robotics: Latest trends and spatial wavelet interpolation techniques*.
17. Nashat, A., & Hassan, N. (2016). Image compression based upon wavelet transform and a statistical threshold. In *Proceedings of the 2016 International Conference on Optoelectronics and Image Processing (ICOIP)*. <https://doi.org/10.1109/OPTIP.2016.7528492>
18. Slyusar, V., Protsenko, M., Chernukha, A., Gornostal, S., Rudakov, S., Shevchenko, S., Chernikov, O., Kolpachenko, N., Timofeyev, V., & Artiukh, R. (2021). Construction of an advanced method for recognizing monitored objects by a convolutional neural network using a discrete wavelet transform. *Eastern-European Journal of Enterprise Technologies*, 4, 65-77. <https://doi.org/10.15587/1729-4061.2021.238601>

УДК 81'243:316.77-057.87

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1105-1116](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1105-1116)

Георгієвська Зоя Анатоліївна викладач кафедри іноземних мов, Одеський національний економічний університет, вул. Пушкінська, 26, м. Одеса, тел: (067) 908-40-43, <https://orcid.org/0000-0001-9121-3607>

ФОРМУВАННЯ ЛЕКСИЧНОГО СЛОВНИКОВОГО ЗАПАСУ СТУДЕНТІВ ЕКОНОМІЧНИХ СПЕЦІАЛЬНОСТЕЙ НА ЗАНЯТТЯХ З ІНОЗЕМНОЇ МОВИ ПРИ ПІДГОТОВЦІ ДО БІЗНЕС- КОМУНІКАЦІЇ

Анотація. У зв'язку з розширенням міжнародних контактів, розвитком суспільства та освіти підвищується потреба в комунікації іноземною мовою. Основою навчання іноземній мові слугує формування словникового запасу майбутніх фахівців у різних галузях. Ні в кого не викликає сумнівів, що широкий словниковий запас є необхідним для володіння іноземною мовою, адже саме за допомогою слів відбувається приймання і передавання інформації. Очевидно, що для практичного використання слова в усному мовленні та під час читання або тільки для читання потрібен різний обсяг знань, умінь і навичок. Для того, щоб володіти словом репродуктивно, потрібно знати його звуковий і графічний образи, значення, граматичні особливості, стилістичне забарвлення, випадки вживання та сполучуваність. Водночас для рецептивного розуміння слова потрібно мати відомості про його графічну та звукову форми, граматичні форми та можливі різні значення, вміти швидко впізнавати його в новому тексті та відрізнити від схожих слів, але немає потреби пам'ятати, з якими словами воно може або не може сполучатися, тому що це слово буде завжди вже правильно вжите в тексті, що читається. На сьогодні у світі чітко простежується необхідність перегляду підходів до підготовки кваліфікованих спеціалістів у вишах. У сучасній вищій школі іноземну мову розглядають як невід'ємний компонент професійної підготовки майбутнього фахівця будь-якого профілю. Метою навчання іноземних мов на немовних факультетах у вишах є досягнення рівня, достатнього для практичного використання іноземної мови в майбутній професійній діяльності. На факультетах, де іноземна мова не є профілюючим предметом, питання вибору навчальних стратегій залишається актуальним. Процес вивчення іноземної мови організовано в інтенсивному режимі у зв'язку з короткочасністю термінів освоєння мови, тому особливого значення останніми роками набуває питання автономності здобувачів вищої освіти під час вивчення предмета, та їхньої відповідальності за результат вивчення.

Ключові слова: іноземна мова, лексика, економіка, бізнес, словниковий запас, педагогіка, комунікація

Heorhiievskia Zoiia Anatoliyivna a lecturer at the department of foreign languages, Odessa National Economic University, 26 Pushkinska St., Odesa, tel: (067) 908-40-43, <https://orcid.org/0000-0001-9121-3607>

FORMATION OF LEXICAL VOCABULARY IN STUDENTS OF ECONOMIC SPECIALTIES IN FOREIGN LANGUAGES CLASSES DURING PREPARATION FOR BUSINESS COMMUNICATION

Abstract. As international contacts expand, society and education develop, the need for communication in a foreign language increases. The basis of foreign language teaching is the formation of the vocabulary of future specialists in various fields. There is no doubt that a wide vocabulary is essential for mastering a foreign language, because it is through words that information is received and transmitted. Obviously, the practical use of a word in oral speech and reading, or only for reading, requires a different amount of knowledge, skills and abilities. To be able to use a word reproductively, you need to know its sound and graphic images, meaning, grammatical features, stylistic colouring, uses and compatibility. At the same time, for receptive understanding of a word, you need to have information about its graphic and sound forms, grammatical forms and possible different meanings, be able to quickly recognise it in a new text and distinguish it from similar words, but there is no need to remember what words it can or cannot be combined with, because this word will always be used correctly in the text being read. Today, there is a clear global need to revise approaches to the training of qualified specialists in universities. In modern higher education, a foreign language is seen as an integral component of the professional training of a future specialist in any field. The goal of teaching foreign languages at non-linguistic faculties in higher education is to achieve a level sufficient for the practical use of a foreign language in future professional activities. At faculties where a foreign language is not a core subject, the issue of choosing teaching strategies remains relevant. The process of learning a foreign language is organised in an intensive mode due to the short timeframe for language acquisition, so the issue of autonomy of higher education students in the course of studying the subject and their responsibility for the learning outcome has become particularly important in recent years.

Keywords: foreign languages, lexis, economics, business, vocabulary, pedagogy, communication.

Постановка проблеми. Зміни у світі, що відбуваються у XXI столітті в процесі глобалізації, стрімкий розвиток міжнародного співробітництва спонукають людину розв'язувати величезну кількість завдань, до яких попередній досвід і вже сформована система виховання її не готували. Сьогодні сучасне суспільство висуває багато вимог до молодих фахівців. Випускникам вишів тепер недостатньо просто здобути освіту. Щоб стати

конкурентоспроможними на ринку праці, вони мають бути здатними творчо, креативно ставитися до своєї професійної діяльності, бути гнучкими й активними в перетворенні суспільства, а також здатними оперативно реагувати на виклики часу та всі модифікації, які відбуваються в соціумі.

Словниковий запас ділиться на пасивний та активний. Пасивний словниковий запас - це слова, які ми розуміємо, коли чуємо або зустрічаємо під час читання. Активний словниковий запас включає слова, які ми самостійно можемо правильно вжити у своєму мовленні, як усному, так і письмовому. Якщо ми проаналізуємо словниковий запас з точки зору цільових установок, також виявиться, що він неоднорідний.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема формування тематичного словникового запасу набуває найбільшої актуальності протягом останніх років, коли українське суспільство спочатку зіткнулося з ізоляцією під час карантину через пандемію Ковід 19, а потім опинилося в умовах воєнного стану. Через вищезазначені причини навчальні заклади змушені були перейти на дистанційні форми навчання, в результаті чого значно знизився рівень якості отримання знань учнями та випускниками шкіл. У зв'язку з цим педагогам вищих навчальних закладів доводиться докладати чималих зусиль з метою ліквідувати пробіли в знаннях здобувачів вищої освіти. Це спонукає українських вчених-педагогів звертатися до джерел світового досвіду роботи з лексичними матеріалом та винаходити нові форми, прийоми і методи формування стійких знань з іноземної мови. Ми проаналізували роботи таких вітчизняних вчених як Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е., Журавель М. М., Ворон Г. В., Чемерський О. Ф. та деяких інших авторів, які працювали з лексичним матеріалом для здобувачів вищої освіти.

Мета статті - проаналізувати існуючі дослідження з методики викладання іноземних мов та практичний досвід роботи з іноземною лексикою та виділити найбільш ефективні прийоми і методи роботи з лексичними одиницями на заняттях з іноземної мови зі студентами економічних спеціальностей у неповних вищих навчальних закладах під час підготовки здобувачів вищої освіти до бізнес-комунікації у реальних умовах англомовного середовища.

Виклад основного матеріалу. Прийнято вважати, що мінімальний рівень словникового запасу, достатній для повсякденного спілкування, становить близько 1500 слів. Рівень, що забезпечує пристойне знання мови - 4000-5000 слів, середній рівень володіння мовою - 8000-10000 слів, вільне знання мови - 25000-35000 слів. Словниковий запас людини, яка досконало володіє мовою, - 50000 слів. Для професійного спілкування необхідне знання щонайменше 500 термінів.

Шкільна програма і програма середньої професійної освіти передбачає розвиток усного мовлення здебільшого на соціально-побутові теми, і лише поверхово – на теми, пов'язані з передбачуваною професією учня. У виші,

навпаки, робиться спроба озброїти студента і повсякденною лексикою, і мовними навичками, необхідними для професійної комунікації. Далі, під час навчання магістрів та аспірантів викладають, в основному, іноземну мову для спеціальних цілей.

Сформулюємо деякі принципи ефективного навчання лексики.

Насамперед, необхідний диференційований підхід до словникового запасу, залежно від того, чи будуть ті чи інші слова засвоюватися репродуктивно (для вживання в усному мовленні та для читання) або рецептивно (для розуміння прочитаного). Це питання має вирішуватися в кожному конкретному випадку, залежно від типу і профілю навчального закладу, від рівня підготовки студентів.

Необхідно враховувати і той факт, що різні слова засвоюються з різним обсягом зусиль. Найлегше і найміцніше запам'ятовуються слова, що мають явний еквівалент у рідній мові: інтернаціональні слова (теорія - theory (англ.) або die Theorie (нім.), нація - nation (англ.) або die Nation (нім.)) чи слова, запозичені з мови, що вивчається, до української (німецький die Landschaft - край, країна, пейзаж, краєвид, ландшафт - в останньому значенні давно ввійшов в українську мову, англійський developer - використовується й у сучасній українській мові в значенні розробник проекту). Багато зусиль вимагають для засвоєння довгі слова (особливо запозичені з німецької мови), але вони запам'ятовуються міцно. Короткі слова легко закарбовуються в пам'яті, але без частого використання погано в ній утримуються. Є слова, які погано запам'ятовуються через своє значення (наприклад: "хибні друзі перекладача"), (handsome - гарний тільки щодо чоловіка), вживання граматичних форм (неправильні дієслова, нестандартні форми множини, відмінювання німецьких іменників, займенників і прикметників), вимови або графічного образу (слова, запозичені з латини, грецької, французької та інших мов, довгі німецькі слова, споконвічні англійські слова, у яких орфоепія, що змінилася з віками, не збігається зі збереженою орфографією) і т. д. Відповідно, під час вивчення різних за складністю засвоєння слів не можна використовувати одні й ті самі способи введення та однакові вправи [3].

У випадках, коли слова іноземної мови схожі за написанням або звучанням, є сенс вводити їх разом, з'єднавши в одну осмислену фразу - це допомагає "розвести" їх під час відтворення (припустімо, потрібно засвоїти два слова: future - "майбутнє" і "feature" - характерна риса. Найкраще їх можна запам'ятати, включивши в речення типу; "This fiction story describes the features of the future").

Різні методи ефективні під час навчання представників різних спеціальностей і різного складу розуму. Так, для артистичних натур (таких як учні художніх шкіл, майбутніх архітекторів) підходять наочні зображення слів; для гуманітаріїв (філологів, філософів, юристів, педагогів) - "розкриття слова іншими словами" - дефініція; для студентів технічних вишів, свідомо

сильних у точних науках, що володіють раціональним, формалізованим мисленням, гарні переклад або перенесення навички з однієї іноземної мови в іншу, тобто вивчення за принципом еквівалентності, за формулою "Слово 1 (слово однієї мови = Слово 2 (слово іншої мови))".

У центрі уваги опиняються стратегії навчання мови, націлені на підвищення якості навчання, на пошук ефективніших шляхів і способів розвитку іншомовного спілкування.

Ці стратегії можуть полегшити використання мови, що вивчається. Іншими словами, стратегії являють собою інструменти навчання, спрямовані на суб'єкт навчання. Вони необхідні для розвитку комунікативних навичок.

Під час мовного заняття слово з його вживаними характеристиками і насамперед як носій значення посідає центральне місце. Це особливо важливо, оскільки в міжкультурному контексті постійно проявляється різноманіття значень. Ґрунтуючись на визначенні слова, словниковий запас слід розуміти як лексичне знання, яке закріплене в ментальному лексиконі.

Ментальний лексикон є частиною довготривалої пам'яті. У ньому зберігаються слова однією мовою і ментально відтворюються, що означає, що вони збережені і можуть бути затребувані. У довготривалій пам'яті зберігається все, що представляє те, що має знати людина, яка користується мовою, щоб мати змогу розуміти та застосовувати слова в комунікативному контексті. Таким чином, ментальний лексикон складається зі смислових компонентів, а також містить фонологічну, морфологічну та синтаксичну інформацію. Навчальний словниковий запас є частиною загального словникового запасу та об'єктом роботи над словниковим запасом. Він завжди має такі характерні ознаки, як заповнюваність прогалін, варіативність, нестабільність і динаміка розвитку. Обсяг і тип навчального словникового запасу зорієнтовані на конкретні потреби учасників і зміст курсу. Важливе місце в роботі над словниковим запасом посідає пояснення значення, що виступає сполучною ланкою між збільшенням словникового запасу та міжкультурною комунікацією, орієнтуванням і навчанням. Пояснення значення слід розуміти як процес, який може бути налагоджений шляхом "обговорення слів". Під час цього процесу поступово налагоджується уявлення про слова. Процес є завершеним, коли в ментальному лексиконі завершиться побудова понять. Робота над словниковим запасом має особливу цінність під час мовного курсу, оскільки він передбачає навчання двох мов. Таким чином, власна мова та іноземна мова використовуються одночасно. Наслідком цього є активізація та розширення ментального лексикону не тільки іноземної мови, а й власної. Як правило, учасники дуже швидко розширюють свій словниковий запас, оскільки вони постійно в регульованій і довільній формах вчать самі та навчають інших нових елементів словникового запасу. Через велику кількість автентичних комунікативних ситуацій частка випадкового навчання є досить значною. У процесі міжкультурної роботи над

словниковим запасом, пояснення значення цей аспект потребує особливої уваги. Для проведення доцільної роботи над словниковим запасом у процесі навчання необхідно відібрати відповідну частину загального словникового запасу, що становитиме навчальний словниковий запас [1, с.93].

Техніки навчання для роботи над словниковим запасом.

Техніки навчання - це методи і техніки, які дають змогу учасникам усвідомлено сприймати процес навчання та самостійно його організовувати. Техніки навчання (їх називають ще тактиками навчання або процесом навчання) застосовують для того, щоб підготувати до вивчення іноземної мови, а також контролювати та керувати процесом. Можна вести мову про стратегію навчання, якщо для досягнення мети використовуються різні техніки навчання. Необхідно ознайомити тих, хто навчається, з максимально можливою кількістю технік навчання, орієнтованих на різні органи чуття, оскільки інформація, що зберігається через різні органи чуття, може також окремо згадуватися через них. Під час курсу важливо, особливо у зв'язку з "вивченням слів", обговорювати навчальні техніки, оскільки учасники мають власний, абсолютно різний досвід. На них вплинув процес навчання у школі, виші та в професійній сфері, вони звикли брати на себе відповідальність або ухвалювати рішення. Ці якості мають бути спрямовані в правильне русло. Під час вибору навчальних технік керівники курсу повинні мати на увазі, що ці техніки мають відповідати персональним потребам і типу навчання. Для роботи над словниковим запасом пропонується розглянути деякі приклади застосовуваних на практиці навчальних технік. За допомогою цих технік як викладачами, так і учасниками курсу можуть бути складені комплекси завдань і вправ, що відповідають техніці мовного курсу. Приклади не мають на увазі поділ на рецепцію і продукцію [2, с.76].

Техніка «менше – більше». Під час опрацювання певної сфери словникового запасу необхідно спочатку використовувати тільки найважливіші й основоположні слова та лексичні конструкції, які необхідні для подолання певних комунікативних ситуацій.

Техніка «від простого до складного». Учасники спочатку мають навчитися справлятися з комунікативною ситуацією за допомогою кількох основних слів. Щойно вони досягнуть вільного рівня спілкування в запропонованій ситуації, можна застосовувати складніші структури.

Техніка «словниковий запас замість окремих слів». Слова розбиваються на смислові групи і вивчаються. Порядок і структуризація підпорядковані певним принципам і закономірностям, таким як, наприклад, впровадження окремих слів:

- міцні конструкції, словниковий контекст, що часто зустрічається, вирази, ідіоми, цитати, жарти;
- у типових щоденних розмовних ситуаціях, у тематичних групах і словникових полях;

- логічного, ієрархічного або асоціативного зв'язку (схема, логічні структури, малюнки);

- в асоціативних ланцюгах і повсякденних алгоритмах дії.

Техніка «орієнтування учасників». Під час роботи над словниковим запасом необхідно враховувати особисті інтереси та очікування учасників. Це сприяє підвищенню мотивації. Так, наприклад, у групах-тандамах можуть розроблятися різні сфери словникового запасу як внутрішній поділ. Результати можуть бути доступні на пленарному засіданні іншим групам-тандамам. Таким чином, робота над словниковим запасом має охоплювати дуже велику кількість сфер і утворювати для кожної сфери основоположний словниковий запас.

Техніка «автентичність». Під час мовного курсу робота над словниковим запасом відбувається, як правило, в автентичних комунікативних ситуаціях і, таким чином, у міжкультурному контексті. Для практики це означає, що освоєння словникового запасу та його застосування відбуваються одночасно, а не послідовно. Для розуміння значення це є значною перевагою, оскільки смислові компоненти та вживані характеристики слів і лексичних виразів (і меншою мірою їхня граматична інформація) перебувають у центрі уваги. Значення слів і виразів, виділених курсивом, необхідно пояснити та показати, коли вони вживаються.

Техніка «від тексту до словникового запасу». Для того щоб збагатити словниковий запас, є сенс обрати автентичний текст за темою, який відповідає мовному рівню учасників. Це краще, ніж роздати або скласти список слів. У текстах слова вживаються в контексті, і, таким чином, їхнє значення може бути простіше встановлене. Списки ніколи не є повними і не підходять для засвоєння слів для словникового запасу, що в основному стосується продуктивного і потенційного словникових запасів. У тексті виділено слова для продуктивного словникового запасу за темою та їхні еквіваленти.

Техніка «пояснення замість перекладу». Через те, що не можна "перестрибувати" з однієї мови на іншу, учасники мають пояснювати незнайомі слова та вирази. Перш ніж їх одразу ж перекласти, варто спочатку спробувати їх описати, назвати приклади, використати міміку, зображення тощо. Партнери отримують, таким чином, можливість підтвердження правильності своїх знань, освіження та актуалізації своїх пасивних знань, уточнення свого словникового запасу, його страховки тощо. Ця техніка часто використовується просунутими учасниками спонтанно. Початківців необхідно спочатку з нею ознайомити. Це, зрозуміло, набагато виснажливіше, але доведено, що такі пояснення набагато краще запам'ятовуються. Насамперед, не слід поспішати, бо можна витратити на це стільки часу, скільки необхідно. Треба уникати перекладу незрозумілих слів і намагатися використовувати:

- синоніми, наприклад: see, look, glance (бачити, дивитися, поглянути);

- антоніми, наприклад bitter - sweet (гіркий - солодкий);
- приклади з тих самих категорій, наприклад: tangerine, orange, lemon (мандарин, апельсин, лимон тощо);
- похідні слова, наприклад fly – flight (літати - політ);
- асоціації, наприклад the sea and holidays (море і канікули);
- словосполучення, наприклад hand towel (рушник для рук);
- порівняння або особисті зауваження, наприклад Your eyes are blue like the sky (У тебе блакитні, як небо, очі).

До перекладів рідною мовою або словників слід звертатися, якщо витрати часу для пояснення значення занадто великі. Але це має бути винятком.

Техніка «комунікативний процес». Через відсутність слів часто існує загроза переривання комунікації, коли партнери по спілкуванню не мають відповідної стратегії комунікації. До таких технік можуть, наприклад, належати:

- заміна відсутнього слова іноземною мовою словом рідною мовою;
 - використання нових словникових конструкцій або прямого перекладу, наприклад run around = біжить навколо;
 - перефразування, опис поняття, наприклад фільм іде - a film is on;
 - застосування жестів, міміки, малювання (це особливо важливо для початківців), наприклад світлофор / traffic lights можна легко намалювати;
- використання загального поняття замість специфічного слова (наприклад, roast beef > meat / ростбіф > м'ясо) або залучення слів, які "займають місце" (наприклад, item, thing / штука, річ) тощо.

Техніка ключових слів. За допомогою асоціації зі співзвучним словом рідною мовою (ключовим словом) знаходиться допоміжна точка для запам'ятовування (наприклад, a Café, coffee / кафе, кава). На підставі стратегії та технік навчання можна скласти форми завдань і вправ відповідно до чотирьох основних навичок: слухове сприйняття, читання, письмо та розмовні навички, які сприяють вивченню рецептивного, продуктивного та потенційного словникового запасу.

Одним із найважливіших напрямів під час навчання фахівців у галузі економіки іноземної мови в неможливому економічному виші є формування навичок і вмінь професійно орієнтованого діалогічного спілкування, під яким мається на увазі таке спілкування, що може виникнути під час прямого контакту з бізнес-партнерами з інших країн.

Оскільки основна мета комунікативної методики полягає в навчанні іноземної мови як засобу спілкування, то на заняттях обов'язково має бути присутнім навчання породження іншомовних висловлювань як у діалогічній, так і в монологічній формах. Як діалогічне, так і монологічне мовлення мають функцію спілкування, обміну думками та почуттями між людьми. Однак, діалогічне мовлення призначене для прямого обміну інформацією між двома

або кількома учасниками комунікації. Вона покликана вирішувати такі завдання, як розвиток уміння поставити запитання, відповісти на нього, повідомити інформацію, висловити особисте ставлення до породжуваних повідомлень. Монологічне мовлення має, здебільшого, одновекторний характер. Вона виконує інші функції: інформативну, таку, що впливає, оціночну. Насамперед, діалог сприймається як засіб засвоєння іноземної мови (мовного матеріалу). По-друге, він розглядається як спосіб організації всього навчального процесу під час навчання іноземної мови. По-третє, - це один із видів мовленнєвої діяльності, яким необхідно оволодіти під час навчання. Проте в економічному вищі доцільніше розглядати діалог як один із видів мовленнєвої діяльності, який підлягає оволодінню в процесі вивчення іноземної мови. Діалог є вельми ефективним засобом формування та розвитку комунікативної іншомовної компетенції студентів завдяки своїм широким можливостям у поєднанні з незначними часовими витратами та об'єктивними результатами. Діалогічне мовлення характеризується стислістю висловлювання, використанням різноманітних немовленнєвих засобів спілкування (міміка, жести), особливою роллю інтонації, а також превалюванням простих речень. Одиницею навчання діалогічного мовлення є мікродіалог, іншими словами, низка послідовних реплік, пов'язаних між собою за формою і змістом. Під час проведення занять ми використовуємо такі методи навчання діалогічного та монологічного мовлення: На першому етапі навчання говоріння студенти знайомляться з новою лексикою на основі текстів, далі їм пропонуються вправи для заучування, складання за зразком, і відтворення невеликих діалогів. Нам видається важливим, що на цьому етапі під час навчання діалогічного мовлення студенти записують свої репліки, а потім відтворюють їх [2, с.78].

Під час вивчення теми "Leadership" зі студентами 3 курсу викладач може перевести акцент на себе і сказати, що, оскільки він не є економістом, йому не зовсім зрозуміла роль керівника в процесі робочого процесу компанії, і навіть більше, він вважає, що керівники не виконують якоїсь значущої функції. Тут застосовується метод "від протилежного", студентам дають свідомо провокаційні судження, щоб викликати бажання заперечити й аргументувати свою точку зору. Студенти можуть погодитися або спростувати це висловлювання і пояснити, чому вони так вважають.

Це ж завдання може виконуватися в парах, тоді роль співрозмовника, який "не розуміє", бере на себе один зі студентів. Під час виконання цього завдання студенти навчаються висловлювати свою думку, висловлювати згоду/незгоду зі співрозмовником.

У цьому завданні можливо використання таких технік як Техніка «Комунікативний процес», коли треба замінити невідоме слово синонімом, або перефразувати його іншими словами, аби не перервати розмову. Тут можна використати елемент змагання – хто перший перервав розмову, той

програв. Як елемент цієї техніки, може йти техніка «Пояснення», в якій треба пояснити значення невідомого слова іншими словами. Для більш слабих груп можна застосувати техніку «Від простого до складного», відпрацьовуючи спочатку простіші конструкції, які потім можна поступово ускладнювати.

Ефективними прийомами в навчанні іноземної мови є метод дискусії та проблемне навчання, коли викладач дає студентам завдання, що передбачає кілька шляхів вирішення. Під час обговорення проблеми студенти самостійно знаходять її вирішення, не виключається, а вітається безліч варіантів розв'язання поставленого завдання. Роль педагога полягає в модерації дискусії, правильному спрямуванні цього процесу. Важливим є і наявність психологічного комфорту студентів, які беруть участь у дебатах. Адже справжнє спілкування відбувається там, де кожен вміє і не боїться висловлювати свою точку зору з обговорюваних питань, аргументувати її, заперечити співрозмовнику.

Роль іноземної мови в розвитку мобільності студента, безсумнівно, велика. Щоб це довести, достатньо згадати два підходи до вивчення іноземної мови, що з'явилися нещодавно, таких як "task-based learning", тобто вивчення іноземної мови на основі комунікативно значущих завдань, і "project-based learning", тобто вивчення на основі проєктів, які якраз і спрямовані на розвиток у студента мобільності, тобто її компонентів, оскільки основою task-based learning та project-based learning є такі вміння: самостійне застосування знань на практиці; орієнтування в інформаційному просторі; безперервна самоосвіта; наявність критичного та творчого мислення; здатність побачити, сформулювати та розв'язати проблему. Комунікативно значущі завдання та проєкти допомагають сформувати творчу особистість, стимулюють пошукову активність. Мотивувальний елемент є основною перевагою вивчення мови за допомогою проєктів і комунікативно значущих завдань, які відтворюють реальне життя на занятті, тобто включають у себе елементи реального життя в комунікативних ситуаціях. Це, на відміну від стандартного вивчення слів і правил, сприяє розвитку більш високого рівня мислення студента, що також є одним із компонентів мобільності [5, с.25].

Використання проєктної діяльності знаходить свої особливі можливості на заняттях з іноземної мови. Це пов'язано з тим, що суспільство висуває високі вимоги не тільки до її знання, а й вільного володіння.

Іншомовна освіта стає сьогодні одним із базових компонентів у структурі компетентнісної моделі підготовки фахівця. У зв'язку з цим значно зростає роль іноземної мови під час підготовки фахівців в освітніх організаціях вищої освіти, в яких курс іноземної мови має комунікативно-прагматичний і професійно-орієнтований характер. В умовах сьогодення перед вищою школою стоїть завдання не тільки модернізації змісту навчальних курсів, а й запровадження нових технологій формування іншомовної комунікативної компетенції майбутніх фахівців.

Висновки. Розглядаючи можливості іноземної мови як гуманітарної дисципліни в розвитку мобільності майбутнього фахівця, можна дійти таких висновків:

- 1) Іноземна мова формує ціннісні орієнтації майбутнього фахівця, визначає професійні та особистісні характеристики.
- 2) Іноземна мова відіграє величезну роль у мотивації фахівця.
- 3) іноземна мова сприяє розвитку особистості.
- 4) Іноземна мова як гуманітарна дисципліна слугує підґрунтям формування усвідомленого ставлення особистості до самоосвіти та самовдосконалення.

Слід також зауважити, що студент формує свою картину світу за допомогою іноземної мови, проходячи через добір адекватних тем, пошук інформації.

Насамкінець необхідно зазначити, що збільшення словникового запасу - не самоціль вивчення іноземної мови і не ізольоване завдання, його потрібно вирішувати паралельно з активною роботою з вивчення граматики, навчання читання, говоріння та письма. Тільки в цьому випадку можна досягти головної мети – повноцінного оволодіння іноземною мовою як засобом комунікації.

Література:

1. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін./ за загальн. ред. С. Ю. Ніколаєвої. – К. : Ленвіт, 2013, с. 590.
2. Асоянц П.Г. Методичні переваги використання інформаційно-комунікаційних технологій у процесі формування англомовної професійно орієнтованої лексичної компетентності / П.Г.Асоянц, О.О.Іванова // Теоретичні питання культури, освіти та виховання. Збірник наукових праць КНЛУ, 2014. вип. 49. – С. 90-97
3. Гордійчук Ю. Формування лексичної компетенції студентів-економістів як складової професійного мовлення / Ю. Гордійчук, Ю. Причина // Педагогіка і психологія професійної освіти. - 2013. - № 5. - С. 75-83
4. Семенчук Ю. О. Комплекс вправ для навчання студентів економічних спеціальностей англомовної термінологічної лексики. Іноземні мови, 2004. Вип. 3. С. 24–32.
5. Семенчук Ю. О. Вправи для навчання студентів-економістів термінологічної лексики в процесі аудіювання фахових текстів. Вісник Чернігівського національного педагогічного університету. Сер.: Педагогічні науки, 2013. № 111. С. 279–282.

References:

1. Bihych O. B., Borysko N. F., Borets'ka H. E. ta in./ za zahal'n. red. S. YU. Nikolayevoyi Metodyka navchannya inozemnykh mov i kul'tur: teoriya i praktyka : pidruchnyk dlya stud. klasychnykh, pedahohichnykh i linhvistychnykh universytetiv [Methods of teaching foreign languages and cultures: theory and practice: a textbook for students of classical, pedagogical and linguistic universities]/ Bihych O. B., Borysko N. F., Borets'ka H. E. ta in./ za zahal'n. red. S. YU. Nikolayevoyi. – K. : Lenvit, 2013, s. 590. [In Ukrainian]
2. Asoyants P.H. Metodychni perevahy vykorystannya informatsiyno-komunikatsiynykh tekhnolohiy u protsesi formuvannya anhlomovnoyi profesiyno oriyentovanoyi leksychnoyi kompetentnosti [Methodological Advantages of Using Information and Communication Technologies in the Process of Forming English Professionally Oriented Lexical Competence]/ P.H.Asoyants, O.O.Ivanova // Teoretychni pytannya kul'tury, osvity ta vykhovannya. Zbirnyk naukovykh prats' KNLU, 2014. vyp. 49. – S. 90-97 [In Ukrainian]

3. Hordiychuk YU. Formuvannya leksychnoyi kompetentsiyi studentiv-ekonomistiv yak skladovoyi profesiynoho movlennya [Formation of lexical competence of economics students as a component of professional speech]/ YU. Hordiychuk, YU. Prychyna // Pedahohika i psykholohiya profesiynoyi osvity. - 2013. - № 5. - S. 75-83 [In Ukrainian]

4. Semenchuk YU. O. Kompleks vprav dlya navchannya studentiv ekonomichnykh spetsial'nostey anhlomovnoyi terminolohichnoyi leksyky. Inozemni movy [A set of exercises for teaching English-language terminology to students of economic specialities. Foreign languages], 2004. Vyp. 3. S. 24–32 [In Ukrainian]

5. Semenchuk YU. O. Vpravy dlya navchannya studentiv-ekonomistiv terminolohichnoyi leksyky v protsesi audiyuvannya fakhovykh tekstiv. Visnyk Chernihivs'koho natsional'noho pedahohichnoho universytetu. [Exercises for teaching economics students terminological vocabulary in the process of listening to professional texts. Bulletin of Chernihiv National Pedagogical University] Ser.: Pedahohichni nauky, 2013. № 111. S. 279–282 [In Ukrainian]

УДК 37.017.51-047.22](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1117-1128](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1117-1128)

Дзюбенко Ірина Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри виховних технологій та педагогічної творчості, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Умань, тел.: (093) 647-34-51, <https://orcid.org/0000-0001-6409-0074>

Сиротенко Михайло Іванович аспірант І, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, м. Київ, тел.: (066) 438-54-93, <https://orcid.org/0009-0005-0850-4419>

ПРОБЛЕМА ФОРМУВАННЯ МАТЕМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Анотація. У статті розглядаються підходи щодо визначення понять, «компетентність», «компетентнісний підхід», «математична компетентність». На їх основі мотивується необхідність вирішення питань компетентності майбутніх учителів шляхом її реалізації у вищих педагогічних навчальних закладах, а також виділяється професійна компетентність і умови, необхідні для її формування у вчителів в умовах інформаційного суспільства. Метою професійного виховання є формування свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людини, якій притаманні особистісні якості й риси характеру, світогляд і спосіб мислення, почуття, вчинки та поведінка, спрямовані на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні. Вони повинні органічно поєднуватись з потребою й умінням діяти компетентно й технологічно.

З огляду на це, майбутньому учителю необхідно володіти відповідними якостями і характеристиками, що утворюють його професійну зрілість і професійну культуру, а також сформованою в процесі професійної підготовки готовністю до виховання таких якостей в учнів. Це передбачає розвиток певних професійно важливих здібностей. Такі особистісні якості й здібності в зарубіжній педагогічній науці називають компетентністю. Науковці європейських країн вважають, що набуття молоддю знань, умінь і навичок, спрямоване на вдосконалення їхньої компетентності, сприяє інтелектуальному й культурному розвитку особистості, формуванню в неї здатності швидко реагувати на запити часу.

Враховуючи ситуацію у нашій країні, окремі засновники освітніх платформ масових онлайн-курсів відкрили безоплатний доступ до навчальних систем і тепер український студент має змогу організувати свою освітню діяльність та знайти зручний час для навчання. Реформування вищої

школи у контексті концепції особистісно зорієнтованої освіти вимагає поглиблення професійної складової підготовки майбутніх бакалаврів, розвитку їхніх особистісних якостей, пізнавальних здібностей, структурованості професійних знань, умінь, навичок, компетентностей, цінностей і мотивів, що потребує посилення ролі професійної підготовки у процесі становлення майбутніх фахівців.

Ключові слова: компетентності, компетентний учитель, компетентнісний підхід, математична компетентність.

Dzyubenko Iryna Anatoliivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Educational Technologies and Pedagogical Creativity, Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychyna, Uman, tel.: (093) 647-34-51, <https://orcid.org/0000-0001-6409-0074>

Mykhailo Ivanovych Syrotenko graduate student, Uman State Pedagogical University named after Pavel Tychyna, Kyiv, tel.: (066) 438-54-93, <https://orcid.org/0009-0005-0850-4419>

THE PROBLEM OF MATHEMATICAL COMPETENCE FORMATION

Abstract. The article considers approaches to defining the concepts «competence», «competence approach», «mathematical competence». On their basis, the need to solve the issues of competence of future teachers is motivated by its implementation in higher pedagogical educational institutions, as well as the professional competence and the conditions necessary for its formation among teachers in the conditions of the information society are highlighted.

The purpose of professional education is the formation of a conscious citizen, patriot, professional, i.e. a person who possesses personal qualities and character traits, a worldview and way of thinking, feelings, actions and behavior aimed at self-development and the development of a democratic civil society in Ukraine. They should be organically combined with the need and ability to act competently and technologically.

In view of this, the future teacher must possess the appropriate qualities and characteristics that form his professional maturity and professional culture, as well as the readiness formed in the process of professional training to cultivate such qualities in students. This involves the development of certain professionally important abilities. Such personal qualities and abilities are called competence in foreign pedagogical science. Scientists of European countries believe that the acquisition of knowledge, skills and abilities by young people, aimed at improving their competence, contributes to the intellectual and cultural development of the individual, the formation of the ability to quickly respond to the demands of the times.

Given the situation in our country, individual founders of educational platforms of mass online courses have opened free access to educational systems and now Ukrainian students can organize their educational activities and find a convenient time for studying. Reforming higher education in the context of the concept of personally-oriented education requires deepening the professional component of the training of future bachelors, the development of their personal qualities, cognitive abilities, the structuring of professional knowledge, abilities, skills, competencies, values and motives, which requires strengthening the role of professional training in the process of becoming future specialists .

Keywords: competences, competent teacher, competence approach, mathematical competence.

Постановка проблеми. Сьогодні українська освіта перебуває у кризі, яка спочатку була спровокована пандемією Covid-19, а нині – повномасштабним вторгненням російської федерації на територію України.

Враховуючи ситуацію у нашій країні, окремі засновники освітніх платформ масових онлайн-курсів відкрили безоплатний доступ до навчальних систем і тепер український студент має змогу організувати свою освітню діяльність та знайти зручний час для навчання. Реформування вищої школи у контексті концепції особистісно зорієнтованої освіти вимагає поглиблення професійної складової підготовки майбутніх бакалаврів, розвитку їхніх особистісних якостей, пізнавальних здібностей, структурованості професійних знань, умінь, навичок, компетентностей, цінностей і мотивів, що потребує посилення ролі професійної підготовки у процесі становлення майбутніх фахівців.

Усвідомлюючи серйозність ситуації, Уряд України приймає низку нормативних документів: Закони України «Про освіту», «Про вищу освіту», Концепція розвитку освіти України на період 2015–2025 роки, Концепція Нової української школи (2016) та ін.

На сучасному етапі розвитку суспільства суттєво змінюються вимоги до професійної підготовки фахівців. При цьому зміст професійної освіти має відповідати системно-рольовій соціалізації людини, а отже, включати не лише компоненти, що спрямовані на адаптацію особистості до певної професії, а й допомагати індивідуалізації людини в професії і на життєвому шляху в цілому. Спрямованість професійної освіти на засвоєння студентами системи знань, яка була традиційною й виправданою ще декілька десятиліть тому, вже не відповідає сучасному соціальному замовленню, вимагає виховання самостійних, ініціативних і відповідальних членів суспільства, здатних ефективно взаємодіяти у виконанні соціальних, виробничих і економічних завдань. Виконання цих завдань потребує суттєвого посилення самостійної продуктивної діяльності майбутніх фахівців, розвитку їхніх особистісних якостей і творчих здібностей, умінь самостійно здобувати нові знання і

розв'язувати соціальні та професійні проблеми, орієнтуватись у житті суспільства.

Як показує аналіз досвіду освітніх систем багатьох розвинених країн світу, одним із шляхів оновлення змісту освіти й навчальних технологій, узгодження їх із сучасними потребами, інтеграції до європейського та світового освітнього простору є компетентнісний підхід та створення ефективних механізмів його запровадження.

Слід враховувати, що метою професійного виховання є формування свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людини, якій притаманні особистісні якості й риси характеру, світогляд і спосіб мислення, почуття, вчинки та поведінка, спрямовані на саморозвиток та розвиток демократичного громадянського суспільства в Україні. Вони повинні органічно поєднуватись з потребою й умінням діяти компетентно й технологічно. З огляду на це, майбутньому учителю необхідно володіти відповідними якостями і характеристиками, що утворюють його професійну зрілість і професійну культуру, а також сформованою в процесі професійної підготовки готовністю до виховання таких якостей в учнів. Це передбачає розвиток певних професійно важливих здібностей. Такі особистісні якості й здібності в зарубіжній педагогічній науці називають компетентністю [8].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз науково-методич-них видань, психолого-педагогічної, навчально-методичної літератури з досліджуваної проблеми свідчить про її наявне наукове підґрунтя з філософії сучасної освіти, її методологічної основи (В. Андрущенко, С. Гончаренко, І. Зязюн, В. Кремень, С. Кримський та ін.); теорії розвитку педагогічної освіти в Україні (А. Алексюк, Г. Корнетов, Т. Кочубей, О. Мороз, М. Фіцула, Б. Шиян та ін.). Цінними є науково-теоретичні та практичні напрацювання в галузі педагогіки вищої школи з окремих питань забезпечення психолого-педагогічних основ професійного розвитку особистості (Н. Абашкіна, О. Глузман, А. Грітченко, С. Єлканов, І. Кон, В. Луговий, А. Маркова, М. Мартинюк, С. Максименко, М. Михальченко, І. Підласий, С. Совгіра, С. Шандрук, Т. Яцула та ін.); формування математичної компетентності у студентів (Є. Антоненко, Н. Бібік, В. Завіна, О. Комар, О. Овчарук, О. Пометун, П. Підкасистий, О. Савченко, Г. Щукіна та ін.); реалізації компетентнісного підходу (Н. Бібік, О. Овчарук та О. Савченко) тощо.

Мета цієї статті полягає у дослідженні поняття математичної компетентності як однієї з ключових компетентностей.

Виклад основного матеріалу. На нашу думку, вагомий внесок у розроблення теоретичних засад формування компетентності здійснили науковці європейських країн вважають, що набуття молоддю знань, умінь і навичок, спрямоване на вдосконалення їхньої компетентності, сприяє інтелектуальному й культурному розвитку особистості, формуванню в неї здатності швидко реагувати на запити часу. Слід відзначити, що у вітчизняній

педагогіці компетентнісний підхід також не новий: його елементи використовувалися в працях В. Давидова, І. Лернера, В. Краєвського, М. Скаткіна та їхніх послідовників під час визначення цілей та змісту загальної освіти й реалізовувалися через орієнтацію на засвоєння учнями умінь, засобів діяльності.

Досвід практичної діяльності, аналіз досвіду роботи ЗВО показує, що зі зміною освітніх підходів у системі вищої педагогічної освіти відбувається перехід до нових технологій навчання, спрямованих не на пріоритет навчання і виховання, а на варіативність, суб'єктність, індивідуально творчі, особистісно-зорієнтовані форми і методи навчально-пізнавальної діяльності. В умовах розвитку суспільства, які вимагають навчати студентів приймати рішення, використовувати інформаційні та комунікаційні технології, критично мислити, розв'язувати конфлікти, орієнтуватись на ринку праці, необхідно формувати у майбутніх учителів базові компетентності, особливо математичну компетентність, як основу для розвитку готовності до професійної діяльності в умовах, що часто змінюються.

Враховуючи зазначене, вважаємо можливим розглядати процес формування математичної компетентності майбутніх учителів як складову їхнього професійного становлення, а положення компетентнісного підходу – як теоретичну й технологічну основу їхньої професійної освіти.

Слід відзначити, що саме поняття «компетентнісна освіта» виникло в США. Воно ґрунтується на практичному досвіді й стало результатом численних спроб проаналізувати його, розробивши певну теоретичну, концептуальну основу. Вже тоді, наприкінці 80-х – на початку 90-х рр. XX століття, була спроба визначити компетентності як певний освітній результат. Сьогодні, попри деякі розбіжності в підходах, фахівці США визначають три основних компоненти в компетентнісній освіті, а саме: формування знань, умінь і цінностей особистості [11]. Поряд із цим сьогодні актуальності набуває поняття компетентностей, оскільки саме компетент-ності, на думку багатьох зарубіжних і вітчизняних експертів, є тими індикаторами, які дозволяють визначити готовність учня, студента до життя, його подальшого розвитку й активній участі в житті суспільства.

Так, прикладом ключових компетентностей деякі науковці називають: здатність співпрацювати та працювати в команді, розв'язувати конфлікти, застосовувати інформаційні й комунікаційні технології, творчість і винахідливість, здатність застосувати знання й технології тощо

Отже, поняття «компетентність» розглядається як інтегративна характеристика, що містить в собі такі головні аспекти: готовність до цілепокладання; готовність до дії; готовність до оцінки; готовність до рефлексії [10].

Згідно з «Глосарієм термінів ринку праці, розробки стандартів» ЄФО (Європейського фонду освіти) [11], є чотири моделі (способи) визначення

компетентностей: а) засновані на параметрах особистості; б) засновані на виконанні завдань і діяльності; в) засновані на виконанні виробничої діяльності; г) засновані на управлінні результатами діяльності.

Перша модель текстуально, згідно з Глосарієм, включає «особисті якості і досвід, якими володіє людина: знання, освіта, підготовка і інші особисті характеристики, які дозволяють йому ефективно виконувати свою діяльність» [10,11].

Один з учасників проекту ДЕЛФІ Б. Оскарссон наводить список базових навичок, які змістовно, а іноді й прямо за текстом, можуть інтерпретуватися як компетентності:

- «основні навички», наприклад, грамотність, здатність рахувати;
- «життєві навички», наприклад, самоврядування, стосунки з іншими людьми;
- «ключові навички», наприклад, комунікація, здатність до вирішення проблем;
- «соціальні і громадянські навички», наприклад, соціальна активність, цінності;
- «навички для одержання зайнятості», наприклад, здатність до обробки інформації;
- «підприємницькі навички», наприклад, дослідження ділових можливостей;
- «управлінські навички», наприклад, консультування, аналітичне мислення;
- «широкі навички», наприклад, аналіз, планування, контроль».

Систему компетентностей в освіті, на думку згаданих авторів, складають:

- «надпредметні» («міжпредметні») компетентності, які можуть бути представлені у вигляді «парасольки» над усім процесом навчання, саме вони часто називаються «ключовими». Ключова компетентність визначається як здатність людини здійснювати складні поліфункціональні, поліпредметні, культуродоцільні види діяльності, ефективно розв'язувати відповідні проблеми;
- загальногалузеві компетентності набуваються студентом протягом засвоєння змісту тієї чи іншої освітньої програми на всіх курсах вищого навчального закладу,
- предметні компетентності – розвиваються упродовж вивчення різних навчальних дисциплін на всіх курсах навчання у вищому навчальному закладі.

Згідно з фінськими авторами [9], основні підходи до поняття ключових компетентностей надають перевагу пізнавальній компетентності, що є сукупністю компетентностей студента у сфері самостійної пізнавальної діяльності, що включає в себе елементи логічної, методологічної, евристичної, загальнонавчальної діяльності, співвіднесеної з реальними об'єктами, які

пізнаються студентом. Сюди входять знання й уміння організації цілепокладання, планування, генерації ідей, аналізу, рефлексії, самооцінки навчально-пізнавальної діяльності. А німецькі педагоги [9] найважливішою вважають математичну компетентність, яка включає в себе достатній рівень соціального інтелекту, який надає змогу орієнтуватися та взаємодіяти з соціумом; інтелектуальна лабільність тощо.

Математична компетентність передбачає навчання впродовж життя і включає в себе: оволодіння системою знань: вміння аналізувати, синтезувати, порівнювати, узагальнювати; вміння застосовувати теоретичні знання на практиці, тобто здійснювати науково обґрунтовані дії, передбачати та оцінювати наслідки, аналізувати педагогічні ситуації; конструювати заняття, враховуючи гігієнічні вимоги щодо підтримання працездатності школярів; здійснювати диференційований підхід у розв'язанні навчально-виховних завдань залежно від індивідуальних особливостей організму людини; проводити виховання школярів та інше.

Різні аспекти математичної компетентності фахівців різного профілю досліджували: В. Біскуп, М. Головань, І. Гушлевська, Л. Іляшенко, Я. Стельмах, а учнів загальноосвітніх шкіл С. Раков, І. Зіненко та інші науковці. Науковець М. Головань вважає, що математична компетентність визначається рівнями навчальних досягнень, для яких суттєвим є набуття математичних умінь, до яких належать: уміння математичного мислення, аргументування, математичного моделювання; уміння постановки та розв'язування математичних задач, презентації даних; уміння оперування математичними конструкціями; уміння математичних спілкувань; уміння використання математичних інструментів.

Поняття «математична компетентність» вживається дослідником як в однині, так і в множині. Зміст математичної компетентності складають: процедурна компетентність – уміння розв'язувати типові математичні задачі; логічна компетентність – володіння дедуктивним методом доведення та спростування тверджень; технологічна компетентність – володіння сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями підтримки математичної діяльності; дослідницька компетентність – володіння методами дослідження соціально та індивідуально значущих задач за допомогою ІКТ та математичних методів; методологічна компетентність – уміння оцінювати доцільність використання математичних методів та засобів ІКТ для розв'язання індивідуально і суспільнозначущих задач.

Одні автори тлумачать математичну компетентність як якість особистості, інші – як уміння застосовувати знання та уміння на практиці; як поєднання математичних знань, умінь, досвіду та здібностей людини; як досвід діяльності; як особистісне утворення, що характеризує здатність учня здійснювати математичну діяльність.

Для глибшого розуміння сутності поняття «математична компетентність» звернемося до базового поняття компетентнісного підходу – компетент-

ність. Проведений нами [2-4] аналіз цих понять та поняття математичної компетентності дозволяє зробити такі висновки: компетентність – це інтегративне утворення особистості, що поєднує в собі знання, уміння, навички, досвід діяльності, особистісні якості, які обумовлюють прагнення, готовність і здатність розв'язувати проблеми і завдання, що виникають в реальних життєвих ситуаціях, усвідомлюючи при цьому значущість предмету і результату діяльності [3, с. 232].

На даний час у вітчизняній і зарубіжній педагогіці накопичений багатий матеріал, що визначає структурну наповненість і функціональне навантаження категорій «компетентність» і «математична компетентність».

Про компетентнісний підхід до формування змісту освіти зазначено в Державних стандартах освіти, його реалізовано в «Критеріях навчальних досягнень».

Під поняттям компетентнісний підхід розуміють спрямованість освітнього процесу на формування й розвиток ключових (базових, основних, надпредметних) і предметних компетентностей особистості.

Поняття «компетенція» традиційно вживається у значенні «коло повноважень», «компетентність» же пов'язується з обізнаністю, авторитетністю, кваліфікованістю. Тому доцільно в педагогічному сенсі користуватися саме терміном «компетентність».

Які основні складові компетентності?

По-перше, знання, але не просто інформація, а швидко змінювана, динамічна, різноманітна, яку треба вміти знайти, відсіяти від непотрібної, перевести у досвід власної діяльності.

По-друге, уміння використовувати це знання у конкретній ситуації; розуміння, яким чином добути це знання, для якого знання який метод потрібний.

По-третє, адекватне оцінювання – себе, світу, свого місця в світі, конкретного знання, необхідності чи зайвості його для своєї діяльності, а також методу його здобування чи використання [5, с. 10].

Предметні компетентності формуються засобами навчальних предметів, сюди відноситься і математична компетентність). Міжпредметні компетентності належать до групи предметів або освітніх галузей. Ключові компетентності формуються засобами міжпредметного і предметного змісту (вони включають: уміння вчитися, здоров'язбережувальну, загальнокультурну, соціально-трудову та інформаційну компетентності).

Таким чином, математичну компетентність доцільно розглядати як структурний компонент предметної компетентності, на якому базуються міжпредметні та ключові компетентності учня.

Відомий науковець та дослідник С. Раков під математичною компетентністю учня розуміє «вміння бачити та застосовувати математику в реальному житті, розуміти зміст і метод математичного моделювання, вміння

будувати математичну модель, досліджувати її методами математики, інтерпретувати отримані результати, оцінювати похибку обчислень» [7, с. 6].

Л.Д. Кудрявцев стверджує, що математична компетентність являє собою інтегративну особистісну якість, засновану на сукупності фундаментальних математичних знань, практичних умінь і навичок, які свідчать про готовність і здатність учня здійснювати професійну діяльність [9, с. 12].

У працях Н.Г. Ходирової математична компетентність являє собою системну властивість особистості суб'єкта, що характеризує його глибоку обізнаність в предметній області знань, особистісний досвід суб'єкта, націленого на перспективність у роботі, відкритого до динамічного збагачення, здатного досягати значимих результатів і якості в математичній діяльності [3, с.3].

Наразі у законодавстві України чітке визначення поняття математичної компетентності представлено тільки у Постанові КМ «Про затвердження Державного стандарту початкової загальної освіти» від 20.04.2011 №462: «предметна математична компетентність – це особистісне утворення, що характеризує здатність учня (учениці) створювати математичні моделі процесів навколишнього світу, застосовувати досвід математичної діяльності під час розв'язування навчально-пізнавальних і практично зорієнтованих задач» (п. 12 Загальні положення). Компетентнісний підхід до навчання математики реалізовано в програмах з математики середньої та старшої школи.

У документі Європейської довідкової системи «Ключові компетентності для навчання впродовж життя» під математичною компетентністю пропонується розуміти «здатність застосовувати додавання, віднімання, множення, ділення та пропорції в усних та письмових обчисленнях у повсякденних ситуаціях... Математична компетентність включає – різною мірою – здатність та бажання використовувати математичні способи мислення (логічне та просторове) та викладу (формули, моделі, конструкції, графіки, діаграми)» [2, с. 189].

Із зазначеного видно, що є певна неузгодженість як на рівні законодавчому та теоретичному, так і практичному щодо узгодження та систематизації підходів до поняття «математична компетенція». На нашу думку, доцільно дотримуватись визначення, закріпленого у офіційних нормативних документах, тобто

Державному стандарті. Із цією думкою також погоджуються І. М. Зінченко та І.Я. Сафонова. Зокрема, І.Я. Сафонова зазначає, що раціональніше відносити категорію до предметної компетенції, ніж до ключових, оскільки вона є інтегративною здатністю особистості що поєднує в собі математичні знання, уміння, навички, досвід математичної діяльності, особистісні якості, які зумовлюють прагнення, готовність і здатність розв'язувати проблеми і завдання, що виникають у реальних життєвих ситуаціях і потребують

використання математичних методів розв'язання, усвідомлюючи при цьому значущість предмета і результату діяльності [9, с. 40]. Зінченко І. М. у своїх дослідженнях дійшла висновку, що математична компетентність – це системна властивість особистості, що виявляється в наявності глибоких і міцних знань із предмету, в умінні застосовувати отримані знання в новій ситуації, здатності досягати значних якісних результатів і підвищувати ефективність здійснюваної діяльності [7, с. 8].

На основі наведених визначень можемо підсумувати, що *математична компетентність* – це здатність учня до правильного розв'язання запропонованих задач та ситуацій, вирішення реальних життєвих ситуацій, на основі глибоких і міцних знань із предмету, здобутих математичних навиків та умінь.

Перейдемо до основних складових математичної компетентності.

Раков С. виділяє в якості складових математичної компетенції:

- процедурну компетентність – уміння розв'язувати типові математичні задачі;
- логічну компетентність – володіння дедуктивним методом доведення та спростування тверджень;
- технологічну компетентність – володіння сучасними інформаційно-комунікаційними технологіями підтримки математичної діяльності;
- дослідницьку компетентність – володіння методами дослідження соціально та індивідуально значущих завдань за допомогою ІКТ і математичних методів;
- методологічну компетентність – уміння оцінювати доцільність використання математичних методів і засобів ІКТ для розв'язання індивідуально і суспільно значущих задач [7, с. 6].

Тому математична компетентність характеризує наскільки студент володіє математичними знаннями, уміннями, досвідом математичної діяльності, здатностями та особистісними якостями у межах, означених компетенцією.

Підсумовуючи вищесказане, розуміємо, що математична компетентність виявляється у розумінні студентом ролі математики у пізнанні дійсності; володінні математичною термінологією, умінні логічно розмірковувати, обґрунтовувати свої дії; умінні формувати математичні моделі практичних задач, розв'язувати їх математичними методами та інтерпретувати результати; здійснювати аналіз та оцінку отриманих результатів.

Недостатній рівень компетентнісної діяльності серед молоді зумовлений невідповідністю педагога до формування математичної компетентності студентів закладів вищої освіти.

Проблема формування математичної компетентності студентів закладів вищої освіти у процесі професійної підготовки набуває в сучасних умовах

особливої значущості, що зумовлено реаліями українського суспільства, неоднозначністю підходів до компетентнісної освіти.

Отже, з'ясовано, що формування математичної компетентності здобувача вищої освіти виявляється у розумінні студентом ролі математики у пізнанні дійсності; володінні математичною термінологією, умінні логічно розмірковувати, обґрунтовувати свої дії; умінні користуватися знаковою та графічно поданою інформацією; здатності розв'язувати математичні задачі, умінні оцінити доцільність використання математичних методів для розв'язання практичної задачі; умінні формулювати математичні моделі практичних задач, розв'язувати їх математичними методами та інтерпретувати результати; здійснювати аналіз та оцінку отриманих результатів.

З наведених означень можна зробити висновок, що: 1) математична компетентність – це складна системна якість особистості; 2) математична компетентність передбачає володіння математичними знаннями, уміннями, навичками, способами діяльності; 3) математична компетентність виявляється в готовності та здатності використовувати математичні знання для ефективного розв'язання задач, які можна розв'язати математичними методами.

Ми вважаємо за доцільне в професійній освіті розвивати математичну компетентність як основу для розвитку готовності до професійної діяльності в умовах, що часто змінюються. З огляду на міжпредметний зміст, поліфункціональність, особливості формування, що передбачає залучення багатьох навчальних предметів і життєвопрактичну функцію математичної компетентності майбутніх вчителів, її безумовно слід віднести до надпредметної компетентності, що виявляється, з одного боку, у тому, як особистість сприймає, розуміє і пояснює те, що відбувається навколо неї, як у педагогічному процесі, так і у всьому, що оточує її, а з іншого боку, в тому, як і які рішення вона приймає у тих чи інших складних ситуаціях.

Надпредметність математичної компетентності виявляється в тому, що її формування можливе при вивченні будь-якої навчальної дисципліни у процесі підготовки майбутнього вчителя, одночасно її застосування спрямоване на розвиток компетентності уміння вчитися на різних навчальних предметах.

Висновки. Отже, математична компетентність майбутніх учителів на етапі навчання в педагогічному університеті формується ефективніше, якщо реалізується єдність теоретичної та практичної підготовки, цілеспрямовано формується емоційно-позитивне ставлення студентів до постійного самовдосконалення математичної сфери, розуміння результативності своєї майбутньої діяльності від рівня сформованості математичної компетентності; цілеспрямовано формуються професійно значущі якості особистості, що визначають рівень сформованості цієї компетентності.

Література:

1. Борисов В. Педагогічні умови підвищення ефективності системи формування математичної компетентності. *Педагогічний альманах*. 2011. № 10. С. 15–18.
2. Компетентнісний підхід. Харків: Вид. група «Основа» : «Триада+», 2007. 256 с.
3. Психологія: навч. посіб. За наук. ред. О. В. Винославської. Київ, фірма «ІНКОС», 2005. 352 с.
4. Isaac M. M., Maslovsky R., Creamers B. and van der Werf G. (2014). The contribution of schooling to the achievement of citizenship of secondary school students in different countries. *School Effectiveness and School Improvement*, 25(1), 29–63 <https://doi.org/10.1080/09243453.2012.751035>
5. De Grof S., Elchardus M., Frank E. and Kavadias D. (2008). Effects of civic knowledge versus democratic school experiences on adolescent ethnic tolerance: A multilevel analysis http://www.iea.nl/sites/default/files/irc/IRC2008_DeGroof_Elchardus_etal.pdf
6. Quintelier, E. (2010). The effect of schools on political participation: A multilevel logistic analysis. *Scientific works in the field of education*, 25(2), 137–154 <https://doi.org/10.1080/02671520802524810>
7. Claes E., Hugu M., Stolle D. (2009). Political Socialization of Adolescents in Canada: Differential Effects of Civics Education on Visible Minorities. *Canadian Journal of Political Science*, 42(3), 613. <https://doi.org/10.1017/S0008423909990400>
8. Milner, H. (2007). The compensatory effect of citizenship education on political engagement: How citizenship lessons compensate for missed parental socialization. *Political Behavior*, 38(4), 921–949 <https://doi.org/10.1007/s11109-016-9341-0>
9. Hoskins, B., Saisana, M., & Villalba, K. M. H. (2018). Youth civic competence in Europe: measuring cross-national variation by creating an indicator composite. *Social Indicators Research*, 123(2), 431–457 <https://doi.org/10.1007/s11205-014-0746-z>

References:

1. Borysov, V. (2011). Condiciones paedagogicae ad augendam efficaciam systematis educationis personalitatis civilis. [Pedagogical conditions for increasing the effectiveness of the civic education system]. *Almanac Paedagogica - Pedagogical almanac*. 10,15-18 [in Ukrainian].
2. Educatio moralis et civilis. (2007) [Moral and civic education]. Kharkiv: «Osnova» coetus: «Triada+». [in Ukrainian].
3. Vynoslavskaya, O. V. (2005) *Psychology* [Psychology]. Kyiv: «INKOS» [in Ukrainian].
4. Isaac M. M., Maslovsky R., Creamers B. et van der Werf G. (2014). *Collatio scholae scholaris ad consecutionem civium secundarum scholarum in diversis regionibus*. School Effectiveness and School Cultura <https://doi.org/10.1080/09243453.2012.751035>
5. De Grof S., Elchardus M., Frank E. et Kavadias D. (2008). *Effectus civilis cognitionis versus scholam popularem experiuntur in tolerantiae ethnicae adolescentis: A multiplici analysis* http://www.iea.nl/sites/default/files/irc/IRC2008_DeGroof_Elchardus_etal.pdf
6. Quintelier, E. (2010). *Effectus scholarum de participatione politica: Multiplices analysis logisticae. Opera scientifica in campo educationis*. 25 (2). <https://doi.org/10.1080/02671520802524810>
7. Claes E., Ingens M., Stolle D. (2009). *Political Socialisatio Iuvenum in Canada: Differentialis Effectus Educationis Civicorum de Minoritatibus Visibilibus. Acta Scientiae Politicae Canadensis*. 42 (3). <https://doi.org/10.1017/S0008423909990400>
8. Milner, H. (2007). *Effectus compensatory educationis civium de proelio politico: Quomodo documenta civium de parentali socializatione requirenda compensant. Politica Morum*. 38 (4). <https://doi.org/10.1007/s11109-016-9341-0>
9. Hoskins, B., Saisana, M., & Villalba, K. M. H. (2015). *Iuventutis civilis in Europa competentia: mensurans variationem crucis nationalis cum indicator composito creando. Investigationes sociales*. 123(2). <https://doi.org/10.1007/s11205-014-0746-z>

УДК: 371.4:004.738.5(477)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1129-1139](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1129-1139)

Заболотний Олександр Анатолійович кандидат педагогічних наук, доцент кафедри природничо-математичних та загальноінженерних дисциплін, ВП НУБіП України «Ніжинський агротехнічний інститут», вул. Шевченка, 10, м. Ніжин, 16600, тел.: (068) 194-05-50, <https://orcid.org/0000-0003-4479-6074>

ВЗАЄМОДІЯ ЗАКЛАДІВ ОСВІТИ ЯК ЧИННИК ІННОВАЦІЙНИХ ПРОЦЕСІВ В УКРАЇНІ

Анотація. У сучасних умовах глобалізації та інформатизації освітнього процесу, питання взаємодії соціальних мереж освітніх установ набуває особливої актуальності. Взаємодія соціальних мереж сприяє обміну знаннями, досвідом та інноваціями, що підвищує якість освітніх послуг і забезпечує безперервний професійний розвиток педагогів.

У статті розглядаються основні аспекти організації мережевої професійної взаємодії в освітній діяльності. Визначено чинники, що сприяють становленню взаємодії соціальних мереж освітніх інститутів, та проаналізовано поняття "взаємодія соціальних мереж". Обґрунтовано необхідність співробітництва, а не суперництва, у мережевій взаємодії та наведено приклади успішного досвіду такої взаємодії в освітній діяльності.

Докладно описані різні типи мереж, ролі резидентів та функції освітніх мереж, що використовуються у сучасній освіті. Застосування таких мережевих структур може суттєво покращити якість освітнього процесу, сприяти розвитку професійних спільнот та підвищенню ефективності використання ресурсів.

Проведене дослідження показало, що для успішної організації мережевої професійної взаємодії в освітній діяльності необхідно зосередитися на співробітництві та об'єднанні ресурсів освітніх установ. Важливими чинниками є якісна зміна використання потенціалу Інтернету, інтеграція в міжнародний освітній простір, зростання вимог до кваліфікації педагогів та розробленість концепції безперервної педагогічної освіти.

Визначено функції освітніх мереж: аналітична, організаційна, інформаційна, освітня, консультаційна, інтеграційна та рефлексивна, що є важливим аспектом управління освітніми мережами. Підкреслюється роль, яку можуть виконувати резиденти-ресурси та резиденти-клієнти. Наявність компетентних кадрів, інформаційних та матеріально-технічних ресурсів є критичною для успішної реалізації освітніх програм.

Соціальні мережі можуть організовуватися для реалізації різних освітніх заходів та програм. Це відповідає сучасним тенденціям у освіті, де важливим

є не лише передача знань, але й створення спільнот практики, що сприяє безперервному професійному розвитку педагогів

Підкреслюється важливість вільних, гнучких та рівноправних відносин між учасниками мережі. Це є основним принципом для створення ефективних мережових структур, які здатні швидко адаптуватися до змін та нових викликів. Гнучкість та рівноправність сприяють підвищенню мотивації та залученості учасників до спільної діяльності.

Ключові слова: взаємодія соціальних мереж, освітні установи, професійний розвиток, інновації в освіті, мережеве співробітництво.

Zabolotniy Oleksandr Anatoliyovich VP NUBiP of Ukraine "Nizhyn Agrotechnical Institute" associate professor of the department of natural and mathematical and general engineering disciplines, building 10, St. Shevchenko, Nizhyn, 16600, tel.: (068) 194-05-50, <https://orcid.org/0000-0003-4479-6074>

INTERACTION OF EDUCATIONAL INSTITUTIONS AS A FACTOR OF INNOVATION PROCESSES IN UKRAINE

Abstract. In today's conditions of globalization and informatization of the educational process, the issue of interaction of social networks of educational institutions becomes especially relevant. The interaction of social networks promotes the exchange of knowledge, experience and innovations, which increases the quality of educational services and ensures continuous professional development of teachers.

The article considers the main aspects of the organization of network professional interaction in educational activities. The factors contributing to the formation of the interaction of social networks of educational institutes are determined, and the concept of "interaction of social networks" is analyzed. The need for cooperation, not competition, in network interaction is substantiated and examples of successful experience of such interaction in educational activities are given.

Various types of networks, roles of residents and functions of educational networks used in modern education are described in detail. The use of such network structures can significantly improve the quality of the educational process, contribute to the development of professional communities and increase the efficiency of resource use.

The conducted research showed that for the successful organization of network professional interaction in educational activities, it is necessary to focus on cooperation and pooling of resources of educational institutions. Important factors are a qualitative change in the use of the potential of the Internet, integration into the international educational space, increasing requirements for the qualifications of teachers, and the development of the concept of continuous pedagogical education.

The functions of educational networks are defined: analytical, organizational, informational, educational, consulting, integrative and reflective, which is an important aspect of managing educational networks. The role that resource residents and client residents can play is emphasized. The availability of competent personnel, information and material and technical resources is critical for the successful implementation of educational programs.

Social networks can be organized for the implementation of various educational events and programs. This corresponds to modern trends in education, where it is important not only to transfer knowledge, but also to create communities of practice, which contributes to the continuous professional development of teachers

The importance of free, flexible and equal relations between network participants is emphasized. This is the basic principle for creating effective network structures that are able to quickly adapt to changes and new challenges. Flexibility and equality contribute to increasing the motivation and involvement of participants in joint activities.

Keywords: interaction of social networks, educational institutions, professional development, innovations in education, network cooperation..

Постановка проблеми. Однією з найважливіших місій сучасної державної політики в галузі освіти є сприяння всебічному партнерству, включаючи розвиток взаємодії у соціальних мережах на різних рівнях освіти. Щоб побудувати ефективну модель співпраці соціальних мереж у сфері освіти, необхідно чітко визначити терміни «взаємодія», «взаємодія соціальних мереж», та «взаємодія соціальних мереж у сфері освіти». Ми розглянемо ці концепти послідовно, ретельно аналізуючи всі їх аспекти.

У різних наукових дисциплінах термін «взаємодія» трактується по-різному. З точки зору педагогіки, взаємодія — це спільна або узгоджена за цілями, місцем і часом діяльність освітніх установ між собою або з іншими організаціями, підприємствами, та громадськими організаціями. Ця взаємодія базується на нормативних документах та спрямована на досягнення передбачених завдань і цілей шляхом раціонального використання наявних ресурсів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Останні дослідження зосереджені на розгляді діяльності педагогічних закладів вищої освіти та їхньої ролі в мережевій взаємодії. Визначено, що ключовими елементами мережі є вузли (освітні установи або індивіди) та зв'язки між ними, які структурують відносини та сприяють обміну знаннями і ресурсами. Окремо виділяється роль Інтернету як середовища для співробітництва та інтеграції у міжнародний освітній простір.

Вчені Hargreaves A., Fullan M акцентують увагу на необхідності взаємодії між різними суб'єктами освітньої системи, чіткого розподілу

функцій для ефективної роботи мережі, обґрунтовуючи це комплексністю завдань, що стоять перед системою освіти. Сучасні дослідження підтримують цю думку, наголошуючи, що міждисциплінарний підхід та колаборація є ключовими для інноваційного розвитку освітніх програм [8].

Wenger E зазначає, що концепція соціальних мереж у сучасній освіті розглядається як засіб підвищення якості освітнього процесу через обмін ресурсами та досвідом [11]. Соціальні мережі дозволяють створювати динамічні спільноти практики, що сприяє професійному розвитку педагогів.

Вузли та зв'язки є основними компонентами мережі, з чим погоджуються багато дослідників. Наприклад, М. Granovetter стверджує, що сила слабких зв'язків у мережах може сприяти доступу до нової інформації та ресурсів, що є важливим для інновацій у сфері освіти [7].

Загалом вчені Powell W. W., Grodal S., зазначають, що не будь-яку взаємодію між освітніми установами можна назвати мережевою. Це важливе уточнення, яке підкреслює необхідність формальних структур та цілей у мережевих взаємодіях. Підхід до розрізнення формальних та неформальних мереж у сфері освіти є підтриманим сучасними дослідниками, які вказують на важливість стратегічного управління мережами [10].

Важливим аспектом, що піднімається у наукових працях Burt R. S., є роль мережевого брокера, який ініціює створення мережі та координує взаємодію. Ця роль часто розглядається як критична у забезпеченні ефективності мережевих взаємодій, адже мережевий брокер допомагає оптимізувати використання ресурсів та забезпечувати досягнення спільних цілей [1].

J. S. Coleman вказує, що це відповідає концепції соціального капіталу, де різні учасники мережі вносять свої ресурси для досягнення спільних цілей [5].

Дослідження E Wenger підтверджують існування різних типів мереж та їхню роль у забезпеченні ефективної взаємодії. Мережі, наприклад, сприяють демократизації освітнього процесу та залученню всіх учасників до спільної роботи без централізованого контролю [11].

W. W. Powell, S. Grodal, дослідивши ієрархічні мережі, вказали, що вони забезпечують структурованість та контроль, що важливо для досягнення конкретних цілей [10]. Мультисервісні мережі, на думку R. S Burt, поєднують переваги обох підходів, можуть забезпечити гнучкість та ефективність у різних умовах [3].

Метою статті є аналіз та визначення основних чинників, що сприяють ефективній організації мережевої професійної взаємодії в освітній діяльності, а також розробка рекомендацій щодо підвищення якості цієї взаємодії.

Виклад основного матеріалу. Необхідність взаємодії в системі освіти зумовлена такими чинниками:

— об'єктивною необхідністю взаємодії всіх об'єктів системи освіти один з одним, і системи в цілому з зовнішнім середовищем (установами, організаціями, підприємствами, державними установами);

- комплексним характером завдань, що стоять перед системою освіти;
- відмінностями в методах і формах діяльності суб'єкта взаємодії при вирішенні загальних завдань;
- територіальною віддаленістю освітніх об'єктів один від одного;
- необхідністю мобільного використання коштів для вирішення спільної роботи;
- усуненням дублювання при вирішенні загальних завдань;
- економією зусиль, грошей і часу;
- найбільш ефективним використанням ресурсів [1].

Розглянемо поняття "мережа". Аналіз цього поняття показує, що різні науки трактують цей термін по-різному, але є і подібні твердження. З цього можна зробити висновок, що мережа - це сукупність позицій, суб'єктів і вузлів, об'єднаних декількома зв'язками, відносинами і взаємодіями.

Також необхідно розрізняти два неупереджених поняття, які є загальними в розумінні поняття "взаємодія в соціальній мережі". Це концепція вузлів і взаємозв'язків.

Вузлом може бути будь-який суб'єкт, який може бути представлений як окрема людина, так і у вигляді формальної організації або неформальної групи, в залежності від рівня і завдання.

Між вузлами існують певні відносини або зв'язки. Набір вузлів і зв'язки між ними утворюють мережу, яка структурує відносини.

Німецький дослідник Р. Хойслінг у своєму дослідженні показує, що компонентами мережі є вузли та зв'язки. Деякі вузли, що вступають у відносини, утворюють мережу. У соціальних науках вузол зазвичай представляє особистість, тобто людину, групу, організацію чи іншу соціальну структуру. Відносини можуть відбуватися через соціальну діяльність (наприклад, дружнє спілкування, діяльність органів влади) різних типів фігур (вузлів), залучених в них.

Аналізуючи поняття "взаємодія" і "мережа", ми можемо означити деякі особливості у визначенні терміна "взаємодія в соціальній мережі".

Взаємодія соціальних мереж освітніх установ - це спільна діяльність освітніх установ (організацій), при якій формується спільна (мережева) група суб'єктів для освоєння освітніх програм певного рівня і спрямованості, що використовує ресурси декількох освітніх установ [2].

Взаємодія соціальних медіа полягає у розробці, тестуванні та наданні професійній освітній спільноті інноваційних моделей освітнього контенту та управління освітніми системами.

Взаємодія соціальних мереж в освіті - це механізм з певними параметрами, такими як об'єднання цілей, конкретні ресурси для їх досягнення, загальний центр управління і тому не всі взаємодії, які відбуваються між освітніми установами, називаються мережами. Наприклад, якщо кілька викладачів беруть участь в діалогах, конференціях, семінарах,

оглядових курсах, де один викладач (умовно) обмінюється інформацією з колегами в іншій організації за допомогою деяких ресурсів [1].

Тому ми називаємо організацію резидентом взаємодії в соціальній мережі. Резидентами також можуть бути окремі особи (вчителі, бізнесмени, громадські діячі і т.д.). Між резидентами організовуються певні відносини і зв'язки. Сукупність взаємодіючих резидентів і зв'язку між ними утворюють мережу. Безсумнівно, в першу чергу, повинен бути якийсь мережевий брокер, який виконує три основні функції управління: 1) створює мережу та взаємодію з іншими мережами; пошук резидентів з взаємодоповнюючими та конкурентоспроможними ресурсами, які можуть працювати у партнерстві.; реалізує роль організаторів взаємодії між соціальними мережами та мережевими проектами. Пірінгові мережі використовуються в контексті взаємодії з іншими установами: освітніми та вищими навчальними закладами, установами додаткової освіти, спорту, організаціями культури, державними установами, підприємствами реального сектора економіки, тобто це мережі децентралізовані.

Окрім однорангових мереж, існує також ієрархічна мережа, яка забезпечує наявність керівного органу, який контролює всі процеси взаємодії.

Останнім часом все частіше згадуються мультисервісні мережі. Взаємодія мультисервісних мереж явно централізована або децентралізована, поєднуючи всі переваги однорангових та ієрархічних мереж.

В якості резидентних ресурсів і клієнтів-резидентів можуть виступати всі типи освітніх установ та інституцій, включаючи професійні та вищі навчальні заклади, організації додаткової освіти, спорту і культури, державні установи та підприємства реального сектору економіки. Постачальники ресурсів можуть надавати людські ресурси, інформацію, логістику, інфраструктуру, освітні та методологічні, а також соціальні ресурси. Розглянемо ці види ресурсів детальніше:

- Людські ресурси - компетентний персонал (викладачі, методисти, інженери, юристи, економісти тощо), персонал з відповідною професійною кваліфікацією;

- Інформаційні ресурси - бази даних, спеціалізовані бібліотеки, сховища мультимедійних продуктів і т. д.

- Матеріально-технічні ресурси - спеціалізоване апаратне та програмне забезпечення.

- Інфраструктурні ресурси - спеціалізовані приміщення (аудиторія, комп'ютерний зал, навчальний клас).

- Навчально-методичні ресурси - розробка освітніх програм, модулів, методичних матеріалів (навчальних посібників, рекомендацій для викладачів і студентів і т.д.);

- Діагностичний інструмент для оцінки рівня засвоєння матеріалу - комп'ютерні навчальні та діагностичні програми.

– Соціальні ресурси - контактна інформація з різними установами, організаціями, некомерційними об'єднаннями і т.д., а також контактна інформація із зацікавленими сторонами.

Мережа освітніх установ включає в себе всі види установ, включаючи професійні та вищі навчальні заклади, установи додаткової освіти, спорту і культури, державні установи та підприємства реального сектора економіки і виконує наступні функції:

1. Аналітична функція.
2. Організаційна функція.
3. Інформаційна функція.
4. Освітня функція.
5. Консультаційна функція.
6. Інтегрована функція.
7. Рефлексивна функція [2].

У сфері освіти взаємодію соціальних мереж може бути організовано наступним чином: 1) реалізація освітніх програм (паралельна або послідовна); спільні заходи (систематичні, постійні): змагання, Олімпіади, конференції, майстер-класи, круглі столи, підготовка школярів до Всеукраїнських олімпіад і конкурсів; реалізація великих проектів; організація методичних та інших об'єднань; побудова індивідуальних освітніх маршрутів.

Конкретний опис взаємодії окремих типів у соціальній мережі залежить від мети, обраного формату, типу мережі та взаємодії, а також від кількості осіб, які у ній беруть участь.

Отже, мережева взаємодія - це цілеспрямована спільна діяльність (взаємовідносини) декількох суб'єктів (резидентів соціальної мережевої взаємодії), в залежності від рівня і виконуваних завдань, окремих осіб і організацій, які виступають в якості вузлів мережі, на основі вільних і гнучких, переважно рівноправних відносин незалежних партнерів з різними ролями і функціями. Вона може бути представлена як взаємодія неформальної групи [1].

Становлення і актуальність самої мережевої системи освіти підтверджується збільшенням числа мереж в реальній освітній практиці. Наприклад, з'явилося поняття "Мережева педагогіка", мережа шкіл, мережа вчителів, мережа університетів, мережа закладів додаткової професійної освіти (ці та попередні у вигляді асоціацій), які вже заявили про себе і отримали розвиток. Крім того, мережева форма взаємодії інституціоналізована в законодавчих актах, що надає можливість учням освоювати освітні програми з використанням ресурсів деяких організацій, що здійснюють освітню діяльність, особливо зарубіжних організацій [9].

Однак особливістю описаної вище мережі є "горизонтальне" розташування, тобто організація, яка вирішує схожі завдання, об'єднана всередині мережі. У зв'язку з цим проводиться визначення чинників і умов, що

сприяють формуванню взаємодії між соціальними мережами освітніх установ, в тому числі і в Інтернет-просторі нашої країни.

Отже, під мережевою взаємодією в освіті ми розуміємо механізм формування динамічних інноваційних та ціннісних взаємовідносин між освітніми та іншими організаціями, що забезпечує якість освіти, відповідаючи викликам часу, вимогам суспільства і держави. Функціонування цього механізму опосередковане використанням інформаційно-комунікаційних технологій.

Аналіз вітчизняної освітньої практики по створенню мережових структур, що підвищують інноваційний потенціал системи освіти, підтверджує такі напрямки цієї діяльності:

1. Вивчення інформації, пов'язаної із взаємодією соціальних мереж, на офіційному сайті ЗВО, науково-дослідних установ;
2. Варіанти практичної участі студентів, викладачів і співробітників освітніх установ в реалізації взаємодій інших соціальних мереж, в тому числі неформальних освітніх структур;
3. Вивчення інтернет-ресурсів і структур, що сприяють формуванню взаємодії соціальних мереж освітніх установ в Інтернет-просторі нашої держави;
4. Вивчення нормативних документів, що визначають сучасні вимоги до викладачів [1].

Вивчаючи офіційні сайти освітніх установ, можна зробити висновок, що навіть на рівні окремих установ, які активно використовують мережеві ресурси і сервіси на практиці, наявні лише окремі ланки, які не інтегровані в освітню діяльність інституту в єдиний ланцюжок, що вибудовує систему безперервної освіти. У більшості випадків організація таких взаємодій між соціальними мережами базується на особистості конкретного викладача або групи викладачів іншого факультету, але логічно не інтегрована в систему навчання та підвищення кваліфікації всього закладу, орієнтуючись на важливі результати, досягнуті спільними зусиллями.

Візьмемо для прикладу міжнародну програму неформальної підготовки вчителів "навчання для майбутнього", освітню ініціативу корпорації Future Education Corporation, яка реалізується вже більше 10 років. За ці роки була створена цікава система взаємодоповнюючих і взаєморозширювальних мережових заходів, що дозволяє викладачам постійно підвищувати свою кваліфікацію за допомогою курсів, тренінгів, майстер-класів, професійних конкурсів, конференцій, онлайн-дискусій, експертних іспитів. Взаємодія в соціальних мережах створює нові людські взаємини і підтримує реальну взаємодію суб'єктів, засновану на виборі індивідуальних траєкторій участі і творчого співробітництва [9].

Досвід реалізації програми наочно демонструє ідею про те, що просторові відносини не відіграють вирішальної ролі у визначенні спільноти.

Надзвичайно важливими є характеристики інтернет-спільноти, такі як спільні цілі, інтереси, цінності та потреби, спільні ресурси, до яких можуть отримати доступ члени спільноти та характеристики самої спільноти.

З огляду на те, що діяльність онлайн-спільноти педагогів пов'язана з вирішенням професійних освітніх завдань, таке співтовариство можна віднести до категорії педагогічних, а його існування і діяльність визначаються як педагогічною стратегією і технологією, так і інтернет-технологіями. Таке мережеве співтовариство виступає не тільки як соціальний та інформаційний майданчик, але і як колективний суб'єкт освітньої діяльності в Інтернеті.

Відтак багато представників навчальних закладів по всій Україні є окремими викладачами, які беруть активну участь у цій спільноті, залучаючи до неї студентів та колег. Однак при вивченні багатьох веб-сайтів освітніх установ, за аналогією з освітніми програмами освітніх установ в контексті освітньої політики, ми не змогли побачити опису цілеспрямованого використання вищезгаданого поєднання освітніх технологій та інтернет-технологій для формування умінь, необхідних сучасним викладачам в єдиному освітньому просторі.

З цього можна зробити висновок, що при розгляді організації мережевої професійної взаємодії освітньої діяльності акцент робиться на вирішенні професійних завдань викладачів, на оволодінні реальною інформацією та комунікацією.

Дуже важливо, щоб організація взаємодії між соціальними мережами базувалася не на конкуренції, а на співпраці. В ході нашого дослідження ми виявили чинники, які сприяють формуванню взаємодії між соціальними мережами освітніх установ:

- рух від розуміння можливостей Інтернету як місця та пошуку інформації до використання його як засобу співпраці;
- посилення інтеграції в міжнародні освітні простори на основі відкритості та співпраці;
- підвищені вимоги до рівня кваліфікації викладачів у контексті впровадження нових освітніх стандартів;
- обмежені людські та часові ресурси;
- розробка концепції безперервного освітнього процесу;
- наявність успішного досвіду взаємодії з соціальними мережами в освітній діяльності;
- успішний досвід взаємодії соціальних мереж у сфері неформальної освіти та співпраці;
- інтерес і затребуваність молодого покоління викладачів до мережевих форм співпраці і різних мережевих активностей;
- конкуренція на ринку освітніх послуг посилюється, і потрібно об'єднання ресурсів і співробітництво.

Тому організація всебічного партнерства та розвиток взаємодії між соціальними мережами у сфері освіти дозволяє нам застосовувати комплексний підхід до вдосконалення системи освіти.

Висновки. Розглянувши організацію всебічного партнерства та розвиток взаємодії соціальних мереж у сфері освіти, запропоновано комплексний підхід до вдосконалення освітньої системи.

Не торкаючись технічної складової, до умов, що сприяють становленню взаємодії соціальних мереж освітніх інститутів у нашій країні, у тому числі в інтернет-просторі, можна віднести: прийняття керівництвом організації форм взаємодії соціальних мереж закладів як стратегічного спрямування досягнення сучасних результатів освіти, наявність перспективного планування використання взаємодії соціальних мереж з орієнтацією на очікувані результати у контексті оцінки рівня кваліфікації педагогічного працівника та/або рейтингу освітньої установи загалом, наявність локальних та спільних нормативних документів, що враховують додатковий обсяг робіт у рамках взаємодії соціальних мереж відповідно до рівня досягнення запланованих результатів, організація внутрішньо-корпоративного підвищення кваліфікації працівників освітніх установ в контексті вирішення професійних завдань у процесі самої взаємодії соціальних мереж, а не абстрактних курсів підвищення кваліфікації, розробка індивідуальних маршрутів осмисленого переходу від інформативного до контекстного вирішення практично значимих завдань, забезпечення мотивації спільної мережевої діяльності для співпраці закладів освіти з опорою на взаємозбагачувальну продуктивну діяльність, наявність керівника напряду, що має досвід взаємодії соціальних мереж на суб'єкт-суб'єктному рівні, створення та розвиток спільних освітніх, наукових ресурсів та мережевих заходів як основи формальних та неформальних варіантів підвищення кваліфікації педагогів з акцентом на соціалізацію та саморозвиток, використання наявного досвіду організації результативної взаємодії соціальних мереж, зміщення акценту безпосередньо з освоєння ІКТ-технологій на змістовні професійно значущі професійні завдання з формування компетенцій сучасного педагога.

Загалом, обґрунтовано концепцію взаємодії соціальних мереж у сфері освіти, враховуючи як теоретичні, так і практичні аспекти. Важливість партнерства та обміну ресурсами є ключовою для сучасного освітнього процесу, що підтверджується багатьма сучасними дослідженнями. Однак, для ефективного впровадження запропонованої моделі необхідно чітко визначити структуру та функції мережевих взаємодій, а також забезпечити відповідне управління цими процесами.

Література:

1. Мережеві освітні структури: теорія і практика / Під ред. С.О. Сисоєвої. Київ: Педагогічна думка, 2010. 256 с.
2. Хойслінг Р. Теорія соціальних мереж. Київ: Логос, 2012. 272 с.

3. Burt R. S. Brokerage and Closure: An Introduction to Social Capital. Oxford University Press, 2005. 296 p.
4. Castells M. The Rise of the Network Society. Wiley-Blackwell, 2000. 594 p.
5. Coleman J. S. Social Capital in the Creation of Human Capital. American Journal of Sociology, 1988, 94, S 95-S120.
6. Future Education. URL: <https://www.futureeducation.co.uk/>
7. Granovetter M. The Strength of Weak Ties. American Journal of Sociology, 1973, 78(6), 1360-1380.
8. Hargreaves A., Fullan M. Professional Capital: Transforming Teaching in Every School. Teachers College Press, 2012. 240 p.
9. Lave J., Wenger E. Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation. Cambridge University Press, 1991. 138 p.
10. Powell W. W., Grodal S. Networks of Innovators. In The Oxford Handbook of Innovation. 2005. 594 p.
11. Wenger E. Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity. Cambridge University Press, 1998. 318 p.

References:

1. Sysoieva, S. O. (Ed.). (2010). Merezhevi osvritni struktury: teoriia i praktyka [Network educational structures: theory and practice]. Kyiv: Pedahohichna dumka. 256 s. [in Ukrainian]
2. Khoislinh, R. (2012). Teoriia sotsialnykh merezh [Theory of social networks]. Kyiv: Lohos. 272 s. [in Ukrainian]
3. Burt, R. S. (2005). Brokerage and Closure: An Introduction to Social Capital. Oxford University Press.
4. Castells, M. (2000). The Rise of the Network Society. Wiley-Blackwell.
5. Coleman, J. S. (1988). Social Capital in the Creation of Human Capital. American Journal of Sociology, 94, S95-S120.
6. Future Education. <https://www.futureeducation.co.uk/>
7. Granovetter, M. (1973). The Strength of Weak Ties. American Journal of Sociology, 78(6), 1360-1380.
8. Hargreaves, A., & Fullan, M. (2012). Professional Capital: Transforming Teaching in Every School. Teachers College Press.
9. Lave, J., & Wenger, E. (1991). Situated Learning: Legitimate Peripheral Participation. Cambridge University Press.
10. Powell, W. W., & Grodal, S. (2005). Networks of Innovators. In The Oxford Handbook of Innovation.
11. Wenger, E. (1998). Communities of Practice: Learning, Meaning, and Identity. Cambridge University Press.

УДК 378.12

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1140-1149](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1140-1149)

Запорожцева Юлія Сергіївна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри педагогіки та андрагогіки, комунальний заклад «Житомирський обласний інститут післядипломної педагогічної освіти» Житомирської обласної ради, Михайлівська, 15, м. Житомир, 10014, тел: (067) 93-92-923, <https://orcid.org/0000-002-2944-4911>

УПРАВЛІННЯ РОЗВИТКОМ ОСВІТНЬОГО СЕРЕДОВИЩА: ОСНОВНІ ЧИННИКИ

Анотація. В статті розглянуто основні чинники, як складові створення сучасного освітнього середовища відповідно до вимог часу та потреб здобувачів освіти. Автор наголошує на реальному розвитку освітнього середовища завдяки інноваційній практичній діяльності вчителя через створення умов для задоволення навчальних потреб дитини в закладі освіти.

Разом з тим останні погляди на завдання національної і світової освіти, результати психолого-педагогічних досліджень вказують на те, що сучасний навчально-виховний процес повинен передбачити принципові зміни відносин між його учасниками - здобувачем освіти та вчителем. Тобто, суттєвих змін має набути діяльність викладача і учня, а це означає зміну ролей, які вони виконують в процесі освіти та виховання.

Метою статті є висвітлення результатів аналітичного огляду та узагальнення основних чинників створення та розвитку ефективного, мотивуючого, розвивального, психологічного, за потреби, інклюзивного освітнього середовища у відповідності до сучасних освітніх викликів та потреб сучасного здобувача освіти.

У висновку наголошено, що управління освітнім середовищем є одним з пріоритетних напрямів педагогічної діяльності закладів освіти, який, у свою чергу, визначає якість освіти. Освітнє середовище має значний освітній потенціал, взаємодія з ним здатна забезпечити активне включення дитини в освітній процес, стимулювати її розвиток і саморозвиток. До того ж, цілісність, функціонування та взаємодія певних складових чинників якісного освітнього середовища забезпечується професійною підготовкою педагога з врахуванням європейського досвіду.

Ключові слова: освітнє середовище, розвиток діяльності педагога, потреби здобувача освіти, мотивуючий простір.

Zaporozhtseva Yuliia Serhiyivna Candidate of Pedagogical Sciences, the Senior Teacher of Department of pedagogy and andragogy, Communal institution "Zhytomyr Regional Institute of Postgraduate Pedagogical Education" of the Zhytomyr Regional Council, Mykhailivska, 15, Zhytomyr, 10014, tel.: (067) 93-92-923, <https://orcid.org/0000-002-2944-4911>

MANAGEMENT OF THE DEVELOPMENT OF THE EDUCATIONAL ENVIRONMENT: MAIN FACTORS

Abstract. The article examines the main factors as components of the creation of a modern educational environment in accordance with the requirements of time and the needs of the students of education. The author emphasizes the real development of the educational environment thanks to the innovative practical activity of the teacher through the creation of conditions for meeting the educational needs of the child in the educational institution.

At the same time, the latest views on the tasks of national and world education, the results of psychological and pedagogical research indicate that the modern educational process should foresee fundamental changes in the relations between its participants - the learner and the teacher. That is, the activity of the teacher and the student must undergo significant changes, which means changing the roles they perform in the process of education and upbringing.

The purpose of the article is to highlight the results of an analytical review and generalize the main factors of creating and developing an effective, motivating, developmental, psychological, if necessary, inclusive educational environment in accordance with modern educational challenges and the needs of a modern student of education.

The conclusion emphasizes that the management of the educational environment is one of the priority areas of pedagogical activity of educational institutions, which, in turn, determines the quality of education. The educational environment has significant educational potential, interaction with it can ensure the active inclusion of the child in the educational process, stimulate its development and self-development. In addition, pedagogical professional training taking into account European experience ensures the integrity, functioning and interaction of certain constituent factors of a quality educational environment.

Keywords: educational environment, development of pedagogical activities, needs of the student of education, motivating space.

Постановка проблеми: Завдання, поставлені в Національній доктрині розвитку освіти, перш за все спрямовані на подальше підвищення якості освіти, що надається громадянам. Соціально-економічні вимоги суспільства до системи освіти на сьогодні можуть бути сформульовані як завдання створення умов для: всебічного і гармонійного розвитку особистості як індивіда і члена суспільства, становлення і відтворення у підростаючого покоління соціальної, національної і світової культури, формування ціннісної системи, що базується на загальнолюдських і загальнокультурних цінностях; освіти, за якої передбачає формування в особистості певних здатностей до соціально значимих видів діяльності, що забезпечують її конкурентоздатність на ринках праці і, таким чином, надають можливість активної участі громадянина в соціально-економічній діяльності суспільства [1].

Тому, перед педагогом постають виклики, на які треба реагувати вже сьогодні. Актуальність даного питання постає з нових завдань сучасної освіти та потреби вдосконалення ефективності та результативності освітнього процесу. Зокрема: посилення практичної спрямованості навчання; залучення особистого досвіду здобувача освіти; оволодіння вміннями застосовувати знання в нових ситуаціях тощо. Індикаторами готовності педагогічної спільноти розбудовувати Нову українську школу можуть служити: реакція педагога на зміни (позитивна, негативна, нейтральна); його прагнення отримати нові знання і набути нових умінь; зміна поведінки на робочому місці; організаційний розвиток діяльності школи, готовність до освітніх викликів, гнучкість, оскільки доступність і мобільність Інтернету спонукає опановувати віртуальні світи, обирати нові моделі навчання.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Освітнє середовище вивчається ученими з різних позицій, досліджуються його психологічні, дидактичні, комунікативні, екологічні аспекти (Є. Клімов, Ю. Мануйлов, І. Суліма, О. Ярошинська та ін.), що доводить його складність і комплексність. На думку більшості дослідників, розвиток особистості в умовах освітнього середовища забезпечується не тільки цілеспрямованим впливом педагога й індивідуально-психологічними особливостями дитини (здобувача освіти), а й значною мірою цей процес залежить від оточення, соціокультурних умов та характеру міжособистісної взаємодії учасників освітнього процесу.

Поняття «освітнє середовище» тлумачиться як сукупність умов, що створюються в закладі освіти для навчання, виховання і розвитку здобувачів освіти, праці педагогічних працівників, при цьому особливий акцент робиться на безпечності такого середовища для учасників освітнього процесу [2].

У дослідженнях багатьох зарубіжних учених (К. Маклафлін, К. Рід, Д. Хопкінс та ін.) якість освітнього середовища закладу освіти визначається якістю просторово-предметного змісту, якістю соціальних стосунків, якістю зв'язків між просторово-предметним і соціальними компонентами даного середовища.

На нашу думку, особливу увагу заслуговує праця К. Крутій, де науковець представляє освітнє середовище як сферу взаємодії суб'єктів та характеризує його компоненти.

У контексті реформування повної загальної середньої освіти актуалізується проблема створення освітнього середовища в Новій українській школі. Її презентують дослідження Д. Косенка, М. Кудли, О. Савченко, С. Смолюк, А. Цимбалару та інших вчених. Також, модель освітнього середовища закладу загальної середньої освіти презентовано у науковій праці І. Осадчого. Таким чином, учені приходять до висновків, що саме вчителі досліджують нові підходи до викладання і навчання, створюють нетрадиційні форми освітнього процесу, створюючи на практиці інноваційне освітнє середовище.

Метою статті є висвітлення результатів аналітичного огляду та узагальнення основних чинників формування та розвитку ефективного, мотивуючого, розвивального, психологічного, за потреби, інклюзивного освітнього середовища у відповідності до сучасних освітніх викликів та потреб сучасного здобувача освіти.

Виклад основного матеріалу. Одним з компонентів формули Нової української школи є освітнє середовище, яке є безпечним, інклюзивним, сприяє вільному розвитку здобувачів освіти.

Наступність між початковою та базовою школами обов'язково здійснюється через створення комфортного психологічного клімату в дитячому колективі, забезпечення права вибору, формування спільних цінностей, правил, розвиток відповідальності, участі здобувачів освіти в організації та розбудові освітнього середовища, продовження активної співпраці з батьками та іншими учасниками освітнього процесу.

Так, модернізація української освіти, впровадження концепції Нової української школи зумовлюють потребу в оновленні освітнього змісту, структури, форм і методів сучасного навчання, адаптації здобувача освіти до сучасного стрімкого соціального життя. Перед освітою стає нова мета-виховання здобувача освіти, його системний гармонійний розвиток, збагачення життєвого досвіду на основі загальнолюдських та національних цінностей, формування та розвиток ключових й предметних компетентностей.

Поняття освітнього середовища можна розглядати з позицій суб'єкта та об'єкта навчальної діяльності, а саме:

1) освітнє середовище (з позиції суб'єкта) – це система впливів і умов формування особистості, а також можливостей для її розвитку, які містяться у соціальному і просторово-предметному оточенні;

2) освітнє середовище (з позицій об'єкта) – це сукупність об'єктивних зовнішніх умов, факторів, соціальних об'єктів, необхідних для успішного функціонування освіти [3].

Аналітичний огляд проблемного запиту «Що таке, на Вашу думку, освітнє середовище закладу освіти?», серед опитуваних педагогів (слухачів курсів підвищення кваліфікації КЗ Житомирського ОППО» ЖОР), свідчить, що переважна більшість (73,8%) розуміє сутність даного поняття. Педагоги цілком правильно зазначили, що це «умови, які створені в закладі для ефективного навчання, виховання і розвитку здобувачів освіти». 16,7% з опитуваних ототожнюють цю дефініцію з предметно - просторовим наповненням. І всього 9,5% розуміють освітнє середовище як «концепції, стандарти, програми, які задають систему вимог для здійснення освітнього процесу. Відповіді респондентів на питання «Опишіть, яким Ви бачите сучасне освітнє середовище закладу освіти» є підтвердженням таких результатів. А своє конкретне розуміння сутності досліджуваного поняття педагоги виявляли через його характеристики: «Я бачу його осучасненим, в

якому впроваджено сучасні, креативні рішення у програмному та адаптивному забезпеченні, адже навчання традиційними засобами, на мою думку, дітям тепер не цікаве», «Сучасне освітнє середовище закладу освіти має виконувати свої основні завдання: забезпечувати всебічний розвиток здобувачів освіти, враховувати індивідуальні, вікові, психологічні особливості розвитку та саморозвитку вихованців», «Комфортне та зрозуміле для дітей, у якому вони зможуть розвиватися та відпочивати». До того ж респонденти вказували, що середовище має бути безпечним для дітей, сучасним, доступним, якісним. Окремі описи стосувалися характеристик будівель, приміщень закладу освіти (14,3%), програмного і технічного забезпечення (21,4%), а також системи комунікації (4,8%). На жаль, не всі розуміли «безпечність» як вільне середовище від будь-якої дискримінації та насилля, а в значення «технічне забезпечення освітнього процесу» корелювалося з «методичним». Наступне питання: «Яким вимогам, на Вашу думку, має відповідати освітнє середовище закладу освіти? Проранжуйте їх», передбачало визначення пріоритетних вимог до освітнього середовища. Як вже зазначалося раніше, пріоритетною вимогою у створенні освітнього середовища в закладі освіти є його безпечність для всіх учасників освітнього процесу. Таким чином, відповіді респондентів переконують, що, в цілому (69,1%), вони розуміються на сутності поняття «освітнє середовище», вимог до нього і виявляють певну здатність застосовувати свої знання у деяких практичних ситуаціях. Проте, уточнення потребують розуміння освітянами понять «методичне забезпечення», «ситуація успіху», «зовнішня мотивація» та «безпечне середовище» у значенні не лише безпеки приміщення, а освітнього середовища, вільного від будь-яких проявів дискримінації та насилля, що зорієнтує педагога на практичне формування та розвиток ефективного освітнього середовища.

Також, спираючись на опитування, можемо констатувати, що педагоги мало обізнані із зарубіжним (фінський, ізраїльський) досвідом формування освітнього середовища в закладах освіти. Це має стати перспективою для подальшого їх професійного розвитку.

Звичайно, важко передбачити майбутнє на 100%, однак до нього можна підготуватися. Сьогоднішні вчителі відзначають, що у школу прийшло нове покоління мешканців Мережі, у яких високі технології закладені від народження. Виникає суперечність між потребами учнів і можливостями школи, її неспроможністю забезпечити нову якість життя сучасного покоління здобувачів освіти. Закономірною є поява у формулі Нової української школи такого складника, як «інтеграція змісту освітнього середовища», що розуміється як сучасний простір, сукупність умов, засобів і технологій для комфортного навчання учнів, вчителів і самих батьків, що створюється не лише у стінах навчального закладу, а й усюди, де перебуває учень.

Таким чином, проведення занять такого характеру вимагають від педагогів високого рівня креативності, інноваційності, професіоналізму. А це вимагає суттєвих змін та оновлення системи освіти, збалансування співіснування традиційної та інноваційної моделі організації освітнього процесу, поєднання творчого досвіду педагогів, їх готовність до навчання, відповідно освітніх викликів, досконале володіння класичною методикою, віковою психологією із впровадженням новацій: сучасних педагогічних технологій, елементів технологій, варіативних курсів, авторських програм, інтерактивних засобів навчання, нестандартних підходів в організації освітнього процесу здобувачів освіти, впровадження експериментальної роботи, використання методу проєктів, компетентнісного підходу, а відтак – створення освітнього середовища, адаптованого до сучасних освітніх вимог та потреб сучасної дитини.

Рушієм навчання й соціальної, культурної та фізичної діяльності, на сьогодні, стає цікавість, вмотивованість здобувача освіти. Головна причина викликів, з якими нині стикаються сьогоднішні педагоги в закладах освіти – низька залученість, пасивні форми й методи навчання/викладання, не готовність /не бажання навчатися, відсутність електронних дидактичних інструментів, альтернатива у виборі програми/підручника, управлінський фактор тощо. Таким чином, вагомими критеріями успіху/неуспіху школи має бути цікавість, залученість та продуктивність /ефективність навчання.

Ну думку В.В. Лапінського, ефективність застосування засобів навчання нового покоління залежить від застосування в процесі їх розробки та визначення місця в освітньому процесі раціональних підходів, а саме: 1) відповідність дидактичним принципам щодо способів та форм подання навчального матеріалу; 2) забезпечення відкритості (для вчителя/викладача) у доборі та модифікації засобів управління навчальною діяльністю; 3) забезпечення цілеспрямованості навчання, що здійснюється через поінформованість здобувача освіти стосовно локальної та віддаленої мети навчання, способів визначення ним самим ступеня власної наближеності до цієї мети, стимулюванні пізнавальної активності, яка спрямована на досягнення поставленої мети; 3) креативність, яка полягає в тому, що подання навчального матеріалу з використанням засобу навчання має бути спрямоване на формування логічного та системного мислення, творчого підходу й здатності здобувача освіти «творити», самостійно виконувати діяльність, спрямовану на досягнення навчальної мети; 4) когнітивність, яка полягає в тому, що використання засобу навчання забезпечує можливість такого подання навчального матеріалу, яке сприяє стимулюванню розумової активності, спрямованої на доопрацювання, отримання інформації шляхом аналізу змісту «інформаційного кадру» і наступного синтезу; 5) мотивація освітньої діяльності здобувачів освіти, яка пробуджується не лише зацікавленістю в навчанні та усвідомленні необхідності засвоєння знань, а й емоційністю

освітнього процесу, що реалізується через інтерактивне навчання; 6) забезпечення індивідуального навчання, що базується на індивідуалізації процесу навчання, та динамічність навчання за рахунок диференційованого підходу; 7) забезпечення можливості організації інтерактивного навчання за умов колективної (групової) організаційної форми навчання; 8) наявність контролю на всіх етапах навчання з метою забезпечення індивідуального коригування обсягів поданого навчального матеріалу; 9) забезпечення можливості здійснювати зворотній зв'язок для одержання відомостей щодо зроблених здобувачем освіти помилок і про засоби їх виправлення або уникнення; 10) забезпечення багаторівневої організації роботи з навчальним матеріалом шляхом отримання детальних пояснень та повернення до початку; 11) забезпечення гнучкості навчання шляхом надання можливості здобувачеві самостійно приймати рішення щодо стратегії навчання, обирати час навчання, послідовність, обсяг, швидкість подання навчального матеріалу, використання підказок та допомоги; 12) забезпечення надійності, цілісності системи та коректності її роботи [4].

Сучасні виклики освіти вимагають проектування і розроблення таких засобів навчання, використання яких дозволило б поєднати різні види інформаційного середовища (тексти, музику, графіку, звук, реалістичні зображення) з діяльнісною (інтерактивною) формою навчання, що дає можливість підвищити мотивацію навчання за рахунок візуалізації, мультимедійного подання моделей об'єктів вивчення тощо. Нові й сучасні технології, ефективні форми та методи навчання повинні створювати нове обличчя закладу освіти. Основним джерелом інформації, місцем зустрічі, територією розваг виступає Інтернет, телебачення, преса з безмежними можливостями – ця віртуальна реальність формує спосіб мислення дитини. Тому, щоб формувати освіту майбутнього, необхідно будувати освітнє середовище Нової української школи відповідно до сучасних викликів сьогодення.

В основу діяльності має бути покладено пріоритет цінності дитинства; спрямування освітнього процесу на різнобічний розвиток вихованців; забезпечення комфортних умов. Інтеграція стає для всіх учасників освітнього процесу школою співпраці та взаємодії, що допомагає разом просуватися до спільної мети [5].

Використовуючи інтегровані технології, учитель втілює інноваційну ідею створення розвивального й ефективного освітнього середовища, яке формується, вдосконалюється й реалізується у процесі практичної діяльності. Таким чином воно постійно змінюється, розвивається, виступаючи інструментом переходу від наявного стану системи до бажаного. Мотивуюче освітнє середовище вибудовується навколо дитини, її освітніх потреб й інтересів та враховує вплив сучасних трендів на освітню систему в цілому. Так з'являється, відкрите інформаційне освітнє середовище, ігрове, віртуальне та

багатофункціональне. Освітню активність дитини зумовлює соціальне і психодидактичне оточення, яке створює вчитель, умови, що включають дитину у просторово-предметний простір та у суб'єктно – суб'єктну взаємодію, відображаючись у її особистісному розвитку.

Рационально реалізовані, вчасно скореговані й направлені на розвиток інтерактивні методи навчання захоплюють учнів, пробуджують у них інтерес та стимулюють мотивацію, навчають самостійного мислення, адаптивності та дій. Від рівня професійних умінь, методів викладання, стилю взаємодії конкретного вчителя залежить, в загальному, зворотній зв'язок в освітньому процесі: ефективність і сила впливу на емоції та свідомість учнів, результативність процесу навчання, психологічний комфорт кожної дитини тощо. Це може бути забезпечено через:

- відповідність віковим особливостям (гра, дослідницька діяльність, проект тощо);
- побудову освітнього процесу радісного характеру (активності та позитивний психологічний клімат);
- збільшення часу на інтерактивну діяльність, творчість;
- обмеження обсягу домашнього завдання;
- проведення різноманітних за формою уроків/занять;
- робота в групах, дослідження та спостереження тощо;
- здійснення ретельного добору змісту, методів, прийомів, технологій навчання з урахуванням психоемоційних особливостей здобувачів освіти певного колективу тощо [5; 7].

Активні форми та методи навчання, серед яких: моделювання професійних ситуацій, кейс-метод, ділові і рольові ігри, інтерактивні технології, технології розв'язання дискусійних питань, тренінги, проєктна технологія, стратегії критичного мислення, технології розвитку творчих здібностей, формувальне оцінювання, створення ситуації успіху для здобувача освіти тощо відіграють велику роль у забезпеченні розвиваючого навчання та формуванні й реалізації ефективного освітнього середовища.

Складовими чинниками освітнього середовища можуть бути в тій чи іншій мірі: фізичне оточення (стан будівлі, дизайн та доступність приміщень; можливості розміщення та переміщення учнів); людський фактор (наповнюваність класів, характеристика здобувачів освіти, рівень підготовки вчителів); програми навчання (характер змісту, технології, стиль та методи навчання; форми навчальної діяльності, характер контролю); інформаційне оточення (технічне забезпечення, контроль, наявність та доступність швидкісного інтернету, локальна шкільна мережа, власний шкільний сайт, електронні ресурси працівників школи) тощо.

Якість такої розбудови освітнього середовища заклад може більш детально перевірити за індикаторами, сформульованими в Абетці для директора. Виокремлюють чотири ознаки безпечного освітнього середовища:

1. *Якість міжособистісних взаємин, які визначають:* позитивні чинники (довіра, доброзичливість, схвалення, толерантність); негативні чинники (агресивність, конфліктність, ворожість, маніпулятивність);

2. *Захищеність в освітньому середовищі:* ознака відсутності насильства у всіх його видах, формах для всіх учасників освітнього процесу;

3. *Задоволеність освітнім середовищем* – задоволення базових потреб дитини у - допомозі та підтримці; збереженні та підвищенні її самооцінки; пізнанні та діяльності; розвитку здібностей та можливостей;

4. *Комфортність освітнього середовища:* оцінка емоцій, почуттів та переживань, що домінують у процесі взаємодії дорослих і дітей в освітньому середовищі закладу.

Створення рівних можливостей навчатися, задоволення освітніх потреб обдарованих дітей, дітей з особливими освітніми потребами, забезпечення доступності будь-якого куточка закладу для них пов'язано з приведенням модифікації та адаптації освітнього середовища до потреб кожного учня з урахуванням принципів універсального дизайну [5; 6].

Алгоритм розбудови освітнього середовища можна умовно представити у вигляді такого ланцюжка: моніторинг, проєктування, розбудова, покращення [7]. Аналіз стану та тенденцій розвитку соціуму надає можливість прогнозувати подальший розвиток системи освіти, структура, склад і характер діяльності якої мають відповідати соціальним, науковим і технологічним цілям, відповідно, умовам розвитку суспільства та внутрішнім цілям і потребам самої системи освіти[4].

Висновки. В умовах інтеграції системи української освіти в європейський освітній простір вона набуває особливої уваги. Одним з пріоритетних напрямів педагогічної діяльності закладів освіти, який і визначає її якість стає формування освітнього середовища. Формування та впровадження ефективного освітнього середовища має значний освітній потенціал, взаємодія з ним здатна забезпечити активне включення дитини в освітній процес, стимулювати її розвиток і саморозвиток.

Головне завдання сучасного педагога - відкрити закладений потенціал кожного здобувача освіти для цілеспрямованого його саморозвитку.

Трансформація освіти має полягати у створенні найкращих умов, щоб стати залученими, реалізованими особистостями, чуйними та продуктивними громадянами, проте, інколи, освітні практики часто призводять до протилежних наслідків. Шлях української освіти – це слугувати потребам кожної дитини через гнучку взаємодію та різні способи навчання, допомагати здобувачу освіти проявляти найкраще.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів визначеної проблеми. Подальших наукових розвідок потребують деякі аспекти професійної підготовки та розвитку педагогів щодо створення освітнього середовища в закладах освіти на основі впровадження європейського досвіду з включенням певних компонентів, що забезпечує цілісність і функціонування системи освіти.

Література:

1. Про Національну доктрину розвитку освіти 2023. Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text>
2. Ярошинська О.О. Теоретичні і методичні засади проектування освітнього середовища професійної підготовки майбутніх учителів початкової школи : автореф. дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Ярошинська Олена Олександрівна; Житомир. держ. ун-т ім. Івана Франка. Житомир, 2015. 40 с.
3. Осадчий І. Про освітню послугу, освітнє середовище та партнерство у сфері загальної середньої освіти. Режим доступу: <http://education-ua.org/ua/component/content/article/12-articles/1314-pro-osvitnyu-poslugu-svitne-seredovishche-ta-partnerstvo-u-sferi-zagalnoji-serednoji-osviti?fbclid=IwAR36ofC>
4. Комп'ютерно-орієнтоване навчальне середовище та вимоги до його реалізації. В Лапінський, М Шут - Наукові записки.– Кіровоград: РВВКДПУ, 2008
5. Режим доступу: <https://vseosvita.ua/library/integracia-v-osviti-integrovane-navcanna-v-novij-ukrainskij-skoli-166667.html>
6. Абетка для директора школи, 2-е видання, 2021 Режим доступу: <https://sqe.gov.ua/abetka-dlya-dyrektora-2021/>
7. Новий освітній простір. Мотивуючий простір. Режим доступу: https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/407/NOP_Motivuyuchiystir.Pdf

References:

1. Pro Nacionalnu doktrynu rozvytyky osvity 2023 [About the National Doctrine of Education Development 2023]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/347/2002#Text> [in Ukrainian].
2. Yaroshynska O.O. Teoretychni i metodychni zasady proektuvannia osvitnogo seredovyscha profesiynoyi pidgotovki maybutnih uchyteliv pochatkovoyi shkoly [Theoretical and methodological principles of designing an educational environment for professional training of future primary school teachers]. Extended abstract of Doctor's thesis. Zhytomyr: ZhytSY [in Ukrainian].
3. Osadchii I. Pro osvitniu poslugu, osvitne seredovysche ta partnerstvo u sferi zagalnoiy serednioiy osvity [About the educational service, educational environment and partnership in the field of general secondary education]. Retrieved from: <http://education-ua.org/ua/component/content/article/12-articles/1314-pro-osvitnyu-poslugu-svitne-seredovishche-ta-partnerstvo-u-sferi-zagalnoji-serednoji-osviti?fbclid=IwAR36ofC> [in Ukrainian].
4. Lapinskiu V.V., Shut M. (2008) Kompiuterno-oriientovane navchalne seredovusche ta vumogy do yogo realizaciyi. [Computer-oriented learning environment and requirements for its implementation]. *Naukovi zapuski- Proceedings-* Kirovograd:RVVKDPU – 2008.
5. Retrieved from: <https://vseosvita.ua/library/integracia-v-osviti-integrovane-navcanna-v-novij-ukrainskij-skoli-166667.html> [in Ukrainian].
6. Abetka dla dyrektora shkoly, 2-e vydannia, (2001). [Alphabet for the school director, 2nd edition 2001]. Retrieved from <https://sqe.gov.ua/abetka-dlya-dyrektora-2021/> [in Ukrainian].
7. Novyi osvitniy prostir. Motyvuyuchy prostir. [New educational space. Motivating space]. Retrieved from https://decentralization.gov.ua/uploads/library/file/407/NOP_Motivuyuchyystir.Pdf [in Ukrainian].

УДК 811.112.2'36:[373.5.016:811.112.2]

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1150-1161](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1150-1161)

Каневська Ольга Борисівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри перекладу та слов'янської філології, Криворізький державний педагогічний університет, проспект Університетський, 54, м. Кривий Ріг, 50086, тел.: (067) 252-25-36, <https://orcid.org/0000-0003-1703-7929>

Устінова Вікторія Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри німецької мови і літератури з методикою викладання, Криворізький державний педагогічний університет, проспект Університетський, 54, м. Кривий Ріг, 50086, тел.: (067) 750-85-93, <https://orcid.org/0009-0000-6100-2198>

ГРАМАТИКО-СЛОВОТВІРНІ ВПРАВИ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ГРАМАТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ НА УРОКАХ НІМЕЦЬКОЇ МОВИ В ОСНОВНІЙ ШКОЛІ

Анотація. Проблема формування іншомовної граматичної компетентності у здобувачів освіти потребує пильної уваги з боку дослідників, методистів, учителів іноземної мови. Мета статті – схарактеризувати граматико-словотвірні вправи як засіб формування іншомовної граматичної компетентності на уроках німецької мови в основній школі. Студіювання наукових публікацій дозволило визначити поняття «іншомовна граматична компетентність» як здатність особистості користуватися граматичними засобами іноземної мови у міжкультурній комунікації, тобто володіння граматичним (словотвірним, морфологічним, синтаксичним) рівнем мови, граматичними уявленнями, знаннями, навичками і вміннями, необхідними для створення та розуміння коректних мовних конструкцій і повідомлень. Розроблено систему граматико-словотвірних вправ, метою яких є розвиток словотвірних уявлень, знань, умінь і навичок, а також формування іншомовної граматичної компетентності.

Установлено, що знання та вміння із словотвору є важливими для формування та розвитку інших мовних знань: лексичних (поповнення новими словами словникового складу німецької мови, що оформлюються за законами німецької граматики), морфологічних і синтаксичних (нові слова оформлюються як певні частини мови, стають членами речення, тобто вступають у різноманітні синтаксичні відносини), фонетичних (нові слова оформлюються та вимовляються за законами німецької фонетики), орфографічних (словотворення створює базу для засвоєння написання слів), стилістичних (словотвірні моделі, словотвірні афікси мають стилістичне значення, яке

необхідно враховувати в комунікації, в розв'язанні комунікативних завдань), а також їх покладено в основу всіх видів мовленнєвої діяльності, особливо її письмової форми (читання, письмо).

У висновках підкреслюється, що засвоєння знань про певні закономірності словотворення німецької мови, вміння визначати значення словотвірних морфем сприяє розширенню словникового запасу учнів, збагаченню граматичного строю мовлення, розумінню граматичної будови німецької мови загалом, тобто формує іншомовну граматичну компетентність здобувачів освіти.

Ключові слова: урок німецької мови, основна школа, іншомовна комунікація, іншомовна граматична компетентність, граматично-словотвірні вправи.

Kanevska Olga Borysivna PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Translation and Slavic Philology, Kryvyi Rih State Pedagogical University, 54 Universytetskyi Ave., Kryvyi Rih, 50086 tel.: (067) 252-25-36, <https://orcid.org/0000-0003-1703-7929>

Ustinova Viktoriia Oleksandrivna PhD of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of German Language and Literature with Teaching Methods, Kryvyi Rih State Pedagogical University, 54 Universytetskyi Ave., Kryvyi Rih, 50086 tel.: (067) 252-25-36, <https://orcid.org/0009-0000-6100-2198>

GRAMMAR AND WORD-FORMATION EXERCISES AS A MEANS OF FORMING FOREIGN LANGUAGE GRAMMATICAL COMPETENCE IN GERMAN LESSONS AT PRIMARY SCHOOL

Abstract. The problem of forming foreign language grammatical competence in students requires close attention from researchers, methodologists and foreign language teachers. The purpose of the article is to characterise grammar and word formation exercises as a means of forming foreign language grammatical competence in German lessons at primary school. The study of scientific publications has allowed us to define the concept of 'foreign language grammatical competence' as the ability of a person to use the grammatical means of a foreign language in intercultural communication, i.e., the possession of the grammatical (word-formation, morphological, syntactic) level of the language, grammatical ideas, knowledge, skills and abilities necessary for creating and understanding correct language constructions and messages. A system of grammatical and word-formation exercises has been developed, aimed at developing word-formation concepts, knowledge, skills and abilities, as well as forming foreign language grammatical competence.

It has been established that knowledge and skills in word formation are important for the formation and development of other language knowledge: lexical (adding new words to the vocabulary of the German language, which are formed according to the laws of German grammar), morphological and syntactic (new words are formed as certain parts of speech, become members of a sentence, i.e. enter into various syntactic relations), phonetic (new words are formed and pronounced according to the laws of German phonetics), orthographic (word formation creates the basis for mastering the spelling of words), stylistic (word-formation models, word-formation affixes have stylistic significance that must be taken into account in communication, in solving communicative tasks), and they are the basis of all types of speech activity, especially its written form (reading, writing).

The conclusions emphasise that the acquisition of knowledge about certain patterns of German word formation, the ability to determine the meaning of word-formation morphemes contributes to the expansion of students' vocabulary, enrichment of the grammatical structure of speech, understanding of the grammatical structure of the German language in general, i.e. forms the foreign language grammatical competence of students.

Key words: German lesson, primary school, foreign language communication, foreign language grammatical competence, grammatical and word-formation exercises.

Постановка проблеми. Одним із завдань іншомовної освіти є ознайомлення здобувачів з системою іноземної мови та формування на цій основі базових фонетичних, лексичних, граматичних, словотвірних, стилістичних, орфографічних уявлень, знань, умінь і навичок, а отже – відповідних компетентностей, необхідних для успішної іншомовної комунікації. Добір конкретних і найбільш оптимальних видів і форм навчальної діяльності, що сприятимуть оволодінню здобувачами освіти всіма видами іншомовної мовленнєвої діяльності, є одним із головних завдань будь-якого уроку іноземної мови.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У науково-методичному дискурсі активно розробляються питання щодо формування у здобувачів освіти іншомовної граматичної компетентності у процесі навчання іноземної мови. У публікаціях науковців (О. Даниленко; О. Кудрявцева, О. Шарагова; А. Максименко, О. Бернацька; І. Мартинова; В. Мохір; О. Резунова, В. Резунова; Л. Орловська та ін.) висвітлено різні аспекти цієї проблеми: уточнено визначення поняття «граматична компетентність» та проаналізовано її структуру, схарактеризовано психолінгвістичні особливості та лінгводидактичні умови її формування, запропоновано методичні поради щодо інтенсифікації цього процесу на різних освітніх рівнях – від початкового до вищого. Низку досліджень присвячено вивченню словотвору у курсі «Німецька мова» в лінгвістичному, зіставному та методичному аспектах:

О. Бардакова, І. Гаврилова, О. Кирпун, I. Barz, W. Fleischer та ін. Однак, незважаючи на значний науковий доробок у розробці проблеми формування іншомовної граматичної компетентності, багато конкретних практичних питань, передусім пов'язаних із удосконаленням цього процесу за рахунок підвищення уваги до вивчення словотвірних засобів і способів словотвору, властивих виучуваній мові, розробки відповідного навчально-методичного супроводу, вправ і завдань, залишаються до кінця не розв'язаними, що спричинило вибір теми дослідження.

Мета статті – схарактеризувати граматико-словотвірні вправи як засіб формування іншомовної граматичної компетентності на уроках німецької мови в основній школі.

Виклад основного матеріалу. У процесі вивчення будь-якої іноземної мови особлива роль належить граматиці, що є необхідною основою, без якої неможливе повноцінне застосування мови як засобу спілкування. О. Даниленко слушно підкреслює: «Мовні універсалії відіграють важливу роль для вивчення іноземної мови, тому що вони стосуються граматичної будови мови» [1, с. 68]. Але знання граматичної системи виучуваної мови, граматичних правил, формальних показників тощо – ще не значить володіння іноземною мовою, тобто вміння використовувати цю мову в акті реальної комунікації. Ю. Гусленко зазначає: «Мета навчання граматичного матеріалу іноземної мови, що вивчається, це оволодіння граматичними навичками мовлення: репродуктивними, тобто граматичними навичками говоріння і письма, та рецептивними, тобто граматичними навичками аудіювання і читання» [2, с. 23]. Отже, необхідним є формування у здобувачів освіти іншомовної граматичної компетентності, що передбачає оволодіння граматичною системою іноземної мови як здатності застосовувати граматичні знання для побудови комунікативно адекватного мовлення.

У сучасній науково-методичній літературі граматична компетентність визначається як здатність людини, що ґрунтується на складній і безперервній взаємодії необхідних навичок, знань та усвідомленості, коректно з точки зору граматики оформлювати свої висловлювання й думки, та розуміти таке ж правильно оформлене з точки зору граматики мовлення інших людей [3, с. 57].

В. Осідак пропонує таке тлумачення: граматична компетентність – це «здатність до коректного граматичного оформлення своїх усних і писемних висловлювань і розуміння граматичного оформлення мовлення інших, яка ґрунтується на складній і динамічній взаємодії відповідних знань, навичок та граматичної усвідомленості (здатність реєструвати й розпізнавати граматичні явища в усному і писемному мовленні, їхні особливості та закономірності їх утворення і функціонування)» [5, с. 22].

Безперечно, навчання граматиці є складовою процесу навчання іноземної мови та передбачає збагачення мовлення здобувачів освіти граматичними засобами мови, що вивчається, формування граматичного

строю їхнього мовлення, формуванню граматичних уявлень, практичних умінь і навичок застосування граматичних знань в іншомовній комунікації. Таким чином, формування іншомовної граматичної компетентності передбачає розвиток граматичних уявлень, репродуктивних і рецептивних граматичних умінь і навичок.

На нашу думку, іншомовна граматична компетентність – це здатність особистості користуватися граматичними засобами іноземної мови у міжкультурній комунікації, тобто володіння граматичним (словотвірним, морфологічним, синтаксичним) рівнем мови, граматичними уявленнями, знаннями, навичками і вміннями, необхідними для створення та розуміння коректних мовних конструкцій і повідомлень.

Формування іншомовної граматичної компетентності – це складний тривалий процес, під час якого здобувач освіти повинен опанувати граматичні структури іноземної мови для успішної іншомовної комунікації. Причинами чималих труднощів, пов'язаних із засвоєнням іншомовного граматичного матеріалу, є такі: 1) інтерференція рідної мови та/або другої іноземної мови; 2) наявність/відсутність певних граматичних явищ у рідній мові та/або другій іноземній мові; 3) різний характер будови мови (аналітичний/синтетичний); 4) складність граматичної категорії (наприклад, способи словотворення, безособовість, односкладні речення тощо), труднощі у виборі варіантів слів і словоформ, що обумовлено різноманітністю морфологічних форм, наявністю багатозначних і багатофункціональних явищ (внутрішньомовна інтерференція); 5) різний спосіб творення граматичних форм, граматичних структур.

Результативність подолання цих труднощів і загалом ефективність роботи з граматичним матеріалом залежить від педагогічної майстерності вчителя іноземної мови, різноманітності його педагогічних дій. Необхідно, на нашу думку, зосереджуватися на морфологічних і синтаксичних знаннях, вміннях і навичках, а також на словотвірному компоненті роботи над граматичним матеріалом.

Зауважимо, що знання та вміння із словотвору не лише є важливими для формування та розвитку лексичних і граматичних знань і вмінь, але й їх покладено в основу всіх видів мовленнєвої діяльності, особливо її письмової форми: при читанні для поглиблення розуміння змісту важливо вміти бачити «внутрішню форму» слова, що збагачує значення та його відтінки конкретної лексеми; при письмі – для визначення важкого в орфографічному аспекті місця в слові та його грамотного написання.

Розуміння особливостей побудови іншомовного слова, способу його створення значно полегшує засвоєння інших мовних знань: лексичних (поповнення новими словами словникового складу німецької мови, що оформлюються за законами німецької граматики), морфологічних і синтаксичних (нові слова оформлюються як певні частини мови, стають членами речення, тобто вступають у різноманітні синтаксичні відносини), фонетичних

(нові слова оформлюються та вимовляються за законами німецької фонетики), орфографічних (словотворення створює базу для засвоєння написання слів), стилістичних (словотвірні моделі, словотвірні афікси мають стилістичне значення, яке необхідно враховувати в комунікації, в розв'язанні комунікативних завдань).

Граматичний матеріал, у тому числі й граматико-словотвірний, у межах уроків іноземної мови, зокрема німецької, необхідно презентувати з різних боків:

- як одиницю представлення навчального матеріалу – мовний зразок;
- як одиницю контролю з точки зору її розуміння – презентація в мікро-тексті;
- як одиницю для обробки – презентація в системі мовних вправ;
- як одиницю вживання в акті комунікації – презентація в системі комунікативних вправ.

У методичній літературі [2; 3] виокремлюються такі граматичні вправи з іноземної мови, як-от: спостереження над мовою з метою виявлення певного явища або його властивості; різні види розборів (граматичний, фонетичний, словотвірний тощо); різні види списування із завданнями (добрати, вставити, змінити форму, підкреслити виучувані форми тощо); конструювання (слова або словоформи, словосполучення, речення за схемою, моделлю або без опори на них); творчі завдання. Зауважимо, що виконання граматичних вправ, незалежно від їх характеру (аналітичного, аналітико-синтетичного, синтетичного; рецептивного, репродуктивного, продуктивного; імітаційного, трансформативного, ситуативного, ігрового тощо), повинно орієнтуватися на комунікативну діяльність здобувачів освіти.

У модельних навчальних програмах з іноземної мови для основної школи сформульовано вимоги до вправ і завдань: 1) використання таких видів навчальної діяльності, що співвідносяться із психофізіологічними можливостями та навчальним досвідом учнів; 2) усі вправи і завдання комунікативно спрямовані, а навчальні дії учнів умотивовані [4]. Отже, мовні (граматичні, граматико-словотвірні, лексико-граматичні тощо) вправи необхідно орієнтувати на певну ситуацію спілкування, тобто відповідно до принципу комунікативності в навчанні іноземної мови.

Дослідниці О. Резунова та В. Резунова підкреслюють, що система граматичних вправ повинна бути «організацією навчальних дій, що виконуються у такій послідовності та кількості, яка враховує закономірності формування навичок і вмінь у різних видах мовленнєвої діяльності, в їх взаємодії та забезпечує максимально високий рівень оволодіння граматичним матеріалом у заданих умовах» [6].

Вироблення необхідних для успішної іншомовної комунікації граматичних умінь і навичок можливе лише за умови застосування системи вправ, спрямованих на створення її повноцінної граматичної бази.

Продемонструємо систему граматико-словотвірних вправ на матеріалі вивчення на уроках німецької мови складних іменників.

На рівні вироблення мовних граматико-словотвірних умінь і навичок краще використовувати вправи, спрямовані на розуміння та на відпрацювання виучуваного матеріалу.

Вправи на розуміння – це вправи, в яких кількість операцій, що виконуються самостійно, зведено до мінімуму; за їх допомогою відбувається первинне осмислення мовних фактів. Але й такі вправи повинні бути комунікативно зорієнтованими. Наприклад:

Розкладіть складні іменники на складові частини та перекладіть їх українською мовою. Складіть із утвореними словами (2-3 – за вибором) речення.

А. Зразок: das Gasthaus = der Gast + das Haus – *готель*.

1. der Handschuh; 2. die Landwirtschaft; 3. das Schülerheft; 4. das Eisenbahnnetz; 5. der Hauswirt; 7. das Elternhaus; 8. der Lehrertisch; 9. die Zuckertüte; 10. der Chemieprofessor; 11. das Märchenbuch; 12. der Parteitag; 13. der Glückwunsch; 14. das Stadtviertel; 15. die Jugendbewegung; 16. das Theaterstück; 17. der Flughafen; 18. der Stadtrand; 19. der Naturschutzpark; 20. die Buchhandlung.

Б. Зразок: der Arbeitsplatz = die Arbeit + s + der Platz – *робоче місце*.

1. die Staatsgrenze; 2. der Verkehrsampel; 3. die Straßenbahn; 4. die Tagesschau; 5. die Freiheitsliebe; 6. die Frühlingssonne; 7. das Lebensmittelgeschäft; 8. das Taschentuch; 9. die Volkswirtschaft; 10. das Weihnachtsgeschenk; 11. der Stundenplan; 12. das Regierungsorgan; 13. der Geburtstagsglückwunschkarte; 14. das Neujahrsfest; 15. die Ansichtspostkarte; 16. die Handelsflotte; 17. die Tagesordnung; 18. der Wohnungsbau; 19. die Todesstrafe; 20. der Arbeitsgeber.

В. Зразок: das Wohnzimmer = wohnen + das Zimmer – *житлова кімната*; der Neubau = neu + der Bau – *новобудова*.

1. der Fahrplan; 2. die Schreibware; 3. die Schwerindustrie; 4. der Eßtisch; 5. das Kaufhaus; 6. der Durchgang; 7. die Sprechstunde; 8. das Schlafzimmer; 9. der Schnellzug; 10. die Laufbahn; 11. der Fahrplan; 12. die Waschmaschine; 13. der Großvater; 4. das Fahrzeug; 15. die Leichtathletik; 16. die Neuerscheinung; 17. das Privateigentum; 18. der Langschläfer; 19. der Lesesaal; 20. das Kleingeld.

Вправи на відпрацювання, автоматизацію граматично-словотвірних умінь і навичок:

1. *З яких компонентів утворено ці складні іменники? Назвіть їх окремі частини, перекладіть усе слово за зразком:*

Зразок: Tischlampe – der Tisch + die Lampe = die Tischlampe

Стіл + лампа = настільна лампа

Bundesrepublik, Schauplatz, Einwohnerzahl, Bundesland, Bundestag, Bundesrat, Staatsoberhaupt, Bundespräsident, Staatsflagge, Nordsee, Ostsee.

2. *Утворіть складні іменники від основ; перекладіть їх українською мовою. Складіть із утвореними словами (2-3 – за вибором) речення.*

das Mittel + das Gebirge, das Erz + das Gebirge, der Übergang + das Klima, die Industrie + der Zweig, der Berg + der Bau, die Maschine + der Bau, die Chemie + die Industrie, leicht + die Industrie.

3. Утворіть складні слова з наступних слів; перекладіть їх українською мовою. Порівняйте отримані результати, зробіть висновки.

Визначуване слово

Основне слово

der Brief

die Marke

die Eltern

das Haus

die Stadt

der Plan

das Werk

die Bank

der Flug

der Platz

der Bügel

das Eisen

4. Знайдіть з'єднувальні елементи у наступних складних словах:

der Betriebsleiter, die Kinderkrippe, der Personenzug, das Hochhaus, die Tagesschicht, die Altersrente, die Leichtindustrie, die Taschenuhr, der Fernunterricht, der Siebenjahrplan.

5. Розкладіть складні іменники на складові частини; спробуйте перекласти їх українською мовою.

die Wortbildung, kurzlebig, die Lebensaufgabe, der Berufszug, das Kinderheim, die Muttersprache, das Geburtstagskind, die Fallschirmspringerschule, das Vergissmeinnicht, das Bürgerrecht Übung.

6. Визначте рід складних іменників; перекладіть українською мовою, визначте рід українських відповідників; порівняйте родову приналежність німецьких і українських іменників.

Hemd hose, Umweltverseuchung, Kraftwagenfahrer, Briefträger, Mutterherz, Taschengeld, Arbeiterklasse, Handschuh, Jahrzeit, Nachtgedanke, Lehrbuch, Studentenplan, Vaterland Übung.

7. Визначте рід складних іменників. Складіть з цими складними іменниками речення, запишіть їх у зошит. Перекладіть речення українською мовою.

Siegesfest, Arbeitstag, Mittagessen, Tisch tuch, Gemüsesuppe, Weltkrieg, Gartenzaun, Eisenbahn, Gruppenversammlung, Kindergarten, Werkbank, Kulturpark.

8. Замість крапок поставте визначуване слово:

1. Ein Geschäft, wo man Spielwaren verkauft, heisst ...geschäft. 2. Ein Geschäft, wo man Möbel verkauft, heisst ...geschäft. 3. Ein Geschäft, wo man Schuhe verkauft, heisst ...geschäft. 4. Ein Geschäft, wo man Lebensmittel verkauft, heisst ...geschäft. 5. Kleider hängt man in den ...schrank. 6. Bücher stellt man in den ...schrank. 7. Wäsche legt man in den ...schrank.

9. Доберіть із словника німецької мови 10 складних іменників та спробуйте перекласти їх українською мовою. Чи завжди вдається перекласти складне німецьке слово відповідним складним українським словом? Аргументуйте свою думку.

10. Гра за картками Доміно.

Мета: тренування словотвірних умінь – добір споріднених слів, виявлення способу створення слова.

Учні діляться на пари та отримують набір карточок для гри в доміно. Правила, як і в звичайній грі, але граматично-словотвірною умовою є така: добрати до похідного слова споріднене слово або спосіб його утворення.

На рівні вироблення мовленнєвих граматико-словотвірних умінь і навичок доцільно застосовувати вправи на застосування граматично-словотвірних одиниць у комунікативному акті. Особливістю таких вправ є створення умов імітації реальної комунікативної ситуації, а також комунікативно зорієнтовані завдання. Наприклад:

1. *Прочитайте текст. Визначте стиль мови, тип мовлення, відповідь обґрунтуйте. Перекажіть текст близько до змісту. Знайдіть складні іменники, перекладіть українською мовою. Порівняйте родову характеристику складних іменників у німецькій та українській мовах.*

Klassifizierung der Märkte

Gütermärkte. Auf den Gütermärkten werden die verschiedensten Güterarten angeboten und nachgefragt. Früher sprach man auch von „Warenmärkten“. Der Begriff ist aber zu eng, weil auch Dienstleistungen wie sie z.B. von Rechtsanwälten, Steuerberatern, Banken oder Versicherungen angeboten werden, zu den Wirtschaftsgütern zählen.

Konsumgütermärkte. Die von den privaten und öffentlichen Haushalten nachgefragten Sachgüter und Dienstleistungen bezeichnet man als Konsumgüter. Dementsprechend spricht man von Konsumgütermärkten.

Produktionsgütermärkte. Auf den Produktionsgütermärkten werden alle wirtschaftlichen Güter gehandelt, die der Herstellung anderer oder zumindest veränderter Wirtschaftsgüter dienen. Produktionsgüter (auch Investitionsgüter genannt) werden von den wirtschaftlichen Unternehmen (Produzenten, Wiederverkäufer) angeboten und nachgefragt.

Dem einzelnen Gut an sich kann man nicht ansehen, ob es zu den Konsumgütern oder zu den Produktionsgütern gehört. Frischgemüse wird z.B. von den Haushalten als Konsumgut, von den Lebensmittelfabriken als Produktionsgut nachgefragt.

Arbeitsmärkte. Auf den Arbeitsmärkten treten diejenigen Personen als Anbieter ihrer Arbeitskraft auf, die entweder noch keinen Arbeitsplatz besitzen, oder zwar einen Arbeitsplatz haben, aber einen neuen Arbeitsplatz suchen. Die Nachfrager auf dem Arbeitsmarkt sind die privaten Haushalte (Nachfrage nach Kindermädchen, Hausgehilfinnen, Raumpflegerinnen), die staatlichen Wirtschaftsunternehmen. Als Vermittler zwischen Arbeitsangebot und- Nachfrage können die Arbeitsämter, die der Bundesamt für Arbeit unterstellt sind, auftreten. Aber auch außerhalb der Arbeitsmärkte werden täglich offene Stellen nachgefragt und angeboten. Das sind Stellenangebote und Stellengesuche in den Tageszeitungen und Fachzeitschriften.

Kreditmärkte. Das Zusammentreffen des Angebots und der Nachfrage nach Krediten heißt Kreditmarkt. Handelt es sich um kurzfristige Mittel, spricht man von Geldmarkt, handelt es sich langfristige Mittel, von Kapitalmarkt.

2. Прочитайте текст спочатку мовчки, потім – уголос. Складіть план до цього тексту. Перекажіть його близько до змісту. Знайдіть складні іменники, подумайте, що ці слова значать, як їх можна перекласти українською мовою. Складіть словничок із новими для вас словами. Спробуйте перекласти текст українською мовою.

Internetabhängigkeit

Der Computer ist eine psychologische Abhängigkeit geworden. Jetzt vergleichen die Psychologen die Symptome der Computer-Sucht mit Alkoholismus. Die maßlose Computerbenutzung verursacht Probleme am Arbeitsplatz, Beziehungskrisen, Nervosität, Pflichtversäumnis. Unter einer Computersucht versteht man einen Drang, sich täglich, möglichst oft und meist stundenlang mit dem Computer zu beschäftigen.

Das Internet hat in der letzten Zeit für die Menschen immer mehr Bedeutung gewonnen. Viele Menschen verbringen jetzt ihre Freizeit im Internet. Das Internet wird oft benutzt um einzukaufen, ohne das Haus zu verlassen. Man vergisst die normalen Lebensgewohnheiten. Die virtuelle Welt ersetzt das Realleben. Man verliert die freundschaftlichen Kontakte, man vergisst sogar zu essen und zu schlaffen, verliert die Kontrolle und kann die online Zeit nicht mehr kontrollieren. Der User muss immer mehr Zeit im Netz verbringen, um sich wohl zu fühlen. Wenn der Computer defekt ist, kommt es zur schlechten Laune, Nervosität, Schlafstörungen. Für manche wird das Leben ohne Computer sinnlos. Dies kann zu dem Suizid führen.

Besonders verbreitet ist Internetsucht unter 18 Jahren, weil man heute den ersten Kontakt mit dem Computer bereits im Kindesalter erlebt. Solche Lebensweise, wenn man viel Zeit am Computer verbringt, hat ihre Folgen. Man wird von übriger Welt isoliert. In Folge der Bewegungsmangel bekommt der User Übergewicht und manchmal Untergewicht. Längeres Sitzen vor dem Computer führt zu den Rückenschmerzen, Epileptischen Anfälle, zu den Problemen mit den Augen und Hörschaden auch, wenn der User laut Musik mit Kopfhören hört. Es gibt Leute, die viel Computerspiel spielen, Internet surfen, aber ganz gesund sind, und ein großes soziales Umfeld haben.

3. Спробуйте описати за допомогою складних іменників ваше відвідування супермаркету. Напишіть твір-мініатюру «У супермаркеті» (тип мовлення – опис), використовуючи добрані вами складні слова.

4. Доберіть 5-10 складних іменників (за допомогою словників, довідкової літератури, інтернет-ресурсів), які можна використати для опису різдвяних свят у Німеччині. Складіть з ними речення / текст – розповідь другові про різдвяне святкування.

5. Уявіть себе автором фантастичного оповідання. Вигадайте 5-10 складних іменників для опису створеної вашою уявою фантастичної реальності. Намалюйте вигадані вами реалії.

6. *Напишіть лінгвістичну казку «У світі складних іменників німецької мови» («Складне слово», «Країна Словотвір»).*

Вправи із складними іменниками, в тому числі й творчі, ігрові, доцільні на уроках німецької мови з вивчення будь-якої теми («Одяг», «Спорт», «Хобі», «У театрі», «Моя країна» тощо).

Формування іншомовної граматичної компетентності здобувачів освіти повинно здійснюватися систематично, цілеспрямовано, протягом усього процесу навчання німецької мови. Вивчення складних іменників сприяє розвитку не лише граматичних знань і вмінь учнів, але й їхніх інтелектуальних і пізнавальних здібностей, здатностей до аналізу та синтезу, а також формуванню мовної, мовленнєвої, перекладацької компетентностей.

Висновки. У процесі навчання німецької мови в основній школі не постає завдання оволодіти словотвірними знаннями в повному обсязі. Учителю повинен знайомити учнів з основними правилами німецького словотвору в практичному аспекті, розвивати в них ті словотвірні вміння та навички, які дозволять правильно розуміти значення похідних, у тому числі й складних, слів, побудованих за продуктивними словотвірними моделями, активно вживати ці слова в мовленні, розуміти їх значення в комунікативних ситуаціях.

Засвоєння знань про певні закономірності словотворення німецької мови, вміння визначати значення словотвірних морфем сприяє розширенню словникового запасу учнів, збагаченню граматичного строю мовлення, розумінню граматичної будови німецької мови загалом, тобто формує іншомовну граматичну компетентність здобувачів освіти.

Перспективним напрямом подальшого дослідження бачимо у розробці граматико-словотвірного навчально-методичного комплексу для уроків німецької мови в основній школі, спрямованого на формування у здобувачів освіти іншомовної граматичної компетентності.

Література:

1. Даниленко О. Психолінгвістичні особливості формування граматичної компетентності студентів у процесі навчання англійської мови після німецької. Наукові записки. Серія: Педагогіка. 2017. №2. С. 63-71.
2. Конспект лекцій з дисципліни «Методика навчання іноземних мов»: для студентів 5 курсу ф-ту «Референт-перекладач», які навчаються за спец. 035 Філологія (Переклад) / Нар. укр. акад., [каф. теорії та практики пер.; авт.-упор. І. Ю. Гусленко]. Харків: Вид-во НУА, 2018. 64 с.
3. Методика викладання англійської мови : навч.-метод. посіб. / уклад. І. В. Холод. Умань: Візаві, 2018. 165 с.
4. Модельна навчальна програма «Друга іноземна мова. 5-9 класи» для закладів загальної середньої освіти (автори Редько В. Г., Шаленко О. П., Сотникова С. І., Коваленко О. Я., Коропецька І. Б., Якоб О. М., Самойлюкевич І. В., Добра О. М., Кіор Т. М., Мацькович М. Р., Глинюк Л. М., Браун Є. Л.). Рекомендовано Міністерством освіти і науки України (наказ МОН України від 12.07.2021 №795). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/programi-inozemni-movi-5-9-12.06.2017.pdf>

5. Осідак В. В. Комплексний контроль рівня сформованості англомовної граматичної компетенції. Київ: Україна, 2017. 218 с.

6. Резунова О. С., Резунова В. В. Формування граматичної компетентності здобувачів на заняттях з іноземної мови за професійним спрямуванням у немовних закладах вищої освіти. *Педагогічні науки: теорія та практика* = *Pedagogical Sciences: Theory and Practice*. 2022. № 1 (41). Pp. 292-296. ISSN 2522-4360 (Print), 2522-4379 (Online).

References:

1. Danylenko, O. (2017). Psykholinhvistychni osoblyvosti formuvannia hramatychnoi kompetentnosti studentiv u protsesi navchannia anhliiskoi movy pislia nimetskoï [Psycholinguistic features of students' grammatical competence formation in the process of teaching English after German]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedagogika*. №2. S. 63-71. [in Ukrainian]

2. Huslenko, I. Yu. (Eds.). (2018). Konspekt lektsii z dystsypliny «Metodyka navchannia inozemnykh mov»: dlia studentiv 5 kursu f-tu «Referent-perekladach», yaki navchaiutsia za spets. 035 Filolohiia (Pereklad) [Lecture notes on the discipline 'Methods of teaching foreign languages': for 5th year students of the faculty of 'Reference and translation', speciality 035 Philology (Translation)] / *Nar. ukr. akad. Kharkiv: Vyd-vo NUA*. 64 s. [in Ukrainian]

3. Kholod, I. V. (Eds.). (2018). Metodyka vykladannia anhliiskoi movy [Methods of teaching English] : navch.-metod. posib. Uman: Vizavi. 165 s. [in Ukrainian]

4. Redko, V. H., Shalenko, O. P., Sotnykova, S. I., Kovalenko, O. Ya., Koropetska I. B., Yakob, O. M., et al. (2021). Modelna navchalna prohrama «Druha inozemna mova. 5-9 klasy» dlia zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Model curriculum 'Second foreign language. Grades 5-9' for general secondary education institutions]. Rekomendovano Ministerstvom osvity i nauky Ukrainy (nakaz MON Ukrainy vid 12.07.2021 №795). URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/programy-5-9-klas/programi-inozemni-movi-5-9-12.06.2017.pdf>. [in Ukrainian]

5. Osidak, V. V. (2017). Kompleksnyi kontrol rivnia sformovanosti anhlomovnoi hramatychnoi kompetentsii [Comprehensive control of the level of English grammatical competence]. Kyiv: Ukraina. 218 s. [in Ukrainian]

6. Rezunova, O. S., & Rezunova, V. V. (2022). Formuvannia hramatychnoi kompetentnosti zdobuvachiv na zaniattiakh z inozemnoi movy za profesiinym spriamuvanniam u nemovnykh zakladakh vyshchoi osvity [Formation of students' grammatical competence in foreign language classes for professional purposes in non-linguistic higher education institutions]. *Pedagogichni nauky: teoriia ta praktyka* = *Pedagogical Sciences: Theory and Practice*. № 1 (41). Pp. 292-296. ISSN 2522-4360 (Print), 2522-4379 (Online). [in Ukrainian]

УДК 378.091.2:378.014.67](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1162-1172](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1162-1172)

Карнаух Олександр Борисович кандидат сільськогосподарських наук, доцент, завідувач кафедри загального землеробства, Уманський національний університет садівництва, вул. Інститутська, 1, м. Умань, 20300, тел.: (04744) 3-22-13, <https://orcid.org/0000-0003-4241-6154>.

Карнаух Леся Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент, в. о. завідувача, професор кафедри психології та педагогіки розвитку дитини, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20300, тел.: (04744) 3-45-33, <https://orcid.org/0000-0001-7084-2973>.

ОСОБЛИВОСТІ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ ЗДОБУВАЧІВ СУЧАСНИХ ЗАКЛАДІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ НА ЗАСАДАХ СТУДЕНТОЦЕНТРОВАНОГО ПІДХОДУ

Анотація. У статті висвітлено особливості організації сучасного освітнього процесу у закладах вищої освіти України на засадах студентоцентрованого підходу, що передбачає врахування особистих інтересів, потреб, мотивів та кар'єрних цілей. Проаналізовано, що реалізація означеного підходу успішно здійснюється за умови модернізації навчально-методичного, матеріально-технічного, кадрового забезпечення, осучаснення змісту, організаційних форм, методів, засобів та технологій навчання у суб'єкт-суб'єктній взаємодії всіх його учасників. Застосування студентоцентрованого підходу ґрунтується на доцільному використанні інноваційних методів та технологій навчання, зміщенні акцентів на потреби здобувача, що є активним учасником освітнього процесу та виступає повноцінним суб'єктом освітньої взаємодії із викладачем, бере активну участь у діяльності закладу вищої освіти. Особливостями якісного освітнього процесу, організованого на засадах студентоцентрованого підходу, є: проголошення здобувачів головними учасниками освітнього процесу та ключовими замовниками якісних освітніх послуг; підвищення рівня активності, вмотивованості, професійної спрямованості та самостійності студентів, що вміють ухвалювати важливі рішення щодо власного навчання та професійного розвитку; побудова індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів з урахуванням їхніх індивідуальних здібностей, професійних та наукових інтересів; активне залучення здобувачів до представницьких органів в системі управління закладу вищої освіти, що здійснюють систематичний моніторинг та контроль якості освітнього процесу; трансформація освітньої

взаємодії викладачів і студентів, що побудована на засадах конструктивного діалогу, конгруентності, академічної свободи, доброчесності та спрямована на формування їх м'яких навичок та творчого потенціалу. Розуміння здобувачами можливості проєктування власної освітньої траєкторії, яка спрямована на одержання професійних компетентностей, власної залученості до забезпечення моніторингу якості в закладі вищої освіти, усвідомлення необхідності навчання для самореалізації та подальшої конкурентноспроможності на ринку праці, налаштованість на паритетну співпрацю із викладачами, як взаємодії зацікавлених сторін, створює умови для вибудовування нової парадигми якості освітнього простору сучасних закладів вищої освіти в Україні.

Ключові слова: студентоцентризований підхід, студентоцентризоване навчання, освітній процес, якість освіти, здобувачі вищої освіти.

Karnaukh Oleksandr Borysovych Candidate of Agricultural Sciences, Associate Professor, Chief of the Department of General Arable Farming, Uman National University of Horticulture, Instytutska St., 1, Uman, 20300, tel.: (047) 443-22-13, <https://orcid.org/0000-0003-4241-6154>.

Karnaukh Lesia Petrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology and Pedagogy of Child Development, Pavlo Tychyna, Uman State Pedagogical University, Sadova St., 28, Uman, 20300, tel.: (047) 443-45-33, <https://orcid.org/0000-0001-7084-2973>

PECULIARITIES OF ORGANIZING OF THE EDUCATIONAL PROCESS OF APPLICANTS IN MODERN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION ON THE BASIS OF A STUDENT-CENTERED APPROACH

Abstract. The article highlights the peculiarities of organizing of the modern educational process in higher education institutions of Ukraine based on the student-centered approach, which involves taking into account personal interests, needs, motives and career goals. It was analysed that the implementation of the specified approach was successfully carried out under the condition of modernization of educational and methodological, financial and technical, personnel support, modernization of content, organizational forms, methods, means and technologies of education in the subject-subjective interaction of all its participants. Application of the student-centered approach was based on the appropriate use of innovative methods and technologies of education, shifting the emphasis to the needs of the student, as an active participant in the educational process and as a full-fledged subject of educational interaction with the teacher, and takes an active part in the activities of the higher education institution.

Peculiarities of a qualitative educational process organized on the basis of a student-centered approach were: declaring of applicants as the main participants of the educational process and key clients of high-quality educational services; increasing the level of activity, motivation, professional orientation and independence of students able to make important decisions regarding their own education and professional development; construction of an individual educational trajectory of applicants taking into account their individual abilities, professional and scientific interests; active involving of applicants in representative bodies in the management system of the higher education institution, which carry out systematic monitoring and quality control of the educational process; transforming of the educational interaction of teachers and students built on the principles of constructive dialogue, congruence, academic freedom, integrity and is aimed at the formation of their soft skills and creative potential. Students' understanding of the possibility of projecting of their own educational trajectory aimed at obtaining professional competences, their own involvement in ensuring quality monitoring in a higher education institution, awareness of the need for training for self-realization and further competitiveness in the labour market, willingness to cooperate with teachers on an equal footing, as interaction of interested parties, created conditions for building a new paradigm of the quality of the educational space of modern higher education institutions in Ukraine.

Keywords: student-centered approach, student-centered learning, educational process, quality of education, applications of higher education.

Постановка проблеми. Нині вища освіта в Україні зазнає неминучих змін та викликів. Зокрема, це пов'язано з необхідністю застосуванням сучасних підходів до організації освітнього процесу, які б забезпечували якість і доступність освіти в контексті впровадження європейських принципів у сфері вищої освіти. Одним із сучасних підходів є реалізація студентоцентрованого навчання, в якому здобувач є активним суб'єктом освітнього процесу, що характеризується самостійністю, ініціативністю та відповідальністю за своє навчання. Студентоцентрований підхід сприяє розширенню у здобувачів автономності, підвищенню самоорганізації, лідерських якостей, критичного мислення, м'яких та професійних навичок, творчого потенціалу та спрямований на формування конкурентоспроможності на ринку праці. Студентоцентрований підхід реалізується в динамічному професійно-орієнтованому, інформаційно насиченому освітньому університетському просторі з акцентом на формування у здобувачів практично-професійних компетентностей, м'яких навичок та творчого потенціалу.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема теоретико-методичних засад реалізації студентоцентризму стала предметом наукових досліджень О. Біляковської, К. Біницької, І. Дідук, А. Семенкової, Л. Рябовол, Г. Шевчук та інших. Так, дослідниці О. Біляковська, К. Біницька розкрили

залежність студентоцентрованого підходу від змісту, організаційних форм, методів і засобів навчання, навчально-методичного, матеріально-технічного забезпечення, продуктивної взаємодії всіх його учасників [1]. Дослідниця І. Дідук акцентує увагу на головній ідеї студентоцентризму, що полягає у партнерській взаємодії між учасниками освітнього процесу – викладачем і здобувачем [2, с. 87]. До основних вимог організації студентоцентрованого навчання науковиця Л. Рябовол визначає створення освітнього середовища, яке враховує потреби й інтереси здобувачів освіти, а також встановлення між викладачем і студентом партнерських взаємин, в яких панує взаємоповага й довіра [3, с. 55]. Суголосною є думка науковиці А. Семенкової, яка вважає, що основою формування студентоцентрованого навчання є індивідуально орієнтований стиль спілкування викладача і студента [4, с. 189]. А. Стеблецький наголошує, що здобувачі є головними учасниками освітнього процесу та ключовими замовниками якісних освітніх послуг [5]. Г. Шевчук розкрила принципи студентоцентрованого навчання такі, як: розширена автономія здобувачів освіти, партнерська взаємодія між викладачем і студентом, орієнтація освітнього процесу на індивідуальні запити студентів, зокрема через побудову індивідуальних освітніх траєкторій, використання різноманітних методів навчання, що забезпечують активну участь студентів в освітньому процесі [6, 127]. Загалом особливості й проблематика студентоцентризму досліджені достатньо ґрунтовно, однак аналіз складових студентоцентрованого підходу зумовлює подальші наукові пошуки.

Тому **метою статті** є дослідження особливостей студентоцентрованого підходу та виокремлення основних його складових до організації освітнього процесу для здобувачів вищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Сучасна вища освіта спрямована на формування професійно-мобільних та конкурентноспроможних фахівців на ринку праці України, що готові до вирішення професійних завдань. В умовах сьогодення заклади вищої освіти України спрямовані на підготовку висококваліфікованих фахівців з урахуванням тенденцій розвитку галузевого контексту, потреб ринку праці та вимог Стандартів відповідних спеціальностей, розроблених Міністерством освіти і науки України. При проектуванні освітньо-професійних програм ураховуються запити суспільства, стейкхолдерів, здобувачів вищої освіти різних галузей знань як основних замовників освітніх послуг.

У Стандартах і рекомендаціях щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти визначено, що студентоцентрований підхід передбачає повагу до різноманітності студентів та їхніх потреб, зокрема через реалізацію гнучких освітніх траєкторій, застосування різних педагогічних методів і способів надання освітніх послуг, підтримку автономії здобувачів освіти, забезпечуючи їм при цьому відповідний супровід викладачів, взаємоповагу між студентом і викладачем, належні процедури для

розгляду скарг студентів» [7, с. 11–12]. Якість вищої освіти визначається якістю підготовки фахівців, яка є збалансованою щодо відповідності підготовки фахівців різноманітним потребам, цілям, стандартам [8].

Студентоцентризований підхід реалізується через побудову індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів з урахуванням індивідуальних здібностей, професійних та наукових інтересів. Відповідно ухваленого Закону «Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку індивідуальних освітніх траєкторій та вдосконалення освітнього процесу у вищій освіті», індивідуальна освітня траєкторія є важливою складовою комплексної трансформації системи вищої освіти. Здобувачі зможуть індивідуалізувати освітні траєкторії за допомогою міждисциплінарних освітніх програм та вступати на галузь через міждисциплінарну освітню програму, яка передбачає вибір конкретної спеціальності після одного року навчання в університеті. Також з'являються міждисциплінарні освітні програми, які відповідатимуть конкретним запитам регіонів, роботодавців. Здобувачі зможуть скористатися гнучкішими темпами і зберегти строки навчання. Учасники академічної мобільності зможуть визнати результати навчання, здобуті у формальній, неформальній та інформальній освіті. Це особливо актуально для тих студентів, які поєднують навчання в українських ЗВО та за кордоном [8].

Необхідність застосування принципів студентоцентризму, зокрема через побудову індивідуальної освітньої траєкторії, цілком обґрунтована. Адже опанування навчального матеріалу і розвиток компетентностей залежить від індивідуальних особливостей студента. Формування індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів реалізується шляхом: вільного вибору навчальних дисциплін та складання індивідуального навчального плану здобувача, який розробляється на навчальний рік на основі робочого навчального плану і затверджується у порядку, встановленому в Університеті. Індивідуальна освітня траєкторія реалізується через виконання ІНДЗ, вибір тем курсових робіт та баз практик, участь у науково-практичних заходах, у програмах академічної мобільності, у гуртках. Здобувачі вищої освіти реалізують своє право на вибір освітніх компонент відповідно до Закону про вищу освіту, що здійснюється у межах відповідної освітньої програми та навчального плану. В Законі України «Про вищу освіту» (ст. 62) визначено, що студенти мають право в межах освітньої програми обирати дисципліни в обсязі не менше 25 % загальної кількості кредитів ЄКТС [9].

В межах нашого дослідження проаналізуємо зміст і сутність студентоцентрованого підходу як головного чинника покращення якості освіти. Означений підхід передбачає активну позицію здобувачів в освітньому процесі, що передбачає набуття ними необхідних компетенцій під час навчання, відповідальність за власну навчальну діяльність, яка спрямована на досягнення поставлених цілей та одержання планованого результату [10].

На думку О. Біляковської здобувачі за реалізації студентоцентрованого підходу демонструють самостійність у навчальній діяльності та самосвідомість у здобутті нових знань, виявляють ініціативу, активність, креативність та наполегливість щодо поставленої мети [1].

Особливостями якісного освітнього процесу, організованого на засадах студентоцентрованого підходу, є: проголошення здобувача головним учасником освітнього процесу та ключовим замовником якісних освітніх послуг; побудова індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів з урахуванням індивідуальних здібностей, професійних та наукових інтересів; підвищення рівня активності, вмотивованості, професійної спрямованості та самостійності здобувачів освіти, що вміють ухвалювати важливі рішення щодо власного навчання та професійного розвитку; трансформація освітньої взаємодії викладачів і студентів, що побудована на засадах конструктивного діалогу, конгруентності, академічної свободи, доброчесності та спрямована на формування м'яких навичок, творчого потенціалу; активне залучення здобувачів до представницьких органів в системі управління закладу вищої освіти, що здійснюють контроль та систематичний моніторинг якості освітнього процесу.

Розглянено кожен складову студентоцентрованого підходу та проаналізуємо її зміст.

Викладання усіх освітніх компонентів передбачає постійну студенто-орієнтовану взаємодію викладачів та здобувачів, спрямовану на з'ясування рівня задоволення якістю організації освітнього процесу, транспарентність та доброчесність. Здобувачі надають пропозиції щодо удосконалення освітнього процесу на засіданнях вчених та студентських рад закладів вищої освіти. Науково-педагогічні працівники надають перевагу вмотивованим і методично доцільним формам і методам викладання, що сприяють формуванню загальних та фахових компетентностей, що корелюють із програмними результатами навчання. Студентоцентрований підхід реалізується через: принципи індивідуалізації, диференціації, активні методи навчання, вибір тем курсових робіт, обрання вибіркового освітніх компонентів, що передбачає формування гнучких індивідуальних освітніх траєкторій.

Обрання дисциплін вільного вибору здобувачам вищої освіти надає можливості для опанування додатковими професійними знаннями відповідно власних запитів та здібностей. В основі системи вибіркового дисциплін лежить індивідуальний вибір кожного здобувача. Однією із складових студентоцентрованого підходу є підвищення рівня активності, вмотивованості, професійної спрямованості та самостійності здобувачів освіти, що вміють ухвалювати важливі рішення щодо власного навчання та професійного розвитку.

Однією із складових активності здобувачів є їх зовнішня та внутрішня мобільність. Поінформованість щодо процедури визнання результатів навчання, отриманих в інших ЗВО, в тому числі і за кордоном, забезпечується

зустрічами з гарантантами, вільним і рівним доступом до інформації про наявні програми академічної мобільності та критерії відбору. Беззаперечним освітнім трендом стає модель безперервного навчання, коли навчатися можна у різних місцях і різними способами, забезпечуючи тим самим задоволення потреб та уподобання студентів щодо форм здобування знань [1]. Одним із критеріїв забезпечення студентоцентрованого підходу є розвиток вмотивованості, професійної спрямованості та самостійності здобувачів освіти в умовах неформальної освіти здобувачів. Питання визнання результатів навчання, отриманих у неформальній освіті, регулюються Законом України «Про освіту», де прописаний чіткий алгоритм процедури визнання результатів навчання [7].

Студентоцентроване навчання сприяє більш взаємовідповідальному підходу до освітнього процесу, оскільки студенти відчують особисту роль у власному навчанні. Зокрема, це сприяє розвитку навичок саморегуляції, а саме: здатності планувати свій час, управляти завданнями й встановлювати особисті освітні цілі. Однією із складових студентоцентрованого підходу є трансформація освітньої взаємодії викладачів і студентів, що побудована на засадах конструктивного діалогу, конгуентності, академічної свободи, доброчесності та спрямована на формування м'яких навичок, творчого потенціалу.

Керуючись Законом «Про вищу освіту» [9], нормативними документами університетів забезпечується відповідність методів навчання і викладання принципам академічної свободи. Академічна свобода здобувачів досягається шляхом забезпечення права на: участь у розробці освітніх програм; самостійний вибір форми навчання та освітню програму; безкоштовне користування і рівний доступ до бібліотеки університету, кафедр, лабораторій, баз практик; одночасне навчання за декількома освітніми програмами, у тому числі за рахунок академічної мобільності; вільне обрання освітнього компоненту вибіркового блоку, тематики курсових робіт, ІНДЗ тощо.

Для науково-педагогічних працівників заклади вищої освіти України забезпечують академічні свободи та права на: академічну мобільність, захист професійної честі та гідності, участь в управлінні Університетом, свободу вибору обрання методів навчання, гідні умови праці, безоплатне користування інфраструктурою університету, захист права інтелектуальної власності, підвищення кваліфікації, свободу викладання, об'єктивне розслідування фактів порушення норм професійної етики, розробку і апробацію авторських методів навчання.

За студентоцентрованого підходу навчання носить дискусійний та практичний характер. Широке застосування інтерактивних, проблемно-дослідницьких методів навчання сприяє розвитку hard/soft skills, формуванню загальних та фахових компетентностей. Перевага надається студентоцентрованим методам навчання. Ефективними формами професійного становлення

здобувачів є їх участь у конференціях та семінарах. Набуття здобувачами соціальних навичок «soft skills» відбувається шляхом упровадження сучасних методів та форм навчання: гостьових, бінарних, гібридних занять, дебатів, круглих столів, дискусій, конференцій, семінарів, тренінгів, дозвіллевих заходів, волонтерських акцій, конкурсів, що організовує студентське самоврядування.

В освітньому просторі закладів вищої освіти створюються умови для поєднання навчання і дослідження шляхом включення здобувачів у науково-дослідну роботу, а саме: виконання ІНДЗ, написання курсових робіт та участь у різних наукових заходах. Для забезпечення трансперентності освітнього процесу та забезпечення об'єктивності екзаменаторів створюються рівні умови для всіх здобувачів (розробляються критерії оцінювання, тривалість контрольних заходів, зміст та кількість завдань); використовується накопичувальна рейтингова система оцінювання; оприлюднюються терміни складання контрольних заходів. Захист курсових проєктів, практик та атестації здійснюється відкрито і публічно. Здобувачам мають змогу подати апеляцію у випадку, якщо вони не погоджуються із оголошеною оцінкою

Політика, стандарти та процедури дотримання академічної доброчесності відображаються у документах на офіційному сайті університету та регламентують особливості дотримання академічної доброчесності викладачами та здобувачами, окреслюються права осіб, щодо яких порушено питання щодо недотримання ними академічної доброчесності. Політика академічної доброчесності університетів реалізовується через: діяльність комісій з питань академічної доброчесності університету, створення та функціонування системи запобігання та виявлення академічного плагіату, протидію будь-яким проявам неправомірної вигоди, інформування на веб-сайті Університету та в соціальних мережах про заходи щодо забезпечення академічної доброчесності, проведення тренінгів і семінарів для учасників освітнього процесу з метою формування навичок протидії академічній недоброчесності в межах проведення різних заходів тощо.

Університет організовує проведення заходів щодо інформувань про необхідність дотримання стандартів академічної доброчесності: зустрічі з гарантом, проєктною групою, фахівцями бібліотеки, що надають рекомендації щодо дотримання академічної доброчесності в наукових роботах здобувачів, проведення виховних годин кураторів, в академічних групах на курсах підвищення кваліфікації викладачів, доповнення освітніх компонентів, темами, що розкривають принципи дотримання академічної доброчесності, організація і проведення гостьових лекцій, семінарів із залученням представників інших закладів вищої освіти з означеної проблеми.

З метою реалізації принципів студентоцентрованого навчання активно залучаються здобувачі до представницьких органів в системі управління закладу вищої освіти, що здійснюють контроль та систематичний моніторинг

якості освітнього процесу. Органи студентського самоврядування беруть участь в обговоренні та вирішенні питань удосконалення освітнього процесу, у заходах щодо забезпечення якості вищої освіти. Одним із механізмів впливу студентів на якість освіти є представництво в управлінських структурах на університетському рівні: (участь у роботі органів студентського самоврядування, університетських адміністративних структурах, на рівні факультету, кафедри, у діяльності у студентських організацій і товариств).

Отже, відповідно до студентоцентрованого підходу здобувачі мають право на: безоплатне користування бібліотеками, інформаційними фондами, навчальною, науковою та спортивною базами університету, інформацією для навчання для осіб з особливими освітніми потребами, користування виробничою, культурно-освітньою, побутовою базами, забезпечення гуртожитком, участь у конференціях, конкурсах, олімпіадах, публікаціях, обговорення й удосконалення освітнього процесу, організації дозвілля, побуту, академічну мобільність, безоплатне проходження практики; формування індивідуальної освітньої траєкторії.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі.

Основними складовими реалізації студентоцентрованого підходу є формування м'яких навичок у здобувачів, що сприятимуть розбудові власної кар'єри, не лише в межах освітніх компонентів, а й через організацію освітніх, науково-методичних і неформальних заходів; створення належних умов для побудови індивідуальної освітньої траєкторії здобувачів; залучення здобувачів до моніторингу та забезпечення якості освіти (залучення до удосконалення освітніх програм, участь в опитуваннях, діяльність групи зі змісту та якості освіти факультету та органів студентського самоврядування тощо), створення умов та досвіду наукової діяльності здобувачів через участь у роботі науково-дослідних підрозділів факультету, конкурсах наукових робіт, публікаційну активність, проектування та подальше впровадження інноваційних технологій та методик при підготовці фахівців шляхом обміну новітнім педагогічним досвідом з провідними фахівцями на конференціях, семінарах та під час організації курсів підвищення кваліфікації.

Розуміння здобувачами можливості проектування власної освітньої траєкторії, яка спрямована на одержання професійних компетентностей, власної залученості до забезпечення моніторингу якості в закладі вищої освіти, усвідомлення необхідності навчання для самореалізації та подальшої конкурентноспроможності на ринку праці, налаштованість на паритетну співпрацю із викладачами, як взаємодії зацікавлених сторін, створює умови для вибудовування нової парадигми якості освітнього простору сучасних закладів вищої освіти в Україні.

Таким чином, до особливостей якісного освітнього процесу, організованого на засадах студентоцентрованого підходу відносимо проголошення

здобувача центральною фігурою освітнього простору закладу вищої освіти, головним замовником якісних освітніх послуг, який самостійно обирає власну освітню траєкторію, несе відповідальність за навчальні досягнення.

Подальші наукові розвідки спрямовані на дослідження рівня залучення здобувачів до розроблення та перегляду освітніх програм, аналізу ступеня задоволеності здобувачів освіти якістю фахової підготовки.

Література:

1. Біляковська О. О., Біницька К. М. Студентоцентризований підхід як нова парадигма якості освітнього процесу у закладах вищої освіти. *Гуманітарний форум*. Том 1. № 1. 2023. С.10-15
2. Дідук І. Студентоцентризоване навчання як інструмент забезпечення якісної вищої освіти в Україні. *Scientific Collection «InterConf»*. 2023. № 162. С. 86–90.
3. Рябовол Л. Т. Організація студентоцентризованого навчання як складник професійної діяльності викладача ЗВО. *Наукові записки. Серія : Педагогічні науки*. Вип. 2015. С. 54-58.
4. Семенкова А. Студентоцентризм в системі вдосконалення якості освіти. Актуальні дослідження в соціальній сфері: матеріали тринадцятої міжнародної науково-практичної конференції. 2019. С. 188–190.
5. Стеблецький А. Л. Чинники забезпечення якості вищої освіти. Педагогічна освіта: теорія і практика. *Психологія. Педагогіка*. 2020. Вип. 33. С. 31–40.
6. Шевчук Г. Й., Студентоцентризоване навчання в умовах сучасних освітніх викликів. *Теорія та методика професійної освіти. Інноваційна педагогіка*. Випуск 63. Том 2. 2023. С.127-130.
7. Закон України «Про освіту» URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (дата звернення 20.05.2024).
8. Закон України Про внесення змін до деяких законів України щодо розвитку індивідуальних освітніх траєкторій та вдосконалення освітнього процесу URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3642-IX#Text> (дата звернення 20.05.2024)
9. Про вищу освіту: Закон України від 01.07.2014. № 1556-VII. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/%20show/1556-18> (дата звернення 20.05.2024).
10. Стандарти і рекомендації щодо забезпечення якості в Європейському просторі вищої освіти (ESG). 2015. 32 с. URL: https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/Final-Standards-and-Guidelines_UA201511_press_20151106.pdf (дата звернення 20.05.2024).

References:

1. Biliakovska, O. O. (2023). Studentotsentrovanyi pidkhid yak nova paradyhma yakosti osvitnioho protsesu u zakladykh vyshchoi osvity [Student-centered approach as a new paradigm of the quality of the educational process in higher educational institutions]. *Humanitarnyi forum - Humanitarian forum*. (Vol. 1), (No.1), (pp.10-15) [in Ukrainian].
2. Diduk, I. (2023). Studentotsentrovane navchannia yak instrument zabezpechennia yakisnoi vyshchoi osvity v Ukraini [Student-centered education as a tool for ensuring qualitative higher education in Ukraine]. *Scientific Collection «InterConf»*. (No.162), (pp.86-90) [in Ukrainian].
3. Riabovol, L. T. (2015). Orhanizatsia studentotsentrovanooho navchannia yak skladnyk profesiinoi diialnosti vykladacha ZVO [Organization of student-centered education as a component of the professional activity of a teacher at a higher educational institution]. *Naukovi zapysky. Serii: Pedagogichni nauky - Scientific works. Series : Pedagogical sciences*. (Vol.205), (pp. 54-58) [in Ukrainian].

4. Semenkov, A. (2019). Studentotsentryzm v systemi vdoskonalennia yakosti osvity [Student-centeredness in the system of improving the quality of education]. *Aktualni doslidzhennia v sotsialnii sferi: materialy trynadsiatoi mizhnarodnoi naukovo-praktychnoi konferentsii - Current research in the social sphere: proceedings of the thirteenth international scientific and practical conference.* (pp.188-190) [in Ukrainian].
5. Stebletskyi, A. L. (2020). Chynnyky zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity [Factors ensuring the quality of higher education]. *Pedahohichna osvita: teoriia i praktyka. Psykholohiia. Pedahohika.- Pedagogical education: theory and practice. Psychology. Pedagogy.* (Vol.33), (pp. 31-40) [in Ukrainian].
6. Shevchuk, H. Y. (2023). Studentotsentrovane navchannia v umovakh suchasnykh osvitnikh vyklykiv [Student-centered education in the conditions of modern educational challenges]. *Teoriia ta metodyka profesiinoi osvity. Innovatsiina pedahohika - Theory and methodology of professional education. Innovative pedagogy.* (Issue 63), (Vol. 2), (pp.127-130) [in Ukrainian].
7. Zakon Ukrainy "Pro osvitu" [Law of Ukraine "On Education"]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2145-19#Text> (Accessed 20.05.2024) [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy "Pro vnesennia zmin do deiakykh zakoniv Ukrainy shchodo rozvytku individualnykh osvitnikh traiektorii ta vdoskonalennia osvitnioho protsesu" [Law of Ukraine "On Amendments to Certain Laws of Ukraine Regarding the Development of Individual Educational Trajectories and Improvement of the Educational Process"]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/3642-IX#Text> (Accessed 20.05.2024) [in Ukrainian].
9. Pro vyshchu osvitu: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014. № 1556-VII [On Higher Education: Law of Ukraine of 01.07.2014. № 1556-VII]. Retrieved from: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/%20show/1556-18> (Accessed 20.05.2024) [in Ukrainian].
10. Standarty i rekomendatsii shchodo zabezpechennia yakosti v Yevropeiskomu prostori vyshchoi osvity (ESG) (2015). [Standards and recommendations for quality assurance in the European area of higher education (ESG)]. (32 p). Retrieved from: https://naqa.gov.ua/wp-content/uploads/2019/07/Final-Standards-and-Guidelines-UA201511_press_20151106.pdf (Accessed 20.05.2024) [in Ukrainian].

УДК 004.738.5:37

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1173-1185](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1173-1185)

Карплюк Світлана Олександрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри суспільно-гуманітарної та фундаментальної підготовки, Житомирський інститут Приватного акціонерного товариства «Вищий навчальний заклад «Міжрегіональна Академія управління персоналом», <https://orcid.org/0009-0007-6350-3421>

Федорчук Ольга Степанівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри менеджменту, економіки, статистики та цифрових технологій, Хмельницький університет управління та права ім. Леоніда Юзькова, <http://orcid.org/0000-0003-2163-8890>

АНАЛІЗ ВПЛИВУ ІНТЕРНЕТУ НА ОСВІТУ: РОЛЬ ОНЛАЙН-КУРСІВ, ВІДДАЛЕНОГО НАВЧАННЯ ТА МОБІЛЬНИХ ДОДАТКІВ У СУЧАСНІЙ ОСВІТНІЙ СИСТЕМІ

Анотація. У статті досліджено вплив Інтернету на сучасну систему освіти, зокрема розглянуто роль та значення онлайн-курсів, віддаленого навчання та мобільних додатків. Зі стрімким розвитком цифрових технологій та широким розповсюдженням Інтернету виникають нові можливості для отримання знань, що значно змінюють традиційні підходи до навчання. Онлайн-платформи Coursera, edX, Udacity пропонують студентам курси від провідних університетів та фахівців, що сприяє поширенню знань та культурному обміну. Віддалене навчання, яке стало особливо актуальним у період глобальних криз, а саме пандемія COVID-19, війна Росії проти України, дозволяє забезпечити безперервність освітнього процесу, надаючи студентам можливість навчатися, не покидаючи своїх домівок.

Використання Інтернету в освіті має численні переваги. Найважливіше те, що він забезпечує широкий доступ до ресурсів, які не можна знайти у традиційній системі навчання. Гнучкість навчального процесу дозволяє студентам обирати зручний для них час та темп. Можливість персоналізації створює умови для індивідуального підходу до кожного здобувача освіти, що сприяє кращому засвоєнню матеріалу та розвитку аналітичних здібностей. Однак, існують також і певні виклики, такі як потреба у високошвидкісному Інтернеті та відсутність особистого контакту між студентами та викладачами. Крім того, питання академічної доброчесності набуває особливої актуальності, оскільки контроль за виконанням завдань та чесністю студентів у онлайн-середовищі є більш складним. Водночас проблема безпеки даних та конфіденційності інформації вимагає ретельного розгляду, адже велика

кількість особистих даних студентів зберігається та обробляється у цифровому форматі.

У статті проаналізовано останні дослідження та публікації у цій сфері, які показують, що інтеграція Інтернету в традиційне навчання через гібридні моделі (blended learning) може значно підвищити ефективність освітнього процесу. Висновки дослідження свідчать про значний потенціал Інтернету для покращення якості освіти, роблячи її більш доступною та гнучкою. Проте, для досягнення максимального ефекту, необхідно вирішити низку викликів, пов'язаних з технічними та педагогічними аспектами.

Ключові слова: Інтернет, освіта, онлайн-курси, віддалене навчання, мобільні додатки, сучасна освітня система.

Karpliuk Svitlana Oleksandrivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Social Sciences and Fundamental Training, Zhytomyr Institute of Private Joint-Stock Company "Higher Educational Institution" Interregional Academy of Personnel Management", <https://orcid.org/0009-0007-6350-3421>

Fedorchuk Olha Stepanivna PhD in Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of management, economics, statistics and digital technologies, Khmelnytskyi University of Management and Law named after Leonid Yuzkova, <http://orcid.org/0000-0003-2163-8890>

ANALYSING THE IMPACT OF THE INTERNET ON EDUCATION: THE ROLE OF ONLINE COURSES, DISTANCE LEARNING AND MOBILE APPLICATIONS IN THE MODERN EDUCATIONAL SYSTEM

Abstract. The article explores the impact of the Internet on the modern education system, particularly examining the role and significance of online courses, remote learning, and mobile applications. With the rapid development of digital technologies and the widespread availability of the Internet, new opportunities for acquiring knowledge are emerging, significantly altering traditional approaches to education. Online platforms like Coursera, edX, and Udacity offer students courses from leading universities and professionals, promoting the dissemination of knowledge and cultural exchange. Remote learning, which has become especially relevant during global crises such as the COVID-19 pandemic and Russia's war against Ukraine, ensures the continuity of the educational process, allowing students to learn from home.

The use of the Internet in education has numerous advantages. Most importantly, it provides broad access to resources not found in traditional education systems. The flexibility of the learning process allows students to choose a

convenient time and pace for them. The possibility of personalisation creates conditions for an individual approach to each learner, contributing to better assimilation of material and development of analytical skills. However, there are challenges, such as the need for high-speed Internet and the lack of personal contact between students and teachers. Furthermore, the issue of academic integrity becomes particularly relevant, as controlling task completion and student honesty in an online environment is more complex. Additionally, the problem of data security and information confidentiality requires careful consideration, as a large amount of student's data is stored and processed digitally.

The article analyses recent research and publications in this field, showing that integrating the Internet into traditional learning through blended learning models can significantly improve the efficiency of the educational process. The study's conclusions indicate the Internet's significant potential to enhance the quality of education, making it more accessible and flexible. However, to achieve maximum effect, it is necessary to address several challenges related to technical and pedagogical aspects.

Keywords: Internet, education, online courses, remote learning, mobile applications, modern education system.

Постановка проблеми. З розвитком інформаційних технологій та чимраз більшою доступністю Інтернету, освіта зазнає значних змін. Традиційні методи навчання поступово поступаються місцем новим, більш інтерактивним та гнучким формам. Онлайн-курси, віддалене навчання та мобільні додатки відкривають нові можливості для здобуття знань, роблячи їх більш доступними та персоналізованими. Проте, поряд з перевагами, ці інноваційні підходи створюють і нові виклики, які потребують детального вивчення та вирішення.

По-перше, постає питання ефективності таких нововведень. Якість знань, отриманих через онлайн-курси та мобільні додатки, часто ставиться під сумнів через відсутність безпосереднього контакту з викладачами та нестачу зворотного зв'язку. Попри інтерактивність та різноманітність матеріалів, існує ризик недостатнього засвоєння інформації студентами. По-друге, віддалене навчання та онлайн-курси потребують доступу до високошвидкісного Інтернету та стабільного електропостачання. Це стає гострою проблемою для здобувачів освіти в умовах постійних ракетних атак Росії на енергосистему України. По-третє, у контексті онлайн-навчання питання академічної доброчесності набувають особливої актуальності. Забезпечення чесності при складанні іспитів та виконанні завдань у цифровому форматі є значно складнішим, що підвищує ризик зниження довіри до отриманих результатів та дипломів.

Крім того, виникає необхідність адаптації навчальних програм та методик до нових форматів. Викладачі повинні опанувати нові навички у сфері

диджиталізації, а також здобути знання для ефективного використання онлайн-ресурсів та мобільних додатків у навчальному процесі. Це вимагає значних зусиль з боку освітніх закладів та інвестування у професійний розвиток педагогів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Окреслені вище проблеми, їх аспекти розглядаються в працях сучасних українських вчених. В.Ю. Биков та О.Ю. Буров підкреслюють, що концепція Digital Learning 1.0 була спрямована на масштабування знань, тоді як Digital Learning 2.0 зосереджується на розвитку навичок через практичне застосування знань. Digital Learning 2.0 розроблено за принципом MPPG (Mobile, Participatory & Personalized, Group-Based), який інтегрує мобільність, персоналізований підхід та групову роботу. Це означає, що навчатися можна будь-де і будь-коли. Тим, хто знайомиться з концепцією Digital Learning 2.0, необхідно переосмислити методи навчання: перейти від пасивного сприйняття (читання, перегляду відео або прослуховування експертів) до більш активної участі, що передбачає формулювання питань, пошук відповідей та обмін думками з іншими учасниками навчання. Такий підхід сприяє глибшому розумінню матеріалу та розвитку критичного мислення, що є важливими складовими сучасного освітнього процесу [1, с. 14].

Л.М. Конопляник визначила ряд переваг використання Інтернету у дистанційному навчанні, а саме доступ до експертних знань через масові відкриті онлайн-курси (МООС), зменшення витрат та часу на дорогу для студентів і викладачів, зворотний зв'язок, а також збільшення часу для спілкування між студентами та викладачами як у синхронному, так і в асинхронному режимах. Крім того, важливим аспектом є інтерактивна взаємодія, можливість збереження всієї необхідної інформації на певній платформі та постійний доступ до цих матеріалів. Самостійна робота студентів із застосуванням інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) також є значною перевагою, оскільки сприяє створенню позитивного емоційного фону. Було визначено, що студенти, які мали можливість спілкуватися з викладачем та іншими студентами через Інтернет, а також мали постійний доступ до автентичних матеріалів англійською мовою під час вивчення фахової іноземної мови, відчували більшу свободу та задоволення від процесу самостійного навчання [4, с. 126].

Р.С. Гуревич та його колеги визначають низку переваг цифровізації освіти. По-перше, це сприяє розвитку самостійності у студентів з раннього віку. Відмова від паперової рутини означає, що здобувачам освіти більше не потрібно носити з собою підручники, зошити та інші матеріали, оскільки один планшет або смартфон може замінити безліч друкованих видань. Це також дозволяє зекономити на канцелярських товарах, оскільки електронні версії підручників і зошитів потребують менше витрат. Однак, на думку дослідників, є і недоліки. Зокрема, знижується рівень соціалізації учнів через зменшення

кількості прямих контактів з однолітками та викладачами. Крім того, зменшується роль викладача, оскільки багато аспектів навчального процесу автоматизуються або проводяться дистанційно [3, с. 31].

В.Л. Осецький та І.Л. Татомир наголошують, що тенденція до онлайн-освіти значно розширює можливості дистанційного навчання, підвищуючи його ефективність та залучаючи ширшу аудиторію. Чимраз більша популярність онлайн-освіти спонукає провідні навчальні заклади освоювати ринок електронних освітніх ресурсів та створювати освітні кластери як у межах регіонів, так і за тематичною спрямованістю [5, с. 88].

Яскравим прикладом є український освітній онлайн-проект Prometheus, який стартував у жовтні 2014 року. Метою цього проекту є зробити найкращі курси від провідних викладачів, університетів та організацій світу доступними для всіх. Це перший і найбільший проект безплатної освіти в Україні, заснований Іваном Примаченком та Олексієм Молчановським. Prometheus працює на базі платформи OpenEdx, розробленої та впровадженої Массачусетським технологічним інститутом і Гарвардським університетом. Серед викладачів Prometheus є представники провідних навчальних закладів України, таких як Київський національний університет імені Тараса Шевченка, Національний технічний університет України «Київський політехнічний інститут», Києво-Могилянська бізнес-школа, Український католицький університет та Львівська ІТ-школа (LITS) [2, с. 79].

О.А. Фурман та його колеги підкреслюють, що мобільне навчання тісно пов'язане з електронним та дистанційним навчанням, проте має особливу характеристику — використання мобільних пристроїв. Навчальний процес відбувається незалежно від місця перебування студента завдяки портативним технологіям. Поширення мобільних засобів зв'язку, смартфонів, планшетів, а також нових освітніх програм робить можливим використання інформаційно-комунікаційних технологій (ІКТ) у навчанні. Основна мета мобільного навчання полягає у забезпеченні безперервності, гнучкості, доступності та ефективності процесу здобуття знань [6, с. 44].

Здійснений аналіз наукових джерел підтверджує, що Інтернет та мобільні технології мають великий потенціал для підвищення якості та доступності освіти в Україні. Вони також підкреслюють важливість інтерактивних елементів, технічної підтримки та адаптації педагогічних методик для успішної інтеграції цифрових технологій у навчальний процес.

Метою статті є дослідження впливу Інтернету на сучасну систему освіти, аналіз переваг та недоліків використання онлайн-курсів, віддаленого навчання та мобільних додатків, а також визначення основних напрямків розвитку цих технологій у майбутньому.

Виклад основного матеріалу. Онлайн-курси є важливою формою дистанційного навчання, яка здійснюється через Інтернет і надає студентам можливість навчатися в будь-який час і з будь-якого місця. Це робить їх

доступними для широкої аудиторії та відкриває нові горизонти для освітнього процесу (Рисунок 1). Онлайн-курси можна класифікувати на кілька основних категорій: відкриті онлайн-курси (MOOCs), спеціалізовані курси та сертифікаційні програми.

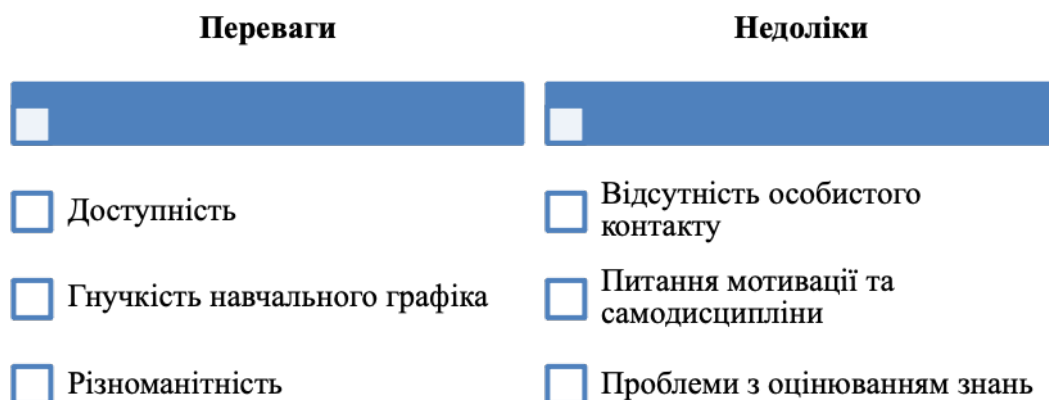

Рис. 1. Переваги та недоліки онлайн-курсів при дистанційному навчанні

Відкриті онлайн-курси, або MOOCs, є важливою інновацією у сфері освіти, яка дозволяє студентів отримувати доступ до якісних навчальних матеріалів і ресурсів. Більшість MOOCs є безплатними й зазвичай їх пропонують великі університети та навчальні платформи, а саме Coursera, edX, Udacity та FutureLearn. Ці курси включають відеолекції, інтерактивні завдання, форуми для обговорення та автоматичне оцінювання завдань.

Основною перевагою MOOCs є їх доступність. Вони надають можливість студентам з будь-якої точки світу навчатися у провідних професорів та експертів. MOOCs охоплюють широкий спектр дисциплін, включаючи науку, техніку, гуманітарні науки, бізнес та мистецтво, що дає змогу студентам обирати курси відповідно до їхніх професійних та особистих інтересів. Відеолекції, як ключовий елемент MOOCs, дозволяють вивчати матеріал у зручний час та темп. Інтерактивні завдання та автоматичне оцінювання забезпечують зворотний зв'язок та допомагають відстежувати прогрес. Форуми для обговорення, що є невіддільною частиною більшості MOOCs, сприяють створенню спільноти однодумців, де можна обмінюватися ідеями, ставити питання та отримувати допомогу від інших студентів та викладачів з різних куточків світу. Це формує відчуття взаємодії та співпраці, яке є важливим для ефективного навчання, сприяє розширенню світогляду та розумінню різних культур у глобальному контексті.

Однак, попри численні переваги, використання MOOCs створює певні проблеми. Перш за все, це стосується відсутності мотивації та самоконтролю, а також необхідності самостійного управління часом. Крім того, слабкий особистий контакт з викладачами може ускладнювати процес навчання для деяких студентів, які потребують більш індивідуального підходу та підтримки.

Однією з найбільш відомих платформ є Coursera, яка була заснована професорами Стенфордського університету у 2012 році. Coursera пропонує курси з різних дисциплін, включаючи технології, бізнес, мистецтво та гуманітарні науки. Ще однією відомою платформою є edX, створена у співпраці Гарвардського університету та Массачусетського технологічного інституту (MIT). EdX пропонує курси з різних дисциплін, зокрема в галузі інженерії, комп'ютерних наук, управління бізнесом та соціології. Платформа Udacity спеціалізується на технологіях і програмуванні, співпрацюючи з провідними компаніями, такими як Google, Facebook і IBM. Це дозволяє розробляти курси, які максимально відповідають вимогам сучасного ринку праці. Наприклад, «Introduction to Programming Nanodegree» надає студентам знання та навички, які необхідні для початку кар'єри у сфері програмування. Платформа FutureLearn була заснована Університетом Оупен у Великобританії та пропонує курси з різних дисциплін, включаючи медицину, освіту, гуманітарні науки та бізнес.

Спеціалізовані курси зосереджуються на конкретних темах або навичках і можуть бути як короткостроковими, так і довгостроковими, залежно від кількості матеріалу та цілей навчання. Ці курси створені для того, щоб забезпечити студентів глибокими знаннями у вузько спеціалізованих галузях, роблячи їх експертами у конкретній темі. Короткострокові спеціалізовані курси зазвичай тривають від кількох тижнів до кількох місяців. Вони призначені для тих, хто бажає швидко опанувати нові навички або поглибити свої знання у певній галузі.

Довгострокові спеціалізовані курси можуть тривати від кількох місяців до року і більше. Зазвичай вони є частиною ширших навчальних програм, таких як дипломні або сертифікаційні програми. Ці курси надають студентам можливість детально вивчити складні теми, робити власні дослідження, створювати великі проєкти. Студенти таких курсів часто працюють над реальними кейсами, що дозволяє їм набувати практичних навичок, необхідних для професійної діяльності.

Однією з основних переваг спеціалізованих курсів є їх практична спрямованість. Вони часто містять практичні завдання, лабораторні роботи, симуляції, які допомагають студентам застосовувати теоретичні знання на практиці. Крім того, на таких курсах можливо встановити зворотний зв'язок від викладачів та інших студентів, що сприяє покращенню навчального процесу та розвитку навичок співпраці. Вони також містять додаткові ресурси, онлайн-бібліотеки, вебіари з експертами. Наприклад, «Data Science Specialization» від Університету Джона Хопкінса, складається з декількох модулів, що охоплюють різні аспекти науки про дані, включаючи статистичний аналіз, машинне навчання, обробку великих даних та візуалізацію даних. Студенти, які завершують цей курс, набувають

комплексних знань та практичних навичок, необхідних для роботи з великими обсягами даних у різних галузях.

Сертифікаційні онлайн-програми надають студентам можливість отримати офіційний сертифікат після успішного завершення курсу або. Сертифікаційні програми є важливим інструментом для студентів та професіоналів, які прагнуть підвищити свою кваліфікацію, змінити професію або отримати визнання своїх навичок на ринку праці. Крім цього, вони часто включають курси, що охоплюють кілька взаємопов'язаних тем, забезпечуючи комплексний підхід до навчання. Однак, такі програми більш інтенсивні та вимагають значних зусиль для успішного завершення.

Віддалене навчання є формою освіти, яка здійснюється з використанням інформаційно-комунікаційних технологій, що дозволяє студентам навчатися, не відвідуючи фізично навчальні заклади. Цей підхід набув особливої популярності у зв'язку з пандемією COVID-19, коли заклади освіти були змушені перейти на дистанційне навчання.

Ключова перевага віддаленого навчання полягає у тому, що студенти, які не мають можливості відвідувати навчальні заклади, здобувають якісну освіту вдома. Тепер, завдяки Інтернету, здобувачі можуть брати участь у лекціях, семінарах та обговореннях, незалежно від свого географічного розташування. Гнучкий розклад є ще однією важливою перевагою віддаленого навчання. Студенти можуть переглядати відеолекції, виконувати завдання та проходити тести у зручний для них час, що сприяє більш ефективному засвоєнню матеріалу та розвитку навичок самостійної роботи, відповідальності, самоконтролю. Віддалене навчання сприяє зменшенню витрат, оскільки студенти не мають потреби витрачатися на транспорт і проживання. Це робить освіту більш доступною для тих, хто не може дозволити собі традиційне навчання.

Незважаючи на численні переваги, віддалене навчання має також певні недоліки, які можуть впливати на його ефективність та привабливість для студентів і викладачів. Перш за все, це стосується технічних вимог та необхідності стабільного доступу до Інтернету. Віддалене навчання передбачає використання комп'ютерів, планшетів або смартфонів, а також наявності високошвидкісного Інтернету для участі у відеолекціях, виконання завдань та взаємодії з викладачами й одногрупниками. Це технічний аспект провокує питання різних можливостей і доступу до віддаленого навчання, що поглиблює освітню нерівність.

Соціальна ізоляція студентів є ще одним значущим недоліком віддаленого навчання. У традиційних навчальних закладах студенти спілкуються з одногрупниками, беруть участь у групових проєктах, обговореннях та позакласних заходах. Віддалене навчання позбавляє студентів безпосередньої взаємодії, що може негативно впливати на їхню мотивацію, психічне здоров'я та почуття приналежності до спільноти.

Відсутність соціальних контактів також призводить до зниження рівня залученості студентів у навчальний процес.

Складність забезпечення якості навчання є ще одним викликом при віддаленому навчанні. Викладачі повинні адаптувати свої методики та матеріали для онлайн-середовища, що, відповідно, вимагає додаткових зусиль і ресурсів. Крім того, контроль за виконанням завдань та оцінювання знань студентів може бути складнішим через відсутність прямого нагляду. Це призводить до проблем з академічною доброчесністю та об'єктивністю оцінювання.

Проте, незважаючи на ці недоліки, багато університетів успішно впроваджують дистанційні програми та курси. Наприклад, Університет Оупен у Великобританії є одним із піонерів у сфері дистанційної освіти й пропонує широкий спектр програм, які можна пройти повністю онлайн. Гарвардський університет та Массачусетський технологічний інститут (MIT) також пропонують онлайн-курси через платформу edX, яка надає студентам можливість отримати сертифікати від провідних навчальних закладів.

Мобільні додатки для навчання стали важливим інструментом у сучасній освітній системі, забезпечуючи доступ до знань і ресурсів з будь-якого місця та у будь-який час (Рисунки 2,3). Вони охоплюють широкий спектр технічних рішень, які використовуються для різних освітніх цілей, включаючи освітні платформи й мовні тренажери.

Рис. 2. Переваги мобільних додатків

Освітні платформи надають студентам доступ до онлайн-курсів, лекцій, інтерактивних завдань та інших навчальних матеріалів, що робить процес навчання більш гнучким та доступним. Наприклад, Skillshare спеціалізується на курсах з творчих дисциплін, бізнесу та технологій. Вона пропонує широкий спектр курсів з дизайну, фотографії, ілюстрації, анімації, маркетингу. Мобільний додаток Skillshare дозволяє студентам переглядати відеоуроки, брати участь у проєктних завданнях та взаємодіяти з іншими студентами та інструкторами через онлайн-спільноту. Pluralsight пропонує курси з технологій та IT-навичок, а саме програмування, кібербезпеки, управління даними, хмарних обчислень. У мобільному додатку Pluralsight можна переглядати відеолекції, виконувати практичні завдання та перевіряти знання за допомогою інтерактивних тестів. Платформа також надає можливість отримати сертифікати, які визнають у сфері технологій.

Мовні тренажери є ще одним популярним видом мобільних додатків для навчання. Вони допомагають студентам вивчати нові мови через інтерактивні вправи, ігри та тести. Такі популярні додатки, як Duolingo, Babbel та Rosetta Stone, пропонують курси з вивчення багатьох мов та використовують методи гейміфікації, щоб зробити процес навчання цікавим та інтерактивним. Студенти можуть виконувати вправи, отримувати бали та досягнення, що стимулює їх до подальшого навчання.

Додатки для вивчення наук також відіграють важливу роль у сучасній освіті. Вони надають студентам доступ до навчальних матеріалів та інструментів для вивчення математики, фізики, хімії, біології та інших наук. Наприклад, Wolfram Alpha дозволяє студентам вирішувати складні математичні задачі та отримувати детальні пояснення до розв'язків. Khan Academy пропонує відеоуроки та інтерактивні вправи з різних наукових дисциплін, що допомагає студентам краще розуміти та засвоювати матеріал.

Рис. 3. Недоліки мобільних додатків

Інтеграція Інтернету в традиційне навчання стала невід'ємною частиною сучасної освіти, дозволяючи викладачам поєднувати переваги очного та онлайн-навчання. Цей підхід, відомий як змішане або гібридне навчання, відкриває нові можливості, підвищуючи ефективність і доступність освітнього процесу. Використання цифрових ресурсів та інструментів збагачує навчальні програми, роблячи їх більш інтерактивними та цікавими. Викладачі можуть доповнювати лекції та семінари відеоматеріалами, інтерактивними презентаціями, онлайн-тестами та іншими мультимедійними елементами, що допомагає краще ілюструвати теоретичні концепції та робить навчання більш практичним для студентів.

Інтернет надає викладачам доступ до великої кількості навчальних матеріалів та дослідницьких робіт, що дає змогу постійно оновлювати та вдосконалювати навчальні програми. Використання Інтернету також дозволяє проводити онлайн-опитування та анкетування, що допомагає краще розуміти потреби та інтереси студентів і, відповідно, коригувати навчальні програми. Наприклад, платформи Moodle, Blackboard або Google Classroom дозволяють викладачам організовувати навчальні курси, завантажувати матеріали, створювати завдання та тести, а також відстежувати прогрес студентів.

Важливою складовою використання Інтернету в освіті є можливість адаптації навчальних програм під потреби студентів з різними рівнями підготовки. Завдяки онлайн-ресурсам викладачі можуть створювати диференційовані завдання, які враховують індивідуальні особливості та здібності кожного студента. Це дозволяє більш ефективно використовувати навчальний час та сприяє підвищенню рівня засвоєння матеріалу.

Інтернет також відкриває нові можливості для проведення наукових досліджень. Викладачі та студенти можуть брати участь у міжнародних дослідницьких проєктах, обмінюватися даними та результатами досліджень з колегами з усього світу. Це сприяє розвитку академічної спільноти та підвищенню якості наукових досліджень.

Крім того, завдяки Інтернету здобувачі освіти мають можливість взаємодіяти з викладачами та одногрупниками поза межами аудиторії. Онлайн-форуми, чати та платформи для спільної роботи дозволяють задавати питання, обговорювати матеріали курсу та працювати над груповими проєктами у зручний для них час. Це сприяє розвитку комунікативних навичок та співпраці, що є важливими аспектами сучасної освіти. Використання Інтернету у традиційному навчанні також позитивно впливає на розвиток навичок цифрової грамотності у студентів. Вони вчаться ефективно користуватися цифровими технологіями, шукати та оцінювати інформацію, працювати з різноманітними онлайн-інструментами, що є важливими навичками для успішної професійної діяльності у сучасному світі.

Висновки. Інтернет революціонізував сучасну освіту, змінивши методи навчання, надавши доступ до великої кількості ресурсів та відкривши нові

можливості для студентів і викладачів. Аналіз впливу Інтернету на освіту показав, що інтеграція онлайн-ресурсів та технологій у навчальний процес створює більш гнучке, доступне та ефективне освітнє середовище. Онлайн-курси, мобільні додатки та віддалене навчання дозволяють студентам отримувати якісну освіту незалежно від їхнього місцезнаходження. Крім того, численні освітні ресурси в Інтернеті є безкоштовними або значно дешевшими, ніж традиційні, що робить їх доступними для студентів з різним рівнем доходу. Інтеграція Інтернету у традиційне навчання, відома як змішане або гібридне навчання, поєднує переваги очного та онлайн-навчання. Використання цифрових ресурсів, таких як відеоматеріали, інтерактивні презентації, онлайн-тести та мультимедійні елементи, збагачує навчальні програми, роблячи їх більш інтерактивними та цікавими. Це сприяє кращому засвоєнню матеріалу та розвитку самостійного навчання.

Однак, разом із численними перевагами, Інтернет в освіті має свої недоліки. Викладачі повинні навчитися ефективно використовувати онлайн-ресурси та інструменти для створення інтерактивних курсів, що може вимагати додаткового часу й зусиль. Студенти, своєю чергою, повинні вміти організовувати свій навчальний процес, поєднуючи очні заняття з самостійною роботою онлайн. Питання технічної підтримки також є важливим аспектом інтеграції Інтернету в освіту. Для ефективної роботи онлайн-курсів та гібридних моделей навчання необхідно забезпечити стабільний доступ до Інтернету, наявність необхідного обладнання та програмного забезпечення. Технічні проблеми можуть негативно впливати на якість навчання та мотивацію студентів.

Напрямки подальших досліджень повинні зосереджуватися на подоланні цих викликів та удосконаленні існуючих методик. Зокрема, важливо досліджувати способи ефективного адаптації викладачів та студентів до нових технологій, а також розробляти нові інструменти для підвищення інтерактивності і залученості у навчальний процес. Дослідження також повинні зосереджуватися на забезпеченні безпеки даних та конфіденційності в онлайн-освіті, що є важливим аспектом у цифрову епоху.

Література:

1. Биков В.Ю., Буров О.Ю. Цифрове навчальне середовище: нові технології та вимоги до здобувачів знань. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців, методологія, теорія, досвід, проблеми* : Збірник наукових праць. Вінниця: ТОВ «Друк плюс», 2020. Вип. 55. С.11–22.
2. Гавриленко С., Кашпу С., Сіроштан Я. Можливості українських масових відкритих онлайн-курсів у навчанні іноземної мови. *Вісник Національного університету «Чернігівський колегіум» імені ТГ Шевченка*. 177(21). 2023. С. 78–82. DOI: <https://doi.org/10.58407/visnik.232113>.
3. Гуревич Р.С., Кадемія М.Ю., Опушко Н.Р., Ільніцька Т.С., Плахотнюк Г.М. Роль цифрових технологій навчання в епоху цивілізаційних змін. *Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: методологія, теорія, досвід, проблеми*. Вип. 62, 2021. С. 28–38. DOI: <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-62-28-38>.

4. Конопляник Л.М. Роль цифрових інструментів при організації дистанційного навчання фахової іноземної мови в умовах пандемії. *Інноваційна педагогіка : наук. журнал*. Вип. 41, т. 2. Одеса : Видавничий дім «Гельветика», 2021. С.121–127.

5. Осецький В. Л., Татомир І. Л. Роль масових відкритих онлайн-курсів у сучасному «освітньому ландшафті». *Економіка України*. 2017. № 12. С. 86–98.

6. Фурман О. А., Бабій Н. В., Галаган І. М. Упровадження мобільного навчання в освітній процес. *Науковий вісник Кременецької обласної гуманітарно-педагогічної академії ім. Тараса Шевченка*. 2023. No 16. С. 43–50. DOI: <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.6>.

References:

1. Bykov, V. Yu., & Burov, O. Yu. (2020). Tsyfrove navchalne seredovyshche: novi tekhnolohii ta vymohy do zdobuvachiv znan [Digital learning environment: new technologies and requirements for knowledge seekers]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv, metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy – Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists, methodology, theory, experience, problems*, 55, 11-22. Vinnytsia: Druk Plus LLC [in Ukrainian].

2. Havrylenko, S., Kashpur, S., & Siroshstan, Ya. (2023). Mozhlyvosti ukrainskykh masovykh vidkrytykh onlain-kursiv u navchanni inozemnoi movy [Opportunities for Ukrainian mass open online courses in foreign language teaching]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu «Chernihivskiy kolehium» imeni T. H. Shevchenka – Bulletin of the Taras Shevchenko National University of Chernihiv Collegium*, 177(21), 78-82. <https://doi.org/10.58407/visnik.232113> [in Ukrainian].

3. Hurevych, R. S., Kademiia, M. Yu., Opushko, N. R., Ilnitska, T. S., & Plakhotniuk, H. M. (2021). Rol tsyfrovyykh tekhnolohii navchannia v epokhu tsyvilizatsiinykh zmin [The role of digital learning technologies in the era of civilisational change]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, teoriia, dosvid, problemy – Modern Information Technologies and Innovative Teaching Methods in the Training of Specialists: Methodology, Theory, Experience, Problems*, 62, 28-38. <https://doi.org/10.31652/2412-1142-2021-62-28-38> [in Ukrainian].

4. Konoplianyk, L. M. (2021). Rol tsyfrovyykh instrumentiv pry orhanizatsii dystantsiinoho navchannia fakhovoi inozemnoi movy v umovakh pandemii [The role of digital tools in organising distance learning of a professional foreign language in a pandemic]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 41(2), 121-127 [in Ukrainian].

5. Furman, O. A., Babii, N. V., & Halahan, I. M. (2023). Uprovadzhennia mobilnoho navchannia v osvittii protses [Implementation of mobile learning in the educational process]. *Naukovyi visnyk Kremenetskoi oblasnoi humanitarno-pedahohichnoi akademii im. Tarasa Shevchenka – Scientific Bulletin of Kremenets Regional Taras Shevchenko Humanitarian and Pedagogical Academy*, 16, 43-50. <https://doi.org/10.32782/2410-2075-2023-16.6> [in Ukrainian].

УДК 378.147:629.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1186-1198](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1186-1198)

Ковальов Юрій Григорович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фізико-математичних дисциплін та застосування інформаційних технологій в авіаційних системах, Льотна академія Національного авіаційного університету, вул. Степана Чабану, 1, м. Кропивницький, 25005, тел.: (0522) 39-47-31, <https://orcid.org/0000-0002-1729-2033>

Ковальова Олена Сергіївна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри фізико-математичних дисциплін та застосування інформаційних технологій в авіаційних системах, Льотна академія Національного авіаційного університету, вул. Степана Чабану, 1, м. Кропивницький, 25005, тел.: (0522) 39-47-31, <https://orcid.org/0000-0001-9238-0466>

Ковальов Сергій Григорович кандидат педагогічних наук, викладач кафедри вищої математики та фізики, Центральноукраїнський національний технічний університет, Університетський проспект, 8, м. Кропивницький, 25006, тел.: (0522) 39-05-83, <https://orcid.org/0009-0002-3922-8697>

ВИВЧЕННЯ БЕЗПЛОТНИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ЗВО, ЯК ВІДОБРАЖЕННЯ ОСВІТНІХ ТЕНДЕНЦІЙ В УМОВАХ ПЕРЕХОДУ ДО ЧЕТВЕРТОЇ ІНДУСТРІАЛЬНОЇ РЕВОЛЮЦІЇ

Анотація. У даній статті досліджується структура та методика проведення курсу "Основи керування мультикоптерами" та впровадження його у навчальні програми для студентів закладів вищої освіти. В першу чергу він розглядається як модельний і може бути адаптованим для студентів різних спеціальностей. Автори звертають увагу на актуальність впровадження подібних курсів у навчальні плани в умовах стрімкого розвитку дрон-технологій та росту популярності цієї галузі. Стаття розглядає основні етапи планування та впровадження курсу, включаючи визначення цілей та завдань, обрання навчальних матеріалів, методів та форм організації навчання. Детально описуються основні розділи та теми, які включені до програми курсу, такі як технічні аспекти керування мультикоптерами, безпека польотів, правові аспекти використання дронів тощо. Крім того, розглядаються педагогічні підходи до викладання та оцінювання знань студентів, використання практичних завдань та проектної роботи для підвищення ефективності навчання

В статті детально розглядає процес розвитку інноваційної компетентності серед студентів шляхом проведення проектної діяльності. Зокрема,

автори досліджують вплив застосування соціонічного підходу на формування ефективної командної взаємодії у студентів під час виконання проєктних завдань. Основний акцент робиться на використанні соціоніки для підготовки та організації роботи команди, розподілу обов'язків та вирішенні конфліктів. Детально розглядається процес реалізації проєкту, включаючи стадії вибору теми, розробки концепції, створення інноваційного продукту та підготовку презентації. Особлива увага приділяється етапам рефлексії та аналізу після завершення проєктів, що сприяє залученню учасників до самокритичної оцінки своєї діяльності та плануванню подальших кроків у розвитку проєктів. Результати статті можуть бути корисними для педагогів та науковців, що працюють у галузі вищої освіти, які зацікавлені у покращенні методів навчання та розвитку інноваційних компетентностей у студентів.

Ключові слова: вища освіта, мультикоптери, безпілотні технології, проєктне навчання, керування дронами

Kovalyov Yurii Hryhorovych Ph.D. in Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Physical and Mathematical Disciplines and Application of Information Technologies in Aviation Systems, Flight Academy of the National Aviation University, Stepana Chabana St., 1, Kropyvnytskyi, 25005, tel.: (0522) 39-47-31, <https://orcid.org/0000-0002-1729-2033>

Kovalyova Olena Serhiivna Ph.D. in Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Physical and Mathematical Disciplines and Application of Information Technologies in Aviation Systems, Flight Academy of the National Aviation University, Stepana Chabana St., 1, Kropyvnytskyi, 25005, tel.: (0522) 39-47-31, <https://orcid.org/0000-0001-9238-0466>

Kovalyov Serhiy Hryhorovych Ph.D. in Pedagogical Sciences, Lecturer of the Department of Higher Mathematics and Physics, Central Ukrainian National Technical University, Universytetskyi Avenue, 8, Kropyvnytskyi, 25006, tel.: (0522) 39-05-83, <https://orcid.org/0009-0002-3922-8697>

STUDYING UAV TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION INSTITUTIONS AS A REFLECTION OF EDUCATIONAL TRENDS IN THE TRANSITION TO THE FOURTH INDUSTRIAL REVOLUTION

Abstract This article investigates the structure and methodology of the course "Fundamentals of Multicopter Operation" and its implementation in higher education curricula. It is primarily considered as a model course and can be adapted for students of various specializations. The authors highlight the relevance of incorporating such courses into educational plans amid the rapid development of

drone technologies and the growing popularity of this field. The article examines the main stages of course planning and implementation, including setting objectives and tasks, selecting educational materials, methods, and forms of organizing the learning process. The main sections and topics included in the course program are described in detail, such as the technical aspects of multicopter operation, flight safety, and the legal aspects of drone usage. Furthermore, pedagogical approaches to teaching and assessing student knowledge are discussed, along with the use of practical assignments and project work to enhance learning effectiveness.

The article also thoroughly examines the process of developing innovative competence among students through project-based activities. Specifically, the authors explore the impact of applying the socionic approach to forming effective team interactions among students during project tasks. The focus is on using socionics for team preparation and organization, duty allocation, and conflict resolution. The process of project implementation is detailed, including stages of topic selection, concept development, innovative product creation, and presentation preparation. Special attention is given to the stages of reflection and analysis after project completion, which encourage participants to engage in self-critical assessment of their activities and to plan further steps in project development. The findings of the article can be useful for educators and researchers in higher education who are interested in improving teaching methods and fostering innovative competencies in students.

Keywords: higher education, multicopters, drone technologies, project-based learning, drone operation

Постановка проблеми. Освіта, яка відповідає вимогам «Індустрії 4.0», є ключовим фактором успішності та конкурентоспроможності майбутніх працівників і підприємств. З огляду на стрімкий технологічний прогрес, освітні програми мають забезпечувати студентів навичками, що відповідають потребам цифрової епохи, такими як програмування, аналіз даних, штучний інтелект, безпілотні технології та інші.

Умови війни ще більше підкреслили необхідність швидких інновацій і фахівців, здатних розробляти та впроваджувати їх. Військові дії вимагають негайних технологічних відповідей на нові загрози та ситуації. У таких умовах інновації можуть врятувати життя та підвищити ефективність військових операцій, наприклад, через розробку нових систем зв'язку, бойових дронів, засобів кіберзахисту тощо. Значення спеціалістів, які можуть створювати та впроваджувати такі технології, стає критичним як у короткостроковій, так і в довгостроковій перспективі.

У цьому контексті позиція Міністерства освіти України, яке приділяє особливу увагу вивченню безпілотних технологій здобувачами освіти різних рівнів, є надзвичайно важливою. Тому в умовах війни необхідно інвестувати в освіту та підготовку фахівців, які можуть швидко реагувати на виклики та забезпечувати військовий потенціал країни в умовах надзвичайних обставин.

В умовах підготовки фахівців у закладах вищої освіти для різних напрямів і спеціальностей, підвищити їхню компетентність у сфері безпілотних технологій можна шляхом включення відповідних дисциплін або серій дисциплін до списку вибіркових, тобто дисциплін вільного вибору студентів. Це також обґрунтовано тим, що завдяки інноваціям «Індустрія 4.0» традиційні галузі зазнають значних змін, що впливають на виробництво, маркетинг, логістику та інші аспекти діяльності підприємств.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз тенденцій останніх досліджень в педагогіці показує, що багато науковців акцентують увагу на процесі формування компетенцій, які необхідні для ефективного функціонування у цифровому суспільстві та адаптації вищої освіти до потреб ринку праці в Україні в реаліях сьогодення. Зокрема, цій тематиці присвячені роботи таких вчених як Л. Бадюл [1], В. Гончарук [2], Ю. Демченко [3], Г. Єфремова [4], В. Ковтунець [5], Т. Пантюк [6], С. Прохоровська [3], І. Рассоха [3], І. Рижова [7], І. Розман [8], Ю. Скиба [9], М. Тарасенко [1], та багато інших дослідників. В них вивчається широкий спектр навичок, від технічних до соціальних, необхідних для адаптації до швидко змінюючихся технологічних умов. Визначено, що формування компетенцій цифрового суспільства передбачає не лише технічні навички, але й здатність аналізувати інформацію, критично мислити, спілкуватися та працювати в команді. Найбільш вдалим способом навчання цих навичок вважається інтеграція їх у всі аспекти освітнього процесу та передбачення модулів, зорієнтованих на потреби ринку праці [10]. Безпілотні технології є важливою складовою індустрії 4.0 і можуть стати ключовим інструментом у впровадженні інноваційних методів навчання, спрямованих на розвиток креативності, критичного мислення та практичних навичок, необхідних у сучасному цифровому середовищі.

Метою статті Запропонуйте зміст вибіркової дисципліни «Основи керування мультикоптерами» як один із прикладів реалізації стратегії впровадження вивчення безпілотних технологій у навчальний процес для студентів, що здобувають вищу освіту на рівні бакалавра та формування компетенцій цифрового суспільства.

Виклад основного матеріалу. На початку хотілося зауважити, що в даній статті будемо розглянемо зміст дисципліни «Основи керування мультикоптерами» як модельний для побудови подібних, які в першу чергу призначені для ознайомлення студентів і з важливою складовою четвертої індустріальної революції – безпілотними технологіями. Даний курс можна адаптувати для вивчення як для студентів різних спеціальностей так і для школярів чи дорослих. Він розбитий по модулях і дозволяє певну свободу в черговості їх вивчення. Запропонований зміст дисципліни включає 50 годин аудиторних занять, з яких 30 годин відведено на лекції та 20 годин на практичні заняття і може бути зміненим. Курс направлений, в першу чергу на

ознайомлення з напрямками розвитку безпілотних технологій та основними прикладними задачами в цій галузі; формування компетенцій в будові та принципах польоту квадрокоптерів, умінь компонувати дрон з наперед визначеними характеристиками польоту, формуванню знань про правила та технік безпечного польоту на дронах.

Він сприяє формуванню умінь керувати мультикоптерами DJI та їх аналогами, вміння виконувати різні типи польотів: FPV, візуальні польоти, інтелектуальні режими тощо, налаштовувати дрон та знати його програмне забезпечення. До прикладних навиків також слід віднести вміння виконувати зйомку фото та відео контенту з квадрокоптера, налаштовувати камеру, знання основних технік та прийомів художньої аеровідеозйомки з дрону та вміння створювати відповідний відеоконтент.

Зміст дисципліни розбитий на два блоки: теоретичний і практичний.

Орієнтовний перелік тем і та короткий зміст питань, що пропонується для вивчаються в рамках теоретичного блоку наводимо нижче:

Лекція 1. Вступне заняття (2 год).

Обговорення ролі безпілотних літальних апаратів (БПЛА) в Індустрії 4.0 та їх впливу на концепцію сталого розвитку.

Лекція 2. Напрямки використання дронів (2 год).

Класифікація БПЛА. Зазначення сучасних застосувань дронів у сільському господарстві, пошуку і порятунку, доставці товарів тощо. Вивчення перспективних напрямків використання дронів та розвитку технологій мультикоптерів.

Лекція 3. Основи будови квадрокоптера (2 год).

Розглядається будова та складові частини квадрокоптера. Пояснення схем, принципів роботи, стабілізації та управління. Аналіз особливостей забезпечення рівноваги та керування.

Лекція 4. Основи аеродинаміки (2 год).

Присвячена вивченню основ аеродинаміки, її понять та законів, таких як ламінарний та турбулентний потік, рівняння нерозривності, рівняння Бернуллі, підйомна сила, в'язкість, динамічний опір. Обговорення теорії гвинта.

Лекція 5. Теорія польоту квадрокоптера для оцінки його льотно-технічних характеристик (2 год).

Аналізується особливості компоновки квадрокоптера та математичної моделі польоту. Вивчаються системи диференціальних рівнянь, що описують рух квадрокоптеру та спрощені теоретичні моделі для розрахунку режимів польоту. Обговорення залежності часу польоту у режимі висіння, дальності, максимальної висоти польоту від вибору компонентів.

Лекція 6. Розрахунок параметрів вузлів мультикоптеру в Ecalc (2 год).

Присвячена поясненню функцій калькулятора мультикоптерів Ecalc, основних параметрів для налаштування та методики роботи з програмою.

Лекція 7. Радіокерування. Навігаційні системи (2 год).

Огляд способів дистанційного керування об'єктами за допомогою радіосигналів та апаратури радіокерування. Розгляд передачі відео сигналу, телеметрії та глобальних навігаційних систем (GNSS) таких як GPS, GLONASS, GALILEO.

Лекція 8. Польотні контролери (2 год).

Огляд основних польотних контролерів, їх характеристики. Огляд основних прошивок для мультикоптерів: Betaflight; iNav; ArduPilot тощо.

Лекція 9. БК-мотори. ПД – регулятор (2 год).

БК-мотори. ESC, PWM. ПД - регулятор.

Лекція 10-11. Вивчення квадрокоптерів DJI і їх аналогів (4 год).

Вивчається лінійка квадрокоптерів DJI в історичному розрізі та їх аналоги. Розглядаються питання, що стосуються навчальних польотів, техніка безпеки при польотах, особливості візуальних польотів на квадрокоптерах DJI. Інтелектуальні режими польотів та їх налаштування. DJI Flight Simulator. Програми DJI Pilot, DJI GO 4.

Лекція 12. FPV дрони (2 год).

Розгляд FPV дронів та їх використання у спортивних заходах, таких як дронрейсінг та акробатика. Вивчення особливостей компонування, керування та налаштування. Практичні вправи з FPV-польотами на спортивних мультикоптерах та тренування навичок управління.

Лекція 13. Особливості фото та відеозйомки з використанням квадрокоптерів (2 год)

Дослідження особливостей відеозйомки та фотозйомки з використанням квадрокоптерів. Навчання управління камерою в дронах від виробників лінійки DJI. Практичні навички зйомки фото та відео з квадрокоптера, а також монтаж та робота з відзнятим матеріалом.

Лекція 14. Основні фізичні характеристики атмосфери та їх вплив на експлуатацію повітряних суден (2 год)

Вивчення основних фізичних характеристик атмосфери та їх впливу на політ повітряних суден. Вивчення загальних відомостей про атмосферу Землі розглядає її будову та основні характеристики. Це включає огляд температурних умов та методів вимірювання, розгляд вологості повітря та методів її визначення. Також важливим аспектом є атмосферний тиск, його методи та одиниці вимірювання, а також зміна тиску з висотою і поняття баричного ступеня.

Лекція 15. Законодавство у сфері БПЛА (2 год).

Огляд законодавство у сфері БПЛА в різних країнах. Правила польотів.

Практичний блок структурно можна поділити на дві змістовні складові: робота в міні групах над створенням проєкту по створенню стартапу на основі розробки дронів і відпрацюванню навиків керування дроном мультикоптер-

ного типу (симулятори, тренажери, навчальні польоти). Орієнтовний розподіл може бути таким:

Заняття 1-4. Робота в команді над проєктом (підбір компонентів мультикоптера під старт).

Заняття 5-6. Польоти на тренажері DJI Flight Simulator.

Заняття 7-9. Навчальні польоти (за можливістю). Альтернатива: Польоти на FPV тренажерах.

Заняття 10. Представлення проєктів (підсумкове заняття).

Розподіл занять у практичному блоці може змінюватися в залежності від наявності відповідного обладнання та можливості виконувати навчальні польоти.

Розглянемо особливості використання проєктного методу під час вивчення дисципліни «Основи безпілотних літальних апаратів», який відображує освітні тенденції переходу до цифрового суспільства.

За класифікацією проєктне навчання, у рамках описуваного курсу має такі ознаки:

за складом групи – колективний (проєкт виконується малими групами у складі 2-4 особи);

за рівнем реалізації міжпредметних зав'язків – міжпредметний;

за тривалістю – середньої тривалості (виконується протягом 1-2 місяців);

Розглянемо послідовно кожен з етапів виконання проєкту.

Етап 1. Визначення тематики дослідження.

Викладач озвучує тематику дослідження, після ознайомлення студентів з будовою та основними елементами безпілотних повітряних суден мультироторного типу (наприклад, квадрокоптери, гексакоптери, октокоптери) та їх принципами роботи і керування. Вони також з'ясовують поняття "льотно-технічні характеристики" та ознайомлюються з основними параметрами цих систем, класифікацією безпілотних повітряних суден і можливими напрямками їх використання. Студенти отримують математичні знання для оцінки льотно-технічних характеристик залежно від комплектації безпілотних повітряних суден, а також користуються онлайн програмами для налаштування параметрів та отримання розрахунків характеристик, таких як швидкість, дальність польоту та вантажопідйомність. Перед видачею завдання проводиться аналіз новітніх розробок і концепцій безпілотних повітряних суден у різних галузях. Студентам пропонується об'єднатися в малі групи та розробити конструкцію безпілотного повітряного судна, описати його технічні характеристики, підібрати компоненти та розрахувати льотно-технічні параметри, а також обґрунтувати його використання з погляду сталого розвитку та економічної доцільності. Виконання такого проєктного завдання сприяє формуванню інноваційної компетентності студентів.

Можливість створення нового, суспільно-значимого продукту є додатковим стимулом для виконання завдання. Студенти повинні дослідити

існуючі інноваційні технології за допомогою сучасних інформаційно-комунікативних інструментів. Групова співпраця, ефективний обмін інформацією та розподіл обов'язків сприяють розвитку соціальних навичок. Розробка нового продукту активізує творчість учасників. Використання різноманітних інформаційних технологій сприяє збагаченню знань та навичок учасників. Оцінка екологічних та соціальних аспектів розробки формує в учасників ціннісне ставлення до здоров'я та довкілля.

Ще одним ключовим елементом, що сприяє розвитку інноваційної компетентності, є підготовка та проведення презентацій. Це передбачає розробку структури презентаційних матеріалів, підготовку самого вмісту, використання сучасних редакторів для оформлення матеріалів, а також використання креативних прийомів для залучення уваги аудиторії. Важливими аспектами також є тренування ораторських навичок, вміння бути переконливим та урахувувати специфіку аудиторії. Такий підхід сприяє розвитку соціальних, креативних, мотиваційних, організаційних та інформаційно-комунікативних навичок студентів.

Етап 2. Формування груп. На даному етапі особлива увага приділяється формуванню малих груп - команд. Для досягнення ефективної взаємодії у команді, студентам пропонується ознайомитися з принципами соціонічного підходу. Під час аудиторних занять студентам пояснюються основні аспекти соціонічного аналізу, після чого вони визначають свій власний соціотип. Після цього студентам надається список рекомендованої літератури для аналізу особливостей власного соціотипу та оптимальних можливостей формування групи з урахуванням міжтипних відносин.

Соціоніка в педагогіці знаходить застосування при виборі форм навчання та стимулюванні учнів, враховуючи їх психоінформаційний тип (соціотип). Вона також дозволяє здійснювати оптимальний вибір методик викладання для різних типів груп, формувати навчальні групи оптимальним чином для досягнення високої успішності.

Отже, використовуючи соціонічний підхід, ми забезпечуємо ефективну міжособистісну взаємодію в групах для досягнення максимальних результатів у вирішенні проєктних завдань. В той же час, цей підхід допомагає ознайомити майбутніх фахівців з технологіями, які є основою для організації інноваційного менеджменту, розвиваючи їх соціальну та організаційно-впроваджувальну компетенції. Крім того, соціонічні методи сприяють самоусвідомленню та саморефлексії, що важливо для професійного росту майбутніх фахівців. Учасники мають 7 днів на виконання завдання з формування груп, включаючи визначення власного психотипу, формування групи з урахуванням соціонічних закономірностей та розподіл завдань.

Етап 3. Збір інформації та опрацювання в групах.

Починаючи з формулювання завдання та формування груп, викладач виступає ментором для груп, що допомагає їм у реалізації проєктів. Його

завдання полягає у розвитку ідей, виявленні недоліків та попередженні можливих ризиків. На етапі збору та аналізу інформації завдання викладача-ментора полягає у допомозі групам у пошуку джерел інформації та виявленні суперечностей, на основі яких може бути сформовано інноваційне рішення. Також він допомагає у розподілі завдань всередині групи та визначенні переліку завдань для кожного. На цьому етапі група може оцінити ефективність міжособистісної взаємодії та виявити проблеми у комунікації, що потребує аналізу групової діяльності.

Етап 4. Проміжна рефлексія (аналіз групової діяльності).

На цьому етапі ментор проводить зустріч з групою, щоб дізнатися, за яким принципом формувалася команда, як розподілені обов'язки, чи всі учасники залучені до роботи та наскільки ефективно взаємодіє команда. Під час співбесіди виявляються проблеми, і відбувається корекція. Часто самі учасники групи аналізують суперечності на основі соціонічних знань та пропонують способи їх вирішення: перерозподіл обов'язків або реорганізація групи. Допускається демократичне вирішення питання переформатування групи за їхнім бажанням. Хоча деякі учасники можуть висловлювати бажання працювати самостійно, такий підхід допускається викладачем.

5. Вибір та фіксація теми проєкту.

На цьому етапі чітко визначається тематика дослідження та учасники групи, які будуть її виконувати. Формалізується мета та завдання проєкту, що дозволяє забезпечити чітке спрямування роботи та уникнути недорозумінь.

6. Розробка проєкту.

Студенти розпочинають розробку моделі безпілотного повітряного судна мультироторного типу, яка оптимально відповідатиме вибраному завданню групи. Першим кроком є сформулювання мети та завдань проєкту, а також встановлення вимог до льотно-технічних характеристик такого судна, необхідних для виконання завдання. Потім студенти визначають характеристики складових компонентів дрону, формуючи початковий набір компонентів. За допомогою калькулятора для мультикоптерів оптимізується набір компонентів шляхом аналізу їхніх льотних характеристик, що автоматично розраховуються у програмі.

У процесі цієї роботи викладач здійснює менторську підтримку груп. Кожен з учасників отримує користь від такої взаємодії. З одного боку, студенти можуть отримати кваліфіковану пораду, об'єктивну оцінку свого проєкту, а також дізнатися про типові помилки на етапі виконання, щоб вчасно їх виправити. Вони покращують самоорганізацію завдяки запланованим консультаціям щодо певних етапів проєкту та отримують не лише фахову допомогу, а й моральну підтримку. З іншого боку, ментор також має свої переваги від такої взаємодії. Він отримує новий кейс для аналізу та використання, знаходить однодумців для реалізації подальших науково-дослідницьких проєктів, удосконалює власні навички організованості та

детально аналізує етапи реалізації інноваційних проєктів у різних групах. Крім того, він може перейнятися мотивацією групи і відчувати задоволення від успішної реалізації проєкту.

7. Підготовка презентації результату.

Виділення цього елементу в алгоритмі реалізації проєктної діяльності підкреслює важливість вибору правильного підходу до підготовки презентації. Учасники отримують чіткі інструкції щодо інформації, яка повинна міститися у презентації, проте не обмежуються у способах її представлення. Головним завданням є представлення розробки як кінцевого продукту, який може бути представлений на ринку інноваційних розробок. У презентації мають бути представлені компоненти, технічні характеристики об'єкту, його орієнтовна вартість, переваги від його використання (економічні, соціальні, екологічні). Інші елементи презентаційних матеріалів залишаються на розсуд команди. Такий підхід до продукту проєктної діяльності формує ставлення до інноваційної діяльності як до створення інноваційного продукту, послуги тощо, як такої, що має суспільну значимість і забезпечить корисний ефект у разі запуску його у виробництво або запровадження у певній сфері бізнесу.

8. Презентація та захист проєкту.

Презентація результатів кожної команди відбувається для всієї групи. Під час презентації учасники інших команд аналізують проєкт за такими критеріями: відповідність поставленій задачі, інноваційність, обґрунтованість, якість презентації, переконливість доповідача, командна робота, економічність, екологічність, суспільна користь. По завершенні презентації відбувається обговорення проєкту, команда відповідає на запитання аудиторії. Після презентації всіх проєктів проводиться рефлексія.

9. Рефлексія.

Першим етапом рефлексії є визначення кращого проєкту. Модератором обговорення є викладач. Учасники групи висловлюють свої аргументи на користь того чи іншого проєкту та визначають найкращий, на думку групи, проєкт, який отримує найвищу оцінку. У подальшому модератор переводить обговорення у формат самоаналізу. Учасники обговорюють такі питання:

- Які вимоги, на вашу, думку, мають висуватися до інновації, інноваційного продукту чи послуги?
- Який етап роботи команді видався найскладнішим? Чому?
- Як вирішували суперечності під час реалізації проєкту?
- У чому, на вашу думку, переваги та недоліки командної й індивідуальної роботи над проєктом?
- Чи змінилися ваші стосунки з учасниками команди після ознайомлення з основами соціоніки? Чи пробували ви використати ці знання в інших сферах свого життя?
- Чи виникали технічні складності під час виконання проєкту? У чому вони полягали?

– Чи вважаєте ви свій проєкт конкурентоспроможним у порівнянні з іншими, представленими сьогодні?

– Після представлення всіх проєктів, чи виникало у вас бажання щось змінити або вдосконалити у своєму проєкті?

– Чи будете ви продовжувати роботу над удосконаленням проєкту, або ж маєте ідею розробки іншого?

З точки зору використання інформаційних технологій в освіті та відповідність тенденціям можна виділити наступні аспекти цього курсу:

– Інтеграція симуляторів DJI Flight Simulator та FPV тренажерів надає студентам можливість практикувати навички управління мультикоптерами в безпечному віртуальному середовищі, відповідно до принципів "Індустрії 4.0", де моделювання та віртуальна реальність відіграють ключову роль.

– Студенти працюють у командах над створенням стартапів, що спрямовані на розробку дронів, що сприяє використанню передових ІТ-технологій та формуванню soft skills.

– Використання онлайн-ресурсів, відеоінструкцій, навчальних платформ та інших цифрових матеріалів забезпечує інтерактивність та доступність навчання, дозволяючи студентам вивчати матеріал у зручному темпі та форматі.

– Курс може включати основи програмування для налаштування дронів та роботи з їх програмним забезпеченням, сприяючи розвитку інноваційного мислення та підприємницьких навичок.

– Цей курс готує студентів до роботи в умовах сучасного цифрового світу, де технології "Індустрії 4.0" відіграють ключову роль у багатьох галузях індустрії та інноваційних рішень.

Висновки. Інтеграція курсу з безпілотних технологій до освітніх програм дозволяє підвищити конкурентоспроможність випускників, надаючи їм сучасні навички, що відповідають вимогам ринку праці «Індустрії 4.0». Студенти набувають знання в галузі робототехніки та роботи з передовими технологіями, що робить їх більш універсальними та готовими до інноваційних проєктів. Це забезпечує відповідність вимогам роботодавців і сприяє розвитку міждисциплінарних навичок. Результати дослідження можуть бути корисними для викладачів, які планують розробити та впровадити подібний курс у своїй навчальній програмі.

Література:

1. Тарасенко М. І., Бадюл Л. М. Освітні інновації – вимоги теперішнього та майбутнього. *Академічні студії. Серія «Педагогіка»*. 2021. Т. 2. № 3. С. 128–132. DOI: <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.20>.

2. Інноваційні процеси у вищій освіті України: врахування зарубіжного досвіду / В.В. Гончарук та ін. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 5. Педагогічні науки: реалії та перспективи*. 2021. № 80, Т. 1. С. 75–80. DOI: <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.80.1.15>.

3. Прохоровська С., Рассоха І., Демченко Ю. Стратегії адаптації вищої освіти до потреб ринку праці в Україні. *Наукові інновації та передові технології* (Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право», Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»). 2024. № 5(33), 1250–1261. DOI: [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5\(33\)-1250-1261](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5(33)-1250-1261).
4. Інноваційні технології в сучасному освітньому просторі : колективна монографія /за заг. редакцією Г. Л. Єфремової. Суми : Вид-во СумДПУ імені А. С. Макаренка, 2020. 444 с.
5. Ковтунець В. Вимоги ринку праці до освітніх та професійних кваліфікацій працівників. *Вісник НАПН України*. 2022. № 4(2). С. 1–7. URL: <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/316/3773> (дата звернення 10.05.2024).
6. Інновації в освіті: необхідність, сутність, зміст / Т. Пантюк та ін. *Молодь і ринок*. 2021. № 6 (185). С. 6–10. DOI: <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2020.225537>.
7. Вплив цифрових технологій на освіту в епоху четвертої промислової революції/ І. Ришова та ін. *Humanities Studies*. 2023. № 16 (93). С. 144–159. DOI: <https://doi.org/10.32782/hst-2023-16-93-15>.
8. Розман І. І. Інноваційні технології як засіб формування креативного мислення здобувачів старшої школи на уроках зарубіжної літератури. *Актуальні питання у сучасній науці*. 2024. № 1 (19). С. 726–734. URL: <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/10216> (дата звернення 10.05.2024).
9. Скиба Ю. Навички XXI століття: адаптація освітніх програм вітчизняних закладів вищої освіти. *Проблеми освіти*. 2023. Вип. 2 (99). С. 73–88. DOI: <https://doi.org/10.52256/2710-3986.2-99.2023.05>.
10. Стратегія розвитку вищої освіти на 2021–2031 роки. МОН України, Київ, 2020. 71 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> (дата звернення 10.05.2024).

References:

1. Tarasenko, M. I., & Badiul, L. M. (2021) Osvitni innovatsii – vymohy teperishnoho ta maibutnoho [Educational innovations – requirements of the present and the future]. *Akademichni studii. Seriya «Pedagogika» – Academic studies. Series «Pedagogy»*, 2(3), 128–132. <https://doi.org/10.52726/as.pedagogy/2021.3.2.20> [in Ukrainian].
2. Honcharuk, V., Vitenko, V. A., Sobchenko, T. M., & Lylchak, S. Yu. (2021). Innovatsiini protsesy u vyshchii osviti Ukrainy: vrakhuvannia zarubizhnogo dosvidu [Innovative processes in higher education in Ukraine: taking into account foreign experience]. *Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Dragomanova. Seriya 5. Pedagogichni nauky: realii ta perspektivy – Naukovyi Chasopys Dragomanov Ukrainian State University. Series 5. Pedagogical sciences: reality and perspectives*, 80(1), 75–80. <https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series5.2021.80.1.15> [in Ukrainian].
3. Prokhorovska, S. A., Rassokha, I. V. & Demchenko, Yu. M. (2024). Stratehiyi adaptatsiyi vyshchoyi osvity do potreb rynku pratsi v Ukrayini [Strategies for adaptation of higher education to the needs of the labor market in Ukraine]. *Naukovi innovatsii ta peredovi tekhnologii* (Seriia «Upravlinnia ta administruvannia», Seriiia «Pravo», Seriiia «Ekonomika», Seriiia «Psykhologhiia», Seriiia «Pedagogika») – Scientific innovations and advanced technologies ("Management and Administration" Series, "Law" Series, "Economics" Series, "Psychology" Series, "Pedagogy" Series), (5(33), 1250–1261. [https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5\(33\)-1250-1261](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-5(33)-1250-1261) [in Ukrainian].
4. Yefremova, H. L. (Ed.). (2020). *Innovatsiyni tekhnologiyi v suchasnomu osvitnomu prostori: kolektyvna monografiya* [Innovative technologies in the modern educational space: A collective monograph]. Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A. S. Makarenka [in Ukrainian].
5. Kovtunets, V. (2022). Vymohy rynku pratsi do osvitnikh ta profesiinykh kvalifikatsii pratsivnykiv [Labor market requirements for educational and professional qualifications of employees]. *Visnyk NAPN Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 4(2), 1–7. Retrieved from <https://visnyk.naps.gov.ua/index.php/journal/article/view/316/3773> [in Ukrainian].

6. Pantyuk, T., Pantyuk, M., Hamerska, I., & Denisyak, Yu. (2021) Innovatsii v osviti: neobkhdnist, sutnist, zmist [Innovations in education: necessity, essence, content]. *Molod i rynok - Youth & Market*, 6(185), 6–10. <https://doi.org/10.24919/2308-4634.2020.225537> [in Ukrainian].

7. Ryzhova, I., Pavliuk, O., Zorya, O., & Severin, K. (2023). Vplyv tsyfrovyykh tekhnolohii na osvitu v epokhu chetvertoi promyslovoi revoliutsii [Impact of digital technologies on education in the era of the fourth industrial revolution]. *Humanities Studies*, (16(93)), 144–159. <https://doi.org/10.32782/hst-2023-16-93-15> [in Ukrainian].

8. Rozman, I. I. (2024) Innovatsiyni tekhnologiyi yak zasib formuvannya kreatyvnoho myslennya zdobuvachiv starshoyi shkoly na urokakh zarubizhnoyi literatury [Innovative technologies as a means of forming creative thinking of high school students in foreign literature lessons]. *Aktualni pytannya u suchasni nauki – Current Issues in Modern Science*, (1(19)), 726–734. <http://dspace.msu.edu.ua:8080/jspui/handle/123456789/10216> [in Ukrainian].

9. Skyba, Yu. (2023). Navychky KhKhI stolittia: adaptatsiia osvitnikh prohram vitchyznianskykh zakladiv vyshchoi osvity [Skills of the 21st century: adaptation of educational programs of domestic institutions of higher education]. *Problemy osvity -Problems of education*, 2 (99), 73-88. Retrieved from <https://doi.org/10.52256/2710-3986.2-99.2023.05> [in Ukrainian].

10. Stratehiia rozvytku vyshchoi osvity na 2021-2031 roky [Higher education development strategy for 2021-2031]. (2020). 71p. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/rizne/2020/09/25/rozvitku-vishchoi-osviti-v-ukraini-02-10-2020.pdf> [in Ukrainian].

УДК 37.014.5:37.035

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1199-1211](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1199-1211)

Ковальова Олена Сергіївна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри фізико-математичних дисциплін та застосування інформаційних технологій в авіаційних системах, Льотна академія Національного авіаційного університету, вул. Степана Чабану, 1, м. Кропивницький, 25005, тел.: (0522) 39-47-31, <https://orcid.org/0000-0001-9238-0466>

Кашлаков Олександр Євгенович голова громадської організації "Слов'янський культурний центр "Задзеркалля", вул. Горова, 153 А, м. Слов'янськ, 84111, <https://orcid.org/0009-0009-7967-8482>

Ковальов Юрій Григорович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри фізико-математичних дисциплін та застосування інформаційних технологій в авіаційних системах, Льотна академія Національного авіаційного університету, вул. Степана Чабану, 1, м. Кропивницький, 25005, тел.: (0522) 39-47-31, <https://orcid.org/0000-0002-1729-2033>

ПРОГРАМА UPSHIFT, ЯК ІНСТРУМЕНТ ФОРМУВАННЯ КЛЮЧОВИХ КОМПЕТЕНТНОСТЕЙ У ПІДЛІТКІВ ТА МОЛОДІ В УКРАЇНІ

Анотація. Стаття присвячена дослідженню програми UPSHIFT, як прикладу системного підходу у застосуванні неформальної освіти для становлення ключових компетентностей у підлітків і молоді в Україні.

Аналізуючи сучасні виклики і завдання освіти в умовах глобалізації та цифрових технологій, такі як адаптація до інновацій, нарощення інноваційного потенціалу, формування конкурентоспроможності, пріоритетність міжкультурної взаємодії, розробка індивідуальних освітніх траєкторій, аргументується підвищення ролі неформальної освіти для досягнення поставлених завдань. В контексті швидкозмінного світу, підкреслюються такі її важливі риси, як гнучкість, адаптивність, практична та індивідуальна направленість. Акцентується на важливості дослідження і використання різних видів неформальної освіти для створення збалансованого освітнього середовища.

Розглядаються можливості неформальної освіти для формування ключових компетентностей, які, визначаються як сучасною освітою, так і практичним досвідом ринку праці.

Проводиться аналіз міжнародної інноваційної освітньої програми UPSHIFT, як збалансованої програми неформальної освіти. Зосереджується

увага на окремих етапах реалізації програми та компетентностях, які вона дозволяє формувати у підлітків і молоді на кожному з етапів.

Підкреслюється ефективність програми UPSHIFT для формування ключових компетентностей у підлітків і молоді в Україні, враховуючи національні особливості та суспільні виклики. Актуалізуються питання для подальших досліджень інтеграції програми в освітню систему України. Зокрема, можливості локалізації програми для специфічних потреб регіонів, залучення місцевих партнерів для ресурсної підтримки, створення центрів методичної підтримки програми, проведення інформаційних кампаній та використання аналізу даних для адаптації програми до нових викликів.

Ключові слова: освіта, розвиток, компетентності, неформальна освіта, програма UPSHIFT, інноваційні освітні технології, міжнародна освітня програма.

Kovalyova Olena Serhiivna Ph.D. in Pedagogical Sciences, Senior Lecturer of the Department of Physical and Mathematical Disciplines and Application of Information Technologies in Aviation Systems, Flight Academy of the National Aviation University, Stepana Chabana St., 1, Kropyvnytskyi, 25005, tel.: (0522) 39-47-31, <https://orcid.org/0000-0001-9238-0466>

Kashlakov Oleksandr Yevhenovych head of the organization, Non-governmental organisation «Sloviansk Cultural Center Zadzerkallya», Horova St., 153 A, Sloviansk, 84111, <https://orcid.org/0009-0009-7967-8482>

Kovalyov Yurii Hryhorovych Ph.D. in Technical Sciences, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Physical and Mathematical Disciplines and Application of Information Technologies in Aviation Systems, Flight Academy of the National Aviation University, Stepana Chabana St., 1, Kropyvnytskyi, 25005, tel.: (0522) 39-47-31, <https://orcid.org/0000-0002-1729-2033>

UPSHIFT PROGRAM AS A TOOL FOR DEVELOPING KEY COMPETENCIES IN TEENAGERS AND YOUTH IN UKRAINE

Abstract. The article is dedicated to the study of the UPSHIFT program as an example of a systematic approach in the application of non-formal education for the development of key competencies in teenagers and youth in Ukraine.

By analyzing current challenges and tasks of education in the context of globalization and digital technologies, such as adaptation to innovations, increasing innovative potential, forming competitiveness, prioritizing intercultural interaction, and developing individual educational trajectories, the increased role of non-formal education in achieving these goals is argued. In the context of a rapidly changing world, important features of non-formal education such as flexibility, adaptability,

practical and individual orientation are emphasized. The importance of researching and utilizing various types of non-formal education to create a balanced educational environment is highlighted.

The potential of non-formal education to develop key competencies, which are defined by both modern education and practical labor market experience, is considered.

The analysis focuses on the international innovative educational program UPSHIFT as a balanced program of non-formal education. Attention is paid to the various stages of the program's implementation and the competencies it allows teenagers and youth to develop at each stage.

The effectiveness of the UPSHIFT program in developing key competencies in teenagers and youth in Ukraine is emphasized, considering national characteristics and social challenges. The article raises issues for further research on integrating the program into Ukraine's educational system, including the possibilities of localizing the program to meet the specific needs of different regions, involving local partners for resource support, creating centers for methodological support, conducting informational campaigns, and using data analysis to adapt the program to new challenges.

Keywords: education, development, competencies, non-formal education, UPSHIFT program, innovative educational technologies, international educational program.

Постановка проблеми. Перед сучасною освітою в контексті глобалізації світу та входження в епоху цифрових технологій постає цілий ряд нових завдань та викликів. Зокрема, це адаптація до постійних новацій, що відповідатиме швидким змінам у технологіях та економіці. Ці зміни вимагають від кожного розвиток таких якостей, як гнучкість, творчість, навички до самонавчання, готовність до постійного процесу оволодіння новими компетентностями. Разом з тим, освіта має сприяти підвищенню інноваційного потенціалу, стимулювати творчість та дослідницьку діяльність, щоб забезпечити підтримку та еволюцію технологій.

Глобалізація світу ставить перед освітою завдання формування у особистості якостей, які дозволять бути конкурентоспроможним на міжнародному ринку праці, розвивати комунікаційні здібності, здатність до співпраці задля вирішення глобальних проблем. З іншого боку, залишається завдання сприяти формуванню свідомих патріотів, які розуміють свої права та обов'язки, і водночас, поважають різноманітність культур та цінність міжкультурної взаємодії.

Поруч із викликами, сучасний світ надає і цілий ряд переваг, що робить освіту більш доступною та розкриває нові можливості для самоосвіти.

В таких умовах значно підвищується роль неформальної освіти, яка може ефективно доповнювати формальну, маючи свої переваги, що дозволяє швидко та ефективно реагувати на нові освітні виклики.

Серед переваг неформальної освіти можна назвати більшу гнучкість та адаптивність, акцентування на практичних навичках та здібностях, прикладне застосування набутих знань. Неформальна освіта часто надихає на творчість та самовираження, що звичайно підвищує мотивацію, адже освіта відбувається за власною траєкторією, з самостійно поставленими цілями. Так, неформальна освіта дозволяє розширювати соціальні зв'язки та формує навички міжособистісної взаємодії. Також значною перевагою неформальної освіти є її адаптація до сучасних викликів: до нових технологій і трендів, що виникають у суспільстві. Ці переваги, дозволяють неформальній освіті ефективно доповнювати формальну освіту, створюючи більш повне та збалансоване освітнє середовище.

Існує безліч видів неформальної освіти, які відрізняються за своєю специфікою та методами навчання. Наприклад: майстер-класи та семінари, тренінги та курси; наставництво та менторство; самоорганізоване навчання; робочі групи та проєктні команди; культурні заходи та фестивалі; волонтерство тощо. Ці види неформальної освіти можуть бути використані окремо або комбінуватися для створення різноманітних інноваційних програм навчання та розвитку. Саме тому, дослідження можливостей різних видів неформальної освіти та системних, структурованих програм їх використання є вкрай актуальним.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питаннями дослідження неформальної освіти, її історії, особливостей функціонування та переваг займалися такі автори як: В. Андрущенко, О. Биковська, Ю. Деркач, Т. Десятов, С. Закревська, О. Лазоренко, В. Луговий, Н. Махиня, Н. Павлик, І. Петрова, Н. Савченко, В. Стрижалковська, Л. Шаповалова та багато інших.

Дослідження використання грантових програм, як прикладу неформальної освіти, для формування ключових компетентностей молоді здійснюється різними науковцями, освітніми організаціями та міжнародними інституціями. Серед яких: Європейська Комісія, OECD (Організація економічного співробітництва та розвитку), різні національні дослідницькі інститути та університети, неурядові організації та благодійні фонди.

Однією з міжнародних інноваційних освітніх програм, що використовує системне поєднання різних видів неформальної освіти є програма UPSHIFT, що запроваджується Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ) у понад 40 країнах світу, в тому числі з 2018 року в Україні.

Ряд українських авторів присвятили свої дослідження аналізу позитивного впливу програми на конкретних прикладах реалізації проєктів команд UPSHIFT: Х. Аркатова, Л. Гайчука, І Єсьман, О Могилка, Т. Мозгова, Д. Павлюк, М. Садовий, К. Тараб, І. Терьошина, О. Трифонова, Л. Хімчук та інші [1-6].

Метою статті є дослідження програми UPSHIFT, як одного з видів неформальної освіти та інструменту для формування ключових компетентностей у підлітків і молоді в Україні у контексті викликів, які формує перехід

до цифрової епохи та специфічних викликів, що постають перед українським суспільством.

Виклад основного матеріалу. Розглядаючи питання формування ключових компетентностей, які сприятимуть успішній самореалізації особистості у сучасному світі та сприятимуть розвитку суспільства, звернемося до національної освітньої концепції та до результатів досліджень, проведених у рамках щорічного Всесвітнього економічного форуму 2023 року «Співпраця у фрагментованому світі».

Відповідно до концепції Нової української школи (НУШ), яка запроваджується в Україні для модернізації освітньої системи, основною метою є формування цілісної особистості, усебічно розвиненої, здатної до критичного мислення, відповідального громадянина і патріота, інноватора, здатного змінювати навколишній світ, розвивати економіку за принципами сталого розвитку, конкурувати на ринку праці та учитися впродовж життя [7, с. 6].

Базуючись на компетентнісному підході, Нова українська школа визначає ключові компетентності, які мають бути сформовані для успішної самореалізації у сучасному світі [7, с. 11-12]: навчальна компетентність; мовна компетентність; математична компетентність; інформаційно-комунікаційна компетентність; соціальна та громадянська компетентність; підприємницька компетентність; культурна компетентність; екологічна грамотність і здорове життя; уміння вчитися впродовж життя.

Також, орієнтуючись на сучасні тенденції змін вимог до фахівців на ринку праці, звернемося до досліджень навичок, які будуть найбільш затребуваними до 2027 року, що опубліковані у звіті Всесвітнього економічного форуму «Future of Jobs Report 2023» [8, с. 38].

На перші 10 місць виходять наступні «м'які» навички, важливі для будь-якого працівника: аналітичне мислення; креативність; стійкість, гнучкість та швидкість; мотивація та самосвідомість; готовність до навчання протягом життя; технологічна грамотність; надійність та увага до деталей; емпатія; активна життєва позиція та соціальний вплив; контроль якості. У цьому звіті прогнозується ситуація на ринку праці та вимоги до сучасних працівників на найближчі п'ять років.

Порівнюючи ключові компетентності, на які націлюється НУШ та вимоги, які диктує ринок, можна побачити, що дані «Future of Jobs Report 2023» більш фокусно і точково визначають найважливіші навички, однак, компетентності визначені НУШ повністю включають навички, зазначені у звіті. А значить, у нашому дослідженні можемо орієнтуватися на компетентісний підхід НУШ (у контексті загальних, а не професійних компетентностей), ефективна реалізація якого, дозволяє говорити про конкурентоспроможність фахівця на сучасному ринку праці гарний фундамент для самореалізації особистості.

Виходячи з нових задач, освітні підходи зазнають значних змін, задля становлення більш сучасної, адаптивної та всебічно розвиненої освітньої системи, що відповідатиме потребам сучасного суспільства та економіки. Зокрема, все більшої уваги надається розвитку універсальних навичок, мотивації до освіти і саморозвитку, тоді як раніше основний акцент був на засвоєнні фактичних знань та академічних дисциплін. Широке використання інформаційно-комунікаційних технологій дозволяє проводити індивідуалізацію та диференціацію навчання. Якщо раніше орієнтири у навчанні були на «середнього» учня, то для сучасних задач важливими є персоналізовані підходи до навчання, врахування індивідуальних освітніх потреб кожного. Важливою стає підготовка підлітків та молоді до глобалізованого світу, розвиток міжкультурної комунікації, розуміння глобальних проблем, виховання екологічної свідомості та підтримка сталого розвитку. Зазначені акценти відображають адаптацію освітньої системи до сучасних вимог, створення гнучкого освітнього середовища, що формує комплексний підхід до розвитку особистості з акцентом на комфорті та інноваційних підходах в його організації.

Якщо порівнювати можливості формальної та неформальної освіти для вирішення задач формування універсальних компетентностей, то варто зазначити, що завдяки своїм особливостям неформальна освіта може бути кращою в реалізації задач, пов'язаних із підготовкою молоді до глобалізованого світу з кількох причин. Завдяки своїй гнучкості її простіше пристосувати до індивідуальних потреб учасників. Інтерактивні методи навчання, які використовуються у неформальній освіті, сприяють активному залученню учасників до вирішення проблем. Використання ігор, проєктного методу та інших активностей дозволяють вирішувати реальні задачі, використовуючи експериментальне навчання. Неформальні освітні програми часто спрямовані на групові форми роботи, які передбачають формування навичок співпраці, взаємодії, комунікації. Неформальна освіта дає більшу свободу для вільного самовираження, стимулює до створення інновацій. Все це робить її більш адаптованою до сучасних викликів, в тому числі в Україні в умовах війни.

Серед прикладів неформальної освіти можна назвати такі її види як тренінги, майстер-класи та воркшопи, он-лайн курси та вебіари, лекції та дискусії, екскурсії, волонтерська діяльність, проєктна робота, курси та групи саморозвитку, клуби за інтересами, творчі майстерні та художні колективи, конкурси та фестивалі тощо.

Найбільшої ефективності можна досягти завдяки комплексному використанню різних видів неформальної освіти, об'єднаних логічною структурою, що сприяє комплексному формуванню важливих універсальних навичок.

Прикладом такої системи є міжнародна інноваційна програма для підлітків та молоді UPSHIFT, що реалізується Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ).

Вперше програма була реалізована у повоєнному Косово, як підтримка та можливість самореалізації для молоді. Вона стала відповіддю на унікальні виклики, які вимагали інноваційних рішень та підходів. Ця освітня програма стимулювала розвиток соціального підприємництва та інновацій серед молоді в умовах післявоєнного відновлення.

Поступово ЮНІСЕФ розширило впровадження програми на 47 країн світу, фокусуючись на розвиток способу мислення, навичок та створення можливостей для підлітків і молоді, які опинились у несприятливих умовах, мають певну вразливість, наприклад, через війну в країні, бідність, інвалідність, певну етнічну приналежність тощо. Серед країн, де реалізовувалась програма Афганістан, Албанія, Ангола, Бангладеш, Бенін, Бутан, Боснія і Герцеговина, Вірменія, Камерун, Кот-д'Івуар, Кенія, Ліван, Ліберія, Малайзія, Малі, Молдова, Чорногорія, Північна Македонія, Пакистан, Палестина, Сербія, Сьєрра-Леоне, Судан, Танзанія, Таджикистан, Туніс, Туреччина та інші. Унікальним є те, що програма, маючи цілком чіткі цілі – розкрити творчий потенціал молодого покоління, щоб створити зміни у своєму житті та житті громад, бути акселератором соціальних інновацій, має значну гнучкість та адаптується до потреб кожної країни [9].

У 2018 році програма була запроваджена в Україні, з фокусом на підлітків і молодь, що проживали у східних областях. А у 2022 році продовжила свою діяльність. Це перший випадок в історії програми, коли її реалізація відбувається під час війни, а не у повоєнній країні. У перший рік повномасштабного вторгнення, програма імплементувалась у трьох областях: Кіровоградській, Житомирській та Львівській. Зокрема, у Кіровоградській області програма реалізовується у партнерстві з громадською організацією «Слов'янський культурний центр «Задзеркалля» (голова організації – Олександр Кашлаков, координаторка програми – Олена Ковальова). Протягом року на Кіровоградщині у програмі UPSHIFT взяли участь 100 молодіжних команд (близько 400 учасників віком від 14 до 24 років). З 2023 року програма реалізується на території всієї країни. За п'ять років імплементації в Україні програма гнучко адаптовувалася та змінювала акценти в залежності від ситуації у країні та реальних потреб цільової аудиторії. Проте її філософія та основні принципи залишаються незмінними.

Програма базується на дотриманні основних цінностей ЮНІСЕФ: турбота, повага, доброчесність, довіра, взаємовідповідальність і сталість [10]. В основу програми покладено наступні принципи:

- експериментальне навчання (навчання через дію) та самозарадність (самостійність та готовність брати на себе відповідальність);
- дизайн орієнтований на людину (HUMAN CENTERED DESIGN) [11] - підхід, орієнтований на реалізацію потреб людей, що передбачає участь людей, заради яких ми діємо, на кожному кроці, що призводить до більш інклюзивних, індивідуальних і повноцінних рішень;

- зацікавленість та залучення;
- соціальне спрямування та доброчесність;
- менторство та наснаження;
- партнерство (командна робота);
- виклик (навчання через виклик).

Дотримання всіх цих принципів, на думку розробників програми, дозволяє створити безпечний простір для молоді, що сприяє розкриттю здібностей, вільному самовираженню та налаштовує на співпрацю. Таким чином створюється освітнє середовище найбільш сприятливе для досягнення результатів.

Учасники програми – підлітки та молодь віком від 14 до 24 років проходять шлях від створення команди (3-5 осіб) та формулювання соціальної проблеми, яка їх турбує до розробки проєктної ідеї та реалізації проєкту, який націлений на вирішення цієї проблеми. Важливо, що цей шлях вони проходять у безпечному середовищі, з менторською підтримкою. (Ментори, залучені до програми, проходять спеціальний відбір та навчання, розділяють цінності та дотримуються принципів програми). Програма передбачає участь у таких етапах: фаза Натхнення/Дослідження, фаза Розробка ідей та фаза Впровадження.

Фаза Натхнення/Дослідження передбачає роботу в команді та проведення додаткових досліджень для уточнення проблеми, яку визначила команда, визначення методів її дослідження, складення плану такого дослідження та реалізації його безпосередньо з тими, чію проблему треба вирішити. Взаємодія з ментором відбувається онлайн у форматі воркшопів та консультацій. Комунікації та взаємодія з цільовою аудиторією створює додаткову мотивацію для участі. На цьому етапі відбувається розвиток таких ключових навичок як: аналітичне мислення; креативність; мотивація; готовність до навчання протягом життя; увага до деталей; емпатія; активна життєва позиція та соціальний вплив. Що дозволяє формувати такі компетентності, навчальна, мовна, інформаційно-комунікаційна, соціальна, підприємницька.

Фаза Розробка ідей має на меті допомогти команді знайти найоптимальніше, інноваційне рішення проблеми та розробити проєктну ідею. Вона відбувається у форматі 4-денного тренінгу «bootcamp», коли одночасно 10 команд кожна зі своїм ментором, в одному і тому ж місці, працюють кожна над своєю проблемою, використовуючи інструменти людиноорієнтованого дизайну. Заняття відбуваються у форматі тренінгової роботи великої та малих груп, а також у форматі воркшопів. Програмою передбачено поглиблення та систематизація попередніх досліджень, формування завдання (виклику), який перед собою ставить команда для вирішення або часткового вирішення проблеми, генерацію ідей, створення та тестування концепції, розробку проєктної ідеї її публічної презентації.

На цьому етапі у учасників формуються вміння навчатися самостійно, критично мислити та ефективно використовувати навчальні ресурси (навчальна компетентність), розвиваються комунікативні навички, вміння аргументувати свою точку зору, (мовна компетентність). Учасники програми навчаються шукати інформацію, критично підходити до її аналізу, мислити алгоритмічно (інформаційно-комунікаційна компетентність). Також вони набувають важливих соціальних навичок та вмінь: вміння працювати у команді задля досягнення результату, вміння чути інших, знаходити вихід із конфліктних ситуацій, створювати простір комфортний для творчості, проявляти емпатію, вести переговори та досягати компромісів, формують громадянську позицію, та активну життєву позицію, набувають усвідомлення про відповідальність за своє життя та зміни у суспільстві (соціальна та громадянська компетентність). Тут відбувається генерування ідей, проявляється креативність учасників, аналіз необхідних ресурсів для досягнення мети, формування проєктної ідеї (підприємницька компетентність). В залежності від тематики обраної для дослідження, учасники збагачуються специфічними знаннями, що дозволяють глибше зануритись в обрану проблему, самі визначаючи, яких знань не вистачає (уміння вчитися впродовж життя).

Фаза Впровадження передбачає переосмислення проєктної ідеї у середовищі, де вона має бути втілена в життя, розробка на її основі проєкту (з формулюванням мети та цілей, цільової аудиторії, плану дій, очікуваних результатів, необхідних ресурсів, в тому числі бюджету) та втілення проєкту у життя. На цьому етапі продовжується менторський супровід команди, а також супровід вузьких спеціалістів: консультанта з фінансових питань, консультанта з проєктного менеджменту, консультанта з питань комунікацій та PR. Освітня програма продовжується у форматі воркшопів, рефлексій та індивідуального консультування команд за запитом. Команди мають можливість отримати фінансування та докласти зусиль для вирішення суспільно важливої проблеми для громади.

Цей етап повною мірою дозволяє реалізувати «навчання через дію». Команди часто самі стають організаторами заходів неформальної освіти: тренінгів, семінарів, воркшопів, майстер-класів, еко-рейвів, арт-практик і таке інше, в залежності від тематики проєкту, що реалізується.

Експериментальне навчання, проєктне навчання, яке реалізується на цьому етапі, формує досвід «проживання», дозволяє розвивати широке коло компетентностей загального та вузькоспеціального напрямлення. Зокрема, розвивається інноваційне мислення – здатність генерувати нові ідеї та шукати нестандартні рішення; підприємницьку компетентність – вміння управляти соціальними проєктами, оцінювати ризики, реагувати на виклики, розуміти основи планування та оцінки якості своєї діяльності, ефективного використання ресурсів, фінансова грамотність та дисципліна, гнучкість та навички діяти у ситуації невизначеності й нестабільності. Відпрацьовуються

навички співпраці в команді, комунікації з усіма стейкхолдерами проекту, вміння працювати у різних ролях, бути ефективним у вирішенні конфліктів, здатність брати на себе відповідальність. Формується соціальна відповідальність учасників, обізнаність про соціальні проблеми та шляхи їх вирішення, формується цифрова грамотність у контексті використання цифрових рішень для реалізації, оцінки та звітування за проектом, створення контенту, комунікації та презентації своїх здобутків.

Якщо аналізувати вплив програми в цілому, то варто зазначити, що вона допомагає розвивати критичне мислення, соціальне підприємництво, навички комунікації та співпраці, сприяє розвитку інноваційного мислення, фінансової грамотності та сприяє особистісному розвитку (підвищення самооцінки, впевненості у власних силах, розвитку лідерських якостей, самозарадності та самоорганізації). Учасники програми стають частиною спільноти, що розділяють цінності розвитку та соціального впливу. Це надає їм нові мережеві можливості співпраці та сприяє налагодженню контактів, корисних у професійній сфері.

Отже, UPSHIFT надає можливість розвивати широкий спектр ключових компетентностей, які сприяють особистісному та професійному зростанню молодої людини у сучасному світі. Інтегруючись у глобальні контексти, молодь залучається до вирішення локальних проблем, активно залучається до громадського життя, усвідомлюючи свою відповідальність.

За інформацією ЮНІСЕФ [12], 10 країн вже почали інтегрувати програму в системи освіти (серед них Індія, Йорданія, Косово, Таджикистан та ін.), 15 – на шляху до цього, отже UPSHIFT має потенціал для трансформації досвіду навчання для мільйонів молодих людей у різних країнах.

Така освітня програма, яка базується на людинорієнтованому підході та застосовує проєктний метод дозволяє закласти фундамент проєктного мислення, що базується на реалізації реальних потреб. Цей досвід може бути трансформований та використовуватись у майбутній професійній, громадській, підприємницькій діяльності молодих людей, підвищуючи їхню ефективність.

Висновки. Міжнародна інноваційна освітня програма UPSHIFT є ефективним інструментом для формування ключових компетентностей у підлітків і молоді в Україні у контексті викликів, які формує перехід до цифрової епохи та враховує національні особливості та суспільні виклики.

Зокрема, програма пропонує ефективне реагування на:

1. Зміни в освітніх та професійних вимогах, тобто дозволяє гнучко адаптуватися до нових умов, швидко навчатися новому, набути досвід у проєктній діяльності та навички, що визначаються як найбільш затребувані на ринку праці.

2. Соціально-економічний контекст України, в частині підвищення рівня соціальної активності та відповідальності молоді, залучення молоді до громадського життя та вирішення локальних проблем громади.

3. Особистісний розвиток підлітків та молоді, сприяє розвитку емоційного інтелекту, лідерських якостей, здатності до саморефлексії, створенню умов для вільної самореалізації.

4. Підтримку інновацій, сприяє формуванню та розвитку навичок інноваційного мислення, надає підтримку новаторським проєктам.

5. Інтеграцію в міжнародну спільноту, оскільки відкриває можливості для інтеграції до спільноти, що підтримується Дитячим фондом ООН (ЮНІСЕФ), надає нові горизонти до співпраці, обміну досвідом, вивчення провідного досвіду та найкращих практик інших країн для підвищення конкурентоспроможності молоді на світовому рівні.

Темою подальших досліджень з підвищення ефективності використання освітньої програми UPSHIFT в Україні та забезпечення її успішної реалізації в різних регіонах може бути: аналіз можливостей більш широкого її застосування із локалізацією на специфічні потреби кожного регіону; залучення місцевих еліт, нових партнерств для забезпечення ресурсної підтримки програми; створення та підтримка центрів неформальної освіти, які можуть здійснювати методичну підтримку програми, проводити навчання тренерів та менторів; організація інформаційних кампаній з метою популяризації програми; проведення аналізу результатів та використання аналізу даних для адаптації її до нових викликів.

Література:

1. Аркатова Х. І. Досвід професійної орієнтації молоді у закладах вищої освіти (на прикладі технічного університету). *International Electronic Scientific Journal "Science Online"*. 2020. № 12. URL: <http://nauka-online.com/https://nauka-online.com/wp-content/uploads/2020/12/Arkatova-Hristina.pdf>. (дата звернення: 01.06.2024).
2. Розвиток лідерського потенціалу підлітків у роботі центрів денного перебування як елемент програми зменшення шкоди від вживання ними наркотиків / Могилка О. П., Мозгова Т. П., Терьошина І. Ф., Гайчук Л. М. *Розвивальний потенціал сучасної соціальної роботи: методологія та технології* : матеріали V Міжнар. наук.-практ. конференції, м. Київ, 12-13 берез. 2021 р. / за ред.: Швалба Ю.М. Київ, 2021. С. 130–132.
3. Єсьман І. «Дитячий простір» як форма партнерської взаємодії з батьками дітей молодшого шкільного віку. *Scientific Collection «InterConf»*. 2022. № 120. С. 63–65.
4. Павлюк Д., Садовий М., Трифонова О. Розвиток Soft Skills студентів в європейськоорієнтованому освітньому середовищі. *Проблеми та інновації в математичній, цифровій, природничій і професійній освіті*: матеріали XVI Міжнародна науково-практична інтернет конференція Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка присвяченої 100-й річниці від Дня народження О.І. Бугайова, м. Кропивницький, 20 листоп. – 14 груд. 2023 р. м. Кропивницький. Центральноукраїнського державного університету імені Володимира Винниченка. 2023. С. 71–74.
5. Тараб К.Х. Особливості групових занять фізичною культурою в роботі інклюзивного спортивного клубу. *Харківський природничий форум*: матеріали Третьої міжнародна конференція молодих учених: (м. Харків, 15-16 травня 2020 р.) / за заг. ред.: Т. Ю. Маркіної, Д. В. Леонтьєва. Харків, 2020. С. 247-250.
6. Хімчук Л. І. Дидактичні проблеми підготовки майбутніх учителів початкової школи до використання комп'ютерних ігрових технологій у професійній діяльності. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького: Серія «Педагогічні науки»*. Черкаси, 2020. Вип. 3. С. 150–163.

7. Нова українська школа. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> (дата звернення: 25.05.2024).
8. Future of Jobs Report 2023. URL: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2023.pdf?fbclid=IwAR3GPEYXz3Nu5pg4GIHWGiygHvazLl4L_g2VP_6im6Bck4tUY2pXa1TUvTw
9. UPSHIFT. URL: <https://www.unicef.org/innovation/upshift>
10. UNICEF Core Values. URL: <https://www.unicef.org/careers/unicef-core-values>.
11. Benefits of HCD. URL: <https://www.hcd4health.org/benefits-hcd>
12. Scaling UPSHIFT into Education Systems. URL: <https://www.unicef.org/innovation/research-and-reports/scaling-upshift-2023>

References:

1. Arkatova, Kh. I. (2020). Dosvid profesiinoi oriantatsii molodi u zakladykh vyshchoi osvity (na prykladi tekhnichnoho universytetu) [Experience of professional orientation of youth in institutions of higher education (on the example of a technical university)]. *International Electronic Scientific Journal "Science Online"*, 12. Retrieved from: <http://nauka-online.com/> <https://nauka-online.com/wp-content/uploads/2020/12/Arkatova-Hristina.pdf> [in Ukrainian].
2. Mohylka, O.P., Mozghova, T.P., Tieroshyna, I.F. & Haichuk, L.M. (2021). Rozvytok liderskoho potentsialu pidlitkiv u roboti tsentriv dennoho perebuvannia yak element prohramy zmenshennia shkody vid vzhyvannia nymy narkotykyv [The development of the leadership potential of adolescents in the work of day care centers as an element of the program to reduce harm from their drug use]. Yu. M. Shvalba (Eds.), *Rozvyvalnyi potentsial suchasnoi sotsialnoi roboty: metodolohiia ta tekhnolohii – Developmental potential of modern social work: methodology and technologies*: Proceedings of the V International Scientific and Practical Conference, (pp. 130–132). Kyiv [in Ukrainian].
3. Iesman, I. (2022). «Dytyachyy prostir» yak forma partnerskoyi vzayemodiyi z batkami ditey molodshoho shkilnoho viku [«Children's space» as a form of partnership interaction with parents of primary school-aged children]. *Scientific Collection «InterConf»*, (120), 63–65. [in Ukrainian].
4. Pavliuk, D., Sadovyi, M. & Tryfonova, O. (2023). Rozvytok Soft Skills studentiv v yevropeiskoorientovanomu osvitnomu seredovshchi [Development of soft skills of students in a European-oriented educational environment]. *Problemy ta innovatsii v matematychnii, tsyfrovii, pryrodnychii i profesiinii osviti – Problems and innovations in mathematical, digital, natural and professional education*: Proceedings of the 16th international scientific and practical internet conference dedicated to the 100th anniversary of the birth of O.I. Bugaiova, (pp. 71–74). Kropyvnytskyi: Central Ukrainian State University named after Volodymyr Vinnichenko [in Ukrainian].
5. Tarab, K.Kh. (2020). Osoblyvosti hrupovykh zaniat fizychnoiu kulturoiu v roboti inkluzyvnoho sportyvnoho klubu [Peculiarities of group physical education classes in the work of an inclusive sports club]. T. Yu. Markina, D. V. Leontiev (Eds.), *Kharkivskiy pryrodnychy forum – Kharkiv Natural Science Forum*: Proceedings of the III International Scientific and Practical Conference of Young Scientists, (pp. 247–250). Kharkiv: KhNPU [in Ukrainian].
6. Khimchuk, L.I. (2020). Dydaktychni problemy pidhotovky maibutnikh uchyteliv pochatkovoї shkoly do vykorystannia kompiuternykh ihrovykh tekhnolohii u profesiinii diialnosti [Didactic problems of training future primary school teachers to use computer game technologies in their professional activities]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho: Seriya «Pedagogichni nauky» – Bulletin of the Cherkasy National University named after Bohdan Khmelnytsky: Series "Pedagogical Sciences"*, (3), 150–163. [in Ukrainian].
7. Nova ukrainska shkola [New Ukrainian school]. *mon.gov.ua* Retrieved from: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/nova-ukrainska-shkola-compressed.pdf> [in Ukrainian].

8. Future of Jobs Report 2023. *weforum.org* Retrieved from: https://www3.weforum.org/docs/WEF_Future_of_Jobs_2023.pdf?fbclid=IwAR3GPEYXz3Nu5pg4GIHWGiygHvazLl4L_g2VP_6im6Bck4tUY2pXa1TUvTw.

9. UPSHIFT. *unicef.org*. Retrieved from: <https://www.unicef.org/innovation/upshift>.

10. UNICEF Core Values. *unicef.org*. Retrieved from: <https://www.unicef.org/careers/unicef-core-values>.

11. Benefits of HCD. *hcd4health.org*. Retrieved from: <https://www.hcd4health.org/benefits-hcd>.

12. Scaling UPSHIFT into Education Systems. *unicef.org* Retrieved from: <https://www.unicef.org/innovation/research-and-reports/scaling-upshift-2023>.

УДК 196.015

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1212-1222](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1212-1222)

Корягін Віктор Максимович доктор педагогічних наук, доктор наук з фізичного виховання та спорту, професор, Заслужений тренер України, завідувач кафедри фізичного виховання, Національний університет «Львівська політехніка», вул. Ст. Бандери, 12, м. Львів, 79013, тел. (032) 276-43-80, тел.: (050) 541-61-34, <https://orcid.org/0009-0001-3582-3088>

МЕХАНІЗМИ УПРАВЛІННЯ ПІДГОТОВКОЮ СПОРТСМЕНІВ

Анотація. Необхідність упровадження нововведень, принципово нових підходів до розвитку теорії тестового контролю в спорті, які б відповідали сучасним науковим уявленням, зумовлена вимогами інноваційного розвитку, а глобальний розвиток інформаційно-комунікаційних технологій спричиняє необхідність істотних змін форм організації підготовки спортсменів. Саме реалізація інновацій є свідченням їхньої реальної цінності, показником актуальності й ефективності, які проявляються в конкретних, якісно нових спортивних досягненнях.

Удосконалення системи підготовки спортсменів залежить від ряду факторів, у тому числі від вдосконалення системи оцінки рівня їхньої фізичної підготовленості. Контроль за рівнем та динамікою фізичної підготовленості є важливим компонентом управління тренувальним процесом спортсменів. Ефективність цього управління залежить від об'єктивності й достовірності інформації про її хід.

Важливою проблемою, яка стоїть перед науковцями і практиками спорту, є необхідність вдосконалення системи моніторингу шляхом впровадження нових інноваційних підходів і сучасних технологій. Розробка і реалізація нових технологій контролю вимагає втілення в цей процес спеціальних електронних приладів, які повинні забезпечити об'єктивність і точність отриманих результатів.

Дана робота присвячена проблемі створення підходів до єдиної системи контролю фізичної підготовленості спортсменів. У роботі запропоновані методики, за допомогою яких з високою точністю і об'єктивністю можна оцінити рівень деяких сторін фізичної підготовленості спортсменів на основі використання сучасних нанотехнологій і мікропроцесорних систем, що дуже важливо для теорії і практики спорту, та є одним з перспективних напрямків вдосконалення контролю шляхом розробки і практичного впровадження нових, високоефективних засобів, методів і технологій комплексного контролю і управління цим процесом. На основі сучасних нанотехнологій і мікропроцесорних систем була розроблена і впроваджена в баскетбольну

теорію і практику нова система визначення таких параметрів фізичної підготовки, як: оцінка спеціальної швидкісної витривалості, швидкісно-силових можливостей, техніки руху і спеціальної витривалості баскетболістів.

Ключові слова: спорт; підготовка спортсменів; тестовий контроль; сучасні нанотехнології.

Koryahin Viktor Maksymovych Doctor of Pedagogy, Doctor of Physical Education and Sports, Professor, Honored Coach of Ukraine, Head of the Department of Physical Education, Lviv Polytechnic National University, St. S. Bandera, 12, Lviv, 79013, tel. (032) 276-43-80, <https://orcid.org/0009-0001-3582-3088>

MECHANISMS FOR MANAGING ATHLETES' TRAINING

Abstract. The need to introduce innovations, fundamentally new approaches to the development of the theory of test control in sports, which would correspond to modern scientific concepts, is due to the requirements of innovative development, the global development of information and communication technologies necessitates significant changes in the forms of organization of athletes' training. The implementation of innovations is evidence of their real value, an indicator of relevance and effectiveness, which are embodied in specific, qualitatively new sports achievements.

The improvement of the athletes' training system depends on a number of factors, including the improvement of the system for assessing the level of their physical fitness. Control over the level and dynamics of physical fitness is an important component of managing the training process of athletes. The effectiveness of such management depends on the objectivity and reliability of information about its progress.

An important problem sports scientists and practitioners facing is the need to improve the monitoring system through the introduction of new innovative approaches and modern technologies. The development and implementation of new control technologies requires the introduction of special electronic devices into this process, which should ensure the objectivity and accuracy of the results obtained.

This work is devoted to the problem of creating approaches to a unified system for monitoring the physical fitness of athletes. The work proposes methods that can be used to assess with high accuracy and objectivity the level of some aspects of physical fitness of athletes based on the use of modern nanotechnologies and microprocessor systems, which is very important for the theory and practice of sports, and is one of the promising directions for improving control through the development and practical implementation of new, highly effective means, methods and technologies of complex control and management of this process. On the basis of modern nanotechnologies and microprocessor systems, a new system for determining such parameters of physical training as the assessment of special speed

endurance, speed-strength capabilities, movement technique and special endurance of basketball players were developed and implemented in basketball theory and practice.

Keywords: sports; training of athletes; test control; modern nanotechnology.

Постановка проблеми. Баскетбол - це атлетична гра, яка пред'являє високі вимоги до фізичної підготовленості спортсменів [1] - [5]. Участь у грі вимагає від спортсмена максимальної мобілізації своїх фізичних і функціональних можливостей. Фізична підготовка баскетболістів у сучасному баскетболі набуває особливого значення в зв'язку з розширенням спектра їх ігрової діяльності, зростанням напруги в грі, яка вимагає від спортсменів максимальних м'язових зусиль в ситуаціях, які швидко змінюються під час гри.

Для того, щоб ефективно підвищувати фізичні можливості спортсменів, зокрема баскетболістів, необхідно знати наступне: які вимоги сама гра пред'являє до окремих функцій організму і фізичних якостей баскетболістів, наскільки великими є ці вимоги, які фізичні можливості баскетболістів, на які фізичні та функціональні якості в першу чергу необхідно звертати увагу в процесі тренувань, які засоби і методи навчання найбільш ефективні для розвитку тих чи інших якостей, як раціонально вибудувати тренувальний процес [5], [6]. Тому питання встановлення критеріїв до окремих функцій і фізичних якостей баскетболістів є дуже важливим для того, щоб ефективно управляти тренувальним процесом. Більш того, ефективне управління тренувальним процесом неможливе, якщо не вирішені наступні завдання [1]:

1. Створення уніфікованої системи обліку та аналізу тренувальних навантажень.
2. Визначення найбільш ефективних засобів і методів тренування.
3. Оптимізація побудови тренувального процесу.
4. Розробка і уніфікація системи контролю за підготовкою баскетболістів і рівнем їх фізичної підготовленості.

У даній роботі обговорюються питання, пов'язані з розробкою та уніфікацією системи контролю за фізичною підготовленістю баскетболістів.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження показали, що моніторинг спеціальної фізичної підготовленості баскетболістів є дуже важливим для ефективного планування тренувального процесу спортсменів [1], [6]. При плануванні тренувального процесу баскетболістів на певні коротко-строкові або довгострокові (кілька років) періоди важливого значення набуває питання вибору критеріїв, за якими можна визначити хід тренувань в контексті змін фізичної підготовленості спортсменів. Ці питання постійно знаходяться в полі зору фахівців [1] – [3]. Проте сучасний баскетбол вимагає впровадження нових підходів в цьому процесі, використання сучасних, принципово нових підходів до проблем тестового контролю, необхідності врахування розвитку

інформаційно-комунікаційних технологій. Інтеграція інноваційних підходів до контролю фізичної підготовленості спортсменів є обов'язковою вимогою сьогодення. Розробка і уніфікація засобів і методів контролю фізичної підготовленості в спортивних іграх є потужним засобом підвищення ефективності тренувального процесу [4] – [6].

Протягом тривалого часу питання пошуку методів визначення рівня спеціальної фізичної підготовленості було у центрі уваги багатьох дослідників [1] – [4].

Розробка і уніфікація системи моніторингу підготовки баскетболістів стала предметом досліджень багатьох вчених і практиків в цій галузі спорту [6] – [9]. У баскетболі створена певна система контролю тренуваності спортсменів [1], [6], [7], [9]. Тести зазвичай використовуються в наступних цілях:

1. Виявлення рівня розвитку певних якостей і навичок у баскетболістів однієї або різних кваліфікацій, однієї або різних вікових груп.
2. Контроль ефективності засобів і методів тренування.
3. Контроль за динамікою спортивної майстерності баскетболістів протягом певного періоду.
4. Відбір в спортивну секцію або команду.
5. Контроль за тренуваністю баскетболістів у процесі підготовки до змагань. Це полегшує створення тренувальних програм і дозволяє більш ефективно керувати тренувальним процесом.

Мета дослідження. Розробити систему контролю спеціальної фізичної підготовленості баскетболістів на основі використання сучасних нанотехнологій і мікропроцесорних систем.

Методи дослідження. У дослідженнях використовувалися метод педагогічних спостережень, метод графічного аналізу, математична статистика. Для розрахунку показників бігу на 20 м були використані формули, запропоновані Трафмон [8], а також сучасні нанотехнології і мікропроцесорні системи для визначення різних параметрів фізичної підготовленості баскетболістів. Були використані ємнісні сенсорні пристрої на основі поєднання сучасних нанотехнологій і мікропроцесорних систем [9], [10].

Статистичний аналіз

Математичні методи були використані для визначення середнього значення результату і його похибки, а також для визначення достовірності різниці і кореляційної залежності між показниками. Витривалість стрибків визначалася за допомогою ергометричного аналізу [1], [6], [9].

Виклад основного матеріалу. Існуючі методи визначення різних параметрів фізичної підготовленості спортсменів не відповідають сучасним вимогам науково-технічного прогресу. Нами запропоновано ряд тестів для визначення швидкісно-силових можливостей, спеціальної та швидкісної

витривалості на основі використання сучасних нанотехнологій і мікропроцесорних систем

Визначення рухової якості «швидкість».

Успіх у багатьох видах спорту і особливо в спортивних іграх забезпечується не тільки високим рівнем технічної, тактичної, психологічної, а й фізичної підготовленості спортсменів. Швидкість дій спортсмена відіграє важливу роль в аспекті фізичної підготовки.

Зрозуміло, що ефективне ведення гри в баскетболі, волейболі, футболі, гандболі та інших ігрових видах спорту у високому темпі вимагає відповідної фізичної підготовки, в тому числі швидкісної. Ефективність ігрових дій спортсменів в значній мірі залежить від швидкості простих і складних рухових реакцій, швидкості рухів при виконанні ігрових прийомів [1], [4], [6], [9].

Важливим елементом в процесі тренування спортсменів в ігрових видах спорту є не тільки методика тренування швидкості, в тому числі спеціальної, але і методика визначення рівня розвитку цієї якості.

У спортивних іграх і, зокрема, в баскетболі довгий час використовується проста процедура визначення рівня розвитку швидкості за допомогою секундоміра. Значним кроком вперед, особливо в баскетболі, став метод визначення швидкості, запропонований В.Даніловим ще у 1972 році за допомогою фотофінішного пристрою. За допомогою цього пристрою можна зареєструвати ряд показників, які в тій чи іншій мірі характеризують швидкісно- силові можливості спортсменів. Цей метод знайшов широке застосування в баскетболі [1], [4], [6].

Головним недоліком цього методу, незважаючи на його прогресивність, є недостатня точність вимірювання, яку не здатна була забезпечити апаратура того часу.

Завданням нашої роботи була розробка приладу з використанням сучасних технологій для визначення швидкісно-силових можливостей спортсменів.

При створенні пристрою для контролю швидкісно-силових здібностей нам потрібно було забезпечити можливість фіксації з точністю до тисяч секунд часу подолання певних проміжків дистанції. Розроблений прилад для визначення рівня розвитку швидкісних здібностей (рис. 1) включає в себе: стартові колодки, три установки, які здатні фіксувати і оперативно передавати на персональний комп'ютер інформацію про час подолання проміжків дистанції з роздільною здатністю 0,01 с.

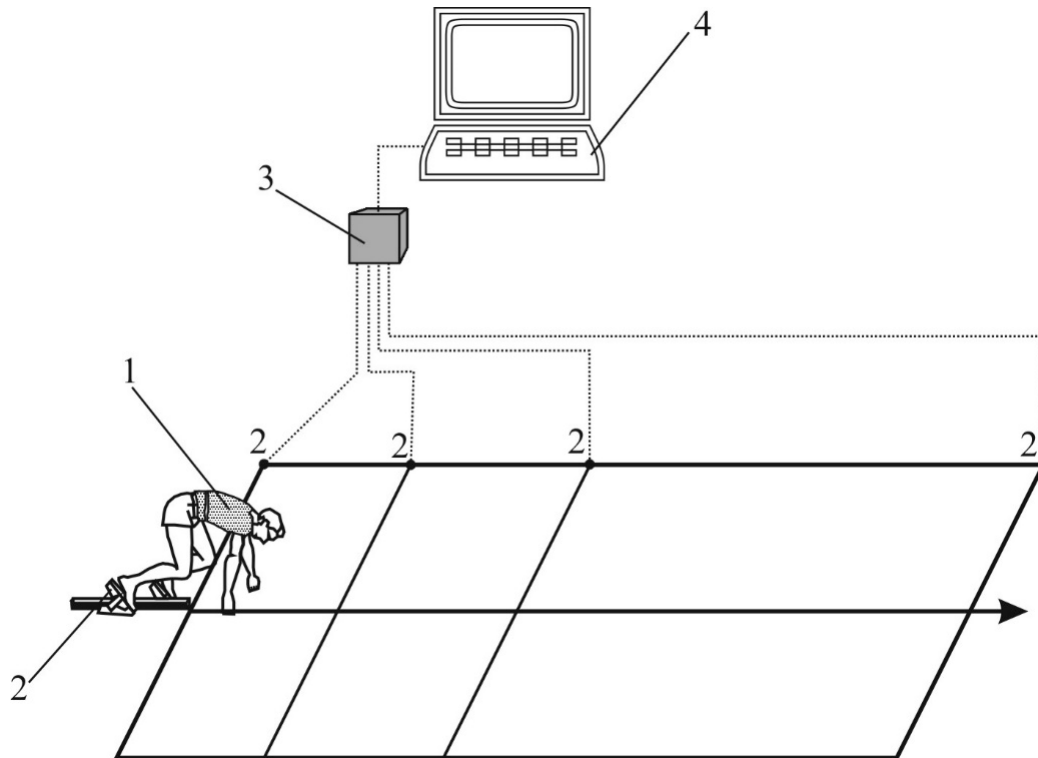

Рис 1. Конструктивна схема засобів регулювання швидкості:

1 – суб'єкт конт ролю; 2 – ємнісні дат чики руху; 3 – мікроконт ролер; 4 – ПК

На стартових колодках, уздовж дистанції на установках та на самому об'єкті розміщують ємнісні датчики переміщення. Інформативний сигнал між двома датчиками, що виникає, коли тестований проходить дистанцію, дає змогу реєструвати момент старту, час подолання кожного проміжку дистанції та фініш. Сигнал, отриманий датчиками, передається на мікроконтролер, де обробляється та через бездротові пристрої передавання інформації (Bluetooth) надходить на персональний комп'ютер

Використання розробленого приладу дає можливість значною мірою підвищити точність результатів тестового контролю швидкісних здібностей. Отримання інформації з високим ступенем точності дає змогу не тільки визначити час подолання проміжків дистанції, але й розрахувати швидкість стартового прискорення, максимальну швидкість пересування та стартове зусилля. На підставі результатів математичних розрахунків показників можливо точно і диференційовано оцінити й швидкісно-силові здібності [7], [9].

Тому, виходячи з диспозицій комплексного підходу, пропонуємо на основі отриманої інформації контролю, поряд із визначенням часу додання відрізків дистанції, розраховувати інші важливі характеристики із використанням методів математичної статистики. Це необхідно, оскільки подолання коротких дистанцій (20, 30, 40, 50, 100 м) із максимальною швидкістю вважають недостатньо інформативним показником рівня розвитку

швидкісно-силових здібностей. Важливим для характеристики рівня розвитку цих здібностей є визначення таких характеристик, як швидкість стартового прискорення (K_c), максимальна швидкість бігу на дистанції (V_m) та стартове зусилля (F). Експоненціальний характер залежності між швидкістю і часом у таких вправах дає можливість знайти математичну оцінку цих показників. Для обчислення початкового прискорення (K_c) скористаємося експоненціальною формулою:

$$K_c = \frac{\lg Y_1 - \lg Y_2}{t_2 - t_1} \times 2,3$$

де Y_1 і Y_2 – швидкість на ділянках від 3 до 5 м або від 3 до 6 м та на ділянках від 5 або до 20 м, або до 30, 40, 50 м залежно від вибраної довжини дистанції;

t_1 і t_2 – час подолання відповідних ділянок дистанції.

Для розрахунку максимальної швидкості бігу на дистанції (V_m) використано наступне рівняння:

$$V_m = \frac{V_t}{1 - e^{-kt}}$$

V_t – швидкість, досягнута до моменту t ,

k – константа швидкості, що характеризує стартове прискорення;

e – основа натуральних логарифмів.

Для визначення стартового зусилля (F) використовувалася наступна формула:

$$F = \frac{P}{g} \times K_c \times V_m \times e^{-kt}$$

де P – вага суб'єкта контролю; g – прискорення сили тяжіння.

Показники, отримані в результаті цих математичних розрахунків, дозволяють здійснити диференційовану й об'єктивну оцінку швидкісно-силових здібностей.

Оцінка спеціальної швидкісної витривалості

Баскетболіст стартує з лицьової лінії і біжить до протилежної лицьової лінії баскетбольного майданчика. Торкаючись цієї лицьової лінії однією ногою, спортсмен розвертається і біжить у зворотному напрямку, виконуючи даний цикл протягом 40 с. Вправа виконується з максимально можливою інтенсивністю 3 рази через 1 хв відпочинку. Кількість метрів, які набігає баскетболіст за 120 с (3 x 40, через 1 хв відпочинку), і є показником рівня розвитку швидкісної витривалості баскетболістів.

Перед проведенням тесту баскетбольний майданчик між лицьовими лініями діляться на 28 частин, по 1 метру кожна, і на кожному відрізку встановлюються спеціальні пристрої, які при пробіганні дистанції

спортсменом передають сигнал на персональний комп'ютер, що дозволяє з високою точністю визначити кількість метрів, подоланих за 40 с бігу.

Принцип використання сучасних нанотехнологій і мікропроцесорних систем описаний вище у розділі «Методика визначення рухової якості «швидкість».

Контроль спеціальної витривалості і техніки пересувань баскетболістів

Для визначення спеціальної витривалості та техніки пересувань баскетболістів використовувався тест «Пересування баскетболіста в стійці» [1], [9]. Тест передбачає контроль часу та дистанції, яку подолав суб'єкт контролю (фіксованих відрізків), та торкання платформи, за яким й установлюють динаміку стомлення.

Відповідно до поставленого завдання розроблено пристрій контролю переміщення. На рис. 2 показано структурну схему конструктивного рішення системи контролю спеціальної швидкісної витривалості.

Розроблений пристрій складається із двох мобільних та одного стаціонарного вимірювальних блоків (рис. 3). І перший, і другий мобільні вимірювальні блоки містять контрольно-реєструвальний пристрій та передавач. Стаціонарний вимірювальний блок (2) складається із контрольно-реєструвального пристрою, мікроконтролера, приймача, блока індикації, інтерфейсного блока (ПК).

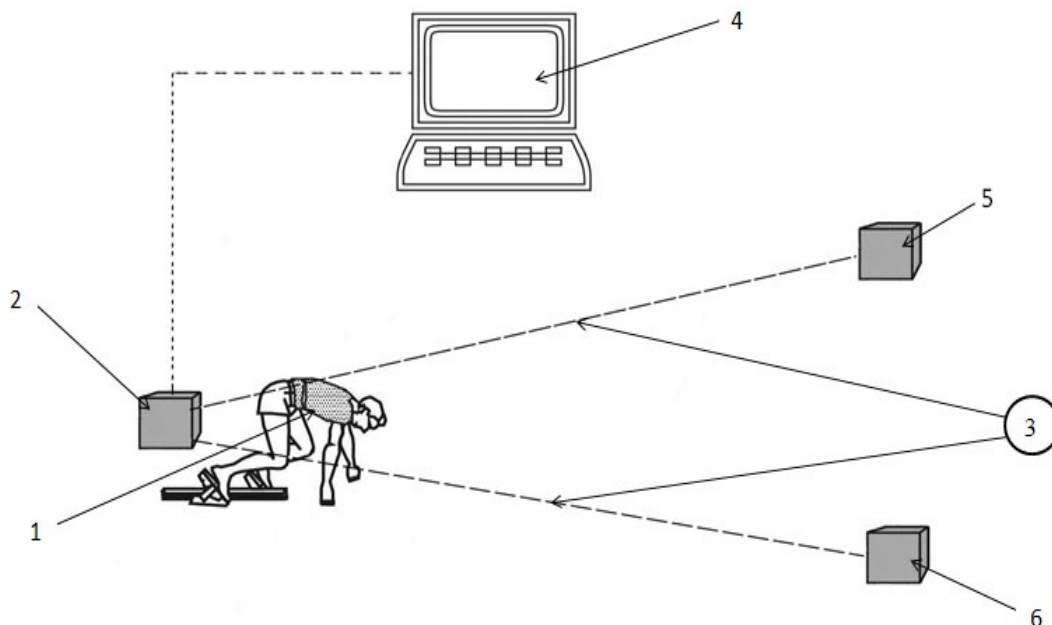

Рис. 2. Структурна схема конструктивного рішення пристрою для контролю спеціальної швидкісної витривалості:

1 – предмет контролю, 2 – стаціонарний вимірювальний блок, 3 – траєкторії руху, 4 – ПК, 5, 6 – перший і другий мобільний вимірювальний блок відповідно

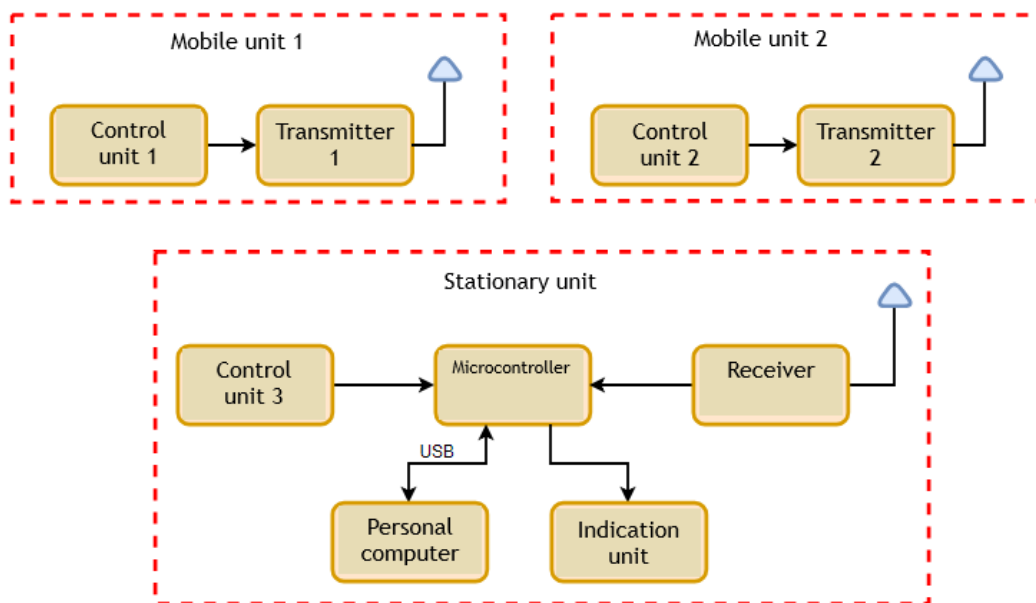

Рис 3. Структурна схема пристрою

Робота приладу визначається стаціонарним вимірювальним блоком, який обмінюється інформацією з мобільними вимірювальними блоками, а також формує результати вимірювань на основі отриманих від них сигналів. Відображення результатів здійснюється за допомогою LCD-дисплея ПК, у якому виконується також їхній аналіз відповідно до алгоритму функціонування внутрішнього програмного забезпечення. Крім оперативного відображення результатів, пристрій уможливорює збереження їхніх значень у внутрішній пам'яті або передавання їх на блок індикації для додаткового аналізу та візуалізації.

Пристрій розроблено на основі багатофункціональних мікроконтролерних платформ.

З використанням розробленого пристрою для контролю переміщення запропоновано спосіб контролю спеціальної швидкісної витривалості: тестований за сигналом торкається рукою стаціонарного вимірювального блока, починає рухатися по траєкторії у напрямі мобільного блока на відстань 5 м, торкнувшись якого, повертається до стаціонарного вимірювального блока, торкається його рукою й починає рухатись по траєкторії до мобільного блока, торкається його рукою й повертається по траєкторії на відстань 5 м до стаціонарного вимірювального блока, торкається його рукою й по траєкторії прямує до мобільного блока. Переміщення здійснюють до відмови від роботи. У вимірювальних блоках реєструють цифрові інформативні сигнали та через лінію інфрачервоного зв'язку передають на ПК, де забезпечена їхня графічна візуалізація. За отриманими результатами здійснюють розрахунок динаміки стомлення, яка й дає уявлення про рівень спеціальної швидкісної витривалості.

Висновки.

1. Моніторинг спеціальної фізичної підготовленості баскетболістів з використанням сучасних нанотехнологій і мікропроцесорних систем для оцінки спеціальної швидкісної витривалості, швидкісно-силових можливостей і спеціальної витривалості в тесті «Техніка пересувань» дозволяють ефективно, з високою точністю визначати ці якості.

2. Встановлення критеріїв визначення окремих функцій та спеціальної фізичної підготовленості є дуже важливим для ефективного управління тренувальним процесом баскетболістів.

3. Використання сучасних нанотехнологій і мікропроцесорних систем, а саме: ємнісних сенсорних пристроїв, персональних комп'ютерів, за допомогою методів графічного аналізу та математичної статистики дозволяють підняти на більш якісний рівень наукові дослідження при оцінці різних сторін підготовленості спортсменів з використанням цих даних в практичній діяльності тренерів.

Література:

1. Koryahin V. (1998). *Training of the highly skilled basketball players*. Textbook for the correct physical education. Lviv, Ukraine: Krai.

2. Demcenco, A. (2017). Development of applicative coordination abilities of 12 - 13 years old pupils through basketball elements. *Journal of Physical Education and Sport*, 17(2), 79, 527 – 532. DOI:10.7752/jpes.2017.s2079

3. Поплавський Л.Ю. Баскетбол: підручник для студентів вищих навчальних закладів фізичної культури і спорту. Київ: Олімпійська література, 2004, 445.

4. Koryagin, V., Blavt, O., & Grebinka, G. (2016) Optimization of the technical training system. *Journal of Physical Education and Sport*, 16(2), 163, 1029 - 1030. DOI:10.7752/jpes.2016.s2163.

5. Козіна Ж.Л. Теоретичні основи і результати практичного застосування системного аналізу в наукових дослідженнях в області спортивних ігор. Теорія та методика фізичного виховання, (6), , 2007, 15-38.

6. Мітова О. Івченко О. Сучасний стан контролю рівня інтегральної підготовленості баскетболістів на етапі попередньої базової підготовки. Спортивний вісник Придніпров'я, № 3, 2014, 72-76. - http://nbuv.gov.ua/UJRN/svp_2014_3_16.

7. Тищенко В. О. Інноваційні тести визначення рівня психомоторики у спортивних іграх. Науковий часопис [Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова]. Серія 15 : Науково-педагогічні проблеми фізичної культури (фізична культура і спорт). Вип. 3(2), 2015, 334-337. - http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_015_2015_3%282%29_112

8. Genry, & Trafmon. (1951). The velocity curve of sprint running with some observations of the muscle viscosity factor. *Res. Quart.*, 22, 4, 409.

9. Корягін В.М., Блавт О.З. Інноваційні технології тестового контролю у фізичному вихованні і спорті: монографія. / В.М.Корягін. – Львів: Львівська політехніка, 2019, 236.

10. Gotra Z., Golyaka R., Helzhinsky I. Research and improvement of stability of performance of operational amplifiers in capacitive sensors driver circuits. *Technology and design in electronic equipment*, 3(75), 2008, 20-24.

References:

1. Koryahin V. (1998). *Training of the highly skilled basketball players*. Textbook for the correct physical education. Lviv, Ukraina: Krai.
2. Demcenco, A. (2017). Development of applicative coordination abilities of 12 - 13 years old pupils through basketball elements. *Journal of Physical Education and Sport*, 17(2), 79, 527 – 532. DOI:10.7752/jpes.2017.s2079
3. Poplavskiy, L.Yu. (2004). *Basketbol [Basketball]*. Kyiv: Olimpiiska Literatura. [in Ukrainian]
4. Koryagin, V., Blavt, O., & Grebinka, G. (2016) Optimization of the technical training system. *Journal of Physical Education and Sport*, 16(2), 163, 1029 - 1030. DOI:10.7752/jpes.2016.s2163
5. Kozina Zh.L. (2007). Teoretychni osnovy i rezultaty praktychnoho zastosuvannya systemnoho analizu v naukovykh doslidzhenniakh v oblasti sportyvnykh ihor. [Theoretical of a basis and results of practical application of the system analysis in scientific research in the field of sports]. *Physical Education Theory and Methodology*, (6), 15-38. [in Ukrainian]
6. Mitova, O., & Ivchenko, O. (2014). Suchasnyi stan kontroliu rivnia intehralnoi pidhotovlenosti basketbolistiv na etapi poperednoi bazovoi pidhotovky. [The current state of control over the level of integrated training of basketball players at the stage of preliminary basic training]. *Sports Herald, Prydniprovyia*, 3, 72-76. http://nbuv.gov.ua/UJRN/svp_2014_3_16. [in Ukrainian]
7. Tishchenko, V. (2015). Innovatsiini testy vyznachennia rivnia psykhomotoryky u sportyvnykh ihrakh [Innovative tests for determining the level of psychomotorism in sports games]. *Scientific journal of MP Dragomanov NPU. Series 15: Scientific and pedagogical problems of physical culture (physical culture and sports)*, 3(2), 335-337. http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_015_2015_3%282%29_112 [in Ukrainian]
8. Genry, & Trafmon. (1951). The velocity curve of sprint running with some observations of the muscle viscosity factor. *Res. Quart.*, 22, 4, 409
9. Koryahin, V., & Blavt, O. (2019). *Innovatsiini tekhnolohii testovoho kontroliu u fizychnomu vykhovanni i sporti*. [Innovative control test technologies in physical education and sports]. Lviv: Lviv Polytechnic. [in Ukrainian]
10. Gotra Z., Golyaka R., Helzhinsky I. Research and improvement of stability of performance of operational amplifiers in capacitive sensors driver circuits. *Technology and design in electronic equipment*, 3(75), 2008, 20-24.

УДК 378.147:811.111'342.85(075.8)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1223-1230](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1223-1230)

Кочмар Діана Анатоліївна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри іноземних мов, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка С. Дем'янчука», вул. акад. С. Дем'янчука, 4, м. Рівне, 33027, <https://orcid.org/0000-0002-2896-1546>

Будз Ірина Федорівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри романо-германської філології, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університет імені академіка С. Дем'янчука», вул. акад. С. Дем'янчука, 4, м. Рівне, 33027, <https://orcid.org/0000-0003-1127-3568>

ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ ІНШОМОВНОЇ ФОНЕТИЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ АНГЛІЙСЬКОЇ МОВИ ПІД ЧАС ОНЛАЙН-НАВЧАННЯ

Анотація. У статті розглянуто особливості формування іншомовної фонетичної компетентності майбутніх учителів англійської мови в умовах онлайн-навчання. Охарактеризовано труднощі формування іншомовної фонетичної компетентності здобувачів освіти I курсу навчання. Розкрито мету та завдання навчальної дисципліни «Практична фонетика основної мови». Зазначено, що для успішного засвоєння фонетики студентам потрібно навчитися змінювати артикуляційну базу рідної мови на відповідну іноземну. Визначено проблеми, які виникають у процесі формування іншомовної фонетичної компетентності майбутніх учителів англійської мови в умовах дистанційного навчання. Ними є: неможливість безпосередньо спостерігати за артикуляцією викладача; технічні проблеми; недостатність інтерактивної практики; відсутність природного мовного середовища; відсутність індивідуальної корекції; відсутність невербальної комунікації тощо. Зазначено, що важливим аспектом для подолання зазначених труднощів є впровадження сучасних онлайн-технологій навчання, які сприяють активному залученню здобувачів освіти до процесу опанування фонетикою англійської мови. Проаналізовано потенціал освітніх інтернет-ресурсів та спеціалізованих програм для формування іншомовної фонетичної компетентності майбутніх учителів англійської мови, зокрема, Rosetta Stone, eEnglish від Pronunciation Power, Speechling, Quizlet, Kahoot!, Flipgrid, Italki, Tandem, Preply, Elsa Speak. Дослідження дало змогу зробити висновки, що використання онлайн-інструментів під час самостійної роботи та онлайн-занять дозволяє студентам отримувати негайний зворотний зв'язок, долати фонетичні труднощі. Зазначено, що інтеграція онлайн-технологій в освітній процес дозволяє не

лише формувати фонетичну компетентність, але й розвивати інформаційну та ІКТ-компетентності, що є ключовими для сучасного випускника закладу вищої освіти.

Ключові слова: фонетика, іншомовна фонетична компетентність, дистанційне навчання, методи навчання фонетики, онлайн-технології навчання, майбутні учителі англійської мови, освітній процес.

Kochmar Diana Anatolyivna PhD in Pedagogy, Associate Professor, Head of the Department of Foreign Languages, Academician Stepan Demianchuk International University of Economics And Humanities, 4 S. Demianchuk St., Rivne, 33027, <https://orcid.org/0000-0002-2896-1546>

Budz Iryna Fedorivna PhD in Pedagogy, Associate Professor, Head of the Department of Romance and Germanic Philology, Academician S. Demianchuk International University of Economics and Humanities, 4, Akademika S. Demianchuk St., Rivne, 33027, <https://orcid.org/0000-0003-1127-3568>

PECULIARITIES OF FORMING FUTURE ENGLISH TEACHERS' FOREIGN LANGUAGE PHONETIC COMPETENCE IN ONLINE LEARNING

Abstract. The peculiarities of the formation of future English teachers' foreign language phonetic competence in the context of online learning are considered in the article. Difficulties in the development of phonetic competence of first-year students are characterized. The purpose and goals of the discipline «Practical Phonetics of the Main Language» are presented. It is noted that in order to master phonetics successfully, students should learn how to transfer the articulatory base of their native language to the corresponding foreign language. The problems arising in the process of formation of foreign language phonetic competence of future teachers of English in the context of distance learning are identified. They are: inability to directly observe the teacher's articulation, technical problems, lack of interactive practice, lack of natural language environment, lack of individual correction, lack of non-verbal communication, etc. It is noted that an important aspect of overcoming these difficulties is the introduction of modern online learning technologies that promote the active involvement of students in the process of mastering the phonetics of the English language. The potential of online educational resources and specialized programs for the development of foreign language phonetic competence of future English teachers is analyzed, in particular, Rosetta Stone, eEnglish by Pronunciation Power, Speechling, Quizlet, Kahoot!, Flipgrid, Italki, Tandem, Preply, Elsa Speak. The study concluded that the use of online tools during independent work and online classes allows students to receive immediate feedback and overcome phonetic difficulties. It is noted that the

integration of online technologies into the educational process allows not only the formation of phonetic competence, but also the development of information and ICT competences, which are key for a modern university graduate.

Keywords: phonetics, foreign language phonetic competence, distance learning, methods of teaching phonetics, online learning technologies, future English teachers, educational process.

Постановка проблеми. В сучасному світі володіння англійською мовою є необхідною навичкою особистості. Англійська мова є мовою міжнародного спілкування, науки, бізнесу та культури. Тому підготовка висококваліфікованих фахівців, зокрема вчителів англійської мови, є одним із пріоритетних завдань вищої освіти.

Формування іншомовної фонетичної компетентності є важливим аспектом професійної підготовки майбутніх вчителів англійської мови. У педагогічній діяльності вчителя основне місце займає комунікативна функція. Зразкове іншомовне мовлення вчителя англійської мови – це основне джерело мовної моделі для учнів; стандарт, до якого мають прагнути здобувачі освіти.

В умовах традиційного навчання формування фонетичної компетентності відбувається через аудиторні заняття, де студенти мають можливість безпосередньо взаємодіяти з викладачем та одногрупниками. Проте через пандемію COVID-19 та повномасштабну війну в Україні відбувся перехід до дистанційної форми навчання. Так, онлайн-навчання іноземної мови має свої особливості: в таких умовах викладач часто не може вчасно виправляти помилки у мовленні студентів, існує брак живого спілкування, технічні проблеми тощо. Усе це впливає на процес формування фонетичної компетентності майбутніх учителів англійської мови, тому актуальність дослідження обумовлена необхідністю адаптації освітнього процесу до нових реалій сьогодення.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Особливості навчання фонетики англійської мови у методичних розвідках висвітлювати: З. Бакум, М. Брода, Н. Бориско, Г. Єнчева, К. Гаращук, Л. Гаращук, А. Гудманян, А. Куліченко, О. Колесник, С. Ніколаєва, Л. Петриця, О. Полякова, І. Харкавців та інші. Особливості онлайн-навчання фонетики англійської мови досліджували: В. Бутова, Т. Вдовенко, Н. Мочалова та інші. Однак, проблема формування іншомовної фонетичної компетентності у процесі онлайн-навчання залишається нерозробленою і потребує подальших науково-методичних досліджень.

Мета статті - здійснити теоретичний аналіз особливостей формування іншомовної фонетичної компетентності майбутніх учителів англійської мови в умовах онлайн-навчання; розкрити потенціал використання сучасних навчальних онлайн-ресурсів для подолання фонетичних труднощів здобувачами освіти.

Виклад основного матеріалу. Теоретична підготовка майбутніх учителів містить у собі розуміння як основних етапів розвитку методики навчання англійської мови, так і основи теорії формування комунікативної компетенції учнів. Остання складається із мовної (лінгвістичної) компетенції, до якої входить фонетичний аспект [1]. Високий рівень сформованості фонетичної компетентності є надзвичайно важливим для майбутнього вчителя англійської мови, оскільки правильна вимова допомагає забезпечити чітке та зрозуміле міжкультурне спілкування, є зразком для навчання учнів.

У дослідженні ми будемо послуговуватись визначенням поняття «фонетична компетентність» Н. Бориско. Так, вчена формулює «фонетичну компетентність» як здатність особи до розуміння мовлення інших та оформлення власних усних та письмових висловлювань відповідно до артикуляційних й інтонаційних норм виучуваної мови. До структури фонетичної компетентності Н. Бориско відносить фонетичні навички, знання та фонетичну усвідомленість (awareness) [2].

Фонологічна компетенція, згідно з Загальноєвропейськими рекомендаціями з мовної освіти, містить знання та навички перцепції та продукції:

- звукових одиниць (фонем) мови та способів їх реалізації у певному контексті (алофонів);
- фонетичних ознак розрізнення фонем (дистинктивних ознак, наприклад, сонорності, назальності, закритості, лабіальності);
- фонетичного складу слів (складоподілу, фонетичних відрізків, словесного наголосу і тону);
- фонетики речення (наголос, ритм, інтонація); фонетичної редукції, асиміляції, елізії [3, с. 116].

Принципами ефективного формування фонетичної навички можна вважати наступні:

1. Вміння вчителя пояснювати учням, як правильно вимовляти звуки іноземної мови та фізично артикулювати їх.

2. Використання аудіозаписів мовлення з метою їхнього подальшого аналізу.

3. Навчання вимови має відбуватися поступово та тривало. Найкраще приділяти цьому п'ять-десять хвилин на початку кожного заняття. Важливо запобігати закріпленню помилок у початківців, але надмірне виправлення також може мати негативні наслідки.

4. Навчання вимови має бути цікавим процесом, варто залучати всіх учнів до роботи та використовувати реальні комунікативні ситуації.

5. Підкреслення супрасегментів (інтонація, висота та наголос у словах) є надзвичайно важливим у процесі спілкування, але водночас достатньо складним для навчання.

6. Постановка реалістичних цілей з урахуванням соціокультурних та індивідуальних особливостей учнів є важливою для успішного навчання іноземної мови [4].

Формування фонетичної компетентності відбувається як під час вивчення спеціальних фахових дисциплін, так і під час усього навчання іноземної мови. «Практична фонетика основної мови» – перший лінгвістичний курс, що відіграє ключову роль у формуванні грамотного філолога та майбутнього компетентного учителя іноземної мови.

Запам'ятовування базових лінгвістичних понять, таких як фонема, наголос, інтонація, система голосних та приголосних, а також особливості вимови фонем та інтонацій, яких немає в рідній мові, допомагає студентам розуміти різницю між лексичними та граматичними значеннями слів у реченнях та текстах під час сприйняття на слух. Це, своєю чергою, допомагає студентам правильно перекладати речення і тексти.

Для успішного засвоєння фонетики студентам потрібно навчитися змінювати артикуляційну базу рідної мови на відповідну іноземну і застосовувати набуті знання та навички у всіх видах мовленнєвої діяльності. Майбутні учителі повинні демонструвати вміння розрізняти контрастивні пари коротких і довгих звуків, монофтонгів та дифтонгів, і вибирати потрібний варіант вимови під час говоріння, читання та слухання.

Курс також сприяє вдосконаленню навичок сприйняття англійської мови на слух, читання та спілкування за змістом прочитаних текстів різної тематики. Студенти навчаються виражати власні думки в усній формі, використовуючи відповідні моделі та інтонаційні шкали, що робить їх мовлення більш виразним. Вони також здобувають здатність оцінювати нюанси інтонаційних значень у почутих реченнях.

Під час формування фонологічної компетенції студенти I курсу постають перед труднощами, які умовно можна поділити на 3 групи: 1) труднощі, пов'язані зі складністю іноземної мови, що вивчається; 2) труднощі, пов'язані з індивідуальними особливостями студентів; 3) труднощі, пов'язані з методами формування фонологічної компетенції [5, с. 26].

Л. А. Гаращук, зазначає, що найпоширенішими є труднощі, пов'язані зі складністю іноземної мови, що вивчається. Так, вчена зазначає, що вони виникають із різних причин. В українській мові відсутня різниця між довгими та короткими голосними, позиційна довгота голосних, відсутні типові для англійської мови дифтонги. Так, навички рідної мови гальмують процес набуття навичок вимови англійської мови. Студенти просто підмінюють звуки чужої мови звуками рідної. Більш усталені зв'язки рідної мови, інтегруючись, викликають типові помилки у вимові звуків іноземної мови на основі асоціацій за подібністю. Це явище пояснюється тією особливістю психічної діяльності, що слухач прирівнює сприйняті акустичні подразники до своїх власних навичок [6].

Для уникнення фонетичних труднощів, викладачам та студентам потрібно докладати зусиль. О. Безлюдний наголошує на тому, що передбачення і зняття можливих фонетичних труднощів можливе завдяки професійному володінню артикуляторної фонетики та глибокому розумінню фізичних аспектів продукції

звуку викладачами, розвитку слухових навичок студентів, володінню студентами навичками транскрипції, а також ознайомленню викладачів з останніми дослідженнями в галузі фонетики та методиками її навчання [7].

Однак, попри «традиційні» труднощі опанування фонетичною компетентністю, специфіка онлайн-навчання також створює перешкоди під час цього процесу. Основними труднощами формування фонетичної компетентності майбутніх учителів англійської мови під час онлайн навчання є:

- неможливість безпосередньо спостерігати за артикуляцією викладача, що ускладнює правильне відтворення звуків;
- технічні проблеми, зокрема якість інтернет-з'єднання та обмеження технічного обладнання;
- недостатність інтерактивної практики;
- відсутність природного мовного середовища;
- відсутність індивідуальної корекції (викладачу складніше забезпечити індивідуальний підхід до кожного студента і вчасно коригувати помилки у вимові);
- деякі навчальні матеріали можуть бути менш ефективними в онлайн форматі та потребують адаптації;
- відсутність невербальної комунікації.

Для подолання цих труднощів важливо впроваджувати сучасні технології, що сприяють активному залученню студентів до процесу навчання іноземної мови. Так, Т. Ю Гурова, С. Ю. Гуров та Т. В Рябуха зазначають, що використання освітніх інтернет-ресурсів в процесі навчання англійської фонетики є край важливим, оскільки залучення студентів-філологів в процесі викладання курсів з теоретичної та практичної фонетики англійської мови у розв'язання завдань на основі сучасних інформаційних технологій дозволяє сформуванню не тільки фонетичну компетенцію, а й інформаційну та ІКТ-компетентності, що є ключовим для сучасного випускника [8, с. 92].

Розглянемо корисні онлайн-сервіси для формування фонетичної компетентності здобувачів освіти.

Програми для навчання вимови розроблені спеціально для вдосконалення фонетичних навичок. Вони використовують різноманітні методи, такі як: розпізнавання мовлення, аналіз вимови, і надають зворотний зв'язок для коригування помилок. Наприклад: Rosetta Stone (<https://www.rosettastone.com>) використовує технологію розпізнавання мови TrueAccent та допомагає відпрацьовувати вимову слів. eEnglish від Pronunciation Power (<https://eenglish.com/>) – одна з найкращих і програм для покращення вимови англійської мови для студентів. Сумісна з будь-яким комп'ютером із сучасним веббраузером, інтерактивна і проста у використанні. Speechling (<https://speechling.com/>) – некомерційна платформа для вивчення розмовної мови. На платформі можна отримати мовний коучинг за допомогою 1000 цікавих вправ.

Інтерактивні платформи для активної взаємодії під час онлайн-навчання. Вони включають вправи, ігри та віртуальні симуляції, що допомагають зробити процес навчання фонетики цікавим та інтерактивним, наприклад, Quizlet, Kahoot! тощо. Flipgrid (<https://info.flip.com/en-us.html>) – це простий, зручний сайт, який дозволяє здобувачам освіти записувати відеовідповіді на запитання вчителя, таким чином, викладач може контролювати прогрес розвитку фонетичної компетентності студента.

Платформи для мовного обміну дозволяють спілкуватися безпосередньо з носіями мови. Такими платформами є: Italki, Tandem, Preply, однак варто враховувати, що такі сервіси є платними та корисними у процесі самостійної роботи студентів.

Штучний інтелект може аналізувати вимову і надавати детальний зворотний зв'язок для покращення фонетичних навичок. Так, Elsa Speak (<https://elsaspeak.com>) – це мобільний додаток, що використовує AI для аналізу вимови користувача і надає індивідуальні рекомендації для її покращення. Технологія штучного інтелекту ELSA була розроблена з використанням голосових даних людей, які розмовляють англійською з різними акцентами. Це дозволяє ELSA розпізнавати мовленнєві моделі людей, які не є носіями мови, що відрізняє її від більшості інших технологій розпізнавання голосу.

Також актуальним є слухання автентичних подкастів, пісень та перегляд відеоматеріалів англійською мовою.

Висновки. Отже, процес формування іншомовної фонетичної компетентності майбутніх учителів англійської мови можна є складним та багатограним. Під час опанування іноземною мовою майбутні учителі можуть зіштовхуватись з різними типами труднощів, а в процесі онлайн-навчання цей процес може бути значно ускладнений. З метою удосконалення фонетичної компетентності важливо використовувати як традиційні методи, так і доступні онлайн-ресурси, оскільки вони дозволяють ефективно скорочувати час, необхідний для формування прийняттого рівня фонетичної навички, і зробити процес навчання більш інтерактивним. Сучасні технології та спеціалізовані програми відіграють важливу роль у формуванні англійської фонетичної компетентності студентів під час онлайн-навчання. Особливо ефективними є платформи, які використовують технології розпізнавання мовлення для аналізу вимови студентів, такі як ELSA Speak або Speechace. Ці технології дозволяють детально оцінювати якість іншомовного мовлення, вказують на конкретні помилки та пропонують вправи для їх виправлення.

Перспективою подальших досліджень є проведення педагогічного експерименту з метою визначення ефективності сучасних навчальних онлайн-ресурсів для формування іншомовної фонетичної компетентності майбутніх учителів англійської мови в умовах онлайн-навчання.

Література:

1. Методика викладання іноземних мов у середніх навчальних закладах / Кол. авторів під керівн. С. Ю. Ніколаєвої. К.: Ленвіт, 2002. 328 с.
2. Методика навчання іноземних мов і культур: теорія і практика : підручник для студ. класичних, педагогічних і лінгвістичних університетів / Бігич О. Б., Бориско Н. Ф., Борецька Г. Е. та ін. / за загальн. ред. С. Ю. Ніколаєвої. К.: Ленвіт, 2013. 590 с.
3. Загальноєвропейські рекомендації з мовної освіти: вивчення, викладання, оцінювання / наук. ред. С. Ю. Ніколаєва. К.: Ленвіт, 2003. 273 с.
4. Tergujeff E. Learner perspective on English pronunciation teaching in an EFL Context. *Research in language*. 2013. №11(1). P. 81-95.
5. Методика формування міжкультурної комунікативної компетенції: курс лекцій: / навчально-методичний посібник для студентів мовних спеціальностей: осв. кваліф. рівня «Магістр» (за ред. С. Ю. Ніколаєвої). К.: Ленвіт, 2011. 344 с.
6. Гарашук Л. А. Деякі проблеми формування фонологічної компетенції у процесі навчання англійської мови у ВНЗ. *Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка*. 2008. №37. С. 99-102.
7. Безлюдний О. Фонетичні труднощі студентів у процесі вивчення англійської мови у мовному середовищі. *Проблеми підготовки сучасного вчителя*. 2021. №2(24). С. 29-35. [https://doi.org/10.31499/2307-4914.2\(24\).2021.244174](https://doi.org/10.31499/2307-4914.2(24).2021.244174)
8. Гурова Т. Ю., Гуров С. Ю., Рябуха, Т. В. Методичні засади навчання фонетики англійської мови студентів-філологів за допомогою освітніх інтернет-ресурсів. *Особистісно - професійний розвиток вчителя в умовах реалізації концепції нової української школи: матеріали Всеукр. наук.-практ. конф. з міжнар. участю (14-16 червня, Мелітополь, Україна)*. ФОП Однорог Т. В., Мелітополь, 2018. С. 89-93.

References:

1. Nikolaeva, S. YU. (Ed.). (2002). *Metodika vykladannia inozemnykh mov u serednikh navchal'nykh zakladakh* [Methodology of teaching foreign languages in secondary schools]. Kyiv: Lenvit. [in Ukrainian].
2. Bigych, O. B., Borysko, N. F., Borets'ka, H. E., et al. (2013). *Metodika navchannia inozemnykh mov i kul'tur: teoriia i praktyka: pidruchnyk dlia stud. klasychnykh, pedahohichnykh i linhvistychnykh universytetiv* [Methodology of teaching foreign languages and cultures: Theory and practice: A textbook for students of classical, pedagogical, and linguistic universities]. S. YU. Nikolaeva (Ed.). Kyiv: Lenvit. [in Ukrainian].
3. Nikolaeva, S. YU. (Ed.). (2003). *Zahal'noievropeis'ki rekomendatsii z movnoi osvity: vyvchennia, vykladannia, otsiniuvannia* [Common European Framework of Reference for Languages: Learning, teaching, assessment]. Kyiv: Lenvit. [in Ukrainian].
4. Tergujeff, E. (2013). Learner perspective on English pronunciation teaching in an EFL Context. *Research in language*, 11(1), 81-95. [in English].
5. Nikolaeva, S. Yu. (Ed.). (2011). *Metodyka formuvannia mizhkulturnoi komunikatyvnoi kompetentsii: kurs leksii* [Methodology for forming intercultural communicative competence: A course of lectures]. A teaching guide for language students at the "Master" educational qualification level]. Kyiv: Lenvit. [in Ukrainian].
6. Harashchuk, L. A. (2008). *Deiaki problemy formuvannia fonolohichnoi kompetentsii u protsesi navchannia anhliiskoi movy u VNZ* [Some issues of forming phonological competence in the process of teaching English at higher educational institutions]. *Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnoho universytetu imeni Ivana Franka*, (37), 99-102. [in Ukrainian].
7. Bezliudnyi, O. (2021). *Fonetichni trudnoshchi studentiv u protsesi vyvchennia anhliiskoi movy u movnomu seredovyshchi* [Phonetic difficulties of students in the process of learning English in a language environment]. *Problemy pidhotovky suchasnoho vchytelia*, 2(24), 29-35. [https://doi.org/10.31499/2307-4914.2\(24\).2021.244174](https://doi.org/10.31499/2307-4914.2(24).2021.244174) [in Ukrainian].
8. Hurova, T. Yu., Hurov, S. Yu., & Riabukha, T. V. (2018). *Metodychni zasady navchannia fonetyky anhliiskoi movy studentiv-filolohiv za dopomohoiu osvitnikh internet-resursiv* [Methodological principles of teaching English phonetics to philology students using educational internet resources]. In [Osobystisno-profesiyni rozvytok vchytelia v umovakh realizatsii kontseptsii novoi ukrainskoi shkoly: materialy Vseukr. nauk.-prakt. konf. z mizhnar. Uchastiu (14-16 chervnia, Melitopol, Ukraina)] (pp. 89-93). Melitopol: FOP Odnorog T. V. [in Ukrainian].

УДК 377.091.12:005.336.5-043.86-027.31

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1231-1242](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1231-1242)

Кошіль Оксана Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри професійної і вищої освіти, Центральний інститут післядипломної освіти, ДЗВО «Університет менеджменту освіти» Національної академії педагогічних наук України, вул. Січових стрільців, 52-А, м. Київ, 04053, тел.: (044) 481-38-00, <https://orcid.org/0000-0002-9121-1297>

ІННОВАЦІЙНІ ПРАКТИКИ ПРОФЕСІЙНОГО РОЗВИТКУ ВИКЛАДАЧІВ ЗАКЛАДІВ ФАХОВОЇ ПЕРЕДВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Кожна людина має право на освіту незалежно від віку, статі, раси, стану здоров'я, інвалідності, громадянства, національності, політичних, релігійних чи інших переконань, кольору шкіри, місця проживання, мови спілкування, походження, соціального і майнового стану, а також інших обставин та ознак. Кожна людина має право на якісну та доступну освіту, проживаючи в нестабільних умовах або під час надзвичайних ситуацій і криз. Педагоги стають агентами змін, тими, хто реалізує це право. Відтак, держава має забезпечити професійний розвиток викладачів, що у результаті дозволить їм проявити свої найвищі професійні якості й уміння, які є важливими особливо в умовах криз та викликів.

Метою статті є теоретичний аналіз факторів, провідних чинників, зарубіжного досвіду, інноваційних технологій розвитку професійної компетентності викладачів закладів фахової передвищої освіти. У статті охарактеризовано професійний розвиток педагогів як важливий інструмент у нарощуванні людського потенціалу через покращення якості навчання, формування ключових навичок, стимулювання розвитку здобувачів освіти. Окреслено ключові аспекти та основні стратегії підтримки благополуччя викладачів закладів фахової передвищої освіти в умовах кризи і викликів. Обґрунтовано стратегії підвищення мотивації викладачів закладів фахової передвищої освіти до професійного розвитку. Визначено впровадження менторингу в закладі освіти як одного із шляхів забезпечення професійного розвитку викладачів закладів фахової передвищої освіти. На основі наукових публікацій проаналізовано шляхи забезпечення професійного розвитку викладачів закладів фахової передвищої освіти. Запропоновано інноваційні підходи і практики професійного зростання, як важливої складової реалізації потенціалу науково-педагогічних працівників у закладах фахової передвищої освіти.

Ключові слова: професійний розвиток, інноваційні практики, професійна компетентність, мотивація, підвищення кваліфікації, самореалізація педагога, менторинг, якісна освіта.

Koshil Oksana Petrivna PhD in Education, Associate Professor of Department of Vocational and Higher Education, Central Institute of Postgraduate Education, State Higher Educational Institution of National Academy of Educational Sciences of Ukraine, St. Sichovyh striltsiv, 52-A, Kyiv, 04053, tel.: (044) 481-38-00, <https://orcid.org/0000-0002-9121-1297>

INNOVATIVE PRACTICES OF PROFESSIONAL DEVELOPMENT OF TEACHERS OF INSTITUTIONS OF VOCATIONAL PRE- HIGHER EDUCATION

Abstract. Everyone has the right to education, regardless of age, sex, race, state of health, disability, citizenship, nationality, political, religious or other beliefs, skin color, place of residence, language of communication, origin, social and property status, as well as other circumstances and signs. Everyone has the right to quality and affordable education, living in unstable conditions or during emergencies and crises. Teachers become agents of change, those who realize this right. Therefore, the state should ensure the professional development of teachers, which will allow them to show their highest professional qualities and skills, which are important especially in the conditions of crises and challenges.

The purpose of the article is a theoretical analysis of factors, leading factors, foreign experience, innovative technologies for the development of the professional competence of teachers of vocational higher education institutions. The article describes the professional development of teachers as an important tool in building human potential through improving the quality of education, forming key skills, and stimulating the development of education seekers. The key aspects and main strategies of supporting the well-being of teachers of vocational higher education institutions in the conditions of crisis and challenges are outlined. Strategies for increasing the motivation of teachers of vocational pre-higher education institutions for professional development are substantiated. The implementation of mentoring in an educational institution is defined as one of the ways to ensure the professional development of teachers of vocational pre-higher education institutions. On the basis of scientific publications, the ways of ensuring the professional development of teachers of vocational pre-higher education institutions were analyzed. Innovative approaches and practices of professional growth are proposed as an important component of realizing the potential of scientific and pedagogical workers in institutions of vocational pre-higher education.

Keywords: professional development, innovative practices, professional competence, motivation, professional development, teacher self-realization, mentoring, quality education.

Постановка проблеми. Вивчення особливостей формування soft skills (м'які навички) та hard skills (тверді навички) у майбутніх фахівців, як

основного базису професіонала, останнім часом набуло потужного розвитку у працях сучасних вітчизняних та зарубіжних вчених. Основними soft skills, які необхідні студентам та молодим спеціалістам для початку кар'єри, визначають: самонавчання, саморозвиток, саморефлексію, успішну комунікацію, високу стресостійкість, швидку адаптивність, роботу в команді. Відтак, актуальними є інноваційні практики професійного розвитку викладачів закладів фахової передвищої освіти, які забезпечать вдосконалення педагогічних прийомів, необхідних для формування зазначених навичок у майбутніх фахівців.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі професійного розвитку педагогів присвячені роботи вітчизняних вчених: О. Аніщенко, Н. Бібік, О. Дубасенюк, І. Зязюна, Т. Калюжною, Л. Карповою, В. Кременя, О. Локшиною, Л. Лук'яновою, А. Марковою, Л. Мітіною, Н. Ничкало, О. Овчарук, В. Олійника, В. Піддячого, О. Пометун, І. Прокопенко, І. Радомського, О. Савченко, Л. Сергєєвої, С. Сисоєвої, Т. Сорочан, Г. Тарасенко, Л. Хомич та ін.

Внесли значний вклад у розуміння того, як покращити педагогічну майстерність та підтримати безперервне навчання педагогів зарубіжні вчені: В. Чопра (V. Chopra), Л. Дарлінг-Гаммонд (L. Darling-Hammond), Д. Епштейн (J. Epstein), Д. Фальк (D. Falk), М. Фуллан (M. Fullan), Т. Гаскі (T. Guskey), Е. Харгрівз (A. Hargreaves), Ч. Хендерсон (C. Henderson), М. Менденхолл (M. Mendenhall), Д. Шон (D. Schon), та ін.

Метою статті є теоретичний аналіз факторів, провідних чинників, зарубіжного досвіду, інноваційних технологій розвитку професійної компетентності викладачів закладів фахової передвищої освіти.

Виклад основного матеріалу. Професійний розвиток викладачів є необхідною умовою для забезпечення високої якості освіти. Інвестиції в безперервне навчання та розвиток викладачів сприяють створенню ефективного освітнього середовища, що позитивно впливає на навчальні досягнення студентів. Професійний розвиток викладачів сприяє оновленню знань, впровадженню інноваційних методів навчання, розвитку педагогічних навичок та підвищенню мотивації як викладачів, так і студентів. Використання сучасних методик, інтерактивних технологій та наукових досліджень забезпечує всебічний розвиток студентів, які будуть підготовлені до викликів сучасного світу.

Як зазначив вчений М. Абу-Ассалі (M. Abou-Assali), професійний розвиток педагогів завжди пов'язаний із підвищенням якості навчання здобувачів освіти. Автор переконаний, що педагоги, які беруть участь у програмах постійного професійного розвитку, зазвичай демонструють кращі результати у своїй професійній практиці, що має вирішальне значення для підвищення успішності здобувачів освіти [1].

У зв'язку з цим К. Мейссел, Дж. Парр, Х. Тімперлі (K. Meissel, J. Parr, H. Timperley) також зазначили, що професійне зростання, яке виникає, коли

педагоги рухаються вздовж професійного циклу, помітно сприяє успішності здобувачів освіти у навчанні. [2]. Крім того, за переконанням Д. Хоге (D. Hoge), педагоги, які постійно вдосконалюють свої предметні знання, професійні навички та вміння викладати, здатні підвищувати рівень навчальних досягнень учнів і покращити якість освіти [3].

Щодо наслідків професійного розвитку викладача для навчальних досягнень студентів наголошує С. Борг (S. Borg). Вчений стверджує, що професійний розвиток викладача завжди пов'язаний із підвищенням успішності студентів. На його думку, викладачі, які регулярно беруть участь у формальному та неформальному досвіді професійного розвитку, мають успіхи щодо підвищення навчальних досягнень своїх студентів. Здебільшого тому, що такий досвід викликає сприятливі зміни в суб'єктивних знаннях і навичках викладання педагогів [4].

Вчені зауважують ключову роль професійного розвитку викладачів щодо результатів навчання студентів, зважаючи на позитивні зміни, які вносять програми професійного розвитку у практику викладання. Програми професійного розвитку зазвичай зумовлюють набуття нових навчальних знань і навичок, які надихають викладачів вдосконалювати свою практику викладання; допомагають оцінювати свої педагогічні знання, обмірковувати свою навчальну практику та покращувати якість викладання. Чим вища якість викладання, тим вищі результати навчання студентів. Професійний розвиток викладача може значно змінити рівень досягнень студентів. Досвід професійного розвитку озброює викладачів новими стратегіями викладання, які є важливими для сприяння успішності студентів [5].

Learning Policy Institute провів огляд 35 методологічно точних досліджень, які продемонстрували позитивний зв'язок між професійним розвитком педагогів, практикою викладання та результатами студентів. Завдяки цьому огляду дослідники визначили основні загальноприйняті ознаки ефективного професійного розвитку педагогів: *орієнтування на зміст* (професійний розвиток, який зосереджується на стратегіях викладання, пов'язаних із конкретним змістом освітньої програми); *активне навчання* (такий професійний розвиток використовує автентичні артефакти, інтерактивні дії та інші стратегії для забезпечення ефективного професійного навчання з високим ступенем контексту. Цей підхід відходить від традиційних моделей навчання та середовищ, які базуються на лекціях і не мають прямого зв'язку з аудиторією викладачів та студентів); *співпраця* (високоякісний професійний розвиток створює простір для педагогів для обміну ідеями та співпраці під час навчання, часто в контексті роботи. Працюючи разом, педагоги можуть створювати спільноти, які позитивно змінюють культуру та навчання в освітньому середовищі закладу освіти); *використання моделей ефективної практики* (моделі навчальних планів і моделювання освітнього процесу дають педагогам чітке бачення того, як виглядають найкращі освітні

практики); *інструктаж та експертна підтримка* (коучинг та експертна підтримка включають особистий обмін досвідом щодо змісту та практики, заснованої на фактичних даних, зосереджені безпосередньо на індивідуальних потребах педагогів); *зворотній зв'язок і рефлексія* (забезпечують можливість постійного вдосконалення, допомагають виявляти та усувати недоліки, сприяють розвитку професійних навичок та створюють умови для ефективного навчання. Використання цих інструментів дозволяє викладачам бути більш ефективними та результативними у своїй професійній діяльності, що безпосередньо впливає на якість освіти та успіхи учнів) [6].

Отже, професійний розвиток викладачів є критично важливим фактором для підвищення якості освіти студентів. Він включає в себе безперервне навчання, вдосконалення навичок, адаптацію до нових методик викладання та інтеграцію сучасних технологій в освітній процес.

Війна в Україні призвела до знесталення в багатьох аспектах суспільного життя. Однією з найбільш уразливих галузей стала освіта, яка не встигла стабілізуватися і стати стійкою до зовнішніх коливань після випробування глобальною пандемією. Викладачі працюють у тих самих умовах і мають ті самі виклики, що й студенти, яких вони навчають, маючи занадто мало, або взагалі не маючи, професійної підтримки для власного розвитку, психічного здоров'я або благополуччя. І навіть там, де така підтримка надається, вона зазвичай не враховує соціально-культурні нюанси середовища, в якому працюють викладачі, не кажучи вже про наявні сильні сторони чи стратегії, які педагоги реалізують на місцевому та глобальному рівнях. Крім того, викладачі отримують недостатню компенсацію та невідповідне визнання за важливі ролі, які вони виконують, в умовах війни, що ще більше посилює проблеми, з якими вони стикаються. Забезпечення фізичного, емоційного та психічного здоров'я викладачів під час кризи є критично важливим для підтримки ефективного освітнього процесу та збереження якості освіти.

Вчені в усьому світі наголошують, що професійний розвиток і постійна професійна підтримка вплинуть на загальний добробут педагогів у надзвичайних ситуаціях. Незважаючи на те, що більшість викладачів є винахідливими та витривалими, здатні підтримувати власний добробут, вони також часто піддаються тим самим негативним подіям і стресам, що й їхні учні. Це робить особливо важливою підтримку з боку колег і керівництва. Адміністрація повинна надавати викладачам можливість зустрічатися у неформальній атмосфері та ділитися тим, що вони роблять, як вони почуваються та які стратегії використовують, щоб залишатися стійкими та винахідливими [7].

Під час надзвичайних ситуацій викладачі потребують сильної, злагодженої системи професійної підтримки поза межами безпосереднього освітнього середовища закладу освіти. Важливо, щоб різні зацікавлені сторони, які фінансують і керують викладачами, працювали разом, щоб

забезпечити послідовну професійну підтримку. Ролі, обов'язки та лінійне керівництво ключового освітнього персоналу мають бути чіткими та взаємодоповнюючими. Необхідно проводити регулярний аналіз потреб і керувати плануванням підтримки професійного розвитку викладачів [8].

До ключових аспектів підтримки благополуччя викладачів закладів фахової передвищої освіти в умовах кризи і викликів відносимо: *фізичне здоров'я*: доступ до медичної допомоги (забезпечення викладачів необхідною медичною підтримкою, включаючи регулярні обстеження та доступ до лікарів); безпека на робочому місці (заходи для створення безпечних умов праці та дотримання санітарних норм); *емоційне та психічне здоров'я*: психологічна підтримка (надання викладачам доступу до консультацій з психологами або психотерапевтами для вирішення проблем стресу, тривоги та інших емоційних труднощів); *професійна підтримка*: навчання та розвиток (проведення тренінгів та семінарів з питань управління стресом, тайм-менеджменту та адаптації до нових умов роботи); гнучкість в освітньому процесі (впровадження гнучких графіків роботи та можливостей для дистанційного навчання, що дозволяє викладачам краще адаптуватися до змін); *фінансова стабільність*: фінансова підтримка, планування бюджету.

Основними стратегіями підтримки благополуччя викладачів закладів фахової передвищої освіти в умовах кризи і викликів визначаємо: *інституційні заходи*: впровадження чітких політик та процедур, що регулюють роботу в умовах кризи та забезпечують захист викладачів; регулярне інформування викладачів про нові заходи, ресурси та підтримку, доступну для них у період кризи; *професійний розвиток*: організація тренінгів з управління стресом та емоційною регуляцією; забезпечення доступу до онлайн-курсів та вебінарів, які допомагають розвивати нові навички та адаптуватися до змін; *коллаборативне навчання та підтримка*: створення груп підтримки та обговорень, де викладачі мають ділитися досвідом та отримувати поради від колег; впровадження програм менторства, де досвідчені колеги надають підтримку та наставництво менш досвідченим; забезпечення комфортних умов роботи та відпочинку: надання можливості для гнучкого планування робочого часу та перерв для відпочинку; забезпечення викладачам можливості брати відпустки для відновлення сил та зниження рівня стресу.

У контексті означеної проблеми, пропонуємо звернути увагу на програму CORE (коучинг – спостереження – рефлексія – залучення), як потужний інструмент, спрямований на підтримку педагогів через цілісні втручання, що сприяють їхньому професійному розвитку та особистісному зростанню. Основними етапами впровадження програми CORE є: оцінка потреб (проведення анкетування та інтерв'ю для визначення потреб педагогів); розробка плану дій (створення індивідуальних та групових планів втручання на основі результатів оцінки); навчання коучів (підготовка спеціалістів, які будуть надавати коучингову підтримку); моніторинг та оцінка

(регулярне оцінювання прогресу та коригування програми на основі зворотного зв'язку) [9].

Вважаємо, що програма CORE є ефективним інструментом для підтримки викладачів у їхньому професійному розвитку та підвищенні рівня благополуччя. Через коучинг, спостереження, рефлексію та залучення викладачі покращують власні педагогічні практики, знизять рівень стресу та підвищують задоволення від роботи, що, у свою чергу, позитивно вплине на освітній процес та благополуччя студентів.

Дослідження та досвід переконливо свідчать про те, що виклик має потенціал бути дуже потужним мотиватором. Високий рівень мотивації важливий не лише для студентів – він однаково важливий для викладачів і всього персоналу, який підтримує навчання студентів. Керівники повинні бути свідомими, намагаючись створити та підтримувати високий рівень мотивації серед персоналу [10].

Стратегіями підвищення мотивації викладачів закладів фахової передвищої освіти визначаємо: 1) створення сприятливого освітнього середовища у закладі освіти, маючи на увазі включення викладачів у процес прийняття рішень щодо освітніх програм, методик та інновацій; регулярний зворотний зв'язок від керівництва та колег щодо професійної діяльності, що допомагає викладачам оцінювати свій прогрес та розвиватися; 2) інтеграція професійного розвитку у щоденну діяльність: проведення регулярних воркшопів та семінарів, де викладачі можуть вивчати нові методики та застосовувати їх на практиці; залучення викладачів до проєктної діяльності, що сприяє розвитку навичок та підвищенню мотивації через участь у цікавих проєктах; 3) забезпечення доступу до навчальних ресурсів: надання доступу до онлайн-курсів, вебінарів та інших ресурсів для професійного розвитку; забезпечення викладачів доступом до сучасних навчальних матеріалів та літератури; 4) підтримка балансу між роботою та особистим життям: надання можливості для гнучкого графіка роботи та віддаленої роботи, що дозволяє викладачам краще балансувати між професійними та особистими обов'язками; запровадження програм підтримки психічного та фізичного здоров'я.

Мотивація викладачів до професійного розвитку є багатогранним процесом, що включає визнання та винагороду, можливості для кар'єрного зростання, підтримку та ресурси, особисту мотивацію та соціальну підтримку. Цілісний підхід до мотивації викладачів сприяє їхньому професійному зростанню та покращенню якості освіти.

Одним із шляхів забезпечення професійного розвитку викладачів закладів фахової передвищої освіти вважаємо впровадження менторингу в закладі освіти. Оскільки основними цілями менторингу є: підтримка нових викладачів; розвиток професійних навичок; психологічна підтримка; кар'єрний розвиток. Ключовими компонентами ефективного менторингу

визначають: підбір менторів, планування менторингу, навчання та підготовка менторів, зворотний зв'язок та рефлексія. До переваг менторингу відносять: покращення якості викладання, підвищення мотивації викладачів та їхньої задоволеності професійною діяльністю, зниження рівня стресу та ризику професійного вигорання, формуванню професійної спільноти, де викладачі обмінюються досвідом та підтримують один одного.

Як переконані вчені, створення формальних наставницьких ролей і компенсація цим наставникам, можуть бути одночасно способом надання значущих можливостей лідерства та підтримки нових викладачів. Наставництво може зняти стрес, пов'язаний з роботою, зокрема для нових викладачів. Наставництво та інші стосунки «рівний-рівному» можуть бути зосереджені на професійному зростанні викладачів, а не на оцінюванні [11].

Успішними практиками менторингу вважають програми: «Teach For America», «Induction and Mentoring Program» у Новій Зеландії; онлайн-платформу «MentorTeacher», яка забезпечує дистанційний менторинг та підтримку для викладачів, надаючи доступ до тренінгів, ресурсів та можливості для спілкування з менторами.

Отже, менторинг є важливим елементом професійного розвитку викладачів, що забезпечує підтримку, наставництво та розвиток необхідних компетенцій. Ефективний менторинг сприяє покращенню якості викладання, підвищенню мотивації та задоволеності роботою, зниженню рівня стресу та розвитку професійної спільноти. Впровадження структурованих програм менторингу та забезпечення підготовки менторів є ключовими компонентами успішного професійного розвитку викладачів.

В умовах трансформації освіти актуальною проблемою постає інноваційність професійного розвитку викладачів та адаптація до змін в освітньому середовищі. Вважаємо використання коучингу в закладі освіти однією із інноваційних практик професійного розвитку, яка набуває все більшої популярності у сфері освіти завдяки своїй ефективності та адаптивності.

Вчені визначають коучинг як творче партнерство, що дозволяє реалізувати особистісний і професійний потенціал людини. Коучинг означає наставляти, надихати, тренувати. Завдання тренера-коучера – допомогти людині розвиватися і бути готовою до змін [12]. Отже, коучинг спрямований на підтримку викладачів у досягненні їхніх професійних цілей, розвитку педагогічних навичок та підвищенні якості навчання.

Загалом, коучинг орієнтується на індивідуальні потреби та цілі кожного викладача. Коучі (тренери) працюють з викладачами один на один, що дозволяє адаптувати стратегії, методики до конкретних ситуацій та викликів. Коучинг допомагає викладачам чітко визначати свої професійні цілі, розробляти плани для їхнього досягнення та систематично працювати над їхньою реалізацією. У результаті забезпечується якість методики викладання,

розвиток нових навичок, впровадження інновацій в освітній процес. Коучинг заохочує викладачів до постійної саморефлексії, аналізу своєї діяльності та отримання зворотного зв'язку. Це допомагає викладачам краще розуміти свої сильні та слабкі сторони, а також знаходити шляхи для подальшого розвитку. Коучі надають підтримку та мотивацію викладачам, допомагаючи їм долати професійні труднощі та зберігати високий рівень мотивації. Це особливо важливо для запобігання професійному вигоранню.

Феномен коучингу як інструменту для професійного розвитку викладачів полягає у тому, що коучинг сприяє вдосконаленню педагогічних практик, відтак, призводить до вдосконалення ефективності викладання та підвищення навчальних результатів студентів. Завдяки коучингу викладачі розвивають професійні навички: лідерство, тайм-менеджмент, селф-менеджмент, використання інноваційних освітніх технологій, комунікаційні навички. Коучинг допомагає викладачам краще розуміти потреби та можливості студентів, що сприяє створенню більш ефективного та інклюзивного освітнього середовища. Постійна підтримка та спрямування на досягнення цілей допомагають викладачам зберігати високу мотивацію та задоволення від своєї професійної діяльності.

Успішними практиками застосування коучингу в освіті є: впровадження цільових програм для новопризначених викладачів, у процесі чого вони отримують підтримку від досвідчених коучів, в результаті швидше адаптуються до нових умов та ефективно виконують свої обов'язки; інтеграція коучингу в програми підвищення кваліфікації, що дозволяє викладачам безперервно вдосконалювати професійні навички та знання; використання індивідуальних коучингових сесій для вирішення конкретних професійних викликів та досягнення особистих цілей; включення рівного коучингу (peer coaching) до програми сертифікації викладачів, що сприяє створенню культури безперервного навчання та професійного зростання, зміцненню співпраці між колегами, забезпеченню підтримки викладачам у впровадженні інноваційних методик.

Проаналізовані характеристики коучингу як інноваційної практики професійного розвитку, дають змогу зробити висновок, що коучинг має значний потенціал для покращення якості освіти. Завдяки індивідуальному підходу, підтримці та мотивації, коучинг сприяє розвитку професійних навичок викладачів, підвищенню ефективності викладання та створенню інтерактивного динамічного освітнього середовища для розвитку особистості. Використання коучингу в закладах освіти значно покращує професійний розвиток викладачів та, як наслідок, якість освіти загалом.

Удосконалення професійного розвитку викладачів закладів фахової передвищої освіти через впровадження інноваційних підходів і практик забезпечує відповідність освітніх програм вимогам сучасного світу. Ключовими компонентами якості професійного розвитку визначаємо:

постійне підвищення кваліфікації через курси, семінари та тренінги; створення індивідуальних планів професійного розвитку для кожного викладача; впровадження практичних занять, симуляцій та проєктів у програми підвищення кваліфікації; зорієнтованість на сучасні виклики та потреби освітньої системи; використання методів оцінки ефективності програм професійного розвитку; регулярне надання зворотного зв'язку викладачам для покращення їхньої професійної діяльності.

До інноваційних практик професійного зростання викладачів закладів фахової передвищої освіти відносимо: використання платформ дистанційного навчання для забезпечення доступності програм підвищення кваліфікації; впровадження інтерактивних модулів, відеоуроків та віртуальних лабораторій; створення програм рівного коучингу, де відбувається обмін досвідом і підтримка одне одного; впровадження індивідуального менторства; організація професійних освітніх спільнот; реалізація групових проєктів для вирішення конкретних освітніх проблем; проведення курсів з розвитку лідерських якостей та управлінських навичок; залучення викладачів до волонтерських проєктів, що сприяють розвитку лідерства та соціальної відповідальності.

Прикладами інноваційних програм професійного розвитку педагогів є: міжнародна мережа «Teach for All», яка сприяє розвитку освітніх лідерів, готових працювати в умовах викликів та змін; платформа «Google for Education», яка пропонує різноманітні інструменти та ресурси для професійного розвитку педагогів, включаючи тренінги з використання технологій у навчанні; модель професійного розвитку «Фінський досвід», у рамках якої значна увага приділяється дослідницькій діяльності та інноваційним методикам викладання.

Стратегічними цілями впровадження інновацій в систему професійного розвитку викладачів закладів фахової передвищої освіти визначаємо: забезпечення підтримки з боку адміністрації закладу освіти для впровадження інноваційних програм; надання грантів та фінансування для реалізації нових ініціатив; проведення тренінгів з новітніх методик та технологій; підготовка тренерів для навчання викладачів; залучення до співпраці академічних установ для обміну знаннями та досвідом; залучення зовнішніх експертів для проведення семінарів, тренінгів, консультацій.

Впровадження інновацій та забезпечення високої якості професійного розвитку викладачів є ключовими факторами у створенні сучасної, ефективної та інклюзивної освітньої системи. Впровадження новітніх технологій, методик коучингу, колаборативного навчання, розвитку лідерських навичок сприяє підвищенню професійної компетентності викладачів закладів фахової передвищої освіти.

Висновки. Підсумовуючи вище викладене, зауважимо, що професійний розвиток викладачів є ключовим елементом підвищення якості освіти.

Інноваційні практики професійного розвитку викладачів закладів фахової передвищої освіти спрямовані на постійне вдосконалення, активне залучення та застосування інноваційних методик. Інтерактивні та практичні підходи, колаборативне навчання, використання технологій, рефлексія та зворотний зв'язок, розвиток лідерства та впровадження інноваційних підходів у закладі освіти забезпечать комплексний та ефективний розвиток професійних компетенцій викладачів, вдосконалення їхньої педагогічної майстерності. Інноваційні практики професійного розвитку викладачів не лише підвищують якість навчання, але й сприятимуть створенню сучасного інноваційного освітнього середовища в закладі освіти.

Література:

1. Abou-Assali M. The link between teacher professional development and student achievement: a critical view. *Int. J. Bilingual & Multilingual Teachers English*. 2014. Vol. 2 (1). URL: <https://doi.org/10.12785/IJBMTE/020104>
2. Meissel K., Parr J.M., Timperley H.S. Can professional development of teachers reduce disparity in student achievement? *Teach. Teach. Educ.* 2016. Vol. 58 (1). P. 163–173. URL: <https://doi.org/10.1016/j.tate.2016.05.013>
3. Hoge D.M. The Relationship between Teachers' Instructional Practices, Professional Development, and Student Achievement. 2016. *Student Work*. P. 36–32. URL: <https://digitalcommons.unomaha.edu/studentwork/3632>
4. Borg S. Evaluating the impact of professional development. *RELC J.* 2018. Vol. 49 (2). P. 195–216. URL: <https://doi.org/10.1177/0033688218784371>
5. Gao Y., Zeng G., Wang Y., Khan A., Wang X. Exploring educational planning, teacher beliefs, and teacher practices during the pandemic: a study of science and technology-based universities in China. 2022. *Educational Psychology*. Vol. 13 P. 1–11. URL: <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.903244>
6. Darling-Hammond L., Hyler M. E., Gardner M. Effective Teacher Professional Development (fact sheet). 2017. Palo Alto, CA: Learning Policy Institute. URL: <https://learning-policyinstitute.org/product/effective-teacher-professional-development-factsheet>
7. Guidance Note on Teacher Wellbeing in Emergency Settings. URL: <https://inee.org/resources/guidance-note-teacher-wellbeing-emergency-settings>
8. Teachers in Crisis Contexts Peer Coaching). URL: <https://inee.org/resources/teachers-crisis-contexts-peer-coaching>
9. In Teachers in crisis contexts: Promising practices in teacher. Inter-agency Network for Education in Emergencies (INEE). New York, USA. 2019. 95 p.
10. Durksen T. L., Klassen R. M., Daniels L. M. Motivation and collaboration: The keys to a developmental framework for teachers' professional learning. 2017. *Teaching and teacher education*. Vol. 67. P. 53–66.
11. Browning A., Chait R., Wendling H. Five Strategies School Leaders Can Use to Create Supportive Environments for Teachers. URL: <https://www.wested.org/wested-bulletin/insights-impact/five-things-school-leaders-can-do-to-support-teacher-well>
12. Романова С. Коучинг як нова технологія в професійній освіті. *Вісник Національного авіаційного університету. Серія: Педагогіка. Психологія*. 2010. Вип. 3. С. 83-86.

References:

1. Abou-Assali, M. (2014). The link between teacher professional development and student achievement: a critical view. *Int. J. Bilingual & Multilingual Teachers English*, 2 (1). Retrieved from <https://doi.org/10.12785/IJBMTE/020104>

2. Meissel, K., Parr, J.M., & Timperley, H.S. (2016). Can professional development of teachers reduce disparity in student achievement? *Teach. Teach. Educ.*, 58 (1), 163–173. Retrieved from <https://doi.org/10.1016/j.tate.2016.05.013>
3. Hoge, D.M. (2016). The Relationship between Teachers' Instructional Practices, Professional Development, and Student Achievement. *Student Work*, 36–32. Retrieved from <https://digitalcommons.unomaha.edu/studentwork/3632>
4. Borg, S. (2018). Evaluating the impact of professional development. *RELC J*, 49 (2), 195–216. Retrieved from <https://doi.org/10.1177/0033688218784371>
5. Gao, Y., Zeng, G., Wang, Y., Khan, A., & Wang, X. (2022). Exploring educational planning, teacher beliefs, and teacher practices during the pandemic: a study of science and technology-based universities in China. *Educational Psychology*, 13, 1–11. Retrieved from <https://doi.org/10.3389/fpsyg.2022.903244>
6. Darling-Hammond, L., Hyler, M. E., & Gardner, M. (2017). Effective Teacher Professional Development (fact sheet). Palo Alto, CA: Learning Policy Institute. Retrieved from <https://learningpolicyinstitute.org/product/effective-teacher-professional-development-factsheet>
7. Guidance Note on Teacher Wellbeing in Emergency Settings. Retrieved from <https://inee.org/resources/guidance-note-teacher-wellbeing-emergency-settings>
8. Teachers in Crisis Contexts Peer Coaching). Retrieved from <https://inee.org/resources/teachers-crisis-contexts-peer-coaching>
9. In Teachers in crisis contexts: Promising practices in teacher. (2019). Inter-agency Network for Education in Emergencies (INEE). New York, USA, 95 p.
10. Durksen, T. L., Klassen, R. M., & Daniels, L. M. (2017). Motivation and collaboration: The keys to a developmental framework for teachers' professional learning. *Teaching and teacher education*, 67, 53–66.
11. Browning, A., Chait, R., & Wendling, H. (2022). Five Strategies School Leaders Can Use to Create Supportive Environments for Teachers. Retrieved from <https://www.wested.org/wested-bulletin/insights-impact/five-things-school-leaders-can-do-to-support-teacher-well>
12. Romanova, S. (2010). Kouchynh yak nova tekhnolohiia v profesiinii osviti [Coaching as a new technology in professional education]. *Visnyk Natsionalnoho aviatsiinoho universytetu. Serii: Pedagogika. Psykholohiia - Bulletin of the National Aviation University. Series: Pedagogy. Psychology*, 3, 83–86 [in Ukrainian].

УДК: 378.6.018

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1243-1254](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1243-1254)

Курок Віра Панасівна доктор педагогічних наук, професор, член-кореспондент Національної академії педагогічних наук України, завідувач кафедри технологічної і професійної освіти, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41401, тел.: (050) 751-53-64, <https://orcid.org/0000-0003-1474-3879>

Коротич Анатолій Володимирович аспірант, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41401, тел.: (099) 291-64-00, <https://orcid.org/0009-0005-3165-1265>

ЗМІСТ ТА СТРУКТУРА ІННОВАЦІЙНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ ПРОФЕСІЙНОГО НАВЧАННЯ

Анотація. У статті здійснено аналіз тлумачення поняття «інноваційна компетентність» різними науковцями, констатовано, що вони ілюструють різноманітність авторських позицій, що свідчить про дискусійність і водночас актуальність досліджуваного феномена як складника професійної компетентності. Зазначено, що сучасний педагог професійного навчання повинен досконало володіти професійною інноваційною діяльністю, мати відповідну мотивацію, знання інноваційних процесів, вміння проєктувати педагогічні впливи, вміння не тільки застосовувати відомі технології, а й удосконалювати їх. Спираючись на атрибутивно-реляційне визначення понять, сформульовано власне трактування дефініції «інноваційна компетентність педагога професійного навчання», під якою розуміється здатність особистості успішно провадити інноваційну педагогічну діяльність, що ґрунтується на збалансованому поєднанні комплексу теоретичних знань з педагогічної інноватики, предметно-галузевих (спеціальних), методичних, методологічних знань, умінь і навичок створювати, оцінювати, освоювати і застосовувати педагогічні інновації в організації освітнього процесу, морально-етичних цінностей, інтересів і прагнень до інновацій і необхідних якостей (креативність, спрямованість на неперервне творення нового, наполегливе ставлення до саморозвитку та самовдосконалення, самокритичність, високий творчий потенціал, різнобічність інтересів, толерантність, широта мислення та ін.) та зумовлює високі рівні вихованості і навченості здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти. На основі проведеного аналізу, власного викладацького досвіду, змістового наповнення інноваційної компетентності майбутніх педагогів професійного навчання виокремлено її структурні

компоненти, а саме: *мотиваційно-ціннісний, інноваційно-когнітивний, діяльнісний та особистісно-рефлексивний*, а також детально схарактеризовано їх сутність.

Ключові слова: підготовка, професійна діяльність, інноваційна компетентність, педагоги професійного навчання, зміст поняття, структурні компоненти.

Kurok Vira Panasivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Head of the Department of Technological and Professional Education Chair, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, Hlukhiv, <https://orcid.org/0000-0003-1474-3879>

Korotych Anatolii Volodymyrovych graduate student of the Department of Technological and Professional Education, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, St. Kyivska, 24, Glukhiv, 41400, tel. (05444) 7-29-09, <https://orcid.org/0009-0005-3165-1265>

CONTENT AND STRUCTURE OF INNOVATIVE COMPETENCE OF FUTURE VOCATIONAL EDUCATION TEACHERS

Abstract. The article analyzes the interpretation of the concept of «innovative competence» by various scientists, it is stated that they illustrate the diversity of the author's positions, which testifies to the debatability and at the same time the relevance of the studied phenomenon as a component of professional competence. It is noted that a modern teacher of professional training must perfectly master professional innovative activities, have the appropriate motivation, knowledge of innovative processes, the ability to project pedagogical influences, the ability not only to apply known technologies, but also to improve them. Based on the attributive-relational definition of concepts, a proper interpretation of the definition «innovative competence of a professional education teacher» is formulated, which means the ability of an individual to successfully conduct innovative pedagogical activities, which is based on a balanced combination of a complex of theoretical knowledge on pedagogical innovation, subject-branch (special), methodological, methodological knowledge, abilities and skills to create, evaluate, master and apply pedagogical innovations in the organization of the educational process, moral and ethical values, interests and aspirations for innovations and necessary qualities (creativity, focus on continuous creation of new things, persistent attitude to self-development and self-improvement, self-criticism, high creative potential, versatility of interests, tolerance, breadth of thinking, etc.) and determines high levels of education and training of those who acquire professional (vocational and technical) education. On the basis of the conducted analysis, own teaching experience, the content of the innovative competence of future teachers of vocational training, its structural components are distinguished, namely: motivational-value,

innovative-cognitive, activity and personal-reflexive, and their essence is characterized in detail.

Keywords: training, professional activity, innovative competence, teachers of professional training, concept content, structural components.

Постановка проблеми. У наш час питання ґрунтовної підготовки сучасних педагогів є пріоритетним у науковому та освітньому співтоваристві, тому що будь-які зміни, модернізація системи освіти, так чи інакше, фокусуються на конкретному виконавцю – педагогу. Саме педагог є ключовою фігурою реалізації на практиці основних нововведень. Проте заданий темп впровадження новацій в освітній процес аж ніяк не відповідає можливостям педагога в реальних умовах роботи, оскільки для виконання поставлених завдань щодо впровадження інновацій педагог повинен мати досить високий рівень *інноваційної компетентності*. Необхідність розвитку інноваційної компетентності майбутніх педагогів професійного навчання викликана оновленням «організаційних умов освітнього процесу в педагогічних університетах. Інноваційні педагогічні технології набувають все більшої популярності в освітянській практиці, а готовність до їх застосування є вимогою до всіх педагогів» [5].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз літературних джерел дозволив констатувати, що на вивчення інноваційної компетентності педагогічних працівників спрямована значна кількість робіт (Н. Андреев, Л. Бурчак, І. Гавриш, І. Дичківська, С. Загородній, К. Котун, В. Курок, О. Огієнко, О. Осова, Л. Петриченко, Ю. Радченко, Л. Шевченко, І. Шиман, Л. Штефан та ін.).

Студіювання наукової літератури показало, що вчені демонструють різні підходи до дослідження і трактування цього поняття. Досліджуючи інноваційну компетентність майбутніх учителів технологій, вчена Л. Шевченко стверджує, що означений феномен – «це сукупність компетенцій (мотиваційно-ціннісних, когнітивних, гностичних, організаційних, конструктивно-проектувальних, комунікативних, креативних, рефлексивних та прогностичних), що пов'язані з визначеними Державним стандартом основними видами інноваційної педагогічної діяльності» [10, с. 304]. За визначенням І. Дичківської, «інноваційна компетентність педагога – це система мотивів, знань, умінь, навичок, особистісних якостей педагога, що забезпечує ефективність використання нових педагогічних технологій у роботі з дітьми» [2, с. 277]. Науковець Т. Атрощенко схиляється до думки щодо інноваційної компетентності як «основи професійної спрямованості, що вирізняється теоретичною й практичною готовністю до сприйняття та використання інновацій у професійній діяльності» [1, с. 53]. В. Харагірло потрактує інноваційну компетентність педагога як «певну готовність, що забезпечує здійснення ним усіх етапів інноваційної професійної діяльності: від моделювання і прогнозування до впровадження нововведення» [9, с. 35].

З огляду на зазначені авторські тлумачення цієї дефініції, доцільно зауважити, що більшість науковців переконують, що інноваційна компетентність насамперед пов'язана з інноваційною професійною діяльністю. Дослідники визначають означену компетентність як інтегральну характеристику, здатність, якість, що поєднує систему мотивів, знань, умінь, навичок, особистісних якостей педагога, що забезпечують здійснення усіх етапів інноваційної педагогічної діяльності. Визначення вчених ілюструють різноманітність авторських позицій, що свідчить про дискусійність і водночас актуальність досліджуваного феномена як складника професійної компетентності. Теоретичний аналіз науково-педагогічних досліджень вчених щодо змістових ознак інноваційної компетентності майбутнього педагога професійного навчання дозволяє стверджувати, що на сьогодні відсутній єдиний підхід у визначенні цього поняття. У межах нашого дослідження інноваційну компетентність педагога ми розглядаємо як складник професійної компетентності, що виявляється у здібностях, знаннях, уміннях, якостях педагога сприймати, створювати, засвоювати та впроваджувати педагогічні інновації, які підвищують ефективність освітнього процесу та забезпечують реалізацію особистісного потенціалу суб'єктів освіти.

Мета статті. Визначити та теоретично обґрунтувати зміст та структуру інноваційної компетентності майбутніх педагогів професійного навчання.

Виклад основного матеріалу. Відповідно до професійного стандарту майбутній педагог професійного навчання має бути компетентним у виконанні таких трудових функцій і завдань щодо реалізації інноваційної педагогічної діяльності [7]:

- трудова функція «Здійснення освітнього процесу»: компетентності Б-5 (Здатність застосовувати новітні форми, методи, прийоми та засоби навчання, інноваційні педагогічні технології) і Б-6 (Здатність застосовувати новітні виробничі технології професійної галузі);
- трудова функція «Здійснення самоосвітньої діяльності»: компетентність В-1 (Здатність оволодівати інноваційним педагогічним досвідом, застосовувати та поширювати його);
- трудова функція «Здійснення дослідно-експериментальної діяльності»: компетентність Д-3 (Здатність розробляти педагогічні інновації для реалізації основних ідей дослідження).

Сьогодні відбувається стрімке зміщення функцій педагога в освітньому процесі: педагог перетворюється з транслятора знань та зразка умінь на керівника активної самостійної діяльності здобувачів освіти, експерта, консультанта. У зв'язку з цим змінюється зміст педагогічної діяльності, яка все більше набуває інноваційного характеру, що проявляється в: зменшенні значення традиційних форм роботи – лекційних та практичних, що призводить до необхідності застосування контактних форм роботи педагога; зростанні ролі методичної та науково-дослідної роботи, спрямованих на організацію та

забезпечення самостійної роботи здобувачів освіти; необхідності гнучкості та індивідуалізації освітнього процесу, у тому числі за рахунок широкого застосування ІКТ та реалізації індивідуальних освітніх траєкторій здобувачів освіти; створенні умов для академічної мобільності здобувачів освіти; спрямуванні діяльності на актуалізацію творчих здібностей майбутніх фахівців та забезпеченні успішного розвитку їхньої професійної творчості [10].

Інноваційна компетентність викладача закладу професійної освіти передбачає наявність у педагога:

- знань теорії та практики інноваційної професійної діяльності у системі освіти, педагогічної інноватики;
- професійних знань та уявлень про напрями розвитку інноваційних технологій освіти та новітніх виробничих технологій професійної галузі;
- умінь щодо презентації та впровадження інноваційних освітніх продуктів (програм, методик, проєктів, цифрових освітніх та навчальних середовищ);
- умінь побудови системи накопичення досвіду та майстерності з вивчення, адаптації та впровадження нових освітніх технологій;
- результатів інноваційної педагогічної діяльності, затребуваних освітнім середовищем.

З погляду соціуму та держави, які висувають підвищені вимоги до педагога професійного навчання, як носія інноваційної індивідуальності, він повинен: бути неповторним, унікальним, своєрідним, креативним, інноваційним (підприємливим), вміти накопичувати потенціал інноваційної активності, володіти навичками своєчасної корекції, унікального варіанта самовираження, вміти вирішувати проблеми своєї життєстійкості до інновацій.

Інноваційна діяльність обов'язково має мати творчий характер, вона невіддільна від творчості, оскільки забезпечує генерацію нових ідей, результатом яких стають інновації. Відповідно інноваційна діяльність педагога професійного навчання розглядається у контексті розвитку педагогічної творчості як основи, що визначає його професійну компетентність у галузі педагогічної інноватики. Ми солідарні із Л. Козак, що «вищим рівнем творчості педагога є інноваційна діяльність, спрямована на створення нових технологій, високоефективних систем навчання, виховання й розвитку студентів» [3].

У зв'язку з цим, підготовка майбутнього педагога професійного навчання до інноваційної професійної діяльності має полягати в актуалізації його особистісних якостей та творчих здібностей, які мотивують його на свідомий професійний розвиток та створення педагогічних нововведень.

Аналіз наукових праць уможливив виокремлення творчих якостей, властивостей, формування яких дасть можливість майбутнім педагогам професійного навчання здійснювати інноваційну діяльність. Серед них:

відкритість та інтерес до всього нового, здатність до висування гіпотез, оригінальних ідей, винахідництва (пошук нових форм, методів, засобів навчальної та виховної діяльності тощо), проблемне бачення, гнучкість у пошуках альтернативних підходів до вирішення педагогічних проблем, творча фантазія, розвинена уява, вміння переносити знання та досвід у нові ситуації; здатність до дослідницької діяльності (уміння аналізувати, інтегрувати, синтезувати інформацію, порівнювати, виділяти головне, обґрунтовувати власну точку зору, робити висновки); пошуково-перетворювальний стиль мислення; здатність до міжособистісного спілкування, до співробітництва та взаємодопомоги у творчій діяльності; рефлексивні можливості [3].

Отже, наведені вимоги до професійної діяльності педагога професійного навчання, його особистісних якостей, результати наведеного аналізу щодо тлумачення досліджуваного феномену дають змогу сформулювати власне визначення.

У нашому дослідженні будемо орієнтуватися на *реальне* визначення (визначення, що розкриває істотні та загальні ознаки поняття [4, с. 180]). Крім того, прогнозуємо, що як було сказано вище, визначення поняття «інноваційна компетентність педагога професійного навчання» буде даватися через найближчий рід і суттєві видові ознаки (буде *атрибутивно-реляційним*).

Відтак, для уточнення поняття «інноваційна компетентність педагога професійного навчання» визначимося з найближчою родовою ознакою. Аналіз наявних праць свідчить, що найчастіше учені в дефініціях цього поняття використовують такі найближчі родові ознаки: *здатність особи, система, майстерність, інтегральна характеристика, інтегративна якість, інтегрована якість, інтегрована здатність, складність руху, урівноважена здатність, готовність, конструкт, система мотивів, умінь, знань, навичок тощо*.

Послугуючись визначенням поняття «компетентність» у Законі України «Про вищу освіту» [6], родовою ознакою даного поняття доречно визначити «*здатність особи до певної діяльності*», що найбільш чітко розкриває значення компетентнісного підходу: підготовка фахівців, здатних ефективно діяти в процесі своєї професійної діяльності. Це стосується і майбутніх педагогів професійного навчання. Інноваційна компетентність майбутніх педагогів професійного навчання уможливорює виконання своїх професійних функцій на належному рівні та якісне здійснення професійної діяльності, орієнтуючись на набуті інноваційні знання та вміння. Ця здатність ґрунтується на низці чинників, включаючи особистісні та професійні якості майбутнього педагога, тобто родові ознаки, які зазначаються вченими в трактуванні поняття «інноваційна компетентність фахівця».

Орієнтуючись на зазначені вище основні правила визначення понять, виокремимо найбільш суттєві ознаки інноваційної компетентності педагога професійного навчання. По-перше, варто, передусім, вказати на зв'язок «*інноваційна компетентність – професійна діяльність*» цього фахівця. Мова

про те, що інноваційна компетентність педагога професійного навчання започатковується, розвивається, реалізується виключно в його професійній діяльності. Натомість, на нашу думку, процес педагогічного творення, продукування нових ідей виходить за межі професійних дій, він виявляється у повсякденній поведінці людини, у її вчинках (сукупність вчинків конкретизує поведінку людини). Крім того, у дефініції варто зазначити, у чому основна суть цього феномену, його функціональне призначення. За результатами аналізу підходів учених, які обґрунтовували понятійну систему інноваційної педагогіки [3, 5 та ін.], вважаємо, що викладач, який володіє такою компетентністю, має бути *здатним створювати, оцінювати, освоювати і застосовувати педагогічні інновації*.

По-друге, у визначення поняття «інноваційна компетентність педагога професійного навчання» слід, на нашу думку, ввести суттєву видову ознаку, яка має підтвердити, що ця властивість особистості є інтегративною та які елементи феномену синтезуються, об'єднуються в єдине ціле. Послугуючись висновками учених [2, 5, 10 та ін.] щодо структури компетентності (когнітивний, поведінковий, мотиваційно-ціннісний, емоційно-вольовий складники), переконані у необхідності введення до визначення досліджуваного поняття положення про володіння певним обсягом знань, практичних умінь, потреб та мотивів самовдосконалення, морально-етичних цінностей та необхідних особистісно-професійних якостей, що забезпечують творче, креативне ставлення до педагогічної діяльності.

По-третє, за нашими глибокими переконаннями, формування інноваційної компетентності майбутнього педагога професійного навчання має на меті не стільки розвиток студентів як суб'єктів професійної діяльності, скільки досягнення в майбутньому ними суспільно значущих творчих результатів. А відтак, вважаємо за доцільне ввести до дефініції суттєву видову ознаку «*зумовлює високі рівні вихованості і навченості здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти*».

Отже, *інноваційна компетентність педагога професійного навчання – це здатність особистості успішно провадити інноваційну педагогічну діяльність, що ґрунтується на збалансованому поєднанні комплексу теоретичних знань з педагогічної інноватики, предметно-галузових (спеціальних), методичних, методологічних знань, умінь і навичок створювати, оцінювати, освоювати і застосовувати педагогічні інновації в організації освітнього процесу, морально-етичних цінностей, інтересів і прагнень до інновацій і необхідних якостей (креативність, спрямованість на неперервне творення нового, наполегливе ставлення до саморозвитку та самовдосконалення, самокритичність, високий творчий потенціал, різнобічність інтересів, толерантність, широта мислення та ін.) та зумовлює високі рівні вихованості і навченості здобувачів професійної (професійно-технічної) освіти*.

Для більш глибокого вивчення природи та сутності категоріальної дефініції та виявлення компонентів, розглянемо структуру та зміст інноваційної компетентності педагога у різних трактуваннях вітчизняних та зарубіжних учених. Доречно буде констатувати, що у сучасній науці «поняття структура зазвичай співвідносять із поняттям системи та організації» [5, с. 13], стійке відображення взаємних відносин елементів цілісного об'єкта.

Структура інноваційної компетентності особистості В. Тюріною та І. Данченко представлена як «сукупність взаємопов'язаних, взаємозумовлених та взаємодоповнюючих компонентів: проєктивного, когнітивного, креативного, технологічного та регулятивного» [8, с. 75]. Учені В. Курок та Л. Бурчак пропонують розглядати структуру інноваційної компетентності, що складається з чотирьох взаємозалежних компонентів: мотиваційно-ціннісного, теоретико-когнітивного, інноваційно-діяльнісного та оцінно-рефлексійного [5]. Дослідниками із Фінляндії Лаура-Майя Геро, Ейла Ліндфорс і Веса Таатіла проведено систематичний огляд статей емпіричного дослідження і визначено складові інноваційної компетентності: особистісні характеристики, орієнтація на майбутнє, навички творчого мислення, соціальні навички, навички управління проєктами, а також знання змісту та навички творчості [11].

Теоретичний аналіз наукових праць, присвячених проблемі виокремлення структурних компонентів інноваційної компетентності педагога, дав можливість дійти висновку, що автори не мають єдиного підходу у вивченні цієї категорії. Більше того, спостерігаються розбіжності у формулюванні та змісті структурних компонентів інноваційної компетентності.

Унаслідок порівняння структурних компонентів інноваційної компетентності педагога, які виділяють науковці, ми зробити висновок, що сутність цього процесу становлять такі компоненти: мотиваційно-ціннісний, інноваційно-когнітивний, діяльнісний та особистісно-рефлексивний.

Мотиваційно-ціннісний компонент інноваційної компетентності майбутнього педагога професійного навчання. Означений компонент у формуванні інноваційної компетентності є одним із найбільш значущих, оскільки саме мотив відіграє важливу роль у подоланні інноваційної пасивності суб'єктів інноваційної діяльності, оскільки він, діючи як об'єктивна закономірність і необхідність, може виступати рушійною силою формування інших складників інноваційної компетентності. Цей компонент інтегрує потреби, мотиви, інтереси, переконання, які надають сенсу, значущості та спрямовують зусилля педагога у розвитку інноваційної компетентності. Мотиваційний компонент характеризується зовнішніми та внутрішніми мотивами, які спонукають педагога до інноваційної діяльності, викликають його активність, визначають зміст, спрямованість та характер діяльності особистості, її поведінки. Педагогу більшою мірою характерні та актуальні професійні мотиви, які спонукають його до вдосконалення професійно-педагогічної діяльності, до оновлення її способів, засобів, форм, методів та переходу на інноваційний рівень її реалізації.

Мотивація до інноваційної діяльності залежить від співвідношення психолого-фізіологічних та соціологічних факторів, які визначає система ціннісних орієнтацій особистості. Спрямованість педагога на розвиток своїх професійних здібностей і досягнення якнайкращих результатів – необхідна умова придбання інноваційною діяльністю сенсу цінності й мети. Без усвідомлення участі в інноваційній діяльності, як цінності для себе особисто, не може бути і високої готовності до цієї діяльності. Ціннісні орієнтації виступають для формування інноваційної компетентності педагога професійного навчання як рушійні сили розвитку його особистості. Професійно-ціннісні орієнтації майбутніх педагогів визначають «активність, прагнення до самовдосконалення, рівень досягнень, сподівань у професійній інноваційній діяльності» [5, с. 16].

Інноваційно-когнітивний компонент інноваційної компетентності майбутнього педагога професійного навчання. Цей компонент містить пізнавальні елементи інноваційної діяльності педагога та забезпечує її. Система знань, що є основою інноваційної педагогічної діяльності, включає сукупність науково-практичних знань про сутність, специфіку та особливості педагогічної інновації, можливості її здійснення: знання базових понять педагогічної інноватики, аспектів самовираження й самореалізації; особливості сучасних інноваційних педагогічних технологій їх сутність, вимоги до проєктування та застосування; особливості інноваційної виробничої системи за відповідними видами економічної діяльності (галузями). Водночас когнітивна функція інноваційно-когнітивного компоненту містить здатність сприймати, розуміти, вивчати та перетворювати необхідну інформацію.

Діяльнісний компонент інноваційної компетентності майбутнього педагога професійного навчання. У контексті підготовки педагога професійного навчання до майбутньої професійної діяльності саме у цьому компоненті реалізується створення інновацій. Означений компонент характеризуються здатністю педагога у конкретних змістовно-процесуальних діях, операціях перетворювати практичні дії суб'єктів освітнього процесу для забезпечення бажаного освітнього ефекту, вміннями планувати та організовувати діяльність із впровадження педагогічних інновацій, здатністю приймати нестандартні рішення, володінням способами подолання опорів інноваційній діяльності, вміннями аналізувати тенденції розвитку інноваційних виробничих технологій у галузі та освоювати ці інновації як професійно-педагогічну технологію.

Особистісно-рефлексивний компонент інноваційної компетентності майбутнього педагога професійного навчання. Спрямованість на освоєння інноваційної діяльності загалом відрізняє рефлексивний процес з інших свідомих процесів і дає можливість трактувати його як інтегративний. Крім того, рефлексія може виступати як системний механізм самоорганізації

особистості педагога, що веде до підвищення рівня свідомості професійної діяльності, формування адекватної самооцінки та рівня домагань, усвідомлення опору інноваційної діяльності, підвищення мотивації інноваційної діяльності, сприяючи формуванню спрямованості педагогів на професійний саморозвиток та самовдосконалення.

Означений компонент інноваційної компетентності характеризується здатністю до рефлексії інноваційної педагогічної діяльності, самоконтролю та професійної самооцінки; усвідомленням особистісної та суспільної цінності інноваційної педагогічної діяльності, професійного самовдосконалення, самовираження через інноваційну діяльність, вміннями прогнозувати наслідки використання інновацій та нововведень.

Висновки. Узагальнюючи представлені підходи до визначення поняття та компонентів інноваційної компетентності, слушно зазначити, що сучасний педагог професійного навчання досконало володіє професійною інноваційною діяльністю, має відповідну мотивацію, знання інноваційних процесів, вміння проектувати педагогічні впливи, вміння не тільки застосовувати відомі технології, а й удосконалювати їх. До важливих якостей педагога, який здійснює інноваційну діяльність, можна віднести володіння глибокими професійними знаннями та спеціальними вміннями, прояв креативності, зацікавленості в отриманні високих результатів, високий рівень самоаналізу та самоконтролю. Сукупність представлених компонентів, які перебувають у взаємній єдності й зумовленості, загалом визначає змістове наповнення інноваційної компетентності майбутніх педагогів професійного навчання.

Подальші наукові розвідки в межах нашого дослідження вбачаємо у виявленні та науковому обґрунтуванні педагогічних умов підготовки майбутніх педагогів професійного навчання до інноваційної педагогічної діяльності.

Література:

1. Атрощенко Т. О. Інноваційна компетентність майбутніх вихователів закладу дошкільної освіти: теоретичні та методичні площини. *Педагогіка формування творчої особистості у вищій і загальноосвітній школах*. 2021 р., № 75, Т. 1. С. 50-54. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.75-1.9>
2. Дичківська І. Інноваційні педагогічні технології : підручник. 2-ге вид., доп. Київ : Академвидав, 2012. 352 с.
3. Козак Л. В. Підготовка майбутніх викладачів дошкільної педагогіки і психології до інноваційної професійної діяльності : монографія; за ред. докт. пед. наук, проф., член-кор. НАПН України С.О. Сисоєвої. Київ : ТОВ «Видавниче підприємство «ЕДЕЛЬВЕЙС», 2014. 600 с.
4. Конверський А.С. Логіка: підручник / 2-ге вид. виправлене. Київ: ВПЦ «Київський університет», 2017. 391 с.
5. Курок В. П., Бурчак Л. В. Визначення структурного складу інноваційної компетентності майбутніх педагогів. *Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка. Педагогічні науки*. [Електронний ресурс]. 2023. Вип. 3. С. 12-19. Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2023_3_3

6. Про вищу освіту : Закон України від 01.07.2014 р. № 1556-VII. Дата оновлення: 02.09.2020. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>.
7. Про затвердження професійного стандарту «Педагог професійного навчання». Міністерство розвитку економіки, торгівлі та сільського господарства України. Наказ від 20 червня 2020 року N 1182. <https://ips.ligazakon.net/document/ME200568>.
8. Тюріна, В. О., Данченко, І. О. Структура інноваційної компетентності викладача закладу вищої освіти. ЛОГОС, 2020. Вип. 20, С. 74–76. DOI 10.36074/26.06.2020.v2.28
9. Харагірло В. Є. Сутність і структура готовності до інноваційної діяльності педагогічних працівників закладів професійно-технічної освіти. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/719054/1/Імідж20Харагірло20В.Є.20ст2035-39.pdf>
10. Шевченко Л. С. Теоретичні і методичні засади підготовки майбутніх учителів технологій до інноваційної педагогічної діяльності : дис. ... д-ра пед. наук : 13.00.04 / Вінницький держ. пед. ун-т імені Михайла Коцюбинського. Вінниця, 2019. 704 с.
11. Hero Laura-Maija, Lindfors Eila, & Taatila Vesa, 2017. "Individual Innovation Competence: A Systematic Review and Future Research Agenda," International Journal of Higher Education, Sciedu Press, vol. 6(5), pages 103-103, October.. doi:10.5430/ijhe.v6n5p103

References:

1. Atroshchenko T. O. (2021) Innovatsiina kompetentnist maibutnikh vykhovateliv zakladu doshkilnoi osvity: teoretychni ta metodychni ploschyny [*Innovative competence of future preschool teachers: theoretical and methodological levels*]. Pedahohika formuvannia tvorchoi osobystosti u vyshchii i zahalnoosvitnii shkolakh. 75. 1. Pp. 50-54. DOI <https://doi.org/10.32840/1992-5786.2021.75-1.9>. [in Ukrainian].
2. Dychkivska I.M. (2004) Innovatsiini pedahohichni tekhnolohii. [*Innovative pedagogical technologies*]. Kyiv : Akademvydav. 352 p. [in Ukrainian].
3. Kozak L. V. (2014) Pidhotovka maibutnikh vykladachiv doshkilnoi pedahohiky i psykhologhii do innovatsiinoi profesiinoi diialnosti : monohrafiia [*Preparation of future teachers of preschool pedagogy and psychology for innovative professional activity: monograph*]; za red. dokt. ped. nauk, prof., chlen-kor. NAPN Ukrainy S.O. Sysoievoi. Kyiv : TOV «Vydavnyche pidpriemstvo «EDELVEIS». 600 p. [in Ukrainian].
4. Konverskyi A.Ie. (2017) Lohika: pidruchnyk [*Logic: a textbook*] / 2-he vyd. vypravlene. Kyiv: VPTs «Kyivskyi universytet». 391 p. [in Ukrainian].
5. Kurok V. P., Burchak L. V. (2023) Vyznachennia strukturnoho skladu innovatsiinoi kompetentnosti maibutnikh pedahohiv [*Determination of the structural composition of innovative competence of future teachers*]. Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka. Pedahohichni nauky. [Elektronnyi resurs]. 3. Pp 12-19. Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/vgnpu_2023_3_3/ [in Ukrainian].
6. Pro vyshchu osvitu [*About higher education*]: Zakon Ukrainy vid 01.07.2014 r. № 1556-VII. Data onovlennia: 02.09.2020. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/1556-18>. [in Ukrainian].
7. Pro zatverdzhennia profesiinoho standartu «Pedahoh profesiinoho navchannia». Ministerstvo rozvytku ekonomiky, torhivli ta silskoho hospodarstva Ukrainy [*About the approval of the professional standard "Teacher of professional training". Ministry of Economic Development, Trade and Agriculture of Ukraine*]. Nakaz vid 20 chervnia 2020 roku N 1182. <https://ips.ligazakon.net/document/ME200568>. [in Ukrainian].
8. Tiurina, V. O., Danchenko, I. O. (2020) Struktura innovatsiinoi kompetentnosti vykladacha zakladu vyshchoi osvity [*The structure of innovative competence of a teacher of a higher education institution*]. ЛОГОС. 20. Pp. 74–76. DOI 10.36074/26.06.2020.v2.28. [in Ukrainian].

9. Kharahirlo V. Ye. (2020) Sutnist i struktura hotovnosti do innovatsiinoi diialnosti pedahohichnykh pratsivnykiv zakladiv profesiino-tekhnichnoi osvity [*The essence and structure of readiness for innovative activity of pedagogical workers of vocational and technical education institutions*]. URL: <http://lib.iitta.gov.ua/719054/1/Imidzh20Kharahirlo20V.Ie.20st2035-39.pdf>. [in Ukrainian].

10. Shevchenko L. S. (2019) Teoretychni i metodychni zasady pidhotovky maibutnikh uchyteliv tekhnolohii do innovatsiinoi pedahohichnoi diialnosti [*Theoretical and methodological principles of training future technology teachers for innovative pedagogical activities*]: dys. ... d-ra ped. nauk : 13.00.04 / Vinnytskyi derzh. ped. un-t imeni Mykhaila Kotsiubynskoho. Vinnytsia. 704 p. [in Ukrainian].

11. Hero Laura-Maija, Lindfors Eila, & Taatila Vesa, 2017. "Individual Innovation Competence: A Systematic Review and Future Research Agenda," *International Journal of Higher Education*, Sciedu Press, vol. 6(5), pages 103-103, October.. doi:10.5430/ijhe.v6n5p103. [in Finland].

УДК 37(09)(477.87)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1255-1264](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1255-1264)

Кучай Тетяна Петрівна доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, 90201 площа Кошута, 6, м. Берегове, 90201, <https://orcid.org/0000-0003-3518-2767>

Чичук Антоніна Петрівна, доктор педагогічних наук, професор кафедри педагогіки, психології, початкової, дошкільної освіти та управління закладами освіти, Закарпатський угорський інститут ім. Ференца Ракоці II, площа Кошута, м. Берегове, 90201, <https://orcid.org/0000-0002-9982-3634>

РОЛЬ ПЕДАГОГІВ-ПИСЬМЕННИКІВ ЗАКАРПАТТЯ У ПРОСВІТНИЦЬКІЙ ДІЯЛЬНОСТІ ТА У РОЗВИТКУ ПЕДАГОГІЧНИХ ІДЕЙ НА МЕЖІ ХІХ–ХХ СТОЛІТЬ

Анотація. У статті зроблено аналіз ролі педагогів-письменників Закарпаття у просвітницькій діяльності та у розвитку педагогічних ідей на межі ХІХ–ХХ століть.

Важливу роль у формуванні української національної школи на Закарпатті у міжвоєнний період відіграли політичні емігранти, серед яких виділяється група педагогів-письменників: Володимир Бірчак, Іван Панькевич, Василь Пачовський, Марійка Підгірянка (Марія Ленарт–Домбровська). Особлива роль у становленні українського шкільництва на Закарпатті належить письменникам-педагогам. Випускники Віденського (В. Пачовський, І. Панькевич), Львівського (В. Бірчак) університетів, Львівської вчительської семінарії (Марійка Підгірянка), вони внесли в шкільництво передові методи австрійської, швейцарської, німецької і польської освіти. Педагогічна та культурно-освітня діяльність письменників педагогів сприяла утвердженню української національної ідеї.

Педагогічні погляди письменників-педагогів відповідали передовій думці свого часу, були втіленням ідеї єдності навчання та національного виховання. Педагогічне покликання ці діячі вбачали у формуванні національної освіти, прилученні дітей до української культурної традиції. Вони були прихильниками поєднання академічної освіти в гімназіях з педагогічними інноваціями, народною педагогікою, виступали проти формалізму і лібералізму в навчально-виховному процесі, боролися за свідоме опанування знань.

Особливо значний внесок у цей процес зробили «будителі» А. Добрянський та О. Духнович, а також О. Павлович, Ю. Попрадов,

І. Сільвай, А. Репай та інші. Вони були першими, хто публічно заговорив про кульмінаційну роль учителів у розвитку освіти.

У другій половині XIX – на початку XX ст. склалися особливі суспільно-політичні та соціокультурні передумови для створення й діяльності педагогічних товариств на Закарпатті. А. Волошин приділяв дуже багато уваги діяльності товариств. Для піднесення освіченості і писемності свого народу. М. Шашкевич разом зі своїми однодумцями почали творити нову українську літературу на західноукраїнських землях, видавши «Русалку Дністровую» – першу в галицькому краї книжку, яка написана народною мовою. О. Духнович першим на Закарпатті ввів термін «народна педагогіка».

На межі XIX–XX століть закарпатська інтелігенція більшої уваги почала приділяти видавничій справі, у змісті якої акцент робився на поширенні навчально-виховного елементу.

Ключові слова: педагоги-письменники, Закарпаття, просвітницька діяльність, розвиток педагогічних ідей, XIX–XX століття.

Kuchai Tetiana Petrivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor of the department of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Kossuth square, 6, Berehove, <https://orcid.org/0000-0003-3518-2767>.

Chychuk Antonina Petrivna Doctor of Pedagogical Sciences, professor of the department of pedagogy, psychology, elementary, preschool education and management of educational institutions, Ferenc Rakoczi II Transcarpathian Hungarian Institute, Kossuth square, 6, Berehove, <https://orcid.org/0000-0003-3518-2767>

THE ROLE OF EDUCATORS-WRITERS IN TRANSCARPATIA EDUCATIONAL ACTIVITIES AND IN THE DEVELOPMENT OF PEDAGOGICAL IDEAS AT THE BORDER OF THE 19TH-XX CENTURIES

Abstract. The article analyzes the role of teachers-writers of Transcarpathia in educational activities and in the development of pedagogical ideas on the border of the 19th and 20th centuries.

An important role in the formation of the Ukrainian national school in Transcarpathia in the interwar period was played by political emigrants, among whom a group of teacher-writers stands out: Volodymyr Birchak, Ivan Pankevich, Vasyl Pachovskyi, Mariyka Pidhiryanka (Maria Lenart-Dombrovska). A special role in the formation of Ukrainian schooling in Transcarpathia belongs to writer-pedagogues. Graduates of Vienna (V. Pachovskyi, I. Pankevich), Lviv (V. Birchak) universities, and Lviv teacher's seminary (Mariyka Pidhiryanka), they introduced advanced methods of Austrian, Swiss, German and Polish education to schooling.

Pedagogical and cultural-educational activities of writers and teachers contributed to the establishment of the Ukrainian national idea.

Pedagogical views of writers-pedagogues corresponded to the advanced thought of their time, embodied the idea of the unity of education and national education. These figures saw the pedagogical vocation in the formation of national education, bringing children to the Ukrainian cultural tradition. They were supporters of the combination of academic education in gymnasiums with pedagogical innovations, folk pedagogy, opposed formalism and liberalism in the educational process, and fought for the conscious acquisition of knowledge.

A particularly significant contribution to this process was made by the "initiators" A. Dobryanskyi and O. Duhnovich, as well as O. Pavlovich, Yu. Popradov, I. Silvai, A. Repai and others. They were the first to speak publicly about the culminating role of teachers in the development of education.

In the second half of the 19th - at the beginning of the 20th century. special socio-political and socio-cultural prerequisites for the creation and activity of pedagogical societies in Transcarpathia were created. A. Voloshyn paid a lot of attention to the activities of associations. To raise the education and literacy of its people. M. Shashkevych, together with his associates, began to create a new Ukrainian literature in the western Ukrainian lands, publishing "The Dniester Mermaid" - the first book in the Galician region written in the vernacular. O. Duhnovich was the first to introduce the term "folk pedagogy" in Transcarpathia.

At the turn of the 19th and 20th centuries, the Transcarpathian intelligentsia began to pay more attention to publishing, in the content of which the emphasis was placed on the dissemination of the educational element.

Keywords: pedagogues-writers, Transcarpathia, educational activity, development of pedagogical ideas, 19th–20th centuries.

Постановка проблеми. Історична доля Закарпаття була надзвичайно складною й залежною від зовнішньополітичних впливів. Це єдиний український регіон, який переніс найбільшу кількість державно-політичних перетворень у своїй історії, що змушувало адаптуватися до пануючих політичних режимів. У процесі інтенсивного розвитку і формування в Україні громадянського суспільства під впливом різних чинників особливо зростає роль громадських організацій та інших об'єднань громадян, зокрема фахових педагогічних товариств. Подібний вплив педагогічних товариств Закарпаття мав місце у процесах становлення громадянського суспільства з усіма наявними атрибутами: громадські організації, незалежні засоби масової інформації, що їх обслуговують, співпраця влади з фаховими спілками у вирішенні державних проблем, урахування особливостей поліетнічного складу регіону тощо. Упродовж першої половини ХХ століття місцевою інтелігенцією, яку представляли переважно вчителі, службовці та священики, робилися спроби об'єднати зусилля з метою подолання неписьменності як

серед дорослого населення, так і серед дітей, покращення освітньо-виховного рівня жителів Закарпаття, забезпечення якісного культурно-національного розвитку регіону, просвітництва в цілому. Загальні умови тогочасного розвитку регіону (низький освітній рівень, соціально-економічна відсталість, політичне безправ'я та ін.) унеможливлювали ефективність діяльності інтелігенції в напрямі просвітницько-культурної еволюції місцевого населення. Така тенденція зберігалася практично до завершення Першої світової війни, і, хоча інтеграція педагогів краю набувала більш організаційних форм, про що свідчать утворені перші товариства, все ж про їхній якісний розвиток говорити важко. Набагато кращі обставини для культурно-освітнього розвитку краю, формування громадянських інститутів склалися в 1919–1939 роках, коли в умовах реалізованого на практиці політичного та національно-культурного плюралізму легалізовану можливість діяльності отримали громадські організації, у тому числі й фахові. Велике значення мала роль педагогів-письменників Закарпаття у просвітницькій діяльності та у розвитку педагогічних ідей населення [3, с. 33–36].

Аналіз основних досліджень і публікацій. В останні роки питання розвитку освітньо-культурного процесу на Закарпатті розглядалися в працях В. Росула, В. Кеменя, М. Євтуха, М. Талапканича, І. Гранчака, М. Кухти, О. Мишанича та ін.

Розвиток педагогічних ідей на сучасному етапі охоплює різні аспекти формування громадянськості і розкриті в дослідженнях О. Ковальчук, В. Кузя, Ю. Руденка, М. Стельмаховича та ін.

Вивчення окремих аспектів дослідження у ракурсах проблем етнокультурного, суспільного, політичного становища Закарпаття у 20–30-х рр. ХХ ст. спостерігаємо в працях Л. Бабола, М. Вегеш, В. Шандор та ін. Розвиток діяльності громадських педагогічних і просвітницьких товариств описують Л. Маляр, Т. Росул, В. Староста, В. Химинець та ін.

Мета статті полягає в аналізі ролі педагогів-письменників Закарпаття у просвітницькій діяльності та у розвитку педагогічних ідей на межі ХІХ–ХХ століть.

Методи дослідження: загальнонаукові – аналіз, синтез, ідеалізація, формалізація, узагальнення, порівняння та ін.; міждисциплінарні: історико-педагогічні – генетичний, періодизації, історико-порівняльний та ін.; контент-аналіз, дискурс-аналіз; біографічний; контекстуально-інтерпретаційний.

Виклад основного матеріалу. Важливу роль у формуванні української національної школи на Закарпатті у міжвоєнний період відіграли політичні емігранти, серед яких виділяється група педагогів-письменників: В. Бірчак, І. Панькевич, В. Пачовський, М. Підгірянка (Марія Ленарт–Домбровська). Письменники-педагоги брали активну участь в організації шкільництва у краї, працювали в гімназіях і народних школах, створювали навчальну літературу, були серед організаторів Педагогічного товариства, Просвіти, Товариства

українських письменників та журналістів, Пласту, редагували педагогічні та наукові видання; працювали з літературно обдарованою молоддю. На даний час вищеназвані педагоги-реформатори маловідомі. В енциклопедичній літературі їхня педагогічна діяльність не згадується.

У 1929-1930 рр. на Закарпатті було проведено державну шкільну реформу, яка забезпечувала обов'язкову 8-річну освіту. В результаті реалізації освітньої політики Чехословаччини в 1938 р на Закарпатті діяло 809 початкових шкіл (469 укр.), 53 горожанські (восьмирічні) школи (23 укр.), 11 гімназій (5 укр.). Однак празька адміністрація дотримувалась в освіті політики подвійних стандартів. З одного боку підтримувала українські освітні заклади на території Чехії (Педінститут ім. М. Драгоманова, Подєбрадська господарська академія, Вільний український університет), а з іншого – проводила чехізацію на українських територіях Закарпаття і Пряшівщини. З цією метою на початку 20-х рр. була нав'язана мовна дискусія, яка ґрунтувалася на різних поглядах щодо походження мови закарпатських русинів, хоча Празька Академія наук (1919) й визнала цю мову за українську. Частина місцевих діячів дотримувалася думки про окремішність (самостійність) мови і культури русинів.

Водночас більшість освітян відстоювала право українців на національну освіту й культуру. Названі протиріччя служили приводом до розбрату і чехізації: чеські урядовці позбавляли провідників української національної ідеї права викладати. За такої ситуації особлива роль у становленні українського шкільництва на Закарпатті належить письменникам-педагогам. Випускники Віденського (В. Пачовський, І. Панькевич), Львівського (В. Бірчак) університетів, Львівської вчительської семінарії (Марійка Підгірянка), вони внесли в шкільництво передові методи австрійської, швейцарської, німецької і польської освіти. На той час вже були вони авторами навчальної та художньої літератури, наукових праць.

І. Панькевич очолив мовний відділ крайового Шкільного реферату (1920), В. Бірчак працював інспектором відділу. Педагоги брали активну участь в організації системи освіти на Закарпатті, курсів української мови і літератури для вчителів, укладали методичну літературу, створювали підручники.

В. Пачовський організовував гімназійну освіту в південних, районах краю, викладав у Берегівській гімназії.

М. Підгірянка була серед фундаторів початкової школи краю. Важливу роль у становленні нової освіти відіграла створена за участю письменників-педагогів педагогічна періодика («Учитель», «Підкарпатська Русь», «Українське слово», «Віночок»), Педагогічне товариство, Пласт, Просвіта, Товариство українських письменників та журналістів, Театр в Ужгороді. Педагогічна та культурно-освітня діяльність письменників педагогів сприяла утвердженню української національної ідеї.

Педагогічні погляди письменників-педагогів відповідали передовій думці свого часу, були втіленням ідеї єдності навчання та національного виховання. Педагогічне покликання ці діячі вбачали у формуванні національної освіти, прилученні дітей до української культурної традиції. Вони були прихильниками поєднання академічної освіти в гімназіях з педагогічними інноваціями, народною педагогікою, виступали проти формалізму і лібералізму в навчально-виховному процесі, боролися за свідоме опанування знань. Ці педагоги орієнтувались на ідеї К. Ушинського (національне виховання), О. Духновича (народна педагогіка), Г. Кершенштайнера (трудова школа), Л. Баттіса і В. Фадруса (краєзнавство), Ф. Фребеля (дошкільне виховання). Педагогічні погляди письменників-педагогів спрямовані на постаті вчителя й учня як співучасників навчально-виховного процесу [2, с. 4–8].

Одним із напрямів роботи провідних діячів стала й пропаганда ідеї навчання дітей рідною мовою. У цей же час Ужгородська духовна семінарія вже стала популярним навчальним закладом і підготувала ряд відомих у Європі педагогів, учених, громадських діячів, наукові праці яких увійшли до скарбниці загальноукраїнської культури (І. Пастелій, І. Базилович, І. Фогараші, В. Довгович, М. Лучкай, О. Духнович). Вони стали народними провідниками, захисниками національних традицій, генераторами розвитку освіти і науки. У багатьох селах Закарпаття були відкриті початкові школи з рідною мовою навчання, видавались підручники та інша просвітницька література.

Особливо значний внесок у цей процес зробили «будителі» А. Добрянський та О. Духнович, а також О. Павлович, Ю. Попрадов, І. Сільвай, А. Репай та інші. Вони були першими, хто публічно заговорив про кульмінаційну роль учителів у розвитку освіти.

У другій половині XIX – на початку XX ст. склалися особливі суспільно-політичні та соціокультурні передумови для створення й діяльності педагогічних товариств на Закарпатті. Упродовж кінця XIX – початку XX ст. інтелігенція Закарпаття, яку представляли переважно вчителі та священики, робила спроби об'єднати свої професійні зусилля з метою покращення освітньо-виховного рівня місцевих жителів, забезпечення якісного культурно-національного розвитку регіону, просвітництва в цілому. Факт створення станових педагогічних товариств у своєму змісті містив головне завдання – організацію освідмлюючої праці учителів, священиків і всієї підкарпатської інтелігенції, яка вийшла з народу. Їх професійна підготовка та традиційне бажання «йти в народ» давали можливість на авторитеті сконцентрувати зусилля щодо подолання значної кількості безграмотних.

Релігійні діячі-педагоги спробували адаптуватися до нових викликів часу, випрацювати новітні форми й методи освітньо-виховного процесу. Морально-етичні засади духовенства привнесли у педагогічний простір гуманістичний підхід до вирішення освітньо-виховних проблем.

Громадські організації, що діяли в цей час стали прототипами майбутніх педагогічних товариств із чіткою організаційною, правовою, кадровою, матеріальною основою, яка працювала на чіткий змістовний результат – захист прав усього крайового учительства, відстоювання його інтересів перед свавіллям держави, його професійне єднання й відповідальність за збереження і примноження освітньо-культурних надбань закарпатців.

А. Волошин приділяв дуже багато уваги діяльності товариств. Він був почесним головою «Товариства учителів горожанських шкіл», «Учительської Громади»; свою діяльність спрямував на формування культурно-національної ідентичності населення шляхом залучення якнайширшого кола інтелігенції до навчання та виховання підростаючого покоління, формування у молоді громадянської свідомості, відповідальності за розвиток суспільно-політичних процесів та долю рідного краю. Під його редакцією виходив часопис «Учительський голос», науковометодичні розвідки педагога публікувалися у таких виданнях, як «Наша школа», «Учитель тощо. Окрім того, надаючи великого значення підготовці педагогічних кадрів, А. Волошин видавав підручники з педагогіки, психології, логіки, дидактики, зокрема «Педагогіка і дидактика», «Педагогічна психологія», «Загальна педагогіка», «Дидактика» та ін. [3, с. 33–36].

М. Шашкевич боровся проти полонізації галичан, латинізації українського алфавіту, він вніс вагомий вклад у розвиток українського шкільництва й освіти загалом. Його основні педагогічні погляди: важливою джерельною базою для розвитку шкільництва є народна педагогіка; рідна мова – основа навчання, виховання і розвитку дитини; висока освіченість народу – запорука його волі і свободи; виховання національної свідомості; національне виховання юні в любові до Бога і України; навчання дітей за рідномовними підручниками; єдність і єдиність українського народу. Для піднесення освіченості і писемності свого народу М. Шашкевич разом зі своїми однодумцями почали творити нову українську літературу на західно-українських землях, видавши «Русалку Дністровую» – першу в галицькому краї книжку, яка написана народною мовою.

О. Духнович першим на Закарпатті ввів термін «народна педагогіка». Він давав корисні поради щодо диференціації навчання, які й сьогодні є актуальними. Велику увагу приділяв О. Духнович вихованню молоді. Він готовив і видавав підручники в першу чергу для дітей селян [1, с. 55–100].

Упродовж кінця XIX – початку XX століть місцева інтелігенція, яку представляли переважно вчителі та священики, робила спроби об'єднати свої професійні зусилля з метою покращення освітньо-виховного рівня жителів Закарпаття, забезпечення якісного культурно-національного розвитку регіону, просвітництва в цілому. Загальні умови тогочасного розвитку регіону (низький освітній рівень, соціально-економічна відсталість, політичне безправ'я) унеможливлювали ефективну діяльність інтелігенції в напрямі

просвітницько-культурної еволюції місцевого населення. Така тенденція зберігалася практично до завершення Першої світової війни. Завдяки можливості професійного групування освітян у лавах громадських організацій на Закарпатті поживавися культурно-освітній розвиток краю та соціокультурні впливи регіонального менталітету.

Вкажемо на ще одну характерну особливість Закарпатського краю – його полікультурність. В такому середовищі створювалися специфічні передумови самозахисту мовно-культурних ознак, які дали можливість уже в післявоєнний період відразу приступити до класичного творення організаційних форм об'єднання в структурах фахових об'єднань та й цілих національно-культурних напрямів. Співжиття з представниками різних етнічних груп вплинуло на формування специфічної ментальної ознаки у закарпатців – толерантності, націо- й віротерпимості.

Ключовий момент у генезисі створення перших культурно-просвітніх організацій на Закарпатті полягав у важливій допоміжній і скеровуючій ролі вчителів та духовенства у цьому процесі. Загальносуспільні передумови професійного єднання педагогів у організовані клуби, товариства впливали з історичних обставин розвитку регіону.

Національна самосвідомість населення в той час перебувала на досить низькому рівні. Незважаючи на це, інтелігенція Закарпаття робила без перебільшення героїчні спроби активізувати освітньо-просвітницьку роботу. Об'єднавши зусилля вчителів і священників, вона почала крок за кроком складати умови чіткої організаційної роботи в напрямі подолання суцільної безграмотності та культурно-виховного безладдя. У лавах перших товариств почали гартуватися цілеспрямовані групи просвітників, фахівців, відданих патріотів рідного краю. Діяльність громадських організацій краю формувалася й відбувалася відповідно до соціального складу учасників і мети роботи, яку вони ставили перед собою. Такі громадські утворення стали провісниками класичних фахових педагогічних товариств.

На межі XIX–XX століть закарпатська інтелігенція більшої уваги почала приділяти видавничій справі, у змісті якої акцент робився на поширенні навчально-виховного елементу. Творчість педагогів у цьому контексті знайшла своє вираження у двох напрямках: ініціювання й розповсюдження періодичної преси і видання навчальної літератури (підручників) [4].

Висновки. Зроблено аналіз ролі педагогів-письменників Закарпаття у просвітницькій діяльності та у розвитку педагогічних ідей на межі XIX–XX століть.

Важливу роль у формуванні української національної школи на Закарпатті у міжвоєнний період відіграли політичні емігранти, серед яких виділяється група педагогів-письменників: Володимир Бірчак, Іван Панькевич, Василь Пачовський, Марійка Підгірянка (Марія Ленарт–Домбровська). За такої ситуації особлива роль у становленні українського шкільництва на

Закарпатті належить письменникам-педагогам. Випускники Віденського (В. Пачовський, І. Панькевич), Львівського (В. Бірчак) університетів, Львівської вчительської семінарії (Марійка Підгірянкa), вони внесли в шкільництво передові методи австрійської, швейцарської, німецької і польської освіти. Педагогічна та культурно-освітня діяльність письменників педагогів сприяла утвердженню української національної ідеї.

Педагогічні погляди письменників-педагогів відповідали передовій думці свого часу, були втіленням ідеї єдності навчання та національного виховання. Педагогічне покликання ці діячі вбачали у формуванні національної освіти, прилученні дітей до української культурної традиції. Вони були прихильниками поєднання академічної освіти в гімназіях з педагогічними інноваціями, народною педагогікою, виступали проти формалізму і лібералізму в навчально-виховному процесі, боролися за свідоме опанування знань.

Особливо значний внесок у цей процес зробили «будителі» А. Добрянський та О. Духнович, а також О. Павлович, Ю. Попрадов, І. Сільвай, А. Репай та інші. Вони були першими, хто публічно заговорив про кульмінаційну роль учителів у розвитку освіти.

У другій половині XIX – на початку XX ст. склалися особливі суспільно-політичні та соціокультурні передумови для створення й діяльності педагогічних товариств на Закарпатті. А. Волошин приділяв дуже багато уваги діяльності товариств. Для піднесення освіченості і писемності свого народу. М. Шашкевич разом зі своїми однодумцями почали творити нову українську літературу на західноукраїнських землях, видавши «Русалку Дністрову» – першу в галицькому краї книжку, яка написана народною мовою. О. Духнович першим на Закарпатті ввів термін «народна педагогіка».

На межі XIX–XX століть закарпатська інтелігенція більшої уваги почала приділяти видавничій справі, у змісті якої акцент робився на поширенні навчально-виховного елементу.

Література:

1. Духнович Олександр: наук. праці / упоряд. та наук. ред. Д. Герцюк, П. Сікорський. Львів: «СПОЛОМ», 2013. 109.
2. Ходанич П. Педагогічна та освітньо-культурна діяльність українських письменників-емігрантів на Закарпатті в міжвоєнний період (1919-1939). (Автореф. дис. канд. пед. наук). Національний педагогічний університет імені М.П.Драгоманова. Київ. 2000. 13.
3. Шикітка Г.М., Староста В.І. Методичні матеріали до вивчення теми «Освітньо-просвітницька діяльність крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919–1944 рр.)». Ужгород: Вид-во УжНУ «Говерла», 2016. 36.
4. Шикітка Г. Освітньо-просвітницька діяльність крайових педагогічних товариств Закарпаття (1919–1944 рр.). (Дис. канд. пед. Наук). Ужгородський національний університет. Ужгород. 2017. 237.

References:

1. Dukhnovych Oleksandr [Dukhnovych Oleksandr]: nauk. pratsi / uporyad. ta nauk. red. D. Hertsyuk, P. Sikors'kyu. L'viv: «SPOLOM», 2013. 109. [in Ukrainian].
2. Khodanych P. (2000). Pedahohichna ta osvitr'o-kul'turna diyal'nist' ukrayins'kykh pys'mennykiv-emihrantiv na Zakarpatti v mizhvoyennyi period (1919-1939) [Pedagogical and educational and cultural activities of Ukrainian emigrant writers in Transcarpathia in the interwar period (1919-1939)]. (Avtoref. dys. kand. ped. nauk). Natsional'nyy pedahohichnyy universytet imeni M.P.Drahomanova. Kyiv. [in Ukrainian].
3. Shykitka H.M., Starosta V.I. (2016). Metodichni materialy do vyvchennya temy «Osvitr'o-prosvitnyts'ka diyal'nist' krayovykh pedahohichnykh tovarystv Zakarpattya (1919–1944 rr.)» [Methodical materials for the study of the topic "Educational and educational activities of regional pedagogical societies of Transcarpathia (1919–1944)"]. Uzhhorod: Vyd-vo UzhNU «Hoverla». 36. [in Ukrainian].
4. Shykitka H. (2017). Osvitr'o-prosvitnyts'ka diyal'nist' krayovykh pedahohichnykh tovarystv Zakarpattya (1919–1944 rr.) [Educational activities of regional pedagogical societies of Transcarpathia (1919–1944)]. (Dys. kand. ped. Nauk). Uzhhorods'kyi natsional'nyy universytet. Uzhhorod. [in Ukrainian].

УДК 378.147.016:796

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1265-1278](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1265-1278)

Лівак Петро Євгенович кандидат юридичних наук, доцент кафедри фізичної терапії, ерготерапії та фізичного виховання, Український гуманітарний інститут, м. Буча, <https://orcid.org/0000-0002-0136-2607>

МЕТОДИЧНА СИСТЕМА НАВЧАННЯ МЕДИКО-БІОЛОГІЧНИХ ДИСЦИПЛІН МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ФІЗИЧНОЇ КУЛЬТУРИ

Анотація. Актуальність та значимість розглянутої проблеми полягають у тому, що фізичне виховання є не лише важливою складовою загальної культури, але й ключовим чинником для покращення фізичного та психічного стану різних соціальних груп, забезпечення гармонійного фізичного розвитку та збереження здоров'я. Оскільки рухова активність людини охоплює всі дії та процеси, спрямовані на взаємодію з природним і соціальним середовищем, фізична культура вважається не просто необхідністю, але і умовою людського існування. У вищій освіті фізична культура та спорт розглядаються з соціальної та біологічної точок зору та з огляду на потреби студентів, відмінно від різноманітності інших навчальних предметів, оскільки вони мають важливу практичну та виховну цінність. Метою цієї роботи є дослідження проблеми якості, реструктуризації та модернізації системи вищої освіти з оновлення методів навчання фізичної культури в контексті медико-біологічних дисциплін. Використані методи аналізу спеціалізованої літератури дозволили виявити, що проблема розвитку та фізичної підготовки студентів вищих навчальних закладів у рамках дисципліни «Фізична культура» є актуальною та може бути розглянута з медико-біологічного погляду за допомогою передачі теоретично-методичних знань та вправ у рамках системи навчання з використанням корекційно-регулюючих функцій на основі феномену зворотного зв'язку. Результати дослідження підтверджують, що викладачі вищих навчальних закладів вважають, що успішність студентів у навчанні залежить від їхньої педагогічної майстерності, якості постановки навчальних цілей та вміння структурувати навчальний матеріал таким чином, щоб враховувати їхні індивідуальні здібності, таланти, мотивацію та амбіції. Поява нових концепцій, наприклад, біомеханіки руху, у навчальних програмах з фізичного виховання вважається необхідним компонентом освіти в галузі фізичної культури. Фактично, у новій програмі увага приділяється саме освіті здоров'я (медико-біологічним дисциплінам). Крім того, серед педагогічних орієнтирів, у цьому контексті, варто відзначити заміну понять цілей навчання на підхід до навчання,

організований навколо понять розвитку дисциплінарних та міждисциплінарних компетентностей. Висновок полягає в тому, що для успішного інтегрованого навчання майбутніх учителів фізичної культури необхідні новаторські підходи, які об'єднують основні тенденції в галузі освіти здоров'я з уже випробуваними методами навчання. Цей підхід виявляється у створенні оригінального навчального пристрою, який дозволяє вводити додатковий навчальний матеріал, доповнюючи програму навчання. Він спрямований на реалізацію персоналізованої освіти здоров'я, яка може враховувати індивідуальні потреби учасників навчального процесу.

Ключові слова: інтегроване навчання, педагогічна майстерність, біомеханіка руху, фізіологічні основи тренувань, оцінка фізичного здоров'я.

Livak Petro Yevhenovych Candidate of Legal Sciences (Ph.D.), Associate Professor, Department of Physical Therapy, Occupational Therapy and Physical Education, Ukrainian Institute of Arts and Sciences, Bucha, <https://orcid.org/0000-0002-0136-2607>

METHODOLOGICAL SYSTEM OF TEACHING MEDICAL AND BIOLOGICAL DISCIPLINES TO FUTURE PHYSICAL EDUCATION TEACHERS

Abstract. The importance of the topic stems from the recognition that physical education is not just a crucial element of overall culture, but also a pivotal factor in enhancing the physical and mental well-being of different social groups. It plays a vital role in fostering balanced physical growth and sustaining good health. As human physical activity encompasses all actions and processes directed towards interaction with the natural and social environment, physical education is regarded not merely as a necessity, but as an indispensable aspect. In higher education, physical culture and sports are examined through both social and biological lenses in relation to students, distinct from the variety of other academic disciplines, as they carry significant practical and educational value. The aim of this study was to investigate the quality, restructuring, and modernisation issues of higher education systems by updating the teaching methods of medical-biological disciplines for future physical education teachers. The methods employed for analysing specialised literature have enabled the identification of the issue concerning the development and physical training of students in higher education institutions within the discipline of "Physical Culture." This matter holds significance and can be addressed from a medical-biological standpoint by imparting theoretical and methodical knowledge along with exercises within the educational system. This approach utilises corrective-regulatory functions grounded in the feedback phenomenon. The conclusion of the study confirmed that teachers in physical culture consider that the success of students in learning depends on their pedagogical mastery, the quality of

formulated learning objectives, and the ability to structure educational material in a way that considers their individual abilities, talents, motivation, and ambitions. The emergence of new concepts, such as biomechanics, in educational programs for physical education is considered a necessary component of education in the field of physical culture. Essentially, the new program should focus on health education (medical-biological disciplines). Furthermore, among the pedagogical directions advocated by these designers, it's noteworthy to mention the substitution of the notion of learning objectives with an instructional approach centered on cultivating disciplinary and interdisciplinary competencies. The conclusion is that for successful integrated education of future physical education teachers, innovative approaches are necessary, combining the main trends in health education with proven teaching methods. This approach is manifested in the creation of an original educational device that allows for the introduction of additional educational material, supplementing the curriculum with the aim is to introduce personalised health education that caters to the specific needs of participants in the educational process.

Keywords: integrated education, pedagogical mastery, biomechanics of movement, physiological basis of training, assessment of physical health.

Постановка проблеми. У рамках освітніх реформ на рівні вищої освіти, виникають новаторські підходи до викладання у сфері фізичної культури. Ці підходи відповідають принципам реформи та базуються на досвіді впровадження, який вже має місце в освітньому середовищі. Крім того, вони враховують останні досягнення в методиках навчання, а також у медико-біологічних науках, і пропонують підхід до освіти здоров'я, що не обмежується лише біомедичною перспективою. Це процес розробки плану навчання, який поєднує ідеї з фізичної культури, охорони здоров'я та освіти. Щоб цей план був ефективним, потрібно об'єднати різні ідеї разом. Також важливо враховувати, що люди вчаться краще, коли працюють разом і використовують свої знання.

Отже, головним завданням фахівців у галузі фізичної культури є узгодження навчання цих двох областей. Перемогти деякі перешкоди, виявлені раніше під час впровадження медико-біологічних аспектів у навчальний процес майбутніх вчителів фізичної культури, вбудованих у фізичне виховання, та забезпечити ефективність запропонованих заходів.

Проаналізувавши наявну літературу, можна визначити основні фактори, які пояснюють складнощі при впровадженні медико-біологічних аспектів у навчальний процес майбутніх учителів фізичної культури:

- обмежений час, відведений для навчання фізичного виховання;
- страх фахівців з фізичного виховання втратити час для виконання фізичних вправ або участі у активностях учнів;

- відчуття фахівцями з фізичного виховання перевантаження обов'язками, що їм доручені;
- недостатність матеріальних та фінансових ресурсів, на які можуть розраховувати фахівці з фізичного виховання;
- недостатня професійна підготовка фахівців з фізичного виховання;
- відмова деяких колег від прийняття нової дисципліни;
- складність оцінки та планування завдань у цій області.

Також якісні дослідження показують, що учителі фізичної культури, визнають, що вони дещо не впоралися та відчуваються недостатньо підготовленими для впровадження медико-біологічних дисциплін у програму фізичної культури [1]. Істотно важливим є ретельна підготовка вчителів фізичної культури для впровадження медико-біологічних дисциплін у програму навчання. Для цього потрібно здійснити необхідне підвищення кваліфікації, ознайомлення з останніми науковими дослідженнями в галузі фізичної культури та медицини, розробити та впровадити нові методики навчання та оцінювання. Деякі з досліджень також вказують на необхідність співпраці з лікарями та іншими спеціалістами з медичного поля для забезпечення належного рівня підготовки учителів фізичної культури. Така співпраця дозволить ефективніше впроваджувати медико-біологічні аспекти у програму фізичної культури та забезпечити безпеку та здоров'я учнів під час занять. Це має стати пріоритетом для забезпечення ефективного та безпечного процесу навчання учнів.

Однак, поза цими важливими педагогічними та адміністративними факторами, можуть існувати інші, більш фундаментальні аспекти, що пояснюють складнощі впровадження медико-біологічних дисциплін. Наприклад, ця складність інтеграції медико-біологічних дисциплін у заняття з фізичної культури може бути пов'язана, за висловом П. Чонга, з концептуальними відмінностями цієї галузі порівняно з деякими вже встановленими традиціями у фізичному вихованні [2, с. 107]. Кожна з цих двох сфер є самостійним дисциплінарним полем зі своїми власними концепціями та моделями втручання, які можуть не завжди взаємодіяти між собою.

Також із стратегіями втручання, які використовувалися раніше для передачі матеріалу в обох цих областях. У сфері фізичної культури використовуються підходи, що стають все менш поведінковими, у той час як у фізичному вихованні переважає технічний, тобто описовий і прескриптивний, підхід. Це значно відрізняється від конструктивістської візії, яку підтримує реформа освіти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У представленому розгляді методичної системи навчання медико-біологічних дисциплін майбутніх учителів фізичної культури зосереджено на двох основних чинниках: перший пов'язаний із сферою знань та практик у галузі фізичного виховання, а другий - зі структурами, які просувають цю дисципліну.

Згідно з концепціями К. Янга, Г. Хуанга та Х. Суна, відзначено основні помилки, які з часом виникали у сприйнятті фізичного виховання як області медико-біологічних знань та практики [3, с. 420].

Основна помилка полягає в переплутанні понять між фізичною культурою та фізичною активністю. Фізична культура спрямована на загальний освітній процес особистості, тоді як фізична активність охоплює будь-яку форму діяльності, у якій задіяне тіло, наприклад, ходьба або прибирання.

У контексті фізичної культури концепція фізичної активності набуває більш специфічного значення з підкресленням освітньої мети. Вона стає лише інструментом, який використовується педагогами для розвитку когнітивних, емоційних та рухових навичок майбутніх учителів фізичної культури.

У такому ключі, фізична активність може приймати форму розважальних або спортивних занять, а також інших видів діяльності, тоді як фізична культура пов'язується з різними освітніми цілями, включаючи медико-біологічний аспект. Наприклад, вона може сприяти формуванню учня рефлексивного підходу до здорового способу життя, включаючи знання у біомеханіці руху, фізіологічні основи тренувань та оцінку власного фізичного стану.

Крім того, помилки виникають на різних рівнях. Помилкове сприйняття фізичної культури як виключної освітньої мети, а фізичної активності як лише інструменту досягнення цієї мети, призводить до того, що багато вчителів фізичної культури зводять фізичне виховання до простого передачі знань про базові техніки [4].

У численних навчальних закладах фізична культура зазвичай обмежується проведенням активностей розважального, спортивного, фізичного характеру або занять на відкритому повітрі. Основною освітньою метою є досягнення максимальної активності з боку учасників [5]. Концепція руху лише для руху узагальнює ідеї фізичного виховання, які наголошують на активному способі життя та важливості руху у щоденному режимі.

Згідно з висловленим Дж. Томасом, П., Мартіном, Дж. Етнієром та С. Сільверманом, ще одна поширена помилка полягає у припущенні, що фізична активність має властивості освітньої діяльності [6]. Відсутність участі у командних спортивних змаганнях може звести на мінімум розвиток навичок співпраці, а відсутність участі у витривалих змаганнях може призвести до відсутності зусиль у повсякденному житті. Це аналогічно невідвідуванню бібліотеки, що може призвести до відсутності інтересу до читання. Для набуття навичок у рухових або когнітивних сферах потрібне відповідне навчання чи контекст, що підкреслює необхідність міжпредметної інтеграції з медико-біологічними дисциплінами [7, с. 50].

Зайняття фізичною діяльністю без визначеної освітньої мети може бути розглянуте як просто розвага чи відпочинок, а не частина освітнього процесу.

Основне призначення фізичної культури полягає в розкритті та розвитку потенціалу учня. Однак важливо, щоб цінності та мета цієї діяльності відповідали загальним цінностям суспільства та були значущими для студента.

Мета статті – полягає у дослідженні методик викладання медико-біологічних аспектів фізичної культури для майбутніх вчителів, з фокусом на освоєння знань і практики у сфері фізичного виховання та розуміння структур медико-біологічних дисциплін.

Методи дослідження. Методи дослідження включали аналіз спеціалізованої літератури для виявлення актуальності та значимості проблеми розвитку та фізичної підготовки студентів вищих навчальних закладів у контексті фізичної культури. Дослідження також передбачало аналіз теоретично-методичних знань та вправ з медико-біологічних дисциплін з метою реструктуризації та модернізації системи вищої освіти з використанням корекційно-регулюючих функцій на основі феномену зворотного зв'язку.

Виклад основного матеріалу. Під час навчання майбутніх учителів фізичної культури, важливо, щоб викладач дотримувався філософського та наукового підходу до викладання. Існує безліч різних підходів до навчання фізичної культури, проте навіть у разі, коли університетські програми спрямовані на гармонізацію початкової підготовки, їх мета полягає в закріпленні місця фізичного виховання в навчальних планах і в створенні спільного інструменту для педагогічного обміну думками серед викладачів фізичної культури.

Роль та завдання викладача фізичної культури не можна визначити однозначно. Важливо визначити, яке місце ця дисципліна повинна займати в навчальному плані. Протягом багатьох років програма фізичної культури передбачає мінімум 120 хвилин на тиждень на всіх рівнях навчання [8]. Однак, згідно з новою освітньою політикою, часу, відведеного на фізичну культуру, має бути більше.

Загалом, дослідження Д. Кастеллі та Л. Мітчелл показують, що фізичні практики можуть впливати на різні аспекти особистості. При належному використанні вони створюють сприятливі умови для одночасного розвитку тіла, інтелекту, самосприйняття, морального сенсу, міжособистісних відносин, автономії та відповідальності в атмосфері задоволення та довіри [9, с. 403]. Більше того, фізичне виховання може використовувати практичні та педагогічні ситуації для інтеграції з іншими навчальними дисциплінами або предметами.

Оскільки це відноситься до діяльностей в контекстах, де існують різноманітні взаємозв'язки та взаємозалежності між учасниками, виникають різноманітні навчальні ситуації, які фізичний вихователь може використовувати з різними освітніми цілями, відповідно до своїх компетенцій та завдань.

Однак фізичне виховання завжди мало глибокі зв'язки з галуззю здоров'я, особливо з моменту, коли воно стало повноцінною шкільною дисципліною. Це підтверджується в працях дослідників, таких як М. Мамкін та Р. Рейзі, що розглядають історію фізичної культури, а також у більш офіційних рекомендаціях, які будуть розглянуті далі і згадують про глибокий зв'язок між фізичним вихованням і медико-біологічними дисциплінами [10, с. 1271].

Спочатку така міждисциплінарність була пов'язана з поняттям загальної гігієни, яка включала в себе правила здорового способу життя для як дітей, так і дорослих. Проте сучасний спосіб життя все більше перетворює людину в сидячого гомо, що стає все більш очевидним. Ця тенденція викликає ряд питань щодо того, як організм людини може адаптуватися до фізичної бездіяльності. Висловлена концепція Б. фон Харен-Мака, А. Шефера, Ф. Пелса та Й. Кляйнерта підкреслює, що природний відбір та механізми адаптації зробили організм людини залежним від активності [11]. Це відкриває можливість розглядати важливість викладання здорових життєвих звичок, без яких особа може стати нездатною до повернення до здоров'я, особливо для тих, хто у молодому віці знехтував підтримкою свого тіла.

Чотири основні стратегії, що стосуються міждисциплінарного підходу до медико-біологічних дисциплін у системі освіти фізичної культури, включають наступне:

- акцент на інтенсивних вправах для вдосконалення рухових навичок;
- інтеграція концепцій здоров'я у рухові вправи;
- пропозиція освітніх проектів, спрямованих на підтримку здорового способу життя;
- проведення когнітивних занять з метою розуміння фізіології та біомеханіки [12, с. 621].

Проте можна зауважити, що лише недавно були встановлені чіткі цілі та ролі, які має виконувати медико-біологічна інтеграція, і почався справжній розвиток фізичної культури як дисципліни.

При обговоренні профілів підготовки в різних напрямках, робоча програма з фізичної культури спрямована на шість основних сфер навчання, серед яких значне значення має медико-біологічний аспект. Проте, особлива увага також приділяється особистісному розвитку, який охоплює фізичне виховання та мистецтво. Однак, сферу медико-біологічних дисциплін визначено як ключову, оскільки вона дозволяє особі взаємодіяти зі світом через своє тіло, яке вона має знати, розуміти, розвивати та використовувати для підтримки свого благополуччя та здоров'я.

Формування методичної компетентності майбутніх учителів фізичної культури у вищих навчальних закладах - це ключовий аспект їхньої підготовки, оскільки від цього залежить їхня здатність ефективно впроваджувати новітні педагогічні та методичні підходи у свою роботу.

Основні напрямки формування методичної компетентності майбутніх учителів фізичної культури включають (табл. 1):

Таблиця 1

Методи розвитку професійних умінь та навичок у майбутніх учителів фізичної культури

Теоретична база	Студенти повинні оволодіти теоретичними знаннями з методики викладання фізичної культури, включаючи сучасні тенденції, методи та прийоми навчання.
Практичні уміння	Набуття умінь під час навчально-педагогічної практики у школах та інших освітніх установах сприяє набуттю здобувачами освіти досвіду роботи з різними групами учнів і розвитку ефективних методів навчання.
Методична підготовка	Майбутні вчителі фізичної культури повинні бути знайомі з різними методичними підходами до викладання, включаючи розробку уроків, використання сучасних педагогічних технологій та оцінку навчальних досягнень учнів.
Рефлексія і самовдосконалення	Студенти повинні навчатися аналізувати свою власну педагогічну практику, виявляти сильні та слабкі сторони своєї роботи і шукати способи постійного вдосконалення.
Розвиток комунікативних навичок	Методична компетентність включає уміння ефективно спілкуватися з учнями, колегами та батьками, сприяючи позитивному взаємодії та побудові продуктивних відносин.

Джерело: [13, с. 187].

Слід зазначити, що успішне формування методичної компетентності вимагає інтеграції теоретичних знань з практичним досвідом і розвитку професійних якостей, що є складовою професійної майстерності вчителя фізичної культури. В цьому контексті можна також виділити не менш важливі структурні компоненти методичної компетентності вчителя фізичної культури (рис. 1):

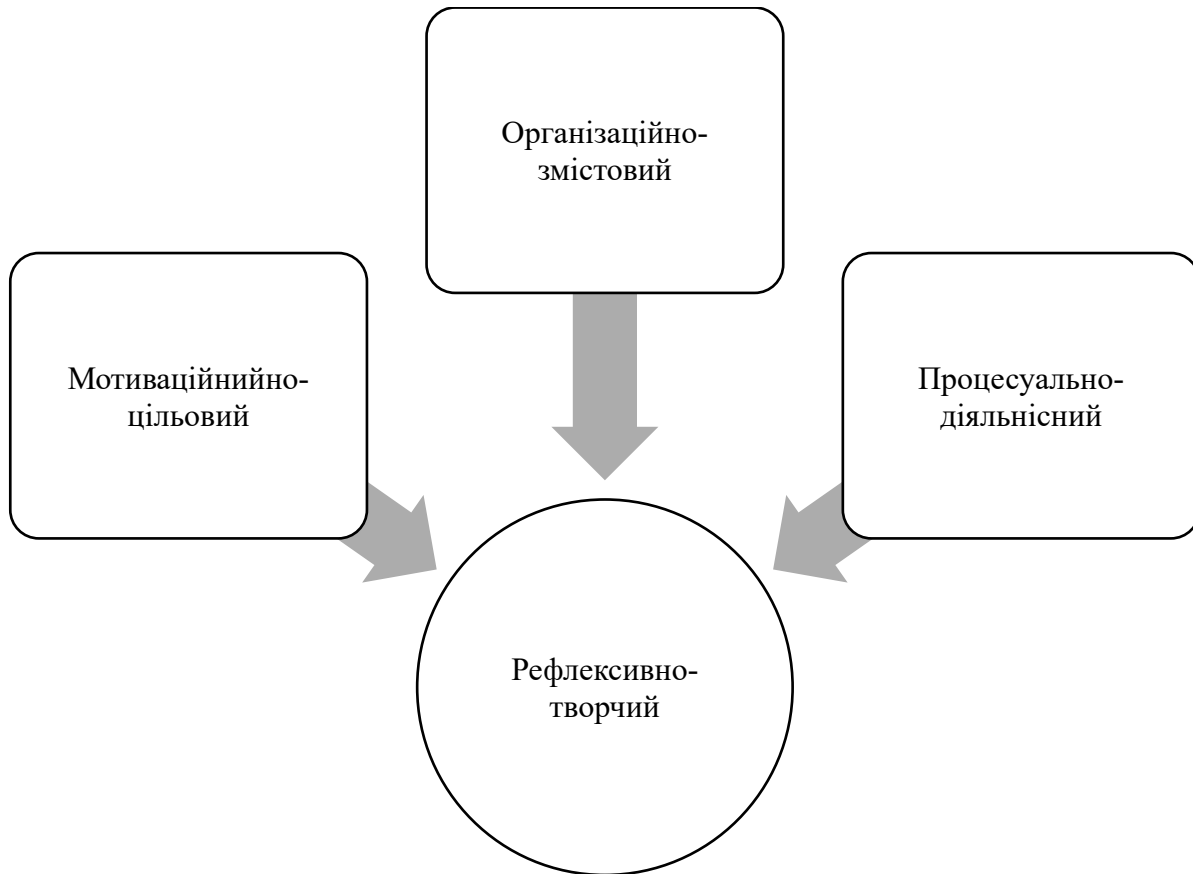

Рис. 1

Структурні компоненти методичної компетентності

Джерело: власна розробка автора

Методична робота охоплює ряд напрямків, включаючи планування всіх аспектів фізкультурно-оздоровчої діяльності в загальноосвітньому навчальному закладі. Також важливо вивчити навички організаційно-методичної роботи з учителями-предметниками та учителями початкових класів, щоб надавати їм методичну підтримку в організації та проведенні фізкультурно-оздоровчих заходів під час навчального процесу. Також важливо вести методичну роботу з учнями для розвитку їхніх навичок самостійних занять фізичними вправами.

Проте, для глибокого розвитку фізичної культури важливо поширити усвідомлення про значення активного способу життя для здоров'я. Це відображається у введенні міждисциплінарних предметів, які охоплюють аспекти медицини та біології. Такі заняття проводять досвідчені фахівці. Дисципліни медико-біологічного спрямування займають вагому позицію у вищій освіті для студентів медичних і біологічних факультетів. Викладання таких предметів, як анатомія та фізіологія людини, має враховувати особливості навчання для різних спеціальностей. Майбутні фахівці у галузі

фізкультури та спорту повинні освоювати медико-біологічні дисципліни відповідно до професійних стандартів. Анатомія та фізіологія людини є важливою складовою освітньої програми для бакалаврів і надає теоретичну та методологічну базу для інших медико-біологічних дисциплін, які вони вивчають.

Майбутні учителі фізичної культури, крім того що, освоюють анатомію та фізіологію, також засвоюють елементи біомеханіки. Це допомагає їм краще розуміти фізичні можливості та обмеження людського тіла під час рухової активності та спортивних занять.

Бути вчителем фізичної культури означає працювати з учнями у шкільному середовищі, спочатку спрямовуючись на обов'язковий навчальний матеріал, який є специфічним для цієї дисципліни. Подальші кроки включають встановлення зв'язків з іншими предметами програми для створення більшого розмаїття та значущості у навчальному процесі. Зміст навчального матеріалу визначається за допомогою програм, які враховують фізичну активність та інтегрують її через додаткові теми, такі як "Фізичні зусилля", що сприяють загальному здоров'ю. Важливо також розглянути, які аспекти фізичної та здоров'язбережувальної освіти відображаються у сучасних навчальних програмах.

Погляд на фізичну культуру та медико-біологічні дисципліни як взаємодоповнюючих робить їх важливими для вчителя фізичної культури, який виступає не лише як вчитель спорту, але й як вихователь здоров'я. Він відіграє роль ключового фігуранта, співпрацюючи з іншими учасниками шкільного середовища для впровадження інтегрованих проєктів, спрямованих на підтримку здоров'я.

Вивчення таких предметів, як анатомія та фізіологія, стає ключовим для забезпечення цілісного підходу до розвитку фізичної активності та здоров'я учнів. Інтеграція новітніх технологій та інтерактивних завдань на заняттях з анатомії та фізіології сприяє покращенню процесу навчання та зрозумінню матеріалу студентами. Це дозволяє створити захопливе та ефективне навчальне середовище, де здобувачі освіти можуть активно взаємодіяти з матеріалом, використовуючи сучасні технології, що сприяє поглибленню їхніх знань та розвитку аналітичних навичок. Для ефективної організації міждисциплінарного підходу використовуються трансверзальні навички, загальні області навчання та програмні засади. Міждисциплінарний підхід підкреслює багатогранність та значення цих дисциплін [14, с. 132], які спільно формують складний аспект фізичної культури після тривалої співпраці та взаємного доповнення (рис. 2):

Рис. 2

Інтегроване бачення фізичної культури та медико-біологічних наук
Джерело: власна розробка автора

Таким чином, головною метою фізичної культури є збагачення досвіду дітей, надаючи їм широкі можливості для зайняття фізичною активністю, яка сприяє їхньому руховому розвитку та потенційно їхньому здоров'ю [15, с. 1246]. Тому можна стверджувати, що кінцевою метою фізичної культури є підтримання активного та, можливо, здорового способу життя протягом усього життя. Успіх у досягненні цих цілей неможливий без глибокого розуміння медико-біологічних аспектів.

Тому важливо, щоб фізична культура та медико-біологічні дисципліни дали майбутнім учителям можливість брати участь у прийнятті рішень та вільно обирати різноманітні активності, які готуватимуть учнів до самостійності у здійсненні фізичної активності у майбутньому. Проте це неможливо без належного розуміння медичних аспектів, які часто вважаються студентами складними. Загалом, фізична культура - це складний комплекс педагогічних підходів з різними методами, що вибираються залежно від поставлених цілей.

Висновки. Отже, висновуємо що методична робота в фізичній культурі є ключовим моментом та включає планування фізкультурно-оздоровчої діяльності та організаційно-методичну підтримку учителів для проведення

фізичної активності під час навчального процесу. Однак врахування медико-біологічних дисциплін у навчальних програмах має надзвичайне значення з погляду створення глибокого та обґрунтованого розуміння студентами фізіологічних аспектів функціонування людського організму, що відіграє критичну роль у підготовці майбутніх учителів фізичної культури відповідно до високих професійних стандартів. В рамках даного контексту використання міждисциплінарного підходу та інтеграції фізичної культури з медико-біологічними дисциплінами є важливим для розгляду даної сфери як ключового компонента здоров'я та рухового розвитку. Водночас, варто відзначити значущість ролі учителя фізичної культури, який є центральною постаттю у формуванні активного та здорового способу життя учнів, співпрацюючи з іншими учасниками навчального процесу для впровадження інтегрованих проєктів. Таким чином, аспекти педагогічного впливу на фізичну культуру представляють собою складну систему педагогічних стратегій, які мають відповідати цілям навчального процесу та сприяти всебічному розвитку учнів. Успішне впровадження фізичної культури в освітній процес вимагає не лише уважного вивчення методичних аспектів організації фізичної активності, але й глибокого розуміння медико-біологічних принципів, що сприяє створенню оптимальних умов для здорового розвитку учнів.

Література:

1. Brusseau T. A., Erwin H., Darst P. W., Pangrazi R. P. *Dynamic physical education for secondary school students*. Human Kinetics. 2020. URL: <https://us.humankinetics.com/products/dynamic-physical-education-for-secondary-school-students-10th-edition> (date of access: 09.05.2024).
2. Cheung P. Teachers as role models for physical activity: Are preschool children more active when their teachers are active?. *European Physical Education Review*. 2019. Vol. 26, no. 1. P. 101–110. URL: <https://doi.org/10.1177/1356336x19835240> (date of access: 09.05.2024).
3. Yang Q. F., Hwang G. J., Sung H. Y. Trends and research issues of mobile learning studies in physical education: a review of academic journal publications. *Interactive Learning Environments*. 2020. Vol. 28, No. 4. P. 419–437. URL: <https://doi.org/10.1080/10494820.2018.1533478>
4. Лівак П. Є. Проблема дистанційного навчання майбутніх вчителів з фізичної культури під час пандемії COVID-19. 2023. URL: <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/452> (дата звернення: 09.05.2024).
5. Лівак П. Є., Павлова О. М., Кушнір Р. Г. Спорт та інновації: розвиток фізичної культури та здоров'я через новаторські підходи в Україні. *Академічні візії*. 2024. № 30. URL: <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1041> (дата звернення: 09.05.2024).
6. Thomas J. R., Martin P., Etnier J. L., Silverman S. J. *Research methods in physical activity*. Human Kinetics. 2022. URL: <https://us.humankinetics.com/products/research-methods-in-physical-activity-8th-edition> (дата звернення: 09.05.2024).
7. Haslett D., Smith B. Viewpoints toward disability: Conceptualizing disability in adapted physical education. In *Routledge Handbook of Adapted Physical Education*. 2020. P. 48–64. Routledge. URL: <https://doi.org/10.4324/9780429052675-5> (date of access: 09.05.2024).
8. Лівак П. Є., Корженко І. О., Смирнова О. Визначення ефективності методик фізичної реабілітації при остеохондрозі. 2022. URL: [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series.15.2022.2\(146\).17](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series.15.2022.2(146).17)

9. Castelli D. M., Mitchell L. S. Selective integration: Roles for public health, kinesiology, and physical education. *Journal of Teaching in Physical Education*. 2021. Vol. 40, No. 3. P. 402–411. <https://doi.org/10.1123/jtpe.2020-0245> (date of access: 09.05.2024).

10. Mokmin N. A. M., Rassy R. P. Review of the trends in the use of augmented reality technology for students with disabilities when learning physical education. *Education and Information Technologies*. 2024. Vol. 29, No. 2. P. 1251–1277. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10639-022-11550-2> (date of access: 09.05.2024).

11. von Haaren-Mack B., Schaefer A., Pels F., Kleinert J. Stress in physical education teachers: a systematic review of sources, consequences, and moderators of stress. *Research Quarterly for Exercise and Sport*. 2020. Vol. 91, No. 2. P. 279–297. URL: <https://doi.org/10.1080/02701367.2019.1662878> (date of access: 09.05.2024).

12. Wilson W. J., Richards K. A. R., Haegele J. A., Holland S. K. Perceived workplace experiences of adapted physical educators and physical educators. *Research Quarterly for Exercise and Sport*. 2020. Vol. 91, No. 4. P. 618–629. URL: <https://doi.org/10.1080/02701367.2019.1694632>

13. Sun Q. A Teaching Model with Physical Education Characteristics of "Giving Priority to Physical Education and Combining Physical Education with Medical Treatment". *Forest Chemicals Review*. 2021. P. 183–192. URL: <http://forestchemicalsreview.com/index.php/JFCR/article/view/347> (date of access: 09.05.2024).

14. Falcus S., Cameron C., Halsall J. P. Interdisciplinarity in higher education: the challenges of adaptability. *Mentorship, Leadership, and Research: Their Place Within the Social Science Curriculum*. 2019. P. 129–145. URL: https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-95447-9_10 (date of access: 09.05.2024).

15. Albert M., Rowland P., Friesen F., Laberge S. Interdisciplinarity in medical education research: myth and reality. *Advances in Health Sciences Education*. 2020. Vol. 25. P. 1243–1253. URL: <https://link.springer.com/article/10.1007/s10459-020-09977-8> (date of access: 09.05.2024).

References:

1. Brusseau, T. A., Erwin, H., Darst, P. W., & Pangrazi, R. P. (2020). *Dynamic physical education for secondary school students* (10th ed.). Human Kinetics. <https://us.humankinetics.com/products/dynamic-physical-education-for-secondary-school-students-10th-edition>

2. Cheung, P. (2020). Teachers as role models for physical activity: Are preschool children more active when their teachers are active? *European Physical Education Review*, 26(1), 101-110. <https://doi.org/10.1177/1356336X198352>

3. Yang, Q. F., Hwang, G. J., & Sung, H. Y. (2020). Trends and research issues of mobile learning studies in physical education: a review of academic journal publications. *Interactive Learning Environments*, 28(4), 419-437. <https://doi.org/10.1080/10494820.2018.1533478>

4. Livak, P. Ye. (2023). Problema dystantsiynoho navchannya maybutnikh vchyteliv z fizychnoyi kultury pid chas pandemiyi COVID-19 [Implementation of innovative pedagogical technologies in educational institutions]. <http://visnyk.idgu.edu.ua/index.php/nv/article/view/452>

5. Livak, P. Ye., Pavlova, O. M., & Kushnir, R. H. (2024). Sport ta innovatsiyi: rozvytok fizychnoyi kultury ta zdorov'ya cherez novatorski pidkhody v Ukraini [Sport and innovations: development of physical culture and health through innovative approaches in Ukraine]. *Akademichni vizii*, (30). <https://academy-vision.org/index.php/av/article/view/1041> [in Ukrainian]

6. Thomas, J. R., Martin, P., Etnier, J. L., & Silverman, S. J. (2022). *Research methods in physical activity* (8th ed.). Human Kinetics. <https://us.humankinetics.com/products/research-methods-in-physical-activity-8th-edition>

7. Haslett, D., & Smith, B. (2020). Viewpoints toward disability: Conceptualizing disability in adapted physical education. In K. DePauw & S. French (Eds.), *Routledge handbook of adapted physical education* (pp. 48-64). Routledge. <https://doi.org/10.4324/9780429052675-5>

8. Livak, P. Ye., Korzhenko, I. O., & Smyrnova, O. (2022). Vyznachennya efektyvnosti metodyk fizychnoyi rehabilitatsiyi pry osteokhondrozi [Determining the effectiveness of physical rehabilitation techniques for osteochondrosis]. [https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.2\(146\).17](https://doi.org/10.31392/NPU-nc.series15.2022.2(146).17) [in Ukrainian]
9. Castelli, D. M., & Mitchell, L. S. (2021). Selective integration: Roles for public health, kinesiology, and physical education. *Journal of Teaching in Physical Education*, 40(3), 402-411. <https://doi.org/10.1123/jtpe.2020-0245>
10. Mokmin, N. A. M., & Rassy, R. P. (2024). Review of the trends in the use of augmented reality technology for students with disabilities when learning physical education. *Education and Information Technologies*, 29(2), 1251-1277. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10639-022-11550-2>
11. von Haaren-Mack, B., Schaefer, A., Pels, F., & Kleinert, J. (2020). Stress in physical education teachers: a systematic review of sources, consequences, and moderators of stress. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 91(2), 279-297. <https://doi.org/10.1080/02701367.2019.1662878>
12. Wilson, W. J., Richards, K. A. R., Haegele, J. A., & Holland, S. K. (2020). Perceived workplace experiences of adapted physical educators and physical educators. *Research Quarterly for Exercise and Sport*, 91(4), 618-629. <https://doi.org/10.1080/02701367.2019.1694632>
13. Sun, Q. (2021). A teaching model with physical education characteristics of "Giving priority to physical education and combining physical education with medical treatment". *Forest Chemicals Review*, 183-192. <http://forestchemicalsreview.com/index.php/JFCR/article/view/347>
14. Falcus, S., Cameron, C., & Halsall, J. P. (2019). Interdisciplinarity in higher education: the challenges of adaptability. In *Mentorship, leadership, and research: Their place within the social science curriculum* (pp. 129-145). https://link.springer.com/chapter/10.1007/978-3-319-95447-9_10
15. Albert, M., Rowland, P., Friesen, F., & Laberge, S. (2020). Interdisciplinarity in medical education research: myth and reality. *Advances in Health Sciences Education*, 25, 1243-1253. <https://link.springer.com/article/10.1007/s10459-020-09977-8>

УДК 378.147:373.2.011.3-051]:37.043.2-056.2/.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1279-1285](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1279-1285)

Лушпай Тетяна Іванівна доктор філософії, викладач кафедри початкової та дошкільної освіти, Миколаївський національний університет імені В. О. Сухомлинського, вул. Нікольська, 24, м. Миколаїв, 54030, <https://orcid.org/0000-0001-7976-3761>

ФОРМУВАННЯ ІНКЛЮЗИВНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ

Анотація. У статті розглядається проблема формування інклюзивної культури майбутніх фахівців дошкільної освіти, яка набуває особливого значення в умовах інтегрованого навчання дітей з особливими освітніми потребами. Актуальність цієї проблеми зумовлена суперечністю між вимогами сучасного суспільства до професійно-педагогічної культури та недостатньою розробленістю теоретичних і практичних аспектів інклюзивної освіти. Обґрунтовано важливість зближення загальної та спеціалізованої освіти, впровадження різних моделей інтегрованого навчання у дошкільних та загальноосвітніх закладах. Педагоги, залучені до педагогічного супроводу дітей з особливими потребами, повинні володіти спеціальними знаннями, вміннями та компетенціями. Розглянуто феномен "інклюзивна культура педагога" в контексті професійно-педагогічної культури, яка включає аксіологічний, технологічний та особистісно-творчий компоненти. Інклюзивна культура визначається як інтегративна особистісна якість, яка сприяє створенню та освоєнню цінностей і технологій інклюзивної освіти. Це дозволяє педагогам ефективно працювати в умовах інклюзивної освіти, визначаючи оптимальні умови розвитку кожної дитини. Формування інклюзивної культури вимагає дотримання ряду умов, таких як прийняття місії закладу вищої педагогічної освіти та цінностей інклюзивної культури всіма учасниками освітнього процесу. Важливим є також інформаційна та науково-методична підтримка, яка включає вивчення досвіду інклюзивної освіти в Україні та за кордоном, забезпечення необхідною літературою, створення сприятливих умов для освітнього процесу та психологічного комфорту всіх суб'єктів освітнього процесу. Визначено, що формування інклюзивної культури є складним, тривалим, але цікавим процесом, що сприяє розкриттю потенційних можливостей кожної людини, гуманному формуванню її особистісних якостей і властивостей, об'єднанню всіх учасників інклюзивного освітнього простору. Це завдання вимагає активної роботи з формування інклюзивної компетентності та культури вже сьогодні, щоб майбутні педагоги могли ефективно працювати в умовах інклюзивної освіти.

Ключові слова: інклюзивна культура, майбутні фахівці дошкільної освіти, професійно-педагогічна культура, інклюзивна освіта, інтегроване навчання, педагогічний супровід, спеціальні знання і вміння, соціально-педагогічний супровід, інклюзивна компетентність, цінності інклюзивної культури, гуманізація освіти, освітня інтеграція, професійна підготовка педагогів.

Lushpai Tetiana Ivanivna Doctor of Philosophy, Lecturer at the Department of Primary and Preschool Education, V. O. Sukhomlynskyi Mykolaiv National University, Nikolska St., 24, Mykolaiv, 54030, <https://orcid.org/0000-0001-7976-3761>

FORMATION OF INCLUSIVE CULTURE OF FUTURE SPECIALISTS IN PRESCHOOL EDUCATION

Abstract. The article deals with the problem of forming an inclusive culture of future specialists in preschool education, which is of particular importance in the context of integrated education of children with special educational needs. The relevance of this problem is due to the contradiction between the requirements of modern society for professional and pedagogical culture and the insufficient development of theoretical and practical aspects of inclusive education. The importance of the convergence of general and specialized education, the introduction of various models of integrated education in preschool and general education institutions is substantiated. Teachers involved in the pedagogical support of children with special needs must have special knowledge, skills and competencies. The phenomenon of "inclusive culture of the teacher" is considered in the context of professional and pedagogical culture, which includes axiological, technological and personal and creative components. Inclusive culture is defined as an integrative personal quality that contributes to the creation and mastery of values and technologies of inclusive education. This allows teachers to work effectively in inclusive education, determining the optimal conditions for the development of each child. The formation of an inclusive culture requires a number of conditions, such as the acceptance of the mission of a higher education institution and the values of an inclusive culture by all participants in the educational process. Information and scientific and methodological support is also important, including studying the experience of inclusive education in Ukraine and abroad, providing the necessary literature, creating favorable conditions for the educational process and psychological comfort for all subjects of the educational process. It is determined that the formation of an inclusive culture is a complex, lengthy, but interesting process that helps to reveal the potential of each person, humane formation of their personal qualities and properties, and unification of all participants in the inclusive educational space. This task requires active work to develop inclusive competence and culture today so that future teachers can work effectively in inclusive education.

Keywords: inclusive culture, future specialists of preschool education, professional and pedagogical culture, inclusive education, integrated learning, pedagogical support, special knowledge and skills, socio-pedagogical support, inclusive competence, values of inclusive culture, humanization of education, educational integration, professional training of teachers.

Постановка проблеми. Інтегроване навчання та виховання, яке включає дітей з особливими освітніми потребами (ООП), стало важливою складовою сучасної освітньої системи. Процес інклюзивної освіти набуває особливого значення через розмаїття соціальних, економічних, психологічних та культурних аспектів, що впливають на навчання. Значний внесок у розробку методичних підходів до освітньої інтеграції зробили відомі дослідники. Значущість інтегрованого навчання також підкреслюється зближенням стандартної та спеціалізованої освіти, впровадженням різноманітних моделей взаємодії у звичайних освітніх закладах.

Практична реалізація ідеї освітньої інтеграції підкреслюється зближенням загальної та спеціальної освіти, упровадженням у практику закладів дошкільної освіти та закладів загальної середньої освіти різних моделей і варіантів інтегрованого навчання та виховання. Педагоги закладів дошкільної освіти виявляються залученими до педагогічного супроводу дітей з ООП, організаторами їхнього освітньо-розвивального середовища.

Нові умови професійної діяльності педагога – умови освітньої інтеграції (інклюзивної освіти) – визначають необхідність визначення змісту та форм формування особливих (спеціальних) знань, умінь, компетенцій, інтегральних якостей особистості майбутніх педагогів, що забезпечують, з одного боку, якість освітнього процесу, а з іншого – успішність професійної реалізації. Цілком очевидним стає завдання підготовки педагога нового мислення, педагога, що володіє сформованим інклюзивним аспектом професійно-педагогічної культури, що дає змогу організовувати ефективну педагогічну взаємодію з усіма учасниками освітнього процесу.

Актуальність досліджуваної проблеми детермінується суперечністю між вимогами сучасного суспільства до професійно-педагогічної культури майбутніх педагогів і недостатньою розробленістю як теоретичного (генеза, сутність, структура), так і практичного (становлення, забезпечення) її інклюзивного аспекту. Ця суперечність проявляється між:

- вимогами до професійної підготовки майбутнього вихователя, що зумовлюють норми професійної поведінки в умовах інклюзивної освіти, особистісні якості та мотивації, тобто змістом інклюзивної культури майбутнього вихователя, з одного боку, та недостатньою орієнтованістю моделі професійно-педагогічної освіти, з іншого;

- посиленням наукового інтересу до проблеми інклюзивної складової педагогічної освіти та недостатньою розробленістю парадигми формування інклюзивної культури.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Суттєвий внесок у розроблення теоретичних, методологічних і концептуальних засад освітньої інтеграції зробили дослідники С. Альохіна, Л. Коваль, М. Колокольцева, Є. Попова, М. Синьов, А. Сиротюк, П. Таланчук, Г. Шевцов та ін.

Мета статті – розкрити особливості формування інклюзивної освіти майбутніх фахівців дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. У форматі даної статті ми розглядаємо феномен «інклюзивна культура педагога» у процесуальному аспекті формування. Професійно-педагогічна культура, будучи системним утворенням, являє собою «сукупність високого рівня розвитку і вдосконалення всіх компонентів педагогічної діяльності, розвитку і реалізації особистісних сил педагога, його здібностей і можливостей» [1, с. 28]. Відомо, що складовими професійно-педагогічної культури педагога є аксіологічний, технологічний та особистісно-творчий компоненти.

Інклюзивна освіта як педагогічний феномен акцентує на нових знаннях, концепціях, ідеях, які набувають найбільшої значущості для суспільства і виступають як нові педагогічні цінності, накладають відбиток на способи та прийоми педагогічної діяльності, власне механізм опанування та втілення професійно-творчої культури педагога. Закономірно постає питання про доцільність виокремлення феномену «інклюзивна культура», визначення його сутності, компонентної структури, особливостей процесу формування.

Інклюзивна культура розглядається нами як складова професійно-педагогічної культури, і визначається як інтегративна особистісна якість, що сприяє створенню та освоєнню цінностей і технологій інклюзивної освіти, що інтегрує систему знань, умінь, соціально-особистісних і професійних компетенцій, що дають змогу педагогу ефективно працювати в умовах інклюзивної освіти (інтегрованого навчання), визначати оптимальні умови розвитку кожної дитини.

У процесі формування інклюзивна культура проходить низку етапів, першим серед яких, на нашу думку, можна назвати становлення інклюзивної готовності. В. Бондар та Т. Качалова, визначаючи поняття «інклюзивна культура», виходять зі значень поняття «культура», яке, як відомо, є одним із найважче визначуваних (налічується близько двохсот його дефініцій). Згідно з одним із підходів, культура являє собою історично визначений рівень розвитку суспільства, творчих сил і здібностей людини, виражений у типах і формах організації життя і діяльності людей, у їхніх взаєминах, а також у створюваних ними матеріальних і духовних цінностях [2; 3].

Спираючись на цей підхід, інклюзивну культуру можна розглядати як рівень розвитку суспільства, що характеризується гуманними, терпимими, безпечними відносинами між людьми, що ґрунтуються на ідеях співпраці, усвідомленні цінності кожного суб'єкта. Зі свого боку, інклюзивна культура освітнього закладу являє собою комплекс умов (нормативних, матеріально-

технічних і людських ресурсів), необхідних для успішної соціалізації суб'єктів освітнього процесу через виявлення та розвиток характеристик особистості, що сприяють її самореалізації, на основі гуманістичних цінностей. Інклюзивна культура освітнього закладу включає матеріальну та духовну складові. Остання являє собою власне інклюзивну культуру суб'єктів освітнього процесу. Обидві складові, на нашу думку, мають реалізовуватися паралельно, причому, треба пам'ятати, що: відсутність нормативного забезпечення робить діяльність педагогів незаконною; нестача матеріально-технічних ресурсів не дає змоги повною мірою реалізовувати педагогам інклюзивні технології; неготовність до реалізації інклюзивної освіти з боку педагогів, так само як і небажання її реалізації з боку батьків вихованців ЗДО, робить наявні матеріально-технічні ресурси просто марними. Формування ж інклюзивної культури учасників освітнього процесу є складнішим завданням (визначається людським чинником) і включає формування методичної готовності педагогів до роботи з дітьми з ООП, а також формування психологічної готовності до взаємодії всіх категорій учасників освітнього процесу.

Інклюзивний освітній простір – це середовище, де відбувається взаємодія всіх учасників освітнього процесу і формується їхня інклюзивна культура. Згідно з М. Порошенко, під інклюзивною культурою освітньої організації розуміють систему стосунків між усіма учасниками освітнього процесу (адміністрація, педагоги, учні, їхні батьки, соціальні партнери), яка базується на загальноприйнятих цінностях та принципах інклюзії. Ця система дозволяє ефективно взаємодіяти у різноманітному середовищі для досягнення місії закладу освіти [4].

Формування інклюзивної культури базується на вивченні освітніх дисциплін, які ознайомлюють студентів з особливостями розвитку дітей з ООП, методами та технологіями роботи з ними. Студенти навчаються взаємодіяти з усіма учасниками інклюзивного освітнього простору як в командній роботі, так і індивідуально. Зокрема, розглядаються такі теми: інноваційні підходи у професійному супроводі сімей, комунікативна діяльність педагога інклюзивної освіти та інклюзивні підходи до професійного супроводу учасників освітнього процесу.

У психолого-педагогічній літературі як складові психологічної готовності педагогів до цієї діяльності вказуються: емоційне прийняття дітей з обмеженими можливостями здоров'я та дітей-інвалідів (визначається вираженістю емоційних ускладнень педагога в процесі реалізації інклюзії); мотиваційні установки; ціннісно-сміслові установки сприйняття «іншого», які визначають ставлення до ідеї інклюзії; особистісна готовність (професійні знання та вміння, особистісні установки, внутрішня детермінація, особистісні установки, особистісні навички, професійні знання та вміння). Психологічну готовність педагога до реалізації інклюзії в освітньому закладі розуміють як «складне, цілісне, особистісне утворення, що являє собою сукупність

соціальних, моральних, психологічних і професійних якостей та здібностей», які дають змогу на високому мотиваційному рівні забезпечувати можливість результативної діяльності з включення дітей з ООП в умови загальної освіти [3].

Одним із напрямів психологічного та соціально-педагогічного супроводу формування інклюзивної культури є інформаційна та науково-методична підтримка. Для її здійснення досліджують досвід інклюзивної освіти в Україні та за кордоном, закупають і надають усім зацікавленим особам необхідну літературу з питань підвищення інклюзивної компетентності та формування інклюзивної культури. Крім створення сприятливих умов і супроводу освітнього процесу, психологічного комфорту всіх суб'єктів освітнього процесу, менторства, цей напрямок передбачає аналіз і участь у створенні фізичного середовища, яке задовольняє потреби дітей з ООП.

Висновки. Таким чином, під час формування інклюзивної культури необхідне дотримання низки умов: 1) місія закладу вищої педагогічної освіти та цінності інклюзивної культури мають бути прийняті й реалізовані всіма учасниками освітнього процесу; 2) цінності та принципи інклюзивної культури становлять фундаментальну основу діяльності вишу та взаємовідносин між учасниками процесу навчання. Формування інклюзивної культури – це складний, тривалий, але водночас цікавий процес, що сприяє розкриттю потенційних можливостей кожної людини, гуманному формуванню її особистісних якостей і властивостей, спрямований на об'єднання всіх учасників інклюзивного освітнього простору. Для того, щоб студенти, які навчаються за спеціальностями педагогічного профілю, могли стати повноправними учасниками інклюзивного освітнього простору в рамках своєї професійної діяльності, а також як майбутні батьки, необхідно проводити роботу як з формування інклюзивної компетентності, так і інклюзивної культури вже сьогодні.

Література:

1. Чирва А. С. Інклюзивне навчання в університетах та коледжах Канади. Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології. 2014. № 5(39). С. 27-35.
2. Бондар В. І. Інклюзивне навчання та підготовка педагогічних кадрів для його реалізації. Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. 2010. Вип. 15. С. 39-42.
3. Качалова Т. В. Формування інклюзивної культури закладу вищої освіти. Психолого-педагогічні науки. 2018. № 3. С. 1-9.
4. Порошенко М. А. Інклюзивна освіта: навчальний посібник. Київ: ТОВ «Агенство «Україна», 2019. 300 с.
5. Лещук Г. Інклюзивна комунікація як інструмент формування інклюзивної культури: термінологічний аналіз. Social Work and Education. 2020. Vol. 8, №. 3. P. 364-372.

References:

1. Chyrva, A. S. (2014). Inkluzyvne navchannia v universytetakh ta koledzhakh Kanady [Inclusive education in universities and colleges in Canada]. Pedagogichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnolohii – Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies, 5(39), 27-35 [in Ukrainian].

2. Bondar, V. I. (2010). Inkluzyvne navchannia ta pidhotovka pedahohichnykh kadriv dlia yoho realizatsii [Inclusive education and training of pedagogical staff for its implementation]. Naukovyi chasopys NPU imeni M. P. Drahomanova – Scientific Journal of the Drahomanov National Pedagogical University, 15, 39-42 [in Ukrainian].

3. Kachalova, T. V. (2018). Formuvannia inkluzyvnoi kultury zakladu vyshchoi osvity [Formation of an inclusive culture of a higher education institution]. Psykholoho-pedahohichni nauky – Psychological and pedagogical sciences, 3, 1-9 [in Ukrainian].

4. Poroshenko, M. A. (2019). Inkluzyvna osvita: navchalnyi posibnyk [Inclusive education: a textbook]. Kyiv: TOV «Ahenstvo «Ukraina» [in Ukrainian].

5. Leshchuk, H. (2020). Inkluzyvna komunikatsiia yak instrument formuvannia inkluzyvnoi kultury: terminolohichniy analiz [Inclusive communication as a tool for the formation of inclusive culture: terminological analysis]. Social Work and Education – Social Work and Education, 8(3), 364-372 [in Ukrainian].

УДК 37.013

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1286-1295](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1286-1295)

Марчук Оксана Олександрівна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університеті імені академіка Степана Дем'янчука», вул. акад. С. Дем'янчука, 4, м. Рівне, 33000, тел.: (0326) 63-72-34, <https://orcid.org/0000-0002-2922-285X>

Ілюк Лариса Володимирівна начальник навчальної частини, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університеті імені академіка Степана Дем'янчука», вул. акад. С. Дем'янчука, 4, м. Рівне, 33000, тел.: (0326) 63-72-34, <https://orcid.org/0000-0003-3875-3051>

Мельничук Лілія Борисівна кандидат педагогічних наук, доцент, завідувач кафедри загальної педагогіки та дошкільної освіти, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університеті імені академіка Степана Дем'янчука», вул. акад. С. Дем'янчука, 4, м. Рівне, 33000, тел.: (0326) 63-72-34, <https://orcid.org/0000-0001-8307-7932>

Пагута Тамара Іванівна кандидат педагогічних наук, доцент, директор Інституту педагогічної освіти, ПВНЗ «Міжнародний економіко-гуманітарний університеті імені академіка Степана Дем'янчука», вул. акад. С. Дем'янчука, 4, м. Рівне, 33000, тел.: (0326) 63-72-34, <https://orcid.org/0000-0003-3165-0949>

РОЗВИТОК ІНТЕЛЕКТУАЛЬНИХ ЗДІБНОСТЕЙ ЗДОБУВАЧІВ ДОШКІЛЬНОЇ ОСВІТИ ЯК ПЕДАГОГІЧНА ПРОБЛЕМА

Анотація. В статті проаналізовано особливості розвитку інтелектуальних здібностей у дітей старшого дошкільного віку в освітньому середовищі сучасних ЗДО як проблему сучасної педагогіки. Мета розумового виховання здобувачів дошкільної освіти в ЗДО полягає в систематичному, цілеспрямованому, педагогічному впливі на дитину з метою розвитку її інтелекту. Розумове виховання спрямовано на підвищення рівня загального розвитку дошкільників. Відповідно до вимог Базового компоненту дошкільної освіти у дошкільному віці дитина засвоює основи знань про навколишній світ, взаємини людей, про зовнішні якості, внутрішні, суттєві зв'язки предметів. Реалізація завдань розумового виховання передбачає оволодіння знаннями, уміннями та навичками, формування наукового світогляду, розвиток інтелектуальних здібностей, оволодіння методами пізнавальної діяльності.

Зазначено, що вчені у структурі інтелекту виділяють такі психічні процеси, як: сприймання й запам'ятовування, мислення й мовлення. Пояснено,

що про інтелектуальні здібності дошкільника свідчать його вміння виконувати певні дії, наприклад, уміння запам'ятовувати матеріал певний матеріал (предмети, тексти, малюнки), вирішувати проблеми творчими й нестандартними способами. Науковцями обґрунтовано, що для кожного вікового етапу характерні певні розумові операції. Якщо дитина їх не вміє виконувати, це свідчить про певні порушення в її розумовому розвитку.

Дослідниками пояснено, що інтелектуальні здібності здобувачів дошкільної освіти характеризуються певними особливостями та характеристиками. До них належать оригінальність мислення, гнучкість мислення, продуктивність, здатність до аналізу і синтезу, концентрація уваги, пам'ять. Важливу роль у формуванні інтелектуальних здібностей дітей раннього віку відіграють батьки, які повинні приділяти належну увагу розумовому вихованню та створити в родині спокійну психологічну атмосферу, яка би сприяла формуванню жаги до знань. Батьки повинні читати дітям казки, вивчати з ними потішки, забавлянки, колискові тощо.

Сучасні вчені дослідили, що інтелектуальні ігри спрямовані на розвиток пам'яті, сприйняття, мислення, тобто всіх розумових здібностей. У ході розумового виховання здобувачів дошкільної освіти відбувається формування всебічно розвиненої особистості дитини, її розумової активності і самостійності, творчих здібностей.

Ключові слова: розвиток, інтелектуальні здібності, освітнє середовище, формування, розум, інтелект, педагогічні методики.

Marchuk Oksana Olexandrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Docent, Professor of the department of General Pedagogy and Preschool Education, Private Higher Education Establishment «Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities», Academician Stepan Demianchuk St., 4, Rivne, 33000, .tel: (0326) 63-72-34, <https://orcid.org/0000-0002-2922-285X>

Ilyuk Larysa Volodimirivna Head of the Training Department, Private Higher Education Establishment «Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities», Academician Stepan Demianchuk St., 4, Rivne, 33000, tel.: (0326) 63-72-34, <https://orcid.org/0000-0003-3875-3051>

Melnychuk Liliya Borysivna, Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Head of the Department of General Pedagogy and Preschool Education, Private Higher Education Establishment «Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities, S. Demianchuk St., 4, Rivne, 33027, <https://orcid.org/0000-0001-8307-7932>.

Paguta Tamara Ivanivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Director of the Institute of Pedagogical Education, Private Higher Education Establishment «Academician Stepan Demianchuk International University of Economics and Humanities s, S. Demianchuk St., 4, Rivne, 33027, <https://orcid.org/0000-0003-3165-0949>.

THE DEVELOPMENT OF INTELLECTUAL ABILITIES OF PRESCHOOL STUDENTS AS A PEDAGOGICAL PROBLEM

Abstract. The authors of the article analyse the peculiarities of development of intellectual abilities of children of the senior preschool age in the educational environment of modern preschool educational establishments. It is noted that the structure of intelligence includes such mental processes as perception and memorisation, thinking and speech. It is explained that the intellectual abilities of a preschooler are evidenced by his/her ability to perform certain actions, for example, the ability to memorise the certain material (objects, texts, drawings), to solve problems in creative and non-standard ways. Each age stage is characterised by certain mental operations. If a child is unable to perform them this indicates certain disorders in their mental development.

The intellectual abilities of preschool education applicants are characterised by certain features and characteristics. These include the originality of thinking, the flexibility of thinking, the productivity, the ability to analyse and synthesise, the concentration and memory. Parents play an important role in forming the intellectual abilities of children who should pay due attention to mental education and create a calm psychological atmosphere in the family that would contribute to the formation of the thirst for knowledge. Parents should read fairy tales to their children, learn rhymes, games, lullabies, etc.

Intellectual games are aimed at developing memory, perception, thinking. The purpose of intellectual education of preschool education applicants is a systematic, purposeful, pedagogical influence on a child in order to develop his/her intellect. Mental education is aimed at improving the level of general development of preschoolers. In accordance with the requirements of the Basic Component of Preschool Education at preschool age a child learns the basics of knowledge about the world around him or her, human relationships, external qualities, and internal, essential connections of subjects. The implementation of the tasks of mental education involves the acquisition of knowledge, skills and abilities, the formation of a scientific worldview, the development of intellectual abilities, and the mastery of methods of cognitive activity. In the course of intellectual education of preschool education applicants, a fully developed child's personality, mental activity and independence, and creative abilities are formed.

Keywords: development, intellectual abilities, educational environment, formation, mind, intelligence, pedagogical methods.

Постановка проблеми. На сучасному етапі розвитку дошкільної освіти важливим завданням є всебічне формування особистості дитини, розвиток її інтелектуальних, розумових, творчих здібностей, природних задатків та пізнавальної діяльності. Інтелектуальний розвиток дитини є важливим у дошкільному періоді, коли закладаються основи особистості, формується

світогляд, мислення дорослої людини, прищеплюються морально-етичні цінності. У процесі формування інтелектуальних здібностей у дитини дошкільного віку відбувається вдосконалення пізнавальних психічних процесів, формуються прийоми та способи розумової діяльності, починають формуватися логіко-математичні здібності. Що є важливим для подальшого навчання в закладі початкової освіти. У Базовому компоненті дошкільної освіти написано, що «найпершим суспільним середовищем для дитини стає дошкільний навчальний заклад, метою якого є забезпечення гармонійного розвитку особистості дитини, її фізичного і психічного здоров'я, виховання ціннісного ставлення до природного й соціального довкілля, до самої себе, формування механізмів соціальної адаптації та творчого втілення в умовах життя в товаристві незнайомих дітей і дорослих. Дошкільна освіта як перша самоцінна ланка має гнучко реагувати на сучасні соціокультурні запити, збагачувати знання дитини необхідною якісною інформацією, допомагати їй реалізувати свій природний потенціал, орієнтуватися на загальнолюдські й національні цінності» [2].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Теоретичні основи формування інтелектуальних умінь досліджено у низці психолого-педагогічних досліджень (Л. Виготський, Ж. Піаже, П. Гальперін, Н. Менчинська, В. Паламарчук, С. Рубінштейн, І. Якиманська та ін.). Вченими (Ш. Амонашвілі, К. Бардін, І. Будницька, А. Венгер, Н. Виноградова, В. Давидович, Л. Журова, В. Мухіна, Б. Нікітін, Д. Ельконін та ін.) визначено шляхи розвитку інтелекту дітей в процесі взаємодії із соціумом. За спостереженнями сучасних науковців, «функціонування і розвиток інтелекту,

згідно з нинішніми теоріям, визначається рядом елементів сенсорного досвіду, а саме: сприймати і переробляти інформацію з навколишнього світу різної модальності; вибудовувати перцептивний образ моделі та структури властивостей предметів» [7]. Дослідниця Камишна О. акцентувала на тому, що «розвиток українського суспільства вимагає переходу від соціально детермінованої до особистісно-орієнтованої моделі освіти, пріоритетною метою якої є всебічний розвиток дитини з моменту її народження до вступу у доросле життя» [8].

Мета статті – проаналізувати дослідження сучасних науковців про розвиток інтелектуальних здібностей здобувачів дошкільної освіти.

Виклад основного матеріалу. Слово інтелект у перекладі з латинської *intellectus* означає процес розуміння та пізнання. У педагогіці це широке поняття, яке часто вживається для характеристики індивідуальних особливостей дитини, її вміння здійснювати розумові операції. У сучасних наукових розвідках поняття інтелект тлумачиться як загальна розумова здатність. Це термін застосовується як узагальнення поведінкових характеристик, які проявляє дитина в певних умовах, він передбачає її вміння мислити логічно, робити послідовні дії, систематизувати та узагальнювати певний матеріал.

Дамо визначення поняття інтелектуальні здібності. Так, в «Українському педагогічному словнику» С. Гончаренка написано, що інтелект – «це розумові здібності людини: здатність орієнтуватися в навколишньому середовищі, адекватно його відображати й перетворювати, мислити, навчатися, пізнавати світ і переймати соціальний досвід; спроможність розв'язувати завдання, приймати рішення, розумно діяти, передбачати» [4, с. 146]. У структурі інтелекту вчені виділяють такі психічні процеси (елементи), як: сприймання й запам'ятовування, мислення й мовлення. Розвиток інтелектуальних здібностей здобувача дошкільної освіти значною мірою залежить від спадковості, її природних задатків, спадковості, можливостей мозку. Водночас інтелект залежить і від соціальних факторів, умов, в яких проживає дитина, активної діяльності, її життєвого досвіду, освітнього простору ЗДО, участі батьків у вихованні.

Дослідниця Завгородня Н. вважала, що інтелектуальні (розумові) здібності здобувача дошкільної освіти проявляються в його здатності ефективно виконувати певну інтелектуальну роботу в процесі гри, яка потребує тривалої пізнавальної напруги. Тому в процесі гри в ЗДО потрібно розвивати увагу до об'єктів спостереження, запам'ятовування, аналізу і синтезу, узагальнення тощо. Розвиток здібностей дитини дошкільного віку у контексті організації розумової діяльності передбачає виконання різних видів діяльності із дотриманням певних педагогічних умов, що можуть забезпечити максимальну її продуктивність при найменшій затраті розумової та фізичної енергії [6, с. 9].

На думку іншого дослідника Доротюка В., розумові здібності дитини виступають певними специфічними психічними утвореннями, якими визначаються адаптаційні можливості дитини до життя в соціумі та подальший інтелектуальний напрям її діяльності, що проявляється в грі, співпраці з однолітками та дорослими. Загальні інтелектуальні здібності дошкільника виявляються у можливості швидко засвоювати нові знання, правила поведінки, ефективно використовувати їх у своїй повсякденній, навчальній та ігровій діяльності [5]. Як пояснила Антонова О., «загалом діти з високими розумовими можливостями відрізняються деякими загальними особливостями, які мають враховуватися вчителями та вихователями, до яких віднесемо: гостроту мислення (здатність швидко схоплювати зміст основних принципів, понять, положень); виняткову пам'ять; спостережливість (здатність помічати деталі явища, міркувати і намагатися їх пояснити); виражену і різнобічну допитливість; виняткові здібності до розв'язання задач; стурбованість, тривожність у зв'язку зі своєю несхожістю з однолітками» [1, с. 36].

Основними завданнями розумового виховання дошкільнят є:

- 1) формування уявлень про навколишнє середовище, про явища природи та суспільного життя;
- 2) розвиток пізнавальних психічних процесів та почуттів, сприйняття, пам'яті, уяви, мислення, мовлення;

- 3) розвиток допитливості, пізнавальних інтересів та розумових здібностей;
- 4) розвиток інтелектуальних умінь і навичок;
- 5) формування різноманітних способів розумової діяльності.
- 6) сенсорне виховання (розвиток);
- 7) становлення і розвиток мовлення та комунікативних умінь.

Для певного періоду життя дитини характерні певні прояви інтелекту. Про інтелектуальні здібності дошкільника свідчать його вміння виконувати певні дії. До них, наприклад, належить уміння запам'ятовувати матеріал певний матеріал (предмети, тексти, малюнки), вирішувати проблеми творчими й нестандартними способами. Діти із високим інтелектом можуть швидко й легко запам'ятовувати назви нових предметів, зосереджуватись на чому-небудь, не відволікаючись. Вони швидко опановують новий матеріал, здатні придумувати нові концепції та ідеї, винаходити нові механізми.

Важливою частиною інтелектуального розвитку дитини є пластичність мозку, процес формування нейронних зв'язків, який триває до самого кінця нашого життя. Сьогодні велика кількість теорій і технік, які дозволяють підвищити коефіцієнт інтелекту дитини. Найкращим часом для початку розвитку розумових здібностей є вік немовляти й раннє дитинство. Рекомендуємо батькам та вихователям вивчати з дітьми короткі вірші, казки, забавлянки, колискові.

Численні наукові дослідження українських та зарубіжних дослідників свідчать, що основою розвитку здібностей здобувачів дошкільної освіти є діяльність. Певні розумові (інтелектуальні) здібності виявляються і розвиваються лише у діяльності спільно з іншими здібностями. Інтелектуальні здібності здобувачів дошкільної освіти в ЗДО та в родинному колі розвиваються у процесі активної розумової діяльності, яка передбачає цілеспрямований та систематичний процес переробки певної інформації. Все це слугує дитячій особистості для подальшого розвитку її інтелекту, стабілізує і активізує розумові здібності для вирішення майбутніх задач.

Інтелектуальні здібності дитини характеризуються певними особливостями та сталими характеристиками. До них, за визначеннями Антонової О. [1], належать:

Нетрадиційність (оригінальність) мислення дитини – здатність дошкільника висувати нові, несподівані для оточуючих ідеї, що помітно відрізняються від загальноприйнятих, загальновідомих, традиційних. Воно проявляється в нестандартному мисленні та поведінці дитини, у спілкуванні з однолітками та дорослими, в усіх видах її повсякденної діяльності. Дитина не працює за шаблонами і зразками, наприклад, на заняттях із образотворчого мистецтва, а продукує свої оригінальні предмети. Її відповіді на питання вихователя є розлогими, часто непередбачуваними.

Гнучкість мислення – здатність дитини дошкільного віку швидко, легко, без особливих зусиль переходити від вивчення і осмислення одного предмету

до другого, а також вміння швидко встановлювати між цими явищами (об'єктами, процесами) асоціативні зв'язки. Дитина швидко знаходить вирішення певної проблеми та виконання певної задачі.

Продуктивність чи «швидкість мислення» – здатність дитини дошкільного віку продукувати велику кількість оригінальних ідей.

Здатність до аналізу і синтезу як прояв інтелектуальних здібностей. Аналіз – це лінійна, послідовна, логічно точна обробка певної інформації, що передбачає її розкладання на складові. У дошкільника це вміння аналізувати певні явища природи, виконати послідовність певних дій, придумати змістовну розповідь за малюнком, попередньо проаналізувавши його сюжет. Синтез – об'єднання окремих частин в єдину структуру. Найяскравіше він виявляється під час розв'язання логічних задач і проблем. Це помітно на заняттях із математичного розвитку та логіки дошкільників.

Висока концентрація уваги – виражається у заглибленні та концентрації дитини на досліджуваному предметі або явищі. Здобувачі дошкільної освіти можуть довго займатися певним видом діяльності.

Пам'ять – здатність дитини запам'ятовувати факти, події, абстрактні символи та різноманітні знаки. Розвиваючи різні види пам'яті, вихователю варто пам'ятати, що перевагу в творчості має не той, хто володіє більшим обсягом пам'яті, а той, хто здатний оперативно активізувати потрібну інформацію. Пам'ять може мати різні класифікації: довгострокова і короткочасна, логічна і механічна, образна і символічна. У процесі спілкування з дитиною педагогу нескладно віднайти, який вид пам'яті домінує в певної дитини.

У ЗДО ставляться особливі вимоги до формування особистості з високим рівнем розвитку уваги, уяви, мовлення, усіх видів пам'яті, із здібностями до аналізу, синтезу, абстрагування та узагальнення, здатної застосовувати знання, уміння та досвід відповідно до ситуації, самостійно розв'язувати пізнавальні завдання, розмірковувати, аналізувати явища, узагальнювати. Такі діти є інтелектуально обдарованими. Їх легко вдається засвоїти нову інформацію, повторити розповідь вихователя, зробити висновки.

Дошкільний вік вважають найсприятливішим періодом життя людини для розвитку її інтелектуальних здібностей та їх прояву у сферах пізнання, навчальної діяльності, гри та пізнавальної діяльності. У цей період відбувається становлення та розвиток більшості психічних процесів, зокрема пам'яті, мислення, сприймання, уяви, а також емоційної сфери. Дитині не притаманне стереотипне мислення під час реалізації ігрових, побутових, навчальних, соціально-моральних завдань. За спостереженнями дослідників, вона здатна продукувати багато ідей [3, с. 101].

Інтелектуальний розвиток дитини залежно від віку має кілька стадій (етапів). Наприкінці першого - на початку другого року, поки малюк ще не опанував активно мовлення, йому притаманне наочно-дієве мислення. У

цьому віці дитина наочно й активно знайомиться з навколишньою дійсністю за допомогою тактильного вивчення предметів. Головними людьми, які допоможуть дитинці познайомитися з предметами та способами їх використання, стають батьки. Саме ці навички стають першими знаннями дитини на шляху подальшого пізнання світу.

У дошкільнят віком 4-6 років прокидається вже наочно-образне мислення. Тобто дошкільнята мислять наочними образами, при цьому вони ще не знайомі з конкретними поняттями. Мислення дітей на цьому етапі підпорядковане їхньому сприйняттю. Таким чином, інтелектуальний розвиток дитини ділитися на кілька періодів, і кожен попередній створює фундамент для наступного.

Головна умова інтелектуального розвитку дитини раннього віку - хороша атмосфера в родині: люблячі батьки, які завжди адекватно відреагують на прохання, допоможуть дружньою порадою, створюють сприятливий ґрунт для розвитку. Спокійний, упевнена у собі, зацікавлена у пізнанні навколишнього світу дитина буде з великою цікавістю вивчати все, що її оточує – значить, і гармонійно розвиватиметься. Відтак при зустрічі із родичами здобувачів освіти доцільно акцентувати на приділенні уваги розумовому розвитку дитини в родині.

Інтелект дитини - це специфічна форма організації її індивідуального пізнавального досвіду, що забезпечує можливість ефективного сприйняття та розуміння навколишнього світу. Але пізнання навколишнього світу в дошкільнят, на відміну від школярів, не концентрується на навчальних заняттях в закладі початкової чи середньої освіти, воно здійснюється в повсякденному житті, у процесі спілкування з дорослими та однолітками, у грі, праці, різних видах продуктивної діяльності.

Гра – основний вид діяльності дитини в дошкільному віці, граючись, вона пізнає світ людей, граючись, дитина розвивається. У сучасній педагогіці існує величезна кількість ігор, здатних розвинути сенсорні, рухові, інтелектуальні здібності дитини. Ці ігри спрямовані на розвиток пам'яті, сприйняття, мислення, тобто всіх розумових здібностей.

Дослідниця Кисельова Є. [9] визначила спільні для всіх дітей стадії розвитку певних інтелектуальних знань і вмінь. У зв'язку з цим розрізняють три моделі розумового розвитку дошкільнят:

1. *Емоційна.* Від народження і впродовж півтора року життя дитини найактивніше відбувається емоційний розвиток здобувача дошкільної освіти. Це фундамент повноцінного розвитку інтелекту малюка, його «путівка» в успішне життя. Тому дитина з самого народження повинна перебувати в спокійній психологічній домашній атмосфері, відчуючи любов близьких людей, їх опіку та піклування.

2. *Логічна.* У віці до 5 років у дітей активно розвиваються органи слуху та зору. Дитина з легкістю опановує логічні операції. Вона з цікавістю грає

інтелектуальні ігри. Це найкращий час для вироблення у дітей здібностей до інтелектуального та логічного мислення, а також сприйняття музичних творів. У цей час необхідно грати з дитиною в розвивальні ігри, збирати конструктори та розв'язувати логічні задачі, навчати дитину складати кубики, «проходити» лабіринти.

3. *Мовленнєва.* Мовленнєва модель розумового виховання дітей передбачає здатність дітей запам'ятовувати інформацію на слух та передавати її за допомогою мовлення. Рекомендуємо читати твори українських письменників, проводити бесіди за прочитаним. Для розвитку мовлення доцільно переглядати українські мультфільми та обговорювати їх зміст. Рекомендуємо вихователям постійно поповнювати лексичний запас здобувачів дошкільної освіти. Цікавою формою роботи є створення «дитячого словничка» у малюнках.

Дитина дошкільного віку набагато легше і швидше може вивчити іноземну мову, ніж будь-який дорослий, тому таке обдарування потрібно розвивати і заохочувати в процесі виховання. Це може бути читання книжок, бесіди на обрані теми, розучування віршів і пісень. Важливим засобом розвитку інтелектуальних здібностей є використання STREAM технологій, проведення занять із робототехніки, ігри на комп'ютерах, залучення дітей до проведення інтелектуальних брейн-ригів та вікторин із використанням інтерактивних технологій Kahoot!, Quizizz тощо.

Висновок. Інтелектуальне (розумове) виховання - це цілеспрямований вплив дорослих на розвиток активної розумової діяльності дітей. Воно передбачає повідомлення доступних знань про навколишній світ, їх систематизацію, формування пізнавальних інтересів, інтелектуальних навичок і вмінь, розвиток пізнавальних здібностей. Сконцентрувавши свою увагу лише на одному показнику, не можна говорити про розвиток дитячого інтелекту в цілому. За допомогою гри можна розвинути цікавість до навчання, інтелектуальної, пізнавальної та творчої діяльності, розкрити розумові здібності дошкільнят. Не зайве зауважити, що проводити розвиваючі дидактичні ігри краще з групою дітей, оскільки саме колективні ігри здатні набагато краще розвинути інтелектуальні здібності. Вводячи дитину в казковий світ пізнавальної діяльності, ми непомітно для неї розвиваємо її інтелект, уяву, здібності, самостійність. Дошкільний вік – це той період, коли інтелектуальна та пізнавальна діяльність є стійким захопленням не тільки особливо обдарованих, але й майже всіх дітей. До розвитку інтелектуальних здібностей повинні активно долучатися дорослі (батьки, родичі та вихователі). Це в подальшому буде запорукою їх успішного навчання в закладі початкової освіти.

Література:

1. Антонова О. Інтелектуальні здібності у структурі обдарованості особистості. *Особистісні інтелектуальні якості обдарованого учня у підлітковому віці: матеріали Всеукраїнського науково-методичного семінару*. (21 січня 2011 р., Київ). К., 2011. С. 35-41.
2. Базовий компонент дошкільної освіти. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osviti-na-sajt-ostatochnij.pdf> (дата звернення – 23.04.2024).

3. Вікова та педагогічна психологія / О. В. Скрипченко, Л. В. Долинська, З. В. Огороднічук та ін. Київ : Просвіта, 2001. 416 с.
4. Гончаренко С. Український педагогічний словник. К., 1997. 374 с.
5. Доротюк В. Діагностика індивідуальних відмінностей учнів загальноосвітньої школи при комплектуванні профільних класів : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. психол. наук : спец. 19.00.07 «Педагогічна та вікова психологія». Київ, 2001. 17 с.
6. Завгородня Н. Педагогічні умови соціалізації обдарованих учнів у навчально-виховному середовищі загальноосвітнього навчального закладу : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.05 „Соціальна педагогіка”. Київ, 2006. 22 с.
7. Івершинь А., Галюк Я. Розвиток інтелекту дошкільника засобами продуктивної діяльності. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/5521/1/Iverchun%2C%20Galuk.pdf> (дата звернення – 21.04.2024).
8. Камишна О. Розвиток інтелектуальних здібностей дітей дошкільного віку із загальним недорозвиненням мовлення. URL: <https://academy.ks.ua/wp-content/uploads/2014/05/116.pdf> (дата звернення – 21.04.2024).
9. Кисельова Є. Інтелектуальний розвиток дитини дошкільного віку. URL: <file:///C:/Users/admin/Downloads/intellektualnoe-razvitie-detey-doshkolnogo-vozrasta.pdf> (дата звернення - 10.05.2024).

References:

1. Antonova O. (2011) Intelektualni zdibnosti u strukturi obdarovanosti osobystosti. Osobystisni intelektualni yakosti obdarovanoho uchnia u pidlitkovomu vitsi: materialy Vseukrainskoho naukovo-metodychnoho seminaru [Intellectual abilities in the structure of individual giftedness. *Personal intellectual qualities of a gifted student in adolescence: materials of the All-Ukrainian scientific and methodical seminar*]. (21 sichnia 2011 r., Kyiv). K. S. 35-41. [In Ukrainian].
2. Bazovyi komponent doshkilnoi osvity. [Basic component of preschool education]. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/doshkilna/bazovij-komponent-doshkilnoyi-osvity-na-sajt-ostatochnij.pdf> (data zvernennia – 23.04.2024).
3. Vikova ta pedahohichna psykholohiia [Age and pedagogical psychology]. (2001) / O. V. Skrypchenko, L. V. Dolynska, Z. V. Ohorodniichuk ta in. Kyiv, 416 s.
4. Honcharenko S. (1997). Ukrainskyi pedahohichnyi slovnyk [Ukrainian pedagogical dictionary]. K., 374 s. [In Ukrainian].
5. Dorotiuk V. (2001). Diahnostyka indyvidualnykh vidminnostei uchniv zahalnoosvitnoi shkoly pry kompletuvanni profilnykh klasiv [Diagnosis of individual differences of secondary school students in the selection of specialized classes]: avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. psykol. nauk : spets. 19.00.07 «Pedahohichna ta vikova psykholohiia». Kyiv, 17 s. [In Ukrainian].
6. Zavhorodnia N. (2006). Pedahohichni umovy sotsializatsii obdarovanykh uchniv u navchalno-vykhovnomu seredovyshchi zahalnoosvitnoho navchalnoho zakladu [Pedagogical conditions for the socialization of gifted students in the educational environment of a comprehensive educational institution] : avtoref. dys. na zdobuttia nauk. stupenia kand. ped. nauk: spets. 13.00.05 „Sotsialna pedahohika”. Kyiv, 22 s. [In Ukrainian].
7. Ivershyn A., Haliuk Ya. Rozvytok intelektu doshkilnyka zasobamy produktyvnoi diialnosti. [Development of a preschooler's intelligence by means of productive activities]. URL: <http://dspace.pdpu.edu.ua/bitstream/123456789/5521/1/Iverchun%2C%20Galuk.pdf> (data zvernennia – 21.04.2024). [In Ukrainian].
8. Kamyshna O. Rozvytok intelektualnykh zdibnostei ditei doshkilnoho viku iz zahalnym nedorozvynenniam movlennia [Development of intellectual abilities of preschool children with general underdevelopment of speech]. URL: <https://academy.ks.ua/wp-content/uploads/2014/05/116.pdf> (data zvernennia – 21.04.2024). [In Ukrainian].
9. Kyselova Ye. Intelektualnyi rozvytok dytyny doshkilnoho viku [Intellectual development of a preschool child.]. URL: <file:///C:/Users/admin/Downloads/intellektualnoe-razvitie-detey-doshkolnogo-vozrasta.pdf> (data zvernennia – 10.05.2024). [In Ukrainian].

УДК 378.018.8:373.011.3-051]:37.091.313-047.22](045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1296-1305](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1296-1305)

Митяй Володимир Андрійович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти спеціальності 011 Освітні, педагогічні науки, Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини, вул. Садова, 28, м. Умань, 20300, тел.: (04744) 3-53-08, <https://orcid.org/0009-0001-0427-2121>

ПРОЄКТНА КОМПЕТЕНТНІСТЬ ЯК ЗАСІБ ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ПЕДАГОГІВ

Анотація. У статті на основі теоретичного аналізу психолого-педагогічної літератури розглянуто ефективні шляхи формування професійної компетентності майбутніх учителів у процесі підготовки до проєктної діяльності. Проаналізовано результати наукових досліджень вітчизняних та зарубіжних учених у визначеному напрямі.

Проаналізовані провідні передумови впровадження проєктної діяльності під час формування професійної підготовки майбутніх педагогів: комплексний характер освітнього проєкту; охоплення контенту з різноманітних проблем, завдань, дій, спрямованих на формування професійної компетентності майбутніх учителів; засвоєння широкого спектру гуманітарного знання; створення тимчасових колективів.

Визначено поняття «проєктна компетентність», а також зазначено місце проєктної компетентності в структурі професійної компетентності. Визначено, що формування проєктної компетентності майбутніх педагогів у процесі професійної підготовки є досить складним і постійним процесом поступового включення студентів у навчальну та професійно-педагогічну діяльність.

Проведено аналіз наукових праць, який дозволив встановити, що використання проєктної діяльності для вирішення навчальних завдань є невід'ємною складовою сучасної освіти. Визначено такі критерії, як мотиваційно-ціннісний, проєктно-діяльнісний, фундаментальний, також визначено такі показники, як мотиваційний, проєктно-діяльнісний та творчий, причому такі рівні сформованості проєктної компетентності майбутніх учителів початкової школи під час професійної підготовки, як низький, виділяють середній і високий.

Зроблено висновок, що проєктна компетентність майбутнього педагога визначається рівнем готовності до проєктної діяльності, індивідуальною здатністю майбутнього педагога до проєктування і мотивованого прагненням до самоосвіти, розвиток мислення, поведінки, спілкування, діяльності.

З'ясовано, що домінантна роль у формуванні проєктної компетентності майбутніх педагогів належить викладачеві, який ефективно сприяє розвитку

професійно значущих якостей майбутнього педагога як фахівця здатного до проєктної діяльності.

Ключові слова: проєктна компетентність, професійна підготовка, підготовка фахівця, компетентнісний підхід.

Mytyai Volodymyr Andriyovych candidate of the third (educational and scientific) level of higher education, specialty 011 Educational, pedagogical sciences, Pavlo Tychyna Uman State Pedagogical University, 28 Sadova St., Uman, 20300, tel.: (04744) 3-53-08, <https://orcid.org/0009-0001-0427-2121>

PROJECT COMPETENCE AS A MEANS OF FORMING THE PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE TEACHERS

Abstract. Effective ways of forming the professional competence of future teachers in the process of preparing for project activities are considered in the article based on the theoretical analysis of psychological and pedagogical literature. The results of scientific research of domestic and foreign scientists in the specified direction were analyzed.

The leading prerequisites for the implementation of project activities during the formation of professional training of future teachers are analyzed: the complex nature of the educational project; coverage of content on various problems, tasks, actions aimed at forming the professional competence of future teachers; assimilation of a wide range of humanitarian knowledge; creation of temporary teams.

The concept of "project competence" is defined, as well as the place of project competence in the structure of professional competence. It was determined that the formation of project competence of future teachers in the process of professional training is a rather complex and constant process of gradually including students in educational and professional-pedagogical activities.

The analysis of scientific works was carried out, which made it possible to establish that the use of project activities to solve educational tasks is an integral component of modern education. Such criteria as motivational-value, project-active, fundamental, and such indicators as motivational, project-active and creative are also determined, and such levels of formation of project competence of future primary school teachers during professional training are distinguished as low, medium and high.

It was concluded that the project competence of the future teacher is determined by the level of readiness for project activities, the future teacher's individual ability to design and the motivated desire for self-education, the development of thinking, behavior, communication, and activity/

It was found that the dominant role in the formation of the project competence of future teachers belongs to the teacher, who effectively contributes to the

development of professionally significant qualities of the future teacher as a specialist capable of project activities.

Keywords: project competence, professional training, specialist training, competence approach.

Постановка проблеми формування проєктної компетентності нерозривно пов'язана з проєктною діяльністю майбутнього педагога, володінням проєктними вміннями, обґрунтованим вибором та оптимізацією проєктних рішень у разі їх багатоваріантності, здатністю використовувати набуті знання та вміння в педагогічній діяльності. З одного боку, це пов'язане з проблемою власне розуміння понять компетентності, проєктування в науковому знанні, з іншого – з проблемою визначення психоло-педагогічних умов розвитку проєктної компетентності як суб'єктної характеристики майбутнього педагога. Під проєктною компетентністю розуміють сукупність здатностей та настанов, що забезпечують можливість творчого вирішення особистістю життєвих проблем.

Сучасні дослідники та практики спостерігають все більшу поширеність проєктів як основної структури в усіх сферах людської діяльності з метою ефективного задоволення зростаючої потреби в усталеності в динамічно змінюваному суспільстві. У такому світі, який все більше орієнтується на проєкти, проєктна компетентність тобто компетентність в управлінні проєктами вважається надзвичайно важливою для успіху та є основною для досягнення конкурентних переваг.

Сучасні соціальні запити в підготовці кадрів, готових до планування, проєктування, оптимальної організації своєї професійної діяльності обумовлюють появу в професійній компетентності майбутнього менеджера нових складових, в числі яких ми виділяємо проєктну компетентність. Від ступеня сформованості цієї компетентності залежить успішність майбутнього випускника на ринку праці, чи зможе той реалізувати себе повною мірою, що і викликає актуальність розгляду цього питання

Актуальність проблеми дослідження зумовлена наявністю в освітньому процесі ЗВО суперечності між значимістю проєктної компетентності педагога як необхідної складової професійно-педагогічної компетенції сучасного педагога, що зумовлює успішність розвитку соціально активної, інтелектуально-творчої, морально-вихованої особистості школяра, та обмеженістю у практиці сучасного педагогічного закладу вищої освіти науково-обґрунтованих педагогічних технологій її формування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні питання формування компетентностей широко висвітлені як в теоретичних так й емпіричних дослідженнях. Компетентнісний підхід реалізовано в усіх освітніх програмах підготовки фахівців вищої освіти. Серед науковців особлива увага була приділена професійній компетентності фахівців різних галузей (С. М. Шевцова,

І. Г. Єрмакова, О. В. Батечко, В. О. Жадько [9], О. В. Бялик [3] та ін.), комунікативній компетентності (О.А.Кучерук, Т.С.Шроль та ін.) тощо.

Отже, як видно з аналізу аспектів дослідження проєктної компетентності вона є важливою для багатьох професій. Виконання проєктів або вирішення проблем у процесі навчання є ефективною стратегією удосконалення освіти. Під час виконання проєктів або розв'язування проблем студенти можуть отримати знання з різних професійних тем та навички виконання різних видів робіт у різних професійних ролях. Це може ефективно покращити співпрацю між студентами та взаємодію між викладачем і студентом у процесі вирішення проблем.

Мета статті. Дослідити проєктну компетентність як засіб формування професійної підготовки майбутніх педагогів.

Виклад основного матеріалу. Зміст поняття «педагогічне проєктування» характеризується двома моментами: ідеальним характером мисленнєвих дій, спрямованих на цілі, зміст, методи, форми, засоби та результати педагогічної діяльності; спрямованістю педагогічного проєктування на утворення чого-небудь у майбутньому в навчально-виховному процесі освітнього закладу. У зовнішньому плані реалізація педагогічного проєктування вимагає виконання певної послідовності дій: проаналізувати ситуацію, що склалася, встановити далеку та найближчу перспективу розвитку, визначити необхідні ресурси та залучити їх, розробити докладний план дій та реалізувати його, оцінити ступінь досягнення поставлених цілей та скоригувати отриманий результат [8, с. 122].

Н. О. Нагорна вважає, що проєктна діяльність студентів у ЗВО має прикладний характер і спрямована на вирішення проблем (завдань), сформульованих викладачем у межах навчальної дисципліни. Водночас у процесі здійснення проєктної діяльності увага студентів має бути спрямована на формування здатності до розробки і реалізації проєктів у майбутній професійній діяльності – однієї з необхідних компетенцій. Безумовною перевагою проєктної діяльності, яка реалізується студентами в ЗВО, є можливість вирішення низки освітніх завдань: розвиток навичок аналізу проблем, постановки цілей, розробки та вибору альтернатив у вирішенні проблем, оцінки наслідків ухвалених рішень, роботи в команді. Проєктне навчання стимулює й посилює позитивну мотивацію до навчання, оскільки воно: особистісно-орієнтоване; активізує безліч дидактичних підходів – навчання у процесі діяльності, незалежні заняття, спільне навчання, мозковий штурм, рольові ігри, евристичне та проблемне навчання, дискусія, командне навчання; самомотивувальне, що означає зростання інтересу та залучення до роботи під час її виконання; підтримує педагогічні цілі в когнітивній, афектній та психомоторній галузях на всіх рівнях – знання, розуміння, застосування, аналіз, синтез; дозволяє вчитися на власному досвіді та досвіді інших безпосередньо в конкретній справі; приносить задоволення студентам, які бачать продукт власної праці [7, с. 20].

У працях С. М. Шевцової, І. Г. Єрмакова, О. В. Батечко, В. О. Жадька проєктна діяльність передбачає необхідність диференціації навчання, орієнтації на особистість студента, його потреби й можливості, ґрунтується на принципах співпраці і залучення студентів в активні види діяльності. Відповідно, під час освітнього процесу робиться акцент не на пріоритети навчального матеріалу, а на розвиток особистості студентів, виходячи з їхніх інтересів, умінь, можливостей. Організація проєктної діяльності студентів передбачає теоретико-практичну підготовку їх до професійної проєктної діяльності вчителя, зокрема засвоєння знань і вмінь щодо ефективного розроблення й реалізації проєктів у сфері навчання. Проєктна діяльність студента (вчителя) починається з педагогічного проєктування – креативної, інноваційної діяльності, спрямованої на створення нового продукту, – передбачає реалізацію відповідного продукту за допомогою дієвих технологій і завершується підсумковою рефлексією, яка, поза іншим, потребує від студента (вчителя) вияву особистісного ставлення до результату діяльності [9, с. 64].

Залежно від масштабу й рівня взаємозалежності продукти проєктної діяльності поділяють на проєкти, мультипроєкти, портфелі проєктів тощо. Під проєктом найчастіше розуміють, з одного боку, модель певної системи, а з іншого, – процес цілеспрямованого створення чи реконструювання певної системи, цикл продуктивної діяльності, спрямованої на досягнення конкретного результату [1, с. 26].

За визначенням О. М. Коберник, педагогічний проєкт – це продукт творчої інноваційної педагогічної діяльності, що становить задум розв'язання проблеми в майбутній навчально-виховній роботі, спрямований на гармонійний розвиток інтелектуально-духовної сфери зростаючої особистості. Проєктна педагогічна діяльність у системі професійної підготовки майбутнього вчителя дає змогу формувати й розвивати проєктну компетентність. Важливість цієї компетентності в особистісно-професійному зростанні майбутнього вчителя зумовлена актуальністю проєктнотехнологічного типу організаційної культури педагогічної діяльності. Необхідною умовою успішної організації проєктної діяльності студентів є належний рівень підготовки викладача, який має вміти проєктувати навчальне заняття з використанням інформаційно-комунікаційних та інших технологій [4, с. 109].

За словами Г. О. Бондар, у процесі формування проєктної компетентності майбутнього педагога завдання викладача – зробити проєктну діяльність студента (під час самонавчання, виконання наукового дослідження чи на заняттях у виші, чи в процесі активної педагогічної практики в школі) позитивно мотивованою на всіх етапах. Важливу роль у цьому відіграють методи навчання, а саме: діалогування, аналіз конкретної навчально-виховної ситуації, педагогічне моделювання, метод проєктів, мозковий штурм, рольова гра, дослідницькі методи, комплексний метод роботи з комп'ютером у

гіперсередовищі тощо. Методи навчання, виражені в індивідуальній формі, стимулюють самостійну професійно-методичну творчість студентів [2, с. 118].

Під проєктною діяльністю майбутнього вчителя розумітимемо сукупність дій, які призводять до досягнення поставленої мети щодо дослідження та розв'язання професійно-орієнтованих та фахових задач.

Метод проєктів передбачає певну сукупність навчально-пізнавальних прийомів, які дозволяють вирішувати ту чи іншу проблему в ході самостійних дій студентів із обов'язковою презентацією цих результатів. Основні вимоги до використання методу проєктів: наявність значущої проблеми (завдання), що вимагає інтегрованого знання, дослідницького творчого пошуку для її вирішення; практична, теоретична, пізнавальна значущість передбачуваних результатів; самостійна (індивідуальна, парна, групова) діяльність студентів; структурування змістової частини проєкту (із зазначенням поетапних результатів); використання дослідницьких методів, які передбачають певну послідовність дій; визначення проблеми та похідних від неї завдань дослідження (використання в ході спільного дослідження методів «мозковий штурм» і «круглий стіл»); висунення гіпотези; обговорення методів дослідження (статистичних, експериментальних, спостережень та ін.); обговорення способів оформлення кінцевих результатів; збір, систематизація й аналіз отриманих даних; підведення підсумків, оформлення результатів, їх презентація; висновки, висування нових проблем дослідження [6, с. 161].

Проєктна діяльність розвиває дослідницькі вміння (уміння аналізувати проблемну ситуацію, виявляти проблеми, здійснювати відбір необхідної інформації з літератури, проводити спостереження практичних ситуацій, фіксувати та аналізувати їх результати, будувати гіпотези, узагальнювати, робити висновки); вчить уміння працювати в команді (відбувається усвідомлення значущості колективної роботи для отримання результату, ролі співробітництва, спільної діяльності); розвиваються комунікативні вміння [10, с. 258].

Як суб'єкт проєктної діяльності педагог виконує різні функції (аналіз, цілепокладання, мотивування, планування та ін.), комплекс яких визначається вимогами конкретного проєктного об'єкта. У процесі вищої освіти майбутній педагог має освоїти засоби реалізації функцій суб'єкта проєктної діяльності, навчитися використовувати ці засоби з опорою на свої теоретичні знання та з урахуванням особливостей конкретної проєктної ситуації. Успішну проєктну діяльність учителя початкової школи обумовлює розвинена здатність системно застосовувати засвоєні професійні знання та вміння для вирішення проблем, що виникають в освітньому процесі, з урахуванням культурного, сімейного, національного індивідуальноособистісного досвіду кожного учня [2, с. 118].

Проєктна компетентність нерозривно пов'язана з проєктною культурою, проєктною діяльністю і процесом проєктування, проявляється в усвідомленні

сенсу та значимості проєктної діяльності, володінні спеціальними знаннями, уміннями й навичками, обґрунтованому виборі та оптимізації проєктних рішень у разі їх багатоваріантності, наявності здатності застосовувати ці знання й уміння в конкретній професійній сфері. Формування проєктної компетентності – один із найважливіших орієнтирів у системі підготовки кваліфікованих педагогів. Проєктна компетентність – це інтегративна особистісна характеристика суб'єкта діяльності, що виражається у здатності й готовності людини до самостійної теоретичної та практичної діяльності із розробки та реалізації проєктів у різних сферах соціальної практики на основі особистісно-осмислених принципів природо- і культуровідповідності [5, с. 303].

Від рівня проєктної компетентності викладачів залежить свідоме ставлення до пошуку шляхів вирішення та прийняття рішень у нестандартних ситуаціях, здатність до узагальнення практичного досвіду освітньої діяльності закладів вищої освіти. Усвідомлення нагальних освітніх проблем та пошук варіантів їх усунення засобами проєктної діяльності спрямовує процес розробки освітніх проєктів і програм з урахуванням досвіду міжнародних організацій та перспектив їх реалізації в умовах вітчизняних закладів вищої освіти. Саме тому заклади вищої освіти мають сприяти формуванню проєктної компетентності викладачів, створюючи можливості їх ефективного залучення до проєктної діяльності щодо отримання грантів для проєктів міжнародної співпраці задля розвитку потенціалу вищої освіти та обміну кращими практиками [11, с. 317].

Формування проєктних компетенцій у процесі фахової підготовки педагогів потребує комплексного вирішення й відповідного науково-обґрунтованого змістово-технологічного забезпечення. Цей процес буде успішним за умови: упровадження в освітній процес майбутніх педагогів тренінгів із проєктної культури; розв'язання управлінських завдань із проєктування освітнього процесу та освітнього середовища закладу освіти; стимулювання у студентів інтересу до проєктної культури; доповнення відповідним темами, що забезпечать інтеграцію теоретичних знань, вироблення та вдосконалення проєктних умінь і навичок змісту дисциплін з циклу професійної підготовки; оновлення змісту педагогічної практики за рахунок розширення тематики та способу реалізації пошуково-дослідницьких завдань; проведення майстер-класів із залученням практичних працівників, які здійснюють успішну проєктну діяльність на робочому місці; організації дискусій із запрошенням фахівців [2, с. 119].

О. В. Бялик досліджувала сучасні трансформаційні процеси у вищій освіті і вказує на те, що вони потребують переосмислення поглядів на проблему готовності викладачів до здійснення проєктної діяльності. Від рівня проєктної компетентності педагогів залежить свідоме ставлення до пошуку шляхів вирішення та прийняття рішень у нестандартних ситуаціях, здатність

до узагальнення практичного досвіду освітньої діяльності закладів вищої освіти. Усвідомлення нагальних освітніх проблем та пошук варіантів їх усунення засобами проєктної діяльності спрямовує процес розробки освітніх проєктів і програм з урахуванням досвіду міжнародних організацій та перспектив їх реалізації в умовах вітчизняних закладів вищої освіти. Саме тому заклади вищої освіти мають сприяти формуванню проєктної компетентності педагогів, створюючи можливості їх ефективного залучення до проєктної діяльності щодо отримання грантів для проєктів міжнародної співпраці задля розвитку потенціалу вищої освіти й обміну кращими практиками [3, с. 96].

О. М. Коберник вказує на те, що ефективність формування проєктної компетентності в майбутніх педагогів безпосередньо залежить від характеру педагогічної взаємодії педагогів і студентів, що визначається суб'єкт-суб'єктною педагогічною взаємодією, а саме: спільне визначення педагогом і майбутніми фахівцями завдань і оптимальних шляхів для формування проєктних компетентностей; стимулювання педагогом потреб студентів у розширенні кругозору; формування у студентів мотиваційних установок на проєктну діяльність; розширення диференційованих дослідницьких, аналітичних та проєктних завдань для студентів під час педагогічної практики; діагностування майбутніх вихователів для корекції процесу формування проєктної компетенції; організація та самоорганізація проєктної діяльності за рівнями складності, самоконтроль і самокорекція сформованості проєктної компетентності [4, с. 112].

Висновки.

Отже, у процесі формування визначено, поняття проєктної компетентності та умови формування проєктної компетентності майбутнього вчителя початкових класів. Формування проєктної компетентності у процесі фахової підготовки досить складний процес, що може реалізовуватися через проєктну діяльність.

Розглянувши особливості формування проєктної компетентності майбутніх педагогів, вважаємо, що домінантна роль у зазначеному процесі належить викладачеві, який ефективно сприяє розвитку професійно значущих якостей майбутнього педагога як фахівця здатного до проєктної діяльності. Відтак, успішність формування проєктної компетентності у майбутніх педагога залежить від процесу їхньої професійної підготовки, під час якої враховуються зміни стратегічних цілей фахової підготовки та закономірності побудови освітнього процесу у закладі вищої освіти.

З'ясовано, що формування проєктної компетентності майбутніх педагогів в процесі професійної підготовки – це неперервний процес поетапного включення студентів в навчальну діяльність з урахуванням взаємозв'язку системного, культурологічного, діяльнісного, аксіологічного та компетентнісного підходів.

Таким чином, освітній простір сучасного педагогічного закладу вищої освіти має досить багатогранні можливості організації проєктної діяльності студентів. Організована робота із здобуття студентами – майбутніми педагогами досвіду проєктної діяльності у закладі вищої освіти є запорукою успішності формування у них проєктної компетентності та одним із значущих шляхів їхнього професійного становлення.

Література:

1. Андрійчук, Н. М. (2020). Проєктна компетентність викладача як забезпечення якості освітньої діяльності. Європейська проєктна культура в Україні: стан, проблеми, перспективи: збірник матеріалів Міжнародної науково-практичної конференції. Запоріжжя, 2021, № 10 (114) С. 26-27.
2. Бондар, Г. О. (2021). Роль проєктної діяльності у формуванні іншомовної професійної компетентності студентів немовного ЗВО. *Психолого-педагогічні проблеми сучасної школи*. Вип. 1(5) / МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини ; [голов. ред. С. В. Совгіра]. Умань : Візаві, 2021. 192 с. С. 118-125.
3. Бялик, О. В. (2020). Професійно-педагогічна компетентність викладача закладу вищої освіти: навч. посіб. МОН України, Уманський держ. пед. ун-т імені Павла Тичини. Умань: Візаві. 127 с.
4. Коберник, О. М. (2022). Проєктна діяльність як ефективна технологія громадянського виховання учнів. *Перспективи та інновації науки*. Випуск 3. С. 109-118.
5. Кошіль, О. (2018). Особливості формування проєктної компетенції у майбутніх вихователів закладів дошкільної освіти. *Освітологічний дискурс*, № 1 -2 (20-21). С. 303-311.
6. Кучерук, О. А. (2013). Формування проєктної компетентності майбутнього вчителя словесника в процесі лінгвометодичної підготовки. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 16: Творча особистість учителя: проблеми теорії і практики, 21. С. 161-166.
7. Нагорна, Н. О. (2019). Змістова характеристика поняття «проєктно-технологічна компетентність» майбутніх вчителів технологій. *Наукові записки Центральноукраїнського державного педагогічного університету імені Володимира Винниченка*. Сер.: Педагогічні науки, 177 (2). С. 20-24.
8. Петровська, К. В. (2016). Формування проєктної компетентності майбутніх соціальних працівників. *Соціальна робота та освіта Вип. 3 № 2 (2016)*. URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/24982/1/Petrovskaya.pdf>
9. Проєктна діяльність у ліцеї: компетентнісний потенціал, теорія і практика: наук.-метод. посібник. За ред. С. М. Шевцової, І. Г. Єрмакова, О. В. Батечко, В. О. Жадька. Київ: Департамент, 2008. 520 с.
10. Усімбаєва М. (2014). Проєктна діяльність: теоретичні аспекти. *Витоки педагогічної майстерності*. Випуск 13. С. 258-263.
11. Шроль, Т. С. (2015). Проєктна діяльність як засіб формування професійної компетентності майбутніх учителів. Проблеми та перспективи формування національної гуманітарно-технічної еліти, 43 (47): матер. міжнар. наук.- практ. конф. : «Ідеї академіка Івана Зязюна у працях його учнів і соратників» С. 317-326.

References:

1. Andriychuk, N. M. (2020). Proektna kompetentnist' vykladacha yak zabezpechennya yakosti osvithnoyi diyal'nosti [Project competence of the teacher as a quality assurance of educational activities]. European project culture in Ukraine: state, problems, prospects: collection of materials of the International Scientific and Practical Conference. Zaporizhzhia, 2021, No. 10 (114) pp. 26-27.

2. Bondar, G. O. (2021). Rol' proektnoyi diyal'nosti u formuvanni inshomovnoyi profesiynoyi kompetentnosti studentiv nemovnoho ZVO [The role of project activities in the formation of foreign language professional competence of students of non-linguistic HEIs]. *Psychological and pedagogical problems of the modern school*. Vol. 1(5) / MES of Ukraine, Uman State. ped. Pavlo Tychyna University; [head ed. S. V. Sovgira]. Uman: Visavy, 2021. 192 p. P. 118-125.
3. Bialyk, O. V. (2020). Profesiyno-pedahohichna kompetentnist' vykladacha zakladu vyshchoyi osvity: navch. posib [Professional-pedagogical competence of a teacher of a higher education institution. Helps]. Ministry of Education, Culture, Sports, Science and Technology of Ukraine, Uman State. ped. Pavlo Tychyna University. Uman: Visavy. 127 p.
4. Kobernyk O. M. (2022). Proyektna diyal'nist' yak efektyvna tekhnolohiya hromadyans'koho vykhovannya uchniv [Project Activity as an Effective Technology of Civic Education of Students]. *Perspectives and Innovations of Science*. 2022. Issue 3. P. 109-118.
5. Koshil, O. (2018). Osoblyvosti formuvannya proektnoyi kompetentsiyi u maybutnikh vykhovateliv zakladiv doshkil'noyi osvity [Features of the formation of project competence in future educators of preschool education institutions]. *Educational discourse*, No. 1-2 (20-21). P. 303-311.
6. Kucheruk, O. A. (2013). Formuvannya proektnoyi kompetentnosti maybutn'oho vchytelya slovesnyka v protsesi linhvometodychnoyi pidhotovky [Formation of Project Competence of the Future Teacher of Linguistics in the Process of Linguistic and Methodological Training]. *Scientific journal of the M. P. Drahomanov NPU*. Series 16: Creative personality of the teacher: problems of theory and practice, 21. P. 161-166
7. Nagorna, N. O. (2019). Zmistova kharakterystyka ponyattya «proektno-tekhnolohichna kompetentnist'» maybutnikh vchyteliv tekhnolohiy [Content characteristics of the concept of "design and technological competence" of future technology teachers]. *Scientific Notes of Volodymyr Vynnychenko Central Ukrainian State Pedagogical University*. Ser.: Pedagogical Sciences, 177 (2), 20-24
8. Petrovska, K. V. (2016). Formuvannya proektnoyi kompetentnosti maybutnikh sotsial'nykh pratsivnykiv [Formation of project competence of future social workers]. *Social work and education* Vol. 3 No. 2 (2016) URL: <http://dspace.tnpu.edu.ua/bitstream/123456789/24982/1/Petrovskaya.pdf>
9. Proektna diyal'nist' u litseyi: kompetentnisnyy potentsial, teoriya i praktyka: nauk.-metod. posibnyk. Za red. S. M. Shevtsovoyi, I. H. Yermakova, O. V. Batechko, V. O. Zhad'ka [Project Activity in the Lyceum: Competence Potential, Theory and Practice: Science-Method. manual. Ed. S. M. Shevtsova, I. G. Yermakov, O. V. Batechko, and V. O. Zhadko]. Kyiv: Department, 2008. 520 p.
10. Usimbayeva, M. (2014). Proektna diyal'nist':teoretychni aspekty [Project Activity: Theoretical Aspects]. *Origins of pedagogical skills*. Issue 13. pp. 258-263.
11. Schrol, T. S. (2015). Proektna diyal'nist' yak zasib formuvannya profesiynoyi kompetentnosti maybutnikh uchyteliv [Project activity as a means of forming the professional competence of future teachers]. *Problems and prospects of the formation of the national humanitarian and technical elite*, 43 (47): Mater. international science - practice conf. : "Ideas of Academician Ivan Zyazyun in the writings of his students and associates" pp. 317-326.

УДК 378

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1306-1311](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1306-1311)

Насилевський Володимир Павлович аспірант кафедри педагогіки, Класичний приватний університет, вул. Жуковського, 70-б, м. Запоріжжя, 03039, тел.: (061) 228-07-78, <https://orcid.org/0009-0003-0203-4087>

Халявка Андрій Олегович аспірант кафедри педагогіки, Класичний приватний університет, вул. Жуковського, 70-б, м. Запоріжжя, 03039, тел.: (061) 228-07-78, <https://orcid.org/0009-0007-8829-0485>

АДАПТАЦІЯ ТА ТРАНСФОРМАЦІЯ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ ДО СУЧАСНИХ УМОВ

Анотація. Особливості соціально-політичної ситуації, у якій живе на даному етапі Україна відкриває перед викладачами та студентами нові виклики та нові можливості. Попередні методи навчання не можуть бути просто доповнені, адаптовані актуальними формами та методами викладання, вони моделюються, трансформуються у віртуальні, процеси та методики. Йдеться про зміну характеру представлення навчального процесу зі збереженням його загального навчального вмісту, адаптацію освітніх підходів до навчання, удосконалення існуючої освітньої траєкторії, яка у умовах війни нерідко стає єдино-можливою для здійснення навчального процесу. Наряду з класичними методами набули популярності у наш час платформи цифрового навчального середовища, платформи відеоконференцій, відкритих освітніх ресурсів електронних бібліотек, соціальних мереж та месенджерів.

Підходи викладачів ВУЗів до застосування інформаційно-комунікаційних методів, які дозволяють зробити освітній процес більш якісним та доступним різняться, але визнання їх необхідності застосування, підтримується всіма учасниками навчального процесу, набуває особливого значення в сучасних соціально-політичних умовах. Сучасна навчальна практика має позбуватися абстрактних форм творення "подача матеріалу взагалі" і звертатись до реальних візуалізованих трансформаційних методів.

Окреслено роль зміни підходів до методології викладання, на практичному методичному матеріалі проаналізовано інноваційні ідеї та їх впровадження до навчального процесу.

Виокремлено перспективи впровадження сучасних методів освіти, які сприяють підготовці студентів до вимог інформаційного суспільства.

Ключові слова: методика, кейс, критичне мислення, цифрові технології, мобільний семінар, сучасне інформаційне суспільство, вища школа.

Nasilevsky Volodymyr Pavlovich postgraduate student of the Department of Pedagogy, Classical Private University, metro station Zhukovsky St., 70-b, Zaporizhzhya, 03039, tel.: (061) 228-07-78, e-mail: <http://www.zhu.edu.ua>

Khalyavka Andriy Olegovich graduate student of the Department of Pedagogy, Classical Private University, Zhukovsky St., 70-b, Zaporizhzhya, 03039, tel.: (061) 228-07-78

ADAPTATION AND TRANSFORMATION OF METHODS FROM THE BEGINNING TO THE CURRENT MINDS

Abstract. Abstract. The particularities of the socio-political situation in which Ukraine is currently living at this stage opens up new ideas and new possibilities for students. Previous methods of learning cannot be simply updated, adapted with current forms and methods of application, they are modeled, transformed in virtual processes and methods. We are talking about a change in the nature of the presentation of the initial process in order to save the initial initial instead, adapting lighting approaches to the beginning, improving the basic lighting trajectories, like in the minds of This is often the only way to complete the initial process. Along with classical methods, digital elementary education platforms, video conferencing platforms, open-source electronic library resources, social networks and messengers have gained popularity in our time.

Approaches of university teachers to the establishment of information and communication methods that allow the educational process to be more clear and accessible, rather than recognizing their need for stagnation Suvannya, supported by all participants in the initial process, assumes special significance in current socio-political minds. Today's initial practice may begin with abstract forms of creativity, "presenting material in the fire" and develop into real visualized transformation methods.

The role of changing approaches to the methodology of development is described, innovative ideas and their promotion to the initial process are analyzed on practical methodological materials.

The prospects for the advancement of current educational methods that prepare students for effective information education have been strengthened.

Keywords: methodology, case, critical thinking, digital technologies, mobile seminar, current information ministry, general school.

Постановка проблеми. Сучасні дослідження у галузі освіти вперто демонструють, що коли студенти закінчують вищу освіту, більше 40% робочих місць, які вони могли б займати, ще не створені. Тому, у педагогів вищої школи постає завдання навчити студентів уніфікованим навичкам та вмінням, які вони з легкістю зможуть адаптувати до умов, які можуть постати

перед ними у майбутньому. Молоде покоління має вміти адаптуватись до викликів, змінюватись, швидше засвоювати нові ідеї та інформацію.

Основною проблемою освіти сьогодні стає не тільки засвоєння величезного обсягу знань, що постійно збільшується («дати знання»), не орієнтація в потоці все зростаючої інформації («навчити вчитися»), а проблема прямо протилежна: пошук і вироблення унікальних знань у яких назріла особистісна потреба («допомогти вирішити власний проект»)

Колишні методи навчання потрібно доповнювати актуальними формами та методами викладання, які дозволять направити процес навчання на набуття знань, умінь, навичок у умовах, що постійно трансформуються. Важливо відзначити, що у основі є не набір знань, а навчання новим засобам продуктивної діяльності та критичного мислення. Студенти мають мати вміння думати, аналізувати, зіставляти, навчатись на традиційному фундаменті освітнього середовища з поетапним впровадженням нових технологій та методів навчання. Сьогодні намічає сталі тенденції до переорієнтації системи вищої освіти на нові показники.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Моніторинг наукових праць різного виду та масштабу із запропонованої проблематики визначили різні рівні розгляду цієї проблеми: від класичних до конкретних технологій. Національну систему професійної освіти досліджували Бородкіна І., Бородкін Г. [1], І.В.Кучерак [4], Л.Й.Петришин [6], Чичинська О. В. [8] та ін. Практично-орієнтовне навчання опрацьовано Н.Житник та Опушко Н.Д. [5]

Метою запропонованої статті є узагальнення результатів аналізу необхідності втілення актуального досвіду нових методів у зміст професійної підготовки майбутніх спеціалістів.

Виклад основного матеріалу. Актуальність теми цієї статті визначається насамперед необхідністю залучення нетрадиційних (інноваційних, авторських) методів навчання та викладання. На практиці важливо застосовувати та реалізовувати нові ідеї та методи, що відповідають сучасним вимогам освітньої системи, можуть співіснувати з класичними освітніми традиціями у вигляді сучасної платформи для спілкування всіх суб'єктів освіти через інформаційні технології. Сьогодні включення в освітній процес нетрадиційних, часом авторських методів навчання стає неминучим.

На нашу думку, у сучасній освіті об'єктивно існують декілька методів підходу до процесу навчання: особистісно-орієнтований, креативний, соціологічний, інформаційний, цілісний та технологічний. У процесі вивчення теоретичних дисциплін з'являється можливість заміни об'єму текстової інформації (гіпертексту) на менш об'ємну, яка транслюється при за допомогою мультимедійних засобів. Молодь через свої ментальні особливості більш ефективно сприймають нову навчальну інформацію візуально. Дана тема опрацьована у роботах науковців І. Бородкіна та Г. Бородкін, де вони навели аргументи щодо доцільності використання сучасних цифрових технологій у навчальному процесі. Дослідження виявили, що цифрові методи сприятимуть

підвищенню ефективності процесу навчання в українських закладах вищої освіти. Розглянута теоретична модель цифрової компетентності студентів [1].

Побудова активного навчання дозволяє відвести провідну роль у навчальних заняттях саме студенту, якого викладач навчає навичкам та вмінням застосовувати мультимедійні засоби та інструменти при виконанні навчальних кейсів. До використання залучається також інфографіка, яка надає спрощене представлення складних даних, спрямоване на збудження цікавості і подачу інформації в доступній формі. Це масштаб, колір, повторення, негативний простір, симетрія, баланс, текстура, прозорість.

За допомоги сучасних форм навчання – кейсів, які є методичним інструментом для студентів, аспірантів дозволяє думати, аналізувати, шукати, порівнювати, зіставляти, сперечатися, та критично мислити. Важливо у зміст кейсів додавати велику кількість пошукового інструменту, щоб студент сам знаходив необхідну інформацію, матеріал, продовжував формувати нові вміння, навички. Важливо враховувати при застосуванні нових методів навчання продуктивність результату для обох учасників навчального процесу у зв'язку з викладач – студент. У свою чергу, завдання викладача під час цифрової трансформаційної моделі освіти полягають у тому, що він вмів та якісно вмів організувати навчальний процес у цифровому середовищі, застосовуючи можливості цифрових інструментів, різні цифрові тренди. Викладач має ефективно організувати індивідуальне середовище для студентів, використовуючи різні технології навчання [9].

Нові інформаційно-комунікативні інструменти, актуальні у сучасних умовах військового стану [2, 121-122]:

О мобільний практичний семінар (може бути проведений як у онлайн так і оффлайн режимі);

О мобільні методичні інструменти для роботи з науковими текстами (рекомендуються студентам магістратури та аспірантури);

О кейс-метод;

О дистанційне навчання;

О інфографіка;

О презентація.

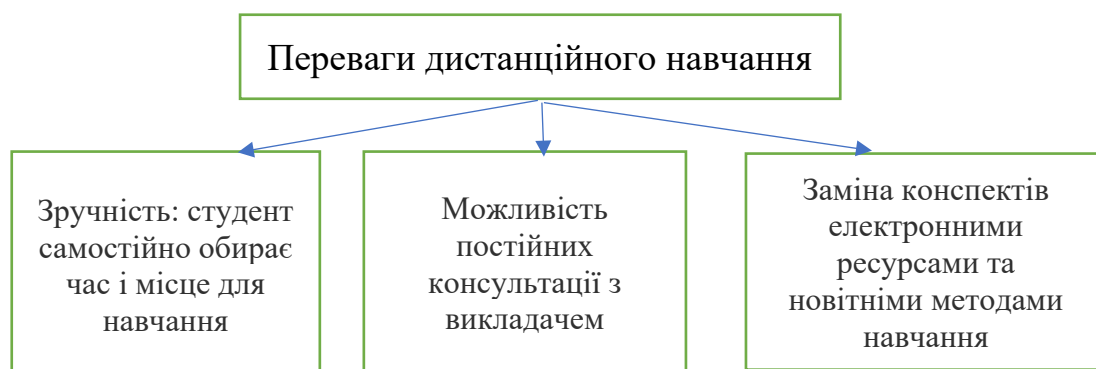

Рис. 1. Переваги дистанційного навчання

Джерело: удосконалено автором на основі джерела [6]

Останній часом набуває широкого використання навчання у онлайн-школах, яке ідеально підходить студентам, які:

- О тимчасово мешкають закордоном;
- О мають особливі освітні потреби;
- О планують навчатись за визначеним плановим графіком

Дистанційні відкриті системи освіти надали можливість створити безперервний процес навчання, активізацію пізнавальної і самостійної діяльності студентів у сучасних умовах виживання. Комп'ютер на різних стадіях навчання допомагає створенню повноцінного навчального середовища для виконання практичних робіт, тощо [5, 240-242].

Спостерігається підвищена мотивація до здобуття нових знань, розвивається здатність до роботи з інформацією, до управління нею та до її всебічної оцінки, формується власна точка зору та відповідальність за неї [3, 35-40]. Трансформація методів освіти допомагає збільшує їх інтелектуальний та комунікативний рівень. Центром уваги повинна стати нова людина в умовах формування інформаційного суспільства, без потоку агресивного, неякісного, малоприємного контенту.

Тому, в умовах сучасного розвитку освіти основне завдання викладача полягає у наступному: задати дослідницький орієнтир студентам через нові методи та методики з урахуванням психолого-педагогічного фактору, щоб надалі вони змогли реалізувати власний науковий проект та відкрити нові межі дослідження.

Висновки. Отже, у статті було здійснено спробу окреслити сучасний стан та визначити нові методи викладання за допомогою інформаційних технологій та кейсів-завдань для студентів, адаптовані під сучасні умови з урахуванням особливостей підростаючого покоління, викликів військового стану та реформ в освіті. Пандемія, цифровізація освіти, глобалізація – чинники, що дають час перегляду викладацької діяльності докорінно. Виникає необхідність модернізувати існуючі методи навчання, посилювати роль педагога як орієнтира, який спрямовує студентів до нових знанням, вмінням, навичкам.

Література:

1. Бородкіна І., Бородкін Г. Модель цифрової компетенції студентів. Цифрова платформа: інформаційні технології в соціокультурній сфері. 2018. № 1. С. 27–41. DOI: <https://doi.org> (дата звернення: 01.05.2024).
2. Волкова Н.П. Інтерактивні технології навчання у вищій школі: навчально - методичний посібник. Дніпро: Університет імені Альфреда Нобеля, 2018. 360 с. ISSN 2786-6165 (ONLINE) № 4(22)2024 1334.
3. Гладун М., Сабліна М. Сучасні онлайн інструменти інтерактивного навчання як технологія співробітництва. Відкрите освітнє Е-середовище сучасного університету. 2018. № С. 33–43. DOI: <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2018..3343> (дата звернення: 05.05.2024).
4. Кучерак І.В. Цифровізація та її вплив та освітній простір у контексті формування ключових компетентностей. Інноваційна педагогіка. 2020. Вип.22. Т. 2. С.91-94. URL: <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/22-2.20> (дата звернення: 20.05.2024).

5. Опушко Н.Д. Практико орієнтоване навчання як важливий компонент дуальної форми здобуття освіти. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*. 2024. № 70 . С.240 - 252.

6. Петришин Л. Й., Почуєва О. О., Лемешук М. А., Звоздецька В. Г. Проблеми та перспективи цифрової трансформації освіти: психолого - педагогічний аспект. Академічні візії. 2023. Вип. 17. URL: <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7695844> (дата звернення: 20.05.2024).

7. Пометун О. Активні й інтерактивні методи навчання: до питання про диференціацію понять. *Шлях освіти*. 2004. № 3. С.10 -15.

8. Чичинська О. В. Психологічні особливості представників з покоління. Актуальні проблеми психології в закладах освіти. 2019. № 9. С. 135–142. DOI: <https://doi.org/10.31812/psychology.v9i0.3734> (дата звернення: 18.05.2024).

References:

1. Borodkina, I., & Borodkin, H. (2018). Model tsyfrovoyi kompetentsii studentiv [Model of digital competence of students]. *Tsyfrova platforma: informatsiini tekhnologii v sotsiokulturnii sferi – Digital Platform: Information Technologies in Sociocultural Sphere*, (1), 27–41. <https://doi.org/10.31866/2617-796x.1.2018.147208> [in Ukrainian].

2. Volkova, N.P. (2018). *Interaktyvni tekhnologii navchannia u vyshchii shkoli [Interactive learning technologies in higher education]*. Dnipro: Universytet imeni Alfreda Nobelia [in Ukrainian].

3. Gladun, M., & Sablina, M. (2018). Suchasni onlain instrumenty interaktyvnoho navchannia yak tekhnologii spivrobitnytstva [Modern online instruments of interactive education as technology of cooperation]. *Vidkryte osvितnie E-seredovyshche suchasnoho universytetu – Open Educational E-Environment of Modern University*, (4), 33–43. <https://doi.org/10.28925/2414-0325.2018.4.3343> [in Ukrainian]

4. Kucherak, I.V. (2020). Tsyfrovizatsiia ta yii vplyv ta osvितnii prostir u konteksti formuvannia kliuchovykh kompetentnostei Digitalization and its impact on the educational space in the context of the formation of key competencies]. *Innovatsiina pedahohika – Innovative pedagogy*, 22(2), 91–94. Retrieved from <https://doi.org/10.32843/2663-6085/2020/22-2.20> [in Ukrainian].

5. Opushko, N.D. (2024). Praktyko oriientovane navchannia yakvazhlyvyi komponent dualnoi formy zdobuttia osvity [Practice-oriented training as an important component of the dual form of education]. *Modern Information Technologies and Innovation Methodologies of Education in Professional Training Methodology Theory Experience Problems*, 70, 240-252 [in Ukrainian].

6. Petryshyn, L.Y., Pochuyeva, O.O., Lemeshchuk. M.A., & Zvozdetska, V.H. (2023). Problemy ta perspektyvy tsyfrovoyi transformatsii osvity: psykholoho- pedahohichniyi aspekt [Problems and prospects of digital transformation of education: psychological and pedagogical aspect]. *Akademichni vizii – Academic visions*, 17. Retrieved from <http://dx.doi.org/10.5281/zenodo.7695844> [in Ukrainian]

7. Pometun O. (2004). Aktyvni y interaktyvni metody navchannia: do pytannia pro dyferentsiatsiiu poniat [Active and interactive learning methods: to the question of differentiation of concepts]. *Shliakh osvity - The way of education*, 3, 10-15 [in Ukrainian].

8. Chychynska, O.V. (2019). Psykholohichni osoblyvosti predstavnykiv zpokolinnia [Psychological features of the representatives of the Z generation]. *Aktualni problemy psykholohii v zakladyakh osvity – Actual Problems of Psychology in Educational Institutions*, (9), 135–142. <https://doi.org/10.31812/psychology.v9i0.3734> [in Ukrainian]

УДК 378.147:004.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1312-1325](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1312-1325)

Паска Тарас Валерійович доктор філософії в галузі знань 01 Освіта/ Педагогіка за спеціальністю 011 Освітні, педагогічні науки, асистент кафедри педагогіки та освітнього менеджменту імені Б. Ступарика, Прикарпатський національний університет імені Василя Стефаника, вул. Шевченка, 57, м. Івано-Франківськ, <https://orcid.org/0000-0002-4579-388X>

Терлецька Любов Миколаївна кандидат педагогічних наук, старший викладач кафедри іноземних мов і методик їх навчання, Київський столичний університет імені Бориса Грінченка, вул. Бульварно-Кудрявська, 18/2, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-3690-5691>

Громик Андрій Петрович кандидат технічних наук, доцент, доцент кафедри інформаційних технологій, Заклад вищої освіти «Подільський державний університет», вул. Шевченка, 12, м. Кам'янець-Подільський, <https://orcid.org/0000-0003-3071-9756>

ВИКЛИКИ ТА МОЖЛИВОСТІ ІНТЕГРАЦІЇ ЦИФРОВИХ ТЕХНОЛОГІЙ У ВИЩУ ОСВІТУ

Анотація. Сучасний етап розвитку вищої освіти в Україні характеризується стрімкою імплементацією цифрових технологій, які докорінно трансформують традиційні педагогічні підходи та освітній процес у цілому. Впровадження цифрових засобів в освітню сферу надає нові можливості для розвитку унікальної автономності та високої індивідуалізації навчання, але, водночас, ставить перед учасниками освітнього процесу низку викликів, пов'язаних з необхідністю якісної адаптації до швидкоплинного навколишнього середовища.

Основною метою цієї статті є аналіз викликів та можливостей, що виникають під час інтеграції цифрових технологій у вищу освіту в Україні. Спираючись на правові аспекти, які регулюють використання цифрових технологій у навчальному процесі, в тому числі законодавчі рамки, що визначають основні напрямки розвитку та стандарти якості освіти в цифрову добу, було проведено аналіз переваг і недоліків цифровізації. Визначено, що основними перевагами інтеграції цифрових технологій у вищу освіту є доступність навчання, інтерактивність, стимулювання активності та творчості здобувачів освіти, забезпечення дистанційного процесу навчання.

Стаття охоплює результати останніх досліджень, які висвітлюють як позитивні, так і негативні аспекти цифровізації. Доволі високий відсоток

охоплення і використання мережі Інтернет в Україні дозволяє зробити висновок про значний потенціал для розвитку онлайн-освіти. Важливо наголосити, що процес цифровізації залежить не тільки від матеріально-технічної бази, але також пов'язаний з психологічними і культурологічними особливостями освітнього процесу та їхнього впливу на педагогічну практику, зокрема психологічні бар'єри, з якими зіштовхуються педагоги та здобувачі освіти, адаптуючись до нових умов навчання. В ході проведення дослідження було визначено, що основними викликами для учасників освітнього процесу у закладах вищої освіти є неготовність до створення та використання онлайн формату дидактичних матеріалів, необхідність додаткової цифрової освіти, психологічні бар'єри. У висновках запропоновано рекомендації щодо ефективної інтеграції цифрових технологій у вищу освіту, акцентуючи на необхідності розвитку цифрової компетентності всіх учасників освітнього процесу та вдосконаленні інфраструктури для підтримки безперервного навчання.

Ключові слова: цифрові технології, вища освіта, цифровізація освіти, законодавча база, психологічні бар'єри, цифрова компетентність.

Paska Taras Valeriyovych Doctor of Philosophy, Assistant of the Bohdan Stuparyk Department of Pedagogy and Educational Management, Vasyl Stefanyk Precarpathian National University, 57 Shevchenko St., Ivano-Frankivsk, <https://orcid.org/0000-0002-4579-388X>

Terletska Liubov Mykolaivna PhD in Pedagogy, Senior Lecturer of the Foreign Languages and Methodology Department, Borys Grinchenko Kyiv Metropolitan University, 18/2 Bulvarno-Kudriavska St., Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-3690-5691>

Hromyk Andrii Petrovych Candidate of Technical Sciences, Docent, Associate Professor of the Department of Information Technology, Physical, Mathematical and Security Disciplines, Higher Educational Institution "Podillia State University", 12 Shevchenka St., Kamianets-Podilskyi, <https://orcid.org/0000-0003-3071-9756>

CHALLENGES AND OPPORTUNITIES OF INTEGRATION OF DIGITAL TECHNOLOGIES IN HIGHER EDUCATION

Abstract. The current stage of higher education development in Ukraine is characterized by the rapid implementation of digital technologies, which fundamentally transform traditional pedagogical approaches and the educational process as a whole. The introduction of digital tools into the educational sphere provides new opportunities for the development of unique autonomy and high

individualization of learning, but at the same time, it poses many challenges to the participants of the educational process related to the need for quality adaptation to the fast-moving environment.

The main goal of this article is to analyze the challenges and opportunities that arise during the integration of digital technologies in higher education in Ukraine. Based on the legal aspects that regulate the use of digital technologies in the educational process, including the legislative framework that determines the main directions of development and quality standards of education in the digital age, an analysis of the advantages and disadvantages of digitalization was carried out. It was determined that the main advantages of the integration of digital technologies in higher education are the availability of learning, interactivity, stimulation of activity and creativity of education seekers, and provision of a distance learning process.

The article covers the results of recent studies that highlight both positive and negative aspects of digitalization. A fairly high percentage of coverage and use of the Internet in Ukraine allows us to conclude that there is a significant potential for the development of online education. It is important to emphasize that the digitalization process depends not only on the material and technical base but is also related to the psychological and cultural features of the educational process and their impact on pedagogical practice, in particular, the psychological barriers faced by teachers and students, adapting to new learning conditions. In the course of the research, it was determined that the main challenges for participants in the educational process in higher education institutions are unpreparedness for creating and using the online format of didactic materials, the need for additional digital education, and psychological barriers. The conclusions offer recommendations for the effective integration of digital technologies in higher education, emphasizing the need to develop the digital competence of all participants in the educational process and improve the infrastructure to support continuous learning.

Keywords: digital technologies, higher education, digitalization of education, legal framework, psychological barriers, digital competence.

Постановка проблеми. Традиційна форма професійно-орієнтованого навчання не спроможна задовольнити сучасні освітні вимоги студента, який перевантажений інформацією, а надмірна уніфікація освітнього процесу лише створює загрози його якості, тому цифровізація вищої освіти в сучасних умовах є об'єктивною реальністю, яка має незворотній характер.

Упровадження саме цифрових технологій робить навчання особистісно-орієнтованим із автономією студента як ключового чинника, що передбачає високий рівень сформованості рефлексії, критичного та креативного мислення, відповідальності та самоорганізації [4].

Проте для ефективного використання цифрових технологій як студентами, так і викладачами, необхідно не тільки володіти технічними знаннями і навичками, але й чітко визначити перелік цифрових засобів, що

будуть використовуватися в освітньому процесі. Адже навчальні стратегії роботи з цифровими технологіями відрізняються від тих, що застосовуються під час традиційного навчання у аудиторіях, тому викладачі також увесь час потребують підвищення рівня цифрової компетентності.

Окрім необхідності опанування сучасних технологій перед педагогами і здобувачами постає прихований виклик, який часто не беруть до уваги: сучасні студенти з перших днів оточені цифровими гаджетами і не мають досвіду життя без Інтернету, тобто іншими словами студенти більш обізнані у використанні цифрових гаджетів, ніж викладачі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Тема інтеграції цифрових технологій в освітній процес є досить дослідженою, проте стрімкий розвиток науково-технологічного процесу постійно створює потребу у проведенні нових наукових розвідок. У монографії «Інтеграція цифрових технологій в освітній процес: виклики та перспективи» під авторством Н. Саєнко та ін. висвітлюються різноманітні аспекти використання цифрових технологій у навчанні, зокрема адаптацію педагогічного процесу до новітніх цифрових інструментів та методик [3].

Дослідники Л. Андрейко та Ю. Скарлупіна аналізували вплив змішаного навчання через цифрові платформи та автономії студентів на підвищення ефективності освітнього процесу [1]. Н. Голярдик та О. Гевко у своїй праці акцентують увагу на необхідності впровадження та ефективності дистанційного навчання в кризових ситуаціях, зазначаючи важливість цифрових технологій у забезпеченні рівного доступу до освіти для всіх здобувачів [2].

У своїй науковій розвідці О. Котуха, О. Фонарюк та Ю. Коцан-Олинець дослідили стратегічні вектори діджиталізації вищої освіти, окреслюючи ключові виклики, з якими стикаються заклади вищої освіти (ЗВО) під час інтеграції новітніх технологій [4].

Незважаючи на чималу кількість досліджень проблеми інтеграції цифрових технологій в освітній процес, нерозкритим залишаються питання впровадження та адаптації інноваційних технологій.

Мета статті та завдання. Метою даної статті є аналіз викликів та можливостей, які виникають під час інтеграції цифрових технологій в освітній процес ЗВО України. Дослідження спрямоване на оцінку поточного стану цифрової освіти та її впливу на навчальний процес у ЗВО, а також на визначення основних перешкод та перспектив розвитку в цій сфері.

Для досягнення поставленої мети необхідно виконати наступні завдання:

- провести аналіз наукових робіт, які досліджують вплив цифрових технологій на освітній процес і порівняти вітчизняний та закордонний досвід;
- з'ясувати основні переваги, які ЗВО отримують у результаті впровадження цифрових технологій в освітній процес;

- дослідити найпоширеніші цифрові інструменти, які використовуються в освітньому процесі ЗВО України;
- провести опитування викладачів ЗВО та визначити на основі отриманих результатів основні виклики для них у процесі цифровізації освіти;
- розробити можливі шляхи подолання наявних викликів.

Отже, це дослідження спрямоване на те, щоб надати всебічний погляд на цифровізацію вищої освіти, визначивши як виклики, так і можливості, які цей процес представляє для освітньої галузі України.

Виклад основного матеріалу. Для оцінки викликів та можливостей інтеграції цифрових технологій у вищу освіту в Україні критично важливо залишатися у правовому полі чинної законодавчої бази, яка створює правовий фундамент для таких ініціатив: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010–2020 рр. в умовах глобалізаційних викликів» [9], Закон України «Про освіту» [8], «Національна стратегія розвитку освіти в Україні на період до 2021 року» [7], «Положення про електронні освітні ресурси» [6], а також численні постанови та накази, які регулюють використання електронних освітніх ресурсів та процес дистанційного навчання, які не тільки визначають основні напрями розвитку освітньої галузі, але й встановлюють критерії якості та доступності освітніх послуг у цифрову добу. Також важливим є усвідомлення культурологічної основи усіх процесів із діджиталізації, де сам процес діджиталізації виступає важливою частиною сучасного антропологічного простору.

О. Котуха та ін. зазначають, що сучасний антропологічний простір обумовлений швидким зростанням економічного розвитку під впливом технічних ресурсів та інформації. Це стало поштовхом для нової хвилі розвитку наукового методу пізнання із цифровим моделюванням та різними методами симуляції, із прозорим простором знань та колективним інтелектом [4].

Наслідком цього стало виникнення таких характерних рис сучасності:

- прискорення темпів розвитку наукової думки,
- загальна доступність знання,
- виникнення специфічного інструментарію для орієнтування в інформаційних базах даних.

Унікального значення набуває аналіз особливостей розвитку цифровізації у закладах вищої освіти, особливо в умовах пандемії COVID-19 та повномасштабного вторгнення, коли вимушене обмеження соціальних контактів призвело до актуалізації альтернативних видів комунікативної взаємодії, що не могло оминути й освітній процес [14].

Серед основних проблем можна відзначити те, що освітня система виявилася неготовою до переходу на повну цифровізацію через недостатню матеріально-технічну базу та моральну невідповідність освітян до нових способів ведення освітнього процесу. Логічним постає наступне питання:

цифровізація освіти – це нова парадигма освітнього процесу чи симуляція освітньої діяльності?

У XXI ст. українські університети були вимушені адаптуватися до сучасних процесів удосконалення методів навчання, контролю знань, виконання поточних завдань із застосуванням класичного та цифрового підходів із впровадженням інноваційних технологій, збільшення ролі та зацікавленості здобувачів вищої освіти у процесі навчання та підвищення загального рівня освіти, що потребує окремої дискусії.

Станом на кінець 2021 року 65,6 % населення світу користується інтернет-ресурсами для освіти, у той час, як у країнах Європи цей відсоток сягає аж 87,7 %. Серед українців показники користування Інтернетом в цей час досягли рекордних 93,4 %. Отже, як свідчить наведена статистика, в Україні існують всі можливості для розвитку саме цифрової освіти [3].

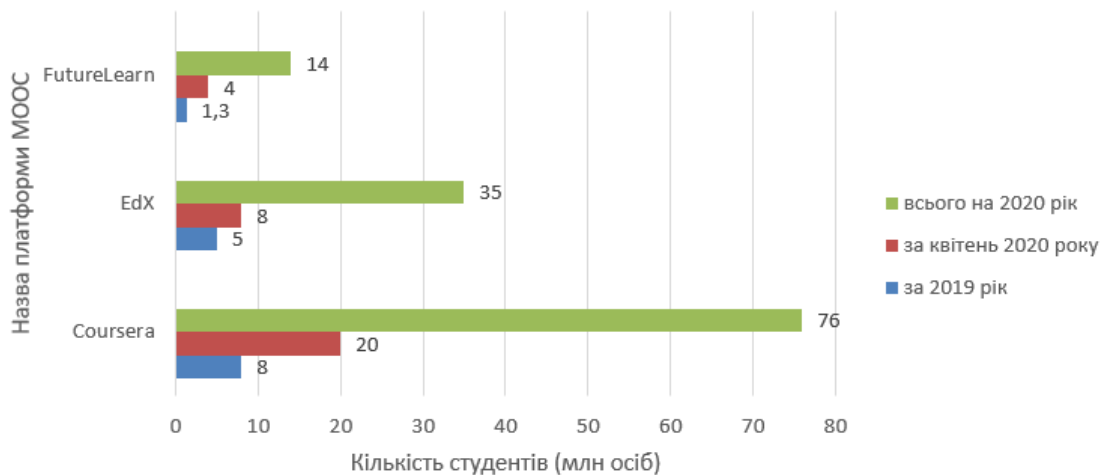

Рис. 1. Кількість студентів MOOC на платформах Coursera, Edx, FutureLearn у 2019–2020 рр.
Джерело: [3].

Дані, що наведено на рисунку 1, фіксують значне збільшення онлайн студентів на ключових освітніх онлайн-платформах. У цьому контексті надзвичайно важливою є ініціатива порталу Дія, яка розробила вкладку цифрова освіта, де з'явилися три нові рамки цифрових компетентностей: для підприємців, держслужбовців і освітян. В таких умовах цифрова компетентність педагогічних і науково-педагогічних працівників стає знаряддям для створення освітніх стандартів, розробки освітніх програм та освітніх послуг, підвищення кваліфікації викладачів.

Проте надзвичайно важливо не дати процесу цифровізації розвиватися хаотично. Для цього треба брати до уваги наступні чинники:

- стан матеріально-технічної бази всіх учасників освітнього процесу;

- фактичний рівень цифрової грамотності студентів і викладачів;
- мотивацію до застосування інноваційних технологій та готовність ефективно використовувати ці інструменти учасниками освітнього процесу;
- доцільність використання цифрових освітніх технологій учасників освітнього процесу.

Однією з основних форм організації освітнього процесу в Україні в умовах повномасштабного вторгнення стало дистанційне навчання. Під цим поняттям розуміється проведення освітнього процесу таким чином, що всі його учасники знаходяться на відстані один від одного і їхня комунікація відбувається за допомогою сучасних інформаційно-комунікативних технологій (ІКТ) [2, с. 61]. Відповідно до Положення про дистанційне навчання, під цим поняттям розуміється індивідуалізований процес набуття знань, умінь, навичок і способів пізнавальної діяльності людини, який відбувається в основному за опосередкованої взаємодії віддалених один від одного учасників навчального процесу у спеціалізованому середовищі. Основним завданням дистанційного навчання є надання громадянам можливості реалізації конституційного права на здобуття освіти та професійної кваліфікації, підвищення кваліфікації незалежно від статі, раси, національності, соціального і майнового стану тощо [5].

Серед позитивних сторін онлайн-освіти варто виокремити наступні аспекти:

- гнучкість,
- економія коштів,
- інтерактивність,
- ефективність,
- самостійний тайм-менеджмент,
- самомотивація,
- самоефективність,
- індивідуалізація (персоналізація) навчання,
- розвиток навичок колаборації та кооперації,
- вдосконалення навичок творчого та критичного мислення,
- отримання нових технічних навичок,
- більш ефективні засоби контролю та оцінювання [13].

Використання цифрових сервісів може значно підвищити ефективність освітнього процесу за рахунок поліпшення організації навчання, комунікації та співпраці, оцінювання знань, дистанційне навчання та підтримка навчального процесу. Так, наприклад, месенджери (Viber, Messenger, Telegram, WhatsApp) та соціальні мережі (Instagram, Facebook) сприяють організації освітнього процесу, надаючи доступ до навчальних матеріалів,

відеоуроків, лекцій, завдань та тестів. Навчальні матеріали можуть бути також розміщені в онлайн-бібліотеках або на навчальних платформах (Google Classroom, Moodle тощо) або в закритих групах у соціальних мережах (Instagram, Facebook). Цифрові сервіси для оцінювання (Classtime, Google Forms, Testorium тощо) допомагають викладачам оцінювати знання здобувачів вищої освіти шляхом проведення онлайн-тестування або з використанням інших інструментів.

Ігрова форма навчання за допомогою онлайн-ресурсів може на перший погляд здаватися несерйозною, але вона є надзвичайно ефективним засобом для залучення до активної навчальної діяльності навіть тих здобувачів вищої освіти, які мають низький рівень мотивації. Наприклад, опитування на платформі Quizizz, які проходять у формі онлайн-змагання, спонукають здобувачів вищої освіти до бажання перемогти, тобто до вивчення запропонованого матеріалу. До того ж, проведення опитувань в режимі онлайн (Quizizz, Google Forms, ClassMarker, Kahoot, Socrative тощо) дозволяє одночасно перевіряти знання багатьох здобувачів освіти, що значно економить час і зусилля як викладачів, так і самих здобувачів, адже вони можуть одразу побачити результати своєї роботи. Відповідно, ці ресурси доцільно використовувати як для поточного виявлення прогалин у знаннях, так і для фінального оцінювання [1].

Основними проблемами на шляху процесу цифровізації на рівні здобувачів вищої освіти, викладачів, інфраструктури та технологій та управління закладом освіти є:

- 1) необхідність розвитку технічної інфраструктури та забезпечення швидкісного доступу до мережі Інтернет;
- 2) недостатній рівень цифрової компетентності учасників освітнього процесу;
- 3) брак часу для підготовки навчальних матеріалів з використанням цифрових засобів;
- 4) брак впевненості в собі у викладачів під час використання цифрових інструментів;
- 5) адаптація навчальних програм до нової форми викладу матеріалу [11].

Нами проведено власне експериментальне дослідження на базі закладів вищої освіти України (зокрема, Прикарпатського національного університету імені Василя Стефаника, Київського столичного університету імені Бориса Грінченка, Закладу вищої освіти «Подільський державний університет» та ін.). В опитуванні взяло участь 50 викладачів. За результатами проведеного дослідження нами було визначено такі виклики інтеграції цифрових технологій у вищу освіту:

- 1) неготовність педагогів до створення та використання онлайн формату дидактичних матеріалів,

2) необхідність здобуття додаткових компетентностей з використання цифрових інструментів,

3) психологічні бар'єри (емоційне перевантаження, невпевненість, тривожність, дратівливість, самотність, загальне погіршення психоемоційного та фізичного станів).

Для опитування було використано анкетування, яке складалося з таких питань.

- Чи володієте ви базовими навичками використання інформаційно-комунікаційних технологій?

- Яке ваше ставлення до дистанційного навчання та цифрових технологій?

- Чи маєте ви досвід використання цифрових технологій у своїй практиці?

- Чи потребуєте ви додаткового навчання цифрової грамотності та цифрової безпеки?

Щодо оцінки власних базових ІКТ-навичок було отримано такі відповіді від респондентів:

- 21% – відповідають базовому рівню користувача;
- 48,1% – рівень незалежного користувача;
- 30,9% – рівень професійного користувача.

Про ставлення до дистанційного навчання загалом та цифрових технологій зокрема свідчать результати опитування щодо забезпечення і організації освітнього процесу у ЗВО. На запитання «Які цифрові інструменти ви використовуєте для проведення занять під час дистанційного та змішаного навчання?», респонденти надали такі відповіді:

- 78,4% викладачів зазначили, що використовують Viber;
- 65,4% використовують Zoom;
- Google Apps for Education використовують 53,1%;
- відсоток користувачів Telegram становить 26%.

Отже, використання онлайн-ресурсів та цифрових інструментів стало одним з ключових чинників у роботі викладачів ЗВО для проведення занять.

На питання щодо вміння використовувати різноманітні цифрові технології у своїй діяльності отримано такі відповіді.

- 62,9% респондентів здатні створювати простий цифровий контент, такий як текст, таблиці, зображення та аудіофайли, принаймні в одному форматі, використовуючи базові цифрові інструменти. Цей рівень відповідає базовому рівню користувача.

- 32,4% респондентів можуть створювати складний цифровий контент у різних форматах та використовувати інструменти для створення веб-сторінок або блогів. Це вказує на рівень незалежного користувача.

- 4,7% респондентів можуть розробляти складний мультимедійний контент у різних форматах, включаючи створення веб-сайтів за допомогою мов програмування. Цей рівень відповідає професійному рівню користувача.

Ці дані свідчать про різний рівень навичок у сфері цифрових технологій серед викладачів та різні можливості до створення різноманітного цифрового контенту.

Серед потреб додаткового навчання викладачів під час опитування було визначено:

- необхідність ознайомлення з новими онлайн-інструментами та сервісами – 30,6%;
- практична допомога в опануванні нових інструментів – 26,6%;
- інструменти та методика оцінювання в умовах дистанційного навчання – 25,8%;
- ознайомлення з новими онлайн-семінарами та практикумами – 22,2%;
- швидкі онлайн-консультації з питань впровадження цифрових технологій – 16,5%;
- забезпечення доступу до вебінарів та онлайн-курсів – 13,5%;
- удосконалення методики проведення онлайн-занять – 45%.

Окремим блоком йшли питання щодо особливостей дистанційного навчання в умовах війни, який дозволив отримати відповіді респондентів про такі проблеми:

- Як ЗВО забезпечують процес навчання в умовах війни?
- Які потреби у психологічній підтримці мають респонденти?
- Яка точка зору викладачів щодо наявних онлайн-дидактичних матеріалів для підготовки до дистанційних занять в умовах війни?
- Як загалом заклади вищої освіти підтримують викладачів в організації дистанційного навчання?

Було виявлено, що освітній процес здійснюється у ЗВО у різних форматах:

- 41,9% відповідей – дистанційний формат;
- 37,7% – змішаний;
- 20,4% – очний.

Цей процес залежить від різних чинників, включаючи активність бойових дій на території, де знаходяться заклади освіти, а також наявність або відсутність облаштованого укриття у ЗВО та доступу до цих приміщень.

Серед наявних запитів та потреб викладачів ЗВО у відкритих відповідях було зазначено наступні аспекти:

- формування освітнього середовища, що має високий рівень захисту від академічної недоброчесності, поширення якої зумовлено надмірним використанням цифрових ресурсів здобувачами вищої освіти;

- наявність відеолекцій високої якості;
- потреба у віртуальних лабораторіях;
- розширення українського відеоконтенту.

Викладачі також зазначили, що більшість цифрових ресурсів є платними, тому не є однаково доступними для всіх учасників освітнього процесу.

Головною причиною низької готовності викладачів до дистанційних форм роботи було визначено недостатній рівень їхньої ІКТ-компетентності або недостатня впевненість у своїх навичках користування ІТ-технологій. Це підтверджується значним відсотком респондентів, які заявили про необхідність додаткового супроводу. Створення універсальних модулів, призначених як для змішаної, так і для дистанційної форми навчання з посиленням психологічним і методичним супроводом, повинно допомогти учасникам освітнього процесу подолати психологічний бар'єр перед використанням цифрових інструментів та онлайн-форм навчання. Універсальні модулі мають бути диференційованими за рівнем ІКТ-компетентності викладача, його побажаннями щодо видів активності, а також враховувати технічні можливості та наявне обладнання. Використання лише одноденних модулів не сприятиме впровадженню змішаного навчання.

Для підвищення ІКТ-компетентності учасників освітнього процесу необхідно впроваджувати цифрові інструменти у всіх сферах життя, а саме:

- використовувати цифрові сервіси для спілкування та співпраці у повсякденному житті;
- використовувати цифрові сервіси для викладання та навчання, зокрема для створення освітнього контенту, співпраці та спілкування, оцінювання знань і надання зворотного зв'язку з використанням цифрових технологій;
- здобувати цифрову освіту з використанням новітніх цифрових технологій та інформаційних ресурсів;
- здійснювати фінансові операції та отримувати товари чи послуги з використанням цифрових сервісів [10].

Вирішенням зазначених проблем може бути синхронне віртуальне навчання у режимі реального часу, що здатне забезпечити взаємодію викладачів і здобувачів вищої освіти у реальному часі, отримання миттєвого зворотного зв'язку, що позитивно впливає на ефективність навчального процесу.

Дослідження науковців, що учасники освітнього процесу переживають навчання в синхронному онлайн-середовищі краще, ніж в асинхронному, надаючи відчуття дотичності до навчальної спільноти [12].

Висновки. Цифрові технології є невід’ємною складовою освітнього процесу у ЗВО України, особливо в умовах воєнного стану. Вони відіграють важливу роль у забезпеченні рівних можливостей для навчання та безпеки у воєнний час, а також дозволяють підвищити якість освіти та її доступність і гнучкість. Проте, разом із численними можливостями, використання цифрових технологій має і певні виклики. В ході проведення дослідження було визначено, що основними викликами для учасників освітнього процесу у ЗВО є неготовність до створення та використання онлайн формату дидактичних матеріалів, необхідність додаткової цифрової освіти та психологічні бар’єри. Для успішної інтеграції цифрових технологій в освітній процес в Україні необхідно забезпечити систематичну підтримку та навчання викладачів з питань цифрової компетентності, створити універсальні навчальні модулі для змішаного та дистанційного навчання, адаптовані до різних рівнів ІКТ-компетентності, та посилити психологічний і методичний супровід. Важливо відзначити, що успішна цифровізація освіти вимагає комплексного підходу, який включає технічну підтримку, розвиток цифрової компетентності всіх учасників освітнього процесу та активне впровадження інноваційних методів навчання.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у дослідженні впливу цифрових технологій на розвиток навичок критичного мислення та самостійності у здобувачів вищої освіти, як одних із головних навичок сьогодення.

Література:

1. Андрейко Л., Скарлупіна Ю. Автономність студентів у вивченні іноземних мов: модель змішаного навчання. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки)*. 2019. № 2 (325). С. 260–268. URL: https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/72875/3/Andreiko_Skarlupina.pdf (дата звернення: 17.05.2024).
2. Голярдик Н., Гевко О. Дистанційне навчання в умовах війни: виклики та можливості для системи вищої освіти України. *Збірник наукових праць Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія педагогічні науки*. 2023. Т. 34, № 3. С. 57–72. URL: <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v34i3.1467> (дата звернення: 17.05.2024).
3. Інтеграція цифрових технологій в освітній процес: виклики та перспективи: монографія / Н. С. Саєнко та ін. Київ : Центр учбової літератури, 2022. 220 с.
4. Котуха О. С., Фонарюк О. Ю., Коцан-Олинець Ю. Я. Діджиталізація вищої освіти: пріоритети, виклики, завдання. *Проблеми сучасних трансформацій. Серія право, публічне управління та адміністрування*. 2023. № 6. URL: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-6-01-02> (дата звернення: 17.05.2024).
5. Про затвердження Положення про дистанційне навчання : Наказ МОН України від 25.04.2013 № 466. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> (дата звернення: 17.05.2024).
6. Про затвердження Положення про електронні освітні ресурси : Наказ від 01.10.2012 № 1060. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1695-12> (дата звернення: 17.05.2024).
7. Про Національну стратегію розвитку освіти в Україні на період до 2021 року : Указ Президента України від 25.06.2013 № 344/2013. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> (дата звернення: 17.05.2024).

8. Про освіту : Закон України від 05.09.2017 № 2145-VIII. URL: <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> (дата звернення: 17.05.2024).

9. Про Рекомендації парламентських слухань на тему: «Стратегія інноваційного розвитку України на 2010-2020 роки в умовах глобалізаційних викликів» : Постанова Верховної Ради України від 21.10.2010 № 2632-VI. URL: <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2632-17> (дата звернення: 17.05.2024).

10. Тимчук Л. Цифрові наративи в навчанні майбутніх магістрів освіти: історія, реалії, перспективи розвитку: монографія. Київ : Самміт–Книга, 2016. 220 с.

11. Barriers effecting successful implementation of e-learning in SaudiArabian universities / N. N. Quadri et al. *Journal of Emerging Technologies in Learning (IJET)*. 2017. Vol. 12, No. 06. P. 94–107. URL: <https://doi.org/10.3991/ijet.v12i06.7003> (дата звернення: 17.05.2024).

12. Gedera D. S. P. Students' Experiences of Learning in a Virtual Classroom. *International Journal of Education and Development Using Information and Communication Technology (IJEDICT)*. 2014. Vol. 10, No. 4. P. 93–101. URL: <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1059024.pdf> (дата звернення: 17.05.2024).

13. Miralay F. Evaluation of distance education practice in 2020 COVID 19 pandemic process. *Near East University Online Journal of Education*. 2020. Vol. 3, No. 2. P. 80–86. URL: <https://dergipark.org.tr/en/pub/neuje/issue/57004/802701> (дата звернення: 17.05.2024).

14. Yadav B. Psychological and social effect of pandemic covid-19 on education system.Globus. *An International Journal of Management & IT*. 2020. Vol. 11, No. 2. P. 28–39. <https://doi.org/10.46360/globus.mgt.120201006> (дата звернення: 17.05.2024).

References:

1. Andreiko, L., & Skarlupina, Yu. (2019). Avtonomnist studentiv u vyvchenni inozemnykh mov: model zmishanoho navchannia [Autonomy of students in foreign language learning: A blended learning model]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (filologichni nauky) – Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University (Philological Sciences)*, (2(325), 260–268. Retrieved from https://essuir.sumdu.edu.ua/bitstream-download/123456789/72875/3/Andreiko_Skarlupina.pdf [in Ukrainian].

2. Golyardik, N., & Gevko, O. (2023). Dystantsiine navchannia v umovakh viiny: vyklyky ta mozhlyvosti dlia systemy vyshchoi osvity Ukrainy [Distance learning in wartime: Challenges and opportunities for the higher education system of Ukraine]. *Zbirnyk naukovykh prats Natsionalnoi akademii Derzhavnoi prykordonnoi sluzhby Ukrainy – Collection of Scientific Works of the National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine*, 34(3), 57–72. Retrieved from <https://doi.org/10.32453/pedzbirnyk.v34i3.1467> [in Ukrainian].

3. Saienko, N. S., Golub, T. P., Lavrysh, Yu. E., Lukianenko, V.V., & Litovchenko, I. M. (2022). Intehratsiia tsyfrovyykh tekhnolohii v osvitini protses: vyklyky ta perspektyvy [Integration of digital technologies in the educational process: Challenges and perspectives]. Kyiv: Center of Educational Literature. [in Ukrainian].

4. Kotukha, O. S., Fonaryuk, O. Yu., & Kotsan-Olynets, Yu. Ya. (2023). Didzhytalizatsiia vyshchoi osvity: priorytety, vyklyky, zavdannia [Digitalization of higher education: Priorities, challenges, tasks]. *Problemy suchasnykh transformatsii. Seriiia pravo, publichne upravlinnia ta administruvannia – Problems of Modern Transformations. Series: Law, Public Administration and Administration*, (6). Retrieved from <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2022-6-01-02> [in Ukrainian].

5. Nakaz MON Ukrainy Pro zatverdzhennia Polozhennia pro dystantsiine navchannia vid 25.04.2013 No. 466 [Order of the Ministry of Education and Science of Ukraine On the approval of the Regulation on distance learning from 25.04.2013 No. 466]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/z0703-13> [in Ukrainian].

6. Nakaz Pro zatverdzhennia Polozhennia pro elektronni osviti resursy vid 01.10.2012 No. 1060 [Order on the approval of the Regulation on electronic educational resources from 01.10.2012 No. 1060]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/z1695-12> [in Ukrainian].
7. Ukaz Prezydenta Ukrainy Pro Natsionalnu stratehiu rozvytku osvity v Ukraini na period do 2021 roku vid 25.06.2013 No. 344/2013 [Decree of the President of Ukraine On the National Strategy for the Development of Education in Ukraine for the Period Until 2021 from 25.06.2013 No. 344/2013]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/344/2013> [in Ukrainian].
8. Zakon Ukrainy Pro osvitu vid 05.09.2017 No. 2145-VIII [Law of Ukraine On education from 05.09.2017 No. 2145-VIII]. Retrieved from <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/2145-19> [in Ukrainian].
9. Postanova Verkhovnoi Rady Ukrainy Pro Rekomendatsii parlamentskykh slukhan na temu: "Stratehiia innovatsiinoho rozvytku Ukrainy na 2010-2020 roky v umovakh hlobalizatsiinykh vyklykiv" vid 21.10.2010 No. 2632-VI [Resolution of the Verkhovna Rada of Ukraine On the Recommendations of the Parliamentary Hearings on the Theme: "Strategy of Innovative Development of Ukraine for 2010–2020 in the Conditions of Globalization Challenges" from 21.10.2010 No. 2632-VI]. Retrieved from <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/2632-17> [in Ukrainian].
10. Tymchuk, L. (2016). Tsyfrovi naratyvy v navchanni maibutnikh mahistriv osvity: istoriia, realii, perspektyvy rozvytku [Digital narratives in the education of future masters: History, realities, development perspectives]. Kyiv: Summit-Book. [in Ukrainian].
11. Quadri, N. N., Muhammed, A., Sanobar, S., Qureshi, M. R. N., & Shah, A. (2017). Barriers effecting successful implementation of E-learning in Saudi Arabian universities. *International Journal of Emerging Technologies in Learning (iJET)*, 12(06), 94–107. Retrieved from <https://doi.org/10.3991/ijet.v12i06.7003>
12. Gedera, D. S. P. (2014). Students' experiences of learning in a virtual classroom. *International Journal of Education and Development Using Information and Communication Technology (IJEDICT)*, 10(4), 93–101. Retrieved from <https://files.eric.ed.gov/fulltext/EJ1059024.pdf>
13. Miralay, F. (2020). Evaluation of distance education practice in 2020 COVID-19 pandemic process. *Near East University Online Journal of Education*, 3(2), 80–86. Retrieved from <https://dergipark.org.tr/en/pub/neuje/issue/57004/802701>
14. Yadav, B. (2020). Psychological and social effect of pandemic COVID-19 on education system. *Globus. An International Journal of Management & IT*, 11(2), 28–39. Retrieved from <https://doi.org/10.46360/globus.mgt.120201006> [in English].

УДК 351:354:658.3:35:007

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1326-1334](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1326-1334)

Плеханов Андрій Вікторович старший викладач кафедри тактико-спеціальних дисциплін, кандидат психологічних наук, доцент, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 368-30-31, <https://orcid.org/0000-0001-6840-5061>.

Казєв Олександр Васильович старший викладач кафедри загально-військових дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 713-68-75, <https://orcid.org/0000-0002-9799-6486>.

МОНІТОРИНГ ЯКОСТІ ЗАГАЛЬНОВІЙСЬКОВОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ

Анотація. Результативність виконання професійних завдань та обов'язків офіцерами-прикордонниками залежить від глибини знань загальновійськових статутів, основ морального психологічного забезпечення, вимог щодо відпрацювання різних видів документів. Поданий вище перелік невичерпний, оскільки необхідно додати і знання правил внутрішнього порядку військової частини та її підрозділів, специфіку взаємовідносин між керівниками та підлеглими, досконало орієнтуватись на місцевості, працювати з топографічними картами тощо.

Основним завданням моніторингу у педагогічній науці є визначення ознак, що відображають якість загальновійськової підготовки (у нашому випадку, майбутніх офіцерів-прикордонників) і дає змогу встановити недоліки і здійснити корективи у зміст зазначеної підготовки.

Усі інструменти моніторингу (або вужче поняття, діагностики) є психолого-педагогічними, оскільки дають змогу визначати і соціально-психологічні характеристики особистості, що також є цінним у проблемі визначення стану якості загальновійськової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників. Додаткова інформація розширює масштаб дослідження і підвищує його цінність.

Моніторингові системи оперують широким комплексом інструментів для визначення ознак, які свідчать про стан певного процесу, об'єкту або сформованості відповідної здатності.

Задля здійснення моніторингу у педагогіці, слід визначити сукупність ознак, що свідчатимуть про якісний стан загальновійськової підготовки майбутніх офіцерів прикордонного відомства і створюють можливості для встановлення недоліків цієї підготовки і внесення корективів у її зміст.

Процес забезпечення загальновійськової підготовки для майбутніх офіцерів прикордонної правоохоронної структури у контексті їх професійної підготовки можливий лише у закладі вищої освіти. Вирішення представленої проблеми покликане розв'язати завдання щодо пояснення критеріальної основи (теоретичного підґрунтя), показників (практичного підґрунтя) та рівнів забезпечення загальновійськової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників у НАДПСУ.

Ключові слова: моніторинг, критерій, показник, прикордонна служба, управлінська діяльність, загальновійськова підготовка офіцерів-прикордонників.

Plekhanov Andriy Viktorovich Senior Lecturer of the Department of Tactical and Special Disciplines, Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, National Academy of the Bohdan Khmelnytsky State Border Guard Service of Ukraine, Shevchenko St., 46, Khmelnytsky, 29000, tel.: (067) 368-30-31, <https://orcid.org/0000-0001-6840-5061>.

Kazev Oleksandr Vasyliovych senior lecturer at the department of combined military disciplines, National Academy of the State Border Guard Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, St. Shevchenko, 46, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (067) 713-68-75, <https://orcid.org/0000-0002-9799-6486>.

MONITORING OF THE QUALITY OF COMBINED ARMS TRAINING OF FUTURE OFFICERS-BORDER GUARDS

Abstract. The effectiveness of performing professional tasks and duties by border guards officers depends on the depth of knowledge of combined arms charters, the basics of moral psychological support, the requirements for working out various types of documents. The above list is inexhaustible, since it is necessary to add knowledge of the rules of the internal order of the military unit and its units, the specifics of the relationship between the leaders and subordinates, to perfectly navigate the terrain, work with topographic maps, etc.

The main task of monitoring in pedagogical science is to identify signs that reflect the quality of combined arms training (in our case, future border guard officers) and make it possible to establish shortcomings and make adjustments to the content of this training.

All monitoring tools (or a narrower concept, diagnostics) are psychological and pedagogical, since they allow to determine the socio-psychological characteristics of the individual, which is also valuable in the problem of determining the quality of combined arms training of future border guard officers. Additional information expands the scope of the study and increases its value.

Monitoring systems operate with a wide range of tools to identify features that indicate the state of a particular process, object or formation of the corresponding ability.

In order to carry out monitoring in pedagogy, it is necessary to determine a set of features that will indicate the qualitative state of combined arms training of future officers of the border department and create opportunities for establishing the shortcomings of this training and making adjustments to its content.

The process of providing combined arms training for future officers of the border law enforcement structure in the context of their professional training is possible only in a higher education institution. The solution of the presented problem is intended to solve the problem of explaining the criterial basis (theoretical basis), indicators (practical basis) and levels of ensuring combined arms training of future border guard officers in NADPSU.

Keywords: monitoring, criterion, indicator, border service, management activities, combined arms training of border guard officers.

Постановка проблеми. Невід’ємна складова професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників – загальновійськова підготовка. Загальновійськова підготовка передбачає оволодіння знаннями та формування навичок, що є базисом формування громадянина – офіцера-прикордонника України.

Результативність виконання професійних завдань та обов’язків офіцерами-прикордонниками залежить від глибини знань загальновійськових статутів, основ морального психологічного забезпечення, вимог щодо відпрацювання різних видів документів. Поданий вище перелік невичерпний, оскільки необхідно додати і знання правил внутрішнього порядку військової частини та її підрозділів, специфіку взаємовідносин між керівниками та підлеглими, досконало орієнтуватись на місцевості, працювати з топографічними картами тощо.

Для вирішення цих завдань варто звернути увагу на проблему реалізації загальновійськової підготовки у вищому військовому навчальному закладі України. Це означає, що на особливу увагу заслуговує педагогічний та методичний аспекти загальновійськової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Логіка наукового дослідження вимагає на початкових етапах звернення до джерельної бази викладеної проблеми. Проаналізовано наукові праці вчених, які досліджували різні аспекти запропонованої проблеми: від дидактичних особливостей практичного навчання майбутніх прикордонників до змісту їх підготовки: педагогічні умови підготовки військово-організаторських здібностей розглядаються в роботі Ю. Дем’янюка, який уважно вивчав основи організаційного процесу в прикордонній службі [2]; В. Березюк проаналізував вимоги та специфіку цього виду підготовки у вищому військовому навчальному закладі прикордонного відомства як практичні заняття з дисципліни «Основи тактики несення прикордонної служби» [1]; С. Кубіцький розкрив питання

формування готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності. Ця робота відноситься до сфери підготовки фахівців військових формувань України [4]; А. Мисик є автором численних наукових праць з питання підготовки прикордонників, у тому числі методики проведення практичних курсів з тактики прикордонників [5]; також варто відзначити досягнення Д. Іщенка [3], О. Фігури [5], А. Філіпова [3].

Мета статті. Метою представленої публікації є аналіз змісту моніторингу якості загальновійськової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників.

Виклад основного матеріалу. Питанням удосконалення освіти, і неважливо якої – початкової, дошкільної, вищої чи професійної, приділяють увагу по всьому світу. Щорічно фіксується тисячі конференцій різного масштабу, що піднімають проблеми широкого спектру. Для України питання освіти стало пріоритетним, оскільки лише завдяки освіті можна відбудувати після війни країну, та втілювати проєкти її розвитку та модернізації. Можна впевнено стверджувати, що особливої уваги зазнала українська військова освіта. Війна внесла свої корективи і у зміст підготовки майбутніх фахівців сектору безпеки і оборони, і у пріоритети такої підготовки. В результаті таких змін були піддані перегляду вибіркові та обов'язкові компоненти програм, і актуалізовано зміст такої підготовки, до прикладу в Національній академії Державної прикордонної служби України (далі – НАДПСУ), як загальновійськова.

За результатами аналізу наукових праць з проблематики підготовки майбутніх представників сектору безпеки і оборони, було визначено, що представлено чималу кількість досліджень з теми якості підготовки та її моніторингу (конкретної системи спостереження).

Основним завданням моніторингу у педагогічній науці є визначення ознак, що відображають якість загальновійськової підготовки (у нашому випадку, майбутніх офіцерів-прикордонників) і дає змогу встановити недоліки і здійснити корективи у зміст зазначеної підготовки [7].

Усі інструменти моніторингу (або вужче поняття, діагностики) є психолого-педагогічними, оскільки дають змогу визначати і соціально-психологічні характеристики особистості, що також є цінним у проблемі визначення стану якості загальновійськової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників. Додаткова інформація розширює масштаб дослідження і підвищує його цінність.

Моніторингові системи оперують широким комплексом інструментів для визначення ознак, які свідчать про стан певного процесу, об'єкту або сформованості відповідної здатності.

Задля здійснення моніторингу у педагогіці, слід визначити сукупність ознак, що свідчатимуть про якісний стан загальновійськової підготовки майбутніх офіцерів прикордонного відомства і створюють можливості для встановлення недоліків цієї підготовки і внесення корективів у її зміст [8].

Процес забезпечення загальновійськової підготовки для майбутніх офіцерів прикордонної правоохоронної структури у контексті їх професійної підготовки можливий лише у закладі вищої освіти. Вирішення представленої проблеми покликане розв'язати завдання щодо пояснення критеріальної основи (теоретичного підґрунтя), показників (практичного підґрунтя) та рівнів забезпечення загальновійськової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників у НАДПСУ.

Аналіз монографій, публікацій та педагогічної наукової і публіцистичної літератури свідчить про те, що у змісті категорії «критерій» існують узагальнені елементи, що мають відповідну характеристику. Доцільність та логічність добору та уточнення тих чи інших критеріїв, і дотичних до них показників впливають на рівень інформації. У численних наукових працях зазначено, що перенесення із області педагогіки явищ та об'єктів в емпіричний простір є доволі складною процедурою [5].

На думку М. Фіцули основною функцією педагогічних критеріїв є створення підґрунтя для визначення того, що може бути мірилом. Складовими елементами критеріїв є показники [6]. Практичне втілення критерію можливе у показнику. Педагогічні показники є детальними характеристиками відповідних критеріїв.

На основі поданого вище аналізу понять «критерій» та «показник», а також представленої наукової публікації щодо моніторингу якості загальновійськової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, нами виділено такі її критерії: *когнітивний, особистісний, ціннісний, операційний*.

Під показниками критеріїв переважна більшість науковців розуміє характеристику та якісні особливості. У нашому дослідженні вони виступають якісними характеристиками, що свідчать про курсантські досягнення в загальновійськовій підготовці [4].

Для якісного моніторингу якості загальновійськової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, важливо чітко розмежувати усі критерії та відповідні їм показники. Зміст кожного критерію подано нижче.

За *когнітивним критерієм* передбачено володіння сукупністю професійно-спеціальних знань, а також знань із циклу загальновійськових навчальних дисциплін (загальна тактика, радіохімічний та бактеріологічний захист, воєнна історія тощо), що є необхідними для здійснення професійної діяльності; отримання відповідного обсягу знань що є основою для формування специфічних особистісних і професійних вмінь та навичок, необхідних і достатніх для професійної діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників.

Основними показниками *когнітивного критерію* є знання з основних навчальних дисциплін або галузей; знання щодо здійснення загальної тактики; знання щодо прийняття управлінського рішення.

Змістом *операційного критерію* є сформованість умінь та відпрацьованість навичок щодо сприйняття та обробки інформації різного виду; виконання результативних оперативно-службових та службово-бойових завдань; організації буденного та оперативно-службового життя в підрозділах прикордонного відомства; організація заходів щодо попередження появи конфліктів у військових колективах; забезпечення співпраці з різними видами військових та правоохоронних формувань тощо.

Основними показниками, тобто практичною суттю *операційного критерію* є рівень підготовки, що зробить можливою реалізацію загальної тактики; вміння використовувати інструменти та процедури здійснення оперативно-службової та службово-бойової діяльності; вміння визначати основні проблеми у в професійній діяльності прикордонної служби; сформованість сукупності особистісно-професійних характеристик тощо.

В основі *ціннісного критерію* лежить система професійних цінностей, інтересів, потреб і мотивів. За цим критерієм можна визначати бажання досягати високі результати у професійній сфері. Додатковими показниками критерію є усвідомлення ступеня значення загально-тактичних знань та дій, пріоритетної мети прикордонного відомства, сформована система ціннісних орієнтацій прикордонників.

Щодо показників *ціннісного критерію*, то важливим тут є існування в майбутніх офіцерів прикордонної служби проявів особистого інтересу та прагнення здійснювати професійну діяльність, відпрацьовувати отримані знання у вигляді вмінь та навичок у практичній діяльності, розширювати спектр професійних інтересів, відпрацьовувати емоційне сприйняття тощо.

Не менш важливим, на нашу думку є *особистісний критерій*. Цей критерій визначає рівень сформованості професійних та особистісних якостей та їх прояв у майбутній професійній діяльності майбутніми офіцерами прикордонної служби. Критерій відображає такі якості як цілеспрямованість, рішучість, наполегливість, самокритичність, ініціативність, самовладання. Важливим показником є бажання та вміння рефлексувати.

Основними показниками *особистісного критерію* є ступінь прояву таких якостей як дисциплінованість, працездатність, почуття особистої відповідальності, гуманізм у майбутній професійній діяльності, принциповість у прийнятті рішень, позитивність сприйняття явищ та подій (зокрема досягнень та інновацій суспільного життя), спостережливість, критичність мислення тощо.

Враховуючи те, що система педагогічного моніторингу вимагає обґрунтування рівнів сформованості тієї чи іншої ознаки, то нами виділено три відповідних рівні забезпечення якості загальновійськової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників: високий, середній, низький. Саме трирівнева система була нами обрана завдяки працям відомого вченого В. Беспалька, який пропонував виділяти такі рівні на основі сформованості

знань: рівень загального сприйняття та уявлення, низький рівень орієнтації в системі набутих знань; знання відтворювального рівня, середня деталізація отриманих знань; професійне оволодіння знаннями та навичками [2].

Детальним змістом рівнів забезпечення якості загальновійськової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників є:

за *низьким рівнем* сформованість уявлень про загальну тактику, усвідомленість її важливості у майбутній професійній діяльності є слабкими. В майбутніх офіцерів-прикордонників за таким рівнем загальновійськової підготовки переважають сумніви щодо успішного здійснення професійної діяльності; відсутність чітких цілей та завдань щодо реалізації професійної діяльності. Курсантам характерні теоретичні знання фрагментарного типу з навчальних дисциплін загальновійськової підготовки, щодо особливостей професійної діяльності у прикордонному відомстві, відсутнє бажання здійснювати професійну діяльність;

за *середнім рівнем* переважають більш чіткі уявлення про реалізацію професійної діяльності; існує переконання необхідності цього процесу для дієвого функціонування правоохоронної структури загалом; такі курсанти оволоділи основними знаннями загальновійськових навчальних дисциплін; відбулось засвоєння інструментів та механізмів здійснення професійної діяльності, проте зазнають певних труднощів у цьому процесі;

за *високим рівнем* – існують системні знання та уявлення щодо здійснення професійної діяльності у прикордонній службі, усвідомлення значення цього процесу для всього прикордонного відомства. В курсантів сформовані переконання, що професійна діяльність є фундаментом ефективного функціонування всього відомства, вони доволі професійно застосовують інструментарій та різноманітні механізми здійснення професійної діяльності.

Запропонована система моніторингу якості загальновійськової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників дала змогу спроектувати комплекс завдань відповідно до кожного критерію: тестові завдання, анкети, інтерв'ю та бесіди, спостереження, аналіз передового педагогічного досвіду, вивчення документації тощо.

Результати, отримані завдяки перерахованим вище методам і прийомам свідчать про переважання низького та середнього рівнів якості загальновійськової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників.

Необхідно також проаналізувати, загалом, проблему якості підготовки в сучасній освіті. Перш за все, піднімається проблема відповідальності закладу вищої освіти, для майбутніх офіцерів-прикордонників – вищого військового навчального закладу. Відповідальність за підготовку майбутніх офіцерів прикордонної служби покладається у розрізі виконання державного замовлення, а також сформованості виокремлених в освітньо-професійних програмах компетентностей.

Висновки. Представлена робота дає змогу сформулювати відповідні висновки: представлена система критеріїв і показників моніторингу якості загальновійськової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників спроектована на основі проведеного аналізу наукових джерел з педагогічної та психологічної науки та особистого практичного досвіду щодо організації загальновійськової підготовки в НАДПСУ.

Перспективами подальших наукових досліджень можуть бути праці, що представляють аналіз результатів запропонованого моніторингу засобами математичної статистики.

Література:

1. Березюк В. П. Особливості проведення практичних занять з тактики прикордонної служби. *Збірник наукових праць Національної академії державної прикордонної служби України. Серія : педагогічні та психологічні науки* / [гол. ред. В. В. Райко]. Хмельницький : Видавництво НАДПСУ, 2013. 4(69). С. 26–33.
2. Дем'янюк Ю. А. Формування військово-організаторських умінь у майбутніх офіцерів Державної прикордонної служби України: автореф. дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04. Нац. акад. Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. Хмельницький, 2010. 20 с.
3. Іщенко Д. В., Філіпов А. Ф. Основи військової педагогіки. Хмельницький : Вид-во Нац. акад. ПВУ, 2002. 106 с.
4. Кубіцький С. О. Система оцінювання готовності майбутніх офіцерів до професійної діяльності : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.04 „Теорія і методика професійної освіти”. К., 2002. 19 с.
5. Мисик А. Б., Ключак А. М., Фігура О. В. Методика підготовки та проведення комплексних практичних занять з тактики та фізичної підготовки з підрозділами Державної прикордонної служби України : навчально-методичний посібник. Хмельницький : Видавництво АДПСУ, 2004. 188 с.
6. Про державний кордон України : Закон України від 4 листоп. 1991 р. № 1777-XII. Комп'ютерна інформаційно-правова система «Ліга». URL: www.liga.net.
7. Про Державну прикордонну службу України : Закон України від 3 квіт. 2003 р. № 661-IV. *Відомості Верховної Ради України*. 2003. № 27. Ст. 208. Зі змінами ; ост. ред. 13 січ. 2011 р.
8. Про національну безпеку України : проект закону України від 28.02.2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63531 (дата звернення: 03.01.2021).

References:

1. Berezyuk, V. P. (2013). Osoblyvosti provedennya praktychnykh zanyat' z taktyky prykordonnoyi sluzhby. [Features of practical classes on border service tactics]. *Collection of scientific works of the National Academy of State Border Guard Service of Ukraine. Series: pedagogical and psychological sciences* / [ch. ed. VV Raiko]. Khmelnytsky: NADPSU Publishing House, 2013. №4 (69). P. 26–33 [in Ukrainian].
2. Demyanyuk Yu. A. (2010). Formuvannya viys'kovo-orhanizators'kykh umin' u maybutnikh ofitseriv Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. [Formation of military-organizational skills in future officers of the State Border Guard Service of Ukraine]: author's ref. dis. ... cand. ped. Sciences: 13.00.04. Nat. acad. State. border. service of Ukraine named after B. Khmelnytsky. Khmelnytsky, 2010. 20 p. [in Ukrainian].

3. Ishchenko D. V., Filipov A. F. (2002). Osnovy viys'kovoyi pedahohiky. [Fundamentals of military pedagogy]. Khmelnytsky: Nat. acad. PVU, 2002. 106 p. [in Ukrainian]
4. Kubitsky S. O. (2002). Systema otsynyuvannya hotovnosti maybutnikh ofitseriv do profesiynoyi diyal'nosti. [System of assessment of readiness of future officers for professional activity]: author's ref. dis. for science. degree of Cand. ped. Science: special. 13.00.04 "Theory and methods of professional education". K., 2002. 19 p. [in Ukrainian]
5. Mysyk A. B. Klochak A. M., Figure O. V. (2004). Metodyka pidhotovky ta provedennya kompleksnykh praktychnykh zanyat' z taktyky ta fizychnoyi pidhotovky z pidrozdilamy Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. [Methods of preparation and conduct of complex practical classes on tactics and physical training with units of the State Border Guard Service of Ukraine]: textbook. Khmelnytsky: ADPSU Publishing House, 2004. 188 p. [in Ukrainian]
6. Pro derzhavnyy kordon Ukrayiny. [On the state border of Ukraine]: Law of Ukraine of November 4. 1991 № 1777-XII. Computer information and legal system "League". URL: www.liga.net (access date: 11.09.2020). [in Ukrainian]
7. Pro Derzhavnu prykordonnu sluzhbu Ukrayiny. [On the State Border Guard Service of Ukraine]: Law of Ukraine of April 3. 2003 № 661-IV. Information of the Verkhovna Rada of Ukraine. 2003. № 27. Art. 208. With changes; ost. ed. Jan 13 2011. [in Ukrainian]
8. Pro natsional'nu bezpeku Ukrayiny. [On the national security of Ukraine]: the draft law of Ukraine of February 28, 2018. URL: http://w1.c1.rada.gov.ua/pls/zweb2/webproc4_1?pf3511=63531 (access date: 20.09.2020). [in Ukrainian]

УДК 351:354:658.3:35:007

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1335-1343](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1335-1343)

Плеханов Андрій Вікторович старший викладач кафедри тактико-спеціальних дисциплін, кандидат психологічних наук, доцент, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 368-30-31, <https://orcid.org/0000-0001-6840-5061>

Чайка Вікторія Валеріївна викладач кафедри тактико-спеціальних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (068) 547-32-35, <https://orcid.org/0009-0006-7257-4523>

ФОРМУВАННЯ ПРОФЕСІЙНИХ КОМПЕТЕННОСТЕЙ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ-ПРИКОРДОННИКІВ У ПРОЦЕСІ ВИКЛАДАННЯ ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНИХ ДИСЦИПЛІН

Анотація. Проблематика сучасної вищої освіти є багатоаспектною. З-поміж таких аспектів слід звернути уваги на об'єкти тактико-спеціальних наук у зв'язку із динамічними змінами у суспільному житті, війною росіян проти українців, пріоритетністю цінності життя захисника України. Сучасні тактико-спеціальні науки є результатом безпосереднього реагування на виклики суспільного розвитку. Тому актуальною стає проблема формування згаданих вище професійних компетентностей у процесі вивчення тактико-спеціальних дисциплін у вищому військовому навчальному закладі.

У змісті основних компетентностей, що повинні бути сформовані за результатами тактико-спеціальної підготовки враховано: знаннями з тактики та тактичної медицини; використання знань з основ ведення сучасною бою, організаційно-штатної структури та можливостей прикордонного підрозділу в основних видах тактичних дій; знання з тактики дій прикордонних підрозділів та підрозділу противника з метою прогнозування можливих дій (зокрема, тактичних); уміння організувати розташовувати тактичні групи на місці з урахуванням тактичних нормативів; знання управлінських процесів щодо підрозділу (тактичної групи) під час переміщення; уміння організовувати бій, підтримуючи взаємодію та управління прикордонним підрозділом та вогнем під час бойових дій.

З урахуванням представленого аналізу, можна стверджувати, що пріоритетними особливостями формування професійних компетентностей у процесі викладання тактико-спеціальних дисциплін, що нещодавно є профільними навчальними дисциплінами у вищих військових навчальних

зкладах є: забезпечення ідейної спрямованості викладання; поєднання пізнавальної та виховної функцій; високий науковий рівень інформативності матеріалу навчальних занять; доказовість та переконливість навчального матеріалу; поєднання інформативності та проблемності викладеного матеріалу; чіткість та логічність викладу навчальної інформації; активізація уваги курсантів; розвиток професійного мислення; навчально-методичне забезпечення занять; активізація операційної діяльності курсантів.

Ключові слова: тактико-спеціальна підготовка, військова освіта, професійні компетентності, майбутні офіцери-прикордонники.

Plekhanov Andriy Viktorovych senior lecturer of the department of tactical and special disciplines, candidate of psychological sciences, associate professor, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Service of Ukraine, St. Shevchenko, 46, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (067) 368-30-31, <https://orcid.org/0000-0001-6840-5061>

Chayka Victoria Valeriivna teacher of the department of tactical and special disciplines, Bohdan Khmelnytskyi National Academy of the State Border Service of Ukraine, St. Shevchenko, 46, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (068)547-32-35, <https://orcid.org/0009-0006-7257-4523>

FORMATION OF PROFESSIONAL COMPETENCIES OF FUTURE OFFICERS-BORDER GUARDS IN THE PROCESS OF TEACHING TACTICAL AND SPECIAL DISCIPLINES

Abstract. The problems of modern higher education are multidimensional. Among such aspects, attention should be paid to the objects of tactical and special sciences in connection with the dynamic changes in public life, the war of Russians against Ukrainians, the priority of the value of the life of the defender of Ukraine. Modern tactical and special sciences are the result of direct response to the challenges of social development. Therefore, the problem of the formation of the above-mentioned professional competencies in the process of studying tactical and special disciplines in a higher military educational institution becomes relevant.

The content of the main competencies that should be formed according to the results of tactical and special training is taken into account: knowledge of tactics and tactical medicine; use of knowledge on the basics of modern combat, organizational and staff structure and capabilities of the border unit in the main types of tactical actions; knowledge of the tactics of actions of border units and enemy units in order to predict possible actions (in particular, tactical); the ability to organize the location of tactical groups in place, taking into account tactical standards; knowledge of management processes regarding the unit (tactical group) during the movement; ability to organize battle, supporting interaction and management of the border unit and fire during hostilities.

Taking into account the presented analysis, it can be argued that the priority features of the formation of professional competencies in the process of teaching tactical and special disciplines that are recently specialized educational disciplines in higher military educational institutions are: ensuring the ideological orientation of teaching; combination of cognitive and educational functions; high scientific level of informative material of training sessions; evidence and persuasiveness of educational material; a combination of informative and problematic material; clarity and consistency of presentation of educational information; activation of cadets' attention; development of professional thinking; educational and methodological support of classes; activation of operational activities of cadets.

Keywords: tactical and special training, military education, professional competence, future officers-border guards.

Постановка проблеми. Фахівцям будь-якої сфери необхідно бути професійно компетентними, орієнтуватись у суміжних галузях діяльності, готовими до професійного вдосконалення та зростання, а також бути професійно мобільними. Впровадження компетентнісного підходу у систему вищої освіти, і зокрема військової освіти, спрямоване на формування у майбутніх фахівців загальних та спеціальних (фахових) компетентностей, що забезпечить продуктивність у майбутньому професійному середовищі.

Проблематика сучасної вищої освіти є багатоаспектною. З-поміж таких аспектів слід звернути уваги на об'єкти тактико-спеціальних наук у зв'язку із динамічними змінами у суспільному житті, війною росіян проти українців, пріоритетністю цінності життя захисника України. Сучасні тактико-спеціальні науки є результатом безпосереднього реагування на виклики суспільного розвитку. Тому актуальною стає проблема формування згаданих вище професійних компетентностей у процесі вивчення тактико-спеціальних дисциплін у вищому військовому навчальному закладі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однозначність та надійність результатів наукового дослідження за представленою проблематикою вимагає проаналізувати ту інформацію, що вже існують у науковій сфері. Пріоритетними у проблемі забезпечення тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників є законодавчі акти, першим з яких виступає Конституція України [1]. Також було вивчено зміст постанов, наказів та інструкцій прикордонної служби та Міністерства внутрішніх справ України в цілому. Цінними в аналізі проблеми забезпечення тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників були такі праці: щодо основ тактико-спеціальної підготовки представників органів внутрішніх справ (С. Банах, О. Тьорло) [2; 7]; медико-біологічного фундаменту загальної та спеціальної фізичної підготовки фахівців сектору безпеки та оборони (В. Булачек) [3]; аналізу проблеми формування умінь застосування спецзасобів та зброї майбутніми офіцерами-прикордонниками (В. Волошин) [4]; системи

заходів особистої безпеки правоохоронців України (М. Дивак) [6]; проблематики розвитку культури та формування особистої безпеки військово-службовців (А. Жаров) [5]; психологічних аспектів особистої безпеки військовослужбовців-прикордонників (І. Ковальська) [7]; психологічних особливостей професійної діяльності офіцерів-оперативників прикордонного відомства (С. Філіпов) [9].

Формулювання мети статті та завдань. Аналіз особливостей формування професійних компетентностей майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення тактико-спеціальних дисциплін.

Виклад основного матеріалу. Якісна освіта та підготовка майбутніх фахівців за рівнем сформованості їх професійних компетентностей як високого результату освітньої системи є для замовників на ринку праці мірилом оцінки. Зважаючи на це, у сучасній освітній системі здійснюється переосмислення цілей та освітніх результатів, змісту та способів навчання, засобів організації освітньої діяльності.

У сучасній українській освітній системі в умовах безперервного зростання обсягів та змісту наукової інформації, увага приділяється проблемам розвитку особистості, який здатний професійно діяти у змінюваних умовах, а також формуванню професійних компетентностей.

Тому в освітньому середовищі трансформовано рух від «поняття кваліфікації, професіоналізму – до поняття компетентності». Дослідник В. Байденко [8], вважає, що це є результатом актуалізації когнітивних та інформаційних базисів у сучасному суспільстві, що не можна пояснити традиційним поняттям «професійна кваліфікація». Більш доцільним вважається поняття компетентності. Беззаперечним є той факт, що нові соціально-економічні відносини формують нові вимоги до майбутніх фахівців, серед яких усе більшого значення набувають вимоги системних організованих інтелектуальних, комунікативних, рефлексуючих, самоорганізуючих, моральних якостей, що дозволять дієво організовувати діяльність у і в соціально-економічному, і в культурному контекстах [1, с. 10].

За результатами практики, сучасна система вивчення тактико-спеціальних навчальних дисциплін зводилась до того, що знання, уміння та навички отримувались курсантами фрагментарно, на різних за профілем кафедрах (академія прикордонної служби). У зв'язку із цим перед керівництвом постало завдання сформувати в курсантів тактичних та спеціальних умінь більш високого рівня.

Проведений теоретичний аналіз наукової літератури дозволив встановити, що основними одиницями оновлення змісту освіти є компетентності та компетенції. Існують різні підходи до визначення «компетентності» та «компетенції» в освіті. М. Хослтед, Т. Орджі вважають компетенції важливими результатами освіти, які повинні бути сформовані в усіх, хто навчається, пронизувати всі предмети, проходити через усі рівні освіти і

розроблятися на високому рівні. При цьому ключові *компетентності* – не є окремою частиною навчального плану, вони інтегровані до його змісту [10].

Л. Луценко так визначає сутність професійної компетентності та компетенції: «Професійна компетентність розглядається як системна, інтеграційна єдність, синтез інтелектуальних і навичкових складових (когнітивної і діяльнісної), особистісних характеристик (ціннісні орієнтації, здібності, риси характеру, готовність до здійснення діяльності тощо) і досвіду, що дає змогу особистості використовувати свій потенціал, здійснювати складні культуровідповідні види діяльності, оперативно й успішно адаптуватися в суспільстві та професійній діяльності, що постійно змінюється. Вона відображає не лише потенціал, що є у людини, і здатність його використовувати, але і породжує нові явища, якості життя і діяльності, даючи можливість людині бути успішною. Компетенції, своєю чергою, виступають як складові компоненти професійної компетентності». Дослідником В. Байденко стверджує, що *професійні компетентності* – це здатність доцільно діяти відповідно до вимог справи, методично організовано і самостійно вирішувати завдання і проблеми, а також самооцінювати результати своєї діяльності.

Компетентності притаманні такі характеристики: а) являє собою інтегрований результат освіти; б) проявляється ситуативно; в) існує як потенціал, який наповнюється конкретним змістом та проявляється в конкретній ситуації. Складність компетентності як педагогічного явища зумовлює виокремлення певних структурних елементів поняття «компетенція».

Європейськими експертами запропоновано наступну внутрішню структуру компетентностей: знання; пізнавальні навички; практичні навички; відношення; емоції; цінності та етика; мотивація [7].

Рада Європи виділила ключові професійні компетентності. До них належать: здатність до здійснення ефективної професійної діяльності; професійна мобільність; вміння будувати (планувати, реалізовувати, корегувати) професійну кар'єру; адаптуватись до робочого місця; здатність адекватно реагувати на зміни ринку. Досвід організації компетентнісно-орієнтованої освіти у нашій країні на сьогодні є фрагментарним і невідрефлексованим. Існують окремі практики реалізації компетентнісно-орієнтованого підходу у межах завершених і ще діючих міжнародних проектів, що здійснюють наші дослідники разом із зарубіжними [8].

Практика викладання тактико-спеціальних дисциплін для курсантів-прикордонників засвідчила, що існують певні труднощі у системі їх фахової підготовки.

- *перша група проблем* – ті, що зумовлені специфікою української системи військової освіти в Україні: попередня відсутність систематизованого викладу тактико-спеціальних знань на рівні курсантів-абітурієнтів; зменшення

обсягів аудиторних годин для викладання тактико-спеціальних дисциплін; не сприйняття статусу тактико-спеціальних дисциплін у системі військової освіти;

- *друга група проблем* пов'язана із визначенням змісту тактико-спеціальних дисциплін для курсантів-прикордонників: зміцнення співпраці з викладачами інших навчальних дисциплін та спеціальних дисциплін фахової підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників («Прикордонна служба», «Організація та здійснення прикордонного контролю», «Оперативно-розвідувальна діяльність» тощо).

Враховуючи представлені вище професійні функції майбутніх офіцерів-прикордонників, зміст їх тактико-спеціальної підготовки слід розглядати як формування готовності до неї. Успішне оволодіння тактико-спеціальними дисциплінами у майбутньому повинно забезпечити формування в них спеціальних компетентностей (особистої безпеки, застосування зброї/спецзасобів, фізичного впливу тощо).

Відповідно, тактико-спеціальна підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників спроектована на основі поєднання окремих структурних компонентів: тактика професійної діяльності; спеціальної тактики; тактичної медицини.

У змісті основних компетентностей, що повинні бути сформовані за результатами тактико-спеціальної підготовки враховано:

знаннями з тактики та тактичної медицини;

використання знань з основ ведення сучасною бою, організаційно-штатної структури та можливостей прикордонного підрозділу в основних видах тактичних дій;

знання з тактики дій прикордонних підрозділів та підрозділу противника з метою прогнозування можливих дій (зокрема, тактичних);

уміння організувати розташовувати тактичні групи на місці з урахуванням тактичних нормативів;

знання управлінських процесів щодо підрозділу (тактичної групи) під час переміщення;

уміння організовувати бій, підтримуючи взаємодію та управління прикордонним підрозділом та вогнем під час бойових дій.

З урахуванням представленого аналізу, можна стверджувати, що пріоритетними особливостями формування професійних компетентностей у процесі викладання тактико-спеціальних дисциплін, що нещодавно є профільними навчальними дисциплінами у вищих військових навчальних закладах є:

забезпечення ідейної спрямованості викладання;

поєднання пізнавальної та виховної функцій;

високий науковий рівень інформативності матеріалу навчальних занять;

доказовість та переконливість навчального матеріалу;

поєднання інформативності та проблемності викладеного матеріалу;
чіткість та логічність викладу навчальної інформації;
активізація уваги курсантів;
розвиток професійного мислення;
навчально-методичне забезпечення занять;
активізація операційної діяльності курсантів.

Заявлені особливості формування професійних компетентностей у процесі викладання тактико-спеціальних дисциплін у військовій освіті, не є остаточними, оскільки сучасні тактико-спеціальні науки являють собою гігантську систему соціальних, філософських, економічних, політологічних тощо знань, дослідницьких технологій, методик, за допомогою яких вони охоплюють об'єктивну реальність, усі процеси та явища життя, а також його сфери.

Висновки. Таким чином, методика викладання тактико-спеціальних дисциплін вимагає постійного удосконалення свого інструментарію, актуалізації потреб у спеціальній методичній та навчальній літературі, врахування особливостей кредитно-модульної технології навчання, сучасного бойового досвіду тощо.

Проведене дослідження не вичерпує всіх аспектів проблеми формування професійних компетентностей майбутніх офіцерів-прикордонників у процесі вивчення тактико-спеціальних дисциплін. Перспективними напрямками подальших розвідок є: дослідження психологічних особливостей формування професійних компетентностей курсантів в освітньому процесі вищого військового навчального закладу; розроблення методики формування професійних компетентностей курсантів; дослідження чинників, що впливають на формування професійних компетентностей; порівняльний аналіз досвіду формування професійних компетентностей майбутніх офіцерів правоохоронних органів провідних країн світу у процесі оволодіння тактико-спеціальними навчальними дисциплінами.

Література:

1. Конституція України: Закон України, від 28 червня 1996р. // Відомості Верховної Ради, 1996. - №30. - Ст.141. (Із змінами, внесеними згідно із Законом №2222-IV від 08.12.2004. ВВР. - 2005. - № 2. - ст.44.)
2. Банах С. М., Булачек В. Р., Винярчук І. С., Йосипів Ю. Р., Мовчан М. А. та ін. Тактико-спеціальна підготовка працівників ОВС України : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 300 с.
3. Булачек В. Р., Тьорло О. І. Медико-біологічні основи загальної та спеціальної фізичної підготовки : навчально-методичний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2006. 73 с.
4. Волошин В. Д. Методичні рекомендації щодо формування умінь застосування спеціальних засобів та зброї майбутніми офіцерами-прикордонниками у процесі фахової підготовки. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогіка, 2017, 4.

5. Жаров А. І. Розвиток культури і формування особистої безпеки воїна Збройних сил України. Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. праць / від. ред. Лях В.В. 2001. Вип. 41.

6. Заходи особистої безпеки працівників міліції під час виконання службових обов'язків : методичні рекомендації (Проект) / уклад. М. М. Дивак, І. В. Клименко, Р. А. Воробйов, О. М. Ботнаренко, С. М. Мартинов. К. : Департамент кадрового забезпечення МВС України, 2013. 71 с.

7. Ковальська І. Е. Особиста безпека військовослужбовців Державної прикордонної служби України: сутність, структура та соціально-психологічні чинники її забезпечення [Електронний ресурс] // Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : електрон. наук. фак. вид. / гол. ред. Грязнов І. О. – 2011. – Вип. 3. – Режим доступу: http://www.nbu.gov.ua/e-journals/Vnadsps/2011_3/11kiescz.pdf

8. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції: навч. посібник / О. І. Тьорло, Ю. Р. Йосипів, В. М. Синенький та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 480 с.

9. Філіппов С. О. Психологічні особливості професійної діяльності офіцерів оперативників Державної прикордонної служби України : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.09; Нац. академія Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2004. – 236 с.

References:

1. Konstytutsiya Ukrayiny: Zakon Ukrayiny. [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine], dated June 28, 1996 // Vidomosti Verkhovnoyi Rady - Bulletin of the Verkhovna Rada, 1996. - No. 30. - Article 141. (With changes introduced in accordance with Law No. 2222-IV dated 08.12.2004. VVR. - 2005. - No. 2. - Article 44.) [in Ukrainian] Актуальні питання у сучасній науці № 1(7) 2023 463

2. Banakh S. M., Bulacek V. R., Vinyarchuk I. S., Yosypiv Y. R., Movchan M. A. and others. (2011) Taktyko-spetsial'na pidhotovka pratsivnykiv OVS Ukrayiny : navch. posibnyk. [Tactical and special training of employees of the Ukrainian Armed Forces: training. Manual]. Lviv: LvDUVS. 300 p. [in Ukrainian]

3. Bulacek V. R., Tjorlo O. I. (2006) Medyko-biolohichni osnovy zahal'noyi ta spetsial'noyi fizychnoyi pidhotovky : navchal'no-metodychnyy posibnyk. [Medical-biological basics of general and special physical training: educational and methodological manual]. Lviv: LvDUVS. 73 p. [in Ukrainian]

4. Voloshyn V. D. (2017) Metodychni rekomendatsiyi shchodo formuvannya umin' zastosuvannya spetsial'nykh zasobiv ta zbroyi maybutnimy ofitseramy-prykordonnykamy u protsesi fakhovoyi pidhotovky. [Methodical recommendations on the formation of skills in the use of special means and weapons by future border guards in the process of professional training]. Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. Seriya: Pedagogika. - Bulletin of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Series: Pedagogy. 4. [in Ukrainian]

5. Zharov A. I. (2001) Rozvytok kul'tury i formuvannya osobystoyi bezpeky voyina Zbroynykh syl Ukrayiny. [Development of culture and formation of personal security of a soldier of the Armed Forces of Ukraine]. Mul'tyversum. Filosofs'kyy al'manakh : zb. nauk. prats' - Multiverse. Philosophical almanac: coll. of science works / from ed. Lyakh V.V. 2001. Issue 41. [in Ukrainian]

6. Zakhody osobystoyi bezpeky pratsivnykiv militsiyi pid chas vykonannya sluzhbovykh obov'yazkiv : metodychni rekomendatsiyi (Proekt). [Measures for the personal safety of police officers during the performance of official duties: methodological recommendations (Project)] (2013) / comp. M. M. Dyvak, I. V. Klymenko, R. A. Vorobyov, O. M. Botnarenko, S. M. Martynov. K.: Department of Personnel Support of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. 71 p. [in Ukrainian]

7. Kovalska I. E. (2011) Osobysta bezpeka viys'kovosluzhbovtiv Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy: sutnist', struktura ta sotsial'no-psykholohichni chynnyky yiyi zabezpechennya. [Personal safety of servicemen of the State Border Service of Ukraine: essence, structure and social and psychological factors of its provision] [Electronic resource] // Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy : elektron. nauk. fakh. vyd - Bulletin of the National Academy of the State Border Service of Ukraine: electronic. of science profession. kind. / head ed. Gryaznov I. O. Issue 3. URL: [http:// www.nbu.gov.ua/ ejournals/ Vnads/ 2011_3/ 11kiescz.pdf](http://www.nbu.gov.ua/ejournals/Vnads/2011_3/11kiescz.pdf) [in Ukrainian]

8. Taktyko-spetsial'na pidhotovka pratsivnykiv Natsional'noyi politysiyi: navch. posibnyk . [Tactical and special training of National Police employees: training. Manual] / O. I. Tyorlo, Yu. R. Yosypiv, V. M. Synenkyi, etc. Lviv: LvDUVS, 2018. 480 p. [in Ukrainian]

9. Filippov S. O. (2004) Psykholohichni osoblyvosti profesiynoyi diyal'nosti ofitserivoperatyvnykiv Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrainy. [Psychological peculiarities of the professional activity of operational officers of the State Border Service of Ukraine]: diss. ... candidate of psychology. Sciences: 19.00.09; National State Academy border service of Ukraine named after B. Khmelnytskyi. Khmelnytskyi. 236 p. [in Ukrainian]

УДК:373:004

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1344-1357](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1344-1357)

Поліщук Світлана Вікторівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти, Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 51, м. Кам'янець-Подільський, 32302, тел.: (097) 872-17-35, <https://orcid.org/0000-0002-1325-0143>

Горбатюк Оксана Василівна кандидат педагогічних наук, доцент кафедри педагогіки та менеджменту освіти, педагогічний факультет, Кам'янець-Подільський Національний університет імені Івана Огієнка, вул. Огієнка, 51, м. Кам'янець-Подільський, 32302, <https://orcid.org/0000-0002-1506-2664>

ІНФОРМАЦІЙНІ ТЕХНОЛОГІЇ ТА ЗАСОБИ ЇХ РЕАЛІЗАЦІЇ У ЗАКЛАДАХ ЗАГАЛЬНОЇ СЕРЕДНЬОЇ ОСВІТИ

Анотація. В статті актуалізовано важливість впровадження інформаційних технологій в навчальний процес закладів загальної середньої освіти. Зокрема підкреслюється, що завдяки впровадженню новітніх інформаційних технологій в учнів підвищується інтерес до уроків, активізується їх пізнавальна діяльність, розвивається творчий потенціал.

Багато уваги приділено останнім дослідженням і публікаціям вітчизняних науковців і дослідників, які стосуються цієї проблеми, сутності і змісту інформаційних технологій тощо.

Підкреслюється, що впровадження інформаційних технологій в сферу освіти веде за собою перехід від старої схеми репродуктивної передачі знань до нової креативної форми навчання.

Звертається увага на необхідність набуття вчителем потрібного рівня підготовки для застосування ним у своїй педагогічній діяльності інформаційних технологій, що дасть йому змогу на високому професійному рівні завчасно моделювати ситуацію взаємодії за допомогою засобів, схем (моделей) діяльності учнів відповідно до змісту і мети уроку.

У статті підкреслюється важливість використання при застосуванні інформаційних технологій комп'ютерних програм, електронних засобів навчального призначення. При цьому автор звертає велику увагу на складові, які становлять основу інформаційних технологій.

Важливе місце в статті відводиться застосуванню сучасних технічних засобів, які становлять сукупність технічних пристроїв з дидактичним забезпеченням, які сприяють пред'явленню й обробці інформації з метою її активізації. Особливо багато уваги приділяється комп'ютеризації, яка по суті є основною технічною базою інформаційної технології. На високому професій-

ному рівні обґрунтовується важливість використання комп'ютерних засобів в посиленні інформаційного впливу між усіма учасниками навчального процесу в системі прямих та зворотніх каналів зв'язку, функціонують в структурі педагогічної системи.

Викликає певний інтерес зіставлення типологій традиційних і комп'ютеризованих уроків, які мають місце в закладах загальної середньої освіти.

Крім всього іншого вище сказаного, наголошується на подальшому вивченні та широкому застосуванню інформаційних технологій в педагогічній діяльності сучасних закладів загальної середньої освіти.

Ключові слова: інформаційні технології, засоби, програми, вплив, готовність, процес, діяльність, нововведення, освіта, критерії, якість.

Polishchuk Svitlana Viktorivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Management of Educational Institutions, Faculty of Pedagogy, Kamianets-Podilskyi National University named after Ivan Oghienko, St. Ohienka, 51, Kamianets-Podilskyi, 32302, tel.: (097)872-17-35, <https://orcid.org/0000-0002-1325-0143>

Gorbatyuk Oksana Vasylivna Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Pedagogy and Management of Educational Institutions, Faculty of Pedagogy, St. Ohienka, 51, Kamianets-Podilskyi, 32302, <https://orcid.org/0000-0002-1506-2664>

INFORMATION TECHNOLOGIES AND MEANS OF THEIR IMPLEMENTATION IN INSTITUTIONS OF GENERAL SECONDARY EDUCATION

Abstract. The article highlights the importance of introducing information technologies in the educational process of general secondary education institutions. In particular, it is emphasized that thanks to the introduction of the latest information technologies, students' interest in lessons increases, their cognitive activity is activated, and their creative potential develops.

Much attention is paid to the latest research and publications of domestic scientists and researchers concerning this problem, the essence and content of information technologies, and so on.

It is emphasized that the introduction of information technologies in the field of education leads to a transition from the old scheme of reproductive knowledge transfer to a new creative form of Education.

Attention is drawn to the need for the teacher to acquire the necessary level of training for the use of information technologies in their pedagogical activities, which will allow him to model the situation of interaction at a high professional level in

advance with the help of means, schemes (models) of students' activities in accordance with the content and purpose of the lesson.

The article emphasizes the importance of using computer programs and electronic educational tools in the application of Information Technologies. At the same time, the author pays great attention to the components that form the basis of Information Technologies.

An important place in the article is given to the use of modern technical means, which are a set of technical devices with didactic support, which contribute to the presentation and processing of information in order to activate it. Especially much attention is paid to computerization, which is essentially the main technical base of Information Technology. At a high professional level, the importance of using computer tools in strengthening information influence between all participants in the educational process in the system of direct and reverse communication channels functioning in the structure of the pedagogical system is justified.

There is some interest in comparing the typologies of traditional and computerized lessons that take place in institutions of general secondary education.

Among other things, the above is noted for the further study and widespread use of information technologies in the teaching activities of modern institutions of general secondary education.

Keywords: information technologies, tools, programs, impact, readiness, process, activity, innovations, education, criteria, quality.

Постановка проблеми. В умовах розбудови незалежної української держави, внаслідок глобального характеру перетворень, освіта стає одним з найважливіших напрямів державної політики України, стратегічним ресурсом соціально-економічного, культурного й духовного розвитку суспільства, що має забезпечити інтегрування національної системи освіти до Європейського й світового освітнього просторів. У цьому контексті складаються сприятливі умови для відновлення й подальшого розвитку вітчизняної педагогічної науки, національної системи освіти й виховання дітей та молоді.

Одним з найважливіших напрямів зростання глобалізації вітчизняної освітньої системи, безумовно, є забезпечення сфери освіти теорією і практикою використання сучасних інформаційних технологій, орієнтованих на реалізацію процесів навчання і виховання. Саме впровадження інформаційних технологій в навчальний процес дає можливість досягти якісно нового рівня організації навчального процесу, відійти від переваги традиційних форм і методів навчання над інноваційними, активізувати розумову діяльність учнів за рахунок інтенсифікації навчання.

Вивчення будь-якої дисципліни з використанням інформаційних технологій сприяє створенню сприятливих умов для формування особистості учня і відповідає запитам сучасного суспільства. Саме завдяки впровадженню новітніх інформаційних технологій у учнів підвищується інтерес до уроків,

активізується їх пізнавальна діяльність, розвивається творчий потенціал. Це дозволяє ефективно організовувати групову і самостійну роботу на уроці, сприяє удосконаленню практичних вмінь і навичок. Використання новітніх інформаційних технологій в навчальному процесі дозволяє активізувати процес навчання, реалізувати ідеї розвиваючого навчання, підвищити темп уроку, збільшити обсяг самостійної роботи учнів [7].

Зважаючи на важливість впровадження в навчальний і виховний процес новітніх інформаційних технологій із метою успішного забезпечення окремих питань, в Україні, на законодавчому рівні створена нормативно-правова база, основним завданням якої є створення сприятливих умов регулювання впровадження інформаційних технологій у вітчизняно-освітню систему. Сюди належать: закон України «Про інформацію», «Про науково-технічну інформацію», «Про захист інформації в інформаційно-комунікаційних системах», «Про авторське право і суміжні права», Указ Президента «Про основні засади розвитку інформаційного суспільства в Україні на 2007-2015 роки», розпорядження Кабінету Міністрів України «Про схвалення стратегічного розвитку інформаційного суспільства в Україні», Укази Президента України «Про стратегію сталого розвитку «Україна 2020», «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» тощо.

Питання впровадження інформаційних технологій не втрачає своєї актуальності, оскільки вона трактується як сфера діяльності людини та, мабуть, найбільш важливий позитивний вплив вони здійснюють на освіту, оскільки відкривають можливості для впровадження нових методів навчання і виховання, що в свою чергу сприятиме інтеграції вітчизняної освітньої системи в європейській та світовий простори.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблемі впровадження (застосування) інформаційних технологій в навчальний процес закладів загальної середньої освіти (і не тільки), приділяють увагу ряд провідних вітчизняних науковців і дослідників, зокрема: Н. Балика, О. Блажука, І. Богданова, І. Булаха, Ю. Борисовською, О. Козлова, О. Лисенко, М. Близнюка, В. Бикова, О. Бурова, М. Лещенко, В. Олійника, В. Спіріна, М. Шмшкіна, Л. Лабуза, Т. Вакалюка, В. Веремієнка, М. Лукащука, М. Скопєня, І. Соколова, М. Жадака та ін [2].

Науковець Ю. Машбиця багато уваги у своїх дослідженнях приділяє теоретико-методологічним основам інформаційних технологій. Питання, які пов'язані з використанням інформаційних технологій у навчальному процесі закладів загальної середньої освіти висвітлені в наукових доробках Р. Гуревича [3], М. Жалдака [4].

Наукові основи технології навчання з використанням інформаційних технологій закладів освіти розглядають у своїх дослідженнях науковці І. Богданова [5], М. Лукашук [6], Л. Панченко [7].

Проблемам розвитку і впровадження інформаційних технологій в навчальний процес закладів загальної середньої освіти приділяє науковець М. Лукашук, який трактує поняття «інформаційні технології», як процес збору, передачі, зберігання і обробки інформації, у всіх можливих формах: текстовій, графічній, візуальній та усній [6, с. 49].

Науковець М. Жалдак під поняттям «інформаційна технологія», розуміє сукупність методів і технічних засобів збирання, організації, зберігання, обробки, передачі, подання інформації, які розширюють знання людей і розвивають їх можливості управління технічними і соціальними ресурсами» [7].

В свою чергу дослідник М. Скопець розглядає інформаційні технології як сукупність прийомів, методів та засобів послідовного якісного перетворення інформації на таких етапах інформаційних процесів як: збирання, передавання, зберігання, обробки, накопичення. За його словами – інформаційна технологія – це алгоритм перетворення інформації з використанням відповідних методів і засобів [8].

Проблема використання інформаційних технологій в закладах загальної середньої освіти знайшла місце в наукових працях В. Грищенка, А. Котової, С. Кіфіренка, В. Белова, К. Левківської, М. Вороненка, М. Близнюка, В. Лугового та інших.

Їхнє дослідження щодо впровадження інформаційних технологій в навчальний процес закладів загальної середньої освіти пов'язані із сучасним розвитком вітчизняної освітньої системи, внаслідок чого формує нові умови навчання та виховання учнівської молоді, нові умови роботи та професіоналізму педагогічного складу. Саме такий підхід стимулює розвиток формування школи нового типу, що так важливо для підвищення конкурентоспроможності закладу освіти.

Виклад основного матеріалу. Процес навчання в закладі загальної середньої освіти – це цілеспрямована взаємодія вчителя і учня, що постійно змінюється, у ході якої розв'язуються задачі освіти, виховання та загального розвитку учнів (за Ю. Бабанським). Тому так важливим є застосування в закладах загальної середньої освіти інформаційних технологій, які безпосередньо впливають на процес сприйняття навчального матеріалу, що в кінцевому підсумку забезпечує ефективність навчального процесу.

Важливість застосування інформаційних технологій навчання закладів загальної середньої освіти впливає із завдань, які вони виконують. Такими завданнями є: інтенсифікація всіх рівнів навчально-виховного процесу, підвищення його ефективності і якості, системна інтеграція галузей знань, розвиток творчого потенціалу учнівської молоді, їх здібностей до комунікативної діяльності, формування інформаційної культури, розвиток експериментально-дослідної діяльності та культури навчальної діяльності, реалізація соціального замовлення, обумовленого інформацією сучасного суспільства – надання учням умінь і навичок в галузі інформатики та

обчислювальної техніки, підготовка користувачів засобів нових інформаційних технологій. Визначено, що виконання таких завдань засобами інформаційних технологій суттєво впливає на формування професійної ідентичності [2].

Дослідження проблеми використання спеціальних інформаційних технологій в закладах освіти сприяє створенню цілісної картини вдосконалення навчального і виховного процесу учнівської молоді, що в свою чергу забезпечує підвищення якості освіти, створює необхідні умови для підвищення конкурентоспроможності закладу освіти.

Крім всього іншого, впровадження інформаційних технологій у сферу освіти веде за собою перехід від старої системи репродуктивної передачі знань до нової креативної форми навчання. Це в свою чергу сприяє створенню стійкої мотивації в учнів до отримання знань, а з іншого боку стимулює пошук нових форм та інструментів освоєння цих знань.

Одночасно слід зазначити, що впровадження в навчальний і виховний процеси інформаційних технологій викликає необхідність зростання професійної майстерності педагогічного колективу закладу освіти.

Оволодіння знаннями й уміннями використовувати сучасні інформаційні технології та мультимедійні авторські засоби в навчальному процесі є необхідним для педагога будь-якої спеціалізації [1]. Тобто ми можемо стверджувати, що серед всіх інших ключових компетентностей вчителя надзвичайно важливою є компетентність пов'язаною з інформаційними технологіями.

При цьому важливим моментом є з'ясування сутності інформаційних технологій. За словами академіка В. Глушкова інформаційна технологія – це людино-машинна технологія збирання, оброблення та передавання інформації. В сучасному розумінні, інформаційні технології – це процеси, які реалізуються засобами обчислювальної техніки і забезпечують виконання заданих вимог до пошуку, подання, перетворення та передавання інформації. Тобто це процеси, що реалізують інформаційну діяльність людини [1]. Зважаючи на вище сказане, ми можемо констатувати, що інформаційна технологія є поєднанням засобів обчислювальної техніки та інформаційної діяльності людини.

Основними компонентами інформаційної технології навчання, як свідчать проведені нами дослідження є: технічні засоби, програмні засоби та організаційно-методичне забезпечення.

Оскільки основою технологічного процесу навчання є отримання і перетворення інформації, то будь-яку педагогічну технологію можна назвати інформаційною.

Новітніми інформаційними технологіями навчання, в широкому розумінні, за словами науковця Т. Носенко, прийнято називати процес підготовки і передачі інформації до учня за допомогою відповідних

компонентів цих технологій і, в першу чергу, персонального комп'ютера. Зважаючи на це, кожний вчитель закладу загальної середньої освіти повинен мати відповідний рівень застосування у своїй педагогічній діяльності інформаційних технологій; повинен вміти розробляти функціональну структуру комп'ютерного середовища; використовувати програмне забезпечення, мультимедійні технології; інтернет; проявляти обізнаність в сфері дидактики і теорії виховання; повинен володіти креативністю мислення, здатністю до аналізу, бути готовим до самовдосконалення. Це дає нам підстави стверджувати, що впровадження інноваційних моделей в навчальний процес школи передбачає вміння вчителів-переметників користуватися засобами новітніх інформаційних технологій.

До того ж слід звернути увагу на те, що педагог повинен завчасно моделювати ситуації взаємодії за допомогою засобів, схем (моделей) діяльності учнів, відповідно до змісту і мети уроку. У моделях слід фіксувати склад індивідуальних дій учнів, способів їх розподілу між учасниками і послідовність дій виконання. Цілеспрямована модель діяльності учнів на цих уроках, за словами науковця М. Романенка, виступає інструментарієм, за допомогою якого можна поєднувати методологію та зміст, крім того вона є основним засобом організації комунікації учнів і вчителя [9, с. 150-153].

Дослідження свідчать, що використання інформаційних технологій (комп'ютерних програм, електронних засобів навчального призначення тощо) значно підвищують якість навчання.

Застосування сучасних інформаційних технологій у навчанні – це одна з найбільш важливих і стійких тенденцій розвитку вітчизняних закладів загальної середньої освіти. Про це свідчить той факт, що в останні роки у вітчизняних освітніх закладах комп'ютерна техніка та інші засоби інформаційних технологій стали все частіше використовуватись при вивченні більшості навчальних предметів. Це викликано тим, як свідчить досвід і практика, що інформатизація істотно впливає на процес придбання знань учнівської молоддю. Саме завдяки новим технологіям навчання на основі інформаційних і комунікаційних створюється сприятливі умови для інтенсифікування освітнього процесу, зростає швидкість сприйняття, розуміння та глибина засвоєння величезних масових знань.

Використання інформаційних технологій полегшує та покращує навчальний процес, активізує та стимулює розумову діяльність учнів та дозволяє урізноманітнити та підвищити ефективність освітнього процесу.

Неможливо виховати конкурентоспроможного випускника школи без використання сучасних освітніх технологій.

Сучасні інструментальні засоби відкривають широкі перспективи для візуалізації та інтерактивності навчального процесу. Завдяки новому рівню інформаційного забезпечення стає можливим удосконалення методів освітньої діяльності, раціональне використання праці педагогів та адміністрації закладів освіти [9, с. 150-153].

Засоби ІКТ, які використовуються в ході застосування інформаційних технологій, складаються із певних складових, що забезпечують ефективну роботу закладу загальної середньої освіти, включаючи при цьому навчальний і виховний процеси.

Використання засобів ІКТ в організації та плануванні діяльності закладу загальної середньої освіти, як свідчать проведені нами дослідження, має певні привілеї, а саме:

- підвищення ефективності навчального процесу;
- можливість управління навчальним процесом з використанням результатів попередньої діяльності;
- прийняття більш ефективних управлінських рішень направлених на вдосконалення навчального процесу;
- підвищення об'єктивності в оцінці діяльності вчителів та учнів;
- більш ефективне управління пізнавальної діяльності учнів;
- можливість прийняття більш важливих рішень, які стосуються підвищення результативності навчання;
- оперативний доступ до організаційної інформації стосовно діяльності навчального закладу;
- економія матеріальних і людських ресурсів (завдяки раціональному їх використанню);
- збільшення вільного часу на вирішення важливих та особистих питань тощо [9, с. 150-153].

Засоби ІКТ складаються з певних складових, що забезпечують ефективну роботу закладу загальної середньої освіти (рис. 1).

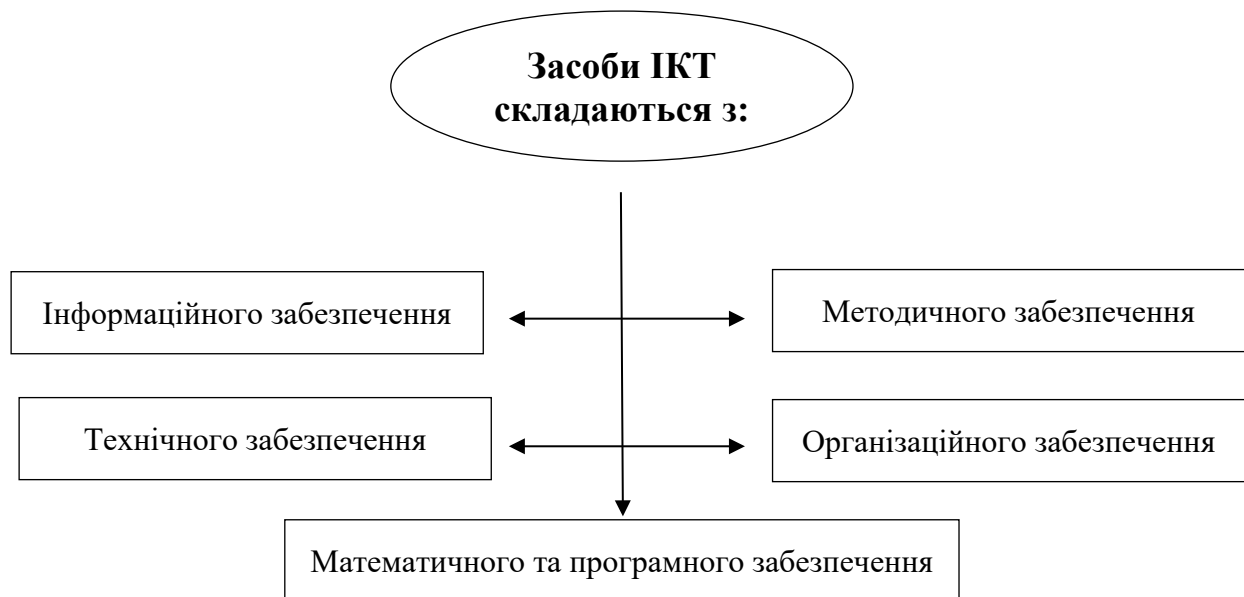

Рис. 1. Засоби ІКТ

Наявність всіх цих складових вимагає певних автоматизованих робочих місць спеціалістів, які б працювали в системі загальної середньої освіти на різних рівнях: закладу загальної середньої освіти, відділів освіти тощо. При цьому слід зазначити, що від якості інформаційного та телекомунікаційного забезпечення залежить якість всього учбового процесу.

Слід також звернути увагу на особливості, які пов'язані з їх використанням. В ході впровадження інформаційних технологій навчальний процес закладів загальної середньої освіти. Дані особливості безпосередньо пов'язані з питанням організації та контролю психічних процесів: сприйняття, уваги, пам'яті тощо.

В цьому контексті важливе місце відіграє застосування сучасних технічних засобів, які становлять сукупність технічних пристроїв з дидактичним забезпеченням, що використовуються в навчально-виховному процесі з метою пред'явлення й обробки інформації з метою її оптимізації.

Основною технічною базою інформаційної технології є, за словами науковця Т. Носенко, персональний комп'ютер як універсальна настільна або переносна електронно-обчислювальна машина, що призначена для автоматизованого виконання обчислень за даною програмою і виведення результатів обчислень. Саме автоматизація різних соціально-комунікативних процесів, до яких можна віднести навчально-виховний процес в системі освіти, є найперспективнішим напрямом застосування інформаційних технологій, тому що в соціальних відносинах їх використання дає найбільший ефект [1, с. 12].

Тобто ми можемо стверджувати, що використання персонального комп'ютера в ході навчального процесу учнівської молоді дозволяє підвищити ефективність навчання. Крім того, як свідчить проведені нами дослідження, використання комп'ютерних засобів в закладах загальної середньої освіти сприяє посиленню інформаційного впливу між усіма учасниками навчального процесу в системі прямих та зворотніх каналів зв'язку, що функціонують в структурі педагогічної системи. Чим інтенсивніший цей процес, тим сильніше відчуття діють на увагу, пам'ять, мислення та інші процеси розумової діяльності, тобто активізується діяльність як учня, так і вчителя [4, с. 4]. Тобто ми констатуємо факт важливості застосування комп'ютера в педагогічній діяльності і для самого вчителя, який по суті є потужним засобом навчання, завдяки якому полегшується процес створення навчального матеріалу, його демонстрації, наглядній ілюстрації тощо. Саме завдяки комп'ютеризації процесу навчання розширюються можливості вчителя для посилення його впливу на підвищення якості засвоєння учнями навчального матеріалу, а також для підвищення ефективності навчання взагалі. Тобто ми можемо стверджувати, що комп'ютеризація інформаційних процесів, які широко використовуються в сучасних закладах загальної середньої освіти – це соціально значуще явище, що отримало назву інформатизації. У технологіч-

ному відношенні інформатизація – це процес розвитку комунікації, автоматизації та спрощення доступу до інформації [11].

Процес комп'ютеризації освіти в закладах загальної середньої та в середньоосвітніх закладах освіти частково, перш за все, включає в себе доступність інформаційних технологій (мається на увазі комплексу відповідних технологічних і програмних засобів) усім учасникам освітнього процесу.

Комп'ютерні технології в навчанні учнів закладів загальної середньої освіти направлені на збір, обробку, зберігання, розповсюдження, передачу і подання інформації для тих, хто їх використовує.

Цілеспрямоване використання інформаційних технологій в ході навчального процесу забезпечує розвиток таких функцій:

- інформаційної, тобто надання необхідного навчального матеріалу та інформації щодо навчального процесу;
- навчальної – використання технологій як тренажеру для набуття та закріплення навичок практичного застосування і запам'ятовування теоретичного матеріалу. Також деякі технології дозволяють проводити навчальні експерименти і ділові ігри з навчання;
- контролюючі – як засобу для контролю за засвоєнням навчального матеріалу і визначення рівня знань учнів;
- організаційної, що забезпечує можливість одночасної перевірки знань усіх учнів та економії часу на перевірку їх робіт [11, с. 344].

Крім всього вище сказаного, залучення чуттєвих інформаційних технологій в закладах загальної середньої освіти нерозривно забезпечує створення логічних операцій, адже мисленнєва діяльність особистості ґрунтуються на її сенсорних можливостях. Саме завдяки комп'ютеризованих уроків відбувається стимулювання майже всіх видів сприйняття, а найбільше активуються головні – зорове та слухове. Таким чином учень проявляє себе як читач, слухач, глядач і навіть активний діяч, від якого залежить правильність виконання завдання. Як стверджує науковець Н. Паладій, яскравість технологій підсилюють тривалість довільного сприйняття учнів, що згодом переходить у спостереження, тобто цілеспрямоване сприйняття об'єктів, у пізнанні яких зацікавлена особистість. Учні будуть певні, що для абсолютного виконання завдання необхідно запам'ятовувати кожен дрібниці. Серед популярних видів інформаційних технологій учителю найбільше стають у пригоді презентації, відеосюжети, електронні тренажери та інше, використання яких не суперечить традиційно усталеній типології уроків [12].

Розглянемо (співставимо) відмінності проведення уроків з української мови в закладі загальної середньої освіти на основі застосування різних типологій за О. Біляєвим (таблиця 1).

Таблиця 1

Зіставлення типологій традиційних і комп'ютеризованих уроків з української мови в закладі загальної середньої освіти

№ п/п	Класифікація уроків з української мови за О. Біляєвим	Урок з використанням ІКТ	Рекомендації щодо застосування ІКТ
1	Урок засвоєння нових знань	Урок-презентація, відео урок	Словосполучення, визначення, порівняльна характеристика (мультимедійна презентація)
2	Урок формування вмінь і навичок	Урок із використання електронних тренажерів мовного спрямування	Робота над типами словосполучень, головне та залежна слово (завдання на освоєння електронно-дидактичного засобу)
3	Урок узагальнення і систематизації вивченого	Урок із використанням електронних тренажерів діяльнісного спрямування	Створення власних словосполучень, порівняння лексичних із фразеологічними (робота з посібником у режимі відтворення набутих знань, умінь і навичок)
4	Урок проведення контрольної роботи	Урок-тест, урок-проект	Виконання усіх видів мовно-мовленнєвих завдань (робота з електронно-дидактичними матеріалами у режимі продукування власних мовних знань і комунікативних умінь)
5	Урок аналізу контрольної роботи	Урок із використанням ІКТ з метою виявлення недоліків, помилок та роботи над ними	Контрольна робота (електронні тести, презентація власних учнівських слайдів, проектів, відео сюжетів)
6	Урок розвитку зв'язного мовлення	Урок із використанням ІКТ комунікативного спрямування	Словосполучення (комбінування ІКТ з метою активізації пізнавальної та творчої діяльності учнів)

Дані приведені нами таблиці чітко свідчать про ефективність (значну перевагу) проведення уроків з використанням ІКТ в порівнянні із традиційними уроками. Це дає нам підстави зробити висновок про те, що залучення інформаційно-комп'ютерних технологій у навчальний процес закладів загальної середньої освіти сприяє розв'язанню ряду завдань, які стоять перед сучасною вітчизняною школою, сприяє поглибленню знань і комунікативних умінь та навичок учнів тощо.

Новостворена персональна чи шкільна база, де поряд із традиційними методами навчання учнівської молоді, широкого розповсюдження набувають сучасні засоби створення віртуальних уроків, завойовує все більше простору в організації навчання; сприяє обміну досвідом; сприяє авторитету сучасного

вчителя; позитивно відбивається на іміджі і конкурентоспроможності закладу освіти.

Зважаючи на все вище сказане, ми з впевненістю можемо стверджувати про доцільність подальшого вивчення та широкого застосування інформаційних технологій в педагогічній діяльності сучасних закладів загальної середньої освіти.

Висновки. В ході проведених досліджень нами безпосередньо було обґрунтовано доцільність і важливість застосування інформаційних технологій в навчально-виховному процесі закладів загальної середньої освіти; доведено необхідність оволодіння знаннями й уміннями використовувати інформаційні технології та мультимедійні авторські засоби в навчальному процесі педагогічним колективом школи; висвітлено вплив застосування новітніх інформаційних технологій та інформаційного забезпечення на удосконалення методів освітньої діяльності; раціональне використання праці педагогів та адміністрації закладів освіти тощо.

Крім вищесказаного нами було зроблено наступні висновки:

1. Впровадження інформаційно-комунікаційних технологій у навчально-виховний процес закладів загальної середньої освіти створює передумови для їх переходу на новий більш якісний рівень.

2. На нові інформаційні технології позитивно впливають на всі компоненти системи навчання: мету, зміст, методи та організаційні форми навчання, засоби навчання засоби навчання, Що позитивно відбивається на вирішенні складних і актуальних завдань педагогіки, сприяє розвитку інтелектуального та професійного рівня педагогічних працівників.

3. Систематичне проведення занять з використанням технічних засобів дає можливість вчителю продуктивно управляти навчально-пізнавальною діяльністю учнів, контролювати рівень засвоєння програмного матеріалу, вносити корективи в процес викладання з метою поліпшення засвоєння програмного матеріалу.

4. Користуючись технічними засобами, учні мають змогу більш активно працювати в ході проведення уроку (стандартизований шрифт, раціональне розміщення інформації, її кольорове оформлення значно підвищують швидкість і якість засвоєння матеріалу, а отже і ефективність навчальної діяльності).

5. Застосування прогресивних технологій в ході здійснення навчального процесу за відповідною програмою дає змогу враховувати пізнавальні можливості кожного учня, його здібності, сприяє розвитку його інтелекту.

6. Для ефективної модернізації освіти та оновлення технічного арсеналу засобів навчання необхідно оптимізувати реалізацію державних програм, спрямованих на інформатизацію, комп'ютеризацію та оновлення матеріально-технічної бази закладів загальної середньої освіти, надання їм вільного доступу до мережі інтернет, необхідно здійснювати накопичення педагогічним колективом досвіду використання засобів ІКТ тощо.

Подальшої розробки і впровадження в освітянську практику потребує методична система з використанням нових інформаційних технологій, що забезпечують підвищення ефективності процесу навчання, збагатити його ідейний і змістовий рівні.

Література:

1. Носенко Т.І. Інноваційні технології навчання: навчальний посібник. / Т.І. Носенко. – Київ: ун-т ім. Бориса Грінченка, 2011. – 184с.
2. Романишина О.Я. Авториф. Теоретичні і методичні основи формування професійної ідентичності майбутніх учителів засобами інформаційних технологій: дис.... д-ра пед. наук: 13.00.04, Вінниця, 2016. – 43 с.
<https://www.vspu.edu.ua/science/dis/d17.pdf>
3. Гуревич Р.С, Кадемія М.Ю. Інформаційно-комунікаційні технології в сучасній професійній освіті // Електронне наукове фахове видання з педагогічних наук «Теорія і методика професійної освіти», 2011. – № 1. – С. 1-10.
4. Жалдак М.І. Проблема інформатизації навчального процесу в школі і в вузі / М.І. Жалдак // Сучасна інформаційна технологія в навчальному процесі : зб. наук. праць. К.: КДПІ ім. М. П. Драгоманова, 1991. – 180 с., С. 4.
5. Богданова І.М. Професійно-педагогічна підготовка майбутніх учителів на основі застосування інноваційних технологій: Дис...докт. пед. наук: 13.00.04. – К., 1999. – 392 с.
6. Лукашук М.М. Дидактичні умови використання нових інформаційних технологій в навчанні біології і хімії в медичних коледжах : дис. ... канд. пед. наук : 13.00.04 / Лукашук Микола Миколайович. – Вінниця, 2007. – 192 с.
7. Панченко Л.Ф. Професійно-педагогічна підготовка студентів педвузів до використання нових інформаційних технологій: Автореф. дис...кан. пед. наук: 13.00.01. – Харків, 1994. – 22 с.
8. Скопень М.М. Комп'ютерні інформаційні технології в туризмі. – К. : Кондор, 2005. 301 с.
9. Романюк М.Б. Використання ІКТ для підвищення якості навчання // Розвиток професійної майстерності педагога в умовах нової соціокультурної реальності : збірник матеріалів II Міжнародної науково-практичної конференції : у 2 ч. (м. Тернопіль, 11-12 квітня 2019 р.). Тернопіль : Тайп, 2019. – Ч. 2. – С. 150–153.
Режим доступу: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/14875>
10. Денисенко В.В. Інформаційні технології в освіті: Збірник наукових праць. Випуск 18. Херсон: ХДУ, 2014. – 199 с. – С. 65-70.
Режим доступу: <https://www.ite.kspu.edu/index.php/ite/article/view/228>
11. Ветчанін Є.С. Сучасний стан комп'ютеризації освіти / Є.С. Ветчанін // Освітологічний дискурс, 2018. – № 1-2. – С. 341-352.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2018_1-2_28
12. Паладій Н.М. Комп'ютеризація навчального процесу з української мови як лінгводидактична проблема. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка, 2011. – Вип. 60. – С. 159-161.
Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2011_60_37

References:

1. Nosenko, T.I. (2011). Innovatsiini tekhnolohii navchannia. [Innovative learning technologies]. Kyiv: un-t im. Borysa Hrinchenka. 184. [in Ukrainian].

2. Romanyshyna, O.Ia. (2016). Teoretychni i metodychni osnovy formuvannia profesiinoi identychnosti maibutnikh uchyteliv zasobamy informatsiinykh tekhnolohii [Theoretical and methodological foundations of the formation of the professional identity of future teachers by means of information technologies]. [in Ukrainian].

<https://www.vspu.edu.ua/science/dis/d17.pdf>

3. Hurevych, R.S. & Kademiia, M.Iu. (2011). Informatsiino-komunikatsiini tekhnolohii v suchasni profesiinii osviti [Information and communication technologies in modern professional education]. Kyiv: Institute of Vocational Education NAPS Ukraine. [in Ukrainian].

4. Zhaldak, M.I. (1991). Problema informatyzatsii navchalnoho protsesu v shkoli i v vuzi. [The problem of informatization of the educational process in school and university]. K. : KDPI im. M. P. Drahomanova. [in Ukrainian].

5. Bohdanova, I.M. (1999). Profesiino-pedahohichna pidhotovka maibutnikh uchyteliv na osnovi zastosuvannia innovatsiinykh tekhnolohii [Professional pedagogical training of maybut teachers on the basis of knowledge of innovative technologies]. [in Ukrainian].

6. Lukashchuk, M.M. (2007). Dydaktychni umovy vykorystannia novykh informatsiinykh tekhnolohii v navchanni biolohii i khimii v medychnykh koledzhakh [Didactic minds and knowledge of new information technologies in modern biology and chemistry in medical colleges]. Vinnytsia. [in Ukrainian].

7. Panchenko, L.F. (1994). Profesiino-pedahohichna pidhotovka studentiv pedvuziv do vykorystannia novykh informatsiinykh tekhnolohii [Professional and pedagogical training of students of pedagogical universities for the use of new information technologies]. Kharkiv. [in Ukrainian].

8. Skopen, M.M. (2005). Kompiuterni informatsiini tekhnolohii v turyzmi [Computer information technologies in tourism]. K. : Kondor. [in Ukrainian].

9. Romaniuk, M.B. (2019). Vykorystannia IKT dlia pidvyshchennia yakosti navchannia [The use of ICT to improve the quality of education]. Ternopil : Taip. [in Ukrainian].

Rezhym dostupu: <http://dspace.tnpu.edu.ua/handle/123456789/14875>

10. Denysenko, V.V. (2014). Informatsiini tekhnolohii v osviti [Information technologies in education: a collection of scientific papers]. Kherson: KhDU. [in Ukrainian].

Rezhym dostupu: <https://www.ite.kspu.edu/index.php/ite/article/view/228>

11. Vietchanin, Ye.S. (2018). Suchasnyi stan kompiuteryzatsii osvity [Modern state of computerization of Education]. K. : Kondor. [in Ukrainian].

Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/osdys_2018_1-2_28

12. Paladii, N.M. (2011). Kompiuteryzatsiia navchalnoho protsesu z ukrainskoi movy yak linhvodydaktychna problema [Computerization of the Ukrainian language learning process as a linguistic didactic problem]. Zhytomyr : Visnyk Zhytomyrskoho derzhavnogo universytetu imeni Ivana Franka. [in Ukrainian].

Rezhym dostupu: http://nbuv.gov.ua/UJRN/VZhDU_2011_60_37

УДК 378.015.31:172.15(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1358-1367](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1358-1367)

Прокопенко Альона Олександрівна доктор наук педагогічних наук, доцент, завідувач аспірантури та докторантури, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, провулок Руставелі, 7, м. Харків, 61001, <https://orcid.org/0000-0002-3735-342X>

ВИХОВАННЯ ПАТРІОТИЧНОЇ МОЛОДІ В ЗАКЛАДАХ ВИЩОЇ ОСВІТИ

Анотація. Виховання свідомої молоді, яка є носієм патріотичних, ціннісних та громадських орієнтирів, є пріоритетним завданням у вищій освіті. Забезпечення високо рівня громадянської активності та національно-патріотичної самосвідомості серед молодих фахівців є запорукою стабільного розвитку держави. Відповідно до нагальних викликів сьогодення підвищується увага до підготовки майбутніх фахівців, які готові розвивати державу, відстоювати власні та національні інтереси, нести відповідальність за свої вчинки та розвиток суспільства. Мета статті полягає в розкритті ключових проблем у формуванні громадянської позиції з метою виховання патріотичного молодого покоління у закладах вищої освіти. Визначено важливість виховання патріотичної молоді в сучасних закладах вищої освіти. Виховання патріотичної молоді в закладах вищої освіти має низку проблем, які впливають на динаміку та ефективність виховного аспекту. Серед ключових проблем виокремлено: відсутність підходів до розвитку критичного мислення до діяльності в сучасному освітньому просторі; брак можливостей для активної участі в громадському житті; вплив на освіту політичних інтересів; відсутність наскрізної лінії у навчальних програмах та освітніх компонентах; маніпуляції та пропаганда, кіберзагрози; загроза особистісній безпеці; конфлікти в суспільстві (соціальні, політичні, культурні). Висвітлено сутність кожної із проблем у контексті дії воєнного стану в країні. З'ясовано, що світний процес відіграє важливу роль у формуванні здорового національного самосприйняття та громадянської свідомості, а виховання патріотичної молоді передбачає розбудову відкритого й толерантного суспільства, адже лише шляхом активної співпраці та взаєморозуміння стає можливим збереження національної єдності. Стаття не вичерпує всі проблемні теми досягнення мети – виховання патріотичної молоді, гідного громадянина країни, особистості із стійкою громадською позицією.

Ключові слова: виховання, громадянська позиція, патріотизм, майбутні фахівців, заклад вищої освіти.

Prokopenko Alona Oleksandrivna Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor, head of postgraduate and doctoral studies, Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council, Rustaveli Lane, 7, Kharkiv, 61001, <https://orcid.org/0000-0002-3735-342>

EDUCATION OF PATRIOTIC YOUTH IN INSTITUTIONS OF HIGHER EDUCATION

Abstract. Education of conscious young people, who are carriers of patriotic, value and public guidelines, is a priority task in higher education. Ensuring a high level of civic activity and national-patriotic self-awareness among young professionals is the key to the stable development of the state. In accordance with the urgent challenges of today, attention is being paid to the training of future specialists who are ready to develop the state, defend their own and national interests, bear responsibility for their actions and the development of society.

The purpose of the article is to reveal the key problems in the formation of a civic position for the purpose of educating the patriotic young generation in institutions of higher education. The importance of educating patriotic youth in modern institutions of higher education is determined. Education of patriotic youth in institutions of higher education has a number of problems that affect the dynamics and effectiveness of the educational aspect.

Among the key problems, the following are singled out: lack of approaches to the development of critical thinking to activities in the modern educational space; lack of opportunities for active participation in public life; influence on education of political interests; absence of a cross-cutting line in educational programs and educational components; manipulation and propaganda, cyber threats; threat to personal safety; conflicts in society (social, political, cultural). The essence of each of the problems in the context of martial law in the country is highlighted.

It was found that the secular process plays an important role in the formation of a healthy national self-perception and civic consciousness, and the education of patriotic youth involves the development of an open and tolerant society, because only through active cooperation and mutual understanding is it possible to preserve national unity. The article does not exhaust all the problematic topics of achieving the goal - education of patriotic youth, a worthy citizen of the country, an individual with a stable public position.

Keywords: education, civic position, patriotism, future specialists, institution of higher education.

Постановка проблеми. З активною глобалізацією та напруженням на міжнародній арені щодо підтримки безпеки громадян набуває нового значення професійна підготовка майбутніх фахівців у закладах вищої освіти. Перед молоддю стоїть завдання не лише здобути професійні знання та навички, а й

сформувані свою громадянську позицію та патріотичні цінності, які потрібні для життєдіяльності в умовах воєнного стану.

Забезпечення високо рівня громадянської активності та національно-патріотичної самосвідомості серед молодих фахівців є запорукою стабільного розвитку держави. Виховання патріотизму у закладах вищої освіти дозволить сформувати у молоді відповідальне ставлення до власної держави та збільшити готовність її захищати в сучасних реаліях.

В Україні законодавство щодо громадянства спирається на такі принципи, як «єдиного громадянства», «неможливості позбавлення громадянина України громадянства України»; «рівності перед законом громадян України незалежно від підстав, порядку і моменту набуття ними громадянства України»; «збереження громадянства України незалежно від місця проживання громадянина України» [5]. Тому в закладі вищої освіти мають бути створені всі необхідні умови для повноцінного виховання патріотичної молоді.

Однак, освітній процес у вищій школі зазнає низку проблем, які впливають на ефективність виховного процесу щодо підвищення національної гідності та громадянської позиції серед майбутніх фахівців.

Аналіз останніх публікацій та досліджень. Національно-патріотичне виховання молоді у закладі вищої освіти вивчала О. Абрамчук, А. Добридень, Ю. Мороз, М. Фіцула. Патріотичне виховання майбутніх фахівців в контексті наукових досліджень розглядали Т. Потапчук, І. Пукас та О. Макарук. Національно-патріотичне виховання молоді через призму розбудови незалежної держави досліджувала В. Іваненко. О. Тищенко аналізувала психолого-педагогічні умови патріотичного виховання майбутніх фахівців.

Попри те, що до теми національно-патріотичного виховання звертаються науковці постійно, вони цілеспрямовано не висвітлюють проблеми в освітньому дискурсі, які пов'язані із вихованням молоді, зокрема в умовах воєнного стану.

Отак, **метою статті** є розкрити ключові проблеми у формуванні громадянської позиції з метою виховання патріотичного молодого покоління.

Виклад основного матеріалу. Виховання патріотично налаштованої молоді в закладах вищої освіти є досить важливим з погляду забезпечення національної безпеки всіх громадян та цілісності держави, що суголосно із твердженням із Стратегії національно-патріотичного виховання: «В основу системи національно-патріотичного виховання покладено ідеї зміцнення української державності як консолідуючого чинника розвитку суспільства, формування патріотизму та утвердження національних цінностей» [6].

Виховання патріотичної молоді на державному рівні передбачає подолання таких потреб: «впровадження ефективного механізму формування та реалізації державної політики у сфері національно-патріотичного виховання»; «формування активної громадянської позиції, утвердження

національної ідентичності громадян на основі духовних цінностей Українського народу, національної самобутності»; підвищення якості та популяризації україномовного культурно-інформаційного простору; закріплення моральних і ціннісних якостей; «усунення впливів держави-агресора в інформаційній, освітній, культурній сферах України»; реалізація єдиної державної інформаційно-просвітницької політики популяризації національно-патріотичного виховання в країні; гармонізація законодавства у сфері формування громадянської позиції відповідно до європейських стратегій, із збереженням національних цінностей і традицій [6].

Уважаємо, що виховання патріотичної молоді в закладах вищої освіти має відбуватися у напрямленні до зміцнення національної ідентичності та єдності із своїм народом і державою, а також розвитку громадянської активності, що спонукає молодь до активності, зміцнює демократичні зв'язки між громадянами. Не менш важливим є й формування відповідальності та поваги до країни, її майбутнього, й за потреби бути готовим відстоювати та оберігати її незалежність та територіальну цілісність. Важливо наголосити, що виховання патріотичності пов'язане із підвищенням міжкультурних зв'язків, соціальної солідарності із державами-партнерами, національними меншинами, які проживають на території України, під час допомоги й підтримки за кордоном.

Так, Т. Потапчук, І. Пукас й О. Макарук зазначають, що патріотичне виховання молоді – це «розвиток особистості, з високою національною самосвідомістю, готовністю до виконання громадянського та конституційного обов'язку із захисту національних інтересів, незалежності та цілісності України, утвердження національного суверенітету держави [4, с. 290].

Особливої уваги в процесі виховання патріотичної молоді відіграє формування свідомої громадянської позиції, адже допомагає майбутнім фахівцям краще зрозуміти сутність патріотизму та важливість громадянського обов'язку перед державою та самим собою. Проте, у процесі реалізації виховної мети освітнього процесу в закладах вищої освіти виникає низка проблем, які перешкоджають чи ускладнюють процес виховання патріотичної молоді та формування у них громадянської позиції.

Аналіз науково-педагогічних джерел [1, 2, 3, 6, 7, 8, 9] та власний професійний досвід дозволяє виокремити ключові проблеми, напрями проблем, які можуть виникати у зазначеній ситуації.

Так, першою проблемою вважаємо відсутність підходів до розвитку критичного мислення до діяльності в сучасному освітньому просторі.

Заклади вищої освіти «закладають основи демократичної ментальності, формують у громадян ідеї та поняття про права і обов'язки людини, виховують здатність до критичного мислення, уміння відстоювати свої права, інтереси, переконання, усвідомлювати свої обов'язки та виявляти толерантність до поглядів іншої людини, керуватися у вияві соціальної активності демократичними принципами» [9, с. 61].

До особливостей цієї проблеми відноситься непродуктивна динаміка використання інноваційних підходів до виховання. Це пов'язано із тим, що освітній процес насичується інтерактивному, інноваційними методами, формами й засобами роботи, проте не завжди застосовуються правильно та комплексно. Розвиток критичного мислення не може відбуватися, якщо просто давати проблемні та пошукові завдання: викладач має стимулювати майбутніх фахівців до роздумів, аналізу, скептичного сприйняття будь-якої інформації, пошуку власних ідей для розв'язання типових та нових завдань. Важливо створювати ситуації невизначеності, непередбачуваності, навіть абсурдні випадки змушують замислитися, оперативно реагувати, діяти не за правилами аби досягти власної мети.

У закладах вищої освіти мають переважати активні форми роботи, де майбутні фахівці зможуть досліджувати, обговорювати, дискутувати на різні теми, сумніватися та відстоювати свою позицію, помилятися та вдосконалюватися свої навички й здібності. Доцільним може бути й організація спеціальних тематичних заходів, які спрямовані на систематичний розвиток критичного мислення майбутніх фахівців. Не потрібно ставити великі очікувані результати на одне чи два заходи з розвитку критичного мислення, адже сьогодні вони стимулюють до мозкової активності, а потім місяць до цього не повертаються. Тому для ефективності потрібно, щоб проблемі критичного мислення майбутніх фахівців приділяли достатню увагу протягом усього часу здобуття освіти й формували навички до самовдосконалення надалі.

Уважаємо, що відсутність комплексу підходів до розвитку критичного мислення може бути серйозною проблемою в сучасному освітньому просторі, особливо в контексті формування патріотизму та громадянської позиції.

Наступною проблемою є брак можливостей для активної участі в громадському житті.

Формування свідомої громадянської позиції та правова відповідальність потребує «постійного формування широкої громадської підтримки процесів національно-патріотичного виховання, розширення ролі та можливостей громадських об'єднань, підвищення ролі сім'ї, активної участі волонтерів, активістів» [6].

Майбутні фахівці не завжди мають вільний доступ до інформації про заходи та ініціативи громадського життя, адже більшість новин вони отримують від кураторів, студентського самоврядування, профкому, інколи від інших викладачів чи здобувачів вищої освіти. До таких заходів можемо віднести волонтерські акції, концерти, флешмоби, зустрічі з провідними фахівцями регіону тощо. Проте з такого обмеженого, дещо відфільтрованого, переліку заходів не може сформуватися достатньо свідомо громадянська позиція.

Крім того, участь молоді має відбуватися за їх бажанням та відповідати особистісним інтересам та мотивам. Не можна змушувати їх брати участь у тому, де вони не будуть проявлятися, не отримують задоволення та користі. Тому, у закладі вищої освіти потрібно створювати нові й дієві можливості для залучення молоді до громадського життя. Це можуть бути волонтерські осередки різного спрямування на базі студентського самоврядування та факультетів, співпраця з громадськими організаціями, регулярні заходи, які залучають усіх учасників освітнього процесу в закладі та перероджуються у своєрідну університетську традицію тощо.

Так, брак можливостей для активної участі в громадському житті є серйозною проблемою, яка може ускладнити формування патріотизму та громадянської позиції серед молодого покоління.

На виховання патріотичності впливає політична роздробленість, тому ще однією проблемою є вплив на освіту політичних інтересів. Вища освіта має бути спрямована на «формування політично орієнтованої особистості, яка вміє захищати свої соціально-політичні інтереси, має розвинену політичну свідомість і високий рівень політичної культури» [1, с. 295].

На думку Н. Єфтені, освіта виступає соціальним інститутом прямої та латентної політичної соціалізації: «Пряма відбувається завдяки організації інформаційного процесу з вираженою ідеологією (вивчення суспільно-гуманітарних дисциплін, виховні, патріотичні заходи тощо). Латентна здійснюється через організацію інтерактивних процесів, завдяки яким засвоюються соціальні ролі та форми поведінки» [1, с. 295-296].

Політичні інтереси можуть впливати на зміст освітніх програм, світогляд викладачів і адміністрації закладу вищої освіти, що призводить до однобічного подання навчального матеріалу, нав'язуванню політичних поглядів. Це спричиняє обмеження академічної свободи майбутніх фахівців, тиск на них, порушення автономії закладу.

Для подолання впливу політичних інтересів на освіту важливо забезпечувати академічну свободу, незалежність від політичних утисків й об'єктивності в поданні інформації.

Для досягнення мети – виховання патріотичної молоді – потрібно враховувати й проблему відсутності наскрізної лінії у навчальних програмах та освітніх компонентах, які б відображали специфіку виховного процесу та були спрямованими на формування свідомої громадянської позиції.

В освіті виокремлюють наскрізну лінію «Громадянська відповідальність», що спрямована на «формування відповідального члена громади й суспільства, який розуміє принципи й механізми його функціонування, а також важливість національної ініціативи» [3]. Проте, в освітньому процесі ця лінія потребує підвищення уваги до її реалізації.

Під час опанування матеріалу майбутні фахівці отримують фрагментарні знання про патріотизм, а не системного та цілісного уявлення

про політичні засади й громадянський обов'язок. Для вирішення цієї проблеми необхідно розробляти наскрізні програми та освітні компоненти, які включають систематичне вивчення та розвиток патріотичних цінностей і громадянської свідомості в усіх аспектах. Доцільним, на нашу думку, може стати забезпечення спеціалізованих курсів, тематичної інтеграції в освіті.

Із розвитком цифрових технологій та активної діджиталізації суспільства виникає комплекс проблем, що пов'язаний із маніпуляцією, пропагандою та кіберзагрозами.

В умовах воєнного стану активізувалась дезінформація та маніпуляційний вплив росії, тому порушується й загальна національна безпека: «громадяни України в різних регіонах досі вкрай по-різному, часто діаметрально протилежно, сприймають історичні події та трактування їхніх наслідків» [7, с. 17].

Зловживання фактами та маніпуляції в сучасному цифровізованому просторі може сприяти формуванню спотворених уявлень про патріотизм і громадянську позицію. Молодь, що піддається впливу фейків та пропаганди зазнають несвідомої маніпуляції їхніми переконаннями й цінностями. Воєнний стан в країні створює напружену атмосферу, де патріотичні почуття можуть бути експлуатовані або маніпульовані для досягнення політичних цілей.

Коли порушується об'єктивне сприйняття реальності, а особливо пригнічується патріотичність та громадянська позиція, у майбутніх фахівців часто виникають догматичних переконання, недостатньо обґрунтовані позиції, сумніви, страхи, політична розмежованість.

Зауважимо, що в цифровому світі кіберзагрози становлять важливу небезпеку для національної стабільності. Ці загрози можуть впливати на довіру молоді до власної країни та її інституцій, що може вплинути на їхню патріотичну свідомість.

Для подолання цих проблем необхідно активно працювати над медіаосвітою, розвивати критичне мислення серед молоді, навчати їх розрізняти інформацію від маніпулятивної та пропагандистської. Також важливо забезпечувати кібербезпеку та свободу слова в онлайн просторі, щоб запобігти впливу кіберзагроз на формування патріотизму та громадянської позиції.

Наступною проблемою визначаємо загрозу особистісної безпеки, що також може впливати на формування патріотизму та громадянської позиції серед молодого покоління.

Насамперед майбутні фахівці часто зазнають у закладах вищої освіти, як і в соціумі загалом, втрати довіри, спокою, урівноваженості, цілеспрямованості, одночасно зростає відчуття страху, тривоги, депресії.

Втрата відчуття безпеки в закладі освіти небезпечна для майбутніх фахівців з погляду самопізнання, самоконтролю та взаємопідтримки й

допомоги. У такій ситуації особистість стає замкненою, емоційно нестабільною, ізольованою від оточення, а відтак і від суспільства. Виховання патріотичності у такому випадку стає неможливим, а громадянська позиція руйнується.

Тому в закладі вищої освіти мають бути створено безпечне освітнє середовище, що передбачає розвиток програм безпеки та попередження насильства, булінгу, підтримку психологічної допомоги для тих, хто постраждав від порушень особистісної безпеки, та розвиток культури безпеки (і кібербулінгу) та взаємопідтримки в суспільстві. Це допоможе створити безпечне та сприятливе середовище для виховання патріотизму та громадянської позиції серед молодого покоління.

Конфлікти в суспільстві, соціальні, політичні й культурні, здатні ускладнити виховання патріотизму в освітньому процесі.

Зміст сучасної освіти має бути спрямованим на «виховання культури миру – усвідомлення цінності й значущості ненасильницьких практик поведінки на індивідуальному рівні та недопущення війни як засобу врегулювання міжнародних суперечок» [8, с. 29]. Насамперед, це пов'язано із тим, що виникають різні політичні погляди та цінності, національна єдність порушується, а громадянська позиція викривляється.

Окрім того, конфлікти часто супроводжуються культурними розбіжностями, що відображаються в різниці цінностей, традицій та переконань всіх учасників освітнього процесу. Це може призвести до підвищення напруги між різними культурними групами та ускладнити процес виховання патріотизму. А в умовах воєнного стану спостерігається загострення культурних і релігійних розбіжностей, коли різні групи використовують патріотизм як засіб для захисту своїх ідентичності та цінностей.

Тому освітній процес відіграє важливу роль у формуванні здорового національного самосприйняття та громадянської свідомості. Необхідно створити умови для вільного обміну ідеями та думками майбутніх фахівців, підтримувати діалог між різними соціальними групами та культурами, а також активно протидіяти пропаганді та маніпуляціям, спрямованим на розшарування суспільства.

Отже, якісна освітня система у закладах вищої освіти «має забезпечувати становлення самодостатнього громадянина-патріота України, гуманіста і демократа, готового до виконання своїх громадянських обов'язків та успадкування духовно-культурних надбань Українського народу» [2, с. 81].

Висновки. Підсумовуючи все вищезазначене, дійшли висновку, що проблеми, пов'язані з формуванням патріотизму та громадянської позиції серед майбутніх фахівців в закладах вищої освіти, є значущими та потребують ретельного й покрокового вивчення, розробки стратегій та заходів для їхнього розв'язання.

Виховання патріотичної молоді передбачає розбудову відкритого й толерантного суспільства, адже лише шляхом активної співпраці та взаєморозуміння стає можливим збереження національної єдності. А якісний зміст професійної підготовки майбутніх фахівців дозволить підготувати патріотичне молоде покоління, яке готове захищати свою країну та нести відповідальність за процвітання держави.

Література:

1. Єфтені Н. М., Вплив політичної освіти на соціалізацію особистості. *Актуальні проблеми політики*. 2014. Вип. 52. С. 294–301.
2. Мороз Ю.М. Зміст та значимість національно-патріотичного виховання сучасної молоді в умовах професійно-прикладної підготовки майбутніх спеціалістів. *Фізична культура в університетській освіті: інновації, досвід та перспективи розвитку в умовах сучасності* : зб. матеріалів Всеукр. наук.-практ. конф. (м. Дніпро, 11 трав. 2022 р.). Дніпро : ДДУВС, 2022. С. 80–84.
3. Наскрізнi змістові лінії. *Міністерство освіти і науки України*: офіц. вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/naskrizni-zmistovi-liniyi> (дата звернення: 25.04.2024).
4. Потапчук Т. В., Пукас І. Л., Макарук О. Л. Патріотичне виховання студентів закладів вищої освіти у контексті наукових досліджень. *Наукові записки. Сер. Педагогічні науки*. 2024. № 213. С. 286–291. URL: <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-213-286-291> (дата звернення: 25.04.2024).
5. Про громадянство України: закон України від 18.01.2001 № 2235-III. *Верховна Рада України. Законодавство України* : офіц. вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> (дата звернення: 25.04.2024).
6. Про Стратегію національно-патріотичного виховання: Указ Президента України від 18.05.2019 № 286/2019. *Верховна Рада України. Законодавство України* : офіц. вебсайт. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> (дата звернення: 25.04.2024).
7. Стійка Україна – крихка мозаїка? Суспільство, медіа, безпека і перспективи: звіт / Д. Теперік, Г. Сеньків, Д. Дубов та ін. 2021. 103 с. URL: https://icds.ee/wp-content/uploads/2021/09/ICDS_Report_Resilient_Ukraine_Delicate_Mosaic_Teperik_et_al_September_2021_UA.pdf (дата звернення: 25.04.2024).
8. Українська освіта в умовах війни : монографія / за наук. ред. С.О. Терепищого. Київ : Вид-во НПУ імені М. П. Драгоманова, 2020. 234 с.
9. Харківська А., Харківський В. Виховання громадянської та правової відповідальності сучасної особистості – процес відродження нації. *Вісник Черкаського національного університету імені Богдана Хмельницького. Сер. Педагогічні науки*. 2021. Вип. 3. С. 57–62. URL: <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/4322> (дата звернення: 25.04.2024).

References:

1. Yeftieni, N.M. (2014). Vplyv politychnoi osvity na sotsializatsiiu osobystosti [The influence of political education on the socialization of the individual]. *Aktualni problemy polityky – Actual problems of politics*. 52, 294-301 [in Ukrainian].
2. Moroz, Yu.M. (2022). Zmist ta znachymist natsionalno-patriotichnoho vykhovannia suchasnoi molodi v umovakh profesiino-prykladnoi pidhotovky maibutnikh spetsialistiv [The content and significance of the national-patriotic education of modern youth in the conditions of professional and applied training of future specialists]. *Fyzychna kultura v universytetskii osviti: innovatsii, dosvid ta perspektyvy rozvytku v umovakh suchasnosti – Physical culture in university education: innovations, experience and development prospects in modern conditions*. 80–84 [in Ukrainian].

3. Naskrizni zmistovi linii [Through content lines]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy – Ministry of Education and Science of Ukraine. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/osvita/zagalna-serednya-osvita/navchalni-programi/naskrizni-zmistovi-liniyi> [in Ukrainian].
4. Potapchuk, T. V., Pukas, I. L., & Makaruk, O. L. (2024). Patriotychne vykhovannia studentiv zakladiv vyshchoi osvity u konteksti naukovykh doslidzhen [Patriotic education of students of higher education institutions in the context of scientific research]. *Naukovi zapysky. Ser. Pedagogichni nauky – Scientific notes. Ser. Pedagogical sciences.* 213, 286–291. Retrieved from <https://doi.org/10.36550/2415-7988-2024-1-213-286-291> [in Ukrainian].
5. Pro hromadianstvo Ukrainy : zakon Ukrainy vid 18.01.2001 № 2235-III [About the citizenship of Ukraine: Law of Ukraine]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/2235-14#Text> [in Ukrainian].
6. Pro Stratehiiu natsionalno-patriotichnoho vykhovannia: Ukaz Prezydenta Ukrainy vid 18.05.2019 № 286/2019 [About the Strategy of National Patriotic Education: Decree of the President of Ukraine]. *Verkhovna Rada Ukrainy. Zakonodavstvo Ukrainy – Verkhovna Rada of Ukraine. Legislation of Ukraine.* Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/286/2019#Text> [in Ukrainian].
7. Teperik, D., Senkiv, H., Dubov, D., & Snihur, L. (2021). Stiika Ukraina – krykhka mozaika? Suspilstvo, media, bezpeka i perspektyvy [Is Ukraine a fragile mosaic? Society, media, security and prospects]. 103. Retrieved from https://icds.ee/wp-content/uploads/2021/09/ICDS_Report_Resilient_Ukraine_Delicate_Mosaic_Teperik_et_al_September_2021_UA.pdf [in Ukrainian].
8. Terepyshchoho, S.O. (Ed.). (2020). Ukrainska osvita v umovakh viiny [Ukrainian education in the conditions of war]. Kyiv : Vyd-vo NPU imeni M.P. Drahomanova. 234. [in Ukrainian].
9. Kharkivska, A., & Kharkivskyi, V. (2021). Vychovannia hromadianskoi ta pravovoi vidpovidalnosti suchasnoi osobystosti – protses vidrozhennia natsii [Education of civil and legal responsibility of the modern personality – the process of national revival]. *Visnyk Cherkaskoho natsionalnoho universytetu imeni Bohdana Khmelnytskoho. Ser. Pedagogichni nauky – Bulletin of the Cherkasy Bohdan Khmelnytsky National University. Ser. Pedagogical Sciences.* 3, 57-62. Retrieved from : <https://ped-ejournal.cdu.edu.ua/article/view/4322> [in Ukrainian].

УДК 378.147.091.33-027.22

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1368-1383](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1368-1383)

Рибалко Людмила Сергіївна доктор педагогічних наук, професор, професор кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, <https://orcid.org/0000-0003-1262-8551>

Овсюк Дар'я Ростиславівна здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, тел.:(068) 568-73-73, <https://orcid.org/0000-0002-2823-9318>

Ярмоленко Антон Олегович здобувач другого (магістерського) рівня вищої освіти кафедри освітології та інноваційної педагогіки, Харківський національний педагогічний університет імені Г. С. Сковороди, вул. Алчевських, 29, м. Харків, <https://orcid.org/0009-0000-7764-8049>

ПРОФЕСІЙНА САМОРЕАЛІЗАЦІЯ МАЙБУТНІХ ФАХІВЦІВ В УМОВАХ СТУДЕНТСЬКОЇ ПРАКТИКИ

Анотація. Формування готовності до професійної самореалізації – запорука успіху та задоволення від професії. Вивчення навчально-виховного процесу в цілому та окремих його складових, пошук ефективних засобів, методів і форм дозволить підвищити результативність цього процесу. Проаналізовано думку вітчизняних та зарубіжних дослідників щодо визначення та сутності поняття «професійна самореалізація» та «готовність до професійної самореалізації». Студентська практика є обов'язковою складовою освітньо-професійної програми підготовки спеціаліста та поширеною в Україні формою навчання, інтегрованою з роботою. Розкрито основні особливості організації та перебігу студентської практики різних видів в Україні. Метою статті є виявлення впливу студентської практики на професійну самореалізацію майбутніх фахівців. Методами дослідження було обрано анкетування. Коротко представлено зміст авторської анкети – змістові блоки, закриті та відкриті питання. Відповіді респондентів надані у вигляді порівняльних діаграм. У дослідженні взяли участь 34 студенти кафедри психології гуманітарно-правового факультету Національного аерокосмічного університету «ХАІ» імені М. Є. Жуковського. Аналіз результатів дослідження виявив основні напрями вдосконалення студентської практики – підтримка особистості майбутнього фахівця під час проходження практики, організація

ефективних та змістовних практик студентів в режимі онлайн, розширення мережі баз практики. Результати дослідження сприятимуть обговоренню шляхів удосконалення організації та проведення студентської практики, що підвищить її ефективність як засобу формування готовності до допрофесійної самореалізації майбутніх спеціалістів.

Ключові слова: інтегроване навчання, студентська практика, бакалавр, ЗВО, готовність до професійної самореалізації.

Rybalko Liudmyla Serhiivna doctor of pedagogical sciences, professor, Department of Education and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, <https://orcid.org/0000-0003-1262-8551>

Ovsiuk Daria Rostyslavivna graduate student Department of Education and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, tel.:(068) 568-73-73, <https://orcid.org/0000-0002-2823-9318>

Yarmolenko Anton Olegovich Department of Education and Innovative Pedagogy, H. S. Skovoroda Kharkiv National Pedagogical University, <https://orcid.org/0009-0000-7764-8049>

PROFESSIONAL SELF REALIZATION OF FUTURE SPECIALISTS IN THE CONDITIONS OF STUDENT PRACTICE

Abstract. Formation of readiness for professional self-realization is the key to success and satisfaction from the profession. The study of the educational process as a whole and its individual components, the search for effective means, methods and forms will increase the effectiveness of this process. The opinion of domestic and foreign researchers regarding the definition and essence of the concept of "professional self-realization" and "readiness for professional self-realization" was analyzed. Student practice is a mandatory component of the educational and professional training program of a specialist and a common form of training integrated with work in Ukraine. The main features of the organization and course of student practice of various types in Ukraine are revealed. The purpose of the article is to identify the influence of student practice on the professional self-realization of future specialists. Questionnaire was chosen as the research method. The content of the author's questionnaire is briefly presented - content blocks, closed and open questions. Respondents' answers are presented in the form of comparative charts. 34 students of the Department of Psychology of the Faculty of Humanities and Law of the National Aerospace University "KHAI" named after M. E. Zhukovsky participated in the study. The analysis of the results of the study revealed the main areas of improvement of student practice - supporting the personality of the future specialist during practice, organizing effective and meaningful student practices

online, expanding the network of practice bases. The results of the study will contribute to the discussion of ways to improve the organization and conduct of student practice, which will increase its effectiveness as a means of forming readiness for pre-professional self-realization of future specialists.

Keywords: integrated education, student practice, bachelor's degree, higher education, readiness for professional self-realization.

Постановка проблеми. Поняття «професійна самореалізація» є широко дослідженим в науковій думці України та ближнього зарубіжжя, однак єдиної точки зору щодо його сутності та структури немає. Професійна самореалізація розглядається як: мета життя людини та/або результат її професійної діяльності [10]; процес матеріалізації власного потенціалу у професійній діяльності [18]; амбіції [15], співвідношення наявних можливостей і вимог до професійної діяльності [1; 19]; заходи для досягнення вершин акме [6; 10]; або як усе вищезазначене [3]. Ми дотримуємося останньої точки зору, розглядаючи професійну самореалізацію одночасно як мету, процес і результат самовтілення у професійній діяльності.

На нашу думку, фахівець, який прагне до професійної самореалізації, легше переживає професійні кризи, має вищу ефективність у роботі, частіше звертається до творчого підходу у виконанні завдань, прагне пізнавати нове, вибудовує хороші стосунки з колегами. Тобто це більш ефективно і дієво. Професійна самореалізація не може бути реалізована у студентів, оскільки професійна діяльність для них ще не є провідною. Проте під час навчального процесу у ЗВО може сформуватися передумова професійної самореалізації, такий стан особистості, як «готовність до професійної самореалізації». Тому у своїй діяльності ЗВО мають орієнтуватися на формування у студентів такого особистісного утворення, як готовність до професійної самореалізації.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття «професійна самореалізація» та похідне від нього «готовність до професійної самореалізації» широко досліджуються вченими України та ближнього зарубіжжя [1; 17; 18; 19]. Аналіз результатів пошуку в базі наукових текстів Google Scholar за 2019 рік виявив, що дослідженню сутності, компонентів, критеріїв, рівнів вияву концептів, а також способів і засобів їх формування, присвячено понад 100 робіт. вплив на особистість фахівця, хід його професійної діяльності.

Як ми зазначили раніше, через те, що поняття «професійна самореалізація» не має єдиного трактування – не дивно, що похідне поняття «готовність до професійної самореалізації» також має різні визначення у різних авторів. Провідними поглядами на визначення його сутності є такі: здібності особистості [3], інтегративна особистісна якість або особистісне новоутворення [1; 4; 6; 8], властивість особистості [7], що ефективно втілює знання, досвід, здібності, всього себе в професійній діяльності. Спільною

рисом усіх цих визначень є те, що вчені сходяться на тому, що поняття визначається людською особистістю фахівця і не може розглядатися поза нею; описує внутрішній стан особистості.

Проте, приділяючи більше уваги, ніж розв'язанню теоретичних питань, пов'язаних із сутністю понять, дослідники вивчають взаємодію різноманітних факторів та умов на перебіг формування готовності до професійної самореалізації у навчальному процесі ЗВО, таких як: професійні мотиви та адаптаційні здібності на перебіг процесу професійної самореалізації фахівця [8]; опис бар'єрів професійної самореалізації та пошук засобів їх подолання [16]; розвиток професійно важливих якостей особистості майбутнього фахівця для ефективної професійної самореалізації [5; 14]; вплив успішного перебігу професійної самореалізації на кар'єру та професійну успішність [12; 15]; взаємозв'язок між професійною самореалізацією та набуттям професійного досвіду [11]; вплив моралі та духовності на ефективність професійної самореалізації [9]; роль освітнього простору ЗВО у формуванні готовності до професійної самореалізації [13].

Студенти-бакалаври проходять практику, починаючи з 2-3 курсу [20; 21] в установах та підприємствах за напрямом підготовки, з якими укладено Договір про проходження практики [2], який визначає права та обов'язки університету та підприємства, укладено. Практика зазвичай триває 4 тижні. В університеті за стажером закріплюється керівник практики, на підприємстві – ментор. Якщо група студентів проходить практику на одному підприємстві, то можна укласти колективний договір із закріпленням за групою спільного керівника практики та наставника. В обов'язки керівника практики та наставника входить супровід студента під час виконання завдань практики, допомога в оформленні документів практики та оцінці результатів. При цьому головною метою керівника практики в університеті є те, щоб інтерн перевіряв на практиці якомога більше знань, отриманих під час навчання. Головною метою наставника за місцем практики є вирішення студентом реальних професійних завдань у робочій атмосфері. До документів практики відносяться: індивідуальний план практики, в якому інтерн окреслює завдання, які він повинен виконувати; щоденник практики, в якому стажист описує виконання поставлених завдань; звіт за результатами практики, в якому стажист підбиває підсумки своєї діяльності. Університети також можуть включити до цього списку інші типи документів. Наприклад, під час практики вчителями студенти представляють методичні розробки уроків та виховних заходів, які вони проводили. Психологи-стажисти представляють тренінгові програми та заняття для груп, з якими вони працювали.

Формулювання цілей статті. Метою статті є виявлення впливу студентської практики на професійну самореалізацію майбутніх фахівців.

Виклад основного матеріалу. Існує велика кількість наукових праць українських та зарубіжних авторів щодо впливу навчання, інтегрованого з

роботою, на професійні компетенції, особистість та подальшу кар'єру майбутнього фахівця. Проте впливу студентської практики на формування готовності до професійної самореалізації майбутніх спеціалістів присвячено лише невелику кількість наукових праць, до того ж написаних з точки зору лише однієї сторони – університетів та викладачів ЗВО.

Для виявлення впливу студентської практики на професійну самореалізацію майбутніх фахівців нами була використана авторська «Анкета щодо впливу студентської практики на професійну самореалізацію здобувачів рівня вищої освіти» з 15 питань. Респонденти обирали відповіді із запропонованих дослідниками варіантів. Також частина питань була відкритими для більш детального вивчення точки зору респондентів. Питання було поділено на блоки: біографічний (відомості про респондентів, 4 запитання); мотиваційний (питання про провідний мотив професійної самореалізації, 3 запитання); організаційні (питання про значення, роль і зміст студентської практики у формуванні готовності до професійної самореалізації майбутніх спеціалістів, 6 питань); емоційний (питання про ставлення здобувачів до студентської практики, 2 запитання).

Питання з біографічного блоку (№ I - IV) були відкритими та представляли інформацію про абітурієнтів, а саме: факультет, відділення, спеціальність та курс. Питання мотиваційного блоку (№ 1 - 3) містили варіанти відповідей, серед яких та можливість залишити коментар або власний варіант відповіді. Ці питання були зосереджені на визначенні провідного мотиву професійної самореалізації - мотиву досягнення успіху, соціального мотиву, мотиву щастя, мотиву розвитку особистості, мотиву професіоналізму. Також визначалося, чи збирається особа, яка здобула вищу освіту, працювати за фахом.

Організаційний підрозділ (№ 4 - 7, 9 - 10) детально висвітлював практичну сторону організації практики студента, як-от: опис компетенцій, які будуть розвиватися за допомогою практики студента; їх затребуваність роботодавцями; визначення основних напрямків, за якими здобувачі розглядають практику формування готовності – компетентнісного, організаційного, соціального, особистісного, творчого, прогностичного; бажаний стиль роботи – індивідуальний, груповий, командний. Питання організаційного блоку містили варіанти відповідей, серед яких та можливість залишити коментар або власний варіант відповіді. Питання емоційного блоку (№ 8, 11) були відкритими і мали на меті визначити емоційне забарвлення ставлення здобувачів вищої освіти до студентської практики. Питання анкети та варіанти відповідей представлені у додатку.

Респондентами дослідження були студенти 2-4 курсів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Національного аерокосмічного університету «ХАІ» імені М. Є. Жуковського гуманітарно-правового факультету, які

навчалися за освітньо-професійною програмою 053. «Психологія». Загальна кількість учасників дослідження склала 34 особи.

За освітньо-професійною програмою спеціальності 053 «Психологія» для першого (бакалаврського) рівня вищої освіти Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «ХАІ» передбачено проходження навчальної, ознайомчої та виробничої практики для I, II та III курси відповідно (Освітньо-професійні програми). На IV курсі практика не проводилась, проте до тестування ми залучали студентів IV курсу як тих, що мають попередній досвід проходження практики. Іншого відбору респондентів за статтю, регіоном проживання чи іншими ознаками не було. Студентам було запропоновано заповнити авторську анкету в гугл-формі. Відповіді респондентів на закриті питання були узагальнені та представлені у вигляді лінійних діаграм. Відповіді на відкриті питання були узагальнені за змістом для визначення провідних тенденцій та представлено у висновках.

Дослідження проводилося відповідно до етичних норм та загальноєвропейських стандартів психологічних досліджень. Перед початком дослідження у респондентів було взято згоду на участь у анкетуванні, дозвіл на проведення опитування було отримано від завідуючого кафедри психології Національного аерокосмічного університету імені М. Є. Жуковського «ХАІ». Для цитування відповідей на відкриті питання та коментарів щодо запитань у студентів було отримано усну згоду.

Під час кількісної обробки результатів опитування респондентів були виявлені такі результати, а саме:

1. Дві третини випускників вищих навчальних закладів планують працювати за фахом, який обрали для навчання. Проте майже чверть майбутніх спеціалістів сумніваються, чи працюватимуть вони за фахом (рис. 1.).

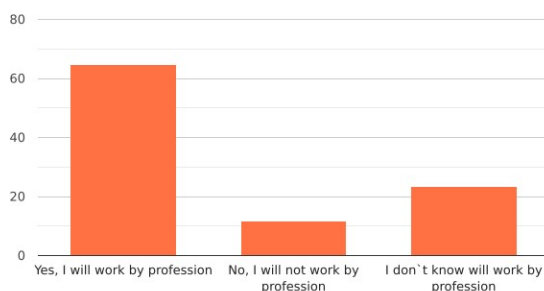

Рис. 1 Відсоткове співвідношення бажаючих працювати за фахом.

2. Визначення респондентами професійної самореалізації розглядається з позиції мотиву розвитку особистості, об'єктивації власних здібностей, умінь, знань, талантів у професійній діяльності. Другим за популярністю визначенням став мотив досягнення успіху, який орієнтований на досягнення високих посад у кар'єрі, рівня заробітної плати та лідерства в колективі (рис. 2.).

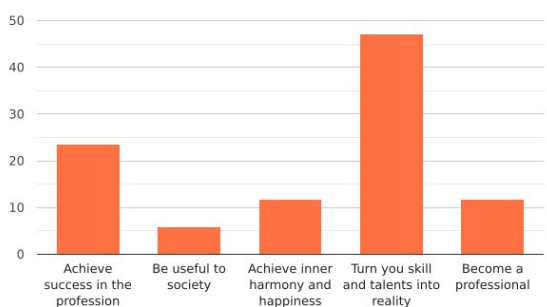

Рис. 2 Визначення професійної самореалізації.

3. При аналізі впливу студентської практики на професійну самореалізацію виявлено, що, на думку респондентів, вона найбільше розвиває мотив професіоналізму, впливає на професійну мотивацію та професійне становлення майбутніх спеціалістів. На другому місці – мотивація досягнення успіху, як і в попередньому питанні (рис. 3.).

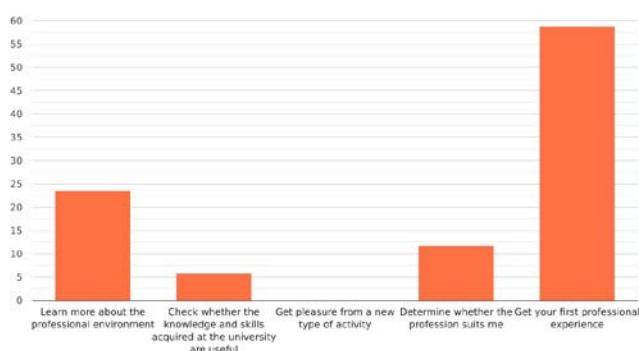

Рис. 3 Вплив студентської практики на професійну самореалізацію.

4. Понад дві третини від загальної кількості респондентів зазначили, що не можуть оцінити, як практика вплине на оцінку їхнього навчання майбутнім роботодавцем (рис. 4.).

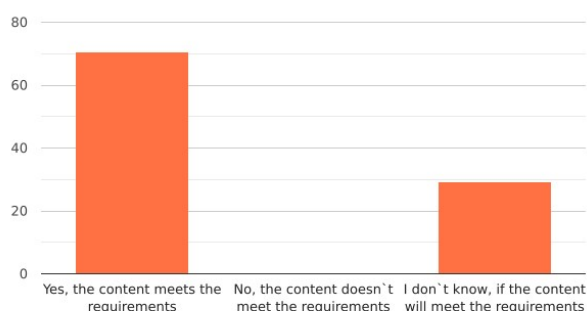

Рис. 4 Відповідність студентської практики вимогам роботодавця.

5. Вплив студентської практики на формування готовності до професійної самореалізації респонденти охарактеризували, перш за все, як вплив на особистість майбутнього фахівця. Це розвиток професійно важливих якостей особистості, професійних мотивів і цінностей, перевірка вже наявних у реальній професійній ситуації. Другий за значимістю вплив – на професійну компетентність лікаря-інтерна, володіння ним формами і методами роботи та застосування їх на практиці. Третім за значенням є прогностичні можливості випускника вищої освіти, його здатність планувати власний професійний розвиток, виявляти прогалини в наявних знаннях і вміннях, аналізувати власну професійну діяльність. Також зауважимо, що існує значна розбіжність між першим та іншими виборами респондентів (рис. 5.).

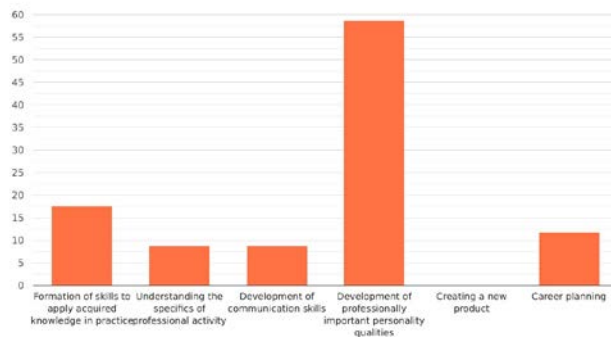

Рис. 5 Провідний напрямок впливу практики студента на формування готовності до професійної самореалізації.

6. Вибираючи з переліку компетентностей та новоутворень, які респонденти отримали під час практики, респонденти визначили, що вони однаково отримали більше знань про власну особистість, конкретні професійні компетенції, знання, уміння, навички, конкретні форми та методи професійної діяльності. Таким чином, вплив на процесуальний компонент готовності більш виражений, ніж на особистісний (рис. 6.).

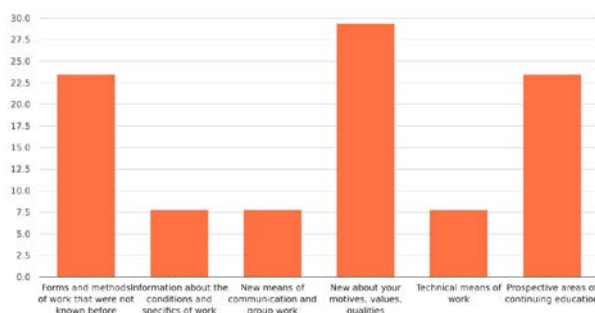

Рис. 6 Що нового отримав майбутній спеціаліст під час студентської практики.

7. При характеристиці бар'єрів формування готовності до професійної самореалізації найбільший вплив мали зовнішні суб'єктивні (дефіцит часу, велика кількість завдань, нечіткі формулювання) та об'єктивні (несприятливі умови організації та проведення практики, відсутність контакту) з наглядачами) бар'єри. Значний вплив на формування готовності до професійної самореалізації мають також внутрішні суб'єктивні бар'єри, такі як негативні риси характеру та звички, тривожність, невпевненість у собі, незадовільний психоемоційний стан (рис. 7).

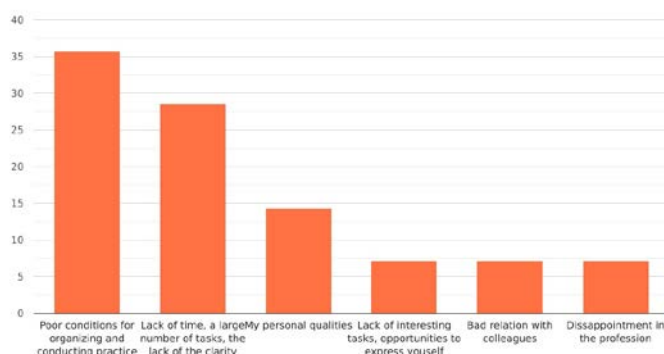

Рис. 7 Що нового отримав майбутній спеціаліст під час студентської практики.

8. Під час практики респонденти витрачали більше часу на індивідуальну роботу. При цьому командна та групова робота сприймалася або прихильно, або респонденти не визначилися щодо свого ставлення до таких форм взаємодії (рис. 8. - 9.).

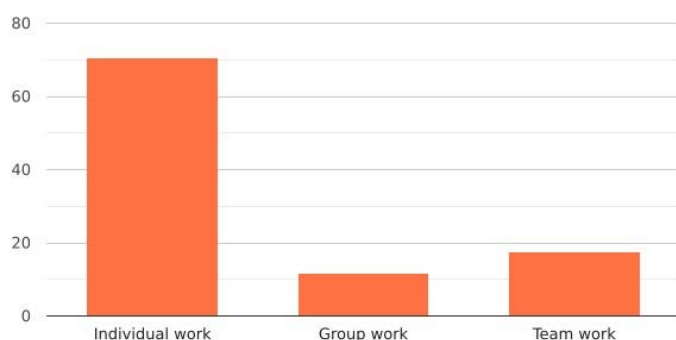

Рис. 8 Провідний стиль роботи, до якого звертаються майбутні спеціалісти.

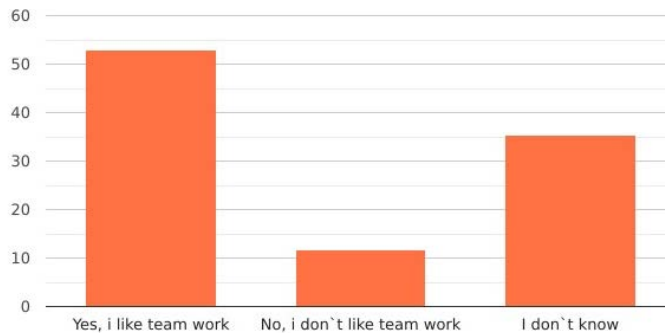

Рис. 9 Позитивне ставлення до командної роботи під час студентської практики.

9. Спираючись на відповіді на відкриті питання, можемо зазначити, що позитивні емоції під час студентської практики майбутні спеціалісти відчули щодо: участі в груповій та командній роботі (44%); робота над професійно орієнтованими завданнями (28%); підвищення саморозуміння та самоідентичності (28%). Найбільше негативні емоції були пов'язані з роботою зі складними професійними кейсами. Пропозиції щодо вдосконалення практики, висловлені респондентами, стосуються: покращення організації практики в онлайн-форматі (40%); вивчення нових форм і методів професійної діяльності (40%); активна робота наставника та керівника практики (20%).

Аналізуючи результати опитування в цілому, зазначимо наступне:

1) Респонденти впевнені, що студентські практики позитивно впливають на розвиток їхньої готовності до професійної самореалізації, але не мають цілісної картини того, як це відбувається. Вони впевнені, що студентська практика є засобом підвищення власної конкурентоспроможності для успішнішого старту кар'єри. Однак це лише їхні припущення, оскільки вони не знають, наскільки практичні завдання відповідають вимогам роботодавців.

2) Протиріччя між відповідями на питання №2 і №3, а також №5 і №6. Респонденти вважають, що студентська практика повинна більше впливати на їх особистість, професійно важливі особистісні якості, мотиви, цінності, погляди. На нашу думку, найбільшою мірою практика повинна впливати на їхнє професійне самооцінку. Проте відповіді респондентів свідчать, що студентська практика більшою мірою змінює конкретні професійні вміння та навички майбутніх спеціалістів, надає досвід практичної реалізації набутих знань. Наприклад, були отримані такі відкриті відповіді: «Хочу отримати більше практичних знань»; «Дізнатися про свої слабкі та сильні професійні сторони, та підсилити слабкі»; «Отримати практичний досвід у професії»; «Зрозуміти іншу сторону професії»; «Дізнатися про нові методи роботи»; «Дізнатися більше форм і методів роботи, які вивчалися теоретично».

Крім того, студенти відчують дискомфорт під час вирішення складних професійних завдань. Власні відповіді та коментарі до цих питань розкривають зміст цих складних професійних завдань робота зі складними клієнтськими умовами (переживання горя, травматичні стресові події, наслідки війни); неоднозначні ситуації, з якими до них звертаються клієнти. З таким протиріччям між бажаним і отриманим з практики досвіду, на нашу думку, може бути пов'язане прагнення вдосконалити роботу керівників практики і наставників. Як свідчать відповіді на відкриті питання основна, але, мабуть, не завжди усвідомлена вимога до них – підтримка. І не лише практична – у виконанні практичних завдань чи оформленні документів, а й емоційні – підтримка віри у власні сили, дослідницька діяльність, творче вирішення ситуації.

3) Загалом третина студентів не впевнені або не планують працювати за професією (питання №1). Хоча це потребує подальших досліджень, на нашу думку, ми можемо отримати часткову відповідь з аналізу питання №7 «Провідні бар'єри, що впливають на формування готовності до професійної самореалізації». Ми припускаємо, що бар'єри у формуванні готовності до професійної самореалізації є також бар'єрами, які заважають майбутнім фахівцям працювати за професією. Далі причини, через які респонденти сумніваються в тому, що вони працюватимуть за фахом, розподіляються наступним чином – зовнішні об'єкти (низький рівень заробітної плати; мала кількість закладів, де може працювати психолог; низький попит на спеціалістів без досвіду роботи; складність пошуку клієнтів). неналежні умови організації праці, наприклад, холодне або темне робоче місце, обман роботодавця щодо рівня заробітної плати, тривалості робочого дня, посадових обов'язків); зовнішні суб'єктивні (велике навантаження на психолога; робота зі складними ситуаціями та переживаннями інших людей; високі вимоги до особистості психолога); внутрішні суб'єктивні (страх не виконати роботу; лінь, пасивність; тривога через брак досвіду, невпевненість у власних силах).

4) Відповіді студентів на запитання №7 можуть свідчити як про високу впевненість у собі, активність та ініціативність респондентів, так і про їхню схильність не змінюватися, не прислухатися до критики, ігнорувати зауваження. Такий висновок робимо з 6 схожих відповідей респондентів. наприклад: «Мені все вдалося»; «Не було ніяких проблем»; «Не було жодних запитань та проблем». Також може вказувати на зовнішній локус контролю, коли, на думку людини, зовнішній світ відповідає за успіх її діяльності, в тому числі професійної. Наприклад: «Несприятливі умови праці»; «Погані власні якості для роботи»; «Відсутність мотивації та апатія»; «Невпевненість у власних силах».

5) На нашу думку, впровадження онлайн-практик нелегке для студентів і викладачів. Проблеми, які необхідно вирішити, це проблеми на підприємствах та в установах, які ускладнюють практику (переїзд, скорочення

штату, простої, відсутність наставників), наприклад: «Потрібен більш чіткий графік проведення занять»; «Додати більше новітніх форм роботи»; «Активізувати роботу наставників, більше хороших наставників». Також це нестабільність спілкування між учасниками практики, наприклад: «Потрібно більше заохочувати студентів до активності»; «Підтримки наставника не вистачало»; «Увага до замотивування до дистанційної практики»; «Хотілося більше колективних форм роботи».

Респонденти зазначали про проблему поганого психоемоційного стану учасників практик, який деякі з них описують так: «є дні, коли я продуктивно працюю і все вмію, а бувають, коли все валиться з рук і я не можу виконувати навіть найпростішу роботу»; «я відчуваю свою провину, але просто не можу в деякі дні почати працювати». Останньою проблемою, про яку було зазначено, що є проблема перенесення методів і засобів практики з офлайн в онлайн, що істотно їх змінює, наприклад: «Онлайн-практика для мене дивна, не можу зорієнтуватися»; «Хотілося отримати більше нових засобів дистанційної роботи психолога»; «Потрібен більш чіткий та гнучкий графік. Можливо, у другій половині дня, тому що багато хто працює».

Перші три зазначені обставини навряд чи зміняться і опосередковано впливають на четверту. Реорганізація завдань студентської практики, її переведення в онлайн та перепланування вимагають від викладачів, університету та роботодавців витрат ресурсів і часу, а також творчого підходу та постійного контакту зі студентами. За вищевказаних обставин це стає проблемою.

6) Відповіді респондентів на запитання №. 4 є цілком закономірними, оскільки для того, щоб описати, наскільки студентська практика відповідає запитам зацікавлених сторін, студенти повинні отримати досвід працевлаштування. Проте ми бачимо в цьому невідповідність місця практики та запланованого місця роботи. Пояснимо свою думку. Якщо майбутні спеціалісти проходять практику там, де планують працювати, то вони безпосередньо стикаються з вимогами роботодавця до них. Однак, якщо місце практики та бажана робота не збігаються, стажери лише отримують уявлення про те, чи відповідають їхні компетенції місці практики, а не бажаному місці роботи.

7) Питання №. 8 і № 9 щодо групових форм роботи свідчать, що недостатньо уваги приділялося організації гурткової роботи під час студентських практик. Вихованці її схвалюють, але віддають перевагу індивідуальному стилю.

Висновки. Отже, відповіді респондентів поставили перед нами питання, які необхідно вирішити, щоб підвищити позитивну роль практики у формуванні готовності до професійної самореалізації. Це такі питання, як: підтримка особистості майбутнього фахівця під час студентської практики; організація ефективних та змістовних студентських практик онлайн; розширення мережі баз студентських практик.

Результати дослідження свідчать, що ключовими факторами, які підвищують ефективність практики студентів, є: підтримка майбутнього фахівця з боку керівника практики та наставника, що потребує впровадження спеціальної підготовки та зменшення навантаження на цих спеціалістів; організація ефективної та змістовної студентської практики в режимі онлайн, для чого слід змінити підхід до її організації університетами та інститутами, запровадити регулярні зустрічі та залучати студентів до групової роботи; розширення мережі баз практики з урахуванням думки студентів з метою максимальної підготовки їх до виконання різноманітних професійних обов'язків за рахунок малих установ, організацій та фондів. Крім того, виявлено проблемні зони, які в цілому знижують готовність до професійної самореалізації майбутніх спеціалістів – низька увага до розвитку особистості майбутнього фахівця, недостатня обізнаність зі специфікою професії та ситуації на ринку праці, недосконала організація студентських практик.

Перспективним є використання результатів цього дослідження для ознайомлення та використання в роботі викладачів ЗВО, керівників кафедр практики, відповідальних за проходження практики студентів в установах та організаціях з метою повної підготовки студента до подальшого професійного шляху.

Література:

1. Ануфрієва О. Ф. Професійна самореалізація майбутніх інженерів у процесі навчальних практик : дис. ... канд. пед. наук. Харків, 2019.
2. Договір про проходження практики. URL: <https://studgorodok.khai.edu/assets/files/pracevlashtuvannya/dogovir-praktika.pdf>.
3. Дорошенко Т. Сутність і характеристики професійної самореалізації авіаційних менеджерів. *Наукові праці Міжрегіональної академії управління персоналом. Педагогічні науки*. (2022). №1 (52). С. 10-15.
4. Лілик В. В. Готовність майбутніх журналістів до професійної самореалізації як особистісно значущої якості. *Педагогічний пошук*. 2021. №12, С.72-76.
5. Мазай Л. Ю. Експертна оцінка чинників ресурсного забезпечення професійного становлення майбутніх психологів. *Вчені записки ТНУ імені В. І. Вернадського. Серія: Психологія*. 2023. № 34 (73), С. 140-148.
6. Маятіна Н. В. Формування готовності до професійної самореалізації майбутніх техніків-технологів харчової галузі у коледжах : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2019.
7. Овсяк Д. Р. Готовність до професійної самореалізації майбутніх фахівців як педагогічна проблема. *Перспективи та інновації науки*. 2022. №4 (9). С. 243-255.
8. Пенькова Н. Є., Загребельний О. В., Філоненко Л. В. Професійна самореалізація особистості Наукові перспективи. 2023. № 3(33), С. 406-414.
9. Помиткіна Л. В., Романенко Є. О. Професійна самореалізація особистості у юридичній практиці. *Moderní aspekty vědy : XIV. Díl mezinárodní kolektivní monografie. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o., 2021.*
10. Рибалко Л. С., Черновол-Ткаченко Р. І., Кіриченко С. В. Професійна самореалізація вчителів старшої школи в освітній проєктній діяльності в контексті Нової української школи. Харків: Основа, 2018.

11. Санніков О. І., Максименко Л. В. Професіоналізм: парадокси професійного саморозвитку особистості. *Перспективи та інновації науки*. 2023. №4(22).
12. Стешенко О. Л. Професійна самореалізація як умова успішної кар'єри *Scientific collection «Interconf»*. 2022. №124, С. 60-66.
13. Тієлістова С. Педагогічні умови формування готовності майбутніх викладачів вищої школи до професійної та пізнавально-творчої самореалізації Innovative development of higher education: global, European and national dimensions of change: The Fifth International Scientific and Practical Conference. 2019. С. 113-116.
14. Шолох О. Формування педагогічної креативності у майбутніх викладачів закладів вищої освіти як оптимальна умова професійної самореалізації Science and Education: XVII International Conference. 2023. С. 46-49.
15. Яременко Р. Я. Соціально-психологічні особливості розвитку професійної самореалізації майбутніх фахівців з пожежної безпеки : дис. ... канд. пед. наук. Київ, 2022.
16. Gurevych, R. S., Frytsiuk, V. A., & Dmytrenko, N. Y. (2019). Computer diagnostics of prospective teachers' readiness for professional self-development. *ITLT*, 69, 1, 211–221.
17. Knysh, I., Dubynka, M., Kochubei, O., Poliakov, I., & Tiahur, V. (2022). Practices of training future specialists for professional activities of self-determination in the information society. *Amazon studies*, 11(59), 108-118.
18. Kusainov, A. K., Yessenova, K. A., Kassymova, R. S., Moldassan, K. S., & Sembayeva, A. M. (2021). Comparative Analysis of the Process of Training Education Managers in Educational Institutions. *International Journal for Research in Vocational Education and Training*, 8 (2), 186-207.
19. Poseletska K., Ihnatova O., Kochenko O., & Hapchuk Y. (2020). Pedagogical promotion of professional self-realization of future teachers of philological specialties society. Integration. education. Society. *Integration. Education: proceedings of the International Scientific Conference, II*, (pp. 236-246).
20. Osvitni prohramy pidhotovky zdobuvachiv pershoho (bakalavrskoho) rivnia vyshchoi osvity [Educational programs for the preparation of applicants of the first (bachelor) level of higher education] (2023). Center for ensuring the quality of education. Retrieved from <https://smc.hnpu.edu.ua/node/41>.
21. Osvitno-profesiini prohramy [Educational and professional programs]. (n.d.). Home | KHAІ. Retrieved from <https://khai.edu.ua/education/osvitni-programi-i-komponenti/osvitni-programi-bakalavriv/psihologiya/osvitno-profesijni-programi23/>.

References:

1. Anufrieva, O. F. (2019). Profesiina samorealizatsiia maibutnikh inzheneriv u protsesi navchalnykh praktyk [Profession self-realization of future engineers in the processes of educational practices]. *Candidate's thesis*. Kharkiv: H. S. SKOVORODA Kharkiv National Pedagogical University.
2. Dohovir pro prokhozhenia praktyky [Practice agreement]. (n.d.). Retrieved from <https://studgorodok.khai.edu/assets/files/pracevlashtuvannya/dogovir-praktika.pdf>.
3. Doroshenko, T. (2022). Sutnist i zmistovi kharakterystyky profesiinoi samorealizatsii aviatsiinykh menedzheriv [The essence and content characteristics of professional self-realization of aviation managers]. *Naukovi pratsi Mizhrehionalnoi akademii upravlinnia personalom. Pedahohichni nauky – Scientific works of the Interregional Academy of Personnel Management. Pedagogical sciences*, 1 (52), 10-15.
4. Lylyk, V. V. (2021). Hotovnist maibutnikh zhurnalistiv do profesiinoi samorealizatsii yak osobystisno znachushcha yakist [Readiness of future journalists for professional self-realization as a personally significant quality]. *Pedahohichniy poshuk – Pedagogical search*, 12, 72-76.

5. Mazai, L. Iu. (2023). Ekspertna otsinka chynnykiv resursnoho zabezpechennia profesiinoho stanovlennia maibutnikh psykholohiv [Expert evaluation of factors of resource provision of professional formation of future psychologists]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Serii: Psykholohiia – Academic notes of V.I. Vernadskyi TNU. Series: Psychology*, 34 (73), 1, 140-148.
6. Maiatina, N. V. (2019). Formuvannia hotovnosti do profesiinoi samorealizatsii maibutnikh tekhniv-tekhnolohiv kharchovoi haluzi u koledzhakh [Formation of readiness for professional self-realization of future technicians-technologists of the food industry in colleges]. *Candidate's thesis*. Kyiv: National Pedagogical Drahomanov University.
7. Ovsiuk, D. R. (2022). Hotovnist do profesiinoi samorealizatsii maibutnikh fakhivtsiv yak pedahohichna problema [Readiness for professional self-realization of future specialists as a pedagogical problem]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky. – Prospects and innovations of science*, 4 (9), 243-255.
8. Penkova, N. Ye., Zahrebelnyi, O. V., & Filonenko, L. V. (2023). Profesiina samorealizatsiia osobystosti [Professional self-realization of the individual]. *Naukovi perspektyvy. – Scientific perspectives*, 3(33), 406-414.
9. Pomytkina, L. V., & Romanenko, Ye. O. (2021). Profesiina samorealizatsiia osobystosti u yurydychnii praktysi [Professional self-realization of the individual in legal practice]. *Moderní aspekty vědy : XIV. Díl mezinárodní kolektivní monografie. Česká republika: Mezinárodní Ekonomický Institut s.r.o.*,
10. Rybalko, L. S., Chernovol-Tkachenko, R. I., & Kirychenko, S. V. (2018). Profesiina samorealizatsiia vchyteliv starshoi shkoly v osvittii proektnii diialnosti v konteksti Novoi ukrainskoi shkoly [Professional self-realization of high school teachers in educational project activities in the context of the New Ukrainian School]. Kharkiv: Osnova.
11. Sannikov, O. I., & Maksymenko, L. V. (2023). Profesionalizm: paradoksy profesiinoho samovyznachennia osobystosti [Professionalism: paradoxes of professional self-determination of an individual]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky (Serii «Pedahohika», Serii «Psykhologhiia», Serii «Medytsyna») – Perspectives and innovations of science ("Pedagogy" Series, "Psychology" Series, "Medicine" Series)*, 4(22).
12. Steshenko, O. L. (2022). Profesiina samorealizatsii yak peredumova uspishnoi kariery [Professional self-realization as a prerequisite for a successful career]. *Scientific collection «Interconf»*, 124, 60-66.
13. Tielietova, S. (2019). Pedahohichni umovy formuvannia hotovnosti maibutnikh vykladachiv vyshchoi shkoly do profesiinoi ta piznavalno-tvorchoi samorealizatsii [Pedagogical conditions for forming the readiness of future teachers of higher education for professional and cognitive-creative self-realization]. *Innovative development of higher education: global, European and national dimensions of change: The Fifth International Scientific and Practical Conference* (pp.113-116).
14. Sholokh, O. (2023). Formuvannia pedahohichnoi kreatyvnosti u maibutnikh vykladachiv zakladiv vyshchoi osvity yak optymalna umova profesiinoi samorealizatsii [Formation of pedagogical creativity in future teachers of higher education institutions as an optimal condition for professional self-realization]. *Science and Education: XVII International Conference* (pp.46-49).
15. Iaremko, R. Ya. (2022). Sotsialno-psykholohichni osoblyvosti rozvytku profesiinoi samorealizatsii maibutnikh fakhivtsiv z pozhezhnoi bezpeky [Socio-psychological features of the development of professional self-realization of future fire safety specialists]. *Candidate's thesis*. Kyiv: East Ukrainian Volodymyr Dahl National University.
16. Gurevych, R. S., Frytsiuk, V. A., & Dmytrenko, N. Y. (2019). Computer diagnostics of prospective teachers' readiness for professional self-development. *ITLT*, 69, 1, 211–221.
17. Knysh, I., Dubynka, M., Kochubei, O., Poliakov, I., & Tiahur, V. (2022). Practices of training future specialists for professional activities of self-determination in the information society. *Amazon studies*, 11(59), 108-118.

18. Kusainov, A. K., Yessenova, K. A., Kassymova, R. S., Moldassan, K. S., & Sembayeva, A. M. (2021). Comparative Analysis of the Process of Training Education Managers in Educational Institutions. *International Journal for Research in Vocational Education and Training*, 8 (2), 186-207.

19. Poseletska K., Ihnatova O., Kochenko O., & Hapchuk Y. (2020). Pedagogical promotion of professional self-realization of future teachers of philological specialties society. *Integration. education. Society. Integration. Education: proceedings of the International Scientific Conference, II*, (pp. 236-246).

20. Osvitni prohramy pidhotovky здобувачів першого (бакалаврського) рівня вищої освіти [Educational programs for the preparation of applicants of the first (bachelor) level of higher education] (2023). Center for ensuring the quality of education. Retrieved from <https://smc.hnpu.edu.ua/node/41>.

21. Osvitno-profesiini prohramy [Educational and professional programs]. (n.d.). Home | KHAI. Retrieved from <https://khai.edu.ua/education/osvitni-programi-i-komponenti/osvitni-programi-bakalavriv/psihologiya/osvitno-profesijni-programi23//>

УДК 001.102:[378.011.3-051:6]:7.012

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1384-1393](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1384-1393)

Савенко Ігор Васильович кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри теорії та методики технологічної освіти та комп'ютерної графіки, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (099)980-81-39, <https://orcid.org/0000-0002-9742-5827>

ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНОЇ КУЛЬТУРИ МАЙБУТНІХ УЧИТЕЛІВ ТЕХНОЛОГІЙ ЗАСОБАМИ ДИЗАЙНУ

Анотація. Стаття спрямована на обґрунтування особливостей формування інформаційної культури майбутніх учителів технологій засобами дизайну.

Установлено, що інформаційна культура є складним, інтегрованим і ціннісно-значущим утворенням, структурним компонентом професійної культури майбутнього фахівця, що охоплює сукупність знань, навичок, ціннісних ставлень і настанов, які допомагають ефективно сприймати, обробляти, розуміти, оцінювати, зберігати, виробляти та використовувати інформацію в сучасному діджиталізованому суспільстві.

Дослідження включає в себе розгляд процесу формування інформаційної культури майбутніх учителів технологій засобами дизайну з позицій соціально-філософського, техніко-технологічного, психолого-педагогічного та проєктно-дизайнерського аспектів, кожен з яких має самостійне значення та в єдності забезпечує реалізацію пізнавальної, ціннісно-орієнтувальної, креативно-розвивальної функцій у підготовці майбутніх педагогів.

Визначено, що формування інформаційної культури майбутніх учителів технологій засобами дизайну має здійснюватись під час вивчення професійно орієнтованих навчальних дисциплін, проведення педагогічної практики, а також шляхом застосування інноваційних технологій, інтерактивних методів і прийомів, спрямованих на формування інформаційної компетентності студентів. У її реалізації необхідно забезпечити єдність, взаємозв'язок та взаємодоповнення всіх зазначених напрямів, а також здійснювати безпосереднє (через консультування, лекційні та семінарські заняття) та опосередковане (через встановлені процедури, вказівки) компетентне педагогічне управління.

Отримані результати можуть бути корисними для удосконалення програм та підходів до підготовки вчителів технологій, сприяючи підвищенню якості освіти та формуванню толерантного та інформаційно-компетентного педагогічного корпусу в Україні.

Ключові слова: вчитель технологій, інформаційна культура, інформаційно-технологічні процеси, проєктно-дизайнерська діяльність, соціально-філософський вимір, творчі здібності.

Savenko Ihor Vasylovych PhD in Pedagogy, Associate Professor of the Department of Theory and Methods of Technological Education and Computer Graphics, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, 30, Sukhomlynsky St., Pereiaslav, 08401, tel.: (099) 980-81-39, <https://orcid.org/0000-0002-9742-5827>

FORMATION OF INFORMATION CULTURE OF FUTURE TEACHERS OF TECHNOLOGY BY MEANS OF DESIGN

Abstract. The article is aimed at substantiating the peculiarities of the formation of the information culture of future technology teachers by means of design.

It was established that information culture is a complex, integrated and value-significant formation, a structural component of the professional culture of a future specialist, which includes a set of knowledge, skills, values and instructions that help to effectively perceive, process, understand, evaluate, store, produce and use information in the modern digitized society.

The study includes consideration of the process of forming the information culture of future technology teachers by means of design from the standpoints of socio-philosophical, technical-technological, psychological-pedagogical and project-design aspects, each of which has an independent meaning and in unity ensures the realization of cognitive, value-oriented, creative and developmental functions in the training of future teachers.

It was determined that the formation of the information culture of future technology teachers by means of design should be carried out during the study of professionally oriented educational disciplines, conducting pedagogical practice, as well as through the use of innovative technologies, interactive methods and techniques aimed at the formation of information competence of students. In its implementation, it is necessary to ensure the unity, interconnection and complementarity of all the indicated areas, as well as to carry out direct (through counseling, lectures and seminars) and indirectly (through established procedures, instructions) competent pedagogical management.

The obtained results can be useful for improving programs and approaches to the training of technology teachers, contributing to the improvement of the quality of education and the formation of a tolerant and information-competent pedagogical corps in Ukraine.

Keywords: technology teacher, information culture, information technology processes, project design activity, socio-philosophical dimension, creative abilities.

Постановка проблеми. В умовах динамічних змін, глобалізації та цифровізації суспільних відносин, особливої актуальності набуває адаптація України до нових соціальних реалій, що передбачають інтеграцію до європейського співтовариства, формування прогресивного світогляду та новітнього соціокультурного досвіду молодого покоління. За таких умов національна система освіти є пріоритетним засобом успішної адаптації, адже саме через неї формується соціокультурний досвід, професійна підготовка і світогляд наступних поколінь. Тому актуалізація системи освіти, її модернізація та пристосування до сучасних реалій є невід'ємною складовою процесу інтеграції України в європейське співтовариство.

Водночас, інтеграція України у світовий освітній простір вимагає постійного вдосконалення національної системи освіти, що зумовлено, тенденціями її розвитку, започаткованими в Концепції розвитку освіти України на період 2015-2025 рр., Концепції Нової української школи, низкою державних нормативно-правових документів, у яких задекларовано вимоги до сучасного освітнього процесу та професійно-педагогічної діяльності фахівців (закони України «Про вищу освіту», «Про освіту», «Про культуру», «Про національну програму інформатизації»). У зв'язку з цим постала проблема виявлення основних орієнтирів, підходів, технологій навчання та аспектів формування професійних здібностей педагогів, зокрема майбутніх учителів технологій.

Водночас, Концепція Нової української школи у своїй основі передбачає різноманітні засоби застосування інформаційних комунікацій, що є важливим при підготовці вчителів технологій в закладах вищої освіти. За допомогою інформаційно-комунікаційних технологій відбувається формування таких якостей, як культура пошуку нової інформації й обміну нею, уміння опрацьовувати великі масиви інформації з використанням інформаційних технологій, вести пошуки в мережі Internet, здатність розуміти важливість етичності професійного спілкування, уміння обмінюватись досвідом у сучасних інформаційних системах. Із метою набуття окреслених якостей виникає потреба у формуванні інформаційної культури майбутніх учителів технологій засобами дизайну.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Студіювання наукових розвідок дало можливість визначити, що питанням розкриття сутності феномену інформаційної культури, характеристиці її складових; аналізу етапів становлення та розвитку; визначення підходів до її формування у майбутніх фахівців приділялася значна увага науковців різних галузей знань.

Зокрема, загальнотеоретичні питання формування інформаційної культури особистості розглядалися в працях науковців: М. Антонченко, Н. Баловсяк, О. Барми, В. Бездрабко, Г. Власової, М. Левшина, Л. Філіпової.

Проблема формування інформаційної культури у майбутніх педагогів знайшла відображення в працях Д. Белла, В. Бикова, Л. Белоусової, М. Вебера,

Н. Вінера, В. Глушкова, Р. Гуревича, Ю. Дорошенка, М. Жалдака, В. Мадзігона, Ю. Машбіца, В. Монахова, Н. Морзе, Ю. Рамського, В. Руденка, О. Співаковського, А. Суханова, О. Суховірського.

Визначенню сутності поняття інформаційна культура та її місця в системі підготовки майбутніх учителів технологій висвітлено в працях М. Близнюка, Л. Винарика, В. Виноградова, Г. Воробйова, Н. Джинчарадзе, О. Коберника, В. Сидоренка.

Дослідженню окремих аспектів формування інформаційної культури майбутніх фахівців засобами дизайну значну увагу приділили у своїх наукових працях Є. Антонович, Г. Балл, І. Васильєв, В. Вдовченко, Г. Гребенюк, В. Даниленко, В. Локшин, В. Радкевич, С. Рибін, В. Сеньковський, С. Сисоєва, В. Тименко, О. Чебоненко, В. Щербина, В. Яблонський та ін.

Водночас, зазначені дослідження мають, нажаль, розрізнений характер, оскільки немає комплексного, цілісного й системного дослідження, результатом якого стала б модель формування професійно-зорієнтованої інформаційної культури майбутніх учителів технологій засобами дизайну.

Мета статті полягає у визначенні оптимальних шляхів формування інформаційної культури майбутніх учителів технологій засобами дизайну та особливостей реалізації цього процесу.

Виклад основного матеріалу. На етапі формування соціально-культурних і інтелектуальних горизонтів українського суспільства пріоритетним завданням вищої освіти постає питання підготовки висококваліфікованих педагогічних фахівців, підвищення їхньої ділової кваліфікації, з метою оволодіння ними різноманітними інформаційно-комунікаційними технологіями для якісної підготовки молоді до життя в умовах стрімкого розвитку інформатики, кібернетики, комп'ютерної техніки, сучасних систем та засобів телекомунікації, зв'язку, електронного документообігу та навчання.

Результати аналізу процесу формування інформаційної культури майбутніх учителів технологій у ЗВО дали можливість визначити низку суперечностей між:

- можливостями інформаційної культури для розвитку і соціалізації випускників ЗВО України як громадян сучасної діджиталізованої держави та існуючою недостатньо ефективною системою їхньої підготовки у закладах вищої педагогічної освіти;

- упровадженням концепції «Нова української школа», що передбачає формування особистості, яка вміє навчатися впродовж життя, критично мислити, ставити цілі й досягати їх, працювати в команді, спілкуватись у багатоманітному середовищі, володіти інформаційною культурою та недостатньою готовністю науково-педагогічних працівників щодо формування інформаційної культури у процесі професійної підготовки майбутніх учителів технологій;

- потребами студентів педагогічних університетів у знаннях щодо інформатизації та комп'ютеризації навчання і недостатнім рівнем

сформованості умінь і навичок критично аналізувати, опрацьовувати та обмінюватись інформацією, створювати креативні інформаційні продукти, а також комунікувати з усіма учасниками освітнього процесу.

Отже, аналіз існуючих суперечностей свідчить про необхідність врахування в процесі підготовки майбутніх учителів технологій проблем і перспектив інформатизації суспільства, особливостей формування активної самосвідомості особистості в умовах науково-технічного прогресу, впровадження освітніх компонентів спрямованих на формування інформаційної культури майбутніх фахівців засобами дизайну, а також активного включення в проєктну діяльність.

На нашу думку, процес формування інформаційної культури майбутніх учителів технологій засобами дизайну має розглядатися з позицій соціально-філософського, техніко-технологічного, психолого-педагогічного та проєктно-дизайнерського аспектів.

З точки зору соціально-філософського виміру, інформаційна культура сприяє утвердженню глобального суспільства, в якому обмін інформацією не має ні часових, ні просторових, ні політичних кордонів; суспільства, яке, з одного боку, створює умови для взаємопроникнення культур, а з іншого – відкриває кожному етносу та співтовариству нові можливості для самореалізації.

З філософських позицій Е. Маркарян визначає інформаційну культуру як досягнутий рівень організації інформаційних процесів, ступінь задоволення потреб в інформаційному спілкуванні, рівень ефективності створення, збирання, зберігання, переробки і передачі інформації [7].

За визначенням академіка Української академії інформатики Е. Семенюка, «інформаційна культура – це ступінь розвиненості інформаційної взаємодії та всіх інформаційних взаємовідносин у суспільстві» [10, с. 10].

На думку Є. Медведєвою інформаційну культуру визначають як «рівень інформаційної підготовки, який дозволяє людині не тільки вільно орієнтуватися у потрібному інформаційному середовищі, а й брати участь у його формуванні та перетворенні, сприяти інформаційним контактам» [8].

Водночас, найбільш розповсюдженим є розуміння інформаційної культури як «сукупності інформаційного світогляду, системи знань та вмінь, що забезпечують самостійну діяльність, спрямовану на задоволення індивідуальних інформаційних потреб з використанням як традиційних, так і новітніх інформаційних технологій» [6].

Отже, за значної кількості визначень поняття «інформаційна культура», з соціально-філософської позиції, можемо трактувати як процес гармонізації внутрішнього світу особистості у ході засвоєння значного об'єму соціально-значущої інформації, систематизації накопиченого індивідом інформаційного потенціалу та формування інформаційного світогляду.

Техніко-технологічний аспект розуміння інформаційної культури, представлений в роботах зарубіжних науковців, визначають що інформаційна культура – це ступінь розвиненості інформаційної взаємодії і всіх інформаційних відносин у суспільстві, міра досконалості в оперуванні будь-якою необхідною інформацією. В аспекті інформаційної діяльності, дослідники визначають такі типи інформаційної культури: функціональну інформаційну культуру – використання інформації для управління і впливу; інформаційну культуру взаємодії – обмін інформацією з метою вдосконалення процесів і зростання ефективності; інформаційну культуру досліджень – використання інформації для прогнозування майбутніх змін у внутрішньому і зовнішньому середовищі; інформаційну культуру відкритості – відкритість для розуміння або радикальних змін [9]

Отже, інформаційно-технологічні процеси, що відбуваються в суспільстві під впливом розвитку науково-технічного прогресу, цифрових технологій, забезпечують сприятливі умови для зростання інформаційної потреби людей і перетворення інформації на масовий продукт, зміни основного типу використовуваних ресурсів (матеріального й інформаційного), розвитку інформаційного середовища, глобалізації процесів і явищ, а також створення нових інформаційних продуктів й творчого їх використання. Вирішення цих важливих завдань спрямоване на оволодіння раціональними прийомами самостійного пошуку інформації, освоєння формалізованих методів аналітико-синтетичного її опрацювання, застосування комп'ютерних технологій для підвищення свого креативного та інтелектуального розвитку.

Не менш важливим чинником процесу формування інформаційної культури майбутніх учителів технологій засобами дизайну є психолого-педагогічний. Аналіз психолого-педагогічної літератури дав змогу з'ясувати різне бачення науковців на процес формування інформаційної культури. Це зумовлено дефініціями самого поняття «культура», яка характеризується: результатами конкретної діяльності; засобами спілкування; характерними особливостями свідомості (моральними, естетичними); здібностями, що реалізуються в професійній діяльності (знання, уміння, навички) [2].

На думку Р. Гуревича, рівень інформаційної культури особистості визначається не тільки засвоєними знаннями та набутими вміннями у галузі інформаційних процесів і комп'ютерних дисциплін, а також здатністю існувати в інформаційному суспільстві, якому притаманні новизна та швидкоплинність [4, с. 35].

Т. Коваль трактує інформаційну культуру як «системне, багатоаспектне поняття, частину професійної культури, досягнутий необхідний рівень готовності до виконання професійної діяльності, новий стиль мислення, засіб забезпечення цілісного наукового світогляду з інформаційних технологій, новий тип інформаційно-комп'ютерного спілкування, управління, експериментально-дослідницької і правової діяльності, що відповідає вимогам і умовам інформаційного суспільства» [5, с. 73].

Водночас, ми погоджуємось з думкою А. Гури про те, що інформаційна культура педагога є складовою частиною загальної професійної культури, яка передбачає знання основних засобів подання навчальної інформації й інформаційне забезпечення всіх видів професійної діяльності, що відповідно зумовлює ефективне застосовування умінь на практиці [3]. Зміст формування інформаційної культури майбутнього вчителя технологій засобами дизайну полягає в якісному використанні інформаційно-комунікаційних технологій у процесі навчання і самоосвіти. Майбутні педагоги мають володіти постійно оновленою інформацією про технології проєктування штучного предметного середовища, вміти адаптуватись до конкретної ситуації, швидко аналізувати та приймати певні креативні рішення. Це означає, що майбутні вчителі технологій мають, перш за все, навчитись вміло користуватися комп'ютером, інформаційними ресурсами, базами даних, новітніми програмними засобами, пошуковими системами і каталогами, працювати в сучасних Internet-мережах.

Не менш важливою умовою формування інформаційної культури майбутніх учителів технологій є досягнення професійної зрілості, високої духовної культури, ціннісних ставлень, розвиток творчих здібностей як цілісної системи вільного орієнтування в потоці інформації, оволодіння логічними прийомами роботи з матеріалами, творчого використання знань і умінь щодо створення нових об'єктів штучного предметного середовища. Це передусім передбачає підвищення рівня освіченості та інтелектуального розвитку, оскільки інформаційна культура сприяє розширенню й поглибленню професійно-дизайнерських знань, розвитку критичного мислення та аналітичних навичок, допомагає майбутнім педагогам розуміти складні проблеми, оцінювати альтернативні погляди та приймати обґрунтовані рішення в професійній сфері.

Безперечно, формування інформаційної культури з точки зору проєктно-дизайнерської діяльності передбачає реалізацію творчого задуму його опрацювання та узгодження, і потребує візуалізації проєкту з метою кращого відображення його суті. Відповідно основними завданнями формування інформаційної культури майбутніх учителів технологій має бути формування у випускників стилю мислення, адекватного вимогам інформаційного суспільства [1, с. 9]. Водночас, використання засобів ІКТ в навчальній проєктно-дизайнерській діяльності перетворює розумовий процес роботи над проєктом в інформаційний, а створюваний в електронному вигляді продукт – у сукупність упорядкованих даних, зінтегрованих в цілісну систему.

Візуальне середовище комп'ютера є особливим чинником формування наочно-образних уявлень у майбутніх учителів технологій, яке визначає особливу стратегію створення зображення об'єкта, а відтак – і мислення майбутніх фахівців. Воно принципово відрізняється від традиційних методів: алгоритмізацією процесу зображення; можливістю маніпуляцій зі створеними

об'єктами; оптичними колірними та тоновими зв'язками у проектованому продукті; віртуальністю образотворчого середовища. При цьому комп'ютерні програми є ефективним засобом формування розумових рішень у роботі з наочним матеріалом, новим етапом у розвитку просторового формотворення студентів, який має потужні можливості впливу, а також нові методи інтенсифікації роботи викладача в освітньому процесі.

Висновки. Таким чином, формування інформаційної культури майбутніх учителів технологій засобами дизайну має стати невід'ємною частиною їх професійної підготовки та здійснюватися на основі комплексного й міждисциплінарного підходу, що охоплює різноманітні аспекти освітнього процесу. Головними напрямками такої діяльності мають бути:

- поглиблення змісту дисциплін навчального плану відомостями та практичними вправами щодо засвоєння технологічного інструментарію обробки професійно значущої інформації, етичних аспектів використання інформації в дизайнерській та педагогічній галузях, інтелектуального права, академічної доброчесності, застосування штучного інтелекту та сучасних інформаційно-когнітивних технологій з акцентом на етичні та соціальні аспекти, ознайомлення з когнітивними навчальними інструментами (інтелек-картки, проекти, вебквести, веб-сайти, засоби комп'ютерної візуалізації знань тощо);

- розширення змісту навчальних і виробничих практик, що передбачає кейси, проекти й практичні заняття з використання спеціалізованих інформаційних систем дизайнерського спрямування, а також опис, аналіз та проектування інформаційного дизайну виробничого середовища;

- введення спецкурсів, факультативів, створення навчального контенту, які залучають студентів до вивчення передових інформаційно-комунікаційних технологій;

- удосконалення змісту самостійної навчальної діяльності майбутніх учителів технологій як один із достатньо актуальних напрямів у вирішенні проблеми широкої доступності й стрімкого зростання обсягу інформації. Цей напрям передбачає розробку принципово нової тематики есе, рефератів та курсових робіт на тему використання інформаційних технологій в педагогіці та дизайн-освіті, інформальну та неформальну освіту студентів у контексті інформаційної культури й цифрової грамотності;

- розвиток проектно-дизайнерської діяльності студентів з акцентом на інформаційні технології, організацію та проведення семінарів, конференцій, майстер-класів, воркшопів, зустрічей, гостьових лекцій на тему інформаційної культури, створення студентських груп, клубів за інтересами з метою обміну досвідом та знаннями в галузі інформатизації, глобалізації й цифрової трансформації сучасного суспільства;

- нетворкінг як окремий напрям діяльності з формування інформаційної культури студентів, що в сучасних умовах інтегрований у зміст освіти

майбутнього фахівця, однак водночас має самостійне значення. Він може охоплювати розробку веб-додатків або мобільних програм для освітніх цілей у межах навчальних і дослідницьких проєктів, пошук та розробку навчальних завдань із використанням технологій віртуальної та доповненої реальності, методик використання інформаційно-когнітивних технологій, штучного інтелекту.

Реалізація цих напрямів забезпечить студентам глибоке розуміння сучасних інформаційних технологій та їх ролі у формуванні інформаційної культури суспільства і окремих його громадян, а також підготовку до ефективної роботи та інноваційної професійної діяльності в майбутньому.

Перспективи подальших досліджень полягають у побудові моделі формування інформаційної культури майбутніх учителів технологій у процесі вивчення дизайнерських дисциплін, визначенні критеріїв і показників її сформованості, розробці інтерактивних ресурсів і популяризації інформаційної культури й цифрової грамотності серед учасників освітнього процесу.

Література:

1. Богданова Т.Л. Формування інформаційної культури студентів технічних спеціальностей у вищих навчальних закладах : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук : спец. 13.00.02 «Теорія та методика навчання (технічні дисципліни)» / Т. Л. Богданова. Харків : УІПА, 2007. 19 с.
2. Бутенко Н.О. Комунікативна майстерність викладача: навчальний посібник. К.: КНЕУ, 2005. 336 с.
3. Гура А.М. Формування інформаційної культури майбутніх учителів природничих спеціальностей / А.М. Гура // Науковий огляд. – 2018. - № 2(45). - С.1-10.
4. Гуревич, Р.С. Формування інформаційної культури вчителів: проблеми та перспективи. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання в підготовці фахівців: зб. наук. праць. Київ – Вінниця: ДОВ «Вінниця», 2006. 9. С. 34–38.
5. Коваль Т.І. Формування інформаційної культури майбутніх інженерів-економістів у процесі інформаційної підготовки [Текст] / Т. І. Коваль // Науковий вісник Ізмаїльського державного університету. 2004. Вип. 16. С. 70-74.
6. Луговська І. Формування інформаційної культури як складова розвитку особистості. Духовність особистості: методологія, теорія і практика. 2012. Вип. 4. С. 49-54.
7. Маркарян, Е.С. Теорія культури та сучасна наука (логіко-методологічний аналіз)/ Е.С. Маркарян. Л.: Думка, 1983. 285 с.
8. Медведєва Є.А. Визначення поняття інформації у точних і природничих науках / Є. А. Медведєва // Вісн. Харк. держ. акад. культури: зб. наук. пр. / ХДАК; Відп. ред. Н.М. Кушнарєнко. Х. : ДАК, 2001. Вип. 7. С. 59.
9. Мозолін, В.П. Про деякі проблеми телекомунікаційного навчання / В.П. Мозолін // Інформатика та освіта. 2000. № 2 . С.89-90.
10. Семенюк Е.П. Глобалізація та соціальна роль інформатики // Науково-технічна інформація. 2003. Т. 1. С. 1-10.

References:

1. Bohdanova T.L. (2007). Formuvannia informatsiinoi kultury studentiv tekhnichnykh spetsialnostei u vyshchyykh navchalnykh zakladakh [Formation of information culture of students of technical specialties in higher educational institutions]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kharkiv : UIPA [in Ukrainian].

2. Butenko N.O. (2005). *Komunikatyvna maisternist vykladacha: navchalnyi posibnyk [Communicative skills of the teacher: a study guide]*. Kyiv: KNEU. [in Ukrainian].
3. Hura A.M. (2018). Formuvannia informatsiinoi kultury maibutnikh uchyteliv pryrodnychkykh spetsialnostei [Formation of information culture of future teachers of natural sciences]. *Naukovyi ohliad - Scientific review*. 2(45). 1-10. [in Ukrainian].
4. Hurevych, R.S. (2009). *Formuvannka informatsiinoi kultury vchyteliv: problemy ta perspektyvy [Formation of teachers' information culture: problems and prospects]*. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia v pidhotovtsi fakhivtsiv [Modern information technologies and innovative teaching methods in the training of specialists]*. Kyiv – Vinnitsa, DOV “Vinnytsia” Publ., 9, 34–38. [In Ukrainian].
5. Koval, T.I. (2004). Formuvannia informatsiinoi kultury maibutnikh inzheneriv-ekonomistiv u protsesi informatsiinoi pidhotovky [Formation of information culture of future engineers-economists in the process of their information training]. *Naukovyi visnyk Izmail'skoho derzhavnoho universytetu - Scientific Bulletin of Izmail State University*, 16, 70–74. [In Ukrainian].
6. Luhovskova I. (2012). Formuvannia informatsiinoi kultury yak skladova rozvytku osobystosti [Formation of information culture as a component of personality development]. *Dukhovnist osobystosti: metodolohiia, teoriia i praktyka - Personal spirituality: methodology, theory and practice*. 4. 49-54. [In Ukrainian].
7. Markarian, E.S. (1983). *Teoriia kultury ta suchasna nauka (lohiko-metodolohichniy analiz) [Theory of culture and modern science (logical and methodological analysis)]*. Lviv : Dumka. [In Ukrainian].
8. Medvedieva Ye.A. (2001). Vyznachennia poniattia informatsii u tochnykh i pryrodnychkykh naukakh [Definition of the concept of information in exact and natural sciences]. N.M. Kushnarenko (Eds.). *Visnyk Kharkivskoi derzhavnoi akademii kultury - Bulletin of the Kharkiv State Academy of Culture*. 7. 59. [In Ukrainian].
9. Mozolin, V.P. (2000). Pro deiaki problemy telekomunikatsiinoho navchannia [About some problems of telecommunication training]. *Informatyka ta osvita - Informatics and education*. 2. 89-90. [In Ukrainian].
10. Semeniuk E.P. (2003). Hlobalizatsiia ta sotsialna rol informatyky [Globalization and the social role of informatics]. *Naukovo-tekhnichna informatsiia - Scientific and technical information*. (Vols. 1). 1-10. [In Ukrainian].

УДК 37.01

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1394-1406](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1394-1406)

Савчук Ніна Володимирівна старший викладач, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, тел.: (048) 728-17-35, <https://orcid.org/0009-0008-5508-0200>

Акопян Ганна Марленівна асистент, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, тел.: (048) 728-17-35, <https://orcid.org/0009-0009-5709-9594>

Малій Алла Степанівна кандидат філологічних наук, доцент кафедри іноземних мов факультетів психології та соціології Навчально-наукового інституту філології, Київський національний університет імені Тараса Шевченка, вул. Володимирська, 60, м. Київ, 01601, тел.: (044) 239-33-33, <https://orcid.org/0000-0003-1240-4902>

ОЦІНКА ЯКОСТІ НАВЧАННЯ У ВИЩОМУ НАВЧАЛЬНОМУ ЗАКЛАДІ: ІНСТРУМЕНТИ, МЕТОДИ ТА ПІДХОДИ ДО ПОКРАЩЕННЯ СИСТЕМИ КОНТРОЛЮ ТА ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ ЯКОСТІ

Анотація. Процес професійної підготовки майбутніх фахівців проходить під впливом особливостей розвитку європейського освітнього простору. Сучасна вища освіта в Україні розвивається та постійно змінюється, адаптуючись до обставин воєнного часу. У статті розглянуто якість освіти як характеристику освіти, яка відображає відповідність нагальним цілям розвитку особистості та суспільства отриманих результатів навчання, усіх освітніх процесів та створених інституційних умов. Визначено, що рівень освіти залежить від поставлених цілей, дотримання стандартів і норм, наявних необхідних ресурсів (освітні програми, кадровий потенціал, контингент студентів, матеріально-технічне забезпечення, фінансова база та інше) та освітніх процесів (наукова діяльність, управління). Для характеристики якості освіти виділяють три групи показників: стан якості потенціалу досягнення освітньої мети, стан якості формування професіоналізм майбутнього фахівця, стан якості результативності освіти. Основні аспекти оцінки якості освіти враховують гарантованість виконання розроблених базових освітніх стандартів, успішність у досягненні встановлених цілей усіх етапів процесу навчання, необхідність задоволення попиту та очікування серед споживачів конкретних освітніх послуг, постійне системне вдосконалювання навчального процесу в цілому. Ефективні системи контролю якості та оцінки дозволяють

виявляти проблемні в освітньому процесі та вчасно їх коригувати, сприяючи вдосконаленню навчальних програм, методик викладання, організації навчального процесу, а відповідно і поліпшення якості освіти.

Система оцінки якості освіти як комплекс діючих організаційних структур, сукупність усіх норм і правил, процедур діагностування, передбачає оцінку діяльності освітніх установ і визначення якості навчальних програм. Здебільшого, в Україні використовуються інструменти державного управління, нагляду та оцінки стану якості освіти, а також розвиваються альтернативні їх види (зокрема, конкурсні програми, рейтингування, громадська акредитація). Ефективним засобом є моніторинг, тобто відстеження або вимірювання з метою регулювання або управління процесами через визначені часові інтервали. Одним із ключових елементів системи забезпечення якості освіти у ВНЗ є процедура самооцінювання або самоінспектування, характер яких визначається конкретними цілями та пріоритетами діяльності й розвитку. Іншим інструментом контролю якості є рейтингування університетів. У системі вищої освіти запроваджено рейтингове оцінювання ВНЗ з урахуванням досвіду міжнародних рейтингових агентств. У контексті вдосконалення системи освіти розглянуто інструменти, які сприяють забезпеченню ефективного функціонування системи освіти.

Ключові слова: якість освіти, навчальний процес, система якості освіти, критерії якості освіти, моніторинг, самооцінювання, рейтинг, вищий навчальний заклад.

Savchuk Nina Volodymyrivna Senior Lecturer, Odessa National Maritime University, St. Mechnikova, 34, Odesa, 65029, tel.: (048) 728-17-35, <https://orcid.org/0009-0008-5508-0200>

Akopian Hanna Marlenivna Assistant, Odessa National Maritime University, St. Mechnikova, 34, Odesa, 65029, tel.: (048) 728-17-35, <https://orcid.org/0009-0009-5709-9594>

Malii Alla Stepanivna PhD in Philology, Associate Professor of the Foreign Languages Chair of Psychology and Sociology Faculties, Institute of Philology, Kyiv National Taras Shevchenko University, St. Volodymyrska, 60, Kyiv, 01601, tel.: (044) 239-33-33, <https://orcid.org/0000-0003-1240-4902>

ASSESSMENT OF THE QUALITY OF EDUCATION IN A HIGHER EDUCATION INSTITUTION: TOOLS, METHODS AND APPROACHES TO IMPROVING THE QUALITY CONTROL AND ASSURANCE SYSTEM

Abstract. The process of professional training of future specialists is influenced by the peculiarities of the development of the European educational

space. Modern higher education in Ukraine is developing and constantly changing, adapting to the circumstances of wartime. The article considers the quality of education as a characteristic of education which reflects the compliance of the obtained learning outcomes, all educational processes and the created institutional conditions with the urgent goals of personal and social development. It is determined that the level of education depends on the goals set, compliance with standards and norms, available necessary resources (educational programs, human resources, student enrollment, logistics, financial base, etc.) and educational processes (research, management). To characterize the quality of education, three groups of indicators are distinguished: the quality of the potential for achieving the educational goal, the quality of the formation of the professionalism of the future specialist, and the quality of the educational outcomes. The main aspects of education quality assessment take into account the guarantee of fulfillment of the developed basic educational standards, success in achieving the set goals of all stages of the learning process, the need to meet the demand and expectations among consumers of specific educational services, and continuous systematic improvement of the educational process as a whole. Effective quality control and assessment systems allow to identify problems in the educational process and correct them in time, contributing to the improvement of curricula, teaching methods, organization of the educational process, and, accordingly, to the improvement of the quality of education.

The education quality assessment system as a set of organizational and functional structures, norms and rules, diagnostic and evaluation procedures ensures the assessment of the performance of educational institutions and the quality of educational programs. In Ukraine, the instruments of state control, supervision and evaluation of the quality of education are mainly used, while alternative instruments (competitions, ratings, public accreditation) are being developed. An effective tool is monitoring, i.e., tracking or measuring in order to regulate or manage processes at specified time intervals. One of the key elements of the system of quality assurance in higher education is the procedure of self-assessment or self-inspection, the nature of which is determined by specific goals and priorities of activity and development. Another tool for quality control is university ranking. The higher education system has introduced a rating system for universities based on the experience of international rating agencies. In the context of improving the education system, the author considers the tools that contribute to the effective functioning of the education system.

Keywords: quality of education, training, education quality system, education quality criteria, monitoring, self-assessment, rating, higher education institution.

Постановка проблеми. Сьогодні адаптація і функціонування вищої освіти відбувається в умовах воєнного стану. Протягом повномасштабного вторгнення росії в Україну були пошкоджені або повністю зруйновані будівлі університетів, сотні тисяч викладачів і студентів переїхали за кордон або в

інші відносно безпечні місця країни, а також частина ВНЗ були релоковані, які опинилися в зоні бойових дій або в окупації. Відповідно, забезпечення якості освіти у вищому навчальному закладі виступає одним із ключових питань у сфері освіти. Також якісна освіта виступає важливим інструментом соціальної та культурної гармонії, економічного зростання, розбудови сильної та конкурентоспроможної держави.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питання якості освіти досліджується представниками різних наук, зокрема, філософами, педагогами, психологами, а також у сфері менеджменту освіти, соціології, теорії державного управління тощо. До прикладу, А. Василюк, М. Дей, В. Базелюк та інші розкрили зміст поняття якості вищої освіти, її складові та чинники, критерії, показники й індикатори. О. Гаращук та В. Куценко висвітлили сучасний стан освіти в Україні та запропонували групування показників якості вищої освіти на основі існуючих науково-методичних підходів. В. Страшко встановлено стратегічні напрямки покращення системи освіти та розроблено їх науково-методичні засади. Ю. Ямполь розглянув поняття менеджменту якості освіти, його економічні передумови становлення в Україні. О. Слюсаренко визначила механізми оцінювання стану якості освітньої діяльності закладів вищої освіти (акредитаційні, рамкові та рейтингові), а також проаналізувала індикатори вимірювання якості освітньої діяльності університетами. О. Левицька дослідила як вітчизняний, так і світовий досвід процесу організації внутрішнього та зовнішнього оцінювання закладів вищої освіти. І. Анненкова ґрунтовно розглянула критерії якості освіти у ВНЗ.

Мета статті – розглянути особливості здійснення оцінювання якості навчання у вищому навчальному закладі в Україні, визначити актуальні інструменти й методи системи контролю та забезпечення якості освіти.

Виклад основного матеріалу. Вищий навчальний заклад (ВНЗ) – це комплексна система трудових, матеріально-технічних, фінансових, інформаційних та інших ресурсів, які призначені для задоволення освітніх потреб. Базовими компонентами будь-якого ВНЗ є система із освітньою складовою, професійною спрямованістю, змістом освітніх програм [1, С. 21].

Якість освіти виступає сталою характеристикою освітньої системи, яка виражає її здатність забезпечувати успішну підготовку конкурентоспроможних професіоналів, рівень відповідних професійних і загальних якостей, згідно стандартів і вимог національних і міжнародних нормативів, а також задоволення потреб особистості та суспільства в цілому [2, С. 50]. Якість вищої освіти ще інтерпретується через якість освіченості випускника ВНЗ, тобто відповідність його підготовки актуальним вимогам й потребам соціально-економічної й культурно-професійної сфер життєдіяльності [3]. Якість освіти характеризує відповідність рівня забезпечення ресурсами, освітнього процесу, навчальних результатів затвердженим нормативним вимогам, особистісним і соціальним очікуванням. Оцінка якості освіти являє собою процес визначення ступеня відповідності структурних елементів якості освіти за допомогою оціночних та діагностичних методів [4, С. 31].

У педагогічній теорії та практиці поняття «якість освіти» аналізується з позиції процесу та результату. Якість освіти з позицій процесу відображає її стан та здібність для задоволення потреб людини та суспільних інтересів. Як результат діяльності якість освіти ВНЗ відображає відповідність та стан підготовки майбутніх фахівців сучасним вимогам освітніх програм. Відповідно, якість освіти можна вважати сукупністю характеристик, що обумовлює її завдання формувати та розвивати особистість.

Якість освіти характеризує результат освітньої діяльності – властивості випускника ВНЗ як фахівця, а також необхідні умови та фактори формування бажаного результату. Результат залежить від змісту та мети освіти, розробленої методології, організації навчального процесу, використання технологій. Кожний ВНЗ потребує системи здійснення контролю якості [1, С. 21]. Якість освіти виражається через перелік певних показників або характеристик, що визначають рівень культурних та професійних знань, комунікативних навичок, загальна структура яких є динамічною й залежною від викликів часу, суспільних відносин, а також освітніх цілей і поставлених завдань перед людиною, суспільством і державою [4, С. 4].

Відповідно до Закону України «Про вищу освіту» [5] розрізняють два поняття: 1) якість вищої освіти – це комплекс якостей особистості, яка здобуває вищу освіту. Ці якості відображають її фахові компетентності, ціннісні орієнтації та соціальну спрямованість, а також визначають ступінь задоволення матеріальних та духовних потреб особистості й суспільства; 2) якість освітньої діяльності є комплексом ознак системи освіти ВНЗ, які визначають їхню можливість задовольняти встановлені та передбачені потреби як окремої особи, так і суспільства. Згідно Указу Президента України «Про цілі сталого розвитку України на період до 2030 року» [6], Україна здійснює курс у напрямку європейської інтеграції, зокрема, і у сфері забезпечення якості освіти ВНЗ. Відповідно передбачається реалізація модернізаційних змін, дотримання вимог забезпечення якості навчальної діяльності, використання успішних європейських напрацювань цієї сфери. У документі «Стратегії розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки» [7] вказується на необхідність постійного підвищення рівня якості освіти, який відповідатиме стандартам і рекомендаціям Європейського простору вищої освіти. У розділі «Освіта і наука» проєкту Плану відновлення України визначається особливості повоєнного відновлення освітньої сфери: основні проблемні питання галузі, специфіка використання освітніх напрацювань, зокрема, принципів, підходів та інструментів європейських країн.

Європейський центр із вищої освіти ЮНЕСКО (СЕПЕС) відносить до критеріїв оцінювання якості освіти наступні: встановлені місія та мета ВНЗ; дані освітньої моделі; стандарти навчальних програми або дисциплін; гарантоване виконання основних стандартів; досягнення навчальних цілей; ступінь задоволення попиту, відповідність очікуванням освітніх послуг

зацікавлених учасників ринку освіти; постійне покращення навчально-виховного процесу; якість персоналу (ступінь академічної і наукової кваліфікації співробітників ВНЗ), сучасний рівень освітніх програм, процесу викладання й наукових досліджень; якість професійної підготовки майбутніх фахівців, різноманітність освітніх програм, подолання прогалин в освіті; покращення професійної орієнтації й мотивації у навчанні молодих людей; якість фізичної інфраструктури й навчального середовища ВНЗ (до прикладу, сучасні бібліотеки, комп'ютерні мережі); якісна реалізація освітнього процесу завдяки рівню майстерності педагогів та рівень досягнень студентів; якісні умови навчального процесу; рівень здійснення контролю освітнього процесу в конкретному ВНЗ [8, С. 50].

Деякі науковці виділяють серед ключових тенденцій у забезпеченні високого рівня якості освіти саме організацію студентів, створення базових умов навчання та вдосконалення. Якість освіти постає комплексним показником, об'єднуючи етапи становлення кожної особистості, необхідні умови навчально-виховного процесу, базові критерії ефективної діяльності освітнього закладу [1, С. 21].

Виділяють три групи показників для того, щоб охарактеризувати якість освіти [9, С. 36; 10, С. 80]:

- якість потенціалу, тобто сукупності ресурсів для досягнення освітньої мети. Виражається якістю освітнього стандарту, наявних програм, станом матеріально-технічного та інформаційного забезпечення навчального процесу, рівнем професіоналізму педагогів;
- якість формування професіоналізму кадрового ресурсу, що визначається методами контролю навчального процесу та його насиченість програмами, мотивацією педагогів та студентів, якістю управління освітою;
- якість результативності, тобто визначення рівня знань та навичок майбутніх спеціалістів, оцінка методології навчально-вихованого процесу (організація, мотивація та контроль пізнавальної діяльності).

Серед основних взаємодоповнюючих аспектів оцінки якості освіти визначають [9, С. 39]: повна відповідність базовим освітнім стандартам; успіх у досягненні сформованих цілей навчального процесу; систематичне самовдосконалювання; відповідність очікуванням споживачів освітніх послуг і зацікавлених учасників освітнього ринку.

Система оцінки якості освіти – це комплекс організаційних установ, їх норм і правил, сукупності діагностичних і оцінювальних процедур на базі єдиної концептуальної методології здійснюють оцінювання освітніх досягнень майбутніх фахівців, ефективності навчальної діяльності освітніх закладів, якості їх програм [11, С. 41]. Система освіти включає державні органи управління, вищі навчальні заклади, освітні програми, педагогічний склад та студенти. Предметом оцінювання якості освіти виступають якість навчальних результатів (відповідність знань стандартам); якість умов здійснення освітнього процесу (якість навчальних програм та умови їх реалізації); ефективність управління якістю освіти на рівні галузі [11, С. 42].

У Законі України «Про вищу освіту» визначено системні складові забезпечення якості освіти (рис. 1) та особливості здійснення контролю (табл. 1).

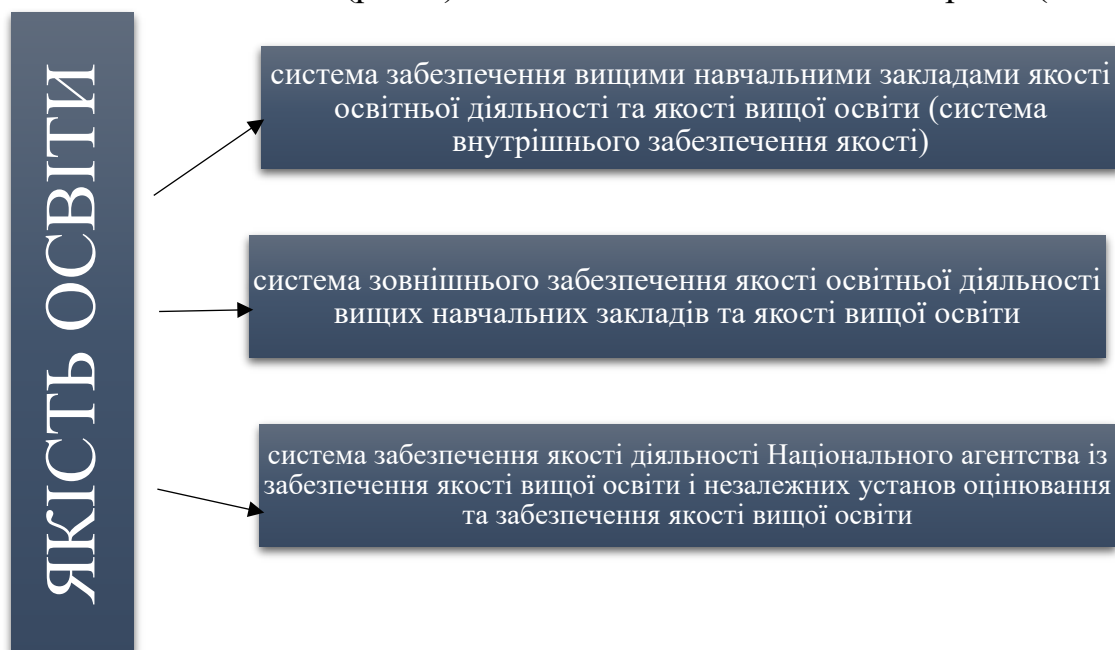

Рис. 1 Система забезпечення якості вищої освіти в Україні [5].

Таблиця 1.

Процедури та заходи у системі забезпечення якості вищої освіти в Україні

<i>Система внутрішнього забезпечення якості освітньої діяльності ВНЗ та якості вищої освіти</i>	<i>Система зовнішнього забезпечення якості освітньої діяльності ВНЗ та якості вищої освіти</i>	<i>Система забезпечення якості діяльності Національного агентства із забезпечення якості вищої освіти і незалежних установ</i>
• визначення процедур та заходів, принципів для забезпечення якості навчання у ВНЗ; • постійний моніторинг освітніх програм; • щорічне здійснення оцінювання майбутніх фахівців, науково-педагогічних працівників ВНЗ, оприлюднення їх результатів; • сприяння підвищенню кваліфікації педагогічних і наукових працівників; • забезпечення необхідними ресурсами для організації ефективного освітнього процесу; • забезпечення публічності та доступу до інформації тощо. Вказані процедури здійснюються Національним агентством із забезпечення якості вищої освіти або відповідною незалежною організацією, ним акредитованою.	• забезпечення ефективності внутрішніх процесів і процедур підтримки успішної навчальної діяльності ВНЗ та якості вищої освіти в цілому; • налаштування системності у проведення зовнішньої процедури забезпечення якості; • оприлюднення критеріїв вимірювання та прийняття рішень, відповідно до стандартів та рекомендацій для забезпечення належного рівня якості вищої освіти в Європейському просторі; • забезпечення доступу до звітування, його зрозумілості; • здійснення регулярних перевірок систем і механізмів забезпечення високого рівня якості навчання.	• підтримка процедур зовнішніх процесів у забезпеченні якості вищої освіти; • сприяння збалансованості ресурсів для здійснення процесів зовнішнього забезпечення якості вищої освіти; • забезпечення незалежності у діяльності агентства і незалежних установ у процесі оцінювання та забезпечення якості освіти в цілому; • здійснення інших необхідних процедур і заходів, підзвітність.

Здебільшого, в Україні активно застосовуються інструменти державного управління, спостереження та оцінювання якості освіти, але розвиваються й альтернативні інструменти, зокрема, конкурси, рейтингування, громадська акредитація. Показники, які пропонуються для оцінювання якості освітніх послуг у ВНЗ, можна умовно поділити на такі групи: 1) показники, що відображаються кількісно, мають встановлені параметри вимірювання; 2) якісні параметри оцінювання, що піддаються лише якісним вимірюванням і можуть бути визначені лише в балах; 3) параметри оцінки, що мають психологічний характер, їх досить важко піддати будь-якому вимірюванню [12].

Щонайменше три органи в Україні уповноважені здійснювати перевірку процесу надання освітніх послуг:

- Міністерство освіти і науки України (МОН) здійснює контроль за дотриманням вимог ліцензування;
- Державна служба якості освіти перевіряє відповідність законодавству в освітній сфері;
- Національне агентство із забезпечення якості вищої освіти (НАЗЯВО) здійснює акредитацію освітніх програм [13].

З метою вивчення стану якості освіти ВНЗ використовуються різноманітні методи контролю, а саме [14, С. 51]: аналіз планово-звітної документації; спостереження та аналіз проведення педагогічної діяльності; перевірка й оцінка знань і вмінь, особистісних якостей студентів; індивідуальні бесіди з учасниками освітнього процесу; вивчення статистичних даних та заслуховування думок учасників освітнього процесу про результати освітнього процесу, їх аналіз та активне обговорення.

Одним із ефективних засобів є моніторинг – відстеження, вимірювання або випробування з метою регулювання або управління процесами через визначені часові інтервали. Моніторинг забезпечує стабільність інформації, запобігає її дефіциту та підвищує її релевантність при формулюванні рекомендацій та прийнятті управлінських рішень. Внутрішня структура моніторингу поєднує важливі три управлінські компоненти: аналіз, оцінювання та прогнозування освітніх процесів; сукупність методів відстеження процесів в освіті; збір і обробка отриманої інформації для підготовки рекомендацій щодо розвитку і необхідних коректив досліджуваних процесів [15, С. 222-223; 9, С. 46]. Предметом внутрішнього моніторингу ВНЗ можуть виступати: навчальний процес (вивчення стану виконання навчальних програм, продуктивності праці викладача, рівня знань і навичок студентів, якості самостійного навчання студентів), виховний процес (перевірка рівня вихованості студентів й стану їх суспільної активності, роботи керівників студентських груп, роль батьків у вихованні), методична робота (вимірює методичний рівень педагогів та підвищення їх кваліфікації), науково-дослідна діяльність (визначення відповідності освітньої діяльності концепції розвитку ВНЗ, наукова сторона змін, науково-дослідна робота педагогів та студентів),

психологічний клімат (виявлення ступеня психологічного комфорту або дискомфорту студентів й викладачів, психологічна підготовленість всього колективу до розв'язання певних ситуацій та інше), сприяння створенню необхідних умов навчально-виховного процесу (санітарно-гігієнічний стан, охорона праці, наявність навчально-технічного обладнання тощо). Таким чином, суб'єктами моніторингу виступають студенти, викладачі, управлінський склад ВНЗ, виступаючи зацікавленими сторонами у визначенні якості навчально-виховного процесу, знаходженні успішних управлінських рішень щодо її підвищення [14, С. 52].

Одним із ключових елементів системи забезпечення якісного стану освіти у ВНЗ є процедура самооцінювання або самоінспектування, характер яких визначається конкретними цілями та пріоритетами діяльності й розвитку. Найбільш застосовуваними й визнаними моделями самооцінювання ВНЗ є моделі премій з якості, зокрема: японська премія Демінга, американська національна премія якості М. Болдриджа, Європейська премія якості та інші. Окрім цього, також використовуються міжнародні стандарти ISO, модель Загального управління якістю (TQM), збалансована система показників. Процедура самооцінювання дозволяє ВНЗ визначити власні сильні й слабкі сторони, розробити найбільш відповідні стратегії вдосконалення діяльності, тобто виступає ефективним способом покращення освітнього процесу та підвищення стандартів [4, С. 33]. У будь-якому ВНЗ здійснюється систематичне збирання даних для дослідження оптимальності розподілу людських і фінансових ресурсів. Інструменти для оцінювання стану якості освіти дозволяють виміряти досвід і відносини, освітні цілі та досягнення випускників, їх академічну успішність, програмну та інституціональну ефективність.

Іншим інструментом контролю якості є рейтингування університетів. У структурі вищої освіти запроваджено рейтингове оцінювання ВНЗ з урахуванням досвіду міжнародних рейтингових агентств. Аналіз та оцінка показників потенціалу та результативності діяльності ВНЗ є основою методології рейтингового оцінювання [15, С. 47]. У світі рейтинги якості освіти формуються інституціями на основі різноманітних показників. Моніторинг якості фахової підготовки сприяє пошуку оптимальних шляхів для підготовки висококваліфікованих і конкурентоспроможних спеціалістів [16, С. 118-119].

Інформаційний освітній ресурс «Освіта.ua» щороку складає консолідований рейтинг вищих навчальних закладів України, зокрема і 2023 року. Для створення консолідованого рейтингу ВНЗ України використовуються дані найавторитетніших експертів і національних засобів масової інформації: «Топ-200 Україна», «Scopus», «Бал НМТ на контракт», які використовують відмінні критерії оцінювання українських закладів освіти [17]. Єдиний на сьогодні акредитований Міжнародною Експертною Групою з ранжування

(International Ranking Excellence Group, IREG) рейтинг «ТОП-200 Україна» використовує дані прямих вимірювань й експертних оцінок. В основі виступають наступні критерії: оцінка якості науково-педагогічного потенціалу, оцінка якості викладання, оцінка міжнародного визнання, оцінка основних показників діяльності конкретного ВНЗ. Рейтинг складено працівниками кафедри ЮНЕСКО «Вища технічна освіта, прикладний системний аналіз та інформатика» Національного технічного університету України «Київський політехнічний інститут імені Ігоря Сікорського», а також зовнішня експертиза проєкту здійснюється завдяки співробітникам Observatory IREG [18, С. 45-46].

У контексті вдосконалення системи освіти розглядаються інструменти, які сприяють забезпеченню ефективної роботи освітньої системи [19, С. 174-175], а саме: 1) правові інструменти (законодавчі документи, стандарти якості освіти, акредитація, сертифікація, механізми оцінки й контролю навчального процесу); 2) соціальні інструменти – покращення системи освіти шляхом залучення громадськості, соціальних партнерів (зокрема, проведення відкритих обговорень або різних консультацій); 3) організаційно-економічні інструменти, суть яких полягає в покращенні організаційних процесів: розроблення ефективного управління, розподіл ресурсів, стимулювання успішних партнерських взаємин освітніх закладів з бізнесом та громадськістю; 4) інституційними інструментами виступають організації з управління та регулювання освітньої системи: міністерства, національні агентства, дослідницькі установи та інші установи); 5) інформаційні інструменти – ефективне застосування інформаційних технологій та інформаційних систем для збору, оброблення даних, їх зберігання, а також канали поширення інформації про освітню систему; 6) фінансові інструменти відображають процедуру фінансування та розподілу ресурсів (бюджетні асигнування, стипендіальна та грантова підтримки тощо); 7) науково-технічні інструменти удосконалення системи освіти завдяки результатам наукових досліджень, технологічним інноваціям (наукові дослідження, що спрямовані на розроблення нових ефективних методик навчання, оцінювання його якості, аналіз тенденцій та інше); 8) технологічні інновації для забезпечення використання ефективніших та інтерактивніших способів навчання.

Висновок. Якість освіти як багатогранний феномен характеризує стан та різноманітні аспекти освітнього процесу (соціальні, педагогічні, філософські, демографічні, політичні, моральні, економічні тощо). Забезпечення якісного рівня освіти можливе завдяки ефективній системній взаємодії усіх учасників навчального процесу. Якість освіти складно оцінити за допомогою якогось одного окремого показника, оскільки є різноплановим явищем, тому для його оцінки слід використовувати систему показників. Вони сприятимуть загальному розвитку освітніх послуг ВНЗ, підвищенню його іміджу, створенню сприятливіших умов для випуску кваліфікованих спеціалістів, підвищенню ефективності діяльності навчального закладу в цілому.

Література:

1. Баштан В.П. Контроль якості освіти: використання інноваційних технологій / В.П. Баштан, О.В. Корнєєв, В.Є. Литвиненко, О.Є. Муковоз, А.В. Чорнобай // Актуальні питання контролю якості освіти у вищих медичних навчальних закладах: матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (22 березня 2018 року). – Полтава, 2018. – С. 20-21.
2. Гаращук О. В. Якісна освіта – інструмент сталого розвитку (зарубіжний досвід та українські реалії) (dspace.msu.edu.ua) / О. В. Гаращук, В. І. Куценко // Науковий вісник Ужгородського національного університету : серія: Міжнародні економічні відносини та світове господарство / голов. ред. М. М. Палінчак. (fmab.khadi.kharkov.ua) – Ужгород, 2019. – Вип. 23, Ч. 1. – С. 49-55.
3. Лісова С.В. Проблема забезпечення якості вищої освіти з позицій системного підходу / С.В. Лісова // Професійна педагогічна освіта: системні дослідження : монографія/ за ред. О. А. Дубасенюк. – Житомир : Вид-во ЖДУ ім. І. Франка, 2015. – С. 160-172.
4. Теоретико-методичні засади забезпечення якості освіти : монографія / Д. В. Карамишев, Н. М. Гришина, О. В. Грибко, Т. В. Ревенко та ін. ; за заг. ред. д.держ.упр., проф. Д. В. Карамишева. – Харків : Вид-во ХарПІ НАДУ “Магістр”, 2020. – 180 с.
5. Закон України Про вищу освіту [Електронний ресурс]: прийнятий 28.12.2014 року № 1556-VII. – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
6. Указ Президента України «Про Цілі сталого розвитку України на період до 2030 року [Електронний ресурс]: прийнятий 30.09.2019 року № 722/2019 . – Режим доступу: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
7. Опубліковано стратегію розвитку вищої освіти в Україні на 2022-2032 роки [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://mon.gov.ua/ua/news/opublikovano-strategiyu-rozvitku-vishoyi-osviti-v-ukrayini-na-2022-2032-roki>.
8. Гаращук О. В. Якісна освіта – інструмент сталого розвитку / О. В.Гаращук, В. І. Куценко // Науковий вісник Ужгородського національного університету. – 2019 . – 23 (1). –С. 49-55.
9. Основи педагогічних вимірювань: навч.-метод. посіб. / І. П. Анненкова, Н. В. Кузнєцова, Л. А. Раскола – Одеса: Одес. нац. ун-т ім. І. І. Мечникова, 2021. – 210 с.
10. Дубінін С. І. Моніторинг якості навчального процесу засобами тестового контролю при вивченні медичної біології / С. І.Дубінін, В. О.Пілюгін, А. В.Ваценко, та ін. // Актуальні питання контролю якості освіти у вищих медичних навчальних закладах: матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (22 березня 2018 року). – Полтава, 2018. – С. 80-81.
11. Волошина Л.І. Деякі аспекти підвищення якості освіти у вищих медичних навчальних закладах / Л.І.Волошина, М.Г. Скікевич., В.Д. Ахмеров // Актуальні питання контролю якості освіти у вищих медичних навчальних закладах: матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (22 березня 2018 року). – Полтава, 2018 . – С. 41-42.
12. Левицька О. Інструменти оцінювання якості та результативності професійно-технічної освіти / Левицька О. // Економіка та суспільство. – 2021. – 28. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-41>
13. Захарін С. Як вимірювати якість вищої освіти [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.ua/blogs/89746/>.
14. Герасименко А.М. Внутрішній моніторинг – ефективний вид контролю якості освіти в навчальному закладі / А.М.Герасименко, Н.П. Куценко // Актуальні питання контролю якості освіти у вищих медичних навчальних закладах: матеріали науково-практичної конференції з міжнародною участю (22 березня 2018 року) – Полтава, 2018. – С. 51-52.

15. Сігаєва Л. Є. Сучасні підходи до якості освіти: теоретичний аспект / Л. Є. Сігаєва // Професійна освіта: методологія, теорія та технології. – 2016. – 4. – С. 213-223.
16. Чирва Г. М. Освітній моніторинг як інструмент державного управління якістю вищої освіти / Г. М. Чирва // Право та державне управління. – 2019. – № 1 (34). – т. 2. – С. 117-123.
17. Консолідований рейтинг вишів України 2023 року [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://osvita.ua/vnz/rating/51741/>.
18. Система внутрішнього забезпечення якості на основі європейських стандартів: навчально-методичний посібник / Т.А. Сафранов, О.Г. Владимірова, А.В. Чугай. – ОДЕКУ, 2017. – Одеса: НУ «ОМА», 2017. – 66 с.
19. Страшко В.І. Стратегічні напрями удосконалення системи освіти в контексті підвищення конкурентоспроможності робочої сили на ринку праці / В.І. Страшко // Економіка і організація управління. – 2023. – № 1(49). – С. 170-180. DOI 10.31558/2307-2318.2023.1.17

References:

1. Bashtan V.P., Kornieiev O.V., Lytvynenko V.Ie., Mukovoz O.Ie., Chornobai A.V. (2018) Kontrol yakosti osvity: vykorystannia innovatsiinykh tekhnolohii [Quality control of education: the use of innovative technologies]. *Aktualni pytannia kontroliu yakosti osvity u vyshchyykh medychnyykh navchalnykh zakladakh: materialy naukovo-praktychnoi konferentsii z mizhnarodnoiu uchastiu – Topical issues of quality control of education in higher medical education institutions: materials of the (nbpublish.com) scientific and practical conference with international participation*. Poltava, 20-21.
2. Harashchuk O. V., Kutsenko V. I. (2019) Yakisna osvita – instrument staloho rozvytku (zarubizhnyi dosvid ta ukraïnski realii) [Quality education - an instrument of sustainable development (foreign experience and ukrainian realities)]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*. Uzhhorod, 23 (1), 49–55.
3. Lisova S.V. (2015) Problema zabezpechennia yakosti vyshchoi osvity z pozytsii systemnoho pidkhodu [The problem of ensuring the quality of higher education from the standpoint of a systematic approach]. *Profesiina pedahohichna osvita: systemni doslidzhennia – Professional pedagogical education: systematic research*. Zhytomyr : Vyd-vo ZhDU im. I. Franka (pp. 160-172).
4. Karamyshev D. V., Hryshyna N. M., Hrybko O. V., Revenko T. V. (2020) Teoretyko-metodychni zasady zabezpechennia yakosti osvity [Theoretical and methodological foundations of quality assurance in education]. Kharkiv : Vyd-vo KharRI NADU “Mahistr”, 180 p.
5. Zakon Ukrainy «Pro vyshchu osvitu» [Law of Ukraine "On Higher Education"]. Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1556-18#Text>
6. Ukaz Prezydenta Ukrainy «Pro Tsili staloho rozvytku Ukrainy na period do 2030 roku». Retrieved from <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/722/2019#Text>
7. Opublikovano stratehiiu rozvytku vyshchoi osvity v Ukraini na 2022-2032 roky. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/opublikovano-strategiyu-rozvitku-vishoyi-osviti-v-ukrayini-na-2022-2032-roki>.
8. Garashchuk O. V., Kutsenko V. I. (2019) Yakisna osvita – instrument staloho rozvytku [Quality education - a tool for sustainable development]. *Naukovyi visnyk Uzhhorodskoho natsionalnoho universytetu – Scientific Bulletin of Uzhhorod National University*, 23 (1), 49-55.
9. Annienkova I. P., Kuznietsova N. V., Raskola L. A. (2021) Osnovy pedahohichnykh vymiriuvan [Fundamentals of pedagogical measurements]: navch.-metod. posib. Odesa: Odes. nats. un-t im. I. I. Mechnykova, 210 p.

10. Dubinin S. I., Piliuhin V. O., Vatsenko A. V., Ulanovska-Tsyba N. A., Perederii N.O., Riabushko O.B., Ovcharenko O. V. (2018) Monitorynh yakosti navchalnoho protsesu zasobamy testovoho kontroliu pry vyvchenni medychnoi biolohii [Monitoring the quality of the educational process by means of test control in the study of medical biology]. *Aktualni pytannia kontroliu yakosti osvity u vyshchyykh medychnykh navchalnykh zakladakh – Topical issues of quality control of education in higher medical education institutions*, 80-81.

11. Voloshyna L.I., Skikeych M.H., Akhmerov V.D Deiaki aspekty pidvyshchennia yakosti osvity u vyshchyykh medychnykh navchalnykh zakladakh. *Aktualni pytannia kontroliu yakosti osvity u vyshchyykh medychnykh navchalnykh zakladakh – Topical issues of quality control of education in higher medical education institutions*, 41-42.

12. Levytska O. (2021). Instrumenty otsiniuvannia yakosti ta rezultatyvnosti profesiino-tekhnichnoi osvity [Tools for assessing the quality and effectiveness of vocational education]. *Ekonomika ta suspilstvo – Economy and Society*, 28. <https://doi.org/10.32782/2524-0072/2021-28-41>

13. Zakharin S. Yak vymiryuvaty yakist vyshchoi osvity [How to measure the quality of higher education]. Retrieved from <https://osvita.ua/blogs/89746/>

14. Herasymenko A.M., Kutsenko N.P. (2018). Vnutrishnii monitorynh – efektyvnyi vyd kontroliu yakosti osvity v navchalnomu zakladi [Internal monitoring is an effective type of quality control of education in an educational institution]. *Aktualni pytannia kontroliu yakosti osvity u vyshchyykh medychnykh navchalnykh zakladakh – Topical issues of quality control of education in higher medical education institutions*. 51-52.

15. Sihaieva L. Ye. (2016) Cuchasni pidkhody do yakosti osvity: teoretychnyi aspekt [Modern approaches to the quality of education: theoretical aspect]. *Profesiina osvita: metodolohiia, teoriia ta tekhnolohii – Professional education: methodology, theory and technology*, 4, 213-223.

16. Chyrva H. M. (2019) Osvitnii monitorynh yak instrument derzhavnoho upravlinnia yakistiu vyshchoi osvity [Educational monitoring as an instrument of public administration (nbpublish.com) of the quality of higher education]. *Pravo ta derzhavne upravlinnia –Law and public administration*, 1 (34), 117-123.

17. Konsolidovanyi reitynh vyshiv Ukrainy 2023 roku [Consolidated Ranking of Ukrainian Universities 2023]. Retrieved from <https://osvita.ua/vnz/rating/51741/>.

18. Safranov T.A., Vladymyrova O.H., Chuhai A.V.. (2017) Systema vnutrishnoho zabezpechennia yakosti na osnovi yevropeyskykh standartiv [The system of internal quality assurance based on European standards: a study guide], Odesa: NU «OMA». Retrieved from https://nubip.edu.ua/sites/default/files/2._sistema_vnutrishnogo_zabezpechennya_yakosti_na_osnovi_ievropeyskih_standartiv.pdf

19. Strashko V.I. (2023) Stratehichni napriamy udoskonalennia systemy osvity v konteksti pidvyshchennia konkurentospromozhnosti robochoi syly na rynku pratsi [Strategic directions for improving the education system in the context of increasing the competitiveness of the labor force in the labor market]. *Ekonomika i orhanizatsiia upravlinnia – Economics and organization of management*, 1(49), 170-180. DOI 10.31558/2307-2318.2023.1.17

УДК 37.015.311:[373.091.2+001.895]

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1407-1415](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1407-1415)

Сібаров Станіслав Дмитрійович аспірант, викладач, Навчально-виховний комплекс «Школа гуманітарної праці» Херсонської обласної ради, м. Херсон, <https://orcid.org/0000-0003-2328-8687>

ВИЗНАЧЕННЯ ПОНЯТТЯ "АВТОРСЬКА ШКОЛА" НА ОСНОВІ ВИВЧЕННЯ ВІТЧИЗНЯНОГО ТА ЗАРУБІЖНОГО ДОСВІДУ В КОНТЕКСТІ ІСТОРИЧНОЇ РЕТРОСПЕКТИВИ

Анотація. У цій статті аналізується поняття "авторська школа" на основі вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду в контексті історичної ретроспективи. Дослідження спрямоване на встановлення та узагальнення ключових характеристик авторських шкіл, їхніх особливостей та впливу на культурний та мистецький розвиток.

Визначення поняття «авторська школа» формувалося під впливом різноманітних освітніх підходів та методологій як вітчизняних, так і зарубіжних педагогів. Авторська школа – це освітній заклад, який відрізняється унікальною педагогічною концепцією, розробленою та впровадженою окремим педагогом або групою педагогів. Ці школи зазвичай мають власну навчальну програму, методи викладання та організацію навчального процесу, що відрізняються від загальноприйнятих стандартів.

В Україні та інших пострадянських країнах авторські школи стали поширеними у 1980-х роках. Вони виникли як відповідь на потребу в інноваціях та змінах в освітній системі, яка довгий час залишалася консервативною. Видатні педагоги, такі як Василь Сухомлинський та Шалва Амонашвілі, розробили унікальні методики, що включають елементи гуманістичного підходу, індивідуального підходу до учнів та інтеграції різних видів діяльності.

За кордоном поняття авторської школи теж має багатогранну історію. Наприклад, в Італії педагог Марія Монтессорі створила систему навчання, яка отримала всесвітнє визнання завдяки своїм принципам самостійного навчання дітей та розвитку їхньої творчості. В США Джон Дьюї став одним з піонерів прогресивної освіти, наголошуючи на важливості досвіду в навчанні та розвитку критичного мислення.

Важливим аспектом авторських шкіл є те, що вони можуть служити лабораторіями для педагогічних експериментів та нововведень. В таких школах часто впроваджуються нові освітні технології, методики та програми, які згодом можуть бути адаптовані й в інших навчальних закладах. Це сприяє загальному підвищенню якості освіти та розширенню педагогічного досвіду.

Одним із викликів для авторських шкіл є збереження своєї унікальності та індивідуальності в умовах стандартизації освіти. Це вимагає постійної роботи над оновленням навчальних програм, підвищенням кваліфікації вчителів та підтримкою інноваційних підходів. Незважаючи на ці виклики, авторські школи продовжують відігравати важливу роль у розвитку освіти, демонструючи можливість успішної реалізації альтернативних освітніх моделей.

Результати дослідження: результати дослідження підтверджують, що авторські школи відіграли значну роль у розвитку мистецтва та культури як національному, так і світовому рівнях. Вони визначали стиль, техніку та естетику мистецтва свого часу, а їхні впливи можна відстежити через цілі епохи.

Ключові слова: авторська школа, мистецтво, культура, історична ретроспектива, вивчення.

Stanislav Sibarov Dmitriyovych Post-graduate student, teacher Education of the «School of Humanitarian Work» complex Kherson Regional Council, Kherson, <https://orcid.org/0000-0003-2328-8687>

DEFINITION OF THE CONCEPT "AUTHOR'S SCHOOL" BASED ON THE STUDY OF DOMESTIC AND FOREIGN EXPERIENCE IN THE CONTEXT OF HISTORICAL RETROSPECT

Abstract. This article analyzes the concept of the "author's school" based on the study of domestic and foreign experiences in the context of historical retrospection. The research aims to establish and summarize the key characteristics of author's schools, their features, and their impact on cultural and artistic development.

The definition of the concept of an "author's school" was formed under the influence of various educational approaches and methodologies by both domestic and foreign educators. An author's school is an educational institution that stands out due to a unique pedagogical concept developed and implemented by an individual educator or a group of educators. These schools typically have their own curriculum, teaching methods, and organization of the educational process, which differ from generally accepted standards.

In Ukraine and other post-Soviet countries, author's schools became widespread in the 1980s. They emerged in response to the need for innovation and change in an educational system that had long remained conservative. Prominent educators such as Vasyl Sukhomlynsky and Shalva Amonashvili developed unique methodologies incorporating elements of a humanistic approach, individual approach to students, and integration of various activities.

Abroad, the concept of the author's school also has a multifaceted history. For instance, in Italy, educator Maria Montessori created a learning system that gained worldwide recognition for its principles of children's self-directed learning and creativity development. In the United States, John Dewey became one of the pioneers of progressive education, emphasizing the importance of experience in learning and the development of critical thinking

An important aspect of author's schools is that they can serve as laboratories for pedagogical experiments and innovations. These schools often implement new educational technologies, methods, and programs, which can later be adapted in other educational institutions. This contributes to the overall improvement of educational quality and the expansion of pedagogical experience.

One of the challenges for author's schools is maintaining their uniqueness and individuality in the face of educational standardization. This requires continuous work on updating curricula, enhancing teacher qualifications, and supporting innovative approaches. Despite these challenges, author's schools continue to play an important role in the development of education, demonstrating the potential for successful implementation of alternative educational models.

Results of the study: The results of the study confirm that artistic schools played a significant role in the development of art and culture at both national and global levels. They defined the style, technique, and aesthetics of art in their time, and their influences can be traced through entire epochs.

Keywords: artistic school, art, culture, historical retrospective, study.

Постановка проблеми. Поняття "авторська школа" в освітній сфері діяльності, мистецтві та культурі вже давно привертає увагу дослідників. Однак, не завжди це поняття визначалося чітко та однозначно. У цій статті реалізована спроба розібратися у сутності та характеристиках авторських шкіл, вивчивши вітчизняний та зарубіжний досвід та проаналізувавши їхній вплив на розвиток мистецтва.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Відомо, що авторські школи мали величезний вплив на формування стилю, техніки та естетики у мистецтві. Зарубіжний досвід, зокрема італійська Ренесансна школа чи голландська школа живопису, демонструє різноманітність підходів до мистецтва та його трансформацію від школи до школи. У вітчизняному контексті, українська школа живопису чи літературна школа відображають унікальні особливості та характерні риси національного мистецтва та культури.

Дослідження процесу розвитку авторських шкіл та їхньої методики привертало увагу численних науковців, серед яких І. М. Дичківська, А. З. Кіктенко, О. М. Любарська, О. Є. Олексюк, А. Л. Ситченко, О. М. Пехота, Н. С. Побірченко, О. В. Сухомлинська, В. Г. Кузь, І. М. Мельник, О. Я. Савченко, М. П. Семенюк, С. О. Захаренко, Н. В. Орлова та інші. Автори розглядають теоретичні аспекти функціонування авторських шкіл, мету їх створення та особливості навчального

процесу, які впливають на розвиток освітнього середовища, враховуючи досвід шкіл А. С. Макаренка, В. О. Сухомлинського, О. А. Захаренка. Проте вважається, що для ефективного впровадження інноваційних підходів у сучасну практику необхідно провести ретельний аналіз та оцінку конкретних аспектів авторських шкіл в Україні.

Мета статті полягає у визначенні та узагальненні ключових характеристик авторських шкіл у контексті їхнього впливу на розвиток мистецтва та культури, а також у встановленні спільних та відмінних рис у вітчизняному та зарубіжному досвіді.

Для реалізації мети розвідки необхідно розв'язати такі **науково-дослідницькі завдання дослідження**:

1. проаналізувати поняття "авторська школа" у зарубіжній та вітчизняній культурі.
2. вивчити основні характеристики відомих авторських шкіл у світовому мистецтві.
3. розглянути вплив авторських шкіл на формування мистецьких течій та стилів.
4. встановити спільні та відмінні риси між різними авторськими школами.

Для досягнення мети було використано сучасні наукові підходи (компетентнісний, синергетичний, парадигмальний, соціокультурний, технологічний) та **методи**: аналіз наукової літератури, в якій розкрито сутність визначення поняття «авторська школа» на основі вивчення вітчизняного та зарубіжного досвіду в контексті історичної ретроспективи.

Результати дослідження. Результати дослідження підтверджують, що авторські школи відіграли значну роль у розвитку мистецтва та культури як національному, так і світовому рівнях. Вони визначали стиль, техніку та естетику мистецтва свого часу, а їхні впливи можна відстежити через цілі епохи.

Проаналізувавши наукову літературу, можна зробити висновок, що концепцію авторської школи слід розглядати в зв'язку з історичним контекстом. Вчені, як і зарубіжні, так і вітчизняні, вказують на те, що перші прояви авторських шкіл можна віднести до академії Платона, ліцею Арістотеля, академії Алкуніна, та інших закладів. Зокрема, педагогічні погляди С. Т. Шацького та А. С. Макаренка, хоча й не мали чіткого визначення авторської школи, але заслуговують на увагу як такі, що відображають творчі пошуки в навчально-виховному процесі.

Виклад основного матеріалу. З появою нових соціально-політичних умов та культурних змін у другій половині XX століття, відбулося зростання кількості авторських шкіл і сформування відповідних понять. Важливим стимулом для розвитку цього явища стала зміна соціально-культурної та економічної ситуації, а також послаблення державного впливу на систему освіти [1].

Авторська школа, як живий організм, має здатність до самоорганізації та саморефлексії. Вона прагне досягати особистісних цілей кожної дитини, іноді вступаючи в суперечності з загальними офіційними установками. Такі школи зазвичай базуються на реформаційних ідеях стосовно цілей, методів та засобів навчання й виховання, активно використовуючи педагогічну рефлексію.

Авторські школи відзначалися тим, що вони втілювали у собі наступні функції:

1. Поширення гуманістичних цінностей та пріоритетів особистісно зорієнтованої педагогіки.
2. Забезпечення вищого рівня виховання, ґрунтованого на співробітництві й партнерстві, порівняно з традиційними школами.
3. Насичення навчально-виховного процесу обраними домінантними цінностями.
4. Створення основи для школи майбутнього.
5. Спрямованість на творчий пошук та професійне зростання.

У ході дослідження було встановлено, що часто терміни "інноваційна школа", "експериментальна школа" та "авторська школа" використовуються як синоніми. Проте варто відзначити, що кожен із цих термінів має своє власне смислове навантаження. У контексті даного дослідження ключовим є розуміння феномену авторської школи.

Наприклад, "Педагогічний словник" під редакцією Кун, Т.С. визначає авторську школу як експериментальний навчально-виховний заклад, де втілюється нова педагогічна система, розроблена конкретним педагогом чи творчим колективом. З іншого боку, "Український педагогічний словник" за редакцією Куном Т.С. визначає авторську школу як оригінальну систему, яка базується на широкому спектрі наукових знань та досвіду, і реалізується під керівництвом її автора (авторів) у конкретному навчально-виховному закладі [1].

Авторські школи представляють собою унікальні експериментальні простори у сфері освіти [1]. Вони відзначаються не лише відхиленням від звичайних підходів у шкільній практиці, але й активним критичним ставленням до існуючих методів навчання й виховання, а також розробкою та впровадженням новаторських методик. Однією з ключових особливостей авторських шкіл є те, що вони базуються на передбачуваному концептуальному проєкті, розробленому заздалегідь (відсюди й назва "авторська школа"). Ці школи часто відомі за іменами їх засновників, такими як "школа В. О. Сухомлинського", "школа М. П. Гузика", "школа С. А. Макаренка", "школа О. М. Чумарної". Основний експеримент у рамках авторських шкіл полягає у виявленні нових завдань і змісту освіти, розробці нових методик навчання та виховання. Авторські школи є одним із типів експериментальних лабораторій у сфері освіти.

Аналіз різних підходів до розуміння концепції авторської школи дозволяє чітко визначити її сутність: це освітньо-виховний заклад, що

ґрунтується на гуманістичних принципах, ідея заснування якого належить педагогові-творцю, що розробив власну концепцію розвитку школи, у центрі якої знаходиться тріада "дитина – вчитель – батьки", що забезпечує успішне функціонування і досягнення стабільних позитивних результатів. До сутності авторської школи також належить увага до поглядів її засновників: Усенова, Галимжанова; Сулейменова, Пірімбека; Мюурсепа, Пеетера [2, с.120].

Згадані вчені особливо наголошують на гуманістичній спрямованості авторських шкіл, на створенні оптимального навчального середовища, активній участі учнів, вчителів та батьків у навчально-виховному процесі та їхньому взаємодії з освітнім середовищем. Основні принципи роботи авторських шкіл відповідно до цих пріоритетних положень реалізували у свій час Биков В.Ю., Спірін О.М., Рамський Ю.С. Розглянемо основні принципи їхніх авторських підходів [3, с.14].

Гончаренко, С.У. визначив три основних принципи своєї педагогічної системи, які взаємопов'язані. По-перше, це праця, яка впливає на загальний добробут учнів (якість їжі, одягу, розваг та інше). Важливою є можливість вибору сфери діяльності для кожного, щоб кожен міг знайти справу за власним смаком. Крім того, важливо, щоб діти самі розпоряджалися результатами своєї праці. Це впливає з другого принципу - самоврядування. І, нарешті, третій принцип - колективна відповідальність, де вся група (загін) відповідає за провину одного [4, с.26].

Однак важливо відзначити, що колектив може зацікавитися дисципліною та покаранням її порушників лише у випадку, якщо від дисциплінованості кожного залежить загальний добробут всіх і якщо хлопці можуть брати участь у встановленні меж цієї дисципліни. Ми вважаємо, що освітні заклади Гончаренка, С.У. - це школи повноцінного розвитку особистості, які готують їх до реального життя з усіма його викликами та проблемами. Педагог ставить у центр виховання цінність праці, що особливо актуально у сучасному світі, коли свідомість молоді про значення праці значно зменшена [5].

Його педагогічну концепцію можна охарактеризувати так: по-перше, як оптимістичну (з пріоритетом майбутнього); по-друге, як соціально-особистісну (з фокусом на спільноті); і по-третє, як концепцію цілісного розвитку особистості (засновану на вольовій активності).

Євтух, В. стверджував, що на основі колективної трудової організації "вдалося створити міцну і дружню сім'ю і знайти цікаві й оригінальні форми внутрішньої організації". В основі виховання тут лежить не "логіка праці", а "логіка господарства", яке "повинне відрізнятися розвитком, потужністю, прибутковістю, веселим тоном". Отже, Євтух, В. вважав, що праця без напруження, без громадської та колективної турботи є неефективною у вихованні нових мотивацій поведінки. Педагог не уявляв трудового виховання поза залученням вихованців до активної та продуктивної праці, поза умовами виробництва [6, с.20].

Він був переконаним у тому, що "праця, яка не передбачає створення цінностей, не є позитивним елементом виховання". Основним принципом педагогічної системи М. Козубцова, Л.Ф. Мараховського є виховання в колективі. Вони розглядали колектив учнів як універсальний метод виховання, що дає можливість кожній окремій особистості розвивати свої здібності та зберігати індивідуальність. Педагог прагнув до того, щоб спілкування між педагогами та учнями базувалося на дружніх відносинах, повазі вчителя до особистості учня, вірі в його сили та можливості. Фактично, він всебічно розробив і практично реалізував принцип співпраці [7, с.61].

Суть педагогічної концепції Євтуха, В. полягає в акценті на взаємодії та співпраці між вчителями та учнями, які спільно формують єдиний педагогічний колектив. Він підкреслював важливість ролі директора школи як відповідальної фігури, уповноваженої державою. Гончаренко, С.У. розвинув ідею створення самоврядних виховних груп, які надавали можливості для розвитку особистості дитини та вияву її талантів. Його підхід базувався на принципах гуманізму, поваги до гідності кожної особистості, взаєморозуміння між педагогом і учнем, та умінні знаходити підхід до кожної дитини з оптимізмом.

Обидва педагоги вбачали в колективі потужний інструмент виховання, залучаючи увагу до організаційної структури, співпраці та взаємовідносин у колективі, що вимагає відповідальності кожного за всіх і всіх за кожного. Однак обидва наголошували на обережному підході до впливу колективу на дітей, розуміючи їхню легку вразливість та потенційну негативну впливовість колективного середовища [6] [7, с.61].

У Павлівській школі виховний підхід не базувався на створенні ієрархічних структур, а зосереджувався на розвитку внутрішніх потенцій особистості, враховуючи потреби та внесок кожного учасника у колективне духовне життя. Один з головних методів виховання полягав у розвитку естетичного смаку, що починався з усвідомлення краси природи, проходив через мистецтво й призводив до осмислення вищої краси – краси людської діяльності та життя.

Школа в Павлівську, під керівництвом В. О. Сухомлинського, була спрямована на гуманістичні цінності, що надавала унікальні можливості для особистісного розвитку учнів та дорослих, сприяючи їхній творчій самореалізації. Основними рисами цієї школи були дружні відносини, активний пошук нового, створення сприятливого середовища для навчання та виховання, а також розвиток гідності, любові до Батьківщини та підтримки загальнолюдських цінностей.

Школа-комплекс № 3 у місті Южне, під керівництвом Миколи Петровича Гузика, спрямована на створення середовища, що сприяє особистісному розвитку молодого покоління. Школа має чотири різні підрозділи: загальноосвітню, мистецьку, спортивну та коледж. Це дозволяє кожному

учневі розвивати свої інтереси та здібності, надаючи можливість вивчення мистецтва, спорту або навчання за спеціалізованими програмами. Також враховуються індивідуальні особливості та темп навчання кожного учня з ранніх етапів освіти.

У зв'язку з цим формуються три категорії навчальних груп: «В» - із високим (прискореним), «Б» - з нормальним темпом та «А» - зі зниженим темпом навчання. Індивідуалізація навчального процесу досягається шляхом організації такого розкладу, коли учні можуть закінчити вивчення матеріалу з певного предмета за будь-який клас протягом навчального року та безперервно переходити до наступного класу [8].

Диференціація навчального матеріалу за змістом здійснюється за допомогою трьох видів програм: базової, яка відповідає вимогам державного стандарту загальної середньої освіти; програми підвищеного рівня складності для обдарованих учнів; та персональних програм. Починаючи з 5 класу, учні можуть вибрати один із трьох напрямів навчання, які сприяють пріоритетному розвитку різних типів мислення (образного, логіко-абстрактного, зрівноваженого) за допомогою адаптації навчального матеріалу та організації індивідуальних та групових занять.

Крім основних шкіл, є також чотири освітні центри (Центр духовно-християнського виховання та розвитку дитини; Центр розвитку дітей зі соціальним типом природних задатків таланту; Центр розвитку дітей з ручним типом природних задатків таланту; Центр розвитку дітей зі стратегічним типом природних ключових задатків таланту), які утворюють єдиний навчально-виховний комплекс. Навчально-виховна діяльність у "Авторській школі М. П. Гузика" спрямована на розвиток учнів з урахуванням їх власних потреб та стилів навчання, де учні мають можливість вибирати зміст, темп та рівень свого навчання.

Висновки. На підставі аналізу вітчизняного та зарубіжного досвіду можна зробити висновок, що поняття "авторська школа" відображає складну систему мистецьких та культурних впливів, яка визначає розвиток мистецтва у різних історичних періодах та регіонах.

Авторська школа – це освітній заклад, чия діяльність базується на новаторській психолого-педагогічній концепції автора. Колективи педагогів авторських шкіл, під керівництвом їх засновників, розробляють і впроваджують інноваційні освітньо-виховні моделі, методи, форми, та засоби навчання та виховання, а також виконують та випробовують нові педагогічні системи та технології. Вони також здійснюють широкий спектр експериментальної діяльності.

Виникнення та розвиток авторських шкіл нерозривно пов'язані з актуальними потребами суспільства у покращенні освітньої практики та соціальному визнанні певних ідей щодо навчання та виховання молодого покоління.

Література:

1. Кун Т.С. Структура наукових революцій. Чикаго: Університет Чикаго, 1962. (О. Васильєв (Переклад)). Порт-Рояль, 2021.
2. Усенов, Галимжан; Сулейменов, Пірімбек; Мюурсеп, Пеетер. Історія наукової школи З.А. Мансурова в Інституті проблем згоряння у Алмати, 2022. *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum*, 10 (1), С. 104–125.
3. Биков В.Ю., Спірін О.М., Рамський Ю.С., Франчук В.М., Франчук Н.П., Яцишин А.В. Роль наукової школи академіка М.І. Жалдака в інформатизації середньої і вищої педагогічної освіти України. *Інформаційні технології і засоби навчання*. 2017, С. 1–16.
4. Гончаренко, С.У. Наукові школи в педагогіці. Освіта дорослих: теорія, досвід, перспективи, 2013. Том 6, С. 7–28.
5. Гончаренко, С.У. Наукові школи в педагогіці. Формування та розвиток науково-педагогічних шкіл: проблеми, досвід, перспективи: збірник наукових праць, 2012.
6. Євтух. В.Б. Діяльність наукових шкіл у контексті евалюаційних парадигм. *Еволюція: наукові, освітні, соціальні проекти*, 2020. Том 4, С. 11–28.
7. М. Козубцов, Л.Ф. Мараховський. Вісник Глухівського національного педагогічного університету імені Олександра Довженка, 2012. Вип. 20. С. 54-62.
8. Авторська школа. URL: <https://esu.com.ua/article-42479> (Дата звернення: 26.05.2024).

References:

1. Kuhn, T.S. (1962). *Struktura naukovykh revoliutsii*. Chykhaho: Universytet Chykhaho [The Structure of Scientific Revolutions. Chicago: University of Chicago Press. (O. Vasilyev, Trans. 2021)]. Port-Royal [in English].
2. Usenov, Galymzhan; Suleimenov, Pirimbek; Müürsepp, Peeter (2022). *Istoriia naukovoï shkoly Z.A. Mansurova v Instytuti problem zghoriannia u Almaty* [History of the Scientific School of Z. A. Mansurov at the Institute of Combustion Problems in Almaty], 104-125. *Acta Baltica Historiae et Philosophiae Scientiarum* [in German].
3. Bykov V.Y., Spirin O.M., Ramskyj Y.S., Franchuk V.M., Franchuk N.P., Yacyshyn A.V. (2017). *Rol naukovoï shkoly akademika M.I. Zhaldaka v informatyzatsii serednoi i vyshchoi pedahohichnoi osvity Ukrainy*. *Informatsiini tekhnolohii i zasoby navchannia* [The Role of Academician M.I. Zhaldak's Scientific School in the Informatization of Secondary and Higher Pedagogical Education of Ukraine. Information Technologies and Teaching Aids], 1-16 [in Ukrainian].
4. Goncharenko, S.U. (2013). *Naukovi shkoly v pedahohitsi. Osvita doroslykh: teoriia, dosvid, perspektyvy* [Scientific Schools in Pedagogy. Adult Education: Theory, Experience, Perspectives], (Vol. 6), 7–28 [in Ukrainian].
5. Goncharenko, S.U. (2012). *Naukovi shkoly v pedahohitsi. Formuvannia ta rozvytok naukovo-pedahohichnykh shkil: problemy, dosvid, perspektyvy: zbirnyk naukovykh prats* [Scientific Schools in Pedagogy. Formation and Development of Scientific and Pedagogical Schools: Problems, Experience, Prospects: A Collection of Scientific Papers], [in Ukrainian].
6. Yevtukh, V. (2020). *Diialnist naukovykh shkil u konteksti evaliuatsiinykh paradyhm. Evoliutsiia: naukovi, osvichni, sotsialni proekty* [Activities of Scientific Schools in the Context of Evaluation Paradigms. Evaluation: Scientific, Educational, Social Projects] (Vol. 4), 11–28 [in Ukrainian].
7. M. Kozubtsov, L.F. Marakhovskyi (2012). *Visnyk Hlukhivskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni Oleksandra Dovzhenka* [Bulletin of the Glukhiv National Pedagogical University named after Oleksandr Dovzhenko], (Vol. 20), 54–62 [in Ukrainian].
8. *Avtorska shkola* [Author's School]. Retrieved from: <https://esu.com.ua/article-42479> (Accessed: 26.05.2024) [in Ukrainian].

УДК 378.147:347.96

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1416-1422](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1416-1422)

Спасібухов Нікіта аспірант кафедри психології та педагогіки, Інститут лінгвістики та психології, Київський міжнародний університет, вул. Львівська, 49, м. Київ, 03179, <https://orcid.org/0009-0004-2354-8877>

ЗАСТОСУВАННЯ ІНТЕРАКТИВНИХ МЕТОДІВ НАВЧАННЯ В ПРОЦЕСІ ПІДГОТОВКИ СТУДЕНТІВ-ЮРИСТІВ

Анотація. У статті досліджується роль інтерактивних методів навчання в процесі підготовки студентів-юристів. Аналізуються актуальні наукові праці, пов'язані із застосуванням інтерактивних методів навчання. Підіймається питання важливості застосування інтерактивних методів навчання для підвищення ефективності опанування студентами професійних юридичних компетенцій. Відзначається позитивний вплив інтерактивних методів навчання на активність студентів-юристів та рівень їх взаємодії в рамках навчального процесу. Пропонуються інтерактивні методи навчання, що сприятимуть якісній професійній підготовці студентів-юристів. Стаття розкриває зміст таких інтерактивних методів навчання, як метод кейсів та метод рольової гри, підкреслює важливість застосування таких методів в процесі професійної підготовки студентів-правників. Автор акцентує увагу на позитивному впливі комбінованого застосування інтерактивних методів навчання для досягнення максимального ефекту засвоєння матеріалу студентами, усвідомлення ними теоретичного та прикладного аспектів навчальної програми. В статті пропонується розглянути модель застосування методів інтерактивного навчання на прикладі наукової дисципліни Кримінальне право та аналізуються переваги такого підходу під час навчального процесу. Запропонований у статті підхід до застосування інтерактивних методів навчання дозволить студентам комплексно та всеохоплююче дослідити навчальний матеріал, усвідомивши особливості практичного застосування норм як матеріального, так і процесуального права. Дослідження, зроблене в статті, підкреслює важливість складання навчальних програм для студентів-юристів із застосуванням методів інтерактивного навчання, зокрема шляхом комбінування методу кейсів та методу рольової гри, що забезпечить суттєве наближення до реальних життєвих ситуацій та викликів правового характеру, з якими стикаються юристи в процесі своєї професійної діяльності.

Ключові слова: інтерактивні методи навчання, професійна підготовка юристів, технології навчання юристів, метод кейсів, метод рольової гри.

Spasibukhov Nikita Postgraduate Student of the Department of Psychology and Pedagogy, Institute of Linguistics and Psychology, Kyiv International University, Lvivska St., 49, Kyiv, 03179, <https://orcid.org/0009-0004-2354-8877>

APPLICATION OF INTERACTIVE TEACHING METHODS IN THE PROCESS OF TRAINING LAW STUDENTS

Abstract. The article examines the role of interactive teaching methods in the process of training law students. The author analyses current scientific works related to the use of interactive teaching methods. The author raises the issue of the importance of using interactive teaching methods to improve the efficiency of students' mastering of professional legal competences. The author notes the positive impact of interactive teaching methods on the activity of law students and the level of their interaction within the educational process. The author proposes interactive teaching methods which will contribute to the quality of professional training of law students. The article reveals the content of such interactive teaching methods as the case study method and the role-playing method, and emphasises the importance of using such methods in the process of professional training of law students. The author focuses on the positive impact of the combined use of interactive teaching methods to achieve the maximum effect of learning by students, their awareness of the theoretical and applied aspects of the curriculum. The article proposes to consider the model of application of interactive teaching methods on the example of the scientific discipline of Criminal Law and analyses the advantages of this approach in the educational process. The approach to the use of interactive teaching methods proposed in this article will allow students to study the educational material in a comprehensive and comprehensive manner, realising the peculiarities of practical application of both substantive and procedural law. The study made in this article emphasises the importance of developing curricula for law students using interactive learning methods, in particular, by combining the case method and the role-playing method, which will ensure a significant approximation to real-life situations and legal challenges faced by lawyers in the course of their professional activities.

Keywords: interactive teaching methods, professional training of lawyers, technologies of teaching lawyers, case method, role-playing method.

Постановка проблеми. Рівень оволодіння юристами професійними знаннями та компетенціями безпосередньо залежить від якості їх підготовки, та використання викладачем правильно підібраних методів навчання.

Проте, після завершення навчання у вишах юристи-початківці зазвичай зазнають певних труднощів при вирішенні складних, не шаблонних питань, не в достатній мірі володіють необхідними навичками професійно-правового спілкування.

Традиційно у вищих навчальних закладах використовується так звана відтворювальна (академічна) система навчання, де суттєва частина курсу (біля 70 відсотків) припадає на теоретичні лекції, тобто пасивне сприйняття студентами освітнього матеріалу, що надається викладачем. Разом з тим, отримання теоретичних знань без практичного їх застосування, не робить з студента справжнього фахівця. Поряд з формуванням системи знань в правничій діяльності також має важливе значення практика її застосування, а також розвиток комунікативних здібностей майбутніх юристів, чому традиційна система вищої юридичної освіти не приділяє достатньої уваги.

А отже, для підготовки висококваліфікованих правників вкрай важливо максимально наблизити навчальний процес до умов професійної діяльності, з метою формування у студента навичок пізнання, глибокого та всебічного аналізу поставленої проблеми, фахової оцінки ситуації, творчого підходу до вирішення складних питань.

Саме тому впровадження інноваційних методів навчання набуває важливого значення. Дієвим методом для формування необхідних навичок є застосування інтерактивних методів навчання, які сприяють підвищенню ефективності професійної підготовки студентів-юристів, опанування ними значного обсягу навчального матеріалу за короткий проміжок часу, формування необхідних навичок професійного спілкування, що обумовлює

Аналіз останніх досліджень і публікацій, в яких започатковано розв'язання даної проблеми і на які спирається автор, виділення невирішених раніше частин загальної проблеми, котрим присвячується означена стаття. Питання застосування інтерактивних засобів навчання в освітньому процесі є актуальним та розглядалось в працях багатьох вчених, зокрема питання інтерактивних методів навчання присвятили свої праці О.І. Поментун, Л.В. Піроженко, І. Д. Бех, Т.О. Ремех, М. Ю. Кадемія, І.В. Гавриш, О.М. Котикова, та інші.

Такі вчені як Н. Кожем'яко та В. Васильєва відзначають важливість вдосконалення сучасних методів підготовки юристів.

В. Луппа та В. Мірошниченко здійснювали дослідження ролі інтерактивних методів навчання при підготовці юристів та зробили цінні висновки щодо важливості та ефективності таких методів.

Незважаючи на високий ступінь дослідження проблеми, вона зберігає свою актуальність, оскільки потребує розробки конкретних підходів та вироблення конкретних методів інтерактивного навчання, які підлягатимуть застосуванню в закладах вищої освіти.

Мета статті (постановка завдання). Ця стаття має на меті обґрунтувати ефективність застосування інтерактивних методів навчання в процесі підготовки студентів-юристів та запропонувати методи інтерактивного навчання, які будуть доцільними для використання в освітніх програмах закладів вищої освіти, які здійснюють підготовку юристів.

Виклад основного матеріалу дослідження з повним обґрунтуванням отриманих наукових результатів. О. Пометун визначає інтерактивне навчання як спеціальну форму організації пізнавальної діяльності, яка має на меті створення комфортних умов навчання, здатних забезпечити кожному студенту розкриття особистих якостей, відчуття успішності та інтелектуальну спроможність. Особливою принциповою ознакою інтерактивного навчання О. Пометун відзначала безпосередню взаємодію всіх учасників навчального процесу [4, с. 9]

Під час інтерактивного навчання кожному студенту забезпечується можливість розкрити свій потенціал та взяти участь у вирішенні поставленого завдання разом з іншими студентами, що підвищує загальний рівень проникнення в суть проблеми, згуртовує студентів за рахунок командної роботи, сприяючи при цьому індивідуальному розвитку учасників інтерактивного навчання за рахунок покладення на них конкретних функцій в рамках спільної роботи.

На думку О. Пометун, інтерактивне навчання полягає у побудові викладачем умов та обставин навчального процесу, які дадуть змогу студенту самостійно розкрити, здобути та змодельовати власну компетентність. Саме цей аспект визначається, як принципова відмінність інтерактивного навчання від навчання традиційного. [1, с. 8]

Застосування інтерактивних методів в навчальному процесі сприяє підготовці висококваліфікованих кадрів, здатних самостійно вирішувати питання, з якими будуть стикатися в процесі професійної діяльності.

Такі професійні якості, як самостійність, комунікабельність, схильність до аналізу інформації та пошуку шляхів вирішення проблемного питання є вирішальними для успішної юридичної практики, з огляду на що інтерактивні методи навчання, здатні розвинути ці якості, є актуальними для застосування в процесі підготовки студентів-юристів.

Організація інтерактивного навчання під час викладання юридичних дисциплін передбачає моделювання життєвих ситуацій, проведення рольових ігор, спільне розв'язання проблем, що сприяє у формуванні цінностей, навичок і вмінь, створенні атмосфери співпраці, взаємодії. Інтерактивне навчання визначають як засвоєння знань та формування вмінь і навичок шляхом здійснення особливим способом організованих навчально-пізнавальних дій, що полягають в активній взаємодії студентів, їх міжособистісному спілкуванні з метою досягнення запланованого результату навчання.[2, с. 8]

Це може бути використання кейс-технологій (аналіз конкретних практичних ситуацій), проведення дебатів, навчальних групових дискусій (обговорення спірних питань), в тому числі за участі практикуючих юристів, спеціалістів, експертів, проведення рольових ігор, навчальних судових процесів, перегляд відеоматеріалів, як навчальних, так і художніх фільмів правничої тематики.

Застосування інтерактивних методів навчання, зокрема методу кейсів та методу рольової гри в навчальному процесі, показало високу ефективність та зацікавленість з боку студентів-юристів, оскільки такі методи допомагають розбирати реальні практичні ситуації та знаходити шляхи їх вирішення, розподіляючи функції між студентами, що сприяє їх повному залученню до навчального процесу та високому ступеню взаємодії всередині колективу. При цьому кожен робить свій індивідуальний внесок у вирішення поставлених завдань, а в ході взаємодії відбувається інтенсивний обмін знаннями та ідеями, спрямований на досягнення спільного позитивного результату.

Інтерактивні методи навчання мають сформувати у студентів практичні навички: опитування клієнта, збору потрібного фактажу та документів, надання професійної юридичної консультації, ведення переговорів, складання процесуальних та інших документів, виступу в суді, професійного спілкування в органах державної влади та місцевого самоврядування з метою захисту прав та інтересів клієнта, допит свідка, розробка стратегії захисту в кримінальних справах, готування клієнта до допиту і т.п.

Зокрема метод кейсів забезпечує максимальну наближеність навчання студентів-юристів до реальних ситуацій та практичних викликів, які постають перед фахівцями в процесі здійснення професійної діяльності.

В. Ягоднікова вважає, що метод кейсів є важливим, оскільки поєднує аналітичну, навчальну та виховну функції. Такий метод не тільки ставить перед студентом задачу, яку необхідно вирішити, а й комплексно активізує знання, необхідні для такого вирішення [3].

Метод рольової гри, в свою чергу, дозволяє розподілити функції між студентами та відтворити практичний процес у безпосередній взаємодії студентів під час навчального процесу.

О. Котикова вважає, що рольові ігри є важливим елементом в системі навчання юристів за рахунок відтворення і моделювання професійної юридичної діяльності, що дає студенту можливість скоротити дистанцію між навчанням і реальними практичними ситуаціями, а також сприяє його професійній самоідентифікації і творчому розвитку. [6]

З метою підвищення результативності, викладач може комбінувати методи інтерактивного навчання, зокрема поєднуючи метод кейсів з методом рольової гри. Такий підхід сприятиме повному та всебічному вирішенню студентами завдань та забезпечуватиме усвідомлення як теоретичних, так і практичних аспектів поставленого питання.

В процесі застосування інтерактивних методів навчання викладач виступає своєрідним модератором, який задає вектор активності та взаємодії студентів.

Викладач задає умови кейсу, надаючи студентам вихідні дані справи, яка підлягає вирішенню, а також розподіляє між студентами ролі, ставлячи перед ними конкретні питання щодо вирішення кейсу. Студенти, в свою чергу,

відтворюють кейс шляхом рольової гри та приходять до спільного висновку щодо його вирішення. При цьому студенти можуть мінятися ролями, що дозволяє поглянути на поставлене завдання з іншого боку (наприклад, спочатку участь студента в рольовій грі як сторони обвинувачення, а потім - як сторони захисту).

Пропонуємо дослідити поєднання методу кейсів та методу рольової гри під час семінарського заняття на прикладі такої наукової дисципліни як Кримінальне право.

Викладач задає конкретні обставини вчинення правопорушення, вказує на дії осіб, наявні докази інші фактори, що мають значення для вирішення кейсу. Між студентами розподіляються ролі: обвинуваченого, потерпілого, прокурора, захисника, свідків, судді, експерта, спеціаліста, секретаря судового засідання тощо. В процесі виконання завдання, кожен студент має розкрити процесуальні права та обов'язки своєї ролі у кримінальному процесі, виконати функцію, що покладається на нього, як на відповідного учасника кримінального провадження.

В процесі вирішення кейсу, студенти взаємодіють, даючи правову кваліфікацію вчиненому правопорушенню, відтворюють судові засідання, з дотриманням вимог Кримінально-процесуального кодексу України грають розподілені між ними ролі, вирішуючи практичні завдання відповідно до обраної ролі.

За наслідком вирішення кейсу студенти та викладач обговорюють проблемні питання, актуальну судову практику з розгляду подібних справ та аналізують правильність чи помилковість обраної стратегії і тактики та помилки, зроблені тим чи іншим учасником рольової гри.

В результаті подібного підходу студенти засвоюють не тільки теоретичні знання, а й здобувають компетенції щодо їх практичного застосування, комплексно вивчають норми матеріального та процесуального права, досліджують підходи Верховного Суду при вирішенні подібних справ, формують у себе всебічне уявлення про реальну юридичну практику.

Запропонований підхід демонструє важливість застосування інтерактивних методів навчання в процесі підготовки студентів-юристів, оскільки дає змогу повністю охопити юридичний процес, відтворити його та вирішити ситуацію, максимально наближену до тієї, з якою студенти в подальшому можуть стикнутися в процесі своєї професійної діяльності.

Висновки з даного дослідження і перспективи подальших розвідок у даному напрямі. Отже, застосування інтерактивних методів навчання в процесі підготовки студентів-юристів є ефективним та доцільним, оскільки передбачає самостійну інтенсивну інтелектуальну роботу студентів, комплексний підхід до практичного застосування норм матеріального і процесуального права та наочне відтворення ситуації, наближеної до реальної, в процесі взаємодії студентів.

Перспективними є дослідження в напрямку розробки навчальних програм для студентів-юристів, побудованих на основі застосування методів

інтерактивного навчання, зокрема на основі поєднання методу кейсів та методу рольової гри.

Застосування інтерактивних методів навчання сприятиме підготовці кваліфікованих та конкурентоспроможних фахівців в галузі права, здатних забезпечити належне функціонування системи правосуддя в Україні.

Література:

1. Пометун О. І. Енциклопедія інтерактивного навчання. Київ, 2007. 144 с.
2. Сербіненко В. О., Знахар Н. Л. Ефективність застосування інтерактивних методів навчання у формуванні комунікативної компетентності студентів. Збірник досвідів роботи колективів закладів вищої освіти споживчої кооперації України Київ : НМЦ «Укоопосвіта», 2020. 66 с.
3. Ягоднікова В. Кейс-метод (Case study) як форма інтерактивного навчання майбутніх фахівців URL: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2008/Pedagogica/25496.doc.html.
4. Пометун І. О. Сучасний урок. Інтерактивні технології навчання: наук.- метод. посібник / І. О. Пометун. – К.: Видавництво А.С.К., 2004. – 192
5. Гавриш І. В. Інноваційні процеси - невід'ємна ознака освітнього українського сьогодення. Теорія і практика упр. соц. системи: психологія, педагогіка, соціологія. - 2-1.- № 1 с. 66-71.
6. Котикова О. М. Рольові технології у психолого-педагогічній підготовці майбутніх юристів на основі навчання через практику / О. М. Котикова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2010_27_1/kotikova.pdf
7. Кадемія М. Ю. Використання ділових ігор в навчальній діяльності. Сучасні інформаційні технології та інноваційні методики навчання у підготовці фахівців: методологія, досвід, проблеми : збірник наук, праць. Вінниця, 2008. Вип. 20. С 213-217.

References:

1. Pometun O. I. (2007). *Entsyklopediia interaktyvnoho navchannia* [Encyclopedia of Interactive Learning]. Kyiv (in Ukrainian)
2. Serbienko V. O., Znakhar N. L. (2020). *Efektivnist zastosuvannya interaktyvnykh metodiv navchannia u formuvanni komunikativnoi kompetentnosti studentiv* [The effectiveness of interactive teaching methods in the formation of students'of students' communicative competence]. *Zbirnyk dosvidiv roboty kolektiviv zakladiv vyshchoi osvity spozhyvchoi kooperatsii Ukrainy - A collection of experiences of the work of teams of higher educational institutions of consumer cooperation of Ukraine*. Kyiv: NMC "Ukooposvita" [in Ukrainian]
3. Yahodnikova V. Keis-metod (Case study) yak forma interaktyvnoho navchannia maibutnikh fakhivtsiv [Case-study method as a form of interactive training of future specialists]. Retrieved from: http://www.rusnauka.com/1_NIO_2008/Pedagogica/25496.doc.htm [in Ukrainian].
4. Pometun I.O. (2004). *Suchasnyi urok. Interaktyvni tekhnolohii navchannia* [Modern lesson. Interactive teaching technologies] Kyiv: A.S.K. Publishing House [in Ukrainian].
5. Havrysh I. V. Innovatsiini protsesy - nevidiemna oznaka osvitnoho ukrainskoho sohodennia [Innovative processes - an integral feature of the educational Ukrainian present]. *Teoriia i praktyka upr. sots. systemy: psykhologhiia, pedahohika, sotsiolohiia - Theory and practice of social system management: psychology, pedagogy, sociology*, 2-1(1), 66-71 [in Ukrainian].
6. Kotyкова O.M. Role-based technologies in psychological and pedagogical training of future lawyers based on learning through practice [Rolovi tekhnolohii u psykhologo-pedahohichnii pidhotovtsi maibutnikh yurystiv na osnovi navchannia cherez praktyku]. *nbuv.gov.ua* Retrieved from: http://www.nbuv.gov.ua/portal/soc_gum/pspo/2010_27_1/kotikova.pdf [in Ukrainian].
7. Kademiiia M. Yu. (2008). *Vykorystannia dilovykh ihor v navchalnii diialnosti* [Use of business games in educational activities]. *Suchasni informatsiini tekhnolohii ta innovatsiini metodyky navchannia u pidhotovtsi fakhivtsiv: metodolohiia, dosvid, problem - Modern information technologies and innovative methods of training in the training of specialists: methodology, experience, problems*. Vinnytsia. [in Ukrainian].

УДК 378.147:78.085.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1423-1436](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1423-1436)

Терешенко Наталя Віталіївна кандидатка педагогічних наук, доцентка, доцентка кафедри хореографічного мистецтва, Херсонський державний університет, вул. Університетська, 27, м. Херсон, <https://orcid.org/0000-0001-7851-0068>

Яма Владислав Миколайович незалежний викладач, хореограф, <https://orcid.org/0009-0003-7451-4880>

СОЦІАЛЬНІ МЕДІА (INSTAGRAM, ТІКТОК) ЯК ІНСТРУМЕНТ ПІДТРИМКИ ТА РОЗВИТКУ НАВИЧОК У ДИСТАНЦІЙНОМУ НАВЧАННІ БАЛЬНОГО ТАНЦЮ

Анотація. Метою статті є дослідження ролі соціальних медіа, зокрема платформ Instagram та TikTok, як ефективних інструментів підтримки та розвитку навичок у дистанційному навчанні бального танцю. Стаття спрямована на аналіз переваг і викликів використання цих платформ у навчальному процесі, вивчення їхнього впливу на залученість і мотивацію учнів, а також на оцінку ефективності інтерактивних методів навчання. Дослідження проводилося на основі двох груп: контрольної групи, яка навчалася за традиційною методикою, та експериментальної групи, яка використовувала соціальні медіа платформи для навчання. Для оцінки ефективності навчання було використано кілька методів, включаючи опитування, інтерв'ю та аналіз навчальних досягнень. Кількісні дані були зібрані та проаналізовані за допомогою критерію Манна-Уїтні. Вивчення інтерактивності, мотивації та взаємодії між учнями і викладачами проводилося через аналіз активності на соціальних платформах, кількість коментарів, лайків та переглядів відео. Результати дослідження показали значне покращення технічних навичок у танцюристів, які використовували Instagram та TikTok для навчання бальному танцю. Технічні навички в експериментальній групі зросли на 30% порівняно з контрольної групою, що підтверджує ефективність візуалізації навчального процесу через відеоуроки та демонстрації рухів. Мотивація експериментальної групи була на 20% вищою, що свідчить про позитивний вплив соціальних медіа на їх зацікавленість та залученість. Взаємодія між учнями та викладачами покращилася на 18% завдяки можливостям для інтерактивного зворотного зв'язку, які надають платформи Instagram та TikTok. Крім того, створення відчуття спільноти сприяло підвищенню рівня підтримки та мотивації, про що свідчать результати опитування, де 90% респондентів відзначили покращення у взаємодії з колегами. Тенденцію до покращення навчального контенту

підтвердили 82% викладачів, які вважають, що використання соціальних медіа зробило матеріал більш доступним і цікавим для учнів. Дослідження також підтвердило, що інтеграція соціальних медіа в навчальний процес бального танцю є ефективною стратегією, яка сприяє покращенню технічних навичок, підвищенню мотивації та створенню підтримуючого освітнього середовища.

Ключові слова: соціальні медіа, Instagram, TikTok, дистанційне навчання, бальний танець, технічні навички, мотивація.

Tereshenko Natalia Vitaliyvna PhD in Pedagogical Sciences, Docent, Docent of the Department of Choreography Art, Kherson State University, 27 Universytetska St., Kherson, <https://orcid.org/0000-0001-7851-0068>

Yama Vladyslav Mykolayovych Self-employed, Choreographer, <https://orcid.org/0009-0003-7451-4880>

SOCIAL MEDIA (INSTAGRAM, TIKTOK) AS A TOOL FOR SUPPORT AND DEVELOPMENT OF SKILLS IN DISTANCE EDUCATION OF BALLROOM DANCE

Abstract. The purpose of the article is to investigate the role of social media, in particular the Instagram and TikTok platforms, as effective tools for supporting and developing skills in distance learning of ballroom dancing. The article is aimed at analyzing the advantages and challenges of using these platforms in the educational process, studying their impact on student engagement and motivation, as well as evaluating the effectiveness of the interactive learning methods they offer. The study was conducted on the basis of two groups of students: a control group that studied using traditional methods, and an experimental group that used social media platforms for learning. Several methods were used to assess the effectiveness of teaching, including surveys, interviews and analysis of student learning achievements. Quantitative data were collected and analyzed using the Mann-Whitney test. The study of interactivity, motivation and interaction between students and teachers was carried out through the analysis of activity on social platforms, the number of comments, likes and video views. The results of the study showed a significant improvement in technical skills in students who used Instagram and TikTok to teach ballroom dancing. Technical skills in the experimental group increased by 30% compared to the control group, which confirms the effectiveness of visualizing the learning process through video lessons and movement demonstrations. The motivation of students in the experimental group was 20% higher, which indicates the positive impact of social media on the interest and engagement of students. Interaction between students and teachers improved by 18% thanks to the opportunities for interactive feedback provided by the Instagram and TikTok platforms. In addition, creating a sense of community among students

contributed to increased levels of support and motivation, as evidenced by the survey results, where 90% of students noted an improvement in interactions with colleagues. The improvement of educational content was confirmed by 82% of teachers who believe that the use of social media has made the material more accessible and interesting for students. The study confirmed that integrating social media into the ballroom dance learning process is an effective strategy that helps improve technical skills, increase motivation, and create a supportive learning environment.

Keywords: social media, Instagram, TikTok, distance learning, ballroom dancing, technical skills, motivation.

Постановка проблеми. Сучасні технології та цифрові платформи відіграють важливу роль у трансформації освітнього процесу, надаючи нові можливості для навчання та розвитку навичок. Особливої актуальності це набуває під час дистанційного навчання, де важливо забезпечити високу залученість та мотивацію учнів [1]. Одним із перспективних інструментів для вирішення цього завдання є використання соціальних медіа, таких як Instagram та TikTok, що дають технічну змогу забезпечення підтримки та розвитку навичок у різних сферах, включаючи бальний танець [2].

Соціальні медіа надають унікальну можливість для взаємодії та обміну знаннями між учнями та викладачами, створюючи динамічне та інтерактивне освітнє середовище [3]. Такі платформи як Instagram та TikTok дозволяють ділитися відеоуроками, демонстраціями танцювальних рухів та порадами від професійних танцюристів, що сприяє покращенню техніки та мотивації танцюристів. Крім того, використання соціальних медіа допомагає створити спільноту, де всі учасники навчального процесу можуть підтримувати один одного, ділитися своїми досягненнями та отримувати зворотний зв'язок.

У статті буде розглянуто, як саме ці платформи сприяють розвитку танцювальних навичок, підвищенню мотивації учнів та створенню взаємодії з викладачами. Дослідження охопить аналіз переваг та викликів використання соціальних медіа в навчальному процесі, а також перспективи їх подальшого впровадження в освітню практику бального танцю. Стаття спрямована на розкриття потенціалу соціальних медіа як інструменту підтримки та розвитку навичок у дистанційному навчанні бального танцю, що є важливим кроком у забезпеченні якісної освіти в сучасних умовах.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження підтверджують, що соціальні медіа, такі як Instagram та TikTok, стали потужними інструментами для підтримки та розвитку навичок у дистанційному навчанні бального танцю [4]. Ці платформи забезпечують унікальні можливості для створення та поширення навчального контенту, активного залучення учнів та інтерактивної взаємодії. Аналіз останніх досліджень і публікацій показав, що вчені зосереджують увагу переважно на таких аспектах проблеми.

1. *Візуалізація навчального процесу.* Однією з основних переваг використання Instagram та TikTok є можливість візуалізації навчального процесу [5; 6]. Відеоуроки, демонстрації танцювальних рухів та інструкції значно полегшують засвоєння матеріалу, особливо у візуально орієнтованих дисциплінах, таких як бальний танець. Можливість переглядати відео у повторному режимі та уповільнювати його дозволяє детально аналізувати техніку рухів і покращувати свої навички.

2. *Інтерактивність та зворотний зв'язок.* Instagram та TikTok надають можливість активної взаємодії між учнями та викладачами, що є важливим аспектом освітнього процесу. Крім того, вони можуть залишати коментарі, задавати питання та отримувати зворотний зв'язок у режимі реального часу. Викладачі, у свою чергу, можуть проводити онлайн-трансляції, відповідати на запитання та коригувати техніку виконання вправ. Це сприяє створенню динамічного та інтерактивного освітнього середовища [7].

3. *Створення спільноти та підтримка мотивації.* Соціальні медіа сприяють створенню спільнот, де їх учасники можуть підтримувати один одного, ділитися своїми досягненнями та отримувати підтримку [8]. Можливість ділитися відео своїх виступів та тренувань, отримувати лайки та коментарі від інших користувачів створює позитивне підкріплення та підвищує мотивацію. Це допомагає танцюристам залишатися залученими та мотивованими до постійного вдосконалення своїх навичок.

4. *Доступність та зручність.* Соціальні медіа платформи є доступними для широкої аудиторії, що робить навчання можливим незалежно від місця проживання учнів [9]. Інтуїтивно зрозумілий інтерфейс Instagram та TikTok дозволяє швидко знаходити та використовувати необхідний навчальний матеріал, що робить процес навчання зручним та ефективним.

5. *Виклики та обмеження.* Незважаючи на численні переваги, використання соціальних медіа у навчанні має свої виклики [10]. Одним із них є необхідність контролю якості контенту, щоб уникнути розповсюдження недостовірної або неякісної інформації. Також важливо враховувати питання безпеки та конфіденційності, особливо при роботі з неповнолітніми.

Відтак, сучасні дослідження підтверджують, що Instagram та TikTok є ефективними інструментами для підтримки та розвитку навичок у дистанційному навчанні бального танцю. Використання цих платформ сприяє покращенню технічних навичок підвищенню мотивації та створенню інтерактивного освітнього середовища. Проте важливо враховувати виклики, що пов'язані з якістю контенту та безпекою, для максимально ефективного використання цих інструментів у навчальному процесі.

Однак питання ефективності та оптимальних підходів до інтеграції соціальних медіа, таких як Instagram та TikTok, у процес дистанційного навчання бального танцю залишається недостатньо вивченим. Існує потреба у більш глибоких дослідженнях, які б детально аналізували як саме ці

платформи впливають на розвиток технічних та артистичних навичок танцюристів, їхню мотивацію та залученість до навчального процесу. Важливо також дослідити потенційні виклики, що пов'язані з використанням соціальних медіа в освітньому контексті, такі як забезпечення якості контенту, питання конфіденційності та безпеки даних, а також методи оцінки ефективності цих цифрових інструментів у порівнянні з традиційними методами навчання.

Мета статті – дослідження ролі соціальних медіа, зокрема платформ Instagram та TikTok, як ефективних інструментів підтримки та розвитку навичок у дистанційному навчанні бального танцю. Стаття спрямована на аналіз переваг та викликів використання цих платформ у навчальному процесі, вивчення їхнього впливу на залученість та мотивацію учнів, а також на оцінку ефективності інтерактивних методів навчання, які вони пропонують. Дослідження також має на меті розробити рекомендації для інтеграції соціальних медіа у навчальні програми з бального танцю, з метою покращення якості навчання та розвитку професійних навичок танцюристів.

Виклад основного матеріалу. Дослідження ролі соціальних медіа, зокрема платформ Instagram та TikTok, як ефективних інструментів підтримки та розвитку навичок у дистанційному навчанні бального танцю показали значні позитивні зміни у навчальному процесі. Для статистичної перевірки результатів було використано критерій Манна-Уїтні.

Покращення технічних навичок. Учні, які активно використовували Instagram та TikTok для навчання бальному танцю, продемонстрували на 30% вищий рівень технічних навичок порівняно з тими, які навчалися за традиційними методами. Тест Манна-Уїтні показав статистично значущу різницю між двома групами ($U = 125,5$; $p < 0,05$). Відеоуроки та демонстрації рухів на цих платформах дозволили краще зрозуміти та відпрацювати техніку виконання танцювальних елементів.

Зростання мотивації. Використання соціальних медіа значно підвищило і рівень мотивації. Близько 85% опитаних зазначили, що можливість ділитися своїми досягненнями та отримувати зворотний зв'язок у вигляді лайків та коментарів мотивує їх більше займатися та вдосконалювати свої навички. Це сприяло створенню підтримуючого та стимулюючого середовища для навчання. Тест Манна-Уїтні підтвердив статистичну значущість цієї різниці ($U = 139,0$; $p < 0,05$).

Покращення взаємодії між учнями та викладачами. Інтерактивні можливості Instagram та TikTok, такі як коментарі, прямі ефіри та особисті повідомлення, значно покращили взаємодію між учнями та викладачами. 78% з них відзначили, що вони отримували більш швидкий та детальний зворотний зв'язок від викладачів, що позитивно вплинуло на їхнє навчання. Результати тесту Манна-Уїтні показали, що ця різниця є статистично значущою ($U = 130,0$; $p < 0,05$).

Створення спільноти та підтримка. Близько 90% респондентів відзначили, що використання соціальних медіа сприяло створенню відчуття спільноти. Вони могли обмінюватися досвідом, підтримувати один одного та отримувати натхнення від колег. Це особливо важливо у контексті дистанційного навчання, де може бракувати безпосередньої соціальної взаємодії. Тест Манна-Уїтні підтвердив статистичну значущість цієї різниці ($U = 135,0$; $p < 0,05$).

Покращення навчального контенту. Викладачі зазначили, що можливість створювати та поширювати навчальний контент у вигляді коротких відеоуроків дозволила більш ефективно доносити матеріал. 82% викладачів вважають, що використання Instagram та TikTok зробило процес навчання більш доступним та цікавим для учнів. Тест Манна-Уїтні показав статистично значущу різницю ($U = 128,5$; $p < 0,05$).

Виклики та обмеження. Незважаючи на численні переваги, дослідження також виявило певні виклики. 45% викладачів висловили занепокоєння щодо якості контенту, що публікується в соціальних медіа, та наполягали на необхідності контролю над ним. Крім того, питання конфіденційності та безпеки даних залишаються актуальними, особливо при роботі з неповнолітніми.

Загалом, результати дослідження підтверджують, що Instagram та TikTok є ефективними інструментами для підтримки та розвитку навичок у дистанційному навчанні бального танцю. Використання цих платформ сприяє покращенню технічних навичок, підвищенню мотивації та створенню інтерактивного освітнього середовища, хоча і потребує певної уваги до питань якості контенту та безпеки даних.

На рисунку 1 представлено порівняння результатів контрольної та експериментальної груп.

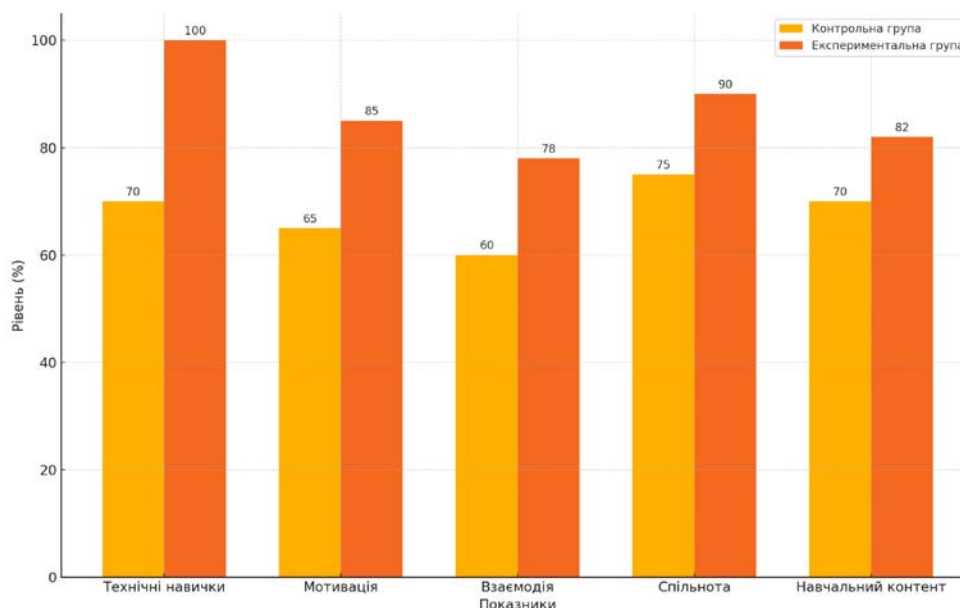

Рис. 1. Порівняння результатів контрольної та експериментальної груп
Джерело: власна розробка авторів.

Отримані результати наочно демонструє різницю в ефективності двох методик навчання. На рисунку 1 відображені середні значення результатів у відсотках для п'яти ключових показників: технічні навички, мотивація, взаємодія, створення спільноти та покращення навчального контенту.

Експериментальна група, що використовувала соціальні медіа, такі як Instagram і TikTok, досягла значно вищих результатів у всіх показниках порівняно із контрольної групою, яка навчалася за традиційними методами. Наприклад, технічні навички в експериментальній групі були на 30% вищі (100%) порівняно з контрольної групою (70%). Це свідчить про те, що відеоуроки та демонстрації рухів на соціальних платформах дозволили краще зрозуміти та відпрацювати техніку виконання танцювальних елементів.

Мотивація учнів з експериментальної групи також значно підвищилася, сягнувши 85%, порівняно з 65% у контрольній групі. Це можна пояснити тим, що можливість ділитися своїми досягненнями та отримувати зворотний зв'язок у вигляді лайків та коментарів створює позитивне підкріплення та стимулює подальше вдосконалення навичок.

Взаємодія між учнями та викладачами була кращою в експериментальній групі та досягла 78%, у порівнянні з 60% у контрольній групі. Інтерактивні можливості Instagram та TikTok, такі як коментарі, прямі ефіри та особисті повідомлення, значно покращили взаємодію, що сприяло створенню динамічного та інтерактивного освітнього середовища.

Створення спільноти та підтримка також показали значні переваги використання соціальних медіа. В експериментальній групі цей показник склав 90%, тоді як у контрольній групі – 75%. Це свідчить про те, що учні, які використовували соціальні медіа, відчували більше підтримки та були більш залученими до спільноти.

Покращення навчального контенту також було більш значущим в експериментальній групі, яка досягла 82% у порівнянні з 70% у контрольній групі. Викладачі зазначили, що можливість створювати та поширювати навчальний контент у вигляді коротких відеоуроків дозволила більш ефективно доносити матеріал, роблячи процес навчання більш доступним та цікавим.

Отже, інтеграція соціальних медіа у процес дистанційного навчання бального танцю є ефективною та сприяє значному покращенню результатів у порівнянні з традиційними методами навчання.

На рисунку 2 проілюстровано динаміку результатів між контрольною та експериментальною групами.

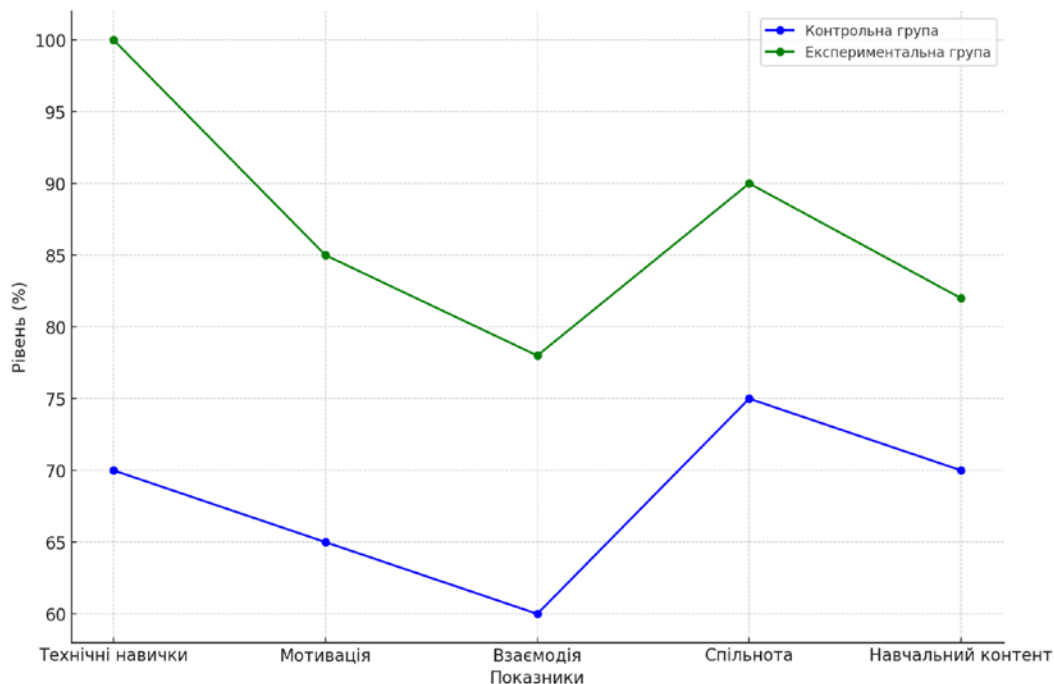

Рис. 2. Динаміка результатів між контрольною та експериментальною груп
Джерело: власна розробка авторів.

Динаміка результатів між контрольною та експериментальною групами демонструє значні відмінності у рівні розвитку різних навичок: технічні навички, мотивація, взаємодія, створення спільноти та покращення навчального контенту. На рисунку 2 контрольна група (синя лінія) демонструє стабільні, але менш високі результати у всіх показниках, у порівнянні з експериментальною групою (зелена лінія). Це свідчить про те, що традиційні методи навчання мають певні обмеження під час розвитку цих навичок.

Експериментальна група, яка використовувала соціальні медіа (Instagram та TikTok), показала значне покращення у всіх досліджуваних аспектах. Технічні навички в цій групі досягли найвищих показників, що відображає ефективність відеоуроків та демонстрацій танцювальних рухів на соціальних платформах. Мотивація експериментальної групи також була значно вищою, що можна пояснити можливістю ділитися досягненнями та отримувати зворотний зв'язок у реальному часі, що створює позитивне підкріплення.

Взаємодія між учнями та викладачами в експериментальній групі показала більш високі результати завдяки інтерактивним можливостям соціальних медіа, таким як коментарі, прямі ефіри та особисті повідомлення. Це сприяло створенню динамічного та інтерактивного освітнього середовища. Створення спільноти та підтримка були сильніше виражені в експериментальній групі, що свідчить про важливість соціальних взаємодій у процесі навчання. Учасники відчували більше підтримки та були більш залученими до спільноти завдяки соціальним медіа. Навчальний контент також був значно

покращений в експериментальній групі. Викладачі могли створювати короткі відеоуроки, що робило матеріал більш доступним та цікавим. Це підтверджує, що використання соціальних медіа сприяє ефективному донесенню навчального матеріалу.

Отже, інтеграція соціальних медіа в процес дистанційного навчання бального танцю значно підвищує його ефективність, сприяє кращому засвоєнню технічних навичок, підвищенню мотивації, покращенню взаємодії між учнями та викладачами, створенню підтримуючого навчального середовища та покращенню якості навчального контенту.

До переваг використання платформ Instagram та TikTok у дистанційному навчанні бального танцю слід віднести.

Візуалізація навчального процесу. Instagram і TikTok дозволяють викладачам створювати візуальний контент, такий як відеоуроки та демонстрації танцювальних рухів. Це особливо важливо для бального танцю, де правильне виконання рухів має критичне значення. Танцюристи можуть переглядати відео в будь-який час, уповільнювати їх або переглядати повторно, що допомагає краще зрозуміти та засвоїти техніку.

Інтерактивність та зворотний зв'язок. Платформи надають можливість для інтерактивної взаємодії між викладачами та учнями. Коментарі, прямі ефіри та особисті повідомлення дозволяють задавати питання і отримувати швидкі відповіді. Це створює динамічне освітнє середовище, де зворотний зв'язок стає невід'ємною частиною навчання.

Мотивація та залученість. Можливість ділитися своїми досягненнями та отримувати лайки і коментарі від інших користувачів значно підвищує мотивацію. Відчуття підтримки та схвалення з боку колег та викладачів стимулює їх до подальшого вдосконалення своїх навичок.

Доступність та зручність. Соціальні медіа платформи є легкодоступними для користувачів з різних куточків світу. Це робить навчання можливим незалежно від місця проживання. Інтуїтивно зрозумілий інтерфейс Instagram і TikTok дозволяє швидко знаходити та використовувати необхідний навчальний матеріал, що робить процес навчання зручним і ефективним.

Створення спільноти. Платформи сприяють створенню спільноти, де учасники можуть обмінюватися досвідом, підтримувати один одного та отримувати натхнення від колег. Це особливо важливо у контексті дистанційного навчання, де може бракувати безпосередньої соціальної взаємодії.

Незважаючи на переваги, використання соціальних медіа має певні вади та створює нові ризики, що не притаманні традиційному навчальному процесу.

Контроль якості контенту. Одним з основних викликів є забезпечення якості контенту, що публікується на соціальних медіа. Недостовірна або

неякісна інформація може призвести до неправильного засвоєння матеріалу. Викладачам необхідно постійно контролювати якість своїх публікацій та слідкувати за відгуками учнів.

Конфіденційність та безпека даних. Використання соціальних медіа пов'язане з питаннями забезпечення конфіденційності та безпеки даних. Особливо це стосується неповнолітніх, для яких необхідно забезпечити відповідний рівень захисту інформації. Платформи мають свої власні політики конфіденційності, але всім користувачам потрібно бути обережними з особистими даними.

Відволікаючі фактори. Соціальні медіа можуть містити багато відволікаючих факторів, що здатні знижувати концентрацію учнів на навчальному матеріалі. Реклама, інші пости та відео можуть відволікати їх, що негативно впливає на продуктивність та ефективність навчання.

Технічні обмеження. Не всі учасники навчального процесу можуть мати доступ до якісного та швидкісного інтернет-з'єднання або сучасних гаджетів, що стає реальною перешкодою для використання соціальних медіа. Це може створити нерівні умови і вплинути на його загальну ефективність.

Потреба у додаткових навичках. Для ефективного використання соціальних медіа в освітньому процесі викладачам може знадобитися додаткове навчання з використання цифрових технологій. Це може вимагати додаткових ресурсів і часу, що може бути проблематичним для деяких освітніх установ.

Використання платформ Instagram та TikTok у дистанційному навчанні бального танцю має значний потенціал для покращення освітнього процесу через візуалізацію, інтерактивність, мотивацію та створення спільноти. Однак, ці переваги супроводжуються викликами, пов'язаними з якістю контенту, конфіденційністю, технічними обмеженнями та потребою у додаткових навичках. Заклади вищої освіти повинні ретельно розробляти стратегії інтеграції цих платформ, щоб максимально використати їх потенціал і мінімізувати ризики.

Враховуючи переваги та виклики використання Instagram та TikTok запропоновано рекомендації, які допоможуть закладам вищої освіти ефективно впровадити ці інструменти в навчальний процес.

1. *Впровадження відеоуроків та демонстрацій.* Викладачам варто регулярно створювати та публікувати відеоуроки, що демонструють техніку виконання танцювальних рухів. Важливо використовувати високоякісне відео з детальними інструкціями, щоб учні могли легко зрозуміти та відтворити побачене. Викладачам рекомендується використовувати функції уповільнення та повтору на платформі для більш детального аналізу рухів.

2. *Організація інтерактивних сесій.* Використання прямих ефірів у Instagram та TikTok для проведення інтерактивних сесій. Під час таких сесій викладачі можуть відповідати на запитання в режимі реального часу,

коригувати техніку та давати поради. Це сприяє створенню динамічного освітнього середовища та покращує взаємодію між усіма учасниками процесу.

3. Використання зворотного зв'язку. Заохочення учнів до створення та публікації відео своїх танцювальних виступів чи тренувань, щоб отримувати зворотний зв'язок від викладачів та одногрупників. Це дозволяє отримувати конструктивну критику та поради щодо покращення своїх навичок. Важливо підтримувати позитивну атмосферу та мотивувати через похвалу та підтримку.

4. Створення навчальних груп та спільнот. Організація закритих груп або спільнот на платформах Instagram та TikTok, де їх учасники можуть ділитися своїм досвідом, задавати запитання та отримувати підтримку. Це сприяє створенню відчуття спільноти та взаємодопомоги, що є важливою передумовою ефективного навчання.

5. Контроль якості контенту. Викладачам необхідно слідкувати за якістю контенту, який публікується, щоб уникнути розповсюдження недостовірної або неякісної інформації. Рекомендується створювати стандарти та рекомендації щодо створення та публікації відео матеріалів. Це допоможе підтримувати високий рівень якості контенту та ефективність навчання.

6. Підвищення безпеки та конфіденційності. Особливу увагу слід приділяти питанням конфіденційності та безпеки особистих даних. Всім учасникам процесу необхідно пройти ознайомлення з правилами безпеки роботи в мережі Інтернеті та політиками конфіденційності платформ. Для неповнолітніх учнів слід отримувати дозвіл від батьків на використання соціальних медіа у навчальних цілях.

7. Використання аналітичних інструментів. Необхідно максимально ефективно використовувати аналітичні інструменти, що доступні на платформах Instagram та TikTok, для відстеження активності учнів та оцінки ефективності навчання. Викладачі можуть аналізувати кількість переглядів, взаємодій та коментарів до навчальних відео, щоб визначити, які матеріали є найбільш корисними та цікавими.

8. Проведення тренінгів для викладачів. Важливим аспектом є організація тренінгів для викладачів з використання соціальних медіа в освітньому процесі. Це допоможе їм опанувати нові інструменти та методики, що дозволить ефективніше використовувати платформи для покращення якості навчання, що також сприятиме впровадженню сучасних технологій у навчальний процес.

Таким чином, інтеграція соціальних медіа, таких як Instagram та TikTok, у навчальні програми з бального танцю може значно підвищити ефективність освітнього процесу та забезпечити розвиток професійних навичок учнів. Використання відеоуроків, інтерактивних сесій, зворотного зв'язку та створення спільнот сприяє створенню динамічного та підтримуючого

освітнього середовища. Важливо також контролювати якість контенту, забезпечувати безпеку та конфіденційність даних, а також проводити тренінги для викладачів з максимально ефективного використання соціальних медіа у навчанні.

Висновки. На основі отриманих результатів дослідження можна зробити кілька важливих висновків щодо ефективності використання соціальних медіа, зокрема платформ Instagram та TikTok, у дистанційному навчанні бального танцю. По-перше, використання цих платформ сприяє значному покращенню технічних навичок танцюристів. Завдяки можливості візуалізації навчального процесу через відеоуроки та демонстрації танцювальних рухів, вони отримують можливість детально вивчати та відпрацьовувати техніку. Це підтверджують дані, де середній рівень технічних навичок в експериментальній групі був на 30% вищим порівняно з контрольної групою. По-друге, соціальні медіа значно підвищують мотивацію та залученість учасників навчального процесу. Близько 85% з них, що використовували Instagram та TikTok для навчання, зазначили, що можливість ділитися своїми досягненнями та отримувати зворотний зв'язок у вигляді лайків та коментарів позитивно вплинула на їхню мотивацію. Це створює підтримуюче середовище та стимулює подальше вдосконалення навичок. По-третє, інтерактивні можливості платформ покращують взаємодію між учнями та викладачами. Інтерактивні функції, такі як коментарі, прямі ефіри та особисті повідомлення, забезпечують динамічний зворотний зв'язок, що дозволяє швидко реагувати на потреби учнів та коригувати їхню техніку. Це відображається у високих показниках взаємодії в експериментальній групі, яка досягла 78% у порівнянні з 60% у контрольній групі.

Створення спільноти та підтримка також є важливими аспектами. Використання соціальних медіа сприяло створенню відчуття спільноти серед учасників навчального процесу, де вони могли обмінюватися досвідом та підтримувати один одного. Близько 90% учнів з експериментальної групи відзначили, що відчували більшу підтримку та були більш залученими до спільноти. Покращення навчального контенту є ще одним важливим результатом. Викладачі зазначили, що можливість створювати короткі відеоуроки робить навчальний матеріал більш доступним та цікавим. Це підтверджується високими показниками задоволеності навчальним контентом в експериментальній групі, яка досягла 82% у порівнянні з 70% у контрольній групі. Проте, дослідження також виявило кілька викликів, зокрема необхідність контролю якості контенту, забезпечення конфіденційності та безпеки даних, а також подолання технічних обмежень. Ці аспекти потребують додаткової уваги для максимально ефективного використання соціальних медіа в навчальному процесі. Загалом, результати дослідження підтверджують, що інтеграція соціальних медіа в дистанційне навчання бального танцю є ефективною стратегією, яка сприяє покращенню технічних

навичок, підвищенню мотивації, покращенню взаємодії та створенню підтримуючого освітнього середовища. Рекомендації, розроблені на основі цього дослідження, можуть допомогти закладам вищої освіти успішно впровадити ці інструменти у свої навчальні програми.

Подальші дослідження мають зосередитися на вивченні довгострокового впливу використання соціальних медіа на навчальний процес і професійний розвиток хореографів бального танцю. Важливо зрозуміти, як такі платформи, як Instagram та TikTok, впливають на збереження навичок, їх подальше вдосконалення та кар'єрні успіхи випускників. Крім того, варто розглянути можливість інтеграції новітніх технологій, таких як віртуальна та доповнена реальність (VR/AR), у навчальний процес, щоб визначити, наскільки ефективними є ці технології у поєднанні з соціальними медіа для покращення навчання та практичних навичок танцюристів.

Іншою важливою перспективою є порівняння ефективності використання соціальних медіа з традиційними методиками навчання та іншими цифровими інструментами, що допоможе визначити найкращі стратегії та підходи для навчання бального танцю. Дослідження також мають охоплювати можливості індивідуалізації навчального процесу за допомогою аналітичних інструментів соціальних медіа, розробку нових форматів контенту, а також вивчення психологічних аспектів використання соціальних медіа на самооцінку, мотивацію та рівень стресу учнів. Вивчення соціально-культурних факторів також може дати цінні insights щодо впливу культурних особливостей на сприйняття та використання соціальних медіа в різних регіонах.

Література:

1. Çebi A. How e-learning readiness and motivation affect student interactions in distance learning?. *Education and Information Technologies*. 2023. Vol. 28, no. 3. P. 2941–2960. URL: <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11312-0> (дата звернення: 28.05.2024).
2. Heyang T., Martin R. Teaching through TikTok: A duoethnographic exploration of pedagogical approaches using TikTok in higher dance education in China and Norway during a global pandemic. *Research in Dance Education*. 2022. P. 1–16. URL: <https://doi.org/10.1080/14647893.2022.2114446> (дата звернення: 28.05.2024).
3. Кравчук О. С. Дистанційне навчання в умовах карантину з використанням соціальних медіа. *Актуальні проблеми освіти і науки: досвід та сучасні технології* : матеріали заочної Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Вінниця, 21 травня 2020 р.). Вінниця: 2020. С. 111–114. URL: <https://japon.donnu.edu.ua/article/view/8782> (дата звернення: 28.05.2024).
4. Griffiths L. E. Dancing through social Distance: connectivity and creativity in the online space. *Body, Space & Technology*. 2023. Vol. 22, no. 1. P. 65–81. URL: <https://doi.org/10.16995/bst.9700> (дата звернення: 28.05.2024).
5. Ткаченко М. Візуалізація дидактичного процесу під час спецкурсу «Проектні технології у професійній діяльності хореографа». *Витоки педагогічної майстерності*. 2023. № 31. С. 240–247. URL: <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2023.31.283442> (дата звернення: 28.05.2024).

6. DanceVis: toward better understanding of online cheer and dance training / H. Guo et al. *Journal of Visualization*. 2022. Vol. 25, no. 1. P. 159–174. URL: <https://doi.org/10.1007/s12650-021-00783-x> (дата звернення: 28.05.2024).

7. Dance interactive learning systems: A study on interaction workflow and teaching approaches / K. E. Raheb et al. *ACM Computing Surveys (CSUR)*. 2019. Vol. 52, no. 3. P. 1–37. URL: <https://doi.org/10.1145/3323335> (дата звернення: 28.05.2024).

8. Students' motivation and engagement in higher education: The importance of attitude to online learning / J. Ferrer et al. *Higher Education*. 2022. Vol. 83, no. 2. P. 317–338. URL: <https://doi.org/10.1007/s10734-020-00657-5>

9. Черненко А. В. Використання соціальних мереж для навчання студентів у закладах вищої освіти. *Теорія та методика навчання та виховання*. 2019. № 46. С. 166–178. URL: <https://doi.org/10.34142/23128046.2019.46.13> (дата звернення: 28.05.2024).

10. Marshalsey L., Sclater M. Arts-based educational research: the challenges of social media and video-based research methods in communication design education. *International Journal of Art & Design Education*. 2019. Vol. 38, no. 3. P. 723–739. URL: <https://doi.org/10.1111/jade.12252> (дата звернення: 28.05.2024).

References:

1. Çebi, A. (2023). How e-learning readiness and motivation affect student interactions in distance learning?. *Education and Information Technologies*, 28(3), 2941–2960. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s10639-022-11312-0>

2. Heyang, T., & Martin, R. (2022). Teaching through TikTok: A duoethnographic exploration of pedagogical approaches using TikTok in higher dance education in China and Norway during a global pandemic. *Research in Dance Education*, 1–16. Retrieved from <https://doi.org/10.1080/14647893.2022.2114446>

3. Kravchuk, O. S. (2020). Dystantsiine navchannia v umovakh karantynu z vykorystanniam sotsialnykh media [Distance learning in quarantine using social media]. Proceedings from: *Aktualni problemy osvity i nauky: dosvid ta suchasni tekhnolohii – Actual problems of education and science: experience and modern technologies*. (pp. 111–114). Vinnitsa. Retrieved from <https://japon.donnu.edu.ua/article/view/8782> [in Ukrainian].

4. Griffiths, L. E. (2023). Dancing through Social Distance: connectivity and creativity in the online space. *Body, Space & Technology*, 22(1), 65–81. Retrieved from <https://doi.org/10.16995/bst.9700>

5. Tkachenko, M. (2023). Vizualizatsiia dydaktychnoho protsesu pid chas spetskursu “Proiektni tekhnolohii u profesiinii diialnosti khoreohrafa” [Visualization of the didactic process during the special course “Project technologies in the professional activity of a choreographer”]. *Vytoky pedahohichnoi maisternosti – Origins of Pedagogical Skills*, (31), 240–247. Retrieved from <https://doi.org/10.33989/2075-146x.2023.31.283442> [in Ukrainian].

6. Guo, H., Zou, S., Xu, Y., Yang, H., Wang, J., Zhang, H., & Chen, W. (2022). DanceVis: toward better understanding of online cheer and dance training. *Journal of Visualization*, 25(1), 159–174. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s12650-021-00783-x>

7. Raheb, K. E., Stergiou, M., Katifori, A., & Ioannidis, Y. (2019). Dance interactive learning systems: A study on interaction workflow and teaching approaches. *ACM Computing Surveys (CSUR)*, 52(3), 1–37. Retrieved from <https://doi.org/10.1145/3323335>

8. Ferrer, J., Ringer, A., Saville, K., A Parris, M., & Kashi, K. (2022). Students' motivation and engagement in higher education: The importance of attitude to online learning. *Higher Education*, 83(2), 317–338. Retrieved from <https://doi.org/10.1007/s10734-020-00657-5>

9. Chernenko, A. V. (2019). Vykorystannia sotsialnykh merezh dlia navchannia studentiv u zakladakh vyshchoi osvity [Use of social networks for teaching students in institutions of higher education]. *Teoriia ta metodyka navchannia ta vykhovannia – Theory and Methods of Teaching and Education*, (46), 166–178. Retrieved from <https://doi.org/10.34142/23128046.2019.46.13> [in Ukrainian].

10. Marshalsey, L., & Sclater, M. (2019). Arts-based educational research: the challenges of social media and video-based research methods in communication design education. *International Journal of Art & Design Education*, 38(3), 723–739. Retrieved from <https://doi.org/10.1111/jade.12252>

УДК 37.091.64:004]:004.357(045)

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1437-1444](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1437-1444)

Харківська Алла Анатоліївна доктор наук педагогічних наук, професор, проректор з науково-педагогічної та міжнародної діяльності, Комунальний заклад «Харківська гуманітарно-педагогічна академія» Харківської обласної ради, провулок Руставелі, 7, м. Харків, 61001, <https://orcid.org/0000-0003-4782-1079>

РОЛЬ ПІДРУЧНИКА З ІНФОРМАТИКИ У КОНТЕКСТІ ПРАКТИЧНОГО АСПЕКТУ ФОРМУВАННЯ ІНФОРМАЦІЙНО-ЦИФРОВОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ

Анотація. У статті порушена проблема реалізації практичної складової освітнього процесу під час вивчення інформатики за допомогою шкільного підручника. Зміст підручника з інформатики за допомогою систематизації та структурування послідовних кроків дозволяє забезпечити ефективне виконання практичних робіт здобувачами освіти й сприяє якісному формуванню інформаційно-цифрової компетентності. Підручник з інформатики як засіб навчання відіграє різнобічну роль у процесі освіти, адже містить: стислу інформацію з теми, ключові терміни й поняття; практичні завдання та приклади, які дозволяють пов'язати теорію з практикою. Висвітлено ключові переваги використання підручника з інформатики для відпрацювання знань і навичок, серед яких: динамічна побудова; допомога та підтримка від вчителя; індивідуальна та групова робота; інтерактивність та варіативність; прогресивний індивідуальний розвиток; адекватна самооцінка; розвиток мислення; незалежність виконання завдання; закономірні зв'язки між теорією та практикою; спрямованість на формування інформаційно-цифрової компетентності у здобувачів освіти. Автор виокремлює найбільш доцільні способи застосування підручника з інформатики для практичного відпрацювання знань і навичок: ознайомча робота із програмами, застосунками, платформами чи вебсайтами; створення за зразком; створення нового, що передбачає творче застосування знань і навичок; спільне виконання складних чи об'ємних за матеріалом завдань може досягатися при залученні однокласників чи об'єднання в мінігрупи; проєктна робота; самостійні дослідження. Підручник з інформатики відіграє важливу роль у виконанні практичних робіт здобувачів освіти, адже забезпечує структурованість інформації, можливість відпрацювання навичок, гармонійний та всебічний розвиток особистості; стимулює самостійність та творчість. Перспектива дослідження полягає у пошуку дієвих шляхів удосконалення практичного аспекту відпрацювання знань і навичок здобувачами освіти в умовах дистанційного навчання.

Ключові слова: практична робота, відпрацювання навичок і знань, інформаційно-цифрова компетентність, підручник з інформатики, здобувач освіти.

Kharkivska Alla Anatolyivna Doctor of Pedagogical Sciences, Professor, Vice-Rector for Scientific, Pedagogical and International Activities, Municipal Establishment «Kharkiv Humanitarian-Pedagogical Academy» of Kharkiv Regional Council, Rustaveli Lane, 7, Kharkiv, 61001, <https://orcid.org/0000-0003-4782-1079>

THE ROLE OF A COMPUTER SCIENCE TEXTBOOK IN THE CONTEXT OF THE PRACTICAL ASPECT OF FORMING INFORMATION AND DIGITAL COMPETENCE

Abstract. The article deals with the problem of implementing the practical component of the educational process in the study of computer science using a school textbook. The content of a computer science textbook, by systematising and structuring the sequential steps, allows to ensure the effective implementation of practical work by students and contributes to the qualitative formation of information and digital competence. A computer science textbook as a teaching tool plays a multifaceted role in the education process, as it contains: concise information on the topic, key terms and concepts; practical tasks and examples that allow to connect theory with practice. The article highlights the key advantages of using a computer science textbook to develop knowledge and skills, including: dynamic construction; help and support from the teacher; individual and group work; interactivity and variability; progressive individual development; adequate self-esteem; development of thinking; independence of task performance; natural connections between theory and practice; focus on the formation of information and digital competence in students. The author identifies the most appropriate ways to use a computer science textbook for practical development of knowledge and skills: introductory work with programs, applications, platforms, or websites; creating a model; creating a new one that involves the creative application of knowledge and skills; joint performance of complex or voluminous tasks can be achieved by involving classmates or forming mini-groups; project work; independent research. A computer science textbook plays an important role in the practical work of students, as it provides structured information, the opportunity to practice skills, harmonious and comprehensive personal development; stimulates independence and creativity. The prospect of the study is to find effective ways to improve the practical aspect of developing knowledge and skills by students in distance learning.

Keywords: practical work, development of skills and knowledge, information and digital competence, computer science textbook, student.

Постановка проблеми. Динамічний розвиток цифрових технологій активізує необхідність у практичному засвоєнні знань з інформаційної галузі та їх відпрацюванні здобувачами освіти. Необхідні знання й навички щодо роботи в інтернеті й різноманітних програмах і застосунках, є складовою інформаційно-цифрової компетентності.

Як зазначено Міністерством освіти і науки України: «Технології швидко змінюються, підручники з інформатики застарівають до виходу з друку, а рівень учнів дуже відрізняється: деякі сидять із гаджетами в руках з пелюшок, інших потрібно захищати від небезпек інтернету» [1].

Тому сучасні підручники мають відповідати запитам та потребам здобувачів освіти, суспільства та технічно-методичним вимогам освіти. Підручник з інформатики містить теоретичні відомості, передбачає виконання практичної та самостійної роботи, містить посилання на інформаційні джерела, застосунки й програми, які можуть використовувати здобувачі освіти для підвищення рівня інформаційно-цифрової грамотності.

Підручник з інформатики виступає одним із теоретичних, унаочнених засобів навчання. Зміст підручника з інформатики за допомогою систематизації та структурування послідовних кроків дозволяє забезпечити ефективне виконання практичних робіт здобувачами освіти. Проте, настільки сучасний шкільний підручник з інформатики відповідає потребам здобувачів освіти щодо чіткості, якості, детальності інструкції потребує з'ясування.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про важливість навчально-методичного забезпечення у ЗЗСО наголошувала Н. Іваницька, проте її дослідження було спрямоване безпосередньо на нормативні вимоги забезпечення навчальних кабінетів.

Практичну складову вивчення інформатики у контексті реалізації позакласної діяльності здобувачів освіти вивчали В. Мойсеєнко та А. Ткаченко. Л. Семко здійснила дослідження практичної спрямованості шкільного курсу вивчення інформатики, проте зв'язок із підручником учена не розглядала.

Уважаємо, що практичний аспект має здійснюватися відповідно до програми й змістового наповнення підручника, яке може доповнюватися та редагуватися вчителем. Однак, фундамент виконання практичної роботи має вміщуватися саме у підручнику з інформатики.

Мета статті полягає у висвітленні значення та способів застосування підручника з інформатики у виконанні практичних робіт здобувачами освіти.

Виклад основного матеріалу. Підручник з інформатики як засіб навчання відіграє різнобічну роль у процесі освіти, адже містить: стислу інформацію з теми, ключові терміни й поняття; практичні завдання та приклади, які дозволяють пов'язати теорію з практикою. Крім того, підручник передбачає самоосвіту здобувачів освіти, поглиблене вивчення матеріалу, а також самооцінювання та самоконтроль.

Метою вивчення курсу «Інформатика» є «розвиток особистості учня, здатного використовувати цифрові інструменти і технології для розв'язання проблем, розвитку, творчого самовираження, забезпечення власного і суспільного добробуту, здатного критично мислити, безпечно та відповідально діяти в інформаційному суспільстві» [2, с. 1]. Підручник з інформатики сприяє досягненню загальної мети, зокрема активного й творчого використання цифрових технологій.

Під час практичної діяльності здобувачі освіти мають сформувати практичний досвід роботи в цифровому просторі, застосовувати власні знання й навички для вирішення особистісних завдань, критично добирати влучний інструментарій.

Так, на думку Л. Семко, «практична спрямованість змісту навчання інформатики реалізується під час виконання учнями запланованих тематичних практичних робіт, розв'язування компетентнісних задач, виконання індивідуальних і групових навчальних проєктів» [8, с. 2]. Погоджуючись із вченою зауважимо, що виконання практичних завдань за допомогою гаджетів є найважливішою частиною заняття з інформатики.

Як зазначила В. Мелешко: «Розробники сучасних підручників усвідомлюють той факт, що шкільна книга має відповідати вимогам часу, забезпечувати достатній теоретичний рівень знань школярів, містити матеріал, який допомагає учням правильно формулювати та розуміти нові поняття, робити узагальнені висновки, сприяти практичному використанню здобутих знань» [4, с. 13].

Спираючись на аналіз науково педагогічної літератури [4, 8] та власне бачення проблеми, висвітливо ключові переваги використання підручника з інформатики під час виконання практичної роботи, серед яких:

- динамічна побудова: від простого до складного, поступово й цілеспрямовано;
- передбачає допомогу та підтримку вчителя;
- виконання завдання індивідуально, у парі чи в групі;
- проєктна робота цікава й пізнавальна;
- інтерактивність та варіативність, диференційований підхід до виконання завдань;
- прогресивний розвиток діяльності кожного здобувача освіти;
- розвиток самостійності, критичного й аналітичного мислення;
- сприяє адекватній самооцінці щодо власних результатів досягнення мети кожного практичного завдання;
- незалежність від часу й місця виконання завдання;
- простеження закономірних зв'язків між теоретичною підготовкою та практичною реалізацією;
- спрямованість на формування інформаційно-цифрової компетентності у здобувачів освіти.

Проаналізувавши зміст підручників з інформатики, зокрема середньої ланки, з'ясовано, що їх можна застосовувати у різні способи. Висвітлимо найбільш доцільні варіанти.

1. Ознайомча робота із програмами, застосунками, платформами чи вебсайтами. Така робота сформулюється за допомогою таких вказівних слів, як «завантаж», «переглянь», «знайди», «відкрий», «ознайомся», «прочитай», «порівняй», «закрий» і подібних. Наприклад, у підручнику з інформатики для 5 класу (М. Корнієнко, С. Крамаровська та І. Зарецька, 2022 рік [3]) у параграфі 10 є практичне завдання для ознайомлення роботи пошукової системи. Завдання містить порядок виконання саме за зазначеними вказівними словами.

2. Створення за зразком: слайд до презентації, елементарні анімації, алгоритми тощо. Вказівними словами часто виступають: «запустіть», «створіть новий файл», «задайте в програмі команду», «доповніть командами», «завершіть код», «збережіть», «запустіть / активуйте» тощо. Такі завдання в підручниках дозволяють відпрацювати елементарні знання та навички, щоб зрозуміти алгоритм роботи й побачити результативність. Водночас, підручники містять посилання на активні вправи, ігри та завдання, які вони виконують для закріплення знань чи ознайомлення із алгоритмом роботи програми. Здобувачі освіти мають змогу використати ці зразки для створення аналогічних матеріалів.

3. Створення нового, що передбачає творче застосування знань і навичок. Часто завдання мають специфіку самостійної або групової роботи. Наприклад, у підручнику з інформатики за 7 клас (Н. Морзе та О. Барна, 2020 рік [5]) вправи позначаються заголовком «Працюємо самостійно» або «Працюємо в парах». А в підручнику 5 класу [3] вправи розміщені під заголовком – «Творче завдання». У підручнику містить загальна інформація та переважно стисла інструкція, що потребує від здобувача освіти прояву набутих знань і навичок, критичного й аналітичного мислення, творчого підходу до вирішення проблеми.

4. Спільне виконання складних чи об'ємних за матеріалом завдань може досягатися при залученні однокласників чи об'єднання в мінігрупи. Наприклад, у 8 класі є практична робота № 6 «Створення відеофільму» (Й. Ривкінд, Т. Лисенко, Л. Чернікова, В. Шакотько, 2021 рік [7]). У підручнику відсутня вказівка чи самостійно має здобувач виконати завдання чи ні, тому викладач може запропонувати спільне виконання. По-перше, це сприяє розвитку навичок до взаємодії з однолітками на партнерських засадах, колективної відповідальності за результати роботи, а по-друге, дозволяє скоординувати слабких здобувачів із сильнішими, забезпечуючи взаємонавчання та підтримку. Крім того, це дозволяє їм обмінюватися ідеями, навичками та досвідом, що сприяє розвитку комунікативних і командних навичок роботи з цифровими технологіями.

5. Проектна робота. Як не дивно, але проектній роботі приділено досить мало уваги в підручниках з інформатики. У підручнику для 9 класу (Н. Морзе, О. Барна, В. Вембер, 2017 рік [7]) майже в кожній темі передбачена робота над проектом, наприклад «Е-урядкування» (створення презентацій, вебсторінок для сайту, онлайн-опитувань, ескізів, ментальних карт тощо), «Обираємо майбутню професію» (створення постеру, бюлетню, сайту тощо). Зауважимо, проекти можуть бути незалежними, або пов'язаними між собою, що дозволить наприкінці вивчення курсу мати не просто досвід роботи з цифровими технологіями, а й комплекс розроблених цікавих і корисних матеріалів. Здобувач освіти може їх об'єднати та викласти на власному розробленому сайті, зазначивши власне авторство на напрацювання, або, за згодою, опублікувати на спільному ресурсі для віх здобувачів освіти закладу освіти.

6. Самостійні дослідження. Якщо проектна діяльність все ж таки контролюється та організовується вчителем, і є переважно обов'язковим, то самостійні дослідження передбачають ініціативу від здобувачів освіти, відповідно до їх інтересів, здібностей, можливостей. У підручнику з інформатики [5, 6] є завдання для самостійного опрацювання, цікаві джерела для поглибленого вивчення матеріалу, дослідницькі завдання, які можуть зацікавити здобувачів освіти для поглибленого вивчення конкретної програми чи застосунку. Викладач у такій ситуації може заохотити своїх вихованців до самостійного пошуку додаткової інформації, підготовки доповіді із унаочненням для своїх однокласників.

Використання підручника з інформатики для практичного відпрацювання знань і навичок є ключовим елементом освітнього процесу, формування інформаційно-цифрової компетентності. Різноманітність форм завдань і підходів до використання підручника дозволяє здобувачам освіти отримувати не лише теоретичні знання, але й розвивати практичні навички та вміння роботи з цифровими технологіями.

Освітній процес, як єдність навчання, розвитку й виховання має відображатися і в підручнику, зокрема з інформатики. Якщо навчання – це знання та навички, розвиток це мислення та здатність застосовувати знання й навички на практиці, то виховання має «включати моральне, розумове, фізичне виховання, що забезпечує гармонійний розвиток особистості» [9, с. 144]. Тому, застосування підручника з інформатики у виконанні практичних робіт відіграє важливе значення для здобувачів освіти з кількох ключових аспектів:

- структурованість інформації: розкриває послідовність дій, містить детальну або загальну інструкцію щодо використання необхідного програмного забезпечення;
- можливості для відпрацювання навичок: застосовувати теоретичні знання для практичного відпрацювання, що сприяє закріпленню матеріалу та розвитку навичок;
- гармонійний та всебічний розвиток особистості;

- стимулювання самостійності та творчості: заохочення до самостійного мислення та творчого підходу до вирішення проблем.

Отже, застосування підручника з інформатики у виконанні практичних робіт є необхідним елементом освітнього процесу, який сприяє якісному засвоєнню матеріалу та розвитку компетентностей здобувачів освіти.

Висновки. Підручник з інформатики дозволяє забезпечити теоретичну підготовку та організувати практичну спрямованість відпрацювання знань і навичок, підвищити рівень інформаційно-цифрової компетентності здобувачів освіти.

Завдяки підручнику здобувачі освіти мають змогу не лише оволодіти теоретичними знаннями, але й практично застосувати їх у різних вправах, практичних роботах та проєктах. Різні види й форми завдань стимулюють розвиток критичного мислення, творчих здібностей, підтримку мотивації здобувачів освіти до опанування цифрових технологій і підготувати до активної діяльності в умовах цифрового суспільства.

Перспективою дослідження вбачаємо у пошуку дієвих шляхів удосконалення практичного аспекту формування інформаційно-цифрової компетентності у здобувачів освіти в умовах дистанційного навчання.

Література:

1. Автоматичне оцінювання для вчителів, дедлайни завдань для учнів та відстеження успішності для батьків – оновили платформу іт-студій. *Міністерство освіти і науки України*: офіц. вебсайт. URL: <https://mon.gov.ua/ua/news/avtomatichne-ocinyuvannya-dlya-vchiteliv-dedlajni-zavdan-dlya-uchniv-ta-vidstezhennya-uspishnosti-dlya-batkiv-onovili-platformu-it-studij> (дата звернення: 03.05.2024).
2. Інструктивно-методичні рекомендації щодо організації освітнього процесу та викладання навчальних предметів у закладах загальної середньої освіти у 2022/2023 навчальному році: 5 клас Інформатична освітня галузь. *Міністерство освіти і науки України*: офіц. вебсайт. 9 с. URL: <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodichni%20recomendazii/2022/08/20/01/Dodatok.10.informatyka.20.08.2022.pdf> (дата звернення: 03.05.2024).
3. Корнієнко М., Крамаровська С., Зарецька І. Інформатика : підруч. для 5 кл. закл. загальної середньої освіти. Харків : Вид. «Ранок», 2022. 172 с.
4. Мелешко В. В. Використання сучасного шкільного підручника як провідного засобу навчання в сільській школі. *Проблеми сучасного підручника* : зб. наук. праць / ред. кол.; голов. ред. О. М. Топузов. Київ : Педагогічна думка, 2015. Вип. 15. Ч. 2. С. 12–20.
5. Морзе Н. В., Барна О. В., Вембер В. П. Інформатика: підруч. для 9 кл. загальноосвіт. навч. закл.. Київ : УОВЦ «Оріон», 2017. 208 с.
6. Морзе Н. В., Барна О. В. Інформатика : підруч. для 7 кл. закл. загальної середньої освіти. Київ : УОВЦ «Оріон», 2020. 176 с.
7. Ривкінд Й., Лисенко Т., Чернікова Л., Шакотько В. Інформатика : підруч. для 8 кл. закл. загальної середньої освіти. Київ. : Генеза, 2021. 256 с.
8. Семко Л.П. Практична спрямованість шкільного курсу інформатики. 3 с. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/724135/1/Semko.doc..pdf> (дата звернення: 03.05.2024).
9. Харківська А., Молчанюк О. Значення педагогічної практики для виховання соціальних цінностей у майбутніх педагогів дошкільної освіти. *Проблеми інженерно-педагогічної освіти*. 2021. Вип. 68. С. 141–149. DOI: <https://doi.org/10.32820/2074-8922-2020-68-141-149> (дата звернення: 03.05.2024).

References:

1. Avtomatychnе otsyniuvannia dlia vchyteliv, dedlajny zavdan dlia uchniv ta vidstezhennia uspishnosti dlia batkiv – onovyly platformu it-studii [Automatic assessment for teachers, assignment deadlines for students, and progress tracking for parents – updated IT studio platform]. Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy – Ministry of Education and Science of Ukraine. Retrieved from <https://mon.gov.ua/ua/news/avtomatichne-ocynuvannya-dlya-vchyteliv-dedlajni-zavdan-dlya-uchniv-ta-vidstezhennia-uspishnosti-dlya-batkiv-onovili-platformu-it-studij> [in Ukrainian].
2. Instruktyvno-metodychni rekomendatsii shchodo orhanizatsii osvitnoho protsesu ta vykladannia navchalnykh predmetiv u zakladakh zahalnoi serednoi osvity u 2022/2023 navchalnomu rotsi : 5 klas Informatychna osvitalia haluz [Instructional and methodological recommendations on the organisation of the educational process and teaching of academic subjects in general secondary education institutions in the academic year 2022/2023: Grade 5 Informatics education] . Ministerstvo osvity i nauky Ukrainy – Ministry of Education and Science of Ukraine. 9. Retrieved from <https://mon.gov.ua/storage/app/media/zagalna%20serednya/metodychni%20rekomendazii/2022/08/20/01/Dodatok.10.informatyka.20.08.2022.pdf> [in Ukrainian].
3. Korniienko, M., Kramarovska, S., & Zaretska, I. (2022). Informatyka : pidruch. Dlia 5 kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Informatics: a textbook for 5th grade of general secondary education]. Kharkiv : Vyd. «Ranok», 172 [in Ukrainian].
4. Meleshko, V. V. (2015). Vykorystannia suchasnoho shkilnoho pidruchnyka yak providnoho zasobu navchannia v silskii shkoli [The use of a modern school textbook as a leading teaching tool in a rural school]. Problemy suchasnoho pidruchnyka [Problems of the modern textbook] / O. M. Topuzov (Eds.). Kyiv : Pedahohichna dumka, 15, 2, 12–20 [in Ukrainian].
5. Morze, N. V., Barna, O. V., & Vember, V. P. (2017). Informatyka: pidruch. dlia 9 kl. zahalnoosvit. navch. zakladiv [Informatics: textbook for the 9th form of secondary schools]. Kyiv: UOVTs «Orion», 208 [in Ukrainian].
6. Morze, N. V., & Barna, O. V. (2020). Informatyka : pidruch. dlia 7 kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Informatics: a textbook for 7th grade. institutions of general secondary education]. Kyiv : UOVTs «Orion», 176 [in Ukrainian].
7. Ryvkind, Y., Lysenko, T., Chernikova, L., & Shakotko, V. (2021). Informatyka : pidruch. dlia 8 kl. zakladiv zahalnoi serednoi osvity [Informatics: a textbook for 8th grade of general secondary education]. Kyiv. : Heneza, 256 [in Ukrainian].
8. Semko, L.P. Praktychna spriamovanist shkilnoho kursu informatyky [Practical orientation of the school course in computer science]. (n.d.). 3. Retrieved from <https://lib.iitta.gov.ua/724135/1/Semko.doc..pdf> [in Ukrainian].
9. Kharkivska, A., & Molchaniuk, O. (2021). The importance of pedagogical internships for promoting social values among future teachers of preschool education. *Problems of Engineer-Pedagogical Education*, (68), 141–149. Retrieved from <https://doi.org/10.32820/2074-8922-2020-68-141-149> [in Ukrainian].

УДК 378:502/504-047.22

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1445-1455](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1445-1455)

Хроленко Марина Володимирівна доктор педагогічних наук, доцент кафедри біології, здоров'я людини та методики навчання, Глухівський національний педагогічний університет імені Олександра Довженка, вул. Київська, 24, м. Глухів, 41400, тел.: (095)126-69-70, <http://orcid.org/00000-0002-2118-1977>

ФОРМУВАННЯ ЕКОЛОГІЧНОЇ КОМПЕТЕНТНОСТІ ЗДОБУВАЧІВ ВИЩОЇ ОСВІТИ У ПРОЦЕСІ ЗАСТОСУВАННЯ АУДИТОРНИХ ФОРМ ОРГАНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. У статті висвітлені можливості аудиторних форм організації освітнього процесу в закладах вищої освіти щодо формування екологічної компетентності студентів. Наголошено, що з-поміж форм організації освітнього процесу великі потенційні можливості у процесі формування екологічної компетентності здобувачів вищої освіти мають семінарські, практичні й лабораторні заняття. Означені форми організації освітнього процесу спрямовані передусім на закріплення й поглиблення знань, формування вмінь практичного застосування теоретичних знань у контексті майбутньої професійної діяльності.

Проаналізовано підходи вчених, педагогів до тлумачення поняття «форми навчання». Окреслене поняття потрактовано як спосіб існування змісту навчання, як засіб взаємодії викладача і студентів, як методи навчання, як діяльність учасників освітнього процесу, як способи керування навчально-пізнавальною діяльністю здобувачів освіти тощо. Авторка оперує поняттям «форми організації освітнього процесу», яке визначає як способи організації навчання і виховання, які регламентовані часом і простором, у межах яких реалізується зміст освіти. Форма організації фахової підготовки майбутніх учителів презентовано як спільну діяльність усіх учасників освітнього процесу (науково-педагогічні та педагогічні працівники, здобувачі освіти, батьки, роботодавці та інші стейкхолдери), обмежену просторово-часовим критерієм і спрямовану на формування екологічної компетентності майбутніх педагогів.

Уточнено значення семінарських занять у процесі формування досліджуваної здатності особистості. Наголошено, що такі заняття концентрують можливості загального й професійного розвитку майбутніх учителів і спрямовані передусім на розвиток знаннєво-змістового і професійно-рефлексійного компонентів екокомпетентності студентів. Наведено приклади застосування нетрадиційних форм проведення семінарських занять, як-от: семінар-круглий стіл, семінар-конференція, семінар-захист навчальних проєктів.

Акцентовано увагу на використанні практичних занять з фахових дисциплін природничого спрямування, які сприяють формуванню передусім діяльнісно-технологічного складника екологічної компетентності майбутніх учителів. Продемонстровано потенційні можливості формування екокомпетентності студентів авторського практикуму з етології для майбутніх учителів біології, в якому представлені практичні роботи з етології для здобувачів освіти галузі знань 01 Освіта / Педагогіка спеціальності 014 Середня освіта першого (бакалаврського) рівня вищої освіти.

Наголошено, що діяльнісно-технологічний, ціннісно-мотиваційний компоненти екологічної компетентності майбутніх педагогів зазнають першочергового формувального впливу під час проведення лабораторних робіт. Продемонстровано потенційні можливості формування екокомпетентності студентів авторського лабораторного практикуму із зоології хребетних для студентів ОС «Бакалавр» спеціальності 014.05 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини).

Підсумовано, що застосування семінарських, практичних, лабораторних занять як форм організації освітнього процесу фахової підготовки майбутніх учителів забезпечує інтеграцію теоретико-методологічних знань і практичних умінь, навичок здобувачів вищої освіти, сприяє формуванню професійних якостей майбутнього педагога (відповідальність, самостійність, творча ініціатива і т. ін.), здійснює формувальний вплив на всі компонентно-структурні складники екологічної компетентності.

Ключові слова: екологічна компетентність, майбутні учителі, фахова підготовка студентів, форма організації навчального процесу, семінарське заняття, практична робота, лабораторна робота.

Maryna Volodymyrivna Khrolenko Doctor of Pedagogical Sciences, Associate Professor of the Department of Biology, Human Health and Teaching Methods, Oleksandr Dovzhenko Hlukhiv National Pedagogical University, 24 Kyiv St., Hlukhiv, 41400, tel.: (095)126-69-70, <http://orcid.org/00000-0002-2118-1977>

FORMATION OF ENVIRONMENTAL COMPETENCE OF HIGHER EDUCATION ACQUISITIONERS IN THE PROCESS OF APPLICATION OF AUDIT FORMS OF THE ORGANIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. The article highlights the possibilities of classroom forms of organization of the educational process in institutions of higher education regarding the formation of environmental competence of students. It is emphasized that among the forms of organization of the educational process, seminar, practical and laboratory classes have great potential in the process of formation of environmental competence of students of higher education. The specified forms of organization of

the educational process are primarily aimed at consolidating and deepening knowledge, forming skills of practical application of theoretical knowledge in the context of future professional activity.

The approaches of scientists and teachers to the interpretation of the concept of "forms of education" have been analyzed. The defined concept is interpreted as a way of existence of the content of education, as a means of interaction between the teacher and students, as methods of teaching, as activities of participants in the educational process, as methods of managing the educational and cognitive activities of students, etc. The author uses the concept of "forms of organization of the educational process", which she defines as ways of organizing education and training, which are regulated by time and space, within which the content of education is realized. The form of organization of professional training of future teachers is presented as a joint activity of all participants in the educational process (scientific-pedagogical and pedagogical workers, students of education, parents, employers and other stakeholders), limited by a space-time criterion and aimed at the formation of environmental competence of future teachers.

The importance of seminar classes in the process of formation of the researched ability of the individual has been clarified. It is emphasized that such classes concentrate the possibilities of general and professional development of future teachers and are aimed primarily at the development of knowledge-content and professional-reflection components of students' eco-competence. Examples of non-traditional forms of conducting seminar classes are given, such as: seminar-round table, seminar-conference, seminar-defense of educational projects.

Emphasis is placed on the use of practical classes in the professional disciplines of the natural sciences, which contribute to the formation of the primarily activity-technological component of the environmental competence of future teachers. The potential opportunities for the formation of eco-competence of students of the author's workshop on ethology for future biology teachers, which presents practical works on ethology for students of the field of knowledge 01 Education / Pedagogy of the specialty 014 Secondary education of the first (bachelor) level of higher education, are demonstrated.

It is emphasized that the activity-technological, value-motivational components of the environmental competence of future teachers undergo primary formative influence during laboratory work. The potential opportunities for the formation of eco-competence of students of the author's laboratory workshop on vertebrate zoology for students of OS "Bachelor" specialty 014.05 Secondary education (Biology and human health) were demonstrated.

It is concluded that the use of seminar, practical, laboratory classes as a form of organization of the educational process of professional training of future teachers ensures the integration of theoretical and methodological knowledge and practical abilities, skills of students of higher education, contributes to the formation of professional qualities of the future teacher (responsibility, independence, creative

initiative, etc. etc.), exerts a formative influence on all component-structural components of environmental competence.

Keywords: environmental competence, future teachers, professional training of students, form of organization of the educational process, seminar class, practical work, laboratory work.

Постановка проблеми. Сучасні світові глобалізаційні процеси, екологічна нестабільність України на тлі війни з росією, країною-агресоркою, розставили актуалітети розвитку нашої держави, серед яких одним з пріоритетних є формування та розвиток екологічної компетентності молоді. Належний рівень означеної здатності учнів у закладах загальної середньої освіти можуть забезпечити педагогічні кадри з високим рівнем сформованості екокомпетентності, зокрема майбутні педагоги.

Результати аналізу стану формування екологічної компетентності майбутніх учителів в освітній практиці вітчизняних закладів вищої освіти засвідчили недостатню орієнтованість фахової підготовки бакалаврів із середньої освіти на формування досліджуваної здатності. За результатами наукового пошуку зафіксовано низку проблем у професійній підготовці майбутніх учителів у контексті формування їхньої екологічної компетентності, які потребують розв'язання: системне обґрунтування процесу формування досліджуваної здатності студентів окресленої спеціальності, оновлення змісту фахової підготовки майбутніх учителів на засадах екологічної парадигми, осучаснення технологічного й організаційно-методичного забезпечення процесу формування означеної компетентності здобувачів вищої освіти.

Процес формування екологічної компетентності майбутніх учителів здійснюється у межах спеціально створеної педагогічної системи, складником якої є методичний інструментарій забезпечення цього процесу. Останній розуміємо як сукупність форм, методів і засобів, які в органічній єдності з іншими компонентами педагогічної системи забезпечують досягнення запланованого результату – підвищення рівня сформованості екологічної компетентності майбутніх педагогів.

З-поміж аудиторних форм організації освітнього процесу великі потенційні можливості у процесі формування екологічної компетентності здобувачів вищої освіти мають семінарські, практичні й лабораторні заняття. Застосування означених організаційних форм векторовано, передовсім, на підвищення рівня сформованості таких компонентних складників екокомпетентності студентів, як-от: ціннісно-мотиваційного (ціннісні орієнтації майбутніх педагогів у взаємодії з природою, потреби і мотиви екодоцільної діяльності та поведінки), діяльнісно-технологічного (застосування екологічних знань у житті та професійній діяльності, оволодіння методичним інструментарієм розвитку екологічної компетентності учнів), професійно-

рефлексійного (свідомий контроль результатів власної професійної діяльності з екологічної освіти учнів, здатність до самопізнання та саморозвитку).

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Розглядаючи організаційно-методичні аспекти формування досліджуваної здатності студентів, зупинимося на організаційному складнику, який представлений формами організації освітнього процесу, які у педагогіці позначаються кількома термінами, як-от: форми навчання, організаційні форми навчання, форми організації навчання.

А. Кузьмінський потрактовує форми організації навчання як «обмежену в часі та просторі взаємозумовлену діяльність педагога й учня, викладача й студента» [1, С. 247]. Погоджуємося з науковцем, що таке визначення є найбільш доцільним, змістово містким. Л. Калашнікова, О. Жерновникова тлумачать форми організації навчання у закладах вищої освіти як «зовнішній вигляд навчально-виховного процесу, спосіб існування і відображення його змісту» [2, С. 120]. З. Курлянд застосовує термін «організаційні форми навчання», який визначає як засоби, за допомогою яких відбувається взаємодія учасників освітнього процесу і реалізуються зміст і методи навчання [3, С. 126]. М. Фіцула стверджує, що організаційними формами навчання є методи навчання, оскільки визначають спосіб взаємодії суб'єктів освітнього процесу [4, С. 116]. В «Енциклопедії освіти» зазначено, що «форми навчання зумовлюють часовий і організаційний режими навчання, місце його проведення, склад учнів, характер зовнішнього виявлення функцій учителя й учнів у процесі навчання, порядок спілкування (безпосереднє чи опосередковане) суб'єктів навчального процесу» [5, С. 956].

Отже, констатуємо, що окреслене поняття визначається як спосіб існування змісту навчання, як засіб взаємодії викладача і студентів, як методи навчання, як діяльність учасників освітнього процесу, як способи керування навчально-пізнавальною діяльністю здобувачів освіти тощо. Ми оперуємо поняттям «форми організації освітнього процесу», яке потрактовуємо як способи організації навчання і виховання, які регламентовані часом і простором, у межах яких реалізується зміст освіти. Під формою організації фахової підготовки майбутніх учителів біології розуміємо спільну діяльність усіх учасників освітнього процесу (науково-педагогічні та педагогічні працівники, здобувачі освіти, батьки, роботодавці та інші стейкхолдери), обмежену просторово-часовим критерієм і спрямовану на формування екологічної компетентності майбутніх педагогів.

Мета статті – визначити можливості аудиторних форм організації освітнього процесу в закладах вищої освіти щодо формування екологічної компетентності студентів.

Виклад основного матеріалу. Основними формами організації освітнього процесу, які застосовуються в авторській педагогічній системі формування екокомпетентності майбутніх учителів й апробовані під час формувального етапу педагогічного експерименту, є:

– аудиторні: лекції (проблемна лекція, бінарна лекція, лекція-візуалізація, лекція-брейнстормінг, інтерактивна лекція), семінарські, практичні, лабораторні заняття;

– позааудиторні: самостійна робота студентів, науково-дослідна робота, педагогічна і польова практики, екологічні акції, толоки, конкурси і т. ін.

У процесі формування екологічної компетентності майбутніх учителів біології важливе місце серед аудиторних форм організації освітнього процесу посідають *семінарські, практичні й лабораторні заняття*. Ці форми організації освітнього процесу спрямовані передусім на закріплення й поглиблення знань, формування вмінь практичного застосування теоретичних знань у контексті майбутньої професійної діяльності. Так, А. Кузьмінський слушно зауважує, що «семінарські, лабораторні та інші види практичних занять мають бути своєрідним полігоном, на якому майбутні фахівці формують професійні вміння та навички» [1, С. 295–296].

Семінар – вид практичних занять, який передбачає самостійне опрацювання студентами окремих тем і проблем відповідно до змісту навчальної дисципліни та обговорення результатів цього вивчення, представлених у вигляді тез, повідомлень, доповідей, рефератів тощо [6, С. 156].

Семінарські заняття сприяють закріпленню і поглибленню знань, активізації пізнавальної активності студентів, розвитку творчого професійного мислення, уміння вести дискусію, відстоювати власну позицію, поважати думки інших учасників освітнього процесу, формуванню наукового світогляду тощо. Принцип спільної діяльності, співтворчості є провідним у процесі проведення семінарських занять, коли студенти виступають у ролі доповідачів і опонентів, наводять докази та спростування певних тез, долучаються до активного обговорення теоретичних питань, вчаться бути толерантними. Колективна робота здобувачів вищої освіти на семінарах сприяє формуванню соціальної зрілості майбутніх педагогів.

На нашу думку, питання семінару не повинні повністю дублювати питання лекції. Тематичні питання семінару, не втрачаючи зв'язок з принциповими положеннями лекції, мають відображати багатоаспектність і багатовимірність проблеми, що вивчається. У цьому контексті В. Головенкін наголошує, що «на семінарські заняття варто виносити ключові теми програми навчальної дисципліни, засвоєння яких визначає якість професійної підготовки; питання, особливо необхідні для практики, найбільш важкі для розуміння та засвоєння, проблемні питання, тобто питання, які мають неоднозначні вирішення, або ті, які можливо вирішити лише в процесі співробітництва» [7, С. 135].

З метою формування екологічної компетентності майбутніх учителів біології поряд з традиційними ми використовуємо і нетрадиційні форми проведення семінарів, як-от: семінар-круглий стіл, семінар-конференція, семінар-захист навчальних проєктів. Так, з навчальної дисципліни

«Екологічна компетентність учителя» був проведений фронтальний семінар «Суспільно-історичні передумови формування екологічної компетентності молоді», семінар-конференція «Сучасні суспільні виклики щодо формування екологічної компетентності здобувачів освіти», семінар-круглий стіл «Шляхи використання зарубіжного досвіду в системі формування екологічної компетентності здобувачів освіти України». З освітнього компонента «Етологія» реалізовано семінар-захист навчальних проєктів на тему «Сезон тиші» і семінар-конференцію «Сage free рух» (вільне життя).

Отже, семінарські заняття концентрують можливості загального й професійного розвитку майбутніх учителів і спрямовані передусім на розвиток знаннєво-змістового і професійно-рефлексійного компонентів екокомпетентності студентів.

Практичне заняття – форма навчального заняття, в ході якого викладач організовує розгляд студентами окремих теоретичних положень навчальної дисципліни та формує вміння і навички їх практичного застосування шляхом індивідуального виконання студентами відповідно сформульованих завдань [1, С. 302].

Дидактичний принцип зв'язку теорії з практикою є провідним у процесі організації та проведення практичних занять, які забезпечують закріплення і конкретизацію знань під час виконання конкретних практичних завдань, сприяють розвитку самостійності мислення, творчій активності. Практичні заняття передбачають застосування різноманітних практико-орієнтованих вправ (репродуктивних і творчих, усних і письмових, підготовчих і тренувальних, професійних і загальнодидактичних і т. і.), які сприяють формуванню вмінь і навичок студентів.

Чергування індивідуальної та групової діяльності із застосуванням різноманітних методів і прийомів є характерним для всіх практичних занять. В. Головенкін виокремлює основні прийоми групової діяльності на практичних заняттях: організація успіху, упевненості у власних силах; організація взаємної відповідальності; забезпечення довіри; експертний аналіз, запитання до викладача [7, С. 126].

Н. Мачинська, С. Стельмах визначають основні вимоги до організації і проведення практичних занять у закладах вищої освіти: вони повинні мати раціонально вибудовану структуру; узгоджуватися зі змістом лекційного матеріалу; передбачати відпрацювання й розвиток професійних умінь; розвивати інтелектуальні вміння студентів; відзначатися високим науково-теоретичним рівнем; бути належним чином забезпеченими дидактичними матеріалами та засобами навчання [8, С. 125].

Пріоритетність практичних занять нами була визначена у процесі викладання освітніх компонентів «Екологічна компетентність учителя», «Етологія», «Екологія та здоров'я людини». Важливим чинником результативності проведення таких занять є підготовка викладачем навчально-

методичного забезпечення з освітнього компонента. Так, у контексті нашого дослідження був розроблений практикум з етології для майбутніх учителів біології [9], в якому представлені практичні роботи з етології для студентів галузі знань 01 Освіта / Педагогіка спеціальності 014 Середня освіта першого (бакалаврського) рівня вищої освіти. Тематика практичних робіт відповідає навчальній програмі освітнього компонента «Етологія».

Основні завдання практикуму: закріпити знання здобувачів вищої освіти про зміст і структуру етології як науки; з'ясувати динаміку та закономірності становлення етології; поглибити знання про структуру, механізми прояву, адаптації та еволюційний розвиток поведінки тварин; узагальнити інформаційний матеріал з етології та виокремити положення, що є вихідними для вивчення поведінки людей; сприяти розвитку екологічної компетентності майбутніх педагогів.

Для кращого сприйняття й засвоєння студентами програмового матеріалу практикум з етології побудований за принципом вивчення поведінки тварин, запропонованим Н. Тінбергеном. Спочатку розглядається індивідуальна, репродуктивна і групова поведінка тварин у природному середовищі, потім вивчається її розвиток в онтогенезі, далі подається генетика поведінки, взаємодія генотипу й середовища в розвитку поведінки, фізіологічні механізми, які лежать в її основі, та адаптивна роль поведінки у філогенезі.

У кожній практичній роботі визначена тема, мета, подані питання для обговорення, завдання для самопідготовки, серед яких є завдання екологічного змісту. Питання для самоперевірки, розміщені в кінці кожної практичної роботи, сприяють здійсненню самоконтролю здобувачами вищої освіти у процесі опанування програмовим матеріалом. Рекомендований список інформаційних джерел стане в пригоді під час підготовки до практичних робіт. В оформленні практикуму застосовані зображення, розміщені в інтернеті для вільного використання.

З останньої теми передбачено проведення практичної роботи у формі конференції, захисту проєкту. Практикум містить завдання для проведення мініконференції на тему «Cage free рух» і паспорт навчального проєкту екологічного спрямування «Сезон тиші». Такі форми організації сприяють розширенню знань студентів про захист тварин від страждань і загибелі внаслідок жорстокого поводження з ними, поглибленню уявлень про захист їхніх прав, формуванню практичних умінь і навичок, орієнтованих на збереження біорізноманіття, вихованню гуманного ставлення до тварин, розвитку екологічної компетентності здобувачів вищої освіти [9, С. 3–4].

Практичні заняття дають змогу оцінити рівень засвоєння навчального матеріалу студентами засобом здійснення контролю навчальних досягнень у формі тестування, усного опитування, виконання комплексних завдань і т. ін.

Отже, практичні заняття з фахових дисциплін природничого спрямування сприяють формуванню передусім діяльнісно-технологічного складника екологічної компетентності майбутніх учителів біології.

Лабораторне заняття – форма навчального заняття, за якої студент під керівництвом викладача проводить природничі або імітаційні експерименти чи досліди з метою підтвердження окремих теоретичних положень певної навчальної дисципліни, набуває практичних навичок роботи з лабораторним устаткуванням, обладнанням, обчислювальною технікою, вимірювальною апаратурою, методикою експериментальних досліджень [4, С. 142].

Наявність у ЗВО спеціально обладнаних навчальних кабінетів, лабораторій з відповідним обладнанням – необхідна умова організації й проведення лабораторних занять. У процесі викладання фахових дисциплін природничого спрямування такі заняття можуть проводитись також на базі лабораторій наукових установ (наприклад, в Інституті луб'яних культур НААН України), на природно-ресурсній базі природоохоронних установ (Національний природний парк «Деснянсько-Старогутський», Регіональний ландшафтний парк «Сеймський»), на базі закладів загальної середньої освіти.

Принцип реалізації єдності інтелектуальної й практичної діяльності є провідним у процесі організації та проведення лабораторних занять. На зазначених заняттях бакалаври із середньої освіти біологічного профілю опановують новітню техніку експериментування, відпрацьовують практичні вміння і навички роботи з лабораторним устаткуванням, інструменталізують отримані знання шляхом поетапного їх перетворення на засіб розв'язання практико-орієнтованих завдань.

У нашому дослідженні лабораторні заняття як форма організації освітнього процесу фахової підготовки майбутніх учителів біології застосовувались під час опанування нормативних навчальних дисциплін «Ботаніка», «Зоологія». Так, у процесі експериментальної роботи укладено лабораторний практикум із зоології хребетних для студентів ОС «Бакалавр» спеціальності 014.05 Середня освіта (Біологія та здоров'я людини) [10].

Зміст лабораторного практикуму та обсяг включеного до нього матеріалу відповідають освітньому стандарту і навчальній програмі курсу зоології для студентів-біологів педагогічних ЗВО. Лабораторні заняття із зоології хребетних проводяться паралельно з теоретичним вивченням матеріалу під час лекційних занять. Їхня мета полягає у закріпленні знань, ознайомленні з типовими представниками груп тварин, що вивчаються, їх екологічними особливостями, отриманні практичних навичок роботи з препаратами, фіксованими об'єктами, музейними експонатами.

Практикум розроблено таким чином, що студенти можуть ознайомитись із завданнями перед початком роботи. Це сприяє формуванню самоосвітньої компетентності. Позитивно оцінюється використання інформації сучасних вітчизняних і закордонних наукових публікацій, що висвітлюють останні філогенетичні, палеонтологічні відкриття, дослідження в галузі анатомії, фізіології, етології та екології тварин.

У процесі занять студенти вчаться виготовляти тимчасові препарати, проводити препарування тварин, працювати з музейними експонатами. Це дає

змогу детально розглянути й запам'ятати особливості зовнішньої та внутрішньої будови окремих представників. Особлива увага приділена екологічним особливостям тварин: місця мешкання, способу живлення, взаємозв'язку з іншими об'єктами живої природи. Під час лабораторного заняття відбувається поточна перевірка теоретичних знань, що проходить з використанням традиційних та інтерактивних методів.

План робіт передбачає ознайомлення із загальною характеристикою типу, що вивчається, його походженням, прогресивними ознаками організації, роллю в біоценозах та екосистемах, зокрема в умовах посиленого антропогенного впливу, зв'язок з іншими типами, основними морфологічними, біохімічними та екологічними особливостями, загальними ознаками ембріогенезу, систематичним положенням, значенням для людини та охороною. Закцентовано на необхідності усвідомлення того, що багато видів хребетних тварин потребують охорони, тому знання, отримані на заняттях із зоології, мають бути націлені на збереження біорізноманіття планети Земля [10, С. 4].

Отже, діяльнісно-технологічний, ціннісно-мотиваційний компоненти екологічної компетентності майбутніх педагогів зазнають першочергового формувального впливу під час проведення лабораторних робіт.

Висновки. На основі зазначеного вище узагальнимо, що застосування семінарських, практичних, лабораторних занять як форм організації освітнього процесу фахової підготовки майбутніх учителів біології забезпечує інтеграцію теоретико-методологічних знань і практичних умінь, навичок здобувачів вищої освіти, сприяє формуванню професійних якостей майбутнього педагога (відповідальність, самостійність, творча ініціатива і т. ін.), здійснює формувальний вплив на всі компонентно-структурні складники екологічної компетентності.

Означені аспекти вказують на необхідність подальшого вивчення порушеної у дослідженні проблеми формування екологічної компетентності здобувачів вищої освіти. Перспективним для наукового пошуку є всебічне вивчення застосування нетрадиційних форм організації освітнього процесу з метою підвищення рівня сформованості означеної здатності особистості.

Література:

1. Кузьмінський А. І. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Знання, 2011. 486 с.
2. Калашнікова Л. М., Жерновникова О. А. Педагогіка вищої школи у схемах і таблицях: навчальний посібник. Харків, 2016. 260 с.
3. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. / за ред. З. Н. Курлянд. Київ: Знання, 2007. 495 с.
4. Фіцула М. М. Педагогіка вищої школи: навч. посіб. Київ: Академвидав, 2006. 352 с.
5. Енциклопедія освіти / за ред. В. Г. Кременя. Київ: Юрінком Інтер, 2008. 1040 с.
6. Туркот Т. І., Коновал О. А. Педагогіка та психологія вищої школи: навчальний посібник для студентів вищих навчальних закладів. Херсон: Олді-плюс, 2013. 466 с.
7. Головенкін В. П. Педагогіка вищої школи: підручник. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2019. 290 с.

8. Мачинська Н. І., Стельмах С. С. Сучасні форми організації навчального процесу у вищій школі: навчально-методичний посібник. Львів: Львівський державний університет внутрішніх справ, 2012. 180 с.

9. Хроленко М. В., Самілик В. І. Етологія: практикум для майбутніх учителів біології. Суми: Видавець Вінніченко М. Д., 2022. 88 с.

10. Хроленко М. В., Самілик В. І. Лабораторний практикум із зоології хребетних. Черкаси: ПП Чабаненко Ю. В., 2018. 120 с.

References:

1. Kuzminskyi, A. I. (2011). *Pedahohika vyshchoi shkoly: navch. posib.* [Higher school pedagogy: study guide]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

2. Kalashnikova, L. M. & Zhernovnykova, O. A. (2016). *Pedahohika vyshchoi shkoly u skhemakh i tablytsiakh* [Higher school pedagogy in diagrams and tables]. Kharkiv [in Ukrainian].

3. Kurliand, Z. N. (Ed.). (2007). *Pedahohika vyshchoi shkoly* [Pedagogy of high school]. Kyiv: Znannia [in Ukrainian].

4. Fitsula, M. M. (2006). *Pedahohika vyshchoi shkoly* [Pedagogy of high school]. Kyiv: Akademvydav [in Ukrainian].

5. Kremen, V. H. (2008). (Ed.). *Entsyklopediia osvity* [Encyclopedia of Education]. Kyiv: Yurinkom Inter [in Ukrainian].

6. Turkot, T. I. & Konoval, O. A. (2013). *Pedahohika ta psykholohiia vyshchoi shkoly: navchalnyi posibnyk dlia studentiv vyshchych navchalnykh zakladiv* [Pedagogy and psychology of higher education: a study guide for students of higher educational institutions]. Kherson: Oldiplius [in Ukrainian].

7. Holovenkin, V. P. (2019). *Pedahohika vyshchoi shkoly* [Pedagogy of high school]. Kyiv: KPI im. Ihoria Sikorskoho [in Ukrainian].

8. Machynska, N. I. & Stelmakh, S. S. (2012). *Suchasni formy orhanizatsii navchalnoho protsesu u vyshchii shkoli: navchalno-metodychnyi posibnyk* [Modern forms of organization of the educational process in higher education: educational and methodological manual]. Lviv: Lvivskyi derzhavnyi universytet vnutrishnikh sprav [in Ukrainian].

9. Khrolenko, M. V., Samilyk, V. I. (2022). *Etolohiia: praktykum dlia maibutnikh uchyteliv biolohii.* [Ethology: a workshop for future biology teachers]. Sumy: Vydavets Vinnichenko M. D. [in Ukrainian].

10. Khrolenko, M. V., Samilyk, V. I. (2018). *Laboratornyi praktykum iz zoolohii khrebetnykh.* [Laboratory workshops on vertebrate zoology.]. Cherkasy: PP Chabanenko Yu. V. [in Ukrainian].

УДК [378:147+371.26]:004:001:355

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1456-1463](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1456-1463)

Янков Михайло Леонідович викладач кафедри тактико-спеціальних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (067) 165-04-90, <https://orcid.org/0000-0002-7062-3997>

Горбачов Олександр старший викладач кафедри тактико-спеціальних дисциплін, Національна академія Державної прикордонної служби України імені Богдана Хмельницького, вул. Шевченка, 46, м. Хмельницький, 29000, тел.: (097) 577-98-82, <https://orcid.org/0000-0001-9105-1660>

ЗМІСТ ТА СКЛАДОВІ ТАКТИКО-СПЕЦІАЛЬНОЇ ПІДГОТОВКИ У СИСТЕМІ ПРОФЕСІЙНОЇ ПІДГОТОВКИ МАЙБУТНІХ ОФІЦЕРІВ ДЕРЖАВНОЇ ПРИКОРДОННОЇ СЛУЖБИ УКРАЇНИ

Анотація. Стаття присвячена аналізу змісту тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників. Автори представили актуальність та важливість зазначеного виду підготовки у професійній підготовці курсантів-прикордонників. У розділі статті, де подано аналіз наукових джерел з означеної проблеми, автори дослідили інформацію, висвітлену у педагогічних, військових та юридичних працях.

Основна частина статті містить визначення тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників (передбачає тактику несення служби нарядами, основні професійні завдання, алгоритм організації та несення служби офіцерами-прикордонниками з охорони та захисту державного кордону, забезпечення прикордонної безпеки, боротьба з порушеннями на ділянці кордону). Проаналізовано специфіку професійної діяльності майбутніх офіцерів-прикордонників, з метою розкриття особливостей їх тактико-спеціальної підготовки. Автори зазначили зміст основних компетентностей, що повинні бути сформовані за результатами тактико-спеціальної підготовки: оволодіння курсантами знаннями з тактики та тактичної медицини; використання знань з основ ведення сучасною бою, організаційно-штатної структури та можливостей прикордонного підрозділу в основних видах тактичних дій; оволодіння знаннями з тактики дій прикордонних підрозділів та підрозділу противника з метою прогнозування можливих дій (зокрема, тактичних); вміння організувати розташовувати тактичні групи на місці з урахуванням тактичних нормативів; знання управлінських процесів щодо підрозділу (тактичної групи) під час переміщення; вміння організовувати бій, підтримуючи взаємодію та управління прикордонним підрозділом та вогнем під час бойових дій.

У статті сформульовано узагальнені висновки (досягнення мети статті та результати дослідження) та перспективи подальших наукових розвідок.

Ключові слова: тактико-спеціальна підготовка, майбутні офіцери-прикордонники, вища військова освіта, зміст, складові.

Yankov Mykhailo Leonidovych senior lecturer at the department of tactical and special disciplines, National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, St. Shevchenko, 46, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (067) 165-04-90, <https://orcid.org/0000-0002-7062-3997>

Horbachov Oleksandr senior lecturer at the department of tactical and special disciplines, National Academy of the State Border Service of Ukraine named after Bohdan Khmelnytskyi, St. Shevchenko, 46, Khmelnytskyi, 29000, tel.: (097) 577-98-82, <https://orcid.org/0000-0001-9105-1660>

CONTENT AND COMPONENTS OF TACTICAL AND SPECIAL TRAINING IN THE SYSTEM OF PROFESSIONAL TRAINING OF FUTURE OFFICERS OF THE STATE BORDER GUARD SERVICE OF UKRAINE

Abstract. The article is devoted to the analysis of the content of tactical and special training of future border guards. The authors presented the relevance and importance of the specified type of training in the professional training of border guard cadets. In the section of the article, where the analysis of scientific sources on the specified problem is presented, the authors examined the information covered in pedagogical, military and legal works.

The main part of the article contains the definition of the tactical and special training of future border guards (provides for the tactics of serving in uniforms, basic professional tasks, the algorithm of organizing and serving as border guards for the protection and defense of the state border, ensuring border security, combating violations on the border section). The specifics of the professional activity of future border guards were analyzed in order to reveal the specifics of their tactical and special training. The authors noted the content of the main competencies that should be formed based on the results of tactical-special training: cadets mastering knowledge of tactics and tactical medicine; the use of knowledge of the basics of modern warfare, the organizational and staff structure and capabilities of the border unit in the main types of tactical operations; acquiring knowledge of the tactics of actions of border units and enemy units in order to predict possible actions (in particular, tactical); the ability to organize the placement of tactical groups in place, taking into account tactical standards; knowledge of management processes regarding the unit (tactical group) during the movement; the ability to organize the battle, supporting the interaction and control of the border unit and fire during hostilities.

The article formulates generalized conclusions (achieving the goal of the article and research results) and prospects for further scientific research.

Keywords: tactical special training, future border guard officers, higher military education, content, components.

Постановка проблеми. Концептуальні дії сучасних українських військовослужбовців постійно вдосконалюються, причиною чому є об'єктивні фактори: трансформація форм та способів застосування військ, бойової техніки та озброєння, організаційно-штатних структур тощо. Усе це вимагає оновлення методики навчання військовослужбовців, зокрема їх тактико-спеціальної підготовки. На вістрі уваги в сучасному світі Україна, що веде героїчну визвольну війну, приділяється підготовці офіцерського складу. На офіцерський склад покладено зобов'язання знати організацію тактичної підготовки; зміст та алгоритм реалізації заходів; проведення необхідних занять із підпорядкованим особовим складом та інші види діяльності.

Сучасна ситуація в Україні змінила зміст вимог до моральних та бойових якостей особового складу. Результативність виконання підрозділом бойових завдань є залежною від низки важливих аспектів. Ці фактори є актуальними для всього українського сектору безпеки та оборони, водночас і для прикордонної служби України: зміст та якість індивідуальної підготовки військовослужбовця-прикордонника (сформованість умінь та навичок щодо дій при озброєнні); якість підготовки керівників тактичного рівня відносно ефективного управління підлеглими та здійснення забезпечення в інтересах дій усіх військовослужбовців; сформованість умінь командирів щодо передачі знань особовому складу у виконанні поставленого завдання у взаємодії усіх елементів бойового порядку; неперервність та стабільність підтримки взаємодії між виконавцями та керівниками в різних умовах діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Однозначність та надійність результатів наукового дослідження за представленою проблематикою вимагає проаналізувати ту інформацію, що вже існують у науковій сфері. Пріоритетними у проблемі забезпечення тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників є законодавчі акти, першим з яких виступає Конституція України [1]. Також було вивчено зміст постанов, наказів та інструкцій прикордонної служби та Міністерства внутрішніх справ України в цілому. Цінними в аналізі проблеми забезпечення тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників були такі праці: щодо основ тактико-спеціальної підготовки представників органів внутрішніх справ (С. Банах, О. Тьорло) [2; 7]; медико-біологічного фундаменту загальної та спеціальної фізичної підготовки фахівців сектору безпеки та оборони (В. Булачек) [3]; аналізу проблеми формування умінь застосування спецзасобів та зброї майбутніми офіцерами-прикордонниками (В. Волошин) [4]; системи заходів особистої безпеки правоохоронців України (М. Дивак) [6]; проблема-

тики розвитку культури та формування особистої безпеки військовослужбовців (А. Жаров) [5]; психологічних аспектів особистої безпеки військовослужбовців-прикордонників (І. Ковальська) [7]; психологічних особливостей професійної діяльності офіцерів-оперативників прикордонного відомства (С. Філіпов) [98].

Мета статті. За результатами узагальнення наукових джерел розкрити зміст та компоненти тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників у системі їх сучасної професійної підготовки.

Виклад основного матеріалу. Аналіз процесу забезпечення тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників у системі їх вищої

Концептуальні (тактичні) дії у професійній діяльності офіцерів-прикордонників інтегрують такі різновиди діяльності як: несення служби нарядами, ключові професійні завдання, послідовність організації та несення служби офіцерами-прикордонниками у сфері охорони та захисту державного кордону, забезпечення прикордонної безпеки, ведення боротьби із порушеннями на ділянці відповідальності кордону.

Врахування сутності тактики у військовій сфері, дозволяє стверджувати, що основою такого різновиду підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників як тактико-спеціальна є, в першу чергу, правова. Тобто знання законодавчих документів.

Увага до тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників є свідченням уваги до досвіду їх дій у повсякденному та екстремальному середовищі. Своєю чергою, відомо, що негативні наслідки екстремальних ситуацій будь якого різновиду можна мінімізувати або навіть уникнути, якщо в офіцерів відпрацьовано навички та вміння організованих дій. Тактико-спеціальна підготовка у змісті вищої військової освіти майбутніх офіцерів-прикордонників позиціонується як одна з провідних навчальних дисциплін.

Навчальна дисципліна «Тактико-спеціальна підготовка» для майбутніх офіцерів-прикордонників викладається із урахуванням їх професійних функцій та завдань:

організація у визначеному порядку прикордонного контролю та здійснення пропуску через державний кордон України осіб, транспортних засобів, вантажів та іншого майна, а також встановлення і зупинення випадків нелегального їх переміщення;

дотримання цілісності державного кордону України на суші та морських ділянках з метою визначення та припинення незаконної зміни проходження його лінії, забезпечення дотримання режиму державного кордону та прикордонного режиму;

впорядкування дій різноманітних військових формувань та правоохоронних структурних утворень, пов'язаних із захистом державного кордону України;

інформаційна, розвідувальна, аналітична та розшукова різновиди діяльності щодо захисту державного кордону України згідно із законами

України «Про розвідувальні органи України» та «Про оперативно-розшукову діяльність»;

боротьба з кримінальними структурами внутрі- та міждержавного рівня та протидія нелегальній міграції на державному кордоні України та на ділянках контрольованих районів прикордоння.

На основі врахування професійних функцій майбутніх офіцерів-прикордонників, зміст їх тактико-спеціальної підготовки слід розглядати як формування готовності до неї. Оволодіння тактико-спеціальних дисциплін у майбутньому повинно забезпечити формування в них спеціальних компетентностей (особистої безпеки, застосування зброї/спецзасобів, фізичного впливу тощо).

Викладання навчальної дисципліни «Тактико-спеціальна підготовка» майбутнім офіцерам-прикордонникам спрямоване на врахування таких структурних компонентів: тактика професійної діяльності; спеціальна тактика; тактична медицина.

Зважаючи на зміст та структуру тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, сутність компетентностей, що формуються за її результатами є такою: оволодіння курсантами знаннями з тактики та тактичної медицини; використання знань з основ ведення сучасною бою, організаційно-штатної структури та можливостей прикордонного підрозділу в основних видах тактичних дій; оволодіння знаннями з тактики дій прикордонних підрозділів та підрозділу противника з метою прогнозування можливих дій (зокрема, тактичних); вміння організувати розташовувати тактичні групи на місці з урахуванням тактичних нормативів; знання управлінських процесів щодо підрозділу (тактичної групи) під час переміщення; вміння організовувати бій, підтримуючи взаємодію та управління прикордонним підрозділом та вогнем під час бойових дій.

Теорія у тактико-спеціальній підготовці майбутніх офіцерів-прикордонників зорієнтована на вивчення змісту та характеру екстремальних ситуацій, причин їх появи та умов, за яких вони з'являються, розробленню засобів підготовки та ведення службових дій створеними угрупованнями сил прикордонної служби. Практика у тактико-спеціальній підготовці являє собою діяльність управлінців прикордонних підрозділів, підготовки до здійснення службово-бойових дій.

Забезпечення тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників в системі професійної підготовки покладено на спеціальну кафедру, яка проводить оперативно-тактичні, тактико-спеціальні заняття, штабні тренування та практичні тренування.

Зважаючи на це, створюються передумови для досконалого вивчення управлінської діяльності, забезпечення дій персоналу в повсякденних та екстремальних ситуаціях, а також формування рекомендацій у їх вирішенні.

Тактико-спеціальна підготовка є невід'ємною частиною професійної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, а тому має тісний зв'язок із

науками галузевого та загальноосвітнього спрямування. Зважаючи на передовий воєнний досвід, який передають українським силам безпеки та силам оборони країни-партнери, тактико-спеціальна підготовка майбутніх українських офіцерів-прикордонників стала динамічною складовою галузі соціальних та спеціальних знань щодо забезпечення, в першу чергу прикордонної безпеки.

Тактико-спеціальна підготовка готує курсантів до майбутньої практичної діяльності, виробляє комплекс знань, умінь і навичок, сприяючих ефективному рішення професійних завдань в умовах застосування і використання спецзасобів та зброї. Розвиває в них якості, необхідні офіцерам-прикордонникам, такі як уміння швидко оцінювати обстановку, швидко приводити зброю у бойову готовність, приймати обґрунтовані рішення на відкриття вогню у встановлених законом випадках і доводити їх до логічного завершення.

Від того наскільки ефективним і професійним буде володіння зброєю і його застосування, залежатиме не лише власне життя прикордонників, але і життя оточення.

Подальший розвиток тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників значною мірою залежить від загальноосвітнього і професійного рівня курсантів-прикордонників. Водночас, варто наголосити на тому, що розвиток і вдосконалення системи інтегрованого управління кордонами в Україні відбувається й розвиток тактико-спеціальної підготовки.

Висновки. Сучасна професійна діяльність і тактико-спеціальна підготовка майбутніх офіцерів-прикордонників під час навчання у вищому військовому навчальному закладі прикордонної служби характеризується активним впровадженням передового бойового досвіду, слідуванню історичним військовим традиціям, а також активним впровадженням інноваційних ідей.

Оволодіння уміннями в майбутніх офіцерів-прикордонників застосовувати спеціальні засоби та зброю належить до специфічного виду вмінь, і можливе за умови глибокого розуміння ними сутності, понять, властивостей та закономірних зв'язків. Варто зазначити, що найважливішим завданням у формуванні згаданих умінь є не лише отримання практичного досвіду щодо опанування прийомів та способів застосування спецзасобів та зброї у професійній діяльності прикордонників, а й здатність оцінювати складність ситуації, зміни тактичної обстановки, прийняття адекватних рішень.

Перспективами подальших наукових пошуків можуть бути дослідження, присвячені аналізу передового зарубіжного досвіду із означеної проблеми, поєднання культурологічних та філософських аспектів у змісті тактико-спеціальної підготовки майбутніх офіцерів-прикордонників, визначення синергії вогневої та тактико-спеціальної підготовки.

Література:

1. Конституція України: Закон України, від 28 червня 1996р. // Відомості Верховної Ради, 1996. - №30. - Ст.141. (Із змінами, внесеними згідно із Законом №2222-IV від 08.12.2004. ВВР. - 2005. - № 2. - ст.44.)
2. Банах С. М., Булачек В. Р., Винярчук І. С., Йосипів Ю. Р., Мовчан М. А. та ін. Тактико-спеціальна підготовка працівників ОВС України : навч. посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2011. 300 с.
3. Булачек В. Р., Тьорло О. І. Медико-біологічні основи загальної та спеціальної фізичної підготовки : навчально-методичний посібник. Львів : ЛьвДУВС, 2006. 73 с.
4. Волошин В. Д. Методичні рекомендації щодо формування умінь застосування спеціальних засобів та зброї майбутніми офіцерами-прикордонниками у процесі фахової підготовки. Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України. Серія: Педагогіка, 2017, 4.
5. Жаров А. І. Розвиток культури і формування особистої безпеки воїна Збройних сил України. Мультиверсум. Філософський альманах : зб. наук. праць / від. ред. Лях В.В. 2001. Вип. 41.
6. Заходи особистої безпеки працівників міліції під час виконання службових обов'язків : методичні рекомендації (Проект) / уклад. М. М. Дивак, І. В. Клименко, Р. А. Воробйов, О. М. Ботнаренко, С. М. Мартинов. К. : Департамент кадрового забезпечення МВС України, 2013. 71 с.
7. Ковальська І. Е. Особиста безпека військовослужбовців Державної прикордонної служби України: сутність, структура та соціально-психологічні чинники її забезпечення [Електронний ресурс] / / Вісник Національної академії Державної прикордонної служби України : електрон. наук. фах. вид. / гол. ред. Грязнов І. О. – 2011. – Вип. 3. – Режим доступу: http://www.nbuv.gov.ua/e-journals/Vnadsps/2011_3/11kiescz.pdf
8. Тактико-спеціальна підготовка працівників Національної поліції: навч. посібник / О. І. Тьорло, Ю. Р. Йосипів, В. М. Синенький та ін. Львів: ЛьвДУВС, 2018. 480 с.
9. Філіппов С. О. Психологічні особливості професійної діяльності офіцерів оперативників Державної прикордонної служби України : дис. ... кандидата психол. наук : 19.00.09; Нац. академія Держ. прикордон. служби України ім. Б. Хмельницького. – Хмельницький, 2004. – 236 с.

References:

1. Konstytutsiya Ukrayiny: Zakon Ukrayiny. [Constitution of Ukraine: Law of Ukraine], dated June 28, 1996 // Vidomosti Verkhovnoyi Rady - Bulletin of the Verkhovna Rada, 1996. - No. 30. - Article 141. (With changes introduced in accordance with Law No. 2222-IV dated 08.12.2004. VVR. - 2005. - No. 2. - Article 44.) [in Ukrainian] Актуальні питання у сучасній науці № 1(7) 2023 463
2. Banakh S. M., Bulacek V. R., Vinyarchuk I. S., Yosypiv Y. R., Movchan M. A. and others. (2011) Taktyko-spetsial'na pidhotovka pratsivnykiv OVS Ukrayiny : navch. posibnyk. [Tactical and special training of employees of the Ukrainian Armed Forces: training. Manual]. Lviv: LvDUVS. 300 p. [in Ukrainian]
3. Bulacek V. R., Tjorlo O. I. (2006) Medyko-biolohichni osnovy zahal'noyi ta spetsial'noyi fizychnoyi pidhotovky : navchal'no-metodychnyy posibnyk. [Medical-biological basics of general and special physical training: educational and methodological manual]. Lviv: LvDUVS. 73 p. [in Ukrainian]
4. Voloshyn V. D. (2017) Metodychni rekomendatsiyi shchodo formuvannya umin' zastosuvannya spetsial'nykh zasobiv ta zbroyi maybutnimy ofitseramy-trykordonnykamy u protsesi fakhovoyi pidhotovky. [Methodical recommendations on the formation of skills in the use of special means and weapons by future border guards in the process of professional training]. Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi trykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. Seriya: Pedagogika. - Bulletin of the National Academy of the State Border Service of Ukraine. Series: Pedagogy. 4. [in Ukrainian]

5. Zharov A. I. (2001) Rozvytok kul'tury i formuvannya osobystoyi bezpeky voyina Zbroynykh syl Ukrayiny. [Development of culture and formation of personal security of a soldier of the Armed Forces of Ukraine]. Mul'tyversum. Filosofs'kyy al'manakh : zb. nauk. prats' - Multiverse. Philosophical almanac: coll. of science works / from ed. Lyakh V.V. 2001. Issue 41. [in Ukrainian]

6. Zakhody osobystoyi bezpeky pratsivnykiv militsiyi pid chas vykonannya sluzhbovykh obov'yazkiv : metodychni rekomendatsiyi (Proekt). [Measures for the personal safety of police officers during the performance of official duties: methodological recommendations (Project)] (2013) / comp. M. M. Dyvak, I. V. Klymenko, R. A. Vorobyov, O. M. Botnarenko, S. M. Martynov. K.: Department of Personnel Support of the Ministry of Internal Affairs of Ukraine. 71 p. [in Ukrainian]

7. Kovalska I. E. (2011) Osobysta bezpeka viys'kovosluzhbovtziv Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny: sutnist', struktura ta sotsial'no-psykholohichni chynnyky yiyi zabezpechennya. [Personal safety of servicemen of the State Border Service of Ukraine: essence, structure and social and psychological factors of its provision] [Electronic resource] // Visnyk Natsional'noyi akademiyi Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny : elektron. nauk. fakh. vyd - Bulletin of the National Academy of the State Border Service of Ukraine: electronic. of science profession. kind. / head ed. Gryaznov I. O. Issue 3. URL: http://www.nbu.gov.ua/ejournals/Vnads/2011_3/11kiescz.pdf [in Ukrainian]

8. Taktyko-spetsial'na pidhotovka pratsivnykiv Natsional'noyi politysiyi: navch. posibnyk . [Tactical and special training of National Police employees: training. Manual] / O. I. Tyorlo, Yu. R. Yosypiv, V. M. Synenkyi, etc. Lviv: LvDUVS, 2018. 480 p. [in Ukrainian]

9. Filippov S. O. (2004) Psykholohichni osoblyvosti profesynoyi diyal'nosti ofitserivoperatyvnykiv Derzhavnoyi prykordonnoyi sluzhby Ukrayiny. [Psychological peculiarities of the professional activity of operational officers of the State Border Service of Ukraine]: diss. ... candidate of psychology. Sciences: 19.00.09; National State Academy border service of Ukraine named after B. Khmelnytskyi. Khmelnytskyi. 236 p. [in Ukrainian]

СЕРІЯ «Психологія»

УДК 159.942:316.47

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1464-1473](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1464-1473)

Андрусів Любомир Зіновійович к. філос. н., доцент, доцент кафедри суспільних наук, Івано-Франківський національний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, тел.: (097)-674-50-64, <https://orcid.org/0000-0002-4192-9452>

Шастко Ірина Миронівна к. псих. н., доцент, доцент кафедри суспільних наук, Івано-Франківський національний університет нафти і газу, вул. Карпатська, 15, м. Івано-Франківськ, 76019, тел.: (050)338-88-17, <https://orcid.org/0000-0001-6963-2899>

ЗАДОВОЛЕНІСТЬ ШЛЮБОМ ЯК ІНДИКАТОР ЕМОЦІЙНИХ ЗВ'ЯЗКІВ У СТОСУНКАХ

Анотація. У статті здійснено теоретичний аналіз задоволеності шлюбом як індикатора емоційних зв'язків у стосунках. В умовах воєнного стану емоційний клімат сім'ї відіграє важливу рекреаційну, адаптативну та мотиваційну роль. Відзначено, що створенню сім'ї передують задоволення певних особистих, психологічних, фізіологічних, соціальних, побутових, рольових очікувань. Рівень задоволеності шлюбом є свого роду показником благополуччя, якості життя, щастя, позитивних змін у житті сім'ї, а також визначає напрям розвитку сім'ї.

Проаналізовано, що поняття «задоволеність шлюбом» є суб'єктивним, оскільки кожен партнер має різні ціннісні орієнтири, погляди на стосунки. Задоволеність шлюбом пов'язана тісно з дружністю, згуртованістю, взаємоповагою, взаємопідтримкою. З'ясовано, що синонімом до терміну «задоволеність шлюбом» є такі поняття як «успішність шлюбу», «сумісність подружжя», «вдале подружжя», «щаслива сім'я», «стабільна сім'я». Відзначено також зв'язок поняття «задоволеність шлюбом» з такими поняттями, як «соціально-психологічний клімат», «стійкість та стабільність шлюбу».

Доведено, що емоційні стосунки впливають на рівень задоволеності шлюбом. Виділено різні види задоволеності в подружжі: задоволеність житлово-побутовими і матеріальними умовами, задоволеність сексуальними

співжиттям, задоволеність стосунками, емоційну задоволеність, що пов'язана з рівнем спілкування в подружжі. Таким чином, емоційна задоволеність – це один із проявів структури психічного здоров'я сім'ї, джерело психологічної розрядки та її підтримки. Доведено, що рівень задоволеності шлюбом є свого роду показником благополуччя, якості життя, щастя, позитивних змін у житті сім'ї.

Визначено, що задоволеність належить до позитивних відчуттів і відповідно є бажаною в житті партнерів у подружжі. Встановлено, що аналіз задоволеності шлюбом передбачає розгляд таких взаємопов'язаних понять, як стійкість та стабільність подружніх стосунків, соціально-психологічний клімат сім'ї, сумісність пари, благополуччя сім'ї. Невід'ємною складовою психологічного клімату сім'ї є емоційні зв'язки між її членами.

Ключові слова: сумісність подружжя, соціально-психологічний клімат сім'ї, психічне здоров'я сім'ї, згуртованість, благополуччя сім'ї.

Andrusiv Liubomyr Zinoviyovych PhD in Philosophical Sciences, Associate Professor at the Department of Social Sciences, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, Karpatska St.15 Ivano-Frankivsk, 76019, tel.: (097)674-50-64, <https://orcid.org/0000-0002-4192-9452>

Shastko Iryna Myronivna PhD in Psychological Sciences, Associate Professor at the Department of Social Sciences, Ivano-Frankivsk National Technical University of Oil and Gas, 15 Karpatska St., Ivano-Frankivsk, 76019, tel.: (050)338-88-17, <https://orcid.org/0000-0001-6963-2899>

MARRIAGE SATISFACTION AS AN INDICATOR OF EMOTIONAL CONNECTION IN A RELATIONSHIP

Abstract. The article provides a theoretical analysis of marriage satisfaction as an indicator of emotional connection in relationships. Under martial law, the emotional climate of the family plays an important recreational, adaptive and motivational role. It is noted, that starting a family is preceded by the satisfaction of certain personal, psychological, physiological, social, everyday, and role expectations. The level of marriage satisfaction is an indicator of well-being, quality of life, happiness, positive changes in the life of the family, it also determines the direction of family development.

It is analyzed that the concept of "marriage satisfaction" is subjective, since each partner has different value orientations and views on relationships. Marriage satisfaction is closely related to friendliness, cohesion, mutual respect, and mutual support. It was found out that synonyms for the term "marriage satisfaction" are such concepts as "marriage success", "spouse compatibility", "successful marriage", "happy family", "stable family". The connection of the concept of "marriage

satisfaction" with such concepts as "socio-psychological climate" and "marriage stability and sustainability" is also noted.

It is proved that emotional relationships affect the level of marriage satisfaction. Different types of marriage satisfaction are distinguished: satisfaction with housing and material living conditions, satisfaction with sexual relationship, satisfaction with relationship, emotional satisfaction associated with the level of communication in marriage. Thus, emotional satisfaction is one of the manifestations of the structure of mental health of the family, a source of psychological release and its support. It is proved that the level of marriage satisfaction is an indicator of well-being, quality of life, happiness, positive changes in the life of the family.

It is identified that satisfaction refers to positive feelings and, accordingly, is desirable in the life of partners in marriage. It is established that the analysis of marriage satisfaction involves considering such interrelated concepts as the stability and sustainability of marital relations, the socio-psychological climate of the family, the compatibility of the couple, and the well-being of the family. An integral part of the psychological climate of a family is the emotional connections between its members.

Keywords: spouse compatibility, socio-psychological climate, family mental health, cohesion, well-being family.

Постановка проблеми. Найважливішою соціальною групою суспільства є сім'я, у якій формується особистість, закладаються початкові та основні навички до життя в цьому світі. Від мами та батька кожна особа вчиться емоційних зв'язків: близькості, співпереживання, емоційного інтелекту, поваги, довіри, розуміння іншого та виносить модель близьких гармонійних стосунків. В умовах воєнного стану емоційний клімат сім'ї відіграє важливу рекреаційну, адаптативну та мотиваційну роль.

Тема емоційних зв'язків у подружжі нерозривно пов'язана із задоволенням – тим, для чого саме чоловік і жінка вирішили разом прожити своє життя. Адже переважно створенню сім'ї передують задоволення певних особистих, психологічних, фізіологічних, соціальних, побутових, рольових очікувань. Рівень задоволеності шлюбом є свого роду показником благополуччя, якості життя, щастя, позитивних змін у житті сім'ї, а також визначає напрям розвитку сім'ї.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Досліджуючи феномен задоволеності шлюбом, мислителі, науковці відзначили багатогранність цього поняття. Серед таких українських дослідників слід назвати Я. Андрєєва [1], О. Боднарчук, М. Ганькулич [2], Г. Дворецька, С. Клапішевська [3], Л. Котлова, І. Корнієнко [2], В. Пілецький [4], В. Ткаченко [5], Г. Федоришин, І. Шинкаренко [6], О. Щотка, [1] та ін.

Метою статті є дослідження на основі теоретичного аналізу особливостей задоволеності шлюбом як індикатора емоційних зв'язків у шлюбі.

Виклад основного матеріалу. Поняття «задоволеність» учені розглядають переважно із двох аспектів – загальнопсихологічного та соціально-психологічного (соціального). У рамках загальнопсихологічного аспекту задоволеність аналізують як стан або як мотив. У першому значенні її трактують як почуття задоволення, радості, стан достатку, що переживаються людиною, потреби та бажання якої є задоволені. Прихильники соціально-психологічного підходів розглядають задоволеність як оцінку діяльності та її умов, а також оцінку результатів цієї діяльності [6, с.107].

Феномен «задоволення» відображає одномоментний акт (гідний учинок, будь-яка виконана дія чи задоволена потреба). А феномен «задоволеність» уживають при довготривалій події, діяльності. Таким чином, «задоволеність» – це специфічний психологічний феномен, який відрізняється від «задоволення». Також взаємозв'язок між поняттям «задоволеність» та «задоволення» характеризується через послідовність – «задоволення» є первинний феномен, а «задоволеність» – вторинний. На думку Л. Біррона, повнота задоволення потреб людини лише опосередковано впливає на задоволеність життям, наприклад, молоді люди максимально отримують задоволення від самореалізації, зокрема від самовдосконалення та досягнень у роботі [6, с.108]. Задоволеність шлюбом є поняттям суто суб'єктивним, оскільки кожен партнер має різні ціннісні орієнтири, погляди на стосунки. Таким чином, задоволеність шлюбом є результат реалізації всіх суб'єктивних очікувань, поглядів на сім'ю.

У дослідженні «Взаємозв'язок між задоволеністю життям та посттравматичним зростанням в аспірантів в умовах війни в Україні» Я. Андрєєва та О. Щотка виділяють такі складові задоволеності життям людини: когнітивний елемент, емоційний, що проявляється через позитивні емоції, афект, відносна відсутність негативного та рефлексивний – судження про те, що життя та обставини йдуть добре [1, с. 66].

В. Злагодух відзначає, що задоволеність як суб'єктивний фактор функціонування комфорту в сім'ї – це «психічний стан людини, у якому відображається суб'єктивна якісна оцінка перебігу запланованого процесу чи виду діяльності, умов життя, стосунків з іншими людьми, власного здоров'я, життєвих успіхів» [8, с. 429]. Таким чином, задоволеність належить до позитивних відчуттів і відповідно є бажаним у житті партнерів у подружжі. Дослідники, вивчаючи кореляцію між задоволеністю життям та індивідуальними рисами людини, виявили позитивний взаємозв'язок щастя з відкритістю людини до життя, альтруїзмом, екстраверсією і негативний – з нейротизмом. Задоволеність шлюбом пов'язана тісно з дружністю, згуртованістю, взаємоповагою, взаємопідтримкою.

Синонімом до терміну «задоволеність шлюбом» можна вжити «успішність шлюбу», «сумісність подружжя», «вдале подружжя», «щаслива сім'я», «стабільна сім'я» тощо. Іноді дослідники не розділяють терміни «стабільність» шлюбу і «задоволеність» шлюбом. Серед основних елементів стабільності подружньої діади виокремлюють, по-перше, стійкість – юридичне збереження шлюбу; по-друге, «адаптованість подружжя», «пристосування шлюбу», де, крім юридичного збереження шлюбу, відображаються такі фактори, як спільний побут, виховання дітей; по-третє, «успішність шлюбу», що характеризується збігом ціннісних орієнтацій чоловіка та жінки [4, с. 114]. Таким чином, аналіз задоволеності шлюбом передбачає розгляд таких взаємопов'язаних понять, як стійкість та стабільність подружніх стосунків, соціально-психологічний клімат сім'ї, сумісність пари, благополуччя сім'ї.

Сумісність чоловіка та жінки у подружньому житті може бути більш проаналізована через такі форми партнерства як: фізична, ділова, емоційна та духовна сумісність. Фізична форма партнерства включає в себе тілесні стосунки, доторки, статеве співжиття, увагу до здоров'я, фізичні вправи, тощо. Ділова форма партнерства передбачає взаєморозуміння партнерів у сфері побуту сім'ї, будь-якої спільної діяльності, участі та ведення спільних проєктів, виконання спільної праці. Емоційне партнерство відображає психологічні, ментальну сумісність партнерів, їх здібності знаходити взаєморозуміння, обговорювати власні стосунки, навички до емпатії, налагодження емоційних стосунків в цілому. Духовна форма передбачає вміння разом вибудовувати плани на майбутнє, створювати сімейні традиції, ритуали, спільна молитва, віра. Таким чином, через поняття сумісності можемо побачити як подружжя взаємодіє між собою, отримуючи задоволення на рівні тіла, діяльності, емоційного та духовного спілкування.

Р. Хавула у дослідженні «Психологічні особливості подружньої сумісності», подібно відзначає основні аспекти сумісності у подружжі: духовна сумісність, персональна сумісність, сімейно-побутова сумісність, фізіологічна сумісність. [9, с. 260]. Далі дослідник підкреслює, що «таке розуміння подружньої сумісності близьке до поняття задоволеності шлюбом» [9, с. 260].

У праці «Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми задоволеності шлюбом» С. Клапішевська відзначає основні підходи та особливості дослідження задоволеності шлюбом, обґрунтовує, що задоволеність шлюбом тісно пов'язана з такими поняттями, як соціально-психологічний клімат, стійкість та стабільність шлюбу [3].

Соціально-психологічний клімат є вагомою складовою сім'ї, оскільки відображає емоційний вплив кожного учасника сім'ї одне на одного, характерний стійкий емоційний настрій. Тобто кожний член сімейної системи робить свій вклад у соціально-психологічний клімат сім'ї та міжособистісні

стосунки, самооцінку тощо. Психологічний аналіз сім'ї також включає в себе також ціннісні орієнтації сім'ї, систему пріоритетів.

Поняття «психологічного клімату» Л. Маценко аналізує в кількох аспектах: по-перше, це сукупність психологічних чинників, які впливають на згуртованість сім'ї; по-друге, це система психологічних станів, почуттів та емоцій, які залежать від кожного з учасників сім'ї; по-третє, це продукт морально-психологічної діяльності сім'ї [10, с. 37-38].

У психологічній науковій літературі класифікують два типи психологічного клімату сім'ї. Серед основних ознак сприятливого клімату сім'ї виділяють:

1. Згуртованість членів сім'ї, сумісність подружжя.
2. Доброзичливість, відкритість у спілкуванні.
3. Емпатія, співчуття, прагнення допомогти одне одному.
4. Відповідальність за сім'ю та кожного її члена.
5. Почуття захищеності, задоволеність стосунками між членами сім'ї.
6. Можливість вільно висловлювати свої почуття, емоції, думки [10, с. 37-38].

Серед несприятливих ознак психологічного клімату сім'ї називають:

1. Емоційна напруга: постійна роздратованість, знервованість, тривожність серед членів сім'ї.
2. Труднощі з вирішуванням матеріально-економічних та побутових умов, сексуальна дисгармонія.
3. Відчуження та ізоляція серед членів родини.
4. Конфліктність через різні види адиктивної поведінки, ревності, надмірна образливість [10, с. 37-38].

На думку С. Клапішевської, соціально-психологічний клімат сім'ї включає в себе два поняття: соціально-психологічна сумісність та емоційний зв'язок, контакт [3, с. 115]. Показником характеру соціально-психологічного клімату сім'ї, благополуччя є спілкування сім'ї. Серед основних критеріїв благополуччя сім'ї можна виокремити такі елементи: позитивні емоційні зв'язки в подружжі (любов, симпатія, взаємоповага); наявність розуміння одне одного, емоційна та духовна єдність партнерів; суб'єктивне відчуття щастя задоволеності подружнім життям; рольова узгодженість у самореалізації та реалізації шлюбно-смейних обов'язків; фізичне, психічне й духовне здоров'я чоловіка та жінки; задоволеність інтимним співжиттям, сексуальними стосунками; відсутність деструктивних конфліктів, токсичних стосунків, сварок; відповідний рівень матеріального благополуччя [3, с. 115].

Серед факторів неблагополуччя, що викликають руйнування шлюбу та викликають дестабілізацію сімейної системи, у психологічній літературі виділяють такі:

- 1) особливості, пов'язані з життєвою історією одного із партнерів подружжя: походження з неповної сім'ї, деструктивні відносини в батьківській

сім'ї, неприйнятний вік для вступу в шлюб, особистісні риси чоловіка чи жінки – неврівноваженість, непрактичність, інфантильність;

2) особливості сумісності партнерів: обставини знайомства й вступу у шлюб, недостатньо міцні емоційні зв'язки в дошлюбний період, неоптимальна тривалість дошлюбного знайомства, невідповідність віку подружжя тощо;

3) залежить від попередніх факторів, проте не визначається ними, наприклад: погані житлові умови, відмінності в цінностях, різні рольові очікування, сексуальна дисгармонія, зрада та ревнощі, різні адикції [3, с. 116].

В умовах бойових дій змінюється морально-психологічний клімат сім'ї, оскільки члени родини можуть закриватися одне від одного, відбувається коливання настрою або частіше виникають сварки, відповідно рівень задоволеності також знижується, емоційні зв'язки стають напруженими. Т. Дуткевич в умовах бойових дій виділяє такі причини погіршення психологічного клімату в родині:

1. Обмеження самовираження членів сім'ї, зокрема свободи дій.

2. Через небезпеку більшість сімей знаходиться вдома, що переживається членами родини як ізоляція, обмеження самоактуалізації.

3. Загострюються залежності одного з членів родини (наприклад, алкозалежність) як спосіб подолання емоційної напруги, тривоги в країні. Таким чином, відбувається загострення стосунків у подружжі, сварки, відчуження одне від одного.

4. Вираження протилежних інтересів (наприклад, різні політичні, релігійні погляди). Таким чином, це може призводити до різних конфліктів у родині.

5. Через стресові ситуації, війну як ненормативну кризу в подружжі можуть виникнути труднощі в сексуальній сфері. У жінок може спостерігатись прагнення відновити емоційну стабільність у відносинах як одна з умов до сексуальної близькості, натомість у чоловіків секс може сприйматися як спосіб емоційної розрядки.

6. Погіршення економічно-побутових умов проживання сім'ї – проблеми з забезпеченням їжею, фінансами чи житлом. Сьогодні частина населення України змушена була залишити свої домівки через повне або часткове руйнування чи задля збереження свого життя.

7. Особисті емоційні переживання членів сім'ї, емоційна напруга, що може виражатись у відчуженні, високій агресивності, зниженню ресурсів, емоційній подавленості, депресивними станами. Протилежними до емоційної подавленості можуть бути конфлікти без причини як спосіб розрядки від емоційної нестабільності.

8. Проблеми з організацією побутових обов'язків, питань внаслідок нових або кризових обставин, що своєю чергою теж може призводити до виникнення сімейних конфліктів та сварок [11, с. 58].

Емоційні стосунки впливають на рівень задоволеності шлюбом. Можемо виділити різні види задоволеності в подружжі: задоволеність житлово-побутовими і матеріальними умовами, задоволеність сексуальним співжиттям, задоволеність стосунками, емоційну задоволеність, що пов'язана з рівнем спілкування в подружжі.

Р. Федоренко зазначає, що емоційна задоволеність відображає характер емоційного прийняття одне одного, повагу в родині. Хоча емоційні зв'язки між членами сім'ї опосередковуються спільною діяльністю, спільними завданнями, необхідними для функціонування сімейної системи, проте емоційна задоволеність – «найважливіше джерело психологічної розрядки й підтримки всіх її членів» [7, с. 72]. Високий показник емоційного задоволення визначається, як ми вже відзначали вище, багатьма факторами: рівнем освіти, рольовими очікуваннями, мотивами вкладання шлюбу, характером подружніх взаємин, рівнем особистої відповідальності кожного з подружжя, цілями виховання дітей тощо.

Висновки. Досліджено, що українська сім'я в умовах воєнного стану переживає такі тенденції: порушення механізму адаптації; трансформація сімейних ролей; ослаблення психологічної і матеріальної функції сім'ї; нестабільність планів на майбутнє в кризових ситуаціях; негативний вплив патогенних чинників на психічне здоров'я (І. Шинкаренко). З'ясовано, що задоволеність шлюбом є результат реалізації всіх суб'єктивних очікувань, уявлень про сім'ю, що сформувались у людини протягом її життєвого шляху.

Досліджено, що в науковій літературі синонімом до терміну «задоволеність шлюбом» є «успішність шлюбу», «сумісність подружжя», «вдале подружжя», «щаслива сім'я», «стабільна сім'я», «благополучна сім'я» тощо. Проаналізовано, що аналіз задоволеності шлюбом передбачає розгляд таких взаємопов'язаних понять як стійкість та стабільність подружніх стосунків, соціально-психологічний клімат сім'ї, сумісність пари, благополуччя сім'ї. Показником характеру соціально-психологічного клімату сім'ї, благополуччя є спілкування сім'ї. Таким чином, емоційна задоволеність – це один із проявів структури психологічного здоров'я сім'ї, джерело психологічної розрядки та її підтримки

Доведено, що рівень задоволеності шлюбом є свого роду показником благополуччя, якості життя, щастя, позитивних змін у житті сім'ї. Здебільшого створенню сім'ї передують задоволення певних особистих, психологічних фізіологічних, соціальних, побутових, рольових очікувань кожного із партнерів. Визначено, що задоволеність належить до позитивних відчуттів і відповідно є бажаною в житті партнерів у подружжі. Задоволеність шлюбом тісно пов'язана з дружністю, згуртованістю, взаємоповагою, взаємопідтримкою. Виділено такі види задоволеності у подружжі: задоволеність житлово-побутовими і матеріальними умовами, задоволеність сексуальним співжиттям, задоволеність стосунками, емоційну задоволеність, що пов'язана

із рівнем спілкування в подружжі. Таким чином, задоволеність шлюбом є одним із елементів психічного здоров'я сім'ї, спосіб психологічної розрядки та підтримки партнерами один одного, що також виступає індикатором емоційних зв'язків у стосунках.

Література:

1. Щотка О., Андреева Я. Взаємозв'язок між задоволеністю життям та посттравматичним зростанням у аспірантів в умовах війни в Україні. *Організаційна психологія. Економічна психологія*. №3(26). 2022. С. 64-74.
2. Корнієнко І. О. Особливості формування образу партнера в шлюбі як фактору задоволення сімейними стосунками. *Наука та освіта: актуальні проблеми досліджень на сучасному етапі* : збірник тез доповідей Всеукраїнської науково-практичної конференції, 19-20 травня 2016 р. Мукачево : Вид-во МДУ, 2016. С.97-98.
3. Клапішевська С. А. Теоретико-методологічні засади дослідження проблеми задоволеності шлюбом. *Актуальні проблеми соціології, психології, педагогіки*. 2012. Вип. 17. С. 114-120.
4. Пілецький В. Соціально-психологічне розуміння суб'єктивного благополуччя особистості в шлюбі. *Збірник наукових праць: психологія*. Випуск 21. 2016 С. 112-119.
5. Ткаченко В.Є. Соціально-психологічні умови благополуччя подружніх відносин. *Наукові студії із соціальної та політичної психології*. 2011. Вип.. 27. С. 11-120.
6. Шинкаренко І. Сім'я в умовах війни: психологічні, психосоціальні та психопатологічні проблеми. *Науковий вісник ДДУВС*. 2022. Спеціальний випуск № 2. – С. 550-557.
7. Федоренко Р. П. Психологія сім'ї: навчальний посібник. Луцьк: Вежа-Друк, 2015. 364 с.
8. Злагодух В. В. Гармонійні сімейні взаємостосунки як фактор професійної надійності пілотів цивільної авіації. *Актуальні проблеми практичної психології*: збірник наукових праць. Частина 1. Херсон, ПП Вишемирський В.С., 2009 р. С. 425-432.
9. Хавула Р. Психологічні особливості подружньої сумісності. *Актуальні питання гуманітарних наук*. 2012. Вип. 3. С. 258-267.
10. Маценко Л. М. Педагогіка сімейного виховання : підручник. Вид. 3-тє, доп., перероб. Київ : ЦП «Компринт», 2019. 376 с.
11. Соколова І. М., Шайхлісламов З. Р., Ладика М. С. Вплив умов бойових дій на психологічний клімат сім'ї. *Вчені записки ТНУ імені В.І. Вернадського. Серія: Психологія*. Том 33 (72) № 5 2022. С. 54-59.

References:

1. Shchotka, O. Andreieva, Ya. (2022) Vzaiemozvi'iazok mizh zadovolenistiu zhyttiam ta posttravmatychnym zrostanniam u aspirantiv v umovakh viiny v Ukraini [The relationship between PhD students' life satisfaction and post - traumatic growth in war conditions in Ukraine]. *Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia – Organizational psychology. Economic psychology*, 3 (26), 64-74 [in Ukrainian].
2. Korniienko, I. O. (2016) Osoblyvosti formuvannia obrazu partnera v shliubi yak faktoru zadovolennia simeinymy stosunkamy [Peculiarities of forming the image of a partner in marriage as a factor satisfaction with family relationships]. *Nauka ta osvita: aktualni problemy doslidzhen na suchasnomu etapi: zbirnyk tez dopovidei Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Science and education: current problems of research at the modern stage: collection of abstracts of reports of the All-Ukrainian Scientific and Practical Conference*. (pp. 97-98). Mukachevo : Vyd-vo MDU [in Ukrainian].

3. Klapishevskaya, S. A. (2012) Teoretyko-metodolohichni zasady doslidzhennia problemy zadovolenosti shliubom [Theoretical and methodological foundations of the study of the problem of marital satisfaction.]. *Aktualni problemy sotsiologii, psykholohii, pedahohiky – Actual problems of sociology, psychology, pedagogy*, 17. 114-120 [in Ukrainian].

4. Piletskyi, V. (2016) Sotsialno-psykholohichne rozuminnia sub'iektyvnoho blahopoluchchia osobystosti v shliubi [Socio-psychological understanding of the subjective well-being of an individual in marriage]. *Zbirnyk naukovykh prats: psykholohiia – Collection of scientific works: psychology*, 21. 112-119.

5. Tkachenko, V. Ye. (2011) Sotsialno-psykholohichni umovy blahopoluchchia podruznykh vidnosyn [Socio-psychological conditions of the well-being of marital relations]. *Naukovi studii iz sotsialnoi ta politychnoi psykholohii – Scientific studies in social and political psychology*, 27. 111-120 [in Ukrainian].

6. Shynkarenko, I. (2022) Sim'ia v umovakh viiny: psykholohichni, psykhosotsialni ta psykhopatolohichni problemy [The family in the conditions of war: psychological, psychosocial and psychopathological problems]. *Naukovi visnyk DDUVS – Scientific Bulletin of the National Academy of Sciences*, 2. 550-557 [in Ukrainian].

7. Fedorenko, R. P. (2015) *Psykholohiia sim'i [Family psychology]*. Lutsk: Vezha-Druk [in Ukrainian].

8. Zlahodukh, V. V. (2009) Harmoniini simeini vzaiemostosunky yak faktor profesiinoi nadiinosti pilotiv tsyvilnoi aviatsii [Harmonious family relationships as a factor of professional reliability of civil aviation pilots]. *Aktualni problemy praktychnoi psykholohii: zbirnyk naukovykh prats – Actual problems of practical psychology: a collection of scientific works*, 1. 425-432 [in Ukrainian].

9. Khavula, R. (2012) Psykholohichni osoblyvosti podruznoi sumisnosti [Psychological features of marital compatibility]. *Aktualni pytannia humanitarnykh nauk – Current issues of humanitarian sciences*, 3. 258-267 [in Ukrainian].

10. Matsenko, L. M. (2019) *Pedahohika simeinoho vykhovannia [Pedagogy of family education]*. Kyiv : TsP «Kompynt» [in Ukrainian].

11. Sokolova, I. M. Shaikhlislamov, Z. R. Ladyka, M. S. (2022) Vplyv umov boiovykh dii na psykholohichniy klimat sim'i [The influence of the conditions of hostilities on the psychological climate of the family]. *Vcheni zapysky TNU imeni V.I. Vernadskoho. Seriya: Psykholohiia – Academic notes of TNU named after V.I. Vernadskyi: Psychology*, 5, (Vols. 33 (72)). 54-59 [in Ukrainian].

УДК 159.922.7

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1474-1488](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1474-1488)

Архипова Тетяна Миколаївна аспірант кафедри практичної та клінічної психології, Одеський національний університет імені І.І. Мечникова, м. Одеса, <https://orcid.org/0000-0003-4554-2404>

СИСТЕМА ПСИХОСОЦІАЛЬНИХ ЧИННИКІВ НЕГАТИВНИХ ПСИХОЕМОЦІЙНИХ СТАНІВ ПІДЛІТКІВ, ЩО ВИЗНАЧАЮТЬ ЇХ ГОТОВНІСТЬ ДО АГРЕСИВНИХ ПРОЯВІВ

Анотація. Стаття містить аналіз психосоціальних чинників тих дисфоричних станів осіб підліткового віку, що виступають джерелом їх агресивних проявів. У зв'язку з цим розглянуто представлені у джерельній базі тлумачення поняття агресії та агресивної поведінки, розкрито універсальні групи чинників, які формують динаміку перебігу емоційних реакцій індивіда, проаналізовано психосоціальні чинники, які лежать в основі дисфоричних емоційних станів, що визначають готовність до агресивних реакцій у підлітковому середовищі, а також систематизовано психосоціальні детермінанти формування агресії у підлітків.

На основі аналіз джерельної бази було акцентовано увагу на трьох універсальних групах чинників, що формують динаміку психологічних процесів та емоційних реакцій людини: об'єктивні, суб'єктивні та власна активність особистості. Обґрунтовано ідею про те, що саме ці групи чинників складають бази психосоціальних детермінант дисфоричних психоемоційних станів, що визначають готовність підлітків до агресивної поведінки. Відповідним чином їх було систематизовано. Зокрема, до таких психосоціальних чинників було віднесено умови та обставини життя підлітків, соціальний контекст їхньої діяльності, різні біологічні характеристики, індивідуально-психологічні характеристики особистості підлітків (інтелектуальні здібності, особливості психічних пізнавальних процесів, стабільні емоційні риси, властивості нервової системи, задатки та здібності). Визначено, що параметр власної активності буде мати найменший вплив у виділеній тріаді чинників, і відповідно схильність до агресивності носить переважно реактивний характер та підпорядковується переважно впливу зовнішніх та внутрішніх чинників, які підлітки поки що не можуть у повній мірі контролювати.

Здійснено ґрунтовний аналіз джерельної бази, який дозволив переконатись у правомірності виділених психосоціальних чинників агресивної поведінки підлітків та їх систематизації. Доведено, що комплекс психосоціальних чинників різних рівнів утворює складну конфігурацію, що

може викликати специфічні психоемоційні стани, які, у свою чергу, лежать в основі підвищеної готовності підлітків до агресивних реакцій.

Ключові слова: агресивність, підлітки, психологічне благополуччя, психоемоційний стан, психосоціальні чинники, фрустрація, позитивна та негативна афективність, сім'я, індивідуально-психологічні властивості.

Arkhypova Tetiana Mykolayivna Postgraduate Student, Department of Practical and Clinical Psychology, Odessa I. I. Mechnikov National University, Odesa, <https://orcid.org/0000-0003-4554-2404>

THE SYSTEM OF PSYCHOSOCIAL FACTORS OF NEGATIVE PSYCHO-EMOTIONAL STATES OF ADOLESCENTS THAT DETERMINE THEIR READINESS FOR AGGRESSIVE MANIFESTATIONS

Abstract. The article analyzes the psychosocial factors of dysphoric states of adolescents that are the source of their aggressive manifestations. In this regard, the article considers the interpretation of the concept of aggression and aggressive behavior presented in the source base, reveals the universal groups of factors that shape the dynamics of the course of emotional reactions of an individual, analyzes the psychosocial factors underlying dysphoric emotional states that determine the readiness for aggressive reactions in the adolescent environment, and systematizes the psychosocial determinants of aggression in adolescents.

Based on the analysis of the source base, attention is focused on three universal groups of factors that shape the dynamics of psychological processes and emotional reactions of a person: objective, subjective and personal activity. The idea that these groups of factors constitute the basis of psychosocial determinants of dysphoric psychoemotional states that determine the readiness of adolescents to aggressive behavior is substantiated. They were systematized accordingly. In particular, such psychosocial factors include the conditions and circumstances of adolescents' lives, the social context of their activities, various biological characteristics, individual psychological characteristics of adolescents' personality (intellectual abilities, peculiarities of mental cognitive processes, stable emotional traits, properties of the nervous system, dispositions and abilities). It has been determined that the parameter of own activity will have the least influence in the identified triad of factors, and accordingly, the tendency to aggression is predominantly reactive and is mainly subject to the influence of external and internal factors that adolescents cannot yet fully control.

A thorough analysis of the source base was carried out, which made it possible to verify the validity of the identified psychosocial factors of aggressive behavior of adolescents and their systematization. It is proved that the complex of psychosocial factors of different levels forms a complex configuration that can cause specific

psycho-emotional states, which, in turn, underlie the increased readiness of adolescents to aggressive reactions.

Keywords: aggression, adolescents, psychological well-being, psychoemotional state, psychosocial factors, frustration, positive and negative affectivity, family, individual psychological properties.

Постановка проблеми. Не дивлячись на виражений інтерес наукової та педагогічної спільнот до проблеми агресивних проявів серед осіб підліткового віку, станом на теперішній час проблема підтримки нормативної поведінки неповнолітніх потребує подальших ретельних психологічних досліджень, що дозволили б сформуванню більш деталізованого уявлення про психосоціальні чинники девіантності підлітків, ключовим проявом якої є агресія. Це пов'язано з дією сучасних об'єктивно-соціальних, а також цілою низкою суб'єктивних обставин, зумовлених військовим конфліктом, напруженою політичною та соціально-економічною ситуацією в країні, що зумовлюють значний приріст деструктивно-агресивних проявів у підлітковому середовищі.

Визначення та аналіз системи психосоціальних чинників агресивної поведінки, а також шляхів її подолання виступає нагальним питанням сучасної психологічної науки. У психологічних дослідженнях показано, що в групу найбільшого ризику часто потрапляють особи підліткового віку, яким притаманна емоційна незрілість, нестійка та викривлена психіка. Численними дослідженнями доведено, що в основі агресивних проявів підлітків лежать зумовлені нормативними та ненормативними психосоціальними чинниками емоційна нестійкість, внутрішній дискомфорт та виражене психологічне неблагополуччя, що дозволяє вважати негативні психоемоційні стани основним джерелом агресивних проявів в підлітковому віці. Зважаючи на це, побудова системи психосоціальних чинників негативних психоемоційних станів серед підлітків з підвищеним рівнем агресивності уявляється актуальним завданням для детального наукового аналізу.

Кваліфікація психічного апарату підлітків як динамічного та гнучкого утворення, досить сензитивного до різноманітних зовнішніх та внутрішніх впливів, дозволяє усвідомити складність завдання розбудови системи психосоціальних чинників, що впливають на психологічну готовність до демонстрації агресії у процесі соціальної взаємодії. Не викликає сумніву той факт, що на відповідні психологічні змінні одночасно впливає цілий комплекс різнорівневих чинників абсолютно різної природи та походження. Тому їх висвітлення варто будувати у ракурсі найбільш загальних класифікацій психосоціальних детермінант дисфоричних емоційних станів, що можуть провокувати агресивні прояви.

Постановка питання про психосоціальні детермінанти психоемоційних станів, що лежать в основі агресивних проявів підлітків у процесі соціальної взаємодії передбачає розгляд цілої низки чинників, що можуть позначатися на

психоемоційному стані індивіда та особливостях його комунікативної активності. Необхідно підкреслити, що у такому випадку мають бути ідентифіковані усі представлені у джерельній базі дані щодо драйверів, що впливають на особливості перебігу внутрішнього життя особистості, яка тільки починає формуватися. Необхідно підкреслити, що деструктивні психоемоційні стани підлітків є відображенням їх специфічного положення у суспільстві, виступають характеристикою особливостей їх психічного функціонування та цілком наочно ілюструють тенденції їх внутрішнього життя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Психологічна думка на сучасному етапі свого розвитку накопичила багато теоретичних та емпіричних відомостей про природу, походження, механізми та засоби подолання агресивності у різних вікових групах. Проблема агресивної поведінки підлітків та її психосоціальних чинників є досить розробленою у сучасній джерельній базі з психології. Цю проблематику у своїх роботах висвітлювали О. Волянська, О. Запужляк, О. Іванова, І. Мазоха, З. Спринська, О. Ткач, С. Томчук, М. Томчук [2; 4; 5; 9; 17; 19; 21].

Визначаючи психосоціальні чинники агресивної поведінки З. Спринська звертає увагу на можливість тісного зв'язку схильності до агресивних проявів з ціннісними орієнтаціями особистості [17]. У свою чергу О. Ткач висвітлює психологічні особливості агресивної поведінки молоді в різноманітних ситуаціях міжособистісного конфлікту, що може також виступати важливим чинником агресивних реакцій [19]. О. Запужляк у якості важливого чинника агресивності у підлітковому віці розглядав притаманні їм акцентуації характеру [4]. С. Томчук та М. Томчук у якості важливих психосоціальних детермінант агресивності розглядали особливості організації освітнього процесу та соціально-психологічний клімат закладу освіти, в якому перебуває підліток [21].

Л. Берковіц належить перспективна ідея, яка висвітлює важливий психологічний механізм формування схильності до агресивної поведінки, а також ситуативних проявів агресії. Дослідник вважає, що в основі будь-яких агресивних проявів лежить яскраво виражений дисфоричний психоемоційний стан – фрустрація [30]. Цю ідею розвинув вітчизняний науковець Н. Макаруч, який розглядав фрустрованість особистості як чинник внутрішньоособистісної конфліктності, що може також набувати і зовнішніх форм у вигляді агресивних реакцій, спрямованих на оточуючих людей [10]. Розвиваючи цю ідею можна припустити, що агресивна поведінка у підлітковому середовищі може бути пов'язана з цілим спектром негативних психоемоційних станів, що зумовлюють підвищену готовність молодих людей до демонстрації агресивних проявів. Це зумовлює необхідність розгляду психосоціальних чинників виникнення специфічних психоемоційних станів, що фасилітують агресивну поведінку. Необхідно зауважити, що психологічну сутність емоцій

та почуттів, емоційних станів, емоційних переживань та експресії розкрито у дисертаційних роботах таких дослідників та дослідниць як М. Галич, О. Ігумнова, І. Лисенкова, В. Толмачевська, М. Шпак у яких емоційна сфера людини стала основним або суміжним предметом розгляду та висвітлювалась у різних контекстах її впливу на інші психологічні явища або специфічну поведінкову активність (у тому числі і професійну) суб'єктів діяльності різного віку [3; 6; 7; 20; 26]. Залежність перебігу психоемоційних станів, що можуть впливати на агресивні поведінкові прояви, від індивідуально-психологічних особливостей у структурі особистості відображаються у наукових дослідженнях І. Аршави, О. Запухляка, О. Ігумнової, Н. Ковриги, І. Мазохи, Е. Носенко, О. Саннікової, О. Чебикіна та багатьох інших науковців [1; 4; 6; 9; 13; 15].

Мета статті полягає у висвітленні системи психосоціальних чинників тих дисфоричних емоційних станів осіб підліткового віку, що визначають їх готовність до агресивних проявів. Для досягнення поставленої мети необхідно розглянути тлумачення поняття агресії та агресивної поведінки, із загальнопсихологічних позицій розкрити універсальні групи чинників, які формують динаміку перебігу емоційних реакцій індивіда, проаналізувати психосоціальні чинники, які лежать в основі дисфоричних емоційних станів, що визначають готовність до агресивних реакцій у підлітковому середовищі, систематизувати психосоціальні детермінанти формування агресії у підлітків.

Виклад основного матеріалу. У процесі характеристики агресивної поведінки використовують два основні терміни: «агресія» і «агресивність». Слово «агресія» має своє коріння в латинському «aggressio», що означає «напад». У психологічному словнику поняття агресії визначається як мотивована деструктивна активність, яка порушує стандарти та правила співіснування осіб у громаді, що завдає шкоди об'єктам нападу, завдає фізичні ушкодження людині або викликає у неї психічний дискомфорт – негативні переживання, стан напруженості, страху, пригніченості тощо [25].

Американські фахівці в області психології Д. Креч, Р. Кратчфілд, Н. Лівсон В. Вілсон, А. Пардуччі визначають явище агресії як будь-яку форму людської активності, що завдає шкоди іншій особі [31]. Відомі американські дослідники психологічних закономірностей агресивної поведінки Р. Берон та Д. Річардсон тлумачать це як будь-який вид активності, спрямованої на ушкодження чи заподіяння шкоди іншій живій істоті, яка не бажає подібної поведінки» [29]. Ці ж дослідники описують агресивну поведінку як:

- дії у вигляді наступу, атаки, нападу.
- дії, спрямовані проти конкретного об'єкта, включаючи людину, яка стає жертвою агресії.
- дії, що враховують ситуацію – її специфіку, яка сприяє агресивній атаці або провокує її [29].

Із загальнопсихологічних позицій виділяють три основні групи всеосяжних чинників, які формують динаміку психологічних процесів та емоційних реакцій індивіда: об'єктивні (зовнішні), суб'єктивні (внутрішні) та безпосередню активність людини. Об'єктивні чинники включають умови та обставини життя людини, соціальний контекст її діяльності, а також різні біологічні характеристики (стать, вік, здоров'я, гормональний баланс та інше). Суб'єктивні фактори охоплюють індивідуально-психологічні характеристики особистості: інтелектуальні здібності, особливості психічних пізнавальних процесів, стабільні емоційні риси, властивості нервової системи, задатки та здібності тощо. Власна активність особи, як ключовий фактор психоемоційних станів, що впливають на характер соціальної взаємодії особистості, визначається багатством її ціннісно-сислової сфери, формуючи певне ставлення до впливів ззовні та власних психологічних особливостей, що дозволяє індивіду проявити активну стійкість до них та здійснювати цілеспрямований вплив [7; 8; 11; 12; 15]. Враховуючи психологічні особливості підліткового віку, можна стверджувати, що параметр власної активності буде мати найменший вплив у виділеній тріаді чинників, і відповідно схильність до агресивності носить переважно реактивний характер.

Враховуючи те, що емоційний стан особистості може мати позитивну або негативну валентність і усвідомлюючи, що в основі психологічної готовності до агресивних проявів у підлітків лежать саме негативні психоемоційні стани, для більш повного та глибокого розуміння чинників, що її визначають, варто окремо проаналізувати ті з них, що лежать в основі саме дисфоричних емоційних станів (фрустрація, страх, сором, гнів, сум тощо). Негативні психоемоційні стани можуть формуватися внутрішніми, психологічними факторами, складність аналізу яких полягає в різноманітності та багатогранності проявів особистості. Сукупність рис характеру, що визначають профіль особистості, являє собою контур, який впливає на унікальність реалізації поточного стану психіки у людини.

Такі видатні науковці В. Вундт та У. Джемс, що стояли у витоків психологічної науки, акцентували увагу на біологічних передумовах схильності до виникнення негативних психоемоційних станів особистості: особливостях центральної та вегетативної нервової систем, генетичному коді, функціонуванні конкретних мозкових структур, лімбічній системі, роботі залоз внутрішньої секреції тощо [21]. Інший відомий психолог К. Левін вказував на те, що оточення впливає на особистість, але її поточний стан та попередній життєвий досвід модифікує сприйняття та реакцію на впливи навколишнього середовища. Таким чином, повторення ситуації при інших внутрішніх умовах призводить до зміни психоемоційного стану [33].

О. Ігумнової досліджувала чинники, що викликають негативні психоемоційні стани у молоді. Дослідниця прийшла до висновку, що зовнішні впливові фактори (включаючи екологічні, соціально-економічні, інформаційні,

техногенні та інші) можуть спричиняти негативний емоційний стан як прямим, так і опосередкованим способом. Наприклад, вплив засобів масової інформації, конкретного соціального середовища та матеріальних умов, а також постійне перебування у ситуації оцінювання (особливо, коли йдеться про молодих людей, які отримують освіту), може призводити до стресових та дистресових станів. Зміни у навколишньому середовищі, у суспільстві, у фізіології людини, а також вплив індивідуальних особливостей та попередніх станів відображаються й формують актуальні психічні стани особистості. Відповідно, особливості прояву, тривалість, інтенсивність та активізація негативних психічних станів складають детальну картину індивідуально-психологічних рис особистості [6, с. 58].

Спираючись на аналіз численних досліджень (Р. Бар-Он, Н. Макачук, І. Мельничук, Є. Тополов, А. Чебикін), можемо виокремити кілька категорій зовнішніх факторів, які спричиняють розвиток негативних психоемоційних реакцій та особистісних проявів, що можуть лежати в основі підвищеного рівня агресивності:

- глобальні природні-екологічні, соціально-економічні, інформаційні, техногенні виклики, які ускладнюють задоволення основних життєвих потреб;
- економічні проблеми, падіння рівня життя, втрата звичайних видів зайнятості;
- інтенсивна інтелектуальна активність, брак збалансованого графіка навчання та відпочинку, необхідність обробки великих масивів інформації, часовий дефіцит, потреба в досягненні оптимальних результатів;
- конфлікти в сімейних взаєминах, дисгармонійний психологічний клімат у сім'ї або в закладі освіти;
- невідповідні умови життя та домашні незручності, дисгармонійне співвідношення режиму навчання та відпочинку, відсутність приватного простору;
- негативний вплив соціокультурних аспектів та засобів масової інформації, що позначаються на системі відносин, потребах та ціннісних орієнтаціях;
- погіршення здоров'я та потреба в постійному медичному догляді, захворювання членів сім'ї;
- проблеми з адаптацією до нових професійних умов;
- соціально-психологічні виклики – зміна соціального оточення та кола спілкування, міжособистісні конфлікти, вступ у новий колектив, необхідність адаптації до нового соціального статусу в стосунках [10; 22; 24; 28]

Щодо внутрішніх причин несприятливих психоемоційних станів, то тут вслід за О. Ігумною варто зазначити, що сукупність вроджених та індивідуально-психологічних особливостей спільно з особистісними властивостями впливає на розвиток негативних психоемоційних станів. Мова йде про такі риси як високий рівень нейротизму та низький рівень екстраверсії,

зовнішній локус контролю, недостатня саморегуляція та самоконтроль, тенденційна інтелектуальна оцінка різних життєвих ситуацій як несприятливих та загрозливих. Смилова сфера формується за допомогою особистісних значень, конструкцій, напрямів, настанов, цілей, ідеалів, цінностей, мотивів та інших елементів, які виступають як системоутворюючий фактор у виникненні психоемоційних станів та, відповідно, виявів. З опорою на смыслову сферу оцінюється важливість життєвої ситуації, власні дії у конкретних обставинах, визначаються особливості суб'єктивного сприйняття зовнішніх обставин згідно з системою цінностей та ставлень особистості, визначаються риси психологічної ситуації. Значущість ситуації, виокремлення найбільш важливих дестабілізуючих чинників, умов та обставин, усвідомлення її як складної, напруженої, загрозливої, конфліктної, разом сприяє виникненню негативних психоемоційних станів і визначає їх особливості, характер, тривалість та інтенсивність [6].

На цьому етапі аналізу варто звернути увагу на чинники, що лежать в основі позитивних психоемоційних станів та проявів особистості, що забезпечуючи психологічне благополуччя особистості, навпаки, знижують вірогідність агресивних проявів. З цього приводу Л. Сердюк зазначає, що основними соціально-психологічними детермінантами гармонійного психоемоційного стану є безпечність та зручність навколишнього світу; атмосфера тепла і взаємоповаги в родині, виражена у родинних радощах, близькості і гармонії; відкритість і довірливість міжособистісних відносин; участь у житті інших людей; підтримка родиною у відносинах з іншими людьми, які не входять до сімейного кола [16, с. 128].

О. Гринів було встановлено, що найбільш значущими соціально-психологічними детермінантами схильності особистості до позитивних психоемоційних станів та конструктивних психоемоційних проявів є високий інтелектуальний потенціал, наявність близької людини, комфортне місце проживання. Соціально-психологічна природа позитивних та гармонійних психоемоційних станів, на думку дослідниці, полягає у поєднанні об'єктивних та суб'єктивних аспектів. Зокрема, дослідницею зазначається, що високі інтелектуальні здібності сприяють кращій осмисленості життя, що, у свою чергу, визначає схильність особистості до цілеспрямованого творення власного життєвого сценарію та більшої вірогідності його успішності. Таке положення речей, безумовно, сприяє переважанню позитивної афективності над негативною [32].

У якості суто психологічних чинників, що можуть впливати на актуальний психоемоційний стан та поведінкові прояви суб'єктів соціальної взаємодії К. Терещенко називає: детермінанти, що пов'язані з потребо-мотиваційною сферою особистості; детермінанти, що стосуються когнітивної сфери особистості; детермінанти, що пов'язані з емоційно-регулятивною сферою особистості; детермінанти, що стосуються комунікативної сфери особистості [18, с. 63].

Повертаючись до специфічних психологічних особливостей підліткового віку необхідно зазначити, що агресивність формується як форма протесту проти нерозуміння оточуючих людей, через незадоволення своїм становищем у соціумі, що проявляється у відповідній поведінці. Також можуть впливати й природні риси особистості: темперамент, збудливість і сила емоцій, які сприяють формуванню таких рис характеру, як запальність, дратівливість [2]. З огляду на здійснений аналіз можна зробити висновок, що важлива роль у формуванні агресивності належить індивідуальним, особистісним детермінантам, під якими розуміють стійкі риси характеру та нахили. На думку А. Бандури джерела агресивності визначаються на рівні психодинамічних якостей, темпераменту і певних видів акцентуацій характеру. Сюди входять емоційна чутливість і дратівливість, рівень тривожності та емоції, що утворюють так званий «комплекс ворожості» – гнів, відроза, презирство і страх [27]. Психологи відзначають найбільш часті форми прояву агресивності: агресивна поведінка при гіперактивності, агресивна поведінка лідерства, демонстративності, помсти, страху, тривоги, провини, низької самооцінки, неадекватно завищеної самооцінки.

Формування агресивної поведінки залежить від ряду чинників, до яких слід віднести: найближче оточення особистості – сім'я, група однолітків; макросередовище – освітні установи в яких людина перебуває тривалий час (заклад середньої освіти, університет тощо), а також традиції та закони культури місця перебування, засоби масової інформації [2].

Ключова роль відводиться родині. Відповідно, в цьому контексті, під час взаємодії та взаємовпливу подружжя, батьків та дітей формуються основи норм і правил моральності, навичок спільної діяльності, а також утворюються світогляд, ціннісні орієнтації, життєві плани та ідеали. Експерти вважають, що реакція батьків на некоректну поведінку дитини, тип взаємин між батьками та дітьми, ступінь сімейної гармонії чи дисгармонії, стосунки з рідними братами та сестрами – це чинники, які можуть викликати агресивну поведінку дитини вдома та за його межами, а також впливати на її взаємини з оточенням у дорослому віці. Тип взаємин між батьками і дітьми являє собою важливий елемент [4].

Починаючи з підліткового періоду вплив батьків уже обмежений, але ціннісні орієнтації, розуміння соціальних проблем, моральної оцінки подій і вчинків залежать у першу чергу від позиції батьків. Основні складності у спілкуванні, конфлікти виникають через батьківський контроль за поведінкою, навчанням, вибором друзів тощо. Крайні, найнесприятливіші для розвитку особистості випадки – жорсткий тотальний контроль при авторитарному вихованні чи повна відсутність контролю, коли молодь виявляється наданою самій собі, бездоглядною. Крім контролю в сімейних відносинах важливі очікування батьків, турбота, послідовність або непослідовність вимог, які пред'являються дитині, і, звичайно, емоційна основа цих відносин – любов, прийняття або її неприйняття дитини як особистості [17].

Спостереження показують, що агресивність виникає в сім'ї, де батьки застосовували до дитини фізичне насильство. Такі діти виростають, удома вони спокійні та покірні, а до ровесників виявляють ще більше агресивності, ніж інші. На думку О. Цільмак до агресії призводять тривалі й часті фрустрації: приниження, образи з боку близьких людей, колег по роботі тощо [23].

На формування агресивної поведінки особливий вплив чинять засоби масової інформації та реклама. Дослідники масової реклами відзначають, що за останній час відбулося посилення агресивної спрямованості багатьох телевізійних рекламних роликів, часто повторюваних протягом дня. З огляду на те, що реклама на телебаченні має сильний психологічний вплив на населення, можна стверджувати: найбільш сильно впливає вона на нестійку психіку молоді [2]. Агресію викликають не лише висловлення і дії інших осіб. Це може бути результатом впливу особливостей оточення чи обставин проживання, які підвищують ймовірність прояву агресії. Серед них можуть бути характеристики фізичного оточення, які створюють неприємні умови – висока температура, галас, тіснота, забруднене повітря. Також важливим є вплив засобів масової інформації, особливо кіно і телебачення, на цей процес [17].

Численні дослідники вказують на те, що вплив сучасного телебачення на особистість є переважно негативним та сприяє формуванню агресивного радикалу у структурі особистості людини. Це пов'язано з тим, що людина:

Може наслідувати насильство, побачене на екрані;

- починає вважати насильство прийнятною моделлю поведінки й способом розв'язання своїх проблем;
- стає нечутливою до грубості, жорстокості;
- схильна ототожнювати себе з героями телевізійних фільмів – жертвами або агресорами [2; 17; 19; 23].

Серед основних мотивів виявлення агресивності обов'язково слід виокремити особистісні особливості (акцентуація характеру, тривожність), установки та систему цінностей. Психолог О. Іванова визначає дві найбільш розповсюджені причини агресивної поведінки:

- страх отримати травму, бути скривдженим або стати об'єктом нападу;
- пережита образа чи душевна травма [5].

Виділяють чотири основних детермінанти агресії: соціальні, зовнішні, індивідуальні та біологічні. Серед соціальних детермінант агресії провідне місце належить фрустрації, фізичним і вербальним провокаціям, даним об'єкта агресії (стать, раса) і підбурюванням із боку оточення [34]. Однак агресію породжують не тільки слова і вчинки інших людей, а й дія середовища, яка підвищує ймовірність агресії: спека, шум, тіснота, забруднене повітря, а також вплив засобів масової інформації [23].

Висновки. Отже, у підсумку можна зазначити, що психоемоційні стани, які лежать в основі готовності до агресивних проявів мають поліфакторну природу: на виникнення даного явища впливають як біологічні чинники (наявність агресивності як вродженої схильності до агресивних дій), так і психологічні та мікросоціальні чинник (індивідуально-психологічні особливості підлітка, стиль взаємодії в сім'ї, референтній групі, колективі), а також мікросоціальні чинники (модель поведінки, яка прийнята в суспільстві та популяризується за допомогою засобів масової інформації). У своїй сукупності чинники різних рівнів утворюють складний візерунок, що може викликати специфічні психоемоційні стани, що лежать в основі підвищеної готовності підлітків до агресивних реакцій.

Перспективи подальших досліджень можуть бути пов'язані з визначенням механізмів взаємодії між різними психосоціальними чинниками, такими як сімейне виховання, соціальне середовище, вплив ЗМІ та освітніх установ. Зокрема, важливо визначити, як ці чинники посилюють або зменшують ризик агресивної поведінки. Важливо оцінювати довгостроковий вплив різних чинників на емоційний стан і поведінку підлітків, що дозволить визначити, які з них мають найбільший вплив на прояви агресивності в різні періоди дорослішання.

Література:

1. Аршава І. Ф. Емоційна стійкість людини та її діагностика : монографія. Дніпропетровськ: Вид-во ДНУ, 2006. 336 с.
2. Волянська О. В. Підліткова агресія: огляд теоретико-методологічних підходів до аналізу. *Методологія, теорія та практика соціологічного аналізу сучасного суспільства*: зб. наук. праць. Харків: Видавничий центр Харківського національного університету ім. В. Н. Каразіна, 2000. С. 274–277.
3. Галич М. Ю. Особливості динаміки емоційних станів поліцейських-учасників операції об'єднаних сил у реабілітаційний період : дис... д-р філософії: 053 - Психологія/ Національна академія внутрішніх справ Київ, 2020. 176 с.
4. Запихляк О. З. Вплив акцентуацій характеру особистості на агресивність в підлітковому віці : дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Прикарпатський національний ун-т ім. Василя Стефаника. Івано-Франківськ, 2006. 391 с.
5. Іванова О. А. Прояви агресивності у дітей підліткового віку. *Актуальні проблеми психології в закладах освіти*: збірник наукових праць Криворізького педагогічного університету. 2022. №6. С. 49–52. DOI: <https://doi.org/10.31812/psychology.v6i.7312> (дата звернення: 03.02.2024).
6. Ігумнова О. Б. Генеза негативних психічних станів студентів та їх психокорекція: дис... канд. психол. наук: 19.00.07 / Хмельницький національний університет. Хмельницький, 2014. 189 с.
7. Лисенкова І. П. Детермінанти емоційного розвитку дітей з когнітивними порушеннями : дис... д-р психол. н. : 19.00.08 / Інститут спеціальної педагогіки і психології імені Миколи Ярмаченка. Київ, 2019. 349 с.
8. М'ясоїд П. А. Загальна психологія : навчальний посібник. Київ : Вища школа, 2004. 487 с.
9. Мазоха І. С. Індивідуально-психологічні особливості агресивності особистості: автореф. дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Південноукраїнський державний педагогічний ун-т ім. К. Д. Ушинського. Одеса, 2008. 20 с.

10. Макаруч Н. О. Фрустрованість особистості як чинник внутрішньоособистісної конфліктності в пізньому юнацькому віці. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова*. Серія 12. Психологія. 2004. № 2 (26). С. 110–118.
11. Максименко С. Д. Генетична психологія особистості: психічний розвиток і навчання. *Проблеми сучасної психології*. 2016. Вип. 31. С. 7-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2016_31_3 (дата звернення: 12.05.2024).
12. Носенко Е. Л., Аршава І. Ф. Сучасні напрями зарубіжної психології: психологія особистості: підручник. Дніпропетровськ : Вид-во Дніпропетр. нац. ун-ту, 2010. 261 с.
13. Носенко Е. Л., Коврига Н. В. Емоційний інтелект: концептуалізація феномену, основні функції. Київ : Вища школа, 2003. 126 с.
14. Саннікова О. П. Емоційні явища: стани та властивості. *Наука і освіта* : науково-практичний журнал. 2009. №6. С. 4-8.
15. Саннікова О. П. Феноменологія особистості: Вибрані психологічні праці. Одеса: СМІЛ, 2003. 256 с.
16. Сердюк Л. З. Структура та функція психологічного благополуччя особистості. *Актуальні проблеми психології* : збірник наукових праць Інституту психології імені Г. С. Костюка НАПН України. 2017. Том V., Психофізіологія. Психологія праці. Експериментальна психологія. Вип. 17. С. 124-133. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/709129/1/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B4%D1%8E%D0%BA%201.pdf> (дата звернення: 12.05.2024).
17. Спринська З. В. Співвідношення агресивної поведінки та ціннісних орієнтацій особистості: дис... канд психол. наук: 19.00.11 / Львівський національний університет імені І. Я. Франка. Львів, 2008. 157 с.
18. Терещенко К. В. Детермінанти забезпечення психологічного здоров'я персоналу організацій в умовах соціальної напруженості. *Актуальні проблеми психології: Організаційна психологія. Економічна психологія. Соціальна психологія*. 2020. Т. 55. №1. С. 59-65. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v1/i55/11.pdf> (дата звернення: 05.02.2024).
19. Ткач О. А. Психологічні особливості агресивної поведінки молоді в ситуації міжособистісного конфлікту. *Вісник Чернігівського державного педагогічного університету ім. Т. Г. Шевченка*. 2005. Випуск 31. Том 3. С. 112–117.
20. Толмачевська В. О. Психологічні особливості емоційної експресії у представників професій з високим емоційним навантаженням : дис... д-р. філософії: 053 – психологія / Одеський національний університет імені І. І. Мечникова. Одеса, 2022. 189 с.
21. Томчук С. М., Томчук М. І. Психологія тривоги, страху та агресії особистості в освітньому процесі. Вінниця: КВНЗ «ВАНО», 2018. 200 с.
22. Тополов Є. В. Професійна агресивність особистості: монографія. Київ : Слово, 2011. 400 с.
23. Цільмак О. М. Психологічні детермінанти проявів агресії у працівників органів внутрішніх справ: дис... канд. психол. наук: 19.00.06 / Київський юридичний ін-т МВС України. Київ, 2004. 312 с.
24. Чебикін А. Я., Мельничук І. В. Генеза емоційних особливостей у дітей різного віку та статі. Одеса: ЮНЦ АПН України, 2004. 256 с.
25. Шапар В. Б. Сучасний тлумачний психологічний словник. Харків: Прапор, 2007. 640 с.
26. Шпак М. М. Психологічні основи розвитку емоційного інтелекту молодших школярів : дис... д-р. психол. н.: 19.00.07 / Київський національний університет імені Тараса Шевченка. Київ, 2018. 396 с.
27. Bandura A. Aggression: A social learning analysis. New Jersey : Prentice-Hall, 1973. 428 p.
28. Bar-On R. Emotional Intelligence Inventory (EQ-i): technical manual. Toronto, Canada: Multy-Health System, 1997. 215 p.

29. Baron R. A., Richardson D. R. Human Aggression. New York : Springer Science & Business Media, 1994. 420 p.

30. Berkowitz L. Some aspects of observed aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1965. № 2(3). P. 359-369.

31. Elements of psychology / Krech D., Crutchfield R. S., Livson N., Wilson W. A., Parducci A. New York : Alfred A. Knopf, 1982. 356 p.

32. Hryniv O. M. Determinants of psychological well-being of modern men and women during early adulthood. *Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Kostyuk G. S. Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine*. 2015. Issue 29. P. 184–195. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2015-29.%p> (last accessed: 11.05.2024).

33. Lewin K. Field Theory of Social Science: Selected Theoretical Papers. New York : Harper & Brothers, 1951. 346 p.

34. П'янківська Л.В. Вплив наслідків війни на психічне здоров'я людини: огляд зарубіжних досліджень. Theory and practice of modern science: collection of scientific papers «SCIENTIA» with Proceedings of the II International Scientific and Theoretical Conference. April 1. 2022. Kraków, Republic of Poland: European Scientific Platform. 2022. Vol. 2. C. 79–81. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/view/01.04.2022/724>.

References:

1. Arshava I. F. Emotsiina stiiikist liudyny ta yii diahnostyka [Emotional stability of a person and its diagnostics]: monohrafiia. Dnipropetrovsk : Vyd-vo DNU, 2006. 336 s. [In Ukrainian].

2. Volianska O. V. Pidlitkova ahresiia: ohliad teoretyko-metodolohichnykh pidkhodiv do analizu [Adolescent aggression: a review of theoretical and methodological approaches to analysis]. *Metodolohiia, teoriia ta praktyka sotsiolohichnoho analizu suchasnoho suspilstva*: zb. nauk. prats. Kharkiv: Vydavnychiy tsentr Kharkivskoho natsionalnoho universytetu im. Karazina V. N., 2000. S. 274–277. [In Ukrainian].

3. Halych M. Y. Osoblyvosti dynamiky emotsiinykh staniv politseiskykh-uchasnykiv operatsii obiednanykh syl u reabilitatsiinyi peirod [Peculiarities of the dynamics of emotional states of police officers-participants of the joint forces operation in the rehabilitation period]: dys.. ... d-r filosofii: 053 - Psykholohiia / Natsionalna akademiia vnutrishnikh sprav Kyiv, 2020. 176 s. [In Ukrainian].

4. Zapukhliak O. Z. Vplyv aktsentuatsii kharakteru osobystosti na ahresyvnist v pidlitkovomu vitsi [Influence of personality character accentuations on aggressiveness in adolescence]: dys.. . kand. psykhol. nauk: 19.00.07 / Prykarpatskyi natsionalnyi un-t im. Vasylia Stefanyka. Ivano-Frankivsk, 2006. 391 s. [In Ukrainian].

5. Ivanova O. A. Proiavy ahresyvnosti u ditei pidlitkovoho viku [Manifestations of aggressiveness in children of adolescence]. *Aktualni problemy psykholohii v zakladyakh osvity*: zbirnyk naukovykh prats Kryvorizkoho pedahohichnoho universytetu. 2022. #6. S. 49–52. DOI: <https://doi.org/10.31812/psychology.v6i.7312> (last accessed: 03.02.2024) [In Ukrainian].

6. Ihumnova O. B. Heneza nehatyvnykh psykhichnykh staniv studentiv ta yikh psykhotekorektsiia [Genesis of negative mental states of students and their psychocorrection]: dys.. ... kand. psykhol. nauk: 19.00.07 / Khmelnytskyi natsionalnyi universytet. Khmelnytskyi, 2014. 189 s. [In Ukrainian].

7. Lysenkova I. P. Determinanty emotsiinoho rozvytku ditei z kohnityvnymy porushenniamy [Determinants of emotional development of children with cognitive disorders]: dys.. ... d-r psykhol. n. : 19.00.08 / Instytut spetsialnoi pedahohiky i psykholohii imeni Mykoly Yarmachenka. Kyiv, 2019. 349 s. [In Ukrainian].

8. Miasoid P. A. Zahalna psykholohiia [General psychology]: navchalnyi posibnyk. Kyiv: Vyshcha shkola, 2004. 487 s. [In Ukrainian].

9. Mazokha I. S. Indyvidualno–psykholohichni osoblyvosti ahresyvnosti osobystosti [Individual-psychological features of personality aggressiveness]: avtoref. dys.. kand. psykhol. nauk: 19.00.01 / Pivdennoukrainskyi derzhavnyi pedahohichniy un-t im. Ushynskoho K. D. Odesa, 2008. 20 s. [In Ukrainian].
10. Makarchuk N. O. Frustrovanist osobystosti yak chynnyk vnutrishnoosobystisnoi konfliktnosti v piznomu yunatskomu vitsi [Frustrated personality as a factor of intrapersonal conflict in late adolescence]. *Naukovyi chasopys NPU imeni Drahomanova M. P.* Serii 12. Psykholohiia. 2004. # 2 (26). S. 110–118. [In Ukrainian].
11. Maksymenko S. D. Henetychna psykholohiia osobystosti: psykhiichni rozvytok i navchannia [Genetic psychology of personality: mental development and learning]. *Problemy suchasnoi psykholohii*. 2016. Vyp. 31. S. 7-19. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pspl_2016_31_3 (last accessed: 12.05.2024) [In Ukrainian].
12. Nosenko E. L., Arshava I. F. Suchasni napriamy zarubizhnoi psykholohii: psykholohiia osobystosti: pidruchnyk [Modern Directions of Foreign Psychology: Psychology of Personality]. Dnipropetrovsk : Vyd-vo Dnipropetr. nats. un-tu, 2010. 261 s. [In Ukrainian].
13. Nosenko E. L., Kovryha N. V. Emotsiinyi intelekt: kontseptualizatsiia fenomenu, osnovni funktsii [Emotional intelligence: conceptualization of the phenomenon, main functions]. Kyiv : Vyshcha shkola, 2003. 126 s. [In Ukrainian].
14. Sannikova O. P. Emotsiini yavlyshcha: stany ta vlastyvoli [Emotional Phenomena: States and Properties]. *Nauka i osvita : nauково-praktychnyi zhurnal*. 2009. #6. S. 4-8. [In Ukrainian].
15. Sannikova O. P. Fenomenolohiia osobystosti: Vybrani psykholohichni pratsi [Phenomenology of Personality: Selected Psychological Works]. Odesa : SMIL, 2003. 256 s. [In Ukrainian].
16. Serdiuk L. Z. Struktura ta funktsiia psykholohichnoho blahopoluchchia osobystosti [Structure and function of psychological well-being of personality]. *Aktualni problemy psykholohii: zbirnyk naukovykh prats Instytutu psykholohii imeni Kostiuka H. S. NAPN Ukrainy*. 2017. Tom V., Psykhofiziolohiia. Psykholohiia pratsi. Eksperymentalna psykholohiia. Vyp. 17. S. 124-133. URL: <https://lib.iitta.gov.ua/709129/1/%D0%A1%D0%B5%D1%80%D0%B4%D1%8E%D0%BA%201.pdf> (last accessed: 12.05.2024) [In Ukrainian].
17. Sprynska Z. V. Spivvidnoshennia ahresyvnoi povedinky ta tsinnisnykh oriiientatsii osobystosti [Correlation of aggressive behavior and value orientations of personality]: dys.. kand psykhol. nauk: 19.00.11 / Lvivskyi natsionalnyi universytet imeni Ya I. Franka. Lviv, 2008. 157 s. [In Ukrainian].
18. Tereshchenko K. V. Determinanty zabezpechennia psykholohichnoho zdorovia personalu orhanizatsii v umovakh sotsialnoi napruzhenosti [Determinants of Ensuring Psychological Health of Personnel of Organizations in the Context of Social Tension]. *Aktualni problemy psykholohii: Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Sotsialna psykholohiia*. 2020. T. 55. #1. S. 59-65. URL: <http://appspsychology.org.ua/data/jrn/v1/i55/11.pdf> (last accessed: 05.02.2024) [In Ukrainian].
19. Tkach O. A. Psykholohichni osoblyvosti ahresyvnoi povedinky molodi v sytuatsii mizhosobystisnoho konfliktu [Psychological features of aggressive behavior of youth in the situation of interpersonal conflict]. *Visnyk Chernihivskoho derzhavnoho pedahohichnoho universytetu im. Shevchenka T. H.* 2005. Vypusk 31. Tom 3. S. 112–117. [In Ukrainian].
20. Tolmachevska V. O. Psykholohichni osoblyvosti emotsiinoi ekspresii u predstavnykiv profesii z vysokym emotsiinym navantazhenniam [Psychological features of emotional expression in representatives of professions with high emotional load]: dys.. ... d-r. filosofii: 053 – psykholohiia / Odeskyi natsionalnyi univertyet imeni Mechnykova I. I. Odesa, 2022. 189 s. [In Ukrainian].
21. Tomchuk S. M., Tomchuk M. I. Psykholohiia tryvohy, strakhu ta ahresii osobystosti v osvithomu protsesi. Vinnytsia: KVNZ «VANO», 2018. 200 s. [In Ukrainian].

22. Topolov Y. V. Profesiina ahresyvnist osobystosti: monohrafiia [Professional aggressiveness of personality]. Kyiv : Slovo, 2011. 400 s.
23. Tsilmak O. M. Psykholohichni determinanty proiaviv ahresii u pratsivnykiv orhaniv vnutrishnikh sprav [Psychological Determinants of Aggression Manifestations in Employees of Internal Affairs Bodies]: dys.. kand. psykhol. nauk: 19.00.06 / Kyivskiy yurydychnyi in-t MVS Ukrainy. Kyiv, 2004. 312 s. [In Ukrainian].
24. Chebykin A. Y., Melnychuk I. V. Heneza emotsiinykh osoblyvostei u ditei riznoho viku ta stati [Genesis of emotional features in children of different age and gender]. Odesa: YuNTs APN Ukrainy, 2004. 256 s. [In Ukrainian].
25. Shapar V. B. Suchasnyi tumachnyi psykholohichniy slovnyk [Modern explanatory psychological dictionary]. Harkiv: Prapor, 2007. 640 s. [In Ukrainian].
26. Shpak M. M. Psykholohichni osnovy rozvytku emotsiinoho intelektu molodshykh shkoliariv [Psychological foundations for the development of emotional intelligence of junior schoolchildren]: dys.. ... d-r. psykhol. n.: 19.00.07 / Kyivskiy natsionalnyi universytet imeni Tarasa Shevchenka. Kyiv, 2018. 396 s. [In Ukrainian].
27. Bandura A. Aggression: A social learning analysis. New Jersey : Prentice-Hall, 1973. 428 p.
28. Bar-On R. Emotional Intelligence Inventory (EQ-i): technical manual. Toronto, Canada: Multy-Health System, 1997. 215 p.
29. Baron R. A., Richardson D. R. Human Aggression. New York : Springer Science & Business Media, 1994. 420 p.
30. Berkowitz L. Some aspects of observed aggression. *Journal of Personality and Social Psychology*. 1965. № 2(3). P. 359-369.
31. Elements of psychology / Krech D., Crutchfield R. S., Livson N., Wilson W. A., Parducci A. New York : Alfred A. Knopf, 1982. 356 p.
32. Hryniv O. M. Determinants of psychological well-being of modern men and women during early adulthood. *Problems of Modern Psychology : Collection of research papers of Kamianets-Podilskyi Ivan Ohienko National University, Kostyuk G. S. Institute of Psychology at the National Academy of Pedagogical Science of Ukraine*. 2015. Issue 29. P. 184–195. DOI: <https://doi.org/10.32626/2227-6246.2015-29.%p> (last accessed: 11.05.2024).
33. Lewin K. Field Theory of Social Science: Selected Theoretical Papers. New York : Harper & Brothers, 1951. 346 p.
34. Piankivska L.V. The impact of the consequences of war on human mental health: a review of foreign studies. Theory and practice of modern science: collection of scientific papers "SCIENTIA" with Proceedings of the II I International Scientific and Theoretical Conference. April 1. 2022. Kraków, Republic of Poland: European Scientific Platform. 2022. Vol. 2. P. 79–81. URL: <https://ojs.ukrlogos.in.ua/index.php/scientia/issue/view/01.04.2022/724>.

УДК: 159.9378.3

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1489-1501](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1489-1501)

Бондаревич Світлана Майславівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри «Практичної психології», Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м.Одеса, 65029, тел.: (098) 807-25-29, <https://orcid.org/0000-0002-7350-2947>

Бельченко Карина Сергіївна студентка 1 курсу магістратури, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, тел.: (099) 442-43-97, <https://orcid.org/0009-0002-4826-1712>

Дзюба Валерія Валентинівна студентка 1 курсу магістратури, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, 65029, тел.: (097) 165-21-40

ВПЛИВ ФАКТОРІВ ЗОВНІШНЬОГО СЕРЕДОВИЩА НА АДАПТАЦІЮ ТА ДЕЗАДАПТАЦІЮ ЛЮДИНИ

Анотація. У статті розглянуто, яким чином процес адаптації визначає здатність людини зберігати активність і виживати в ситуаціях, коли зовнішнє середовище, яке постійно змінюється, та є доволі стресовим для організму людини. До основних стресів, які впливають на людину, відносять: поганий соціально-економічний статус, зростання злочинності, погіршення стану навколишнього середовища, психологічне напруження та конфлікти, війна. Сучасне суспільство часто зазнає стресу через всесвітні наслідки науково-технічної революції, які змінили темп і обставини роботи у повсякденному житті та значно збільшили потік інформації. Означені стресори, посилюють навантаження на здатність людини до адаптації. Отже, неадекватна реакція на їх дії, або, домінування стресорів над можливостями адаптації призводить до зниження продуктивності людини, а також до появи ряду психічних, нервово-психічних і психосоматичних розладів. Актуальність дослідження полягає в тому що, для фахівців проблема адаптації має особливе значення в тому аспекті, який пов'язаний з адаптацією та звиканням людини до нових умов, які часто тягне за собою розвиток так званого адаптаційного синдрому, в ряді випадків він може несприятливо впливати на стан здоров'я.

Мета статті: проаналізувати чинники, що впливають на розвиток та формування загального адаптаційного синдрому людини. Завдяки адаптації організм може жити в найкращих можливих умовах. Основними причинами психологічної та психофізіологічної адаптації можуть бути необхідність змінити типову форму поведінки або сильне психічне перенапруження. Таке

напруження та реструктуризація призводять до нового ступеня фізіологічної адаптації або реакцій, які найкраще відповідають вимогам конкретних обставин, якщо можливості системи адаптаційних механізмів не перевищуються під час сильної адаптації. Патологічна адаптація є результатом роботи функціональних систем у небажаних режимах, коли адаптаційні можливості перевищені. У цьому випадку загальною ознакою патологічної адаптації є соматичне або психосоматичне захворювання. **Висновки.** Таким чином, адаптаційні механізми захисту людини це всі види вродженої та набутої діяльності, які забезпечуються певними психічними та фізіологічними реакціями, що відбуваються на психічному, клітинному, органному, системному і органному рівнях. А, соматичні чи психосоматичні захворювання людини так чи інакше обумовлені або опосередковані зовнішнім середовищем, екологічними обставинами.

Ключові слова: психологічна та психофізіологічна адаптація; гомеостаз; пристосування.

Bondarevych Svitlana Mayslavivna candidate of psychological sciences, associate professor, associate professor of the Department of "Practical Psychology", Odesa National Maritime University, Mechnikova St., 34, Odesa, 65029, tel.: (098) 807-25-29, <https://orcid.org/0000-0002-7350-2947>

Belchenko Karina Serhiivna 1st year master's student, Odesa National Maritime University, Mechnikova St., 34, Odesa, 65029, tel.: <https://orcid.org/0009-0002-4826-1712>

Dzyuba Valeriya Valentynivna 1st year master's student, Odesa National Maritime University, Mechnikova St., 34, Odesa, 65029, tel.: (097) 165-21-40

INFLUENCE OF FACTORS OF THE EXTERNAL ENVIRONMENT ON HUMAN ADAPTATION AND DISADAPTATION

Abstract. The article examines how the process of adaptation determines a person's ability to maintain activity and survive in situations where the external environment, which is constantly changing, is quite stressful for the human body. The main stresses that affect a person include: poor socio-economic status, increasing crime, deterioration of the environment, psychological stress and conflicts, and war. Modern society is often stressed by the worldwide effects of the scientific and technological revolution, which have changed the pace and circumstances of work in everyday life and greatly increased the flow of information. These stressors increase the load on a person's ability to adapt. Consequently, an inadequate reaction to their actions, or the dominance of stressors over the possibilities of adaptation leads to a decrease in human productivity, as well

as to the appearance of a number of mental, neuropsychological and psychosomatic disorders. The relevance of the study lies in the fact that, for specialists, the problem of adaptation is of particular importance in the aspect related to adaptation and getting used to new conditions, which often entails the development of the so-called adaptation syndrome, in some cases it can adversely affect health status. The purpose of the article: to analyze the factors affecting the development and formation of the general human adaptation syndrome. Thanks to adaptation, the organism can live in the best possible conditions. The main reasons for psychological and psychophysiological adaptation may be the need to change a typical form of behavior or strong mental overstrain. Such stress and restructuring lead to a new degree of physiological adaptation or responses that best meet the requirements of specific circumstances, as long as the capacity of the system of adaptive mechanisms is not exceeded during strong adaptation. Pathological adaptation is the result of the operation of functional systems in undesirable modes, when adaptive capabilities are exceeded. In this case, a common sign of pathological adaptation is a somatic or psychosomatic disease. **Conclusions.** Thus, the adaptive mechanisms of human protection are all types of innate and acquired activity that are provided by certain mental and physiological reactions that occur at the mental, cellular, organ, system and organ levels. And, human somatic or psychosomatic diseases are in one way or another determined or mediated by the external environment, ecological circumstances.

Keywords: psychological and psychophysiological adaptation; homeostasis; adaptation.

Постановка проблеми. Процес адаптації визначає здатність людини зберігати активність і виживати в ситуаціях, коли зовнішнє середовище, яке постійно змінюється, та є доволі стресовим [1, с.6-16]. Серед основних стресів, які переживають наші співвітчизники, часто називають: поганий соціально-економічний статус, зростання злочинності, погіршення стану навколишнього середовища, психологічне напруження та конфлікти, війна. Сучасне суспільство часто зазнає стресу через всесвітні наслідки науково-технічної революції, які змінили темп і обставини роботи у повсякденному житті та значно збільшили потік інформації [2, с.61-69; 4].

Стресори, описані вище, неминуче посилюють навантаження на здатність людини до адаптації. Неадекватна реакція на їх дії, або, інакше кажучи, домінування стресорів над можливостями адаптації призводить до зниження продуктивності людини, а також до появи ряду психічних, нервово-психічних і психосоматичних розладів.

У. Кеннон вперше визначив фізіологічну адаптацію як сукупність функціональних реакцій організму на несприятливі фактори зовнішнього середовища з метою підтримки гомеостазу організму [4].

Мозок людини складається з унікальної функціональної системи, яка включає кору великих півкуль, гіпофіз, гіпоталамус і кору надниркових залоз.

Ці системи складно взаємодіють, реалізуючи пристосувальні реакції, що призводять до змін регуляції обміну речовин і діяльності систем життєзабезпечення, насамперед дихання і кровообігу.

Всі складні поведінкові дії людини, включаючи її соціальну адаптацію, здійснюються за одним і тим же механізмом.

Актуальність дослідження полягає в тому що, для фахівців проблема адаптації має особливе значення в тому аспекті, який пов'язаний з адаптацією та звикання людини до нових умов, які часто тягне за собою розвиток так званого адаптаційного синдрому, в ряді випадків він може несприятливо впливати на стан здоров'я.

Мета статті - проаналізувати чинники, що впливають на розвиток та формування загального адаптаційного синдрому людини.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сьогодні в науковому дискурсі існує досить велика кількість досліджень, які присвячені процесам адаптації та дезадаптації особистості в різних життєвих умовах. Зокрема це роботи В. Синявського, О. Сергєєнкова, Н. Побірченка, В. Ячменкової, З. Османової та ін. Соціальну адаптацію людини в різні періоди життя вивчали: А. Авдєєнко, В. Баласанян, Л. Ситак, І. Ващенко, Б. Іваненко, Т. Дорожевець, В. Каган, Є. Мороденко, В. Шадриков та ін. Проблеми адаптації та дезадаптації людини вивчали Н.Олексюк, А.Капська, С.Дьомочкін, В.Рютін, Т.Сергієнко, Л. Штефан та інші [4-6].

Виклад основного матеріалу. Завдяки адаптації організм може жити в найкращих можливих умовах. Стан людини називається фізіологічною адаптацією, якщо вона в хорошому стані здоров'я і її фізіологічні системи працюють з максимальною ефективністю. Але в якийсь момент потрібен зсув (людина піднімається, наприклад, на гору, і у неї прискорюється дихання і серцебиття), і задіяні системи починають працювати більш напружено і інтенсивно. Напружена адаптація - це термін, який використовується для опису такої ситуації [5; 7; 8].

Основними причинами психологічної та психофізіологічної адаптації можуть бути необхідність змінити типову форму поведінки або сильне психічне перенапруження. Для такої адаптації вирішальне значення має функціональна витривалість центральної нервової системи.

Таке напруження та реструктуризація призводять до нового ступеня фізіологічної адаптації або реакцій, які найкраще відповідають вимогам конкретних обставин, якщо можливості системи адаптаційних механізмів не перевищуються під час сильної адаптації. Патологічна адаптація є результатом роботи функціональних систем у небажаних режимах, коли адаптаційні можливості перевищені. У цьому випадку загальною ознакою патологічної адаптації є соматичне або психосоматичне захворювання.

Серед основоположних концепцій адаптації високе місце займає вчення К. Бернара про сталість внутрішнього середовища - гомеостаз. Коли біологіч-

ний організм підтримує сталість, він стає більш стійким до зовнішніх впливів і може пристосовуватися до навколишнього середовища [3, с.56-72].

Розробкою основних елементів концепції К. Бернара займався У. Кеннон [4; 6]. Саме ним була розроблена сучасна наукова номенклатура оцінки стабільності внутрішнього середовища — «гомеостаз». Процес адаптації, який відбувається під час контакту організму з навколишнім середовищем, дозволяє зберегти гомеостаз. Гомеостаз розглядався У. Кенноном як зв'язок в системі «організм – середовище», а також внутрішній стан. Він розвинув ідею гомеостазу, яка стверджує, що всі функції організму призначені для підтримки балансу організму під час несприятливого впливу навколишнього середовища. У своїх працях Р. Ешбі запропонував зв'язок між гомеостазом і процесом адаптації.

Ф.Б. Березін, виходячи з «гомеостатичних» уявлень, зауважив, що процес адаптації здійснюється щоразу, коли в системі «організм — середовище» відбуваються істотні зміни. Цей процес гарантує створення нового гомеостатичного стану, що дозволяє досягти найвищого рівня ефективності поведінкових реакцій і фізіологічних процесів [1, с.6-16].

Можна виділити різні рівні адаптації: 1) субклітинний, 2) клітинний, 3) тканинний, 4) окремого органа; 5) окремої системи органів; 6) цілісного організму; 7) груповий; 8) популяційний; 9) видовий; 10) біоценотичний; 11) екосферний [8],

І. В. Розов виділив чотири поняття, які є найбільш визнаними серед тих, що певною мірою стосуються питання адаптації та її методів. Це ідеї гомеостазу, стресу, психосоматичних розладів і функціональних систем, які були викладені раніше [7].

Слід зазначити, що науковці мають суттєві проблеми з визначенням сутності процесу адаптації, а термін «адаптація» не має загальновизнаного значення. Усі визначення, які є, швидше за все, точні, але лише за певних обставин. В.П. Казначеев, наприклад, надає чотири описи процесу адаптації, засновані на різних вихідних точках: термодинамічному, кібернетичному, біологічному та фізіологічному [7].

Слід зазначити, що, беручи до уваги явища адаптації, системний підхід в останні десятиліття набуває все більшого значення. Численні вчені намагаються точно описати та розкрити сутність адаптації з точки зору системи [10, с.265-273]. Підкреслюється, наскільки важливо розглядати адаптацію як «відкриту» систему, яка визначається як умова мобільної рівноваги і яка підтримує структурну узгодженість лише тоді, коли всі компоненти системи безперервно обмінюються та рухаються. Водночас основним результатом адаптації є рівновага, що виникає завдяки набуттю нової якості системи.

М. С. Корольчук запропонував доволі вичерпний і ефективний опис адаптації, заснований на узагальненні праць попередників: адаптація, в основі

якої лежать п'ять основних компонентів — енергетичний, сенсорний, операційний, ефекторний і активаційний — є активною системною реакцією функцій організму, яка спрямована на підтримку гомеостазу та створення адекватної регульованої програми, відповіді з мінімальними реакціями на умови, що постійно змінюються та на умови діяльності [6]. Енергетичний компонент забезпечує організм енергією і відповідає за широкий спектр вегетативних реакцій; сенсорний компонент аналізує внутрішнє і зовнішнє середовище і перетворює інформацію в серію нервових імпульсів; оперативний компонент фільтрує, відбирає та обробляє інформацію та приймає на її основі рішення; ефекторний виконує рішення; а активаційний компонент визначає ступінь реакції організму та мобілізує елементи програми.

Чотири елементи адаптації виділяють С.О. Шапкіним, який підходить до них під дещо іншим кутом зору: 1) під активацією розуміються витрати, пов'язані з досягненням цілей, важливих для суб'єкта; 2) когнітивна адаптація передбачає перебудову когнітивних процесів для розробки найбільш ефективних способів обробки інформації; 3) емоційна адаптація визначається динамікою емоційних переживань, які служать суб'єктивними показниками ефективності процесу адаптації; 4) мотиваційно-вольовий процеси сприяють координації всіх інших важливих для суб'єкта компонентів і напрямів реалізації цілей, забезпечуючи стабільність і безперервність процесу адаптації [5; 8].

Т.Г. Дічев і К.Є. Тарасов пропонують більш комплексну інтерпретацію «системи адаптації людини», яка охоплює взаємодію між психологією індивіда, суспільною свідомістю, виробничо-економічними відносинами та фізичним оточенням. Проблеми адаптації людини, адаптації суспільства до природи та адаптації природи до суспільства та його окремих членів автори розглядають поглиблено й одночасно [4-5].

Згадані автори наголошують, що слід розрізняти такі поняття: 1) «адаптивна система», яка характеризує всі типи складних систем, що самонастроюються; 2) «адаптована система», що характеризує тільки ті біологічні й соціальні системи, які мають в даних умовах адаптацію; 3) «адаптаційна система» як підсистема біологічних і соціальних систем, що забезпечує механізм адаптації; 4) «адаптивована система», що характеризує сам стан настроєності чи спрямованість на досягнення цього стану адаптивної системи [3].

Дослідники передусім розрізняють такі види адаптації: фізіологічну (біологічну), психічну та психологічну, психофізіологічні та соціально-психологічні. Це робиться для того, щоб підкреслити домінування окремих компонентів у всій системі під час адаптації, а також для зручності під час вивчення адаптації індивіда до певної групи однорідних факторів.

Інші форми адаптації згадують Т.Г. Дічев і К.Е. Тарасов [5]. До них відносяться набуті і спадкові, пренатальні і постнатальні, індивідуальні і

популяційні (видові), універсальні (широкі) і спеціалізовані (вузькі), специфічні і неспецифічні, одиничні і загальні, односторонні і багатосторонні, внутрішні і зовнішні, інтегральні. і часткові, умовні та безумовні, потенційні та актуальні, нормальні та стресові, реактивні та активні тощо.

Суб'єктивні та фактори середовища – дві основні категорії елементів, які впливають на успішність адаптації. Першу категорію складають вік, стать, фізичні та психологічні особливості особи; друга група складається з їхнього робочого середовища, режиму фізичних вправ та елементів соціального середовища.

Як зазначив М.С. Корольчук адаптація як реакція на дію одного фактора зустрічається дуже рідко і відбувається лише природним шляхом в умовах моделі лабораторного експерименту. Здебільшого на організм впливає широкий спектр взаємопов'язаних і тісно пов'язаних елементів [4].

Здатність адаптивної системи працювати максимально економно, зберігаючи ресурси організму, є однією з її визначальних характеристик. Ця характеристика проявляється як на рівні нейрогуморальної регуляції, так і на рівні окремих функціональних структур.

На думку Т.П. Короленка, буде складно визначити ранні ознаки проблем з адаптацією, якщо не використовувати ідею адаптивної норми. Згідно з ним, адаптивна норма є унікальною для кожної особистості і є функціонально-динамічним утворенням, яке відображає характеристики, пов'язані з генетичними та конституційними особливостями, а також пропонує можливості реагування та дозволяє відповідні реакції на соціальні та екологічні впливи [5].

Це узгоджується з ширшим тлумаченням норми Л.М.Балабанової. Однак вона вже визнає норму як процес визначення того, як середовище та активна система співвідносяться одне з одним у їхніх попередніх формах. При цьому норма, як зона оптимального функціонування живих систем, з одного боку, детермінована генотипічними нормами реакцій, а з іншого – відображає моделюючи дію середовища [8].

У роботах М.О. Агаджанян, В.П. та С.В. Казначеева виділяються три якісно різні типи адаптації: «спринтерський», «стайерський» і «проміжний» тип (за критерієм періоду субмаксимального зусилля). Перший тип характеризується здатністю індивіда переносити вплив сильних, короткочасних навантажень, але не довгострокових, легких подразників. Другий тип каже про здатність залишатися дуже стабільним протягом тривалого періоду часу під впливом помірних подразників і ставати надзвичайно нестабільним при впливі сильних короткочасних подразників. Третій тип – здатність інтегрувати елементи відповіді індивіда на зовнішні подразники, характерні для першого і другого типів реакцій, які часто не доповнюють один одного [5].

Протягом свого життя людина відчуває постійний вплив різноманітних чинників навколишнього середовища.

Багато з цих факторів, наприклад, хімічні сполуки, є природними і необхідними для нормальної життєдіяльності. Так, людина не може існувати без кисню, що є необхідним чинником життєзабезпечення [4].

Людина регулярно споживає різні органічні сполуки і мінеральні речовини: білки, жири, вуглеводи, вітаміни, мікроелементи, біологічно активні речовини, воду. Всі вони необхідні для організму, оскільки беруть участь в синтезі різних з'єднань, забезпечують можливість мислення, руху, зростання, пристосування і знешкодження шкідливих речовин. Деякі з споживаних «паливних молекул» беруть участь в побудові структур клітин, інші - в обміні речовин і вироблення енергії.

Однак на планеті відбувається зміна матеріального складу навколишнього середовища, змінюються співвідношення газів в атмосфері, природні середовища все більше насичуються новими небезпечними, раніше невідомими речовинами, які також надходять в організм людини.

У той же час існування продовжує пред'являти до людини різноманітні, часом дуже жорсткі вимоги. З розвитком технологій ці вимоги все в більшій мірі стосуються психоемоційної сфери людини і в меншій зачіпають її біологічну, фізіологічну сутність.

В даний час під адаптацією розуміють формування пристосувальних реакцій організму не тільки при дії несприятливих або екстремальних (стресових) чинників середовища, але і при дії звичайних (неекстремальних) факторів.

Існує генотипична адаптація, в результаті якої на основі спадковості, мутаційного процесу і природного відбору, під тиском зовнішнього середовища формувалися сучасні біологічні види, в тому числі особі. Цей процес триває постійно, однак його вплив позначається на вигляді в цілому і в дуже великих часових проміжках, тому в рамках життєвого циклу одного або декількох поколінь не відчувається.

Що стосується історії життя конкретного людського організму першорядне значення має фенотипична адаптація, пристосувальні перебудови в організмі на основі існуючих фізіологічних і біохімічних систем, підтримуваних усталеними генетичними програмами [5].

Ключовою властивістю адаптації є універсальність її механізмів.

Чи йде мова про пристосування до природних (кліматично) або соціальних умов, фізичних, хімічних або психоемоційним факторів, організм реагує на зміни, що відбуваються відносно невеликим набором внутрішніх змін, що відбуваються на різних рівнях його структурної організації - системному, нейроендокринному, органному, клітинному, субклітинному.

Організм як би «перебирає» набір існуючих функціональних, структурних і поведінкових реакцій для досягнення оптимального пристосування до зовнішнього середовища.

Г. Сельє звернув увагу на те, що найрізноманітніші патологічні подразники зовнішнього середовища викликають в організмі тварин (щурів) подібні фізіологічні та патоморфологічні зміни. Одними з найбільш яскравих проявів було збільшення розміру наднирників і поява виразкових поразок на слизовій шлунка, крім того, одним з обов'язкових проявів було підвищення в крові тварин гормонів кори надниркових залоз - глюкокортикоїдів (Сельє) [7].

Вплив будь-якого надзвичайного чинника викликає в організмі два взаємопов'язані процеси:

1. мобілізацію його фізіологічних можливостей і формування функціональних систем, що забезпечують специфічну адаптацію саме до даного фактору (холоду, гіпоксії, фізичному навантаженні, дефіциту субстрату метаболізму, токсину і ін.). Це визиває розвиток загального адаптаційного синдрому.

2. активацію стандартних, неспецифічних реакцій, що розвиваються при впливі будь-якого незвичайного для організму впливу.

Ці реакції і становлять сутність процесу, що позначається як стрес-реакція [7].

Адаптація в патофізіологічному сенсі - це процес підтримки функціонального стану гомеостатичних систем організму в цілому, що забезпечує його збереження, розвиток, працездатність, максимальну тривалість життя в неадекватних умовах середовища [4].

Як визначає Ф.З. Меерсон, адаптація це процес набуття стійкості до певних чинників середовища проживання і можливість жити у умовах, раніше не сумісних із життям, вирішувати тяжкі завдання.

За даними В.Д. Трошина, при взаємодії з патогеном, можливі два типи взаємопов'язаних реакцій: реакція зміни – адаптація та протилежно спрямована реакція збереження – компенсація. Але, дослідники (Meerson F., 1993, Судаков К.В., 2000; Зілов В.Г., 2000) називають такі зміни життєдіяльності, які забезпечують підвищення резистентності організму до чинника, що впливає на нього, адаптаційним процесом [4; 8].

Адаптаційний процес – це загальна, генералізована стадійна реакція організму, що розвивається у відповідь на дію надзвичайного для нього чинника зовнішнього чи внутрішнього середовища (Пауков В.С., Литвицький П.Ф., 2004) [3, с.56-72].

Про цей процес, як про синдром, вперше заявив Ганс Сельє, виділивши загальний, що характеризується залученням всіх або більшості органів і систем організму (Сельє Г., 1977; Адо А.Д., 2000; Александров Ю.І., 2012), та місцевий адаптаційний синдром, що проходить в окремих органах або тканинах при їх альтерації (Чернишев В.А., 2000; 2009) [5; 7].

Більшість біологічних механізмів, що лежать в основі адаптації, генетично обумовлені і формуються в період постнатального онтогенезу.

У літературі згадуються три рівні біологічних та психічних автоматизмів, які забезпечують процес адаптації.

Перший рівень - загальнобіологічний, вироблений у процесі філогенезу і підтримує сталість гомеостазу, життєві процеси (Анохін П.К., 1998) [7].

Другий - генетично успадкований визначає інстинктивні форми поведінки, підтримується спінальними, стовбуровими та підкірковими відділами центральної нервової системи. Третій рівень, що є вищим, розвивається протягом життя під впливом його особистих потреб і пов'язані з корою мозку. (Александровський Ю.А., 2010; 1976).

Вирізняють кілька стадій адаптаційного процесу:

1. Термінової (екстреної) адаптації – мобілізація попередніх компенсаторних, захисних та пристосувальних механізмів.

Ця стадія характеризується тріадою змін -

- а) активацією дослідницької діяльності;
- б) гіперфункцією багатьох систем організму, та появою домінуючих систем, що забезпечують специфічне пристосування до конкретного чинника;
- в) мобілізацією фізіологічних систем, що реагують на будь-який вплив - серцево-судинної, дихальної, імунної - зростання катаболізму, підвищення проникності мембран клітин, ферментерія, посилення трансмембранних процесів, негативний азотистий баланс та ін.

2. Підвищена стійка резистентність (довготривала адаптація):

а) формування високої стійкості до конкретного, а часто й інших факторів (перехресна адаптація); підвищення потужності та надійності функціонування органів і систем, що взаємодіють з патогенним чинником, при цьому гіпертрофія та гіперплазія структурних елементів (клітин нервових центрів, залоз внутрішньої секреції, ефекторних тканин) називається – «слід» адаптації;

б) відсутність ознак стресорної реакції;

в) підтримка механізмів енергетично та пластично забезпечують гіперфункціонуючі системи та лімітування інших систем (перерозподіл кровотоку, активація генетичного апарату гіперфункціонуючих клітин та ін.).

3. Стадія зношування (виснаження) – в більшості випадків вона не настає зовсім, з нею пов'язана загибель організму, наприклад, у літньому віці, при тривалих хронічних хворобах та інших випадках, коли енергетичне, пластичне та генетичне забезпечення значно знижено (Selye H., 1955; Meerson F., 1993; Зілов В.Г., Судаков К.В., Епштейн О.І., 2000; Пауков В.С., Литвицький П.Ф., 2004) [4].

При адаптації до регулярної тривалої дії певного стресового чинника істотний вплив іншого стресового чинника може змінити рівень стійкості організму до дії стресового чинника.

У кожній адаптації є «ціна». Щоб адаптуватися до умов, що змінюються, треба затратити певні зусилля. Поломка старих функціональних систем і їх заміна на нові, більш потужні, є енерговитратним процесом.

Тому часто можна спостерігати, що при стресах і кризових ситуаціях люди втрачають у вазі - проявляється необхідність використовувати всі ресурси для пристосування.

Під «ціною адаптації» розуміють ті зусилля, які витрачає організм, щоб змінитися. Для деяких впливів «ціна адаптації» може бути дуже високою.

У адаптації є межа, іноді адаптація неможлива.

В цьому випадку третя фаза адаптації виявляється неефективною, і людина захворює або виникають несумісні з життям зміни.

Хвороби, що виникають внаслідок поганої пристосованості до стресових факторів, називаються, за пропозицією Г. Сельє, хворобами адаптації.

Серед психосоматичних та соматичних захворювань навколишнє середовище займає важливе місце. Якщо взяти за приклад спадкові, генетично обумовлені захворювання, які, здавалося б, цілком залежать від наявності тих чи інших дефектних генів, то і в цьому випадку прояв хвороби часто визначається зовнішніми факторами.

Генетична схильність або дефект можуть бути компенсовані на епігенетичному рівні, за рахунок метаболічних компенсаторних реакцій, а прояв або вираженість захворювання визначається способом життя, характером харчування або ступенем функціонального навантаження на організм.

Та й самі генетичні дефекти є результатом мутагенезу, індукованого факторами зовнішнього середовища. Якщо розглянути інфекційні та паразитарні захворювання, то і тут ми приходимо до висновку про досить істотної ролі екологічних факторів.

З одного боку, ці чинники впливають на поширення інфекційного початку, з іншого - слід враховувати, що в інфекційному процесі значна роль належить організму людини, його імунологічної резистентності, яка в значній мірі залежить від впливу несприятливих зовнішніх впливів.

Що ж стосується основних неінфекційних захворювань (серцево-судинна, цереброваскулярна патологія, патологія шлунково-кишкового тракту, невротичні стани, психічні розлади), то їх часто називають хворобами цивілізації, підкреслюючи тим самим роль зовнішнього середовища в їх виникненні та поширенні.

Висновки. Таким чином, соматичні чи психосоматичні захворювання людини так чи інакше обумовлені або опосередковані зовнішнім середовищем, екологічними обставинами.

Тому, адаптаційні механізми захисту людини це всі види вродженої та набутої діяльності, які забезпечуються певними психічними та фізіологічними реакціями, що відбуваються на психічному, клітинному, органному, системному і органному рівнях.

Література:

1. Алещенко, В. Соціально-психологічна адаптація учасників бойових дій. Психологічний журнал. № 8, 2022. С. 6-16.
2. Жиленко Р. В. Соціальна адаптація військовослужбовців в сучасній науковій літературі. Науковий вісник Ужгородського національного університету: серія: Педагогіка. Соціальна робота / гол. ред. І.В. Козубовська. Ужгород: Говерла. Вип. 2 (45), 2019. С. 61–69.
3. Зотова О.І., Кряжева І.К. Деякі аспекти соціально-психологічної адаптації особистості. Психологічні механізми регуляції соціальної поведінки. Київ: Наука. 2019. С. 56-72.
4. Коцан І. Я. Фізіологія людини і тварин у таблицях та запитаннях : навч.-метод., посіб. для самопідготовки / Луцьк : Східноєвропейський нац. ун-т ім. Лесі Українки, 2019. 224 с.
5. Медико-біологічні основи валеології: Навчальний посібник / За ред. П.Д. Плахтія. Кам'янець-Подільський: К-ПДПУ, інформаційно-видавничий відділ, 2020. 408 с.
6. Москалець В. П. Психологія особистості: навч. посіб. Київ: Центр учбов. літ. 2018. 262с.
7. Плахтій П. Д. Вікова фізіологія . Теорія. Практика. Тести. : навч. посіб. / П.Д. Плахтій, М.П. Мисів, О.І. Циганівська. Кам'янець-Подільський : Кам'янець-Подільський НУ ім. І. Огієнка, 2018. 332с.
8. Столяренко О. Б. Психологія особистості: навч. посібник. Київ: Центр учбов. літ. 2018. 280 с.
9. Суворова Е., Андреева О. Причини дезадаптацій іногородніх студентів у вузі та шляхи їх подолання. Сучасні проблеми науки та освіти. № 4, 2019.
10. Тоба М. В. Оцінка ефективності соціальної адаптації особистості в умовах сімейної депривації. Теоретичні і прикладні проблеми психології. № 2, 2018. С. 265-273.

References:

1. Aleshchenko, V. (2022). Sotsial'no-psykholohichna adaptatsiya uchashnykiv boyovykh diy [Social and psychological adaptation of combatants]. *Psykhologichnyy zhurnal*. № 8, 6-16 [in Ukrainian].
2. Zhylenko, R. V. (2019). Sotsial'na adaptatsiya viys'kovosluzhbovtziv v suchasniy naukovi literature [Social adaptation of military personnel in modern scientific literature]. *Naukovyy visnyk Uzhhorods'koho natsional'noho universytetu: seriya: Pedagogika. Sotsial'na robota / hol. red. I.V. Kozubov's'ka. Uzhhorod: Hoverla. Vyp. 2 (45), 61–69* [in Ukrainian].
3. Zotova, O.I., Kryazheva, I.K. (2019). *Deyaki aspekty sotsial'no-psykholohichnoyi adaptatsiyi osobystosti. Psykhologichni mekhanizmy rehulyatsiyi sotsial'noyi povedinky* [Some aspects of social and psychological adaptation of the individual. Psychological mechanisms of regulation of social behavior]. Kyiv: Nauka [in Ukrainian].
4. Kotsan I. YA. (2019). *Fiziolohiya lyudyny i tvaryn u tablytsyakh ta zapytannyakh* [Physiology of man and animals in tables and questions]. Luts'k : Skhidnoyevropeys'kyy nats. un-t im. Lesi Ukrayinky [in Ukrainian].
5. Plakhtiy P.D. (2020). *Medyko-biolohichni osnovy valeolohiyi* [Medico-biological basics of valeology]. Za red. P.D. Plakhtiya. Kam'yanets'-Podil's'ky: K-PDPU, informatsiynovydavnychyy viddil [in Ukrainian].
6. Moskalets' V. P. (2018). *Psykholohiya osobystosti* [Personality psychology]. Kyiv: Tsentr uchbov. Lit. [in Ukrainian].
7. Plakhtiy P. D., Mysiv M.P., & Tsyhanivs'ka O.I. (2018). *Vikova fiziolohiya . Teoriya. Praktyka. Testy* [Physiology of age. Theory. Practice. Tests]. Kam'yanets'-Podil's'ky : Kam'yanets'-Podil's'ky NU im. I. Ohiyenka [in Ukrainian].
8. Stolyarenko, O. B. (2018). *Psykholohiya osobystosti* [Personality psychology]. Kyiv: Tsentr uchbov. lit. [in Ukrainian].

9. Suvorova E., & Andreeva O. (2019). Prychyny dezadaptatsiy inohorodnikh studentiv u vuzi ta shlyakhy yikh podolannya [Causes of maladjustment of foreign students at the university and ways to overcome them]. *Suchasni problemy nauky ta osvity*. № 4 [in Ukrainian].

10. Toba M. V. (2018). Otsinka efektyvnosti sotsial'noyi adaptatsiyi osobystosti v umovakh simeynoyi deprivatsiyi [Evaluation of the effectiveness of social adaptation of the individual in conditions of family deprivation]. *Teoretychni i prykladni problemy psykholohiyi*. № 2, 265-273 [in Ukrainian].

УДК 159.923:159.942.5

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1502-1512](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1502-1512)

Волженцева Ірина Вікторівна доктор психологічних наук, професор, професор кафедри психології, професор кафедри психології і педагогіки дошкільної освіти, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул.Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (050) 267-9-268, <https://orcid.org/0000-0003-0458-531X>

Клак Віталій Олександрович кандидата психологічних наук, старший викладач кафедри дошкільної освіти, «Український державний університет імені Михайла Драгоманова», вул. Пирогова, 9, м. Київ, 01601, тел.: (068) 72-57-959, <https://orcid.org/0000-0003-0978-1520>

РЕГУЛЯЦІЯ ПСИХІЧНИХ СТАНІВ СТУДЕНТІВ В РАМКАХ МОДЕРНІЗАЦІЇ ОСВІТНЬОГО ПРОЦЕСУ

Анотація. У статті розкрито необхідність формування нових особистісних якостей студентів у підготовці їх до ініціативної соціальної і професійної діяльності у сучасному суспільстві в контексті європейських вимог Болонського процесу. Підкреслено важливість наявності оптимального психофізіологічного стану в рамках модернізації освітнього процесу. В контексті європейських вимог, представлена інноваційна технологія поліфункціональної регуляції психічних станів студентів емоціогенними засобами, авторський підхід до проблеми підвищення ефективності регуляції та саморегуляції психічних станів студентів у процесі навчальної діяльності. Уточнено понятійний апарат, розкрито сутність емоціогенних способів, подані типи програмних комплексів звукоколірної регуляції.

Для цілісного бачення інноваційного підходу представлена модель, яка містить звукоколірну регуляцію, представлену двома інтегрованими блоками перцептивної психотерапії: блоком звукотерапії, представленим такими засобами, як музика, біозвуки і бінауральні звуки; і блоком кольоротерапії, представленим такими засобами, як кольори (хроматичні й ахроматичні групи), об'єкти (природні та створені людиною), графічні засоби (за чітким і розпливчастим зображенням), що зумовлюють регуляцію станів. Також представлена загальна схема *поліфункціональної регуляції* психічних станів, яка складається з трьох блоків: двох діагностичних (перший і третій) та одного регулювального (другий блок).

Виділено три *типи програмних комплексів* звукоколірної регуляції: два основні (релаксація й активізація) – для розслаблення та мобілізації і один допоміжний (нейтралізація) – для стабілізації, урівноваженості й гармонізації

внутрішніх процесів респондента, що дає змогу в процесі регуляції уникнути різких контрастів, ефекту дисгармонії, фрустрації й поступово, плавно змінити наявний психічний стан за типом «релаксація»/«активізація». Ефективність поліфункціональної регуляції представлено на: *когнітивному* (засвоєння знань, законів, правил, мовномисленевий аспект, розумова працездатність), *фізіологічному* (вегетативна система: ВГ, НГ, ЧСС, регуляція біохімічної динаміки організму – симпатичні/парасимпатичні компоненти), *емоційно-вольовому* (виконує низку функцій, головною з яких є регулятивна) і *конативному* (мотивована поведінка, продуктивність праці) рівнях. Розглянуті особливості практичного використання поліфункціональної регуляції.

Ключові слова: система вищої освіти, Болонський процес, студенти, стрес, інноваційна технологія, психічні стани, поліфункціональна регуляція, емоціогенні засоби.

Volzhentseva Irina Viktorovna Doctor of Psychological Sciences, Professor, professor of psychology department, professor of psychology and pedagogy department of preschool education, Grigory Skovoroda University in Pereyaslav, Sukhomlinsky St., 30, Pereyaslav, 08401, tel.: (050) 267-9-268, <https://orcid.org/0000-0003-0458-531X>

Klak Vitaly Alexandrovich Candidate of Psychological Sciences, High Teacher at the Department of Preschool Education, Mikhail Dragomanov Ukrainian State University, Pirogova St., 9, Kiev, 01601, tel.: (068) 72-57-959 <https://orcid.org/0000-0003-0978-1520>

REGULATION OF STUDENTS' MENTAL STATES AS PART OF THE MODERNIZATION OF THE EDUCATIONAL PROCESS

Abstract. In the article the need for the formation of new personal qualities of students in their preparation for the initiative of social and professional activity in modern society in the context of European requirements Bologna process is revealed. The importance of the optimal psychophysiological state in the modernization of the educational process is emphasized. In the context of the European requirements the innovative technology of multifunctional regulation of student's mental states by emotional means, the author's approach to the problem of increasing the efficiency of regulation and self-regulation of students mental states in the process of educational activity is presented. The conceptual unit is specified the essence emotiogenic ways filed types of software systems sound-color regulation are revealed. For a holistic vision of the innovative approach, a model is presented that contains sound-color regulation, represented by two integrated parts of perceptual psychotherapy: a part of sound therapy, represented by such methods as music, biosonics and binaural sounds, and a part of color therapy, represented by

such methods as colors (chromatic and achromatic), objects (natural and man-made), graphic methods (for a clear and vague image), which cause the states regulation. Also a general scheme of multifunctional mental states regulation which consists of three parts: two diagnostic (first and third) and one regulating (second block) is presented. There are three types of software complex sound color regulation: two main (relaxation and activation) - for relaxation and mobilization and one auxiliary (neutralization) - to stabilize, balance and harmonization of internal processes of the respondent, which makes it possible in the process of regulation to avoid sharp contrasts, the effect of disharmony, frustration and gradually, smoothly change the existing mental state of the type of "relaxation"/"activation". The effectiveness of multifunctional regulation is presented at: cognitive (learning of knowledge, laws, rules, cognitive aspect, mental performance), physiological (vegetative system: VG, NG, heart rate, regulation of biochemical dynamics of the body - sympathetic/parasympathetic components), emotional-volitional (performs a number of functions, the main of which is regulatory) and cognitive (motivated behavior, productivity) levels. The features of the practical use of multifunctional regulation are considered.

Keywords: higher education system, Bologna process, students, innovation technology, mental conditions, polyfunctional regulation, emotion-genetic method.

Постановка проблеми. Упродовж останніх років європейське освітнє співтовариство консолідується задля освітньої концепції Болонського процесу, який спрямовано на структурне реформування національних систем вищої освіти країн Європи, зміни освітніх програм, модернізації системи контролю якості освіти, введення загальноєвропейських кредитних заліків і термінів навчання.

Саме тому, в контексті європейських вимог, модернізації освітньої діяльності, вища педагогічна освіта залишається в центрі уваги України. Виховання, навчання і розвиток є рівноцінними складовими освіти в процесі розвиваючого навчання, так як спрямовані на створення нових особистісних якостей студентів, вдосконалення їх ціннісних орієнтацій, знань і способів навчання, формування гармонійно і усебічно розвиненій особистості, підготовленій до ініціативної соціальної і професійної діяльності в сучасному суспільстві, особистості, здатній розділяти і примножувати її цінності.

Ефективність упровадження інноваційних технологій дає змогу поглибити теоретичні й практичні знання щодо розвитку Болонського процесу у вищій педагогічній освіті. До навчальних інноваційних технологій можна зарахувати такі, як особистісно-орієнтовані, інформаційні, дистанційні, модульно-розвивальні тощо, вибір яких суттєво поліпшує мотивацію до навчального процесу студентської молоді.

Використання їх здійснюється з позиції інтеграційного підходу, як до процесів освіти, що вимагають безперервності і ступеневого характеру

навчання, так і опори на систему знань про індивідуальні особливості особистості студента, його психофізіологічні стани, їх оптимальність, адже найважливіший механізм інтеграції людини як цілісності є єдність його духовної, психічної і тілесної організації.

Для регуляції психічних станів, на основі комплексного підходу щодо можливостей поліфункціонального емоціогенного впливу, представлено інноваційну вітчизняну технологію *поліфункціональної регуляції психічних станів особистості емоціогенними засобами*, авторський підхід до проблеми підвищення ефективності регуляції і саморегуляції психічних станів студентів у процесі навчальної діяльності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Загальнотеоретичною основою авторської методики звукоколірної регуляції психічних станів студентів стали: резонансна теорія слуху Г. Гельмгольца; основні положення щодо впливу музики на всі органи і системи організму – центральну нервову систему, серцево-судинну, дихальну, м'язову (В.М. Бехтерев, І.М. Догель, І.Р. Тарханов, П.П. Лазарев); регуляція стресу за допомогою музики (І.М. Сеченов, С.П. Боткін, І.П. Павлов); використання музики у психотерапевтичній практиці (Л.С. Брусиловський, А. Копленд, В. Леві, В.І. Петрушин, Г.М. Родіна, В.С. Шушарджан, В. Елькін); базові положення естетичних переживань, асоціацій, які впливають на психоемоційний стан людини (Г.В. Іванченко, М.М. Ліванов, М.Р. Могендович, В.Б. Полякова); теорія «центрального аналізатора» І. Евальда; «бінауральний ефект» слухового аналізатора (С.Л. Рубінштейн); теоретичні підходи до розгляду феномену бінауральності і його впливу на людину (Г.В. Дав, А.В. Патрушев [4], А.А. Тихомиров), аудіостимуляції мозку, регуляції станів за допомогою бінауральних звуків (Д.Дж. Андерсон, Р. Монро, Ф.Х. Уразаєва, К.Ф. Уразаєв), впливу бінауральних ритмів на розумову діяльність (С. Девід, Д. Едрінгтон); теорії колірної зору (Т. Юнг – Г. Гельмгольц, Е. Герінг), фізіологічного впливу кольору на організм (С.Л. Рубінштейн, Д. Бехер), впливу кольору на психіку (Д. Бехер, М. Деревіре), функціонального кольоросприйняття (М. Люшер [3]), розвитку чутливості до сприйняття кольору (О.М. Леонтьєв); теоретичні положення голографічної кольоротерапії (О. Боровський [1]); принцип урахування індивідуально-особистісних особливостей у кольоротерапії (В.М. Бехтерев, М. Купер).

Метою статті є розкриття сутності інноваційної технології поліфункціональної регуляції психічних станів особистості емоціогенними засобами.

Виклад основного матеріалу. *Поліфункціональна регуляція* психічних станів особистості емоціогенними засобами заснована на звукоколірній регуляції, яка складається з полімодального структурного утворення, наслідку інтеграції груп звукотерапії і кольоротерапії. Поліфункціональна регуляція – це потенційна можливість виконання декількох функцій одними і тими ж засобами, а також потенційна можливість по-різному впливати на процедуру регуляції [2].

Модель поліфункціональної регуляції психічних станів (див. рис. 1) містить звукоколірну регуляцію, представлену двома інтегрованими блоками перцептивної психотерапії: блоком звукотерапії, представленим такими засобами, як музика, біозвуки і бінауральні звуки; і блоком кольоротерапії, представленим такими засобами, як кольори (хроматичні й ахроматичні групи), об'єкти (природні та створені людиною), графічні засоби (за чітким і розпливчастим зображенням), що зумовлюють регуляцію станів.

При розробці методики звукоколірної регуляції психічних станів було виділено три **типи програмних комплексів** звукоколірної регуляції: два основні (релаксація й активізація) – для розслаблення та мобілізації і один допоміжний (нейтралізація) – для стабілізації, урівноваженості й гармонізації внутрішніх процесів респондента, що дає змогу в процесі регуляції уникнути різких контрастів, ефекту дисгармонії, фрустрації й поступово, плавно змінити наявний психічний стан за типом «релаксація»/«активізація» (див. табл. 1).

На підставі виділених програмних комплексів «Релаксація», «Активізація», «Нейтралізація», особливостей їх впливу нами була запропонована методика, що включає схему поліфункціональної регуляції психічних станів за допомогою звукоколірних програм і технологію її реалізації. Зупинимось детальніше на кожній складовій цієї методики.

Мета звукоколірної регуляції - домогтися оптимального реагування на стрес студентів в емоційно-забарвлений період навчальної діяльності – напружений період, що передбачає перевірку знань у вигляді підсумкової атестації, модульного контролю, зумовлює нервово-психічну напругу, прояв деструктивних психічних станів.

Схема поліфункціональної регуляції психічних станів за допомогою звукоколірних програм складається з трьох блоків: двох діагностичних (перший і третій) та одного регулювального (другий блок) (див. рис. 2).

Завданням першого блоку (діагностичного) є здобуття інформації, необхідної для цілеспрямованого підбору емоціогенних засобів регуляції.

Цей етап включає:

- вивчення психічних і вегетативних станів, індивідуально-психологічних і типологічних особливостей особистості, мотивів поведінки і діяльності людини;

- психологічний аналіз навчальної діяльності для виявлення зміни психічних станів, стійких емоційних переживань студентів, об'єктивних показників функціональних станів випробовуваних, які в дійсності виникають під її впливом;

- вибір програмного комплексу за типом «Релаксація»/«Активізація» на основі диференціації отриманих експериментальних даних кластерного аналізу: стійких особистісних рис, нервових процесів і характеру психічних станів.

Завданням другого блоку (регулювального) є зміна психічних станів завдяки звукоколірній регуляції, що складається з чотирьох компонентів: музичного, біозвукового, бінаурального і колірного, які, інтегровано комбінуючись у різних варіантах, представлені двома основними програмними комплексами «Релаксація» та «Активізація» й одним допоміжним – «Нейтралізація» (див. рис. 2). Ці комплекси, зважаючи на специфіку їх впливу, надають поліфункціональну регуляцію на *індивідному* (властивості нервових процесів: активність, урівноваженість, динамічність), *особистісному* (властивості особистості: інтелектуальні, емоційно-вольові, комунікативні) і *суб'єктному* (деструктивні психічні стани: тривога, страх, агресивні прояви) рівнях. Дійти до висновку про ефективність поліфункціональної регуляції можна за змінами показників рівнів прояву станів: *когнітивний* (засвоєння знань, законів, правил, мовномисленевий аспект, розумова працездатність), *фізіологічний* (вегетативна система: ВГ, НГ, ЧСС, регуляція біохімічної динаміки організму – симпатичні/парасимпатичні компоненти), *емоційно-вольовий* (виконує низку функцій, головною з яких є регулятивна) і *конативний* (мотивована поведінка, продуктивність праці).

Рис. 1. Модель поліфункціональної регуляції психічних станів особистості емоціогенними засобами

Таблиця 1

Програмний комплекс звукоколірної регуляції психічних станів студентів

Типи програмних комплексів		РЕЛАКСАЦІЯ (I основний комплекс)	НЕЙТРАЛІЗАЦІЯ (допоміжний комплекс)	АКТИВІЗАЦІЯ (II основний комплекс)
Специфіка програмних комплексів		Зниження м'язової напруги, усунення психологічних затисків, відновлення сил, сприяє відпочинку	Нейтральне, протистоїть дії релаксації і активізації: врівноваженість, стабільність, гармонізація внутрішніх процесів	Підвищення загального тону, підйом сил, найбільша сила емоційного впливу, підвищення пізнавальної мотивації, активізації роботи пізнавальних процесів
Види психотерапії	Емоціогенні засоби (групи перцент. психотерапії)			
ЗВУКОТЕРАПІЯ аудіальна, перцептивна психотерапія	музикальна	ТРОФОТРОПНА - заспокійлива - розслаблююча <i>Наприклад, Ф.Ліст «Марення кохання»</i>	НЕЙТРАЛЬНА - світла - легка - повітряна <i>Наприклад, Ф.Шопен Вальс №2</i>	ЕРГОТРОПНА - стимулююча - активізуюча <i>Наприклад, І.Брамс «Угорський танець» №5 fis-moll</i>
	біозвукова	легкий плеск води дзюрчання струмка, голоси птахів	шум морського прибою, шелест листя, уранішні хори різних куточків природи	гуркоти грому, свист вітру звуки сільського подвір'я
	бінауральна	Тета-ритм (θ-ритм)	Альфа-ритм (α-ритм)	Бета-ритм (β-ритм)
КОЛЬОРОТЕРАПІЯ візуальна психотерапія	хроматична	ДЕЗІНТЕГРУЮЧА - блакитний - синій - фіолетовий	СТАБІЛІЗУЮЧА - рожевий - коричневий - зелений	СТИМУЛЮЮЧА - червоний - помаранчевий - жовтий

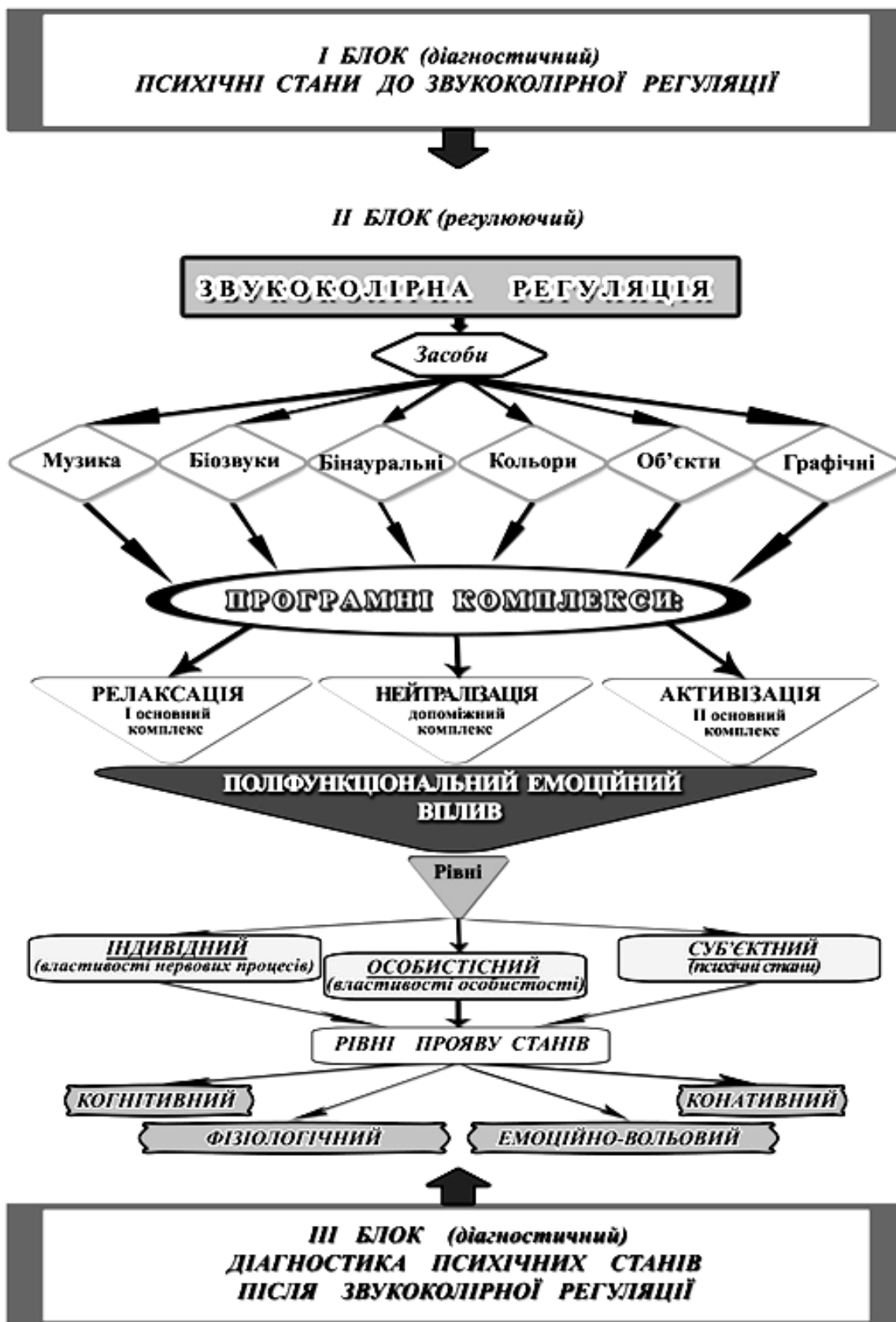

Рис. 2. Схема поліфункціональної регуляції психічних станів особистості за допомогою звукоколірних програмних комплексів

Завданням третього блоку (діагностичного) є вивчення прояву психічних станів після поліфункціональної регуляції за допомогою звукоколірних програмних комплексів, виявлення змін, що відбуваються під її впливом на вище зазначених рівнях.

Разом зі схемою поліфункціональної регуляції психічних станів за допомогою звукоколірних програмних комплексів методика звукоколірної регуляції, як було зазначено вище, включає **технологію її реалізації**, тобто комплекс організаційних заходів, операцій і прийомів, спрямованих на досягнення поставленої мети. Серед них: **зміст** програмних комплексів, **специфіка добору** матеріалу, **критерії** опису емоціогенних засобів регуляції, **процедура організації** сеансів звукоколірної регуляції, **технічні й гігієнічні вимоги** до застосування звукокольоротерапії.

При розробці **змісту програмних комплексів** враховувалися: переваги респондентів; період навчання; тимчасові особливості регуляції за типом «Релаксація»/«Активізація»; специфіка їх впливу; структурні і функціональні якості компонентів; повне занурення в регулювальний комплекс, а також сім **критеріїв** опису впливу застосованих емоціогенних засобів регуляції: **об'єктивні** (досягнення катарсису, феномен інерції, збіг критеріїв впливу, часові закономірності у створенні програмних комплексів) і **суб'єктивні** (експресивність, активність, динамічність), які забезпечили максимальну ефективність впливу.

Дотримання критеріїв емоціогенних засобів регуляції психічних станів дозволило забезпечити максимальну ефективність впливу програм «Релаксація»/«Активізація», кожна з яких має по три комплекси.

Організація сеансів звукоколірної регуляції психічних станів включає наявність комп'ютерів/ноутбуків або інших пристроїв для відтворення дисків з програмними комплексами для можливості регуляції і саморегуляції психічних станів людини, самостійного регулювання сили звуку. Прослуховування програмних комплексів здійснюється за допомогою стереонавушників з метою повного занурення в їх зміст, глибокій релаксації, аудіовізуалізації, активізації образного мислення. Використання навушників також обумовлене технічними вимогами (механізм впливу використаних бінауральних ритмів заснований на низькочастотних звукових коливаннях (4–30 Гц) – ембієнтних звуках, відповідних частотам мозкових хвиль, чути їх можна лише в стереонавушниках, оскільки це не реальний зовнішній звук, а «фантом», який народжується в головному мозку людини при складанні електромагнітних хвиль, що йдуть від двох півкуль мозку, які синхронно працюють), оптимальній активації респондента (відсутність сторонніх подразників, відвернутості), що сприяє ефективному проведенню сеансів регуляції і саморегуляції психічних станів студентів у процесі навчальної діяльності [2].

Вимогою до використання звукоколірної регуляції є індивідуальний контроль за силою (гучністю) звучання сприйманих звуків: вплив звуків не повинен перевищувати 55–65 децибел (звичайна розмова проходить на 50 децибелах) і виконання гігієни використання навушників на сеансах звукоколірної регуляції (після годинного впливу звуків силою в 60 децибел незалежно від типу і змісту програми необхідно 45-хвилинний відпочинок).

Не рекомендоване тривале використання програмних комплексів у пізній вечірній час, якщо немає потреби в зосередженості, концентрації уваги, активізації розумової діяльності, посиленні здібності до навчання.

Висновки. Отже, запропоновано інноваційну технологію поліфункціональної регуляції психічних станів особистості емоціогенними засобами, яка буде сприяти оптимальному реагуванню на стрес студентів в емоційно-забарвлений період навчальної діяльності й активізуватисприйняття пізнавальної інформації в рамках Болонського процесу у вищій педагогічній освіті.

Перспективами подальших досліджень поліфункціональної регуляції психічних станів особистості емоціогенними засобами за допомогою звукоколірних та інших програмних комплексів є створення програм для представників різних категорій, залежно від місця мешкання, від метеорологічних умов з урахуванням вікових, статевих особливостей; розгляд проблеми поліфункціональної регуляції в медичному аспекті; дослідження особливостей впливу поліфункціональної регуляції емоціогенними засобами на м'язовому, клітинному, гормональному та фізіологічному рівнях.

Література:

1. Боровский А. Восстановление Личной Силы. *Основы голографической терапии*. Израиль, 2009. 226 с.
2. Волженцева І. В. Генезис поліфункціональної регуляції психічних станів особистості емоціогенними засобами: автореф. дис. ... д-ра психол. наук: 19.00.01 / Волженцева Ірина Вікторівна; Київ. нац. ун-т ім. Тараса Шевченка. К., 2013. 35 с.
3. Люшер М. Сигналы личности. Воронеж, 1993. 160 с.
4. Патрушев А.В., Д.Е. Шумов. Звуки которых нет. Режим доступа: <http://www.gateway-sound.com>

References:

1. Borovskii A. Vosstanovlenie Lichnoi Sily [The Restoration Of Personal Power]. *Osnovy golograficheskoi terapii [Basics of holographic therapy]*. Izrail, 2009. 226 c.
2. Volzhentseva I. V. Henezys polifunktsionalnoi rehuliatsii psikhichnykh staniv osobystosti emotsiohenнымy zasobamy [Genesis of polyfunctional regulation of mental conditions of the person by emotion-gene means]: avtoref. dys. ... d-ra psykhol. nauk: 19.00.01 / Volzhentseva Iryna Viktorivna; Kyiv. nats. un-t im. Tarasa Shevchenka. K., 2013. 35 s.
3. Liusher M. Signaly lichnosti [Signals of personality]. Voronezh, 1993. 160 s.
4. Patrushev A.V., D.E. Shumov. Zvuki kotorykh net [Sounds which there is no]. Rezhim dostupa: <http://www.gateway-sound.com>

УДК: 159.9:355.01:355.292

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1513-1523](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1513-1523)

Гарист Ігор Юрійович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти, Міжнародний гуманітарний університет, вул. Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, тел.: (063) 070-00-63, <https://orcid.org/0009-0003-2867-4111>

РОЗРОБКА ТА ДОСЛІДЖЕННЯ ЕФЕКТИВНОСТІ ПСИХОТЕРАПЕВТИЧНОГО МЕТОДУ «МЕДИТАТИВНА МЕТАФОРИЧНО-ОБРАЗНА ТЕРАПІЯ»

Анотація. У статті розглянуто розробку та дослідження ефективності нового психотерапевтичного методу, названого «Медитативна метафорично-образна терапія». Цей метод спрямований на надання якісної психологічної допомоги в умовах кризових ситуацій, зокрема під час військового стану в Україні. З огляду на сучасні реалії та високий рівень тривожності, стресу та депресії серед населення, існує нагальна потреба у нових підходах до психотерапії, які були б ефективними як у роботі з терапевтом, так і для самостійного використання пацієнтами.

Метод «Медитативна метафорично-образна терапія» включає три рівні взаємодії: традиційна розмова терапевта з клієнтом, використання стандартизованих образів для трансформуючих медитацій та пошуково-трансформуючі медитації для виявлення і корекції негативних психічних станів. Підхід базується на можливостях свідомого контролю мозкових ритмів, зокрема альфа-ритмів, що було підтверджено попередніми дослідженнями, для виявлення терапії травматичного досвіду.

Перший рівень включає класичну терапевтичну роботу через ментальний та емоційний плани, де терапевт з клієнтом обговорюють життєві питання та налагоджують стосунки. Другий рівень передбачає використання стандартизованих образів у медитаціях для глибшого пропрацювання питань, якщо традиційні методи не приносять результатів. Третій рівень — пошуково-трансформуючі медитації для виявлення та корекції негативних впливів на психіку травматичного матеріалу, який був витіснений.

У статті розглянуто теоретичні основи методу та наведено результати попередніх досліджень, які підтверджують ефективність свідомого контролю альфа-ритмів мозку для зняття стресу та покращення психологічного стану. Розглянуто можливості використання медитативних станів для доступу до несвідомого матеріалу психіки та їх корекції.

Метод потребує подальших досліджень для встановлення його ефективності для клієнтів з різними запитами та в умовах самостійного використання. Стаття також підкреслює важливість індивідуального підходу

до кожного пацієнта та можливості комбінування різних психотерапевтичних методів для досягнення найкращих результатів.

Ключові слова: психотерапевтичний метод, медитативна метафорично-образна терапія, пошуково-трансформуючі медитації, занурення та корекція, психологічна допомога, кризові ситуації, альфа-ритми мозку.

Haryst Ihor Yuriiovych PhD student of the third (educational-scientific) level of higher education, International Humanitarian University, 33 Fontanska Road St., Odesa, tel.: (063) 070-00-63, <https://orcid.org/0009-0003-2867-4111>

DEVELOPMENT AND RESEARCH OF THE EFFECTIVENESS OF THE PSYCHOTHERAPEUTIC METHOD "MEDITATIVE METAPHORICAL-IMAGE THERAPY"

Abstract. The article discusses the development and research of the effectiveness of a new psychotherapeutic method called "Meditative Metaphorical-Image Therapy." This method is aimed at providing quality psychological assistance in crisis situations, particularly during the martial law in Ukraine. Given the current realities and the high levels of anxiety, stress, and depression among the population, there is an urgent need for new approaches to psychotherapy that would be effective both in working with a therapist and for independent use by patients.

The "Meditative Metaphorical-Image Therapy" method includes three levels of interaction: traditional conversation between the therapist and the client, the use of standardized images for transformative meditations, and search-transformative meditations for identifying and correcting negative psychological states. The approach is based on the ability to consciously control brain rhythms, particularly alpha rhythms, which has been confirmed by previous research.

The first level includes classic therapeutic work through mental and emotional planes, where the therapist and client discuss life issues and establish relationships. The second level involves the use of standardized images in meditations for deeper processing of issues if traditional methods do not yield results. The third level involves search-transformative meditations for identifying and correcting negative impacts on the psyche.

The article examines the theoretical foundations of the method and presents the results of preliminary studies that confirm the effectiveness of conscious control of brain alpha rhythms for stress relief and improvement of psychological state. The possibilities of using meditative states to access the unconscious material of the psyche and their correction are considered.

The method requires further research to establish its effectiveness in different cultural contexts and conditions of independent use. The article also emphasizes the importance of an individual approach to each patient and the possibility of combining various psychotherapeutic methods to achieve the best results.

Keywords: psychotherapeutic method, meditative metaphorical-image therapy, search-transformative meditations, immersion and correction, psychological assistance, crisis situations, alpha brain rhythms.

Постановка проблеми. Проблематика надання якісної та ефективної психологічної допомоги існувала у всі часи, адже стан стабільної та здорової психіки людини завжди був запорукою щасливого життя і високої працездатності. Кризові часи пов'язані із військовим вторгненням російської федерації на територію України, воєнним станом в Україні та, порівняно до останніх десятиліть, підвищеною політичною нестабільністю у світі загалом, призвело до збільшення потреби ефективної психологічної допомоги людям.

Так, в Україні за час початку повномасштабного вторгнення було проведено низку досліджень, результати яких показали нагальну потребу у якісній психологічній допомозі.

Зокрема, дослідження Інституту соціальної та політичної психології НАПН України виявило, що головні психологічні проблеми, з якими стикається населення це тривога, стрес, депресія та посттравматичний стресовий розлад. Війна призвела до збільшення випадків психоемоційних розладів, які потребують спеціалізованої медичної та психологічної допомоги. Так, багато людей відчують труднощі з адаптацією до нових умов життя, що включає втрату домівок, робочих місць, та постійні загрози життю через військові дії. Це дослідження було проведено методом онлайн-опитування на платформі Kantar Україна і охоплювало осіб віком 18-55 років у містах України з населенням понад 50 тисяч людей. Опитування було анонімним і добровільним, що дозволило зібрати чесні та відверті відповіді від респондентів. Це сприяло виявленню реальних настроїв та переживань населення в умовах війни.

Більшість респондентів повідомили про досить високий рівень тривожності та стресу, який зумовлений постійними як реальними загрозами життю так і суб'єктивним сприйняттям таких, а також відсутністю стабільності та впевненості у майбутньому, відомо з [1].

Крім того, відстежується значний рівень депресивних настроїв серед населення, особливо у тих, хто втратив близьких або майно через військові дії.

Значна кількість опитаних стикається з симптомами посттравматичного стресового розладу, що включає нічні кошмари, нав'язливі спогади про події, та емоційну онімілість.

Окрім іншого, багато людей мають складнощі з адаптуванням до нових умов їхнього життя (пошук нового житла, роботи, встановлення нових соціальних відносин). Війна сильно вплинула на соціальну інтеграцію та взаємодію між людьми і призвела до збільшення частоти конфліктів та напруження, відомо з [2].

На сьогоднішній день у світі існує велика кількість психотерапевтичних методів, кожен з яких підходить краще чи гірше до певних терапевтичних запитів. Також різні методи спеціалізуються на покращенні адаптивності та стану комфортного самопочуття людини на умовно різних аспектах людини і її життя: поведінка, емоції, усвідомлені думки, несвідома частина психіки. Крім того, методи різняться способом взаємодії з клієнтом: вплив через раціональне мислення, усвідомлення проблеми та вироблення стратегії поведінки; навчання відчувати та проживати емоції; тілесно-орієнтовані практики; робота з образним мисленням.

Дане питання ґрунтовно дослідили Мікеланджело Джованні та інші та виклали результати своєї роботи у книзі "Comparative Psychotherapy Research". Автори пропонують ґрунтовний аналіз різних психотерапевтичних методів, розглядаючи їх ефективність і застосування в клінічній практиці. Дослідники аналізують широкий спектр підходів, таких як психоаналіз, когнітивно-поведінкова терапія (КПТ), гуманістична терапія, поведінкова терапія та системна терапія.

Для розуміння наявного інструментарію для психологічної допомоги та щоб продемонструвати переважну вузькопрофільність та оптимальність застосування тих чи інших методів лише ситуативно, наведу інформацію з основних методик, досліджених Джованні та його колегами.

Психоаналіз, розроблений Зигмундом Фрейдом, зосереджує увагу на несвідомих конфліктах і дитячих переживаннях. Це глибинний метод, який, на жаль, потребує тривалого часу, однак підходить для розв'язання складних та хронічних психологічних проблем. Дослідження показують, що психоаналіз є ефективним для лікування розладів особистості та глибинних психічних проблем.

В свою чергу, когнітивно-поведінкова терапія, винайдена Аароном Беком, фокусується на зміні негативних когніцій і поведінкових патернів. Вона виявилася ефективною для лікування тривожних розладів, депресії та посттравматичного стресового розладу. КПТ базується на принципі, що зміна мислення веде до змін у поведінці та емоціях. Сильною стороною методу є те, що її успіх підтверджується численними емпіричними дослідженнями.

Гуманістична терапія, зокрема Клієнт-центрована терапія Карла Роджерса, наголошує на емпатії, безумовному позитивному сприйнятті та автентичності терапевта. Цей підхід добре підходить для пацієнтів, які потребують підтримки та розвитку самосвідомості, і сприяє створенню безпечного терапевтичного середовища, яке сприяє особистісному зростанню.

Поведінкова терапія, основоположником якої був Скіннер, орієнтується на зміну конкретних поведінкових патернів через застосування принципів оперантного умовного рефлексу. Ця терапія є ефективною у лікуванні фобій, адиктивної поведінки та інших специфічних поведінкових проблем.

Системна терапія, яка аналізує взаємини у сім'ях та групах, дозволяє зрозуміти, як проблеми одного члена системи можуть впливати на всю систему взаємин. Цей підхід ефективний для вирішення сімейних конфліктів та проблем у відносинах.

Автори книги наголошують на необхідності індивідуального підходу. Ефективність терапії значно підвищується, коли терапевти адаптують свої методи відповідно до потреб та особливостей кожного пацієнта. Комбінація різних методів може призводити до найкращих результатів у лікуванні комплексних випадків. А саме таку вихідну ситуацію, коли у людини є різноманіття психологічних проблем, ми й маємо частіше за все у реальності.

Автори «Comparative Psychotherapy Research» також звертають увагу на важливість подальших досліджень для кращого розуміння довгострокових ефектів психотерапії та її ефективності у різних культурних контекстах. Цікаво, що вони у своїй книзі зазначають, що важливо також досліджувати нові форми терапії, такі як онлайн-терапія, і їх потенційну ефективність. Однак, вони, нажаль, нічого не зазначають про необхідність розробок нових методів терапії, які би могли увібрати в себе сильні сторони наявних методик та заповнити пробіли у вузькопрофільності їх ефективного застосування, відомо з [3].

Якщо підсумувати результати проведених досліджень то, ми бачимо, що більшість із методів, по-перше, орієнтовані на усвідомлення проблематики та розвиток адаптивних здібностей людини в 1-2 аспектах (частіше за все, поведінка та емоції), по-друге, обумовлені виключно роботою з терапевтом у парі.

Тому, по-перше, виникає необхідність розробки більш універсальної методики, яка би передбачала алгоритми та інструменти рівно-ефективної роботи із покращенням життя людини починаючи із поведінкових акцій та реакцій і закінчуючи сприятливим впливом на безсвідому частину психіки.

По-друге, враховуючи неможливість через воєнні дії спрогнозувати змогу людини стабільно отримувати відповідну допомогу від фахівця-психолога виникає нагальна потреба розробки методу, який був би дієвим як при роботі в парі зі спеціалістом так і надавав людині можливість ефективної ситуативної самопомоги у вирішенні психологічних проблем.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Коли ми говоримо про наукові дослідження того чи іншого психотерапевтичного методу то головним чином розглядаємо «емпіричні підтвердження» дієвості цього методу, відомо з [4]. На даний час метод «Медитативної метафорично-образної терапії» перебуває на стадії теоретичної розробки і валідні дослідження ще не проведені. Однак, вплив неглибокого медитативного стану, коли мозок працює в Альфа-ритмах (коливання електричного потенціалу з частотою в межах 8-12 Гц), ґрунтовно досліджений і давно виявлені можливості людини за власним наміром входити у цей стан і вже саме це дозволяє людині досягти стану

глибокої релаксації та зняття стресу, покращувати стан свого фізичного здоров'я і якість сну.

Зокрема, дослідження, проведене Bremner, F.J., Benignus, V., та Moritz, F. у 1972 році, яке було зосереджено на вивченні здатності людей контролювати альфа-ритми мозку. Методи контролю альфа-ритмів є важливими для досліджень у галузі нейропсихології, оскільки ці ритми асоціюються з розслабленням, зниженим рівнем стресу та підвищеною здатністю до медитації. Так, учасники дослідження були підключені до електроенцефалографа (EEG), який вимірював альфа-ритми їх мозкової активності. Дослідження включало контрольовані умови, за яких учасники намагалися свідомо збільшити або зменшити амплітуду своїх альфа-ритмів, відомо з [5].

Результати дослідження показали, що учасники дійсно змогли змінювати свої альфа-ритми свідомими зусиллями. Ці зміни були статистично значущими і перевищували випадкові коливання, що підтверджує здатність людей впливати на свої альфа-ритми через ментальну концентрацію. Здатність контролювати альфа-ритми має важливі наслідки для досягнення глибокого рівня ментального розслаблення і покращення творчого мислення та вирішення проблем. Дослідження підтримує концепцію, що тренування свідомо та за власною волею може допомогти людям ефективніше використовувати свої ментальні ресурси, зокрема через контроль над альфа-ритмами.

Це дослідження демонструє те, як свідомий контроль мозкових ритмів може бути використаний для підвищення психічного здоров'я та ментальної продуктивності та емоційного благополуччя, відомо з [6].

Також дослідженням питання позитивного впливу медитативних станів на психіку людини займалися Oliveros, J.C., Ortiz, T., Selman, A.M., та Arrigain, S. у 1985 році. Їх робота була спрямована на вивчення впливу динамічної медитації на спектр альфа-хвиль мозку. Там включались техніки ментальної релаксації та візуалізації, призначені для досягнення глибоких станів релаксації та підвищення когнітивних здібностей. У дослідженні взяли участь здорові добровольці, які пройшли тренування з використанням методу Сільви. Для вимірювання альфа-ритмів мозку учасників використовували електроенцефалографію (EEG). Спектр альфа-хвиль вимірювали до та після проведення сеансів динамічної медитації.

Результати дослідження показали значне збільшення спектру альфа-хвиль у мозку учасників після проведення сеансів динамічної медитації. Це збільшення було статистично значущим. Альфа-хвилі асоціюються зі станами розслаблення, зниженням рівня тривожності та підвищенням творчого мислення. Це має важливі наслідки для використання медитативного стану як інструменту для зниження стресу та покращення когнітивних функцій. Дослідження Oliveros та колег продемонструвала, що динамічна медитація ефективно збільшує спектр альфа-хвиль мозку, що підтверджує його корисність у контексті нейропсихологічної терапії, відомо з [7].

Таким чином, експериментально було доведено, що у випадку коректного впливу на частоту коливань головного мозку людина може проводити ефективну самостійну психологічну корекцію.

Також, в результаті цих досліджень була виявлена можливість людини, яка перебуває у такому медитативному стані частково отримувати доступ до безсвідомої частини психіки і контактувати із витісненим матеріалом.

Саме наслідки таких захисних механізмів психіки як «витіснення» та «дисоціація» утворюють найбільш складний матеріал для психологічної корекції та лікування, і, в той самий час, вони є одними із базових, найпоширеніших захисних механізмів, що допомагають EGO відмежовуватися від неприйнятних імпульсів ID, відомо з [8] та травматичного досвіду, відомо з [9], що є однією з важливих форм адаптаційних механізмів психіки і дає змогу людині пережити кризові періоди.

Фундаментально питання роботи із неусвідомленим психічним матеріалом дослідив та створив ефективну психотерапевтичну методику Ханскарл Льюїнер - Кататимно-імагінативна психотерапія (Символдрама). Його метод, окрім класично впливу терапевта на свідомість людини шляхом розмови, активно використовує контрольовану роботу з образами (імагінації) в терапевтичних цілях. Цей метод базується на психодинамічних теоріях класичного психоаналізу та його сучасного розвитку, аналізуючи несвідомі конфлікти, афективно-інстинктивні імпульси, процеси захисту та онтогенетичні форми конфліктів. Основна техніка полягає у створенні пацієнтом внутрішніх образів у стані релаксації, які відображають його внутрішній світ і несвідомі конфлікти. Процедура включає використання стандартних мотивів [10].

Льюїнер розробив та системно й докладно виклав метод кататимного переживання образів, який є високоефективним психотерапевтичним інструментом. Метод дійсно дозволяє виявити та пропрацювати глибинні психічні конфлікти, сприяючи значному покращенню психологічного стану пацієнтів. Використання Символдрами, завдяки її доступності та ефективності, є важливим для розвитку психотерапевтичної допомоги та підготовки нових висококваліфікованих фахівців.

І при цьому у методу є ряд особливостей, які гіпотетично можна покращити і цим підвищити ефективність допомоги пацієнту. По-перше, Льюїнер зазначав про бажаність неглибокої релаксації, щоб у пацієнта не пригнічувалось відчуття актуальних переживань від турбуючого конфлікту. Вірогідно, це може зменшувати «глибину занурення» і, як наслідок, збільшувати термін для виявлення і корекції психологічних причин проблеми. У цьому питанні медитативні стани, що вводять людину в Альфа- і, особливо, Тета-ритми головного мозку є цікавими з позиції більш глибокого занурення та швидших позитивних результатів.

Друге, Льюїнер при роботі з образами у домінуючій більшості випадків користується стандартизованими мотивами. Гіпотезою «Медитативної

метафорично-образної терапії» є позиція, що стовідсотково-індивідуальний підхід в контрольованих самим пацієнтом образах, коли людина не починає імагінацію за запропонованим терапевтом мотивом, а сама створює свою метафору (дозволяє образу самому виникнути) на відчуття проблемного питання може у деяких випадках бути більш ефективним. Тут ми не виключаємо роботу зі стандартизованими образами, а додаємо варіант використання індивідуалізованого підходу.

Третє, у Символдрамі пацієнт проходить стандартні мотиви за рекомендацією терапевта з ціллю отримання терапевтом додаткової діагностичної інформації по стану пацієнта, а пацієнту це дає можливість провести трансформацію свого внутрішнього психологічного стану. У методі відсутній інструмент вільного пошуку причин проблемної ситуації, через що гарантією успіху є, переважно, компетенція психотерапевта. Цю особливість є потреба покращити шляхом створення способу виявлення відправних точок проблеми клієнта у форматі, коли пацієнт самостійно може задати параметри пошуку та у стані глибокої релаксації «зловити» (побачити) впливаючі на внутрішньому екрані метафоричні образи, що відображають суть та перший момент формування проблеми.

І останнє, усі вищевказані психотерапевтичні методи, базуються на обов'язковій участі терапевта. З моєї точки зору, надзвичайно корисним була би розробка інструментарію для можливості ситуативного проведення пацієнтом самостійної психотерапії.

Підсумовуючи, ми бачимо наявність дієвих інструментів усвідомлення та можливості впливу на глибинні частини психіки, [7] та основоположні механізми, які роблять недоступним психічний матеріал у звичайному стані функціонування головного мозку і стану свідомості, відомо з [8]. Тут виникає необхідність прикладного застосування інструменту для відкриття можливості проводити психологічну корекцію.

Відповідно, **метою статті** є систематизація та виклад початкових теоретичних положень методу «Медитативної метафорично-образної терапії», який має в подальшому вирішити поставлену проблему в питаннях комплексності та можливої автономності використання за часів воєнного стану та інших кризових періодів, коли можливість звернутись за психологічною допомогою обмежена і людині необхідно самостійно нормалізувати свій стан. Крім того, ми маємо визначити необхідний об'єм досліджень, які б дали змогу встановити рівень ефективності даного методу.

Виклад основного матеріалу.

Умовно, застосування інструментарію розроблюваного методу можна розділити на 3 площини (рівні):

1. Рівень. Спосіб впливу – традиційна розмова терапевта із клієнтом. Тут ключовими факторами позитивного впливу є здатність терапевта вибудовувати відносини з клієнтом та любити людину перед собою. Класична

робота через ментальний та емоційний план де терапевт з клієнтом проговорюють різні питання із життя клієнта, налагоджують відносини (перенос – заміщення батьків), проходять сепарацію, розширюють рамки Супер-его, інтегрують відторгнуті частини психіки та активують его-стани Люблячих батьків, Дорослого і Вільного дитя, відомо з [11].

2. Рівень. Використання Трансформуючих медитацій зі стандартизованими образами. За основу можемо взяти метод використання стандартних образів (мотивів) за Льюїнером, який добре описаний у роботі Левицької Т.Л. та Обухова Козаровицького Я.Л. [12]. При цьому у «Методі медитативної метафорично-образної терапії» будуть розроблені та використані власні стандартні образи. Робота з визначеними та підходящими під актуальну ситуацію стандартизованими образами на задані теми має застосовуватись для більш глибокого пропрацювання вище вказаних питань, якщо класичним методом через традиційну розмову клієнту не вдається дійти до усвідомлень витісненого матеріалу.

2.1. Перед будь-якими медитаціями, як із Стандартизованими образами, спочатку необхідно увійти у розслаблюючу медитацію та певний час в такому стані відпочити, відновивши спокійний стан. Після цього переходити до Трансформуючої медитації.

2.2. Після отримання позитивних результатів на метафоричному плані під час роботи з образами на 2 рівні, необхідно протягом найближчого часу усвідомлено віднайти відображення тих результатів в об'єктивному матеріальному світі – помітити, усвідомити, прийняти як власний досвід, що відрізняється від того як було раніше. Для цього після трансформуючих медитацій необхідно вести записи у яких зазначати:

- висновки з діагностики наявного стану речей, які зроблені з образів у медитації
- трансформації, які відбулись у медитації
- зміни для спостереження найближчим часом у житті

3. Рівень. Пошуково-трансформуючі медитації для виявлення «відправних точок», які негативним чином вплинули на психіку людини, що досліджено у [13]. Цілі медитативної метафорично-образної терапії на 3-му рівні:

3.1. Пошуково-трансформуючі медитативні занурення та корекція відправних точок – «Метафорично-образна терапія (візуалізація та корекція) формуючих точок».

- занурення у медитативному стані та задання запиту на пошук причини незадовільної ситуації
- за допомогою уявлення «сонячного потоку» зануритись і роздивитись ситуацію
- «побачивши» наявну ситуацію і відчувши свої почуття щодо неї, прийняти наявну ситуацію і свої почуття до цього (не те, що зі мною це трапилось і я цьому радий, а те що зі мною є зараз, адже всередині себе ми

знаходимо лише себе, і треба цю частину своєї психіки інтегрувати - прийняти з любов'ю)

- уявляючи як «разом з потоком приємного для клієнта світла» змінити (терапіювати) ситуацію

- символічно відновити справедливість (прийняти рішення відмовитись від наміру продовжувати негативно ставитись до ситуації та людини, що її спричинила та усвідомити, що об'єктивно негативний вплив тієї ситуації наразі теж відсутній – для легшого сприйняття клієнтом можна артикулювати йому це як: «прийняти назад свій і віддати чужий негатив, вибачитись і пробачити»)

3.2. створення та інтеграція бажаних образів – самопрограмування / самонавіювання. Принципи роботи:

- вірити, що це можливо
- бажати цього
- уявити та відчувати, «знати що це вже сталося» (можна пояснити клієнту це як - припустити, що минуле, сьогодення та майбутнє існують не в лінійному вимірі, а одночасно. Тоді уявивши, що в майбутньому це вже сталося, то можемо припустити, що ці зміни вже наявні і у теперішньому).

Висновки. Викладений вище матеріал є концептуальним та лише початковим аспектом розробки методу і в подальшому потребує більш детального формування та описання. Також, планується провести емпіричні дослідження шляхом поєднання номотетичного та ідеографічного підходів у дослідженні, що дозволить встановити ступінь ефективності даної терапевтичної методики.

Література:

1. Слюсаревський М.М. Соціально-психологічний стан українського суспільства в умовах повномасштабного російського вторгнення: нагальні виклики і відповіді. *Вісник Національної академії педагогічних наук України*. 2022. Видавництво НАПН України, Київ, Україна. С.
2. Радченко О.В. та ін. Особливості проявів бойових стресових розладів у поранених військовослужбовців Збройних Сил України – учасників бойових дій. *Медсестринство*. 2020. Вип. 4. С.23-26. Видавництво Інституту медсестринства, Київ, Україна.
3. Джованні, Мікеланджело та ін. "Comparative Psychotherapy Research". Нью-Йорк: Springer Publishing, 2010.
4. Misett, S. O., & Linehan, P. M. (1998). The Empirical Status of Empirically Supported Psychotherapies: Assumptions, Findings, and Reporting in Controlled Clinical Trials. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 5(4), 566–579.
5. Bremner, F.J., Benignus, V., & Moritz, F. (1972). "Evidence for the Ability to Control Alpha Rhythms: Implications for the Silva Method". *Neuropsychologia*, 10, 467-469.
6. Bremner, F.J., Benignus, V., & Moritz, F. (1972). "Control of Alpha Rhythms through Feedback and the Associated Mental States: A Review of the Silva Method." *Neuropsychologia*, 10(3), 307-312.
7. Oliveros, J.C., Ortiz, T., Selman, A.M., Arrigain, S. (1985). "Increases in Alpha Power Spectrum in Response to Dynamic Meditation Through the Silva Method." *Clinical Neurology Department, San Carlos Clinic Hospital, Madrid, Spain*.

8. Freud, S. (1915). "Repression." *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Volume XIV (1914-1916): On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology and Other Works, 141-158.
9. Janet, P. (1907). "Les Obsessions et la Psychasthénie" [Obsessions and Psychasthenia].
10. Leuner, Hanscarl: *Katathymes Bilderleben: Grundstufe; Einführung in die Psychotherapie mit der Technik des Wachtraums*; Seminar, 1989 Georg Thieme Verlag
11. Berne, Eric. "Games People Play: The Psychology of Human Relationships." Published in New York: Grove Press, 1964.
12. Левицька Т.Л., Обухов Козаровицький Я.Л. Символдрама: теорія та практика: навч. посіб. – Хмельницький: ХНУ, 2019 – 266 с.
13. Divine Healing Place. (2024). "Reference Point Therapy". URL: <https://divinehealingplace.com/reference-point-therapy/> (дата звертання: 09.05.2024).

References:

1. Sliusarevskyi, M.M. (2022). Sotsialno-psykholohichni stan ukrainskoho suspilstva v umovakh povnomasshtabnoho rosiiskoho vtorhnennia: nahalni vyklyky i vidpovidi [Social and psychological state of Ukrainian society under full-scale Russian invasion: urgent challenges and responses]. *Visnyk Natsionalnoi akademii pedahohichnykh nauk Ukrainy – Bulletin of the National Academy of Pedagogical Sciences of Ukraine*. Kyiv: Vydavnytstvo NAPN Ukrainy [in Ukrainian].
2. Radchenko, O.V., et al. (2020). Osoblyvosti proiaviv boiovykh stresovykh rozladiv u poranenykh viiskovosluzhbovtziv Zbroinykh Syl Ukrainy – uchasnkyv boiovykh dii [Features of combat stress disorders in wounded servicemen of the Armed Forces of Ukraine – participants of hostilities]. *Medsestrynstvo – Nursing*, 4, 23-26. Kyiv: Vydavnytstvo Instytutu medsestrynstva [in Ukrainian].
3. Giovannini, M., et al. (2010). *Comparative Psychotherapy Research*. New York: Springer Publishing.
4. Misett, S.O., & Linehan, P.M. (1998). The Empirical Status of Empirically Supported Psychotherapies: Assumptions, Findings, and Reporting in Controlled Clinical Trials. *Clinical Psychology: Science and Practice*, 5(4), 566-579.
5. Bremner, F.J., Benignus, V., & Moritz, F. (1972). Evidence for the Ability to Control Alpha Rhythms: Implications for the Silva Method. *Neuropsychologia*, 10, 467-469.
6. Bremner, F.J., Benignus, V., & Moritz, F. (1972). Control of Alpha Rhythms through Feedback and the Associated Mental States: A Review of the Silva Method. *Neuropsychologia*, 10(3), 307-312.
7. Oliveros, J.C., Ortiz, T., Selman, A.M., & Arrigain, S. (1985). Increases in Alpha Power Spectrum in Response to Dynamic Meditation Through the Silva Method. *Clinical Neurology Department, San Carlos Clinic Hospital, Madrid, Spain*.
8. Freud, S. (1915). Repression. In *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud*, Volume XIV (1914-1916): On the History of the Psycho-Analytic Movement, Papers on Metapsychology, and Other Works (pp. 141-158).
9. Janet, P. (1907). *Les Obsessions et la Psychasthénie* [Obsessions and Psychasthenia].
10. Leuner, Hanscarl: *Katathymes Bilderleben: Grundstufe; Einführung in die Psychotherapie mit der Technik des Wachtraums*; Seminar, 1989 Georg Thieme Verlag
11. Berne, E. (1964). *Games People Play: The Psychology of Human Relationships*. New York: Grove Press.
12. Levitska, T.L., Obukhov-Kozarovytskyi, Ya.L. *Simboldrama: teoriia ta praktyka: navch. posib.* – Khmelnytskyi: KhNU, 2019 – 266 s.
13. Divine Healing Place. (2024). Reference Point Therapy. Retrieved from <https://divinehealingplace.com/reference-point-therapy/> (accessed: 09.05.2024).

УДК: 159.9: 378.14: 378.9

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1524-1534](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1524-1534)

Гельбак Анжела Миколаївна кандидат психологічних наук, завідувач кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1, Донецький державний університет внутрішніх справ, вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, 25006, тел.: (066) 195-99-64, <https://orcid.org/0000-0002-7137-6326>

Молчанова Оксана Миколаївна кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін факультету № 1, Донецький державний університет внутрішніх справ, вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, 25006, тел.: (050) 204-39-14, <https://orcid.org/0000-0003-3054-1126>

ПСИХОЛОГО-ПЕДАГОГІЧНІ УМОВИ РОЗВИТКУ ТОЛЕРАНТНОСТІ У МАЙБУТНІХ ПОЛІЦЕЙСЬКИХ

Анотація. В статті розглянуто феномен толерантності як важливої професійної якості поліцейських. Проаналізовано різні наукові підходи до її тлумачення. Окреслені основні функції даного утворення (культурозберігаюча, регулююча, психологічна, креативна, виховна, соціально-комунікативна, феліцітологічна) та основні види толерантності (гендерна, вікова, освітня, міжнаціональна, расова, релігійна, географічна, міжкласова, фізіологічна, політична, маргінальна).

Констатовано значення толерантності для професійної діяльності поліцейського, відповідно якого вона постає системою характеристик особистості для чіткого усвідомлення важливих професійних ролей, норм та цінностей правоохоронця, ініціює розвиток професійної культури, ціннісного та гуманного ставлення до оточуючих людей, сприяє забезпеченню прав та свобод і ненасильницькій комунікації. На основі теоретичного аналізу виокремлено авторське поняття толерантності поліцейського як інтегрального особистісного утворення.

Звертається увага на важливість юнацького віку для розвитку ідентичності особистості, яка лежить в основі формування майбутньої толерантності у курсантів.

Констатовано, що гуманістична парадигма сучасної системи вищої освіти прийшла на зміну авторитарній парадигмі і передбачає розкриття людини як унікальної цілісної особистості, що розвивається у процесі активної реалізації свого творчого потенціалу в системі взаємодії з іншими людьми. Ключовими поняттями гуманістичної парадигми виступають: толерантність, взаєморозуміння, взаємоповага, взаємодія.

Окреслено психолого-педагогічні умови розвитку толерантності у майбутніх поліцейських, визначено методологічні підходи та принципи розвитку толерантності, серед них: гуманістичний, системний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, фасилітативний.

Ключові слова: толерантність, терпимість, повага до прав і свобод, професійна діяльність, ідентичність, толерантність поліцейського, суб'єкт-суб'єктна освіта, фасилітація, гуманізація освітнього простору, особистісно-орієнтований підхід.

Gelbak Anzhela Mykolaivna Candidate of Psychological Sciences, Head of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Faculty No. 1, Donetsk State University of Internal Affairs, St. Velyka Perspectivna, 1, Kropyvnytskyi, tel.: (066) 195-99-64, <https://orcid.org/0000-0002-7137-6326>

Molchanova Oksana Mykolaivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Social and Humanitarian Disciplines, Faculty No. 1, Donetsk State University of Internal Affairs, St. Velyka Perspectivna, 1, Kropyvnytskyi, tel.: (050) 204-39-14, <https://orcid.org/0000-0002-7137-6326>

PSYCHOLOGICAL AND PEDAGOGICAL CONDITIONS FOR THE FORMATION OF TOLERANCE IN FUTURE POLICE OFFICERS

Abstract. The article examines the phenomenon of tolerance as an important professional quality of police officers. Different scientific approaches to its interpretation are analyzed. The main functions of this education are outlined (culture-preserving, regulatory, psychological, creative, educational, social-communicative, felicitological) and the main types of tolerance (gender, age, educational, international, racial, religious, geographic, interclass, physiological, political, marginal).

The value of tolerance for the professional activity of a police officer has been established, according to which it appears as a system of personality characteristics for a clear understanding of the important professional roles, norms and values of a law enforcement officer, initiates the development of professional culture, a valuable and humane attitude towards the surrounding people, promotes the provision of rights and freedoms and non-violent communication. On the basis of theoretical analysis, the author's concept of tolerance of a policeman as an integral personal formation is singled out.

Attention is drawn to the importance of youth for the development of personal identity, which is the basis of the formation of future tolerance among cadets.

It has been established that the humanistic paradigm of the modern system of higher education has replaced the authoritarian paradigm and involves the disclosure of a person as a unique, integral personality that develops in the process of actively

realizing his creative potential in the system of interaction with other people. The key concepts of the humanistic paradigm are: tolerance, mutual understanding, mutual respect, interaction.

The psychological and pedagogical conditions for the development of tolerance among future police officers are outlined, methodological approaches and principles of tolerance development are defined, among them: humanistic, systemic, person-oriented, activity-oriented, facilitative.

Keywords: tolerance, tolerance, respect for rights and freedoms, professional activity, identity, tolerance of a police officer, subject-subject education, facilitation, humanization of educational space, person-oriented approach.

Постановка проблеми. Професійна діяльність працівників поліції часто здійснюється в напружених умовах, в агресивному середовищі, в умовах конфліктних ситуацій. За таких умов до правоохоронців підвищуються вимоги, які висуває їм суспільство. Тому, важливим виступає вміння поліцейського створювати ефективну взаємодію з різними категоріями громадян в різних життєвих обставинах, орієнтованість на демократичні цінності, готовність до пошуку компромісу, повага до оточуючих.

Перед закладом вищої освіти, який навчає майбутніх поліцейських, стоїть завдання розвитку діяльнісних, професійно-ділових, комунікативних та особистісних якостей правоохоронців, які забезпечуватимуть ефективну професійну діяльність. Однією з професійно важливих якостей виступає толерантність, яка сприяє не тільки повазі до прав та свобод інших, а й дозволяє врегульовувати конфлікти та будувати взаємодію з іншими на основі взаєморозуміння та терпимості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Існують різні наукові позиції, в яких окреслюється толерантність: як внутрішня установка щодо прийняття іншого; як зовнішнє вираження культурних норм; як неупередженість щодо інших; як терпимість до тих, хто шкодить нам та іншим (в ситуації, коли нам нема до цього ніякої справи). Але більшість дослідників пов'язують феномен толерантності із певною здатністю чи вмінням: здатність до духовної зрілості (Ю. Терещенко); здатність поглянути на світ з різних позицій (своїї чи іншої) та позитивне ставлення до них (А. Асмолов, Р. Валітова, П. Степанов), здатність створювати діалог між «Я» та «Ти», що є основою процесу становлення (М. Бубер); вміння зрозуміти іншу людину через позицію самоактуалізації (А. Маслоу); здатність поважати чужі позиції та взаємно змінювати свої (В. Лекторський), вміння інтегрувати людський культурний досвід у власну систему орієнтації в цінностях (П. Кравченко). Якщо узагальнити різні підходи до вивчення толерантності, можна побачити, що найчастіше науковцями (Г. Солдатова, Л. Шайгерова) виокремлюються наступні чотири напрямки: толерантність як психологічна стійкість, толерантність як система позитивних установок, толерантність як сукупність

якостей особистості, толерантність як система цінностей (особистісних і групових) [1; 2; 3].

Мета статті – виокремлення психолого-педагогічних умов розвитку толерантності у майбутніх поліцейських.

Виклад основного матеріалу. С. Ганаба, аналізуючи феномен толерантності окреслила його як загальнолюдську фундаментальну ознаку культури, яка визначається факторами суб'єктивної дійсності (світоглядно-ціннісні орієнтації та духовні запити) окремої особистості та широким спектром людських відносин та орієнтується на розвиток гуманістичного потенціалу. Метою толерантності є звільнення суспільства від ворожості, нетерпимості, ненависті, розвиток емпатії, поваги до інших та доброзичливості [1].

Н. Цвіркун, проаналізувавши різні наукові підходи до визначення видів толерантності, виділила наступні, які розподілила за соціальними сферами:

- 1) коректність ставлення до представників іншої статі (гендерна толерантність);
- 2) лояльність до «недоліків» людини, пов'язаних з її віком (вікова толерантність);
- 3) об'єктивне ставлення до освіти (освітня толерантність);
- 4) справедливе ставлення до представників різних націй (міжнаціональна толерантність);
- 5) не упереджене ставлення до представників іншої раси (расова толерантність);
- 6) поважливе ставлення до представників різних вірувань (релігійна толерантність);
- 7) шанобливе ставлення до представників різних релігійних груп (релігійна толерантність);
- 8) неупередженість до громадян різних регіонів (географічна толерантність);
- 9) терпимість до представників різних соціальних та майнових прошарків (міжкласова толерантність);
- 10) чуйне ставлення до людей з різними психо-фізичними порушеннями (фізіологічна толерантність);
- 11) лояльність до представників різних політичних об'єднань (політична толерантність);
- 12) коректне ставлення до представників маргінального прошарку суспільства: алкоголіків, наркоманів, жебраків, ув'язнених (маргінальна толерантність) [4].

Толерантність в різних наукових доробках постає як багатофункціональне утворення (О. Гуренко, Є. Кривцова, О. Орловська та ін.), яке: забезпечує розвиток культурного досвіду спільноти (культурозберігаюча функція); дозволяє конструктивно вирішувати конфлікти на основі позитивного

сприйняття та зберігати рівноправність (регулююча функція); виступає основою позитивної атмосфери (психологічна функція); забезпечує умови для творчої активності та самоствердження (креативна функція); постає як зразок організації життєдіяльності в групі, сприяє ефективній соціалізації (виховна функція); сприяє розвитку комунікативних навичок для ефективної взаємодії (соціально-комунікативна функція); дозволяє отримати позитивні враження та переживання від взаємодії з різними особистостями та усвідомити свою особливість (феліцитологічна функція) [2].

Презентований вище аналіз наукових поглядів на толерантність дає нам підстави визнати її комплексним явищем, яка постає як інтегральна особистісна якість, яка формує активну життєву позицію людини щодо визнання інтересів, поглядів, цінностей, звичаїв інших, які є відмінними від власних (у випадку, якщо вони не розходяться з мораллю); сприяє прийняттю такої різноманітності та відкритості до нового досвіду; забезпечує готовність до взаємодії і розширення власних поглядів. Толерантність проявляється в поважливому (ціннісному) ставленні до всіх людей і до себе [3].

Аналіз наукових досліджень проблеми особистості поліцейського дав підставу зосередити увагу на взаємозв'язку професійної толерантності поліцейського з його особистістю, що є запорукою успішної правоохоронної діяльності.

Н. Цвіркун, аналізуючи формування толерантності у поліцейських, визначила її особистісною рисою (особливістю свідомості), яка розвивається тільки за спеціального виховання. Змістовно вчена виділила наступні компоненти даного утворення: почуття поваги, прийняття і розуміння культурного розмаїття світу; проявів людської індивідуальності та способів самовираження; лояльності до відмінностей різних людей (мова, релігія, вік, національне походження, сексуальна орієнтація тощо). Вона пропонує формувати толерантність у курсантів в освітніх закладах МВС України через виховання відкритості до іншого досвіду та прийняття різних цінностей і культури; розвиток неупередженого ставлення та альтруїзму до інших; навичок ненасильницького спілкування та відмови від невинуватого насильства. Такі вимоги до сучасного поліцейського, на її думку, висуває сучасний стан розвитку суспільства на основі системи демократичних цінностей. Отже, толерантність можна вважати професійною вимогою в роботі правоохоронців [5].

В. Тюріна визначила толерантність працівників поліції їх професійно значущою якістю, яка виступає основою попередження та врегулювання конфліктів. Дане вміння окреслює у правоохоронців повагу до прав інших людей та їх права бути іншими; прийняття інших людей такими, як вони є; визнання багатоманіття людської культури; готовність створювати взаємодії з оточуючими на основі взаєморозуміння. Найбільш вразливою сферою людських взаємин вчена назвала відносини між різними етнічними групами,

які часто супроводжуються етнофобіями, етнічним насиллям, як наслідок даних проявів – зростання потоку мігрантів, відповідно, етнічна толерантність, на її думку, постає як вміння проявляти терпимість по відношенню до людей з іншою етнічною ідентичністю.

Ключовим етапом формування ідентичності особистості, і етнічної, в тому числі, виступає юнацький вік, який є важливим періодом у психосоціальному становленні людини та її професійного розвитку. Від ставлення юнака до світу залежить його життєва орієнтація, тому, для здійснення вибору на користь мирного існування основоположними виступають позиції довіри та терпимості. Формування етнічної толерантності відбувається на основі поваги до свого народу, гордості за різні досягнення, цінності та усвідомлення різноманіття культурного світу; прийняття іншого та розуміння несхожості з ним (сприймаючи «єдність-несхожість» як дві сторони одного явища).

Вчена відзначила, що складниками толерантності є емпатія, співпереживання та співчуття, довіра. Ключовою складовою формування толерантності, на її думку, виступає почуття власної гідності та здатності до самопізнання. Умовою розвитку толерантності постає терпиме ставлення до себе, яке в юнаків пов'язане з позитивним самовідношенням та доброзичливістю до світу.

Проаналізувавши різні наукові точки зору на толерантність, ми визначили, що вона постає системою характеристик особистості для чіткого усвідомлення важливих професійних ролей, норм та цінностей поліцейського, яка ініціює розвиток професійної культури, ціннісного та гуманного ставлення до оточуючих людей, сприяє забезпеченню прав та свобод і ненасильницькій комунікації.

Отже, в нашому дослідженні будемо користуватись наступним авторським поняттям. Толерантність поліцейського – це інтегральне особистісне утворення, яке актуалізує активну позицію правоохоронця щодо визнання прав та основних свобод людини та ініціює розвиток професіоналізму на основі культури, ціннісного та гуманного ставлення до оточуючих.

Уважаємо, що формування толерантності у майбутніх правоохоронців повинно базуватися на принципах гуманізму (від лат. *humanitas* — людяність) – світогляд, у центрі якого знаходиться ідея людини як найвищої цінності; гуманістичного виховання – безперервного загального розвитку, культуровідповідності, системності, природовідповідності, включення особистості в діяльність, індивідуально-особистісного виховання, полісуб'єктності (діалогічності), ціннісно-сислової спрямованості, індивідуальнотворчого підходу, наступності та безперервності. Орієнтація на дані принципи зумовлюється гуманістичною спрямованістю діяльності поліцейського і входить в склад професійно важливих якостей [6].

В українській психології ідея гуманізації освітнього простору в психолого-педагогічному аспекті розкрита у наукових працях Г. Балла, С. Максименка, О. Пархоменка, С. Братченка, І. Васильєва, М. Боришевського та інших.

С. Максименко, зокрема констатує, що велике значення в реформуванні освіти надається послідовній реалізації у ній особистісного принципу, маючи на увазі надання дієвої допомоги для повноцінного розкриття продуктивних можливостей кожного здобувача освіти у його індивідуальній своєрідності, та стимулювання гармонійного розвитку і саморозвитку особистості [7].

Г. Балл визначає гуманізацію навчання як орієнтацію його мети, змісту, форм та методів на особистість здобувача освіти, стимулювання й гармонізацію його розвитку. На думку вченого, гуманізація освітнього простору повинна забезпечуватися наступними універсальними принципами:

- поваги до партнера;
- прийняття партнера таким, яким він є, і одночасно, орієнтація на його найвищі результати (реальні й потенційні);
- поваги до себе;
- конкретності (угоди учасників діалогу стосовно базових знань, норм, цінностей і цілей, якими вони керуються);
- толерантності;
- якнайповнішого використання потенціалу культури, входження конкретного діалогу в «великі діалоги», через які культура функціонує і розвивається [8].

На думку О. Пархоменко, зміст гуманістичного виховання молоді має зводитися до того, щоб виховати особистість, що не лише має певну суму знань, а, головне, володіє вміннями й навичками:

1. ведення діалогу, дискусії, аргументованої полеміки, дотримуючись при цьому етичних норм і моральних правил;
2. аналізу фактів і явищ реального життя, даючи їм моральну оцінку;
3. виявлення глибокої поваги до батьків, рідних і близьких, усіх, хто потребує допомоги, підтримки, уваги;
4. співпереживання, милосердя, людяності, доброти, чуйності;
5. активності, самостійності, ініціативи в суспільно-гуманістичній, морально-етичній, продуктивній, благодійній діяльності [7].

Гуманістичне навчання передбачає свободу вибору особистістю змісту і форм навчальної діяльності і, відповідно, внутрішню відповідальність особистості за процес і результативність своєї праці. Демократизація відносин між учасниками освітнього процесу сприяє формуванню «суб'єкт-суб'єктних відносин», де здобувач освіти виступає в ролі замовника знань, умінь і навичок.

«Суб'єкт-суб'єктна» модель характеризується рівністю психологічних позицій учасників спілкування, обоюдною активністю сторін. При цьому кожна сторона не тільки зазнає впливу, але й сама однаковою мірою впливає

на іншу взаємним проникненням партнерів у світ почуттів і переживань один одного, готовністю встати на позицію іншої сторони, прагненням до співучасті, співпереживання, прийняття один одного, взаємною повагою, довірою, щирістю, намаганням досягнути порозуміння, визнанням за співрозмовником права і можливості до змін та розвитку, активною гуманістичною установкою партнерів. Тому в сучасному світі найбільш актуальною стає потреба в оволодінні саме суб'єкт-суб'єктними, – продуктивними глибинними діалогічними формами спілкування (С. Братченко, І. Васильєва, М. Боришевський, Г. Ковальов, М. Савчин, І. Слободянюк та ін.) .

Виокремимо головні психологічні принципи суб'єкт-суб'єктної педагогічної взаємодії.

Принцип діалогізації. Діалогізація педагогічної взаємодії пов'язана насамперед із переходом суперпозиції викладач і субординованої позиції курсант в особистісно рівноправні позиції людей, що співпрацюють.

Принцип проблематизації. Проблематизація педагогічної взаємодії приводить до зміни ролей та функцій викладача і курсанта за якої педагог не виховує, не викладає, а стимулює, актуалізує курсантів до особистісного розвитку, активізує дослідницьку позицію, створює умови для морального вибору в ситуації неоднозначності, підштовхує самостійно знаходити й розв'язувати пізнавальні проблеми та завдання.

Принцип персоналізації. Персоналізація педагогічної взаємодії передбачає, насамперед, відмову від рольових масок, адекватного включення у взаємодію тих елементів індивідуального досвіду (почуття, переживання, емоції, відповідні дії і вчинки), котрі не лише відповідають рольовим очікуванням та нормативам, але й відображають тенденції особистісного розвитку людини.

Принцип індивідуалізації. Індивідуалізація педагогічної взаємодії передбачає здатність педагога виявляти й підтримувати у кожному курсантові індивідуальні, специфічні елементи загальної та предметної обдарованості. Необхідно так будувати зміст і методику навчання й виховання, щоб вони були адекватні як віковим (за рівнем розвитку), так і індивідуальним (особистісним) особливостям і можливостям, а також співвідносились із здібностями та нахилами здобувачів освіти.

Без перебільшення можна сказати, що особливо яскраве практичне звучання проблеми суб'єкт-суб'єктного спілкування (без використання самого терміну) ми знаходимо в роботах В. Сухомлинського. Вся його педагогічна система, по суті, побудована на ідеї заміни традиційного суб'єкт-об'єктного контакту педагога з вихованцями якісно іншою суб'єкт-суб'єктною системою. Наукові праці видатного педагога висвітлюють практично всі основні аспекти суб'єкт-суб'єктного спілкування, які реалізуються у контексті педагогічних проблем. Це – своєрідне узагальнення, синтез ідей про діалогічне спілкування у педагогічній діяльності.

Здійснений теоретичний аналіз сучасних аспектів підготовки фахівців сектору безпеки дозволив виокремити сукупність методологічних підходів щодо створення психолого-педагогічних умов формування толерантності, серед яких ключовими вважаємо: гуманістичний, системний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, фасилітативний.

Зазначимо, що кожен вище зазначений підхід у методологічній основі формування толерантності у майбутніх поліцейських відіграє свою роль. Гуманістичний підхід, базуючись на принципах поваги до гідності та розуму людини, праві на самостійність у прийнятті рішень, праві на щастя та вільний вияв природних почуттів і здібностей, сприятиме толерантному ставленню до інших людей, їх поглядів, думок, що створить умови для формування позитивного ставлення до неоднозначних ситуацій. Сутність системного підходу полягає в тому, що об'єкт вивчають як цілісну множину елементів у сукупності відношень і зв'язків між ними, тобто як систему. Особистісно-орієнтований підхід – це методологічна орієнтація в педагогічній діяльності, що дає можливість за допомогою опори на систему взаємопов'язаних понять, ідей і способів забезпечити та підтримати процеси самопізнання, самопобудови та самореалізації особистості, розвиток її неповторної індивідуальності.

Врахування в освітньому процесі індивідуальних особливостей, інтересів та потреб курсантів забезпечить розвиток індивідуальної саморегуляції, впевненість в своїй силі вирішувати різноманітні життєві та професійні задачі, що створить умови для формування саморегуляції в невизначених ситуаціях.

Діяльнісний підхід розглядає особистість як суб'єкт діяльності яка сама формується в діяльності та спілкуванні з іншими людьми і визначає характер цієї діяльності та спілкування. З погляду психології, зміст освіти засвоюється не шляхом передачі інформації людині, а в процесі її власної активної, спрямованої діяльності [6].

Витоки педагогічної фасилітації лежать в особистісно-орієнтованій взаємодії, яка є гаслом гуманістичної психології. Філософи-гуманісти, ставлячи і вирішуючи проблему особистості, прагнуть виявити такі аспекти людини як потенціал особистісного зростання, подолання себе, здатність людини до самореалізації. Тому, розглядаючи цей феномен, ми звертаємося до гуманістичного напрямку і до тих психологів (насамперед до А. Маслоу та К. Роджерса), які визначили фасилітаційну функцію навчання.

Центральною гіпотезою підходу К. Роджерса є те, що індивідуум в самому собі може знайти величезні ресурси для самопізнання, зміни Я-концепції, цілеспрямованої поведінки, а доступ до цих ресурсів можливий лише при дотриманні трьох умов, сприятливих для створення певної фасилітаційної психологічної атмосфери. Цими умовами, на думку науковця, є конгруентне самовираження в спілкуванні, достовірність, щирість; безумовне позитивне відношення і ухвалення інших; активне емпатійне слухання і розуміння.

Таким чином, якщо застосувати цю гіпотезу до освітнього процесу, то для того, щоб активізувати розвиток особи що навчається, необхідно створити особливу психологічну атмосферу, яка сприятиме прояву особистої активності або, іншими словами, здійснити фасилітаційну взаємодію. Слід зазначити, що фасилітаційний педагогічний вплив надає не лише викладач на здобувача освіти, але й навпаки, оскільки, фасилітаційна взаємодія передбачає емоційний зв'язок всіх учасників освітнього процесу, що, в свою чергу, породжує єдність думок і дій.

На думку А. Маслоу, на зміну моделі викладача як лектора, керівника, котрий підтримує бажану поведінку, повинна прийти модель викладача як помічника, фасилітатора [7].

Обрані методологічні підходи і принципи ми означили як психолого-педагогічні умови розвитку толерантності у майбутніх поліцейських, використання яких забезпечить ефективність в професійній діяльності у майбутньому.

Висновки. Таким чином, толерантність поліцейського визначається нами як інтегральне особистісне утворення, яке актуалізує активну позицію правоохоронця щодо визнання прав та основних свобод людини та ініціює розвиток професіоналізму на основі культури, ціннісного та гуманного ставлення до оточуючих. Проведене дослідження дозволило виокремити методологічні підходи та принципи, що складають психолого-педагогічні умови формування толерантності у майбутніх поліцейських. Серед них: гуманістичний, системний, особистісно-орієнтований, діяльнісний, фасилітаційний. Названі методологічні підходи і принципи не суперечать один одному, а навпаки, взаємодоповнюють, що забезпечує найбільш ефективний розвиток толерантності як важливої особистісної складової працівника Національної поліції України. [6].

Література:

1. Ганаба С. Толерантність як визнання суверенності іншого. *Толерантність у системі цінностей сучасної особистості: матеріали Всеукраїнської наукової конференції, приуроченої до Міжнародного дня толерантності*, м. Маріуполь, 12 листопада 2021 року. Маріуполь : ДонДУВС, 2021. С.39-42.
2. Терещенко К. В. Толерантність як детермінанта психологічного здоров'я особистості. *Актуальні проблеми психології. Том I. Випуск 57*. С.90-95 URL -<https://lib.iitta.gov.ua/724952/1/15.pdf>
3. Тюріна В. Формування етнічної толерантності як професійної якості особистості майбутніх офіцерів поліції. *Педагогічні науки: теорія, історія, інноваційні технології*, 2022, № 9-10 (123-124) С. 294-302 <https://pedscience.sspu.edu.ua/wp-content/uploads/2023/09/%D1%82%D1%8E%D1%80%D1%96%D0%BD%D0%B0-3.pdf>
4. Цвіркун Н. Формування толерантності у поліцейських. *Підготовка охоронців правопорядку в Харкові (1917–2017 рр.)*. Харків, 2017. URL -https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_11_2017/pdf/161.pdf
5. Костюшко Г. О., Сливченко І.В. Теоретичні основи формування толерантності у старших підлітків. *Серія 11. Соціальна робота. Соціальна педагогіка*. URL <https://enpuir.npu.edu.ua/bitstream/handle/123456789/32547/K%20%D0%9eSTIUSHKO.pdf?sequence=1&isAllowed=y>

6. Хілько С. О. Психологічні умови формування толерантності до невизначеності у майбутніх психологів. Дис...канд. психол. наук за спеціальністю 19.00.07 – «педагогічна та вікова психологія». Інститут педагогічної освіти та освіти дорослих НАПН України, Київ, 2018.

7. Гельбак А. М. Фасилітаторство педагога як умова позитивної переорієнтації педагога на сучасний освітній простір. *Вісник післядипломної освіти: зб. наук. пр. / Ун-т менедж. освіти НАПН України*; редкол. : О.Л. Ануфрієва [та ін.]. Вип. 13 (26) / голов. ред. В.В. Олійник. К. : АТОПОЛ, 2015. С. 56-58.

8. Балл Г. О. Раціоналістична орієнтація в методології людинознавства. Київ: Видавництво ПП «СДК», 2017. 204 с. [in Ukrainian].

References:

1. Hanaba S. (2021) Tolerantnist yak vyznannia suverennosti inshoho. [Tolerance as a recognition of the sovereignty of the other]. *Tolerantnist u systemi tsinnosti suchasnoi osobystosti: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii, pryurochenoi do Mizhnarodnoho dnia tolerantnosti. - Tolerantnist u sistemi tsinnosti suchasnoi osobystosti: materialy Vseukrainskoi naukovoï konferentsii, pryurochenoi do Mizhnarodnoho dne tolerantnosti. м. Mariupol, November 12, 2021. Mariupol: DonDUIA..* Pp.39-42. [in Ukrainian].

2. Tereshchenko K. V. (2020) Tolerantnist yak determinanta psykholohichnoho zdorovia osobystosti. [Tolerance as a determinant of psychological health of the individual.] *Aktualni problemy psykholohii: Tom 1. Orhanizatsiina psykholohiia. Ekonomichna psykholohiia. Sotsialna psykholohiia. Vypusk 57 . - Actual problems of psychology: Volume 1: Organizational psychology. Economic psychology. Social psychology. Issue 57.* Pp 91-95. [in Ukrainian].

3. Tiurina V. (2022) Formuvannia etnichnoi tolerantnosti yak profesiinoi yakosti osobystosti maibutnikh ofitseriv politsii. [Formation of ethnic tolerance as a professional quality of the personality of future police officers]. *Pedahohichni nauky: teoriia, istoriia, innovatsiini tekhnologii. - Pedagogical sciences: theory, history, innovative technologies Vypusk 9-10 (123-124).* Pp.294-302. [in Ukrainian].

4. Tsvirkun N. (2017) Formuvannia tolerantnosti u politseiskykh. [Formation of tolerance in police officers]. *Pidhotovka okhorontsiv pravoporiadku v Kharkovi (1917–2017 rr.). - Training of law enforcement officers in Kharkiv (1917-2017).* Retrieved from https://www.univd.edu.ua/general/publishing/konf/25_11_2017/pdf/161.pdf [in Ukrainian].

5. Kostyushko H. (2019). Teoretychni osnovy formuvannia tolerantnosti u starshykh pidlitkiv [Theoretical foundations of tolerance formation in older adolescents]. *Naukovyi chasopys Natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni M. P. Drahomanova. Serii 11 : Sotsialna robota. Sotsialna pedahohika : zb. nauk. Prats/ Vyp. 26.- Scientific Journal of the National Pedagogical Dragomanov University. Series 11: Social Work. Social Pedagogy : a collection of scientific papers. Issue 26.* Pp. 29-36. [in Ukrainian].

6. Khilko S. (2018). Psykholohichni umovy formuvannia tolerantnosti do nevyznachenosti u maibutnikh psykholohiv. [Psychological conditions for the formation of tolerance to uncertainty in future psychologists,. Candidate's thesis. Kyiv: Institute of Pedagogical and Adult Education of the National Academy of Pedagogical Science. [in Ukrainian].

7. Gelbak A.M. (2015). Fasyliatorstvo pedahoha yak umova pozytyvnoi pereoriantatsii pedahoha na suchasnyi osvitnii prostir [Facilitation of the teacher as a condition for the positive reorientation of the teacher to the modern educational space]. *Visnyk pisliadyplomnoi osvity: zb. nauk. pr. – Bulletin of postgraduate education: collection of scientific works / University of Management. of Education of the National Academy of Sciences of Ukraine.* 13 (26). pp. 56-58. K. : АТОПОЛ [in Ukrainian].

8. Ball H. O. (2017). Ratsiohumanistychna oriientatsiia v metodolohii liudynoznavstva [Rational humanistic orientation in the methodology of humanities]. Kyiv: Vydavnytstvo PP «SDK».

УДК 159.942.5

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1535-1547](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1535-1547)

Гричук Оксана Вікторівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри психології, Горлівський інститут іноземних мов Державного вищого навчального закладу «Донбаський державний педагогічний університет», просп. Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010, тел.: (099) 629-72-04, <https://orcid.org/0000-0002-6672-4701>

Гришко Олександр Дмитрович кандидат психологічних наук, доцент кафедри філософії та психології, Київський університет інтелектуальної власності і права Національного університету «Одеська юридична академія», Харківське шосе, 210, м. Київ, 02121, тел.: (044) 563-82-21, <https://orcid.org/0009-0002-3351-2902>

Чернякова Олеся Володимирівна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри філософії та психології, Київський університет інтелектуальної власності і права Національного університету «Одеська юридична академія», Харківське шосе, 210, м. Київ, 02121, тел.: (044) 563-82-21, <https://orcid.org/0000-0002-0384-4829>

Согоян Владислава Нверівна магістр психології, просп. Гагаріна, 72, м. Дніпро, 49010, тел.: (095) 177-85-29, <https://orcid.org/0000-0002-3016-6672>

ЕМОЦІЙНІ ЧИННИКИ ПРОФЕСІЙНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ МЕДИЧНИХ ПРАЦІВНИКІВ

Анотація. У статті висвітлено особливості професійної діяльності медичних працівників під час пандемії COVID-19 та воєнного стану. Аргументовано, що через наднормовий робочий час, необхідність надання телефонних консультацій хворих, роботу у мобільних бригадах з протидії COVID-19, вивчення особливостей вакцинації проти COVID-19 у медичних працівників підвищився рівень нервово-психічної напруги, тривоги, агресії, фрустрації.

Авторами проведено дослідження психічних станів та індивідуально – психологічних особливостей медичних працівників, вивчено вимоги до особистості медичного працівника, вплив професійної діяльності на особистість, психічні стани медичних працівників під впливом пандемії COVID-19 та воєнного стану. Психічні стани розглядались як система, що утворюється завдяки переживанням особистості та їх зв'язкам з навколишнім середовищем. Для них характерні такі параметри, як часові, активаційні, емоційні, тонічні, тензійні.

В емпіричному дослідженні виявлено, що медичні працівники випробовують помірний стан стресу, у них спостерігається поступова редукція професійних обов'язків, байдужість до виконуваної діяльності. Встановлено статистично значущий зв'язок негативних емоційних станів медичних працівників та рівнем їх нервово-психічної напруги, нейротизму, монотонії, деперсоналізації, пересичення професійною діяльністю.

Проведене у статті дослідження дозволило розробити психокорекційну програму, спрямовану на зниження рівня тривожності, активізацію процесів особистісного зростання медичних працівників у професійній діяльності, формування навичок самоконтролю, усвідомлення когнітивних механізмів.

Психокорекційну програму апробовано та перевірено її ефективність за допомогою використання непараметричних статистичних критеріїв для залежних вибірок. Доведено ефективність психокорекційної програми у роботі з тривогою, апатією та професійними деформаціями медичних працівників.

Ключові слова: психічний стан, емоція, емоційний стан, професійна діяльність, психокорекційна програма.

Hrytsuk Oksana Viktorivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Horlivka Institute for Foreign Languages of the State Higher Educational Institution "Donbas State Pedagogical University", Prosp. Haharina, 72, Dnipro, 49010, tel.: (099) 629-72-04, <https://orcid.org/0000-0002-6672-4701>

Gryshko Oleksandr Dmytrovych Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Kyiv University of Intellectual Property and Law, National University "Odessa Law Academy", Kharkivske shose, 210, Kyiv, 02121, tel.: (044) 563-82-21, <https://orcid.org/0009-0002-3351-2902>

Cherniakova Olesia Volodymyrivna Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Kyiv University of Intellectual Property and Law, National University "Odessa Law Academy", Kharkivske shose, 210, Kyiv, 02121, tel.: (044) 563-82-21, <https://orcid.org/0000-0002-0384-4829>

Sohoian Vladyslava Nverivna Master of Psychology, Prosp. Haharina, 72, Dnipro, 49010, tel.: (095) 177-85-29, <https://orcid.org/0000-0002-3016-6672>

EMOTIONAL FACTORS OF PROFESSIONAL ACTIVITIES OF MEDICAL WORKERS

Abstract. The article highlights the peculiarities of the professional activity of medical workers during the COVID-19 pandemic and martial law. It is argued that due to overtime working hours, the need to provide phone consultations to

patients, work in mobile teams to combat COVID-19, studying the features of vaccination against COVID-19, the level of neuropsychological stress, anxiety, aggression, and frustration among medical workers has increased.

The authors conducted a study of the mental states and individual psychological characteristics of medical workers, studied the requirements for the personality of a medical worker, the influence of professional activity on the personality, the mental states of medical workers under the influence of the COVID-19 pandemic and martial law. Mental states were considered as a system formed due to the experiences of the individual and their connections with the environment. They are characterized by such parameters as time, activation, emotional, tonic, tension.

In an empirical study, it was found that medical workers experience a moderate state of stress, they have a gradual reduction of professional duties, indifference to the performed activity. A statistically significant relationship between the negative emotional states of medical workers and their level of neuropsychological tension, neuroticism, monotony, depersonalization, and oversaturation with professional activity was established.

The research carried out in the article made it possible to develop a psychocorrective program aimed at reducing the level of anxiety, activating the processes of personal growth of medical workers in their professional activities, forming self-control skills, and awareness of cognitive mechanisms.

The psychocorrective program was tested and its effectiveness was verified using non-parametric statistical criteria for dependent samples. The effectiveness of the psychocorrective program in working with anxiety, apathy and professional deformations of medical workers has been proven.

Keywords: mental state, emotion, emotional state, professional activity, psychocorrective program

Постановка проблеми. На сьогодні актуальною є проблема наукового дослідження викликана сучасними умовами, в яких виконують свої професійні обов'язки медичні працівники, а саме: наднормові робочі години, робота з хворими на COVID-19, необхідність опанувати нові завдання (телефонні консультації хворих, робота у мобільних бригадах з протидії COVID-19, вивчення основ вакцинації проти коронавірусної хвороби), особливості режиму роботи у воєнний стан. На сьогодні дослідження психічних станів та індивідуально – психологічних особливостей медичних працівників набули важливості, що пов'язано з необхідністю працювати у карантинних умовах та формуванням навичок контролю над власними емоційними станами.

Теоретична значущість роботи полягає в тому, що вивчаються вимоги до особистості медичного працівника, вплив професійної діяльності на особистість, психічні стани медичних працівників під впливом пандемії COVID-19 та особливостей роботи у воєнний стан.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Важливі аспекти психічних станів висвітлюються такими вченими, як О.К. Дудник, О.М. Знанецька, В.В. Ровенська, В.М. Юрченко. Однак досі немає комплексних програм стосовно профілактики та корекції психічних станів медичних працівників під час пандемії та воєнного стану, тому питання їх впровадження та апробації поки що не систематизовано і не розроблено у повному обсязі.

Мета статті – дослідження особливостей психічних станів медичних працівників.

Виклад основного матеріалу. Психічні стани, процеси і властивості належать до категорій психічних явищ, але психічні стани вивчені недостатньо детально. Це проявляється у відсутності теоретичних концепцій, наявності єдиного визначення поняття «психічні стани». Поняття «психічні стани» займає за своїми процесуальними параметрами проміжне місце між властивостями особистості та психічними процесами. Психічні процеси відбивають динамічні властивості психічного в особистості, а властивості особистості, навпаки, є більш стабільними в часі психічними утвореннями.

Психічні стани інтегрують різнорівневі психічні процеси в єдину систему, що забезпечує злагодженість і адекватність дії особистості у певній ситуації. Відповідно, зміна компонентів ситуації призводить до зміни психічного стану. Класифікація психічних станів В.М. Юрченко являє собою системно-понятійний опис психічних станів особистості. Розподіл психічних станів здійснюється за допомогою функціонально-структурного аналізу суб'єктивних та об'єктивних характеристик психологічного, соціально – психологічного та психофізіологічного рівнів психічних станів. Тлом для проявлення станів та їх зміни є рівень психічної активності свідомості. Автор наголошує на моменті труднощів у встановленні домінуючого компоненту, що ускладнює можливості для локалізації психічних станів у конкретну групу.

З метою дослідження психічних станів медичних працівників, особливостей їхньої емоційної сфери, а також чинників, що впливають на виконання їхніх професійних обов'язків, необхідно враховувати увесь комплекс рівнів та підсистем: вегетативну, функціональну, емоційну та мотиваційну.

Сфера діяльності медичних працівників багатогранна. Медичні працівники середньої ланки – медичні сестри – найпоширеніший загін у системі охорони здоров'я. Головна мета медичної професії – допомогти пацієнтові у питаннях, що стосуються його здоров'я.

До необхідних професійних якостей для медичного працівника [Винославська, Кузікова, Максименко] належать: 1) спрямованість до праці у галузі медицини, що виражається у потребі працювати з людьми, схильності допомагати, терпимості, тактовності; 2) емоційна стійкість, що відображається у таких якостях, як витримка, самовладання, стриманість; 3) самоусвідомлення у своєму ставленні до зовнішнього світу та оточення, що

відбивається у самоконтролі, ініціативності, самодисципліні; 4) вольові риси характеру, що проявляються в умінні керувати власними психоемоційними станами, собою та іншими людьми; 5) рішучість – психічний стан готовності швидко прийняти рішення, для чого необхідними умовами є вміння розмірковувати та проникливий розум.

Зауважимо, що сьогодні професійно важливі якості стають «похідними від моральних якостей людини від ієрархії ціннісних орієнтацій» [Максименко, с. 81]. Ціннісні орієнтації детермінують професійну поведінку лікарів, забезпечують зміст і спрямованість професійної діяльності, надають їй сенс.

Медичний персонал здійснює свою діяльність у специфічних умовах психічного напруження: необхідність швидкості переключення з однієї вікової групи на іншу; велике навантаження на голосовий апарат; відповідальність за життя та здоров'я пацієнтів; фізична перенапруга; необхідність постійного догляду за тяжкохворими пацієнтами; обслуговування медичних пристроїв.

Складність та великий обсяг завдань професійної діяльності накладає відбиток на риси характеру медичних працівників, збільшує ризик появи професійних деформацій, що можуть негативно відбиватись на пізнавальній та мотиваційній сферах особистості. Окрім професійних деформацій може розвинути синдром хронічної втоми та синдром психічного вигорання, що являє собою емоційне та фізичне виснаження, негативне ставлення до себе та роботи, втрату співчуття до пацієнтів.

З метою проведення емпіричного дослідження було обрано колектив медичних працівників Комунального некомерційного підприємства «Центр первинної медико-санітарної допомоги міста Бахмута» амбулаторії № 7. У дослідженні взяли участь 34 медичні працівники, серед яких медичні сестри та лікарі-терапевти, лікарі загальної практики сімейної медицини.

Для вивчення рівня нервово-психічної напруги медичних працівників як загальної реакції організму при зміні стереотипу діяльності було задіяно «Опитувальник нервово-психічної напруги» (Т.А. Немчін). Для дослідження психічних станів медичних працівників, таких, як тривожність, ригідність, агресія, фрустрація, застосовано методику «Самооцінка психічних станів» (Г. Айзенк). Для встановлення характеру відносин у колективі обрано методику дослідження міжособистісних стосунків «Q-сортування» (В. Стефансон). Для вивчення ступеню емоційного вигорання обрано методику «Діагностика рівня емоційного вигорання» (В. Бойко). Особистісний опитувальник Г. Айзенка (ЕРІ) застосовано для визначення ступеня нейропсихічної лабільності, екстраверсії, інтраверсії, нейротизму у медичних працівників. Методику «Диференційна діагностика станів зниженої працездатності» (А.Б. Леонова, С.Б. Величковська) застосовано для диференційованої оцінки станів зниженої працездатності (монотонії, пересичення, стресу, стомлення) та складових у цілісному стрес-синдромі.

Виявлено, що 41% випробуваних ($M = 54 \pm 10,28$) перебувають у стані нервово-психічної напруги помірного рівня. Такий рівень напруги не заважає основній роботі медичного персоналу, але ознаки напруги потребують створення заходів, спрямованих на її зниження. У працівників спостерігається середній рівень тривожності, агресії, фрустрації та ригідності.

У 41% випробуваних спостерігається переважання залежності ($M = 13 \pm 13,50$) як внутрішнє прагнення індивіда до прийняття групових стандартів і цінностей: морально-етичних та соціальних. На нашу думку, така тенденція позитивна, якщо колектив переслідує єдину мету – допомогти пацієнту пройти шлях до видужання та повноцінного життя. Досліджувані виявляють товарищескість ($M = 13 \pm 13,86$), що характеризує їх як контактних осіб, які прагнуть утворювати міцні емоційні зв'язки з членами колективу. Всередині колективу медичних працівників була встановлена тенденція до уникнення боротьби ($M = 13 \pm 13,34$), що відображає бажання взаємодії, зберігати нейтралітет у групових суперечках, схильність до укладання компромісів. Прагнення до прийняття боротьби ($M = 7 \pm 13,27$) виявляють працівники, які прагнуть домагатися більш високого статусу в системі міжособистісних взаємин, що спостерігається саме у керівників підрозділів.

Визначено середні показники за основними фазами синдрому емоційного вигорання. Фаза напруги сформована у 29% досліджуваних: $M = 46,08 \pm 19,86$. Вони боляче переживають психотравмуючі обставини, незадоволеність собою, загнаність у «глухий» кут, тривогу і депресію. Фаза резистенції сформована у 29% досліджуваних: $M = 58,6 \pm 20,02$. У них спостерігається виборче емоційне реагування, емоційно-моральна дезорієнтація, розширена сфери економії емоцій та редукція професійних обов'язків. Фаза виснаження сформована у 24% досліджуваних: $M = 44,94 \pm 17,59$. У них виявляється зниження емоційного тону, емоційний дефіцит та відстороненість, деперсоналізація та психосоматичні і вегетативні порушення.

У колективі рівномірно представлені особистості з екстра- та інтроверсією ($M = 12,54 \pm 7,26$), з тенденцією до збільшення у бік екстраверсії. У медичних працівників переважають занепокоєння, збудливість, інколи – тривога ($M = 13,91 \pm 5,03$). На нашу думку, такі індивідуальні особливості підтверджують необхідність активізації ресурсів самодопомоги та самоконтролю досліджуваних.

Відповіді медичних працівників свідчать про щирість досліджуваних ($M = 2,14 \pm 7,25$). Повідомляючи результати будь-яких обстежень або досліджень, вони мають бути максимально чесними.

У 56% досліджуваних спостерігається помірний рівень втоми ($M = 18,05 \pm 5,07$). Стан виснаження пов'язаний із тривалими та інтенсивними навантаженнями впродовж робочої зміни. Відбувається зсув внутрішньої мотивації фахівця: з мотивації лікувати і допомагати нужденним на те, щоб робоча зміна швидше закінчилася і вони могли відпочити. У 71%

досліджуваних спостерігається пересичення професійною діяльністю помірного рівня ($M = 18, 51 \pm 4,97$), несприйняття професійної діяльності, бажання якомога швидше припинити роботу або змінити існуючий стереотип дії. У 56% досліджуваних спостерігається зниження тону та сприйнятливості ($M = 22,05 \pm 3,30$) та помірний рівень монотонії. Спостерігається зниження контролю за виконанням діяльності, бажання змінити існуючий стан справ. Зниження сприйнятливості пов'язано, на нашу думку, із втомою та пересиченням, зниженням тону. Сучасні умови роботи збіднюють ресурси самоконтролю, мобілізації сил медиків і бажання сприймати навколишній світ більш оптимістично. Сукупність цих симптомів може призвести до виникнення стресового стану, що може набувати хронічної форми. У 56% досліджуваних виявився помірний рівень стресу ($M = 21, 91 \pm 5,70$), спостерігається стан підвищеної мобілізації енергетичних ресурсів особистості за наявності умов ускладнення звичної та значимої для людини діяльності. Такі досліджувані характеризуються зсувом процесуальних мотивів на мотив психологічного захисту та самозбереження. Рівень стресу та монотонії знаходяться на помірному рівні. Ці показники вказують на перехідний стан емоційного балансу досліджуваних.

Здійснено спробу встановити кореляційний зв'язок між виявленими емоційними станами та особистісними рисами медичних працівників, щоб отримати цілісну картину загального психоемоційного стану досліджуваних та його чинників. У результаті обчислень було встановлено:

1) Прямий зв'язок між станом нервово-психічної напруги та станом тривоги ($r = 0,646^{**}$; $p < 0,01$). Спостерігається лінійна залежність: нервово-психічна напруга стимулює зростання тривожності. Ми припускаємо, що викликаний стан тривоги є більше ситуативним. Зв'язок напруги і тривоги є закономірним, оскільки сучасні умови діяльності медичних працівників є особливо напруженими, і цей факт з часом починає викликати тривогу у фахівців з приводу того, як швидко стресові умови діяльності знизять вплив, коли припиниться зростання кількості захворюлих на коронавірусну хворобу, як ефективніше надавати допомогу пацієнтам.

2) Зворотній зв'язок між показником товариськості опитуваних і станом тривоги ($r = - 0,090^{**}$; $p < 0,01$). Значення товариськості полягає у готовності людини до діалогу, щирості у міжособистісних стосунках, дружелюбності. Ми пов'язуємо наявність цієї залежності з тим, що емпатійна, комунікабельна, щира людина рідше випробовує стан тривоги ніж людина, яка не хоче взаємодіяти з оточенням.

3) Зворотній зв'язок між фрустраційним компонентом та показником «прийняття боротьби» ($r = - 0,196^{**}$; $p < 0,01$). Фрустрація трактується як ставлення людини до себе, оточуючих та своєї діяльності. Окрім того, враховується оціночний компонент – самооцінка. Показник «прийняття боротьби» відображає готовність людини відстоювати свою думку та

наполягати на своїй правоті, у більшості випадків, у процесі суперечок. Фахівець, який впевнений у своєму професіоналізмі, дивиться на світ з позицій раціоналізму, не потребує витратити час на суперечки.

4) Прямий зв'язок між рівнем агресії та нейротизмом ($r = 0,197^{**}$; $p < 0,01$). Нейротизмом прийнято вважати фундаментальну рису особистості, що виражається в емоційній лабільності, наявності страху, підвищеному емоційному реагуванні на повсякденні ситуації. Ці складові можна співвіднести із актуальним станом медпрацівників, оскільки існує страх не врятувати людину від смертельної хвороби, сильний емоційний відгук на повсякденні речі, які ще раніше здавалися звичайною справою.

5) Зворотній зв'язок між сформованою резистенцією та напругою ($r = 0,140^{**}$; $p < 0,01$). Сформований показник резистенції в колективі медпрацівників свідчить про наявність певних механізмів опору, несприйнятливості до чинників навколишнього оточення. Враховуючі закономірності функціонування людської психіки, формування резистенції є захисним механізмом для медиків, оскільки людина у схожих ситуаціях або змінює умови свого перебування, або пристосовується до них.

6) Прямий зв'язок між індексом монотонії та стресу ($r = 0,638^{**}$; $p < 0,01$). Стан монотонії дослівно перекладається як «напруга», але ця напруга виникає здебільшого через виконання одноманітної роботи. Робота медиків, з одного боку, має зазначений алгоритм дій, а з іншого боку, вони кожного дня зустрічаються із безліччю клінічних випадків, де потрібно активізувати усі якості кваліфікованого фахівця: клінічне мислення, гнучкість, варіабельність та мобільність. У карантинних умовах та в умовах воєнного стану монотонія може бути пов'язана зі стресом. Причина полягає в тому, що виконуючи безліч однакових завдань, медики не можуть гарантувати позитивний результат.

7) Прямий зв'язок між виснаженням та деперсоналізацією ($r = 0,832^{**}$; $p < 0,01$). Стан виснаження трактується як спустошення енергетичних ресурсів особистості внаслідок несприятливих умов. У роботі представників медичної професії виснаження виникає часто, у 68% випадків. Окрім того, встановлюється зв'язок виснаження з деперсоналізацією. Деперсоналізація – стан, за яким людина відчує себе відчуженою від своєї життєдіяльності, світ здається їй позбавленим будь-якого емоційного забарвлення.

8) Прямий зв'язок між тривогою і стресом ($r = 0,054^{**}$; $p < 0,01$). Стан тривоги відчувається особистістю у хвилюванні та занепокоєнні, невизначеності (внутрішній або ситуативній). В ситуації, коли людині загрожує небезпека, цей стан виправданий. Проте, коли тривога супроводжує особистість кожен день, це може призвести до появи неврозу або стресу. Тривога медперсоналу може бути спричинена багатьма чинниками: виконання професійних обов'язків, ризику захворювання, нанесення шкоди хворій людині. Тому людина, яка щодня відчуває занепокоєння, невизначеність майбутнього, підсвідомо активізує резерв енергетичних ресурсів, щоб не

помічати ті фактори, що заважають їй ефективно працювати. Таким чином, людина перебуває у стресі, намагається знизити градієнт тривоги.

9) Пряма залежність між монотонією та деперсоналізацією ($r = 0,530^{**}$; $p < 0,01$). Зв'язок монотонії з деперсоналізацією полягає у тому, що втрата жвавого інтересу до роботи через втому призводить до появи деструктивної думки про нецікавий, позбавлений щастя навколишній світ. Медики щодня зустрічаються з горем і болем, відчаєм та втратою фізичних сил. Це не може вселяти оптимізму будь-якій людині. Лікарі та медичні сестри є джерелом оптимізму для відвідувачів пацієнтів. Тоді відбувається наступне: віддаючи максимум зусиль на результат, медики посилено контролюють кожне своє слово та дію, викликаючи напругу. За умов повторювання цих дій на постійній основі, формується стан монотонії, який стимулює розвиток думок стосовно ворожості, агресивності, похмурості навколишнього оточення.

10) Зворотній зв'язок між товариськістю та виснаженням ($r = -0,289^{**}$; $p < 0,01$). Встановлений відсоток виснаженості зумовлений стресовими умовами праці. Відкритість та щирість, потужний емоційне відреагування на повсякденні ситуації стимулюють втомлюваність або виснаженість.

11) Прямий зв'язок між рівнем нервово-психічної напруги та втомою ($r = 0,082^{**}$; $p < 0,01$). Втома трактується як зниження працездатності людини у мовах інтенсивної роботи. За сприятливих умов, вона минає після якісного відпочинку. Зв'язок втоми з нервово-напруженням пояснюється відсутністю відпочинку і загрожує розвитком хронічної втоми, що не зникає після розслаблення. Втома стимулює виникнення нервово-психічного напруження.

12) Зворотній зв'язок між показником «залежність» та «прийняття боротьби» ($r = -0,567^{**}$; $p < 0,01$). Він виражається у тому, що медичний працівник під час виникнення складної ситуації, що потребує обговорення, пошуку істини, активно приймає цей «виклик», аргументує власну думку.

13) Прямий зв'язок між виснаженістю та нейротизмом ($r = 0,570^{**}$; $p < 0,01$). Нейротизм виявляється у розладах поведінки, необґрунтованому страху, емоційній лабільності. В сучасних умовах роботи медиків зростає виснаженість, що є формою реагування психіки людини на інтенсивні умови праці, і виявляється в апатії до навколишніх явищ, негативно позначається на якості професійної діяльності, погіршує стосунки із людьми.

14) Зворотній зв'язок між показником незалежності та ригідності ($r = -0,273^{**}$; $p < 0,01$). Незалежність описує наявні можливості особистості співіснувати з навколишнім світом, відсутність нагальної потреби пов'язувати більшу частину власного життя з оточенням. Ми вважаємо, що наявний рівень незалежності стимулює зниження градієнту ригідності, що створює умови для більшої професійної мобільності особистості.

15) Прямий зв'язок між показником залежності та товариськості ($r = 0,150^{**}$; $p < 0,01$). Відсоток «залежних» медиків досить виражений, оскільки професійна діяльність у сфері медицини передбачає постійне перебування серед людей. Товариськість виявляється у комунікабельності особистості, формування світогляду, що орієнтований на духовну складову.

16) Зворотній зв'язок між показником «уникнення боротьби» та агресії ($r = -0,400^{**}$; $p < 0,01$). Уникання боротьби означає небажання людини приймати участь у ситуаціях конфлікту або конфронтації. Агресивність полягає у наявності ворожої установки до оточення, вона може існувати у вигляді захисної реакції особистості на невизначену ситуацію. Більшість медиків схильні до пошуку компромісів, дискусій.

17) Пряма залежність між станом виснаження та індексом пересичення ($r = 0,489^{**}$; $p < 0,01$). Виснаження провокується умовами, в яких людина проводить більшу частину свого часу. Вона провокує зниження працездатності, бажання займати активну життєву позицію. Окрім того, встановлена логіка виникнення цього стану внаслідок зміни умов виконання професійних обов'язків. Індекс пересичення – це втрата інтересу людини до життя, професійної діяльності, людей або до себе. Діагностований стан внутрішньої та фізичної виснаженості провокує зниження інтересу до професійної діяльності.

18) Прямий зв'язок між рівнем резистенції та індексом пересичення ($r = 0,442^{**}$; $p < 0,01$). Сформований рівень резистенції може виступати як захисний механізм психіки, формування внутрішнього опору людини до несприятливих умов. З одного боку, резистенція допомагає фахівцям-медикам працювати у сучасних складних умовах, надалі надавати медичну допомогу. З іншого боку, такий опір може призвести до втрати інтересу до професійної діяльності, зниження активності цілепокладання.

19) Прямий зв'язок між рівнем ригідності та нервово-психічною напругою ($r = 0,341^{**}$; $p < 0,01$). Ригідність – це скутість особистості, складність адаптації людини до нових умов діяльності. Чим вище наявність ригідності, тим складніше людині пристосуватися до незвичних або незручних для її комфорту умов. Наявність таких якостей ускладнює роботу особистості в актуальних умовах праці.

20) Прямий зв'язок між показниками фрустрації та залежності особистості ($r = 0,104^{**}$; $p < 0,01$). Серед опитуваних медиків є особистості, які не мають адекватної самооцінки, сформованості навичок оцінки себе й інших, відсутність сенсу власної діяльності.

Емоційну сферу фахівців медичної галузі можливо розглядати як чинник професійної відповідальності та сферу, працівники якої схильні до професійних деформацій. Зазначимо чинники, що підсилюють надмірне нервово-психічне напруження при виконанні професійної діяльності: порушення добових біоритмів; страх професійного інфікування; завищені вимоги до медиків у зв'язку із пандемією; необхідність гармонійного поєднання професійних і сімейних обов'язків; незадоволеність результатами праці; неефективність системи психологічного супроводу.

Встановлено, що більшість медичних працівників переживають помірний стан стресу, у них спостерігається редукція професійних обов'язків,

байдужість до виконуваної діяльності. З метою подолання дезадаптивної поведінки медичних працівників, зниження рівня тривожності, покращення міжособистісного спілкування та ступеня контролю власних емоцій було створено й апробовано психокорекційну програму. Було задіяно принципи: 1) принцип системності корекційних, профілактичних та розвивальних завдань – впроваджено чітку систему завдань корекційного, профілактичного й розвивального рівнів; 2) принцип єдності корекції та діагностики, що відображає цілісність процесу надання кваліфікованої психологічної допомоги; 3) принцип пріоритетності психокорекції каузального типу – корекційні заходи спрямовані на усунення причин труднощів; 4) діяльнісний принцип визначає тактику проведення корекції; 5) принцип врахування віково-психологічних та індивідуальних особливостей учасників і дозволяє визначити програму оптимізації розвитку в межах вікової норми та індивідуальності кожного учасника; 6) принцип комплексності методів психологічного впливу наголошує на необхідності використання різноманітних методів, прийомів і технік; 7) принцип активного залучення до процесу корекції найближчого оточення учасника, де об'єктом розвитку є цілісна система соціальних відносин; 8) принцип опори на рівні психічних процесів медичних працівників; 9) принцип програмованого навчання – програма складається з послідовних дій, що виконуються спочатку з психологом, а потім самостійно; 10) принцип ускладнення, де завдання побудовано від найпростішого до складного; 11) урахування ступеню різноманітності матеріалу та його об'єму, перехід до нового об'єму після того, як учасник оволодіє певними вміннями; 12) урахування емоційної складності матеріалу. Використовувався поведінковий підхід, у межах якого центральне місце займає вплив на цілісну організацію особистості, а людина трактується як активний діяч, який змінює навколишню дійсність.

З метою виявлення ефективності психокорекційної програми, проведено аналіз змін у внутрішньому стані досліджуваних із використанням непараметричного статистичного критерію для залежних вибірок. Отримані дані наведено у таблиці 1.

Таблиця 1

Відмінності між показниками до та після участі медичних працівників у психокорекційній програмі

Показники	Етапи дослідження		p
	Констатувальний	Контрольний	
Спокій	4,58 ± 1,25	5,61 ± 1,30	0,000
Енергійність	4,85 ± 1,55	5,85 ± 1,23	0,000
Піднесений настрій	4,67 ± 1,42	5,23 ± 1,37	0,000
Упевненість	4,17 ± 1,29	5,20 ± 1,06	0,000
Депресія	54,55 ± 5,21	50,94 ± 4,30	0,000
Астенія	68,50 ± 16,29	61,14 ± 13,76	0,000

У результаті психокорекційної роботи медичні працівники навчилися адекватно реагувати на прояви тривожних станів, застосовувати методи самозаспокоєння, саморегуляції. Спостерігалось зростання рівня енергійності, емоційної піднесеності, посилення впевненості у собі. Компоненти програми містили недостатню кількість вправ, спрямованих на формування життєвих навичок.

Висновки. Умови роботи у період пандемії та воєнного стану потребують від медичних працівників витримки, організованості, здатності адаптуватися до мінливих умов діяльності, вироблення власної моделі поведінки. Виявлено помірний рівень нервово-психічної напруги у медичних працівників, прояви агресивної поведінки, фрустрації, ригідності та тривожності, виснаження, деперсоналізацію, нейротизм, помірний ступінь резистентності. Розроблено і впроваджено психокорекційну програму для подолання дезадаптивної поведінки медичних працівників, зниження рівня тривожності, покращення міжособистісного спілкування та контролю власних емоцій. Доведено її ефективність у роботі з тривогою, апатією та професійними деформаціями.

Література:

1. Винославська О.В., Бреусенко-Кузнецов О.А., Зливков В.Л., Апішева А.Ш., Васильєва О.С. Психологія. Київ: ІНКІОС, 2005. С. 125-130.
2. Дудник О.К. Функціональна організація психофізіологічних станів організму людини в умовах напруженої м'язової діяльності: монографія. Біла Церква: БНАУ, 2010. 129 с.
3. Знанецька О.М. Психологічні особливості розвитку синдрому емоційного вигорання у медичних працівників. *Вісник Дніпропетровського університету. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2013. № 19. С. 80–88.
4. Кузікова С.Б. Саморозвиток особистості: суб'єктний підхід. *Психологія особистості*. 2013. № 1. С. 77-86.
5. Максименко С.Д., Соловієнко В.О. Загальна психологія. Київ: Форум, 2000. С. 81-90.
6. Ровенська В.В., Саржевська Є.О. Особливості розвитку та проявів синдрому емоційного вигорання у лікарів. *Економічний вісник Донбасу*. 2020. № 1 (59). С. 123-129.
7. Юрченко В.М. Психічні стани в контексті дослідження когнітивної сфери людини. *Наукові записки НУОА. Серія «Психологія і педагогіка». Тематичний випуск: «Сучасні дослідження когнітивної психології»*. Острого: Вид-во Національного університету «Острозька академія», 2009. Вип. 12. С.212-220.

References:

1. Vynoslavskaya, O.V., Breusenko-Kuznetsov, O.A., Zlyvko, V.L., Apisheva, A.Sh., & Vasyliieva O.S. (2005). *Psykhologhiia [Psychology]*. Kyiv: INKOS [in Ukrainian].
2. Dudnyk, O.K. (2010). *Funktsionalna orhanizatsiia psykhofiziologichnykh staniv orhanizmu liudyny v umovakh napruzhenoi m'iazovoi diialnosti [Functional organization of psychophysiological states of the human body under conditions of intense muscle activity]*. Bila Tserkva: BNAU [in Ukrainian].
3. Znanetska, O.M. (2013). *Psykhologichni osoblyvosti rozvytku syndromu emotsiinooho vyhorannia u medychnykh pratsivnykiv [Psychological features of the development of emotional burnout syndrome in medical workers]*. *Visnyk Dnipropetrovskoho universytetu. Seriiia «Pedahohika i psykhologhiia» – Bulletin of Dnipropetrovsk University. Series «Pedagogy and Psychology»*, 19, 80-88 [in Ukrainian].

4. Kuzikova, S. B. (2013). Samorozvytok osobystosti: sub'iektnyi pidkhyd [Self-development of personality: subject approach]. *Psykhologhiia osobystosti – Personality psychology*, 1, 77-86 [in Ukrainian].

5. Maksimenko, S.D., & Solovienko, V.O. (2000). *Zahalna psykhologhiia* [General Psychology]. Kyiv: Forum [in Ukrainian].

6. Rovenska, V.V., & Sarzhevska, E.O. (2020). Osoblyvosti rozvytku ta proiaviv syndromu emotsiinoho vyhorannia u likariv [Peculiarities of the development and manifestations of emotional burnout syndrome in doctors]. *Ekonomichnyi visnyk Donbasu – Economic Herald of Donbass*, 1 (59), 123-129 [in Ukrainian].

7. Yurchenko, V.M. (2009). Psykhichni stany v konteksti doslidzhennia kohnityvnoi sfery liudyny [Mental states in the context of the study of the human cognitive sphere]. *Naukovi zapysky NUOA. Seriiia «Psykhologhiia i pedahohika». Tematychnyi vypusk: «Suchasni doslidzhennia kohnityvnoi psykhologhii» – Scientific notes of NUOA. Series «Psychology and pedagogy». Thematic issue: «Modern studies of cognitive psychology»*. Ostroh: Publication of the National University «Ostroh Academy», 12, 212-220 [in Ukrainian].

УДК 316.09

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1548-1555](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1548-1555)

Засєкін Артур Анатолійович кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології та суспільно-гуманітарних наук, Заклад вищої освіти «Міжнародний науково-технічний університет імені академіка Юрія Бугая», <https://orcid.org/0009-0008-3825-8548>

ДИНАМІКА РОЗВИТКУ СОЦІАЛЬНО-ПСИХОЛОГІЧНОГО ЗНАННЯ: ВІД СУПЕРЕЧОК ДО СУЧАСНИХ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ

Анотація. В статті розкрито дискусійний характер розвитку соціально-психологічного знання, розглядаючи еволюцію соціологічної думки від суперечок між різними традиціями до постнекласичної раціональності. Зазначається, що сприйняття соціальної реальності залежить не лише від наукових методів, а й від ідеологічної приналежності та особистісних цінностей дослідника. Досліджуються різні теоретико-методологічні підходи та їхній вплив на розуміння соціальної реальності від кінця ХХ до початку ХХІ століття, включаючи конструктивізм, культурологізм і неомарксизм. Ілюструється можливість синтезу різних методологічних підходів, таких як постмодернізм, за допомогою аналізу творчості Ф. Джеймсона. Загалом, стаття висвітлює постійні зміни в теоретичній соціології як реакцію на соціально-історичні зміни, які базуються на переосмисленні теорій та вдосконаленні методології.

Розкрито евристичний потенціал категорій та метафор, запропонованих провідними науковцями. Демонструється можливість синтезу різних методологічних підходів, зокрема постмодернізму, для кращого розуміння соціальної реальності в епоху глобалізації. Відображено постійні зусилля теоретичної соціології у відповідь на зміни в соціальному історичному контексті, що базуються на перегляді теорій, удосконаленні методології та новому сприйнятті дослідницького поля соціологічної науки.

Висвітлено значення ідеологічної приналежності психолога як важливої умови для розвитку соціально-психологічного знання, оскільки творчість у психології вважається результатом "зіткнення ідеологій". Досліджується проблема соціальної реальності, яка виявляє свою цілісність у різноманітних формах і перебуває у процесі становлення, а також вплив вибору відправної точки побудови соціологічної теорії на сприйняття соціальної реальності. Розкрито різноманітні аспекти та напрями розвитку сучасної теоретичної соціології, показуючи постійні зміни та адаптацію соціологічного підходу до сучасних реалій.

Ключові слова: психологія, соціальна реальність, глобалізація, динаміка розвитку, культуралізм, конструктивізм, постмодернізм.

Zasekin Arthur Anatoliyovich Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor of the Department of Psychology and Humanitarian Sciences, Foundation of Greater Knowledge "International Science and Technology University named after Academician Yuri Bugai", <https://orcid.org/0009-0008-3825-8548>

DYNAMICS OF DEVELOPMENT OF SOCIO-PSYCHOLOGICAL KNOWLEDGE: FROM SUPERCHECK TO CURRENT THEORETICAL AND METHODOLOGICAL APPROACHES

Abstract. The article reveals the debatable nature of the development of sociological knowledge, considering the evolution of sociological thought from disputes between different traditions to post-nonclassical rationality. It is noted that the perception of social reality depends not only on scientific methods, but also on the researcher's ideological affiliation and personal values. Various theoretical and methodological approaches and their influence on the understanding of social reality from the end of the 20th to the beginning of the 21st century, including constructivism, culturology, and neo-Marxism, are studied. The possibility of synthesis of various methodological approaches, such as postmodernism, is illustrated by means of the analysis of F. Jamieson's work. In general, the article highlights the constant changes in theoretical sociology as a reaction to socio-historical changes, which are based on rethinking theories and improving methodology.

The heuristic potential of categories and metaphors proposed by leading sociologists is revealed. The possibility of synthesizing various methodological approaches, in particular postmodernism, for a better understanding of social reality in the era of globalization is demonstrated. The constant efforts of theoretical sociology in response to changes in the social historical context, based on revision of theories, improvement of methodology and new perception of the research field of sociological science, are reflected.

The significance of the sociologist's ideological affiliation as an important condition for the development of sociological knowledge is highlighted, since creativity in sociology is considered the result of a "clash of ideologies". The problem of social reality, which manifests its integrity in various forms and is in the process of becoming, is investigated, as well as the influence of the choice of the starting point for the construction of a sociological theory on the perception of social reality. Various aspects and directions of development of modern theoretical sociology are revealed, showing constant changes and adaptation of the sociological approach to modern realities.

Keywords: sociology, social reality, globalization, dynamics of development, culturalism, constructivism, postmodernism.

Постановка проблеми. Аналізуючи систему критеріїв, норм і стандартів наукового знання про людину та її соціальний світ, виявляються перспективи вирішення низки ключових проблем. Це відноситься до уточнення специфіки та статусу соціально-гуманітарного знання, її методологічного значення у формуванні постнекласичної раціональності та світогляду. Важливо залучити фахівців з гуманітарних наук до визначення можливого майбутнього техногенного суспільства, проведення соціальних експертиз та поглиблення культурного діалогу. Гуманитарії та суспільствознавці мають відповісти на ці виклики, адаптуючи та вдосконалюючи методологію дослідження сучасного суспільства. Соціологи, зокрема, несуть велику відповідальність, оскільки саме вони розробляють практики системного аналізу суспільного життя та вивчають механізми соціальних змін.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Зацікавленість у створенні нового уявлення про соціальну реальність зростає внаслідок стрімкого розвитку соціально-культурних змін у всіх аспектах суспільного життя. Філософи та дослідники все частіше використовують термін "соціальна реальність" замість "суспільство", намагаючись відокремитися від застарілих підходів до аналізу радикальних соціальних змін і процесів, які їх породжують. Згідно з З. Комаровою, поняття "соціальна реальність" акцентує увагу на переході від розгляду суспільства як сукупності різних сфер життєдіяльності до розуміння його як системи взаємозв'язків і взаємодій між індивідами у суспільстві. Це підкреслює значення окремої особистості в соціальному житті. Зміни у взаємозв'язках "індивід – суспільство" особливо яскраво проявляються за застосування синергетичного підходу, який використовують науковці, такі як Л. Бевзенко, А. Халасис, М. Цибра та інші [1-3].

Метою статті є обґрунтування динаміки розвитку соціально-психологічного знання, що стосується розкриття суперечок сучасних теоретико-методологічних підходів.

Виклад основного матеріалу. Спробуючи визначити радикальні зміни в організації суспільного життя, вітчизняні дослідники, такі як Є. Уханов та В. Щербина, активно користуються поняттями мережевого суспільства та мережеспільнот, які були введені західними соціальними теоретиками. Це сприяє усвідомленню різноманітності уявлень про соціальну реальність. Сучасне формування цих уявлень базується на різних теоретико-методологічних підходах, що відкриває нові можливості для дослідження специфіки кожної картини соціального життя, включаючи врахування її переваг та недоліків. Наприклад, В. Огорокова провела обґрунтоване дослідження можливості створення нового уявлення про соціальну реальність

в рамках постмодерністської парадигми, виявивши домінування віртуального моделювання у процесі його формування. Проте, на нашу думку, евристичний потенціал інших теоретико-методологічних підходів у цьому аспекті ще не досліджено повністю, зокрема неомарксизму з його бажанням розробки багаторівневої соціальної теорії, що враховує як реальність суспільного життя, так і механізми суспільних змін і передбачає активну участь суб'єкта у соціальних трансформаціях [1, 2].

Соціальна наука знаходиться на порозі методологічної революції, яка передбачає радикальне переосмислення існуючого категоріального апарату та набору наукових методів. Очевидно, що наявні підходи стають все менш ефективними для аналізу нових явищ у суспільстві та його окремих сферах. Проте пошук нового методологічного інструментарію повинен базуватися на значних досягненнях методології, розроблених протягом багатьох поколінь соціальних теоретиків. Одним із ключових принципів у цьому процесі є концепція Т. Адорно про необхідність відповідності наукових методів об'єкту дослідження, що гарантує їхню продуктивність [2, 3].

Німецький філософ критикував тих, хто віддає перевагу "примата-методу, а не предмету", оскільки вони спрямовані на розвиток методів зсередини себе та обирають предмети дослідження так, щоб вони відповідали вже існуючим методам. Те ж саме можна сказати і про встановлений категоріальний апарат, який був створений у попередніх соціальних умовах, став частиною їхніх визначень, але зараз потребує оновлення. Адорно підкреслював специфіку суспільства як об'єкта дослідження, яке "не однорідне, не просте, а також не безпосередньо неутралізоване відносно будь-яких налаштувань категоріальних форм". Крім цього, аналізуючи суспільні явища та процеси, важливо мати на увазі, що суспільство може бути розглянуте як об'єкт і як суб'єкт пізнання з реальною суперечністю між ними. Ця суперечність "знаходиться в самому об'єкті, тому його не можна виключити з реального світу шляхом додаткового пізнання або більш чітких формулювань"[1, 3].

Лише на початкових етапах розвитку соціального пізнання спостерігалася його орієнтація на критерії науковості природничих наук, які вимагали елімінації суб'єкта. Проте це узгодження малося на увазі з самим уявленням про суспільство як важливий елемент об'єкта пізнання. Збільшення інтересу до соціогуманітарних наук пов'язане з увагою до постнекласичної науки, яка найбільш відповідає особливостям соціально-гуманітарного пізнання. Постнекласична наука включає суб'єктивну діяльність в "тіло знання", розглядаючи співвідношення між характером отриманих знань про об'єкт і ціннісно-мотиваційними структурами суб'єкта. Сьогодні перед усіма науковцями стоїть проблема складної реальності, яка проявляється у різних формах і невизначеності, що постійно змінюються [2, 3].

Суспільне життя розглядається як складна відкрита саморегульована система, а предметом соціального пізнання є процеси її розвитку, що відбуваються в результаті взаємодії пізнаваного та складного суб'єкта пізнання. Розуміння останнього включає в собі відмову від традиційного метафізичного уявлення про людину як про істоту з незмінною сутністю. У сучасній філософській антропології людина все більше розглядається як залежна від свого соціокультурного середовища, а в її розумовій активності виявляється спонтанність, стихійність, невмотивований вибір та мінливість [1, 2].

І. Валерстайн у своїй праці "Кінець знайомого світу: соціологія ХХІ століття" переконливо описує стан сучасного суспільствознавства. Основна ідея його твору полягає в тому, що розрізнення "світу капіталізму", у якому ми живемо, та "світу знань" є "повністю штучними і, що ще гірше, дуже шкідливими". Фактично ці два світи утворюють нерозривну цілісність, і ми стикаємося з "постійною взаємною каузальністю". Усвідомлюючи всю відповідальність дослідника під час побудови моделі соціуму першої половини ХХІ століття, Валерстайн формулює три основні методологічні постулати [1, 3]:

по-перше, соціально-історичні системи мають обмежений термін дії;

по-друге, у точках біфуркації соціальних систем навіть невеликі впливи можуть призвести до значних змін, і наслідки самої біфуркації є непередбачуваними;

по-третє, сучасна макросистема переживає кризу.

Однак ми не знаємо, чи буде нова система кращою за стару, але ми знаємо, що перехідний період буде часом серйозних турбот.

І. Валерстайна не лякає невизначеність майбутнього, бо вона принесе не лише моральну відповідальність людей, а й можливості соціально-політичної творчості, уяви та пошуку. Відповідь на виклики ХХІ століття має дати як суспільствознавство загалом, так і соціологія зокрема, спираючись на висновки, зроблені на основі аналізу реальної ситуації в соціально-гуманітарних науках та труднощів, із якими вони стикаються сьогодні. До таких висновків американський соціолог відносить наступні [2, 3]:

1. Необхідно боротися з "ультраспеціалізацією" і знайти розумний баланс між глибиною та широтою знань, а також між фрагментарним (аналітичним) і цілісним (синтетичним) розумінням світу.

2. Соціальна реальність повинна створюватися колективно внаслідок спільної діяльності людей.

3. При створенні цієї конструкції важливо усвідомлювати, що "сами часи множинні", хоча "стріла часу не зупиняється".

4. Хоча "реальний світ" існує, ми можемо сприймати його лише через наше (соціальне, людське) сприйняття. Все залежить від "вибору окулярів", тобто системи концептуально-методологічних положень, які не потрапляють ані в "ідеографічну", ані в "номотетичну пастку" (обидва напрямки є дуже небезпечними та безперспективними).

Видатний логік і філософ ності Г.Х. фон Врігт вперше зазначив існування різних типів соціології, наголошуючи на тому, що в цій науці відсутня загальноприйнята парадигма, яка відрізняє її від природознавства. "Паралельні" соціології не різняться стільки в розумінні фактів, скільки в парадигмах, що використовуються для їх опису та пояснення [1, 3].

Відсутність загальновизнаних парадигм означає, що гуманітарні науки засуджені на "теоретичний анархізм", оскільки тут не існує "єдиної правильної теорії". Згідно з Врігтом, множинність концептуально-теоретичних схем соціальної реальності, які конкурують між собою, є нормою, а не винятком. Схожу думку висловив і І. Валерстайн, стверджуючи, що результатом уяви, творчості та пошуку буде не єдина парадигма, а їх множинність, яка стане джерелом можливостей для покращення світу [2, 3].

Такий "концептуально-методологічний анархізм" породжує питання про можливість досягнення об'єктивної істини. Відповідь на це запитання можна знайти в історії різних форм пізнання, де за різних часів і засобів було досягнуто істин, але жодна з них не була повсюдною. Це не означає відмову від пошуку істини, але підтверджує складнощі у такому пошуку в сучасному стані невизначеності соціального пізнання [1, с. 30].

На початку ХХІ століття перегляд основних соціологічних концепцій відбувається через взаємодію з попередніми соціологічними теоріями та інтеграцію ключових теоретичних досягнень дискурсів "культури кінця" (які використовують метафори "закінчення", "втрати", "смерті" і т. д.), постіндустріального/інформаційного суспільства та теорії постмодернізму. Соціальні теоретики лівого спрямування наполягають на тому, що теорії постіндустріального суспільства підтримували неолібералізм, який намагався розширити свою соціальну базу, використовуючи риторику задоволення інтересів середнього класу. Однак ідеалізовані очікування щодо вільної творчої самореалізації розбивалися у зіткненні з реальними інтересами олігополій. Подальше структурування економіки інформаційного суспільства показало, що ця "економіка знань" підпорядковується тим же законам, що й традиційна індустріальна економіка [1, 3].

Автори теорій глобалізації почали думати, що соціологічна думка, подібно до будь-якої іншої форми мислення, повинна використовувати метафори. У. Бек ввів метафору "контейнера", щоб продемонструвати зміну уявлень про суспільство як центральну категорію соціології, що відображала буття "держави-нації". Класична соціологія вважала, що держава формує національне суспільство через установа й охорону державних кордонів. Однак у сучасний час цей підхід втрачає актуальність, оскільки "нація залишає свій контейнер", а поширення космополітизму означає зростання відкритості суспільства перед зовнішнім світом. Глобалізація стає центральним поняттям у розгляді соціальних змін, які спостерігаються як у економіці, так і в політичній системі, а також у культурі. Ця тенденція спонукає до пошуку

нових засад цього процесу та подолання методологічного націоналізму і гомогенізації у західній соціології. М. Фезерстоун вбачає виклик для сучасної соціології у тому, що "ми виходимо за межі логіки процесу раціоналізації і спостерігаємо виснаження західного модерну в глобальному масштабі, коли стає неможливим ігнорування інших культурних і цивілізаційних традицій. Соціологія повинна припинити обертатися навколо локальних спільнот і звертатися до інтернаціоналізації та глобальних питань"[1, 2].

Соціальна теорія Джона Уррі стверджує, що традиційна основа соціології – вивчення суспільства – застаріла у світі, де все більше немає кордонів. Якщо соціологія хоче зробити значний внесок у постсоцієтальну епоху, вона повинна забути про соціальну жорсткість доглобального порядку і натомість переключити свою увагу на вивчення як фізичного, так і віртуального руху. *Sociology Beyond Society* розширює нещодавню дискусію про глобалізацію, надаючи аналіз того, як мобільність перебудовує соціальне життя нерівномірними та складними способами, а також аргументуючи важливість об'єктів, почуттів, часу та простору в теоретизуванні сучасного життя. Філософія мобільностей Джона Уррі стала логічним розвитком філософії процесизму та філософії руху XX століття та спричинила трансформацію у європейській науковій традиції доби Постмодерну [3].

Постмодерністський гіперпростір – остання трансформація простору, де індивідуальне людське тіло втрачає можливість локалізувати себе, організувати своє оточення та зрозуміти своє становище в світі. Індивіди відчувають себе пійманими в тенетах величезної багатонаціональної децентралізованої мережі, яку їхня свідомість не може охопити. Розширення соціальних кодів у професійні та дисциплінарні жаргони, а також у символи, що відображають етичну, статеву, расову, релігійну та класову належність, стає політичним феноменом, що відображає проблеми мікрополітики. Знеособлені правителі продовжують модифікувати економічні стратегії, що обмежують наше існування, але вони вже не намагаються нав'язувати свою мову. "Постграмотність" світу пізнього капіталізму відображає не лише відсутність колективного проєкту, а й непридатність попередньої національної мови [1, 3].

Висновок. Незважаючи на різноманітність методологічних підходів у соціологічних теоріях з кінця XX і на початку XXI століття, автори мають спільну мету – представити сучасні суспільства як результат власної активності та відповідальності за вирішення різноманітних проблем та майбутній розвиток. Соціологічна наука постійно намагається відповідати на реальні соціально-історичні зміни шляхом перегляду теорій, розробки нових понять і переосмислення свого дослідницького поля, фокусуючись на вивченні глобалізаційних процесів і їх соціальних наслідків. Різноманітність поглядів на соціальну реальність сприяє успіху в цьому напрямі. Поза конкуренцією та обмеженнями спеціалізації, спостерігається зростання поліпарадигмального ґрунтуваного на різноманітності соціального досвіду.

Література:

1. Castells M. Materials for an Exploratory Theory of Network Society. *Brit. Journal of Sociology*. 2000, № 51. P. 3–35.
2. Featherstone M. Global culture: An introduction. *Theore, Culture & Society*, 1990. Vol. 7, issue 2(3). P. 31–77.
3. Urry J. *Sociology Beyond Societies. Mobilities for the Twenty-First Century*. L.; NU. 2000. P. 42–87.

References:

1. Castells, M. (2000). Materials for an Exploratory Theory of Network Society. *Brit. Journal of Sociology*, 51, 3–35 [in English].
2. Featherstone, M. (1990). Global culture: An introduction. *Theore, Culture & Society*, 7, 2(3), 31–77 [in English].
3. Urry J. (2000). *Sociology Beyond Societies. Mobilities for the Twenty-First Century*. [in English].

УДК 159.91+316,6:612,8+159,943+159,947

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1556-1569](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1556-1569)

Іванова Олена Сергіївна доктор філософії з психології, старший викладач кафедри практичної психології Навчально-наукового морського гуманітарного інституту, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, тел.: (067) 489-67-26, <https://orcid.org/0000-0002-5653-3661>

Сідун Оксана Юріївна кандидат психологічних наук, доцент кафедри практичної психології Навчально-наукового морського гуманітарного інституту, Одеський національний морський університет, вул. Мечникова, 34, м. Одеса, тел.: (067) 774 65 04

Спиридонова Олександра Олександрівна студентка 4-го курсу Навчально-наукового морського гуманітарного інституту спеціальності 053 «Психологія», Одеський національний морський університет, м. Одеса

КРЕАТИВНІСТЬ ЯК ФАКТОР ПОДОЛАННЯ СТРЕСІВ У ФАХІВЦІВ МОРСЬКОЇ ГАЛУЗІ

Анотація. Сьогодні актуальність даної теми дослідження полягає в тому, що ефективне подолання стресу є ключовим аспектом для збереження фізичного та психічного здоров'я фахівців морської галузі, а також для забезпечення безпеки та успішного виконання їх професійних обов'язків. Враховуючи специфіку морського середовища, де моряки перебувають на довгих термінах та піддаються впливу великої кількості стресових факторів, розвиток методів та стратегій подолання стресу стає критично важливим аспектом. Розглядаючи роль креативності серед фахівців морської галузі та в бізнесі часто можна зустріти, що виграє той, хто може генерувати нестандартні ідеї. Теоретичне значення дослідження полягало в розширенні наукового розуміння механізмів подолання стресу та розвитку креативності у фахівців морської галузі. Практичне значення полягало в можливості розробки рекомендацій для підвищення рівня адаптації та психологічної стійкості моряків та інших працівників морської галузі. Результати дослідження показали значущість для розробки практичних підходів до підвищення рівня адаптації та резилієнтності фахівців морської галузі. Також, дослідження креативності як фактор подолання стресу може стимулювати пошук інноваційних змін у відповідь на складні виклики, з якими суспільство зіштовхується. Креативність дозволяє людям приймати нестандартні підходи до соціальних проблем, пропонуючи нові ідеї та концепції, які можуть змінити

світ на краще. Дослідження також дозволило виявити взаємозв'язок між креативністю та стресом у фахівців морської галузі. З'ясувалося, що розвиток креативності може впливати на здатність фахівців до подолання стресу та ефективного управління ним. На основі отриманих результатів можна зробити пропозиції щодо вдосконалення методів розвитку креативності для подолання стресу у фахівців морської галузі.

Ключові слова: креативність, стрес, морська галузь, емоції, творчість, стратегії, благополуччя, успішність.

Ivanova Olena Serhiyivna Ph.D of Psychology, Senior Lecturer Department of Practical Psychology of the Educational and Scientific Maritime Humanities Institute, Odessa National Maritime University, Odessa, <https://orcid.org/0000-0002-5653-3661>.

Sidun Oksanaa Candidate of Psychological Sciences, associate professor, associate professor Department of Practical Psychology of the Educational and Scientific Maritime Humanities Institute, Odessa National Maritime University, Odessa.

Spiridonova Oleksandra Oleksandrivna, 4th-year student of the Educational and Scientific Maritime Humanitarian Institute, specialty 053 «Psychology», Odessa National Maritime University, Odessa

CREATIVITY AS A FACTOR TO OVERCOME STRESS IN MARITIME INDUSTRY SPECIALISTS

Abstract. Today, the relevance of this research topic lies in the fact that effective stress management is a key aspect for maintaining the physical and mental health of maritime professionals, as well as for ensuring safety and successful performance of their professional duties. Considering the specificity of the maritime environment, where seafarers stay for long periods and are exposed to a large number of stress factors, the development of methods and strategies to overcome stress becomes a critically important aspect. When considering the role of creativity among maritime professionals and in business, it is often found that the one who can generate non-standard ideas wins. The theoretical significance of the study was to expand the scientific understanding of the mechanisms of overcoming stress and the development of creativity among specialists in the maritime industry. The practical significance was the possibility of developing recommendations to increase the level of adaptation and psychological stability of seafarers and other workers in the maritime industry. The results of the study showed significance for the development of practical approaches to increase the level of adaptation and resilience of maritime industry specialists. Also, the study of creativity as a factor in overcoming stress can stimulate the search for innovative changes in response to the complex challenges

that society faces. Creativity allows people to take unconventional approaches to social problems, offering new ideas and concepts that can change the world for the better. The study also revealed the relationship between creativity and stress among maritime professionals. It turned out that the development of creativity can affect the ability of specialists to overcome stress and effectively manage it. On the basis of the obtained results, it is possible to make proposals for improving methods of creativity development to overcome stress among marine industry specialists.

Key words: creativity, stress, maritime industry, emotions, creativity, strategies, well-being, success.

Постановка проблеми. В сучасному світі, де фахівці морської галузі стикаються зі складними та непередбачуваними ситуаціями, стрес стає невід'ємною частиною їх професійного життя. Щодня моряки та інші працівники морської галузі зіштовхуються з викликами, які вимагають швидких та ефективних рішень в умовах невпевненості та певного ризику. У таких умовах важливим є розуміння та вивчення факторів, які допомагають ефективно подолати стрес та забезпечити успішну професійну діяльність.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Дослідження цієї проблеми має велике значення для наукової та практичної сфер. Аналіз української та зарубіжної психолого-педагогічної літератури (Д. Богоявленська, Дж. Гілфорд, Є. Ільїн, А. Маслоу, В. Моляко, С. Сисоєва, Р. Стернберг, П. Торренс, Г. Альтшуллер, Е. де Боно, О. Лук, О. Матюшкін, Я. Пономарьов, Г. Айзенк, Д. Векслер, Л. Гольдштейн, К. Роджерс, С. Голлан, Р. Кеттел, Д. Мак-Кіннон, В. Пятруліс та ін.) виявив що креативність можна розглядати з різних точок зору в різних сферах діяльності. З одного боку, воно допоможе збагатити наукове розуміння механізмів впливу стресу на фахівців морської галузі та ідентифікувати ефективні стратегії подолання стресу. З іншого боку, це дозволить розробити практичні рекомендації для підвищення рівня адаптації та резиліентності фахівців морської галузі. Аналіз української та зарубіжної літератури (Дж. Віткін, Д. Грінберг, Г. Купер, Г.М. Борневасер, Г. Сельє, Дж. Брайт, Ф. Джонс, Л. Джуел, Т. Кокс, Р. Лазарус, Л.М. Аболін, Е.І. Бистрицька, В.А. Бодров, О.М. Валуйко, Н.Є. Водоп'янова, О.В. Гошкодеря, Р.М. Грановська, Л.А. Китаєв-Смик, І.Д. Ладанов, Л. Леві, Р.С. Нємов, Л.Є. Паніна, Н.В. Самоукіна, В.В. Суворова, Р.А. Тигранян, О.Я. Чебикін, О.М. Черепанова, Ю.В. Щербатих та інші) має певний рівень розробки проблеми стресу та методів його подолання в різних сферах діяльності. Проте, дослідження взаємозв'язку креативності та подолання стресу у фахівців морської галузі потребує більш детального та специфічного підходу, що робить цю тему додатково цікавою та актуальною для подальших досліджень.

Мета статті є висвітлення результатів дослідження яке полягає у вивченні взаємозв'язку креативності та стресу у фахівців морської галузі та визначенні ефективних стратегій подолання стресу з використанням креативних підходів.

Виклад основного матеріалу. Теоретичне значення дослідження полягатиме в розширенні наукового розуміння механізмів подолання стресу та розвитку креативності у фахівців морської галузі. У своїх дослідженнях такі вчені та практики, як Д. Веретенко, Г. Прокопенко, О. Басков та К. Чинарова аналізують методи розвитку креативу персоналу, підходи до управління таким розвитком та стимулюванням ініціативності персоналу. Аналізуючи та розглядаючи різні аспекти креативності та стресу у контексті морської галузі, дослідження може висвітлити важливі механізми, які лежать в основі цих явищ. Розуміння та ідентифікація цих механізмів може сприяти подальшому розвитку теорії та практики у сфері психології пристосування. Важливо розглянути різноманітні фактори, які впливають на взаємозв'язок між креативністю та стресом, щоб зрозуміти, як ці явища можуть бути використані для покращення психологічного стану фахівців морської галузі.

Практичне значення полягатиме в можливості розробки рекомендацій для підвищення рівня адаптації та психологічної стійкості моряків та інших працівників морської галузі. Результати дослідження можуть мати велике значення для розробки практичних підходів до підвищення рівня адаптації та резилієнтності фахівців морської галузі. Враховуючи особливості їхньої професійної діяльності та умов праці, рекомендації, що базуються на дослідженні взаємозв'язку між креативністю та стресом, можуть сприяти покращенню якості життя та забезпеченню оптимальних умов праці для фахівців морської галузі. Такий підхід може відігравати ключову роль у збереженні фізичного та психічного здоров'я працівників, а також у забезпеченні безпеки та ефективності їх професійної діяльності.

Відповідно до А. Х. Маслоу, креативність – це творча спрямованість, характерна всім від народження, яка втрачається більшістю під впливом середовища (А. Маслоу, 1999). За Е. П. Торренсу: «Креативність чутлива до проблем, нестачі чи суперечливості знань; методи виявлення цих проблем, пошук їх вирішення» (Е. П. Торренс, 1964). Гілфорд називав конвергентне (логічне) та дивергентне (що відступає від логіки) мислення (Дж. П. Гілфорд, 1967). На думку Фрейда, творча креативність є результатом впровадження статевого потягу до іншої сфери діяльності (З. Фрейд, 2004). З погляду А. Адлера, «креативність компенсує комплекс неповноцінності» (А. Адлер, 1995).

На думку Д. Векслер, нар. Уайсберг, Р. Айзек, Л. Термен, Р. Стенберг, творчого процесу як специфічної форми активності немає. На їхню думку, креативність – високий рівень інтелекту. Проте Дж. Гілфорд, К. Тайлор, Р. Рубер, З. Девіс, Я.А. Пономарьов дотримуються іншої думки: креативність залежить від інтелекту, будучи самостійним чинником. Саме особистісні цінності та риси характеру відіграють головну роль в оцінці успішності творчості (В.Д. Дружинін, 2005). Відповідно до Д.Б. Богоявленської, цінності, мотивація та особистісні риси відіграють основну роль у визначенні творчої поведінки (Д. Б. Богоявленська, 1997).

Креативність – це комплексне поняття, яке визначає здатність особистості до генерації нових ідей, концепцій, рішень або виробництва оригінальних творів у мистецтві, науці, технологіях, підприємстві та інших сферах життя. Креативність не обмежується лише вираженням у мистецтві, але також виявляється у здатності знаходити нестандартні шляхи розв’язання проблем, дослідженні нових підходів та виробленні унікальних концепцій. Роль креативності у розвитку особистості важлива і багатогранна. По-перше, креативність сприяє розвитку інтелектуальних та когнітивних навичок, таких як аналітичне мислення, критичне мислення, проблемне мислення та інтуїція. По-друге, вона стимулює емоційний розвиток, допомагаючи виражати та розуміти власні почуття, а також сприяє розвитку емпатії та соціальної компетентності через співпрацю та співтворчість.

Дослідження креативності як фактор подолання стресу може стимулювати пошук інноваційних змін у відповідь на складні виклики, з якими суспільство зіштовхується. Креативність дозволяє людям приймати нестандартні підходи до соціальних проблем, пропонуючи нові ідеї та концепції, які можуть змінити світ на краще. Крім того, креативність має важливе значення для розвитку культури та ідентичності суспільства. Художні та культурні вираження, що виникають в результаті креативного процесу, сприяють формуванню та збереженню культурних цінностей, традицій та ідентичності громад. Креативність допомагає розкрити і відобразити унікальність кожного народу та сприяє міжкультурному взаєморозумінню та толерантності. Таким чином, креативність відіграє важливу роль як на індивідуальному, так і на колективному рівнях, сприяючи розвитку особистості, прогресу суспільства та збереженню культурної спадщини. Креативність може також відігравати ключову роль у вирішенні міжособистісних конфліктів та покращенні комунікації між людьми. Здатність до творчого мислення дозволяє знаходити нестандартні підходи до вирішення конфліктних ситуацій та сприяє гладженню різноманітних непорозумінь. Креативність може виступати в якості способу вираження почуттів та емоцій, що допомагає зміцнити взаєморозуміння та побудувати більш гармонійні відносини.

Психологічні аспекти стресу в морській галузі є складними та мають свої особливості, пов’язані з умовами життя та роботи на морі. Тривалість відсутності близьких людей, обмежений доступ до землі, обмежений простір на кораблі, небезпека плавання, ризик аварій та несприятливі погодні умови – це лише деякі з факторів, які можуть викликати стрес у моряків та інших працівників морської галузі. Одним з основних психологічних аспектів стресу у морській галузі є соціальна ізоляція та відсутність підтримки. Більшість морських рейсів тривають декілька тижнів або навіть місяців, під час яких екіпаж може бути відокремлений від звичного соціального середовища та позбавлений можливості зв’язку з родиною та друзями. Це може викликати

почуття самотності, відчуженості та депресії [3, 4]. Інший важливий психологічний аспект стресу – це постійна небезпека та відчуття загрози для життя. Морська робота пов'язана з різноманітними ризиками, включаючи шторми, аварії, піратство та інші небезпеки. Ці страхи можуть викликати почуття тривоги та напруги, що негативно впливає на психічне здоров'я працівників морської галузі.

До психологічних аспектів розвитку креативності у фахівців морської галузі можна також віднести розгляд впливу стресу та психологічного навантаження на творчість. В умовах постійного перебування на відкритому морі та непередбачуваності ситуацій, моряк зазнає значного психічного навантаження, що може пригнічувати творчість. Тому розвиток стратегій стресостійкості є важливим аспектом для підтримки креативного потенціалу у моряків. У педагогічних аспектах важливо також звернути увагу на стимулювання самоосвіти та саморозвитку у моряків. Розвиток креативності може вимагати постійного навчання та вдосконалення своїх навичок у різних сферах. Тому важливо створити умови для доступу до навчальних ресурсів, організацію навчальних курсів та тренінгів, які сприяють розвитку творчих здібностей та підвищенню професійної кваліфікації моряків. До психологічних аспектів можна також віднести розгляд впливу лідерських якостей на креативний потенціал моряків. Лідер, який стимулює та підтримує вільне мислення та ініціативу, може сприяти розвитку креативності в екіпажі та створювати умови для пошуку новаторських рішень у складних ситуаціях. Такий підхід сприяє формуванню творчого середовища та підвищенню ефективності роботи на морі [5].

Розглянувши поняття креативності та її роль у розвитку особистості, ми виявили, що креативність є важливим аспектом для досягнення успіху у різних сферах життя, включаючи професійну діяльність моряків. Вивчення психологічних аспектів стресу в морській галузі дозволило виявити його вплив на психічне здоров'я та загальний стан фахівців, що є важливим аспектом у контексті розвитку креативності.

Дослідження креативності – це складний та багатогранний процес, який вимагає використання різноманітних методів та підходів для ретельного аналізу та вимірювання цього поняття. Один із найпоширеніших методів - це тестування креативності, яке передбачає використання спеціально розроблених тестів та завдань для вимірювання рівня креативності у людини. Такі тести можуть включати завдання на генерацію нових ідей, вирішення проблем за допомогою нестандартних підходів або оцінку творчих портфоліо. Підхід анкетування та інтерв'ювання використовується для збору квалітативних даних про індивідуальний досвід креативності. Вони можуть включати питання про творчий процес, джерела натхнення, стимули та перешкоди для креативності. Метод спостереження дозволяє дослідникам вивчати креативний процес у реальному часі. Це може включати

спостереження за творчими групами, а також аналіз творчої діяльності у природному середовищі, такому як мистецтво, література, наукова діяльність тощо.

До інших методів відносяться експертні оцінки, що використовуються для оцінки креативності через віддачу експертам завдань, продуктів або ідей для аналізу, та дослідження мозкової активності, що дозволяє вивчити активність мозку під час творчого процесу. Ці методи та підходи допомагають науковцям отримати більш повне розуміння креативності, її процесів та впливу на розвиток особистості у різних контекстах, включаючи морську галузь. Крім вищезазначених методів, важливим є також застосування кількісних методів дослідження, таких як статистичний аналіз даних. Цей підхід дозволяє отримати кількісні показники креативності, такі як середні значення, стандартні відхилення та кореляції, що дає можливість більш об'єктивно оцінити рівень та динаміку креативності у вивчених групах. Крім того, методи мультидисциплінарного дослідження, які поєднують підходи з різних наукових дисциплін, таких як психологія, соціологія, медицина та інші, можуть допомогти отримати більш глибоке розуміння креативності та її впливу на особистість [8].

Аналіз рівня креативності у фахівців морської галузі передбачає використання різноманітних підходів та інструментів для оцінки та вимірювання творчих здібностей та потенціалу. Один з можливих методів – це використання психометричних тестів, таких як Торренський тест творчого мислення або тестування за методикою визначення креативності Амабіла. Ці тести можуть допомогти виявити рівень творчих здібностей, таких як оригінальність думки, гнучкість мислення та здатність до розв'язання нестандартних завдань. Додатково, можна використовувати аналіз творчих виробів або проектів, що створені моряками, таких як малюнки, поетичні твори, музичні композиції або дизайн суден. Цей підхід дозволяє оцінити креативний потенціал та експресію особистості у реальних умовах діяльності. Наприклад, аналіз морських малюнків може дати уявлення про рівень фантазії та оригінального мислення моряків під час тривалого перебування на судні. Крім того, проведення інтерв'ю та спостережень може бути корисним для отримання глибшого розуміння креативних процесів у моряків. Інтерв'ю з моряками може дозволити виявити їхні індивідуальні підходи до розв'язання проблем та знаходження нестандартних шляхів роботи в умовах обмеженості на судні.

Також варто враховувати психофізіологічні методи дослідження, такі як вимірювання показників фізіологічних реакцій, наприклад, серцевого ритму або рівня гормонів стресу, що дозволяє з'ясувати, як фізіологічні процеси впливають на креативність та які аспекти креативності можуть бути викликані або підтримані за допомогою фізіологічних механізмів. Усі ці методи та підходи використовуються для створення більш повного образу про

креативність, її розвиток та вплив на особистість у фахівців морської галузі. Вони допомагають науковцям розкрити складні аспекти креативного процесу та виявити способи його підтримки та розвитку. Дослідження креативності в морській галузі відіграє важливу роль у розвитку цього сектору. Існує безліч факторів, які можуть впливати на рівень креативності у фахівців морської галузі, включаючи робоче середовище, стиль керівництва, рівень стресу та інші. Вивчення цих факторів та їх впливу на креативність важливе для розробки стратегій підвищення ефективності роботи моряків і підтримки їхнього психологічного стану [1].

Додатковим важливим аспектом дослідження креативності у фахівців морської галузі є вивчення впливу робочого середовища на творчий потенціал моряків. Особливості життя та роботи на судні можуть мати значний вплив на ступінь вільного прояву креативності серед екіпажу. Наприклад, обмежений простір, погані погодні умови та тривала віддаленість від суходолу можуть викликати стрес та обмежувати можливості для творчого мислення. Дослідження також може включати аналіз впливу культурних та соціальних чинників на креативність у морській галузі. Різноманітність національних, етнічних та соціокультурних груп серед екіпажу суден може створювати унікальний мікс перспектив та ідей, що може бути як стимулом для креативності, так і джерелом конфліктів. Крім того, важливим є вивчення впливу різних форм підтримки та мотивації на розвиток креативності серед моряків. Стимулююча робоча атмосфера, можливість висловлювання ідей та їх подальша реалізація, а також навчання та тренування в області творчого мислення можуть сприяти розвитку креативності у моряків [5].

Дослідження також може включати аналіз впливу культурних та соціальних чинників на креативність моряків. Наприклад, можна порівняти рівень креативності між екіпажами з різних країн або з різним культурним фоном, щоб з'ясувати, чи існують різниці у підходах до роботи та вирішення проблем. Додатковою можливістю є аналіз впливу психологічних та педагогічних підходів на розвиток креативності у моряків. Наприклад, можна дослідити, які саме методи навчання або тренування сприяють розвитку креативного мислення серед екіпажу та які із них є найбільш ефективними у даному контексті. Включення конкретних аналізів, опитувань та вивчення випадків з життя моряків дозволяє отримати більш глибоке та конкретне розуміння креативності у фахівців морської галузі та спрямувати зусилля на підвищення її рівня [2].

Щодо програм навчання та тренінгів, можуть бути організовані спеціальні семінари або курси з розвитку креативних навичок та лідерства. Наприклад, ці тренінги можуть включати в себе вправи на розвиток творчого мислення, такі як групове вирішення проблем або ролеві ігри, що сприяють розвитку комунікативних та лідерських навичок у моряків. Такі конкретні заходи спрямовані на створення стимулюючого та сприятливого середовища

для розвитку креативності у фахівців морської галузі, та можуть допомогти виявити та реалізувати інноваційні ідеї у різних аспектах їхньої діяльності.

Пропозиції щодо вдосконалення методів розвитку креативності для подолання стресу у фахівців морської галузі можуть бути різноманітними та мають на меті підвищення психологічної стійкості та ефективності у стресових умовах. Перша пропозиція – це тренування стратегій управління емоціями. Це можуть бути програми тренування для покращення навичок управління емоціями, такі як техніки релаксації, медитації та інші прийоми саморегуляції, що допомагають морякам ефективно реагувати на стресові ситуації. Друга пропозиція полягає у підтримці соціальних зв'язків серед моряків. Розвиток позитивного клімату в команді та підтримка взаємної підтримки може стати важливою складовою для подолання стресу. Такі міжособистісні зв'язки можуть зменшити відчуття ізоляції та підвищити психологічний комфорт у стресових ситуаціях. Третя пропозиція – це стимулювання творчого мислення. Різнманітні вправи та завдання, спрямовані на розвиток творчого мислення, можуть допомогти морякам знаходити альтернативні шляхи розв'язання проблем у стресових ситуаціях. Це може включати вправи на стимулювання уяви, генерацію ідей та пошук нестандартних рішень. Четверта пропозиція включає підвищення рівня самосвідомості. Програми, спрямовані на підвищення самосвідомості та саморефлексії, можуть допомогти морякам краще розуміти свої реакції на стрес та шляхи їх подолання. Це може включати тренування у свідомому спостереженні за власними емоціями та думками у стресових ситуаціях. П'ята пропозиція – це сприяння підтримці здорового способу життя.

Додатковим аспектом, який варто враховувати при вивченні рівня стресу та способів його подолання у фахівців морської галузі, є вплив соціального середовища на їхню психічну стійкість. Стресові фактори можуть бути посилені або зменшені в залежності від динаміки взаємин у команді, ступеня підтримки з боку керівництва та співробітників, а також загальної атмосфери на борту судна. Наприклад, позитивний колективний дух та підтримка з боку колег можуть допомогти морякам краще справлятися зі стресом та підвищувати їхню психологічну стійкість. При аналізі рівня стресу та способів його подолання слід також враховувати вплив професійних та особистих факторів на психічне здоров'я моряків. Наприклад, певні аспекти роботи, такі як надмірна відповідальність або небезпека, можуть призводити до великого рівня стресу [10]. Одночасно, особистість моряка, його стійкість до стресу та здатність ефективно впоратися з ним можуть визначати, як він реагує на стресові ситуації та як швидко відновлюється після них.

Деякі дослідження показують, що певний рівень стресу може стимулювати креативність. Наприклад, під впливом стресу моряки можуть бути більшими умільцями у вирішенні проблем або швидше знаходити творчі рішення для подолання труднощів на судні. Однак, надмірний або тривалий

стрес може мати негативний вплив на креативність, оскільки він може викликати втомленість, втому та втрату мотивації. Звідси випливає важливість розвитку стратегій для керування стресом у моряків з метою забезпечення оптимального рівня креативності. Наприклад, програми з підтримки психологічного здоров'я, регулярні психологічні консультації чи навчання технік релаксації можуть допомогти морякам краще управляти стресом та зберігати високий рівень креативності. Таким чином, розуміння взаємозв'язку між креативністю та стресом у морській галузі відіграє важливу роль у розвитку програм та стратегій для забезпечення психологічного благополуччя та ефективності роботи фахівців на морі [9].

Сміх може бути хорошим способом впоратися зі стресом, особливо для моряків, які відчувають довгі періоди далеко від сім'ї та друзів. Сміх допомагає розслабитися, покращити настрій та зміцнити зв'язки з іншими людьми. Крім того, гумор може допомогти знайти смішні ситуації у повсякденному житті на кораблі, що сприяє психологічному комфорту та благополуччю моряків. Сміх – це чудовий спосіб розслабитися та впоратися зі стресом. Моряки, як і всі працівники високоризикованих професій, часто схильні до стресу через важкі умови роботи та відсутність близьких. Тому вони цінують гумор та сміх як спосіб розслабитися та зняти напругу. Створення дружньої та підтримуючої атмосфери на кораблі також відіграє важливу роль у підтримці психологічного благополуччя моряків [7].

Ще одним прикладом може бути впровадження програм психологічної підтримки, які надають морякам можливість консультуватися з психологами в режимі онлайн. Наприклад, моряки можуть мати можливість скористатися онлайн-платформою для консультування та отримання порад щодо управління стресом та розвитку креативності. Це дозволить їм отримати необхідну підтримку та поради, не виходячи за межі судна, що може бути особливо важливим під час тривалого перебування в морі. Іншим прикладом може бути організація на суднах спеціальних креативних групових заходів, які спрямовані на стимулювання творчості та співпраці серед екіпажу. Наприклад, моряки можуть брати участь у спільних проектах з розвитку нових ідей або вирішення проблем, що виникають під час плавання. Взаємодія в таких групах допоможе морякам розширити свої межі, спілкуватися та обмінюватися досвідом, що в свою чергу може позитивно позначитися на рівні креативності та стрес стійкості.

Дослідження також дозволило виявити взаємозв'язок між креативністю та стресом у морській галузі. З'ясувалося, що розвиток креативності може впливати на здатність фахівців до подолання стресу та ефективного управління ним. Зокрема, моряки, які проявляють вищий рівень креативності, частіше мають ефективні стратегії подолання стресу та можуть краще адаптуватися до складних умов морського життя. На основі отриманих результатів можна зробити пропозиції щодо вдосконалення методів розвитку

креативності для подолання стресу у фахівців морської галузі. Серед них можуть бути розробка спеціалізованих програм тренувань, впровадження інноваційних технологій та розвиток психологічних підходів, спрямованих на підвищення креативності та психічної стійкості моряків. Такі заходи можуть допомогти забезпечити оптимальні умови для роботи та підтримки емоційного благополуччя фахівців у морській галузі.

В результаті аналізу літератури та проведення емпіричного дослідження було встановлено, що креативність відіграє суттєву роль у здатності моряків ефективно подолати стресові ситуації, що виникають під час їх професійної діяльності. Перше, поняття креативності та її значення у розвитку особистості були ретельно проаналізовані. Тому плинність думки, гнучкість думки, оригінальність, допитливість і здатність висувати гіпотезу називають показниками творчого мислення. Творчість має графік і певні етапи розвитку; несвідоме відіграє важливу роль у процесі творчого мислення.

Креативність розглядалася як ключовий елемент, який допомагає фахівцям морської галузі знаходити нові та нетрадиційні шляхи подолання стресу. Друге, в розділі, присвяченому психологічним аспектам стресу в морській галузі, було виявлено, що моряки є вразливими до стресових ситуацій, пов'язаних з тривалим перебуванням у відкритому морі та ізоляваністю від землі. Це підкреслює важливість розвитку стрес стійкості серед фахівців морської галузі. Третє, у розділі, що досліджує взаємозв'язок між креативністю та стресом, було виявлено, що фахівці з вищим рівнем креативності мають більші можливості ефективно подолати стресові ситуації та швидше адаптуватися до нових умов. У розділі, присвяченому пропозиціям щодо вдосконалення методів розвитку креативності для подолання стресу, були запропоновані практичні заходи, які можуть бути використані для підвищення рівня креативності та стрес стійкості серед фахівців морської галузі.

Результати анкетування з питань креативності та стресу у фахівців морської галузі

Параметр	Результат
1	2
Кількість учасників дослідження	45 осіб
Стать учасників	
- Чоловіки	36 осіб (80%)
- Жінки	9 осіб (20%)
Рівень стресу на роботі	
- Часто або постійно	25 осіб (60%)
- Рідко або іноді	15 осіб (33.3%)
- Не відчують стрес	3 осіб (6.7%)
Рівень креативності у фахівців	
- Відчують себе креативними	27 осіб (60%)

1	2
- Періодично виявляють креативність	12 осіб (26.7%)
- Не відчують себе креативними	6 осіб (13.3%)
Методи подолання стресу на роботі	
- Спорт та фізичні вправи	18 осіб (40%)
- Медитація та йога	12 осіб (26.7%)
- Розмови з колегами або друзями	15 осіб (33.3%)
Вплив креативності на подолання стресу	
- Позитивний	21 осіб (46.7%)
- Нейтральний	15 осіб (33.3%)
- Негативний	9 осіб (20%)
Вимоги до компанії щодо програм розвитку креативності	
- Потребують програми та заходи	27 осіб (60%)
- Не потребують додаткових програм	18 осіб (40%)
Пропозиції щодо вдосконалення методів розвитку креативності для подолання стресу	
- Творчі сесії	24 осіб (53.3%)
- Брейнштормінг	16 осіб (36.7%)
- Творчі проекти	5 осіб (10%)

У результаті проведення емпіричного дослідження було отримано результати щодо рівня креативності та стресу у фахівців морської галузі. Аналіз рівня креативності виявив певні особливості, пов'язані з умовами життя та роботи на морі, що можуть впливати на творчий потенціал моряків. Вивчення рівня стресу показало, що це питання є актуальним серед фахівців морської галузі, і вони зазнають значних психологічних та емоційних навантажень під час роботи на судах.

Узагальнюючи представлені результати дослідження можна зазначити, що розвиток креативності виявляється важливим елементом для фахівців морської галузі у подоланні стресу на роботі. Отже, компанії можуть впроваджувати програми та ініціативи, спрямовані на розвиток креативних навичок та забезпечення ефективних стрес-менеджмент стратегій. Наприклад, це може бути впровадження регулярних творчих сесій, організація майстер-класів з розвитку креативності, або стимулювання працівників до зайняття хобі та творчих зацікавлень.

Висновки. Загальний висновок з цього дослідження є те, що креативність виявляється важливим фактором в управлінні стресом у фахівців морської галузі. Розуміння цього взаємозв'язку може допомогти розробити ефективніші програми підтримки для моряків та підвищити їхню професійну ефективність та загальний стан благополуччя.

Додатково, важливо зазначити, що результати цього дослідження можуть мати значний вплив на розвиток психологічної підтримки та навчальних програм для морських працівників. Поглиблене розуміння взаємозв'язку між креативністю та стресом може сприяти розробці більш

ефективних стратегій підвищення адаптивності та психологічної стійкості у цій специфічній професійній групі. Також важливо врахувати, що підвищення свідомості про роль креативності у подоланні стресу може стати важливим елементом управління персоналом у морській галузі. Компанії можуть принести зміни в корпоративну культуру та робочі процеси, щоб стимулювати розвиток креативності серед своїх працівників та сприяти їхньому психологічному благополуччю [11].

Загалом, це дослідження вказує на потребу в подальших дослідженнях, спрямованих на розуміння більш конкретних механізмів, за якими креативність впливає на стрес та на зворотний вплив стресу на креативність. Такі студії можуть допомогти розробити ще більш ефективні методи підтримки та розвитку фахівців морської галузі, що має важливе значення як для їхнього здоров'я та ефективності роботи, так і для безпеки та успішності морських операцій в цілому. Подолання стресу та розвиток креативності в морській галузі є складними завданнями, вимагають виваженого підходу та комплексного розгляду. Ці аспекти зіграють ключову роль у підвищенні ефективності та безпеки морських операцій, а також у забезпеченні загального благополуччя моряків. Надзвичайно важливою є взаємодія між керівництвом та фахівцями морської галузі для впровадження практичних заходів щодо розвитку креативності та стрес стійкості.

Також слід враховувати індивідуальні особливості кожного фахівця та його потреби у підтримці. Розробка персоналізованих програм тренувань та психологічної підтримки може забезпечити більш ефективний підхід до кожного працівника, сприяючи його професійному та особистісному розвитку. Крім того, важливо продовжувати дослідження у цій області для отримання нових даних та розробки інноваційних методів підтримки. Тільки шляхом постійного вдосконалення та розширення наукових знань можна забезпечити належний рівень підтримки та допомоги морякам у подоланні стресу та розвитку їхньої креативності.

Література:

1. Голець О.В. Науково-методичні основи зміцнення психологічного здоров'я особистості / О.В. Голець. – Будапешт : The scientific heritage, 2016. – С. 42 – 46.
2. Криворотько Г. С. Психологічна характеристика особливих умов діяльності моряків далекого плавання / Г.С. Криворотько. – Науковий вісник Львівського державного університету внутрішніх справ, 2012. – № 2 (1). – С. 400-408.
3. Іванова О.С. Особливості взаємозв'язку проявів стресу з психічними станами. / О.С. Іванова. – Науковий журнал «Габітус» з соціології та психології, 2021. – Випуск 27. – С. 87-93.
4. Іванова О.С. Взаємозв'язок рівня стресу та самооцінки стресостійкості з копінг стратегіями поведінки. / О.С. Іванова. – Дніпропетровський науковий часопис публічного управління, психології, права № 2, 2022. – С. 109-116.
5. Постіякова Ю.В. Психологічна оцінка ресурсів подолання стресу в професійних групах. / Ю.В. Постіякова. – Київ, 2014. – 184 с.
6. Татенко В.О. Сучасна психологія: теоретико-методологічні проблеми: навч. посіб./ В.О. Татенко – К.: Вид-во Нац. Авіац. Ун-ту «НАУ-друк», 2009. – 288 с.

7. Чебикін О.Я., Іванова О.С. Сміхотерапія та можливості її використання в корекції посттравматичних стресових станів. / О.Я. Чебикін, О.С. Іванова. – Наука і освіта №3, 2022. С. 76-84.

8. Штепа О. Ресурсна насиченість особистості. Проблеми сучасної психології. / О. Штепа. – Вип. 47, 2020. – С. 231-252.

9. Bailey, N., & Powell, M. «Exploring the Relationship Between Creativity and Stress Resilience in Maritime Workers.» / N. Bailey, & M. Powell. – Journal of Occupational Psychology, 38(4), 2021. – P. 380-395.

10. Green, H., & Hughes, S. «The Connection Between Creativity and Stress Resilience: Insights from Maritime Professionals.» / H. Green, & S. Hughes. – Journal of Occupational Health, 25(2), 2019. – P. 150-165.

11. Khmiliar O., Krasnov V., Piankivska L., Handzilevska H., Osodlo V. Servicemen in the Phantom Pain «Captivity»: Associative-Narrative Analysis of the Problem Военнослужащий в «плёну» фантомной боли: ассоциативно- нарративный анализ проблемы. Psychiatry, psychotherapy and clinical psychology. 2020. Vol. 11, № 3. P. 632–744. DOI: 10.34883/PI.2020.11.3.019. UDC: 159.95.018.2 (355.233) URL: <https://psihea.recipe.by/ru/?editions=2020-tom-11-n-3>.

References:

1. Holets, O.V. (2016). *Naukovo-metodychni osnovy zmitsnennia psykholohichnoho zdorovia osobystosti*. [Scientific and methodological foundations of strengthening the psychological health of the individual]. The scientific heritage. Budapesht (pp. 42-46) [in Ukrainian].

2. Kryvorotko, H.S. (2012). *Psykholohichna kharakterystyka osoblyvykh umov diialnosti moriakiv dalekoho plavannia*. [Psychological characteristics of the special conditions of activity of long-distance sailors]. Naukovyi visnyk Lvivskoho derzhavnoho universytetu vnutrishnikh sprav (N. 2(1)), (pp. 400-408) [in Ukrainian].

3. Ivanova O.S. (2021). *Osoblyvosti vzaiemozviazku proiaviv stresu z psykhychnymy stanamy*. [Peculiarities of the relationship between stress manifestations and mental states]. Naukovyi zhurnal «Habitus» z sotsiologhii ta psykholohii (N. 27), (pp. 87-93) [in Ukrainian].

4. Ivanova O.S. (2022). *Vzaiemozviazok rinvnia stresu ta samoostinky stresostiikosti z kopinh stratehiiamy povedinky*. [Relationship of stress level and self-assessment of stress resistance with coping strategies of behavior]. Dnipropetrovskyi naukovyi chasopys publichnoho upravlinnia, psykholohii, prava (N. 2), (pp. 109-116) [in Ukrainian].

5. Postyliakova Yu.V. (2014). *Psykholohichna otsinka resursiv podolannia stresu v profesiinykh hrupakh*. [Psychological assessment of stress coping resources in professional groups]. Kyiv [in Ukrainian].

6. Tatenko V.O. (2009). *Suchasna psykholohiia: teoretyko-metodolohichni problemy: navch. Posib*. [Modern psychology: theoretical and methodological problems]. K.: Vyd-vo Nats. Aviats. Un-tu «NAU-druk» [in Ukrainian].

7. Chebykin O. Ya., Ivanova O. S. (2022). *Smikhoterapiia ta mozhlyvosti yii vykorystannia v korektsii posttravmatychnykh stresovykh staniv*. [Laughter therapy and the possibilities of its use in the correction of post-traumatic stress states]. Nauka i osvita (N. 3), (pp. 76-84) [in Ukrainian].

8. Shtepa O. (2020). *Resursna nasychenist osobystosti. Problemy suchasnoi psykholohii*. [Resource saturation of the individual. Problems of modern psychology]. Vyp.(N. 47), (pp. 231-252) [in Ukrainian].

9. Bailey, N., & Powell, M. (2021). «Exploring the Relationship Between Creativity and Stress Resilience in Maritime Workers.» Journal of Occupational Psychology (N. 38(4)), (pp. 380-395) [in English].

10. Green, H., & Hughes, S. (2019). «The Connection Between Creativity and Stress Resilience: Insights from Maritime Professionals» Journal of Occupational Health (N. 25(2)), (pp. 150-165) [in English].

11. Khmiliar O., Krasnov V., Piankivska L., Handzilevska H., Osodlo V. Servicemen in the Phantom Pain "Captivity": Associative-Narrative Analysis of the Problem Psychiatry, psychotherapy and clinical psychology. 2020. Vol. 11, No. 3. R. 632–744. DOI: 10.34883/PI.2020.11.3.019. UDC: 159.95.018.2 (355.233) URL: <https://psihea.recipe.by/ru/?editions=2020-tom-11-n-3>.

УДК 159.923:316.6

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1570-1577](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1570-1577)

Казанжи Федір Федорович здобувач третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за спеціальністю 053 Психологія, Міжнародний гуманітарний університет, Фонтанська дорога, 33, м. Одеса, 65009, тел.: (097) 444-00-13, <https://orcid.org/0009-0003-4102-5749>

КОМАНДОУТВОРЕННЯ З ТОЧКИ ЗОРУ ПСИХОЛОГІЇ: ОГЛЯД ПРАКТИЧНИХ ІНСТРУМЕНТІВ

Анотація. Дослідження механізмів функціонування економіки в період війни, прогнозування її розвитку у поствоєнний період, способів підвищення ефективності є важливим комплексним дослідницьким завданням, оскільки є актуальною проблемою нашого суспільства. В умовах, які склалися наразі в Україні відбуваються зміни, які потребують спільних зусиль науковців у цьому напрямку і людський фактор є визначальним у здійсненні кардинальних перетворень. Саме команда є потужною силою зрушень у багатьох сферах життя, тому узагальнення, розробка та апробація практичних інструментів командування є важливим завданням психологічної науки.

Метою статті є висвітлення результатів теоретико-аналітичного розгляду проблеми командування, її видів, функцій, складових, практичних інструментів та можливостей використання.

Аналіз праць дослідників у цій сфері показав, що використання методів та заходів командування впроваджується керівниками закладів та установ різного спрямування та форм власності задля вирішення цілей, сприяння становленню позитивного психологічного клімату, профілактики та вирішенню складних ситуацій, що виникають у колективі, а також, щоб члени команди отримували задоволення від роботи, були більш стресостійкі та вмотивовані.

Дослідження дозволило відокремити сутність дефініцій командування та тимблдингу, узагальнити методи та методики, які найчастіше використовуються з метою командування.

У висновку наголошено, що з метою ефективного командування, важливим є опанування не лише теоретичних побудов та моделей, значно актуальнішим на практиці є опанування практичними інструментами командування, серед яких чільне місце посідає тренінг. Успішність командування у будь-якій організації чи установі передбачає врахування психологічних особливостей членів конкретної команди, тож перспективою подальшої роботи є розробка і впровадження у практику інструментів командування, які ґрунтуються на конкретних механізмах командування.

рення з врахуванням особистісних особливостей та набуттям членів команди важливих для досягнення цілей психологічних якостей.

Ключові слова: команда, командоутворення, тимбілдінг, тренінг, особистість, психологічні особливості.

Kazanzhy Fedir Fedorovych PhD candidate of the third (educational and scientific) level of higher education in the specialty 053 Psychology, International Humanitarian University, 33 Fontanska Road, Odesa, 65009, tel: (097) 444-00-13, <https://orcid.org/0009-0003-4102-5749>

TEAM BUILDING FROM THE POINT OF VIEW OF PSYCHOLOGY: AN OVERVIEW OF PRACTICAL TOOLS

Abstract. The study of the mechanisms of economic functioning during the war, forecasting its development in the post-war period, and ways to increase efficiency is an important complex research task, as it is an urgent problem for our society. Under the current conditions in Ukraine, changes are taking place that require joint efforts of scientists in this direction, and the human factor is crucial in implementing fundamental transformations. It is the team that is a powerful force for change in many areas of life, so generalizing, developing, and testing practical team-building tools is an important task for psychological science.

The purpose of the article is to highlight the results of the theoretical and analytical consideration of the problem of team building, its types, functions, components, practical tools and possibilities of use.

An analysis of the works of researchers in this area has shown that the use of team building methods and activities is implemented by managers of institutions and establishments of various directions and forms of ownership to achieve goals, promote a positive psychological climate, prevent and resolve difficult situations that arise in the team, and make team members enjoy their work, be more stress-resistant and motivated.

The study allowed us to separate the essence of the definitions of team building and team building, to summarize the methods and techniques that are most often used for team building.

The author emphasizes that for the purpose of effective team building, it is important to master not only theoretical constructs and models, but it is much more relevant in practice to master practical team building tools, among which training occupies a prominent place. The success of team building in any organization or institution requires taking into account the psychological characteristics of the members of a particular team, so the prospect of further work is to develop and implement team building tools based on specific team building mechanisms, taking into account personal characteristics and the acquisition of psychological qualities important for achieving the goals.

Keywords: team, team building, team building, training, personality, psychological characteristics.

Постановка проблеми. Дослідження механізмів функціонування економіки в період війни, прогнозування її розвитку у поствоєнний період, способів підвищення ефективності є важливим комплексним дослідницьким завданням, оскільки є актуальною проблемою нашого суспільства. В умовах, які склалися наразі в Україні відбуваються зміни, які потребують спільних зусиль науковців у цьому напрямку і людський фактор є визначальним у здійсненні кардинальних перетворень.

Актуальність дослідження практичних інструментів командоутворення зумовлена затребуваністю з точки зору практики дієвих методик формування та функціонування команд. Мова йде про командоутворення різних форм та видів.

У науці наявні відомості з практики командоутворення в управлінській діяльності, функціонуванні організації та установ різних форм власності, у тому числі шкіл, закладів вищої освіти, бізнес-структур (підприємства, холдинги, компанії тощо).

Зокрема, встановлено, що використання методів та заходів командоутворення впроваджується керівниками закладів загальної середньої освіти задля забезпечення ефективної командної роботи, сприяння становлення у педагогічному колективі позитивного психологічного клімату, профілактиці та вирішенню складних ситуацій, що виникають у колективі; отримання задоволення від роботи; підвищення стресостійкості, вмотивованості і як результат – підвищення якості надання освітніх послуг. Саме в командній роботі краще розкривається потенціал кожного вчителя, налаштовується спілкування педагогів, вони навчаються самотужки розв'язати проблеми без оглядки на керівника [7].

Науковці у сфері управління персоналом зауважують, що команда є рушійною силою при створенні стратегічних програм розвитку. А з точки зору системного підходу команда – це сукупність якостей членів команди, які через об'єднання акумулюють можливості один одного, посилюють і з'являється додатковий ефект від цього спілкування. Тому командоутворення є потужним інструментом управління, за допомогою якого можна активізувати потенціал окремого співробітника та колективу [9].

Неекономічні способи управління персоналом особливо важливі зараз, тому заходи зі створення та оптимізації колективу, які сприяють об'єднанню, позитивно впливають на організацію, підвищують якість та ефективність її діяльності потребують виокремлення та узагальнення [6]. А виокремлення інструментів командоутворення є актуальним дослідницьким завданням.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Командоутворення є перекладом англійського слова *teambuilding*, водночас можна констатувати дещо відмінну сутність, яка стоїть за даними дефініціями.

Командоутворення є сукупністю принципів, конкретних методів та методик, інструментів для побудови команди. А тимбілдинг часто розглядається як захід/вправа, використання якої/яких призведе до покращення клімату в колективі. Тобто тимбілдинг передбачає вирішення поточних питань групи, а командоутворення є інструментом, спрямованим на відтерміновані цілі у тому числі [4]. Водночас тимбілдинг передбачає спеціально розроблені заходи, метою яких є згуртування команди [10].

Мета статті – виокремити та узагальнити практичні інструменти командоутворення.

Виклад основного матеріалу. Насамперед зупинимося на тому, коли потрібне командоутворення.

За результатами чисельних досліджень встановлено, що командоутворення необхідне, коли виникає потреба:

- навчити членів колективу злагоджено працювати;
- налагодити комунікацію між різними підрозділами організації; вирішення конфліктів компанії;
- підтримання дружньої атмосфери в колективі;
- пізнання учасникам колективу один одного;
- адаптації до колективу, особливо у ситуації, коли багато нових співробітників;
- у скороченні співробітників, об'єднанні чи реорганізації компанії [6].

Важливо також визначитися, що саме входить до командоутворення. Командоутворення містить такі складові:

1. Team skills – розвиток навичок командної роботи, співвіднесення мети команди з власною, прийняття відповідальності, гнучкість у зміні стилю управління відповідно до завдання, конструктивна взаємодія, прийняття рішень командною.

2. Team spirit – розвиток формування командного духу, що виявляється у формуванні згуртованості, відчуття «ми» групи, довіри, прийняття, розуміння, мотивування спільної діяльності, підвищенні неформального авторитету формального лідера, набуття досвіду ефективності спільної діяльності тощо.

3. Формування команди – підбір членів команди, оптимізація її структури, розподіл ролей та функцій, використання сильних сторін кожного члену команди, формування ефективної структури, створення робочої атмосфери, налагодження зв'язків усередині в колективі [8, с.6].

Одним із найефективніших способів формування команди є тимбілдинг.

Вченими, якими опікуються проблематикою командоутворення, відмічено, що цей спосіб наразі використовують не тільки комерційні підприємства, але й почастішали звертання до нього задля підвищення ефективності діяльності і серед громадських організацій. Менеджери світового рівня давно визначились зі значущістю професіоналізму всіх членів

колективу, їх згуртованості, якщо команда хоче досягти успіху. Часто для цього використовують тимбілдінг – окремий захід для команди, який передбачає командну взаємодію, створює ситуації підтримки та довіри для учасників команди. Саме командоутворення може проявлятися у різних формах, обрання і використання конкретного формату – задля досягнення визначених цілей [9].

Серед функцій тимбілдингу можна виділити навчання вмінню співпрацювати у команді, розподіл відповідних ролей, вирішення дискусійних питань, використання ресурсів кожного члена команди, вміння знаходити спільну мову, створення дружніх відносин, підвищення ініціативності, адаптація нових членів до групи, зняття напруженості, вирішення конфліктів, посилення взаємопідтримки в колективі, зростання відповідальності кожного за результат, підтримання командного духу, бажання ділитися власним досвідом, обговорювати проблеми, їх вирішення, аналізувати помилки [10].

Вкрай важливим завданням командоутворення є виявлення несумісних людей і визначення того як їм робити спільну справу без конфліктів, з цим можна впоратися за допомогою тимбілдингу і робити це потрібно ще на стадії формування колективу. Водночас на стадіях становлення та нормування тимбілдінг теж важливий, оскільки його методи допомагають підвищити згуртованість, виявити лідерів тощо. На стадіях зрілості та самоуправління колективу застосування тимбілдингу теж ефективно, особливо у великих організаціях, великих групах. Для підвищення якості командної роботи потрібно проводити інформування, знайомити учасників з перевагами та обмеженнями, особливостями використання тимбілдингу, варто навчати фахівців технологіям формування команд, розкривати складові тимбілдингу як процесу. Зокрема, мова йде team skills як основи системи впровадження тимбілдингу, формування командного духу (насамперед задіяність психологічної складової), формування команди шляхом її підбору та оптимізації структури. Дієвим практичним інструментом є розробка і впровадження в практику командоутворення тренінгових програм задля досягнення поставлених цілей. Саме тимбілдінг-тренінги посприяють створенню ефективної команди, оптимального неформального спілкування, становленню командного духу, згуртованості тощо [5].

Якщо порівняти заходи «happy hours» та тимбілдінг, то варто виділити такі основні відмінні риси, які характеризують командоутворювальний тренінг. 1. Організація тимбілдингу – це не просто, треба визначити проблему, розробити програму тимбілдингу, провести цю програму, визначити її результативність та подальші плани. 2. Методологічна основа. Програма командоутворення обов'язково ґрунтується на певній методології проведення (містить механізми взаємодії, як вони працюють та як з ними працювати). 3. Результат [9, с.143].

Командоутворення необхідне у різних сферах діяльності.

Зокрема, командоутворення використовується у психологічній підготовці поліцейських, що особливо важливо в умовах війни, коли вміння співпрацювати, розподіляти ролі, знаходити ресурси тощо, є умовою виживання і виконання поставлених завдань. У підрозділах сектору безпеки і оборони України з метою командоутворення проводяться тренінгові заняття [3].

Важливим є командоутворення і у педагогічній діяльності, адже не кожен педагогічний колектив можна насправді вважати командою. Тому керівнику потрібно розуміти, що саме робить педагогічний колектив командою. Теоретико-методологічне дослідження даного аспекту показало відмінності у виокремленні сутнісних ознак команди різними дослідниками. Зокрема, мова йде про «спільне бачення; взаємодоповнення за функціями і при розподілі ролей між членами команди», а також згуртованість, спрацьованість, здатність швидко реагувати на зміни; мотивувати членів колективу; наявність спільних цілей, несуперечливість цілей особистості і групи; мотивацію на досягнення цілей групи; ідеологію команди; взаємодію в групі; ефективну діяльність; спільна робота, мета, відповідальність і успіх [7].

Якщо розглядати систематику технік командотворення, то часто техніки поділяються на аналітичні, моделюючі, трансформаційні. Мова йде про «Техніки роботи з імпліцитними теоріями командної інтеракції», «Техніки роботи з поведінковими моделями командної інтеракції», «Техніки роботи з ціннісно-рольовою інтеракцією в командах». Саме соціально-психологічний тренінг є найбільш ефективним форматом командотворення, коли члени команди знаходяться в тісній взаємодії, спочатку відбувається психоедукація щодо ефективності командної роботи. Якщо часу для проведення командоутворення небагато, то використовуються інші техніки: клуби, аналіз конкретних випадків, певні слухання, фокус-групи, дискусії, міні-лекції тощо, завжди визначається ефективність обраного способу реалізації конкретного завдання, доцільність його використання наразі, визначається динаміка групи [2].

Командоутворення як педагогічна технологія узагальнює в собі різні форми й методи активного навчання, серед них: 1) командні ігри (згуртованість, колективний дух, командна взаємодія, навчання прийняття рішень). Використовуються різні завдання (інтерактивні, логічні, творчі тощо); 2) ексклюзивні ігри (нестандартний підхід до організації командоутворення), особливістю є те, що завдання можна вирішити лише разом, командою; 3) спортивно-розважальні ігри (спортивні заходи, сіті-квест, тімбілдінг, мотузковий курс тощо) [1].

Висновки. Таким чином, аналіз та синтез підходів до розгляду командоутворення, показали, що командоутворення є сукупністю принципів, конкретних методів та методик, інструментів для побудови команди. Теоретичні побудови та моделі на практиці потребують опанування практичними інструментами командоутворення, серед яких чільне місце посідає тренінг. Успішність командоутворення у будь-якій організації чи

установі передбачає врахування психологічних особливостей членів конкретної команди, тож перспективою подальшої роботи є розробка і впровадження у практику інструментів командоутворення, які ґрунтуються на конкретних механізмах командоутворення з врахуванням особистісних особливостей та набуттям членів команди важливих для досягнення цілей психологічних якостей.

Література:

1. Баніт О. В. Командоутворення як продуктивна педагогічна технологія освіти. Інноваційні трансформації в сучасній освіті: виклики, реалії, стратегії (Open Forum-ITME-CRS2019): збірник матеріалів Першого Всеукраїнського відкритого науково-практичного форуму (Київ-Одеса, 10-13 жовтня 2019 р.). Одеса: Інститут комп'ютерних систем Одеського національного політехнічного університету. 2019. Вип. 1. С.62-64.
2. Горбунова В.В. Психологія командотворення: ціннісно-рольовий підхід до формування та розвитку команд: монографія. Житомир: Вид-во ЖДУ ім. І.Франка, 2014. 380 с.
3. Доценко В.В. Командоутворення як метод удосконалення психологічної підготовки поліцейських в умовах війни. Підготовка правоохоронців в системі МВС України в умовах воєнного стану: зб. наук. пр. [конф. (м. Харків, 26 трав. 2023 р.)] / МВС України, Харків. нац. ун-т внутр. справ, Каф. тактич. та спец. фіз. підгот. ф-ту № 3, Наук. парк «Наука та безпека». Вінниця: ХНУВС, 2023. С.81-83.
4. Кифяк Вікторія & team Інструменти командоутворення. Чернівці: Чернівець. нац. ун-т імені Юрія Федьковича, 2022. 165 с.
5. Макаrchук Н.О. Тімбілдинг як інноваційний метод в управлінській діяльності керівника ДНЗ. Збірник матеріалів Всеукраїнської науково-практичної конференції «Інноваційний менеджмент у закладах освіти», 2. 2017. С. 50-54.
6. Нікіфорова Л.О., Білоконь Я.В. Тімбілдинг як основа ефективного розвитку колективу. *Економічний простір*. Дніпропетровськ: ПДАБА, 2012. №59. С.218-225.
7. Пастух Л.В. Командоутворення як важливий напрям управління закладами загальної середньої освіти в умовах реалізації концепції «Нова українська школа». *Актуальні проблеми психології*. Том І. Випуск 57. 2020. С.50-58.
8. Романовський О.Г., Шаполова В.В., Квасник О.В., Гура Т.В. Психологія тимбілдингу: навчальний посібник. За заг. ред. Романовського О.Г., Калашникової С.В. Харків: «Друкарня Мадрид», 2017. 92 с.
9. Тушевська Т.В. Журавльов В.М., Бабак О. Тімбілдинг як інструмент командоутворення. Конкурентоспроможна модель інноваційного розвитку економіки України: матеріали IV Міжнар. наук.-практ. конф., м.Кропивницький, 21 квіт. 2021 р. Кропивницький: ЦНТУ, 2021. С.142-144.
10. Ярмолюк Д.І., Хлуп'янець Д.І., Яблонська І.В. Тімбілдинг як один із ефективних методів управління персоналом. *Економіка та управління підприємствами*. Випуск 3(20). 2020. С.152-156.

References:

1. Banit O.V. (2019). *Komandoutvorennia yak produktyvna pedahohichna tekhnolohiia osvity* [Team building as a productive pedagogical technology of education]. *Innovatsiini transformatsii v suchasni osviti: vyklyky, realii, stratehii* (Open Forum-ITME-CRS2019): *zbirnyk materialiv Pershoho Vseukrainskoho vidkrytoho naukovo-praktychnoho forumu* (Kyiv-Odesa, 10-13 zhovtnia 2019 r.). Odesa: Instytut kompiuternykh system Odeskoho natsionalnoho politekhnichnoho universytetu. Vyp. 1. S.62-64 [in Ukrainian].

2. Horbunova V.V. (2014). *Psykhologhiia komandotvorennia: tsinnisno-rolovyi pidkhid do formuvannia ta rozvytku komand* [Psychology of team building: a value-based approach to team formation and development]: monohrafiia. Zhytomyr: Vyd-vo ZhDU im. I.Franka. 380 s. [in Ukrainian].
3. Dotsenko V.V. (2023). *Komandoutvorennia yak metod udoskonalennia psykhologichnoi pidhotovky politseiskyykh v umovakh viiny* [Team Building as a Method of Improving Psychological Training of Police Officers in War Conditions]. *Pidhotovka pravookhorontsiv v systemi MVS Ukrainy v umovakh voiennoho stanu: zb. nauk. pr. [konf. (m. Kharkiv, 26 trav. 2023 r.)] / MVS Ukrainy, Kharkiv. nats. un-t vnutr. sprav, Kaf. taktych. ta spets. fiz. pidhot. f-tu №3. Nauk. park «Nauka ta bezpeka»*. Vinnytsia: KhNUVS. S.81-83 [in Ukrainian].
4. Kyfiak Viktoriia & team (2022). *Instrumenty komandoutvorennia* [Team building tools]. Chernivtsi: Chernivets. nats. un-t imeni Yuriia Fedkovycha. 165 s. [in Ukrainian].
5. Makarchuk N.O. (2017). *Timbilydynh yak innovatsiinyi metod v upravlinskii diialnosti kerivnyka DNZ* [Team building as an innovative method in the management activities of the head of the preschool institution]. *Zbirnyk materialiv Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii «Innovatsiinyi menedzhment u zakladyakh osvity», 2. S. 50-54* [in Ukrainian].
6. Nikiforova L.O., Bilokon Ya.V. (2012). *Timbilydynh yak osnova efektyvnoho rozvytku kolektyvu* [Team building as a basis for effective team development]. *Ekonomichnyi prostir. Dnipropetrovsk: PDABA. №59. S.218-225* [in Ukrainian].
7. Pastukh L.V. (2020). *Komandoutvorennia yak vazhlyvyi napriam upravlinnia zakladamy zahalnoi serednoi osvity v umovakh realizatsii kontseptsii «Nova ukrainska shkola»* [Team building as an important area of management of general secondary education institutions in the context of the New Ukrainian School concept.]. *Aktualni problemy psykhologhii. Tom I. Vypusk 57. S.50-58* [in Ukrainian].
8. Romanovskyi O.H., Shapolova V.V., Kvasnyk O.V., Hura T.V. (2017). *Psykhologhiia tymbilydynhu* [Psychology of team building]: navchalnyi posibnyk. Za zah. red. Romanovskoho O.H., Kalashnykovoi S.V. Kharkiv: «Drukarnia Madryd». 92 s. [in Ukrainian].
9. Tushevska T.V. Zhuravlov V.M., Babak O. (2021). *Timbilydynh yak instrument komandoutvorennia* [Team building as a team building tool]. *Konkurentospromozhna model innovatsiinoho rozvytku ekonomiky Ukrainy: materialy IV Mizhnar. nauk.-prakt. konf., m.Kropyvnytskyi, 21 kvit. 2021 r. Kropyvnytskyi: TsNTU. S.142-144* [in Ukrainian].
10. Yarmoliuk D.I., Khlupianets D.I., Yablonska I.V. (2020). *Timbilydynh yak odyin iz efektyvnykh metodiv upravlinnia personalom* [Team building as an effective method of personnel management]. *Ekonomika ta upravlinnia pidpriemstvamy. Vypusk 3(20). S.152-156* [in Ukrainian].

УДК 159.9:378.1

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1578-1489](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1578-1489)

Клевака Леся Петрівна кандидат педагогічних наук, доцент, доцент кафедри психології та педагогіки, Національний університет «Полтавська політехніка імені Юрія Кондратюка», Першотравневий проспект, 24, м. Полтава, <https://orcid.org/0000-0001-6924-8221>

Клімушев Василь Вікторович студент магістерського рівня, Харківський національний університет ім. В. Н. Каразіна, просп. Незалежності, 4, м. Харків, <https://orcid.org/0009-0000-0012-1046>

Чугасва Наталія Юріївна кандидат психологічних наук, доцент, доцент кафедри гуманітарних дисциплін, Національний університет харчових технологій, Навчально-науковий інженерно-технічний інститут імені академіка І. С. Гулого, вул. Володимирська, 68, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0003-0086-205X>

ПСИХОЛОГІЧНА ОСВІТА І ЇЇ ВПЛИВ НА ФОРМУВАННЯ УСПІШНИХ ЖИТТЄВИХ СТРАТЕГІЙ САМОРЕАЛІЗАЦІЇ

Анотація. Формування успішних життєвих стратегій самореалізації сучасних фахівців становить значний виклик в умовах складної соціально-економічної ситуації, яка характеризується невизначеністю, суперечностями та нестабільністю. Метою статті було проаналізувати вплив психологічної освіти на успішність самореалізації сучасних фахівців. Було наведено дефініції понять «психологія», «самореалізація» та «самоактуалізація». Виявлено, що самореалізація особистості включає в себе декілька аспектів, одним з яких є самоактуалізація. У загальному розумінні, самореалізація відображає сутність людини, її розвиток, пошук та підтвердження власного життєвого шляху. Поняття самоактуалізації, у свою чергу, передбачає, що людина має вроджений потенціал певних характеристик і властивостей, які за сприятливих умов можуть ще більше розвинути. Робота психолога відрізняється від інших професій своєю унікальністю як за об'єктом дослідження, так і за засобом професійної діяльності. В такому контексті рівень самореалізації психолога стає ключовим фактором. Одним із пріоритетних та актуальних завдань психологічної освіти є формування креативного, компетентного фахівця, який здатний до саморозвитку. Психологічна освіта повинна спонукати майбутніх фахівців до реалізації свого потенціалу в суспільстві та пошуку задоволення від самореалізації. Визначено, що для формування успішних життєвих стратегій самореалізації рекомендованим є профілювання психологічної освіти. Це включає в себе наявність

спецкурсів за вибором, що мають задовольняти різноманітні потреби здобувачів освіти, проходження виробничих практик, написання наукових робіт за певною спеціалізацією. Також акцентовано увагу на тому, що відсутність спеціалізації для психологів у системі освіти ускладнює процес формування особистісних стратегій професійної діяльності на високому рівні. Тому зазначені аспекти є необхідними для кожного закладу вищої освіти, який спеціалізується за напрямком психології. Важливим є впровадження інноваційних технологій у психологічну освіту, оскільки саме ці технології забезпечують доступність, індивідуалізацію та персоналізацію процесу навчання. Загалом, психологічна освіта є основою для усвідомленого вибору життєвих стратегій, що сприятимуть особистісному зростанню та самореалізації майбутніх фахівців у сучасному світі.

Ключові слова: саморозвиток, самоактуалізація, вимоги сучасності, психологія, підготовка психологів.

Klevaka Lesya Candidate of Pedagogical Sciences, Associate Professor, Associate Professor at the Department of Psychology and Pedagogy, National University "Yuri Kondratyuk Poltava Polytechnic", 24 Pershotravneva Ave., Poltava, <https://orcid.org/0000-0001-6924-8221>

Klimushev Vasyl Master Student, V. N. Karazin Kharkiv National University, 4 Svobody Sq., Kharkiv, <https://orcid.org/0009-0000-0012-1046>

Chuhaieva Nataliia PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Humanitarian Disciplines, National University of Food Technologies, Educational and Scientific Institute of Technical Engineering by name of academician I. S. Hulyi, 68 Volodymyrska St., Kyiv, <https://orcid.org/0000-0003-0086-205X>

PSYCHOLOGICAL EDUCATION AND ITS INFLUENCE ON THE FORMATION OF SUCCESSFUL LIFE STRATEGIES FOR SELF-REALIZATION

Abstract. The formation of successful life strategies for self-realization of modern specialists is a significant challenge in the conditions of a complex socio-economic situation, which is characterized by uncertainty, contradictions and instability. The purpose of the article was to analyze the impact of psychological education on the success of self-realization of modern specialists. Definitions of the concepts "psychology", "self-realization", "self-actualization" were given. It was revealed that self-realization of an individual includes several aspects, one of which is self-actualization. In a general sense, self-realization reflects the essence of a person, his development, search and confirmation of his own life path. The concept

of self-actualization, in turn, assumes that a person has the innate potential of certain characteristics and properties that can develop under certain favorable conditions. The work of a psychologist differs from other professions in its uniqueness, both in terms of the object of research and the means of professional activity. In this context, the psychologist's level of self-realization becomes a key factor. One of the priority and urgent tasks of psychological education is the formation of a creative competent specialist capable of self-development. Psychological education should encourage future specialists to realize their potential in society and seek satisfaction from self-realization. It was determined that profiling psychological education is recommended for the formation of successful life strategies for self-realization. This includes the availability of special elective courses that should meet the various needs of those seeking education, the completion of industrial practices, and the writing of scientific papers in a certain specialization. Attention is also focused on the fact that the lack of specialization for psychologists in the education system complicates the process of forming personal strategies of professional activity at a high level. Therefore, these aspects are necessary for every educational institution that specializes in the field of psychology. The introduction of innovative technologies into psychological education is important, as these technologies ensure accessibility, individualization and personalization of the learning process. In general, psychological education is the basis for a conscious choice of life strategies that will contribute to personal growth and self-realization of future professionals in the modern world.

Keywords: self-development, self-actualization, modern requirements, psychology, training of psychologists.

Постановка проблеми. В епоху глибинних соціально-економічних перетворень суспільства особливо гостро постають проблеми життєвого саморозвитку та самореалізації особистості. Сучасні реалії та нові виклики, з якими зіткнулося людство, на певний час призупинили програми саморозвитку і порушили звичні та комфортні умови життя, змусили сучасне суспільство задуматися над проблемами реалізації потенціалу кожної особистості та людства в цілому.

Важливу роль у розвитку та реалізації особистості відіграє вища освіта, завданням якої є не лише формування у фахівців міцних знань, умінь та навичок у певній професійній сфері, а й створення всіх необхідних умов для становлення творчої особистості. Особливо це набуває актуальності у психологічній освіті, оскільки сьогодні формується нове уявлення про фахівця-психолога як про особистість, яка постійно розвивається та адаптується до викликів сучасності. Головне завдання психолога полягає не лише в професійному вирішенні проблем інших людей, але й у вмінні вирішувати власні проблеми, розкривати свій потенціал та прагнути до самоактуалізації як унікальної цілісності, що є невід'ємною умовою досягнення успіху в житті.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблему самореалізації з різних боків висвітлювали у своїй працях вітчизняні та зарубіжні науковці. Так, О. Пінська у своїй праці здійснила теоретичне обґрунтування особистісної самореалізації як психологічного феномену. Авторка з'ясувала, що самореалізація являє собою найвищу форму виявлення творчої природи людини та її креативного потенціалу. Це пов'язано з перебудовою внутрішніх структур людської психіки на основі цілепокладання, досягнення цілей, ціннісних орієнтацій та усвідомленням особистістю свого «Я» як унікального та неповторного світу [5, с. 40].

І. Данилюк та Н. Буркало, у свою чергу, висвітлили психологічні особливості самоактуалізації особистості як однієї із невід'ємних складових самореалізації. Вони розглядають самоактуалізовану особистість як активного суб'єкта власної життєдіяльності та життєтворчості, що має здатність творити себе і одночасно викликати позитивні зміни в навколишній дійсності [2, с. 189].

В. Синишина та Л. Яковецька визначили, що самореалізація направляє фахівця на власне вдосконалення впродовж життя, розглядає професіоналізм як вищу сходинку в розвитку особистості, скеровує на розкриття творчого потенціалу [6, с. 387]. Аналогічний висновок зробили Н. Пенькова, О. Загребельний та Л. Філоненко зазначивши, що самореалізація є найвищою точкою професійного розвитку особистості і впливає на її продуктивність праці та кар'єрний розвиток [4, с. 406].

О. Главінська та ін. продемонстрували, що професійна самореалізація відіграє ключову роль у формуванні основних аспектів психологічного благополуччя, таких як самоприйняття та компетентність [9]. Л. Пріснякова та ін. присвятили свою працю розгляду психологічних аспектів саморозвитку. Під час дослідження автори підтвердили, що концепція особистісного зростання стала поширеною в сучасному суспільстві, а впливові особи відстоюють ідею, що саморозвиток є важливою метою для кожної людини, оскільки без нього неможливо досягти значного успіху [10].

Незважаючи на достатню кількість досліджень, що стосуються питання самореалізації та саморозвитку, питання впливу психологічної освіти на цей процес залишається нерозглянутим.

Мета статті полягає у дослідженні ролі психологічної освіти у формуванні індивідуальних стратегій людини, що сприяють її успішній самореалізації та успіху в житті.

Виклад основного матеріалу. Виклики сучасного світу, нестабільність, непередбачуваність та невизначеність створюють нові більш високі вимоги до особистості. Це включає підвищену відповідальність за власний розвиток, активну участь у створенні певних умов власного життя, усвідомлення та осмислення цінностей своєї діяльності, мотивів та способів саморозвитку і самовдосконалення. Все це безпосередньо пов'язано з самореалізацією особистості, актуалізацією потреби в ній, та виявленням особистісних

ресурсів, які сприяють процесу самореалізації, перетворюючи можливості у реальність [3, с. 6].

У сучасному суспільстві, розвиток особистості стає невід'ємною складовою процесу формування та самореалізації. Без усвідомленого та цілеспрямованого розвитку особистості важко досягти соціальної зрілості та цілісності. Факторами, які позитивно впливають на особистісне зростання, є:

- емпатійна підтримка,
- відповідне виховання,
- чітке усвідомлення мети,
- розвинена самоорганізація,
- міжособистісна взаємодія,
- прагнення до самореалізації,
- творчий підхід [10].

Самореалізація є формою забезпечення особистісного розвитку та саморозвитку, що становить основу стійкості особистості як складної, але цілісної самоорганізованої самовизначеної психологічної системи. Невід'ємною частиною поняття самореалізації є самоактуалізація, яка, одночасно, є також і її внутрішнім аспектом. Самоактуалізація існує переважно на внутрішньому суб'єктивному рівні функціонування особистості, тоді як самореалізація – на зовнішньому об'єктивному рівні особистості, як практичне проявлення здібностей у діяльності та поведінці для вирішення практичних завдань та одночасного розвитку особистісних здібностей відповідно до життєвих планів. Самоактуалізація є творчою тенденцією до розвитку особистості, що проявляється у прагненні реалізувати свій потенціал, тим часом як самореалізація є результатом діяльності людини [4].

До основних характеристик самоактуалізованої особистості належать спонтанність, природність, незалежність, креативність, захопленість власною працею тощо. Така особистість прагне до розвитку, творчості, любові, щастя та повноти життя [2, с. 189].

У дослідженні О. Главінської та ін. поняття «самореалізації» людини містить такі її компоненти:

- цілісний підхід особистості до власного життя,
- реалізація творчих здібностей,
- повага до себе та інших,
- мінімальна схильність до внутрішніх конфліктів,
- почуття суб'єктивної свободи,
- цілісність особистості,
- екзистенціальність [9].

Самореалізація можлива лише тоді, коли людина чітко усвідомлює свої здібності, має сформований образ себе та вміння будувати відносини зі світом, тобто коли у неї є особистісна готовність створювати всі зовнішні умови для

самореалізації. За відсутності цієї готовності відбувається не процес самореалізації, а процес самопрезентації, який у дорослому віці сприймається як інфантилізм.

Розвиток суспільства залежить від особистості, яка впливає на різноманітні аспекти його функціонування. Суспільство розвивається завдяки соціальній потребі особистості в самореалізації, що дозволяє розкрити творчий потенціал суспільства. Цей процес залежить від умов життя та індивідуальних особливостей особистості. Явища цієї взаємодії ставлять питання про стратегію життя, особливо в умовах інформаційної цивілізації та глобальних викликів. Для успішної самореалізації необхідним є формування певної життєвої стратегії, яка являє собою перетворення умов життя таким чином, щоб вони відповідали цінностям особистості. Життєва стратегія – це спосіб, яким людина конструює своє життя у відповідності до системи цінностей і цілей. Виділяють наступні типи життєвих стратегій:

- 1) стратегія життєвого успіху, яка базується на набутій активності людини, спрямованій на досягнення особистих і професійних цілей;
- 2) стратегія благополуччя – основою є активність, спрямована на досягнення визнання і соціального статусу в суспільстві;
- 3) стратегія самореалізації – характеризується творчою активністю, яка дозволяє людині розкрити свій потенціал і досягти глибокого задоволення від власних досягнень [1].

Для визначення впливу психологічної освіти на реалізацію людини в житті для початку варто розглянути основні аспекти, що характеризують поняття «психологія». Відповідно до наукових визначень, психологія є наукою, що займається вивченням свідомості та психіки людини, до яких входять емоції, почуття, думки, властивості особистості, характер, здібності та інтереси. Ця наука багатогранна і не є точною, оскільки неможливо просто звернутися для психолога і попросити переключити свідомість з глибокої депресії на радісне сприйняття світу та націленість на успіх. Психологія вимагає спільної роботи людини та терапевта. Розвиток особистості є процесом змін, який формує фізичне, розумове і психосоціальне зростання людини протягом життя, кожне з яких включає всі його аспекти від фізичних і когнітивних здібностей до емоційних і соціальних здібностей, зростання та змін у здоров'ї та самопочутті.

Робота психолога відрізняється від інших професій своєю унікальністю як за об'єктом дослідження – індивідуальною особистістю, так і за засобом професійної діяльності – самою особистістю психолога. Ця специфіка передбачає відповідні вимоги до фахівця як професіонала, так і як особистості. У такому контексті рівень самореалізації психолога стає важливим фактором, але рівень самоактуалізації особистості практикуючого психолога є одним з ключових критеріїв його професійної готовності.

Одним із пріоритетних та актуальних завдань психологічної освіти є формування креативного компетентного фахівця, здатного до саморозвитку. Саморозвиток тісно пов'язаний із самореалізацією, оскільки він зумовлений бажанням зростати, підвищувати свої внутрішні потенціали для кращої самореалізації у майбутньому. Самореалізація та саморозвиток особистості являють собою нерозривний процес, у якому особистість одночасно розвивається і реалізує себе [5, с. 39]. Сучасна освіта є важливою складовою життя людини і фактором її самореалізації. Тому вона повинна спрямовуватися на актуалізацію та розвиток ресурсів самореалізації особистості, життєвих та професійних цілей, цінностей і життєвого смислу, стійкості, свободи і відповідальності. Проблема самореалізації особистості набуває особливої актуальності у молодому віці, для якого характерними є пошук оптимальних життєвих цілей, потреба в досягненні особистісної ідентичності, перетворення системи цінностей, соціальне, особистісне і професійне самовизначення [8, с. 18].

У студентському віці процес самоактуалізації особистості має свої особливості, оскільки він відбувається в контексті професійної підготовки. Тому важливо розширити спектр властивостей самоактуалізації майбутніх психологів, враховуючи особливості їхнього студентського життя та професійного розвитку в середовищі закладу вищої освіти (ЗВО). Серед таких властивостей можна виділити: соціально-психологічну адаптацію, здатність до саморефлексії, бажання до саморозвитку та формування професійної ідентичності. Результативність процесу самоактуалізації майбутніх психологів визначається рівнем розвитку цих властивостей, які впливають на їхню особистісну самореалізацію.

Психологічна освіта повинна спонукати майбутніх фахівців до реалізації свого потенціалу в суспільстві та пошуку задоволення від самореалізації. Для досягнення цієї мети стає необхідним:

- акцентування уваги здобувачів освіти на їхній майбутній професійній діяльності;
- активне використання їхнього навчального і життєвого досвіду в освітньому процесі;
- переконання здобувачів освіти, що тільки власні амбіції й прагнення можуть вести до успішних дій;
- підтримка у прийнятті самостійних рішень;
- підтримка позитивного емоційного стану як результату задоволення від власної навчальної діяльності;
- сприяння трансформації навчальної діяльності у справжню цінність для здобувача освіти, що відповідає його потребам та поступово стає важливим для його особистості.

За останні роки у психологічній освіті з'явилися нові підходи та методи, які спрямовані на особистісну та професійну самореалізацію майбутніх

фахівців. Ці підходи включають такі методики, як самопізнання, формування зацікавленості майбутніх психологів у засвоєнні теоретичних та практичних знань і навичок, аналіз психологічних ситуацій, створення особистісної позиції під час професійної підготовки, використання активних методів і засобів навчання.

Наприклад, використовуючи активний метод балінт-групи, здобувачі освіти можуть збагатити свої знання та навички, розглядаючи свої власні сильні та слабкі сторони. Працюючи спільно над розвитком вміння аналізувати почуття, керувати ними та реагувати на них, балінт-група сприяє формуванню у майбутніх фахівців навичок спілкування, емпатії, самопізнання та адекватного надання допомоги. Одним із внутрішніх чинників успішної самореалізації є особистісний чинник. У балінт-групі саме рефлексивні навички визначають професійну та особистісну ідентичність, яка охоплює професійні знання, вміння та навички, а також уявлення про себе як суб'єкта власної діяльності. Таким чином, балінт-групи є акмеологічною подією для здобувачів освіти, яка завжди супроводжується позитивною зміною особистісної та професійної Я-концепцій, сприяючи особистісно-професійній самореалізації майбутніх психологів [6, с. 395].

Виховання фахівців у сфері психології та рівень їх самореалізації визначається активним характером взаємодії, оскільки саме в цьому процесі закладається основа для розвитку особистості, здатної підтримати інших у кризових ситуаціях. Наприклад, у процесі навчання викладач, усвідомлюючи свої цілі, наміри, думки, почуття та дії, підтримує постійний контакт із здобувачами вищої освіти, стимулюючи їхню активну участь під час взаємодії. Проводячи навчальні заняття (лекції, семінари, тренінги) викладач може свідомо регулювати свій вплив на здобувачів освіти, узгоджуючи його з контекстом навчання і, таким чином, сприяти розвитку суб'єктності як основного чинника самореалізації [6, с. 394]. У свою чергу, розвиток суб'єктності як чинника підвищення рівня особистісної та професійної самореалізації майбутніх психологів під час їхньої професійної підготовки має широкий спектр можливостей та залежить від ефективного психолого-педагогічного забезпечення в умовах ЗВО.

Значне підвищення рівня підготовки фахівця, розвитку творчого потенціалу та спрямованості на самовдосконалення спостерігається під час тренінгової роботи майбутніх психологів. Тренінги є засобом психологічного впливу, який спрямований на розвиток знань, соціальних установок, навичок і досвіду в міжособистісному спілкуванні (комунікативні тренінги) тощо. Іншими словами, це багатофункціональний метод свідомих змін психічних особливостей людини чи групи людей, для гармонізації професійного та особистісного життя людини.

Основними завданнями навчальних тренінгів у психологічній освіті є:

- отримання необхідних соціально-психологічних і професійних знань, які є важливими для роботи психолога;

- формування та коригування професійних вмінь і навичок;
- розвиток цілісного уявлення про соціально-психологічне життя людей;
- оволодіння навичками декодування психологічних повідомлень, що надходять від оточуючого середовища;
- розвиток здатності адекватного сприйняття оточуючого середовища;
- навчання прийомів міжособистісного спілкування, які базуються на індивідуальних особливостях.

У тренінгу основна увага приділяється не стільки дискретним характеристикам внутрішнього світу та окремим психічним структурам особистості, скільки формуванню серед учасників тренінгової групи навичок саморозвитку в цілому. Участь здобувачів освіти у тренінгах можна вважати процесом набуття соціально-професійного досвіду. Таким чином майбутні психологи мають змогу засвоїти моделі організації міжособистісної взаємодії для оптимізації та ефективного виконання професійних завдань. Тому викладачеві необхідно так організувати діяльність здобувачів освіти під час навчального тренінгу, щоб результатом стало опанування досвіду соціально-психологічної взаємодії.

У процесі створення ефективних умов для усвідомлення потреб, цілей та мотивів самореалізації здобувачам освіти може бути запропонована проєктивна методика, яка направлена на опис життєвого шляху успішного психолога. Ця методика дозволяє здобувачам освіти візуалізувати своє майбутнє, розробити детальний план досягнення професійних та особистих цілей. Вона стимулює їх мислити креативно, аналізувати власні сильні та слабкі сторони, а також формувати стратегічний підхід до саморозвитку.

Підготовка майбутніх психологів до професійної діяльності та успішної самореалізації у конкретній галузі, а також до особистісної самоактуалізації обов'язково враховує процес формування особистісних стратегій. Під час навчання у ЗВО майбутні фахівці спрямовуються викладачами на освоєння системи професійних знань і вмінь для розвитку якостей, необхідних для майбутньої професійної діяльності незалежно від специфіки галузі, в якій вони планують працювати.

Чинники формування особистісних стратегій професійної діяльності психолога включають ряд важливих аспектів:

- здатність до аналізу, синтезу та критичного мислення, що дозволяє ефективно розв'язувати різноманітні завдання;
- психодинамічна та характерологічна конгруентність;
- комунікативні та організаторські здібності;
- здатність контролювати власні емоції;
- володіння класичними та сучасними технологіями роботи;
- наявність методологічного набору способів діяльності.

Для формування успішних життєвих стратегій самореалізації рекомендованим є також профілювання психологічної освіти, що включає наступні аспекти:

- 1) наявність спецкурсів за вибором, що мають задовольняти різноманітні потреби здобувачів освіти у профілюванні та спеціалізації, залучення практикуючих психологів до їх викладання;
- 2) проходження виробничих практик у закладах, що відповідають профілю підготовки;
- 3) написання наукових робіт на останніх курсах навчання за темою, що пов'язана з профілем (спеціалізацією);
- 4) для студентів-психологів медичного напрямку важливе проходження ординатури на шостому році навчання, під час якої відбувається завершення профільної підготовки вже на робочому місці, а отримання диплому відбувається лише після успішного її завершення.

Вибір сфери спеціалізації у професійній діяльності та майбутній напрямок самореалізації тісно пов'язані з проблемою визначення у свідомості молодого людини певної стратегії, яка визначає та орієнтує всі основні цілі та життєві плани. Відсутність спеціалізації для психологів у відповідній системі освіти ускладнює процес формування особистісних стратегій професійної діяльності на високому рівні.

Важливо, щоб майбутні психологи мали глибоке теоретичне розуміння психологічних явищ та були готові до практичного застосування отриманих знань. Це не лише сприяє формуванню у них професійної компетентності, але й впливає на їхню здатність до самореалізації як особистостей. Інтеграція різних методів навчання та забезпечення єдності всіх етапів підготовки сприяє розвитку у здобувачів освіти не лише професійних навичок, а й самостійності та готовності до життєвих викликів, що важливо для формування їхніх життєвих стратегій самореалізації.

Психологічна освіта повинна включати елементи інших наук, таких як екологія, економіка, соціологія тощо, щоб здобувачі освіти могли більш повно розуміти комплексну сутність сучасних проблем і розробляти відповідні стратегії дії [7]. У саморозвитку майбутніх психологів ключову роль відіграють сучасні технології та інноваційні підходи в освіті. Цифрові інновації, такі як штучний інтелект та численні онлайн-сервіси, потребують постійного навчання та розвитку професійних навичок у людей. Вивчення принципів роботи цих інструментів сприяє розширенню професійних можливостей. Упровадження цифрових технологій у процес навчання не лише підвищує його якість, але й забезпечує більшу доступність, індивідуалізацію та персоналізацію. В контексті європейської інтеграції та цифрової трансформації попит на фахівців з відповідними цифровими навичками та здатністю адаптуватися до нових вимог стрімко зростає, що відкриває нові перспективи для розвитку кар'єри психологів та їх успішної самореалізації.

Висновки. Самореалізація є найважливішою потребою людини і процесом, який триває протягом усього життя. Успіх у самореалізації особистості залежить від впливу як зовнішніх (соціальних), так і внутрішніх факторів (самосприйняття, ціннісно-мотиваційна сфера, комунікативні навички). Психологічна освіта має критичне значення у формуванні уявлень та навичок, які сприяють самореалізації майбутніх фахівців. Якісну психологічну допомогу може забезпечити лише той спеціаліст, який має глибоке розуміння себе і своєї особистості, чітко усвідомлює свої сильні та слабкі сторони, цікавиться самореалізацією та саморозвитком. Якість та ефективність послуг, що надаються, залежить від рівня особистісно-професійної самореалізації психологів. Ключова роль психологічної освіти в успішній самореалізації полягає в розвитку сильних сторін особистості, формуванні в неї навичок взаємодії з іншими та досягнення своїх цілей. До того ж, вона також надає можливості для вивчення різних психологічних концепцій і методик, що сприяють підвищенню саморефлексії та самосвідомості.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у детальному вивченні ефективності використання інноваційних технологій у психологічній освіті для досягнення більш високого рівня самореалізації майбутніх фахівців.

Література:

1. Грицук О. В., Мустафеев А. А. Життєві стратегії особистості в психологічних дослідженнях: теоретичний аспект. *Література, психологія, педагогіка у ракурсах взаємодії* : матеріали І Всеукраїнської науково-практичної конференції (м. Бахмут, 4 листопада 2021 р.). Бахмут: ГПМ ДВНЗ «ДДПУ», 2021. С. 89–93. URL: <http://surl.li/uawbe> (дата звернення: 27.05.2024).
2. Данилюк І. В., Буркало Н. І. Психологічні особливості самоактуалізації особистості. *Психологічний часопис*. 2020. Т. 6, № 2. С. 183–192. URL: <https://doi.org/10.31108/1.2020.6.2.17> (дата звернення: 27.05.2024).
3. Купреєва О. І. Психологічні основи самореалізації студентів в інтегрованому освітньому середовищі : монографія. Київ: Талком, 2021. 407 с. URL: <http://surl.li/uawea> (дата звернення: 27.05.2024).
4. Пенькова Н. Є., Загребельний О. В., Філоненко Л. В. Професійна самореалізація особистості. *Наукові перспективи*. № 3 (33). 2023. С. 406–414. URL: <http://perspectives.pp.ua/index.php/nr/article/view/4201> (дата звернення: 27.05.2024).
5. Пінська О. Л. Теоретичні засади проблеми особистісної самореалізації як психологічного феномену. *Вісник університету імені Альфреда Нобеля. Серія «Педагогіка і психологія»*. 2018. № 1 (15). С. 36–41. <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2018-0-15-36-41> (дата звернення: 27.05.2024).
6. Синишина В. М., Яковицька Л. С. Суб'єктність студента-психолога як основа його самореалізації. *Перспективи та інновації науки*. 2021. № 4 (4). С. 387–397. URL: <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/44093> (дата звернення: 27.05.2024).
7. Bridging education and sustainable development: Assessing future psychologists' perspectives / O. Stoliarchuk et al. *European Journal of Sustainable Development*. 2023. Vol. 12, No. 3. P. 307–320. URL: <https://doi.org/10.14207/ejsd.2023.v12n3p307> (дата звернення: 27.05.2024).
8. Danyliuk I., Kuprieieva O. The psychological basis of students' self-realization at the integrated educational environment. Society. Integration. Education. *Proceedings of the International Scientific Conference*. 2020. Vol. 4. P. 17–29. URL: <https://doi.org/10.17770/sie2020vol4.5185> (дата звернення: 27.05.2024).

9. Professional self-realization as a factor in the psychological well-being of specialists of caring professions / O. D. Glavinska et al. *Journal of Intellectual Disability–Diagnosis and Treatment*. 2020. Vol. 8, No. 3. P. 548–559. URL: https://www.academia.edu/download/79146750/6805_Article_Text_16502_2_10_20211221.pdf (дата звернення: 27.05.2024).

10. Psychology of self-development: strategies and factors of effective personal growth / L. Prisniakova et al. *Cadernos de Educação, Tecnologia e Sociedade*. 2023. Vol. 16, No. se2. P. 109–118. URL: <https://doi.org/10.14571/brajets.v16.nse2.109-118> (дата звернення: 27.05.2024).

References:

1. Hrytsuk, O. V., & Mustafieiev, A. A. (2021). Zhyttievi stratehii osobystosti v psykholohichnykh doslidzhenniakh: teoretychnyi aspekt [Personal life strategies in psychological research: theoretical aspect]. Proceedings from: *Literatura, psykholohiia, pedahohika u rakursakh vzaïemodii : materialy I Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii – Literature, psychology, pedagogy in the perspectives of interaction: materials of the 1st All-Ukrainian scientific and practical conference*. (pp. 89–93). Bakhmut: HIIM DVNZ «DDPU». Retrieved from <http://surl.li/uawbe> [in Ukrainian].

2. Danyliuk, I. V., & Burkalo, N. I. (2020). Psykholohichni osoblyvosti samoaktualizatsii osobystosti [Psychological features of an individual's self-actualization]. *Psykholohichni chasopys – Psychological Journal*, 6(2), 183–192. Retrieved from <https://doi.org/10.31108/1.2020.6.2.17> [in Ukrainian].

3. Kuprieieva, O. I. (2021). *Psykholohichni osnovy samorealizatsii studentiv v integrovanomu osvitnomu seredovyshchi* [Psychological foundations of self-realization of students in an integrated educational environment]. Kyiv: Talkom. Retrieved from <http://surl.li/uawea> [in Ukrainian].

4. Penkova, N. Ye., Zahrebelnyi, O. V., & Filonenko, L. V. (2023). Profesiina samorealizatsiia osobystosti [Professional self-realization of the individual]. *Naukovi perspektyvy – Scientific Perspectives*, (3(33), 406–414. Retrieved from <http://perspectives.pp.ua/index.php/np/article/view/4201> [in Ukrainian].

5. Pinska, O. L. (2018). Teoretychni zasady problemy osobystisnoi samorealizatsii yak psykholohichnoho fenomenu [Theoretical foundations of the problem of personal self-realization as a psychological phenomenon]. *Alfred Nobel University Journal of Pedagogy and Psychology*, (1(15), 36–41. Retrieved from <https://doi.org/10.32342/2522-4115-2018-0-15-36-41> [in Ukrainian].

6. Synyshyna, V. M., & Yakovytska, L. S. (2021). Subiektnist studenta-psykholoha yak osnova yoho samorealizatsii [Subjectivity of a student-psychologist as the basis of his self-realization]. *Perspektyvy ta innovatsii nauky – Perspectives and Innovations of Science*, (4(4), 387–397. Retrieved from <https://dspace.uzhnu.edu.ua/jspui/handle/lib/44093> [in Ukrainian].

7. Stoliarchuk, O., Liang, K., Khrypko, S., Ishchuk, O., Serhieienkova, O., Kalishchuk, S., & Divchuk, T. (2023). Bridging education and sustainable development: Assessing future psychologists' perspectives. *European Journal of Sustainable Development*, 12(3), 307–307. Retrieved from <https://doi.org/10.14207/ejsd.2023.v12n3p307>

8. Danyliuk I., & Kuprieieva O. (2020). The psychological basis of students' self-realization at the integrated educational environment. Society. Integration. Education. *Proceedings of the International Scientific Conference*, 4, 17–29. Retrieved from <https://doi.org/10.17770/sie2020vol4.5185>

9. Glavinska, O. D., Ovdienko, I. M., Brukhovetska, O. V., Chausova, T. V., & Didenko, M. S. (2020). Professional self-realization as a factor in the psychological well-being of specialists of caring professions. *Journal of Intellectual Disability–Diagnosis and Treatment*, 8(3), 548–559. Retrieved from https://www.academia.edu/download/79146750/6805_Article_Text_16502_2_10_20211221.pdf

10. Prisniakova, L., Aharkov, O., Samoilov, O., Nesprava, M., & Varakuta, M. (2023). Psychology of self-development: Strategies and factors of effective personal growth. *Cadernos de Educação, Tecnologia e Sociedade*, 16(se2), 109–118. Retrieved from <https://doi.org/10.14571/brajets.v16.nse2.109-118>

УДК 378:14

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1590-1602](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1590-1602)

Кузнецова Анастасія Валеріївна старший викладач кафедри загально-наукових, соціальних та поведінкових дисциплін, ПрАТ «ВНЗ «Міжрегіональна академія управління персоналом» Одеський інститут, вул. Чорноморського козацтва, 19, м.Одеса, <https://orcid.org/0000-0003-3625-7249>

Губарєва Дар'я Вячеславівна кандидат педагогічних наук, доктор філософії, старший викладач кафедри початкової освіти та інноваційної педагогіки, УДУ ім. Михайла Драгоманова, м. Київ, <https://orcid.org/0000-0002-4513-8586>

Чумаченко Олександр Юрійович кандидат біологічних наук, доцент, Миколаївський інститут розвитку людини університету «Україна», доцент кафедри психології, спеціальної освіти та здоров'я людини, вул. 2 Військова, 22, м. Миколаїв, <https://orcid.org/0000-0001-8061-7964>

Паламарчук Максим Олексійович магістр, Хмельницький національний університет, магістр гуманітарно-педагогічного факультету, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0009-0002-3075-8042>

Шепелла Василь Юлійович магістр, Хмельницький національний університет, магістр гуманітарно-педагогічного факультету, вул. Інститутська, 11, м. Хмельницький, <https://orcid.org/0009-0001-0685-2744>

МЕДИТАЦІЯ ТА ЇЇ ВПЛИВ НА ПСИХОЛОГІЧНИЙ СТАН ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті розглянуто філософські підходи до вивчення медитації як практики самопізнання та її можливості як практики лікування. Ця дослідницька робота спрямована на вивчення низки психічних вправ, які входять до складу оздоровчої практики, задля досягнення стійкого емоційного стану; висвітлено правила і структуру медитації, її оздоровчий ефект на організм людини. Медитація є формою психічної активності, завдяки якій людина поринає в трансівні стани, фізіологічною основою якого є здатність мозку виробляти осередки збудження та гальмування, продукувати образи, а також викликати за допомогою навіювання матеріальні зрушення в організмі. Медитація позитивно впливає на нервову систему і допомагає позбутися депресії.

У статті розглядається актуальна проблема регулювання емоційного стану людини за умов стресу. Нещодавні дослідження виявили, що практи-

куючі медитацію менш схильні до нападів паніки, тривоги, що дозволяє рекомендувати цю техніку як антидепресант. Існують деякі дані про те, що медитація здатна продовжувати життя. Відбувається це за рахунок того, що організм позбавлений постійної напруги фізичних і духовних сил і знаходиться в позитивному стані. Медитація дарує спокійний та міцний сон. Одна з причин безсоння – розумове навантаження протягом дня. Вночі мозок «перетравлює» інформацію та враження, отримані протягом дня, і, якщо не позбутися цих думок та вражень, то мозку на відпочинок вночі залишається дуже мало часу. Медитація та деякі інші практики допомагають розуму та тілу розслабитися, прийти у стан спокою та гармонії. Медитація допомагає зняти стрес і втому, що накопичилася за день, і однозначно покращує сон.

Ключові слова: східна філософія, медитація, західна культура, стрес, психологічний стан.

Kuznetsova Anastasiia Valeriivna senior teacher of chair of General Scientific, Social and Behavioral Disciplines, Odessa Institute of Private Joint-Stock Company "Higher education institution "Interregional Academy of Personnel Management", Black Sea Cossacks St., 19, Odesa, <https://orcid.org/0000-0003-3625-7249>

Hubarieva Darya Vyacheslavivna Candidate of Pedagogical Sciences, teacher of the department of elementary education, Ukrainian State University named after Mykhailo Drahomanov, Kyiv, <https://orcid.org/0000-0002-4513-8586>

Chumachenko Oleksandr Yuriyovych candidate of biological sciences, associate professor, Mykolaiv Institute of Human Development of the University "Ukraine", Associate Professor of the Department of Psychology, Special Education and Human Health, St. 2 Voiskova, 22, Mykolaiv, <https://orcid.org/0000-0001-8061-7964>

Palamarchuk Maksym Oleksiyovych master, Khmelnytskyi National University, Master of Humanities and Pedagogical Faculty, St. Instytutska, 11, Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0009-0002-3075-8042>

Shepella Vasyl Yuliyovych master, Khmelnytskyi National University, Master of Humanities and Pedagogical Faculty, St. Instytutska, 11, Khmelnytskyi, <https://orcid.org/0009-0001-0685-2744>

MEDITATION AND ITS EFFECT ON THE PSYCHOLOGICAL STATE OF PERSONALITY

Abstract. Philosophical approaches to the study of meditation as a practice of self-knowledge and its possibilities as a treatment practice are considered in the

article. This research work is aimed at the study of a number of mental exercises that are part of the health practice, in order to achieve a stable emotional state, the rules and structure of meditation, its health-improving effect on the human body are highlighted. Meditation is a form of mental activity, thanks to which a person plunges into a trance state, the physiological basis of which is the ability of the brain to produce centers of excitation and inhibition, to produce images, and also to cause material shifts in the body through suggestion. Meditation has a positive effect on the nervous system and helps to get rid of depression.

The article deals with the actual problem of regulating the emotional state of a person under conditions of stress. Recent studies have found that those who practice meditation are less prone to panic attacks and anxiety, which makes it possible to recommend this technique as an antidepressant. There is some evidence that meditation can prolong life. This happens due to the fact that the body is free from constant tension of physical and spiritual forces and is in a positive state. Meditation gives a calm and sound sleep. One of the causes of insomnia is mental stress during the day. At night, the brain "digests" information and impressions received during the day, and if you do not get rid of these thoughts and impressions, the brain has very little time to rest at night. Meditation and some other practices help the mind and body to relax, come to a state of peace and harmony. Meditation helps relieve stress and fatigue accumulated during the day, and definitely improves sleep.

Keywords: eastern philosophy, meditation, western culture, stress, psychological state.

Постановка проблеми. У сучасному суспільстві під впливом безперервного потоку інформації людина піддається регулярним стресам і психоемоційним навантаженням, які, в свою чергу, ведуть до погіршення психічного здоров'я і психологічного стану. Підвищений рівень стресу супроводжується неприємними проявами: пригніченим настроєм, почуттям втоми, м'язовою напругою та невмотивованим занепокоєнням [1]. У таких умовах людям стає все складніше усвідомлювати та контролювати свій емоційний стан, стримувати емоції та агресію. У зв'язку з виявленою проблемою дуже актуальним стає пошук методів регулювання емоційного стану. Одним із таких загальновизнаних методів є медитація.

Витоки медитативних практик сягають в глибоку давнину і мають багату історію. Більшість авторів розуміють «медитацію» як практику самовпливу, свідомої зупинки вербальної свідомості, що призводить до внутрішніх миттєвостей тиші [1-5]. Багато авторів включають у медитацію такі поняття, як «розслаблення» та «концентрація» [3-7]. Практики медитації все частіше привертають увагу сучасних дослідників, які вказують на спільність медитативних практик та сучасних психотерапевтичних методик і відзначають безперечну користь даних практик для подолання внутрішніх розладів, розширення знань про себе та особистісного розвитку [2,6-11].

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В науці медитація як практика лікування стає предметом дослідження. У роботах Cendri A., Emma M., James J., Bethany E., Kimberly A., Michael A., Lahnna I. [7] аналізуються різні впливи медитації на організм людини. Завдяки медитації, люди, які практикують її, стають більш врівноваженими, спокійними, позитивно налаштованими, вони позбавляються безсоння та фобій, у них полегшуються напади астми та мігрені, а також підвищується концентрація уваги, що допомагає при розумових навантаженнях. Tracy Brandmeyer, Helane Wahbeh, Arnaud Delorme [2] проводили експерименти, пов'язані з впливом медитації на особистість та довели її результативність щодо розвитку розумових здібностей, підвищення креативності, самоактуалізації та позитивного почуття.

Формулювання цілей статті - вивчити виникнення медитації та її вплив на психологічний стан особистості, виявлення її способів, правил і структури з метою застосування в сучасних стресових ситуаціях.

Виклад основного матеріалу. У нестабільному сучасному світі люди часто схильні до стресу. Дрібні неприємності, невирішені проблеми, термінові справи викликають почуття, які особистість пригнічує. Зазвичай це гнів, роздратування, страх, що часто призводить до меланхолії та депресії. Приховані негативні емоції не зникають безслідно, вони накопичуються, що неминуче призводить до істериків і нервових зривів. Тренінги, представляючи собою фізичне знищення проблеми, наприклад, биття груші - вимотують фізично і, якщо і дають розрядку, то лише тимчасову. Щоб упоратися з негативними емоціями, необхідно зрозуміти причину їхньої появи, а потім знайти шляхи вирішення. Якщо проблему не можна вирішити, необхідно змінити ставлення до неї. Однак складно зберігати здатність спокійно аналізувати ситуацію, перебуваючи у нестійкому емоційному стані. Медитація є відмінним способом досягнення стійкого емоційного стану, тому вона з кожним роком стає все більш затребуваною серед сучасного суспільства [2].

В умовах сучасного глобального світу діалог східної та західної культур є необхідною основою життєдіяльності людини та суспільства. Взаємодоповнення та взаємозбагачення світоглядів, ціннісних орієнтацій та духовних практик розширює горизонти та можливості розвитку людини. Медитація як практика самопізнання та самовдосконалення найповніше відображає споглядальний характер східної культури. Вона виникла в давній Індії та розвивається у різних напрямках:

- у духовній практиці йоги - як тренування у вигляді дихальних та психоенергетичних вправ, відключення почуттів та думок від зовнішнього світу, їх концентрації та зосередження на окремих об'єктах, метою якої є злиття людської душі з духовною сутністю Всесвіту;
- у буддизмі - як засіб запобігання стражданням за життя та досягнення нирвани (позаматеріального стану душі), як подолання спраги тілесного життя;

• у даосизмі - як засіб оволодіння психічною енергією «ци», вироблення в організмі речовин здоров'я та досягнення фізичного безсмертя. В даний час медитація привертає увагу західної культури і як практика лікування.

Медитація - це група ментальних вправ, яка застосовується як у духовно-релігійній, так і в оздоровчій сферах, задля досягнення особливого стану свідомості [1]. Медитація охоплює ряд технік, спрямованих на розвиток уважності, самосвідомості та ясності розуму. Важливим елементом медитативних технік є свідоме управління увагою. Залежно від контексту, практика медитації має на меті досягти довготривалих позитивних змін в усвідомленості, мисленні, почуттях і переживаннях або привести до специфічних, іноді релігійно визначених осяянь і станів. Медитація походить від латинського *meditatio* «думати, обмірковувати, розглядати, знаходити середину» від давньогрецького μέδομαι *medomai* «турбуватися, розмірковувати» [1]. В українську потрапило через посередництво польської мови запозичено з латинської.

Існує багато класифікацій медитації, виділяють такі основні форми [2]:

• Медитація усвідомленості (спостережливості та відкритості) – медитація, в якій навичка спостереження трансформується до рівня рефлексивного усвідомлення. Медитація усвідомленості, яка бере свій початок у буддистських традиціях, зосереджена на вихованні неосудного усвідомлення поточного моменту. Практикуючі спостерігають за своїми думками, емоціями та тілесними відчуттями без прихильності. Наукові дослідження продемонстрували ефективність медитації усвідомленості у зниженні стресу, покращенні емоційної регуляції та покращенні когнітивних функцій завдяки зміні структури мозку та зв'язків [3-4]. Спостереження може відбуватись у широкому спектрі, без концентрації на єдиному об'єкті. В такій медитації, практикуючі намагаються розширити сферу уваги аби залучити потік сприйняття, думок, емоційного наповнення, та/або суб'єктивне усвідомлення. Прикладами такої медитації є Віпасана та Шикантадза у школі Сото Дзен.

• Медитація концентрації уваги – культивує зосередження та однонаправленість на обраному об'єкті медитації. Об'єкт може бути пов'язаний з сенсорним сприйняттям (тілесне відчуття, процес дихання, зображення, звук, запах) чи ментальною конструкцією (візуалізація, ідея). Прикладами є йогічна практика тратаки - зосередження на полум'ї свічки. А також: уважність до дихання (Анапанасаті), зосередження на звучанні мантри, коані. Дослідження показують, що така медитація може покращити контроль уваги, зменшити блукання розуму та сприяти когнітивним покращенням через посилену активацію мереж уваги та збільшення щільності сірої речовини мозку [5-6].

• Медитація любові і доброти (Метта) – розвиває почуття співчуття та емпатії до себе та інших. Ця практика передбачає повторення фраз, які

викликають добрі побажання та добру волю. Дослідження показують, що медитація любові та доброти посилює позитивні емоції, соціальні зв'язки та просоціальну поведінку, ймовірно, шляхом стимуляції областей мозку, пов'язаних із емпатією та позитивним впливом [7-10].

- Трансцендентальна медитація – передбачає повторення мовчки певної мантри з метою вийти за межі звичайних процесів мислення. Прихильники припускають, що трансцендентальна медитація призводить до релаксації, розширення свідомості та само-перевершення. Деякі дослідження показали позитивний вплив на зниження стресу, артеріальний тиск і загальне психологічне благополуччя, хоча для повного розуміння його механізмів необхідні подальші ретельні дослідження [11]. В ще одному дослідженні, трансцендентальна медитація значно знизила ризик смертності, інфаркту міокарда та інсульту у пацієнтів з ішемічною хворобою серця. Ці зміни були пов'язані зі зниженням артеріального тиску та психосоціальними факторами стресу.

- Дзен-медитація, що походить від дзен-буддизму, наголошує на прямому досвіді та неконцептуальному усвідомленні. Практики включають дзадзен (сидячу медитацію) і споглядання коану. Дзен-медитація була пов'язана зі збільшенням щільності сірої речовини в областях мозку, залучених до уваги, емоційної регуляції та самосвідомості, пропонуючи розуміння її впливу на когнітивні процеси.

- Медитація Віпасана. Віпасана, що мовою палі означає «прозріння», зосереджується на спостереженні за тілесними відчуттями, думками та емоціями, щоб отримати розуміння непостійної природи існування. Дослідження показують, що медитація Віпасани може покращити емоційну регуляцію, збільшити щільність сірої речовини в областях мозку, пов'язаних із самосвідомістю, і покращити загальне самопочуття.

- Йога – інтегративна практика, яка поєднує фізичні пози, свідомі дихальні вправи та медитацію, набула популярності у всьому світі. Дослідження показують, що йога, особливо з фокусом на медитативні практики, може полегшити стрес, підвищити гнучкість тіла і пластичність мозку, і сприяти покращенню здоров'я мозку та загального психічного та фізичного благополуччя, залучаючи до практики як тіло, так і розум.

Медитація – це спосіб контролю власної свідомості, який нараховує близько 40 різних практик. З них можна виокремити два основних прийоми:

1. Усвідомлена медитація. Людина зосереджується лише на одній конкретній речі або дії. Це може бути дихання, відчуття всередині або якийсь зовнішній об'єкт, наприклад, полум'я свічки. Важливо сконцентруватися на одній точці і кожного разу повертати фокус на неї якщо свідомість почне блукати.

2. Відкритий моніторинг. Людина займає зручне положення і звертає увагу на все, що відбувається довкола, намагаючись помітити дрібниці, але не реагувати.

Для дослідження впливу медитації на мозок науковці використовують функціональну магнітно-резонансну томографію (МРТ), яка дозволяє бачити як працюють різні ділянки мозку людини. Завдяки цьому методу виявили, що під час медитації змінюється активність у чотирьох відділах головного мозку: лобних долях, таламусі, тім'яній частці та ретикулярній формації. Лобні доли є найбільш розвиненими ділянками мозку, які відповідають за міркування, планування та емоції. Під час медитації вони практично повністю неактивні. Таламус слугує воротами для наших відчуттів. Він направляє інформацію від органів чуттів у глибокі відділи мозку. Медитація допомагає знизити потік інформації, який надходить від таламуса, пригнічуючи відчуття. Тім'яна частка мозку обробляє сенсорну інформацію про навколишній світ, допомагаючи людині орієнтуватися у часі і просторі. Під час медитації її активність знижується. Ретикулярна формація виконує сторожову функцію в мозку. Вона отримує і обробляє інформацію про безпеку ззовні і у разі необхідності приводить людину "у бойову готовність". Медитація допомагає знизити сигнали збудження у цій ділянці й розслабитися [12].

Спільне дослідження групи науковців із США та Австралії свідчить, що медитація допомагає боротися зі старінням мозку. З віком у людини зменшується товщина сірої речовини, а регулярна медитація сприяє рівномірному збільшенню її кількості у всіх ділянках мозку людей будь-якого віку. Це позитивно впливає на повсякденне життя літніх людей, адже сприяє тривалій емоційній стабільності та підвищенню концентрації.

Метод усвідомленої медитації допомагає людям працювати під тиском не відчуваючи стресу. Це показали науковці з Вашингтонського університету у 2012 році. Вони провели дослідження, у якому взяли участь 39 менеджерів з персоналу різних компаній. Учасників розділили на три групи: перші протягом 8 тижнів практикували метод усвідомленої медитації, другі займалися вправами на розслаблення м'язів, а учасники третьої групи працювали як зазвичай, нічого не змінюючи. Перед початком експерименту і по закінченню восьми тижневого курсу медитацій учасників попросили пройти тест на багатозадачність. У результаті лише менеджери з групи, яка займалася медитацією, відчували менший стрес під час другого тесту на багатозадачність, у порівнянні з учасниками інших дослідних груп.

Дослідження проведене науковцями з Єльського університету свідчить, що регулярна медитація сприяє зниженню активності мережі пасивного режиму роботи мозку. Вона відповідає за блукання свідомості та саморефлекторні думки у ті моменти, коли людина "ні про що не думає". Це так званий "Я" центр. Якщо він занадто активний, людина "не живе в моменті", а переймається подіями минулого чи майбутнього, що знижує відчуття задоволення життям. Пригнічуючи активність "Я" центру медитація покращує відчуття насолоди від повсякденних клопотів.

Професор Массачусетського технологічного інституту Джон Кабат-Зінн розробив програму подолання стресу на основі усвідомленої медитації. Курс триває 8 тижнів, а ефект тримається як мінімум 3 роки після його завершення. Дослідження опубліковане в журналі General Hospital Psychiatry свідчить, що таке тривале зниження стресу пов'язане зі структурними змінами у "Я" центрах мозку людей, які практикували методику Джона Кабат-Зінн. Інше дослідження, проведене у Стенфордському університеті, свідчить, що дана методика також сприяє полегшенню симптомів соціальної тривоги.

Дослідження опубліковане в журналі Psychological Science доводить, що двотижневий курс медитації може допомогти покращити увагу і фокус людини під час виконання щоденних робочих завдань. Це підвищить продуктивність роботи або навчання. Медитація допомагає побороти залежність, оскільки впливає на ділянки мозку, які відповідають за самоконтроль. Про це свідчить дослідження, опубліковане у журналі JAMA Psychiatry. Велике рандомізоване клінічне дослідження опубліковане у Drug and Alcohol Dependence свідчить, що люди, які медитують у 11 разів ефективніше кидають палити у порівнянні з тими, хто не практикує медитацію. Група науковців із Медичної школи Гарвардського університету поставила під сумнів деякі дослідження щодо позитивного ефекту медитації при таких захворюваннях як синдром подразненого кишківника, фіброміалгія, псоріаз та посттравматичний стресовий розлад. Науковці підкреслюють, що згадані експериментальні роботи мали низку порушень наукового методу, наприклад, мала кількість пацієнтів або проблеми з плануванням експерименту [5-9].

Медитація давно відома своєю здатністю знижувати стрес і тривогу та покращувати концентрацію уваги. За словами Анжели Лумба-Браун, клінічної доцентки невідкладної медицини та співдиректорки Стенфордського центру продуктивності мозку, медитація - це цілеспрямована практика, яка культивує усвідомленість через концентрацію, що може вплинути на нейромедіатори в нашому мозку. Коли ми медитуємо, підвищується рівень дофаміну (нейромедіатора задоволення), серотоніну (нейромедіатора щастя) і ГАМК (нейромедіатора спокою). У разі щоденної практики ці нейротрансмітери стають звичнішими, що призводить до загальних змін, які ведуть до більш позитивного, розслабленого та задоволеного стану, пише Stanford Magazine.

Крім впливу на нейротрансмітери, медитація також може змінювати мозкові хвилі. Швидші мозкові хвилі пов'язані з високою енергетичною інтенсивністю, стресом і підвищеною пильністю, тоді як повільніші мозкові хвилі пов'язані зі станами спокою, глибокої зосередженості й сну. Завдяки медитації мозок може переходити від хвиль підвищеної готовності до повільніших, спокійніших хвиль, що призводить до посилення почуття розслабленості й зосередженості. За словами Метта Діксона, наукового співробітника кафедри психології Стенфорда, існує два основні шляхи, на які

впливає медитація. Перший - це мережа режиму за умовчанням, це область мозку, що відповідає за обмірковування та побудову думок про минуле й майбутнє (тривога). У людей, які практикують медитацію, мережа режиму за умовчанням є менш активною. З іншого боку, інсула, яка відповідає за усвідомлення тіла й інші функції, стає активнішою в тих, хто медитує, що призводить до підвищеного усвідомлення емоцій і тілесних відчуттів. На думку Діксона, уважніше ставлення до себе за допомогою медитації може позитивно вплинути на оточення. Покращуючи увагу, терпіння та здатність бути присутніми з іншими людьми, медитація може покращити повсякденну взаємодію. На відміну від опановування будь-якої навички, наприклад, гри на фортепіано, медитація допомагає відпустити негативну самооцінку та бути уважнішими до власних потреб і потреб інших людей [13].

Крім того, медитація може допомогти людині упоратися з труднощами сучасного світу, дозволяючи їй без засудження спостерігати за негативними емоціями та труднощами. Якщо розглядати ці переживання як тимчасові події, а не як постійну частину самої особистості, вони втрачають свою владу над людиною. "Ми- це не наша тривога" чи "ми - це не наша депресія", - пояснює Діксон. - Якщо розглядати їх як просто переживання, які приходять і йдуть, вони втрачають свою конкретність" [13].

За словами Лумби-Браун, медитації з керівництвом - це простий спосіб розпочати практику усвідомленості й медитації, оскільки вони забезпечують зовнішню підтримку, яка допомагає досягти корисної медитації. Існує величезна кількість матеріалів для початківців, починаючи з таких програм, як Calm, і закінчуючи програмою Headspace Guide to Meditation від Netflix і відеороликами на YouTube, розміщеними тренерами з медитації. Діксон рекомендує спробувати різні стилі керованих медитацій, щоб зрозуміти, що людині більше подобається: від сканування тіла до візуалізації. Дуже важливо дослідити й не впадати у відчай, якщо щось не підходить, а сказати: "Це мені не підходить, мені потрібно щось інше". Хоча один сеанс медитації може допомогти почуватися спокійніше та бадьоріше, щоденна або майже щоденна практика може принести велику користь. Для початківців Лумба-Браун радить почати з шести хвилин медитації на день, вибравши ту кількість, яка підходить для будь-якої ситуації протягом дня. Поступово збільшуйте час, прагнучи до семи-п'ятнадцяти хвилин на день, щоб відчути значну різницю у фізичному та ментальному усвідомленні. Щоб отримати ефект рокзірки, медитуйте 20 хвилин. Однак Лумба-Браун визнає, що не завжди можливо досягти цього показника цілеспрямовано та свідомо, тому необхідно прагнути якості, а не кількості. Один зі способів спрямовувати особу в медитації - використовувати якір, щось зовнішнє, на що можна повернути увагу, коли думки починають блукати. Зосередження на відчуттях, на які легко звернути увагу, наприклад, підрахунок вдихів, відчуття землі під ногами або повторення мантри, дає свідомості заняття, яке служить меті медитації. Діксон рекомендує вдихати й

видихати синхронно з цоканням годинника. Також добре допомагає використання фізичного якоря; Лумба-Браун вважає за краще використовувати тактильний предмет - намисто з бісеру. "Природа може стати чудовим способом обмежити фактори відволікання, тому що вона природно несе в собі тишу, - говорить Діксон. - Навіть якщо там щебечуть птахи, це все одно дуже присутня та спокійна атмосфера". Зосередження на визначних місцях, звуках і запахах природи може допомогти людині зосередитися. Якщо сидіти нерухомо - це стиль не приманний конкретній особі, деякі програми пропонують медитацію під час ходьби [13].

Практики медитації привернули значну увагу через свій потенціал позитивного впливу на психологічне благополуччя та психічне здоров'я. Численні дослідження досліджували вплив медитації на зниження стресу, тривожність і депресію, когнітивні здібності, емоційний інтелект і позбавлення від залежності. У ХХ ст. методики медитації розроблялися в деяких школах психоаналізу, зокрема в аналітичній психології, а також як системи психофізичного тренування, розраховані на терапевтичний ефект і не пов'язані з релігійно-містичними ідеями (аутогенне тренування, система «біологічного зворотного зв'язку» та ін.) [9]. Суттєві докази рандомізованих контрольованих досліджень показують, що належним чином розроблені та проведені втручання на основі медитації усвідомленості можуть бути ефективними порівняно з уже встановленими методами лікування симптомів депресії, тривоги, болю та зловживання психоактивними речовинами. Також, попередні дані підтверджують потенційне застосування до розладів харчової поведінки, посттравматичного стресового розладу та серйозних психічних захворювань, тоді як результати щодо розладів уваги неоднозначні [11].

Два дослідження 2023 року - рандомізоване дослідження [14] та систематичний огляд й метааналіз [15] - показують позитивний вплив медитацій та практик усвідомленості на якість навчання та покращення самопочуття у школярів та студентів.

Переваги медитації для психологічного та психічного здоров'я :

1. Управління стресом та стресостійкість. Техніки медитації, такі як медитація усвідомленості і медитація любові, пов'язані зі зниженням фізіологічних і психологічних реакцій на стрес. Дослідження показують, що медитація сприяє активації парасимпатичної нервової системи та оптимізує регуляцію гіпоталамо-гіпофізарно-надниркової системи, що призводить до зниження рівня гормону стресу кортизолу та підвищення стресостійкості.

2. Управління тривогою та депресією. Медитація є перспективним допоміжним підходом до боротьби з тривогою та депресією. Втручання на основі уважності, такі як зменшення стресу на основі усвідомленості (MBSR) і когнітивна терапія на основі усвідомленості (MBCT), показали ефективність у зменшенні симптомів і запобіганні рецидивам. Дослідження функціональної візуалізації виявляють зміни в областях мозку, пов'язані з емоційною регуляцією та когнітивним контролем, після практик усвідомленості.

3. Покращення концентрації та когнітивних здібностей. Практики медитації можуть покращити концентрацію уваги та когнітивні здібності. Концентрована медитація, зокрема, може покращити стійку увагу та зменшити блукання розуму. Тривала медитація пов'язана з покращенням виконавчих функцій, у тому числі робочої пам'яті та когнітивної гнучкості, ймовірно, через зміцнення префронтальних мереж і зменшення перешкод від відволікаючих думок через зменшення активності в мережі пасивного режиму роботи мозку (DMN). Також, медитація може бути потенційно придатним немедикаментозним втручанням, спрямованим на запобігання погіршенню когнітивних функцій у людей похилого віку.

4. Покращення емоційного інтелекту. Емоційний інтелект, який охоплює усвідомлення власних емоцій та емоцій інших людей і керування ними, можливо розвивати за допомогою медитації. Практики усвідомленості сприяють емоційній регуляції, емпатії та співчуттю. Нейровізуалізаційні дослідження висвітлюють зміни в структурах мозку, пов'язані з емоційною обробкою та емпатією після навчання медитації. Медитація любові й доброти (Метта) достовірно покращує позитивність емоцій та була пов'язана зі зменшенням симптомів посттравматичного стресового розладу та депресії.

5. Подолання залежності та зменшення тяги. Техніки медитації були досліджені як допоміжні інструменти у відновленні від залежності. Втручання, засновані на усвідомленості, є перспективними для зменшення тяги до психоактивних речовин і сприяння усвідомленню тригерів і автоматичних реакцій. Функціональні зміни в ланцюгах мозку, пов'язані з обробкою винагороди та контролем імпульсів, пов'язані з впливом медитації на залежність.

Гарвардські вчені провели експеримент, у якому взяли участь 50 людей, що регулярно медитують, і 50 осіб, які ніколи не займалися медитацією. В результаті було встановлено, що за допомогою регулярних медитацій підвищується вміст сірої речовини в мозку – тіл нейронів, які контролюють м'язову активність та відповідають за сенсорне сприйняття, а також пам'ять, емоції та мовлення. Дослідження Університету Вісконсін-Медісон показало, що практика медитації впливає на рівень занепокоєння і тривоги, тому люди, які практикують медитацію, менш схильні до стресів і панічним атакам [12]. Вплив медитації на психічні стани людини, такі як депресія, стрес, тривожність, визначило необхідність розробки науково обґрунтованих методів її використання з метою покращення фізичного та психологічного благополуччя людини. Вперше така науково-медитативна психотехніка була створена психотерапевтом І. Шульцем та отримала назву аутотренінгу. Вона допомагає підтримувати баланс і відновлювати гармонію думок і почуттів, бути у рівновазі зі своїм тілом, полегшувати біль у вигляді концентрації.

Таким чином, можна зробити висновок про те, що можливості медитації як практики лікування повинні вивчатися на науковій основі, а результати досліджень знаходити своє практичне застосування.

Висновки. Підводячи підсумки, можемо зробити висновки про те, що медитація є досить ефективним методом боротьби з переживаннями та стресовими станами. У сучасному світі існують різні види медитації, що дозволяє людині, незалежно від її темпераменту, виду діяльності, місця проживання знайти відповідну та максимально комфортну медитативну форму.

Література:

1. МЕДИТАЦІЯ - ТЛУМАЧЕННЯ. Горох - українські словники. URL: goroh.pp.ua.
2. Tracy Brandmeyer, Helane Wahbeh, Arnaud Delorme (2019). The neuroscience of meditation: classification, phenomenology, correlates, and mechanisms.
3. Effectiveness of a meditation-based stress reduction program in the treatment of anxiety disorders. *American Journal of Psychiatry*. Т. 149, № 7. 1992-07. pp. 936-943. doi:10.1176/ajp.149.7.936.
4. Hölzel, Britta K.; Lazar, Sara W.; Gard, Tim; Schuman-Olivier, Zev; Vago, David R.; Ott, Ulrich (2011-11). How Does Mindfulness Meditation Work? Proposing Mechanisms of Action From a Conceptual and Neural Perspective. *Perspectives on Psychological Science*. Т. 6, № 6. с. 537-559. doi:10.1177/1745691611419671. ISSN 1745-6916.
5. Jha, Amishi P.; Krompinger, Jason; Baime, Michael J. (2007). Mindfulness training modifies subsystems of attention. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*. № 2. pp. 109-119. doi:10.3758/CABN.7.2.109. ISSN 1531-135X.
6. Lutz, Antoine; Slagter, Heleen A.; Dunne, John D.; Davidson, Richard J. (2008-04). Attention regulation and monitoring in meditation. *Trends in Cognitive Sciences*. № 4. pp. 163-169. doi:10.1016/j.tics.2008.01.005.
7. Hutcherson, Cendri A.; Seppala, Emma M.; Gross, James J. (2008-10). Loving-kindness meditation increases social connectedness. *Emotion*. № 5. pp. 720-724. doi:10.1037/a0013237.
8. Kok, Bethany E.; Coffey, Kimberly A.; Cohn, Michael A. (2013-07). How Positive Emotions Build Physical Health: Perceived Positive Social Connections Account for the Upward Spiral Between Positive Emotions and Vagal Tone. *Psychological Science*. № 7. pp. 1123-1132. doi:10.1177/0956797612470827. ISSN 0956-7976.
9. Zeng, Xianglong; Chiu, Cleo P. K.; Wang, Rong; Oei, Tian P. S.; Leung, Freedom Y. K. (2015). The effect of loving-kindness meditation on positive emotions: a meta-analytic review. *Frontiers in Psychology*. doi:10.3389/fpsyg.2015.01693.
10. Kearney, David J.; Malte, Carol A.; McManus, Carolyn; Martinez, Michelle E. (2013-08). Loving-Kindness Meditation for Posttraumatic Stress Disorder: A Pilot Study: Loving-Kindness Meditation for PTSD. *Journal of Traumatic Stress*. № 4. pp. 426-434. doi:10.1002/jts.21832.
11. Nidich, S. I.; Rainforth, M. V.; Haaga, D. A. F.; Hagelin, J.; Salerno, J. W. (2009). A Randomized Controlled Trial on Effects of the Transcendental Meditation Program on Blood Pressure, Psychological Distress, and Coping in Young Adults. *American Journal of Hypertension*. № 12. pp. 1326-1331. doi:10.1038/ajh.2009.184.
12. Справа не лише у мозку: як медитації впливають на здоров'я. URL: <https://susipilne.media/184660-sprava-ne-lise-u-mozku-ak-meditacii-vplivaut-na-zdorova/>
13. Як медитація впливає на людину: вчені розповіли, що відбувається під час психічних вправ. URL: <https://focus.ua/uk/technologies/556180>
14. Haines, Beth A.; Hong, Phan Y.; Immel, Kathy R.; Lishner, David A. (2023-09). The Mindfulness-Based Kindness Curriculum for Preschoolers: An Applied Multi-Site Randomized Control Trial. *Mindfulness*. № 9. pp. 2195-2210. doi:10.1007/s12671-023-02210-8.
15. Johnson, Blair T.; Acabchuk, Rebecca L.; George, Elisabeth A. (2023-09). Mental and Physical Health Impacts of Mindfulness Training for College Undergraduates: A Systematic Review and Meta-Analysis of Randomized Controlled Trials. *Mindfulness*. № 9. pp. 2077-2096. doi:10.1007/s12671-023-02212-6.

References:

1. MEDITATION - INTERPRETATION. Ukrainian dictionaries. URL: goroh.pp.ua. [in Ukrainian].
2. Tracy Brandmeyer, Helane Wahbeh, Arnaud Delorme (2019). The neuroscience of meditation: classification, phenomenology, correlates, and mechanisms. [in English].
3. Effectiveness of a meditation-based stress reduction program in the treatment of anxiety disorders. *American Journal of Psychiatry*. T. 149, № 7. 1992-07. pp. 936-943. doi:10.1176/ajp.149.7.936. [in English].
4. Hölzel, Britta K.; Lazar, Sara W.; Gard, Tim; Schuman-Olivier, Zev; Vago, David R.; Ott, Ulrich (2011-11). How Does Mindfulness Meditation Work? Proposing Mechanisms of Action From a Conceptual and Neural Perspective. *Perspectives on Psychological Science*. T. 6, № 6. с. 537-559. doi:10.1177/1745691611419671. ISSN 1745-6916. [in English].
5. Jha, Amishi P.; Krompinger, Jason; Baime, Michael J. (2007). Mindfulness training modifies subsystems of attention. *Cognitive, Affective, & Behavioral Neuroscience*. № 2. pp. 109-119. doi:10.3758/CABN.7.2.109. ISSN 1531-135X. [in English].
6. Lutz, Antoine; Slagter, Heleen A.; Dunne, John D.; Davidson, Richard J. (2008-04). Attention regulation and monitoring in meditation. *Trends in Cognitive Sciences*. № 4. pp. 163-169. doi:10.1016/j.tics.2008.01.005. [in English].
7. Hutcherson, Cendri A.; Seppala, Emma M.; Gross, James J. (2008-10). Loving-kindness meditation increases social connectedness. *Emotion*. № 5. pp. 720-724. doi:10.1037/a0013237.
8. Kok, Bethany E.; Coffey, Kimberly A.; Cohn, Michael A. (2013-07). How Positive Emotions Build Physical Health: Perceived Positive Social Connections Account for the Upward Spiral Between Positive Emotions and Vagal Tone. *Psychological Science*. № 7. pp. 1123-1132. doi:10.1177/0956797612470827. ISSN 0956-7976. [in English].
9. Zeng, Xianglong; Chiu, Cleo P. K.; Wang, Rong; Oei, Tian P. S.; Leung, Freedom Y. K. (2015). The effect of loving-kindness meditation on positive emotions: a meta-analytic review. *Frontiers in Psychology*. doi:10.3389/fpsyg.2015.01693. [in English].
10. Kearney, David J.; Malte, Carol A.; McManus, Carolyn; Martinez, Michelle E. (2013-08). Loving-Kindness Meditation for Posttraumatic Stress Disorder: A Pilot Study: Loving-Kindness Meditation for PTSD. *Journal of Traumatic Stress*. № 4. pp. 426-434. doi:10.1002/jts.21832.
11. Nidich, S. I.; Rainforth, M. V.; Haaga, D. A. F.; Hagelin, J.; Salerno, J. W. (2009). A Randomized Controlled Trial on Effects of the Transcendental Meditation Program on Blood Pressure, Psychological Distress, and Coping in Young Adults. *American Journal of Hypertension*. № 12. pp. 1326-1331. doi:10.1038/ajh.2009.184. [in English].
12. It's not just about the brain: how meditation affects health. URL: <https://suspilne.media/184660-sprava-ne-lise-u-mozku-ak-meditacii-vplivaut-na-zdorova/> [in Ukrainian].
13. How meditation affects a person: scientists have revealed what happens during mental exercises. URL: <https://focus.ua/uk/technologies/556180> [in Ukrainian].
14. Haines, Beth A.; Hong, Phan Y.; Immel, Kathy R.; Lishner, David A. (2023-09). The Mindfulness-Based Kindness Curriculum for Preschoolers: An Applied Multi-Site Randomized Control Trial. *Mindfulness*. № 9. pp. 2195-2210. doi:10.1007/s12671-023-02210-8.
15. Johnson, Blair T.; Acabchuk, Rebecca L.; George, Elisabeth A. (2023-09). Mental and Physical Health Impacts of Mindfulness Training for College Undergraduates: A Systematic Review and Meta-Analysis of Randomized Controlled Trials. *Mindfulness*. № 9. pp. 2077-2096. doi:10.1007/s12671-023-02212-6. [in English].

УДК 159.922.6

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1603-1614](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1603-1614)

Милославська Олена Володимирівна кандидат психологічних наук, доцентка, доцентка кафедри прикладної психології, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, тел.: (050) 323-57-22, <https://orcid.org/0000-0003-0351-8182>

Полтавська Катерина студентка факультету психології, Харківський національний університет імені В.Н. Каразіна, майдан Свободи, 4, м. Харків, 61022, тел.: (099) 792-71-07, <https://orcid.org/0009-0001-2486-3375>

ВЗАЄМОЗВ'ЯЗОК СХИЛЬНОСТІ ДО РИЗИКУ ТА ПРИЙНЯТТЯ РІШЕНЬ У СТУДЕНТІВ-ПСИХОЛОГІВ

Анотація. Статтю присвячено визначенню взаємозв'язків між емоційним, когнітивним, конативним та контрольно-регулятивним особистісними компонентами, що впливають на прийняття рішень та униканням і зволіканням прийняття рішень, неможливості приймати рішення при дефіциті часу. Ризик розглядається як категорія, що описує поведінку людей в умовах невизначеності при виборі оптимального рішення з кількох альтернатив. В дослідженні були використані: теоретичний аналіз наукових підходів, тестування. Для обробки даних застосовувався метод кореляційного аналізу Спірмена. Психодіагностичне тестування проводилося з використанням методик, що відповідають меті і завданням дослідження. До них відносяться: «Тест-опитувальник якісних показників схильності до ризику» та «Мельбурнський опитувальник прийняття рішень (Melbourne decision making questionnaire, MDMQ)». Вибірку склали студенти факультету психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Першу групу склали студенти віком 18-19 років (43 особи); другу – віком 20-25 років (47 осіб). У першій групі зростання раціональності сприяє згладженню спостережуваних ззовні ознак схильності до ризикової поведінки, ризикових дій, маркерів ризик-риси в емоціях, експресії та поведінці; зі зростанням схильності до уникання рішучих дій у ситуації невизначеності, що віддаляє від конфліктної ситуації й не вимагає відповідальності за дії та їх наслідки, втрачають вираженість афективні реакції, що виникають при переживанні ризику; а з посиленням надпильності деструктивних змін набувають не тільки афективні, але й когнітивні компоненти схильності до ризику. У другій групі зростання здатності людини до розпізнавання та аналізу ситуації ризику супроводжується зростанням страху перед самостійним прийняттям рішення, відповідальності за ухвалення рішень у ситуації

невизначеності, схильності до делегування прийняття рішень іншим людям; підвищується схильність людини до відкладання прийняття рішення або його виконання.

Ключові слова: прийняття рішень, схильність до ризику, невизначеність, особистісні риси, кризові ситуації, професійне самовизначення.

Myloslavska Olena Volodymyrivna PhD in Psychology, Associate Professor, Associate Professor of the Department of Applied Psychology, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Square, 4, Kharkiv, 61022, tel.: (050) 323-57-22, <https://orcid.org/0000-0003-0351-8182>

Poltavska Kateryna Student of the Faculty of Psychology, V.N. Karazin Kharkiv National University, Svobody Square, 4, Kharkiv, 61022, tel.: (099) 792-71-07, <https://orcid.org/0009-0001-2486-3375>

THE RELATIONSHIP BETWEEN RISK PROPENSITY AND DECISION-MAKING IN PSYCHOLOGY STUDENTS

Abstract. The article is dedicated to identifying the relationships between emotional, cognitive, conative, and control-regulatory personal components that influence decision-making, avoidance and procrastination in decision-making, and the inability to make decisions under time constraints. Risk is considered as a category describing people's behavior in conditions of uncertainty when choosing the optimal solution from several alternatives. The study utilized theoretical analysis of scientific approaches and testing. Spearman's correlation analysis method was used for data processing. Psychodiagnostic testing was conducted using methodologies that correspond to the purpose and objectives of the study. These include the "Test-Questionnaire of Qualitative Indicators of Risk Propensity" and the "Melbourne Decision Making Questionnaire (MDMQ)." The sample consisted of students from the Faculty of Psychology of V.N. Karazin Kharkiv National University. The first group consisted of students aged 18-19 years (43 individuals); the second group consisted of students aged 20-25 years (47 individuals). In the first group, an increase in rationality contributes to the smoothing of externally observable signs of propensity for risky behavior, risky actions, and risk-trait markers in emotions, expression, and behavior; with an increase in the propensity to avoid decisive actions in a situation of uncertainty, which distances from the conflict situation and does not require responsibility for actions and their consequences, the intensity of affective reactions arising from experiencing risk decreases; and with the increase in hypervigilance, not only affective but also cognitive components of risk propensity undergo destructive changes. In the second group, an increase in the ability to recognize and analyze the risk situation is accompanied by an increase in fear of making independent decisions, responsibility for decision-making in a

situation of uncertainty, and a propensity to delegate decision-making to others; the tendency to delay decision-making or its execution increases.

Keywords: decision-making, risk propensity, uncertainty, personal traits, crisis situations, professional self-determination.

Постановка проблеми. Нові виклики, що стоять перед українським суспільством, вимагають від особистості прийняття доволі ризикованих рішень в будь-якій сфері життєдіяльності. В основі будь-якої діяльності, спрямованої на досягнення мети, лежить проблема вибору. Попри різноманіття ситуацій та умов, в яких доводиться приймати рішення, сам процес має універсальні характеристики. В психологічних дослідженнях, що присвячені проблематиці прийняття рішень, значна увага приділяється співвідношенню особистісних та ситуативних факторів, особливо в складних, невизначених, небезпечних умовах та кризових ситуаціях. Ці фактори включають: мотивацію досягнення успіху або уникнення невдач, інтернальність-екстернальність контролю, агресивність та схильність до ризику, а також продуктивність та гнучкість мислення. Іншими словами, на те, як людина приймає рішення, впливають як її особистісні якості, так і обставини, в яких вона опиняється. При прийнятті деяких рішень, ми можемо зробити вибір без особливих зусиль, оскільки ризик негативних наслідків відносно невеликий. Однак цей самий вибір в іншому контексті може бути більш складним, оскільки наслідки неправильного вибору є більш відчутними. Існує достатньо велика кількість досліджень, що спрямовані на вивчення проблем схильності до ризику і прийняття рішень. Однак, особливості реалізації вибору у осіб з різним рівнем компонентів схильності до ризику розкриті недостатньо. Необхідність вивчення не лише взаємозв'язку таких характеристик, як схильність до ризику і прийняття рішень, але й виявлення їх закономірностей та співвідношень є проблемою нашого дослідження.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У психологічній науці ризик досліджують як: можливу небезпеку несприятливого завершення ситуації; активність людини у ситуації невизначеності; прогностично-оцінну діяльність у ситуації невизначеності, вибір із багатьох альтернатив, ризик як дії навмання.

Особливості ризику переважно розкриваються в таких аспектах: прогноз поведінки особистості, що потрапляє в ситуацію ризику; з'ясування симптомокомплексу рис, що спонукають особистість до таких ситуацій; встановлення індивідуально-психологічних характеристик, які допомагають особистості успішно справлятися із ситуаціями ризику та ін [1].

Ситуації ризику не обмежуються тільки їх присутністю на глобальному чи макрорівнях. При аналізі певних подій розуміємо, що ризик у деяких аспектах уже є буденною складовою життя особистості та вимагає негайних рішень у той час, коли є ситуації, де кожний наступний крок може становити загрозу і коштувати життя.

Актуальним залишається питання, що саме стає причиною схильності особистості до ризику. Тобто, чи є це набором певних властивостей або наявністю однієї «спеціальної риси». Аналіз теоретичних джерел демонструє, що дослідники виділяють таку категорію як «схильність до ризику», хоча в сучасній психології відсутній єдиний погляд на її трактування [2].

Вперше про схильність людини до нещасних випадків заговорив німецький психолог К. Марбе, який стверджував, що за допомогою статистичних методів можна обчислити вірогідність отримання людиною травм. Дослідник розглядає схильність до ризику як стійку властивість особистості, а значить, як таку, що входить до структури характеру [3].

За Дж. Айзенком та його співавторами, схильність до ризику проявляється в прагненні до гострих відчуттів та готовності до потенційно небезпечних ситуацій [4].

До переліку рис, що властиві ризикованій особистості, відносять потребу в домінації над іншими людьми. Крім того, зазначають, що таким людям властивий відносно низький рівень самоконтролю (емоційна сфера переважає над раціональною), майже не виражений інстинкт самозбереження, імпульсивність, наявність так званого «заряду ризиковості», ригідність, індивідуалістичність, гіперактивність, ініціативність, авантюризм, схильність до обману та вседозволеності [5].

Н. Коган та М. Уоллах висунули гіпотезу, що існує певна категорія людей, які схильні до ризикованої поведінки у будь-яких ситуаціях, пов'язаних з невизначеністю, незалежно від чітко визначеної структури завдання. Ці люди постійно готові ризикувати, обираючи ризиковані варіанти, коли це можливо [6].

В нашому дослідженні ми розглядаємо ризик, як категорію, що описує поведінку людей в умовах невизначеності при виборі оптимального рішення з кількох альтернатив. Вибір ґрунтується на оцінці ймовірності досягнення бажаного результату та ступеня відхилення від нього. Ризик виникає при прийнятті рішення, коли результат невідомий, але ймовірність кожного з можливих результатів можна оцінити. Ризик також можна визначити як високу ймовірність настання небажаних наслідків або втрат [7].

Схильність до ризику та готовність до ризику ми розглядаємо як особистісні характеристики, які проявляються в умовах невизначеності та екстремальних ситуаціях. Ці характеристики впливають на успішність діяльності, в тому числі й професійної. Зокрема, професійне самовизначення і майбутня трудова діяльність характеризується прийняттям рішень у швидкоплинних ситуаціях. Люди, які схильні до ризику, зазвичай готові йти на ризик в різних ситуаціях. Це пов'язано з тим, що схильність до ризику є стійкою характеристикою особистості. Готовність до ризику – це більш динамічна характеристика, яка може змінюватися залежно від ситуації. Наприклад, людина може бути більш готова до ризику, коли відчуває себе впевнено, або менш готова до ризику, коли відчуває страх або тривогу.

Важливо розуміти, що схильність до ризику не завжди є негативною характеристикою. В деяких ситуаціях ризик може бути виправданим і навіть необхідним, наприклад, в ситуаціях кризи. Таким чином, схильність і готовність до ризику можна трактувати як досить стійкі характеристики (властивості) особистості [8].

Схильність до ризику також можна розглядати як стійку рису особистості, що проявляється в прагненні до ризикованої поведінки в певних ситуаціях. Ця риса має складну структуру, що включає формальні, динамічні, якісні, змістовні та соціально-імперативні характеристики [9].

Слід зазначити, що прийняття рішень особистістю - це не просто вибір з доступних варіантів. Це складний процес, детермінований психологічною організацією особистості, в якому беруть участь різні характеристики, що відображають цілісність особистості. Прийняття життєво важливого рішення є особливо важливим проявом активності особистості, адже воно визначає вибір найкращого з можливих варіантів, або того, який, на думку особистості, вирішить складну життєву ситуацію [10].

У психології прийняття рішень вивчається переважно в контексті вирішення проблем, що виникають перед особистістю кожного дня, а також в ситуаціях невизначеності та кризових ситуаціях. Це складний процес, що включає формування мисленнєвих операцій, які допомагають зменшити початкову невизначеність проблемної ситуації.

Г. Балл стверджує, що процес прийняття рішень можна поділити на три етапи:

Відкриття: На цьому етапі людина усвідомлює проблему та чітко формулює її.

Формулювання: Людина генерує можливі рішення, обираючи з різних варіантів.

Прийняття рішення: З усіх можливих варіантів обирається один, який буде втілено в життя.

Конкретний метод прийняття рішень залежить від різних факторів:

Рівень навчання: Систематичний, функціональний, індивідуальний, діяльнісний.

Сфера навчання: Пізнавальне, творче, операційне, прийняття управлінських рішень.

Психологічні механізми: Вольові, інтелектуальні, емоційні, імовірнісні.

Оцінка прийнятого рішення ґрунтується на його якості та ефективності, а також на психологічній та логічній складності.

Згідно з теорією планування прийняття рішень, типова структура поведінки людини в цьому процесі полягає в тому, щоб розділити початкову проблему на кілька менших, простіших проблем [11].

Кожне рішення, яке ми приймаємо, пов'язане з певним ступенем невизначеності, оскільки неможливо досконало передбачити майбутнє. В

ідеалі, прийняття рішень ґрунтується на оцінці всіх "за" і "проти" кожного варіанту (часто з обмеженою інформацією) і виборі найкращого способу дій.

І. Галян зазначає, що прийняття рішень часто відбувається в умовах невизначеності, коли не всі аспекти проблеми чітко окреслені. Інформація може бути неповною, суперечливою, або ж її складно отримати. Для того, щоб прийняти правильне рішення в таких умовах, необхідно структурувати проблему (розбити проблему на менші, більш зрозумілі частини), зібрати додаткову інформацію (це може включати об'єктивні вимірювання, оцінки експертів та інші дані) та вирішити суперечності (якщо інформація суперечлива, необхідно з'ясувати причини цих суперечностей та знайти спосіб їх усунути). Після того, як проблема буде структурована, інформація зібрана, а суперечності вирішені, її можна розглядати як апроксимовано добре структуровану проблему. Це означає, що вона належить до певного класу проблем, для яких існують методи та алгоритми прийняття рішень. Вибір класу проблем залежить від постановки задачі прийняття рішення. [12].

В умовах невизначеності відбувається здійснення професійного самовизначення, яке розпочинається в юнацькому віці. Це один з головних життєвих виборів особистості, який характеризується як процес прийняття особистого рішення. Професійне самовизначення, як процес прийняття рішення, ґрунтується на досвіді особистості і потребує поєднання внутрішніх та зовнішніх чинників, що спонукають обирати професію. При цьому особистість повинна бути активною, щоб здійснити практичні дії, зорієнтовані на прийняття рішення щодо змісту та шляхів поступової реалізації прийнятого рішення. Важливу роль у цьому процесі грають як перспективні прийоми та засоби розв'язання життєвих задач, так і особистісні якості.

Б. Бересфорд і П. Слопер визначають, що сфера впливу особистісних факторів на ризик не досліджувалась систематично. Дослідження особистості — це величезна й розрізнена література з численними моделями та теоріями, і, подібно до літератури, присвяченої прийняттю рішень, тут немає загальної моделі чи набору принципів. Як наслідок, існують окремі дослідження, які розглядають один конкретний аспект особистості (наприклад, локус контролю, прийняття ризику) та його вплив на прийняття рішень; або які підійшли до проблеми з певної теоретичної точки зору (наприклад, теорія рис) [13].

Проте, спираючись як на теорії вибору та прийняття рішень, так і на розуміння особистості, можна сформулювати деякі загальні принципи щодо того, як особистість впливатиме на прийняття рішень. Очевидно, що фактори особистості впливають на всі аспекти процесу прийняття рішень, зокрема:

- спосіб сприйняття ситуації/проблеми;
- наскільки людина хоче взяти під контроль прийняття рішення;
- ступінь використання/пошуку інформації особою;
- бажання залучити інших до процесу прийняття рішень;
- переважаючий стиль прийняття рішень людиною;

- тип прийнятого рішення;
- ступінь потреби людини виправдовувати своє рішення перед іншими [2].

Різні теорії особистості мають альтернативні погляди на те, як особистісні фактори взаємодітимуть і впливатимуть на ці різні стадії та процеси.

У лабораторних експериментах було виявлено, що загальні показники когнітивних здібностей пов'язані з ефективністю прийняття рішень, причому продуктивність негативно впливає на підвищення складності завдань прийняття рішення. Існує ряд більш прикладних досліджень, які показали, що погіршення когнітивних здібностей (наприклад, внаслідок труднощів у навчанні, старіння) впливає на здатність приймати рішення в цілому. Це дослідження ґрунтується, на відміну від тестування, на припущенні, що прийняття рішень є складною та когнітивно вимогливою діяльністю, яка вимагає певних когнітивних навичок і здібностей [13].

Було також виявлено, що порушення пам'яті, особливо робочої, впливають на здатність приймати рішення. Робоча пам'ять відноситься до структур і процесів, які використовуються для тимчасового зберігання та обробки інформації. Інші дослідники виявили, що використовувані стратегії прийняття рішень і ступінь, при якому люди здатні переходити до більш ефективних стратегій, пов'язані з об'ємом робочої пам'яті [13].

Дослідники О. Санніков і О. Саннікова зазначають, що прийняття рішень часто пов'язане з ризиком, і схильність до ризику є важливою особистісною характеристикою, яка впливає на цей процес. Існує три основні типи схильності до ризику: схильність до ризику (готовність піти на ризик, щоб отримати потенційну вигоду), несхильність до ризику (уникнення ризикованих ситуацій) та байдужість до ризику (ці люди не відчують значної різниці між ризикованими та безпечними варіантами). На схильність до ризику впливає цілий ряд особистісних факторів, включаючи: інтелектуальні фактори, до яких відносять рівень інтелекту, здатність до аналізу та оцінки ризиків; мотиваційні фактори, що включають потребу в досягненнях, прагнення до успіху, страх невдачі; та емоційні фактори, до яких відносяться рівень тривожності, емоційна стійкість та імпульсивність.

Кожен з цих факторів впливає на те, як людина оцінює ризики та приймає рішення. Наприклад, людина з високим рівнем інтелекту та низьким рівнем тривожності може бути більш схильною до ризику, ніж людина з низьким рівнем інтелекту та високим рівнем тривожності [10].

У своєму дисертаційному дослідженні Ю. Мельник вказує, що вибір стратегії діяльності також залежить від схильності до ризику. Люди, які схильні до ризику, можуть обирати більш ризиковані стратегії, на відміну від людей, що демонструють низький рівень схильності до ризику, які обиратимуть більш обережні стратегії. Ситуація, в якій приймається рішення,

також може впливати на схильність до ризику. Деякі ситуації сприймаються як більш ризиковані, ніж інші. Це може змусити людей, які зазвичай не схильні до ризику, стати більш обережними, в той час як схильні до ризику люди можуть стати ще більш ризикованими. Важливо враховувати всі ці фактори при прийнятті рішень, пов'язаних з ризиком [2].

Якщо трактувати ситуацію, як певну комбінацію внутрішніх та зовнішніх чинників, що впливають на діяльність, під час прийняття рішення необхідно враховувати поряд з явними також і приховані чинники, які у своїй більшості залежать від психологічних властивостей суб'єкта [12].

Зовнішні обставини, що впливають на процес прийняття суб'єктом рішення:

- простота або складність (критерій розмежування: кількість елементів, які необхідно враховувати);
- динамічність або статичність дії за ступенем частоти зміни умов за проміжок часу, який прирівнюється до тривалості вирішення завдання;
- детермінованість або недетермінованість за ступенем ймовірності виникнення випадкових впливів та впливів, які складно врахувати, або змін [2].

Дослідження, що були проведені раніше, показали, що управління функціонуванням системи прийняття життєвого рішення здійснюється такими особистісними компонентами як, емоційний, когнітивний, конативний та контрольно-регулятивний. З нашої точки зору, актуальним є визначення взаємозв'язків означених компонентів з: прийняттям рішень при розгляданні всіх можливих альтернатив, униканням прийняття рішень, зволіканням прийняття рішень та з неможливістю прийняти рішення при дефіциті часу.

Можна припустити, що особам із вираженою схильністю до ризику буде властиво частіше приймати ризикові рішення. Таке припущення вимагає емпіричної перевірки та виявлення: зв'язків показників схильності до ризику особистості та показників прийняття рішень.

Мета статті – теоретичне вивчення та емпіричне дослідження психологічних особливостей прийняття рішень у осіб, схильних до ризику.

Виклад основного матеріалу. У дослідженні були використані наступні методи:

Теоретичні (метод системного аналізу наукових підходів і концепцій, наявних в психології та суміжних наукових дисциплінах, до проблем ризику та прийняття рішень) і емпіричні методи (тестування). Для обробки даних застосовувався метод кількісного (кореляційний) аналізу. Статистична обробка даних здійснювалися за допомогою комплексу математичних програм Statistica v7 for Windows. Для перевірки даних на нормальність розподілу було використано критерій Колмогорова-Смірнова. Критерій продемонстрував, що розподіл відрізняється від нормального. Виходячи з результатів перевірки на нормальність розподілу, в подальшому дослідженні для встановлення взаємозв'язку доцільно використовувати коефіцієнт рангової кореляції Спірмена.

Психодіагностичне тестування проводилося з використанням методик, що відповідають меті і завданням дослідження. До них відносяться: «Тест-опитувальник якісних показників схильності до ризику» та «Мельбурнський опитувальник прийняття рішень (Melbourne decision making questionnaire, MDMQ)».

В дослідженні прийняли участь студенти факультету психології Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна. Першу групу склали студенти віком 18-19 років (43 особи); другу групу склали студенти віком 20-25 років (47 осіб).

Теоретико-методологічною основою дослідження слугували роботи зі схильності до ризику у прийнятті рішення. О. Саннікова та О. Санніков у своїй роботі проаналізували схильність до ризику й авантюризм як властивості особистості у ситуації прийняття рішень. Проведене авторами дослідження дозволило встановити зв'язок між рівнями авантюризм та ризику та особливостями прийняття рішень [10].

Взаємозв'язки між показниками, що вивчаються, наведено у таблицях 1 та 2. У таблиці 1. У табл. 1 подано кореляції показників схильності до ризику із прийняттям рішень у студентів віком 18-19 років, в табл. 2 - кореляції показників схильності до ризику із прийняттям рішень у студентів віком 20-25 років.

Таблиця 1

Взаємозв'язки показників схильності до ризику та показників прийняття рішень у групі студентів віком 18-19 років

	Пильність	Уникання	Прокрастинація	Надпильність
Емоційний компонент	-0,211	-0,436**	-0,124	-0,394**
Когнітивний компонент	-0,441**	-0,203	-0,129	-0,265*
Конативний компонент	-0,378*	-0,153	-0,012	-0,007
Контрольно-регулятивний компонент ризику	-0,171	-0,131	0,015	-0,303*

Примітка: * - $p \leq 0,05$, ** - $p \leq 0,01$

Таблиця 2

Взаємозв'язки показників схильності до ризику та показників прийняття рішень у групі студентів віком 20-25 років

	Пильність	Уникання	Прокрастинація	Надпильність
Емоційний компонент	0,067	-0,106	-0,124	-0,152
Когнітивний компонент	-0,366*	0,399**	0,402**	-0,156
Конативний компонент	-0,182	0,035	0,031	0,216
Контрольно-регулятивний компонент ризику	0,115	-0,204	0,041	-0,428**

Примітка: * - $p \leq 0,05$, ** - $p \leq 0,01$

Як у першій, так і в другій групі було встановлено від'ємний значущий взаємозв'язок між шкалами «Пильність» та «Когнітивний компонент ризику» ($r = -0,441$, $p \leq 0,01$ та $r = -0,366$, $p \leq 0,05$), а також між шкалами «Надпильність» та «Контрольно-регулятивний компонент ризику» ($r = -0,303$, $p \leq 0,05$ та $r = -0,428$, $p \leq 0,01$).

Крім того, у першій групі шкала «Пильність» на значущому рівні від'ємно корелює зі шкалою «Когнітивний компонент ризику» ($r = -0,378$, $p \leq 0,05$), шкала «Уникання» - зі шкалою «Емоційний компонент ризику» ($r = -0,436$, $p \leq 0,01$), шкала «Надпильність» виявляє від'ємні кореляції, що досягають рівня значущості, зі шкалами «Емоційний компонент ризику» ($r = -0,394$, $p \leq 0,01$) та «Когнітивний компонент ризику» ($r = -0,265$, $p \leq 0,05$).

Щодо другої групи, було визначено додатні значущі взаємозв'язки між шкалою «Когнітивний компонент ризику» та шкалами «Уникання» і «Прокрастинація» ($r = 0,399$, $p \leq 0,01$ та $r = 0,402$, $p \leq 0,01$).

Встановлено, що в обох групах актуалізація схильності до активного спокою як готовності до прийняття умов невизначеності, що вимагає суб'єктного внеску у прийняття рішень, супроводжується інгібіцією роздумів щодо ризику, які сприяють розпізнаванню ситуації ризику, але не ініціюють прийняття рішення стосовно вибору альтернатив; а гальмування налаштованості на інтелектуальне орієнтування у пошуку рішення та зростання імпульсивності у його прийнятті як засобу швидкого уникнення проблеми відбувається разом зі зменшенням здатності до самоконтролю та регуляції власних "ризикових" переживань, думок та дій.

У першій групі (18-19 років) зростання раціональності сприяє згладженню спостережуваних ззовні ознак схильності до ризикової поведінки, ризикових дій, маркерів ризик-риси в емоціях, експресії та поведінці. Зі зростанням схильності до уникання рішучих дій у ситуації невизначеності, що віддаляє від конфліктної ситуації й не вимагає відповідальності за дії та їх наслідки, втрачають вираженість афективні реакції, що виникають при переживанні ризику; а з посиленням надпильності деструктивних змін набувають не тільки афективні, але й когнітивні компоненти схильності до ризику.

У другій групі (20-25 років) зростання здатності людини до розпізнавання та аналізу ситуації ризику супроводжується зростанням страху перед самостійним прийняттям рішення, відповідальності за ухвалення рішень у ситуації невизначеності, схильності до делегування прийняття рішень іншим людям; підвищується схильність людини до відкладання прийняття рішення або його виконання.

Висновки. Кожне рішення, яке ми приймаємо, пов'язане з певним ступенем невизначеності, оскільки неможливо досконало передбачити майбутнє. В ідеалі, прийняття рішень ґрунтується на оцінці всіх "за" і "проти" кожного варіанту (часто з обмеженою інформацією) і виборі найкращого

способу дій. Ризик виникає при прийнятті рішення, коли результат невідомий, але ймовірність кожного з можливих результатів можна оцінити.

Результати, отримані у дослідженні, доводять, що структура взаємозв'язків показників схильності до ризику та показників прийняття рішень демонструє якісні відмінності, своєрідні за змістом, у групах студентів різного віку. У групі 18-19 років встановлено 6 від'ємних значущих взаємозв'язків між досліджуваними феноменами, у групі 20-25 років виявлено меншу кількість таких взаємозв'язків - 2 додатних та 2 від'ємних. Незалежно від віку посилення когнітивного компоненту ризику пов'язано зі зменшенням вираженості такого фактору прийняття рішень як «Пильність», а актуалізація контрольно регулятивного компоненту ризику супроводжується інгібіцією надпильності. Для групи 18-19 років характерним виявилось послаблення пильності разом із посиленням конативного компоненту ризику, зменшення схильності до уникання — з посиленням емоційного компоненту, нейтралізація надпильності — як з посиленням як емоційного компоненту ризику, так і його когнітивного компоненту.

Для групи 20-25 років притаманним є взаємопосилення когнітивного компоненту ризику й таких факторів прийняття рішень як «Уникання» і «Прокрастинація». Таким чином, проведене дослідження виявило особливості функціонування складових схильності до ризику та факторів прийняття рішень у студентів різного віку. Перспективою подальших досліджень може бути визначення особливостей прийняття рішень та їх взаємозв'язків з різними особистісними характеристиками, що може стати основою для розробки теоретичних принципів і практичних рекомендацій, для індивідуальної та групової психологічної роботи.

Література:

1. Помиткіна Л. В. Психологія прийняття особистістю стратегічних життєвих рішень: монографія. К.: Кафедра, 2013. 381 с.
2. Мельник Ю.В. Психологічні стратегії життєдіяльності в умовах ситуаційної невизначеності. дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01. Інститут психології імені Г. С. Костюка НАПН України, Київ, 2020. 312 с.
3. Beck U. Risikogesellschaft – Auf dem Weg in eine andere Moderne. Frankfurt: Suhrkamp. 1986. 396 р.
4. М'ясоїд П. А. Загальна психологія: Навч. посіб. 3-тє вид., випр. К.: Вища школа. 2004. 487 с.
5. Москалець В. П. Загальна психологія: Підручник. К: Ліра. 2020. 564 с.
6. Hogarth R. Educating Intuition. University of Chicago Press, 2010. 210 р.
7. Варій М. Й. Загальна психологія. Навч. Посіб., 2-ге видан., випр. і доп. К.: Центр учбової літератури, 2007. 968 с.
8. Бикова С. В. Індивідуально-типологічні особливості схильності до ризику: дис. ... канд. психол. наук : спец. 19.00.01. Одеса, 2008. 205 с.
9. Бикова С. В. Специфіка схильності до ризику в осіб з різним типом емоційності. *Наука і освіта*. 2012. № 6. С. 41-45.
10. Саннікова О., Санніков О. Авантюризм і ризик у структурі прийняття рішень. *Наука і освіта*. 2018. №9-10. С. 111-119.

11. Балл Г. О. Психологічний аналіз феномену вибору. Психологічний ресурс простору вищої освіти : зб. наук. пр. Київ : КИТ, 2007. С. 21–32
12. Галян І. Психологія вибору особистості у ситуації невизначеності. *Проблеми гуманітарних наук. Психологія*. 2015. Вип. 37. С. 137–149.
13. Beresford, B., Sloper, P. Understanding the Dynamics of Decision-Making and Choice: A scoping study of key psychological theories to inform the design and analysis of the Panel Study. Social Policy Research Unit, University of York. 2008. 70 p.

References:

1. Pomytkina, L. V. (2013). *Psykhologhiia pryiniattia osobystistiu stratehichnykh zhyttievyykh rishen [The psychology of making strategic life decisions]*. K.: Kafedra [in Ukrainian].
2. Melnyk, Yu.V. (2020). *Psykhologichni stratehii zhyttiedialnosti v umovakh sytuatsiinoi nevyznachenosti [Psychological strategies of life in conditions of situational uncertainty]*. *Candidate's thesis*. NAPN Ukraine, Kyiv [in Ukrainian].
3. Beck, U. (1986). *Risikogesellschaft – Auf dem Weg in eine andere Moderne*. Frankfurt: Suhrkarnp.
4. Miasoid, P. A. (2004). *Zahalna psykhologhiia [General psychology] (3rd ed., rev)*. K: Vyshcha shkola [in Ukrainian].
5. Moskalets, V. P. (2020). *Zahalna psykhologhiia [General psychology]*. K: Lira [in Ukrainian].
6. Hogarth, R. (2010). *Educating Intuition*. University of Chicago Press.
7. Varii, M. Y. (2007). *Zahalna psykhologhiia [General psychology] (2nd ed, rev, sup.)*. K.: Tsentr uchbovoi literatury [in Ukrainian].
8. Bykova, S. V (2008). *Indyvidualno-typologichni osoblyvosti skhylnosti do ryzyku [Individual-typological features of risk propensity]*. *Candidate's thesis*. Odesa [in Ukrainian].
9. Bykova, S. V. (2012). *Spetsyfika skhylnosti do ryzyku v osib z riznym typom emotsiinosti [Specifics of risk propensity in people with different types of emotionality]*. *Nauka i osvita – Science and education*. 6[in Ukrainian].
10. Sannikova, O., & Sannikov, O. (2018). *Avantiurnist i ryzyk u strukturi pryiniattia rishen [Adventurousness and risk in the decision-making structure]*. *Nauka i osvita – Science and education*, 9-10 [in Ukrainian].
11. Ball. H. O. (2007). *Psykhologichnyi analiz fenomenu vyboru [Psychological analysis of the phenomenon of choice]*. *Psykhologichnyi resurs prostoru vyshchoi osvity – Psychological resource of higher education space*. (pp 21-32). Kyiv : KYT [in Ukrainian].
12. Halian, I. (2015). *Psykhologhiia vyboru osobystosti u sytuatsii nevyznachenosti [Psychology of personal choice in a situation of uncertainty]*. *Problemy humanitarnykh nauk. Psykhologhiia - Problems of humanitarian sciences, Psychology*. (Issue 37) [in Ukrainian].
13. Beresford, B., & Sloper, P. (2008). *Understanding the Dynamics of Decision-Making and Choice: A scoping study of key psychological theories to inform the design and analysis of the Panel Study*. Social Policy Research Unit, University of York.

УДК 159.99

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1615-1622](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1615-1622)

Нікулін Дмитро Іванович аспірант четвертого (освітньо-наукового) рівня, спеціальності 053 «Психологія», Міжнародний класичний університет імені Пилипа Орлика, тел.: (068) 586-63-58, <https://orcid.org/0009-0002-7755-9470>

ПОНЯТТЯ ЖИТТЄСТІЙКОСТІ В ПЕРІОД РАННЬОЇ ДОРОСЛОСТІ

Анотація. У статті здійснений теоретичний та емпіричний аналіз життєстійкості осіб віку ранньої дорослості та визначається актуальність проблеми поведінки людини в складних життєвих ситуаціях особливо актуальна у сучасній Україні через складну економічну ситуацію та повномасштабне вторгнення росії. Позначено поняття життєстійкості з точки зору різних психологічних підходів до його визначення та розуміння цього поняття у зарубіжних та українських дослідників. В українських дослідженнях поняття життєстійкості визначається як інтегральна психологічна властивість особистості, що ототожнюється з поняттям життєвих принципів, та можливості до швидкої адаптації до стресових обставин в результаті активності індивіда в конкретних обставинах життя. З точки зору зарубіжних науковців поняття життєстійкості вважалось ступенем можливості людини до соціально-психологічної адаптації та саморегуляції. Проаналізовано поняття життєстійкості та роль життєстійкості у переживанні особистістю гострої стресової ситуації, а саме воєнного конфлікту. Життєстійкість визначається як вміння протистояти впливу стресових факторів, а також наявність розвинених навичок до відновлення свого психічного, фізичного та емоційного стану після травмуючи стресових подій. Життєстійкість розглядається з точки зору різних підходів та розуміння в різних життєвих обставинах, проте в більшості вивчається з точки зору чотирьох основних підходів, котрі розглядають життєстійкість як енергетичний потенціал людини, як напрямок свідомості людини, який формується в процесі зростання та розвитку, як об'єкт крос-культурного дослідження та як специфічну здібність. Дослідження особливостей життєстійкості в різних вікових групах, а саме ранньої дорослості та середньої дорослості, вказує на високі показники загальної життєстійкості в обох досліджуваних групах. Досліджувані з першої групи, тобто віком 20-23 роки рівнем відрізняються більш високим вмінням організації власного часу та високим рівнем самоповаги. А респонденти з другої групи, віком 40-43 роки, характеризуються високим рівнем самоповаги та саморегуляції.

Ключові слова: життєстійкість, рання дорослість, стрес, криза

Nikulin Dmytro Ivanovych postgraduate student of the fourth (educational and scientific) level, specialty 053 "Psychology", Pylyp Orlyk International Classical University, tel.: (068) 586-63-58, <https://orcid.org/0009-0002-7755-9470>

THE CONCEPT OF LIFE RESILIENCE IN THE PERIOD OF EARLY ADULTHOOD

Abstract. The article provides a theoretical and empirical analysis of the resilience of young adults and determines the relevance of the problem of human behavior in difficult life situations, which is especially relevant in modern Ukraine due to the difficult economic situation and the full-scale invasion of Russia. The concept of resilience is defined in terms of different psychological approaches to its definition and understanding of this concept by foreign and Ukrainian researchers. In Ukrainian studies, the concept of resilience is defined as an integral psychological property of the individual, which is identified with the concept of life principles, and the ability to quickly adapt to stressful circumstances as a result of the individual's activity in specific circumstances. From the point of view of foreign scholars, the concept of resilience was considered to be the degree of a person's ability to socio-psychological adaptation and self-regulation. The article analyzes the concept of resilience and the role of resilience in the experience of an individual in an acute stressful situation, namely, a military conflict. Resilience is defined as the ability to withstand the impact of stress factors, as well as the availability of developed skills to restore one's mental, physical and emotional state after traumatic stressful events. Resilience is considered from the point of view of different approaches and understandings in different life circumstances, but it is mostly studied from the point of view of four main approaches that consider resilience as a human energy potential, as a direction of human consciousness that is formed in the process of growth and development, as an object of cross-cultural research, and as a specific ability. The study of resilience features in different age groups, namely early adulthood and middle adulthood, indicates high rates of general resilience in both study groups. The respondents from the first group, i.e., aged 20-23, are characterized by a higher ability to organize their own time and a high level of self-esteem. And respondents from the second group, aged 40-43, are characterized by a high level of self-esteem and self-regulation.

Keywords: resilience, early adulthood, stress, crisis

Постановка проблеми. На сьогодні проблема поведінки людини в складних життєвих ситуаціях особливо актуальна у сучасній Україні через складну економічну ситуацію та повномасштабне вторгнення росії.

Дослідження факторів, що допомагають визначити ефективні фактори подолання стресу внаслідок складних життєвих ситуацій, стресу, та травматичних ситуацій. Такі фактори також впливають на можливість

протидії негативному впливу середовища, сприяють знаходженню внутрішніх резервів, що забезпечують їй самостійність вибору, напрямку саморозвитку та самореалізації.

Загалом поняття життєстійкості визначається можливістю регулювати та переживати будь яку стресову ситуацію з мінімальними пошкодженнями для власного психологічного здоров'я, здатність отримувати збалансованість між емоційним та фізичним, залишаючи при цьому рівень активності та ефективності діяльності на попередньому рівні.

Життєстійкість є частиною загального розуміння саморегуляції. В процесі переживань стресових ситуацій. Ця функція психіки дає здатність захисту від психотравмуючих ситуацій, що запобігає розвитку психічних порушень, а також мотивує людину на пошуки ефективних стратегій подолання пригнічення та психічної напруги.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Поняття життєстійкості є визнаним такими дослідниками як: О. Чиханцова, Т. Олійник, Дж. Кашані, І. Ковальчук, С. Богданова, К. Маннапова, Т. Наливайко, М. Селігман, А. Фомінова, Д. Хошаба.

Поняття життєстійкості з точки зору екзистенційної психології вивчали такі відомі науковці як: В. Франкл, С. Мадді, С. Кобейса, П. Тіллх, М. Хайдеггер, вони зазначали, що формування процесу життєстійкості базується на прийнятті рішень, ототожнюючи його з розумінням поняття екзистенційної мужності.

Серед зарубіжних дослідників питання життєстійкості вивчали М. Раш, С. Барнард, Ф. Родвальт, С. Агустсдоттір, С. Хуанг, вони вивчали життєстійкість як адаптаційний процес психіки.

Мета статті – Здійснити теоретичний та емпіричний аналіз життєстійкості осіб віку ранньої дорослості.

Виклад основного матеріалу. На сьогодні поняття життєстійкості розглядається в науці як певна інтегральна психологічна властивість особистості, що ототожнюється з поняттям життєвих принципів, та можливості до швидкої адаптації до стресових обставин в результаті активності індивіда в конкретних обставинах життя.

З точки зору багатьох зарубіжних авторів поняття життєстійкості вважалось ступенем можливості людини до соціально-психологічної адаптації та саморегуляції. Життєстійкість формується шляхом регуляції ресурсів психіки в конкретних умовах, включаючи емоційну, когнітивну та мотиваційну сфера особистості. До того ж, на їх думку, поняття життєстійкості розвивається від зовнішніх та внутрішніх ресурсів рівноцінно, а не є виключно вродженою або виключно набутою ознакою.

А. Рейсман зазначав, що: «можна говорити про життєздатність, по-перше, як здатність суб'єкта жити справжнім, тобто переживати справжній момент свого життя у всій його повноті, відчувати нерозривність минулого,

сьогодення, майбутнього; по-друге, як про високий ступінь незалежності його цінностей і поведінки від зовнішніх впливів, здатності жити, «як зсередини спрямовується особистість» [1].

Одним з найбільш цікавим підходом до визначення поняття життєстійкості був підхід Т. Олійник, що розглядала це питання з точки зору сучасних умов економічної нестабільності, воєнного стану та постійних обстрілів та вимушеної еміграції людей з України. На її думку життєстійкість передбачає як спроможність суб'єкта до саморозвитку та самовдосконалення у сфері життєдіяльності в цілому, так і володіння навичками накопичення та використання особистісних ресурсів відповідно до соціальних та середовищних вимог [2].

Загалом, життєстійкість особистості визначає в першу чергу її успішність в діяльності та життєдіяльності, адже навичка швидко адаптуватись та переживати кризові стани без впливу на психічний стан є ключовим елементом у ефективності діяльності та досягнення цілей. Також люди, що мають вищий рівень життєстійкості по статистиці частіше досягають успіху в житті, бізнесі та інших сферах життя.

Вивченням поняття життєстійкості також займалась відома українська дослідниця А. О. Несеренко. Вона займалась вивченням розвитку життєстійкості в кризові періоди розвитку особистості та при ненормативній кризі в житті особистості. Вона зазначала, що: «життєстійкість визначається як системна якість особистості, що характеризує органічну єдність індивідуальних і соціально-психологічних здібностей людини до ефективного застосування засобів самореалізації, оптимістичного атрибутування, саморегуляції, активності, конструктивного копіngu і самодетермінації [3].

Проте важливо зазначити, що поняття життєстійкості не варто ототожнювати з поняттям адаптації, адже життєстійкість не є пасивним пристосуванням до навколишніх змін, а активним процесом взаємодії із середовищем та регуляції особистісних ресурсів та соціального оточення для переживання стресових чи кризових станів людини, що в свою чергу призводить до більш швидкої та ефективної самореалізації та інших позитивних змін у житті індивіда.

М. Раш, У. Шоел і С. Барнард, в свою чергу, вважають, що: «примус до змін пов'язаний з почуттями напруги, подальшої незадоволеності і прагненням уникнути змін. Психологічна якість «життєстійкість» має прямий негативний вплив на стрес і прямий позитивний на відчуття задоволеності» [4]. Таке визначення вони пояснюють вивченням поняття життєстійкості в контексті стійкості щодо примусу до змін.

Отже, поняття життєстійкості у сучасній психології можна розглядати з точки зору різних підходів та розуміння в різних життєвих обставинах, проте в більшості вивчається з точки зору чотирьох основних підходів, де представники першої теорії визначають життєстійкість як енергетичний потенціал людини. Представники другого підходу розглядають поняття життєстійкості як напрямок свідомості людини, який формується в процесі

зростання та розвитку, використовуючи пережитий досвід, третій же підхід визначає це поняття як об'єкт крос-культурного дослідження, в той час як останній, четвертий підхід вивчає життєстійкість як на специфічну здібність.

Виклад методики і результатів дослідження.

Дослідження проводилось за участі 65 людей, які проживають у Миколаєві.

Досліджувані були розділені на дві групи:

- перша група – 20-23 роки;
- друга група – 40-43 роки.

Для проведення дослідження була обрана методика «Діагностика життєздатності особистості А. Нестерова». Дана методика можна проводити лише особам, які за віком старші 18 років. Сама методика складається з 96 питань, що вимірюють структуру життєстійкості, а саме її 8 елементів.

Відповідно до цих елементів опитувальник розділений на вісім шкал, сумарна кількість балів за усіма восьми шкалами вказує на загальний рівень життєстійкості особистості.

Також були використані наступні методи математичної статистики: метод порівняльного аналізу – U-критерій Манна-Уїтні для порівняння двох вибірок дослідження

Досліджувані першої групи відрізняються більш високими стандартами до себе та до оточуючих, та дуже гостро переживають ситуації, в яких вони не відповідають власним високим стандартам. Також вони схильні до більш тотального порядку у власному оточенні – і відносно предметів побуту, і відносно власного графіку.

На відміну від них, досліджувані другої групи знову ж проявляють себе як більш вільні у власному житті – вони не схильні до тотального контролю, не ставлять для себе завищених стандартів, почуваються комфортно у тому, що мають.

Результати дослідження за даною методикою було занесено нами до Таблиці 1.1.

Таблиця 1.1

Результати дослідження за методикою «Діагностика життєздатності особистості» А. Нестерова

	20-23 роки	40-43 роки
Організація часу	26,1	18,4
Адаптаційні стилі поведінки	23,3	21,8
Соціальна компетентність	23,8	22,1
Самоповага	24,7	20,8
Позитивні установки	21,7	22,7
Саморегуляція	20,1	23,6
Ініціативність	25,1	22,9
Самотивація	21,3	21,3

З поданої таблиці ми спостерігаємо результати, які нижче детально розглянемо.

Організація часу вказує на вміння особистості планувати власний час.

За школою «організація часу», яка вказує відповідає за вміння особистості планувати власний час, ми бачимо, що рівень планування та організації власного часу для першої групи досліджуваних, тобто для досліджуваних віком 20-23 роки, є вищим. На нашу думку, може впливати саме високий рівень перфекціонізму.

Для респондентів другої групи, тобто 40-45 років, показники є трохи нижчими, що говорить про них як про особистостей, які схильні вільно ставитись до організації власного часу, часто діючи під впливом обставин.

Щодо наступної шкали, а саме шкали «адаптаційні стилі поведінки», то обидві групи досліджуваних мають досить високий результат, що вказує на здатність наших досліджуваних підлаштовуватись під оточення та обставини.

Наступною розглянемо шкалу «соціальної компетентності», обидві групи досліджуваних показують досить високий результат, що говорить про те, що респонденти обох вікових груп вміють займати вдалу роль у групі та працювати разом на результат.

Також з поданої таблиці ми бачимо, що за шкалою «самоповага» перша вікова група досліджуваних є отримала трохи вищі показники, ніж результати другої вікової групи, показники знаходиться на належному високому рівні.

Для досліджуваних 20-23 роки є дуже важливим самоповага до власних дій. На відміну від них, досліджувані 40-43 роки мають високу самоповагу до себе, але вона знаходиться не на межі із відчуттям власної неперевершеності.

Наступна розглянута нами шкала – «позитивні установки», за якою досліджувані обох груп мають високі результати, тобто досліджувані обох вікових категорій мають схильність вбачати в ситуації, що сталась позитивні моменти.

За отриманими результатами за шкалою «саморегуляція», ми бачимо, що досліджувані другої групи, тобто 40-45 роки отримали вищі результати, ніж перша. На нашу думку даний показник обумовлений кількістю досвіду досліджуваних першої групи

Шкала саморегуляції вказує на вміння особистості регулювати власний емоційний стан та власну поведінку. Досліджувані другої групи більш схильні довіряти власним емоційним станом і регулювати поведінку на основі нього.

Результати за шкалою «ініціативність» вказують на вищий рівень у досліджуваних з першої групи адже їм притаманна думка про те, що бути першим - це бути кращим. Досліджувані другої групи мають також доволі високі показники, але все ж інколи схильні передавати ініціативу до рук інших людей, якщо того потребує ситуація.

Остання шкала, яка була нами розглянута, є шкала «самотивації», за її результатами ми бачимо, досліджувані з обох груп отримали достатньо

високий результат, що говорить про притаманні їм вольові дії, та мотивацію самих себе.

Отже можемо говорити, що обидві групи досліджуваних відрізняються доволі високими показниками загальної життестійкості. Досліджувані з першої групи, тобто віком 20-23 роки рівнем відрізняються більш високим вмінням організації власного часу та високим рівнем самоповаги. А ось респонденти з другої групи, віком 40-43 роки, характеризуються високим рівнем самоповаги та саморегуляції.

Висновок. Поняття життестійкості у сучасній психології можна розглядати з точки зору різних підходів та розуміння в різних життєвих обставинах, проте в більшості вивчається з точки зору чотирьох основних підходів, де представники першої теорії визначають життестійкість як енергетичний потенціал людини. Представники другого підходу розглядають поняття життестійкості як напрямок свідомості людини, який формується в процесі зростання та розвитку, використовуючи пережитий досвід, третій же підхід визначає це поняття як об'єкт крос-культурного дослідження, в той час як останній, четвертий підхід вивчає життестійкість як на специфічну здібність.

В ході дослідження було виявлено, що обидві групи досліджуваних відрізняються доволі високими показниками загальної життестійкості. Досліджувані з першої групи, тобто віком 20-23 роки рівнем відрізняються більш високим вмінням організації власного часу та високим рівнем самоповаги. А ось респонденти з другої групи, віком 40-43 роки, характеризуються високим рівнем самоповаги та саморегуляції.

Література:

1. Tillich P. The Courage to Be. – New York : Harper & Row, 1955. – 117 p.
2. Олійник Т. Психологічні механізми життестійкості особистості в умовах соціальних змін. – Київ : вид-во Київського національного університету імені Тараса Шевченка, 2018. – С. 14-22.
3. Ковальчук І. Психологічні особливості життестійкості дітей та підлітків // Психологія: науковий журнал. – Київ : Либідь, 2020. – С. 104-113.
4. D. Khoshaba. Hardiness and Religiousness: meta-analysis // Journal of Personality and Social Psychology. – 2007. – P. 242-254.
5. Богданова С. Вплив стресу та травм на життестійкість особистості // Український психіатричний журнал. – 2021. – № 22 (2). – С. 142-149.
6. Kobeisa S. Sense of coherence: A conceptual framework for research on health // Scandinavian Journal of Social Medicine. – 1989. – Vol. 17(2). – P. 113-123.
7. Maddi S. The psychology of positive resilience: What makes people bounce back from adversity // American Psychologist. – 2001. – Vol 56(3). – P. 193-208.
8. Маннапов К. Дослідження особливостей життестійкості особистості в умовах невизначеності // Вісник Національної академії наук України. – 2019. – № 11. – С. 102-107.
9. Наливайко Т. Психологічні механізми подолання життєвих труднощів особистістю // Науковий вісник Південноукраїнського національного педагогічного університету імені К. Д. Ушинського. – 2018. – С. 152-157.

10. Seligman M. Learned Optimism: How to Change Your Mind and Your Life. – New York : Basic Books, 1990. – 42 p.
11. Фомінова А. Роль особистісних ресурсів у розвитку життєстійкості особистості // Психологічний журнал. – 2016. – С. 104-113.
12. Frankl V. Man's Search for Meaning. – New York : Basic Books, 1946. – 167 p.
13. Чиханцова О. Життєстійкість та її зв'язок із цінностями особистості. – 2018. – С. 211-231.
14. D. Kashani. The development of resilience: Lessons from positive psychology // Applied and Preventive Psychology. – 2010. – P. 243-255.

References:

1. Tillich P. (1955) The Courage to Be. New York: Harper & Row.
2. Oliinyk T. (2018) Psykholohichni mekhanizmy zhyttiistiikosti osobystosti v umovakh sotsialnykh zmin [Psychological mechanisms of the vitality of the individual in the conditions of social changes]. Kyiv: vyd-vo Kyivskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka, 4-22 [in Ukrainian].
3. Kovalchuk I. (2020). Psykholohichni osoblyvosti zhyttiistiikosti ditei ta pidlitkiv [Psychological features of children's and adolescents' vitality]. *Psykholohiia: naukovyi zhurnal - Psychology: a scientific journal*. Kyiv: Lybid, 104-113 [in Ukrainian].
4. D. Khoshaba (2007) Hardiness and Religiousness: meta-analysis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 242-254.
5. Bohdanova S. (2021). Vplyv stresu ta travm na zhyttiistiikost osobystosti [The impact of stress and trauma on the vitality of personality]. *Ukrainskyi psykhiatrychnyi zhurnal - Ukrainian psychiatric journal*, 22 (2), 142-149 [in Ukrainian].
6. Kobeisa S. (1989). Sense of coherence: A conceptual framework for research on health. *Scandinavian Journal of Social Medicine*, Vols. 17(2), 113-123.
7. Maddi S. (2001) The psychology of positive resilience: What makes people bounce back from adversity. *American Psychologist*, Vols 56(3), 193-208.
8. Mannapov K. (2019) Doslidzhennia osoblyvostei zhyttiistiikosti osobystosti v umovakh nevyznachenosti [Study of the peculiarities of the vitality of the individual in conditions of uncertainty]. *Visnyk Natsionalnoi akademii nauk Ukrainy - Bulletin of the National Academy of Sciences of Ukraine*, 11, 102-107 [in Ukrainian].
9. Nalyvaiko T. (2018) Psykholohichni mekhanizmy podolannia zhyttievych trudnoshchiv osobystistiu [Psychological mechanisms of personal overcoming of life difficulties]. *Naukovyi visnyk Pivdenoukrainskoho natsionalnoho pedahohichnoho universytetu imeni K. D. Ushynskoho - Scientific Bulletin of the Southern Ukrainian National Pedagogical University K. D. Ushinsky*, 152-157 [in Ukrainian].
10. Seligman M. (1990) Learned Optimism: How to Change Your Mind and Your Life. New York: Basic Books.
11. Fominova A. (2016) Rol osobystisnykh resursiv u rozvytku zhyttiistiikosti osobystosti [The role of personal resources in the development of the vitality of the individual]. *Psykholohichniy zhurnal - Psychological journal*, 104-113 [in Ukrainian].
12. Frankl V. (1946) Man's Search for Meaning. New York: Basic Books.
13. Chykhantsova O. (2018) Zhyttiistiikost ta yii zv'iazok iz tsinnostiamy osobystosti [Sustainability and its connection with personal values], 211-231 [in Ukrainian].
14. D. Kashani. (2010) The development of resilience: Lessons from positive psychology. *Applied and Preventive Psychology*, 243-255.

УДК 159.923.2

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1623-1631](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1623-1631)

Сірко Роксолана Іванівна доктор психологічних наук, професор, завідувач кафедри практичної психології та педагогіки, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, вул. Клепарівська, 35, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0002-9398-6272>

Слободяник Володимир Іванович кандидат психологічних наук, доцент, начальник Інституту післядипломної освіти, Львівський державний університет безпеки життєдіяльності, вул. Клепарівська, 35, м. Львів, <https://orcid.org/0000-0001-6533-3453>

ПСИХОЛОГІЧНІ ОСОБЛИВОСТІ ФОРМУВАННЯ САМОЗБЕРЕЖУВАЛЬНОЇ ПОВЕДІНКИ У ФАХІВЦІВ РИЗИКОНЕБЕЗПЕЧНИХ ПРОФЕСІЙ В УМОВАХ ВІЙНИ

Анотація. У статті визначаються психологічні особливості формування самозбережувальної поведінки у фахівців ризиконебезпечних професій в умовах війни. Визначено, що професійна підготовка фахівців ризиконебезпечних професій вимагає формування у них знань та уявлень про екстремальну ситуацію, навичок швидкої адаптації до такої ситуації, навичок саморегуляції та самозбереження своєї поведінки в умовах підвищеної небезпеки. Звернуто увагу на те, що формування та розвиток самозбережувальної поведінки залежить головним чином від наміру, зацікавленості та мотивації людини зберігати своє здоров'я, яке є найвищою цінністю в житті. Зазначено, що самозбережувальна поведінка має два аспекти: позитивний і негативний. Позитивний аспект стосується дій, які спрямовані на збереження та покращення здоров'я, бажання прожити довге та здорове життя; негативний аспект характеризується проявом шкідливих звичок. Обґрунтовано, що самозбережувальна поведінка – це складна інтегративна система діяльнісно-рольових та особистісних якостей індивіда, яка забезпечує здатність особистості до самозахисту та життєстійкості в екстремальних та особливих умовах діяльності та самотурботи про своє здоров'я, психологічне благополуччя у повсякденних умовах. Проаналізовано критерії та показники самозбережувальної поведінки, до яких віднесено: діяльнісно-мотиваційний критерій; особистісно-рефлексивний критерій; змістовно-інформаційний критерій. Розроблено структуру самозбережувальної поведінки фахівців ризиконебезпечних професій. До основних її компонентів виокремлено: мотиваційний, когнітивний, рефлексивний, комунікативний та емоційно-вольовий компоненти. Акцентовано увагу на

тому, що для забезпечення розвитку запропонованих компонентів потрібно створити відповідні психолого-педагогічні умови. До таких умов віднесено: створення відповідної психологічної атмосфери; створення відповідного освітнього середовища та організація освітнього процесу, який максимально буде наближений до умов професійної діяльності.

Ключові слова: самозбереження, самозбережувальна поведінка, фахівці ризиконебезпечних професій.

Sirko Roksolana Ivanivna Doctor of Psychological Sciences, Professor, Head of the Department of Practical Psychology and Pedagogy, Lviv State University of Life Safety, 35, Kleparivska St., Lviv, <https://orcid.org/0000-0002-9398-6272>

Slobodianyk Volodymyr Ivanovych Candidate of Psychological Sciences, Associate Professor, Head of the Institute of Postgraduate Education, Lviv State University of Life Safety, 35, Kleparivska St., Lviv, <https://orcid.org/0000-0001-6533-3453>

PSYCHOLOGICAL FEATURES OF THE FORMATION OF SELF-PRESERVING BEHAVIOR IN SPECIALISTS OF RISKY PROFESSIONS IN WAR CONDITIONS

Abstract. The article defines the psychological features of the formation of self-preserving behavior in specialists of risky professions in war conditions. It is determined that the professional training of specialists in risky professions requires the formation of knowledge and ideas about an extreme situation, skills of quick adaptation to such a situation, skills of self-regulation and self-preservation of their behavior in conditions of increased danger. It is emphasized that the formation and development of self-preserving behavior depends mainly on the intention, interest and motivation of a person to preserve his or her health, which is the highest value in life. It is noted that self-preservation behavior has two aspects: positive and negative. The positive aspect concerns actions aimed at maintaining and improving health, the desire to live a long and healthy life; the negative aspect is characterized by the manifestation of bad habits. It is substantiated that self-preserving behavior is a complex integrative system of activity-role and personal qualities of an individual, which ensures the ability of an individual to self-defense and resilience in extreme and special conditions of activity and self-care for his or her health and psychological well-being in everyday life. The criteria and indicators of self-preserving behavior are analyzed, which include: activity-motivational criterion; personality-reflective criterion; content-informational criterion. The structure of self-preservation behavior of specialists in risky professions is developed. Its main components are: motivational, cognitive, reflective, communicative and emotional-volitional components. The author emphasizes that in order to ensure the development of the proposed components, it is necessary to create appropriate

psychological and pedagogical conditions. Such conditions include: creating an appropriate psychological atmosphere; creating an appropriate educational environment and organizing an educational process that will be as close as possible to the conditions of professional activity.

Keywords: self-preservation, self-preservation behavior, specialists in risky professions, resilience.

Постановка проблеми. Професійна діяльність фахівців ризиконебезпечних професій завжди протікає в екстремальних умовах, але війна зробила ці професії ще більш ризикованими та стресовими, адже кількість надзвичайних ситуацій, пов'язаних з постійними обстрілами з боку країни-агресора, значно зросла. Саме тому нагального вирішення потребує проблематика формування та розвитку самозбережувальної поведінки у фахівців ризиконебезпечних професій.

Наша думка підтверджується низкою проблем, виявлених під час аналізу наукової літератури. Ці проблеми полягають у наступному: по-перше, формування самозбережувальної поведінки пов'язане з тим, що в умовах війни гостро постало питання збереження життя і здоров'я фахівців ризиконебезпечних професій, які отримують поранення і гинуть від постійних обстрілів під які потрапляють під час виконання свого професійного обов'язку. По-друге, відсутні дослідження щодо навчання та розвитку самозбережувальної поведінки у закладах вищої освіти. Третя проблема полягає в тому, що у воєнний час значно зростає складність професійної діяльності фахівців ризиконебезпечних професій, що негативно впливає на їхнє психічне та фізичне здоров'я [1]. Тому важливим є визначення психологічних особливостей формування самозбережувальної поведінки у фахівців ризиконебезпечних професій в умовах війни.

Аналіз останніх досліджень і публікацій дозволив визначити, що в останні декілька років проблематика самозбережувальної поведінки набуває неабиякої популярності. Так наприклад, науковці: В. Бобрицька, Т. Бойченко, Е. Бондаревська, О. Янцаловський, О. Шостка аналізували основні засоби формування особистості як суб'єкта самозбереження та стратегії самозбережувальної поведінки особистості.

А. Балицька, І. Заюкова, Ю. Таймасова, О. Черненко виявляли чинники, які впливають на формування здоров'язбережувальної та самозбережувальної поведінки.

О. Василенко, Ж. Вірна, Д. Казмірчук, Є. Потапчук та Н. Потапчук визначали роль особистості як суб'єкта самозбереження, а також вплив соціального середовища на рішення та дії людини.

Також варто зазначити, що науковцями Д. Казмірчуком та Є. Потапчуком розроблялася модель поведінки людини як суб'єкта самозбереження.

Р. Сірко, В. Слободяник, Ю. Шевелева досліджували самозбережувальну поведінку майбутніх фахівців екстремальних видів діяльності.

Метою статті є визначення психологічних особливостей формування самозбережувальної поведінки у фахівців ризиконебезпечних професій в умовах війни.

Виклад основного матеріалу. Врахування психологічних особливостей організації діяльності є важливим у будь-якій професійній сфері, навіть для фахівців ризиконебезпечних професій, оскільки цей вид діяльності потребує свідомого та систематично організованого впливу на психіку людини з метою зміни її характеристик у бажаному напрямку.

Професійна діяльність фахівців ризиконебезпечних професій є однією із найскладніших бо вона протікає в умовах постійного ризику й одночасно належить до типів «людина-техніка» та «людина-людина», тобто включена до складної взаємодії з іншими людьми. У зв'язку з цим професійна підготовка фахівців ризиконебезпечних професій вимагає формування у них знань та уявлень про екстремальну ситуацію, навичок швидкої адаптації до такої ситуації, навичок саморегуляції та самозбереження своєї поведінки в умовах підвищеної небезпеки. Адже відсутність навичок самозбережувальної поведінки є великим ризиком для життя і здоров'я фахівців ризиконебезпечних професій, що може призвести до психосоматичних розладів, професійної деформації, професійного вигорання та зниження ефективності виконання професійної діяльності [2, с. 219].

На думку колективу авторів, самозбережувальна поведінка є важливим засобом сучасної людини щодо захисту свого здоров'я. Вона ставить здоров'я на вищій рівень в структурі життєвих цінностей особистості, визначає активність у ставленні до власного здоров'я, виключає з життя чинники ризику захворювань через освіченість та поінформованість, дозволяє нейтралізувати генетичну схильність до захворювань, сприяє формуванню навичок підтримання здоров'я та максимальній тривалості життя [3, с. 19].

В психології існує концепція диспозиційної регуляції поведінки особистості. В цій концепції зазначається, що центральним елементом поведінки є потреба особистості в самозбереженні, що реалізується на трьох рівнях, одним з яких є тілесний; саме він виявляється рушійною силою самозбереження. Під диспозицією розуміється схильність людини до сприйняття соціальної ситуації й умов діяльності і до певної поведінки в цих умовах. Як і будь-яка інша поведінка, самозбережувальна поведінка являє собою цілісну за своїми фізичними і психічним компонентами реакцію на зовнішні і внутрішні стимули. Зовнішніми стимулами поведінки є соціальні цінності і норми, внутрішніми – потреби.

Аналізуючи дану концепцію, ми дійшли висновку, що самозбережувальна поведінка забезпечує баланс і гармонію між фізичною та психічною складовими здоров'я особистості. Як тільки цей баланс порушується, одна зі складових перебирає на себе перевагу, що призводить до дисбалансу в здоров'ї людини.

Розвиток самозбережувальної поведінки залежить головним чином від наміру, зацікавленості та мотивації людини зберігати своє здоров'я, яке є найвищою цінністю в житті.

Проявляючи самозберігаючу поведінку, людина виключає зі свого життя фактори, що призводять до різних видів захворювань, і розвиває здатність підтримувати здоровий спосіб життя.

Самозбережувальна поведінка має два аспекти: позитивний і негативний. Позитивний аспект стосується дій, які спрямовані на збереження та покращення здоров'я, бажання прожити довге та здорове життя. Прикладами позитивної самозбережувальної поведінки є всі види поведінки, пов'язані зі «здоровим способом життя», що характеризується турботою про здоров'я, такі як фізична культура, збалансоване харчування та різні види активного відпочинку. Негативний аспект характеризується проявом шкідливих звичок (тютюнопаління, вживання спиртних напоїв або наркотичних речовин).

І. Авдеєнко вважає, що формування самозбережувальної поведінки особистості визначається системою ціннісних орієнтацій, самооцінкою стану здоров'я, рівнем інформованості про чинники ризику і заходи щодо їх зниження [4, с. 166].

Беручи до уваги думку науковиці, хочемо звернути увагу на те, що фахівці ризиконебезпечних професій повинні відповідати сучасному суспільству та тим умовам в яких воно опинилося задля вирішення тих проблем, які в нього виникають. А досягти цього можливо лише тоді, коли фахівець зацікавлений повноцінно проживати своє життя та зберігати своє здоров'я.

При формуванні самозбережувальної поведінки у фахівців ризиконебезпечних професій в умовах війни доречним буде звернути увагу на дослідження проведене Є. Потапчуком та Д. Казмірчуком. Науковці досліджуючи самозбережувальну поведінку особистості розробили модель поведінки людини як суб'єкта самозбереження. В структурі даної моделі було виокремлено три основні компоненти: когнітивний, що включає у себе знання людини про здоров'я, про те, які обставини і чинники, що позитивно або негативно впливають на здоров'я, а також уявлення про значення здоров'я в системі життєдіяльності; емоційний, що позначає почуття й емоції, пов'язані зі станом здоров'я і його зміною протягом життя; мотиваційно-поведінковий, який демонструє специфіку поведінки людини у сфері здоров'я, його дії і стратегії в разі захворювання, а також мотиви здорового та нездорового способу життя. Мотиви демонструють наявність в індивіда мети і ціннісні установки на збереження здоров'я [5, с. 263-264].

В. Слободяник досліджуючи проблематику самозбережувальної поведінки робить висновок, що самозбережувальна поведінка – це складна інтегративна систему діяльнісно-рольових та особистісних якостей індивіда, яка забезпечує здатність особистості до самозахисту та життєстійкості в екстремальних та особливих умовах діяльності та самотурботи про своє здоров'я, психологічне благополуччя у повсякденних умовах. В ході свого

дослідження науковцем також було виокремлено критерії та показники самозбережувальної поведінки:

- діяльнісно-мотиваційний критерій, що враховує специфіку виконуваної діяльності та здатність адекватно реагувати на екстремальні умови життєдіяльності, де показниками виступають життєстійкість особистості, психологічна безпека та мотивація досягнення успіху;

- особистісно-рефлексивний критерій, де розглядаються професійно важливі якості майбутніх фахівців, показниками якого є готовність особистості до дотримання здорового способу життя та психологічне благополуччя як рефлексивна задоволеність своїм життям;

- змістовно-інформаційний критерій як інтегрована система професійних знань про здоров'язбережувальні технології [6, с. 55-56].

Н. Пилявець досліджуючи психологічні особливості самозбережувальної поведінки робить висновок, що самозбережувальна поведінка і самореалізація особистості є взаємопов'язаними, оскільки обидва аспекти спрямовані на розвиток, задоволення потреб і досягнення особистого благополуччя. Самореалізація стимулює людей до самозбереження і надихає на вжиття дій, що сприяють здоров'ю, розвитку та самовдосконаленню [7, с. 95].

Таким чином, беручи до уваги думку Н. Пилявець висуваємо припущення, що для того, щоб сформувати самозбережувальну поведінку у фахівців ризиконебезпечних професій в умовах війни, а також забезпечити їх самореалізацію в майбутній професійній діяльності доцільною є розробка структури та змістовних компонентів самозбережувальної поведінки. Розроблену структуру представлено на рис. 1.

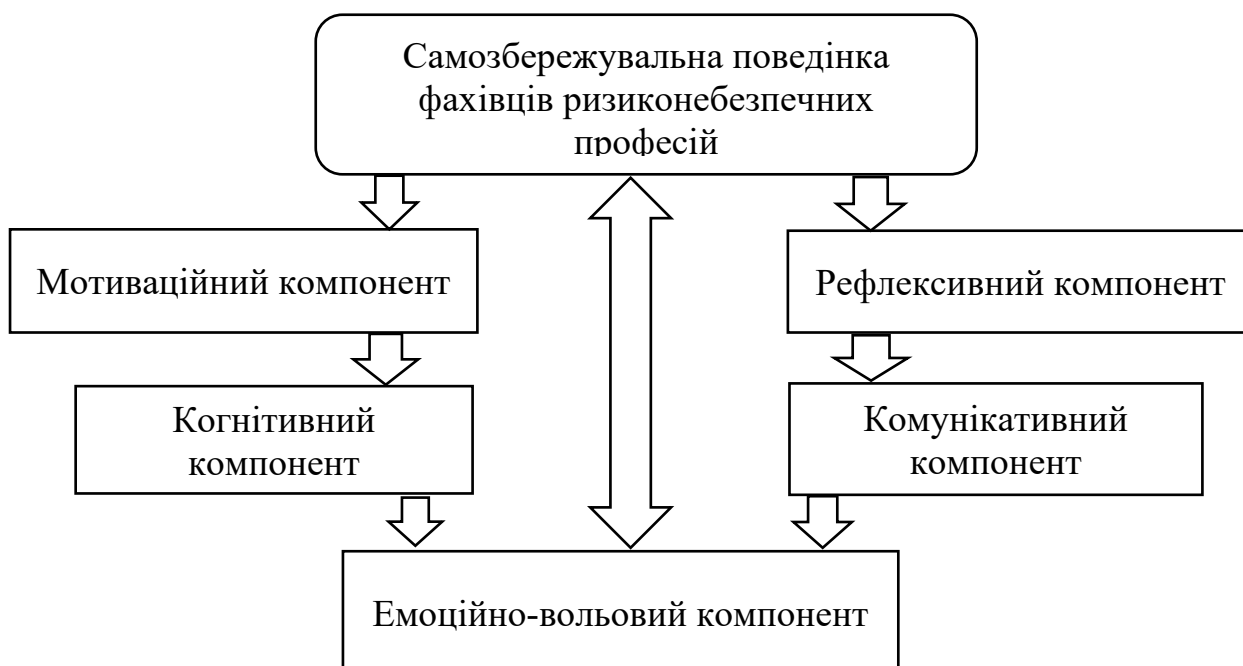

Рис. 1. Структура самозбережувальної поведінки фахівців ризиконебезпечних професій

Розроблена нами структура містить наступні компоненти: мотиваційний, когнітивний, рефлексивний, комунікативний та емоційно-вольовий.

Мотиваційний компонент. Система мотивів виконує регулятивну функцію в процесі формування самозбережувальної поведінки фахівців ризиконебезпечних професій. Відсутність у фахівців мотивації до збереження свого фізичного та психічного здоров'я буде негативно впливати на виконання ними професійної діяльності. Тому в процесі формування самозбережувальної поведінки головним завданням є створення мотиваційного середовища, в якому спільна діяльність суб'єктів навчально-виховного процесу спрямовуватиметься на формування у майбутніх фахівців стійких мотивів щодо збереження власного здоров'я в екстремальних умовах професійної діяльності [8, с. 140].

Когнітивний компонент забезпечує розуміння фахівцями ризиконебезпечних професій того, навіщо потрібно зберігати своє здоров'я, а також містить в собі набір знань, умінь і навичок, які сприятимуть для якнайкращого його збереження.

Рефлексивний компонент це вміння фахівцями пізнавати та аналізувати явища власної свідомості та діяльності (погляд на власну думку та дію з позиції спостерігача). Тобто це здатність до саморозуміння, самооцінки, самоінтерпретації. Важливою для самозбережувальної поведінки, на нашу думку, є рефлексія на цілепокладання, яка має наступні характеристики: прямий аналіз – цілепокладання від визначення актуального стану власного здоров'я; зворотній аналіз – цілепокладання від кінцевого стану до актуального; цілепокладання від проміжних цілей за допомогою прямого і зворотного аналізу. Рефлексія на етапі формування самозбережувальної поведінки супроводжується двома процесами: фахівець повертається на етап прогнозування, тобто того що він буде робити задля збереження свого здоров'я та аналізує співвідношення власних можливостей і зовнішніх умов: аналізуються знання, вміння, навички та мотивація (бажання).

Комунікативний компонент виступає інструментом, який одночасно впливає на формування інших компонентів і при цьому удосконалюються уміння і навички реалізації самозбережувальної поведінки, що збагачує досвід особистості і дозволяє ним обмінюватися з іншими фахівцями.

Емоційно-вольовий компонент самозбережувальної поведінки включає здатність розуміти власний емоційний стан у різноманітних професійних ситуаціях; адекватність реагування на результати діяльності та можливі невдачі; цілеспрямованість; терпіння і володіння собою в екстремальних ситуаціях та ситуаціях невизначеності; наполегливість та енергійність під час виконання професійної діяльності.

Для забезпечення розвитку перерахованих вище компонентів потрібно створити відповідні психолого-педагогічні умови.

До таких умов відносяться: створення відповідної психологічної атмосфери; створення освітнього середовища та організація освітнього процесу, який максимально буде наближений до умов професійної діяльності.

Висновки. Таким чином, проведене нами дослідження з визначення психологічних особливостей формування самозбережувальної поведінки у фахівців ризиконебезпечних професій в умовах війни дозволило зробити низку висновків:

1. Аналіз наукових доробків з досліджуваної проблематики показав, що професійна діяльність фахівців ризиконебезпечних професій є однією із найскладніших адже вона протікає в умовах постійного ризику для їхнього життя.

2. Самозбережувальна поведінка – складна інтегративна система діяльнісно-рольових та особистісних якостей індивіда, яка забезпечує здатність особистості до самозахисту та життєстійкості в екстремальних та особливих умовах діяльності та самотурботи про своє здоров'я, психологічне благополуччя у повсякденних умовах.

3. Розроблено структуру самозбережувальної поведінки фахівців ризиконебезпечних професій та охарактеризовано її основні компоненти.

4. Визначено основні психолого-педагогічні умови, які забезпечать розвиток компонентів, які входять до структури самозбережувальної поведінки фахівців ризиконебезпечних професій.

Перспективою подальших наукових розвідок з досліджуваної проблематики є розробка програми формування самозбережувальної поведінки у фахівців ризиконебезпечних професій в умовах війни.

Література:

1. Сірко Р. І., Слободяник В. І., Шевелєва Ю. А. Теоретичний аналіз психологічного поняття самозбережувальної поведінки у фахівців екстремальних видів діяльності. *International scientific conference*. Baltja Publishing. 2022. С. 54-57.

2. Кучеренко С. М., Мохонько Д. С. Психологічні особливості організації професійної діяльності спеціалістів ризиконебезпечних професій. *Теорія і практика сучасної психології*. 2018. №4. С. 218-222.

3. Зуб О., Таймасов Ю., Турчинов А., Алфімова Л. Формування самозбережувальної поведінки майбутніх офіцерів в процесі професійної підготовки. *Молодь і ринок*. 2019. №10 (177). С. 18-24.

4. Авдеєнко І. М. Сучасні підходи до розуміння поняття «культура здоров'я». *Збірник наукових праць Харківського державного університету. Серія: Педагогічні науки*. 2011. Випуск 59. С. 165–169.

5. Потапчук Є., Казмірчук Д. Модель поведінки людини як суб'єкта самозбереження. *Психічне здоров'я особистості у кризовому суспільстві: збірник тез Всеукраїнської науково-практичної конференції, 22 жовтня 2021 р. Львів: ЛьвДУВС, 2021. С. 263–265.*

6. Слободяник В., Сірко Р., Шевелєва Ю. Теоретичний аналіз наукового поняття «самозбережувальна поведінка майбутніх фахівців ризиконебезпечних професій». *Особистість в екстремальних умовах: матеріали Х Всеукраїнської науково-практичної конференції, м. Львів, 21 травня 2021 р. Львів, 2021. С. 54–57.*

7. Пилявець Н. І. Дослідження психологічних особливостей самозбережувальної поведінки студентської молоді. *Габітус*. 2023. Випуск 51. С. 93-97.

8. Shevchenko V. Content and structure of professional-psychological competence of military servants of the National guard of Ukraine. «*KELM*» (*Knowledge, Education, Law, Management*). 2021. №3 (39) vol. 2/2021. P. 138-142.

References:

1. Sirko R. I., Slobodianyk V. I., Shevelieva Yu. A. (2022). Teoretychnyi analiz psykholohichnoho poniattia samozberezhuvальної поведінки u fakhivtsiv ekstremalnykh vydiv diialnosti [Theoretical analysis of the psychological concept of self-preservation behavior in specialists of extreme activities]. *International scientific conference*. Baltja Publishing. P. 54-57.

2. Kucherenko S. M., Mokhonko D. S. (2018). Psykholohichni osoblyvosti orhanizatsii profesiinoi diialnsoti spetsialistiv ryzykonebezpechnykh profesii [Psychological features of the organization of professional activity of specialists in risky professions]. *Teoriia i praktyka suchasnoi psykholohii – Theory and practice of modern psychology*, 4, 218-222.

3. Zub O., Taimasov Yu., Turchynov A., Alfimova L. (2019). Formuvannia samozberezhuvальної поведінки maibutnykh ofitseriv v protsesi profesiinoi pidhotovky [Formation of self-preservation behavior of future officers in the process of professional training]. *Molod i rynok – Youth and the Market*, 10 (177), 18-24.

4. Avdieienko I. M. (2011). Suchasni pidkhody do rozuminnia poniattia «kultura zdorovia» [Modern approaches to understanding the concept of “health culture”]. *Zbirnyk naukovykh prats Kharkivskoho derzhavnoho universytetu. Seriia: Pedahohichni nauky – Collection of scientific papers of Kharkiv State University. Series: Pedagogical sciences*, Vypusk 59, 165–169.

5. Potapchuk Ye., Kazmirchuk D. (2021). Model povedinky liudyny yak subiekta samozberezhennia [A model of human behavior as a subject of self-preservation]. *Psykhichne zdorovia osobystosti u kryzovomu suspilstvi – Mental health of an individual in a crisis society: zbirnyk tez Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, 22 zhovtnia 2021 r. Lviv: LvDUVS, 263–265.

6. Slobodianyk V., Sirko R., Shevelieva Yu. (2021). Teoretychnyi analiz naukovoho poniattia «samozberezhuvальна поведінка maibutnykh fakhivtsiv ryzykonebezpechnykh profesii» [Theoretical analysis of the scientific concept of “self-preserving behavior of future specialists in risky professions”]. *Osobystist v ekstremalnykh umovakh – Personality in extreme conditions: materialy X Vseukrainskoi naukovo-praktychnoi konferentsii*, m. Lviv, 21 travnia 2021 r. Lviv, 54–57.

7. Pyliavets N. I. (2023). Doslidzhennia psykholohichnykh osoblyvostei samozberezhuvальної поведінки studentskoi molodi [Study of psychological features of self-preservation behavior of students]. *Habitus – Habitus*, Vypusk 51, 93-97.

8. Shevchenko V. Content and structure of professional-psychological competence of military servants of the National guard of Ukraine. «*KELM*» (*Knowledge, Education, Law, Management*). 2021. №3 (39) vol. 2/2021. P. 138-142.

УДК 159.922

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1632-1639](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1632-1639)

Сороченко Ольга Валеріївна здобувачка третього (освітньо-наукового) рівня вищої освіти за спеціальністю 053 Психологія, Державний заклад «Південноукраїнський національний педагогічний університет імені К.Д.Ушинського», Фонтанська дорога, 4, м.Одеса, 65009, тел.: (067) 611-77-71, <https://orcid.org/0009-0007-8921-2905>

ОСОБИСТІСНІ ДЕТЕРМІНАНТИ ПСИХОЛОГІЧНОЇ ПРОНИКЛИВОСТІ: РЕЗУЛЬТАТИ ЕМПІРИЧНИХ ПОШУКУВАНЬ

Анотація. Розвиток особистості, її потенціалу, завжди був і є пріоритетним напрямком соціальних запитів, актуальною дослідницькою проблемою. Особливо якщо мова йде про сферу взаємодії між людьми, про становлення певних психологічних якостей, значущих у соціальній взаємодії. Серед виокремлених психологічних характеристик особливе місце належить психологічній проникливості, яка розглядається як системна якість психіки, яка визначає можливість людини відображати та розуміти внутрішній світ іншої людини. Визначення її детермінант позначає шляхи ефективної практичної роботи, тож володіє безумовною актуальністю.

Відповідно, метою статті є висвітлення результатів емпіричного дослідження особистісних детермінант психологічної проникливості.

Проведений теоретико-методологічний аналіз наявної інформації, а також власні попередні експериментальні розвідки дали підстави для виокремлення переліку психологічних характеристик особистості, які можуть виступати у якості особистісних детермінант психологічної проникливості.

Емпіричне дослідження проводилося на базі Університету Ушинського. Вибірку дослідження склали 200 осіб. Було використано комплекс психодіагностичних методик. В межах даної статті зупинимося на викладенні результатів пошукування особистісних детермінант з використанням «Тест-опитувальника психологічної проникливості» (О.П.Саннікова, О.А.Кисельова), «Тест-опитувальника товариськості» (О.П.Саннікова), «Тест-опитувальника комунікативної креативності» (О.П.Саннікова, Р.В.Белоусова), «Тест-опитувальника адаптивності» (О.П.Саннікова, О.В.Кузнецова), «Тест-опитувальника емпатії» (О.П.Саннікова).

Поєднання якісного та кількісного аналізу, використання методів математичної статистики дало змогу виокремити особистісні детермінанти та довести їх дієвість.

Загалом, встановлено, що параметри емоційної та комунікативної сфери з високим рівнем статистичної значущості взаємозв'язані з психологічною

проникливістю, тому їх можна розглядати як особистісні детермінанти вияву психологічної проникливості, маркери вираженості психологічної проникливості у особистості.

Ключові слова: психологічна проникливість, особистість, особистісні детермінанти, емпатія, товариськість, комунікативність.

Sorochenko Olha Valeriivna PhD student of the third (educational and scientific) level of higher education, specialty 053 Psychology, State Institution “South Ukrainian National Pedagogical University named after K.D. Ushynsky”, 4 Fontanska Road, Odesa, 65009, tel: (067) 611-77-71, <https://orcid.org/0009-0007-8921-2905>

PERSONAL DETERMINANTS OF PSYCHOLOGICAL INSIGHT: RESULTS OF EMPIRICAL RESEARCH

Abstract. The development of the individual, his or her potential, has always been a priority area of social demands and a relevant research problem. Especially when it comes to the sphere of interaction between people, the formation of certain psychological qualities that are important in social interaction. Among the distinguished psychological characteristics, a special place belongs to psychological insight, which is considered as a systemic quality of the psyche that determines a person's ability to reflect and understand the inner world of another person. The determination of its determinants indicates the ways of effective practical work, so it is of unconditional relevance.

Accordingly, the purpose of the article is to present the results of an empirical study of personal determinants of psychological insight.

The conducted theoretical and methodological analysis of the available information, as well as the author's own preliminary experimental research, gave grounds for the allocation of a list of psychological characteristics of a personality that can act as personal determinants of psychological insight.

The empirical study was conducted at the Ushynsky University. The study sample consisted of 200 people. A set of psychodiagnostic techniques was used. In this article, we will focus on the results of the search for personal determinants using the “Psychological Insight Test” (O.P.Sannikova, O.A.Kiseleva), “Sociability Test” (O.P.Sannikova), “Communicative Creativity Test” (O.P.Sannikova, R.V.Belousova), “Adaptability Test” (O.P.Sannikova, O.V.Kuznetsova), “Empathy Test” (O.P.Sannikova).

The combination of qualitative and quantitative analysis, the use of mathematical statistics methods made it possible to identify personal determinants and prove their effectiveness.

In general, it has been found that the parameters of the emotional and communicative spheres with a high level of statistical significance are interrelated with psychological insight, so they can be considered as personal determinants of psychological insight, markers of the severity of psychological insight in a person.

Keywords: psychological insight, personality, personal determinants, empathy, sociability, communication skills.

Постановка проблеми. Розвиток особистості, її потенціалу, завжди був і є пріоритетним напрямком соціальних запитів, актуальною дослідницькою проблемою. Особливо якщо мова йде про сферу взаємодії між людьми, про становлення певних психологічних якостей, значущих у соціальній взаємодії. Серед виокремлених психологічних характеристик особливе місце належить психологічній проникливості, яка розглядається як системна якість психіки, яка визначає можливість людини відображати та розуміти внутрішній світ іншої людини. Визначення її детермінант позначає шляхи ефективної практичної роботи, тож володіє безумовною актуальністю.

Відповідно, метою статті є висвітлення результатів емпіричного дослідження особистісних детермінант психологічної проникливості.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У вітчизняній психології дослідники вивчають психологічну проникливість, визначається її компонентний склад, розробляються діагностичні інструменти, підкреслюється зв'язок з інтуїцією, антиципацією тощо (О.П.Саннікова [6], О.А.Кисельова [4], М.І Сологуб [7] та інші).

Аналіз літератури засвідчує важливість психологічної проникливості у професійній діяльності. Зокрема, Н.Дмитріюк зазначає: «психологічна проникливість і донині залишається дуже важливою якістю, адже вміння швидко й чітко складати психологічну характеристику особистості та розуміти її потребу є запорукою успіху професіях людина – людина» [3, С.39].

У зарубіжних дослідженнях теж торкаються означеної проблематики, особливо у контексті вивчення експресивної поведінки, яка є предиктором певних міжособистісних наслідків. Важливу роль у ідентифікації експресивних виявів відіграє психологічна проникливість. Сприймання, оцінювання інших людей дозволяє встановити їх внутрішній стан, різні поведінкові особливості, а також впевненість у собі, емоційність, привабливість тощо. Саме психологічна проникливість дозволяє адекватно інтерпретувати експресивні та поведінкові прояви особистості та спрогнозувати їх поведінку, взаємодію з іншими [8]. Водночас виокремленню та дослідженню особистісних детермінант психологічної проникливості присвячена обмаль робіт (А.О.Вовк [2] та ін.), не дивлячись на очевидне практичне значення.

Виклад основного матеріалу. Емпіричне дослідження проводилося на базі Університету Ушинського. Вибірку дослідження склали 200 осіб. Було використано комплекс психодіагностичних методик. В межах даної статті зупинимося на викладенні результатів пошукування особистісних детермінант з використанням «Тест-опитувальника психологічної проникливості» (О.П.Саннікова, О.А.Кисельова), «Тест-опитувальника товарищескості» (О.П.Саннікова), «Тест-опитувальника комунікативної креативності»

(О.П.Саннікова, Р.В.Белоусова), «Тест-опитувальника адаптивності» (О.П.Саннікова, О.В.Кузнєцова), «Тест-опитувальника емпатії» (О.П.Саннікова). Також було проведено бесіду з досліджуваними для глибшого визначення детермінант психологічної проникливості.

За результатами застосування кореляційного аналізу методики дослідження психологічної проникливості та інструментів, що діагностують інші особистісні особливості, було встановлено наступні дані (див. Табл. 1, Табл. 2, Табл. 3, Табл. 4).

Таблиця 1.

Значущі кореляційні зв'язки між психологічною проникливістю та товариськістю

		Параметри товариськості				
		Іс	Шс	Лс	Ус	Вс
Показники психологічної проникливості	Пз		142*	438**		208**
	Сі	291**	303**	452**	-213**	
	Ср	181*				-208**
	Спі	355**	212**	268**		
	Сс	254**		349**		
	Б		184**	273**		
	Ц	-211**		-222**		
	Го	175*	209**			
	Рпп	351**	278**	464**		-204**

Примітки: у межах статті 1) параметри психологічної проникливості: Пз – «психологічна зіркість», Сі – «соціальна інтуїція», Ср – «спрямованість на розуміння іншого», Спі – «схильність до психологічної інтерпретації», Сс – «самостійність створення образу», Б – «безпристрасність (неупередженість)», Ц – «цілісність образу»; Го – «гнучкість здібності до корекції», Рпп – «рівень психологічної проникливості»; 2) Пс – «потреба у спілкуванні», Іс – «ініціативність у спілкуванні», Шс – «широта спілкування», Лс – «легкість спілкування», Ус – «усталеність спілкування», Вс – «виразність спілкування»; 3) «*», «**» – 5%, 1% рівні значущості, відповідно; 4) значення відображено без нулів та ком.

Як видно з таблиці потреба у спілкуванні взагалі не пов'язана з психологічною проникливістю, усталеність у спілкуванні від'ємно корелює з соціальною інтуїцією, а з іншими параметрами психологічної проникливості взагалі не зв'язана. Це узгоджується з результатами дослідників психологічної проникливості.

Так, А.О.Вовк зауважує, що для становлення психологічної проникливості важливим є здатність відсторонитися від соціального оточення, адже це дасть змогу бути об'єктивним [2].

Встановлено, що інші параметри товариськості можуть бути детермінантами – такі як ініціативність у спілкуванні, широта кола спілкування, легкість спілкування (додатні значущі кореляти на 1% та 5% рівні значущості), а виразність спілкування може навіть негативно позначатися на рівні психологічної проникливості.

Дійсно, для розвитку проникливості важливий соціальний досвід, який є різноманітним, а також спрямованість на пізнання та діяльність [2, 6].

Цікавим з точки зору практики є розгляд творчості у спілкуванні, умінні вилаштовувати комунікацію, креативно, нестандартно мислити виявляється у спілкуванні, можливості прогнозування та передбачення [5].

Таблиця 2.

Значущі кореляційні зв'язки між показниками психологічної проникливості та комунікативної креативності

		Показники психологічної проникливості								
		ПЗ	Сі	Ср	Спі	Сс	Б	Ц	Го	Рпп
Показники комунікативної креативності	ЛС	385**	261**		220**	367**	218**	-276**		368**
	СС			-298**	-210**	155*	-220**	178*		
	НЗТ	433**	312**	167*		377**		-333**		218**
	К									
	ЕСС	448**	380**		249**	198**	267**			456**
	СМ	-216**	-378**			-182*	-168*	163*		-199**
	Екс			145*	181*		160*		-144*	
	КК	480**	203**	158*	407**		280**			484**
	ЗПКК	439**	226**		341**	247**	211**	-141*		408**

Примітки: показники комунікативної креативності: ЛС – «легкість у спілкуванні», СС – «схильність до самопрезентації»; НЗТ – «незалежність від зовнішнього тиску»; К – «конфліктність»; ЕСС – «емоційна стійкість у спілкуванні»; СМ – «схильність до маніпулювання»; Екс – «експресивність»; КК – «комунікативна компетентність»; ЗПКК – «загальний показник комунікативної креативності».

В роботах зауважено серед інших характеристик комунікативно креативної особистості їх успішність у становленні комунікації, розуміння іншої людини, вміння передбачати її поведінку [1].

За результатами нашого дослідження, встановлено багатозначні зв'язки комунікативної креативності та психологічної проникливості, тож серед

детермінант психологічної проникливості можна виділити ті, які додатно корелюють з нею, а саме легкість у спілкуванні, незалежність від зовнішнього тиску, емоційну стійкість у спілкуванні, комунікативну компетентність, високий рівень комунікативної креативності.

Розглянемо особливості взаємозв'язку з емпатією, яка дозволяє проникати у внутрішній емоційний світ людини і, відтак, за нашим припущенням є детермінантою психологічної проникливості.

Таблиця 3.

Значущі кореляційні зв'язки між показниками психологічної проникливості та емпатії

		Параметри емпатії				
		ЕЕ	КЕ	ДЕ	ПЕ	РЕ
Показники психологічної проникливості	Пз		377**	362**		404**
	Сі		150*	259**	-247**	163*
	Ср	396**			161*	285**
	Спі	247**		301**		265**
	Сс	225**		-153*	-402**	-193**
	Б			330**	217**	289**
	Ц		149*		221**	182**
	Го	276**	-483**			
	Рпп	281**		412**		409**

Примітки: ЕЕ – емоційна емпатія, КЕ – когнітивна емпатія, ДЕ – дійова емпатія, ПЕ – предикативна емпатія, РЕ – рівень емпатії.

Розглянемо наші результати, зауважимо, що зв'язок з емпатією підкреслено і Н.Дмитріюк [3]. Водночас важливо для визначення детермінант встановити диференційованість цього взаємозв'язку, визначивши покомпонентні співвідношення.

Узагальнено можна відмітити, що рівень емпатії та емоційний компонент емпатії (ЕЕ), який є стрижневим параметром цього в першу чергу емоційного феномену за результатами кореляційного взаємозв'язку можна вважати особистісними детермінантами психологічної проникливості.

Перейдемо до аналізу адаптивності як можливої особистісної детермінанти психологічної проникливості. Якщо розглядати адаптивність як глибинну, фундаментальну властивість особистості, то дійсно адаптивні люди мають бути більш проникливі.

Таблиця 4.

**Значущі кореляційні зв'язки між показниками психологічної
проникливості та адаптивності**

		Показники психологічної проникливості								
		ПЗ	Сі	Ср	Спі	Сс	Б	Ц	Го	Рпп
Показники адаптивності	Шосс	282**	245**		146*	307**		-181*		159*
	Лісс	514**	485**				296**			321**
	Тосо	428**	336**		359**		278**			405**
	Уеп	498**	461**				429**			432**
	Гз	403**	334**		225**		597**			481**
	Гкд	315**	377**		218**		360**		150*	442**
	Гдц	238**	160*		406**					292**
	Зз	263**	217**				476**			336**
	Зпа	522**	464**		271**		394**			486**

Примітки: Шосс – «широта охоплення сигналів соціуму», Лісс – «легкість ієрархізації сигналів соціуму», Тосо – «точність орієнтації в соціальних ситуаціях», Уеп – «усталеність емоційних переживань», Гз – «готовність змінюватися», Гкд – «готовність до здійснення конструктивних дій, спрямованих на подолання невдач», Гдц – «готовність до здійснення конструктивних дій, спрямованих на досягнення цілей», Зз – «стан загального задоволення життям», Зпа – «загальний показник адаптивності» [6].

За результатами кореляційного аналізу параметри адаптивності переважно додатно корелюють з показниками психологічної проникливості, особливо одностайність корелятивів простежується з психологічної зіркістю, соціальною інтуїцією, рівнем психологічної проникливості, а також зі схильністю до психологічної інтерпретації та безпристрасністю (неупередженістю).

За даними досліджень «психологічно проникливі особи мають сформовану естетичну чутливість та потреби, здатні дбати про себе, є комунікативно та соціально компетентними, емоційно стабільними і водночас достатньо чутливими, щоб розуміти інших та співпереживати їм» [2].

Висновки. Загалом, встановлено, що параметри емоційної та комунікативної сфери, а також адаптивності з високим рівнем статистичної значущості взаємозв'язані з психологічною проникливістю, тому їх можна розглядати як особистісні детермінанти вияву психологічної проникливості, маркери вираженості психологічної проникливості у особистості.

Підтвердження цього факту здійснено в індивідуальних бесідах з досліджуваними, які виокремили та підкреслили їх значущість. Водночас більш глибоке та достовірне підтвердження цього факту з виокремленням окремих показників означених феноменів як детермінант психологічної проникливості плануємо в подальшому здійснити за допомогою залучення інших багатовимірних методів математичної статистики.

Література:

1. Белоусова Р.В. Індивідуально-типові особливості комунікативної креативності: автореферат дис... канд. психол. наук: 19.00.01 / Р.В. Белоусова: Південноукраїнський державний педагогічний ун-т імені К.Д.Ушинського. Одеса, 2004. 19 с.
2. Вовк А.О. Особистісні детермінанти психологічної проникливості. *Наука і освіта*. 2013. №7. С.25-29.
3. Дмитріюк Н. Психологічна проникливість як складник професіоналізму педагогів. Особистість і суспільство: методологія та практика сучасної психології: матеріали VI Міжнар. наук.-практ. інтернет-конф. (13 трав. 2019 р.). Луцьк: ПП Іванюк В. П., 2019. С.39-41.
4. Кисельова О.А. Особливості психологічної проникливості у осіб з різною емоційною диспозицією. Автореф. дис. ... канд. психол. наук. К., 1999. 19 с.
5. Павленко В.В. Креативність: сутнісна характеристика поняття. *Креативна педагогіка*. Академія міжнародного співробітництва з креативної педагогіки «Полісся». Житомир, 2016. Вип. 11. С.120-131.
6. Саннікова О.П., Саннікова А.О. Сценічні бар'єри: диференціально-психологічний підхід. Монографія. Одеса: ВМВ, 2014. 238 с.
7. Сологуб М.І. Тест діагнозу психологічної проникливості. Рівне, 1984, 116 с.
8. Ambady, N., & Rosenthal, R. (1992). Thin slices of expressive behavior as predictors of interpersonal consequences: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 111(2), 256-274. doi: 10.1037/0033-2909.111.2.256

References:

1. Bielousova R.V. (2004). *Indyvidualno-typovi osoblyvosti komunikatyvnoi kreatyvnosti* [Individual-typical features of communicative creativity]: avtoreferat dys... kand. psykhol. nauk: 19.00.01 / R.V. Bielousova: Pivdennoukrainskyi derzhavnyi pedahohichnyi un-t imeni K.D.Ushynskoho. Odesa. 19 s. [in Ukrainian].
2. Vovk A.O. (2013). *Osobystisni determinanty psykholohichnoi pronyklyvosti* [Personal determinants of psychological insight]. *Nauka i osvita*. 2013. №7. S.25-29 [in Ukrainian].
3. Dmytriuk N. (2019). *Psykhologichna pronyklyvist yak skladnyk profesionalizmu pedahohiv* [Psychological insight as a component of teachers' professionalism]. *Osobystist i suspilstvo: metodolohiia ta praktyka suchasnoi psykholohii: materialy VI Mizhnar. nauk.-prakt. internet-konf. (13 trav. 2019 r.)*. Lutsk: PP Ivaniuk V. P. S.39-41 [in Ukrainian].
4. Kyselova O.A. *Osoblyvosti psykholohichnoi pronyklyvosti u osib z riznoiu emotsiinoiu dyspozytsiieiu* [Peculiarities of psychological insight in individuals with different emotional dispositions]. *Avtoref. dys. ... kand. psykhol. nauk. K., 1999. 19 s.* [in Ukrainian].
5. Pavlenko V.V. (2016). *Kreatyvnist: sutnisna kharakterystyka poniattia* [Creativity: the essential characteristic of the concept]. *Kreatyvna pedahohika. Akademiia mizhnarodnoho spivrobitnytstva z kreatyvnoi pedahohiky «Polissia»*. Zhytomyr. Vyp. 11. S.120-131 [in Ukrainian].
6. Sannikova O.P., Sannikova A.O. (2014). *Stsenichni bariery: dyferentsialno-psykholohichni pidkhid* [Stage barriers: a differential psychological approach]. *Monohrafiia*. Odesa: VMV. 238 s. [in Ukrainian].
7. Solohub M.I. (1984). *Test diahnozu psykholohichnoi pronyklyvosti* [Psychological Insight Diagnostic Test]. Rivne. 116 s. [in Ukrainian].
8. Ambady, N., & Rosenthal, R. (1992). Thin slices of expressive behavior as predictors of interpersonal consequences: A meta-analysis. *Psychological Bulletin*, 111(2), 256-274. doi: 10.1037/0033-2909.111.2.256

УДК 159.923.2:159.942:316.32-053.6

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1640-1649](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1640-1649)

Теміргалієв Ескендер Амірович аспірант кафедри психології, філософії та суспільних наук, Таврійський національний університет імені В.І. Вернадського, м. Київ, тел.: (063) 600-49-30, <https://orcid.org/0000-0003-0505-7041>

КОПІНГ- ПОВЕДІНКА ЯК ПРЕДИКТОР ПСИХОЛОГІЧНОЇ ЗАДОВОЛЕНOSTІ МОЛОДІ

Анотація. Проблема дослідження стосується визначення ролі копінг-поведінки як предиктора задоволеності особистості. Це питання є важливим через його зв'язок із загальним психологічним благополуччям, яке включає сукупність особистісних рис, міжособистісних взаємодій та ставлення до довкілля. Особистісне задоволення є складним і багатофакторним процесом, який потребує детального вивчення для визначення основних його предикторів.

У статті розглянуто стратегію копінг-поведінки в якості психологічного предиктора досягнення психологічної задоволеності. Вибір даного засобу прогнозу був зумовлений багатофакторністю складової психологічної задоволеності, що мають стійку психологічну властивість і полягає у позитивних відносинах з іншими, наявності автономії, управління оточенням, наявності цілей у житті, самоприйняттям та особистісним зростанням.

Науковці розрізняють активні та пасивні копінг-стратегії. Адаптивні стратегії спрямовані на вирішення проблеми, тоді як неадаптивні можуть включати уникнення або заперечення стресу. Дослідження підкреслює важливість розвитку емпатії та створення здорового психологічного простору для підвищення психологічного благополуччя та задоволеності життям.

Відмічено, що структура копінг-процесу циклічна і нагадує зациклену петлю реагування центральної нервової системи на зовнішній подразник при досягненні результату: «Стимул-реакція-дія-аналіз» та коригування дії і так до повного результату. Ключовим механізмом у всій цій системі є когнітивна оцінка того, що відбувається. Оцінка залежить від багатьох факторів, що включають самооцінку, переконання, звички та ін. Успішність адаптації та реагування на стрес багато в чому залежить від об'єктивності сприйняття стресу. Інструментальні стратегії рішення тиску ефективні, якщо ситуація, очевидно, контролюється, якщо немає можливості змінити ситуацію, то людині доречніше використовувати емоційні інструменти реагування

Ключові слова: задоволеність особистості, психологічне благополуччя, копінг-стратегії.

Temirhaliiev Eskender Amirovych graduate student of the Department of Psychology, Philosophy and Social Sciences, V.I. Vernadsky Taurida National University, Kyiv, tel.: (063) 600-49-30, <https://orcid.org/0000-0003-0505-7041>

COPING BEHAVIOR AS A PREDICTOR OF PSYCHOLOGICAL SATISFACTION OF YOUTH

Abstract. The article examines the phenomenon of psychological satisfaction as an important aspect of individual well-being and social prosperity. The main components of psychological satisfaction are considered, such as self-acceptance, personal growth, autonomy, competence in managing the environment, positive relationships with others and the presence of life goals. Modern research and publications in this area are analyzed, including the impact of digital technologies and social networks on psychological satisfaction. It has been found that excessive use of social media can negatively impact self-acceptance and social relationships, while limiting opportunities for personal growth and autonomy. The importance of balance between the emotional, cognitive and social aspects of life to achieve a high level of psychological satisfaction is reflected. The findings highlight the need for further research to better understand the mechanisms of psychological satisfaction and develop effective strategies to improve quality of life.

It is substantiated that the concept of “psychological satisfaction” has been included in scientific terms for quite a long time, and now there is a variety of approaches to determining the content of this concept. Positive psychology has identified three groups of reasons why satisfaction began to be considered as a separate phenomenon: they began to focus on the quality of people’s lives; personal happiness has become an important element of life; Methods for measuring satisfaction have emerged.

It has been proven that psychological satisfaction is a complex and multifaceted phenomenon that depends on many internal and external factors. It includes elements of self-acceptance, personal growth, autonomy, competence in managing the environment, positive relationships with others and having goals in life.

Keywords: psychological satisfaction, individual well-being, self-acceptance, personal growth, autonomy, competence, positive relationships, life goals.

Постановка проблеми. Актуальність дослідження обумовлена необхідністю поглибленого розуміння механізмів, які забезпечують психологічне благополуччя особистості. У контексті сучасних соціальних змін та збільшення рівня стресу в суспільстві, питання задоволеності життям стають особливо важливими. Вивчення ролі копінг-поведінки у цьому процесі може допомогти у розробці ефективних психологічних інтервенцій та програм, спрямованих на підвищення якості життя.

У статті розглядається роль психологічного простору та емпатії як предикторів задоволеності особистості. Висвітлюється значення внутрішнього світу особистості та її здатності до емпатії у забезпеченні психологічного благополуччя. Аналізуються останні дослідження з даної тематики, які підтверджують важливість цих аспектів для задоволеності життям. На основі отриманих результатів робиться висновок про необхідність розвитку емпатії та формування здорового психологічного простору як ключових елементів для досягнення особистісного благополуччя.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. У дослідженнях К. Роджерса та А. Маслоу копінг розглядається як форма поведінки, яка дозволяє особистості вирішувати життєві питання. Р. Лазарус та С. Фолкман вивчали процеси копіngu з точки зору реакції людини на стресові ситуації, виділяючи когнітивні та поведінкові зусилля, які застосовуються для збереження рівноваги. Дослідження Мілютіної К.Л. підкреслюють значення адаптивних стратегій у подоланні стресу та досягненні психологічного благополуччя. Крім того, дослідження Lewinsohn P. класифікують копінг-стратегії на продуктивні та непродуктивні, що відображає ефективність особистісної адаптації до стресу.

Метою статті є дослідження взаємозв'язку між копінг-поведінки з психологічним задоволенням особистості. Вибір цього предиктора зумовлений їх важливістю у формуванні позитивних відносин з іншими, автономії, управління оточенням, наявності життєвих цілей, самоприйняття та особистісного зростання.

Виклад основного матеріалу. Предиктор у перекладі з англійської означає прогнозувати, передбачати. У методах побудови прогнозів – предиктори використовують у регресивному аналізі, їх називають незалежними змінними, зміни яких призводять до змін інших залежних змінних.

Види психологічних предикторів.

За характером прогнозованих ефектів можна назвати такі:

- 1) Міжрівневі структури індивідуальності дають можливість прогнозувати одні параметри на основі інших, прикладом можуть служити показник інтелекту та інших когнітивних характеристик на основі даних мозку, наприклад МРТ;
- 2) Онтогенетичні – предиктори пов'язані з прогнозом індивідуального розвитку людини, дитини;
- 3) Професійні - спрямовані на виявлення здібностей співробітників, кандидатів на ту чи іншу компетенцію;
- 4) Клінічні предиктори дозволяють виділити, спрогнозувати ймовірність захворювань та виділити випробуваних у групу ризику [15].

Однак слід зазначити той факт, що часто можуть бути і змішані варіанти, коли предиктори є міжрівневими та онтогенетичними; метою дослідження, можливо власне психологічною властивістю, набутою у дитинстві, а основою

прогнозу є психофізіологічні характеристики людини. Часто використовують онтогенетичні та професійні предиктори для прогнозування професійних досягнень.

Незалежні змінні або по-іншому ознаки, що залучаються як предиктори, зазвичай вилучають із двох джерел:

- 1) Власні характеристики людини - широкий спектр, починаючи від копінг-стратегії поведінки до стилю спілкування;
 - 2) Середовище існування людини - сім'я, соціальне середовище, країна;
- Інформативність предикторів підвищується, якщо вони об'єднані і мають комплексну природу.

Технологія вибудовування комплексних предикторів лежить у руслі пошуку прогностично інформативних ознак та їх інтеграції до комплексних предикторів психологічних властивостей [13].

Проблема вивчення причин досягнення психологічної задоволеності, залежності рівня його досягнення, зумовленості – залишається відкритою. Немає універсальної відповіді на питання, що сприяє досягненню психологічної задоволеності.

З вивченого теоретичного матеріалу досліджень вітчизняних і зарубіжних психологів констатуємо, що психологічна задоволеність має у собі сукупність особистісних рис, міжособистісних взаємодій, ставлення до довкілля. Логічно вважати на підставі вищевикладеного, що предикторами, що впливають на психологічний благополуччя, можуть виступати такі змінні як: сенс життя, життєві орієнтації, життєстійкість, копінг-стратегії поведінки, толерантність до невизначеності, рівень домагань, комунікативність, оптимізм, рівень емпатії, цілепокладання, твердість характеру, самоконтроль, креативність, психологічні межі прагнення творчої діяльності та інших змінних. Ці та інші психологічні чинники є фундаментом розвитку потенційних можливостей людини [1].

У нашому дослідженні спробуємо виявити взаємопов'язані копінг - стратегії з психологічною задоволеністю. Існують різні уявлення про те, що чим більш орієнтована людина на копінг-стратегію поведінки, спрямовану на вирішення проблеми, тим більш психологічно благополучна вона сама і задоволена життям. Існують думки вчених, що немає зв'язку копінг поведінки та психологічної задоволеності та є уявлення про те, що копінг стратегія поведінки – це поведінковий компонент психологічної задоволеності [14].

Отже, копінг-стратегія, у перекладі з англійської coping вживається у значенні долати, успішно «справлятися».

У західній літературі часто можна зустріти такі відтінки вживання цього поняття: "активний копінг", "регресивний копінг", "перетворюючий і унікаючий".

К. Роджерс, А. Маслоу визначають копінг як форму поведінки, яка дозволяє особистості вирішувати життєві питання [12, 9].

Р. Лазарус, С. Фолкман вивчали процесу з погляду сприйняття проблеми, стресів - і вивели вивчення копінг поведінки на рівень реакції людини на збереження рівноваги в ситуаціях невизначеності, наприклад між навколишнім середовищем та ресурсами людини. Копінг-поведінку вони використовували для вивчення способів поведінки людини у різних ситуаціях. Вони трактують його у вигляді когнітивних і поведінкових зусиль, які використовує людина, щоб відреагувати на зовнішні фактори, які в свою чергу суб'єктивно можна порівняти з вибором поведінки людини [6].

Р.Лазарус дає формулювання завданням копінг-поведінки, від вибору яких залежить успішність розв'язання:

- 1) Підвищення можливостей відновлення;
- 2) Пристосування чи регулювання;
- 3) Підтримка позитивного настрою;
- 4) Збереження емоційної рівноваги;
- 5) Підтримка зв'язків з іншими [7].

У психологічній науці поняття «копінг» дослідники використовують як термін у полі застосування теорії стресів, і співвідносять зі здатністю подолання стресів за допомогою різних прийомів для погашення стресу або оволодіння ним [1]. Також психологи формулюють копінг-поведінку як стресостійкість або з позиції емоційної стійкості.

У класичному вигляді копінг-стратегії передбачають чотири варіанти виходу із ситуації тиску:

1) Когнітивне подолання - через розуміння ситуації, оцінку та пошук рішення через формування стратегії та через подолання стресу за рахунок зовнішніх внутрішніх ресурсів людини.

2) Емоційне підкріплення - реакції через прийняття своїх почуттів, бажань, через подолання застрягань, оволодіння соціальними формами вираження почуттів.

3) Поведінкове подолання через активний наказ, зміну стратегії поведінки, зміну планів реалізації стратегії.

4) Соціально-психологічне подолання - перегляд цілей, орієнтирів, переконань, соціальних ролей [8].

Успіх подолання можна оцінити за показниками:

- зменшення напруги як психологічної так фізичної;
- нормалізація активності;
- позбавлення від фізичного та психологічного виснаження [10].

На даний момент немає єдиної класифікації, систематизації стратегій подолання стресу. Кожен спосіб реагування специфічний і залежить від суб'єктивного сприйняття ситуації людиною через когнітивне оцінювання того, що відбувається та наявності ресурсів.

С.Лазарус, С. Фолкман припустили, що є лише 2 варіанти реакції на стрес - вирішення проблеми та зміна установок на ставлення до ситуації. Звідси впливають два стилі реагування на ситуацію стресу:

1) Проблемно-орієнтований - пов'язаний з раціональним підходом до проблеми та розробкою шляхів вирішення через подолання, розробкою та виконанням плану з вирішення проблеми.

2) Суб'єктивно-орієнтований стиль - емоційне реагування на ситуацію, без конкретних дій. Людина уникає проблеми, залучає до своїх проблем інших, можливе захоплення наркотиками чи заїдання емоцій. Є й позитивні моменти у вираженні емоцій, особливо коли це пов'язано з творчістю та сублімується у написанні картин чи творі музики. Зміст гніву та блокування виходу емоцій може бути фактором ризику розвитку психосоматичних захворювань [6].

На думку Р. Лазаруса, існують первинна та вторинна оцінка копінг-поведінки. Первинна виявляє сам стресор. вторинна чи когнітивна дозволяє оцінити ресурси та поведінку та визначає методи за допомогою яких людина реагуватиме на тиск. Якщо підходити структурно до копінг-поведінки, то щаблі процесу можна визначити наступним чином:

- 1) сприйняття стресової ситуації;
- 2) когнітивна оцінка, оцінка стресу, прогнозування ризиків;
- 3) стратегія поведінки у стресі;
- 4) оцінка ситуації [7].

Структура копінг-процесу циклічна і нагадує зациклену петлю реагування центральної нервової системи на зовнішній подразник при досягненні результату: «Стимул-реакція-дія-аналіз» та коригування дії і так до повного результату. Ключовим механізмом у всій цій системі є когнітивна оцінка того, що відбувається. Оцінка залежить від багатьох факторів, що включають самооцінку, переконання, звички та ін. Успішність адаптації та реагування на стрес багато в чому залежить від об'єктивності сприйняття стресу. Інструментальні стратегії рішення тиску ефективні, якщо ситуація, очевидно, контролюється, якщо немає можливості змінити ситуацію, то людині доречніше використовувати емоційні інструменти реагування.

Відповідно до специфікації Р.Лазаруса та С.Ф. Фолкмана існує два види справляючої поведінки: пасивна «копінг-поведінка-подолання» за рахунок захисних психологічних механізмів і активна поведінка - усунення або уникнення загрози, боротьба для зміни впливу стресу.

Копінг-поведінка - це стратегія дій, які людина реалізує виходячи з оцінки ситуації психологічної, фізичної, особистісної загрози. Копінг-стратегії – це способи подолання стресу, які людина обирає свідомо.

Р. Лазарус та С.Ф. Фолкман визначили вісім основних копінг-стратегій:

- 1) Планування розв'язання проблеми;
- 2) Конфронтаційний копінг;
- 3) Прийняття відповідальності;
- 4) Самоконтроль;
- 5) Позитивна переоцінка;

- 6) Пошук соціальної підтримки;
- 7) Дистанціювання;
- 8) Втеча-уникнення;

Ці вісім стратегій можна також поділити на 4 групи

1) Активний прояв стратегій - особлива увага приділяється умовам взаємодії, зв'язку між справедливістю і емоційним станом людини;

2) Група стратегій, що забезпечує контроль людини за своїм станом та змінює його для вирішення проблем;

3) Третя група формує власну поведінку або поведінку уникнення активної зміни ситуації;

4) Група "пошуку соціальної підтримки" - рішення приймаються несамотійно, а на підставі суджень чи рішень інших людей;

Усі стратегії поведінки чи копінг стратегії вказують на те, що будь-яка людина використовує комплекс прийомів та методів для вирішення проблем.

Західний дослідник Goossens L. запропонував розширену класифікацію копінг [1]. Він виділив перший блок - адаптивні методи копінг-стратегії, спрямовані на вирішення завдань; другий блок – методи, спрямовані на пошук суспільної підтримки; третій блок представлений фокусуванням на емоціях і виражений відстороненням, запереченням стресу. Четвертий блок – неадаптивний, спрямований на доленосне вирішення проблем (релігія, алкоголь).

Відповідно до специфікації Radloff L.S. існують дві групи копінг-стратегії поведінки:

1) Поведінкова, що складається з 3-х підгруп: а) поведінка, орієнтована на ситуацію, дії на пошук зовнішньої підтримки або по-іншому, на ухиляння від ситуації; б) поведінка, орієнтована на фізіологічні зміни (часта їжа, сон, алкоголь тощо); с) поведінка, спрямована на зовнішній емоційний вираз - катарсис або контроль, стримування почуттів.

2) Когнітивна стратегія також поділяється на три групи: а) Стратегія спрямована на аналіз ситуації, планування дій, формування нового погляду на поточну ситуацію; б) експресивні стратегії - фантазування, молитва; с) емоційну зміну - перетлумачення виниклих почуттів [11].

У працях західного вченого Joronen K. налічується понад 20 варіантів копінг, які він ділить на три основні групи за ступенем їх адаптивних можливостей. Він виділяє когнітивну, емоційну та поведінкову групи, деякі з них ми перерахуємо нижче.

Адаптивні варіанти:

1. Когнітивні складові копінг-поведінки - самовладання, аналіз, самоцінність. Форма поведінки, за якої здійснюється аналіз проблеми та шляхи виходу. Виникає віра у власні сили, підвищується самооцінка.

2. Поведінкові складові копінг-стратегії - співпраця, альтруїзм, тобто поведінка, спрямована на співпрацю з людьми.

3. Емоційні складові - оптимізм, протест, впевненість у виході з будь-якої складної ситуації.

Неадаптивні варіанти:

1. Конативні - розгубленість, ігнорування проблеми, пасивність у діях, ухиляння від труднощів.

2. Емоційні - агресивність, придушення емоцій, самозвинувачення, безнадійність, покірність у недопущенні інших почуттів.

3. Поведінкові - уникнення контактів, відмова від вирішення проблем.

4. Відносно адаптивні:

5. Когнітивні - надання сенсу, відносність, релігійність, все зводиться до підтримки стійкості віри в Бога.

6. Емоційні – емоційна реакція на стрес, передача відповідальності.

7. Поведінкові – відволікання у вигляді подорожей, перемикання на хобі, компенсування проблеми через відхід у сприятливу сферу [5].

Lewinsohn P. класифікує копінг-стратегії на 3 групи: "продуктивний копінг", "непродуктивний" та "звернення до інших"; класифікація підкреслює "ефективність" або "неефективність", а соціальна активність особистості розглядається як продуктивний або непродуктивний копінг [8].

Mayraz G. спробував об'єднати захисні механізми та копінг механізми, назвавши їх перцептивними, когнітивними, емоційними та поведінковими. Він пояснив, що подібність копінг-стратегій і захисних механізмів визначається захисним механізмом балансом психіки. Головна ж відмінність копінг-механізму в тому, що людина усвідомлює дії, у випадку із захисними механізмами психіки вони є несвідомими [10].

Мілютіна К.Л. надає класифікацію стратегій подолання проблем [2]:

1) Перетворюючі стратегії - розробка плану, рішення для вирішення проблеми на позитивну. У разі невдач відбувається їх аналіз та розробка нового плану. Головним девізом цієї класифікації виступає стратегія, орієнтована на відновлення почуттів особистого благополуччя і зміцнення позитивного сприйняття себе. Усі невдачі фіксуються незначними та розробляється стратегія на нівелювання невдач у майбутньому, розробляється тактика дій за несподіваних важких ситуацій та попередження негативних наслідків;

2) Прийоми пристосування - зміна власного ставлення до невдач, від негативного сенсу до нейтрального;

3) Допоміжні прийоми самозаспокоєння в нещасних ситуаціях - вирішення, втеча від важкої ситуації через придушення думок про проблему, застосування емоційних технік боротьби, залежно від сприйняття проблеми;

Висновки. Отже, вибір стратегії поведінки залежить від багатьох чинників: особливостей стресу, особистості людини, культурних, соціальних чинників, віку та інших особливостей. Ефективною стратегією вважається та стратегія, що дозволяє поліпшити психологічний стан людини, зокрема наблизити його до феномену психологічної задоволеності.

Існує значна кореляція між ефективними копінг-стратегіями та високим рівнем психологічної задоволеності. Особистості, які застосовують активні та адаптивні стратегії, частіше відчують себе задоволеними життям.

Ключовим елементом у процесі копінг-поведінки є когнітивна оцінка стресових ситуацій. Об'єктивне сприйняття стресу та ефективне використання внутрішніх і зовнішніх ресурсів сприяють успішному подоланню стресу.

Різні ситуації вимагають застосування різних копінг-стратегій. Наприклад, у контрольованих ситуаціях ефективними є інструментальні стратегії, тоді як у неконтрольованих – емоційні.

Адаптивні копінг-стратегії, такі як когнітивне подолання та позитивна переоцінка, сприяють підвищенню самооцінки та впевненості у власних силах. Неадаптивні стратегії, як-от уникання та самозвинувачення, можуть призводити до негативних психологічних наслідків.

Розвиток емпатії та створення позитивного психологічного простору є важливими факторами для досягнення психологічного благополуччя. Це підкреслює необхідність розробки програм, спрямованих на розвиток цих аспектів.

Пошук соціальної підтримки є важливою копінг-стратегією, яка допомагає знизити рівень стресу та підвищити психологічну стійкість.

Загалом, дослідження підтверджує, що вибір копінг-стратегії залежить від багатьох факторів, включаючи особистісні, культурні та соціальні характеристики. Найефективніші стратегії дозволяють покращити психологічний стан та досягти задоволеності життям.

Література:

1. Знанецька О.М. Особливості зв'язку Я-концепції особистості з її психологічним благополуччям: автореф. дис. ... канд. психол. наук: 19.00.01. Київ, 2010. 22 с.
2. Мілютіна К.Л. Теорія і практика психологічного тренінгу. Київ: МАУП, 2004. 192 с.
3. Goossens L. The imaginary audience and personal fable: Factor analyses and concurrent validity of the "new look" measures / L. Goossens, W. Beyers, M. Emmen, M. van Aken // Journal of Research on Adolescence. 2002. № 12 (2). P 193-215.
4. Grossman L. Twixter generation: Young adults who won't grow up 2005. URL: <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,1018089,00.html>
5. Joronen K. Familial contribution to adolescent subjective well-being / K. Joronen, P. Astedt-Kurki // International Journal of Nursing Practice, 2005. Vol.11. P. 125-133.
6. Lazarus R. S., Folkman S. Stress, appraisal, and coping. New York Springer. 1984. 445 p.
7. Lazarus R.S. Psychological stress and the coping process /N.Y. : McGraw-Hill, 1966. 466 p.
8. Lewinsohn P. The Relationship between Life Satisfaction and Psychological Variables: New Perspectives / P.M. Lewinsohn, J.E. Redner, J.R. Seeley // Subjective Well-Being: an interdisciplinary perspective / ed. By Strack, M. Argyle, N. Schwarz. 1st ed. Oxford: Pergamon Press, 1991. P. 141-172.
9. Maslow A. H., A theory of metamotivation: the biological rooting of the value-life, J. humanistic Psychol, 1967, Vol.7, P. 93—127.
10. Mayraz G. Life Satisfaction and Relative Income / G. Mayraz, G. Wagner, J. Schupp // Perceptions and Evidence, SOEPpapers on Multidisciplinary Panel Data Research at DIW Berlin. 2009. URL: http://www.diw.de/sixcms/detail.php?id=diw_01.c.333831.

11. Radloff L.S. The CES-D Scale: A Self-Report Depression Scale for Research in the General Population // *Applied psychological measurement*. 1977. № 1 (3). P. 285-401.
12. Rogers Carl, Lyon Harold C., Tausch Reinhard On Becoming an Effective Teacher—Person-centered Teaching, Psychology, Philosophy, and Dialogues with Carl R. Rogers and Harold Lyon. London: Routledge. 2013
13. Shevelenkova T. D., Fesenko P.P. Personal psychological well-being (overview of main concepts and research technique). *Psychological diagnostics*, 2005, № 3, pp. 95-129
14. Suldo S. M. A social-cognitive behavioral model of academic predictors of adolescents' life satisfaction / S. M.Suldo, E. S.Shaffer & K.Riley // *School Psychology Quarterly*, 2008. Vol.23. P. 56-69.
15. Ware J.E. The MOS 36-Item short-form health survey / J.E. Ware, S.D. Sherbourne // *Med. Care*. 1992. Vol. 30, № 6. P 473-483.

References:

1. Znanecka, O.M. (2010). Osoblivosti z'язku Ja-koncepcii osobistosti z ii psihologichnim blagopoluchchjam [Peculiarities of the connection between the self-concept of an individual and his psychological well-being]. *Extended abstract of candidate's thesis*. Kiiv [in Ukrainian].
2. Miljutina, K.L. (2004). *Teorija i praktika psihologichnogo treningu [Theory and practice of psychological training]*. Kiiv: MAUP [in Ukrainian].
3. Goossens, L. (2002). The imaginary audience and personal fable: Factor analyses and concurrent validity of the "new look" measures. *Journal of Research on Adolescence*, 12 (2), 193-215 [in English].
4. Grossman, L. (2005). *Twixter generation: Young adults who won't grow up 2005*. Retrieved from <http://content.time.com/time/magazine/article/0,9171,1018089,00.html> [in English].
5. Joronen, K. (2005). Familial contribution to adolescent subjective well-being / K. Joronen, P. Astedt-Kurki. *International Journal of Nursing Practice*, 11, 125-133 [in English].
6. Lazarus, R. S., Folkman, S. (1984). *Stress, appraisal, and coping*. New York Springer [in English].
7. Lazarus, R.S. (1966). *Psychological stress and the coping process*. N.Y. : McGraw-Hill [in English].
8. Lewinsohn, P. (1991). *The Relationship between Life Satisfaction and Psychological Variables: New Perspective*. Oxford: Pergamon Press [in English].
9. Maslow, A. H. (1967). A theory of metamotivation: the biological rooting of the value-lif. *J. humanistic Psychol*, 7, 93—127 [in English].
10. Mayraz, G. (2009). Life Satisfaction and Relative Income . Perceptions and Evidence, SOEPpapers on Multidisciplinary Panel Data Research at DIW Berlin. www.diw.de Retrieved from http://www.diw.de/sixcms/detail.php?id=diw_01.c.333831. [in English].
11. Radloff, L.S. (1977). The CES-D Scale: A Self-Report Depression Scale for Research in the General Population. *Applied psychological measurement*, 1 (3), 285-401 [in English].
12. Rogers, Carl, Lyon, Harold C., Tausch Reinhard (2013). *On Becoming an Effective Teacher—Person-centered Teaching, Psychology, Philosophy, and Dialogues with Carl R. Rogers and Harold Lyon*. London: Routledge [in English].
13. Shevelenkova , T. D., Fesenko, P.P. (2005). Personal psychological well-being (overview of main concepts and research technique). *Psychological diagnostics*, 3, 95-129 [in English].
14. Suldo, S. M. (2008). A social-cognitive behavioral model of academic predictors of adolescents' life satisfaction. *School Psychology Quarterly*, 23, 56-69 [in English].
15. Ware, J.E. (1992). The MOS 36-Item short-form health survey. *Med. Care*, 30, 6, 473-483 [in English].

УДК: 159.923:159.942.5.07

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1650-1662](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1650-1662)

Цумарєва Наталя Вікторівна кандидат психологічних наук, доцент кафедри соціально-гуманітарних дисциплін, Донецький державний університет внутрішніх справ, вул. Велика Перспективна, 1, м. Кропивницький, тел.: (066)402-23-03, <https://orcid.org/0000-0002-4005-0745>

ПРОЯВИ ЕМОЦІЙНОЇ ДЕПРИВАЦІЇ В ПОВЕДІНКОВІЙ ТА РЕГУЛЯТИВНІЙ СФЕРАХ ОСОБИСТОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Анотація. Пережита дітьми емоційна депривація призводить до виникнення цілого ряду стійких порушень у поведінковій, соціальній та психологічних сферах особистості. Негативно забарвлені емоційні стани та довготривале незадоволення емоційних потреб дітей формує цілий ряд негативних симптомокомплексів, які потребують раннього виявлення та корекції, а деяких випадках надання психіатричної допомоги.

Поведінкові та емоційно-особистісні особливості дітей молодшого шкільного віку, які зазнали впливу емоційної депривації, ми діагностували за допомогою комплексу взаємопов'язаних методик: Шкала кольорового діапазону настрою Лутошкіна, Тест-опитувальник емпатичних тенденцій Меграбіана, Тест фрустрації Розенцвейга, Шкільний тест тривожності Філіпса, Карта спостережень Стотта, Оціночна шкала емоційних проявів дитини Шванцари, проєктивна методика «Будинок-дерево-людина» Бука.

Профіль дітей-сиріт, які в найбільшому ступені зазнали впливу емоційної депривації характеризується ознаками дезадаптивної поведінки, високими показниками тривожності, низькою фрустраційною толерантністю при високому рівні прояву екстрапунитивних реакцій та емпатії. У прийомних дітей виявилися високі показники емпатії, адаптивної поведінки та тривожності, помірний рівень фрустраційної толерантності при низьких показниках екстрапунитивної реакції і необхідно-наполегливого типу фрустраційної реакції. На основі проведеного дослідження ми можемо констатувати, що довготривале перебування дітей в ситуації емоційної депривації своїми наслідками може мати як окремі, так і множинні дефіцитарні порушення та поведінкові та емоційно-особистісні розлади, які потребують раннього виявлення та корекції.

Ключові слова: емоційна депривація, діти-сироти, прийомні діти, наслідки емоційної депривації, поведінкові та емоційно-особистісні особливості.

Tsumarieva Natalia Viktorivna PhD in Psychology, Associate Professor of the Social and Humanitarian Disciplines Department, Donetsk State University of Internal Affairs, Perspektyvna St., 1, Kropyvnytskiy, 25015, tel.: (066) 402-23-03, <https://orcid.org/0000-0002-4005-0745>

EMOTIONAL DEPRIVATION EFFECTS IN THE BEHAVIORAL AND REGULATORY SPHERES OF JUNIOR SCHOOLCHILDREN'S PERSONALITY

Abstract. Emotional deprivation experienced by children results in a range of persistent behavioral and psychological disorders. Negative emotional states and long-term unmet emotional needs of children lead to a wide range of negative symptom complexes that require early detection and correction and, in some cases, psychiatric care.

In order to identify the behavioral and emotional characteristics of primary school-age children affected by emotional deprivation we used a set of interrelated methodologies: Color Mood Chart (Lutoshkin), The Questionnaire Measure of Emotional Empathy (Mehrabian), Frustration Test (Rosenzweig) School Anxiety Test (Phillips), Observation Map (Stott), Range of child's emotional manifestations (Shvantsara), House-Tree-Person Test (Buck).

The profile of orphans who are the most affected by emotional deprivation is characterized by disadaptive behavior, high anxiety rates, low frustration tolerance at a high level of extrapunitive responses and empathy. Adopted children showed high levels of empathy, adaptive behavior and anxiety, moderate level of frustration tolerance at low rates of extrapunitive responses and a need-persistent type of frustrating reaction. The findings of this study indicate that a prolonged stay of children in a situation of emotional deprivation can result in individual and multiple deficiency disorders as well as behavioral and emotional disorders, which require early detection and correction.

Keywords: emotional deprivation, orphans, adopted children, consequences of emotional deprivation, behavioral and emotional and personal characteristics.

Постановка проблеми. Хоча влаштування дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування стає все більш поширеним явищем у світовій практиці, мільйони дітей продовжують жити та рости в інтернатних закладах. Не дивлячись на високий рівень піклування, загальновизнано, що дитячі заклади інтернатного типу не створюють оптимальних умов для сприятливого психологічного розвитку дітей. Крім того, жорстоке поводження, емоційне насильство, нехтування емоційними потребами, байдужість і неспроможність належного догляду за дітьми з боку біологічних батьків також можуть призвести до емоційної депривації, яка часто має наслідком проблеми не лише в психологічній сфері особистості, але й сприяє

проблемам соматичного здоров'я які діагностуються у таких дітей згодом при переміщенні їх в інтернати чи прийомні сім'ї [1].

Найбільш вразливими групами в цьому відношенні є діти-сироти, діти, які через війну втратили батьків, діти військовослужбовців, які тривалий час змушені бути поза родиною, діти, позбавлені батьківського піклування, діти з неблагополучних сімей, діти вимушених мігрантів, діти з групи внутрішньо переміщених осіб та діти розлучених батьків. Особливо гостро проблема емоційної депривації постала в період воєнних дій на теренах України, коли багато дітей через втрату батьків, вимушене переселення, мобілізацію батьків, втрату відчуття безпеки зазнають впливу емоційної депривації.

Під емоційною депривацією в широкому сенсі розуміють довготривалу ситуацію позбавлення можливості дитини задовольняти емоційні потреби та встановлювати тісні емоційні контакти. Ми ж вважаємо, що «Емоційна депривація – це процес довготривалого перебування особистості в умовах емоційно збідненого середовища, обумовленого незадоволенням емоційних потреб, втрати, обмеження, недостатності чи відсутності можливостей для встановлення тісних емоційних зв'язків, контактів та взаємодії зі значимою особою, що спричиняє дисфункцію, порушення та розлади психічної сфери особистості» [2, с. 67]. Тому важливим питанням є вивчення діапазону фізичних, психічних та соціальних порушень, що свідчить про негативний вплив емоційної депривації, якої зазнають діти.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. В сучасних дослідженнях науковців різних країн (США, Великобританії, Канади, Норвегії, Австралії, Шотландії, Румунії, Польщі, України, тощо) вивчалось психічне здоров'я емоційно депривованих дітей в цілому, а також приділялась увага розповсюдженості певних психічних порушень та розладів. Найбільш вразливою в цьому відношенні є емоційна сфера. Саме в ній зосереджується найбільша кількість відхилень, розладів та проблем, які сформувалися внаслідок емоційної депривації. Негативно забарвлена гама емоцій та почуттів, які довготривалий час відчують діти-сироти та діти з неблагополучних сімей, які згодом були усиновлені чи влаштовані у прийомні сім'ї, формує цілий ряд негативних наслідків, які потребують раннього виявлення та корекції, а в деяких випадках надання психіатричної допомоги.

В ранньому дитинстві прийомні діти часто зазнавали постійного жорстокого поводження та емоційного знехтування з боку біологічних батьків або вимушені були зростати в емоційно збідненому середовищі інтернатних закладів. Тобто, неблагополучна сімейна та інтернатна атмосфера стали джерелом психічної травми для дітей, що й спричинило виникнення емоційної депривації. У емоційно депривованих дітей часто спостерігаються затримка та труднощі психічного розвитку, а також різноманітні психічні розлади. Можливими паттернами емоційної депривації виступають квазіаутизм, проблеми у встановленні прихильності, неухважність, гіперактивність та когнітивні порушення [3].

Група дослідників дитячих будинків на чолі з Ф. Абдуллою, провівши широкомасштабне дослідження, відмічають наявність відхилень у фізичному, розумовому та психічному розвитку дітей. Зокрема, такі діти проявляють стереотипну самостимуляцію, агресивну поведінку, часто відволікаються, нездатні до встановлення тривалих емоційних контактів з ровесниками, гіперактивні, мають труднощі у контролі поведінки, проявлять невибіркову дружелюбність [4].

У дітей, які довготривалий час знаходилися під впливом емоційної депривації відмічається також виникнення різноманітних форм внутрішньої та зовнішньої психопатології у всіх вікових періодах. Так, виявлено, що рання емоційна депривація призводить до порушень в когнітивній сфері, труднощів саморегуляції, емоційної лабільності, та виникнення депресії [5].

У емоційно депривованих прийомних дітей спостерігаються серйозні емоційні та поведінкові проблеми на відміну від звичайних дітей. Так, для прийомних дітей характерні високі показники розвитку проблем у поведінковій сфері, низький рівень соціального інтелекту, агресивна та делінквентна поведінка, труднощі у взаєминах з однолітками. Причому збільшення рівня поведінкових проблем корелює із віком дітей на момент усиновлення. Цим і пояснюється той факт, що діти, які тривалий час піддавалися впливу інституціональної депривації мають менші шанси на усиновлення чи влаштування у прийомну сім'ю, ніж діти, які перебували в емоційно збідненому середовищі інтернату чи неблагополучної біологічної сім'ї до виповнення їм 18 місяців. Також відмічаються факти повернення дітей із заміщуючих сімей назад в інтернатні заклади, коли прийомні батьки виявляють нездатність впоратися з цілим рядом психологічних та поведінкових проблем таких дітей [6].

Проживання в умовах інтернату та несприятливих умовах виховання в сім'ї негативно впливає і на розвиток когнітивних функцій префронтальної кори. Емоційно депривовані прийомні діти демонструють проблеми у функціонуванні когнітивних процесів та комунікативній сфері, зокрема, у них відмічаються більш низькі показники сприймання, пам'яті, загальні труднощі концентрації та підтримки уваги, на відміну від вікової норми [7].

Дітям, які виходять із системи патронатного виховання, необхідна паршочергова та періодична оцінка їх психічного здоров'я та надання психіатричної допомоги, оскільки біля 62% даної категорії осіб мають психічні захворювання, серед яких найбільш розповсюдженими є посттравматичний стресовий розлад, депресія та манія, широкий спектр екстерналізуючих та інтерналізуючих симптомів, а також коморбідні психічні розлади, розлади дихання та харчування, спроби самогубства, емоційні розлади та розлади настрою, біполярні розлади, реактивні розлади прихильності та адаптації [8].

Необхідно відмітити, що вплив деприваційного досвіду, пережитого в дитинстві може мати відстрочені наслідки. Так, порушення функції осі

гіпоталамус-гіпофіз-наднирники та підвищення рівня кортизолу зберігається тривалий час у дітей навіть після успішного усиновлення і проживання в умовах благополучного сімейного середовища [9].

За свідченням Д.Т. Гошовської, негативні наслідки тяжкої інституціональної депривації у вигляді синдрому дефіциту уваги та гіперактивності можуть зберігатися протягом всього дитинства та проявлятися у дорослому віці, що свідчить про глибокі зміни у функціях та діяльності мозку. Отже, можна констатувати вплив досвіду емоційної депривації на здоров'я та хвороби протягом всього життя [10].

Таким чином, **метою** даної статті є вивчення проявів емоційної депривації в поведінковій та регулятивній сферах особистості молодших школярів.

Виклад основного матеріалу. Для проведення емпіричного дослідження особливостей поведінки та емоційно-особистісних особливостей у емоційно депривованих дітей ми підібрали комплекс психодіагностичних методів – спостереження, опитування, бесіда, метод експертних оцінок та тестування, а також провели кількісний та якісний аналіз отриманих результатів. В дослідженні взяло участь 180 молодших школярів (90 хлопчиків і 90 дівчаток) із міста Кропивницького в Україні віком 6-10 років. Всіх досліджуваних ми об'єднали у три групи по 60 осіб в кожній: 1). діти-сироти та діти, позбавлені батьківського піклування; 2). прийомні діти; 3). діти, які виховуються в біологічних родинах. Діти, які брали участь у дослідженні є вихованцями дитячого будинку, школи-інтернату, а також звичайних загальноосвітніх шкіл міста Кропивницького.

Методологія даного дослідження припускає цілісний системний опис впливу емоційної депривації на дітей молодшого шкільного віку. Аналіз та обговорення результатів дослідження йдуть у порівняльному плані — зіставляються групи емоційно депривованих дітей (сиріт, які зазнали високого ступеню емоційної депривації), частково емоційно депривованих дітей (діти з прийомних сімей, які зазнали помірного та легкого впливу емоційної депривації) і дітей контрольної групи (дітей, що виховуються у біологічних сім'ях та не зазнали впливу емоційної депривації).

Психодіагностичним інструментарієм для дослідження емоційних станів став комплекс валідних та взаємодоповнюючих методик: Шкала кольорового діапазону настрою Лутошкіна, Тест-опитувальник емпатичних тенденцій Мехрабіана, Тест фрустрації Розенцвейга, Шкільний тест тривожності Філліпса, Карта спостережень Стотта, Оціночна шкала емоційних проявів дитини Шванцари, проєктивна методика «Будинок-дерево-людина» Бука. Факторний аналіз отриманих результатів дослідження наслідків емоційної депривації був проведений за допомогою методу головних компонент (Principal components) з обертанням варимакс (Verimax). Адекватність моделі оцінювалась за критерієм Кайзера-Мейера-Олкіна. У якості критерію рівня значущості була використана факторна вага 0,30. Перед

проведенням порівнянь середніх значень у всіх трьох групах (контрольній, прийомні діти, сироти) ми виконали перевірку всіх рядів на значень на нормальність за допомогою критерію Колмогорова-Смирнова за допомогою статистичного пакету SPSS Statistics 22.

Отримані статистичні дані дослідження дали змогу виділити поведінкові та емоційно-особистісні особливості, найбільш характерні для дітей, які зазнали впливу емоційної депривації та порівняти їх прояви з показниками дітей зі звичайних сімей. Це дало можливість виявити вплив емоційної депривації на зміни в психіці та поведінці таких дітей, та порівняти їх з нормативними показниками, які відповідають молодшому шкільному віку.

Опис результатів настрою та емоційних станів молодших школярів в ситуації емоційної депривації ми приведемо за методикою Лутошкіна (таблиця 1). Для визначення найбільш характерних типів настрою ми спостерігали за дітьми протягом місяця, під час якого діти у спеціальному бланку відмічали наприкінці кожного дня найбільш характерний настрій, який вони ідентифікували за допомогою певного кольору.

Таблиця 1

**Відхилення від норми в емоційних станах та переживаннях
досліджуваних (у %)**

Тип настрою	Сироти	Прийомні	Контрольна
Затягнуті смуток, тривога, незадоволеність	8,1	5,6	4,5
Невідповідність емоційного стану життєвим ситуаціям	5,5	2,4	0
Підвищене емоційне збудження	37,1	51,9	12,2
Різка полярність у тональності емоційного стану	51,6	42,6	11,8
Довготривала одноманітність емоційного стану.	7,8	3,7	3

Із даних таблиці 1 видно, що для всіх досліджуваних нами груп не є характерним високий показник затягнутого смутку, тривоги та незадоволеності. Так, для дітей-сиріт він складає 8,1%, для прийомних дітей – 5,6 % та для дітей контрольної групи – 4,5 %. Тобто дітям цього віку не характерні дані стани і вони не схильні до затягнутого негативного емоційного стану.

Показник невідповідності емоційного стану життєвим ситуаціям не є характерним у контрольній групі, тобто діти виражають емоції згідно пережитим життєвим обставинам і ситуаціям. А діти-сироти (5,5 %) та прийомні діти (2,4 %) продемонстрували низький показник відхилення від норми. Таким чином, ми бачимо, що діти адекватно реагують на життєві обставини та їх зміни.

Показник підвищеного емоційного збудження є характерним як для дітей сиріт (37,1 %), так і для групи прийомних дітей (51,9%) та контрольної групи (12,2 %). Цей показник вказує на те, що діти, які пережили досвід емоційної депривації демонструють емоційне збудження в ситуаціях невизначеності, страху та адаптації до прийомної сім'ї, а діти-сироти проявляють емоційне збудження та напруження при незадоволенні їх потреб.

Показник різкої полярності у тональності емоційного стану показав, що для дітей-сиріт він є найбільш характерним, що склало 51,6 %, для прийомних дітей він виявився у 42,6 % досліджуваних і в контрольній групі – 11,8 %. Це свідчить, що для дітей такого віку зміна настрою є звичайним явищем: вони легко можуть переходити від станів радості до смутку і навпаки. Проте, більша половина дітей, які зазнали впливу емоційної депривації частіше демонструють зміни емоційного стану та настрою, ніж діти з біологічних сімей.

Показники довготривалої одноманітності емоційного стану в усіх досліджуваних групах були низькими: у дітей-сиріт – 7,8%, у прийомних – 3,7%, у контрольній – 3%. Це свідчить, що діти протягом дня, тижня, відчують різноманітні за тональністю емоції, що відповідає віковій нормі.

Таким чином, можна констатувати, що для емоційно депривованих дітей найбільш характерними є показники підвищеного емоційного збудження та різкої полярності у тональності емоційного стану, які часто можна спостерігати у поведінці: пожвавлення швидко може перейти у плач, крик, а піднесений настрій – у похмурий, агресію.

Перейдемо до аналізу результатів дослідження за шкалою оцінки емоційних станів Й. Шванцари. Угрупування сімнадцяти емоційних станів, що передбачені методикою шляхом факторного аналізу методом головних компонент (Principal components) з обертанням варімакс (Varimax) дозволила виділити три фактори, що описують 69,74 % (табл. 2). Визначені фактори ідентифіковано нами як такі, що описують різноманітні форми прояву дитячого негативізму.

Таблиця 2

Факторна структура емоційних станів за методикою Й. Шванцари

Фактори	Вага* фактора	Внесок у дисперсію вибірки	Сумарний внесок у дисперсію вибірки
Фактор 1 «Активна форма негативізму»	5,67	34,09	34,09
Фактор 2 «Пасивна форма негативізму»	4,19	25,48	59,57
Фактор 3 «Демонстраційна форма негативізму»	1,42	9,90	69,47

* Вага фактора розраховувалася як сума квадратів факторних навантажень після варімакс-обертання

Фактор 1 має найбільшу вагу чи найбільшу інформативність (34,09 %). Його позитивний полюс визначається позитивними полюсами 8-ми емоційних станів: озлобленість, агресивність, жорстокість, нетерплячість, заздрощі, ревності, збудливість, примхливість. Негативний полюс визначається негативними полюсами 4-ох станів: ласкавість, співчуття, веселість, зарозумілість. Таким чином, на позитивному полюсі фактору – дратівливе обурення, на негативному полюсі – пригніченість. Цей фактор може бути ідентифіковано як фактор «активної форми негативізму».

Фактор 2 (інформативність 25,48 %) визначається 8-ма емоційними станами з позитивними факторними навантаженнями і 2-ма з негативними. Позитивний полюс визначається позитивними полюсами змінних (у порядку зниження факторних навантажень): плаксивістю, боязливістю, образливістю, надчутливістю, ревностями, заздрощами, збудливістю, нетерплячістю. Негативний полюс – негативними полюсами 2-ох змінних: зарозумілість і веселість. Цей фактор можна визначити як «пасивна форма негативізму».

Фактор 3 (інформативність 9,9 %) визначається 5-ма змінними з позитивними полюсами (у порядку зниження факторних навантажень): впертістю, примхливістю, збудливістю, агресивністю, образливістю. Цей фактор визначено як «демонстративна форма негативізму».

Додатковий фактор отримав назву «скрита форма негативізму». У групі «сироти» він має інформативність 11,12 % і визначається позитивними полюсами змінних заздрощів і ревностей і негативним полюсом змінної веселості. У контрольній групі цей фактор складає 19,8 % дисперсії і описується 3-ма змінними з позитивними полюсами (ревності, заздрощі, нетерплячість) і 2-ма з негативними (зарозумілість, співчуття).

Таким чином, можна констатувати, що для емоційно депривованих дітей характерним є високий показник фактору негативізму. Він проявляється у формі психологічного протесту на вимоги дорослих, за допомогою якого діти намагаються відстояти права своєї особистості. Проте, в емоційно депривованих дітей негативізм виступає не в ролі ситуативної поведінкової реакції, як в контрольній групі дітей, а як особистісна риса, зумовлена потребою в самоствердженні та захисті власного «Я», що виражається як у відмові виконувати пропоновані вимоги, так і виконанні дій, протилежних потрібним та соціально схвалюваним.

Загальний аналіз результатів дослідження за проявами особливостей поведінки, емпатії, фрустрації та тривожності дозволила виявити їх особливості у групах дітей з різним ступенем (рівнем) депривації: дітей-сиріт які мають і які не мають досвіду проживання в родині, всиновлених дітей, які проживають у прийомних сім'ях і не депривованих дітей, які проживають у звичайних сім'ях. Порівняння середньогрупових показників за методиками: картою Стотта, методикою емпатичної тенденції, дитячим тестом фрустрації С. Розенцвейга, тестом шкільної тривожності Філіпса для побудови

психологічного профілю емоційної депривації здійснювалося однофакторним дисперсійним аналізом (ANOVA) з перевіркою однорідності дисперсій отриманих даних. З метою визначення статистичної значимості і рівня достовірності розбіжностей між показниками досліджуваних груп використовувався *F*-критерій при перевірці однорідності дисперсії за критерієм Лівіна.

За даними ANOVA було отримано профіль середньогрупових показників у досліджуваних групах, що статистично значимо розрізняються ($p < 0,05$) за 14-ма змінними з 32-ох, що досліджувалися за визначеними методиками: емпатичною тенденцією ($p = 0,002 < 0,05$). Аналогічна ситуація простежується за критерієм рівності групових середніх за показниками: брак довіри до нових речей, людей, ситуацій (0,004), депресією (0,013), тривожністю по відношенню до дорослих (0,027), ворожістю по відношенню до дорослих (0,041), асоціальністю (0,042), екстрапунитивною (0,009) та імпунитивною (0,047) реакціями, необхідно-наполегливим типом реакції (0,003), фрустраційною толерантністю (0,0001), загальною тривожністю (0,018), переживанням соціального стресу (0,01), фрустрацією потреби у досягненні успіху (0,042), страхами і проблемами у відносинах з вчителями (0,035).

В групі сиріт у порівнянні з іншими групами, що досліджуються, спостерігаються більш високі середні показники. Емпатична тенденція по групах складає: у сиріт найбільша, значення якої 21,58 балів. Також спостерігається високий рівень прояву екстрапунитивної реакції – у сиріт – 42,14, низький імпунитивної реакції – 29,47, низький рівень фрустраційної толерантності – 30,40. У дітей сиріт (49,7), а також у прийомних (49,7) дітей високі показники тривожності.

Для дітей контрольної групи характерні: більш низький показник емпатичної тенденції - 19,75, більш низький рівень екстрапунитивної реакції (35,04) і високий імпунитивної (33,98), при високому рівні необхідно-наполегливого типу фрустраційної реакції (53,31) одночасно з дітьми сиротами - (58,56), високий рівень фрустраційної толерантності (39,33), низькі рівні показників тривожності (14,76).

У групі прийомних дітей одночасно з високими показниками тривожності (17,8) виражено низький рівень необхідно-наполегливого типу фрустраційної реакції (35,91), низький рівень асоціальності – 11,26, помірний рівень фрустраційної толерантності - 35,91.

За даними ANOVA було отримано профіль оцінки однорідності дисперсій, що статистично розрізняються ($p < 0,05$) за 18-ма змінними з 32-ох. Отже перевірка однорідності дисперсії отриманих даних за критерієм Лівіна показала, що результати ANOVA можна визнати коректними лише частково, так як дисперсії показників емпатичної тенденції (0,013), загальної тривоги (0,014), страху ситуації перевірки знань (0,012), страху невідповідності очікуванням оточуючих (0,021), браку довіри до нових речей, людей, ситуацій

(0,0001), депресії (0,0001), відходу у себе (0,028), тривожності по відношенню до дорослих (0,0001), ворожості по відношенню до дорослих (0,0001), асоціальності (0,0001), ворожості по відношенню до дітей (0,001), непосидючості (0,032), невротичних симптомів (0,026), несприятливих умов середовища (0,0001), сексуального розвитку (0,021), розумового розвитку (0,0001), фізичного розвитку (0,012) статистично значимо розрізняються.

Таким чином, за результатами проведеного нами дослідження ми можемо констатувати, що індивідуальні передумови (стать, вік, конституційні якості, психічні властивості) є важливими для особливостей розвитку та ступеню впливів емоційної депривації: від мінімальних до максимально загрожуючих психічному здоров'ю дітей, проте не є визначальними. Перебування дітей в емоційно благополучній атмосфері прийомної сім'ї та надання системи психологічних послуг для прийомних батьків та їх сімей сприяє зниженню рівня поведінкових та емоційно-особистісних проблем, що доведено на підставі зіставлення результатів показників у трьох групах молодших школярів.

Результати дослідження наслідків емоційної депривації у дітей молодшого шкільного віку підтверджують високі показники дезадаптивної і агресивної поведінки, поведінкової розгальмованості, низький рівень соціального інтелекту, труднощі і страхи у взаєминах з однолітками та дорослими в емоційно депривованих молодших школярів. В ситуації тривалої емоційної депривації формуються захисні механізми психіки та копінг-стратегії, які протистоять формуванню психічних порушень та розладів у дітей. Так, у групі дітей-сиріт, які досі залишаються в інтернатних закладах і продовжують відчувати на собі дію емоційної депривації, відмічається значне зниження ефективності здатності до саморегуляції та управління, яка виступає в якості захисного фактору в стресових ситуаціях, а також сприяє соціальній адаптації. Захисні механізми, які б могли сприяти протидії впливу емоційної депривації, послаблюються, їх функції порушуються.

Також, на нашу думку, просте переміщення дітей-сиріт та дітей, позбавлених батьківського піклування в прийомні сім'ї та їх усиновлення не зможе дати швидких і довготривалих результатів щодо подолання ряду поведінкових та емоційно-особистісних порушень. Так, у прийомних дітей спостерігаються високі показники тривожності, низький рівень необхідно-наполегливого типу фрустраційної реакції та помірний рівень фрустраційної толерантності. Це свідчить про те, що окрім емоційно насиченого спілкування з батьками, однолітками та вчителями, позитивного мікроклімату в прийомній сім'ї та школі недостатньо для компенсації всіх поведінкових та емоційних порушень, які виникли внаслідок емоційної депривації. Ефективними шляхами мають стати довготривалий психологічний, соціальний та медичний супровід емоційно депривованих дітей, а також система психологічних послуг прийомним сім'ям [11].

Висновки. Отже, емоційно-особистісні особливості досліджуваних нами груп дітей дали можливість виявити, що профіль дітей-сиріт, які в найбільшому ступені зазнали впливу емоційної депривації характеризується ознаками дезадаптивної поведінки, високими показниками тривожності, низькою фрустраційною толерантністю при високому рівні прояву екстрапунитивних реакцій та високим рівнем емпатії. У прийомних дітей виявилися високі показники емпатії, адаптивної поведінки при високих показниках тривожності, помірним рівнем фрустраційної толерантності при низьких показниках екстрапунитивної реакції і необхідно-наполегливого типу фрустраційної реакції. Для дітей контрольної групи характерними були низький рівень прояву емпатії, адаптивні форми поведінки при низьких показниках тривожності; високий рівень фрустраційної толерантності при помірних показниках екстрапунитивної реакції і необхідно-наполегливого типу фрустраційної реакції.

Ми можемо узагальнити, що структура психіки у емоційно депривованих дітей молодшого шкільного віку охоплена змінами, що призводять до дезадаптованої поведінки, низької толерантності до стресів, нездатності долати стан фрустрації, проблемами в емоційно-особистісній сфері. Таким чином, ми бачимо, що довготривале перебування дітей в ситуації емоційної депривації своїми наслідками може мати як окремі так і множинні дефіцитарні порушення та розлади, які потребують раннього виявлення та корекції.

Література:

1. Ярємко П. Вплив депривації на особистість. *Вісник Національного університету оборони України*. 2022. 68(4). С.169–176. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-68-4-169-176>.
2. Цумарева Н.В. Теоретико-емпіричне дослідження феномену емоційної депривації. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В.О. Сухомлинського. Психологічні науки* : збірник наукових праць. Миколаїв : МНУ імені В.О. Сухомлинського. 2021. № 2 (21). С. 62–69. DOI: <https://doi.org/10.1080/17450128.2020.1719250>.
3. Baars C.W., Terruwe A.A., Baars S.M., Shayne B.N. Healing the Unaffirmed: Recognizing Emotional Deprivation. N.Y.: Alba House; Revised, Updated edition, 2020. 221 p.
4. Abdulla F., Kasese-Hara M. Care worker perspectives on the socio-emotional adjustment of orphans in residential homes. *An International Interdisciplinary Journal for Research, Policy and Care*. Volume 15, 2020. Issue 1. Pp. 77-84. DOI: <https://doi.org/10.1080/17450128.2020.1719250>.
5. Miller, A.B., Machlin, L., McLaughlin, K.A., & Sheridan, M.A. Deprivation and psychopathology in the Fragile Families Study: A 15-year longitudinal investigation. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. 2020. № 62: 382-391. DOI: 10.1111/jcpp.13260.
6. Pastor P.N, Reuben C.A, Duran C.R. Identifying emotional and behavioral problems in children aged 4-17 years: United States, 2001-2007. *Natl Health Stat Report*. 2012. Feb 24;(48):1-17. PMID: 22737946. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22737946/>.
7. Nguyen T.Q., Cutting L.E. Commentary: Dimensionality in environmental adversity, mechanisms of emotional socialization, and children's characteristics and cognitive growth – a reflection on Miller et al. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*. 2020. Vol 2, Issue 4. Pp. 392-395. DOI: <https://doi.org/10.1111/JCPP.13293>.

8. Kennedy M, Kreppner J, Knights N, Kumsta R, Maughan B, Golm D, Rutter M, Schlotz W, Sonuga-Barke E.J. Early severe institutional deprivation is associated with a persistent variant of adult attention-deficit/hyperactivity disorder: clinical presentation, developmental continuities and life circumstances in the English and Romanian Adoptees study. *J Child Psychol Psychiatry*. 2016 Oct; 57(10):1113-25. DOI: <https://doi.org/10.1111/jcpp.12576>.

9. Kumsta R, Schlotz W, Golm D, Moser D, Kennedy M, Knights N, Kreppner J, Maughan B, Rutter M, Sonuga-Barke E. HPA axis dysregulation in adult adoptees twenty years after severe institutional deprivation in childhood. *Psychoneuroendocrinology*. 2017. Dec; 86:196-202. DOI: 10.1016/j.psyneuen.2017.09.021.

10. Гошовська Д.Т. Емоційна депривація як негативний чинник формування патологічної особистості. *Особистісне зростання: теорія і практика* : збірник наукових праць за матеріалами IV Міжнародної науково-практичної інтернет-конференції (м. Житомир, 21 квітня 2020 р.). 2020. Житомир: Вид-во ЖДУ імені Івана Франка, С.76-78.

11. Савенкова І.І, Цумарєва Н.В. Використання психотерапевтичних методів при супроводі емоційно депривованих молодших школярів. *Наука і освіта : наук.-практ. журнал*. 2021. № 2. С. 5-15.

References:

1. Iaremko, P. (2022). Vplyv deprivatsii na osobystist [Influence of deprivation on personality]. *Visnyk Natsionalnoho universytetu oborony Ukrainy*, 68(4), Pp. 169–176. DOI: <https://doi.org/10.33099/2617-6858-2022-68-4-169-176>. [in Ukrainian]

2. Tsumariyeva, N.V. (2021). Teoretyko-empyrychne doslidzhennia fenomenu emotsiinoi deprivatsii [Theoretical and empirical study of the phenomenon of emotional deprivation]. *Naukovyi visnyk Mykolaivskoho natsionalnoho universytetu imeni V. O. Sukhomlynskoho. Psykholohichni nauky : zbirnyk naukovykh prats*. No 2 (21). Pp. 62-69. DOI: <https://doi.org/10.1080/17450128.2020.1719250>. [in Ukrainian]

3. Baars C.W., Terruwe A.A., Baars S.M., Shayne B.N. (2020). *Healing the Unaffirmed: Recognizing Emotional Deprivation*. N.Y.: Alba House; Revised, Updated edition. 221 p. [in English]

4. Abdulla F., Kasese-Hara M. Care worker perspectives on the socio-emotional adjustment of orphans in residential homes. *An International Interdisciplinary Journal for Research, Policy and Care*. Volume 15, 2020. Issue 1. Pp. 77-84. DOI: <https://doi.org/10.1080/17450128.2020.1719250>. [in English]

5. Miller, A.B., Machlin, L., McLaughlin, K.A., & Sheridan, M.A. (2020). Deprivation and psychopathology in the Fragile Families Study: A 15-year longitudinal investigation. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*. № 62: 382-391. DOI: 10.1111/jcpp.13260. [in English]

6. Pastor P.N, Reuben C.A, Duran C.R. Identifying emotional and behavioral problems in children aged 4-17 years: United States, 2001-2007 (2012). *Natl Health Stat Report*. Feb 24;(48):1-17. PMID: 22737946. URL: <https://pubmed.ncbi.nlm.nih.gov/22737946/>. [in English]

7. Nguyen T.Q., Cutting L.E. (2020). Commentary: Dimensionality in environmental adversity, mechanisms of emotional socialization, and children's characteristics and cognitive growth – a reflection on Miller et al. *Journal of Child Psychology & Psychiatry*. Vol 2, Issue 4. Pp. 392-395. DOI: <https://doi.org/10.1111/JCPP.13293>. [in English]

8. Kennedy M, Kreppner J, Knights N, Kumsta R, Maughan B, Golm D, Rutter M, Schlotz W, Sonuga-Barke E.J. (2016). Early severe institutional deprivation is associated with a persistent variant of adult attention-deficit/hyperactivity disorder: clinical presentation, developmental continuities and life circumstances in the English and Romanian Adoptees study. *J Child Psychol Psychiatry*. Oct; 57(10):1113-25. DOI: <https://doi.org/10.1111/jcpp.12576>. [in English]

9. Kumsta R, Schlotz W, Golm D, Moser D, Kennedy M, Knights N, Kreppner J, Maughan B, Rutter M, Sonuga-Barke E. (2017). HPA axis dysregulation in adult adoptees twenty years after severe institutional deprivation in childhood. *Psychoneuroendocrinology*. Dec; 86:196-202. DOI: 10.1016/j.psyneuen.2017.09.021. [in English]

10. Hoshovska, D. T. Emotsiina deprivatsiia yak nehatyvnyi chynnyk formuvannia patolohichnoi osobystosti [Emotional deprivation as a negative factor in the formation of pathological personality]. *Osobystisne zrostannia: teoriia i praktyka – Personal growth: theory and practice. Proceedings of the IV International Scientific and Practical Internet Conference. Zhytomyr*. Pp. 76–78 [in Ukrainian]

11. Savenkova, I.I, Tsumarieva, N.V. (2021). *Vykorystannia psykhoterapevtychnykh metodiv pry suprovodi emotsiino deprivovanykh molodshykh shkoliariv [Psychotherapeutic methods application in follow-up of emotionally deprived elementary school children]. Nauka i osvita : nauk.-prakt. zhurnal. № 2. Pp. 5-15. [in Ukrainian]*

УДК 159.923.2-044.372

[https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6\(34\)-1663-1673](https://doi.org/10.52058/2786-5274-2024-6(34)-1663-1673)

Чижма Діана Миколаївна кандидат психологічних наук, доцент кафедри психології, Університет Григорія Сковороди в Переяславі, вул. Сухомлинського, 30, м. Переяслав, 08401, тел.: (068) 805-84-43, <https://orcid.org/0000-0001-9850-5143>

СПЕЦИФІКА ПОДОЛАННЯ ОСОБИСТІСНОЇ КРИЗИ ДОРΟΣЛОЇ ОСОБИСТОСТІ

Анотація. У статті представлено дорослу особистість як таку, що володіє здатністю самостійно приймати рішення, умінням адаптуватися до змін у середовищі, розвиненим емоційним та інтелектуальним потенціалом, умінням побудувати стабільні міжособистісні відносини. Розкрито поняття особистісної кризи – це стан, коли особа переживає серйозні труднощі, зміни або конфлікти, які впливають на її самооцінку, ідентичність та загальний стан благополуччя. Особистісна криза є можливістю для зростання і розвитку особистості. З'ясовано, що психологічне подолання кризи є процесом адаптації та пристосування до стресової ситуації або негативної життєвої події. Дане поняття описує спосіб, яким особистість реагує на кризу, змінює свої думки, почуття та поведінку, щоб впоратися з труднощами та відновити психологічне благополуччя.

Визначено та проаналізовано ефективні ресурси для успішного подолання особистісної кризи дорослої особистості, серед яких: самодослідження; підтримка від близьких людей; фізична активність та здоровий спосіб життя; медитація і йога; навчання й читання книг; підтримка онлайн; соціальна підтримка (надається різними організаціями, професіоналами та спільнотами – служба невідкладної допомоги, лінії підтримки, групи самопомоги або програми реабілітації, онлайн-ресурси); казкотерапія (допомагає зрозуміти стосунки особистості з навколишнім світом та власним «я», що може виявити певні патерни мислення та поведінки, які можуть бути корисними для подальшої роботи над особистісним розвитком); особистісна рефлексія (дозволяє дорослому проаналізувати свою діяльність, взяти зовнішню позицію стосовно себе та переосмислити власний життєвий досвід); метафора (дозволяє перенести увагу, розширити розуміння та знаходити нові/інші способи сприйняття ситуації; візуально-наративний підхід (використання візуальних образів і наративних елементів для розуміння, висловлювання та перетворення особистого досвіду) та інші.

Ключові слова: дорослість, криза, особистісна криза, особистість дорослого, подолання кризи, ресурси.

Chyzhma Diana Mykolaivna PhD in Psychological Sciences, Senior Lecturer, Hryhorii Skovoroda University in Pereiaslav, Sukhomlynskoho St., 30, Pereiaslav, 08401, tel.: (068) 805-84-43, <https://orcid.org/0000-0001-9850-5143>

THE SPECIFICS OF OVERCOMING THE PERSONAL CRISIS OF AN ADULT PERSONALITY

Abstract. The article presents an adult personality as having the ability to make decisions independently, the ability to adapt to changes in the environment, developed emotional and intellectual potential, and the ability to build stable interpersonal relationships. The concept of personal crisis is revealed - it is a state when a person experiences serious difficulties, changes or conflicts that affect his self-esteem, identity and general state of well-being. A personal crisis is an opportunity for personal growth and development. It was found that psychological overcoming of the crisis is a process of adaptation and adjustment to a stressful situation or a negative life event. This concept describes how an individual responds to a crisis and changes his thoughts, feelings and behavior in order to cope with difficulties and restore psychological well-being.

Effective resources for successful overcoming the personal crisis of an adult personality have been identified and analyzed, including: self-study; support from loved ones; physical activity and healthy lifestyle; meditation and yoga; studying and reading books; online support; social support (provided by various organizations, professionals and communities – emergency services, support lines, self-help groups or rehabilitation programs, online resources); fairy-tale therapy (helps to understand the relationship of the individual with the surrounding world and his own “I”, which can reveal certain patterns of thinking and behavior that can be useful for further work on personal development); personal reflection (allows an adult to analyze his activities, take an external position in relation to himself and rethink his own life experience); metaphor (allows to shift attention, expand understanding and find new/different ways of perceiving a situation; visual-narrative approach (using visual images and narrative elements to understand, express and transform personal experience) and others.

Keywords: adulthood, crisis, personal crisis, adult personality, overcoming the crisis, resources.

Постановка проблеми. Проблема подолання особистісної кризи дорослої особистості актуалізується постійним пошуком себе, свого місця у житті та власного щастя. Сучасне суспільство вимагає від людей швидкості, адаптивності та постійного розвитку, тому дорослість часто супроводжується різними викликами та проблемами, які можуть спричиняти кризи особистості. Швидкий темп життя, економічні, політичні, соціокультурні зміни, військовий час призводить до того, що дорослим доводиться стикатися з низкою

стресових ситуацій, втратами, тиском, проблемами зі здоров'ям, самоідентифікацією, низькою самооцінкою, конкуренцією, втратами чи змінами у кар'єрі та особистому житті тощо – все це може спровокувати внутрішню кризу, дезорієнтацію, які потребує уваги та адекватної реакції.

Розуміння власних цінностей, потреб, мети життя та пошук глибшого сенсу стають одними з основних аспектів подолання особистісної кризи. Крім того, подолання особистісної кризи дорослої особистості має суттєве значення для збереження психологічного комфорту та подальшого розвитку особистості. Недоліки у цьому процесі можуть призвести до серйозних наслідків, таких як депресія, тривожні розлади, або навіть самогубство. Розуміння специфіки особистісної кризи, причин її появи, її симптоматики, пошук/вибір ефективних ресурсів для успішного подолання є важливим не тільки для конкретної особистості, а й для психологічного благополуччя суспільства в цілому. Психологи, психотерапевти та інші фахівці повинні бути готовими надавати практичну допомогу людям у складних життєвих ситуаціях. Важливою є підтримка від близьких людей, друзів, ефективна взаємодія з іншими людьми; обговорення своїх проблем та емоцій також може сприяти процесу самопізнання та самовдосконалення.

Таким чином, вивчення, обговорення та дослідження специфіки подолання особистісної кризи дорослої особистості має велике значення для психологічного здоров'я та благополуччя індивідууму в сучасному світі.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Сучасні дослідження феномену дорослості здійснюються в міждисциплінарному контексті, охоплюючи широке коло наук. Так, філософські аспекти дорослості висвітлені у працях А. Боярської-Хоменко та І. Бушай, андрагогічні – у дослідженнях Л. Лук'янової та Л. Сігаєвої, соціологічні – у роботах С. Донець, медичні та педагогічні – у публікаціях О. Звонюк. Такий комплексний підхід дозволяє всебічно розкрити сутність дорослості, її характерні ознаки та специфіку розвитку особистості на цьому етапі життєвого шляху.

У психологічній науці проблематика дорослої особистості розглядається в різних аспектах, серед яких особливе місце посідають питання психологічних криз, їх типології, ресурсів подолання та психологічної реабілітації. Ґрунтовний аналіз цих проблем представлений у працях І. Бринзи, М. Будіянського, І. Булах, О. Вдовіченко, О. Звіряки, Ю. Кашпура, М. Лисенко, І. Мігальчан, Л. Ніколаєва, О. Педченко, Л. Процик, О. Руденко, О. Самусенко, І. Соколової, С. Степанової, О. Фролової, І. Черезової та інших вітчизняних та зарубіжних дослідників, які зробили вагомий внесок у розробку теоретико-методологічних засад психології дорослості.

Значна увага науковців зосереджена на дослідженні психологічних особливостей дорослої особистості, її адаптаційних ресурсів та механізмів саморегуляції. Зокрема, ці питання ґрунтовно висвітлені у працях І. Бринзи та О. Самусенко. Важливими в контексті дослідження психологічних криз

дорослої особистості, їх типології та симптоматики є роботи І. Булах, О. Вдовіченко, Ю. Кашпур, І. Соколової. Дослідники наголошують на тому, що кризи є невід'ємною складовою особистісного розвитку в дорослому віці, і їх успішне подолання значною мірою залежить від наявності відповідних ресурсів – як внутрішніх (особистісних), так і зовнішніх (соціальних). Ресурси подолання особистісних криз дорослої людини ґрунтовно вивчали М. Будіянський, О. Звіряка, М. Лисенко, Л. Ніколаєв, О. Педченко, Л. Процик, О. Руденко.

Вагомий доробок становлять дослідження І. Мігальчан, С. Степанової, О. Фролової, І. Черезової, в яких розкриваються особливості психологічної реабілітації дорослих, які переживають кризу. Науковці наголошують на необхідності розробки та впровадження ефективних технологій психологічної допомоги особистості в кризових ситуаціях, що передбачають активізацію її адаптаційних ресурсів, формування конструктивних стратегій подолання труднощів, підвищення стресостійкості та життєстійкості.

Незважаючи на значні здобутки у дослідженні різних аспектів дорослості та психологічних криз дорослої особистості, відображені у працях згаданих вище науковців, проблема подолання особистісних криз у дорослому віці залишається недостатньо вивченою та потребує подальшого теоретичного й емпіричного обґрунтування. Перспективи подальших досліджень вбачаємо у поглибленому аналізі психологічних механізмів та ефективних стратегій подолання особистісних криз дорослими, розробці та апробації інноваційних технологій психологічного супроводу дорослої особистості в кризових ситуаціях, що сприятиме підвищенню якості її життя та повноцінній самореалізації.

Мета статті полягає у здійсненні комплексного теоретико-методологічного аналізу ресурсів психологічного подолання особистісної кризи дорослої особистості, спрямованого на виявлення, систематизацію та глибинне розкриття сутності ключових особистісних і соціальних ресурсів, що забезпечують ефективне переживання та конструктивне розв'язання кризових станів у дорослому віці, а також висвітлення психологічних механізмів активізації цих ресурсів у процесі подолання особистісної кризи.

Виклад основного матеріалу. Доросла особистість – це психологічна концепція, яка відображає стан розвитку людини, що характеризується вибудованою самоідентифікацією, стійкими цінностями, встановленими переконаннями, розвиненою соціальною компетентністю та умінням самореалізації. Доросла особистість володіє здатністю самостійно приймати рішення, умінням адаптуватися до змін у середовищі, розвиненим емоційним та інтелектуальним потенціалом, умінням побудувати стабільні міжособистісні відносини. Одними з перших почали досліджувати дорослість особистості Е. Еріксон, А. Маслоу, Дж. Марсія, К. Г. Юнг та ін. Кожен із них зробив вагомий внесок у розвиток теорії про дорослу особистість та стадії її

розвитку. Так, Е. Еріксон вперше ввів концепцію восьми стадій психосоціального розвитку, де кожна характеризується конкретним конфліктом, який потрібно подолати для досягнення психологічного розвитку. Зокрема, стадія дорослості, вважає дослідник, є найдовшим періодом – орієнтовно від 24 до 64 років.

У 1976 р. на Генеральній сесії ЮНЕСКО було прийнято рішення називати дорослим будь-яку людину, що визнається в тому суспільстві, до якого вона належить. Вітчизняні науковці визначають дорослість по-різному (18-40; 17-60; 18-65 тощо), виходячи з того, що вікові періодизації є досить динамічними, оскільки вони є відображенням актуальних особливостей соціалізації людини в суспільстві [8]. За визначенням Л. Сігаєвої, «доросла людина визначається як особа, яка виконує соціально значиму продуктивну роль (громадянина, працівника, члена родини), володіє фізіологічною, психологічною, соціальною, моральною зрілістю, відносною економічною незалежністю, наявністю життєвого досвіду і певним рівнем сформованості самосвідомості, достатніми для відповідальної та самокерованої поведінки [8, с. 302].

Життя сучасного дорослого зі швидкими змінами в економіці, соціально-політичному середовищі тощо може створювати багато стресорів, що негативно впливають на психічне здоров'я і призводять до кризи. Термін криза походить з грецької *krisis* – рішення, поворотний пункт. У загальному сенсі визначення кризи може розглядатись як переломний момент, гостре ускладнення, складне положення, важкий перехідний стан, який наступає несподівано і супроводжується обов'язковими змінами звичного способу життя особистості [2]. І. Мігальчан, Л. Ніколаєв та О. Руденко визначають кризу в психології як своєрідну реакцію особистості на ситуації, що «вимагають від неї зміни способу буття (життєвого стилю, способу мислення, ставлення до себе, навколишнього світу і основних екзистенціальних проблем)» [7, с. 1348]. Особистісна криза – це стан, коли особа переживає серйозні труднощі, зміни або конфлікти, які впливають на її самооцінку, ідентичність та загальний стан благополуччя. Варто вказати, що особистісна криза є індивідуальним досвідом, і кожна людина може реагувати на неї по-різному. Так, вона може спонукати людину переглянути свої цінності, мету життя, виявити нові ресурси та стратегії для подолання труднощів і змінити своє життя на краще.

Особистісні кризи у дорослих можуть виникати з різних причин, і кожна ситуація може бути унікальною. Серед загальних причин особистісних криз у дорослих є такі: *стрес та перевантаження* – паніка, нервовість, тривоги, надмірний стрес, непомірні вимоги на роботі чи в особистому житті можуть призводити до втоми та втрати енергії, що в свою чергу провокуватиме кризу особистості; *втрати* значимих людей/ресурсів – втрата близької людини, роботи, розлучення, втрата самоідентифікації здатні призвести до того, що

людина може почувати, що вона втрачає зв'язок із собою і своєю ідентичністю, може переосмислювати свої цінності, переконання та цілі, що призводить до пошуку нового сенсу життя; *низька самооцінка* – проблеми з самоповагою та низькою самооцінкою можуть спричинити внутрішню боротьбу та кризу ідентичності; *конфлікти в стосунках* – проблеми у стосунках з близькими людьми, партнером чи колегами можуть призвести до внутрішньої напруги та кризи особистості; *неясність щодо власного життєвого шляху* – відчуття втрати напрямку чи невизначеність щодо мети життя може спровокувати кризу; *травми з минулого*, які не були опрацьовані та пережиті, можуть вплинути на психологічний стан та спричинити кризу особистості у дорослому віці та інші причини [3; 5; 7].

Переживання особистісної кризи відбувається на емоційному, когнітивному та поведінковому рівнях. На думку, Л. Заграй, емоційний рівень переживання кризи торкається більшою мірою клінічних аспектів дослідження, у контексті яких особистісна криза розглядається як реактивний, короткочасний чи довготривалий стан, який призводить до дезадаптації та трансформації особистості [3, с. 83]. Переживання особистісної кризи на когнітивному рівні стосується змін, зокрема у самосвідомості, формуванні ідентичності. Статусна модель ідентичності дозволяє окреслити основні показники переживання особистісної кризи, котрі ґрунтуються на трьох критеріях: прийнятті власної ідентичності – набутті цілісності; поглибленому пошуку – аналізі наявних і пошуку нових аспектів ідентичності; перегляді прийнятих аспектів ідентичності з альтернативними, які більш відповідають новим умовам ситуації [3, с. 86].

Успішному виходу дорослого з кризових станів, адаптації до нових умов сприятимуть необхідні ресурси, які, в свою чергу, слугуватимуть регулюванню творчої активності особистості, розвитку вміння долати негативні емоції і т.п. за допомогою психологічних методів, технік та прийомів. В. Помилуйко наголошує, що «основним джерелом швидкого виходу особистості з вікових криз дорослості є її активність, постійний пошук використання своїх творчих талантів та прояву власних здібностей, самореалізація і саморозвиток [6, с. 119].

Для пошуку та визначення ресурсів психологічного подолання особистісної кризи дорослої особистості далі є сенс розглянути сутність поняття «психологічне подолання». Є. Варбан вказує, що під психологічним подоланням розуміється активна взаємодія особистості з «ситуацією, яка відбувається у відповідності до логіки розвитку ситуації, залежить від значущості ситуації в житті людини та психологічних можливостей особистості, і спрямована на конструктивне розв'язання проблемної ситуації» [1, с. 112]. Аналізуючи класифікації психологічних джерел-ресурсів подолання криз, складних життєвих ситуацій різних авторів (Т. Крюкової, М. Цайндера, Е. Хаммера та ін.), Є. Варбан акцентує увагу, що «процес

психологічного подолання безпосередньо пов'язаний з когнітивними, афективними і поведінковими рівнями ієрархічної структури психіки особистості. Подолання включає в себе не тільки певну стратегію поведінки, а й особистісні ресурси та ресурси середовища [1, с. 114].

Одним із важливих ресурсів є *соціальна підтримка*, яка може надаватися різними організаціями, професіоналами та спільнотами. Так, психологічна підтримка від психологів/психотерапевтів/консультантів є вкрай важлива як професійна, оскільки ці фахівці працюють з клієнтом над розумінням проблеми, розвитком стратегій подолання та змінами в житті. Участь у групових сесіях або підтримуючих групах може бути корисною через можливість спілкуватися з іншими людьми, які знаходяться у подібному становищі, обмінюватися досвідом та отримувати підтримку в безпечному середовищі. Багато громадських організацій пропонують соціальну підтримку для дорослих у кризових ситуаціях. Це можуть бути організації, спрямовані на допомогу при насильстві, злочинності, сексуальних засобах масової інформації або іншим проблемам. Надавати соціальну підтримку для дорослих у кризових ситуаціях можуть служби невідкладної допомоги, лінії підтримки, групи самопомогі або програми реабілітації, онлайн-ресурси (форуми, чати, блоги, веб-сайти з інформацією про подолання кризи) тощо.

На *особистісну рефлексію* як ресурс подолання особистісної кризи звертає увагу Є. Варбан, і наголошує, що рефлексія є значимим процесом для саморегуляції та самоусвідомлення, підтримки психічного здоров'я та досягнення особистісного зростання. Це механізм, який дозволяє людині зупинитися, проаналізувати свою діяльність, взяти зовнішню позицію стосовно себе та переосмислити власний життєвий досвід. Через рефлексію особистість може стати об'єктом власного управління, тобто здатність до рефлексії дає можливість особистості краще розуміти себе, свої дії та вплив на навколишнє середовище. Цей процес допомагає виробити надійну систему зворотного зв'язку, яка є важливою для самоуправління та саморегуляції. Рефлексія допомагає людині активно працювати над власним розвитком, вирішувати проблеми та досягати поставлених цілей [1].

Ефективним ресурсом подолання особистісної кризи дорослим може стати *метафора*, оскільки вона дозволяє перенести увагу з проблемних ситуацій на більш абстрактний рівень. Т. Тітова вважає, що настанови, які надаються у алегоричній формі, полегшують процес надання психологічної допомоги, «бо у клієнта знижується почуття дискомфорту, нівелюється вплив психологічних бар'єрів та захистів. І як наслідок – можливість подивитись на себе (чи на ситуацію) під іншим кутом, проаналізувати особистісні характеристики та поведінкові прояви, знайти конструктивний вихід з кризової ситуації» [9, с. 286]. Метафора може бути корисною при перенесенні уваги з конкретних проблем на образність і символіку, що може допомогти побачити ситуацію з іншого ракурсу. Метафоричне мислення стимулює

творчий потенціал і уяву, що сприятиме пошуку нових способів розуміння проблеми; дозволяє розширити свідомість і побачити ситуацію в контексті чогось більшого і загального. Наприклад, метафора «життя як подорож» може допомогти людині побачити свою особистісну кризу як частину шляху з її власними сходженнями та спусками, що, в свою чергу, може надати новий погляд на ситуацію та надихнути знаходити нові шляхи розв'язання проблем [9]. Крім того, метафоричне сприйняття може впливати на зменшення емоційного навантаження, оскільки воно дозволяє виразити почуття через образи та символи. Отже, використання метафор може бути корисним інструментом для роботи з особистісною кризою, оскільки вона дозволяє перенести увагу, розширити розуміння та знайти новий спосіб сприйняття ситуації.

Візуально-нарративний підхід є ще одним ресурсом для успішного подолання особистісної кризи дорослого, оскільки використовує комбінацію візуальних образів і нарративних елементів для розуміння, висловлювання та перетворення особистого досвіду. В. Шебанова вказує, що створення «історій на основі візуально-нарративного підходу дозволяє людині досліджувати значення вербальних і/або візуальних образів, встановити між ними логічні зв'язки, організувати та осмислити свій досвід, відчувати спадкоємність досвіду, висловити своє світосприйняття, усвідомити свою ідентичність і зв'язок особистої історії з соціокультурним контекстом» [10, с. 310]. Розкриємо деякі способи, як візуально-нарративний підхід може бути корисним. Так, створення візуальних образів, зокрема, малюнків, колажів, фотографій та ін. допоможе дорослій людині виразити свої почуття, думки та досвід у безсловесному вигляді, що дозволить побачити інформацію з нового ракурсу і збагатити сприйняття ситуації. Розповідь про свою особисту історію сприятиме розумінню й прийняттю власних емоцій, переживань та взаємодії з оточуючим середовищем, тобто використання нарративного підходу допомагає створити зв'язок між різними подіями та виявити новий сенс у власній життєвій історії. Використання символів у вигляді предметів, кольорів або інших образних засобів сприятиме розумінню та перетворенню особистих проблем, адже символи можуть мати глибокий емоційний заряд і допомагати виразити складні почуття та ставлення.

Казкотерапію як ресурс подолання особистісної кризи дорослої людини рекомендують М. Замелюк, Л. Магдисюк та Р. Федоренко. Психотерапевт у роботі з клієнтом може використовувати відомі чотири основні способи психодіагностики за допомогою казки:

1. Розповідь казки клієнту – корисний інструмент для виявлення реакцій та емоцій (сміх, тривога, зацікавленість, ідентифікація з героями казки тощо), які можуть вказувати на певні проблеми, труднощі/потреби, з якими клієнт зіштовхнувся. Наприклад, клієнт сміється під час розповіді казки – певним чином це вказує на його потребу в розвагах або важкості розслабитися. Якщо

клієнт виявляє тривогу, це може вказувати на проблеми зі стресом або тривожними станами. Коментарі та ідентифікація з героями казки можуть допомогти клієнту висловити свої думки/почуття/досвід. Розповідь казки може стати платформою для спілкування та розуміння між клієнтом і терапевтом.

2. Розповідь казки клієнтом – можливість допомогти виявити основні життєві сценарії та ідентифікацію з героями. Улюблена казка часто відображає спрощений сценарій життя, а ідентифікація з персонажами може вказувати на «програму» клієнта на доросле життя. Ця ідея базується на психологічних концепціях К. Г. Юнга, З. Фрейда та Е. Берна, які стверджують, що людям притаманно наслідувати певні зразки поведінки з міфів, легенд і казок, і ці зразки впливають на наше життя.

3. Вигадування клієнтом своєї казки на вільну чи задану тему або продовження казки за відомим початком – ця вправа дозволяє клієнту виразити свої думки, почуття та бажання через творчий процес, а також переглянути свою ситуацію з іншого ракурсу. Людина може відтворити свій внутрішній конфлікт, побажання чи надію через персонажів і події у казці, що може сприяти розвитку самосвідомості, креативності та розв'язанню проблем.

4. Вирішення казкової ситуації – клієнту задається казкова проблемна ситуації. Казка має закінчуватися запитанням (наприклад: чому персонаж казки вчинив саме так? чому плаче Царівна Несміяна? та ін.), відповідь на яке повинен знайти клієнт. Механізм уяви приходить у дію, коли створюється проблемна ситуація з більшим ступенем невизначеності [4, с. 124].

Отже, казкотерапія є ресурсом, який дозволить психологу/терапевту отримати глибше розуміння клієнта та його життєвих сценаріїв. Виявлення ідентифікації з героями казок може вказати на те, як клієнт сприймає себе, свої ролі в житті, що може стати основою для подальшої роботи над розвитком та зміною негативних життєвих сценаріїв та побудови позитивних стратегій подолання особистісної кризи дорослого.

Крім названих ресурсів подолання особистісної кризи дорослого варто вказати й такі як: *самодослідження* – вивчення себе, своїх цінностей, мети життя та механізмів саморозвитку; *підтримка від близьких* – розмова з друзями, родиною або партнером про почуття/думки/мрії тощо; *фізична активність* – зайняття спортом або фізична активність можуть допомогти зменшити стрес і покращити настрій; *медитація і йога* допомагають зосередитися, заспокоїти розум і зменшити тривогу; *навчання й читання книг* про саморозвиток, психологію або самопоміч може надихнути й надати нові ідеї для подолання кризи; *підтримка онлайн* – існують спеціалізовані онлайн-ресурси, форуми та спільноти, де є можливість поділитися своїм досвідом та отримати поради від інших людей, які переживали схожі ситуації.

Висновки та перспективи подальших досліджень. Таким чином, специфіка подолання особистісної кризи дорослою особистістю полягає у

наступному. Особистісна криза є нормальною реакцією на складні життєві обставини й прийняття цього факту може допомогти знизити самокритику та підвищити самооцінку. Важливо знати, що не потрібно подолати кризу самотужки; звернення до психолога/психотерапевта або інших професіоналів може надати підтримку, розуміння і нові інструменти для подолання труднощів. Навчання ефективним стратегіям саморегуляції (медитація, глибоке дихання, фізична активність, художні заняття тощо), може допомогти знизити стрес та покращити загальний стан благополуччя. Особистісна криза може стати можливістю для перегляду власних цінностей, мети життя та пріоритетів. Подолання особистісної кризи – це поступовий процес, який може зайняти час, а тому потрібно бути терплячим і не очікувати миттєвих результатів, а зосереджуватися на малих кроках і прогресі вперед.

У процесі вивчення та аналізу джерел з проблеми психологічного подолання особистісної кризи дорослою особистістю ми виявили та проаналізували наступні ресурси: соціальна підтримка; казкотерапія; особистісна рефлексія; метафора; візуально-нарративний підхід; самодослідження; підтримка від близьких; фізична активність; медитація і йога; навчання й читання книг; підтримка онлайн та інші.

Перспективи подальших досліджень вбачаємо у поглибленому вивченні психологічних механізмів та закономірностей актуалізації особистісних і соціальних ресурсів на різних етапах переживання особистісної кризи дорослими, зокрема у розробці та емпіричній перевірці структурно-функціональної моделі ресурсності особистості в контексті подолання кризових станів. Важливим напрямом подальших наукових розвідок є дослідження вікових та гендерних особливостей психологічного подолання особистісних криз у дорослому віці, а також виявлення соціокультурних чинників, що зумовлюють варіативність стратегій опанування кризових ситуацій. Перспективною видається розробка та апробація інноваційних технологій психологічного супроводу дорослих у подоланні особистісних криз, спрямованих на активізацію адаптаційного потенціалу особистості, розвиток її життєстійкості та резильєнтності. Реалізація окреслених напрямів дослідження сприятиме суттєвому збагаченню наукових уявлень про психологічні ресурси особистості та їх роль у забезпеченні особистісного зростання й повноцінного функціонування людини в умовах життєвих криз і трансформацій.

Література:

1. Варбан Є.О. Ресурси особистості в подоланні життєвих криз // Міжнародні челпанівські психолого-педагогічні читання. 2015. С.109-116.
2. Гресь Л.О. Особистісні фактори переживання кризи середини життя. *Психологічні перспективи*. 2014. Вип. 23. С. 89-99.
3. Заграй Л.Д., Готич В.О. Особистісна криза: показники переживання у студентства. *Науковий вісник Херсонського державного університету. Серія «Психологічні науки»*. 2021. Вип. 3. С. 80-87.

4. Магдисюк Л.І. Казкотерапія в психологічному консультуванні дітей та дорослих: навч. посіб. для студ. вищ. навч. закл. III–IV рівнів акредитації / Людмила Іванівна Магдисюк, Раїса Петрівна Федоренко, Марія Іванівна Замелюк. Луцьк: Вежа-Друк, 2019. 152 с.
5. Поліщук В.М. Вікові кризи у віковому розвитку // Психолого-педагогічні проблеми становлення сучасного фахівця: Збір. наук. статей. 2018. С. 49-54.
6. Помилуйко В.Ю. Шлях до зрілості через життєві кризи дорослих. *Наука і освіта. Психологія*. 2016. №9. С. 117-123.
7. Руденко О.В., Ніколаєв Л.О., Мігальчан І.О. Феномен кризи середнього віку та її подолання засобами психологічного консультування. *Наукові перспективи*. 2023. №11(41). С. 1345-1359.
8. Сігаєва Л.Є. Аналіз поняття «дорослість» у педагогічній теорії. *Проблеми освіти*. 2015. № 84. С. 299-303.
9. Тітова Т.Є. Психологічна допомога особистості, яка переживає кризу // Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: збір. наук. праць / за ред. Кузікової С.Б., Щербаківської І.М. Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2016. С. 285-287.
10. Шебанова В.І. Психологічна допомога особистості у кризових та критичних ситуаціях життя у наративному підході // Особистість у кризових умовах та критичних ситуаціях життя: матеріали IV Міжнародної науково-практичної конференції (22-23 лютого 2018 року, м. Суми). Суми: Вид-во СумДПУ імені А.С. Макаренка, 2018. С. 309-310.

References:

1. Varban, Ye. O. (2015). Resursy osobystosti v podolanni zhyttievych kryz [Personal resources in overcoming life crises]. *Mizhnarodni chelpnivski psykhologo-pedahohichni chytannia*, 109-116. [in Ukrainian]
2. Hres, L. O. (2014). Osobystisni faktory perezhyvannya kryzy seredyny zhyttia [Personal factors of experiencing midlife crisis]. *Psykhologichni perspektyvy*, 23, 89-99. [in Ukrainian]
3. Zahrai, L. D., & Hotych, V. O. (2021). Osobystisna kryza: pokaznyky perezhyvannya u studentstva [Personal crisis: indicators of experience in students]. *Naukovyi visnyk Khersonskoho derzhavnoho universytetu. Seriiia "Psykhologichni nauky"*, 3, 80-87. [in Ukrainian]
4. Mahdysiuk, L. I., Fedorenko, R. P., & Zameliuk, M. I. (2019). Kazkoterapiia v psykhologichnomu konsultuvanni ditei ta doroslykh [Fairy tale therapy in psychological counseling of children and adults]. *Lutsk: Vezha-Druk*. [in Ukrainian]
5. Polishchuk, V. M. (2018). Vikovi kryzy u vikovomu rozvytku [Age crises in age development]. *Psykhologo-pedahohichni problemy stanovlennia suchasnoho fakhivtsia*, 49-54. [in Ukrainian]
6. Pomyliuko, V. Yu. (2016). Shliakh do zrilosti cherez zhyttievi kryzy doroslykh [The path to maturity through adult life crises]. *Nauka i osvita. Psykhologhiia*, 9, 117-123. [in Ukrainian]
7. Rudenko, O. V., Nikolaiev, L. O., & Mihalchan, I. O. (2023). Fenomen kryzy serednoho viku ta yii podolannia zasobamy psykhologichnoho konsultuvannia [The phenomenon of midlife crisis and its overcoming by means of psychological counseling]. *Naukovi perspektyvy*, 11(41), 1345-1359. [in Ukrainian]
8. Sihaieva, L. Ye. (2015). Analiz poniattia "doroslist" u pedahohichnii teorii [Analysis of the concept of "adulthood" in pedagogical theory]. *Problemy osvity*, 84, 299-303. [in Ukrainian]
9. Titova, T. Ye. (2016). Psykhologichna dopomoha osobystosti, yaka perezhivaie kryzu [Psychological assistance to a person experiencing a crisis]. In S. B. Kuzikova & I. M. Shcherbakova (Eds.), *Osobystist u kryzovykh umovakh ta krytychnykh sytuatsiiakh zhyttia* (pp. 285-287). Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A.S. Makarenka. [in Ukrainian]
10. Shebanova, V. I. (2018). Psykhologichna dopomoha osobystosti u kryzovykh ta krytychnykh sytuatsiiakh zhyttia u naratyvnomu pidkhodi [Psychological assistance to the individual in crisis and critical life situations in the narrative approach]. In *Osobystist u kryzovykh umovakh ta krytychnykh sytuatsiiakh zhyttia: Proceedings of the IV International Scientific and Practical Conference* (pp. 309-310). Sumy: Vyd-vo SumDPU imeni A.S. Makarenka. [in Ukrainian]

Журнал

***«Наукові інновації та
передові технології»***

*(Серія «Управління та адміністрування», Серія «Право»,
Серія «Економіка», Серія «Психологія», Серія «Педагогіка»)*

Випуск № 6(34) 2024

Підписано до друку 07.06.2024 р.
Формат 60х90/8. Папір офсетний.
Гарнітура Times New Roman.
Ум. друк. арк. 8,2. Наклад 100 прим.

Видавець:

Громадська наукова організація «Всеукраїнська асамблея докторів наук з державного управління»
Свідоцтво серія ДК №4957 від 18.08.2015 р., Андріївський узвіз, буд.11, оф 68, м. Київ, 04070.